

भगवानुं ठेकाणुं :
श्री अ. ला. स्वे. स्थानकेवासी
नैनशास्त्रोद्धार समिति,
ठे. गरेडिया कूवा रोड,
राजकोट, (सौराष्ट्र)

Published by :
Shri Akhil Bharat S. S.
Jain Shastroddhara Samiti,
Garedia Kuva Road, RAJKOT,
(Saurashtra), W. Ry, India

ये नाम कैचिदिह नः प्रथयन्त्यवज्ञां,
जानन्ति ते किमपि तान् प्रति नैष यत्नः ।
उत्पत्स्यतेऽस्ति मम कोऽपि समानधर्मा,
कालोद्धारं निरवधिर्विपुला च पृथ्वी ॥ १ ॥

हरिगीतच्छन्दः

करते अवज्ञा जो हमारी यत्न ना उनके लिये ।
जो जानते हैं तच्च कुछ फिर यत्न ना उनके लिये ॥
जनमेगा मुझसा व्यक्ति कोई तच्च इससे पायगा ।
है काल निरवधि विपुलपृथ्वी ध्यान में यह लायगा ॥ १ ॥

मूल्य ३. ४०-००

प्रथम आवृत्ति अत १२००
वीर संवत् २५०३
विक्रम संवत् २०३३
इसवीसन् १९७७

: मुद्रक :
भण्डिदास छगनदास शाह
नवप्रसाद प्रिन्टींग प्रेस,
धीडाटा रोड, अमदावाद.

સુશ્રાવક જગજીવનદાસભાઈ રતનશીભાઈનું જીવન ચરિત્ર

સૌરાષ્ટ્રમાં આવેલ વડોદરા રાજ્યના-દામનગર ગામમાં ધર્મપરાયણ બગડિયા વંશના ધર્માગ્રહી દ્રઢધર્મી એવા રતનશીભાઈ નામના એક સદ્ગૃહસ્થ રહેતાં હતાં તેઓ ઘણુંજ સરળ પ્રકૃતિનાં હતાં અને ધર્મમય જીવન ગાળવાં બાહ્ય પ્રાપ્ત્યથી-રહિત એવા દામનગરમાં વાણિજ્યવૃત્તિથી પોતાના કુટુંબનો નિર્વાહ-ચલાવતાં હતા.

તેમની ધર્મપરાયણ વૃત્તિને લઈ તેઓ સાધુ સંત મહાત્મા-તપસ્વી મુનિઓના સમાગમમાં અવારનવાર આવતાં રહેતાં અને તેમની વૈયાવચ કરવામાં હમેશાં તત્પર રહેતા. તેમણે સ્વ. પૂર્વ-હીરાચંદ્રજી મ. સા. ની પ્રેરણાથી મોટી ઉંમરે પ્રતિક્રમણ કંઠસ્થ-કરેલ અને વ્યાવહારિક જાનના એાછી કરી લગભગ આગો-દિવસ ઉપાશ્રયે રહી સામાયિક પ્રતિક્રમણ ઉપવાસ, પૌષધ વિગેરે કરતાં રહેતાં

વ્યાવહારિક રીતે તે વખતના વડોદરા રાજ્યમાં અમરેલી પ્રાંતમાં સેશન કોર્ટમાં તેઓ બે વર્ષ માટે જ્યુરર તરીકે-નીમાયેલા.

આવા ધર્મપરાયણ રતનશીભાઈના ધર્મપત્ની મીઠીબાઈ પણ સરળ સ્વભાવી અને ધર્મપરાયણ હતા. તેમને મોટી ઉંમરે પ્રતિક્રમણ શીખવાની વૃત્તિ જાગતાં, નાની ઉંમરે જગજીવનભાઈ એ મુખપાઠ આપી પ્રતિક્રમણ શીખવાડેલું તેઓ કાયમ એ વિહાર પોરસી તથા સારી તપશ્ચર્યા કરતાં અને ભદ્રિક પ્રકૃતિના હતા

આવા સુસંસ્કારી અને ધર્માનુરાગી માતાપિતાને ત્યાં જગજીવનદાસભાઈનો જન્મ સંવત ૧૯૬૦માં થયેલો કહ્યું છે કે-ગુચીનાં શ્રીમતાં ગેહે યોગમૃષ્ટોડમિજાયતે ।

ધર્મયુક્ત અને પવિત્ર જીવન જીવનાર અને નીતિ પરાયણ-શ્રીમંતોને ત્યાં દિવ્યાત્માનો જન્મ થાય છે તેમનો બાહ્યકાલ સંસ્કારી માતાપિતાની છત્ર છાયામાં ઘણો જ આનંદ અને સુખપૂર્વક વીતેલ અને યોગ્ય ઉમરે પહોંચતા સંતાનમાં યોગ્ય સુસંસ્કારો દૃઢ થતા તેમજ વ્યાવહારિક રીતે પણ ઉપયોગી થાય એ હેતુથી અભ્યાસ માટે શાળામાં દાખલ કરેલ શાળામાં તેઓ અભ્યાસમાં હમેશા આગળ પડતા રહેતા. અભ્યાસમાં તેમની નિષ્ણુના જોઈ માતાપિતાએ, તેઓ ધાર્મિક કાર્યમાં પણ નિયુજા અને તે માટે તેમને જૈન શાળામાં મૂકેલ-ત્યાં તેમણે સામાયિક, પ્રતિક્રમણ, છ કાયના બોલ, નવતત્ત્વ-વિગેરે શીખેલાં આવી રીતે બાલ્યકાલથી જ માતાપિતાએ ધર્મખીજનું સિંચન કરવાથી તે ઉત્તરોત્તર વધતું ગયું અને તેમણે અનેક મુનિરાજો, મહાસતિઓનો સમાગમ કરી તેમાં ધાર્મિક ગ્રંથોનું વાચન કરી ધાર્મિકજ્ઞાન વધાર્યું તે હજી પણ ચાલુ જ છે. હાલમાં જ તેમણે ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રના ષત્રીસ અધ્યયનો કંઠસ્થ-કરેલ છે.

યોગ્ય ઉમરે પહોંચતા જગજીવનભાઈના ધર્મપરાયણ-માતાપિતાએ ધર્મપરાયણ એવાં, જે=કુંવરબેન સાથે નેમના લગ્ન કરાવ્યાં જે=કુંવરબેન પણ ધર્મના સુસંસ્કારથી સંસ્કારવાળા

હતાં, તેમાં શ્વસુરગૃહે પણ સૌ ધર્મના રંગથી રંગાયેલ મળવાથી તેમની ધર્મપરાયણતા વધુ દઢ થતી રહી. અને ગૃહકાર્યની સંભાળ રાખવા-ઉપરાત તેમણે સામાયિક, પ્રતિક્રમણ, છ કાયના ઊલ, નવતત્ત્વ થોડડા તથા ઉત્તરાધ્યયનના બત્રીસ અધ્યયન વિગેરે ઠંઠસ્થ કરેલાં છે.

જગજીવનભાઈને ચાર લાઈઓ અને બે બેનો હતા તેઓ પણ દરેક રીતે સુખી સમૃદ્ધ અને ધર્મપરાયણ છે.

જગજીવનભાઈને ચાર પુત્રો અને બે પુત્રીઓ છે. ચાર પુત્રો તથા મોટી પુત્રીને પરણાવેલ છે. તેમની નાની પુત્રી નિર્મળા બેને ફક્ત ૧૨ વર્ષની ઉમરે બા. પ્ર. વિદ્યુષિ પૂજ્ય-લીલાવતી બાઈ મ. સા. પાસે ૨૦૨૧ના દામનગર ચાતુર્માસ-વળતે મર્યાદિત પ્રહ્ન-ચર્યવ્રત અંગીકાર કરેલું અને બોટાદ સંપ્રદાયના પૂં મુનિરાજ બા. પ્ર. નવીનચંદ્રજી મ. સા. વિગેરે શેષકાળ પધારતા સોળ વર્ષની ઉમરે આજીવન વ્રત બા. બા. નું અંગીકાર કરેલ છે.

નાની પુત્રીની આવી ઉચ્ચ લાવનાએ માતા પિતાના ઉચ્ચ ધાર્મિક સંસ્કારો અને સંતસતીજીઓની વૈયાવચ્ચને આભારી છે.

નિર્મળાં બેનનો ધાર્મિક અભ્યાસ ઘણો સારો છે. અને એમ. એ. ના પ્રથમ વર્ષ સુધીનો તેમણે અભ્યાસ કરેલ છે. તેઓ સામાજિક ક્ષેત્રમાં અને બહેનોની પ્રવૃત્તિમાં સારો રસ લે છે.

સંવત્ ૧૯૯૮માં સ્વ. પૂ. શ્રી ગણુલાલજી મ. સા. ના-દામનગર ચાતુર્માસ વખતે જગજીવનદાસભાઈએ ખારવતો તથા ઘણા વ્રતો નિયમો ગ્રહણ કરેલાં-જેવાં કે-હિન્દુસ્તાન બહાર જવું નહીં-પરદેશી કે મીલનું કાપડ પહેરવું નહીં તેમજ ધનધાન્ય, મકાન, જોતી, અને રોઠડ રકમની પણ મર્યાદા-ખાધેલી. અને રોઠડા નાણાની મર્યાદા ચાર વર્ષમાં જ પુરી થઈ ગયેલી.

પૂ. શ્રી ગણુલાલજી મ. સા. એ. દામનગરના શાસ્ત્રજ્ઞ-સ્વ. શેઠ શ્રી દામોદરભાઈને વાત કરેલી કે મેં ત્રાડમાં બા. પ્ર. પૂ. આચાર્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મ. સા. બત્રીસ આગમોના જાણકાર છે. તેમજ તેઓ લોકલોચ્યભાષામાં આગમ બત્રીસી તૈયાર કરી શકે તેવા સમર્થ છે-તે ઉપરથી પૂજ્યશ્રીને વિનંતી કરવાથી સંવત ૨૦૦૦નો ચાતુર્માસ દામનગરમાં કરવા પૂજ્યશ્રી એ સંમતિ આપવાથી તે ચાતુર્માસ દામનગર થયેલ ચાતુર્માસ દરમિયાન તપસ્વી મુનિ શ્રી મદનલાલજી મ. સા. તથા મુનિ શ્રી માગીલાલ મ. સા. ૬૧ ઉપવાસ કરેલાં તેમના પારણાનો પ્રસંગ ઘણો જ લબ્ય રીતે ઉજવાયો અને તે પછી આગમ બત્રીસીની ટીકાઓ અને ભાષાતરો કરવાની શુભ શરુઆત દામનગરનાં મંગળમય આંગણેથી આરંભાઈ, તેમજ શાસ્ત્રોના કાર્યમાં પૂ. મ. ના સહાયક પડિતોને ખર્ચની, રહેવાની વિગેરે સુવિધાઓ જગજીવનદાસભાઈએ શ્રી સંઘનો સહકાર મેળવી કરાવી આપેલી. ચાતુર્માસ દામનગર માટે અબૂતપૂર્વ હતો. સંવત-૨૦૦૮માં પૂ. શ્રી કાશીબાઈ સ્વામિના દામનગરના ચાતુર્માસ વખતે-શ્રી જગજીવનભાઈએ આજીવન પ્રહ્નચર્યવ્રત અંગીકાર કરેલ.

સંવત ૨૦૧૬થી ત્રણ વર્ષ માટે શ્રી જગજીવનભાઈ-નિવૃત્તિ નિવાસ વડિયાના સ્વ. શ્રાવક શ્રી જેઠાભાઈ રૂપાણી સ્વ. મુ -ઝવેરચંદ બાપા કામદાર સ્વ. રાવ સાહેબ મણીભાઈ તથા સ્વ. ઠાકરશી બાપાની સાથે રહ્યા, ને પોતાનો અભ્યાસ વધાર્યો. આ સમયથી પોતે વ્યાપારમાંથી તદ્દન નિવૃત્તિ લીધી. હાલ તેમના સુપુત્રો લેળા રહી સંયુક્ત વહીવટ ચલાવે છે.

આ અરસામાં મારવાડમાં વિરાજીત બા. પ્ર. પડિતરત્ન બહુશ્રુત પૂજ્ય સમરથમલજી મ. સા. ના દર્શનાર્થે સપરિવાર ગયા, અને તેઓશ્રીના સુપરિચયથી તેમને ઘણો હર્ષ થયો. અને તેમનો પરિચય થયા પછી તેઓશ્રીની યોગ્યતા વિ. સંબંધી રાજકોટના ધર્મપરાયણ સદ્ગૃહસ્થ દુર્લભજીભાઈ વીરાણીને-વાત કરવાથી દુર્લભજીભાઈની ઉત્કૃષ્ટ ઇચ્છાને લઈ પુ. શ્રી સમરથમલજી મ. સા. નો આતુર્માસ સૌરાષ્ટ્રમાં પ્રથમ રાજકોટમાં અને બાદમાં દામનગરમાં થયેલ.

દામનગર પૂ. સમરથમલજી મ. સા. ના આતુર્માસ દરમિયાન તેમના દર્શનાર્થે દૂર દૂરથી આવતા અનેક સજ્જનોની સેવાનો લાભ શ્રી જગજીવનભાઈની પ્રેરણાથી દામનગર શ્રી સંઘને મળ્યો.

પૂ. આચાર્યવર્ય શાસ્ત્રોદ્ધારક શ્રી ઘાસીલાલજી મ. સા. દ્વારા ચાલતા આગમ પ્રકાશનના કાર્યના પ્રારંભથી જ શ્રી જગજીવનદાસભાઈએ તન, મન, ધનથી સહકાર આપેલો છે. અને તે માર્ગને અનુસરી તેમના સુપુત્રો પણ અનુસરશે જ સ્વ. પૂ. ઘાસીલાલજી-મ. સા. પ્રથે તેઓનો અનન્ય પૂજ્યભાવ હતો અને છે.

આ રીતે દામનગર ક્ષેત્ર સંપ્રદાયવાદથી તદ્દન અલીપ રહેલ છે. તે ઘણું જ હર્ષનો વિષય છે.

શ્રી જગજીવનભાઈને જૈન ધર્મ પ્રત્યે બાલ્યકાળથી જ દૃઢ શ્રદ્ધા હોઈ કોઈ મિથ્યાત્વનું સેવન નહીં. તેમજ સવાર-સાંજ નિયમિત પ્રતિક્રમણ ચોવિહાર નોકારશી, ચૌદ નિયમોની ધારણા વિગેરે ચાલુ જ છે.

આ રીતે પરિવાર સંબંધી વ્યાવહારિક કાર્યથી નિવૃત્ત થઈ શ્રી જગજીવનરામભાઈ તથા જેકુંવરજીએ ઉભય દંપતિ પોતાના પુત્રો પુત્રવધુઓ અને પરિવારની પૂર્ણ અનુકૂળતાને લઈ ધર્મસંસ્કારોથી રંગાઈ પોતાના જીવનને સંપૂર્ણ સફળ અને ધન્ય બનાવવા પૂર્ણ રીતે ધર્મક્રિયાનું આરાધન કરી સુખપૂર્વક જીવન વીનાવી રહ્યા છે. આવી ધર્મપરાયણ વ્યક્તિનું આત્મકલ્યાણ થાય એમા કોઈ સંદેહ કે આશ્ચર્ય જેવું નથી.

પિતાની ઉચ્ચ ભાવનાને અનુસરી તેમના સુપુત્રોએ આ શાસ્ત્રોદ્ધારના કાર્યને સક્રિય સહકાર આપવાની ઉદ્દેશથી હાલમાં પ્રસિદ્ધ થતાં પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના ત્રીજા ભાગના પ્રકાશનાર્થે રૂ. ૫૦૦૧૫ ની ઉકાર સખાવત કરેલ છે. જે શાસ્ત્રોદ્ધાર સમિતિએ સાભાર સ્વીકારી પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના આ ત્રીજા ભાગનું પ્રકાશન તેમની સહાયતાથી કરેલ છે.

प्रज्ञापना सूत्र भा. ३ की विषयानुक्रमणिका

अनुक्रमाङ्क	विषय	पृष्ठाङ्क
	सातवां उच्छ्वासपद	
१	नैरयिकादिकों के उच्छ्वासनिःश्वासका निरूपण	१-३१
	आठवां संज्ञापद	
२	संज्ञापदका निरूपण	३२-५१
	नववां योनिपद	
३	योनिपदका निरूपण	५२-६६
४	योनि विशेषका निरूपण	६७-८०
५	मनुष्ययोनिविशेष का निरूपण	८१-८४
	दसवां चरमाचरमपद	
६	चरमाचरमत्वका निरूपण-	८४-९४
७	चरमाचरमादि के अल्पबहुत्वका निरूपण-	९४-१००
८	अलोक आदि के चरमाचरम के अल्प बहुत्व का निरूपण	१००-१११
९	परमाणु आदि के चरमाचरमत्व का निरूपण-	११२-११९
१०	द्विप्रदेशी स्कंध के चरमाचरमत्वका निरूपण	११९-१७३
११	संस्थानका निरूपण	१७३-२०४
१२	जीवादि के चरमाचरमका निरूपण-	२०४-२३१
	ग्यारहवां भाषापद	
१३	भाषापदका निरूपण	२३२-२७२
१४	वचनविशेषका निरूपण	२७२-२९३
१५	भाषाके कारणादिका निरूपण-	२९३-३२०
१६	जीव के भाषकपनेका कथन	३२०-३२७
१७	भाषा जात भाषा के प्रकार का कथन	३२७-३३५
१८	भाषा द्रव्यग्रहण का निरूपण	३३५-३९१
१९	नैरयिकों के भाषाद्रव्य ग्रहणका निरूपण	३९१-३९९

२०	भाषा द्रव्य के निस्सर्जन का निरूपण	३९९-४०५
२१	वचन के स्वरूप का निरूपण	४०५-४१०
२२	भाषा के भेदविशेष का कथन	४१०-४१५

चारहवां शरीर पद

२३	शरीर के प्रकारों का निरूपण	४१६-४२४
२४	औदारिकादि शरीर विशेष का निरूपण	४२४-४४६
२५	नारकादि कों के औदारिकादिशरीरों का निरूपण	४४६-४५५
२६	असुरकुमार आदि कों के औदारिकादि शरीर का निरूपण	४५५-४६१
२७	पृथ्वीकायिकादि कों के औदारिकादि शरीर का निरूपण	४६१-४७४
२८	प्रतर पूरण का निरूपण	४७५-५०२

तेरहवां परिणामपद

२९	परिणमन के स्वरूप का निरूपण	५०३-५११
३०	गति परिणामादि का निरूपण	५११-५३७
३१	अजीव परिणामका कथन	५३७-५५१

चौदहवां कषायपद

३२	कषायों के स्वरूपका कथन	५५१-५६१
३३	क्रोधकषाय के विशेषभेदों का कथन	५६१-५७७

पंद्रहवां इन्द्रियपद

३४	विषयार्थ संग्रह	५७८-५८०
३५	इन्द्रियों के स्वरूप का कथन	५८०-५८८
३६	इन्द्रियों के अवगाहनका निरूपण	५८६-६०२
३७	नैरयिकादि के इन्द्रिय आदि का निरूपण	६०३-६२६
३८	स्पृष्ट द्वार का निरूपण	६२६-६३२
३९	इन्द्रियों के विषय परिमाण का निरूपण	६३२-६४१
४०	अनगारादि विषयसंबंधी कथन	६४१-६६०
४१	प्रतिबिम्ब विषयक निरूपण	६६०-६६४
४२	अद्वितीय विषयक कथन का निरूपण	६६५-६८३

पंद्रहवें पदका दूसरा उद्देश

४३	दूसरे उद्देशार्थ संग्रह गाथा का निरूपण	६८४-६८६
४४	इन्द्रियोपचय संबंधी कथन	६८६-७०२
४५	इन्द्रिय के अवायादि का निरूपण	७०३-७१७
४६	इन्द्रियादि का निरूपणम्	७१८-७२०
४७	भावेन्द्रिय का निरूपण	७२०-८०५

सोलहवां पद

४८	प्रयोगपरिमाण का निरूपण	८०६-८१५
४९	जीव प्रयोग का निरूपण	८१५-८५४
५०	जीव प्रयोग में त्रिकसंयोग का निरूपण	८५४-८७३
५१	जीव प्रयोग में चतुष्क संयोग का निरूपण	८७३-८८६
५२	गतिप्रपात का निरूपण	८८६-९००
५३	सिद्ध क्षेत्रोपपत्तादि का निरूपण	९०१-९३०

समाप्त

श्री वीतरागाय नमः

श्रीजैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्य श्री घासीलाल महाराज विरचितया
प्रमेयबोधिन्त्याख्यया व्याख्यया समलङ्कृतम्

॥ श्री-प्रज्ञापनासूत्रम् ॥

(तृतीयो भाग)

सप्तममुच्छ्वासपदं प्रारभ्यते

मूलम्—नेरइयाणं भंते ! केवइकालस्स आणमंति वा, पाणमंति वा,
ऊससंति वा, नीससंति वा ? गोयमा ! सततं संतयामेव आणमंति वा,
पाणमंति वा, ऊससंति वा, नीससंति वा, असुरकुमाराणं भंते ! केवइ-
कालस्स आणमंति वा, पाणमंति वा, ऊससंति वा, नीससंति वा ?
गोयमा ! जहण्णेणं सत्तण्हं थोवाणं, उक्कोसेणं सातिरेगस्स पक्खस्स
आणमंति वा, जाव नीससंति, नागकुमाराणं भंते ! केवइयकालस्स
आणमंति वा, पाणमंति वा, ऊससंति वा नीससंति वा ? गोयमा !
जहण्णेणं सत्तण्हं थोवाणं, उक्कोसेणं मुहुत्तपुहुत्तस्स, एवं जाव थणिय-
कुमाराणं, पुढविकाइयाणं भंते ! केवइयकालस्स आणमंति वा, जाव
नीससंति वा, गोयमा ! वेमायाए आणमंति वा जाव नीससंति वा, एवं
जाव मणूसा, वाणमंतरा जहा नागकुमारा, जोइसियाणं भंते ! केवइय-
कालस्स आणमंति वा, जाव नीससंति वा ? गोयमा ! जहण्णेणं मुहुत्त-
पुहुत्तस्स, उक्कोसेण वि मुहुत्तपुहुत्तस्स जाव नीससंति वा, वेमाणियाणं
भंते ! केवइकालस्स आणमंति वा, जाव नीससंति वा ? गोयमा ! जह-
ण्णेणं मुहुत्तपुहुत्तस्स उक्कोसेणं तेत्तीसाए पक्खाणं जाव नीससंति वा,
सोहम्मदेवाणं भंते ! केवइकालस्स आणमंति वा जाव नीससंति वा ?
गोयमा ! जहण्णेणं मुहुत्तपुहुत्तस्स, उक्कोसेणं दोण्हं पक्खाणं जाव
नीससंति वा, ईसाणगदेवाणं भंते ! केवइकालस्स आणमंति वा, जाव

नीससंति वा. गोयमा ! जहण्णेणं सातिरेगस्स मुहुत्तपुहुत्तस्स उक्कोसेणं
 सातिरेगाणं दोण्हं पक्खाणं जाव नीससंति वा, सणंकुमारदेवाणं
 भंते ! केवइकालस्स आणमंति वा, जाव नीससंति वा ? गोयमा !
 जहण्णेणं दोण्हं पक्खाणं उक्कोसेणं सत्तण्हं पक्खाणं जाव नीससंति वा,
 माहिंदगदेवाणं भंते ! केवइकालस्स आणमंति वा, जाव नीससंति वा ?
 गोयमा ! जहण्णेणं साइरेगं दोण्हं पक्खाणं उक्कोसेणं साइरेगं सत्तण्हं
 पक्खाणं जाव नीससंति वा, वंभलोगदेवाणं भंते ! केवइकालस्स आण-
 मंति वा जाव नीससंति वा ? गोयमा ! जहण्णेणं सत्तण्हं पक्खाणं,
 उक्कोसेणं दसण्हं पक्खाणं जाव, नीससंति वा, लंतगदेवाणं भंते !
 केवइकालस्स आणमंति वा, जाव नीससंति वा ? गोयमा ! जहण्णेणं
 दसण्हं पक्खाणं उक्कोसेणं चउदसण्हं पक्खाणं जाव नीससंति वा, महा-
 सुक्कदेवाणं भंते ! केवइकालस्स आणमंति वा, जाव नीससंति वा ?
 गोयमा ! जहण्णेणं चउदसण्हं पक्खाणं उक्कोसेणं सत्तरसण्हं पक्खाणं,
 जाव नीससंति वा, सहस्साराणदेवाणं भंते ! केवइकालस्स आणमंति
 वा जाव नीससंति वा ? गोयमा ! जहण्णेणं सत्तरसण्हं पक्खाणं
 उक्कोसेणं अट्टारसण्हं पक्खाणं जाव नीससंति वा, आणयदेवाणं भंते !
 केवइकालस्स जाव नीससंति वा ? गोयमा ! जहण्णेणं अट्टारसण्हं
 पक्खाणं, उक्कोसेणं एगूणवीसाए पक्खाणं जाव नीससंति वा, पाणय-
 देवाणं भंते ! केवइकालस्स जाव नीससंति वा ? गोयमा ! जहण्णेणं
 एगूणवीसाए पक्खाणं, उक्कोसेणं बीसाए पक्खाणं जाव नीससंति वा,
 आरणदेवाणं भंते ! केवइकालस्स जाव नीससंति वा ? गोयमा ! जह-
 ण्णेणं बीसाए पक्खाणं उक्कोसेणं एगवीसाए पक्खाणं जाव नीससंति
 वा, अच्चुयदेवाणं भंते ! केवइकालस्स जाव नीससंति वा ? गोयमा !
 जहण्णेणं एगवीसाए पक्खाणं, उक्कोसेणं वावीसाए पक्खाणं, जाव नीस-
 संति वा, हिट्ठिमहिट्ठिमगेविज्जगदेवाणं भंते ! केवइकालस्स जाव नीससंति

वा ? गोयमा ! जहण्णेणं बावीसाए पक्खाणं, उक्कोसेणं तेवीसाए पक्खाणं जाव नीससंति वा, हिट्ठिममज्झिमगेविज्जगदेवाणं भंते ! केवइकालस्स जाव नीससंति वा ? गोयमा ! जहण्णेणं तेवीसाए पक्खाणं उक्कोसेणं चउवीसाए पक्खाणं, जाव नीससंति वा, हिट्ठिमउवरिमगेविज्जग देवाणं भंते ! केवइकालस्स जाव नीससंति वा ? गोयमा ! जहण्णेणं चउवीसाए पक्खाणं, उक्कोसेणं पणवीसाए पक्खाणं जाव नीससंति वा, मज्झिम-हिट्ठिमगेविज्जग देवाणं भंते ! केवइकालस्स जाव नीससंति वा ? गोयमा ! जहण्णेणं पणवीसाए पक्खाणं, उक्कोसेणं छठवीसाए पक्खाणं जाव नीस-संति वा, मज्झिममज्झिमगेविज्जग देवाणं भंते ! केवइकालस्स जाव नीस-संति वा ? गोयमा ! जहण्णेणं छठवीसाए पक्खाणं, उक्कोसेणं सत्तावी-साए पक्खाणं जाव नीससंति वा, मज्झिमउवरिमगेविज्जगदेवाणं भंते ! केवइकालस्स जाव नीससंति वा ? गोयमा ! जहण्णेणं सत्तावीसाए पक्खाणं, उक्कोसेणं अट्ठावीसाए पक्खाणं जाव नीससंति वा, उवरिम-हेट्ठिमगेविज्जग देवाणं भंते ! केवइकालस्स जाव नीससंति वा ? गोयमा ! जहण्णेणं अट्ठावीसाए पक्खाणं, उक्कोसेणं एगूणतीसाए पक्खाणं जाव नीससंति वा, उवरिममज्झिमगेविज्जगदेवाणं भंते ! केवइकालस्स जाव नीससंति वा ? गोयमा ! जहण्णेणं एगूणतीसाए पक्खाणं, उक्कोसेणं तीसाए पक्खाणं जाव नीससंति वा, उवरिमउवरिमगेविज्जगदेवाणं भंते ! केवइकालस्स जाव नीससंति वा ? गोयमा ! जहण्णेणं तीसाए पक्खाणं, उक्कोसेणं एकतीसाए पक्खाणं जाव नीससंति वा, विजयवैज-यंतजयंतअपराजियविमाणेसु देवाणं भंते ! केवइकालस्स जाव नीस-संति वा ? गोयमा ! जहण्णेणं एकतीसाए पक्खाणं, उक्कोसेणं तेत्तीसाए पक्खाणं, जाव नीससंति वा, सव्वट्ठगसिद्धदेवाणं भंते ! केवइकालस्स जाव नीससंति वा ? गोयमा ! अजहण्णमणुक्कोसेणं तेत्तीसाए पक्खाणं जाव नीससंति वा, इति पणवणाए सत्तमं ऊसासपयं समत्तं ॥सू० ३॥

छाया-नैरयिकाः खलु भदन्त ! कियत्कालस्य आनन्ति वा, प्राणन्ति वा, उच्छ्वासन्ति

વા, નિઃશ્વસન્તિ વા ? ગૌતમ ! સતતં સતતમેવ આનન્તિ વા પ્રાણન્તિ વા, ઉચ્છ્વસન્તિ વા, નિઃશ્વસન્તિ વા, અસુરકુમારાઃ खलु भदन्त ! કિયત્કાલસ્ય આનન્તિ વા પ્રાણન્તિ વા, ઉચ્છ્વસન્તિ વા, નિઃશ્વસન્તિ વા ? ગૌતમ ! જઘન્યેન સપ્તાનાં સ્તોકાનામ્, ઉત્કૃષ્ટેન સાતિરેકસ્ય પક્ષસ્યાનન્તિ વા યાવત્ નિઃશ્વસન્તિ વા, નાગકુમારાઃ खलु भदन्त ! કિયત્કાલસ્ય આનન્તિ વા, પ્રાણન્તિ વા, ઉચ્છ્વસન્તિ વા, નિઃશ્વસન્તિ વા ? ગૌતમ ! જઘન્યેન સપ્તાનાં સ્તોકાનામ્ ઉત્કૃષ્ટેન મુહૂર્ત્તપૃથક્ત્વસ્ય, એવં યાવત્ સ્તનિતકુમારાઃ, પૃથિવીકાયિકાઃ खलु भदन्त !

સાતવાં ઉચ્છ્વાસપદ

શબ્દાર્થ—(નેરહયાણં મંતે ! કેવદ્કાલસ્સ આણમંતિ વા પાણમંતિ વા) હે ભગવન્ ! નારક કિતને કાલ સે ઉચ્છ્વાસ લેતે એવં નિઃશ્વાસ લેતે હૈં ? (ઝસસંતિ વા નીસસંતિ વા ?) ઝંચા શ્વાસ ઓર નીચા શ્વાસ લેતે હૈં ? (ગોયમા ! સતતં સંતયા મેવ આણમંતિ વા પાણમંતિ વા, ઝસસંતિ વા, નીસસંતિ વા ?) હે ગૌતમ ! સદા-સર્વદા હી ઉચ્છ્વાસ ઓર નિશ્વાસ લેતે રહતે હૈં ।

(અસુરકુમારાણં મંતે ! કેવદ્કાલસ્સ આણમંતિ વા પાણમંતિ વા, ઝસસંતિ વા, નીસસંતિ વા ?) હે ભગવન્ ! અસુરકુમાર કિતને કાલ સે ઉચ્છ્વાસ લેતે ઓર નિશ્વાસ લેતે હૈં ? (ગોયમા ! જહ્ણેણં સત્તણં થોવાણં) હે ગૌતમ ! જઘન્ય સે સાત સ્તોક મેં (ઉક્કોસેણં સાતિરેગસ્સ પક્ખસ્સ આણમંતિ વા, જાવ નીસસંતિ) ઉત્કૃષ્ટ સાતિરેક એક પક્ષ મેં ઉચ્છ્વાસ ઓર નિશ્વાસ લેતે હૈં ।

(નાગકુમારાણં મંતે ! કેવદ્કાલસ્સ આણમંતિ વા, પાણમંતિ વા, ઝસસંતિ વા નીસસંતિ ?) હે ભગવન્ ! નાગકુમાર કિતને કાલ સે ઉચ્છ્વાસ ઓર નિશ્વાસ લેતે હૈં ? (ગોયમા ! જહ્ણેણં સત્તણં થોવાણં) જઘન્ય સાત સ્તોક મેં (ઉક્કોસેણં

સાતમુ ઉચ્છ્વાસ પદ

શબ્દાર્થ—(નેરહયાણં મંતે ! કેવદ્ કાલસ્સ આણમંતિ વા પાણમંતિ વા) હે ભગવન્ ! નારક કેટલા કાળે ઉચ્છ્વાસ લે છે તેમજ નિશ્વાસ લે છે ? (ઝસસંતિ વા નીસસંતિ વા ?) ઉચ્છ્વાસ અને નીશ્વાસ લે છે ? (ગોયમા ! સતતં સંતયામેવ આણમંતિ વા, પાણમંતિ વા' ઝસસંતિ વા, નીસસંતિ વા ?) હે ગૌતમ ! સદા-સર્વદા જ ઉચ્છ્વાસ અને નિશ્વાસ લેતા રહે છે

(અસુરકુમારાણં મંતે ! કેવદ્કાલસ્સ આણમંતિ વા, પાણમંતિ વા, ઝસસંતિ વા, નીસસંતિ વા ?) હે ભગવાન્ ! અસુરકુમાર કેટલા કાળે ઉચ્છ્વાસ લે છે અને નિશ્વાસ લે છે ? (ગોયમા ! જહ્ણેણં સત્તણં થોવાણં) હે ગૌતમ ! જઘન્ય સાત સ્તોકમાં (ઉક્કોસેણં સાતિરેગસ્સ પક્ખસ્સ આણમંતિ વા જાવ નીસસંતિ વા) ઉત્કૃષ્ટ સાતિરેક પક્ષમાં ઉચ્છ્વાસ અને નિશ્વાસ લે છે.

(નાગકુમારાણં મંતે ! કેવદ્ કાલસ્સ આણમંતિ વા, પાણમંતિ વા, ઝસસંતિ વા, નીસસંતિ વા ?) હે ભગવન્ ! નાગકુમાર કેટલા કાળે ઉચ્છ્વાસ અને નિશ્વાસ લે છે ? (ગોયમા ! જહ્ણેણં સત્તણં થોવાણં) હે ગૌતમ ! જઘન્ય સાત સ્તોકમાં (ઉક્કોસેણં મુહુત્તપુહુત્તસ્સ)

કિયત્કાલસ્ય આનન્તિ વા, યાવત્ નિઃશ્વસન્તિ વા ? ગૌતમ ! વિમાત્રયા આનન્તિ વા યાવત્ નિઃશ્વસન્તિ વા, એવં યાવત્ મનુષ્યાઃ, વાનવ્યન્તરાઃ યથા નાગકુમારાઃ, જ્યોતિષ્કાઃ સ્વલ્પ ભદન્ત ! કિયત્કાલસ્ય આનન્તિ વા યાવત્ નિઃશ્વસન્તિ વા ? ગૌતમ ! જઘન્યેન મુહૂર્તપૃથક્ત્વસ્ય, ઉત્કૃષ્ટેનાપિ મુહૂર્તપૃથક્ત્વસ્ય, યાવત્ તિઃશ્વસન્તિ વા, વૈમાનિકાઃ સ્વલ્પ ભદન્ત ! કિયત્કાલસ્ય આનન્તિ વા યાવત્ નિઃશ્વસન્તિ વા ? ગૌતમ ! જઘન્યેન મુહૂર્તપૃથક્ત્વસ્ય, મુહુત્તપુહુત્તસ્સ) ઉત્કૃષ્ટ મુહૂર્ત પૃથક્ત્વ મેં (એવ જાવ થણિયકુમારાણં) હસી પ્રકાર સ્તનિતકુમારોં તક કહના ચાહિયે ।

(પુઢવિકાઢ્યાણં મંતે ! કેવઢકાલસ્સ આણમંતિ વા, જાવ નીસસંતિ વા ?) હે ભગવન્ ! પૃથ્વીકાયિક કિતને કાલ મેં ઉચ્છવાસ ઓર નિશ્વાસ લેતે હેં ? (ગોયમા ! વેમાયાએ આણમંતિ વા જાવ નીસસંતિ વા ?) હે ગૌતમ ! વિમાત્રા-અનિયત કાલ સે ઉચ્છવાસ ઓર નિશ્વાસ લેતે હેં, (એવં જાવ મણૂસા) હસી પ્રકાર યાવત્ મનુષ્ય (વાણમંતરા જહા નાગકુમારા) વાનવ્યન્તર નાગ-કુમારોં કે સમાન ।

(જોહસિયાણં મંતે ! કેવઢકાલસ્સ આણમંતિ વા જાવ નીસસંતિ વા ?) હે ભગવન્ ! જ્યોતિષ્ક દેવ કિતને કાલ મેં શ્વાસ-ઉચ્છવાસ લેતે હેં ? (ગોયમા ! જહ્ણણેણં મુહુત્તપુહુત્તસ્સ, ઉક્કોસેણ વિ મુહુત્તપુહુત્તસ્સ) હે ગૌતમ ! જઘન્ય મુહૂર્ત પૃથક્ત્વ, ઉત્કૃષ્ટ મી મુહૂર્તપૃથક્ત્વ (જાવ નીસસંતિ) યાવત્ નિશ્વાસ લેતે હેં ।

(વેમાણિયાણં મંતે ! કેવઢકાલસ્સ આણમંતિ વા, જાવ નીસસંતિ વા ?) હે ભગવન્ ! વૈમાનિક દેવ કિતને કાલ મેં ઉચ્છવાસ-નિશ્વાસ લેતે હેં ? (ગોયમા !

ઉત્કૃષ્ટ મુહૂર્ત પૃથક્ત્વમાં (એવં જાવ થણિયકુમારાણં) એ જ પ્રકારે સ્તનિતકુમારો સુધી કહેવું બેઈ એ.

(પુઢવિકાઢ્યાણં મંતે ! કેવઢ કાલસ્સ આણમંતિ વા, પાણમંતિ વા, જાવ નીસસંતિ વા ?) હે ભગવન્ ! પૃથ્વીકાયિક કેટલા કાળે ઉચ્છવાસ અને નિશ્વાસ લે છે ? (ગોયમા ! વેમાયાએ આણમંતિ વા જાવ નીસસંતિ વા ?) હે ગૌતમ ! વિમાત્રા અનિયત કાળથી ઉચ્છવાસ અને નિશ્વાસ લે છે (એવં જાવ મણૂસા) એજ પ્રકારે યાવત્ મનુષ્ય (વાણમંતરા જહા નાગ-કુમારા) વાન-વ્યન્તર નાગકુમારની સમાન

(જોહસિયાણં મંતે ! કેવઢકાલસ્સ આણમંતિ વા જાવ નીસસંતિ વા ?) હે ભગવન્ ! જ્યોતિષ્ક દેવ કેટલા કાળમાં શ્વાસ-ઉચ્છવાસ લે છે ? (ગોયમા ! જહ્ણણેણં મુહુત્તપુહુત્તસ્સ ઉક્કોસેણ વિ મુહુત્તપુહુત્તસ્સ) હે ગૌતમ ! જઘન્ય મુહૂર્ત પૃથક્ત્વ ઉત્કૃષ્ટ પણ મુહૂર્તપૃથક્ત્વ (જાવ નીસસંતિ) યાવત્ નિશ્વાસ લે છે

(વેમાણિયાણં મંતે ! કેવઢકાલસ્સ આણમંતિયા, જાવ નીસસંતિ વા) હે ભગવન્ ! વૈમાનિક દેવો કેટલા કાળમાં ઉચ્છવાસ અને નિઃશ્વાસ લે છે ? (ગોયમા ! જહ્ણણેણં મુહુત્ત

ઉત્કૃષ્ટેન ત્રયસ્ત્રિંશતઃ પક્ષાણાં યાવત્ નિઃશ્વસન્તિ વા, સૌધર્મદેવાઃ સ્વલુ ભદન્ત ! ક્રિય-
ત્કાલસ્ય આનન્તિ વા, યાવત્ નિઃશ્વસન્તિ વા ? ગૌતમ ! જઘન્યેન મુહૂર્તપૃથક્ત્વસ્ય ઉત્કૃષ્ટેન
દ્વયોઃ પક્ષયોઃ યાવત્ નિઃશ્વસન્તિ વા, ઈશાનકદેવાઃ સ્વલુ ભદન્ત ! ક્રિયત્કાલસ્ય આનન્તિ
વા યાવત્ નિઃશ્વસન્તિ વા ? ગૌતમ ! જઘન્યેન સાતિરેકસ્ય મુહૂર્તપૃથક્ત્વસ્ય, ઉત્કૃષ્ટેન
સાતિરેકયો દ્વયોઃ પક્ષયોઃ યાવત્-નિઃશ્વસન્તિ વા, સનત્કુમારદેવાઃ સ્વલુ ભદન્ત ! ક્રિય-
ત્કાલસ્ય આનન્તિ વા યાવત્-નિઃશ્વસન્તિ વા ? ગૌતમ ! જઘન્યેન દ્વયોઃ પક્ષયોઃ ઉત્કૃષ્ટેન
સપ્તાનાં પક્ષાણાં યાવત્ નિઃશ્વસન્તિ વા, માહેન્દ્રદેવાઃ સ્વલુ ભદન્ત ! ક્રિયત્કાલસ્ય આનન્તિ

જહ્ણણેણં મુહુત્તપુહુત્તસ્સ, ઉક્કોસેણં તેત્તીસાણ પક્ષવાણં જાવ નીસસંતિ ?) હે
હે ગૌતમ ! જઘન્ય મુહૂર્તપૃથક્ત્વ મેં, ઉત્કૃષ્ટ તેત્તીસ પક્ષ મેં યાવત્ નિશ્વાસ લેતે હૈં

(સોહમ્મગદેવાણં મંતે ! કેવદ્ધકાલસ્સ આણમંતિ વા જાવ નીસસંતિ ?) હે
ભગવન્ ! સૌધર્મ કલ્પ કે દેવ કિતને કાલ મેં શ્વાસ-ઉચ્છ્વાસ લેતે હૈં ?
(ગોયમા ! જહ્ણણેણં મુહુત્તપુહુત્તસ્સ, ઉક્કોસેણં દોણં પક્ષવાણં જાવ નીસસંતિ)
હે ગૌતમ ! જઘન્ય મુહૂર્તપૃથક્ત્વ મેં, ઉત્કૃષ્ટ દો પક્ષવાડોં મેં યાવત્ નિશ્વાસ
લેતે હૈં, (ઈસાણગદેવાણં મંતે ! કેવદ્ધકાલસ્સ આણમંતિ વા જાવ નીસસંતિ વા ?)
ઈશાન કલ્પ કે દેવ, હે ભગવન્ ! કિતને કાલ મેં શ્વાસ-ઉચ્છ્વાસ લેતે હૈં ?
(ગોયમા ! જહ્ણણેણં સાતિરેગસ્સ મુહુત્તપુહુત્તસ્સ, ઉક્કોસેણં સાતિરેગાણં દોણં
પક્ષવાણં) હે ગૌતમ ! જઘન્ય સાતિરેક અર્થાત્ કુદ્ધ અધિક મુહૂર્તપૃથક્ત્વ મેં,
ઉત્કૃષ્ટ સાતિરેક દો પક્ષવાડોં મેં (જાવ નીસસંતિ વા) યાવત્ નિશ્વાસ લેતે હૈં
(સણંકુમારદેવાણં મંતે ! કેવદ્ધકાલસ્સ આણમંતિ વા જાવ નીસસંતિ વા ?
હે ભગવન્ ! સનત્કુમાર દેવ કિતને કાલ મેં શ્વાસ-ઉચ્છ્વાસ લેતે હૈં ? (ગોયમા !

પુહુત્તસ્સ ઉક્કોસેણં તેત્તીસાણ પક્ષવાણં જાવ નીસસંતિ) હે ગૌતમ ! જઘન્યથી મુહૂર્ત પૃથક્ત્વમાં
અને ઉત્કૃષ્ટથી તેત્તીસ પક્ષમાં નિશ્વાસ લે છે.

(સોહમ્મગદેવાણં મંતે ! કેવદ્ધકાલસ્સ આણમંતિ વા જાવ નીસસંતિ વા ?) હે ભગવન્ !
સૌધર્મ કલ્પના દેવો કેટલા કાળમાં શ્વાસ-ઉચ્છ્વાસ લે છે (ગોયમા ! જહ્ણણેણં મુહુત્ત
પુહુત્તસ્સ ઉક્કોસેણં દોણં પક્ષવાણં જાવ નીસસંતિ) હે ગૌતમ ! જઘન્યથી મુહૂર્ત પૃથક્ત્વમાં
અને ઉત્કૃષ્ટ બે પખવાડિયામાં યાવત્ નિશ્વાસ લે છે

(ઈસાણદેવાણં મંતે ! કેવદ્ધકાલસ્સ આણમંતિ વા જાવ નીસસંતિ વા ?) હે ભગવન્ ! ઇશાન
દેવ કેટલા કાળમાં શ્વાસ-ઉચ્છ્વાસ લે છે ? (ગોયમા ! જહ્ણણેણં સાતિરેગસ્સ મુહુત્તપુહુત્તસ્સ
ઉક્કોસેણં સાતિરેગાણં દોણં પક્ષવાણં) હે ગૌતમ ! જઘન્યથી સાતિરેક અર્થાત્ કંઈક વધારે
મુહૂર્ત પૃથક્ત્વમાં અને ઉત્કૃષ્ટથી સાતિરેક બે પખવાડિયામાં (જાવ નીસસંતિ વા) યાવત્
નિશ્વાસ લે છે.

(સાંકુમારદેવાણં મંતે ! કેવદ્ધકાલસ્સ આણમંતિ વા જાવ નીસસંતિ વા ?) હે ભગવન્ !
સનત્કુમાર દેવ કેટલા કાળમાં શ્વાસ-ઉચ્છ્વાસ લે છે ? (ગોયમા ! જહ્ણણેણં દોણં

વા યાવત્-નિઃશ્વસન્તિ વા ? ગૌતમ ! જઘન્યેન સાતિરેકયો દ્વયોઃ પક્ષયોઃ, ઉત્કૃષ્ટેન સાતિ-
રેકાણાં સપ્તાનાં પક્ષાણામ્ યાવત્ નિઃશ્વસન્તિ વા, બ્રહ્મલોકદેવાઃ खलु भदन्त ! કિયત્કાલ-
સ્ય આનન્તિ વા, યાવત્ નિઃશ્વસન્તિ વા ? ગૌતમ ! જઘન્યેન સપ્તાનાં પક્ષાણામ્ ઉત્કૃષ્ટેન
દશાનાં પક્ષાણામ્, યાવત્ નિઃશ્વસન્તિ વા, લાન્તકદેવાઃ खलु भदन्त ! કિયત્કાલસ્ય
આનન્તિ વા, યાવત્ નિઃશ્વસન્તિ વા ? ગૌતમ ! જઘન્યેન દશાનાં પક્ષાણામ્, ઉત્કૃષ્ટેન ચતુ-

જહ્ણેણં દોણં પક્ષાણં, ઉક્ષેણં સત્તણં પક્ષાણં) હે ગૌતમ ! જઘન્ય દો
પક્ષો મેં, ઉત્કૃષ્ટ સાત પક્ષો મેં (જાવ નીસસંતિ) યાવત્ નિશ્વાસ લેતે હૈં (માહિં-
દગદેવાણં મંતે ! કેવઙ્કાલસ્સ આણમંતિ વા જાવ નીસસંતિ વા ?) હે ભગવન્ !
માહેન્દ્રકલ્પ કે દેવ કિતને કાલ મેં શ્વાસ-ઉચ્છવાસ લેતે હૈં ? (ગોયમા ! જહ-
ણેણં સાહરેગં દોણં પક્ષાણં, જાવ નીસસંતિ વા) હે ગૌતમ ! જઘન્ય સાતિરેક
દો પક્ષો મેં, ઉત્કૃષ્ટ સાતિરેક સાત પક્ષો મેં શ્વાસોચ્છવાસ લેતે હૈં (વંમલોગ-
દેવાણં મંતે ! કેવઙ્કાલસ્સ આણમંતિ વા જાવ નીસસંતિ વા ?) હે ભગવન્ !
બ્રહ્મલોક કલ્પ કે દેવ કિતને કાલ મેં શ્વાસોચ્છવાસ લેતે હૈં ? (ગોયમા ! જહ્ણેણં
સત્તણં પક્ષાણં, ઉક્ષેણં દસણં પક્ષાણં જાવ નીસસંતિ વા) હે ગૌતમ !
જઘન્ય સાત પક્ષો મેં, ઉત્કૃષ્ટ દશ પક્ષો મેં યાવત્ નિશ્વાસ લેતે હૈં (લંતગદેવાણં
મંતે ! કેવઙ્કાલસ્સ આણમંતિ વા જાવ નીસસંતિ વા ?) હે ભગવન્ ! લાન્તક

પક્ષાણં, ઉક્ષેણં સત્તણં પક્ષાણં) હે ગૌતમ ! જઘન્ય એ પક્ષોમાં ઉત્કૃષ્ટ સાત પક્ષોમાં
(જાવ નીસસંતિ) યાવત્ નિશ્વાસ લે છે

(માહિંદગ દેવાણં મંતે ! કેવઙ્કાલસ્સ આણમંતિ વા જાવ નીસસંતિ વા ?) હે ભગ-
વન્ ! માહેન્દ્ર કલ્પના દેવ કેટલા કાળમાં શ્વાસ-ઉચ્છવાસ લે છે ? (ગોયમા ! જહ્ણેણં
સાહરેગં દોણં પક્ષાણં, ઉક્ષેણં સાહરેગં સત્તણં જાવ નીસસંતિ વા ?) હે ભગવન્ ! માહેન્દ્ર
કલ્પના દેવ કેટલા કાળમાં શ્વાસ-નિશ્વાસ-ઉચ્છવાસ લે છે (ગોયમા ! જહ્ણેણં સાહરેગં
દોણં પક્ષાણં ઉક્ષેણં સાહરેગં સત્તણં પક્ષાણં જાવ નીસસંતિ વા) હે ગૌતમ ! જઘન્ય
સાતિરેક એ પક્ષોમાં, ઉત્કૃષ્ટ સાતિરેક સાત પક્ષોમાં શ્વાસ-ઉચ્છવાસ લે છે.

(વંમલોગદેવાણં મંતે ! કેવઙ્કાલસ્સ આણમંતિ વા જાવ નીસસંતિ વા ?) હે ભગવન્ !
બ્રહ્મલોક કલ્પના દેવ કેટલા કાળમાં શ્વાસ-ઉચ્છવાસ લે છે ? (ગોયમા ! જહ્ણેણં સત્તણં
પક્ષાણં ઉક્ષેણં દસણં, જાવ નીસસંતિ વા ?) હે ગૌતમ ! જઘન્ય સાત પક્ષોમાં ઉત્કૃષ્ટ
દસ પક્ષોમાં યાવત્ નિશ્વાસ લે છે

(લંતગદેવાણં મંતે ! કેવઙ્કાલસ્સ આણમંતિ વા જાવ નીસસંતિ વા ?) હે ગૌતમ !
લાન્તક દેવ કેટલા કાળમાં યાવત્ શ્વાસ લે છે ? (ગોયમા ! જહ્ણેણં દસણં પક્ષાણં ઉક્ષે-
ણં ચતુદસણં પક્ષાણં જાવ નીસસંતિ) હે ગૌતમ ! જઘન્ય દશ પક્ષોમાં, ઉત્કૃષ્ટ ચૌદ
પક્ષોમાં યાવત્ નિશ્વાસ લે છે

दर्शानां पक्षाणाम् यावत् निःश्वसन्ति वा, महाशुक्रदेवाः खलु भदन्त ! कियत्कालस्य आनन्ति वा यावत्-निश्चमन्ति वा, गौतम ! जघन्येन चतुर्दशानां पक्षाणाम् उत्कृष्टेन सप्तदशानां पक्षाणाम् यावत्-निःश्वसन्ति वा, सहस्रारदेवाः खलु भदन्त ! कियत्कालस्य आनन्ति वा यावत् निःश्वसन्ति वा ? गौतम ! जघन्येन सप्तदशानां पक्षाणाम् उत्कृष्टेन अष्टादशानां पक्षाणां यावत् निःश्वसन्ति वा, आनतदेवाः खलु भदन्त ! कियत्कालस्य यावत् निःश्वसन्ति वा ? गौतम ! जघन्येन अष्टादशानां पक्षाणाम्, उत्कृष्टेन एकोनविंशतेः पक्षाणां यावत्-निःश्वसन्ति वा, प्राणतदेवाः खलु भदन्त ! कियत्कालस्य यावत् निःश्वसन्ति वा ? गौतम !

देव कितने काल में यावत् श्वास लेते हैं ? (गोयमा ! जहण्णेणं दसण्हं पक्खाणं उक्कोसेणं चउदसण्हं पक्खाणं जाव नीससंति) हे गौतम ! जघन्य दश पक्षों में, उत्कृष्ट चौदह पक्षों में यावत् निःश्वास लेते हैं (महाशुक्रदेवाणं भंते ! केवइ-कालस्स आणमंति वा जाव नीससंति वा ?) हे भगवन् ! महाशुक्र कल्प के देव कितने काल में यावत् निश्वास लेते हैं ? (गोवमा ! जहण्णेणं चउदसण्हं पक्खाणं उक्कोसेणं सत्तरसण्हं पक्खाणं जाव नीससंति) हे गौतम ! जघन्य चौदह पक्ष में, उत्कृष्ट सत्तरह पक्षों में यावत् निश्वास लेते हैं (सहस्रारगदेवाणं भंते ! केवइकालस्स आणमंति वा जाव नीससंति वा ?) हे भगवन् ! सहस्रारकल्प के देव कितने काल में उच्छ्वास यावत् निश्वास लेते हैं ? (गोयमा ! जहण्णेणं सत्तरसण्हं पक्खाणं उक्कोसेणं अट्टारसण्हं पक्खाणं जाव नीससंति) हे गौतम ! जघन्य सत्तरह पक्षों में, उत्कृष्ट अट्टारह पक्षों में यावत् निश्वास लेते हैं (आणय देवाणं भंते ! केवइकालस्स जाव नीससंति वा ?) हे भगवन् ! आनत कल्प के देव कितने काल में यावत् निश्वास लेते हैं ? (गोवमा ! जहण्णेणं अट्टारसण्हं पक्खाणं, उक्कोसेणं एगूणवीसाण पक्खाणं जाव निससंति वा ?) हे

(महाशुक्र देवाणं भंते ! केवइय कालस्स आणमंति वा जाव नीससंति ?) हे भगवन् ! महाशुक्र कल्पना देव डेटला डाणमा यावत् निश्वास ले छे ? (गोयमा ! जवण्णेणं चउदसण्हं पक्खाणं, उक्कोसेणं सत्तरसण्हं पक्खाणं जाव नीससंति) हे गौतम ! जघन्य चौदह पक्षों में, उत्कृष्ट सत्तर पक्षों में यावत् निश्वास ले छे

(सहस्रारग देवाणं भंते ! केवइयकालस्स आणमंति वा जाव नीससंति वा) हे भगवन् ! सहस्रार कल्पना देव डेटला डाणमा उच्छ्वास यावत् निश्वास ले छे ? (गोयमा ! जहण्णेणं सत्तरसण्हं पक्खाणं उक्कोसेणं अट्टारसण्हं पक्खाणं जाव नीससंति) हे गौतम ! जघन्य सत्तर पक्षों में, उत्कृष्ट अट्टार पक्षों में यावत् निश्वास ले छे

(आणयदेवाणं भंते ! केवइयकालस्स आणमंति जाव नीससंति वा ?) हे भगवन् ! आनत कल्पना देव डेटला डाणमा यावत् निश्वास ले छे (गोयमा ! जहण्णेणं अट्टारसण्हं पक्खाणं, उक्कोसेणं एगूणवीसाण पक्खाणं, जाव नीससंति वा) हे गौतम ! जघन्य अट्टार पक्षों में, उत्कृष्ट आणवीस पक्षों में यावत् निश्वास ले छे

जघन्येन एकोनविंशतेः पक्षाणाम्, उत्कृष्टेन विंशतेः पक्षाणाम् यावत् निःश्वसन्ति वा, आरणदेवाः खलु भदन्त ! कियत्कालस्य यावत् निःश्वसन्ति वा ? गौतम ! जघन्येन विंशतेः पक्षाणाम्, उत्कृष्टेन एकविंशतेः पक्षाणां यावत्-निःश्वसन्ति वा, अच्युतदेवाः खलु भदन्त ! कियत्कालस्य यावत् निःश्वसन्ति वा ? गौतम ! जघन्येन एकविंशतेः पक्षाणाम्, उत्कृष्टेन द्वाविंशतेः पक्षाणाम् यावत्-निःश्वसन्ति वा, अधस्तनाधस्तनग्रैवेयकदेवाः खलु भदन्त !

गौतम ! जघन्य अठारह पक्षों में, उत्कृष्ट उन्नीस पक्षों में यावत् निश्वास लेते हैं (पाण्यदेवाणं भंते ! केवइयकालस्स जाव नीससंति वा ?) हे भगवन् ! प्राणत-कल्प के देव कितने काल में यावत् निश्वास लेते हैं ? (गोयमा ! जहण्णेणं एग्वीसाए पक्खाणं, उक्कोसेणं वीसाए पक्खाणं) हे गौतम ! जघन्य उन्नीस पक्षों में, उत्कृष्ट बीस पक्षों में (जाव नीससंति) यावत् निश्वास लेते हैं (आरण-देवाणं भंते ! केवइकालस्स जाव नीससंति वा ?) हे भगवन् ! आरणकल्प के देव कितने काल में यावत् निश्वास लेते हैं ? (गोयमा ! जहण्णेणं वीसाए पक्खाणं, उक्कोसेणं एग्वीसाए पक्खाणं जाव नीससंति ?) हे गौतम ! जघन्य बीस पक्षों में उत्कृष्ट इक्कीस पक्षों में यावत् निश्वास लेते हैं (अच्युतदेवाणं भंते ! केवइकालस्स जाव नीससंति वा ?) हे भगवन् ! अच्युत कल्प के देव कितने काल में यावत् निश्वास लेते हैं ? (गोयमा ! जघण्णेणं एग्वीसाए पक्खाणं उक्कोसेणं बावीसाए पक्खाणं जाव नीससंति वा ?) हे गौतम ! जघन्य इक्कीस पक्षों में, उत्कृष्ट बाईस पक्षों में यावत् निश्वास लेते हैं (हिट्ठिमहिट्ठिमगेविज्जग-

(पाण्यदेवाणं भंते ! केवइयकालस्स जाव नीससंति वा ?) हे भगवन् ! प्राणत-कल्प के देव कितने काल में यावत् निश्वास लेते हैं ? (गोयमा ! जहण्णेणं एग्वीसाए पक्खाणं, उक्कोसेणं वीसाए पक्खाणं) हे गौतम ! जघन्य उन्नीस पक्षों में, उत्कृष्ट बीस पक्षों में (जाव नीससंति) यावत् निश्वास लेते हैं

(आरणदेवाणं भंते ! केवइयकालस्स जाव नीससंति वा ?) हे भगवन् ! आरणकल्प के देव कितने काल में यावत् निश्वास लेते हैं ? (गोयमा ! जहण्णेणं वीसाए पक्खाणं, उक्कोसेणं एग्वीसाए पक्खाणं जाव नीससंति ?) हे गौतम ! जघन्य बीस पक्षों में, उत्कृष्ट इक्कीस पक्षों में यावत् निश्वास लेते हैं

(अच्युतदेवाणं केवइयकालस्स जाव नीससंति वा ?) हे भगवन् ! अच्युत कल्प के देव कितने काल में यावत् निश्वास लेते हैं ? (गोयमा ! जहण्णेणं एग्वीसाए पक्खाणं, जाव उक्कोसेणं बावीसाए पक्खाणं जाव नीससंति वा ?) हे गौतम ! जघन्य इक्कीस पक्षों में, उत्कृष्ट बाईस पक्षों में यावत् निश्वास लेते हैं

(हिट्ठिमहिट्ठिमगेविज्जगदेवाणं भंते ! केवइयकालस्स जाव नीससंति वा) अधस्तन अध-स्तन ग्रैवेयक देव, हे भगवन् कितने काल में यावत् निश्वास लेते हैं ? (गोयमा ! जहण्णेणं

क्रियत्कालस्य यावत् निःश्वसन्ति वा ? गौतम ! जघन्येन द्वाविंशतेः पक्षाणाम्, उत्कृष्टेन त्रयोविंशतेः पक्षाणाम् यावत् निःश्वसन्ति वा, अधस्तनमध्यमग्रैवेयकदेवाः खलु भदन्त ! क्रियत्कालस्य यावत् निःश्वसन्ति वा ? गौतम ! जघन्येन त्रयोविंशतेः पक्षाणाम्, उत्कृष्टेन चतुर्विंशतेः पक्षाणाम् यावत् निःश्वसन्ति वा, अधस्तनोपरिमग्रैवेयकाः खलु भदन्त ! क्रियत्कालस्य यावत् निःश्वसन्ति वा ? गौतम ! जघन्येन चतुर्विंशतेः पक्षाणाम्, उत्कृष्टेन पञ्चविंशतेः पक्षाणाम् यावत् निःश्वसन्ति वा, मध्यमाधस्तन ग्रैवेयकाः खलु देवाः भदन्त ! क्रियत्कालस्य यावत् निःश्वसन्ति वा, गौतम ! जघन्येन पञ्चविंशतेः पक्षाणाम्, उत्कृष्टेन षड्-

देवाणां भन्ते ! केवङ्कालस्स जाव नीससन्ति वा ?) अधस्तन-अधस्तनग्रैवेयक के देव, हे भगवन् ! कितने काल में यावत् निश्वास लेते हैं ? (गोयमा ! जहण्णेणं चावीसाए पक्खाणं, उक्कोसेणं तेवीसाए पक्खाणं जाव नीससन्ति वा) हे गौतम ! जघन्य चाईस पक्षों में, उत्कृष्ट तेईस पक्षों में यावत् निश्वास लेते हैं (हिट्ठिममज्झिमगेविज्जगदेवाणां भन्ते ! केवङ्कालस्स जाव नीससन्ति वा ?) हे भगवन् ! अधस्तन मध्यमग्रैवेयक के देव कितने काल में यावत् निश्वास लेते हैं ? (गोयमा ! जहण्णेणं तेवीसाए पक्खाणं, उक्कोसेणं चउवीसाए पक्खाणं जाव नीससन्ति वा) हे गौतम ! जघन्य तेईस पक्षों में, उत्कृष्ट चौबीस पक्षों में यावत् निश्वास लेते हैं (हिट्ठिमउवरिमगेविज्जगदेवाणां भन्ते ! केवङ्कालस्स जाव नीससन्ति वा ?) हे भगवन् ! अधस्तनग्रैवेयक के देव कितने काल में यावत् निश्वास लेते हैं ? (गोयमा ! जहण्णेणं चउवीसाए पक्खाणं, उक्कोसेणं पणवीसाए पक्खाणं जाव नीससन्ति वा ?) हे गौतम ! जघन्य चौबीस पक्षों में, उत्कृष्ट पच्चीस पक्षों में, यावत् निश्वास लेते हैं (मज्झिमहिट्ठिमगेविज्जगदेवाणां भन्ते ! केवङ्कालस्स जाव

वावीसाए पक्खाए, उक्कोसेणं तेवीसाए पक्खाणं जाव नीससन्ति वा) हे गौतम ! जघन्य चावीस पक्षों में, उत्कृष्ट तेवीस पक्षों में यावत् निश्वास लेते हैं

(हिट्ठिममज्झिमगेविज्जगदेवाणां भन्ते ! केवङ्कालस्स जाव नीससन्ति वा ?) हे भगवन् ! अधस्तन मध्यम ग्रैवेयक देव डेटला ङाणमां यावत् निश्वास लेते हैं ? (गोयमा ! जहण्णेणं तेवीसाए पक्खाणं, उक्कोसेणं चउवीसाए पक्खाणं जाव नीससन्ति वा) हे गौतम ! जघन्य तेवीस पक्षों में, उत्कृष्ट चावीस पक्षों में यावत् निश्वास लेते हैं

(हिट्ठिमउवरिमगेविज्जगदेवाणां भन्ते ! केवङ्कालस्स जाव नीससन्ति वा ?) हे भगवन् ! अधस्तन उपरितन ग्रैवेयक देव डेटला ङाणमां यावत् निश्वास लेते हैं (गोयमा ! जहण्णेणं चउवीसाए पक्खाणं, उक्कोसेणं, पणवीसाए पक्खाणं जाव नीससन्ति वा) हे गौतम ! जघन्य चावीस पक्षों में, उत्कृष्ट पचीस पक्षों में यावत् निश्वास लेते हैं

(मज्झिमहिट्ठिमगेविज्जगदेवाणां भन्ते ! केवङ्कालस्स जाव नीससन्ति वा ?) हे भगवन् ! मध्यम अधस्तन ग्रैवेयक देव डेटला ङाणमां यावत् निश्वास लेते हैं (गोयमा ! जहण्णेणं

વિંશતેઃ પક્ષાણામ્ યાવત્ નિઃશ્વસન્તિ વા, મધ્યમમધ્યમગ્રૈવેયકાઃ દેવાઃ સ્વલુ ભદન્ત ! કિય-
ત્કાલસ્ય યાવત્ નિઃશ્વસન્તિ વા ? ગૌતમ ! જઘન્યેન પઢ્વિંશતેઃ પક્ષાણામ્, ઉત્કૃષ્ટેન સપ્ત-
વિંશતેઃ પક્ષાણાં યાવત્ નિઃશ્વસન્તિ વા, મધ્યમોપરિમગ્રૈવેયકાઃ સ્વલુ ભદન્ત ! દેવાઃ કિય-
ત્કાલસ્ય યાવત્ નિઃશ્વસન્તિ વા ? ગૌતમ ! જઘન્યેન સપ્તવિંશતેઃ પક્ષાણામ્, ઉત્કૃષ્ટેન અષ્ટા-
વિંશતેઃ પક્ષાણાં યાવત્ નિઃશ્વસન્તિ વા, ઉપરિમાધસ્તનગ્રૈવેયકાઃ સ્વલુ દેવાઃ ભદન્ત ! કિય-
ત્કાલસ્ય યાવત્ નિઃશ્વસન્તિ વા ? ગૌતમ ! જઘન્યેન અષ્ટાવિંશતેઃ પક્ષાણામ્, ઉત્કૃષ્ટેન
નીસસંતિ વા ?) હે ભગવન્ ! મધ્યમ-અધસ્તનગ્રૈવેયક કે દેવ કિતને કાલ મેં
યાવત્ નિશ્વાસ લેતે હેં ? (ગોયમા ! જહણ્ણેણં પળવીસાણ પક્ષાણં, ઉક્કોસેણં
છઁવીસાણ પક્ષાણં જાવ નીસસંતિ વા ?) હે ગૌતમ ! જઘન્ય પચ્ચીસ પક્ષો મેં,
ઉત્કૃષ્ટ છઁવીસ પક્ષો મેં યાવત્ નિશ્વાસ લેતે હેં (મજ્ઞિમમજ્ઞિમગેવિજ્જગદેવાણં
ભંતે ! કેવહ્કાલસ્સ જાવ નીસસંતિ વા ?) હે ભગવન્ ! મધ્યમમધ્યમગ્રૈવેયક કે
દેવ કિતને કાલ મેં યાવત્ નિશ્વાસ લેતે હેં ? (ગોયમા ! જહણ્ણેણં છઁવીસાણ પક્ષાણં,
ઉક્કોસેણં સત્તાવીસાણ પક્ષાણં જાવ નીસસંતિ) હે ગૌતમ ! જઘન્ય
છઁવીસ પક્ષો મેં, ઉત્કૃષ્ટ સત્તાઈસ પક્ષો મેં યાવત્ નિશ્વાસ લેતે હેં (મજ્ઞિમ-
ઉવરિમગેવિજ્જગદેવાણં ભંતે ! કેવહ્કાલસ્સ જાવ નીસસંતિ વા ? (મધ્યમ-
ઉપરિતનગ્રૈવેયક કે દેવ, હે ભગવન્ ! કિતને કાલ મેં યાવત્ નિશ્વાસ લેતે હેં
(ગોયમા ! જહણ્ણેણં સત્તાવીસાણ પક્ષાણં, ઉક્કોસેણં અઢ્ઢાવીસાણ પક્ષાણં
જાવ નીસસંતિ વા ?) હે ગૌતમ ! જઘન્ય સત્તાઈસ પક્ષો મેં, ઉત્કૃષ્ટ અઢ્ઢાઈસ
પક્ષો મેં યાવત્ નિશ્વાસ લેતે હેં (ઉવરિમહેટ્ઠિમગેવિજ્જગદેવાણં ભંતે ! કેવહ્કાલ-
સ્સ જાવ નીસસંતિ વા ?) હે ભગવન્ ! ઉપરિતન-અધસ્તનગ્રૈવેયક કે દેવ

પળવીસાણ પક્ષાણ ઉક્કોસેણં છઁવીસાણ પક્ષાણં જાવ નીસસંતિ) હે ગૌતમ જઘન્યથી પચ્ચીસ
પક્ષોમા અને ઉત્કૃષ્ટથી છઁવીસ પક્ષોમા યાવત્ નિશ્વાસ લે છે.

(મજ્ઞિમમજ્ઞિમગેવિજ્જગદેવાણં ભંતે ! કેવહ્કાલસ્સ જાવ નીસસંતિ વા ?) હે ભગવન્ !
મધ્યમ-મધ્યમ ગ્રૈવેયકના દેવ કેટલા કાળમાં યાવત્ નિશ્વાસ લે છે ? (ગોયમા ! જહણ્ણેણં
છઁવીસાણ પક્ષાણં, ઉક્કોસેણં, સત્તાવીસાણ પક્ષાણં જાવ નીસસંતિ વા) હે ગૌતમ ! જઘન્ય
છવીસ પક્ષોમાં, ઉત્કૃષ્ટ સત્તાવીસ પક્ષોમાં યાવત્ નિશ્વાસ લે છે

(મજ્ઞિમઉવરિમગેવિજ્જગદેવાણં ભંતે ! કેવહ્કાલસ્સ જાવ નીસસંતિ વા) મધ્યમ ઉપરિ-
તન ગ્રૈવેયકના દેવ ભગવન્ ! કેટલા કાળમાં યાવત્ નિશ્વાસ લે છે (ગોયમા ! જહણ્ણેણ
સત્તાવીસાણ પક્ષાણ, ઉક્કોસેણં અઢ્ઢાવીસાણ પક્ષાણં જાવ નીસસંતિ વા) હે ગૌતમ ! જઘન્ય
સત્તાવીસ પક્ષોમાં, ઉત્કૃષ્ટ અઢ્ઢાવીસ પક્ષોમા યાવત્ નિશ્વાસ લે છે

(ઉવરિમહેટ્ઠિમગેવિજ્જગદેવાણં ભંતે ! કેવહ્કાલસ્સ જાવ નીસસંતિ વા) હે ભગવન્ !
ઉપરિતન-અધસ્તન ગ્રૈવેયકના દેવ કેટલા કાળમાં યાવત્ નિશ્વાસ લે છે ? (ગોયમા ! જહ-

एकोनत्रिंशतः पक्षाणाम् यावत् निःश्वसन्ति वा, उपरिममध्यमग्रैवेयकाः देवाः खलु भदन्त ! कियत्कालस्य यावत् निःश्वसन्ति वा, गौतम ! जघन्येन एकोनत्रिंशतः पक्षाणाम् उत्कृष्टेन त्रिंशतः पक्षाणां यावत् निःश्वसन्ति वा, उपरिमोपरिमग्रैवेयकाः देवाः खलु भदन्त ! कियत् कालस्य यावत् निःश्वસન્તિ વા ? ગૌતમ ! જઘન્યેન ત્રિશતઃ પક્ષાણામ્, ઉત્કૃષ્ટેન એકત્રિશતઃ પક્ષાણાં યાવત્ નિઃશ્વસન્તિ વા, વિજયવૈજયન્તજયન્તાપરાજિતવિમાનેષુ દેવાઃ ખલુ ભદન્ત ! કિયત્કાલસ્ય યાવત્ નિઃશ્વસન્તિ વા ? ગૌતમ ! જઘન્યેન એકત્રિશતઃ પક્ષાણામ્ ઉત્કૃષ્ટેન કિતને કાલ મેં યાવત્ નિશ્વાસ લેતે હૈં ? (ગોયમા ! જહ્ણેણં અઢ્ઢાવીસાણ પક્ષાણં, ઉક્કોસેણં ઇગૂણતીસાણ પક્ષાણં જાવ નીસસંતિ) હે ગૌતમ ! જઘન્ય અઢ્ઢાઈસ પક્ષોં મેં, ઉત્કૃષ્ટ ઉનતીસ પક્ષોં મેં, યાવત્ નિશ્વાસ લેતે હૈં (ઉવરિમ મઙ્ગિમગેવિજ્જગદેવાણં ભંતે ! કેવહ્કાલસ્સ જાવ નીસસંતિ વા ?) હે ભગવન્ ! ઉપરિતનમધ્યમગ્રૈવેયક કે દેવ કિતને કાલ મેં યાવત્ નિશ્વાસ લેતે હૈં ? (ગોયમા ! જહ્ણેણં ઇગૂણતીસાણ પક્ષાણં, ઉક્કોસેણં તીસાણ પક્ષાણં જાવ નીસસંતિ વા) હે ગૌતમ ! જઘન્ય ઉનતીસ પક્ષોં મેં, ઉત્કૃષ્ટ તીસ પક્ષોં મેં યાવત્ નિશ્વાસ લેતે હૈં (ઉવરિમઉવરિમગેવિજ્જગદેવાણં ભંતે ! કેવહ્કાલસ્સ જાવ નીસસંતિ વા ?) હે ભગવન્ ! ઉપરિતનઉપરિતનગ્રૈવેયક કે દેવ કિતને કાલ મેં યાવત્ નિશ્વાસ લેતે હૈં ? (ગોયમા ! જહ્ણેણં તીસાણ પક્ષાણં, ઉક્કોસેણં એકતીસાણ પક્ષાણં જાવ નીસસંતિ વા ?) હે ગૌતમ ! જઘન્ય તીસ પક્ષોં મેં, ઉત્કૃષ્ટ એકતીસ પક્ષોં મેં યાવત્ નિશ્વાસ લેતે હૈં (વિજયવૈજયન્તજયન્તાપરાજિતવિમાનેષુ દેવાણં ભંતે ! કેવહ્કાલસ્સ જાવ નીસસંતિ ?) હે ભગવન્ ! વિજય, વૈજયન્ત, જયન્ત ઓર અપરાજિત વિમાનોં કે દેવ કિતને કાલ મેં યાવત્ નિશ્વાસ લેતે હૈં ?

ણેણં અઢ્ઢાવીસાણ પક્ષાણં, ઉક્કોસેણં ઇગૂણતીસાણ પક્ષાણં જાવ નીસસંતિ વા) હે ગૌતમ ! જઘન્ય અઢ્ઢાવીસ પક્ષોમા, ઉત્કૃષ્ટ ઓગણુતીસ પક્ષોમા યાવત્ નિશ્વાસ લે છે

(ઉવરિમમઙ્ગિમગેવિજ્જગદેવાણં ભંતે ! કેવહ્કાલસ્સ જાવ નીસસંતિ વા ?) હે ભગવન્ ! ઉપરિતન મધ્યમ ગ્રૈવેયકના દેવ કેટલા કાળમા યાવત્ નિશ્વાસ લે છે ? (ગોયમા ! જહ્ણેણં ઇગૂણતીસાણ પક્ષાણં, ઉક્કોસેણ તીસાણ પક્ષાણં જાવ નીસસંતિ વા) હે ગૌતમ ! જઘન્ય ઓગણુતીસ પક્ષોમા, ઉત્કૃષ્ટ તીસ પક્ષોમા યાવત્ નિશ્વાસ લે છે

(ઉવરિમઉવરિમગેવિજ્જગદેવાણં ભંતે ! કેવહ્કાલસ્સ જાવ નીસસંતિ વા) હે ભગવન્ ! ઉપરિતન-ઉપરિતન ગ્રૈવેયક દેવ કેટલા કાળમા યાવત્ નિશ્વાસ લે છે ? (ગોયમા ! જહ્ણેણ તીસાણ પક્ષાણં, ઉક્કોસેણ, એકતીસાણ પક્ષાણં, જાવ નીસસંતિ વા) હે ગૌતમ ! જઘન્ય તીસ પક્ષોમા, ઉત્કૃષ્ટ એકતીસ પક્ષોમા યાવત્ નિશ્વાસ લે છે

(વિજયવૈજયન્તજયન્તાપરાજિતવિમાનેષુ દેવાણં ભંતે ! કેવહ્કાલસ્સ જાવ નીસસંતિ વા ?) હે ભગવન્ ! વિજય, વૈજયન્ત, જયન્ત અને અપરાજિત વિમાનોના દેવ કેટલા કાળમા

ત્રયસ્ત્રિંશતઃ પક્ષાણાં યાવત્ નિઃશ્વસન્તિ વા, સર્વાર્થસિદ્ધદેવાઃ સ્વલુ ભદન્ત ! કિયત્કાલસ્ય યાવત્ નિઃશ્વસન્તિ વા ? ગૌતમ ! અજઘન્યાનુત્કૃષ્ટેન ત્રયસ્ત્રિંશતઃ પક્ષાણાં યાવત્ નિઃશ્વસન્તિ વા, ઇતિ પ્રજ્ઞાપનાયાં સત્તમસ્ ઉચ્છવાસપદં સમાપ્તમ્ ॥સુ. ૧॥

ટીકા-પૂર્વ પ્રાણિનામુપપાતવિરહાદયઃ પ્રરુપિતાઃ, અથ નૈરયિકાદિ ભાવેનોત્પન્નાનાં પ્રાણાપાનપર્યાપ્ત્યા પર્યાપ્તાનાં યથાયોગ્યમુચ્છવાસનિશ્વાસક્રિયા વિરહાવિરહકાલપરિમાણં પ્રરુપયિતુમાહ-‘નૈરઙ્યાણં ભંતે ! કેવઙ્કાલસ્સ આણમંતિ વા, પાણમંતિ વા, ઝસસંતિ વા, નીસસંતિ વા ?’ ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-હે ભદન્ત ! નૈરયિકા સ્વલુ કિયત્કાલસ્ય, પશ્ચમ્યર્થે તૃતીયાર્થે વા ષ્ઠી વિધાનાત્ કિયતઃ કાલાત્, કિયતા કાલેન વા, આનન્તિ વા આઙ્પૂર્વકાત્ ‘અન્

(ગોયમા ! જહણ્ણેણં એક્કતીસાએ પક્ખાણં, ઉક્કોસેણં તેત્તીસાએ પક્ખાણં જાવ નીસસંતિ વા) હે ગૌતમ ! જઘન્ય ઇકતીસ પક્ષોં મેં, ઉત્કૃષ્ટ તેત્તીસ પક્ષોં મેં યાવત્ નિશ્વાસ લેતે હૈં (સવ્વટ્ઠસિદ્ધદેવાણં ભંતે ! કેવઙ્કાલસ્સ જાવ નીસસંતિ વા ?) હે ભગવન્ ! સર્વાર્થસિદ્ધિવિમાન કે દેવ કિતને કાલ મેં યાવત્ નિશ્વાસ લેતે હૈં ? (ગોયમા ! અજહણ્ણમણુક્કોસેણં તેત્તીસાએ પક્ખાણં જાવ નીસસંતિ વા) હે ગૌતમ ! અજઘન્ય-અનુત્કૃષ્ટ તેતીસ પક્ષોં મેં યાવત્ નિશ્વાસ લેતે હૈં (હઙ્ પણ્ણવણાએ સત્તમં ઝસાસપયં સમત્તં) ઇસ પ્રકાર પ્રજ્ઞાપના મેં સાતવાં ઉચ્છવાસ પદ સમાપ્ત ॥સુ. ૧॥

ટીકાર્થ-પહેલે પ્રાણિયોં કે ઉપપાત, વિરહ આદિ કી પ્રરુપણા કી ગઈ અવ જોં પ્રાણિ નારક આદિ પર્યાય મેં ઉત્પન્ન હુએ હૈં, ઓર પ્રાણાપાત્ર પર્યાપ્તિ સે પર્યાપ્ત હૈં, વે કિતને કાલ કે વાદ ઉચ્છવાસ નિશ્વાસ લે તે હૈં યહ પ્રરુપણા કી જાતી હૈ.

‘અન્ પ્રાણને’ ધાતુ સે આઙ્ ઉપસર્ગ લગને પર ‘આનન્તિ’ રુપ બનતા હૈ ઓર ‘પ્ર’ ઉપસર્ગ અધિક લગાને પર ‘પ્રાણન્તિ રુપ સિદ્ધ હોતા હૈ. ‘કિયત્કા-

યાવત્ નિશ્વાસ લે છે ? (ગોયમા ! જહણ્ણેણં એક્કતીસાએ પક્ખાણં ઉક્કોસેણ તેત્તીસાએ પક્ખાણં જાવ નીસસંતિ વા) હે ગૌતમ ! જઘન્ય એકતીસ પક્ષોમાં ઉત્કૃષ્ટ તેતીસ પક્ષોમાં યાવત્ નિશ્વાસ લે છે

(સવ્વટ્ઠસિદ્ધદેવાણં ભંતે ! કેવઙ્કાલસ્સ જાવ નીસસંતિ વા ?) હે ભગવન્ ! સર્વાર્થ સિદ્ધિ વિમાનના દેવ કેવલા કાંણમા યાવત્ નિશ્વાસ લે છે ? (ગોયમા ! અજહણ્ણમણુક્કોસેણં તેત્તીસાએ પક્ખાણં જાવ નીસસંતિ વા) હે ગૌતમ ! અજઘન્ય અનુત્કૃષ્ટ તેતીસ પક્ષોમાં યાવત્ નિશ્વાસ લે છે (હ ઙ્ પણ્ણવણાએ સત્તમં ઝસાસપયં સમત્તં) એ પ્રકારે પ્રજ્ઞાપનામા સાતમું ઉચ્છવાસ પદ સમાપ્ત ॥

ટીકાર્થ-પહેલા પ્રાણિયોના ઉપપાત, વિરહ આદિની પ્રરુપણા કરાઈ છે, હવે જે પ્રાણી નારક આદિ પર્યાયમાં ઉત્પન્ન થયા છે અને પ્રાણાપાન પર્યાપ્તિથી પર્યાપ્ત છે તેઓ કેટલા કાળ પછી ઉચ્છવાસ નિશ્વાસ લે છે, એ પ્રરુપણા કરાય છે

પ્રાણને' इत्यस्मात् धातोः, आनन्ति इति रूपम्, प्राणन्ति वा ? उक्तपदद्वयार्थमेव पर्याया-
न्तरेणाह-उच्छ्वसन्ति वा, निःश्वसन्ति वा ? तत्र आनन्ति इत्यस्य उच्छ्वसन्ति इत्यर्थः
प्राणान्ति इत्यस्य निःश्वसन्ति इत्यर्थः, केचित्तु 'आनन्ति प्राणन्ति' इति पदद्वयेन अन्तः
परिस्फुरन्ती उच्छ्वासनिःश्वासक्रिया उच्यते उच्छ्वसन्ति, निःश्वसन्ति इत्यनेन तु बाह्या
उच्छ्वासनिश्वासक्रिया अभिधीयते इत्याहुः भगवान् आह-'गौतम !' हे गौतम ! 'सततं
संतयामेव आणमंति वा, पाणमंति वा, ऊससंति वा नीससंति वा' सततम् अविरहितम्-
अव्यवच्छिन्नम्-सततमेव-अनवरतमेव नैरयिका आनन्ति वा प्राणन्ति वा, वा शब्द समुच्चया-
र्थकः, नैरयिकाणामतिदुःखितत्वेन निरन्तरमेवोच्छ्वासनिःश्वासौ प्रवर्तते, अतएव नैकोऽपि
समयो नैरयिकाणामुच्छ्वासनिःश्वासविरहकालो भवति, अस्मिन् प्रकरणे 'आनमन्ति इत्यादे-

लस्य ' यह षष्ठी विभक्ति का प्रयोग पंचमी अववा तृतीया के अर्थ में हुआ
है 'गौतम स्वामी प्रथम कहते हैं-भगवन् ! नारकीजीव कितने काल से या
जितने काल में श्वास लेते हैं और श्वास छोड़ते हैं, अर्थात् उच्छ्वास लेते हैं
और निःश्वास छोड़ते हैं ? यहां 'आनन्ति' और 'प्राणन्ति' इन दो क्रियापदों
का और उच्छ्वसन्ति' तथा निःश्वसन्ति' इन दोनों क्रियापदों का समान ही
अर्थ है ! किन्तु 'कोह कहते हैं कि 'अनन्ति' और 'प्राणन्ति' का अर्थ अन्तर
में स्फुरित होने वाली उच्छ्वास-निश्वास लिया है और उच्छ्वसन्ति तथा
निश्वासन्ति' पदों से बाहर होने वाली क्रिया समझनी चाहिए ।

भगवान् उत्तर देते हैं-हे गौतम ! नारकजीव सदा-सर्वदा निरन्तर-लगा-
कर उच्छ्वास और निश्वास लेते रहते हैं । नारक जीव अतीव दुःखि होते हैं,
इस कारण निरन्तर उनका उच्छ्वास-निश्वास चालू रहता है । एक भी समय

અને પ્રાણને, ધાતુથી આડ્ ઉપસર્ગ લાગતા 'આનન્તિ' રૂપ અને છે 'પ્ર' ઉપસર્ગ
અધિક લાગતા "પ્રાણન્તિ" રૂપ સિદ્ધ થાય છે, 'ક્રિયત્ કાલસ્ય' એ ષષ્ઠી વિભક્તિનો પ્રયોગ
પંચમી અથવા તૃતીયાના અર્થમાં થયો છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે:-હે ભગવન્ નારક જીવ કેટલા કાળથી અથવા કેટલા
કાળમાં શ્વાસ લે છે, અને નિશ્વાસ મૂકે છે અર્થાત્ ઉચ્છ્વાસ લે છે અને નિશ્વાસ
મૂકે છે ? અહીં 'આનન્તિ' અને પ્રાણન્તિ, આ બંને ક્રિયાપદોના અને 'ઉચ્છ્વસન્તિ' તથા
'નિઃશ્વસન્તિ' અને 'પ્રાણન્તિ'નો અર્થ અન્તરમાં સ્ફુરતિ થનારી ઉચ્છ્વાસ નિશ્વાસ ક્રિયા
છે અને 'ઉચ્છ્વસન્તિ' તથા 'નિઃશ્વસન્તિ' પદોથી બહાર થનારી ક્રિયા સમજવી જોઈએ.

શ્રી ભગવાન્ ઉત્તર આપે છે:-હે ગૌતમ ! નારક જીવ સદા-સર્વદા નિરન્તર સતત
ઉચ્છ્વાસ અને નિશ્વાસ લેતા રહે છે. નારક જીવ અતીવ દુઃખી થાય છે, એ કારણે નિરન્તર
તેમના ઉચ્છ્વાસ-નિશ્વાસ ચાલુ રહે છે. એક પણ સમયનું વચન બ્યવધાન નથી થતું
આ પ્રકરણમાં 'આનન્તિ' પદનો વારંવાર પ્રયોગ કરીને શિષ્યના વચનના પ્રતિ આદર

મૂયોમૂય ઉચ્ચારણેન શિષ્યવચને આદરઃ પ્રદર્શિતઃ, ગુરુભિરાદતવચનાનાં શિષ્યાણાં સન્તોષ પ્રાપ્તિસંભવાત્ લોકે ઉપાદેયવચનત્વપ્રાપ્તેશ્ચ, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘અસુરકુમારાણં મંતે ! કેવતિ કાલસ્સ આણમંતિ વા, પાણમંતિ વા, ઝસસંતિ વા, નીસસંતિ વા ?’ હે મદન્ત ! અસુરકુમારાઃ સ્વલુ કિયત્કાલસ્ય-કિયતા કાલેન આનન્તિ વા, પ્રાણન્તિ વા, ઉચ્છ્વસન્તિ વા, નિઃશ્વસન્તિ વા ? મગવાન્ આહ-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘જહ્ણણેણં સત્તપ્પહં થોવાણં, ઉક્કોસેણં સાતિરેગ-સ્સ પક્કસ્સ આણમંતિ વા જાવ નીસસંતિ વા’ જઘ્ણ્યેન સપ્તાનાં સ્તોકાનામ્-સપ્તમ્યઃ સ્તો-કેમ્યઃ સપ્તભિઃ સ્તોકૈર્વા, ઉત્કૃષ્ટેન સાતિરેકસ્ય પક્ષસ્ય-સાતિરેકેણ પક્ષેણ સાતિરેકાત્પક્ષા-દૂર્ધ્વમ્ અસુરકુમારા આનન્તિ વા, યાવત્-પ્રાણન્તિ વા, ઉચ્છ્વસન્તિ વા, નિઃશ્વસન્તિ વા, અત્રેદં વોધ્યમ્-દેવેષુ યસ્ય દેવસ્ય યાવન્તિ સાગરોપમાણિ સ્થિતિર્ભવતિ, તસ્ય તાવત્પક્ષપ્રમાણઃ

કા વીચ મેં વ્યવધાન નહીં હોતા । હસ પ્રકરણ મેં આનન્તિ પદ કા બાર-બાર પ્રયોગ કરકે શિષ્ય કે વચન કે પ્રતિ આદર પ્રદર્શિત કિયા ગયા હૈ, વ્યૌકિ જિન શિષ્યોં કે વચનોં કા ગુરુ કે દ્વારા આદર કિયા જાતા હૈ, ઉનકો સન્તોષ કી પ્રાપ્તિ હોતી હૈ । ઉન શિષ્યોં કે વચન લોક મેં ભી આદેય સમજે જાતે હૈ ।

ગૌતમ-હે મગવન્ ! અસુરકુમાર કિતને કાલ મેં ઉચ્છ્વાસ નિશ્વાસ લેતે હૈ ?

મગવાન્-હે ગૌતમ ! જઘ્ણ્ય સાત સ્તોકોં મેં ઓર ઉત્કૃષ્ટ કુછ અધિક એક પખવાડે મેં ઉચ્છ્વાસ ઓર નિશ્વાસ લેતે હૈ । તાત્પર્ય યહ હૈ કિ જલ્દી મે જલ્દી ઉચ્છ્વાસ નિશ્વાસ લેં તો સાત સ્તોક કે અનન્તર ઓર દેર સે દેર મેં ઉચ્છ્વાસ નિશ્વાસ લે તોં કુછ સમય અધિક એક પક્ષ મેં ઉચ્છ્વાસ નિશ્વાસ લેતે હૈ । દેવો મેં ઉચ્છ્વાસ-નિશ્વાસ કે કાલ પરિમાણ કા નિયમ યહ હૈ કિ જિસ દેવ કી આયુ જિતને સાગરોપમ કી હોતી હૈ, વહ ઉતને હી પખવાડોં મેં ઉચ્છ્વાસ-નિશ્વાસ લેતા હૈ, અસુરકુમારોં કી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કુછ અધિક એક સાગરોપમ કી હૈ, અતઃ ઉક્ત નિયમ કે અનુસાર કુછ અધિક એક પક્ષ મેં વે ઉચ્છ્વાસ-નિશ્વાસ લેતે હૈ ।

પ્રદર્શિત કરેલો છે, કેમકે જે શિષ્યોના વચનોના ગુરુ દ્વારા આદર કરાય છે, તેમને સંતોષની પ્રાપ્તિ થાય છે. તે શિષ્યોના વચન પણ આદેય સમબળ છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી:-હે ભગવન્ અસુરકુમાર કેટલા કાળમાં ઉચ્છ્વાસ લે છે ?

શ્રી ભગવાન્:-હે ગૌતમ ! જઘ્ણ્ય સાતસ્તોકોમાં અને ઉત્કૃષ્ટ કાંઈક વિશેષ એક પખવાડિયામાં ઉચ્છ્વાસ અને નિશ્વાસ લે છે તાત્પર્ય એ છે કે જલ્દીથી જલ્દી ઉચ્છ્વાસ નિશ્વાસ લે તો સાત સ્તોકના અનન્તર અને લાંબાથી લાંબામાં ઉચ્છ્વાસ-નિશ્વાસ લે તો કંઈક સમય અધિક એક પક્ષમાં ઉચ્છ્વાસ-નિશ્વાસ લે છે. દેવોમાં ઉચ્છ્વાસ-નિશ્વાસનો નિયમ આ છે કે જે દેવની આયુ જેટલા સાગરોપમની હોય છે, તેટલા જ પખવાડિયામાં ઉચ્છ્વાસ-નિશ્વાસ લે છે અસુરકુમારોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કંઈક વિશેષ એક સાગરોપમની છે, તેથીજ ઉક્ત નિયમના અનુસાર કંઈક અધિક એક પક્ષમાં તે ઉચ્છ્વાસ-નિશ્વાસ લે છે.

उच्छ्वासनिःश्वासक्रियाविरहकालो भवति, अमुरकुमाराणाञ्चोत्कृष्टेन स्थितिरेकं सातिरेकं सागरोपमं वर्तते अतएवोक्तम् भगवता सातिरेकस्य पक्षस्य' इति, श्रीगौतमः पृच्छति— 'नागकुमाराणं भन्ते ! केविकालस्स आणमन्ति वा, पाणमन्ति वा जससन्ति वा, नीसमन्ति वा ?' हे भदन्त ! नागकुमाराः खलु कियत्कालस्य कियता कालेन, आनन्ति वा, प्राणन्ति वा, उच्छ्वसन्ति वा, निःश्वसन्ति वा ? भगवान् आह—गोवमा ! हे गौतम ! 'जहण्णेणं सत्तण्हं थोवाणं उक्कोसेणं मुहुत्तपुहुत्तस्स' जघन्येन सप्तानां स्तोक्रानाम्—सप्तभिः स्तोकैरित्यर्थः, उत्कृष्टेन मुहूर्तपृथक्त्वस्य—मुहूर्तपृथक्त्वेन मुहूर्तपृथक्त्वादृष्ट्वं नागकुमाराः आनन्ति वा प्राणन्ति वा, उच्छ्वसन्ति वा, निःश्वसन्ति वा, 'एवं जाव थणियकुमाराणं' एवम् नागकुमारवदेव, यावत्—सुवर्णकुमाराः अग्निकुमाराः, विद्युत्कुमाराः, उदधिकुमाराः द्वीपकुमाराः, दिक्कुमाराः पवनकुमाराः स्तनितकुमारा अपि जघन्येन सप्तभिः स्तोकैः उत्कृष्टेन मुहूर्तपृथक्त्वेन आनन्ति प्राणन्ति उच्छ्वसन्ति निःश्वसन्ति, गौतमः पृच्छति 'पुढविकाइयाणं भन्ते ! केवतिकालस्स आणमन्ति वा, जाव नीसमन्ति वा ?' हे भदन्त ! पृथिवीकायिकाः खलु कियत्कालस्य—कियताकालेनेत्यर्थः आनन्ति वा, यावत् प्राणन्ति वा, उच्छ्वसन्ति वा, निःश्वसन्ति वा ? भगवान्

गौतम—हे भगवन् ! नागकुमार कितने काल मे उच्छ्वास निश्वास लेते हैं ?

भगवान्—हे गौतम ! जघन्य सात स्तोकों में और उत्कृष्ट मुहूर्त पृथक्त्व में अर्थात् दो मुहूर्त से लेकर नौ मुहूर्त के अनन्तर उच्छ्वास—निश्वास लेते हैं । नागकुमारों के ही समान सुवर्णकुमार, अग्निकुमार, विद्युत्कुमार, उदधिकुमार, द्वीपकुमार, दिशाकुमार, पवनकुमार, और स्तनितकुमार भी जघन्य सात स्तोकों में और उत्कृष्ट मुहूर्तपृथक्त्व में उच्छ्वास—निश्वास लेते हैं ।

गौतम—हे भगवन् ! पृथिव्यादिक जीव कितने काल के बाद उच्छ्वास—निश्वास लेते हैं ?

भगवान्—हे गौतम ! विमात्रा—विषम मात्रा के वे उच्छ्वास—निश्वास लेते हैं अर्थात् उनके उच्छ्वास, निश्वास के विरह का कोई काल नियत नहीं है ।

श्री गौतमस्वामी :—हे भगवन् ! नागकुमार डेटला काणमां उच्छ्वास—निश्वास ले छे ?

श्री भगवान् :—हे गौतम ! जघन्य सात स्तोकोमां अने उत्कृष्ट मुहूर्त पृथक्त्वमां अर्थात् जे मुहूर्तथी लधने नवमुहूर्तना अनन्तर उच्छ्वास—निश्वास ले छे. नागकुमारानी समान ७ सुवर्णकुमार, अग्निकुमार, विद्युत्कुमार, उदधिकुमार, द्वीपकुमार, दिक्कुमार, पवनकुमार अने स्तनितकुमार पण जघन्य सात स्तोकोमां अने उत्कृष्ट मुहूर्त पृथक्त्वमां उच्छ्वास निश्वास ले छे.

श्री गौतमस्वामी—हे भगवन् ! पृथ्वीकायिक एव डेटला समय पछी उच्छ्वास निश्वास ले छे ?

श्री भगवान् :—हे गौतम ! विमात्रा—विषम मात्राथी तेओ उच्छ्वास—निश्वास ले छे अर्थात् तेमना उच्छ्वास—निश्वासना विरहना केछ काण नियत् नथी, पृथ्वीकायिकानी जेम

આહ-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘વેમાયાણ આણમંતિ વા જાવ નીસસંતિ વા’ વિમાત્રયા વિષમા માત્રા વિમાત્રા તયા પૃથિવીકાયિકાઃ આનન્તિ વા, યાવત્ પ્રાણન્તિ વા, ઉચ્છ્વાસન્તિ વા, નિઃશ્વસન્તિ વા, તથા ચ પૃથિવીકાયિકાનામનિયત્ વિરહકાલદ્રમાણા ઉચ્છ્વાસનિઃશ્વાસક્રિયા ભવતીત્યર્થઃ ‘एवं जाव मणूसा’ एवम्-પૃથિવીકાયિકોક્તરીત્યૈવ, યાવત્ અપ્કાયિકાઃ, તેજઃકાયિકાઃ, વાયુકાયિકાઃ, વનસ્પતિકાયિકાઃ, વિકલેન્દ્રિયાઃ, પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યો-નિકાઃ, મનુષ્યાશ્ચ વિમાત્રયૈવ આનન્તિ વા પ્રાણન્તિ વા ઉચ્છ્વાસન્તિ વા સંમૂર્ચ્છિમાપેક્ષયા મનુષ્યપર્યન્તાનાં बोध्यस्, નિઃશ્વસન્તિ વા, ‘वाज्मंतरा जहा नागकुमारा’ વાનવ્યન્તરદેવાઃ યથા નાગકુમારદેવાઃ ઉક્તાસ્તથા વક્તવ્યાઃ, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘जोइसियाणं भंते ! केवति-कालस्स आणमंति वा जाव नीससंति वा ?’ હે મદન્ત ! જ્યોતિષ્કાઃ સ્વલ્પ ક્રિયત્કા-લસ્ય ક્રિયતા કાલેન આનન્તિ વા યાવત્-પ્રાણન્તિ વા, ઉચ્છ્વાસન્તિ વા, નિઃશ્વ-સન્તિ વા ? મગવાન્ આહ-ગોયમા ! હે ગૌતમ ! ‘जहणणेणं मुहुत्तपुहुत्तस्स उक्कोसेण वि मुहुत्तपुहुत्तस्स जाव नीससंति वा’ જઘન્યેન મુહૂર્ત્તપૃથક્ત્વસ્ય-મુહૂર્ત્તપૃથક્ત્વેન, ઉત્કૃષ્ટેનાપિ મુહૂર્ત્તપૃથક્ત્વસ્ય-મુહૂર્ત્તપૃથક્ત્વેન-જ્યોતિષ્કાઃ દેવાઃ યાવત્-આનન્તિ વા, પ્રાણન્તિ વા, ઉચ્છ્-

પૃથ્વી આદિકોં કી હી તરહ મનુષ્યાં કા સમજ્ઞ લેના ચાહિય, અર્થાત્ અપ્-કાયિક તેજઃ કાયિક, વાયુ કાયિક, વનસ્પતિકાયિક, વિકલેન્દ્રિય, પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યચ ઓર મનુષ્ય, સે બી વિમાત્રા સે હી ઉચ્છ્વાસ-નિશ્વાસ લેતે હૈં ।

વાનવ્યન્તરોં કા ઉચ્છ્વાસ-નિશ્વાસ નાગકુમારોં કે સમાન સમજ્ઞના ચાહિય ।

ગૌતમ-હે મગવાન્ ! જ્યોતિષ્ક દેવ કિતને કાલ કે અનન્તર ઉચ્છ્વાસ-નિશ્વાસ લેતે હૈં ?

શ્રીમગવાન્-હે ગૌતમ ! જ્યોતિષ્ક દેવ જઘન્ય મુહૂર્ત્તપૃથક્ત્વ ઓર ઉત્કૃષ્ટ મુહૂર્ત્ત-પૃથક્ત્વ મેં ઉચ્છ્વાસ-નિશ્વાસ લેતે હૈં । દેવોં મેં જો દેવ જિતની અધિક આયુવાલા હોતા હૈ, વહ ઉત્તજા હી અધિક સુખી હોતા હૈ ઓર જો જિતના જ્યાદા સુખી હોના હૈ, ઉસકે ઉચ્છ્વાસ-નિશ્વાસ કે વિરહ કાલ ઉત્તજા

મનુષ્યો સુખી સમજ્ઞ દેવા ભેદએ, અર્થાત્ અપ્કાયિક, તેજ કાયિક, વાયુકાયિક, વનસ્પતિકાયિક, વિકલેન્દ્રિય, પચ્ચેન્દ્રિય, તિર્યચ અને મનુષ્યમા બધા વિમાત્રાથી જ ઉચ્છ્વાસ નિશ્વાસ લે છે.

વાનવ્યન્તરના ઉચ્છ્વાસ-નિશ્વાસ નાગકુમારોની સમાન સમજ્ઞ દેવા ભેદએ

શ્રી ગૌતમસ્વામી :-હે ભગવાન્ ! જ્યોતિષ્ક દેવ કેટલા કાળના પછી ઉચ્છ્વાસ-નિશ્વાસ લે છે ?

શ્રી ભગવાન્ :-હે ગૌતમ ! જ્યોતિષ્કદેવ જઘન્ય મુહૂર્ત્ત પૃથક્ત્વમા અને ઉત્કૃષ્ટ પણ મુહૂર્ત્ત પૃથક્ત્વમાં ઉચ્છ્વાસ-નિશ્વાસ લે છે. દેવોમાં જે દેવ જેટલા અધિક આયુવાળા હોય છે, તે તેટલા જ અધિક સુખી હોય છે અને જે જેટલા વધારે સુખી હોય છે, તેમના ઉચ્છ્વાસ-નિશ્વાસના વિરહના કાળ એટલો જ અધિક હોય છે, કેમકે ઉચ્છ્વાસ

વસન્તિ વા, નિઃશ્વસન્તિ વા, તથા ચ દેવેષુ ચો દેવો યાવાન મહાયુષ્કો યવતિ, સ તાવાન્ સુખી ભવતિ; સુખિનાશ્ચ યથોત્તરં મદાન્ ઉચ્છ્વાસનિઃશ્વાસક્રિયાવિરહકાલો વોધ્યઃ, ઉચ્છ્વાસનિશ્વાસક્રિયાયા દુઃસ્વરૂપત્વાત્, एवञ्च यथायथाऽऽयुषः सागरोपमवृद्धिर्भवति तथा- તથા ઉચ્છ્વાસનિશ્વાસક્રિયાવિરહકાલપ્રમાણસ્યાપિ પક્ષવૃદ્ધિરવસેષા, इत्यभिप्रायेण गौतमः પૃચ્છતિ-‘વૈમાણિયાણં મંતે ! કેવલકાલસ્સ આણમંતિ વા જાવ નીસસંતિ વા ?’ હે મદન્ત ! વૈમાનિકાઃ સ્વલ્પ ક્રિયત્કાલસ્ય-ક્રિયતા કાલેનેત્યર્થઃ; આનન્તિ વા યાવત્-પ્રાણન્તિ વા, ઉચ્છ્વાસન્તિ વા, નિઃશ્વસન્તિ વા ? મગવાન્ આહ-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘જેદ્દણ્ણેણં મુહુત્તપુહુ- તસ્સ, ઉક્કોસેણં તેત્તીસાણ પક્કસાણં જાવ નીસસંતિ વા’ જવન્યેન મુહૂર્તપૃથક્ત્વસ્ય-મુહૂર્તપૃથ- ક્ત્વેનેત્યર્થઃ, ઉત્કૃષ્ટેન ત્રયસ્તિશતઃ-પક્ષાણામ્-ત્રયસ્તિશત્ત પક્ષૈરિતિભાવઃ, વૈમાનિકાઃ યાવત્ આનન્તિ વા, પ્રાણન્તિ વા, ઉચ્છ્વાસન્તિ વા, નિઃશ્વસન્તિ વા, વૈમાનિકદેવાનામુત્કૃષ્ટેન ત્રયસ્તિશત્સાગરોપમાયુષ્કત્વાત્ ત્રયસ્તિશત્ પક્ષામિધાનં વોધ્યમ્, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘સોહમ્મ- દેવાણં મંતે ! કેવલકાલસ્સ આણમંતિ વા, જાવ નીસસંતિ વા ?’ હે મદન્ત ! સૌધર્મદેવાઃ

હી અધિક હોતા હૈ, ક્યોંકિ ઉચ્છ્વાસ-નિશ્વાસ કી ક્રિયા દુઃસ્વ રૂપ હૈ । હંસ પ્રકાર જૈસે-જૈસે આયુ કે સાગરોપમ કી વૃદ્ધિ હોતી હૈ, ઉતને-ઉતને શ્વાસો-ચ્છ્વાસ કે વિરહ કે પક્ષોં મેં બી વૃદ્ધિ હોતી જાતી હૈ ।

હસ અભિપ્રાય સે શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરતે હૈ-હે મગવાન્ ! વૈમાનિક દેવ કિતને કાલ મેં ઉચ્છ્વાસ-નિશ્વાસ લેતે હૈ ?

શ્રીમગવાન્-હે ગૌતમ ! જઘન્ય મુહૂર્તપૃથક્ત્વ મેં ઓર ઉત્કૃષ્ટ તેતીસ પગ્ગ- વાડોં મેં વૈમાનિક દેવ ઉચ્છ્વાસ-નિશ્વાસ લેતે હૈ, ક્યોંકિ વૈમાનિકોં કી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ તેતીસ સાગરોપમ કી હૈ, અનંત્ર ઉત્કે ઉચ્છ્વાસ-નિશ્વાસ કે વિરહ કા કાલ બી તેતીસ પક્ષ કહા ગયા હૈ ।

શ્રીગૌતમ-હે મગવાન્ ! સૌધર્મકલ્પ કે દેવ કિતને કાલ કે પશ્ચાત્ ઉચ્છ્વાસ-નિશ્વાસ લેતે હૈ ?

નિશ્વાસની ક્રિયા હુ બ ૩૫ છે. એ રીતે જેમ જેમ આયુના સાગરોપમની વૃદ્ધિ થાય છે. તેટલા તેટલા શ્વાસોચ્છ્વાસ વિરહના પક્ષોમાં પણ વૃદ્ધિ થાય છે.

આ અભિપ્રાયથી શ્રી ગૌતમ પ્રશ્ન કરે છે-હે ભગવન્ ! વૈમાનિક દેવ કેટલા કાળમાં ઉચ્છ્વાસ-નિશ્વાસ લે છે ?

શ્રી ભગવાન્ :-હે ગૌતમ ! જઘન્ય મુહૂર્ત પૃથક્ત્વમા અને ઉત્કૃષ્ટ તેત્રીસ પખવા- ડીયામાં વૈમાનિક દેવ ઉચ્છ્વાસ-નિશ્વાસ લે છે, કેમકે વૈમાનિકોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ તેત્રીસ સાગરોપમની છે, તેથી જ તેમના ઉચ્છ્વાસ-નિશ્વાસના વિરહનો કાળ પણ તેત્રીસ પક્ષકહેલો છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી :-હે ભગવન્ ! સૌધર્મ કલ્પના દેવ કેટલા કાળ પછી ઉચ્છ્વાસ નિશ્વાસ લે છે ?

खलु कियत्कालस्य-क्रियताकालेनेत्यर्थः, आनन्ति वा यावत्-प्राणन्ति वा, उच्छ्वसन्ति वा, निःश्वसन्ति वा ? भगवान् आह-‘गोयमा !’ हे गौतम ! ‘जहण्णेणं मुहुत्तपुहुत्तस्स, उक्कोसेणं दोण्हं पक्खणं जाव नीससंति वा’ जघन्येन मुहूर्तपृथक्त्वस्य-मुहूर्तपृथक्त्वेनेत्यर्थः उत्कृष्टेन द्वयोः पक्षयोः द्वाभ्यां पक्षाभ्यामित्याशयः, सौधर्मदेवा यावत्-आनन्ति वा, प्राणन्ति वा, उच्छ्वसन्ति वा, निःश्वसन्ति वा, सौधर्मदेवानां द्वि सागरोपमायुष्मत्वात् उत्कृष्टेन पक्षद्वय-मुच्छ्वासनिःश्वासविरहकालः प्रतिपादितः, गौतमः पृच्छति ‘ईसाणगदेवाणं भंते ! केवइ-कालस्स आणमंति वा जाव नीससंति वा ?’ हे भदन्त ! ईशानगदेवाः खलु कियत्कालस्य क्रियता कालेनेत्यर्थः, आनन्ति वा यावत्-प्राणन्ति वा, उच्छ्वसन्ति वा, निःश्वसन्ति वा ? भगवान् आह-‘गोयमा !’ हे गौतम ! ‘जहण्णेणं सातिरेकस्स मुहुत्तपुहुत्तस्स, उक्कोसेणं सातिरेकाणं दोण्हं पक्खणं जाव नीससंति वा’ जघन्येन सातिरेकस्य मुहूर्तपृथक्त्वस्य सातिरेकमुहूर्तपृथक्त्वेन, उत्कृष्टेन सातिरेकयोः द्वयोः पक्षयोः-सातिरेकपक्षद्वयेनेत्यर्थः ईशानदेवा यावत्-आनन्ति वा, प्राणन्ति वा, उच्छ्वसन्ति वा, निःश्वसन्ति वा, ईशानदेवानां सातिरेक

श्रीभगवान्-हे गौतम ! जघन्य मुहूर्तपृथक्त्व और उत्कृष्ट दो पक्षों के बाद उच्छ्वास-निश्वास लेते हैं । सौधर्म कल्प के देवों की उत्कृष्ट स्थिति दो सागरोपम की हैं, अतः उनके उच्छ्वास-निश्वास का विरह काल दो पक्ष कहा है ।

श्रीगौतम-हे भगवन् ! ईशानकल्प के देव कितने काल में उच्छ्वास-निश्वास लेते हैं ?

श्रीभगवान्-हे गौतम ! जघन्य सातिरेक अर्थात् किञ्चित् अधिक मुहूर्त-पृथक्त्व में और उत्कृष्ट सातिरेक दो पक्षों में उच्छ्वास-निश्वास लेते हैं ? ईशान कल्प के देवों की आयु सातिरेक दो सागरोपम की है, अतः उनके उच्छ्वास-निश्वास के विरह का काल सातिरेक दो पक्ष कहा गया है ।

श्रीगौतमस्वामी-हे भगवन् ! सनत्कुमार कल्प के देव कितने काल में

श्री भगवान्.-हे गौतम ! जघन्य मुहूर्त पृथक्त्व अने उत्कृष्ट मे पक्षाना पक्षी उच्छ्वास-निश्वास ले छे. सौधर्म कल्पना देवानी उत्कृष्ट स्थिति मे सागरोपमनी छे, तेथी तेमना उच्छ्वास-निश्वासनो विरह काल मे पक्ष कह्यो छे.

श्री गौतमस्वामी :-हे भगवन् ! ईशान कल्पना देव केटला कालमां उच्छ्वास निश्वास ले छे ?

श्री भगवान् :-हे गौतम ! जघन्य सातिरेक अर्थात् किञ्चित् अधिक मुहूर्त पृथ. कल्पमां अने उत्कृष्ट सातिरेक मे पक्षामां उच्छ्वास-निश्वास ले छे. ईशान कल्पना देवानु आयु सातिरेक मे सागरोपमनु छे, तेथी तमना उच्छ्वास-निश्वासनो विरह काल सातिरेक मे पक्ष कह्ये छे.

श्री गौतमस्वामी :-हे भगवन् ! सनत्कुमार कल्पना देव केटला कालमां अर्थात्

દ્વિસાગરોપમાયુષ્કત્વાત્ સાતિરેકપક્ષદ્વયમુચ્છ્વાસનિઃશ્વાસવિરહકાલઃ ઉક્તઃ, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—
‘સનત્કુમારદેવાણં મંતે ! કેવદ્કાલસ્ત આણમંતિ વા, જાવ નીસમંતિ વા ?’ હે મદન્ત !
સનત્કુમારદેવાઃ સ્વલુ ક્રિયત્કાલસ્ય ક્રિયતા કાલેન, આનન્તિ વા, યાવત્ પ્રાણન્તિ વા,
ઉચ્છ્વાસન્તિ વા, નિઃશ્વાસન્તિ વા ? મગવાન્ આહ—‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘જહ્વણેણં દોણં
પક્ષાણં ઉકોસેણં સત્ત્વહં પક્ષાણં જાવ નીસમંતિ વા’ જઘન્યેન દ્વયોઃ પક્ષયોઃ—દ્વાભ્યાં
પક્ષાભ્યામ્, ઉત્કૃષ્ટેન સપ્તાનાં પક્ષાણાં—સપ્તમિઃ પક્ષઃ સનત્કુમારદેવાઃ યાવત્—આનન્તિ વા
પ્રાણન્તિ વા, ઉચ્છ્વાસન્તિ વા, નિઃશ્વાસન્તિ વા, સનત્કુમારદેવાનાં સપ્તસાગરોપમાયુષ્કત્વાત્
સપ્તપક્ષાન્ ઉચ્છ્વાસનિઃશ્વાસવિરહકાલઃ ઉક્તઃ,

ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘માહિંદ્રગદેવાણં મંતે ! કેવદ્કાલસ્ત આણમંતિ વા, જાવ નીસમંતિ
વા ?’ હે મદન્ત ! માહેન્દ્રગદેવાઃ સ્વલુ ક્રિયત્કાલસ્ય—ક્રિયતા કાલેન આનન્તિ વા, યાવત્—
પ્રાણન્તિ વા, ઉચ્છ્વાસન્તિ વા, નિઃશ્વાસન્તિ વા ? મગવાન્ આહ—‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘જહ્વણેણં
સાઙરેણં દોણં પક્ષાણં, ઉકોસેણં સાઙરેણં સત્ત્વહં પક્ષાણં જાવ નીસમંતિ વા’ જઘન્યેન
સાતિરેકયોઃ દ્વયોઃ પક્ષયોઃ—સાતિરેકપક્ષદ્વયેન, ઉત્કૃષ્ટેન સાતિરેકાણાં સપ્તાનાં પક્ષાણામ્
અથવા કિતને કાલ કે પશ્ચાત્ ઉચ્છ્વાસ—નિશ્વાસ લેતે હૈં ?

શ્રીમગવાન્—હે ગૌતમ ! જઘન્ય દો પક્ષોં મેં ઔર ઉત્કૃષ્ટ સાત પક્ષોં મેં
ઉચ્છ્વાસ—નિશ્વાસ લેતે હૈં । સનત્કુમાર દેવોં કી આયુ ઉત્કૃષ્ટ સાત સાગરો-
પમ કી હૈ, અતઃ ઉનકે ઉચ્છ્વાસ—નિશ્વાસ કા વિરહકાલ સાત પક્ષ કા કહા હૈ ।

શ્રીગૌતમસ્વામી—હે મગવાન્ ! માહેન્દ્ર કલ્પ કે દેવ કિતને કાલ કે વાદ
ઉચ્છ્વાસ—નિશ્વાસ લેતે હૈં ?

શ્રીમગવાન્—હે ગૌતમ ! જઘન્ય સાતિરેક દો પક્ષોં મેં ઔર ઉત્કૃષ્ટ સાતિ-
રેક સાત પક્ષોં મેં ઉચ્છ્વાસ—નિશ્વાસ લેતે હૈં । માહેન્દ્ર કલ્પ કે દેવોં કી ઉત્કૃષ્ટ
આયુ સાતિરેક સાત પક્ષોં કી હૈ, અતઃ ઉનકે ઉચ્છ્વાસ—નિશ્વાસ કા વિરહ
કાલ મી સાતિરેક સાત પક્ષ કહા હૈ ।

કેટલા કાળના પછી ઉચ્છ્વાસ નિશ્વાસ લે છે ?

શ્રી ભગવાન્ :—હે ગૌતમ ! જઘન્ય યે પક્ષોમાં અને ઉત્કૃષ્ટ સાત પક્ષોમાં ઉચ્છ્વાસ
નિશ્વાસ લે છે. સનત્કુમાર દેવોનુ આયુષ્ય ઉત્કૃષ્ટ સાત સાગરોપમનુ કહ્યું છે. તેથી
તેમના ઉચ્છ્વાસ નિશ્વાસનો વિરહ કાળ સાત પક્ષનો કહ્યો છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી :—હે ભગવન્ ! માહેન્દ્ર કલ્પના દેવ કેટલા સમય પછી ઉચ્છ્વાસ
નિશ્વાસ લે છે ?

શ્રી ભગવાન્ :—હે ગૌતમ ! જઘન્ય સાતિરેક યે પક્ષોમાં અને ઉત્કૃષ્ટ સાતિરેક સાત
પક્ષોમાં ઉચ્છ્વાસ—નિશ્વાસ લે છે. માહેન્દ્ર કલ્પના દેવોનુ ઉત્કૃષ્ટ આયુ સાતિરેક સાત
પક્ષોનું છે, તેથી તેમના ઉચ્છ્વાસ—નિશ્વાસનો વિરહકાળ પણ સાતિરેક સાત પક્ષ કહેલો છે.

સાતિરેક સપ્તપૈરિત્યર્થઃ, યાવત્-માહેન્દ્રદેવાઃ આનન્તિ વા, પ્રાણન્તિ વા, ઉચ્છ્વાસન્તિ વા, નિઃશ્વસન્તિ વા, માહેન્દ્રદેવાનાં સાતિરેકસપ્તસાગરોપમાયુષ્કત્વાત્ સાતિરેકસપ્તપક્ષાન્ ઉચ્છ્વાસનિઃશ્વાસવિરહકાલઃ પ્રતિપાદિતઃ, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘વંશલોગદેવાણં મંતે ! કેવંકાલસ્સ આણમંતિ વા જાવ નીસસંતિ વા ?’ હે ભદન્ત ! બ્રહ્મલોકદેવાઃ खलु કિયત્કાલસ્ય કિયતાકાલેનેત્યર્થઃ, આનન્તિ વા, યાવત્-પ્રાણન્તિ વા, ઉચ્છ્વાસન્તિ વા, નિઃશ્વસન્તિ વા ? ભગવાન્ આહ-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘જહ્ણણેણં સત્તણં પવ્વણં ઉવ્વકોસેણં દસણં પવ્વણં જાવ નીસસંતિ વા’ જઘન્યેન સપ્તાનાં પક્ષાણાં સપ્તભિઃ પૈરિત્યર્થઃ, ઉત્કુષ્ટેન દશાનાં પક્ષાણાં દશભિઃ પૈરિત્યર્થઃ, બ્રહ્મલોકદેવાનામુત્કુષ્ટેન દશસાગરોપમાયુષ્કત્વાત્ દશપક્ષાન્ ઉચ્છ્વાસનિઃશ્વાસવિરહકાલ ઉક્તઃ, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘લંતગદેવાણં મંતે ! કેવંકાલસ્સ આણમંતિ વા જાવ નીસસંતિ વા ?’ હે ભદન્ત ! લાન્તકદેવાઃ खलु કિયત્કાલસ્ય-કિયતાકાલેનેત્યર્થઃ, આનન્તિ વા, યાવત્-પ્રાણન્તિ વા, ઉચ્છ્વાસન્તિ, નિઃશ્વસન્તિ વા ?’ ભગવાન્ આહ-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘જહ્ણણેણં દસણં પવ્વણં ઉવ્વકોસેણં ચુદસણં પવ્વણં જાવ નીસસંતિ વા’

શ્રીગૌતમ-હે ભગવન્ ! બ્રહ્મલોક કલ્પ કે દેવ કિતને પક્ષોં એં ઉચ્છ્વાસ-નિશ્વાસ લેતે હેં ?

શ્રીભગવાન્-હે ગૌતમ ! જઘન્ય સાત પક્ષોં એં, ઉત્કુષ્ટ દશ પક્ષોં એં ઉચ્છ્વાસ-નિશ્વાસ લેતે હેં । બ્રહ્મલોક કલ્પ કે દેવોં કી ઉત્કુષ્ટ સ્થિતિ દશ સાગરોપમ કી હૈ, અતઃ ઉનકે ઉચ્છ્વાસ નિશ્વાસ કા વિરહ કાલ દશ પક્ષોં કા કહા ગયા હૈ ।

શ્રીગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! લાન્તક કલ્પ કે દેવ કિતને કાલ કે પશ્ચાત્ ઉચ્છ્વાસ-નિશ્વાસ લેતે હેં ?

શ્રીભગવાન્-હે ગૌતમ ! જઘન્ય દશ પક્ષોં કે ઓર ઉત્કુષ્ટ ચૌદહ પક્ષોં કે પશ્ચાત્ ઉચ્છ્વાસ-નિશ્વાસ લેતે હેં । લાન્તક દેવોં કી ઉત્કુષ્ટ સ્થિતિ ચૌદહ

શ્રી ગૌતમસ્વામી -હે ભગવન્ ! બ્રહ્મલોક કલ્પના દેવ કેટલા પક્ષોમાં ઉચ્છ્વાસ-નિશ્વાસ લે છે ?

શ્રી ભગવાન્ -હે ગૌતમ ! જઘન્ય સાત પક્ષોમાં, ઉત્કુષ્ટ દશ પક્ષોમાં ઉચ્છ્વાસ-નિશ્વાસ લે છે. બ્રહ્મલોક કલ્પના દેવોની ઉત્કુષ્ટ સ્થિતિ દશ સાગરોપમની છે, તેથી તેમના ઉચ્છ્વાસ-નિશ્વાસનો વિરહ કાલ દશ પક્ષોનો કહેલા છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી -હે ભગવન્ ! લાન્તક કલ્પના દેવ કેટલા કાળ પછી ઉચ્છ્વાસ નિશ્વાસ લે છે ?

શ્રી ભગવાન્ -હે ગૌતમ ! જઘન્ય દશ પક્ષોના અને ઉત્કુષ્ટ ચૌદ પક્ષોના પછી ઉચ્છ્વાસ-નિશ્વાસ લે છે લાન્તક દેવોની ઉત્કુષ્ટ સ્થિતિ ચૌદ સાગરોપમની છે, તેથી તેમના ઉચ્છ્વાસ-નિશ્વાસના વિરહનો કાળ ચૌદ પક્ષ કહેલો છે.

जघन्येन दशानां पक्षाणाम्-दशभिः पक्षैरित्यर्थः, उत्कृष्टेन चतुर्दशानां पक्षाणाम्-चतुर्दशभिः पक्षैरित्यर्थः लान्त रुदेवाः यावत् आनन्ति वा, प्राणन्ति वा, उच्छ्वसन्ति वा, निःश्वसन्ति वा लान्तक देवानामुत्कृष्टेन चतुर्दशसागरोपमायुष्कत्वात् चतुर्दशपक्षान् उच्छ्वासनिःश्वास-विरहकाल उक्तः गौतमः पृच्छति-‘महाशुक्रदेवाणं भन्ते ! केवतिकालस्स आणमन्ति वा जाव नीससन्ति वा’ हे भदन्त ! महाशुक्रदेवाः खलु कियत्कालस्य कियता कालेनेत्यर्थः आनन्ति वा यावत् प्राणन्ति वा, उच्छ्वसन्ति वा निःश्वसन्ति वा ? भगवानाह-‘गोयमा !’ हे गौतम ! ‘जहण्णेणं चउहसण्हं पक्खाणं उक्कोसेणं सत्तरसण्हं पक्खाणं जाव नीससन्ति वा’ जघन्येन चतुर्दशानां पक्षानां चतुर्दशभिः पक्षैरित्यर्थः, उत्कृष्टेन सप्तदशानां पक्षाणाम् सप्तदशभिः पक्षैरित्यर्थः, महाशुक्रदेवाः यावन् आनन्ति वा, प्राणन्ति वा, उच्छ्वसन्ति वा, निःश्वसन्ति वा, महाशुक्रदेवानामुत्कृष्टेन सप्तदशसागरोपमायुष्कत्वात् सप्तदशपक्षान् उच्छ्वासनिःश्वास-विरहकाल उक्तः गौतमः पृच्छति-सहस्रारगदेवाणं भन्ते ! केवतिकालस्स आणमन्ति वा जाव नीससन्ति वा ?’ हे भदन्त ! सहस्रारकदेवाः खलु कियत्कालस्य-कियताकालेनेत्यर्थः, आनन्ति वा यावत्-प्राणन्ति वा, उच्छ्वसन्ति वा, निःश्वसन्ति वा ? भगवान् आह-‘गोयमा !’ हे गौतम ! ‘जहण्णेणं सत्तरसण्हं पक्खाणं उक्कोसेणं अट्टारसण्हं पक्खाणं जाव नीससन्ति वा’

सागरोपम की है, अतः उनके उच्छ्वासनिश्वास के विरह का काल चौदह पक्ष का कहा है ।

श्रीगौतमस्वामी-हे भगवन् ! महाशुक्र कल्प के देव कितने काल के पश्चात् उच्छ्वास-निश्वास लेते हैं ?

श्रीभगवान्-हे गौतम ! जघन्य चौदह पक्षों में, उत्कृष्ट सत्तरह पक्षों में उच्छ्वास-निश्वास लेते हैं । महाशुक्र कल्प के देवों की उत्कृष्ट स्थिति सत्तरह सागरोपम की है, इस कारण उनके उच्छ्वास-निश्वास का विरह काल भी सत्तरह सागरोपम का कहा गया है ।

श्रीगौतमस्वामी-हे भगवन् ! सहस्रार कल्प के देव कितने काल के पश्चात् उच्छ्वास-निश्वास लेते हैं ?

श्रीभगवान्-हे गौतम ! जघन्य सत्तरह पक्षों के पश्चात् और उत्कृष्ट अठा-

श्री गौतमस्वामी :-हे भगवन् ! महाशुक्र कल्पना देव डेटला डाण पछी उच्छ्वास निश्वास ले छे ?

श्री भगवान् :-हे गौतम ! जघन्य चौदह पक्षोमां, उत्कृष्ट सत्तर पक्षोमां उच्छ्वास निश्वास ले छे. महाशुक्र कल्पना देवोनी उत्कृष्ट स्थिति सत्तर सागरोपमनी छे, ओ धारो ओमना उच्छ्वास निश्वासने विरह काल पणु सत्तर सागरोपमने कहेवे छे.

श्री गौतमस्वामी :-हे भगवन् ! सहस्रार कल्पना देव डेटला डाण पछी उच्छ्वास निश्वास ले छे ?

જઘન્યેન સપ્તદશાનાં પક્ષાણામ્ સપ્તદશભિઃ પક્ષૈરિત્યર્થઃ, ઉત્કૃષ્ટેન અષ્ટાદશાનાં પક્ષાણામ્-અષ્ટાદશભિઃ પક્ષૈરિત્યર્થઃ સહસ્રારગદેવાઃ યાવત્-આનન્તિ વા, પ્રાણન્તિ વા, ઉચ્છ્વસન્તિ વા, નિઃશ્વસન્તિ વા, સહસ્રારગદેવાનામુત્કૃષ્ટેનાષ્ટદશસાગરોપમાયુક્તવાત્ અષ્ટાદશપક્ષાન્ ઉચ્છ્વાસનિઃશ્વાસવિરહકાલુક્તઃ, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ 'આણયદેવાણં ંતે ! કેવતિકાલસ્સ જાવ નીસસંતિ વા ? હે ભદન્ત ! આનતદેવાઃ સ્વલ્લ ક્રિયત્કાલસ્ય-ક્રિયતા કાલેનેત્થર્થઃ યાવત્ આનન્તિ વા પ્રાણન્તિ વા, ઉચ્છ્વસન્તિ વા નિઃશ્વસન્તિ વા ? ભગવાન્ આહ-'ગોયમા !' હે ગૌતમ ! 'જહણ્ણેણં અટ્ઠારસણં પક્ખાણં ઉક્કોસેણં ઇગ્ગુણવીસાઇ પક્ખાણં જાવ નીસસંતિ વા' જઘન્યેન અષ્ટાદશાનાં પક્ષાણામ્ અષ્ટાદશભિઃ પક્ષૈરિત્યર્થઃ, ઉત્કૃષ્ટેન એકોનવિંશતેઃ પક્ષાણામ્-એકોનવિંશત્યા પક્ષૈરિત્યર્થઃ આનતદેવા યાવત્-આનન્તિ વા, પ્રાણન્તિ વા, ઉચ્છ્વસન્તિ વા, નિઃશ્વસન્તિ વા, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-'પાણયદેવાણં ંતે ! કેવતિ કાલસ્સ જાવ નીસસંતિ વા' હે ભદન્ત ! પ્રાણતદેવાઃ સ્વલ્લ ક્રિયત્કાલસ્ય-ક્રિયતા કાલેન યાવત્ આનન્તિ વા, પ્રાણન્તિ વા, ઉચ્છ્વસન્તિ વા, નિઃશ્વસન્તિ વા ભગવાન્ આહ-'ગોયમા !' હે ગૌતમ ! 'જહણ્ણેણં ઇગ્ગુણવીસાઇ પક્ખાણં ઉક્કોસેણં વીસાઇ પક્ખાણં જાવ નીસસંતિ વા'

રહ પક્ષોં કે પશ્ચાત્ ઉચ્છ્વાસ-નિશ્વાસ લેતે હૈં । સહસ્રારકલ્પ કે દેવોં કી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અઠારહ સાગરોપમ કી હૈ, અતઃ ઉનકે ઉચ્છ્વાસ-નિશ્વાસ કા વિરહ કાલ ભી અઠારહ પક્ષોં કા હૈ ।

શ્રીગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! આનત કલ્પ કે દેવ કિતને કાલ ઝેં ઉચ્છ્વાસ નિશ્વાસ લેતે હૈં ?

શ્રીભગવાન્-હે ગૌતમ ! જઘન્ય અઠારહ પક્ષોં મેં ઓર ઉત્કૃષ્ટ ઉન્નીસ પક્ષો મેં ઉચ્છ્વાસ-નિશ્વાસ લેતે હૈં ।

શ્રીગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! પ્રાણત કલ્પ કે દેવ કિતને કાલ હે પશ્ચાત્ ઉચ્છ્વાસ-નિશ્વાસ લેતે હૈં ?

શ્રીભગવાન્-હે ગૌતમ ! જઘન્ય ઉન્નીસ પક્ષોં મેં, ઉત્કૃષ્ટ વીસ પક્ષોં મેં

શ્રી ભગવાન્ ! હે ગૌતમ ! જઘન્ય સત્તર પક્ષો પછી અને ઉત્કૃષ્ટ અઠાર પક્ષો પછી ઉચ્છ્વાસ-નિશ્વાસ લે છે. સહસ્રાર કલ્પોના દેવોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અઠાર સાગરોપમની છે. તેથી તેમના ઉચ્છ્વાસ-નિશ્વાસનો વિરહ કાળ પણ અઠાર સાગરોપમ કહેલો છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી :-હે ભગવન્ ! આનત કલ્પના દેવ કેટલા કાળ પછીમાં ઉચ્છ્વાસ નિશ્વાસ લે છે.

શ્રી ભગવાન્ :-હે ગૌતમ ! જઘન્ય અઠાર પક્ષોમાં અને ઉત્કૃષ્ટ એગણીસ પક્ષોમાં ઉચ્છ્વાસ-નિશ્વાસ લે છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી :-હે ભગવન્ ! પ્રાણત કલ્પના દેવ કેટલા કાળ પછી ઉચ્છ્વાસ-નિશ્વાસ લે છે ?

શ્રી ભગવાન્ :-હે ગૌતમ ! જઘન્ય એગણીસ પક્ષોમાં, ઉત્કૃષ્ટ વીસ પક્ષોમાં

જઘન્યેન એકોનવિંશતેઃ પક્ષાણાં-એકોનવિંશત્યાપક્ષૈઃ ઉત્કૃષ્ટેન વિંશતેઃ પક્ષાણાં-વિંશત્યા પક્ષૈરિત્યર્થઃ યાવત્ આનન્તિ વા, પ્રાણન્તિ વા, ઉચ્છ્વાસન્તિ વા, નિઃશ્વાસન્તિ વા, પ્રાણતદેવાનામુત્કૃષ્ટેન વિંશતિસાગરોપમાયુષ્કત્વાત્ વિંશતિપક્ષાન્ ઉચ્છ્વાસનિઃશ્વાસ-વિરહકાલઃ પૂર્વતીર્યકરૈ રુક્તઃ, ગૌતમસ્વામી પૃચ્છતિ-‘આરણદેવાણં મંતે ! કેવદ્કાલસ્સ જાવ નીમસંતિ વા ?’ હે ભદન્ત ! આરણદેવાઃ સ્વલ્પ ક્રિયત્કાલસ્ય ક્રિયતા કાલે-નેત્યર્થઃ, યાવન્-આનન્તિ વા, પ્રાણન્તિ વા ઉચ્છ્વાસન્તિ વા, નિઃશ્વાસન્તિ વા, ભગવાન્ આહ-‘મોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘જઘ્ણેણં વીમાએ પક્ષાણં ઉત્ક્રોસેણં એગવીસાએ પક્ષાણં જાવ નીમસંતિ વા’ જઘન્યેન વિંશતેઃ પક્ષાણામ્ વિંશત્યા પક્ષૈરિત્યર્થઃ ઉત્કૃષ્ટેન એકવિંશતેઃ પક્ષાણામ્ એકવિંશત્યા પક્ષૈરિત્યર્થઃ આરણદેવાઃ યાવત્ આનન્તિ વા પ્રાણન્તિ વા ઉચ્છ્વાસન્તિ વા, નિઃશ્વાસન્તિ વા, આરણદેવાનામુત્કૃષ્ટેન એકવિંશતિ સાગરોપમાયુષ્કત્વેન એક-વિંશતિ પક્ષાન્ ઉચ્છ્વાસનિઃશ્વાસવિરહકાલઃ રુક્તઃ, ગૌતમસ્વામી પૃચ્છતિ-‘અચ્યુતદેવાણં મંતે ! કેવદ્કાલસ્સ જાવ નીમસંતિ વા’ હે ભદન્ત ! અચ્યુતદેવાઃ સ્વલ્પ ક્રિયત્કાલસ્ય ક્રિયતા પ્રાણત કલ્પ કે દેવ ઉચ્છ્વાસ-નિશ્વાસ લેતે હૈં । પ્રાણત કલ્પ કે દેવોં કી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ વીમ સાગરોપમ કી હૈ, અતએવ અને ઉચ્છ્વાસ-નિશ્વાસ કા વિરહ કાલ મી વીસ પક્ષ કા કહા ગયા હૈ ।

શ્રીગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! આરણ કલ્પ કે દેવ કિતને કાલ મેં ઉચ્છ્વાસ-નિશ્વાસ લેતે હૈં ?

શ્રીભગવાન્-હે ગૌતમ ! જઘન્ય વીસ પક્ષોં મેં ઓર ઉત્કૃષ્ટ ઇક્કીસ પક્ષોં મેં ઉચ્છ્વાસ-નિશ્વાસ લેતે હૈં । આરણ કલ્પ કે દેવોં કી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ઇક્કીસ સાગરોપમ કી હૈ, અતઃ અને ઉચ્છ્વાસ કા ઉત્કૃષ્ટ કાલ મી ઇક્કીસ પક્ષ કા હૈ ।

શ્રીગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! અચ્યુત કલ્પ કે દેવ કિતને કાલ કે પશ્ચાત્ ઉચ્છ્વાસ-નિશ્વાસ લેતે હૈં ?

પ્રાણત કલ્પના દેવ ઉચ્છ્વાસ-નિશ્વાસ લે છે પ્રાણત કલ્પના દેવોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ વીસ સાગરોપમની છે. તેથી જ તેમના ઉચ્છ્વાસ-નિશ્વાસનો વિરહ કાળ પણ સાગરોપમનોડહેલો છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી :-હે ભગવન્ ! આરણ કલ્પના દેવ કેટલા કાળમાં ઉચ્છ્વાસ-નિશ્વાસ લે છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! જઘન્ય વીસ પક્ષોમાં, અને ઉત્કૃષ્ટ એકવીસ પક્ષોમાં ઉચ્છ્વાસ-નિશ્વાસ લે છે. આરણ કલ્પના દેવોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ એકવીસ સાગરોપમની છે. તેથી તેમના ઉચ્છ્વાસનો ઉત્કૃષ્ટ કાળ પણ એક વીસ પક્ષનો છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી :-હે ભગવન્ ! અચ્યુત કલ્પના દેવ કેટલા કાળ પછી ઉચ્છ્વાસ નિશ્વાસ લે છે ?

कालेनेत्यर्थः, यावत् आनन्ति वा, प्राणन्ति वा उच्छ्वसन्ति वा, निःश्वसन्ति वा ? भगवान् आह—‘गोयसा !’ हे गौतम ! ‘जहण्णेणं एगवीसाए पक्खाणं उक्कोसेणं वावीसाए पक्खाणं जाव नीससंति वा ?’ जघन्येन एकविंशतेः पक्षाणाम्—एकविंशत्या पक्षैरित्यर्थः, उत्कृष्टेन द्वाविंशतेः पक्षाणाम्—द्वाविंशत्या पक्षैरित्यर्थः अच्युतदेशः खलु यावत् आनन्ति वा, प्राणन्ति वा, उच्छ्वसन्ति वा, निःश्वसन्ति वा, अच्युतदेवानामुत्कृष्टेन द्वाविंशतिसागरोपमायुष्कत्वात् द्वाविंशतिपक्षान् उच्छ्वासनिश्वासविरहकालः प्रतिपादितः, गौतमः पृच्छति—‘दिट्ठिमहिट्ठिमगेविज्जगदेवाणं भंते ! केवइयकालस्स जाव नीससंति वा ?’ हे भदन्त ! अधस्तनाधस्तनग्रैवेयकदेवाः खलु कियत् कालस्य—कियता कालेनेत्यर्थः यावत्—आनन्ति वा प्राणन्ति वा, उच्छ्वसन्ति वा, निःश्वसन्ति वा ?’ भगवान् आह—‘गोयसा !’ हे गौतम ! ‘जहण्णेणं वावीसाए पक्खाणं उक्कोसेणं तेवीसाए पक्खाणं जाव नीससंति वा’ जघन्येन द्वाविंशतेः पक्षाणाम्—द्वाविंशत्या पक्षैरित्यर्थः, उत्कृष्टेन त्रयोविंशतेः पक्षाणाम्, त्रयोविंशत्या पक्षैरित्यर्थः अधस्तनाधस्तनग्रैवेयका यावत्—आनन्ति वा, प्राणन्ति वा, उच्छ्वसन्ति वा, निःश्वसन्ति वा, अधस्तनाधस्तनग्रैवेयकाणामुत्कृष्टेन त्रयोविंशतिसागरोपमायुष्कत्वात् त्रयोविंशतिपक्षान् उच्छ्वासनिश्वासविरहकालः उक्तः, गौतमः पृच्छति—‘दिट्ठिममज्झिमगेविज्ज-

श्रीभगवान्—हे गौतम ! जघन्य इक्कीस और उत्कृष्ट बाईस पक्षों के पश्चात् उच्छ्वास—निश्वास लेते हैं । अच्युत देवों की उत्कृष्ट स्थिति बाईस सागरोपम की है, अतएव उनके उच्छ्वास—निश्वास का काल भी उत्कृष्ट बाईस पक्ष का कहा गया है ।

श्रीगौतमस्वामी—हे भगवन् ! अधस्तन—अधस्तन अथवा नीचे के तीन ग्रैवेयक देव कितने काल के पश्चात् उच्छ्वास—निश्वास लेते हैं ?

श्रीभगवान्—हे गौतम ! जघन्य बाईस पक्षों के पश्चात् और उत्कृष्ट तेईस पक्षों के पश्चात् उच्छ्वास—निश्वास लेते हैं । अधस्तनाधस्तनग्रैवेयक के देवों की उत्कृष्ट स्थिति तेईस सागरोपम की है, अतः उनके उच्छ्वास—निश्वास का काल भी तेईस पक्ष का कहा गया है ।

श्री लगवान् :—हे गौतम ! जघन्य ओक्कीस अने उत्कृष्ट आवीस पक्षोना पछी उच्छ्वास—निश्वास ले छे. अच्युत कल्पना देवोनी उत्कृष्ट स्थिति आवीस सागरोपमनी छे, तेथी न तेमना उच्छ्वास—निश्वासनो काण पण उत्कृष्ट आवीस पक्षनो कहेल छे.

श्री गौतमस्वामी :—हे लगवान् ! अधस्तन—अधस्तनना अर्थात् नीचेना त्रणु ग्रैवेय-कामांथी अधाथी नीचेना ग्रैवेयकना देव केटला काण पछी उच्छ्वास—निश्वास ले छे ?

श्री लगवान् :—हे गौतम ! जघन्य आवीस पक्षोना पछी अने उत्कृष्ट तेवीस पक्षोना पछी उच्छ्वास निश्वास ले छे. अधस्तन ग्रैवेयकना देवोनी उत्कृष्ट स्थिति तेवीस सागरोपमनी छे, तेथी तेमना उच्छ्वास निश्वासनो काण पण तेवीस पक्षनो कहेदो छे.

મદેવાણં મંતે ! કેવતિકાલસ્સ જાવ નીસસંતિ વા ?' હે મદન્ત ! અધસ્તનમધ્યમગ્રૈવેયકાઃ
 સ્વલુ ક્રિયત્કાલસ્ય-ક્રિયતાકાલેનેત્યર્થઃ, યાવત્-આનન્તિ વા, પ્રાણન્તિ વા, ઉચ્છ્વાસન્તિ
 વા, નિઃશ્વસન્તિ વા ?' મગવાન્ આહ-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘જહ્ણ્ણેણં તેવીસાણં પક્ષાણં
 ઉક્કોસેણં ચઉવીસાણં પક્ષાણં જાવ નીસસંતિ વા’ જઘન્યેન ત્રયોવિંશતેઃ પક્ષાણાં ત્રયોવિંશ-
 ત્યા પક્ષૈરિત્યર્થઃ, ઉત્કૃષ્ટેન ચતુર્વિંશતેઃ પક્ષાણામ્ ચતુર્વિંશત્યા પક્ષૈરિત્યર્થઃ અધસ્તનમધ્યમ-
 ગ્રૈવેયકા યાવત્ આનન્તિ વા, પ્રાણન્તિ વા, ઉચ્છ્વાસન્તિ વા, નિઃશ્વસન્તિ વા, તથા ચાધરત-
 નમધ્યમગ્રૈવેયકાણામુત્કૃષ્ટેન ચતુર્વિંશતિસાગરોપમાયુક્તયા ચતુર્વિંશતિપક્ષાન્ ઉચ્છ્વાસ-
 નિઃશ્વાસવિરહકાલ ઉક્તઃ, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘હિદ્દિમઉવરિમગેવિજ્જગા દેવા ણં મંતે ! કેવતિ-
 કાલસ્સ જાવ નીસસંતિ વા ?’ હે મદન્ત ! ‘અધસ્તનોપરિમગ્રૈવેયકા દેવાઃ સ્વલુ ક્રિયત્કાલસ્ય
 ક્રિયતા કાલેનેત્યર્થઃ, યાવત્-આનન્તિ વા, પ્રાણન્તિ વા, ઉચ્છ્વાસન્તિ વા, નિઃશ્વસન્તિ વા ?
 મગવાન્ આહ-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘જહ્ણ્ણેણં ચઉવીસાણં પક્ષાણં, ઉક્કોસેણં પળવીસાણં
 પક્ષાણં જાવ નીસસંતિ વા’ જઘન્યેન ચતુર્વિંશતેઃ પક્ષાણામ્-ચતુર્વિંશત્યા પક્ષૈરિત્યર્થઃ ઉત્કૃ-

શ્રીગૌતમસ્વામી-હે મગવન્ ! અધસ્તનમધ્યમ અથવા નીચે વાલોં મેં વીચ
 કે ગ્રૈવેયક કે દેવ કિતને કાલ કે અનન્તર ઉચ્છ્વાસ-નિશ્વાસ લેતે હેં ?

શ્રીમગવાન્-હે ગૌતમ ! જઘન્ય તેઈસ પક્ષોં કે પશ્ચાત્ ઓર ઉત્કૃષ્ટ ચૌવીસ
 પક્ષોં કે પશ્ચાત્ શ્વાસોચ્છ્વાસ લેતે હેં । અધસ્તનમધ્યમગ્રૈવેયક દેવોં કી ઉત્કૃષ્ટ
 આયુ ચૌવીસ સાગરોપમ કી હૈ, અતએવ ઉનકે ઉચ્છ્વાસ-નિશ્વાસ કા કાલ
 મી ચૌવીસ પક્ષ કા કહા હૈ ।

શ્રીગૌતમસ્વામી-હે મગવન્ ! અધસ્તન-ઉપરિતન ગ્રૈવેયક કે દેવ કિતને
 કાલ કે પશ્ચાત્ ઉચ્છ્વાસ-નિશ્વાસ લેતે હેં ?

શ્રીમગવાન્-હે ગૌતમ ! જઘન્ય ચૌવીસ પક્ષોં ઓર ઉત્કૃષ્ટ પચ્ચીસ પક્ષોં
 કે પશ્ચાત્ ઉચ્છ્વાસ-નિશ્વાસ લેતે હેં । અધસ્તન ઉપરિતનગ્રૈવેયક કે દેવોં કી

શ્રી ગૌતમસ્વામી :—હે ભગવન્ ! અધસ્તન મધ્યમ અર્થાત્ નીચેવાળાઓમાં વચલા
 ગ્રૈવેયકના દેવ કેટલા કાળ પછી ઉચ્છ્વાસ નિશ્વાસ લે છે ?

શ્રી ભગવાન્ :—હે ગૌતમ ! જઘન્ય ત્રેવીસ પક્ષોના પછી અને ઉત્કૃષ્ટ ચૌવીસ
 પક્ષોના પછી શ્વાસોચ્છ્વાસ લે છે. અધસ્તન મધ્યમ ગ્રૈવેયક દેવોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ
 (આયુ) ચૌવીસ સાગરોપમની છે. તેથી જ તેમના ઉચ્છ્વાસ નિશ્વાસનો વિરહ કાળ પણ
 ચૌવીસ પક્ષ કહેલ છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી :—અધસ્તન ઉપરિતન ગ્રૈવેયકના દેવ કેટલા કાળ પછી ઉચ્છ્વાસ
 નિશ્વાસ લે છે ?

શ્રી ભગવાન્ :—હે ગૌતમ ! જઘન્ય ચૌવીસ પક્ષોના અને ઉત્કૃષ્ટ પચ્ચીસ પક્ષોના
 પછી ઉચ્છ્વાસ નિશ્વાસ લે છે. અધસ્તન ઉપરિતન ગ્રૈવેયકના દેવોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પચ્ચીસ

ष्टेन पञ्चविंशतेः पक्षाणाम्-पञ्चविंशत्या पक्षैरधस्तनोपरिमग्रैवेयकाः यावत्-आनन्ति वा, प्राणन्ति वा, उच्छ्वसन्ति वा, निःश्वसन्ति वा, अधस्तनोपरिमग्रैवेयकाणामुत्कृष्टेन पञ्चविंशति सागरोपमायुष्कतया पञ्चविंशतिपक्षान् उच्छ्वासनिःश्वासविरहकालः प्रतिपादितः, गौतमः ! पृच्छति-‘मज्झिमहेट्ठिमगेविज्जगा देवा णं भंते ! केवङ्कालस्स जाव नीससंति वा’ हे भदन्त ! मध्यमाधस्तनग्रैवेयका देवाः खलु कियत्कालस्य कियता कालेन यावत् आनन्ति वा, प्राणन्ति वा, उच्छ्वसन्ति वा, निःश्वसन्ति वा, भगवान् आह-‘गोयमा !’ हे गौतम ! ‘जहण्णेणं पणवीसाए पक्खाणं, उक्कोसेणं छव्वीसाए पक्खाणं जाव नीससंति वा’ जघन्येन पञ्चविंशतेः पक्षाणाम्-पञ्चविंशत्या पक्षैः, उत्कृष्टेन पङ्क्तिविंशतेः पक्षाणाम्-पङ्क्तिविंशत्या पक्षै-रित्यर्थः मध्यमाधस्तनग्रैवेयकदेवा यावत् आनन्ति वा प्राणन्ति वा, उच्छ्वसन्ति वा निःश्वसन्ति वा, मध्यमाधस्तनग्रैवेयकाणामुत्कृष्टेन पङ्क्तिविंशतिसागरोपमायुष्कतया पङ्क्तिविंशतिपक्षान् उच्छ्वासनिःश्वासविरहकाल उक्तः गौतमः पृच्छति-‘मज्झिममज्झिमगेविज्जगा देवा णं भंते ! केवङ्कालस्स जाव नीससंति वा ?’ हे भदन्त ! मध्यममध्यमग्रैवेयका देवाः खलु कियत्कालस्य-कियता कालेन, यावत्-आनन्ति वा, प्राणन्ति वा, उच्छ्वसन्ति वा निःश्वसन्ति वा ? भगवान् आह-‘गोयमा !’ हे गौतम ! ‘जहण्णेणं छव्वीसाए पक्खाणं उक्कोसेणं सत्ता-उत्कृष्ट स्थिति पच्चीस सागरोपम की है, अतः उनके उच्छ्वास-निश्वास का काल भी पच्चीस पक्ष का कहा है ।

श्रीगौतमस्वामी-हे भगवन् ! मध्यम-अधस्तन अर्थात् बीच के तीन ग्रैवेयकों में सब से नीचे के ग्रैवेयक के देव कितने काल में उच्छ्वास-निश्वास लेते हैं ?

श्रीभगवान्-हे गौतम ! जघन्य पच्चीस पक्षों के पश्चात् उत्कृष्ट छव्वीस पक्षों के पश्चात् इवासोच्छ्वास लेते हैं । मध्यमाधस्तन ग्रैवेयक के देवों की उत्कृष्ट स्थिति छव्वीस सागरोपम की कही गई हैं, अतएव उनके उच्छ्वास-निश्वास का काल भी छव्वीस पक्ष का कहा है ।

श्रीगौतमस्वामी-हे भगवन् ! मध्यममध्यमग्रैवेयक देव कितने काल के बाद उच्छ्वास-निश्वास लेते हैं ?

सागरोपमनी छे, तेथी तेमना उच्छ्वास निश्वासनो विरह काण पणु पच्चीस पक्षनो क्खो छे.

श्री गौतमस्वामी :—हे भगवन् ! मध्यम अधस्तन अर्थात् वयला त्रणु ग्रैवेयकामां अधाथी नीयेना ग्रैवेयकना देव केटला काणमा उच्छ्वास निश्वास दे छे ?

श्री भगवान्.—हे गौतम ! जघन्य पच्चीस पक्षाना पछी, उत्कृष्ट छव्वीस पक्षाना पछी श्वासोच्छ्वास दे छे. मध्यमाधस्तन ग्रैवेयकना देवानी उत्कृष्ट स्थिति छवीस सागरोपमनी क्खेदी छे, तेथी ज तेमना उच्छ्वास-निश्वासनो काण पणु छवीस पक्षनो क्खेद छे.

श्री गौतमस्वामी :—हे भगवन् मध्यम मध्यम ग्रैवेयक देव केटला काण पछी उच्छ्वास निश्वास दे छे ?

वीसाए पक्खाणं जाव नीससंति वा' जघन्येन पट्टविंशतेः पक्षाणाम्-पट्टविंशत्या पक्षैः, उत्कृष्टेन सप्तविंशतेः पक्षाणाम्-सप्तविंशत्या पक्षैरित्यर्थः मध्यममध्यमग्रैवेयकदेवाः यावत् आनन्ति वा प्राणन्ति वा, उच्छ्वसन्ति वा, निःश्वसन्ति वा, तथा च मध्यम मध्यमग्रैवेयकाणामुत्कृष्टेन सप्तविंशतिसागरोपमायुष्कतया सप्तविंशतिपक्षान् उच्छ्वासनिःश्वासविरहकालः प्रतिपादितः, गौतमः पृच्छति-‘मज्झिमउवरिम गेविज्जगा देवा णं भंते ! केवइकालस्स जाव नीससंति वा ?’ हे भदन्त ! मध्यमोपरिमग्रैवेयका देवाः खलु द्वियत्कालस्य कियताकालेनेत्यर्थः यावत् आनन्ति वा, प्राणन्ति वा, उच्छ्वसन्ति वा, निःश्वसन्ति वा, भगवान् आह-गोयमा ! हे गौतम ! ‘जहण्णेणं सत्तावीसाए पक्खाणं उक्कोसेणं अट्ठावीसाए पक्खाणं जाव नीससंति वा’ जघन्येन सप्तविंशतेः पक्षाणाम् सप्तविंशत्या पक्षैः, उत्कृष्टेन अष्टाविंशतेः पक्षाणाम्, अष्टाविंशतिपक्षैरित्यर्थः, मध्यमोपरिमग्रैवेयकदेवाः यावत्-आनन्ति वा, प्राणन्ति वा, उच्छ्वसन्ति वा, निःश्वसन्ति वा, तथा च मध्यमोपरिमग्रैवेयकाणामुत्कृष्टेन विंशतिसागरोपमायुष्कतया अष्टाविंशतिपक्षान् उच्छ्वासनिःश्वासविरहकाल उक्तः, गौतमः पृच्छति-उवरिम हेइमगेविज्जगा देवा णं भंते ! केवइकालस्स जाव नीससंति वा ?, हे भद-

श्रीभगवान्-हे गौतम ! जघन्य छव्वीस पक्ष और उत्कृष्ट सत्ताईस पक्ष के पश्चात् उच्छ्वास-निश्वास लेते हैं । मध्यममध्यम ग्रैवेयक के देवों की उत्कृष्ट स्थितिसत्ताईस सागरोपम की है, अतएव उनके उच्छ्वास-निश्वास का काल भी उत्कृष्ट सत्ताईस पक्ष का कहा है ।

श्रीगौतमस्वामी-हे भगवन् ! मध्यम-उपरितन ग्रैवेयक के देव कितने काल के पश्चात् उच्छ्वास-निश्वास लेते हैं ?

श्रीभगवान्-हे गौतम ! जघन्य सत्ताईस पक्ष और उत्कृष्ट अट्ठाईस पक्ष के पश्चात् उच्छ्वास-निश्वास लेते हैं । मध्यम-उपरितन ग्रैवेयक के देवों की उत्कृष्ट स्थिति अट्ठाईस सागरोपम की है, अतः उनके उच्छ्वास-निश्वास के काल भी अट्ठाईस पक्ष का कहा है ।

श्रीगौतमस्वामी-हे भगवन् ! उपरितन-अधस्तन अर्थात् उपर के तीन ग्रैवे-

श्री भगवान् :-हे गौतम ! जघन्य छव्वीस पक्ष अने उत्कृष्ट सत्तावीस पक्ष पछी उच्छ्वास निश्वास ले छे. मध्यम मध्यम ग्रैवेयकना देवानी उत्कृष्ट स्थिति सत्तावीस सागरोपमनी छे, तेथी ज तेमना उच्छ्वास निश्वासने। काण पणु उत्कृष्ट सत्तावीस पक्षने छे.

श्री गौतमस्वामी :-हे भगवन् ! मध्यम उपरितन ग्रैवेयकना देव केटला काण पछी उच्छ्वास निश्वास ले छे ?

श्री भगवन् :-हे गौतम ! जघन्य सत्तावीस पक्ष अने उत्कृष्ट अठ्ठावीस पक्षना पछी उच्छ्वास निश्वास ले छे. मध्यम उपरितन ग्रैवेयकना देवानी उत्कृष्ट स्थिति अठ्ठावीस सागरोपमनी छे, तेथी तेमना उच्छ्वास निश्वासने। काण पणु अठ्ठावीस पक्षने छे.

न्त ! उपरिमाधस्तनग्रैवेयका देवाः खलु भदन्त ! कियत्कालस्य क्रियता कालेनेत्यर्थः यावत्-
आनन्ति वा, प्राणन्ति वा, उच्छ्वसन्ति वा, निःश्वसन्ति वा, भगवान् आह-गोयमा ! हे
गौतम ? 'जहण्णेणं अट्ठावीसाए पक्खाणं, उक्कोसेणं एगूणतीसाए पक्खाणं जाव नीससंति
वा' जघन्येन अष्टाविंशतेः पक्षाणां-अष्टाविंशत्या पक्षैः उत्कृष्टेन एकोनत्रिंशतः पक्षाणाम्-
एकोनत्रिंशता पक्षैरित्यर्थः, उपरिमाधस्तनग्रैवेयका देवाः यावत्-आनन्ति वा, प्राणन्ति वा,
उच्छ्वसन्ति वा, निःश्वसन्ति वा, तथा चोपरिमाधस्तनग्रैवेयकाणामुत्कृष्टेन एकोनत्रिंशत्
सागरोपमायुष्कृतया एकोनत्रिंशत् पक्षात् उच्छ्वासनिःश्वासविरहकालः उक्तः गौतमः,
पृच्छति-'उपरिममध्यमग्रैवेयका देवाणं भन्ते ! केवइकालस्स जाव नीससंति वा ?' हे
भदन्त ! उपरिममध्यमग्रैवेयका देवाः खलु कियत्कालस्य-क्रियता कालेन यावत्-आनन्ति
वा, प्राणन्ति वा, उच्छ्वसन्ति वा, निःश्वसन्ति वा, भगवान् आह-गोयमा ! हे गौतम !
'जहण्णेणं एगूणतीसाए पक्खाणं, उक्कोसेणं तीसाए पक्खाणं जाव नीससंति वा' जघन्येन
एकोनत्रिंशतः पक्षाणाम्-एकोनत्रिंशता पक्षैः उत्कृष्टेन त्रिंशतः पक्षाणाम्-त्रिंशता पक्षैरित्यर्थः
उपरिममध्यमग्रैवेयकदेवा यावत्-आनन्ति वा, प्राणन्ति वा, उच्छ्वसन्ति वा, निःश्वसन्ति

यको से नीचे के ग्रैवेयक देव कितने काल के पश्चात् उच्छ्वास-निश्वास लेते हैं ?

श्रीभगवान्-हे गौतम ! जघन्य अट्ठाईस पक्ष और उत्कृष्ट उनतीस पक्ष के
पश्चात् उच्छ्वास-निश्वास लेते हैं । उपरितन अधस्तन ग्रैवेयक देवों की उत्कृष्ट
स्थिति उनतीस सागरोपम की है, अतएव उनके उच्छ्वास-निश्वास का काल
भी उनतीस पक्ष कहा है ।

श्रीगौतमस्वामी-हे भगवन् ! उपरितन मध्यम ग्रैवेयक के देव कितने काल
के पश्चात् उच्छ्वास-निश्वास लेते हैं ?

श्रीभगवान्-हे गौतम ! जघन्य उनतीस पक्ष और उत्कृष्ट तीस पक्ष के
पश्चात् उच्छ्वास-निश्वास लेते हैं । उपरितन मध्यम ग्रैवेयक के देवों की

श्री-गौतमस्वामी :-हे भगवन् उपरितन अधस्तन अर्थात् उपरना त्रणुमाथी नीचेना
ग्रैवेयकना देव डेटला ढाण पछी उच्छ्वास निश्वास ले छे ?

श्री भगवन् :-हे गौतम ! जघन्य अठ्ठावीस पक्ष अने उत्कृष्ट ओगाणुतीस पक्षना
पछी उच्छ्वास निश्वास ले छे. उपरितन अधस्तन ग्रैवेयक देवानी उत्कृष्ट स्थिति ओगाणु
तीस सागरोपमनी छे, तेथी ज तेमना उच्छ्वास निश्वासना विरहु ढाण पणु ओगाणु
तीस पक्ष कह्यो छे

श्री गौतमस्वामी :-उपरितन मध्यम ग्रैवेयकना देव डेटला ढाण पछी उच्छ्वास
निश्वास ले छे ?

श्री भगवान् :-हे गौतम ! उपरितन मध्यम ग्रैवेयकना देवो जघन्य ओगाणुतीस पक्ष
अने उत्कृष्ट तीस पक्षना पछी उच्छ्वास निश्वास ले छे. उपरितन मध्यम ग्रैवेयकना

વા, ઉપરિતનમધ્યગ્રૈવેયકાણામુત્કૃષ્ટેન ત્રિંશત્સાગરોપમાયુક્તયા ત્રિંશત્પક્ષાન્-ઉચ્છ્વાસ-
 નિઃશ્વાસવિરહકાલ ઉક્તઃ, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘ઉવરિમ ઉવરિમ ગેવિજ્જગા દેવા ણં મંતે ! કેવલ-
 કાલસ્સ જાવ નીસસંતિ વા’ ? હે મહન્ત ! ઉપરિમોપરિમગ્રૈવેયકા દેવાઃ સ્વલુ ક્રિયત્ કાલસ્ય-
 ક્રિયતા કાલેનેત્યર્થઃ યાવત્-આનન્તિ વા, પ્રાણન્તિ વા, ઉચ્છ્વસન્તિ વા, નિઃશ્વસન્તિ વા ?
 મગવાન્ આહ-ગોયમા ! હે ગૌતમ ! ‘જહ્ણેણં તીસાણ પક્ષાણં ઉવકોસેણં એકતીસાણ
 પક્ષાણં જાવ નીસસંતિ વા’ જઘન્યેન ત્રિંશતઃ પક્ષાણાં-ત્રિંશતા પક્ષૈઃ, ઉત્કૃષ્ટેન, એકત્રિંશતઃ
 પક્ષાણામ્-એકત્રિંશત્ત્વા પક્ષૈરિત્યર્થઃ ઉપરિમોપરિમગ્રૈવેયકા યાવત્-આનન્તિ વા, પ્રાણન્તિ વા,
 ઉચ્છ્વસન્તિ વા, નિઃશ્વસન્તિ વા, તથાચોપરિતનોપરિતનગ્રૈવેયકાણા મુત્કૃષ્ટેન એકત્રિંશત્સા-
 ગરોપમાયુક્તયા એકત્રિંશત્ પક્ષાન્ ઉચ્છ્વાસનિઃશ્વાસવિરહકાલઃ પ્રતિપાદિતઃ, ગૌતમઃ
 પૃચ્છતિ ‘વિજયવૈજયંતજયંત અપરાજિત વિમાણેસુ દેવાણં મંતે ! કેવલિકાલસ્સ જાવ નીસ-
 સંતિ વા ? હે મહન્ત ? વિજય વૈજયંત જયન્તાપરાજિતવિમાણેસુ દેવાઃ સ્વલુ ક્રિયત્કાલસ્ય-
 ક્રિયતા કાલેનેત્યર્થઃ યાવત્, આનન્તિ વા, પ્રાણન્તિ વા, ઉચ્છ્વસન્તિ વા, નિઃશ્વસન્તિ વા ?
 મગવાન્ આહ-ગોયમા ! હે ગૌતમ ! ‘જહ્ણેણં એકતીસાણ પક્ષાણં ઉવકોસેણં તેત્તીસાણ

ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ત્રીસ સાગરોપમ કી હૈ, અતએવ અનેકે ઉચ્છ્વાસ-નિશ્વાસ કા
 કાલ મી ત્રીસ પક્ષ કા કહા ગયા હૈં ।

શ્રીગૌતમસ્વામી-હે મગવન્ ! ઉપરિતન-ઉપરિતન ગ્રૈવેયક કે દેવ કિતને
 કાલ કે પશ્ચાત્ ઉચ્છ્વાસ-નિશ્વાસ લેતે હૈં ?

શ્રીમગવાન્-હે ગૌતમ ! જઘન્ય ત્રીસ પક્ષ ઓર ઉત્કૃષ્ટ ઇકતીસ પક્ષ મેં
 ઉચ્છ્વાસ-નિશ્વાસ લેતે હૈં । ઉપરિતન-ઉપરિતન ગ્રૈવેયક કે દેવોં કી ઉત્કૃષ્ટ
 સ્થિતિ ઇકતીસ સાગરોપમ કી હૈ, અતઃ અનેકે શ્વાસોચ્છ્વાસ કા કાલ મી
 ઉત્કૃષ્ટ ઇકતીસ પક્ષ કા કહા હૈં ।

શ્રીગૌતમસ્વામી-હે મગવન્ ! વિજય, વૈજયન્ત, જયન્ત, ઓર અપરાજિત
 વિમાનોં કે દેવ કિતને કાલ કે પશ્ચાત્ ઉચ્છ્વાસ નિશ્વાસ લેતે હૈં ?

શ્રીમગવાન્-હે ગૌતમ ! જઘન્ય ઇકતીસ પક્ષોં ઓર ઉત્કૃષ્ટ તેત્રીસ પક્ષોં કે

દેવોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ત્રીસ સાગરોપમની છે તેથી જ તેમના ઉચ્છ્વાસ નિશ્વાસનો કાળ
 પણ ત્રીસ પક્ષનો કહેલો છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી -હે ભગવન્ ! ઉપરિતન ઉપરિતન ગ્રૈવેયકના દેવ કેટલા કાળ
 પછી ઉચ્છ્વાસ નિશ્વાસ લે છે ?

શ્રી ભગવાન્ :—હે ગૌતમ ! જઘન્ય ત્રીસ પક્ષ અને ઉત્કૃષ્ટ એકત્રીસ પક્ષમાં
 ઉચ્છ્વાસ નિશ્વાસ લે છે. ઉપરિતન ઉપરિતન ગ્રૈવેયકના દેવોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ એકત્રીસ
 સાગરોપમની છે તેથી તેમના શ્વાસોચ્છ્વાસનો સમય પણ ઉત્કૃષ્ટ એકત્રીસ પક્ષનો કહેલ છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી :—હે ભગવન્ ! વિજય, વૈજયન્ત, જયન્ત અને અપરાજિત વિમા-
 નોના દેવ કેટલા કાળ પછી ઉચ્છ્વાસ નિશ્વાસ લે છે ?

પક્ષાણં જાવ નીસસંતિ વા' જઘન્યેન એકત્રિંશતઃ પક્ષાણામ્-એકત્રિંશતા પક્ષૈઃ, ઉત્કૃષ્ટેન ત્રયસ્ત્રિંશતઃ પક્ષાણાં-ત્રયસ્ત્રિંશતા પક્ષૈરિત્યર્થઃ વિજયવૈજયન્તજયન્તાપરાજિતવૈમાનિકદેવા યાવત્-આનન્તિ વા, પ્રાણન્તિ વા, ઉચ્છ્વસન્તિ વા, નિઃશ્વસન્તિ વા, તથા ચ પશ્ચાન્નુત્તરૌપપાતિ-કદેવાનામુત્કૃષ્ટેન ત્રયસ્ત્રિંશત્ સાગરોપમાયુષ્કતયા ત્રયસ્ત્રિંશત્ પક્ષાન્ ઉચ્છ્વાસનિઃશ્વાસ વિરહકાલઃ ઉક્તઃ, 'સન્વદ્વગસિદ્ધદેવાણં મંતે ! કેવદ્કાલસ્સ જાવ નીસસંતિ વા?' હે મદન્ત ! સર્વાર્થસિદ્ધદેવાઃ સ્વલુ ક્રિયત્કાલસ્ય-ક્રિયતાકાલેનૈત્યર્થઃ યાવત્-આનન્તિ વા, પ્રાણન્તિ વા ઉચ્છ્વસન્તિ વા, નિઃશ્વસન્તિ વા, ભગવાન્ આહ-ગોયમા ! હે ગૌતમ ! 'અજઠ્ઠણમણુ-વકોસેણં તૈત્તીસાએ પક્ષાણં જાવ નીસસંતિ વા' અજઘન્યાનુત્કૃષ્ટેન ત્રયસ્ત્રિંશતઃ પક્ષાણામ્-ત્રયસ્ત્રિંશતા પક્ષૈરિત્યર્થઃ સર્વાર્થસિદ્ધદેવાઃ યાવત્ આનન્તિ વા, પ્રાણન્તિ વા, ઉચ્છ્વસન્તિ વા, નિઃશ્વસન્તિ વા, 'ઇતિ પ્ણવણાએ-ભગવદ્દેવે સત્તમં ઋસાસપયં સમત્તં' ।

इति प्रज्ञापनायां भगवन्त्यां सप्तमम् उच्छ्वासपदं समाप्तम् ।

પશ્ચાત્ ઉચ્છ્વાસ-નિશ્વાસ લેતે હૈં । વિજય આદિ અનુત્તર વિમાનોં કે દેવોં કી ઉત્કૃષ્ટ આયુ તેતીસ સાગરોપમ કી હૈ, અતઃ ઉનકે ઉચ્છ્વાસ-નિશ્વાસ કા કાલ મી ઉત્કૃષ્ટ તેતીસ પક્ષ કા કહા ગયા હૈ ।

શ્રીગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાન કે દેવ કિતને કાલ કે પશ્ચાત્ ઉચ્છ્વાસ-નિશ્વાસ લેતે હૈં ?

શ્રીભગવાન્-હે ગૌતમ ! જઘન્ય ઓર ઉત્કૃષ્ટ કે ભેદ સે રહિત તેતીસ પક્ષોં કે પશ્ચાત્ ઉચ્છ્વાસ-નિશ્વાસ લેતે હૈં । સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાન કે દેવોં કી એક હી પ્રકાર કી તેતીસ સાગરોપમ કી સ્થિતિ હૈ, અતએવ વહ્ણં કે દેવોં કે ઉચ્છ્વાસ નિશ્વાસ કા વિરહ કાલ મી તેતીસ પક્ષ કા હૈ ॥ સૂ. ૧॥

सातर्वा उच्छ्वास पद समाप्त

શ્રી ભગવાન્.—હે ગૌતમ ! જઘન્ય એકત્રીસ પક્ષ અને ઉત્કૃષ્ટ તેત્રીસ પક્ષો પછી ઉચ્છ્વાસ નિશ્વાસ લે છે. વિજય આદિ અનુત્તર વિમાનોના દેવોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ (આયુ) તેત્રીસ સાગરોપમની છે, તેથી તેમના ઉચ્છ્વાસ નિશ્વાસનો કાળ પણ ઉત્કૃષ્ટ તેત્રીસ પક્ષકહેલ છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી.—હે ભગવન્ ! સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનના દેવ કેટલા કાળ પછી ઉચ્છ્વાસ નિશ્વાસ લે છે ?

શ્રી ભગવાન્.—હે ગૌતમ ! જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટના ભેદથી રહિત તેત્રીસ પક્ષોના પછી ઉચ્છ્વાસ નિશ્વાસ લે છે.

સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનના દેવોની એક જ પ્રકારની તેત્રીસ સાગરોપમની સ્થિતિ છે, તેથી જ ત્યાના દેવોના ઉચ્છ્વાસ નિશ્વાસનો વિરહ કાળ પણ તેત્રીસ પક્ષનો છે.

सातसु उच्छ्वास पद समाप्त

अष्टमं संज्ञापदम्

धूलम्-कइ णं भंते ! सन्नाओ पणत्ताओ ? गोयसा ! दस सन्नाओ
 पणत्ताओ, तं जहा-आहारसन्ना १ भयसन्ना २ मेहुणसन्ना ३ परिग्गह-
 सन्ना ४ कोहसन्ना ५ माणसन्ना ६ मायासन्ना ७ लोहसन्ना ८ लोयसन्ना ९
 ओवसन्ना १०, नेरइयाणं भंते ! कइ सन्नाओ पणत्ताओ ? गोयसा !
 दससन्नाओ पणत्ताओ, तं जहा आहारसन्ना जाव ओवसन्ना, असुरकुमा-
 राणं भंते कइ सन्नाओ पणत्ताओ ? गोयसा ! दस सन्नाओ पणत्ताओ
 तं जहा-आहारसन्ना जाव ओवसन्ना, एवं जाव थणियकुमाराणं, एवं
 पुढविकाइयाणं, जाव वेसाणियावसाणाणं नेयव्वं, नेरइयाणं भंते ! किं
 आहारसन्नोवउत्ता, भयसन्नोवउत्ता, मेहुणसन्नोवउत्ता, परिग्गहसन्नोव-
 उत्ता ? गोयसा ! ओसन्नं कारणं पडुच्च भयसन्नोवउत्ता, संतइभावं
 पडुच्च आहारसन्नोवउत्ता वि जाव परिग्गहसन्नोवउत्ता वि, एएसि णं
 भंते ! नेरइयाणं आहारसन्नोवउत्ताणं भयसन्नोवउत्ताणं, मेहुणसन्नोव-
 उत्ताणं परिग्गहसन्नोवउत्ताणं य कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा, वहुया वा,
 तुल्ला वा, विसेसाहिया वा ? गोयसा ! सव्वत्थोवा नेरइया मेहुणस-
 न्नोवउत्ता, आहारसन्नोवउत्ता, संखिज्जगुणा, परिग्गहसन्नोवउत्ता संखिज्ज-
 गुणा, भयसन्नोवउत्ता, संखिज्जगुणा, तिरिक्खजोणियाणं भंते ! किं आहार-
 सन्नोवउत्ता जाव परिग्गहसन्नोवउत्ता ? गोयसा ! ओसन्नं कारणं पडुच्च
 आहारसन्नोवउत्ता, संतइभावं पडुच्च आहारसन्नोवउत्ता वि जाव परि-
 ग्गहसन्नोवउत्ता वि, एएसि णं भंते ! तिरिक्खजोणियाणं आहारसन्नो
 वउत्ताणं जाव परिग्गहसन्नोवउत्ताणं य कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा,
 वहुया वा, तुल्ला वा, विसेसाहिया वा ? गोयसा ! सव्वत्थोवा तिरिक्ख
 जोणिया परिग्गहसन्नोवउत्ता, मेहुणसन्नोवउत्ता, संखिज्जगुणा, भयसन्नो-
 वउत्ता संखिज्जगुणा, आहारसन्नोवउत्ता संखिज्जगुणा, मज्झुस्साणं भंते !
 किं आहारसन्नोवउत्ता जाव परिग्गहसन्नोवउत्ता ? गोयसा ! ओसन्नं

कारणं पडुच्च मेहुणसन्नोवउत्ता, संततिभावं पडुच्च आहारसन्नोवउत्ता वि, जाव परिग्रहसन्नोवउत्ता वि, एएसि णं भंते । मणुस्साणं आहारसन्नोवउत्ताणं जाव परिग्रहसन्नोवउत्ताण य कयरे कयरेहितो अप्पा वा, बहुया वा, तुल्ला वा, विसेसाहिया वा ? गोयमा ! सब्वत्थोवा मणूसा भयसन्नोवउत्ता, आहारसन्नोवउत्ता संखिज्जगुणा, परिग्रहसन्नोवउत्ता संखिज्जगुणा, मेहुणसन्नोवउत्ता संखिज्जगुणा, देवाणं भंते ! किं आहारसन्नोवउत्ता जाव परिग्रहसन्नोवउत्ता ? गोयमा ! ओसन्नं कारणं पडुच्च परिग्रहसन्नोवउत्ता संततिभावं पडुच्च आहारसन्नोवउत्ता वि जाव परिग्रहसन्नोवउत्ता वि, एएसि णं भंते । देवाणं आहारसन्नोवउत्ताणं जाव परिग्रहसन्नोवउत्ताण य कयरे कयरेहितो अप्पा वा, बहुया वा, तुल्ला वा, विसेसाहिया वा ? गोयमा ! सब्वत्थोवा देवा आहारसन्नोवउत्ता, भयसन्नोवउत्ता संखिज्जगुणा, मेहुणसन्नोवउत्ता संखिज्जगुणा, परिग्रहसन्नोवउत्ता संखिज्जगुणा ॥सू० १॥

इई पणवणाए भगवईए अटुमं सन्नापयं समत्तं ॥

छाया-कति खलु गदन्त ! संज्ञाः प्रज्ञप्ताः ? गौतम ! दश संज्ञाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-आहारसंज्ञा १, भयसंज्ञा २, मैथुनसंज्ञा ३, परिग्रहसंज्ञा ४, क्रोधसंज्ञा ५, मानसंज्ञा ३, मायासंज्ञा ७, लोभसंज्ञा ८, लोकसंज्ञा ९, ओघसंज्ञा १०, नैरयिकाणां भदन्त ! कति संज्ञाः

आठवां संज्ञापद

शब्दार्थ-(कह णं भंते ! सन्नाओ पणत्ताओ ?) हे भगवन् ! कितनी संज्ञाएं कही हैं ? (गोयमा ! दस सन्नाओ पणत्ताओ) हे गौतम ! दश संज्ञाएं कही गई हैं (तं जहा) वे इस प्रकार (आहारसन्ना) आहारसंज्ञा (भयसन्ना) भयसंज्ञा (मेहुणसन्ना) मैथुनसंज्ञा (परिग्रहसन्ना) परिग्रहसंज्ञा (कोहसन्ना) क्रोधसंज्ञा (माणसन्ना) मानसंज्ञा (लोहसन्ना) लोभसंज्ञा (लोयसन्ना) लोकसंज्ञा (ओघ-

आठमं संज्ञा पद

शब्दार्थ-(कइणं भंते ! सन्नाओ पणत्ताओ ?) हे भगवन् ! डेटली संज्ञाओ कडी छे ? (गोयमा ! दस सन्नाओ पणत्ताओ) हे गौतम ! दश संज्ञाओ कडी छे (तं जहा) तेओ आ रीते (आहारसन्ना) आहार संज्ञा (भयसन्ना) भय संज्ञा (मेहुणसन्ना) मैथुन संज्ञा (परिग्रहसन्ना) परिग्रह संज्ञा (कोहसन्ना) क्रोध संज्ञा (माणसन्ना) मानसंज्ञा

प्रज्ञप्ताः ? गौतम ! दशसंज्ञा प्रज्ञप्ताः तद्यथा—आहारसंज्ञा यावत्-ओघसंज्ञा, असुरकुमाराणां भदन्त ! कतिसंज्ञाः प्रज्ञप्ताः ? गौतम ! दश संज्ञाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—आहारसंज्ञा यावत्-ओघसंज्ञा, एवं यावत् स्तनितकुमाराणाम्, एवं पृथिवीकायिकानां यावत् वैमानिकावसानानां ज्ञातव्यम्, नैरयिकाः खलु भदन्त ! किम् आहारसंज्ञोपयुक्ताः, भयसंज्ञोपयुक्ताः, मैथुनसंज्ञोपयुक्ताः, परिग्रहसंज्ञोपयुक्ताः ? गौतम ! उत्सन्नं कारणं प्रतीत्य भयसंज्ञोपसन्ना) ओघसंज्ञा ।

(नेरइयाणं भंते ! कति सन्नाओ पणत्ताओ ?) हे भगवन् ! नारकों में कितनी संज्ञाएं कही हैं ? (गोयमा ! दस सन्नाओ पणत्ताओ) हे गौतम ! दस संज्ञाएं कही हैं (तं जहा) वे इस प्रकार (आहारसन्ना जाव ओघसन्ना) आहारसंज्ञा यावत् ओघसंज्ञा

(असुरकुमाराणं भंते ! कइ सन्नाओ पणत्ताओ ?) हे भगवन् ! असुरकुमारों में कितनी संज्ञाएं कही हैं ? (गोयमा !) हे गौतम ! (दस सन्नाओ पणत्ताओ) दश संज्ञाएं कही हैं (तं जहा) वे इस प्रकार (आहारसन्ना जाव ओघसन्ना ?) आहारसंज्ञा यावत् ओघसंज्ञा (एवं जाव थणियकुमाराणं) इसी प्रकार स्तनितकुमारों तक (एवं पुढविकाइयाणं) इसी प्रकार पृथ्वीकायिकों में (जाव वैमाणियाणं नेयव्वं) यावत् वैमानिकों तक जानना चाहिए ।

(नेरइयाणं भंते ! किं आहारसन्नोवउत्ताः) हे भगवन् ! नारक क्या आहार संज्ञा में उपयुक्त अथवा उपयोग वाले होते हैं ? (भयसन्नोवउत्ता ?) भयसंज्ञा में उपयुक्त होते हैं ? (मैथुनसन्नोवउत्ता ?) मैथुनसंज्ञा में उपयुक्त होते हैं ?

(मायासन्ना) माया संज्ञा (लोहमन्ना) दोल संज्ञा (लोयसन्ना) दोल संज्ञा (ओघसन्ना) ओघ संज्ञा

(नेरइयाणं भंते ! कति सन्नाओ पणत्ताओ ?) हे भगवन् ! नारकों में कितनी संज्ञाएं कही हैं ? (गोयमा ! दस सन्नाओ पणत्ताओ) हे गौतम ! दश संज्ञाएं कही हैं (तं जहा) वे इस प्रकार (आहारसन्ना जाव ओघसन्ना) आहार संज्ञा यावत् ओघ संज्ञा

(असुरकुमाराणं भंते ! कइ सन्नाओ पणत्ताओ ?) हे भगवन् ! असुरकुमारों में कितनी संज्ञाएं कही हैं ? (गोयमा !) हे गौतम ! (दस सन्नाओ पणत्ताओ) दश संज्ञाएं कही हैं (तं जहा) वे इस प्रकार (आहारसन्ना जाव ओघसन्ना ?) आहार संज्ञा यावत् ओघ संज्ञा (एवं जाव थणियकुमाराणं) एवं जाव थणियकुमारों तक (एवं पुढविकाइयाणं) एवं पुढविकाइयाणों तक (जाव वैमाणियाणं नेयव्वं) यावत् वैमानिकों तक जानना चाहिए

(नेरइयाणं भंते ! किं आहारसन्नोवउत्ता) हे भगवन् ! नारक क्या आहार संज्ञा में उपयुक्त अथवा उपयोग वाले होते हैं ? (भयसन्नोवउत्ता ?) भय संज्ञा में उपयुक्त अथवा होते हैं ? (मैथुनसन्नोवउत्ता ?) मैथुन संज्ञा में उपयुक्त अथवा होते हैं ? (परिग्रहसन्नोवउत्ता ?)

યુક્તાઃ, સંતતિભાવં પ્રતીત્ય આહારસંજ્ઞોપયુક્તા અપિ, યાવત્ પરિગ્રહસંજ્ઞોપયુક્તા અપિ, એતેષાં સ્વલુ ભદન્ત ! નૈરયિકાણામ્ આહારસંજ્ઞોપયુક્તાનામ્ ભયસંજ્ઞોપયુક્તાનામ્ મૈથુનસંજ્ઞોપયુક્તાનામ્ પરિગ્રહસંજ્ઞોપયુક્તાનામ્ કતરે કતરેભ્યોઽલ્પા વા, વહુકા વા તુલ્યા વા, વિશેષાધિકા વા ? ગૌતમ ! સર્વસ્તોકાઃ નૈરયિકાઃ મૈથુનસંજ્ઞોપયુક્તાઃ, આહારસંજ્ઞોપયુક્તાઃ સંખ્યેયગુણાઃ, પરિગ્રહસંજ્ઞોપયુક્તાઃ સંખ્યેયગુણાઃ, ભયસંજ્ઞોપયુક્તાઃ, સંખ્યેયગુણાઃ, તિર્ય-

(પરિગ્રહસન્નોવડત્તા ?) પરિગ્રહસંજ્ઞા મેં ઉપયુક્ત હોતે હૈં ? (ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (ઓસન્નં કારણં પઢુચ્ચ) પ્રાયઃબાહ્ય કારણ કો અપેક્ષા સે (ભયસન્નોવડત્તા) ભયસંજ્ઞા કે ઉપયોગ વાલે હૈં (સંતતિભાવં પઢુચ્ચ) આન્તરિક અનુભવ કી અપેક્ષા સે (આહારસન્નોવડત્તા વિ જાવ પરિગ્રહસન્નોવડત્તા વિ) આહાર સંજ્ઞા મેં ભી યાવત્ પરિગ્રહ સંજ્ઞામેં ભી ઉપયુક્ત હોતે હૈં ।

(एएसि णं भंते ! नेरइयाणं आहारसन्नोवडत्ताणं, भयसन्नोवडत्ताणं, मेहुणसन्नोवडत्ताणं, परिग्रहसन्नोवडत्ताण य) हें भगवन् ! इन आहारसंज्ञा में उपयुक्त, परिग्रहसंज्ञा में उपयुक्त नारकों में (कयरे कयरेहिंतो) कौन किससे (अप्पा वा, बहुया वा, तुल्ला वा, विसेसाहिया वा ?) अल्प, बहुत, तुल्य अथवा विशेषाधिक है ? (गोयमा ! सव्वत्थोवा नेरइया मेहुणसन्नोवडत्ता) सब से कम नारक मैथुनसंज्ञा के उपयोग वाले हैं (आहारसन्नोवडत्ता संखिज्जगुणा) आहारसंज्ञा के उपयोगवाले संख्यातगुणा हैं (परिग्रहसन्नोवडत्ता संखिज्जगुणा) परिग्रहसंज्ञा में उपयुक्त संख्यातगुणा हैं (भयसन्नोवडत्ता संखिज्जगुणा) भयसंज्ञा में उपयोग वाले संख्यातगुणा हैं ।

પરિગ્રહ સંજ્ઞામાં ઉપયુક્ત થઈ બીય છે ? (ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (ઓસન્નં કારણં પઢુચ્ચ) પ્રાયઃ બાહ્ય કારણની અપેક્ષાએ (ભયસન્નોવડત્તા) ભય સંજ્ઞાના ઉપયોગવાળા છે (સંતતિભાવં પઢુચ્ચ) આંતરિક અનુભવની અપેક્ષાએ (આહારસન્નોવડત્તા વિ જાવ પરિગ્રહ-સન્નોવડત્તા વિ) આહાર સંજ્ઞામાં પણ યાવત્ પરિગ્રહ સંજ્ઞામાં પણ ઉપયુક્ત થાય છે

(एएसिणं भंते ! नेरइयाणं आहारसन्नोवडत्ताणं, भयसन्नोवडत्ताणं मेहुणसन्नोवडत्ताणं, परिग्रहसन्नोवडत्ताण य) હે ભગવન્ ! આહાર સંજ્ઞામાં ઉપયુક્ત, ભય સંજ્ઞામાં, ઉપયુક્ત, મૈથુન સંજ્ઞામાં ઉપયુક્ત, પરિગ્રહ સંજ્ઞામાં ઉપયુક્ત, નારકોમાં (કયરે કયરેહિંતો) કોણ કોનાથી (અપ્પા વા વહુયા વા તુલ્લાવા વિસેસાહિયા વા) અલ્પ, ઘણા તુલ્ય અથવા વિશેષાધિક છે ?

(गोयमा ! सव्वत्थोवा नेरइयामेहुणसन्नोवडत्ता) બધાથી ઓછા નારક મૈથુન સંજ્ઞાના ઉપયોગવાળા છે (આહારસન્નોવડત્તા સંખિજ્જગુણા) આહાર સંજ્ઞાના ઉપયોગ વાળા સંખ્યાત ગણા છે (પરિગ્રહસન્નોવડત્તા સંખિજ્જગુણા) પરિગ્રહ સંજ્ઞામાં ઉપયુક્ત સંખ્યાત ગણા છે, (ભયસન્નોવડત્તા સંખિજ્જગુણા) ભય સંજ્ઞામાં ઉપયુક્ત સંખ્યાત ગણા છે

ગ્યોનિકાઃ ત્વહુ ભદ્રન્ત ! કિય્ આહારસંજોપયુક્તાઃ, યાવત્ પરિગ્રહસંજોપયુક્તાઃ ? ગૌતમ !
ઉત્સન્નં કારણં પ્રતીત્ય આહારસંજોપયુક્તાઃ, સંતદ્ભાવં પ્રતીત્ય આહારસંજોપયુક્તા અપિ,
યાવત્ પરિગ્રહસંજોપયુક્તા અપિ, एतेषां સહુ મદન્ત ! તિર્યગ્યોનિકાનામ્ આહારસંજોપયુ-
ક્તાનાં યાવત્ પરિગ્રહસંજોપયુક્તાનાશ્ચ કતરે કતરેભ્યોઽવ્યક્તા રહુતા વા, તુલ્યા વા, વિશેષા-
ધિકા વા ? ગૌતમ ! સર્વસ્તોકાન્તિર્યગ્યાનિકાઃ પરિગ્રહસંજોપયુક્તાઃ, મૈથુનસંજોપયુક્તાઃ

(તિરિક્તજોણિયાણં મંતે ! કિં આહારસન્નોવડ્તા જાવ પરિગ્રહસન્નોવ-
ડ્તા ?) હે ભગવન્ ! તિર્યગ્યોનિક કયા આહારસંજા મેં ઉપયુક્ત હોતે હેં ? યાવત્
પરિગ્રહસંજા મેં ઉપયુક્ત હોતે હેં ? (ગોયમા ! ઓસન્નં કારણં પઢુચ્ચ) હે ગૌતમ !
વહુલતા સે વાચ્ય કારણ કી અપેક્ષા સે (આહારસન્નોવડ્તા) આહારસંજા કે ઉપ-
યોગ વાલે હોતે હેં (સંતદ્ભાવં પઢુચ્ચ) આન્તરિક્ત અનુભવ કી અપેક્ષા (આહારસં-
જોવડ્તા વિ જાવ પરિગ્રહસન્નોવડ્તા વિ) આહારસંજા મેં ભી ઉપયુક્ત હોતે હેં,
યાવત્ પરિગ્રહસંજા મેં ભી ઉપયુક્ત હોતે હેં ।

(एएसि णं भंते ! तिरिक्खजोणियाणं आहारसन्नोवडत्ताणं जाव परिग्राह-
सन्नोवडत्ताण य) હે ભગવન્ ! હન આહારસંજા મેં ઉપયુક્ત યાવત્ પરિગ્રહસંજા
મેં ઉપયુક્ત તિર્યચોં મેં (કયરે કયરેહિંતો) કૌન તિસસે (અપ્પા વા, વહુયા વા,
તુલ્લા વા, વિસેસાહિયા વા ?) અલ્પ, વહુન, તુલ્ય અથવા વિશેષાધિક હેં ?
(ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (સન્વત્થોવા) સવ સે કલ (તિરિક્તજોણિયા) તિર્યગ્યો-
નિક (પરિગ્રહસન્નોવડ્તા) પરિગ્રહસંજા મેં ઉપયુક્ત હોતે હેં (મેહુણસન્નોવડ્તા
સંલેજ્જગુણા) મૈથુનસંજા મેં ઉપયોગ વાલે સંલ્યાતગુણા હે (મયસન્નોવડ્તા

(તિરિક્તજોણિયાણં મંતે ! કિં આહારસન્નોવડ્તા, જાવ પરિગ્રહસન્નોવડ્તા ?) હે
ભગવન્ ! તિર્યક્યોનિક શું આહાર સંજામાં ઉપયુક્ત છે, યાવત્ પરિગ્રહ સંજામાં
ઉપયુક્ત થાય છે ?

(ગોયમા ! ઓસન્નં કારણં પઢુચ્ચ) હે ગૌતમ ! બહુલતાથી બાહ્ય કારણની અપેક્ષા
પડે (આહારસન્નોવડ્તા) આહાર સંજાના ઉપયોગવાળા થાય છે (સંતદ્ભાવં પઢુચ્ચ) આન્તરિક્ત
અનુભવની અપેક્ષાએ (આહારસન્નોવડ્તા વિ જાવ પરિગ્રહસન્નોવડ્તા વિ) આહાર સંજામાં
પણ ઉપયુક્ત થાય છે, યાવત્ પરિગ્રહ સંજામાં પણ ઉપયુક્ત થાય છે

(एएसिणं भंते ! तिरिक्खजोणियाणं आहारसन्नोवडत्ताणं जाव परिग्राहसन्नोवडत्ताण य)
હે ભગવન્ ! આ આહાર સંજામાં ઉપયુક્ત યાવત્ પરિગ્રહ સંજામાં ઉપયુક્ત તિર્યચોમાં
(કયરે કયરે હિંતો) કોણ કોનાથી (અપ્પા વા વહુયા વા તુલ્લા વા વિસેસાહિયાવા ?) અલ્પ,
ઘણું તુલ્ય અથવા વિશેષાધિક છે ?

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (સન્વત્થોવા) બધાથી ઓછા (તિરિક્તજોણિયા) તિર્યગ્યોનિક
(પરિગ્રહસન્નોવડ્તા) પરિગ્રહ સંજામાં ઉપયુક્ત થાય છે (મેહુણસન્નોવડ્તા સંલેજ્જગુણા)

સંખ્યેયગુણાઃ, મયસંજ્ઞોપયુક્તાઃ સંખ્યેયગુણાઃ, આહારસંજ્ઞોપયુક્તાઃ સંખ્યેયગુણાઃ મનુષ્યાઃ
સહ મદન્ત ! કિમ્ આહારસંજ્ઞોપયુક્તાઃ યાવત્-પરિગ્રહસંજ્ઞોપયુક્તાઃ ? ગૌતમ ! ઉ સન્નં
કારણં પ્રતીત્ય મૈથુનસંજ્ઞોપયુક્તાઃ, સંતતિભાવં પ્રતીત્ય આહારસંજ્ઞોપયુક્તા અપિ, યાવત્ પરિ-
ગ્રહસંજ્ઞોપયુક્તા અપિ, એતેષાં સહ મદન્ત ! મનુષ્યાણામ્ આહારસંજ્ઞોપયુક્તાનામ્ યાવત્-પરિ-
ગ્રહસંજ્ઞોપયુક્તાનાશ્ચ કતરે કતરેભ્યોઽલ્પા વા, વહુકા વા, તુલ્યા વા વિશેષાધિકા વા ?
ગૌતમ ! સર્વસ્તોકા મનુષ્યા મયસંજ્ઞોપયુક્તાઃ. આહારસંજ્ઞોપયુક્તાઃ સંખ્યેયગુણાઃ, પરિગ્રહ

સંખિજ્જગુણા) મયસંજ્ઞા મેં ઉપયોગ વાલે સંખ્યાતગુણા હૈ (આહારસન્નોવડત્તા
સંખિજ્જગુણા) આહારસંજ્ઞા મેં ઉપયોગ વાલે સંખ્યાતગુણા હૈ ।

(મળુરસાણં મંતે ! કિં આહારસન્નોવડત્તા જાવ પરિગ્રહસન્નોવડત્તા ?) હે
મગવન્ ! મનુષ્ય કયા આહારસંજ્ઞા મેં ઉપયુક્ત હોતે હૈં, અથવા પરિગ્રહસંજ્ઞા મેં
ઉપયુક્ત હોતે હૈં ? (ગોયમા ! ઓસન્નં કારણં પહુચ્ચ) હે ગૌતમ ! વહુલતા સે
બાહ્ય કારણ કી અપેક્ષા (મેહુણસન્નોવડત્તા) મૈથુનસંજ્ઞા કે ઉપયોગ વાલે હોતે હૈં
(સંતતિભાવં પહુચ્ચ) આન્તરિક અનુભવ કી અપેક્ષા સે (આહારસન્નોવડત્તા વિ
જાવ પરિગ્રહ સન્નોવડત્તાવિ) આહારસંજ્ઞા મેં ઉપયુક્ત મો હોતે હૈં, અથવા પરિ-
ગ્રહસંજ્ઞા મેં ઉપયુક્ત મો હોતે હૈં ।

(એસિ ણં મંતે ! મળુસ્સાણં આહારસન્નોવડત્તાણં જાવ પરિગ્રહસન્નોવ-
ડત્તાણ ચ) હે મગવન્ ! આહારસંજ્ઞા મેં ઉપયુક્ત અથવા પરિગ્રહસંજ્ઞા મેં ઉપયુક્ત
મનુષ્યો મેં (કયરે કયરેહિંતો) કૌન કિસસે (અલ્પા વા, વહુયા વા, તુલ્યા વા,
વિસેસાહિયા વા ?) અલ્પ, વહુત, તુલ્ય અથવા વિશેષાધિક હૈં ? (ગોયમા !) હે
ગૌતમ ! (સવ્વત્થોવા મળૂસા) સવ સે કમ મનુષ્ય (મયસન્નોવડત્તા) મયસંજ્ઞા

મૈથુન સંજ્ઞામા ઉપયોગવાળા સંખ્યાત ગણા છે (મયસન્નોવડત્તા સંખિજ્જગુણા) ભય
સંજ્ઞામા ઉપયોગવાળા સંખ્યાતગણા છે (આહારસન્નોવડત્તા સંખિજ્જગુણા) આહાર સંજ્ઞામાં
ઉપયોગવાળા સંખ્યાત ગણા છે

(મળુસ્સાણં મંતે ! કિં આહારસન્નોવડત્તા જાવ પરિગ્રહસન્નોવડત્તા ?) હે ભગવન્ !
મનુષ્ય શું આહાર સંજ્ઞામા ઉપયુક્ત થાય છે, યાવત્ પરિગ્રહ સંજ્ઞામા ઉપયુક્ત થાય
છે ? (ગોયમા ! ઓસન્નં કારણં પહુચ્ચ) હે ગૌતમ ! વહુલતાથી બાહ્યકારણની અપેક્ષાએ
(મેહુણસન્નોવડત્તા) મૈથુન સંજ્ઞાના ઉપયોગવાળા થાય છે (સંતતિભાવં પહુચ્ચ) આન્તરિક
અનુભવની અપેક્ષાએ (આહારસન્નોવડત્તા વિ જાવ પરિગ્રહસન્નોવડત્તા વિ) આહાર સંજ્ઞામાં
ઉપયુક્ત પણ થાય છે, યાવત્ પરિગ્રહ સંજ્ઞામા પણ ઉપયુક્ત થાય છે

(એસિણં મંતે ! મળુસ્સાણં આહારસન્નોવડત્તાણં જાવ પરિગ્રહસન્નોવડત્તાણ ચ) હે ભગવન્ !
આહાર સંજ્ઞામાં ઉપયુક્ત યાવત્ પરિગ્રહ સંજ્ઞામા ઉપયુક્ત મનુષ્યોમા (કયરે કયરે હિંતો)
કેણ કેનાથી (અલ્પા વા વહુયા વા તુલ્યા વા વિસેસાહિયા વા ?) અલ્પ, ઘણા, તુલ્ય
અથવા વિશેષાધિક છે ?

સંજ્ઞોપયુક્તાઃ સંખ્યેયગુણાઃ, મૈથુનસંજ્ઞોપયુક્તાઃ સંખ્યેયગુણાઃ, દેવાઃ સ્વલુ મદન્ત ! કિમ્ આહારસંજ્ઞોપયુક્તાઃ, યાવત્ પરિગ્રહસંજ્ઞોપયુક્તાઃ ? ગૌતમ ! ઉત્સન્નં કારણં પ્રતીત્ય પરિગ્રહ-સંજ્ઞોપયુક્તા સંતતિભાવં પ્રતીત્ય આહારસંજ્ઞોપયુક્તા અપિ યાવત્ પરિગ્રહસંજ્ઞોપયુક્તા અપિ, એતેષાં સ્વલુ મદન્ત ! દેવાનામ્ આહારસંજ્ઞોપયુક્તાનામ્ યાવત્ પરિગ્રહસંજ્ઞોપયુક્તાનાન્ન કતરે મેં ઉપયોગ વાલે હોતે હૈં (આહારસન્નોવડત્તા સંખિજ્જગુણા) આહારસંજ્ઞા મેં ઉપયોગ વાલે સંખ્યાતગુણા હૈં (પરિગ્રહસન્નોવડત્તા સંખિજ્જગુણા) પરિગ્રહસંજ્ઞા મેં ઉપયોગ વાલે સંખ્યાતગુણા હૈં (મેહુણસન્નોવડત્તા સંખિજ્જગુણા) મૈથુનસંજ્ઞા મેં ઉપયોગ વાલે સંખ્યાતગુણા હૈં ।

(દેવાણં મંતે ! કિં) હે ભગવન્ ! કયા દેવ (આહારસન્નોવડત્તા જાવ પરિગ્રહસન્નોવડત્તા ?) આહારસંજ્ઞા મેં ઉપયોગ વાલે હોતે હૈં અથવા પરિગ્રહસંજ્ઞા મેં ઉપયોગ વાલે હોતે હૈં ? (ગોયમા ! ઓસન્નં કારણં પડુચ્ચ) હે ગૌતમ ! વહુલતા સે વાહ્ય કારણ કી અપેક્ષા (પરિગ્રહસન્નોવડત્તા) પરિગ્રહસંજ્ઞા મેં ઉપયોગ વાલે હોતે હૈં । (સંતતિભાવં પડુચ્ચ) આન્તરિક અનુભવ કી અપેક્ષા સે (આહારસન્નોવડત્તા વિ જાવ પરિગ્રહસન્નોવડત્તા વિ) આહાર સંજ્ઞા મેં ઉપયુક્ત અથવા પરિગ્રહસંજ્ઞા મેં મી ઉપયુક્ત હોતે હૈં ।

(एएसि णं मंते ! देवाणं आहारसन्नोंवडत्ताणं जाव परिग्रहसन्नोंवडत्ताण य) हे भगवन् ! इन आहारसंज्ञा में उपयोग वाले अथवा परिग्रहसंज्ञा में उपयोग वाले देवों में से (कयरे कयरेहिंतो) कौन किस से (अप्पा वा, वहुया वा,

(गोयमा !) डे गौतम ! (सव्वत्थोवा मणूसा) अधाथी ओछा मनुष्य (मयसन्नोवडत्ता) लय संज्ञामा उपयोगवाणा डोय छे (आहारसन्नोवडत्ता सखिज्ज गुणा) आहार संज्ञामां उपयोगवाणा स भ्यात गणु छे (परिग्रहसन्नोवडत्ता सखिज्जगुणा) परिग्रह संज्ञामां उपयोगवाणा स भ्यात गणु छे (मेहुणसन्नोवडत्ता सखिज्जगुणा) मैथुन संज्ञामा उपयोगवाणा स भ्यात गणु छे

(देवाणं मंते ! किं) डे ભગવન્ ! શુ દેવ (આહારસન્નોવડત્તા જાવ પરિગ્રહસન્નોવડત્તા ?) આહાર સંજ્ઞામાં ઉપયોગવાળા થાય છે યાવત્ પરિગ્રહ સંજ્ઞામાં ઉપયોગ વાળા થાય છે ? (ગોયમા ! ઓસન્નં કારણ પડુચ્ચ) હે ગૌતમ ! બહુલતાથી બાહ્યકારણની અપેક્ષાએ (પરિગ્રહસન્નોવડત્તા વિ) પરિગ્રહ સંજ્ઞામાં ઉપયોગવાળા થાય છે (સંતતિભાવં પડુચ્ચ) આન્તરિક અનુભવની અપેક્ષાએ (આહારસન્નોવડત્તા વિ જાવ પરિગ્રહસન્નોવડત્તા વિ) આહાર સંજ્ઞામાં ઉપયુક્ત યાવત્ પરિગ્રહ સંજ્ઞામાં પણ ઉપયુક્ત થાય છે

(एएसिण मंते ! देवाण आहारसन्नोवडत्ताण जाव परिग्रहसन्नोवडत्ताण य) डे भगवन् ! आ आहार संज्ञामा उपयोगवाणा यावत् परिग्रह संज्ञामा उपयोग वाणा देवोमांथी (कयरे कयरेहिंतो) डोयु डोनाथी (अप्पा वा वहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा) अट्ठ,

કતરેભ્યોઽલ્પા વા વહુકા વા, તુલ્યા વા વિશેષાધિકા વા ભવન્તિ ? ગૌતમ ! સર્વસ્તોકાઃ
દેવાઃ આહારસંજ્ઞોપયુક્તાઃ ભયસંજ્ઞોપયુક્તાઃ સંખ્યેયગુણાઃ, મૈથુનસંજ્ઞોપયુક્તાઃ સંખ્યેયગુણાઃ,
પરિગ્રહસંજ્ઞોપયુક્તાઃ સંખ્યેયગુણાઃ ॥ સૂ. ૦ ॥ ૧ ॥

॥ इति प्रज्ञापनायां भगवत्याम् अष्टमं संज्ञापदं समाप्तम् ॥

ટીકા-સાતમે પદે પ્રાણિનામુચ્છ્વાસનિઃશ્વાસ પર્યાપ્તિનામકર્મયોગાશ્રય ક્રિયાયા વિરહા-
વિરહકાલઃ પ્રતિપાદિતઃ, અથાષ્ટમે પદે વેદનીયમોહનીયોદયાશ્રયાન્ જ્ઞાનાવરણદર્શનાવરણ-
ક્ષયોપશમાશ્રયાંશ્ચાત્મપરિણામવિશેષાન્ અધિકૃત્ય સંજ્ઞાં પ્રરૂપયિતુમાહ-‘કડ્ઠં મંતે ! સન્ના
ઓ પળવનાઓ ? ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-હે અદન્ત ! કતિ સ્વલ્પ સંજ્ઞાઃ પ્રજ્ઞાઃ ? ભગવાન આહ-

તુલ્યા વા, વિશેષાધિકા વા ?) અલ્પ, વહુત, તુલ્ય યા વિશેષાધિકા હૈ (ગોયમા !)
હે ગૌતમ ! (સન્વત્યોવા દેવા) સ્વ સે કલ્પ દેવ (આહારમન્નોવડત્તા) આહારસંજ્ઞા
કે ઉપયોગ વાલે હૈં (ભયસન્નોવડત્તા સંખિજ્જગુણા) ભયસંજ્ઞા મેં ઉપયોગ વાલે
સંખ્યાતગુણા હૈ (મેહુણસન્નોવડત્તા સંખેજ્જગુણા) મૈથુનસંજ્ઞા મેં ઉપયોગવાલે
સંખ્યાતગુણા હૈ (પરિગ્રહસન્નોવડત્તા સંખિજ્જગુણા) પરિગ્રહસંજ્ઞા મેં ઉપયોગ
વાલે સંખ્યાતગુણા હૈં ।

इति पणवणाए भगवद्‌ए अष्टमं सन्नापदं समप्तं

(ભગવતી પ્રજ્ઞાપના મેં આઠવાં સંજ્ઞાપદ સમાપ્ત)

ટીકાર્થ-સાતવેં પદ મેં ઉચ્છ્વાસનિશ્વાસ પર્યાપ્તિ નામકર્મ કે ઉદય સે
હોને વાલી પ્રાણિયોં કી શ્વાસોચ્છ્વાસ ક્રિયા કા પ્રરૂપણ ક્રિયા ગયા હૈ, અવ
આઠવેં પદ મેં વેદનીય એવં મોહનીય કર્મ કે ઉદય સે હોને વાલે તથા જ્ઞાનાવર-
ણીય કર્મ કે ક્ષયોપશમા કી અપેક્ષા રાખને વાલે આત્મપરિણામોં કો લેકર સંજ્ઞા
કી પ્રરૂપણા કરતે હૈં-

ઘણા, તુલ્ય અગર વિશેષાધિક છે ?

(ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (સન્વત્યોવા દેવા) બધાથી ઓછા દેવો (આહારસન્નોવડત્તા)
આહાર સંજ્ઞાના ઉપયોગવાળા છે (ભયસન્નોવડત્તા સંખિજ્જગુણા) ભય સંજ્ઞાના ઉપયોગવાળા
સંખ્યાત ગણા છે (મેહુણ સન્નોવડત્તા સંખેજ્જગુણા) મૈથુન સંજ્ઞાના ઉપયોગવાળા સંખ્યાત ગણા
છે (પરિગ્રહસન્નોવડત્તા સંખિજ્જગુણા) પરિગ્રહ સંજ્ઞાના ઉપયોગવાળા સંખ્યાત ગણા છે

इति पणवणाए भगवद्‌ए अष्टमं सन्नापयं समप्तं

ભગવતી પ્રજ્ઞાપનામાં આઠમું સંજ્ઞા પદ સમાપ્ત

ટીકાર્થ- સાતમાં પદમાં ઉચ્છ્વાસ-નિશ્વાસ પર્યાપ્તિ નામ કર્મના ઉદયથી થનાર
પ્રાણિયોના શ્વાસોચ્છ્વાસ ક્રિયાનું પ્રરૂપણ કરાયું છે, હવે આ આઠમાં પદમાં વેદનીય
તેમજ મોહનીય કર્મના ઉદયથી થનાર તથા જ્ઞાનાવરણીય તેમજ દર્શનાવરણીય કર્મના
ક્ષયોપશમની અપેક્ષા રાખનાર આત્મપરિણામોને લઈને સંજ્ઞાની પ્રરૂપણા કરે છે.

વધોધક્રિયા ‘લોકસંજ્ઞા’ ઇતિ વ્યપદિશ્યતે, શબ્દાધ્યર્થગોચરા સામાન્યાવબોધક્રિયા ‘ઓધસંજ્ઞા’ ઇત્યુચ્યતે, તથા ચ જ્ઞાનોપયોગો લોકસંજ્ઞા, દર્શનોપયોગ ઓધસંજ્ઞા ઇતિ ફલિતમ્, एताश्च सुखावबोधार्थं स्फुटतया पञ्चेन्द्रियविषये प्रतिपादिता । एकेन्द्रियादि विषये तु एता अव्यक्तरूपा अवसेयाः, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘નૈરશ્યાણં મંતે ! કઙ્ઠ સન્નાઓ પળ્લતાઓ ?’ હે મદન્ત ! નૈરશ્યાણાં કતિસંજ્ઞા પ્રજ્ઞાતાઃ ? મગવાનાહ—‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘દસ સન્નાઓ પળ્લતાઓ’ નૈરશ્યાણાં દશસંજ્ઞાઃ પ્રજ્ઞાતાઃ ‘તં જહા—આહારસન્ના જાવ ઓધસન્ના’ તદ્યથા આહારસંજ્ઞા, યાવત્—ભયસંજ્ઞા, મૈથુનસંજ્ઞા । પરિગ્રહસંજ્ઞા ક્રોધસંજ્ઞા, માનસંજ્ઞા, માયાસંજ્ઞા, લોભસંજ્ઞા, લોકસંજ્ઞા, ઓધસંજ્ઞા, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘અસુરકુમારાણં મંતે ! કઙ્ઠ સન્નાઓ પળ્લતાઓ’ અસુરકુમારાણાં મદન્ત ! કતિ સંજ્ઞાઃ પ્રજ્ઞાતાઃ ? મગવાનાહ—‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘દસ સન્નાઓ વિશેષ કો જાનને કી ક્રિયા લોકસંજ્ઞા કહલાતી હૈ । વસ્તુ કે સામાન્ય ધર્મ કો જાનને કી ક્રિયા ઓધસંજ્ઞા કહલાતી હૈ । ફલિત યહ હુઆ કિ જ્ઞાનોપયોગ કો લોકસંજ્ઞા ઓર દર્શનોપયોગ કો ઓધસંજ્ઞા કહતે હૈ ।

સરલતા સે સમઘ્ઢને કે લિએ પંચેન્દ્રિયોં મેં ઇન સંજ્ઞાઓં કા સ્પષ્ટ રૂપ મેં પ્રતિપાદન કિયા ગયા હૈ । એકેન્દ્રિય આદિ જીવોં મેં યે સંજ્ઞાએં અવ્યક્ત રૂપ મેં હોતી હૈ, એસા સમઘ્ઢના ચાહિએ ।

શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરતે હૈ—હે મગવન્ ! નારક જીવોં મેં કિતની સંજ્ઞાએં કહી જાતી હૈ ?

શ્રીમગવાન્ ઉત્તર દેતે હૈ—હે ગૌતમ ! નારકોં મેં દશ સંજ્ઞાએં હોતી હૈ, વે ઇંસ પ્રકારહૈ—આહારસંજ્ઞા યાવત્ ભયસંજ્ઞા, મૈથુનસંજ્ઞા, પરિગ્રહસંજ્ઞા, ક્રોધસંજ્ઞા, માનસંજ્ઞા, માયાસંજ્ઞા લોભસંજ્ઞા, લોકસંજ્ઞા ઓર ઓધસંજ્ઞા ।

શ્રીગૌતમસ્વામી—હે મગવન્ ! અસુરકુમારોં મેં કિતની સંજ્ઞાએં કહી હૈ ?

શ્રીમગવાન્—હે ગૌતમ ! દશ સંજ્ઞાએં કહી ગઈ હૈ, વે ઇસ પ્રકાર હૈ—આહાર-

વિશેષને જાણવાની ક્રિયા ઓધ સંજ્ઞા કહેવાય છે. ફલિત એ થયુ કે જ્ઞાનોપયોગને લોક સંજ્ઞા અને દર્શનોપયોગને ઓધ સંજ્ઞા કહે છે.

સરલતાથી સમજવા માટે પંચેન્દ્રિયોમા આ સંજ્ઞાઓ સ્પષ્ટ રૂપે પ્રતિપાદન કરેલ છે—એકેન્દ્રિય આદિ જીવોમાં આ સંજ્ઞાઓ અવ્યક્ત રૂપમાં થાય છે, એમ સમજવું જોઈએ.

શ્રી ગૌતમસ્વામી ફરીથી પ્રશ્ન કરે છે—હે ભગવન્ ! નારક જીવોમાં કેટલી સંજ્ઞાઓ મળી આવે છે ?

શ્રી ભગવાન્ ઉત્તર આપે છે.—હે ગૌતમ ! નારકોમાં દશ સંજ્ઞાઓ હોય છે, તે આ પ્રકારે આહારસંજ્ઞા યાવત્ ભયસંજ્ઞા, મૈથુનસંજ્ઞા, પરિગ્રહ સંજ્ઞા, ક્રોધ સંજ્ઞા, માન સંજ્ઞા, માયા સંજ્ઞા, લોભ સંજ્ઞા, લોક સંજ્ઞા, અને ઓધ સંજ્ઞા.

શ્રી ગૌતમસ્વામી :—હે ભગવન્ ! અસુર કુમારોમાં કેટલી સંજ્ઞાઓ છે ?

પણ્ણત્તાઓ' અસુરકુમારાણાં દશ સંજ્ઞાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ, 'તં જહા-આહારસંજ્ઞા જાવ ઓઘસંજ્ઞા' આહાર-સંજ્ઞા, યાવત્-ભયસંજ્ઞા, મૈથુનસંજ્ઞા, પરિગ્રહસંજ્ઞા, ક્રોધસંજ્ઞા, માનસંજ્ઞા, માયાસંજ્ઞા, લોભ-સંજ્ઞા, લોકસંજ્ઞા, ઓઘસંજ્ઞા ચ, 'એવં જાવ થણિયકુમારાણં' એવમ્-અસુરકુમારોક્તરીત્યા યાવત્-નાગકુમાર-સુવર્ણકુમાર અગ્નિકુમાર-વિદ્યુત્કુમાર ઉદધિકુમાર દ્વીપકુમાર દિવકુમાર પવન-કુમારસ્તનિતકુમારાણાં પૂર્વોક્તા દશ સંજ્ઞાઃ, પ્રજ્ઞપ્તાઃ, 'એવં પુઠવિકાઙ્યાણં જાવ વેમાણિયા-વસાણાણં નેયવ્વં' એવમ્-પૂર્વોક્તરીત્યા પૃથિવીકાયિકાનાં યાવત્-અપ્કાયિકતેજસ્કાયિક વાયુકાયિકવનસ્પતિકાયિક વિકલેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકપચ્ચેન્દ્રિયમનુષ્યવાનવ્યન્તરજ્યોતિષ્કવૈમા-નિકાવસાનાનાં દશસંજ્ઞાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ, इति ज्ञातव्यम्, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘નેરઙ્યાણં મંતે ! કિં આહારસંજ્ઞોવઉત્તા, ભયસંજ્ઞોવઉત્તા, મેહુણસંજ્ઞોવઉત્તા, પરિગ્ગહસંજ્ઞોવઉત્તા ?’ હે મદન્ત ! નૈરયિકઃ खलु किम् आहारसंज्ञोपयुक्ताः-આહારસંજ્ઞોપયોગવન્તો ભવન્તિ ? કિં વા ભયસંજ્ઞો-પયુક્તાઃ-ભયસંજ્ઞોપયોગવન્તો ભવન્તિ ? કિં વા મૈથુનસંજ્ઞોપયુક્તાઃ-મૈથુનસંજ્ઞોપયોગવન્તો ભવન્તિ ? કિં વા-પરિગ્રહસંજ્ઞોપયુક્તાઃ-પરિગ્રહસંજ્ઞોપયોગવન્તો ભવન્તિ ? મગવાન્-આહ-સંજ્ઞા અથવા ઓઘસંજ્ઞા અર્થાત્ પૂર્વોક્ત સમી ।

અસુરકુમારોં કી तरह નાગકુમાર, સુવર્ણકુમાર, અગ્નિકુમાર, વિદ્યુત્કુમાર, ઉદધિકુમાર, દ્વીપકુમાર, દિવકુમાર, પવનકુમાર, સ્તનિતકુમાર દેવોં મેં મી પૂર્વોક્ત દશોં સંજ્ઞાણં પાઈ જાતી હૈ । इसी प्रकार पृथिवीकायिकों से लेकर वैमानिकों तक अर्थात् पृथ्वीकायिक, अप्कायिक, तेजस्कायिक, वायुकायिक, वनस्प-तिकायिक, विकलेन्द्रिय, पंचेन्द्रियतिर्यच, मनुष्य, वानव्यन्तर, ज्योतिष्क और वैमानिक देवों में ये दशों संज्ञाएँ समझ लेनी चाहिए ।

શ્રીગૌતમસ્વામી-હે મગવન્ ! નારક જીવ કયા આહારસંજ્ઞા મેં ઉપયુક્ત અર્થાત્ આહારસંજ્ઞા મેં ઉપયોગ વાલે હોતે હૈ, અથવા ભયસંજ્ઞા મેં ઉપયોગ વાલે હોતે હૈ, યા મૈથુનસંજ્ઞા મેં ઉપયોગ વાલે હોતે હૈ ?

શ્રી ભગવન્ :-હે ગૌતમ ! દશ સંજ્ઞાઓ ઠહેલી છે, તેઓ આ પ્રકારે છે-આહાર સંજ્ઞા યાવત્ ઓઘ સંજ્ઞા અર્થાત્ પૂર્વોક્ત બધા

અસુરકુમારોની જેમ નાગકુમાર, સુવર્ણકુમાર, અગ્નિકુમાર, વિદ્યુત્કુમાર, ઉદધિકુમાર, દ્વીપકુમાર, દિક્કુમાર, પવનકુમાર, સ્તનિતકુમાર દેવોમાં પણ પૂર્વોક્ત દશે સંજ્ઞાઓ મળી આવે છે. એજ પ્રકારે પૃથ્વીકાયિકોથી લઈને વૈમાનિક સુધી અર્થાત્ પૃથ્વીકાયિક, અપ્કા-યિક, તેજસ્કાયિક, વાયુકાયિક, વનસ્પતિકાયિક, વિકલેન્દ્રિય, પંચેન્દ્રિય તિર્યચ, મનુષ્ય, વાનવ્યન્તર, જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિક દેવોમાં પણ દશ સંજ્ઞાઓ સમજી લેવી જોઈએ.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! નારક જીવ શું આહારસંજ્ઞામાં ઉપયુક્ત અર્થાત્ આહાર સંજ્ઞામાં ઉપયોગવાળા થાય છે, અથવા ભય સંજ્ઞામાં ઉપયોગ વાળા થાય છે, અથવા મૈથુન સંજ્ઞામાં ઉપયોગવાળા થાય છે અથવા પરિગ્રહ સંજ્ઞામાં ઉપયોગવાળા થાય છે ?

‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘દસ સન્નાઓ પૂર્ણજ્ઞાઓ’ દશ સંજ્ઞાઃ પ્રજ્ઞાઃ, તે જઠા-આહાર-સન્ના ૧, મેથુનસન્ના ૨, મેહુણસન્ના ૩, પરિગ્રહસન્ના ૪, ક્રોધસન્ના ૫, માણસન્ના ૬, માયાસન્ના ૭, લોહસન્ના ૮, લોચસન્ના ૯, ઓષસન્ના ૧૦’ તથા-આહારસંજ્ઞા, મેથુનસંજ્ઞા, પરિગ્રહસંજ્ઞા, ક્રોધસંજ્ઞા, માનસંજ્ઞા, માયાસંજ્ઞા, લોભસંજ્ઞા, લોકસંજ્ઞા, ઓષસંજ્ઞા ચ, તત્ર સંજ્ઞાનં સંજ્ઞા આભોગઃ, ચેષ્ટાવિશેષઃ. પ્રયત્નવિશેષો યા, અથવા સંજ્ઞા-વતે જીવોઽનયા ઇતિ સંજ્ઞા ઉભયથાપિ વેદનીયમોહનીયોદયાશ્રિતાજ્ઞાનાવરણદર્શનાવરણ-ક્ષયોપગમાશ્રિતા ચ વિચિત્રાઽઽહારાદિપ્રાપ્તિક્રિયા સંજ્ઞાપદેનોચ્યતે, સા ચોક્તદશવિશ્વા વર્તતે, તત્ર ક્ષુધાવેદનીયોદયાત યા ગ્રાસાદ્યાદ્યારથં તથાવિષ્ણુદગ્ધોષાદાનક્રિયા ભવન્તિ સા ‘આહારસંજ્ઞા’ ઇતિ વ્યપદિશ્યતે, તસ્યા આભોગસ્વરૂપત્વાત્ અનયા જીવોઽયં સંજ્ઞાયતે ઇતિ

શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરતે હૈં-હે ભગવન્ ! સંજ્ઞાનં કિનની કહી ગઈ છે ?

શ્રીભગવાન્-હે ગૌતમ ! સંજ્ઞાનં દસ કહી ગઈ છે-વે હમ પ્રકાર છે-(૧)

આહારસંજ્ઞા (૨) મેથુનસંજ્ઞા (૩) મેથુનસંજ્ઞા (૪) પરિગ્રહસંજ્ઞા (૫) ક્રોધસંજ્ઞા (૬) માનસંજ્ઞા (૭) માયાસંજ્ઞા (૮) લોભસંજ્ઞા (૯) લોકસંજ્ઞા ઓર (૧૦) ઓષસંજ્ઞા

સંજ્ઞા કા અર્થ છે-સંજ્ઞાન-આયોગ-અર્થાત્ ઇક વિશેષ પ્રકાર કા ઉપયોગ, ચેષ્ટાવિશેષ યા પ્રયત્નવિશેષ, અથવા જિસકે દ્વારા જીવ કા સંજ્ઞાન હોતા હૈં, ઉસે સંજ્ઞા કહતે હૈં । દોનોં મેં સે કોઈ શ્રી વ્યુત્પત્તિ અંગીકાર કી જાય, પરન્તુ અર્થ નિકલતા હૈં-વેદનીય ઓર મોહનીય કર્મ કે ઉદય સે તથા જ્ઞાનાવરણ ઓર દર્શનાવરણ કર્મ કે ક્ષયોપગમ સે આહાર આદિ કી પ્રાપ્તિ હોના સંજ્ઞા હૈં । ઉસકે દસ ભેદ હૈં. જિન કા ઉલ્લેખ પહેલે કિયા જા ચુકા હૈં । ઉનમેં સે ક્ષુધા વેદનીય કર્મ કે ઉદય સે ગ્રાસ આદિ કે આહાર કે લિયે પુદ્ગલોં કો ગ્રહણ કરને કી જો ક્રિયા હોતી હૈં, વહ આહારસંજ્ઞા કહલાતી હૈં, ક્યોંકિ વહ આયોગ

શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે.-હે ભગવન્ ! સંજ્ઞાઓ કેટલી કહેલી છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! સંજ્ઞાઓ દશ કહેલી છે :-તેઓ આ પ્રકારે છે (૧) આહાર સંજ્ઞા (૨) ભય સંજ્ઞા (૩) મેથુન સંજ્ઞા (૪) પરિગ્રહ સંજ્ઞા (૫) ક્રોધ સંજ્ઞા (૬) માન સંજ્ઞા (૭) માયા સંજ્ઞા (૮) લોભ સંજ્ઞા (૯) લોક સંજ્ઞા (૧૦) ઓષ સંજ્ઞા

સંજ્ઞાનો અર્થ છે-સંજ્ઞાન આયોગ અર્થાત્ એક વિશેષ પ્રકારનો ઉપયોગ, ચેષ્ટા વિશેષ અગર પ્રયત્ન વિશેષ અથવા જેના દ્વારા જીવનું સંજ્ઞાન થાય છે, તેને સંજ્ઞા કહે છે. અન્નેમાથી કોઈ પણ વ્યુત્પત્તિ સ્વીકારાય છતાં તેનો અર્થ નિકળે છે વેદનીય અને મોહનીય કર્મના ઉદયથી તથા જ્ઞાનાવરણ અને દર્શનાવરણ કર્મના ક્ષયોપશમથી આહાર આદિની પ્રાપ્તિ થવી તે સંજ્ઞા છે. તેના દશ ભેદ છે, જેમનો ઉલ્લેખ પહેલા કરી દિધેલો છે તેઓમાથી ક્ષુધા વેદનીય કર્મના ઉદયથી ગ્રાસ આદિના આહારને માટે પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરવાની જે ક્રિયા થાય છે, તે આહાર સંજ્ઞા કહેવાય છે કેમકે તે આલોભ રૂપ છે. એનાથી ‘આ જીવ છે એવી પ્રતીતિ થાય છે, તેથી ‘સંજ્ઞાયતે જીવોઽયં અનયા,

વા વ્યુત્પત્તિ વલલભ્યમાનાર્થવાત્, एवं भयमोहनीयोदयात् भयभीतस्य नयनवदनविकार-
रीमोहसकम्पादिक्रिया 'भयसंज्ञा' इति उच्यते, यथा पुंवेदनीयोदयाद् स्त्रियभिलाषस्वरूप-
क्रिया 'मैथुनसंज्ञा' इति व्यदहियते, एवं लोभोदयात् मुख्य संसारकारणासक्तिपूर्वा सचित्ते-
तरद्रव्योपादानक्रिया 'परिग्रहसंज्ञा' इत्युच्यते, एवम् मानोदयात् अहङ्कारस्वरूपा दर्पादि
परिणति 'मानसंज्ञा' इत्युच्यते, तथा मायावेदनीयोदयात् अशुभसंक्लेशेन मिथ्याभाषणादि-
क्रिया 'मायासंज्ञा' इत्युच्यते, एवम् लोभवेदनीयोदयात् लालसत्वेन सचित्तेतरद्रव्यग्रहणा-
भिलाषा 'लोभसंज्ञा' इत्युच्यते, तथा मतिज्ञानावरणीयकर्मक्षयोपशमात् शब्दाद्यर्थविशेषा-

રૂપ છે. આથી 'યહ જીવ છે' એવી પ્રતીતિ થોતી છે, અતઃ 'સંજ્ઞાયતે જીવોડયં
અનયા' યહ વ્યુત્પત્તિ મી ઘટિત હો જાતી છે.

इसी प्रकार भयमोहनीय के उदय से भयभीत प्राणी के नयन तथा मुख
में विकार उत्पन्न होना, कम्पन होना आदि क्रिया भयसंज्ञा है। पुरुषवेद के
उदय से स्त्री की अभिलाषा इसी प्रकार स्त्रीवेद के उदय से पुरुष की अभिलाषा
होना तथा नपुंसकवेद के उदय से दोनों की अभिलाषा होना रूप क्रिया मैथुन-
संज्ञा कहलाती है। लोभमोहनीय के उदय से संसार के कारणों से आसक्ति-
पूर्वक सचित्त एवं अचित्त पदार्थों को ग्रहण करने की क्रिया परिग्रहसंज्ञा है।
इसी प्रकार क्रोधमोहनीय के उदय से कोप (गुस्सा) रूप परिणति होना क्रोध-
संज्ञा है मानमोहनीय के उदय से अहंकार रूप दर्प आदि की परिणति होना
मानसंज्ञा है। मायामोहनीय के उदय से अशुभ अव्यवसायपूर्वक मिथ्याभाषण
आदि छद्मपूर्ण क्रिया करना मायासंज्ञा कहलाती है। लोभमोहनीय के उदय से
लालची बन कर सचित्त-अचित्त द्रव्यों को ग्रहण करने की अभिलाषा होना
लोभसंज्ञा है। मतिज्ञानावरणीय कर्म के क्षयोपशम से शब्द आदि के अर्थ-

આ વ્યુત્પત્તિ પણ ઘટિત થઈ નાય છે.

એ રીતે ભય મોહનીયના ઉદયથી ભયભીત પ્રાણીના નયન તથા મુખમાં વિકાર
ઉત્પન્ન થાય, કમ્પન થવું આદિ ક્રિયા ભય સંજ્ઞા છે. પુરુષવેદના ઉદયથી સ્ત્રીની
અભિલાષા, એજ પ્રકારે સ્ત્રીવેદના ઉદયથી પુરુષની અભિલાષા થવી તથા નપુંસક વેદ કે
તેના ઉદયથી બન્નેની અભિલાષા થવા રૂપ ક્રિયા મૈથુનસંજ્ઞા કહેવાય છે. લોભ મોહ-
નીયના ઉદયથી સંસારના કારણોમા આસક્તિ પૂર્વક સચિત્ત તેમજ અચિત્ત પદાર્થોને
ગ્રહણ કરવાની ક્રિયા પરિગ્રહ સંજ્ઞા છે. એજ પ્રકારે ક્રોધ મોહનીયના ઉદયથી કોપ (ગુસ્સો)
રૂપ પરિણતિ થઈ તે ક્રોધ સંજ્ઞા છે. માન મોહનીયના ઉદયથી અહંકાર રૂપ દર્પ આદિની
પરિણતિ થવી તે માન સંજ્ઞા છે. માયા મોહનીયના ઉદયથી અશુભ અવ્યવસાય પૂર્વક
મિથ્યાભાષણ આદિ છલ પૂર્ણ ક્રિયા કરવી તે માયા સંજ્ઞા કહેવાય છે. લોભ મોહ-
નીયના ઉદયથી લાલચુ બનીને સચિત્ત અને અચિત્ત દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરવાની અભિલાષા
થવી તે લોભ સંજ્ઞા છે. મતિજ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી શબ્દ આદિના અર્થ

‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘ઓસન્ન’ કારણ પડુચ્ચ મયસન્નોવઉત્તા’ ઉત્સન્ન કારણ વાદલ્યેન વાહ્ય કારણમ્ પ્રતીત્ય-આશ્રિત્ય નૈરયિકા મયસંજ્ઞોપયુક્તા ભવન્તિ, ઉત્સન્ન શબ્દસ્ય વાહ્ય વાહુલ્યાર્થકતા ચ બોધ્યા, તથા ચ તેષાં સર્વતઃ પ્રભૂતાનિ પરમાધર્મોત્પાદકા યઃ શૂલજક્તિ-કુન્તાદીનિ મયોત્પાદકાનિ ભવન્તિ, ‘સંતત્તિમાવં પડુચ્ચ આહારસન્નોવઉત્તા વિ જાવ પરિગ્રહ-સન્નોવઉત્તા વિ’ સન્તતિમાવમ્-આન્તરમનુભવમાવં, પ્રતીત્ય આશ્રિત્ય-આન્તરાનુભવમાવપેક્ષ-યેત્યર્થઃ નૈરયિકા આહારસંજ્ઞોપયુક્તા અપિ યાવત્ મયસંજ્ઞોપયુક્તા અપિ મૈથુનસંજ્ઞોપયુક્તા અપિ, પરિગ્રહસંજ્ઞોપયુક્તા અપિ ભવન્તિ, અયૈતેષાં નૈરયિકાણામલ્પવહુત્વં પ્રરૂપયિતું ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘एएसिणं भंते ! णेरइयाणं आहारसन्नोंवउत्ताणं, मयसन्नोंवउत्ताणं, मेदुणसन्नोंवउत्ताणं, परि-ग्राहसन्नोंवउत्ताणं च कयरे कयरेदितो अप्पा वा, बहुया वा, तुल्ला वा विसेसाहिया वा ?’ હે મદન્ત ! એતેષાં સહુ નૈરયિકાણાં આહારસંજ્ઞોપયુક્તાનાં, મયસંજ્ઞોપયુક્તાનાં, મૈથુનસંજ્ઞોપ-યુક્તાનાં પરિગ્રહસંજ્ઞોપયુક્તાનાંચ મધ્યે કતરે કતરેભ્યોઽલ્પા વા, વહુકા વા, તુલ્લા વા વિશેષા-

શ્રીભગવાન્-હે ગૌતમ ! વહુલતા સે વાહ્ય કારણોં કી અપેક્ષા નારક મય-સંજ્ઞા કે ઉપયોગ વાલે હોતે હૈં । સૂલપાઠ મેં પ્રયુક્ત ‘ઓસન્ન’ શબ્દ વહુલતા સે વાહ્ય કા વાચક હૈ । નારકોં મેં પરમાધાર્મિક દેવોં કે દ્વારા વિક્રિયા કિયે હુએ શૂલ, શક્તિ, ખાલા આદિક શસ્ત્રોં કા મય વહુત રહતા હૈ । સંતતિમાવ અર્થાત્-આન્તરિક અનુભવરૂપ માવ કી અપેક્ષા સે નારક જીવ આહારસંજ્ઞા મેં શ્રી ઉપ-યુક્ત હોતે હૈં, મૈથુનસંજ્ઞા મેં શ્રી ઉપયુક્ત હોતે હૈં ઓર પરિગ્રહસંજ્ઞા મેં શ્રી ઉપ-યુક્ત હોતે હૈં । તાત્પર્ય યહ હૈ કિ યોં તો નારકોં મેં આહારાદિ સમી સંજ્ઞાએં હોતી હૈં પરન્તુ મયસંજ્ઞા અધિક હોતી હૈ ।

અવ સંજ્ઞાઓં કી અપેક્ષા સે નારકોં કા અલ્પવહુત્વ પ્રદર્શિત કરતે હૈં-

શ્રીગૌતમ-હે ભગવન્ ! આહારસંજ્ઞા મેં ઉપયોગ વાલે, મયસંજ્ઞા મેં ઉપયોગ વાલે, મૈથુનસંજ્ઞા મેં ઉપયોગ વાલે ઓર પરિગ્રહસંજ્ઞા મેં ઉપયોગ વાલે નારકોં મેં

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ . બહુલતાથી બાહ્ય કારણોની અપેક્ષાએ નારક ભયસંજ્ઞાના ઉપયોગવાળા થાય છે સૂલપાદનાં ‘પ્રયુક્ત’ ‘ઓસન્ન’ શબ્દ બહુલતાથી બાહ્યનો વાચક બને છે. નારકોમાં પરમાધાર્મિક દેવોના દ્વારા વિક્રિયા કરેલા શૂલ શક્તિ બાલા વિગેરે શસ્ત્રોનો ભય ઘણો રહે છે. ‘સન્તતિ’ ભાવ અર્થાત્ આન્તરિક અનુભવ-રૂપ ભાવની અપેક્ષાએ નારક હવ આહાર સંજ્ઞામાં પણ ઉપયુક્ત થાય છે. મૈથુન સંજ્ઞામાં પણ ઉપ-યુક્ત થાય છે અને પરિગ્રહ સંજ્ઞામાં પણ ઉપયોગી થાય છે. તાત્પર્ય એ છે કે આમ તો નારકોમાં આહારાદિ બધી સંજ્ઞાઓ થાય છે. પરન્તુ ભયસંજ્ઞા અધિક હોય છે.

હવે સંજ્ઞાઓની અપેક્ષાએ નારકોના અલ્પ બહુત્વ પ્રદર્શિત કરે છે

શ્રી ગૌતમસ્વામી :-હે ભગવન્ ! આહાર સંજ્ઞામાં ઉપયોગવાળા, ભય સંજ્ઞામાં ઉપયોગવાળા, મૈથુન સંજ્ઞામાં ઉપયોગવાળા, અને પરિગ્રહ સંજ્ઞામાં ઉપયોગવાળા નારકોમાં

ધિકા વા ભવન્તિ ? ભગવાન્ આહ-‘મોયમા !’ હે ગૌતમ ! -‘સન્વત્થોવા નેરઙ્ગયા મેહુણસ-
ન્નોવઉત્તા’ સર્વસ્તોકાઃ-સર્વેભ્યઃ અલ્પાઃ નૈરયિકાઃ મૈથુનસંજ્ઞોપયુક્તા ભવન્તિ, નૈરયિકાણાં
નયનનિમીલનમાત્રમપિ સુખિત્વાભાવેન કેવલમનવર તમતિપ્રવલદુઃખાનલૈઃ દંદહ્યમાનશરીરત્વાત્
તથા ચોક્તમ્-

“અચ્છિ નિમીલણમેત્તં નત્થિ સુહં દુઃખમેવ પડિવહ્દં ।

નરણ નેરઙ્ગયાણં અહોનિતં પચ્ચમાણાણં ॥ ૧ ॥

છાયા — અક્ષિનિમીલનમાત્રં નાસ્તિ સુખં દુઃખમેવ પ્રતિવદ્ધમ્ ।

તરકે નૈરયિકાણામ્ અહર્નિશં પચ્ચમાનાનામ્ ॥ ૧ ॥

અતएવ ‘તેષાં મૈથુનેચ્છા ન ભવતીતિ ભાવઃ । પરં યદિ કદાચિત્ ક્વચિત્ કેપાશ્ચિત્
નૈરયિકાણાં તદિચ્છા ભવતિ સાઽપિ ચ સ્તોકકાલા એવેતિ પૃચ્છા સમયે સ્તોકા એવ મૈથુન-
સંજ્ઞોપયુક્તા ભવન્તિ, તેભ્યઃ-‘આહારસન્નોવઉત્તા સંખિજ્જણુણા’ આહારસંજ્ઞોપયુક્તાઃ સંખ્યેય-
ગુણા ભવન્તિ, દુઃખિનામપિ પ્રચુરાણાં પ્રચુરકાલઆહારેચ્છાયાઃ સદ્ભાવાત્, ભાવતઃ પુચ્છા-

કૌન કિસકી અપેક્ષા અલ્પ, વહુત, તુલ્ય અથવા વિશેષાધિક હૈ ?

શ્રીભગવાન્-હે ગૌતમ ! મૈથુનસંજ્ઞા એ ઉપયોગ વાલે નારક સ્વ સે કમ હૈ, ક્યૌંકિ ઉન્હેં નિમેષ માત્ર મી સુખ કા અનુભવ નહીં હોતા । વે નિરન્તર પ્રવલ દુઃખ રૂપી આગ મેં જલતે હી રહતે હૈં । કહા મી હૈ-‘દિન-રાત દુઃખ કી અગ્નિ મેં પચ્ચને વાલે નારકોં કો આંખ કા પલક ગિરાને જિતને સમય મેં મો સુખ નહીં હોતા, નિરન્તર દુઃખ હી દુઃખ હોતા હૈ ।’ એસી સ્થિતિ મેં ઉન્કો મૈથુન કી ઇચ્છા નહીં હોતી હૈ, કિન્તુ કદાચિત્ ક્વચિત્ કિસી કો હો મી જાય તો વહ થોડે સે સમય તક હી રહતી હૈ, અતઃ પ્રશ્ન કે સમય અલ્પ નારક હી મૈથુનસંજ્ઞા મેં ઉપયોગ વાલે હોતે હૈં । મૈથુનસંજ્ઞા કે ઉપયોગ વાલોં કી અપેક્ષા આહારસંજ્ઞા મેં ઉપયોગ વાલે સંખ્યાતગુણા અધિક હૈ, ક્યૌંકિ ઉન દુઃખી નારકોં મેં પ્રચુર કાલ તક આહાર કી ઇચ્છા વગી રહતી હૈ । યહ મી સંભવ હૈ કિ પૃચ્છા કે સમય

કેણ કેની અપેક્ષાએ અલ્પ, ઘણા, તુલ્ય અથવા વિશેષાધિક છે ?

શ્રી ભગવાન્.- હે ગૌતમ ! મૈથુન સંજ્ઞામા ઉપયોગવાળા નારક એવો બધાથી ઓછા છે, કેમકે તેઓને નિમેષ માત્ર પણ સુખનો અનુભવ નથી હોતો. તેઓ નિરન્તર પ્રબલ દુઃખ રૂપી આગમાં બળતા જ રહે છે. કહ્યું પણ છે -રાતદિવસ દુઃખના અગ્નિમાં શેકાતા નારકોને આળના પલકારા બેટલા સમયમાં પણ સુખ મળતું નથી, તેમને નિરન્તર દુઃખ જ દુઃખ થાય છે. એવી સ્થિતિમાં એમને મૈથુનનો ઇચ્છા નથી થતી, કિન્તુ કદાચિત્ ક્વચિત્ હોઇને થઈ જાય તો તે થોડા સમય સુધી જ રહે છે. તેથી પ્રશ્નના સમયે અલ્પ નારક જ મૈથુન સંજ્ઞામા ઉપયોગવાળા થાય છે. મૈથુન સંજ્ઞાના ઉપયોગવાળાની અપેક્ષાએ આહાર સંજ્ઞામાં ઉપયોગવાળા સંખ્યાત ગણા અધિક છે. કેમકે જે દુઃખી નારકોમાં પ્રચુર કાળ

સમયે અતિ પ્રચુરાણામાહારસંજ્ઞોપયુક્તાનાં સંભવાત્, તેભ્યોઽપિ ‘પરિગ્રહસન્નોવઉત્તા સંખિજ્જગુણા’ પરિગ્રહસંજ્ઞોપયુક્તાઃ સંખ્યેયગુણા ભવન્તિ, આહારેચ્છાયાઃ શરીરપોષણાર્થમેવ સદ્ભાવેન તદપેક્ષયા પરિગ્રહેચ્છાયાઃ શરીરાર્થ પ્રહરણાર્થશ્ચ જાયમાનત્વેન પ્રચુરતરકાલાવસ્થાયિતયા ચ પૃચ્છાસમયેઽતિ પ્રચુરતરાઃ પરિગ્રહસંજ્ઞોપયુક્તાઃ સમુપલભ્યન્તે ઇતિ પૂર્વાપેક્ષયા તે સંખ્યેયગુણા ભવન્તિ, તેભ્યોઽપિ ‘ભયસન્નોવઉત્તા સંખિજ્જગુણા’ ભયસંજ્ઞોપયુક્તાઃ સંખ્યેયગુણા ભવન્તિ, નરકેષુ નૈરયિકાણાં સર્વતો ભયસ્ય મરણપર્યન્તસદ્ભાવેન પૃચ્છા સમયેઽતિપ્રચુરતમા ભયસંજ્ઞોપયુક્તા ઉપલભ્યન્તે ઇતિ પૂર્વાપેક્ષયા તે સંખ્યેયગુણા ભવન્તિ, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘તિરિક્ષણજોણિયા ણં મંતે ! કિં આહારસન્નોવઉત્તા જાવ પરિગ્રહસન્નોવઉત્તા ?’ હે ભદન્ત ! તિર્યગ્યોનિકાઃ खलु किम् आहारसंज्ञोपयुक्ताः भवन्ति ? यावत्—किं वा भयसंज्ञोपयुक्ता भवन्ति ? किं वा मैथुनसंज्ञोपयुक्ता भवन्ति ? भगवान् आह—‘गोयमा !’ हे गौतम ! ‘ओसन्नं कारणं पट्टच्च

આહારસંજ્ઞા મેં ઉપયોગ વાલે વહુત હોં । આહારસંજ્ઞા મેં ઉપયોગ વાલોં કી અપેક્ષા પરિગ્રહસંજ્ઞા મેં ઉપયોગ વાલે સંખ્યાતગુણા અધિક હૈ, ક્યોંકિ આહાર કી ઇચ્છા સિર્ફ શરીરપોષણ કે લિએ હોતી હૈ, જબ કિ પરિગ્રહ કી અભિલાષા શરીર કે લિએ મી ઓર આયુધોં કે લિએ મી હોતી હૈ, ઓર વહ અધિક કાલ તક રહતી હૈ, અતએવ પૃચ્છા કે સમય પરિગ્રહસંજ્ઞા મેં ઉપયોગ વાલે વહુત અધિક પાયે જાતે હૈં । ઉનકી અપેક્ષા ભયસંજ્ઞા મેં ઉપયોગ વાલે સંખ્યાતગુણા અધિક હોતે હૈં, ક્યોંકિ નરક મેં નારક જીવોં કો મૃત્યુપર્યન્ત ભય વિચમાન રહતા હૈ, હસ કારણ ભયસંજ્ઞા મેં ઉપયોગ વાલે નારક પૂર્વ કી અપેક્ષા સંખ્યાતગુણા અધિક હોતા હૈં ।

શ્રીગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્ ! તિર્યંચ જીવ આહારસંજ્ઞા મેં ઉપયુક્ત હોતે હૈં ? યાવત્ પરિગ્રહ સંજ્ઞા મેં ઉપયુક્ત હોતે હૈં ? અર્થાન્ આહાર, ભય, મૈથુન ઓર પરિગ્રહસંજ્ઞાઓં મેં સે કિસ મેં ઉપયોગ વાલે હોતે હૈં ?

સુધી આહારની ઇચ્છા બની રહે છે. એ પણ સંભવ છે કે પૃચ્છાના સમયે આહાર સંજ્ઞામાં ઉપયોગવાળા ઘણા હોય આહાર સંજ્ઞામાં ઉપયોગવાળાઓની અપેક્ષાએ પરિગ્રહ સંજ્ઞામાં ઉપયોગવાળા સંખ્યાત ગણા અધિક છે, કેમકે આહારની ઇચ્છા ફક્ત શરીર પોષણને માટે હોય છે, બ્યારે પરિગ્રહની અભિલાષા શરીરને માટે છે અને આયુધોને માટે પણ હોય છે, અને તે અધિક કાળ સુધી રહે છે, તેથી પૃચ્છાના સમયે પરિગ્રહ સંજ્ઞામાં ઉપયોગવાળા અધિક મળી આવે છે. તેમની અપેક્ષાએ લય સંજ્ઞામાં ઉપયોગવાળા સંખ્યાત ગણા અધિક હોય છે, કેમકે નરકમાં નારક જીવોને મૃત્યુ પર્યન્ત લય વિદ્યમાન રહે છે, એ કારણે લયસંજ્ઞામાં ઉપયોગવાળા નારક પૂર્વની અપેક્ષાએ સંખ્યાત ગણા અધિક છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્ ! તિર્યંચ જીવ આહાર સંજ્ઞામાં ઉપયુક્ત થાય છે ? યાવત્ પરિગ્રહ સંજ્ઞામાં ઉપયુક્ત થાય છે ? અર્થાત્ લય, મૈથુન, અને પરિગ્રહ સંજ્ઞાઓમાંથી શામાં ઉપયોગવાળા થાય છે ?

આહારસંજ્ઞોવઉત્તા' ઉત્સન્નં કારણમ્-વાહુલ્યેન વાહ્યકારણમ્, પ્રતીત્ય-આશ્રિત્ય, વાહ્યકારણાપેક્ષયેત્યર્થઃ વાહુલ્યેન તિર્યગ્યોનિકા આહારસંજ્ઞોપયુક્તા ભવન્તિ, ન શેષસંજ્ઞોપયુક્તાઃ, તથૈવ પ્રત્યક્ષત ઉપલભ્યમાનત્વાત્, 'સંતતિભાવં પહુચ્ચઆહારસંજ્ઞોવઉત્તા વિ જાવ પરિગ્રહસંજ્ઞોવઉત્તા વિ' સંતતિભાવમ્-આન્તરસન્નુભવભાવં, પ્રતીત્ય-આશ્રિત્ય, આન્તરભાવાપેક્ષયાત્વિત્યર્થઃ, આહારસંજ્ઞોપયુક્તા અપિ તિર્યગ્યોનિકા ભવન્તિ, યાવત્-ભયસંજ્ઞોપયુક્તા અપિ, મૈથુનસંજ્ઞોપયુક્તા અપિ, પરિગ્રહસંજ્ઞોપયુક્તા અપિ ભવન્તિ, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘एएसि णं भंते ! तिरिक्खजोणियाणं आहारसंज्ञोवउत्ताणं जाव परिगहसंज्ञोवउत्ताण य कयरे कयरेहिंनो अप्पा वा, बहुया वा, तुल्ला वा, विसेसाहिया वा ?’ हे भदन्त ! एतेषां खलु तिर्यग्योनिकानाम् आहारसंज्ञोपयुक्तानां यावत्-भयसंज्ञोपयुक्तानां मैथुनसंज्ञोपयुक्तानां परिग्रहसंज्ञोपयुक्तानाञ्च मध्ये-कतरे कतरेभ्योऽल्पा वा, बहुका वा, तुल्या वा, विशेषाधिका वा भवन्ति ? भगवान् आह-‘गोयमा !’ हे गौतम ! ‘संव्वत्थोवा तिरिक्खजोणिया परिगहसंज्ञोवउत्ता’ सर्वस्तोकाः-सर्वापेक्षयाऽल्पा तिर्यग्योनिकाः परिग्रहसंज्ञोपयुक्ता भवन्ति, तेषां परिग्रहसंज्ञायाः स्तोकका-

શ્રીભગવાન્-હે ગૌતમ ! વાહ્ય કારણોં કી અપેક્ષા વહુલતા સે તિર્યંચ આહાર-સંજ્ઞા મેં ઉપયુક્ત (ઉપયોગ વાલે) હોતે હૈં, કયોંકિ પ્રત્યક્ષ એસા હી દેખા જાતા હૈં । સન્તતિભાવ અર્થાત્ આન્તરિક અનુભાવ કી અપેક્ષા સે તિર્યંચ ભય-સંજ્ઞા મેં ભી ઉપયુક્ત હોતે હૈં, મૈથુનસંજ્ઞા મેં ભી ઉપયુક્ત હોતે હૈં ઓર પરિગ્રહ-સંજ્ઞા મેં ભી ઉપયુક્ત હોતે હૈં ।

શ્રીગૌતમ-હે ભગવન્ ! આહારસંજ્ઞા મેં ઉપયુક્ત યાવત્-ભયસંજ્ઞા મેં ઉપ-યુક્ત, મૈથુનસંજ્ઞા મેં ઉપયુક્ત ઓર પરિગ્રહસંજ્ઞા મેં ઉપયુક્ત તિર્યંચોં મેં કૌન કિસ કી અપેક્ષા અલ્પ, વહુત, તુલ્ય અથવા વિશેષાધિક હોતે હૈં ?

શ્રીભગવાન્-હે ગૌતમ ! સર્વ સે કમ તિર્યંચ પરિગ્રહસંજ્ઞા મેં ઉપયુક્ત હોતે હૈં, ઉન કી પરિગ્રહસંજ્ઞા અલ્પકાલિક હોને સે પૃચ્છા કે સમય થોડે હી પાયે જાતે હૈં । મૈથુનસંજ્ઞા મેં ઉપયુક્ત તિર્યંચ પરિગ્રહસંજ્ઞા વાલોં કી અપેક્ષા સંખ્યાતગુણા

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! બાહ્યકારણોની અપેક્ષાએ બહુલતાથી તિર્યંચ આહાર સંજ્ઞામાં ઉપયુક્ત (ઉપયોગવાળા) થાય છે, કેમકે પ્રત્યક્ષ એવું જ દેખાય છે. સન્તતિભાવ અર્થાત્ આન્તરિક અનુભવના ભાવની અપેક્ષાએ તિર્યંચ ભયસંજ્ઞામાં પણ ઉપયુક્ત થાય છે, મૈથુન સંજ્ઞાનાં પણ ઉપયુક્ત થાય છે અને પરિગ્રહ સંજ્ઞામાં પણ ઉપયુક્ત થાય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી -હે ભગવન્ ! આહાર-સંજ્ઞામાં ઉપયુક્ત યાવત્ ભય સંજ્ઞામાં ઉપયુક્ત મૈથુન સંજ્ઞામાં ઉપયુક્ત અને પરિગ્રહ સંજ્ઞામાં ઉપયુક્ત તિર્યંચોમાં કેણુ કેની અપેક્ષાએ અલ્પ, ઘણું, તુલ્ય અથવા વિશેષાધિક થાય છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! બધાથી ઓછા તિર્યંચ પરિગ્રહ સંજ્ઞામાં ઉપયુક્ત થાય છે, તેમને પરિગ્રહ સંજ્ઞા અલ્પ કાલિક હોવાથી પૃચ્છાના સમયે થોડા જ મળી આવે છે.

લત્તેત પૃચ્છાસમયે અલ્પાનામેવ સહુપલ્ભ્યમાનત્વાત્, તેભ્યઃ 'મેદુણસન્નોવઉત્તા સંસ્થિજ્જગુણા' મૈથુનસંજ્ઞોપયુક્તાઃ સંખ્યેયગુણા ભવન્તિ, તેષાં મૈથુનસંજ્ઞોપયોગસ્ય પ્રચુરતરકાલત્વાત્, તેભ્યો-
 ઽપિ-‘મયસન્નોવઉત્તા સંસ્થિજ્જગુણા’ મયસંજ્ઞોપયુક્તાઃ સંખ્યેયગુણા ભવન્તિ, તેષાં સજ્ઞાતી-
 યેભ્યો વિજ્ઞાતીયેભ્યશ્ચ મયસંભવેન મયોપયોગસ્ય ચ પ્રચુરતરકાલત્વાત્ પૃચ્છાસમયે મયસં-
 જ્ઞોપયુક્તાનાં તિર્યગ્યોનિકાનામતિપ્રચુરતરાણામુપલ્ભ્યમાનત્વાત્ તેભ્યોઽપિ ‘આહારસન્નોવઉત્તા
 સંસ્થિજ્જગુણા’ આહારસંજ્ઞોપયુક્તાસ્તિર્યગ્યોનિકાઃ સંખ્યેયગુણા ભવન્તિ, પ્રાયઃ સર્વેષાં તિરસ્ત્રાં
 સર્વદા આહારસંજ્ઞાસદ્ભાવાત્, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘મણુસ્સાણં મંતે ! કિં આહારસન્નોવઉત્તા જાવ
 પરિગ્રહસન્નોવઉત્તા ?’ હે મદન્ત ! મનુષ્યાઃ સ્વલુ કિમ્ આહારસંજ્ઞોપયુક્તા ભવન્તિ યાદવ-કિં
 મયસંજ્ઞોપયુક્તાઃ ભવન્તિ ? કિં વા મૈથુનસંજ્ઞોપયુક્તાઃ ભવન્તિ ? કિં વા પરિગ્રહસંજ્ઞોપયુક્તા
 ભવન્તિ ? મગવાન્ આદ-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘ઓસન્નં કારણં પહુચ્ચ મેદુણસન્નોવઉત્તા’
 ઉત્સન્નં કારણમ્-વાહુલ્યેન વાહ્યં કારણમ્, પ્રતીત્ય આશ્રિત્ય વાહ્યકારણાપેક્ષયા વાહુલ્યેન
 મનુષ્યા મૈથુનસંજ્ઞોપયુક્તા ભવન્તિ, સ્તોકાઃ શેપસંજ્ઞોપયુક્તા ભવન્તિ, ‘સંતદ્દમાયં પહુચ્ચ આહા-

અધિક હૈં, ક્યોંકિ મૈથુનસંજ્ઞા કા ઉપયોગ પ્રચુરતર કાલ તક વના રહતા હૈં ।
 ઉનકી અપેક્ષા મયસંજ્ઞા મેં ઉપયોગ વાલે સંખ્યાતગુણા અધિક હૈં, ક્યોંકિ ઉન્હેં
 સજ્ઞાતીય પ્રાણિયોં અર્થાત્ તિર્યચોં સે ઓર વિજ્ઞાતીયોં અર્થાત્ તિર્યચેતર
 પ્રાણિયોં સે મય વના રહતા હૈં ઓર મય કા ઉપયોગ પ્રચુરતમ કાલ તક રહતા
 હૈં । ઉનકી અપેક્ષા મી આહારસંજ્ઞા મેં ઉપયુક્ત તિર્યચ સંખ્યાતગુણા અધિક હોતે
 હૈં, ક્યોંકિ સમી તિર્યચોં મેં સર્વદા આહારસંજ્ઞા કા સજ્ઞાવ રહતા હૈં ।

શ્રીગૌતમસ્વામી-હે મગવાન્ ! મનુષ્ય કયા આહારસંજ્ઞા મેં ઉપયુક્ત હોતે હૈં ?
 કયા મયસંજ્ઞા મેં ઉપયુક્ત હોતે હૈં ? કયા મૈથુનસંજ્ઞા મેં ઉપયુક્ત હોતે હૈં ? અથવા
 કયા પરિગ્રહસંજ્ઞા મેં ઉપયુક્ત હોતે હૈં ?

શ્રીમગવાન્-હે ગૌતમ ! મનુષ્ય બહુલતા સે મૈથુનસંજ્ઞા મેં ઉપયુક્ત હોતે હૈં,

મૈથુનમાં ઉપયુક્ત તિર્યચ પરિગ્રહ સંજ્ઞાવાળાની અપેક્ષાએ સંખ્યાત ગણા અધિક છે,
 કેમકે મૈથુન સંજ્ઞાને ઉપયોગ પ્રચુરતર કાળ સુધી થઈ રહે છે. એમની અપેક્ષાએ ભય-
 સંજ્ઞામાં ઉપયોગવાળા સંખ્યાત ગણા અધિક છે, કેમકે તેઓને સન્નતીય પ્રાણિયો અર્થાત્
 તિર્યચો અને વિભતિયો અર્થાત્ તિર્યચેતર પ્રાણિયોથી ભય થયા કરે છે. અને ભયને
 ઉપયોગ પ્રચુરતમ કાળ સુધી રહે છે તેમની અપેક્ષાએ પણ આહાર સંજ્ઞામાં ઉપયુક્ત
 તિર્યચ સંખ્યાત ગણા અધિક હોય છે, કેમકે બધા તિર્યચોમાં સર્વદા આહાર સંજ્ઞાને
 સદ્ભાવ રહે છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી હે ભગવાન્ ! મનુષ્ય શું આહાર સંજ્ઞામાં ઉપયુક્ત થાય છે ? શું
 મૈથુન સંજ્ઞામાં ઉપયુક્ત થાય છે ? અથવા શું પરિગ્રહ સંજ્ઞામાં ઉપયુક્ત થાય છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! મનુષ્ય બહુલતાથી મૈથુન સંજ્ઞામાં ઉપયુક્ત થાય છે,

રસન્નોવઉત્તા વિ જાવ પરિગ્રહસન્નોવઉત્તા વિ' સન્તતિભાવમ્-આન્તરાનુભવભાવમ્, પ્રતીત્ય-
આશ્રિત્ય આન્તરભાવાપેક્ષયેત્યર્થઃ મનુષ્યા આહારસંજ્ઞોપયુક્તા અપિ ભવન્તિ યાવત્-ભયસંજ્ઞોપ-
યુક્તા અપિ ભવન્તિ, મૈથુનસંજ્ઞોપયુક્તા અપિ, પરિગ્રહસંજ્ઞોપયુક્તા અપિ ભવન્તીત્યર્થઃ, ગૌતમઃ
પૃચ્છતિ-‘એસિ ણં મંતે ! મણુસ્સાણં આહારસન્નોવઉત્તાણં જાવ પરિગ્રહસન્નોવઉત્તાણં યં
કયરે કયરેહિંતો અપ્પા વા વહુયા વા તુલ્લા વા વિસેસાહિયા વા ?’ હે ભદન્ત ! એતેષાં ચ્છલુ
મનુષ્યાણાં આહારસંજ્ઞોપયુક્તાનાં યાવત્-ભયસંજ્ઞોપયુક્તાનામ્, મૈથુનસંજ્ઞોપયુક્તાનાં પરિગ્રહ-
સંજ્ઞોપયુક્તાનાં ચ મધ્યે કતરે કતરેભ્યોઽલ્પા વા, વહુકા વા, તુલ્યા વા, વિશેષાધિકા વા
ભવન્તિ ? ભગવાન્ આહ-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘સવ્વત્યોવા મણુસા ભયસન્નોવઉત્તા’ સર્વસ્તો-
કા મનુષ્યા ભયસંજ્ઞોપયુક્તા ભવન્તિ, સ્તોકાનામેવ મનુષ્યાણાં સ્તોકકાલં ચ ભયસંજ્ઞા સદ્ભા-
વાત્, તેભ્યઃ ‘આહારસન્નોવઉત્તા સંખેજ્જગુણા’ આહારસંજ્ઞોપયુક્તા મનુષ્યાઃ સંખ્યેયગુણાઃ ભવ-
ન્તિ, આહારસંજ્ઞોપયોગસ્ય પ્રભૂતતરકાલસદ્ભાવાત્, અતએવ તેભ્યોઽપિ ‘પરિગ્રહસન્નોવઉત્તા
સંખેજ્જગુણા’ પરિગ્રહસંજ્ઞોપયુક્તા મનુષ્યાઃ સંખ્યેયગુણા ભવન્તિ, તેભ્યોઽપિ ‘મેહુણસન્નોવઉત્તા

આન્તરિક અનુભવ કી અપેક્ષા આહારસંજ્ઞા મેં ઉપયુક્ત બી હોતે હૈં, ભયસંજ્ઞા મેં
ઉપયુક્ત બી હોતે હૈં, પરિગ્રહસંજ્ઞા મેં ઉપયુક્ત બી હોતે હૈં ।

શ્રીગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! આહાર, ભય, મૈથુન ઓર પરિગ્રહસંજ્ઞા મેં ઉપ-
યુક્ત મનુષ્યોં મેં કૌન કિસ કી અપેક્ષા અલ્પ, વહુત, તુલ્ય અથવા વિશેષાધિક હૈ ?

શ્રીભગવાન્-હે ગૌતમ ! ભયસંજ્ઞા મેં ઉપયુક્ત મનુષ્ય સ્વ સે કમ હોતે હૈં,
ક્યોંકિ થોડે મનુષ્યોં મેં થોડે સમય તક હી ભયસંજ્ઞા કા સદ્ભાવ રહતા હૈ ।
इनकी अपेक्षा आहारसंज्ञा में उपयुक्त मनुष्य संख्यातगुणा अधिक हैं, क्योंकि
आहारसंज्ञा अधिक काल तक रहती है । परिग्रहसंज्ञा वाले मनुष्य आहारसंज्ञा
वालों की अपेक्षा भी संख्यातगुणा अधिक होते हैं, और मैथुनसंज्ञा में उपयुक्त
मनुष्य परिग्रहसंज्ञा वालों से भी संख्यातगुणा अधिक है ।

આન્તરિક અનુભવની અપેક્ષાએ આહાર સંજ્ઞામાં ઉપયુક્તપણુ થાય છે, ભય સંજ્ઞામાં
ઉપયુક્ત પણુ થાય છે, પરિગ્રહ સંજ્ઞામાં પણુ ઉપયુક્ત થાય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! આહાર ભય, મૈથુન અને પરિગ્રહ સંજ્ઞાઓમાં ઉપ-
યુક્ત મનુષ્યોમાં કેણુ કેની અપેક્ષાએ અલ્પ, ઘણા, તુલ્ય અથવા વિશેષાધિક છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! ભય સંજ્ઞામાં ઉપયુક્ત મનુષ્ય બધાથી ઓછા હોય છે.
કેમકે થોડા મનુષ્યોમાં થોડા સમય સુધી જ ભય સંજ્ઞાનો સદ્ભાવ રહે છે. એની અપે-
ક્ષાએ આહાર સંજ્ઞામાં ઉપયુક્ત મનુષ્ય સંખ્યાત ગણા અધિક છે, કેમકે આહાર સંજ્ઞા
અધિકકાળ સુધી રહે છે. પરિગ્રહ સંજ્ઞાવાળા મનુષ્ય આહાર સંજ્ઞાવાળાઓની અપેક્ષાએ પણુ
સંખ્યાત ગણા અધિક હોય છે અને મૈથુન સંજ્ઞામાં ઉપયુક્ત મનુષ્ય પરિગ્રહ સંજ્ઞાવાળા-
ઓથી પણુ સંખ્યાત ગણા અધિક છે,

સંખિજ્ઞગુણા' મૈથુનસંજ્ઞોપયુક્તા મનુષ્યાઃ સંલયેગુણા ભવન્તિ, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—'દેવાણં મંતે ! કિં આહારસન્નોવૃત્તા જાવ પરિગ્રહસન્નોવૃત્તા ?' હે ભદન્ત ! દેવાઃ સ્વલુ કિમ્ આહારસંજ્ઞોપયુક્તા ભવન્તિ ? યાવત્—કિં વા ભયસંજ્ઞોપયુક્તા ભવન્તિ ? કિં વા મૈથુનસંજ્ઞોપયુક્તા ભવન્તિ ? કિં વા પરિગ્રહસંજ્ઞોપયુક્તા ભવન્તિ ? ભગવાનાહ—'ગોયમા !' હે ગૌતમ ! 'ઓસન્નં કારણં પઙ્કચ્ચ પરિગ્રહસન્નોવૃત્તા' ઉ સન્નં કારણમ્—વાહુલ્યેન વાઙ્મં કારણં, પ્રતીત્ય—આશ્રિત્ય, વાહ્યકારણાપેક્ષયેત્યર્થઃ, દેવાઃ વાહુલ્યેન પરિગ્રહસંજ્ઞોપયુક્તા ભવન્તિ, કનકમણિરત્નાદીનાં પરિગ્રહસંજ્ઞોપયોગકારણાનામ્ તેષાં સર્વદા સદ્ભાવાત્, સન્નિહિતત્વાચ્ચ, 'સંતદ્ ભાવં પઙ્કચ્ચ આહારસન્નોવૃત્તા વિ જાવ પરિગ્રહસન્નોવૃત્તા વિ' સંતતિભાવમ્—આન્તરમનુભવભાવમ્, પ્રતીત્ય—આશ્રિત્ય આન્તરાનુભવભાવાપેક્ષયેત્યર્થઃ દેવા આહારસંજ્ઞોપયુક્તા અપિ ભવન્તિ. યાવત્—ભયસંજ્ઞોપયુક્તા અપિ, મૈથુનસંજ્ઞોપયુક્તા અપિ ભવન્તીતિ ભાવઃ, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—'एएसि णं मंते ! देवाणं आहारसन्नोवृत्ताणं जाव परिग्रहसन्नोवृत्ताण य कयरे कयरेहितो अप्पा वा बहुया वा, तुल्ला वा, विसेसाहिया वा ?' હે ભદન્ત ! एतेषां સ્વલુ દેવાનામ્ આહારસંજ્ઞોપયુક્તાનાં યાવત્—ભયસંજ્ઞોપયુક્તાનામ્, મૈથુનસંજ્ઞોપયુક્તાનામ્ પરિગ્રહસંજ્ઞોપયુક્તાનામ્ મધ્યે કતરે કતરેભ્યો

શ્રીગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્ ! દેવ કયા આહારસંજ્ઞા મેં ઉપયુક્ત હોતે હેં ? કયા ભયસંજ્ઞા મેં ઉપયુક્ત હોતે હેં ? કયા મૈથુનસંજ્ઞા મેં ઉપયુક્ત હોતે હેં ? અથવા કયા પરિગ્રહસંજ્ઞા મેં ઉપયુક્ત હોતે હેં ?

શ્રીભગવાન્—હે ગૌતમ ! બહુલતા સે દેવ પરિગ્રહસંજ્ઞા મેં ઉપયુક્ત હોતે હેં, કયોંકિ પરિગ્રહસંજ્ઞા કે જનક કનક, મણિ, રત્ન આદિ ઉન્હેં સદા—સર્વદા પ્રાપ્ત રહેતે હેં, કિન્તુ આન્તરિક અનુભવ કી અપેક્ષા સે વિચાર કિયા જાય તો વે આહારસંજ્ઞા મેં ઉપયોગ વાલે બો હોતે હેં, ભયસંજ્ઞા મેં ઉપયોગ વાલે ભી હોતે હેં, મૈથુનસંજ્ઞા મેં ઉપયોગ વાલે ભી હોતે હેં ઓર પરિગ્રહસંજ્ઞા મેં ઉપયોગ વાલે ભી હોતે હેં ।

શ્રીગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્ ! આહારસંજ્ઞા મેં ઉપયોગ વાલે' ભયસંજ્ઞા મેં

શ્રી ગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્ ! દેવ શુ આહાર સંજ્ઞામાં ઉપયુક્ત થાય છે ? શુ ભય સંજ્ઞામાં ઉપયુક્ત થાય છે ? શુ મૈથુન સંજ્ઞામાં ઉપયુક્ત થાય છે ? અથવા શુ પરિગ્રહ સંજ્ઞામાં ઉપયુક્ત થાય છે ?

શ્રી ભગવાન —હે ગૌતમ ! બહુલતાએ દેવ પરિગ્રહ સંજ્ઞામાં ઉપયુક્ત હોય છે. કેમકે પરિગ્રહ સંજ્ઞાને જનક, રત્નક, મણિ, રત્ન આદિ તેઓને સદા પ્રાપ્ત રહે છે. પરન્તુ આન્તરિક અનુભવની અપેક્ષાએ વિચાર કરવામાં આવે તો તેઓ આહાર સંજ્ઞામાં ઉપયોગ વાળા પણ થાય છે. ભયસંજ્ઞામાં ઉપયોગવાળા પણ થાય છે, મૈથુન સંજ્ઞામાં ઉપયોગવાળા થાય છે, અને પરિગ્રહ સંજ્ઞામાં ઉપયોગ વાળા પણ થાય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી :—ભગવન્ ! આહારસંજ્ઞામાં ઉપયોગવાળા, ભયસંજ્ઞામાં ઉપયોગવાળા

અલ્પા વા, વહુકા વા, તુલ્યા વા, વિશેષાધિકા વા ભવન્તિ ? ભગવાન્ આહ-‘ગૌતમ’ હે ગૌતમ ! ‘ સચ્ચત્થોવા દેવા આહારસન્નોવઉત્તા’ સર્વસ્તોકાઃ સર્વાલ્પાઃ દેવા આહારસંજ્ઞોપયુક્તાઃ ભવન્તિ, દેવાનાસાહારેચ્છાવિરહકાલસ્યાતિપ્રચુરતયા આહારસંજ્ઞોપયોગકાલસ્ય ચાતિ સ્તો-કતયા તેષાં પૃચ્છા સમયે સર્વસ્તોકાનાં સમુપલબ્ધેઃ, તેભ્યઃ ‘ભયસન્નોવઉત્તા સંખિજ્જ-ગુણા’ ભયસંજ્ઞોપયુક્તાઃ સંખ્યેયગુણા દેવા ભવન્તિ, ભયસંજ્ઞાયાઃ પ્રભૂતાનાં પ્રભૂતકાલસ્ય ચ સદ્ભાવાત્, તેભ્યોઽપિ-‘મેહુણસન્નોવઉત્તા સંખિજ્જગુણા’ મૈથુનસંજ્ઞોપયુક્તા દેવાઃ સંખ્યેયગુણા-ભવન્તિ, તેભ્યોઽપિ ‘પરિગ્ગહસન્નોવઉત્તા સંખેજ્જગુણા’ પરિગ્રહસંજ્ઞોપયુક્તાઃ દેવાઃ સંખ્યેયગુણા ભવન્તિ, ‘ઇદં પન્નવણાણ ભગવર્ણેણ અટ્ઠમં સન્નાપયં સમત્તં’ इति प्रज्ञापनायां भगवत्याम् अष्टमं संज्ञापदं समाप्तम् ॥ सू० १ ॥

॥ અષ્ટમં સંજ્ઞાપદં સમાપ્તમ્ ॥

ઉપયોગ વાલે, મૈથુનસંજ્ઞા મેં ઉપયોગ વાલે ઔર પરિગ્રહસંજ્ઞા મેં ઉપયોગ વાલે इन देवों में कौन किस की अपेक्षा अल्प, बहुत, तुल्य अथवा विशेषाधिक है ?

શ્રીભગવાન્-હે ગૌતમ ! સવ સે કમ દેવ આહારસંજ્ઞા મેં ઉપયોગવાલે હોતે હેં, ક્યોંકિ દેવોં કી આહાર કી ઇચ્છા કા વિરહકાલ બહુત લમ્બા હોતા હૈ ઔર આહારસંજ્ઞા કે ઉપયોગ કા કાલ બહુત થોડા હોતા હૈ, અત્રેવ પૃચ્છા કે સમય વે થોડે હી પાચે જાતે હેં । આહારસંજ્ઞા મેં ઉપયુક્ત દેવોં કી અપેક્ષા ભયસંજ્ઞા મેં ઉપયુક્ત દેવ સંખ્યાતગુણા અધિક હોતે હેં, ક્યોંકિ ભયસંજ્ઞા બહુતોં કો હોતી હૈ ઔર બહુત કાલ તક રહતી હૈ । ભયસંજ્ઞા કે ઉપયોગ વાલોં કી અપેક્ષા મૈથુન-સંજ્ઞા વાલે દેવ સંખ્યાતગુણા અધિક હોતે હેં ઔર પરિગ્રહસંજ્ઞા વાલે દેવ उनसे भी संख्यातगुणा अधिक होते हैं ।

આઠવાં સંજ્ઞાપદ સમાપ્ત ॥

મૈથુનસંજ્ઞામા ઉપયોગ વાળા, અને પરિગ્રહ સંજ્ઞામાં ઉપયોગ વાળા આ દેવોમાં કોણ કેની અપેક્ષાએ અલ્પ, ઘણા, તુલ્ય અથવા વિશેષાધિક છે ?

શ્રી ભગવાન્ :- હે ગૌતમ ! બધાથી ઓછા દેવ આહાર સંજ્ઞામાં ઉપયોગવાળા હોય છે, કેમકે દેવોની આહારની ઇચ્છાનો વિરહકાલ ઘણો લાંબો હોય છે અને આહાર સંજ્ઞાના ઉપયોગનો કાળ ઘણો થોડો હોય છે. આહાર સંજ્ઞામાં ઉપયુક્ત દેવોની અપેક્ષાએ ભય-સંજ્ઞામાં ઉપયુક્ત દેવ સંખ્યાત ગણા અધિક હોય છે. કેમકે ભય સંજ્ઞા ઘણાને હોય છે અને ઘણા સમય સુધી રહે છે. ભય સંજ્ઞાના ઉપયોગ વાળાની અપેક્ષાએ મૈથુન સંજ્ઞા વાળા દેવ અનન્ત ગણા અધિક હોય છે અને પરિગ્રહ સંજ્ઞા વાળા દેવ તેમનાથી પણ સંખ્યાત ગણા અધિક હોય છે.

આઠમું સંજ્ઞા પદ સમાપ્ત

नवमं योनिपदम्

मूलम्—कइविहाणं भंते ! जोणी पणत्ता ? गोयमा ! तिविहा जोणी पणत्ता, तं जहा—सीया जोणी, उसिणा जोणी, सीयोसिणा जोणी, नेर-इयाणं भंते ! किं सीया जोणी, उसिणा जोणी, सीयोसिणा जोणी ? गोयमा ! सीया वि जोणी, उसिणा वि जोणी, णो सीयोसिणा जोणी, असुरकुमाराणं भंते ! किं सिया जोणी, उसिणा जोणी, सीयोसिणा जोणी ? गोयमा ! नो सीया जोणी, नो उसिणा जोणी, सीयोसिणा जोणी, एवं जाव थणियकुमाराणं । पुढविकाइयाणं भंते ! किं सीया जोणी, उसिणा जोणी, सीयोसिणा जोणी ? गोयमा ! सीया वि जोणी, उसिणा वि जोणी, सीयोसिणा वि जोणी, एवं आउवाउवणस्सइवेइ-दियतेइंदियचउरिंदियाण वि पत्तेयं भाणियव्वं, तेउक्काइयाणं णो सीया, उसिणा, णो सीयोसिणा, पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं भंते ! किं सीया जोणी उसिणा जोणी, सीयोसिणा जोणी ? गोयमा ! सीया वि जोणी, उसिणा वि जोणी, सीयोसिणा वि जोणी, संमुच्छिमपंचिंदियतिरिक्ख-जोणियाण वि एवं चेव, गव्भवक्कंतिया पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं भंते ! किं सीया जोणी, उसिणा जोणी, सीयोसिणा जोणी ? गोयमा ! णो सीया जोणी, नो उसिणा जोणी, सीयोसिणा जोणी, मणुस्साणं भंते ! किं सीया जोणी, उसिणा जोणी, सीयोसिणा जोणी ? गोयमा ! सीया वि जोणी, उसिणा वि जोणी, सीयोसिणा वि जोणी, संमुच्छिम-मणुस्साणं भंते ! किं सीया जोणी, उसिणा जोणी, सीयोसिणा जोणी ? गोयमा ! तिविहा जोणी, गव्भवक्कंतियमणुस्साणं भंते ! किं सीया जोणी, उसिणा जोणी, सीयोसिणा जोणी ? गोयमा ! णो सीया जोणी, णो उसिणा जोणी, सीयोसिणा जोणी, वाणमंतराणं देवाणं भंते ! किं सीया जोणी, उसिणा जोणी, सीयोसिणा जोणी ? गोयमा ! णो सीया, णो उसिणा, सीयोसिणा जोणी, जोइसियवेमाणियाण वि एवं चेव, एएसिणं

મંતે ! સીયજોણિયાણં ઉસિણજોણિયાણં, સીયોસિણજોણિયાણં અજીણિ-
યાણ ચ કયરે કયરેહિંતો અપ્પા વા, વહુયા વા, તુલ્લા વા, વિસેસાહિયા
વા ? ગોયમા ! સઠ્વત્થોવા જોવા સીઓસિણજોણિયા, ઉસિણજોણિયા
અસંખેજ્જગુણા, અજોણિયા અણંતગુણા, સીયજોણિયા અણંતગુણા ॥સૂ.૦૧॥

છાયા—કતિવિધા સ્વલ્પ ભદન્ત ! યોનિઃ પ્રજ્ઞસા ? ગૌતમ ! ત્રિવિધા યોનિઃ પ્રજ્ઞસા,
તથથા—સીતા યોનિઃ, ઉષ્ણા યોનિઃ, સીતોષ્ણા યોનિઃ, નૈરયિકાણાં ભદન્ત ! કિં શીતા
યોનિઃ, ઉષ્ણા યોનિઃ, શીતોષ્ણા યોનિઃ ? ગૌતમ ! સીતાઽપિ યોનિઃ, ઉષ્ણાપિ યોનિઃ,
નો શીતોષ્ણા યોનિઃ, અસુરકુમારાણાં ભદન્ત ! કિં શીતા યોનિઃ, ઉષ્ણા યોનિઃ, શીતોષ્ણા
યોનિઃ ? ગૌતમ ! નો શીતા યોનિઃ, નો ઉષ્ણા યોનિઃ, શીતોષ્ણા યોનિઃ, એવં યાવત્

નવમ યોનિપદ

શબ્દાર્થ—(કહ્વિહા ણં મંતે ! જોણી પણ્ણત્તા ?) ભગવન્ યોનિ કિતને પ્રકાર
કી કહી ગઈ છે ? (ગોયમા ! તિવિહા જોણી પણ્ણત્તા) હે ગૌતમ ! ત્રિ પ્રકાર
કી યોનિ કહી ગઈ છે (તં જહા) વહુ હસ પ્રકાર (સીયા જોણી) શીતયોનિ ઉસિ-
ણા જોણી) ઉષ્ણયોનિ (સીતોસિણા જોણી) શીતોષ્ણ યોનિ

(નેરહયા ણં મંતે ! કિં સીતા જોણી, ઉસિણા જોણી, સીતોસિણા જોણી ?)
હે ભગવન્ ! નારકોં કી કયા શીતયોનિ, ઉષ્ણયોનિ યા શીતોષ્ણયોનિ હોતી છે ?
(ગોયમા ! સીયાવિ જોણી, ઉસિણા વિ જોણી, નો સીતોસિણા જોણી) હેગૌતમ !
શીત યોનિ મી હોતી છે, ઉષ્ણયોનિ મી હોતી છે, શીતોષ્ણયોનિ નહીં હોતી ।

(અસુરકુમારાણં મંતે ! કિં સીતા જોણી, ઉસિણા જોણી, સીતોસિણા
જોણી ?) ભગવન્ ! અસુરકુમારોં કી કયા શીત યોનિ હોતી છે, ઉષ્ણયોનિ

નવમુ યોનિપદ

શબ્દાર્થ—(કહ્વિહાણં મંતે ! જોણી પણ્ણત્તા ?) હે ભગવન્ ! યોનિ કેટલા પ્રકારની કહેલી
છે ? (ગોયમા ! તિવિહા જોણી પણ્ણત્તા) હે ગૌતમ ! ત્રયુ પ્રકારની યોનિ કહેલી છે (તં જહા)
તે આ પ્રકારે છે (સીયા જોણી) શીત યોનિ (ઉસિણા જોણી) ઉષ્ણુ યોનિ (સીતોસિણા જોણી)
શીતોષ્ણુ યોનિ

(નેરહયાણં મંતે ! કિં સીતા જોણી, ઉસિણા જોણી, સીતોસિણા જોણી ?) હે ભગવન્ ! નાર-
કોની શુ' શીતયોનિ, ઉષ્ણુયોનિ, અગર શીતોષ્ણુયોનિ હોય છે, (ગોયમા ! સીયા વિ જોણી,
ઉસિણા વિ જોણી નો સીતોસિણા જોણી) હે ગૌતમ ! શીતયોની પયુ હોય છે, ઉષ્ણુયોનિ પયુ
હોય છે, શીતોષ્ણુ યોનિ નથી હોતી

(અસુરકુમારા ણં મંતે ! કિં સીયા જોણી, ઉસિણા જોણી, સીતોસિણા જોણી) હે ભગવન્ !
અસુર કુમારોની શુ' શીતયોનિ હોય છે, ઉષ્ણુયોનિ હોય છે અગરતો શીતોષ્ણુયોનિ હોય છે ?

સ્તનિતકુમારાણામ્ , પૃથિવીકાયિકાનાં મદન્ત ! કિં શીતા યોનિઃ, ઉષ્ણા યોનિઃ, શીતોષ્ણા યોનિઃ ? ગૌતમ ! શીતાપિ યોનિઃ, ઉષ્ણાપિ યોનિઃ, શીતોષ્ણાપિ યોનિઃ, એવમ્ અવ્વાયુવન-સ્પતિ દ્વીન્દ્રિયત્રીન્દ્રિયચતુરિન્દ્રિયાણામપિ પ્રત્યેકં ઋણિતવ્યમ્ , તેજઃકાયિકાનાં નો શીતા, ઉષ્ણા, નો શીતોષ્ણા, પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાનાં મદન્ત ! કિં શીતા યોનિઃ, ઉષ્ણા યોનિઃ, શીતોષ્ણા યોનિઃ ? ગૌતમ ! શીતાપિ યોનિઃ, ઉષ્ણાપિ યોનિઃ, શીતોષ્ણાપિ યોનિઃ સંમૂર્ચ્છિમ-

હોતી હૈ, યા શીતોષ્ણયોનિ હોતી હૈ ? (ગોચમા ! નો સીતા જોણી, નો ડસિણા જોણી, સીતોસિણા જોણી) હે ગૌતમ ! ન શીત યોનિ, ન ઉષ્ણયોનિ કિન્તુ શીતોષ્ણયોનિ હોતી હૈ (એવં જાવ થણિયકુમારાણં) એસે હી સ્તનિત કુમારોં તક

(પુઢવિકાઢ્યા ણં મંતે ! કિં સીતા જોણી ડસિણા જોણી, સીતોસિણા જોણી ?) મગવન્ ! પૃથિવીકાયિકોં કી કયા શીતયોનિ હોતી હૈ, કયા ઉષ્ણયોનિ હોતી હૈ, અથવા કયા શીતોષ્ણ યોનિ હોતી હૈ ? (ગોચમા ! સીતા વિ જોણી, ડસિણા વિ જોણી, સીતોસિણા વિ જોણી) હે ગૌતમ ! શીતયોનિ મી હોતી હૈ, ઉષ્ણયોનિ મી હોતી હૈ, શીતોષ્ણ યોનિ મી હોતી હૈ (એવં) ઢસી પ્રકાર (આડ-વાડ-વણસ્સઢ-વેઢંદિય-તેઢંદિય-ચડરિંદિયાણ વિ પત્તેયં ઋણિયવ્વં) અપ્કા-યિકોં, વાયુકાયિકોં, વનસ્પતિકાયિકો, દ્વીન્દ્રિયોં, ત્રીન્દ્રિયોં, ચતુરિન્દ્રિયોં કી યોનિ મી-કહના ચાહિયે (તેઢકાઢ્યાણં ણો સીતા, ડસિણા, ણો સીતોસિણા) તેજસ્કાયિકોં કી શીતયોનિ નહીં હોતી, ઉષ્ણયોનિ હોતી હૈ, શીતોષ્ણ-યોનિ નહીં હોતી.

(પંચિંદિયતિરિક્કજોણિયા ણં મંતે ! કિં સીતા જોણી, ડસિણા જોણી, સીતોસિણા જોણી ?) હે મગવન્ ! પંચેન્દ્રિયતિર્યચોં કી કયા શીત યોનિ, ઉષ્ણ

(ગોચમા ! નો સીતા જોણી, નો ડસિણા જોણી, સીતોસિણા જોણી) હે ગૌતમ ! શીતયોનિ નથી હોતી તેમજ ન ઉષ્ણયોનિ હોય છે. પરન્તુ શીતોષ્ણયોનિ હોય છે (એવં જાવ થણિયકુમા-રાણં) એમ જ સ્તનિતકુમારો સુધી

(પુઢવિકાઢ્યાણં મંતે ! કિં સીતા જોણી, ડસિણા જોણી, સીતોસિણા જોણી ?) હે મગવન્ ! પૃથ્વીકાયિકોની શું શીતયોનિ હોય છે, શું ઉષ્ણયોનિ હોય છે, અથવા શું શીતોષ્ણયોનિ હોય છે ? (ગોચમા ! સીતા વિ જોણી, ડસિણા વિ જોણી, સીતોસિણા વિ જોણી) હે ગૌતમ ! શીત યોની પણ હોય છે, ઉષ્ણયોની પણ હોય છે, શીતોષ્ણ યોની પણ હોય છે (એવં) એ પ્રકારે (આડ-વાડ, વણસ્સઢ-વેઢંદિય-તેઢંદિય-ચડરિંદિયા વિ પત્તેયં ઋણિયવ્વં) અપ્કા-યિકો, વાયુકાયિકો, વનસ્પતિકાયિકો, દ્વીન્દ્રિયો, ત્રીન્દ્રિયો, ચતુરિન્દ્રિયોની પણ યોનિ ઢહેવી લેધએ (તેઢકાઢ્યાણં ણો સીતા, ડસિણા, ણો સીતોસિણા) તેજસ્કાયિકોની શીત યોનિ હોતી નથી, ઉષ્ણયોનિ હોય છે, શીતોષ્ણયોનિ પણ નથી હોતી

(પચિંદિયતિરિક્કજોણિયાણં મંતે ! કિં સીતા જોણી, ડસિણા જોણી, સીતોસિણા જોણી) હે મગવન્ ! પચેન્દ્રિય તિર્યચોની શુ શીતયોનિ, ઉષ્ણયોનિ અગસ્તો શીતોષ્ણ યોનિ

पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानामपि एवञ्चैव, गर्भव्युत्क्रान्तिकपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानां भदन्त ! किं शीता योनिः, उष्णा योनिः, शीतोष्णा योनिः ? गौतम ! नो शीता योनिः, नो उष्णा योनिः, शीतोष्णा योनिः, मनुष्याणां भदन्त ! किं शीता योनिः, उष्णा योनिः ? शीतोष्णा-योनिः ? गौतम ! शीतापि योनिः उष्णापि योनिः शीतोष्णापि योनिः, संमूर्च्छिममनुष्याणां भदन्त ! किं शीता योनिः, उष्णा योनिः, शीतोष्णा योनिः ? गौतम ! त्रिविधा योनिः,

योनि या शीतोष्णयोनि होती है ? (गोयमा ! सीता वि जोणी, उसिणा वि जोणी, सीतोसिणा वि जोणी) हे गौतम ! शीतयोनि भी, उष्णयोनि भी शीतोष्णयोनि भी होती है (संमुच्छिमतिरिक्खजोणियाण वि एवं चेव) संमूर्च्छिम तिर्यच्चों की योनि का कथन भी इसी प्रकार (गम्भवक्कन्तिय पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं भन्ते ! किं सीता जोणी, उसिणा जोणी, सीतोसिणा जोणी ?) गर्भज पंचेन्द्रिय-तिर्यच्चों की, भगवन् ! क्या शीतयोनि होती है ? उष्णयोनि होती है ? क्या शीतोष्णयोनि होती है ? (गोयमा !) हे गौतम ! (नो सीता जोणी, नो उसिणा जोणी, सीतोसिणा जोणी) न शीतयोनि होती है, न उष्णयोनि होती है, शीतो-ष्णयोनि होती है ।

(मणुस्सा णं भन्ते ! किं सीता जोणी, उसिणा जोणी, सीतोसिणा जोणी ?) भगवन् ! मनुष्यों की क्या शीतयोनि होती है, उष्णयोनि होती है या शीतो-ष्णयोनि होती है ? (गोयमा !) सीता वि जोणी, उसिणा वि जोणी, सीतोसि-णा वि जोणी) गौतम ! शीतयोनि भी होती है, उष्णयोनि भी होती है, शीतो-ष्णयोनि भी होती है (संमुच्छिममणुस्साणं भन्ते ! किं सीता जोणी, उसिणा जोणी सीतोसिणा जोणी ?) भगवन् ! संमूर्च्छिम मनुष्यों की क्या शीत योनि,

होय छे ? (गोयमा ! सीता वि जोणी, उसिणा वि जोणी, सीतोसिणा वि जोणी) हे गौतम ! शीतयेनि पणु, उष्णयेनि पणु, शीतोष्णयेनि पणु होय छे (संमुच्छिमतिरिक्खजोणियाण वि एवं चेव) संमूर्च्छिम तिर्यच्चानी येनिनु कथन पणु अण् प्रक्षरे ! (गम्भवक्कन्तिय पंचिंदिय-तिरिक्खजोणियाणं भन्ते ! किं सीता जोणी, उसिणाजोणी, सीतोसिणा जोणी ?) गर्भज पंचेन्द्रिय-तिर्यच्चानी भगवन् शुं शीतयेनि होय छे ? उष्णयेनि होय छे, शुं शीतोष्ण येनि होय छे ? (गोयमा) हे गौतम ! (नो सीता, जोणी, नो उसिणा जोणी, सीतोसिणा जोणी) शीत येनि नथी होती, उष्णयेनि पणु नथी होती, शीतोष्णयेनि होय छे

(मणुस्साणं भन्ते ! किं सीता जोणी, उसिणा जोणी, सीतोसिणा जोणी ?) हे भगवन् ! मनु-ष्येनी शुं शीतयेनि होय छे, उष्णयेनि होय छे, अगर शीतोष्ण येनि होय छे ? (गोयमा ! सीता वि जोणी, उसिणा वि जोणी सीतोसिणा वि जाणी) हे गौतम ! शीतयेनि पणु होय छे, उष्णयेनि पणु होय छे, शीतोष्णयेनि पणु होय छे (संमुच्छिममणुस्साणं भन्ते ! किं सीता जोणी, उसिणा जाणी, सीतोसिणा जोणी ?) हे भगवन् ! संमूर्च्छिम मनुष्येनी शुं शीत

ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિકમનુષ્યાણાં ભદન્ત ! કિં શીતા યોનિઃ, ઉષ્ણા યોનિઃ, શીતોષ્ણા યોનિઃ ? ગૌતમ ! નો શીતા યોનિઃ, નો ઉષ્ણા યોનિઃ, શીતોષ્ણા યોનિઃ, વાનવ્યન્તરદેવાનાં ભદન્ત ! કિં શીતા યોનિઃ, ઉષ્ણા યોનિઃ, શીતોષ્ણા યોનિઃ ? ગૌતમ ! નો શીતા, નો ઉષ્ણા, શીતોષ્ણા યોનિઃ જ્યોતિષ્ક વૈમાનિકાનામપિ एवञ्चैव, एतेषां खलु भदन्त ! शीतयोनि-
कानाम् उष्णयोनिकानाम् शीतोष्णयोनिकानाम् अयोनिकानाञ्च कतरे कतरेभ्योऽन्याया बहुकाया,

उष्णयोनि अथवा शीतोष्णयोनि होती है ? (गोयमा ! त्रिविहा जोणी) गौतम !
तोनों प्रकार की योनि होती है ? (गर्भव्यक्तिय मणुस्साणं भंते ! किं सीता
जोणी, उस्मिणा जोणी, सीतोस्मिणा जोणी ?) हे भगवन् ! गर्भज मनुष्यों की
क्या शीतयोनि, उष्णयोनि या शीतोष्णयोनि होती है ? (गोयमा ! णो सीता
जोणी, णो उस्मिणा जोणी, सीतोस्मिणा जोणी) हे गौतम ! शीतयोनि नहीं,
उष्णयोनि नहीं, शीतोष्ण योनि होती है ।

(વાળમંતરાણં દેવાણં ભંતે ! કિં સીતા જોણી, ઉસિણા જોણી, સીતોસિણા
જોણી ?) હે ભગવન્ ! વાનવ્યન્તર દેવોં કી કયા શીતયોનિ, ઉષ્ણયોનિ યા
શીતોષ્ણ યોનિ હોતી હૈ ? (ગોયમા ! ણો સીતા, ણો ઉસિણા, સીતોસિણા જોણી)
હે ગૌતમ ! શીત નહીં, ઉષ્ણ નહીં, શીતોષ્ણ યોનિ હોતી હૈ (જોહસિય વેમાણિ-
યાણ વિ એવં ચેવ) જ્યોતિષ્કાં ઔર વૈમાનિકોં કી યોનિકા કથન મી હસી
પ્રકાર (एएसि णं भंते ! सीत जोणियाणं, उस्मिण जोणियाणं, सीतोस्मिण जोणि-
याणं अजोणियाण य) ભગવન્ ! હન શીતયોનિકોં, ઉષ્ણયોનિકોં, શીતોષ્ણયો-
નિકોં ઔર અયોનિકોં મેં (કયરે કયરેહિંતો) કૌન કિસસે (अप्पा वा, बहुया

योनि, उष्णयोनि अथवा शीतोष्णयोनि होय छे ? (गोयमा ! त्रिविहा जोणी) हे गौतम !
त्रये प्रकारनी योनि होय छे (गर्भवक्तिय मणुस्साणं भंते ! किं सीता जोणी, उस्मिणा जोणी,
सितोस्मिणा जोणी ?) हे भगवन् ! गर्भज मनुष्येनी शुं शीतयोनि, उष्णयोनि, अगर शीतोष्ण
योनि होय छे ? (गोयमा ! णो सीता जोणी, णो उस्मिणा जोणी सीतोस्मिणा जोणी) हे गौतम !
शीतयोनि नहि, उष्णयोनि नहि, शीतोष्ण योनि होय छे

(વાળમંતરાણં દેવાણં ભંતે કિં સીતા જોણી, ઉસિણા જોણી, સીતોસિણા જોણી ?) હે ભગ-
વાન ! વાનવ્યન્તર દેવેાની શું શીતયોનિ, ઉષ્ણયોનિ અગર શીતોષ્ણ યોનિ હોય છે ?
(ગોયમા ! ણો સીતા, ણો ઉસિણા, સીતોસિણા જોણી) હે ગૌતમ ! શીત નહિ, ઉષ્ણ નહિ
શીતોષ્ણ યોનિ હોય છે (જોહસિયવેમાણિયાણ વિ એવં ચેવ) જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિ-
કોની પણ એજ પ્રકારે

(एएसिणं भंते ! सीतजोणियाणं, उस्मिणजोणियाणं, सीतोस्मिणजोणियाणं, अजोणियाणय)
हे भगवन् ! आ शीतयोनिके, उष्णयोनिके, शीतोष्णयोनिके અને અયોનિકોમા (કયરે
કયરેહિંતો) કેણુ કેનાથી (अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा) અદ્ય, ઘણા,

તુલ્યા વા, વિશેષાધિકા વા ? ગૌતમ ! સર્વસ્તોકા જિવાઃ શીતોષ્ણયોનિકા, ઉષ્ણયોનિકા અસંખ્યેયગુણાઃ, અયોનિકા અનન્તગુણાઃ, શીતયોનિકાઃ અનન્તગુણાઃ ॥ સૂ. ૧॥

ટીકા-અષ્ટમપદે પ્રાણિનાં સંજ્ઞા પરિણામાઃ પ્રરૂપિતાઃ, અથ નવમે પદે તેષામેવ યોનોઃ પ્રરૂપયિતુમાહ-‘કઙ્કિદ્દિહાણં મંતે ! જોણી પણ્ણત્તા ?’ ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-હે ભદન્ત ! કતિવિધા સ્વલ્લ યોનિઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ ? તત્ર યોનિરિત્યસ્ય ‘યુ મિશ્રણે’ इत्यस्मात् યુવન્તિ-તૈજસ કાર્મણ શરીરવન્તઃ સન્તઃ પ્રાણિનઃ ઔદારિકાદિ શરીરપ્રાયોગ્યપુદ્ગલસ્કન્ધસમુદાયેન મિશ્રી-ભવન્તિ અસ્યામિતિ વ્યુત્પત્યા યોનિઃ-ઉત્પત્તિસ્થાનમ્, ઔણાદિકો નિ પ્રત્યયો બોધ્યઃ,

વા, તુલ્યા વા, વિશેષાધિકા વા ?) અલ્પ, વહુત, તુલ્ય યા વિશેષાધિકા હૈ ? (ગોચમા ! સવ્વત્થોવા જીવા સીતોસિણજોણિયા) ગૌતમ ! સ્વ સે કમ જીવ શીતોષ્ણયોનિ વાલે હૈં (ઉસિણજોણિયા અસંખેજ્જગુણા) ઉષ્ણયોનિકા અસંખ્યાત-ગુણા હૈં (અજોણિયા અણંતગુણા) અયોનિકા અનન્તગુણા હૈં (સીતજોણિયા અણંતગુણા) શીતયોનિકા અનન્તગુણા હૈં ।

ટીકાર્થ-આઠવે પદ મેં જીવોં કે સંજ્ઞાપરિણામોં કા પ્રરૂપણ કિયા, હસ નવમ પદ મેં ઉન્હોં કી યોનિયોં કા નિરૂપણ કરતે હૈં-ગૌતમ ! પ્રશ્ન કરતે હૈં-હે ભગ-વન્ ! કિતને પ્રકાર કી યોનિયાં કહી ગઈ હૈં ?

‘યુ મિશ્રણે’ ધાતુ સે ‘યોનિ’ શબ્દ વના હૈ । અતઃ જિસમેં મિશ્રણ હોતા હૈ, વહ યોનિ કહલાતી હૈ । તૈજસ એવં કાર્મણ શરીર વાલે પ્રાણી જિસમેં ઔદારિક આદિ શરીરોં કે યોગ્ય પુદ્ગલસ્કન્ધોં કે સમુદાય કે સાથ મિશ્રિત હોતે હૈં અર્થાત્ એકમેક હોતે હૈં, વહ યોનિ હૈ, જિસકા તાત્પર્ય હૈ ઉત્પત્તિ કા સ્થાન । યોનિ શબ્દ મેં ણાદિ સે ‘નિ’ પ્રત્યય હુઆ હૈ ।

તુલ્ય અગર વિશેષાધિક છે ?

(ગોચમા ! સવ્વત્થોવા જીવા સીતોસિણજોણિયા) હે ગૌતમ ! અધાથી ઓછા એવ શીતોષ્ણ યોનિવાળા છે (ઉસિણજોણિયા અસંખેજ્જગુણા) ઉષ્ણ યોનિકા અસંખ્યાતગણા છે (અજોણિયા અણંતગુણા) અયોનિકા અનન્તગણા છે (સીતજોણિયા અણંતગુણા) શીતયોનિકા અનન્તગણા છે

ટીકાર્થ-આઠમા પદમા એવોની સંજ્ઞા પરિણામોનું પ્રરૂપણ કરાયું છે, આ નવમા પદમાં તેમની યોનિયોનું નિરૂપણ કરે છે :-

શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે-હે ભગવન્ ! કેટલા પ્રકારની યોનિયો હોય છે ? ‘યુ મિશ્રણે’ ધાતુથી યોનિ શબ્દ બને છે તેથી જેમાં મિશ્રણ હોય છે તે યોનિ કહેવાય છે. તૈજસ તેમજ કાર્મણ શરીરવાળા પ્રાણી જેમાં ઔદારિક આદિ શરીરોને યોગ્ય પુદ્ગલ સ્કન્ધોના સમુદાયની સાથે મિશ્રિત થાય છે અર્થાત્ એકમેક થાય છે, તે યોનિ છે, જેનું તાત્પર્ય છે ઉત્પત્તિનું સ્થાન, યોનિ શબ્દમાં ણાદિ થી નિ પ્રત્યય થયો છે,

ભગવાન્ આહ-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘તિવિહા જોળી પળ્ણત્તા’ ત્રિવિદ્યા યોનિઃ પ્રજ્ઞાતાઃ,- ‘તં જહા-સીયા જોળી, ઉસિણા જોળી, સીયોસિણા જોળી’ તથથા સીતા યોનિઃ, ઉળ્ણા યોનિઃ, શીતોળ્ણા યોનિઃ, તત્ર શીતસ્પર્શપરિણામવતી શીતા, ઉળ્ણસ્પર્શપરિણામવતી ઉળ્ણા, શીતોળ્ણરૂપોભયસ્પર્શપરિણામવતી શીતોળ્ણા યોનિર્ભવતીતિ ભાવઃ, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘નૈર-
 ઇયાણં મંતે ! કિં સીયા જોળી, ઉસિણા જોળી, સીયોસિયા જોળી ?’ હે મદન્ત ! નૈરયિકાણાં
 કિં શીતા યોનિર્ભવતિ ? કિં વા ઉળ્ણા યોનિર્ભવતિ ? કિં વા શીતોળ્ણા યોનિર્ભવતિ ? ભગવાન્
 આહ-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘સીયા વિ જોળી, ઉસિણા વિ જોળી, ણો સીયોસિણા જોળી’
 નૈરયિકાણાં શીતાઽપિ યોનિર્ભવતિ, ઉળ્ણાપિ યોનિર્ભવતિ, નો શીતોળ્ણા યોનિર્ભવતિ, તથા ચ
 નૈરયિકાણાં દ્વિવિધૈવ યોનિઃ-શીતા, ઉળ્ણા ચ ભવતિ, ન તૃતીયા શીતોળ્ણા ભવતિ, કસ્યાં પૃથિ-
 વ્યાં કા યોનિરિતિ ચેદત્રોચ્યતે-રત્નપ્રભાયાં શર્કરાપ્રભાયાં વાલુકા પ્રભાયાં ચ યાનિ નૈર-

ભગવાન્ ઉત્તર દેતે હૈં-ગૌતમ ! યોનિ ત્રીન પ્રકાર કી હૈ, વહ ઇસ પ્રકાર-
 શીત યોનિ, ઉળ્ણ યોનિ ઓર શીતોળ્ણયોનિ । જો યોનિ શીત સ્પર્શવાલી હો
 વહ શીતયોનિ, જો ઉળ્ણ સ્પર્શવાલી હો વહ ઉળ્ણયોનિ જિસમેં શીત તથા ઉળ્ણ-
 દોનોં તરહ કે સ્પર્શ હોં વહ શીતોળ્ણયોનિ કહલાતી હૈ ।

ગૌતમ-ભગવન્ ! નારક જીવોં કી યોનિ શીત હોતી હૈ, ઉળ્ણ હોતી હૈ
 અથવા શીતોળ્ણ હોતી હૈ ?

ભગવાન્-ગૌતમ ! શીતયોનિ ભી હોતી હૈ, ઉળ્ણયોનિ ભી હોતી હૈ, કિન્તુ
 શીતોળ્ણયોનિ નહીં હોતી, ક્યોં કિ નારકોં કા ઉત્પત્તિસ્થાન યા તો શીત હી
 હોતા હૈ, યા ઉળ્ણ હી હોતા હૈ, એસા કોઈ ઉત્પત્તિ સ્થાન નહીં હૈ જો શીત ઓર
 ઉળ્ણ દોનોં પ્રકાર કે સ્પર્શવાલા હો । કિસ પૃથ્વી સેં કિસ પ્રકાર કી યોનિ
 હોતી હૈ, યહ કહતે હૈં-રત્નપ્રભા, શર્કરાપ્રભા ઓર વાલુકાપ્રભા પૃથ્વી મેં નારકોં

શ્રી ભગવાન્ ઉત્તર આપે છે:-હે ગૌતમ ! યોનિ ત્રણ પ્રકારની છે તે આ શીત
 શીતયોનિ, ઉળ્ણયોનિ અને શીતોળ્ણ યોનિ જે યોનિ શીતસ્પર્શવાળી હોય તે શીત યોનિ,
 જે ઉળ્ણ સ્પર્શવાળી હોય તે ઉળ્ણ યોનિ જેમાં શીત તથા ઉળ્ણ બન્ને જાતના સ્પર્શ
 હોય તે શીતોળ્ણ યોનિ કહેવાય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી -હે ભગવન્ ! નારક જીવોની યોનિ શીત હોય છે, ઉળ્ણ હોય છે,
 અથવા શીતોળ્ણ હોય છે ?

શ્રી ભગવાન્ -હે ગૌતમ ! શીતયોનિ પણ હોય છે, ઉળ્ણ યોનિ પણ હોય છે, પણ
 શીતોળ્ણ યોનિ હોતી નથી, કેમકે નારકોના ઉત્પત્તિસ્થાનો અગર તો શીત જ હોય છે.
 અગરતો ઉળ્ણ જ હોય છે. એવું કોઈ ઉત્પત્તિસ્થાન નથી જે શીત અને ઉળ્ણ બન્ને પ્રકા
 રના સ્પર્શ વાળું હોય. કઈ પૃથ્વીમાં કયા પ્રકારની યોનિ હોય છે એ કહે છે—

રત્નપ્રભા, શર્કરાપ્રભા, અને વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીમાં નારકોના જે ઉત્પત્તિ સ્થાન છે,

ચિકાણામુત્પાતક્ષેત્રાણિ વર્તન્તે તાનિ સર્વાણ્યપિ શીતસ્પર્શપરિણામવન્તિ સન્તિ, ઉત્પાતક્ષેત્ર-
વ્યતિરિક્તં સર્વમપિ તિષ્ઠ્વપિ પૃથિવીપુ ઉષ્ણસ્પર્શપરિણામવદ્ વર્તતે, તેન તત્રત્યા નૈરયિકાઃ
શીતયોનિકા ઉષ્ણાં વેદનાં વેદયન્તે, પક્કપ્રભાયાં વહૂનિ ઉપપાતક્ષેત્રાણિ શીતસ્પર્શપરિણામ-
વન્તિ અલ્પાનિ ચોપપાતક્ષેત્રાણિ ઉષ્ણસ્પર્શપરિણામવન્તિ ભવન્તિ, યેષુ ચ પ્રસ્તટેષુ યેષુ ચ
નરકાવાસેષુ શીતસ્પર્શપરિણામવન્તિ ઉત્પાતક્ષેત્રાણિ સન્તિ તેષુ તદ્વ્યતિરેકેણાન્યત્સર્વ-
મુષ્ણસ્પર્શપરિણામવત્, યેષુ ચ પ્રસ્તટેષુ યેષુ ચ નરકાવાસેષુ ઉષ્ણસ્પર્શપરિણામવન્તિ
ઉત્પાતક્ષેત્રાણિ સન્તિ તેષુ તદ્વ્યતિરેકેણાન્યત્સર્વ શીતસ્પર્શપરિણામવત્, તેન તત્રત્યા
વહ્વો નૈરયિકાઃ શીતયોનિકા ઉષ્ણાં વેદનાં વેદયન્તે, અલ્પા ઉષ્ણયોનિકાઃ શીતવેદનાં
વેદયન્તે, ધૂમપ્રભાયાં વહૂનિ ઉપપાતક્ષેત્રાણિ ઉષ્ણસ્પર્શપરિણામવન્તિ સન્તિ અલ્પાનિ
શીતસ્પર્શપરિણામવન્તિ સન્તિ, તત્ર તેષુ ચ પ્રસ્તટેષુ યેષુ ચ નરકાવાસેષુ ઉષ્ણસ્પર્શ-

કે જો ઉત્પત્તિ સ્થાન હૈં, વે સમી શીતસ્પર્શપરિણામવાલે હોતે હૈં । ઉત્પત્તિસ્થાનો
કો છોડ કર તીજો પૃથિવ્યો મેં શેષ ભાગ ઉષ્ણસ્પર્શવાલા હોતા હૈ, હસ કારણ
વહાં કે નારક શીતયોનિક હોને કે કારણ ઉષ્ણવેદના કા અનુભવ કરતે હૈં ।
પંકપ્રભા શ્રૂમિ મેં વહુત સે ઉપપાતક્ષેત્ર શીતસ્પર્શ પરિણામવાલે હૈં ઓર થોડે
ઉષ્ણસ્પર્શપરિણામવાલે હૈં । જિન પાથડોં મેં ઓર જિન નારકાવાસોં મેં ઉપપાત-
ક્ષેત્ર શીતસ્પર્શપરિણામવાલે હૈં, ડનમેં ડનક્ષેત્રોં કે અતિરિક્ત શેષ સમસ્ત ભાગ
ઉષ્ણ સ્પર્શપરિણામ ચાલા હોતા હૈ ઓર જિન પાથડોં ઇવં નારકાવાસોં મેં ઉપ-
પાતક્ષેત્ર ઉષ્ણસ્પર્શવાલે હૈં ડનમેં ડન ક્ષેત્રોં કો છોડ કર શેષ સમ્પૂર્ણ ભાગ
શીતસ્પર્શવાલા હોતા હૈ, હસ કારણ વહાં કે વહુત સે શીતયોનિક નારક ઉષ્ણ-
વેદના કા અનુભવ કરતે હૈં ઓર થોડે સે જો ઉષ્ણયોનિક નારક હૈં, વે શીત-
વેદના કા અનુભવ કરતે હૈં । ધૂમપ્રભા પૃથ્વી મેં વહુત ઉપપાતક્ષેત્ર ઉષ્ણસ્પર્શ-
વાલે ઓર થોડે સે શીતસ્પર્શવાલે હોતે હૈ । જિન પાથડોં ઓર જિન નારકાવાસોં
મેં ઉપપાતક્ષેત્ર ઉષ્ણા સ્પર્શવાલે હોતે હૈ, ડનમેં શેષ સમ્પૂર્ણભાગ શીતસ્પર્શવાલા

તે બધા શીતસ્પર્શ પરિણામવાળા હોય છે. ઉત્પત્તિ સ્થાન સિવાય ત્રણ પૃથ્વીઓમાં શેષ
ભાગ ઉષ્ણ સ્પર્શવાળા હોય છે, એ કારણે ત્યાના નારક શીત યોનિક હોવાને કારણે ઉષ્ણ
વેદનાનો અનુભવ કરે છે પંકપ્રભા ભૂમિમાં ઘણા ઉપપાત ક્ષેત્ર શીત સ્પર્શ પરિણામવાળા
છે અને થોડા ઉષ્ણ સ્પર્શ પરિણામ વાળા છે. જે પાથડાઓમાં અને જે નારકાવાસોમાં ઉપ-
પાત ક્ષેત્ર શીત સ્પર્શ પરિણામવાળાં છે, તેઓમાં તે ક્ષેત્રો સિવાય શેષ સમસ્ત ભાગ
ઉષ્ણસ્પર્શ પરિણામવાળો હોય છે. અને જે પાથડાઓમાં તેમજ નરકાવાસોમાં ઉપપાત ક્ષેત્ર
ઉષ્ણ સ્પર્શવાળા છે તેઓમાં તે ક્ષેત્રોને છોડીને શેષ સંપૂર્ણ ભાગ શીતસ્પર્શવાળા હોય
છે. એ કારણે ત્યાના ઘણા શીત યોનિક નારક ઉષ્ણ વેદનાનો અનુભવ કરે છે. ધૂમપ્રભા
પૃથ્વીમાં ઘણા ઉપપાત ક્ષેત્ર ઉષ્ણ સ્પર્શ વાળા અને થોડાક જ શીત સ્પર્શવાળા હોય છે
જે પાથડાઓ અને જે નારકાવાસોમાં ઉપપાત ક્ષેત્ર ઉષ્ણ સ્પર્શવાળા હોય છે, તેઓમાં શેષ

પરિણામવન્તિ ઉપપાતક્ષેત્રાણિ વર્તન્તે તેષુ તદ્વ્યતિરેકેણાન્યત્સર્વ શીતસ્પર્શપરિણામવત્ ,
 યેષુ ચ શીતસ્પર્શપરિણામવન્તિ ઉત્પાતક્ષેત્રાણિ સન્તિ તેષુ અન્યત્સર્વમુષ્ણસ્પર્શપરિણામવત્ ,
 તેન તત્રત્યા વહ્વો નૈરયિકાઃ ઉષ્ણયોનિકાઃ શીતવેદનાં વેદયન્તે, અલ્પાઃ શીતયોનિકાઃ
 ઉષ્ણવેદનાં વેદયન્તે, તમઃપ્રભાયામધઃસપ્તમ્યાઞ્ચ પૃથિવ્યામુત્પાતક્ષેત્રાણિ યાનિ સન્તિ
 તાનિ સર્વાણ્યપિ ઉષ્ણસ્પર્શપરિણામવન્તિ, તદ્વ્યતિરેકેણ ચાન્યત્સર્વ તત્ર શીતસ્પર્શપરિણામવત્ ,
 તેન તત્રત્યા નારકા ઉષ્ણયોનિકાઃ શીતવેદનાં વેદયન્તે, इति भावः । गौतमः पृच्छति—
 ‘असुरकुमाराणं भन्ते ! किं सीया जोणी, उसिणाजोणी, सीयोसिणा जोणी ?’ हे भदन्त !
 असुरकुमाराणां किं शीता योनिर्भवन्ति ? किं वा उष्णा योनिर्भवति ? किं वा शीतोष्णा योनि
 भवति ? भगवान् आह—‘गोयसा ! ‘नो सीया जोणी नो उसिणा जोणी, सीयो-
 सिणा जोणी’ असुरकुमाराणां नो शीता योनि भवति, नो वा उष्णा योनिर्भवति
 अपितु शीतोष्णा योनिर्भवति, भवनपतीनामुपपातक्षेत्राणां शीतोष्णोभयरूपस्पर्श-
 परिणामवत्त्वेन तेषां योनिः शीतोष्णोभयस्वभावा भवति न शीता नाप्युष्णेति भावः,

होता है और जिनमें उपपातक्षेत्र शीत स्पर्शवाले हैं, उनमें शेष भाग उष्ण-
 स्पर्शवाला होता है । वहां के बहुत-से उष्णयोनिक नारक शीतवेदना का
 अनुभव करते हैं और अल्प शीतयोनिक नारक उष्णवेदना का अनुभव करते
 हैं । तमःप्रभा और महा तमःप्रभा या अधःसप्तमी नामक छठी और सातवीं
 पृथ्वी में जितने भी उपपातक्षेत्र हैं, वे सभी-उष्णस्पर्शपरिणामवाले ही होते हैं ।
 उन क्षेत्रों के अतिरिक्त शेष भूभाग शीतस्पर्शपरिणामवाला होता है । इस
 कारण वहां के नारक उष्णयोनिक होने के कारण शीतवेदना का अनुभव करते हैं ।

श्रीगौतमस्वामी પ્રશ્ન કરતે હો—અગવાન્ ! અસુરકુમારદેવોં કી યોનિ કયા
 શીત હોતી હૈ, યા ઉષ્ણ હોતી હૈ અથવા શીતોષ્ણ હોતી હૈ ?

ભગવાન્—હે ગૌતમ ! અસુરકુમાર દેવાં કી યોનિ શીત નહીં હોતી,

સંપૂર્ણ ભાગ શીતસ્પર્શ વાળા હોય છે. અને જેમનામાં ઉપપાત ક્ષેત્ર શીતસ્પર્શવાળા
 છે, તેઓમા શેષભાગ શીત સ્પર્શવાળા હોય છે. ત્યાના ઘણા બધા ઉષ્ણ યોનિક નારક
 શીતવેદનાને અનુભવ કરે છે. અને અલ્પ શીત યોનિક નારક ઉષ્ણવેદનાને અનુભવ કરે
 છે. તમ.પ્રભા અને મહાતમઃપ્રભા અગર અધઃસપ્તમી નામક છઠ્ઠી અને સાતમી પૃથ્વીમાં
 જેટલા પણ ઉપપાત ક્ષેત્ર છે. તેઓ બધા ઉષ્ણ સ્પર્શ પરિણામવાળા જ હોય છે. તે ક્ષેત્રો
 સિવાય શેષ ભૂભાગ શીતસ્પર્શ પરિણામવાળા હોય છે. એ કારણે ત્યાંના નારક ઉષ્ણ યોનિક
 હોવાને કારણે શીત વેદનાને અનુભવ કરે છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે—હે ભગવન્ ! અસુરકુમાર દેવોની યોનિ થું શીત હોય
 છે અગર ઉષ્ણ હોય છે અથવા શીતોષ્ણ હોય છે ?

શ્રી ભગવાન્ :—હે ગૌતમ ! અસુરકુમાર દેવોની યોનિ શીત નથી હોતી, ઉષ્ણ પણ

‘એવં જાવ યણિયકુમારાણં’ એવમ્-અસુરકુમારાણામિવ યાવત્-નાગકુમારાણાં, સુવર્ણ-કુમારાણામ્, અગ્નિકુમારાણામ્, વિદ્યુત્કુમારાણામ્, ઉદધિકુમારાણાં, દ્વીપકુમારાણાં, દિવકુ-મારાણં પવનકુમારાણાં સ્તનિતકુમારાણામપિ ન શીતા નાપ્યુષ્ણા, અપિ તુ શીતોષ્ણોભયસ્વ-રૂપા યોનિઃ પ્રજ્ઞપ્તા ? ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘ પુઠ્ઠવિકાઙ્યાણં મંતે ! કિં સીયા જોણી, ઉસિણા જોણી, સીયોસિણા જોણી ? ’ હે મદન્ત ! પૃથિવીકાયિકાનાં કિં શીતા યોનિર્ભવતિ ? કિં વા ઉષ્ણા યોનિર્ભવતિ ? કિં વા શીતોષ્ણા યોનિર્ભવતિ ? મગવાન્ આહ-‘ ગોયમા ! ’ હે ગૌતમ ! ‘ સીયા વિ જોણી, ઉસિણા વિ જોણી, સીયોસિણા વિ જોણી ’ પૃથિવીકાયિકાનાં શીતાપિ યોનિર્ભવતિ, ઉષ્ણાપિ યોનિર્ભવતિ, શીતોષ્ણાપિ ચ યોનિર્ભવતિ, ‘એવં આઉવાઉવણ સ્સઙ્ગેવેંદિય તેંદિયચઉરિંદિયાણ વિ પત્તેયં માણિયવં’ એવમ્-પૃથિવીકાયિકાનામિવ અપ્કા-યિકવાયુકાયિકવનસ્પતિકાયિકદ્વીન્દ્રિયત્રીન્દ્રિયચતુરિન્દ્રિયાણામપિ પ્રત્યેકં મણિતવ્યમ્-

ઉષ્ણ મી નહીં હોતી, કિન્તુ શીતોષ્ણયોનિ હોતી હૈ । મવનપતિદેવોં કે ઉત્પત્તિ-સ્થાન શીત ઔર ઉષ્ણ-ઉમયરૂપ હોતે હૈં, અતઁવ ડનકી યોનિ શીતોષ્ણ હોતી હૈં, ન શીત હોતી હૈ ઔર ન ઉષ્ણયોનિ હી હોતી હૈ । અસુરકુમારોં કે સમાન નાગકુમારોં, સુવર્ણકુમારોં, અગ્નિકુમારોં, વિદ્યુત્કુમારો, ઉદધિ કુમારોં, દ્વીપ-કુમારોં, દિશાકુમારોં, પવનકુમારોં ઔર સ્તનિતકુમારોં કી મી ન શીત યોનિ હોતી હૈ, ન ઉષ્ણયોનિ હોતી હૈ, કિન્તુ શીતોષ્ણયોનિ હોતી હૈ ।

શ્રીગૌતમસ્વામી-હે મગવન્ ! પૃથ્વીકાયિકોં કી શીતયોનિ હોતી હૈ, યા ઉષ્ણયોનિ હોતી હૈ યા શીતોષ્ણયોનિ હોતી હૈ ?

મગવાન્-હે ગૌતમ ! પૃથ્વીકાયિકોં કી યોનિ શીત મી હોતી હૈ, ઉષ્ણ મી હોતી હૈ ઔર શીતોષ્ણ મી હોતી હૈ । ઇસી પ્રકાર અપ્કાયિક, વાયુકાયિક, વનસ્પતિકાયિક, દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય મેં સે પ્રત્યેક કી તીનોં પ્રકાર કી

નથી હોતી પરન્તુ શીતોષ્ણ યોનિ હોય છે ભવનપતિ દેવોના ઉત્પત્તિ સ્થાન શીત અને ઉષ્ણ ઉભય રૂપ હોય છે, તેથીજ તેમની યોનિ શીતોષ્ણ હોય છે. ન શીત યોનિ હોય છે અને ન ઉષ્ણ યોનિ હોય છે. અસુરકુમારની સમાન નાગકુમારો, સુવર્ણ કુમારો, અગ્નિકુમારો, વિદ્યુત્કુમારો, ઉદ્ધાધકુમારો, દ્વીપકુમારો, દિશાકુમારો, પવનકુમારો અને સ્તનિત કુમારોની પણ ન શીત યોનિ હોય છે, ન ઉષ્ણ યોનિ હોય છે પણ શીતોષ્ણ યોનિ હોય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી :-હે ભગવન્ ! પૃથ્વીકાયિકોની શીતયોનિ હોય છે અગર ઉષ્ણયોનિ હોય છે અથવા શીતોષ્ણ યોનિ હોય છે ?

શ્રી ભગવાન્ :-હે ગૌતમ ! પૃથ્વીકાયિકોની યોનિ શીત પણ હોય છે, ઉષ્ણ પણ હોય છે અને શીતોષ્ણ પણ હોય છે. એજ પ્રકારે અપ્કાયિક, વાયુકાયિક, વનસ્પતિકાયિક, દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિયમાંથી પ્રત્યેકની ત્રણે પ્રકારની યોનિ સમજવી જોઈએ. તેજ સ્કાયિકોની યોનિ ઉષ્ણ હોય છે, શીત અને શીતોષ્ણ નહિ. તેજસ્કાયિકોના સિવાય એકે-

વક્તવ્યમ્, 'તેજઃકાયાણાં ણો સીયા, ઉસિણા, ણો સીઉસિણા' તેજઃકાયિકાનાં નો શીતા યોનિર્ભવતિ, અપિતુ ઉષ્ણા યોનિર્ભવતિ, નો વા શીતોષ્ણા યોનિર્ભવતિ, તથા ચૈકેન્દ્રિયાણા મપ્કાયિકતેજઃકાયિકવર્જિતાનાં દ્વિત્રિચતુરિન્દ્રિયાણાશ્વોપપાતક્ષેત્રાણિ શીતસ્પર્શાનિ ઉષ્ણસ્પર્શાનિ શીતોષ્ણોભયસ્પર્શાનિ ચ ભવન્તીતિ તેપાં ત્રિવિધા પૂર્વોક્તા યોનિર્ભવતિ, અપ્કાયિકાનામુપપાતક્ષેત્રાણિ શીતસ્પર્શાનિ ભવન્તિ, તેજઃકાયિકાનામુપપાતક્ષેત્રાણિ ચોષ્ણસ્પર્શાનિ ભવન્તિ, અતોડપ્કાયિકાઃ શીતયોનિકાઃ, તેજઃ કાયિકાસ્તુ ઉષ્ણયોનિકા ભવન્તિ, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘પંચિન્દ્રિયતિરિક્ષજોણિયાણં મંતે ! કિં સીયા જોણી, ઉસિણા જોણી, સીયો સિણા જોણી ?’ હે મદન્ત ! પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાનાં કિં શીતા યોનિર્ભવતિ ? કિં વા ઉષ્ણા યોનિર્ભવતિ ? કિં વા શીતોષ્ણા યોનિર્ભવતિ ? મગવાન્ આહ-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘સીયા વિ જોણી, ઉસિણા વિ જોણી, સીયોસિણા વિ જોણી’ પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાનાં શીતાડપિ યોનિર્ભવતિ, ઉષ્ણાપિ યોનિર્ભવતિ, શીતોષ્ણાપિ યોનિર્ભવતિ, ‘સંમુચ્છિસપંચિન્દ્રિયતિરિક્ષજોણિયાણ વિ એવંચેવ’ સંમૂર્ચ્છિમપચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાનામપિ, એવંચૈવ-શીતાપિ યોનિઃ, ઉષ્ણાપિ યોનિઃ, શીતોષ્ણાપિ યોનિર્ભવતિ, સંમૂર્ચ્છિમપચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાનામુપ-યોનિ સમઘ્ઘની ચાહિએ । તેજસ્કાયિકોં કી યોનિ ઉષ્ણ હોતી હૈ, શીત ઓર શીતોષ્ણ નહીં । તેજસ્કાયિકોં કો છોડ કર એકેન્દ્રિયોં કી, દ્વીન્દ્રિયોં કી, ત્રીન્દ્રિયોં કી તથા ચતુરિન્દ્રિયોં કી તીનોં પ્રકાર કી યોનિ હોને કા કારણ યહ હૈ કિં ડનકે ઉત્પત્તિસ્થાન શીતસ્પર્શવાલે મી હાતે હૈ, ઉષ્ણસ્પર્શવાલે મી હોતે હૈ, શીતોષ્ણાભયસ્પર્શવાલે મી હોતે હૈ । તેજસ્કાયિકોં કે ઉત્પત્તિસ્થાન ઉષ્ણસ્પર્શવાલે હી હોતે હૈ, અતએવ તેજસ્કાયિક ઉષ્ણયોનિક હોતે હૈ ।

શ્રીગૌતમસ્વામી-હે મગવાન્ ! તિર્યચ પંચેન્દ્રિયોં કી કયા શીતયોનિ હોતી હૈ ? કયા ઉષ્ણયોનિ હોતી હૈ ? યા શીતોષ્ણયોનિ હોતી હૈ ?

મગવાન્-હે ગૌતમ ! પંચેન્દ્રિય તિર્યચોં કી યોનિ શીત મી હોતી હૈ, ઉષ્ણ મી હોતી હૈ ઓર શીતોષ્ણ મી હોતી હૈ । સંમૂર્ચ્છિમ તિર્યચોં કી મી હસી તરહ તીનોં પ્રકાર કી યોનિયાં હોતી હૈ । સંમૂર્ચ્છિમ તિર્યચોં કે ઉપપાતક્ષેત્ર કોઈ

ન્દ્રિયેની, દ્વીન્દ્રિયેની, ત્રીન્દ્રિયેની, તથા ચતુરિન્દ્રિયેની ત્રણે પ્રકારની યોનિ હોવાનું કારણ એ છે કે તેમનું ઉત્પત્તિસ્થાન શીત સ્પર્શવાળું પણ હોય છે, ઉષ્ણ સ્પર્શવાળું પણ હોય છે, અને ઉભય સ્પર્શવાળું પણ હોય છે. તેજસ્કાયિકાના ઉત્પત્તિસ્થાન ઉષ્ણ સ્પર્શવાળા જ હોય છે, તેથી જ તેજસ્કાયિક ઉષ્ણયોનિક હોય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી :-હે ભગવાન્ તિર્યચ પંચેન્દ્રિયેની શુ શીતયોનિક હોય છે ? શુ ઉષ્ણયોનિ હોય છે ? અગર શીતોષ્ણયોનિ હોય છે ?

શ્રી ભગવાન્ -હે ગૌતમ ! પંચેન્દ્રિય તિર્યચેની યોનિ શીત પણ હોય છે, ઉષ્ણ પણ હોય છે, અને શીતોષ્ણ પણ હોય છે. સંમૂર્ચ્છિમ તિર્યચેની યોનિ પણ એ જ રીતે

પાતક્ષેત્રાણિ શીતસ્પર્શાનિ ઉષ્ણસ્પર્શાનિ શીતોષ્ણોભયસ્પર્શાનિ ચ ભવન્તિ इति तेषां त्रिविधाऽपि योनिर्भवति, एवं संमूर्च्छिममनुष्याणामपि अग्रे त्रिविधा योनिर्वक्ष्यते, गौतमः पृच्छति—‘गर्भवक्कंतियपंचिंदियतिरिदखजोणीयाणं भंते ! किं सीया जोणी, उसिणा जोणी, सीयोसिणा जोणी?’ हे भदन्त ! गर्भव्युत्क्रान्तिकपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानां किं शीता योनिर्भवति ? किं वा उष्णा योनिर्भवति ? किं वा शीतोष्णा योनिर्भवति ? भगवान् आह—‘गोयमा !’ हे गौतम ! ‘णो सीया जोणी. णो उसिणा जोणी, सीयोसिणा जोणी, गर्भव्युत्क्रान्तिकपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानां नो शीता योनिर्भवति, नो वा उष्णा योनिर्भवति, अपि तु शीतोष्णा, योनिर्भवति, गर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्याणामपि उपपातक्षेत्राणि उभयस्पर्शानि सन्ति अतस्तेषामपि योनिः शीतोष्णोभयस्वरूपा न शीता नाप्युष्णेत्यग्रे वक्ष्यते, गौतमः पृच्छति—‘मणुस्साणं भंते ! किं सीया जोणी उसिणा जोणी, सीयोसिणा जोणी?’ हे शीतस्पर्शवाले, कोई उष्णस्पर्शवाले और कोई शीतोष्णस्पर्शवाले होते हैं, अतः एव उनकी योनि भी तीनों प्रकार की होती है। संमूर्च्छिम मनुष्यों की भी इसी प्रकार आगे तीनों तरह की योनि कही जाएगी।

श्रीगौतमस्वामी—हे गर्भज पंचेन्द्रिय तिर्यचों की क्या शीतयोनि होती है, उष्णयोनि होती हैं या शीतोष्णयोनि होती ?

भगवान्—हे गौतम ! गर्भज पंचेन्द्रिय तिर्यचों की न शीतयोनि होती है, न उष्णयोनि होती है किन्तु शीतोष्णयोनि होती है, इनके उपपातक्षेत्र शीतोष्णस्पर्शवाले होते हैं, अतः इनकी योनि शीतोष्ण ही कही गई है, शीत नहीं और उष्ण भी नहीं। इसी प्रकार गर्भज मनुष्यों के उपपातक्षेत्र भी शीतोष्ण-उभय स्पर्शवाले होते हैं, अतः उनकी भी शीतोष्णयोनि ही है, शीत नहीं और उष्ण भी नहीं, यह बात आगे कही जाएगी।

ત્રણે પ્રકારની હોય છે. સંમૂર્છિમ તિર્યચોના ઉપપાત ક્ષેત્ર કેઈ શીત સ્પર્શવાળા, કેઈ ઉષ્ણ સ્પર્શવાળાં અને કેઈ શીતોષ્ણ સ્પર્શવાળાં હોય છે, તેથી જ તેમની યોનિ પણ ત્રણે પ્રકારની હોય છે. સંમૂર્છિમ મનુષ્યોની પણ એજ પ્રકારે આગળ ત્રણે પ્રકારની યોનિ કહેવાશે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્ ! ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્યચોની શું શીત યોનિ હોય છે, ઉષ્ણયોનિ હોય છે અગર શીતોષ્ણયોનિ હોય છે ?

શ્રી ભગવન્.—હે ગૌતમ ! ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્યચોની નથી શીત યોનિ હોતી નથી ઉષ્ણયોનિ હોતી પરન્તુ શીતોષ્ણ યે નિ હોય છે. તેમના ઉપપાત ક્ષેત્ર શીતોષ્ણ સ્પર્શવાળા હોય છે. તેથી તેમની યોનિ શીતોષ્ણ જ કહેલી છે. શીત નહિ તેમજ ઉષ્ણ પણ નહિ. એ પ્રકારે ગર્ભજ મનુષ્યોના ઉપપાત ક્ષેત્ર પણ શીતોષ્ણ-ઉભય સ્પર્શવાળા હોય છે. તેથી તેમની પણ શીતોષ્ણ યોનિ જ હોય છે. શીત નહિ અને ઉષ્ણ નહિ આ વાત આગળ કહેવશે.

મદન્ત ! મનુષ્યાણાં કિં શીતા યોનિર્ભવતિ ? કિં વા ઉષ્ણાયોનિર્ભવતિ ? કિં વા શીતોષ્ણા યોનિર્ભવતિ ? મગવાન્ આહ—‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘સીયા વિ જોણી, ઉસિણા વિ જોણી સીયોસિણા વિ જોણી’ શીતાપિ યોનિર્મદુષ્પ્યાણાં ભવતિ, ઉષ્ણાપિ યોનિર્ભવતિ, શીતોષ્ણાપિ યોનિર્ભવતિ, ‘સંમુચ્છિમમણુસ્સાણં મંતે ! કિં સીયા જોણી, ઉસિણા જોણી, સીયોસીણા જોણી’ હે મદન્ત ! સંમૂર્ચ્છિમમનુષ્યાણાં કિં શીતા યોનિર્ભવતિ ? કિં વા ઉષ્ણા યોનિર્ભવતિ ? કિં વા શીતોષ્ણા યોનિર્ભવતિ ? મગવાન્ આહ—‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘તિવિહા જોણી’ સંમૂર્ચ્છિમમનુષ્યાણાં ત્રિવિધાપિ પ્રાગુક્તા યોનિર્ભવતિ, યુક્તેઃ પૂર્વમુક્તત્વાદ્, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિયમણુસ્સાણં મંતે ! કિં સીયા જોણી, ઉસિણા જોણી, સીયોસિણા જોણી ?’ હે મદન્ત ! ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક્રમનુષ્યાણાં કિં શીતા યોનિર્ભવતિ ? કિં વા ઉષ્ણા યોનિર્ભવતિ ? કિં વા શીતોષ્ણા યોનિર્ભવતિ ? મગવાન્ આહ—‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘જો સીયા જો ઉસિણા, સીયોસિણા’ ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક્રમનુષ્યાણાં નો શીતા યોનિ

શ્રીગૌતમસ્વામી—હે મગદન્ ! મનુષ્યોં કી યોનિ કયા શીત હોતી હૈ, ઉષ્ણ હોતી હૈ ? અથવા શીતોષ્ણ હોતી હૈ ?

મગવાન્—હે ગૌતમ ! શીતયોનિ ભી હોતી હૈ, ઉષ્ણયોનિ ભી હોતી હૈ, ઔર શીતોષ્ણયોનિ ભી હોતી હૈ ?

શ્રીગૌતમસ્વામી—હે મગવાન્ ! સંમૂર્ચ્છિમ મનુષ્યોં કી યોનિ કયા શીત હોતી હૈ, ઉષ્ણ હોતી હૈ યા શીતોષ્ણ હોતી હૈ ?

મગવાન્—હે ગૌતમ ! સંમૂર્ચ્છિમ મનુષ્યોં કી તીનોં પ્રકાર કી યોનિ હોતી હૈ । ઇસ્કા કારણ પહેલે વતલા ચુકે હૈ ।

શ્રીગૌતમસ્વામી—હે મગવાન્ ! ગર્ભજ મનુષ્યોં કી યોનિ કયા શીત હોતી હૈ, યા ઉષ્ણ હોતી હૈ અથવા શીતોષ્ણ હોતી હૈ ?

મગવાન્—હે ગૌતમ ! ગર્ભજ મનુષ્યોં કી ન શીતયોનિ હોતી હૈ, ન ઉષ્ણ-

શ્રી ગૌતમસ્વામી :—હે ભગવન્ ! મનુષ્યોની યોનિ શું શીત હોય છે, ઉષ્ણ હોય છે, અથવા શીતોષ્ણ હોય છે ?

શ્રી ભગવાન્ :—હે ગૌતમ ! શીતયોનિ પણ હોય છે, ઉષ્ણ યોનિ પણ હોય છે, અને શીતોષ્ણ યોનિ પણ હોય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી :—હે ભગવન્ ! સંમૂર્ચ્છિમ મનુષ્યોની યોનિ શું શીત હોય છે, ઉષ્ણ હોય છે અથવા શીતોષ્ણ હોય છે ?

શ્રી ભગવાન્ :—હે ગૌતમ ! સંમૂર્ચ્છિમ મનુષ્યોની ત્રણે પ્રકારની યોનિ હોય છે તેનું કારણ પહેલાં બતાવ્યું છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી :—હે ભગવન્ ! ગર્ભજ મનુષ્યોની યોનિ શું શીત હોય છે, અથવા ઉષ્ણ હોય છે અથવા શીતોષ્ણ હોય છે ?

શ્રી ભગવાન્ :—હે ગૌતમ ! ગર્ભજ મનુષ્યોની નથી શીત યોનિ હોતી નથી ઉષ્ણ

ર્भवति, नो वा उष्णा योनिर्भवति, अपि तु शीतोष्णा योनिर्भवति, प्रागुक्तयुक्तैः, गौतमः पृच्छति—‘वाणमंतरदेवाणं भंते ! किं सीया जोणी, उसिणा जोणी, सीयोसिणा जोणि !’ हे भदन्त ! वानव्यन्तरदेवानां किं शीता योनि भवति ? किं उष्णायोनि भवति किं वा शीतोष्णा योनि भवति, भगवान् आह—‘गौतम !’ हे गौतम ! ‘णो सीया, णो उसिणा, सीयोसिणा जोणी’ वानव्यन्तरदेवानां नो शीता योनि भवति, नो वा उष्णा योनिर्भवति अपि तु शीतोष्णा योनिर्भवति, वानव्यन्तरदेवानामुपपातक्षेत्राणि शीतोष्णरूपोभयस्पर्शपरिणामवन्ति सन्ति अतस्तेषां योनिस्तोभयस्वभावा भवति, न शीता, नाप्युष्णा, ‘जोडसिय वेमाणियाणवि एवं चेय’ ज्योतिष्कवैमानिकानामपि एवञ्चैव—वानव्यन्तरदेवानामिव, नो शीता, नो उष्णा योनि भवति, अपि तु शीतोष्णा योनि भवति, तथा च ज्योतिष्कवैमानिकानामुपपातक्षेत्राणि शीतोष्णरूपोभयस्पर्शपरिणामवन्ति सन्ति अतस्तेषां योनिः शीतोष्णा भवति, न शीता; नोष्णा वा भवति. गौतमः पृच्छति—‘एएसि णं भंते ! सीयजोणियाणं उसिणजोणियाणं सीयोसिण-योनि होती है, किन्तु शीतोष्णयोनि होती है । युक्ति पहले कही जा चुकी है ।

श्रीगौतमस्वामी—हे भगवन् ! वानव्यन्तर देवों की क्या शीतयोनि है, उष्णयोनि है अथवा शीतोष्णयोनि है ?

भगवान्—हे गौतम ! वानव्यन्तर देवों की शीतयोनि नहीं होती, उष्ण योनि भी नहीं होती परन्तु शीतोष्णयोनि होती है । वानव्यन्तर देवों के उप-पातक्षेत्र शीतोष्ण—उभय रूप होते हैं, अतः उनकी योनि भी उभयरूप कही गई है । ज्योतिष्क और वैमानिक देवों की योनि भी—वानव्यन्तरों के समान शीतोष्ण ही होती है, शीत नहीं और उष्ण भी नहीं । इसका कारण यह है कि ज्योतिष्कों और वैमानिकों के उपपातक्षेत्र शीतोष्ण—उभय परिणमनवाले ही होते हैं, न केवलशीत होते हैं और न केवल उष्ण होते हैं ।

गौतम—भगवन् ! इन शीतयोनिकों, उष्णयोनिकों और शीतोष्णयोनि कों

યોનિ હોતી પણ શીતોષ્ણ યોનિ હોય છે. યુક્તિ પહેલાં કહી દેવાએલી છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી :—હે ભગવાન્—વાન વ્યન્તર દેવોની શુ' શીત યોનિ છે, ઉષ્ણ યોનિ છે અથવા શીતોષ્ણ યોનિ છે ?

શ્રી ભગવાન્ :—હે ગૌતમ ! વાનવ્યન્તર દેવોની શીતયોનિ નથી હોતી, ઉષ્ણ યોનિ પણ નથી હોતી પરન્તુ શીતોષ્ણ યોનિ હોય છે. વાનવ્યન્તર દેવોના ઉપપાત ક્ષેત્ર શીતોષ્ણ ઉભય રૂપે હોય છે. તેથી તેમની યોનિ પણ ઉભય રૂપ કહેલ છે. જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિક દેવોની પણ વાનવ્યન્તરોના સમાન શીતોષ્ણ જ હોય છે, શીત નહિ તેમજ ઉષ્ણ પણ નહિ. તેનું કારણ એ છે કે જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિકોના ઉપપાત ક્ષેત્ર શીતોષ્ણ ઉભય પરિણમનવાળા જ હોય છે. કેવળ શીત પણનથી હોતા કે કેવળ ઉષ્ણ પણ નથી હોતા.

શ્રી ગૌતમસ્વામી :—હે ભગવન્ ! આ શીતયોનિ, ઉષ્ણયોનિ અને શીતોષ્ણ યોનિકો

જોણિયાર્ણ અજોણિયાણ ય કયરે કયરેહિંતો અપ્પાવા, વહુયા વા, તુલ્લાવા વિસેસાહિયા વા ?
 હે મદન્ત ! એતેષાં સ્વલુ શીતયોનિકાનામ્ ઉષ્ણયોનિકાનામ્ શીતોષ્ણયોનિકાનામ્ અયો-
 નિકાનાશ્ચ મધ્યે કતરે કતરેભ્યોઽલ્પાવા, વહુકાવા, તુલ્યાવા, વિશેષાધિકા વા ભવન્તિ ?
 ભગવાન્ આહ-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘સવ્વત્થોવા જીવા સીયોસિણજોણિયા’ સર્વસ્તોકાઃ
 -સર્વેભ્યોઽલ્પા જીવાઃ શીતોષ્ણયોનિકા ભવન્તિ ભવનપતિર્ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિકપશ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યો-
 નિકમનુપ્યવાનવ્યન્તરજ્યોતિષ્કવૈમાનિકાનામેવોભયયોનિકત્વાત્, તેભ્યઃ ‘ઉસિણજોણિયા
 અસંખેજ્જગુણા’ ઉષ્ણયોનિકા અસંખ્યેયગુણા ભવન્તિ, સર્વેષાં સૂક્ષ્મવાદરતેજઃકાયિકાનાં પ્રત્યુ-
 રતરાણાં નૈરયિકાણાં કતિપયાનાં પૃથિવ્યવ્વાયુપ્રત્યેકવનસ્પતીનાશ્ચોષ્ણયોનિકત્વાત્, તેભ્યો-
 ઽપિ ‘અજોણિયા અણંતગુણા’ અયોનિકા અનન્તગુણા ભવન્તિ, સિદ્ધાનામયોનિકાનામનન્તત્વાત્
 તેભ્યોઽપિ ‘સીયજોણિયા અણંતગુણા’ શીતયોનિકા અનન્તગુણા ભવન્તિ અનન્તકાયિકાનાં
 સર્વેષામપિ શીતયોનિકત્વાત્, તેષાશ્ચ સિદ્ધેભ્યોપ્યનન્તગુણત્વાત્ ॥ સૂ. ૧ ॥

તથા અયોનિકો અર્થાત્ યોનિરહિત સિદ્ધ જીવોં મેં સે કૌન કિસકી અપેક્ષા
 અલ્પ હૈ, વહુત હૈ, તુલ્ય હૈ અથવા વિશેષાધિક હૈ ?

ભગવાન્-હે ગૌતમ ! શીતોષ્ણયોનિક જીવ સવ સે કમ હૈં, ક્યોં કિ ભવન-
 પતિ, ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્યચ, મનુષ્ય, વાનવ્યન્તર, જ્યોતિષ્ક ઓર વૈમાનિક
 દેવ શીતોષ્ણયોનિ વાલે હોતે હૈં । શીતોષ્ણયોનિકોં કી અપેક્ષા ઉષ્ણયોનિક
 અસંખ્યાતગુણા અધિક હોતે હૈં, ક્યોં કિ સમી સૂક્ષ્મ ઓર વાદર તેજસ્કાયિક,
 વહુત-સે નારક, કતિજય પૃથ્વીકાયિક, અપ્કાયિક, વાયુ કાયિક ઓર પ્રત્યેક
 વનસ્પતિકાયિક ઉષ્ણયોનિક હોતે હૈં । ઉષ્ણયોનિકોં કી અપેક્ષા અયોનિક
 અર્થાત્ સિદ્ધ અનન્તગુણા હૈં, ક્યોં કિ સિદ્ધ અનન્ત હૈં । અયોનિકોં કી અપેક્ષા
 શીતયોનિક અનન્તગુણા હૈં, ક્યોં કિ સમી અનન્તકાયિક શીતયોનિ વાલે હોતે
 હૈં ઓર વે સિદ્ધોં સે મી અનન્તગુણા હૈં ॥ સૂ. ૧ ॥

તથા અયોનિકો અર્થાત્ યોનિરહિત સિદ્ધ જીવોમાધી કોણ કોની અપેક્ષાએ અલ્પ છે,
 ઘણા છે, તુલ્ય છે. અથવા વિશેષાધિક છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! શીતોષ્ણ યોનિક જીવ બધાથી ઓછા છે, કેમકે ભવન
 પતિ, ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્યચ, મનુષ્ય, વાનવ્યન્તર, જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિક દેવ
 શીતોષ્ણ યોનિવાળા હોય છે. શીતોષ્ણ યોનિકોની અપેક્ષાએ ઉષ્ણ યોનિક અસંખ્યાતગણા
 અધિક હોય છે. કેમકે બધાં સૂક્ષ્મ અને બાહર તેજસ્કાયિક ઘણા ખરા નારક, કેટલાક
 પૃથ્વીકાયિક, અપ્કાયિક, વાયુકાયિક અને પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયિક ઉષ્ણયોનિક હોય છે ઉષ્ણ
 યોનિકોની અપેક્ષાએ અયોનિક અર્થાત્ સિદ્ધ અનન્ત ગણા છે, કેમકે સિદ્ધ અનન્ત છે.
 અયોનિકોની અપેક્ષાએ શીત યોનિક અનન્તગણા છે કેમકે બધા અનન્તકાયિક શીતયોનિ
 વાળા હોય છે અને તેઓ સિદ્ધોથી પણ અનન્તગણા છે. ॥ સૂ. ૧ ॥

योनि विशेषवक्तव्यता

मूलम्—कइविहा णं भंते ! जोणी पणत्ता ? गोयमा ! तिविहा जोणी पणत्ता, तं जहा—सच्चित्ता, अच्चित्ता, मीसिया, नेरइयाणं भंते ! किं सच्चित्ता जोणी, अच्चित्ता जोणी, मीसिया जोणी ? गोयमा ! नो सच्चित्ता जोणी, अच्चित्ता जोणी, नो मीसिया जोणी, असुरकुमाराणं भंते ! किं सच्चित्ता जोणी, अच्चित्ता जोणी, मीसिया जोणी ? गोयमा ! नो सच्चित्ता जोणी, अच्चित्ता जोणी, नो मीसिया जोणी, एवं थणिय-कुमाराणं, पुढविकाइयाणं भंते ! किं सच्चित्ता जोणी, अच्चित्ता जोणी, मीसिया जोणी ? गोयमा ! सच्चित्ता जोणी, अच्चित्ता जोणी, मीसिया वि जोणी, एवं जाव चउरिंदियाणं, संमुच्छिमपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं, संमुच्छिममणुस्साण य एवं चेव, गभवक्कंतियपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं, गभवक्कंतियमणुस्साण य नो सच्चित्ता, नो अच्चित्ता, मीसिया जोणी, वाणमंतरजोइसियवेमाणियाणं जहा असुरकुमाराणं, एएसि णं भंते ! जीवाणं सच्चित्त जोणीणं, अच्चित्त जोणीणं, मीस जोणीणं, अजोणीणय कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा, बहुया वा, तुल्लावा, विसेसाहिया वा ? गोयमा ! सव्वत्थोवा जीवा मीसजोणिया, अच्चित्तजोणिया असंखेज्जगुणा, अजोणिया अणंतगुणा सच्चित्तजोणिया अणंतगुणा । सू० २॥

छाया—कतिविधाः खलु भदन्त ! योनिः प्रज्ञप्ताः ? गौतम ! त्रिविधा योनिः प्रज्ञप्ता, तद्यथा—सच्चित्ता, अच्चित्ता, मिश्रिता, नैरयिकाणां भदन्त ! किं सच्चित्ता योनिः, अच्चित्ता

योनिविशेषवक्तव्यता

शब्दार्थ—(कइविहा णं भंते ! जोणी पणत्ता ?) भगवन् ! योनि कितने प्रकार की कही गई है ? (गोयमा ! तिविहा जोणी पणत्ता) गौतम ! तीन प्रकार की योनि कही गई है ? (तं जहा) वह इस प्रकार (सच्चित्ता) सच्चित्त

योनि विशेष वक्तव्यता

शब्दार्थ—(कइविहाणं भंते ! जोणी पणत्ता ?) हे भगवन् योनि केवल प्रकारनी छेदी छे ? (गोयमा तिविहा जोणी पणत्ता) हे गौतम ! त्रय प्रकारनी योनि छेदी छे ? (तं जहा) ते आ प्रकारे (सच्चित्ता) सच्चित्त (अच्चित्ता) अच्चित्त (मीसिया) मिश्र

योनिः मिश्रिता योनिः ? गौतम ! नो सचित्ता योनिः अचित्ता योनिः, नो मिश्रिता योनिः, असुरकुमाराणां भदन्त ! किं सचित्ता योनिः, अचित्ता योनिः, मिश्रिता योनिः ? गौतम ! नो सचित्ता योनिः, अचित्ता योनिः, नो मिश्रिता योनिः, एवं यावत् स्तनितकुमाराणाम्, पृथिवीकायिकानां भदन्त ! किं सचित्ता योनिः, अचित्ता योनिः, मिश्रिता योनिः ? गौतम ! सचित्ता योनिः, अचित्ता योनिः, मिश्रितापि योनिः, एवं यावत् चतुरिन्द्रियाणाम्,

(अचित्ता) अचित्त (मीसिया) मिश्र

(नेरइया णं भंते ! किं सचित्ता जोणी, अचित्ता जोणी, मीसिया जोणी) भगवन् ! नारकों की योनि क्या सचित्त होती है, अचित्त होती है या मिश्र अर्थात् सचित्ताचित्त होती है ? (गोयमा ! नो सचित्ता जोणी, अचित्ता जोणी, नो मीसिया जोणी) हे गौतम ! सचित्तयोनि नहीं होती, अचित्तयोनि होती है, मिश्रयोनि नहीं होती (असुरकुमाराणं भंते ! किं सचित्ता जोणी, अचित्ता जोणी, मीसिया जोणी ?) भगवन् ! असुरकुमारों की क्या सचित्तयोनि, अचित्त योनि या मिश्रयोनि होती है ? (गोयमा ! नो सचित्ता जोणी, अचित्ता जोणी नो मीसिया जोणी) हे गौतम ! सचित्तयोनि नहीं होती, अचित्तयोनि होती है, मिश्रयोनि नहीं होती (एवं थणियकुमाराणं) इसी प्रकार स्तनितकुमारों तक (पुढविकाइया णं भंते ! किं सचित्ता जोणी, अचित्ता जोणी, मीसिया जोणी ?) भगवन् ! पृथिवीकायिकों की क्या सचित्तयोनि होती है ? अचित्तयोनि होती है ? या मिश्रयोनि होती है ? (गोयमा ! सचित्ता जोणी, अचित्ता जोणी, मीसिया वि जोणी) हे गौतम ! सचित्त योनि, अचित्तयोनि और मिश्रयोनि भी होती

(नेरइयाणं भंते ! किं सचित्ता जोणी, अचित्ता जोणी, मीसिया जोणी) हे भगवन् ! नारकोनी येनि शु सचित्त होय छे ? अचित्त होय छे ? अगर मिश्र अर्थात् सचित्ताचित्त होय छे । (गोयमा ! नो सचित्ता जोणी अचित्ता जोणी, नो मीसिया जोणी) हे गौतम ! सचित्त येनि नहि, अचित्त येनि होय छे मिश्र येनि पणु नहि

(असुरकुमाराणं भंते ! किं सचित्ता जोणी अचित्ता जोणी, मीसिया जोणी ?) हे भगवन् ! असुरकुमारेनी शु सचित्तयेनि, अचित्तयेनि अगर मिश्रयेनि होय छे ? (गोयमा ! नो सचित्ता जोणी, अचित्ता जोणी नो मीसिया जोणी) हे गौतम ! सचित्त येनि नथी होती, अचित्त येनि होय छे, मिश्र येनि नथी होती (एवं थणियकुमाराणं) ऐसे प्रकारे स्तनितकुमारे सुधी

(पुढविकाइयाणं भंते ! किं सचित्ता जोणी, अचित्ता जोणी, मीसिया जोणी ?) हे भगवन् ! पृथ्वीकायिकोनी शु सचित्त येनि होय छे ? अचित्तयेनि होय छे ? अगरतो मिश्र येनि होय छे (गोयमा ! सचित्ता जोणी, अचित्ता जोणी, मीसिया वि जोणी) हे गौतम ! सचित्त येनि, अचित्तयेनि, मिश्र येनि पणु होय छे (एवं जाव चतुरिन्द्रियाणं) ऐसे प्रकारे औ-

संमूर्च्छिमपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानां संमूर्च्छिममनुष्याणाञ्च एवञ्चैव, गर्भव्युत्क्रान्तिक पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानां, गर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्याणाञ्च नो सचित्ता, नो अचित्ता, मिश्रिता योनिः, वानव्यन्तरज्योतिष्कवैमानिकरणां यथा असुरकुमाराणाम्, एतेषां खलु भदन्त ! जीवानां सचित्तयोनीनाम् अचित्तयोनीनाम् मिश्रयोनिकानाम् अयोनिकानाञ्च कतरे कतरेभ्योऽल्पावा, बहुका वा, तुल्या वा, विशेषाधिका वा ? गौतम ! सर्वस्तोकाः जीवा मिश्रयोनिकाः, अचित्तयोनिका असंख्येयगुणाः, अयोनिका अनन्तगुणाः, सचित्तयोनिका अनन्तगुणाः ॥ सू० २ ॥

है (एवं जाव चउरिंदियाणं) इसी प्रकार यावत् चौइन्द्रियों तक (संमुच्छिमपंचिंदियतिरिक्खजोणिया णं) संमूर्च्छिम पंचेन्द्रिय तिर्यचों की (संमुच्छिममणुस्साण य एवं चेव) और संमूर्च्छिम मनुष्यों की भी इसी प्रकार (गवभवक्कंतिय पंचिंदियतिरिक्खजोणिया णं) गर्भज पंचेन्द्रिय तिर्यचों की (गवभवक्कंतिय मणुस्साण य (और गर्भज मनुष्यों की (नो सचित्ता, नो अचित्ता, मीसिया जोणी) सचित्त नहीं, अचित्त नहीं, मिश्रयोनि होती है (वाणमंतर जोइसिय वेमाणिया णं जहा असुरकुमाराणं) वानव्यन्तर, ज्योतिष्क और वैमानिकों की जैसे असुरकुमारों की ।

(एएसि णं भंते ! जीवाणं सचित्तजोणीणं, अचित्त जोणीणं, मीसजोणीणं अजोणीण य कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा, बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा ?) भगवान् ! इन सचित्तयोनिक, अचित्तयोनिक और मिश्रयोनिक तथा अयोनिकों में कौन किससे अल्प, बहुत, तुल्य अथवा विशेषाधिक हैं ? (गोयमा ! सव्वत्थोवा जीवा मीसजोणिया) 'गौतम ! सब से कम मिश्रयोनिक जीव हैं (अचित्तजोणिया असंखेज्जगुणा) अचित्तयोनिक असंख्यातगुणा हैं (अजोणिया

धन्द्रियो सुधी (संमुच्छिम पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं) संमूर्च्छिम पञ्चेन्द्रिय तिर्यथोनी (संमुच्छिममणुस्साणय एवं चेव) अने संमूर्च्छिम मनुष्योनी पणु अे ज प्रधारे (गवभवक्कंतियपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं) गर्भज पञ्चेन्द्रिय तिर्यथोनी (गवभवक्कंतियमणुस्साण य) अने गर्भज मनुष्योनी (नो सचित्ता. नो अचित्ता, मीसिया जोणी) सचित्त नही अचित्त नही, मिश्रथोनि होय छे (वाणमंतरजोइसियवेमाणियाणं असुरकुमाराणं) वानव्यन्तरज्योतिष्क अने वैमानिकोनी जेम असुरकुमारोनी थोनिना संप्रधमां पणु समज्वु'.

(एएसिणं भंते ! जीवाणं सचित्तजोणीणं अचित्तजोणीणं, मीसजोणीण य अजोणीण य कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा ?) हे भगवन् ! आ सचित्त योनिक, अचित्तयोनिक अने मिश्रथोनिक तथा अथोनिकोमां कोणु कोनाथी अल्प, धणु तुल्य अथवा विशेषाधिक छे ? (गोयमा ! सव्वत्थोवा जीवा मीसजोणिया,) हे गौतम ! अधाथी कोछ मिश्र थोनिक थुव छे (अचित्तजोणिया असंखेज्जगुणा) अचित्त थोनिक

ટીકા-અથ પુનરપિ પ્રકારાન્તરેણ યોનીરેવ પ્રરૂપયિતુમાદ્-‘કઙ્કવિદ્વા ણં મંતે ! જોળી પ્ણત્તા?’ ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-હે મદન્ત ! કતિવિદ્યા-ક્રિયત્પ્રકારા સ્વલુ યોનિઃ-ઉત્પત્તિસ્થાનમ્ પ્રજ્ઞસા-પ્રરૂપિતા ? મગવાન્ આદ્-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘તિવિદ્યા જોળી પ્ણત્તા’ ત્રિવિદ્યા યોનિઃ પ્રજ્ઞસા, ‘તં જદ્વા-સચિત્તા, અચિત્તા, મીસિયા’ તદ્વથા-સચિત્તા-અચિત્તા, મિશ્રિતા ચ, તત્ર જીવપ્રદેશસમ્બદ્ધા સચિત્તા યોનિઃ, સર્વથા જીવરહિતા અચિત્તા યોનિઃ, જીવરહિતા રહિતસ્વરૂપા મિશ્રિતા યોનિરુચ્યતે, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ ‘નેરડયાણં મંતે ! કિં સચિત્તા જોળી, અચિત્તા જોળી મીસિયા જોળી ?’ હે મદન્ત ! નૈરયિકાણાં કિં સચિત્તા યોનિ ભવતિ ? કિં વા અચિત્તા યોનિભવતિ ? કિં વા મિશ્રિતા-સચિત્તાઽચિત્તયુક્તા યોનિ ભવતિ ? મગવાન્ આદ્-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘નો સચિત્તા જોળી, અચિત્તા જોળી, નો મીસિયા જોળી’ નૈરયિકાણાં નો સચિત્તા યોનિ ભવતિ, અપિ તુ અચિત્તા યોનિ ભવતિ, નાપિ મિશ્રિતા યોનિ અણંતગુણા) અયોનિક અનન્તગુણા હૈં (સચિત્ત જોળિયા અણંતગુણા) સચિત્ત-યોનિક અનન્તગુણા હૈં ।

ટીકાર્થ-પ્રકારાન્તર સે પુનઃ યોનિયૌં કી પ્રરૂપણા કી જાતી હૈ-શ્રીગૌતમ-સ્વામી-હે મગવાન્ ! યોનિ કિતને પ્રકાર કી કહી ગઈ હૈ ? મગવાન્-હે ગૌતમ ! ત્રીન પ્રકાર કી યોનિ કહો હૈ, વહ હસ પ્રકાર સચિત્ત, અચિત્ત ઓર મિશ્ર । જીવ પ્રદેશૌં સે સમ્બદ્ધયોનિ સચિત્ત, સર્વથા જીવરહિત યોનિ અચિત્ત ઓર ઉભય સ્વરૂપવાલી યોનિ મિશ્ર કહલાતી હૈ ।

શ્રીગૌતમસ્વામી-હે મગવાન્ નારક જીવૌં કી યોનિ સચિત્ત હોતી હૈ યા અચિત્ત, અથવા મિશ્ર-સચિત્તાચિત્ત ?

મગવાન્-ગૌતમ ! નારકૌં કી યોનિ સચિત્ત નહીં હોતી, કિન્તુ અચિત્ત હોતી હૈ, મિશ્ર નહીં હોતી । નારકૌં કે ઉપપાતક્ષેત્ર સચિત્ત અર્થાત્ સજીવ નહીં

અસ ખ્યાતગણા છે. (અજોળિયા અણંતગુણા) અયોનિક અનન્તગણા છે (સચિત્તજોળિયા અણંતગુણા) સચિત્તયોનિક અનન્તગણા છે

ટીકાર્થ-પ્રકારાન્તરે કરી યોનિયોની પ્રરૂપણા કરાય છે

શ્રી ગૌતમસ્વામી :-હે ભગવન્ ! યોનિ કેટલા પ્રકરની કહેલી છે ?

શ્રી ભગવાન્ :-હે ગૌતમ ! ત્રણ પ્રકરની યોનિ કહેલી છે તે આ પ્રકારે છે,-સચિત્ત, અચિત્ત અને મિશ્ર. જીવપ્રદેશોથી સમ્બદ્ધયોનિ સચિત્ત, સર્વથા જીવ રહિત યોનિ અચિત્ત અને ઉભય સ્વરૂપવાળી યોનિ મિશ્ર કહેવાય છે

શ્રી ગૌતમ :-હે ભગવન્ ! નારક જીવોની યોનિ સચિત્ત હોય છે. અગર અચિત્ત અથવા મિશ્ર-સચિત્તાચિત્ત ?

શ્રી ભગવાન્ :-હે ગૌતમ ! નારકોનીયોનિ સચિત્ત નથી હોતી, પણ અચિત્ત હોય છે, મિશ્ર પણ નથી હોતી, નારકોના ઉપપાત ક્ષેત્ર સચિત્ત અર્થાત્ સજીવ નથી હોતાં

भवति, तथा च नैरयिकाणामुपपातक्षेत्रं न केनचिद् जीवेन परिगृहीतं सम्बद्धं वा वर्तते अतस्तेषां केवलम् अचित्तैव योनि भवति, सूक्ष्मैकेन्द्रियाणां सकललोकव्यापित्वेऽपि तेषां प्रदेशैरुपपातक्षेत्रपुद्गलानां परस्परानुगमसंबद्धत्वाभावात्, अचित्तैव तेषां योनिरवसेया, गौतमः पृच्छति—‘असुरकुमाराणं भन्ते ! किं सचित्ता जोणी, अचित्ता जोणी मीसिया जोणी ?’ हे भदन्त ! असुरकुमाराणां किं सचित्ता योनि भवति ? किं वा अचित्ता योनि भवति ? किं वा मिश्रिता योनि भवति ? भगवान् आह—‘गोयमा !’ हे गौतम ! ‘नो सचित्ता जोणी, अचित्ता जोणी, नो मीसिया जोणी’ असुरकुमाराणां नो सचित्ता योनि भवति, अपि तु अचित्ता योनि भवति, नो वा मिश्रिता योनि भवति, असुरकुमाराणामपि उपपातक्षेत्रस्य केनापि जीवेन परिगृहीतत्वाभावेन तेषामचित्तैव योनिः, ‘एवं जाव थणियकुमाराणं’ एवम्—असुरकुमाराणामिव यावत्—नागकुमाराणां सुवर्णकुमाराणाम्, अग्निकुमाराणाम्, विद्युत्कुमाराणाम्, उदधिकुमाराणाम्, द्वीपकुमाराणाम्, दिक्कुमाराणाम्, पवनकुमाराणां, स्तनितकुमाराणामपि नो होते, अतएव उनकी अचित्तयोनि ही कही है । यद्यपि सूक्ष्म एकेन्द्रिय जीव समस्त लोकाकाश में व्याप्त हैं, तथापि उनके कारण नारकों के उपपातक्षेत्र सचित्त नहीं कहलाते, क्यों कि उनमें परस्परानुगम संबंध नहीं है, अर्थात् वे उपपातक्षेत्र उन जीवों के शरीर नहीं हैं ।

श्रीगौतमस्वामी—हे भगवन् ! असुरकुमारों की योनि सचित्त होती है, अचित्त होती है अथवा मिश्र होती है ?

भगवान्—हे गौतम ! असुरकुमारों की योनि सचित्त नहीं होती, अचित्त होती है, मिश्र भी नहीं होती, क्यों कि असुरकुमारों के उपपातक्षेत्र किसी जीव के द्वारा परिगृहीत नहीं होते । इसी प्रकार स्तनितकुमारों तक जानना चाहिए, अर्थात् नागकुमारों, सुवर्ण कुमारों, अग्निकुमारों, विद्युत्कुमारों, उदधिकुमारों, द्वीप कुमारों, दिशा कुमारों, पवनकुमारों और स्तनितकुमारों की भी अचित्त

तेथी न तेओनी अचित्त योनि न कही छे. अर्थात् सञ्जव नथी होता, तेथी न तेओनी अचित्त योनि न कही छे. अर्थात् सूक्ष्म एकेन्द्रिय एव समस्त लोकाकाशमां व्याप्त छे, तथापि तेमना कारणे उपपात क्षेत्र सचित्त नथी कहैवाता, केमके तेमना परस्परानुगम संबन्ध नथी, अर्थात् ते उपपात क्षेत्र ओ एवेना शरीर नथी.

श्री गौतमस्वामी :—हे भगवन् ! असुरकुमारोनी योनी सचित्त होय छे अचित्त होय छे अथवा मिश्र होय छे ?

श्री भगवान्—हे गौतम ! असुरकुमारोनी योनि सचित्त नथी होती, अचित्त होय छे, मिश्र नथी होती, केमके असुरकुमारोना उपपात क्षेत्र केध एव द्वारा परिगृहीत नथी थता, ओन प्रकारे स्तनितकुमारो सुधी जणुवु जेधये. अर्थात् नागकुमारो, सुवर्ण कुमारो, अग्निकुमारो, विद्युत्कुमारो, उदधिकुमारो, द्वीपकुमारो, दिशाकुमारो, पवनकुमारो

સચિત્તા યોનિઃ, નો વા મિશ્રિતા યોનિઃ, અપિ નુ અચિત્તૈવ યોનિ ઋવતિ, ગૌતમઃ પૂછતિ-
 ‘પૃથ્વીકાયાણાં યંતે ! કિં સચિત્તા જોળી, અચિત્તા જોળી, મીસિયા જોળી ?’ હે ભગવન્ !
 પૃથ્વીકાયાિકાનાં કિં સચિત્તા યોનિ ઋવતિ ? કિં વા અચિત્તા યોનિ ઋવતિ ? કિં વા
 મિશ્રિતા યોનિ ઋવતિ ? ભગવાન્ આદ-‘મોદતા !’ હે ગૌતમ ! ‘અચિત્તા જોળી, અચિત્તા
 જોળી, મીસિયા વિ જોળી’ પૃથ્વીકાયાિકાનાં સચિત્તાપિ યોનિ ઋવતિ, અચિત્તાપિ યોનિ
 ઋવતિ, મિશ્રિતાપિ યોનિ ઋવતિ, પૃથ્વીકાયાિકાનામુપપાતક્ષેત્રસ્ય જીવઃ પરિગૃહીતત્વેના પરિ-
 ગૃહીતત્વેના ચોભયસ્વભાવત્વાચ્ચ ત્રિવિદ્યાપિ પ્રાગુક્તા યોનિ ઋવતિ, ‘ગદ્ગં જાત્ર નડન્દિધિયાણં’
 એવમ્-પૃથ્વીકાયાિકાનામિવ યાવત્-અપ્કાયાિકતેજઃ કાયાિકદ્વાયુકાયાિકદનસ્પતિકાયાિકાનાં
 દ્વીન્દ્રિયાણાં ત્રીન્દ્રિયાણાં ચતુરિન્દ્રિયાણાંચ સચિત્તાઽપિ અચિત્તાપિ, મિશ્રિતાઽપિ ચ યોનિ
 રચસેયા, ‘સંમૂર્ચ્છિમતિરિક્ષજોળિયાણં, સંમૂર્ચ્છિમમણુસ્તાણ ચ એવ ચેવ’ સંમૂર્ચ્છિમતિર્યચોનિ-
 કાનાં, સંમૂર્ચ્છિમમણુપ્યાણાંચ એવચ્ચૈવ-પૃથ્વી કાયાિકાનામિવ સચિત્તાઽપિ, અચિત્તાપિ, મિશ્રિ-
 તાપિ ચ યોનિ ઋવતિ, એતેપામપિ પ્રાગુક્તસંમૂર્ચ્છિમમણુપ્યપર્યન્તાનામુપપાતક્ષેત્ર જીવપ્રદેશઃ
 પરિગૃહીતમપરિગૃહીતચોભયસ્વભાવચ્ચ ઋવતીતિ તેપામપિ પ્રાગુક્ત ત્રિવિદ્યાપિ યોનિ રચસેયા,
 યોનિ હી હોતી હૈ ।

શ્રીગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! પૃથ્વીકાયાિક જીવોં કી યોનિ સચિત્ત હોતી
 હૈ, અચિત્ત હોતી હૈ અથવા મિશ્ર હોતી હૈ ?

ભગવાન્-હે ગૌતમ ! પૃથ્વીકાયાિકોં કી યોનિ સચિત્ત ભી હોતી હૈ, અચિત્ત
 ભી હોતી હૈ ઓર મિશ્ર ભી હોતી હૈ, ક્યોં કિ પૃથ્વીકાયાિકોં કે ઉપપાતક્ષેત્ર
 જીવોં દ્વારા પરિગૃહીત ભી હોતે હૈં, અપરિગૃહીત ભી-હોતે હૈં ઓર ઉભયરૂપ ભી
 હોતે હૈં । ઇસી પ્રકાર અપ્કાયાિકોં, તેજસ્કાયાિકોં, વાયુકાયાિકોં, વનસ્પતિકાયા-
 કોં, દ્વીન્દ્રિયોં, ત્રીન્દ્રિયોં ઓર ચૌદ્વિન્દ્રિયોં કી ભી તીનોં પ્રકાર કી યોનિ હોતી
 હૈ । સંમૂર્ચ્છિમ પંચેન્દ્રિયતિર્યચોં ઓર સંમૂર્ચ્છિમ મણુપ્યોં કી ભી ઇસી પ્રકાર
 સચિત્ત, અચિત્ત ઓર મિશ્ર-તીનોં તરહ કી યોનિ હોતી હૈ । ક્યોં કિ ઇન સવ

અને સ્તનિતકુમારોની પણ અચિત્તયોનિ હોય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી -હે ભગવન્ ! પૃથ્વીકાયાિક ઓવોની યોનિ સચિત્ત હોય છે.અચિત્ત
 હોય છે અથવા મિશ્ર હોય છે ?

શ્રી ભગવાન્ :-હે ગૌતમ ! પૃથ્વીકાયાિકોની યોનિ સચિત્ત પણ હોય છે. અચિત્ત પણ
 હોય છે અને મિશ્ર પણ હોય છે. કેમકે પૃથ્વીકાયાિકોના ઉપપાત ક્ષેત્ર ઓવો દ્વારા પરિ-
 ગૃહીત પણ હોય છે. અપરિગૃહીત પણ હોય છે અને ઉભય રૂપ પણ હોય છે. એ પ્રકારે
 અપ્કાયાિકો, તેજસ્કાયાિકો, વાયુકાયાિકો, વનસ્પતિકાયાિકો. દ્વીન્દ્રિયો, ત્રીન્દ્રિયો અને ચતુરિ-
 ન્દ્રિયોની પણ ત્રણ પ્રકારની યોનિ હોય છે સંમૂર્ચ્છિમ પંચેન્દ્રિય તિર્યચો અને સંમૂ-
 ર્ચ્છિમ મણુપ્યોની પણ એ રીતે સચિત્ત, અચિત્ત અને મિશ્ર ત્રણે જાતની યોનિ હોય છે.

‘ગર્ભવક્ત્રકંતિયપંચિદિયતિરિક્ષજોણિયાણં’ ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિકપશ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાનામ્
 ગર્ભવક્ત્રકંતિયમણુસ્સાણ ય નો સચિત્તા, નો અચિત્તા મીસિયા જોણી’ ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક
 મનુષ્યાણાશ્ચ નો સચિત્તા યોનિઃ, નો વા અચિત્તા યોનિઃ અપિ તુ મિશ્રિતા યોનિ
 ભવતિ, ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિકપશ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાનાં ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિકમનુષ્યાણાશ્ચોત્પત્તિક્ષેત્રે
 અચિત્તાનામપિ શુક્રશોણિતાદિપુદ્ગલાનાં સત્ત્વેન તેષાં મિશ્રિતૈવ યોનિરિતિ વોધ્યમ્, ‘વાન-
 વંતરજોઽસિયવેમાણિયાણં જહા અસુરકુમારાણં’ વાનવ્યન્તરજ્યોતિષ્કવૈમાનિકાનાં યથા
 અસુરકુમારાણાં નો સચિત્તા નો વા મિશ્રિતા અપિ તુ અચિત્તા યોનિરુક્તા તથૈવ વક્તવ્યા,
 ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘एएसि णं भंते ! जीवाणं सचित्तजोणीणं’ हे भदन्त ! एतेषां खलु
 पूर्वोक्तानां जीवानाम्, सचित्तयोनीनाम्, ‘अचित्तजोणीणं’ अचित्तयोनीनाम् ‘मीसजो-
 णीणं’ मिश्रयोनिकानाम् ‘अजोणीणय’ अयोनीनाશ્ચ मध्ये ‘कयरेकयरेहिंतो अप्पा वा,
 बहुया वा, तुल्ला वा, विसेसाहिया वा कतरे कतरेभ्योल्पा वा, बहुका वा, तुल्या वा
 विशेषाधिका वा भवन्ति ? भगवान् आह-‘गोयमा !’ हे गौतम ! ‘सव्यस्थोवा जीवा

કે ઉપપાતક્ષેત્રે સજીવ નિર્જીવ ઓર ઉભયરૂપ હોતે હૈં । ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય
 તિર્યચોં કી તથા ગર્ભજ મનુષ્યોં કી યોનિ સચિત્ત નહીં હોતી, અચિત્ત નહીં
 હોતી હૈ, કિન્તુ મિશ્ર-સચિત્તાચિત્ત યોનિ હી હોતી હૈ, ક્યોં કિ ઉનકે ઉત્પત્તિ
 ક્ષેત્રે મેં અચિત્ત બી શુક્ર શોણિત આદિ કે પુદ્ગલ હોતે હૈં, અતઃઉવ ઉનકી
 યોનિ મિશ્ર હી સમજની ચાહિએ ।

વાનવ્યન્તર, જ્યોતિષ્ક ઓર વૈમાનિકોં કી યોનિ અસુરકુમારોં કે સમાન
 હોતી હૈ, અર્થાત્ અચિત્ત યોનિ હોતી હૈ, સચિત્ત ઓર મિશ્ર નહીં હોતી ।

શ્રીગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! પૂર્વોક્ત સચિત્ત યોનિવાલે, અચિત્ત યોનિ-
 વાલે, મિશ્રયોનિ વાલે તથા અયોનિક જીવોં મેં કૌન કિસ સે અલ્પ, બહુત,
 તુલ્ય અથવા વિશેષાધિક હૈં ?

ભગવાન્-ગૌતમ ! સવ સે કમ મિશ્રયોનિ વાલે જીવ હૈ ક્યોં કિ મિશ્ર-

કેમકે એ બધાના ઉપપાત ક્ષેત્ર પણ સજીવ નિર્જીવ અને ઉભય રૂપ હોય છે. ગર્ભજ
 પંચેન્દ્રિય તિર્યચોની તથા ગર્ભજ મનુષ્યોની યોનિ સચિત્ત નથી હોતી અચિત્ત પણ નથી
 હોતી પણ મિશ્ર સચિત્તાચિત્ત યોનિ હોય છે કેમકે તેમના ઉત્પત્તિ ક્ષેત્રમાં અચિત્ત પણ
 શુક્ર શોણિત આદિના પુદ્ગલ હોય છે તેથી જ તેમની યોનિ મિશ્ર જ સમજવી જોઈએ.

વાનવ્યન્તર જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિકોની યોનિ અસુરકુમારોના સમાન હોય છે
 અર્થાત્ અચિત્ત જ યોનિ હોય છે, સચિત્ત અને મિશ્ર નથી હોતી.

શ્રી ગૌતમસ્વામી :-હે ભગવન્ ! પૂર્વોક્ત સચિત્ત યોનિવાળા અચિત્ત યોનિવાળા
 અને મિશ્ર યોનિવાળા તથા અયોનિક જીવોમાં કોણ કોનાથી, અલ્પ, ઘણા, તુલ્ય અથવા
 વિશેષાધિક છે ?

મીસજોણિયા' સર્વસ્તોકાઃ-સર્વેભ્યોઽલ્પાઃ, જીવા મિશ્રયોનિકા ભવન્તિ, ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક પૃથ્વેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાનાં ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિકમનુષ્યાણાંચૈવ મિશ્રયોનિકત્વાત્ સર્વસ્તોકત્વં વોધ્યમ્, તેભ્યઃ-‘અચિત્તજોણિયા અસંખ્યેજ્જગુણા’ અચિત્તયોનિકાઃ અસંખ્યેયગુણા ભવન્તિ, નૈરયિકાણાં દેવાનાં કતિપયાનાશ્ચ પ્રત્યેકં પૃથિવીકાયિકાષ્કાયિકતેજઃકાયિક-વાયુકાયિકપ્રત્યેકવનસ્પતિકાયિકવિકલેન્દ્રિયસંમૂર્છિમપૃથ્વેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકસંમૂર્છિમમનુષ્યાણામચિત્તયોનિકત્વેનાસંખ્યેયગુણત્વમવસેયમ્, તેભ્યોઽપિ-‘અજોણિયા અણંતગુણા’ અયોનિકા અનન્તગુણા ભવન્તિ, સિદ્ધાનામયોનિકાનામનન્તત્વાત્, તેભ્યોઽપિ ‘સચિત્તજોણિયા અણંતગુણા’ સચિત્તયોનિકા અનન્તગુણા ભવન્તિ, નિગોદજીવાનાં સચિત્ત યોનિકત્વેન તેપાશ્ચ-સિદ્ધેભ્યોઽપ્યનન્તગુણત્વાદિતિ ભાવઃ ॥ સૂ. ૨ ॥

યોનિ વિશેષવક્તવ્યતા

મૂલ્મ-કઙ્કવિહાણં મંતે ! જોળી પળ્ળત્તા ? ગોયમા ! તિવિહા-જોળી પળ્ળત્તા, તં જહા-સંવુડાજોળી, વિયડાજોળી, સંવુડવિયડા-જોળી, નેરઙ્કયાણં મંતે ! કિં સંવુડાજોળી, વિયડાજોળી, સંવુડ વિયડા-જોળી ? ગોયમા ! સંવુડજોળી, નો વિયડજોળી, નો સંવુડવિયડ

યોનિ ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્યચોં ઔર ગર્ભજ મનુષ્યોં કી હી હોતી હૈં । મિશ્રયોનિ વાલોં કી અપેક્ષા અચિત્તયોનિ વાલે જીવ અસંખ્યાતગુણા અધિક હૈં, ક્યોં કિ સમસ્તદેવોં, નારકોં તથા કતિપથ પૃથ્વીકાયિકોં, અષ્કાયિકોં, તેજઃ કાયિકોં, વાયુકાયિકોં, વનસ્પતિકાયિકોં, વિકલેન્દ્રિયોં, સંમૂર્છિમ પંચેન્દ્રિય તિર્યચોં તથા સંમૂર્છિમ મનુષ્યોં કી યોનિ અચિત્ત હોતી હૈં । અચિત્તયોનિકોં કી અપેક્ષા અયોનિક અર્થાત્ સિદ્ધ જીવ અનન્તગુણા હૈં, ક્યોં કિ સિદ્ધોં કી સંખ્યા અનન્ત હૈં । અયોનિકોં કી અપેક્ષા સચિત્તયોનિક જીવ અનન્તગુણા અધિક હૈં, ક્યોં કિ નિગોદ કે જીવ સચિત્તયોનિક હોતે હૈં ઔર વે સિદ્ધોં સે ભી અનન્તગુણા અધિક હૈં ॥સૂ. ૨॥

શ્રી ભગવાન્ :-હે ગૌતમ ! બધાથી ઓછા મિશ્ર યોનિવાળા છવ છે કેમકે, મિશ્ર યોનિ ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્યચો અને ગર્ભજ મનુષ્યોની જ હોય છે. મિશ્રયોનિવાળાની અપેક્ષાએ અચિત્ત યોનિવાળા છવ અસંખ્યાતગુણા અધિક છે, કેમકે સમસ્ત દેવો, નારકો તથા કતિપથ પૃથ્વીકાયિકો, અષ્કાયિકો, તેજઃકાયિકો, વાયુકાયિકો, વનસ્પતિકાયિકો, વિકલેન્દ્રિયો, સંમૂર્છિમ પંચેન્દ્રિય તિર્યચો તથા સંમૂર્છિમ મનુષ્યોની યોનિ અચિત્ત હોય છે. અચિત્ત યોનિકોની અપેક્ષાએ અયોનિક અર્થાત્ સિદ્ધ છવ અનન્તગુણા છે. કેમકે સિદ્ધોની સંખ્યા અનન્ત છે. અયોનિકોની અપેક્ષાએ સચિત્ત યોનિક છવ અનન્તગુણા અધિક છે કેમકે નિગોદના છવ સચિત્ત યોનિક હોય છે, અને તેઓ સિદ્ધોથી પણ અનન્ત ગુણા અધિક છે. ॥ સૂ. ૨ ॥

જોળી, એવં જાવ વણસ્સડકાડયાણં, બેંદિયાણં પુચ્છા, ગોયમા ! નો સંબુડજોળી વિયડજોળી, નો સંબુડવિયડજોળી, એવં જાવ ચડરિં-
દિયાણં, સંમુચ્છિમપંચિંદિયતિરિલ્લજોળીયાણં, સંમુચ્છિમમણુસ્સાણ ય
એવં ચેવ, ગમ્ભવકંતિયપંચિંદિયતિરિલ્લજોળીયાણં, ગમ્ભવકંતિયમણુસ્સાણ
ય નો સંબુડાજોળી, નો વિયડાજોળી, સંબુડવિયડાજોળી, વાળમંતર-
જોડિસિયવેમાણિયાણં જહા નેરડયાણં, એસિ ણં મંતે ! જીવાણં સંબુડ-
જોળિયાણં, વિયડજોળિયાણં, સંબુડ વિયડજોળિયાણં અજોળિયાણ ય
કયરે કયરેહિંતો અપ્પા વા, બહુયા વા, તુલ્લાવા, વિસેસાહિયાવા ?
ગોયમા ! સંવૃત્તયોવા જીવા સંબુડવિયડજોળિયા, વિયડજોળિયા અસંલિ-
જ્જગુણા, અજોળિયા અણંતગુણા, સંબુડજોળિયા અણંતગુણા ॥ સૂ ૩ ॥

છાયા-કૃતિવિધા લલુ મદન્ત ! યોનિઃ પ્રજ્ઞપ્તા ? ગૌતમ ! ત્રિવિધા યોનિઃ-પ્રજ્ઞપ્તા, તચથા
-સંવૃત્તા યોનિઃ, વિવૃત્તા યોનિઃ, સંવૃત્તવિવૃત્તા યોનિઃ, નૈરયિકાણાં મદન્ત ! કિં સંવૃત્તા યોનિઃ,
વિવૃત્તા યોનિઃ સંવૃત્તવિવૃત્તા યોનિઃ ? ગૌતમ ! સંવૃત્તયોનિઃ, નો વિવૃત્તયોનિઃ નો સંવૃત્તવિવૃત્તયોનિઃ,

યોનિવિશેષ કી વક્તવ્યા

શબ્દાર્થ-(કહ્વિહા ણં મંતે ! જોળી પળ્લપ્તા ?) મગવાન્ ! યોનિ કિતને
પ્રકાર કી કહી હૈ ? (ગોયમા ! તિવિહા જોળી પળ્લપ્તા) હૈ ગૌતમ ! ત્રીન પ્રકાર
કી યોનિ કહી ગઈ હૈ । (તં જહા) વહ ઇસ પ્રકાર (સંબુડા જોળી) સંવૃત્તા
અર્થાત્ ઢંકી હુઈ યોનિ (વિયડા જોળી) વિવૃત્તા યોનિ (સંબુડવિયડા જોળી)
સંવૃત્તવિવૃત્તા યોનિ ।

(નેરડયા ણં મંતે ! કિં સંબુડા જોળી, વિયડાજોળી, સંબુડવિયડા જોળી ?)
મગવાન્ ! નારક જીવોં કી યોનિ વ્યા સંવૃત્ત હોતી હૈ, વિવૃત્ત હોતી હૈ યા સંવૃત્ત

યોનિ વિશેષની વક્તવ્યતા

શબ્દાર્થ-(કહ્વિહા ણં મંતે ! જોળી પળ્લપ્તા ?) હૈ ભગવાન્ ! યોનિ કેટલા પ્રકારની
ઠહી છે ? (ગોયમા ! તિવિહા જોળી પળ્લપ્તા) હૈ ગૌતમ ! ત્રણ પ્રકારની યોનિ ઠહી છે
(તં જહા) તે આ પ્રકારે છે (સંબુડા જોળી) સંવૃત્ત અર્થાત્ ઢાંકેલી યોનિ (વિયડા જોળી) વિવૃત્ત
યોનિ (સંબુડવિયડા જોળી) સંવૃત્ત વિવૃત્ત યોનિ

(નેરડયા ણં મંતે ! કિં સંબુડા જોળી, વિયડા જોળી, સંબુડવિયડા જોળી) હૈ ભગવાન્ !
નારક જીવોની યોનિ શું સંવૃત્ત હોય છે, વિવૃત્ત હોય છે, સંવૃત્ત-વિવૃત્ત હોય છે ?

एवं यावत्-वनस्पतिकायिकानाम्, द्वीन्द्रियाणां पृच्छा, गौतम ! नो संवृतयोनिः, विवृतयोनिः, नो संवृतविवृतयोनिः, एवं यावत्-चतुरिन्द्रियाणाम्, संमूर्च्छिमपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानां संमूर्च्छिममनुष्याणाञ्च एवञ्चैव, गर्भव्युत्क्रान्तिक पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानां गर्भव्युत्क्रान्तिक-मनुष्याणाञ्च नो संवृता योनिः, नो विवृता योनिः, संवृतविवृता योनिः, वानव्यन्तरज्योतिष्क-वैमानिकानां यथा नैरयिकाणाम्, एतेषां खलु भदन्त ! जीवानां संवृतयोनीनां विवृतयोनीनां

विवृत होती है ? (गोयमा ! संवुड जोणी) गौतम ! संवृतयोनि होती है (नो वियडजोणी) विवृतयोनि नहीं होती (नो संवुडवियडजोणी) संवृतविवृतयोनि भी नहीं होती (एवं जाव वणस्सइकाइयाणं) इसी प्रकार वनस्पतिकायिकों तक (वेइंदियाणं पुच्छा ?) द्वीन्द्रियों संबंधी प्रश्न (गोयमा ! नो संवुडजोणी) गौतम ! संवृतयोनि नहीं होती (वियड जोणी) विवृतयोनि होती है (नो संवुड-वियडजोणी) संवृतविवृतयोनि नहीं होती (एवं जाव चउरिंदिया णं) इसी प्रकार यावत् चतुरिन्द्रियों तक (संमुच्छिमपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं संमुच्छिममणु-स्साणय एवं चेव) संमूर्च्छिमपंचेन्द्रियतिर्यचों और संमूर्च्छिम मनुष्यों की भी इसी प्रकार (गवभवक्कंतिय पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं) गर्भज पंचेन्द्रिय तिर्घचों की (गवभवक्कंतिय मणुस्साण य) और गर्भज मनुष्यों की (नो संवुडा जोणी, नो वियडा जोणी, संवुडवियडा जोणी) न संवृतयोनि होती है, न विवृत योनि होती हैं, किन्तु संवृतविवृतयोनि होती है (वाणमंतर जोइसियवेमाणियाणं) वान-व्यन्तर, ज्योतिष्क और वैमानिक देवों की (जहा नेरइयाणं) नारकों के समान ।

(एतेसि णं भंते ! जीवाणं संवुडजोणियाणं, वियडजोणियाणं संवुडवियड-

(गोयमा ! (संवुडजोणी) હે ગૌતમ ! સંવૃત્ત યોનિ હોય છે (ના વિવડજોણી) વિવૃત્ત યોનિ નથી હોતી (નો સંવુડા વિયડજોણી) સંવૃત્ત વિવૃત્ત યોનિ પણ નથી હોતી (એવં જાવ વણસ્સઈ-કાઈયાણં) એ પ્રકારે વનસ્પતિકાયિકો સુધી

(વેઈંદિયાણં પુચ્છા ?) દ્વીન્દ્રિયો સમ્બન્ધી પ્રશ્ન (ગોયમા ! નો સંવુડજોણી) હે ગૌતમ ! સંવૃત્ત યોનિ નથી હોતી (વિયડજોણી) વિવૃત્ત યોનિ હોય છે (નો સંવુડવિયડ-જોણી) સંવૃત્ત વિવૃત્ત યોનિ નથી હોતી (એવં જાવ ચઉરિંદિયાણં) એ પ્રકારે ચતુરિંદ્રિયો સુધી (સંમુચ્છિમપંચિંદિયતિરિક્ખજોણિયાણં, સંમુચ્છિમમણુસ્સાણ ય એવં ચેવ) સંમૂર્છિમ પંચેન્દ્રિય તિર્ઘચો અને સંમૂર્છિમ મનુષ્યોના પણ એ પ્રકારે (ગવ્ભવક્કંતિયપંચિંદિયતિરિક્ખ-જોણિયાણં) ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્ઘચોની (ગવ્ભવક્કંતિય મણુસ્સાણ ય) અને ગર્ભજ મનુષ્યોની (નો સંવુડા જોણી, નો વિયડા જોણી, સંવુડવિયડા જોણી) ન સંવૃત્ત યોનિ હોય છે ન વિવૃત્ત યોનિ હોય છે, પણ સંવૃત્ત વિવૃત્ત યોનિ હોય છે (વાણમંતરજોઈસિયવેમાણિયાણં) વાનવ્યન્તર, જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિક દેવોની વક્તવ્યતા (જહા નેરઈયાણં) નારકોના સમાન (એસિંગે ભંતે ! જીવાણં સંવુડજોણિયાણં, વિયડજોણિયાણં સંવુડવિયડાજોણિયાણં અજો-

સંવૃતવિવૃતયોનિકાનામ્ અયોનિકાનાશ્ચ કતરેકતરેભ્યોડ્લપા વા, વહુકા વા, તુલ્યા વા, વિશેષાધિકા વા ? ગૌતમ ! સર્વસ્તોકાઃ જીવાઃ સંવૃતવિવૃતયોનિકાઃ, વિવૃતયોનિકા અસંખ્યે-યગુણાઃ, અયોનિકાઃ અનન્તગુણાઃ, સંવૃતયોનિકાઃ અનન્તગુણાઃ ॥ સૂ. ૦ ૩ ॥

ટીકા-અથ પુનરપિ વિશેષરૂપેણ જ્ઞાનાર્થે પ્રકારાન્તરેણ યોનિરેવ પ્રરૂપયિતુમાહ-‘કઙ્ઘિ-હાણં મંતે ! જોણી પળ્લતા ?’ હે મદન્ત ! કતિ વિધા સ્થલુ યોનિઃ પ્રજ્ઞપ્પા ? મગ્ગવાન્ આહ-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘તિવિહા જોણી પળ્લતા’ ત્રિવિધા યોનિઃ પ્રજ્ઞપ્પા, ‘તં જહા-સંબુહા-જોણી, વિયહા જોણી, સંબુહવિયહા જોણી’ તદ્વથા-સંવૃતા યોનિઃ, વિવૃતા યોનિઃ, સંવૃતવિવૃતા યોનિઃ, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘નેરઙ્ગ્યાણં મંતે ! કિં સંબુહા જોણી, વિયહા જોણી, સંબુહવિયહા-જોણી ?’ હે મદન્ત ! નૈરયિકાણાં કિં સંવૃતા-આચ્છાદિતા અન્તર્હિતા इत्यर्थः યોનિર્ભવતિ ?

જોણિયાણં અજોણિયાણ ચ) હે મગવન્ ! इन संवृतयोनिर्को विवृतयोनिर्को, संवृत विवृतयोनिर्को और अयोनिर्को में से (कयरे कयरेहिंतो) कौन किससे (अप्पा वा, वहुया वा, तुल्ला वा. विसेमाहिया वा ?) अल्प, बहुत तुल्य अथवा विशेषाधिक है ? (गोयमा !) हे गौतम ! (संवृत्योवा जीवा संबुहवियहजोणिघा) सब से कम जीव संवृतविवृतयोनिक कहे हैं (वियहजोणिघा असंखिज्जगुणा) विवृतयोनिक असंख्यातगुणा हैं (अजोणिघा-अणंतगुणा) अयोनिक अनन्तगुणा हैं (संबुहजोणिघा अणंतगुणा) संवृतयोनिक अनन्तगुणा हैं ।

ટીકાર્થ-અવ પ્રકારાન્તર સે પુનઃ યોનિયોં કો સમજ્ઞાને કે લિષ્ટ કહતે હૈં-શ્રીગૌતમસ્વામી-હે મગવન્ ! યોનિયાં કિતને પ્રકાર કી કહી હૈં ? મગવાન્-હે ગૌતમ ! યોનિયાં ત્રીન પ્રકાર કી કહી હૈં, વે હસ પ્રકાર-સંવૃતયોનિ, વિવૃતયોનિ ઓર સંવૃત વિવૃતયોનિ ! ગૌતમસ્વામી હે મગવન્ ! નારક જીવોં કી

ગિયાણ ચ) હે ભગવન્ આ સંવૃત્ત યોનિકો, વિવૃત્તયોનિકો, સંવૃત્ત વિવૃત્ત યોનિકો અને અયોનિકોમા (કયરે કયરેહિંતો) કોણુ કોનાથી (અપ્પા વા વહુયા વા તુલ્લા વા વિસેમા-હિયા વા) અલ્પ ઘણા, તુલ્ય અથવા વિશેષાધિક છે ?

(ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (સંવૃત્યોવા જીવા સંબુહવિયહજોણિયા) અધાથી ઓછા જીવ સંવૃત્ત વિવૃત્ત યોનિક છે (વિયહજોણિયા અસંખિજ્જગુણા) વિવૃત્ત યોનિક અસંખ્યાત-ગણા છે (અજોણિયા અણંતગુણા) અયોનિક અનન્તગણા છે (સંબુહજોણિયા અણંતગુણા) સંવૃત્ત યોનિક અનન્તગણા છે

ટીકાર્થ-હવે પ્રકારાન્તરે ફરી યોનિયોને સમજાવવા માટે કહે છે

શ્રી ગૌતમસ્વામી -હે ભગવન્ ! યોનિયો કેટલા પ્રકારની કહેલી છે ?

શ્રી ભગવાન્.-યોનિયો ત્રણ પ્રકારની કતી છે, તે આ પ્રકારે:-સંવૃત્તયોનિ, વિવૃત્ત યોનિ, અને સંવૃત્ત વિવૃત્ત યોનિ

શ્રી ગૌતમસ્વામી :-હે ભગવન્ ! નારક જીવોની 'શુ' સંવૃત્ત અર્થાત્ આચ્છાદિત યોનિ

કિં વા વિવૃતા અનાચ્છાદિતા વહિરુપલક્ષ્યમાણા, યોનિ ભવતિ ? કિં વા સંવૃતવિવૃતા-કિંચિ-
દનુપલક્ષ્યમાણા કિંચિદુપલક્ષ્યમાણા ચ યોનિ ભવતિ ? ભગવાન્ આહ-‘ગૌતમ !
‘સંબુડજોળી, નો વિયડજોળી, નો સંબુડવિયડજોળી, નૈરયિકાણાં સંવૃતા યોનિ ભવતિ,
નો વિવૃતા યોનિ ભવતિ, નો સંવૃતવિવૃતા યોનિ ભવતિ, તથા ચ નૈરયિકોત્પત્તિસ્થાનાનાં
નરકનિષ્કુટાનાં સંવૃતગવાક્ષસદૃશત્વાત્ નૈરયિકાણાં સંવૃતૈવ યોનિ ભવતિ, તત્રોત્પન્નાઃ સન્તો
નૈરયિકાઃ પ્રવર્દ્ધમાનમૂર્તયસ્તેભ્યઃ પતન્તિ, શીતેભ્ય ઉષ્ણેષુ, ઉષ્ણેભ્યઃ શીતેષુ ‘એવં જાવ
વળસસઙ્કાઙ્યાણં’ એવમ્-નૈરયિકાણામિવ યાવત્-અસુરકુમારાદિ ભવનપતિપૃથિવીકાયિકાપ્કા-
યિકતેજઃકાયિકવાયુકાયિકવનસ્પતિકાયિકાનાં સંવૃતા યોનિ ભવતિ, નો વિવૃતા, નો વા
સંવૃતવિવૃતા યોનિ ભવતીત્યર્થઃ, એકેન્દ્રિયાણામપિ યોનિઃ સ્પષ્ટમનુપલક્ષ્યમાણત્વાત્ સંવૃતૈવ
યોનિ ભવતિ, ‘ત્રેઙ્ગિદ્યાણં પુચ્છા’ ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-દ્વીન્દ્રિયાણાં કિં સંવૃતા યોનિઃ ? કિં

કયા સંવૃત અર્થાત્ આચ્છાદિત યોનિ હોતી હૈ, યા વિવૃત અર્થાત્ ખુલી હુઈ યા
બાહર સે સ્પષ્ટ પ્રતીત હોને વાલી યોનિ હોતી હૈ ? અથવા સંવૃતવિવૃત અર્થાત્
દોનોં પ્રકાર કી યોનિ હોતી હૈ ? ભગવાન્-હે ગૌતમ ! નારકોં કી સંવૃત-
યોનિ હોતી હૈ, વિવૃત નહીં હોતી ઓર ન સંવૃતવિવૃત હોતી હૈ । નારકોં કે
ઉત્પત્તિસ્થાન નરકનિષ્કુટ આચ્છાદિત ગવાક્ષ કે સમાન હોતે હૈં, અતઃ એવ ડનકી
યોનિ સંવૃત હી કહી હૈ । ડન સ્થાનોં મેં ઉત્પન્ન હુએ નારક શરીર સે વૃદ્ધિ કો
પ્રાપ્ત હો કર શીત સે ઉષ્ણ ઓર ઉષ્ણ સે શીત સ્થાનોં મેં ગિરતે હૈં । ડસી પ્રકાર
વનસ્પતિકાયિકોં તક સમજ્ઞના ચાહિએ, તાત્પર્ય યહ હૈ કિ અસુરકુમાર આદિ
ભવનપતિયોં, પૃથિવીકાયિકોં, અપ્કાયિકોં, તેજસ્કાયિકોં, વાયુકાયિકોં તથા
વનસ્પતિકાયિકોં કી યોનિ નારકોં કે સમાન સંવૃત હી હોતી હૈ । વિવૃત અથવા
સંવૃત વિવૃત યોનિ નહી હોતી । એકેન્દ્રિયોં કી યોનિ ભી-સ્પષ્ટ પ્રતીત ન હોને કે
કારણ સંવૃત હી હોતી હૈ ।

હોય છે અગર વિવૃત્ત અર્થાત્ ખુલેલી બહારથી સ્પષ્ટ જણાતી યોનિ હોય છે, અથવા
સંવૃત્ત વિવૃત્ત અર્થાત્ બંને પ્રકારની યોનિ હોય છે ?

શ્રી ભગવાન્.-હે ગૌતમ ! નારકોની સંવૃત્ત યોનિ હોય છે, વિવૃત્ત નથી હોતી
અને ન સંવૃત્ત-વિવૃત્ત હોય છે, નારકોના ઉત્પત્તિ સ્થાન નરક નિષ્કુટ આચ્છાદિત બાળી-
યાના સમાન હોય છે. તેથી જ તેની યોનિ સંવૃત્ત જ કહી છે. એ સ્થાનોમા ઉત્પન્ન
થયેલા નારકો શરીરથી વૃદ્ધિને પામીને શીતથી ઉષ્ણ અને ઉષ્ણથી શીત સ્થાનોમાં પડે
છે. એજ પ્રકારે વનસ્પતિકાયિકો સુધી સમજવું જોઈએ. તાત્પર્ય એ છે કે અસુરકુમાર
આદિ ભવનપતિયો, પૃથ્વીકાયિકો, અપ્કાયિકો, તેજસ્કાયિકો, વાયુકાયિકો તથા વનસ્પતિ
કાયિકોની યોનિ નારકોની સમાન સંવૃત્ત જ હોય છે. વિવૃત્ત અથવા સંવૃત્ત યોનિ નથી હોતી.
એકેન્દ્રિયોની યોનિ પણ સ્પષ્ટ પ્રતીત ન થવાને કારણે સંવૃત્ત જ હોય છે.

વા વિવૃતા યોનિઃ ? કિં વા સંવૃતવિવૃતાયોનિ ભવતિ ? इति पृच्छा, भगवान् आह—‘गोयमा !’ हे गौतम ! ‘नो संवुडजोणी, वियडजोणी, नो संवुडवियडजोणी’ द्वीन्द्रियाणां नो संवृता-योनि भवति, अपि तु विवृता योनि भवति, नो वा संवृतविवृता योनि भवति, तेपामुत्पत्ति स्थानस्य जलाशयादेः स्पष्टं समुपलभ्यमानत्वात् , ‘एवं जाव चउरिंदियाणं’ एवम्—द्वीन्द्रियाणामिव यावत्—त्रीन्द्रियाणां चतुरिन्द्रियाणां विवृता योनि भवति, नो संवृता योनि भवति नो वा संवृतविवृता योनि भवति, तेपामपि उत्पत्तिस्थानस्य जलाशयादेः स्पष्टमेवोपलभ्यमानत्वात् , ‘संमुच्छिमपंचिंदियतिरिखजोणियाणं संमुच्छिममणुस्साण य एवं चेव’ संमूर्च्छिम पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानां संमूर्च्छिममनुष्याणाञ्च एवञ्चैव—द्वीन्द्रियाणामिव विवृतैव योनि भवति, न संवृता योनि भवति, नो वा संवृतविवृता योनि भवति, ‘गवभवक्कंतियपंचिंदियति-रिखजोणियाणं गवभवक्कंतियमणुस्साण य नो संवुडा जोणी, नो वियडा जोणी, संवुडविय-डा जोणी’ गर्भव्युत्क्रान्तिकपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानां गर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्याणाञ्च नो संवृता-योनि भवति, नो वा विवृता योनि भवति, अपि तु संवृतविवृता योनि भवति, गर्भस्य संवृत-विवृतरूपत्वात् , गर्भस्य हि अन्तः स्वरूपतोऽनुपलभ्यत्वात् बहिरुदरवृद्ध्यादिनोपलक्ष्यमान-

શ્રીગૌતમસ્વામી—હે ભગવન ! દ્વીન્દ્રિયોં કી યોનિ કયા સંવૃત હોતી હૈ, વિવૃત હોતી હૈઃ અથવા સંવૃત વિવૃત હોતી હૈ ?

ભગવાન્—હે ગૌતમ ! દ્વીન્દ્રિયોં કી યોનિ સંવૃત નહીં હોતી, કિન્તુ વિવૃત હોતી હૈ, સંવૃત વિવૃત નહીં હોતી, કયોં કિ ઉનકે ઉત્પત્તિસ્થાન જલાશય આદિ સ્પષ્ટ દિશાઈ દેતે હૈં । હસી પ્રકાર અર્થાત્ દ્વીન્દ્રિયોં કી યોનિ ભી વિવૃત હોતી હૈ, સંવૃત નહીં ઓર સંવૃતવિવૃત ભી નહીં હોતી । ઉનકે ઉત્પત્તિસ્થાન જલાશય આદિ ભી સ્પષ્ટ પ્રતીત હોતે હૈં । સંમૂર્છિમ પંચેન્દ્રિય તિર્યચોં ઓર સંમૂર્છિમ મનુષ્યોં કી યોનિ ભી વિવૃત હી હોતી હૈ, સંવૃત યા સંવૃતવિવૃત નહીં હોતી । ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્યચોં ઓર ગર્ભજ મનુષ્યોં કી યોનિ સંવૃત નહીં હોતી, વિવૃત ભી નહીં હોતી, કિન્તુ સંવૃતવિવૃત હી હોતી હૈ, કયોં કિ ગર્ભજ

શ્રી ગૌતમસ્વામી :—હે ભગવન્ ! દ્વીન્દ્રિયોની યોનિ શું સંવૃત્ત હોય છે. વિવૃત્ત હોય છે અથવા સંવૃત્ત વિવૃત્ત હોય છે ?

શ્રી ભગવાન્—હે ગૌતમ ! દ્વીન્દ્રિયોની યોનિ સંવૃત્ત નથી હોતી પણ વિવૃત્ત હોય છે, સંવૃત્ત વિવૃત્ત નથી હોતી, કેમકે તેમના ઉત્પત્તિ સ્થાન જલાશય આદિ સ્પષ્ટ દેખાડે છે. એજ પ્રકારે અર્થાત્ દ્વીન્દ્રિયોની સમાન જ ત્રીન્દ્રિયો અને ચતુરિન્દ્રિયોની યોનિ પણ વિવૃત્ત હોય છે, સંવૃત્ત નહિ અને સંવૃત્ત વિવૃત્ત પણ નથી થતી તેમના ઉત્પત્તિ સ્થાન જલાશય આદિ પણ સ્પષ્ટ પ્રતીત થાય છે. સંમૂર્છિમ પંચેન્દ્રિય તિર્યચો અને સંમૂર્છિમ મનુષ્યોની યોનિ પણ વિવૃત્ત હોય છે. સંવૃત્ત અગર સંવૃત્ત વિવૃત્ત નથી થતી. ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્યચો અને ગર્ભજ મનુષ્યોની યોનિ સંવૃત્ત નથી થતી, વિવૃત્ત પણ નથી હોતી

ત્વાત્, 'વાણમંતરજોઽસિયવેમાણિયાણં જહા નેરઙ્યાણં' વાનવ્યન્તરજ્યોતિષ્કવૈમાનિકાનાં યથા નૈરયિકાણાં સંવૃતૈવ યોનિઃ પ્રતિપાદિતા તથૈવ સંવૃતૈવયોનિઃ પ્રતિપત્તવ્યા નો વિવૃતા નો વા સંવૃતવિવૃતા યોનિ રિત્યાશયઃ, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—'एएसि णं भंते ! जीवाणं संवुडजोणि-याणं' हे भदन्त ! एतेषां खलु जीवानां .संवृतयोनिकानाम् 'वियडजोणियाणं संवुडवियड-जोणियाणं अजोणियाणय' विवृतयोनिकानां संवृतविवृतयोनिकानाम् अयोनिकानाञ्च मध्ये 'कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा, विसेसाहिया वा ?' कतरे कतरेभ्योऽल्पा वा बहुका वा तुल्या वा, विशेषाधिका वा भवन्ति ? भगवान् आह—'गोयमा !' हे गौतम ! 'संव्यथोवा जीवा संवुडवियडजोणिया' सर्वस्तोकाः जीवाः संवृतविवृतयोनिका भवन्ति, गर्भव्युत्क्रान्तिकपञ्चेन्द्रियतिर्यग् योनिकमनुष्याणामेव संवृतविवृतयोनिकत्वात् 'वियडजोणिया असंखिज्जगुणा' विवृतयोनिकाः असंख्येयगुणा भवन्ति द्वीन्द्रियादि चतुरिन्द्रियपर्यन्तानां संवृतविवृतरूप होता है । वह अन्दर रहने पर स्वरूप से प्रतीत नहीं होता मगर उदर के बढ़ने आदि से बाहर से दिखाई देता है ।

વાનવ્યન્તર દેવોં, જ્યોતિષ્ક દેવોં ઔર વૈમાનિક દેવોં કી યોનિ નારકોં કી સમાન સંવૃત હી સમજના યાહિયે, વિવૃત યા સંવૃતવિવૃત નહીં ।

શ્રીગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્ ! ઇન પૂર્વોક્ત સંવૃતયોનિક, વિવૃતયોનિક ઔર સંવૃત વિવૃતયોનિક તથા અયોનિક જીવોં મેં કૌન કિસસે અલ્પ, બહુત, તુલ્ય અથવા વિશેષાધિક હૈ ?

ભગવાન્—હે ગૌતમ ! સઘ સે કમ જીવ સંવૃતવિવૃતયોનિક હૈં, કયોં કિ ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્યચ ઔર ગર્ભજ મનુષ્ય હી સંવૃતવિવૃતયોનિક હોતે હૈં । સંવૃતયોનિકોં કી અપેક્ષા વિવૃતયોનિક અસંખ્યાતગુણા હૈં, કયોં કિ દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય, સંમૂર્ઝિમ પંચેન્દ્રિય તિર્યચ ઔર સંમૂર્ઝિમ મનુષ્ય વિવૃત

પણ સંવૃત વિવૃત જ હોય છે, કેમકે ગર્ભજ સંવૃત વિવૃત રૂપ હોય છે તે અન્દર હોય ત્યારે સ્વરૂપથી પ્રતીત નથી થતા પણ ઉપરના વધવા આદિથી બહાર દેખા દે છે.

વાનવ્યન્તર દેવો, જ્યોતિષ્ક દેવો અને વૈમાનિક દેવોની યોનિ નારકોના સમાન સંવૃત જ સમજવી જોઈએ, વિવૃત અગર સંવૃત વિવૃત નહિ

શ્રી ગૌતમસ્વામી —હે ભગવન્ ! એ પૂર્વોક્ત સંવૃત યોનિક, વિવૃત યોનિક અને સંવૃત વિવૃત યોનિક તથા અયોનિક જીવોમાં કોણ કોનાથી અલ્પ, બહુત, તુલ્ય અથવા વિશેષાધિક છે ?

શ્રી ભગવાન્ —હે ગૌતમ ! બધાથી ઓછા જીવ સંવૃત વિવૃત યોનિક છે, કેમકે ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્યચ અને ગર્ભજ મનુષ્ય જ સંવૃત વિવૃત યોનિક હોય છે, સંવૃત યોનિકોની અપેક્ષાએ વિવૃત યોનિક અસંખ્યાતગુણા છે, કેમકે દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય, સંમૂર્ઝિમ પંચેન્દ્રિય તિર્યચ અને સંમૂર્ઝિમ મનુષ્ય વિવૃત યોનિક હોય છે.

સંમૂર્ચ્છિમપશ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાનાં સંમૂર્ચ્છિમમનુષ્યાણાશ્ચ વિવૃતયોનિકત્વાત્, તેભ્યોઽપિ-
'અજોણિયા અણંતગુણા' અયોનિકા અનન્તગુણા ભવન્તિ સિદ્ધાનામયોનિકાનામનન્તત્વાત્,
તેભ્યોઽપિ-સંવુદજોણિયા અણંતગુણા' સંવૃતયોનિકા અનન્તગુણા ભવન્તિ, વનસ્પતીનાં સંવૃત-
યોનિકત્વાત્ તેપાશ્ચ સિદ્ધેભ્યોઽપ્યનન્તગુણત્વાત્ ॥ સૂ. ૩ ॥

મનુષ્યયોનિ વિશેષવક્તવ્યતા

મૂલમ્—કઙ્ગવિહાણં ભંતે ! જોળી પળ્ણત્તા ? ગોયમા ! તિવિહા જોળી
પળ્ણત્તા તં જહા—કુમ્મુળ્ણયા, સંઘાવત્તા, વંસીપત્તા, કુમ્મુળ્ણયાણં જોળી
ઉત્તમપુરિસમાઝ્ઞં, કુમ્મુળ્ણયાણં જોળીઉત્તમપુરિસાગમ્ભેવક્કમંતિ, તં
જહા—અરહંતા, ચક્કવટ્ટી, બલદેવા, વાસુદેવા, સંઘાવત્તા ણં જોળી ઇત્થી
રયણસ્સ, સંઘાવત્તાણ જોળીઉત્તમવે જીવા ય પોગ્ગલા ય વક્કમંતિ, વિઙ્-
ક્કમંતિ, ચયંતિ, ઉવચયંતિ, નો ચેવ ણં ણિપ્પજ્ઞંતિ, વંસીપત્તાણં જોળી
પિહુજણસ્સ, વંસીપત્તાણં જોળીઉત્તમવે પિહુજણે ગમ્ભે વક્કમંતિ, ઇતિ પળ્ણ-
વણાણ નવમં જોળીપદં સમત્તં ॥ સૂ. ૪ ॥

છાયા—કતિવિધાઃ સ્વલુ ભદન્ત ! યોનિઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ ? ગૌતમ ! ત્રિવિધા યોનિઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ,
તથથા—કૂર્મોન્નતા, શઙ્ગાવર્તા, વંસીપત્તા, કૂર્મોન્નતા સ્વલુ યોનિઃ ઉત્તમપુરુષમાતૃણાં કૂર્મોન્ન-

યોનિક હોતે હૈં । વિવૃત યોનિકોં કી અપેક્ષા અયોનિક અનન્તગુણા અધિક હૈં,
ક્યોં કિ સિદ્ધ જીવ અયોનિક હૈં ઓર વે અનન્ત હૈં । અયોનિકોં કી અપેક્ષા
સંવૃતયોનિક અનન્તગુણા હૈં, ક્યોં કિ વનસ્પતિકાયિક સંવૃતયોનિક હૈં ઓર વે
સિદ્ધોં સે ભી અનન્તગુણા અધિક હૈં ॥સૂ. ૩॥

મનુષ્યયોનિવિશેષવક્તવ્યતા

શબ્દાર્થ—(કઙ્ગવિહા ણં ભંતે ! જોળી પળ્ણત્તા ?) ભગવન્ ! યોનિ કિતને
પ્રકાર કી હૈ ? (ગોયમા ! તિવિહા જોળી પળ્ણત્તા) ગૌતમ ! ત્રીન પ્રકાર કી યોનિ
કહી હૈ (તં જહા) વહ ઇસ પ્રકાર હૈ (કુમુન્નયા) કૂર્મોન્નતા (સંઘાવત્તા) શંઘા-

વિવૃત યોનિકોની અપેક્ષાએ અયોનિક અનન્તગુણા અધિક છે કેમકે સિદ્ધ જીવ અયોનિક છે
અને તેઓ અનન્ત છે, અયોનિકોની અપેક્ષાએ સંવૃત યોનિક અનન્તગુણા છે, કેમકે વન-
સ્પતિકાયિક સંવૃત યોનિક છે અને તેઓ સિદ્ધોથી પણ અનન્તગુણા છે ॥ ૩ ॥

મનુષ્ય યોનિ વિશેષ વક્તવ્યતા

શબ્દાર્થ—(કઙ્ગવિહા ણં ભંતે ! જોળી પળ્ણત્તા ?) હે ભગવન્ ! યોનિ કેટલા પ્રકારની છે ?
(ગોયમા ! તિવિહા જોળી પળ્ણત્તા ?) હે ગૌતમ ! ત્રણ પ્રકારની યોનિ કહી છે (તં જહા)
તે આ પ્રકારે (કુમુન્નયા) કૂર્મોન્નતા (સંઘાવત્તા) શંઘાવર્તા (વંસીપત્તા) વંસીપત્તા (કુમુળ્ણયા

તાયાં ચલ યોનૌ ઉત્તમપુરુષાઃ ગર્ભેઽવક્રામન્તિ તદ્યથા-અર્હન્તઃ, ચક્રવર્તિનઃ, વલદેવાઃ, વાસુ-
દેવાઃ, શઙ્ખાવર્તા ચલ યોનિઃ સ્ત્રી રત્નસ્ય, શઙ્ખાવર્તાયાં યોનૌ વદ્વો જીવાશ્ચપુદ્ગલાશ્ચાવક્ર-
મન્તે વ્યુત્ક્રામન્તિ, ચીયન્તે, ઉપચીયન્તે, નો ચૈવ ચલ નિષ્પદ્યન્તે, વંશીપત્રા ચલ યોનિઃ
પિતૃજનસ્ય, વંશીપત્રાયાં ચલ યોનૌ પિતૃજના ગર્ભેઽવક્રમન્તે, ઇતિ પ્રજ્ઞાપનાયાં નવમં યોનિ-
પદં સમાપ્તમ્ ॥ સૂ. ૪ ॥

વર્તા (વંસીપત્રા) વંશીપત્રા (કુમ્ભુણયા ણં જોળી ઉત્તમપુરિસમાઙ્ગ) કૂર્મોન્નતા
યોનિ ઉત્તમ પુરુષોં કી માતાઓં કી હોની હૈ । (કુમ્ભુણયા ણં જોળી) કૂર્મો-
ન્નતા યોનિ મેં (ઉત્તમપુરિસા ગર્ભે વક્રમંતિ) ઉત્તમ પુરુષ ગર્ભ મેં જન્મ લેતે હૈં ।
(તં જહા) વે હસ પ્રકાર (અરહંતા) અર્હન્ત (ચક્રવર્તી) ચક્રવર્તી (વલદેવા) વલદેવ
(વાસુદેવા) વાસુદેવ ।

(સંઘાવત્તા ણં જોળી) શંઘાવર્તાયોનિ (ઇત્થીરયણસ્સ) સ્ત્રીરત્ન કી હોતી હૈ
(સંઘાવત્તા ણં જોળી) શંઘાવર્તા યોનિ મેં (વહવે જીવા ય પોગલાય) વહુત
જીવ ઓર પુદ્ગલ (વક્રમંતિ) આતે હૈં (વિઙ્કમંતિ) પૈદા હોતે હૈં (ચયંતિ) ચિત
હોતે હૈં । (ઉવચયંતિ) ઉપચિત હોતે હૈં (નો ચૈવ ણં નિષ્પદ્યન્તિ) કિન્તુ નિષ્પન્ન
નહીં હોતે । (વંસીપત્રા ણં જોળી) વંશીપત્રા યોનિ (પિહુ જણસ્સ) પૃથક્કજનોં
કી માતાઓં કી હોતી હૈ (વંસીપત્રા ણં જોળી) વંશીપત્રા યોનિ મેં (પિહુ
જણે ગર્ભે વક્રમંતિ) પૃથક્ક જન ગર્ભ મેં આતે હૈં ।

इह पणवणाए नवमं जोणिपदं समत्तं
॥ प्रज्ञापना में नवम योनिपद समाप्त ॥

णं જોળી ઉત્તમપુરિસમાઙ્ગ) કૂર્મોન્નતા યોનિ ઉત્તમ પુરુષોની માતાઓની હોય છે
(કુમ્ભુણયાણં જોળી) કૂર્મોન્નતા યોનિમાં (ઉત્તમપુરિસા ગર્ભે વક્રમંતિ) ઉત્તમ પુરુષ ગર્ભમાં
જન્મ લે છે (તં જહા) તેઓ આ પ્રકારે (અરહતા) અર્હન્ત (ચક્રવર્તી) ચક્રવર્તી (વલદેવા)
વલદેવ (વાસુદેવા) વાસુદેવ

(સંઘાવત્તા ણં જોળી) શંઘાવર્તા યોનિ (ઇત્થી રયણસ્સ) સ્ત્રી રત્નની હોય છે (સંઘા-
વત્તા ણં જોળી) શંઘાવર્તા યોનિમાં (વહવે જીવાય પોગલાય) ઘણુ જીવ અને પુદ્ગલ
(વક્રમંતિ) આવે છે (વિઙ્કમંતિ) પૈદા થાય છે (ચયંતિ) ચિત થાય છે (ઉવચયંતિ) ઉપ-
ચિત થાય છે (નો ચૈવ ણં નિષ્પદ્યન્તિ) પરન્તુ નિષ્પદ્ય નથી થતા (વંસીપત્રા ણં જોળી)
વંશી પત્રા યોનિ (પિહુજણસ્સ) પૃથક્ જનોની માતાઓની હોય છે (વંસી પત્રા ણં જોળી)
વંશી પત્રા યોનિમાં (પિહુજણે ગર્ભે વક્રમંતિ) પૃથક્ જન ગર્ભમાં આવે છે

इह पणवणाए नवमं जोणिपदं समत्तं
॥ प्रज्ञापनामा नवमु योनिपद समाप्त ॥

ટીકા-અથ મનુષ્યયોનિવિશેષવક્તવ્યતાં પ્રરૂપયિતુમાહ-‘કઙ્ઘિહાણં મંતે ! જોળી પળ્લતા ?’ ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-હે ભદન્ત ! કતિવિધા સ્વલુ યોનિઃ પ્રજ્ઞપ્તા ? ભગવાન્ આહ-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘તિવિહા જોળી પળ્લતા’ ત્રિવિધા યોનિઃ પ્રજ્ઞપ્તા, ‘તં જહા-કુમ્મુણયા, સંઘાવત્તા વંસીપત્તા’ તથથા-કૂર્મોન્નતા, શઙ્ઘાવર્તા, વંશીપત્રા ચ તત્ર કૂર્મપૃઠમિવોન્નતા કૂર્મોન્નતા, શંઘસ્યેવાવર્તો યસ્યાઃ સા શઙ્ઘાવર્તા, સંયુક્તવંશીપત્રદ્વયાકારત્વાત્ વંશીપત્રા યોનિ-રિતિ ભાવઃ, તત્ર-‘કુમ્મુણયાણં જોળી ઉત્તમપુરિસમાઝ્ઞણં’ કૂર્મોન્નતા સ્વલુ યોનિઃ ઉત્તમ-પુરુષમાતૃણાં ભવતિ, ‘કુમ્મુણયાણં જોળી ઉત્તમપુરિસા ગમ્મે વક્કમંતિ’ કૂર્મોન્નતાયાં યોનો ઉત્તમપુરુષાઃ ગર્ભેઽવક્રમન્તે-અવતરન્તિ, ‘તં જહા-અરહંતા, ચક્કવટ્ઠી બલદેવા, વાસુદેવા’ તથથા-અરહન્તઃ-જિનેન્દ્રાઃ, ચક્રવર્તિનઃ, બલદેવાઃ, વાસુદેવાઃ, ‘સંઘાવત્તાણં જોળી સ્ત્રીરયણ-સ્સ’ શઙ્ઘાવર્તા સ્વલુ યોનિઃ સ્ત્રીરત્નસ્ય ભવતિ, ‘સંઘાવત્તાણં જોળી વહવે જીવા ય, પોગ્ગલા ય વક્કમંતિ, વિઠ્ઠકમંતિ ચયંતિ, ઉવચયંતિ, નો ચેવ ણં ણિપ્પજ્જન્તિ’ શઙ્ઘાવર્તાયાં યોનો વહવો

ટીકાર્થ-અવ મનુષ્ય કી વિશેષ યોનિયોં કા નિરૂપણ કિયા જાતા હૈ-ગૌતમ-સ્વામી પ્રશ્ન કરતે હૈ-ભગવન્ ! યોનિયોં કિતને પ્રકાર કી કહી ગઈ હૈ ?

ભગવન્-હે ગૌતમ ! ત્રીન પ્રકાર કી યોનિયાં કહી ગઈ હૈ, વે હસ પ્રકાર-કૂર્મોન્નતા, શંઘાવર્તા ઓર વંશીપત્રા । જો યોનિ કહુણ કી પીઠ જૈસી ઝંચી હો વહ કૂર્મોન્નતા યોનિ કહલાતી હૈ । જિસકે આવર્ત શંઘ કે સમાન હો, વહ શંઘાવર્તા । દો વંશીપત્રોં કે સમાન આકાર વાલીયોનિ કો વંશીપત્રા કહતે હૈ । ઇન ત્રીન પ્રકાર કી યોનિયોં મેં સે કૂર્મોન્નતા યોનિ ઉત્તમ પુરુષોં કી માતાઓં કી હોતી હૈ । કૂર્મોન્નત યોનિ મેં ઉત્તમ પુરુષ ગર્ભ મેં આતે હૈ, જૈસે-અરિહન્ત, (તીર્થંકર) ચક્રવર્તી, બલદેવ ઓર વાસુદેવ । શંઘાવર્તાયોનિ ચક્રવર્તી કી પટ-રાની કી-સ્ત્રીરત્ન કી-હોતી હૈ શંઘાવર્તા । યોનિ મેં વહુત-સે જીવ ઓર પુદ્ગલ આતે હૈ, ગર્ભ રૂપ સે ઉત્પન્ન હોતે હૈ, સામાન્ય રૂપ સે વૃદ્ધિ કો પ્રાપ્ત

ટીકાર્થ:- હવે મનુષ્યની વિશેષ યોનિયોનુ નિરૂપણ કરાય છે :-

શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે-હે ભગવન્ ! યોનિઓ કેટલા પ્રકારની કહેલી છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! ત્રણ પ્રકારની યોનિયો કહેલી છે, તેઓ આ પ્રકારે કૂર્મોન્નતા, શંખાવર્તા અને વંશીપત્રા, જે યોનિ કાચખાની પીઠની જેમ ડંચી હોય તે કૂર્મોન્નતા યોનિ કહેવાય છે. જેના આવર્ત શંખના સમાન હોય તે શંખાવર્તા, જે વંશી પત્રોના સમાન આકારવાળી યોનિને વંશીપત્રા કહે છે. આ ત્રણ પ્રકારની યોનિયો માંથી કૂર્મોન્નતા યોનિ ઉત્તમ પુરુષોની માતાઓની હોય છે. કૂર્મોન્નતા યોનિમા ઉત્તમ પુરુષ ગર્ભમાં આવે છે, જેમકે-અરિહન્ત (તીર્થંકર) ચક્રવર્તી, બલદેવ અને વાસુદેવ. શંખાવર્તા યોની ચક્રવર્તીની પટરાણીની-સ્ત્રી રત્નની હોય છે. શંખાવર્તાયોનિમા ઘણાં જીવો અને પુદ્ગલ આવે છે, ગર્ભ રૂપથી ઉત્પન્ન થાય છે, સામાન્ય રૂપથી વૃદ્ધિને પ્રાપ્ત

જીવાશ્ચ પુદ્ગલાશ્ચાવક્રમન્તે, આગચ્છન્તિ, વ્યુત્ક્રામન્તિ ગર્ભતયોત્પદ્યન્તે, તથા ચીયન્તે સામાન્યેન ચયં પ્રાપ્નુવન્તિ, ઉપચીયન્તે-વિશેષેણોપચયમાયાન્તિ, કિન્તુ નો ચેવ સ્વલ્પ નિષ્પદ્યન્તે, અતિપ્રવલકામાનલસંતાપેન વિનાશપ્રાપ્તેરિતિ વૃદ્ધવ્યવહારઃ, 'વંસીપત્તા ણં જોણી પિહુ-જણસ્સ' વંશીપત્રા સ્વલ્પ યોનિઃ પૃથુજનસ્ય વહુજીવજનન્યા ભવતિ, 'વંસીપત્તાએ ણં જોણીએ પિહુજણે ગમ્મે વક્કમંતિ' વંશીપત્રાયાં સ્વલ્પ યોનો પૃથુજન' વહુજીવજના ગર્ભેઽવક્રમતે, इति 'પળવળાએ નવમં જોણીપદં સમત્તં' પ્રજ્ઞાપનાયાં નવમં યોનિપદં સમાપ્તમ્ ॥ સૂ. ૪ ॥

॥ નવમં યોનિપદં સમાપ્તમ્ ॥

દશમં ચરમાચરમપદમ્

મૂલમ્—કહ ણં મંતે ! પુઢવીઓ પળવળતાઓ ? ગોયમા ! અટ્ટપુઢવીઓ પળવળતાઓ, તં જહા—રયળપ્પમા, સક્કરપ્પમા, વાલ્હયપ્પમા, પંકપ્પમા, ધૂમપ્પમા, તમપ્પમા, તમતમપ્પમા, ઈસીપઘ્મારા, ઇમાણં રયળપ્પમા-પુઢવી કિં ચરમા, અચરમા, ચરમાઈં અચરમાઈં ચરમંતપણ્ણસા અચરમંતપણ્ણસા ? ગોયમા ! ઇમાણં રયળપ્પમા પુઢવી નો ચરમા, નો અચરમા, નો ચરમાઈં નો અચરમાઈં, નો ચરમંતપણ્ણસા, નો અચરમંતપણ્ણસા, નિયમા અચરમં ચરમાણિ ય ચરમંતપણ્ણસા ય, અચરમંતપણ્ણસા ય, એવં જાવ અહે સત્તમા પુઢવી, સોહમ્માઈં જાવ અણુત્તર ણાણં, એવં ચેવ ઈસીપઘ્મારા વિ, એવં ચેવ લોગેવિ, એવં ચેવ અલોગેવિ ॥ સૂ. ૧ ॥

છાયા—કતિ સ્વલ્પ ભદન્ત ! પૃથિવ્યઃ પ્રજ્ઞાતાઃ ? ગૌતમ ! અષ્ટ પૃથિવ્યઃ પ્રજ્ઞાતાઃ, તદ્યથા-રત્નપ્રમા, શર્કરાપ્રમા, વાલ્હકાપ્રમા, પદ્મપ્રમા, ધૂમપ્રમા, તમપ્રમા, તમતમપ્રમા, ઈપત્પ્રાગ્મારા, હોતે હૈં, મગર ડનકી નિષ્પત્તિ નહીં હોતી । વૃદ્ધ આચાર્યોં કે કથન કે અનુસાર ઇસકા કારણ યહ હૈં કિ અત્યન્ત તીવ્ર કામરૂપી અગ્નિ કે સંતાપ સે વે વિનાશ કો પ્રાપ્ત હો જાતે હૈં । વંશીપત્રા યોનિ સામાન્ય જીવોં કી માતાઓં કી હોતી હૈં । ઇસ યોનિ મેં સાધારણ જીવ ગર્ભ મેં આતે હૈં ।

॥ નવમ યોનિપદ સમાપ્ત ॥

થાય છે અને વિશેષ રૂપથી પણ વૃદ્ધિને પ્રાપ્ત થાય છે. પણ તેમની નિષ્પત્તિ નથી થતી. વૃદ્ધ આચાર્યોના ડ્યનાનુસાર એનું કારણ એ છે કે અત્યન્ત તીવ્ર કામ રૂપી અગ્નિના સંતાપથી તે વિનાશને પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. વંશીપત્રા યોનિ સામાન્ય જીવોની માતાઓની હોય છે. એ યોનિમા સાધારણ જીવ ગર્ભમા આવે છે.

નવમ યોનિ પદ સમાપ્ત

ઇયં ચલુ ભદન્ત ! રત્નપ્રભાપૃથિવી કિં ચરમા ? અચરમા, ચરમાણિ, અચરમાણિ, ચરમાન્ત પ્રદેશઃ અચરમાન્તપ્રદેશઃ ? ગૌતમ ! ઇયં ચલુ રત્નપ્રભા પૃથિવી નો ચરમા, નો અચરમા, નો ચરમાણિ, નો અચરમાણિ, નો ચરમાન્તપ્રદેશઃ, નો અચરમાન્તપ્રદેશઃ, નિયમાત્ અચરમમ્, ચરમાણિ ચ ચરમાન્તપ્રદેશાશ્ચ, અચરમાન્તપ્રદેશાશ્ચ એવં યાવત્ અધઃ સપ્તમીપૃથિવી,

૧૦ ચરમાચરમ પદ

શબ્દાર્થ—(કહ પં મંતે ! પુઢવીઓ પળ્લન્તાઓ ?) ભગવન્ ! પૃથિવિયાં કિતની કહી ગઈ હૈં ? (ગોયમા ! અદ્ધ પુઢવીઓ પળ્લન્તાઓ) ગૌતમ ! આઠ પૃથિવિયાં કહી ગઈ હૈં । (તં જહા) વે ઇસ પ્રકાર (રચળપ્પમા) રત્નપ્રમા (સક્કરપ્પમા) શર્કરપ્પમા (વાલુયપ્પમા) વાલુકાપ્રમા (પંકપ્પમા) પંકપ્રમા (ધૂમપ્પમા) ધૂમપ્રમા (તમપ્પમા) તમઃપ્રમા (તમતમપ્પમા) તમસ્તમઃપ્રમા (ઈસીપ્પમા) ઈષત્ પ્રાગ્મા

(હમા પં મંતે ! રચળપ્પમા પુઢવી કિં ચરમા) ભગવન્ ! યહ રત્નપ્રમા પૃથિવી કયા ચરમ હૈ । (અચરમા) અચરમ હૈ । (ચરમાઈં) ચરમાઈં હૈ (અચરમાઈં) અચરમાઈં—અચરમાણિ હૈ (ચરમંત પદેસા) ચરમાન્તપ્રદેશા હૈ (અચરમંતપદેસા) અચરમાન્તપ્રદેશા હૈ (ગોયમા ! હમા પં રચળપ્પમા પુઢવી) ગૌતમ ! યહ રત્નપ્રમા પૃથિવી (નો ચરમા નો અચરમા) ન ચરમા હૈ, ન અચરમા હૈ (નો ચરમાતિં) ન ચરમાણિ (નો અચરમાતિં) ન અચરમાણિ હૈ (નો ચરમંતપદેસા ન અચરમંતપદેસા) ન ચરમાન્તપ્રદેશા હૈ, ન આચરમાન્તપ્રદેશા હૈ (નિયમા) નિયમા સે (અચરમં) અચરમ હૈ (ચરમાણિ ય) બહુવચનાન્ત ચરમ હૈ (ચરમંતપદેસા ય

(૧૦) ચરમાચરમ પદ

શબ્દાર્થ—(કહ પં મંતે ! પુઢવીઓ પળ્લન્તાઓ) હે ભગવન્ ! પૃથ્વી કેટલી કહેલી છે ? (ગોયમા ! અદ્ધ પુઢવીઓ પળ્લન્તાઓ) હે ગૌતમ ! આઠ પૃથ્વીઓ કહેલી છે (તં જહા) તેઓ આ પ્રકારે છે (રચળપ્પમા) રત્નપ્રમા (સક્કરપ્પમા) શર્કરાપ્રમા (વાલુપ્પમા) વાલુકા પ્રમા (પંકપ્પમા) પંકપ્રમા (ધૂમપ્પમા) ધૂમપ્રમા (તમપ્પમા) તમ પ્રમા (તમ તમપ્પમા) તમસ્તમપ્રમા (ઈસી પ્પમા) ઈષત્ પ્રાગ્મા

(હમા પં મંતે ! રચળપ્પમા પુઢવી કિં ચરમા) હે ભગવન્ ! આ રત્નપ્રમા પૃથિવી શું ચરમ છે ? (અચરમા) અચરમ છે (ચરમાઈં) ચરમાઈં છે (અચરમાઈં) અચરમાઈં—અચરમાણિ છે (ચરમંતપદેસા) ચરમાન્ત પ્રદેશા છે (અચરમંતપદેસા) અચરમંત પ્રદેશા છે ? (ગોયમા ! હમા પં રચળપ્પમા પુઢવી) હે ગૌતમ ! આ રત્નપ્રમા પૃથ્વી (નો ચરમા નો અચરમા) નથી ચરમા કે નથી અચરમા (નો ચરમાતિં) ન ચરમાણિ (નો અચરમાતિં) અચરમાણિએ નથી (નો ચરમંતપદેસા, નો અચરમંતપદેસા) ચરમાન્ત પ્રદેશાનથી, અચરમાન્ત પ્રદેશાનથી (નિયમા) નિયમથી (અચરમં) અચરમ છે (ચરમાણિ ય) બહુવચનાન્ત ચરમ છે (ચરમંતપદેસા ય અચરમંતપદેસા ય) ચરમાન્ત પ્રદેશા અને અચરમાન્ત પ્રદેશા

સૌધર્માદીનિ યાવત્ અનુત્તરવિમાનાનિ, એવશ્ચૈવ ઈષ્ટપ્રાગ્ભારાપિ એવશ્ચૈવ લોકોઽપિ, એવશ્ચૈવ અલોકોઽપિ ॥ સૂ. ૧ ॥

ટીકા-નવમપદે પ્રાણિનાં યોનિપ્રરૂપણં કૃતં સમ્પ્રતિ દશમે પદે રત્નપ્રભાદ્યુત્પાતક્ષેત્રસ્ય ચરમાચરમવિભાગપ્રરૂપણં કર્તુમાહ-‘કઙ્ગં મંતે ! પુઢવીઓ પળ્ળત્તાઓ’ ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-હે મદન્ત ! કતિ-કિયત્યઃ, પૃથિવ્યઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ પ્રરૂપિતાઃ સન્તિ ? મગવાન્ આહ-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘અદ્દ પુઢવીઓ પળ્ળત્તાઓ’ અપ્પટ્ટૌ પૃથિવ્યઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ, તં જહા-રયળપ્પમા, સકરપ્પમા, વાલુયપ્પમા, પંકપ્પમા, ધૂમપ્પમા, તમપ્પમા તમતમપ્પમા, ઈસીપ્પમારા’ તદ્ધથા-રત્નપ્રમા, શર્કરાપ્રમા, વાલુકાપ્રમા, પક્કપ્રમા, ધૂમપ્રમા, તમઃપ્રમા, તમસ્તમઃપ્રમા, ઈષ્ટપ્રાગ્ભારા, તત્ર-રત્નપ્રમાદિ સપ્તપૃથિવ્યઃ પ્રાગેવ પ્રરૂપિતાઃ પ્રસિદ્ધાશ્ચ, ઈષ્ટપ્રાગ્ભારા તુ પશ્ચચત્વારિંશદ્યોજન-

અચરમંતપદેસા ચ) ચરમાન્તપ્રદેશા ઓર અચરમાન્તપ્રદેશા હૈ (એવં જાવ અહે સત્તમા પુઢવી) ઈસી પ્રકાર નીચે કી સાતવી પૃથ્વી તક કહના (સોહમ્માઈ જાવ અણુત્તરવિમાણાણં) સૌધર્મ સે લેકર અનુત્તરવિમાનોં તક (એવં ચેવ ઈસીપ્પમારા વિ) ઈસી પ્રકાર ઈષ્ટપ્રાગ્ભાર પૃથિવી મી (એવં ચેવ લોગે વિ) ઈસી પ્રકાર લોક મી (એવં ચેવ અલોગે વિ) ઈસી પ્રકાર અલોક મી કહના ।

ટીકાર્થ-નવમ પદ મેં પ્રાણિયાં કી યોનિયોં કી પ્રરૂપણા કી ગઈ હૈ, ઈસ દશમ પદ મેં રત્નપ્રમા આદિ ઉત્પત્તિક્ષેત્રોં કે ચરમ અચરમ વિભાગ કી પ્રરૂપણા કી જાતી હૈ ।

શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરતે હૈં-હે મગવાન્ ! પૃથિવિયાં કિતની કહી હૈં ? મગવાન્-હે ગૌતમ ! પૃથિવિયાં આઠ કહી ગઈ હૈં, ડનકે નામ યે હૈં-૧ રત્નપ્રમા ૨ શર્કરાપ્રમા ૩ વાલુકાપ્રમા ૪ પંકપ્રમા ૫ ધૂમપ્રમા ૬ તમઃપ્રમા ૭ તમસ્તમઃપ્રમા ઓર ૮ ઈષ્ટપ્રાગ્ભાર પૃથિવી । ઈનમેં સે રત્નપ્રમા આદિ સાત પૃથિવિયોં કા નિરૂપણ પહેલે કિયા જા ચુકા હૈં ઓર વે પ્રસિદ્ધ મી હૈં । પૈંતાલીસલાઘ યોજન લમ્બી-

છે (એવં જાવ અહે સત્તમા પુઢવી) એજ પ્રમાણે નીચેની સાતમી પૃથ્વી સુધી કહેવુ (સોહમ્માઈ જાવ અણુત્તર વિમાણાણં) સૌધર્મથી આરંભીને અનુત્તર વિમાનો સુધી (એવં ચેવ ઈસી પ્પમારા વિ) એ પ્રકારે ઈષ્ટપ્રાગ્ભાર પૃથ્વી પણ (એવં ચેવ લોગે વિ) એજ પ્રકારે લોક પણ (એવં ચેવ અલોગે વિ) એજ પ્રકારે અલોક પણ કહેવો.

ટીકાર્થ-નવમ પદમાં પ્રાણિયોની યોનિયોની પ્રરૂપણા કરાઈ છે. આ દશમપદમાં રત્નપ્રમા આદિ ઉત્પત્તિ ક્ષેત્રોના ચરમ અચરમ વિભાગની પ્રરૂપણા કરાય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે -પૃથ્વીયો કેટલી કહી છે ?

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ગૌતમ ! પૃથિવીયો આઠ કહેલી છે, તેમના નામ આ છે :- (૧) રત્નપ્રમા (૨) શર્કરા પ્રમા, (૩) વાલુકાપ્રમા, (૪) પંકપ્રમા (૫) ધૂમપ્રમા (૬) તમઃપ્રમા (૭) તમસ્તમ પ્રમા અને (૮) ઈષ્ટપ્રાગ્ભાર પૃથ્વી. તેઓમાંથી રત્નપ્રમા આદિ સાત પૃથિ-

લક્ષ્યાયામવિષ્કમ્મપ્રમાણા શુદ્ધસ્ફટિકસંકાશા સિદ્ધશિલા ઉચ્યતે, અથેકાન્તપક્ષમવલમ્બ્ય ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘इमाणं भन्ते ! रयणप्पभा पुढवी किं चरमा, अचरमा, चरमाइं, अचरमाइं, चरमंतपएसा अवरमंतपएसा?’ हे भदन्त ! इयं खलु रत्नप्रभा पृथिवी एकान्तेन किं चरमा व्यपदिश्यते ? किं वा अचरमा व्यपदिश्यते ? किं वा चरमाणि ? किं वा अचरमाणि ? किं वा चरमान्तप्रदेशाः किं वा अचरमान्तप्रदेशा ? तत्रचरमं नाम अन्तिमं पर्यन्तवर्तीत्यर्थः, तच्च सापेक्षं भवति, अन्यापेक्षया तस्य सत्त्वात्, यथा पूर्वशरीरापेक्षया चरमशरीरमिति व्यवह्रियते, अचरमम् तद्भिन्नम् तदपि सापेक्षं तस्य चरमापेक्षया सत्त्वात्, यथा अन्तिमशरीरापेक्षया

चौड़ी, शुद्ध स्फટिक मणि के समान सिद्ध शिला ईषत्प्राग्भार पृथ्वी कहलाती है ।

एकान्त पक्ष का आश्रय करके श्रीगौतमस्वामी प्रश्न करते हैं—भगवन् ! यह रत्नप्रभा पृथिवी क्या चरमा है ? क्या अचरमा है ? क्या चरमाणि (चरम का बहुवचनरूप) है ? क्या अचरमाणि (अचरम का बहुवचन रूप है ? क्या चरमान्त प्रदेश रूप है ? क्या अचरमान्तप्रदेशरूप है ? चरम का अर्थ है—अन्तिम अर्थात् अन्त में स्थित । यह ‘चरम’ पद सापेक्ष है, अर्थात् दूसरे की अपेक्षा रखता है । कोई पहले हो तो उससे किसी दूसरे को ‘चरम’ कहा जा सकता है, जैसे पूर्व भवों की अपेक्षा अन्तिम भव को चरमभव कहते हैं । जिससे पहले कुछ न हो उसे चरम नहीं कह सकते । ‘अचरम’ पद का अर्थ है जो चरम अर्थात् अन्तवर्ती न हो अर्थात् मध्य में हो । यह पद भी सापेक्ष है, क्योंकि जब कोई अन्त में हो तभी उसकी अपेक्षा बीच वाले को ‘अचरम’ कहा जाता है । जिसके आगे—पीछे दूसरा कोई न हो उसे ‘अचरम’ अर्थात् मध्यवर्ती

વિયેનુ’ નિરૂપણ પહેલાં કરી દિધેલું છે અને તેઓ પ્રસિદ્ધ પણ છે પીસ્તાલીસ લાખ યોજન લાખી પહોળી, શુદ્ધ સ્ફટિક મણિના સમાન સિદ્ધ શીલા ઈષત્પ્રાગ્ભાર પૃથ્વી કહેવાય છે.

એકાન્ત પ્રશ્નનો આશ્રય કરીને ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે—હે ભગવન્ ! આ રત્ન પ્રભા પૃથ્વી શું ચરમા છે ? અચરમા છે ? શું ચરમાણિ (ચરમનું બહુવચન રૂપ) છે શું અચરમાણિ (અચરમનું બહુવચન રૂપ) છે ? શું ચરમાન્ત પ્રદેશ રૂપ છે ? શું અચરમાન્ત પ્રદેશ રૂપ છે ? ચરમનો અર્થ છે અન્તિમ અર્થાત્ અન્તમાં સ્થિત આ ‘ચરમ’ પદ સાપેક્ષ છે, અર્થાત્ ખીજની અપેક્ષા રાખે છે કોઈ પહેલા હોય તો તેનાથી કોઈ ખીજને ચરમ કહેવાય છે, જેમકે પૂર્વ ભવોની અપેક્ષાએ અન્તિમ ભવને ચરમ ભવ કહે છે. જેની પહેલા કંઈ ન હોય તેને ચરમ નથી કહેતા.

‘અચરમ’ પદનો અર્થ છે જે ચરમ અર્થાત્ અન્તવર્તી ન હોય અર્થાત્ મધ્યમાં હોય આ પદ પણ સાપેક્ષ છે. કેમ કે—જ્યારે કોઈ અન્તમાં હોય ત્યારે તેની અપેક્ષાએ વચમાં રહેલને ‘ચરમ’ કહેવાય છે. જેના આગળ પાછળ ખીજ કોઈ ન હોય તેને

મધ્યમશરીરમ્—અચરમશરીરમિત્યુચ્યતે, તદેવં રીત્યા ‘ચરમા ? અચરમા ?’ इति एकवचनान्तेन प्रश्नो बोध्यः, अथ बहुवचनान्तेन प्रश्नस्तु—‘चरमाणि ? अचरमाणि ?’ इत्याकारो बोध्यः, एते च चत्वारः प्रश्नास्तथाविधैकत्वपरिणामविशिष्टद्रव्यविषयकाः प्रतिपादिताः, प्रदेशानधिकृत्य प्रश्नद्वयस्तु—‘चरमान्तप्रदेशाः ? अचरमान्तप्रदेशाः ?’ इति बोध्यम्, तत्र चरमाण्येव अन्तवर्तित्वात् अन्ताश्चरमान्तास्तत्प्रदेशाश्च चरमान्तप्रदेशाः उच्यन्ते, अचरममेव कस्याप्यपेक्षया-अन्तवर्तित्वात् अन्तः अचरमान्तस्तत्प्रदेशाः अचरमान्तत्प्रदेशाः कथ्यन्ते इति प्रश्नाशयः, तत्रैवं रत्नप्रभादिपृथिवीषु एकान्तपक्षमाश्रित्य प्रत्येकं कृतानां पण्णां पक्षाणां भगवान् निराकरणं करोति—‘गोयमा !’ हे गौतम ! ‘इमाणां रयणप्पमा पुढ्वी नो चरमा, नो अचरमा, नो चरमाई, नो अचरमाई, नो चरमंतपएसा, नो अचरमंतपएसा’ इयं खलु रत्नप्रभा पृथिवी द्रव्य-

યા વીચ મેં સ્થિત મી નહી કહ સકતે । જૈસે ચરમ શરીર કી અપેક્ષા ઉસસે પહેલેવાલે મધ્યમ શરીર કો અચરમ શરીર કહા જા સકતા હૈ । હસ પ્રકાર યે દો પ્રશ્ન એક વચન કે આધાર પર કિયે ગયે હૈ । હસી પ્રકાર દો પ્રશ્ન બહુવચન છો લેકર કિયે જાતે હૈ, જૈસે—કયા યહ રત્નપ્રભા પૃથ્વી ‘ચરમાણિ’ અર્થાત્ બહુત ચરમરૂપ હૈ અથવા ‘અચરમાણિ’ અર્થાત્ બહુત અચરમ—મધ્યવર્તીરૂપ હૈ ? યે ચાર પ્રશ્ન સમગ્ર રત્નપ્રભા પૃથ્વી કો એક દ્રવ્યમાન કર કિયે ગયે હૈ । અવ દો પ્રશ્ન ઉસકે પ્રદેશો કો લક્ષ્ય કરકે કિયે જાતે હૈ—હે ભગવન્ ! કયા રત્નપ્રભા પૃથ્વી ચરમાન્ત બહુત પ્રદેશ રૂપ હૈ, અથવા અચરમાન્ત બહુત પ્રદેશ રૂપ હૈ ? અર્થાત્ કયા અન્ત કે પ્રદેશ રત્નપ્રભા પૃથ્વી હૈ ? કયા મધ્ય કે પ્રદેશો કો રત્નપ્રભા ભૂમિ કહતે હૈ ?

રત્નપ્રભા પૃથ્વી કે વિષય મેં એકાન્ત પક્ષ કા અશ્રય કરકે હી યહ પ્રશ્ન કિયે ગયે હૈ, ભગવાન્ ઉનકા નિરાકરણ કરતે હૈ—હે ગૌતમ ! યહ રત્નપ્રભા

‘અચરમ’ અર્થાત્ મધ્યવર્તી અગર વચમાં સ્થિત પણ નથી કહેવાતા. જેમકે અચરમ શરીરની અપેક્ષાએ તેનાથી આગળવાળા મધ્યમ શરીરને અચરમ શરીર કહેવાય છે. આ રીતે આ બે પ્રશ્નો એક વચનના આધાર પર કર્યા છે. એજ પ્રકારે બે પ્રશ્ન બહુવચનને લઈને કરાય છે, જેમકે—શું આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી ‘ચરમાણિ’ અર્થાત્ ઘણા જ ચરમ રૂપ છે અથવા ‘અચરમાણિ’ અર્થાત્ ઘણા જ અચરમ—મધ્યવર્તી રૂપ છે ? આ ચાર પ્રશ્નો સમગ્ર રત્નપ્રભા પૃથ્વીને એક દ્રવ્ય માનીને કરાયેલા છે. હવે બે પ્રશ્નો તેમના પ્રદેશોને લક્ષ્યમાં રાખીને કરાય છે—હે ભગવન્ ! શું રત્નપ્રભા પૃથ્વી ચરમાન્ત ઘણા પ્રદેશ રૂપ છે, અથવા અચરમાન્ત ઘણા પ્રદેશ રૂપ છે ? અર્થાત્ શું અન્તનો પ્રદેશ રત્નપ્રભા પૃથ્વી છે ? શું મધ્યના પ્રદેશોને રત્નપ્રભા ભૂમિ કહે છે ?

રત્નપ્રભા પૃથ્વીના વિષયમાં એકાન્ત પક્ષનો આશ્રય કરીને જ આ પ્રશ્ન કરાયેલો છે ! શ્રી ભગવાન્ તેમનું નિરાકરણ કરે છે—હે ગૌતમ ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી ચરમા

ત્વેન એકરૂપતયા અઘ્વણ્ડરૂપતયા ચ વિવક્ષિતત્વેન નો ચરમા સંભવતિ, ચરમત્વસ્ય સાપેક્ષતયા અત્રાન્યસ્યાપેક્ષણીયસ્યાભાવાત્, ત્વયા કેવલાયા એવ રત્નપ્રભાયાસ્તદન્યનિરપેક્ષાયાઃ પૃષ્ઠત્વાત્, નાપિ અચરમા સંભવતિ, ઉક્તયુક્તેઃ, અચરમત્વસ્યાપિ સાપેક્ષતયા અત્રાન્યસ્યાપેક્ષણીયસ્ય અભાવાત્, તથા ચેયં રત્નપ્રભાપૃથિવી ન ચરમા-અન્તિમા નાપિ અચરમા મધ્યમા, ભવતિ, અપેક્ષણીયસ્ય તદન્યસ્યાવિવક્ષિતત્વાત્, અત એવ નો ચરમાઃ સંભવન્તિ ચરમત્વવ્યપદેશસ્યૈવા સંભવેન તદ્વિષયકવહુવચનાસંભવાત્, અર્થાત્ યદા તસ્યા એકત્વવિશિષ્ટચરમત્વવ્યપદેશોઽપિ નોપપદ્યતે તદા કિમુત વક્તવ્યં વહુવચનત્વવિશિષ્ટચરમત્વવ્યપદેશ ઇતિ ? નો વા અચરમઃ

પૃથ્વી ચરમા નહીં હૈ, ક્યોંકિ વહ દ્રવ્ય કી અપેક્ષા એક ઓર અઘ્વણ્ડ રૂપ હૈ । ઉસે ચરમ નહીં કહા જા સકતા, ક્યોં કિ ચરમત્વ સાપેક્ષ હૈ, અર્થાત્ કોઈ ઉસસે પહેલે હો તો ઉસે ઉસકી અપેક્ષા ચરમ કહા જાય । મગર કોઈ એસા દૂસરા હૈ નહીં ક્યોં કિ રત્નપ્રભા પૃથ્વી એક ઓર અઘ્વણ્ડ હૈ । ગૌતમ ! તુમને તો અન્ય નિરપેક્ષ અકેલી રત્નપ્રભા પૃથ્વી કે વિષય મેં હી પ્રશ્ન કિયા હૈ । અતએવ ઉસે ચરમ નહીં કહ સકતે । રત્નપ્રભા પૃથ્વી કો પૂર્વોક્ત યુક્તિ કે અનુસાર અચરમ બી નહી કહા જા સકતા, અર્થાત્ અચરમત્વ મધ્યવર્તીપન બી કિસી દૂસરે કી અપેક્ષા સે હોતા હૈ । યહાં કોઈ દૂસરા એસા હૈ નહીં જિસકી અપેક્ષા રત્નપ્રભા કો અચરમ કહા જાય । ઇસ પ્રકાર રત્નપ્રભા ન ચરમ કહી જા સકતી હૈ ઓર ન અચરમ ।

અવ રહે વહુવચન મેં કિએ હુએ દો પ્રશ્ન-ચરમાણિ ઓર અચરમાણિ । ઇનકા તાત્પર્ય યહ હૈ કિ કયા રત્નપ્રભા પૃથ્વી અનેક ચરમ રૂપ હૈ અથવા અનેક અચરમ રૂપ હૈ ? ઇનકા ઉત્તર યહ હૈ કિ રત્નપ્રભા પૃથ્વી ન અનેક ચરમ હૈ ઓર ન અનેક અચરમ હૈ । ક્યોં કિ પહેલે કહે અનુસાર જવ રત્નપ્રભાપૃથ્વી એકત્વવિશિષ્ટ ચરમ

નથી, કેમકે તે દ્રવ્યની અપેક્ષાએ એક અને અખંડ રૂપ છે. તેને ચરમ નથી કહી શકાતી, કેમકે ચરમત્વ સાપેક્ષ છે અર્થાત્ કોઈ તેના પહેલા હોય તો તેને તેની અપેક્ષાએ ચરમ કહેવાય. પણ કોઈ એવા બીજા છે નહિ, કેમકે રત્નપ્રભા પૃથ્વી એક અને અખંડ છે. હે ગૌતમ ! તમે તો અન્ય નિરપેક્ષ એકલી રત્નપ્રભા પૃથ્વીના વિષયમાં જ પ્રશ્ન કર્યો છે, તેથી જ તેને ચરમ નથી કહી શકતા, રત્નપ્રભા પૃથ્વી પૂર્વોક્ત યુક્તિના અનુસાર ચરમ પણ નથી કહેવાતી. અર્થાત્ અચરમત્વ (મધ્યવર્તીપણું) પણ કોઈ બીજાની અપેક્ષાએ થાય છે અહીં કોઈ બીજું છે નહિ કે જેની અપેક્ષાએ રત્નપ્રભાને અચરમ કહેવાય. એ પ્રકારે રત્નપ્રભા પૃથ્વી નથી ચરમ કહેવાતી કે નથી કહેવાતી અચરમ.

હવે રહ્યા બહુવચન કરેલા એ પ્રશ્નો-ચરમાણિ અને અચરમાણિ. એનું તાત્પર્ય એ છે કે શું રત્નપ્રભા પૃથ્વી અનેક ચરમ રૂપ છે અથવા અનેક અચરમ રૂપ ? એનો ઉત્તર એ છે કે રત્નપ્રભા પૃથ્વી ન અનેક ચરમ છે અને ન અનેક અચરમ છે. કેમકે પહેલા કહ્યા અનુસાર જ્યારે રત્નપ્રભા પૃથ્વી એકત્વ વિશિષ્ટ ચરમ અને અચરમ નથી તો

સંભવન્તિ, પ્રાગુક્ત યુક્ત્યાઽચરમત્વં વ્યપદેશસ્યાસંભવેન તદ્ વિષયક-વહુવચનસ્યાપ્યસંભવાત્ ,
 એવમેવ નો ચરમાન્તપ્રદેશાઃ સંભવન્તિ, નો વા અચરમાન્તપ્રદેશાઃ પ્રાગુક્તરીત્યા ચરમત્વસ્યાચર-
 મત્વસ્ય ચાસંભવેન તત્પ્રદેશકલ્પનાયા અપ્યસંભવાત્ , અથૈવં તર્હિં કિં સ્વરૂપા સા હત્યપેક્ષા-
 યામાહ-‘નિયમાચરમં, ચરમાણિ ય, ચરમંતપણસાય, અચરમંતપણસાય’ નિયમાદ્ નિયમનોઽ
 ચરમ ચરમાથૈત્યેવં સંભવતિ, તસ્યાયમભિપ્રાયઃ-યદા અસ્યાઃ રત્નપ્રભાપૃથિવ્યા અસ્વણ્ડરૂપ-
 તયા વિવક્ષિતાયાઃ પિપૃચ્છિષા વર્તતે તદા પૂર્વોક્તા પળ્ણામપિ ભદ્જાનામેકતમેનાપિ ભદ્જેન
 વ્યપદેશો ન યુજ્યતે પ્રાગુક્તયુક્તેઃ, યદા તુ અસંખ્યેયપ્રદેશાવગાઢતયાઽનેકાવયવવિભાગાત્મ-

ઔર અચરમ નહી હૈ તો વહુત્વ વિશિષ્ટ ચરમ-અચરમ બી કૈસે હો સકતી હૈ ?
 તાત્પર્ય યહ નિકલા કિ રત્નપ્રભા પૃથિવી ન ઇક ચરમ દ્રવ્ય હૈ, ન ઇક અચરમ
 દ્રવ્ય હૈ, ન વહુત ચરમ દ્રવ્ય હૈ ઔર ન વહુત અચરમ દ્રવ્ય હૈ ।

इसी प्रकार रत्नप्रभा पृथ्वी को न चरमान्तप्रदेशों के रूप में कह सकते हैं
 और न अचरमान्तप्रदेशों के रूप में कह सकते हैं । क्योंकि जब रत्नप्रभा पृथ्वी
 में चरमत्व और अचरमत्व संभव ही नहीं है तो उसे चरम प्रदेश या अचरम
 प्रदेश भी नहीं कहा जा सकता है ।

अब प्रश्न यह उपस्थित होता है कि यदि रत्नप्रभा पृथ्वी चरम, अचरम
 आदि नहीं है तो क्या है ? उसे किस रूप में कहना और समझना चाहिए !
 इस प्रश्न का उत्तर यों है-रत्नप्रभा पृथ्वी चरम, चरमाणि, चरमान्तप्रदेश और
 अचरमान्तप्रदेश है । इसका आशय यह है-जब एक अस्वण्ड रूप में विवक्षित
 रत्नप्रभा पृथ्वी के विषय में प्रश्न किया जाय तो पूर्वोक्त छह भंगों में से किसी
 भी भंग के द्वारा रत्नप्रभा पृथ्वी को नहीं कहा जा सकता, मगर जब इसे

બહુત્વ વિશિષ્ટ ચરમ-અચરમ પણ કવી રાતે થઈ શકે છે ? તાત્પર્ય એ નિકળ્યું કે
 રત્નપ્રભા પૃથ્વી નથી એક ચરમ દ્રવ્ય અને નથી બહુ અચરમ દ્રવ્ય.

એ પ્રકારે રત્નપ્રભા પૃથ્વીને ચરમાન્ત પ્રદેશોના રૂપમાં નથી કહી શકાતી. અને
 અચરમાન્ત પ્રદેશોના રૂપમાં પણ નથી કહી શકાતી. કેમકે જ્યારે રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં
 ચરમત્વ અને અચરમત્વનો સંભવ જ નથી તો તેને ચરમ પ્રદેશ અથવા અચરમ પ્રદેશ
 પણ નથી કહી શકાતી.

હવે પ્રશ્ન એ ઉપસ્થિત થાય છે કે જો રત્નપ્રભા પૃથ્વી ચરમ, અચરમ આદિ નથી
 તો તે શું છે ? અને કયા રૂપે રહેવાય અને કયા રૂપે સમજવી જોઈએ ? આ પ્રશ્નનો
 ઉત્તર આમ છે :-રત્નપ્રભા પૃથ્વી, ચરમ, ચરમાણિ, ચરમાન્ત પ્રદેશ અને અચરમાન્ત
 પ્રદેશ છે. તેનો આશય આ છે કે જ્યારે એક અખંડ રૂપમાં વિવક્ષિત રત્નપ્રભા પૃથ્વીના
 વિષયમાં પ્રશ્ન કરાય તો પૂર્વોક્ત છ ભંગોમાંથી કોઈ પણ ભંગ દ્વારા રત્નપ્રભા પૃથ્વીને
 નથી કહી શકાતી, પણ જ્યારે તેને અસંખ્યાત પ્રદેશોમાં અવગાઢ અને અનેક અવયવોમાં

કતયા વિવક્ષિતાયા અસ્યાઃ પિપૃચ્છિષા વર્તતે તદાઽસ્યામ્ ‘અચરમમ્ ચરમાશ્ચ’ હત્યેવં વ્યપ-
દેશઃ સંભવતિ, એવમવસ્થિતાયા અસ્યા યાનિ પ્રાન્તેષુ વિદ્યમાનાનિ ય્વણ્ડાનિ પ્રત્યેકં તથા-
વિધવિશિષ્ટૈકત્વપરિણામવન્તિ સન્તિ તાનિ ચરમાણિ ઉચ્યન્તે, યત્તુ રત્નપ્રભાયા મધ્યે મહત્
ચ્વણ્ડં વર્તતે તત્ તથાવિધવિશિષ્ટૈકત્વપરિણામત્વાદેકત્વેન વિવક્ષિતમિતિ ‘અચરમમ્’
ઇતિ વ્યપદિશ્યતે, ઇયં ચ રત્નપ્રભા પૃથિવી તદુભયસમુદાયરૂપૈવાસ્તિ, અન્યથા તદભાવાપત્તેઃ,
તદેવંરીત્યાઽવયવાવયવિરૂપતયા પ્રરૂપણે સતિ ‘અચરમં ચરમાણિ ચ’ હત્યચ્ચ્વણ્ડૈકનિર્વચનવિપયા
પ્રરૂપિતા, પ્રદેશપ્રરૂપણાપેક્ષયા તુ ‘ચરમાન્તપ્રદેશાશ્ચ, અચરમાન્તપ્રદેશાશ્ચ’ હત્યેવં વ્યપદેશો ભવતિ,
તથા ચ બાહ્યચ્વણ્ડેષુ ગતાઃ પ્રદેશાશ્ચરમાન્તપ્રદેશાઃ, મધ્યૈકચ્વણ્ડગતાઃ પ્રદેશાઃ અચરમાન્તપ્રદેશા
ઉચ્યન્તે, એતાવતા એકાન્તપક્ષદુર્નયનિરાસપ્રધાનેન ભગવતાં નિર્વચન વાક્યેન રત્નપ્રભાદિકં

અસંખ્યાતપ્રદેશોં મેં અવગાહ ઓર અનેક અવયવોં મેં વિભક્ત માનકર પ્રદ્ન
કિયા જાય તો ઉસે ‘અચરમ’ ઓર ‘ચરમાણિ’ કહા જાસકતા હૈ, ક્યોં કિ ઉસકે
પ્રાન્ત ભાગોં મેં વિદ્યમાન એવં વિશિષ્ટ એકત્વ પરિણામ વાલે જો ચ્વણ્ડ હૈં, ઉન
ચ્વણ્ડોં કો ચરમાણિ (અનેક ચરમ) કહા જા સકતા હૈ । ઓર ઉન પ્રાન્ત ભાગોં કે
મધ્ય મેં જો વડા ચ્વણ્ડ હૈ, ઉસ સમગ્ર કો એક જ્ઞાન લિયા જાય તો ઉસ ચ્વણ્ડ
કો અપેક્ષા સે વહ ‘અચરમ’ હૈ । રત્નપ્રભા પૃથ્વી પ્રાન્તવર્ત્તી અનેક ચ્વણ્ડોં ઓર
મધ્યવર્ત્તી એક મહાચ્વણ્ડ કા સમ્મિલિત રૂપ હૈ । અગર એસા ન માના જાય તો
ફિર રત્નપ્રભા પૃથ્વી કા અસ્તિત્વ હી નહી રહેગા । ઇસ પ્રકાર એક હી પૃથ્વી
કો અવયવ-અવયવી રૂપ મેં વિવક્ષિત કરને પર ઉસે ‘અચરમ’ ઓર ‘ચરમાણિ’
કહા જાતા હૈ, કિન્તુ જવ પ્રદેશોં કી વિવક્ષા કરકે વિચાર કિયા જાતા હૈ તો
ઉસે ચરમાન્તપ્રદેશોં ઓર અચરમાન્તપ્રદેશ રૂપ કહ સકતે હૈં, ક્યોં કિ ઉસકે
બાહ્ય ચ્વણ્ડોં મેં રહે હુએ પ્રદેશ ચરમાન્તપ્રદેશ કહલાતે હૈં ઓર મધ્ય કે એક મહાન્
ચ્વણ્ડ મેં રહે હુએ પ્રદેશ અચરમાન્તપ્રદેશ કહલાતે હૈં । ઇસ પ્રકાર એકાન્ત દુર્નયકા

વિભક્ત માનીને પ્રશ્ન કરાયતો તેને ‘અચરમ’ અને ‘અચરમાણિ કહી શકાય છે, કેમકે તેમના
છેવટના ભાગોમાં વિદ્યમાન તેમજ વિશિષ્ટ એકત્વ પરિણામવાળો જે ખંડ છે તેને અચરમાણિ
(અનેક અચરમ) કહી શકાય છે. અને તે પ્રાન્ત ભાગોના વચમાં જે મોટો ખંડ ખંડો છે તે
આખાને એકમાની લેવાય તો તે ખંડની અપેક્ષાએ તે અચરમ છે. રત્નપ્રભા પૃથ્વી પ્રાન્ત
વર્ત્તી અનેક ખંડો અને મધ્યમવર્ત્તી એક મહાખંડનું સમિલિત રૂપ છે અગર તેમ ન
માનાય તો પછી રત્નપ્રભાનું અસ્તિત્વ જ નહી રહે. એ પ્રકારે એક જ પૃથ્વીને અવયવ
અવયવી રૂપમાં વિવક્ષિત કરવાથી તેને ‘અચરમ’ અને અચરમાણિ કહેવાય છે, પરંતુ બ્યારે
પ્રદેશોનો વિવક્ષા કરીને વિચાર કરાય છે, તો તેને અચરમાન્ત પ્રદેશ અને અચરમાન્ત પ્રદેશ
રૂપ કહી શકે છે, કેમકે તેમના બાહ્ય ખંડોમાં રહેલા પ્રદેશ અચરમાન્ત પ્રદેશ કહેવાય છે
અને મધ્યના એક મહાન્ ખંડમાં રહેલા પ્રદેશ અચરમાન્ત પ્રદેશ કહેવાય છે.

એ પ્રકારે એકાન્ત દુર્નયનું નિરાકરણ કરવાવાળા ભગવાનના ઉત્તર વાક્યથી આ

વસ્તુ અવયવાવયવિરૂપં વર્તતે, તયોશ્ચાવયવાવયવિનો ભેદાભેદઃ કથંચિદ્વર્તતે इत्यनेकान्तपक्षः
 સ્થાપિતઃ इति सूचितं भवति 'एवं जाव अहे सत्तमा पृथ्वी' एवम्-रत्नप्रभा पृथिवीवदेव,
 यावत्-शर्कराप्रभा, वालुकाप्रभा, धूमप्रभा, तमःप्रभा, अधःसप्तमी पृथिवी चापि एकान्ततो नो
 चरमा, नो वा अचरमा, नो चरमाणि, नो वा अचरमाणि, नो चरमान्तप्रदेशाः, नो वा अच-
 रमान्तप्रदेशाः इति व्यपदेशार्हा प्रागुक्तयुक्ते स्तासामपि प्रत्येकमखण्डैकरूपतया विवक्षित-
 त्वात् अपि तु असंख्यप्रदेशावगाढतयाऽनेकावयवविभागात्मकत्वेन विवक्षायाम् 'अचरमम्,
 चरमाणि, चरमान्तप्रदेशाश्च, अचरमान्तप्रदेशाश्च' इत्येवं व्यपदेशार्हा भवति 'सोद्वय्माई जाव
 अणुत्तरविमाण्णं एवं चेव, ईसीपव्भारावि एवं चेव' लोगेवि एवं चेव, अलोगेवि' सौधर्मा-
 दीनि यावत्-ईशान सनत्कुमारमाहेन्द्रब्रह्मलोकलान्तकमहाशुब्रसहस्रारानतप्राणतारणाच्युत नव-
 निराकरण करने वाले भगवान् के उत्तर वाक्य से यह सिद्ध होता है कि रत्नप्रभा
 आदि समस्त वस्तुएं अवयव-अवयवी रूप हैं और उन अवयवों तथा अवयवी
 में कथंचित् भेद और कथंचित् अभेद है । इस अनेकान्तपक्ष की स्थापना हुई ।

रत्नप्रभा पृથ્વી की जैसी પ્રરૂપણા की गई, है, उसी प्रकार की प्ररूपणा
 शर्कराप्रभा, वालुकाप्रभा, पंकप्रभा, धूमप्रभा, तमःप्रभा तथा तमस्तमः प्रभा की
 समझनी चाहिए । अर्थात् ये पृथ्वियां भी यदि एक अखण्ड रूप में विवक्षित
 की जाएं तो चरमा भी नहीं, अचरमा भी नहीं, चरमाणि भी नहीं, अचरमाणि
 भी नहीं, चरमान्तप्रदेश भी नहीं और अचरमान्तप्रदेश भी नहीं कही जा
 सकती हैं, किन्तु जब उनके अवयवों का भेद विवक्षित होता है और प्रान्तवर्त्ती
 भागों को तथा मध्य में विद्यमान एक महान् खंड को पृथक् विवक्षित किया
 जाता है तो उन्हें अचरम, चरमाणि, चरमान्तप्रदेश और अचरमान्तप्रदेश
 कहा जा सकता है ।

સિદ્ધ થાય છે કે રત્નપ્રભા આદિ સમસ્ત વસ્તુઓ અવયવ અવયવી રૂપ છે અને તે અવ-
 યવો તથા અવયવીમાં કદાચિત્ ભેદ અને કદાચિત્ અભેદ છે આ અનેકાન્ત પક્ષની
 સ્થાપના થઈ.

રત્નપ્રભા પૃથ્વીની જેવી પ્રરૂપણા કરાય છે, એવા પ્રકારની પ્રરૂપણા શર્કરા પ્રભા,
 વાલુકાપ્રભા, પંકપ્રભા, ધૂમપ્રભા, તમ પ્રભા અને તમસ્તમા પ્રભાની સમજવી જોઈએ.

અર્થાત્ આ પૃથ્વીયો પણ યદિ એક અખંડરૂપમાં વિવક્ષિત કરાય તો ચરમા પણ
 નહીં, અચરમા પણ નહીં. ચરમાણિ પણ નહીં અચરમાણિ પણ નહીં, ચરમાન્ત પ્રદેશ
 પણ નહીં અને અચરમાન્ત પ્રદેશ પણ નથી કહી શકાતી, કિન્તુ જ્યારે તેમના અવય-
 વોના ભેદ વિવક્ષિત થાય છે, અને પ્રાન્તવર્તી ભાગો તથા મધ્યમાં વિદ્યમાન એક મહાન્
 ખંડને પૃથક્ વિવક્ષિત કરાય છે તો તેઓને ચરમાચરમાણિ, ચરમાંત પ્રદેશ અને અચ-
 માન્ત પ્રદેશ કહી શકાય છે.

ગ્રૈવેયકપશ્ચાનુત્તરવિમાનાનિ એવઞ્ચૈવ-રત્નપ્રમા પૃથિવીવદેવ પ્રતિપાદનીયાનિ, ઈષ્ટપ્રાગ્ભારાપિ-સિદ્ધશિલા, એવઞ્ચૈવ-રત્નપ્રમા પૃથિવીવદેવ અવસેમા, લોકોઽપિ, એવઞ્ચૈવ-રત્નપ્રમા પૃથિવી-વદેવ વક્તવ્યઃ, અલોકોઽપિ તથૈવ વક્તવ્યઃ, શર્કરાપ્રમાદિપુ તદભિલાપસ્તુ-‘સકરપ્પમાણં મંતે ! પુઢવી કિં ચરમા, અચરમા, ચરમાણિ, અચરમાણિ, ચરમંતપણસા, અચરમંતપણસા ? ગોયમા ! ઇમાણં સકરપ્પમા પુઢવી નો ચરમા, નો અચરમા, નો ચરમાઈ, નો અચરમાઈ નો ચરમંતપણસા, નો અચરમંતપણસા, નિયમા અચરમં ચરમાણિય, ચરમંતપણસા ય અચરમંતપણસાય, હત્યેવંરૂપો વોધ્યઃ, એવં વાલુકાપ્રમાદિષ્વપિ વોધ્યઃ, સૌધર્મકલ્પે તદભિલાપસ્તુ-‘સોહમ્મે ણં મંતે ! કપ્પે કિં ચરમે, અચરમે, ચરમાઈ, અચરમાઈ, ચરમંતપણસા, અચરમંતપણસા ? ગોયમા ! સોહમ્મે કપ્પે અચરમે ચરમાણિ ય, ચરમતપણસા ય, અચરમંતપણસા ય,’

હસી પ્રકાર સૌધર્મ, ઈશાન, સનત્કુમાર, માહેન્દ્ર, વ્રહ્મલોક, લાન્તક, મહા-શુક્ર, સહસ્રાર, આનત, પ્રાણત, આરણ, અચ્યુત, નવગ્રૈવેયક ઓર પાંચ અણુત્તર વિમાનોં કી વક્તવ્યતા મી સમજ લેની ઑહિએ । ઈષ્ટપ્રાગ્ભાર પૃથ્વી મી રત્ન-પ્રમા પૃથ્વી કે સમાન હી કહલેની ઑહિએ । લોક ઓર અલોક કે વિષય મેં ઑી ંસા કહના ઑહિએ । મગર શર્કરાપ્રમા આદિ કે વિષય મેં શબ્દપ્રયોગ ઑેં કરના ઑહિએ-‘મગવન્ ! શર્કરાપ્રમા પૃથિવી કયા ચરમા, અચરમા, ચરમાણિ, અચર-માણિ, ચરમાન્તપ્રદેશ યા અચરમાન્તપ્રદેશ હૈ ? હે ગૌતમ ! યહ શર્કરાપ્રમા પૃથ્વી ન ચરમા હૈ, ન અચરમા હૈ, ન ચરમાણિ હૈ ન અચમાણિ હૈ, ન ચરમાન્ત-પ્રદેશ હૈ, ન અચરમાન્તપ્રદેશ હૈ । નિયમ સે અચરમ, ચરમાણિ, ચરમાન્તપ્રદેશ ઓર અચરમાન્તપ્રદેશ હૈ । હસી પ્રકાર વાલુકાપ્રમા પૃથિવી આદિ કે વિષય મેં અભિલાપ કરના ઑહિએ । સૌધર્મ કલ્પ મેં અભિલાપ હસ પ્રકાર કરના ઑહિ-મગવન્ ! સૌધર્મ કલ્પ કયા ચરમ હૈ, અચરમ હૈ, ચરમાણિ હૈ, અચરમાણિ હૈ,

એજ પ્રકારે સૌધર્મ, ઈશાન, સનત્કુમાર, માહેન્દ્ર, વ્રહ્મલોક, લાન્તક, મહાશુક્ર, સહસ્રાર, આનત, પ્રાણત, આરણ, અચ્યુત, નવગ્રૈવેયક, પાંચ અણુત્તર વિમાનોની વક્તવ્યતા પણ સમજ લેવી જોઈએ, ઈષ્ટપ્રાગ્ભાર પૃથ્વી પણ રત્નપ્રમાની સમાન જ કહેવી જોઈએ. લોક અને અલોકના વિષયમા પણ એમ કહેવું જોઈએ. પણ શર્કરાપ્રમા આદિના વિષયમાં શબ્દ પ્રયોગ આમ કરવો જોઈએ-‘હે ભગવાન્ ! શર્કરા પ્રમા પૃથ્વી શું ચરમા, અચરમા ચરમાણિ, અચરમાણિ, ચરમાન્ત પ્રદેશ કે અચરમાન્ત પ્રદેશ છે ?

હે ગૌતમ ! આ શર્કરાપ્રમા પૃથ્વી ચરમાએ નથી, અચરમાએ નથી, ચરમાણિ પણ નથી, અચરમાણિ પણ નથી, નથી ચરમાન્ત પ્રદેશ કે નથી અચરમાન્ત પ્રદેશ નિય-મથી અચરમ, ચરમાણિ, ચરમાન્ત પ્રદેશ અને અચરમાન્ત પ્રદેશ છે એજ પ્રકારે વાલુકા પ્રમા પૃથ્વી આદિના વિષયમાં અભિલાપ કરવો જોઈએ-હે ભગવાન્ ! સૌધર્મ કલ્પ શું ચરમ છે, અચરમ છે. ચરમાણિ છે, અચરમાણિ છે. ચરમાન્ત પ્રદેશ છે, અગર અચ-

इत्येवंत्पुोऽवसेयः, एवं यावत् पञ्चानुत्तरविमानेष्वपि स्वयमूहनीयम्, एवमेवेषत्प्राग्भारायामपि बोध्यम्, लोके तदभिलापस्तु—‘लोए णं भंते ! किं चरमे, अचरमे, चरमाइं, अचरमाइं, चरमंतपएसा, अचरमंतपएसा ? गोयमा ! लोए अचरमे चरमाणि य, चरमंतपएसा य, अचरमंतपएसा य’ इत्येवं रूपोऽवसेयः, अलोके तदभिलापस्तु—‘अलोए णं भंते ! किं चरमे, अचरमे, चरमाइं, अचरमाइं, चरमंतपएसा, अचरमंतपएसा ? गोयमा ! अलोए अचरमे चरमाणि य, चरमंतपएसा य, अचरमंतपएसा य’ इत्येवंरूपोऽवसेयः, तत्र लोकनिष्कुटेषु यानि खण्डानि प्रविष्टानि तानि चरमाणि बोध्यानि, शेषमन्यत्सर्वमचरमम्, चरमखण्डगताः प्रदेशाश्चरमान्तप्रदेशाः, अचरमखण्डगताः प्रदेशाः अचरमान्तप्रदेशा बोध्याः ॥ सू० १ ॥

ચરમાચરમાદ્યલ્પવહુત્વવક્તવ્યતા

મૂલ્ય—इमीसेणं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए अचरमस्स य, चरमाण य, चरमंतपएसाण य, अचरमंतपएसाण य दव्वट्टयाए, पएसट्टयाए, दव्वट्टपएसट्टयाए, कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा, वहुया वा, तुल्लावा, विसेसाहिया वा ? गोयमा ! सव्वत्थोवा इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए दव्वट्टयाए एगे अचरमे, चरमाइं असंखिज्जगुणाइं, अचरमं चरमाणिय दोवि विसेसाहिया, पएसट्टयाए सव्वत्थोवा इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए चरमंतपएसा, अचरमंतपएसा असंखेज्जगुणा, चरमंतपएसा य अचरमंतपएसा य दोवि विसेसाहिया, दव्वट्टपएसट्टयाए सव्वत्थोवा इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए एगे अचरिमे, चरिमाइं असंखेज्जगुणाइं, चरमान्तप्रदेश है या अचरमान्तप्रदेश है ? इत्यादि इसी प्रकार पांच अनुत्तर-विमानों तक स्वयं समझलेना चाहिए । इसी प्रकार ईषत्प्राग्भार पृथ्वी में भी कहलेना चाहिए । लोक के विषय में अभिलाप इस प्रकार करना चाहिए— भगवन् ! क्या यह लोक चरम है, अचरम है, चरमाणि है, अचरमाणि है, चरमान्तप्रदेश है या अचरमान्तप्रदेश है ? हे गौतम ! लोक अचरम है चरमाणि है, चरमान्तप्रदेश है, अचरमान्तप्रदेश है ॥ सू० १ ॥

ગાનત પ્રદેશ છે વિષેય. એજ પ્રકારે પાંચ અનુત્તર વિમાનો સુધી સ્વયં સમજ લેવું મેળવવું. આજ રીતે ઇષત્પ્રાગ્ભાર પૃથ્વીના વિષયમાં પણ કહેવું જોઈએ. લોકના વિષયમાં અભિલાપ આ પ્રકારે કરવો જોઈએ :—હે ભગવન્ ! શું આ લોક અચરમ છે. અચરમ છે, ચરમાણિ છે. અચરમાણિ છે. ચરમાનત પ્રદેશ છે અથવા અચરમાનત પ્રદેશ છે ? હે ગૌતમ ! લોક અચરમ છે. ચરમાણિ છે. ચરમાનત પ્રદેશ છે, અચરમાનત પ્રદેશ છે. ॥ સૂ. ૧ ॥

અચરિમં ચરિમાણિય દોવિ વિસેસાહિયા, ચરમંતપણ્સા અસંખેજ્જગુણા
અચરમંતપણ્સા અસંખિજ્જગુણા, ચરમંતપણ્સા ય, અચરમંતપણ્સા ય
દોવિ વિસેસાહિયા, एवं 'जाव अहे सत्तमाए, सोहम्मस्स जाव लोगस्स
एवं चेव ॥सू० २॥

છાયા-અસ્યાઃ સ્વલુ ભદન્ત ! રત્નપ્રભાયાઃ પૃથિવ્યા અચરમસ્ય ચ ચરમાણાશ્ચ, ચરમાન્ત
પ્રદેશાનાશ્ચ, અચરમાન્તપ્રદેશાનાશ્ચ દ્રવ્યાર્થતયા, પ્રદેશાર્થતયા, દ્રવ્યાર્થપ્રદેશાર્થતયા કતરે
કતરેભ્યોડ્લપાવા, વહુકા વા, તુલ્યા વા, વિશેષાધિકા વા ? ગૌતમ ! સર્વસ્તોકમ્ અસ્યા રત્ન-
પ્રભાયાઃ પૃથિવ્યાઃ દ્રવ્યાર્થતયા એકમ્ અચરમમ્ અચરમાણિ અસંખ્યેયગુણાનિ, અચરમ ચરમાણિ
ચ દ્રવાન્યપિ વિશેષાધિકાનિ, પ્રદેશાર્થતયા સર્વસ્તોકાઃ અસ્યા રત્નપ્રભાયાઃ પૃથિવ્યાઃ ચરમા-

ચરમાચરમ આદિ કા અલ્પવહુત્વ

શબ્દાર્થ-(હમીસે ણં મંતે ! રયણપ્પમાણ પુઢવીએ અચરમસ્સ ય, ચરમાણ
ય, ચરમમંતપણ્સાણ ય અચરમતપણ્સાણ ય) હે ભગવન્ ! હિસ રત્નપ્રભા પૃથિવી
કે અચરમ, ચરમાણ, ચરમાન્તપ્રદેશોં ઓર અચરમાન્તપ્રદેશોં મેં (દવ્વટ્ટયાએ પણ્સ-
સટ્ટયાએ દવ્વટ્ટપણ્સટ્ટયાએ) દ્રવ્ય કી અપેક્ષા, પ્રદેશોં કી અપેક્ષા ઓર દ્રવ્ય-પ્રદેશ
કી અપેક્ષા સે (કયરે કયરેહિંતો) કૌન કિસસે (અપ્પા વા, વહુયા વા, તુલ્લા
વા, વિસેસાહિયા વા) અલ્પ હૈ, વહુત હૈ, તુલ્ય હૈ અથવા વિશેષાધિક હૈ ?

(ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (સવ્વત્થોવે) સવ સે કમ (હમીસે રયણપ્પમાણ
પુઢવીએ) હિમ્મ રત્નપ્રભા પૃથ્વી કા (દવ્વટ્ટયાએ) દ્રવ્ય કી અપેક્ષા (એગે અચરમે)
એક અચરમે હૈ (ચરમાઈં અસંખિજ્જગુણાઈં) ચરમાણિ અસંખ્યાતગુણા હૈં (અચ-
રમં ચરમાણિ ય દોવિ વિસેસાહિયા) અચરમં ઓર ચરમાણિ દોનોં વિશેષાધિક
હૈં (પણ્સટ્ટયાએ) પ્રદેશોં કી અપેક્ષા (સવ્વત્થોવા) સવ સે કમ (હમીસે રયણપ્પ-

ચરમાચરમ આદિના અલ્પ બહુત્વ

શબ્દાર્થ-(હમીસેણં મંતે ! રયણપ્પમાણ પુઢવીએ અચરમસ્સ ય, ચરમાણિય, ચરમંતપણ્સા-
સાણ ય અચરમંતપણ્સાણ ય) હે ભગવાન્ ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના અચરમ, ચરમાણિ,
ચરમાન્ત પ્રદેશો અને અચરમાન્ત પ્રદેશોમા (દવ્વટ્ટયાએ પણ્સટ્ટયાએ દવ્વટ્ટપણ્સટ્ટયાએ)
દ્રવ્યની અપેક્ષાએ પ્રદેશોની અપેક્ષાએ અને દ્રવ્ય પ્રદેશની અપેક્ષાએ (કયરે કયરેહિંતો)
કેણુ કેનાથી (અપ્પા વા વહુયા વા તુલ્લા વા વિસેસાહિયા વા) અલ્પ છે, વહુ છે, તુલ્ય
અથવા વિશેષાધિક છે ?

(ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (સવ્વત્થોવે) બધાથી ઓછા (હમીસે રયણપ્પમાણ પુઢવીએ) આ
રત્નપ્રભા પૃથ્વીના (દવ્વટ્ટયાએ) દ્રવ્યની અપેક્ષાએ (એગે અચરમે) એક અચરમ છે (ચરમાઈં
અસંખિજ્જગુણાઈં) ચરમાણિ અસંખ્યાત ગણુ છે (અચરમં ચરમાણિ ય દોવિ વિસેસાહિયા)
અચરમ અને ચરમાણિ બન્ને વિશેષાધિક છે (પણ્સટ્ટયાએ) પ્રદેશોની અપેક્ષાએ (સવ્વત્થોવા)

ન્તપ્રદેશાઃ, અચરમાન્તપ્રદેશાઃ, અસંખ્યેયગુણાઃ, ચરમાન્તપ્રદેશાશ્ચ અચરમાન્તપ્રદેશાશ્ચ દ્વયેऽપિ વિશેષાધિકાઃ, દ્રવ્યાર્થપ્રદેશાર્થતયા સર્વસ્તોકમ્ અસ્યાઃ રત્નપ્રમાયાઃ પૃથિવ્યા એકમ્ અચરમમ્ ચરમાણિ અસંખ્યેયગુણાનિ, અચરમં ચરમાણિ ચ દ્વયાન્યપિ વિશેષાધિકાનિ, ચરમાન્તપ્રદેશાઃ અસંખ્યેયગુણાઃ, અચરમાન્તપ્રદેશાઃ અસંખ્યેયગુણાઃ, ચરમાન્તપ્રદેશાશ્ચ અચરમાન્તપ્રદેશાશ્ચ દ્વયે-
 ઽપિ વિશેષાધિકાઃ, એવં યાવદ્ અથઃસત્તમ્યાઃ, સૌધર્મસ્ય યાવદ્ લોકસ્ય એવશ્ચૈવ ॥૬૦ ૨॥

ટીકા—અથ પૂર્વોક્ત રત્નપ્રમાદિષુ પ્રત્યેકં ચરમાચરમાદિગતમલ્પવહુત્વં પ્રરૂપયિતુમાદ-

આગ પૃથ્વીય) હસ રત્નપ્રમા પૃથિવી કે (ચરમંતપણસા) ચરમાન્તપ્રદેશ હૈં (અચરમંતપણસા અસંખેજ્જગુણા) અચરમાન્તપ્રદેશ અસંખ્યાતગુણા હૈં (ચરમંતપણસા ચ અચરમંતપણસાચ દોવિ વિસેસાહિયા) ચરમાન્તપ્રદેશ ઔર અચરમાન્તપ્રદેશ દોનોં વિશેષાધિક હૈં (દ્વવદ્વપણસદ્વ્યાય) દ્રવ્ય ઔર પ્રદેશોં કી અપેક્ષા (સવ્વ ત્યોવા હ્મીસે રચણપ્પમાણ પુઢવીય ંગે અચરિમે) સવ સે કમ હસ રત્નપ્રમા પૃથ્વી કા એક અચરમે હૈં (ચરમાઈં અસંખેજ્જગુણાઈં) ચરમાણિ અસંખ્યાતગુણા હૈં (અચરિમં ચરમાણિ ચ દોવિ વિસેસાહિયા) અચરમં ઔર ચરમાણિ-દોનોં વિશેષાધિક હૈં (ચરમંતપણસા અસંખેજ્જગુણા) ચરમાન્તપ્રદેશ અસંખ્યાતગુણા હૈં (અચરમંતપણસા અસંખિજ્જગુણા) અચરમાન્તપ્રદેશ અસંખ્યાતગુણા હૈં (ચરમંતપણસા ચ અચરમંતપણસાચ દોવિ વિસેસાહિયા) ચરમાન્તપ્રદેશ ઔર અચરમાન્તપ્રદેશ દોનોં વિશેષાધિક હૈં (એવં જાવ અહેસત્તમાય) હસી પ્રકાર નિચલી સાતવીં પૃથ્વી તક (સોહમ્પ્રસ જાવ લોગસ્સ એવં ચેવ) સૌધર્મ યાવત્ લોક તક હ્મી પ્રકાર ।

ટીકાર્થ—અથ રત્નપ્રમા પૃથ્વી આદિ પ્રત્યેક કે ચરમ અચરમ આદિ સંબંધી

બધાધી ઓછા (હમીસે રચણપ્પમાણ પુઢવીય) આ રત્નપ્રમા પૃથ્વીના (ચરમંતપણસા) ચરમાન્ત પ્રદેશ છે (અચરમંતપણસા અસંખેજ્જગુણા) અચમાન્ત પ્રદેશ અસંખ્યાતગુણા છે (ચરમંતપણસા ચ અચરમંતપણસા ચ દોવિ વિસેસાહિયા) ચરમાન્ત પ્રદેશ અને અચરમાન્ત પ્રદેશ બન્ને વિશેષાધિક છે (દ્વવદ્વપણસદ્વ્યાય) દ્રવ્ય અને પ્રદેશોની અપેક્ષા (સવ્વ ત્યોવા હમીસે રચણપ્પમાણ પુઢવીય ગમે અચરિમે) બધાથી ઓછા આ રત્નપ્રમા પૃથ્વીના એક અચરમ છે (ચરમાઈં અસંખેજ્જગુણાઈં) ચરમાણિ અસંખ્યાતગુણા છે (અચરિમં ચરમાણિ ચ દોવિ વિસેસાહિયા) અચરમ અને ચરમાણિ બન્ને વિશેષાધિક છે (ચરમંતપણસા અસંખેજ્જગુણા) ચરમાન્ત પ્રદેશ અસંખ્યાતગુણા છે (અચરમંતપણસા અસંખિજ્જગુણા) અચરમાન્ત પ્રદેશ અસંખ્યાતગુણા છે (ચરમંતપણસા ચ અચરમંતપણસા ચ દોવિ વિસેસાહિયા) ચરમાન્ત પ્રદેશ અને અચરમાન્ત પ્રદેશ બન્ને વિશેષાધિક છે (એવં જાવ અહેસત્તમાય) એ પ્રકારે નીચેની સાતમી પૃથ્વી યુધી (સોહમ્પ્રસ જાવ લોગસ્સ એવં ચેવ) સૌધર્મ યાવત્ લોક યુધી એજ પ્રકારે

ટીકાર્થ :- હવે રત્નપ્રમા પૃથ્વી આદિ પ્રત્યેકના ચરમ, અચરમ આદિ સંબંધી

‘इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए’ हे भदन्त ! अस्याः खलु रत्नप्रभायाः पृथिव्याः
‘अचरमस्स य चरमाण य चरमंतपएसाण य, अचरमंतपएसाण य’ अचरमस्य य चरमाणाञ्च,
चरमान्तप्रदेशानाञ्च, मध्ये ‘दव्वट्टयाए, पएसट्टयाए, दव्वट्टपएसट्टयाए’ द्रव्यार्थतया, प्रदेशा-
र्थतया द्रव्यार्थप्रदेशार्थतया ‘कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा, बहुया वा तुल्ला वा, विसेसाहिया
वा’ कतरे कतरेभ्योऽल्पा वा, बहुका वा, तुल्या वा, विशेषाधिका वा भवन्ति ? भगवान्
आह—‘गोयमा !’ हे गौतम ! ‘सव्वत्थोवा इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए दव्वट्टयाए—एगे अच-
रमे’ सर्वेभ्योऽल्पम्, अस्याः रत्नप्रभायाः पृथिव्या—द्रव्यार्थतया, एकम् अचरमम् भवति, यतो
हि तथाविधैकत्वविशिष्टस्कन्धपरिणामपरिणतत्वादेकम् अचरमम् तस्मात्सर्वस्तोकं भवति,
तदपेक्षया ‘चरमाइं असंखिज्जगुणाइं’ चरमाणि खण्डानि असंख्येयगुणानि भवन्ति, तेषां चर-
मखण्डानामसंख्यातत्वात्, अथ ‘अचरमं चरमाणि च’ इत्येतत् समुद्दिष्टानि चरमाणां तुल्यानि
भवन्ति, विशेषाधिकानि वा ? इति जिज्ञासायामाह—‘अचरमं चरमाणि य दोवि विसेसाहिया’

अल्प बहुत्व का निरूपण किया जाता है—गौतमस्वाभी ! प्रश्न करते हैं—हे भगवन् !
इस रत्नप्रभा पृथ्वी के अचरम, चरमों, चरमान्तप्रदेशों और अचरमान्तप्रदेशों
में से द्रव्य, प्रदेशों एवं द्रव्य तथा प्रदेशों से कौन किस की अपेक्षा अल्प हैं,
बहुत हैं, तुल्य हैं अथवा विशेषाधिक हैं ?

भगवान् ! उत्तर देते हैं—हे गौतम ! सब से कम इस रत्नप्रभा पृथिवी का,
द्रव्य की अपेक्षा से एक अचरम है । तथाविध एकत्व परिणाम में परिणत होने
के कारण अचरम एक है, अतएव वह सब से अल्प है । उसकी अपेक्षा चर-
माणि अर्थात् चरम खण्ड असंख्यातगुणा अधिक हैं, क्योंकि वे असंख्यात हैं ।
अब प्रश्न यह है कि अचरम और चरमाणि, ये दोनों मिलकर क्या चरमों के
वरावर हैं अथवा विशेषाधिक हैं ? इस प्रश्न का उत्तर यह है—अचरम और
चरमाणि, ये दोनों भी विशेषाधिक हैं ! तात्पर्य यह है कि अचरम एक द्रव्य

अल्प बहुत्वनुं निरूपणं कुर्यात्—

श्री गौतमस्वाभी प्रश्नं करोति—हे भगवन् ! आ रत्नप्रभा पृथ्वीना अचरम, चरमो
चरमान्त प्रदेशो अने अचरमान्त प्रदेशोभांथी द्रव्य प्रदेशो तेमज्ज द्रव्य प्रदेशोभांथी केषु केषु
अपेक्षाये अल्पं छे, धणुं छे तुल्यं छे, अथवा विशेषाधिकं छे ?

श्री भगवान्—हे गौतम ! अधाथी ओछा आ रत्नप्रभा पृथिवीना द्रव्यनी अपेक्षाये
ओकं चरमं छे. तथाविध ओकत्व परिणामभां परिणत होवाने कारणे अचरम ओकं छे,
तेथी ज ते अधाथी ओछा छे. तेनी अपेक्षाये चरमाणि अर्थात् चरमभांउ असंख्यात
गणुं अधिकं छे, केमके तेओ असंख्यात छे. हुवे प्रश्न ओ छे के अचरम अने चरमाणि,
ओ गन्ने मणीने शुं चरमाना वरावर छे अथवा विशेषाधिकं छे ? आ प्रश्नो उत्तर
ओ छे के—अचरम अने चरमाणि, ओ गन्ने पणुं विशेषाधिकं छे. तात्पर्यं ओ छे के

અચરમં ચરમાણિ ચેત્યેતદ્વ્યાન્યપિ વિશેષાધિકાનિ ભવન્તિ અચરમસ્યૈકદ્રવ્યસ્ય ચરમદ્રવ્યેષુ પ્રક્ષિપ્તત્વેન ચરમાણામેકેનાધિકત્વાત્ વિશેષાધિકસમુદાયો ભવતીતિ ભાવઃ, 'પણસદ્વ્યાપ્ત સંવત્યોવા ઇમીસે રચણપ્પમાણ પુઢવીણ ચરમંતપણ્ણા' પ્રદેશાર્થતયા સર્વસ્તોકાઃ—સર્વેભ્યોઽલ્પાઃ, અસ્યાઃ રત્નપ્રમાયાઃ પૃથિવ્યાશ્ચરમાન્તપ્રદેશાઃ ભવન્તિ, ચરમખણ્ડાનાં મધ્યમખણ્ડાપેક્ષયાઽતિસૂક્ષ્મત્વાત્ તેષામસંખ્યાતગુણાનામપિ યે પ્રદેશાઃ સન્તિ તેષાં મધ્યમખણ્ડગતપ્રદેશાપેક્ષયા સર્વસ્તોકત્વં વૌધ્યમ્, તેભ્યઃ—'અચરમંતપણ્ણા અસંખેજ્જગુણા' અચરમાન્તપ્રદેશા અસંખ્યેયગુણા ભવન્તિ, એકસ્યાપિ અચરમખણ્ડસ્ય ચરમખણ્ડસમુદાયાપેક્ષયા ક્ષેત્રતોઽસંખ્યાતગુણત્વાત્, 'ચરમંતપણ્ણા ય અચરમંતપણ્ણા ય દોવિ વિસેસાહિયા' ચરમાન્તપ્રદેશાશ્ચ અચરમાન્તપ્રદેશાશ્ચ દ્વયેઽપિ સમુદિતાઃ સન્તઃ અચરમાન્તપ્રદેશેભ્યો વિશેષાધિકા ભવન્તિ, ચરમાન્તપ્રદેશાનામ્ અચરમાન્તપ્રદેશાપેક્ષયા અસંખ્યેયભાગપ્રમાણત્વાત્ અચરમાન્તપ્રદેશેષુ ચરમાન્તપ્રદેશપ્રક્ષેપેઽપિ તે સમુદિતા અચરમાન્તપ્રદેશેભ્યો વિશેષાધિકા એવ ભવન્તિ, 'દવ્વટ્ટપણ્ણસદ્વ્યાપ્ત

કો ચરમ દ્રવ્યોં મેં શામિલ કર દિયાં જાય તો ચરમોં કી સંખ્યા એક અધિક હો જાતી હૈ, અત એવ ડનકા સમુદાય વિશેષાધિક હોતા હૈ । પ્રદેશોં કી દૃષ્ટિ સે વિચાર કિયા જાય તો હસ રત્નપ્રમા પૃથિવી કે ચરમાન્તપ્રદેશ સબ સે કમ હૈ, કયોં કિ ચરમ ઁંડ, મધ્યમ ઁંડોં કી અપેક્ષા અત્યન્ત સૂક્ષ્મ હોતે હૈ । યદ્યપિ વે ચરમ ઁંડ અસંખ્યાતગુણા હૈ ફિર બી મધ્યમઁંડ કે પ્રદેશોં કી અપેક્ષા વે સર્વસ્તોક હૈ । ડનકી અપેક્ષા અચરમાન્તપ્રદેશ અસંખ્યાતગુણા હોતે હૈ, કયોં કિ એક અચરમ ઁંડ, ચરમ ઁંડોં કે સન્નૂહ કી અપેક્ષા ક્ષેત્ર સે અસંખ્યાતગુણા હોતા હૈ । ચરમાન્તપ્રદેશ ઓર અચરમાન્તપ્રદેશ ડોનોં મિલ કર બી અચરમાન્તપ્રદેશોં સે વિશેષાધિક હોતે હૈ, કયોં કિ ચરમાન્તપ્રદેશ, અચરમાન્તપ્રદેશોં કી અપેક્ષા અસંખ્યાતવે ભાગ પ્રમાણ હોતે હૈ । અચરમાન્તપ્રદેશોં મેં ચરમાન્તપ્રદેશ મિલા દેને પર બી-વે અચરમાન્તપ્રદેશોં સે વિશેષાધિક હી હોતે હૈ । દ્રવ્ય ઓર

અચરમ એક દ્રવ્યને ચરમ દ્રવ્યોમાં સામિલ કરી દેવામાં આવે તો ચરમોની સંખ્યા એક અધિક થઈ જાય છે, તેથી જ તેમનો સમુદાય વિશેષાધિક થાય છે. પ્રદેશોની દૃષ્ટિએ વિચાર કરાય તો આ રત્નપ્રમા પૃથ્વીના ચરમાન્ત પ્રદેશ બધાથી ઓછા છે, કેમકે ચરમ ઁંડ, મધ્યમ ઁંડોની અપેક્ષાએ અત્યન્ત સૂક્ષ્મ હોય છે જોકે તે ચરમઁંડ અસંખ્યાત ગણા છે છતાં પણ મધ્યમ ઁંડના પ્રદેશોની અપેક્ષાએ તેઓ સ્તોક છે. તેમની અપેક્ષાએ અચરમાન્ત પ્રદેશ અસંખ્યાતગણા હોય છે, કેમકે એક ચરમ ઁંડ. ચરમઁંડોના સમૂહની અપેક્ષાએ ક્ષેત્રથી અસંખ્યાતગણા હોય છે ચરમાન્ત પ્રદેશ અને અચરમાન્ત પ્રદેશ બન્ને મળીને પણ અચરમાન્ત પ્રદેશોથી વિશેષાધિક હોય છે. કેમકે ચરમાન્ત પ્રદેશ, અચરમાન્ત પ્રદેશોની અપેક્ષાએ અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ હોય છે. અચરમાન્ત પ્રદેશોમાં ચરમાન્ત પ્રદેશ મેળવી દેવાથી પણ તેઓ અચરમાન્ત પ્રદેશોથી વિશેષાધિક છે. દ્રવ્ય અને પ્રદેશ

સવ્વત્થોવા इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए एगे अचरिमे' द्रव्यार्थप्रदेशार्थतया सर्वस्तोकम् अस्याः रत्नप्रभायाः पृथिव्या एकम् अचरमं भवति प्रागुक्तयुक्तेः, तस्मात् 'चरिमाइं असंखेज्ज-गुणाइं' चरमाणि खण्डानि असंख्येयगुणानि भवन्ति, तेभ्य 'अचरिमं चरिमाणि य दोवि विसेसाहिया' चरमं चरमाणि चेत्येतद् द्वयान्यपि विशेषाधिकानि भवन्ति, तेभ्योऽपि 'चरमंतपएसा असंखेज्जगुणा' चरमान्तप्रदेशा असंख्येयगुणा भवन्ति, अचरमखण्ड-स्य असंख्यातप्रदेशावगाढत्वेपि द्रव्यार्थतया एकत्वेन, चरमेषु खण्डेषु प्रत्येकमसंख्यातप्रदेश-त्वात् चरमाचरमद्रव्यसमुदायापेक्षया चरमान्तप्रदेशानामसंख्यातगुणत्वं बोध्यम्, तेभ्योऽपि 'अचरमंतपएसा असंखिज्जगुणा' अचरमान्तप्रदेशा असंख्येयगुणा भवन्ति, तेभ्योऽपि—'चर-मंतपएसा य अचरमंतपएसा य दोवि विसेसाहिया' चरमान्तप्रदेशाश्च अचरमान्तप्रदेशाश्च द्वये-ऽपि समुदिता विशेषाधिका भवन्ति, 'एवं जाव अहेसत्तमाए' एवम्—रत्नप्रभायाः पृथिव्या इव यावत्—शर्कराप्रभायाः, वालुकाप्रभायाः, पङ्कप्रभायाः, धूमप्रभायाः, तमःप्रभायाः अधः

प्रदेश, दोनों की अपेक्षा से, इस रत्नप्रभा पृथिवी का पूर्वोक्त युक्ति के अनुसार अचरम एक है, उसकी अपेक्षा चरमाणि अर्थात् चरम खंड असंख्यातगुणा अधिक हैं। उनकी अपेक्षा अचरम और चरमाणि दोनों ही विशेषाधिक हैं उनकी अपेक्षा भी चरमान्तप्रदेश असंख्यातगुणा हैं, क्योंकि चक्षुषि अचरमखण्ड असंख्यात-प्रदेशों में अवगाढ होता है, मगर द्रव्य की अपेक्षा वह एक है, चरम खंडों में प्रत्येक असंख्यातप्रदेशी होता है, अतः चरम और अचरम द्रव्य के समु-दाय की अपेक्षा से चरमान्तप्रदेशों को असंख्यातगुणा समझना चाहिए। उनकी अपेक्षा भी अचरमान्तप्रदेश असंख्यातगुणा होते हैं। उनकी भी अपेक्षा चरमान्तप्रदेश और अचरमान्तप्रदेश—दोनों मिलकर विशेषाधिक हैं।

रत्नप्रभा पृथिवी के संबंध में चरम-अचरम का आश्रय करके जो अल्प बहुत्व प्रतिपादित किया गया है, वैसा ही शर्कराप्रभा, वालुकाप्रभा, पंकप्रभा, धूमप्रभा, तमःप्रभा और तमस्तमःप्रभा पृथ्वी का भी कहना चाहिए। सौधर्म,

બન્ને અપેક્ષાએ, આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના પૂર્વોક્ત યુક્તિના અનુસાર અચરમ એક છે, તેની અપેક્ષાએ ચરમાણિ અર્થાત્ ચરમ ખંડ અસંખ્યાતગુણા અધિક છે. તેમની અપેક્ષાએ અચરમ અને ચરમાણિ—બન્ને જ વિશેષાધિક છે. તેમની અપેક્ષાએ પણ ચરમાન્ત પ્રદેશ અસંખ્યાતગણા છે, જો કે અચરમખંડ અસંખ્યાત પ્રદેશોમાં અવગાઢ હોય છે, પણ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ તે એક છે, ચરમખંડોમાં પ્રત્યેક અસંખ્યાત પ્રદેશી હોય છે, તેથી ચરમ અને અચરમ દ્રવ્યના સમુદાયની અપેક્ષાએ ચરમાન્ત પ્રદેશોને અસંખ્યાતગણા સમજવા જોઈએ તેમની અપેક્ષાએ ચરમાન્ત પ્રદેશ અને અચરમાન્ત પ્રદેશ બન્ને મળીને વિશેષાધિક છે.

રત્નપ્રભા પૃથ્વીના સબન્ધમાં ચરમ-અચરમનો આશ્રય કરીને જે અલ્પ, બહુત્વ પ્રતિપાદિત કરાયેલું છે, તેવું જ શર્કરાપ્રભા, વાલુકાપ્રભા. પંકપ્રભા, ધૂમપ્રભા, તમઃપ્રભા

સમમ્યાઃ પૃથિવ્યા અપિ વક્તવ્યતા વક્તવ્યા, 'સોદમ્મસ્સ જાવ લોગસ્સ એવં ચંવ' સૌધર્મસ્ય કલ્પસ્ય યાવત્-ઈશાનસનત્કુમારમાહેન્દ્રબ્રહ્મલોકલાન્તકમહાશુક્રસહસ્રારાનતપ્રાણતારણાચ્યુતનવ-ગ્રૈવેયકપશ્ચાનુત્તરવિમાનાનામ્ ઈષ્ટપ્રાગ્ભારાયા લોકસ્ય ચ અચરમસ્ય ચરમાણાં ચરમાન્ત-પ્રદેશાનામ્ અચરમાન્તપ્રદેશાનાશ્ચ દ્રવ્યાર્થતયા પ્રદેશાર્થતયા દ્રવ્યાર્થપ્રદેશાર્થતયા ચાલ્પવહુત્વા-દિકમ્, એવશ્ચૈવ-રત્નપ્રભાયાઃ પૃથિવ્યા ઇવ વક્તવ્યમિત્યાશયઃ ॥ સૂ. ૨ ॥

અલોકાદિ ચરમાચરમગતાલ્પ વહુત્વવક્તવ્યતા—

મૂલમ—અલોગસ્સ ણં ભંતે ! અચરમસ્સ ચ, ચરમાણચ, ચરમંતપણ-સાણ ચ, અચરમંતપણસાણ ચ દઢ્વટ્ટયાણ પણસટ્ટયાણ દઢ્વટ્ટપણસ-ટ્ટયાણ કચરે કચરેહિંતો અપ્પા વા, વહુયા વા, તુલ્લા વા, વિસેસાહિયા વા ? ગોયમા ! સઠ્વત્થોવે અલોગસ્સ દઢ્વટ્ટયાણ એગે અચરમે ચરમાઈં અસંખિજ્જણાઈં, અચરમં ચરમાણિ ચ દોવિ વિસેસાહિયાઈં, પણસટ્ટયાણ સઠ્વત્થોવા અલોગસ્સ ચરમંતપણસા, અચરમંતપણસા અણંત-ગુણા, ચરમંતપણસા ચ અચરમંતપણસા ચ દોવિ વિસેસાહિયા, દઢ્વટ્ટ પણસટ્ટયાણ સઠ્વત્થોવે અલોગસ્સ એગે અચરમે, ચરમાઈં અસંખેજ્જણ-ણાઈં, અચરમં ચ ચરમાણિ ચ દોવિ વિસેસાહિયાઈં, ચરમંતપણસા અસંખેજ્જગુણા, અચરમંતપણસા અણંતગુણા, ચરમંતપણસા ચ અચરમંત-પણસા ચ દોવિ વિસેસાહિયા, લોગાલોગસ્સ ણં ભંતે ! અચરમસ્સ ચ ચરમાણ ચ, ચરમંતપણસાણ ચ, અચરમંતપણસાણ ચ દઢ્વટ્ટયાણ પણ-

ઈશાન, સનત્કુમાર, માહેન્દ્ર, બ્રહ્મલોક, લાન્તક, મહાશુક્ર, સહસ્રાર, આનત, પ્રાણત, આરણ, અચ્યુત, નવ ગ્રૈવેયક, પાંચ અનુત્તર વિમાન, ઈષ્ટપ્રાગ્ભાર એવં લોક કે અચરમ, ચરમો, ચરમાન્તપ્રદેશોં ઓર અચરમાન્તપ્રદેશોં કા મીં અલ્પ-વહુત્વ દ્રવ્ય કી અપેક્ષા, પ્રદેશોં કી અપેક્ષા તથા દ્રવ્ય-પ્રદેશોં કી અપેક્ષા રત્ન-પ્રભા પૃથ્વી કે સમાન હી સમજના ચાહિં .

અને તમસ્તમઃ પ્રભા પૃથ્વીના સબંધમાં પણ કહેવું જોઈએ. સૌધર્મ, ઈશાન, સનત્કુમાર મોહેન્દ્ર, બ્રહ્મલોક, લાન્તક, મહાશુક્ર સહસ્રાર, આનત પ્રાણત. આરણ, અચ્યુત, નવ ગ્રૈવેયક, પાંચ અનુત્તર વિમાન, ઈષ્ટપ્રાગ્ભાર તેમજ લોકના અચરમ, ચરમો, ચરમાન્ત પ્રદેશો અને અચરમાન્ત પ્રદેશોનું પણ અલ્પ બહુત્વ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ પ્રદેશોની અપેક્ષાએ તથા દ્રવ્ય પ્રદેશોની અપેક્ષાએ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના સમાન જ સમજવું જોઈએ

सद्व्याए दव्वद्व्याएसद्व्याए कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा, बहुया वा, तुल्ला वा, विसेसाहिया वा ? गोयमा ! सव्वत्थोवे लोगालोगस्स दव्वद्व्याए एगमेगे अचरमे, लोगस्स चरमाइं असंखेज्जगुणाइं, अलोगस्स अचरमं य चरमाणि य दोवि विसेसाहियाइं, पएसद्व्याए सव्वत्थोवा लोगस्स चरमंतपएसा, अलोगस्स चरमंतपएसा विसेसाहिया, लोगस्स अचरमंतपएसा असंखेज्जगुणा, अलोगस्स अचरमंतपएसा अणंतगुणा, लोगस्स य अलोगस्स य चरमंतपएसा य अचरमंतपएसा य दोवि विसेसाहिया ! दव्वद्व्याएसद्व्याए सव्वत्थोवे लोगालोगस्स एगमेगे अचरमे लोगस्स चरमाइं असंखेज्जगुणाइं, अलोगस्स चरमाइं विसेसाहियाइं, लोगस्स य अलोगस्स य अचरमं चरमाणिय दोवि विसेसाहियाइं, लोगस्स चरमंतपएसा असंखेज्जगुणा, अलोगस्स य चरमंतपएसा विसेसाहिया, लोगस्स अचरमंतपएसा असंखेज्जगुणा, अलोगस्स अचरमंतपएसा अणंतगुणा, लोगस्स य अलोगस्स य चरमंतपएसा य अचरमंतपएसा य दोवि विसेसाहिया, सव्वदव्वा विसेसाहिया, सव्वपएसा अणंतगुणा, सव्वपज्जवा अणंतगुणा ॥सू०३॥

छाया—अलोकस्य खलु भदन्त ! अचरमस्य च चरमाणाञ्च चरमान्तप्रदेशानाञ्च अचरमान्तप्रदेशानाञ्च द्रव्यार्थतया, प्रदेशार्थतया, द्रव्यार्थप्रदेशार्थतया कतरे कतरेभ्योऽल्पा वा,

अलोकादि के चरमाचरम का अल्पबहुत्व

शब्दार्थ—(अलोगस्स णं भंते ! अचरमस्स य, चरमाण य, चरमंतपएसाण य, अचरमंतपदेसाण य) हे भगवन् ! अलोक के अचरम का, चरमों का, चरमान्तप्रदेशों का और अचरमान्तप्रदेशों का (दव्वद्व्याए पएसद्व्याए दव्वद्व्याएसद्व्याए) द्रव्य की अपेक्षा से, प्रदेशों की अपेक्षा से और द्रव्य-प्रदेशों की

अलोकादिना चरमाचरमनु अल्प बहुत्व

शब्दार्थ—(अलोगस्स णं भंते ! अचरमस्स य चरमाणय, चरमंतपएसाणय अचरमंतपदेसाण य) हे भगवन् ! अलोकेना अचरमना, चरमेना, चरमान्त प्रदेशेना अने अचरमान्त प्रदेशेना (दव्वद्व्याए पएसद्व्याए, दव्वद्व्याएसद्व्याए) द्रव्यनी अपेक्षाये प्रदेशेनी अपेक्षाये अने द्रव्य प्रदेशेनी अपेक्षाथी (कयरे कयरेहिंतो) केणु केनाथी (अप्पा वा बहुया वा

વહુકા વા, તુલ્યા વા, વિશેષાધિકા વા ? ગૌતમ ! સર્વસ્તોકમ્ અલોકસ્ય દ્રવ્યાર્થતયા એકમ્ અચરમમ્, ચરમાણિ અસંખ્યેયગુણાનિ, અચરમં ચરમાણિ ચ દ્વયાન્યપિ વિશેષાધિકાનિ, પ્રદેશાર્થતયા સર્વસ્તોકાઃ અલોકસ્ય ચરમાન્તપ્રદેશાઃ, અચરમાન્તપ્રદેશા અનન્તગુણાઃ, ચરમાન્તપ્રદેશાશ્ચ અચરમાન્તપ્રદેશાશ્ચ દ્વયેऽપિ વિશેષાધિકાઃ, દ્રવ્યાર્થપ્રદેશાર્થતયા સર્વસ્તોકમ્ અલોકસ્ય એકમ્ અચરમં, ચરમાણિ અસંખ્યેયગુણાનિ, અચરમશ્ચ ચરમાણિ ચ દ્વયાન્યપિ વિશેષાધિકાનિ, ચરમાન્તપ્રદેશા અસંખ્યેયગુણાઃ, અચરમાન્તપ્રદેશાઃ અનન્તગુણાઃ, ચરમાન્તપ્રદેશાશ્ચ

અપેક્ષા સે (કયરે કયરેહિંતો) કોન કિસસે (અપ્પા વા વહુયા વા, તુલ્યા વા, વિસેસાહિયા વા ?) અલ્પ, વહુત, તુલ્ય અથવા વિશેષાધિક હૈં ? (ગોચમા !) હે ગૌતમ ! (સવ્વત્થોવે) સવ સે કમ (અલોગસ્સ) અલોક કા (દવ્વદ્ધયાએ) દ્રવ્ય કી અપેક્ષા સે (એગે અચરમે) એક અચરમ હૈ (ચરમાઈ અસંખિજ્જગુણાઈ) ચરમાણિ અસંખ્યાતગુણા હૈં (અચરમં ચરમાણિ ય દોવિ વિસેસાહિયાઈ) અચરમ ઓર ચરમાણિ દોનોં વિશેષાધિક હૈં (પણસદ્ધયાએ) પ્રદેશોં કી અપેક્ષા (સવ્વત્થોવા) સવ સે કમ (અલોગસ્સ ચરમંતપણસા) અલોક કે ચરમાન્તપ્રદેશ હૈં, (અચરમંતપણસા અણંતગુણા) અચરમાન્તપ્રદેશ અનન્તગુણા હૈં (ચરમંતપણસા ય અચરમંતપણસા ય દોવિ વિસેસાહિયા) ચરમાન્તપ્રદેશ ઓર અચરમાન્તપ્રદેશ દોનોં વિશેષાધિક હૈં (દવ્વદ્ધપણસદ્ધયાએ) દ્રવ્ય ઓર પ્રદેશોં કી અપેક્ષા (સવ્વત્થોવે) સવ સે કમ (અલોગસ્સ) અલોક કા (એગે અચરમે) એક અચરમ હૈ, (ચરમાઈ અસંખેજ્જગુણાઈ) ચરમ અસંખ્યાતગુણા હૈં, (અચરમં ય ચરમાણિ ય દોવિ વિસેસાહિયાઈ) અચરમ ઓર ચરમાણિ દોનોં મિલકર વિશેષાધિક હૈં (ચરમંતપણસા અસંખેજ્જગુણા) ચરમાન્તપ્રદેશ અસંખ્યાતગુણા હૈં (અચરમંતપણસા

તુલ્યા વા વિસેસાહિયા વા ?) અલ્પ, વહુત, તુલ્ય અથવા વિશેષાધિક છે ? (ગોચમા !) હે ગૌતમ ! (સવ્વત્થોવે) બધાથી ઓછા (અલોગસ્સ) અલોકના (દવ્વદ્ધયાએ) દ્રવ્યની અપેક્ષાએ (એગે અચરમે) એક અચરમ છે (ચરમાઈ અસંખિજ્જગુણાઈ) ચરમાણિ અસંખ્યાતગુણા છે (અચરમંચરમાણિ ય દોવિ વિસેસાહિયાઈ) અચરમ અને ચરમાણિ વિશેષાધિક છે (પણસદ્ધયાએ) પ્રદેશોની અપેક્ષાએ (સવ્વત્થોવા) બધાથી ઓછા (અલોગસ્સ ચરમંતપણસા) અલોકના ચરમાન્ત પ્રદેશ છે (અચરમંતપણસા અણંતગુણા) અચરમાન્ત પ્રદેશ અનન્તગુણા છે. (ચરમંતપણસા ય અચરમંતપણસા ય દોવિ વિસેસાહિયા) ચરમાન્ત પ્રદેશ અને અચરમાન્ત પ્રદેશ બંને વિશેષાધિક છે (દવ્વદ્ધપણસદ્ધયાએ) દ્રવ્ય અને પ્રદેશોની અપેક્ષાએ (સવ્વત્થોવે) બધાથી ઓછા (અલોગસ્સ) અલોકના (એગે અચરમે) એક અચરમ છે (ચરમાઈ અસંખેજ્જગુણાઈ) ચરમ અસંખ્યાતગુણા છે (અચરમં ય ચરમાણિ ય દોવિ વિસેસાહિયાઈ) અચરમ અને ચરમાણિ બંને મળી વિશેષાધિક છે (ચરમંતપણસા અસંખેજ્જગુણા) ચરમાન્ત પ્રદેશ અસંખ્યાતગુણા

अचरमान्तप्रदेशाश्च द्वयेऽपि विशेषाधिकाः, लोकालोकस्य खलु भदन्त ! अचरमस्य च चर-
माणाश्च चरमान्तप्रदेशानाश्च अचरमान्तप्रदेशानाश्च द्रव्यार्थतया प्रदेशार्थतया द्रव्यार्थप्रदेशा-
र्थतया कतरे कतरेभ्योऽल्पा वा, बहुका वा, तुल्या वा, विशेषाधिका वा ? गौतम ! सर्वस्तोकम्
लोकालोकस्य द्रव्यार्थतया एकमेकम् अचरमं, लोकस्य चरमाणि असंख्येयगुणानि, अलोकस्य
चरमाणि विशेषाधिकानि, लोकस्य च अलोकस्य च अचरमं च चरमाणि च द्वयान्यपि
विशेषाधिकानि, प्रदेशार्थतया सर्वस्तोकाः लोकस्य चरमान्तप्रदेशाः, अलोकस्य चरमान्तप्र-

अनन्तगुणा) अचरमान्तप्रदेश अनन्तगुणा हैं (चरमंतपएसा य अचरमंतपएसा य
दोवि विसेसाहिया) चरमान्तप्रदेश और अरमान्तप्रदेश दोनों विशेषाधिक हैं ।

(लोगालोगस्स णं भंते ! अचरमस्स य, चरमाण य, चरमंतपएसाण य, अच-
रमंतपएसाण य) हे भगवन् ! लोकालोक के अचरम, चरमों, चरमान्तप्रदेशों
और अचरमान्तप्रदेशों में (द्व्वद्वयाए) द्रव्य की अपेक्षा (पएसद्वयाए) प्रदेशों
की अपेक्षा (द्व्वद्वपएसद्वयाए) द्रव्य और प्रदेशों की अपेक्षा (कयरे कयरेहिंतो)
कौन किससे (अप्पा वा, बहुया वा, तुल्ला वा, विसेसाहिया वा) अल्प, बहुत,
तुल्य अथवा विशेषाधिक हैं ? (गोयमा !) हे गौतम ! (सव्वत्थोवे) सब से कम
(लोगालोगस्स) लोकालोक के (द्व्वद्वयाए) द्रव्य की अपेक्षा से (एगमेगे अचरमे)
एक-एक अचरम है (लोगस्स चरमाइं असंखेज्जगुणाइं) लोक के चरम असंख्यात-
गुणा हैं (अलोगस्स चरमाइं विसेसाहियाइं) अलोक के चरम विशेषाधिक हैं,
(लोगस्स य अलोगस्स य अचरमं य चरमाणि य) लोक और अलोक का अचरम
और चरमाणि (दोवि) दोनों (विसेसाहियाइं) विशेषाधिक हैं (पएसद्वयाए
सव्वत्थोवा लोगस्स चरमंतपदेसा) प्रदेशों की अपेक्षा से सब से कम लोक के

छे (अचरमंतपएसा अणंतगुणा) अचरमान्त प्रदेश अनन्तगुणा छे (चरमंतपएसा य अचरमं-
तपदेसा य दोवि विसेसाहिया) अरमान्त प्रदेश अने अचरमान्त प्रदेश अन्ने विशेषाधिक छे

(लोगालोगस्स णं भंते ! अचरमस्स य चरमाण य- चरमंतपएसाण य, अचरमंत-
पएसाण य) हे भगवन् ! लोकालोकना अचरम, अरमो, अरमान्त प्रदेशो अने अचरमान्त
प्रदेशोभा (द्व्वद्वयाए) द्रव्यनी अपेक्षाओ (पएसद्वयाए) प्रदेशोनी अपेक्षाओ (द्व्वद्वपएस
द्वयाए) द्रव्य अने प्रदेशोनी अपेक्षाओ (कयरे कयरे हिंतो) केण केनाथी (अप्पा वा बहुया
वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा) अल्प, धणा, तुल्य अथवा विशेषाधिक छे ? (गोयमा !)
हे गौतम ! (सव्वत्थोवे) अधाथी ओछा (लोगालोगस्स) लोकालोकना (द्व्वद्वयाए) द्रव्यनी
अपेक्षाथी (एगमेगे अचरमे) ओछ ओछ अचरम छे (लोगस्स चरमाइं असंखेज्जगुणाइं)
लोकना अरम असंख्यातगुणा छे (अलोगस्स चरमाइं विसेसाहियाइं) अलोकना अरम
विशेषाधिकछे (लोगस्स य अलोगस्स य अचरमं य चरमाणि य) लोक अने अलोकना अचरम अने
अरमाणि (दोवि) अन्ने (विसेसाहियाइं) विशेषे (पएसद्वयाए सव्वत्थोवा लोगस्स

દેશા-વિશેષાધિકાઃ, લોકસ્ય અચરમાન્તપ્રદેશાઃ અસંખ્યેયગુણાઃ, અલોકસ્ય અચરમાન્તપ્રદેશા
અનન્તગુણાઃ, લોકસ્ય ચાલોકસ્ય ચ ચરમાન્તપ્રદેશાશ્ચાચરમાન્તપ્રદેશાશ્ચ દ્વયેऽપિ વિશેષાધિકાઃ,
દ્રવ્યાર્થપ્રદેશાર્થતયા સર્વસ્તોકં લોકાલોકસ્ય એકમેકસ્ય અચરમસ્ય, લોકસ્ય ચરમાણિ અસંખ્યે-
યગુણાનિ, અલોકસ્ય ચરમાણિ વિશેષાધિકાનિ, લોકસ્ય ચાલોકસ્ય ચાચરમસ્ય ચરમાણિ ચ
દ્વાન્યપિ વિશેષાધિકાનિ, લોકસ્ય ચરમાન્તપ્રદેશા અસંખ્યેયગુણાઃ, અલોકસ્ય ચ ચરમાન્ત-
પ્રદેશા વિશેષાધિકાઃ, લોકસ્ય અચરમાન્તપ્રદેશાઃ, અસંખ્યેયગુણાઃ, અલોકસ્ય અચરમાન્ત-

ચરમાન્તપ્રદેશા હૈં (અલોગસ્સ ચરમંતપદેસા વિસેસાહિયા) અલોક કે ચરમાન્ત-
પ્રદેશ વિશેષાધિકા હૈં (લોગસ્સ અચરમંતપદેસા અસંખેજ્જગુણા) લોક કે અચ-
રમાન્તપ્રદેશ અસંખ્યાતગુણા હૈં (અલોગસ્સ અચરમંતપદેસા અણંતગુણા) અલોક
કે અચરમાન્તપ્રદેશ અનન્તગુણા હૈં । (લોગસ્સ ચ અલોગસ્સ ચ ચરમંતપદેસા
ચ અચરમંતપદેસા ચ દોવિ વિસેસાહિયા) લોક ઓર અલોક કે ચરમાન્તપ્રદેશ
ઓર અચરમાન્તપ્રદેશ દોનોં વિશેષાધિકા હૈં (દ્વવટ્ટપપ્પસદ્ધયાપ સવ્વત્થોવે લોગા-
લોગસ્સ એગમેગે અચરમે) દ્રવ્ય ઓર પ્રદેશોં કી અપેક્ષા સવ્વ સે કમ લોક-
અલોક કા એક-એક અચરમ હૈં (લોગસ્સ ચરમાઈ અસંખેજ્જગુણાઈ) લોક કે ચરમ
અસંખ્યાતગુણા હૈં (અલોગસ્સ ચરમાઈ વિસેસાહિયાઈ) અલોક કે ચરમ વિશે-
ષાધિકા હૈં (લોગસ્સ ચ અલોગસ્સ ચ) લોક ઓર અલોક કા (અચરમં) અચરમ
(ચરમાણિ ચ) ઓર ચરમાણિ (દોવિ વિસેસાહિયાઈ) દોનોં વિશેષાધિકા હૈં
(લોગસ્સ ચરમંતપદેસા અસંખેજ્જગુણા) લોક કે ચરમાન્તપ્રદેશ અસંખ્યાતગુણા
હૈં (અલોગસ્સ ચ ચરમંતપદેસા વિસેસાહિયા) અલોક કે ચરમાન્તપ્રદેશ વિશેષા-
ધિકા હૈં (લોગસ્સ અચરમંતપદેસા અસંખેજ્જગુણા) લોક કે અચરમાન્તપ્રદેશ અસં-

ચરમંતપદેસા) પ્રદેશોની અપેક્ષાએ બધાથી ઓછા લોકના ચરમાન્ત પ્રદેશ છે (અલોગસ્સ
ચરમંતપદેસા વિસેસાહિયા) અલોકના ચરમાન્ત પ્રદેશ વિશેષાધિકા છે (લોગસ્સ અચર-
મંતપદેસા અસંખેજ્જગુણા) લોકના અચરમાન્ત પ્રદેશ અસંખ્યાતગુણા છે (અલોગસ્સ અચ-
રમંતપદેસા અણંતગુણા) અલોકના અચરમાન્ત પ્રદેશ અનન્તગુણા છે (લોગસ્સ ચ અલોગ-
સ્સ ચ ચરમંતપદેસા ચ અચરમંતપદેસા ચ દોવિ વિસેસાહિયા) લોક અને અલોકના
ચરમાન્ત પ્રદેશ અને અચરમાન્ત પ્રદેશ બંને વિશેષાધિકા છે (દ્વવટ્ટપપ્પસદ્ધયાપ સવ્વ
ત્થોવે લોગાલોગસ્સ એગમેગે અચરમે) દ્રવ્ય અને પ્રદેશોની અપેક્ષાએ બધાથી ઓછા લોક-
અલોકના એક એક અચરમ છે (લોગસ્સ ચરમાઈ અસંખેજ્જગુણાઈ) લોકના ચરમ અસંખ્યાત
ગુણા છે (અલોગસ્સ ચરમાઈ વિસેસાહિયાઈ) અલોકના ચરમ વિશેષાધિકા છે (લોગસ્સ ચ
અલોગસ્સ ચ) લોક અને અલોકના (અચરમં) અચરમ (ચરમાણિ ચ) અને ચરમાણિ (દોવિ
વિસેસાહિયાઈ) બંને વિશેષાધિકા છે (લોગસ્સ ચરમંતપદેસા અસંખેજ્જગુણા) લોકના
ચરમાન્ત પ્રદેશ અસંખ્યાતગુણા છે (અલોગસ્સ ચ ચરમંતપદેસા વિસેસાહિયા) અલોકના
ચરમાન્ત પ્રદેશ વિશેષાધિકા છે (લોગસ્સ અચરમંતપદેસા અસંખેજ્જગુણા) લોકના અચરમાન્ત

પ્રદેશાઃ અનન્તગુણાઃ, લોકસ્ય ચાલોકસ્ય ચ ચરમાન્તપ્રદેશાશ્ચ અચરમાન્તપ્રદેશાશ્ચ દ્વયેऽપિ વિશેષાધિકાઃ, સર્વદ્રવ્યાણિ વિશેષાધિકાનિ, સર્વપ્રદેશાઃ અનન્તગુણાઃ, સર્વપર્યાવાઃ અનન્તગુણાઃ ॥ સૂ. ૩ ॥

ટીકા-અથાલોકાદેશ્વરમાચરમાદિગતમલ્પબહુત્વં પ્રરૂપયિતુમાહ-‘અલોગસ્સ ણં મંતે ! અચરમંતસ્ય ચ ચરમાણ ચ, ચરમંતપણ્ણ ચ અચરમંતપણ્ણ ચ’ ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘હે ભદ્રન્ત ! અલોકસ્ય સ્વલુ અવસમસ્ય ચ ચરમાણાશ્ચ ચરમાન્તપ્રદેશાનાશ્ચ અચરમાન્તપ્રદેશાનાશ્ચ નધ્વે ‘દ્વવ્વટ્ટયાણ પણ્ણપણ્ણ દ્વવ્વટ્ટપણ્ણપણ્ણ’ દ્રવ્યાર્થતયા, પ્રદેશાર્થતયા, દ્રવ્યાર્થપ્રદેશાર્થતયા ‘કયરે કયરેહિતો અપ્પા વા, વહુયા વા તુલ્લા વા, વિસેસાહિયા વા?’ કતરે કતરેભ્યો ડલ્લા વા, વહુકા વા, તુલ્યા વા વિશેષાધિકા વા ભવન્તિ ? મગવાન્ આહ-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘સવ્વત્થોવે અલોગસ્સ દ્વવ્વટ્ટયાણ એગે અચરમે’ સર્વસ્તોકય્ અલોકસ્ય દ્રવ્યાર્થતયા

સ્વાતંત્ર્યગુણા હૈં (અલોગસ્સ અચરમંતપણ્ણ અણંતગુણા) અલોક કે અચરમાન્ત પ્રદેશ અનન્તગુણા હૈં (લોગસ્સ ચ અલોગસ્સ ચ) લોક ઓર અલોક કે (ચરમંતપણ્ણ ચ અચરમંતપણ્ણ ચ દોવિ) ચરમાન્તપ્રદેશ ઓર અચરમાન્તપ્રદેશ દોનોં (વિસેસાહિયા) વિશેષાધિક હૈં (સવ્વદ્વવા વિસેસાહિયા) સર્વદ્રવ્ય વિશેષાધિક (સવ્વપણ્ણ અણંતગુણા) સમસ્તપ્રદેશ અનન્તગુણા (સવ્વ પજ્જવા અણંતગુણા) સર્વ પર્યાય અનન્તગુણા હૈં ।

ટીકાર્થ-અવ અલોક આદિ કે ચરમાચરમ આદિ કા અલ્પ બહુત્વ પ્રલપિત કરને કે લિે કહતે હૈં-

શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરતે હૈં-હે મગવન્ ! અલોક કે અચરમ, ચરમોં, ચરમાન્તપ્રદેશોં ઓર અચરમાન્તપ્રદેશોં મેં સે દ્રવ્ય કી અપેક્ષા, પ્રદેશોં કી અપેક્ષા તથા દ્રવ્ય-પ્રદેશોં કી અપેક્ષા કૌન કિસસે અલ્પ હૈ, બહુત હૈ, તુલ્ય હૈ અથવા વિશેષાધિક હૈં ?

પ્રદેશ અસંખ્યાતગણા છે (અલોગસ્સ અચરમંત પણ્ણ અણંતગુણા) અલોકના અચરમાન્ત પ્રદેશ અનન્તગણા છે (લોગસ્સ ચ અલોગસ્સ ચ) લોક અને અલોકના (ચરમંતપણ્ણ ચ અચરમંતપણ્ણ દોવિ) ચરમાન્ત અને અચરમાન્ત પ્રદેશ બન્ને (વિસેસાહિયા) વિશેષાધિક છે (સવ્વદ્વવા વિસેસાહિયા) સર્વ દ્રવ્ય વિશેષાધિક છે (સવ્વ પણ્ણ અણંતગુણા) સમસ્ત પ્રદેશ અનન્ત ગણા છે (સવ્વ પજ્જવા અણંતગુણા) સર્વ પર્યાય અનન્તગણા છે

ટીકાર્થ :- હવે અલોક આદિના ચરમા ચરમ આદિના અલ્પ બહુત્વ પ્રલપિત કરવાને માટે કહે છે :-

શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે-હે ભગવન્ ! અલોકના અચરમ, ચરમો, ચરમાન્ત પ્રદેશો અને અચરમાન્ત પ્રદેશોમાંથી દ્રવ્યની અપેક્ષાએ પ્રદેશોની અપેક્ષાએ તથા દ્રવ્ય પ્રદેશોની અપેક્ષાએ કોણ કોનાથી અલ્પ છે, તુલ્ય છે, અથવા વિશેષાધિક છે ?

एकम् अचरमं भवति, तदपेक्षया 'चरमाहं असंखिज्जगुणाहं' चरमाणि खण्डानि अमन्वयेयगुणानि भवन्ति, 'अचरमं चरमाणि य दोवि विसेसाहियाहं' अचरमं चरमाणि च द्वयान्यपि विशेषाधिकानि भवन्ति, 'पएसट्टयाए सव्वत्थोवा अलोगस्स चरमंतपएसा' प्रदेशार्थतया सर्वस्तोका अलोकस्य चरमान्तप्रदेशा भवन्ति, लोकनिष्कुट्टेण्वेवान्तस्तेषां सद् भावात्, तेभ्योऽपि 'अचरमंतपएसा अणंतगुणा' अचरमान्तप्रदेशा अनन्तगुणा भवन्ति, अलोकस्यानन्तत्वात् 'चरमंतपएसा य अचरमंतपएसा य दोवि विसेसाहिया' चरमान्तप्रदेशाश्च अचरमान्तप्रदेशाश्च द्वयेऽपि समुदिता विशेषाधिका भवन्ति, चरमान्तप्रदेशानाम् अचरमान्तप्रदेशापेक्षया अनन्तभागकल्पत्वात्, तेषामचरमान्तप्रदेशेषु निवेशेऽपि ते समुदिताः अचरमान्तप्रदेशेभ्यो विशेषाधिका एव भवन्ति, 'दव्वट्टपएसट्टयाए सव्वत्थोवे अलोगस्स एगे अचरमे' द्वयार्थप्रदेशार्थतया सर्वस्तोकम् अलोकस्य एकम् अचरमं भवति, तदपेक्षया 'चरमाहं असंखेज्जगुणाहं' चरमाणि असंखयेयगुणानि भवन्ति, 'अचरमं य चरमाणि य दोवि विसेसाहियाहं' अचरमञ्च चरमाणि च द्वयान्यापि समुदितानि विशेषाधिकानि भवन्ति, तेभ्योऽपि 'चरमंतपएसा असंखेज्जगुणा' चर-

भगवान् ! उत्तर देते हैं—गौतम ! सब से कम अलोक का द्रव्य की अपेक्षा अचरम है, इसकी अपेक्षा चरम खण्ड असंख्यातगुणा अधिक हैं । अचरम और चरम खण्ड दोनों मिल कर विशेषाधिक हैं । प्रदेशों की दृष्टि से सब से कम अलोक के चरमान्तप्रदेश हैं, क्योंकि निष्कुट्टप्रदेशों में ही उनका सद्भाव होता है । इन चरमान्तप्रदेशों की अपेक्षा अचरमान्तप्रदेश अनन्तगुणा हैं, क्योंकि अलोक अनन्त है । चरमान्तप्रदेश और अचरमान्त प्रदेश—दोनों मिल कर विशेषाधिक हैं, क्योंकि चरमान्तप्रदेश, अचरमान्तप्रदेशों के अनन्तवें भाग मात्र होते हैं, उन्हें अचरमान्त प्रदेशों में सम्मिलित कर देने पर भी वे सब मिल कर अचरमान्त प्रदेशों से विशेषाधिक ही होते हैं । द्रव्य और प्रदेशों की दृष्टि से सब से कम अलोक का एक अचरम है, उसकी अपेक्षा चरम खण्ड असंख्यातगुणा हैं, अचरम और चरमाणि (चरम खण्ड) दोनों मिलकर विशेषाधिक हैं, उनकी

શ્રી ભગવાન્ ઉત્તર આપે છે—હો ગૌતમ ! બધાથી ઓછા અલોકના દ્રવ્યની અપેક્ષાએ અચરમ છે, એની અપેક્ષાએ ચરમ ખંડ અસંખ્યાતગણા અધિક છે. અચરમ અને ચરમ ખંડ બંને મળીને વિશેષાધિક છે. પ્રદેશોની દૃષ્ટિથી બધાથી ઓછા અલોકના ચરમાન્ત પ્રદેશ છે, કેમકે નિષ્કુટ્ટ પ્રદેશોમા જ તેમનો સદ્ભાવ હોય છે. એ ચરમાન્ત પ્રદેશોની અપેક્ષાએ અચરમાન્ત પ્રદેશ અનન્તગણા હોય છે, કેમકે અલોક અનન્ત છે. ચરમાન્ત અને અચરમાન્ત પ્રદેશ—બંને મળીને વિશેષાધિક છે, કેમકે ચરમાન્ત પ્રદેશ, અચરમાન્ત પ્રદેશોની સાથે સમિલિત કરી દેવાથી પણ તેઓ બધા મળીને અચરમાન્ત પ્રદેશોથી વિશેષાધિક જ હોય છે. દ્રવ્ય અને પ્રદેશોની દૃષ્ટિએ બધાથી ઓછા અલોકનો એક અચરમ છે, એની અપેક્ષાએ ચરમ ખંડ અસંખ્યાતગણા છે, અચરમ અને ચરમાણિ (ચરમખંડ) બંને

માન્તપ્રદેશા અસંખ્યેયગુણા ભવન્તિ, 'અચરમંતપણ્ણા અર્ણંતગુણા' અચરમાન્તપ્રદેશા અનન્તગુણા ભવન્તિ, 'ચરમંતપણ્ણા ય અચરમંતપણ્ણા ય દોવિ વિસેસાહિયા' ચરમાન્તપ્રદેશાશ્ચ અચરમાન્તપ્રદેશાશ્ચ દ્વયેઽપિ સમુદિતા વિશેષાધિકા ભવન્તિ, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—'લોગાલોગસ્સ ણં મંતે ! અચરમસ્ય ય ચરમાણિ ય ચરમંતપણ્ણા ય, અચરમંતપણ્ણા ય' હે મદન્ત ! લોકાલોકસ્ય ચલુ અચરમસ્ય ચ ચરમાણાશ્ચ ચરમાન્તપ્રદેશાનાશ્ચ અચરમાન્તપ્રદેશાનાશ્ચ મધ્યે 'દવ્વટ્ટયાણ પણ્ણસટ્ટયાણ દવ્વટ્ટપણ્ણસટ્ટયાણ' દ્રવ્યાર્થતયા પ્રદેશાર્થતયા દ્રવ્યાર્થપ્રદેશાર્થતયા 'કયરે કયરેહિતો અપ્પા વા વહુયા વા, તુલ્લા વા, વિસેસાહિયા વા?' કતરે કતરેભ્યોઽલ્પા વા, વહુકા વા, તુલ્યા વા, વિશેષાધિકા વા ભવન્તિ? મગવાન્ આહ—'ગોયમા !' હે ગૌતમ ! 'સવ્વત્થોવે લોગાલોગસ્સ દવ્વટ્ટયાણ ઇમમેગે અચરમે' સર્વસ્તોકમ્ સર્વેભ્યોઽલ્પમ્, લોકાલોકસ્ય દ્રવ્યાર્થતયા એકમેકમ્ અચરમમ્ અચરમઘ્ણંદં ભવતિ, એકત્વાત્, તદપેક્ષયા 'લોગસ્સ ચરમાઈ અસંખેજ્જગુણાઈ' લોકસ્ય ચરમાણિ—ચરમઘ્ણંદદ્રવ્યાણિ, અસંખ્યેયગુણાણિ ભવન્તિ, તેષામસંખ્યાતત્ત્વાત્ તેભ્યોઽપિ—'અલોગસ્સ ચરમાઈ વિસેસાહિયાઈ' અલોકસ્ય ચરમાણિ—ચરમઘ્ણંદાણિ વિશેષાધિકાણિ

અપેક્ષા મી ચરમાન્તપ્રદેશ અસંખ્યાતગુણા હૈં ઔર અચરમાન્તપ્રદેશ ડનસે અનન્તગુણા હૈં । ચરમાન્તપ્રદેશ ઔર અચરમાન્તપ્રદેશ ડોનોં મિલ કર વિશેષાધિક હૈં ।

શ્રીગૌતમસ્વામી ! પ્રશ્ન કરતે હૈં—મગવન્ ! લોકાલોક કે અચરમ ચરમોં, ચરમાન્તપ્રદેશોં ઔર અચરમાન્તપ્રદેશોં મેં, દ્રવ્ય કી અપેક્ષા, પ્રદેશોં કી અપેક્ષા તથા દ્રવ્ય ઔર પ્રદેશોં કી અપેક્ષા કૌન કિસસે અલ્પ, વહુત, તુલ્ય યા વિશેષાધિક હૈં ?

મગવાન્ ઉત્તર ડેતે હૈં—હે ગૌતમ ! સવ સે કમ લોક ઔર અલોક કા દ્રવ્ય કી અપેક્ષા એક—એક અચરમ અર્થાત્ અચરમ ઘંડ હૈ, કયૌંકિ વહ એક હી હૈ । ડસકી અપેક્ષા લોક કે ચરમ ઘંડ દ્રવ્ય અસંખ્યાતગુણા હૈં, કયૌં કિ વે અસંખ્યાત હૈં ડનકી અપેક્ષા અલોક કે ચરમ ઘંડ વિશેષાધિક હૈં । લોક કે

મળીને વિશેષાધિક છે, તેમની અપેક્ષાએ પણ ચરમાન્ત પ્રદેશ અસંખ્યાતગણા છે અને અચરમાન્ત પ્રદેશ તેમનાથી અનન્તગણા છે ચરમાન્ત પ્રદેશ અને અચરમાન્ત પ્રદેશ બન્ને મળીને વિશેષાધિક છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે—હે લગવન્ ! લોકાલોકના અચરમો, ચરમો, ચરમાન્ત પ્રદેશો અને અચરમાન્ત પ્રદેશોમા દ્રવ્યની અપેક્ષાએ પ્રદેશોની અપેક્ષાએ તથા દ્રવ્ય અને પ્રદેશોની અપેક્ષાએ કોણ કોનાથી અલ્પ, ઘણા, તુલ્ય અગર વિશેષાધિક છે ?

શ્રી લગવાન્ ઉત્તર આપે છે :—હે ગૌતમ ! બધાથી ઓછા લોક અને અલોકના દ્રવ્યની અપેક્ષાએ એક—એક અચરમ અર્થાત્ અચરમખંડ છે, કેમકે તે એક જ છે. તેની અપેક્ષાએ લોકના ચરમ ખંડ દ્રવ્ય અસંખ્યાતગણા છે. કેમકે તેઓ અસંખ્યાત છે, તેમની અપેક્ષાએ અલોકના ચરમ ખંડ વિશેષાધિક છે. લોકના ચરમખંડ વાસ્તવમા છે તેા અસં-

भवन्ति, लोकस्य चरमखण्डानां वस्तुतोऽसंख्येयत्वेऽपि पूर्वोपदर्शितपृथिवीस्थापनापरिकल्पनया तानि अष्टौ परिकल्प्यन्ते, तद्यथा—एकैकं चतसृषु दिक्षु एकैकं च विदिशु इति, अलोकस्य चरमखण्डानि तु अलोकस्थापना परिकल्पनया द्वादशपरिकल्प्यन्ते, तद्यथा—एकैकं चतसृषु दिक्षु द्वे द्वे विदिशु इति, द्वादशानाञ्चाष्टभ्यो न द्विगुणत्वं नो वा त्रिगुणत्वं किन्तु विशेषाधिकत्वेव संभवति, तेभ्योऽपि—अलोकस्य चरमखण्डेभ्यः ‘लोकस्स य अलोकस्स य अचरमं य चरमाणि य दोवि विसेत्ताठ्ठियाइं’ लोकस्य चालोकस्य च अचरमश्च चरमाणि चेति द्वयान्यपि विशेषाधिकानि भवन्ति लोकस्य चरमखण्डानि पूर्वोक्तपरिकल्पनया अष्टौ एकमचरमखण्डमिति उभयसंमेलने नव शतम् अलोकस्यापि चरमाचरमखण्डानि समुदितानि त्रयोदशभवन्ति, उभयेषां संमेलने तु द्वाविंशतिः, तस्याश्च द्वादशभ्यो न द्विगुणितत्वं, नो वा त्रिगुणितत्वं किन्तु विशेषाधिकत्वमेवेति अलोकस्य चरमखण्डेभ्यो लोकालोकचरमाचरमखण्डानि समुदितानि विशेषाधिकानि

ચરમ યંડ હૈં તો વાસ્તવ મેં અસંખ્યાત પરન્તુ પૃથ્વી કી સ્થાપના—इस प्रकार की है, इस स्थापना की कल्पना से वे आठ माने जाते हैं, वे इस प्रकार हैं—एक एक चारों दिशाओं में और एक-एक चारों विदिशाओं में। अलोक के चरम यंंड अलोक की स्थापना की परिकल्पना के आधार पर बारह माने जाते हैं, यथा—एक-एक चारों दिशाओं के और दो-दो चार विदिशाओं में। यह बारह की संख्या अष्ट से न दुगुनी है, न तिगुनी है, किन्तु विशेषाधिक ही कही जा सकती है। अलोक के चरम यंंडों की अपेक्षा लोक और अलोक का अचरम और उनके चरम यंंड दोनों मिलकर विशेषाधिक होते हैं। क्योंकि पूर्वोक्त कल्पना के अनुसार लोक के चरम यंंड आठ है और अचरमयंंड एक है, दोनों मिलकर नौ होते हैं। इसी प्रकार अलोक के भी चरम और अचरम यंंड मिल कर तेरह हैं। और इन दोनों को मिला दिया जाय तो चाईस होते हैं। यह चाईस संख्या, बारह से दुगुनी-तिगुनी आदि नहीं है, किन्तु विशेषाधिक ही

ખ્યાત પરન્તુ પૃથ્વીની સ્થાપના—આ રીતે કરી છે આ સ્થાપનાની કલ્પનાથી તેઓ આઠ મનાય છે તેઓ આ પ્રકારે છે—એકએક ચારે દિશાઓમાં અને એક એક ચારે વિદિશાઓમાં, અલોકના ચરમ યંડ અલોકની સ્થાપનાની પરિકલ્પનાના અધાર પર બાર મનાય છે. યથા એક એક ચારે દિશાઓમાં અને બે બે ચાર વિદિશાઓમાં. આ બારની સંખ્યા આઠથી બમણી છે, ત્રિગુણી નથી; પરન્તુ વિશેષાધિક જ કહેવાય છે. અલોકના ચરમ યંડની અપેક્ષાએ લોક અને અલોક અચરમ અને તેમના ચરમ યંડ બન્ને મળીને વિશેષાધિક થાય છે. કેમકે પૂર્વોક્ત કલ્પનાના અનુસાર લોકના ચરમ યંડ આઠ છે અને અચરમ યંડ એક છે, બન્ને મળીને નવ થાય છે. એજ રીતે અલોકના પણ ચરમ અને અચરમ યંડ મેળવીને તેર છે. અને તે બન્નેને મેળવી દેવાય તો બારીસ થાય છે. આ બારીસ સંખ્યા બારથી બમણી કે ત્રણ ગણી આદિ નથી, પણ વિશેષાધિક છે. આ પ્રકારે અલોકના

भवन्ति, 'यएसद्वयाए सन्वत्थोवा लोगस्स चरमंतपएसा' प्रदेशार्थतया सर्वस्तोका लोकस्य चरमान्तप्रदेशा भवन्ति, तत्राण्टखण्डसत्कानामेव प्रदेशानां सद्भावात्, तेभ्यः 'अलोगस्स चरमंतपएसा विसेसाहिया' अलोकस्य चरमान्तप्रदेशा विशेषाधिका भवन्ति, तेभ्योऽपि 'लोगस्स अचरमंतपएसा असंखेज्जगुणा' लोकस्य अचरमान्तप्रदेशा असंख्येयगुणा भवन्ति, तत्क्षेत्रस्यातिप्रचुरतया तत्प्रदेशानामपि अतिप्रचुरत्वात्, तेभ्योऽपि 'अलोगस्स अचरमंतपएसा अगंतगुणा' अलोकस्याचरमान्तप्रदेशाः अनन्तगुणा भवन्ति, तत्क्षेत्रस्यानन्तगुणत्वात्, तेभ्योऽपि 'लोगस्स य अलोगस्स य चरमंतपएसा य अचरमंतपएसा य दोवि विसेसाहिया' लोकस्य चालोकस्य च चरमान्तप्रदेशाश्च अचरमान्तप्रदेशाश्च द्वयेऽपि समुदिता विशेषाधिका भवन्ति अलोकस्याचरमान्तप्रदेशो लोकस्य चरमाचरमान्तप्रदेशानाम् अलोकस्य चरमान्तप्रदेशानाञ्च प्रक्षेपात् तेषाञ्च सर्वसंख्याऽपि असंख्येयानामनन्तराश्यपेक्षयाऽपि स्तोकत्वमेवेति तेषां तत्र प्रक्षेपेऽपि अलोकस्याचरमान्तप्रदेशेभ्यो विशेषाधिकत्वमेवेति भावः । 'द्ववद्वपए-

है। इस प्रकार अलोक के चरम खंडों से लोकालोक के चरमाचरम खण्ड मिल कर भी विशेषाधिक ही होते हैं।

प्रदेशों की दृष्टि से सब से कम लोक के चरमान्तप्रदेश हैं, क्योंकि कि उसमें आठ ही प्रदेश हैं उनकी अपेक्षा अलोक के चरमान्तप्रदेश विशेषाधिक हैं, उनसे लोक के अचरमान्तप्रदेश असंख्यातगुणा हैं, क्योंकि अचरमक्षेत्र बहुत बड़ा है, इस कारण उसके प्रदेश भी बहुत अधिक हैं। उनकी अपेक्षा अलोक के अचरमान्तप्रदेश अनन्तगुणा हैं, क्योंकि वह क्षेत्र अनन्तगुणा है। उनकी अपेक्षा भी लोक और अलोक के चरमान्तप्रदेश और अचरमान्तप्रदेश दोनों विशेषाधिक हैं, क्योंकि कि अलोक के अचरमान्तप्रदेशों में लोक के चरमान्तप्रदेशों को, अचरमान्तप्रदेशों को तथा अलोक के चरमान्त प्रदेशों को मिला देने पर भी वे सब असंख्यात ही होते हैं और असंख्यात, अनन्त, की अपेक्षा कम ही है,

અચરમ ખંડોથી લોકલોકના અચરમાચરમ ખંડ મળીને પણ વિશેષાધિક જ થાય છે.

પ્રદેશોની દૃષ્ટિએ બધાથી ઓછા લોકના અચરમાન્ત પ્રદેશ છે, કેમકે તેનામા આઠ જ પ્રદેશ છે. તેમની અપેક્ષાએ અલોકના અચરમાન્ત પ્રદેશ વિશેષાધિક છે. તેમનાથી લોકના અચરમાન્ત પ્રદેશ અસંખ્યાતગણા છે, કેમકે અચરમ ક્ષેત્ર ઘણું મોટું છે. એ કારણે એના પ્રદેશ પણ ઘણા અધિક છે, તેમની અપેક્ષાએ અલોકના અચરમાન્ત પ્રદેશ અનન્ત ગણા છે, કેમકે તે ક્ષેત્ર અનન્તગણુ છે. એમની અપેક્ષાએ પણ લોક અને અલોકના અચરમાન્ત પ્રદેશ અને અચરમાન્ત પ્રદેશ બંને વિશેષાધિક છે, કેમકે અલોકના અચરમાન્ત પ્રદેશોમા લોકના અચરમાન્ત પ્રદેશોને અચરમાન્ત પ્રદેશોને તથા અલોકના અચરમાન્ત પ્રદેશોને મેળવવાથી પણ તેઓ બધા અસંખ્યાત જ થાય છે અને અસંખ્યાત, અનન્તની અપેક્ષાએ ઓછા જ છે, તેમને તેમાં મેળવી દેતા પણ તેઓ અલોકના અચરમાન્ત પ્રદેશોથી વિશે-

સદ્યાપ સન્વત્થોવે લોગાલોગસ્સ ઇમમેગે અચરમે' દ્રવ્યાર્થપ્રદેશાર્થતયા સર્વસ્તોકમ્ લોકાલો-
કસ્ય એકૈકમ્ અચરમં ભવતિ, પ્રાગુક્તયુક્તેઃ, તસ્માત્-'લોગસ્સ ચરમાઈ-અસંખેજ્જગુણાઈ'
લોકસ્ય ચરમાણિ-ચરમખણ્ડાનિ અસંખ્યેયગુણાનિ ભવન્તિ, પ્રાગુક્તયુક્તેસ્તુલ્યત્વાત્, તેભ્યો-
ઽપિ-'અલોગસ્સ ચરમાઈ વિસેસાહિયાઈ' અલોકસ્ય ચરમાણિ-ચરમખણ્ડાનિ વિશેષાધિકાનિ
ભવન્તિ, તેભ્યોઽપિ 'લોગસ્સ ય અલોગસ્સ ય અચરમં ચરમાણિ ય દોવિ વિસેસાહિયાઈ' લોક-
સ્ય ચાલોકસ્ય ચાચરમશ્ચ ચરમાણિ ચ દ્વયાન્યપિ વિશેષાધિકાનિ ભવન્તિ પ્રાગુક્તયુક્તેઃ,
તેભ્યોઽપિ 'લોગસ્સ ચરમંતપણ્સા અસંખેજ્જગુણા' લોકસ્ય ચરમાન્તપ્રદેશા અસંખ્યેયગુણા
ભવન્તિ, 'અલોગસ્સ ય ચરમંતપણ્સા વિસેસાહિયા' અલોકસ્ય ચ ચરમાન્તપ્રદેશા વિશેષાધિકા
ભવન્તિ, તેભ્યોઽપિ 'લોગસ્સ અચરમંતપણ્સા અસંખેજ્જગુણા' લોકસ્યાચરમાન્તપ્રદેશા અસં-
ખ્યેયગુણા ભવન્તિ, તેભ્યોઽપિ 'અલોગસ્સ અચરમંતપણ્સા અણંતગુણા' અલોકસ્યાચર-
માન્તપ્રદેશા અનન્તગુણા ભવન્તિ, પ્રાગુક્તયુક્તેઃ, તેભ્યોઽપિ-'લોગસ્સ ય અલોગસ્સ ય
અતએવ ઉન્હેં ઉનમેં મિલાદેને પર મ્હી વે અલોક કે અચરમાન્તપ્રદેશોં સે વિશે-
ષાધિક હી હોતે હેં ।

દ્રવ્ય ઓર પ્રદેશોં કી દૃષ્ટિ સે અલ્પ બહુત્વ કા વિચાર કિયા જાય તો સવ
સે કમ લોક ઓર અલોક કા એક-એક અચરમ હૈ, હિસકા કારણ પહેલે કહા
જા ચુકા હૈ । ઉનકી અપેક્ષા લોક કે ચરમખણ્ડ અસંખ્યાતગુણા અધિક હૈ, હિસ
વિષય મેં મ્હી યુક્તિ પહેલે કહ ચુકે હૈ । ઉનકી અપેક્ષા અલોક કે ચરમ ખંડ
વિશેષાધિક હૈ ઓર ઉનકી અપેક્ષા લોક ઓર અલોક કા અચરમ ઓર ઉનકે
ચરમ ખંડ દોનોં મિલકર વિશેષાધિક હૈ, હિસકા કારણ પૂર્વવત્ સમજલેના
ચાહિયે । ઉનકી અપેક્ષા લોક કે ચરમાન્તપ્રદેશ અસંખ્યાતગુણા હૈ ઓર ઉનકી
અપેક્ષા અલોક કે ચરમાન્તપ્રદેશ વિશેષાધિક હૈ । ઉનકી અપેક્ષા લોક કે અચ-
રમાન્તપ્રદેશ અસંખ્યાતગુણા હૈ । ઉનકી અપેક્ષા અલોક કે અચરમાન્તપ્રદેશ
અનન્તગુણા હૈ । યુક્તિ પહેલે કહી જા ચુકી હૈ । ઉનકી અપેક્ષા લોક ઓર અલોક

વાધિક જ હોય છે. દ્રવ્ય અને પ્રદેશોની દૃષ્ટિથી અલ્પ બહુત્વનો વિચાર કરાય તો બધાથી
ઓછા લોક અને અલોકના એક-એક અચરમ છે, એ પહેલા કહેવાઈ ગયા છે. તેમની
અપેક્ષાએ લોકના ચરમ ખંડ અસંખ્યાતગુણા અધિક છે, એ વિષયમાં પણ યુક્તિ પહેલાં
કહી દિધેલી છે. તેમની અપેક્ષાએ અલોકના ચરમ ખંડ વિશેષાધિક છે અને તેમની અપે-
ક્ષાએ લોક અને અલોકના અચરમ અને તેમના ચરમખંડ બંને મળીને વિશેષાધિક છે,
એવું કારણ પૂર્વવત્ સમજ લેવું જોઈએ. એમની અપેક્ષાએ લોકના ચરમાન્ત પ્રદેશ
અસંખ્યાતગુણા છે, અને તેમની અપેક્ષાએ અલોકના ચરમાન્ત પ્રદેશ વિશેષાધિક છે.
એમની અપેક્ષાએ લોકના અચરમાંત પ્રદેશ અસંખ્યાતગુણા છે. એમની અપેક્ષાએ
અલોકના અચરમાન્ત પ્રદેશ અનન્તગુણા છે. યુક્તિ પહેલા કહી દેવાયેલી છે. તેમની

ચરમંતપણસા ય અચરમંતપણસા ય દોવિ વિસેસાહિયા' લોકસ્ય ચાલોકસ્ય ચ ચરમાન્તપ્રદે-
શાશ્ચાચરમાન્તપ્રદેશાશ્ચ દ્વયેઽપિ સમુદિતા વિશેષાધિકા ભવન્તિ, તેભ્યોઽપિ-‘સવ્વદવ્વા વિસે-
સાહિયા’ સર્વદ્રવ્યાણિ વિશેષાધિકાનિ ભવન્તિ, તથા ચ લોકાલોકચરમાચરમાન્તપ્રદેશેભ્યઃ
સર્વદ્રવ્યાણાં વિશેષાધિકત્વં ભવતિ, અનન્તાનન્તસંખ્યકાનાં જીવાનામ્ एवम् પરમાણ્વાદીનામ-
નન્તપરમાણ્વાત્મક સ્કન્ધપર્યન્તાનાં પ્રત્યેકાનન્તસંખ્યાનાં પૃથક્ પૃથક્ દ્રવ્યત્વાત્, તેભ્યોઽપિ
‘સવ્વપણસા અણંતગુણા’ સર્વપ્રદેશા અનન્તગુણા ભવન્તિ, તેભ્યોઽપિ-‘સવ્વપજ્જવા અણંતગુણા’
સર્વપર્યવાઃ અનન્તગુણા ભવન્તિ, પ્રતિપ્રદેશં સ્વપરભેદભિન્નાનાં પર્યાયાણામનન્તત્વાત્ ॥ સૂ. ૩ ॥

મૂલમ્-પરમાણુપોગ્ગલે ણં મંતે ! કિં ચરિમે ૧ અચરિમે ૨ અવત્ત-
વણ ૬, ચરમાઈં ૪ અચરમાઈં ૫ અવત્તવચ્યાઈં ૬ ઉદાહુ ચરિમે ય,
અચરિમે ય ૭, ઉદાહુ ચરમે ય અચરમાઈં ૮, ઉદાહુ ચરમાઈં અચરમે
ય ૯, ઉદાહુ ચરિમાઈં ચ અચરમાઈં ચ ૧૦, પઠમા ચઉમંગી ! ઉદાહુ
ચરિમે ય અવત્તવણ ય ૧૧ ઉદાહુ ચરમે ય અવત્તવચ્યાઈં ચ ૧૨ ઉદાહુ
ચરમાઈં ચ અવત્તવણ ય ૧૩, ઉદાહુ ચરમાઈં ચ અવત્તવચ્યાઈં ચ ૧૪,
વીયા ચઉમંગી ! ઉદાહુ અચરિમે ય અવત્તવણ ય ૧૫, ઉદાહુ અચરમે
ય અવત્તવચ્યાઈં ચ ૧૬, ઉદાહુ અચરમાઈં ય અવત્તવણ ય ૧૭, ઉદાહુ
અચરમાઈં ય અવત્તવચ્યાઈં ચ ૧૮, તદ્વયા ચઉમંગી ! ઉદાહુ ચરમે ય

કે ચરમાન્તપ્રદેશ ઓર અચરમાન્તપ્રદેશ ઢોનોં મિલ કર વિશેષાધિક હેં । ડનકી
અપેક્ષા સવ દ્રવ્ય વિશેષાધિક હેં, અર્થાત્ લોક ઓર અલોક કે ચરમ ઓર
અચરમપ્રદેશોં કી અપેક્ષા સવ દ્રવ્ય મિલકર વિશેષાધિક હેં, કયોંકિ અનન્તા-
નન્તસંખ્યક જીવ, પરમાણુ, અનન્ત પરમાણુઓં તક કે બને હુए સ્કંધ, સવ અલગ
-અલગ મી અનન્ત-અનન્ત હેં ઓર વે સમી દ્રવ્ય હેં । સવ દ્રવ્યોં કી અપેક્ષા
મી-સવ પ્રદેશ અનન્તગુણા હેં ઓર સવ પ્રદેશોં કી અપેક્ષા સર્વ પર્યાય અનન્ત-
ગુણા હેં, કયોં કિ પ્રત્યેકપ્રદેશ કે સ્વ-પર પર્યાય અનન્ત હેં ॥ સૂ. ૩ ॥

અપેક્ષાએ લોક અને અલોકના ચરમાન્ત પ્રદેશ અને અચરમાન્ત પ્રદેશ બન્ને મળીને
વિશેષાધિક છે, એમની અપેક્ષાએ બધા દ્રવ્ય વિશેષાધિક છે, અર્થાત્ લોક અને અલોકના
ચરમ અને અચરમ પ્રદેશોની અપેક્ષાએ બધા દ્રવ્યો મળીને વિશેષાધિક છે. કેમકે
અનન્તાનન્ત સખ્યક જીવ, પરમાણુ અનન્ત પરમાણુઓ સુધીના અનેલા સ્કંધ, બધા અલગ-
અલગ પણ અનન્ત અનન્ત છે અને તે બધા દ્રવ્યોની અપેક્ષાએ પણ બધા પ્રદેશ અનન્ત-
ગુણા છે અને બધા પ્રદેશોની અપેક્ષાએ સર્વપર્યાય અનન્તગુણા છે, કેમકે પ્રત્યેક પ્રદેશના
સ્વપર પર્યાય અનન્ત છે. ॥ સૂ. ૩ ॥

અચરમે ય અવત્તવ્વણ ય ૧૯, ઉદાહુ ચરમે ય અચરમે ય અવત્તવ્વયાઈં
 ચ ૨૦ ઉદાહુ ચરમે ય અચરમાઈં ય અવત્તવ્વણ ય ૨૧, ઉદાહુ ચરમે
 ય અચરમાઈં ય અવત્તવ્વયાઈં ય ૨૨, ઉદાહુ ચરમાઈં ય અચરમે ય
 અવત્તવ્વણ ય ૨૩, ઉદાહુ ચરમાઈં ય અચરમે ય અવત્તવ્વયાઈં ચ ૨૪
 ઉદાહુ ચરમાઈં ય અચરમાઈં ય અવત્તવ્વણ ય ૨૫, ઉદાહુ ચરમાઈં ય
 અચરમાઈં ય અવત્તવ્વયાઈં ય ૨૬ એણ છવ્વીસં મંગા । ગોયમા ! પર-
 માણુપોગલે નો ચરમે નો અચરમે, નિયમા અવત્તવ્વણ, સેસા મંગા
 પહિસેહેયવ્વા ॥ સૂ. ૪ ॥

છાયા-પરમાણુપુદ્ગલઃ સ્વલુ મદન્ત ! કિં ચરમઃ ૧ અચરમઃ ૨ અવક્તવ્યઃ ૩ ચર-
 માણિ ૪ અચરમાણિ ૫ અવક્તવ્યાનિ ૬ ઉતાહો ચરમશ્ચ અચરમશ્ચ ૭ ઉતાહો ચરમશ્ચ અચરમાણિ
 ૮ ઉતાહો ચરમાણિ અચરમશ્ચ ૯ ઉતાહો ચરમાણિ ચ અચરમાણિ ચ ૧૦ પ્રથમા ચતુર્મજ્ઞી,
 ઉતાહો ચરમશ્ચ અવક્તવ્યશ્ચ ૧૧ ઉતાહો ચરમશ્ચ અવક્તવ્યાનિ ચ ૧૨ ઉતાહો ચરમાણિ ચ અવ-

પરમાણુ આદિ કાં ચરમાચરમ વક્તવ્યતા

શબ્દાર્થ-(પરમાણુપોગલે પં મંતે ! કિં ચરિમે ?) મગવન્ ! પરમાણુ પુદ્ગલ
 કયા ચરમ હૈ ? (અચરિમે) અચરમ હૈ ? (અવત્તવ્વણ) અવક્તવ્ય હૈ ? (ચરમાઈં)
 ચરમાણિ-વહુત ચરમરૂપ હૈ ? (અચરમાઈં) વહુત અચરમરૂપ હૈ ? (અવત્તવ્વયાઈં)
 વહુત અવક્તવ્યરૂપ હૈ ? (ઉદાહુ) અથવા (ચરિમે ય અચરિમે ય) ચરમ ઓર અચ-
 રમ હૈ ? (ઉદાહુ) અથવા (ચરિમે ય અચરમાઈં) ચરમ ઓર વહુત અચરમરૂપ હૈ ?
 (ઉદાહુ ચરમાઈં અચરમે ય) અથવા અનેક ચરમરૂપ ઓર એક અચરમ હૈ ?
 (ઉદાહુ ચરમાઈં ચ અચરમાઈં ચ) અથવા વહુત ચરમ ઓર વહુત અચરમરૂપ હૈ ?
 (પદ્મા ચડમંગી) પહલી ચૌમંગી ।

(ઉદાહુ ચરિમે ય અવત્તવ્વણ ય) અથવા ચરમ ઓર અવક્તવ્ય હૈ, (ઉદાહુ

પરમાણુ આદિની ચરમાચરમ વક્તવ્યતા

શબ્દાર્થ-(પરમાણુપોગલે પં મંતે કિં ચરિમે) હે ભગવન્ ! પરમાણુ પુદ્ગલ શુ ચરમ
 છે ? (અચરિમે) અચરમ છે ? (અવત્તવ્વણ) અવક્તવ્ય છે ? (ચરમાઈં) ચરમાણિ-ધણા ચરમ
 રૂપ છે ? (અચરમાઈં) ધણાઅચરમ રૂપ છે ? (અવત્તવ્વયાઈં) ધણા અવક્તવ્ય રૂપ છે ? (ઉદાહુ)
 અથવા (ચરિમે ય અચરિમે ય) ચરમ અને અચરમ છે ? (ઉદાહુ) અથવા (ચરમેય અચરમાઈં)
 ચરમ અને ધણા અચરમ રૂપ છે ? (ઉદાહુ ચરમાઈં ચ અચરમાઈં ચ) અથવા ધણા ચરમ
 અને ધણા અચરમ રૂપ છે ? (પદ્મા ચડમંગી) પહેલી ચૌ ભગી

(ઉદાહુ ચરિમેય અવત્તવ્વણ ય) અથવા ચરમ અને અવક્તવ્ય છે (ઉદાહુ ચરિમે ય

તત્ત્વથ ૧૩ ઉતાહો ચરમાણિ ચ ઉવક્તવ્યાનિ ચ ૧૪ દ્વિતીયા ચતુર્મઙ્ગી ઉતાહો અચરમશ્ચ
અવક્તવ્યથ ૧૫ ઉતાહો અચરમશ્ચ અવક્તવ્યાનિ ચ ૧૬ ઉતાહો અચરમાણિ ચ અવક્તવ્યથ ૧૭
ઉતાહો અચરમાણિ ચ અવક્તવ્યાનિ ચ ૧૮ તૃતીયા ચતુર્મઙ્ગી ઉતાહો ચરમશ્ચ અચરમશ્ચ અવક્ત-
વ્યથ ૧૯ ઉતાહો ચરમશ્ચ અચરમશ્ચ અવક્તવ્યાનિ ચ ૨૦ ઉતાહો ચરમશ્ચ અચરમાણિ ચ
અવક્તવ્યથ ૨૧ ઉતાહો ચરમશ્ચ અચરમાણિ ચ અવક્તવ્યાનિ ચ ૨૨ ઉતાહો ચરમાણિ ચ અવ-

ચરિમે ય અવક્તવ્યયાઈં ચ) અથવા ચરમ ઔર વહુત અવક્તવ્યરૂપ હૈ ? (ઉદાહુ
ચરમાઈં ચ અવક્તવ્યય ય) અથવા વહુત ચરમરૂપ ઔર અવક્તવ્ય હૈ ? (ઉદાહુ
ચરમાઈં ચ અવક્તવ્યયાઈં ચ) અથવા વહુત ચરમ ઔર વહુત અવક્તવ્યરૂપ હૈ ?
(વીયાં ચડમંગી) યહ દૂસરી ચૌમંગી ।

(ઉદાહુ અચરિમે ય અવક્તવ્યય ય) અથવા અચરમ ઔર અવક્તવ્ય હૈ ?
(ઉદાહુ અચરમે ય અવક્તવ્યયાઈં ચ) અથવા અચરમ ઔર વહુત અવક્તવ્યરૂપ હૈ ?
(ઉદાહુ અચરિમાઈં ચ અવક્તવ્યય ય) અથવા વહુત અચરમ ઔર અવક્તવ્ય હૈ ?
(ઉદાહુ ચરમાઈં ચ અવક્તવ્યયાઈં ચ) અથવા વહુત ચરમ ઔર વહુત અવક્તવ્ય
રૂપ હૈ ? (તૈયા ચડમંગી) યહ તીસરી ચૌમંગી હૈ ।

(ઉદાહુ ચરમે ય અચરમે ય અવક્તવ્યય ય) અથવા ચરમ, અચરમ ઔર
અવક્તવ્ય હૈ (ઉદાહુ ચરમે ય અચરમે ય અવક્તવ્યયાઈં ચ) અથવા ચરમ, અચ-
રમ ઔર વહુત અવક્તવ્યરૂપ હૈ (ઉદાહુ ચરમે ચ અચરમાઈં ચ અવક્તવ્યય ય)
અથવા ચરમ, વહુત અચરમ ઔર અવક્તવ્ય હૈ ? (ઉદાહુ ચરમે ય અચરમાઈં ચ
અવક્તવ્યયાઈં ચ) અથવા ચરમ, વહુત અચરમ ઔર વહુત અવક્તવ્યરૂપ હૈ ?

અવક્તવ્યયાઈં ચ) અથવા ચરમ અને ઘણા અવક્તવ્ય ૩૫ છે ? (ઉદાહુ ચરમાઈં ચ અવ-
ક્તવ્યય ય) અથવા ઘણા ચરમ અને અવક્તવ્ય છે ? (ઉદાહુ ચરમાઈં ચ અવક્તવ્યયાઈં ચ)
અથવા ઘણા ચરમ અને ઘણા અવક્તવ્ય ૩૫ છે ? (વીયા ચડમંગી) આ બીજી ચૌ મંગી થઈ
(ઉદાહુ અચરિમે ય અવક્તવ્યય ય) અથવા અચરમ અને અવક્તવ્ય છે ? (ઉદાહુ અચરમે ય
અવક્તવ્યયાઈં ચ) અથવા અચરમ અને ઘણા અવક્તવ્ય ૩૫ છે ? (ઉદાહુ અચરિમાઈં ચ
અવક્તવ્યય ય) અથવા ઘણા અચરમ અને અવક્તવ્ય છે ? (ઉદાહુ ચરમાઈં ચ અવક્તવ્યયાઈં ચ)
અથવા ઘણા ચરમ અને ઘણા અવક્તવ્ય ૩૫ છે ? (તૈયા ચડમંગી) આ ત્રીજી ચૌ મંગી થઈ

(ઉદાહુ ચરમે ય અચરમે ય અવક્તવ્યય ય) અથવા ચરમ અચરમ અને અવક્તવ્ય
છે (ઉદાહુ ચરમે ય અચરમે ય અવક્તવ્યયાઈં ચ) અથવા ચરમ, અચરમ અને ઘણા અવ-
ક્તવ્ય ૩૫ છે (ઉદાહુ ચરમે ચ અચરમાઈં ચ અવક્તવ્યય ય) અથવા ચરમ, ઘણા અચરમ
અને અવક્તવ્ય છે ? (ઉદાહુ ચરમે ચ અચરમાઈં ચ અવક્તવ્યય ય) અથવા ચરમ, ઘણા
અચરમ અને અવક્તવ્ય છે ? (ઉદાહુ ચરમાઈં ચ અચરમે ચ અવક્તવ્યયાઈં ચ) અથવા ઘણા

રમશ્ચ અવક્તવ્યશ્ચ ૨૩ ઉતાહો ચરમાણિ ચ અચરમશ્ચ અવક્તવ્યાનિ ચ ૨૪ ઉતાહો ચરમાણિ ચ અચરમાણિ ચ અવક્તવ્યશ્ચ ૨૫ ઉતાહો ચરમાણિ ચ અચરમાણિ ચ અવક્તવ્યાનિ ચ ૨૬ એતે પઢ્વિંશતિ મંજ્ઞાઃ ! ગૌતમ ! પરમાણુ પુદ્ગલો નો ચરમઃ, નો અચરમઃ, નિયમાદ્ અવક્તવ્યઃ, શેષા મંજ્ઞાઃ પ્રતિષેદ્ધવ્યાઃ ॥ સૂ. ૪ ॥

ટીકા-પૂર્વ રત્નપ્રભાદિકં ચરમાચરમભેદતઃ પ્રરૂપિતમ્ અથ પરમાણ્વાદિકં ચરમાચરમાદિભેદતઃ પ્રરૂપયિતુમાહ-પરમાણુપોગ્ગલે જં મંતે ! કિં ચરિમે ? ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-હે મદન્ત ! પરમાણુપુદ્ગલઃ ક્વલુ કિં ચરમો વર્તતે ? કિં વા 'અચરિમે,' અચરમો વર્તતે ! કિં (ઉદાહુ ચરમાઈં ચ અચરમે ચ, અવત્તવ્વણ ચ) અથવા વહુત ચરમ, અચરમ ઓર અવક્તવ્ય હૈ (ઉદાહુ ચરમાઈં ચ અચરમે ચ અવત્તવ્વયાઈં ચ) અથવા વહુત ચરમ રૂપ, અચરમ ઓર વહુત અવક્તવ્ય રૂપ હૈ ? (ઉદાહુ ચરમાઈં ચ અચરમાઈં ચ અવત્તવ્વણ ચ) અથવા વહુત ચરમ, વહુત અચરમ ઓર અવક્તવ્ય હૈ ? (ઉદાહુ ચરમાઈં ચ અચરમાઈં ચ અવત્તવ્વયાઈં ચ) અથવા વહુત ચરમ, વહુત અચરમ ઓર વહુત અવક્તવ્ય રૂપ હૈ ? (એતે છવ્વીસં મંજા) યે છવ્વીસ મંજ હૈં ।

(ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (પરમાણુપોગ્ગલે) પરમાણુપુદ્ગલ (નો ચરમે નો અચરમે, નિયમા અવત્તવ્વણ) ચરમ નહીં, અચરમ નહીં, નિયમ સે અવક્તવ્ય હૈ, (સેસા મંજા પઢિસેહેયવ્વા) શેષ મંજોં કા નિષેધ કરના ચાહિયે ।

ટીકાર્થ-પહેલે રત્નપ્રભા આદિ ભૂમિયોં કે ચરમ-અચરમ આદિ કે વિષય મેં વિચાર કિયા ગયા થા, અબ પરમાણુપુદ્ગલ કે ચરમ-અચરમ આદિ કા વિચાર કિયા જાતા હૈ—

શ્રીગૌતમસ્વામી ! પ્રશ્ન કરતે હૈં-હે મગવન્ ! પરમાણુ પુદ્ગલ (૧) કયા ચરમ હૈ ? (૨) અથવા કયા અચરમ હૈ ? (૩) યા કયા અવક્તવ્ય હૈ ? इत्यादि रूप

ચરમ, અચરમ અને અવક્તવ્ય છે (ઉદાહુ ચરમાઈં ચ અચરમે ચ અવત્તવ્વયાઈં ચ) અથવા ધણુ ચરમ ૩૫, અચરમ ૩૫ અને ધણુ અવક્તવ્ય ૩૫ છે ? (ઉદાહુ ચરમાઈં ચ અચરમાઈં ચ અવત્તવ્વણ ચ) અથવા ધણુ ચરમ, ધણુ અચરમ અને અવક્તવ્ય છે ? (ઉદાહુ ચરમાઈં ચ અચરમાઈં ચ અવત્તવ્વયાઈં ચ) અથવા ધણુ ચરમ, ધણુ અચરમ અને ધણુ અવક્તવ્ય ૩૫ છે ? (એતે છવ્વીસં મંજા) એ છવ્વીસ ભગ છે

(ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (પરમાણુપોગ્ગલે) પરમાણુ પુદ્ગલ (નો ચરમે, નો અચરમે, નિયમા અવત્તવ્વણ) ચરમ નહિ, અચરમ નહી નિયમથી અવક્તવ્ય છે (સેસા મંજા પઢિ સેહેયવ્વા) શેષ ભગોને નિષેધ કરવો જોઈએ

ટીકાર્થ-પહેલા રત્નપ્રભા આદિ ભૂમિયોના ચરમ-અચરમ આદિના વિષયમાં વિચાર કરાયો હતો, હવે પરમાણુ પુદ્ગલના ચરમ-અચરમ આદિનો વિચાર કરાય છે—

શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે :-હે ભગવન્ ! પરમાણુ પુદ્ગલ (૧) શુ ચરમ છે ?

વા 'અવક્તવ્ય' ૩' અવક્તવ્યો ભવતિ ? इत्यादि रीत्या प्रश्नवाक्ये षड्विंशति भङ्गाः संभवन्ति, तत्रादौ त्रीणि पदानि चरमाचरमावक्तव्य स्वरूपाणि प्रतिपादितान्येव, तेषाञ्चैकैकसंयोगे असंयोगे प्रत्येकमेकवचनान्तास्त्रयो भङ्गाः-चरमोऽचरमोऽवक्तव्यः, त्रयो बहुवचनान्ताः चरमाणि अचरमाणि, अवक्तव्यानि इत्येकसंयोगे सर्वे षट्भङ्गाः, द्विकसंयोगास्त्रयस्तत्र चरमाचरमपदयोः प्रथमः, चरमावक्तव्यपदयोर्द्वितीयः-अचरमावक्तव्यपदयोस्तृतीयो भवति, तेषाञ्च त्रयाणां प्रत्येकस्मिन् चत्वारो भङ्गाः, तत्र प्रथमे द्विकसंयोगे चरमश्चाचरमश्च, चरमश्चाचरमाश्च, चरमाश्चाचरमश्च, चरमाश्चाचरमाश्च, एवमेव चतुर्भङ्गी चरमावक्तव्यपदयोः, तथैव अचरमावक्तव्यपदयोः

સે પ્રશ્ન વાક્ય મેં છઠ્ઠીસ વિકલ્પ કા સંભવ હૈં । ઉનમૈં સે ચરમ, અચરમ ઔર અવક્તવ્ય, યે તોન વિકલ્પ ડપર કહે જા ચુકે હૈં । ઇન તોનોં કો પૃથક્-પૃથક્ કરકે, સમ્મિલિત કરકે તથા એકવચન મૈં ઔર બહુવચન મૈં પ્રયોગ કરકે આગે કે ભગ સમજ લેને યાંહિયે । જૈસે એકવચનાન્ત અસંમિલિત તોન ભંગ યોં હૈં- (૧) ચરમઃ (૨) અચરમઃ (૩) અવક્તવ્યઃ, ઇન્હીં કે તોન બહુવચનાન્ત વિકલ્પ ઇસ પ્રકાર હોતે હૈં-(૪) ચરમાણિ (૫) અચરમાણિ (૬) અવક્તવ્યાનિ । યે પૃથક્-પૃથક્ વિવક્ષા કરને પર છહ ભંગ હોતે હૈં । દો-દો કો સાથ મિલાને સે તોન પ્રકાર કે ભગ બનતે હૈં, યથા-ચરમ ઔર અચરમ કે સંયોગ સે પ્રથમ દ્વિકસંયોગ, ચરમ ઔર અવક્તવ્ય કે સંયોગ સે દૂસરા દ્વિકસંયોગ ઔર અચરમ તથા અવક્તવ્ય કે સંયોગ સે તોસરા દ્વિકસંયોગ હોતા હૈં । ઇન તોનોં મૈં સે પ્રત્યેક કે ચાર-ચાર ભંગ બનતે હૈં । પહેલે દ્વિકસંયોગ કે ચાર ભંગ યોં હૈં-ચરમઃ ઔર અચરમઃ, ચરમઃ અચરમાઃ, ચરમાઃ અચરમઃ ચરમાઃ અચરમાઃ ઇસી પ્રકાર કી ચૌભંગી ચરમ ઔર અવક્તવ્ય પદ કી સમજની યાંહિયે તથા અચરમ

(૨) અથવા શું અચરમ છે? (૩) અગર શું અવક્તવ્ય છે? ઇત્યાદિ રૂપે પ્રશ્ન વાક્યમાં છવીસ વિકલ્પ સંભવે છે. તેઓમાંથી ચરમ, અચરમ અને અવક્તવ્ય, એ ત્રણ વિકલ્પ ઉપર ઠહી ગયેલ છીએ. એ ત્રણને પૃથક્ પૃથક્ કરીને લેવા કરીને તથા એકવચનમાં અને બહુવચનમાં પ્રયોગ કરીને આગળના ભંગ સમજ લેવા જોઈએ. જેમ એકવચનાન્ત અસંમિલિત ત્રણ ભંગ આમ છે-(૧) ચરમઃ (૨) અચરમઃ (૩) અવક્તવ્યઃ એમના ત્રણ બહુવચનાન્ત વિકલ્પ આ રીતે થાય છે-(૪) ચરમાણિ (૫) અચરમાણિ (૬) અવક્તવ્યાનિ. આમ પૃથક્ પૃથક્ વિવક્ષા કરવાથી છ ભંગ થાય છે. જે-જેને સાથે મેળવવાથી ત્રણ પ્રકારના ભગ બને છે. જેમકે-ચરમ અને અચરમના સંયોગથી પ્રથમદ્વિક સંયોગ, ચરમ અને અવક્તવ્યના સંયોગથી બીજી દ્વિક સંયોગ અને અચરમ તથા અવક્તવ્યના સંયોગથી ત્રીજી દ્વિક સંયોગ થાય છે.

એ ત્રણમાંથી પ્રત્યેકના ચાર ચાર ભગ બને છે, પહેલા દ્વિક સંયોગના ચાર ભંગ આમ છે:-ચરમ . અને અચરમઃ, ચરમઃ અચરમાઃ, ચરમા . અચરમ, ચરમાઃ અચરમાઃ,

શ્વતુર્ભંગીતિ સર્વસંકલ્પયા દ્વિકસંયોગે દ્વાદશ ભંગાઃ, ત્રિકસંયોગે એકવચનવહુવચનાભ્યામષ્ટો ભંગા ભવન્તિ, इति सर्वसंकलनेन पदविंशतिर्भङ्गा भवन्ति, तानेव भङ्गान् विशदयन्नाह—‘चरमाइं ४’ परमाणुपुद्गलः किं चरमाणि ? किं वा ‘अचरमाइं ५’ अचरमाणि ? किं वा—‘अवक्तव्ययाइं ६’ अवक्तव्यानि ? इत्येवमेकसंयोगे पञ्चभङ्गान् प्रतिपाद्य, द्विकसंयोगे द्वादश भङ्गान् प्रतिपादयति—‘उदाहु चरिमे य अचरिमे य ७’ उताहो चरमश्च अचरमश्च परमाणुपुद्गलो भवति ? ‘उदाहु और अवक्तव्य पदों को लेकर भी एक चौभंगी बना लेनी चाहिए । इस प्रकार द्विकसंयोग के कुल बारह विकल्प होते हैं ।

तीन संयोगी भंग आठ होते हैं । इस प्रकार सब को सम्मिलित करने पर $६ \times १२ \times ८ = २६$ (छब्बीस) भंग होते हैं ।

* हिन्दी भाषा में एकवचनान्त रूप ‘चरम’ और बहुवचनान्त रूप भी ‘चरम’ ही होता है । इनसे एक वचन और बहुवचन का स्पष्ट भेद ज्ञात नहीं होता । इस कारण स्पष्टता के लिए यहाँ और आगे-पीछे भी संस्कृतभाषा के अनुसार एकवचन और बहुवचन का प्रयोग किया गया है ।

अब इन्हीं भंगों को स्पष्ट करते हुए कहते हैं—(४) चरमाणि अर्थात् परमाणुपुद्गल क्या बहुत चरम रूप है ? (५) अचरमाणि अर्थात् क्या बहुत अचरम रूप है ? (६) अवक्तव्यानि क्या परमाणुपुद्गल बहुत अवक्तव्य रूप है ? ये पृथक्-पृथक् छह भंग हुए ।

अब द्विकसंयोगी बारह भंगों का प्रतिपादन करते हैं—अथवा (७) परमाणुपुद्गल चरमः और अचरमः है ? (८) वा परमाणु चरमः अचरमाणि है अर्थात्

એ પ્રકારની ચૌભંગી ચરમ અને અવક્તવ્ય પદની સમજાવી જોઈ એ અચરમ અને અવક્તવ્ય પદોને લઈને પણ એક ચૌ ભંગી બનાવી લેવી જોઈએ. એ પ્રકારે દ્વિક સંયોગના કુલ બાર વિકલ્પ થાય છે.

ત્રણ સંયોગી ભંગ આઠ થાય છે. એ પ્રકારે બધાને જોડી દેવાથી $૬ \times ૧૨ \times ૮ = ૨૬$ (છબ્વીસ) ભંગ થઈ જાય છે.

શુદ્ધશતીમા ચરમના એકવચનનાન્ત અને બહુવચનનાન્ત રૂપોનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ નથી આવતો એથી એ શરણે સ્પષ્ટતાને માટે અહીં અને આગળ પાછળ પણ સંસ્કૃત ભાષાના અનુસાર એક વચન અને બહુવચનના પ્રયોગ કરાયા છે.

હવે એ ભંગોને સ્પષ્ટ કરતા કહે છે—(૪) ચરમાણિ અર્થાત્ પરમાણુ પુદ્ગલ શું ઘણા ચરમ રૂપ છે ? (૫) અચરમાણિ અર્થાત્ શું ઘણા અચરમ રૂપ છે ? (૬) અવક્તવ્યાનિ—શું પરમાણુ પુદ્ગલ ઘણા અવક્તવ્ય રૂપ છે ? પૃથક્ પૃથક્ આ છ ભંગ થયા.

હવે દ્વિક સંયોગી બાર ભંગોનું પ્રતિપાદન કરે છે—અથવા (૭) પરમાણુ પુદ્ગલ ચરમ : અને અચરમ : છે ? (૮) વા પરમાણુ ચરમ : અચરમાણિ છે અર્થાત્ એક ચરમ

ચરમે ય અચરમાઈં ૮, ઉતાહો ચરમશ્ચ અચરમાણિ ચ પરમાણુપુદ્ગલો ભવતિ ? 'ઉદાહુ ચરમાઈં અચરમે ય ૯, ઉતાહો ચરમાણિ ચાચરમશ્ચ પરમાણુપુદ્ગલો ભવતિ ? 'ઉદાહુ ચરમાઈં ચ અચરમાઈં ય ૧૦' ઉતાહો-ચરમાણિ ચ અચરમાણિ ચ પરમાણુપુદ્ગલો ભવતિ, इति 'પઠમા-ચઉમંગી' પ્રથમા ચતુર્ભઙ્ગી દ્વિકસંયોગે ઉક્તા, અથ દ્વિતીયામાહ 'ઉદાહુ ચરિમે ય અવત્તવ્વણ ય ૧૧' ઉતાહો ચરમશ્ચ અવક્તવ્યશ્ચ પરમાણુપુદ્ગલો ભવતિ ? 'ઉદાહુ ચરમે ય અવત્તવ્વયાઈં ય ૧૨' ઉતાહો ચરમશ્ચ અવક્તવ્યાનિ ચ પરમાણુ પુદ્ગલો ભવતિ ? 'ઉદાહુ ચરમાઈં ય અવત્ત-વ્વણ ય ૧૩' ઉતાહો ચરમાણિ ચ અવક્તવ્યશ્ચ પરમાણુપુદ્ગલો ભવતિ ? 'ઉદાહુ ચરમાઈં ય અવત્તવ્વયાઈં ૧૪' ઉતાહો ચરમાણિ ચ અવક્તવ્યાનિ ચ પરમાણુપુદ્ગલો ભવતિ, इत्येवं 'વીયા-ચઉમંગી' દ્વિતીયા ચતુર્ભઙ્ગી ભવતિ । અથ તૃતીયામાહ-'ઉદાહુ અચરિમે ય અવત્તવ્વણ ય ૧૫, ઉતાહો અચરમશ્ચ અવક્તવ્યશ્ચ પરમાણુપુદ્ગલો ભવતિ, 'ઉદાહુ અચરમે ય અવત્તવ્વયાઈં ય ૧૬, ઉતાહો અચરમશ્ચ અવક્તવ્યાનિ ચ પરમાણુપુદ્ગલો ભવતિ, 'ઉદાહુ અચરમાઈં ચ અવ-ત્તવ્વણ ય ૧૭' ઉતાહો અચરમાણિ ચ અવક્તવ્યશ્ચ પરમાણુપુદ્ગલો ભવતિ ? 'ઉદાહુ અચરમાઈં ય અવત્તવ્વયાઈં ય ૧૮' ઉતાહો અચરમાણિ ચ અવક્તવ્યાનિ ચ પરમાણુપુદ્ગલો ભવતિ ? इत्येवं 'તૈયા ચઉમંગી' તૃતીયા ચતુર્ભઙ્ગી પ્રતિપાદિતા । અથ ત્રિકસંયોગે અષ્ટૌ મજ્ઞાન પ્રતિપાદયિતુમાઢ-'ઉદાહુ ચરમે ય અચરમે ય અવત્તવ્વણ ય ૧૯' ઉતાહો ચરમશ્ચ અચરમશ્ચ,

एक चरम और बहुत अचरमरूप है ? (९) अथवा चरमाणि एवं अचरम है ? (१०) या चरमाणि और अचरमाणि है ? यह प्रथम-चौभंगी हुई ।

दूसरी चौभंगी-(११) चरमः अवक्तव्यः अर्थात् परमाणु क्या चरम और अवक्तव्य है ? (१२) अथवा चरमः अवक्तव्यानि है ? (१३) अथवा चरमाणि अव-क्तव्य है ? (१४) अथवा चरमाणि और अवक्तव्यानि है ? यह दूसरी चौभंगी हुई ।

तीसरी चौभंगी-(१५) अचरमः अवक्तव्यः है ? (१६) अथवा चरमः अव-क्तव्यानि है ? (१७) अथवा अचरमाणि अवक्तव्यः है ? (१८) अथवा अचर-माणि-अवक्तव्यानि है ? यह तीसरी चौभंगी हुई ।

अब त्रिक संयोगी आठ भग दिखलाते हैं-(१९) अथवा चरमः अचरमः

અને ઘણા અચરમ રૂપ છે ? (૯) અથવા ચરમાણિ તેમજ અચરમ (૧૦) અગર ચરમાણિ અને અચરમાણિ . છે ? આ પહેલી ચૌભંગી થઈ.

બીજી ચૌભંગી-(૧૧) ચરમ' અવક્તવ્યઃ અર્થાત્ પરમાણુ શું ચરમ અને અવક્ત-વ્ય છે ? (૧૨) અથવા ચરમ અવક્તવ્યાનિ છે ? (૧૩) અથવા ચરમાણિ અવક્તવ્ય . છે ? (૧૪) અથવા ચરમાણિ અને અવક્તવ્યાનિ છે ? આ બીજી ચૌભંગી થઈ

ત્રીજી ચૌભંગી-(૧૫) અચરમઃ અવક્તવ્ય છે ? (૧૬) અથવા ચરમઃ અવક્તવ્યાનિ છે ? (૧૭) અથવા અચરમાણિ અવક્તવ્યઃ છે ? (૧૮) અથવા અચરમાણિ અવક્તવ્યાનિ છે ? આ ત્રીજી ચૌ ભંગી થઈ.

અવક્તવ્યશ્ચ પરમાણુપુદ્ગલો ભવતિ ? 'ઉદાહુ ચરમે ય અચરમે ય અવક્તવ્યયાઈં ય ૨૦' ઉતાહુ ચરમશ્ચ અચરમશ્ચ અવક્તવ્યાનિ ચ પરમાણુપુદ્ગલો ભવતિ ? 'ઉદાહુ ચરમે ય અચરમાઈં ચ અવક્તવ્ય ય ૨૧' ઉતાહો ચરમશ્ચ, અચરમાણિ ય અવક્તવ્યશ્ચ પરમાણુપુદ્ગલો ભવતિ ? 'ઉદાહુ ચરમે ય અચરમાઈં ચ અવક્તવ્યયાઈં ચ ૨૨' ઉતાહો ચરમશ્ચ અચરમાણિ ચ અવક્તવ્યાનિ ચ પરમાણુપુદ્ગલો ભવતિ ? 'ઉદાહુ ચરમાઈં ચ અચરમે ય અવક્તવ્ય ય ૨૩' ઉતાહો ચરમાણિ ચ અચરમશ્ચ અવક્તવ્યશ્ચ પરમાણુપુદ્ગલો ભવતિ ? 'ઉદાહુ ચરમાઈં ચ અચરમે ય અવક્તવ્યયાઈં ૨૪' ઉતાહો ચરમાણિ ચ અચરમશ્ચ અવક્તવ્યાનિ ચ પરમાણુપુદ્ગલો ભવતિ ? 'ઉદાહુ ચરમાઈં અચરમાઈં ચ અવક્તવ્ય ય ૨૫' ઉતાહો ચરમાણિ ચ અચરમાણિ ચ અવક્તવ્યશ્ચ પરમાણુપુદ્ગલો ભવતિ ? 'ઉદાહુ ચરમાઈં ચ અચરમાઈં ચ અવક્તવ્યયાઈં ચ ૨૬' ઉતાહો ચરમાણિ ચ અચરમાણિ ચ અવક્તવ્યાનિ ચ પરમાણુપુદ્ગલો ભવતિ ? 'एए छव्वीसं भंगा' एते-उपर्युक्ताः, पट्विंशतिर्भङ्गाः संजाताः प्रश्नवाक्ये, भगवान् आह-‘गोयसा !’ हे शौतम ! ‘परमाणुपोग्गले नो चरमे नो अचरमे नियमा अवत्तव्वए, सेसा भंगा पडिसेहेयव्वा’ परमाणुपुद्गलो नो चरमो भवति नो वा अचरमो भवति, चरमत्वस्य अन्य सापेक्षतया अन्यस्य

અવક્તવ્યઃ હૈ ? (૨૦) અથવા ચરમઃ અચરમઃ, અવક્તવ્યાનિ હૈ ? (૨૧) અથવા ચરમઃ અચરમાઃ, અવક્તવ્યઃ હૈ ? (૨૨) અથવા ચરમઃ, અચરમાણિ અવક્તવ્યાનિ હૈ ? (૨૩) અથવા ચરમાણિ, અચરમઃ, અવક્તવ્યઃ હૈ ? (૨૪) અથવા ચરમાણિ અચરમઃ અવક્તવ્યાનિ હૈ ? (૨૫) અથવા ચરમાણિ, અચરમાણિ, અવક્તવ્યઃ હૈ ? (૨૬) અથવા ચરમાણિ, અચરમાણિ, અવક્તવ્યાનિ હૈ ? इस प्रकार प्रश्न वाक्य में छव्वीस भ ग हुए ।

ભગવાન્ ! ઉત્તર દેતે હૈં-ગૌતમ ! પરમાણુપુદ્ગલ ન ચરમઃ અર્થાત્ એક ચરમ હૈ, ન એક અચરમ હૈ, વહ તો નિયમ સે એક અવક્તવ્ય હૈ ! તાત્પર્ય યહ હૈ કિ ચરમત્વ દૂસરે કી અપેક્ષા સે હોતા હૈ યહાં કિસી દૂસરે કી વિવક્ષા કી નહીં ગઈ હૈ ! इसके अतिरिक्त परमाणु सांश (अनेक अंशों वाला) भी नहीं

હવે ત્રિક સ યોગી આઠ લગ બતાવે છે-(૧૯) અથવા ચરમઃ અચરમ અવક્તવ્યઃ છે ? (૨૦) અથવા ચરમ, અચરમઃ અવક્તવ્યાનિ છે ? (૨૧) અથવા ચરમ, અચરમાઃ અવક્તવ્યઃ છે ? (૨૨) અથવા ચરમ, અચરમઃ, અવક્તવ્યાનિ છે ? (૨૩) અથવા ચરમાણિ અચરમઃ, અવક્તવ્યઃ છે ? (૨૪) અથવા અચરમાણિ, અચરમઃ અવક્તવ્યાનિ છે ? (૨૫) અથવા ચરમાણિ, અચરમાણિ અવક્તવ્ય છે ? (૨૬) અથવા ચરમાણિ, અચરમાણિ, અવક્તવ્યાનિ છે ? આ રીતે પ્રશ્નવાક્યમાં છવ્વીસ ભંગ થયા.

શ્રી ભગવાન્ ઉત્તર આપે છે-હે ગૌતમ ! પરમાણુ પુદ્ગલ ન ચરમઃ અર્થાત્ ન એક ચરમ છે. તે તો નિયમથી એક અવક્તવ્ય છે. તાત્પર્ય એ છે કે ચરમત્વ બીજાની અપેક્ષાએ થાય છે અને અહીં કોઈ બીજાની વિવક્ષા કદેલી નથી. તદુપરાન્ત પરમાણુ

અપેક્ષણીયસ્યાવિવક્ષિતત્વેનાભાવાત્, નાપિ સાંશો વર્તતે પરમાણુયેન અંશાપેક્ષયા ચરમત્વં સંભા-
વ્યેત, તસ્ય નિરવયવત્વાત્, અતएव પરમાણુપુદ્ગલો ન ચરમો, નાપ્યચરમો ભવતિ તસ્ય
નિરવયવત્વેન મધ્યમત્વાસંભવાત્, કિન્તુ નિયમાત્-નિયમતઃ અવક્તવ્યો ભવતિ પરમાણુપુદ્-
ગલઃ, ચરમાચરમવ્યપદેશકારણાભાવેન ચરમશબ્દેન અચરમશબ્દેન ચ વ્યપદેષ્ટુમશક્યત્વાત્,
વક્તુ યોગ્યં વક્તવ્યં યદ્દિ ચરમશબ્દેન અચરમશબ્દેન વા સ્વસ્વનિમિત્તરહિતત્વેન વક્તુમશક્યં
તદ્ અવક્તવ્યમિત્યુચ્યતે इति ભાવઃ સ્થાપના ૧ પ્રથમા વક્ષ્યતે કિન્તુ શેષાસ્તુ ભક્ષ્યા પ્રતિષેદ્ધ-
વ્યાઃ, પરમાણૌ તેષામસંભવાત્, તથા ચ વક્ષ્યતે-‘પરમાણુંમિ ય તદ્વયો’ પરમાણૌ ચ તૃતીયો
ભક્ષ્યો ભવતિ, તૃતીયથ્ચ ભક્ષ્યઃ-અવક્તવ્યરૂપો વર્તતે, શેષસ્તુ પરમાણોઃ નિરવયવત્વેન પ્રતિ-
ષેધ્યાઃ इत्याશયઃ ॥ સૂ. ૪ ॥

મૂલમ્-દુપણસિણ ણં મંતે ! खंधे पुच्छा, गोयमा ! दुपणसिण खंधे
सिय चरमे नो अचरमे सिय अवक्तव्वए, सेसा भंगा पडिसेहेयव्वा ! तिप-
एसिण णं मंते ! खंधे पुच्छा, गोयमा ! तिपएसिण खंधे सिय चरमे,
है, जिससे कि उसके अंशों की अपेक्षा चरमत्व की संभावना की जा सके ।
परमाणु तो निरंश-निरवयव है । अतएव परमाणु अचरम भी नहीं है, क्यों
कि निरवयव होने से उसका मध्यभाग नहीं होता । परमाणु नियम से अव-
क्तव्य होता है, क्यों कि उसमें चरम अथवा अचरम कहने का कोई कारण नहीं
है, अतः उसे न चरम कहा जा सकता है न अचरम कहा जा सकता है । जो
चरम या अचरम शब्द से वक्तव्य-कहने योग्य-न हो, वह अवक्तव्य हैं । तब
परमाणु नियम से अवक्तव्य भग में ही परिगणित होता है तो शेष पच्चीस
भंग का निषेध समझलेना चाहिए, क्यों कि परमाणु में वे भंग संभव नहीं
हैं । कहा भी है-‘परमाणुंमि य तद्वयो’ अर्थात् परमाणु में तीसरा भग अर्थात्
अवक्तव्य भंग ही होता है ॥सू. ४॥

સાંશ (અનેક અશોવાળા) પણ છે નહિ, કે જેનાથી તેના અશોની અપેક્ષાએ ચરમત્વની
અપેક્ષાએ ચરમત્વની સંભાવના કરી શકાય. પરમાણુ તો નિરંશ-નિરવયવ છે. તેથી જ
પરમાણુ અચરમ પણ નથી, કેમકે નિરવયવ હોવાથી તેનો મધ્યભાગ હોતો નથી. પર-
માણુ નિયમથી અવક્તવ્ય હોય છે, કેમકે એમાં ચરમ અથવા અચરમ કહેવાનું કોઈ
કારણ નથી, તેથી તેને નથી ચરમ કહી શકતા કે નથી અચરમ કહી શકતા. જે ચરમ
અને અચરમ શબ્દથી કહેવા યોગ્ય ન હોય તે અવક્તવ્ય છે. બ્યારે પરમાણુ નિયમથી
અવક્તવ્ય ભંગમાં જ પરિગણિત થાય છે તો શેષ પચીસ ભંગોનો નિષેધ સમજી લેવો
જોઈએ, કેમકે પરમાણુમાં તે ભંગનો સંભવ નથી. કહ્યું પણ છે, -પરમાણુમિ ય તદ્વયો
અર્થાત્ પરમાણુમાં પણ ત્રીજો ભંગ અર્થાત્ અવક્તવ્ય ભંગ જ થાય છે. ॥સૂ. ૪॥

नो अचरमे, सिय अवत्तव्वए, नो चरमाइं, नो अचरमाइं, नो अवत्तव्वयाइं, नो चरमे य अचरमे य नो चरमेय अचरमाइं, सिय चरमाइं च अचरमे य, नो चरमाइं च अचरमाइं च, सियचरमे य अवत्तव्वए य, सेसा भंगा पडिसेहेयव्वा ! चउपएसिए णं भंते ! खंधे पुच्छा, गोयमा ! चउपएसिए णं खंधे सिय चरमे १ नो अचरमे २ सिय अवत्तव्वए ३ नो चरमाइं ४ नो अचरमाइं ५, नो अवत्तव्वयाइं ६, नो चरमे य अचरमे य ७ नो चरमे य अचरमाइं च ८ सिय चरमाइं अचरिमे य ९ सिय चरमाइं च अचरमाइं च १० सिय चरमे य अवत्तव्वए य ११ सिय चरमे य अवत्तव्वयाइं च १२ नो चरमाइं य अवत्तव्वए य १३ नो चरमाइं च अवत्तव्वयाइं च १४ नो अचरमे य अवत्तव्वए य १५ नो अचरमे य अवत्तव्वयाइं य १६ नो अचरमाइं य अवत्तव्वए य १७ नो अचरिमाइं च अवत्तव्वयाइं च १८ नो चरमे य अचरिमे य अवत्तव्वए य १९, नो चरिमेय अचरिमे य अवत्तव्वयाइं य २० नो चरमे य अचरमाइं य अवत्तव्वए य २१, नो चरमे य अचरमाइं य अवत्तव्वयाइं य २२, सिय चरमाइं य अचरिमे य अवत्तव्वए य २३, सेसा भंगा पडिसेहेयव्वा ! पंचपएसिएणं भंते ! खंधे पुच्छा—गोयमा ! पंचपएसिए खंधे सिय चरमे १ नो अचरमे २ सिय अवत्तव्वए ३ नो चरमाइं ४ नो अचरमाइं ५, नो अवत्तव्वयाइं ६ सिय चरमे य अचरमे य ७ नो चरमे य अचरमाइं य ८, सिय चरमाइं य अचरमे य ९ सिय चरमाइं य अचरमाइं च १० सिय चरमेय अवत्तव्वए य ११, सिय चरमेय अवत्तव्वयाइं य १२, सिय चरमाइं य अवत्तव्वए य १३ नो चरमाइं य अवत्तव्वयाइं च १४ नो अचरमे य अवत्तव्वए य १५, नो अचरमेय अवत्तव्वयाइं य १६ नो अचरमाइं य अवत्तव्वए य १७ नो अचरमाइं य अवत्तव्वयाइं य १८ नो चरमे य अचरमे य अवत्तव्वए य १९ नो चरमे य अचरमे य अवत्तव्वयाइं य २०, नो चरमेय अचरमाइं

य अवत्तव्वए य २१, नो चरमे य अचरमाइं य अवत्तव्वयाइं य २२, सिय चरमाइं य अचरमे य अवत्तव्वए य २३, सिय चरमाइं य अचरमे य अवत्तव्वयाइं य २४ । सिय चरमाइं य अचरमाइं य अवत्तव्वए य २५, नो चरमाइं य अचरमाइं य अवत्तव्वयाइं य २६, ! छप्पएसिएणं भंते ! पुच्छा, गोयमा ! छप्पएसिएणं खंधे सिय चरमे १ नो अचरमे २, सिय अवत्तव्वए ३ नो चरमाइं ४, नो अचरमाइं ५ नो अवत्तव्वयाइं ६ सिय चरमे य अचरमे य ७ सिय चरमे य अचरमाइं य ८ सिय चरमाइं य अचरमे य ९ सिय चरमाइं च अचरमाइं य १० सिय चरमे य अवत्तव्वए य ११ सिय चरमे य अवत्तव्वयाइं य १२ सिय चरमाइं य अवत्तव्वए य १३ सिय चरमाइं य अवत्तव्वयाइं य १४ नो अचरमे य अवत्तव्वए य १५, नो अचरमे य अवत्तव्वयाइं य १६, नो अचरमाइं य अवत्तव्वए य १७ नो अचरमाइं य अवत्तव्वयाइं य १८ सिय चरमे य अचरमे य अवत्तव्वए य १९ नो चरमे य अचरमे य अवत्तव्वयाइं य २० नो चरमे य अचरमाइं य अवत्तव्वए य २१ नो चरमे य अचरमाइं य अवत्तव्वयाइं य २२ सिय चरमाइं य अचरमे य अवत्तव्वए य २३ सिय चरमाइं च अचरमे य अवत्तव्वयाइं य २४ सिय चरमाइं य अचरमाइं य अवत्तव्वए य २५ सिय चरमाइं य अचरमाइं य अवत्तव्वयाइं य २६, सत्तप्पएसिएणं भंते ! खंधे पुच्छा, गोयमा ! सत्तप्पएसिएणं खंधे सिय चरमे १ णो अचरमे २ सिय अवत्तव्वए ३ णो चरमाइं ४ णो अचरमाइं ५, णो अवत्तव्वयाइं ६ सिय चरमे य अचरमे य ७ सिय चरमे य अचरमाइं य ८ सिय चरमाइं य अचरमे य ९ सिय चरमाइं य अचरमाइं य १० सिय चरमे य अवत्तव्वए य ११ सिय चरमे य अवत्तव्वयाइं य १२, सिय चरमाइं य अवत्तव्वए य १३ सिय चरमाइं च अवत्तव्वयाइं य १४, णो अचरमे य अवत्तव्वए य १५, णो अचरमे य अवत्तव्वयाइं य १६ णो अचरमाइं य

अवत्तव्वए य १७ णो अचरमाइं य अवत्तरव्वयाइं य १८ सिय चरमे य
 अचरमे य अवत्तव्वए य १९ सिय चरमे य अचरमे य अवत्तव्वयाइं य २०
 सिय चरमे य अचरमाइं य अवत्तव्वए य २१ णो चरिमे य अचरमाइं य
 अवत्तव्वयाइं य २२ सिय चरमाइं य अचरमे य अवत्तव्वए य २३ सिय
 चरमाइं य अचरमे य अवत्तव्वयाइं य २४ सिय चरमाइं य अचरमाइं
 य अवत्तव्वए य २५ सिय चरमाइं य अचरमाइं य अवत्तव्वयाइं य २६ ।
 अट्टपएसिए णं भंते ! खंधे पुच्छा, गोयमा ! अट्टपएसिए खंधे सिय
 चरमे १ नो अचरमे २ सिय अवत्तव्वए ३ नो चरमाइं ४ नो अचर-
 माइं ५ नो अवत्तव्वयाइं ६ सिय चरिमे य अचरिमे य ७ सिय चरिमे
 य अचरिमाइं य ८ सिय चरिमाइं य अचरिमे य ९ सिय चरमाइं च
 अचरमाइं च १० सिय चरमे य अवत्तव्वए य ११ सिय चरमे य
 अवत्तव्वयाइं य १२ सिय चरमाइं च अवत्तव्वए य १३ सिय चरमाइं
 य अवत्तव्वयाइं य १४ णो अचरिमे य अवत्तव्वए य १५ णो अचरिमे
 य अवत्तव्वयाइं य १६ णो अचरिमाइं य अवत्तव्वए य १७ णो अच-
 रिमाइं य अवत्तव्वयाइं य १८ सिय चरिमे य अचरिमे य अवत्तव्वए
 य १९ सिय चरिमे य अचरिमे य अवत्तव्वयाइं य २० सिय चरिमे य
 अचरिमाइं य अवत्तव्वए य २१ सिय चरिमे य अचरिमाइं य अवत्त-
 व्वयाइं य २२ सिय चरिमाइं य अचरिमे य अवत्तव्वए य २३ सिय
 चरिमाइं च अचरिमे य अवत्तव्वयाइं य २४ सिय चरिमाइं य अचरि-
 माइं य अवत्तव्वए य २५ सिय चरिमाइं य अचरिमाइं य अवत्तव्व-
 याइं य २६, संखेज्जपएसिए असंखेज्जपएसिए अणंतपएसिए खंधे जहेव
 अट्टपएसिए तहेव पत्तेयं भाणियव्वं ! परमाणुम्मि य तइओ पढमो
 तइओ य होंति दुपएसे ! पढमो तइओ नवमो एक्कारसमो य तिपएसे
 ॥ १ ॥ पढमो तइओ नवमो दसमो एक्कारसो य बारसमो । भंगा चउ-
 पएसिए तेवीसइमो य बोद्धव्वो ॥ २ ॥ पढमो तइओ सत्तम नवम

दस इकारस वारस तेरससो । तेवीस चउव्वीसो पणवीसइमो य पंचमए ॥ ३ ॥ विचउत्थ पंच छट्ठं पन्नरस सोलं च सत्तरट्ठारं । वीसक्कवीस वावीसगं च वज्जेज्ज छट्ठंमि ॥ ४ ॥ विचउत्थ पंच छट्ठं पण्णर सोलं च सत्तरट्ठारं । वावीसइम विहूणा सत्तपएसंमि खंधम्मि ॥ ५ ॥ विचउत्थ पंच छट्ठं पण्णर सोलं च सत्तरट्ठारं । एए वज्जिय भंगा सेसा सेसेसु खंधेसु ॥ सू० ५ ॥

छाया-द्विप्रदेशिकः खलु भदन्त ! स्कन्धः पृच्छा, गौतम ! द्विप्रदेशिकः स्कन्धः स्यात् चरमः, नो अचरमः, स्यादवक्तव्यः, शेषा भङ्गाः प्रतिषेद्धव्याः, त्रिप्रदेशिकः खलु भदन्त ! स्कन्धः पृच्छा, गौतम ! त्रिप्रदेशिकः स्कन्धः स्यात् चरमः, नो अचरमः, स्यादवक्तव्यः, नो चरमाणि, नो अचरमाणि नो अवक्तव्यानि, नो चरमश्च अचरमश्च, नो चरमश्च अचरमाणि

द्विप्रदेशी आदि की चरमाचरमता

शब्दार्थ-(दुप्पएसिए णं भंते ! खंधे पुच्छा ?) हे भगवन् ! द्विप्रदेशी स्कंध के विषय में पृच्छा ? (गोयमा !) हे गौतम ! (दुप्पएसिए खंधे) द्विप्रदेशी स्कंध (सिय चरमे) कथंचित् चरम है (नो अचरिमे) अचरम नहीं है (सिय अवत्तव्वए) कथंचित् अवक्तव्य है (सेसा भंगा पडिसेहेयव्वा) शेष भंगों का निषेध करना चाहिए ।

(तिपएसिए णं भंते ! खंधे पुच्छा ?) हे भगवन् ! त्रिप्रदेशी स्कंध के विषय में पृच्छा ? (गोयमा ! तिपएसिए खंधे) हे गौतम ! त्रिप्रदेशी स्कंध (सिय चरमे) कथंचित् चरम है (नो अचरमे) अचरम नहीं है (सिय अवत्तव्वए) कथंचित् अवक्तव्य है (नो चरमाइं) चरमाणि-बहुत चरमरूप-नहीं है (नो अचरमाइं) अचरमाणि नहीं है (नो अवत्तव्वयाइं) अवक्तव्यानि नहीं है (नो चरमे य अचरमे य) चरम-अचरम नहीं है (नो चरमेय अचरमाणि) चरम-अचरमाणि नहीं है ।

द्वि प्रदेशी आदिनी चरमा चरमता

शब्दार्थ-(दुप्पएसिए णं भंते ! खंधे पुच्छा ?) हे भगवान् ! द्विप्रदेशी स्कंधना विषयमा पृच्छा ? (गोयमा !) हे गौतम ! (दुप्पएसिए खंधे) द्विप्रदेशी स्कन्ध (सिय चरमे) कथंचित् चरम छे (नो अचरिमे) अचरम छे नहि (सिय अवत्तव्वए) कथंचित् अवक्तव्य छे (सेसा भंगा पडिसेहेयव्वा) शेष भंगोना निषेध करवे जेधये

(तिपएसिएणं भंते ! खंधे पुच्छा ?) हे भगवन् ! त्रिप्रदेशी स्कंधना विषयमा पृच्छा ? (गोयमा ! तिपएसिए खंधे) हे गौतम ! त्रिप्रदेशी स्कन्ध (सिय चरमे) कथंचित् चरम छे (नो अचरिमे) अचरम नथी (सिय अवत्तव्वए) कथंचित् अवक्तव्य छे (नो चरमाइं) चरमाणि-बहुता चरम इय-छे नहि (नो अचरमाइं) अचरमाणि नथी (नो अवत्तव्वयाइं) अव-

ચ, સ્યાત્ ચરમૌ ચ અચરમશ્ચ, નો ચરમાણિ ચ અચરમાણિ ચ, સ્યાત્ ચરમશ્ચ અવક્તવ્યશ્ચ, શેષા મજ્ઞાઃ પ્રતિષેદ્ધવ્યાઃ, ચતુષ્પ્રદેશિકઃ શ્લુ મદન્ત ! સ્કન્ધઃ પૃચ્છા, ગૌતમ ! ચતુષ્પ્રદેશિકઃ શ્લુ સ્કન્ધઃ સ્યાત્ ચરમઃ ૧ નો અચરમઃ ૨ સ્યાત્ અવક્તવ્યઃ ૩ નો ચરમાણિ, ૪ ચો અચરમાણિ ૫ નો અવક્તવ્યાણિ ૬ નો ચરમશ્ચ અચરમશ્ચ ૭ નો ચરમશ્ચ અચરમાણિ ચ ૮ સ્યાત્ ચરમૌ ચ અચરમશ્ચ ૯ સ્યાત્ ચરમૌ ચ અચરમૌ ચ ૧૦ સ્યાત્ ચરમશ્ચ અવક્તવ્યશ્ચ ૧૧ સ્યાત્ ચરમશ્ચ અવક્તવ્યૌ ચ ૧૨ નો ચરમાણિ ચ અવક્તવ્યશ્ચ ૧૬ નો ચરમાણિ ચ અવક્તવ્યાણિ (સિય ચરમાઈં ચ અચરમેય) કથંચિત્ ચરમાણિ ઔર અચરમ હૈ (નો ચરમાઈં ચ અચરમાઈં ચ) ચરમાણિ ઔર અચરમાણિ નહીં હૈ (સિય ચરમે ચ અવક્તવ્યે ચ) કથંચિત્ ચરમ ઔર અવક્તવ્ય હૈ (સેસા મંગા પડિસેહેયવ્વા) શેષ મંગોં કા નિષેધ કરના ચાહિયે !

(ચલ્પણસિયે પં મંતે ! શંધે પુચ્છા ?) હે મગવન્ ! ચૌપ્રદેશી સ્કન્ધ કે વિષય મેં પૃચ્છા ? (ગોયમા ! ચલ્પણસિયે પં શંધે) હે ગૌતમ ! ચૌપ્રદેશી સ્કન્ધ (સિય ચરમે) કથંચિત્ ચરમ હૈ, (૧) (નો અચરમે) અચરમ નહીં હૈ, (૨) (સિય અવક્તવ્યે) કથંચિત્ અવક્તવ્ય હૈ (૩) (નો ચરમાઈં) ચરમાણિ નહીં હૈ, (૪) (નો અચરમાઈં) અચરમાણિ નહીં હૈ, (૫) (નો અવક્તવ્યયાઈં) અવક્તવ્યાણિ નહીં હૈ, (૬) (નો ચરમે ચ અચરમેય) ચરમ ઔર અચરમ નહીં હૈ, (૭) (નો ચરમે ચ અચરમાઈં ચ) ચરમ ઔર અચરમાણિ નહીં હૈ, (૮) (સિય ચરમાઈં અચરમેય) કથંચિત્ ચરમાણિ ઔર અચરમ હૈ, (૯) (સિય ચરમાઈં ચ અચરમાઈં ચ) કથંચિત્ ચરમાણિ ઔર અચરમાણિ હૈ, (૧૦) (સિય ચરમે ચ અવક્તવ્યે ચ) કથં-

ક્તવ્યાણિ નથી (નો ચરમે ચ અચરમેય) ચરમ અચરમ નથી (નો ચરમેય અચરમાણિ) ચરમ અચરમાણિ નથી (સિય ચરમાઈં ચ અચરમેય) કથંચિત્ ચરમાણિ અને અચરમ છે, (નો ચરમાઈં ચ અચરમાઈં ચ) ચરમાણિ અને અચરમાણિ નથી (સિય ચરમે ચ અવક્તવ્યે ચ) કથંચિત્ ચરમ અને અવક્તવ્ય છે (સેસા મંગા પડિસેહેયવ્વા) શેષ લગોતો નિષેધ કરવો જોઈ એ.

(ચલ્પણસિયે પં મંતે ! શંધે પુચ્છા ?) હે લગવન્ ! ચૌ પ્રદેશી સ્કન્ધના વિષયના પૃચ્છા (ગોયમા ! ચલ્પણસિયે પં શંધે) હે ગૌતમ ! ચૌ પ્રદેશી સ્કન્ધ (સિય ચરમે) કથંચિત્ છે ? (નો અચરમે) અચરમ નથી ૨ (સિય અવક્તવ્યે) કથંચિત્ અવક્તવ્ય છે, ૩ (નો ચરમાઈં) ચરમાણિ નથી, ૪ (નો અચરમાઈં) અચરમાણિ નથી, ૫ (નો અવક્તવ્યયાઈં) અવક્તવ્યાણિ નથી, ૬ (નો ચરમેય નો અચરમેય) ચરમ અને અચરમ નથી ૭ (નો ચરમે ચ અચરમાઈં ચ) ચરમ અને અચરમાણિ નથી, ૮ (સિય ચરમાઈં અચરમેય) કથંચિત્ ચરમાણિ અને અચરમ છે, ૯ (સિય ચરમાઈં ચ અચરમાઈં ચ) કથંચિત્ ચરમાણિ અને અચરમાણિ છે, ૧૦ (સિય ચરમે ચ અવક્તવ્યે ચ) કથંચિત્ ચરમ અને અવક્તવ્ય છે, ૧૧ (સિય ચરમે ચ અવક્તવ્યયાઈં ચ) કથંચિત્ ચરમ અને અવક્તવ્યાણિ છે, ૧૨ (નો ચરમાઈં ચ

च १४ नो अचरमश्च अवक्तव्यश्च १५ नो अचरमश्च अवक्तव्यानि च १६ नो अचरमाणि च अवक्तव्यश्च १७ नो अचरमाणि च अवक्तव्यानि च १८ नो चरमाश्च अचरमश्च १९ नो चरमश्च अचरमश्च अवक्तव्यानि च २० नो चरमश्च अचरमाणि च अवक्तव्यश्च २१ नो चरमश्च अचरमाणि च अवक्तव्यानि २२ स्यात् चरमौ च अचरमश्च अवक्तव्यश्च २३ शेषाः भङ्गाः प्रति-
पेक्षयाः, पञ्चप्रदेशिकः खलु भदन्त ! स्कन्धः पृच्छा, गौतम ! पञ्चप्रदेशिकः स्कन्धः स्यात्
चरमः १ नो अचरमः २ स्यात् अवक्तव्यः ३ नो चरमाणि ४ नो अचरमाणि ५ नो अवक्त-

चित् चरम और अवक्तव्य है (११) (सिय चरमेय अवक्तव्याइं च) कथंचित् चरम और अवक्तव्यानि है, (१२) (नो चरमाइं च अवक्तव्ये य) चरमाणि और अवक्तव्य नहीं है (१३) (नो चरमाइं च अवक्तव्याइं च) चरमाणि और अवक्तव्यानि नहीं है, (१४) (नो अचरमे य अवक्तव्ये य) अचरम और अवक्तव्य नहीं है, (१५) (नो अचरमे य अवक्तव्याइं च) अचरम और अवक्तव्यानि नहीं है, (१६) (नो अचरमाइं च अवक्तव्ये य) अचरमाणि और अवक्तव्य नहीं है, (१७) (नो अचरमाइं च अवक्तव्याइं च) अचरमाणि और अवक्तव्यानि नहीं है, (१८) (नो चरमे य, अचरमे य, अवक्तव्ये य) चरम, अचरम और अवक्तव्य नहीं है, (१९) (नो चरमे अचरमे अवक्तव्याइं च) चरम, अचरम और अवक्तव्यानि नहीं है, (२०) (नो चरमे य अचरमाइं च अवक्तव्ये य) चरम, अचरमाणि और अवक्तव्य नहीं है, (२१) (नो चरमे य अचरमाइं च अवक्तव्याइं च) चरम, अचरमाणि और अवक्तव्यानि नहीं है, (२२) (सिय चरमाइं च अचरमे य अवक्तव्ये य) कथंचित् चरमाणि अचरम और अवक्तव्य है, (२३) (सेसा भंगा पडिसेहेयव्वा) शेष भंगों का निषेध करना चाहिए ।

(पंचपणसिए णं अंते ! खंधे पुच्छा ?) भगवन् ! पंचप्रदेशी स्कन्ध के विषय

अवक्तव्ये य) चरमाणि अने अवक्तव्य नथी, १३ (नो चरमाइं च अवक्तव्याइं च) चरमाणि अने अवक्तव्यानि नथी होता, १४ (नो अचरमे य अवक्तव्ये य) अचरम अने अवक्तव्य नथी, १५ (नो अचरमेय अवक्तव्याइं च) अचरम अने अवक्तव्यानि नथी, १६ (नो अचरमाइं च अवक्तव्ये य) अचरमाणि अने अवक्तव्य नथी, १७ (नो अचरमाइं च अवक्तव्याइं च) अचरमाणि अने अवक्तव्यानि नथी, १८ (नो चरमेय, अचरमेय, अवक्तव्ये य) चरम, अचरम अने अवक्तव्य नथी, १९ (नो चरमे अचरमे, अवक्तव्याइं च) चरम, अने अचरम अने अवक्तव्यानि नथी, २० (नो चरमेय अचरमाइं च अवक्तव्ये य) चरम अचरम अने अवक्तव्य नथी, २१ (नो चरमेय अचरमाइं च अवक्तव्याइं च) चरम, अचरमाणि अने अवक्तव्यानि नथी, २२ (सिय चरमाइं च अचरमेय अवक्तव्ये य) कथंचित् चरमाणि, अचरम अने अवक्तव्य छे, २३ (सेसा भंगा पडिसेहेयव्वा) शेष भंगों का निषेध करवो लोछो.

વ્યાનિ ૬ સ્યાત્ ચરમથ અચરમથ ૭ નો ચરમથ અચરમાણિ ચ ૮ સ્યાત્ ચરમૌ ચ અચરમથ
 ૯ સ્યાત્ ચરમૌ ચ અચરમૌ ચ ૧૦ સ્યાત્ ચરમથ અવક્તવ્યથ ૧૧ સ્યાત્ ચરમથ
 અવક્તવ્યૌ ચ ૧૨ સ્યાત્ ચરમૌ ચ અવક્તવ્યથ ૧૩ નો ચરમાણિ ચ અવક્તવ્યાનિ ચ
 ૧૪ નો અચરમથ અવક્તવ્યથ ૧૫ નો અચરમથ અવક્તવ્યાનિ ચ ૧૬ નો અચરમાણિ ચ
 અવક્તવ્યથ ૧૭ નો અચરમાણિ ચ અવક્તવ્યાનિ ૧૮ નો ચરમથ અચરમથ અવક્તવ્યથ ૧૯
 મેં પુચ્છા ? (ગોયમા ! પંચપણસિણે સ્વંધે) ગૌતમ ! પંચપ્રદેશી સ્કંધ (સિય ચરમે)
 કથંચિત્ ચરમ હૈ, (૧) (નો અચરમે) અચરમ નહીં હૈ, (૨) (સિય અવત્તવ્વણ)
 કથંચિત્ અવક્તવ્ય હૈ, (૩) (નો ચરમાઈ) ચરમાણિ નહીં, (૪) (નો અચરમાઈ)
 અચરમાણિ નહીં, (૫) (નો અવત્તવ્વયાઈ) અવક્તવ્યાનિ નહીં, (૬) (સિય ચરમે
 ય અચરમે ય) કથંચિત્ ચરમ ઔર અચરમ હૈ (૭) (નો ચરમે ય અચરમાઈ ચ)
 ચરમ ઔર અચરમાણિ નહીં, (૮) (સિય ચરમાઈ ચ અચરમે ય) કથંચિત્ ચરમાણિ
 ઔર અચરમ હૈ, (૯) સિય ચરમાઈ ચ અચરમાઈ ચ) કથંચિત્ ચરમાણિ ઔર
 અચરમાણિ હૈ, (૧૦) (સિય ચરમે ય અવત્તવ્વણ ય) કથંચિત્ ચરમ ઔર અવ-
 ક્તવ્ય હૈ, (૧૧) (સિય ચરમે ય અવત્તવ્વયાઈ ચ) કથંચિત્ ચરમ ઔર અવક્ત-
 વ્યાનિ હૈ । (૧૨) (સિય ચરમાઈ ચ અવત્તવ્વણ ય) કથંચિત્ ચરમાણિ ઔર
 અવક્તવ્ય હૈ, (૧૩) (નો ચરમાઈ ચ અવત્તવ્વયાઈ ચ) ચરમાણિ ઔર અવક્ત-
 વ્યાનિ નહીં, (૧૪) (નો અચરમે ય અવત્તવ્વણ ય) અચરમ ઔર અવક્તવ્ય નહીં,
 (૧૫) (નો અચરમેય અવત્તવ્વયાઈ ચ) અચરમ ઔર અવક્તવ્યાનિ નહીં, (૧૬)
 (નો અચરમાઈ ચ અવત્તવ્વણ ય) અચરમાણિ ઔર અવક્તવ્ય નહીં (૧૭) (નો

(પંચપણસિણે મંતે ! સ્વંધે પુચ્છા ?) હે ભગવન્ ! પંચ પ્રદેશી સ્કંધના વિષયમાં
 પુચ્છા ? (ગોયમા ! પંચપણસિણે સ્વંધે) હે ગૌતમ ! પંચ પ્રદેશી સ્કંધ (સિય ચરમે)
 કથંચિત્ ચરમ છે. (નો અચરમે) અચરમ નથી, ૨ (સિય અવત્તવ્વણ) કથંચિત્ અવક્ત-
 વ્ય છે, ૩ (નો ચરમાઈ) ચરમાણિ નથી, ૪ (નો અચરમાઈ) અચરમાણિ નહીં, ૫ (નો અવ-
 ત્તવ્વયાઈ) અવક્તવ્યાનિ પણ નથી, ૬ (સિય ચરમેય અચરમેય) કથંચિત્ ચરમ અને અચરમ
 છે, ૭ (નો ચરમે ય અચરમાઈ ય) ચરમ અને અચરમાણિ નથી, ૮ (સિય ચરમાઈ ચ
 અચરમેય) કથંચિત્ ચરમાણિ અને અચરમ છે, ૯ (સિય ચરમાઈ ચ અચરમાઈ ચ)
 કથંચિત્ ચરમાણિ અને કથંચિત્ અચરમાણિ છે, ૧૦ (સિય ચરમેય અવત્તવ્વણ ય) કથ-
 ંચિત્ ચરમ અને અવક્તવ્ય છે, ૧૧ (સિય ચરમેય અવત્તવ્વયાઈ ચ) કથંચિત્ ચરમ અને
 અવક્તવ્યાનિ છે, ૧૨ (સિય ચરમાઈ ચ અવત્તવ્વણ ચ) કથંચિત્ ચરમાણિ અને અવક્તવ્ય
 છે, ૧૩ (નો ચરમાઈ ચ અવત્તવ્વયાઈ ચ) ચરમાણિ અને અવક્તવ્યાનિ નહીં, ૧૪ (નો
 અચરમેય અવત્તવ્વણ) અચરમ અને અવક્તવ્ય નથી, ૧૫ (નો અચરમેય અવત્તવ્વયાઈ ચ)
 અચરમ અને અવક્તવ્યાનિ નહીં, ૧૬ (નો અચરમાઈ ચ અવત્તવ્વણ ય) અચરમાણિ અને
 અવક્તવ્ય નથી, ૧૭ (નો અચરમાઈ ચ અવત્તવ્વયાઈ ચ) અચરમાણિ અને અવક્તવ્યાનિ

नो चरमश्च अचरमश्च अवक्तव्यानि च २० नो चरमश्च अचरमाणि च अवक्तव्यश्च २१ नो चरमश्च अचरमाणि च अवक्तव्यानि च २२ स्यात् चरमौ च अचरमश्च अवक्तव्यश्च २३ स्यात् चरमौ च अचरमश्च अवक्तव्यौ च २४ स्यात् चरमौ च अचरमौ च अवक्तव्यश्च २५ नो चरमाणि च अचरमाणि च अवक्तव्यानि च २६ षट्प्रदेशिकः खलु भदन्त ! पृच्छा, गौतम ! षट्प्रदेशिकः खलु स्कन्धः स्यात् चरमः १ नो अचरमः २ स्यात् अवक्तव्यः ३ नो चरमाणि

अचरमाइं च अवक्तव्याइं च) अचरमाणि और अवक्तव्यानि नहीं, (१८) (नो चरमे य अचरमे य अवक्तव्ये य) चरम, अचरम, अवक्तव्य नहीं, (१९) (नो चरमे य अचरमे य अवक्तव्याइं च) चरम, अचरम और अवक्तव्यानि नहीं, (२०) (नो चरमे य अचरमाइं च अवक्तव्ये य) चरम, अचरमाणि और अवक्तव्य नहीं, (२१) (नो चरमे य अचरमाइं च अवक्तव्याइं च) चरम अचरमाणि और अवक्तव्यानि नहीं, (२२) (सिय चरमाइं च अचरमे य अवक्तव्ये य) कथंचित् चरमाणि, अचरम और अवक्तव्य है, (२३) (सिय चरमाइं च, अचरमे य, अवक्तव्याइं च) कथंचित् चरमाणि, अचरम और अवक्तव्यानि है, (२४) (सिय चरमाइं च अचरमाइं च अवक्तव्ये य) कथंचित् चरमाणि, अचरमाणि और अवक्तव्य है, (२५) (नो चरमाइं च अचरमाइं च अवक्तव्याइं च) चरमाणि, अचरमाणि और अवक्तव्यानि नहीं है, (२६)

(छप्पएसिए णं भंते ! खंधे पुच्छा ?) हे भगवन् ! षट्प्रदेशी स्कन्ध के विषय में पृच्छा ? (गोयमा ! छप्पएसिए णं खंधे सिय चरमे) हे गौतम ! षट्प्रदेशी स्कन्ध कथंचित् चरम है, (१) (नो अचरमे) अचरम नहीं है, (२) (सिय अवक्तव्ये) कथंचित् अवक्तव्य है, (३) (नो चरमाइं) चरमाणि नहीं, (४) (नो अचरमाइं)

नथी, १८ (नो चरमे य अचरमे य अवक्तव्ये य) चरम, अचरम, अवक्तव्य नथी, १९ (नो चरमे य अचरमे य अवक्तव्याइं च) चरम, अचरम अने अवक्तव्यानि नथी, २० (नो चरमे य अचरमाइं च अवक्तव्ये य) चरम, अचरमाणि अने अवक्तव्य नथी, २१ (नो चरमे य अचरमाइं च अवक्तव्याइं च) चरम, अचरमाणि, अने अवक्तव्यानि नथी, २२ (सिय चरमाइं च अचरमे य अवक्तव्ये य) कथंचित् चरमाणि, अचरम, अने अवक्तव्य है, २३ (सिय चरमाइं च, अचरमे य अवक्तव्याइं च) कथंचित् चरमाणि, अचरम अने अवक्तव्यानि है, २४ (सिय चरमाइं च अचरमाइं च अवक्तव्ये य) कथंचित् चरमाणि अचरमाणि अने अवक्तव्य है २५ (नो चरमाइं च अचरमाइं च अवक्तव्याइं च) चरमाणि, अचरमाणि अने अवक्तव्यानि नथी २६

(छप्पएसिएणं भंते ! खंधे पुच्छा ?) हे भगवन् ! षट् प्रदेशी स्कन्धना विषयमां पृच्छा ? (गोयमा ! छप्पएसिएणं खंधे सिय चरमे) हे गौतम ! षट्प्रदेशी स्कन्ध कथंचित् चरम है, (नो अचरमे) अचरम नथी, २ (सिय अवक्तव्ये) कथंचित् अवक्तव्य है, ३ (नो चर-

૪ નો અચરમાણિ ૫ નો અવક્તવ્યાનિ ૬ સ્યાત્ ચરમશ્ચ અચરમશ્ચ ૭ સ્યાત્ ચરમશ્ચ અચરમૌ
 ચ ૮ સ્યાત્ ચરમૌ ચ અચરમશ્ચ ૯ સ્યાત્ ચરમૌ ચ અચરમૌ ચ ૧૦ સ્યાત્ ચરમશ્ચ અવક્તવ્યશ્ચ
 ૧૧ સ્યાત્ ચરમશ્ચ અવક્તવ્યૌ ચ ૧૨ સ્યાત્ ચરમૌ ચ અવક્તવ્યશ્ચ ૧૩ સ્યાત્ ચરમૌ ચ
 અવક્તવ્યૌ ચ ૧૪ નો અચરમશ્ચ અવક્તવ્યશ્ચ ૧૫ નો અચરમશ્ચ અવક્તવ્યાનિ ચ ૧૬ નો
 અચરમાણિ ચ અવક્તવ્યશ્ચ ૧૭ નો અચરમાણિ ચ અવક્તવ્યાનિ ચ ૧૮ સ્યાત્ ચરમશ્ચ અચર-
 મશ્ચ અવક્તવ્યશ્ચ ૧૯ નો ચરમશ્ચ અચરમશ્ચ અવક્તવ્યાનિ ચ ૨૦ નો ચરમશ્ચ અચરમાણિ ચ
 અચરમાણિ નહીં, (૫) (નો અવક્તવ્યાનિ) અવક્તવ્યાનિ નહીં, (૬) (સિય ચરમે
 ચ અચરમે ચ) કથંચિત્ ચરમ ઔર અચરમ હૈ, (૭) (સિય ચરમે ચ અચરમાઈ
 ચ) કથંચિત્ ચરમ ઔર અચરમાણિ હૈ, (૮) (સિય ચરમાઈ ચ અચરમે ચ) કથં-
 ચિત્ ચરમાણિ ઔર અચરમ હૈ, (૯) (સિય ચરમાઈ ચ અચરમાઈ ચ) કથંચિત્
 ચરમાણિ ઔર અચરમાણિ હૈ, (૧૦) (સિય ચરમે ચ અવક્તવ્યે ચ) કથંચિત્
 ચરમ ઔર અવક્તવ્ય હૈ (૧૧) (સિય ચરમે ચ અવક્તવ્યાઈ ચ) કથંચિત્ ચરમ ઔર
 અવક્તવ્યાનિ હૈ, (૧૨) (સિય ચરમાઈ ચ અવક્તવ્યે ચ) કથંચિત્ ચરમાણિ
 ઔર અવક્તવ્ય હૈ, (૧૩) (સિય ચરમાઈ ચ અવક્તવ્યાઈ ચ) કથંચિત્ ચરમાણિ
 ઔર અવક્તવ્યાનિ હૈ । (૧૪) (નો અચરમે ચ અવક્તવ્યે ચ) અચરમ ઔર અવ-
 ક્તવ્ય નહીં, (૧૫) (નો અચરમે ચ અવક્તવ્યાઈ ચ) અચરમ ઔર અવક્તવ્યાનિ
 નહીં, (૧૬) (નો અચરમાઈ ચ અવક્તવ્યે ચ) અચરમાણિ ઔર અવક્તવ્ય
 નહીં, (૧૭) (નો અચરમાઈ ચ અવક્તવ્યાઈ ચ) અચરમાણિ ઔર અવક્તવ્યાનિ
 નહીં, (૧૮) (સિય ચરમે ચ અચરમે ચ અવક્તવ્યે ચ) કથંચિત્, ચરમ, અચરમ ઔર
 અવક્તવ્ય નહીં (૧૯) (નો ચરમે ચ અચરમે ચ અવક્તવ્યાઈ ચ) ચરમ, અચરમ

માઈ) ચરમાણિ નહીં. ૪ (નો અચરમાઈ) અચરમાણિ નહીં. ૫ (નો અવક્તવ્યાઈ) અવ-
 ક્તવ્યાનિ નહીં ૬ (નો સિય ચરમે ચ અચરમે ચ) કથંચિત્ ચરમ અને અચરમ છે, ૭
 (સિય ચરમે ચ અચરમાઈ ચ) કથંચિત્ ચરમ અને અચરમાણિ છે, ૮ (સિય ચરમાઈ ચ
 અચરમે ચ) કથંચિત્ ચરમાણિ અને અચરમ છે, ૯ (સિય ચરમાઈ ચ અચરમાઈ ચ) કથં-
 ચિત્ ચરમાણિ અને અચરમાણિ છે, ૧૦ (સિય ચરમે ચ અવક્તવ્યે ચ) કથંચિત્ ચરમ
 અને અવક્તવ્ય છે, ૧૧ (સિય ચરમે ચ અવક્તવ્યાઈ ચ) કથંચિત્ ચરમ અને અવક્ત-
 વ્યાનિ છે, ૧૨ (સિય ચરમાઈ ચ અવક્તવ્યે ચ) કથંચિત્ ચરમાણિ અને અવક્તવ્ય છે,
 ૧૩ (સિય ચરમાઈ ચ અવક્તવ્યાઈ ચ) કથંચિત્ ચરમાણિ અને અવક્તવ્યાનિ છે, ૧૪
 (નો અચરમે ચ અવક્તવ્યે ચ) અચરમ અને અવક્તવ્યાનિ નથી, ૧૫ (નો અચરમે ચ
 અવક્તવ્યે ચ) અચરમ અને અવક્તવ્યાનિ નથી, ૧૬ (નો અચરમાઈ ચ અવક્તવ્યે ચ)
 અચરમાણિ અને અવક્તવ્ય નથી, ૧૭ (નો અચરમાઈ ચ અવક્તવ્યાઈ ચ) અચરમાણિ
 અને અવક્તવ્યાનિ નથી, ૧૮ (સિય ચરમે ચ અચરમે ચ અવક્તવ્યે ચ) કથંચિત્ ચરમ,

अवक्तव्यश्च २१ नो चरमश्च अचरमाणि च अवक्तव्यानि च २२ स्यात् चरमौ च अचरमश्च
अवक्तव्यश्च २३ स्यात् चरमौ च अचरमश्च अवक्तव्यौ च २४ स्यात् चरमौ च अचरमौ च
अवक्तव्यश्च २५ स्यात् चरमौ च अचरमौ च अवक्तव्यौ च २६ सप्तप्रदेशिकः खलु भदन्त !
स्कन्धः पृच्छा, गौतम ! सप्तप्रदेशिकः खलु स्कन्धः स्यात् चरमः १ नो अचरमः २ स्यात्
अवक्तव्यः ३ नो चरमाणि ४ नो अचरमाणि ५ नो अवक्तव्यानि ६ स्यात् चरमश्च अचरमश्च
७ स्यात् चरमश्च अचरमौ च ८ स्यात् चरमौ च अचरमश्च ९ स्यात् चरमौ च अचरमौ च
और अवक्तव्यानि नही, (२०) (नो चरमे य अचरमाइं च अवत्तव्वए य)
चरम, अचरमाणि और अवक्तव्य नही, (२१) (नो चरमे य अचरमाइं च अव-
त्तव्वयाइं च) चरम, अचरमाणि और अवक्तव्यानि नही, (२२) (सिय चरमाइं
च अचरमे य अवत्तव्वए य (कथंचित् चरमाणि, अचरम और अवक्तव्य नही,
(२३) (सिय चरमाइं च अचरमे य अवत्तव्वयाइं च) कथंचित् चरमाणि अचरम
और अवक्तव्यानि है, (२४) (सिय चरमाइं च अचरमाइं च अवत्तव्वए य)
कथंचित् चरमाणि, अचरमाणि और अवक्तव्य है, (२५) (सिय चरमाइं च
अचरमाइं च अवत्तव्वयाइं च) कथंचित् चरमाणि अचरमाणि और अवक्त-
व्यानि है, (२६)

(सत्त पएसिए णं भंते ! खंधे पुच्छा ?) भगवन् ! सप्तप्रदेशी स्कन्ध के विषय
में पृच्छा ? (गोयमा ! सत्तपएसिए खंधे) गौतम ! सप्तप्रदेशी स्कन्ध (सिय चरिमे)
कथंचित् चरम है, (१) (णो अचरिमे) अचरम नही है, (२) (सिय अवत्तव्वए)
कथंचित् अवक्तव्य है, (३) (णो चरिमाइं) चरमाणि नही है, (४) (णो अचरि-

अचरम, अने अवक्तव्य छे. १६ (नो चरमेय अवत्तव्वयाइं च) चरम, अचरम अने अव-
क्तव्यानि नथी, २० (नो चरमेय अचरमाइं च अवत्तव्वएय) चरम अचरम अने अव-
क्तव्य नथी, २१ (नो चरमे य अचरमाइं च अवत्तव्वयाइं च) चरम, अचरमाणि अने
अवक्तव्यानि नथी, २२ (सिय चरमाइं च अचरमेय अवत्तव्वए य) कथंचित् चरमाणि
अचरम अने अवक्तव्य नथी २३ (सिय चरमाइं च अचरमे य अवत्तव्वयाइं च) कथं-
चित् चरमाणि अचरम अने अवक्तव्यानि छे, २४ (सिय चरमाइं च अचरमाइं च
अवत्तव्वए य) कथंचित् चरमाणि, अचरमाणि, अने अवक्तव्य छे, २५ (सिय चरमाइं
च अचरमाइं च अवत्तव्वयाइं च) कथंचित् चरमाणि अचरमाणि अने अवक्तव्यानि छे, २६

(सत्तपएसिणं भंते ! खंधे पुच्छा ?) छे भगवन् ! सप्त प्रदेशी स्कन्धना विषयमां
पृच्छा ? (गोयमा ! सत्तपएसिए खंधे) छे गौतम ! सप्त प्रदेशी स्कन्ध (सिय चरिमे) कथंचित्
चरिम छे, १ (णो अचरमे) अचरम नथी, २ (सिय अवत्तव्वए) कथंचित् अवक्तव्य
छे ३ (णो चरमाइं) चरमाणि नथी, ४ (णो अचरमाइं च) अचरमाणि नथी, ५ (णो
अवत्तव्वयाइं) अवक्तव्यानि नथी, ६ (सिय चरमे य अचरमेय) कथंचित् चरम अने

૧૦ સ્યાત્ ચરમશ્ચ અવક્તવ્યશ્ચ ૧૧ સ્યાત્ ચરમશ્ચ અવક્તવ્યૌ ચ ૧૨ સ્યાત્ ચરમૌ ચ અવક્તવ્યશ્ચ ૧૩ સ્યાત્ ચરમૌ ચ અવક્તવ્યૌ ચ ૧૪ નો અચરમશ્ચ અવક્તવ્યશ્ચ ૧૫ નો અચરમશ્ચ અવક્તવ્યાનિ ચ ૧૬ નો અચરમાણિ ચ અવક્તવ્યશ્ચ ૧૭ નો અચરમાણિ અવક્તવ્યાનિ ચ ૧૮ સ્યાત્ ચરમશ્ચ અચરમશ્ચ અવક્તવ્યશ્ચ ૧૯ સ્યાત્ ચરમશ્ચ અચરમશ્ચ અવક્તવ્યૌ ચ ૨૦ સ્યાત્ ચરમશ્ચ અચરમૌ ચ અવક્તવ્યશ્ચ ૨૧ નો ચરમશ્ચ અચરમાણિ ચ અવક્તવ્યાનિ ચ ૨૨ સ્યાત્

માઈ) અચરમાણિ નહીં હૈ, (૫) (જો અવક્તવ્યમાઈ) અવક્તવ્યાનિ નહીં હૈ, (૬) (સિય ચરમે ય અચરમે ય) કથંચિત્ ચરમ ઔર અચરમ હૈ, (૭) (સિય ચરમે ય અચરમાઈ ચ) કથંચિત્ ચરમ ઔર અચરમાણિ હૈ, (૮) (સિય ચરમાઈ ચ અચરમે ય) કથંચિત્ ચરમાણિ ઔર અચરમ હૈ, (૯) (સિય ચરમાઈ ચ અચરમાઈ ચ) કથંચિત્ ચરમાણિ ઔર અચરમાણિ હૈ, (૧૦) (સિય ચરમે ય અવક્તવ્યમાઈ ચ) કથંચિત્ ચરમ ઔર અવક્તવ્ય હૈ, (૧૧) (સિય ચરમે ય અવક્તવ્યમાઈ ચ) કથંચિત્ ચરમ ઔર અવક્તવ્યાનિ હૈ, (૧૨) (સિય ચરમાઈ ચ અવક્તવ્યમાઈ ચ) કથંચિત્ ચરમાણિ ઔર અવક્તવ્ય હૈ, (૧૩) (સિય ચરમાઈ ચ અવક્તવ્યમાઈ ચ) કથંચિત્ ચરમાણિ ઔર અવક્તવ્યાનિ હૈ, (૧૪) (જો અચરમેય અવક્તવ્યમાઈ ય) અચરમ ઔર અવક્તવ્ય નહીં હૈ, (૧૫) (જો અચરમેય અવક્તવ્યમાઈ ચ) અચરમ ઔર અવક્તવ્યાનિ નહીં હૈ, (૧૬) (જો અચરમાઈ ચ અવક્તવ્યમાઈ ય) અચરમાણિ ઔર અવક્તવ્ય નહીં હૈ, (૧૭) (જો અચરમાઈ ચ અવક્તવ્યમાઈ ચ) અચરમાણિ ઔર અવક્તવ્યાનિ નહીં હૈ, (૧૮) (સિય ચરમે ય અચરમે ય અવક્તવ્યમાઈ ચ) કથંચિત્ ચરમ, અચરમ ઔર અવક્તવ્ય હૈ, (૧૯) (સિય ચરમે ય અચરમે ય અવક્તવ્યમાઈ ચ) કથંચિત્ ચરમ, અચરમ, ઔર અવક્તવ્યાનિ હૈ, (૨૦) (સિય ચરમે ય અચરમાઈ ચ અવક્તવ્યમાઈ ચ) કથંચિત્ ચરમ, અચરમાણિ ઔર અવ-

અચરમ છે, ૭ (સિય ચરમે ય અચરમાઈ ચ) કથંચિત્ ચરમ અને અચરમાણિ છે, ૮ (સિય ચરમાઈ ચ અચરમે ય) કથંચિત્ ચરમાણિ અને અચરમ છે, ૯ (સિય ચરમાઈ ચ અચરમાઈ ચ) કથંચિત્ ચરમાણિ અને અચરમાણિ છે, ૧૦ (સિય ચરમે ય અવક્તવ્યમાઈ ચ) કથંચિત્ ચરમ અને અવક્તવ્ય છે. ૧૧ (સિય ચરમે ય અવક્તવ્યમાઈ ચ) કથંચિત્ ચરમ અને અવક્તવ્યાનિ છે. ૧૨ (સિય ચરમાઈ ચ અવક્તવ્યમાઈ ચ) કથંચિત્ ચરમાણિ અને અવક્તવ્ય છે, ૧૩ (સિય ચરમાઈ ચ અવક્તવ્યમાઈ ચ) કથંચિત્ ચરમાણિ અને અવક્તવ્યાનિ છે, ૧૪ (જો અચરમે ય અવક્તવ્યમાઈ ચ) અચરમ અને અવક્તવ્ય નથી. ૧૫ (જો અચરમે ય અવક્તવ્યમાઈ ચ) અચરમ અને અવક્તવ્યાનિ નથી, ૧૬ (જો અચરમાઈ ચ અવક્તવ્યમાઈ ચ) અચરમાણિ અને અવક્તવ્ય નથી. ૧૭ (જો અચરમાઈ ચ અવક્તવ્યમાઈ ચ) અચરમાણિ અને અવક્તવ્યાનિ નથી. ૧૮ (સિય ચરમે ય અચરમે ય અવક્તવ્યમાઈ ચ) કથંચિત્ ચરમ, અચરમ અને અવક્તવ્ય છે. ૧૯ (સિય ચરમે ય અચરમે ય અવક્તવ્યમાઈ ચ) કથંચિત્ ચરમ, અચરમ અને અવક્તવ્યાનિ

चरमौ च अचरमश्च अवक्तव्यश्च २३ स्यात् चरमौ च अचरमश्च अवक्तव्यौ च २४ स्यात्
चरमौ च अचरमौ च अवक्तव्यश्च २५ स्यात् चरमौ च अचरमौ च अवक्तव्यौ च २६ अष्ट
प्रदेशिकः खलु भदन्त ! स्कन्धः पृच्छा, गौतम ! अष्टप्रदेशिकः स्कन्धः स्यात् चरमः १
नो अचरमः २ स्यादवक्तव्यः ३ नो चरमाणि ४ नो अचरमाणि ५, नो अवक्तव्यानि ६,
स्यात् चरमश्च अचरमश्च ७ स्यात् चरमश्च अचरमाणि च ८ स्यात् चरमाणि च अचरमश्च ९
क्तव्य है, (२१) (णो चरिमे य अचरमाइं च अवत्तव्वयाइं च) चरम, अचर-
माणि और अवक्तव्यानि नहीं, (२२) (सिय चरमाइं च अचरमेय अवत्तव्वए
य) कथंचित् चरमाणि अचरम और अवक्तव्य है, (२३) (सिय चरमाइं च
अचरमे य अवत्तव्वयाइं च) कथंचित् चरमाणि, अचरम और अवक्तव्यानि है,
(२४) (सिय चरमाइं च अचरमाइं च अवत्तव्वए य) कथंचित् चरमाणि, अचर-
माणि और अवक्तव्य है, (२५) (सिय चरमाइं च अचरमाइं च अवत्तव्वयाइं च)
कथंचित् चरमाणि अचरमाणि और अवक्तव्यानि है, (२६)

(अट्ठपएसि णं भंते ! खंधे पुच्छा) हे भगवन् ! अष्टप्रदेशी स्कंध के विषय
में पृच्छा ? (गोयमा ! अट्ठपएसिए खंधे) हे गौतम ! अष्टप्रदेशी स्कंध (सिय
चरमे) कथंचित् चरम है, (१) (नो अचरमे) अचरम नहीं, (२) (सिय अवत्त-
व्वए) कथंचित् अवक्तव्य है, (३) (नो चरमाइं) चरमाणि नहीं, (४) (नो अ च-
रमाइं) अचरमाणि नहीं, (५) (नो अवत्तव्वयाइं) अवक्तव्य नहीं, (६) (सिय
चरमे य अचरिमे य) कथंचित् चरम और अचरम है, (७) (सिय चरिमे य
अचरिमाइं च) कथंचित् चरम और अचरमाणि है, (८) (सिय चरमाइं अचरमे

छे. २० (सिय चरमे य अचरमाइं च अवत्तव्वए य) कथंचित् चरम अचरमाणि अने
अवक्तव्य छे. २१ (णो चरिमे य अचरमाइं च अवत्तव्वयाइं च) चरम, अचरमाणि अने
अवक्तव्यानि नथी. २२ (सिय चरमाइं च अचरमे य अवत्तव्वए य) कथंचित् चरमाणि
अचरम अने अवक्तव्यानि छे. २३ (सिय चरमाइं च अचरमे य अवत्तव्वयाइं च) कथंचित्
चरमाणि अचरम अने अवक्तव्यानि छे. २४ (सिय चरमाइं च अचरमाइं च अवत्तव्वए य)
कथंचित् चरमाणि अचरमाणि अने अवक्तव्य छे. २५ (सिय चरमाइं च अचरमाइं च
अवत्तव्वयाइं च) कथंचित् चरमाणि अचरमाणि अने अवक्तव्यानि छे. २६

(अट्ठपएसिणं भंते ! खंधे पुच्छा ?) हे भगवन् ! अष्ट प्रदेशी स्कन्धना विषयमां
पृच्छा ? (गोयमा ! अट्ठपएसिए खंधे) हे गौतम ! अष्ट प्रदेशी स्कन्ध (सिय चरमे) कथं-
चित् चरम छे. १ (नो अचरमे) अचरम नथी, २ (सिय अवत्तव्वए) कथंचित् अवक्त-
व्य छे. ३ (नो चरमाइं) चरमाणि नथी, ४ (नो अचरमाइं) अचरमाणि नथी, ५ (नो
अवत्तव्वयाइं) अवक्तव्यानि नथी. ६ (सिय चरिमे य अचरिमे य) कथंचित् चरम अने
अचरम छे, ७ (सिय चरिमे य अचरिमाइं च) कथंचित् चरम अने अचरमाणि छे, ८ (सिय

સ્યાત્ ચરમાણિ ચ અચરમાણિ ચ ૧૦ સ્યાત્ ચરમશ્ચ અવક્તવ્યશ્ચ ૧૧ સ્યાત્ ચરમશ્ચ અવક્ત-
વ્યાનિ ચ ૧૨, સ્યાત્ ચરમાણિ ચ અવક્તવ્યશ્ચ ૧૩ સ્યાત્ ચરમાણિ ચ અવક્તવ્યાનિ ચ ૧૪
નો અચરમશ્ચ અવક્તવ્યશ્ચ ૧૫ નો અચરમશ્ચ અવક્તવ્યાનિ ચ ૧૬ નો અચરમાણિ ચ અવક્ત-
વ્યશ્ચ ૧૭ નો અચરમાણિ ચ અવક્તવ્યાનિ ચ ૧૮ સ્યાત્ ચરમશ્ચ અચરમશ્ચ અવક્તવ્યશ્ચ ૧૯,
સ્યાત્ ચરમશ્ચ અચરમશ્ચ અવક્તવ્યાનિ ચ ૨૦ સ્યાત્ ચરમશ્ચ અચરમાણિ ચ અવક્તવ્યશ્ચ ૨૧
સ્યાત્ ચરમશ્ચ અચરમાણિ ચ અવક્તવ્યાનિ ચ ૨૨ સ્યાત્ ચરમાણિ ચ અચરમશ્ચ અવક્તવ્યશ્ચ

ય) કથંચિત્ ચરમાણિ ઔર અચરમ હૈ, (૦) (સિય ચરમાઈં ચ અચરમાઈં ચ)
કથંચિત્ ચરમાણિ ઔર અચરમાણિ હૈ, (૧૦) (સિય ચરમેય અવક્તવ્યશ્ચ ય)
કથંચિત્ ચરમ ઔર અવક્તવ્ય હૈ, (૧૧) (સિય ચરમે ચ અવક્તવ્યશ્ચાઈં ચ) કથં-
ચિત્ ચરમ ઔર અવક્તવ્યાનિ હૈ, (૧૨) (સિય ચરમાઈં ચ અવક્તવ્યશ્ચ ય) કથં-
ચિત્ ચરમાણિ ઔર અવક્તવ્ય હૈ, (૧૩) (સિય ચરમાઈં ચ અવક્તવ્યશ્ચાઈં ચ) કથં-
ચિત્ ચરમાણિ ઔર અવક્તવ્યાનિ હૈ, (૧૪) (નો અચરમે ચ અવક્તવ્યશ્ચ ય)
અચરમ ઔર અવક્તવ્ય નહીં, (૧૫) (નો અચરમે ચ અવક્તવ્યશ્ચાઈં ચ) અચરમ
ઔર અવક્તવ્યાનિ નહીં, (૧૬) (નો અચરમાઈં ચ અવક્તવ્યશ્ચ ય), અચરમાણિ
ઔર અવક્તવ્ય નહીં, (૧૭) (નો અચરમાઈં ચ અવક્તવ્યશ્ચાઈં ચ) અચરમાણિ
ઔર અવક્તવ્યાનિ નહીં, (૧૮) (સિય ચરમે ચ અચરમે ચ અવક્તવ્યશ્ચ ય)
કથંચિત્ ચરમ અચરમ ઔર અવક્તવ્ય હૈ, (૧૯) (સિય ચરમેય અચરમેય અવ-
ક્તવ્યશ્ચાઈં ચ) કથંચિત્ ચરમ, અચરમ ઔર અવક્તવ્યાનિ હૈ, (૨૦) (સિય ચરમે
ચ અચરમાઈં ચ અવક્તવ્યશ્ચ ય) કથંચિત્ ચરમ, અચરમાણિ ઔર અવક્તવ્ય હૈ,
(૨૧) (સિય ચરમે ચ અચરમાઈં ચ અવક્તવ્યશ્ચાઈં ચ) કથંચિત્ ચરમ, અચર-

ચરમાઈં અચરમે ચ) કથંચિત્ ચરમાણિ અને અચરમ છે. ૬ (સિય ચરમાઈં અચરમાઈં
ચ) કથંચિત્ ચરમાણિ અને અચરમાણિ છે. ૧૦ (સિય ચરમે ચ અવક્તવ્યશ્ચ ય) કથંચિત્
ચરમ અને અવક્તવ્ય છે, ૧૧ (સિય ચરમેય અવક્તવ્યશ્ચાઈં ચ) કથંચિત્ ચરમ અને
અવક્તવ્યાનિ છે, ૧૨ (સિય ચરમાઈં ચ અવક્તવ્યશ્ચ ય) કથંચિત્ ચરમાણિ અને અવક્ત-
વ્ય છે. ૧૩ (સિય ચરમાઈં ચ અવક્તવ્યશ્ચાઈં ચ) કથંચિત્ ચરમાણિ અને અવક્તવ્યાનિ છે.
૧૪ (નો અચરમે ચ અવક્તવ્યશ્ચ ય) અચરમ અને અવક્તવ્ય નથી, ૧૫ (નો અચરમે ચ
અવક્તવ્યશ્ચાઈં ચ) અચરમ અને અવક્તવ્યાનિ નથી, ૧૬ (નો અચરમાઈં ચ અવક્તવ્યશ્ચ ય)
અચરમાણિ અને અવક્તવ્ય નથી, ૧૭ (નો અચરમાઈં ચ અવક્તવ્યશ્ચાઈં ચ) અચરમાણિ
અને અવક્તવ્યાનિ નથી, ૧૮ (સિય ચરમે અચરમે ચ અવક્તવ્યશ્ચ ય) કથંચિત્ ચરમ,
અચરમ અને અવક્તવ્ય છે, ૧૯ (સિય ચરમે ચ અચરમેય અવક્તવ્યશ્ચાઈં ચ) કથંચિત્ ચરમ
અચરમ અને અવક્તવ્યાનિ છે, ૨૦ (સિય ચરમે ચ અચરમાઈં ચ અવક્તવ્યશ્ચ ય) કથં-
ચિત્ ચરમ, અચરમાણિ અને અવક્તવ્ય છે, ૨૧ (સિય ચરમે ચ અચરમાઈં ચ અવક્ત-

૨૩ સ્યાત્ ચરમાણિ ચ અચરમથ અવક્તવ્યાનિ ચ ૨૪ સ્યાત્ ચરમાણિ ચ અચરમાણિ ચ અવક્તવ્યશ્ચ ૨૫ સ્યાત્ ચરમાણિ ચ અચરમાણિ ચાવક્તવ્યાનિ ચ ૨૬ સંખ્યેયપ્રદેશિકઃ અસંખ્યેયપ્રદેશિકઃ અનન્તપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધો યથૈવાષ્ટપ્રદેશિકસ્તથૈવ ત્રત્યેકં મણિતવ્યમ્-પરમાણૌ ચ તૃતીયઃ પ્રથમસ્તૃતીયથ ભવતો દ્વિપ્રદેશે । પ્રથમસ્તૃતીયો નવમ એકાદશશ્ચ ત્રિપ્રદેશે ॥ ૧ ॥ પ્રથમસ્તૃતીયો નવમો દશમ એકાદશશ્ચ દ્વાદશઃ । મજ્ઞાશ્ચતુષ્પ્રદેશે ત્રયોવિંશશ્ચ વોદ્ધવ્યઃ

માણિ ઓર અવક્તવ્યનિ હૈ, (૨૨) (સિય ચરિમાઈં ચ અચરિમે ચ અવક્તવ્યેય) કથંચિત્ ચરમાણિ, અચરમ ઓર અવક્તવ્ય હૈ, (૨૩) (સિય ચરિમાઈં ચ અચરમે ચ અવક્તવ્યયાઈં ચ) કથંચિત્ ચરમાણિ, અચરમ ઓર અવક્તવ્યાનિ હૈ, (૨૪) (સિય ચરિમાઈં ચ અચરિમાઈં ચ અવક્તવ્યેય) કથંચિત્ ચરમાણિ અચરમાણિ ઓર અવક્તવ્ય હૈ, (૨૫) (સિય ચરમાઈં ચ અચરમાઈં ચ અવક્તવ્યયાઈં ચ) કથંચિત્ ચરમાણિ અચરમાણિ ઓર અવક્તવ્યાનિ હૈ, (૨૬) :

(જહેવ અટ્ટપણસિણ તહેવ પત્તેયં માણિયવ્યં) જૈસા અષ્ટપ્રદેશી વૈસા હી પ્રત્યેક કહના ચહિણ ।

સંગ્રહગાથાઓં કા શબ્દાર્થ-(પરમાણુમ્મિય તહો) પરમાણુ મેં તીસરા મંગ (દુપણસે) દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધ મેં (પઢમો તહો) પ્રથમ ઓર તીસરા મંગ (હોતિ) હોતે હૈં (તિપણસે) ત્રિપ્રદેશી સ્કન્ધ મેં (પઢમો તહો નવમો એકારસમો ચ) પ્રથમ, તીસરા, નૌવાં ઓર ગ્યારહવાં (ચડપ્પણસે) ચૌપ્રદેશો મેં (પઢમો તહો નવમો દસમો એકારસમો ચ બારસમો તેવીહસમો મંગા) પ્રથમ, તૃતીય, નૌવાં, દસવાં, ગ્યારહવાં બારહવાં ઓર તેઈસવાં મંગ હોતે હૈં (પંચમણ) પંચપ્રદેશી સ્કન્ધ મેં

વ્યયાઈં ચ) કથંચિત્ ચરમ, અચરમાણિ અને અવક્તવ્યાનિ છે, ૨૨ (સિય ચરમાઈં ચ અચરિમે ચ અવક્તવ્યેય) કથંચિત્ ચરમાણિ, અચરમ અને અવક્તવ્ય છે, ૨૩ (સિય ચરિમાઈં ચ અચરમેય અવક્તવ્યયાઈં ચ) કથંચિત્ ચરમાણિ, અચરમ અને અવક્તવ્યાનિ છે, ૨૪ (સિય ચરિમાઈં ચ અચરિમાઈં ચ અવક્તવ્યેય) કથંચિત્ ચરમાણિ, અચરમાણિ, અને અવક્તવ્ય છે, ૨૫ (સિય ચરમાઈં ચ અચરમાઈં ચ અવક્તવ્યયાઈં ચ) કથંચિત્ ચરમાણિ અચરમાણિ અને અવક્તવ્યાનિ છે, ૨૬

(જહેવ અટ્ટપણસિણ તહેવ પત્તેયં માણિયવ્યં) જેવું અષ્ટ પ્રદેશીનું કહેલ છે. તેવું જ કથન કરેકનું કહેવું બોધ્યે,

સંગ્રહ ગાથાઓના શબ્દાર્થ-(પરમાણુમ્મિય તહો) પરમાણુમાં ત્રીજો ભંગ (દુપણસે) દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધમાં (પઢમો તહો) પહેલો અને ત્રીજો ભંગ (હોતિ) થાય છે (તિપણસે) ત્રણ પ્રદેશી સ્કન્ધમાં (પઢમો તહો નવમો એકારસમો ચ) પ્રથમ, ત્રીજો, નવમો, અને અગ્યા. રમો, (ચડપ્પણસે) ચોથા પ્રદેશમાં (પઢમો તહો નવમો દસમો એકારસમો ચ બારસમો તેવીહસમો મંગા) પ્રથમ, તૃતીય, નવમો, દશમો, અગીયારમો અને બારમો અને તેવીસમો ભંગ થાય છે

॥ २ ॥ प्रथमस्तृतीयः सप्तमनवमदशमैकादशद्वादशत्रयोदशः । त्रयोविंशचतुर्विंशः पञ्चविंशश्च पञ्चमके ॥ ३ ॥ द्विचतुर्थपञ्चमपण्ठं पञ्चदशषोडशश्च सप्तदशाष्टादशम् । विंशैकविंशद्वाविंशश्च वर्जयेत् पण्ठे ॥ ४ ॥ द्विचतुर्थपञ्चमपण्ठं पञ्चदशषोडशश्च सप्तदशाष्टादशम् । द्वाविंशश्चविहाय सप्तप्रदेशे स्कन्धे ॥ ५ ॥ द्विचतुर्थपञ्चमपण्ठं पञ्चदशषोडशश्च सप्तदशाष्टादशम् । एतान् वर्जयित्वा भङ्गाः शेषाः शेषेषु स्कन्धेषु ॥ सू० ५ ॥

टीका-अथ द्विप्रदेशिकादि स्कन्धानां चरमाचरमत्वादिवक्तव्यतां प्ररूपयितुमाह-‘दुपएसिणं संते ! खंधे पुच्छा’ हे भदन्त ! द्विप्रदेशिकः खलु स्कन्धः किं चरमो भवति ? किं

प्रथम, तृतीय, सप्तम, नवम, दशम, ग्यारहवां, बारहवां, तेरहवां, तेईसवां, चौबीसवां और पन्चीसवां भंग पाये जाते हैं (छट्ठमि) पट्प्रदेशी स्कंध में (वि-चउत्थ-पंच-छट्ठं) दूसरे, चौथे, पांचवे, छठे को (पन्नरस-सोलं च सत्तरसद्वारं) पन्द्रहवे, सोलहवे, सत्तरहवे, अठारह वे (वीसेकवीसवावीसगं च वज्जेज्ज) वीसवे, इक्कीसवे और बाईसवे को छोड़कर (सत्तपदेसम्मि खंधम्मि) सप्तप्रदेशी स्कंध में (वि-चउत्थ-पंच-छट्ठं) दूसरे, चौथे, पांचवे, छठे (पण्णर-सोलं च सत्तरद्वारं) पन्द्रहवे, सोलहवे, सत्रहवे, अठारहवे (वाईसइम) बाईसवे के (विहूणा) बिना (सेसेसु खंधेसु) शेष स्कंधों में (वि-चउत्थ-पंच-छट्ठं) दूसरे, चौथे, पांचवे, छठे (पण्णर-सोलं च) पन्द्रहवे और सोलहवे (सत्तरद्वारं) सत्रहवे, अठारहवे, (एते भंगा वज्जिय) इन भंगों को छोड़ कर (सेसा भंगा) शेष भंग पाये जाते हैं।

टीकार्थ-अथ द्विप्रदेशी आदि स्कंधों के चरमत्व-अचरमत्व आदि की वक्तव्यता प्रारंभ की जाती है।

श्रीगौतमस्वामी ! प्रश्न करते हैं-भगवन् ! क्या द्विप्रदेशी स्कंध चरम है,

(पंचमए) पञ्च प्रदेशी स्कन्धमां प्रथम, तृतीय, सप्तम, नवम, दशम, अशीयारमो, बारमो, तेरमो, तेवीसमो, यावीसमो अने पञ्चीसमो लग भणी आवे छे (छट्ठम्मि) पण्ठ प्रदेशी स्कन्धमा (वि चउत्थ-पंच-छट्ठं) भीले, योथो, पायमो, छट्ठो (पन्नरस-सोलं च सत्तरस अद्वार) पन्द्रमो, सोलमो, सत्तरमो, अठारमो (वीसकवीसवावीसगं च वज्जेज्ज) वीसमा ओकवीसमा, आवीसमाने छोडीने (सत्त पदेसम्मि खंधम्मि) सप्त प्रदेशी स्कन्धमां (वि-चउत्थ-पंच-छट्ठं) भीले, योथो, पायमो, छट्ठो (पण्णर-सोलं च सत्तरसद्वारं) पन्द्रमो सोलमो, सत्तरमो, अठारमो (वाईसइम) आवीसमाने (विहूणा) बिना (सेसेसु खंधेसु) शेष स्कन्धोमा (वि-चउत्थ-पंच-छट्ठं) भीले, योथो, पायमो, छट्ठो (पण्णर-सोलं च) पदरमो अने सोलमा (सत्तरद्वारं) सत्तरमो अने अठारमो (एते भंगा वज्जिय) आ लंगो सिपायना (सेसा भंगा) शेष लग भणी आवे छे

टीकार्थ-हुवे द्विप्रदेशी आदि स्कन्धोना अरमत्व आदिनी वक्तव्यताने प्रारंभ कराय छे—

વા અચરમો ભવતિ ? કિં વા અવક્તવ્યઃ—ચરમશબ્દેન અચરમશબ્દેન ચ વ્યપદેષ્ટુમશક્યઃ ?
 इत्यादि रीत्या पूर्वोक्तपदविवशति भङ्गविषयकतया प्रष्टव्यः ? इति पृच्छा, भगवान् आह—
 ‘गोयमा !’ दुपएसिण खंधे सिय चरमे’ द्विप्रदेशिकः स्कन्धः स्यात् कदाचित् चरमो भवति
 तथाहि—यदा द्विप्रदेशिकः स्कन्धो द्वयोराकाशप्रदेशयोः समश्रेण्या व्यवस्थिततयाऽवगाढो
 भवति तदा एकोऽपि परमाणु रपरपरमाण्वपेक्षया चरमः, अपरोऽपि चापरपरमाण्वपेक्षया चरम
 इति तदुभयात्मकस्य द्विप्रदेशिकस्कन्धस्यापि चरमत्वव्यपदेशः संभवति, स्थापनारं द्वितीया-
 वक्ष्यते—किन्तु ‘नो अचरिमे’ द्विप्रदेशिकः स्कन्धो नो अचरमो भवति सर्वद्रव्याणा-
 मपि केवलाचरमत्वव्यपदेशासंभवेन द्विप्रदेशिकस्कन्धस्यापि केवलाचरमत्वव्यपदेशाभावात्,
 ‘सिय अवक्तव्ये’ द्विप्रदेशिकः स्कन्धः स्यात्—कदाचित् अवक्तव्यो भवति तस्यैव
 द्विप्रदेशिकस्कन्धस्य एकस्मिन्नेवाकाशप्रदेशेऽवगाहनावस्थायां तथाविधैकत्वपरिणाम शालि-
 तथा परमाणुवत् चरमाचरमव्यपदेश—हेत्वभावात् न चरमशब्देन व्यपदेष्टुं शक्यः,

વા અચરમ હૈ અથવા અવક્તવ્ય અર્થાત્ ચરમ ઓર અચરમ શબ્દ સે નહીં કહા
 જાને યોગ્ય હૈ ? इत्यादि पूर्वोक्त छन्वीस भंगों को लेकर प्रश्न करने चाहिए ।

भगवान् ! उत्तर देते हैं—गौतम ! द्विप्रदेशी स्कंध कथंचित् चरम है, क्योंकि
 जब द्विप्रदेशी स्कंध दो आकाशप्रदेशों में समश्रेणि में स्थित होकर अवगाढ
 होता है, उस समय एक प्रदेश दूसरे प्रदेश की अपेक्षा चरम होता है और
 दूसरा प्रथम प्रदेश की अपेक्षा चरम होता है । इस कारण द्वि प्रदेशी स्कंध
 चरम कहलाता है । उसकी स्थापना आगे बतलाएंगे । किन्तु द्विप्रदेशी स्कंध
 अचरम नहीं कहलाता, क्यों कि सभी द्रव्यों में केवल अचरमत्व का व्यवहार
 संभव नहीं है, अतएव द्विप्रदेशी स्कंध को भी केवल अचरम नहीं कहा जा
 सकता । द्विप्रदेशी स्कंध कथंचित् अवक्तव्य है, क्योंकि जब द्विप्रदेशी स्कंध
 एक ही आकाशप्रदेश में अवगाढ होता है, उस समय वह विशेष प्रकार के

શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે—હે ભગવન્ ! ધું દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધ ચરમ છે, અગર
 અચરમ છે અથવા અવક્તવ્ય અર્થાત્ ચરમ અને અચરમ શબ્દથી ન કહેવાને યોગ્ય છે ?
 इत्यादि पूर्वोक्त छन्वीस भंगों को लेकर प्रश्न કરવા લેઈએ.

શ્રી ભગવાન્ ઉત્તર આપે છે—હે ગૌતમ ! દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધ કથંચિત્ ચરમ છે, કેમકે
 જ્યારે દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધ બે આકાશ પ્રદેશોમાં સમશ્રેણીમાં રહીને અવગાઢ કરે છે તે
 સમયે એક પ્રદેશી બીજા પ્રદેશીની અપેક્ષાએ ચરમ હોય છે અને બીજો પહેલા પ્રદેશની
 અપેક્ષાએ ચરમ હોય છે. એ કારણે દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધ ચરમ કહેવાય છે. તેની સ્થાપના
 આગળ બતાવાશે. કિન્તુ દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધ અચરમ નથી કહેવાતા, કેમકે બધા દ્રવ્યોમાં
 કેવળ અચરમનો વ્યવહાર અસંભવિત છે, તેથી જ દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધને પણ કેવળ અચરમ
 કહેવાતા નથી. દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધ કથંચિત્ અવક્તવ્ય છે, કેમકે જ્યારે દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધ
 એક જ આકાશ પ્રદેશમાં અવગાઢ થાય છે. તે સમયે તે વિશેષ પ્રકારના એકત્વ પરિણ-

નાપિ અચરમશબ્દેનેતિ તસ્ય અવક્તવ્યતા વોધ્યા, 'સેસા ભંગા પહિસેહેયવ્વા' શેષાશ્વતુ-
વિંશતિઃ મજ્ઞાઃ દ્વિપ્રદેશિકે સ્કન્ધે પ્રતિષેદ્યવ્યાઃ તથા વક્ષ્યતે—'પઠમો તદ્વઓ ય હોઝ દુપણ્સે'
દ્વિપ્રદેશિકે સ્કન્ધે પ્રથમો મજ્ઞઃ—'ચરમઃ' ઇતિ, તૃતીયો મજ્ઞઃ—'અવક્તવ્યઃ' ઇતિ ચ ભવતિ,
શેષાસ્તુ ચતુર્વિંશતિ મજ્ઞાઃ પ્રતિષેધ્યા ઇત્યર્થઃ, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—'તિપણ્સિણ્ણં મંતે! સંઘે
પુચ્છા' હે મહન્ત ! ત્રિપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધઃ કિં ચરમો ભવતિ ? કિં વા અચરમો ભવતિ ?
કિં વા અવક્તવ્યો ભવતિ ? ઇત્યાદિ રીત્યા પૂર્વોક્તઃ પદવિંશતિ મજ્ઞાભિલાપઃ કર્તવ્ય ઇતિ
પૃચ્છા, મગવાન્ આહ—'મોયમા !' હે ગૌતમ ! 'તિપણ્સિણ્ણં સંઘે સિય ચરમે' ત્રિપ્રદેશિકઃ
સ્કન્ધઃ સ્યાત્—કદાચિત્ ચરમો ભવતિ, યદા હિ ત્રિપ્રદેશિકઃ—સ્કન્ધો દ્વયોરાકાશપ્રદેશયોઃ
સમશ્રેણ્યા વ્યવસ્થિતયોરવગાહો ભવતિ તદાઽસૌ ચરમત્વવ્યપદેશં લભતે, સ્થાપના ૩ તૃતીયા

અવક્તવ્યપરિણમન સે યુક્ત હોતા હૈ, અતઃપ્રવ ડસે ચરમ અથવા અચરમ કહને કા
કોઈ હેતુ નહીં હૈ, ઇસ કારણ વહ ન ચરમ કહલાતા હૈ, ન અચરમ કહલાતા હૈ ।
ડસ સમય વહ અવક્તવ્ય હૈ । ઇસ પ્રકાર દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધ મેં ડો ભંગ સંભવ હૈ,
શેષ ચૌવીસ ભંગોં કા નિષેધ કરના ચાહિય ! કહા ભી હૈ—'પઠમો તદ્વઓ ય હોઝ
દુપણ્સે' અર્થાત્ દ્વિ પ્રદેશી સ્કન્ધ મેં પ્રથમ ઓર તૃતીય, યે ડો ભંગ પાયે જાતે હૈ ।

શ્રીગૌતમસ્વામી ! પુનઃ પ્રશ્ન કરતે હૈ—હે મગવન્ ! ત્રિપ્રદેશી સ્કન્ધ કયા
ચરમ હૈ અચરમ હૈ અથવા અવક્તવ્ય હૈ ? ઇત્યાદિ પૂર્વોક્ત છઠ્ઠીસ ભંગોં કા
આશ્રય કરકે પ્રશ્ન કરના ચાહિય ।

મગવાન્ ઉત્તર દેતે હૈ—ત્રિપ્રદેશી સ્કન્ધ કો કથંચિત્ ચરમ કહા જા સકતા
હૈ, કયોં કિ જવ ત્રિપ્રદેશી સ્કન્ધ ડો આકાશપ્રદેશોં મેં, જો કિ સમશ્રેણી મેં સ્થિત
હોં, અવગાહ હોતા હૈ, તવ વહ ચરમ ભંગ દ્વારા કહા જા સકતા હૈ । ડસકી
સ્થાપના ત્રીસરો આગે કહી જાણી । દ્વિ પ્રદેશી સ્કન્ધ કે સમાન હી ડસકા

મનથી યુક્ત થાય છે, તેથી જ તેને ચરમ અથવા અચરમ કહેવાનો કોઈ હેતુ નથી. એ
કારણે તે ન ચરમ કહેવાય છે ન અચરમ કહેવાય છે. તે સમયે તે અવક્તવ્ય છે. એ
પ્રકારે દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધમાં બે ભાગનો સંભવ છે. શેષ ચૌવીસ ભાગનો નિષેધ કરવો
જોઈએ. કહ્યું પણ છે—પઠમો, તદ્વઓ ય હોઝ દુપણ્સે, અર્થાત્ દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધમાં પ્રથમ
અને તૃતીય આ બે ભાગ મળે છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી પુનઃ પ્રશ્ન કરે છે—હે ભગવન્ ! ત્રિપ્રદેશી સ્કન્ધ શું ચરમ છે,
અચરમ છે, અથવા અવક્તવ્ય છે ? ઇત્યાદિ પૂર્વોક્ત છઠ્ઠીસ ભાગનો આશ્રય કરીને પ્રશ્ન
કરવો જોઈએ.

શ્રી ભગવાન્ ઉત્તર આપે છે—ત્રિપ્રદેશી સ્કન્ધને કથંચિત્ ચરમ કહી શકાય છે,
કેમકે જ્યારે ત્રિપ્રદેશી સ્કન્ધ બે આકાશ પ્રદેશોમાં, જોકે સમશ્રેણીમાં રહેલ હોય. અવ-
ગાહ થાય છે, ત્યારે તે ચરમ ભંગ દ્વારા કહી શકાય છે. તેની સ્થાપના ત્રીજી આગળ

વક્ષ્યયે-તદ્ વ્યપદેશશ્ચ દ્વિપ્રદેશિકવદ્વોધ્યઃ કિન્તુ-‘નો અચરમે’ ત્રિપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધો નો અચરમો ભવતિ દ્વિપ્રદેશિકસ્કન્ધવત્, ‘સિય અવત્તવ્વણ’ સ્યાત્-કદાચિત્ ત્રિપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધઃ અવત્તવ્વ્યો ભવતિ, યદા હિ ત્રિપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધઃ એકસ્મિન્નાકાશપ્રદેશેઽવગાહતે તદા પરમાણુવત્ ચરમાચરમવ્યપદેશહેત્વભાવાત્ ચરમાચરમશબ્દાભ્યાં વક્તુમશક્યતયા અવત્તવ્વ્યો ભવતિ, અથ ચતુર્થાદિ અષ્ટમભજ્જપર્યન્તં પ્રતિષેધમાહ-‘નો ચરમાઈ’ ત્રિપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધો ન ચરમાણિ વ્યપદિશ્યતે, પ્રાગુક્તયુક્તેઃ, ‘નો અચરમાઈ’ નો વા અચરમાણિ इति વ્યપદેશઃ ‘નો અવત્તવ્વયાઈ’ નો વા અવત્તવ્વ્યાનિ इति વ્યપદેશઃ પ્રાગુક્તયુક્તેઃ, ‘નો ચરમે ય અચરમે ય’ નો ચરમશ્ચ અચરમશ્ચ ત્રિપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધો ભવતિ, ‘નો ચરમે ય અચરમાઈ’ નો ચરમશ્ચ અચરમાણિ ચ ત્રિપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધઃ, અથ ત્રિપ્રદેશિકસ્કન્ધે નવમભજ્જસ્તુ સંભવતિ इत्याહ-‘સિય-ચરમાઈ ચ અચરમે ય’ સ્યાત્-કદાચિત્ ચરમૌ ચ અચરમશ્ચ ત્રિપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધો ભવતિ, ચરમત્વ કહલેના ચાહિણ । કિન્તુ ત્રિપ્રદેશી સ્કંધ, દ્વિપ્રદેશી સ્કંધ કે સમાન અચરમ નહીં હોતા । કયંચિત્ અવત્તવ્ય બી હૈ, ક્યોંકિ જવ કોઈ ત્રિપ્રદેશી સ્કંધ એક હી આકાશ પ્રદેશ મેં અવગાહન કરતા હૈ, તવ પરમાણુ કે સમાન ઉસમેં ચરમ ઓર અચરમ કા વ્યવહાર નહીં હો સકતા, અતઃવ વહ અવત્તવ્ય કહ લાતા હૈ ।

અવ ચૌથે સે આઠવેં ભંગ પર્યન્ત કા નિષેધ કરતે હૈ-ત્રિપ્રદેશી સ્કંધ ‘ચરમાણિ’ (ચરમ કા વહુવચન, અર્થાત્ વહુત ચરમ) નહીં કહા જા સકતા, ઇસ સંબંધ મેં યુક્તિ પહલે કહી જા ચુકી હૈ । ઇસી પ્રકાર વહ ‘અચરમાણિ’ ઓર ‘અવત્તવ્વ્યાનિ’ બી નહીં કહા જા સકતા । ત્રિપ્રદેશી સ્કંધ ‘ચરમ અચરમ’ બી નહીં, ‘ચરમ-અચરમાણિ’ બી નહીં કહા જા સકતા । ઉસમેં નૌવાં ભંગ સંભવ હૈ, યહ વતલાતે હૈ-ત્રિપ્રદેશી સ્કંધ કયંચિત્ ‘ચરમાણિ-અચરમ’ કહા જા સકતા હૈ । જવ ત્રિપ્રદેશી સ્કંધ સપ્તશ્રેણી મેં સ્થિત ત્રીન આકાશપ્રદેશોં મેં અવગાહ

કહેવાશે. દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધની જેમજ તેમનું ચરમત્વ સમજી લેવું જોઈએ. કિન્તુ ત્રિપ્રદેશી સ્કન્ધ, દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધના સમાન ચરમ નથી હોતા. તે કયંચિત્ અવત્તવ્ય પણ છે, જેમકે જ્યારે કોઈ ત્રિપ્રદેશી સ્કન્ધ એક જ આકાશ પ્રદેશમાં અવગાહન કરે છે. ત્યારે પરમાણુના પ્રમાણ એમાં ચરમ અને અચરમનો વ્યવહાર નથી થઈ શકતો, તેથી જ તે અવત્તવ્ય કહેવાય છે.

હવે ચોથાથી આઠમા ભંગ સુધીનો નિષેધ કરે છે. ત્રિપ્રદેશી સ્કન્ધ ‘ચરમાણિ’ (ચરમનું બહુવચન, અર્થાત્ ઘણા ચરમ) નથી કહી શકાતા, એ બાબતમાં યુક્તિ પહેલા બતાવેલી છે, એજ પ્રકારે તે ‘અચરમાણિ’ અને અવત્તવ્યાનિ પણ નથી કહેવાતા, ત્રિપ્રદેશી સ્કન્ધ ‘ચરમ અચરમ’ પણ નથી, ‘ચરમ-અચરમાણિ’ પણ નથી કહી શકતા. તેમાં નવમા ભંગનો સંભવ છે, તે બતાવે છે. ત્રિપ્રદેશી સ્કન્ધ કયંચિત્ ‘ચરમાણિ, અચરમ કહી

તથાહિ યદા ત્રિપ્રદેશિકસ્કન્ધસ્ત્રિપુ આકાશપ્રદેશેષુ સમશ્રેણ્યા વ્યવસ્થિતેષુ અવગાહતે તદા આદ્યન્તૌ દ્વૌ પરમાણુ પર્યન્તવર્તિતયા ચરમૌ ભવતઃ, મધ્યમસ્તુ મધ્યવર્તિત્વેન અચરમૌ ભવતિ અતસ્ત્રિપ્રદેશિકસ્કન્ધોઽપિ તદ્રૂપત્વાત્ 'ચરમૌ ચ અચરમશ્ચ' ઇતિ વ્યપદિશ્યતે, સ્થાપના ૪ ચતુર્થી વક્ષ્યતે-દશમસ્તુભદ્ગસ્તત્ર ન સંઘટતે ઇત્યાહ-'નો ચરમાઈ ચ અચરમાઈ ચ' નો ચરમાણિ ચ અચરમાણિ ચ ઇતિ વ્યપદેશસ્ત્રિપ્રદેશિકસ્કન્ધે સંભવતિ, સ્કન્ધસ્ય ત્રિપ્રદેશિકતયા ચરમા-ચરમશબ્દયોર્બહુત્વહેત્વભાવાત્ એકાદશસ્તુ ભદ્ગઃ સંઘટતે ઇત્યાહ-'સિય ચરમે ય અવતવ્વણ ય' સ્યાત્-કદાચિત્ ચરમશ્ચ અવક્તવ્યશ્ચ ત્રિપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધઃ સમશ્રેણ્યા વિશ્રેણ્યા ચાવગાહતે તદા દ્વયોઃ પરમાણ્વોઃ સમશ્રેણ્યા વ્યવસ્થિતત્વાત્ દ્વિપ્રદેશાવગાહ દ્વિપ્રદેશિકસ્કન્ધવચ્ચરમવ્યપદેશ-હેતુભાવાત્ ચરમૌ ભવતિ, એકસ્ય ચ પરમાણોઃ વિશ્રેણિસ્થિત્વેન ચરમાચરમશબ્દાભ્યા વક્તુમ-શક્યત્વાત્ અવક્તવ્યૌ ભવતિ, સ્થાપના ૫ પશ્ચમી વક્ષ્યતે 'સેસા ભંગા વહિસેહેયન્વા' શેષાઃ-

હોતા હૈ, તવ ઉસકે આદિ ઔર અન્ત કે દો પરમાણુ પર્યન્તવર્તી હોને કે કારણ ચરમ હોતે હૈ ઔર મધ્યમ પરમાણુ મધ્યવર્તી હોને કે કારણ અચરમ હોતા હૈ, અતઃ વહ 'ચરમૌ-અચરમ' કહા જાતા હૈ । ઇસકી સ્થાપના ચૌથી આગે કહી જાણી । ઇસમેં દશવાં ભંગ 'ચરમાણિ-અચરમાણિ' નહીં ઘટિત હોતા, ક્યૌંકિ ત્રીન પ્રદેશોં વાલે સ્કન્ધ મેં વહુત ચરમ ઔર વહુત અચરમ હો નહીં સકતે । ગ્યારહવાં ભંગ ઇસમેં ઘટિત હોતા હૈ । વહ યોં હૈ-'કયંચિત્ ચરમ-અવક્તવ્ય' જબ ત્રિપ્રદેશી સ્કન્ધ સમશ્રેણી ઔર વિશ્રેણી મેં અવગાહ હોતા હૈ તવ ઇસકે દો પરમાણુ સમશ્રેણી મેં સ્થિત હોને કે કારણ, દો પ્રદેશોં મેં અવગાહ દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધ કે સમાન ચરમ કહે જા સકતે હૈ ઔર એક પરમાણુ વિશ્રેણી મેં સ્થિત હોને કે કારણ ચરમ યા અચરમ શબ્દોં દ્વારા વ્યવહાર કે યોગ્ય ન હોને સે અવ-ક્તવ્ય હોતા હૈ । ઇસકી સ્થાપના પાંચવીં આગે કહેંગે । શેષ ભંગોં કા નિષેધ

શકાય છે. જ્યારે ત્રિપ્રદેશી સ્કન્ધ સમશ્રેણીમા સ્થિત ત્રણ આકાશ પ્રદેશોમા અવગાહ થાય છે, ત્યારે તેના આદિ અને અન્તના બે પરમાણુ પર્યન્તવર્તી હોવાને કારણે ચરમ થાય છે. અને મધ્યમ પરમાણુ મધ્યવર્તી હોવાને કારણે અચરમ થાય છે. તેથી તે 'ચરમૌ અચરમ' કહેવાય છે. એની ચોથી સ્થાપના આગળ કહેવાશે. આમાં દશમો ભંગ 'ચરમાણિ અચરમાણિ' ઘટીત નથી થતો, કેમકે ત્રણ પ્રદેશોવાળા સ્કન્ધમાં ઘણા ચરમ અને ઘણા અચરમ હોઈ શકતાં નથી. અગીયારમો ભંગ એમાં ઘટિત થાય છે. તે આમ છે કયં-ચિત્ ચરમ-અવક્તવ્ય 'જ્યારે ત્રિપ્રદેશી સ્કન્ધ સમશ્રેણી અને વિશ્રેણીમા અવગાહ થાય છે ત્યારે તેના બે પરમાણુ સમશ્રેણીમાં સ્થિત હોવાને કારણે બે પ્રદેશોમાં અવગાહ દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધના સમાન ચરમ કહી શકાય છે, અને એક પરમાણુ વિશ્રેણીમાં સ્થિત હોવાને કારણે ચરમ અગર અચરમ શબ્દો દ્વારા વ્યવહારને યોગ્ય ન હોવાથી અવક્તવ્ય અને છે. એની સ્થાપના પાંચમી આગળ કહેવાશે. બાકીના ભંગોનો નિષેધ કહેવો જોઈએ. આગળ કહેશે ત્રિપ્રદેશી સ્કન્ધમાં પ્રથમ, તૃતીય, નવમ અને એકાદશમો ભંગ મળી આવે છે. તાત્પર્ય

ઉક્તાવશિષ્ટાઃ સર્વે ભક્તાઃ પ્રતિષેદ્ધવ્યાઃ, તથા વક્ષ્યતે—‘પઢમો તદ્વો નવમો ઇકારસમો ય તિપ-
 એસે’ પ્રથમસ્તુતીયો નવમઃ એકાદશશ્ચ ભક્ત્ત્રિપ્રદેશે ભવતિ, અયં ભાવઃ—ત્રિપ્રદેશિકે સ્કન્ધે
 ‘ચરમઃ’ ઇતિ પ્રથમો ભક્તઃ, ‘અવક્તવ્યઃ’ ઇતિ તૃતીયો ભક્તઃ, ‘ચરમૌ ચ અચરમશ્ચ’ ઇતિ નવમો
 ‘ચરમશ્ચ અવક્તવ્યશ્ચ’ ઇતિ એકાદશોભક્તો ભવતિ, શેષા ભક્તાઃ ન સંઘટન્તે ઇતિ । ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—
 ‘ચઉપેસિણં મંતે ! સ્વંધે પુચ્છા’ હે મદન્ત ! ચતુષ્પ્રદેશિકઃ સ્વલ્લુ સ્કન્ધઃ ‘કિં ચરમો
 ભવતિ ? કિં વા અચરમો ભવતિ ? કિં વા અવક્તવ્યો ભવતિ ?’ ઇત્યાદિ રીત્યા પદ્મવિંશતિ
 ભક્તલાપઃ કર્તવ્યઃ ઇતિ પૃચ્છા, મગવાન્ આહ—‘ગૌયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘ચઉપેસિણં
 સ્વંધે સિય ચરમે ૧’ ચતુષ્પ્રદેશિકઃ સ્વલ્લુ સ્કન્ધઃ, સ્યાત્ કદાચિત્—ચરમો ભવતિ, તથાહિ
 યદા ચતુષ્પ્રદેશિકઃ સ્કન્ધો દ્વયોરાકાશપ્રદેશયોઃ સમશ્રેણ્યા વ્યવસ્થિતયોરવગાહતે તદા
 ચરમો ભવતિ, સ્થાપના ૬ પઠીવક્ષ્યતે, સચાયં ચરમત્વવ્યપદેશઃ સમશ્રેણ્યા વ્યવસ્થિતદ્વિપ્ર-
 શાવગાઢદ્વિપ્રદેશિકસ્કન્ધવદ્વોધ્યઃ, કિન્તુ ‘નો અચરમે ૨’ ચતુષ્પ્રદેશિકસ્કન્ધો નો
 અચરમો ભવતિ, પ્રાગુક્તયુક્તેઃ, તૃતીયભક્તસ્તુ તત્ર સંઘટતે એવેત્યાહ—‘સિય અવક્તવ્યે, ૩

કહના યાહિયે । આગે કહેંગે—‘ત્રિપ્રદેશી સ્કંધ મેં પ્રથમ, તૃતીય, નવમ ઓર
 એકાદશમ ભંગ પાચે જાતે હેં । ‘તાત્પર્ય યહ હૈ—ત્રિપ્રદેશી સ્કંધ મેં ‘ચરમ’ યહ
 પ્રથમ ભંગ, ‘અવક્તવ્યઃ’ યહ તોસરા ભંગ, ‘ચરમૌ-અચરમ’ યહ નૌવાં ભંગ
 ઓર ‘ચરમ-અવક્તવ્ય’ યહ ગ્યારહવાં ભંગ હોતા હૈ, શેષ ભંગ ઘટિત નહીં હોતે ।

શ્રીગૌતમસ્વામી ! પ્રશ્ન કરતે હેં—હે મગવન્ ! ચૌપ્રદેશી સ્કંધ કયા ચરમ
 હૈ, અચરમ હૈ અથવા અવક્તવ્ય હૈ ? ઇત્યાદિ પ્રકાર સે છઠ્ઠીસોં ભગોં કો લેકર
 પ્રશ્ન કરના યાહિયે ।

મગવાન્—ઉત્તરદેતે હેં—ચૌપ્રદેશી સ્કંધ કથંચિત્ ચરમ હોતા હૈ, કયોં કિ
 જવ વહ સમશ્રેણી મેં સ્થિત દો આકાશપ્રદેશોં મેં અવગાઢ હોતા હૈ, તત્ર વહ
 ચરમ કહલાતા હૈ । ડસકી સ્થાપના છટી આગે કહી જાણી । ડસ સમય ડસે
 અચરમ નહીં કહા જા સકતા, ઇસ વિષય મેં યુક્તિ પૂર્વવત્ સમજાલેની યાહિયે ।

એકે ત્રિપ્રદેશી સ્કન્ધમાં ‘ચરમ’ એ પ્રથમ ભંગ, અવક્તવ્ય. એ ત્રીજે ભંગ મળી આવે
 ‘ચરમૌ અચરમ’ એ નવમો ભંગ અને ‘ચરમ અવક્તવ્ય’ એ અગીયારમો ભંગ થાય છે.
 બાકીના ભંગો ઘટિત નથી થતા.

શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે—હે ભગવન્ ! ચૌપ્રદેશી સ્કન્ધ શું ચરમ છે, અચ-
 રમ છે અથવા અવક્તવ્ય છે ? ઇત્યાદિ પ્રકારથી છઠ્ઠીસ ભંગ લઈને પ્રશ્ન કરવો જોઈએ.

શ્રી ભગવાન્ ઉત્તર આપે છે—ચૌપ્રદેશી સ્કન્ધ કથંચિત્ ચરમ થાય છે, કેમકે જ્યારે
 તે સમશ્રેણીમાં સ્થિત બે આકાશ પ્રદેશોમાં અવગાઢ થાય છે, ત્યારે તે ચરમ કહેવાય
 છે. તેની સ્થાપના છટકી આગળ કહેવાશે. તે સમયે ચરમ નથી કહેવાતા. એ વિષયમાં
 યુક્તિ પૂર્વવત્ સમજા લેવી જોઈએ. ત્રીજે ભંગ તેમાં ઘટીત થાય છે અર્થાત્ તે કથંચિત્

સ્યાત્-કદાચિત્ ચતુષ્પ્રદેશિકઃ સ્કન્ધઃ અવક્તવ્યો ભવતિ, યદા ચતુષ્પ્રદેશિકઃ સ્કન્ધ એક-
સ્મિન્નાકાશપ્રદેશેઽવગાહતે તદા પરમાણુવત્ ચરમાચરમશબ્દાભ્યાં વક્તુમશક્યતયા અવક્તવ્યો
વોધ્યઃ, સ્થાપના ૭ સપ્તમી વક્ષ્યતે-પરન્તુ-‘નો ચરમાઈ ૪’ ચતુષ્પ્રદેશિકસ્કન્ધો નો
ચરમાણિ’ इति व्यपदिश्यते प्रागुक्तयुक्तेः, ‘નો અચરમાઈ ૫’ નો વા ‘અચરમાણિ’ इति व्य-
પદેષ્ટું શક્યો ભવતિ, ‘નો અવક્તવ્યાઈ ૬’ નો ‘અવક્તવ્યાનિ’ इति वा व्यपदिश्यते ‘નો
ચરમે ય અચરમે ય ૭’ નો ‘ચરમશ્ચ અચરમશ્ચ’ इति वा व्यपदिश्यते, ‘નો ચરમે ય અચરમાઈ
ય ૮’ નો ‘ચરમશ્ચ અચરમાણિ ચ’ इति वा व्यपदेष्टुं शक्यः प्रागुक्तयुक्तेः, કિન્તુ નવમસ્તુ
મજ્જસ્તત્ર સંઘટતે એવેત્યાહ-‘સિય ચરમાઈ અચરિમે ય’ ચતુષ્પ્રદેશિકઃ સ્કન્ધઃ સ્યાત્-
કદાચિત્, ‘ચરમૌ ચ અચરમશ્ચ’ इति व्यपदेष्टुं शक्यो भवति, યદા ચતુષ્પ્રદેશિકસ્કન્ધ-
સ્ત્રિષુ આકાશપ્રદેશેષુ વક્ષ્યમાણાઽમસ્થાપનારીત્યાઽવગાહતે તદા આઘન્તપ્રદેશાવગાદૌ દ્વૌ

ત્રીસરા ભંગ ઉસમેં ઘટિત હોતા હૈ, અર્થાત્ વહ કથંચિત્ અવક્તવ્ય હોતા હૈં,
કયોં કિ જબ વહ ચૌપ્રદેશી સ્કંધ એક હી આકાશપ્રદેશ મેં અવગાહ હોતા હૈ તય
પરમાણુ કે સદૃશ ઉસે ન ચરમ કહા જા સકતા હૈ, ન અચરમ કહા જા સકતા
હૈ, અતએવ વહ અવક્તવ્ય હૈ । ઇસકી સ્થાપના સાતવીં આગે કહી જાએગી । મગર
ચૌપ્રદેશી સ્કંધ કો ‘ચરમાણિ’ નહીં કહ સકતે । ઇસ વિષય મેં યુક્તિ પહેલે કે
હી સમાન સમજની યાહિએ, ઉસે ‘અચરમાણિ’ મી નહીં કહ સકતે, ‘અવક્ત-
વ્યાનિ’ મી નહીં કહ સકતે । ‘ચરમ-અચરમ’ મી ઉસે નહીં કહા જા સકતા,
‘ચરમ-અચરમાણિ’ મી નહીં કહ સકતે । ઇસ વિષય મેં યુક્તિ પૂર્વવત્ હૈ । હાં,
નૌવાં ભંગ ઉસમેં ઘટિત હોતા હૈ, ઉસે કહતે હૈં-ચૌપ્રદેશી સ્કંધ ‘ચરમૌ-અચરમ’
હૈ, કયોં કિ જબ કોઈ ચૌપ્રદેશી સ્કંધ ત્રીન આકાશપ્રદેશોં મેં, આગે કહી જાને
વાલી આઠવીં સ્થાપના કે અનુસાર અવગાહ હોતા હૈ, તવ આદિ ઔર અન્તિમ
પ્રદેશોં મેં અવગાહ દો ચરમ (ચરમૌ) હોતે હૈં ઔર મધ્ય મેં અવગાહ પ્રદેશ અચ-

અવક્તવ્ય હોય છે, કેમકે જ્યારે તે ચતુષ્પ્રદેશી સ્કન્ધ એક જ આકાશ પ્રદેશમાં અવગાહ
થાય છે ત્યારે પરમાણુની સમાન તે નથી ચરમ કહી શકાતો, નથી અચરમ કહી શકાતો
તેથી જ તે અવક્તવ્ય છે. એની સ્થાપના સાતમી આગળ કહેવાશે. પણ ચૌપ્રદેશી સ્કન્ધને
‘ચરમાણિ’ નથી કહી શકતા. એ વિષયમાં યુક્તિ આગળની જેમ સમજવી જોઈએ. તેને
અચરમાણિ પણ નથી કહી શકાતો. ‘અવક્તવ્યાનિ’ પણ નથી કહી શકાતો. ‘ચરમ-અચ-
રમ પણ તેને નથી કહી શકતા ‘ચરમ-અચરમાણિ’ પણ નથી કહી શકાતો આ આખરમાં
યુક્તિ પહેલાની જેમજ છે, હા નવમે લગ એમાં ઘટિત થાય છે, તેને કહે છે-ચૌ
પ્રદેશી સ્કન્ધ, ‘ચરમૌ-અચરમ’ છે, કેમકે જ્યારે કોઈ ચૌ પ્રદેશી સ્કન્ધ ત્રણ આકાશ
પ્રદેશોમાં, અગળ કહેલી આઠમી સ્થાપનાના અનુસાર અવગાહ થાય છે, ત્યારે આદિ
અને અન્તિમ પ્રદેશોથી અવગાહ બે ચરમ (ચરમૌ) થાય છે. અને મધ્યમાં અવગાહ પ્રદેશ

ચરમૌ ભવતઃ, મધ્યપ્રદેશાવગાઢસ્ત્વચરમૌ ભવતિ इति तदुभयात्मकश्चतुष्प्रदेशिकस्कन्धोऽपि 'चरमौ चाचरमश्च' इति व्यपदिश्यते इति भावः दशमोऽपि भङ्गस्तत्र संघटते एवेत्याह— 'सिय चरमाइं च अचरमाइं य १०' चतुष्प्रदेशिकस्कन्धः स्यात्—कदाचित् 'चरमौ च अचरमौ च' इति व्यपदिश्यते तथाहि यदा चतुष्प्रदेशिकः स्कन्धश्चतुर्ष्वर्वाकाशप्रदेशेषु समश्रेण्या व्यवस्थितेषु वक्ष्यमाणनवमस्थापनारीत्याऽवगाहते तदा आधन्तद्विप्रदेशावगाढौ द्वौ परमाणू चरमौ भवतः, द्वौ च परमाणू द्वयोर्मध्यमयोराकाशप्रदेशयोरवगाढौ अचरमौ भवतः इति तदुभयात्मकश्चतुष्प्रदेशिक स्कन्धोऽपि 'चरमौ च अचरमौ च' इति व्यपदिश्यते इति भावः, एकादशोऽपि भङ्गस्तत्र संघटते इत्याह—'सिय चरमे य अवत्तव्यएव ११' चतुष्प्रदेशिकः स्कन्धः स्यात्—कदाचित् 'चरमश्च अवक्तव्यश्च' इति व्यपदिश्यते, तथाहि—यदा किल चतुष्प्रदेशिकः स्कन्धस्त्रिषु आकाशप्रदेशेषु समश्रेण्या विश्रेण्या च वक्ष्यमाणदशम स्थापनारीत्याऽवगाहते तदा समश्रेणिव्यवस्थितद्विप्रदेशावगाढास्त्रयः परमाणवो द्विप्रदेशावगाढद्विप्रदेशस्कन्धवत्

રમ કહલાતા હૈ । इस प्रकार इन दोनों स्वरूपों वाला चौप्रदेशी स्कंध भी 'चरमौ और अचरम' कहा जाता है । दशवां अंग भी चौप्रदेशी स्कंध में घटित होता है । अर्थात् चौप्रदेशी स्कंध 'चरमौ-अचरमौ' कहा जा सकता है, क्योंकि जब वह समश्रेणी में स्थित चार आकाशप्रदेशों में आगे कहीं जाने वाली नौवीं स्थापना के अनुसार अवगाहन करता है, तब आदि और अन्त में अवगाढ दो परमाणु 'चरमौ' (दोनों चरम) होते हैं और बीच के दो परमाणु 'अचरमौ' कहलाते हैं, अतएव समग्र चौप्रदेशी स्कंध 'चरमौ-अचरमौ' कहा जा सकता है । उसमें ग्यारहवां अंग भी घटित होता है, अर्थात् चौप्रदेशीस्कंध कथंचित् 'चरम-अवक्तव्य' कहा जाना है, क्योंकि जब कोई चौप्रदेशी स्कंध आगे कहीं जाने वाली दशमी स्थापना के अनुसार, समश्रेणी और विश्रेणी में स्थित तीन आकाशप्रदेशों में अवगाढ होता है, तब समश्रेणी में स्थित दो आकाशप्रदेशों

અચરમ કહેવાય છે. એ પ્રકારે એ બન્ને સ્વરૂપો વાળા ચૌપ્રદેશી સ્કન્ધે પણ 'ચરમૌ અને અચરમ' કહેવાય છે. દશમો ભંગ પણ ચૌપ્રદેશી સ્કન્ધમાં ઘટિત થાય છે અર્થાત્ ચૌપ્રદેશી સ્કન્ધ 'ચરમૌ-અચરમૌ' કહેવાઈ શકે છે. કેમકે જ્યારે તે સમશ્રેણીમાં સ્થિત ચાર આકાશ પ્રદેશોમાં આગળ કહેવાશે તે નવમી સ્થાપનાના અનુસાર અવગાહના કરે છે. ત્યારે આદિ અને અન્તમાં અવગાઢ બે પરમાણુ 'ચરમૌ' (બે ચરમ) હોય છે અને વચ્ચા બે પરમાણુ 'અચરમૌ' કહેવાય છે. તેથી જ સમગ્ર ચૌપ્રદેશી સ્કન્ધને 'ચરમૌ અચરમૌ' કહી શકે છે તેમાં અગીઆરમો ભંગ પણ ઘટિત થાય છે, અર્થાત્ ચૌ પ્રદેશી સ્કન્ધ કથંચિન્ 'ચરમ-અવક્તવ્ય' કહેવાય છે, કેમકે જ્યારે કોઈ ચૌપ્રદેશી સ્કન્ધ આગળ કહેવાશે તે દશમી સ્થાપનાના અનુસાર, સમશ્રેણી અને વિશ્રેણીમાં સ્થિત ત્રણ આકાશ પ્રદેશોમાં અવગાઢ થાય છે. ત્યારે સમશ્રેણીમાં સ્થિત બે આકાશ પ્રદેશોમાં અવગાઢ ત્રણ પરમાણુ

ચરમઃ, એકશ્ચ વિશ્રેણિસ્થઃ પરમાણુવત્ ચરમાચરમશબ્દાભ્યાં વક્તુમશક્યત્વાત્ અવક્તવ્યો ભવતિ इति તદુભયાત્મકચતુષ્પ્રદેશિકસ્કન્ધોઽપિ 'ચરમશ્ચ અવક્તવ્યશ્ચ' इतिવ્યપદિશ્યતે, એવં દ્વાદશોઽપિ મદ્ગસ્તત્ર સંવદતે इत्याહ- 'સિય ચરમે ચ અવક્તવ્ય્યાંય ૧૨' ચતુષ્પ્રદેશિકઃ સ્કન્ધઃ, સ્યાત્-કદાચિત્, 'ચરમશ્ચ અવક્તવ્યૌ ચ' इति વ્યપદિશ્યતે, તથાહિ યદા સ્વલ્પ ચતુષ્પ્રદેશિકસ્કન્ધો વક્ષ્યમાણૈકાદશ સ્થાપનારીત્યા ૧૧ ચતુર્ણુ આકાશપ્રદેશેષુ અવગાહતે તત્ર ઢૌ પરમાણુ સમશ્રેણ્યા વ્યવસ્થિતયોર્દ્વયોરાકાશપ્રદેશયોઃ વર્તેતે ઢૌચ પરમાણુ વિશ્રેણ્યા વ્યવસ્થિતયોર્દ્વયોરાકાશપ્રદેશયોસ્તદા સમશ્રેણ્યા વ્યવસ્થિતૌ ઢૌ પરમાણુ દ્વિપ્રદેશાવગાઢ દ્વિપ્રદેશિક-સ્કન્ધવત્ ચરમઃ, વિશ્રેણ્યા વ્યવસ્થિતૌ ઢૌ ચ પરમાણુ કેવલપરમાણુરિવ ચરમાચરમશબ્દાભ્યાં વક્તુમશક્યત્વાદવક્તવ્યૌ ભવતઃ इति તદુભયાત્મકચતુષ્પ્રદેશિક સ્કન્ધોઽપિ 'ચરમશ્ચ અવક્તવ્યૌ

મેં અવગાઢ ત્રીન પરમાણુ, દો પ્રદેશોં મેં અવગાઢ દ્વિપ્રદેશી સ્કંધ કે સમાન ચરમ હૈં ઓર વિશ્રેણી મેં સ્થિત એક પરમાણુ, પરમાણુ કે સદશ, ચરમ-અચરમ શબ્દોં દ્વારા વક્તવ્ય ન હોને કે કારણ 'અવક્તવ્ય' હોતા હૈં । અતએવ ચૌપ્રદેશી સ્કંધ 'ચરમ ઓર અવક્તવ્ય' કહા જા સકતા હૈં । ઈસી પ્રકાર વારહવાં ભંગ મીં ઉસમેં ઘટિત હોતા હૈં । વારહવાં ભંગ હૈં-કથંચિત્ 'ચરમ-અવક્તવ્યૌ' અર્થાત્ ચૌપ્રદેશી સ્કંધ કથંચિત્ ચરમ ઓર અવક્તવ્યૌ હૈં । જત્ર ચૌપ્રદેશી સ્કંધ આગે કહી જાને વાલી ગ્યારહવીં સ્થાપના કે અનુસાર ચાર આકાશપ્રદેશોં મેં અવગાહન કરતા હૈં, તવ ઉસકે દો પરમાણુ સમશ્રેણી મેં સ્થિત દો આકાશપ્રદેશોં મેં હોતે હૈં ઓર દો પરમાણુ વિશ્રેણી મેં સ્થિત દો આકાશપ્રદેશોં મેં હોતે હૈં । ઈસ સ્થિતિ મેં સમશ્રેણી મેં સ્થિત દો પરમાણુ દ્વિપ્રદેશાવગાઢ દ્વિપ્રદેશી સ્કંધ કે સમાન 'ચરમ' હૈં ઓર વિશ્રેણી મેં સ્થિત દો પરમાણુ અકેલે પરમાણુ કે સમાન ચરમ યા અચરમ શબ્દોં સે કહને યોગ્ય ન હોને સે અવક્તવ્ય હોતે હૈં, અતએવ સમગ્ર ચૌપ્રદેશી

જે પ્રદેશોમા અવગાઢ દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધના સમાન ચરમ છે અને વિશ્રેણીમા સ્થિત એક પરમાણુ, પરમાણુના સરખા, ચરમ-અચરમ શબ્દો દ્વારા વક્તવ્ય ન થવાને કારણે 'અવક્તવ્ય' થાય છે. તેથી જ ચૌપ્રદેશી સ્કન્ધ ચરમ અને અવક્તવ્ય કહી શકાય છે. એજ પ્રકારે ખારમો ભંગ પણ તેમાં ઘટિત થાય છે. ખારમો ભંગ આ રીતે છે. કથંચિત્ ચરમ અવક્તવ્ય, અર્થાત્ ચૌપ્રદેશી સ્કન્ધ કથંચિત્ ચરમ અને અવક્તવ્ય છે. જ્યારે ચૌપ્રદેશી સ્કન્ધ આગળ કહેવાશે તે અગીઆરમી સ્થાપનાના અનુસાર ચાર આકાશ પ્રદેશોમાં અવગાહના કરે છે, ત્યારે તેના જે પરમાણુ સમશ્રેણીમા રહેલા જે આકાશ પ્રદેશોમાં થાય છે, અને જે પરમાણુ વિશ્રેણીમાં સ્થિત જે આકાશ પ્રદેશોમાં થાય છે. આ સ્થિતિમાં સમશ્રેણીમા સ્થિત જે પરમાણુ દ્વિપ્રદેશાવગાઢ દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધના સમાન 'ચરમ' છે અને વિશ્રેણીમાં સ્થિત જે પરમાણુ એકલા પરમાણુની સમાન ચરમ અગર અચરમ શબ્દથી કહેવા યોગ્ય ન હોવાથી અવક્તવ્ય થાય છે. તેથી જ સમગ્ર ચૌ

ચ' इदि व्यपदिश्यते, किन्तु 'नो चरमाइं च अवत्तव्वए य १३' चतुष्प्रदेशिक स्कन्धो नो 'चरमाणि चावक्तव्यश्च' व्यपदिश्यते, प्रागुक्तयुक्तेः, 'नो चरमाइं य अवत्तव्वयाइं य १४' चतुष्प्रदेशिकः स्कन्धो नो 'चरमाणि च अवक्तव्यानि च' इति व्यपदिश्यते, प्रागुक्तयुक्तेरेव, तथैव 'नो अचरमे य अवत्तव्वए य १५' चतुष्प्रदेशिकः स्कन्धो नो अचरमश्च अवक्तव्यश्च' इति व्यपदिश्यते, नो अचरमे य अवत्तव्वयाइं य १६' नो अचरमश्च अवक्तव्यानि च' इति व्यपदिश्यते, 'नो अचरमाइं य अवत्तव्वए य १७' नो अचरमाणि च अवक्तव्यश्च इति वा व्यपदिश्यते, 'नो अचरमाइं य अवत्तव्वयाइं य १८' नो वा अचरमाणि च अवक्तव्यानि च इति तत्र व्यपदेशो भवति, 'नो चरमे य अचरिमे य अवत्तव्वए य १९' नो चरमश्च अचरमश्च अवक्तव्यश्च' इति वा व्यपदेशो भवति, 'नो चरिमे य अचरिमे य अवत्तव्वयाइं य २०' नो वा 'चरमश्च अचरमश्च अवक्तव्यानि च' इति व्यपदेशो भवति 'नो चरमे य अचरमाइं य अवत्तव्वए य २१' नो चरमश्च अचरमाणि च अवक्तव्यश्च, इति वा व्यपदेशो भवति, 'नो चरमे य अचरमाइं च अवत्तव्वयाइं च २२' नो चरमश्च अचरमाणि च अवक्तव्यानि च, इति वा व्यपदेशो भवति, किन्तु 'सिय चरमाइं य अचरिमे य अवत्तव्वए य २३' चतुष्प्रदेशिकः स्कन्धः, स्यात्-कदाचित् 'चरमौ च अचरमश्च अवक्तव्यश्च' इति व्यपदिश्यते, तथाहि-यदा-

स्कंध 'चरम-अवक्तव्यौ' कहलाता है । मगर उसे 'चरमाणि अवक्तव्य' नहीं कह सकते, इसका कारण पूर्ववत् है । उसे 'चरमाणि-अवक्तव्यानि' भी नहीं कहा जा सकता, पूर्वोक्त युक्ति के अनुसार ही । चौप्रदेशी स्कंध 'अचरम-अवक्तव्य' भी नहीं कहा जा सकता, 'अचरम अवक्तव्यानि' भी नहीं कहा जा सकता, 'अचरमाणि-अवक्तव्य' भी नहीं कहा जा सकता, 'अचरमाणि-अवक्तव्यानि' भी नहीं कहा जा सकता, 'चरम-अचरम-अवक्तव्य' भी नहीं, 'चरम-अचरम-अवक्तव्यानि' भी नहीं, 'चरम-अचरमाणि-अवक्तव्य' भी नहीं, 'चरम-अचरमाणि-अवक्तव्यानि' भी नहीं कह सकते । हां, उसे कथंचित् 'चरमौ-अचरम-अवक्तव्य' कहा जा सकता है । वह इस प्रकार-जब कोई

પ્રદેશી સ્કન્ધ 'ચરમ અવક્તવ્યૌ' કહેવાય છે. પણ તે 'ચરમાણિ અવક્તવ્ય' નથી કહેવાતા એનું કારણ પૂર્વવત્ છે અને ચરમાણિ-અવક્તવ્યાનિ પણ નથી કહી શકતા પૂર્વોક્ત યુક્તિના અનુસાર જ ચતુષ્પ્રદેશી સ્કન્ધ અચરમ-અવક્તવ્ય પણ નથી કહી શકતા 'અચરમ અવક્તવ્યાનિ' પણ નથી કહી શકતા અચરમાણિ અવક્તવ્યાનિ પણ નથી કહી શકતા. 'ચરમ-અચરમ-અવક્તવ્ય' પણ નહીં. 'ચરમ-અચરમ અવક્તવ્યાનિ' પણ નહીં 'ચરમ-અચરમાણિ-અવક્તવ્ય' પણ નહીં. 'ચરમ-અચરમાણિ-અવક્તવ્યાનિ' પણ નહીં 'ચરમ અચરમાણિ અવક્તવ્યાનિ' પણ નહીં કહી શકાય, હા તેને કથંચિત્ 'ચરમૌ-અચરમ-અવક્તવ્ય' કહી શકાય છે. તે એ રીતે બ્યારે કોઈ ચૌપ્રદેશી સ્કન્ધ આગળ કહેવાશે તે ખારમી સ્થાપનાના અનુ-

કિંચ ચતુષ્પ્રદેશિકઃ સ્કન્ધો વક્ષ્યમાણ દ્વાદશસ્વ.પનારીત્યા ૧૨ ચતુર્ણુ આકાશપ્રદેશેષુ અવગાહતે તત્ર ત્રયઃ પરમાણવઃ સમશ્રેણ્યા વ્યવસ્થિતેષુ ત્રિણુ આકાશપ્રદેશેષુ વર્તન્તે, એકઃ પરમાણુસ્તુ વિશ્રેણ્યા વ્યવસ્થિતે આકાશપ્રદેશે વર્તતે તદા સમશ્રેણ્યા વ્યવસ્થિતેષુ ત્રિણુ પરમાણુપુ.મધ્યે આદ્યન્તો પરમાણુ પર્યન્તવર્તિત્વાત્ ચરમૌ ભવતઃ મધ્યમસ્ત્વચરમૌ ભવતિ, વિશ્રેણિસ્થશ્ચ ચરમા-ચરમશબ્દાભ્યાં વક્તુમશક્યત્વાત્ અવક્તવ્યો ભવતિ, इति तत्त्रयात्मकश्चतुष्प्रदेशिक स्कन्धोऽपि-
'ચરમૌ ચ અચરમશ્ચ અવક્તવ્યશ્ચ' इति व्यपदिश्यते इति भावः, 'સેસા ભંગા પહિસેહેયન્વા' શેષાઃ ઉક્તાવશિષ્ટા સર્વે ભક્ષાઃ પ્રતિપેદ્યવ્યાઃ પ્રાગુક્તયુક્તેઃ, વક્ષ્યતે ચ-‘પદમો તદ્ઓ નવમો દસમો ઈકારસમો ય વારસમો । ભંગા ચડપ્પણેસે તેવીયડમો ય વોદ્ધવ્યો ॥ ૧ ॥ પ્રથમ સ્તુ-તીયો નવમો દશમ એકાદશશ્ચ દ્વાદશઃ । ભક્ષાશ્ચતુષ્પ્રદેશે ત્રયોર્વિંશશ્ચ વોદ્ધવ્યઃ ॥ ૧ ॥ इति, । ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘પંચપણસિણ ણં મંતે ! સંધે પુચ્છા’ હે મદન્ત ! પંચપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધ કિં ચરમો ભવતિ ? કિં વા અચરમો ભવતિ ? કિં વા અવક્તવ્યો ભવતિ ? इत्यादि रीत्या

ચૌપ્રદેશી સ્કંધ આગે કહી જાને વાલી વારહવીં સ્થપના કે અનુસાર ચાર આકાશપ્રદેશોં મેં અવગાહન કરતા હૈં ઓર ઉનમેં સે ત્રીન પરમાણુ સમશ્રેણી મેં સ્થિત ત્રીન આકાશપ્રદેશોં મેં અવગાહ હોતે હૈં ઓર એક પરમાણુ વિશ્રેણી મેં સ્થિત આકાશપ્રદેશ મેં રહતા હૈં, તવ સમશ્રેણી મેં સ્થિત ત્રીન પરમાણુઓં મેં સે આદિ ઓર અન્ત કે પરમાણુ પર્યન્તવર્તી હોને કે કારણ ચરમ હોતે હૈં ઓર વીચ કા પરમાણુ અચરમ હોતા હૈં । વિશ્રેણી મેં સ્થિત એક પરમાણુ ચરમ અથવા અચરમ કહલાને યોગ્ય ન હોને સે અવક્તવ્ય હોતા હૈં । इस प्रकार समग्र चौप्र-
દેશી સ્કંધ ‘ચરમૌ-અચરમ-અવક્તવ્ય’ કહલાતા હૈં । इन भंगों के सिवाय शेष सब भंगों का निषेध करना चाहिए । आगे कहेंगे-“चतुष्प्रदेशी स्कंध में प्रथम, तृतीय, नवम, दशम, एकादश, द्वादश और तेईसवां भग पाया जाता है ।”

શ્રીગૌતમસ્વામી ! પ્રશ્ન કરતે હૈં-હૈં ભગવન્ ! પંચપ્રદેશી સ્કંધ કયા ચરમ

સાર ચાર આકાશ પ્રદેશોમાં અવગાહન કરે છે અને તેમનામાં પણ ત્રણ પરમાણુ સમ-શ્રેણીમાં સ્થિત ત્રણ આકાશ પ્રદેશોમાં અવગાહ થાય છે અને એક પરમાણુ વિશ્રેણીમાં સ્થિત આકાશ પ્રદેશમાં રહે છે, ત્યારે સમશ્રેણીમાં સ્થિત ત્રણ પરમાણુઓમાંથી આદિ અને અન્તના પરમાણુ પર્યન્તવર્તી હોવાને કારણે ચરમ હોય છે અને વચલા પરમાણુ અચરમ હોય છે. વિશ્રેણીમાં સ્થિત એક પરમાણુ ચરમ અથવા અચરમ કહે-વાના યોગ્ય ન હોવાથી અવક્તવ્ય થાય છે. એ રીતે સમગ્ર ચૌપ્રદેશી સ્કન્ધ ‘ચરમૌ-અચરમ-અવક્તવ્ય’ કહેવાય છે, આ લગોના સિવાય બાકીના બધા ભંગોને નિષેધ કરવો જોઈએ. આગળ કહેશે-ચતુષ્પ્રદેશી સ્કન્ધમાં પ્રથમ તૃતીય નવમ-દશમ એકાદશ દ્વાદશ અને તેવીસમે ભગ મળી આવે છે”

શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે-હે ભગવન્ ! પંચ પ્રદેશી સ્કન્ધ શું ચરમ છે.

પટ્ટવિશતિ મજ્જાલાપઃ કર્તવ્યઃ ? इति पृच्छा, भगवान् आह—‘गौतम ! ‘पंचपण-
सिण खंघ्रे सिय चरमे ?’ पञ्चप्रदेशिकः स्कन्धः, स्यात्—कदाचित् ‘चरमः’ इति व्यपदिश्यते,
प्रागुक्तयुक्तेः तथाहि यदा किल पञ्चप्रदेशिकस्कन्धो द्वयोराकाशप्रदेशयोः समश्रेण्या व्यव-
स्थितयोर्वक्ष्यमाणत्रयोदशस्थापनारीत्याऽवगाहते तत्र त्रयः परमाणवः एकस्मिन्नाकाशप्रदेशे,
द्वौ च परमाणू द्वितीये आकाशप्रदेशे वर्तेते तदा द्विप्रदेशावगाढ द्विप्रदेशिकस्कन्धवच्चरमः’
इति व्यपदेशो भवति, ‘नो अचरमे २’ नो अचरमः इति व्यपदिश्यते, किन्तु ‘सिय अव-
त्तवण ३’ पञ्चप्रदेशिकः स्कन्धः, स्यात्—कदाचित्, ‘अवक्तव्यः’ इति व्यपदिश्यते, तथाहि
यदा पञ्चप्रदेशिकः स्कन्धः वक्ष्यमाणचतुर्दशस्थापना १४ रीत्या एकस्मिन् आकाशप्रदेशेऽव-
गाहते तदा स केवल परमाणुवदवक्तव्यो भवति, किन्तु—‘णो चरमाइं ४’ पञ्चप्रदेशिकः
स्कन्धो नो ‘चरमाणि’ इति व्यपदिश्यते प्रागुक्तयुक्तेः, ‘णो—अचरमाइं ५’ नो वा ‘अचर-
है, अचरम है अथवा अवक्तव्य है ? इत्यादि छवीस भंगों को लेकर प्रश्न
करना चाहिए ।

भगवान् ! उत्तर देते हैं—हे गौतम ! पंचप्रदेशी स्कंध कथंचित् चरम कह-
लाता है, क्योंकि जब कोई पंचप्रदेशी स्कंध समश्रेणी में स्थित दो आकाश-
प्रदेशों में, आगे कही जाने वाली तेरहवीं स्थापना के अनुसार अवगाढ होता है,
तब तीन परमाणु एक आकाशप्रदेश में अवगाढ होते हैं, और दो परमाणु दूसरे
आकाशप्रदेश में रहते हैं । उस स्थिति में द्विप्रदेशावगाढ द्विप्रदेशी स्कंध के समान
‘चरम’ ऐसा व्यपदेश (कथन) होता है । उसे ‘अचरम’ नहीं कहा जा सकता,
मगर कथंचित् अवक्तव्य’ कहा जा सकता है । क्योंकि जब कोई पंचप्रदेशी स्कंध
आगे कही जाने वाली चौदहवीं स्थापना के अनुसार एक ही आकाशप्रदेश में
अवगाढ होता है, तब वह परमाणु के समान ‘अवक्तव्य’ कहा जाता है । उसे
‘चरमाणि’ ऐसा नहीं कह सकते, इसका कारण पूर्ववत् समझना चाहिए । उसे

અચરમ છે અથવા અવક્તવ્ય છે ? ઇત્યાદિ છવીસ ભંગોને લઈને પ્રશ્ન કરવો જોઈએ.

શ્રી ભગવાન્ ઉત્તર આપે છે —હે ગૌતમ ! પંચ પ્રદેશી સ્કન્ધ કથંચિત્ ચરમ કહે-
વાય છે, કેમકે જ્યારે કોઈ પંચ પ્રદેશી સ્કન્ધ સમશ્રેણીમાં સ્થિત બે આકાશ પ્રદેશોમાં
આગળ કહેવાશે તે તેરમી સ્થાપનાના અનુસાર અવગાઢ થાય છે, ત્યારે ત્રણ પરમાણુ
એક આકાશ પ્રદેશમાં અવગાઢ થાય છે, અને બે પરમાણુ બીજા આકાશ પ્રદેશમાં રહે
છે. આ સ્થિતિમાં દ્વિપ્રદેશાવગાઢ દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધના સમાન ‘ચરમ’ એવો વ્યપદેશ (કથન)
થાય છે. તેને અચરમ નથી કહી શકાતો પણ કથંચિત્ અવક્તવ્યકહી શકાય છે. કેમકે
જ્યારે કોઈ પંચ પ્રદેશી સ્કન્ધ આગળ કહેવાશે તે ચૌદમી સ્થાપનાના અનુસાર એક જ
આકાશ પ્રદેશમાં અવગાઢ થાય છે, ત્યારે તે પરમાણુના સમાન “અવક્તવ્ય” કહેવાય છે.
તેને ‘ચરમાણિ’ એમ નથી કહી શકાતું એનું કારણ પૂર્વવત્ સમજવું જોઈએ તેને

માણિ' इति व्यपदिश्यते, 'नो अवक्तव्यानि' इति व्यपदिश्यते, किन्तु—'सिय चरमे य अचरमे य ७' पञ्चप्रदेशिकः स्कन्धः, स्यात्—कदाचित्, 'चरमश्च अचरमश्च' इति व्यपदिश्यते, तथाहि यदा पञ्चप्रदेशिकः स्कन्धो वक्ष्यमाणपञ्चदशस्थापना १५ रीत्या पञ्चसु आकाशप्रदेशेषु अवगाहते तदा चरमाणां चतुर्णां परमाणुनामेकसम्बन्धिपरिणामत्वादेकवर्णगन्धरसस्पर्शत्वाच्चैकत्वव्यपदेशे चरम इति व्यपदेशः, मध्यमस्तु परमाणु मध्यवर्तित्वाच्चरम इति व्यपदिश्यते इति तदुभयात्मकस्य पञ्चप्रदेशिकस्कन्धस्यापि 'चरमश्चाचरमश्च' इति व्यपदेशो भवति 'नो चरमे य अचरमाइं य ८' पञ्चप्रदेशिकः स्कन्धो नो 'चरमश्च अचरमाणि च' इति व्यपदिश्यते प्रागुक्तयुक्तेः, किन्तु 'सिय चरमाइं य अचरमे य ९' पञ्चप्रदेशिकः स्कन्धः स्यात्—कदाचित् 'चरमौ च अचरमश्च' इति व्यपदिश्यते तथाहि यदा किल पञ्चप्रदेशिकः स्कन्धो वक्ष्यमाणषोडशस्थापना १६रीत्या समश्रेण्या व्यवस्थितेषु त्रिषु आकाशप्रदेशेषु अवगाहते तत्र द्वौ परमाणु आद्ये आकाशप्रदेशे, द्वौ चान्ते आकाशप्रदेशे, एकश्च

'अचरमाणि' भी नहीं कह सकते, 'अवक्तव्यानि' भी नहीं कह सकते, मगर कथंचित् 'चरम-अचरम' कहा जा सकता है, क्यों कि जब कोई पंचप्रदेशी स्कंध आगे कही जाने वाली पन्द्रहवीं स्थापना के अनुसार पांच आकाशप्रदेशों में अवगाहन करके रहता है, तब अन्त के चार परमाणु एकसम्बद्ध परिणामवाले होने के कारण और एक वर्ण, गन्ध, रस तथा दो स्पर्शवाले होने के कारण एक कहलाते हैं, अतः उन्हें 'चरम' कहा जाता है, मगर बीच का परमाणु मध्यवर्ती होने के कारण 'अचरम' कहा जाता है। इस प्रकार उभयरूप पंचप्रदेशी स्कंध भी 'चरम-अचरम' कहलाता है। पंचप्रदेशी स्कंध 'चरम-अचरमाणि' नहीं कहा जा सकता, इस संबंध में युक्ति पूर्ववत् समझ लेना चाहिए। उसे 'कथंचित् चरमौ-अचरम' कह सकते हैं, क्यों कि जब कोई पंचप्रदेशी स्कंध आगे कही जाने वाली सोलहवीं स्थापना के अनुसार समश्रेणी में स्थित तीन

'अचरमाणि' પણ નથી કહી શકાતું, એતું કારણ પૂર્વવત્ સમજવું જોઈએ. તેને 'અવક્તવ્યાનિ' પણ નથી કહી શકાતું, પણ કથયિત્ 'ચરમ-અચરમ,' કહી શકાય છે, કેમકે જ્યારે કોઈ પંચ પ્રદેશી સ્કન્ધ આગળ કહેવાશે તે પંદરમી સ્થાપનાના અનુસાર પાંચ આકાશ પ્રદેશોમાં અવગાહન કરીને રહે છે. ત્યારે અન્તના ચાર પરમાણુ એક સમ્બદ્ધ પરિણામવાળા હોવાના કારણે અને એક વર્ણ ગંધ રસ-સ્પર્શવાળા હોવાને કારણે એક કહેવાય છે, તેથી જ તે 'ચરમ' કહેવાય છે, પણ વચલા પરમાણુ મધ્યવર્તી હોવાને કારણે 'અચરમ' કહેવાય છે, એ પ્રકારે ઉભય રૂપ પંચ પ્રદેશી સ્કન્ધ પણ 'ચરમ-અચરમ' કહેવાય છે. પંચ પ્રદેશી સ્કન્ધ 'ચરમ-અચરમાણિ' નથી કહેવાતા. આ સંબંધમાં યુક્તિ પહેલા કહ્યા પ્રમાણે સમજી લેવી જોઈએ. તેને કથયિત્ 'ચરમૌ-અચરમ' કહી શકાય છે, કેમકે જ્યારે કોઈ પંચ પ્રદેશી સ્કન્ધ આગળ કહેવાશે તે સોળમી સ્થાપનાના અનુસાર સમશ્રેણીમાં સ્થિત ત્રણ આકાશ પ્રદેશોમાં અવ

પરમાણુર્મધ્યે આકાશપ્રદેશે વર્તેતે તદા આદ્યપ્રદેશાવગાઠૌ દ્વૌ ચરમોઽન્યપ્રદેશાવગાઠૌ દ્વૌ ચ
ચરમ ઇતિ ચત્વારસ્તે ચરમૌ, મધ્યમસ્તુ પરમાણુર્મધ્યવર્તિત્વાદચરમો ભવતિ તદુભયાત્મકઃ
પશ્ચપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધોઽપિ ‘ચરમૌ ચાચરમશ્ચ’ ઇતિ વ્યપદિશ્યતે, ‘સિય ચરમાઈં ય અચરમાઈં
ય ૧૦’ પશ્ચપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધઃ સ્યાત્-કદાચિત્, ચરમૌ ચાચરમૌ ચ’ ઇતિ વ્યપદિશ્યતે,
તથાહિ-યદા સ્વલુ વક્ષ્યમાણ સપ્તદશસ્થાપના ૧૭રીત્યા સમશ્રેણ્યા વ્યવસ્થિતેષુ ચતુર્ણુ આકા-
શપ્રદેશેષુ પશ્ચપ્રદેશાત્મકઃ સ્કન્ધોઽવગાહતે તત્ર ત્રયઃ પરમાણવસ્ત્રિણુ આકાશપ્રદેશેષુ વર્તન્તે,
એકસ્મિન્ આકાશપ્રદેશે ચ દ્વૌ પરમાણુ વર્તેતે તદા આદ્યાકાશપ્રદેશવર્તી પરમાણુચરમઃ, અન્ય-
પ્રદેશવર્તિનો ચ દ્વૌ પરમાણુ ચરમ ઇતિ તત્ત્રયં ચરમૌ, દ્વૌ ચ મધ્યવર્તિનો પરમાણુ મધ્યવર્તિ-
ત્વાદચરમૌ ભવતઃ ઇતિ તત્સમુદાયાત્મકઃ પશ્ચપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધોઽપિ ‘ચરમૌ ચાચરમૌ ચ’

આકાશપ્રદેશોં મેં અવગાઠ હોતા હૈ, ડનમેં સે દો પરમાણુ આદ્ય આકાશપ્રદેશ
મેં, દો અન્તિમ આકાશપ્રદેશ મેં ઓર એક પરમાણુ મધ્ય કે આકાશપ્રદેશ મેં
સ્થિત હોતા હૈ, તવ આદ્યપ્રદેશાવગાઠ દોનોં ચરમ ઓર અન્તિમ પ્રદેશાવગાઠ
દોનોં ભી ચરમ, હસ પ્રકાર વે ચારોં ચરમ કહલાતે હૈં ઓર મધ્ય કા પરમાણુ
મધ્યવર્તી હોને સે અચરમ કહલાતા હૈ । હસ પ્રકાર સમગ્ર પંચપ્રદેશી સ્કંધ
‘ચરમૌ-અચરમ’ કહા જાતા હૈ ।

પંચપ્રદેશી સ્કંધ કો કથંચિત્ ‘ચરમૌ-અચરમૌ’ ભી કહ સકાતે હૈં, કયોં કિ
જવ ઓગે કહી જાને વાલી સત્તરહવીં સ્થાપના કે અનુસાર સમશ્રેણી મેં સ્થિત
ચાર આકાશપ્રદેશોં મેં પંચપ્રદેશી સ્કંધ અવગાઠ હોતા હૈ, ઓર ડનમેં સે ત્રીન
પરમાણુ ત્રીન આકાશપ્રદેશોં મેં રહતે હૈં ઓર દો પરમાણુ એક આકાશ મેં રહતે
હૈં, તવ આદ્ય આકાશપ્રદેશવર્તી દો પરમાણુ ચરમ, હસ પ્રકાર ત્રીન પરમાણુ
‘ચરમૌ’ ઓર મધ્ય કે દો પરમાણુ ‘અચરમૌ’ હોતે હૈં । સવ કા સમૂહ ભૂત પંચ-
પ્રદેશી સ્કન્ધ ‘ચરમૌ-અચરમૌ’ કહલાતા હૈ । પંચપ્રદેશી સ્કંધ કથંચિત્ ચરમ-

ગાઠ થાય છે, તેમનામાથી બે બે પરમાણુ આદ્ય આકાશ પ્રદેશોમાં, બે અન્તિમ આકાશ
પ્રદેશોમા અને એક પરમાણુ મધ્યના આકાશ પ્રદેશમા સ્થિત હોય છે, ત્યારે આદ્ય પ્રદેશા-
વગાઠ બન્ને ચરમ અને અન્તિમ પ્રદેશાવગાઠ બન્ને પણ ચરમ, આ પ્રકારે તે ત્યારે ચરમ
કહેવાય છે અને મધ્યના પરમાણુ મધ્યવર્તી હોવાથી અચરમ કહેવાય છે, એ પ્રકારે
સમગ્ર પંચ પ્રદેશી સ્કન્ધ ‘ચરમૌ-અચરમ’ કહેવાય છે.

પંચ પ્રદેશી સ્કન્ધ કથંચિત્ ‘ચરમૌ-અચરમૌ’ પણ કહી શકાય છે, કેમકે આગળ
કહેવાશે તે સત્તરમી સ્થાપનાના અનુસાર સમશ્રેણીમાં સ્થિત ચાર આકાશ પ્રદેશોમા પંચ
પ્રદેશી સ્કન્ધ અવગાઠ થાય છે, અને તેમનામાથી ત્રણ પરમાણુ ત્રણ આકાશ પ્રદેશોમાં
રહે છે અને બે પરમાણુ એક આકાશમાં રહે છે. ત્યારે આદ્ય આકાશ પ્રદેશવર્તી પરમાણુ
ચરમ, અન્તિમ પ્રદેશવર્તી બે પરમાણુ ચરમ, એ રીતે ત્રણ પરમાણુ, ચરમૌ અને મધ્યના

इति व्यपदिश्यते, 'सिय चरमे य अवक्तव्य ए य ११! पञ्चप्रदेशिकः स्कन्धः स्यात्-कदाचित्, 'चरमश्च अवक्तव्यश्च' इति व्यपदिश्यते, तथादि यदा किल पञ्चप्रदेशिकः स्कन्धो वक्ष्यमाणः षट्पादस्थापना १८रीत्या समश्रेण्या विश्रेण्या च त्रिषु आकाशप्रदेशेषु अवगाहते तत्र द्वौ द्वौ परमाणु समश्रेण्या व्यवस्थितयोराकाशप्रदेशयोर्वर्तते, एकः परमाणुस्तु विश्रेणिस्थो-वर्तते तदा चत्वारः परमाणवो द्विप्रदेशावगादित्वात् द्विप्रदेशावगाढ द्विप्रदेकिस्कन्धवत् 'चरमः' इति, एकश्च परमाणुः विश्रेणिस्थोऽवक्तव्यो भवति इति तत्समुदायात्मकः पञ्चप्रदेशिकस्कन्धोऽपि, चरमश्चावक्तव्यश्च' इति व्यपदिश्यते, 'सिय चरमे य अवक्तव्ययाइं य १२' पञ्चप्रदेशिकस्कन्धः, स्यात्-कदाचित् 'चरमश्च अवक्तव्यौ च' इति व्यपदिश्यते तथादि यदा पञ्चप्रदेशिकः स्कन्धो वक्ष्यमाणैकोनविंशस्थापनारीत्या समश्रेण्या विश्रेण्या च चतुर्षु आकाशप्रदेशेषु अवगाहते तत्र द्वौ परमाणु समश्रेण्या व्यवस्थितयोः द्वयोराकाशप्रदेशयोर्वर्तते

अवक्तव्य' कहा जाता है, क्योंकि जब कोई पंचप्रदेशी स्कंध आगे कही जाने वाली अठारहवीं स्थापना के अनुसार समश्रेणी और विश्रेणी से तीन आकाश प्रदेशों में अवगाढ होता है, उनमें से दो-दो परमाणु समश्रेणी में स्थित दो आकाश प्रदेशों में रहते हैं और एक परमाणु विश्रेणी में स्थित होता है, तब चार परमाणु द्विप्रदेशावगाढ होने से, द्विप्रदेशावगाही द्विप्रदेशी स्कन्ध के समान 'चरम' है, और विश्रेणी में स्थित एक परमाणु अवक्तव्य होता है। अतएव उनका समूह पंचप्रदेशी स्कंध भी 'चरम-अवक्तव्य' कहलाता है।

पंचप्रदेशी स्कंध 'कथंचित् चरम-अवक्तव्यानि' है, क्योंकि जब पंचप्रदेशी स्कंध आगे कही जाने वाली उन्नीसवीं स्थापना के अनुसार समश्रेणी और विश्रेणी से चार आकाशप्रदेशों में अवगाहन करता है, उनमें से दो परमाणु समश्रेणी में स्थित दो आकाशप्रदेशों में रहते हैं और एक परमाणु विश्रेणी में

બે પરમાણુ 'અચરમૌ' થાય છે. બધાના સમૂહભૂત પંચ પ્રદેશી સ્કન્ધ 'ચરમૌ-અચરમૌ' કહેવાય છે, પંચ પ્રદેશી સ્કન્ધ કથંચિત્ ચરમ-અવક્તવ્ય કહેવાય છે, કેમકે જ્યારે કોઈ પંચ પ્રદેશી સ્કન્ધ આગળ કહેવાશે તે અઠારમી સ્થાપનાના અનુસાર સમશ્રેણી અને વિશ્રેણીથી ત્રણ આકાશ પ્રદેશોમાં અવગાઢ થાય છે, તેઓમાંથી બે-બે પરમાણુ સમશ્રેણીમાં સ્થિત બે આકાશ પ્રદેશોમાં રહે છે અને એક પરમાણુ વિશ્રેણીમાં સ્થિત થાય છે, ત્યારે ચાર પરમાણુ દ્વિપ્રદેશાવગાઢ હોવાથી, દ્વિપ્રદેશાવગાહી દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધના સમાન 'ચરમ' છે અને વિશ્રેણીમાં સ્થિત એક પરમાણુ અવક્તવ્ય થાય છે. તેથી જ તેમના સમૂહ પંચ પ્રદેશી સ્કન્ધ પણ 'ચરમ અવક્તવ્ય' કહેવાય છે.

પંચ પ્રદેશી સ્કન્ધ કથંચિત્ ચરમ-અવક્તવ્યાનિ છે, કેમકે જ્યારે પંચ પ્રદેશી સ્કન્ધ આગળ કહેલી ઓગણીસમી સ્થાપનાના અનુસાર સમશ્રેણી અને વિશ્રેણી થી ચાર આકાશ પ્રદેશોમાં અવગાહન કરે છે, તેઓમાંથી બે પરમાણુ સમશ્રેણીમાં સ્થિત બે આકાશ પ્રદેશોમાં

एकः परमाणुर्विश्रेणिस्थे आकाशप्रदेशे वर्तते, द्वौ च परमाणू अन्यस्मिन् विश्रेणिस्थे आकाशप्रदेशे वर्तते तदा द्वौ परमाणू समश्रेणि व्यवस्थित द्विप्रदेशावगाढौ द्विप्रदेशावगाढ द्विप्रदेशिकस्कन्धवच्चरमः, एको द्वौ च विश्रेणिस्थ पृथक्-पृथगेकैकाकाशप्रदेशावगाढौ चावक्तव्यौ भवतः-इति तत्समुदायात्मकः पञ्चप्रदेशिकः स्कन्धोऽपि 'चरमश्चावक्तव्यौ च' इति व्यपदिश्यते, 'सिय चरमाइ च अवक्तव्य ए य १३' पञ्चप्रदेशिकः स्कन्धः स्यात्-कदाचित्, चरमौ चावक्तव्यश्च, इति व्यपदिश्यते, तथाहि यदा खलु पञ्चप्रदेशिकः स्कन्धो वक्ष्यमाण-विंशस्थापनारीत्या पञ्चस्तु आकाशप्रदेशेषु अवगाहते तत्र द्वौ परमाणू उपरि समश्रेण्या व्यवस्थितयोर्द्वयोराकाशप्रदेशयोरवगाढौ वर्तते, द्वौ च परमाणू अधस्तात् समश्रेण्या व्यवस्थितयोर्द्वयोराकाशप्रदेशयोरवगाढौ वर्तते, एकश्च परमाणुः पर्यन्ते मध्यसमे वर्तते तदा द्वौ उपरितनौ

स्थित आकाशप्रदेश में रहता है और दो परमाणु किसी दूसरे विश्रेणी में स्थित आकाशप्रदेश में रहते हैं, तब दो परमाणु, समश्रेणी में स्थित द्विप्रदेशावगाढ होते हैं। वे द्विप्रदेशावगाढ द्विप्रदेशी स्कंध के समान 'चरम' कहलाते हैं। एक और दो, जो विश्रेणी में स्थित पृथक्-पृथक् एक-एक आकाशप्रदेश में अवगाढ होते हैं, वे 'अवक्तव्यौ' कहलाते हैं। इस प्रकार समग्र स्कंध मिलकर 'चरम-अवक्तव्यौ' कहा जाता है।

પંચપ્રદેશી સ્કન્ધ કથંચિત્ 'ચરમૌ-અવક્તવ્ય' બી કહા જાતા હૈ । વહ્ હિસ પ્રકાર-જવ પંચપ્રદેશી સ્કન્ધ આગે કહી જાને વાલી વીસર્વી સ્થાપના કે અનુસાર પાંચ આકાશપ્રદેશોં મેં અવગાહન કરતા હૈ, ઉનમેં સે દો પરમાણુ ઉપર સમશ્રેણી મેં સ્થિત દો આકાશપ્રદેશોં મેં અવગાહ હોતે હૈ, દો પરમાણુ નીચે સમશ્રેણી મેં સ્થિત દો આકાશપ્રદેશોં મેં અવગાહ હોતે હૈં ઓર એક પરમાણુ અન્ત મેં ધીર્ચોંવીચ મેં સ્થિત હોતા હૈ, તવ દો ઉપર કે પરમાણુ દ્વિપ્રદેશાવગાહ દ્વિપ્રદેશી

રહે છે, અને એક પરમાણુ કોઈ વિશ્રેણીમાં સ્થિત આકાશ પ્રદેશોમાં રહે છે. અને બે પરમાણુ કોઈ બીજી વિશ્રેણીમાં સ્થિત આકાશ પ્રદેશોમાં રહે છે, ત્યારે બે પરમાણુ, સમશ્રેણીમાં સ્થિત દ્વિપ્રદેશાવગાહ થાય છે. તે દ્વિપ્રદેશાવગાહ દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધના સમાન 'ચરમ' કહેવાય છે. એક અને બે બે વિશ્રેણીમાં સ્થિત પૃથક્ પૃથક્ એક એક આકાશ પ્રદેશમાં અવગાહ થાય છે, તેઓ "અવક્તવ્યૌ" કહેવાય છે. એ પ્રકારે સમગ્ર સ્કન્ધ મળીને 'ચરમ-અવક્તવ્યૌ' કહેવાય છે.

પંચ પ્રદેશી સ્કન્ધ કથંચિત્ ચરમૌ-અવક્તવ્ય પણ કહેવાય છે. તે આ રીતે-જ્યારે પંચ પ્રદેશી સ્કન્ધ આગળ કહેલી વીસમી સ્થાપનાના અનુસાર પાંચ આકાશ પ્રદેશોમાં અવગાહન કરે છે. તેઓમાંથી બે પરમાણુ ઉપર સમશ્રેણીમાં સ્થિત બે આકાશ પ્રદેશોમાં અવગાહ થાય છે. બે પરમાણુ નીચે સમશ્રેણીમાં સ્થિત બે આકાશ પ્રદેશોમાં અવગાહ થાય છે. અને એક પરમાણુ અંતમાં વચ્ચે વચ્ચે સ્થિત રહે છે ત્યારે બે ઉપરના પરમાણુ

દ્વિપ્રદેશાવગાઢ દ્વિપ્રદેશિકસ્કન્ધવચ્ચરમઃ દ્વૌ ચાધસ્તનો પરમાણુ ચરમ ઇતિ તે ચત્વારશ્ચ-
રમૌ ઇતિ, એકશ્ચ કેવલ પરમાણુવચ્ચરમાચરમશબ્દાભ્યામવક્તવ્યો ભવતિ, ઇતિ તત્સમુદાયાત્મકઃ
પશ્ચપ્રદેશિક સ્કન્ધોઽપિ ‘ચરમૌ ચાવક્તવ્યશ્ચ’ ઇતિ વ્યપદિશ્યતે, ‘નો ચરમાઈં ય અવત્તવ્વ-
યાઈં ય ૧૪’ પશ્ચપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધો નો ‘ચરમાણિ ચ અવક્તવ્યાનિ ચ’ ઇતિ વ્યપદિશ્યતે,
પ્રાગુક્તયુક્તેઃ, ‘નો અચરમે ય અવત્તવ્વે ય ૧૫’ નો ‘અચરમશ્ચાવક્તવ્યશ્ચ’ ઇતિ વ્યપદિશ્યતે,
પ્રાગુક્તયુક્તેરેવ, ‘નો અચરમે ય અવત્તવ્વયાઈં ય ૧૬’ નો ‘અચરમશ્ચાવક્તવ્યાનિ ચ ઇતિ વ્ય-
પદિશ્યતે, ‘નો અચરમાઈં ય અવત્તવ્વે ય ૧૭’ નો અચરમાણિ ચ અવક્તવ્યશ્ચ’ ઇતિ વા વ્ય-
પદિશ્યતે, ‘નો અચરમાઈં ય અવત્તવ્વયાઈં ય ૧૮’ નો વા ‘અચરમાણિ ચ અવક્તવ્યાનિ ચ’
ઇતિ વ્યપદિશ્યતે, ‘નો ચરમે ય અચરમે ય અવત્તવ્વે ય ૧૯’ નો ‘ચરમશ્ચાચરમશ્ચાવક્તવ્યશ્ચ’
ઇતિ વા વ્યપદિશ્યતે, ‘નો ચરમે ય અચરમે ય અવત્તવ્વયાઈં ય ૨૦’ નો ‘ચરમશ્ચાચરમશ્ચાવ-
ક્તવ્યાનિ ચ’ ઇતિ વા વ્યપદિશ્યતે, ‘નો ચરમે ય અચરમાઈં ય અવત્તવ્વે ય ૨૧’ નો ‘ચર-
મશ્ચાચરમાણિચાવક્તવ્યશ્ચ’ ઇતિ વા વ્યપદિશ્યતે, ‘નો ચરમે ય અચરમાઈં ય અવત્તવ્વયાઈં ય
૨૨’ નો વા ‘ચરમશ્ચાચરમાણિ ચાવક્તવ્યાનિ ચ, ઇતિ વ્યપદિશ્યતે, કિન્તુ-‘સિય ચરમાઈં

સ્કંધ કે સમાન ‘ચરમ’ ઓર નીચે કે દો પરમાણુ મી ચરમ, ઇસ પ્રકાર ચાર
‘ચરમૌ’ ઓર એક પરમાણુ, અકેલે પરમાણુ કે સમાન અવક્તવ્ય હોને સે સમગ્ર
પંચપ્રદેશી સ્કંધ ‘ચરમૌ-અવક્તવ્ય’ કહલાતા હૈ ।

પંચપ્રદેશી સ્કંધ ‘ચરમાણિ-અવક્તવ્યાનિ’ નહી કહા જાતા, ઇસકા કારણ
પૂર્વવત્ સમજના ચાહિયે । વહ ‘અચરમ-અવક્તવ્ય’ મી નહીં કહલાતા, ઇસકા
કારણ મી પૂર્વવત્ સમજના ચાહિયે । ડસે ‘અચરમ-અવક્તવ્યાનિ’ મી નહીં
કહતે, ‘અચરમાણિ-અવક્તવ્ય’ મી નહીં કહ સકતે, ‘અચરમાણિ-અવક્તવ્યાનિ’
મીનહી કહા જા સકતા, ‘ચરમ-અચરમ-અવક્તવ્ય’ મી નહીં કહતે, ‘ચરમ-
અચરમ-અવક્તવ્યાનિ’ મી નહીં કહ સકતે, ‘ચરમ-અચરમાણિ-અવક્તવ્ય’
મી નહીં કહા જા સકતા, ‘ચરમ-અચરમાણિ-અવક્તવ્યાનિ’ મી નહીં કહ

દ્વિપ્રદેશાવગાઢ દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધના સમાન ‘ચરમ’ અને નીચેના બે પરમાણુ પણ ચરમ
એ પ્રકારે ચાર ‘ચરમૌ’ અને એક પરમાણુ, એકલા પરમાણુની સમાન અવક્તવ્ય હોવાથી
સમગ્ર પંચ પ્રદેશી સ્કન્ધ ‘ચરમૌ અવક્તવ્ય’ કહેવાય છે.

પંચ પ્રદેશી સ્કન્ધ ‘ચરમાણિ-અવક્તવ્યાનિ’ નથી કહેવાતો, એનું કારણ પણ પૂર્વવત્
સમજ લેવું જોઈએ. તે ‘અચરમ-અવક્તવ્ય’ પણ નથી કહેવાતો, એનું કારણ પણ ‘પૂર્વવત્
સમજ લેવું જોઈએ. તે ‘અચરમ-અવક્તવ્યાનિ’ પણ નથી કહેતો, ‘અચરમાણિ-અવક્તવ્ય’
પણ નથી કહી શકાતો. ચરમ અચરમ અવક્તવ્ય પણ નથી કહેવાતો ‘ચરમ-અચરમ
અવક્તવ્યાનિ’ પણ નથી કહી શકાતો ‘ચરમ ‘અચરમાણિ-અવક્તવ્ય’ પણ નથી કહેવાતો
ચરમ અચરમ અવક્તવ્ય પણ નથી કહેવાતો ‘ચરમ અચરમાણિ-અવક્તવ્યાનિ, પણ

ય અચરમે ય અવક્તવ્ય ય ૨૩' પञ्चપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધઃ સ્યાત્-કદાચિત્, 'ચરમૌ ચાચરમ-
શ્વાવક્તવ્યશ્ચ' इति व्यपदिश्यते तथाहि यदा पञ्चप्रदेशिकः स्कन्धो वक्ष्यमाणैकविंश स्थापना-
२१रीत्या चतुर्षु आकाशप्रदेशेषु समश्रेण्या विश्रेण्या चावगाहते तत्र त्रिषु आकाशप्रदेशेषु सम-
श्रेण्या व्यवस्थितेषु आद्ये एकः परमाणुः वर्तते मध्ये द्वौ परमाणू अन्ते एकः परमाणुः, चतु-
र्थेऽपि आकाशप्रदेशे विश्रेणिस्थ एकः परमाणुर्वर्तते तदा त्रयाणामाकाशप्रदेशानां मध्ये आद्य-
न्तप्रदेशावगाढौ द्वौ परमाणू चरमौ, मध्यप्रदेशवर्ति द्वयणुकस्तु मध्यवर्तिव दचरमः, विश्रे-
णिस्थश्चैकः परमाणुः केवलपरमाणुत् चरमाचरमशब्दाभ्यामवक्तव्यो भवति इति तत्समुदाया-
त्मकः पञ्चप्रदेशिकस्कन्धोऽपि 'चरमौ चાચરમશ્વાવક્તવ્યશ્ચ' इति व्यपदिश्यते, 'सिय चरमाइं
य अचरमे य अवक्तव्याइं य २४' पञ्चप्रदेशिकः स्कन्धः स्यात्-कदाचित् चरमौ चાચરમશ્વા-
વક્તવ્યો ચ' इति व्यपदिश्यते, तथाहि यदा पञ्चप्रदेशिकः स्कन्धो वक्ष्यमाण द्वाविंशस्थापना-

सकते, किन्तु 'कथंचित् चरमाणि-अचरम-अवक्तव्य' कह सकते हैं, क्योंकि
जब कोई पंचप्रदेशी स्कंध आगे कही जाने वाली इक्कीसवीं स्थापना के अनुसार
चार आकाशप्रदेशों में समश्रेणी अथवा विश्रेणी से अवगाहन करता है, उनमें
सें तीन समश्रेणी से स्थित आकाशप्रदेशों में से पहले में एक परमाणु रहता
है, मध्य में दो परमाणु रहते हैं, अन्त में एक परमाणु होता है, चौथें आकाश-
प्रदेश में विश्रेणी स्थित एक परमाणु रहता है, तब तीन आकाशप्रदेशों में आदि
और अन्त के प्रदेशों में अवगाह दो परमाणु 'चरमौ' और मध्य प्रदेशवर्ती
द्वयणुक मध्यवर्ती होने के कारण 'अचरम' कहलाता है। विश्रेणी में स्थित एक
परमाणु, केवल परमाणु के समान चरम और अचरम शब्दों द्वारा वक्तव्य न
होने के कारण अवक्तव्य होता है। इन सब का समुदाय पंचप्रदेशी स्कंध
'चरमौ-अचरम-अवक्तव्य' कहा जाता है।

પંચપ્રદેશી સ્કન્ધ કથંચિત્ 'ચરમૌ-અચરમ-અવક્તવ્યૌ' મી કહા જા સકના

નથી કહી શકતા 'ચરમ-અચરમાણિ-અવક્તવ્યાનિ નથી કહેવાતો, 'ચરમ-અચરમ-અવક્તવ્ય
પણ નથી કહી શકાતો પણ કથંચિત્ ચરમાણિ-અચરમ-અવક્તવ્ય કહી શકાય છે,
કેમકે ત્યારે કોઈ પચ પ્રદેશી સ્કન્ધ આગળ કહેવામાં આવનાર એકવીસમી સ્થાપ-
નાના અનુસાર આકાશ પ્રદેશોમાં સમશ્રેણી અથવા વિશ્રેણીથી અવગાહન કરે છે, તેઓ
માંથી ત્રણ સમશ્રેણીથી સ્થિત આકાશ પ્રદેશોમાંથી પહેલામાં એક પરમાણુ રહે છે, મધ્યમાં
બે પરમાણુ રહે છે અન્તમાં એક પરમાણુ હોય છે, ચોથા આકાશ પ્રદેશમાં વિશ્રેણીમાં
સ્થિત એક પરમાણુ રહે છે, ત્યારે ત્રણ આકાશ પ્રદેશોમાં આદિ અને અન્તના પ્રદેશોમાં
અવગાહ બે પરમાણુ થાય, અને મધ્ય પ્રદેશવર્તી દ્વયણુક મધ્યવર્તિ થવાના કારણે 'અચરમ
કહેવાય છે. વિશ્રેણીમાં સ્થિત એક પરમાણુ, કેવળ પરમાણુના સમાન ચરમ અને અચ-
રમ શબ્દો દ્વારા વક્તવ્ય ન હોવાને કારણે 'અવક્તવ્ય' થાય છે, આ બધાનો સમુદાય પચ
પ્રદેશી સ્કન્ધ 'ચરમૌ અચરમ-અવક્તવ્ય' કહેવાય છે.

દેશાનાં મધ્યે આઘન્તકર્તિનો દ્વૌ પરમાણૂ ચરમૌ, દ્વૌ ચ મધ્યવર્તિનો અચરમૌ, એકઃ પરમાણુ-
વિશ્રેણિસ્યોઽવક્તવ્યો ભવતિ इति तत्समुदायात्मकपञ्चप्रदेशिक स्कन्धोऽपि 'चरमौ चाचरमौ
चावक्तव्यश्च' इति व्यपदिश्यते 'नो चरमाइं य अचरमाइं य अवक्तव्याइं य २६' पञ्चप्रदे-
शिकः स्कन्धो नो चरमाणि चाचरमाणि चावक्तव्यानि च' इति व्यपदिश्यते प्रागुक्तयुक्तेः,
गौतमः पृच्छति—'छप्पएसिए णं भंते ! पुच्छा' हे-भदन्त ! षट्प्रदेशिकः खलु स्कन्धः किं
चरमो भवति ? किं वा अचरमो भवति ? किं वा अवक्तव्यो भवति ? इत्यादि रीत्या षड्वि-
ंशतिभङ्गालापः कर्तव्यः इति पृच्छा, भगवान् आह—'गोयसा !' हे गौतम ! 'छप्पएसिए णं
संधे सिय चरमे' षट्प्रदेशिकः खलु स्कन्धः स्यात्—कदाचित् 'चरमः' इति व्यपदिश्यते
तथाहि—यदा षट्प्रदेशिकः स्कन्धो वक्ष्यमाणचतुर्विंशस्थापनारीत्या समश्रेण्या व्यवस्थितयो-
र्द्वयोराकाशप्रदेशयोरवगाहते तत्र त्रयः परमाणव एकस्मिन् आकाशप्रदेशे वर्तन्ते त्रयश्चापर-

કે દો પરમાણુ 'ચરમૌ' મધ્ય કે દો 'અચરમૌ' હૈં ઔર વિશ્રેણી મેં સ્થિત એક
પરમાણુ અવક્તવ્ય હૈં । इस प्रकार उनका समुदाय पंचप्रदेशी स्कंध 'चरमौ-
अचरमौ-अवक्तव्य' कहा जाता है । मगर पंचप्रदेशी स्कंध को 'चरमाणि-
अचरमाणि-अवक्तव्यानि' नहीं कह सकते, इस विषय में युक्ति पहले के
समान समझनी चाहिए ।

ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરતે હૈં—ભગવન્ ! ષટ્પ્રદેશી સ્કંધ કયા ચરમ હૈં ? યા અચરમ
હૈં ? અથવા અવક્તવ્ય હૈં ? इत्यादि छवीस भंगों को लेकर प्रश्न करना चाहिए ।

ભગવાન્ ઉત્તર દેતે હૈં—ગૌતમ ! ષટ્પ્રદેશી સ્કંધ કથંચિત્ ચરમ કહલાતા
હૈં । जब षट्प्रदेशी स्कंध आगे कही जाने वाली चावीसवीं स्थापना के अनुसार
समश्रेणी में स्थित दो आकाशप्रदेशों में अवगाहन करता है और उनमें से तीन
परमाणु एक आकाशप्रदेश में और तीन परमाणु दूसरे आकाशप्रदेश में स्थित

સમશ્રેણીમાં સ્થિત ચાર આકાશ પ્રદેશોમાં અવગાહ થાય છે અને એક પરમાણુ વિશ્રેણીમાં
સ્થિત થાય છે, ત્યારે તે ચારેમાથી આદિ અન્તના બે પરમાણુ 'ચરમૌ' છે. મધ્યના
બે 'અચરમૌ' છે અને વિશ્રેણીમાં સ્થિત એક પરમાણુ અવક્તવ્ય છે. એ કારણે તેમનો
સમુદાય પંચપ્રદેશી સ્કન્ધ 'ચરમૌ-અચરમૌ-અવક્તવ્ય' કહેવાય છે. પણ પંચપ્રદેશી સ્કંધને
ચરમાણિ, અચરમાણિ, અવક્તવ્યાનિ નથી કહી શકાતો એ વિષયમાં યુક્તિ પહેલાની સમાન
સમજવી જોઈ એ.

શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે :-હે ભગવન્ ! ષટ્ પ્રદેશી સ્કન્ધ શું ચરમ છે ?
અચરમ છે ? અથવા અવક્તવ્ય છે ? इत्यादि छवीस लगेछे लछथे प्रश्न करवो जेछथे.

શ્રી ભગવાન્ ઉત્તરે આપે છે—હે ગૌતમ ! ષટ્ પ્રદેશી સ્કન્ધ કથંચિત્ ચરમ કહેવાય
છે. ત્યારે ષટ્ પ્રદેશી સ્કન્ધ આગળ કહેવામાં આવનારી ચોવીસમી સ્થાપનાના અનુસાર
સમશ્રેણીમાં સ્થિત બે આકાશ પ્રદેશોમાં અવગાહન કરે છે અને તેઓમાંથી ત્રણ પરમાણુ

સ્થિન્નપિ આકાશપ્રદેશે વર્તન્તે યદા દ્વિપ્રદેશાવગાદ દ્વિપ્રદેશ સ્કન્ધવચ્ચરમો ભવતિ 'નો અચ-
રમે ૨' પશ્ચપ્રદેશિક સ્કન્ધો નો અચરમો ભવતિ, ચરમરહિતસ્ય કેવલસ્યાચરમસ્યાસંભવાદ્
પ્રાન્તાભાવે મધ્યસ્ય વક્તુમશક્યત્વાત્ 'સિય અવત્તવ્વ ૩' પશ્ચપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધઃ સ્યાત્-
કદાચિત્ અવક્તવ્યો ભવતિ, તથાહિ યદા સ્વલુ પટ્પ્રદેશિકઃ સ્કન્ધો વક્ષ્યમાણપશ્ચવિંશસ્થાપના-
૨૬રીત્યા એકસ્મિન્ આકાશપ્રદેશેઽવગાહતે તદા કેવલ પરમાણુવચ્ચરમાચરમ શબ્દાભ્યાં વક્તુ-
મશક્યત્વાદવક્તવ્યા ભવતિ 'નો ચરમાઈં ૪' પટ્પ્રદેશિકઃ સ્કન્ધો નો 'ચરમાણિ' ઇતિ વ્યપ-
દિશ્યતે પ્રાણુક્ત્યુક્તેઃ, 'નો અચરમાઈં ૫' નો 'અચરમાણિ' ઇતિ વા વ્યપદિશ્યતે 'નો અવત્ત-
વ્વયાઈં ૬' નો વા 'અવક્તવ્યાનિ' ઇતિ વ્યપદિશ્યતે કિન્તુ- 'સિય ચરમે ય અચરમે ય ૭'
પટ્પ્રદેશિકઃ સ્કન્ધઃ સ્યાત્-કદાચિત્, 'ચરમશ્ચ અચરમશ્ચ' ઇતિ વ્યપદિશ્યતે, તથાહિ યદા
પટ્પ્રદેશિકઃ સ્કન્ધો વક્ષ્યમાણ પટ્વિંશસ્થાપના ૨૬રીત્યા પશ્ચસુ આકાશપ્રદેશેષુ સમશ્રેણ્યા
વ્યવસ્થિતેષુ અવગાહતે તત્ર ટ્વૌ પરમાણુ મધ્યપ્રદેશે વર્તન્તે, એકકઃ શેષેષુ તદા તેષાં
હોતે હિં, તત્ર વહ દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધ કે સમાન 'ચરમ' કહલાતા હિં । મગર છહ્પ્રદેશી
સ્કન્ધ 'અચરમ' નહી કહા જા સકતા, કયોંકિ ચરમ કે વિના કેવલ અચરમ કા
હોના સંભવ નહીં હિં, કયોંકિ અન્ત કે વિના મધ્ય નહાં હો સકતા । પંચપ્રદેશી
સ્કન્ધ કથંચિત્ અવક્તવ્ય કહા જાતા હિં, કયોંકિ જવ આગે કહી જાને વાલી
પચ્ચીસવીં સ્થાપના કે અનુસાર એક હી આકાશપ્રદેશ મેં અવગાહ હોતા હિં, તત્ર
કેવલ પરમાણુ કે સમાન ચરમ ઓર અચરમ શબ્દોં દ્વારા કહને યોગ્ય ન હોને
સેં ઉસે 'અવક્તવ્ય' કહતે હિં । મગર ષટ્પ્રદેશી સ્કન્ધ કો 'ચરમાણિ' અથવા
'અચરમાણિ' અથવા 'અવક્તવ્યાનિ' નહીં કહ સકતે । વહ કથંચિત્ 'ચરમ-
અચરમ' કહા જા સકતા હિં, કયોંકિ જવ ષટ્પ્રદેશી સ્કન્ધ આગે વતલાઈં હુઈ
છવ્વીસવીં સ્થાપના કે અનુસાર સમશ્રેણી મેં સ્થિત પાંચ આકાશપ્રદેશોં મેં અવ-
ગાહ હોતા હિં, ઓર ઉનમેં સેં દો પ્રદેશ મધ્ય મેં હોતે હિં ઓર એક-એક શેષ

એક આકાશ પ્રદેશમાં અને ત્રણ પરમાણુ બીજા આકાશ પ્રદેશમાં સ્થિત થાય છે, ત્યારે
તે દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધના સમાન 'ચરમ' કહેવાય છે, પણ છ પ્રદેશી સ્કન્ધ 'અચરમ' નથી કહી
શકાતો કેમકે ચરમના વિના કેવળ અચરમનું હોવું સંભવ નથી, કેમકે અન્તના વિના
મધ્યમ નથી થઈ શકતા પંચપ્રદેશી સ્કન્ધ કથંચિત્ અવક્તવ્ય કહેવાય છે કેમકે ન્યારે
આગળ કહેવાશે તે પચ્ચીસમી સ્થાપનાના અનુસાર એક જ આકાશ પ્રદેશમાં અવગાહ
થાય છે, ત્યારે કેવળ પરમાણુના સમાન ચરમ અને અચરમ શબ્દો દ્વારા કહેવા યોગ્ય
હોવાથી તેને "અવક્તવ્ય," કહે છે પણ ષટ્પ્રદેશી સ્કન્ધને 'ચરમાણિ' અથવા 'અચરમાણિ'
અથવા 'અવક્તવ્યાનિ' નથી કહી શકતા. તે કથંચિત્ 'ચરમ અચરમ' કહી શકાય છે,
કેમકે ન્યારે ષટ્ પ્રદેશી સ્કન્ધ આગળ બતાવવામાં આવનારી છવીસમી સ્થાપનાના અનુસાર
સમશ્રેણીમાં સ્થિત પાંચ આકાશ પ્રદેશોમાં અવગાહ થાય છે, અને તેઓમાંથી બે પ્રદેશ

चतुर्णां परमाणूनामेकसम्बन्धिपरिणामपरिणतत्वात् एक वर्णगंधरसस्पर्शत्वाच्चैकत्वव्यपदेशः, एकत्वव्यपदेशाच्चचरम इति, मध्यवर्तिनौ द्वौ परमाणूत्वेकत्वपरिणामपरिणतत्वादचरम इति तदुभयात्मक षट्प्रदेशिक स्कन्धोऽपि 'चरमश्च अचरमश्च' इति व्यपदिश्यते, 'सिय चरमे य अचरमां य ८' षट्प्रदेशिकः स्कन्धः स्यात्—कदाचित् "चरमश्च अचरमौ च" इति व्यपदिश्यते, तथाहि यदा षट्प्रदेशिकः स्कन्धो वक्ष्यमाणसप्तविंशस्थापनारोरीत्या षट्सुआकाशप्रदेशेषु समश्रेण्या एकाधिकमवगाहते तदा पर्यन्तवर्तिनः समश्रेण्याऽवस्थिताश्चत्वारः परमाणून् प्रागुक्तयुक्त्या चरमः, मध्यवर्तिनौ द्वौ परमाणू अचरमौ इति तदुभयात्मक षट्प्रदेशिकः स्कन्धोऽपि 'चरमश्चाचरमौ च' इति व्यपदिश्यते, 'सिय चरमां च अचरमे य ९' षट्प्रदेशिकः स्कन्धः स्यात्—कदाचित् 'चरमौ चाचरमश्च' इति व्यपदिश्यते, तथाहि यदा षट्प्रदेशो में, तब वे चार परमाणु एक सम्बन्धी परिणमन में परिणत होने के कारण तथा एक वर्ण, गंध, रस एवं स्पर्श वाले होने से एक ही कहलाते हैं और इस कारण उनमें एकत्व का व्यवहार होने से 'चरम' है। मध्यवर्ती दो परमाणु एकत्व परिणाम-परिणत होने के कारण 'अचरम' है, इस प्रकार-दोनों का समूहरूप षट्प्रदेशी स्कंध भी 'चरम-अचरम' कहलाता है।

षट्प्रदेशी स्कंध कथंचित् 'चरम-अचरमौ' कहलाता है, क्योंकि जब कोई षट्प्रदेशी स्कंध आगे बतलाई जाने वाली सत्ताईसवीं स्थापना के अनुसार छह आकाशप्रदेशों में समश्रेणी से एकाधिक अवगाहन करता है तब समश्रेणी-में स्थित चार परमाणु पहले कहे अनुसार 'चरम' और मध्यवर्ती दो परमाणु 'अचरमौ' कहलाते हैं। दोनों का समूह षट्प्रदेशी स्कंध भी 'चरम-अचरमौ' कहा जाता है।

षट्प्रदेशी स्कंध 'चरमौ-अचरम' भी कहलाता है। जब षट्प्रदेशी-स्कंध आगे कही जाने वाली अष्टाईसवीं स्थापना के अनुसार समश्रेणी में स्थित तीन

मध्यमा होय છે અને એક-એક શેષ પ્રદેશોમાં હોય છે. ત્યારે તે ચાર પરમાણુ એક સમબન્ધી પરિણમનમાં પરિણત થવાને કારણે તથા એક વર્ણ, ગંધ, રસ તેમજ સ્પર્શ-વાળા હોવાથી એક જ કહેવાય છે અને એ કારણે તેઓમાં એકત્વનો વ્યવહાર હોવાથી 'ચરમ' છે. મધ્યવર્તી બે પરમાણુ એકત્વ પરિણામ પરિણત હોવાને કારણે 'અચરમ' છે. એવી રીતે બન્નેના સમૂહ ૩૫ ષટ્ પ્રદેશી સ્કન્ધ પણ 'ચરમ, અચરમ' કહેવાય છે.

ષટ્પ્રદેશી સ્કન્ધ કથંચિત્ ચરમ-અચરમૌ, કહેવાય છે, કેમકે જ્યારે કોઈ પણ ષટ્પ્રદેશી સ્કન્ધ આગળ બતાવાશે તે સત્યાવીસમી સ્થાપનાના અનુસાર છ આકાશ પ્રદેશોમાં સમશ્રેણીથી એકાધિક અવગાહના કરે છે, ત્યારે સમશ્રેણીમાં સ્થિત ચાર પરમાણુ પહેલાં કહ્યા અનુસાર 'ચરમ' અને મધ્યવર્તી બે પરમાણુ 'અચરમૌ' કહેવાય છે. બન્નેના સમૂહ ષટ્પ્રદેશી સ્કન્ધ પણ ચરમ-અચરમૌ કહેવાય છે.

શિક્ષકઃ સ્કન્ધો વક્ષ્યમાણાષ્ટાવિંશ સ્થાપના રીત્યા સમશ્રેણ્યા વ્યવસ્થિતેષુ ત્રિષુ આકાશપ્રદેશેષુ
 અવગાહતે તત્ર એકૈકસિયન્ આકાશપ્રદેશે દ્વૌ દ્વૌ પરમાણુ વર્તેતે તદાઽઽધ્યપ્રદેશવર્તિનો દ્વૌ
 પરમાણુ ચરમઃ, દ્વૌ ચાન્ત્યપ્રદેશવર્તિનો ચરમ ઇતિ ચરમૌ, દ્વૌ તુ મધ્યપ્રદેશવર્તિનો અચરમ ઇતિ
 તત્સમુદાયાત્મક પટ્પ્રદેશિકસ્કન્ધોઽપિ 'ચરમૌ ચાચરમશ્ચ' ઇતિ વ્યપદિશ્યતે, 'સિય ચરમાઈંય
 અચરમાઈંય ૧૦' પટ્પ્રદેશિકઃ સ્કન્ધઃ સ્યાત્-કદાચિત્ ચરમૌ ચાચરમૌ ચ' ઇતિ વ્યપદિશ્યતે,
 તથાહિ યદા પટ્પ્રદેશિકઃ સ્કન્ધો વક્ષ્યમાણૈકોનત્રિંશસ્થાપનારીત્યા સમશ્રેણ્યા વ્યવસ્થિતેષુ
 ચતુર્ષુ આકાશપ્રદેશેષુ અવગાહતે તત્રાધ્ય પ્રદેશે દ્વૌ પરમાણુ દ્વિતીયે પ્રદેશે દ્વૌ પરમાણુ તૃતીયે
 પ્રદેશે એકઃ પરમાણુશ્ચતુર્થે ચ પ્રદેશે એકસ્તદાઽઽધ્યપ્રદેશવર્તિનો દ્વૌ પરમાણુ ચરમઃ, અન્ત્યપ્રદે-
 શવર્તી ચૈકઃ પરમાણુચરમઃ, ઇતિ ચરમૌ, દ્વૌ ચ પરમાણુ દ્વિતીયપ્રદેશવર્તિનો અચરમઃ, તૃતીય-
 પ્રદેશવર્તિપરમાણુચૈકોઽચરમ ઇતિ અચરમાવપિ દ્વૌ સંજાતૌ ઇતિ તત્સમુદાયાત્મક પટ્પ્રદેશિક-
 પ્રદેશોં મેં અવગાહન કરતા હૈ, ઓર એક-એક આકાશપ્રદેશ મેં દો-દો પરમાણુ
 રહતે હૈં, તવ આધ પ્રદેશ મેં રહે હુએ દો પરમાણુ 'ચરમ' ઓર અન્તિમ પ્રદેશ મેં
 સ્થિત દો પરમાણુ બી 'ચરમ,' યોં દોનોં મિલકર 'ચરમૌ' કહલાએ તથા મધ્ય-
 વર્તી દો પ્રદેશ 'અચરમ' કહલાએ । સમગ્ર સ્કંધ 'ચરમૌ-અચરમ' કહલાયા । ષટ્-
 પ્રદેશી સ્કંધ 'ચરમૌ-અચરમૌ' બી કથંચિત્ કહા જા સકતા હૈ । વહ ઇસ પ્રકાર-
 જવ કોઈ ષટ્પ્રદેશી સ્કંધ આગે કહી જાનેવાલી ઉનતીસવીં સ્થાપના કે અનુસાર
 સમશ્રેણી મેં અવસ્થિત ચાર આકાશપ્રદેશોં મેં અવગાહ હોતા હૈ ઓર ઉનમેં સે
 આધપ્રદેશ મેં દો પરમાણુ, દ્વિતીય પ્રદેશ મેં દો પરમાણુ, તીસરે પ્રદેશ મેં એક ઓર
 ચૌથે પ્રદેશ મેં એક પરમાણુ હોતા હૈ, તવ આધપ્રદેશ મેં સ્થિત દો પરમાણુ ચરમ
 ઓર અન્તિમ પ્રદેશ મેં સ્થિત એક પરમાણુ બી ચરમ કહા જાતા હૈ । યોં દો
 ચરમ 'ચરમૌ' હુએ, દૂસરે પ્રદેશ મેં સ્થિત દો પરમાણુ 'અચરમ' હૈં, તીસરે પ્રદેશ

ષટ્પ્રદેશી સ્કન્ધ 'ચરમ-અચરમૌ' પણ કહેવાય છે. ત્યારે ષટ્પ્રદેશી સ્કન્ધ આગળ
 કહેવામાં આવનાર અઠ્યાવીસમી સ્થાપનાના અનુસાર સમશ્રેણીમાં સ્થિત ત્રણ પ્રદેશમાં
 અવગાહન કરે છે, અને એક-એક આકાશ પ્રદેશમાં બે બે પરમાણુ રહે છે, ત્યારે આધ
 પ્રદેશમાં રહેલા બે પરમાણુ 'ચરમ' અને અન્તિમ પ્રદેશમાં સ્થિત બે પરમાણુ પણ 'ચરમ'
 એમ બંને મળીને 'ચરમૌ' કહેવાયા તથા મધ્યવર્તી બે પ્રદેશ 'અચરમ' કહેવાયા. સમગ્ર
 સ્કન્ધ 'ચરમૌ, અચરમ' કહેવાયા.

ષટ્પ્રદેશી સ્કન્ધ 'ચરમૌ-અચરમૌ' પણ કથચિત્ કહેવાઈ શકે છે. તે આ પ્રકારે-
 ત્યારે કોઈ ષટ્પ્રદેશી સ્કન્ધ આગળ કહેવાશે તે ઓગણત્રીસમી સ્થાપનાના અનુસાર સમ-
 શ્રેણીમાં અવસ્થિત ચાર આકાશ પ્રદેશોમાં અવગાહ થાય છે, અને તેઓમાંથી આધપ્રદેશમાં
 બે પરમાણુ દ્વિતીય પ્રદેશમાં બે પરમાણુ ત્રીજા પ્રદેશમાં એક અને ચોથા પ્રદેશમાં એક
 પરમાણુ હોય છે. ત્યારે આધ પ્રદેશમાં સ્થિત બે પરમાણુ ચરમ, અને અન્તિમ પ્રદેશમાં
 સ્થિત એક પરમાણુ પણ ચરમ કહેવાય છે. એમ બંને ચરમ 'ચરમૌ' થયા. બીજા પ્રદે-

સ્કન્ધોઽપિ ‘ચરમૌ ચાચરમૌ ચ’ इति व्यपदिश्यते, ‘सिय चरमे य अवक्तव्य ए य ११ षट्प्रदेशिकः स्कन्धः स्यात्—कदाचित् ‘चरमश्च अवक्तव्यश्च’ इति व्यपदिश्यते, तथा यदा षट्प्रदेशिकः स्कन्धो वक्ष्यमाणत्रिंशस्थापनारीत्या समश्रेण्या विश्रेण्या च व्यवस्थितेषु त्रिंशत्काशप्रदेशेषु अवगाहते तत्राद्ये प्रदेशे द्वौ, द्वौ च समश्रेण्या व्यवस्थिते द्वितीये प्रदेशे वर्तते, द्वौ तु विश्रेणिस्थे तृतीये प्रदेशे वर्तते तदा द्विप्रदेशावगाढाश्चत्वारः परमाणवः समश्रेणिव्यवस्थित द्विप्रदेशावगाढ द्विप्रदेशिकस्कन्धवत् चरमः, द्वौ तु विश्रेणिस्थ प्रदेशावगाढौ केवलपरमाणुवदवक्तव्यः इति तत्समुदायात्मक षट्प्रदेशिक स्कन्धोऽपि ‘चरमश्चावक्तव्यश्च’ इति व्यपदिश्यते ‘सिय चरमे य अवक्तव्याइं च १२’ षट्प्रदेशिकः स्कन्धः स्यात्—कदाचित् ‘चरमश्चावक्तव्यौ च’ इति व्यपदिश्यते तथाहि—यदा षट्प्रदेशिकः स्कन्धो वक्ष्यमाणैकत्रिंशस्थापनारीत्या ३१ समश्रेण्या

में रहा हुआ परमाणु भी अचरम है । यों दो अचरम ‘अचरमौ’ हुए । अतएव उन सब का समुदाय षट्प्रदेशी स्कंध भी ‘चरमौ—अचरमौ’ कहा जाता है ।

षट्प्रदेशी स्कंध कथंचित् ‘चरम—अवक्तव्य’ भी कहा जाता है, क्योंकि जब वह आगे कही जाने वाली तीसवीं स्थापना के अनुसार समश्रेणी और विश्रेणी में स्थित तीन आकाशप्रदेशों में अवगाहन करता है और प्रथम प्रदेश में दो, समश्रेणी में स्थित द्वितीय प्रदेश में दो और विश्रेणी में स्थित तीसरे प्रदेश में दो परमाणु रहते हैं, तब दो प्रदेशों में अवगाढ चार परमाणु, समश्रेणी में अवस्थित एवं द्विप्रदेशावगाढ द्विप्रदेशी स्कंध के समान ‘चरम,’ विश्रेणी में स्थित प्रदेश में अवगाढ दो केवल परमाणु के समान ‘अवक्तव्य’ कहलाते हैं । उनका समूह षट्प्रदेशी स्कंध भी ‘चरम—अवक्तव्य’ कहा जाता है ।

षट्प्रदेशી स्कंध कथंचित् ‘चरम—अवक्तव्यौ’ भी कहा जाता है । वह इस प्रकार—जब कोई षट्प्रदेशी स्कंध आगे कही जाने वाली एकतीसवीं स्थापना के

શમા સ્થિત એ પરમાણુ અચરમ છે ત્રીજા પ્રદેશમાં રહેલ એક પરમાણુ પણ અચરમ છે એમ એ અચરમ—અચરમૌ થયા. તેથી જ તેઓ બધાનો સમુદાય ષટ્પ્રદેશી સ્કન્ધ પણ ‘ચરમૌ—અચરમૌ’ કહેવાય છે.

ષટ્પ્રદેશી સ્કન્ધ કથંચિત્ ‘ચરમ—અવક્તવ્ય પણ કહેવાય છે, કેમકે જ્યારે તે આગળ કહેવાનારી ત્રીસમી સ્થાપનાના અનુસાર સમશ્રેણી અને વિશ્રેણીમાં સ્થિત ત્રણ આકાશ પ્રદેશોમાં અવગાહન કરે છે અને પ્રથમ પ્રદેશમાં એ સમશ્રેણીમાં સ્થિત દ્વિતીય પ્રદેશમાં એ અને વિશ્રેણીમાં સ્થિત ત્રીજા પ્રદેશમાં એ પરમાણુ રહે છે, ત્યારે એ પ્રદેશોમાં અવગાહ ચાર પરમાણુ સમશ્રેણીમાં અવસ્થિત તેમજ દ્વિપ્રદેશાવગાહ દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધના સમાન ચરમ એ વિશ્રેણીમાં સ્થિત પ્રદેશમાં અવગાહ એ કેવળ પરમાણુના સમાન અવક્તવ્ય કહેવાય છે. તેમના સમૂહ ષટ્ પ્રદેશી સ્કન્ધ પણ ‘ચરમ અવક્તવ્ય’ કહેવાય છે.

ષટ્ પ્રદેશી સ્કન્ધ કથંચિત્ ‘ચરમ—અવક્તવ્યૌ, પણ કહેવાય છે. તે આ પ્રકારે જ્યારે કોઈ ષટ્પ્રદેશી સ્કન્ધ આગળ કહેવા નીચે એકત્રીસમી સ્થાપનાના અનુસાર સમશ્રેણી

દ્વૌ ઉતરિતનો પરમાણુ ચરમઃ, દ્વૌ ચાધસ્તનો પરમાણુ ચરમ इति ચરમૌ, દ્વૌ ચાવક્તવ્યૌ इति તત્સમુદાયાત્મક પટ્પ્રદેશિકસ્કન્ધોઽપિ 'ચરમૌ ચાવક્તવ્યૌ ચ' इति વ્યપદિશ્યતે, કિન્તુ- 'નો અચરમે ય અવક્તવ્યૈ ય ૧૫' પટ્પ્રદેશિકઃ સ્કન્ધો નો 'અચરમશ્ચાવક્તવ્યશ્ચ' इति વ્યપદિશ્યતે પ્રાગુક્તયુક્તેઃ, 'નો અચરમે ય અવક્તવ્યાઈ ય ૧૬' નો 'અચરમશ્ચાવક્તવ્યાનિ ચ' इति વ્યપદિશ્યતે, 'નો અચરમાઈ ય અવક્તવ્યૈ ય ૧૭' નો અચરમાણિ ચાવક્તવ્યશ્ચ' इति વા વ્યપદિશ્યતે, 'નો અચરમાઈ ચ અવક્તવ્યાઈ ય ૧૮' નો વા 'અચરમાણિ ચાવક્તવ્યાનિ ચ' इति વ્યપદિશ્યતે, પરન્તુ 'સિય ચરમે ય અચરમે ય અવક્તવ્યૈ ય ૧૯' પટ્પ્રદેશિકઃ સ્કન્ધઃ સ્યાત્-કદાચિત્, 'ચરમશ્ચાચરમશ્ચાવક્તવ્યશ્ચ' इति વ્યપદિશ્યતે તથાહિ યદા પટ્પ્રદેશિકઃ સ્કન્ધો વક્ષ્યમાણચતુર્વિંશસ્થાપનારીત્યા ૩૪ એકપરિક્ષેપેણ વિશ્રેણિસ્થૈકાધિકમ્ પટ્-સ્વાકાશપ્રદેશેષુ અવગાહતે તદા એકવેષ્ટકાશ્ચત્વારઃ પરમાણવઃ પ્રાગુક્તયુક્તેરેકશ્ચરમઃ, એકોઽચરમો મધ્યવર્તી એકોઽવક્તવ્યઃ इति તત્સમુદાયાત્મક પટ્પ્રદેશિકઃ સ્કન્ધોઽપિ 'ચરમશ્ચા-લાતે હૈં, નીચે કે દોનોં પરમાણુ ખી 'ચરમ' કહલાતે હૈં । યોં દોનોં ચરમ મિલ-કર 'ચરમૌ' કહલાએ ઓર દો 'અવક્તવ્યૌ હૈં । ઇન સવકા સમુદાયરૂપ પટ્પ્રદેશી સ્કંધ ખી 'ચરમૌ-અવક્તવ્યૌ' કહા જાતા હૈં ।

ષટ્પ્રદેશી સ્કંધ પૂર્વોક્ત યુક્તિ કે અનુસાર 'અચરમ-અવક્તવ્ય' નહાં કહા જા સકતા, 'અચરમ-અવક્તવ્યાનિ' ખી નહીં કહા જા સકતા, 'અચરમાણિ-અવક્તવ્ય' ખી નહાં કહા જા સકતા, 'અચરમાણિ-અવક્તવ્યાનિ' ખી નહીં કહા જા સકતા, કિન્તુ વહ 'ચરમ-અચરમ-અવક્તવ્ય' કહા જાતા હૈં । વહ ઇસ પ્રકાર-જવ કોઈ ષટ્પ્રદેશી સ્કંધ આગે કહી જાને વાલી ચૌતીસવીં સ્થાપના કે અનુસાર એક પરિક્ષેપ સે વિશ્રેણિસ્થ એકાધિક છહ આકાશપ્રદેશોં મેં અવગાહન કરતા હૈં, તવ એક કો ઘેરને વાલે ચાર પરમાણુ પૂર્વોક્ત યુક્તિ કે અનુસાર 'ચરમ'

છે, અને એક પરમાણુ બન્નેની ઊપર વિશ્રેણીમાં રહે છે. ત્યારે ઉપરના બે પરમાણુ 'ચરમ,' કહેવાય છે, નીચેના બન્ને પરમાણુ પણ 'ચરમ' કહેવાય છે. એ બન્ને ચરમ મળીને 'ચરમૌ' કહેવાયા અને બે અવક્તવ્યૌ છે. એ બધાના સમુદાય રૂપ પટ્ પ્રદેશી સ્કન્ધ પણ 'ચરમૌ, અવક્તવ્યૌ' કહેવાય છે.

ષટ્પ્રદેશી સ્કન્ધ પૂર્વ યુક્તિના અનુસાર 'અચરમ-અવક્તવ્ય' નથી કહી શકાતા 'અચરમ-અવક્તવ્યાનિ' પણ નથી કહી શકાતા, 'અચરમાણિ અવક્તવ્ય' પણ નથી કહેવાતા, 'અચરમાણિ અવક્તવ્યાનિ' પણ નથી કહી શકાતા, પણ તે 'ચરમ-અચરમ અવક્તવ્ય' કહેવાય છે. તે આ પ્રકારે-ત્યારે કેઈ પટ્ પ્રદેશી સ્કન્ધ આગળ કહેવાશે તે ચોતરીસમી સ્થાપનાના અનુસાર એક પરિક્ષેપથી વિશ્રેણિસ્થ એકાધિક છ આકાશ પ્રદેશોમાં અવગાહન કરે છે. ત્યારે એકને ઘેરવાવાળા ચાર પરમાણુ પૂર્વોક્ત યુક્તિના અનુસાર 'ચરમ' છે, એકે 'અચરમ'

चरमश्चावक्तव्यश्च' इति व्यपदिश्यते, 'नो चरमे य अचरमे य अवत्तव्याइं य २०' नो 'चरम-
श्चाचरमश्चावक्तव्यौ च' इति व्यपदिश्यते, अयञ्च विंशतितमः 'चरमश्चाचरमश्चावक्तव्यौ च'
इति भङ्गो वक्ष्यमाण पञ्चत्रिंशस्थापनारीत्या ३५ सप्तप्रदेशिकस्यैव स्कन्धस्य उपपद्यते नो
षट्प्रदेशिकस्येति भावः, 'नो चरमे य अचरमाइं य अवत्तव्याए य २१' नो वा षट्प्रदेशिकः
स्कन्धः 'चरमश्चाचरमौ चावक्तव्यश्च' इति व्यपदिश्यते, वक्ष्यमाण षट्त्रिंशस्थापनारीत्या
३६ अयं भङ्गः सप्तप्रदेशिकस्यैव नतु षट्प्रदेशिकस्य स्कन्धस्येति भावः, 'नो चरमे य
अचरमाइं अवत्तव्याइं य २२' नो वा 'चरमश्चाचरमौ चावक्तव्यौ च' इति व्यपदिश्यते,
वक्ष्यमाण सप्तत्रिंशस्थापनारीत्या ३७ अयं भङ्गः सप्तप्रदेशिकस्यैव नो षट्प्रदेशिकस्येति,
'सिय चरमाइं च अचरमे च अवत्तव्याए य २३' षट्प्रदेशिकः स्कन्धः स्यात्-कदा-
चित्, 'चरमौ चाचरमश्च अवक्तव्यश्च' इति व्यपदिश्यते, तथाहि यदा षट्प्रदेशिकः स्कन्धो

है, एक 'अचरम' और मध्यवर्ती एक अवक्तव्य होता है। इनका समूह षट्-
प्रदेशी स्कन्ध 'चरम-अचरम-अवक्तव्य' कहा जा सकता है। यह बीसवां
भंग आगे कही जाने वाली पैंतीसवीं स्थापना के अनुसार सप्तप्रदेशी स्कन्ध में
ही घटित होता है, षट्प्रदेशी स्कन्ध में नहीं। षट्प्रदेशी स्कन्ध 'चरम-अचरमौ
अवक्तव्य' भी नहीं कहा जा सकता, यह भंग भी आगे कही जाने वाली
छत्तीसवीं स्थापना के अनुसार सप्तप्रदेशी स्कन्ध में ही बन सकता है, षट्प्रदेशी
स्कन्ध में नहीं। 'चरम-अचरमौ-अवक्तव्यौ' भी षट्प्रदेशी स्कन्ध नहीं कहा जा
सकता। यह भंग आगे कही जाने वाली सैंतीसवीं स्थापना के अनुसार अव-
गाढ अष्टप्रदेशी भंग में ही संगत हो सकता है, षट्प्रदेशी में नहीं। षट्प्रदेशी
स्कन्ध कथंचित् 'चरमौ-अचरम-अवक्तव्य' कहा जा सकता है। वह इस प्रकार
जब कोई षट्प्रदेशी स्कन्ध आगे कही जाने वाली अड़तीसवीं स्थापना के अनु-

अने मध्यवर्ती ओक अवक्तव्य थाय छे. तेमनो समूह षट् प्रदेशी स्कन्ध 'चरम-अचरम
अवक्तव्य' कहेवाय छे.

षट्प्रदेशी स्कन्ध 'चरम अचरम अवक्तव्यौ' नथी कही शकाता, आ बीसमो भंग
आपनारी पांतीसमी स्थापनाना अनुसार सप्त प्रदेशी स्कन्धमां ज घटित थाय छे. षट्
प्रदेशी स्कन्धमां नही. षट्प्रदेशी स्कन्ध चरम-अचरमौ-अवक्तव्य पणु नथी कही शकाता, आ
लंगपणु आगण कहेवाशे ते छत्तीसमी स्थापनाना अनुसार सप्तप्रदेशी स्कन्धमां ज अनौ शके
छे. षट् प्रदेशी स्कन्ध नही. चरम-अचरमौ-अवक्तव्यौ' ना षट् प्रदेशी स्कन्ध नथी कही शकाता.
आ लंग आगण कहेवाती साठतीसमी स्थापना अनुसार अवगाढ अष्ट प्रदेशी लंगमां
ज संगत थय शके छे षट्प्रदेशीमां नही. षट्प्रदेशी स्कन्ध कथंचित् चरम-अचरम-अवक्तव्य
कही शकाय छे. ते आ प्रकारे न्यारे केय षट् प्रदेशी स्कन्ध आगण कहेवाती आठतीसमी

વિશ્રેણ્યાં ચ ચતુર્ણામ્ આકાશપ્રદેશेषુ અવગાહતે તત્રાધે પ્રદેશે દ્વૌ પરમાણુ, દ્વૌ ચ સમશ્રેણિ વ્યવસ્થિતે દ્વિતીયે પ્રદેશે વર્તેતે, એકશ્ચ પરમાણુસ્તતઃ પરમુપરિ તૃતીયે પ્રદેશે, એકશ્ચ પરમાણુરધસ્તાત્ ચતુર્થે પ્રદેશે વર્તેતે તદા ચત્વારઃ પરમાણવો દ્વિપ્રદેશાવગાઠાઃ સમશ્રેણિવ્યવસ્થિત દ્વિપ્રદેશાવગાઠ દ્વિપ્રદેશિકસ્કન્ધવત્ ચરમઃ, દ્વૌ તુ વિશ્રેણિસ્થ પ્રદેશદ્વયાવગાઠૌ અવક્તવ્યૌં ઇતિ તત્સમુદાયાત્મક પટ્પ્રદેશિકસ્કન્ધોઽપિ 'ચરમશ્ચાવક્તવ્યૌં ચ' ઇતિ વ્યપદિશ્યતે, 'સિય ચરમાઈં ચ અવક્તવ્ય ય ૧૩' પટ્પ્રદેશિકઃ સ્કન્ધઃ સ્યાત્-કદાચિત્, 'ચરમૌં ચાવક્તવ્યશ્ચ' ઇતિ વ્યપદિશ્યતે તથાહિ યદા પટ્પ્રદેશિકઃ સ્કન્ધો વક્ષ્યમાણ દ્વાત્રિંશસ્થાપનારીત્યા ૩૨ સમશ્રેણ્યા વિશ્રેણ્યા ચ પञ્ચસુ આકાશપ્રદેશेषુ અવગાહતે તત્ર દ્વૌ પરમાણુ સમશ્રેણ્યા વ્યવસ્થિતયોર્દ્વયો આકાશપ્રદેશયોર્વર્તેતે, દ્વૌ ચ પરમાણુ તયોરેવ સમશ્રેણિ વ્યવસ્થિતયોરાકાશ પ્રદેશયોરધ-

અનુસાર સમશ્રેણી ઓર વિશ્રેણી સે ચાર આકાશપ્રદેશોં મેં અવગાહન-કરતા હૈ, ઉનમેં સે પ્રથમ પ્રદેશ મેં દો પરમાણુ, સમશ્રેણી મેં સ્થિત દૂસરે પ્રદેશ મેં પરમાણુ ઉનકે ઝપર તીસરે પ્રદેશ મેં એક પરમાણુ ઓર તીસરે પ્રદેશ સે નીચે કે ચતુર્થ પ્રદેશ મેં એક પરમાણુ અવગાઠ હોતા હૈ, તબ દો પ્રદેશોં મેં અવગાઠ ચાર પરમાણુ, સમશ્રેણી મેં સ્થિત દ્વિપ્રદેશાવગાઠ દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધ કે સમાન 'ચરમ,' એવં વિશ્રેણી મેં સ્થિત દો પ્રદેશોં મેં અવગાઠ દો પરમાણુ 'અવક્તવ્યૌ' કહલાતે હૈં । -ઇસ પ્રકાર સબ કા સમૂહરૂપ પટ્પ્રદેશી સ્કન્ધ મી 'ચરમ-અવક્તવ્યૌ' કહા જાતા હૈ ।

પટ્પ્રદેશી સ્કન્ધ કદાચિત્ 'ચરમૌ-અવક્તવ્ય' મી કહાં જાતા હૈ, ક્યૌંકિ જબ કોઈ પટ્પ્રદેશી સ્કન્ધ આગે કહી જાને વાલી વત્તીસવીં સ્થાપના કે અનુસાર સમશ્રેણી એવં વિશ્રેણી સે પાંચ આકાશપ્રદેશોં મેં અવગાહન કરતા હૈ, ઓર ઉનમેં સે દો પરમાણુ સમશ્રેણી મેં સ્થિત દો આકાશપ્રદેશોં મેં રહેતે હૈં, દો પરમાણુ ઉન્હાં કે નીચે સમશ્રેણી મેં સ્થિત આકાશપ્રદેશ મેં નીચે રહેતે હૈં ઓર દો

અને વિશ્રેણીથી ચાર આકાશ પ્રદેશોમાં અવગાહન કરે છે. તેઓમાંથી પ્રથમ પ્રદેશમાં બે પરમાણુ સમશ્રેણીમાં સ્થિત બીજા પ્રદેશમાં બે પરમાણુ તેમના ઉપર ત્રીજા પ્રદેશમાં એક પરમાણુ અને ત્રીજા પ્રદેશની નીચેના ચોથા પ્રદેશમાં એક પરમાણુ અવગાઠ થાય છે. ત્યારે બે પ્રદેશોમાં ચાર પરમાણુ, સમશ્રેણીમાં સ્થિત દ્વિપ્રદેશાવગાઠ દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધના સમાન 'ચરમ' તેમજ વિશ્રેણીમાં સ્થિત બે પ્રદેશોમાં અવગાઠ બે પરમાણુ 'અવક્તવ્યૌ' કહેવાય છે. એ પ્રકારે બધાના સમૂહ ૩૫ પટ્પ્રદેશી સ્કન્ધ પણ 'ચરમ-અવક્તવ્યૌ' કહેવાય છે.

પટ્પ્રદેશી સ્કન્ધ કથંચિત્ 'ચરમૌ-અવક્તવ્યૌ' પણ કહેવાય છે, કેમકે ત્યારે કોઈ પટ્પ્રદેશી સ્કન્ધ આગળ કહેવાશે તે બત્રીસમી સ્થાપનાના અનુસાર સમશ્રેણીમાં તેમજ વિશ્રેણીથી પાંચ આકાશ પ્રદેશોમાં અવગાહન કરે છે, અને તેઓમાંથી બે પરમાણુ સમશ્રેણીમાં રહેલ બે આકાશ પ્રદેશોમાં રહે છે, બે પરમાણુ તેમની જ નીચે સમશ્રેણીમાં સ્થિત આકાશ પ્રદેશમાં નીચે રહે છે. અને બે પરમાણુ બંને શ્રેણીઓના મધ્ય ભાગમાં

स्तात् वर्तेते, द्वौ च श्रेणिद्वय मध्यभागसमश्रेणिस्थे चैकस्मिन् आकाशप्रदेशे वर्तेते तदा द्वौ; परमाणू द्विप्रदेशावगाढ द्विप्रदेशिकस्कन्धवदुपरितनद्विप्रदेशावगाढौ चरमः, द्वौ चाद्यस्तन द्विप्रदेशावगाढौ चरम इति चरमौ, द्वौ चैकप्रदेशावगाढौ परमाणुवदवक्तव्यः इति तत्समुदायात्मक पट्प्रदेशिकस्कन्धोऽपि—‘चरमौ चावक्तव्यश्च’ इति व्यपदिश्यते, ‘सिय चरमाइं च अवक्तव्याइं य १४’ पट्प्रदेशिकः स्कन्धः स्यात्—कदाचित् ‘चरमौ चावक्तव्यौ च’ इति व्यपदिश्यते । तथाहि यदा पट्प्रदेशिकः स्कन्धो वक्ष्यमाणत्रयद्विशस्थापनारीत्या ३३ समश्रेण्या विश्रेण्या च पट्स्वाकाशप्रदेशेषु अवगाहते तत्र द्वौ परमाणू समश्रेण्या व्यवस्थितयो द्वयोराकाशप्रदेशयोः वर्तेते, द्वौ च परमाणू तयोरेव समश्रेणिव्यवस्थितयोराकाशप्रदेशयोरधस्तात् वर्तेते, एकश्च परमाणुः श्रेणिद्वयमध्यभागसमश्रेणिस्थे प्रदेशे, एकस्तु उपरितनयोर्द्वयोर्विश्रेणिस्थे तदा

परमाणु दोनों श्रेणियों के मध्य भाग में समश्रेणी में स्थित एक आकाशप्रदेश में रहते हैं, तब दो परमाणु, दो प्रदेशों में अवगाढ द्विप्रदेशी स्कंध के सदृश, ऊपर के दो प्रदेशों में जो अवगाढ हैं, वे 'चरम' कहलाते हैं और जो नीचे के दो प्रदेशों में अवगाढ हैं, वे भी चरम कहलाते हैं, इस प्रकार दोनों चरम 'चरमौ' हुए और एक प्रदेशावगाढ दो परमाणु, केवल परमाणु के समान 'अवक्तव्य' हैं। अतएव उनका समूह पट्टप्रदेशी स्कंध भी 'चरमौ-अवक्तव्य' कहलाता है।

षट्प्रदेशी स्कंध 'चरमौ-अवक्तव्यौ' भी कहा जाता है। वह इस प्रकार- जब कोई षट्प्रदेशी स्कंध आगे बतलाई जाने वाली तेतीसवीं स्थापना के अनुसार समश्रेणी एवं विश्रेणि से छह आकाशप्रदेशों में अवगाहन करता है, उन में से दो परमाणु समश्रेणी में स्थित दो आकाशप्रदेशों में रहते हैं, दो परमाणु उन्हीं समश्रेणि में स्थित आकाशप्रदेशों के नीचे रहते हैं, एक परमाणु दोनों श्रेणियों के मध्यभाग की समश्रेणी में स्थित प्रदेश में रहता है, और एक परमाणु दोनों के ऊपर विश्रेणि में रहता है, तब ऊपर के दो परमाणु 'चरम' कह-

સમગ્રેણીમા સ્થિત એક આકાશ પ્રદેશમાં રહે છે. ત્યારે જે પરમાણુ જે પ્રદેશોમાં અવ-
ગાદ દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધના સદૃશ ઊપરના જે પ્રદેશોમાં જે અવગાદ છે તે 'ચરમ' કહેવાય
છે અને જે નીચેના જે પ્રદેશમાં અવગાદ છે તેઓ પણ ચરમ કહેવાય છે. એ પ્રકારે બન્ને
ચરમ 'ચરમૌ' થયા અને એક પ્રદેશાવગાદ જે પરમાણુ, કેવળ પરમાણુના સમાન 'અવ-
ક્તવ્ય' છે. તેથી જ તેમનો સમૂહ પદ્મપ્રદેશી સ્કન્ધ પણ 'ચરમૌ-અવક્તવ્ય' કહેવાય છે.

પદ્મપ્રદેશી સ્કન્ધ 'ચરમૌ-અવક્તવ્યૌ' પણ કહેવાય છે તે આ રીતે જ્યારે કોઈ પદ્મપ્રદેશી સ્કન્ધ આગળ ખતાવેલી તેત્રીસમી સ્થાપનાના અનુસાર સમશ્રેણી તેમજ વિશ્રેણીથી છએ આકાશ પ્રદેશોમાં અવગાહન કરે છે. તેઓમાંથી બે પરમાણુ સમશ્રેણીમાં સ્થિત બે આકાશ પ્રદેશોમાં રહે છે, બે પરમાણુ તેજ સમશ્રેણીમાં સ્થિત આકાશ પ્રદેશની નીચે રહે છે, એક પરમાણુ બન્ને શ્રેણીઓના મધ્ય ભાગની સમશ્રેણીમાં સ્થિત પ્રદેશમાં રહે

વક્ષ્યમાણાષ્ટાત્રિંશ સ્થપનારીત્યા ચતુર્ણુ આકાશપ્રદેશેષુ અવગાહતે તત્ર દ્વૌ દ્વૌ પરમાણુ દ્વયો
રાકાશપ્રદેશયોર્વર્તેતે, એકઃ પરમાણુસ્તયોરેવ સમશ્રેણિસ્થે તૃતીયે આકાશપ્રદેશે વર્તેતે, એકશ્ચ
વિશ્રેણિસ્થે આકાશપ્રદેશે તદા આઘપ્રદેશાવગાદ્દ્વૌ દ્વૌ પરમાણુ ચરમઃ, તૃતીયપ્રદેશાવગાદ્દ્વય
ચરમં ઇતિ દ્વૌ ચરમૌ, દ્વિતીયપ્રદેશાવગાદ્દ્વૌ દ્વૌ પરમાણુ મધ્યવર્તિત્વાત્ અચરમઃ, વિશ્રેણિ
સ્થસ્તુ એકઃ પરમાણુરવક્તવ્યઃ ઇતિ તત્સમુદાયાત્મક પટ્પ્રદેશિક સ્કન્ધોઽપિ ‘ચરમૌ ચાચ-
રમશ્ચાવક્તવ્યશ્ચ ઇતિ-વ્યપદિશ્યતે । ‘સિય ચરમાઈં ય અચરમેય અવક્તવ્યાઈં ય ૨૪’ પટ્-
પ્રદેશિકઃ સ્કન્ધઃ સ્યાત્-કદાચિત્ ચરમૌ ચાચરમશ્ચ અવક્તવ્યૌ ચ’ ઇતિ વ્યપદિશ્યતે તથાપિ
યદીં પટ્પ્રદેશિક સ્કન્ધો વક્ષ્યમાણૈકોનચત્વારિંશસ્થાપનારીત્યા ૩૯ સમશ્રેણ્યા વિશ્રેણ્યા ચ
પશ્ચસ્રુ આકાશપ્રદેશેષુ અવગાહતે તત્ર ત્રિણુ આકાશપ્રદેશેષુ સમશ્રેણ્યા વ્યવસ્થિતેષુ આઘે પ્રદેશે

સાર ચાર આકાશપ્રદેશોં મેં અવગાહ હોતા હૈ, ડનમેં સે દો-દો પરમાણુ દો
આકાશપ્રદેશોં મેં રહતે હૈં, એક પરમાણુ ડન્હીં કી સમશ્રેણિ મેં સ્થિત તીસરે
આકાશપ્રદેશ મેં રહતા હૈ ઓર એક પરમાણુ વિશ્રેણિસ્થ આકાશપ્રદેશ મેં રહતા
હૈ, તવ પ્રથમ પ્રદેશ મેં અવગાહ દો પરમાણુ ‘ચરમ’ કહે જાતે હૈં, તીસરે પ્રદેશ
અવગાહ એક પરમાણુ ભી ‘ચરમ’ કહલાતા હૈ, ડસ પ્રકાર દોનોં ચરમ ‘ચરમૌ’
કહવાય, દૂસરે પ્રદેશ મેં અવગાહ દો પરમાણુ મધ્યવર્તીં હોને સે ‘અચરમ’ ઓર
વિશ્રેણિસ્થ એક પરમાણુ ‘અવક્તવ્ય’ કહલાતા હૈ । સવકા સમુદાયરૂપ પટ્-
પ્રદેશી સ્કન્ધ ‘ચરમૌ-અચરમ-અવક્તવ્ય’ કહા જાતા હૈ ।

પટ્પ્રદેશી સ્કન્ધ કથંચિત્ ‘ચરમૌ-અચરમ-અવક્તવ્યૌ’ ભી કહા જાતા
હૈ । વહ ડસ પ્રકાર-જવ પટ્પ્રદેશી સ્કન્ધ આગે કહી જાને વાલી ડનચાલીસવીં
સ્થાપના કે અનુસાર સમશ્રેણિ ઓર વિશ્રેણિ સે પાંચ આકાશપ્રદેશોં મેં અવગા-
હન કરતા હૈ ઓર ડનમેં સે સમશ્રેણિ મેં સ્થિત તીન આકાશપ્રદેશોં મેં સે પ્રથમ

સ્થાપનાના અનુસાર ચાર આકાશ પ્રદેશોમાં અવગાહ થાય છે, તેઓમાંથી બે-બે પરમાણુ બે
આકાશ પ્રદેશોમાં રહે છે, એક પરમાણુ તેઓની સમશ્રેણીમાં સ્થિત ત્રીજા આકાશ પ્રદેશમાં રહે
છે અને એક પરમાણુ વિશ્રેણીસ્થ આકાશ પ્રદેશમાં રહે છે. ત્યારે પ્રથમ પ્રદેશમાં અવ-
ગાહ બે પરમાણુ ‘ચરમ’ કહેવાય છે, ત્રીજા પ્રદેશમાં અવગાહ એક પરમાણુ ‘ચરમ’
કહેવાય છે એ પ્રકારે બન્ને ‘ચરમ-ચરમૌ, કહેવાયા, બીજા પ્રદેશમાં અવગાહ બે પરમાણુ
મધ્યવર્તીં હોવાથી અચરમ અને વિશ્રેણિસ્થ એક પરમાણુ ‘અવક્તવ્ય’ કહેવાય છે. બધાના
સમુદાય ૩૫ પટ્પ્રદેશી સ્કન્ધ “ચરમૌ-અચરમ-અવક્તવ્ય” કહેવાય છે.

પટ્પ્રદેશી સ્કન્ધ કથંચિત્ ‘ચરમૌ-અચરમ-અવક્તવ્યૌ’ પણ કહેવાય છે. તે આ પ્રકારે
બ્યારે પટ્પ્રદેશી સ્કન્ધ આગળ કહેવાનારી ઓગણ ચાલીસમી સ્થાપનાના અનુસાર સમશ્રેણી
અને વિશ્રેણીથી પાંચ આકાશ પ્રદેશોમાં અવગાહન કરે છે અને તેઓમાંથી સમશ્રેણીમાં
સ્થિત ત્રણ આકાશ પ્રદેશોમાંથી પ્રથમ પ્રદેશમાં એક પરમાણુ, બીજા પ્રદેશમાં એક પર-

एकः परमाणुः द्वितीये प्रदेशे एकः परमाणुः, तृतीये प्रदेशे द्वौ परमाणू, द्वयोर्विश्रेणिस्थयो-
रेकैकः परमाणुर्वृतेते तदा आद्यन्त प्रदेशावगाढौ चरमौ मध्यप्रदेशावगाढोऽचरमः, विश्रेणिस्थ
प्रदेशद्वयावगाढौ द्वौ परमाणू अवक्तव्यौ इति तत्समुदायात्मक षट्प्रदेशिक स्कन्धोऽपि 'चरमौ
चाचरमश्चावक्तव्यौच' इति व्यपदिश्यते, 'सिय चरमाइं च अचरमाइं य अवक्तव्यए य २५'
षट् प्रदेशिक स्कन्धः स्यात् कदाचित् 'चरमौ चाचरमौ च अवक्तव्यश्च' इति व्यपदिश्यते
तथाहि-यदा स स्कन्धः पञ्चसु प्रदेशेषु वक्ष्यमाण चत्वारिंश स्थापनारीत्या ४० समश्रेण्या
जावगाहते तत्र चतुर्णांकाशप्रदेशेषु समश्रेण्या व्यवस्थितेषु आद्यप्रदेशत्रये एकैकः परमाणुः,
चतुर्थे द्वौ परमाणू पञ्चमे विश्रेणिस्थे एकः परमाणुस्तदा आद्यन्तप्रदेशवर्तिनौ द्वौ परमाणू
चरमौ, मध्यप्रदेशवर्तिनौ द्वौ अचरमौ, विश्रेणिस्थ एकः परमाणुरवक्तव्य इति तत्समुदाया-

પ્રદેશ મેં એક પરમાણુ, દૂસરે પ્રદેશ મેં એક પરમાણુ, ત્રીસરે પ્રદેશ મેં દો પરમાણુ
ઔર विश्रेणिस्थित प्रदेशों में एक-एक परमाणु रहता है, तब आदि और अन्त
के प्रदेशों में अवगाढ परमाणु 'चरमौ' मध्य के प्रदेश में अवगाढ 'अचरम' और
विश्रेणि में स्थित दो प्रदेशों में अवगाढ परमाणु 'अवक्तव्यौ' कहलाते हैं । इन
सबका पिण्ड षट्प्रदेशी स्कंध भी 'चरमौ-अचरम-अवक्तव्यौ' कहा जाता है ।

षट्प्रदेशी स्कंध कथंचित् 'चरमौ-अचरमौ-अवक्तव्य' भी कहा जाता है,
क्योंकि जब वह आगे कही जाने वाली चालीसवीं स्थापना के अनुसार पांच
प्रदेशों में अवगाढ होता है और उनमें से समश्रेणि में स्थित चार आकाश-
प्रदेशों में से पहले के तीन प्रदेशों में एक-एक परमाणु होता है, चौथे प्रदेश
में दो परमाणु होते हैं और विश्रेणि में स्थित पांचवें प्रदेश में एक परमाणु होता
है, तब आदि और अन्त के प्रदेशों में रहे हुए दो परमाणु 'चरमौ' कहलाते हैं,
मध्य के प्रदेशों में स्थित दो परमाणु 'अचरमौ' कहलाते हैं और विश्रेणिस्थित
एक परमाणु 'अवक्तव्य' कहलाता है । इस प्रकार सब का समुदाय वह षट्प्रदेशी
स्कंध 'चरमौ-अचरमौ-अवक्तव्य' कहा जाता है ।

માણુ ત્રીજા પ્રદેશમાં બે પરમાણુ અને વિશ્રેણી સ્થિત પ્રદેશોમાં એક-એક પરમાણુ રહે
છે, ત્યારે આદિ અને અન્તના પ્રદેશોમાં અવગાઢ પરમાણુ 'ચરમૌ,' મધ્યના પ્રદેશમાં
અવગાઢ 'અચરમ' અને વિશ્રેણીમાં સ્થિત બે પ્રદેશોમાં અવગાઢ પરમાણુ 'અવક્તવ્યૌ' કહે-
વાય છે. એ બધાનો પિંડ ષટ્પ્રદેશી સ્કન્ધ પણ 'ચરમૌ-અચરમ-અવક્તવ્યૌ' કહેવાય છે.

ષટ્પ્રદેશી સ્કન્ધ કથચિત્ 'ચરમૌ-અચરમૌ-અવક્તવ્ય' પણ કહી શકાય છે, કેમકે
ન્યારે તે આગળ કહેવાનારી ચાલીસમી સ્થાપનાના અનુસાર પાંચ પ્રદેશોમાં અવગાઢ થાય
છે અને તેમનામાંથી સમશ્રેણીમાં સ્થિત ચાર આકાશ પ્રદેશોમાંથી પહેલાના ત્રણ પ્રદેશોમાં
એક-એક પરમાણુ હોય છે. ચોથા પ્રદેશમાં બે પરમાણુ હોય છે અને વિશ્રેણીમાં સ્થિત
પાંચમા પ્રદેશમાં એક પરમાણુ હોય છે, ત્યારે આદિ અને અન્તના પ્રદેશોમાં રહેલા બે પરમાણુ
'ચરમૌ' કહેવાય છે, મધ્યના પ્રદેશોમાં સ્થિત બે પરમાણુ 'અવક્તવ્ય' કહેવાય છે, એ

ત્મક પટ્ પ્રદેશિક સ્કન્ધોઽપિ તથૈવ વ્યપદિશ્યતે 'સિય ચરમાઈં ય અચરમાઈં ય અવક્તવ્ય-
યાઈં ય ૨૬' પટ્પ્રદેશિકઃ સ્કન્ધઃ સ્યાત્ કદાચિત્ 'ચરમૌ ચ અચરમૌ ચ અવક્તવ્યૌ ચ'
इति व्यपदिश्यते, तथाहि यदा पट् प्रदेशात्मकः स्कन्धो वक्ष्यमाणैकचत्वारिंशस्थापना ४१
रीत्या समश्रेण्या विश्रेण्या च पट्सु आकाशप्रदेशेषु अवगाहते तदा द्वौ परमाणु आद्यन्तप्रदे-
शावगाढौ चरमौ, द्वौ च परमाणू मध्यप्रदेशावगाढौ अचरमौ, द्वौ च परमाणू विश्रेणिस्थ-
प्रदेशद्वयावगाढौ अवक्तव्यौ इति तत्समुदायात्मक पट्प्रदेशिक स्कन्धोऽपि 'चरमौ चाचरमौ
चावक्तव्यौ च' इति व्यपदिश्यते, अथ पूर्वोक्त पट्प्रदेशिक स्कन्ध पर्यन्तानां परमाण्वादीनाम्
अङ्गात्परतः स्थापनाः द्रष्टव्याः—तत्र एक बहुत्वे पङ्मङ्गाः ६—चरमम् १ अचरमम् २ अव-
क्तव्यम् ३, चरमाणि ४, अचरमाणि ५, अवक्तव्यानि, द्विकसंयोगे द्वादश भङ्गाः—१२ तत्र
चरमाचरमयोश्चतुर्भङ्गी—चरमम् अचरमम् १ चरमम् अचरमाणि २, चरमाणि अचरमम् चर-

षટ્પ્રદેશી સ્કંધ કથંચિત્ 'ચરમૌ-અચરમૌ-અવક્તવ્યૌ' કહા જાતા હૈ । વહ
इस प्रकार—जब षट्प्रदेशी स्कंध आगे कही जाने वाली एकतालसर्वां स्थापना
के अनुसार समश्रेणि और विश्रेणि में स्थित छह प्रदेशों में अवगाढ होता है,
तब आदि और अन्त में अवगाढ दो परमाणु चरमौ कहलाते हैं, मध्य में स्थित
दो परमाणु अचरमौ होते हैं और विश्रेणि के दो प्रदेशों में अवगाढ दो परमाणु
अवक्तव्यौ होते हैं । इस प्रकार इन सब का ससूहरूप षट्प्रदेशी स्कंध भी 'चरमौ
—अचरमौ—अवक्तव्यौ' कहलाता है ।

અવ પરમાણુ સે લેકર છહ્પ્રદેશી સ્કંધ તક કી સ્થાપના અંકોં કે અનુક્રમ
से दिखलाई जाती है । उनमें एकवचन और बहुवचन से छह अंग होते हैं—(१)
चरम (२) अचरम (३) अवक्तव्य (४) चरमाणि (५) अचरमाणि (६) अवक्त-
व्यानि । दो-दो को मिलाने से बारह अंग होते हैं, उनमें चरम-अचरम की

બધાનો સમુદાય તે ષટ્પ્રદેશી સ્કંધ ચરમૌ-અચરમૌ-અવક્તવ્ય કહેવાય છે.

પટ્ પ્રદેશી સ્કંધ કથચિત્ 'ચરમૌ-અચરમૌ-અવક્તવ્યૌ' કહેવાય છે. તે આ પ્રકારે
ન્યારે પટ્પ્રદેશી સ્કંધ આગળ કહેવાનારી એકતાલીસમી સ્થાપનાના અનુસાર સમશ્રેણિ અને
વિશ્રેણિમાં સ્થિત છ પ્રદેશોમાં અવગાઢ થાય છે, ત્યારે આદિ અને અન્તમાં અવગાઢ બે
પરમાણુ ચરમૌ કહેવાય છે, મધ્યમાં રહેલા બે પરમાણુ અચરમૌ હોય છે અને વિશ્રેણીના
બે પ્રદેશોમાં અવગાઢ બે પરમાણુ અવક્તવ્યૌ થાય છે. એ પ્રકારે એ બધાનો સમૂહ ૩૫
પટ્ પ્રદેશી સ્કંધ પણ 'ચરમૌ, —અચરમૌ—અવક્તવ્યૌ' કહેવાય છે.

હવે પરમાણુથી લઈને છ પ્રદેશી સ્કંધની સ્થાપનાઓ અંગેના અનુક્રમથી દેખાડાય
છે. તેઓમાં એક વચન અને બહુવચનથી છ ભાગ થાય છે—(૧) ચરમ (૨) અચરમ (૩)
અવક્તવ્ય (૪) ચરમાણિ (૫) અચરમાણિ (૬) અવક્તવ્યાનિ બે—એને મેળવવાથી બાર ભાગ
થાય છે, તેઓમાં ચરમ અચરમની ચોલગીયો છે (૧) ચરમ અચરમ (૨) ચરમ અચર-

माणि अचरमाणि ४, अथ चरमावक्तव्ययोश्चतुर्भङ्गी-१ चरमम् अवक्तव्यम् चरमम् अवक्त-
व्यानि २, चरमाणि अवक्तव्यम् ३, चरमाणि अवक्तव्यानि, अथ अचरमावक्तव्ययोश्चतुर्भङ्गी-
अचरमम् अवक्तव्यम् १, अचरमम् अवक्तव्यानि २, अचरमाणि अवक्तव्यम् ३, अचरमाणि
अवक्तव्यानि ४, अथ त्रिकसंयोगे अष्टौ भङ्गाः-चरमम् अचरमम् अवक्तव्यम् १, चरमम्
अचरमम् अवक्तव्यानि २ चरमम् अचरमम् अवक्तव्यम् ३, चरमम् अचरमाणि अवक्तव्यानि
४ चरमाणि अचरमम् अवक्तव्यम् ५, चरमाणि अचरमम् अवक्तव्यानि ६, चरमाणि अचरमाणि
अवक्तव्यम् ७ चरमाणि अचरमाणि अवक्तव्यानि ८ इति सर्वे २६ षड्विंशति भङ्गा भवन्ति,
अथ स्थापनाः-१-० २-०० ३-० ० ४-००० ५-०० ० ६-०००० ७-० ०
८-०००० ९-०००० १०-००० ० ११-०० ० १२- ० ० ० १३-०००००
१४-००००० १५-० ० १६-००००० १७-००००० १८-०००० ० १९-

चौभंगी यां हैं-(१) चरम-अचरम (२) चरम-अचरमाणि (३) चरमाणि-अच-
रम (४) चरमाणि-अचरमाणि, चरम-अवक्तव्य की चौभंगी-(१) चरम-
अवक्तव्य (२) चरम-अवक्तव्यानि (३) चरमाणि-अवक्तव्य (४) चरमाणि-अव-
क्तव्यानि, अचरम-अवक्तव्य की चौभंगी-(१) अचरम-अवक्तव्य (२) अचरम-
अवक्तव्यानि (३) अचरमाणि-अवक्तव्य (४) अचरमाणि-अवक्तव्यानि । त्रिक
संयोग के आठ अंग-(१) चरम-अचरम-अवक्तव्य (२) चरम-अचरम-अवक्त-
व्यानि (३) चरम-अचरमाणि-अवक्तव्य (४) चरम-अचरमाणि-अवक्तव्यानि
(५) चरमाणि-अचरम-अवक्तव्य (६) चरमाणि-अचरम-अवक्तव्यानि । (७)
चरमाणि-अचरमाणि-अवक्तव्य (८) चरमाणि-अचरमाणि-अवक्तव्यानि । ये
सब मिलकर छव्वीस अंग हैं । स्थापनाएं इस प्रकार हैं-१-० २-०० ३-० ० ४-
००० ५-० ० ६-०००० ७-० ० ८-०००० ९-०००० १०-००० ० ११-०० ०

माणि (३) चरमाणि अचरम (४) चरमाणि अचरमाणि, अथ अवक्तव्यनी चौभंगी-(१)
अचरम-अवक्तव्य (२) अचरम-अवक्तव्यानि (३) चरमाणि अवक्तव्य (४) चरमाणि अवक्त-
व्यानि, अचरम-अवक्तव्यनी चौभंगी (१) अचरम-अवक्तव्य (२) अचरम-अवक्तव्यानि,
(३) अचरमाणि अवक्तव्य (४) अचरमाणि अवक्तव्यानि, त्रिक संयोगना आठ अंग-
(१) अचरम-अचरम-अवक्तव्य (२) अचरम-अचरम-अवक्तव्यानि (३) अचरम-अचरमाणि अव-
क्तव्य (४) अचरम-अचरमाणि-अवक्तव्यानि (५) अचरमाणि-अचरम-अवक्तव्य (६) अचरमाणि
अचरम-अवक्तव्यानि (७) अचरमाणि-अचरमाणि-अवक्तव्य (८) अचरमाणि-अचरमाणि
अवक्तव्यानि ये अष्टौ भङ्गिने छव्वीस अंग छे

स्थापनाओं आरीते छे-१-० २-०० ३-० ० ४-००० ५-० ० ६-०००० ७-० ०
८-०००० ९-०००० १०-०० ० ११-०००० १३-००००० १४-००००० १५-०००
१६-००००० १७-००००० १८-०००० ० १९-

०० ० ० २०- ० ० ० २१-०००० ० २२ ००० ० २३-०००० ० २४-००००,००
 २५- ० ० ० २६-० ० ० ० २७ ० ० ० ० २८ ०००००० २९ ००००००
 ३०-०००० ० ० ३१-०००० ० ३२- ० ० ० ३३ ० ० ० ३४ ० ० ० ३५
 ० ० ० ३६-० ० ० ० ३७-० ० ० ० ३८ ०००० ० ३९ ०००० ० ४०
 ०००० ० ४१ ०००० ०

गौतमः पृच्छति-‘सत्तपएसिणं भंते ! खंधे पुच्छा’ हे भदन्त ! सप्तप्रदेशिकः खलु स्कन्धः किं चरमो भवति ? किं वा अचरमो भवति ? किं वा अवक्तव्यो भवति ? इत्यादि रीत्या षड्विंशति भङ्गालापः कर्तव्यः इति पृच्छा, भगवान् आह-‘गोयमा !’ हे गौतम ! ‘सत्तपएसिणं खंधे सिय चरिमे १’ सप्तप्रदेशिकः खलु स्कन्धः स्यात्-कदाचित् चरमो भवति स्थापना- ० ० ० ० अयं भङ्गः षट्प्रदेशिक स्कन्धवदेव बोध्यः, ‘नो अचरिमे २’

१२-००० ० १३-००००० १४-००००० १५-० ० १६-००००० १७-०००००
 १८-०००० ० १९-०००० ० २०- ० ० ० २१-०००० ० २२-००० ० २३-
 ००००० २४-०००००० २५- ० ० ० २६-०० ० ० २७-०० ० ० २८-००
 ०००० २९-०००००० ३०-०००० ० ३१-०००० ० ३२- ० ० ३३- ० ०
 ० ३४-० ० ० ३५-० ० ० ३६-० ० ० ३७-० ० ० ३८-०००० ०
 ३९-०००० ० ४०-००० ० ४१-०००० ०

गौतम प्रश्न करते हैं-हे भगवन् ! सप्तप्रदेशी स्कंध क्या चरम है ? क्या अचरम है ? अथवा क्या अवक्तव्य है ? इस प्रकार पूर्वोक्त छवीस भंगों को लेकर प्रश्न करना चाहिए ।

भगवान् उत्तर देते हैं-हे गौतम ! सात प्रदेशी स्कंध कथंचित् ‘चरम’ होता है । स्थापना- ० ० ० ० यह भंग षट्प्रदेशी स्कंध के समान ही समझ लेना

१६-००००० १७-००००० १८-००००० १९-०० ० ० २०- ० ० ० २१-०००० २२
 -०० ० ० २३-००००० २४-०००००० २५ ० ० ० २६-० ० ० ० २७-० ० ० ०
 २८-०००००० २९-०००००० ३०- ० ० ० ३१-०००० ३२- ० ० ० ०
 ३३- ० ० ० ३४-० ० ० ३५-० ० ० ३६-० ० ० ३७-० ० ० ३८-
 ०००० ० ३९-०००० ० ४०-००० ० ४१-०००० ०

श्री गौतमस्वामी प्रश्न करे छे-हे भगवन् ! सप्तप्रदेशी स्कन्ध शुं चरम छे ? शुं अचरम छे ? अथवा शुं अवक्तव्य छे ? आ प्रकारे पूर्वोक्त छवीस भंगोने-बधने प्रश्न करवो जेधये

श्री भगवान् उत्तर आपे छे-हे गौतम सात प्रदेशी स्कन्ध कथंचित् ‘चरम’ होय छे । स्थापना- ० ० ० ० आ भंग षट्प्रदेशी स्कन्धना समान जे समझ लेवो जेधये

नो अचरमो भवति प्रागुक्तव्युत्तेः, 'सिय अवत्तव्वए ३' सप्तप्रदेशिकः स्कन्धः स्यात्-कदा-
चित् अवत्तव्वो भवति स्थापना- ० ० ० अयमपि भङ्गः पूर्ववदेवबोध्यः 'णो चरमाइं ४,
नो चरमाणि इति व्यपदिश्यते प्रागुक्तव्युत्तेः, 'णो अचरमाइं ५' नो वा 'अचरमाणि' इति
व्यपदिश्यते 'णो अवत्तव्वयाइं ६' नो वा अवत्तव्वयानि इति व्यपदिश्यते प्रागुक्तव्युत्तेः,
'सिय चरमे य अचरमे ७' सप्तप्रदेशिकः स्कन्धः स्यात्-कदाचित्, 'चरमश्चाचरमश्च'
इति व्यपदिश्यते, स्थापना ०० ० ० 'सिय चरमे य अचरमाइं य ८' सप्तप्रदेशिकः स्कन्धः
स्यात्-कदाचित् 'चरमश्चाचरमौ च' इति व्यपदिश्यते स्थापना-०० ० ० अयमपि भङ्गः
षट्प्रदेशिकवदेव बोध्यः, 'सिय चरमाइं च अचरमे य ९' सप्तप्रदेशिकः स्कन्धः स्यात्-कदा-
चित् 'चरमौ चाचरमश्च' इति व्यपदिश्यते, स्थापना- ० ० ० अयमपि भङ्गः षट्प्रदेशिक-
स्कन्धवदेवावसेयः, 'सिय चरमाइं च अचरमाइं य १०' सप्तप्रदेशिकः स्कन्धः स्यात्-कदाचित्
'चरमौ चाचरमौ च' इति व्यपदिश्यते स्थापना- ० ० ० ० 'सिय चरमे य अवत्तव्वए यं

चाहिए । पूर्वकथित युक्ति के अनुसार सप्तप्रदेशी स्कंध को 'अचरम' नहीं कह
सकते । वह कथंचित् 'अवत्तव्व' होता है, स्थापना- ० ० ० इस भंग को
भी पहले के ही समान समझना चाहिए । यह स्कंध 'चरमाणि' नहीं कहा जा
सकता, इस विषय की युक्ति पहले कह चुके हैं । इसे 'अचरमाणि' भी नहीं
कह सकते, 'अवत्तव्वयानि' भी नहीं कह सकते । सप्तप्रदेशी स्कंध कथंचित्
'चरम-अचरम' कहा जा सकता है । स्थापना यों है- ० ० ० ० ० उसे कथं-
चित् 'चरम-अचरमौ' कहा जा सकता है । उसकी स्थापना यों है- ० ० ० ० ०
इस भंग को भी षट्प्रदेशी के समान समझना चाहिए । यह सप्तप्रदेशी स्कंध
'चरमौ-अचरम' कहा जा सकता है, स्थापना यों है- ० ० ० ० ० इसे भी षट्-
प्रदेशी स्कंध के समान समझना चाहिए । सप्तप्रदेशी स्कंध कथंचित् 'चरमौ-
अचरमौ' कहा जाता है, उसकी स्थापना यों है- ० ० ० ० ० सप्तप्रदेशी स्कंध

पूर्व कथित युक्तिना अनुसार सप्त प्रदेशी स्कन्धने 'अचरम' नथी कही शकता. ते कथं-
यित् 'अवत्तव्व' थाय छे, स्थापना- ० ० ० आ लगने पणु पड़ेलांना समान न सम-
ज्वा लेधये, आ स्कन्ध 'चरमाणि' नथी कही शकतोये विषयनी युक्ति पड़ेला कही दिधेला छे.
तेने अचरमाणि पणु नथी कही शकता. अवत्तव्वयानि पणु नथी कही शकतासप्त प्रदेशी स्कन्धकथं-
यित् 'चरम'अचरम कही शकथ छे. स्थापना आभ छे०० ० ० ० तेने कथंयित् 'चरम अचरमौ' कही
शकथ छे तेनी स्थापना आ प्रमाणे छे-० ० ० ० आ लगने पणु षट्प्रदेशीना समान
समज्जेवे लेधये. आ सप्तप्रदेशी स्कन्ध 'चरमौ अचरमौ, कही शकथ छे तेनी स्थापना
आभ छे- ० ० ० ० सप्तप्रदेशी स्कन्ध कथंयित् चरम अवत्तव्व कड़ेवाय छे, स्थापना
आभ छे... ० ० ० ० सप्तप्रदेशी स्कन्ध कथंयित् 'चरम अवत्तव्वौ' कड़ेवाय छे. तेने स्थापना

कथंचित् 'चरम-अवक्तव्य' कहलाता है, स्थापना यों है- ० ० ० सप्त प्रदेशी
 स्कंध कथंचित् 'चरम-अवक्तव्यौ' कहलाता है, उसकी स्थापना इस प्रकार है-
 ० ० ० उसे कथंचित् 'चरमौ-अवक्तव्य' कह सकते हैं। स्थापना इस प्रकार
 है- ० ० ० ० उसे कथंचित् 'चरमौ-अवक्तव्यौ' भी कहा जा सकता है।
 स्थापना यों है- ० ० ० ० सप्तप्रदेशी स्कंध 'अचरम-अवक्तव्य' नहीं कहा
 जा सकता। 'अचरम-अवक्तव्यौ' भी नहीं कहा जा सकता। 'अचरमौ-अव-
 क्तव्य' भी नहीं कहा जा सकता। 'अचरमौ-अवक्तव्यौ' भी नहीं कहा जाता।
 हां, कथंचित् 'चरम-अचरम-अवक्तव्य' कहा जा सकता है। उसकी स्थापना
 यों है- ० ० ० ० सप्तप्रदेशी स्कंध 'चरम-अचरम-अवक्तव्यौ' कहा जा सकता
 है, स्थापना इस प्रकार है- ० ० ० ० उसे 'चरम-अचरमौ-अवक्तव्य' भी

આ પ્રકારે છે-૦ ૦ ૦ તેને કથયિત્ 'ચરમૌ અવક્તવ્ય, પણ કહી શકાય છે, સ્થાપના આ રીતે છે ૦ ૦ ૦ ૦ તેને કથયિત્ 'ચરમૌ અવક્તવ્યૌ પણ કહી શકાય છે તેની સ્થાપના આમ છે ૦ ૦ ૦ ૦ સમ પ્રદેશી સ્કન્ધ 'ચરમ-અવક્તવ્ય. નથી કહી શકાતો. અચરમ-અવક્તવ્યૌ પણ નથી કહી શકાતો. 'અચરમૌ-અવક્તવ્ય પણ નથી કહી શકાતા. અચરમૌ-અવક્તવ્યૌ પણ નથી કહી શકતા. હા કથયિત્ ચરમ-અચરમ-અવક્તવ્ય કહી શકાય છે, તેની સ્થાપના આમ છે ૦ ૦ ૦ ૦ સમપ્રદેશી સ્કન્ધ 'ચરમ-અચરમ-અવક્તવ્યૌ કહી શકાય છે સ્થાપના આ રીતે છે-૦ ૦ ૦ ૦ ૦ તેને ચરમ-અચરમૌ-અવક્તવ્યૌ પણ કહી શકાય છે સ્થાપના આ

વ્યપદિશ્યતે સ્થાપના-૦ ૦ ૦ ૦ 'ળો ચરિમે ય અચરિમાઈ ય અવત્તવ્વયાઈ ય ૨૨' સપ્ત-
પ્રદેશિકઃ સ્કન્ધો નો 'ચરમશ્ચાચરમૌ ચાવત્તવ્યૌ ય' ઇતિ વ્યપદિશ્યતે પ્રાગુક્તયુક્તેઃ, 'સિય
ચરમાઈ ય અચરમે ય અવત્તવ્વણ ય ૨૩' સ્યાત્-કદાચિત્ સપ્તપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધશ્ચરમૌ ચાચ-
રમશ્ચાવત્તવ્યશ્ચ' ઇતિ વ્યપદિશ્યતે સ્થાપના-૦ ૦ ૦ ૦ 'સિય ચરમાઈ ય અચરમે ય અવ-
ત્તવ્વયાઈ ય ૨૪' સપ્તપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધઃ સ્યાત્-કદાચિત્ 'ચરમૌ ચાચરમશ્ચાવત્તવ્યૌ ચ'
ઇતિ વ્યપદિશ્યતે સ્થાપના-૦ ૦ ૦ ૦ 'સિય ચરમાઈ ય અચરમાઈ ય અવત્તવ્વણ ય ૨૫'
સપ્તપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધઃ સ્યાત્-કદાચિત્ 'ચરમૌ ચાચરમૌ ચાવત્તવ્યશ્ચ' ઇતિ વ્યપદિશ્યતે
સ્થાપના-૦ ૦ ૦ ૦ 'સિય ચરમાઈ ય અચરમાઈ ય અવત્તવ્વયાઈ ૨૬' સપ્તપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધઃ
સ્યાત્-કદાચિત્ 'ચરમૌ ચાચરમૌ ચાવત્તવ્યૌ ચ' ઇતિ વ્યપદિશ્યતે સ્થાપના-૦ ૦ ૦ ૦ ૦
અત્રેદમવસેયમ્-યતઃ સપ્તપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધ એકસ્મિન્નાકાશપ્રદેશેઽવગાહતે એવમેવ દ્વયોરાકાશ
પ્રદેશયોરવગાહતે, એવં ત્રિણ્ણપિ ચતુર્ણુ અપિ પશ્ચસ્વપિ પટ્સ્વપિ સપ્તસ્વપિ ચાવગાહતે તત એવ

કહા જા સકતા હૈ, સ્થાપના હસ પ્રકાર હૈ-૦ ૦ ૦ ૦ ૦ સપ્ત પ્રદેશી સ્કંધ
'ચરમ-અચરમૌ-અવત્તવ્યૌ' નહીં કહા જાતા હૈ । ઉસે કથંચિત્ 'ચરમૌ-અચ-
રમ-અવત્તવ્ય' કહ સકતે હૈ, ઉસકી સ્થાપના યૌં હૈ-૦ ૦ ૦ ૦ ૦ સપ્તપ્રદેશી સ્કંધ
કો કથંચિત્ 'ચરમૌ-અચરમ-અવત્તવ્યૌ' કહા જા સકતા હૈ, ઉસકી સ્થાપના
હસ પ્રકાર હૈ-૦ ૦ ૦ ૦ ૦ ઉસે 'ચરમૌ-અચરમૌ-અવત્તવ્ય' ભી કહા જા સકતા
હૈ । સ્થાપના હસ પ્રકાર હૈ-૦ ૦ ૦ ૦ ૦ ઉસે 'ચરમૌ-અચરમૌ-અવત્તવ્યૌ' ભી
કહતે હૈ । ઉસકી સ્થાપના હસ પ્રકાર હૈ-૦ ૦ ૦ ૦ ૦ ૦

તાત્પર્ય યહ હૈ કિ કોઈ સપ્તપ્રદેશી સ્કંધ આકાશ કે એક પ્રદેશ મેં રહતા
હૈ, કોઈ દો આકાશપ્રદેશોં મેં રહતા હૈ, હસી પ્રકાર કોઈ ત્રીન મેં, ચાર મેં, પાંચ
મેં, છ મેં ઓર કોઈ સાત પ્રદેશોં મેં ભી રહતા હૈ । હસી કારણ પૂર્વોક્ત ભંગ
ઉસમેં સંભવ હોતે હૈ ।

પ્રકારે છે-૦ ૦ ૦ ૦ ૦ સપ્તપ્રદેશી સ્કન્ધ ચરમ અચરમૌ અવત્તવ્યૌ. નથી કહી શકાતા તેમને
કથંચિત્ 'ચરમૌ અચરમ અવત્તવ્ય કહી શકીએ છીએ તેની સ્થાપના આમ છે-૦ ૦ ૦ ૦ ૦
સપ્તપ્રદેશી સ્કન્ધને કથંચિત્ 'ચરમૌ અચરમ અવત્તવ્યૌ કહી શકાય છે, તેની સ્થાપના આ
રીતે છે-૦ ૦ ૦ ૦ ૦ તેને ચરમૌ અચરમૌ-અવત્તવ્ય પણ કહી શકાય છે. તેની સ્થાપના આ
રીતે છે-૦ ૦ ૦ ૦ ૦ તેને 'ચરમૌ-અચરમૌ-અવત્તવ્યૌ પણ કહે છે તેની સ્થાપના આ
પ્રકારે છે-૦ ૦ ૦ ૦ ૦ ૦

તાત્પર્ય એ છે કે કોઈ સપ્તપ્રદેશીસ્કન્ધ આકાશના એક પ્રદેશમાં રહે છે, કોઈ બે
આકાશ પ્રદેશોમાં રહે છે, એ પ્રકારે કોઈ ત્રણમાં, ચારમાં, પાંચમાં, છમાં અને કોઈ
સપ્તપ્રદેશોમાં પણ રહે છે. એજ કારણે પૂર્વોક્ત ભંગ તેમાં સંભવિત થાય છે.

કારણાત્ ઉક્તા મજ્ઞાઃ સંભવન્તિ इति, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘અટ્ટપણ્ણિયં ણં મંતે ! સંધે પુચ્છા’ હે મદન્ત ! અષ્ટપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધઃ કિં ચરમો ભવતિ ? કિં વા અચરમો ભવતિ ? કિં વા અવક્તવ્યો ભવતિ ? इत्यादिरीत्या पट्प्रदेशिकः कर्तव्यः इति पृच्छा, भगवान् आह—‘गोयमा !’ हे गौतम ! ‘अट्टपण्णियं सियं चरमे १’ अष्टप्रदेशिकः स्कन्धः स्यात् कदाचित्, ‘चरमः’ इति व्यपदिश्यते पट्प्रदेशिकः सप्तप्रदेशिक स्कन्धवत्, ‘नो अचरमे २’ नो अचरमः इति व्यपदिश्यते, ‘सियं अवत्तव्वणं ३’ अष्टप्रदेशिकः स्कन्धः स्यात्—कदाचित् ‘अवक्तव्यः’ इति व्यपदिश्यते, ‘नो चरमाइं ४’ नो ‘चरमाणि’ इति व्यपदिश्यते, ‘नो अचरमाइं ५’ नो ‘अचरमाणि’ इति वा व्यपदिश्यते, नो अवत्तव्वयाइं ६’ नो ‘अवक्तव्यानि’ इति व्यपदिश्यते, ‘सियं चरिमे य अचरिमे य ७’ अष्टप्रदेशिकः स्कन्धः स्यात्—कदाचित् ‘चरमश्चाचरमश्च’ इति व्यपदिश्यते, ‘सियं चरिमे य अचरिमाइं य ८’ अष्टप्रदेशिकः स्कन्धः स्यात्—कदाचित् ‘चरमश्चाचरमौ च’ इति व्यपदिश्यते ‘सियं चरिमाइं च अचरिमे य ९’ अष्टप्रदेशिकः स्कन्धः स्यात्—कदाचित् ‘चरमौ चाचरमश्च’ इति व्यपदिश्यते ‘सियं चरमाइं य अचरमाइं य १०’ स्यात्—कदाचित् ‘चरमौ चाचरमौच’ इति व्यपदिश्यते, ‘सियं

ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્ન કરતે હૈં—હે મગવન્ ! અષ્ટપ્રદેશી સ્કંધ કયા ચરમ હૈ, અચરમ હૈ અથવા અવક્તવ્ય હૈ ? इत्यादि छन्दोस भंगों को लेकर प्रश्न करना चाहिए ।

મગવાન્ ઉત્તર દેતે હૈં—હે ગૌતમ ! અષ્ટપ્રદેશી સ્કંધ કથંચિત્ ‘ચરમ’ કહા જાતા હૈ, જૈસે સપ્તપ્રદેશી સ્કંધ । ઉસે ‘અચરમ’ નહીં કહા જા સકતા । વહ કથંચિત્ અવક્તવ્ય કહા જાતા હૈ । ઉસે ‘ચરમાણિ’ નહાં કહ સકતે, ‘અચરમાણિ’ ભી નહીં કહ સકતે । ‘અવક્તવ્યાનિ’ ભી નહાં કહ સકતે । અષ્ટપ્રદેશી સ્કંધ કો કથંચિત્ ‘ચરમ-અચરમ’ કહા જા સકતા હૈ । ઉસે ‘ચરમ-અચરમૌ’ કહા જા સકતા હૈ, કથંચિત્ ‘ચરમૌ-અચરમ’ ભી કહા જા સકતા હૈ । કથંચિત્—‘ચરમૌ-અચરમૌ’ ભી કહતે હૈ । કથંચિત્ ‘ચરમ-અવક્તવ્ય’ ભી કહ સકતે હૈ ।

શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે—હે ભગવન્ ! અષ્ટપ્રદેશી સ્કન્ધ શું ચરમ છે. અચરમ છે ? અથવા અવક્તવ્ય છે ? इत्यादि छन्दोस भंगोने લઈને પ્રશ્ન કરવા જોઈએ.

શ્રી ભગવાન્ ઉત્તર આપે છે—હે ગૌતમ ! અષ્ટપ્રદેશી સ્કન્ધ કથંચિત્ ‘ચરમ’ કહી શકાય છે, જેમ સપ્ત પ્રદેશી સ્કન્ધ. એને ‘અચરમ’ નથી કહી શકાતો તે કથંચિત્ અવક્તવ્ય કહેવાય છે, ‘ચરમાણિ’ નથી કહેવાતો ‘અચરમાણિ’ પણ નથી કહી શકાતા. ‘અવક્તવ્યાનિ’ પણ નથી કહી શકાતા. અષ્ટ પ્રદેશી સ્કન્ધને કથંચિત્ ‘ચરમ-અચરમ’, કહી શકાય છે. તેને ‘ચરમ-અચરમૌ’ કહી શકાય છે, કથંચિત્ ‘ચરમૌ-અચરમ’ પણ કહી શકાય છે. કથંચિત્ ‘ચરમૌ-અચરમૌ’ કહી શકાય છે, કથંચિત્ ‘ચરમ-અવક્તવ્ય’ પણ કહી શકે છે. કથંચિત્ ‘ચરમ-અવક્તવ્યૌ’ પણ કહી શકાય છે. કથંચિત્ ‘ચરમૌ-અવક્તવ્યૌ’ પણ

ચરમે ય અવત્તવ્વણ ય ૧૧' સ્યાત્-કદાચિત્ 'ચરમશ્ચાવક્તવ્યશ્ચ' इति व्यपदिश्यते, 'सिय चरमे य अवत्तव्वयाइं य १२' स्यात् कदाचित् 'चरमश्चावक्तव्यौ च' इति व्यपदिश्यते, 'सिय चरमाइं य अवत्तव्वण य १३' स्यात् कदाचित् 'चरमौ चावक्तव्यश्च' इति व्यपदिश्यते, 'सिय चरिमाइं य अवत्तव्वयाइं य १४' स्यात् कदाचित् 'चरमौ चावक्तव्यौ च' इति व्यपदिश्यते, 'णो अचरिमे य अवत्तव्वण य १५' नो 'अचरमश्चावक्तव्यश्च' इति व्यपदिश्यते, 'णो अचरिमे य अवत्तव्वयाइं य १६' नो 'अचरमश्चावक्तव्यौ च' इति वा व्यपदिश्यते, 'णो अचरिमाइं य अवत्तव्वण य १७' नो वा, अचरमौ चावक्तव्यश्च' इति व्यपदिश्यते 'णो अचरिमाइं य अवत्तव्वयाइं य १८' नो अचरमौ चावक्तव्यौ च' इति वा व्यपदिश्यते, 'सिय चरिमे य अचरिमे य अवत्तव्वण य १९' स्यात्-कदाचित् 'चरमश्चाचरमश्चावक्तव्यश्च' इति व्यपदिश्यते, 'सिय चरिमे य अचरिमे य अवत्तव्वयाइं य २०' स्यात् कदाचित् 'चरमश्चाचरमश्चावक्तव्यौ च' इति व्यपदिश्यते 'सिय चरिमे य अचरिमाइं य अवत्तव्वण य २१' स्यात्-कदाचित् 'चरमश्चा-चरमौ चावक्तव्यश्च' इति व्यपदिश्यते 'सिय चरिमे य अचरिमाइं य २२' स्यात् कदाचित् 'चरमश्चाचरमौ चावक्तव्यौ च' इति व्यपदिश्यते, 'सिय चरमाइं य अचरिमे य अवत्तव्वण य २३' स्यात् कदाचित् 'चरमौ चाचरमश्चावक्तव्यश्च' इति व्यपदिश्यते, 'सिय चरिमाइं य अचरिमे य अवत्तव्वयाइं य २४' स्यात्-कदाचित् 'चरमौ चाचरमश्चावक्तव्यौ च' इति व्य-पदिश्यते, सिय चरिमाइं य अचरिमाइं च अवत्तव्वण य २५' स्यात्-कदाचित् 'चरमौ चा-

कथंचित् 'चरम-अवक्तव्यौ' भी कह सकते हैं। कथंचित् 'चरमौ-अवक्तव्य' भी कहते हैं। कथंचित् 'चरमौ-अवक्तव्यौ' भी कहा जा सकता है। उसे 'अचरम-अवक्तव्य' नहीं कहा जा सकता, 'अचरम अवक्तव्यौ' भी नहीं कहा जा सकता, इसी प्रकार 'अचरमौ-अवक्तव्य' एवं 'अचरमौ-अवक्तव्यौ' भी नहीं कहा जा सकता। उसे कथंचित् 'चरम-अचरम-अवक्तव्य' कहा जा सकता है। कथंचित् 'चरम-अचरम-अवक्तव्यौ' कहा जा सकता है। कथंचित् 'चरम-अचरमौ-अवक्तव्य' भी कहा जा सकता है। कथंचित् 'चरम-अचरमौ-अवक्तव्यौ,' 'चरमौ-अचरम-अवक्तव्य' तथा 'चरमौ-अचरम-अवक्तव्यौ' तथा 'चरमौ-अचरमौ-अवक्तव्य' कथंचित् 'चरमौ-अचरमौ-अवक्तव्यौ' भी कहा जा सकता है।

ઠહી શકાય છે. તેને અચરમ-અવક્તવ્ય નથી ઠહી શકાતા 'અચરમ-અવક્તવ્યૌ' પણ નથી ઠહેવાતા. એજ પ્રકારે 'અચરમૌ-અવક્તવ્ય' તેમજ અચરમૌ-અવક્તવ્યૌ પણ નથી ઠહી શકાતા. તેને કથંચિત્ 'ચરમ-અચરમ-અવક્તવ્ય' ઠહી શકાય છે. કથંચિત્ 'ચરમ-અચરમ અવક્તવ્યૌ' ઠહી શકાય છે. કથંચિત્ 'ચરમ-અચરમૌ અવક્તવ્ય' પણ ઠહી શકાય છે. કથંચિત્ 'ચરમ-અચરમૌ-અવક્તવ્યૌ,' 'ચરમૌ-અચરમ-અવક્તવ્ય' તથા 'ચરમૌ-અચરમ-અવક્તવ્યૌ' તથા 'ચરમૌ-અચરમૌ-અવક્તવ્ય' કથંચિત્ 'ચરમૌ-અચરમૌ-અવક્તવ્યૌ' भी कहा जा सकता है।

पञ्चमको ॥३॥ विचउत्थ पंचछट्टं पन्नरस सोल च सत्तरट्टारं । वीसेक्कीस वावीसगं च वज्जेज्जछट्टम्मि ॥४॥ द्विचतुर्थपञ्चपण्ठं पञ्चदशपोडशश्च सप्तदशाष्टादशम् । विंशैकविंशद्वा-
विंशश्चवर्जयेत् पण्ठे ॥४॥ विचउत्थ पंचछट्टं पण्णर सोलं च सत्तरट्टारं । वावीसइम विहूण
सत्तपएसंमि खंधम्मि ॥५॥ द्विचतुर्थपञ्चमपण्ठं पञ्चदशपोडशश्च सप्तदशाष्टादशम् । द्वाविंशं
विहाय सप्तप्रदेशे स्कन्धे ॥५॥ विचउत्थ पंचछट्टं पण्णर सोलं च सत्तरट्टारं । एएवज्जिय-
भंगा सेसा सेसेसु खंधेसु ॥६॥ द्विचतुर्थपञ्चमपण्ठं पञ्चदशपोडशं च सप्तदशाष्टादशम् ।
एतान् वर्जयित्वा भङ्गा. शेषाः शेषेषु स्कन्धेषु । इति विस्पष्टम् ॥ सू० ५ ॥

संस्थानवक्तव्यता—

मूलम्—कइणं भंते ! संठाणा पण्णत्ता, गोयमा ! पंच संठाणा
पण्णत्ता, तं जहा-परिमंडले, वट्टे, तंसे, चउरंसे, आयए य, परिमंडला
णं भंते ! संठाणा किं संखेज्जा ? असंखेज्जा ? अणंता ? गोयमा ! नो
संखिज्जा, नो असंखिज्जा, अणंता, एवं जाव आयया, परिमंडलेणं भंते !
संठाणे किं संखेज्जपएसिए, असंखेज्जपएसिए, अणंतपएसिए ? गोयमा !
सिय संखेज्जपएसिए, सिय असंखेज्जपएसिए, सिय अणंतपएसिए, एवं
जाव आयए, परिमंडलेणं भंते ! संठाणे संखेज्जपएसिए किं संखेज्ज-
पएसोगाढे असंखेज्जपएसोगाढे अणंतपएसोगाढे ? गोयमा ! संखेज्ज-
पएसोगाढे नो असंखेज्जपएसोगाढे नो अणंतपएसोगाढे, एवं जाव आयए,

षट्प्रदेशी स्कंध में दूसरा, चौथा, पांचवां, छठा, पन्द्रहवां, सोलहवां, सत्त-
रहवां, अठारहवां, बीसवां, इक्कीसवां तथा बाईसवां भंग को छोड़कर शेष भंग
पाये जाते हैं ॥४॥

सातप्रदेशी स्कंध में दूसरा, चौथा, पांचवां, छठा, पन्द्रहवां सोलहवां, सत्त-
रहवां, अठारहवां और बाईसवां भंग छोड़कर शेष भंग पाये जाते हैं ॥५॥

शेष अष्टप्रदेशी आदि स्कंधों में दूसरा, चौथा, पांचवां, छठा, पन्द्रहवां,
सोलहवां और सत्तरहवां अठारहवां भंग को छोड़कर शेष भंग पाये जाते हैं ॥६॥

षट्प्रदेशी स्कन्धमा, णीले, येथे, पांचमे, छठे, पंदरमे, सोलमे, सत्तरमे,
अठारमे, बीसमे, ऐक्कीसमे तथा बावीसमा लंग सिवाय शेष लंग प्राप्त थाय छे ॥ ४ ॥

सात प्रदेशी स्कन्धमां णीले, येथे, पांचमे, छठे, पंदरमे, सोलमे, सत्तरमे,
अने बावीसमा लंग सिवाय शेष लंग प्राप्त थाय छे ॥ ५ ॥

शेष अष्ट प्रदेशी विगेरे स्कन्धेमां णीले, येथे, पांचमां छठे, पंदरमा, सोलमा
अने सत्तरमा, अठारमा लंग सिवाय शेष लंग प्राप्त थाय छे ॥ ६ ॥

परिमंडलेणं भंते ! संठाणे असंखेज्जपएसिए किं संखेज्जपएसोगाढे असं-
 खेज्जपएसोगाढे अणंतपएसोगाढे ? गोयमा ! सिय संखेज्जपएसोगाढे,
 सिय असंखेज्जपएसोगाढे, नो अणंतपएसोगाढे, एवं जाव आयए ।
 परिमंडलेणं भंते ! संठाणे असंखेज्जपएसिए किं संखेज्जपएसोगाढे असं-
 खेज्जपएसोगाढे अणंतपएसोगाढे ? गोयमा ! सिय संखेज्जपएसोगाढे,
 सिय असंखेज्जपएसोगाढे, नो अणंतपएसोगाढे एवं जाव आयए, परि-
 मंडलेणं भंते ! संठाणे अणंतपएसिए किं संखेज्जपएसोगाढे, असंखेज्ज-
 पएसोगाढे. अणंतपएसोगाढे ? गोयमा ! सिय संखेज्जपएसोगाढे सिय
 असंखेज्जपएसोगाढे नो अणंतपएसोगाढे, एवं जाव आयए, परिमंडलेणं
 भंते ! संठाणे संखेज्जपएसिए संखेज्जपएसोगाढे किं चरमे, अचरमे, चर-
 माइं अचरमाइं, चरमंतपएसो, अचरमंतपएसो ? गोयमा ! परिमंडलेणं
 संठाणे संखेज्जपएसिए संखेज्जपएसोगाढे नो चरमे, नो अचरमे, नो
 चरमाइं नो अचरमाइं नो चरमंतपएसो, नो अचरमंतपएसो, नियमा-
 अचरमं, चरमाणि य चरमंतपएसो य अचरमंतपएसो य, एवं जाव
 आयए. परिमंडलेणं भंते ! संठाणे असंखेज्जपएसिए संखेज्जपएसोगाढे
 किं चरमे, अचरमे, चरमाइं, अचरमाइं, चरमंतपएसो, अचरमंतपएसो ?
 पुच्छा, गोयमा ! असंखेज्जपएसिए संखेज्जपएसोगाढे जहा संखेज्जपएसिए
 एवं जाव आयए, परिमंडलेणं भंते ! संठाणे असंखेज्जपएसिए असंखे-
 ज्जपएसोगाढे किं चरमे अचरमे पुच्छा ? गोयमा ! असंखेज्जपएसिए
 असंखेज्जपएसोगाढे नो चरमे जहा संखेज्जपएसोगाढे एवं जाव
 आयए । परिमंडलेणं भंते ! संठाणे अणंतपएसिए संखेज्जपएसोगाढे किं
 चरमे, अचरमे पुच्छा ? गोयमा ! तहेव जाव आयए, अणंतपएसिए
 असंखेज्जपएसोगाढे जहा संखेज्जपएसोगाढे एवं जाव आयए,
 परिमंडलस्स णं भंते ! संठाणस्स संखेज्जपएसियस्स संखेज्जपएसो-
 गाढस्स अचरिमस्स य चग्गिमाण य चरमंतपएसोण य अचरमंत-

पएसाण य दव्वट्टयाए पएसट्टयाए दव्वट्टपएसट्टयाए कयरे-कयरे-
 हितो अप्पा वा, बहुया वा, तुल्ला वा, विसेसाहिया वा ? गोयमा !
 सव्वत्थोवे परिमंडलसंठाणस्स संखेज्जपएसियस्स संखेज्जपएसोगाढस्स
 दव्वट्टयाए एगे अचरिमे, चरिमाइं संखेज्जगुणाइं, अचरमं चरमाणि य
 दोऽवि विसेसाहियाइं, पएसट्टयाए सव्वत्थोवा परिमंडलस्स संठाणस्स
 संखिज्जपएसियस्स संखेज्जपएसोगाढस्स चरमंतपएसा, अचरमंतपएसा
 संखेज्जगुणा, चरमंतपएसा य अचरमंतपएसा य दोऽवि विसेसाहिया,
 दव्वट्टपएसट्टयाए सव्वत्थोवे परिमंडलस्स संठाणस्स संखेज्जपएसियस्स
 संखेज्जपएसोगाढस्स एगे अचरिमे, चरिमाइं संखेज्जगुणाइं, अचरमं च चर-
 माणि य दोवि विसेसाहियाइं, चरमंतपएसा संखेज्जगुणा, अचरिमंत-
 पएसा संखेज्जगुणा, चरिमंतपएसा य अचरमंतपएसा य दोवि विसेसा-
 हिया, एवं वट्ठंतस्स चउरंसायएसु वि जोएयव्वं । परिमंडलस्स णं भंते !
 संठाणस्स असंखेज्जपएसियस्स संखेज्जपएसोगाढस्स अचरमस्स चरमाण
 य चरमंतपएसाण य अचरमंतपएसाण य दव्वट्टयाए पएसट्टयाए दव्व-
 ट्टपएसट्टयाए कयरे कयरेहितो अप्पा वा, बहुया वा, तुल्ला वा, विसे-
 साहिया वा ? गोयमा ! सव्वत्थोवे परिमंडलस्स संठाणस्स असंखेज्ज-
 पएसियस्स संखेज्जपएसोगाढस्स दव्वट्टयाए एगे अचरमे, चरमाइं संखे-
 ज्जगुणाइं, अचरमं च चरमाणि य दोवि विसेसाहियाइं, पएसट्टयाए
 सव्वत्थोवा परिमंडलसंठाणस्स असंखेज्जपएसियस्स संखेज्जपएसोगाढस्स
 चरमंतपएसा अचरमंतपएसा संखिज्जगुणा, चरमंतपएसा य अचरमंत-
 पएसा य दो वि विसेसाहिया, दव्वट्टपएसट्टयाए सव्वत्थोवे परिमंडलस्स
 संठाणस्स असंखेज्जपएसियस्स संखेज्जपएसोगाढस्स दव्वट्टयाए एगे
 अचरिमे, चरमाइं संखेज्जगुणाइं, अचरमं च चरमाणि य दो वि विसे-
 साहियाइं, चरमंतपएसा संखेज्जगुणा, अचरमंतपएसा संखेज्जगुणा, चर-
 मंतपएसा य अचरमंतपएसा य दो वि विसेसाहिया, एवं जाव आयए ।

પરિમંડલસ્સ ણં ઇત્તે ! સંઠાણસ્સ અસંખેજ્જપણ્ણસિયસ્સ અસંખેજ્જપણ્ણસો
 ગાઢસ્સ અચરમસ્સ ચરમાણ ય ચરમંતપણ્ણાણ ય અચરમંતપણ્ણાણ ય
 દઢવટ્ટયાણ પણ્ણસટ્ટયાણ દઢવટ્ટપણ્ણસટ્ટયાણ કયરે કયરેહિંતો અપ્પા વા,
 બહુયા વા, તુલ્લા વા, વિસેસાહિયા વા ? ગોયમા ! જહા રયણપ્પમાણ
 અપ્પાબહુયં તહેવ નિરવસેસં આણિયવ્વં એવં જાવ આયણ, પરિમંડલસ્સ
 ણં ઇત્તે ! સંઠાણસ્સ અણંતપણ્ણસિયસ્સ સંખેજ્જપણ્ણસોગાઢસ્સ અચરિમસ્સ
 ય ચરમાણ ય ચરમંતપણ્ણાણ ય અચરમંતપણ્ણાણ ય દઢવટ્ટયાણ પણ્ણ-
 સટ્ટયાણ દઢવટ્ટપણ્ણસટ્ટયાણ કયરે કયરેહિંતો અપ્પા વા, બહુયા વા, તુલ્લા
 વા, વિસેસાહિયા વા ? ગોયમા ! જહા સંખેજ્જપણ્ણસોગાઢસ્સ, નવરં સંક-
 સેણં અણંતગુણા, એવં જાવ આયણ । પરિમંડલસ્સ ણં ઇત્તે ! સંઠાણસ્સ
 અણંતપણ્ણસિયસ્સ અસંખેજ્જપણ્ણસોગાઢસ્સ અચરમસ્સ ય જહા રયણ-
 પ્પમાણ, નવરં સંકસે અણંતગુણા, એવં જાવ આયણ ॥સૂ. ૬॥

છાયા—કતિ સ્થાન મદન્ત ! સંસ્થાનાનિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ ? ગૌતમ ! પચ્ચ સંસ્થાનાનિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ,
 તથથા—પરિમંડલમ્ , વૃત્તમ્ , ત્ર્યસમ્ , ચતુરસમ્ , આયતં ચ, પરિમંડલાનિ સ્થાન મદન્ત !

સંસ્થાન વક્તવ્યતા—

શબ્દાર્થ—(કહ ણં ઇત્તે ! સંઠાણા પણ્ણત્તા ?) હે ભગવન્ ! સંસ્થાન કિતને કહે-
 હૈં ? (ગોયમા ! પંચ સંઠાણા પણ્ણત્તા) હે ગૌતમ ! પાંચ સંસ્થાન કહે હૈં ? (તં જહા)
 વે હસ પ્રકાર (પરિમંડલે) પરિમંડલ (વટ્ટે) વૃત્ત (તંસે) ત્ર્યસ—ત્રિકોના (ચતુરસે)
 ચૌકોર (આયતે ય) ઓર આયત—લમ્બા (પરિમંડલા ણં ઇત્તે ! સંઠાણા કિં સંખેજ્જા
 અસંખેજ્જા, અણંતા ?) હે ભગવન્ ! પરિમંડલ સંસ્થાન કયા સંખ્યાત હૈં, અસંખ્યાત
 અનન્ત હૈં ? (ગોયમા ! નો સંખિજ્જા, નો અસંખિજ્જા, અણંતા) હે ગૌતમ ! સંખ્યાત

સંસ્થાન વક્તવ્યતા

શબ્દાર્થ—(કહ ણં ઇત્તે ! સંઠાણા પણ્ણત્તા ?) હે ભગવન્ ! સંસ્થાન કેટલા કહ્યા છે ?
 ૫ ! પંચ સંઠાણા પણ્ણત્તા) હે ગૌતમ ! પાંચ સંસ્થાન કહ્યા છે (તં જહા) તેઓ આ
 (પરિમંડલે) પરિમંડલ (વટ્ટે) વૃત્ત (તંસે) ત્રિકોણ—ત્ર્યસ (ચતુરસે) ચતુષ્કોણ (આય-
 તને આયત (લાંબા)

(પરિમંડલાં ઇત્તે ! સંઠાણા કિં સંખેજ્જા, અસંખેજ્જા, અણંતા ?) હે ભગવાન્ ! પરિમંડલ
 સંખ્યાત છે ? અસંખ્યાત છે ? અનન્ત છે ? (ગોયમા ! નો સંખિજ્જા, નો અસંખિજ્જા

સંસ્થાનાંનિ કિં સંખ્યેયાનિ, અસંખ્યેયાનિ અનન્તાનિ ? ગૌતમ ! નો સંખ્યેયાનિ, નો અસંખ્યેયાનિ, અનન્તાનિ એવં યાવદ્ આયતાનિ પરિમંડલમ્ खलु મદન્ત ! સંસ્થાનમ્ કિં સંખ્યેયપ્રદેશિકમ્ અસંખ્યેયપ્રદેશિકમ્ અનન્તપ્રદેશિકમ્ ? ગૌતમ ! સ્યાત્ સંખ્યેયપ્રદેશિકમ્, સ્યાદ્ અસંખ્યેયપ્રદેશિકમ્ સ્યાદ્ અનન્તપ્રદેશિકમ્, એવં યાવત્ આયતમ્, પરિમંડલં खलु મદન્ત ! સંસ્થાનં સંખ્યેયપ્રદેશિકમ્ કિં સંખ્યેયપ્રદેશાવગાઢમ્, અસંખ્યેયપ્રદેશાવગાઢમ્ અનન્તપ્રદેશાવગાઢમ્ ? ગૌતમ ! સંખ્યેયપ્રદેશાવગાઢમ્, નો અસંખ્યેયપ્રદેશાવગાઢમ્, નો અનન્તપ્રદેશાવગાઢમ્, અસંખ્યાત નહીં, અનન્ત હૈં (એવં જાવ આયતા) ઇસી પ્રકાર આયત તક ।

(પરિમંડલા ણં મંતે ! સંઠાણા કિં સંખેજ્જા, અસંખેજ્જા, અણંતા ?) હૈં ભગવન્ ! પરિમંડલ સંસ્થાન કયા સંખ્યાત હૈં, અસંખ્યાત હૈં, અનન્ત હૈં ? (ગોયમા ! નો સંખિજ્જા, નો અસંખિજ્જા, અણંતા) હૈં ગૌતમ ! સંખ્યાત નહીં અસંખ્યાત નહીં, અનન્ત હૈં (એવં જાવ આયતા) ઇસી પ્રકાર આયત તક ।

(પરિમંડલે ણં મંતે ! સંઠાણે કિં સંખેજ્જપણસિણ, અસંખેજ્જપણસિણ, અણંતપણસિણ) હે ભગવન્ ! પરિમંડલ સંસ્થાન કયા સંખ્યાતપ્રદેશી હૈં, અસંખ્યાતપ્રદેશી હૈં યા અનન્તપ્રદેશી હૈં ? (ગોયમા ! સિય સંખેજ્જપણસિણ) કથંચિત્ સંખ્યાતપ્રદેશી (સિય અસંખેજ્જપણસિણ) કથંચિત્ અસંખ્યાતપ્રદેશી (સિય અણંતપણસિણ) કથંચિત્ અનન્ત પ્રદેશી હૈં (એવં જાવ આયતે) ઇસી પ્રકાર આયત તક કહના ।

(પરિમંડલે ણં મંતે ! સંઠાણે સંખેજ્જપણસિણ કિં સંખેજ્જપણસોગાઢે) હે ભગવન્ ! સંખ્યાત પ્રદેશી પરિમંડલ સંસ્થાન કયા સંખ્યાત પ્રદેશોં મેં અવગાઢ હોતા હૈં ? (અસંખેજ્જપણસોગાઢે) અસંખ્યાત પ્રદેશોં મેં અવગાઢ હોતા હૈં ? (અણંતપણસોગાઢે) અનન્ત પ્રદેશોં મેં અવગાઢ હોતા હૈં ? (ગોયમા ! સંખેજ્જપણસોગાઢે, અણંતા) હે ગૌતમ ! સંખ્યાત નથી, અસંખ્યાત નથી, અનંત છે (એવં જાવ આયતા) એજ રીતે આયત સુધી

(પરિમંડલે ણં મંતે ! સંઠાણે કિં સંખેજ્જપણસિણ અસંખેજ્જપણસિણ અણંતપણસિણ) હે ભગવન્ ! પરિમંડલ સંસ્થાન શું સંખ્યાત પ્રદેશી છે, અસંખ્યાત પ્રદેશી છે અગર અનન્ત પ્રદેશી છે ? (ગોયમા ! સિય સંખેજ્જપણસિણ) કથંચિત્ સંખ્યાત પ્રદેશી (સિય અસંખેજ્જપણસિણ) કથંચિત્ અસંખ્યાત પ્રદેશી (સિય અણંતપણસિણ) કથંચિત્ અનન્ત પ્રદેશી (એવં જાવ આયતે) એ પ્રકારે આયત સુધી કહેવું

(પરિમંડલે ણં મંતે ! સંઠાણે સંખેજ્જપણસિણ કિં સંખેજ્જપણસોગાઢે) હે ભગવાન્ ! સંખ્યાત પ્રદેશી પરિમંડલ સંસ્થાન શું સંખ્યાત પ્રદેશોમાં અવગાઢ થાય છે ? (અસંખેજ્જપણસોગાઢે અસંખ્યાત પ્રદેશોમાં અવગાઢ થાય છે ? (અણંતપણસોગાઢે) અનન્ત

દમ્, એવં યાવત્ આયતમ્, પરિમંડલં સ્વલુ ભદન્ત ! સંસ્થાનમ્ અસંખ્યેયપ્રદેશિકમ્ કિં સંખ્યેય-
પ્રદેશાવગાદમ્ અસંખ્યેયપ્રદેશાવગાદમ્, અનન્તપ્રદેશાવગાદમ્ ? ગૌતમ ! સ્યાત્ સંખ્યેયપ્રદેશાવ-
ગાદમ્, સ્યાત્ અસંખ્યેયપ્રદેશાવગાદમ્ નો અનન્તપ્રદેશાવગાદમ્, એવં યાવત્ આયતમ્,
પરિમંડલં સ્વલુ ભદન્ત ! સંસ્થાનમ્ અનન્તપ્રદેશિકમ્ કિમ્ સંખ્યેયપ્રદેશાવગાદમ્,
અસંખ્યેયપ્રદેશાવગાદમ્ ? અનન્તપ્રદેશાવગાદમ્ ગૌતમ ! સ્યાત્ સંખ્યેયપ્રદેશાવગાદમ્,

નો અસંખેજ્જપણ્ણોગાદે, નો અણંતપણ્ણોગાદે) હે ગૌતમ ! સંખ્યાત પ્રદેશોં મેં
અવગાદ હોતા હૈ, અસંખ્યાત પ્રદેશોં મેં અવગાદ નહીં હોતા, એવં અનન્તપ્રદેશોં મેં
ભી અવગાદ નહીં હોતા (એવં જાવ આયતે) ઇત્થી પ્રકાર આયત સંસ્થાન તક (પરિ-
મંડલે ણં મંતે ! સંઠાણે અસંખેજ્જપણ્ણે કિં સંખેજ્જપણ્ણોગાદે, અસંખેજ્જપણ્ણ-
ોગાદે, અણંતપણ્ણોગાદે) હે ભગવન્ ! અસંખ્યાતપ્રદેશી પરિમંડલ સંસ્થાન કયા
સંખ્યાત પ્રદેશોં મેં અવગાદ હોતા હૈ ? અસંખ્યાત પ્રદેશોં મેં અવગાદ હોતા હૈ ?
યા અનન્ત પ્રદેશોં મેં અવગાદ હોતા હૈ ? (ગોચમા ! સિય સંખેજ્જપણ્ણોગાદે, સિય
અસંખેજ્જપણ્ણોગાદે, નો અણંતપણ્ણોગાદે) હે ગૌતમ ! કદાચિત્ સંખ્યાતપ્રદેશોં
મેં અવગાદ હોતા હૈ, કદાચિત્ અસંખ્યાત પ્રદેશોં મેં અવગાદ હોતા હૈ-કિન્તુ
અનન્તપ્રદેશોં મેં અવગાદ નહીં હોતા (એવં જાવ આયતે) ઇત્થી પ્રકાર આયત
સંસ્થાન તક (પરિમંડલે ણં મંતે ! સંઠાણે અણંતપણ્ણે કિં સંખેજ્જપણ્ણોગાદે,
અસંખેજ્જપણ્ણોગાદે, અણંતપણ્ણોગાદે ?) હે ભગવન્ ! અનન્તપ્રદેશી પરિમંડલ
સંસ્થાન કયા સંખ્યાત પ્રદેશોં મેં અવગાદ હોતા હૈ, અસંખ્યાત પ્રદેશોં મેં અવ-
ગાદ હોતા હૈ, યા અનન્ત પ્રદેશોં મેં અવગાદ હોતા હૈ ? (ગોચમા ! સિય સંખેજ્જ

પ્રદેશોમાં અવગાદ થાય છે ? (ગોચમા ! સંખેજ્જપણ્ણોગાદે, નો અસંખેજ્જપણ્ણોગાદે નો
અણંતપણ્ણોગાદે) હે ગૌતમ ! સંખ્યાત પ્રદેશોમાં અવગાદ થાય છે, અસંખ્યાત પ્રદેશોમાં
અવગાદ નથી થતા, અનન્ત પ્રદેશોમાં અવગાદ નથી થતા (એવં જાવ આયતે) એજ પ્રકારે
આયત સંસ્થાન સુધી (પરિમંડલે ણં મંતે ! સંઠાણે અસંખેજ્જપણ્ણે, કિં સંખેજ્જપણ્ણોગાદે,
અસંખેજ્જપણ્ણોગાદે અણંતપણ્ણોગાદે) હે ભગવન્ ! અસંખ્યાત પ્રદેશી પરિમંડલ સંસ્થાન શું
સંખ્યાત પ્રદેશોમાં અવગાદ થાય છે ? અસંખ્યાત પ્રદેશોમાં અવગાદ થાય છે ? અગર અનન્ત
પ્રદેશોમાં અવગાદ થાય છે ? (ગોચમા ! સિય સંખેજ્જપણ્ણોગાદે, સિય અસંખેજ્જપણ્ણોગાદે, નો
અણંતપણ્ણોગાદે) હે ગૌતમ ! કદાચિત્ સંખ્યાત પ્રદેશોમાં અવગાદ થાય છે કદાચિત્ અસંખ્યાત-
પ્રદેશોમાં અવગાદ થાય છે. કિન્તુ અનન્ત પ્રદેશોમાં અવગાદ થતા નથી (એવં જાવ આયતે)
એજ પ્રકારે આયત સંસ્થાન સુધી (પરિમંડલે ણં મંતે ! સંઠાણે અણંતપણ્ણે કિં સંખેજ્જ-
પણ્ણોગાદે, અસંખેજ્જપણ્ણોગાદે, અણંતપણ્ણોગાદે ?) હે ભગવન્ ! અનન્ત પ્રદેશી પરિમંડલ
સંસ્થાન શું સંખ્યાતપ્રદેશોમાં અવગાદ થાય છે. અસંખ્યાત પ્રદેશોમાં અવગાદ થાય છે.
અગર અનન્ત પ્રદેશોમાં અવગાદ થાય છે ? (ગોચમા ! સિય સંખેજ્જપણ્ણોગાદે, સિય

સ્યાત્ અસંખ્યેયપ્રદેશાવગાદમ્, નો અનન્તપ્રદેશાવગાદમ્, એવં યાવત્ આયતમ્, પરિમણ્ડલં સ્વલુ ભદન્ત ! સંસ્થાનમ્ સંખ્યેયપ્રદેશિકમ્ સંખ્યેયપ્રદેશાવગાદમ્ કિં ચરમમ્, અચરમમ્, ચરમાણિ, અચરમાણિ, ચરમાન્તપ્રદેશાઃ, અચરમાન્તપ્રદેશાઃ ? ગૌતમ ! પરિમણ્ડલં સ્વલુ સંસ્થાનં સંખ્યેયપ્રદેશિકમ્ સંખ્યેયપ્રદેશાવગાદમ્ નો ચરમમ્, નો અચરમમ્ નો ચરમાણિ નો અચરમાણિ, નો ચરમાન્તપ્રદેશાઃ, નો અચરમાન્તપ્રદેશા !, નિયમાત્ અચરમં ચરમાણિ ચ ચરમાન્તપ્રદેશાથ્ચ અચરમાન્તપ્રદેશાથ્ચ, એવં યાવદ્ આયતમ્, પરિમણ્ડલં સ્વલુ ભદન્ત !

પણસોગાદે, સિય અસંખ્યેજ્જપણસોગાદે, નો અણંતપણસોગાદે) ગૌતમ ! કદાચિત્ સંખ્યાત પ્રદેશોં મેં અવગાદ હોતા હૈ, કદાચિત્ અસંખ્યાત પ્રદેશોં મેં અવગાદ હોતા હૈ, અનન્ત પ્રદેશોં મેં અવગાદ નહીં હોતા (એવં જાવ આયતે) ઇસી પ્રકાર આયત તક ।

(પરિમંડલે ણં મંતે ! સંઠાણે સંખ્યેજ્જપણસિય સંખ્યેજ્જપણસોગાદે કિં ચરમે, અચરમે, ચરમાઈ, અચરમાઈ, ચરમંતપણસા, અચરમંતપણસા?) હે ભગવન્ ! સંખ્યાત પ્રદેશી ઔર સંખ્યાત પ્રદેશોં મેં અવગાદ પરિમંડલ સંસ્થાન કયા ચરમ હૈ ? અચરમ હૈ ? ચરમાણિ હૈ ? અચરમાણિ હૈ ? ચરમાન્તપ્રદેશ હૈ ? અચરમાન્તપ્રદેશ હૈ ? (ગોયમા ! પરિમંડલે ણં સંઠાણે સંખ્યેજ્જપણસિય સંખ્યેજ્જપણસોગાદે નો ચરમે, નો અચરમે, નો ચરમાઈ, નો અચરમાઈ, નો ચરમંતપણસા, નો અચરમંતપણસા) હે ગૌતમ ! સંખ્યાત પ્રદેશી ઔર સંખ્યાત પ્રદેશોં મેં અવગાદ પરિમંડલ સંસ્થાન ચરમ નહીં, અચરમ નહીં, ચરમાણિ નહીં, અચરમાણિ નહીં, ચરમાન્ત પ્રદેશ નહીં, અચરમાન્ત પ્રદેશ નહીં (નિયમા) નિયમ સે (અચરમં ચરમાણિ ય અચરમ ઔર અચરમાણિ હૈ (ચરમંતપણસા ય અચરમંતપણસા ય) ચરમાન્ત પ્રદેશ

અસંખ્યેજ્જપણસોગાદે નો અણંતપણસોગાદે) હે ગૌતમ ! કદાચિત્ સંખ્યાત પ્રદેશોમાં અવગાદ થાય છે, કદાચિત્ અસંખ્યાત પ્રદેશોમાં અવગાદ થાય છે, અનન્ત પ્રદેશોમાં અવગાદ થતો નથી (એવં જાવ આયતે) એ પ્રકારે આયાત સુધી

(પરિમંડલે ણં મંતે સંઠાણે સંખ્યેજ્જપણસિય, સંખ્યેજ્જપણસોગાદે, કિં ચરમે, અચરમે, ચરમાઈ, અચરમાઈ, ચરમંતપણસા, અચરમંતપણસા ?) હે ભગવન્ ! સંખ્યાત પ્રદેશી અને સંખ્યાત પ્રદેશોમાં અવગાદ પરિમંડલ સંસ્થાન શું ચરમ છે ? અચરમ છે ? ચરમાણિ છે ? અચરમાણિ છે ? ચરમાન્ત પ્રદેશ છે ? અચરમાન્ત પ્રદેશ છે ? (ગોયમા ! પરિમંડલે ણં સંઠાણે સંખ્યેજ્જપણસિય સંખ્યેજ્જપણસોગાદે નો ચરમે, નો અચરમે, નો ચરમાઈ, નો અચરમાઈ નો ચરમંતપણસા નો અચરમંતપણસા) હે ગૌતમ ! સંખ્યાત પ્રદેશી અને સંખ્યાત પ્રદેશોમાં અવગાદ પરિમંડલ સંસ્થાન ચરમ નહીં ચરમાણિ નહીં, અચરમાણિ નહીં, ચરમાન્ત પ્રદેશી નહીં અચરમાન્તપ્રદેશી પણ નથી (નિયમા) નિયમથી (અચરમં ચરમાણિ ય) અચરમ અને ચરમાણિ છે (ચરમંતપણસા ય અચરમંતપણસા ય) ચરમાન્ત પ્રદેશ

संस्थानम् असंख्येयप्रदेशिकम् संख्येयप्रदेशावगाढम् किम् चरमम्, अचरमं, पृच्छा, गौतम ! असंख्येयप्रदेशिकम् संख्येयप्रदेशावगाढम् यथा संख्येयप्रदेशिकम्, एवं यावद् आयतम्, परिमण्डलं खलु भदन्त ! संस्थानम् असंख्येयप्रदेशिकम् असंख्येयप्रदेशावगाढम् किं अचरमम् अचरमम्, पृच्छा गौतम ! असंख्येयप्रदेशिकम् असंख्येयप्रदेशावगाढम् नो चरमम् यथा संख्येयप्रदेशावगाढम्, एवं यावद् आयतम्, परिमण्डलं खलु-संस्थानम् अनन्तप्रदेशिकं संख्येयप्रदेशावगाढम् किं चरमम्, अचरमम् पृच्छा, गौतम ! तथैव यावद् और अचरमान्तप्रदेश हैं (एवं जाव आयते) ऐसा ही आयत संस्थान तक जानना ।

(परिमंडले णं भंते ! संठाणे असंखेज्जपएसिए संखेज्जपएसोगाढे किं चरमे, अचरमे, चरमाइं, अचरमाइं, चरमंतपएसा अचरमंतपएसा ? पुच्छा) हे भगवन् ! असंख्यातप्रदेशी, संख्यातप्रदेशों में अवगाढ परिमंडल संस्थान क्या चरम है, अचरम है, चरमाणि है, अचरमाणि है' चरमान्त प्रदेश है, अचरमान्तप्रदेश है ? प्रश्न (गोयमा ! असंखेज्जपएसिए संखेज्जपएसोगाढे जहा संखेज्जपएसिए) हे गौतम ! असंख्यातप्रदेशी, संख्यातप्रदेशों में अवगाढ परिमंडल संस्थान संख्यातप्रदेशी के समान (एवं जाव आयते) इसी प्रकार आयत तक ।

(परिमंडले णं भंते ! संठाणे असंखेज्जपएसिए असंखेज्जपएसोगाढे किं चरमे, अचरमे, पुच्छा ?) हे भगवन् ! असंख्यातप्रदेशी एवं असंख्यातप्रदेशों में अवगाढ परिमंडल संस्थान क्या चरम है ? अचरम है ? प्रश्न (गोयमा ! असंखेज्जपएसिए असंखेज्जपएसोगाढे नो चरमे) हे गौतम ! असंख्यातप्रदेशी, असंख्यातप्रदेशों में अवगाढ परिमंडल संस्थान चरम नहीं (जहा संखेज्जपएसोगाढे) जैसे संख्यातप्रदेशावगाढ (एवं जाव आयते) इसी प्रकार आयत संस्थान तक ।

अने अचरमान्त प्रदेश छे (एवं जाव आयते) ओण प्रमाणे आयत संस्थान सुधी जणुवा

(परिमंडले णं भंते ! संठाणे असंखेज्जपएसिए संखेज्जपएसोगाढे किं चरमे, अचरमे, चरमाइं अचरमाइं चरमंतपएसा अचरमंतपएसा ? पुच्छा) हे भगवन् ! असंख्यात प्रदेशी, संख्यात प्रदेशोभां अवगाढ परिमंडल संस्थान शुं चरम छे ? अचरम छे, चरमाणि छे, अचरमाणि छे, चरमान्त प्रदेश छे, अचरमान्त प्रदेश छे ? प्रश्न (गोयमा ! असंखेज्जपएसिए संखेज्जपएसोगाढे जहा संखेज्जपएसिए) हे गौतम ! असंख्यात प्रदेशी संख्यात प्रदेशोभां अवगाढ परिमंडल संस्थान संख्यात प्रदेशीना समान (एवं जाव आयते) ओ प्रकारे आयत सुधी

(परिमंडले णं भंते ! संठाणे असंखेज्जपएसिए असंखेज्जपएसोगाढे किं चरमे, अचरमे, पुच्छा ?) हे भगवन् ! असंख्यात प्रदेशी तेम अं असंख्यात प्रदेशोभां अवगाढ परिमंडल संस्थान शुं चरम छे ? अचरम छे ? प्रश्न (गोयमा ! असंखेज्जपएसिए असंखेज्जपएसोगाढे नो चरमे) हे गौतम ! असंख्यात प्रदेशी, असंख्यात प्रदेशोभां अवगाढ परिमंडल संस्थान चरम नथी (जहा संखेज्जपएसोगाढे) ओम संख्यात प्रदेशावगाढ (एवं जाव आयते) ओ प्रकारे आयत संस्थान सुधी

आयतम्, अनन्तप्रदेशिकम् असंख्येयप्रदेशावगाढम् यथा संख्येयप्रदेशावगाढम्, एवं यावत् आयतम्, परिमण्डलस्य खलु भदन्त ! संस्थानस्य संख्येयप्रदेशिकस्य संख्येयप्रदेशावगाढस्य अचरमस्य च चरमाणाञ्च चरमान्तप्रदेशानाञ्च, अचरमान्तप्रदेशानाञ्च द्रव्यार्थतया प्रदेशार्थतया द्रव्यार्थप्रदेशार्थतया कतरे कतरेभ्योऽल्पावा, बहुका वा तुल्या वा, विशेषाधिका वा ? गौतम ! सर्वस्तोकम् परिमण्डलस्य संस्थानस्य संख्येयप्रदेशिकस्य संख्येयप्रदेशावगाढस्य द्रव्यार्थतया

(परिमण्डले णं भंते ! संठाणे अणंतपएसिए संखेज्जपएसोगाढे) हे भगवन् ! अनन्त प्रदेशी संख्यात प्रदेशों में अवगाढ परिमंडल संस्थान (किं चरमे, अचरमे, पुच्छा ?) क्या चरम है, अचरम है, प्रश्न (गोयमा ! तहेव जाव आयते) हे गौतम ! इसी प्रकार यावत् आयत संस्थान (अणंतपएसिए असंखेज्जपएसोगाढे जहा संखेज्जपएसोगाढे) असंख्यातप्रदेशों में अवगाढ अनन्तप्रदेशी संख्यात प्रदेशावगाढ के समान (एवं जाव आयते) इसी प्रकार आयत तक ।

(परिमंडलस्स णं भंते ! संठाणस्स संखेज्जपएसियस्स संखेज्जपएसोगाढस्स अचरिमस्स य चरिमाण य चरमंतपएसण य अचरमंतपएसण य) हे भगवन् ! संख्यातप्रदेशी, संख्यातप्रदेशों में अवगाढ अचरम, चरमौ, चरमान्तप्रदेशों और अचरमान्तप्रदेशों में से (द्व्वट्ठयाए) द्रव्य की अपेक्षा से (पएसट्ठयाए) प्रदेशों की अपेक्षा से (द्व्वट्ठपएसट्ठयाए) द्रव्य और प्रदेशों की अपेक्षा से (कयरे कयरे-हिंतो) कौन किससे (अप्पा वा, बहुया वा, तुल्ला वा, विसेसाहिया वा ?) अल्प, बहुत, तुल्य या विशेषाधिक है ? (गोयमा ! सव्वत्थोवे परिमंडलसंठाणस्स संखेज्जपएसियस्स संखेज्जपएसोगाढस्स द्व्वट्ठयाए एगे अचरिमे) हे गौतम !

(परिमंडलेणं भंते ! संठाणे आणंतपएसिए संखेज्जपएसोगाढे) हे भगवन् ! अनन्त प्रदेशी संख्यात प्रदेशोभां अवगाढ परिमंडल संस्थान (किंचरमे, अचरमे, पुच्छा ?) अचरम छे, अचरम छे, प्रश्न ? (गोयमा ! तहेव जाव आयते) हे गौतम ! अने प्रकारे यावत् आयत संस्थान (अणंतपएसिए असंखेज्जपएसोगाढे जहा संखेज्जपएसोगाढे) असंख्यात प्रदेशोभां अवगाढ अनन्त प्रदेशी संख्यात प्रदेशावगाढना समान (एवं जाव आयते) अने रीते आयत सुधी

(परिमंडलस्स णं भंते ! संठाणस्स संखेज्जपएसियस्स संखेज्जपएसोगाढस्स अचरिमस्स वा चरिमाण य चरमंतपएसण य अचरमंतपएसण य) हे भगवन् ! संख्यात प्रदेशी संख्यात प्रदेशोभां अवगाढ अचरम, चरमो, चरमान्त प्रदेशो अने अचरमान्त प्रदेशोभां (द्व्वट्ठयाए) द्रव्यनी अपेक्षाथी (पएसट्ठयाए) प्रदेशोनी अपेक्षाथी (द्व्वट्ठपएसट्ठयाए) द्रव्य अने प्रदेशोनी अपेक्षाथी (कयरे कयरे हिंतो) केणु केनाथी (अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा ?) अल्प, धृष्ट, अथवा, अथवा विशेषाधिक छे.

एकम् अचरमं, चरमाणि संख्येयगुणानि, अचरमं चरमाणि च द्वयान्यपि विशेषाधिकानि, प्रदेशार्थतया सर्वस्तोकाः परिमण्डलस्य संस्थानस्य संख्येयप्रदेशिकस्य संख्येयप्रदेशावगाढस्य चरमान्तप्रदेशाः, अचरमान्तप्रदेशाः संख्येयगुणाः चरमान्तप्रदेशाश्च अचरमान्तप्रदेशाश्च द्वयेपि विशेषाधिका, द्रव्यार्थप्रदेशार्थतया सर्वस्तोकम् परिमण्डलस्य संस्थानस्य संख्येयप्रदेशिकस्य संख्येयप्रदेशावगाढस्य एकम् अचरमम्, चरमाणि संख्येयगुणानि, अचरमश्च चरमाणि च द्वयान्यपि विशेषाधिकानि, चरमान्तप्रदेशाः संख्येयगुणाः, अचरमान्तप्रदेशाः संख्येयगुणाः चरमा-

સંખ્યાતપ્રદેશી, સંખ્યાતપ્રદેશોં મેં અવગાઢ પરિમંડલ સંસ્થાન કા દ્રવ્ય સે એક અચરમ સ્વસે કમ હૈ (ચરમાઈ સંખેજ્જગુણાઈ) ચરમાણિ સંખ્યાતગુણા અધિક હૈ (અચરમં ચરમાણિ ય દો વિ વિસેસાહિયાઈ) અચરમ ઓર અચરમાણિ દોનોં વિશેષાધિક હૈ (પદેસદ્વ્યાએ) પ્રદેશોં કી અપેક્ષા (સવ્વત્થોવા પરિમંડલસ્સ સંઠાણસ્સ સંખિજ્જપણસોગાઢસ્સ ચરમંતપણસા) સંખ્યાતપ્રદેશી, સંખ્યાતપ્રદેશોં મેં અવગાઢ પરિમંડલ સંસ્થાન કે ચરમાન્તપ્રદેશ સ્વ સે કમ હૈ (અચરમંતપણસા સંખેજ્જગુણા) અચરમાન્તપ્રદેશ સંખ્યાતગુણા હૈ (ચરમંતપણસા ય અચરમંતપણસા ય દોવિ વિસેસાહિયા) ચરમાન્તપ્રદેશ ઓર અચરમાન્તપ્રદેશ દોનોં વિશેષાધિક હૈ (દ્વવટ્ઠપણસદ્વ્યાએ) દ્રવ્ય ઓર પ્રદેશોં કી અપેક્ષા (સવ્વત્થોવે પરિમંડલસ્સ સંઠાણસ્સ સંખેજ્જપણસિયસ્સ સંખેજ્જપણસોગાઢસ્સ એગે અચરિમે) સંખ્યાતપ્રદેશી એવં સંખ્યાતપ્રદેશોં મેં અવગાઢ પરિમંડલ સંસ્થાન કા એક અચરમ હૈ (ચરમાઈ સંખેજ્જગુણાઈ) ચરમાણિ સંખ્યાત ગુણા હૈ (અચરમં ચ ચરમાણિ ય દોવિ વિસેસાહિયાઈ) અચરમ ઓર ચરમાણિ દોનોં વિશેષાધિક હૈ (ચરમંતપ-

(ગોચમા ! સવ્વત્થોવે પરિમંડલસંઠાણસ્સ સંખેજ્જપણસિયસ્સ સંખેજ્જપણસોગાઢસ્સ દ્વવટ્ઠપણસ એગે અચરિમે) હે ગૌતમ ! સંખ્યાત પ્રદેશી, સંખ્યાત પ્રદેશોમા અવગાઢ પરિમંડલ સંસ્થાનનો દ્રવ્યથી એક અચરમ સૌથી ઓછો છે (ચરમાઈ સંખેજ્જગુણાઈ) ચરમાણિ સંખ્યાતગુણા અધિક છે (અચરમં ચરમાણિ ય દોવિ વિસેસાહિયાઈ) અચરમં અને ચરમાણિ બંને વિશેષાધિક છે (પણસદ્વ્યાએ) પ્રદેશોની અપેક્ષાએ (સવ્વત્થોવા પરિમંડલસ્સ સંઠાણસ્સ સંખિજ્જપણસિયસ્સ સંખેજ્જપણસોગાઢસ્સ ચરમંતપણસા) સંખ્યાત પ્રદેશી, સંખ્યાત પ્રદેશોમા અવગાઢ પરિમંડલ સંસ્થાનના ચરમાન્ત પ્રદેશ બધાથી ઓછો છે. (અચરમંતપણસા સંખેજ્જગુણા) અચરમાન્ત પ્રદેશ સંખ્યાતગુણા છે (ચરમંતપણસા ય અચરમંતપણસા ય દોવિ વિસેસાહિયા) ચરમાન્ત પ્રદેશ અને અચરમાન્ત પ્રદેશ બંને વિશેષાધિક છે (દ્વવટ્ઠપણસદ્વ્યાએ) દ્રવ્ય અને પ્રદેશોની અપેક્ષાએ (સવ્વત્થોવે પરિમંડલસ્સ સંઠાણસ્સ સંખેજ્જપણસિયસ્સ સંખેજ્જપણસોગાઢસ્સ એગે અચરિમે) સંખ્યાત પ્રદેશી તેમજ સંખ્યાત પ્રદેશોમા અવગાઢ પરિમંડલ સંસ્થાનનો એક અચરમ છે (ચરમાઈ સંખિજ્જગુણાઈ) ચરમાણિ સંખ્યાતગુણા છે (અચરમં ચ ચરમાણિ ય દો વિ વિસેસાહિયાઈ) અચરમં અને ચરમાણિ બંને

न्तप्रदेशाश्च अचरमान्तप्रदेशाश्च द्वयेऽपि विशेषाधिकाः, एवं वृत्तत्रयस्रचतुरस्त्रायतेष्वपि योजयितव्यम्, परिमण्डलस्य खलु भदन्त ! संस्थानस्य असंख्येयप्रदेशिकस्य असंख्येयप्रदेशावगाढस्य अचरमस्य चरमाणाश्च, चरमान्तप्रदेशानाश्च अचरमान्तप्रदेशानाश्च द्रव्यार्थतया प्रदेशार्थतया द्रव्यार्थप्रदेशार्थतया कतरे कतरेभ्योऽल्पा वा, बहुका वा, तुल्या वा, विशेषाधिका वा ? गौतम ! सर्वस्तोकम् परिमण्डलस्य संस्थानस्य असंख्येयप्रदेशिकस्य संख्येयप्रदेशावगाढस्य द्रव्या-
एसा संखेज्जगुणा) चरमान्तप्रदेश संख्यातगुणा हैं (अचरिमंतपएसा संखेज्जगुणा)
अचरमान्तप्रदेश संख्यातगुणा है (चरमंतपएसा य अचरमंतपएसा य दोवि विसे-
साहिया) चरमान्त प्रदेश और अचरमान्त प्रदेश दोनों विशेषाधिक हैं (एवं
वट्ट-तंस-चउरंसायएसु वि जोएयव्वं) इसी प्रकार वृत्त, त्रिकोण, चतुष्कोण,
आयत में भी योजना कर लेनी चाहिए ।

(परिमंडलस्स णं भंते ! संठाणस्स असंखेज्जपएसियस्स संखेज्जपएसो-
गाढस्स) हे भगवन् ! असंख्यातप्रदेशी, संख्यात प्रदेशों में अवगाढ परिमंडल
संस्थान के (अचरमस्स चरमाण य) अचरम और चरमाण (चरमंतपएसाण य
अचरमंतपएसाण य) चरमान्त प्रदेशों और अचरमान्त प्रदेशों में (द्व्वट्टयाए,
पएसट्टयाए, द्व्वट्टपएसट्टयाए) द्रव्य, प्रदेश और द्रव्य प्रदेश की अपेक्षा से
(कयरे कयरेहिंतो) कौन किससे (अप्पा वा, बहुया वा, तुल्ला वा, विसेसाहिया
वा) अल्प, बहुत, तुल्य अथवा विशेषाधिक हैं ? (गोयमा ! सव्वत्थोवे परिमंडल-
स्स संठाणस्स असंखेज्जपएसियस्स संखेज्जपएसोगाढस्स द्व्वट्टयाए एगे अच-
रमे) हे गौतम ! असंख्यातप्रदेशी संख्यात प्रदेशों में अवगाढ परिमंडलसंस्थान

विशेषाधिक छे (चरमंतपएसा संखेज्जगुणा) चरमान्त प्रदेश संख्यातगुणा छे (अचरमंतपएसा
असंखेज्जगुणा) अचरमान्तप्रदेश संख्यातगुणा छे (चरमंतपएसा य अचरिमंतपएसा य दोवि
विसेसाहिया) चरमान्त प्रदेश अने अचरमान्त प्रदेश अने विशेषाधिक छे (एवं वट्ट-तंस
चउरंसायएसु वि जोएयव्वं) ओण प्रकारे वृत्त-त्रिकोण चतुष्कोण आयतमां पणु येणना
करी देवी नेण्णे (परिमंडलस्स णं भंते ! संठाणस्स असंखेज्जपएसियस्स संखेज्जपएसोगाढस्स)
हे भगवान् ! संख्यातप्रदेशी, संख्यात प्रदेशोंमां अवगाढ परिमंडल संस्थानना (अचरमस्स
चरमाणय) अचरम अने चरमाण (चरमंतपएसाण य अचरमंतपएसाण य) चरमान्तप्रदेशो
अने अचरमान्तप्रदेशोमां (द्व्वट्टयाए, पएसट्टयाए, द्व्वट्टपएसट्टयाए) द्रव्य, प्रदेश अने
द्रव्य प्रदेशनी अपेक्षाथी (कयरे कयरेहिंतो) कोणु कोनाथी (अप्पा वा बहुया वा तुल्ला
वा विसेसाहियावा ?) अल्प, धणा, तुल्य अथवा विशेषाधिक छे ?

(गोयमा ! सव्वत्थोवे परिमंडलस्स संठाणस्स असंखेज्जपएसियस्स संखेज्जपएसो-
गाढस्स द्व्वट्टयाए एगे अचरमे) हे गौतम ! असंख्यात प्रदेशी, संख्यात प्रदेशोंमां अवगाढ
परिमंडल संस्थानना द्रव्यथी ओण अचरम पण्नाथी ओण्णं छे (चरमाइं संखेज्जगुणाइं)

ર્થતયા એકમ્ અચરમ્, ચરમાણિ સંખ્યેયગુણાનિ, અચરમશ્ચ ચરમાણિ ચ દ્વયાન્યપિ વિશેષાધિકાનિ, પ્રદેશર્થતયા સર્વસ્તોકાઃ પરિમંડલસ્ય સંસ્થાનસ્ય અસંખ્યેયપ્રદેશિકરય સંખ્યેયપ્રદેશાવગાહસ્ય ચરમાન્તપ્રદેશાઃ, અચરમાન્તપ્રદેશાઃ સંખ્યેયગુણાઃ, ચરમાન્તપ્રદેશાશ્ચ અચરમાન્તપ્રદેશાશ્ચ દ્વયેऽપિ વિશેષાધિકાઃ, દ્રવ્યાર્થપ્રદેશર્થતયા સર્વસ્તોકં પરિમંડલસ્ય સંસ્થાનસ્ય અસંખ્યેયપ્રદેશિકસ્ય સંખ્યેયપ્રદેશાવગાહસ્ય દ્રવ્યાર્થતયા એકમ્ અચરમમ્, ચરમાણિ સંખ્યેયગુણાનિ, અચરમશ્ચ ચરમાણિ ચ દ્વયાન્યપિ વિશેષાધિકાનિ, ચરમાન્તપ્રદેશાઃ સંખ્યેયગુણાઃ, અચરમાન્તપ્રદેશાઃ સંખ્યેયગુણાઃ ચરમાન્તપ્રદેશાશ્ચ અચરમાન્તપ્રદેશાશ્ચ દ્વયેऽપિ વિશેષાધિકાઃ એવં યાવત્

કા દ્રવ્ય સે એક અચરમ સવસે કમ હૈ (ચરમાઈ સંખેજ્જગુણાઈ) ચરમાણિ સંખ્યાત ગુણા હૈં (અચરમં ચ ચરમાણિ ય દોવિ વિસેસાહિયાઈ) અચરમં ઓર ચરમાણિ દોનોં વિશેષાધિક હૈં (પણસદ્વ્યાણ સવ્વત્થોવા પરિમંડલસંઠાણસ્સ અસંખેજ્જપણસિયસ્મ સંખેજ્જપણસોગાહસ્સ ચરમંતપણસા) અસંખ્યાતપ્રદેશી સંખ્યાતપ્રદેશોં મેં અવગાહ પરિમંડલ સંસ્થાન પ્રદેશોં કી અપેક્ષા સવ સે કમ ચરમાન્તપ્રદેશ હૈં (અચરમંતપણસા સંખિજ્જગુણા) અચરમાન્તપ્રદેશ સંખ્યાતગુણા હૈં (ચરમંતપણસા ય અચરમંતપણસા ય દોવિ વિસેસાહિયા) ચરમાન્તપ્રદેશ ઓર અચરમાન્તપ્રદેશ દોનોં વિશેષાધિક હૈં (દવ્વદ્વપણસદ્વ્યાણ) દ્રવ્ય ઓર પ્રદેશોં કી અપેક્ષા (સવ્વત્થોવે) સવ સે કમ (પરિમંડલસ્સ સંઠાણસ્સ અસંખેજ્જપણસિયસ્સ સંખેજ્જપણસોગાહસ્સ) અસંખ્યાતપ્રદેશી સંખ્યાતપ્રદેશોં મેં અવગાહ પરિમંડલસંસ્થાન કા (દવ્વદ્વપણસદ્વ્યાણ) દ્રવ્ય સે (એણે અચરિમે) એક અચરમ હૈ (ચરમાઈ સંખેજ્જગુણાઈ) ચરમાણિ સંખ્યાતગુણા હૈં (અચરમં ચ ચરમાણિ ય દોવિ વિસેસાહિયાઈ) અચરમં ઓર ચરમાણિ દોનોં વિશેષાધિક હૈં (ચરમંતપણસા સંખેજ્જગુણા) ચરમાન્તપ્રદેશ સંખ્યાતગુણા હૈં (અચરમંતપણસા સંખેજ્જગુણા) અચરમાન્તપ્રદેશ સંખ્યાત-

ચરમાણિ સંખ્યાતગુણા છે (અચરમં ચ ચરમાણિય દો વિ વિસેસાહિયાઈ) અચરમં અને ચરમાણિ બન્ને વિશેષાધિક છે (સવ્વત્થોવા પરિમંડલસ્સ સંઠાણસ્સ અસંખેજ્જપણસિયસ્સ સંખેજ્જપણસોગાહસ્સ ચરમંતપણસા) અસંખ્યાત પ્રદેશી સંખ્યાત પ્રદેશોમાં અવગાહ પરિમંડલ સંસ્થાનના પ્રદેશોની અપેક્ષાએ બધાથી ઓછા ચરમાન્ત પ્રદેશ છે (અચરમંતપણસા સંખિજ્જગુણા) અચરમાન્ત પ્રદેશ સંખ્યાતગુણા છે (ચરમંતપણસા ય અચરમંતપણસા ય દો વિ વિસેસાહિયા) ચરમાન્ત પ્રદેશ અને અચરમાન્ત પ્રદેશ બન્ને વિશેષાધિક છે (દવ્વદ્વપણસદ્વ્યાણ) દ્રવ્ય અને પ્રદેશોની અપેક્ષાએ (સવ્વત્થોવે) બધાથી ઓછા (પરિમંડલસ્સ સંઠાણસ્સ અસંખેજ્જપણસિયસ્સ સંખેજ્જપણસોગાહસ્સ) અસંખ્યાત પ્રદેશી સંખ્યાત પ્રદેશોમાં અવગાહ પરિમંડલ સંસ્થાનના (દવ્વદ્વપણસદ્વ્યાણ) દ્રવ્યથી (એણે અચરિમે) ઓછા અચરમ છે (ચરમાઈ સંખેજ્જગુણાઈ) ચરમાણિ સંખ્યાતગુણા છે (અચરમં ચ ચરમાણિ ય દોવિ વિસેસાહિયાઈ) અચરમ અને ચરમાણિ બન્ને વિશેષાધિક છે (ચરમંતપણસા સંખેજ્જગુણા) ચરમાન્ત પ્રદેશ

आयतम्, परिमण्डलस्य खलु भदन्त ! संस्थानस्य असंख्येयप्रदेशिकस्य असंख्येयप्रदेशावगा-
ढस्य अचरमस्य चरमाणाश्च चरमान्तप्रदेशानाश्च अचरमान्तप्रदेशानाश्च द्रव्यार्थतया प्रदेशो-
र्थतया द्रव्यार्थप्रदेशार्थतया कतरे कतरेभ्योऽल्पा वा, बहुका वा, तुल्या वा, विशेषाधिका वा ?
गौतम ! यथा रत्नप्रभायाः अल्पबहुत्वं तथैव निरवशेषं भणितव्यम् , एवं यावत् आयतम् ,
परिमण्डलस्य खलु भदन्त ! संस्थानस्य अनन्तप्रदेशिकस्य संख्येयप्रदेशाव गाढस्य अचरमस्य
गुणा हैं (चरमंतपएसा य अचरमंतपएसा य दोवि विसेसाहिया) चरमान्त-
प्रदेश और अचरमान्तप्रदेश दोनों विशेषाधिक हैं (एवं जाव आयते) इसी
प्रकार यावत् आयत संस्थान ।

(परिमण्डलस्स णं भंते ! संठाणस्स असंखिज्जपएसियस्स असंखेज्जपएसो-
गाढस्स अचरमस्स चरमाण य चरमंतपएसाणय अचरमंतपएसाण य) भगवन् !
असंख्यातप्रदेशी एवं असंख्यातप्रदेशों में अवगाढ परिमण्डल संस्थान के अच-
रम, चरमाण, चरमान्तप्रदेशों और अचरमान्तप्रदेशों में (दब्बट्टयाए पएसट्टयाए
दब्बट्टपएसट्टयाए) द्रव्य से, प्रदेशों से तथा द्रव्य और प्रदेशों से (कयरे कयरेहिंतो)
कौन किससे (अप्पावा, बहुया वा, तुल्ला वा, विसेसाहिया वा ?) अल्प, बहुत,
तुल्य अथवा विशेषाधिक हैं ? (गोयमा ! जहा रयणप्पभाए अप्पा बहुयं तहेव
निरवसेसं भाणियव्वं) गौतम ! जैसे रत्नप्रभा का अल्पबहुत्व कहा वैसा ही
सम्पूर्ण कहना चाहिए (एवं जाव आयते) इसी प्रकार आयत संस्थान तक

(परिमण्डलस्स णं भंते ! संठाणस्स अणंतपएसियस्स संखेज्जपएसोगाढस्स)
हे भगवन् ! संख्यातप्रदेशों में अवगाढ अनन्तप्रदेशी परिमण्डल संस्थान के (अच-

संख्यातगणुा छे (अचरमन्तपएसा संखेज्जगुणा) अचरमान्त प्रदेश सख्यातगणुा छे (चरमंत-
पएसा य अचरमंतपएसाय दोवि विसेसाहिया) चरमान्त प्रदेश अने अचरमान्त प्रदेश
अन्ने विशेषाधिक छे (एवं जाव आयते) ऐज प्रकारे यावत् आयत संस्थान

(परिमण्डलस्स णं भंते ! संठाणस्स असंखेज्जपएसियस्स असंखेज्जपएसोगाढस्स अच-
रमस्स चरमाण य चरमंतपएसाण य अचमंतपएसाण य) हे भगवन् असंख्यात प्रदेशी
तेभज्ज असंख्यात प्रदेशोभां अवगाढ परिमण्डल संस्थानना अचरम, चरमाण चरमान्त
प्रदेशो अने अचरमान्त प्रदेशोभां (दब्बट्टयाए पएसट्टयाए, दब्बट्टपएसट्टयाए) द्रव्यथी,
प्रदेशोथी तथा द्रव्य अने प्रदेशोथी (कयरे कयरे हिंतो) केणु केनाथी (अप्पा वा बहुया
वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा ?) अल्प, धणुा; तुल्य अथवा विशेषाधिक छे ?

(गोयमा ! जहा रयणप्पभाए अप्पा बहुयं तहेव निरवसेसं भाणियव्वं) हे गौतम !
जेपुं रत्नप्रभानुं अल्प बहुत्व प्रहं छे तेपुं ज्ज संपूणुं कडेपुं नेधंजे (एवं जाव आयते)
ऐज प्रकारे आयत संस्थान सुधी

(परिमण्डलस्सणं भंते ! संठाणस्स अणंतपएसियस्स संखेज्जपएसोगाढस्स) हे भगवान् !

ચ ચરમાણાશ્ચ ચરમાન્તપ્રદેશાનાશ્ચ અચરમાન્તપ્રદેશાનાશ્ચ દ્રવ્યાર્થતયા પ્રદેશાર્થતયા દ્રવ્યાર્થ-
પ્રદેશાર્થ તયા કતરે કતરેભ્યોડલ્પા વા, વહુકા વા, તુલ્યા વા, વિશેષા ધિકા વા ? ગૌતમ ! યથા
સંખ્યેયપ્રદેશિકસ્ય સંખ્યેયપ્રદેશાવગાઢસ્ય નવરં સંક્રમે સ્વલુ અનન્તગુણાઃ, એવં યાવત્ આય-
તમ્ પરિમંડલસ્ય સ્વલુ ભદન્ત ! સંસ્થાનસ્ય અનન્તપ્રદેશિકસ્ય અસંખ્યેયપ્રદેશાવગાઢસ્ય
અચરમસ્ય ચ ચરમાણાશ્ચ ચરમાન્તપ્રદેશાનાશ્ચ અચરમાન્તપ્રદેશાનાશ્ચ યથા રત્નપ્રભાયાઃ,
નવરં સંક્રમે અનન્તગુણાઃ, એવં યાવદ્ આયતમ્ ॥ સૂ૦ ॥ ૬ ॥

રિમસ્સ ચ ચરમાણ ચ ચરમંતપણ્ણ ચ અચરમંતપણ્ણ ચ) અચરમ, ચર-
માણ, ચરમાન્તપ્રદેશોં ઔર અચરમાન્તપ્રદેશોં મેં (દવ્વટ્ટયાણ, પણ્ણસટ્ટયાણ, દવ્વ-
ટ્ટપણ્ણસટ્ટયાણ) દ્રવ્ય સે, પ્રદેશોં સે, દ્રવ્ય-પ્રદેશોં સે (કયરે કયરેહિંતો) કૌન
કિસસે (અપ્પા વા, વહુયા વા, તુલ્લા વા, વિસેસાહિયા વા ?) અલ્પ, વહુત,
તુલ્ય અથવા વિશેષાધિક હૈ ? (ગોયમા ! જહા સંખેજ્જપણ્ણસિયસ્સ સંખેજ્જપણ્ણ-
સોગાઢસ્સ) ગૌતમ ! જૈસી સંખ્યાત પ્રદેશોં મેં અવગાઢ સંખ્યાતપ્રદેશી કી વક્ત-
વ્યતા કહી વૈસી જનના (નવરં) વિશેષ (સંક્રમેણ) સંક્રમણ સે (અણંતગુણા)
અનન્તગુણા હૈ(એવં જાવ આયતે) હસી પ્રકાર આયત સંસ્થાન તક

(પરિમંડલસ્સ ણં મંતે ! સંઠાણસ્સ અણંતપણ્ણસિયસ્સ અસંખેજ્જપણ્ણસોગાઢસ્સ)
ભેગવન્ ! અનન્તપ્રદેશી, અસંખ્યાતપ્રદેશોં મેં અવગાઢ પરિમંડલ સંસ્થાન કે
(અચરમસ્સ) અચરમકા (ચ) ઔર ચરમાન્ત આદિ કા અલ્પવહુત્વ (જહા રયણ-
પ્પમાણ) જૈસે રત્નપ્રમા કા (નવરં) વિશેષ (સંક્રમે અણંતગુણા) સંક્રમ મેં અનન્ત-
ગુણા (એવં જાવ આયતે) હસી પ્રકાર આયત-સંસ્થાન તક ।

સંખ્યાત પ્રદેશોભાં અવગાઢ અનન્ત પ્રદેશી પરિમંડલ સંસ્થાનના (અચરિમસ્સ ચ ચર-
માણ ચ ચરમંતપણ્ણ ચ અચરમંતપણ્ણ ચ) અચરમ, ચરમાણ, ચરમાન્ત પ્રદેશો
અને અચરમાન્ત પ્રદેશોભાં (દવ્વટ્ટયાણ પણ્ણસટ્ટયાણ દવ્વટ્ટપણ્ણસટ્ટયાણ) દ્રવ્યથી, પ્રદેશોથી,
દ્રવ્ય પ્રદેશોથી (કયરે કયરે હિંતો) કેણ કેનાથી (અપ્પા વા, વહુયા વા તુલ્લા વા વિસે-
સાહિયા વા ?) અલ્પ, વહુ, તુલ્ય, અથવા વિશેષાધિક છે ?

(ગોયમા ! જહા સંખેજ્જપણ્ણસોગાઢસ્સ) હે ગૌતમ ! જેવી સંખ્યાત પ્રદેશોભાં અવગાઢ
સંખ્યાત પ્રદેશીની વક્તવ્યતા કહી છે તેવી જ બાણવી (નવરં) વિશેષ (સંક્રમેણ) સંક્ર-
મણથી (અણંતગુણા) અનન્તગણ છે (એવં જાવ આયતે) એ પ્રકારે આયત સંસ્થાન સુધી.

(પરિમંડલસ્સ ણં મંતે ! સંઠાણસ્સ અણંતપણ્ણસિયસ્સ અસંખેજ્જપણ્ણસોગાઢસ્સ) હે ભગ-
વન્ અનંતપ્રદેશી અસંખ્યાત પ્રદેશોભાં અવગાઢ પરિમંડલ સંસ્થાનના (અચરમસ્સ) અચર-
માન્તનું (ચ) અને ચરમાન્ત આદિનું અલ્પવહુત્વ (જહા રયણપ્પમાણ) જે પ્રમાણે રત્ન-
પ્રભાનું કથન કર્યું છે. તેજ પ્રમાણે(નવરં) વિશેષ (સંક્રમે અણંતગુણા) સંક્રમમાં અનંતગણ
કદ્દા છે. (એવ જાવ આયતે) એજ પ્રમાણે યાવત્ આયત સંસ્થાન સુધી સમજવું.

ટીકા-પૂર્વ દ્વિપ્રદેશિકાદિ સ્કન્ધાનાં ચરમાચરમાદિવક્તવ્યતા પ્રરૂપિતાઃ, સ્કન્ધાનાશ્ચ પરિમંડલવૃત્તાદ્યન્યત્ત્વસંસ્થાનવક્તવ્યસ્ય નિયતત્વાત્ સંસ્થાનવક્તવ્યતાં પ્રરૂપયિતુમાહ-‘કઙ્ઞં મંતે ! સંઠાણા પળ્ણત્તા ?’ હે મદન્ત ! કતિ-કિયન્તિ સ્વલ્લ સંસ્થાનાનિ-આકાશઃપ્રજ્ઞપ્તાનિ-પ્રરૂપિતાનિ સન્તિ ? મગવાન્ આહ-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘પંચ સંઠાણા પળ્ણત્તા’ પશ્ચપ્રકારાણિ સંસ્થાનાનિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ, ‘તં જદ્દા’ પરિમંડલે, વટ્ટે, તંસે, ચરુરંસે, આયણ ય’ તદ્યથા-પરિમંડલમ્-ગોલાકારઃ, વૃત્તમ્-વર્તુલમ્, ત્ર્યસમ્-ત્રિકોણમ્, તિસ્રોઽસ્રયોઽસ્મિન્ इति ત્ર્યસમિતિ-વ્યુત્પત્તેઃ, આયતશ્ચ-દીર્ઘમ્, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘પરિમંડલા ણં મંતે ! સંઠાણા કિં સંઘેજ્ઞા, અસંઘેજ્ઞા અણંતા ?’ હે મદન્ત ! પરિમંડલાનિ સ્વલ્લ સંસ્થાનાનિ કિં સંઘેય્યાનિ ભવન્તિ ? અસંઘેય્યાનિ ભવન્તિ ? કિં વા અનન્તાનિ ભવન્તિ ? મગવાન્ આહ-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘નો સંઘેજ્ઞા, નો અસંઘેજ્ઞા, અણંતા’ પરિમંડલાત્મક સંસ્થાનાનિ નો સંઘેય્યાનિ ભવન્તિ,

ટીકાર્થ-इससे पूर्व द्विप्रदेशी आदि स्कंधों के चरम, अचरम आदि की वक्तव्यता का निरूपण किया गया है, किन्तु जो भी स्कंध होते हैं, वे परिमंडल, वृत्त आदि में से किसी न किसी संस्थान के धारक होते हैं, इस कारण यहाँ संस्थानों की वक्तव्यता का प्ररूपण किया जाता है-

श्रीगौतमस्वामी प्रश्न करते हैं-हे भगवान् ! संस्थान कितने कहे हैं ?

भगवान्-हे गौतम ! संस्थान पांच प्रकार के कहे हैं, वे इस प्रकार हैं-(१) परिमंडल-गोलाकार (२) वृत्त-वर्तुल (३) त्र्यस्र-(तिकोना) (४) चतुरस्र-चौकोर और (५) आयत दीर्घलम्बा ।

गौतम-हे भगवन् ! परिमंडल संस्थान क्या संख्यात हैं, असंख्यात हैं अथवा अनन्त हैं ?

भगवान्-गौतम ! परिमंडल संस्थान न संख्यात हैं, न असंख्यात हैं किन्तु

ટીકાર્થ-અનાથી પૂર્વ દ્વિપ્રદેશી આદિ સ્કન્ધોના ચરમ અચરમ આદિની વક્તવ્યતાનું નિરૂપણ કરાયુ છે, કિન્તુ જે કોઈ પણ સ્કન્ધ હોય છે, તેઓ પરિમંડલ, વૃત્ત આદિમાંથી કોઈ ને કોઈ સંસ્થાનના ધારક હોય છે, એ કારણે અહીં સંસ્થાનોની વક્તવ્યતાનું પ્રરૂપણ કરાય છે

શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે-હે ભગવન્ સંસ્થાન કેટલા કહ્યા છે,

શ્રી ભગવાન્ -હે ગૌતમ ! સંસ્થાન પાંચ પ્રકારના કહ્યાં છે, તે આ પ્રકારે છે-(૧) પરિમંડલ (ગોળાકાર) (૨) વૃત્ત-વર્તુલ (૩) ત્ર્યસ્ર-ત્રિકોણ (૪) ચતુરસ્ર, અને આયત-દીર્ઘ (લાંબુ)

શ્રી ગૌતમસ્વામી:-હે ભગવન્ ! પરિમંડલ સંસ્થાન શું સંખ્યાત છે, અસંખ્યાત છે અથવા અનન્ત છે ?

શ્રી ભગવાન્ :-હે ગૌતમ ! પરિમંડલ સંસ્થાન સંખ્યાત નથી અને અસંખ્યાત

નો વા અસંખ્યેયાનિ ભવન્તિ, અપિ તુ અનન્તાનિ ભવન્તિ ? 'એવં જાવ આયયા' એવમ્-પરિમંડ-
લોક્તરીત્યા, યાવત્-વૃત્તાનિ ત્ર્યસ્રાણિ, ચતુરસ્રાણિ આયતાનિ ચ સંસ્થાનાનિ નો સંખ્યેયાનિ
ભવન્તિ, નો. વા અસંખ્યેયાનિ ભવન્તિ, અપિ તુ અનન્તાનિ ભવન્તિ, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ 'પરિમંડલે
ળં મંતે ! સંઠાળે કિં સંખેજ્જપણસિણ અસંખેજ્જપણસિણ અળંતપણસિણ ?' હે મદન્ત ! પરિ-
મંડલં સ્વલુ સંસ્થાનં કિં સંખ્યેયપ્રદેશિકં ભવતિ ? કિં વા અસંખ્યેયપ્રદેશિકં ભવતિ ? કિં વા
અનન્તપ્રદેશિકં ભવતિ ? મગવાન્ આઢ-'મોયમા ! હે ગૌતમ ! 'સિય સંખેજ્જપણસિણ, સિય
અસંખેજ્જપણસિણ, સિય અળંતપણસિણ' પરિમંડલાત્મક સંસ્થાનં સ્યાત્-કદાચિત્ સંખ્યેયપ્રદે-
શિકં ભવતિ, સ્યાત્-કદાચિત્ અસંખ્યેયપ્રદેશિકં ભવતિ, સ્યાત્-કદાચિત્ અનન્તપ્રદેશિકં ભવતિ
'એવં જાવ આયય' એવમ્-પરિમંડલસંસ્થાનોક્તરીત્યા યાવત્ વૃત્તમ્-ત્ર્યસ્રમ્-ચતુરસ્રમ્ આયતશ્ચ
સંસ્થાનમપિ સ્યાત્-કદાચિત્ સંખ્યેયપ્રદેશિકં ભવતિ, સ્યાત્-કદાચિત્ અસંખ્યેયપ્રદેશિકં
ભવતિ, સ્યાત્-કદાચિત્ અનન્તપ્રદેશિકં ભવતિ, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-'પરિમંડલે ળં મંતે ! સંઠાળે
સંખેજ્જપણસિણ કિં સંખેજ્જપણસોગાઢે, અસંખેજ્જપણસોગાઢે અળંતપણસોગાઢે ?' હે મદન્ત !
પરિમંડલં સ્વલુ સંસ્થાનં સંખ્યેયપ્રદેશિકં કિં સંખ્યેયપ્રદેશાવગાઢં ભવતિ ? કિં વા અસંખ્યેય-

અનન્ત હૈં । ઇસી પ્રકાર વૃત્ત, ત્રિકોણ, ચતુષ્કોણ, ઔર આયત સંસ્થાનોં કે સંબંધ
મેં સમઙ્ગલેના ચાહિણ । વે ભી સંખ્યાત યા અસંખ્યાત નહીં કિન્તુ અનન્ત હૈં ।

ગૌતમ-મગવન ! પરિમંડલ સંસ્થાન કયા સંખ્યાતપ્રદેશી હૈં યા અસંખ્યાત-
પ્રદેશી હૈં યા અનન્તપ્રદેશી હૈં ?

મગવાન્-ગૌતમ ! પરિમંડલ સંસ્થાન કદાચિત્ સંખ્યાતપ્રદેશી કદાચિત્
અસંખ્યાતપ્રદેશી ઔર કદાચિત્ અનન્તપ્રદેશી હોતા હૈં । આયત સંસ્થાન તક
પ્રત્યેક સંસ્થાન ઇસી પ્રકાર હૈં ।

ગૌતમ-હે મગવન ! જો પરિમંડલ સંસ્થાન સંખ્યાતપ્રદેશી હૈં, વહ કયા
આકાશ કે સંખ્યાતપ્રદેશોં મેં અવગાઢ હોતા હૈં ? કયા અસંખ્યાતપ્રદેશોં મેં

પણ નથી પરન્તુ અનન્ત છે. એ પ્રમાણે વૃત્ત, ત્રિકોણ, ચતુષ્કોણ અને આયત સંસ્થાનોના
સંબંધમાં સમળ લેવું જોઈએ. તેઓ પણ સંખ્યાત અગર અસંખ્યાત નથી કિન્તુ અનન્ત છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી:-હે ભગવન્ ! પરિમંડલ સંસ્થાન શુ સંખ્યાત પ્રદેશી છે અથવા
અસંખ્યાત પ્રદેશી છે અથવા અનન્ત પ્રદેશી છે ?

શ્રી ભગવાન્ :-હે ગૌતમ ! પરિમંડલ સંસ્થાન કદાચિત્ સંખ્યાત પ્રદેશી, કદાચિત્
અસંખ્યાત પ્રદેશી અને કદાચિત્ અનન્ત પ્રદેશી હોય છે આયત સંસ્થાન સુધી પ્રત્યેક
સંસ્થાન એજ પ્રકારે છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે-હે ભગવન્ ! જે પરિમંડલ સંસ્થાન સંખ્યાત પ્રદે-
શી છે, તે શુ આકાશના સંખ્યાત પ્રદેશમાં અવગાઢ થાય છે ? શુ અસંખ્યાત પ્રદેશોમાં

પ્રદેશાવગાઠં ભવતિ ? કિં વા અનન્તપ્રદેશાવગાઠં ભવતિ ? ભગવાન્ આહ-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘સંખેજ્જપણ્ણસોગાદે નો અસંખેજ્જપણ્ણસોગાદે, નો અણંતપણ્ણસોગાદે’ સંખ્યેયપ્રદેશિકં પરિમંડલસંસ્થાનં સંખ્યેયપ્રદેશાવગાઠં ભવતિ, નો અસંખ્યેયપ્રદેશાવગાઠં ભવતિ, નો વા અનન્તપ્રદેશાવગાઠં ભવતિ સંખ્યેયપ્રદેશિકસ્ય પરિમંડલસંસ્થાનસ્ય પ્રદેશાનાં સંખ્યેય-માત્રત્વાત્ અસંખ્યેયેષુ અનન્તેષુ વા પ્રદેશેષુ અવગાહનાઽસંભવાત્ ‘एवं जाव आयए’ एवम्-સંખ્યેયપ્રદેશિકપરિમંડલસંસ્થાનોક્તરીત્યા યાવત્-સંખ્યેયપ્રદેશિકસ્ય વૃત્તસ્ય, ત્ર્યસ્ય ચતુરસ્યસ્ય આયતસ્ય ચાપિ સંસ્થાનસ્ય સંખ્યેયપ્રદેશાવગાઠત્વમેવ સંભવતિ, નો અસંખ્યેયપ્રદેશાવગાઠત્વમ્ નો વા અનન્તપ્રદેશાવગાઠત્વં પ્રાગુક્તયુક્તેઃ, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘પરિમંડલે ણં મંતે ! સંઠાણે અસંખેજ્જપણ્ણસિણ્ણ કિં સંખેજ્જપણ્ણસોગાદે અસંખેજ્જપણ્ણસોગાદે’ અણંતપણ્ણસોગાદે’ હે ભદન્ત ! પરિમંડલં સ્વલ્લ સંસ્થાનમ્ અસંખ્યેયપ્રદેશિકમ્ કિં સંખ્યેયપ્રદેશાવગાઠં ભવતિ ? કિં વા

અવગાઠ હોતા હૈ ? અથવા અનન્તપ્રદેશોં મેં અવગાઠ હોતા હૈ ?

ભગવાન્-હે ગૌતમ ! સંખ્યાતપ્રદેશી પરિમંડલ સંસ્થાન સંખ્યાત આકાશપ્રદેશોં મેં અવગાઠ હોતા હૈ, અસંખ્યાતપ્રદેશોં મેં અથવા અનન્તપ્રદેશોં મેં અવગાઠ નહીં હોતા । ક્યોં કિ સંખ્યાતપ્રદેશી પરિમંડલ સંસ્થાન કે પ્રદેશ સંખ્યાત હી હોતે હૈં, અતઃ અસંખ્યાત અથવા અનન્તપ્રદેશોં મેં ડસકા અવગાહન હોના સંભવ નહીં હૈ । ડસી પ્રકાર આયત સંસ્થાન તક સવ કે વિષય મેં સમજ્ઞના ચાહિણ, અર્થાત્ સંખ્યાતપ્રદેશી વૃત્તસંસ્થાન, ત્ર્યસંસ્થાન, ચતુરસ્રસંસ્થાન ઓર આયત સંસ્થાન મી સંખ્યાત આકાશપ્રદેશોં મેં હી અવગાઠ હોતે હૈં, અસંખ્યાત અથવા અનન્ત પ્રદેશોં મેં નહીં ।

ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! અસંખ્યાતપ્રદેશી પરિમંડલ સંસ્થાન કયા સંખ્યાત પ્રદેશોં મેં અલગાઠ હોતા હૈ, અસંખ્યાતપ્રદેશોં મેં અવગાઠ હોતા હૈ અથવા અનન્ત પ્રદેશોં મેં અવગાઠ હોતા હૈ ?

અવગાઠ થાય છે ? અથવા અનન્ત પ્રદેશોંમા અવગાઠ થાય છે ?

શ્રી ભગવાન્ :-હે ગૌતમ ! સંખ્યાત પ્રદેશી પરિમંડલ સંસ્થાન સંખ્યાત આકાશ પ્રદેશોંમા અવગાઠ થાય છે. અસંખ્યાત પ્રદેશોંમા અથવા અનન્ત પ્રદેશોંમા અવગાઠ નથી થતા. કેમકે સંખ્યાત પ્રદેશી પરિમંડલ સંસ્થાનના પ્રદેશ સંખ્યાત જ હોય છે. તેથી જ અસંખ્યાત અથવા અનન્ત પ્રદેશોંમા તેમનો અવગાહ થવો સંભવિત નથી એ જ પ્રકારે આયત સંસ્થાન સુધી બધાના વિષયમાં સમજવું જોઈએ. અર્થાત્ સંખ્યાત પ્રદેશી વૃત્ત સંસ્થાન, ત્ર્યસ્રસંસ્થાન, ચતુરસ્ર સંસ્થાન અને આયત સંસ્થાન પણ સંખ્યાત આકાશ પ્રદેશોંમા જ અવગાઠ થાય છે, અસંખ્યાત અથવા અનન્ત પ્રદેશોંમા નહીં.

શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે-હે ભગવન્ ! અસંખ્યાત પ્રદેશી પરિમંડલ સંસ્થાન શું સંખ્યાત પ્રદેશોંમા અવગાઠ થાય છે, અસંખ્યાત પ્રદેશોંમા અવગાઠ થાય છે અથવા

અસંખ્યાતપ્રદેશાવગાઠં ભવતિ કિં વા અનન્તપ્રદેશાનગાઠં ભવતિ ? ભગવાન્ આહ—‘ગૌતમ ! ‘સિય સંખેજ્જપણ્ણસોગાઠે સિય અસંખેજ્જપણ્ણસોગાઠે, નો અણંતપણ્ણસોગાઠે’ અસંખ્યેયપ્રદેશિકં પરિમણ્ડલસંસ્થાનં, સ્યાત્ કદાચિત્, સંખ્યેયપ્રદેશાવગાઠં ભવતિ, સ્યાત્—કદાચિત્ અસંખ્યેયપ્રદેશાવગાઠં ભવતિ, કિન્તુ નો અનન્તપ્રદેશાવગાઠં ભવતિ, અસંખ્યેયપ્રદેશિકસ્ય પરિમણ્ડલસંસ્થાનસ્ય સંખ્યેયેષુ અસંખ્યેયેષુ વા પ્રદેશેષુ અવગાહને વિરોધાભાવાત્ તદ્ભયત્રૈવાવગાઠત્વં સંભવતિ, નો અનન્તપ્રદેશેષુ અવગાઠત્વં સંભવતિ અસંખ્યેયપ્રદેશિકસ્ય પરિમણ્ડલસંસ્થાનસ્ય અનન્તેષુ પ્રદેશેષુ અવગાહનેવિરોધાત્, ‘एवं जाव आयए’ एवम्—અસંખ્યેયપ્રદેશિકપરિમણ્ડલસંસ્થાનોક્તરીત્યા, યાવત્—અસંખ્યેયપ્રદેશિકસ્ય વૃત્તસ્ય ત્ર્યસ્રસ્ય ચતુરસ્રસ્ય આયતસ્ય ચ સંસ્થાનસ્ય સ્યાત્—કદાચિત્ સંખ્યેયપ્રદેશાવગાઠત્વં ભવતિ, સ્યાત્ કદાચિત્ અસંખ્યેયપ્રદેશાવગાઠત્વં ભવતિ, નો અનન્તપ્રદેશાવગાઠત્વં સંભવતિ ઇતિ ભાવઃ, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘परिमंडले णं भंते ! संठाणे अणंतपणसिए किं संखेज्जपणसोगाढे असंखेज्जपणसोगाढे, अणंतपणसोगाढे ?’ હે મદન્ત ! પરિમણ્ડલં સ્વલુ સંસ્થાનમ્ અનન્તપ્રદેશિકં કિ સંખ્યેયપ્રદેશાવગાઠં ભવતિ ? કિં વા અસંખ્યેયપ્રદેશાવગાઠં ભવતિ ? કિં વા અનન્તપ્રદેશાવગાઠં ભવતિ ? ભગવાન્ આહ—

ભગવાન્—હે ગૌતમ ! કદાચિત્ સંખ્યાત પ્રદેશોં મેં અવગાઠ હોતા હૈ, કદાચિત્ અસંખ્યાત પ્રદેશોં મેં અવગાઠ હોતા હૈ મગર અનન્તપ્રદેશોં મેં અવગાઠ નહીં હોતા, ક્યોં કિ અસંખ્યાતપ્રદેશી પરિમંડલ સંસ્થાન કા સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત પ્રદેશોં મેં અવગાહ હોના વિરુદ્ધ નહીં હૈ, મગર અનન્તપ્રદેશોં મેં અવગાહ હોના વિરુદ્ધ હૈ । હસી પ્રકાર આયત પર્યન્ત સમી અસંખ્યાતપ્રદેશી સંસ્થાનોં કે વિષય મેં સમજ્ઞ લેના ચાહિય ।

ગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્ ! અનન્તપ્રદેશી પરિમંડલ સંસ્થાન કયા સંખ્યાત પ્રદેશોં મેં અવગાઠ હોતા હૈ યા અસંખ્યાતપ્રદેશોં મેં અવગાઠ હોતા હૈ અથવા અનન્તપ્રદેશોં મેં અવગાઠ હોતા હૈ ?

ભગવાન્—હે ગૌતમ ! કદાચિત્ સંખ્યાતપ્રદેશોં મેં અવગાઠ હોતા હૈ, કદા-

અનન્ત પ્રદેશોમા અવગાઠ થાય છે ?

શ્રી લગવાન્—હે ગૌતમ ! કદાચિત્ સંખ્યાત પ્રદેશોમા અવગાઠ થાય છે, કદાચિત્ અસંખ્યાતપ્રદેશોમા અવગાઠ થાય છે પણ અનન્ત પ્રદેશોમા અવગાઠ નથી થતા. કેમકે અસંખ્યાત પ્રદેશી પરિમંડલ સંસ્થાનતું સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત પ્રદેશોમા અવગાહ થવો તે વિરુદ્ધ નથી, પણ અનન્ત પ્રદેશોમા અવગાહ થવો વિરુદ્ધ છે, એજ પ્રકારે આયત પર્યન્ત અથા અસંખ્યાત પ્રદેશી સંસ્થાનોના વિષયમાં સમજ્ઞ જવું જોઈએ.

શ્રી ગૌતમસ્વામી :—હે લગવાન્ ! અનન્ત પ્રદેશી પરિમંડલ સંસ્થાન શું સંખ્યાત પ્રદેશોમા અવગાઠ થાય છે અગર અસંખ્યાત પ્રદેશોમા અવગાઠ થાય છે અથવા અનન્ત પ્રદેશોમા અવગાઠ થાય છે ?

શ્રી લગવાન્ :—હે ગૌતમ ! કદાચિત્ સંખ્યાત પ્રદેશોમા અવગાઠ થાય છે, કદાચિત્

‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘સિય સંખેજ્જપણ્ણસોગાદે સિય અસંખેજ્જપણ્ણસોગાદે નો અણંતપણ્ણ-સોગાદે’ અનન્તપ્રદેશિકં પરિમંડલસંસ્થાનં, સ્યાત્-કદાચિત્ સંખ્યેયપ્રદેશાવગાહં ભવતિ, સ્યાત્-કદાચિત્, -અસંખ્યેયપ્રદેશાવગાહં ભવતિ, કિન્તુ નો અનન્તપ્રદેશાવગાહં ભવતિ, અનન્તપ્રદેશિકસ્યાપિ પરિમંડલ સંસ્થાનસ્ય વિરોધાદેવ અનન્તપ્રદેશાવગાહત્વં ન સંભવતિ, યતો લોકસ્યાપિ અસંખ્યેયપ્રદેશાત્મકત્વમેવ, લોકાદન્યત્ર ચ પુદ્ગલાનાં ગત્યભાવાત્, અતएव અનન્તપ્રદેશિકમપિ પરિમંડલસંસ્થાનં સંખ્યેયેષુ અસંખ્યેયેષુ ચૈવ પ્રદેશેષુ અવગાહતે નો અનન્તપ્રદેશેષુ ઇતિ ભાવઃ, ‘एवं જાવ આયए’ एवम्-અનન્તપ્રદેશિકપરિમંડલસંસ્થાનોક્ત-રીત્યા, યાવત્-અનન્તપ્રદેશિકસ્ય વૃત્તસ્ય ત્ર્યસ્રસ્ય ચતુરસ્રસ્ય આયતસ્ય ચાપિ સંસ્થાનસ્ય સ્યાત્-કદાચિત્, સંખ્યેયપ્રદેશાવગાહત્વં ભવતિ, સ્યાત્-કદાચિત્ અસંખ્યેયપ્રદેશાવગાહત્વં ભવતિ નો અનન્તપ્રદેશાવગાહત્વં સંભવતીતિ ભાવઃ । પ્રાગુક્તયુક્તેઃ, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘પરિમંડ-લેણં મંતે ! સંઠાણે સંખેજ્જપણ્ણસિણ સંખેજ્જપણ્ણસોગાદે કિં ચરમે, અચરમે, ચરમાઈં અચરમાઈં

ચિત્ અસંખ્યાતપ્રદેશોં મેં અવાગાહ હોતા હૈ, યગર અનન્ત પ્રદેશોં મેં અવગાહ નહીં હોતા । અનન્તપ્રદેશી પરિમંડલ સંસ્થાન મી વિરોધ કે કારણ અનન્ત આકાશપ્રદેશોં મેં અવગાહ નહીં હો સકતા, કયોં કિ સમગ્ર લોકાકાશ કે મી પ્રદેશ અસંખ્યાત હી હૈં ઓર લોકાકાશ કે બાહર પુદ્ગલોં કી ગતિ યા સ્થિતિ હો નહીં સકતી । અતઃ અનન્તપ્રદેશી પરિમંડલ સંસ્થાન યા તો સંખ્યાતપ્રદેશોં મેં અવગાહન કરતા હૈ યા અસંખ્યાત પ્રદેશોં મેં, અનન્તપ્રદેશોં મેં ડસકા અવ-ગાહ સંભવ નહીં હૈ । અનન્તપ્રદેશી પરિમંડલ સંસ્થાન કે હી સમાન વૃત્ત, ત્ર્યસ્ર, ચતુરસ્ર ઓર આયત સંસ્થાન મી સમઘ્ર લેને ચાહિણ, અર્થાત્ અનન્તપ્રદેશી ત્ર્યસ્ર આદિ સંસ્થાન મી સંખ્યાત યા અસંખ્યાત આકાશપ્રદેશોં મેં અવગાહન કરતે હૈં, અનન્તપ્રદેશોં મેં નહીં ।

ગૌતમસ્વામી-હે મગવન્ ! સંખ્યાતપ્રદેશી તથા સંખ્યાત આકાશપ્રદેશોં મેં અવગાહ પરિમંડલ સંસ્થાન કયા ‘ચરમ’ કહલાતા હૈ ? કયા ‘અચરમ’ કહલાતા

અસંખ્યાત પ્રદેશોમાં અવગાહ થાય છે પણ અનન્ત પ્રદેશોમાં અવગાહ નથી થતા. અનન્ત પ્રદેશી પરિમંડલ સંસ્થાન પણ વિરોધના કારણે અનન્ત આકાશ પ્રદેશોમાં અવગાહ નથી થઈ શકતા, કેમકે સમગ્ર લોકાકાશના પણ પ્રદેશ અસંખ્યાત જ છે અને લોકાકાશના બહાર પુદ્ગલોની ગતિ અગર સ્થિતિ થઈ શકતી નથી. તેથી અનન્ત પ્રદેશી પરિમંડલ સંસ્થાન અગરતો સંખ્યાત પ્રદેશોમાં અવગાહન કરે છે, અગર અસંખ્યાત પ્રદેશોમાં. અનન્ત પ્રદેશોમાં તેનું અવગાહન સંલપિત નથી. અનન્ત પ્રદેશી પરિમંડલ સંસ્થાનના સમાન જ વૃત્ત, ત્ર્યસ્ર, ચતુરસ્ર, અને આયત સંસ્થાન પણ સમઘ્ર લેવું બોધ્યે, અર્થાત્ અનન્ત પ્રદેશી ત્ર્યસ્ર આદિ સંસ્થાન પણ સંખ્યાત અગર અસંખ્યાત આકાશ પ્રદેશોમાં અવગાહન કરે છે, અનન્ત પ્રદેશોમાં નહીં.

મી ગૌતમસ્વામી:-હે મગવન્ ! સંખ્યાત પ્રદેશી તથા આકાશ પ્રદેશોમાં અવગાહ પરિમંડલ

ચરમંતપણસા, અચરમંતપણસા ?' હે મદન્ત ! પરિમણ્ડલં ચલુ સંસ્થાનં સંખ્યેયપ્રદેશિકં સંખ્યે-
યપ્રદેશાવગાઠં કિં ચરમં ભવતિ, કિં વા 'અચરમમ્' इति व्यपदिश्यते, કિં વા ચરમાણિ इति
व्यपदिश्यते ? કિં વા 'અચરમાણિ' इति व्यपदिश्यते ? કિં વા 'ચરમાન્તપ્રદેશાઃ' इति व्यपदि-
श्यते ? કિં વા 'અચરમાન્તપ્રદેશાઃ' इति व्यपदिश्यते ? મગવાન્ આહ—'ગૌતમ !' હે ગૌતમ !
'પરિમણ્ડલે ણં સઠાળે સંખેજ્જપણિણ સંખેજ્જપણસોગાઠે' પરિમણ્ડલં ચલુ સંસ્થાનં સંખ્યેયપ્રદે-
શિકં સંખ્યેયપ્રદેશાવગાઠં 'નો ચરમે નો અચરમે' નો 'ચરમમ્' इति व्यपदिश्यते, નો વા
'અચરમમ્' इति व्यपदिश्यते 'નો ચરમાઠં' નો 'ચરમાણિ' इति वा व्यपदिश्यते, 'નો, અચ-
રમાઠં' નો 'અચરમાણિ' इति वा व्यपदिश्यते, 'નો ચરમંતપણસા' નો 'ચરમાન્તપ્રદેશાઃ' इति
व्यपदिश्यते 'નો અચરમંતપણસા' નો વા 'અચરમાન્તપ્રદેશાઃ' इति व्यपदिश्यते रत्नप्रभापृथि-
वीवत्, કિન્તુ 'નિયમં અચરમં, ચરમાણિ ય' નિયમાદ્—નિયમતઃ 'અચરમમ્ ચરમાણિ ચ' इति
व्यपदिश्यते અનેકાવયવવિભાગાત્મકત્વસ્ય વિવક્ષિતત્વાત્, પ્રદેશવિવક્ષાયાન્તુ 'ચરમંતપણસા
ય અચરમંતપણસા ય' ચરમાન્તપ્રદેશાશ્ચ, અચરમાન્તપ્રદેશાશ્ચ' इति व्यपदिश्यते, 'એવં જાવ
આયણ' એવમ્—સંખ્યેયપ્રદેશિક સંખ્યેયપ્રદેશાવગાઠપરિમણ્ડલસંસ્થાનોક્તરીત્યા, યાવત્—

है ? क्या 'चरमाणि' कहलाता है ? क्या 'अचरमाणि' कहलाता है ? अथवा
क्या 'चरमान्तप्रदेश' कहलाता है ? या 'अचरमान्तप्रदेश' कहलाता है ?

મગવાન્-ગૌતમ ! સંખ્યાતપ્રદેશી ઓર સંખ્યાતપ્રદેશોં મેં અવગાઠ પરિ-
મંડલ સંસ્થાન 'ચરમ' નહીં કહલાતા, 'અચરમ' મી નહીં કહલાતા, 'ચરમાણિ'
મી નહીં કહલાતા, 'અચરમાણિ' મી નહીં કહલાતા, ન 'ચરમાન્તપ્રદેશ' કહ-
લાતા હૈ ઓર ન 'અચરમાન્તપ્રદેશ' કહલાતા હૈ, રત્નપ્રભા પૃથ્વી કે સમાન,
નિયમ સે 'અચરમમ્ ઓર ચરમાણિ' કહલાતા હૈ, કયોં કિ અનેક અવયવ-
અવિભાગાત્મકરૂપ મેં ડસકી વિવક્ષા કી ગઈ હૈ । અગર પ્રદેશોં કી વિવક્ષા કી
જાય તો ચરમાન્તપ્રદેશ ઓર અચરમાન્તપ્રદેશ કહલાતા હૈ । આયત સંસ્થાન
તક હસી પ્રકાર સમજના ડાહિણ, અર્થાત્ સંખ્યાતપ્રદેશી એવં સંખ્યાત પ્રદેશોં

સંસ્થાન શું ચરમ કહેવાય છે અચરમ કહેવાય છે ? શું ચરમાણિ કહેવાય છે ? શું અચરમાણિ
કહેવાય છે ? અથવા શું ચરમાન્ત પ્રદેશ કહેવાય છે ? અગરતો અચરમાન્ત પ્રદેશ કહેવાય છે ?

શ્રી ભગવાન્ .—હે ગૌતમ ! સંખ્યાત પ્રદેશી અને સંખ્યાત પ્રદેશોમાં અવગાઠ
પરિમંડલ સંસ્થાન ચરમ નથી કહેવાતા અચરમ પણ નથી કહેવાતા, ચરમાણિ પણ નથી
કહેવાતાં અચરમાણિ પણ નથી કહેવાતા, નથી ચરમાન્ત પ્રદેશ કહેવાતો અને નથી
અચરમાન્ત પ્રદેશ કહેવાતો રત્નપ્રભા પૃથ્વીનાં સમાન નિયમથી અચરમ અને ચરમાણિ
કહેવાય છે, કેમકે અનેક અવયવ અવિભાગાત્મક રૂપમાં એની વિવક્ષા કરેલી છે. અગર
પ્રદેશોની વિવક્ષા કરાયતો ચરમાન્ત પ્રદેશ અને અચરમાન્ત પ્રદેશ કહેવાય છે. આયત
સંસ્થાન સુધી એજ પ્રકારે સમજી લેવું જોઈએ અર્થાત્ સંખ્યાત પ્રદેશી તેમજ સંખ્યાત

સંખ્યેયપ્રદેશિકસ્ય સંખ્યેયપ્રદેશાવગાઢસ્ય વૃત્તસ્ય ત્ર્યસ્રસ્ય ચતુરસ્રસ્ય આયતસ્ય ચ સંસ્થાન-
સ્યાપિ નો ચરમત્વવ્યપદેશઃ નો વા અચરસત્વવ્યપદેશઃ, નો 'ચરમાણિ' इति वा व्यपदेशः,
નો 'અચરમાણિ' इति वा व्यपदेशः, નો 'ચરમાન્તપ્રદેશ' इति वा व्यपदेशः, નો વા 'અચર-
માન્તપ્રદેશઃ' इति व्यपदेशो भवति, किन्तु अनेकावयवाविभागात्मकत्वविवक्षायाम् 'अचरमं
च चरमाणि च' इति व्यपदेशो भवति, प्रदेशविवक्षायान्तु 'चरमान्तप्रदेशाश्च अचरमान्तप्रदे-
शाश्च' इति व्यपदेशो भवतीति भावः, गौतमः पृच्छति—'परिमण्डले णं भंते ! संठाणे असंखे-
ज्जपएसिए संखेज्जपएसोगाढे किं चरमे, अचरमे, पुच्छा ?' हे भदन्त ! परिमण्डलं खलु
संस्थानम् असंख्येयप्रदेशिकं संख्येयप्रदेशावगाढं किं 'चरमम्' इति व्यपदिश्यते ? किं वा
'अचरमम् ?' इति किं वा 'चरमाणि' इति ? किं वा 'चरमान्तप्रदेशः' इति ? किं वा 'अच-
रमान्तप्रदेशः' इति वा व्यपदिश्यते ? इति पृच्छा, भगवान् आह—'गोयमा ! हे गौतम !
'असंखेज्जपएसिए संखेज्जपएसोगाढे जहा संखेज्जपएसिए' असंख्येयप्रदेशिकं संख्येयप्रदे-
शावगाढं परिमण्डलसंस्थानं यथा संख्येयप्रदेशिकं संख्येयप्रदेशावगाढं परिमण्डलसंस्थानं

में अवगाढ परिमंडल संस्थान की ही भांति वृत्त त्र्यस्र, चतुरस्र और आयत संस्थान भी चरम, अचरम, चरमाणि, अचरमाणि, चरमान्तप्रदेश और अचरमा-
न्तप्रदेश नहीं कहा जा सकता, किन्तु अवयवों के अविभागात्मकत्व की विवक्षा की जाय तो 'अचरमं और चरमाणि' कहा जा सकता है और यदि प्रदेशों की विवक्षा की जाय तो 'चरमान्तप्रदेश और अचरमान्तप्रदेश' कह सकते हैं।

गौतमस्वामी हे भगवान् ! संख्यातप्रदेशों में अवगाढ असंख्यातप्रदेशी परिमंडल संस्थान क्या चरम है अथवा अचरम है ? चरमाणि है अथवा अचर-
माणि है ? चरमान्तप्रदेश है अथवा अचरमान्तप्रदेश है।

भगवान्—हे गौतम ! संख्यातप्रदेशों में अवगाढ असंख्यातप्रदेशी परि-
मंडल संस्थान की वृत्तव्यता वैसी ही समझना चाहिए जैसी संख्यातप्रदेशी

પ્રદેશોમાં અવગાઢ પરિમંડલ સંસ્થાનની જ જેમ વૃત્ત, ત્ર્યસ્ર, ચતુરસ્ર અને આયત સંસ્થાન પણ ચરમ—અચરમ—ચરમાણિ—અચરમાણિ—ચરમાન્ત પ્રદેશ અને અચરમાન્ત પ્રદેશ નથી કહેવાતા પરન્તુ અવયવોના અવિભાગાત્મકતાની વિવક્ષા કરાયતો અચરમં અને ચર-
માણિ કહી શકાય છે, અને યદિ પ્રદેશોની વિવક્ષા કરાય તો ચરમાન્ત પ્રદેશ અને અચ-
માન્ત પ્રદેશ કહી શકાય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી :—હે ભગવાન્ ! સંખ્યાત પ્રદેશોમાં અવગાઢ અસંખ્યાત પ્રદેશી પરિમંડલ સંસ્થાન શું ચરમ છે અથવા અચરમ છે ? ચરમાણિ છે અથવા અચરમાણિ છે ? ચરમાન્ત પ્રદેશ છે, અથવા અચરમાન્ત પ્રદેશ છે ?

શ્રી ભગવાન્ —હે ગૌતમ ! સંખ્યાત પ્રદેશમાં અવગાઢ અસંખ્યાત પ્રદેશી પરિ-
મંડલ સંસ્થાનની વૃત્તવ્યતા તેવીજ સમજવી જોઈએ જેવી સંખ્યાત પ્રદેશી તેમજ

ચરમાદિવિપયે ભણિતં તથૈવ ભણિતવ્યમ્ इति भावः 'एवं जाव आयए' एवं-संख्येयप्रदेशाव-
गाढासंख्येयप्रदेशिकपरिमण्डलसंस्थानोक्तरीत्यैव, यावत्-असंख्येयप्रदेशिकं संख्येयप्रदेशाव-
गाढं वृत्तं, त्र्यस्रम्, चतुरस्रम् आयतश्चापि संस्थानं चरमादिविषये संख्येयप्रदेशिकं संख्येय-
प्रदेशावगाढ परिमण्डल संस्थानवदेवावसेयम्, गौतमः पृच्छति-'परिमण्डले णं भंते ! संठाणे
असंखेज्जपएसिए असंखेज्जपएसोगाढे किं चरमे पुच्छा' हे भदन्त ! परिमण्डलं खलु संस्थानम्
असंख्येयप्रदेशिकम् असंख्येयप्रदेशावगाढं किं चरमं भवति ? किं वा 'अचरमम्' इति, किं वा
'चरमाणि' इति ? किं वा 'अचरमाणि' इति, किं वा 'चरमान्तप्रदेशः' इति, किं वा 'अचर-
मान्तप्रदेशः' इति व्यपदिश्यते ? इति पृच्छा भगवान् आह-'गोयमा !' हे गौतम ! 'असं-
खेज्जपएसिए असंखेज्जपएसोगाढे नो चरमे जहा संखेज्जपएसोगाढे' असंख्येयप्रदेशिकम्
असंख्येयप्रदेशावगाढं परिमण्डलसंस्थानं यथा संख्येयप्रदेशावगाढ परिमण्डलसंस्थानं भणितं
तथैव नो 'चरमम्' नो 'अचरमम्' नो 'चरमाणि' नो 'अचरमाणि' नो 'चरमान्तप्रदेशः' नो

एवं संख्यातप्रदेशો में अवगाढ परिमंडल संस्थान की कही गई है । इसी प्रकार
आयत संस्थान तक समझलेना चाहिए, अर्थात् असंख्यातप्रदेशी एवं संख्यात
प्रदेशों में अवगाढ वृत्त, त्र्यस्र, चतुरस्र और आयतसंस्थान को भी चरम आदिके
विषयमें संख्यातप्रदेशी एवं संख्यातप्रदेशो में अवगाढ परिमंडल संस्थानके
समान ही कह लेना चाहिए ।

गौतमस्वामी-हे भगवान् ! असंख्यातप्रदेशी एवं असंख्यात प्रदेशों में
अवगाढ परिमंडल संस्थान क्या चरम है या अचरम है ? चरमाणि है या अच-
रमाणि है ? चरमान्तप्रदेश है या अचरमान्तप्रदेश है ?

भगवान्-गौतम ! असंख्यातप्रदेशी एवं असंख्यातप्रदेशों में अवगाढ
परिमंडल संस्थान का कथन संख्यातप्रदेशावगाढ परिमंडल संस्थान के समान
समझना चाहिए, अर्थात् वह चरम, अचरम, चरमाणि, अचरमाणि, चरमान्त-

સંખ્યાત પ્રદેશોમાં અવગાઢ પરિમંડલ સંસ્થાનની કહેલી છે. એજ પ્રકારે આયત સંસ્થાન
સુધી સમજી લેવું જોઈએ. અર્થાત્ અસંખ્યાત પ્રદેશી તેમજ સંખ્યાત પ્રદેશોમાં અવગાઢ-
વૃત્ત ત્ર્યસ્ર ચતુરસ્ર અને આયત સંસ્થાનને પણ ચરમ આદિના વિષયમાં સંખ્યાત પ્રદેશી
તેમજ સંખ્યાત પ્રદેશોમાં અવગાઢ પરિમંડલ સંસ્થાનના સમાનજ કહી લેવું જોઈએ

શ્રી ગૌતમસ્વામી :-હે ભગવન્ ! અસંખ્યાત પ્રદેશી તેમજ અસંખ્યાત પ્રદેશોમાં
અવગાઢ પરિમંડલ સંસ્થાન શું ચરમ છે અગર અચરમ છે ? ચરમાણિ છે અગર અચ-
રમાણિ છે ? ચરમાન્ત પ્રદેશ છે અગર અચરમાન્ત પ્રદેશ છે ?

શ્રી ભગવાન્ :-હે ગૌતમ ! અસંખ્યાત પ્રદેશી તેમજ અસંખ્યાત પ્રદેશોમાં અવ-
ગાઢ પરિમંડલ સંસ્થાનનું કથન સંખ્યાત પ્રદેશાવગાઢ પરિમંડલ સંસ્થાનના સમાન
સમજવું જોઈએ, અર્થાત્ તે ચરમ, અચરમ, ચરમાણિ, અચરમાણિ, ચરમાન્ત પ્રદેશ

‘અચરમાન્તપ્રદેશાઃ’ ઇતિ વા વ્યપદિશ્યતે અપિ તુ નિયમાદ્ નિયમતઃ અનેકાવયવાવિભાગા-
ત્મકત્વવિવક્ષાયाम્ ‘અચરમં ચ ચરમાણિ ચ’ ઇતિ વ્યપદિશ્યતે પ્રદેશવિવક્ષાયાન્તુ ‘ચરમાન્તપ્ર-
દેશાશ્ચ, અચરમાન્તપ્રદેશાશ્ચ’ ઇતિ વ્યપદિશ્યતે, ‘एवं जाव आयए’ एवम्-असंख्येयप्रदेशिका
સંખ્યેયપ્રદેશાવગાઢપરિમંડલસંસ્થાનોક્તરીત્યા, યાવત્-અસંખ્યેયપ્રદેશિકમ્ અસંખ્યેયપ્રદેશ-
વગાઢં વૃત્તં, ત્ર્યસ્રમ્, ચતુરસ્રમ્, આયતશ્ચાપિ સંસ્થાનં સંખ્યેયપ્રદેશાવગાઢં સંખ્યેયપ્રદેશિક-
પરિમંડલસંસ્થાનવદેવ ‘નો ‘ચરમમ્’ નો ‘અચરમમ્’ નો ‘ચરમાણિ’ નો ‘અચરમાણિ’ નો ‘ચર-
માન્તપ્રદેશાઃ’ નો ‘અચરમાન્તપ્રદેશાઃ’ ઇતિ વા વ્યપદિશ્યતે અપિ તુ નિયમતોઽનેકાવયવાવિ-
ભાગાત્મકત્વવિવક્ષાયाम્ ‘અચરમં ચ ચરમાણિ ચ’ ઇતિ વ્યપદિશ્યતે, પ્રદેશવિવક્ષાયાન્તુ ‘ચર-
માન્તપ્રદેશાશ્ચ અચરમાન્તપ્રદેશાશ્ચ’ ઇતિ વ્યપદિશ્યતે । ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘પરિમંડલે ણં મંતે !
સંઠાણે અર્ણતપણસિણ સંઘિજ્જપણસોગાઢે કિં ચરમે પુચ્છા’ હે મદન્ત ! પરિમંડલં સ્વલ્લ
સંસ્થાનમ્ અનન્તપ્રદેશિકમ્ સંખ્યેયપ્રદેશાવગાઢં કિં ‘ચરમમ્’ ઇતિ ? કિં વા ‘અચરમમ્’ ઇતિ ?
કિં વા ‘ચરમાણિ’ ઇતિ કિં વા ‘અચરમાણિ’ ઇતિ ? કિં વા ‘ચરમાન્તપ્રદેશાઃ’ ઇતિ ? કિં વા
‘અચરમાન્તપ્રદેશાઃ’, ઇતિ વ્યપદિશ્યતે ? ઇતિ પૃચ્છા, મગવાન્ આહ-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ !

પ્રદેશ અથવા અચરમાન્તપ્રદેશ નહીં કહા જા સકતા , અપિ તુ નિયમ સે અનેક
અવયવાવિભાગાત્મકત્વ કી વિવક્ષા સે ‘અચરમં-ચરમાણિ’ કહલાતા હૈ । પ્રદેશો
કી વિવક્ષા કરને પર ‘ચરમાન્તપ્રદેશ ઓર અચરમાન્તપ્રદેશ’ કહા જાતા હૈ ।
હસી પ્રકાર આયત સંસ્થાન તક સમઘના યાહિયે, અર્થાત્ અસંખ્યાતપ્રદેશી
ઓર અસંખ્યાતપ્રદેશાવગાઢ પરિમંડલ સંસ્થાન કે સમાન હી વૃત્ત, ત્ર્યસ્ર, ચતુરસ્ર,
ઓર આયત સંસ્થાન કી વક્તવ્યતા મો સમઘ લેની યાહિયે ।

ગૌતમ-મગવન્ ! અનન્તપ્રદેશી ઓર સંખ્યાતપ્રદેશોં મેં અવગાઢ પરિમંડલ
સંસ્થાન યયાં ચરમ હૈ યા અચરમ હૈ ? ચરમાણિ હૈ અથવા અચરમાણિ હૈ ? ચર-
માન્તપ્રદેશ હૈ અથવા અચરમાન્તપ્રદેશ હૈ ?

મગવાન્-હે ગૌતમ ! જૈસે સંખ્યાતપ્રદેશી ઓર અસંખ્યાતપ્રદેશી ઇવં સંખ્યા

અચરમાન્ત પ્રદેશ નથી કહી શકાતા, પણ નિયમથી અનેક અવયવાવિભાગાત્મકત્વની
વિવિધાથી અચરમ-ચરમાણિ કહેવાય છે. પ્રદેશોની વિવક્ષા કરતાં ચરમાન્ત પ્રદેશ અને
અચરમાન્ત પ્રદેશ કહેવાય છે. એજ પ્રકારે આયત સંસ્થાન સુધી સમજી લેવું જોઈએ
અર્થાત્ અસંખ્યાત પ્રદેશી અને અસંખ્યાત પ્રદેશાવગાઢ પરિમંડલ સંસ્થાના સમાન જ
વૃત્ત, ત્ર્યસ્ર, ચતુરસ્ર અને આયત સંસ્થાનની વક્તવ્યતા પણ સમજી લેવી જોઈએ,

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! અનન્ત પ્રદેશી અને સંખ્યાત પ્રદેશોમાં અવગાઢ
પરિમંડલ સંસ્થાન શુ ચરમ છે અગર અચરમ છે ? ચરમાણિ છે અથવા અચરમાણિ
છે ? ચરમાન્ત પ્રદેશ છે અથવા અચરમાન્ત પ્રદેશ છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! જેવું સંખ્યાત પ્રદેશી અને અસંખ્યાત પ્રદેશી તેમજ

‘તથૈવ જાવ આય’ તથૈવ-પૂર્વોક્ત સંખ્યેયપ્રદેશાવગાઠાસંખ્યેયપ્રદેશાવગાઠ સંખ્યેયાસંખ્યેય-પ્રદેશિકપરિમંડલસંસ્થાનવદેવ અનન્તપ્રદેશિકં સંખ્યેયપ્રદેશાવગાઠં પરિમંડલં યાવત્ વૃત્તમ્, ત્ર્યસમ્, ચતુરસમ્, આયતઞ્ચાપિ સંસ્થાનં નો ‘ચરમં’ નો ‘અચરમમ્’ નો ‘ચરમાણિ’ નો ‘અચરમાણિ’ ‘નો ચરમાન્તપ્રદેશઃ,’ નો ‘અચરમાન્તપ્રદેશઃ’ इति वा व्यपदिश्यते, अपि तु नियमतोऽनेकावयवाविभागात्मकत्वविवक्षायाम् ‘अचरमञ्च चरमाणि च’ इति व्यपदिश्यते, प्रदेशविवक्षायान्तु ‘चरमान्तप्रदेशश्च अचरमान्तप्रदेशश्च’ इति व्यपदिश्यते, ‘अणंतपण-सिण असंखेज्जपणसोगाढे जहा संखेज्जपणसोगाढे’ अनन्तप्रदेशिकं परिमंडलसंस्थानम् असंख्येयप्रदेशावगाढं यथा संख्येयप्रदेशावगाढं परिमंडल संस्थानं भणितं तथैव भणितव्यम्, ‘एवं जाव आय’ एवम्-अनन्तप्रदेशिकासंख्येयप्रदेशावगाढं परिमंडलसंस्थानोक्तरीत्यैव, यावत्-अनन्तप्रदेशिकम् असंख्येयप्रदेशावगाढं वृत्तं, त्र्यसमम्, चतुरस्रम्, आयतञ्चापि संस्थानं चरमाचरमादि विषयेऽवसेयम् । गौतमः पृच्छति-‘परिमंडलस्त णं भंते ! संठाणस्त संखेज्ज-

તપ્રદેશોં મેં અવગાઠ પરિમંડલ સંસ્થાન કે વિષય મેં કહા ગયા હૈ, ઉસી પ્રકાર અનન્તપ્રદેશી એવં સંખ્યાતપ્રદેશાવગાઠ પરિમંડલસંસ્થાન કે સંબંધ મેં મી કહના યાહિયે । હસી પ્રકાર અનન્તપ્રદેશો એવં સંખ્યાતપ્રદેશોં મેં અવગાઠ વૃત્ત, ત્ર્યસ્ર, ચતુરસ્ર ઓર આયત સંસ્થાન કો મી સસજ્જલેના યાહિયે । અર્થાત્ ઉન્હેં મી ચરમ, અચરમ, ચરમાણિ, અચરમાણિ, ચરમાન્તપ્રદેશ ઓર અચરમાન્તપ્રદેશ નહીં કહા જા સકતા, કિન્તુ નિયમ સે અનેક અવયવોં કે અવિભાગાત્મકત્વ કી વિવક્ષા સે ‘અચરમ-ચરમાણિ’ કહા જા સકતા હૈ । પ્રદેશોં કી વિવક્ષા સે ‘ચરમાન્તપ્રદેશ ઓર અચરમાન્તપ્રદેશ’ કહ સકતે હૈં । અનન્તપ્રદેશી એવં અસંખ્યાતપ્રદેશાવગાઠ પરિમંડલ સંસ્થાન કા કથન અનન્તપ્રદેશી એવં સંખ્યા-તપ્રદેશાવગાઠ પરિમંડલ સંસ્થાન કે સંજ્ઞાન સમજ્ઞના યાહિયે । હસી પ્રકાર આયત સંસ્થાન તક સમી કી વક્તવ્યતા કહ લેની યાહિયે ।

સંખ્યાત પ્રદેશોમા અવગાઠ પરિમંડલ સંસ્થાનના વિષયમાં કહેલું છે, તે જ પ્રકારે અનન્ત પ્રદેશી તેમજ સંખ્યાત પ્રદેશાવગાઠ પરિમંડલ સંસ્થાનના સંબંધમાં પણ કહેલું જોઈએ. એજ પ્રકારે અનન્ત પ્રદેશી તેમજ સંખ્યાત પ્રદેશોમાં અવગાઠ વૃત્ત, ત્ર્યસ્ર, ચતુરસ્ર, અને આયત સંસ્થાનને પણ સમજી લેવું જોઈએ અર્થાત્ તેમને પણ ચરમ અચરમ, ચરમાણિ, અચરમાણિ, ચરમાન્ત પ્રદેશ અને અચરમાન્ત પ્રદેશ નથી કહી શકાતા, કિન્તુ નિયમથી અનેક અવયવોના અવિભાગાત્મકત્વની વિવક્ષાથી અચરમ, ચરમાણિ કહી શકાય છે. પ્રદેશની વિવક્ષાથી ચરમાન્ત પ્રદેશ અને અચરમાન્ત પ્રદેશ કહી શકાય છે.

અનન્ત પ્રદેશી તેમજ અસંખ્યાત પ્રદેશાવગાઠ પરિમંડલ સંસ્થાનનું કથન અનન્ત પ્રદેશી તેમજ સંખ્યાત પ્રદેશાવગાઠ પરિમંડલના સમાન સમજવું જોઈએ. એજ પ્રકારે આયત સંસ્થાન સુધી બધાની વક્તવ્યતા કહેવી જોઈએ.

पएसियस्स संखेज्जपएसोगाढस्स' हे भदन्त ! परिमण्डलस्य खलु संस्थानस्य संख्येयप्रदेशिकस्य संख्येयप्रदेशावगाढस्य 'अचरिमस्स य चरिमाण य चरमंतपएसाण य अचरमंतपएसाण य' अचरमस्य च चरमाणाञ्च चरमान्तप्रदेशानाञ्च अचरमान्तप्रदेशानाञ्च मध्ये 'द्व्वट्ठयाए पएसट्ठयाए द्व्वट्ठयएसट्ठयाए कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा बहुया वा, तुल्ला वा, विसेसाहिया वा ?' द्रव्यार्थतया, प्रदेशार्थतया, द्रव्यार्थप्रदेशार्थतया कतरेकतरेभ्योऽल्पा वा, बहुका वा, तुल्या वा, विशेषाधिका वा भवन्ति ? भगवान् आह—'गोयमा !' हे गौतम ! 'सव्वत्थोवे परिमण्डलस्स संठाणस्स संखेज्जपएसियस्स संखेज्जपएसोगाढस्स द्व्वट्ठयाए एगे अचरिमे' सर्वस्तोकम्—सर्वेभ्योऽल्पम्, परिमण्डलस्य संस्थानस्य संख्येयप्रदेशिकस्य संख्येयप्रदेशावगाढस्य द्रव्यार्थतया एकम् एकत्वविशिष्टम् अचरमम् भवति, तदपेक्षया 'चरिमाइं संखेज्जगुणाइं' चरमाणि संख्येयगुणानि भवन्ति सर्वात्मना परिमण्डलसंस्थानस्य संख्येयप्रदेशात्मकत्वात् तदपेक्षया 'अचरमं चरमाणि य दोऽवि विसेसाहियाइं' अचरमं चरमाणि च द्वयान्यपि समुदितानि विशेषाधिकानि भवन्ति, 'पएसट्ठयाए सव्वत्थोवा परिमण्डलस्स संठाणस्स संखिज्जपएसियस्स संखेज्जपएसोगाढस्स चरमंतपएसा' प्रदेशार्थतया सर्वस्तोकाः परिमण्डलस्य

गौतम—हे भगवन् ! संख्यातप्रदेशी एवं संख्यातप्रदेशावगाढ के अचरम, चरमाण, चरमान्तप्रदेश और अचरमान्तप्रदेश में से द्रव्य की अपेक्षा, प्रदेशों की अपेक्षा तथा द्रव्य और प्रदेशों की अपेक्षा कौन किससे अल्प, बहुत, तुल्य अथवा विशेषाधिक हैं ?

भगवान्—हे गौतम ! संख्यातप्रदेशी एवं संख्यातप्रदेशों में अवगाढ परिमण्डल संस्थान का द्रव्य की अपेक्षा एक 'अचरम' सब से कम है । उसकी अपेक्षा 'चरमाणि' संख्यातगुणा अधिक हैं, क्यों कि समग्ररूप से परिमण्डल संस्थान संख्यातप्रदेशात्मक होता है । उसकी अपेक्षा अचरम और चरमाणि दोनों मिलकर विशेषाधिक हैं । प्रदेशों की अपेक्षा, संख्यातप्रदेशी एवं संख्यातप्रदेशों में अवगाढ परिमण्डल संस्थान के चरमान्तप्रदेश सब से कम हैं, उनकी

श्री गौतमस्वामी—हे भगवन् ! संख्यात प्रदेशी तेमज्ज संख्यात प्रदेशावगाढना अचरम, चरमाणि, चरमान्त प्रदेश अने अचरमान्त प्रदेशमांथी द्रव्यनी अपेक्षाये प्रदेशानी अपेक्षाये तथा द्रव्य अने प्रदेशानी अपेक्षाये केण केनाथी अल्प, धण्णा, तुल्य अथवा विशेषाधिक छे ?

श्री भगवान्—हे गौतम ! संख्यात प्रदेशी तेमज्ज संख्यात प्रदेशोमां अवगाढ परिमण्डल संस्थानना द्रव्यनी अपेक्षाये ओक अचरम अधाथी ओछे छे. तेनी अपेक्षाये चरमाणि संख्यातगुणा अधिक छे, केमके समग्र रूपमां परिमण्डल संस्थान संख्यात प्रदेशात्मक होय छे. तेनी अपेक्षाये अचरम अने चरमाणि जन्ने भणी विशेषाधिक छे, प्रदेशानी अपेक्षाये संख्यात प्रदेशी तेमज्ज संख्यात प्रदेशोमां अवगाढ परिमण्डल संस्था-

સંસ્થાનસ્ય સંખ્યેયપ્રદેશિકસ્ય સંખ્યેયપ્રદેશાવગાઢસ્ય ચરમાન્તપ્રદેશા ભવન્તિ તેભ્યોઽપિ 'અચરમંતપણ્સા સંખેજ્જગુણા' અચરમાન્તપ્રદેશાઃ આદિમધ્યભાગાઃ સંખ્યેયગુણા ભવન્તિ તેભ્યોઽપિ 'ચરમંતપણ્સા ય અચરમંતપણ્સા ય દોઽવિ વિસેસાદિયા' ચરમાન્તપ્રદેશાશ્ચ અચરમાન્તપ્રદેશાશ્ચ દ્વયેઽપિ સમુદિતા વિશેષાધિકા ભવન્તિ, 'દબ્બટ્ટપણ્સટ્ટયાણ સબ્બત્થોવે પરિમંડલસ્સ સંઠાણસ્સ સંખેજ્જપણ્સિયસ્સ સંખેજ્જપણ્સોગાઢસ્સ એમે અચરિમે' દ્રવ્યાર્થપ્રદેશાર્થતયા સર્વસ્તોકં પરિમંડલસ્ય સંસ્થાનસ્ય સંખ્યેયપ્રદેશિકસ્ય સંખ્યેયપ્રદેશાવગાઢસ્ય એકમ્ અચરમં ભવતિ તેભ્યઃ 'ચરિમાઈ સંખેજ્જગુણાઈ' ચરમાણિ સંખ્યેયગુણાનિ ભવન્તિ, તેભ્યોઽપિ 'અચરમં ચ ચરમાણિ ય દોવિ વિસેસાદિયાઈ' અચરમશ્ચ ચરમાણિ ચ દ્વયાન્યપિ સમુદિતાનિ વિશેષાધિકાનિ ભવન્તિ, તેભ્યોઽપિ 'ચરમંતપણ્સા સંખેજ્જગુણા' ચરમાન્તપ્રદેશાઃ સંખ્યેયગુણા ભવન્તિ તેભ્યોઽપિ 'અચરમંતપણ્સા સંખેજ્જગુણા' અચરમાન્તપ્રદેશાઃ સંખ્યેયગુણા ભવન્તિ, તેભ્યોઽપિ 'ચરિમંતપણ્સા ય અચરમંતપણ્સા ય દોવિ વિસેસાદિયા' ચરમાન્તપ્રદેશાશ્ચ અચરમાન્તપ્રદેશાશ્ચ દ્વયેઽપિ સમુદિતાઃ વિશેષાધિકા ભવન્તિ, 'એવં વટ્ટંતંસચરંસાયણ્ણુવિ જોણ

અપેક્ષા અચરમાન્તપ્રદેશ અર્થાત્ આદિ ઔર મધ્ય કે પ્રદેશ સંખ્યાતગુણા અધિકા હૈં । ઉનકી અપેક્ષા ભી ચરમાન્તપ્રદેશ ઔર અચરમાન્તપ્રદેશ દોનોં મિલકર વિશેષાધિકા હૈં । દ્રવ્ય એવં પ્રદેશ કી અપેક્ષા સંખ્યાતપ્રદેશી તથા સંખ્યાતપ્રદેશોં મેં અવગાઢ પરિમંડલ સંસ્થાન કા એક અચરમ સબ સે કમ હૈ, ઉસકી અપેક્ષા ચરમાણિ સંખ્યાતગુણા અધિકા હૈં । ઉનકી અપેક્ષા ભી અચરમ ઔર ચરમાણિ દોનોં મિલ કર વિશેષાધિકા હોતે હૈં । ઉનસે ચરમાન્તપ્રદેશ સંખ્યાતગુણા અધિકા હૈં ઔર ચરમાન્તપ્રદેશોં સે અચરમાન્તપ્રદેશ સંખ્યાતગુણા હોતે હૈં ઔર અચરમાન્ત પ્રદેશોં કી અપેક્ષા ચરમાન્તપ્રદેશ ઔર અચરમાન્તપ્રદેશ દોનોં મિલ કર વિશેષાધિકા હૈં ।

इसी प्रकार वृत्त, व्यस्र, चतुरस्र और आयत संस्थानों के अल्पबहुत्व की

નના ચરમાન્ત પ્રદેશ બધાથી ઓછા છે, તેમની અપેક્ષાએ અચરમાન્ત પ્રદેશ અર્થાત્ આદિ અને મધ્યના પ્રદેશ સંખ્યાતગણા અધિક છે. તેમની અપેક્ષાએ પણ ચરમાન્ત પ્રદેશ અને અચરમાન્ત પ્રદેશ બન્ને મળીને વિશેષાધિક છે. દ્રવ્ય એવં પ્રદેશની અપેક્ષાએ સંખ્યાત પ્રદેશી તથા સંખ્યાત પ્રદેશોમાં અવગાઢ પરિમંડલ સંસ્થાનના એક અચરમ બધાથી ઓછો છે, તેની અપેક્ષાએ ચરમાણિ સંખ્યાત ગણા અધિક છે, તેમની અપેક્ષાએ પણ અચરમ અને ચરમાણિ બન્ને મળીને વિશેષાધિક હોય છે. તેમનાથી ચરમાન્ત પ્રદેશ સંખ્યાતગણા અધિક છે, અને ચરમાન્ત પ્રદેશોથી અચરમાન્ત પ્રદેશ સંખ્યાતગણા હોય છે અને અચરમાન્ત પ્રદેશોની અપેક્ષાએ ચરમાન્ત પ્રદેશ અને અચરમાન્ત પ્રદેશ બન્ને મળીને વિશેષાધિક છે.

એજ રીતે વૃત્ત, વ્યસ્ર, ચતુરસ્ર, અને આયત સંસ્થાનોના અલ્પ બહુત્વની યોજના

યવ્વં' એવમ્-પરિમંડલ સંસ્થાનોક્તરીત્યા, 'વૃત્તત્રયસ્ય ચતુરસ્રાયતેષ્વપિ યોજયિતવ્યમ્-અલ્પ
 બહુત્વાભિલાપઃ કર્તવ્યઃ । ગૌતમઃ પૃછતિ-'પરિમંડલસ્ય ણં ભતે ! સંઠાણસ્ય અસંખેજ્જ-
 પ્પણસિયસ્ય સંખેજ્જપ્પણસોગાઠસ્ય' હે ભદન્ત ! પરિમંડલસ્ય ચલુ સંસ્થાનસ્ય અસંખ્યેયપ્રદે-
 શિકસ્ય સંખ્યેયપ્રદેશાવગાઠસ્ય 'અચરમસ્ય ચરમાણ ય ચરમંતપ્પણ ય અચરમંતપ્પણ ય'
 અચરમસ્ય ચરમાણાશ્ચ ચરમાન્તપ્રદેશાનાશ્ચ અચરમાપ્તપ્રદેશાનાશ્ચ મધ્યે 'દવ્વટ્ટયાણ પ્પણસટ્ઠ-
 યાણ દવ્વટ્ટપ્પણસટ્ટયાણ' દ્રવ્યાર્થતયા પ્રદેશાર્થતયા દ્રવ્યાર્થપ્રદેશાર્થતયા 'કયરે કયરેહિંતો અપ્પા
 વા, બહુયા વા, તુલ્લા વા, વિસેસાહિયા વા ?' કતરે કતરેભ્યોડલ્પા વા, બહુકા વા, તુલ્યા
 વા, વિશેષાધિકા વા ભવન્તિ ? ભગવાન્ આહ-'ગોયમા !' હે ગૌતમ ! 'સવ્વત્થોવે પરિમંડલસ્ય
 સંઠાણસ્ય અસંખેજ્જપ્પણસિયસ્ય સંખેજ્જપ્પણસોગાઠસ્ય દવ્વટ્ટયાણ એગે અચરમે' સર્વસ્તોકં
 પરિમંડલસ્ય સંસ્થાનસ્ય અસંખ્યેયપ્રદેશિકસ્ય સંખ્યેયપ્રદેશાવગાઠસ્ય દ્રવ્યાર્થતયા એકમ્
 અચરમં ભવતિ, તસ્માત્ 'ચરમાઈ સંખેજ્જગુણાઈ' ચરમાણિ સંખ્યેયગુણાણિ ભવન્તિ, તેભ્યોડપિ
 'અચરમં ચ ચરમાણિ ય દોવિ વિસેસાહિયાઈ' અચરમશ્ચ ચરમાણિ ચ દ્વયાન્યપિ સમુદિતાણિ
 વિશેષાધિકાણિ ભવન્તિ, 'પ્પણસટ્ટયાણ સવ્વત્થોવા પરિમંડલસ્ય સંઠાણસ્ય અસંખેજ્જપ્પણસિય-
 સ્ય સંખેજ્જપ્પણસોગાઠસ્ય ચરમંતપ્પણ' પ્રદેશાર્થતયા સર્વસ્તોકાઃ પરિમંડલસ્ય સંસ્થાનસ્ય
 યોજના કર લેની चाहिए ।

ગૌતમ સ્વામી હે ભગવાન્ ! અસંખ્યાતપ્રદેશી એવં સંખ્યાતપ્રદેશોં મેં અવગાઠ
 પરિમંડલ સંસ્થાન કે અચરમ, ચરમાણ, ચરમાન્તપ્રદેશોં ઓર અચરમાન્તપ્રદેશોં મેં
 સે દ્રવ્યકી અપેક્ષા, પ્રદેશોં કી અપેક્ષા તથા દ્રવ્ય પ્રદેશોં કી અપેક્ષા કૌન-કિસસે
 અલ્પ, બહુત, તુલ્ય અથવા વિશેષાધિક હૈ ?

ભગવાન્-હે ગૌતમ ! અસંખ્યાતપ્રદેશી એવં સંખ્યાતપ્રદેશોં મેં અવગાઠ પરિ-
 મંડલ સંસ્થાન કા દ્રવ્ય કી અપેક્ષા એક અચરમ સવ સે કમ હૈ । ડસકી અપેક્ષા
 ચરમાણિ સંખ્યાતગુણા અધિક હૈ । ડનકી અપેક્ષા ભી અચરમ ઓર ચરમાણિ
 ડોનોં મિલ કર વિશેષાધિક હૈ । પ્રદેશોં કી અપેક્ષા સે અસંખ્યાતપ્રદેશી એવં
 સંખ્યાતપ્રદેશોં મેં અવગાઠ પરિમંડલ સંસ્થાન કે ચરમાન્તપ્રદેશ સવ સે કમ હૈ,

કરી લેવી જોઈએ

શ્રી ગૌતમસ્વામી :-હે ભગવન્ ! અસંખ્યાત પ્રદેશી તેમજ સંખ્યાત પ્રદેશોમાં
 અવગાઠ પરિમંડલ સંસ્થાનના અચરમ, ચરમાણિ, ચરમાન્ત પ્રદેશો અને અચરમાન્ત
 પ્રદેશોમાંથી દ્રવ્યની અપેક્ષાએ, પ્રદેશોની અપેક્ષાએ તથા દ્રવ્ય પ્રદેશોની અપેક્ષાએ કેણુ
 કેનાથી અલ્પ, ઘણુ, તુલ્ય અથવા વિશેષાધિક છે ?

શ્રી ભગવાન્ :-હે ગૌતમ ! અસંખ્યાત પ્રદેશી તેમજ સંખ્યાત પ્રદેશોમાં અવગાઠ
 પરિમંડલ સંસ્થાનના દ્રવ્યની અપેક્ષાએ એક અચરમ બધાથી ઓછો છે. તેની અપેક્ષાએ
 ચરમાણિ સંખ્યાતગણા અધિક છે. તેમની અપેક્ષાએ પણ અચરમ અને ચરમાણિ બન્ને

અસંખ્યેયપ્રદેશિકસ્ય સંખ્યેયપ્રદેશાવગાઢસ્ય ચરમાન્તપ્રદેશા ભવન્તિ, તેભ્યઃ ‘અચરમંતપણસા સંખિજ્જગુણા’ અચરમાન્તપ્રદેશાઃ સંખ્યેયગુણા ભવન્તિ, તેભ્યોઽપિ ‘ચરમંતપણસા ય અચરમંત-પણસા ય દોવિ વિસેસાહિયા’ ચરમાન્તપ્રદેશાશ્ચ અચરમાન્તપ્રદેશાશ્ચ દ્વયેઽપિ સમુદિતાઃ વિશેષાધિકા ભવન્તિ, ‘દ્વ્યવટ્ટપણસટ્ટયાણ સન્નત્થોવે પરિમંડલસ્સ સંઠાણસ્સ અસંખેજ્જપણ-સિયસ્સ સંખેજ્જપણસોગાઢસ્સ એમે અચરિમે’ દ્રવ્યાર્થપ્રદેશાર્થતયા સર્વસ્તોકમ્ પરિમંડલસ્ય સંસ્થાનસ્ય અસંખ્યેયપ્રદેશિકસ્ય સંખ્યેયપ્રદેશાવગાઢસ્ય એકમ્ અચરમં ભવતિ તદપેક્ષયા ‘ચરમાઈ સંખેજ્જગુણાઈ’ ચરમાણિ સંખ્યેયગુણાનિ ભવન્તિ, તેભ્યોપિ ‘અચરમં ચ ચરમાઈ ચ દોવિ વિસેસાહિયાઈ’ અચરમશ્ચ ચરમાણિ ચ દ્વયાન્યપિ સમુદિતાનિ વિશેષાધિકાનિ ભવન્તિ તેભ્યોઽપિ ‘ચરમંતપણસા સંખેજ્જગુણા’ ચરમાન્તપ્રદેશાઃ સંખ્યેયગુણા ભવન્તિ, તેભ્યોપિ ‘અચરમંતપણસા સંખેજ્જગુણા’ અચરમાન્તપ્રદેશાઃ સંખ્યેયગુણા ભવન્તિ, તેભ્યોપિ-‘ચરમંત-પણસા ય અચરમંતપણસા ય દોવિ વિસેસાહિયા’ ચરમાન્તપ્રદેશાશ્ચ અચરમાન્તપ્રદેશાશ્ચ દ્વયેઽપિ સમુદિતાઃ વિશેષાધિકા ભવન્તિ, ‘એવં જાવ આયણ’ એવં-પૂર્વોક્તરીત્યેવ યાવત્-વૃત્તસ્ય ત્ર્ય-સ્રસ્ય ચતુરસ્રસ્ય આયતસ્ય ચાપિ સંસ્થાનસ્ય અસંખ્યેયપ્રદેશિકસ્ય સંખ્યેયપ્રદેશાવગાઢસ્ય

उनकी अपेक्षा अचरमान्तप्रदेश संख्यातगुणा अधिक है । उनकी अपेक्षा भी चरमान्त प्रदेश और अचरमान्तप्रदेश दोनों मिलकर विशेषाधिक हैं । द्रव्य और प्रदेश, दोनों की अपेक्षा असंख्यातप्रदेशी एवं संख्यातप्रदेशों में अवगाढ परिमंडलसंस्थान का एक अचरम सब से कम है, उसकी अपेक्षा चरमाणि संख्यातगुणा अधिक हैं, उनकी अपेक्षा अचरम और चरमाणि दोनों मिलकर विशेषाधिक हैं । उनकी अपेक्षा भी चरमान्तप्रदेश संख्यातगुणा अधिक है, और उनकी अपेक्षा भी अचरमान्त प्रदेश संख्यात गुणा अधिक हैं । उनकी अपेक्षा चरमान्तप्रदेश और अचरमान्तप्रदेश दोनों मिलकर विशेषाधिक हैं । इसी प्रकार असंख्यातप्रदेश एवं संख्यात प्रदेशों में अवगाढ वृत्त, त्र्यस्र, चतु-

મળીને વિશેષાધિક છે. પ્રદેશોની અપેક્ષાએ અસંખ્યાત પ્રદેશી તેમજ સંખ્યાત પ્રદેશોમાં અવગાઢ પરિમંડલ સંસ્થાનના ચરમાન્ત પ્રદેશ બધાથી ઓછા છે, તેમની અપેક્ષાએ અચરમાન્ત પ્રદેશ અસંખ્યાત ગણા અધિક છે, તેમની અપેક્ષાએ પણ ચરમાન્ત પ્રદેશ અને અચરમાન્ત પ્રદેશ બન્ને મળીને વિશેષાધિક છે, દ્રવ્ય અને પ્રદેશ બન્નેની અપેક્ષાએ અસંખ્યાત પ્રદેશી તેમજ સંખ્યાત પ્રદેશોમાં અવગાઢ પરિમંડલ સંસ્થાનનો એક અચરમ બધાથી ઓછો છે, તેની અપેક્ષાએ ચરમાણિ સંખ્યાતગણા અધિક છે, તેમની અપેક્ષાએ અચરમ અને ચરમાણિ બન્ને મળીને વિશેષાધિક છે. તેમની અપેક્ષાએ પણ ચરમાન્ત પ્રદેશ સંખ્યાતગણા અધિક છે અને તેમની અપેક્ષાએ પણ અચરમાન્ત પ્રદેશ સંખ્યાતગણા અધિક છે. તેમની અપેક્ષાએ પણ ચરમાન્ત પ્રદેશ અને અચરમાન્ત પ્રદેશ બન્ને મળીને વિશેષાધિક છે. એજ પ્રકારે અસંખ્યાત પ્રદેશી તેમજ સંખ્યાત પ્રદેશોમાં

अचरमस्य चरमाणाञ्च चरमान्तप्रदेशानाञ्च अचरमान्तप्रदेशानाञ्च मध्ये द्रव्यार्थतया प्रदेशार्थतया द्रव्यार्थप्रदेशार्थतया अल्पबहुत्वमवसेयम्, गौतमः पृच्छति—‘परिमंडलस्स णं मंते ! संठाणस्स असंखेज्जपएसियस्स असंखेज्जपएसोगाढस्स’ हे भदन्त ! परिमण्डलस्य खलु संस्थानस्य असंख्येयप्रदेशिकस्य असंख्येयप्रदेशावगाढस्य ‘अचरमस्स चरमाण य चरमंतपएसाणय अचरमंतपएसाण य’ अचरमस्य चरमाणाञ्च चरमान्तप्रदेशानाञ्च अचरमान्तप्रदेशानाञ्च मध्ये ‘द्ववट्ठयाए एसट्ठयाए दवट्ठपएसट्ठयाए’ द्रव्यार्थतया प्रदेशार्थतया द्रव्यार्थप्रदेशार्थतया ‘कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा, बहुया वा, तुल्ला वा, विसेयाहिया वा ?’ कतरे कतरेभ्योऽल्पा वा, बहुका वा, तुल्या वा, विशेषाधिका वा भवन्ति ? भगवान् आह—‘गोयसा’ हे गौतम ! ‘जहा रयणप्पभाए ञ्जप्पा बहुयं तहेव निरवसेसंभाणियव्वं’ यथा रत्नप्रभायाः पृथिव्याः अल्पबहुत्वं प्रतिपादितं तथैव असंख्येयप्रदेशिकस्य असंख्येयप्रदेशावगाढस्य परिमण्डलसंस्थानस्यापि चरमाचरमादि विषयेऽल्पबहुत्वम् निरवशेषम् सर्वम्, भणितव्यम्—प्रतिपादनीयम्; ‘एवं जाव आयए’ एवम्—असंख्येयप्रदेशिकासंख्येयप्रदेशावगाढस्य परिमण्डलसंस्थानस्य रस्य और आयत संस्थान का भी द्रव्य से, प्रदेशों से तथा द्रव्य-प्रदेशों से अल्प बहुत्व समझ लेना चाहिए ।

गौतमस्वामी—हे भगवन् ! असंख्यातप्रदेशों में अवगाढ परिमंडल संस्थान के अचरम, चरमाण, चरमान्तप्रदेशों और अचरमान्तप्रदेशों में, द्रव्य की अपेक्षा, प्रदेशों की अपेक्षा कौन किससे अल्प, बहुत, तुल्य अथवा विशेषाधिक है ?

भगवान्—हे गौतम ! जैसा रत्नप्रभा पृथिवी के अल्प बहुत्व का निरूपण किया गया है, वैसा ही असंख्यातप्रदेशी और असंख्यातप्रदेशों में अवगाढ परिमंडल संस्थान के चरम-अचरम आदि के विषय में सम्पूर्ण अल्पबहुत्व कह लेना चाहिए । इसी प्रकार आयत संस्थान तक समझना चाहिए, अर्थात् असं-

अवगाढ पृत्त, अस्स, अतुरस्स अने आयत संस्थानतुं पणु द्रव्यथी प्रदेशोथी तथा द्रव्य-प्रदेशोथी अल्प-अहुत्व समञ्ज लेवुं नेधंये.

श्री गौतमस्वामी :—हे भगवन् ! असंख्यात प्रदेशी तेमञ्ज असंख्यात प्रदेशोभां अवगाढ परिमंडल संस्थानना अचरम, अरमाणु, अरमान्तप्रदेशो अने अचरमान्त प्रदेशोभां द्रव्यनी अपेक्षाये, प्रदेशोनी अपेक्षाये तथा द्रव्य तेमञ्ज प्रदेशोनी अपेक्षाये केणु केनाथी अल्प, धणु, तुल्य अथा विशेषाधिक छे ?

श्री भगवान्—हे गौतम ! नेवुं रत्नप्रभा पृथ्वीना अल्प अहुत्वतुं निरूपण करि-येवुं छे, तेवुं न असंख्यात प्रदेशी अने असंख्यात प्रदेशोभां अवगाढ परिमंडल संस्थानना अचरम-अचरम आदिना विषयभां संपूर्ण अल्प अहुत्व कही लेवुं नेधंये, अने प्रकारे आयत संस्थान सुधी समञ्जवुं नेधंये अर्थात् असंख्यात प्रदेशी तेमञ्ज

પૂર્વોપદર્શિતરીત્યા, યાવત્-વૃત્તસ્ય વ્યસ્રસ્ય ચતુરસ્રસ્ય આયતસ્યાપિ સંસ્થાનસ્ય ચરમાચરમાદિ વિષયે અલ્પવહુત્વં પ્રતિપત્તવ્યમ્ ! ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘પરિમંડલસ્સ ણં મંતે ! સંઠાણસ્સ અણંતપણસિયસ્સ સંઘેજ્જપણસોગાઢસ્સ’ હે ભદ્રન્ત ! પરિમંડલસ્ય સ્વલુ સંસ્થાનસ્ય અનન્ત-પ્રદેશિકસ્ય સંઘેયપ્રદેશાદગાઢસ્ય ‘અચરિમસ્સ ચરિમાણ ય ચરમંતપણસાણ ય અચરમંતપણ-સાણ ય’ અચરમસ્ય ચ ચરમાણાઞ્ચ ચરમાન્તપ્રદેશાનાઞ્ચ અચરમાન્તપ્રદેશાનાઞ્ચ મધ્યે ‘દવ્વટ્ટપણ-પણસટ્ટપણ દવ્વટ્ટપણસટ્ટપણ’ દ્રવ્યાર્થતયા પ્રદેશાર્થતયા દ્રવ્યાર્થપ્રદેશાર્થતયા ‘કયરે કયરેહિતો અપ્પા વા, વહુયા વા, તુલ્લા વા, વિસેસાઢિયા વા ?’ કતરે કતરેભ્યોઽલ્પા વા, વહુકા વા તુલ્યા વા વિશેષાધિકા વા ભવન્તિ ? ભગવાન્ આહ-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘જઘા સંઘેજ્જ-પણસિયસ્સ સંઘેજ્જપણસોગાઢસ્સ’ યથા સંઘેયપ્રદેશિકસંઘેયપ્રદેશાવગાઢસ્ય પરિમંડલ-સંસ્થાનસ્ય ચરમાચરમાદિ વિષયે અલ્પ વહુત્વં પ્રતિપાદિતં તથૈવ અનન્તપ્રદેશિકસ્યાપિ સંઘેય-પ્રદેશાવગાઢસ્ય પરિમંડલસંસ્થાનસ્યાલ્પવહુત્વં પ્રતિપાદનીયમ્ કિન્તુ-‘નવરં સંકમે ણં અણંતગુણા’ નવરં પૂર્વાપેક્ષયા વિશેષસ્તુ સંક્રમે સ્વલુ અનન્તગુણા ભદ્રન્તિ, અયં ભાવઃ ક્ષેત્રપ્ર-

સ્થાતપ્રદેશી एवं असंख्यातप्रदेशों में अवगाढ परिमंडल संस्थान के समान ही वृत्त, व्यस्र, चतुरस्र और आयत संस्थान का चरम-अचरम आदि संबंधी अल्प-बहुत्व समझ लेना चाहिए ।

ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! અનન્તપ્રદેશી एवं સંખ્યાતપ્રદેશોં મેં અવગાઢ પરિમંડલ સંસ્થાન કે અચરમ, ચરમાણ, ચરમાન્તપ્રદેશોં ઔર અચરમાન્તપ્રદેશોં મેં સે, દ્રવ્ય કી અપેક્ષા, પ્રદેશોં કી અપેક્ષા ઔર દ્રવ્ય તથા પ્રદેશોં કી અપેક્ષા કૌન કિસસે અલ્પ, વહુત, તુલ્ય યા વિશેષાધિક હૈ ।

ભગવાન્-ગૌતમ ! જૈસે સંખ્યાતપ્રદેશી ઔર સંખ્યાતપ્રદેશોં મેં અવગાઢ પરિમંડલ સંસ્થાન કા ચરમ-અચરમ આદિ સંબંધી અલ્પવહુત્વ નિરૂપિત કિયા ગયાં હૈ, વસી પ્રકાર અનન્તપ્રદેશી एवं સંખ્યાતપ્રદેશોં મેં અવગાઢ પરિમંડલ સંસ્થાન કા ભી અલ્પવહુત્વ સમજના યાહિયે । વિશેષતા યહ હૈ કિ સંક્રમ મેં

અસંખ્યાત પ્રદેશોમાં અવગાઢ પરિમંડલ સંસ્થાનના સમાન જ વૃત્ત, વ્યસ્ર, ચતુરસ્ર અને આયત સંસ્થાનના ચરમ-અચરમ આદિ સંબંધી અલ્પ બહુત્વ સમજ લેવું જોઈએ. શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! અનન્ત પ્રદેશી તેમજ સંખ્યાત પ્રદેશોમાં અવગાઢ પરિમંડલ સંસ્થાનના અચરમ ચરમાણ, ચરમાન્ત પ્રદેશો અને અચરમાન્ત પ્રદેશોમાંથી દ્રવ્યની અપેક્ષાએ પ્રદેશોની અપેક્ષાએ અને દ્રવ્ય તથા પ્રદેશોની અપેક્ષાએ કોણ કોનાથી અલ્પ, ઘણું, તુલ્ય અથવા વિશેષાધિક છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! જેવું સંખ્યાત પ્રદેશી અને સંખ્યાત પ્રદેશોમાં અવગાઢ પરિમંડલ સંસ્થાનના ચરમ-અચરમ આદિ સંબંધી અલ્પ બહુત્વ નિરૂપિત કરાયું છે. તેજ પ્રકારે અનન્ત પ્રદેશી તેમજ સંખ્યાત પ્રદેશોમાં અવગાઢ પરિમંડલ સંસ્થાનનું પણ અલ્પ બહુત્વ સમજવું જોઈએ. વિશેષતા એ છે કે સંક્રમમાં અનન્તગણા છે, અર્થાત

पणतो यदा द्रव्यप्ररूपणं प्रति संक्रमणपरिवर्तनं भवति तदा तानि चरमाणि अनन्तगुणानि भवन्ति इति बोध्यम्, तदभिलापस्तु 'संख्येत्योवे एगे अचरमे, चरमाइं खेत्तओ असंखेज्ज' गुणाइं दव्वओ अणंतगुणाइं, अचरमं चरमाणि य दोवि विसेसाहियाइं' इति बोध्यः 'एवं जाव आयए' एवम्-पूर्वोक्तरीत्या यावत्-वृत्तस्य त्र्यस्य चतुरस्रस्य आयतस्य च संस्थानस्य अनन्तप्रदेशिकस्य संख्येयप्रदेशावगाढस्य चरमाचरमादिविषयेऽल्पबहुत्वं संख्येयप्रदेशिकस्य संख्येयप्रदेशावगाढस्य परिमण्डलसंस्थानस्य प्रतिपादितं तथैव प्रतिपादयितव्यम् ! गौतमः पृच्छति-'परिमंडलस्स णं भंते ! संठाणस्स अणंतपएसियस्स असंखेज्जपएसोगाढस्स' हे भदन्त ! परिमण्डलस्य खलु संस्थानस्य अनन्तप्रदेशिकस्य असंख्येयप्रदेशावगाढस्य 'अचरमस्स य पुच्छा' अचरमस्य च चरमाणाश्च चरमान्तप्रदेशानाम् अचरमान्तप्रदेशानाश्च मध्ये कतरे कतरेभ्योऽल्पा वा, बहुका वा, तुल्या वा, विशेषाधिका वा भवन्ति ? इति पृच्छा, भगवान् आह-'जहा रयणप्पभाए' यथा रत्नप्रभायाः पृथिव्याश्चरमाचरमादिविषये अल्प बहुत्वं भणितं तथैव अनन्तप्रदेशिकस्य असंख्येयप्रदेशावगाढस्य परिमण्डलसंस्थानस्यापि

अनन्तगुणा हैं, अर्थात् जब क्षेत्रप्ररूपणा से द्रव्य की प्ररूपणा संबंधी संक्रमण-परिवर्त्तन होता है, तब 'चरमाणि' अनन्तगुणा होते हैं। उसका कथन इस प्रकार हैं-सब से कम एक अचरम है, चरमाणि क्षेत्र से संख्यातगुणा और द्रव्य से अनन्तगुणा हैं। अचरम और चरमाणि दोनों मिलकर विशेषाधिक हैं। इसी प्रकार अनन्तप्रदेशी एवं संख्यातप्रदेशों में अवगाढ वृत्त, त्र्यस्र, चतुरस्र और आयत संस्थान के चरम-अचरम आदि के विषय में अल्प-बहुत्वं समझना चाहिए।

गौतमस्वामी-हे भगवन् ! अनन्तप्रदेशी और असंख्यातप्रदेशों में अवगाढ परिमंडल संस्थान के अचरम, चरमाण, चरमान्तप्रदेशों और अचरमान्तप्रदेशों में कौन किससे अल्प, बहुत, तुल्य अथवा विशेषाधिक हैं ?

भगवान्-गौतम ! जैसे रत्नप्रभा पृथ्वी के चरम-अचरम आदि के विषय

न्यारे क्षेत्र प्ररूपणाथी द्रव्यनी प्ररूपणा संभधी सङ्कमणु-परिवर्त्तन थाय छे' त्यारे 'अर-माणि अनन्तगणुा डोय छे. तेनुं कथन आ रीते छे-भधाथी ओछु ओक अचरम छे, चरमाणि क्षेत्रथी संख्यातगणुां अने द्रव्यथी अनन्तगणुा छे अचरम अने चरमाणि भन्ने भणीने विशेषाधिक छे ओज प्रकारे अनन्त प्रदेशी तेमज संख्यात प्रदेशोमां अवगाढ वृत्त' त्र्यस्र, चतुरस्र अने आयत संस्थानना चरम-अचरम आदिना विषयमां पणु अल्प बहुत्व समणुलेवु जेधजे.

श्री गौतमस्वामी:-डे लगवन् ! अनन्त प्रदेशी अने असंख्यात प्रदेशोमां अवगाढ परिमंडल संस्थानना अचरम, चरमाण, चरमान्त प्रदेशो अने अचरमान्त प्रदेशोमां डोणु डोनाथी अल्प, धणुा, तुल्य अथवा विशेषाधिक छे ?

श्री लगवान्:-डे गौतम ! जेवुं रत्नप्रभा पृथ्वीना चरम-अचरम आदिना विष-

ચરમાચરમાદિ વિષયે-અલ્પબહુત્વં પ્રતિપત્તવ્યમ્, કિન્તુ 'નવરં સંક્રમેઽનંતગુણા' નવરમ્-પૂર્વા-
પેક્ષયા વિશેષસ્તુ સંક્રમે પરિવર્તને અનન્તગુણાનિ ભવન્તિ इति વક્તવ્યમ્, તદમિલાપસ્તુ પૂર્વો-
ક્તરીત્યાઽવસેયઃ, 'एवं जाव आयए' एवम्-અનન્તપ્રદેશિકસ્ય અસંખ્યેયપ્રદેશાવગાઢસ્ય પરિ-
મણ્ડલસંસ્થાનસ્યોક્તરીત્યૈવ યાવત્-વૃત્તસ્ય ત્ર્યસ્રસ્ય ચતુરસ્રસ્ય આયતસ્ય ચાપિ સંસ્થાનસ્ય
અનન્તપ્રદેશિકસ્ય અસંખ્યેયપ્રદેશાવગાઢસ્ય ચરમાદિવિષયેઅલ્પબહુત્વં વોધ્યમ્ ॥ સૂ. ૬ ॥

જીવાદિ ચરમાચરમવક્તવ્યતા-

મૂલમ-જીવે ણં મંતે ! ગઙ્ગ ચરમેણં કિં ચરમે અચરમે ? ગોયમા !
સિય ચરમે, સિય અચરમે, નેરઙ્ગયાણં મંતે ! ગઙ્ગ ચરમેણં કિં ચરિમે અચ-
રિમે ? ગોયમા ! સિય ચરમે સિય અચરમે, એવં નિરંતરં જાવ વેમાણિએ,
નેરઙ્ગયાણં મંતે ! ગઙ્ગ ચરમેણં કિં ચરિમા, અચરિમા ? ગોયમા ! ચરિમા વિ,
અચરિમા વિ, એવં નિરંતરં જાવ વેમાણિયા, નેરઙ્ગયાણં મંતે ! ઠિઈ ચરમેણં
કિં ચરમે અચરમે ? ગોયમા ! સિય ચરમે સિય અચરમે, એવં
નિરંતરં જાવ વેમાણિએ, નેરઙ્ગયાણં મંતે ! ઠિઈ ચરમેણં કિં ચરમા,
અચરમા ? ગોયમા ! ચરમા વિ, અચરમા વિ, એવં નિરંતરં જાવ વેમા-

મેં અલ્પ-બહુત્વ કહા ગયા હૈ, ઉસી પ્રકાર અનન્તપ્રદેશી એવં અસંખ્યાતપ્રદેશો
મેં અવગાઢ પરિમંડલ સંસ્થાન કે ચરમ, અચરમ આદિ કે વિષય મેં મીં અલ્પ
બહુત્વ સમજ્ઞ લેના ચાહિએ । વિશેષતા યહ હૈ કિ સંક્રમ મેં 'અનન્તગુણા હૈં, એસા
કહના ચાહિએ । ઉસકા ઉચ્ચારણ પહેલે કહે અનુસાર હૈ । જૈસા અનન્તપ્રદેશી
એવં અસંખ્યાતપ્રદેશો મેં અવગાઢ પરિમંડલ સંસ્થાન કા અલ્પબહુત્વ કહા, વૈસા
હી વૃત્ત, ત્ર્યસ્ર, ચતુરસ્ર ઓર આયત સંસ્થાન-અનન્તપ્રદેશી એવં અસંખ્યાત-
પ્રદેશો મેં અવગાઢ-કા મીં ચરમાદિ વિષયક અલ્પબહુત્વ જાનના ચાહિએ

વિશેષતા યહ હૈ કિ-યહાં ક્ષેત્ર સે અસંખ્યાતગુણા કહના ચાહિયે । સૂ. ૬ ॥

યમાં અલ્પ બહુત્વ કહેલુ છે, તેજ રીતે અનન્ત પ્રદેશી તેમજ અસંખ્યાત પ્રદેશોમાં અવ-
ગાઢ પરિમંડલ સંસ્થાનના ચરમ, અચરમ આદિના વિષયમાં પણ અલ્પ બહુત્વ સમજ્ઞ
લેવું જોઈએ વિશેષતા આ છે કે સંક્રમમાં અનન્તગુણા છે એમ કહેવું જોઈએ. તેવું
ઉચ્ચારણ પહેલા કહ્યા અનુસાર છે. જેવું અનન્ત પ્રદેશી તેમજ અસંખ્યાત પ્રદેશોમાં
અવગાઢ પરિમંડલ સંસ્થાનનું અલ્પ બહુત્વ કહું તેવું જ વૃત્ત, ત્ર્યસ્ર, ચતુરસ્ર, અને
આયત સંસ્થાનનું અનન્ત પ્રદેશી તેમજ અસંખ્યાત પ્રદેશોમાં અવગાઢ ચરમાદિ વિષયક
અલ્પ બહુત્વ જાણવું જોઈએ. ॥ સૂ. ૬ ॥

णिया नेरइएणं भंते ! भवचरमेणं किं चरमे, अचरमे ? गोयमा ! सिय चरमे सिय अचरमे, एवं निरंतरं जाव वेमाणिए, नेरइयाणं भंते ! भवचरमेणं किं चरमा अचरमा ? गोयमा ! चरमा वि, अचरमा वि, एवं निरंतरं जाव वेमाणिया, नेरइएणं भंते ! भासा चरमेणं किं चरमे, अचरमे ? गोयमा ! सिय चरमे, सिय अचरमे, एवं निरंतरं जाव वेमाणिए, नेरइयाणं भंते ! भासा चरमेणं किं चरमा अचरमा ? गोयमा ! चरमा वि अचरमा वि, एवं जाव एगिंदियवज्जा, निरंतरं जाव वेमाणिया, नेरइएणं भंते ! आणापाणुचरमेणं किं चरमे, अचरमे ? गोयमा ! सिय चरमे सिय अचरमे, एवं निरंतरं जाव वेमाणिए, नेरइयाणं भंते ! आणापाणुचरमेणं किं चरमा, अचरमा ? गोयमा ! चरमा वि अचरमा वि, एवं निरंतरं जाव वेमाणिया, नेरइएणं भंते ! आहार चरमेणं किं चरमे, अचरमे ? गोयमा ! सिय चरमे सिय अचरमे, एवं निरंतरं जाव वेमाणिए, नेरइयाणं भंते ! आहारचरमेणं किं चरमा अचरमा ? गोयमा ! चरमा वि, अचरमा वि, एवं निरंतरं जाव वेमाणिया, नेरइएणं भंते ! भावचरमेणं किं चरमे, अचरमे ? गोयमा ! सिय चरमे, सिय अचरमे, एवं निरंतरं जाव वेमाणिए, नेरइयाणं भंते ! भावचरमेणं किं चरमा, अचरमा ? गोयमा ! चरमा वि, अचरमा वि, एवं निरंतरं जाव वेमाणिया, नेरइएणं भंते ! वण्ण चरमेणं किं चरमे, अचरमे ? गोयमा ! सिय चरमे, सिय अचरमे, एवं निरंतरं जाव वेमाणिए, नेरइयाणं भंते ! वण्ण चरमेणं किं चरमा, अचरमा ? गोयमा ! चरिमा वि, अचरिमा वि, एवं निरंतरं जाव वेमाणिया, नेरइएणं भंते ! गंध चरमेणं किं चरमे, अचरमे ? गोयमा ! सिय चरमे सिय अचरमे, एवं निरंतरं जाव वेमाणिए, नेरइयाणं भंते ! गंध चरमेणं किं चरमा, अचरमा ? गोयमा ! चरमा वि, अचरमा वि, एवं निरंतरं जाव वेमाणिया, नेरइएणं भंते ! रस चरमेणं किं चरमे, अचरमे ? गोयमा ! सिय चरमे, सिय अचरमे,

एवं निरंतरं जाव वेमाणिए, नेरइयाणं भंते ! रस चरमेणं किं चरमा, अचरमा ? गोयमा ! चरमा वि, अचरमा वि, एवं निरंतरं जाव वेमाणिया, नेरइएणं भंते ! फास चरमेणं किं चरमे, अचरमे ? गोयमा ! सिय चरमे, सिय अचरमे, एवं निरंतरं जाव वेमाणिए, नेरइयाणं भंते ! फास चरमेणं किं चरमा, अचरमा ? गोयमा ! चरमा वि, अचरमा वि, एवं जाव वेमाणिया, संगहणि गाहा-गइ ठिइ भवे य भासा आणपाणुचरमे य बोद्धवा । आहार भाव चरमे वण्णरसे गंधे फासे य ॥१॥
दसमं चरमाचरमपदं समत्तं ॥सू० ७॥

छाया-जीवः खलु भदन्त ! गतिचरमेण किं चरमः, अचरमः ? गौतम ! स्यात् चरमः, स्यात् अचरमः, नैरयिकः खलु भदन्त ! गतिचरमेण किं चरमः, अचरमः ? गौतम ! स्यात् चरमः, स्यात् अचरमः, एवम् निरन्तरं यावद् वैमानिकः, नैरयिकाः खलु भदन्त ! गतिचरमेणं किं चरमाः, अचरमाः ? गौतम ! चरमा अपि, अचरमा अपि, एवं निरन्तरं यावद्

जीवादि के चरमाचरम की अवक्तव्यता

शब्दार्थ—(जीवे णं भंते !) हे भगवन् जीव (गतिचरमेणं) गतिचरम से (किं चरमे अचरमे ?) क्या चरम है या अचरम है ? (गोयमा) हे गौतम ! (सिय चरमे, सिय अचरमे) कथंचित् चरम, कथंचित् अचरम है (एवं निरंतरं जाव वेमाणिए) इसी प्रकार लगातार वैमानिक तक (नेरइए णं भंते ! गति चरमेणं किं चरमे, अचरमे ?) हे भगवन् ! नैरयिक गति चरम से क्या चरम है या अचरम है ? (गोयमा ! सिय चरमे, सिय अचरमे) हे गौतम ! कथंचित् चरम, कथंचित् अचरम है (एवं निरंतरं जाव वेमाणिए) इसी प्रकार लगातार वैमानिक तक (नेरइया णं भंते ! गतिचरमेणं किं चरमा अच-

छायादि चरमाचरमनी वक्तव्यता

शब्दार्थ—(जीवे णं भंते) हे भगवन् ! छाप (गति चरमेणं) गति चरमथी (किं चरमे अचरमे ?) शुं चरम छे अगर अचरम छे ? (गोयमा !) हे गौतम ! (सिय चरमे, सिय अचरमे) कथंचित् चरम, कथंचित् अचरम छे (एवं निरंतरं जाव वेमाणिए) अथ रीते निरन्तर वैमानिक पर्यंत (नेरइएणं भंते ! गति चरमेणं किं चरमे, अचरमे ?) हे भगवन् ! नैरयिक गति चरमथी शुं चरम छे अगर अचरम छे ? (गोयमा सिय चरमे, सिय अचरमे) हे गौतम ! कथंचित् चरम, कथंचित् अचरम ते (एवं निरंतरं जाव वेमाणिए) अथ प्रभाषे सतत वैमानिक पर्यन्त (नेरइयाणं भंते ! गति चरमेणं किं चरमा अचरमा ?) हे भगवन् ! नारक गति चरमथी शुं चरम छे अगर अचरम छे ? (गोयमा ! चरमा वि अच-

वैमानिकाः, नैरयिकः खलु भदन्त ! स्थितिचरमेण किं चरमः, अचरमः ? गौतम ! स्यात् चरमः स्यात् अचरमः एवं निरन्तरं यावद् वैमानिकः, नैरयिकाः खलु भदन्त ! स्थितिचरमेण किं चरमाः, अचरमाः ? गौतम ! चरमा अपि, अचरमा अपि, एवं निरन्तरं यावद् वैमानिकाः, नैरयिकः खलु भदन्त ! भवचरमेण किं चरमः, अचरमः ? गौतम ! स्यात् चरमः, स्यात् अचरमः, एवं निरन्तरं यावद् वैमानिकः, नैरयिकाः खलु भदन्त ! भवचरमेण किं चरमाः,

रिमा ?) हे भगवन् ! नारक गति चरम से क्या चरम हैं या अचरम हैं ? गोयमा ! चरिमा वि अचरिमा वि) हे गौतम ! चरम भी हैं, अचरम हैं । (एवं निरन्तरं जाव वैमाणिया) इसी प्रकार लगातार वैमानिकों तक ।

(नेरइए णं भंते ! ठिइ चरमेणं किं चरमे, अचरमे ?) हे भगवन् ! नारक स्थितिचरम से क्या चरम है या अचरम ! (गोयमा ! सिय चरमे, सिय अचरमे) हे गौतम ! कथंचित् चरम, कथंचित् अचरम है (एवं निरन्तरं जाव वैमाणिया) इसी प्रकार लगातार वैमानिक तक (नेरइया णं भंते ! ठिइचरमेणं किं चरिमा, अचरिमा !) हे भगवन् ! नारक स्थिति चरम से चरम हैं या अचरम है ? (गोयमा ! चरमा वि अचरमा वि) हे गौतम ! चरम भी, अचरम भी (एवं निरन्तरं जाव वैमाणिया) इसी प्रकार लगातार वैमानिकों तक ।

(नेरइए णं भंते ! भव चरमेणं किं चरमे, अचरमे ?) भगवन् ! नारक भव-चरम से चरम है या अचरम ? (गोयमा ! सिय चरमे, सिय अचरमे) हे गौतम ! कथंचित् चरम, कथंचित् अचरम है (एवं निरन्तरं जाव वैमाणिए) इसी प्रकार निरन्तर वैमानिकतक (नेरइया णं भंते ! भवचरमेणं किं चरमा, अचरमा ?)

रिमा वि) हे गौतम ! यरम पणुं छे । अयरम पणुं छे (एवं निरन्तरं जाव वैमाणिया)

येण प्रकारे सतत वैमानिके सुधी

(नेरइएणं भंते ! ठिइ चरमेणं किं चरमे-अचरमे ?) हे भगवन् ! नारक स्थिति यरम थी 'शु' यरम छे अगर अयरम ? (गोयमा ! सिय चरमे, सिय अचरमे) हे गौतम ! कथंचित् यरम, कथंचित् अयरम छे (एवं निरन्तरं जाव वैमाणिए) येण प्रकारे सतत वैमानिके सुधी (नेरइयाणं भंते ! ठिइ चरमेणं किं चरिमा, अचरिमा ?) हे भगवन् ! नारक स्थितिथी यरम छे अगर अयरम छे ? (गोयमा ! चरमा वि अचरमा वि) हे गौतम ! यरम पणुं छे अयरम पणुं (एवं निरन्तरं जाव वैमाणिया) येण प्रकारे सतत वैमानिके सुधी (नेरइयाणं भंते भव-चरमेणं किं चरमे, अचरमे ?) हे भगवन् ! नारक भव यर-मथी यरम छे अगर अयरम छे ? (गोयमा ! सिय चरमे, सिय अचरमे) हे गौतम ! कथंचित् यरम कथंचित् अयरम छे ? (एवं निरन्तरं जाव वैमाणिए) येण प्रकारे निरन्तर वैमानिक सुधी (नेरइयाणं भंते ! भवचरमेणं किं चरमा, अचरमा ?) हे भगवन् ! नैरयिक भव यरमथी यरम छे ? अथवा अयरम छे ? (गोयमा ! चरमा वि अचरमा वि) हे गौतम !

अवरमाः ? गौतम ! चरमा अपि, अचरमा अपि, एवं निरन्तरं यावद् वैमानिकाः, नैरयिकाः खलु भदन्त ! भाषा चरमेण किं चरमः अचरमः ? गौतम ! स्यात् चरमः, स्यात् अचरमः एवं निरन्तरं यावद् वैमानिकाः, नैरयिकाः खलु भदन्त ! भाषा चरमेण किं चरमाः, अचरमाः ? गौतम ! चरमा अपि, अचरमा अपि, एवं यावद् एकेन्द्रियवर्जाः, निरन्तरं यावद् वैमानिकाः, नैरयिकाः खलु भदन्त ! आनप्राणचरमेण किं चरमः अचरमः ? गौतम ! स्यात् चरमः, स्यात् अचरमः, एवं निरन्तरं यावद् वैमानिकाः, नैरयिकाः खलु भदन्त ! आनप्राण-
हे भगवन् ! नैरयिक भव-चरम से चरम हैं अथवा अचरम हैं ? (गोयमा ! चरमा वि अचरमा वि) हे गौतम ! चरम भी अचरम भी एवं निरन्तरं जाव वेमाणिया) इसी प्रकार निरन्तर वैमानिकों तक ।

(नेरइए णं भंते ! भासा चरमेणं किं चरमे अचरमे ?) हे भगवन् ! नारक भाषा चरम से क्या चरम है या अचरम ? (गोयमा ! सिय चरमे, सिय अचरमे) हे गौतम ! कथंचित् चरम, कथंचित् अचरम हैं (एवं निरन्तरं जाव वेमाणिए) इसी प्रकार लगातार वैमानिक तक (नेरइया णं भंते ! भासा चरमेणं किं चरमा, अचरमा ?) हे भगवन् ! नारक भाषाचरम से चरम है या अचरम ? (गोयमा ! चरमा वि अचरमा वि) हे गौतम ! चरम भी, अचरम भी (एवं जाव एगिन्द्रियवज्जा, निरन्तरं जाव वेमाणिया) इसी प्रकार यावत् एकेन्द्रियों को छोड़ कर निरन्तर वैमानिकों तक ।

(नेरइए णं भंते ! आणापाणु चरमेणं किं चरमे, अचरमे !) हे भगवन् ! नारक क्या श्वासोच्छ्वास-चरम से चरम है या अचरम ? (गोयमा ! सिय चरमे, सिय अचरमे) गौतम ! कथंचित् चरम, कथंचित् अचरम है (एवं निरन्तरं जाव वेमाणिए) इसी प्रकार लगातार वैमानिक तक (नेरइया णं भंते ! आणापाणु

चरम पणु अचरम पणु (एवं निरन्तरं जाव वेमाणिया) ओण प्रकादे निरन्तर वैमानिके सुधी

(नेरइएणं भंते ! भासा चरमेणं किं चरमे अचरमे ?) हे भगवन् ! नारक भाषा चरमथी शुं चरम छे अगर अचरम ? (गोयमा ! सिय चरमे, सिय अचरमे) हे गौतम ! कथंचित् चरम, कथंचित् अचरम छे (एवं निरन्तरं जाव वेमाणिए) ओण प्रकादे सतत वैमानिके सुधी (नेरइयाणं भंते ! भासा चरमेणं किं चरमा, अचरमा) हे भगवन् ! नारक भाषा चरमथी चरम छे अगर अचरम ? (गोयमा ! चरमा वि अचरमा वि) हे गौतम ! चरम पणु, अचरम पणु (एवं जाव एगिन्द्रियवज्जा निरन्तरं जाव वेमाणिया) ओण प्रकादे यावत् ओकेन्द्रियो सिवाय निरन्तर वैमानिके सुधी

(नेरइएणं भंते ! आणापाणु चरमेणं किं चरमे, अचरमे ?) हे भगवन् ! नारक शुं श्वासोच्छ्वास चरमथी चरम अगर अचरम छे ? (एवं निरन्तरं जाव वेमाणिए) ओण प्रकादे सतत वैमानिके सुधी (नेरइयाणं भंते ! आणापाणु चरमेणं किं चरमा अचरमा ?)

चरमेणं किं चरमाः, अचरमाः ? गौतम ! चरमा अपि, अचरमा अपि, एवं निरन्तरं यावद् वैमानिकाः, नैरयिकः खलु भदन्त ! आहारचरमेण किं चरमः, अचरमः ? गौतम ! स्यात् चरमः, स्यात् अचरमः, एवं निरन्तरं यावद् वैमानिकः, नैरयिकाः खलु भदन्त ! आहारचरमेण किं चरमाः, अचरमाः ? गौतम ! चरमा अपि, अचरमा अपि, एवं निरन्तरं यावद् वैमानिकाः, नैरयिकः खलु भदन्त ! भावचरमेण किं चरमः, अचरमः ? गौतम ! स्यात् चरमः, स्यात् अचरमः, एवं निरन्तरं यावद् वैमानिकः, नैरयिकाः खलु भदन्त ! भावचरमेण किं

चरमेणं किं चरमा अचरमा ! भगवन् ! नारक श्वासोच्छ्वास चरम से क्या चरम हैं या अचरम हैं ? (गोयमा ! चरमा वि अचरमा वि) हे गौतम ! चरम भी हैं, अचरम भी हैं (एवं निरन्तरं जाव वैमाणिया) इसी प्रकार निरन्तर वैमानिकों तक ।

(नेरइए णं भंते ! आहारचरमेणं किं चरमे, अचरमे ?) हे भगवन् ! नारक आहार से चरम क्या चरम है या अचरम ? (गोयमा ! सिय चरमे, सिय अचरमे) गौतम ! कथंचित् चरम, कथंचित् अचरम है, (एवं निरन्तरं जाव वैमाणिए) इसी प्रकार निरन्तर वैमानिक तक (नेरइया णं भंते ! आहारचरमेणं किं चरमा अचरमा ?) भगवन् ! नारक आहार चरम से क्या चरम हैं या अचरम ? (गोयमा ! चरमा वि अचरमा वि) गौतम ! चरम भी, अचरम हैं (एवं निरन्तरं जाव वैमाणिया) इसी प्रकार निरन्तर वैमानिकों तक ।

(नेरइए णं भंते ! भावचरमेणं किं चरमे, अचरमे ?) हे भगवन् ! नारक भाव-चरम से क्या चरम है या अचरम ? (गोयमा ! सिय चरमे, सिय अचरमे) कथंचित् चरम है, कथंचित् अचरम है (एवं निरन्तरं जाव वैमाणिए) इसी प्रकार निरन्तर वैमानिक तक (नेरइया णं भंते ! भाव चरमेणं किं चरमा, अचरमा ?)

हे भगवन् ! नारक श्वासोच्छ्वास चरमथी शु चरम छे अगार अचरम छे ? (गोयमा ! चरमा वि अचरमा वि) हे गौतम ! चरम पणु छे अचरम पणु छे (एवं निरन्तरं जाव वैमाणिया) ओज प्रकारे निरन्तर वैमानिके सुधी

(नेरइएणं भंते ! आहार चरमेणं किं चरमे, अचरमे ?) हे भगवन् नारक आहार चरमथी शु चरम छे अगार अचरम ? (गोयमा ! सिय चरमे सिय अचरमे) हे गौतम ! कथंचित् चरम कथंचित् अचरम (एवं निरन्तरं जाव वैमाणिए) ओज प्रकारे निरन्तर वैमानिके सुधी (नेरइयाणं भंते ! आहारचरमेणं किं चरमा अचरमा ?) हे भगवन् ! नारक आहार चरमथी शु चरम छे अगार अचरम (गोयमा ! चरमा वि अचरमा वि) हे गौतम ! चरम पणु छे, अचरम पणु छे (एवं निरन्तरं जाव वैमाणिया) ओज प्रकारे निरन्तर वैमानिके सुधी

(नेरइयाणं भंते ! भाव चरमेणं किं, चरमे अचरमे ?) हे भगवन् ! नारक भाव-चरमथी शु चरम छे अगार अचरम छे ? (गोयमा ! सिय चरमे सिय अचरमे) कथंचित् चरम छे, कथंचित् अचरम छे (एवं निरन्तरं जाव वैमाणिए) ओज प्रकारे निरन्तर वैमानिके पर्यन्त (नेरइयाणं भंते ! भाव चरमेणं किं चरमा, अचरमा ?) हे भगवन् ! नारक शु भाव चर-

અપિ અચરમા અપિ, एवं यावद् वैमानिकाः, संग्रहणी गाथा-गति स्थिति भवश्च भावा-
आनप्राणचरमश्च बोद्धव्याः । आहारभावचरमो वर्णरसो गन्धस्पर्शश्च ॥१॥ इति दशमं चरमा-
चरमपदम् समाप्तम् ॥ सू० ७ ॥

ટીકા-પૂર્વે પરિમંડલાદિ સંસ્થાનાનિ ચરમાચરમાદિ વિભાગપૂર્વકં પ્રરૂપિતાનિ, અય
જીવાદીન ચરમાચરમવિભાગપૂર્વકં પ્રરૂપયિતુમાહ 'જીવે ણં મંતે ! ગતિચરમેણં કિં ચરમે,
અચરમે ?' ગૌતમઃ પૃચ્છતિ હે મદન્ત ! જીવઃ સ્વલુ ગતિચરમેણ-ગતિરુત્પત્તિસ્તત્પર્યાયરૂપં
ચરમં ગતિચરમં, તેન ઉત્પત્તિપર્યાયરૂપ ચરમેણેત્યર્થઃ કિં 'ચરમઃ' इति व्यपदिश्यते ? કિં
વા 'અચરમઃ' इति व्यपदिश्यते ? મગવાન્ આહ- 'ગોયમા !' હે ગૌતમ ! 'સિય ચરમે સિય
રમા ?) હે મગવન્ ! નૈરયિક સ્પર્શ-ચરમ્ સે ચરમ્ હૈં યા અચરમ્ હૈં ? (ગોયમા !
ચરમા વિ, અચરમા વિ) હે ગૌતમ ! ચરમ મ્હી હૈં, અચરમ મ્હી હૈં (એવં જાવ
વૈમાણિયા) હસી પ્રકાર વૈમાનિકોં તક ।

(સંગ્રહણિગાહા) સંગ્રહણીગાથા-ગતિ, સ્થિતિ, ભવ, ભાષા, શ્વાસોચ્છ્વાસ,
આહાર, ભાવ, વર્ણ, ગંધ, રસ ઔર સ્પર્શ સે ચરમ-અચરમ કી વક્તવ્યતા ।

॥ ચરમપદ સમાપ્ત ॥

ટીકાર્થ-હસસે પૂર્વ ચરમ આદિ વિભાગ પૂર્વક પરિમંડલસંસ્થાન આદિ કા વિચાર
કિયા ગયા થા, અવ જીવાદિ કી ચરમા ચરમ વિભાગ પૂર્વક પ્રરૂપણા કી જાતી હૈ-

ગૌતમસ્વામી ! પ્રશ્ન કરતે હૈં-હે મગવન્ ! જીવ કયા ગતિ ચરમ સે ચરમ
હૈં અથવા અચરમ હૈં ? અર્થાત્ ગતિ પર્યાય રૂપ ચરમ કી અપેક્ષા વિચાર કિયા
જાય તો જીવ ચરમ હૈં યા અચરમ હૈં ?

મગવાન્-હે ગૌતમ ! ગતિ ચરમ કી અપેક્ષા સે વિચાર કરને પર કોઈ જીવ

સુધી (નૈરઙ્યાણં મંતે ! કાસ ચરમેણં કિં ચરમા, અચરમા ?) હે મગવન્ ! નૈરયિક સ્પર્શ
ચરમથી ચરમ છે અગર અચરમ છે ? (ગોયમા ! ચરમા વિ અચરમા વિ) હે ગૌતમ !
ચરમ પણુ છે અચરમ પણુ છે (એવં જાવ વૈમાણિયા) એજ પ્રકારે વૈમાનિક સુધી

(સંગ્રહણિ ગાહા) સંગ્રહણી ગાથા-ગતિ, સ્થિતિ, ભવ, ભાષા, શ્વાસોચ્છ્વાસ,
આહાર, ભાવ, વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શથી ચરમ અચરમની વક્તવ્યતા ॥

ચરમ પદ સમાપ્ત

ટીકાર્થ:-આનાથી પહેલાં ચરમ આદિ વિભાગ પૂર્વક પરિમંડલ સંસ્થાન આદિની
વિચાર કર્યો હતો હવે જીવાદિની ચરમાચરમ વિભાગ પૂર્વક પ્રરૂપણા કરાય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે-હે મગવન્ ! જીવ શું ગતિ ચરમથી ચરમ છે
અથવા અચરમ છે ? અર્થાત્ ગતિ પર્યાય રૂપ ચરમની અપેક્ષાએ વિચાર કરાય તો જીવ
ચરમ છે અગર તો અચરમ છે ?

શ્રી મગવાન્:-હે ગૌતમ ! ગતિ ચરમની અપેક્ષાએ વિચાર કરવાથી કેઈ જીવ

અચરમે' ઉત્પત્તિ પર્યાયરૂપ ચરમેણ સ્યાત્-કદાચિત્ કશ્ચિદ્ જીવઃ ચરમો ભવતિ, સ્યાત્-કદાચિત્ કશ્ચિજ્જીવઃ અચરમો ભવતિ, તત્ર યઃ સ્વલુ જીવઃ પૃચ્છાસમયે સામધ્યાત્ મનુષ્ય-ગતિરૂપપર્યાયે વર્તમાનસ્તદનન્તરં ન કમપિ ગતિપર્યાયં પ્રાપ્સ્યતિ અપિ તુ મુક્ત એવ ભવિષ્યતિ સ ગતિઃ ચરમો વ્યપદિશ્યતે તદન્યસ્તુ અગતિ ચરમો વ્યપદિશ્યતે ઇતિ ભાવઃ, ગૌતમઃ

ગતિ ચરમ મ્હી હોતા હૈ, કોઈ ગતિ-અચરમ હોતા હૈ । પ્રશ્ન કે સમય જો જીવ મનુષ્યગતિ મ્હં વિદ્યમાન હૈ ઓર ઉસકે બાદ ફિર કમ્હી કિસી ગતિ મ્હં ઉત્પન્ન નહીં હોગા, કિન્તુ મુક્તિ પ્રાપ્ત કર લેગા, હિસ પ્રકાર જિસ જીવ કી વહ મનુષ્ય-ગતિ ચરમ અર્થાત્ અન્તિમ હૈ, વહ જીવ ગતિ ચરમ હૈ, જો જીવ પૃચ્છા કાલિક ગતિ કે પશ્ચાત્ પુનઃકિસી ગતિ મ્હં ઉત્પન્ન હોંગે-વહી ગતિ જિનકી અન્તિમ નહીં હૈ, વે ગતિ-અચરમ હૈ । તાત્પર્ય યહ હૈ કિ તદ્ભવમોક્ષગામી જીવ ગતિ ચરમ હૈ, શેષ ગતિ-અચરમ હૈ । યહાં હિતના ધ્યાન મ્હં રખના ચાહિએ કિ સામાન્યતઃ ગતિ ચરમ મનુષ્ય હી હો સકતા હૈ, કયોં કિ મનુષ્યગતિ સે હી મુક્તિ પ્રાપ્ત હોતી હૈ । વિશેષ કી દૃષ્ટિ સે વિચાર કિયા જાય તો જો જીવ જિસ ગતિ મ્હં અન્તિમ વાર હૈ, વહ ઉસ ગતિ કી અપેક્ષા ગતિ ચરમ હૈ । યથા-પૃચ્છા કે સમય કોઈ જીવ નારકગતિ મ્હં મૌજૂદ હૈ કિન્તુ નરક સે નિકલને કે પશ્ચાત્ ફિર કમ્હી નરકગતિ મ્હં ઉત્પન્ન નહીં હોગા, તો ઉસે નરકગતિ ચરમ કહ સકતે હૈ, કિન્તુ ઉસે સામાન્યતઃ ગતિ ચરમ નહીં કહ સકતે, કયોં કિ નરક ગતિ સે નિકલને પર ઉસે કિસી દૂસરી ગતિ મ્હં જન્મ લેના હી પડતા હૈ । અતએવ સામાન્યતઃ ગતિ ચરમ મનુષ્ય હી હોતા હૈ । આગે કે પ્રશ્નોત્તરોં સે યહ બાત સ્પષ્ટ હો જાએગી ।

ગતિ ચરમ પણ હોય છે, કેઈ ગતિ-અચરમ હોય છે. પ્રશ્નના સમયે જે જીવ મનુષ્ય ગતિમાં વિદ્યમાન છે અને તેના પછી ફરી પણ કેઈ ગતિમાં ઉત્પન્ન નથી થતો, પણ મુક્તિ પ્રાપ્ત કરી લેશે, એ પ્રકારે જે જીવની મનુષ્ય ગતિ ચરમ અર્થાત્ અન્તિમ છે, તે જીવ ગતિ ચરમ છે, જે જીવ પૃચ્છાકલિક ગતિના પછી ફરી કેઈ ગતિમાં ઉત્પન્ન થશે તેજ ગતિ જેમની અન્તિમ નથી, તે ગતિ-અચરમ છે તાત્પર્ય એ છે કે તદ્ભવ મોક્ષ ગામી જીવ ગતિ ચરમ છે. શેષગતિ-અચરમ છે. અહિં આટલું ધ્યાનમા રાખવું જોઈએ કે સામાન્યતઃ ગતિ ચરમ મનુષ્ય જ હોઈ શકે છે, કેમકે મનુષ્ય ગતિથી જ મુક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે વિશેષ દૃષ્ટિથી વિચાર કરાય તો જીવ જે ગતિમાં અન્તિમવાર છે, તે એ ગતિની અપેક્ષાએ ગતિ ચરમ છે. યથા-પૃચ્છાના સમયે કેઈ જીવ નરક ગતિમાં હયાત છે પરન્તુ નરકમાંથી નિકળ્યા પછી ફરી કયાંય નરક ગતિમાં ઉત્પન્ન થશે નહિ, તો તેને નરક ગતિ ચરમ કહી શકાય છે, પરન્તુ તેને સામાન્યતઃ ગતિ ચરમ નથી કહી શકાતો, કેમકે નારક ગતિથી નિકળતા તેને બીજી કેઈ ગતિમાં જન્મ લેવો જ પડે છે. તેથી જ સામાન્ય પણે ગતિ ચરમ મનુષ્ય જ હોય છે. આગળના પ્રશ્નોત્તરોથી આ વાત સ્પષ્ટ થઈ જશે.

चरमाः, अचरमाः ? गौतम ! चरमा अपि अचरमा अपि, एवं निरन्तरं यावद् वैमानिकाः, नैरयिकाः खलु भदन्त ! वर्णचरमेण किं चरमः, अचरमः ? गौतम ! स्यात् चरमः, स्यात् अचरमः, एवं निरन्तरं यावद् वैमानिकाः, नैरयिकाः खलु भदन्त ! वर्णचरमेण किं चरमाः, अचरमाः ? गौतम ! चरमा अपि, अचरमा अपि, एवं निरन्तरं यावद् वैमानिकाः, नैरयिकाः खलु भदन्त ! गन्धचरमेण किं चरमः, अचरमः ? गौतम ! स्यात् चरमः, स्यात् अचरमः, एवं निरन्तरं यावद् वैमानिकाः, नैरयिकाः खलु भदन्त ! गन्धचरमेण किं चरमाः, अचरमाः ? गौतम ! चरमा अपि, अचरमा अपि, एवम् निरन्तरं यावद् वैमानिकाः, नैरयिकाः खलु

भगवन् ! नारक कया भाव-चरम से चरम हैं या अचरम हैं ? (गोयमा ! चरमा वि अचरमा वि) गौतम ! चरम भी हैं, अचरम भी हैं (एवं निरन्तरं जाव वेमाणिया) इसी प्रकार लगातार वैमानिकों तक ।

(नेरइया णं भंते ! वर्णचरमेणं किं चरमे, अचरमे ?) हे भगवन् ! नारक वर्ण-चरम से चरम है या अचरम ! (गोयमा ! सिय चरमे, सिय अचरमे) गौतम ! कथंचित् चरम, कथंचित् अचरम है (एवं निरन्तरं जाव वेमाणिए) इसी प्रकार निरन्तर वैमानिक तक (नेरइया णं भंते ! वर्णचरमेणं किं चरमा, अचरमा ?) हे भगवन् ! नारक कया वर्ण-चरम से चरम हैं या अचरम ? (गोयमा ! चरिमा वि, अचरिमा वि) हे गौतम ! चरम भी हैं, अचरम भी हैं (एवं निरन्तरं जाव वेमाणिया) इसी प्रकार निरन्तर वैमानिकों तक ।

(नेरइए णं भंते ! गंध चरमेणं किं चरमे, अचरमे ?) हे भगवान् ! नारक गंधचरम से चरम है या अचरम ? (गोयमा ! सिय चरमे, सिय अचरमे ?) हे गौतम ! कथंचित् चरम है, कथंचित् अचरम है (एवं निरन्तरं जाव वेमाणिए) इसी

मथी यरम छे अगर अयरम छे ? (गोयमा ! चरमा वि अचरमा वि) हे गौतम ! यरम पणु छे, अयरम पणु छे (एवं निरन्तरं जाव वेमाणिया) ओण प्रकारे सतत वैमानिके सुधी (नेरइएणं भंते ! वर्ण चरमेणं किं चरमे, अचरमे ?) हे भगवन् ! नारक वर्ण-चरम से चरम है या अचरम ? (गोयमा ! सिय चरमे, सिय अचरमे) हे गौतम ! कथंचित् यरम, कथंचित् अयरम छे (एवं निरन्तरं जाव वेमाणिए) ओण प्रकारे निरन्तर वैमानिक सुधी (नेरइयाणं भंते ! वर्ण चरमेणं किं चरमा, अचरमा ?) हे भगवन् ! नारक वर्ण-चरम से चरम है या अचरम ? (गोयमा ! चरमा वि, अचरमा वि) हे गौतम ! यरम पणु छे, अयरम पणु छे (एवं निरन्तरं जाव वेमाणिया) ओण प्रकारे निरन्तर वैमानिके सुधी

(नेरइएणं भंते ! किं गंध चरमेणं किं चरमे, अचरमे ?) नारक गंध चरम मथी यरम छे अगर अयरम ? (गोयमा ! सिय चरमे सिय अचरमे ?) हे गौतम ! कथंचित् यरम कथंचित् अयरम छे (एवं निरन्तरं जाव वेमाणिए) ओण प्रकारे निरन्तर वैमानिक सुधी

भदन्त ! रसचरमेण किं चरमः, अचरमः ? गौतम ! स्यात् चरमः, स्यात् अचरमः, एवं निरन्तरं यावद् वैमानिकः, नैरयिकाः खलु भदन्त ! रसचरमेण किं चरमाः, अचरमाः ? गौतम ! चरमा अपि, अचरमा अपि, एवं निरन्तरं यावद् वैमानिकाः, नैरयिकाः खलु भदन्त ! स्पर्शचरमेण किं चरमः अचरमः ? गौतम ! स्यात् चरमः, स्यात् अचरमः, एवं निरन्तरं यावद् वैमानिकः, नैरयिकाः खलु भदन्त ! स्पर्शचरमेण किं चरमाः, अचरमाः ? गौतम ! चरमा

प्रकार निरन्तर वैमानिक तक (नेरइया णं भंते ! गंधचरमेणं किं चरमा अचरमा) हे भगवन् नारक गंध चरम से चरम हैं या अचरम हैं ? (गोयमा ! चरमा वि अचरमा वि) हे गौतम ! चरम भी हैं, अचरम भी हैं (एवं निरन्तरं जाव वेमाणिया) इसी प्रकार लगातार वैमानिकों तक ।

(नेरइए णं भंते ! रस चरमेणं किं चरमे, अचरमे ?) भगवन् ! नारक रस-चरम से चरम है या अचरम ! (गोयमा ! सिय चरमे, सिय अचरमे) गौतम ! कथंचित् चरम, कथंचित् अचरम है (एवं निरन्तरं जाव वेमाणिए) इसी प्रकार लगातार वैमानिक तक (नेरइया णं भंते ! रस चरमेणं किं चरमा, अचरमा ?) हे भगवन् ! नारक रस-चरम से चरम हैं या अचरम ? (गोयमा ! चरमा वि अचरमा वि) हे गौतम ! चरम भी हैं, अचरम भी हैं, (एवं निरन्तरं जाव वेमाणिया) इसी प्रकार लगातार वैमानिकों तक ।

(नेरइए णं भंते ! फाल चरमेणं किं चरमे, अचरमे ?) हे भगवन् ! नारक स्पर्श चरम से चरम है या अचरम ? (गोयमा ! सिय चरमे, सिय अचरमे) हे गौतम ! कथंचित् चरम, कथंचित् अचरम है (एवं निरन्तरं जाव वेमाणिए) इसी प्रकार निरन्तर वैमानिक तक (नेरइया णं भंते ! फाल चरमेणं किं चरमा, अच-

(नेरइयाणं भंते ! गंध चरमेणं किं चरमा, अचरमा) हे भगवन् ! नारक गंध चरमथी चरम छे अगर अचरम छे ? (गोयमा ! चरमा वि अचरमा वि) हे गौतम ! चरम पणु छे, अचरम पणु छे (एवं निरन्तरं जाव वेमाणिया) ओण प्रकारे अविरत वैमानिके सुधी

(नेरइयाणं भंते ! रस चरमेणं किं चरमे, अचरमे) हे भगवन् ! नारक रस-चरमथी चरम छे अगर अचरम छे ? (गोयमा ! सिय चरमे, सिय अचरमे) हे गौतम ! कथंचित् चरम कथंचित् अचरम छे (एवं निरन्तरं जाव वेमाणिए) ओण प्रकारे अविरत वैमानिके सुधी (नेरइयाणं भंते ! फाल चरमेणं किं चरमा, अचरमा ?) हे भगवन् ! नारक स्पर्श चरमथी चरम छे, अगर अचरम छे ? (गोयमा ! चरमा वि अचरमा वि) हे गौतम ! चरम पणु छे, अचरम पणु छे ? (एवं निरन्तरं जाव वेमाणिया) ओण प्रकारे अविरत वैमानिके सुधी

(नेरइयाणं भंते ! फाल चरमेणं किं चरमे, अचरमे) हे भगवन् ! नारक स्पर्श चरमथी चरम छे अगर अचरम ? (गोयमा ! सिय चरमे सिय अचरमे) हे गौतम ! कथंचित् चरम, कथंचित् अचरम छे (एवं निरन्तरं जाव वेमाणिए) ओ प्रकारे अविरत वैमानिक

પૃચ્છતિ—‘નેરફણં મંતે ! ગતિચરમેણં કિં ચરિમે, અચરિમે ?’ હે મદન્ત ! નૈરયિકઃ સ્વલુ ગતિચરમેણ—સામર્થ્યાત્ ઉપસ્થિતત્વામ્ પ્રસ્તુતત્વાચ્ચ નરકગતિપર્યાયરૂપેણ ચરમેણ પ્રરૂપ્યમાણઃ કિં ‘ચરમઃ’ ઇતિ વ્યપદિશ્યતે ? કિં વા ‘અચરમઃ’ ઇતિ વ્યપદિશ્યતે ? મગવાન્ આહ—‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘સિય ચરમે, સિય અચરમે’ સ્યાત્—કદાચિમ્ કશ્ચિત્ નૈરયિકો નરકગતિપર્યાયરૂપેણ ચરમેણ પ્રરૂપ્યમાણઃ ‘ચરમઃ’ ઇતિ વ્યપદિશ્યતે, સ્યાત્—કદાચિત્ કશ્ચિત્ નૈરયિકઃ ‘અચરમઃ’ ઇતિ વ્યપદિશ્યતે, તત્ર યો નૈરયિકો નરકગતિપર્યાયાદુદ્ધૃતો ન પુનરપિ નરકગતિપર્યાયમવાપ્સ્યતિ સ ‘ગતિ ચરમઃ’ ઇતિ વ્યપદિશ્યતે, તદન્યસ્તુ અગતિ ચરમઃ’ ઇતિ વ્યપદિશ્યતે ઇતિ ભાવઃ, ‘એવં નિરંતરં જાવ વેમાણિ’ એવમ્—નૈરયિકોક્તરીત્યા ચતુર્વિંશતિ દણ્ડકક્રમેણ, નિરન્તરમ્—અવ્યવધાનેન, યાવદ્—ભવનપતિ પૃથિવીકાયિકાદિ—એકેન્દ્રિય વિકલેન્દ્રિયપચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિક મનુષ્યવાનવ્યન્તર જ્યોતિષ્ક વૈમાનિકોઽપિ સ્વસ્વગતિપર્યા-

ગૌતમસ્વામી પુનઃપ્રશ્ન કરતે હૈં—હે મગવન્ ! નૈરયિક જીવ કયા ગતિ ચરમ સે ચરમ હોતા હૈ અથવા અચરમ હોતા હૈ ?

મગવાન્—હે ગૌતમ ! કોઈ નૈરયિક ગતિ ચરમ સે ચરમ ઓર કોઈ અચરમ હોતા હૈ । તાત્પર્ય યહ હૈ કિ જો નારક પૃચ્છા કાલ મેં નરક ગતિ મેં વર્તમાન હૈ, મગર વહાં સે ઉદ્વર્તન હોને કે પશ્ચાત્ ફિર કમી નરકગતિ મેં ઉત્પન્ન ન હોગા, વહ નારક ગતિ ચરમ અર્થાત્ નરકગતિ ચરમ કહા જાતા હૈ; કયોં કિ વર્તમાન કાલિક નરકગતિ હી ડસકી અન્તિમ હૈ । મગર જો નારક નરક સે નિકલ કર એવં અન્ય કિસી ગતિ મેં ઉત્પન્ન હો કર પુનઃ નરકગતિ મેં ઉત્પન્ન હોગા, વહ ગતિ—અચરમ યા નરકગતિ—અચરમ કહલાતા હૈ ।

નારક કે સંબંધ મેં ચરમ—અચરમ કી જો વ્યાખ્યા કી ગઈ હૈ, વહી વૈમાનિક તક સમજના ચાહિએ, અર્થાત્ ભવનપતિ, પૃથ્વીકાયિક આદિ એકેન્દ્રિય, વિકલેન્દ્રિય, પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ, મનુષ્ય, વાનવ્યન્તર, જ્યોતિષ્ક ઓર વૈમાનિક, મી

શ્રી ગૌતમસ્વામી પુનઃપ્રશ્ન કરે છે—હે ભગવન્ ! નૈરયિક જીવ શું ગતિ ચરમથી ચરમ હોય છે અથવા અચરમ હોય છે ?

શ્રી ભગવાન્ :—હે ગૌતમ ! કોઈ નૈરયિક ગતિ ચરમથી ચરમ અને કોઈ અચરમ હોય છે. તાત્પર્ય એ છે કે જે નારક પૃચ્છાકાળમાં નરક ગતિમાં વર્તમાન છે, પણ ત્યાંથી ઉદ્વર્તન થયા પછી ફરી કયારેય નરક ગતિમાં ઉત્પન્ન થશે નહીં, તે નરક ગતિ ચરમ અર્થાત્ નરક ગતિ ચરમ કહેવાય છે, કેમકે, વર્તમાન કાળની નારક ગતિ જ તેની અન્તિમ છે. પણ જે નારક નરકથી નિકળીને તેમજ બીજી ગતિમાં ઉત્પન્ન થઈને પુનઃ નરક ગતિમાં ઉત્પન્ન થશે, તે ગતિ અચરમ અગર નરક ગતિ, અચરમ કહેવાય છે.

નારકના સંબંધમાં ચરમ—અચરમની જે વ્યાખ્યા કરેલી છે. તેજ વૈમાનિક સુધી સમજવી જોઈએ. અર્થાત્ ભવનપતિ, પૃથ્વીકાયિક આદિ એકેન્દ્રિય, વિકલેન્દ્રિય, પંચેન્દ્રિય

विरूप चरमेण प्ररूप्यमाणः स्यात्-कदाचित् कश्चित् 'गतिचरमः' इति व्यपदिश्यते, स्यात्-
कदाचित् कश्चित्-अगतिचरमः' इति व्यपदिश्यते, तत्र यः खलु यद्गतिपर्यायादुद्धृतः
सन् न पुनरपि तद्गतिपर्यायमनुभविष्यति स 'चरमः' इति व्यपदिश्यते, तदन्यस्तु 'अचरमः'
इति व्यपदिश्यते इति भावः, अथ बहुत्वमधिकृत्य गौतमः पृच्छति-नैरइयाणं भंते !
गति चरमेण किं चरिमा, अचरिमा ?' हे भदन्त ! नैरयिकाः खलु गतिचरमेण गतिपर्यायरूप
चरमेण प्ररूप्यमाणाः किं चरमा भवन्ति ? किं वा अचरमा भवन्ति ? भगवान् आह- 'गोयमा !'
हे गौतम ! 'चरिमा वि, अचरिमा वि' गतिपर्यायरूपचरमेण प्ररूप्यमाणाः स्यात्-कदाचित्
केचिद् नैरयिकाश्चरमा भवन्ति, स्यात्-कदाचित् केचिद् नैरयिकाः अचरमा भवन्ति तत्र

अपने-अपने गतिपर्याय रूप चरम से कदाचित् चरम और कदाचित् अचरम
होते हैं, अर्थात् जो जीव जिस गति पर्याय से निकल कर पुनः उसमें उत्पन्न
होने वाला नहीं है, वह उस गति की अपेक्षा गति चरम है और जो पुनः उसमें
उत्पन्न होगा वह उस गति की अपेक्षा से गति-अचरम है । अब यही प्रश्न
बहुत्व की विवक्षा से दोहराया जाता है ।

गौतमस्वामी-हे भगवन् ! बहुत नारक क्या गति चरम से चरम हैं या
अचरम हैं ?

भगवान्-हे गौतम ! गति पर्याय रूप चरम की अपेक्षा से प्ररूपणा करने
पर कोई नारक चरम भी होते हैं और कोई अचरम भी होते हैं । इस उत्तर
का अभिप्राय स्पष्ट है, अर्थात् पृच्छा के समय बहुत से नारक ऐसे हैं जो
अन्तिम बार नरकगति का अनुभव कर रहे हैं, वहाँ से निकलने के पश्चात् वे
कभी दुबारा नरक में नहीं जाएंगे, वे गति चरम कहे गए हैं । बहुत-से नारक
ऐसे भी हैं जो नरकगति से एक बार छूट कर पुनः कभी नरक में उत्पन्न होंगे ।

तिर्य्य, मनुष्य, वानव्यन्तर, न्येतिष्ठ अने वैमानिक पणु पोतपोताना गति पर्याय
इप चरमथी कदाचित् चरम, अने कदाचित् अचरम होय छे,

अर्थात् जे एव जे गति पर्यायथी निष्कणीने इरीथी तेमां उत्पन्न थवावाणो नथी.
ते ते गतिनी अपेक्षाये गतिचरम छे अने जे इरी तेमां उत्पन्न थशे ते ते गतिनी अपे-
क्षाये गतिचरम छे. हुवे तेज प्रश्न बहुत्वनी विवक्षाये जेवडावाय छे

श्री गौतमस्वामी-हे भगवन् ! बहुत्व नारक शुं गति चरमथी चरम छे अगर्
अचरम छे

श्री भगवान्-हे गौतम ! गति पर्याय इप चरमनी अपेक्षाये प्ररूपणा करवाथी
कोई नारक चरम पणु होय छे अने कोई अचरम पणु होय छे. आ उत्तरने अलि-
प्राय स्पष्ट छे, अर्थात् पृच्छांना समये धणा अधा नारक जेवा छे जे अन्तिम बार
नरकगतिने अनुभव करी रहैल छे, त्यांथी निष्कण्या पछी क्यारेय भील वार नरकमां जशे
नही, तेजो गति चरम कहैल छे. धणा नारक जेवा पणु छे जे नरकगतिथी जेक वार

પૃચ્છા સમયે યે કેચન નૈરયિકાસ્તેપાં મધ્યેઽવક્યં કેચન નરકગતિપર્યાયરૂપેણ ચરમેણ 'ચરનાઃ' તદન્યે તુ અચરમા ઇતિ વ્યપદિશ્યતે, 'एवं निरंतरं जाव वेमाणि या' एवम्-बहुत्व विशिष्ट नैरयिकोक्तरीत्या, ચતુર્વિંશતિ દણ્ડક્રમેણ, નિરન્તરમ્ અવ્યવધાનેન, યાવદ્ बहु-त्वविशिष्ट भवनपति पृथिवीकायिकाद्येकेन्द्रियविकलेन्द्रियपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकमनुप्यवान-व्यन्तरज्योतिष्कवैमानिका अपि स्वस्वगतिपर्यायरूपचरमेण પ્રરૂપ્યમાણાઃ સ્યાત્-કદાચિત્ કેચિત્ 'ચરમાઃ' ઇતિ, સ્યાત્-કદાચિત્ કેચિદ્ 'અચરમાઃ' ઇતિ વ્યપદિશ્યતે, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘નેરફૂળં ગં મંતે ! ઠિઈ ચરમેણં કિં ચરમે, અચરમે ?’ હે ભદન્ત ! નૈરયિકઃ સ્થિતિચરમેણ-સ્થિતિઃ-આયુઃકર્માનુભવલક્ષણા તત્પર્યાયરૂપ ચરમેણ પ્રરૂપ્યમાણઃ કિં 'ચરમઃ' ઇતિ વ્યપદિશ્યતે ? કિં વા 'અચરમઃ' ઇતિ વ્યપદિશ્યતે ? ભગવાન્ આહ-‘ગોયમો !’ હે ગૌતમ ! ‘સિય ચરમે, સિય અચરમે’ આયુઃકર્માનુભવલક્ષણ સ્થિતિપર્યાયરૂપ ચરમેણ પ્રરૂપ્ય-માણો નૈરયિકઃ સ્યાત્-કદાચિત્ કથિત્ 'ચરમો' ભવતિ સ્યાત્-કદાચિત્ કથિત્ 'અચરમો' ભવતિ, તત્ર યઃપુનરપિ નરકમાગત્ય સ્થિતિ ચરમ સમયં પ્રાપ્સ્યતિ સ અચરમઃ, તદન્યસ્તુ વે નરકગતિ અચરમ કહે ગણે હૈં ।

इसी प्रकार चौबीसों दंडकों के क्रम से लगातार वैमानिकों तक समझ लेना चाहिए ।

गौतम-हे भगवन् ! नारक जीव स्थिति अर्थात् आयु कर्म के अनुभव रूप आयु पर्याय के चरम की अपेक्षा से चरम है अथवा अचरम है ?

भगवान्-हे गौतम ! स्थिति पर्याय रूप चरम की अपेक्षा से प्ररूपणा करने पर नारक जीव कोई चरम होता है, कोई अचरम होता है । तात्पर्य यह है कि पृच्छा के समय जो नारक जिस स्थिति (आयु) का अनुभव कर रहा है वह स्थिति अगर उसकी अन्तिम है, फिर कभी उसे वह स्थिति प्राप्त नहीं होगी, तो वह नारक स्थिति से चरम कहलाता है । यदि भविष्यत् में फिर कभी उसे उस स्थिति का अनुभव करना पड़ेगा तो वह स्थिति-अचरम है ।

છટીને ફરી ક્યારેય નરકમાં ઉત્પન્ન થશે તે નારકો ગતિ અચરમ કહેલા છે.

એ જ પ્રકારે ચોવીસે દંડોના ક્રમેકરી અવિરત વૈમાનિકો સુધી સમજ લેવા જોઈએ.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ નારક છવ સ્થિતિ અર્થાત્ આયુ કર્મના અનુભવ રૂપ આયુ પર્યાયના ચરમની અપેક્ષાએ ચરમ છે અથવા અચરમ છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! સ્થિતિ પર્યાય રૂપ ચરમની અપેક્ષાએ પ્રરૂપણા કરવાથી નારક છવ કોઈ ચરમ હોય છે, કોઈ અચરમ હોય છે, તાત્પર્ય એ છે કે પૃચ્છાના સમયે જે નારક જે સ્થિતિ-(આયુ) નો અનુભવ કરી રહેલ છે, તે સ્થિતિ અગર તેની અન્તિમ છે ફરી ક્યારેય તેને તે સ્થિતિ પ્રાપ્ત થશે નહીં તો તે નારક સ્થિતિએ કરી ચરમ કહેવાય છે. यदि भविष्यत् में ફરી ક્યારેય તેને તે સ્થિતિનો અનુભવ કરવો પડશે તો તે સ્થિતિ-અચરમ છે,

चरमः इति भावः, 'एवं निरंतरं जाव वेमाणिए' एवम्-एकत्व-विशिष्ट नैरयिकोक्तरीत्या, चतुर्विंशतिदण्डकक्रमेण, निरन्तरम्-अव्यवधानेन, यावद् भवनपति पृथिवीकायिकाद्येकेन्द्रियविकलेन्द्रियपञ्चेन्द्रियतिर्यग्गोणिक मनुष्यवानव्यन्तर ज्योतिष्क वैमानिकोऽपि स्थितिपर्यायरूप चरमेण प्ररूप्यमाणः स्यात् कदाचित् कश्चित् चरमो भवति स्यात्-कदाचित् कश्चित् अचरमो भवति, प्रागुक्तयुक्तेस्तुल्यत्वात्, अथ बहुत्वमधिकृत्य गौतमः पृच्छति-'नैरइयाणं भंते ! ठिई चरमेणं किं चरमा अचरमा ?' हे भदन्त नैरयिकाः खलु स्थिति चरमेण-स्थितिपर्यायरूप चरमेण प्ररूप्यमाणः किं 'चरमाः' इति व्यपदिश्यन्ते ? किं वा 'अचरमा' इति व्यपदिश्यन्ते ? भगवान् आह-'गोयमा !' हे गौतम ! 'चरमा वि अचरमा वि' स्थितिपर्यायरूपचरमेण प्ररूप्यमाणा नैरयिकाः स्यात् कदाचित् केचित् 'चरमाः' इति व्यपदिश्यन्ते, स्यात्-कदाचित् केचित् 'अचरमाः' इति व्यपदिश्यन्ते प्रागुक्तयुक्तेः 'एवं निरंतरं जाव वेमाणिया' एवम्-बहुत्वविशिष्ट नैरयिकोक्तरीत्या चतुर्विंशति दण्डकक्रमेण, निरन्तरम्-अव्यवधानेन स्थितिपर्यायरूप चरमेण प्ररूप्यमाणाः, यावद् भवनपतिपृथिवीकायिकाद्येकेन्द्रियविकलेन्द्रियपञ्चेन्द्रियतिर्यग्गोणिकमनुष्यवान-

जैसे एक नारक के विषय में स्थितिचरम-अचरम की प्ररूपणा की गई, उसी प्रकार भवनपति, पृथ्वीकायिक आदि एकेन्द्रिय, विकलेन्द्रिय, पञ्चेन्द्रिय तिर्यच, मनुष्य, वानव्यन्तर, ज्योतिष्क और वैमानिक तक चौबीसों दंडकों के विषय, में एक वचन के अनुसार कहना चाहिए अर्थात् उन्हें भी इसी प्रकार चरम और अचरम समझना चाहिए । अब यही प्रश्न बहुवचन को अंगीकार करके किया जाता है ।

गौतमस्वामी-भगवन् ! क्या बहुत नारक स्थिति चरम से चरम हैं अथवा अचरम हैं ?

भगवान्-हे गौतम ! स्थिति पर्याय रूप चरम की अपेक्षा से नारक जीव चरम भी हैं और कोई-कोई अचरम भी हैं । इसका स्पष्टीकरण पूर्ववत् ही

जेम ओठ नारकना विषयमा स्थिति चरम-अचरमनी प्ररूपणा कराई, ओण प्रकारे भवनपति पृथ्वीकायिक आदि ओकेन्द्रिय, विकलेन्द्रिय, पञ्चेन्द्रिय तिर्यच मनुष्य वानव्यन्तर, ज्योतिष्क अने वैमानिक सुधी चौबीसे दंडकेना विषयमा ओठ वचनना अनुसार ठेठेपुं ओठओ. अर्थात् तेमने पणु ओण प्रकारे चरम अने अचरम समजवां ओठओ हुवे ओण प्रश्न बहुवचनथी अंगीकार करीने कराय छे

श्री गौतमस्वामी :-हे भगवन् ! शुं धणु नारक स्थिति चरमथी चरम छे अथवा अचरम छे ?

श्री भगवान् :-हे गौतम ! स्थिति पर्याय रूप चरमनी अपेक्षाथी नारक जीव चरम पणु छे अने कोठ कोठ अचरम पणु छे. ओनुं स्पष्टी करणु पूर्ववत् समज देवुं ओठओ.

વ્યન્તરજ્યોતિષ્કવૈમાનિકાઃ અપિ સ્યાત્-કદાચિત્ કેચિત્ 'ચરમાઃ' इति व्यपदिश्यन्ते, स्यात्-कदाचित् केचित् 'अचरमाः' इति व्यपदिश्यन्ते, गौतमः पृच्छति-'नेरइए णं भंते ! भवचरमेणं किं चरमे, अचरमे ?' हे भदन्त ! नैरयिकः खलु भवचरमेण भवपर्यायरूपचरमेण प्ररूप्यमाणः किं चरमो भवति, किं वा अचरमो भवति ? भगवान् आह-'गोयमा !' हे गौतम ! 'सिय चरमे, सिय अचरमे' भवपर्यायरूपचरमेण प्ररूप्यमाणो नैरयिकः स्यात्-कदाचित् कश्चिच्चरमो भवति, स्यात्-कदाचित् कश्चित् 'अचरमो' भवति, गति चरमवदवसे-यम्, 'एवं निरंतरं जाव वेमाणिए' एवम्-एकत्वविशिष्टनैरयिकस्य भवपर्याय चरमत्वोक्ति-रीत्या चतुर्विंशतिदण्डक्रमेण, निरन्तरम्-अव्यवधानेन भवपर्यायरूप चरमत्वेन प्ररूप्यमाणः यावद्-भवनपति पृथिवीकायिकाद्येकेन्द्रियविकलेन्द्रियपञ्चेन्द्रियतिर्यग्गोचनिकमनुष्यवानव्यन्तर-ज्योतिष्कवैमानिकोऽपि स्यात्-कदाचित् कश्चित् चरमो भवति, स्यात्-कदाचित् कश्चित् 'अचरमो भवति,' गौतमः पृच्छति 'नेरइया णं भंते ! भवचरमेणं किं चरमा, अचरमा ?' हे भदन्त ! नैरयिकाः खलु भवचरमेण-भवपर्यायरूपचरमेण प्ररूप्यमाणाः किं चरमाः भवन्ति ?

સમજ્ઞ લેના યાહિયે । ઇસી પ્રકાર નિરન્તર વૈમાનિકોં તક કહ લેના યાહિયે, અર્થાત્ પૂર્વોક્ત ચૌવીસોં દણ્ડકોં કે જીવોં કે વિષય મેં ચરમ-અચરમ કી વ્ય-વસ્થા પૂર્વવત્ હી સમજ્ઞના યાહિયે ।

ગૌતમ-હે ભગવન્ ! નારક જીવ ભવ-ચરમ કી અપેક્ષા કયા ચરમ હૈ અથવા અચરમ હૈ ?

ભગવાન્-હે ગૌતમ ! ભવપર્યાય રૂપ ચરમ કી અપેક્ષા સે કોઈ નારક ચરમ ઓર કોઈ અચરમ હોતા હૈ । ઇસકા સ્પષ્ટીકરણ ગતિ ચરમ કે સમાન હી જાન લેના યાહિયે । વૈમાનિકોં તક ઇસી પ્રકાર કહ લેના યાહિયે । અર્થાત્ પૃચ્છાકાલ મેં જિસ નારક, એકેન્દ્રિય, વિકલેન્દ્રિય, તિર્યચ પંચેન્દ્રિય મનુષ્ય યાવત્ વૈમાનિક કા વહ વર્તમાન ભવ અન્તિમ હૈ, વહ ભવ ચરમ હૈ ઓર જિસકા વહ ભવ અન્તિમ નહીં હૈ, વહ ભવ-અચરમ હૈ ।

એજ પ્રકારે નિરન્તર વૈમાનિકોં સુધી ઢહેવું જોઈએ અર્થાત્ પૂર્વોક્ત ચૌવીસે દંડકોના છવોના વિષયમાં ચરમ-અચરમની વ્યવસ્થા પૂર્વવત્ જ સમજવો જોઈએ.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! નારક જીવ ભવચરમની અપેક્ષાએ શું ચરમ છે અથવા અચરમ છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! ભવપર્યાય રૂપ ચરમની અપેક્ષાએ કોઈ નારક ચરમ અને કોઈ અચરમ હોય છે એનું સ્પષ્ટીકરણ ગતિ ચરમના સમાનજ બાણી લેવું જોઈએ. વૈમાનિક સુધી આ રીતે ઢહેવું જોઈએ. અર્થાત્ પૃચ્છાકાળમાં નારક એકેન્દ્રિય, વિકલેન્દ્રિય તિર્યચ પંચેન્દ્રિય મનુષ્ય યાવત્ વૈમાનિકોના તે વર્તમાન ભવ અન્તિમ છે. તે ભવ ચરમ છે અને તેનો તે ભવ અન્તિમ નથી તે ભવ અચરમ છે.

किं वा अचरमा भवन्ति ? भगवान् आह—‘गोयमा !’ हे गौतम ! ‘चरमा वि अचरमा वि’ भवपर्यायरूपचरमेण प्ररूप्यमाणा नैरयिकाः स्यात्—कदाचित् केचित् ‘चरमाः’ इति व्यपदिश्यन्ते, स्यात्—कदाचित् केचित् ‘अचरमाः’ इति व्यपदिश्यन्ते इति नैरयिक गति चरमवेदवसेयम्, ‘एवं निरंतरं जाव वेमाणिया’ एवम्—बहुत्व विशिष्ट नैरयिकाणां भवपर्यायरूप चरमत्वोत्तिरीत्या चतुर्विंशतिदण्डकक्रमेण, निरन्तरम्—अव्यवधानेन, भवपर्यायरूपचरमत्वेन प्ररूप्यमाणाः यावद्—भवनपतिपृथिवीकायिकाद्येकेन्द्रियविकलेन्द्रिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकमनुष्यवानव्यन्तरज्योतिष्कवैमानिका अपि कदाचित् केचित् चरमा भवन्ति, कदाचित् केचित् अचरमा भवन्ति, गौतमः पृच्छति—‘नेरइणं भंते ! भासा चरमेण किं चरमे अचरमे ?’ हे भदन्त ! नैरयिकः खलु भाषाचरमेण—चरमभाषया भाषापर्यायरूप चरमेण प्ररूप्यमाणः किं चरमो भवति ? किं वा अचरमो भवति ?, भगवान् आह—‘गोयमा !’ हे गौतम ! ‘सिय चरमे सिय अचरमे’ नैरयिकः खलु चरमभाषया, स्यात्—कदाचित् कश्चित् चरमो भवति स्यात्—

गौतमस्वामी—हे भगवन् ! बहुत नारक भव पर्याय रूप चरम से क्या चरम हैं अथवा अचरम हैं ?

भगवन्—हे गौतम ! चरम भी हैं, अचरम भी हैं । अर्थात् बहुत—से नारक ऐसे भी हैं जो वर्तमान नारक भव के पश्चात् पुनः नारक भव में उत्पन्न नहीं होंगे, वे भव चरम हैं । बहुत—से नारक ऐसे भी हैं जो अविष्य में पुनः नारक भव में उत्पन्न होंगे, वे भव—अचरम हैं । नारकों के संबंध में जो कथन किया गया है, वही भवनपति, पृथ्वी—कायिक आदि एकेन्द्रियों, विकलेन्द्रियों, तिर्यच पंचेन्द्रियों, मनुष्यों, वानव्यन्तरो, ज्योतिष्कों और वैमानिकों के विषय में भी समझना चाहिए । उनमें भी नारकों के समान कोई चरम हैं, कोई अचरम हैं ।

गौतमस्वामी—हे भगवन् ! नारक जीव भाषाचरम से अर्थात् चरम भाषा की अपेक्षा से चरम है या अचरम है ?

श्री गौतमस्वामी :-हे भगवन् ! धणा नारक लव पर्याय रूप चरमथी शु चरम छे अथवा अचरम छे ?

श्री भगवान्—हे गौतम ! चरम पणु छे, अचरम पणु छे. अर्थात् धणा नारक केवा पणु छे ने वर्तमान नारक लवनी पछी इरीथी नरकलवमा उत्पन्न थसे नहि. ते लव चरम छे. धणा नारक केवा पणु छे ने लविष्यमा इरी नारक लवमा उत्पन्न थसे तेओ लव अचरम छे. नारकेना संबंधमा ने कथन करायु छे, तेज लवन वासी. पृथ्वीकायिक आदि एकेन्द्रियो, विकलेन्द्रियो, तिर्यच पंचेन्द्रियो, वानव्यन्तरो, ज्योतिष्के. अने वैमानिकेना विषयमा पणु समजवुं नेछिओ. तेओमां पणु नारकेना समान केछि चरम छे, केछि अचरम छे.

श्री गौतमस्वामी—हे भगवन् ! नारक लव भाषा चरमथी अर्थात् चरम भाषानी अपेक्षाओ चरम छे अगरे अचरम छे ?

કદાચિત્ કશ્ચિત્ અચરમો ભવતિ, 'એવં નિરંતરં જાવ વેમાણિ' એવમ્-નૈરયિકસ્ય ચરમભાષો ક્તિરોત્યા ચતુર્વિંશતિદષ્ટકક્રમેણ, નિરંતરમ્-અવ્યવધાનેન, ચરમભાષયા પ્રરૂપ્યમાણો યાવદ્-ભવનપતિ પૃથ્વિવોકાધિકાદ્યેકેન્દ્રિયવિકલેન્દ્રિયપશ્ચેન્દ્રિયરિયગ્ચોનિકમનુષ્યવાનવ્યંતરજ્યોતિઃકવૈમાનિકોઽપિ સ્યાત્-કદાચિત્ કશ્ચિત્ 'ચરમો' ભવતિ, સ્યાત્-કદાચિત્ કશ્ચિદ્ 'અચરમો' ભવતિ, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-'નૈરિયા ણં મંતે ! ભાસા ચરમેણં કિં ચરમા, અચરમા ?' હે મદન્ત ! નૈરયિકાઃ સ્વભાષાચરમેણ ચરમયા ભાષયા પ્રરૂપ્યમાણાઃ કિં ચરમા ભવન્તિ ? કિં વા અચરમાઃ ભવન્તિ ? તથા ચ યે પૃચ્છા સમયે નૈરયિકાઃ ભવન્તિ તે સ્વકાલક્રમેણ ચરમાં ભાષાં પ્રાપ્તવન્તસ્તયા ચરમભાષયા કિં ચરમા વ્યપદિશ્યન્તે ? કિં વા અચરમા વ્યપદિશ્યન્તે ? इति પ્રશ્નાશયઃ, મગવાન્ આહ-'ગૌતમા !' હે ગૌતમ ! 'ચરમા વિ અચરમા વિ' ચરમયા ભાષયા પ્રરૂપ્યમાણા નૈરયિકાઃ કદાચિત્ કેચિત્ ચરમા વ્યપદિશ્યન્તે, કદાચિત્ કેચિત્ 'અચરમા' વ્યપદિશ્યન્તે 'એવં જાવ એગિદિય વજ્જા નિરંતરં જાવ વેમાણિયા' એવમ્-ઉપર્યુક્તરીત્યા ચરમયા ભાષયા પ્રરૂપ્યમાણઃ યાવદ્ ભવનપતિ પ્રમતયઃ, એકે

મગવાન્-હે ગૌતમ ! નારક ચરમ ભાષા સે કોઈ ચરમ ઓર કોઈ અચરમ હોતા હૈ । નારક જીવ કે ભાષા ચરમ ઓર ભાષા-અચરમ કે સમાન ચૌવીસોં દંડકોં કે જીવ કો અર્થાત્ ભવનપતિ આદિ કો ભી ભાષા ચરમ ઓર ભાષા-અચરમ સમજા લેના યાહિયે । યહી પ્રશ્ન વહુવચન કી અપેક્ષા સે પ્રસ્તુત કિયા જાતા હૈ ।

ગૌતમસ્વામી-હે મગવાન્ ! વહુત નારક કયા ચરમ ભાષા સે ચરમ હૈ અથવા અચરમ હૈ ? પૃચ્છા કે સમય જો નારક હૈ, વે અપને કાલ ક્રમ સે ચરમ ભાષા કો પ્રાપ્ત હુએ હો, વે ભાષા ચરમ કહલાતે હૈ ઓર ડનસે જો ભિન્ન હૈ વે ભાષા-અચરમ કહે જાતે હૈ ।

મગવાન્-હે ગૌતમ ! ભાષા ચરમ કી અપેક્ષા સે પ્રરૂપિત કિયે જાને વાલે નારકોં મેં કોઈ ભાષા ચરમ ભી હોતે હૈ, કોઈ ભાષા અચરમ ભી હોતે હૈ । ઇસી

શ્રી મગવાન્-હે ગૌતમ ! નારક ભાષાથી કોઈ ચરમ અને કોઈ અચરમ હોય છે નારક જીવના ભાષા ચરમ અને ભાષા અચરમના સમાન ચૌવીસે દંડકેના જીવને અર્થાત્ ભવનપતિ આદિને પણ ભાષા ચરમ અને ભાષા અચરમ સમજા લેવા જોઈએ. એજ પ્રશ્ન બહુવચનની અપેક્ષાથી પ્રસ્તુત કરાય છે

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે મગવાન્ ! ઘણા નારક શું ચરમ ભાષાથી ચરમ છે અથવા અચરમ છે ? પૃચ્છાના સમયે જે નારક છે તેઓ પોતાના કાલ ક્રમે ચરમ ભાષાને પ્રાપ્ત થયેલ હોય, તેઓ ભાષા ચરમ કહેવાય છે અને તેમનાથી જે ભિન્ન છે તે ભાષા-અચરમ કહેવાય છે ?

શ્રી મગવાન્:-હે ગૌતમ ! ભાષા ચરમની અપેક્ષાએ પ્રરૂપિત કરાયેલ નારકોમાં કોઈ ભાષા ચરમ પણ હોય છે, કોઈ ભાષા અચરમ પણ હોય છે. એજ પ્રકારે વૈમાનિકો સુધી

ન્દ્રિયવર્જા:-પૃથિવીકાયિકાદ્યેકેન્દ્રિયવર્જિતાઃ, તેષાં પૃથિવીકાયિકાદ્યેકેન્દ્રિયાણાં ભાષારૂપ-
વચનાભાવાત્ તદ્રહિતા इत्यर्थः, નિરન્તરમ્-અવ્યવધાનેન યાવત્-ચતુર્વિંશતિદણ્ડક્રમેણ વિક-
લેન્દ્રિયપञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकमनुष્યવાનव्यन्तरज्योतिष्કવैમાનિકાઃ અપિ કદાચિત્ કેચિત્
ચરમા ભવન્તિ, કદાચિત્ કેચિદ્ અચરમા ભવન્તિ, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘નેરઇએ ણં મંતે ! આણા-
પાણુ ચરમેણં કિં ચરમે અચરમે ?’ હે મદન્ત ! નૈરયિકઃ खलु आनप्राणचरमेण श्वासोच्छ्वास-
રૂપાનપ્રાણાત્મકપર્યાયરૂપરચમેણ પ્રરૂપ્યમાણઃ કિં ચરમો ભવતિ ? કિં વા ‘અચરમો’ ભવતિ ?
મ્હગવાન્ આહ-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘સિય ચરમે સિય અચરમે’ આનપ્રાણપર્યાયરૂપચરમેણ
પ્રરૂપ્યમાણઃ સ્યાત્-કદાચિત્ કશ્ચિત્ ચરમો ભવતિ, સ્યાત્ કદાચિત્ કશ્ચિત્ અચરમો ભવતિ,
‘એવં નિરતરં જાવ વેમાણિ’ એવમ્-નૈરયિકસ્યાનપ્રાણપર્યાયરૂપ ચરમોક્તિરીત્યા ચતુર્વિંશતિ-
દણ્ડક્રમેણ નિરન્તરમ્-અવ્યવધાનેન આનપ્રાણપર્યાયરૂપચરમત્વેન પ્રરૂપ્યમાણો યાવત્ મ્હવન-
પતિપૃથિવીકાયિકાદ્યેકેન્દ્રિયવિકલેન્દ્રિયપञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकमनुष्यવાनव्यन्तरज्योतिष्કવૈ-

પ્રકાર વૈમાનિકોં તક કહના યાહિયે, કિન્તુ એકેન્દ્રિય જીવોં કો છોડ દેના યાહિયે, કયોં કિ પૃથ્વીકાયિક આદિ એકેન્દ્રિયજીવોં કો જિહ્વેન્દ્રિય પ્રાપ્ત નહીં
હોતી અતએવ વે ભાષા રહિત હોતે હૈં ।

ગૌતમસ્વામી-હે મ્હગવન્ ! નારક જીવ આનપ્રાણ અર્થાત્ શ્વાસોચ્છ્વાસ
પર્યાય રૂપ ચરમ કી અપેક્ષા સે કયા આનપ્રાણ ચરમ હોતા હૈ-અથવા આન-
પ્રાણ-અચરમ હોતા હૈ ?

મ્હગવન્-હે ગૌતમ ! અનપ્રાણ પર્યાય રૂપ ચરમ સે કોઈ નારક ચરમ હોતા હૈ,
કોઈ અચરમ, હોતા હૈ । વૈમાનિકોં તક ચૌવસોં દંડ કોં કે વિષય મેં ઇસી પ્રકાર
કહના યાહિયે । તાત્પર્ય યહ હૈ કિ પૃચ્છા કે સમય કોઈ નારક એસા હોતા
હૈ જો ડસ મ્હવ મેં અન્તિમ શ્વાસોચ્છ્વાસ લે રહા હોતા હૈ, વહ આનપ્રાણ
ચરમ કહલાતા હૈ, ડનસે મિન્ન જો હૈં વે આનપ્રાણ-અચરમ કહલાતે હૈં । ડોનોં
પ્રકાર કે નારકોં કા સદ્ભાવ હોને સે મ્હગવાન્ ને ફર્માયા હૈ કિ કોઈ નારક

કહેવું. જોઈએ પરન્તુ એકેન્દ્રિય જીવોના સિવાય. કેમકે પૃથ્વીકાયિક આદિ એકેન્દ્રિય
જીવોને જિહ્વા ઇન્દ્રિય પ્રાપ્ત નથી થતી, તેથી જ તેઓ ભાષા રહિત હોય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે મ્હગવન્ ! નારક જીવ આનપ્રાણ અર્થાત્ શ્વાસોચ્છ્વાસ પર્યાય
રૂપ ચરમની અપેક્ષાએ શુ આનપ્રાણ ચરમ હોય છે અથવા આનપ્રાણ અચરમ હોય છે ?

શ્રી મ્હગવાન્-હે ગૌતમ ! આનપ્રાણ પર્યાય રૂપ ચરમથી કોઈ નારક ચરમ હોય
છે, કોઈ અચરમ હોય છે. વૈમાનિકો સુધી ચોવીસે દંડકોના વિષયા એજ પ્રકારે કહેવું
જોઈએ તાત્પર્ય એ છે કે પૃચ્છાના સમયે કોઈ નારક એવા હોય છે કે જે તે ભવમાં
અન્તિમશ્વાસોચ્છ્વાસ લઈને રહે છે. તે આનપ્રાણ ચરમ કહેવાય છે, તેમા જે ભિન્ન છે
તેઓ આનપ્રાણ અચરમ કહેવાય છે અને પ્રકારના નારકોના સદ્ભાવ હોવાથી મ્હગ-
વાને ફરમાવ્યું છે કે કોઈ નારક શ્વાસોચ્છ્વાસ ચરમ પણ હોય છે, કોઈ શ્વાસોચ્છ્વાસ

માનિકોઽપિ કદાચિત્ કથિત્ ચરમો ભવતિ, કદાચિત્ કથિત્ અચરમો ભવતિ તત્ર પૂર્વોક્ત ગતિપર્યાયચરમોક્તિરીત્યા યો નૈરયિકાદિઃ સ્વસ્વાનપ્રાણરૂપે પર્યાયે વર્તમાનસ્તદનન્તરં ન કમપિ આનપ્રાણપર્યાય મવાપ્સ્યતિ સ આનપ્રાણપર્યાય ચરમો વ્યપદિશ્યતે તદભિન્નસ્તુ ‘અરચમ.’

इति व्यपदिश्यते इति भावः, गौतमः पृच्छति—‘नेरइया णं भंते ! आणापाणुचरमेणं किं चरमा अचरमा ?’ हे भदन्त ! नैरयिकाः खलु आनप्राणचरमेण—श्वासोच्छ्वासात्मकानप्राण-पर्यायरूप चरमेण प्ररूप्यमाणाः किं चरमा व्यपदिश्यन्ते ? किं वा अचरमा व्यपदिश्यन्ते ? भगवान् आह—‘गोयमा !’ हे गौतम ! ‘चरमावि अचरमावि’ आनप्राणपर्यायरूप चरमेण प्ररूप्यमाणा नैरयिकाः कदाचित् केचित् चरमा भवन्ति कदाचित् केचित् अचरमा भवन्ति प्रागु-क्तगतिचरमयुक्तेस्तुल्यत्वात् ‘एवं निरन्तरं जाव वेमाणिया’ एवम्—पूर्वोक्तरीत्यैव निरन्तरम् अव्यवधानेन चतुर्विंशतिदण्डकक्रमेण, आनप्राणपर्यायरूपचरमेण प्ररूप्यमाणाः यावत्—भवन-पतिपृथिकायिकाद्येकेन्द्रियविकलेन्द्रिय पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकमनुप्यवानव्यन्तरज्योतिष्कवैमा-निकाः अपि कदाचित् केचित् चरमा भवन्ति, कदाचित् केचिद् अचरमा भवन्ति, प्रागुक्तगति श्वासोच्छ्वास चरम भी होता है, कोई श्वासोच्छ्वास—अचरम भी होता है। यही प्रश्न बहुवचन के रूप में उपस्थित किया गया है।

गौतमस्वामी—हे भगवन् ! बहुत नारक जीव आनप्राण चरम की अपेक्षा से चरम होते हैं अथवा अचरम होते हैं ?

भगवान्—हे गौतम ! चरम भी होते हैं, अचरम भी होते हैं। अर्थात् आन-प्राण पर्याय रूप चरम की अपेक्षा से प्ररूपणा की जाय तो बहुत—से नारक आनप्राण चरम होते हैं और बहुत—से आनप्राण—अचरम भी होते हैं। जो अन्तिम श्वासोच्छ्वास ले रहे हों, वे आनप्राण चरम और जो अन्तिम श्वासो-च्छ्वास न ले रहे हों, वे आनप्राण—अचरम समझने चाहिए। नारकों के समान ही भवनपति, पृथ्वीकायिक आदि एकेन्द्रियों, विकलेन्द्रियों, पंचेन्द्रिय तिर्यचों, मनुष्यों, वानव्यन्तरों, ज्योतिष्कों और वैमानिकों को भी आनप्राण-चरम और अचरम समझलेना चाहिए।

અચરમ પણ હોય છે. આજ પ્રશ્ન બહુવચનના રૂપમાં ઉપસ્થિત કરેલ છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્ ! ઘણા નારક જીવ આન પ્રાણ ચરમની અપેક્ષાએ ચરમ હોય છે અથવા અચરમ હોય છે ?

શ્રી ભગવન્—હે ગૌતમ ! ચરમ પણ હોય છે, અચરમ પણ હોય છે. અર્થાત્ આન પ્રાણ પર્યાય રૂપ ચરમની અપેક્ષાએ પ્રરૂપણા કરાય તો ઘણા નારકો આન પ્રાણ ચરમ હોય છે અને ઘણા આન—પ્રાણ—અચરમ પણ હોય છે. જેઓ અન્તિમ શ્વાસોચ્છ્વાસ લઈ રહ્યા છે, તેઓ આન પ્રાણ ચરમ અને જે અન્તિમ શ્વાસોચ્છ્વાસ નથી લઈ રહ્યા તેઓ આન પ્રાણ અચરમ સમજવા જોઈએ. નારકની જેમજ ભવનપતિ, પૃથ્વીકાયિક

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! આહાર પર્યાય રૂપ ચરમની અપેક્ષાએ પ્રરૂપણા કરવાથી કોઈ નારક આહાર ચરમ થાય છે. કોઈ આહાર અચરમ થાય છે. એજ પ્રકારે અન-

કેચિત્ ચરમા અપિ ભવન્તિ, કદાચિત્ કેચિત્ અચરમા અપિ ભવન્તિ, પ્રાગુક્તગતિ ચરમવત્, 'एवं निरंतरं जाव वेमाणिया' एवम्-बहुत्वविशिष्टनैरयिकाहारपर्यायरूपं चरमोक्तिरीत्या, निरन्तरम् अव्यवधानेन चतुर्विंशतिदण्डकक्रमेण, यावद्-भवनपति पृथिवीकायिकाद्येकेन्द्रियं विकलेन्द्रियपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकमनुष्यवानव्यन्तरज्योतिष्कवैमानिका अपि कदाचित् केचिद् आहार पर्यायरूपं चरमेण चरमा भवन्ति, कदाचित् केचिद् अचरमा भवन्ति, प्रागुक्त-युक्तेः । गौतमः पृच्छति-‘नैरइए णं भंते ! भावचरमेणं किं चरमे, अचरमे?’ हे भदन्त ! नैरयिकः खलु भावचरमेण भावपर्यायरूपचरमेण प्ररूप्यमाणः किं चरमः इति व्यपदिश्यते ? किं वा अचरमः इति व्यपदिश्यते ? भगवान् आह-‘गोयमा ! हे गौतम ! ‘सिय चरमे, सिय अचरमे’ भावपर्यायरूपचरमेण प्ररूप्यमाणो नैरयिकः स्यात्-कदाचित् कश्चित् चरमो भवति, स्यात्-कदाचित् कश्चित् अचरमो भवति, ‘एवं निरन्तरं जाव वेमाणिए’ एवम्-उपर्युक्त नैरयिक भावपर्याय चरमोक्तिरीत्या निरन्तरम् अव्यवधानेन चतुर्विंशति-दण्डकक्रमेण भावपर्यायरूपचरमेण प्ररूप्यमाणो यावद्-भवनपति पृथिवीकायिकाद्येकेन्द्रिय-विकलेन्द्रियपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकमनुष्यवानव्यन्तरज्योतिष्कवैमानिकोऽपि कदाचित् कश्चित्

લગાતાર વૈમાનિકોં તક ચૌવીસોં દંડકોં કો લેકર પ્રરૂપણા સમજા લેની યાદીએ, અર્થાત્ નારકોં કે સમાન હી ભવનપતિયોં, પૃથ્વીકાયિક આદિ એકેન્દ્રિયોં, વિકલેન્દ્રિયોં, પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોં, મનુષ્યોં, વાનવ્યન્તરોં, જ્યોતિષકોં ઓર વૈમાનિકોં કો ભી આહાર ચરમ કી અપેક્ષા ચરમ ઓર અચરમ કહના યાદીએ । સ્પષ્ટીકરણ પૂર્વવત્ સમજાના યાદીએ ।

ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! એક નારક જીવ ભાવ ચરમ સે અર્થાત્ ભાવ-પર્યાય રૂપ ચરમ સે કયા ચરમ હોતા હૈ ? અથવા અચરમ હોતા હૈ ?

ભગવાન્-હે ગૌતમ ! કોઈ ચરમ હોતા હૈ, કોઈ અચરમ હોતા હૈ । જો નારક જિસ ઔદયિક ભાવ-પર્યાય કા અન્તિમવાર અનુભવ કર રહ્યા હૈ, ભવિષ્ય મેં પુનઃ કબી અનુભવ નહીં કરેગા, વહ ઉસ ભાવ કી અપેક્ષા ભાવ ચરમ કહલાતા હૈ । ઉસસે જો ભિન્ન હો વહ ભાવ-અચરમ કહા જાતા હૈ । કોઈ નારક ભાવ-

વરત વૈમાનિકો યુધી ચોવીસે દંડકોને લઈને પ્રરૂપણા સમજા લેવા બેઠયો, અર્થાત્ નારકોની સમાનજ ભવનપતિયો, પૃથ્વીકાયિક આદિ એકેન્દ્રિયો, વિકલેન્દ્રિયો, પંચેન્દ્રિયતિર્યંચો મનુષ્યો, વાનવ્યન્તરો, જ્યોતિષકો અને વૈમાનિકોને પણ આહાર ચરમની અપેક્ષાએ ચરમ અને અચરમ કહેવા બેઠયો. સ્પષ્ટીકરણ પૂર્વવત્ સમજા લેવું બેઠયો

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવાન્ ! એક નારક જીવ શ્વાસોચ્છવાસ અર્થાત્ ભાવ પર્યાય રૂપ ચરમથી શું ચરમ હોય છે ? અથવા અચરમ હોય છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! કોઈ ચરમ હોય છે, કોઈ અચરમ હોય છે જે નારક જે ઔદયિક આદિ ભાવ પર્યાયનો અન્તિમ વાર અનુભવ કરી રહેલ છે. ભવિષ્યમાં ફરી શ્વાદેય અનુભવ કરશે નહિ તે એ ભાવની અપેક્ષાએ ભાવ ચરમ કહેવાય છે, તેનાથી જે

ચરમો ભવતિ, કદાચિત્ કથિત્ અચરમો ભવતિ, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘નેરહ્યા ણં મંતે ! ભાવ-
ચરમેણં કિં ચરમા, અચરમા ?’, હે મદન્ત ! નૈરયિકાઃ સ્વલ્લુ ભાવચરમેણ—ભાવપર્યાયરૂપ-
ચરમેણ ઔદયિકાદિ ભાવચરમેણેત્યર્થઃ પ્રરૂપ્યમાણાઃ કિં ચરમા ભવન્તિ ? કિં વા અચરમા
ભવન્તિ ? મગવાન્ આહ—‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘ચરમા વિ અચરમા વિ’ ભાવપર્યાયરૂપચરમેણ
પ્રરૂપ્યમાણા નૈરયિકાઃ કદાચિત્ કેચિત્ ચરમા અપિ ભવન્તિ, કદાચિત્ કેચિદ્ અચરમા અપિ
ભવન્તિ, પ્રાગુક્તયુક્તેઃ, ‘એવ નિરંતરં જાવ વૈમાણિયા’ એવમ્—ઉપર્યુક્તરીત્યા નિરન્તરમ્—અવ્ય-
ધાનેન ચતુર્વિંશતિદ્વંડક્રમેણ પ્રરૂપ્યમાણા યાવત્—મદનપતિ પૃથિવીકાયિકાદ્યેકેન્દ્રિયવિકેલે-
ન્દ્રિયપશ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકમનુષ્યવાનવ્યન્તરજ્યોતિષ્કૃવૈપાનિકા અપિ ભાવપર્યાયરૂપચરમેણ
કદાચિત્ કેચિત્ ચરમા ભવન્તિ, કદાચિત્ કેચિત્ અચરમા ભવન્તિ, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—નેરહ્યા
ણં મંતે ! વર્ણચરમેણં કિં ચરમે અચરમે ?’ હે મદન્ત ! નૈરયિકઃ સ્વલ્લુ વર્ણચરમેણ—વર્ણપર્યાય-
રૂપ ચરમેણ પ્રરૂપ્યમાણઃ કિં ચરમો ભવતિ ? કિં વા અચરમો ભવતિ ? મગવાન્ આહ—‘ગોયમા !’
હે ગૌતમ ! ‘સિય ચરમે સિય અચરમે’ વર્ણપર્યાયરૂપ ચરમેણ સ્યાત્ કદાચિત્ કથિદ્ નૈરયિ-
કચરમો ભવતિ, સ્યાત્—કદાચિત્ કથિદ્ નૈરયિકઃ અચરમો ભવતિ પ્રાગુક્તગતિ ચરમવત્,

ચરમ હોતા હૈ, કોઈ ભાવ-અચરમ હોતા હૈ । હૈ । હસી પ્રકાર વૈમાનિક આદિ
ચૌવીસોં દંડકોં કે વિષય મેં કથન કર લેના યાહિયે ।

ગૌતમસ્વામી—હે મગવન્ ! વહુત નારકજીવ ભાવચરમ કી અપેક્ષા સે કર્યા
ચરમ હોતે હૈં અથવા અચરમ હોતે હૈં ?

મગવાન્—હે ગૌતમ ! ઔદારિક આદિ ભાવોં કી અપેક્ષા નિરૂપિત કિયે
જાને વાલે નારક કોઈ ચરમ બી હોતે હૈં, કોઈ અચરમ બી હોતે હૈં । હસ
વિષય કી યુક્તિ પૂર્વવત્ સમજની યાહિયે । નારકોં કે સમાન હી વૈમાનિકોં તેકે,
ચૌવીસોં દંડકોં કે જીવોં કે વિષય મેં હસી પ્રકાર કહના યાહિયે ।

ગૌતમસ્વામી—હે મગવન્ ! કોઈ એક નારક વર્ણ પર્યાય રૂપ ચરમ કી અપેક્ષા
સે ચરમ હોતા હૈ યા અચરમ હોતા હૈ ?

ભિન્ન હોય તે અચરમ કહેવાય છે. કોઈ નારક ભાવ ચરમ હોય છે કોઈ ભાવ અચરમ
હોય છે. એજ પ્રકારે વૈમાનિક આદિ ચોવીસે દંડકોના વિષયમાં કથન કરી લેવું જોઈએ.

શ્રી ગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્ ! ઘણા નારક જીવ ભાવ ચરમની અપેક્ષાએ શું ચરમ
હોય છે અથવા અચરમ હોય છે ?

શ્રી ભગવાન્—ઔદયિક આદિ ભાવોની અપેક્ષાએ નિરૂપિત કરાયેલા નારક કોઈ ચરમ
હોય છે. કોઈ અચરમ પણ હોય છે. આ વિષયની પૂર્વવત્ યુક્તિ સમજ લેવી જોઈએ. નાર-
કોના સમાનજ વૈમાનિકો સુધી ચોવીસે દંડકોના જીવોના વિષયમાં આજ રીતે કહેવું જોઈએ.

શ્રી ગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્ ! કોઈ એક નારક વર્ણ પર્યાય રૂપ ચરમની અપે-
ક્ષાએ ચરમ થાય છે અગર અચરમ છે ?

‘एवं गिरंतरं जाव वेमाणिए’ एवम्-उपर्युक्तरीत्या, निरन्तरम्-अव्यवधानेन चतुर्विंशतिदण्डक-
क्रमेण यावद्-भवनपति पृथिवीकायिकाद्येकेन्द्रियविकलेन्द्रियपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकमनुष्यवान-
व्यन्तरज्योतिष्कवैमानिकोऽपि वर्णपर्यायरूपचरमेण कदाचित् कश्चित् चरमो भवति, कदाचित्
कश्चित् अचरमो भवति, गौतमः पृच्छति-‘नेरइया णं भंते ! वण्णचरमेणं किं चरमा, अचरमा ?’
हे भदन्त ! नैरयिकाः खलु वर्णचरमेण-वर्णपर्यायरूपचरमेण प्ररूप्यमाणाः किं चरमा
भवन्ति ? किं वा अचरमा भवन्ति ? भगवान् आह-‘गोयमा !’ हे गौतम ! ‘चरिमा वि
अचरिमा वि’ वर्णपर्यायरूपचरमेण नैरयिकाः कदाचित् केचित् चरमा अपि भवन्ति, कदाचित्
केचित् अचरमा अपि भवन्ति, ‘एवं गिरंतरं जाव वेमाणिया’ एवम्-उपर्युक्तरीत्या, निरन्तरम्-

भगवान्-हे गौतम ! वर्ण पर्याय रूप चरम की अपेक्षा कोई नारक चरम
होता है, कोई अचरम होता है । स्पष्टी करण गति चरम के सदृश ही समझ
लेना चाहिए और लगातार वैमानिकों तक चौबीसों दंडकों को लेकर इसी प्रकार
प्ररूपणा करनी चाहिए । अर्थात् जैसे नारक जीव वर्ण चरम की अपेक्षा चरम
भी है और अचरम भी, इसी प्रकार भवनपति, पृथ्वीकायिक आदि एकेन्द्रिय,
विकलेन्द्रिय, पंचेन्द्रिय तिर्यच, मनुष्य, वानव्यन्तर, ज्योतिष्क और वैमानिक
देव भी वर्ण चरम की अपेक्षा कोई चरम और कोई अचरम होता है । बहुवचन
को लेकर यही प्रश्न उपस्थित किया जाता है ।

गौतमस्वामी-हे भगवन् ! क्या बहुत नारक जीव वर्ण चरम से चरम हैं
अथवा अचरम हैं ?

भगवान्-हे गौतम ! चरम भी होते हैं, अचरम भी होते हैं, अर्थात् कोई
नारक वर्ण पर्याय रूप चरम की अपेक्षा चरम हैं, कोई अचरम हैं । वैमानिकों
तक इसी प्रकार कह लेना चाहिए, अर्थात् भवनपति, पृथिवीकायिक आदि

શ્રી ભગવાન-હે ગૌતમ ! પર્યાય રૂપ ચરમની અપેક્ષાએ કોઈ નારક ચરમ થાય છે
કોઈ અચરમ થાય છે, સ્પષ્ટીકરણ ગતિ ચરમના સદૃશ જ સમજી લેવું જોઈએ અને
નિરન્તર વૈમાનિકો સુધી થોડીસે દંડકોને લઈને એ પ્રમાણે પ્રરૂપણા કરવી જોઈએ અર્થાત્
જેમ નારક જીવ વર્ણ ચરમની અપેક્ષાએ ચરમ પણ છે અને અચરમ પણ છે, એ જ
પ્રકારે ભવનપતિ, પૃથ્વીકાયિક, આદિ, એકેન્દ્રિય, વિકલેન્દ્રિય, પંચેન્દ્રિયતિર્યચ મનુષ્ય,
વાનવ્યંતર, જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિક દેવપણ વર્ણ ચરમની અપેક્ષાએ કોઈ ચરમ અને
કોઈ અચરમ હોય છે. બહુવચનને લઈને એજ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત કરાય છે—

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! શું ઘણા નારક જીવ વર્ણ ચરમથી ચરમ છે અથવા
અચરમ છે ?

શ્રી ભગવાન-હે ગૌતમ ! ચરમ પણ હોય છે, અચરમ પણ હોય છે. અર્થાત્ કોઈ
નારક વર્ણ પર્યાય રૂપ ચરમની અપેક્ષાએ ચરમ છે. કોઈ અચરમ છે. વૈમાનિકો સુધી
એ જ પ્રકારે કહેવું જોઈએ. અર્થાત્ ભવનપતિ, પૃથ્વીકાયિક આદિ એકેન્દ્રિય વિકલેન્દ્રિય

અવ્યવધાનેન ચતુર્વિંશતિદંડક્રમેણ યાવદ્-ભવનપતિ પૃથિવીકાયિકાદ્યેકેન્દ્રિયવિકલેન્દ્રિય-
પન્થેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકમનુષ્યવાનવ્યન્તરજ્યોતિષ્કવૈમાનિકા અપિ વર્ણપર્યાયરૂપચરમેણ કદા-
ચિત્ કેચિત્ ચરમા ભવન્તિ, કદાચિત્ કેચિત્ અચરમા ભવન્તિ, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘નેરિય્ણં
મંતે ! ગંધચરમે ણં કિં ચરમે અચરમે ?’ હે ભદન્ત ! નૈરયિકઃ खलु गन्ध चरमेण-गन्धपर्याय-
રૂપચરમેણ પ્રરૂપ્યમાણઃ કિં ચરમો ભવતિ ? કિં વા અચરમો ભવતિ ? ભગવાન્ આહ-‘ગોયમા !
હે ગૌતમ ! ‘સિય ચરમે સિય અચરમે’ ગન્ધપર્યાયરૂપચરમેણ સ્યાત્-કદાચિત્ કશ્ચિત્ નૈરયિક-
શ્રમો ભવતિ, સ્યાત્-કદાચિત્ કશ્ચિદ્ નૈરયિકઃ અચરમો ભવતિ, પ્રાગુક્તગતિ ચરમવત્, ‘એવં
નિરંતરં જાત્ર વેમાણિ’ એવમ્-ઉપર્યુક્તરીત્યા, નિરન્તરમ્-અવ્યવધાનેન ચતુર્વિંશતિદંડક-
ક્રમેણ યાવત્-ભવનપતિપૃથિવીકાયિકાદ્યેકેન્દ્રિયવિકલેન્દ્રિયપન્થેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકમનુષ્યવાન-
વ્યન્તરજ્યોતિષ્કવૈમાનિકોઽપિ ગન્ધપર્યાયરૂપચરમેણ કદાચિત્ કશ્ચિત્ ચરમો ભવતિ, કદા-
ચિત્ કશ્ચિદ્ અચરમો ભવતિ, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘નેરયિકાઃ खलु गन्धचरमेण-गन्धपर्यायरूप
ચરમેણ કિં ચરમા ભવન્તિ ? કિં વા અચરમા ભવન્તિ ? ભગવાન્ આહ-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ !

એકેન્દ્રિય, વિકલેન્દ્રિય, પંચેન્દ્રિય તિર્યચ, મનુષ્ય, વાનવ્યન્તર, જ્યોતિષ્ક ઓર
વૈમાનિક મી નારકોં કે સમાન કોઈ વર્ણ ચરમ હોતે હૈં, કોઈ વર્ણ-અચરમ
મી હોતે હૈં ।

ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! નારક જીવ ગન્ધપર્યાય રૂપ ચરમ સે કયા ચરમ
હોતા હૈ યા અચરમ હોતા હૈ ?

ભગવાન્-હે ગૌતમ ! કોઈ નારક ચરમ ગન્ધપર્યાય કી અપેક્ષા ચરમ હોતા
હૈ, કોઈ અચરમ હોતા હૈ । વ્યાખ્યા ગતિ ચરમ આદિ કી માંતિ સમજા લેની
ચાહિયે । હસી પ્રકાર નિરન્તર વૈમાનિકોં તક કહના ચાહિયે, અર્થાત્ ભવનપતિ,
પૃથ્વીકાયિક આદિ એકેન્દ્રિય, વિકલેન્દ્રિય, પંચેન્દ્રિય તિર્યચ, મનુષ્ય, વાનવ્ય-
ન્તર, જ્યોતિષ્ક ઓર વૈમાનિક-इन चौबीसों दंडकों के विषय में नारक के
સમાન હી ગન્ધ ચરમ એવં ગન્ધ-અચરમ કા કથન કરના ચાહિયે ।

પંચેન્દ્રિયતિર્યચ, મનુષ્ય, વાનવ્યન્તર, જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિક પણ નારકોની સમાન
વર્ણ ચરમ હોય છે કોઈ વર્ણ અચરમ પણ હોય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! નારક જીવ ગન્ધ પર્યાય રૂપ ચરમથી શું અચ-
રમ હોય છે અગર ચરમ હોય છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! કોઈ નારક ચરમ ગન્ધ પર્યાયની અપેક્ષાએ ચરમ હોય
છે. કોઈ અચરમ હોય છે. વ્યાખ્યા ગતિ ચરમ આદિની જેમ સમજા લેવી જોઈએ. એજ
પ્રકારે નિરન્તર વૈમાનિકો સુધી કહેવું જોઈએ. અર્થાત્ ભવનપતિ, પૃથ્વીકાયિક આદિ
એકેન્દ્રિય, વિકલેન્દ્રિય, પંચેન્દ્રિયતિર્યચ, મનુષ્ય, વાનવ્યન્તર, જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિક
એ ચોવીસે દંડકોના વિષયમાં નારકની જેમજ ગન્ધ અચરમનું કથન કરવું જોઈએ.

‘ચરમાવિ અચરમાવિ’ ગન્ધપર્યાયરૂપ ચરમેણ કદાચિત્ કેચિદ્ નૈરયિકાશ્ચરમા અપિ ભવન્તિ, કદાચિત્ કેચિત્ અચરમા અપિ ભવન્તિ, ‘एवं निरंतरं जाव वेमाणिया’ एवम्-उपर्युत्तरीत्या, निरन्तरम्-अव्यवधानेन चतुर्विंशतिदण्डकक्रमेण यावत्-भवनपति पृथिवीकायिकाद्येकेन्द्रिय-विकलेन्द्रियपञ्चेन्द्रियनिर्यग्योनिकमनुष्यवानव्यन्तरज्योतिष्कवैमानिका अपि गन्धपर्यायरूप-चरमेण कदाचित् केचिद् चरमा भवन्ति, कदाचित् केचिद् अचरमा भवन्ति, गौतमः पृच्छति ‘नैरइए णं भंते ! रसचरमेणं किं चरमे अचरमे ?’ हे भदन्त ! नैरयिकः खलु रसचरमेण रस-पर्यायरूपचरमेण किं चरमो भवति ? किं वा अचरमो भवति ? भगवान् आह-‘गोयमा !’ हे गौतम ! ‘सिय चरमे, सिय अचरमे’ रसपर्यायरूपचरमेण स्यात्-कदाचित् कश्चिद् नैरयिक-श्चरमो भवति, स्यात्-कदाचित् कश्चिद् नैरयिकः अचरमो भवति प्रागुक्तयुक्तेः, ‘एवं निरंतरं जाव वेमाणिए’ एवम्-उपर्युत्तरीत्या, निरन्तरम्, अव्यवधानेन चतुर्विंशतिदण्डकक्रमेण यावद्-भवनपति पृथिवीकायिकाद्येकेन्द्रियविकलेन्द्रियपञ्चेन्द्रियनिर्यग्योनिकमनुष्यवानव्यन्तर-

गौतमस्वामी-हे भगवन् ! बहुत नारक जीव क्या गन्ध चरम से चरम होते हैं अथवा अचरम होते हैं ?

भगवान्-हे गौतम ! कोई चरम भी होते हैं, कोई अचरम भी होते हैं । इसी प्रकार चौबीसों दंडकों को लेकर भवनपति, पृथ्वीकायिक आदि एकेन्द्रियों, पंचेन्द्रिय तिर्यचों, मनुष्यों, वानव्यन्तरो, ज्योतिष्कों और वैमानिकों के विषय में भी समझ लेना चाहिए ।

गौतमस्वामी-हे भगवन् ! एक नारक रसपर્યાय रूप चरम की अपेक्षा से चरम होता है या अचरम होता है ?

भगवान्-हे गौतम ! रस-चरम की अपेक्षा कोई नारक चरम होता है और कोई अचरम होता है । युक्ति पहले के समान समझना चाहिए । नारक के समान वैमानिक तक चौबीस दंडकों को लेकर इसी प्रकार कहना चाहिए,

श्री गौतमस्वामी-હે ભગવન્ ! ઘણા નારક છવ શું ગન્ધ ચરમથી ચરમ થાય છે અથવા અચરમ થાય છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! કોઈ ચરમ પણ થાય છે, કોઈ અચરમ પણ થાય છે. એજ પ્રકારે એવીસે દડકોને લઈને ભવનપતિ, પૃથ્વીકાયિક આદિ એકેન્દ્રિયો, વિકલેન્દ્રિયો, પંચેન્દ્રિય તિર્યંચો, મનુષ્યો, વાનવ્યન્તરો, જ્યોતિષ્કો અને વૈમાનિકોના વિષયમાં પણ સમજવું જોઈએ.

શ્રી ગૌતમસ્વામી :-હે ભગવન્ ! એક નારક રસ પર્યાય રૂપ ચરમની અપેક્ષાએ ચરમ થાય છે અગર અચરમ થાય છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! રસ ચરમની અપેક્ષાએ કોઈ નારક ચરમ થાય છે અને કોઈ અચરમ થાય છે, યુક્તિ પહેલાની સમાન સમજવી જોઈએ. નારકના સમાન વૈમાનિક

व्यन्तरज्योतिष्कवैमानिकोऽपि कदाचित् कश्चित् रसपर्यायरूपचरमेण चरमो भवति, कदाचित् कश्चिद् अचरमो भवति, प्रायुक्तयुक्तेः, गौतमः पृच्छति—‘नेरइया णं भंते ! रसचरमेण किं चरमा, अचरमा ?’ हे भदन्त ! नैरयिकाः खलु रसचरमेण—रसपर्यायरूपचरमेण किं चरमा भवन्ति ? किं वा अचरमा भवन्ति ? भगवान् आह—‘गोयमा !’ हे गौतम ! ‘चरमावि अचरमावि’ रसपर्यायरूप चरमेण कदाचित् केचित् नैरयिकाश्चरमा अपि भवन्ति, कदाचित् केचित् अचरमा अपि भवन्ति, ‘एवं निरंतरं जाव वेमाणिया’ एवम्—उपर्युक्तरीत्या, निरन्तरम्—अव्यवधानेन चतुर्विंशतिदण्डक्रमेण यावद्—भवनपति प्रभृतिवैमानिकान्ता अपि रसपर्यायरूपचरमेण कदाचिद् केचित् चरमा भवन्ति, कदाचित् केचिद् अचरमा अपि भवन्ति, प्रायुक्तयुक्तेः, गौतमः पृच्छति—‘नेरइए णं भंते ! फासचरमेण किं चरमे अचरमे ?’ हे भदन्त ! नैरयिकाः खलु स्पर्शचरमेण—स्पर्शपर्यायरूपचरमेण किं चरमो भवति ? किं वा अचरमो भवति ? भगवन् अर्थात् भवनपति, पृथ्वीकायिक आदि एकेन्द्रिय, विकलेन्द्रिय, पंचेन्द्रिय तिर्य्यच, मनुष्य, वानव्यन्तर, ज्योतिष्क और वैमानिकदेव को भी चरम और अचरम कहना चाहिए ।

गौतमस्वामी—हे भगवन् ! बहुते नारक रसचरम से क्या चरम होते हैं, अथवा अचरम होते हैं ?

भगवान्—हे गौतम ! रस पर्याय रूप चरम से कोई नारक चरम भी होते हैं, कोई अचरम भी होते हैं । वैमानिकों तक इसी प्रकार कहना चाहिए, अर्थात् भवनपतियों से लेकर वैमानिकों तक सभी दंडकों के कोई जीव रस पर्याय से चरम और कोई अचरम होते हैं ।

गौतमस्वामी—हे भगवन् ! स्पर्श चरम अर्थात् स्पर्श पर्याय रूप चरम की अपेक्षा से नारक जीव चरम होता है या अचरम ?

सुधी बोलीसे ढड्डोने लधने ओए प्रकारे ढडेपुं ओधओ, अर्थात् लवनपति, पृथ्वीकायिक, आदि ओकेन्द्रिय, विकलेन्द्रिय, पंचेन्द्रियतिर्य्यच, मनुष्य, वानव्यन्तर, ज्योतिष्क अने वैमानिक देवने पणु चरम अने अचरम ढडेवा ओधओ.

श्री गौतमस्वामी :—हे भगवन् ! धणु नारक रस चरमथी शु चरम होय छे, अथवा अचरम होय छे ?

श्री भगवान्—हे गौतम ! रस पर्याय रूप चरमथी ढोई नारक चरम पणु थाय छे ढोई अचरम पणु होय छे. वैमानिके सुधी ओए प्रकारे ढडेपुं ओधओ, अर्थात् लवनपतियोथी लध वैमानिके सुधी णधा ढड्डोना ढोई ओव रस पर्यायथी चरम अने ढोई अचरम थाय छे.

श्री गौतमस्वामी—हे भगवन् ! स्पर्श चरम अर्थात् स्पर्श पर्याय रूप चरमथी अपेक्षासे नारक ओव चरम थाय छे अगर अचरम ?

વાન્ આહ-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘સિય ચરમે સિય અચરમે’ સ્પર્શપર્યાયરૂપચરમેણ સ્યાત્-કદાચિત્ કશ્ચિત્ નૈરયિકશ્ચરમો ભવતિ, સ્યાત્-કદાચિત્ કશ્ચિદ્ નૈરયિકઃ અચરમો ભવતિ, ‘એવં નિરંતરં જાવ વેમાણિ’ એવમ્-ઉપર્યુક્તરીત્યા, નિરન્તરમ્-અવ્યવધાનેન ચતુર્વિંશતિદંડ-ક્રમેણ યાવદ્-ભવનપતિ પૃથિવીકાયિકાદ્યેકેન્દ્રિયવિકલેન્દ્રિયપશ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકમનુષ્ય-વાનવ્યન્તરજ્યોતિષ્કવૈમાનિકોઽપિ સ્પર્શપર્યાયરૂપચરમેણ કદાચિત્ કશ્ચિત્ ચરમો ભવતિ, કદાચિત્ કશ્ચિદ્ અચરમો ભવતિ, પ્રાગુક્તયુક્તેઃ, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘નેરઙ્યાણં મંતે ! ફાસ-ચરમેણં કિં ચરમા અચરમા ?’ હે મદન્ત ! નૈરયિકાઃ સ્વલ્પ સ્પર્શચરમેણ સ્પર્શપર્યાયરૂપ ચરમેણ કિં ચરમા ભવન્તિ ? કિં વા અચરમા ભવન્તિ ? ભગવાન્ આહ-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘ચરમા વિ અચરમા વિ’ સ્પર્શપર્યાયરૂપ ચરમેણ કદાચિત્ કેચિદ્ નૈરયિકા ચરમા અપિ ભવન્તિ કદાચિત્ કેચિદ્ અચરમા અપિ ભવન્તિ, ‘એવં જાવ વેમાણિયા’ એવમ્-ઉપર્યુક્તરીત્યા યાવદ્-ભવન-પતિ પૃથિવીકાયિકાદ્યેકેન્દ્રિયવિકલેન્દ્રિયપશ્ચેન્દ્રિયકિર્યગ્યોનિકમનુષ્યવાનવ્યન્તરજ્યોતિકવૈમા-નિકા અપિ કદાચિત્ કેચિત્ સ્પર્શપર્યાયરૂપચરમેણ ચરમા ભવન્તિ કદાચિત્ કેચિદ્ અચરમા-ભવન્તિ પ્રાગુક્તગતિચરમાદિવત્ । અથ પૂર્વોક્તપર્યાયરૂપચરમાણાં સંગ્રહ ગાથામાહ-‘સંગહણિ-

ભગવાન્-હે ગૌતમ ! કોઈ નારક ચરમ હોતા હૈ, કોઈ અચરમ હોતા હૈ । વૈમાનિકોં તક इसी प्रकार कहना चाहिए, अर्थात् भवनपति, पृथ्वीकायिक आदि एकेन्द्रिय, विकलेन्द्रिय, पंचेन्द्रिय तिर्यच, मनुष्य, वानव्यन्तर ज्योतिष्क और वैमानिक, इन चौबीसों दंडकों में कोई स्पर्शचरम होता है, और कोई स्पर्श-अचरम होता है ।

गौतमस्वामी-हे भगवन् ! बहुत नारक क्या स्पर्श चरम से चरम होते हैं अथवा अचरम होते हैं ?

भगवान्-हे गौतम ! चरम भी होते हैं, अचरम भी होते हैं । जैसे नारक स्पर्श चरम से चरम होते हैं और अचरम भी, इसी प्रकार भवनपति, पृथ्वी-कायिक आदि एकेन्द्रिय, विकलेन्द्रिय, तिर्यच पंचेन्द्रिय, मनुष्य, वानव्यन्तर,

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! કેઈ નારક ચરમ હોય છે, કેઈ અચરમ હોય છે. વૈમા-નિકો સુધી એજ પ્રકારે ઠહેવુ નેહએ, અર્થાત્ ભવનપતિ, પૃથ્વીકાયિક, આદિ એકેન્દ્રિય, વિકલેન્દ્રિય, પંચેન્દ્રિયતિર્યચ, મનુષ્ય, વાનવ્યન્તર, જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિક આ ચોવીસે દંડકોના કેઈ છવ સ્પર્શ ચરમ હોય છે અને કેઈ સ્પર્શ અચરમ હોય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! ઘણા નારકો શું સ્પર્શ ચરમથી ચરમ હોય છે અથવા અચરમ હોય છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! ચરમ પણ હોય છે, અચરમ પણ હોય છે. જેમ નારક સ્પર્શ ચરમથી ચરમ થાય છે અને અચરમ પણ થાય છે. એજ પ્રકારે ભવનપતિ, પૃથ્વીકાયિક આદિ એકેન્દ્રિય, વિકલેન્દ્રિય, તિર્યચ પંચેન્દ્રિય, મનુષ્ય, વાનવ્યન્તર જ્યોતિષ્ક

गाथा-‘गइठिइ भवे य भासा आणापाणु चरमे य बोद्धव्वा ।

आहार भावचरमे वण्णरसेगंधफासे य ॥ १ ॥ संग्रहणी गाथा—

छाया-गतिस्थिति भवश्च भाषा आनप्राणचरमश्च बोद्धव्याः ।

आहारभाव चरमो वर्णरसो गन्धस्पर्शश्च ॥१॥ उक्तोऽर्थः, ॥सू० ७॥

‘दसमं चरमपदं समत्तं’

इतिश्री विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचकपञ्चदशभाषाकलित-ललितकलापालापक-

प्रविशुद्धगद्यपद्यानैकग्रन्थनिर्मापक-वादिमानमर्दक-श्री-शाहू छत्रपतिकोल्हापुर-

राजप्रदत्त-‘जैनशास्त्राचार्य’-पदविभूषित-कोल्हापुरराजगुरु-बालब्रह्मचारि

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्री-घासीलाल-व्रतिविरचितायां

श्री प्रज्ञापनासूत्रस्य प्रमेयबोधिनीव्याख्यायां व्याख्यायां

दशमं चरमपदं समाप्तम् ॥१०॥

ज्योतिष्क और वैमानिकों में से भी किसी को स्पर्शचरम और किसी को स्पर्श-अचरम समझना चाहिए। स्पष्टीकरण गति चरम आदि के समान ही जानना चाहिए।

जिन गति आदि पर्यायों के आधार से नारक आदि के चरमत्व-अचरमत्व की प्ररूपणा की गई है, उनका नामोल्लेख करने वाली एक गाथा इस प्रकार है-(१) गति (२) स्थिति (३) भव (४) भाषा (५) आनप्राण (६) आहार (७) भाव (८) वर्ण (९) रस (१०) गंध (११) स्पर्श, उनकी अपेक्षा चरमत्व-अचरमत्व-का विचार है ॥सू० ७॥

श्री जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलाल व्रतिविरचित

प्रज्ञापना सूत्र की प्रमेयबोधिनी व्याख्या में

दसवां चरमपद समाप्त ॥१०॥

અને વૈમાનિકોમાંથી પણ કોઈને સ્પર્શ ચરમ અને કોઈને સ્પર્શ અચરમ સમજવા જોઈએ. સ્પષ્ટીકરણ ગતિ ચરમ આદિના સમાનજ જાણવું જોઈએ.

જે ગતિ આદિ પર્યાયોના આધારે નારક આદિના ચરમત્વ-અચરમત્વની પ્રરૂપણા કરાઈ છે તેમના નામોલ્લેખ કરવાવાળી એક ગાથા આ રીતે છે-(૧) ગતિ (૨) સ્થિતિ (૩) ભવ (૪) ભાષા (૫) આનપ્રાણ (૬) આહાર (૭) ભાવ (૮) વર્ણ (૯) રસ (૧૦) ગંધ (૧૧) સ્પર્શ એમની અપેક્ષાએ ચરમત્વ અચરમત્વનો વિચાર છે. ॥સૂ० ૭॥

શ્રી જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્ય શ્રી ઘાસીલાલ વ્રતિવિરચીત

પ્રજ્ઞાપના સૂત્રની પ્રમેયબોધિની વ્યાખ્યામાં

દસમું ચરમ પદ સમાપ્ત ॥૧૦॥

एकादशं भाषापदम्

मूलम्—से णूणं भंते ! मण्णामीति ओहारिणी भासा, चिंतेमीति ओहारिणी भासा । अह मण्णामीति ओधारिणी भासा, अह चिंतेमीति ओधारिणी भासा । तह मण्णामीति ओधारिणी भासा, तह चिंतेमीति ओहारिणी भासा ? हंता गोयमा ! मण्णामीति ओधारिणी भासा, चिंतेमीति ओधारिणी भासा, अह मण्णामीति ओधारिणी, अह चिंतेमीति ओधारिणी भासा, तह मण्णामीति ओधारिणी भासा, तह चिंतेमीति ओधारिणी भासा, ओहारिणीणं भंते ! भासा किं सच्चा, मोसा, सच्चामोसा, असच्चा मोसा ? गोयमा ! सिय सच्चा, सिय मोसा, सिय सच्चामोसा, सिय असच्चामोसा । से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ—ओधारिणीणं भासा सिय सच्चा, सिय मोसा, सिय सच्चामोसा, सिय असच्चामोसा ? गोयमा ! आराहिणी सच्चा, विराहिणी मोसा, आराहणविराहिणी सच्चामोसा, जाणैव आराहिणी, णेव विराहिणी, णेवाराहणविराहणी, सा असच्चा मोसा णामं चउत्थी भासा. से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ—ओहारीणीणं भासा सिय सच्चा, सिय मोसा, सिय सच्चामोसा, सिय असच्चामोसा ॥सू० १॥

छाया—तत् नूनं भदन्त ! मन्ये इति अवधारणी भाषा, चिन्तयामीति अवधारणी भाषा, अथ मन्ये इति अवधारणी भाषा, अथ चिन्तयामीति अवधारणी भाषा, तथा मन्ये इति अव-

ग्यारहवां भाषापद

शब्दार्थ—(से) अथ (णूणं) निश्चय (मण्णामि) मानता हूं (इति) इस प्रकार (ओहारिणी भासा) भाषा बोध का कारण है (चिंतेमीति ओहारिणी भासा) चिन्तन करता हू कि भाषा बोध का कारण है (अह मण्णामीति ओधारिणी भासा) मैं मानूं कि भाषा अवधारण करने वाली—बोध का कारण है ? (अह

अगीयारमुं भाषा पद

शब्दार्थ—(से) अथ (णूणं) निश्चय (मण्णामि) मानु छुं (इति) आ प्रकारे (ओहारिणी भासा) भाषा बोधनुं कारणु छे (चिंतेमीति ओहारिणी भासा) चिन्तन करुं छुं के, भाषा बोधनुं कारणु छे (अह मण्णामीति ओधारिणी भासा) हुं मानुं छुं के भाषा अवधारणु करवावाणी—बोधनुं कारणु छे ? (अह चिंतेमि ओधारिणी भासा) चिन्तन करुं के भाषा

ધારણી ભાષા, તથા ચિન્તયામીતિ અવધારણી ભાષા ? હન્ત, ગૌતમ ! મન્યે इति અવધારણી ભાષા, ચિન્તયામીતિ અવધારણી ભાષા, અથ મન્યે इति અવધારણી ભાષા, અથ ચિન્તયામીતિ અવધારણી ભાષા, તથા મન્યે इति અવધારણી ભાષા, તથા ચિન્તયામીતિ અવધારણી ભાષા, અવધારણી સ્વલુ ભદન્ત ! ભાષા કિં સત્યા, મૃષા, સત્યામૃષા, અસત્યામૃષા ? ગૌતમ ! સ્યાત્ સત્યા, સ્થાત્ મૃષા, સ્યાત્ સત્યામૃષા, સ્યાત્ અસત્યામૃષા, તત્ કેનાર્થેન ભદન્ત !

ચિંતેમિ ઓધારિણી ભાસા) મેં ચિન્તન કરૂં કિં ભાષા અવધારિણી હૈ ? (તહ) તથા-उसी प्रकार (मण्णामीति ओधारिणी भासा) मानता हूं कि भाषा अवधारिणी है (तह चिंतेमीति ओधारिणीभासा) उसी प्रकार चिन्तन करता हूं कि भाषा अवधारिणी है (हंता) हां (गोयमा) हे गौतम ! (मण्णामीति ओधारिणी भासा) भाषा अवधारिणी है, ऐसा तुम मानते हो (चिंतेमीति ओधारिणी भासा) भाषा अवधारिणी है, ऐसा तुम सोचते हो (अह मण्णामीति ओधारिणी भासा) मानो कि भाषा अवधारिणी है (चिंतेमीति ओधारिणी भासा) चिन्तन करो कि भाषा अवधारिणी है तह (मण्णामीति ओधारिणी भासा) पूर्ण रूप से मानो कि भाषा अवधारिणी है (तह चिंतेमीति ओधारिणी भासा) पूर्ण रूप से सोचो कि भाषा अवधारिणी है ।

(ओधारिणी णं भंते ! भासा) हे भगवन् ! अवधारिणी भाषा (किं सच्चा, मोसा, सच्चामोसा, असच्चामोसा ?) क्या सत्य है, असत्य है, सत्यामृषा-मिश्रा-है अथवा असत्या-मृषा-अनुभव है ? (गोयमा) हे गौतम ! (सिय सच्चा) सत्य भी होती है (सिय मोसा) (मृषा भी होती है (सिय सच्चामोसा) सत्यामृषा भी होती है (सिय असच्चामोसा) असत्यामृषा भी होती है ।

અવધારિણી છે ? (તહ) તથા એજ પ્રકારે (મણ્ણામીતિ ઓધારિણી ભાસા) માતુ' છું કે ભાષા અવધારિણી છે (તહ ચિંતેમીતિ ઓધારિણી ભાસા) એજ પ્રકારે ચિન્તન કરું છું કે ભાષા અવધારિણી છે (હંતા) હા (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (મણ્ણામીતિ ઓધારિણી ભાસા) ભાષા અવધારિણી છે, એમ તમે માને છે (ચિંતેમીતિ ઓધારિણી ભાસા) ભાષા અવધારિણી છે, એવું તમે વિચારો છે (અહમણ્ણામીતિ ઓધારિણી ભાસા) માને કે ભાષા અવધારિણી છે (ચિંતેમીતિ ઓધારિણી ભાસા) ચિન્તન કરો કે ભાષા અવધારિણી છે (તહ મણ્ણામીતિ ઓધારિણીભાસા) પૂર્ણ રૂપે માને કે ભાષા અવધારિણી છે (તહ ચિંતેમીતિ ઓધારિણી ભાસા) પૂર્ણ રૂપે વિચારો કે ભાષા અવધારિણી છે

(ઓધારિણીણં ભંતે ! ભાસા) હે ભગવન્ ! અવધારિણી ભાષા (કિં સચ્ચા, મોસા, સચ્ચામોસા, અસચ્ચામોસા ?) શું સત્ય છે, અસત્ય છે, સત્યામૃષા મિશ્ર છે, અથવા અસત્યમૃષા અનુભવ છે ? (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (સિય સચ્ચા) સત્ય પણ હોય છે (સિય મોસા) મૃષા પણ હોય છે (સિય સચ્ચા મોસા) સત્યામૃષા પણ હોય છે (સિય અસચ્ચા મોસા) અસત્ય મૃષા પણ હોય છે

एवमुच्यते-अवधारणी खलु भाषा, स्यात् सत्या, स्यात् मृषा, स्यात् सत्यामृषा, स्यात् अस-
त्यामृषा ? गौतम ! आराधिनी सत्या, विराधिनी मृषा, आराधनविराधिनी सत्यामृषा, या
नैवाराधिनी, नैव विराधिनी नैव आराधनविराधिनी सा असत्यामृषा नाम चतुर्थीभाषा, तत्
तेनार्थेन गौतम ! एवमुच्यते-आराधिनी खलु भाषा स्यात् सत्या, स्यात् मृषा, स्यात्
सत्यामृषा, स्यात् असत्यामृषा ॥ सू० १ ॥

टीका-पूर्व दशमपदे प्राणिना उपपातक्षेत्रस्य रत्नप्रभादेश्वरमाचरमवक्तव्यता प्ररूपिता,

(से केणट्टेणं भंते ! एवं वुच्चइ) हे भगवन् ! किस्स हेतु से ऐसा कहा जाता है
किं (ओधारिणी णं भासा सिय सच्चा, सिय मोसा, सिय सच्चामोसा, सिय
असच्चामोसा ?) अवधारिणी भाषा सत्य भी, असत्य भी, सत्यामृषा भी,
असत्यामृषा भी होती है ? (गोयमा ! आराहिणी सच्चा) हे गौतम ! आराधिनी
भाषा सत्य है (विराहिणी मोसा) विराधिनी भाषा असत्य है (आराहण विरा-
हिणी सच्चामोसा) आराधिनी-विराधिनी भाषा सत्यमृषा है (जा) जो (जेव
आराहिणी, जेव विराहिणी) न आराधिनी हो, न विराधिनी हो (सा असच्चा-
मोसा णामं चउत्थी भासा) वह असत्यामृषा नामक चौथी भाषा है (से तेणट्टे-
णं गोयमा ! एवं वुच्चइ) हे गौतम ! इस हेतु से ऐसा कहा जाता है कि (ओहा-
रिणी भासा सिय सच्चा, सिय मोसा, सिय सच्चामोसा, सिय असच्चामोसा)
अवधारिणी भाषा सत्य भी, असत्य भी, सत्यामृषा भी और अस-
त्यामृषा भी होती है ॥१॥

टीकार्थ-इससे पूर्व दशम पद में प्राणियों के उपपातक्षेत्र रत्नप्रभा आदि
के चरमत्व-अचरमत्व की वक्तव्यता कही है, अब ग्यारहवें पद में सत्य, मृषा,

(से केणट्टेणं भंते ! एवं वुच्चइ) हे भगवन् ! शा हेतुथी ओपुं कडेवाय छे डे (ओधा-
रिणीणं भासा सिय सच्चा सिय मोसा, सिय सच्चामोसा, सिय असच्चामोसा ?) अवधारिणी
भाषा सत्य पणु, असत्य पणु, सत्यामृषा पणु, असत्यामृषा पणु थाय छे (गोयमा !
आराहिणी सच्चा) हे गौतम ! आराधिनी भाषा सत्य छे (विराहिणी मोसा) विराधिनी
भाषा असत्य छे (आराहणविराहिणी सच्चा मोसा) आराधिनी-विराधिनी भाषा सत्या
मृषा छे (जा) जो (जेव आराहिणी, जेव विराहिणी) नथी आराधिनी डे नथी विराधिनी
(सा असच्चा मोसा णामं चउत्थी भासा) ते असत्या मृषा नामक चौथी भाषा छे (से तेण
ट्टेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ) हे गौतम ! ओ हेतुथी ओपुं कडेवाय छे डे (ओधारिणी भासा
सिय सच्चा, सिय मोसा, सिय सच्चा मोसा, सिय असच्चा मोसा) अवधारिणी भाषा सत्य
पणु असत्य पणु, सत्यामृषापणु अने असत्यामृषा पणु थाय छे ॥ १ ॥

टीकार्थ-आनाथी पडेल्ले दशमा पदमां प्राणियोना उपपात क्षेत्र रत्नप्रभा आदिना
चरमत्व-अचरमत्व वि. वक्तव्यता कही, हुवे अगीयारमा पदमां सत्य मृषा सत्यमृषा,

અથ એકાદશે પદે સત્યા ૧ મૃષા ૨ સત્યામૃષા ૩ અસત્યામૃષા ૪ इत्येवं भाषापर्याप्तानां सत्यादि भाषा विभागप्रदर्शनार्थमाह-‘से पूर्णं भंते ! मण्णामीति ओहारिणी भासा ?’ गौतमः पृच्छति हे भदन्त ! तत्-अथ, नूनम् निश्चितम्, मन्ये-अवबोधामि यत् किल अवधारणी-अवबोध-बीजस्वरूपा खलु भाषा भवतीति ? तत्रावगम्यतेऽर्थोऽनयेति करणव्युत्पत्त्या अवधारणी शब्दस्य अवबोधबीजमर्थः, भाष्यते इति कर्मव्युत्पत्त्या भाषाशब्दस्य तद्योग्यतया परिणाम प्राप्त निःसृज्यमानद्रव्यसंघातरूपोऽर्थः, तथा च अहमेवं मन्ये यदुतावश्यमवधारणी भाषा भवतीति भावः, न खल्वेतन् सकृत् अनालोच्यैव मन्ये अपि तु युक्तिद्वारेणापि विचारयामि इत्याह-‘चिंतेमीति ओहारिणी भासा-’ चिन्तयामि-युक्त्या निश्चिनोमि, यत् खलु अवधारणी भाषा भवतीति, इत्येवं स्वाभिप्रायं भगवते आवेद्य प्ररतुतार्थं विनिश्चयार्थं प्रथमाभिप्रायेण भगवन्तं पृच्छति गौतमः-‘अहमण्णामीति ओधारिणी भासा ?’ अथ-भगवान् ! एवमहं मन्ये-मननं कुर्याम्-यत् किञ्च अवधारणी भाषा भवतीति ? अथ द्वितीयाभिप्रायेण पृच्छति-

सत्यमृषा, और असत्यमृषा इस प्रकार चार तरह भाषा की पर्याप्ति से पर्याप्त जीवों की भाषा का विभाग प्रदर्शित करने के लिए कहते हैं-

गौतमस्वामी भाषा के सम्बन्ध में अपना अभिप्राय प्रकट करते हुए कहते हैं-हे भगवन् ! मैं मानता हूं कि भाषा अवधारणी है, अर्थात् भाषा के द्वारा पदार्थ का अवधारण होता है अथवा भाषा अवबोध का कारण हैं, जो भाषी जाय या बोली जाय वह भाषा । भाषा के योग्य द्रव्यों को ग्रहण करके उसे भाषा के रूप में परिणत करके त्यागे जाने वाले द्रव्य समूह को भाषा कहते हैं । तात्पर्य यह है कि मैं ऐसा मानता हूं और बिना सोच-विचार किए नहीं वरन् युक्ति के द्वारा ऐसा विचार करना हूं कि भाषा अवधारिणी है ।

इस प्रकार भगवान् के समक्ष अपना अभिप्राय प्रकट करके उसकी सत्यता को निश्चित करने के लिए गौतमस्वामी प्रश्न करते हैं-हे भगवन् ! क्या मैं

અને અસત્યમૃષા એ પ્રકારે ચાર પ્રકારની ભાષાની પર્યાપ્તિથી પર્યાપ્ત જીવોની ભાષાનો વિભાગ પ્રદર્શિત કરવા માટે કહે છે-

શ્રી ગૌતમસ્વામી-ભાષાના સમ્બન્ધમા પોતાનો અભિપ્રાય પ્રગટ કરતા કહે છે-હું ભગવન્ ! હું માનું છું કે ભાષા અવધારિણી છે, અર્થાત્ ભાષા દ્વારા પદાર્થનું અવધારણ થાય છે અથવા ભાષા અવબોધનું કારણ છે. જે ભાષી જાય અગર બોલી શકાય તે ભાષા (બોલી) ભાષાને યોગ્ય દ્રવ્યોનું ગ્રહણ કરીને તેને ભાષાના રૂપમા પરિણત કરીને ત્યાગ કરાતા દ્રવ્ય સમૂહને ભાષા કહે છે. તાત્પર્ય એ છે કે હું એમ માનું છું અને કંઈ પણ વિચાર કર્યા સિવાય નહિ. પણ યુક્તિ દ્વારા એનો વિચાર કરું છું કે ભાષા અવધારિણી છે.

એ રીતે ભગવાનની સમક્ષ પોતાનો અભિપ્રાય પ્રગટ કરીને તેની સત્યતાનો નિશ્ચય કરવા માટે ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે :-હું ભગવન્ ! શું હું એમ માનું કે ભાષા અવ-

‘અહ ચિંતેમીતિ ઓધારણી ભાષા ?-’ અથ ભગવન્ ! એવમહં ચિન્તયામિ-ચિન્તનં કુર્યામ્ ?
યત્ સ્વલ્પ અવધારણી ભાષા ભવતીતિ અનવદ્યમેતદિત્યાશયઃ,

અથ યથા પૃચ્છા સમયાત્પૂર્વે મનનં ચિન્તનં વા કૃતવાન્ તથૈવાધુના પૃચ્છા સમયેऽપિ
મનનં ચિન્તનં વા કરોમિ નાન્યથેતિ ભગવતો જ્ઞાનેન પરિચાયયિતું પૃચ્છતિ-‘તદ્ મળ્ણામીતિ
ઓધારિણી ભાસા ?’ તથા-એવમહં મન્યે વિનિશ્ચિનોમિ, યત્સ્વલ્પ અવધારણી ભાષા ભવતીતિ ?
યથાપૂર્વમહં જ્ઞાતવાન્ તથૈવાહમધુનાપિ મન્યે યત્કિલ અવધારણી ભાષેયસ્, તથા ચ મમ
નાધુના તન-મનનસ્ય પૂર્વમનનસ્ય ચ કશ્ચિદ્ વિશેષોઽસ્તીતિ ભાવઃ, દ્વિતીયામિપ્રાયેનાદ-
‘તદ્ ચિંતેમીતિ ઓધારિણી ભાસા ?’ તથા ચિન્તયામિ યદુત અવધારણી ભાષા ભવતીતિ ?
તથા ચ યથા પૂર્વે સ્વલ્પહં ચિન્તિતવાન્ તથૈવાધુનાઽપિ ચિન્તયામિ યદુત અવધારણી ભાષેતિ ।
તત્ કિં યુક્તમેતદિતિ પ્રશ્નામિપ્રાયઃ । ભગવાનાદ-‘હંતા, ગૌયમા !’ હે ગૌતમ ! હન્ત-સત્ય-
મેતત્, યથા ત્વયા પૃષ્ઠં તથૈવ વર્તતે इत्यર્થઃ, તદેવ વિશદયન્નાદ-‘મળ્ણામીતિ ઓધારિણી
ભાસા’-મન્યે અહમપિ અવધારણી ભાષેતિ, ત્વં મન્યસે યત્ કિલ અવધારણી ભાષેતિ, તદહં

એસા માનું કિ ભાષા અવધારણી હૈ ? કયા મેં એસા ચિન્તન કરું કિ ભાષા
અવધારણી હૈ ? અર્થાત્ કયા મેરા હસ પ્રકાર માનના ઓર સોચના નિર્દોષ
હૈ ? હે ભગવાન્ ! મેં જૈસે પહેલે માનતા ઓર વિચારતા થા કિ ભાષા અવધારણી
હૈ, ડસી પ્રકાર અવ ભી માનતા ઓર વિચાર કરતા હું કિ ભાષા અવધારણી
હૈ ? તાત્પર્ય યહ હૈ કિ મેરે હસ સમય કે ઓર પૂર્વકાલિક મનન મેં કોઈ અન્તર
નહાં હૈ, તથા જિસ પ્રકાર પહેલે યુક્તિ પૂર્વક સોચતા થા કિ ભાષા અવધારણી
હૈ, વૈસા હી અવ ભી સોચતા હું । હસ પ્રકાર મેરે પૂર્વકાલિક એવં વર્તમાન-
કાલિક ચિન્તન મેં કોઈ અન્તર નહીં હૈ । હે ભગવન્ ! કયા મેરા યહ મનન
ઓર ચિન્તન યુક્ત હૈ ?

ભગવાન્ કહતે હૈ-હાં, ગૌતમ ! તુમ્હારા મનન-ચિન્તન સત્ય હૈ । તુમ માનતે

ધારિણી છે ? શું હુ એવુ ચિન્તન કરું કે ભાષા અવધારિણી છે ? અર્થાત્ શું મારું
એ પ્રકારનુ માનવું અને વિચાવું નિર્દોષ છે ? હે ભગવાન્ ! હુ પહેલા એવુ માનતો
અને વિચારતો હતો કે ભાષા અવધારિણી છે. એજ પ્રકારે અત્યારે પણ માનુ છું અને
વિચાર કરું છું કે ભાષા અવધારિણી છે ? તાત્પર્ય એ છે કે મારા આ સમયના અને
પૂર્વકાલિક મનનમાં કોઈ અન્તર નથી તથા જે પ્રકારે પહેલા યુક્તિપૂર્વક વિચારતો
હતો કે ભાષા અવધારિણી છે, તેમજ અત્યારે પણ વિચારું છું આ રીતે મારા પૂર્વકાળના
તેમજ વર્તમાન કાળના ચિન્તનમાં કોઈ અન્તર નથી. હે ભગવન્ ! શુ મારું આ મનન
અને ચિન્તન યોગ્ય છે ?

શ્રી ભગવાન્-કહે છે-હા ગૌતમ ! તમારું મનન ચિન્તન સત્ય છે. તમે માને છે
કે ભાષા અવધારિણી છે, એ વ્રાત હું કેવળજ્ઞાનથી બાણુ છું. તમે વિચારો છે કે

કેવલજ્ઞાનેન જાનામીત્યાશયઃ, એવમ્-‘ચિંતેમીતિ ઓધારિણી ભાસા’-ચિન્તયામિ અહમપિ અવધારણી ભાષેતિ, તથા ચ ત્વં ચિન્તયસિ યત્ કિલ અવધારણી ભાષેતિ તદહં કેવલજ્ઞાનેન વેદ્મિ અથ-‘મળ્ણામીતિ’ ઇત્યાદીનાં ક્રિયાપદાનાં પ્રાકૃતશૈલ્યા છાન્દસત્વાન્ચ યુષ્મદર્થેઽપિ પ્રયોગેણ પૂર્વવાક્યાર્થ સમર્થયમાન આહ-‘અહ મળ્ણામીતિ ઓધારિણી ભાસા-’ અથ-ઊર્ધ્વમ્-અનન્તરમિત્યર્થઃ ત્વં નિઃસન્દેહં મન્યસ્વ-યદુત અવધારણી સ્વલુ ભાષા ભવતીતિ, ‘અહ ચિતે-મીતિ ઓધારિણી ભાસા’-અથ-અનન્તરમ્ ત્વં ચિન્તય નિઃસન્દેહં વિભાવય-યત્ કિલ અવધારણી ભાષા ભવતીતિ તથા અહમપિ કેવલજ્ઞાનેન ચિન્તયામીતિ અત્યન્તમિદં સમીચીનં નિરવચ્ચેતિ ભાવઃ, ‘તહ મળ્ણામીતિ ઓધારિણી ભાસા’-તથા પૂર્વવદેવ ત્વમ્ અવિકલં પરિ-પૂર્ણં મન્યસ્વ યદુત અવધારણી કિલ ભાષા ભવતીતિ, તથા ચ યથા ત્વં પૂર્વં મનનં કૃતવાન્ તથૈવ અધુનાઽપિ મત્સંમતત્વાત્ સર્વં મન્યસ્વ, એવમ્ ‘તહ ચિંતેમીતિ-ઓધારિણી ભાસા’-તથા અવિકલં પરિપૂર્ણં ત્વં ચિન્તય યદુત અવધારણી ભાષા ભવતીતિ, એવચ્ચ યથા ત્વં પૂર્વં ચિન્તિ-તવાન્ તથૈવેદાનીમપિ મત્સંમતત્વાત્ સર્વં વિભાવય ન મનાગપિ શઙ્કામકાર્પીરિતિ ભાવઃ,

હો કિ ભાષા અવધારણી હૈ, યહ બી મૈં અપને કેવલજ્ઞાન સે જાનતા હું ।

પ્રાકૃતભાષા કી શૈલી કે કારણ ઓર આર્પ પ્રયોગ હોને સે ‘મળ્ણામિ’ ઇત્યાદિ૦ ક્રિયાપદ મધ્યમ પુરુષ મેં, ‘તુમ’ ઇસ અર્થ મેં બી પ્રયુક્ત હોતે હૈં, અતઃ પૂર્વ વાક્ય કે અર્થ કા સમર્થન કરતે હુઅ ભગવાન્ કહતે હૈં-ઇસકે પશ્ચાત્ બી તુમ માનો કિ ભાષા અવધારણી હૈ, તુમ નિસ્સન્દેહ હોકર ચિન્તન કરો કિ ભાષા અવધારિણી હૈ । મૈં બી કેવલજ્ઞાન કે દ્વારા એસા હી જાનતા હું । યહ જાનના ઓર સોચના અત્યન્ત સમીચીન ઓર નિર્દોષ હૈ । અત-એવ તુમ પૂર્વવત્ હી પૂરી તરહ માનો ઓર સોચો કિ ભાષા અવધારણી હૈ । ઇસમેં તનિક બી શંકા મત કરો ।

ઇસ કથન સે યહ નિશ્ચિત્ત હો ગયા કિ ભાષા અવધારણી હૈ, અર્થાત્ અવ-બોધ કા વીજ હૈ, અર્થ કે નિશ્ચિય કરને કા કારણ હૈ । અવ પ્રશ્ન યહ ઉપસ્થિત

ભાષા અવધારિણી છે. એ હું પણ મારા કેવલજ્ઞાનથી જાણુ છું,

પ્રાકૃત ભાષાની શૈલીને કારણે તેમજ આર્પ પ્રયોગ હોવાથી ‘મળ્ણામિ’ ઇત્યાદિ ક્રિયા પદ મધ્યમ પુરુષમા ‘તમે’ એ અર્થમા પણ પ્રયુક્ત થાય છે, તેથી પૂર્વ વાક્યના અર્થનું સમર્થન કરતા ભગવાન કહે છે-એના પછી પણ તમે માનોકે ભાષા અવધારિણી છે, તમે નિસ્સન્દેહ થઈ ને ચિન્તન કરો કે ભાષા અવધારિણી છે, હું પણ કેવલજ્ઞાન દ્વારા એવું જ જાણુ છું આ જાણવું અને વિચારવું અત્યન્ત સમીચીન અને નિર્દોષ છે. તેથી જ તમે પૂર્વવત્ જ સારી રીતે માનો અને વિચારો કે ભાષા અવધારિણી છે. તેમાં જરા પણ શંકા ન નરો.

આ કથનથી એ નિશ્ચિત થઈ ગયું કે ભાષા અવધારિણી છે અર્થાત્ અવબોધનું ખીજ છે અર્થના નિશ્ચય કરવાનું કારણ છે. હવે પ્રશ્ન એ ઉપસ્થિત થાય છે કે અવધા-

તદેવં ભાષા અવધારણી-અવબોધવીજરૂપેતિ નિર્ણીતમ્, અયેદાનીમવધારણી ભાષેયં કિં સત્યા? ઉત મૃપે ત્યાદિ નિર્ણયાર્થં ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘ઓહારિણી ણં મંતે! ભાસા કિં સચ્ચા, મોસા, સચ્ચા મોસા, અસચ્ચા મોસા?’ હે મદન્ત! અવધારણી ચલ્લુ અવબોધવીજમૂતા ભાષા કિં સત્યા ભવતિ? ઉતાહો મૃષા-મિથ્યારૂપા ભવતિ? અથવા સત્યામૃષા ભવતિ? અથવા અસત્યામૃષા ભવતિ?, તત્ર સદ્ભ્યો-ભગવદાજ્ઞાસમ્યગારાધકતયા પરમશિષ્ટેભ્યો મુનિભ્યો દ્વિતા-ત્રેતિકામુષ્મિકલોકારાધકત્વેન મોક્ષપ્રાપ્તિકા સત્યા, અથવા સત્સુ સાધ્વી સત્યા, યદ્વા સદ્ભ્યો-મોક્ષપદપ્રાપ્તકતયા પરમશોભનેભ્યો મૂલોત્તરગુણેભ્યો દ્વિતા સત્યા, તેષુ સાધ્વી વા સત્યા, અથવા સદ્ભ્યો-ભગવદુપદિષ્ટેભ્યો વિદ્યમાન જીવાદિપદાર્થેભ્યો દ્વિતા સત્યા, તેષુ યથાવસ્થિતવસ્તુતત્ત્વપ્રરૂપણેન સાધ્વી વા સત્યેતિ, તદ્વિપરીતસ્વરૂપા મૃષા-મિથ્યામૂતા, તદુ-

હોતા હૈ કિ અવધારણી ભાષા સત્ય હૈ, અસત્ય હૈ, સત્યામૃષા (ઉભયરૂપ-મિશ્રિત) હૈ, અથવા અસત્યામૃષા હૈ અર્થાત્ અનુભય રૂપ હૈ, ‘જિસે સત્ય ભી-ન કહા જા સકે ઓર મૃષા ભી ન કહા જા સકે।

સત્-પુરુષો અર્થાત્ ભગવાન્ કી આજ્ઞા કે આરાધક હોને કે કારણ પરમ શિષ્ટ જનોં કે લિએ જો હિતકર હો અર્થાત્ ઇહલોક-પરલોક કી આરાધના મેં સહાયક હોને સે મોક્ષ પ્રાપ્ત કરાને વાલી હો, વહ ભાષા સત્ય કહલાતી હૈ। અથવા સજ્જનોં કે લિએ જો સાધ્વી હો અર્થાત્ ભલી હો વહ ભાષા સત્ય કહલાતી હૈ। અથવા સત્ અર્થાત્ મોક્ષ પદ કી પ્રાપ્તિ કા કારણ હોને સે અતિશય શોભન મૂલગુણોં ઓર ઉત્તર ગુણોં કે લિએ જો હિતકર હો વહ સત્યભાષા અથવા સત્ અર્થાત્ ભગવાન્ કે દ્વારા ઉપદિષ્ટ વિદ્યમાન જીવાદિ પદાર્થોં કે લિએ જો હિતકર હો, અર્થાત્ ઊનકી વાસ્તવિક પ્રરૂપણા કરને વાલી હો, વહ ભાષા સત્ય કહલાતી હૈ। જો ભાષા સત્યભાષા સે વિપરીત સ્વરૂપ વાલી હો અર્થાત્ મિથ્યા

રિણી ભાષા સત્ય છે, અસત્ય છે, સત્યા મૃષા છે (ઉભયરૂપ) મિશ્ર છે, અથવા અસત્યા મૃષા છે અર્થાત્ અનુભય રૂપ છે. જેને સત્ય પણ ન કહેવાય અને મૃષા પણ ન કહી શકાય

સત્-પુરુષો અર્થાત્ ભગવાનની અજ્ઞાના આશંક હોવાને કારણે પરમ શિષ્ટજનોને માટે જે હિત કર હોય અર્થાત્-ઇહ લોક, પરલોકની આરાધનામાં સહાયક હોવાથી મોક્ષ પ્રાપ્ત કરાવવા વાળી હોય તે ભાષા કહેવાય છે અથવા સજ્જનોને માટે જે સાધ્વી હોય અર્થાત્ ભલી હોય તે સત્ય ભાષા કહેવાય છે.

અથવા સત્ અર્થાત્ મોક્ષપદનો પ્રાપ્તિ કારણ હોવાથી અતિશય શોભન મૂલ ગુણો અને ઉત્તર ગુણોને માટે જે હિતકર હોય તે સત્ય ભાષા.

અથવા સત્ અર્થાત્ ભગવાનના દ્વારા ઉપદિષ્ટ વિદ્યમાન જીવાદિ પદાર્થોને માટે જે હિતકર હોય અર્થાત્ તેમની વાસ્તવિક પ્રરૂપણા કરવાવાળી હોય, તે ભાષા સત્ય કહેવાય છે. જે ભાષા સત્ય ભાષાથી વિપરીત સ્વરૂપવાળી હોય અર્થાત્ મિથ્યા હોય તે મૃષા

ભયસ્વભાવા ચ સત્યામૃષા, યાતુ પ્રાગુક્તાસુ તિસૃષ્વપિ ભાષાસુ અનધિકૃતા તલ્લક્ષણાયોગાત્ત-
ત્રાનન્તર્ભાવિની ભવતિ સા આમન્ત્રણાજ્ઞાપનાદિવિષયા અસત્યા મૃષા ભાષા ઉચ્યતે इत्यर्थः
તથાચોક્તમ્-“સચ્ચાહિયા સયામિહ સંતો મુણયો ગુણા પયત્યા વા । તવ્વિવરીયા મોસા મીસા
જા તદુભય સહાગ્રા” ॥૧॥ અળહિ ગયાં જા તીસુ વિ સહોચ્ચિય કેવલો અસચ્ચમુસા”

છાયા-સત્યાહિતા સતામિહ સન્તો મુનયો ગુણાઃ પ્રશસ્તા વા ।

તદ્વિપરીતા મૃષા, મિશ્રા યા તદુભય સદા વા ॥૧॥

અનધિગતા યા તિસૃષ્વપિ શબ્દોચ્ચયા કેવલમસત્યા મૃપેતિ,

ભગવાનાહ-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘સિય સચ્ચા, સિય મોસા, સિય સચ્ચામોસા, સિય
અસચ્ચામોસા’-સ્યાદ્-કદાચિત્ સત્યા ભાષા ભવતિ, સ્યાત્-કદાચિત્ મૃષા ભાષા ભવતિ,

હો, વહ મૃષા ભાષા હૈ । જો મિલી-જુલી હો અર્થાત્ જિસમેં કુછ અંશ સત્ય
ઔર કુછ અંશ અસત્ય હો, વહ સત્યમૃષા કહલાતી હૈ । જો ભાષા इन तीनों
प्रकार की भाषा में समाविष्ट न हो सके, अर्थात् जिसे सत्य, असत्य या उभ-
यरूप न कहा जा सके-जिसमें तीनों में से किसी भी भाषा का लक्षण घटित
न हो, वह असत्यामृषा भाषा है । इस भाषा का विषय अमंत्रण करना, आज्ञा
देना आदि होता है । कहा भी है ।

‘જો સત્તો-મલ્લોં કે લિષે હિતકર હો, વહ સત્યભાષા હૈ । સત્ કા અર્થ હૈ
મુનિ, ગુણ અથવા-જોવાદિ પદાર્થ । ઇસસે જો વિપરીત હો વહ ભાષા મૃષા,
ઔર જો દોનોં પ્રકાર કી હો, વહ મિશ્રભાષા કહલાતી હૈ ॥૧॥ ઔર જો ઉક્ત
તીનોં પ્રકાર કી ભાષા મેં પરિગણિત ન કી જા સકે, કેવલ શબ્દ રૂપ હી હો,
વહ અસત્યામૃષા ભાષા હૈ ।’

ભગવાન્ ઉત્તર દેતે હૈ-હે ગૌતમ ! અવધારિણી ભાષા કદાચિત્ સત્ય હોતી
હૈ, કદાચિત્ મિથ્યા-મૃષા હોતી હૈ, કદાચિત્ સત્યા-મૃષા-ઉભયરૂપ હોતી હૈ

ભાષા છે. જે મળતી-લળતી હોય અર્થાત્ જેમાં કોઈક અંશ સત્ય અને કોઈ અંશ અસત્ય
હોય તે સત્યામૃષા કહેવાય છે. જે ભાષા આ ત્રણેય પ્રકારોની ભાષામાં સમાવિષ્ટ ન હોઈ
શકે, અર્થાત્ જેને સત્ય, અસત્ય અગર ઉભય રૂપ ન કહી શકાય જેમાં ત્રણેમાંથી કોઈ
પણ ભાષાનું લક્ષણ ઘટી ન શકે, તે અસત્યા મૃષા ભાષા છે. આ ભાષાનો વિષય આમ-
ત્રણ કરવું આજ્ઞાદેવી આદિ હોય છે. કહ્યું પણ છે-

જે સન્તો-મલાને માટે હિતકર હોય તે સત્ય ભાષા છે. સતનો અર્થ છે મુનિ,
ગુણ અથવા જોવાદિ પદાર્થ, તેનાથી જે વિપરીત હોય તે મૃષા ભાષા અને જે બન્ને
પ્રકારની હોય તે મિશ્ર ભાષા કહેવાય છે ॥ ૧ ॥ અને જે ઉક્ત ત્રણે પ્રકારની ભાષાઓમાં
પરિગણિત ન કરી શકાય, કેવળ શબ્દ રૂપ હોય તે અસત્યા મૃષા છે

શ્રી ભગવાન્ ઉત્તર આપે છે-હે ગૌતમ ! અવધારિણી ભાષા કદાચિત્ સત્ય હોય
છે, કદાચિત્ મિથ્યા-મૃષા હોય છે, કદાચિત્ સત્યામૃષા ઉભય રૂપ હોય છે અને કદાચિત્
અસત્યા મૃષા હોય છે.

સ્યાત્-કદાચિત્ સત્યામૃષા ભાષા ભવતિ, સ્યાત્-કદાચિત્ અસત્યામૃષા ભવતિ, ઉક્તાર્થે ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘સે કેણદ્વેષં મંતે ! एवं बुच्चइ-ओधारिणी णं भासा सिय सच्चा, सिय मोसा, सिय सच्चा मोसा, सिय असच्चा मोसा ?’ हे भदन्त ! तत्-अथ, केनार्थेन-कथं तावत्, एवम्-उत्तरीत्या उच्यते यत्-अवधारणी खलु भाषा स्यात् सत्या, स्यात् मृषा, स्यात् सत्यामृषा, स्यात् असत्यामृषा भवतीति ? भगवानाह-‘गोयमा !’ हे गौतम ! ‘आराहिणी सच्चा’-आराधनी भाषा सत्या भवति, तथाहि-आराध्यते मोक्षमार्गोऽनया इत्याराधनीतिव्युत्पत्त्या या सर्वज्ञाज्ञानुसारेण भाष्यते अस्त्यात्मा सदसन्नित्यानित्याद्यनेकधर्म कलापान्विज्ञित इत्यादि रीत्या सा यथावस्थितवस्तुप्रतिपादिका भाषा सत्योच्यते, आराधनीत्वात्, ‘विराहिणी मोसा’-विराधनी भाषा મૃષા ઉચ્યતે, વિરાધ્યતે મોક્ષમાર્ગોઽનયેતિ વિરાધનીતિ વ્યુત્પન્નયા વસ્તુપ્રતિષ્ઠાપનબુદ્ધ્યા સર્વજ્ઞાનાપ્રાપ્તિ કૂલ્યેન યા ભાષ્યતે યથા નામ્નિ આત્મા, એકાન્તનિત્યો

और कदाचित् असत्यामृषा होती है ।

ગૌતમસ્વામી इसका कारण पूछते हैं-हे भगवन् ! किस हेतु से ऐसा कहा है कि अवधारणी भाषा सत्य, मृषा, सत्यामृषा और असत्यामृषा भी होती है ?

भगवान्-हे गौतम ! जो भाषा आराधनी होती है, वह सत्य होती है । जिसके द्वारा मोक्ष मार्ग की आराधना हो अर्थात् जो सर्वज्ञ की आज्ञा के अनुसार बोली जाय, वह भाषा आराधनी कहलाती है, जैसे-आत्मा स्वरूप से सत् है, पररूप से असत् है, द्रव्यार्थिकनय से नित्य और पर्यायार्थिकनय से अनित्य है, इत्यादि अनेक धर्मों के समूह से युक्त है । इस प्रकार से यथार्थ वस्तु का प्रतिपादन करने वाली भाषा सत्य कहलाती है । जिससे मोक्षमार्ग की विराधना हो वह विराधनी भाषा असत्य होती है । वह अयथार्थ वस्तु को सिद्ध करने के लिए सर्वज्ञ भगवान् की आज्ञा के प्रतिकूल बोली जाती है, जैसे-आत्मा का अस्तित्व नहीं है अथवा आत्मा एकान्त नित्य है, इत्यादि । जो भाषा

શ્રી ગૌતમસ્વામી એનું કારણ પૂછે છે-ભગવાન્ ! શા હેતુએ એવું કહ્યું છે કે અવધારિણી ભાષા સત્ય, મૃષા, સત્યામૃષા અને અસત્યા મૃષા પણ થાય છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! જે ભાષા આરાધિની હોય છે તે સત્ય હોય છે. જેના દ્વારા મોક્ષ માર્ગની આરાધના થાય અર્થાત્ જે સર્વજ્ઞની આજ્ઞા અનુસાર બોલાય તે ભાષા આરાધની કહેવાય છે. જેમ આત્મા સ્વરૂપે સત્ય છે. પરરૂપે અસત્ છે, દ્રવ્યાર્થિક નયથી નિત્ય અને પર્યાયાર્થિક નયથી અનિત્ય છે. ઇત્યાદિ અनेક ધર્મના સમૂહથી યુક્ત છે. એ પ્રકારથી યથાર્થ વસ્તુનું પ્રતિપાદન કરવાવાળી ભાષા સત્ય કહેવાય છે. જેનાથી મોક્ષ માર્ગની વિરાધના થાય તે વિરાધનાની ભાષા અસત્ય હોય છે. તે અયથાર્થ વસ્તુને સિદ્ધ કરવા માટે સર્વજ્ઞ ભગવાનની આજ્ઞાની પ્રતિકૂલ કહેવાય છે, જેમ આત્માનું અસ્તિત્વ નથી અથવા આત્મા એકાન્ત નિત્ય છે. ઇત્યાદિ જે ભાષા સત્ય હોવા છતાં પરપીડા બનકે

વાસ્તવત્વાદિસત્યાપિ પરપીડોત્પાદિકા સા વિપરીતવસ્ત્વભિધાનાત્ પરપીડાકારણત્વાદ્વા
મોક્ષવિરાધકત્વાદ્ વિરાધની, વિરાધનીત્વાચ્ચ મૃષા इत्युच्यते, 'આરાહણવિરાહિणी સચ્ચા-
મોસા'—આરાધનવિરાધની સત્યામૃષા, યા પુનઃ કસ્મિન્નગરે ગ્રામે વા દશસુ દારકેષુ ઉત્પન્નેષુ
एवमुच्यते यदस्मिन् नगरे अष्ट विंशतिः दारका उत्पन्नाः, इति, સા પરિસ્થૂલ વ્યવહારનયેન
આરાધનવિરાધની ભવતિ, इयञ्च दशानां दारकाणां यदुत्पत्ति स्तावता अंशेन संवादनसम्भवा-
दારાધની, વિંશતિઃ ન પૂર્યતે इत्येतावता अंशेन विसंवादसम्भवाद् विराधनी च भवति, આરા-
ધની ચાસૌ વિરાધની ચેતિ આરાધનવિરાધની, આરાધનવિરાધનીત્વાચ્ચ સત્યામૃષા इत्युच्यते ।
'જા ખેવ આરાહણી ખેવ વિરાહિણી, ખેવારાહણવિગાહિણી સા અસચ્ચા મોસા ણામં ચઉત્થી
ભાસા'—યા નૈવ આરાધની, નૈવ વિરાધની, નૈવારાધનવિરાધની સા અસત્યામૃષા નામ ચતુર્થી
ભાષા, યા પુન નૈવારાધની ભવતિ તલ્લક્ષણ સંતમાભાવાત્, નાપિ વિરાધની ભવતિ વિપરીત
સત્ય હોને પર ખી પર પીડાજનક હોતી હૈ, વહ વિપરીત વસ્તુ કા કથન કરને
કે કારણ અથવા દુસરે કો પીડા ઉત્પન્ન કરને કે કારણ મોક્ષ કી વિરાધક હોને
સે વિરાધની કહલાતી હૈ ઓર વિરાધની હોને સે તૃષા હૈ ।

જો ભાષા આંશિકરૂપ મેં આરાધની ઓર આંશિકરૂપ મેં વિરાધની હો, વહ
સત્યમૃષા અર્થાત્ મિશ્ર ભાષા કહલાતી હૈ, જૈસે કિસી ગ્રામ યા નગર મેં દશ
બાલકોં કા જન્મ હોને પર કહના કિ—આજ યહાં વીસ બાલક જન્મે હૈં । દશ
બાલકોં કા જો જન્મ હુઆ, इतने अंश में यह भाषा संवादनी है और पूरे वीस
बालकों का जन्म न होने से विसंवाद होने के कारण विराधनी है । इस प्रकार
આરાધન—વિરાધની હોને સે વહ સત્યમૃષા કહલાતી હૈ ।

જો ભાષા આરાધની ખી ન હો, વિરાધની ખી ન હો ઓર આરાધન વિરા-
ધની ખી ન કહી જા સકે, વહ અસત્યમૃષા, નામક ચૌથી ભાષા હૈ । તાત્પર્ય યહ
હૈ કિ જિસમેં આરાધની ભાષા કા લક્ષણ ઘટિત ન હો, જો અયથાર્થ પદાર્થ કા

હોય છે, તે વિપરીત વસ્તુનું કથન કરવાના કારણે અથવા ખીલને પીડા ઉત્પન્ન કરવાને
કારણે મોક્ષની વિરાધક હોવાથી વિરોધી કહેવાય છે અને વિરાધની હોવાથી મૃષા છે.

જે ભાષા આંશિક રૂપમા આરાધની અને આશિક રૂપમા વિરાધની હોય તે સત્યામૃષા
અર્થાત્ મિશ્ર ભાષા કહેવાય છે—જેમ કોઈ ગામ કે શહેરમાં દશ બાળકોનો જન્મ થતા
કહેા કે આજ અહીં વીસ બાળકો જન્મ્યા છે. દશ બાળકોનો જન્મ થયો એટલા અંશમાં
આ ભાષા સંવાદની છે અને પુરાં વીસ બાળકોનો જન્મ ન થવાથી વિસંવાદ હોવાના
કારણે વિરાધની છે. આ પ્રકારે આરાધન વિરાધની હોવાથી તે સત્યામૃષા કહેવાય છે.

જે ભાષા આરાધની પણ ન હોય, વિરાધની પણ ન હોય અને આરાધન વિરાધની
પણ ન કહી શકાય તે અસત્યા મૃષા નામક ચોથી ભાષા છે. તાત્પર્ય એ છે કે જેમાં
આરાધની ભાષાનું લક્ષણ ઘટિત ન થાય, જે અયથાર્થ પદાર્થનું કથન કરવાવાળી અથવા

વસ્ત્વભિધાનાભાવાત્, પરપીડાજનકત્વાભાવાચ્ચ, નાપિ આરાધનવિરાધની સંભવતિ એકદેશ-
પરદેશાભ્યાં સંવાદવિસંવાદાભાવાત્, યથા-હે મુને ! પ્રતિક્રમણં કુરુ, સ્થંડિલ્લાનિ પ્રત્યુપેક્ષ-
સ્વેત્યાદિવ્યવહારાન્તર્ગતા આમન્ત્રિણ્યાદિ સ્વરૂપા ભવતિ અથવા વિહારં કૃત્વા ગ્રામમમીપે
સમાગતઃ સન્ વદતિ-ગ્રામઃ આગત ઇતિ, સા અસત્યા મૃષા નામ ચતુર્થી ભાષા વ્યવહિયતે
ઇતિ ભાવઃ, ।

પ્રકૃતમુપસંહરન્નાહ 'સે તેણદ્દેણં ગોયમા ! એવં વુચ્ચદ્ ઓદ્દારિણી ણં ભાસા સિય સચ્ચા,
સિય મોસા, સિય સચ્ચામોસા, સિય અસચ્ચા મોસા'-હે ગૌતમ ! તત્-અથ, તેનાર્થેન એવ-
મુચ્યતે અવધારણી સ્વલુ ભાષા સ્યાત્-કદાચિત્ સત્યા, સ્યાત્-કદાચિત્ મૃષા, સ્યાત્-કદા-
ચિત્ સત્યામૃષા, સ્યાત્-કદાચિત્ અસત્યા મૃષા ચેતિ વ્યપદિશ્યતે ॥ સૂ. ૧ ॥

॥ ભાષા વિશેષ વક્તવ્યતા ॥

મૂલમ્-અહ સંતે ! ગાઓ સિયા પસૂ પક્કલી પળવણી ણં
એસા ભાસા ણ એસા ભાસા મોસા ? હંતા, ગોયમા ! જા ય ગાઓ
મિયા પસૂ પક્કલી પળવણી ણં એસા ભાસા, ણ એસા ભાસા

કથન કરને વાલી અથવા પરપીડા જનક ન હોને સે વિરાધની ભી ન કહી જા
સકે, સાથ હી-જિસમેં એક દેશ સે સંવાદ ઓર એક દેશ સે વિસંવાદ ન હોને સે
આરાધન-વિરાધની કા અર્થાત્ મિશ્રભાષા કા લક્ષણ ભી ન પાયા જાય, વહ
અસત્યામૃષા નામક ચૌથી ભાષા હૈ, જૈસે-હે મુનિ ! પ્રતિક્રમણ કરો, સ્થંડિલ
કા પ્રતિલેખના કરો ઇત્યાદિ વ્યવહાર કે અન્તર્ગત ભાષા, આમંત્રણ આદિ કરને
વાલી ભાષા અથવા વિહાર કરકે ગ્રામ કે સમીપ આને પર કહના કિ ગ્રામ આ
ગયા ! હસે અનુભયભાષા અથવા વ્યવહાર ભાષા ભી કહતે હૈં ।

અવ પ્રકૃત વિષય કા ઉપસંહાર કરતે હૈં-હે ગૌતમ ! હસ કારણ સે એસા
કહા જાતા હૈ કિ અવધારણી ભાષા કદાચિત્ સત્ય, કદાચિત્ અસત્ય, કદા-
ચિત્ સત્યામૃષા ઓર કદાચિત્ અસત્યામૃષા હોતી હૈ ॥૧॥

પરપીડાજનક ન હોવાથી વિરાધની પણ ન કહી શકાય, સાથે જ જેમાં એક દેશથી
સંવાદ અને એક દેશથી વિસંવાદ ન હોવાથી આરાધન વિરાધમની અર્થાત્ મિશ્ર ભાષાનું
લક્ષણ પણ ન હોય, તે અસત્યા મૃષા નામક ચૌથી ભાષા છે જેમ-હે મુનિ ! પ્રતિક્રમણ
કરો, સ્થંડિલનું પ્રતિલેખન કરો. ઇત્યાદિ વ્યવહારના અન્તર્ગત ભાષા, આમંત્રણ આદિ
કરવાવાળી ભાષા અથવા વિહાર કરીને ગામના સમીપ આવતા કહેવું કે ગામ આવી
ગયું ! તેને અનુભય ભાષા અથવા વ્યવહાર ભાષા પણ કહે છે

હવે પ્રકૃત વિષયનો ઉપસંહાર કરે છે-હે ગૌતમ ! આ કારણથી એવું કહેવાય છે
કે અવધારણી ભાષા કદાચિત્ સત્ય, કદાચિત્ અસત્ય, કદાચિત્ સત્ય મૃષા અને કદાચિત્
અસત્યામૃષા બને છે ॥ ૧ ॥

मोसा । अह भंते ! जा य इत्थी वऊ, जा य पुरिसवऊ, जा य
 णपुंसगवऊ, पणवणीं णं एसा भासा ण एसा भासा मोसा ? हंता,
 गोयमा ! जा य इत्थीवऊ, जा य पुनवऊ, जा य णपुंसगवऊ पणव-
 णीणं एसा भासा, न एसा भासा मोसा । अह भंते ! जा य इत्थि-
 आणमणी जा य पुम आणवणी, जा य नपुंसग आणमणी पणवणीणं
 एसा भासा, ण एसा भासा मोसा ? हंता, गोयमा ! जा य इत्थि-
 आणवणी जा य पुमआणवणी, जा य णपुंसग आणवणी पणवणीणं
 एसा भासा न एसा भासा मोसा । अह भंते ! जा य इत्थि पणव-
 णी जा य पुमपणवणी, जा य णपुंसगपणवणी पणवणीणं एसा
 भासा, ण एसा भासा मोसा ? हंता, गोयमा ! जा य इत्थिपणवणी
 जा य पुमपणवणी, जा य णपुंसगपणवणी, पणवणीणं एसा भासा,
 ण एसा भासा मोसा । अह भंते ! जा जातीति इत्थिवऊ, जातीति
 पुमवऊ, जातीति णपुंसगवऊ पणवणीणं एसा भासा, ण एसा भासा
 मोसा ? हंता, गोयमा ! जातीति इत्थिवऊ, जाइति पुमवऊ जातीति
 णपुंसगवऊ पणवणीणं एसा भासा, न एसा भासा मोसा, अह भंते !
 जा जातीइ इत्थियाणमणी जाइति पुमआणवणी, जातीति णपुंसगाण-
 मणी, पणवणीणं एसा भासा, न एसा भासा मोसा ? हंता, गोयमा !
 जातीति इत्थिआणमणी जातीति पुमआणवणी, जातीति णपुंसगाण-
 मणी पणवणीणं एसा भासा, ण एसा भासा मोसा, अह भंते जातीति
 इत्थिपणवणी जातीति पुमपणवणी, जातीति णपुंसगपणवणी
 पणवणीणं एसा भासा, ण एसा भासा मोसा ? हंता, गोयमा ! जा-
 तीति इत्थिपणवणी जाइति पुमवणवणी, जाइति णपुंसगपणवणी,
 पणवणीणं एसा भासा ण एसा भासा मोसा ॥सू० २॥

छाया—अथ भदन्त ! गावो मृगाः पशवः पक्षिणः, प्रज्ञापनी खलु एषा भाषा न एषा
 भाषा मृषा ? हन्त, गौतम ! या च गावो मृगाः पशवः पक्षिणः प्रज्ञापनी खलु एषा भाषा,

ન એષા ભાષા મૃષા, અથ ભદન્ત ! યા ચ સ્ત્રીવાક્ યા ચ પુરુષવાક્, યા ચ્છલુ નપુંસકવાક્ પ્રજ્ઞાપની ચ્છલુ એષા ભાષા, ન એષા ભાષા મૃષા ? હન્ત, ગૌતમ ! યા ચ સ્ત્રીવાક્, યા ચ પુંવાક્

ભાષાવિશેષ-વક્તવ્યતા

શબ્ધાર્થ—(અહ) અથ (મંતે) ભગવન્ ! (ગાઓ) ગાય (મિયા) મૃગ (પસૂ) પશુ (પક્ષી) પક્ષી (પણવણી) ણં એસા ભાસા) યહ ભાષા પ્રજ્ઞાપની હૈ ? (ણ એસા ભાસા મોસા) યહ ભાષા મૃષા નહાં હૈ ? (હંતા) હાં (ગોચમા) હે ગૌતમ ! (જા ચ ગાઓ મિયા પસૂ પક્ષી પણવણી ણં એસા ભાસા) જો ગાય, મૃગ, પશુ, પક્ષી, યહ ભાષા પ્રજ્ઞાપની હૈ (ણ એસા ભાસા મોસા) યહ ભાષા મૃષા નહીં હૈ ।

(અહ મંતે ! જા ચ્છલુ) અથ ભગવાન્ યહ જો સ્ત્રીવચન હૈ, (જા ચ પુરિસવક્) જો પુરુષવચન હૈ (જા ચ નપુંસગવક્) જો નપુંસક વચન હૈ (પણવણી ણં એસા ભાસા) યહ ભાષા પ્રજ્ઞાપની હૈ (ણ એસા ભાસા મોસા) યહ ભાષા મૃષા નહીં હૈ ? (હંતા ગોચમા !) હાં ગૌતમ ! (જા ચ્છલુ, જા ચ પુમવક્, જા ચ નપુંસગવક્) જો સ્ત્રીવચન હૈ, જો પુરુષવચન હૈ, જો નપુંસકવચન હૈ (પણવણી ણં એસા ભાસા) યહ ભાષા પ્રજ્ઞાપની હૈ (ન એસા ભાસા મોસા) યહ ભાષા મૃષા નહીં હૈ ।

(અહ મંતે ! જા ચ્છલુ આણમણી, જા ચ પુમઆણવણી, જા ચ નપુંસગ આણમણી, પણવણી ણં એસા ભાસા) અથ ભગવન્ ! જો સ્ત્રી આજ્ઞાપની, પુરુષ-આજ્ઞાપની, નપુંસક-આજ્ઞાપની હૈ, યહ ભાષા પ્રજ્ઞાપની હૈ (ણ એસા ભાસા

ભાષા વિશેષ વક્તવ્યતા

શબ્ધાર્થ—(અહ) અથ (મંતે) હે ભગવન્ ! (ગાઓ) ગાય (મિયા) મૃગ (પસૂ) પશુ (પક્ષી) પક્ષી (પણવણી) ણં એસા ભાસા) આ ભાષા પ્રજ્ઞાપની છે ? (ણ એસા ભાસા મોસા) આ ભાષા મૃષા નથી (હંતા) હા (ગોચમા !) હે ગૌતમ ! (જા ચ ગાઓ મિયા પસૂ પક્ષી પણવણી ણં એસા ભાસા) એ ગાય, મૃગ, પશુ, પક્ષી, આ ભાષા પ્રજ્ઞાપની છે (ણ એસા ભાસા મોસા) આ ભાષા મૃષા નથી

(અહ મંતે ! જા ચ્છલુ) હવે હે ભગવન્ ! આ એ સ્ત્રી વચન છે (જા ચ પુરિસ વક્) એ પુરુષ વચન છે, (જા ચ નપુંસગ વક્) એ નપુંસક વચન છે, (પણવણી ણં એસા ભાસા) આ ભાષા પ્રજ્ઞાપની છે (ણ એસા ભાસા મોસા) આ ભાષા મૃષા નથી ? (હંતા ગોચમા !) હા ગૌતમ ! (જા ચ્છલુ, જા ચ પુમવક્, જા ચ નપુંસગવક્) એ સ્ત્રી વચન છે, એ પુરુષવચન છે, એ નપુંસક વચન છે (પણવણી ણં એસા ભાસા) આ ભાષા પ્રજ્ઞાપની છે (ન એસા ભાસા મોસા) આ ભાષા મૃષા નથી

(અહ મંતે ! જા ચ્છલુ આણમણી, જા ચ પુમ આણમણી, જા ચ નપુંસગ આણમણી, પણવણી ણં એસા ભાસા) અથ હે ભગવન્ ! એ સ્ત્રી આજ્ઞાપની, પુરુષ આજ્ઞાપની, નપુંસક આજ્ઞાપની છે, એ ભાષા પ્રજ્ઞાપની છે (ણ એસા ભાસા મોસા) આ ભાષા મૃષા નથી (હંતા

યા ચ નપુંસકવાક્, પ્રજ્ઞાપનીં ચલુ એષા ભાષા, ન એષા ભાષા મૃષા, અથ ભદન્ત ! યા ચ સ્ત્ર્યાજ્ઞાપનીં યા ચ પુમાજ્ઞાપનીં, યા ચ નપુંસકાજ્ઞાપનીં પ્રજ્ઞાપનીં ચલુ એષા ભાષા, ન એષા ભાષા મૃષા ? હન્ત, ગૌતમ ! યા ચ સ્ત્ર્યાજ્ઞાપનીં, યા ચ પુમાજ્ઞાપનીં, યા ચ નપુંસકાજ્ઞાપનીં પ્રજ્ઞાપનીં ચલુ એષા ભાષા ન એષા ભાષા મૃષા, અથ ભદન્ત ! યા ચ સ્ત્રીપ્રજ્ઞાપનીં, યા ચ પુંપ્રજ્ઞાપનીં, યા ચ નપુંસકપ્રજ્ઞાપનીં, પ્રજ્ઞાપનીં ચલુ એષા ભાષા, ન એષા ભાષા મૃષા ? હન્ત, ગૌતમ ! યા ચ સ્ત્રીપ્રજ્ઞાપનીં, યા ચ પુંપ્રજ્ઞાપનીં, યા ચ નપુંસકપ્રજ્ઞાપનીં, પ્રજ્ઞાપનીં ચલુ એષા ભાષા, ન એષા ભાષા મૃષા, અથ ભદન્ત ! યા જાતિરિતિ સ્ત્રીવાક્, જાતિરિતિ પુંવાક્, જાતિરિતિ નપુંસકવાક્, પ્રજ્ઞાપનીં ચલુ એષા ભાષા, ન એષા ભાષા મૃષા ? હન્ત, ગૌતમ !

મોસા) યહ ભાષા મૃષા નહીં હૈ ? (હંતા ગોયમા !) હાં ગૌતમ ! (જા ય ઇત્થિ આણવણી, જા ય પુમઆણવણી, જા ય નપુંસગ-આણવણી પળ્લવણી ણં એસા ભાસા) જો સ્ત્રી-આજ્ઞાપનીં, જો પુરુષ-આજ્ઞાપનીં, જો નપુંસક-આજ્ઞાપનીં હૈ, વહ ભાષા પ્રજ્ઞાપનીં હૈ (ન એસા ભાસા મોસા) યહ ભાષા મૃષા નહીં હૈ ।

(અહ મંતે ! જા ય ઇત્થિ પળ્લવણી, જા ય પુમપળ્લવણી, જા ય નપુંસગ પળ્લવણી પળ્લવણી ણં એસા ભાસા, ણ એસા ભાસા મોસા ?) ભગવન્ ! જો સ્ત્રી પ્રજ્ઞાપનીં હૈ, જો પુરુષ પ્રજ્ઞાપનીં હૈ, જો નપુંસકપ્રજ્ઞાપનીં હૈ, યહ ભાષા પ્રજ્ઞાપનીં હૈ ? યહ ભાષા મૃષા નહીં હૈ ? (હંતા ગોયમા !) હાં ગૌતમ ! જા ય ઇત્થિપળ્લવણી, જા ય પુમપળ્લવણી, જા ય નપુંસગપળ્લવણી, પળ્લવણી ણં એસા ભાસા) જો સ્ત્રી પ્રજ્ઞાપનીં હૈ, પુરુષ પ્રજ્ઞાપનીં હૈ, નપુંસકપ્રજ્ઞાપનીં હૈ, યહ ભાષા પ્રજ્ઞાપનીં હૈ (ણ એસા ભાસા મોસા) યહ ભાષા મૃષા નહીં હૈ ।

(અહ મંતે !) અવ ભગવન્ ! (જા જાયીતિ ઇત્થીવઙ્ગ, જાતીઈ પુલ્લવઙ્ગ જાતીતિ ણપુંસગવઙ્ગ, પળ્લવણી ણં એસા ભાસા) જો જાતિ મેં સ્ત્રીવચન હૈ, જાતિ મેં પુરુષ

(ગોયમા !) હા ગૌતમ ! (જા ય ઇત્થિ આણમણી, જા ય પુમ આણવણી, જા ય નપુંસગ આણવણી પળ્લવણી ણં એસા ભાસા) જે સ્ત્રી આજ્ઞાપનીં, જે પુરુષ આજ્ઞાપનીં, જે નપુંસક આજ્ઞાપનીં છે, તે ભાષા પ્રજ્ઞાપનીં છે (ણ એસા ભાસા મોસા) આ ભાષા મૃષા નથી.

(અહ મંતે ! જા ય ઇત્થી પળ્લવણી, જા ય પુમ પળ્લવણી, જા ય નપુંસગ પળ્લવણી, પળ્લવણી ણં એસા ભાસા ણ એસા ભાસા મોસા) હે ભગવન્ જે સ્ત્રી પ્રજ્ઞાપનીં છે, જે પુરુષ પ્રજ્ઞાપનીં છે, જે નપુંસક પ્રજ્ઞાપનીં છે ? આ ભાષા મૃષા નથી ? (હંતા ગોયમા !) હા ગૌતમ ! (જા ય ઇત્થી પળ્લવણી, જા ય પુમ પળ્લવણી, જા ય નપુંસગ પળ્લવણી, પળ્લવણી ણં એસા ભાસા) જે સ્ત્રી પ્રજ્ઞાપનીં છે પુરુષ પ્રજ્ઞાપનીં છે, નપુંસક પ્રજ્ઞાપનીં છે એ ભાષા પ્રજ્ઞાપનીં છે (ણ એસા ભાસા મોસા) આ ભાષા મૃષા નથી.

(અહ મંતે !) હવે ભગવન્ ! (જા જાયીતિ ઇત્થી વઙ્ગ, જાતીઈ, પુમ વઙ્ગ જાતીતિ, ણપુંસગવઙ્ગ, પળ્લવણી ણં એસા ભાસા) જે જાતિમાં સ્ત્રી વચન છે, જાતિમાં પુરુષવચન

જાતિરિતિ સ્ત્રીવાક, જાતિરિતિ પુંવાક, જાતિરિતિ નપુંસકવાક, પ્રજ્ઞાપની સ્વલુ એષા ભાષા, ન એષા ભાષા મૃષા, અથ ભદન્ત ! યા જાતિરિતિ સ્ત્ર્યાજ્ઞાપની, જાતિરિતિ પુમાજ્ઞાપની, જાતિરિતિ નપુંસકાજ્ઞાપની, પ્રજ્ઞાપની સ્વલુ એષા ભાષા, ન એષા ભાષા મૃષા ? હન્ત, ગૌતમ ! જાતિરિતિ સ્ત્ર્યાજ્ઞાપની, જાતિરિતિ પુમાજ્ઞાપની, જાતિરિતિ નપુંસકાજ્ઞાપની પ્રજ્ઞાપની સ્વલુ એષા ભાષા, ન એષા ભાષા મૃષા, અથ ભદન્ત ! જાતિરિતિ સ્ત્રીપ્રજ્ઞાપની, જાતિરિતિ પુંપ્રજ્ઞાપની, જાતિરિતિ નપુંસકપ્રજ્ઞાપની, પ્રજ્ઞાપની સ્વલુ એષા ભાષા, ન એષા ભાષા મૃષા ? હન્ત,

વચન હૈ, જાતિ મેં નપુંસકવચન હૈ, યહ ભાષા પ્રજ્ઞાપની હૈ ? (ન એસા ભાસા મોસા) યહ ભાષા મૃષા નહીં હૈ ? (હંતા ગોયમા ! જાતીતિ इत्थिवऊ, जाईति पुमवऊ, जातीति णपुसगवऊ, पणवणी णं एसा भासा) हां गौतम ! जो ज्ञाति में स्त्रीवचन हॆ, ज्ञाति में पुरुषवचन हॆ, ज्ञाति में नपुंसक वचन हॆ, यॆ भाषा प्रज्ञापनी हॆ (न एसा भासा मोसा) यॆ भाषा मृषा नहीं हॆं ।

(अहं भॆते ! जा ज्ञातीइ इत्थियाणमणी, जाइत्ति पुमआणवणी, ज्ञातीति णपुसगाणमणी, पणवणी णं एसा भासा) अब भगवन् ! ज्ञाति में जो स्त्री-आज्ञापनी हॆ, ज्ञाति में पुरुषआज्ञापनी हॆ, ज्ञाति में नपुंसक-आज्ञापनी हॆ, यॆ भाषा प्रज्ञापनी हॆ (न एसा भासा मोसा ?) यॆ भाषा मृषा नहीं हॆ ? (हंता गॆयमा !) हां गौतम ! (ज्ञातीति इत्थि आणमणी) ज्ञाति में जो स्त्री आज्ञापनी हॆ (ज्ञातीति पुमआणवणी) ज्ञाति में जो पुरुष-आज्ञापनी हॆ (ज्ञातीति णपुंसग आणमणी) ज्ञाति में जो नपुंसक आज्ञापनी हॆ (पणवणी णं एसा भासा) यॆ प्रज्ञापनी हॆ (ण एसा भासा मोसा) यॆ भाषा मृषा नहीं हॆ ।

(अहं भॆते ! ज्ञातीति इत्थिपणवणी) अथ भगवन् ! ज्ञाति में जो स्त्रीપ્રજ્ઞાપની હૈ । (જાતીતિ પુમપણવણી) જાતિ મેં જો પુરુષ પ્રજ્ઞાપની હૈ (જાતીતિ

છે, જાતિમા નપુ સક વચન છે, એ ભાષા પ્રજ્ઞાપની છે ? (ન એસા ભાસા મોસા) એ ભાષા મૃષા નથી ? (હંતા ગોયમા ! જાતીતિ इत्थिवऊ, जाईति पुमवऊ, जातीति णपुसगवऊ, पणवणी णं एसा भासा) હે ગૌતમ ! જે જાતિમા સ્ત્રી વચન છે, જાતિમા પુરુષ વચન છે, જાતિમાં નપુ સક વચન છે, એ ભાષા પ્રજ્ઞાપની છે (ન એસા ભાસા મોસા) એ ભાષા મૃષા નથી

(અહં ભંતે ! જા જાતીइ इत्थियाणमणी, जाइत्ति पुम आणमणी, ज्ञातीति णपुसगाणमणी, पणवणी णं एसा भासा) અધુના લગવન્ ! જાતિમા જે સ્ત્રી-પ્રજ્ઞાપની છે, જાતિમાં જે પુરુષ આજ્ઞાપની છે, જાતિમા જે નપુંસક આજ્ઞાપની છે, એ ભાષા પ્રજ્ઞાપની છે (ન એસા ભાસા મોસા ?) એ ભાષા મૃષા નથી (હંતા ગોયમા !) હા ગૌતમ ! (જાતીતિ इत्थि आणवणी) જાતિમા જે સ્ત્રી-આજ્ઞાપની છે (જાતીતિ પુમ આણવણી) જાતિમાં જે પુરુષ-આજ્ઞાપની છે (જાતીતિ ણપુસગ આણવણી) જાતિમા જે નપુંસક આજ્ઞાપની છે (પણવણી ણં એસા ભાસા) આ ભાષાપ્રજ્ઞાપની છે (ણ એસા ભાસા મોસા) આ મૃષા નથી.

(અહં ભંતે ! જાતીતિ इत्थि पणवणी) અથ લગવન્ ! જાતિમાં જે સ્ત્રી પ્રજ્ઞાપની છે

ગૌતમ ! જાતિરિતિ સ્ત્રીપ્રજ્ઞાપની, જાતિરિતિ પુંપ્રજ્ઞાપની, જાતિરિતિ નપુંસકપ્રજ્ઞાપની પ્રજ્ઞા-
પની સ્વલુ એવા ભાષા ન એવા ભાષા મૃષા ॥સૂ. ૨॥

ટીકા—પૂર્વે યથાવસ્થિત વસ્તુતત્ત્વાભિધાન્યા ભાષાયા આરાધનીત્વાત્ સત્યત્વં પ્રરૂપિતમ્,
તદ્વિષયે ગૌતમઃ પુનઃ પૃચ્છતિ—‘અહ મંતે ! ગાઓ મિયા પસૂ પક્ષી પળ્લવણી ણં એસા ભાસા,
ળ એસો ભાસા મોસા ? હે મદન્ત ! અથ ગાવઃપ્રસિદ્ધાઃ, મૃગા અપિ પ્રસિદ્ધાઃ, પશવઃ—અજા-
દયોઽપિ પ્રસિદ્ધાઃ, પક્ષિણોઽપિ કાકાદયઃ પ્રસિદ્ધા એવેતિરીત્યા પ્રજ્ઞાપની—પ્રજ્ઞાપ્યતેઽર્થોઽ-
નયેતિ પ્રજ્ઞાપની—અર્થપ્રતિપાદિકા પ્રરૂપણી યા સ્વલુ એવા ભાષા કિં સત્યા વ્યપદિશ્યતે ? નૈવા
ભાષા મૃષા વ્યપદિશ્યતે ? અયમભિપ્રાયઃ—ગાવઃ, ઇતિ ભાષા ગોજાતિમભિધત્તે જાતૌ ચ

ળપુંસગપળ્લવણી) જાતિ મેં જો નપુંસકપ્રજ્ઞાપની હૈ (પળ્લવણી ણં એસા ભાસા)
યહ ભાષા પ્રજ્ઞાપની હૈ (ન એસા ભાસા મોસા ?) યહ ભાષા મૃષા નહીં હૈ ? (હંતા
ગોયમા ! જાતીતિ ઇત્થિ પળ્લવણી, જાઈતિ પુમપળ્લવણી, જાઈતિ ણપુંસગપળ્લ-
વણી, પળ્લવણી ણં એસા ભાસા) હાં ગૌતમ ! જાતિ મેં જો સ્ત્રીપ્રજ્ઞાપની હૈ, જાતિ
મેં પુરુષપ્રજ્ઞાપની હૈ, જાતિ મેં જો નપુંસકપ્રજ્ઞાપની હૈ, વહ ભાષા પ્રજ્ઞાપની હૈ
(ન એસા ભાસા મોસા) યહ ભાષા મૃષા નહીં હૈ ।

ટીકાર્થ—પહેલે વાસ્તવિક વસ્તુસ્વરૂપ કા અભિધાન કરને વાલી ભાષા
આરાધની હોને સે સત્ય હૈ, એસી પ્રરૂપણા કી ગઈ થી, અવ ઉસકે વિષય મેં
ગૌતમ ! પુનઃ પ્રશ્ન કરતે હૈં ।

હે ભગવન્ ! ‘ગાઓ’ ગાયે ‘મિયા’ અર્થાત્ મૃગ, ‘પસૂ’ અર્થાત્ પશુ, ‘પક્ષી’
અર્થાત્ પક્ષી, ઇસ પ્રકાર પ્રજ્ઞાપની અર્થાત્ પ્રરૂપણીયા અથવા અર્થ કા પ્રતિપાદન
કરને વાલી યહ ભાષા કયા સત્ય કહલાતી હૈ ? ઇસ ભાષા કો મૃષા (રિથ્યા)
નહીં કહતે ? પ્રશ્ન કા આશય યહ હૈ કિ ‘ગાઓ’ (ગાવઃ—ગાયે) યહ ભાષા

(જાતીતિ પુમ પળ્લવણી) જાતિમાં જે પુરુષ પ્રજ્ઞાપની છે (જાતીતિ નપુંસગ પળ્લવણી) જાતિમાં
જે નપુંસક પ્રજ્ઞાપની છે ? (પળ્લવણી ણં એસા ભાસા) આ ભાષા પ્રજ્ઞાપની છે (ન એસા ભાસા
મોસા) આ ભાષા મૃષા નથી ? (હંતા ગોયમા ! જાતીતિ ઇત્થિ પળ્લવણી, જાઈતિ પુમ પળ્લવણી,
જાઈતિ ણપુંસગ પળ્લવણી, પળ્લવણી ણં એસા ભાસા) હા ગૌતમ ! જાતિમાં જે સ્ત્રી પ્રજ્ઞા-
પની છે, જાતિમાં પુરુષ પ્રજ્ઞાપની છે, જાતિમાં જે નપુંસક પ્રજ્ઞાપની છે, તે ભાષા પ્રજ્ઞા-
પની છે (ન એસા ભાસા મોસા) એ ભાષા મૃષા નથી.

ટીકાર્થ—પહેલાં વાસ્તવિક સ્વરૂપનું અભિધાન કરવાવાળી ભાષા આરાધની હોવાથી
સત્ય છે, એવી પ્રશ્નણા કરાઈ હતી, હવે તેની બાબતમાં ગૌતમ સ્વામીકૃત પ્રશ્ન કરે છે—

હે ભગવન્ ! (ગાઓ) ગાયો (મિયા) અર્થાત્ મૃગ (પસૂ) અર્થાત્ પશુ (પક્ષિ) અર્થાત્
પક્ષી એ રીતે પ્રજ્ઞાપની અર્થાત્ પ્રશ્નણીયા અથવા અર્થનું પ્રતિપાદન કરવાવાળી આ
ભાષા શું સત્ય કહેવાય છે ? એ ભાષાને મૃષા નથી કહેતા ? પ્રશ્નનો આશય એ છે કે

સ્ત્રીવાક્-સ્ત્રીલિંગાભિધાયિની શાલા માલા લતેત્યાદિ સ્વરૂપા ભાષા, યા ચ પુરુષવાક્-ઘટઃ પટ ઇત્યાદિ સ્વરૂપા ભાષા, યા ચ નપુંસકવાક્-ધનં વનમિત્યાદિ સ્વરૂપા ભાષા કિં પ્રજ્ઞાપનીયં ભાષા ભવતિ ? નૈષા ભાષા મૃષેતિ તથા ચ શાલા ઘટ ધનાદયઃ શબ્દા યથા-ક્રમં સ્ત્રીપુંનપુસકલિંગાભિધાયકા વર્તન્તે કિન્તુ 'સ્તન કેશવતીનારી લોમશઃ પુરુષઃ સ્મૃતઃ । ઉભયોરન્તરં ચચ્ચ તદભાવે નપુંસકમ્ ॥' ઇત્યાદિલૌકિકલિંગલક્ષણાભાવાત્ કથમિયં પ્રજ્ઞાપની ભાષા સમ્ભવતીતિ પ્રશ્નઃ, ભગવાનાહ-‘હંશા, શોયમા !’ હે ગૌતમ ! ઇન્ત્ર-સત્યમેતત્,

ગૌતમસ્વામી પુનઃ પ્રશ્ન કરતે હૈં-ભગવન્ ! યહ જો સ્ત્રીવાચક ભાષા હૈ, જૈસે શાલા, માલા, લતા આદિ જો પુરુષ વાચક ભાષા હૈ, જૈસે ઘટ પટ આદિ, ઔર યહ જો નપુંસકવાચક ભાષા હૈ, જૈસે ધનમ્, વનમ્ આદિ, યહ ભાષા કયા પ્રજ્ઞાપની હૈ ? યહ ભાષા મૃષા નહીં હૈ ? તાત્પર્ય યર હૈ કિ શાલા આદિ શબ્દ સ્ત્રી-લિંગ કહે જાતે હૈ, ઘટ આદિ શબ્દ પુલિંગ કહે જાતે હૈ, ધન આદિશબ્દ નપુંસક કહલાતે હૈ, કિન્તુ ઇન શબ્દોં મેં ન તો સ્ત્રીલિંગ પાયા જાતા હૈ, ન પુલિંગ ઔર નપુંસકલિંગ હી દેખા જાતા હૈ । જૈસે કહા હૈ-‘જિસકે વડે-વડે સ્તન ઔર કેશ હો, ઉસે સ્ત્રી સમજના યાહિયે જિસકે સમી અંગોં મેં રોમ હોં ઉસે પુરુષ કહતે હૈ । જિસમેં સ્ત્રી ઔર પુરુષ-દોનોં કે લક્ષણ ઘટિત ન હોં, ઉસે નપુંસક જાનના યાહિયે ॥’

તાત્પર્ય યહ હૈ કિ શાલા, માલા આદિ શબ્દોં મેં સ્ત્રી કે ઉક્ત લક્ષણ નહીં હોતે । ઘટ, પટ આદિ શબ્દોં મેં પુરુષ કા લક્ષણ નહીં પાયા જાતા । ધન આદિ નપુંસકલિંગી કહલાને વાલે શબ્દોં મેં નપુંસક કા લક્ષણ નહીં હોતા । એસી સ્થિતિ મેં કિસી શબ્દ કો સ્ત્રીલિંગ, કિસી કો પુલિંગ ઔર કિસી કો નપુંસક લિંગ કહના કયા વાસ્તવ મેં સત્ય હૈ ? એસા કહના કયા મિથ્યા નહીં હૈ ?

શ્રી ગૌતમસ્વામી પુનઃ પ્રશ્ન કરે છે-હે ભગવન્ ! આ જે સ્ત્રી વાચક ભાષા છે, જેમકે શાલા, માલા, લતા આદિ, જે પુરુષવાચક ભાષા છે, જેમ ઘટ, પટઃ આદિ અને આજે નપુંસક વાચક ભાષા છે, જેમકે ધનમ્, વનમ્ આદિ એ ભાષા શુ-પ્રજ્ઞાપની છે એ ભાષા મૃષા નથી ? તાત્પર્ય એ છે કે શાલા આદિ શબ્દ સ્ત્રીલિંગ કહેવાય છે ઘટ આદિ શબ્દ પુલિંગ કહેવાય છે, ધન આદિશબ્દ નપુંસક કહેવાય છે, પણ આ શબ્દોમાં નથી સ્ત્રીલિંગ નથી પુલિંગ અને નથી નપુંસકલિંગ જોવામા આવતું જેમ કહ્યું છે-‘જેના મોટા મોટા સ્તન અને કેશ હોય તેને સ્ત્રી સમજવી જોઈએ જેના બધા અંગોમા રોમ હોય તેને પુરુષ કહે છે. જેમાં સ્ત્રી અને પુરુષ બન્નેના લક્ષણ ઘટતા હોય, તેને નપુંસક જાણવા જોઈએ.

તાત્પર્ય એ છે કે શાલા માલા આદિ શબ્દોમા સ્ત્રીના ઉક્ત લક્ષણ નથી હોતાં ઘટ, પટ આદિ શબ્દોમાં પુરુષના લક્ષણ નથી મળતાં ધન આદિ નપુંસક કહેવાનારા શબ્દોમાં નપુંસકના લક્ષણ નથી હોતાં. એવી સ્થિતિમા કોઈ શબ્દને સ્ત્રીલિંગ કોઈને પુલિંગ અને કોઈને નપુંસકલિંગ કહેવું તે વાસ્તવમાં સત્ય છે ? એવું કહેવું શું મિથ્યા નથી ?

‘જા ય ઇત્થીવઙ્ગ જા ય પુમવઙ્ગ જા ય ણપુંસગવઙ્ગ પ્ણવળી ણં એસા ભાસા ન એસા ભાસા મોસા’-યા ચ સ્ત્રીવાક-સ્ત્રીલિંગપ્રતિપાદિકા સ્ત્રીવાલતેત્યાદિલક્ષણા, યા ચ પુંશક પુંલિંગ-પ્રતિપાદિકા-ઘટઃ પટ ઇત્યાદિલક્ષણા, યા ચ નપુંસકવાક-કુડચં કાણ્ડમિત્યાદિલક્ષણા ભાષા વર્તેતે સા ણ્ણા પ્રજ્ઞાપની સ્વલુ ભાષા ભવતિ નૈષા ભાષા મૃષા ભવતિ, શબ્દપ્રવૃત્તિપ્રરૂપણે પૂર્વોક્તાનિ ‘સ્તનકેશવતી નારી’-ઇત્યાદિ સ્ત્રીવાલલક્ષણાનિ સ્ત્રીલિંગાદિ શબ્દાભિધેયાનિ ભવન્તિ કિન્તુ અભિધેયધર્માઃ ઇયમયમિદં શબ્દવ્યવસ્થા હેતવો ગુરુપદેશપારમ્પર્યગમ્યાઃ સ્ત્રીલિંગાદિ શબ્દાભિધેયાઃ, ભવન્તિ, તેષામભિધેયધર્માણાં તત્ત્વતો લોકવ્યવહારસિદ્ધત્વાત્, તથા ચોક્તમ્-“ઇયમયમિદમિતિ શબ્દવ્યવસ્થાહેતુરભિધેયધર્મઃ ઉપદેશગમ્યઃ સ્ત્રીપુંનપુંસકત્વાનિ” ઇતિ, અતઃ શાબ્દવ્યવહારાપેક્ષયા યથાવસ્થિતાર્થપ્રતિપાદનાત્ પ્રજ્ઞાપનીયં સ્વલુ ભાષા ભવતિ, દુષ્ટ વિવેક્ષયા અનુચ્ચારિત્ત્વાત્ પરપીઢાજનકત્વાભાવાચ્ચ નૈષા મૃષેતિ ભાવઃ ।

ભગવાન્ ઉત્તર દેતે હૈં-હે ગૌતમ ! હાં, યહ ભાષા સત્ય હૈ, મૃષા નહીં હૈ । યહ જો સ્ત્રીવચન હૈ, જૈસે સ્ત્રીવા, લતા આદિ, યહ જો પુરુષ વચન હૈ, જૈસે ઘટ, પટ આદિ ઓર યહ જો નપુંસકવચન હૈ, જૈસે કુડચમ્, કાણ્ડમ્ આદિ, યહ ભાષા પ્રજ્ઞાપની હૈ, મૃષા નહીં હૈ । જબ કિસી શબ્દ કા પ્રયોગ કિયા જાતા હૈ, તો વહ શબ્દ પૂર્વોક્ત સ્ત્રી, પુરુષ યા નપુંસક કે લક્ષણોં કા વાચક નહીં હોતા । યે વિભિન્ન લિંગોં કે શબ્દ ‘ઇયમ્, અયમ્ તથા ઇદમ્’ શબ્દોં કી વ્યવસ્થા કે કારણ હોતે હૈં ઓર ગુરુ કે ઉપદેશ કી પરમ્પરા સે જાના જાતા હૈ કિ કૌન શબ્દ સ્ત્રીલિંગી, કૌન પુલિંગી ઓર કૌન નપુંસકલિંગી હૈ । ડનકે અભિધેય ધર્મ વસ્તુતઃ લોકવ્યવહાર સે સિદ્ધ હોતે હૈં । કહા મી હૈ-‘ઇયમદમિદમિતિ શબ્દ-વ્યવસ્થા હેતુ રભિધેય ધર્મઃ ઉપદેશગમ્યઃ સ્ત્રીપુંનપુંસકત્વાનિ’ ઇસકા આશય ડપર આ ગયા હૈ । ઇસ પ્રકાર શાબ્દિક વ્યવહાર કી અપેક્ષા સે યથાર્થ વસ્તુ કા પ્રતિપાદન કરને કે કારણ યહ ભાષા પ્રજ્ઞાપની હૈ । ઇસકા પ્રયોગ ન તો કિસી

શ્રી ભગવાન્ ઉત્તર આપે છે-હે ગૌતમ ! હા આ ભાષા સત્ય છે, મૃષા નથી આ જે સ્ત્રીવચન છે, જેમકે ખટ્વા, લતા આદિ, આ જે પુરુષવચન છે જેમ ઘટ પટ આદિ અને આજે નપુંસક વચન છે, જેમ કુડચમ્ આદિ- એ ભાષા પ્રજ્ઞાપની છે. મૃષા નથી. બ્યારે કોઈ શબ્દનો પ્રયોગ કરાય છે તો તે શબ્દ પૂર્વોક્ત સ્ત્રી પુરુષ અગર નપુંસકના લક્ષણોના વાચક નથી થતા. આ વિભિન્ન લિંગોના શબ્દો ‘ઇયમ્, ‘અયમ્’ તથા ‘ઇદ્’ શબ્દોની વ્યવસ્થાને કારણે થાય છે અને ગુરુના ઉપદેશની પરપરાથી સમન્વય છે કે કયો શબ્દ સ્ત્રીલિંગી, કોણ પુલિંગી અને કોણ નપુંસકલિંગી છે. તેમના અભિધેય ધર્મ વસ્તુતઃ લોકવ્યવહારથી સિદ્ધ થાય છે. કહુ પણ છે ઇયમદમિદમિતિ શબ્દવ્યવસ્થા હેતુ રભિધેયધર્મઃ ઉપદેશગમ્ય સ્ત્રીપુંનપુંસકત્વાનિ” તેનો આશય ડપર આવી ગયો છે. એ રીતે શાબ્દિક વ્યવહારની અપેક્ષાએ યથાર્થ વસ્તુનું પ્રતિપાદન કરવાના કારણે આ ભાષા પ્રજ્ઞા-

ત્રિલિંગા અપિ અર્થાં વાચ્યા ભવન્તિ, લિંગત્રયસ્યાપિ સત્તા ભાવ સામાન્યપદૈર્જાતૌ વ્યવહાર સંભવાત્, એવમેવ મૃગ પશુ પક્ષિષ્વપિ વિજ્ઞેયમ્, કિન્તુ નૈતે ગવાદિશબ્દા ત્રિલિંગાભિધાયકાઃ સન્નિ તથાપ્રતીતેરભાવાત્, અપિ તુ પુલિંગા એવેતિ સંશયાત્ કિમિયં પ્રજ્ઞાપની ? કિં વા નેતિ, ભગવાનાહ—‘હંતા, ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! હન્ત—સત્યમ્, ‘જા ચ ગાઓ મિયા પસૂ પવ્હી પળવળી ણે એસા ભાસા, ણે એસા ભાસા મોસા’— યા ચ ગાવો મૃગાઃ પશવઃ, પક્ષિણઃ, इत्येवं रीत्या उच्चार्यमाणा भाषा प्रज्ञापनी खलु एषा तदर्थं कथनाय प्ररूपणीया भवति यथा वस्थितार्थप्रतिपादकत्वेन सत्यत्वात् किञ्च जात्यभिधायिकेयं भाषा वर्तते, जातिश्च त्रिलिङ्गा-

સસગ્ર ગોજાતિ કા પ્રતિપાદન કરતી હૈ ઓર જાતિ મેં તીનોં લિંગોં વાલે પદાર્થ સમ્મિલિત હોતે હૈં, કયોં કિ સ્ત્રી ગૌ, પુરુષ ગૌ ઓર નપુંસક ગૌ, ઇન તીનોં કા ‘ગો’ જાતિ મેં સમાવેશ હોને સે જાતિવાચક સામાન્યપદ તીનોં લિંગ વાલોં કા વોધક હોતા હૈ । ઇસી પ્રકાર ‘મૃગ’ યહ જાતિ વાચક શબ્દ સ્ત્રીમૃગ, પુરુષ-મૃગ ઓર નપુંસકમૃગ, તીનોં કા વાચક હોતા હૈ । પશુ ઓર પક્ષી શબ્દોં કો ઓ ઇસી પ્રકાર ત્રિલિંગ કા વાચક સમજના યાહિયે । ઇસ પ્રકાર યે શબ્દ તીનોં લિંગોં કે પદાર્થોં કે વાચક તો હૈં, મગર સ્વયં ત્રિલિંગ નહીં હૈં—સિર્ફ પુલિંગ હૈં । અતઃપ્રત્યે યહ આશંકા ઉત્પન્ન હોના સ્વાભાવિક હૈ કિ કયા એક હી પુલિંગ શબ્દ તીનોં લિંગોં વાલે પદાર્થ કા વાચક હોકર ઓ સત્ય માના જા સકતા હૈ ? કયોં ઇસે મિથ્યા ભાષા નહીં સમજના યાહિયે ?

ભગવાન્ ઉત્તર દેતે હૈં—ગૌતમ, હાં, યહ જો ગાવઃ, મૃગાઃ પશવઃ, પક્ષિણઃ, ઇસ પ્રકાર ઉચ્ચારણ કી જાને વાલી ભાષા હૈ, યહ ભાષા પ્રજ્ઞાપની હૈ, અર્થાત્ ઉસ અર્થ કા કથન કરને કે લિયે પ્રયોગ કરને યોગ્ય હૈ । વહ યથાર્થ વસ્તુ કા

(ગાઓ ગાવઃ) ગાયો એ ભાષા સમગ્ર ગોજાતિનું પ્રતિપાદન કરે છે અને આ જાતિમાં ત્રણે લિંગોવાળા પદાર્થ સંમિલિત હોય છે, કેમકે સ્ત્રી ગાય, અને પુરુષ ગાય, અને નપુંસક ગૌ એ ત્રણેના ગોજાતિમાં સમાવેશ હોવાથી જાતિ વાચક સામાન્ય પદ ત્રણે લિંગવાળાને બોધક થાય છે

એજ પ્રકારે મૃગ એ જાતિ વાચક શબ્દ સ્ત્રી મૃગ, પુરુષ મૃગ, અને નપુંસક મૃગ એ ત્રણેના વાચક બને છે. પશુ અને પક્ષી શબ્દને પણ ત્રિલિંગને વાચક સમજવો જોઈએ એ રીતે એ શબ્દો ત્રણે લિંગોના પદાર્થોના વાચકતો છે. પણ સ્વયંત્રિલિંગ નથી. ફક્ત પુલિંગ છે. તેથીજ આ આશંકા ઉત્પન્ન થવી સ્વાભાવિક છે—કે શું એક જ પુલિંગ શબ્દ ત્રણે લિંગોવાળા પદાર્થ વાચક બનીને સત્ય માની શકાય છે ? કેમ એને મિથ્યા ભાષા નહીં સમજવી જોઈએ ?

શ્રી ભગવાન્ ઉત્તર આપે છે—હે ગૌતમ ! હા આ જે ગાવઃ મૃગા. પશવઃ પક્ષિણઃ એ રીતે ઉચ્ચારણ કરાતી ભાષા છે, એ ભાષા પ્રજ્ઞાપની છે, અર્થાત્ એ અર્થનું કથન કરવાને

યસમવેતા ભવતિ, તતો જાત્યભિધાનેન ત્રિલિંગા અપિ યથાસંભવં વિશેષા ઉક્તા ભવન્તીતિ, યથાવસ્થિતાર્થપ્રતિપાદનાદ્ ઇયં પ્રજ્ઞાપની ભવતિ ભાષેતિ, એવમેવ ગવાદિશબ્દાનાં પુલ્લિંગત્વે-
ડપિ શબ્દે એવ લિંગ વ્યવસ્થા દર્શનાત્ ક્વચિજ્જલ્પે લક્ષણવશાત્ સ્ત્રીત્વં ક્વચિત્ પુંસ્ત્વં ક્વચિ-
ન્નપુંસકત્વં વા સમ્ભવેત્, પરમાર્થસ્તુ સર્વોડપિ જાતિ શબ્દ ત્રિલિંગાનપિ અર્થાન્ તત્તદેશકાલ-
પ્રસ્તાવાદિસામર્થ્યવશાત્પ્રતિપાદયતિ, ઇતિ ન કોડપિ દોષઃ નવેયં ભાષા પરપીડોત્પાદિકા-
ભવતિ નો વા વિપ્રતારણાદિ દોષદુષ્ટ વિવક્ષયા પ્રતિપાદિકા, અતો ન શૃષા, અપિ તુ પ્રજ્ઞાપની-
સત્યા ભવતિ, ઇતિ ભાવઃ, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘અહ મંતે ! જા ય હત્થીવજ્જ જા ય પુરિસવજ્જ,
જા ય ણપુંસગવજ્જ ધણવણી ણં એસા ભાસા, ણ એસા ભાસા મોસા ?’ હે મદન્ત ! અથ યા ચ-

કથન કરને વાલી હોને સે સત્ય હૈ । તાત્પર્ય યહ હૈ કિ યહ ભાષા જાતિ વાચક-
હૈ ઓર જાતિ મેં ત્રીનો લિંગો વાલોં કા સમાવેશ હોતા હૈ, અતએવ જાતિ કા-
કથન કરને સે ઉસ જાતિ કે અન્તર્ગત સમી વિશેષોં કા સામાન્ય રૂપ સે બોધ-
હોતા હૈ । અતએવ યથાર્થ વસ્તુ સ્વરૂપ કી પ્રતિપાદક હોને કે કારણ યહ ભાષા-
પ્રજ્ઞાપની હૈ, મિથ્યા નહોં હૈ । શબ્દ મેં વ્યાકરણ શાસ્ત્ર કે અનુસાર લિંગવ્ય-
વસ્થા દેખી જાતી હૈ । કોઈ શબ્દ સ્ત્રીલિંગ, કોઈ પુલિંગ ઓર કોઈ નપુંસકલિંગ
હોતા હૈ, કિન્તુ શબ્દ કિસી મી લિંગ કા કયોં ન હો, યદિ વહ જાતિ વાચક-
હૈ તો વહ ઉસ જાતિ કે અન્તર્ગત ત્રીનો લિંગો વાલે અર્થોં કા બોધક હોતા-
હૈ । દેશ, કાલ ઓર પ્રસંગ આદિ સામર્થ્ય કે અનુસાર ઉસકે ત્રિલિંગ સંબંધી
અર્થોં કા વાચક હોને મેં કોઈ વાધા નહોં હૈ । યહ ભાષા ન તો પર કો પીડા
ઉત્પન્ન કરને વાલી હૈ ઓર ન કિસી કો ધોવા દેને આદિ કિસી દૂષિત ઉદ્દેશ્ય
સે બોલી ગઈ હૈ, ઇસ કારણ યહ ભાષા શૃષા નહોં કહી જા સકતી । યહ
પ્રજ્ઞાપની હૈ, સત્ય હૈ ।

માટે પ્રયોગ કરવા યોગ્ય છે. તે યથાર્થ વસ્તુનું કથન કરવાવાળી હોવાથી સત્ય છે.
તાત્પર્ય એ છે કે આ ભાષા જાતિવાચક છે અને જાતિમાં ત્રણે લિંગવાળાનો સમાવેશ
થાય છે. તેથી જ જાતિનું કથન કરવાથી તે જાતિના અન્તર્ગત બધા વિશેષોનો સામાન્ય
રૂપથી બોધ થાય છે. તેથી જ યથાર્થ વસ્તુસ્વરૂપની પ્રતિપાદક હોવાના કારણે આ ભાષા
પ્રજ્ઞાપની છે, મિથ્યા નથી. શબ્દમાં વ્યાકરણ શાસ્ત્રના અનુસાર લિંગ વ્યવસ્થા જોવામાં આવે
છે. કોઈ શબ્દ સ્ત્રી લિંગ, કોઈ પુલિંગ અને કોઈ નપુંસકલિંગ હોય છે, પણ શબ્દ કોઈ
પણ લિંગનો કેમ ન હોય, જો તે જાતિવાચક હોય છે તો તે જાતિમાં અન્તર્ગત ત્રણે
લિંગવાળા અર્થોનો બોધક થાય છે દેશ, કાળ, અને પ્રસંગ આદિ સામર્થ્યના અનુસાર
તેના ત્રણલિંગ સંબંધી અર્થોના વાચક હોવામાં કોઈ બાધા નથી, આ ભાષા ખીજાનેપીડા
ઉત્પન્ન કરનારી નથી અને કોઈને ઠગવાવાળી પણ નથી, તેમ કોઈ દૂષિત ઉદ્દેશ્યથી બોલવામાં
આવી નથી. એ કારણે આ ભાષા શૃષા નથી કહી શકાતી, આ પ્રજ્ઞાપની છે, સત્ય છે.

ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘અહ મંતે ! જા ય ઇત્થિ આણવળી, જા ય પુમઆણવળી, જા ય નપુંસગઆણવળી પણ્ણવળીણં એસા માસા ણ એમા માસા મોસા ?’ હે મહન્ત ! અથ યા ચ સ્વ્યાજ્ઞાપની—આજ્ઞાપ્યતે—આજ્ઞાકરણે પ્રયુજ્યતે અનયેતિ આજ્ઞાપની સ્ત્રિયા આજ્ઞાપની સ્ત્રિયા આદેશદાયિનીતિ ભાવઃ, યા ચ પુમાજ્ઞાપની નપુંસકાજ્ઞાપની ભાષા ભવતિ સા સહ કિં પ્રજ્ઞાપની સત્યા એપા ભાષા ભવતિ ? નો એપા ભાષા મૃષા ભવતિ ? અયં ભાવઃ—સત્યા ભાષા પ્રજ્ઞાપની ભવતિ ઇયં ચ ભાષા આજ્ઞાકરણ ક્રિયાયુક્તાભિધાયિની વર્તતે આજ્ઞાપ્યમાનશ્ચ સ્વ્યા-દિસ્તથા સમ્પાદયેન્નવેતિ સંશય ઇતિ, યથા શ્રાવકઃ શ્રાવિકાં પ્રતિ વદતિ—‘ઉભયકાલં સામા-યિકં પ્રતિક્રમણં કુરુ’ ઇત્યાદિરૂપા ભાષા, એવં શ્રાવકઃ પુરુષં પુત્રાદિકં પ્રતિવદતિ ‘યથા સમયં ધર્માગધનં કુરુ’ ઇત્યાદિરૂપા ભાષા, તથા શ્રાવકઃ કશ્ચિન્નપુંસકં પ્રતિ વદતિ—યથાકાલં દૂષિત અભિપ્રાય સે કિયા જાતા હૈ ઔર ન ઇસસે કિસી કો પીડા ઉત્પન્ન હોતી હૈ, અતએવ યહ ભાષા મૃષા અર્થાત્ મિથ્યા નહીં હૈ ।

ગૌતમસ્વામી પુનઃ પ્રશ્ન કરતે હૈં—મગવન્ ! યહ જો ભાષા સ્ત્રી આજ્ઞાપની હૈ અર્થાત્ જિસ ભાષા સે કિસી સ્ત્રી કો કોઈ આદેશ દિયા જાતા હૈ, યહ જો ભાષા પુરુષ—આજ્ઞાપની હૈ અથવા યહ જો ભાષા નપુંસક—આજ્ઞાપની હૈ, કયા યહ ભાષા પ્રજ્ઞાપની—સત્ય હૈ ? કયા યહ ભાષા મૃષા નહીં હૈ ? તાત્પર્ય યહ હૈ કિ સત્ય ભાષા હી પ્રજ્ઞાપની હોતી હૈ, મગર યહ આજ્ઞાપની ભાષા તો સિર્ફ આજ્ઞા દેને મેં પ્રયુક્ત હોતી હૈ । જિસે આજ્ઞા દી જાતી હૈ, વહ ઉસ આજ્ઞા કે અનુસાર ક્રિયા કરેગા હી, યહ નહીં કહા જા સકતા—કદાચિત્ કરે, કદાચિત્ ન મી કરે । જૈસે કોઈ શ્રાવક શ્રાવિકા સે કહતા હૈ—પ્રાતઃ ઔર સાયં દોનોં સમય સામા-યિક પ્રતિક્રમણ કરો’ અથવા શ્રાવક અપને પુત્ર સે કહતા હૈ—‘યથા સમય ધર્મ કી આરાધના કરો, અથવા શ્રાવક કિસી નપુંસક સે કહતા હૈ—‘યથાસમય જીવ

પની છે. તેના પ્રયોગ ન કોઈ દૂષિત અભિપ્રાય કરાય છે અને એનાથી કોઈને પીડા ઉત્પન્ન થતી તેથીજ આ ભાષા મૃષા અર્થાત્ મિથ્યા નથી.

શ્રી ગૌતમસ્વામી ફરી પ્રશ્ન કરે છે—હે ભગવાન્ ! આ જે ભાષા સ્ત્રી આજ્ઞાપની છે અર્થાત્ જે ભાષાથી કોઈ સ્ત્રીને કોઈ આદેશ અપાય છે, આ જે ભાષા પુરુષ પ્રજ્ઞાપની છે અથવા જે આ ભાષા નપુંસક પ્રજ્ઞાપની છે, શું તે ભાષા પ્રજ્ઞાપની સત્ય છે ? શું તે ભાષા મૃષા નથી ? તાત્પર્ય એ છે કે સત્ય ભાષા જ પ્રજ્ઞાપની થાય છે, પણ આ આજ્ઞા-પની ભાષા તો ફક્ત આજ્ઞા દેવામા પ્રયુક્ત થાય છે. જેને આજ્ઞા અપાય છે, તે એ આજ્ઞા અનુસાર ક્રિયા કરશે જ, એ નથી કહી શકાતું—કદાચિત્ કરે, કદાચિત્ ન પણ કરે. જેમ કોઈ શ્રાવક—શ્રાવિકાને કહે છે—સવાર અને સાંજે બન્ને સમય સામાયિક પ્રતિ-ક્રમણ કરે, અથવા શ્રાવક પોતાના પુત્રને કહે છે—‘યથા સમય ધર્મની આરાધના કરે. અથવા શ્રાવક કોઈ નપુંસકને કહે છે—યથા સમય જીવ અથવા આદિ તત્વોનું ચિંતન

जीवाजीवादिस्वरूपं चिन्तय' इत्यादि रूपा भाषा बोध्या, भगवान्नाह—'हंता, गोयमा !' हे गौतम ! हन्त—सत्यमेतत्, 'जा य इत्थिआणवणी, जा य पुमआणवणी, जा य णपुंसग-आणवणी, पणवणीणं एसा भासा, न एसा भासा मोसा'—या च स्त्रियाज्ञापनी, या च पुमाज्ञापनी, या च नपुंसकाज्ञापनी भाषा भवति सा खलु एषा प्रज्ञापनी भाषा, नैषा भाषा मृषा भवति, तथाहि—आज्ञापनी भाषा द्विधा—परलोकाबाधिनी, तदन्या च तत्र या स्वपर-अनुग्रहबुद्ध्या शठतां विनैव पारलौकिकफलसिद्धये स्वीकृतैहिकालम्बनप्रयोजनाविवक्षितकार्य-प्रसाधनसामर्थ्यशालिनी विनययुक्तस्यादि विनेयजनविषया भवति सा परलोकाबाधिनी इयमेव मुनीनां प्रज्ञापनी भाषा परलोकाबाधनात्, तदन्या चेतरेष्विषया, सा च स्वपरसंक्लेश

अजीव आदि तत्त्वा का चिन्तन किया करो ।' ऐसी आज्ञा देने पर, जिसे आज्ञा दी गई है, वह यदि आज्ञानुसार क्रिया न करे तो आज्ञा देने वाले की वह भाषा क्या प्रज्ञापनी अर्थात् सत्य कहलाएगी अथवा मृषा कहलाएगी ?

भगवान् उत्तर देते हैं—हां गौतम, जो भाषा स्त्री—आज्ञापनी है, जो भाषा पुरुष—आज्ञापनी है और जो भाषा नपुंसक—आज्ञापनी है, वह भाषा प्रज्ञापनी है, वह मृषा भाषा नहीं है । आज्ञापनी भाषा दो प्रकार की होती है—परलोक बाधिनी और उससे भिन्न, जो परलोक सम्बन्धी बाधा उत्पन्न न करे । इनमें से जो भाषा स्व-पर के अनुग्रह की बुद्धि से, विना किसी शठता के, पारलौ-किक फल की सिद्धि के लिए, यह लोक संबंधी आलम्बन विषयक, किसी विशिष्ट कार्य को सिद्ध करने के सामर्थ्य वाली, विनय युक्त स्त्री या शिष्यादि जनों के प्रति बोली जाती है, वह भाषा परलोक बाधिका नहीं होती । यही मुनि-जनों की प्रज्ञापनी भाषा है, क्यों कि वह पारलौकिक बाधा उत्पन्न नहीं करती । इससे भिन्न प्रकार की जो भाषा होती है, वह स्व-पर को संक्लेश उत्पन्न करती है, अतएव मृषा है । यह भाषा मुनिवर्ग के लिए अप्रज्ञापनी होती

क्या कहे ऐसी आज्ञा देवाथी, जेने आज्ञा अपाठ छे ते जे आज्ञानुसार किया न करे तो आज्ञा देनेवाली ते भाषा शुं प्रज्ञापनी अर्थात् सत्य कहेवासे अथवा मृषा कहेवासे ?

श्री भगवान् उत्तर आपे छे—हां गौतम ! जे भाषा स्त्री आज्ञापनी छे, जे भाषा पुरुष आज्ञापनी छे अने जे भाषा नपुंसक आज्ञापनी छे, ते भाषा प्रज्ञापनी छे, ते मृषा भाषा नथी. आज्ञापनी भाषा जे जतनी होय छे—परलोक बाधिनी अने ऐनाथी भिन्न जे परलोक सम्बन्धी बाधा उत्पन्न न करे. तेजोभाथी जे भाषा स्व-परना अनुग्रहनी बुद्धि वगर कोइ शठता जे परलौकिक इणनी सिद्धिने माटे, छेइलोक सम्बन्धी आलम्बन विषयक, कोइ विशिष्ट कार्यने सिद्ध करवाना सामर्थ्यवाणी विनययुक्त, स्त्री अगर शिष्यादि जनोना प्रत्ये जोसोय छे, ते भाषा परलोक बाधक थती नथी. आज्ञा मुनिजनोनी प्रज्ञा-पनी भाषा छे, केमके ते पारलौकिक बाधा उत्पन्न नथी करती. ऐनाथी भिन्न प्रकारनी

જનનાત્ મૃષા ભવતિ, इत्यप्रज्ञापनी मुनिसमुदायस्य भवति, तथाचोक्तम्—

‘अविणीयमाणवंतो क्लिस्सई भासई मुसं तद् य ।

घंटालोहं नाउं को कडकरणे पव्वत्तेज्जा ?’

अविनीतमाज्ञापयन् विलश्यति भाषते मृषा तथा च ।

घण्टાલોહં ચ જ્ઞાત્વા કઃ કટકરણે પ્રવર્તેત ? ’ ॥૧॥ इति,

ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘અહ મંતે ! જા ય इत्थि पणवणी, जा य पुमपणवणी, जा य णपुंसगपणवणी, पणवणीणं एसा भासा, ण एसा भासा मोसा ?’ हे भदन्त ! अथ या च स्त्रीप्रज्ञापनी-स्त्रीलक्षणाभिधायिनी भाषा, या च पुंप्रज्ञापनी-पुरुषलक्षणाभिधायिनी भाषा, या च नपुंसकप्रज्ञापनी-नपुंसकलक्षणाभिधायिनी भाषा भवति, सा किं प्रज्ञापनी खलु एषा भाषा भवति ? नैषा भाषा मृषा ? अयं भावः—खट्वा घटवनादयः स्त्रीलिङ्गादयः शब्दाः शब्द-बोधव्यवहारबलादन्यत्रापि प्रवर्तन्ते खट्वाद्यर्थेषु, न च तत्र ‘स्तन केशवती नारी’ इत्यादि है । कहा भी है—‘जो अविनीत को आज्ञा देता है, वह स्वयं क्लेश का भाजन बनता है और मृषा भाषण करता है । क्यों कि घंटा लोह को जान कर कौन चटाई बनाने में प्रवृत्त होता है ? ॥१॥

ગૌતમસ્વામી ફિર પ્રશ્ન કરતે હૈં—હે ભગવન્ ! यह जो स्त्रीप्राज्ञापनी भाषा है अर्थात् स्त्री के लक्षण बतलाने वाली भाषा है, यह जो पुरुष प्रज्ञापनी अर्थात् पुरुष के लक्षण बतलाने वाली भाषा है और यह जो नपुंसकप्रज्ञापनी भाषा अर्थात् नपुंसक के लक्षण बतलाने वाली भाષા है, यह भाषा क्या प्रज्ञापनी अર્थात् સત્ય ભાષા હૈ ? क्या यह भाषा मृषा भाषा नहीं है । तात्पर्य यह है—खट्वा (स्त्रीलिङ्ग) घटः (पुलिङ्ग) वन (नपुंसकलिङ्ग) आदि विभिन्न लिङ्गों के शब्द हैं, वे शब्दिक व्यवहार के बल से अन्यत्र भी प्रयुक्त होते हैं, जैसे खट्वा, (खाट) में विशिष्ट स्तन और केश आदि स्त्री के लक्षण घटित नहीं

જે ભાષા હોય છે, તે સ્વપરને કલેશ ઉત્પન્ન કરે છે, તેથી મૃષા છે. એ ભાષા મુનિ વર્ગના માટે અજ્ઞાપની બને છે. કહ્યું પણ છે—જે કોઈ અવિનીતને આજ્ઞા આપે છે તે પોતે કલેશનું પાત્ર બને છે અને મૃષા ભાષણ કરે છે. કેમકે—ઘંટા—લોહને સમજીને કોણ સાદડી બનાવવામાં પ્રવૃત્તિ કરે છે ? ॥ ૧ ॥

શ્રી ગૌતમસ્વામી ફરી પ્રશ્ન કરે છે—હે ભગવન્ ! આજે સ્ત્રી પ્રજ્ઞાપની ભાષા છે અર્થાત્ સ્ત્રીના લક્ષણ બતાવવાળી ભાષા છે. આજે પુરુષ પ્રજ્ઞાપની અર્થાત્ પુરુષના લક્ષણ બતાવનારી ભાષા છે, અને આજે નપુ સક પ્રજ્ઞાપની ભાષા અર્થાત્ નપુ સકના લક્ષણ બતાવનારી ભાષા છે, એ ભાષા શુ પ્રજ્ઞાપની અર્થાત્ સત્યભાષા છે ? શું આ ભાષા મૃષા નથી ? તાત્પર્ય એ છે કે—ખટ્વા (સ્ત્રીલિંગ) ઘટ. (પુલિંગ) વન (નપુ સકલિંગ) આદિ વિભિન્ન લિંગોના શબ્દો છે, તેઓ શાબ્દિક વ્યવહારના બળે અન્યત્ર પણ પ્રયુક્ત થાય છે. જેમ ‘ખટ્વા’ (પલિંગ) માં વિશિષ્ટ સ્તન અને કેશ આદિ સ્ત્રીના લક્ષણ ઘટિત નથી થતા. તે

પૂર્વોક્તાનિ સ્વ્યાદિલક્ષણાનિ સંગચ્છન્તે તસ્માત્ કિમિયમવ્યાપકત્વાત્ સ્વ્યાદિલક્ષણાભિધા-
યિની ભાષા વક્તવ્યા ? નવેતિ ? સંશયઃ, इति, भगवानाह-‘हंता, गौयमा !’ हे गौतम !
हन्त-सत्यमेतत्, ‘जा य इत्थिपणवणी जा य पुमपणवणी जा य णपुंसगपणवणी, पण-
वणी णं एसा भासा, ण एसा भासा मोसा’-या च स्त्रीप्रज्ञापनी, या च पुरुषप्रज्ञापनी, या
च नपुंसकप्रज्ञापनी भाषा भवति, सा खलु एषा भाषा प्रज्ञापनी भाषा भवति, नैषा भाषा
मृषेति, अयं भावः-स्त्रीप्रभृतिलक्षणं द्विविधम्-शाब्दव्यवहारानुगतं वेदानुगतं च, तत्र यदा
शाब्दव्यवहाराश्रितं प्रतिपिपादयिषितं भवति तदा एवं न वक्तव्यम् अव्यापकत्वात् तस्मात्
तदधिकृत्येयं प्रज्ञापनी भवति, तदा तु वेदानुगतं प्रतिपिपादयिषितं भवति तदापि यथावस्थि-
तार्याभिधायित्वात् प्रज्ञापन्येव भवति न मृषेति भावः, गौतमः पृच्छति-‘अहं भन्ते ! जा

होते, फिर भी ‘खट्वा’ यह स्त्रीलिंग शब्द खट्वा का वाचक होता है । ऐसी
स्थिति में अव्यापक होने के कारण स्त्री लक्षण आदि का कथन करने वाली भाषा
बोलना चाहिए या नहीं बोलना चाहिए ? यह संशय उत्पन्न होता है ।

भगवान् उत्तर देते हैं-हां, गौतम ! जो भाषा स्त्री प्रज्ञापनी है, जो
पुरुष प्रज्ञापनी है और जो नपुंसक प्रज्ञापनी है, वह भाषा प्रज्ञापनी है,
मृषा नहीं है । तात्पर्य यह है-स्त्री आदि के लक्षण दो प्रकार के होते हैं-एक
शाब्दिक व्यवहार के अनुसार, दूसरे वेद के अनुसार । इनमें से जब शाब्दिक
व्यवहार के आश्रित कर प्रतिपादन करना इष्ट हो तब ऐसा नहीं बोलना चाहिए,
क्यों कि ऐसा बोलना अव्यापक है । अतएव उसकी अपेक्षा से यह प्रज्ञापनी
भाषा है । किन्तु जब वेद (रमण करने की अभिलाषा) के अनुरूप प्रतिपादन
करना इष्ट होता है तब भी यह भाषा वास्तविक अर्थ का निरूपण करने वाली
होने से प्रज्ञापनी ही होती है, मृषा नहीं होती ।

‘ખટ્વા’ એ સ્ત્રી લિંગ શબ્દ ખટ્વાનો વાચક થાય છે આવી સ્થિતિમાં એ અવ્યાપક
હોવાને કારણે સ્ત્રી લક્ષણ આદિનું કથન કરવાવાળી ભાષા બોલવી ભેઈએ. અગર ન
બોલવી ભેઈએ ? એ સંશય ઉત્પન્ન થાય છે.

શ્રી ભગવાન્ ઉત્તર આપે છે-હા, ગૌતમ ! જે ભાષા સ્ત્રી પ્રજ્ઞાપની છે, જે પુરૂષ
પ્રજ્ઞાપની છે, અને જે નપુંસક પ્રજ્ઞાપની છે, તે ભાષા પ્રજ્ઞાપની છે મૃષા નથી. તાત્પર્ય
એ છે કે-સ્ત્રી આદિના લક્ષણ એ પ્રકારના હોય છે-એક શાબ્દિક વ્યવહારના અનુસાર,
બીજું વેદના અનુસાર. તેઓમાંથી જ્યારે શાબ્દિક વ્યવહારાશ્રિત પ્રતિપાદન કરવું ઇષ્ટ હોય
ત્યારે એમ ન બોલવું ભેઈએ, કેમકે એમ બોલવું તે અવ્યાપક છે. તેથી જ તેની અપે-
ક્ષાએ આ પ્રજ્ઞાપની ભાષા છે. કિન્તુ જ્યારે વેદ (રમણ કરવાની અભિલાષા)ના અનુરૂપ
પ્રતિપાદન કરવું ઇષ્ટ હોય છે, ત્યારે પણ આ ભાષા વાસ્તવિક અર્થનું નિરૂપણ કરનારી
પ્રજ્ઞાપની જ બને છે મૃષા નથી થતી.

જાયીતિ इत्थिवञ्, जातीतिपुमवञ्, जातीतिणपुंसगवञ् पणवणी णं एसा, भासा, ण एसा भासा मोवा ?' हे भदन्त ! अथ या जातिरिति जातावित्यर्थः स्त्रीवाक्-स्त्रीवचनं सत्तेति, या जातिरिति-जातौ पुंवाक्-पुंवचनं-भावः इति, या च जातिरिति जातौ नपुंसकवाक्-सामान्यमिति प्रज्ञापनी भवति सा खलु एषा भाषा प्रज्ञापनी, नैषा भाषा मृषेति ? तथा च जातिपदेन सामान्यग्रहणात्, सामान्यस्य च न लिङ्गसंख्याभ्यां सम्बन्धी भवति अपि तु वस्तुनामेव लिङ्गसंख्याभ्यां सम्बन्धस्यान्यतीर्थिकैरभ्युपगमात् तस्मात् यदि केवलं जातौ औत्सर्गिकमेकवचनं नपुंसकलिङ्गश्चोपपद्यते न त्रिलिङ्गता संभवति, यदि च त्रिलिङ्गाभिधायका अपि शब्दाः प्रवर्तन्ते तदा संशयः-किमेषा भाषा प्रज्ञापनी ? उतनेति ? भगवानाह-‘इंता, गोयमा !’ हे गौतम ! इन्त-सत्यम्, ‘जातीति इत्थि वञ् जाईति पुमवञ् जातीति णपुं-

गौतमस्वामी पुनःप्रश्न करते हैं-भगवन् ! जाति (सामान्य) के अर्थ में जो स्त्रीवचन है अर्थात् स्त्रीलिंग शब्द है, जैसे ‘सत्ता’ जाति के अर्थ में जो पुंलिंग शब्द है, जैसे ‘भावः’ और जाति के अर्थ में जो नपुंसकवचन है, जैसे ‘सामान्यम्’ यह भाषा प्रज्ञापनी होती है ? क्या यह भाषा मृषा नहीं है ? तात्पर्य यह है कि यहाँ ‘जाति’ का अर्थ सामान्य है । सामान्य का न लिंग के साथ कोई संबंध है और न संख्या अर्थात् एक वचन, बहुवचन आदि के साथ संबंध है । अन्यतीर्थिकों ने वस्तुओं का ही लिंग और संख्या के साथ सम्बन्ध स्वीकार किया है । अतएव यदि केवल जाति में उत्सर्ग से एक वचन और नपुंसक-लिंग संगत हो तो उसमें त्रिलिङ्गता का संभव नहीं है मगर जाति वाचक शब्द तो तीनों लिंगों में प्रयुक्त होते हैं, जैसे कि ऊपर सत्ता, भावः और सामान्य ये शब्द बतलाए जा चुके हैं । ऐसी स्थिति में संशय उत्पन्न होता है कि इस प्रकार की भाषा प्रज्ञापनी है अथवा नहीं ?

श્રી ગૌતમસ્વામી ફરી પ્રશ્ન કરે છે-હે ભગવન્ ! જાતિ (સામાન્ય)ના અર્થમાં જે સ્ત્રી વચન છે અર્થાત્ સ્ત્રીલિંગ શબ્દ છે, જેમ ‘સત્તા’ જાતિના અર્થમાં જેવું લિંગ શબ્દ છે જેમ ભાવઃ અને જાતિના અર્થમાં જે નપુંસક વચન છે, જેમ ‘સામાન્યમ્’ આ ભાષા પ્રજ્ઞાપની હોય છે ? શું તે ભાષા મૃષા નથી ? તાત્પર્ય એ છે કે અહીં જાતિનો અર્થ સામાન્ય છે સામાન્યનો અર્થ લિંગની સાથે કોઈ સંબંધ નથી હોતો અને સંખ્યાની સાથે પણ સંબંધ નથી (એટલે એક વચન આદિની સાથે) અન્યતીર્થિકોએ વસ્તુનો જ લિંગ અને સંખ્યાની સાથે સમ્બન્ધ સ્વીકાર કર્યા છે તેથી જ યદિ કેવળ જાતિમાં ઉત્સર્ગથી એક વચન અને નપુંસકલિંગ સંગત હોય તો તેમાં ત્રિલિંગનો સંભવ નથી હોતો. પરંતુ જાતિવાચક શબ્દો ત્રિલિંગમાં પ્રયુક્ત થાય છે, જેમકે ઉપર સત્તા, ભાવઃ અને સામાન્ય એ શબ્દો બતાવેલા છે, એવી સ્થિતિમાં સંશય ઉત્પન્ન થાય છે કે આવા આવા પ્રજ્ઞાપની ભાષા પ્રજ્ઞાપની છે કે નહીં ?

સગવક્, પળ્લવળીળં એસા ભાસા, ન એસા ભાસા મોસા’-જાતિરિતિ-જાતાવિત્યર્થઃ યા સ્ત્રીવાક્, જાતિરિતિ-જાતાવિત્યર્થઃ પુંવાક્-પુરુષવચનમ્, જાતિરિતિ-જાતાવિત્યર્થઃ નપુંસક-વાક્ પ્રતિપાદિતા સા પ્રજ્ઞાપની સ્વલ્પ એસા ભાષા ભવતિ, ન એસા ભાષા મૃષા ભવતિ તથાદિ-જાતિપદેન સામાન્યગ્રહણાત્, સામાન્યં ચ ન પરિકલ્પિતમેકમનવયવમક્રિયં સંભવતિ તસ્ય પ્રમાણવાધિતત્વાત્ અપિ તુ સમાનપરિણામ એવ સામાન્યમ્, વસ્તુન એવ સમાનઃ પરિણામો યઃ સ એવ સામાન્યમિતિ વચનપ્રામાણ્યાત્, સમાનપરિણામસ્ય ચાનેકધર્માત્મકતયા ધર્મીણાં પર-સ્પરં ધર્મિણોઽપિ ચાન્યોન્યાન્નુવેધાન્યુપગમાત્ જાતેરપિ ત્રિલિંગત્વં સંભવતિ ઇતિ પ્રજ્ઞાપની એસા ભાષા ભવતિ નૈષા મૃષા ભાષેતિ ભાવઃ, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘અહ મંતે ! જા જાતીઃ ઇતિથિયાળમળી જાઠ્ઠિ પુમઆળવળી જાતીતિ નપુંસગાળમળી પળ્લવળીળં એસા ભાસા ન એસા

ભગવાન્ ઉત્તર દેતે હૈં-હાં ગૌતમ ! જાતિ કા વાચક જો સ્ત્રીવચન હૈ, અર્થાત્ સ્ત્રીલિંગ શબ્દ હૈ (જૈસે સત્તા) જાતિ કા વાચક જો પુરુષ વચન હૈ, અર્થાત્ પુલિંગ શબ્દ હૈ (જૈસે ભાવઃ) ઔર જાતિ કા વાચક જો નપુંસક વચન હૈ અર્થાત્ નપુંસકલિંગ શબ્દ હૈ (જૈસે ‘સામાન્ય’ અથવા ‘સત્ત્વ’ યહ ભાષા પ્રજ્ઞાપની હૈ । યહ ભાષા મૃષા નહીં હૈ । ક્યૌં કિ યહાં ‘જાતિ’ પદ સે સામાન્ય કો ગ્રહણ કિયા ગયા હૈ ઔર વહ દૂસરોં કી સાન્યતા કે અનુસાર એકાન્ત રૂપ સે એક, નિરવયવ ઔર નિષ્ક્રિય નહીં હૈ, ક્યૌં કિ એસા માનના પ્રમાણ સે વાધિત હૈં । વાસ્તવ મેં વસ્તુ કા સદૃશ પરિણમન હી સામાન્ય હૈ । ‘વસ્તુ કા હી સમાન પરિણામ સામાન્ય હૈ, ઇસ વચન કી પ્રમાણતા કે અનુસાર સમાન પરિણમન હી સામાન્ય હૈ । સમાન પરિણામ અનેક ધર્માત્મક હોતા હૈ, ઔર ધર્મ આપસ મેં ભી કથંચિત્ અભિન્ન હોતે હૈં ઔર ધર્મોં સે ભી કથંચિત્ અભિન્ન હોતે હૈં । અતએવ જાતિ મેં ભી ત્રિલિંગતા કા સંભવ હૈ । ઇસ કારણ યહ ભાષા પ્રજ્ઞાપની હૈ, યહ ભાષા મૃષા નહીં હૈ ।

શ્રી ભગવાન્ ઉત્તર આપે છે-હા ગૌતમ ! જાતિવાચક જે સ્ત્રી વચન છે, અર્થાત્ સ્ત્રી લિંગ શબ્દ છે (જેનકે સત્તા) જાતિવાચક જે પુરુષ વચન છે. અર્થાત્ પુલિંગ શબ્દ છે (જેમકે ભાવ.) અને જાતિવાચક જે નપુંસક વચન છે અર્થાત્ નપુંસકલિંગ શબ્દ છે (જેમકે ‘સામાન્ય’ અથવા ‘સત્ત્વ’ આ ભાષા પ્રજ્ઞાપની છે. આ ભાષા મૃષા નથી કેમકે અહીં જાતિપદથી સામાન્યનું ગ્રહણ કરેલું છે અને તે બીજાઓની માન્યતાના અનુસાર એકાન્ત રૂપથી એક નિરવયવ અને નિષ્ક્રિય નથી) કેમકે એવું માનવું પ્રમાણથી વાધિત છે. વાસ્તવમાં વસ્તુના સદૃશ પરિણમન જ સામાન્ય છે. વસ્તુનું જ સમાન પરિણામ સામાન્ય છે. આ વચનની પ્રમાણ્યતાના અનુસાર સમાન પરિણામ અનેક ધર્માત્મક થાય છે, અને ધર્મ આપસમાં પણ કથંચિત્ અભિન્ન થાય છે અને ધર્મોંથી પણ કથંચિત્ અભિન્ન થાય છે. તેથી જ જાતિમાં પણ ત્રિલિંગતાનો સંભવ છે. એ કારણે એ ભાષા પ્રજ્ઞાપની છે. એ ભાષા મૃષા નથી.

ભાસા મોસા ?' હે મદન્ત ! અથ યા ભાષા જાતિરિતિ-જાતિમધિકૃત્ય સ્ત્ર્યાજ્ઞાપની-સ્ત્રિયા આજ્ઞાપની ભવતિ યથા ઇયં વૈદ્યા શૂદ્રા વા એવં કુર્યાદિતિ, એવં જાતિરિતિ-જાતિમધિકૃત્ય પુમાજ્ઞાપની-પુંસ આજ્ઞાપની ભવતિ યથા અગુકો દ્રાહ્મણઃ ક્ષત્રિયાદિ વા એવં કુર્યાદિતિ, એવં જાતિરિતિ-જાતિમધિકૃત્ય નપુંસકાજ્ઞાપની-નપુંસકસ્ત્ર્યાજ્ઞાપની ભવતિ એષા ભાષા કિં પ્રજ્ઞા પની ભવતિ ? નૈષા મ પા મૃષેતિ ? અયમભિપ્રાયઃ-આજ્ઞાપની ભાષા આજ્ઞાકરણક્રિયાશાલિસ્ત્ર્યા-ઘમિધાયિની ભવતિ સ્ત્ર્યાદિશ્ચાજ્ઞાપ્યમાનસ્તયા કુર્યાન્નવેતિ સંશયાત્ કિમિયં પ્રજ્ઞાપની ભાષા કિં વા તદન્યા ? इति, भगवानाह-‘हंता, गोयमा !’ हे गौतम ! हन्त सत्यम्, ‘जातीति इति आणमणी, जातीति पुमआणमणी जानीति णपुंसआणमणी, पणवणीणं एसा भासा, ण एसा भासा मोसा’ जातिरिति-जातिमधिकृत्य स्त्र्याज्ज्ञापनी, जातिरिति-जातिमधिकृत्य पुमा-ज्ज्ञापनी, जातिरिति-जातिमधिकृत्य नपुंसकाज्ज्ञापनी भाषा प्रज्ञापनी खलु एषा भाषा भवति,

गौतमस्वामी पुनः प्रश्न करते हैं-हे भगवन् ! जो भाषा जाति की अपेक्षा स्त्री-आज्ञापनी होती है, जैसे-यह वैद्या अथवा शूद्रा ऐसा करे ।’ जो भाषा जाति की अपेक्षा से पुरुष-आज्ञापनी होती है, जैसे-‘अगुक ब्राह्मण या क्षत्रिय ऐसा करे ।’ इसी प्रकार जो भाषा जाति की अपेक्षा से नपुंसक आज्ञापनी होती है, यह भाषा क्या प्रज्ञापनी है ? यह भाषा क्या मृषा नहीं है ? तात्पर्य यह है कि आज्ञापनी भाषा वह कहलाती है जिसके द्वारा किसी स्त्री आदि को कोई आज्ञा दी जाय । मगर जिसे आज्ञा दी जाती है वह उस आज्ञा के अनुसार क्रिया करे ही, यह निश्चित नहीं है । अगर न करे तो वह आज्ञापनी भाषा प्रज्ञापनी कही जाय या मृषा कही जाय ?

उक्त संशय का निवारण करते हुए भगवान् कहते हैं-हां गौतम ! जाति की अपेक्षा से स्त्री-आज्ञापनी जो भाषा है, या पुरुष-आज्ञापनी भाषा है अथवा नपुंसक-आज्ञापनी भाषा है, वह भाषा प्रज्ञापनी है, मृषा नहीं है ।

श्री गौतमस्वामी पुनः प्रश्न કરે છે હે ભગવન્ ! જે ભાષા જાતિની અપેક્ષાએ સ્ત્રી પ્રજ્ઞાપની થાય છે, જેમકે આ વૈદ્યા અથવા શૂદ્રા એમ કરે, જે ભાષા જાતિની અપેક્ષાએ પુરૂષ પ્રજ્ઞાપની થાય છે, જેમકે ‘અગુક બ્રાહ્મણ અગર ક્ષત્રિય આમ કરે એ જ પ્રકારે જે ભાષા જાતિની અપેક્ષાએ નપુંસક-આજ્ઞાપની થાય છે, ‘એ ભાષા શું પ્રજ્ઞાપની છે ? એ ભાષા શું મૃષા નથી ? તાત્પર્ય’ એ છે કે જેના દ્વારા કોઈ સ્ત્રી આદિને કોઈ આજ્ઞા આપાય. પણ જેને આજ્ઞા આપાય છે તે એ આજ્ઞા અનુસાર ક્રિયા કરે જ એવો નિશ્ચય નથી હોતો. પણ ન કરેતો તે આજ્ઞાપની ભાષા પ્રજ્ઞાપની કહેવાય અગર તો મૃષા કહેવાય ?

ઉક્ત સંશયનું નિવારણ કરી રહેલ ભગવાન્ કહે છે-હા ગૌતમ ! જાતિની અપેક્ષાએ સ્ત્રી આજ્ઞાપની જે ભાષા છે, અગર પુરૂષ આજ્ઞાપની છે અથવા નપુસક આજ્ઞાપની ભાષા છે, તે ભાષા પ્રજ્ઞાપની છે, મૃષા નથી. તાત્પર્ય’ એ છે કે પરલોક સંબંધી બાધા

ન ણા ભાષા મૃષા ભવતિ તથાદિ-પરલોકાવાધનીરૂપા આજ્ઞાપની સા ભાષા વ્યપદિશ્યતે
યા સ્વપરાનુગ્રહબુદ્ધ્યા વિવક્ષિતાર્થકરણસામર્થ્યશાલિ વિનીત સ્ત્યાદિવિનેયજનવિપયા ભવતિ
યથા અમુકે ? વ્રહ્મણે ? શ્રમણે ? શુભં નક્ષત્રમદ્યવર્તતે इति અમુકમજ્ઞં શ્રુતસ્કન્ધશ્ચ પઠેત્યાદિ
સા પ્રજ્ઞાપન્યેવ ભવતિ દોષરહિતત્વાત્, તદન્યા તુ સ્વપરપીડાજનનહેતુત્વાન્મૃષા ભવતિ,
इत्यप्रज्ञापनीति भावः, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘અહ મંતે ! જાતીતિ इतिपण्णवणी जातीति पुम-
पण्णवणी जातीति णपुंसगपण्णवणी पण्णवणीणं एसा भासा, न एसा भासा मोसा ?’-
હે ભદન્ત ! અથ યા ભાષા જાતિરિતિ-જાતિમધિકૃત્ય સ્ત્રીપ્રજ્ઞાપની સ્ત્રિયાઃ સ્ત્રીરૂપસ્ય
પ્રતિપાદિકા ભવતિ યથા સ્ત્રીસ્વભાવાત્ તુચ્છા ગૌરવવાહલ્યાન્વિતા ચપલેન્દ્રિયા અધીરા ચ
ભવતીતિ, તથા ચોક્ત્ય-‘તુચ્છા ગૌરવબહુલા ચલિંદિયા દુર્બલા ય ધીર્ઇ’ इत्यादि,
છાયા-તુચ્છા ગૌરવબહુલા ચલેન્દ્રિયા દુર્બલા ચ ધૃત્યા, इत्यादि,

તાત્પર્ય યહ હૈ કિ પરલોક સંબંધી વાધા ન પહુંચાને વાલી આજ્ઞાપની ભાષા વહ
કહલાતી હૈ જો અપને ઔર પર કે અનુગ્રહ કી બુદ્ધિ સે, કિસી કાર્ય કો કરને મેં
સમર્થ વિનીત સ્ત્રી આદિ વિનેય જનોં કે લિખ બોલી જાતી હૈ, જૈસે ‘હે વ્રાહ્મણી !
સાધ્વી ! આજ શુભ નક્ષત્ર હૈં, તુમ અમુક અંગ કા યા અમુક શ્રુતસ્કન્ધ કા
અધ્યયન કરો ।’ ऐसी आज्ञापनी भाषा प्रज्ञापनी है, क्योंकि यह निर्दोष है ।
જો ભાષા આજ્ઞાપની તો હો યગર પૂર્વોક્ત સે વિપરીત, હો, અર્થાત્ સ્વ-પર કો
પીડા ઉત્પન્ન કરને કા કારણ હો, વહ ભાષા મૃષા હૈ-અપ્રજ્ઞાપની હૈ ।

ગૌતમસ્વામી પુનઃ પ્રશ્ન કરતે હૈં-ભગવન્ ! જો ભાષા જાતિ કી અપેક્ષા
સે સ્ત્રીપ્રજ્ઞાપની હો અર્થાત્ સ્ત્રી કે સ્વરૂપ કા પ્રતિપાદન કરને વાલી હો, જૈસે-
સ્ત્રી સ્વભાવ સે તુચ્છ હોતી હૈ, ઉસમેં અભિમાન કી બહુલતા હોતી હૈ, ઉસકી
ઇન્દ્રિયાં ચંચલ હોતી હૈ ઔર ધૈર્ય સે રહિત હોતી હૈ, इत्यादि । કહા મી
હૈં-‘સ્ત્રી તુચ્છ અહંકાર કી બહુલતા વાલી, ઇન્દ્રિયોં સે ચપલ ઔર ધૈર્ય કી દૃષ્ટિ

ન પહોંચાડનારી આજ્ઞાપની ભાષા તે કહેવાય છે. જે પોતાના અને પારકાના અનુગ્રહની
બુદ્ધિથી કેઇ કાર્ય કરવામાં સમર્થ વિનીત સ્ત્રી આદિ વિનેય જનોને માટે બોલાય છે,
જેમકે ‘હે બ્રાહ્મણી ! સાધ્વી ! આજ શુભ નક્ષત્ર છે. તમે અમુક અંગનું અગર અમુક
શ્રુતસ્કન્ધનું અધ્યયન કરો. આજ્ઞાપની ભાષા પ્રજ્ઞાપની જ છે, કેમકે તે નિર્દોષ છે, જે
ભાષા આજ્ઞાપની તો છે પણ પૂર્વોક્તથી વિપરીત છે, અર્થાત્ સ્વપરને પીડા ઉત્પન્ન કર-
વાનું કારણ હોય તે ભાષા મૃષા છે. અપ્રજ્ઞાપની છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે-હે ભગવન્ ! જે ભાષા જાતિની અપેક્ષાએ સ્ત્રી પ્રજ્ઞા-
પની હોય અર્થાત્ સ્ત્રીના સ્વરૂપનું પ્રતિપાદન કરવાવાળી હોય, જેમ, સ્ત્રી સ્વભાવથી
તુચ્છ હોય છે, તેમાં અભિમાનની બહુલતા હોય છે. તેની ઇન્દ્રિયો અચળ હોય છે. અને
ધૈર્ય વગરની હોય છે, વિગેરે. કહ્યું પણ છે ‘સ્ત્રી તુચ્છ, અહંકારની બહુલતા વાળી ઇન્દ્રિ-

एवं या भाषा जातिरिति-जातिमधिकृत्य पुंप्रज्ञापनी-पुंसः पुंलक्षणस्य प्रज्ञापनी-अभि-
धायिनी पुरुषस्वरूपप्ररूपिका भवति यथा पुरुषः स्वभावात् गम्भीराशयो भवति अत्यधिकाया-
मपि आपत्तौ न क्लीबत्वं भजते न वा धैर्यं जहाति इत्यादि, या च भाषा जातिरिति-जाति-
मधिकृत्य नपुंसक प्रज्ञापनी-नपुंसकजातिनिरूपिका भवति यथा नपुंसकः स्वभावात्
क्लीबो भवति अत्यधिकमोहवडवानलज्वालाजटिलकलापदंद्वयमानश्चेत्यादि, सा एषा खलु
किं प्रज्ञापनी भाषा भवति, नैषा भाषा सृष्टा ?, अयमाशयः-यद्यपि जातिगुणाः पूर्वोक्तस्वरूपा
भवन्ति तथापि कश्चित् कदाचित् तद्वैपरीत्यमपि दरीदृश्यते यथा काचिद् वनिता गम्भी-
राशया धीरा प्रकृष्टसत्त्वा च, पुरुषोऽपि कश्चित् तुच्छप्रकृतिकश्चपलेन्द्रियो लेशमात्रायामपि
विपत्तौ क्लीबत्वं भजते, नपुंसकोऽपि कश्चित् किञ्चिन्मोहानलोद्वहसत्त्वोपलक्ष्यते अत एव
संशयात् किमेषा प्रज्ञापनी भाषा ? किं वा तदन्येति ? भगवानाह-“हंता, गोयमा !” हे

સે દુર્બલ હોતી હૈ । इसी प्रकार जो भाषा जाति की अपेक्षा पुरुष के स्वरूप के
प्रतिपादन करनेवाली होती है, जैसे पुरुष स्वभावतः गंभीर आशय वाला होता
है, अति अधिक आपत्ति आ पडने पर भी कातर नहीं होता, न धैर्य का परि-
त्याग करता है, इत्यादि । इसी प्रकार जो भाषा जाति की अपेक्षा से नपुंसक
के स्वरूप का प्रतिपादन करने वाली होती है, जैसे-‘नपुंसक स्वभाव से क्लीब
होता है और वह मोह रूपी बडवानल की ज्वालाओं के समूह से जलता
रहता है’ इत्यादि । इस प्रकार की भाषा क्या प्रज्ञापनी होती है ? क्या यह
भाषा सृष्टा नहीं है ? तात्पर्य यह है कि यद्यपि जाति के गुण वही होते हैं जो
ऊपर कहे गए हैं, फिर भी कहीं किसी में अन्यथा भाव भी देखा जाता है,
जैसे कोई स्त्री भी गंभीर आशय वाली, और उत्कृष्ट सत्त्वशालिनी होती है,
जब कि कोई कोई पुरुष भी प्रकृति से तुच्छ, चपलेन्द्रिय और तनिक-सी
आपत्ति आने पर कातर होने वाले देखे जाते हैं । कोई नपुंसक भी-कय मोह

ચોથી અપળ અને ધૈર્યની દૃષ્ટિએ દુર્બળ હોય છે. એજ પ્રકારે જે ભાષા જાતિની અપે-
ક્ષાએ પુરૂષના સ્વરૂપનું પ્રતિપાદન કરવાવાળી હોય છે, જેમ, પુરૂષ સ્વભાવતઃ ગંભીર
આશયવાળો હોય છે, અતિઅધિક આપત્તિ આવી પડતાં પણ કાયર થતો નથી ધૈર્યનો
પરિત્યાગ કરતો નથી. ઇત્યાદિ. એ પ્રકારે જે ભાષાની અપેક્ષાએ નપુ સકનું પ્રતિપાદન
કરવાવાળી હોય છે, જેમ નપુ સક સ્વભાવે ક્લીબ હોય છે અને તે મોહ રૂપી વડવાન-
ળની જવાળાઓના સમૂહથી બળતો રહે છે, ઇત્યાદિ. એ પ્રકારની શું ભાષા પ્રજ્ઞાપની હોય
છે ? શું આ ભાષા સૃષ્ટા નથી ? તાત્પર્ય એ છે કે યદ્યપિ જાતિના ગુણ તેજ હોય છે જે
ઉપર કહેલા છે, છતાં પણ કયાંય કોઈમાં અન્યથા ભાવ પણ દેખાય છે, જેમ કોઈ સ્ત્રી
ગંભીર આશયવાળો ધીર અને ઉત્કૃષ્ટ સત્ત્વશાલિની હોય છે, બ્યારે કોઈ કોઈ પુરૂષ પણ
પ્રકૃતિથી તુચ્છ, અપલેન્દ્રિય અને જરા જેટલી આપત્તિ આવતાં કાયર થતો જોવામાં આવે

ગૌતમ ! હન્ત-સત્યમ્ ‘જતીતિ’ इत्थि पण्णवणी जाईति पुमपण्णवणी जाईति णपुंसगपण्ण-
वणी पण्णवणीणं एसा भासा, ण एसा भासा मोसा’-जातिरिति-जातिमधिकृत्य स्त्रीपज्ञा-
पनी, जातिरिति-जातिमधिकृत्य पुंप्रज्ञापनी, जातिरिति-जातिमधिकृत्य नपुंसकप्रज्ञापनी
भाषा प्रज्ञापनी खलु एषा भाषा भवति, नैषा भाषा मृषा भवति, तथाहि-जातिगुणनिरूपणं
बाहुल्यापेक्षया भवति नो समस्तव्यक्त्यपेक्षया अत एव जातिगुणान् निरूपयन्तो निर्मल-
बुद्धयः प्रायः शब्द समुच्चारयन्ति-प्रायेणेदं द्रष्टव्य मित्येव मुच्यते, अतः क्वचित् कदाचित्
जातिगुणवैपरीत्येऽपि दोषाभावात् प्रज्ञापन्येव एषा भाषा, न मृषेति भावः ॥सू० २॥

भाषा विशेषवक्तव्यता

मूलम् “अह भन्ते ! मंदकुमारए वा मंदकुमारिया वा जाणति बुय-
माणा अहमेसे बुयामीति ? गोयमा ! नो इण्ढे सप्पट्ठे, णण्णत्थ सण्णिणो,
अह भन्ते ! मंदकुमारए वा मंदकुमारिया वा जाणइ आहारं आहारेमाणे

वाला और सत्त्ववान् होता है । अतएव यह संशय उत्पन्न होता है कि पूर्वोक्त
प्रकार की भाषा को प्रज्ञापनी समझा जाय या मृषा समझा जाय ?

भगवान् उत्तर देते हैं-हां गौतम ! यह जो स्त्री प्रज्ञापनी भाषा है, जो
पुरुष प्रज्ञापनी भाषा है अथवा जो नपुंसक प्रज्ञापनी भाषा है, यह भाषा प्रज्ञा-
पनी अर्थात् सत्य है, यह भाषा मृषा नहीं है । तात्पर्य यह है कि जातिगुणों का
निरूपण बहुलता की अपेक्षा से होता है, एक-एक व्यक्ति की अपेक्षा से नहीं
होता । यही कारण है कि जब किसी समग्र जाति के गुणों का निरूपण किया
जाता है तो निर्मल बुद्धि प्ररूपण कर्त्ता प्रायः प्रायः शब्द का प्रयोग करते हैं ।
वे कहते हैं-प्रायः ऐसा समझना चाहिए । अतएव कदाचित् किसी व्यक्ति में
जातीय गुण की विपरीतता पाई जाय तो भी कोई दोष न होने से वह भाषा
प्रज्ञापनी ही है, उसे मृषा नहीं कहा जा सकता ॥सू० २॥

છે. કેાઈ નપુસક પણ એાછા મોહવાળો અને સત્ત્વાન હોય છે. તેથી જ એ સંશય
ઉત્પન્ન થાય છે કે પૂર્વોક્ત પ્રકારની ભાષાને પ્રજ્ઞાપની સમજવી અગરતો મૃષા સમજવી ?

શ્રી ભગવાન ઉત્તર આપે છે-હા ગૌતમ ! આ જે સ્ત્રી પ્રજ્ઞાપની છે, જે પુરૂષ પ્રજ્ઞાપની
ભાષા છે અથવા જે નપુંસક પ્રજ્ઞાપની ભાષા છે, એ ભાષા પ્રજ્ઞાપની અર્થાત્ સત્ય છે,
એ ભાષા મૃષા થતી નથી. તાત્પર્ય એ છે કે જાતિગુણોનું નિરૂપણ બહુલતાની અપેક્ષાએ
થાય છે, એક એક વ્યક્તિની અપેક્ષાએ નથી થતુ. એજ કારણ છે કે જ્યાં કોઈ સમગ્ર
જાતિના ગુણોનું નિરૂપણ કરાય છે તો નિર્મળ બુદ્ધિ પ્રરૂપણ કર્તા પ્રાય. શબ્દનો પ્રયોગ
કરે છે-તેઓ કહે છે પ્રાયઃ એવું સમજવું જોઈએ. તેથીજ કોઈ વખત કોઈ વ્યક્તિમાં
જાતીય ગુણની વિપરીતતા મળી આવે તો પણ કોઈ દોષ ન થનાથી જ તે ભાષા
પ્રજ્ઞાપની જ છે. તે મૃષા નથી કહી શકાતી. ॥સૂ. ૨॥

अहमेसे आहारमाहारेमिति ? गोयमा ! नो इण्ठे सम्भे, णणत्थ सण्णिणो, अह भंते ! मंदकुमारए वा, मंदकुमारिया वा जाणइ अयं मे अम्मा पियरो ? गोयमा ! णो इण्ठे सम्भे, णणत्थ सण्णिणो, अह भंते ! मंदकुमारए वा, मंदकुमारिया वा जाणति अयं मे अतिराउलो अयं मे अइराउलेत्ति ? गोयमा ! णो इण्ठे सम्भे, णणत्थ सण्णिणो, अह भंते ! मंदकुमारए वा, मंदकुमारिया वा जाणइ अयं मे भट्ठिदारए अयं मे भट्ठिदारियत्ति ? गोयमा ! णो इण्ठे सम्भे, णणत्थ सण्णिणो अह भंते ! उट्ठे गोणे खरे घोडए अए एलते जाणइ वुयमाणे अहमेसे वुयामि ? गोयमा ! णो इण्ठे सम्भे, णणत्थ सण्णिणो, अह भंते ! उट्ठे जाव एलए जाणति आहारं आहारेमाणे अहमेसे आहारेमि ? गोयमा ! णो इण्ठे सम्भे जाव णणत्थ सण्णिणो, अह भंते ! उट्ठे गोणे खरे घोडए अए एलए जाणइ, अयं मे अम्मापियरो ! गोयमा ! णो इण्ठे सम्भे, जाव सण्णिणो, अह भंते ! उट्ठे जाव एलए जाणइ, अयं मे अतिराउलेत्ति ? गोयमा ! णो इण्ठे सम्भे जाव णणत्थ सण्णिणो, अह भंते ! उट्ठे जाव एलए जाणइ अयं मे भट्ठिदारए अयं मे भट्ठिदारियत्ति ? गोयमा ! णो इण्ठे सम्भे जाव णणत्थ सण्णिणो” ॥सू० ३॥

छाया—अथ भदन्त ! मन्दकुमारको वा, मन्दकुमारिका वा जानाति ब्रुवाणा अहमेतद् ब्रवीमीति ? गौतम ! नायमर्थः समर्थ, नान्यत्र संज्ञिनः, अथ भदन्त ! मन्दकुमारको वा,

भाषा विशेष वक्तव्यता

शब्दार्थ—(अह) अथ (भंते ! मंदकुमारए वा मंदकुमारिया वा) हे भगवन् ! मन्दकुमार अर्थात् अवोध बालक अथवा अवोध बालिका (जाणति) जानती है (वुयमाणा) बोलती हुई (अहमेसे वुयामीति) मैं यह बोलती हूं, ऐसा (गोयमा ! नो इण्ठे सम्भे) हे गौतम ! यह अर्थ समर्थ नहीं है (णणत्थ सण्णिणो)

भाषा विशेष वक्तव्यता

शब्दार्थ—(अह) अथ (भंते ! मंदकुमारए वा मंदकुमारिया वा) हे भगवन् ! मंदकुमार अर्थात् अवोध बालक अथवा अवोध बालिका (जाणति) जानती है (वुयमाणा) बोलती हुई (अहमेसे वुयामीति) मैं यह बोलती हूं, ऐसा (गोयमा ! नो इण्ठे सम्भे) हे गौतम ! यह अर्थ समर्थ नहीं है (णणत्थ सण्णिणो) संज्ञीना सिवाय

मन्दकुमारिका वा जानाति आहारम् आहरन्ती अहमेतद् आहरामीति ? गौतम ! नायमर्थः समर्थः, नान्यत्र संज्ञिनः, अथ भदन्त ! मन्दकुमारको वा मन्दकुमारिका वा जानाति-इमौ मे अम्मापितरौ ? गौतम ! नायमर्थः समर्थः, नान्यत्र संज्ञिनः, अथ भदन्त ! मन्दकुमारको वा, मन्दकुमारिका वा जानाति इदं मे स्वामिकुलम्, इदं मे स्वामिकुलम् ? गौतम ! नायमर्थः समर्थः, नान्यत्र संज्ञिनः, अथ भदन्त ! मन्दकुमारको वा मन्दकुमारिका वा जानाति-अयं मे भर्तृदारकः

संज्ञी के सिवाय

(अहं भंते ! मंदकुमारए वा मंदकुमारिया वा) हे भगवन् मंदकुमार या मन्दकुमारिका (जाणइ) जानते हैं (आहारं आहारेमाणे) आहार करते हुए (अहमेसे आहारमाहरेमिति) मैं इस आहार को करता हूँ । (गोयमा !) हे गौतम ! (णो इणट्ठे समट्ठे) यह अर्थ समर्थ नहीं है । (णणत्थ सण्णिणो) संज्ञी के सिवाय

(अहं भंते ! मंदकुमारए वा, मंदकुमारिया वा जाणति) अथ हे भगवन् ! मन्दकुमार या मन्दकुमारिका जानती है (अयं मे अम्मापियरो) ये मेरे माता-पिता हैं ? (गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे) हे गौतम ! यह अर्थ समर्थ नहीं है (णणत्थ सण्णिणो) संज्ञी को छोड़कर

(अहं भंते ! मंदकुमारए वा मंदकुमारिया वा जाणति) अथ हे भगवन् ! अबोध बालक अथवा अबोध बालिका जानती है (अयं मे अतिराउलो) यह मेरे स्वामी का घर है (अयं मे अइराउलेत्ति) यह मेरे स्वामी का घर है, ऐसा (गोयमा ! नो इणट्ठे समट्ठे) गौतम ! यह अर्थ समर्थ नहीं है (णणत्थ सण्णिणो) संज्ञी को छोड़कर ।

(अहं भंते ! मंदकुमारए वा मंदकुमारिया वा जाणति) हे भगवन् ! अबोध

(अहं भंते ! मंदकुमारए वा मंदकुमारिया) हे भगवन् ! मन्दकुमार अगर कुमारिका (जाणइ) समझ सके छे के (आहारं आहारेमाणे) आहार करता थका के (अहमेसे आहारमाहरेमिति) हुं आ प्रकारने आहार करूं छुं ? (गोयमा !) हे गौतम ! (णो इणट्ठे समट्ठे) आ अर्थ अशुभ नथी, (णणत्थ सण्णिणो) संज्ञीने छोडीने

(अहं भंते ! मंदकुमारए वा, मंदकुमारिया वा जाणति) अथ हे भगवन् ! मन्दकुमार अगर मन्दकुमारिका ज्ञाते छे (अयं मे अम्मा पियरो) आ मारा मातापिता छे (गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे) गौतम ! आ अर्थ समर्थ नथी (णणत्थ सण्णिणो) संज्ञीने छोडीने

(अहं भंते ! मंदकुमारए वा, कुमारिया वा जाणति) अथ हे भगवन् मन्दकुमार अगर मन्दकुमारिका ज्ञाते छे (अयं मे अतिराउलो) आ मारा स्वामीतुं घर छे (अयं मे अइराउलेत्ति) आ मारा स्वामीतुं घर छे. अब (गोयमा ! नो इणट्ठे समट्ठे) हे गौतम ! आ अर्थ समर्थ नथी (णणत्थ सण्णिणो) संज्ञीने छोडीने

(अहं भंते ! मंदकुमारए वा मंदकुमारिया वा जाणति) हे भगवन् ! अबोध बालक

अयं मे भर्तृदारका इति ? गौतम ! नायमर्थः समर्थः, नान्यत्र संज्ञिनः, अथ भदन्त ! उष्ट्रो गौणः खरो घोटकः, अजः, एडको जानाति व्रुवाणः अहमेतद् ब्रवीमि ? गौतम ! नायमर्थः समर्थः, नान्यत्र संज्ञिनः, अथ भदन्त ! उष्ट्रो यावद् एडको जानाति आहारम् आहरन् अहमेतद् आहरामि ? गौतम ! नायमर्थः समर्थः, यावद् नान्यत्र संज्ञिनः, अथ भदन्त ! उष्ट्रो गौणः खरः घोटकः अजः एडको जानाति इमौ मे अम्बापितरौ ? गौतम ! नायमर्थः समर्थः,

बालक अथवा अवोध बालिका जानती है (अयं मे भट्टिदारए, अयं मे भट्टिदार यन्ति) यह मेरे स्वामी का पुत्र है, यह मेरे स्वामी की पुत्री है ? (गोयमा ! णो इण्हंते सम्हंते, णणत्थ सण्णिणो) गौतम ! यह अर्थ समर्थ नहीं, संज्ञी को छोड़ कर (अहं भंते ! उट्टे गोणे खरे घोटए अए एलते) हे भगवन् ! ऊंट, बैल, गधा, घोड़ा, बकरा, भेड़ को (जाणति) जानता है (वुयमाणे) बोलता हुआ (अहमेसे ब्रुयामि) मैं यह बोलता हूँ (गोयमा ! णो इण्हंते सम्हंते) गौतम ! यह अर्थ समर्थ नहीं है (णणत्थसण्णिणो) संज्ञी को छोड़ कर ।

(अहं भंते ! उट्टे जाव एलते जाणति आहारं आहारेमाणे भगवन् ! ऊंट यावत् भेड़ जानता है आहार करता हुआ (अहमेसे आहारेमि) मैं यह खाता हूँ (गोयमा ! णो इण्हंते सम्हंते जाव णणत्थ सण्णिणो) हे गौतम ! यह अर्थ समर्थ नहीं, संज्ञी को छोड़ कर

(अहं भंते ! उट्टे खरे घोटए अए एलए जाणति-अयं मे अम्बापितरो) हे भगवन् ! ऊंट, गधा, घोड़ा, बकरा, भेड़ जानता है कि यह मेरे माता-पिता हैं ? (गोयमा ! णो इण्हंते सम्हंते, जाव णणत्थ सण्णिणो) हे गौतम ! यह अर्थ

अथवा अवोध बालिका नष्टे छे (अयं मे भट्टिदारए, अयं मे भट्टिदारयन्ति) आ आमाता स्वामीनी पुत्र छे, आ माता स्वामीनी पुत्री छे ? (गोयमा ! णो इण्हंते सम्हंते, हेगौतम ! अर्थ समर्थ नथी, (णणत्थ सण्णिणो) संज्ञी सिवाय

(अहं भंते ! उट्टे गोणे, खरे घोटए अए एलते) हे भगवन् ! ऊंट, भण्ड, गधेडु, घोड़ा, भकरो. घेटा (जाणति) नष्टे छे (वुयमाणे) बोलता थका (अहमेसे ब्रुयामि) हूँ आ भोखुं छुं (गोयमा ! णो इण्हंते सम्हंते) हे गौतम ! आ अर्थ समर्थ नथी (णणत्थ सण्णिणो) संज्ञीने छोडीने

(अहं भंते ! उट्टे जाव एलते जाणति आहारं आहारेमाणे) हे भगवन् ! ऊंट यावत् भकरो नष्टे छे आहार करी रहेल (अहमेसे आहारेमि) हूँ आ भोखुं छुं (गोयमा ! णो इण्हंते सम्हंते जाव णणत्थ सण्णिणो) हे गौतम ! आ अर्थ समर्थ नथी संज्ञी सिवाय

(अहं भंते ! उट्टे खरे घोटए अए एलए जाणति-अयं मे अम्बापितरो) हे भगवन् ! ऊंट, गधा, घोड़ा, भकरो, वड नष्टे छे हे आ माता माता-पिता छे ? (गोयमा ! णो इण्हंते सम्हंते जाव णणत्थ सण्णिणो) हे गौतम ! आ अर्थ समर्थ नथी, संज्ञी सिवाय

यावत् नान्यत्र संज्ञिनः, अथ भदन्त ! उष्ट्रो यावद् एडको जानाति इदं मे स्वामिकुलमिति ? गौतम ! नायमर्थः समर्थः, यावद् नान्यत्र संज्ञिनः, अथ भदन्त ! उष्ट्रो यावद् एडको जानाति अयं मे भट्टिदारकः, अयं मे भट्टिदारिका इति ? गौतम ! नायमर्थः समर्थो यावत् नान्यत्र संज्ञिनः ॥ सू० ३ ॥

टीका-पूर्व भाषा प्ररूपिता, तत्प्रस्तावात् भाषा विषयमेव किञ्चिद् वैशिष्ट्यं प्रतिपादयितुं प्रथमं भाषाद्वैविध्यं प्ररूपयन्नाह-द्विविधा खलु भाषा भवति-एका सम्यगुपयुक्तस्य संयतस्य, द्वितीया अनुपयुक्तस्यासंयतस्य, तत्र यः पूर्वापरानुसन्धानपाटवशाली श्रुतज्ञानेन अर्थान् समर्थ नहीं सिवाय संज्ञी के ।

(अहं भंते ! उष्ट्रे जाव एलए जाणति-अयं खे अतिराउलेत्ति ?) भगवन् ! ऊंट यावत् झेड जानता है कि यह मेरे स्वामी का घर है ? (गोयमा ! णो इण्ठे समद्वे जा णणत्थ सण्णिणो) (गौतम ! यह अर्थ समर्थ नहीं, यावत् संज्ञी को छोड़ कर ।

(अहं भंते ! उष्ट्रे जाव एलए जाणति-अयं मे भट्टिदारए, अयं मे भट्टिदारियत्ति ?) हे भगवन् ! ऊंट यावत् झेड जानता है-यह मेरे स्वामी का पुत्र है, यह मेरे स्वामी की पुत्री है ? (गोयमा ! णो इण्ठे समद्वे जाव णणत्थ सण्णिणो) गौतम ! यह अर्थ समर्थ नहीं, यावत् संज्ञी को छोड़ कर ।

टीकार्थ-पहले भाषा का निरूपण किया, अब प्रकरण को लेकर भाषा के विषय में ही कुछ विशेष बातों की प्ररूपणा की जाती है-भाषा दो प्रकार की होती है-सम्यक् प्रकार से उपयुक्त अर्थात् उपयोग वाले संयमी की भाषा, दूसरी अनुपयुक्त अर्थात् उपयोग शून्य असंयत जन की भाषा । जो पूर्वापर-संबंध को समझ कर एवं श्रुतज्ञान के द्वारा अर्थों का विचार करके बोलता है,

(अहं भंते ! उष्ट्रे जाव एलए जाणति अयं मे अतिराउलेत्ति) हे भगवन् ! ऊंट यावत् वड ञ्णु छे डे आ मारास्वामीनुं घर छे ? (गोयमा ! णो इण्ठे समद्वे जाव णणत्थ सण्णिणो) हे गौतम ! आ अर्थ समर्थ नहीं संज्ञी सिवाय

(अहं भंते ! उष्ट्रे जाव एलए जाणति अयं मे भट्टिदारए अयं मे भट्टिदारियत्ति) हे भगवन् ! ऊंट यावत् वड ञ्णु छे-आ मारा स्वामीनु पुत्र छे आ मारा स्वामीनी पुत्री छे ? (गोयमा ! णो इण्ठे समद्वे जाव णणत्थ सण्णिणो) हे गौतम ! आ अर्थ समर्थ नहीं, यावत् संज्ञी सिवाय

टीकार्थ-पड़ेला भाषानुं निरूपणु कथुं, डवे प्रकरणेने लधने भाषाना विषयमां छांछि विशेष बातोंनी प्ररूपणा कराय छे-भाषा जे प्रकारनी होय छे-सम्यक् प्रकारथी उपयुक्त अर्थात् उपयोगवाला संयमीनी भाषा, भील अनुपयुक्त, अर्थात् उपयोग शून्य असंयत भाषासनी भाषा जे पूर्वापर-संबन्धने समझने तेमज्ज श्रुतज्ञानना द्वारा अर्थोनी

પર્યાલોચ્ય વ્રૂતે સ સમ્યગુપયુક્તો વ્યવહિચ્યતે, સ खलु एवं जानाति-अहमेतद् ब्रवीमीति, यः पुनः करणापाटवेन वातादिनोपहनचैतन्यत्वेन वा पूर्वापरानुपन्धानविकलो यथा कथञ्चिद् मनसा परिकल्प्य परिकल्प्य व्रूते सोऽनुपयुक्तो व्यवहियते स खल्वेवमपि न जानाति-अहमेतद् ब्रवीमि, इति, बालकादयोऽपि च वृषाणा दरीदृश्यन्ते, अतएव संशयानो गौतमः-किमेते कुमारदयो जानन्ति 'यद् वयमेतद् ब्रूम इति ?' किं वा न जानन्ति ? इति पृच्छति- 'अह भंते ! मन्दकुमारए वा, मन्दकुमारिया वा जाणइ वुयसाणा अहमेसे वुयामीति ?' हे भदन्त ! अथ मन्दकुमारको वा-उत्तानशयो नवजातशिशुः अतिवालः, मन्दकुमारिका वा उत्तानशया नव जाता बालिका वृषाणा-भापमाणा-भाषाप्रयोग्यान् पुद्गलानादाय भाषात्वेन परिणमय्य उच्चारयन्ती किमेवं जानाति-यदहमेतद् ब्रवीमीति ? भगवानाह-'गोयमा !' हे गौतम ! 'णो इण्हे समहे' नायमर्थः समर्थः-युक्त्योपपन्नः, नैतत् सम्यगित्यर्थः, स खलु

वह सम्यक् प्रकार से उपयुक्त कहलाता है । वह जानना है कि मैं यह बोल रहा हूं । किन्तु जो इन्द्रियों की अपटुता के कारण अथवा वात आदि के द्वारा चैतन्य का उपघात हो जाने के कारण आगे-पीछे का सम्बन्ध नहीं जोड़ सकता, जो जैसे-तैसे मन से कल्पना कर-करके बोलता है, वह अनुपयुक्त कहलाता है । वह ऐसा भी वहाँ जानता कि-'मैं यह बोल रहा हूँ ?

बालक आदि भी बोलते देखे जाते हैं । अतः संशय करते हुए गौतमस्वामी प्रश्न करते हैं-क्या ये कुमार आदि जानते हैं कि हम यह बोल रहे हैं ? अथवा नहीं जानते हैं ? यही आगे कहा जाता है-हे भगवन् ! मन्द कुमार अर्थात् सरल आशय वाला नवजात शिशु या अवोध वच्चा या इसी प्रकार की अवोध बालिका जब बोलती है अर्थात् भाषा के योग्य पुद्गलों को ग्रहण करके एवं उन्हें भाषा के रूप में परिणत करके उच्चारण करती है, तब क्या उसे मालूम रहता है कि मैं यह बोल रहा हूँ या बोल रही हूँ ?

विचार કરીને બોલે છે, તે સમ્યક્ પ્રકારથી ઉપયુક્ત કહેવાય છે. તે બોલે છે કે હું આ બોલી રહ્યો છું. કિન્તુ જે ઇન્દ્રિયોની અપટુતાના કારણે અથવા બાલ આદિ દ્વારા ચૈતન્યનો ઉપઘાત થઈ જવાને કારણે આગળ પાછળનો સમ્બન્ધ નથી ભેદ શકતા, જે જેવા તેવા મનથી કલ્પના કરી કરીને બોલે, છે, તે અનુપયુક્ત કહેવાય છે તે એમ પણ નથી બોધતો-કે હું આમ બોલી રહ્યો છું.

બાલક વિગેરેને પણ બોલતા ભેદજો છીએ. તેથી સંશય કરતા શ્રી ગૌતમ, પ્રશ્ન કરે છે-શું કુમાર વિગેરે બોલે છે કે અમે આ બોલી રહ્યા છીએ ? અગર નથી બોધતા ? એ જ આગળ કહેવાય છે-હે ભગવન્ ! મન્દકુમાર અર્થાત્ સરલ આશયવાળા નવજાત શિશુ અગર અબોધ બાળક અગર એવી જાતની અબોધ બાલિકા બ્યારે બોલે છે અર્થાત્ ભાષાને યોગ્ય પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને તેને ભાષા રૂપમાં પરિણત કરીને ઉચ્ચારણ કરે છે, ત્યારે શું એને માલુમ રહે છે કે હું આ બોલી રહેલો છું, અગર બોલી રહેલી છું ?

મન્દકુમારો યદ્યપિ મનઃ પર્યાપ્ત્યા પર્યાપ્તો મનઃતિ તસ્યાદ્યત્વેડપિ મનઃકરણમપદુવર્તતે મનઃ-
કરણસ્યાપાટવાન્ચ ક્ષયોપશમસ્યાપિ મન્દત્વમ્ ભવતિ, શ્રુતજ્ઞાનાવરણસ્ય ક્ષયોપશમઃ પ્રાયો-
મનઃકરણપાટવમ્બલભ્ય રંજાયતે લોકે તથૈવ દર્શનાત્, તસ્માદ્ મન્દકુમારકો મન્દકુમારિકા
વા બ્રુવાણા ન જાનાતિ-યદહમેતદ્ બ્રવીમી તે, અથ તર્હિ કિં સર્વોડપિ ન જાનાતીત્યત આહ-
'ગણ્ણત્થ સણ્ણિણો'-નાન્યત્ર સંજ્ઞિનઃ, અત્ર અન્યત્ર શબ્દસ્ય પરિવર્જનાર્થકતયા સંજ્ઞિનોડન્યત્ર-
સંજ્ઞિનમ્-અવધિજ્ઞાનિનં જાતિસ્મરં સામાન્યેન વિશિષ્ટમનઃપાટવજ્ઞાલિનં વા વર્જયિત્વા સંજ્ઞિ-
નોડન્યમ્-ઇત્યર્થઃ ન જાનાતિ, સંજ્ઞી પુનઃ પૂર્વોક્તસ્વરૂપો જાનાત્યેવેતિ ભાવઃ, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ
'અહ મંતે ! મંદકુમારણ વા મંદકુમારિયા વા જાણહ આહારં આહારેમાણે અહમેસે આહારમાહા-

મગદાન્ ઉત્તર દેતે હૈ-ગૌતમ ? यह अर्थ समर्थ नहीं, अर्थात् यह बात युक्ति संगत नहीं है । यद्यपि वह मन्द कुमार मनः पर्याप्ति से पर्याप्त है, मगर अब भी उसका मन अपटु है और जन की अपटुता के कारण उसका क्षयो-
पशम भी मंद ही होता है । श्रुतज्ञानावरण कर्म का क्षयोपशम प्रायः मन रूप
करण की पटुता के आश्रय से उत्पन्न होता है । लोक में ऐसा ही देखा जाता
है । अतएव मन्द कुमार या मन्द कुमारिका को बोलते समय यह नहीं ज्ञात
होता कि मैं यह बोलता हूं या बोलती हू । क्या किसी भी बालक-बालिका
को ऐसा ज्ञान नहीं होता ? इस प्रश्न का उत्तर दिया गया है 'गण्णत्थ सण्णि-
णो' । यहां अन्यत्र शब्द का अर्थ है-सिवाय या छोड़कर । यहां संज्ञा का अर्थ
है अवधिज्ञानी अथवा जातिस्मरण वाला या मन की विशिष्ट पटुता वाला ।
तात्पर्य यह हुआ कि संज्ञी जीव को छोड़ कर किसी भी मन्दकुमार या कुमा-
रिका को यह मालूम नहीं होता कि मैं यह बोल रहा हूं । हां पूर्वोक्त संज्ञी को
ज्ञात रहता है कि मैं यह बोल रहा हूं ।

શ્રી ભગવન્ ઉત્તર આપે છે-આ અર્થ સમર્થ નથી, અર્થાત્ આ વાત યુક્તિ સંગત
નથી. જો કે તે મન્દકુમાર મન પર્યાપ્તિથી પર્યાપ્ત છે. પણ જ્યારે પણ એતું મન અપટુ
છે, અને મનની અપટુતાના કારણે તેનો ક્ષયોપશમ પણ મંદ જ થાય છે. શ્રુતજ્ઞાના
વરણ કર્મનો ક્ષયોપશમ પ્રાયઃ મનરૂપ કરણની પટુતાના આશ્રયથી ઉત્પન્ન થાય છે.
લોકમાં એવું જ જોવામાં આવે છે. તેથીજ મન્દકુમાર અગર મન્દકુમારિકાને જોલતા
સમયે એ નથી સમજતું કે હું આ જોહું છું અગરતો જોલી રહી છું શું કોઈ પણ ખાલક
ખાલિકાને એવું નથી થતું ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપેલો છે-'ગણ્ણત્થ સણ્ણિણો' અહીં અન્યત્ર
શબ્દનો અર્થ છે-સિવાય અગર ત્યજીને અહીં સંજ્ઞીનો અર્થ છે અવધિજ્ઞાની અથવા
જાતિ સ્મરણવાળા અગર મનની વિશિષ્ટ પટુતાવાલા. તાત્પર્ય એ છે કે સંજ્ઞી જીવને
જોડીને કોઈ પણ મન્દકુમાર અગર કુમારિકાને એમ માલુમ નથી થતું કે હું આ જોલી
રહ્યો છું કે જોલી રહી છું. હા ! પૂર્વોક્ત સંજ્ઞીને જ્ઞાન રહે છે કે હું આ જોલી રહ્યો છું.

રેમિત્તિ ?' હે મદન્ત ! અથ મન્દકુમારકો વા-ઉત્તાનશયો વાલકઃ, મન્દકુમારિકા વા-ઉત્તાન-શયા વાલિકા આહારમ્ આહરન્તી કિ જાનાતિ-યદહમેતમાહારમાહારામીતિ ? ભગવાનાહ-
'ગોયમા ! જો ઇણદ્દે સમદ્દે'-હે ગૌતમ ! નાયમર્થઃ સમર્થઃ-યુક્ત્યોપપન્નઃ સંભવતિ, ન સમ્ય-ગેતદિત્યર્થઃ, પ્રાગુક્તયુક્તે સ્તુલ્યત્વાત્, અથ તર્હિ કિં સર્વોઽપિ ન જાનાતીત્યત આહ-'જણ્ણ-ત્ય સણ્ણિજો'-નાન્યત્ર સંજ્ઞિતઃ-અવધિજ્ઞાનિનઃ જાતિસ્મરણાત્ સામાન્યેન વિશિષ્ટમનઃપાટવ-શાલિનો વા મિદ્ધો ન જાનાતિ સંજ્ઞીતુ યથોક્તસ્વરૂપો જાનાત્યેવેત્યાશયઃ, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-
'અહ મંતે ! મન્દકુમારણ વા મન્દકુમારિયા વા જાણઙ્ અયં મે અમ્માપિયરો ?' હે મદન્ત ! મન્દ-કુમારકો વા, મન્દકુમારિકા વા કિં જાનાતિ-યદિમૌ મે અમ્માપિતરૌ વર્તેતે ઇતિ ? ભગવાનાહ-
'ગોયમા !' હે ગૌતમ ! 'જો ઇણદ્દે સમદ્દે'-નાયમર્થઃ સમર્થઃ-યુક્ત્યોપપન્નો ભવતિ, નૈતત્સમ્ય-

ગૌતમ પુનઃ પ્રશ્ન કરતે હૈં-હે ભગવન્ ! અવોધ વાલક અથવા અવોધ વાલિકા આહાર કરતી હુઈ કયા જાનતી હૈં કિ મૈં યહ આહાર કર રહી હું ?

ભગવાન્-ગૌતમસ્વામી ! યહ અર્થ સમર્થ નહીં, અર્થાત્ એસા નહીં હૈં । ઇસ વિષય મૈં બી પૂર્વોક્ત યુક્તિ હો સમજના યાહિયે । સગર કયા સમી નહીં જાનતે હૈં ? ઇસ્કા ઉત્તર દેને કે લિયે કહા હૈં-સંજ્ઞી કો છોડ કર । અર્થાત્ જો અવધિ જ્ઞાની હૈં, જિસે જાતિસ્મરણ જ્ઞાન હૈં અથવા જિસકા મન વિશિષ્ટ પદ્ધ હૈં, ઉસે છોડકર દૂસરે નહીં જાનતે । સંજ્ઞી તો પૂર્વોક્ત વાત કો જાનતા હી હૈં ।

ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરતે હૈં-હે ભગવન્ ! કયા મન્દ કુમાર અથવા મન્દ કુમારિકા જાનતી હૈં કિ યહ મેરે માતા-પિતા હૈં ?

ભગવાન્-હે ગૌતમ ! યહ અર્થ સમર્થ નહીં હૈં, અર્થાત્ યહ વાત સંગત નહીં હૈં । ઇસ વિષય મૈં બી વહી યુક્તિ સમજ લેની યાહિયે જો પહેલે કહી ગઈ હૈં । તો કયા સમી કો યહ માલૂમ નહીં હોતા કિ મેરે યહ માતા-પિતા હૈં ? ઇસ કા

શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે-હે ભગવન્ ! અવોધ બાલક અથવા અવોધ બાલિકા આહાર કરતા શુ બાણે છે કે હુ આ આહાર કરું છુ કે કરી રહી છુ ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! આ અર્થ સમર્થ નથી, અર્થાત્ એવુ નથી. એ બાળ-તમાં પણ પૂર્વોક્ત યુક્તિ જ સમજવી બેઈએ. પરન્તુ શું બધા નથી બાણતા ? તેનો ઉત્તર આપવા માટે કહું છે-સંજ્ઞી સિવાય । અર્થાત્ જે અવધિજ્ઞાની છે, જેને બલિ સ્મરણ જ્ઞાન છે અથવા જેનું મન વિશિષ્ટ પદ્ધ છે, તેમના સિવાય બીજા નથી બાણતા સંજ્ઞી તો પૂર્વોક્ત વાતને બાણેજ છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે-હે ભગવન્ ! શું મન્દકુમાર અથવા મન્દકુમારિકા બાણે છે કે આ મારા માતા-પિતા છે ?

શ્રી ભગવન્-હે ગૌતમ ! એ અર્થ સમર્થ નથી. અર્થાત્ એ વાત સંગત નથી. એ વિષયમાં પણ તેજ યુક્તિ સમજ લેવી બેઈએ જે પહેલા કહેલી છે. તો શું બધાને

ગિત્યર્થઃ, પ્રાગુક્તયુક્તેઃ, અથ તર્હિં કિં સર્વોઽપિ ન જાનાતીત્યત આહ—‘જ્ઞાણત્થ સઙ્ગિણો’ નાન્યત્ર સંજ્ઞિનઃ અવધિજ્ઞાનિનો જાતિસ્મરણાદ્ વા સામાન્યેન વિશિષ્ટમનઃપાટવોપેતાદ્વાઽ-ન્યો ન જાનાતિ, સંજ્ઞીપુનઃ પ્રાગુક્તલક્ષણો જાનાત્યેવેતિ ભાવઃ, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘અહ મંતે ! મંદકુમારણ વા મંદકુમારિયા વા જાણઈ અયં મે અતિરાઉલો, અયં મે અદરાઉલેત્તિ ?’ હે મદન્ત ! અથ મન્દકુમારકો વા મન્દકુમારિકા વા કિં જાનાતિ—‘एतद् ये स्वामिकुलम् ? एतद् मे स्वामि-कुलं वर्तते इति ? अतिराउलशब्दः स्वामिकुलवाचको देशीयो बोध्यः, भगवानाह—‘गोयमा !’ હે ગૌતમ ! ‘જો ઇજાદે સમદે’ નાયમર્થઃ સમર્થઃ—યુક્ત્યોપપન્નઃ, નૈતત્ સમ્યગિત્યાશયઃ, પ્રાગુ-ક્તયુક્તેઃ, અથ તર્હિં કિં સર્વોઽપિ ન જાનાતીત્યત આહ—‘જ્ઞાણત્થ સઙ્ગિણો’—નાન્યત્ર સંજ્ઞિનઃ, સંજ્ઞિનમ્—અવધિજ્ઞાનિનં વર્જયિત્વા તદન્યો ન જાનાતિ, સંજ્ઞી તુ જાનાત્યેવેતિ ભાવઃ । ગૌતમઃ

દિયા ગયા હૈ—સંજ્ઞી કો છોડ કર જો અવધિજ્ઞાની હૈ, જિન્હૈ જાનિસ્મરણ જ્ઞાન હૈ અથવા સામાન્યતઃ જિનકા મન અત્યન્ત પદુ હૈ, વૈ તો યહ જાનતે હૈ, કિન્તુ ડનકે સિવાય અન્ય કો માલૂમ નહાં હોતા કિ યે મેરે માના—પિતા હૈ ।

ગૌતમસ્વામી પુનઃ પ્રશ્ન કરતે હૈ—હે ભગવન્ ! કયા મન્દ કુમાર અથવા મન્દ કુમારી જાનતે હૈ તિ યહ મેરે સ્વામી કા ઘર હૈ, યહ મેરે સ્વામી કા ઘર હૈ ? મૂલ સૂત્ર મેં ‘અતિરાઉલ’ શબ્દ કા પ્રયોગ કિયા ગયા હૈ । યહ શબ્દ દેશ્ય પ્રાકૃત હૈ ઓર ઇસ્કા અર્થ હૈ—સ્વામી કા કુલ અર્થાત્ ઘર ।

ભગવાન્—હે ગૌતમ ! યહ અર્થ સમર્થ નહીં હૈ, અર્થાત્ યહ વાત સંગત નહીં હૈ । ઇસ્કા કારણ પહેલે હી બતલાયા જા ચુકા હૈ । તો કયા સમી કો ઇસા જ્ઞાન નહીં હોતા ? ઇસ્કા ઉત્તર હૈ—સંજ્ઞી કો છોડ કર । સંજ્ઞી કા અર્થ પહેલે બતલાયા જા ચુકા હૈ । સંજ્ઞી યહ વાત જાનતા હૈ, ડસકે સિવાય અન્ય કો યહ જ્ઞાન નહીં હોતા કિ યહ મેરે સ્વામી કા કુલ હૈ ।

એ માલુમ નથી થતું કે આ અમારા માતા—પિતા છે ? તેનો ઉત્તર આપેલ છે—સંજ્ઞી સિવાય જે અવધિજ્ઞાની છે, જેઓને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન છે અથવા સામાન્ય પણે જેમના મન અત્યન્ત પદુ છે, તેઓ તો એ જાણે છે, કિન્તુ તેમના સિવાય અન્યને માલુમ નથી થતું કે આ મારા માતા પિતા છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી પુનઃ પ્રશ્ન કરે છે—હે ભગવન્ ! શું મંદકુમાર અથવા મન્દકુમારી જાણે છે કે આ મારા સ્વામીનું ઘર છે ? મૂલ સૂત્રમાં ‘અતિરાઉલ, શબ્દનો પ્રયોગ કરેલ છે. આ શબ્દ પ્રાકૃત છે અને તેનો અર્થ છે સ્વામીનું કુળ અર્થાત્ ઘર.

શ્રી ભગવાન્—હે ગૌતમ ! આ અર્થ સમર્થ નથી. અર્થાત્ આ વાત સંગત નથી એવું કારણ પહેલા જ બતાવી દિધેલું છે. તો શું બધાને એવું જ્ઞાન નથી થતું ? તેનો ઉત્તર છે સંજ્ઞીને છોડીને સંજ્ઞીનો અર્થ પહેલા બતાવી દિધેલો છે. સંજ્ઞી એ વાત જાણે છે, તેના સિવાય અન્યને એ નથી સમજતું કે આ મારા સ્વામીનું કુલ છે.

पृच्छति-‘अहं भंते ! मन्दकुमार ए वा मन्दकुमारिया वा जाणइ अयं मे भट्टिदार ए, अयं मे भट्टिदारियत्ति ?’ हे भदन्त ! अथ मन्दकुमारको वा, मन्दकुमारिका वा किं जानाति अयं मे भर्तृदारको वर्तते, अयं मे भर्तृदारको वर्तते इति ? भर्ता स्वामी तस्य दारकः पुत्रो भर्तृदारकः, भगवानाह-‘गोयमा !’ हे गौतम ! ‘णो इण्ठे सम्भे’ नायमर्थं समर्थः-युक्त्योपपन्नो भवति, प्रागुक्तयुक्तेः, । अथ तर्हि किं न कोऽपि जानातीत्यत आह-‘णणत्थ सण्णिणो’ नान्यत्र संज्ञिनः-अवधिज्ञानिनोऽन्यो न जानाति संज्ञी पुनर्जानात्येवेत्याशयः, गौतमः पृच्छति-‘अहं भंते ! उट्ठे गोणे खरे घोडए अए एलए जाणइ बुयमाणे अहमेसे बुयामि ?’ हे भदन्त ! अथ उष्ट्रो गौः खरः-गर्दभः, घोटकः-अश्वः, अजः, एडकः-मेघः ब्रुवाणः किं जानाति-यद् अहमेतद् ब्रवीमीति ? भगवानाह-‘गोयमा !’ हे गौतम ! ‘णो इण्ठे सम्भे’-नायमर्थः समर्थः-युक्त्योपपन्नः संभवति, प्रागुक्तयुक्तेः, अथ तर्हि किं न कोऽपि जानाति ? इत्यत आह-‘णणत्थ सण्णिणो’-नान्यत्र संज्ञिनः, संज्ञिनम्-अवधिज्ञानिनं विहाय तदन्यो

गौतमस्वामी हे भगवन् ! मन्दकुमार अथवा मन्द कुमारिका क्या यह जानती है कि यह मेरा भर्तृदारक अर्थात् स्वामी का पुत्र है ? यह मेरी भर्तृदारिका है ? भगवान्-हे गौतम ! यह अर्थ समर्थ नहीं, अर्थात् उसे यह नहीं मालूम होता । इसका कारण बतलाया जा चुका है । क्या कोई भी नहीं जानता है ? इसका उत्तर देते हैं-संज्ञी को छोड़ कर अर्थात् सिर्फ संज्ञी कुमार या कुमारिका को ही यह ज्ञान होता है कि यह मेरे स्वामी का पुत्र या पुत्री है ।

गौतम-हे भगवन् ! ऊंट, गौ, गर्दभ, घोड़ा, बकरा या भेड़ा जब बोलता है तो क्या उसे यह मालूम होता है कि मैं यह बोल रहा हूँ ?

भगवान्-हे गौतम ! यह अर्थ समर्थ नहीं है, अर्थात् वह नहीं जानता कि मैं यह बोल रहा हूँ । तो क्या कोई भी ऊंट आदि नहीं जानता ? इसका उत्तर है-संज्ञी को छोड़ कर । अर्थात् कोई विशिष्ट ज्ञानवान् ऊंट ही ऐसा जान

श्री गौतमस्वामी-डे लगवन् ! मन्दकुमार अथवा मन्दकुमारिका शुं ओ जण्णे छे डे आ भारे भर्तृदारक अर्थात् स्वामीनो पुत्र छे ? आ भारी भर्तृदारिका छे ?

श्री लगवान्-डे गौतम ! ओ अर्थ समर्थ नथी, अर्थात् तेने ओ नथी मालुम थतुं ओनुं कारण अतापी दिधेखुं छे. शुं डेअ पणु नथी जण्णतुं ? तेनो उत्तर आपे छे-संज्ञी सिवाय अर्थात् केवण संज्ञीकुमार अगर कुमारिकाने ज ओ ज्ञान थाय छे डे अमारा स्वामीनो पुत्र डे पुत्री छे.

श्री गौतमस्वामी-डे लगवन् ! ऊंट, गाय, गर्दभ, घोड़ा, बकरा, अगर भेड़ा (घेड़ा) जे ले छे तो शुं तेने ओ मालुम पडे छे डे हुं आ जोदी रह्यो छु ?

श्री लगवान्-डे गौतम ! ओ अर्थ समर्थ नथी अर्थात् तेने नथी जण्णता डे हुं आ जोदी रह्यो छुं. तो शुं डेअ ऊंट आदि नथी जण्णता ? तो तेनो उत्तर छे-संज्ञीना सिवाय

ન જાનાતિ, સંજી તુ અવધિજ્ઞાનિત્વાદ્ જાનાત્યેવેતિ ભાવઃ, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘અહ મંતે ! ઉદ્દે જાવ એલ એ જાણડ આહારં આહારેમાણે અહમેસે આહારેમિ ?’ હે મદન્ત ! અથ ઉષ્ટ્રો યાવદ્-ગૌઃ, યવઃ, ઘોટકઃ, અજઃ, એકઃ કિં જાનાતિ-આહારમ્ આહરન્ અહમેતદ્ આહ-રામીતિ ? મગવાનાહ—‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘ળો ઇળદ્દે સમદ્દે’—નાયમર્થઃ સમર્થઃ—યુક્ત્યો-પપન્નઃ સંભવતિ, પ્રાગુક્તયુક્તેઃ । અથ તર્હિં કિં ન કોઽપિ જાનાતીત્યાહ—‘ળળ્ળત્થ સળ્ળિળ્ળો’ નાન્યત્ર સંજ્ઞિનઃ, સંજ્ઞિનમ્—અવધિજ્ઞાનિનં વર્જયિત્વા તદન્યો ન જાનાતિ, સંજી તુ—અવધિ-જ્ઞાની જાનાત્યેવેતિ ભાવઃ, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘અહ મંતે ! ઉદ્દે ગોળે યવે ઘોડ એ એલ એ જાણડ—અયં મે અમ્માપિયરો ?’ હે મદન્ત ! અથ ઉષ્ટ્રો ગૌઃ યવો ઘોટકઃ, અજઃ, એકઃ કિં જાનાતિ—ઈમૌ મે અમ્વાપિતરૌ વર્તેતે इति ? મગવાનાહ—‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ળો ઇળદ્દે સમદ્દે’—નાયમર્થઃ સમર્થઃ—યુક્ત્યોપપન્નઃ સંભવતિ પ્રાગુક્તયુક્તેઃ, અથ તર્હિં કિં ન કોઽપિ જાનાતીત્યત આહ—‘ળળ્ળત્થ સળ્ળિળ્ળો’—નાન્યત્ર સંજ્ઞિનઃ—સંજ્ઞિનમ્—અવધિજ્ઞાનિનં સક્તા હૈ સઘી નહીં જાનતે ।

ગૌતમસ્વામી—હે મગવન્ ! ઝંટ, ગૌ, ગર્દભ, ઘોડા, બકરા, યા મેઢા આહાર કરતે સમય કયા યહ જાનતે હૈં કિ મૈં યહ આહાર કર રહા હૂં ?

મગવાન્—ગૌતમ ! યહ અર્થ સમર્થ નહીં હૈ ! ઇસકા કારણ પૂર્વવત્ સમજ્ઞ લેના યાહિયે । તો કયા કોઈ ઘી ઝંટ આદિ એસા નહીં જાનતા હૈ ? ઇસકા ઉત્તર હૈ—સિર્ફ સંજી કો છોડ કર । કેવલ સંજી અર્થાત્ વિશિષ્ટ જ્ઞાનવાન્ ઝંટ આદિ હી એસા જાન સક્તા હૈ, પ્રત્યેક નહીં ।

ગૌતમ ! હે મગવન્ ! ઝંટ, ગૌ, ગધા, ઘોડા, બકરા અથવા મેઢા કયા યહ જાનતા હૈ કિ મેરે માતા-પિતા હૈં ?

મગવાન્—હે ગૌતમ ! સંજી ઝંટ આદિ કો છોડ કર, યહ અર્થ સમર્થ નહીં

અર્થાત્ કોઈ વિશિષ્ટ જ્ઞાનવાન ઝંટ આદિ જ એવું જાણી શકે છે પ્રત્યેક નથી જાણતા

શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે કે-હે ભગવન્ ! ઝંટ ગાય, ગધેડા ઘોડા બકરા કે ઘેટા શું એ જાણે છે ? કે હું આ આહાર કરી રહ્યો છું ?

આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે-હે ગૌતમ ! આમ કહેવું તે બરાબર નથી. તેનું કારણ—પહેલાં કહ્યા પ્રમાણે જ સમજી લેવું જોઈએ. તો શું કેઈ પણ ઝંટ વગેરે એમ નથી સમજતા ? તેનો ઉત્તર એ છે કે-કેવળ સંજી પ્રાણી સિવાય કોઈ જાણતા નથી. કેવળ સંજી અર્થાત્ વિશેષ પ્રકારના જ્ઞાનવાળા ઝંટ વગેરે જ એવું જાણી શકે છે દરેક નહીં.

શ્રી ગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્ ! ઝંટ, ગાય, ગર્દભ, ઘોડા, બકરા અથવા ઘેટાં શું જાણે છે કે આ મારા માતાપિતા છે ?

શ્રી ભગવાન્—ગૌતમ ! સંજી ઝંટ આદિ સિવાય એ અર્થ સમર્થ નથી. અર્થાત્

જાતિસ્મરં વા સામાન્યતો વિશિષ્ટમનઃપાટવશાલિનં વા વર્જયિત્વા તદન્યો ન જાનાતિ, અવધિજ્ઞાની સંજીતુ જાનાત્યેવેત્યાગયઃ ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘અહ મંતે ! ઉદે જાવ એલ એ જાણઈ-અયં મે અતિરાઉલેત્તિ ?’ હે મદન્ત ! અથ ઉપ્પટ્ટો યાવદ્-ગૌઃ, સ્વરઃ, ઘોટકઃ-અગ્નઃ, અજઃ, એકઃ-મેષઃ કિં જાનાતિ-ઈદં મે સ્વામિકુલં વર્તતે ? મગવાનાદ-‘ગોચમા !’ હે ગૌતમ ! ‘ળો ઇળદે સમદે’-નાયમર્થઃ સમર્થઃ-યુક્ત્યોપપન્નઃ સંભવતિ, પ્રાગુક્તયુક્તેઃ, અથ તર્હિ કિં ન ક્ષોડયિ જાનાતિ ? इत्यत आह-‘णणत्थ सण्णिणो’ नान्यत्र संज्ञिनः संज्ञिनः-अवधिज्ञानिनः अन्यत्र-तदन्य इत्यर्थः, न ज्ञानाति, अवधिज्ञानी संज्ञीतु ज्ञानात्येवेति भावः । गौतमः पृच्छति-‘अह मंते ! उदे जाव एल ए जाणइ अयं मे भट्टिदारए, अयं मे भट्टिदारियत्ति ?’ हे मदन्त ! अथ उप्पट्टो यावत्-गौः, स्वरः, घोटकः, अजः, एकः किं ज्ञानाति-अयं मे भर्तृदारकाः, इयं मे भर्तृदारिकाऽस्ति, इति ? मगवानाद-‘गोचमा !’ हे गौतम ! णो इणद्वे है, अर्थात् सामान्य ऊंट आदि यह नहीं जानते कि ये मेरे माता-पिता हैं । इसका कारण पहले कहे अनुसार जानना चाहिए ।

ગૌતમસ્વામી-હે મગવન્ ! ડંટ યાવન્ મેઢા કયા યહ જાનતે હૈં કિ યહ મેરે સ્વામી કા ઘર હૈ ?

મગવાન્-ગૌતમ ! યહ અર્થ સમર્થ નહીં હૈ, અર્થાત્ ડંટ આદિ યહ નહીં જાનતે કિ યહ મેરે સ્વામી કા ઘર હૈ । તો કયા કોઈ મી ડંટ આદિ નહીં જાનના હસકા ઉત્તર હૈ-સંજી કો છોડ કર અર્થાત્ કોઈ અવધિ જ્ઞાની, જાનિસ્મરણ-જ્ઞાની યા વિશિષ્ટ ક્ષયોપશમ ચાલા ડંટ હી જાન સકતા હૈ કિ યહ મેરે સ્વામી કા ઘર હૈ । સ્વ કો દેસા જ્ઞાન નહીં હોના ।

ગૌતમસ્વામી-હે મગવન્ ! ડંટ, ગૌ, ગર્દજ, ઘોડા, બકરા ઓર મેઢા કયા યહ જાનતા હૈ કિ યહ મેરે સ્વામી કા પુત્ર હૈ ? યહ મેરે સ્વામી કી પુત્રી હૈ ?

મગવાન્-હે ગૌતમ ! યહ અર્થ સમર્થ નહીં હૈ, અર્થાત્ યહ વાત યુક્તિ-

સામાન્ય ઊંટ વિગેરે એ નથી બાણતા કે આ મારા માતા-પિતા છે. એનું કારણ પહેલાં કહ્યા પ્રમાણે બાણતુ બોધ્યે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે મગવન્ ! ઊંટ યાવત્ મેઢા શું એ બાણ છે, કે અમારા સ્વામીનું ઘર છે ?

શ્રી મગવાન્-ગૌતમ ! આ અર્થ સમર્થ નથી, અર્થાત્ ઊંટ આદિ એ નથી બાણતા કે આ મારા સ્વામીનું ઘર છે. તો શું કોઈ પણ ઊંટ વિગેરે નથી બાણતું ? એનો ઉત્તર છે-સંજીને છોડીને અર્થાત્ કોઈ અવધિજ્ઞાની, જાતિસ્મરણજ્ઞાની અગર વિશિષ્ટ ક્ષયોપશમ વાળા ઊંટ જ બાણી શકે છે કે આ મારા સ્વામીનું ઘર છે

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે મગવન્ ! ઊંટ, ગાય, ગર્દભ, ઘોડા, બકરા અને મેઢા શું એ બાણ છે કે આ મારા સ્વામીનો પુત્ર છે ? આ મારા સ્વામીની પુત્રી છે ?

શ્રી મગવાન્-હે ગૌતમ ! આ અર્થ સમર્થ નથી, અર્થાત્ આ વાત યુક્તિ સગત

समष्टे' नायमर्थः सपर्यः-युक्त्योपपन्नः संभवति, प्रागुक्तयुक्तेः, अथ तर्हि किं सर्वोऽपि न जानातीत्यत आह-‘णणत्थ सण्णिणो’ नान्यत्र संज्ञिनः, संज्ञिनम्-अवधिज्ञानिनं जातिस्मरं वा सामान्येन विशिष्ट मनः पाटवशालिनं वा विहाय तदन्यो न जानाति, संज्ञी पुनरवधिज्ञानी तु जानात्येवेति भावः । अत्रोष्ठादयोऽतिशेयवस्थाः परिग्रहीतव्याः, नो जरठावस्थाः, जरठावस्थायां परिज्ञानसंभवात् ॥ सू० ३ ॥

वाग्विशेषवक्तव्यता

मूलम्-अह भंते मणुस्से महिसे आसे इत्थी सीहे वग्घे विगे दीविए अच्छे तरच्छे परस्सरे रासभे सियाले विराले सुणए कोलसुणए कोकंतिए ससए चित्तए चिल्ललए जे यावन्ने तहप्पगारा सव्वा सा एगवऊ ? हंता, गोयसा ! मणुस्से जाव चिल्ललए जे यावन्ने तहप्पगारा सव्वा सा एगवऊ, अह भंते ! मणुस्सा जाव चिल्ललगा जे यावन्ने तहप्पगारा सव्वा सा बहुवऊ ? हंता गोयसा ! मणुस्सा जाव चिल्ललगा सव्वा सा बहुवऊ । अह भंते ! मणुस्सी महिसी वलवा हत्थिगिया सीही वग्घी विगी दीविया अच्छी तरच्छी परस्सरा रासभी,

संगत नहीं है । युक्ति पूर्ववत् समझ लेना चाहिए । तो क्या कोई भी ऊंट आदि ऐसा नहीं जानता है ? इसका उत्तर यह है कि-संज्ञी के सिवाय, अर्थात् कोई अवधि ज्ञानी, जाति-स्मरणज्ञानी अथवा विशिष्ट मानसिक पटुता वाला ही ऐसा जान सकता है-सब नहीं ।

यहां ध्यान रखने की बात यह है कि यद्यपि प्रदेशों में सामान्य रूप से उष्ट्र आदि का उल्लेख किया गया है, तथापि उनका अभिप्राय शैशव अवस्था वाले ऊंट आदि ही समझना चाहिए, परिपक्व उष्ट्र वाले नहीं, क्योंकि परिपक्व उष्ट्र वालों को उक्त प्रकार का ज्ञान होना संभव है ॥३॥

नथी. युक्ति पूर्ववत् समझ लेनी नैधये. तो शुं केछ पणु ऊंट आदि ऐवुं नथी नैणुता ? ऐनेो उत्तर ऐ छे के-संज्ञीना सिवाय अर्थात् केछ अवधिज्ञानी, जाति स्मरण ज्ञानी अथवा विशिष्ट मानसिक पटुतावाणा न ऐवुं नैणुी शके छे-अधा नडीं.

अडीं ध्यान राखवानी बात ऐ छे के यद्यपि प्रश्नोभा सामान्य रूपथी उष्ट्र आदिनेो उल्लेख करेलेो छे, तथापि ऐमनेो अभिप्राय शैशव अवस्थावाणा ऊंट आदि न समजवा नैधये, परिपक्व उष्ट्रवाणा नडीं, केमके परिपक्व उष्ट्रवाणाऐनेो उक्त प्रकारतुं ज्ञान थवुं संभव छे. ॥ ३ ॥

सियाली विराली सुगिया कोलसुगिया कोकंतिया ससिया चित्तिया
 चिल्ललिया जे यावन्ने तहप्पगारा सव्वा सा इत्थिवऊ ? हंता, गोयमा !
 मणुस्सी जाव चिल्ललिया जे यावन्ने तहप्पगारा सव्वा सा इत्थिवऊ,
 अह भंते ! मणुस्से जाव चिल्ललए जे यावन्ने तहप्पगारा सव्वा सा
 पुमवऊ ? हंता, गोयमा ! मणुस्से महिसे जाव चिल्ललए जे यावन्ने
 तहप्पगारा सव्वा सा पुमवऊ, अह भंते ! कंसं कंसोयं परिसंडलं सेलं
 थूमं जालं थालं तारं लवं अच्छिपव्वं कुंडं पउमं दुव्वं दहिं णवणीत्तं,
 असणं सयणं भवणं विज्झाणं छत्तं चामरं भिगारं अंगणं निरंगणं आभ-
 रणं रयणं जे यावन्ने तहप्पगारा लव्वं तं णपुंसगवऊ । हंता, गोयमा !
 कंसं जाव रयणं जे यावन्ने तहप्पगारा तं सव्वं णपुंसगवऊ । अह भंते !
 पुढवी इत्थिवऊ, आउत्ति पुमवऊ, धण्णिन्ति णपुंसगवऊ, पणवणीणं एसा
 भासा, ण एसा भासा सोसा ? हंता, गोयमा ! पुढवि त्ति इत्थिवऊ;
 आउत्ति पुमवऊ, धण्णिन्ति णपुंसगऊ पणवणीणं एसा भासा, ण एसा
 भासा सोसा । अह भंते ! पुढवीत्ति इत्थिआणमणी आउत्ति पुमआणवणी,
 धण्णिन्ति णपुंसगाणमणी पणवणीणं एसा भासा ण एसा भासा सोसा ?
 हंता, गोयमा ! पुढवित्ति इत्थिआणमणी आउत्ति पुमआणमणी धण्णेत्ति
 णपुंसगाणमणी पणवणीणं एसा भासा, ण एसा भासा सोसा । अह
 भंते ! पुढवीत्ति इत्थि पणवणी, आउत्ति पुमपणवणी धण्णेत्ति णपुं
 सगपणवणी आराहणी णं एसा भासा, ण एसा भासा सोसा ? हंता,
 गोयमा ! पुढवीत्ति इत्थि पणवणी, आउत्ति पुमपणवणी, धण्णेत्ति
 णपुंसगपणवणी आराहणी णं एसा भासा, न एसा भासा सोसा,
 इच्चेव्वं भंते ! इत्थिवयणं वा पुमवयणं वा, णपुंसगवयणं वा वयमाणे
 पणवणीणं एसा भासा ण एसा भासा सोसा ? हंता, गोयमा !
 इत्थिवयणं वा, पुमवयणं वा, णपुंसगवयणं वा, वयमाणे पणवणीणं
 एसा भासा, ण एसा भासा सोसा ॥सू० ४॥

छाया-अथ भदन्त ! मनुष्यो, महिषः, अश्वः, हस्ती, सिंहः, व्याघ्रः, वृकः, द्वीपी, ऋक्षः, तरक्षः, पराशरः, रासभः शृगालः, विडालः, शुनकः, कोलशुनकः, कोकन्तिकः, शशकः, चित्रकः, चिल्ललकः, येऽपि चान्ये तथाप्रकाराः, सर्वा सा एकवाक् ? हन्त, गौतम ! मनुष्यो यावत् चिल्ललको येऽपि चान्ये तथाप्रकाराः सर्वा सा एकवाक्, अथ भदन्त ! मनुष्याः यावत् चिल्ललका येऽपि चान्ये तथाप्रकारकाः सर्वा सा बहुवाक् ? हन्त, गौतम ! मनुष्या

वचनविशेष की वक्तव्यता

शब्दार्थ-(अह) अथ (भंते) भगवन् ! (मणुस्से) मनुष्यः-मनुष्य (महिसे) महिषः-भैंसा (आसे) अश्वः-अश्व (हत्थी) हस्ती-हाथी (सीहे) सिंहः-सिंह (वग्घे) व्याघ्रः-वाघ (विगे) वृकः-भेड़िया (दीविए) द्वीपी-द्वीपक (अच्छे) ऋक्षः-रीछ (तरच्छे) तरक्षः-तरक्ष (परस्सरे) पराशरः-गेंडा (रासभे) रासभः-गधा (सियाले) शृगालः-सियार विराले (विडालः-विलाव) सुणए (शुनकः-कुत्ता) (कोलसुणए) कोलशुनकः-शिकारी कुत्ता (कोक्कन्तिए) कोकन्तिकी-लोमड़ी (ससए) शशकः-खरगोश (चित्तए) चित्रकः-चित्ता (चिल्ललए) चिल्ललकः-जंगली जन्तुविशेष (जे यावन्ने तहप्पगारा) इसी प्रकार के जो अन्य हैं (सव्वा) सब (सा) वह (एगवऊ ?) एक वचन हैं ? (हंता) हां (गोयमा) हे गौतम ! (मणुस्से जाव चिल्ललए जे यावन्ने तहप्पगारा सव्वा सा एगवऊ) मनुष्यः यावत् चिल्ललकः तथा इसी प्रकार के जो अन्य हैं, वह सब एकवचन हैं ।

(अह) अथ (भंते) भगवन् ! (मणुस्सा) मनुष्याः-बहुत मनुष्य (जाव) यावत् (चिल्ललगा) चिल्ललकाः (जे यावन्ने तहप्पगारा) जो इसी प्रकार के अन्य हैं (सव्वा सा बहुवऊ) वह सब बहुवचन हैं ? (हंता गोयमा !) हां, गौतम ! (मणु-

वचन विशेषनी वक्तव्यता

शब्दार्थ-(अह) अथ (भंते !) हे भगवन् ! (मणुस्से) मनुष्य (महिसे)=पाडा (आसे) अश्व (हत्थी) हाथी (सीहे) सिंह (वग्घे) वाघ विगे (वृकः व३) (दीविए) द्वीपी (अच्छे) रिंछ (तरच्छे) तरक्ष (परस्सरे पराशरः)-गेंडा (रासभे) गद्धा (सियाले) शियाण (विराले) भिदाडा (सुणए-शुनक) कुतरे (कोलसुणए-कोलशुनकः) शिकारी कुतरे (कोक्कन्तिए) दोमडी (ससए-शशक) शशकु (चित्तए-चित्रक) चीत्ता (चिल्ललए) जंगली जन्तुविशेष (जे यावन्ने तहप्पगारा) ये प्रकारना ने भीज छे (सव्वा) अधा (सा) ते (एगवऊ ?) ओक वचन छे ? (हंता) डा (गोयमा !) हे गौतम ! (मणुस्से जाव चिल्ललए जे यावन्ने तहप्पगारा सव्वा सा एग वऊ मनुष्यः यावत् चिल्ललकः तथा ये प्रकारना ने अन्य छे, ते अधा ओक वचन छे

(अह) अथ (भंते !) हे भगवन् (मणुस्सा मनुष्या) धणा मनुष्ये (जाव) यावत् (चिल्ललगा) चिल्ललकाः (जे यावन्ने तहप्पगारा) ने ये प्रकारना भीज छे (सव्वा सा बहु वऊ) ते अधा बहुवचन छे ? (हंता गोयमा !) डा गौतम ! (मणुस्सा जाव चिल्ललगा) मनुष्येः

યાવત્ ચિલ્લલકાઃ, સર્વા સા વહુવાક્, અથ ભદન્ત ! માનુષી મહિષી વહવા હસ્તિની, સિંહી વ્યાઘ્રી વૃકી દ્વીપિની ઋક્ષી તરક્ષી પરાશરા રાસમી ગૃગાલી વિડાલી શુનકી કોલશુનકી કોકન્ટિકી શશકી ચિત્રકી ચિલ્લલકી યેઽપિ ચાન્યે તથાપ્રકારાઃ સર્વા સા સ્ત્રીવાક્, અથ ભદન્ત ! મનુષ્યો યાવત્ ચિલ્લલકો યેઽપિ ચાન્યે તથાપ્રકારાઃ સર્વા સા પુંવાક્ ? હન્ત,

સ્સા જાવ ચિલ્લલગા) મનુષ્યાઃ યાવત્ ચિલ્લલકાઃ (સવ્વાસા વહુવઝ) વહ સવ વહુવચન હૈં ?

(અહ મંતે !) અથ ભગવન્ ! (મણુસ્સી) માનુષી (મહિસી) મહિષી-ભૈંસ (વલવા) વહવા-ઘોડી (હત્થિણિયા) હસ્તિની-હથિની (સીહી) સિંહી (વગ્ધી) વ્યાઘ્રી (વિગી) વૃકી-મેહિની (દીવિયા) દ્વીપિની (અચ્છી) (ઋક્ષી-રીચ્છની) (તરચ્છી) તરક્ષી (પરસ્સરા) પરાશરા (રાસમી) (રાસમી-ગધી) (સિયાલી) શ્રુગાલી-સિયારની) (વિરાલી) (વિડાલી-વિલ્લી) (સુણિયા) શુનકી-કુતિયા (કોલ સુણિયા) કોલશુનકી (કોકન્ટિકા) કોકન્ટિકા-લોમડી (સસિયા) શશકી-(ચિત્તિય) ચિત્રકી-ચિતી (ચિલ્લલિયા) ચિલ્લલિકા (જે યાવન્ને તહપ્પગારા) અન્ય હસી પ્રકાર કે જો હૈં (સવ્વાસા હિત્થિવઝ) વહ સવ સ્ત્રી વચન હૈં ? (હંતા, ગોયમા ! મણુસ્સી જાવ ચિલ્લલિગાઓ જે યાવન્ને તહપ્પગારા સવ્વા સા હિત્થિવઝ) હાં, ગૌતમ ! માનુષી યાવત્ ચિલ્લલિકા ઓર અન્ય જો હસી પ્રકાર કે હૈં, વે સવ સ્ત્રીવચન હૈં ।

(અહ મંતે ! મણુસ્સે જાવ ચિલ્લલ) હે ભગવન્ ! મનુષ્ય યાવત્ ચિલ્લલક (જે યાવન્ને તહપ્પગારા) યાવત્ હસી પ્રકાર કે જો અન્ય હૈં (સવ્વા સા પુમવઝ)

યાવત્ ચિલ્લલકાઃ (સવ્વા સા વહુવઝ) તે બધા બહુવચન છે

(અહ મંતે !) અથ હે ભગવન્ (મણુસ્સી) માનુષી (મહિસી) મહિષી-ભૈંસ (વલવા) વહવા ઘોડી (હત્થિણિયા) હાથણી (સીહી) સિહણ (વગ્ધી) વાઘણ (વિગી) વૃકી-વઙ્ગ સ્ત્રી (દીવિયા) દ્વીપીની (અચ્છી) રિંછણ (તરચ્છી) તરક્ષી (પરસ્સરા) પરાશરા (રાસમી) સ્ત્રી ગર્દભ ગધેડી (સિયાલી) સિયાળણી (વિરાલી) બિલાડી (સુણિયા) કુતરી (કોલસુણિયા) કોલશુનકી (કોકન્ટિકા) કોકન્ટિકા લોમડી (સસિયા) શશકી (ચિત્તિયા) ચીતી (ચિલ્લલિયા) ચિલ્લલિકા (જે યાવન્ને તહપ્પગારા) બીજા એજ બાતના જે છે (સવ્વા સા હિત્થિવઝ) તે બધા સ્ત્રી વચન છે ? (હંતા ગોયમા ! મણુસ્સી જાવ ચિલ્લલિગાઓ જે યાવન્ને તહપ્પગારા સવ્વા સા હિત્થિવઝ) હા ગૌતમ ! માનુષી યાવત્ ચિલ્લલિકા અને અન્ય જે એવા પ્રકારના છે, તે બધા સ્ત્રી વચન છે

(અહ મંતે ! મણુસ્સે જાવ ચિલ્લલ) હે ભગવન્ ! મનુષ્ય યાવત્ ચિલ્લલક (જે યાવન્ને તહપ્પગારા) એ પ્રકારના જે અન્ય છે (સવ્વા સા પુમવઝ) તે બધા પુરૂષ વચન છે ? (હંતા

ગૌતમ ! મનુષ્યો મહિષો યાવત્ ચિલ્લલકો યેડપિ ચાન્યે તથાપ્રકારાઃ સર્વા સા પુંવાક્, અથ
મદન્ત ! કંસં, કંસોકં પરિમંડલમ્, શૈલં સ્તૂપં જાલં સ્થાલં તારં રૂપમ્ અક્ષિ, પર્વકુણ્ડં
પદમં દુગ્ધં દધિ નવનીતમ્, અશનં શયનં ભવનં વિમાનં છત્રં ચામરં મૃગારં નિરંજનમ્ આમર-
ણમ્, રત્નં યેડપિ ચાન્યે તથાપ્રકારાઃ સર્વા સા નપુંસકવાક્ ? હન્ત, ગૌતમ ! કંસં યાવદ્
રત્નં યેડપિ ચાન્યે તથાપ્રકારાઃ સર્વા સા નપુંસકવાક્, અથ મદન્ત ! પૃથિવી इति સ્ત્રીવાક્,
આપ इति પુંવાક્ ધાન્યમિતિ-નપુંસકવાક્, પ્રજ્ઞાપની સ્વલ્પા ભાષા, નૈષા ભાષા મૃદા ? હંત,
વે સ્વ પુરુષવચનં હૈં ? (હંતા ગોયમા ! મણુસ્સે મહિસે જાવ ચિલ્લલક જે યાવન્ને
તહપ્પગારા સવ્વા સા પુમવજ) હાં, ગૌતમ મનુષ્ય, મહિષ યાવત્ ચિલ્લલક તથા
इसी प्रकार के जो अन्य हैं, वे स्व पुरुषवचन-पुलिङ्ग हैं ।

(અહ) અથ (મંતે !) હે ભગવન્ ! (કંસં) કાંસ્યમ્-કાંસા (કંસોયં) કંસોકં-
કસોલ (પરિમંડલં) પરિમંડલ (સેલં) શૈલમ્ (થૂમં) સ્તૂપમ્ (જાલં) જાલમ્ (થાલં)
સ્થાલમ્ (તારં) તાલમ્ (રૂપં) રૂપમ્ (અચ્છિ) અક્ષિ-નેત્ર (પર્વં) પર્વ-પોર (કુંડં)
કુણ્ડમ્ (પદમં) પદમ્ (દુઘં) દુઘમ્ (દહિં) દધિ (જવળીતં) નવનીતમ્-મકલ્પન
(અસળં) અશનમ્ (સયળં) શયનમ્ (ભવળં) ભવનમ્ (વિમાળં) વિમાનમ્ (છત્તં)
છત્રમ્ (ચામરં) ચામરમ્ (મિંગારં) મૃંગારમ્ (અંગળં) અંગળમ્ (નિરંગળં) નિરંજ-
નમ્ (આમરણં) આમરણમ્ (રયળં) રત્નમ્ (જે યાવન્ને તહપ્પગારા) અન્ય જો इसी
प्रकार के हैं (सर्वं तं नपुंसगवज् ?) वह स्व नपुंसकवचनं हैं ? (हंता) हां (गोयमा)
गौतम ! (कंसं जाव रयणं જે યાવન્ને તહપ્પગારા તં સર્વં નપુંસગવજ)
कांस्यम् यावत् रत्नम् तथा अन्य जो इसी प्रकार के हैं, वे स्व नपुंसकवचनं हैं !

(અહ) અથ (મંતે !) હે ભગવન્ ! (પૃથ્વી इति) પૃથ્વી સ્ત્રીવચન-સ્ત્રી-

गोयमा ! मणुस्से महिसे जाव चिल्ललक જે યાવન્ને તહપ્પગારા સવ્વા સા પુમવજ) હા ગૌતમ !
મનુષ્ય યાવત્ ચિલ્લલક તથા એ પ્રકારે જે બીજા છે તે બધા પુરુષવચન-પુલિંગ છે

(અહ મંતે !) હે ભગવન્ ! (કંસં) કાસ્યમ્ કાસુ (કંસોયં) કસોલ (પરિમંડલં) પરિમંડલ
(સેલં) શૈલ (થૂમમ્) સ્તૂપ (જાલં) જાલ (થાલં) સ્થાલ (તાર) તાલ (રૂપં) રૂપ (અચ્છિ)
અક્ષિ નેત્ર (પર્વં) પર્વ પોર (કુંડ) કુંડમ્ (પદમં) પદમ (દુઘં) દુઘ (દહિં) દહિ (જવળીતં)
માખણ (અસળં) અશનમ્ (સયળં) શયનમ્ (ભવળં) ભવનમ્ (વિમાળં) વિમાનમ્ (છત્તં)
છત્રમ્ (ચામર) ચામરમ્ (મિંગાર) મિંગાર (અંગળં) આંગળ (નિરંગળ) નિરંગળ (આમરણં)
આમરણમ્ (રયળં) રત્નમ્ (જે યાવન્ને તહપ્પગારા) બીજા જે એવી બીજા છે (સર્વં તં
नपुंसगवज्) તે બધા નપુંસક વચન છે ? (હંતા) હા (ગોયમા !) ગૌતમ ! (કંસં જાવ
रयणं જે યાવન્ને તહપ્પગારા તં સર્વં નપુંસગવજ) કાસ્ય યાવત્ રત્નમ્ તથા બીજા જે
આવા પ્રકારના છે, તે બધા નપુંસક વચન છે

(અહ) અથ (મંતે !) હે ભગવન્ ! (પૃથ્વી इति) પૃથ્વી સ્ત્રીવચન-સ્ત્રી લિંગ છે

ગૌતમ ! પૃથિવી ઇતિ સ્ત્રીવાક્, આપ ઇતિ પુંવાક્, ધાન્યમિતિ નપુંસકવાક્, પ્રજ્ઞાપની સ્ત્રી એવા ભાષા, નૈષા ભાષા મૃષા, અથ મદન્ત ! પૃથિવીતિ સ્ત્રીપ્રજ્ઞાપની, આપ ઇતિ પુમાપ્રજ્ઞાપની, ધાન્યમિતિ નપુંસકપ્રજ્ઞાપની પ્રજ્ઞાપની સ્ત્રી એવા ભાષા, નૈષા ભાષા મૃષા ? હન્ત, ગૌતમ ! પૃથિવીતિ લિંગ હૈ (આઉત્તિ પુમવચ્ચ) આપ પુરુષવચ્ચન હૈ (ધણિત્તિ નપુંસગવચ્ચ) ધાન્યં યહ નપુંસકવચ્ચન હૈ (પણ્ણવણીણં એસા ભાસા ?) યહ ભાષા પ્રજ્ઞાપની હૈ ? (ણ એસા ભાસા મોસા ?) યહ ભાષા મૃષા નહીં હૈ ? (હંતા ગોયમા ! પુઢવિત્તિ ઇત્થિવચ્ચ, આઉત્તિ પુમવચ્ચ, ધણિત્તિ નપુંસગવચ્ચ પણ્ણવણી ણં એસા ભાસા) હાં, ગૌતમ ! પૃથ્વી સ્ત્રીવચ્ચન હૈ, આપ પુરુષવચ્ચન હૈ, ધાન્ય નપુંસકવચ્ચન હૈ, યહ ભાષા પ્રજ્ઞાપની હૈ (ણ એસા ભાસા મોસા) યહ ભાષા મૃષા નહીં હૈ ।

(અહ મંતે ! પુઢવિત્તિ ઇત્થિઆણમણી) હે ભગવન્ ! 'પૃથ્વી' યહ સ્ત્રી-આજ્ઞાપની (આઉત્તિ પુમઆણમણી) 'આપઃ' યહ પુરુષ-આજ્ઞાપની (ધણિત્તિ નપુંસગાણમણી) 'ધાન્ય' યહ નપુંસક-આજ્ઞાપની (પણ્ણવણી ણં એસા ભાસા) યહ ભાષા પ્રજ્ઞાપની હૈ ? (ણ એસા ભાસા મોસા) યહ ભાષા મૃષા નહીં હૈ ? (હંતા ગોયમા ! હાં, ગૌતમ ! (પુઢવિત્તિ ઇત્થિ આણમણી) પૃથ્વી યહ સ્ત્રી આજ્ઞાપની (આઉત્તિ પુમ આણમણી) આપ યહ પુરુષ-આજ્ઞાપની (ધણિત્તિ નપુંસગાણમણી) ધાન્ય યહ નપુંસક-આજ્ઞાપની (પણ્ણવણી ણં એસા ભાસા) યહ ભાષા પ્રજ્ઞાપની હૈ (ણ એસા ભાસા મોસા) યહ ભાષા મૃષા નહીં હૈ ।

(અહ) અથ (મંતે !) હે ભગવન્ ! (પુઢવોતિ ઇત્થિ પણ્ણવણી) પૃથ્વી યહ સ્ત્રી પ્રજ્ઞાપની (આઉત્તિ પુમપણ્ણવણી) આપઃ યહ પુરુષ-પ્રજ્ઞાપની (ધણેત્તિ નપુંસગ-

(આઉત્તિપુમવચ્ચ) આપ પુરુષ વચ્ચન છે (ધણિત્તિ નપુંસગવચ્ચ) ધાન્યએ નપુંસક વચ્ચન છે (પણ્ણવણીણં એસા ભાસા ?) આ ભાષા પ્રજ્ઞાપની છે ? (ણ એસા ભાસા મોસા ?) આ ભાષા મૃષા નથી ? (હંતા ગોયમા ! પુઢવિત્તિ ઇત્થિવચ્ચ, આઉત્તિ પુમવચ્ચ, ધણિત્તિ નપુંસગવચ્ચ પણ્ણવણી ણં એસા ભાસા) હા ગૌતમ ! પૃથ્વીકાયિક સ્ત્રીવચ્ચન છે, આપ પુરુષ વચ્ચન છે, ધાન્ય નપુંસક વચ્ચન છે, આ ભાષા પ્રજ્ઞાપની છે (ણ એસા ભાસા મોસા) આ ભાષા મૃષા નથી

(અહમંતે ! પુઢવિત્તિ ઇત્થિ આણમણી) હે ભગવન્ ! પૃથ્વી એ સ્ત્રી આજ્ઞાપની (આઉત્તિ પુમ આણમણી) આપ એ પુરુષ આજ્ઞાપની છે (ધણિત્તિ નપુંસગાણમણી) ધાન્ય એ નપુંસક આજ્ઞાપની (પણ્ણવણીણં એસા ભાસા) આ ભાષા પ્રજ્ઞાપની છે (ણ એસા ભાસા મોસા) આ ભાષા મૃષા નથી ? (હંતા ગોયમા !) હા ગૌતમ ! (પુઢવિત્તિ ઇત્થિ આણમણી) પૃથ્વી એ સ્ત્રી આજ્ઞાપની (આઉત્તિ પુમઆણમણી) આપઃ એ પુરુષ આજ્ઞાપની છે (ધણેત્તિ નપુંસગાણમણી) ધાન્ય એ નપુંસક-આજ્ઞાપની (પણ્ણવણીણં એસા ભાસા) આ ભાષા પ્રજ્ઞાપની છે (ણ એસા ભાસા મોસા) આ ભાષા મૃષા નથી.

(અહ) અથ (મંતે !) હે ભગવાન (પુઢવોતિ ઇત્થિ પણ્ણવણી) પૃથ્વી એ સ્ત્રી પ્રજ્ઞાપની છે (આઉત્તિ પુમ પણ્ણવણી) આપઃ એ પુરુષ પ્રજ્ઞાપની (ધણેત્તિ નપુંસગાણમણી) ધાન્ય

સ્ત્ર્યાજ્ઞાપની, આપ્ એતિ પુમાજ્ઞાપની ધાન્યમિતિ નપુંસકાજ્ઞાપની પ્રજ્ઞાપની સ્ત્રુ એષા ભાષા, નૈષા ભાષા મૃષા, અથ ભદન્ત ! પૃથિવી એતિ સ્ત્રીપ્રજ્ઞાપની આપ્ એતિ પુ'પ્રજ્ઞાપની, ધાન્યમિતિ નપુંસકપ્રજ્ઞાપની આરાધની સ્ત્રુ એષા ભાષા નૈષા ભાષા મૃષા ? હન્ત, ગૌતમ ! પૃથિવી એતિ સ્ત્રીપ્રજ્ઞાપની, આપ્ એતિ પુ'પ્રજ્ઞાપની, ધાન્યમિતિ નપુંસકપ્રજ્ઞાપની આરાધની સ્ત્રુ એષા ભાષા, નૈમા ભાષા મૃષા, ઇત્યેવં ભદન્ત ! સ્ત્રીવચનં વા પુ'વચનં વા નપુંસકવચનં વા બ્રુવાણા પ્રજ્ઞાપની સ્ત્રુ એષા ભાષા, નૈષા ભાષા મૃષા ? હન્ત, ગૌતમ ! સ્ત્રીવચનં વા, પુ' વચનં વા નપુંસકવચનં વા બ્રુવાણા પ્રજ્ઞાપની સ્ત્રુ એષા ભાષા નૈષા ભાષા મૃષા ॥ સુ. ૪ ॥

પણવળી) ધાન્ય યહ નપુંસક-પ્રજ્ઞાપની (આરાહનીં એસા ભાસા ?) યહ ભાષા આરાધની હૈ ? (જ એસા ભાસા મોસા ?) યહ ભાષા મૃષા નહીં હૈ ? (હંતા) હાં (ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (પુઢવીતિ ઇત્થિ પણવળી) પૃથ્વી યહ સ્ત્રી પ્રજ્ઞાપની (આડત્તિ પુમપણવળી) આપ્ : યહ પુરુષ પ્રજ્ઞાપની (ધણેત્તિ નપુંસગપણવળી) ધાન્ય યહ નપુંસક પ્રજ્ઞાપની (આરાહનીં એસા ભાસા) યહ ભાષા આરાધની હૈ (ન એસા ભાસા મોસા) યહ ભાષા મૃષા નહીં હૈ (ઈચ્છેવં) ઇસ પ્રકાર (મંતે !) હે ભગવન્ ! ઇત્થિવચનં વા) સ્ત્રીવચન-સ્ત્રીલિંગ (પુમવચનં વા) અથવા પુરુષ-વચન-પુલિંગ (નપુંસગવચનં વા) અથવા નપુંસકવચન-નપુંસકલિંગ (વચમાણે) બોલતા હુઆ (પણવળીં એસા ભાસા) યહ ભાષા પ્રજ્ઞાપની હૈ ? (જ એસા ભાસા મોસા ?) યહ ભાષા મૃષા નહીં હૈ ? (હંતા ગોયમા !) હાં ગૌતમ ! (ઈત્થિ-વચનં વા, પુમવચનં વા, જપુંસગવચનં વા) સ્ત્રીવચન, પુરુષવચન યા નપુંસક વચન (વચમાણે) બોલતા હુઆ (પણવળીં એસા ભાસા) યહ ભાષા પ્રજ્ઞાપની હૈ (જ એસા ભાસા મોસા) યહ ભાષા મૃષા નહીં હૈ ।

ટીકાર્થ-અવ શ્રી ગૌતમસ્વામી એકવચન આદિ સે વિશિષ્ટ ભાષા સંબંધી

એ નપુંસક પ્રજ્ઞાપની (આરાહનીં એસા ભાસા ?) આ ભાષા આરાધની છે ? (જ એસા ભાસા મોસા ?) આ ભાષા મૃષા નથી ? (હંતા) હા (ગોયમા !) ગૌતમ ! (પુઢવીતિ ઇત્થિ પણવળી) પૃથ્વીએ સ્ત્રી પ્રજ્ઞાપની (આડત્તિ પુમ પણવળી) આપ્ : એ પુરુષ પ્રજ્ઞાપની (ધણેત્તિ જપુંસગપણવળી) ધાન્ય એ નપુંસક પ્રજ્ઞાપની (આરાહનીં એસા ભાસા) આ ભાષા આરાધની છે (ન એસા ભાસા મોસા) આ ભાષા મૃષા નથી (ઈચ્છેવં) એ પ્રકારે (મંતે !) હે ભગવન્ (ઈત્થિ વચનં વા) સ્ત્રી વચન સ્ત્રીલિંગ (પુમવચનં વા) અથવા પુરુષવચન-પુલિંગ (વચમાણે) બોલતા (પણવળીં એસા ભાસા) આ ભાષા પ્રજ્ઞાપની છે ? (જ એસા ભાસા મોસા) આ ભાષા મૃષા નથી ? (હંતા ગોયમા !) હા ગૌતમ ! (ઈત્થિવચનં વા, પુમવચનં વા, જપુંસગવચનં વા) સ્ત્રીવચન, પુરુષવચન, અગર નપુંસકવચન (વચમાણે) બોલી રહેલ (પણ-વળીં એસા ભાસા) આ ભાષા પ્રજ્ઞાપની છે (જ એસા ભાસા મોસા) આ ભાષા મૃષા નથી

ટીકાર્થ-હવે ગૌતમસ્વામી એકવચન આદિથી વિશિષ્ટ ભાષા સંબંધી સંદેહનું

ટીકા-અથૈકવચનાદિ વિશિષ્ટ ભાષાવિષયકસન્દેહનિરાકરણાર્થં ગૌતમઃ પૃછતિ-
 ‘અદ્ભંતે ! મણુસે મહિસે આસે હત્થી સીહે વગ્ધે વિગે દીવિણ અચ્છે તરચ્છે પરસસરે રાસમે
 સિયાલે વિરાલે સુણે કોલસુણે કોવકંતિણે સસણે ચિત્તણે ચિલ્લલણે જે યાવન્ને તહપ્પગારા
 સવ્વા સા એગ્ગજ ?’ હે મદન્ત ! અથ મનુષ્યાઃ, મહિષઃ, અશ્વઃ, હસ્તી, સિંહઃ, વ્યાગ્રઃ, વૃકઃ
 શશાદનઃ (ખેડિયા) इति भाषाप्रसिद्धः, દ્રીપી-ચિત્રકવિશેષઃ, ઋક્ષઃ-મલ્લકઃ, તરક્ષઃ-વ્યા-
 ઘ્રજાતિવિશેષઃ, પરાશરઃ-શરભપદવાચ્યઃ, પરસસરો વા ગણ્ડઃ ‘ગૈંડા’ इति भाषाप्रसिद्धः,
 રાસયઃ-શર્દષઃ, શૃગાલઃ-ક્રોષ્ટા, વિડાલઃ-માર્જારઃ, શુનકઃ-શ્વા, કોલશુનકઃ-મૃગયા
 કુશલઃ શ્વા, કોકન્ટિકઃ-લુહ્લહી પદવાચ્યઃ પશુવિશેષઃ, શશકઃ પ્રસિદ્ધઃ, ચિત્રકઃ-(ચિત્તા)
 इति भाषा प्रसिद्धः, ચિલ્લલકઃ-આરણ્યકઃ-પશુવિશેષઃ, ચેડપિ ચાન્યે તથાપ્રકારાઃ-એક-
 વચનન્તાઃ શ્વદ્વાઃ સન્નિ કિમ્ સર્વા સા એકવાક્ એકત્વપ્રતિપાદિકા ભાષા વર્તતે ? અયમ-
 મિપ્રાયઃ-પ્રત્યેકં વસ્તુ ધર્મધર્મિ સમુદાયાત્મકં ભવતિ ધર્માશ્ચ પ્રતિવસ્તુ અનન્તા ભવન્તિ, મનુ-
 ષ્ય इत्याद्युक्तौ च सकलं वस्तु धर्मधर्मिसमुदायात्मकं परिपूर्णं प्रतीयते, એકસ્મિશ્ચાર્થે એકવચનં
 સન્દેહ કા નિવારણ કરને કે લિણે પ્રશ્ન કરતે હૈં-

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે મગવન્ ! (મણુસે, મહિસે, આસે, હત્થી, સીહે, વગ્ધે,
 વિગે, દીવિણ, અચ્છે, તરચ્છે, પરસસરે, રાસમે, સિયાલે, વિહાલે, સુણે, કોલ-
 સુણે, કોવકંતિણે, સસણે, ચિત્તણે, ચિલ્લલણે, તથા હસી પ્રકાર કે અન્ય જો શબ્દ
 હૈં, વે સવ કયા એક વચન હૈં ? અર્થાત્ હસ પ્રકાર કી ભાષા કયા એકત્વ કા
 પ્રતિપાદન કરને વાલી ભાષા હૈ ! તાત્પર્ય યહ હૈ-ધર્મોં ઓર ધર્મોં કે સમૂહ કો
 વસ્તુ કહતે હૈં । પ્રત્યેક વસ્તુ મેં અનન્ત ધર્મ પાચે જાતે હૈં । ‘મનુષ્ય’ હસ પ્રકાર
 કહને પર ધર્મોં એવં ધર્મોં કા સમૂહ રૂપ સમ્પૂર્ણ વસ્તુ કા વોધ હોતા હૈ । મગર
 એક વચન કા પ્રયોગ એક વસ્તુ કે લિણે ઓર વહુવચન કા પ્રયોગ વહુત વસ્તુઓં
 કે લિણે હોતા હૈ ! યહાં ‘મનુષ્ય’ હસ પ્રકાર એક વચન કા પ્રયોગ કરને પર ઓ
 મનુષ્યગત અનન્ત ધર્મોં કા વોધ હોતા હૈ । લોક મેં ઓ એકવચન કે દ્વારા

નિવારણ કરવાના માટે પ્રશ્ન કરે છે-કે લગવન્ ! મનુષ્ય, પાડા ઘોડા, હાથી, સિંહ,
 વાઘ, વિગ, દીવિચ્ચ, અચ્છ, તરચ્છ, પરસસર, રાસલ, સિયાળ, વિરાલ, સુણક, કોલસુણક,
 કોવકંતિચ્ચ, સસક, ચિત્તચ્ચ ચિલ્લલચ્ચ. તેમજ એ પ્રકારના અન્ય જે શબ્દ છે તેઓ
 બધા શુ એક વચન છે ? અર્થાત્ એ પ્રકારની ભાષા શુ એકત્વનું પ્રતિપાદન કરવાવાળી
 ભાષા છે ? તાત્પર્ય એ છે ધર્મોં અને ધર્મોંના સમૂહને વસ્તુ કહે છે. પ્રત્યેક વસ્તુમાં
 અનન્ત ધર્મ મળી આવે છે. ‘માણસ’ એ રીતે કહેવાથી ધર્મોં તેમજ ધર્મોંના સમૂહના
 રૂપ સમ્પૂર્ણ વસ્તુનો બોધ થાય છે. પણ એક વચનનો પ્રયોગ એક વસ્તુના માટે અને બહુ
 વચનનો પ્રયોગ બહુ વસ્તુઓ માટે થાય છે આથી ‘મનુષ્ય’ એ રીતે એકવચનનો પ્રયોગ
 કરવાથી પણ મનુષ્યગત અનન્ત ધર્મોંનો બોધ થાય છે. લોકમાં પણ એક વચન દ્વારા

दृश्यते बहुषु पुन बहुवचनं दृश्यते प्रकृते च बहवो धर्मा अभिधीयन्ते लोके चैकवचनान्तेनापि व्यवहारो दृश्यते तत् कथमेकवचनान्तप्रयोग उपपद्यते ? इति, भगवानाह—‘हंता, गोयमा !’ हे गौतम ! हन्त-सत्यमेतत्, ‘मणुस्से जाव चिल्ललए जे यावन्ने तहप्पगारा सव्वा सा एगवज्’ मनुष्यो यावत्—महिषोऽश्वो हस्ती सिंहो वृको द्वीपी ऋक्षस्तरक्षः पराशरो रासभः शृगालो विडालः शुनकः कोलशुनकः कोकन्तिकः शशकः चित्रकः चिल्ललकः, येऽपि तथा प्रकाराः शब्दाः सन्ति सर्वा सा एकवाक्—एकत्वप्रतिपादिका वाणी वर्तते, तथाहि—शब्द प्रवृत्ते विवक्षाधीनत्वात्, विवक्षा च वक्तुस्तत्तत्प्रयोजनवशात् कदाचित् क्वचित् कथञ्चित् संभवतीत्यनियता, यथा एक एव पुरुषो यदाऽयं मे पिता इति पुत्रेण विवक्ष्यते तदा पिता व्यवहार होता है। ऐसी स्थिति में एकवचनान्त प्रयोग समीचीन कैसे कहा जा सकता है ?

मनुष्य, महिष, अश्व आदि शब्दों का अर्थ ऊपर लिखे शब्दार्थ के अनुसार समझ लेना चाहिए।

श्री भगवान् प्रश्न का उत्तर देते हैं—हे गौतम ! सत्य है। ‘मणुस्से’ से लेकर ‘चिल्ललए’ पर्यन्त अर्थात् महिष, अश्व, हस्ती, सिंह, व्याघ्र, वृक, द्वीपी, ऋक्ष, तरक्ष, पराशर, रासभ, शृगाल, विडाल, शुनक, कोलशुनक, कोकन्तिक, शशक, चित्रक, चिल्ललक, तथा इसी प्रकार के जो अन्य शब्द हैं, वह सब एकत्ववाचक भाषा है। शब्दों की प्रवृत्ति विवक्षा के अधीन है और विवक्षा वक्ता के विभिन्न प्रयोजनों के अनुसार कभी और कहीं कैसी होती है, कभी—कहीं अन्य प्रकार की होती है। इस प्रकार विवक्षा नियत नहीं होती उदाहरणार्थ—किसी एक ही व्यक्ति को उसका पुत्र पिता के रूप में विवक्षित करता है तब वह व्यक्ति पिता कहलाता है। वही पुत्र जब उसे अपने

व्यवहार थाय छे ओवी स्थितिमां ओक वचनान्त प्रयोग समीचीन केवी रीते छडी शक्य ?

मनुष्य, महिष, अश्व, आदि शब्दोना अर्थ ऊपर लिखे शब्दार्थना अनुसार समझ लेना लेछे।

श्री भगवान् प्रश्नको उत्तर आपे छे—हे गौतम ! सायुं छे. ‘मणुस्से’ थी आरंभीने ‘चिल्ललए’ पर्यन्त अर्थात् महिष, अश्व, हस्ती, सिंह, व्याघ्र, वृक, द्वीपी, ऋक्ष, तरक्ष, पराशर, रासभ, शृगाल, विडाल, शुनक, कोलशुनक, कोकन्तिक, शशक, चित्रक, चिल्ललक, तथा ओ जतना ओ अन्य शब्द छे, ते जधा ओकव वाचक भाषा छे शब्दोनी प्रवृत्ति विवक्षाने अधीन छे अने विवक्षा वक्ताना विभिन्न प्रयोजनोना अनुसार क्यारेक अने कोछ ठेकाछे केवी थाय छे, क्यारेक कोछ जग्याछे अन्य प्रकारनी थाय छे. ओ प्रकारे विवक्षा नियत नहीं होती, उदाहरण जेभके कोछ ओक ज व्यक्तिने तेनो पुत्र पिताना रूपमां विवक्षित करे छे, त्यारे ते व्यक्ति पिता कह्लाय छे. तेज पुत्र ज्यारे तेनी पिताना अध्यापकना

इत्यभिधीयते, स एव यदा तेनैव पुत्रेण स्वस्याध्यापकत्वेन विवक्ष्यते तदा स पुनरुपाध्यायो
व्यपदिष्यते तथैव प्रकृतेऽपि यदा गौणीभूतधर्माधर्मी मुख्यत्वेन विवक्ष्यते तदा धर्मिण
एकत्वात् एकवचनं भवति धर्माश्च धर्मिणि अन्तर्गता भवन्तीति परिपूर्णवस्तुप्रतीति भवति
त्वमित्यादिवत्, यथा पुनःप्रधानीभूतधर्मिणो वैदुष्यपरोपकारित्वमहोदारत्वादयो धर्माः
मुख्यत्वेन विवक्ष्यन्ते तदा धर्माणां बहुत्वादेकस्मिन्नपि धर्मिणि बहुवचनं भवति युयमित्यादि-
वत्, मनुष्य इत्यादावप्रधानीभूतधर्मा धर्मी मुख्यत्वेन विवक्षित इति सर्वाऽपि एवं जातीयका
एकत्वप्रतिपादिका वाग् भवतीति भावः, गौतमः पृच्छति—‘अहं भन्ते ! मणुस्सा जाव चिह्ल
लगा जे यावन्ने तहप्पगारा सव्वा सा बहुवज्ज ? हे भदन्त ! अथ मनुष्याः, यावत्—महिषाः,

अध्यापक के रूप में विवक्षित करता है तो वही व्यक्ति उपाध्याय कहलाता है। इसी प्रकार यहां पर भी जब धर्मों को गौण करके धर्मी की प्रधान रूप से विवक्षा की जाती है, क्योंकि धर्मी एक ही होता है, अतएव धर्मी की विवक्षा से एकवचन होता है। उस समय सबस्त धर्म, धर्मी में ही अन्तर्गत हो जाते हैं। इस कारण सम्पूर्ण वस्तु की प्रतीति होती है। किंतु जब धर्मी की गौणरूप में विवक्षा की जाती है और विद्वत्ता, परोपकारित्व, महोदारता आदि धर्म प्रधान रूप में विवक्षित किये जाते हैं, उस समय क्योंकि धर्म बहुत होते हैं, अतएव धर्मी एक होने पर भी बहुवचन का प्रयोग होता है। संक्षेप में आशय यह है कि जब धर्मों से धर्मों को अभिन्न मानकर एकत्व की विवक्षा की जाती है, तब एकवचन का प्रयोग होता है और जब धर्मी को गौण करके अनेक धर्मों की विवक्षा की जाती है, तब बहुवचन का प्रयोग होता है। इस प्रकार अनन्त धर्मात्मक वस्तु भी धर्मी के एक होने के कारण एकवचन द्वारा प्रतिपादित की जा सकती है।

इપમા વિવક્ષિત કરે છે તો તે વ્યાજ્ઞ ઉપાધ્યાય કહેવાય છે. એજ પ્રકારે અહીં પણ
ન્યારે ધર્મેને ગૌણ કરીને ધર્મીની પ્રધાનતા રૂપે વિવક્ષા કરાય છે, તે સમયે ધર્મી
એક જ હોય છે, તેથી જ ધર્મીની વિવક્ષાએ એકવચન થાય છે તે સમયે સમસ્તધર્મ
ધર્મીમાં જ અન્તર્ગત થઈ જાય છે. તે કારણે સંપૂર્ણ વસ્તુની પ્રતીતિ થાય છે.
કિન્તુ ન્યારે ધર્મીની ગૌણ રૂપમાં વિવક્ષા કરાય છે અને વિદ્વત્તા પરોપકારિત્વ, મહો-
દારતા આદિ ધર્મ પ્રધાનરૂપમાં વિવક્ષિત કરાય છે, એ સમયે ધર્મ ઘણા હોય છે, તેથી
જ ધર્મી એક હોવા છતાં બહુવચનનો પ્રયોગ થાય છે. સંક્ષેપમાં આશય એ છે કે ન્યારે
ધર્મોથી ધર્મીને અભિન્ન માનીને એકત્વની વિવક્ષા કરાય છે. ત્યારે એકવચનનો પ્રયોગ
થાય છે અને ન્યારે ધર્મેને ગૌણ કરીને અनेક ધર્મની વિવક્ષા કરાય છે, ત્યારે બહુ-
વચનનો પ્રયોગ થાય છે. એજ પ્રકારે અનન્ત ધર્માત્મક વસ્તુ પણ ધર્મીના એક હોવાના
કારણે એક વચન દ્વારા પ્રતિપાદિત કરી શકાય છે.

અથ્વા હસ્તિનઃ સિંહા વ્યાગ્રા વૃકાઃ, દ્વીપિનઃ, ઋક્ષાઃ તરક્ષાઃ પરાશરાઃ, રાસભા, શૃગાલાઃ, વિડાલાઃ શુનકાઃ કોલશુનકાઃ કોકન્ટિકાઃ શશકાઃ ચિલ્લલકાઃ, યેઽપિ ચાન્યે તથા-પ્રકારકાઃ વહુવચનાન્તાઃ શબ્દાઃ સન્તિ કથં સર્વા સા વહુવાક્-વહુત્વપ્રતિપાદિકાવાણી ભવતિ ? તથાહિ-મનુષ્યાદિ શબ્દાનાં જાતિવાચકત્વાત્ જાતેશ્ચ સામાન્યરૂપત્વાત્ સામાન્યસ્ય ચૈકત્વાત્ 'एकं नित्यं निरवयवमक्रियं सर्वज्ञं च सामान्यमिति वचनात् कथं मत्र वहुवचनम् ? किन्तु वहुवचनेनापि व्यवहारो दृश्यते इत्युभयथा संशयः, इति प्रश्नाशयः । भगवानाह-‘हंता, गोयमा !’ हे गौतम ! हन्त,-सत्यमेतत्, ‘मणुस्सा जाव चिल्ललगा सव्वा सा वहुवज्ज’-मनુष्या यावत्-महिषाः, अश्वाः, हस्तिनः, सिंहाः, व्याघ्राः, वृकाः, द्वीपिनः, ऋक्षाः, तरक्षाः, पराशराः, रासभाः, शृगालाः, विडाळाः, शुनकाः, कौलशुनकाः, कौकन્ટिकाः, शशकाः, चित्रकाः, चिल्लरकाः येऽपि चान्ये तथाप्रकारकाः-वहुवचनान्ताः शब्दाः सन्ति सर्वा सा वहुवाक्-वहुत्वप्रतिपादिका वाणी भवति, तथाहि मनुष्यादिशब्दानां

શ્રી ગૌતમસ્વામી પુનઃ પ્રશ્ન કરતે હૈં-હે અગવન્ ! ‘મણુસ્સા’ (મનુષ્યાઃ) યાવત્ ‘ચિલ્લલગા’ (ચિલ્લલકાઃ) તથા હસી પ્રકાર કે જો અન્ય વહુવચનાન્ત શબ્દ હૈં, વહુ સવ કયા વહુત્વ કી પ્રતિપાદક વાણી હૈ ?

તાત્પર્ય યહ હૈ કિ બહુવચન આદિ પૂર્વોક્ત શબ્દ જાતિ કે વાચક હૈ ઓર જાતિ કા અર્થ હૈ સામાન્ય । સામાન્ય એક હોતા હૈ । કહા બી હૈ-સામાન્ય એક હૈ, નિત્ય હૈ, નિરવયવ હૈ, ક્રિયારહિત હૈ ઓર સર્વવ્યાપી હૈ । એસી સ્થિતિ મેં જાતિ વાચક શબ્દ વહુવચનાન્ત કિસ પ્રકાર હો સકતે હૈં ? કિન્તુ ઇન શબ્દોં કા વહુવચન મેં બી પ્રયોગ દેખા હૈ, યહી સંશય કા કારણ હૈ ।

અગવાન્ ઉત્તર દેતે હૈં-હે ગૌતમ ! હાં ‘મણુસ્સા’ યાવત્ ‘ચિલ્લલગા’ યે વહુવચનાન્ત શબ્દ જો હૈં, સો વહુત્વ કો પ્રતિપાદન કરનેવાલી વાણી હૈ । ઇસ કા કારણ યોં હૈ-યહ ઠીક હૈ કિ પૂર્વોક્ત ‘મણુસ્સા’ આદિ શબ્દ જાતિ કે વાચક હૈં,

શ્રી ગૌતમસ્વામી પુનઃ પ્રશ્ન કરે છે-હે ભગવન્ ! મણુસ્સાઃ (મનુષ્યાઃ) યાવત્ ‘ચિલ્લલગા’ (ચિલ્લલકાઃ) તથા એવા પ્રકારના જે અન્ય બહુવચનાન્ત શબ્દ છે, તે બધી શું બહુત્વની પ્રતિપાદકવાણી છે ?

તાત્પર્ય એ છે કે મનુષ્ય આદિ પૂર્વોક્ત શબ્દ જાતિ વાચક છે અને જાતિનો અર્થ છે સામાન્ય । સામાન્ય એક હોય છે કહ્યું પણ છે ‘સામાન્ય એક છે, નિત્ય છે નિરવયવ છે ક્રિયારહિત છે અને સર્વવ્યાપી છે. એવી સ્થિતિમાં જાતિવાચક શબ્દ બહુવચનાન્ત કેવે પ્રકાર થઈ શકે છે ? કિન્તુ એ શબ્દોને બહુવચનમાં પણ જોયા છે, એજ સંશયનું કારણ છે.

શ્રી ભગવાન્ ઉત્તર આપે છે-હે ગૌતમ ! હા, ‘મણુસ્સા’ યાવત્ ‘ચિલ્લલગા’ એ બહુવચનાન્ત જે શબ્દ છે તે બહુત્વનું પ્રતિપાદન કરનારી વાણી છે, તેનું કારણ આમ

જાતિવાચકત્વેऽપિ જાતેઃ સમાનપરિણામત્વાત્ સમાનપરિણામસ્ય ચઃસમાનપરિણામાવિના ભાવિત્વાત્ અસમાનપરિણામસંવલિતસ્યૈવ સમાનપરિણામસ્ય મુખ્યત્વેન વિવક્ષાયામ્ અસમાન-પરિણામસ્ય પ્રતિવ્યક્તિભિન્નત્વેન તદભિધાને વહુવચનોપપત્તિઃ, ઘટાં ઇત્યાદિવત્, સમાનપરિ-ણામસ્યૈવ મુખ્યત્વેન વિવક્ષાયાન્તુ અસમાનપરિણામસ્ય ગૌણત્વેન સર્વત્રાપિ સમાનપરિણામસ્ય એકત્વાત્ તદભિધાને એકવચનોપપત્તિઃ, સર્વોઽપિ ઘટઃ પૃથુવૃન્નોદરાઘાકારઃ, ઇત્યાદિવત્, પ્રકૃતેઽપિ મનુષ્યા ઇત્યાદાવસમાનપરિણામમ્વલિતસ્યૈવ સમાનપરિણામસ્ય મુખ્યત્વેન વિવક્ષિ-તત્વાત્ તસ્ય ચાનેકત્વમાવાદ્ વહુવચનમુપપદ્યતે, ઇતિ શાવરઃ, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘અહ મંતે ! મણુસ્સી મહિસી વલ્લ્લા દરિયણિયા સીહી વઘ્ધી વિગી દીઘિયા અચ્છી તરચ્છી પરસ્સરા

કિન્તુ જાતિ સદૃશ પરિણામ રૂપ હોતી હૈ ઓર સદૃશ પરિણામ વિસદૃશ પરિ-ણામ કા અવિનાભાવી હોતા હૈ । ઇસ પ્રકાર વિસદૃશ પરિણામ સે યુક્ત સદૃશ પરિણામ કી હી પ્રધાનતા સે વિવક્ષા કી જાતી હૈ । વિસદૃશ પરિણામ પ્રત્યેક વ્યક્તિ (વિશેષ) મેં ભિન્ન હોતા હૈ, અતઃએવ ડસકા જવ કથન ક્રિયા જાતા હૈ તવ વહુવચન કા પ્રયોગ સંગત હી હૈ, ‘ઘટાઃ’ ઇત્યાદિ વહુવચન કે સમાન । જવ કેવલ સદૃશ પરિણામ કી પ્રધાનતા સે વિવક્ષા કી જાતી હૈ ઓર વિસદૃશ પરિ-ણામ કો ગૌણ કર દિયા જાતા હૈ, તવ સદૃશ પરિણામ ક્યોંકિ એક હોતા હૈ, અતઃએવ ડસકા પ્રતિપાદન કરને મેં એક વચન કા પ્રયોગ બી સંગત હૈ । જૈસે ‘સવ ઘટ પૃથુવૃન્નોદરાકારઃ’ અર્થાત્ મોટે ઓર ગોલ પેટ વાલા હોતા હૈ ।’

ઇસ પ્રકાર ‘મણુસ્સા’ (મનુષ્યાઃ) ઇત્યાદિ પ્રયોગોં મેં અસમાન પરિણામ સે યુક્ત સમાન કી હી મુખ્ય રૂપ સે વિવક્ષા કી ગઈ હૈ ઓર અસમાન પરિણામ અનેક હોતા હૈ, અતઃએવ વહુવચન કા પ્રયોગ ડચિત હી હૈ ।

છે-એ ઠીક છે કે પૂર્વોક્ત ‘મણુસ્સા’ આદિ શબ્દ જાતિના વાચક છે, કિન્તુ જાતિ સદૃશ પરિણામ હોય છે અને સદૃશ પરિણામ વિસદૃશ પરિણામના અવિનાભાવી હોય છે. એ પ્રકારે વિસદૃશ પરિણામથી યુક્ત સદૃશ પરિણામની જ પ્રધાનતાથી વિવક્ષા કરાય છે. વિસદૃશ પરિણામ પ્રત્યેક વ્યક્તિ (વિશેષ)માં ભિન્ન હોય છે, તેથી જ તેનું ન્યારે કથન કરાય છે ત્યારે બહુવચનનો પ્રયોગ જ સંગત થાય છે. ‘ઘટા ઇત્યાદિ’ બહુવચનની જેમ ન્યારે કેવળ સદૃશ પરિણામની પ્રધાનતાથી વિવક્ષા કરાય છે અને વિસદૃશ પરિણામાને ગૌણ કરી દેવાય છે. ત્યારે સદૃશ પરિણામ એક હોય છે, તેથી જ તેનું પ્રતિપાદન કરવામાં એક વચનનો પ્રયોગ પણ સંગત છે. જેમ ‘બધા ઘડા ‘પૃથુવૃન્નોદરાકારઃ’ મોટા અને ગોળ પેટવાળા હોય છે.

એ પ્રકારે ‘મણુસ્સા’ (મનુષ્યાઃ) ઇત્યાદિ પ્રયોગોમાં અસમાન પરિણામથી યુક્ત સમાન પરિણામની જ મુખ્ય રૂપથી વિવક્ષા કરેલ છે અને સમાન પરિણામ અનેક હોય છે, તેથી જ બહુવચનનો પ્રયોગ ડચિત છે,

रासभी सियाली विराली सुणिया कोलसुणिया कोक्कंतिया ससिया चित्तिया चिल्ललिया
जे यावन्ने तहप्पगारा सव्वा सा इत्थिवऊ ?' हे भदन्त ! अथ मानुषी महिषी वडवा-अश्या,
हस्तिनी सिंही व्याघ्री वृकी द्वीपिनी ऋक्षी तरक्षी, पराशरा-शरभा, रासभी-गर्दभी,
शृंगाली, विडाली, शुनकी, कोलशुनकी, कोकन्तिका, शशकी, चित्रकी, चिल्ललिका इत्या-
दयो येऽपि चान्ये तथाप्रकारकाः-आवन्ता डीवन्ता वा शब्दाः सन्ति किं सर्वा सा स्त्रीवाक्
स्त्रीत्वप्रतिपादिका वाणी भवति ? तथा चैकस्मिन्नेव वस्तुनि व्यक्तिपदार्थवस्तुपदव्यपदेशेन
यथा इयं व्यक्तिः, अयं पदार्थः, इदं वस्तु इत्येवं त्रिलिङ्गत्वस्य संद्भावेन शबलरूपे वस्तुनि
व्यवस्थिते कथमेक स्त्रीलिङ्गमात्राभिधायी शब्दः शबल वस्तु वृत्ति त्रिलिङ्गाभिधायी संभवति?

गौतमस्वामी पुनः प्रश्न करते हैं-हे भगवन् ! (मणुस्सी) मानुषी, (महिस्सी)
महिषी-भैंस, (बलवा) वडवा-घोडी, (हत्थिणिया) हस्तिनी-हाथिनी, (सीही)
सिंही-सिंहनी, (वग्घी) व्याघ्री, (विगी) वृकी-भेड़िनो, (दीविया) द्वीपिनी,
(अच्छी) ऋक्षी-रीछनी, (तरच्छी) तरक्षी, (परस्सरा) पराशरा-शरभा, (रासभी)
रासभी-गधी, (सियाली) शृंगाली-सियालो, (विराली) विलाडी-विल्ली,
(सुणिया) शुनकी-कुत्ती (कोलसुणिया) कोलशुनकी-शिकारी कुतिया, (कोक्कं-
तिया) कोकन्तिका-लोमडी, (ससिया) शशकी-खरगोशनी (चित्तिया) चित्रकी-
चीती, (चिल्ललिया) चिल्ललिका तथा इसी प्रकार के जो अन्य 'आ' एवं 'ई'
अन्तवाले शब्द हैं, वे क्या स्त्रीवचन है अर्थात् स्त्रीत्व की प्रतिपादक भाषा है ?
तात्पर्य यह है कि एक ही वस्तु व्यक्ति, पदार्थ और वस्तु शब्दों द्वारा व्यवहृत
होती देखी जाती है, जैसे इयं व्यक्तिः, अयं पदार्थः, इदं वस्तु । यहां व्यक्ति
शब्द स्त्रीलिङ्ग है, पदार्थ शब्द पुल्लिङ्ग है, वस्तु शब्द नपुंसकलिङ्ग है । इस
प्रकार एक की वाच्य को तीनों लिङ्गों के प्रतिपादक वचनों द्वारा कहा जाता है ।
ऐसी स्थिति में सिर्फ एक स्त्रीलिङ्ग मात्र का प्रतिपादक शब्द, तीनों लिङ्गों के

श्री गौतमस्वामी द्विती प्रश्न करे छे-छे लगवन् ! (मणुस्सी) मानुषी (महिस्सी) महिषी
भैंस (बलवा) वडवा-घोडी (हत्थिणिया) हाथिणी (सीही) सिंहणी (वग्घी) व्याघ्रणी (विगी)
'वृकी-वृक्ष' (दीविया) द्वीपिनी (अच्छी) 'ऋक्षी' रीछणी (तरच्छी) तरक्षी (परस्सरा) 'परा-
शरा'-शरभा (रासभी) गधी (सियाली)-सियाणणी (वियाली) विलाडी (सुणिया)-कुत्तरी
(कोलसुणिया) शिकारी कुतरी (कोक्कंतिया) कोकंतिका-लोमडी (ससिया) शशकी (चित्तिया)
'चित्रकी'-चीती (चिल्ललिया) चिल्ललिका तथा तेज प्रकारना जे अन्य 'आ' तेमज 'ई'
अन्तवाणा शब्दो छे तेओ शुं स्त्रीवचन छे अर्थात् स्त्रीत्वनी प्रतिपादक भाषा छे ? तात्पर्य ओ
छे छे ओकज वस्तु व्यक्ति, पदार्थ अने वस्तु शब्दो द्वारा व्यवहृत थती जेवाथ छे, जेभ
(इयं व्यक्ति' अयं पदार्थः इदं वस्तु) ओही व्यक्ति शब्द स्त्रीलिङ्ग छे. पदार्थ शब्द पुल्लिङ्ग
छे, वस्तु शब्द नपुंसक लिङ्ग छे. ओ प्रकारे ओक ज वाच्यने त्रिओ लिङ्गोना प्रतिपादक

નરસિંહે કેવલઃ સિંહશબ્દો વા તદુભયાભિધાયી ભવતિ, કિન્તુ તદ્ભિધાયિતયાઽપિ લોકે વ્યવહારો દૃશ્યતે ઇત્યુભયથા સંશયાત્ કથં સર્વા સા એવં પ્રકારા સ્ત્રીલિંગવિશિષ્ટાર્થપ્રતિપાદિકા વાગ્ ભવતિ? ઇતિ પ્રશ્નાશયઃ, ભગવાનાહ—‘હંતા, ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! દન્ત-સત્યમ્, ‘મણુસ્સી જાવ ચિલ્લલિયા જે યાવન્ને તહપ્પગારા સબ્બા સા ઇત્થિવઝ ?’ માનુષી યાવત્-મદ્દિપી વડવા હસ્તિની સિંહી વ્યાગ્રી વૃકી દ્વીપિની, ક્કુલી તરલી પરાગરા રાસમી, શૃગાલી વિડાલી થુનિકા કોલથુનિકા ક્રોકન્તિકા શશકી ચિત્રકી ચિલ્લલકી યેઽપિ ચાન્યે તથા પ્રકારકાઃ શબ્દાઃ સન્તિ સર્વા સા સ્ત્રીવાક્-સ્ત્રીત્વવિશિષ્ટાર્થપ્રતિપાદિકા વાળી ભવતિ તથાદિ શબ્દરૂપસ્ય વસ્તુનઃ સત્ત્વેઽપિ યેન ધર્મેણ વિશિષ્ટઃ પ્રતિપાદાયિતુમિષ્ટો ભવતિ સ તં પ્રધાની-કૃત્ય તેન વિશિષ્ટં તિરોહિતશેષધર્માણં ધર્મિણં પ્રતિપાદયતિ’ ઇતિન્યાયેન યથા કસ્યચિત્ પુરુષત્વે શાસ્ત્રજ્ઞાતૃત્વે મહોદારત્વે જનકત્વે અધ્યાપકત્વે યુગપદ્ વ્યવસ્થિતેઽપિ પુરુષસ્તમાગ-

પ્રતિપાદ્ય વસ્તુ કા વાચક કિસ પ્રકાર હો સકના હૈ ? ‘નરસિંહ’ મેં કેવલ સિંહ શબ્દ અથવા કેવલ નર શબ્દ દોનોં કા વાચક નહીં હો સકના । બગર પૂર્વોક્ત સ્ત્રીલિંગ કે શબ્દ લોક મેં અપને-અપને વાચ્ય કે વાચક દેખે જાતે હૈં, અતઃ એવં સંશય ઉત્પન્ન હોતા હૈ કિ હિસ પ્રકાર કે સમી વચન કયા સ્ત્રીત્વ કે પ્રતિપાદક હૈં ?

ભગવાન્ ઉત્તર દેતે હૈં—હે ગૌતમ ! હાં પૂર્વોક્ત શબ્દ સ્ત્રીવચન હૈ, અર્થાત્ ‘મણુસ્સી’ સે લેકર ‘ચિલ્લલિંગા’ તક કે તથા હિસી પ્રકાર કે જો અન્ય શબ્દ હૈં, વે સ્ત્રીત્વ વિશિષ્ટ અર્થ કે પ્રતિપાદક હૈ । હિસકા કારણ યહ હૈ—યદ્યપિ પ્રત્યેક વસ્તુ અનેક ધર્માત્મક હૈ, તથાપિ જિસ ધર્મ સે વિશિષ્ટ વસ્તુ કા પ્રતિપાદન કરના અભીષ્ટ હોતા હૈ, વહ ઉસે પ્રધાન કરકે, ઉસી સે વિશિષ્ટ ધર્મોં કા પ્રતિપાદન કરતા હૈ । ઉસકે સિવાય જો શેષ ધર્મ હૈં ઉન્હે ગૌણ કરકે અવિવક્ષિત કર દિયા જાતા હૈ, જૈસે કિસી પુરુષ મેં પુરુષત્વ મી હૈ, શાસ્ત્રજ્ઞાતૃત્વ મી

વાક્યો દ્વારા કહેવાય છે. આવી સ્થિતિમા ફક્ત એક સ્ત્રીલિંગ માત્રનો પ્રતિપાદક શબ્દ ત્રણે લિંગો દ્વારા પ્રતિપાદ્ય વસ્તુનો વાચક કેવી રીતે થઈ શકે છે ? ‘નરસિંહ’માં કેવલ સિંહ શબ્દ અથવા કેવળ નર શબ્દ બન્નેના વાચક નથી થઈ શકતા, પણ પૂર્વોક્ત સ્ત્રીલિંગના શબ્દ લોકમાં પોતપોતાના વાચ્યના વાચક બેવામા આવે છે, તેથી જ સંશય ઉત્પન્ન થાય છે કે એ પ્રકારના બધા વચન શુ સ્ત્રીત્વના પ્રતિપાદક છે ?

શ્રી ભગવાન્ ઉત્તર આપે છે—હે ગૌતમ ! હા પૂર્વોક્ત શબ્દ સ્ત્રીવચન છે અર્થાત્ ‘મણુસ્સી’ થી આરભી ‘ચિલ્લલિંગા’ સુધીના, તથા એજ પ્રકારે જે બીજા શબ્દો છે, તેઓ સ્ત્રીત્વ વિશિષ્ટ અર્થના પ્રતિપાદક છે. તેનું કારણ એ છે—યદ્યપિ પ્રત્યેક વસ્તુ અનેક ધર્માત્મક છે તથાપિ, જે ધર્મથી વિશિષ્ટ વસ્તુનું પ્રતિપાદન કરવું અવિષ્ટ હોય છે, તેને પ્રધાને કરીને, તેનાથી વિશિષ્ટ ધર્મોનું પ્રતિપાદન કરે છે. તેના સિવાય જે શેષ ધર્મ છે તેને ગૌણ કરીને અવિવક્ષિત કરી દેવાય છે. જેમ કોઈ પુરુષમા પુરુષત્વ પણ છે.

ચ્છન્તં વિલોક્ય પિતા આગચ્છતીતિ વ્રવીતિ, શિષ્યઃ પુનરુપાધ્યાય ઇતિ વ્રૂતે તથૈવ પ્રકૃતેઽપિ માનુષી પ્રમૃતીનાં સર્વાસાં ત્રિલિङ્ગકત્વાત્મકત્વેઽપિ યોનિમૃદુત્વાધીરત્વચપલત્વાદિલક્ષણ- સ્ત્રીત્વસ્યૈવાત્ર પ્રાધાન્યેન પ્રવિપાદયિતુ મિષ્ટત્વાત્ તેન વિશિષ્ટં તિરોહિતશેષધર્માણં ધર્મિણં પ્રધાનીકૃત્ય પ્રતિપાદનત્વાત્ સર્વા સા માનુષી પ્રમૃતિ સ્ત્રીવાક્ સ્ત્રીત્વપ્રતિપાદિકા ભવતીતિ ભાવઃ, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘અહ મંતે ! મણુસ્સે જાવ ચિલ્લલણ્ જે યાવન્ને તહપ્પગારા સવ્વા સા પુમવઙ્ ?’ હે મદન્ત ! અથ મનુષ્યો યાવત્-મહિષઃ અશ્વો સિંહો વ્યાઘ્રો વૃકઃ દ્વીપી ઋક્ષઃ, તરક્ષઃ, પરાશરો રાસભઃ, શૃગાલો વિડાલઃ શુનકઃ કોલશુનકઃ, કોકન્ટિકઃ શશક- ચિત્રકચિલ્લલકો યેઽપિ ચાન્યે તથાપ્રકારકાઃ શબ્દાઃ સન્તિ કિં સર્વા સા પુંવાક્ પુલિલ્લગાર્થ- પ્રતિપાદિકા વાણી વર્તતે ? પ્રાગુક્તરીત્યા સંશયાત્પ્રશ્નઃ, ભગવાનાહ-‘હંતા, ગોયમા !’ હે

હૈ, અત્યન્ત ઉદારતા મી હૈ, જનકત્વ મી હૈ, અધ્યાયકત્વ મી હૈ । ઉસમેં યે સમી ધર્મ એકસાથ રહે હુએ હૈં । ફિર મી જવ ઉસકા પુત્ર ઉસે આતા દેવતા હૈ તો કહતા હૈ-પિતાજી આ રહે હૈં । ઉસકા શિષ્ય કહતા હૈ-ઉપાધ્યાય આ રહે હૈં । હસી પ્રકાર પ્રકૃત મેં માનુષી આદિ સમી-યદ્યપિ ત્રિલિંગાત્મક હૈ, તથાપિ યોનિ, મૃદુતા, અધીરતા, ચપલતા આદિ સ્ત્રીલક્ષણોં કી હી પ્રધાનતા સે વિવક્ષા હોને કે કારણ, ઉનસે વિશિષ્ટ ધર્મોં કો પ્રધાન કરકે પ્રતિપાદન હોને સે માનુષી આદિ ભાષા સ્ત્રીવાક્ અર્થાત્ સ્ત્રીત્વ કા પ્રતિપાદન કરનેવાલી ભાષા કહલાતી હૈ ।

ગૌતમસ્વામી પુનઃ પ્રશ્ન કરતે હૈં-હે મગવન્ ! ‘મણુસ્સે’ યાવત્ ‘ચિલ્લલણ્’ અર્થાત્ ‘મનુષ્ય’ સે લગાકર ‘ચિલ્લલક’ તક કે શબ્દ અર્થાત્ મહિષ, અશ્વ, હસ્તી, સિંહ, વ્યાઘ્ર, વૃક, દ્વીપી, ઋક્ષ, તરક્ષ, પરાશર, શૃગાલ, વિડાલ, શુનક, કોલશુનક, કોકન્ટિક, શશક, ચિત્રક ઓર ચિલ્લલક, શબ્દ તથા હસી પ્રકાર

શાસ્ત્રજ્ઞાતૃ પણુ છે. અત્યન્ત ઉદારતા પણુ છે, જનકત્વ પણુ છે, અધ્યાપકત્વ પણુ છે, તેમાં આ બધા ધર્મ એક સાથે રહેલા છે. તો પણુ બ્યારે તેનો પુત્ર તેને આવતો જોવે છે તો કહે છે-પિતાજી આવી રહ્યા છે. તેના શિષ્ય કહે છે-ઉપાધ્યાય આવિ રહેલા છે. એ પ્રકારે પ્રકૃતમા માનુષી આદિ બધા યદ્યપિ ત્રિલિંગાત્મક છે. તથાપિ યોનિ મૃદુતા, અધીરતા ચપલતા આદિ સ્ત્રીલક્ષણોની જ પ્રધાનતાથી વિવક્ષા થવાને કારણે, તેમનાથી વિશિષ્ટ ધર્મોના પ્રધાને કરીને પ્રતિપાદન થવાથી માનુષી આદિ ભાષા સ્ત્રીવાક્ અર્થાત્ સ્ત્રીત્વનું પ્રતિપાદન કરવાવાળી ભાષા કહેવાય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી પુનઃ પ્રશ્ન કરે છે-હે ભગવન્ ‘મણુસ્સે’ યાવત્ ‘ચિલ્લલણ્’ મનુષ્યથી આરભીને ‘ચિલ્લલક.’ સુધીના શબ્દ અર્થાત્ મહિષ, ઘોડો, હાથી, સિંહ, વાઘ, વૃક, દ્વીપી, ઋક્ષ, તરક્ષ, પરાશર, રાસભ, શૃગાલ, બિલાડો, શુનક, કોલશુનક, કોકન્ટિક, શશક, ચિત્રક અને ચિલ્લલક. શબ્દ તથા એજ પ્રકારના અન્ય જે છે, તે બધા પુરૂષવાક્ છે ? અર્થાત્ પુલિલ્લગ પ્રતિપાદક ભાષા છે ? એમાં સંશયનું કારણ પૂર્વવત્ સમજવું જોઈ એ.

ગૌતમ ! હન્ત-સત્ય, 'મણુસ્સે મહિસે જાવ ચિલ્લલ્લ' જે યાવન્ને તદ્દપ્પગારા સન્ના સા પુમવઙ્ગ' મનુષ્યો મહિપો યાવત્ અઙ્ગો હસ્તી સિંહો વ્યાઘ્રો દ્વીપી ક્કશ્શઃ તરક્કશ્શઃ પરાશરઃ-શરમ્', રાસમ્ઃ શૃગાલો વિડાલઃ શુનકઃ કોલશુનકઃ કોકન્ટિકઃ શશકશ્ચિત્રકશ્ચિલ્લલ્લકો યેડપિ ચાન્થે તથા પ્રકારકાઃ શબ્દાઃ સન્તિ, સર્વા સા પુંવાક્ક-પુંસ્ત્વવિશિષ્ટાર્થપ્રતિપાદિકા ધાણી વર્તતે પ્રાગુક્તરીત્યોત્તરપક્ષાશયઃ સ્વયમૂહનીયઃ, તદા ચૈતેપામુક્તયુક્ત્યા ત્વિદ્ગત્રયયુક્ત-ત્વેડપિ પ્રાધાન્યેન પુંસ્ત્વસ્યૈવ વિવક્ષિતત્વાત્, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘અહ મંને ! કંસં કંસોયં પરિમંડલં ધૂમં જાલં તારં રૂવં અચ્છિપવ્વં કુંડં પડમં દુદ્ધં દહિં ણવળીયં અસળં સયળં વિમાળં છત્તં ચામરં મિંગારં અંગળં નિરંગળં આમળં રયળં જે યાવન્ને તદ્દપ્પગારા સન્નં તં ણપુંસગવઙ્ગ ?’ હે મદન્ત ! અદ કંસં-પાત્રમ્, કંસોલમ્, પરિમંડલમ્ શેલમ્, સ્તૂપમ્, જાલમ્, સ્યાલમ્, તાલમ્, રૂપમ્, અક્ષિ-નેત્રમ્, પર્વ, કુણ્ડમ્, પદ્મમ્, દુગ્ધમ્, દધિ, નવનીતમ્ દૈયદ્ધવી-નમ્, અગનમ્-ભોજનમ્, શયનમ્, ભવનમ્, વિમાનમ્, છત્રમ્, ચામરમ્, ધૃજારમ્-પાત્ર વિગેષઃ, અદ્ધણમ્, નિરઙ્ગનમ્, આભરણમ્, રત્નમ્ યેડપિ ચાન્થે તથા પ્રકારકાઃ શબ્દાઃ સન્તિ કિં સર્વં તત્ નપુંસક વચનં ભવતિ ? પ્રાગુક્તરીત્યા અત્રાપિ સંશયાત્ પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ-

કે અન્ય જો હૈં, કયા વે સમી પુરુષ વાક્ક હૈ ? અર્થાત્ પુર્લિંગ પ્રતિપાદક ભાષા હૈ ? इसमें संशय का कारण पूर्ववत् समझना चाहिए ।

મગવાન્ ઉત્તર દેતે હૈં-હે ગૌતમ ! હાં, મનુષ્ય સે લેકર ચિલ્લલલક તક કે પૂર્વોક્ત શબ્દ તથા હસી પ્રકાર કે અન્ય શબ્દ જો મી હૈ, વે સન્ન પુંવાક્ક અર્થાત્ પુરુષત્વ વિશિષ્ટ અર્થ કે પ્રતિપાદક હૈ, યહાં ઉત્તર-પક્ષ કા આશય પહેલે કે સમાન હી સમજ લેના ચાહિય, અતઃ યદપિ વે ત્રિલિંગાત્મક હૈ ફિર મી પ્રધાન રૂપ સે પુંસ્ત્વ કી હી વિવક્ષા હોને સે અન્હે પુર્લિંગ માના જાતા હૈ ।

ગૌતમસ્વામી પુનઃ પ્રશ્ન કરતે હૈં-હે મગવન્ ! કંસં, કંસોયં, પરિમંડલં, શેલં, ધૂમં, જાલં, થાલં, તારં, રૂવં, અચ્છિ, પવ્વં, કુંડં, પડમં, દુદ્ધં, દહિં ણવ-ળીતં, અસળં, સયળં, ભવળં, વિમાળં, છત્તં, ચામરં, મિંગારં, અંગળં, નિરંગળં, આમરળં, રયળ, યે શબ્દ તથા હસી પ્રકાર કે અન્ય સમી શબ્દ કયા નપુંસકવચન

શ્રી ભગવાન્ ઉત્તર આપે છે-હે ગૌતમ, હા મનુષ્યથી આરંભી ચિલ્લલલક સુધીના પૂર્વોક્ત શબ્દ તથા એ પ્રકારના અન્ય શબ્દ જે પણ છે. તે બધા પુવાક્ક અર્થાત્ પુરુષત્વ વિશિષ્ટ અર્થના પ્રતિપાદક છે. આહિ ઉત્તર પક્ષનો આશય પહેલાના જેવો જ સમજવો. બીજો એ. તેથી યદપિ તે ત્રિલિંગાત્મક છે તો પણ પ્રધાનરૂપે પુસ્ત્વની જ વિવક્ષા હોવાથી તેમને પુર્લિંગ મનાય છે

શ્રી ગૌતમસ્વામી પુનઃ પ્રશ્ન કરે છે-હે ભગવન્ ! ‘કંસં, કંસોયં પરિમંડલં, શેલં, યુગં, જોડં, થાલં, તારં, રૂાં, અચ્છિ, પવ્વં, કુંડં, પડમં, દુદ્ધં, દહિં, ણવળીતં, અસળં, સયળં, ભવળં, વિમાળં, છત્ત, ચામરં, મિંગારં, અંગળં, નિરંગળં, આમરળં, રયળં’ આ

‘हेता, गोयमा !’ हे गौतम ! हन्त-सत्यम् ‘कंसं जाव रयणं जे यावन्ने तहप्पगारा तं सव्व णपुंसगवज्ज’ कंसम्, यावत्-कसोलम्, परिमण्डलम्, शैलम्, स्तूपम् जालम्, स्थालम् तालम् रूपम्, अक्षि, पर्व, कुण्डम्, पद्मम्, दुग्धम्, दधि, नवनीतम्, अशनम् शयनम् भवनम्, विमानम्, छत्रं चारमम्, भृङ्गारम्, अङ्गणम्, निरङ्गनम्, आभरणम्, रत्नम्, येऽपि चान्ये तथा प्रकारकाः शब्दाः सन्ति सर्वे तत् नपुंसकवचनं भवति प्रागुक्तरीत्या एतेषां त्रिलिङ्गात्मकत्वेऽपि प्रकृते नपुंसकत्वस्यैव धर्मस्य प्राधान्येन विवक्षितत्वेन तेन विशिष्टं तिरोहित शेष-लिङ्गं धर्मिणं प्रतिपादयतीति भावः, गौतमः पृच्छति-‘अह भन्ते ! पृथ्वी त्ति इत्थिवज्ज, आउ त्ति पुमवज्ज, धणिण त्ति णपुंसगवज्ज पणवणीणं एसा सासा ण एसा भासा मोसा ?’ हे भदन्त ! अथ पृथिवी इति स्त्रीवाक्-स्त्रीलिङ्गं विशिष्टार्थं प्रतिपादिका वाणी, आप इति पुंवाक् है ? अर्थात् क्या नपुंसकलिङ्ग के वाचक है ? पूर्वोक्त प्रकार के यहाँ भी संशय होने के कारण प्रश्न उत्पन्न होता है ।

भगवान्-हां, गौतम ! कंसं से लेकर रयणं तक के शब्द अर्थात् कांस्यम्, कसोलम्, परिमण्डलम्, शैलम्, स्तूपम्, जालम्, स्थालम्, तालम्, रूपम्, अक्षि, पर्व, कुण्डम्, पद्मम्, दुग्धम्, दधि, नवनीतम्, अशनम्, शयनम्, भवनम्, विमानम्, छत्रं, चामरं, भृङ्गारं, अङ्गणम्, निरङ्गनम्, आभरणम्, रत्नम्, ये शब्द तथा इसी प्रकार के अन्य सभी शब्द नपुंसक वचन हैं । पूर्वोक्त प्रकार से यद्यपि ये त्रिलिङ्गात्मक हैं, तथापि प्रकृत में नपुंसकत्व धर्म की ही प्रधान रूप से विवक्षा करने के कारण तथा दूसरे धर्मों को गौण कर देने के कारण, इन्हें नपुंसक वचन कहा जाता है ।

गौतम पुनः प्रश्न करते हैं-हे भगवन् ! ‘पृथ्वी’ यह स्त्रीवचन अर्थात् स्त्री-लिङ्ग वाले अर्थ को प्रतिपादन करनेवाली भाषा है ? ‘आपः’ (जल) यह पुल्लिङ्ग

शब्दों तथा ओषी जलतना अन्य णधा शब्द शुं नपुंसक वचन छे ? अर्थात् शुं नपुंसक लिङ्गना वाचक छे ? पूर्वोक्त प्रकारने अही पणु संशय थवाना करणे प्रश्न उत्पन्न थाय छे.

श्री भगवान्-हां गौतम ! कंसं थी लघं ने रयण सुधीना शब्द अर्थात् कांस्यम्, कंसोलं, परिमंडलं, शैलम्, स्तूपम्, जालम्, स्थालम्, तालम्, रूपं, अक्षि, पर्व, कुण्डम्, पद्मम्, दुग्धम्, दधि, नवनीतम्, अशनम्, शयनम्, भवनं, विमानम् छत्रम्, चामरं, भृङ्गारं, अङ्गणम्, निरङ्गनं, आभरणम्, रत्नम्, आ शब्दों तथा ओ प्रकारना अन्य णधा शब्दों नपुंसक वचन छे, पूर्वोक्त प्रकारथी यद्यपि ओ त्रणे लिङ्गात्मक छे, तथापि प्रकृतमां नपुंसकत्व धर्मनी प्रधानता इपे विवक्षा करवाना कारणे, तथा णीज धर्मोने गौण करी देवाना कारणे तेमने नपुंसक वचनथी कहेला छे.

श्री गौतमस्वामी पुनः प्रश्न करे छे-हे भगवन् ! ‘पृथ्वी’ ओ स्त्रीवचन अर्थात् स्त्री लिङ्गवाणी अर्थने प्रतिपादन करवावाणी भाषा छे, ‘आपः’ (जल) ओ पुल्लिङ्ग विशिष्ट

પુલ્લિંગ્ગ વિશિષ્ટાર્થપ્રતિપાદિકા વાણી, ધાન્યમિતિ નપુંસકવાક્-નપુંસકલિંગ વિશિષ્ટાર્થપ્રતિ-
પાદિકા વાણી વર્તેતે इति કિમેષા પ્રજ્ઞાપની સત્યા સ્વલુ ભાષા ભવતિ ? નૈષાભાષા સૃષ્ટા ભવ-
તીતિ ? ભગવાનાહ-‘હંતા, ગૌતમ ! પૃથ્વીત્તિ इत्थિવજ્જ, આહત્તિ પુમવજ્જ, ધણ્ણિત્તિ
જપુંસગવજ્જ, પણ્ણવણી જં એસા ભાસા, જ એસા ભાસા મોસા’ હે મદન્ત ! હન્ત-સત્યમ્, પૃથિવી
इति સ્ત્રીવાક્-સ્ત્રીલિંગવિશિષ્ટાર્થપ્રતિપાદિકા વાણી, આપ इति પુંવાક્-પુંલિંગ વિશિષ્ટાર્થ-
પ્રતિપાદિકા વાણી, ધાન્યમિતિ નપુંસકવાક્-નપુંસકલિંગવિશિષ્ટાર્થપ્રતિપાદિકા વાણી એષા
પ્રજ્ઞાપની સત્યા સ્વલુ ભાષા ભવતિ, નૈષા ભાષા સૃષ્ટા ભવતિ, સત્યાર્થપ્રતિપાદકત્વાત્, નવરમ્
‘આહ’ આપ इत्यस्य પ્રાકૃતલક્ષણશ્ચાત્ પુલ્લિંગ્ગત્વં વોદ્યમ્, સંસ્કૃતે તુ સ્ત્રીત્વમેવ વર્તેતે,
ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘અહ મંતે ! પૃથ્વી ત્તિ इत्थિ આળમણી, આહ ત્તિ પુમઆળમણી, ધણ્ણેત્તિ
જપુંસગાળમણી પણ્ણવણી જં એસા ભાસા, જ એસા ભાસા મોસા ?’ હે મદન્ત ! અથ પૃથિવી इति
ભાષા સ્વ્યાજ્ઞાપની-આજ્ઞાપ્યતેઽનયા સા આજ્ઞાપની સ્ત્રિયાઃ-સ્ત્રીલિંગસ્વાજ્ઞાપની, આપ इति
વિશિષ્ટ અર્થ કી પ્રતિપાદક ભાષા હૈ ? ‘ધાન્યમ્’ યહ નપુંસકલિંગ સે વિશિષ્ટ
અર્થ કા પ્રતિપાદન કરને વાલી ભાષા હૈ ? કયા યહ ભાષા પ્રજ્ઞાપની અર્થાત્
સત્ય ભાષા હૈ ? યહ ભાષા સૃષ્ટા નહીં હૈ ?

ભગવાન્ ઉત્તર દેતે હૈ-હાં ગૌતમ ! ‘પૃથ્વી’ યહ સ્ત્રીવાક્ અર્થાત્ સ્ત્રીલિંગ
વિશિષ્ટ અર્થ કા પ્રતિપાદન કરનેવાલી ભાષા હૈ ‘આપ’ યહ પુંવાક્ હૈ અર્થાત્
પુંલિંગ અર્થ કા પ્રતિપાદન કરનેવાલી ભાષા હૈ । ‘ધાન્યમ્’ યહ નપુંસકત્વ
વિશિષ્ટ અર્થ કા પ્રતિપાદન કરનેવાલી ભાષા હૈ । યહ ભાષા પ્રજ્ઞાપની અર્થાત્
સત્ય હૈ, યહ ભાષા સૃષ્ટા નહીં હૈ, કયોંકિ યહ સત્ય અર્થ કા પ્રતિપાદન કરતી હૈ ।

યહાં યહ ધ્યાન રચના ચાહિયે કિ ‘આહ’ (આપઃ અર્થાત્ જલ) શબ્દ પ્રાકૃત
વ્યાકરણ કે અનુસાર પુલ્લિંગ હૈ સંસ્કૃત ભાષા કે અનુસાર તો વહ સ્ત્રીલિંગ હી હૈ ।

ગૌતમસ્વામી પુનઃ પ્રશ્ન કરતે હૈ-હે મદન્ત ! ‘પૃથિવી’ યહ ભાષા કયા

અર્થની પ્રતિપાદિકા ભાષા છે ? ‘ધાન્યમ્’ એ નપુંસક લિંગથી વિશિષ્ટ અર્થનું પ્રતિપાદન
કરનારી ભાષા છે ? શું આ ભાષા પ્રજ્ઞાપની અર્થાત્ સત્ય ભાષા છે ? આ ભાષા સૃષ્ટા નથી ?

શ્રી ભગવાન્ ઉત્તર આપે છે-હા, ગૌતમ ‘પૃથ્વી’ એ સ્ત્રીવાક્ અર્થાત્ સ્ત્રીલિંગ
વિશિષ્ટ અર્થનું પ્રતિપાદન કરનારી ભાષા છે, ‘આપ.’ આ પુંવાક્ અર્થાત્ પુંલિંગ વિશિષ્ટ
અર્થનું પ્રતિપાદન કરવાવાળી ભાષા છે. ‘ધાન્યમ્’ એ નપુંસકવાક્ છે. અર્થાત્ નપુંસ-
કત્વ વિશિષ્ટ અર્થનું પ્રતિપાદન કરવાવાળી ભાષા છે આ ભાષા પ્રજ્ઞાપની અર્થાત્ સત્ય
છે, આ સૃષ્ટા ભાષા નથી, કેમકે આ સત્ય અર્થનું પ્રતિપાદન કરે છે

અહીં એ ધ્યાન રાખવું જોઈએ કે ‘આહ’ (આપ) અર્થાત્ પાણી શબ્દ પ્રાકૃત
વ્યાકરણના અનુસાર પુલ્લિંગ છે, સંસ્કૃત ભાષાના અનુસાર તો તે સ્ત્રીલિંગ જ છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી પુનઃ પ્રશ્ન કરે છે-હે ભગવન્ ! પૃથ્વી, એ ભાષા શું સ્ત્રી આજ્ઞા-

માપા પુમાજ્ઞાપની-પુંસઃ-પુંલિંગસ્ય આજ્ઞાપની-પ્રતિપાદિકા, ધાન્યમિતિ માપા નપુંસકાજ્ઞાપની
કિં પ્રજ્ઞાપની સ્વલુ એવા માપા ભવતિ ? નૈવા માપા મૃષા ભવતિ ? ભગવાનાહ-‘હંતા, ગોયમા !
પુઢવિત્તિં ઇત્થિ આણમણી, આઠ ત્તિ પુમ આણમણી, ધણેત્તિ ણપુંસગાણમણી પણ્ણવણીં
એસા માસા ણ એસા માસા મોસા’ હે ગૌતમ ! ઇન્ત, સત્યમ્, પૃથિવી ઇતિ વાક્ સ્વ્યાજ્ઞાપની,
આપ ઇતિ વાક્ પુમાજ્ઞાપની, ધાન્યમિતિ નપુંસકાજ્ઞાપનીવાક્ પ્રજ્ઞાપની સત્યા સ્વલુ એવા માપા
ભવતિ, નૈવા માપા મૃષા-મિથ્યારૂપા ભવતિ, ઉક્ત સ્થલત્રયેઽપિ ક્રમશઃ પ્રાધાન્યેન સ્ત્રીલિંગ-
પુંલિંગનપુંસકલિંગાનામેવ વિવક્ષિતત્વેન તદ્વિશિષ્ટાનામેવ તિરોહિતાન્યધર્મીણાં પૃથિવી-અપ્-
-ધાન્યરૂપધર્મિણાં પ્રતિપાદકત્વાત્, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘અહ મંતે ! પુઢવીતિ ઇત્થિ પણ્ણવણી,
આઠ ત્તિ પુમપણ્ણવણી ધણેત્તિ ણપુંસગપણ્ણવણી આરાહણી ણં એસા માસા, ણ એસા માસા
મોસા’ હે મદન્ત ! અથ પૃથિવી ઇતિ સ્ત્રીપ્રજ્ઞાપની-સ્ત્રીલિંગવિશિષ્ટાર્થપ્રતિપાદિકા, આપ ઇતિ
પુંપ્રજ્ઞાપની-પુંલિંગ વિશિષ્ટાર્થપ્રતિપાદિકા, ધાન્યમિતિ નપુંસકપ્રજ્ઞાપની-નપુંસકલિંગવિશિ-

સ્ત્રી-આજ્ઞાપની ભાષા હૈ, અર્થાત્ સ્ત્રીલિંગ કી આજ્ઞાપની હૈ, ‘આપઃ’ યહ ભાષા
પું-આજ્ઞાપની અર્થાત્ પુલિંગ કી પ્રતિપાદક ભાષા હૈ, ‘ધાન્યમ્’ યહ નપુ સકા-
જ્ઞાપની ભાષા હૈ, સો કયા યહ ભાષા પ્રજ્ઞાપની હૈ ? યહ ભાષા મૃષા નહીં હૈ ?

ભગવાન્-હાં ગૌતમ ! ‘પૃથિવી’ યહ સ્ત્રી-આજ્ઞાપની ભાષા, ‘આપઃ’ યહ
પુરુષ-આજ્ઞાપની ભાષા ઓર ‘ધાન્યમ્’ યહ નપુંસક આજ્ઞાપની પ્રજ્ઞાપની હૈ-સત્ય
હૈ । યહ ભાષા મૃષા નહીં હૈ, ક્યોંકિ ઉક્ત ત્રીનોં સ્થાનોં પર ક્રમશઃ સ્ત્રીલિંગ,
પુલિંગ ઓર નપુંસકલિંગ કી હી વિવક્ષા હોને સે, ઉન્હીં સે વિશિષ્ટ તથા અન્ય
ધર્મોં કો ગોણ કરકે, પૃથિવી, અપ્ ઓર ધાન્ય રૂપ ધર્મોં કા યહ ભાષા
પ્રતિપાદન કરતી હૈ ।

ગૌતમસ્વામી પુનઃ પ્રશ્ન કરતે હૈ-‘પૃથિવી’ યહ સ્ત્રી પ્રજ્ઞાપની ભાષા, ‘આપઃ’
યહ પુલિંગવિશિષ્ટ અર્થ કા પ્રતિપાદન કરને વાલી ભાષા ઓર ‘ધાન્યમ્’ યહ
નપુંસક પ્રજ્ઞાપની ભાષા કયા આરાધની ભાષા હૈ ? જિસ કે દ્વારા મોક્ષમાર્ગ

પની ભાષા છે, અર્થાત્ સ્ત્રીલિંગની આજ્ઞાપની છે ‘આપઃ’ એ ભાષા પું આજ્ઞાપની અર્થાત્
પુંલિંગની પ્રતિપાદક ભાષા છે, ‘ધાન્યમ્’ એ નપુંસકાજ્ઞાપની ભાષા છે, તો શું તે ભાષા
પ્રજ્ઞાપની છે ? એ શું મૃષા ભાષા નથી ?

શ્રી ભગવાન્-હા ગૌતમ ! ‘પૃથ્વી’ એ સ્ત્રી આજ્ઞાપની ભાષા, ‘આપઃ’ એ પુરુષ
આજ્ઞાપની ભાષા અને ‘ધાન્યમ્’ એ નપુ સક આજ્ઞાપની ભાષા પ્રજ્ઞાપની ભાષા છે-સત્ય
ભાષા છે આ ભાષા મૃષા નથી. કેમકે ઉક્ત ત્રણે સ્થાનો પર ક્રમશઃ સ્ત્રીલિંગ પુલિંગ અને
નપુંસકલિંગની જ વિવક્ષા હોવાથી, તેઓથી વિશિષ્ટ તથા અન્યધર્મોને ગોણ કરીને
‘પૃથ્વી’, ‘આપ્’ અને ‘ધાન્ય’ રૂપ ધર્મોનું આ ભાષા પ્રતિપાદન કરે છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી પુનઃ પ્રશ્ન કરે છે-‘પૃથ્વી’ એ સ્ત્રી આજ્ઞાપની ભાષા ‘આપઃ’ એ
પુંલિંગ વિશિષ્ટ અર્થનું પ્રતિપાદન કરવાવાળી ભાષા અને ‘ધાન્યમ્’ એ નપુંસક પ્રજ્ઞા-

ષ્ટાર્થપ્રતિપાદિકા વાક્ કિમ્ આરાધની-આરાધ્યતે મોક્ષમાર્ગોઽનયા इति આરાધની સ્વલુ સત્યા एषा भाषा भवति ? नैषा भाषा मृषा भवति ? भगवानाह-‘दंता, गोयसा ! पृथ्वीति इत्थि पणवणी आउत्ति पुमपणवणी धण्णेति नपुंसगपणवणी आराहणी णं एसा भासा, ण एसा भासा मोसा’ हे गौतम ! इन्त-सत्यम् , पृथिवी इति स्त्रीप्रज्ञापनी-स्त्रीलिङ्गत्वप्ररूपणी आप इति पुंप्रज्ञापनी, धान्यमिति नपुंसकप्रज्ञापनीवाक् आराधनी सत्या स्वलु एषा भाषा भवति, नैषा भाषा मृषा-विराधनी भवति, सत्यार्थप्रतिपादकत्वेन शाब्दव्यवहारापेक्षया यथावस्थित वस्तु-प्ररूपणात् , गौतमः पृच्छति-‘इच्छेवं भंते ! इत्थिवयणं वा पुमवयणं वा णपुंसगवयणं वा वयमाणे पणवणीणं एसा भासा, ण एसा भासा मोसा ?’ हे भदन्त ! इति-एवम्-पूर्वोपदर्शितप्रकारेण अन्यदपि स्त्रीवचनं वा पुंवचनं वा नपुंसकवचनं वा ब्रुवाणा-वाक् किं प्रज्ञापनी स्वलु एषा भाषा भवति ? नैषा भाषा मृषा भवति ? भगवानाह-‘दंता, गोयसा ! इत्थिवयणं वा, पुमवयणं वा णपुंसगवयणं वा वयमाणे पणवणी णं एसा भासा, आराधा जाय उसे आराधनी कहते हैं । तो क्या यह भाषा आराधनी है ? यह भाषा मृषा नहीं है ?

भगवान् उत्तर देते हैं-हां गौतम ! ‘पृथिवी’ यह स्त्रीप्रज्ञापनी, ‘आपः’ यह पुरुषप्रज्ञापनी और ‘धान्यम्’ यह नपुंसक प्रज्ञापनी भाषा आराधनी-सत्य भाषा है । यह भाषा मृषा नहीं है । क्योंकि यह भाषा शाब्दिक व्यवहार की अपेक्षा से सत्य वस्तुस्वरूप का प्रतिपादन करनेवाली है ।

गौतमस्वामी-हे भगवन् ! पूर्वोक्त प्रकार से अन्य भी स्त्रीवचन पुरुषवचन और नपुंसकवचन का प्रतिपादन करनेवाली भाषा क्या प्रज्ञापनी भाषा है ? वह मृषा नहीं है ?

भगवान्-हां, गौतम ! स्त्रीवचन, पुरुषवचन और नपुंसकवचन, जो पूर्वोक्त से भिन्न हैं, उनका प्रतिपादन करनेवाली भाषा प्रज्ञापनी भाषा है । वह मृषा

પની ભાષા શું આરાધની ભાષા છે ? જેના દ્વારા મોક્ષમાર્ગ આરાધાય તેને આરાધની કહે છે. તે શું આ ભાષા આરાધની છે ? આ ભાષા મૃષા નથી ?

શ્રી ભગવાન્ ઉત્તર આપે છે-હા ગૌતમ ! ‘પૃથ્વી’ આ સ્ત્રી પ્રજ્ઞાપની, આપઃ’ એ પુરુષ પ્રજ્ઞાપની અને ‘ધાન્યમ્’ એ નપુસક પ્રજ્ઞાપની ભાષા આરાધની-સત્ય ભાષા છે. આ ભાષા મૃષા નથી. કેમકે આ ભાષા શાબ્દિક વ્યવહારની અપેક્ષાએ સત્ય વસ્તુ સ્વરૂપનું પ્રતિપાદન કરવાવાળી છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! પૂર્વોક્ત પ્રકારથી બીજી પણ સ્ત્રીવચન, પુરુષવચન અને નપુસક વચનનું પ્રતિપાદન કરવાવાળી ભાષા શું પ્રજ્ઞાપની ભાષા છે ? તે મૃષા નથી ?

શ્રી ભગવાન્-હા, ગૌતમ ! સ્ત્રીવચન પુરુષ વચન અને નપુસક વચન, જે પૂર્વોક્તથી ભિન્ન છે. તેમનું પ્રતિપાદન કરવાવાળી ભાષા પ્રજ્ઞાપની ભાષા છે. તે મૃષાભાષા નથી. તેમાં

ण एसा भासा मोसा' हे गौतम ! हन्त सत्यम् , स्त्रीवचनं वा, पुंवचनं वा नपुंसकवचनं वा उक्ता दन्यदपि किमपि शब्दरूपं ब्रुवाणा वाक् प्रज्ञापनी खलु एषा भाषा भवति, नैषा भाषा मृषा भवति, शाब्दव्यवहारानुसारेण दोषाभावात्, वस्तु स्वरूपविपरीतभाषणेनैव दोषात्, यथावस्थितवस्तु स्वरूपानुसारेण भाषणे तु न दोषः कोऽपि संभवतीति भावः ॥सू० ४॥

॥ भाषाकारणादि वक्तव्यता ॥

मूलम्—भासा णं भंते ! किमादीया, किं पवहा, किं संठिया, किं पज्जवसिया ? गोयमा ! भासा णं जीवादीया सरीरप्पभवा वज्जसंठिया लोगतपज्जवसिया पणत्ता—भासा कओ य पभवइ, कइहि व समएहि भासती भासं भासा कइप्पगारा कति वा भासा अणुमया उ ॥१॥ सरीरप्पभवा भासा दोहि य समएहिं भासती भासं । भासा चउप्पगारा दोणिण य भासा अणुमता उ ॥२॥ कतिविहा णं भंते ! भासा पणत्ता ? गोयमा ! दुविहा भासा पणत्ता, तं जहा पज्जत्तिया य अपज्जत्तिया य, पज्जत्तिया णं भंते ! भासा कतिविहा पणत्ता ? गोयमा ! दुविहा पणत्ता, तं जहा सच्चा मोसा य, सच्चा णं भंते ! भासा पज्जत्तिया कति-विहा पणत्ता, गोयमा ! दसविहा पणत्ता, तं जहा—जणवय सच्चा १ सम्मयसच्चा २ ठवणसच्चा ३ नामसच्चा ४ रूवसच्चा ५ पडुच्चसच्चा ६ ववहार-सच्चा ७ भावसच्चा ८ जोगसच्चा ९ ओवम्मसच्चा १० जणवय १ संमत २ ठवणा ३ नामे ४ रूवे ५ पडुच्च सच्चे य ६ । ववहार ७ भाव ८ जोगे ९ दसमे ओवम्म सच्चे य १० ॥१॥ मोसा णं भंते ! भासा पज्जत्तिया कति-विहा पणत्ता ? गोयमा ! दसविहा पणत्ता, तं जहा—कोहणिसियया १ माणनिसियया २ मायानिसियया ३ लोहणिसियया ४ पेज्जणिसियया ५ दोस-णिसियया ६, हासणिसियया ७ भयणिसियया ८ अक्खाइयाणिसियया ९

भाषा नहीं है । उस में शाब्दिक व्यवहार के अनुसार कोई दोष नहीं है । दोष तो तभी होता है जब वस्तु के स्वरूप से विरुद्ध कथन किया जाय । जैसा वस्तु स्वरूप है, वैसा ही कहा जाय तो उस में कोई दोष नहीं हो सकता ॥सू० ४॥

शाब्दिक व्यवहारना अनुसार कोई दोष नथी. दोष तो त्यारे थाय छे न्यारे वस्तुना स्वरूपथी विरुद्ध कथनक राय. जेवुं वस्तु स्वरूप छे तेवुं न छे उवाय तो तेमां कोई दोष नथी धई शकतो. ॥ ४ ॥

ઉવઘાઈયગિસ્સિયા૧૦-‘કોહે માણે સાયા લોભે પિજ્જે તહેવ દોસે ય ।
 હાસભણ અવઘાઈય ઉવઘાઈય ગિસ્સિયા દસમા ॥૧॥ અપજ્જત્તિયા ણં
 મંતે ! કઙ્કવિહા માસા પળ્લન્તા ? ગોયમા ! દુવિહા પળ્લન્તા, તં જહા-
 સચ્ચા મોસા, અસચ્ચા મોસા ય, સચ્ચા મોસા ણં મંતે ! માસા અપજ્જ-
 ત્તિયા કત્તિવિહા પળ્લન્તા ? ગોયમા ! દસવિહા પળ્લન્તા, તં જહા-
 ઉપ્પળમિસ્સિયા૧ વિગયમિસ્સિયા૨ ઉપ્પળવિગતમિસ્સિયા૩ જીવ
 મિસ્સિયા૪ અજીવમિસ્સિયા૫ જીવાજીવમિસ્સિયા૬ અણંતમિસ્સિયા૭
 પરિત્તમિસ્સિયા૮ અદ્ધામિસ્સિયા૯ અદ્ધદ્ધામિસ્સિયા૧૦ અસચ્ચા મોસા ણં
 મંતે ! માસા અપજ્જત્તિયા કઙ્કવિહા પળ્લન્તા ? ગોયમા ! દુવાલસવિહા
 પળ્લન્તા, તં જહા-આમંતિણિ૧ આળમળી૨ જાયળી૩ તહ પુચ્છળી ય ૪
 પળ્લવળી ૫ । પચ્ચવઘાળી૬ માસા માસા ઇચ્છાણુલોભા ય ૭ ॥૧॥
 અગમિગ્ગહિયા માસા૮ માસા ય અમિગ્ગહંમિ વોદ્ધવ્વા૯, સંસયકરળી
 માસા૧૦ વોગડ૧૧ અઠ્ઠવોગડા ચેવ૧૨ ॥૨॥ ॥સુ૦ ૫॥

છાયા-ભાષા खलु भदन्त ! किमादिका किं प्रभवा, किं संस्थिता, किं पर्यवसिता ?
 गौतम ! भाषा खलु जीवादिका शरीरप्रभवा वज्रसंस्थिता लोकान्तपर्यवसिता प्रज्ञप्ता ‘भाषा-

भाषा के कारण आदि का विचार

शब्दार्थ-(भासा णं) भाषा (मंते !) हे भगवन् ! (किमादीया) क्या आदि
 वाली है-भाषा का मूल कारण क्या है ?) (किं पवहा) भाषा का प्रभव क्या
 है ? (किं संठिया) किस आकार की है ? (किं पज्जवसिया) क्या अन्त है ?
 (गोयमा !) हे गौतम ! (भासा णं) भाषा (जीवादीया) जीव आदि वाली है-
 भाषा का मूल कारण जीव है (सरीरप्पभवा) शरीर प्रभव है (वज्जसंठिया)
 वज्र के आकार की है (लोगंतपज्जवसिया) लोक के अन्त में उसका अन्त है

ભાષાના કારણ આદિનો વિચાર

શબ્દાર્થ-(ભાસાણં) ભાષા (મંતે) હે ભગવન્ ! (કિમાદિયા) શું આદિવાળી છે અથવા
 તે ભાષાનું મૂળ કારણ શું છે ? (કિં પવહા) ભાષાનો પ્રભવ શું છે ? (કિં સંઠિયા) શું
 આકારની છે ? (કિં પજ્જવસિયા) શું અન્ત છે ? (ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (ભાસાણં)
 ભાષા (જીવાદિયા) જીવાદિવાળી છે-ભાષાનું મૂળ જીવ કારણ છે (સરીરપ્પભવા) શરીર
 પ્રભવ છે (વજ્જસંઠિયા) વજ્રના આકારવાળી છે (લોગંતપજ્જવસિયા) લોકના અન્તમાં તેનો

कुतश्च प्रभवति ? कतिभिर्वा समयैः भाषां भाषते ? भाषा कति प्रकारा, कति वा भाषा अनुमता तु ॥१॥ शरीरप्रभवा भाषा द्वाभ्यां च समयाभ्यां भाषते भाषाम् । भाषा चतुष्प्रकारिका द्वे च भाषे अनुमते तु ॥२॥ कतिविधा खलु भदन्त ! भाषा प्रज्ञप्ता ? गौतम ! द्विविधा भाषा प्रज्ञप्ता, तद्यथा-पर्याप्तिका च अपर्याप्तिका च, पर्याप्तिका खलु भदन्त ! भाषा कतिविधा प्रज्ञप्ता, गौतम ! द्विविधा प्रज्ञप्ता, तद्यथा-सत्या मृषा च, सत्या खलु भदन्त ! भाषा पर्याप्तिका कति विधा (पण्णत्ता) कही है

(भासा कओ य पभवति) भाषा कहां से उद्भूत होती है ? (कतिहि व समएहि भासती भासं) कितने समयों में भाषा बोली जाती है ? (भासा कतिप्पगारा) भाषा कितने प्रकार की है ? (कति वा भासा अणुमया उ) कितनी भाषाएं अनुमत हैं ? ॥१॥

(सरीरप्पभवा भासा) भाषा का उद्भव शरीर से होता है (दोहि य समएहि भासती भासं) दो समयों में भाषा को बोलता है (भासा चउप्पगारा) भाषा चार प्रकार की है (दोणिण य भासा अणुमता उ) किन्तु दो भाषाएं बोलने के लिए अनुमत हैं ॥२॥

(कतिविहा णं भंते ! भासा पण्णत्ता ?) हे भगवन् ! कितने प्रकार की भाषा कही है ? (गोयमा ! दुविहा भासा पण्णत्ता) हे गौतम ! दो प्रकार की भाषा कही है (तं जहा) वह इस प्रकार (पज्जत्तिया य अपज्जत्तिया य) पर्याप्ति का और अपर्याप्ति का (पज्जत्तिया णं भंते ! भासा कतिविहा पण्णत्ता) हे भगवन् ! पर्याप्ति की भाषा कितने प्रकार की कही है ? (गोयमा ! दुविहा पण्णत्ता) हे गौतम ! दो प्रकार की कही है (तं जहा) वह इस प्रकार (सच्चा

अन्तं छे (पण्णत्ता) कही छे

(भासा कओ य पभवति) भाषा कहां से उद्भूत थाय छे ? (कतिहि व समए हि भासती भासं) कितने समयों में भाषा बोली जाती छे ? (भासा कतिप्पगारा) भाषा कितने प्रकार की छे ? (कति वा भासा अणुमया उ) कितनी भाषाएं अनुमत छे ? ॥ १ ॥

(सरीरप्पभवा भासा) भाषा का उद्भव शरीर से थाय छे ? (दोहि य समएहि भासती भासं) दो समयों में भाषा बोली छे (भासा चउप्पगारा) भाषा चार प्रकार की छे (दोणिण य भासा अणुमता उ) किन्तु दो भाषाएं बोलने के लिए अनुमत छे ॥ २ ॥

(कतिविहा णं भंते ! भासा पण्णत्ता !) हे भगवन् ! कितने प्रकार की भाषा कही छे ? (गोयमा ! दुविहा भासा पण्णत्ता) हे गौतम ! दो प्रकार की भाषा कही छे (तं जहा) वह इस प्रकार (पज्जत्तिया य अपज्जत्तिया य) पर्याप्ति का और अपर्याप्ति का (पज्जत्तिया णं भंते ! भासा कतिविहा पण्णत्ता ?) हे भगवन् ! पर्याप्ति की भाषा कितने प्रकार की कही छे ? (गोयमा ! दुविहा पण्णत्ता) हे गौतम ! दो प्रकार की कही छे (तं जहा) वह इस प्रकार (सच्चा मोसा

પ્રજ્ઞપ્તા ? ગૌતમ ! દશવિધા પ્રજ્ઞપ્તા તથા—જનપદસત્યા ૧ સમ્મત સત્યા ૨ સ્થાપના સત્યા ૩ નામ સત્યા ૪ રૂપસત્યા ૫ પ્રતીત્ય સત્યા ૬ વ્યવહાર સત્યા ૭ ભાવસત્યા ૮ યોગસત્યા ૯ ઔપમ્યસત્યા ૧૦ જનપદમ્ ૧ સંમતમ્ ૨ સ્થાપના ૩ નામ ૪ રૂપમ્ ૫ પ્રતીત્ય સત્યમ્ ૬ ચ । વ્યવહારઃ ૭ ભાવઃ ૮ યોગો દશમમ્ ઔપમ્યસત્યશ્ચ ૧૦ ૧૥ મૃષા સ્થુભદન્ત ! માપા પર્યાપ્તા કતિવિધા પ્રજ્ઞપ્તા ? ગૌતમ ! દશવિધા પ્રજ્ઞપ્તા, તથા—ક્રોધનિઃસૃતાઃ ૧ માનનિઃસૃતા ૨ માયાનિઃસૃતા ૩ લોભનિઃસૃતા ૪ પ્રેમનિઃસૃતા ૫ દ્વેષનિઃસૃતા ૬ હાસ્યનિઃસૃતા ૭ મયનિઃ-

મોસા ય) સત્ય ઔર મૃષા (સચ્ચા ણં મંતે ! માસા પજ્જત્તિયા કતિવિહા પણ્ણત્તા ?) હે ભગવન્ ! સત્ય પર્યાપ્તિકા માપા કિતને પ્રકાર કી કહી હૈ ?

(ગોયમા ! દસવિહા પણ્ણત્તા) હે ગૌતમ ! દસ પ્રકાર કી કહી હૈ (તં જહા) વહંસ પ્રકાર (જણવય સચ્ચા) જનપદ સત્ય (સમ્મય સચ્ચા) સમ્મત સત્ય (ઠવણ સચ્ચા) સ્થાપના સત્ય (નામ સચ્ચા) નામ સત્ય (રૂપ સચ્ચા) રૂપસત્ય (પહુચ્ચ સચ્ચા) પ્રતીત્ય-આપેક્ષિક સત્ય (વવહાર સચ્ચા) વ્યવહાર સત્ય (ભાવ-સચ્ચા) ભાવ સત્ય (જોગ સચ્ચા) યોગ સત્ય (ઓવમ્મ સચ્ચા) ઉપમા સત્ય

(જણવય-સંમત-ઠવણા) જનપદ સત્ય, સમ્મત સત્ય, સ્થાપના સત્ય (નામે રૂપે પહુચ્ચ સચ્ચે ય) નામસત્ય, રૂપસત્ય, ઔર પ્રતીત્યસત્ય (વવહાર-ભાવ-જોગે) વ્યવહાર સત્ય, ભાવસત્ય, યોગસત્ય (દસમે ઓવમ્મ સચ્ચે ય) ઔર દશમા ઔપમ્યસત્ય ॥૧॥

(મોસા ણં મંતે ! માસા પજ્જત્તિયા કતિવિહા પણ્ણત્તા ?) હે ભગવન્ ! મૃષા પર્યાપ્તિકા માપા કિતને પ્રકાર કી કહી હૈ ? (ગોયમા ! દસવિહા પણ્ણત્તા) હે ગૌતમ ! દસ પ્રકાર કી કહી હૈ (તં જહા) વહંસ પ્રકાર (કોહણિસિયા) ક્રોધ

ય) સત્ય અને મૃષા (સચ્ચાણં મંતે ! માસા પજ્જત્તિયા કતિવિહા પણ્ણત્તા ?) હે ભગવન્ ! સત્ય પર્યાપ્તિકા માપા કેટલા પ્રકારની કહી છે ? (ગોયમા ! દસવિહા પણ્ણત્તા) હે ગૌતમ ! દશ પ્રકારની છે (તં જહા) તે આ પ્રકારે (જણવયસચ્ચા) જન પદ સત્ય (સમ્મયસચ્ચા) સંમત સત્ય (ઠવણ સચ્ચા) સ્થાપના સત્ય (નામ સચ્ચા) નામ સત્ય (રૂપ સચ્ચા) રૂપ સત્ય (પહુચ્ચ સચ્ચા) પ્રતીત્ય-અપેક્ષિત સત્ય (વવહાર સચ્ચા) વ્યવહાર સત્ય (ભાવ સચ્ચા) ભાવ સત્ય (જોગ સચ્ચા) યોગ સત્ય (ઓવમ્મ સચ્ચા) ઉપમા સત્ય

(જણવય સંમતઠવણા) જનપદ સત્ય, સમ્મત સત્ય, સ્થાપના સત્ય (નામે રૂપે પહુચ્ચ સચ્ચેય) નામ સત્ય, રૂપ સત્ય અને પ્રતીત્ય સત્ય (વવહાર-ભાવ-જોગે) વ્યવહાર સત્ય, ભાવસત્ય યોગસત્ય (દસમે ઓવમ્મ સચ્ચેય) અને દશમા ઔપમ્ય સત્ય ॥ ૧ ॥

(મોસાણં મંતે ! માસા પજ્જત્તિયા કતિ વિહા પણ્ણત્તા ?) હે ભગવન્ ! મૃષાપર્યાપ્તિકા માપા કેટલા પ્રકારની કહી છે ? (ગોયમા ! દસવિહા પણ્ણત્તા) હે ગૌતમ ! દશ પ્રકારની કહી છે (તં જહા) તે આ પ્રકારે (કોહણિસિયા) ક્રોધથી નિઃકળેલી (માણણિસિયા) માનથી

સૂતા ૮ આરુયાયિકાનિઃસૂતા ૯ ઔપધાતિકાનિઃસૂતા ૧૧-‘ક્રોધો માનં માયા લોભઃ, પ્રેમ તથૈવ દ્વેષશ્ચ । હાસ્યં ભયમ્ આરુયાયિકમ્ ઔપધાતિયનિઃસૂતા દશમી ॥૧॥ અપર્યાપ્તિકા સંહુ ભદન્ત ! કતિવિધા ભાષા પ્રજ્ઞા ? ગૌતમ ! દ્વિવિધા પ્રજ્ઞા ? તદ્યથા-સત્યામૃષા, અસત્યામૃષા ચ । સત્યા મૃષા સંહુ ભદન્ત ! ભાષા અપર્યાપ્તિકા કતિવિધા પ્રજ્ઞા ? ગૌતમ ! દશવિધા પ્રજ્ઞા, સે નિકલી હુઈ (માણનિસ્સિયા) માન સે નિકલી હુઈ (માયાનિસ્સિયા) માયા સે નિકલી હુઈ (લોહનિસ્સિયા) લોભ સે નિકલી હુઈ (દોસનિસ્સિયા) દ્વેષ સે નિકલી હુઈ (હાસનિસ્સિયા) હાસ્ય સે નિકલી હુઈ (ભયનિસ્સિયા) ભય સે નિકલી હુઈ (અક્ષાઈયા નિસ્સિયા) કહાની સે નિકલી હુઈ (ઉવઘાઈયનિસ્સિયા) ઉપધાત સે નિકલી હુઈ

(કોહે માણે માયા લોભે પિજ્જે તહેવ દોસે ચ) ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, પ્રેમ, તથા દ્વેષ (હાસ ભય અક્ષાઈય ઉવઘાઈય નિસ્સિયા દસમા) હાસ્ય, ભય, આરુયાયિકા ઔર દશવીં ઉપધાત સે નિકલી હુઈ ભાષા ॥૧॥

(અપજ્જત્તિયા ણં મંતે ! કહિવિહા માસા પળ્લત્તા ?) હે ભગવન્ ! અપર્યાપ્તિ કા ભાષા કિતને પ્રકાર કી કહી હૈ ? (ગોયમા ! દુવિહા પળ્લત્તા) હે ગૌતમ ! દો પ્રકાર કી કહી હૈ (તં જહા) વહ્ણે પ્રકાર (સચ્ચા મોસા) સત્યા મૃષા (અસચ્ચા મોસા ચ) ઔર અસત્યા મૃષા

(સચ્ચા મોસા ણં મંતે ! માસા અપજ્જત્તિયા કતિવિહા પળ્લત્તા ?) હે ભગવન્ ! સત્યા મૃષા અપર્યાપ્તિ કા ભાષા કિતને પ્રકાર કી કહી હૈ ? (ગોયમા ! દસવિહા પળ્લત્તા) હે ગૌતમ ! દશ પ્રકાર કી કહી હૈ (તં જહા) વહ્ણે પ્રકાર

નિક્કળેલી (માયા નિસ્સીયા) માયાથી નિક્કળેલી (લોહનિસ્સિયા) લોભથી નિક્કળેલી (પેઝ્ઝ નિસ્સિયા) પ્રેમથી નિક્કળેલી (દોસ નિસ્સિયા) દ્વેષથી નિક્કળેલી (હાસનિસ્સિયા) હાસ્યથી નિક્કળેલી (ભયનિસ્સિયા) ભયથી નિક્કળેલી (અક્ષાઈયા નિસ્સિયા) વાર્તાથી નિક્કળેલી (ઉવઘાઈય નિસ્સિયા) ઉપધાતથી નિક્કળેલી

(કોહે માણે માયા લોભે પિજ્જે તહેવ દોસે ચ) ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, પ્રેમ તથા દ્વેષ (હાસભયે અક્ષાઈય ઉવઘાય નિસ્સિય દસમા) હાસ્ય, ભય, આરુયાયિકા અને દશમી ઉપધાતથી નિક્કળેલી ભાષા ॥ ૧ ॥

(અપજ્જત્તિયા ણં મંતે ! કહિવિહા માસા પળ્લત્તા) હે ભગવન્ ! અપર્યાપ્તિકા ભાષા કેટલા પ્રકારની કહી છે ? (ગોયમા ! દુવિહા પળ્લત્તા) હે ગૌતમ ! બે પ્રકારની કહી છે (તં જહા) તે આ પ્રકારે (સચ્ચા મોસા) સત્ય મૃષા (અસચ્ચા મોસા ચ) અને અસત્યા મૃષા

(સચ્ચામેસાણં મંતે ! માસા અપજ્જત્તિયા કતિવિહા પળ્લત્તા ?) હે ભગવન્ ! સત્યા મૃષા અપર્યાપ્તિક ભાષા કેટલા પ્રકારની કહી છે ? (ગોયમા દસવિહા પળ્લત્તા) હે ગૌતમ ! દશ પ્રકારની કહી છે (તં જહા) તે આ પ્રકારે (ઉપ્પળમિસ્સિયા) ઉત્પન્ન મિશ્ર (વિગય

તથા-ઉત્પન્નમિશ્રિતા ૧ વિગતમિશ્રિતા ૨ ઉત્પન્નવિગતમિશ્રિતા ૩ જીવમિશ્રિતા ૪ અજીવ-
મિશ્રિતા ૫ જીવાજીવમિશ્રિતા ૬ અનન્તમિશ્રિતા ૭ પ્રત્યેકમિશ્રિતા ૮ અદ્વમિશ્રિતા ૯ અદ્વાદ્વા
મિશ્રિતા ૧૦ અસત્યા મૃષા ચલુ મદન્ત ! ભાષા અપર્યાપ્તિકા કતિવિધા પ્રજ્ઞા ? ગૌતમ ! દ્વાદશ-
વિધા પ્રજ્ઞા, તથા-આમન્ત્રણી ૧ આજ્ઞાપની ૨ યાચની ૩ પૃચ્છની ૪ ચ પ્રજ્ઞાપની ૫ પ્રત્યા-
ખ્યાની ૬ ભાષા ભાષા ઇચ્છાણુલોમા ચ ૭ ॥૧॥ અનભિગૃહીતા ભાષા ૮ ભાષા ચ અભિગૃહીતા
૯ વોદ્ધવ્યા । સંશયકરણી ભાષા ૧૦ વ્યાકૃતા ૧૧ અવ્યાકૃતા ચૈવ ૧૨ ॥૨॥ સૂ. ૬ ॥

(ઉપ્પણમિસ્સિયા) ઉત્પન્ન મિશ્ર (વિગયમિસ્સિયા) વિગત-મૃત મિશ્ર (ઉપ્પણ-
વિગયમિસ્સિયા) ઉત્પન્નવિગત મિશ્ર (જીવમિસ્સિયા) જીવમિશ્ર (અજીવમિ-
સ્સિયા) અજીવમિશ્ર (જીવાજીવમિસ્સિયા) જીવાજીવમિશ્ર (અણંતમિસ્સિયા
અનન્તમિશ્ર (પરિત્તમિસ્સિયા) પ્રત્યેકમિશ્ર (અદ્વામિસ્સિયા) અદ્વામિશ્ર (અદ્વાદ્વા-
મિસ્સિયા) કાલ કે એક દેશ સે મિશ્ર

(અસચ્ચા મોક્ષા ણં મંતે ! ભાસા અપજ્જત્તિયા કઙ્કિહા પણ્ણત્તા ?) હે ભગ-
વન્ ! અસત્યા મૃષા અપર્યાપ્તિકા ભાષા કિતને પ્રકાર કી કહી હૈ ? (ગોયમા !
દુવાલસવિહા પણ્ણત્તા) હે ગૌતમ ! વારહ પ્રકાર કી કહી હૈ (તં જહા) વહ્ હસ
પ્રકાર (આમંત્તણિ) સંબોધન ભાષા (આણમણી) આજ્ઞાપની (જાયણી) યાચની
(તહ) તથા (પુચ્છણી) પૃચ્છની (ય) ઓર (પણ્ણવણી) પ્રજ્ઞાપની (પચ્ચક્કણિ)
પ્રત્યાખ્યાની (ભાસા) ભાષા (ઇચ્છાણુલોમા) ઇચ્છાણુલોમ ॥૧॥

(અણભિગ્ગહિયા ભાસા) અનભિગૃહીતા ભાષા (ભાસા ય અભિગ્ગહંમિ
વોદ્ધવ્વા) ઓર અભિગ્રહ મેં ભાષા જાનનીં ચાહિય (સંસયકરણી) સંશયકરણી
(વોગહ) વ્યાકૃતા-સ્પષ્ટ અર્થ વાલી (અવ્વોગહા ચૈવ) ઓર અવ્યાકૃતા-અસ્પ-
ષ્ટ અર્થ વાલી ॥૨॥

મિસ્સિયા) વિગત-મૃત મિશ્ર (ઉપ્પણવિગયમિસ્સિયા) ઉત્પન્ન વિગત મિશ્ર (જીવમિસ્સિ-
યા) ૭૫ મિશ્ર (અજીવ મિસ્સિયા) અ૭૫ મિશ્ર (જીવાજીવમિસ્સિયા) ૭૫૭૫ મિશ્ર
(અણંતમિસ્સિયા) અનન્ત મિશ્ર (પરિત્ત મિસ્સિયા) પ્રત્યેક મિશ્ર (અદ્વામિસ્સિયા) અદ્વા-મિશ્ર
(અદ્વાદ્વા મિસ્સિયા) કાળના એકદેશથી મિશ્ર

(અસચ્ચામોસાણં મંતે ! ભાસા અપજ્જત્તિયા કઙ્કિહા પણ્ણત્તા ?) હે ભગવન્ ! અસત્યા
મૃષા-અપર્યાપ્તિકા ભાષા કેટલા પ્રકારની કહી છે ? (ગોયમા ! દુવાલસવિહા પણ્ણત્તા) હે
ગૌતમ ! બાર પ્રકારની કહી છે (તં જહા) તે આ પ્રકારે (આમંત્તણિ) સંબોધન ભાષા
(આણમણી) આજ્ઞાપની (જાયણી) યાચની (તહ) તથા (પુચ્છણિ) પૃચ્છની (ય) અને (પણ્ણ-
વણી) પ્રજ્ઞાપની (પચ્ચક્કણિ) પ્રત્યાખ્યાની (ભાસા) ભાષા (ઇચ્છાણુ લોમા) ઇચ્છાણુ લોમ ॥ ૧ ॥

(અણભિગ્ગહિયા ભાસા) અનભિગૃહીતા ભાષા (ભાસાય અભિગ્ગહંમિ વોદ્ધવ્વા) અને
અભિગ્રહમાં ભાષા જાણવી જોઈએ

(સંસયકરણી) સંશય કરિણી (વોગહ) વ્યાકૃતા-સ્પષ્ટ અર્થવાળી (અવ્વોગહા ચૈવ)
અને અવ્યાકૃતા-અસ્પષ્ટ અર્થવાળી ॥ ૨ ॥

ટીકા-પૂર્વ ભાષા વિષયક સર્વે સંશયોઃ નિરાકૃતાઃ, અથ સામાન્યેન ભાષાયાઃ કારણાદિ પ્રરૂપયિતુમાહ-‘ભાસાણં મંતે ! કિમાદીયા કિં પવહા કિં સંઠિયા કિં પજ્જવસિયા ?’ ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-હે ભદન્ત ! ભાષા યલ્લુ અવબોધકારણભૂતા, કિમાદિકા-ઉપાદાનકારણાતિરિક્તત્વેન કિમાદિઃ-મૂલભૂતં કારણં યસ્યાઃ સા કિમાદિકા ભવતિ ? એવં કિં પ્રભવા-કસ્માત્ પ્રભવઃ-ઉત્પત્તિર્યસ્યાઃ સા કિં પ્રભવા ભવતિ ? મૂલભૂતે કારણે સત્યપિ કસ્માત્પુનઃ કારણાન્તરાદ્ ભાષા ઉત્પદ્યતે ઇત્યાશયઃ, તથા કિં સંસ્થિતા કેન સંસ્થાનેન આકારેણ સંસ્થિતા ભવતિ ? કસ્યેવ આકારોઽસ્યા ઇતિ ભાવઃ, એવં કિં પર્યવસિતા-કસ્મિન્ સ્થાને પર્યવસિતા-પર્યવસાવં-સમાપ્તિં ગતા ભવતિ ? મગવાનાહ-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘ભાસાણં જીવાદીયા, સરીરપ્પભવા, વજ્જસંઠિયા, લોગંતપજ્જવસિયા પણ્ણત્તા’ ભાષા યલ્લુ અવબોધવીજભૂતા, જીવાદિકા-જીવ આદિઃ-મૂલભૂતં કારણં યસ્યાઃ સા જીવાદિકા ભવતિ જીવસ્યોચ્ચારણપ્રયત્નં વિના વોધવીજભૂતાયા ભાષાયા અસંભવાત્, તથાચોક્તમ્-‘તિવિહંમિ સરીરંમિ જીવપણ્ણસા હવંતિ જીવસ્સ । જેહિ ઉ ગેણ્ણહિ ગહણં તો ભાસહિ ભાસઓ ભાસં’ ॥૧॥ ત્રિવિધે શરીરે (ઔદારિકવૈક્રિયાહારકેષુ) જીવપ્રદેશા ભવન્તિ જીવસ્ય (સંવદ્ધા ઇતિ જ્ઞાપનાય) યૈસ્તુ ગૃહ્ણતિ

ટીકાર્થ-ઇસસે પહેલે ભાષા સંબંધી સંશયોં કા નિવારણ વિચારાયા થા । અવ સામાન્ય રૂપ સે ભાષા કે કારણ આદિ કી પ્રરૂપણા કી જાતી હૈ-

ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરતે હૈ-હે મગવન્ ! અવબોધ કી કારણભૂત ભાષા કી આદિ કયા હૈ ? અર્થાત્ ઉપાદાન કારણ કે અતિરિક્ત ઉસકા મૂલ કારણ કયા હૈ ? ઉસકા પ્રભવ અર્થાત્ ઉત્પાદ કિસસે હોતા હૈ ? અર્થાત્ મૂલ કારણ કે હોને પર મી દૂસરે કિસ કારણ સે ભાષા ઉત્પન્ન હોતી હૈ ? ભાષા કા સંસ્થાન અર્થાત્ આચાર કયા હૈ ? ભાષાં કા અન્ત કહાં હોતા હૈ ?

મગવાન્ ઉત્તર દેતે હૈ-હે ગૌતમ ! અવબોધ કી વીજ ભાષા કા મૂલ કારણ જીવ હૈ, ક્યોં કિ જીવ કે ઉચ્ચારણ-પ્રયત્ન કે વિના-વોધ-વીજ ભાષા કી ઉત્પત્તિ હોના સંભવ નહીં હૈ । કહા મી હૈ ઔદારિક, વૈક્રિયક ઔર આહારક,

ટીકાર્થ-એના પહેલા ભાષા સમ્બન્ધી સંશયોનું નિવારણ કર્યું હતું હવે સામાન્ય રૂપથી ભાષાના કારણ આદિની પ્રરૂપણા કરાય છે-

શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે-હે ભગવન્ ! અવબોધના કારણભૂત ભાષાનું આદિ શું છે ? અર્થાત્ ઉપાદાન કારણના સિવાય તેનું મૂળ કારણ શું છે ? તેના પ્રભવ અર્થાત્ ઉત્પાદશાનાથી થાય છે, અર્થાત્ મૂળ કારણના થવા છતાં પણ ખીજા શા કારણે ભાષા ઉત્પન્ન થાય છે ? ભાષાનું સંસ્થાન અર્થાત્ આકાર શું છે ? ભાષાનો અન્ત ક્યાં થાય છે ?

શ્રી ભગવાન્ ઉત્તર આપે છે-હે ગૌતમ ! અવબોધનું ખીજ ભાષાનું મૂલ કારણ જીવ છે, કેમકે જીવના ઉચ્ચારણ પ્રયત્ન સિવાય બોધ ખીજ ભાષાની ઉત્પત્તિ થવી સંભવ નથી. કહ્યું પણ છે-ઔદારિક, વૈક્રિયક અને આહારક એ ત્રણ શરીરોમાં જીવથી સમ્બદ્ધ પ્રદેશ

ગ્રહણં (ભાષા દ્રવ્યમ્) તતો ભાષતે ભાષકો (ગ્રાહક એવ) ભાષામ્ (ભાષણ સમય એવ ભાષાત્વ જ્ઞાપનાય) ॥૧॥ इति, અથ 'કિં પ્રભવા' इत्यस्य प्ररूपणमाह-शरीरप्रभवा-शरीरेभ्यः-औदारिकवैक्रियाहारकेभ्यः प्रभवः-उत्पत्ति र्यस्याः सा शरीरप्रभवा भाषा भवति, औदारिकादि त्रय शरीर सामर्थ्यादेव भाषा द्रव्यस्य निर्गमनात्, अथ 'किं संठिया' इत्यस्य प्ररूपणमाह-वज्र संस्थिता-वज्रस्येव संस्थानेन संस्थिता-वज्रसंस्थिता वज्राकारा भाषा भवती त्यर्थः, भाषा द्रव्याणां जीवप्रयत्नविशेषोच्चरितानां सकललोकाभिव्यापकतया लोकस्य च वज्राकारसंस्थितत्वेन भाषापि वज्रसंस्थिता भवतीति व्यपदिश्यते, अथ-'किं पज्जवसिया' इत्यस्य निर्वचनमाह-'लोकान्तपर्यवसिता-समाप्ति गता भाषा प्रज्ञप्ता अन्यतीर्थकृद्भि र्मया

इन तीन शरीरों में जीव से सम्बद्ध प्रदेश होते हैं, जिनके द्वारा जीव ग्रहण अर्थात् भाषाद्रव्य को ग्रहण करता है । तत्पश्चात् वह ग्रहण करने वाला जीव उस भाषा को भाषता है-बोलता है (भाषण के समय ही भाषा भाषा कहलाती है, यह बतलाने के लिए यहां भाषा को बोलता है, ऐसा कहा है ॥१॥

अब बतलाते हैं कि भाषा का प्रभव क्या है ? भाषा की उत्पत्ति औदारिक, वैक्रिय और आहारक शरीर से होती है । क्यों कि इन्हीं तीन शरीरों के सामर्थ्य से भाषाद्रव्य का निर्गम होता है ।

भाषा का आकार क्या है ? इसका उत्तर यह है कि भाषा का संस्थान अर्थात् आकार वज्र के सदृश होता है । जीव के विशिष्ट प्रयत्न के द्वारा उच्चारित भाषा के द्रव्य सम्पूर्ण लोक में व्याप्त हो जाते हैं और लोक वज्र के आकार का है, अतएव भाषा भी वज्राकार कही गई है ।

भाषा का पर्यवसान कहां है ? इस प्रश्न का उत्तर यह है कि भाषा का अन्त लोकान्त में होता है, अर्थात् जहां लोक का अन्त है वहीं भाषा का अन्त

હોય છે, જેના દ્વારા જીવ ગ્રહણ અર્થાત્ ભાષા દ્રવ્યને ગ્રહણ કરે છે. તત્પશ્ચાત્ તે ગ્રહણ કરવાવાળા જીવ તે ભાષાને પ્રાપ્તિ છે. ભાષણના સમયે જ ભાષા કહેવાય છે, એ બતાવવા માટે અહીં ભાષાને બોલે છે, એમ કહ્યું છે ॥ ૧ ॥

હવે બતાવે છે કે ભાષાનો પ્રભવ શુ છે ? ભાષાની ઉત્પત્તિ ઔદારિક, વૈક્રિય અને આહારક શરીરથી થાય છે કેમકે આ ત્રણ શરીરના સામર્થ્યથી ભાષા દ્રવ્યનું નિર્ગમન થાય છે.

ભાષાનો આકાર શુ છે ? તેના ઉત્તર એ છે કે ભાષાનું સંસ્થાન અર્થાત્ આકાર વજ્રના સદૃશ હોય છે. જીવના વિશિષ્ટ પ્રયત્ન દ્વારા ઉચ્ચારિત ભાષાના દ્રવ્ય સંપૂર્ણ લોકમાં વ્યાપ્ત થઈ જાય છે અને લોક વજ્રના આકારના છે. તેથી જ ભાષા પણ વજ્રાકાર કહેલી છે.

ભાષાનું પર્યવસાન ક્યાં છે ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે ભાષાનો અન્ત લોકાન્તમાં થાય છે અર્થાત્ જ્યાં લોકનો અન્ત છે, ત્યાંજ ભાષાનો અન્ત થાય છે. એવું મેં

चेति शेषः, भाषाद्रव्याणां लोकान्तात्परतो गत्युपपत्तम्भकधर्मास्तिकायाभावेन गमनासंभ-
वात्, पुनःप्रकारान्तरेण तदेव प्ररूपयन्नाह-‘भासा कओय पभवति, कतिहिव समएहि भासती
भासं । भासा कतिप्पगारा कति वा भासा अणुमयाउ ॥१॥’ भाषा कुतो-योगात् प्रभवति ?
किं काययोगात् ? किं वा वाग्योगाद् भाषा उत्पद्यते ? तथा कतिभिः समयैः भाषा भाषते ?
कियद्भिः समयैः जीवप्रयत्नविशेषनिवृज्यमानद्रव्यसंघातस्वरूपा भाषा भवति ? इति भावः,
तथा भाषा कतिप्रकारा-कियद्भेदा भवति ? कति वा भाषा साधुजनानां वक्तुमनुमता अनु-
ज्ञाता वर्तते ? अत्रोत्तरमाह-‘शरीरप्पभवा भासा दोहिय समएहि भासती भासं । भासा
चउप्पगारा दोणिण य भासा अणुमताउ ॥२॥ शरीरप्रभवा-शरीरेभ्यः-शरीरयोगेभ्यः औदा-
रिकादि त्रितय शरीरयोगेभ्यः प्रभवः-उत्पत्ति र्यस्याः सा शरीरप्रभवा-काययोगप्रभवा
भाषा भवति, काययोगेन भाषा प्रायोग्यान् पुद्गलान् गृहीत्वा भाषात्वेन परिणमय्य वाग्योगेन
होता है । ऐसा मैंने तथा अन्य तीर्थकरां ने प्ररूपण किया है । लोकान्त से आगे
गति सहायक धर्मास्तिकाय का सद्भाव न होने के कारण भाषाद्रव्यों का
गमन नहीं होता ।

अब प्रकारान्तर से इसी विषय का कथन किया जाता है भाषा किससे
अर्थात् किस योग से उत्पन्न होती है ? क्या काययोग से उत्पन्न होती है
अथवा वचनयोग से उत्पन्न होती है ? कितने समयों में भाषा बोलता है ?
अर्थात् जीव के प्रयत्न-विशेष के द्वारा त्यागे जाने वाले द्रव्य समूह रूप भाषा
कितने समयों में बोली जाती है ? भाषा के कितने प्रकार हैं और उनमें से
कितने प्रकार की भाषा को बोलने की भगवान् की अनुमति है ?

भगवान् उत्तर देते हैं-भाषा का उद्भव शरीर से होता है, अर्थात् औदा-
रिक आदि तीन शरीरों के योगों से भाषा की उत्पत्ति होती है, अर्थात् भाषा
की उत्पत्ति का कारण काययोग है । जीव काययोग के द्वारा भाषा के योग्य

તથા અન્ય તીર્થઠ્ઠેએ પ્રરૂપણ કર્યું છે. લોકાન્તથી આગળ ગતિ સહાયક ધર્માસ્તિકાયાનો
સદ્ભાવ ન હોવાના કારણે ભાષા દ્રવ્યોનું ગમન નથી થતું.

હવે પ્રકારાન્તરથી એજ વિષયનું કથન કરાય છે. ભાષા શેનાથી અર્થાત્ કયા યોગથી
ઉત્પન્ન થાય છે ? શુ કા.ય યોગથી ઉત્પન્ન થાય છે અથવા વચનયોગથી ઉત્પન્ન થાય
છે ? કેટલા સમયમાં ભાષા બોલાય છે ? અર્થાત્ જીવના પ્રયત્ન વિશેષ દ્વારા ત્યાગતા
દ્રવ્ય સમૂહ રૂપ ભાષા કેટલા સમયોમાં બોલી શકાય છે ? ભાષાના કેટલા પ્રકાર છે ?
અને તેમાં કેટલા પ્રકારની ભાષા બોલવાની ભગવાનની અનુમતિ છે ?

શ્રી ભગવાન્ ઉત્તર આપે છે-ભાષાનો ઉદ્ભવ શરીરથી થાય છે, અર્થાત્ ઔદારિક
આદિ ત્રણ શરીરોના યોગોથી ભાષાની ઉત્પત્તિ થાય છે, અર્થાત્ ભાષાની ઉત્પત્તિનું કારણ
કાયયોગ છે, જીવ કાયયોગ દ્વારા ભાષાના યોગ્ય પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે, ખણી તેને

ઉચ્ચારયતિ તદનન્તરં કાયયોગવલાદ્ ભાષોત્પાદો ભવતિ અતઃ શરીરયોગપ્રભવેત્યુક્તમ્, તથા ચોક્તમ્—‘ગિઞ્હય કાઈણં નિસ્સરઈતહ વાઈણ જોમેણં’ इति,—गृह्णाति च कायिकेन निःसृजति तथा वाचिकेन योगेनेति, अथ ‘कइहिव समएहिं भासाई भासं’ इत्यस्य प्ररूपणमाह—‘द्वाभ्यां समयाभ्यां भाषां भाषते जीवः, तथा च एकेन समयेन भाषा प्रायोग्यान पुद्गलान् गृह्णाति द्वितीये समये भाषात्वेन परिणमय्य निःसृजतीति भावः, अथ—‘भासा कइप्पगारा’ इत्यस्य प्ररूपणमाह—‘भाषा सत्या मृषादि भेदाच्चतुः प्रकारा भवति ते च सत्यादयो भेदाः पूर्वमेव प्ररूपिताः, अथ ‘कइ वा भासा अणुमया य’ इत्यस्य प्ररूपणमाह—द्वे च भाषे—सत्याऽसत्या मृषारूपे साधूजनानां कृते अनुमते अनुज्ञाते च ये मृषा सत्यामृषे रूपे भाषे वर्तते ते साधूनां कृते नानुमते इत्यर्थः, तयोर्यथावस्थितवस्तुस्वरूपप्रतिपादनपरत्वाभावे-

પુદ્ગલોં કો ગ્રહણ કરતા હૈ, ફિર ઉન્હેં ભાષા કે રૂપ મેં પરિણત કરતા હૈ ઔર ફિર વચનયોગ કે દ્વારા ઉનકા ઉચ્ચારણ કરતા હૈ । તદનન્તર કાયયોગ કે વલ સે ભાષા કી ઉત્પત્તિ હોતી હૈ । ઇસ કારણ ભાષા કા પ્રભવ શરીરયોગ કહા ગયા હૈ । કહા બી હૈ—‘જીવ કાયિકયોગ સે ભાષા દ્રવ્યોં કો ગ્રહણ કરતા ઔર વાચિક યોગ સે ઉનકો નિકાલતા હૈ ।’

ભાષા કિતને સમયોં મેં બોલી જાતી હૈ ? ઇસ પ્રશ્ન કા ઉત્તર દિયા જાતા હૈ—જીવ દો સમયોં મેં ભાષા બોલતા હૈ । વહ એક સમય મેં ભાષા કે યોગ્ય પુદ્ગલોં કો ગ્રહણ કરતા હૈ ઔર દૂસરે સમય મેં ઉન્હેં ભાષા કે રૂપ મેં પરિણત કરકે ત્યાગતા હૈ ।

ભાષા કિતને પ્રકાર કી હૈ ? ઇસ પ્રશ્ન કા ઉત્તર યોં હૈ સત્ય, અસત્ય, ઉભય ઔર અનુભય કે ભેદ સે ભાષા ચાર પ્રકાર કી હૈ । ઇનકા સ્વરૂપ પહેલે કહા જા ચુકા હૈ ।

મગવાન્ ને કિનને પ્રકાર કી ભાષા બોલને કી અનુમતિ દી હૈ ? ઇસકા

ભાષાના રૂપમાં પરિણુત કરે છે અને પછી વચન યોગ દ્વારા તેનું ઉચ્ચારણ કરે છે. તદ-
નન્તર કાયયોગના બળથી ભાષાની ઉત્પત્તિ થાય છે. એ કારણે ભાષાને પ્રભવ શરીર
યોગ કહેલ છે. કહું પણ છે—જીવ કાયિકયોગથી ભાષા દ્રવ્યને ગ્રહણ કરીને વાચિકયોગથી
તેમને બહાર કાઢે છે.

ભાષા કેટલા સમયોમાં બોલાય છે ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર અપાય છે—જીવ એ સમ-
યોમાં ભાષા બોલે છે. તે એક સમયમાં ભાષાને યોગ્ય પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે અને
બીજા સમયમાં તેમને ભાષાના રૂપમાં પરિણુત કરીને ત્યાગે છે ભાષા કેટલા પ્રકારની છે ?
એ પ્રશ્નનો ઉત્તર આમ છે—સત્ય અસત્ય ઉભય અને અનુભયના ભેદથી ભાષા ચાર પ્રકારની
છે. તેનું સ્વરૂપ પહેલા કહેલું છે.

ભગવાને કેટલા પ્રકારની ભાષા બોલવાની અનુમતિ આપેલ છે ? તેનો ઉત્તર ભગવાન્

નાડ્યથાર્થપ્રતિપાદનપરતયા મોક્ષવિરોધિત્વાત્, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘કઙ્કિદ્દિહાણં મંતે ! ભાસા પ્ણત્તા ?’ હે ગૌતમ ! કતિવિદ્યા યલ્લુ ભાષા પ્રજ્ઞપ્તા ? મગવાનાહ-ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘દુવિદ્યા ભાસા પ્ણત્તા’ દ્વિવિદ્યા ભાષા પ્રજ્ઞપ્તા, ‘તં જહા-પ્જ્જત્તિયા ય અપ્પજ્જત્તિયા ય’ તદ્વથા-પર્યાપ્તિકા ચ અપર્યાપ્તિકા ચ, પર્યાપ્તા એવ પર્યાપ્તિકા, એવમ્ અપર્યાપ્તિકા-ડપિ, તવ પર્યાપ્તા યલ્લુ ભાષા પ્રતિનિયતરૂપતયા યાડ્વધારયિતું શક્યા ભવતિ સાડ્વસેયા, સા ચ સત્યા મૃષા ચ વોધ્યા, તયોરુભયોરપિ પ્રતિનિયતરૂપતયાડ્વ ધારયિતું (નિશ્ચેતું) શક્ય-ત્વાત્, અપર્યાપ્તા પુન ભાષા-યા મિશ્રતયા મિશ્રપ્રતિષેધાત્મકતયા વા ન પ્રતિનિયત રૂપતયા-ડ્વધારયિતું શક્યા ભવતિ સાડ્વસેયા, સા ચ સત્યા મૃષા અસત્યા મૃષા ચ વોધ્યા, તયો રુભયોરપિ પ્રતિનિયતરૂપેણાવધારયિતુ મશક્યત્વાત્, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘પ્પજ્જત્તિયાણં મંતે ! ભાસા કતિવિદ્યા પ્ણત્તા ?’ હે મદન્ત ! પર્યાપ્તા યલ્લુ ભાષા-ઉપર્યુક્તસ્વરૂપા કતિવિદ્યા

ઉત્તર દેતે હૈં-દો પ્રકાર કી ભાષા બોલને કી મગવાન્ ને અનુમતિ દી હૈ-સત્ય ભાષા ઓર અનુભય ભાષા અર્થાત્ વ્યવહાર ભાષા । મૃષા ભાષા ઓર ઉભય અર્થાત્ મિશ્રભાષા બોલને કી અનુમતિ નહીં દી ગઈ હૈ, ક્યોં કિ દોનોં ભાષાં યથાર્થ વસ્તુસ્વરૂપ કા પ્રતિપાદન નહીં કરતીં, પરન્તુ અયથાર્થ વસ્તુ સ્વરૂપ કા પ્રતિપાદન કરતી હૈં, અતએવ વે મોક્ષ સે વિરુદ્ધ હૈં ।

ગૌતમસ્વામી-પુનઃ પ્રશ્ન કરતે હૈં-મગવાન્ ! ભાષા કિતને પ્રકાર કી હૈ ? મગવાન્ ઉત્તર દેતે હૈં-હે ગૌતમ ! દો પ્રકાર કી ભાષા કહી ગઈ હૈ-પર્યાસિકા ઓર અપર્યાસિકા । જો ભાષા પ્રતિનિયત રૂપ મેં સમજી જા સકે, વહ પર્યાસિકા ભાષા કહલાતી હૈ । એસી પર્યાસિકા ભાષા સત્ય ઓર મૃષા-દોનોં પ્રકાર કી હોતી હૈ, ક્યોં કિ દોનોં પ્રકાર કી ભાષા પ્રતિનિયત રૂપ સે અવધારિત કી જા સકતી હૈ । અપર્યાપ્તા ભાષા વહ હૈ જો મિશ્રિત રૂપ હોને કે કારણ અથવા મિશ્રિત-પ્રતિષેધ રૂપ હોને કે કારણ પ્રતિનિયત રૂપ મેં અવધારિત ન કી જા

આપે છે-એ પ્રકારની ભાષા બોલવાની ભગવાને અનુમતિ આપેલ છે-સત્ય ભાષા અને અનુભય ભાષા અર્થાત્ વ્યવહાર ભાષા, મૃષાભાષા અને ઉભય અર્થાત્ મિશ્ર ભાષા બોલવાની અનુમતિ નથી આપી, કેમકે એ બન્ને ભાષાઓ યથાર્થ વસ્તુ સ્વરૂપનું પ્રતિપાદન નથી કરતી પરન્તુ અયથાર્થ વસ્તુ સ્વરૂપનું પ્રતિપાદન કરે છે તેથી જ તે મોક્ષથી વિરુદ્ધ છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી પુનઃ પ્રશ્ન કરે છે-હે ભગવાન્ ! ભાષા કેટલા પ્રકારની છે ?

શ્રી ભગવાન્ ઉત્તર આપે છે-હે ગૌતમ ! એ પ્રકારની ભાષા કહેલી છે-પર્યાસિકા અને અપર્યાસિકા. એ ભાષા પ્રતિનિયત રૂપમાં સમજી શકાય તે પર્યાસિકા ભાષા કહેવાય છે એવી પર્યાસિકા ભાષા સત્ય અને મૃષા બન્ને પ્રકારની હોય છે, કેમકે બન્ને પ્રકારની ભાષા પ્રતિનિયત રૂપથી અવધારિત કરી શકાય છે. અપર્યાસિકા ભાષા તે છે જે મિશ્રિત હોવાના કારણે અથવા મિશ્રિત પ્રતિષેધ રૂપ હોવાને કારણે પ્રતિનિયત રૂપમાં અવધારિત

પ્રજ્ઞપ્તા ? ભગવાનાહ--‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘દુવિદ્યા પ્ણત્તા’ પર્યાપ્તા ભાષા દ્વિવિધા પ્રજ્ઞપ્તા, ‘તં જદ્દા-સચ્ચા મોસા ય’ તદ્વથા-સત્યા પર્યાપ્તા મૃપા પર્યાપ્તા ચ, પ્રાગુક્તયુક્તેઃ, અથ સત્યાભેદાવગમાય ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘સચ્ચા ણં મંતે ! માસા પજ્જત્તિયા કતિવિદ્યા પ્ણત્તા ?’ હે ભદન્ત ! સત્યા સ્વલુ ભાષા પર્યાપ્તા કતિવિધા પ્રજ્ઞપ્તા ? ભગવાનાહ--‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘દસવિદ્યા પ્ણત્તા’ સત્યા પર્યાપ્તા ભાષા દશવિધા પ્રજ્ઞપ્તા, ‘તં જદ્દા-જણવયસચ્ચા ?’ તદ્વથા-જનપદસત્યા ભાષા ભવતિ યા તંતં જનપદં દેશમાશ્રિત્ય ઇપ્પટાર્થપ્રતિપાદકતયા વ્યવહારદેતુત્વાત્ સત્યા ભવતિ સા જનપદસત્યા વ્યવહારિણ્યે ‘સમ્મયસચ્ચાર’ સમ્મતસત્યા ભાષા ભવતિ યા સકલલોકસમ્મત્યા સત્યત્વેન પ્રતીતા, યથા શૈવાલકુમુદકમલાદીનાં પદ્મ-જનિવર્તૃત્વ સમાનેઽપિ લોકાઃ કમલમેવ પદ્મજપદેન ગૃહ્ણન્તિ ન શૈવાલદિકમિતિ કમલે પદ્મ-શકે, અર્થાત્ જિસે સત્ય અથવા અસત્ય કી કોટિ મેં ન રક્ષા જા સકે ।

ગૌતમસ્વામી-ભગવન્ ! પર્યાપ્તા ભાષા કિતને પ્રકાર કી હૈ ?

ભગવાન્-હે ગૌતમ ! પર્યાપ્તા ભાષા દો પ્રકાર કી હૈ-સત્યભાષા ઓર મૃપાભાષા

ગૌતમસ્વામી-ભગવન્ ! સત્ય પર્યાપ્તા ભાષા કે કિતને ભેદ હૈ ?

ભગવાન્-હે ગૌતમ ! સત્ય પર્યાપ્તા ભાષા દશ પ્રકાર કી કહી હૈ । વહ હસ પ્રકાર (૧) જનપદસત્યભાષા-જો વિભિન્ન જનપદોં (પ્રદેશોં) મેં ઇપ્પટ અર્થ કા પ્રતિપાદન કરને વાલી હોને કે કારણ વ્યવહાર કા હેતુ હોને સે સત્ય માની જાતી હૈ, વહ જનપદસત્ય ભાષા કહલાતી હૈ ।

(૨) સમ્મતસત્યભાષા-જો સમસ્ત લોક મેં સમ્મત હોને કે કારણ સત્ય સમજી જાતી હૈ । જૈસે શૈવાલ (સેવાર) કુમુદ (ચન્દ્રવિકાસી કમલ) ઓર કમલ (સૂર્યવિકાસી કમલ) યે સબ કીચડ મેં હી ઉત્પન્ન હોતે હૈ, મગર ‘પંકજ’ અર્થાત્ કીચડ મેં ઉત્પન્ન હોને વાલા) શબ્દ સે લોગ ‘કમલ’ અર્થ હી સમજાતે હૈ, શૈવાલ

ન કરી શકાય. અર્થાત્ જેને સત્ય અથવા અસત્યની કોટિમાં ન રાખી શકાય.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! પર્યાપ્ત ભાષા કેટલા પ્રકારની છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! પર્યાપ્ત ભાષા બે પ્રકારની છે સત્ય ભાષા અને મૃપા ભાષા

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! સત્ય પર્યાપ્ત ભાષાના કેટલા ભેદ છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! સત્ય પર્યાપ્ત ભાષા દશ પ્રકારની ઠહી છે તે આ પ્રકારે-

(૧) જનપદ સત્ય ભાષા-જે વિભિન્ન જનપદોમાં (પ્રદેશોમાં) ઇપ્પટ અર્થનું પ્રતિપાદન કરનારી હોવાને કારણે વ્યવહારનો હેતુ હોવાથી સત્ય મનાય છે, તે જનપદ સત્ય ભાષા કહેવાય છે.

(૨) સમ્મત સત્ય ભાષા-જે સમસ્ત લોકમાં સમ્મત હોવાને કારણે સત્ય સમજાય છે. જેમ શૈવાળ, કુમુદ (ચન્દ્રવિકાસી કમળ) અને કમળ (સૂર્યવિકાસી કમળ) આ બધા કાદવમાં જ ઉત્પન્ન થાય છે, પણ ‘પંકજ’ (અર્થાત્ કાદવમાં ઉત્પન્ન થનાર) શબ્દથી

જમિતિ ભાષા સમ્મતસત્યા વ્યપદિશ્યતે, 'ઠવણસચ્ચા ૩' સ્થાપના સત્યા ભાષા ભવતિ યા તથાવિધમંદ્રકાદિવિન્યાસં મુદ્રાવિન્યાસં ચોપલભ્ય વ્યવહ્રિયતે યથા એકાદિ સંખ્યાયાઃ પરતો વિન્દુદ્વયવિન્યાસમુપલભ્ય શતમિતિ ભાષતે, વિન્દુત્રયવિન્યાસમુપલભ્ય સહસ્રમિતિ ભાષતે, एवं તથાવિધં મુદ્રાવિન્યાસમુપલભ્ય મૃત્તિકાદિષુ માપોડ્યં કાર્ષાપણોડ્યમિતિ ભાષતે સા સ્થાપના સત્યા વ્યપદિશ્યતે, વ્યાવહારિકદૃષ્ટયૈવ સ્થાપના સત્યા ભાષાડવસેયા ન તુ પારમાર્થિક દૃષ્ટયા, પરમાર્થતસ્તુ સ્થાપનાયા અસત્કલ્પત્વાત્ इत्यन्यत्र પ્રરૂપિતં તથા 'નામસચ્ચા ૪' નામસત્યા-નામતઃસત્યા નામ સત્યા ભાષા ભવતિ, યથા કુલમદીપયન્નાપિ કુલદીપક इत्युच्यते, 'રૂપસચ્ચા ૫' । રૂપસત્યા-રૂપતઃ સત્યા રૂપસત્યા ભાષા ભવતિ યથા કપટેન ગૃહીત-આદિ કો ન કોઈ પંકજ કહતા હૈ, ન સમજ્ઞતા હૈ । અતએવ કમલ કો પંકજ કહના સમ્મત સત્ય ભાષા હૈ ।

(૩) સ્થાપનાસત્ય-વિશેષ પ્રકાર કે અંકોં કી મુદ્રા કી રચના કો દેખકર જિસ ભાષા કા વ્યવહાર કિયા જાતા હૈ, વહ સ્થાપનાસત્યભાષા હૈ । જૈસે-એક સંખ્યા કે આગે દો વિન્દુ રચણી હુઈ દેખકર લોશ 'સૌ' કહતે હૈં, ત્રીન વિન્દુ દેખ કર હજાર કહને લગતે હૈં । ઇસી પ્રકાર વિશેષ પ્રકાર કી મુદ્રા કો દેખકર મૃત્તિકા આદિ મેં 'યહ આવ હૈ' અથવા યહ 'કર્ષાપણ હૈ' એસા કહતે હૈં । યહ સ્થાપના સત્યભાષા હૈ । સ્થાપના સત્ય કો કેવલ વ્યાવહારિક દૃષ્ટિ સે હી સત્ય ભાષા સમજ્ઞના ચાહિએ, પારમાર્થિક દૃષ્ટિ સે નહીં । પારમાર્થિક દૃષ્ટિ સે સ્થાપના અસત્ કે સમાન હૈ, ઇસ વાત કી પ્રરૂપણા અન્યત્ર કી જા ચુકી હૈ ।

(૪) નામ સત્ય-જો ભાષા નામ સે સત્ય હૈ, વહ નામસત્ય કહલાતી હૈ । જૈસે કોઈ વ્યક્તિ અપને કુલ કો દીપિત નહીં કરતા ફિર ભી કુલદીપક કહલાતા હૈ ।

લોક કમળ અર્થ જ સમજે છે. શેવાળ આદિને કોઈ પકજ કહેતુ નથી. સમજતુ નથી. તેથી જ કમળને પકજ કહેવું સમ્મત સત્ય ભાષા છે.

(૩) સ્થાપનાસત્ય-વિશેષ પ્રકારના અંકોની મુદ્રાની રચનાને જોઈને જે ભાષાનો વ્યવહાર કરાય છે, તે સ્થાપના સત્ય ભાષા છે. જેમ-એક સંખ્યાની આગળ બે બિન્દુ મૂકેલા જોઈને લોક 'સૌ' કહે છે, ત્રણ બિન્દુઓ દેખીને હજાર કહેવા લાગે છે, એજ પ્રકારે વિશેષ પ્રકારની મુદ્રાને જોઈને મૃત્તિકા વિગેરેમાં (આ ભાષા છે) અથવા આ 'કાર્ષાપણ' છે. તેમ કહે છે. આ સ્થાપના સત્ય ભાષા છે સ્થાપના સત્યને કેવળ વ્યવહારિક દૃષ્ટિથી જ સત્ય ભાષા સમજવી જોઈએ પારમાર્થિક દૃષ્ટિથી નહીં. પારમાર્થિક દૃષ્ટિથી સ્થાપના અસત્ના સમાન છે તેની પ્રરૂપણા અન્યત્ર કરવામાં આવી ગયેલી છે.

(૪) નામસત્ય-જે ભાષા નામથી સત્ય છે, તે નામ સત્ય કહેવાય છે, જેમ કોઈ વ્યક્તિ પોતાના કુળને નથી બોળતી છતાં પણ કુળદીપ કહેવાય છે.

श्रमणरूपे श्रमणोऽयमिति व्यपदेशः एवम् 'पटुञ्च सत्त्वा ६' प्रतीत्य सत्या भाषा भवति या प्रतीत्य वस्तुनन्तर साश्रित्य सत्या भवति वस्तुनन्तरापेक्षया या सत्या भवतीत्यर्थः, यथा तर्जन्या अङ्गुष्ठिकासाश्रित्य दीर्घत्वव्यपदेशः, मध्यमासाश्रित्य ह्रस्वत्वव्यपदेशश्च तत्रैकस्यामेव तर्जन्यां कथं दीर्घत्वह्रस्वत्वरूपपरस्परविरुद्धधर्मद्वयसमावेशो भवतीति न संशेतव्यम् भिन्नभिन्ननिमित्तापेक्षया परस्परविरुद्धधर्मद्वयापि समावेशसंभवेन विरोधासंभवात्, एकस्मिन्नेव पुरुषे आपेक्षिकपितृत्वपुत्रत्वरूपविरुद्धधर्मद्वयसमावेशदर्शनात्, यदि तामेवाङ्गुष्ठिकां मध्यमां साश्रित्य दीर्घत्वं ह्रस्वत्वञ्च प्रतिपाद्येत तदा विरोधः संभवेत्, एकनिमित्तकस्यैव परस्परविरुद्धधर्मद्वयस्य समावेशसंभवः, न तु भिन्ननिमित्तकस्येति भावः तथा

(५) रूपसत्य-जो भाषा रूप से सत्य हो वह रूप सत्य । जैसे किसीने कपट पूर्वक साधु का वेष धारण कर रक्खा हो, उसे साधु कहना ।

(६) प्रतीत्य सत्य-जो किसी अन्ध वस्तु की अपेक्षा से सत्य हो वह प्रतीत्य हो वह प्रतीत्यसत्य भाषा कहलाती है, जैसे अंगूठे की अपेक्षा से तर्जनी उंगली को लम्बी कहना अथवा मध्यमा (चवली) उंगली की अपेक्षा से तर्जनी को छोटी कहना । इस प्रकार का सन्देह नहीं करना चाहिए कि एक ही तर्जनी उंगली को लम्बी और छोटी दोनों प्रकार की कैसे कह सकते हैं ? क्यों कि भिन्न-भिन्न अपेक्षाओं से एक ही वस्तु में परस्पर विरोधी अनेक धर्मों का समावेश हो सकता है । उसमें किसी प्रकार का विरोध नहीं है । एक ही पुरुष अपने पुत्र की अपेक्षा पिता कहलाता है और पिता की अपेक्षा से पुत्र भी कहलाता है । हाँ, विरोध तो तब होता है जब एक ही अपेक्षा से अथवा निरपेक्ष भाव से किसी वस्तु में विरोधी धर्म स्वीकार किए जाएं । एक अंगूठे की अपेक्षा से ही तर्जनी को लम्बी और छोटी कहने में विरोध है । अकेली मध्यमा उंगली

(५) रूपसत्य-ये भाषा रूपसत्य सत्य छे ते रूप सत्य जेभङ्गे डोर्छ छे कपटपूर्वक साधुनो वेष धारण करी राख्यो होय, तेने साधु छडेयो ।

(६) प्रतीत्यसत्य-ये डोर्छ भील वस्तुनी अपेक्षाछे सत्य होय ते प्रतीत्य सत्य भाषा छडेवाय छे-जेम अंगूठानी अपेक्षाछे तर्जनी आंगणीने लाभी छडेयी. अथवा मध्यमा (चवली) आंगणीनी अपेक्षाछे तर्जनीने नानी छडेयी छे प्रकारनो सन्देह न करये जेछे छे तर्जनी आंगणीने लांभी टुट्टी जन्ने प्रकारनी डेम छडी शकय ? डेमके सिन्न सिन्न अपेक्षाओधी छेक न वस्तुमां परस्पर विरोधी अनेक धर्मोनो समावेश थछे शक्य छे. तेमां डोर्छ प्रकारनो विरोध नथी. छेक न पुरुष पोताना पुत्रनी अपेक्षाछे पिता छडेवाय छे अने पितानी अपेक्षाछे पुत्र पछ छडेवाय छे. हा ! विरोध तो त्यारे थाय न्यारे छेक न अपेक्षाछे अथवा निरपेक्ष भावधी डोर्छ वस्तुमां विरोधी धर्म स्वीकार कराय. छेक अंगूठानी अपेक्षाछे तर्जनीने लांभी अने टुट्टी छडेवामां विरोध छे छेकली मध्यमा

‘વ્યવહારસત્ત્વા ૭ । વ્યવહારસત્ત્વા ભાષા ભવતિ તત્ર વ્યવહારો-લોકવિવક્ષા, વ્યવહારતઃ સત્ત્વા વ્યવહારસત્ત્વા, યથા કલિંગો યુદ્ધયતે, મશ્ચાઃ ક્રોશન્તિ, ગૌવાહીકઃ, ગ્રામો દગ્ધઃ, ઇત્યાદૌ કલિંગદેશવાસિપુરુષકર્તૃકે યોધને પુરુષાદિના સહ કલિંગસ્યાભેદવિવક્ષયા ‘કલિંગો યુદ્ધયતે’ ઇતિ પ્રયુજ્યતે, મશ્ચસ્થપુરુષકર્તૃકે આક્રોશને મશ્ચસ્થ પુરુષાદિના સહ મશ્ચાનામભેદ-વિવક્ષયા ‘મશ્ચાઃ ક્રોશન્તિ’ ઇતિ ઉચ્યતે, એવં ગૌવાહીકાદિષ્વપિ અવગન્તવ્યમ્, તથાવિધ-લોકવ્યવહારાપેક્ષયા સાધુજનસ્યાપિ તથા ત્રુણસ્ય ભાષા વ્યવહારસત્ત્વા ભવતિ, એવમ્ ‘ભાવસત્ત્વાટ’ ભાવસત્ત્વા ભાષા ભવતિ, તત્ર ભાવો વર્ણાદિ ભાવતઃ સત્ત્વા ભાવસત્ત્વા, તથા ચ યો ભાવો યસ્મિન્ભુત્કટો વર્તતે તેન ભાવેન યા સત્ત્વા ભાષા ભવતિ સા ભાવસત્ત્વા ભવતિ, પશ્ચ-

કી અપેક્ષા બી લંબી-છોટી કહના વિરુદ્ધ હૈં, કિન્તુ ભિન્ન-ભિન્ન અપેક્ષાઓં સે એક હી વસ્તુ મેં પરસ્પર વિરુદ્ધ ધર્મોં કો સ્વીકાર કરને મેં કોઈ વિરોધ નહીં હોતા ।

(૭) વ્યવહાર સત્ય-વ્યવહાર સે અર્થાત્ લોકવિવક્ષા સે જો સત્ય હો વહ વ્યવહાર સત્ય ભાષા કહલાતી હૈ, જૈસે કલિંગ યુદ્ધ કર રહા હૈં, માંચે આક્રોશ કરતે હૈં, ગૌવાહીક હૈ, માંચે જલ ગયા, ઇત્યાદિ । કલિંગ દેશ કે નિવાસી પુરુષ યુદ્ધ કરતે હૈં, મગર કલિંગ કે પુરુષોં કો ઓર કલિંગ દેશ કો અભિન્ન માન કર એસા કહા જાતા હૈ કિ કલિંગ યુદ્ધ કરતા હૈ । માંચે પર વૈઠે પુરુષ આક્રોશ કરતે હૈં-શોર મચાતે હૈં, મગર માંચે પર વૈઠે પુરુષોં કો માંચે સે અભિન્ન માન કર લોક મેં એસા વ્યવહાર કિયા જાતા હૈ કિ માંચે આક્રોશ કરતે હૈં । હસી પ્રકાર ગૌવાહીક આદિ મેં બી સમજ લેના ચાહિયે । હસ પ્રકાર કે લોકવ્યવહાર કો ધ્યાન મેં રાખકર સાધુજન બી હસ પ્રકાર કી ભાષા કા પ્રયોગ કરતે હૈં । યહ ભાષા વ્યવહારસત્ય કહલાતી હૈ ।

(૮) ભાવસત્ય-ભાવ સે અર્થાત્ વર્ણ આદિ સે જો ભાષા સત્ય હો વહ ભાવ

આંગળીની અપેક્ષા એ પણ લાગી-ટુંકી કહેવી તે વિરુદ્ધ છે, કિન્તુ ભિન્ન-ભિન્ન અપેક્ષાઓથી એક જ વસ્તુમાં પરસ્પર વિરુદ્ધ ધર્મોના સ્વીકાર કરવામાં કોઈ વિરોધ નથી થતો.

(૭) વ્યવહાર સત્ય-વ્યવહારથી અર્થાત્ લોક વિવક્ષાથી જે સત્ય હોય તે વ્યવહાર સત્ય ભાષા કહેવાય છે, જેમ-કલિંગ યુદ્ધ કરી રહેલ છે, ખાટલો આક્રોશ કરે છે, બળદ વાહીક છે, ગામ બળી ગયું, ઇત્યાદિ, કલિંગદેશ નિવાસી પુરુષ યુદ્ધ કરે છે, પણ કલિંગના પુરુષોને અને કલિંગ દેશને અભિન્ન માનીને એવું કહેવાય છે કે, કલિંગ યુદ્ધ કરે છે. ખાટલાપર બેઠેલો પુરુષ આક્રોશ કરે છે-શોર મચાવે છે. પણ ખાટલો બેઠેલાં પુરુષને ખાટલાથી અભિન્નમાનીને લોકમાં આવો વ્યવહાર કરાય છે કે ખાટલો આક્રોશ કરે છે. એ રીતે ગૌવાહીક વિગેરેમાં પણ સમજી લેવું જોઈએ. આ પ્રકારના લોકવ્યવહારને ધ્યાનમાં રાખીને સમજન પણ આના પ્રકારની ભાષાનો પ્રયોગ કરે છે. આ ભાષા વ્યવહાર સત્ય કહેવાય છે

(૮) ભાવસત્ય-ભાવથી અર્થાત્ વર્ણ આદિથી જે ભાષા સત્ય હોય તે ભાવ સત્ય

વર્ણસંભવે સત્યપિ વલાકાઃ શુભલા ઇત્યુચ્યન્તે, તથા 'જોગસત્ત્વા' યોગસત્ત્વા ભાષા ભવતિ, તત્ર યોગઃ સમ્બન્ધ સ્તસ્માત્ સત્યા-યોગમત્યા, યથા છત્રયોગાદ્ વિવક્ષિત-શબ્દવ્યવહારકાલે છત્રાભાવેઽપિ છત્રયોગસ્ય સંભવાત્ છત્રીતિ પ્રયુજ્યતે, एवं दण्डयोगाद् दण्डीति प्रयुज्यते, તથા- 'ઓવમ્મ સત્ત્વા ૧૦' ઔપમ્ય સત્યા ભાષા ભવતિ, યથા 'ગોસદ્દશો ગવયઃ' ઇત્યાદૌ ગવયે ગોસાદૃશ્યરૂપોપમ્યાત્ સત્યા ભાષા ભવતિ, અથ શિષ્યજનાનુગ્રહાય સંગ્રહણી ગાથા માહ-

‘જનવય૧ સંમત૨ ઠવણ૩ નામે૪ રૂવે૫ પટુચ્ચ સત્ત્વે૬ ય ।

વવહાર૭ ભાવ૮ જોગે૯ દસમે ઓવમ્મ સત્ત્વે ય ૧૦’ ॥

જનપદઃ સંમતં, સ્થાપના, નામ, રૂપમ્, પ્રતીત્ય સત્યા ચ ।

વ્યવહાર ભાવ યોગો દશમી ઔપમ્ય સત્યા ચ ભાષા ભવતિ ।

સત્ય ભાષા કહલાતી હૈ । જો ભાવ જિસ પદાર્થ મેં અધિકતા સે પાયા જાતા હૈ, उसी के आधार पर भाषा का प्रयोग देखा जाता है । ऐसी भाषा भावसत्य कहलाती है, जैसे पांचों वर्ण होने पर भी बलाका (बगुलों की पंक्ति) को श्वेत कहना ।

(૯) યોગસત્યા-યોગ કા અર્થ હૈ સમ્બન્ધ । ઉસસે જો ભાષા સત્ય હો વહ યોગસત્ય ભાષા કહલાતી હૈ । जैसे छत्र के योग से किसी को छत्री कहना, भले ही किसी समय छत्र का योग उसमें न पाया जाय । इसी प्रकार किसी को दंड के योग से दण्डी कहना ।

(૧૦) ઔપમ્યસત્ય-જો ભાષા ઉપમા સે સત્ય માની જાય । जैसे-गवय (रोझ) गौ के समान होता है । इस प्रकार की उपमा पर आश्रित भाषा औपम्यसत्य कहलाती है ।

અવ શિષ્ય જનોં કે અનુગ્રહ કે લિય સંગ્રહણી ગાથા કહતે હૈં-(૧) જનપદ-સત્ય (૨) સમ્મતસત્ય (૩) સ્થાપનસત્ય (૪) નામસત્ય (૫) રૂપસત્ય (૬) પ્રતી-

ભાષા કહેવાય છે. જે ભાવ જે પદાર્થમાં અધિકતા મેળવે છે, તેના આધાર પર પરભાષાના પ્રયોગ જણાય છે. એવી ભાષા ભાવસત્ય કહેવાય છે જેમ પાંચે રંગોવા છતાં બલાકા (બગલાની પંક્તિ) ને શ્વેત કહેવા

(૯) યોગસત્ય-યોગનો અર્થ છે સમ્બન્ધ તેનાથી જે ભાષા સત્ય હોય તે યોગ-સત્યભાષા કહેવાય છે. જેમ-છત્રના યોગથી કોઈને ‘છત્રી’ કહેવો, ભલે કોઈ વખતે છત્રનો યોગ તેમાં ન હોય. એજ રીતે કોઈને દડના યોગથી ‘દંડી’ કહેવો.

(૧૦) ઔપમ્યસત્ય-જે ભાષા ઉપમાથી સત્ય મનાય જેમકે-ગવય(રોઝ) ગાયના સમાન હોય છે. આ પ્રકારની ઉપમા પર આશ્રિત ભાષા ઔપમ્યસત્ય કહેવાય છે.

હવે શિષ્યજનોના અનુગ્રહમાટે સંગ્રહણી ગાથા કહે છે

(૧) જનપદસત્ય (૨) સમ્મતસત્ય (૩) સ્થાપનાસત્ય (૪) નામસત્ય (૫) રૂપસત્ય (૬) પ્રતીત્યસત્ય (૭) વ્યવહારસત્ય (૮) ભાવસત્ય (૯) યોગસત્ય (૧૦) અને ઔપમ્યસત્ય

ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘મોસા જં મંતે ! ભાષા પજ્જતિયા કતિવિહા પણ્ણત્તા ?’ હે મદન્ત ! મૃષા સ્વલ્લ ભાષા પર્યાપ્તિકા કતિવિધા પ્રજ્ઞપ્તા ? મગવાનાહ—‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘દસ-વિહા પણ્ણત્તા’ મૃષા ભાષા પર્યાપ્તિકા દશવિધા પ્રજ્ઞપ્તા ‘તં જહા—કોહણિસ્સિયા ?’ તથથા-ક્રોધનિઃસુતા—ક્રોધાન્નિઃસુતા—વિનિર્ગતા ભાષા ક્રોધનિઃસુતા મૃષા इत्युच्यते, તત્ર ક્રોધાભિ-ભૂતો જનો વિસંવાદનધિયા પરાવબોધાય યત્સત્યમસત્ય વા ભાષતે તત્સર્વ મૃષા ભાષાઽવસેયા તસ્ય દુષ્ટાશયત્વાત્ કદાચિદ્ ધુણાક્ષરન્યાયેન સત્સત્યભાષણેઽપિ આશયદોષદુષ્ટત્વાદ્ મૃષા-ત્વમેવાવસેયમ્, એવમ્—‘માણનિસ્સિયા’ માનનિઃસુતા ભાષા મૃષા ભવતિ, યથા પૂર્વમનનુભૂતૈ-શ્વર્યોઽપિ જનઃ સ્વાત્મોત્કર્ષપ્રખ્યાપનાય અનુભૂતં મયા તદાનીમૈશ્વર્યમિત્યાદિ ભાષતે તદીયા ત્યસત્ય (૭) વ્યવહારસત્ય (૮) ભાવસત્ય (૯) યોગસત્ય ઓર (૧૦) ઔપમ્ય-સત્ય, યહ દસ પ્રકાર કી સત્ય ભાષા હૈ ।

ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરતે હૈ—હે મગવન્ ! પર્યાપ્તિકા મૃષા ભાષા કિતને પ્રકાર કી કહી ગઈ હૈ ?

મગવાન્—હે ગૌતમ ! વહ ભી દશ પ્રકાર કી કહી ગઈ હૈ । વે દશ પ્રકાર ચૌ હૈ—

(૧) ક્રોધનિસુતા—અર્થાત્ ક્રોધ સે નિકલી હુઈ યા ક્રોધ કે આવેશ મેં વોલી જાને વાલી ભાષા ક્રોધનિસુતા કહલાતી હૈ । ક્રોધ કે વશીભૂત હુઆ મનુષ્ય વિસંવાદન કી બુદ્ધિ સે જો ભી સત્ય યા અસત્ય બોલતા હૈ, વહ સવ મૃષા ભાષા સમજના ચાહિયે, ક્યૌંકિ ઉસકા આશય દૂષિત હોતા હૈ । ધુણાક્ષર ન્યાય સે વહ કદાચિત્ સત્ય ભાષણ કરે તો ભી આશય કી દૂષિતતા કે કારણ ઉસકી ભાષા મૃષા હી હૈ ।

(૨) માનનિસુતા—જો ભાષા માનપૂર્વક બોલી જાય વહ માનનિસુતા કહલાતી હૈ । જિસને પહેલે કમી ઐશ્વર્ય કા અનુભવ નહાં કિયા વહ મનુષ્ય અગર અપના વડપ્પન પ્રકટ કરને કે લિયે કહતા હૈ—‘મૈ ને ઉસ સમય ઐશ્વર્ય કા ઉપભોગ કિયા

આ દશ પ્રકારની સત્યભાષા છે

શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે—હે ભગવન્ ! પર્યાપ્તિકા મૃષા ભાષા કેટલા પ્રકારની કહેલી છે ?

શ્રી ભગવાન્—હે ગૌતમ ! તે પણ દશ પ્રકારની કહેલી છે તે દશ પ્રકાર આમ છે—

(૧) ક્રોધનિસુતા અર્થાત્ ક્રોધથી નીકળેલી અગર ક્રોધના આવેશમાં બોલેલી ભાષા ક્રોધનિસુતા કહેવાય છે. ક્રોધને વશ થયેલા માણસ વિસંવાદની બુદ્ધિથી જે સત્ય અગર અસત્ય બોલે છે, તે બધી મૃષા ભાષા સમજવી જોઈએ, કેમકે તેનો આશય દૂષિત થાય છે. ધુણાક્ષર ન્યાયથી તે કદાચિત્ સત્યભાષણ કરે તો પણ આશયની દૂષિતતાના કારણે તેની ભાષા મૃષા જ છે.

(૨) માનનિસુતા—જે ભાષા માનપૂર્વક બોલાય તે માનનિસુતા કહેવાય છે જેણે પહેલા ક્યારેય ઐશ્વર્યનો અનુભવ ન કર્યો હોય તે માણસ અગર પોતાની મોટાઈ પ્રગટ કરવા

ભાષા માનનિઃસૃતા મૃષા ભવતિ, તથા-‘માયાનિસ્સિયા૩’ માયાનિઃસૃતા ભાષા મૃષા ભવતિ તથા ચ યત્ પરપ્રતારણાભિપ્રાયેણ સત્યમસત્યં વા ભાષતે તદ્ માયયોચ્ચારિતં વચનં મિથ્યા વ્યપદિશ્યતે, એવમ્-‘લોહનિસ્સિયા૪’ લોભનિઃસૃતા ભાષા મૃષા ભવતિ, તથા ચ યલ્લોભવ-શીભૂતઃ સન્ કૂપતુલાદિ નિર્માય યથાર્થપ્રમાણમિદં તુલાદિ વર્તતે इत्येवं ભાષતે તત્ લોભેનો-ચ્ચારિતં મિથ્યા વ્યપદિશ્યતે, એવમ્-‘પેજ્જણિસ્સિયા૫’ પ્રેમનિઃસૃતા ભાષા મૃષા ભવતિ યથા કથિદ્ અત્યધિકસ્નેહવશાદ્ દાસસ્તવાહમિત્યાદિ વ્રતે તદીયા સા ભાષા પ્રેમ્ણો નિર્ગતત્વાત્ મૃષા વ્યપદિશ્યતે, તથા ‘દોસનિસ્સિયા૬’ દ્વેષનિઃસૃતા-દ્વેષાન્નિર્ગતા ભાષા મૃષા ભવતિ થા’ તો उसकी मानकषाय से बोली गई यह भाषा मृषा है ।

(૩) માયાનિસૃત-માયા અર્થાત્ છલ-કપટ સે નિકલી ભાષા માયાનિસૃત મૃષા ભાષા હૈ । તાત્પર્ય યહ હૈ કિ દૂસરે કો ટગલે કે અભિપ્રાય સે જો મી સચ છૂઠ બોલા જાતા હૈ, વહ સવ માયા સે બોલા હુઆ વચન મિથ્યા હૈ ।

(૪) લોભનિસૃત-લોભ કે વશ બોલી ગઈ ભાષા મી મૃષા હૈ । લોભ કે વશીભૂત હુઆ કોઈ મનુષ્ય છૂઠા તોલ-માપ આદિ ગઢ કર યદિ કહતા હૈ કિ યહ તોલ-માપ બરાબર હૈ તો उसका यह लोभप्रेरित वचन मिथ्या ह ।

(૫) પ્રેમનિસૃતા-પ્રેમ અર્થાત્ રાગ કે કારણ બોલી જાને વાલી ભાષા મી મૃષા ગિની જાતી હૈ । જૈસે અત્યધિક સ્નેહ કે વશીભૂત હો કર કોઈ કહતા હૈ-‘મેં તુમ્હારા દાસ હૂં’ યહ ભાષા રાગ કે કારણ નિકલી હુઈ હોને સે મૃષા કહલાતી હૈ ।

(૬) દ્વેષનિસૃત-દ્વેષ કે કારણ બોલી ગઈ ભાષા મી મિથ્યા હૈ । જૈસે કોઈ વિશેષ આવેશ કે વશીભૂત હોકર તીર્થકર આદિ કી મી-નિન્દા કરતા હૈ ।

માટે કહે છે-‘મેં’ તે समय ऐश्वर्य'ने उपयोग किये हुतो, तो तेनी मानकषायથી બોલેલી એ ભાષા મૃષા છે.

(૩) માયાનિસૃત-અર્થાત્ છળકપટથી નીકળેલી ભાષા માયાનિસૃત-ભાષા મૃષા છે. તાત્પર્ય એ છે કે ખીજને ઠગવાના અભિપ્રાયથી જે કાંઈ સાચુ જૂઠું બોલીદે છે, તે બધું માયાથી બોલાયેલ વચન મિથ્યા છે.

(૪) લોભનિસૃત-લોભના વિશે બોલવમાં આવેલી ભાષા પણ મૃષા છે. લોભને વશ થયેલ કોઈ મનુષ્ય જૂઠા તોલ-માપ રાખીને કહે છે કે આ તોલમાપ બરાબર છે તો તેનું તે લોભપ્રેરિત વચન મિથ્યા છે.

(૫) પ્રેમનિસૃત-પ્રેમ અર્થાત્ રાગના કારણે બોલાયેલી ભાષા પણ મૃષા ગણાય છે. જેમ અત્યધિક સ્નેહને વશ થઈને કોઈ કહે છે-હું તમારો દાસ છું આ ભાષા રાગને કારણે નીકળેલ હોઈને મૃષા કહેવાય છે.

(૬) દ્વેષનિસૃત-દ્વેષના કારણે બોલેલી ભાષા પણ મિથ્યા છે. જેમ કોઈ વિશેષ આવે-શને વશ થઈને તીર્થકરો નિન્દા કરે છે તેની તે વાણી ભાષા દ્વેષથી નીકળી હોવાને કારણે મૃષા કહેવાય છે.

યથા આવેશવશાત્ યઃકશ્ચિત્ તીર્થક્રુદાદીનામપિ નિન્દાં ભાષતે તદીયા સા ભાષા દ્વેષાદ્નિઃ-
સૃતત્વાત્ મૃષા વ્યપદિશ્યતે, એવમ્-‘હાસણિસ્સિયા૭’ હાસ્યનિઃસૃતા-હાસ્યવશાત્ નિર્ગતા
ભાષા મૃષા ભવતિ યથા પરિહાસવશાત્ કશ્ચિદનૃતભાષણં કુરુતે તદીયા સા ભાષા મૃષા વ્ય-
પદિશ્યતે, એવમ્-‘ભયણિસ્સિયા૮’ ભયનિઃસૃતા-ભયાન્નિર્ગતા ભાષા મૃષા ભવતિ યથા યઃ
કશ્ચિચ્ચૌરાદિભ્યો ભીતઃ સન્ અયુક્તં ભાષતે તદીયા સા ભાષા ભયનિર્ગતત્વાદ્ મૃષા વ્યપદિ-
શ્યતે, તથા ‘અવસ્થાઙ્યા ણિસ્સિયા૯’ આરુચ્યાયિકાનિઃસૃતા ભાષા મૃષા ભવતિ યથા યઃકશ્ચિત્
કંથારુચ્યાનવશાદનૃતં ભાષતે તદીયા સા ભાષા આરુચ્યાનકવશાદ નિર્ગતત્વાદ્ મૃષા વ્યપદિ-
શ્યતે, એવમ્-‘ઉવઘાઙ્યણિસ્સિયા૧૦’ ઔપઘાતિકનિઃસૃતા ઉપઘાતવશાન્નિર્ગતા ભાષા મૃષા
ભવતિ યથા યઃકશ્ચિદ્ ઉપઘાતવશાત્ તસ્કરસ્ત્વમિત્યાદિ ભાષતે તદીયા સા ભાષા ઉપઘાતનિ-
ર્ગતત્વાદ્ મૃષા વ્યપદિશ્યતે, અયૈતાસામપિ મૃષા ભાષાણાં સંગ્રહણીં ગાથામાહ-‘કોહે માણે

હસ કી ભાષા દ્વેષ સે નિકલી હોને કે કારણ મૃષા કહલાતી હૈ ।

(૭) હાસ્યનિસૃતા-હંસી-મજાક મેં ચોલી જાને ચાલી ભાષા ભી અસત્ય હૈ,
અતઃ યદિ કોઈ પરિહાસ કે વશીભૂત હોકર અસત્ય ભાષણ કરતા હૈ તો ડસકી
ભાષા મૃષા હૈ ।

(૮) ભયનિસૃતા-ભય સે નિકલી ભાષા ભી અસત્ય હોતી હૈ । કોઈ ચોરોં
આદિ સે ડર કર અયુક્ત ભાષણ કરતા હૈ તો ડસ કી ભાષા ભયનિર્ગત હોને
સે મૃષા કહલાતી હૈ ।

(૯) આરુચ્યાયિકાનિસૃત- જો કોઈ કથા-કહાની કહતા હુઆ અસત્ય ભાષણ
કરતા હૈ, ડસકી ભાષા આરુચ્યાયિકા નિસૃત કહલાતી હૈ ઓર ંસી ભાષા
અસત્ય હૈ ।

(૧૦) ઔપઘાતિકનિસૃતા-ઉપઘાત કે કારણ નિકલી હુઈ ભાષા મૃષા કહ-
લાતી હૈ । ‘તૂ ચોર હૈ’ હસ પ્રકાર કી ભાષા ઉપઘાતનિસૃત હોને સે મૃષા હૈ ।

હન મિથ્યા ભાષાઓં કી સંગ્રહણી ગાથા કહતે હૈં-(૧) ક્રોધ (૨) માન (૩)

(૭) હાસ્યનિસૃતા-મશ્કરીમાં બોલાએલી ભાષા પણ અસત્ય હોય છે, તેથી યદિ
કોઈ પરિહાસને વશ થઈને અસત્ય ભાષણ કરે છે તો તેની ભાષા મૃષા છે.

(૮) ભયનિસૃતા-ભયથી નીકળેલી ભાષા પણ અસત્ય હોય છે. કોઈ ચોરો વિગેરેથી
ડરીને અયુક્ત ભાષણ કરે છે, તે તેની ભાષા ભયનિર્ગત હોવાથી મૃષા કહેવાય છે

(૯) આરુચ્યાયિકા નિસૃત-જે કોઈ કથા કહાણી કરતા અસત્ય ભાષણ કરે છે, તેની
ભાષા આરુચ્યાયિકાનિસૃત કહેવાય છે અને એવી બોલી અસત્ય છે.

(૧૦) ઔપઘાતિક નિસૃતા-ઉપઘાતના કારણે નીકળેલી ભાષા મૃષા કહેવાય છે. ‘તુ’
ચોર છે’ એ પ્રકારની ભાષા ઉપઘાત નિસૃત હોવાથી મૃષા છે.

આ મિથ્યા ભાષાઓની સંગ્રહણી ગાથા કહે છે-(૧) ક્રોધ (૨) માયા (૩) માન

માયા લોભે પિજ્જે તદેવ દોસે ય । હાસમણ અવલાઈય ઉવધાઈય ણિસિસ્યા દસમા ॥૧॥, ક્રોધો, માનં, માયા, લોભઃ પ્રેમ તથૈવ દ્વેષશ્ચ । હાસ્યં ભયમ્ આર્યાયિકા ઉપધાતનિઃસૃતા દશમી ॥૧॥ ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘અપજ્જતિયા ણં મંતે ! કઙ્કિદિદા ભાસા પણ્ણત્તા ?’ હે મદન્ત ! અપર્યાપ્તિકા સ્વલુ ભાષા કતિવિદા પ્રજ્ઞપ્તા ? ભગવાનાહ—‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘દુવિદા પણ્ણત્તા’ અપર્યાપ્તા ભાષા દ્વિવિદા પ્રજ્ઞપ્તા, ‘તં જહા—સચ્ચા મોસા અસચ્ચા મોસા ચર’ તદ્વથા—સત્યામૃષા, અસત્યામૃષા ચ, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘સચ્ચા મોસા ણં મંતે ! ભાસા અપજ્જતિયા કતિવિદા પણ્ણત્તા ?’ હે મદન્ત ! સત્યા મૃષા સ્વલુ ભાષા અપર્યાપ્તિકા કતિવિદા પ્રજ્ઞપ્તા ? ભગવાનાહ—‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘દસવિદા પણ્ણત્તા’ અપર્યાપ્તા સત્યા મૃષા ભાષા દશવિદા પ્રજ્ઞપ્તા, ‘તં જહા—ઉપ્પણમિસિસ્યા ૧’ તદ્વથા—ઉત્પન્નમિશ્રિતા ૧, ‘વિગતમિસિસ્યા ૨’ વિગતમિશ્રિતા ૨ ‘ઉપ્પણવિગયમિસિસ્યા ૩’ ઉત્પન્નવિગતમિશ્રિતા, ‘જીવમિસિસ્યા ૪’

માયા (૪) લોભ (૫) પ્રેમ (રાગ) (૬) દ્વેષ (૭) હાસ્ય (૮) ભય (૯) આર્યાયિકા ઓર (૧૦) ઔપધાતિક, ઇન્સે નિકલી હુઈ ભાષા મૃષા ભાષા હૈ । ॥૧૦॥

ગૌતમસ્વામી પુનઃ પ્રશ્ન કરતે હૈ—હે ભગવન્ ! અપર્યાપ્તિકા ભાષા કે કિતને ભેદ હૈ ?

ભગવાન્—હે ગૌતમ ! અપર્યાપ્તિકા ભાષા દો પ્રકાર કી કહી ગઈ હૈ—એક સત્યામૃષા અર્થાત્ ઉભયરૂપ (મિશ્ર) ભાષા, દૂસરી અસત્યામૃષા અર્થાત્ વ્યવહાર ભાષા જિસે ન સત્ય ઓર ન અસત્ય મેં હી ગિના જાતા હૈ । ઇસે અનુભવ ભાષા મી કહતે હૈ ।

ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરતે હૈ—હે ભગવન્ ! સત્યામૃષા અપર્યાપ્તિકા ભાષા કિતને પ્રકાર કી કહી ગઈ હૈ ?

ભગવાન્—હે ગૌતમ ! સત્યામૃષા અપર્યાપ્તિકા ભાષા દસ પ્રકાર કી કહી ગઈ હૈ । વહ ઇસ પ્રકાર હૈ—(૧) ઉત્પન્નમિશ્રિતા (૨) વિગતમિશ્રિતા (૩) ઉત્પન્ન વિગત-

(૪) લોભ (૫) પ્રેમ (૬) દ્વેષ (૭) હાસ્ય (૮) ભય (૯) આર્યાયિકા અને (૧૦) ઔપધાતિક, એમનાથી નીકળેલી ભાષા મૃષા છે ॥ ૧ ॥

શ્રી ગૌતમસ્વામી પુનઃ પ્રશ્ન કરે છે—હે ભગવન્ ! અપર્યાપ્તિકા ભાષાના કેટલા ભેદ છે ?

શ્રી ભગવાન્—હે ગૌતમ ! અપર્યાપ્તિકા ભાષા બે પ્રકારની કહેલી છે—એક સત્યા મૃષા ભાષા અર્થાત્ ઉભય રૂપ (મિશ્ર) ભાષા, મીલ અસત્ય મૃષા અર્થાત્ વ્યવહાર ભાષા જે ન સત્યમા કે ન અસત્યમાં ગણાય છે. તેને અનુભવ ભાષા પણ કહે છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે—હે ભગવાન્ ! સત્યા મૃષા અપર્યાપ્તિકા ભાષા કેટલા પ્રકારની કહેલી છે ?

શ્રી ભગવાન્—હે ગૌતમ ! સત્યામૃષા અપર્યાપ્તિકા ભાષા દશ પ્રકારની કહેલી છે, તે આ પ્રકારે છે :—(૧) ઉત્પન્ન મિશ્રિતા (૨) વિગત મિશ્રિતા (૩) ઉત્પન્ન વિગત મિશ્રિતા (૪) છપ

જીવમિશ્રિતા ૪, 'અજીવમિશ્રિતા ૫, અજીવમિશ્રિતા ૫, 'જીવાજીવમિશ્રિતા ૬' જીવાજીવ-
મિશ્રિતા ૬, 'અણંતમિશ્રિતા ૭, અનન્તમિશ્રિતા, 'પરિત્તમિશ્રિતા ૮' પ્રત્યેકમિશ્રિતા ૮, 'અદ્ધ-
મિશ્રિતા ૯' અદ્ધામિશ્રિતા ૯ 'અદ્ધદ્ધામિશ્રિતા ૧૦' અદ્ધાદ્ધામિશ્રિતા ૧૦, તત્ર અનુત્પન્નૈઃ સહ
સંખ્યાપૂરણાર્થમ્ ઉત્પન્ના મિશ્રિતા યત્ર સા ઉત્પન્નમિશ્રિતા સત્યા મૃષા ભાષા ભવતિ, યથા
કર્મિશ્ચિન્નગરે ગામે વા ન્યૂનેષુ અધિકેષુ વા શિશુષુ ઉત્પન્નેષુ અઘ્યાસ્મિન્ નગરે દશશિશવ
ઉત્પન્ના इत्यादि ભાષા ઉત્પન્નમિશ્રિતા સત્યા મૃષા વ્યપદિશ્યતે ૧ એવમ્ અવિગતૈઃ સહ સંખ્યા-
પૂરણાર્થ વિગતાઃ-મૃતા, મિશ્રિતા યત્ર સા વિગતમિશ્રિતા સત્યા મૃષા ભાષા ભવતિ, યથા
પૂર્વોક્તરીત્યૈવ કુત્રચિત્ સ્થાને ન્યૂનેષુ અધિકેષુ વા વૃદ્ધેષુ મૃતેષુ અઘ્યાસ્મિન્ નગરે દ્વાદશ વૃદ્ધા

મિશ્રિતા (૪) જીવમિશ્રિતા (૫) અજીવમિશ્રિતા (૬) જીવાજીવમિશ્રિતા (૭)
અનન્તમિશ્રિતા (૮) પ્રત્યેકમિશ્રિતા (૯) અદ્ધામિશ્રિતા ઓર (૧૦) અદ્ધદ્ધામિ-
શ્રિતા । ઇનકા સ્વરૂપ ઇસ પ્રકાર હૈ-

(૧) ઉત્પન્નમિશ્રિતા-અનુત્પન્નોં કે સાથ સંખ્યા કી પૂર્તિ કે લિષ જિસ મેં
ઉત્પન્નોં કો મિલા દિયા જાય, વહ ઉત્પન્નમિશ્રિતા સત્યામૃષા ભાષા કહલાતી
હૈ । યથા-કિસી ગ્રામ યા નગર મેં કમ યા અધિક શિશુઓં કા જન્મ હોને પર
ભી એસા કહના કિ-આજ ઇસ નગર મેં દશ બાલકોં કા જન્મ હુઆ હૈં । ઇત્યાદિ
પ્રકાર કી ભાષા ઉત્પન્નમિશ્રિતા સત્યામૃષા ભાષા કહલાતી હૈ ।

(૨) વિગતમિશ્રિતા-વિગત કા અર્થ હૈ મૃત ઓર જો જો મૃત ન હો વહ
અવિગત હૈ । અવિગતોં કે સાથ, સંખ્યા કી પૂર્તિ કે હેતુ જિસ મેં વિગત અર્થાત્
મૃતકોં કો મિલા દિયા જાય, વહ ભાષા વિગતમિશ્રિતા સત્યામૃષા કહલાતી હૈ ।
જૈસે પહેલે કી હી ભાંતિ કિસી ગ્રામ યા નગરાદિ મેં ન્યૂન યા અધિક વૃદ્ધ જનોં

મિશ્રિતા (૫) અણવ મિશ્રિતા (૬) જીવાજીવ મિશ્રિતા (૭) અનન્ત મિશ્રિતા (૮) પ્રત્યેક
મિશ્રિતા (૯) અદ્ધામિશ્રિતા (૧૦) અને અદ્ધદ્ધા મિશ્રિતા.

તેમનું સ્વરૂપ આ રીતે છે-

(૧) ઉત્પન્નમિશ્રિતા-અનુત્પન્નોની સાથે, સંખ્યાની પૂર્તિને માટે જેમાં ઉત્પન્નો
મેળવી દેવાય, તે ઉત્પન્ન મિશ્રિતા ભાષા સત્યા મૃષા કહેવાય છે. જેમ કોઈ ગામ કે
નગરમાં એકા કે વધારે બાળકોનો જન્મ થવા છતાં પણ એમ કહેવું કે-આજ આ
નગરમાં દશ બાળકોનો જન્મ થયો છે. આવા પ્રકારની ભાષા ઉત્પન્ન મિશ્રિતા સત્યા
મૃષા ભાષા કહેવાય છે.

(૨) વિગત મિશ્રિતા-વિગતનો અર્થ છે મૃત અને જે મૃત ન હોય તે અવિગત
છે. અવિગતોની સાથે સંખ્યાની પૂર્તિના હેતુ જેમાં વિગત અર્થાત્ વિગતો ને મેળવી
દેવાય તે ભાષા વિગત મિશ્રિતા સત્યમૃષા કહેવાય છે. જેમ પહેલાની જેમ કોઈ ગામ કે
નગરાદિમાં ન્યૂન અગર અધિક, વૃદ્ધ જનોના મરણનાં એમ કહેવું કે-આજ આ નગરમાં

વિગતાઃ—મૃતા इत्यादि भाषा विगतमिश्रिता सत्या मृषा व्यपदिश्यते२ तथा जन्मनो मरणस्य च कृतनियतपरिणायस्य विसंवादेनाभिधाने सति उत्पन्न विगतमिश्रिता सत्या मृषा भाषा भवति, उत्पन्नानां मृतानाञ्च नियतसंख्यं । कानामन्यैः सह मिश्रितत्वात्३ तथा प्रचुराणां कतिपयानाञ्च मृतानां शङ्खादीनामेकस्मिन् राशौ दृष्टे सति 'महान् जीवराशिरयम्' इत्येवं भाषा जीवमिश्रिता सत्या मृषा भवति, अस्या भाषायाः जीवत्सु सत्यत्वात् मृतेषु मृषात्वात् सत्या मृषात्वं बोध्यम्४, एवम्—प्रचुरेषु मृतेषु कतिपयेषु जीवत्सु एकत्र स्थाने राशी कृत्य स्थापितेषु शङ्खादिषु 'महान् मृतो जीवराशिरयम्' इत्येवं भाषा अजीवमिश्रिता सत्या मृषा भवति, अस्या अपि मृतेषु सत्यत्वात् जीवत्सु मृषात्वात् सत्या मृषात्वं व्यपदिश्यते५, तथा तस्मिन्नेव के मरने पर ऐसा कहना कि आज इस नगर में चारह बूढ़े मर गए ! यह भाषा विगतमिश्रा सत्यामृषा भाषा कहलाती है ।

(૩) ઉત્પન્નવિગતમિશ્રિતા—જન્મ ઓર મરણ દોનોં કી સંખ્યા નિયત હોને પર મી ઉસ મેં ગંડ વડ કરકે કહતા ઉત્પન્નવિગતમિશ્રિતા સત્યામૃષા ભાષા કહલાતી હૈ । ક્યોંકિ ઉત્પન્નોં ઓર મૃતોં કી સંખ્યા તો નિયત હૈ, મગર ઉસમેં ઓરોં કો મિલા દિયા જાતા હૈ ।

(૪) જીવમિશ્રિતા—તથા શંખોં કી એસી રાશિ હો જિસ મેં વહુત સે જીવિત હો ઓર કુછ મૃત હોં, ઉસ એક રાશિ કો દેખ કર કહના કિ 'કિતની વડી જીવરાશિ હૈ' યહ મી મિશ્રિતા સત્યામૃષા ભાષા હૈ, ક્યોંકિ યહ ભાષા જીવિત શંખોં કી અપેક્ષા સે સત્ય હૈ ઓર મૃત શંખોં કી અપેક્ષા સે મૃષા હૈ । ઇસ પ્રકાર યહ જીવ મિશ્રિતા ભાષા હૈ ।

(૫) અજીવમિશ્રિતા—વહુત સે મૃતકોં ઓર કતિપય જીવિતોં કી એક રાશિ કો હુઈ હો, એસે શંખોં આદિ કો દેખકર કહના કિ 'કિતની વડી મૃતકોં કી રાશિ હૈ' ઇસ પ્રકાર કી ભાષા અજીવ મિશ્રિતા સત્યામૃષા ભાષા કહલાતી હૈ ।

૧૨ ઘરડાઓ મરી ગયા. આ ભાષા વિગત મિશ્રિતા સત્યામૃષા ભાષા કહેવાય છે.

(૩) ઉત્પન્ન વિગત મિશ્રિતા—જન્મ અને મરણ બન્નેની સંખ્યા નિયત હોય ત્યારે પણ તેમાં ગડબડ કરીને કહેવું તે ઉત્પન્ન વિગત મિશ્રિતાં સત્યા મૃષા ભાષા કહેવાય છે કેમકે ઉત્પન્નો અને મૃતોની સંખ્યા તો નક્કી છે પણ તેમાં બીજી કહેવાય છે.

(૪) જીવમિશ્રિતા—તથા શંખોનો એવો સમૂહ હોય કે જેમાં ઘણા જીવિત હોય અને કેટલાક મૃત હોય તેવા એક સમૂહને લેઈને કહેવું કે 'કેટલો મોટો જીવ સમૂહ છે' આ પણ મિશ્રિતા સત્યા મૃષા ભાષા છે, કેમકે આ ભાષા જીવિત શંખોની અપેક્ષાએ સત્ય છે અને મૃત શંખોની અપેક્ષાએ મૃષા છે. આ રીતે આ જીવ મિશ્રિતા ભાષા છે.

(૫) અજીવ મિશ્રિતા—ઘણા મૃતકો અને કેટલાક જીવિતોનો એક સમૂહ કર્યો હોય એવા શંખ વિગેદને લેઈને કહેવું કે 'કેટલો મોટો મૃતકોનો સમૂહ છે' આ પ્રકારની

રાશી એતાવન્તોઽત્ર જીવન્તિ એતાવન્તશ્ચાત્ર મૃતાઃ સન્તિ इत्येवं नियमेनावधारणं कुर्वतो भाषा विसंवादे सति जीवाजीवमिश्रिता सत्या मृषा भवति नियतसंख्यावधारणस्य मृषात्वात् जीवा-जीवांशे सत्यत्वाच्च सत्यामृषात्वं व्यपदिश्यते६ तथा मूलकगृञ्जनादिकमनन्तकायं तस्यैष विद्यमानैः परिपाण्डुपत्रै रन्येन वा केनचित् प्रत्येकवनस्पतिना मिश्रितं दृष्ट्वा सर्वोऽप्येषोऽनन्तकायिक इत्येवं भाषा अनन्तमिश्रिता सत्या मृषा भवति७, एवं प्रत्येकवनस्पतिसंघातम् अनन्तकायिकेन सह राशी कृत्य संस्थापितं विलोक्य 'सर्वोऽपि प्रत्येकवनस्पतिरयम्' इत्येवं भाषा प्रत्येक मिश्रिता सत्या मृषा भवति८ तथा अद्धा-कालो दिवसादि मिश्रितो यथा क्योकि यह भाषा भी मृतकों की अपेक्षा से सत्य और जीवितों की अपेक्षा से असत्य है ।

(૬) જીવા જીવમિશ્રિતા-ઉસી પૂર્વોક્ત રાશિ કો દેખકર 'इसमें इतने मृतक हैं, इतने जीवित हैं, इस प्रकार नियत रूप से निश्चित करके, संख्या में विसंवाद होने पर भी झोलना जीवाजीवमिश्रिता भाषा है । यहां संख्या निश्चित कहना मृषा है, मगर जीवों और अजीवों की विद्यमानता सत्य है, अतएव यह जीवाजीवमिश्रिता सत्यामृषा है ।

(૭) અનન્તમિશ્રિતા-મૂલી ગાજર આદિ અનન્તકાય કહલાતે હૈં । उसके साथ कुछ प्रत्येकवनस्पतिकायिक भी मिले हुए हों, ऐसी स्थिति में यह कहना कि-'यह सब अनन्तकायिक हैं' यह भाषा अनन्तमिश्रित सत्यामृषा भाषा कहलाती है ।

(૮) પ્રત્યેકમિશ્રિતા-પ્રત્યેકવનસ્પતિકાય કા સમૂહ અનન્ત કાયિક કે સાથ ઢેર કરકે રક્ષા હો । उसे देखकर कहना कि 'यह सब प्रत्येक वनस्पति है ।' इस प्रकार की भाषा प्रत्येक मिश्रिता सत्यामृषा भाषा है ।

ભાષા અજીવમિશ્રિતા સત્યા મૃષા ભાષા કહેવાય છે. કેમકે આ ભાષા પણ મૃતકોની અપેક્ષાએ સત્ય અને જીવિતોની અપેક્ષાએ અસત્ય છે.

(૬) જીવાજીવ મિશ્રિતા-એજ પૂર્વોક્ત સમૂહને જોઈને 'એમાં આટલા મૃતક છે, આટલા જીવિત છે. એ પ્રકારે નક્કી કરીને સંખ્યામાં વિસંવાદ હોવા છતાં કહેવું તે જીવાજીવ મિશ્રિતા ભાષા છે, એમાં નક્કી સંખ્યા કહેવી તે મૃષા છે, પણ જીવો અને અજીવોની વિદ્યમાનતા સત્ય છે, તેથી આ જીવાજીવમિશ્રિતા સત્યા મૃષા ભાષા છે.

(૭) અનન્તમિશ્રિતા-મૂળા, ગાજર આદિ અનન્તકાય કહેવાય છે. તેમની સાથે કેટલાક પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયિક પણ લગેલા હોય. આવી સ્થિતિમાં તે કહે છે કે-'આખધા અનન્ત કાયિક છે' આ ભાષા અનન્ત મિશ્રિતા સત્યા મૃષા ભાષા કહેવાય છે

(૮) પ્રત્યેક મિશ્રિતા-પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયનો સમૂહ અનન્તકાયિકની સાથે ઢગલો કરી રાખ્યો હોય. તેને જોઈને કહેવું કે 'આ ખધા પ્રત્યેક વનસ્પતિ છે' આ પ્રકારની ભાષા પ્રત્યેક મિશ્રિતા સત્યા મૃષા ભાષા છે.

સાઽદ્ધામિશ્રિતા સત્યા મૃષા ભવતિ, યથા કશ્ચિન્ કશ્ચિજ્જનં દિવસે સત્યપિ ત્વરયન્નાહ—ઉત્તિ-
 ષ્ઠ રાત્રિઃ સંજાતા, રાત્રૌ વા સત્યામેવ 'ઉત્તિષ્ઠ રવિરુદિત ઇત્યેવં ભાષા અદ્ધામિશ્રિતા સત્યા
 મૃષા વ્યપદિશ્યતે, તથા અદ્ધાદ્ધાદિનાદિકાલૈકદેશે મિશ્રિતા યયા સા અદ્ધાદ્ધા મિશ્રિતા
 સત્યા મૃષા ભાષા ભવતિ યથા કશ્ચિજ્જનઃ કશ્ચિત્ ત્વરયન્ પ્રથમપૌરુષ્યાં સત્યામેવાહ—ગચ્છ
 મધ્યાહનઃ સંજાત ઇત્યેવં ભાષા અદ્ધાદ્ધા મિશ્રિતા સત્યા મૃષા વ્યપદિશ્યતે, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—
 'અસત્ત્વા મોસા ણં મંતે ! આસા અપજ્જત્તિયા કઙ્ગિહા પણ્ણત્તા ?' હે મદન્ત ! અસત્યા મૃષા
 પૂર્વોક્ત સત્યા મૃષા મિદ્ધા યલુ ભાષા અપર્યાપ્તિકા કતિવિધા પ્રજ્ઞપ્તા ? મગવાનાહ—'ગોયમા !'
 હે ગૌતમ ! 'દુવાલસવિહા પણ્ણત્તા' અસત્યા મૃષા ભાષા અપર્યાપ્તા દ્વાદશવિધા પ્રજ્ઞપ્તા, 'તં

(૯) અદ્ધામિશ્રિતા—અદ્ધા કા અર્થ હૈ—કાલ । જિસ ભાષા કે દ્વારા કાલ કો દિવસ આદિ કે સાથ મિલા દિયા જાય, વહ અદ્ધામિશ્રિત સત્યામૃષા ભાષા કહ-
 લાતી હૈ । જૈસે—કુછ દિન શેષ હોને પર ભી જલ્દી કરતા હુઆ કોઈ કિસી સે
 કહતા હૈ—જલ્દી ઉઠો, રાત હો ગઈ હૈ । અથવા કુછ રાત્રિ શેષ હોને પર ભી કહના
 કિ—ઉઠો, દિન ઊગ આયા હૈ ।

(૧૦) અદ્ધાદ્ધા મિશ્રિતા—અદ્ધાદ્ધા અર્થાત્ દિન આદિ કાલકા એક અંશ । જિસ
 ભાષા કે દ્વારા ઉસકા મિશ્રણ કર દિયા જાય વહ અદ્ધાદ્ધામિશ્રિતા સત્યામૃષા
 ભાષા કહલાતી હૈ । જૈસે જલ્દી કરતા હુઆ કોઈ પહલા પ્રહર હોને પર ભી
 કિસી સે કહતા હૈ—જલ્દી જાઓ, દોપહર હો ગઈ । ઇસ પ્રકાર કી ભાષા અદ્ધાદ્ધા-
 મિશ્રિતા સત્યામૃષા હૈ ।

ગૌતમસ્વામી પુનઃ પ્રશ્ન કરતે હૈ—હે મગવન્ ! અપર્યાપ્તિકા અસત્યા મૃષા
 ભાષા અર્થાત્ વ્યવહાર ભાષા કિતને પ્રકાર કી હૈ ?

મગવાન્ ઉત્તર દેતે હૈ—હે ગૌતમ ! અપર્યાપ્ત અસત્યામૃષા ભાષા વારહ પ્રકાર

(૯) અદ્ધામિશ્રિતા—અદ્ધાનો અર્થ છે કાલ. જે ભાષા દ્વારા કાળને દિવસ આદિની
 સાથે મેળવી દેવાય, તે અદ્ધામિશ્રિતા સત્યા મૃષા ભાષા કહેવાય છે. જેમ—કોઈક દિવસ શેષ
 રહેતા પણ જલ્દી કરવા માટે કોઈ કોઈને કહે છે 'જલ્દી ઉઠો રાત પડી ગઈ છે અથવા
 થોડી રાત્રિ બાકી રહેતા પણ કહેવું કે, ઉઠો દિવસ ભગી ગયો છે !

(૧૦) અદ્ધાદ્ધામિશ્રિતા—અદ્ધાદ્ધા અર્થાત્ દિન આદિ કાળનો એક અંશ જે ભાષાના
 દ્વારા તેનું મિશ્રણ કરી દેવાય, તે અદ્ધાદ્ધા મિશ્રિતા સત્યા મૃષા ભાષા કહેવાય છે, જેમકે
 ઉતાવળ કરતો કોઈ પહેલો પ્રહર થયો હોવા છતાં પણ કહે છે જલ્દી જાવ, બે પ્રહર
 થઈ ગયા છે. આ પ્રકારની ભાષા અદ્ધાદ્ધામિશ્રિતા સત્ય મૃષા ભાષા છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી પુનઃપ્રશ્ન કરે છે—હે મગવન્ ! અપર્યાપ્તિકા અસત્યા મૃષા ભાષા
 અર્થાત્ વ્યવહાર ભાષા કેટલા પ્રકારની છે ?

શ્રી મગવાન્ ઉત્તર આપે છે—હે ગૌતમ ! અપર્યાપ્ત અસત્યા મૃષા ભાષા બાર

जहा आमंत्रणी १' तद्यथा-अमन्त्रणी, 'आज्ञापणी २' आज्ञापणी, 'याचणी ३' याचनी, तह पृच्छणी य ४' तथा पृच्छनी च, 'प्रज्ञापणी ५' प्रज्ञापणी, 'प्रत्याख्याणी भासा' प्रत्याख्यानी भाषा ६ 'भासा इच्छानुलोमा ७ य' भाषा इच्छानुलोमा च ॥१॥ 'अनभिगृहीता भासा ८' अनभिगृहीता भाषा 'भासा य अभिगृह्णमि बोद्धव्या ९' भाषा च अभिगृहीता बोद्धव्या । 'संशयकरणी भासा १०' संशयकरणी भाषा, 'वोगडा' ११, व्याकृता, 'अवोगडा चेव १२' अव्याकृता चैव ॥२॥ इति, तत्र आमन्त्रणी भाषा-यथा हे जिनदत्त ! इत्यादि, इयं हि पूर्वोक्त सत्यादि भाषात्रयलक्षण शून्यत्वान्न सत्या भवति नापि मृषा, नो वा सत्या मृषा किन्तु केवलं व्यवहारमात्र प्रवर्तकत्वाद् असत्या मृषा व्यपदिश्यते, एवमग्रेऽपि स्वयमूहनीयम् १ आज्ञापणी खलु भाषा-आज्ञाप्यतेऽनया, इति व्युत्पत्त्या परस्य कार्ये प्रवर्तनी भवति, यथा-'इदं कार्यं कुरु' इत्यादि २, याचनी भाषा-कस्यापि वस्तुविशेषस्य मार्गणादि रूपा भवति, यथा की है । वह इस प्रकार है (१) आमंत्रणी (२) आज्ञापणी (३) याचनी (४) पृच्छनी (५) प्रज्ञापणी (६) प्रत्याख्यानी (७) इच्छानुलोमा (८) अनभिगृहीता (९) अभिगृहीता (१०) संशयकरणी (११) व्याकृता और (१२) अव्याकृता । इनका स्वरूप निम्नलिखित है ।

(१) आमंत्रणी-संशोधन सूचक भाषा, जैसे-हे जिनदत्त ! इत्यादि । यह भाषा पूर्वोक्त सत्य असत्य और मिश्र, इन तीनों प्रकार की भाषाओं के लक्षण से विलक्षण होने के कारण न सत्य कहलाती है, न असत्य कही जाती है और न सत्या सत्य ही । यह भाषा केवल व्यवहार प्रवर्तक है, अतएव असत्यामृषा कहलाती है । आगे भी इसी प्रकार समझ लेना चाहिए ।

(२) आज्ञापणी-जिसके द्वारा दूसरे को किसी प्रकार की आज्ञा दी जाय । इस प्रकार जो भाषा दूसरे को किसी कार्य में प्रवृत्त करने वाली हो वह आज्ञापणी भाषा है । जैसे-'तुम यह करो ।'

प्रकारणी छे ते आ प्रकारे छे-(१) आमंत्रणी (२) आज्ञापणी (३) याचनी (४) पृच्छनी (५) प्रज्ञापणी (६) प्रत्याख्यानी (७) इच्छानुलोमा (८) अनभिगृहीता (९) अभिगृहीता (१०) संशय करणी (११) व्याकृता अने (१२) अव्याकृता (तेमनुं स्वयं निम्नदर्शित छे)

(१) आमंत्रणी-संशोधन सूचक भाषा, जेभके-हे जिनदत्त ! विगरे. आ भाषा पूर्वोक्त सत्य, असत्य, अने मिश्र आ तरे प्रकारणी भाषाओना लक्षणथी विलक्ष होवाने कारणे नथी सत्य कहैवाती, नथी असत्य कहैवाती अने नथी सत्यासत्य. आ भाषा केवण व्यवहार प्रवर्तक छे. तेथी न असत्या मृषा कहैवाय छे. आगण पणु जे रीते समझ लेवुं जेछे जे.

(२) आज्ञापणी-जेना द्वारा भीलने केछ प्रकारणी आज्ञा अपाय, जे प्रकारणी जे भाषा भीलने केछ कार्यभां प्रवृत्त करनारी होय ते भाषा आज्ञापणी भाषा छे जेभके, 'तमे आ करे'

‘દેહિ’ इत्येवं भाषणम् ३ पृच्छनी भाषा-अनिश्चितस्य संदिग्धस्य कस्यचिद्दर्थस्य विनिश्चयाय तद्विदां सविधे प्रेरणा रूपा भवति यथा कश्चिद् विज्ञो जनः कंचिच्छब्दार्थमजानानस्तद्विज्ञं पृच्छति-अस्य शब्दस्य कोऽर्थः ? इति मां प्रतिबोध्य’ इत्येवं रूपा बोध्या ४ प्रज्ञापनी भाषा-विनीतच्छात्रादिजनेभ्य उपदेशरूपा भवति यथा प्राणिवधान्निवृत्ताः प्राणिनो भवान्तरे दीर्घायुषो भवन्ति, इत्येवं बोध्यम् तथा चोक्तम्-‘प्राणि वहाउ नियत्तां हवंति दीहाउया अरो-गाय । एवमाई पणत्ता पणवणी वीयरानेहि ॥१॥ प्राणिवधान्निवृत्ता भवन्ति दीर्घायुषोऽ-रोगाश्च । एवमाद्या प्रज्ञप्ता प्रज्ञापनी वीतरागैः ॥१॥ इति ५, प्रत्याख्यायतेऽनयेति व्युत्पत्त्या

(૩) યાચની-કિસી સે કિસી વસ્તુ કી યાચના કરને કે લિએ પ્રયુક્ત કી જાને વાલી ભાષા યાચની કહલાતી હૈ, જૈસે-‘દીજિએ’ इस प्रकार कहना ।

(૪) પૃચ્છની-કિસી અનિશ્ચિત-સંદિગ્ધ વાત કો નિશ્ચિત કરને કે લિએ ઉસકે વિશિષ્ટ વેત્તા કે સમક્ષ અપની જિજ્ઞાસા નિવેદન કરને વાલી ભાષા પૃચ્છની ભાષા કહલાતી હૈ, જૈસે કોઈ અજ્ઞ જન કિસી શબ્દ કા અર્થ ન જાનતા હુઆ કિસી વિજ્ઞ સે પ્રશ્ન કરતા હૈ-‘इस शब्द का अर्थ क्या है, मुझे समझाइए’ इत्यादि ।

(૫) પ્રજ્ઞાપની-પ્રજ્ઞાપની ભાષા વિનીત છાત્ર આદિ જનોં કે લિએ ઉપદેશ રૂપ હોતી હૈ, જૈસે જો પ્રાણી પ્રાણિવધ કે ત્યાગી હોતે હૈં, વે ભવાન્તર મેં દીર્ઘ-જીવી હોતે હૈં । કહા મી હૈ-‘जो जीववध से निवृत्त होते हैं, वे दीर्घायु और नीरोग होते हैं, इत्यादि उपदेशरूप भाषा को वीतराग देवों ने प्रज्ञापनी भाषा कहा है ॥१॥

(૬) પ્રત્યાખ્યાની-જિસ ભાષા કે દ્વારા પ્રત્યાખ્યાન પ્રકટ કિયા જાય વહ પ્રત્યાખ્યાની ભાષા । કિસી વસ્તુ કી યાચના કરને પર ઉસકો દેને કે નિષેધ કે

(૩) યાચની-કોઈની પાસે વસ્તુની યાચના કરવા માટે પ્રયુક્ત કરાતી ભાષા યાચની કહેવાય છે. જેમકે, ‘આપો’ એ રીતે કહેવું.

(૪) પૃચ્છની-કોઈ અનિશ્ચિત-સંદિગ્ધ વાતનો નિશ્ચય કરવા માટે તેના વિશિષ્ટ બાણકારના સમક્ષ પોતાની જિજ્ઞાસા નિવેદન કરનારી ભાષા પૃચ્છની ભાષા કહેવાય છે, જેમકે, કોઈ અજ્ઞ જન કોઈ શબ્દનો અર્થ ન બાણતો હોઈ કોઈ વિજ્ઞને પ્રશ્ન કરે છે-‘આ શબ્દનો અર્થ શો છે’ મને સમજાવો વિગેરે

(૫) પ્રજ્ઞાપની-પ્રજ્ઞાપની ભાષા વિનીત આદિ છાત્રજનોને જે ઉપદેશ રૂપ હોય છે, જે પ્રાણી પ્રાણિવધનો ત્યાગી હોય છે તે ભવાન્તરમા દીર્ઘ જીવી થાય છે. કહ્યું પણ છે- (જે જીવવધથી નિવૃત્ત થાય છે, તે દીર્ઘાયુ અને નિરોગી હોય છે. વિગેરે ઉપદેશ રૂપ ભાષાને વીતરાગ દેવોએ પ્રજ્ઞાપની ભાષા કહી છે ॥ ૧ ॥

(૬) પ્રત્યાખ્યાની-જે ભાષા દ્વારા પ્રત્યાખ્યાન પ્રગટ કરાય તે પ્રત્યાખ્યાની ભાષા. કોઈ વસ્તુની માગણી કરતા તેને દેવતાના રૂપમાં આ ભાષાનો પ્રયોગ કરાય છે. જેમકે

याचमानस्य प्रतिषेधवचनरूपा भवति यथा—‘इदं वस्तु तुभ्यं न दास्यामि’ इत्येवं बोध्यम्६, इच्छानुलोमा भाषा-इच्छाया अनुलोमम् आनुकूल्य मित्यर्थेन वक्तुरिष्टार्थवचनसमर्थन रूपा भवति यथा कश्चित् किञ्चित्कार्यमारभमाणकश्चिज्जनं किञ्चित्पृच्छति ततः स आह-भवान् एतत्कार्यं करोतु ममापि एतदभिप्रेतम्” इत्येवं बोध्यम्७, अनभिगृहीता भाषा प्रतिनियतार्थानवधारणरूपा भवति तथा बहुषु कार्येषु उपस्थितेषु कश्चित् कश्चित्पृच्छति-किमधुना करोमि? इति, ततः स आह-यत्प्रतिभासते तत्कुरु’ इत्येवं बोध्यम्८, अभिगृहीता भाषा प्रतिनियतार्थानवधारणरूपा भवति यथा-इदं कार्यमधुना कर्तव्यम् इदं न कर्तव्यम्’ इत्येवं

रूप में इस भाषा का प्रयोग किया जाता है, जैसे-‘यह वस्तु मैं तुम्हें नहीं दूंगा।’

(७) इच्छानुलोमा-जो भाषा इच्छा के अनुकूल हो, अर्थात् वक्ता के इष्ट अर्थ का समर्थन करने वाली हो, वह इच्छानुलोमा भाषा कहलाती है। जैसे-कोई किसी कार्य को आरंभ करते समय किसी से पूछता है। जिससे पूछता है, वह कहता है-‘आप यह कार्य कीजिए, इसमें मेरी अनुमति है।’ इस प्रकार की भाषा इच्छानु लोमा कहलाती है।

(८) अनभिगृहीता-जो भाषा किसी नियत अर्थ का अवधारण न करने वाली हो, अर्थात् नियत रूप न हो, जैसे कोई किसी से पूछता है-बहुत से कार्य उपस्थित हैं, उन में से इस समय कौन-सा कार्य करूं? तब उसे कोई उत्तर दाता कहता है-‘जो ठीक समझो सो करो।’ इस भाषा से किसी विशिष्ट कार्य का निर्णय नहीं होता, अतएव इसे अनभिगृहीता भाषा कहते हैं।

(९) अभिगृहीता-जो भाषा किसी नियत अर्थ का निश्चय करने वाली हो, जैसे-‘इस समय अमुक कार्य करो, दूसरा कोई कार्य न करो’ इस प्रकार की भाषा अभिगृहीता है।

‘आ वस्तु तु तमने नही आयु’

(७) इच्छानुलोमा-जे भाषा इच्छाने अनुकूल होय अर्थात् वक्ताना इष्ट अर्थानु’ समर्थन करवावाणी होय ते इच्छानुलोमा भाषा कहवाय छे. जेभके, कोह कोह कार्यानि आरंभ करती वभते कोहने पूछे छे. जेने पूछे छे ते कह्ने छे ‘आप आ कार्य करे ओमां भारी अनुमती छे, आ जतनी भाषा इच्छानुलोमा कहवाय छे.

(८) अनभिगृहीता-जे भाषा कोह ओछस अर्थाने अवधारण न करनारी होय अर्थात् नियत न होय, जेभके कोह कोहने पूछे छे-घण्टा कार्य उपस्थित छे, तेओमांथी आ वभने क्युं कार्य कर? त्यारे तेने उत्तरदाता कह्ने छे ‘जे ठीक लागे ते करे’ आ भाषाथी कोह विशिष्ट कार्यानि निर्णय नथी थतो, तेथी ज तेने अनभिगृहीता भाषा कह्ने छे.

(९) अभिगृहीता-जे भाषा नियत अर्थाने निश्चय करवावाणी होय जेभके, ‘आ वभते अमुक कार्यकरे’ नीलुं कोह कार्य न करे, आ प्रकारनी भाषा अभिगृहीता छे.

વોદ્યમ્ ૯, સંશયકરણી ભાષા-અનેકાર્થાભિધાયકતયા પરસ્ય સંશયોત્પાદકરૂપા ભવતિ
 યથા-‘સૈન્ધવમાનય’ इत्यत्र सैन्धव शब्दस्य लवण घोटकवस्त्र पुरुषार्थकतया संशयोत्पादकस्य
 भवति १०, व्याकृता भाषा स्पष्टार्थकरूपा भवति यथा घटोऽयम् ११, अव्याकृता भाषा अति-
 निगूढशब्दार्थरूपा, अव्यक्ताक्षरप्रयोगरूपा वा भवति अनिश्चितार्थकत्वादिति ॥ सू० ५ ॥

जीवभाषकवक्तव्यता

મૂલમ્-જીવા ણં મંતે ! કિં ભાસગા, અભાસગા ? ગોયમા ! જીવા
 ભાસગા વિ અભાસગા વિ, સે કેણટ્ટેણં મંતે ! એવં વુચ્ચઈ-જીવા ભાસગા
 વિ અભાસગા વિ ? ગોયમા ! જીવા દુવિહા પાણત્તા, તં જહા-સંસાર-
 સમાવણગા ય, અસંસારસમાવણગા ય, તત્થ ણં જે તે અસંસારસમા-
 વણગા, તે ણં સિદ્ધા, સિદ્ધા ણં અભાસગા, તત્થ ણં જે તે સંસારસમા-
 વણગા તે દુવિહા પણત્તા, તં જહા-સેલેસી પડિવણગા ય, અસેલેસી

(૧૦) સંશયકરણી-જો ભાષા અનેક અર્થો કો પ્રકટ કરને વાલી હોને કે
 કારણ દૂસરે કે ચિત્ત મેં સંશય ઉત્પન્ન કરે જૈસે-‘સૈન્ધવ લે આઓ ।’ સૈન્ધવ
 શબ્દ કે અનેક અર્થ હોતે હૈં, જૈસે-નમક, ઘોડા, વસ્ત્ર ઓર પુરુષ । અતઃ
 સૈન્ધવ શબ્દ કો સુનકર યહ સંશય ઉત્પન્ન હોતા હૈં કિં યહ નમક મંગવાતા હૈં,
 યા ઘોડા આદિ યહ સંશય કરણી ભાષા હૈં ।

(૧૧) વ્યાકૃતા-જિસ ભાષા કા અર્થ સ્પષ્ટ હો, જૈસે-‘ઘઠ ઘડા હૈં ।’

(૧૨) અવ્યાકૃતા-જિસ ભાષા કા અર્થ અત્યંત હી ગૂઢ હો વહ અથવા
 અવ્યક્ત (અસ્પષ્ટ) અક્ષરોં કા પ્રયોગ કરના અવ્યાકૃતા ભાષા હૈં, ક્યોં કિં વહ
 ભાષા હી સમજ મેં નહીં આતી ।

યહ વારહ પ્રકાર કી અપર્યાપ્ત અસત્યામૃષા ભાષા હૈં, જો સાધુજનોં કે લિપ્ત
 મીં ચોલને યોગ્ય માની ગઈ હૈં ॥૫॥

(૧૦) સંશયકરણી-જે ભાષા અનેક અર્થોને કહેનારી હોવાને કારણે ખીલના ચિત્તમાં
 સંશય ઉત્પન્ન કરે, જેમકે, ‘સૈન્ધવ લઈ આવો’ સૈન્ધવ શબ્દના અનેક અર્થ થાય છે,
 જેમકે-મીઠું, ઘોડો, વસ્ત્ર અને પુરુષ, તેથીજ સૈન્ધવ શબ્દને સાંભળીને આ સંશય ઉત્પન્ન
 થાય છે કે આ મીઠું મંગાવેલ છે કે ઘોડો વિગેરે આ સંશય કરણી ભાષા છે

(૧૧) વ્યાકૃતા-જે ભાષાનો અર્થ સ્પષ્ટ હોય, જેમકે, ‘આ ઘડો છે.’

(૧૨) અવ્યાકૃતા-જે ભાષાનો અર્થ અત્યંત ગૂઢ હોય તે અથવા અવ્યક્ત (અસ્પષ્ટ)
 અક્ષરોનો પ્રયોગ કરનારી અવ્યાકૃતા ભાષા છે, જેમકે તે ભાષા જ સમજમાં નથી આવતી.

આ બાર પ્રકારની અપર્યાપ્ત અસત્યા મૃષા ભાષા છે, જે સાધુ પુરુષોને માટે પણ
 બોલવા યોગ્ય માનેલી છે ॥ ૫ ॥

પડિવળ્લગા ય, તત્થ ણં જે તે સેલેસી પડિવળ્લગા, તે ણં અભાસગા,
તત્થ ણં જે તે અસેલેસી પડિવળ્લગા તે દુવિહા પળ્લગા, તં જહા-
એગિંદિયા ય અણેગિંદિયા ય, તત્થ ણં જે તે એગિંદિયા તે ણં અભાસગા,
તત્થ ણં જે તે અણેગિંદિયા તે દુવિહા પળ્લગા, તં જહા-પજ્જત્તગા ય,
અપજ્જત્તગા ય, તત્થ ણં જે તે અપજ્જત્તગા તે ણં અભાસગા, તત્થ ણં જે
તે પજ્જત્તગા તે ણં ભાસગા, સે એણટ્ટેણં ગોયમા ! એવં વુચ્ચઈ-જીવા
ભાસગા વિ, અભાસગા વિ, નેરઙ્ગયાણં મંતે ! કિં ભાસગા, અભાસગા ?
ગોયમા ! નેરઙ્ગયા ભાસગા વિ, અભાસગા વિ, સે કેણટ્ટેણં મંતે ! એવં
વુચ્ચઈ નેરઙ્ગયા ભાસગા વિ, અભાસગા વિ ? ગોયમા નેરઙ્ગયા દુવિહા
પળ્લગા, તં જહા-પજ્જત્તગા ય અપજ્જત્તગા ય, તત્થ ણં જે તે અપજ્જત્તગા
તે ણં અભાસગા, તત્થ ણં જે તે પજ્જત્તગા તે ણં ભાસગા, સે એણટ્ટેણં
ગોયમા ! એવં વુચ્ચઈ-નેરઙ્ગયા ભાસગા વિ, અભાસગા વિ. એવં એગિં-
દિયવજ્જાણં નિરંતરં માણિયઠ્ઠવં ॥ સૂ ૬ ॥

છાયા-જીવાઃ સ્વલુ મદન્ત ! કિં ભાષકાઃ, અભાષકાઃ ? ગૌતમ ! જીવા ભાષકા અપિ,
અભાષકા અપિ, તત્ કેનાર્યેન મદન્ત ! એવમુચ્યતે-જીવા ભાષકા અપિ, અભાષકા અપિ ?
ગૌતમ ! જીવાઃ દ્વિવિધાઃ પ્રજ્ઞાસાઃ, તથા-સંસારસમાપન્નકાશ્ચ, અસંસારસમાપન્નકાશ્ચ, તત્ર સ્વલુ

જીવ ભાષકવક્તવ્યતા

શબ્દાર્થ-(જીવા ણં મંતે ! કિં ભાસગા, અભાસગા ?) હે ભગવન્ ! જીવ કયા
ભાષક હૈં યા અભાષક હૈં ? (ગોયમા ! જીવા ભાસગા વિ અભાસગા વિ) હે ગૌતમ !
જીવ ભાષક મી હૈં, અભાષક મી હૈં (સે કેણટ્ટેણં મંતે ! એવં વુચ્ચઈ-જીવા
ભાસગા વિ, અભાસગા વિ ?) હે ભગવન્ ! કિસ હેતુ સે એસા કહા જાતા હૈં કિ
જીવ ભાષક મી હૈં, અભાષક મી હૈં ? (ગોયમા ! જીવા દુવિહા પળ્લગા) હે ગૌતમ !

એવ ભાષક વક્તવ્યતા

શબ્દાર્થ-(જીવા ણં મંતે ! કિં ભાસગા અભાસગા ?) હે ભગવન્ ! એવ શું ભાષક-છે
કે અભાષક છે ? (ગોયમા ! જીવા ભાસગા વિ અભાસગા વિ) હે ગૌતમ ! એવ ભાષક પણ
છે, અભાષક પણ છે (સે કેણટ્ટેણં મંતે ! એવં વુચ્ચઈ-જીવા ભાસગા વિ અભાસગા વિ ?) હે
ભગવન્ શા હેતુએ એમ કહેવાય છે કે એવ ભાષક પણ છે, અભાષક પણ છે ? (ગોયમા !
જીવા દુવિહા પળ્લગા) હે ગૌતમ ! એવ યે પ્રકારના કહેલા છે (તં જહા) તેઓ આ

યે તે અસંસારસમાપન્નકાઃ તે खलु सिद्धाः, सिद्धाः खलु अभाषकाः, तत्र खलु ये ते संसारस-
 मापन्नकास्ते द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-शैलेशी प्रतिपन्नकाश्च अशैलेशीप्रतिपन्नकाश्च, तत्र खलु
 ये ते शैलेशी प्रतिपन्नकास्ते खलु अभाषकाः, तत्र खलु ये ते अशैलेशीप्रतिपन्नकास्ते द्विविधाः
 प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-एकेन्द्रियाश्च, अनेकेन्द्रियाश्च, तत्र खलु ये ते एकेन्द्रियास्ते खलु अभाषकाः,
 तत्र खलु ये ते अनेकेन्द्रियास्ते द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-पर्याप्तकाश्च अपर्याप्तकाश्च, तत्र
 खलु ये ते अपर्याप्तकास्ते खलु अभाषकाः, तत्र खलु ये ते पर्याप्तकास्ते खलु भाषकाः, तद्

जीव दो प्रकार के कहे गए हैं (तं जहा) वे इस प्रकार (संसारसमावण्णगा य
 असंसारसमावण्णगा य) संसार समापन्न अर्थात् संसारी और असंसार
 समापन्न अर्थात् मुक्त (तत्थ णं जे ते असंसारसमावण्णगा) उनमें जो असं-
 सार समापन्न हैं (तेणं सिद्धा) वे सिद्ध हैं (सिद्धा णं अभासगा) सिद्ध अभाषक
 हैं (तत्थ णं जे ते संसारसमावण्णगा) उनमें जो संसारी हैं (ते दुविहा पण्णत्ता)
 वे दो प्रकार के कहे हैं (तं जहा) वे इस प्रकार (सेलेसीपडिवण्णगा य असेलेसी
 पडिवण्णगा य) शैलेशी करण को प्राप्त और शैलेशी करण को जो प्राप्त न हों
 (तत्थ णं जे ते सेलेसीपडिवण्णगा ते णं अभासगा) उन में जो शैलेशीप्राप्त हैं
 वे अभाषक हैं (तत्थ णं जेते असेलेसी पडिवण्णगा ते दुविहा पण्णत्ता) उनमें
 जो अशैलेशीप्रतिपन्न हैं, वे दो प्रकार के हैं (तं जहा) वे इस प्रकार (एगिंदिया
 य अणेगिंदिया य) एकेन्द्रिय और अनेकेन्द्रिय (तत्थ णं जे ते एगिंदिया) उनमें
 जो एकेन्द्रिय हैं (ते णं अभासगा) वे अभाषक हैं (तत्थ णं जे ते अणेगेदिया
 ते दुविहा पण्णत्ता) उनमें जो अनेकेन्द्रिय हैं, वे दो प्रकार के हैं (तं जहा) वे
 इस प्रकार (पज्जत्तगा य अपज्जत्तगा य) पर्याप्त और अपर्याप्त (तत्थ णं जे ते

પ્રકારે (સંસારસમાવણ્ણગા ય અસંસારસમાવણ્ણગા ય) સંસાર સમાપન્ન અર્થાત્ સંસારી
 અને અસંસાર સમાપન્ન અર્થાત્ મુક્ત (તત્થણં જે તે અસંસારસમાવણ્ણગા) તેઓમાં જે
 અસંસાર સમાપન્ન છે (તેણં સિદ્ધા) તેઓ સિદ્ધ છે (સિદ્ધાણં અભાસગા) સિદ્ધ અભાષક
 છે (તત્થણં જે તે સંસારસમાવણ્ણગા) તેઓમાં જે સંસારી છે (તે દુવિહા પણ્ણત્તા) તે બે
 પ્રકારના કહ્યા છે (તં જહા) તે આ પ્રકારે (સેલેસી પડિવણ્ણગાય, અસેલેસી પડિવણ્ણગા
 ય) શૈલેશી કરણને પ્રાપ્ત અને શૈલેશી કરણને જે પ્રાપ્ત ન હોય (તત્થણં જે તે સેલેસી
 પડિવણ્ણગા તેણં અભાસગા) તેઓમાં જે શૈલેશી કરણને પ્રાપ્ત છે તે અભાષક છે (તત્થણં
 જે તે અસેલેસી પડિવણ્ણગા તે દુવિહા પણ્ણત્તા) તેઓમાં જે અશૈલેશી પ્રતિપન્ન છે, તેઓ
 બે પ્રકારના છે (તં જહા) તેઓ આ પ્રકારે (એગિંદિયા ય અણેગિંદિયા ય) એકેન્દ્રિય અને
 અનેકેન્દ્રિય (તત્થણં જે તે એગિંદિયા) તેઓમાં જે એકેન્દ્રિય છે (તેણં અભાસગા) તેઓ
 અભાષક છે (તત્થણં જે તે અણેગેંદિયા તે દુવિહા પણ્ણત્તા) તેઓમાંથી જે અનેકેન્દ્રિય છે,
 તેઓ બે પ્રકારના છે (તં જહા) તે આ પ્રકારે (પજ્જત્તગા ય અપજ્જત્તગા ય) પર્યાપ્ત અને

એતેનાર્થેન ગૌતમ ! એવમુચ્યતે જીવા ભાષકા અપિ, અભાષકા અપિ, નૈરયિકાઃ સ્વલુ ભદન્ત !
કિં ભાષકાઃ, અભાષકાઃ ? ગૌતમ ! નૈરયિકા ભાષકા અપિ, અભાષકા અપિ. તત્ કેનાર્થેન
ભદન્ત ! એવમુચ્યતે-નૈરયિકા ભાષકા અપિ, અભાષકા અપિ ? ગૌતમ ! નૈરયિકા દ્વિવિધાઃ
પ્રજ્ઞાતાઃ, તદ્ધયા-પર્યાપ્તકાશ્ચ, અપર્યાપ્તકાશ્ચ । તત્ર સ્વલુ યે તે અપર્યાપ્તકાસ્તે સ્વલુ અભાષકાઃ
તત્ર સ્વલુ યે તે પર્યાપ્તકાસ્તે સ્વલુ ભાષકાઃ, તત્ એતેનાર્થેન ગૌતમ ! એવમુચ્યતે-નૈરયિકા
ભાષકા અપિ, અભાષકા અપિ, એવમ્ એકેન્દ્રિયવર્જાનાં નિરન્તરં મણિતવ્યમ્ ॥ સૂ. ૬ ॥

અપજ્જત્તગા તે ણં અભાસગા) હન મેં જો અપર્યાપ્ત હૈં, વે અભાષક હૈં 'તત્થ ણં જે
તે પજ્જત્તગા તે ણં ભાસગા) હનમેં જો પર્યાપ્તક હૈં, વે ભાષક હૈં (સે એણદ્દેણં
ગોયમા ! એવં વુચ્ચઈ-જીવા ભાસગા વિ, અભાસગા વિ) હસ હેતુ સે હે ગૌતમ !
એસા કહા હૈ કિં જીવ ભાષક ભી હોતે હૈં, અભાષક ભી હોતે હૈં ।

(નેરહ્યા ણં મંતે ! કિં ભાસગા, અભાસગા ?) હે ભગવન્ ! નારક કયા ભાષક
હૈં યા અભાષક ? (ગોયમા ! નેરહ્યા ભાસગા વિ, અભાસગા વિ) હે ગૌતમ ! નારક
ભાષક ભી હૈં, અભાષક ભી (સે કેણદ્દે મંતે ! એવં વુચ્ચઈ-નેરહ્યા ભાસગા વિ,
અભાસગા વિ) કિસ હેતુ સે હે ભગવન્ ! એસા કહા હૈ કિં નારક ભાષક ભી હૈં,
અભાષક ભી હૈં (ગોયમા ! નેરહ્યા દુવિહા પણ્ણત્તા) હે ગૌતમ ! નારક દો પ્રકાર
કે કહે ગયે હૈં (તં જહા-પજ્જત્તગા ય અપજ્જત્તગા ય) વે હસ પ્રકાર-પર્યાપ્ત ઓર
અપર્યાપ્ત (તત્થ ણં જે તે અપજ્જત્તગા) હનમેં જો અપર્યાપ્ત હૈં (તે ણં અભાસગા) વે
અભાષક હૈં (તત્થ ણં જે તે પજ્જત્તગા તેણં ભાસગા) હનમેં જો પર્યાપ્ત હૈં, વે ભાષક
હૈં (સે એણદ્દે ણં ગોયમા ! એવં વુચ્ચઈ-નેરહ્યા ભાસગા વિ, અભાસગા વિ)
હસ હેતુ સે હે ગૌતમ ! એસા કહા જાતા હૈ કિં નારક ભાષક ભી હૈં, અભાષક

અપર્યાપ્ત (તત્થ ણં જે તે અપજ્જત્તગા તેણં અભાસગા) તેઓમાં જે અપર્યાપ્ત છે, તેઓ
અભાષક છે (તત્થ ણં જે તે પજ્જત્તગા તે ણં ભાસગા) તેઓમાં જેઓ પર્યાપ્ત છે, તેઓ
ભાષક છે (સે એણદ્દેણં ગોયમા ! એવં વુચ્ચઈ-જીવા ભાસગા વિ, અભાસગા વિ) એ
હેતુથી હે ગૌતમ ! એવું કહ્યું છે કે જીવ ભાષક પણ હોય છે, અભાષક પણ હોય છે

(નેરહ્યા ણં મંતે ! કિં ભાસગા અભાસગા ?) હે ભગવન્ ! નારક શું ભાષક છે અગર
અભાષક છે ? (ગોયમા ! નેરહ્યા ભાસગા વિ, અભાસગા વિ) હે ગૌતમ ! નારક ભાષક પણ
છે, અભાષક પણ છે (સે કેણદ્દેણં મંતે ! એવં વુચ્ચઈ-નેરહ્યા ભાસગા વિ, અભાસગા વિ)
શા હેતુથી હે ભગવન્ ! એવું કહ્યું છે કે, નારક ભાષક પણ છે, અભાષક પણ છે (ગોયમા !
નેરહ્યા દુવિહા પણ્ણત્તા) હે ગૌતમ ! નારક બે પ્રકારના કહેલા છે (તં જહા પજ્જત્તગા ય
અપજ્જત્તગા ય) તે આ પ્રકારે-પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત (તત્થ ણં જે તે અપજ્જત્તગા) તેઓમાંથી
જેઓ અપર્યાપ્ત છે (તે ણં અભાસગા) તેઓ અભાષક છે (સે એણદ્દેણં ગોયમા ! એવં
વુચ્ચઈ-નેરહ્યા ભાસગા વિ, અભાસગા વિ) એ હેતુથી હે ગૌતમ ! એવું કહેલું છે કે નારક

ટીકા-અથ જીવાનાં ભાષકત્વાદિકં પ્રરૂપયિતુમાહ-‘જીવાણં કિં ભાસગા, અભાસગા ?’
 ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-હે મદન્ત ! જીવાઃ खलु કિં ભાષકા ભવન્તિ ? કિં વા અભાષકા ભવન્તિ ?
 ભગવાનાહ, ‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘જીવાઃ ભાસગા વિ અભાસગા વિ’ જીવાઃ ભાષકા અપિ
 કેચન ભવન્તિ, અથ ચાભાષકા અપિ કેચન ભવન્તિ, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ ‘સે કેણદ્દે ણં મંતે !
 एवं વુચ્ચઃ-જીવા ભાસગા વિ અભાસગા વિ ?’ હે મદન્ત ! તત્-અથ, કેનાથેન કયં તાવદ્
 एवम्-ઉક્તરીત્યા ઉચ્યતે યદ્ જીવા ભાષકા અપિ ભવન્તિ, અથ ચાભાષકા અપિ ભવન્તિ
 इति ? ભગવાનાહ-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘જીવા દુવિદ્ધા પણ્ણત્તા’ જીવાઃ દ્વિવિદ્ધાઃ પ્રજ્ઞાસાઃ,
 ‘તં જહા-સંસારસમાવણ્ણગા ય અસંસારસમાવણ્ણગા ય’ તથથા-સંસારસમાપન્નકાથ્થ, અસંસાર-
 સમાપન્નકાથ્થ, ‘તથ્થ ણં જે તે અસંસારસમાવણ્ણગા તે ણં સિદ્ધા’ તત્ર खलु-તદુભયેપાં મધ્યે યે
 તે અસંસારસમાપન્નકા ભવન્તિ તે खलુ સિદ્ધા વ્યપદિશ્યન્તે, ‘સિદ્ધા ણં અભાસગા’ સિદ્ધાઃ खलુ
 भी हैं (एवं एगिंदियवज्जाणं निरंतरं भाणियच्चं) इस प्रकार एकेन्द्रियों को
 छोड़कर निरन्तर कहना चाहिए ।

ટીકાર્થ-અવ યહ પ્રરૂપણા કો જાતો હૈ કિં જીવ ભાષક અર્થાત્ ભાષા કા
 प्रयोग करने वाले होते हैं अथवा अभाषक होते हैं ?

गौतमस्वामी प्रश्न करते हैं-हे भगवन् ! जीव भाषक हैं अथवा आभाषक
 होते हैं ?

भगवान् उत्तर देते हैं-हैं गौतम ! कोई-कोई जीव भाषक भी होते हैं,
 कोई-कोई अभाषक भी होते हैं ।

गौतमस्वामी-हे भगवन् ! किस कारण से ऐसा कहा है कि कोई जीव
 भाषक और कोई अभाषक होते हैं ?

भगवान्-हे गौतम ! जीव दो प्रकार के होते हैं-संसारसमापन्न अर्थात्
 संसारी और असंसारसमापन्न । उनमें जो असंसारसमापन्न हैं अर्थात्
 संसारसमापन्न नहीं हैं, वे सिद्ध हैं । सिद्ध जीव अभाषक होते हैं-वे भाषा का

ભાષક છે, અભાષક પણ છે (एवं एगिंदियवज्जाणं निरंतरं भाणियच्चं) એ પ્રકારે એકેન્દ્રિયો
 सिवाय निरन्तर छोड़पुं छोड़ये

ટીકાર્થ-હવે તે પ્રજ્ઞપણા કરાય છે કે જીવ ભાષક અર્થાત્ ભાષાનો ઉપયોગ કરનાર
 હોય છે અથવા અભાષક હોય છે ?

गौतमस्वामी प्रश्न करे છે-હે ભગવન્ ! જીવ ભાષક હોય છે ? કે અભાષક હોય છે ?

श्री भगवान् उत्तर आपे છે-હે ગૌતમ ! કોઈ જીવ ભાષક પણ હોય છે, અને
 કોઈ અભાષક પણ હોય છે.

श्री गौतमस्वामी -હે ભગવન્ શા કારણથી એવું કહ્યું છે કે કોઈ જીવ ભાષક
 અને કોઈ અભાષક પણ હોય છે ?

श्री भगवान्-હે ગૌતમ ! જીવ એ પ્રકારના હોય છે-સંસાર સમાપન્ન અર્થાત્
 संसारी અને असंसार समापन्न તેઓમાં જે અસંસાર સમાપન્ન છે અર્થાત્ संसार

અભાષકા ભવન્તિ, 'તત્થ ણં જે તે સંસારસમાપન્નકા ભવન્તિ, તે દ્વિવિધાઃ પ્રજ્ઞાસાઃ, 'તં જહા સેલેસીપહિવ્વણ્ણમા ય અસેલેસી પહિવ્વણ્ણમા ય' તદ્વથા-શૈલેશીપ્રતિપન્નકાશ્ચ, અશૈલેશીપ્રતિ-
પન્નકાશ્ચ 'તત્થ ણં જે તે સેલેસીપહિવ્વણ્ણમા તે ણં અભાસગા' તત્ર સ્વલુ-તદુભયેષાં મધ્યે યે તે શૈલેશીપ્રતિપન્નકા ભવન્તિ તે સ્વલુ અભાષકા ભવન્તિ, 'તત્થ ણં જે તે અસેલેસીપહિવ્વણ્ણમા તે દુવિહા પ્ણત્તા' તત્ર સ્વલુ-તદુભયેષાં મધ્યે યે તે અશૈલેશીપ્રતિપન્નકાઃ સન્તિ, તે દ્વિવિધાઃ પ્રજ્ઞાસાઃ, 'તં જહા ઈગિંદિયા ય અણેગિંદિયા ય' તદ્વથા-એકેન્દ્રિયાશ્ચ, અનેકેન્દ્રિયાશ્ચ, 'તત્થ ણં જે તે ઈગિંદિયા તે ણં અભાસગા' તત્ર સ્વલુ-તદુભયેષાં મધ્યે યે તે એકેન્દ્રિયાઃ સન્તિ તે સ્વલુ અભાષકા ભવન્તિ, 'તત્થ ણં જે તે અણેગિંદિયા તે દુવિહા પ્ણત્તા' તત્ર સ્વલુ-તદુભયેષાં મધ્યે યે તે અનેકેન્દ્રિયાઃ સન્તિ તે દ્વિવિધાઃ પ્રજ્ઞાસાઃ 'તં જહા-પજ્જત્તગા ય અપજ્જત્તગા ય' તદ્વથા-પર્યાપ્તકાશ્ચ, અપર્યાપ્તકાશ્ચ, 'તત્થ ણં જે તે અપજ્જત્તગા તે ણં અભાસગા' તત્ર સ્વલુ-તદુભયેષાં મધ્યે યે તે અપર્યાપ્તકા ભવન્તિ તે સ્વલુ અભાષકા ભવન્તિ, 'તત્થ ણં જે તે પજ્જત્તગા તે ણં અભાસગા' તત્ર સ્વલુ-તદુભયેષાં મધ્યે યે તે પર્યાપ્તકાઃ સન્તિ તે સ્વલુ અભાષકા ભવન્તિ,

પ્રયોગ નહીં કરતે, ક્યોં કિં વે શરીર, ઇન્દ્રિય આદિ સે રહિત હોતે હૈં । જો જીવ સંસાર સમાપન્ન હૈં, વે ભીં દો પ્રકાર કે હોતે હૈં શૈલેશીપ્રતિપન્ન ઓર અશૈલેશી પ્રતિપન્ન । જો જીવ યોગોં કા નિરોધ કરકે નિશ્ચલ-નિસ્પન્દ આત્મપ્રદેશોં વાલે હો ચુકે હૈં, વે શૈલેશીપ્રતિપન્ન કહલાતે હૈં । શૈલેશીકરણ કો પ્રાપ્ત જીવ અભાષક હોતે હૈં । કિન્તુ જો જીવ શૈલેશી પ્રતિપન્ન નહીં હૈં, ઉનકે ભીં દો ભેદ હૈં-એકેન્દ્રિય અર્થાત્ પૃથ્વીકાચિક આદિ સ્થાવર જીવ ઓર અનેકેન્દ્રિય અર્થાત્ દો, ત્રીન, ચાર અથવા પાંચોં ઇન્દ્રિયોં વાલે । જો જીવ એકેન્દ્રિય હૈં, વે અભાષક હૈં । કિન્તુ જો દ્વીન્દ્રિયાદિ અનેકેન્દ્રિય હૈં, ઉનકે દો ભેદ હૈં-પર્યાપ્ત ઓર અપર્યાપ્ત । ઇન્ને જોં અપર્યાપ્ત હૈં, વે અભાષક હૈં, ક્યોં કિં ભાષાપર્યાપ્તિ કી પૂર્ણતા કે વિના ભાષા કા પ્રયોગ કિયા નહીં જા સકતા । કિન્તુ ઉનમેં જો પર્યાપ્તક હૈં,

સમાપન્ન નથી, તેઓ સિદ્ધ છે. સિદ્ધ જીવ અભાષક હોય છે-તેઓ ભાષાનો પ્રયોગ નથી કરતા, કેમકે તેઓ શરીર, ઇન્દ્રિય આદિથી રહિત હોય છે. જે જીવ સંસાર સમાપન્ન છે, તેઓ બે પ્રકારના હોય છે-શૈલેશી પ્રતિપન્ન અને અશૈલેશી પ્રતિપન્ન. જે જીવો યોગોનો નિરોધ કરીને નિશ્ચલ-નિસ્પન્દ આત્મપ્રદેશોવાળા થઈ ચૂક્યા છે, તેઓ શૈલેશી પ્રતિપન્ન કહેવાય છે. શૈલેશીકરણને પ્રાપ્ત તે જીવ અભાષક હોય છે. કિન્તુ જે જીવ શૈલેશીપ્રતિપન્ન નથી, તેમના પણ બે ભેદ છે-એકેન્દ્રિય અર્થાત્ પૃથ્વીકાચિક આદિ સ્થાવર જીવ અને અનેકેન્દ્રિય અર્થાત્ બે, ત્રણ, ચાર અથવા પાંચ ઇન્દ્રિયોવાળા. જે જીવ એકેન્દ્રિય છે, તેમના બે ભેદ છે-પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત તેઓમાં જે અપર્યાપ્ત છે, તેઓ અભાષક છે, કેમકે ભાષા પર્યાપ્તિની પૂર્ણતા વિના ભાષાનો પ્રયોગ કરી શકતા નથી. કિન્તુ તેઓમાં જે પર્યાપ્ત છે, તેઓ ભાષક થાય છે. ઉપસંહાર કરતા કહે છે-

પ્રકૃતમુપસંહરન્નાહ—‘સે એણટ્ટેણં ગોયમા ! એવં વુચ્ચઈ—જીવા ભાસગા વિ અભાસગા વિ’ હે ગૌતમ ! તત્-તસ્માત્કારણાત્ એતેનાર્યેન ઉપર્યુક્તદેતુના, એવમ્-ઉત્તરીત્યા ઉચ્યતે યદ્-જીવાઃ કેચન ભાષકા અપિ ભવન્તિ, અથ ચ કેચન જીવા અભાષકા અપિ ભવન્તિ, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘નેરહ્યા ણં મંતે ! કિં ભાસગા, અભાસગા !’ હે ભદન્ત ! નૈરયિકાઃ સ્વલુ કિં ભાષકા ભવન્તિ ? કિં વા અભાષકા ભવન્તિ ? ભગવાનાહ—‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘નેરહ્યા ભાસગા વિ અભાસગા વિ’ નૈરયિકાઃ કેચન ભાષકા અપિ ભવન્તિ, અથ ચ કેચન નૈરયિકા અભાષકા અપિ ભવન્તિ, ગૌતમસ્તત્ર કારણં પૃચ્છતિ—સે કેણટ્ટેણં મંતે ! એવં વુચ્ચઈ—નેરહ્યા ભાસગા વિ, અભાસગા વિ ?’ હે ભદન્ત ! તત્-અથ કેનાર્યેન—કથં તાવદ્, એવમ્-ઉત્તરીત્યા ઉચ્યયે યત્-નૈરયિકા ભાષકા અપિ ભવન્તિ અથ ચાભાષકા અપિ ભવન્તિ ઇતિ ? ભગવાનાહ ‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘નેરહ્યા દુવિદ્ધા પ્પણત્તા’ નૈરયિકા દ્વિવિદ્ધાઃ પ્રજ્ઞાતાઃ ‘તં જહ્વા-પજ્જત્તગા ય અપજ્જત્તગા ય’ તદ્વથા—પર્યાપ્તકાશ્ચ, અપર્યાપ્તકાશ્ચ, ‘તત્થ ણં જે સે અપજ્જત્તગા તે ણં અભાસગા’ તત્ર સ્વલુ—તદુભયેષાં મધ્યે યે તે અપર્યાપ્તા નૈરયિકાઃ સન્તિ તે સ્વલુ અભાષકા ભવન્તિ, કિન્તુ—‘તત્થ ણં જે તે પર્યાપ્તકા નૈરયિકાઃ સન્તિ તે સ્વલુ ભાષકા ભવન્તિ, પ્રકૃત વે ભાષક હોતે હૈં । ઉપસંહાર કરતે હુણ કહતે હૈં—હે ગૌતમ ! હિસ હેતુ સે એસા કહા ગયા હૈં કિ જીવ ભાષક ભી હોતે હૈં ઔર અભાષક ભી હોતે હૈં ।

ગૌતમસ્વામી અવ દણ્ડક ક્રમ સે સર્વપ્રથમ નારકોં કે વિષય મેં યહી પ્રશ્ન દોહરાતે હૈં—હે ભગવન્ ! નારક જીવ કયા ભાષક હોતે હૈં અથવા અભાષક હોતે હૈં ?

ભગવાન્-હે ગૌતમ ! કોઈ-કોઈ નારક ભાષક હોતે હૈં ઔર કોઈ-કોઈ અભાષક ભી હોતે હૈં ।

ગૌતમસ્વામી હિસકા કારણ પૂછતે હુણ પ્રશ્ન કરતે હૈં કિસ કારણ સે એસા કહા ગયા હૈં કિ કોઈ નારક ભાષક ઔર કોઈ અભાષક હોતે હૈં ?

ભગવાન્ ઉત્તર દેતે હૈં—ગૌતમ ! નારક જીવ દો પ્રકાર કે હૈં—પર્યાપ્ત ઔર અપર્યાપ્ત । ડનમેં જો નારક અપર્યાપ્ત હૈં, વે અભાષક હોતે હૈં, કિન્તુ જો નારક

ગૌતમ ! એ હેતુએ એવું કહેલું છે કે જીવ ભાષક પણ હોય છે અને અભાષક પણ હોય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી હવે દંડકના ક્રમથી સર્વ પ્રથમ નારકોના વિષયમાં અજ પ્રશ્ન કરી કરે છે—હે ભગવન્ ! નારક જીવ શું ભાષક હોય છે અથવા અભાષક હોય છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! કોઈ કોઈ નારક ભાષક હોય છે અને કોઈ કોઈ અભાષક પણ હોય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી એવું કારણ પૂછતાં પ્રશ્ન કરે છે—હે ભગવન્ ! શા કારણે એમ કહ્યું છે કે કોઈ નારક ભાષક છે અને કોઈ અભાષક હોય છે ?

શ્રી ભગવાન્ ઉત્તર આપે છે—હે ગૌતમ ! નારક જીવ બે પ્રકારના છે પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત, તેઓમાં જે નારક અપર્યાપ્ત છે, તેઓ અભાષક હોય છે, કિન્તુ જે નારક

મુપસંહારવ્યાજેનાહ—‘સે એણટ્ટેણં ગોયમા ! એવં વુચ્ચઈ—નેરહ્યા ભાસગા વિ અભાસગા વિ’
હે ગૌતમ ! તત્—તસ્માત્કારણાણ્ એતેનાર્થેન—ઉપર્યુક્તહેતુના, એવમ્—ઉક્તરીત્યા ઉચ્યતે—નેરયિકાઃ
કેચન ભાષકા અપિ ભવન્તિ કેચન અભાષકા અપિ ભવન્તિ ‘એવં એગિંદિયજ્ઞાણં નિરંતરં ભાણિય
વ્વ’ એવમ્—પૂર્વોક્તરીત્યા એકેન્દ્રિયવર્જાનામ્—એકેન્દ્રિયાન્ વિદ્યાય દ્વીન્દ્રિયાદીનાં વૈમાનિકપર્યા-
ન્તાનાં નિરંતરમ્—અવ્યવધાનેન ભણિતવ્યત્—ભાષકત્વત્ચ યથા યોગ્યં વક્તવ્યમિત્યર્થઃ ॥ સૂ. ૬ ॥

॥ ભાષાજાતવક્તવ્યતા ॥

મૂઢમ્—કહૂ ણં મંતે ! ભાસજ્ઞાયા પપ્પણ્ણા ? ગોયમા ! ચત્તારિ
ભાસજ્ઞાયા પપ્પણ્ણા, તં જહા—સચ્ચમેગં ભાસજ્ઞાયં, વિતિયં મોસં, તદ્દયં
સચ્ચામોસં, ચઉત્થં અસચ્ચામોસં, જીવાણં મંતે ! કિં સચ્ચં ભાસં
ભાસંતિ મોસં ભાસં ભાસંતિ, સચ્ચામોસં ભાસં ભાસંતિ, અસચ્ચામોસં
ભાસં ભાસંતિ ? ગોયમા ! જીવા સચ્ચં પિ ભાસં ભાસંતિ, મોસં પિ
ભાસં ભાસંતિ, સચ્ચામોસં પિ ભાસં ભાસંતિ અસચ્ચામોસં પિ ભાસં
ભાસંતિ, નેરહ્યાણં મંતે ! કિં સચ્ચં ભાસં ભાસંતિ જાવ અસચ્ચા મોસં
ભાસં ભાસંતિ ? ગોયમા ! નેરહ્યાણં સચ્ચં પિ ભાસં ભાસંતિ. જાવ
અસચ્ચામોસં પિ ભાસં ભાસંતિ, એવં અસુરકુમારા જાવ થણિયકુમારા,
વેહિંદિયતેહિંદિયચઉરિંદિયા ય નો સચ્ચં નો મોસં નો સચ્ચામોસં ભાસં

પર્યાપ્ત હૈં, વે આષક હોતે હૈં ।

અવ પ્રકૃત ઉપસંહાર કરતે હુએ કહતે હૈં હસ હેતુ સે હે ગૌતમ ! એસા કહા
જાતા હૈ કિ નારક જીવ ભાષક બી હોતે હૈં ઓર અભાષક બી હોતે હૈં । જૈસે
નારકોં કે ભાષક-અભાષક હોને કા નિરૂપણ કિયા ગયા હૈ, ઉસી પ્રકાર એકે-
ન્દ્રિયોં કો છોડકર દ્વીન્દ્રિયોં સે લેકર વૈમાનિક દેવોં પર્યન્ત સબી કે વિષય મેં
સમજ્ઞ લેના ચાહિયે । એકેન્દ્રિયોં કો છોડ દેને કા કારણ યહ હૈ કિ વે જિહ્વા
ઇન્દ્રિય સે રહિત હોને કે કારણ અભાષક હો હોતે હૈં ॥ સૂ. ૬ ॥

પર્યાપ્ત છે તેઓ ભાષક હોય છે.

હવે પ્રકૃતનો ઉપસંહાર કરતા કહે છે—એ હેતુએ હે ગૌતમ ! એવું કહેવાય છે કે
નારક એવ ભાષક પણ હોય છે અને અભાષક પણ હોય છે, એવું નારકોના ભાષક-
અભાષક થવાનું નિરૂપણ કર્યું છે, તેજ પ્રકારે એકેન્દ્રિયોથી લઈને વૈમાનિક દેવો પર્યન્ત
બધાના વિષયમાં સમજી લેવું જોઈએ. એકેન્દ્રિયોને ત્યજી દેવાનું કારણ એ છે કે તેઓ
જેહા ઇન્દ્રિયથી રહિત હોવાના કારણે અભાષક જ હોય છે ॥ ૬ ॥

ભાસંતિ, અસચ્ચામોસં ભાસં ભાસંતિ, પંચિંદિયતિગ્વિજોણિયાણં મંતે !
 કિં સચ્ચં ભાસં ભાસંતિ ? જાદ કિં અસચ્ચામોસં ભાસં ભાસંતિ ?
 ગોયમા ! પંચિંદિયતિગ્વિજોણિયા ણો સચ્ચં ભાસં ભાસંતિ ણો મોસં
 ભાસં ભાસંતિ, ણો સચ્ચામોસં ભાસં ભાસંતિ, ણં અસચ્ચામોસં ભાસં
 ભાસંતિ, ણણત્થ સિલ્લાપુદ્ધગં ઉત્તચ્ચુણલલ્લિં વા પહુચ્ચ સચ્ચંપિ ભાસં
 ભાસંતિ મોસં પિ સચ્ચામોસં પિ અસચ્ચામોસં પિ ભાસં ભાસંતિ મણુસ્સા
 જાદ વેમાણિયા, એ જહા જીવા તહા માણિયઠ્ઠા ॥સૂ. ૭॥

હાયા-કતિ સ્વહ મદન્ત ! માપા જાતાનિ પ્રજ્ઞાનિ ? ગૌતમ ! ચત્તારિ માપા જાતાનિ
 પ્રજ્ઞાનિ તથા-સત્યમેકં માપાજાતમ્, દ્વિતીયં મૃષા, તૃતીયં સત્યામૃષા, ચતુર્થમ્ અસત્યામૃષા,
 જીવાઃ, સ્વહ મદન્ત ! કિં સત્યાં માપાં માપન્તે ? મૃષાં માપાં માપન્તે, સત્યામૃષાં, માપાં
 માપન્તે, અસત્યામૃષાં માપાં માપન્તે ? ગૌતમ ! જીવા સત્યામપિ માપાં માપન્તે, મૃષામપિ

ભાષાજાતવક્તવ્યતા

શબ્દાર્થ-(કહ્ પં મંતે ! માસજ્જાયા પણ્ણત્તા ?) હે ભગવાન્ ! ભાષાજાત અર્થાત્
 ભાષા કે પ્રકાર-રૂપ કિત્તને કહે હૈં ? (ગોયમા ! ચત્તારિ માસજ્જાયા પણ્ણત્તા) હે
 ગૌતમ ! ચાર ભાષાજાત કહે ગણે હૈં (તં જહા સચ્ચમેગં માસજ્જાયં) એક સત્ય
 ભાષા જાત (વિતિયં મોસં) દૂસરા મૃષાભાષા જાત (તદ્વયં સચ્ચામોસં) ત્રીસરા
 સત્યા મૃષા (ચત્તયં અસચ્ચામોસં) ચૌથા અસત્યામૃષા !

(જીવા પં મંતે ! કિં સચ્ચં ભાસં ભાસંતિ ?) હે ભગવન્ ! જીવ કયા સત્ય
 ભાષા બોલતે હૈં ? (મોસં ભાસં ભાસંતિ) મૃષા ભાષા બોલતે હૈં ? (સચ્ચામોસં
 ભાસં ભાસંતિ) સત્યામૃષા ભાષા બોલતે હૈં ? (અસચ્ચામોસં ભાસં ભાસંતિ ?)
 અસત્યામૃષા ભાષા બોલતે હૈં ? (ગોયમા ! જીવા સચ્ચંપિ ભાસં ભાસંતિ) હે

ભાષા જાત વક્તવ્યતા

શબ્દાર્થ-(કહ્ પં મંતે ! માસજ્જાયા પણ્ણત્તા ?) હે ભગવન્ ! ભાષાજાત અર્થાત્ ભાષાના
 પ્રકાર-રૂપ કેટલા ઢઘાં છે ? (ગોયમા ! ચત્તારિ માસજ્જાયા પણ્ણત્તા) હે ગૌતમ ! ચાર
 ભાષા જાત કહેલા છે (તં જહા-સચ્ચમેગં માસજ્જાયં) એક સત્ય ભાષાજાત (વિતિયં મોસં)
 બીજી મૃષા ભાષા જાત (તદ્વયં સચ્ચા મોસં) ત્રીજી સત્યા મૃષા (ચત્તયં અસચ્ચા મોસં)
 ચોથી અસત્યા મૃષા

(જીવા પં મંતે ! કિં સચ્ચં ભાસં ભાસંતિ) હે ભગવન્ ! એવ શુ સત્ય ભાષા બોલે છે
 (મોસં ભાસં ભાસંતિ ?) મૃષા ભાષા બોલે છે (સચ્ચા મોસં ભાસં ભાસંતિ ?) સત્યા મૃષા ભાષા બોલે
 છે ? (અસચ્ચા મોસં ભાસં ભાસંતિ) અસત્યા મૃષા ભાષા બોલે છે ? (ગોયમા ! જીવા સચ્ચં

ભાષા ભાષન્તે, સત્યામૃષામપિ ભાષાં ભાષન્તે, અસત્યામૃષામપિ ભાષાં ભાષન્તે, નૈરયિકાઃ
 સ્વલુ મદન્ત ! કિં સત્યાં ભાષાં ભાષન્તે યાવદ્ અસત્યામૃષાં ભાષાં ભાષન્તે ? ગૌતમ ! નૈરયિકાઃ
 સ્વલુ સત્યામપિ ભાષાં ભાષન્તે યાવદ્ અસત્યામૃષામપિ ભાષાં ભાષન્તે, એવમ્ અસુરકુમારા
 યાવત્-સ્તનિતકુમારાઃ, દ્વીન્દ્રિય ત્રીન્દ્રિય ચતુરિન્દ્રિયાશ્ચ નો સત્યાં નો મૃષાં નો સત્યામૃષાં
 ભાષાં ભાષન્તે, અસત્યામૃષાં ભાષાં ભાષન્તે, પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાઃ સ્વલુ મદન્ત ! કિં સત્યાં
 ભાષાં ભાષન્તે યાવત્ કિમ્ અસત્યામૃષાં ભાષાં ભાષન્તે ? ગૌતમ ! પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાઃ

ગૌતમ ! જીવ સત્ય ભાષા બી બોલતે હૈં (મોસંપિ ભાસં ભાસંતિ) મૃષાભાષા બી
 બોલતે હૈં (સચ્ચામોસંપિ ભાસં ભાસંતિ) સત્યામૃષા બી ભાષા બોલતે હૈં (અસ-
 ચ્ચામોસંપિ ભાસં ભાસંતિ) અસત્યામૃષા બી ભાષા બોલતે હૈં ।

(નેરહ્યા ણં મંતે કિં સચ્ચં ભાસં ભાસંતિ ?) હે મગવન્ નારક કયા સત્ય
 ભાષા બોલતે હૈં ? (જાવ અસચ્ચામોસંપિ ભાસં ભાસંતિ) યાવત્ અસત્યામૃષા ભાષા
 બી બોલતે હૈં (એવં અસુરકુમારા જાવ થણિયકુમારા) इसी प्रकार असुरकुमार
 યાવત્ સ્તનિતકુમાર (વેઈંદિય-તેઈંદિય-ચરિંદિયા ય નો સચ્ચં, નો મોસં, નો
 સચ્ચામોસં ભાસં ભાસંતિ) દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય સત્ય ભાષા નહીં
 બોલતે, મૃષા ભાષા નહીં બોલતે, સત્યમૃષા ભાષા નહીં બોલતે (અસચ્ચામોસં
 ભાસં ભાસંતિ) અસત્યામૃષા ભાષા બોલતે હૈં ।

(પંચિંદિયતિરિક્ષજોણિયા ણં મંતે ! કિં સચ્ચં ભાસં ભાસંતિ ?) હે મગવન્ !
 તિર્યચ પંચેન્દ્રિય કયા સત્ય ભાષા બોલતે હૈં ? (જાવ કિં અસચ્ચામોસં ભાસં
 ભાસંતિ ?) યાવત્ કયા અસત્યામૃષા ભાષા બોલતે હૈં ? (ગોયમા ! પંચિંદિયતિરિ-
 ક્ષજોણિયા ણો સચ્ચં ભાસં ભાસંતિ) હે ગૌતમ ! પંચેન્દ્રિય તિર્યચ સત્યભાષા

પિ ભાસં ભાસંતિ) હે ગૌતમ ! જીવ સત્ય ભાષા પણ બોલે છે (મોસં પિ ભાસં ભાસંતિ) મૃષા
 પણ બોલે છે (સચ્ચા મોસં પિ ભાસં ભાસંતિ) સત્યા મૃષા ભાષા પણ બોલે છે (અસચ્ચા
 મોસં પિ ભાસં ભાસંતિ) અસત્યા મૃષા ભાષા પણ બોલે છે.

(નેરહ્યા ણં મંતે ! કિં સચ્ચં ભાસં ભાસંતિ) હે ભગવન્ નારકો શું સત્ય ભાષા બોલે છે ?
 (જાવ અચ્ચામોસં પિ ભાસં ભાસંતિ) યાવત્ અસત્યા મૃષા ભાષા બોલે છે (એવં અસુરકુમારા
 જાવ થણિયકુમારા) એજ પ્રમાણે અસુરકુમારથી લઈને યાવત્ સ્તનિતકુમાર પર્યંત સમજીવું
 (વેઈંદિય તેઈંદિય ચરિંદિયા ય નો સચ્ચં, નો મોસં, નો સચ્ચામોસં ભાસં ભાસંતિ) દ્વીન્દ્રિય,
 ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય સત્ય ભાષા બોલતા નથી, મૃષા ભાષા બોલતા નથી, સત્યામૃષા પણ
 બોલતા નથી. (અસચ્ચા મોસં ભાસં ભાસંતિ) અસત્યા મૃષા ભાષા બોલે છે.

(પંચિંદિય તિરિક્ષજોણિયા ણં મંતે ! કિં સચ્ચં ભાસં ભાસંતિ) હે ભગવન્ ! તિર્યચ
 પંચેન્દ્રિય શું સત્ય ભાષા બોલે છે ? (જાવ કિં અસચ્ચામોસં ભાસં ભાસંતિ) યાવત્ શું અસત્યા

નો સત્યાં ભાષાં ભાષન્તે નો મૃષાં ભાષાં ભાષન્તે, નો સત્યામૃષાં ભાષાં ભાષન્તે એકામ્ અમ-
ત્યામૃષાં ભાષાં ભાષન્તે, નાન્યત્ર શિક્ષાપૂર્વકમ્ ઉત્તરગુણલઢિધ વા પ્રતીત્ય સત્યામપિ ભાષાં
ભાષન્તે મૃયામપિ સત્યામૃષામપિ અસત્યામૃષામપિ ભાષાં ભાષન્તે, મનુષ્યા યાવદ્ વૈમાનિકાઃ,
એતે યથા જીવાસ્તથા મણિતવ્યાઃ ॥ સૂ. ૭ ॥

ટીકા-અથ પ્રકારાન્તરેણ ભાષાવત્કવ્યતામેવ પ્રરૂપયિતુમાહ-‘કદ્ ગં મંતે ! ભાસજ્ઞાયા
પણ્ણત્તા ?’ ગૌતમઃ પૃચ્છતિ હે મદન્ત ! કતિ સ્વલુ-કિયન્તિ તાવદ્ ભાષા જાતાનિ-ભાષા-
પ્રકારરૂપાણિ પ્રજ્ઞાનિ-પ્રરૂપિતાનિ મન્તિ ? એતચ્ચ પૂર્વોક્તસ્યાપિ ભાષાસ્વરૂપસ્ય કિશ્ચિદ્
નહીં બોલતે (જો મોસં ભાસં ભાસંતિ) મૃષા ભાષા નહીં બોલતે (જો સચ્ચામોસં
ભાસં ભાસંતિ) સત્યામૃષા ભાષા નહીં બોલતે (એમં અસચ્ચામોસં ભાસં ભાસંતિ)
એક અસત્યામૃષા ભાષા બોલતે હૈં (ગણ્ણત્થ સિવ્વત્તા પુવ્વગં ઉત્તરગુણલઢિધવા
પહુચ્ચ) સિવાય શિક્ષાગુણપૂર્વક અથવા ઉત્તર ગુણલઢિધ કી અપેક્ષા સે (સચ્ચંપિ
ભાસં ભાસંતિ) સત્ય ભાષા બી બોલતે હૈં (મોસંપિ, સચ્ચામોસંપિ, અસચ્ચા-
મોસંપિ ભાસં ભાસંતિ) મૃષા બી, સત્ય મૃષા બી ઓર અસત્યમૃષા બી ભાષા
બોલતે હૈં (મણુસ્સા જાવ વૈમાણિયા) મનુષ્યોં સે લેકર વૈમાનિકોં તક (એતે જહા
જીવા તહા માણિયન્વા) યે જીવોં કી તરહ કહને ચાહિયે ।

ટીકાર્થ-પ્રકારાન્તરસે ભાષા કી હી પ્રરૂપણા યહાં કી જાતી હૈ ગૌતમ સ્વામી
પ્રશ્ન કરતે હૈ-હે ભગવન ! ભાષા કે પ્રકાર અથવા ભાષા જાત કિતને કહે
ગયે હૈ ? યદ્યપિ ભાષા કે પ્રકારોં કા કથન પહેલે કિયા જા ચુકા હૈ, કિન્તુ યહાં
પુનઃ જો પ્રશ્ન કિયા ગયા હૈ, વહ કિંચત્ વિશેષતા પ્રકટ કરને કે લિયે હૈ

મૃષા ભાષા બોલે છે ? (ગોયમા ! પંચિ દિયતિરિક્ખજોણિયા જો સચ્ચં ભાસં ભાસંતિ) હે
ગૌતમ ! પચેન્નિય તિયં ચ સત્ય ભાષા નથી બોલતા (જો મોસ ભાસં ભાસંતિ) મૃષા
ભાષા નથી બોલતા (જો સચ્ચા મોસં ભાસં ભાસંતિ) સત્યા મૃષા ભાષા નથી બોલતા
(એમં અસચ્ચામોસ ભાસં ભાસંતિ) એક અસત્યા મૃષા ભાષા બોલે છે (ગણ્ણત્થ સિવ્વત્તા
પુવ્વગં ઉત્તર ગુણલઢિધવા પહુચ્ચ) સિવાય શિક્ષા ગુણ પૂર્વક અથવા ઉત્તર ગુણ લઢિધની
અપેક્ષાએ (સચ્ચં પિ ભાસ ભાસંતિ) સત્ય ભાષા પણ બોલે છે (મોસં પિ સચ્ચામોસં પિ,
અસચ્ચા મોસં પિ ભાસં ભાસંતિ) મૃષા પણ, સત્ય મૃષા પણ અને અસત્ય મૃષા પણ
ભાષા બોલે છે (મણુસ્સા જાવ વૈમાણિયા) મનુષ્યોથી લઈને વૈમાનિકો સુધી (એતે જહા જીવા
તહા માણિયન્વા) એ જીવોની જેમ કહેવા બેઠે છે

ટીકાર્થ-પ્રકારાન્તરે આહી ભાષાની પ્રરૂપણા કરાય છે-

શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે-હે ભગવન ! ભાષાના પ્રકારો કેટલા કહ્યા છે ? યદ્યપિ
ભાષાના પ્રકારોનું કથન પહેલા કરી દેવાયું છે, પરન્તુ આહીં ફરીથી પ્રશ્ન કરાયેલો છે,
તે કાંઈક વિશેષતા પ્રગટ કરવાને માટે છે, તેથી પુનઃક્રિત દોષની આશંકા ન કરવી જોઈએ.

વૈશિષ્ટ્યાન્તરં પ્રતિપાદયિતું પુનરુક્તં તેન પુનરુક્તત્વં નાશઙ્કનીયમ્, ભગવાનાહ 'ગોયમા !' હે ગૌતમ ! 'ચત્તારિ ભાસજ્ઞાયા પ્ણત્તા' ચત્તારિ ભાષા જાતાનિ ભાષાપ્રકારરૂપાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ સન્તિ, 'તં જહા-સચ્ચમેગં ભાસજ્ઞાયં' તદ્યથા-સત્યમેકમ્-પ્રથમમ્, ભાષા જાતમ્-ભાષા પ્રકારરૂપં ભવતિ, 'વિત્થિયં મોસં' દ્વિતીયમ્-ભાષાપ્રકારરૂપં મૃષા ભવતિ 'તદ્ધયં સચ્ચામોસં' તૃતીયમ્-ભાષાપ્રકારરૂપં સત્યામૃષા ભવતિ, 'ચઉત્થં અસચ્ચામોસં' ચતુર્થમ્-ભાષાપ્રકારરૂપમ્ અસત્યામૃષા ભવતિ इत्येवं चत्वारो भाषाभेदाः पूर्वोक्ता एव पुनः प्रतिपादिताः, अथ ततो वैशिष्ट्यान्तरं प्रतिपादयति- 'जीवाणं भंते ! किं सच्चं भासं भासंति, मोसं भासं भासंति, सच्चा मोसं भासं भासंति, असच्चा मोसं भासं भासंति ?' गौतमः पृच्छति- हे भदन्त ! जीवाः खलु किम् सत्यां भाषां भाषन्ते ? किं मृषा भाषां भाषन्ते किं वा सत्यामृषां भाषां भाषन्ते ? किं वा असत्यामृषां भाषां भाषन्ते ? भगवानाह- 'गोयमा !' हे गौतम ! 'जीवा सच्चं पि भासं भासंति, मोसं पि भासं भासंति, सच्चा मोसं पि भासंति असच्चामोसं पि भासं भासंति' जीवाः केचन सत्यामपि भाषां भाषन्ते, केचन मृषामपि भाषां

અતઃ પુનરુક્તિ દોષ કી અશંકા નહીં કરની યાહિયે !

ભગવાન્ પ્રશ્ન કા ઉત્તર દેતે હૈં-હે ગૌતમ ! ચાર ભાષા જાત અર્થાત્ ભાષા કે પ્રકાર રૂપ કહે ગયે હૈં । વે હસ પ્રકાર હૈં-સત્ય પ્રથમ ભાષા જાત હૈ, અસત્ય દૂસરા ભાષા જાત હૈ, સત્યામૃષા તીસરા ભાષા જાત હૈ ઓર અસત્યામૃષા ચૌથા ભાષા જાત હૈ । હસ પ્રકાર ભાષા કે યે ચાર ભેદ વહી હૈં જો પૂર્વ મેં કહે જા ચુકે યે ।

અવ હનકે સંબન્ધ મેં જો વિશિષ્ટતા હૈ, ઉસકા પ્રતિપાદન કરતે હૈં-

ગૌતમ સ્વામી-હે ભગવન્ ! જીવ કયા સત્ય ભાષા બોલતે હૈં, કયા અસત્ય ભાષા બોલતે હૈં, સત્યમૃષા ભાષા બોલતે હૈં અથવા અસત્યામૃષા ભાષા બોલતે હૈં ।

ભગવાન્-હે ગૌતમ ! કોઈ જીવ સત્ય ભાષા ભી બોલતે હૈં, અસત્ય ભાષા ભી બોલતે હૈં, સત્યામૃષા ભાષા ભી બોલતે હૈં ઓર અસત્યામૃષા ભાષા ભી બોલતે હૈં ।

શ્રી ભગવાન્ ઉત્તર આપે છે-હે ગૌતમ ! ચાર ભાષા જાત અર્થાત્ ભાષાના પ્રકાર-ઠહેલા છે, તે આ પ્રકારે છે-સત્ય પ્રથમ ભાષા છે, અસત્ય બીજો ભાષા જાત છે, સત્યા મૃષા ત્રીજો ભાષા જાત છે અને સત્યામૃષા ચોથો ભાષા જાત છે. એ રીતે ભાષાના ચાર ભેદ ત્યાં જ છે કે જે પહેલા ઠહી દિધેલા છે, હવે તેમની બાબતમાં જે વિશિષ્ટતા છે તેનું પ્રતિપાદન કરે છે

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! જીવ શું સત્ય ભાષા બોલે છે ? શું અસત્ય ભાષા બોલે છે ? સત્યા મૃષા ભાષા બોલે છે અથવા અસત્યા મૃષા ભાષા બોલે છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! કોઈ જીવ સત્ય ભાષા પણ બોલે છે, અસત્ય ભાષા પણ બોલે છે, સત્યા મૃષા ભાષા પણ બોલે છે, અને અસત્યા મૃષા ભાષા પણ બોલે છે.

માપન્તે કેચન સત્યામૃષામપિ ભાષાં માપન્તે, કેચન અસત્યામૃષામપિ ભાષાં માપન્તે, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘નૈરઙ્ગ્યા ણં મંતે ! કિં સચ્ચં માસં માસંતિ જાવ-અસચ્ચામોસં માસં માસંતિ ? હે મદન્ત ! નૈરયિકાઃ સ્વલુ કિં સત્યાં ભાષાં માપન્તે ? યાવત્—કિં ત્વા મૃષાં ભાષાં માપન્તે ? કિં વા સત્યામૃષાં ભાષાં માપન્તે ? કિં વા અસત્યામૃષાં ભાષાં માપન્તે ? મગવાનાહ—‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘નૈરઙ્ગ્યા ણં સચ્ચં પિ માસં માસંતિ જાવ-અસચ્ચામોસંપિ માસં માસંતિ’ નૈર-યિકાઃ સ્વલુ કેચન કદાચન સત્યામપિ ભાષાં માપન્તે, યાવત્—કેચન નૈરયિકાઃ મૃષાભાષામપિ માપન્તે, કેચન સત્યામૃષામપિ ભાષાં માપન્તે, કેચન તુ અસત્યામૃષામપિ ભાષાં માપન્તે, ‘એવં અસુરકુમારા જાવ યણિયકુમારા’—એવમ્—નૈરયિકવદેવ અસુરકુમારાઃ, યાવત્—નાગકુમારાઃ, સુવર્ણકુમારાઃ, અગ્નિકુમારાઃ, વિદ્યુત્કુમારાઃ, ઉદધિકુમારાઃ, દ્વીપકુમારાઃ, પવનકુમારાઃ, સ્તનિતકુમારાઃ અપિ કેચન સત્યામપિ ભાષાં માપન્તે કેચન મૃષામપિ ભાષાં માપન્તે, કેચન સત્યામૃષામપિ ભાષાં માપન્તે કેચન અસત્યામૃષામપિ ભાષાં માપન્તે, इत्यर्थः, वेदंदिद्यते इंदिय चउरिदिया य नो सचचं नो मोसं नो सच्चा मोसं मासं मासंति’ द्वीन्द्रिय त्रीन्द्रिचतुरिन्द्रियाश्च

ગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્ ! નૈરયિક કયા સત્ય ભાષા બોલતે હૈં, અસત્ય ભાષા બોલતે હૈં, સત્યામૃષા ભાષા બોલતે હૈં અથવા અસત્યામૃષા ભાષા બોલતે હૈં ?

ભગવાન્—હે ગૌતમ ! કોઈ નૈરયિક કभी સત્ય ભાષા ભી બોલતે હૈં, કभी કોઈ અસત્ય ભાષા ભી બોલતે હૈં, મિશ્ર ભાષા ભી બોલતે હૈં ઓર વ્યવહાર ભાષા ભી બોલતે હૈં ।

જેસા નારકોં કે વિષય મેં કહા ગયા હૈ, ડસી પ્રકાર અસુરકુમારોં સે લેકર સ્તનિત કુમારોં તક જાનના ચાહિય, અર્થાત્ અસુરકુમાર, નાગકુમાર, સુવર્ણ-કુમાર, અગ્નિ કુમાર, વિદ્યુત્કુમાર, ઉદધિકુમાર, દ્વીપકુમાર, દિક્કુમાર, પવનકુમાર, ઓર સ્તનિતકુમાર ભી કभी કોઈ સત્ય ભાષા બોલતે હૈં, કभी અસત્ય, કभी મિશ્ર ઓર કभी વ્યવહાર ભાષા બોલતે હૈં ।

દ્વીન્દ્રિય, ઓર ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય જીવ ન સત્ય ભાષા બોલતે હૈં, ન અસત્ય

શ્રી ગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્ ! નૈરયિક શુ સત્યા ભાષા બોલે છે. અસત્ય ભાષા બોલે છે, સત્યા મૃષા ભાષા બોલે છે, અથવા અસત્યા મૃષા ભાષા બોલે છે ।

શ્રીભગવાન્—હે ગૌતમ ! કેઈ નૈરયિક ક્યારેક સત્ય ભાષા પણ બોલે છે, ક્યારેક કેઈ અસત્ય ભાષા પણ બોલે છે, મિશ્ર ભાષા પણ બોલે છે અને વ્યવહાર ભાષા પણ બોલે છે.

જેવું નારકોના વિષે કહેલું છે, તેજ પ્રકારે અસુરકુમારોથી લઈને સ્તનિતકુમારો સુધી સમજવું જોઈએ, અર્થાત્ અસુરકુમાર, નાગકુમાર, સુવર્ણકુમાર, અગ્નિકુમાર, વિદ્યુત્કુમાર, ઉદધિકુમાર, દ્વીપકુમાર, દિક્કુમાર, પવનકુમાર, અને સ્તનિતકુમાર પણ ક્યારેક સત્ય ભાષા બોલે છે, ક્યારેક અસત્ય ભાષા, ક્યારેક મિશ્ર, અને ક્યારેક વ્યવહાર ભાષા બોલે છે.

દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિય છવ સત્ય ભાષા નથી બોલતા. અસત્ય ભાષા

नो सत्यां भाषां भाषन्ते नो वा मृषां भाषां भाषन्ते, नो वा सत्यामृषां भाषां भाषन्ते, अपि तु 'असच्चा मोसं भासं भासंति' असत्यामृषां भाषां भाषन्ते, तथा च द्वि त्रि चतुरिन्द्रियेषु सत्या मृषा-सत्यामृषारूप भाषात्रयनिषेधोऽवसेयस्तेषां सम्यग् ज्ञानपरप्रतारणाद्यभिप्रायाभावात्, गौतमः पृच्छति-‘पंचियतिरिक्खजोणिया णं भंते ! किं सच्चं भासं भासंति जाव किं असच्चाप्पोसं भासं भासंति ?’ हे भदन्त ! पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः खलु किं सत्यां भाषां भाषन्ते ? यावत्-किं वा मृषां भाषां भाषन्ते ? किं वा सत्या मृषां भाषां भाषन्ते ? किं वा असत्या मृषां भाषां भाषन्ते ? भगवान्नाह-‘गोयमा !’ हे गौतम ! ‘पंचिदियतिरिक्खजोणिया णो सच्चं भासं भासंति, णो मोसं भासं भासंति’ पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः नो सत्यां भाषां भाषन्ते, ‘णो सच्चा मोसं भासं भासंति’ नो वा सत्यामृषां भाषां भाषन्ते किन्तु-‘एगं असच्चा मोसं भासं भासंति’ एकाम् असत्यामृषां भाषां भाषन्ते, तथा च पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिका अपि न सम्यग्यथावस्थितवस्तुप्रतिपादनाभिप्रायेण भाषन्ते, नापि परवञ्चनाद्यभिप्रायेण भाषन्ते अपि तु कोपावस्था वा भवतु परजिघांसावस्था वा भवतु सर्वावस्थास्वपि समानरूप-

भाषा बोलते हैं, न सत्यामृषा भाषा बोलते हैं, किन्तु असत्यामृषा भाषा बोलते हैं । इस प्रकार द्वीन्द्रियों, त्रीन्द्रियों और चतुरिन्द्रियों में सत्य, असत्य और मिश्र इन तीन भाषाओं के प्रयोग का निषेध समझना चाहिए । इसका कारण यह है कि उनमें न सम्यग्ज्ञान होता है और न दूसरों को ठगने का अभिप्राय ही होता है ।

गौतम स्वामी-हे भगवन् ! पंचेन्द्रिय तिर्यचयोनिक क्या सत्य भाषा बोलते हैं यावत् क्या असत्यामृषा भाषा बोलते हैं ?

भगवान्-हे गौतम ! पंचेन्द्रिय तिर्यच न सत्य भाषा बोलते हैं, न असत्य भाषा बोलते हैं, न सत्यामृषा भाषा बोलते हैं, किन्तु एक मात्र असत्यामृषा अर्थात् व्यवहार भाषा बोलते हैं, क्योंकि पंचेन्द्रिय तिर्यच न तो यथार्थ वस्तु स्वरूप का प्रतिपादन करने के अभिप्राय से बोलते हैं, और न दूसरे को ठगने

पणु नथी जेदता. सत्या मृषा पणु नथी जेदता. किन्तु असत्या मृषा जेदे छे. जे प्रकारे द्वीन्द्रियो, त्रीन्द्रियो, अने चतुरिन्द्रियोमां सत्य, असत्य अने मिश्र आ त्रणु भाषा-जोना प्रयोगेना निषेध समजवे जेछे. तेनुं कारण जे छे के तेजोमां सम्यग्ज्ञान नथी होतुं अने भीजने ठगवाने अभिप्राय पणु नथी होतै.

श्री गौतमस्वामी-हे भगवन् ! पंचेन्द्रिय तिर्यच योनिक एव शुं सत्य भाषा जेदे छे यावत् शुं असत्या मृषा भाषा जेदे छे ?

श्री भगवन्-हे गौतम ! पंचेन्द्रिय तिर्यच सत्य भाषा नथी जेदतां, असत्य भाषा नथी जेदतां, सत्यामृषा भाषा पणु नथी जेदता किन्तु एक मात्र असत्या मृषा अर्थात् व्यवहार भाषा जेदे छे, केमके पंचेन्द्रिय तिर्यच यथार्थ वस्तुना स्वस्वपुं प्रति-

તયૈવ ભાષન્તે અતસ્તૈષામપિ ભાષા અસત્યા મૃષા રૂપૈવ ભવતિ, ત્રય સર્વેષામપિ પંચેન્દ્રિયતિ-
રથાં કિમસત્યા રૂપૈવ ભાષા ભવતિ ? इत्याकाङ्क्षायां नेत्याह—‘णष्णत्थ’ नान्यत्र—शिक्षादे-
रन्यत्र न सत्यादित्रिकभाषां भाषन्ते इत्यर्थः, किन्तु—‘सिक्खापुव्वं’ उत्तरगुणलब्धि वा
पटुच्च सच्चं पि भासं भासंति’ शुक्सारिकादयः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः शिक्षापूर्वकं वा
संस्कारविशेषाद्—उत्तरगुणलब्धि वा कुतश्चित्तयाविधनयोपशमविशेषाज्जातिस्मरणरूपां विशि-
ष्टव्यवहारकौशलरूपां वा लब्धि प्रतीत्य—आश्रित्य सत्यामपि भाषां भाषन्ते, ‘मोसं
पि सच्चा मोसंपि असच्चा मोसंपि भासं भासंति’ मृषामपि भाषां भाषन्ते सत्यामृषामपि

या धોલા દેને કે આશય સે હી વોલતે હૈં । કિન્તુ યાહે ક્રોધાવસ્થા હો, યાહે
દૂસરે કા ઘાત કરને કી હ્ચ્છા કી સ્થિતિ હો, વે સભી અવસ્થાઓં મેં સમાન
રૂપ સે હી વોલતે હૈં, અત એવે ડનકી ભાષા અસત્યામૃષા ભાષા હી હોતી હૈ,
જિસે ન તો સત્ય કી કોટિ મેં રક્ષા જા સકતા હૈં ઓર ન અસત્ય કી હી કોટિ
મેં રક્ષા જા સકતા હૈં । તો કયા સભી પંચેન્દ્રિય તિર્યચોં કી ભાષા અસત્યા-
મૃષા હી હોતી હૈ, અથવા હસમેં કોઈ અપવાદ ભી હૈ ? હસ પ્રશ્ન કા ઉત્તર દેને
કે લિએ કહતે હૈં—શિક્ષા આદિ કો છોડ કર વે ત્રીન ભાષાઓં કા પ્રયોગ નહીં
કરતે કિન્તુ શુક (તોતા) ઓર સારિકા (સૈના) આદિ પંચેન્દ્રિય તિર્યચોં કો યદિ
શિક્ષા દી જાય અથવા ડનકો વિશેષ પ્રકાર કા ક્ષયોપશમ હોને સે જાતિ સ્મરણ
આદિ રૂપ કિસી ઉત્તર ગુણ કી લબ્ધિ હો જાય અથવા વિશિષ્ટ વ્યવહાર
કૌશલ રૂપ લબ્ધિ કી પ્રાપ્તિ હો જાય તો વે સત્ય ભાષા ભી વોલતે હૈં, અસત્ય
ભાષા ભી વોલતે હૈં સત્યામૃષા ભાષા ભી વોલતે હૈં ।

મનુષ્ય યાવત્—વાનવ્યન્તર, જ્યોતિષ્ક ઓર વૈમાનિક જીવોં કે સમાન

પાદન કરવાના અભિપ્રાયથી નથી બોલતાં, અને બીજાને ઠગવાને કે છેતરવાના આશ-
યથી નથી બોલતા. પણ ચાહે તો ક્રોધાવસ્થા હોય, ચાહે બીજાનો ઘાત કરવાની ઇચ્છાની
સ્થિતિ હોય, તેઓ બધી અવસ્થાઓમાં સમાનરૂપથી જ બોલે છે. તેથી જ તેમની ભાષા
અસત્યામૃષા જ હોય છે, જેને નથી સત્યની કોટિમાં મૂકી શકાતી અને નથી અસત્યની
કોટિમાં પણ મૂકી શકાતી. તો શું બધાં પંચેન્દ્રિય તિર્યચોની ભાષા અસત્યા મૃષા જ
હોય છે, અથવા તેમાં કોઈ અપવાદ પણ છે ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપવાને માટે કહે છે
શિક્ષા આદિને છોડીને તેઓ ત્રણ ભાષાઓનો પ્રયોગ નથી કરતા, કિન્તુ શુક (પોપટ)
અને સારિકા (સૈના) આદિ પંચેન્દ્રિયને જો શિક્ષા અપાય અથવા તેમને વિશેષ પ્રકારના
ક્ષયોપશમ હોવાથી જાતિ સ્મરણ આદિ રૂપ કોઈ ઉત્તર ગુણની લબ્ધિ થઈ જાય અથવા
વિશિષ્ટ વ્યવહાર કૌશલ્ય રૂપ લબ્ધિની પ્રાપ્તિ થઈ જાય તો તેઓ સત્ય ભાષા પણ
બોલે છે, અસત્ય ભાષા પણ બોલે છે અને સત્યા મૃષા ભાષા પણ બોલે છે.

મનુષ્ય યાવત્—વાનવ્યન્તર—જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિક જીવોના સમાન સમજી લેવા

ભાષાં ભાષન્તે, અસત્યામૃષામપિ ભાષાં ભાષન્તે, इत्यर्थः, 'मणुस्सा जाव वेमाणिया' मनुष्याः यावद्-यानव्यन्तरज्योतिष्कवैमानिकाः 'एए जहा जोवा तहा भाणियव्वा' एते-मनुष्यादि वैमानिकपर्यन्ताः यथा जीवाः-समुच्चयजीवाः प्रतिपादिता स्तथा भणितव्याः ॥६००॥ ७॥

भाषा द्रव्यग्रहण वक्तव्यता

મૂલમ્-જીવે ણં મંતે ! જાતિં દઢમતિં માસત્તાણ ગિણહરૂ, તાઈં કિં ઠિયાઈં ગેણહરૂ અઠિયાઈં ગેણહરૂ ? ગોયમા ! ઠિયાઈં ગિણહરૂ નો અઠિયાઈં ગિણહરૂ, જાઈં મંતે ! ઠિયાઈં ગિણહરૂ. તાઈં કિં દઢતો ગિણહરૂ, ચેત્તઓ ગિણહરૂ, કાલઓ ગિણહરૂ, માવઓ ગિણહરૂ ? ગોયમા ! દઢઓ વિ ગિણહરૂ, ચેત્તઓ વિ. કાલઓ વિ, માવઓ વિ ગિણહરૂ, જાતિં મંતે ! દઢઓ ગેણહરૂ, તાઈં કિં એગપદેસિતાઈં ગિણહરૂ, દુપદેસિયાઈં જાવ અણંતપણસિયાઈં ગેણહરૂ ? ગોયમા ! નો એગપદેસિયાઈં ગેણહરૂ જાવ નો અસંચેજ્જપણસિયાઈં ગિણહરૂ, અણંતપણસિયાઈં ગેણહરૂ, જાઈં ચેત્તઓ ગેણહરૂ તાઈં કિં એગપણસોગાઠાઈં ગેણહરૂ, દુપણસોગાઠાઈં ગેણહરૂ, જાવ અસંચેજ્જપણસોગાઠાઈં ગેણહરૂ, જાઈં કાલઓ ગેણહરૂ તાઈં કિં એગસમય ઠિયાઈં ગેણહરૂ દુસમયઠિયાઈં ગિણહરૂ જાવ અસંચિજ્જસમયઠિયાઈં ગેણહરૂ ? ગોયમા ! એગસમયઠિયાઈં પિ ગેણહરૂ દુસમયઠિયાઈં પિ ગેણહરૂ, જાવ અસંચેજ્જસમયઠિયાઈં પિ ગેણહરૂ, જાઈં માવઓ ગેણહરૂ તાઈં કિં વણમંતાઈં ગેણહરૂ ગંધમંતાઈં રસમંતાઈં ફાસમંતાઈં ગેણહરૂ ? ગોયમા ! વણમંતાઈં પિ, જાવ ફાસમંતાઈં પિ ગેણહરૂ, જાઈં માવઓ વણમંતાઈં પિ ગેણહરૂ તાઈં કિં એગવણાઈં ગેણહરૂ જાવ પંચ વણાઈં ગેણહરૂ ? ગોયમા ! મહણદઢાઈં પહુચ્ચ એગવણાઈં પિ ગેણહરૂ, જાવ પંચ વણાઈં પિ ગેણહરૂ, સઢવગ્ગહણં પહુચ્ચ ણિયમા પંચવણાઈં ગેણહરૂ, તં જહા-કાલાઈં નીલાઈં લોહિયાઈં હાલિદાઈં સુક્કિલ્લાઈં, જાઈં વણઓ

સમજના चाहिए, अर्थात् सामान्य जीवों की जो वक्तव्यता कही है, वही इन देवों के विषय में भी समझ लेनी चाहिए ॥६॥

જેઈ એ, અર્થાત્ સામાન્ય જીવોની જે વક્તવ્યતા કહી છે, તેજ આ દેવોના વિષયમાં પણ સમજ લેવી જેઈ એ ॥ ૭ ॥

कालां गिण्हइ तां किं एगगुण कालां गेण्हइ जाव अणंतगुणकालां गिण्हइ ? गोयसा ! एगगुण कालां पि गिण्हइ जाव अणंतगुण कालां पि गेण्हइ, एवं जाव सुक्खिलां पि । जाइं भावओ गंधसंतां गिण्हइ तां किं एगगंधां गिण्हइ, दुगंधां गिण्हइ ? गोयसा ! गहणदव्वाइं पडुच्च एगगंधां पि दुगंधां पि गिण्हइ, सव्वग्गहणं पडुच्च नियमा-
दुगंधां गिण्हइ, जाइं गंधओ सुविभगंधां गिण्हइ तां किं एगगुण-
सुविभगंधां गिण्हइ जाव अणंतगुण सुविभगंधां गिण्हइ ? गोयसा !
एगगुणसुविभगंधां पि जाव अणंतगुणसुविभगंधां पि गेण्हइ, एवं
दुविभगंधां पि गिण्हइ । जाइं भावओ रससंतां गेण्हइ तां किं एग-
रसां गिण्हइ जाव किं पंचरसां गेण्हइ ? गोयसा ! गहणदव्वाइं
पडुच्च एगरसां पि गिण्हइ, जाव पंचरसां पि गेण्हइ, सव्वग्गहणं
पडुच्च नियमा पंचरसां गेण्हइ । जाइं रसओ तित्तरसां गेण्हइ तां
किं एगगुणतित्तरसां गिण्हइ जाव अणंतगुणतित्तरसां गिण्हइ ?
गोयसा ! एगगुणतित्तां पि गिण्हइ जाव अणंतगुणतित्तां पि गिण्हइ,
एवं जाव मधुररसो । जाइं भावओ फाससंतां गिण्हइ, तां किं एग-
फासां गेण्हइ जाव अट्ठफासां गिण्हइ ? गोयसा ! गहणदव्वाइं पडुच्च
णो एगफासां गिण्हइ, दुफासां गिण्हइ जाव चउफासां गेण्हइ,
णो पंचफासां गेण्हइ, जाव नो अट्ठफासां गेण्हइ, सव्वग्गहणं पडुच्च
नियमा । चउफासां गेण्हइ, तं जहा-सीतफासां गेण्हइ, उसिण-
फासां णिद्धफासां लुक्खफासां गेण्हइ, जाइं फासओ सीतां गिण्हइ
तां किं एगगुण सीतां गेण्हइ जाव अणंतगुणसीतां गेण्हइ ?
गोयसा ! एगगुणसीतां पि गेण्हइ, जाव अणंतगुणसीतां गेण्हइ,
एवं उसि णिद्धलुक्खां जाव अणंतगुणां पि गिण्हइ, जाइं भंते !
जाव अणंतगुणलुक्खां गेण्हइ तां किं पुट्ठां गेण्हइ अपुट्ठां गेण्हइ ?
गोयसा ! पुट्ठां गेण्हइ अपुट्ठां नो गेण्हइ, जाइं भंते ! पुट्ठां गेण्हइ

તાઈં કિં ઓગાઢાઈં ગેળહઈ અળોગાઢાઈં ગેળહઈ ? ગોયમા ! ઓગાઢાઈં ગેળહઈ નો અળોગાઢાઈં ગેળહઈ, જાઈં ભંતે ! ઓગાઢાઈં ગિળહઈ તાઈં કિં અળંતરોગાઢાઈં ગેળહઈ પરંપરોગાઢાઈં ગેળહઈ ? ગોયમા ! અળંતરોગાઢાઈં ગિળહઈ, નો પરંપરોગાઢાઈં ગેળહઈ, જાઈં ભંતે ! અળંતરોગાઢાઈં ગેળહઈ તાઈં ભંતે ! કિં અળૂં ગેળહઈ વાયરાઈં ગેળહઈ ? ગોયમા ! અળૂં પિ ગેળહઈ, વાયરાઈં પિ ગેળહઈ, જાઈં ભંતે ! અળૂં ગેળહઈ તાઈં કિં ઉઢું ગેળહઈ, અહે ગેળહઈ તિરિયં ગેળહઈ ? ગોયમા ! ઉઢું પિ ગેળહઈ અહે વિ ગેળહઈ તિરિયં પિ ગેળહઈ, જાઈં ભંતે ! ઉઢું પિ ગેળહઈ, અહે વિ ગેળહઈ તિરિયં પિ ગેળહઈ, તાઈં કિં આદિં ગેળહઈ મજ્ઞે ગેળહઈ, પજ્જવસાળે ગેળહઈ ? ગોયમા ! આદિં પિ ગેળહઈ, મજ્ઞે પિ ગેળહઈ પજ્જવસાળે વિ ગેળહઈ, જાઈં ભંતે ! આદિં પિ ગેળહઈ, મજ્ઞે પિ ગેળહઈ પજ્જવસાળે વિ ગેળહઈ તાઈં કિં સવિસણ ગિળહઈ, અવિસણ ગિળહઈ ? ગોયમા ! સવિસણ ગિળહઈ નો અવિસણ ગિળહઈ, જાઈં ભંતે ! સવિસણ ગેળહઈ તાઈં કિં આણુ-પુઠ્ઠિવ ગેળહઈ, અણાણુપુઠ્ઠિવ ગેળહઈ ? ગોયમા ! આણુપુઠ્ઠિવ ગેળહઈ ણો અણાણુપુઠ્ઠિવ ગેળહઈ, જાઈં ભંતે ! આણુપુઠ્ઠિવ ગેળહઈ તાઈં કિં તિદિસિં ગેળહઈ, જાવ છદિસિં ગેળહઈ ? ગોયમા ! નિયમા ! છદિસિં ગેળહઈ ? પુટ્ટોગાઢઅળંતરઅળૂય તહ વાયરેય ઉઢું મહે । આદિ વિસયા-ણુપુઠ્ઠિવ ણિયમા તહ છદિસિં ચેવ ॥સૂ. ૮॥

છાયા-જીવઃ खलु भदन्त ! यानि द्रव्याणि भाषात्वेन गृह्णाति तानि किं स्थितानि गृह्णाति, अस्थितानि गृह्णाति ? गौतम ! स्थितानि गृह्णाति, नो अस्थितानि गृह्णाति,

भाषा द्रव्य ग्रहण वक्तव्यता

शब्दार्थ-(जीवे णं भंते जातिं दब्बाति) हे भगवन् ! जीव जिन द्रव्यों को (भासज्जाय गिण्हति) भाषा रूप में ग्रहण करता है (ताईं किं ठियाईं गेण्हति, अठियाईं गेण्हति) क्या उन स्थित को ग्रहण करता है अथवा अस्थित को ग्रहण

ભાષા દ્રવ્ય ગ્રહણ વક્તવ્યતા

શબ્દાર્થ-જીવેણં ભંતે ! જાતિં દબ્બાતિ) હે ભગવન્ ! જીવ જે દ્રવ્યોને (ભાસજ્જાય ગિહ્વતિ) ભાષા રૂપમાં ગ્રહણ કરે છે (તાઈં કિં ઠિયાઈં ગેળહતિ અઠિયાઈં ગેળહતિ ?) શું તે સ્થિતને ગ્રહણ કરે છે અથવા અસ્થિતને ગ્રહણ કરે છે ? (ગોયમા ! ઠિયાઈં ગિળહતિ, નો

यानि भदन्त ! स्थितानि गृह्णाति तानि किम् द्रव्यतो गृह्णाति क्षेत्रतो गृह्णाति, कालतो गृह्णाति भावतो गृह्णाति ? गौतम ! द्रव्यतो गृह्णाति क्षेत्रतो गृह्णाति, कालतो गृह्णाति, भावतो गृह्णाति, यानि भदन्त ! द्रव्यतो गृह्णाति तानि किम् एक-प्रदेशिकानि गृह्णाति द्विप्रदेशिकानि यावद् अनन्तप्रदेशिकानि गृह्णाति ? गौतम ! नो एकप्रदेशिकानि गृह्णाति यावद् नो असंख्येयप्रदेशिकानि गृह्णाति, अनन्तप्रदेशिकानि गृह्णाति, यानि क्षेत्रतो गृह्णाति तानि किम् एकप्रदेशावगाढानि गृह्णाति, द्विप्रदेशावगा-

करता है ? (गोयमा ! ठियाइं गिण्हति नो अठियाइं गिण्हति) गौतम ! स्थित द्रव्यों को ग्रहण करता है, अस्थित द्रव्यों को नहीं ग्रहण करता (जाइं भंते ठियाइं गिण्हति) हे भगवन् ! जिन स्थित द्रव्यों को ग्रहण करता है (ताइं किं द्रव्यतो गिण्हति) उनको क्या द्रव्य से ग्रहण करता है (खेत्तओ गिण्हति) क्षेत्र से ग्रहण करता है (कालओ गिण्हति) कालसे ग्रहण करता है । (भावओ गिण्हति ?) भाव से ग्रहण करता है (गोयमा ! द्रव्वओवि गिण्हति) हे गौतम ! द्रव्य से भी ग्रहण करता है (खेत्तओ वि) क्षेत्र से भी (कालओ वि) काल से भी (भावओ वि गिण्हति) भाव से भी ग्रहण करता है ।

(जातिं भंते ! द्रव्वओ गेण्हति, ताइं किं एगपदेसियाइं गिण्हति, दुपदेसियाइं जाव अणंतपएसियाइं गेण्हति ?) हे भगवन् ! द्रव्य से जिनको ग्रहण करता है, क्या एक प्रदेश वाले उन द्रव्यों को ग्रहण करता है क्या द्विप्रदेशी यावत् अनन्तप्रदेशी द्रव्यों को ग्रहण करता है ? (गोयमा ! नो एगपदेसियाइं गेण्हति) हे गौतम ! एकप्रदेशी द्रव्यों को ग्रहण नहीं करता (जाव नो असंखेज्जपएसियाइं गिण्हइ) यावत् असंख्यानप्रदेशी द्रव्यों को ग्रहण नहीं करता (अणंतपएसियाइं गेण्हति) अनन्तप्रदेशी द्रव्यों को ग्रहण करता है ।

अठियाइं गिण्हति) हे गौतम ! स्थित द्रव्यने ग्रहण करे छे, अस्थित द्रव्यने नथी ग्रहण करता (जाइं भंते ! ठियाइं गिण्हति) हे भगवन् ! ने स्थित द्रव्यने ग्रहण करे छे (ताइं किं द्रव्यतो गिण्हति) तेओने शुं द्रव्यथी ग्रहण करे छे (खेत्तओ गिण्हति) क्षेत्रथी ग्रहण करे छे (कालओ गिण्हति) कालथी ग्रहण करे छे (भावओ गिण्हति ?) भावथी ग्रहण करे छे (गोयमा ! द्रव्वओ वि गिण्हति) हे गौतम ! द्रव्य थी पणु ग्रहण करे छे (खेत्तओवि) क्षेत्रथी पणु (कालओ वि) कालथी पणु (भावओ वि गिण्हति) भावथी पणु ग्रहण करे छे

(जातिं भंते ! द्रव्वओ गेण्हति, ताइं किं एगपदेसियाइं गिण्हति, दुपदेसियाइं जाव अणंतपएसियाइं गेण्हति ?) हे भगवन् द्रव्यथी नेने ग्रहण करे छे, शुं ओक प्रदेशवाणा ते द्रव्येने ग्रहण करे छे, शुं द्विप्रदेशी यावत् अनन्त प्रदेशी द्रव्येने ग्रहण करे छे ? (गोयमा ! नो एगपदेसियाइं गेण्हति) हे गौतम ! ओक प्रदेशी द्रव्यने ग्रहण नथी करता (जाव नो असंखेज्जपएसियाइं गिण्हइ) यावत् असंख्यात प्रदेशी द्रव्येने ग्रहण नथी

दानि गृह्णाति यावद् असंख्येयप्रदेशावगाढानि गृह्णाति ? गौतम ! नो एकप्रदेशावगाढानि गृह्णाति यावत् नो संख्येयप्रदेशावगाढानि गृह्णाति, असंख्येयप्रदेशावगाढानि गृह्णाति, यानि कालतो गृह्णाति तानि किम् एकसमयस्थितिकानि गृह्णाति द्विसमयस्थितिकानि गृह्णाति यावद् असंख्येयसमयस्थितिकानि गृह्णाति ? गौतम ! एकसमयस्थितिकानि अपि गृह्णाति द्वि समयस्थितिकान्यपि गृह्णाति यावद् असंख्येयसमयस्थितिकान्यपि गृह्णाति, यानि भावतो गृह्णाति तानि किं वर्णयन्ति गृह्णाति, गन्धवन्ति गृह्णाति, रस

(जाइं खेत्तओ गेण्हति) जिन्हे क्षेत्र से ग्रहण करता है (ताइं किं एगपएसोगाढाई गेण्हति) क्या आकाश के एक प्रदेश में अवगाढ उन द्रव्यों को ग्रहण करता है ? (किं दुपएसोगाढाई गेण्हति) क्या दो प्रदेशों में अवगाढ द्रव्यों को ग्रहण करता है ? (जाव असंखेज्जपएसोगाढाई गेण्हति ?) यावत् क्या असंख्यातप्रदेशों में अवगाढ द्रव्यों को ग्रहण करता है ?

(जाइं कालतो गेण्हति) जिन द्रव्यों को काल से ग्रहण करता है (ताइं किं एगसमयठियाई गेण्हति) क्या एक समय की स्थितिवाले इन द्रव्यों को ग्रहण करता है ? (दुसमयठियाई गेण्हति ?) क्या दो समय की स्थितिवाले द्रव्यों को ग्रहण करता है ? (जाव असंखिज्जसमयठियाई गेण्हति ?) यावत् असंख्यात समय की स्थितिवाले द्रव्यों को ग्रहण करता है ? (गोयमा ! एगसमय-ठियाई पि गेण्हति) हे गौतम ! एक समय की स्थिति वाले द्रव्यों को भी ग्रहण करता है (दुसमयठियाई पि गेण्हति) दो समय की स्थिति वालों को भी ग्रहण करता है । (जाव असंखेज्जसमयठियाई पि गेण्हति) यावत् असंख्यातसमय की स्थिति वालों को भी ग्रहण करता है ।

करता (अणंतपएसियाई गेण्हति) अनन्त प्रदेशी द्रव्योंने ग्रहण करे छे

(जाइं खेत्तओ गेण्हति) जेथोने क्षेत्रथी ग्रहण करे छे (ताइं किं एगपएसोगाढाई गेण्हति) शुं आकाशना ओक प्रदेशमां अवगाढ ते द्रव्योंने ग्रहण करे छे ? (किं दुपएसो गाढाई गेण्हति ?) शुं जे प्रदेशोमां अवगाढ द्रव्योंने ग्रहण करे छे ? (जाव असंखेज्जपएसो गाढाई गेण्हति ?) यावत् शुं असंख्यात प्रदेशोमां अवगाढ द्रव्योंने ग्रहण करे छे ?

(जाइं कालओ गेण्हति) जे द्रव्योंने कालथी ग्रहण करे छे (ताइं किं एगसमय ठियाई गेण्हति) शुं ओक समयनी स्थितिवाणा ते द्रव्योंने ग्रहण करे छे ? (दुसमय-ठियाई गेण्हति ?) शुं जे समयनी स्थितिवाणा द्रव्योंने ग्रहण करे छे ? (जाव असंखेज्ज-समयठियाई) यावत् असंख्यात समयनी स्थितिवाणा द्रव्योंने ग्रहण करे छे ? (गोयमा ! एग-समयठियाई पि गेण्हति) हे गौतम ! ओक समयनी स्थितिवाणा द्रव्योंने पणु ग्रहण करे छे (दुसमयठियाई पि गेण्हति) जे समयनी स्थितिवाणाने पणु ग्रहण करे छे (जाव असंखेज्ज-समयठियाई पि गेण्हति) यावत् असंख्यात समयनी स्थितिवाणाओने पणु ग्रहण करे छे

વન્તિ ગૃહ્ણાતિ, સ્પર્શવન્તિ ગૃહ્ણાતિ ? ગૌતમ ! વર્ણવન્ત્યપિ યાવત્ સ્પર્શવન્ત્યપિ ગૃહ્ણાતિ, યાનિ ભાવતો વર્ણવન્ત્યપિ ગૃહ્ણાતિ તાનિ કિમ્ એકવર્ણાનિ ગૃહ્ણાતિ, યાવત્-પञ्च-વર્ણાનિ ગૃહ્ણાતિ ? ગૌતમ ! ગ્રહણદ્રવ્યાણિ પ્રતીત્ય એકવર્ણાન્યપિ ગૃહ્ણાતિ યાવત્ પञ्ચવર્ણા-ન્યપિ ગૃહ્ણાતિ, સર્વ ગ્રહણં પ્રતીત્ય નિયમાત્ પञ્ચવર્ણાનિ ગૃહ્ણાતિ-તદ્વથા-દૃષ્ટાણિ નીલાનિ લોહિતાનિ હરિદ્રાણિ શુક્લાનિ યાનિ વર્ણતઃ કૃષ્ણાનિ તાનિ કિમ્ એકાગ્રકાલ-

(જાઈ ભાવતો ગિણહૃ) જિન દ્રવ્યોં કો ભાવ સે ગ્રહણ કરતા હૈ (તાઈં કિં વણમંતાઈં ગેણહતિ) કયા વર્ણવાન્ દ્રવ્યોં કો ગ્રહણ કરતા હૈ (ગંધમંતાઈં, રસમં-તાઈં, ફાસમંતાઈં ગેણહતિ ? (ગંધ વાલે, રસ વાલે, સ્પર્શ વાલે દ્રવ્યોં કો ગ્રહણ કરતા હૈ ? (ગોયમા ! વણમંતાઈં પિ જાવ ફાસમંતાઈં પિ ગેણહતિ) હે ગૌતમ ! વર્ણ વાલે ભી યાવત્ સ્પર્શ વાલે ભી દ્રવ્યોં કો ગ્રહણ કરતા હૈ ।

(જાઈ ભાવતો વણમંતાઈં પિ ગેણહતિ) વર્ણ વાલે ભી જિન દ્રવ્યોં કો ભાવ સે ગ્રહણ કરતા હૈ (તાઈં કિં એગવણાઈં ગેણહતિ જાવ પંચ વણાઈં ગેણહતિ ?) કયા એક વર્ણવાલે દ્રવ્યોં કો ગ્રહણ કરતા હૈ યાવત્ પાંચોં વર્ણોં વાલે દ્રવ્યોં કો ગ્રહણ કરતા હૈ ? (ગોયમા ! ગ્રહણદ્વાઈં પડુચ્ચ) હે ગૌતમ ! ગ્રહણદ્રવ્યોં કી અપેક્ષા એગવણાઈં પિ ગેણહૃ) એક વર્ણ વાલોં કો ભી ગ્રહણ કરતા હૈ (જાવ પંચવણા-ઈંપિ ગેણહતિ) યાવત્ પાંચોં વર્ણોં વાલે દ્રવ્યોં કો ભી ગ્રહણ કરતા હૈ (સવ્વગ્ગ-હણં પડુચ્ચ નિયમા પંચવણાઈં ગેણહતિ) સર્વગ્રહણ કી અપેક્ષા નિયમ સે પાંચોં વર્ણોં વાલે દ્રવ્યોં કો ગ્રહણ કરતા હૈ (તં જહા-કાલાઈં, નીલાઈં, લોહિયાઈં, હાલિ-દાઈં, સુક્કિલાઈં) વહ્ ઇસ પ્રકાર-કાલે, નીલે, લાલ, પીલે ઓર જુનલ દ્રવ્યોં કો (જાઈં વણઓ કાલાઈં ગિણહતિ) વર્ણ સે કાલે જિન દ્રવ્યોં કો ગ્રહણ કરતા

(જાઈ ભાવતો ગિણહૃ) જે દ્રવ્યોને ભાવથી ગ્રહણ કરે છે (નાઈ કિં વણમંતાઈં ગેણહતિ ?) શું વર્ણવાન્ દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે છે (ગંધમંતાઈં રસમંતાઈં, ફાસમંતાઈં, ગેણહતિ ?) ગંધવાળા, રસવાળા, સ્પર્શવાળા દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે છે ? (ગોયમા ! વણમંતાઈં વિ જાવ ફાસમંતાઈં વિ ગેણહતિ) હે ગૌતમ ! વર્ણવાળા પણ યાવત્ સ્પર્શવાળા પણ દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે છે (જાઈ ભાવતો વણમંતાઈં પિ ગેણહતિ) વર્ણવાળા પણ જે દ્રવ્યોને ભાવથી ગ્રહણ કરે છે (તાઈં કિં એગ વણાઈં જાવ પંચ વણાઈં ગેણહતિ) શું એક વર્ણવાળા, દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે છે યાવત્ પાંચે વર્ણવાળા દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે છે ? (ગોયમા ! ગ્રહણદ્વાઈં પડુચ્ચ) હે ગૌતમ ! ગ્રહણ દ્રવ્યોની અપેક્ષાએ (એગવણાઈં પિ ગેણહૃ) એક વર્ણવાળાઓને પણ ગ્રહણ કરે છે (જાવ પંચ વણાઈં પિ ગેણહતિ) યાવત્ પાંચે વર્ણવાળા દ્રવ્યોને પણ ગ્રહણ કરે છે (સવ્વગ્ગહણં પડુચ્ચ નિયમા પંચવણાઈં ગેણહતિ) સર્વ ગ્રહણની અપેક્ષાએ નિયમથી પાંચે વર્ણવાળા દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે છે (તં જહા-કાલાઈં નીલાઈં લોહિયાઈં, હાલિદાઈં, સુક્કિલાઈં) તે આ પ્રકારે કાળા, નીલા, લાલ, પીળા અને સફેદ દ્રવ્યોને પણ ગ્રહણ કરે છે.

કાનિ ગૃહ્ણતિ, યાવદ્ અનન્તગુણકાલકાનિ ગૃહ્ણતિ ? ગૌતમ ! એકગુણકાલકાન્યપિ ગૃહ્ણતિ યાવદ્ અનન્તગુણકાલકાન્યપિ ગૃહ્ણાતિ એવં શુક્લાન્યપિ, યાનિ ભાવતો ગન્ધવન્તિ ગૃહ્ણતિ તાનિ કિમ્ એકગન્ધાનિ ગૃહ્ણાતિ દ્વિગન્ધાનિ ગૃહ્ણાતિ ? ગૌતમ ! ગ્રહણ દ્રવ્યાણિ પ્રતીત્ય એકગન્ધાન્યપિ દ્વિગન્ધાન્યપિ ગૃહ્ણાતિ, સર્વગ્રહણં પ્રતીત્ય નિયમાદ્ દ્વિગન્ધાનિ ગૃહ્ણાતિ, યાનિ ગન્ધતઃ સુરભિગન્ધાનિ ગૃહ્ણાતિ તાનિ કિમ્ એકગુણસુરભિગન્ધાનિ ગૃહ્ણાતિ, યાવત્-અનન્તગુણસુરભિગન્ધાન્યપિ ગૃહ્ણતિ ? ગૌતમ ! એકગુણસુરભિગન્ધાન્યપિ, યાવદ્

હૈ (તાઈં કિં એગુણકાલાઈં ગેળ્હતિ જાવ અણંતગુણકાલાઈં ગિળ્હતિ ?) કયા એક ગુણ કાલે ઉન દ્રવ્યોં કો ગ્રહણ કરતા હૈ યાવત્ અનન્તગુણ કાલે દ્રવ્યોં કો ગ્રહણ કરતા હૈ ? (ગોયમા ! એગુણકાલાઈં પિ ગિળ્હતિ જાવ અણંતગુણકાલાઈં પિ ગેળ્હતિ) હે ગૌતમ ! એક ગુણ કાલે દ્રવ્યોં કો ભી ગ્રહણ કરતા હૈ યાવત્ અનન્ત ગુણ કાલે દ્રવ્યોં કો ભી ગ્રહણ કરતા હૈ (એવં જાવ સુક્કિલાઈં પિ) હસી પ્રકાર યાવત્ શુક્લ દ્રવ્યોં કો ભી

(જાઈં ભાવઓ ગંધમંતાઈં ગિળ્હતિ) ભાવ સે જિન ગંધ વાલે દ્રવ્યોં કો ગ્રહણ કરતા હૈ (તાઈં કિં એગંધાઈં ગિળ્હતિ, દુગંધાઈં ગિળ્હતિ ?) કયા એક ગંધ વાલે દ્રવ્યોં કો ગ્રહણ કરતા હૈ ? અથવા દો ગંધવાલે દ્રવ્યોં કો ગ્રહણ કરતા હૈ ? (ગોયમા ! ગ્રહણદ્વવાઈં પડુચ્ચ એગંધાઈં પિ દુગંધાઈં પિ ગિળ્હતિ) હે ગૌતમ ! ગ્રહણ દ્રવ્યોં કી અપેક્ષા એક ગંધ વાલોં કો ભી ઓર દો ગંધ વાલોં કો ભી ગ્રહણ કરતા હૈ (સવ્વગ્રહણં પડુચ્ચ નિયમા દુગંધાઈં ગિળ્હતિ) સર્વગ્રહણ કી અપેક્ષા નિયમ સે દો ગંધ વાલે દ્રવ્યોં કો ગ્રહણ કરતા હૈ ।

(જાઈં ગંધઓ સુવિભગંધાઈં ગિળ્હતિ કિં એગુણસુવિભગંધાઈં ગિળ્હતિ જાવ

(જાઈં વણઓ કાલાઈં ગિળ્હતિ) વણ્થી કાળા જે દ્રવ્યોને અહણ કરે છે (તાઈં કિં એગુણકાલાઈં ગેળ્હતિ જાવ અણંતગુણકાલાઈં ગિળ્હતિ ?) શું એક ગુણ કાળા તે દ્રવ્યોને અહણ કરે છે યાવત્ અનન્ત ગુણ કાળા દ્રવ્યોને અહણ કરે છે ?

(ગોયમા એગુણકાલાઈં પિ ગિળ્હતિ જાવ અણંતગુણકાલાઈં પિ ગેળ્હતિ) હે ગૌતમ ! એક ગુણ કાળા દ્રવ્યોને અહણ કરે છે, યાવત્ અનન્ત ગુણ કાળા દ્રવ્યોને પણ અહણ કરે છે (એવં જાવ સુક્કિલાઈં પિ) એજ પ્રમાણે યાવત્ શુક્લ દ્રવ્યોને પણ અહણ કરે છે.

(જાઈં ભાવઓ ગંધમંતાઈં ગિળ્હતિ) ભાવથી જે ગંધવાળાં દ્રવ્યોને ગહણ કરે છે (તાઈં કિં એગંધાઈં ગિળ્હતિ દુગંધાઈં ગિળ્હતિ) શું એક ગંધવાળા દ્રવ્યોને અહણ કરે છે અથવા બે ગંધવાળા દ્રવ્યોને અહણ કરે છે ? (ગોયમા ! ગ્રહણ દ્વવાઈં પડુચ્ચ એગંધાઈં પિ દુગંધાઈં પિ ગિળ્હતિ) હે ગૌતમ ! અહણ દ્રવ્યોની અપેક્ષાએ એક ગંધવાળાએને પણ અને બે ગંધવાળાએને પણ અહણ કરે છે (સવ્વગ્રહણં પડુચ્ચ નિયમા દુગંધાઈં ગિળ્હતિ) સર્વ અહણની અપેક્ષાથી નિયમથી બે ગંધવાળા દ્રવ્યોને અહણ કરે છે

अनन्तगुणसुरभिगन्धान्यपि गृह्णाति, एवं दुरभिगन्धान्यपि गृह्णाति, यानि भावतो रस-
वन्ति गृह्णाति तानि किम् एकरसानि गृह्णाति यावत् किम् पञ्चरसानि गृह्णाति? गौतम !
ग्रहण द्रव्याणि प्रतीत्य एकरसान्यपि गृह्णाति, यावत्-पञ्चरसान्यपि गृह्णाति, सर्वग्रहणं
प्रतीत्य नियमात् पञ्चरसानि गृह्णाति, यानि रसतस्तिक्तरसानि गृह्णाति तानि किम् एक-

अणंतगुण सुविभगंधां पि गिण्हति ?) गंध से सुगंधित जिन द्रव्यों को ग्रहण
करता है, क्या एक गुण सुगंधित द्रव्यों को ग्रहण करता है यावत् अनन्त-
गुण ? (गोयमा एगगुण सुविभगंधां पि जाव अणंतगुणसुविभगंधां पि गेण्हइ)
हे गौतम ! एकगुणसुगंधित द्रव्यों को भी यावत् अनन्तगुण सुगंधित द्रव्यों को
भी ग्रहण करता है (एवं दुविभगंधां पि गेण्हति) इसी प्रकार दुर्गंध वालों को भी
ग्रहण करता है ।

(जाइ भावओ रसमंताइं गेण्हति ताइं किं एगरसाइं गिण्हति जाव किं
पंचरसाइं गेण्हति ?) भाव से रस वाले जिन द्रव्यों को ग्रहण करता है, क्या
एक रस वाले द्रव्यों को ग्रहण करता है यावत् क्या पांच रस वाले द्रव्यों को
ग्रहण करता है ? (गोयमा ! गहणद्व्वाइं पडुच्च एगरसाइं पि गिण्हति जाव
पंचरसाइं पि गेण्हति ?) हे गौतम ! ग्रहणद्रव्यों की अपेक्षा एक रस वाले द्रव्यों
को भी ग्रहण करता है यावत् पांच रस वाले द्रव्यों को भी ग्रहण करता है
(संव्वगहणं पडुच्च नियमा पंचरसाइं गेण्हति) सर्व ग्रहण की अपेक्षा नियम
से पांचों रसों वाले द्रव्यों को ग्रहण करता है

(जाइ रसओ तित्तरसाइं गेण्हति) रस से तित्त रसवाले जिन द्रव्यों को

(जाइ गंधओ सुविगंधाइं गिण्हइ ताइं किं एगगुणसुविभगंधां गिण्हति जाव
अणंतगुणसुविभगंधां पि गिण्हति ?) गंधથી सुगंधित द्रव्योंने ग्रहण करे छे तो शुं
એક ગુણ સુગંધિત દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે છે ? યાવત્ અનન્ત ગુણ સુગંધિત દ્રવ્યોને ગ્રહણ
કરે છે ? (ગોયમા ! એગગુણસુવિભગંધાં પિ જાવ અણંતગુણસુવિભગંધાં પિ ગેણ્હઈ) હે
ગૌતમ ! એક ગુણ સુગંધિત દ્રવ્યોને પણ યાવત્ અનન્તગુણ સુગંધિત દ્રવ્યોને પણ ગ્રહણ
કરે છે (એવં દુવિભ ગંધાં વિ ગેણ્હતિ) એજ પ્રકાર દુર્ગંધવાળાં દ્રવ્યોને પણ ગ્રહણ કરે છે

(જાઈ ભાવઓ રસમંતાઈં ગેણ્હતિ તાઈં કિં એગ રસાઈં ગિણ્હતિ જાવ કિ પંચરસાઈં
ગેણ્હતિ ?) ભાવથી રસવાળાં બે દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે છે, શુ એક રસવાળા દ્રવ્યોને
ગ્રહણ કરે છે યાવત્ શુ પાંચ રસવાળા દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે છે ? (ગોયમા ! ગહણદ્વ્વાઈં
પડુચ્ચ એગ રસાઈં પિ ગિણ્હતિ જાવ પંચરસાઈં પિ ગેણ્હતિ ?) હે ગૌતમ ! ગ્રહણ દ્રવ્યોની
અપેક્ષાએ એક રસવાળા દ્રવ્યોને પણ ગ્રહણ કરે છે, યાવત્ પાંચ રસવાળા દ્રવ્યોને પણ
ગ્રહણ કરે છે (સંવ્વગહણં પડુચ્ચ નિયમા પંચ રસાઈં ગેણ્હતિ) સર્વ ગ્રહણની અપેક્ષાએ
નિયમથી પાંચ રસવાળા દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે છે

गुणतिक्तरसानि गृह्णाति, यावद् अनन्तगुणतिक्तरसानि गृह्णाति ? गौतम ! एकगुणतिक्तान्यपि गृह्णाति यावत् अनन्तगुणतिक्तान्यपि गृह्णाति, एवं यावद् मधुररसः, यानि भावतः स्पर्शवन्ति गृह्णाति तानि किम् एक स्पर्शानि गृह्णाति, यावद् अष्ट स्पर्शान्यपि गृह्णाति ? गौतम ! ग्रहणद्रव्याणि प्रतीत्य नो एकस्पर्शानि गृह्णाति, द्वि स्पर्शानि गृह्णाति, यावत्-त्रिस्पर्शानि, चतुःस्पर्शानि गृह्णाति, नो पञ्चस्पर्शानि गृह्णाति, यावत् नो अष्टस्पर्शानि गृह्णाति, सर्व-ग्रहण करता है (ताइं किं एगगुणतिक्तरसाइं गिण्हति जाव अणंतगुणतिक्तरसाइं गिण्हति ?) क्या एक गुण तिक्त रस वाले द्रव्यों को ग्रहण करता है, यावत् अनन्तगुण तिक्त द्रव्यों को ग्रहण करता है ? (गोयमा ! एगगुणतिक्ताइं पि गिण्हति जाव अणंतगुणतिक्ताइं पि गिण्हति) हे गौतम ! एक गुण तिक्त रसवाले द्रव्यों को भी ग्रहण करता है, यावत् अनन्तगुण तिक्त द्रव्यों को भी ग्रहण करता है । (एवं जाव मधुररसो) इसी प्रकार यावत् मधुर रस तक ।

(जाइं भावतो फास मंताइं गेण्हति ताइं किं एगफासाइं गेण्हति जाव अट्ट फासाइं गिण्हति ?) भाव से जिन स्पर्श वाले द्रव्यों को ग्रहण करता है क्या एक स्पर्शवाले उन द्रव्यों को ग्रहण करता है यावत् आठ स्पर्श वाले द्रव्यों को ग्रहण करता है ? (गोयमा ! ग्रहणद्व्वाइं पडुच्च णो एगफासाइं गिण्हति दुफासाइं गिण्हइ जाव चउफासाइं गेण्हति) हे गौतम ! ग्रहणद्रव्यों की अपेक्षा एक स्पर्शवाले द्रव्यों को नहीं ग्रहण करता, दो स्पर्श वालों को ग्रहण करता है यावत् चार स्पर्श वालों को ग्रहण करता है (णो पंचफासाइं गेण्हति) पांच स्पर्श वालों को नहीं ग्रहण करता (जाव नो अट्टफासाइं गेण्हति) यावत् न आठ

(जाइं रसओ तिक्तरसाइं गिण्हति) रसथी तिक्त रसवाणा ने द्रव्येने अहणु करे छे (ताइं किं एगगुणतिक्तरसाइं गिण्हति जाव अणंतगुणतिक्तरसाइं गिण्हति) थुं ओठ गुणु तिक्त रसवाणा द्रव्येने अहणु करे छे, यावत् अनन्त गुणु तिक्त द्रव्येने अहणु करे छे (गोयमा ! एगगुणतिक्ताइं पि गिण्हति जाव अणंतगुणतिक्ताइं पि गिण्हति) छे गौतम ! ओठ गुणु तिक्त द्रव्येने अहणु करे छे, यावत् अनन्त गुणु तिक्त द्रव्येने पणु अहणु करे छे (एवं जाव मधुररसो) ओ प्रकारे यावत् मधुर रस सुधी

(जाइं भावतो फासमंताइं गेण्हति ताइं किं एग फासाइं गेण्हति जाव अट्ट फासाइं गिण्हति ?) भावथी ने स्पर्शवाणा द्रव्येने अहणु करे छे थुं ओठ स्पर्शवाणा द्रव्येने अहणु करे छे यावत् आठ स्पर्शवाणा द्रव्येने अहणु करे छे ?

(गोयमा ! ग्रहणद्व्वाइं पडुच्च णो एग फासाइं गिण्हति दुफासाइं गिण्हइ जाव चउफासाइं गेण्हति) छे गौतम ! अहणु द्रव्येनी अपेक्षाओ ओठ स्पर्शवाणा द्रव्येने नथी अहणु करता, ओ स्पर्शवाणाने अहणु करे छे. यावत् चार स्पर्शवाणाओने अहणु करे छे (णो पंच फासाइं गेण्हति) पंच स्पर्शवाणाओने नथी अहणु करता (जाव नो अट्ट फासाइं

ગ્રહણં પ્રતીત્ય નિયમાત્ ચતુઃસ્પર્શાનિ ગૃહ્ણાતિ, તદ્વથા-શીત સ્પર્શાનિ ગૃહ્ણાતિ, ઉષ્ણસ્પર્શાનિ, સ્નિગ્ધસ્પર્શાનિ, રૂક્ષ સ્પર્શાનિ ગૃહ્ણાતિ, યાનિ સ્પર્શતઃ શીતાનિ ગૃહ્ણાતિ તાનિ કિમ્ એકગુણશીતાનિ ગૃહ્ણાતિ યાવદ્ અનન્તગુણશીતાનિ ગૃહ્ણાતિ ? ગૌતમ ! એકગુણશીતાન્યપિ ગૃહ્ણાતિ, યાવદ્ અનન્તગુણશીતાન્યપિ ગૃહ્ણાતિ, એવમ્ ઉષ્ણસ્નિગ્ધરૂક્ષાણિ યાવદ્ અનન્તગુણાન્યપિ ગૃહ્ણાતિ, યાનિ મદન્ત ! યાવદ્ અનન્તગુણરૂક્ષાણિ ગૃહ્ણાતિ તાનિ કિં

સ્પર્શ-વાલોં કો ગ્રહણ કરતા હૈ (સર્વગ્રહણં પદુચ્ચ નિયમા ચઉપાસાઈં ગેણ્હતિ) સર્વગ્રહણ કી અપેક્ષા નિયમ સે ચાર સ્પર્શ વાલોં કો ગ્રહણ કરતા હૈ (તં જહા-સીયપાસાઈં ગેણ્હતિ, ઉસિણપાસાઈં, ણિદ્ધપાસાઈં, લુક્કપાસાઈં ગેણ્હતિ) વહ ઇસ પ્રકાર-શીત સ્પર્શ વાલોં કો ગ્રહણ કરતા હૈ, ઉષ્ણ સ્પર્શ વાલોં કો, સ્નિગ્ધ સ્પર્શ વાલોં કો, રૂક્ષ સ્પર્શ વાલોં કો ગ્રહણ કરતા હૈ (જાઈં પાસતો સીતાઈં ગિણ્હતિ તાઈં કિં એકગુણસીતાઈં ગેણ્હતિ જાવ અણંતગુણસીતાઈં) સ્પર્શ સે જિન શીત દ્રવ્યોં કો ગ્રહણ કરતા હૈ, કયા એકગુણ શીત દ્રવ્યોં કો ગ્રહણ કરતા હૈ યાવત્ અનન્તગુણ શીત દ્રવ્યોં કો ગ્રહણ કરતા (ગોયમા ! એકગુણ-સીતાઈંપિ ગેણ્હતિ જાવ અણંત ગુણસીતાઈંપિ ગેણ્હતિ) હે ગૌતમ ! એકગુણ શીતોં કો બી ગ્રહણ કરતા હૈ યાવત્ અનન્તગુણ શીતોં કો બી ગ્રહણ કરતા હૈ (એવં ઉસિણણિદ્ધલુક્કપાસાઈં) ઇસી પ્રકાર ઉષ્ણ, સ્નિગ્ધ ઓર રૂક્ષ સ્પર્શ કો (જાવ અણંતગુણાઈંપિ ગિણ્હતિ) યાવત્ અનન્તગુણ વાલોં કો બી ગ્રહણ કરતા હૈ ।

(જાઈં મંતે ! જાવ અણંતગુણલુક્કપાસાઈં ગેણ્હતિ, તાઈં કિં પુટ્ટાઈં ગેણ્હતિ, અપુટ્ટાઈં ગેણ્હતિ ?) હે ભગવન્ ! જિન યાવત્ અનન્તગુણ રૂક્ષ દ્રવ્યોં કો ગ્રહણ કરતા

ગેણ્હતિ) યાવત્ આઠ સ્પર્શવાળાને ગ્રહણ નથી કરતા (સર્વગ્રહણં પદુચ્ચ નિયમા ચઉપાસાઈં ગેણ્હતિ) સર્વ ગ્રહણની અપેક્ષાએ નિયમથી ચાર સ્પર્શવાળાઓને ગ્રહણ કરે છે તે જહા-સીયપાસાઈં ગેણ્હતિ, ઉસિણ પાસાઈં ગેણ્હતિ, ણિદ્ધ પાસાઈં, લુક્ક પાસાઈં ગેણ્હતિ) તે આ પ્રકારે-શીત સ્પર્શવાળાઓને ગ્રહણ કરે છે, ઉષ્ણ સ્પર્શવાળાઓને ગ્રહણ કરે છે, સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળાઓને ગ્રહણ કરે છે, રૂક્ષ સ્પર્શવાળાઓને ગ્રહણ કરે છે (જાઈં પાસતો સીતાઈં ગિણ્હતિ તાઈં કિં એકગુણસીતાઈં ગેણ્હતિ જાવ અણંતગુણસીતાઈં ગેણ્હતિ ?) સ્પર્શથી જે શીત દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે છે, શું એકગુણ શીત દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે છે યાવત્ અનન્ત ગુણ શીત દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે છે ? (ગોયમા ! એકગુણસીતાઈં પિ ગેણ્હતિ જાવ અણંતગુણસીતાઈં પિ ગેણ્હતિ ?) હે ગૌતમ ! એક ગુણ શીતોને પણ ગ્રહણ કરે છે યાવત્ અનન્ત ગુણ શીતોને પણ ગ્રહણ કરે છે (એવં ઉસિણ ણિદ્ધ લુક્કપાસાઈં) એ પ્રકારે ઉષ્ણ, સ્નિગ્ધ અને રૂક્ષ સ્પર્શવાળાઓને (જાવ અણંત ગુણાઈં પિ ગિણ્હતિ) યાવત્ અનન્ત ગુણ વાળાઓને પણ ગ્રહણ કરે છે

(જાઈં મંતે ! જાવ અણંતગુણલુક્કપાસાઈં ગેણ્હતિ, તાઈં કિં પુટ્ટાઈં ગેણ્હતિ, અપુટ્ટાઈં ગેણ્હતિ ?) હે ભગવન્ ! જે યાવત્ અનન્ત ગુણ રૂક્ષ દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે છે, શું તે સ્પૃષ્ટ

સ્પૃષ્ઠાનિ ગૃહ્ણાતિ, અસ્પૃષ્ઠાનિ ગૃહ્ણાતિ ? ગૌતમ ! સ્પૃષ્ઠાનિ ગૃહ્ણાતિ, નો અસ્પૃષ્ઠાનિ ગૃહ્ણાતિ
યાનિ ભદન્ત ! સ્પૃષ્ઠાનિ ગૃહ્ણાતિ તાનિ કિમ્ અવગાઢાનિ ગૃહ્ણાતિ અનવગાઢાનિ ગૃહ્ણાતિ ?
ગૌતમ ! અવગાઢાનિ ગૃહ્ણાતિ, નો અનવગાઢાનિ ગૃહ્ણાતિ, યાનિ ભદન્ત ! અવગાઢાનિ
ગૃહ્ણાતિ તાનિ કિમ્ અનન્તરાવગાઢાનિ ગૃહ્ણાતિ પરમ્પરાવગાઢાનિ ગૃહ્ણાતિ ? ગોયમા ! અનન્તરા-
વગાઢાનિ ગૃહ્ણાતિ, નો પરમ્પરાવગાઢાનિ ગૃહ્ણાતિ, યાનિ ભદન્ત ! અનન્તરાવગાઢાનિ ગૃહ્ણાતિ

હૈ, કયા ઉન સ્પૃષ્ટ દ્રવ્યોં કો ગ્રહણ કરતા હૈ યા અસ્પૃષ્ટ દ્રવ્યોં કો ગ્રહણ કરતા
હૈ ? (ગોયમા ! પુઢાઈં ગેળ્હતિ, નો અપુઢાઈં ગેળ્હતિ) હૈ ગૌતમ ! સ્પૃષ્ટ દ્રવ્યોં કો
ગ્રહણ કરતા હૈ, અસ્પૃષ્ટ દ્રવ્યોં કો નહીં ગ્રહણ કહતા (જાઈં મંતે પુઢાઈં ગેળ્હતિ
તાઈં કિં ઓગાઢાઈં ગેળ્હતિ, અળોગાઢાઈં ગેળ્હતિ?) હૈ ભગવન્ ! જિન સ્પૃષ્ટ દ્રવ્યોં
કો ગ્રહણ કરતા હૈ કયા ઉન અવગાઢ દ્રવ્યોં કો ગ્રહણ કરતા હૈ યા અનવગાઢ
દ્રવ્યોં કો ગ્રહણ કરતા હૈ ? (ગોયમા ! ઓગાઢાઈં ગેળ્હતિ, નો અળોગાઢાઈં
ગેળ્હતિ) હૈ ગૌતમ ! અવગાઢ દ્રવ્યોં કો ગ્રહણ કરતા હૈ, અનવગાઢ દ્રવ્યોં કો
ગ્રહણ નહીં કરતા ।

(જાઈં મંતે ! ઓગાઢાઈં ગિળ્હતિ તાઈં કિં અળંતરોગાઢાઈં ગેળ્હતિ, પરંપરો-
ગાઢાઈં ગેળ્હતિ ?) હૈ ભગવન્ ! જિન અવગાઢ દ્રવ્યોં કો ગ્રહણ કરતા હૈ, કયા
અનન્તરાવગાઢ દ્રવ્યોં કો ગ્રહણ કરતા હૈ યા પરમ્પરા સે અવગાઢ દ્રવ્યોં કો
ગ્રહણ કરતા હૈ ? (ગોયમા ! અળંતરોગાઢાઈં ગિળ્હતિ, નો પરંપરોગાઢાઈં ગેળ્હતિ)
હૈ ગૌતમ ! અનન્તરાવગાઢ દ્રવ્યોં કો ગ્રહણ કરતા હૈ, પરમ્પરાવગાઢ દ્રવ્યોં કો
નહીં ગ્રહણ કરતા (જાઈં મંતે ! અળંતરોગાઢાઈં ગેળ્હતિ) હૈ ભગવન્ ! જિન

દ્રવ્યોંને ગ્રહણ કરે છે અથવા અસ્પૃષ્ટ દ્રવ્યોંને ગ્રહણ કરે છે ? (ગોયમા ! પુઢાઈં ગેળ્હતિ,
નો અપુઢાઈં ગેળ્હતિ) હૈ ગૌતમ ! સ્પૃષ્ટ દ્રવ્યોંને ગ્રહણ કરે છે. અસ્પૃષ્ટ દ્રવ્યોંને નથી
ગ્રહણ કરતા

(જાઈં મંતે ! પુઢાઈં ગેળ્હતિ, તાઈં કિં ઓગાઢાઈં ગેળ્હતિ અળોગાઢાઈં ગેળ્હતિ ?) હૈ
ગૌતમ ! જે સ્પૃષ્ટ દ્રવ્યોંને ગ્રહણ કરે છે શુ તે અવગાઢ દ્રવ્યોંને ગ્રહણ કરે છે અથવા
અનવગાઢ દ્રવ્યોંને ગ્રહણ કરે છે ? (ગોયમા ! ઓગાઢાઈં ગેળ્હતિ, નો અળોગાઢાઈં ગેળ્હતિ)
હૈ ગૌતમ ! અવગાઢ દ્રવ્યોંને ગ્રહણ કરે છે, અનવગાઢ દ્રવ્યોંને ગ્રહણ નથી કરતા

(જાઈં મંતે ! ઓગાઢાઈં ગેળ્હતિ તાઈં કિં અળંતરોગાઢાઈં ગેળ્હતિ પરંપરોગાઢાઈં ગેળ્હતિ ?)
હૈ ભગવન્ ! જે અવગાઢ દ્રવ્યોંને ગ્રહણ કરે છે, શુ અનન્તરાવગાઢ દ્રવ્યોંને ગ્રહણ કરે
છે અગર પરંપરાથી અવગાઢ દ્રવ્યોંને ગ્રહણ કરે છે ? (ગોયમા ! અળંતરોગાઢાઈં ગિળ્હતિ
નો પરંપરોગાઢાઈં ગેળ્હતિ) હૈ ગૌતમ ! અનન્તરાવગાઢ દ્રવ્યોંને ગ્રહણ કરે છે. પરંપરાવ-
ગાઢ દ્રવ્યોંને ગ્રહણ નથી કરતા

(જાઈં મંતે ! અળંતરોગાઢાઈં ગેળ્હતિ) હૈ ભગવન્ ! જે અનન્તરાવગાઢ દ્રવ્યોંને ગ્રહણ કરે

મદન્ત ! તાનિ કિમ્ અણૂનિ ગૃહ્ણતિ ? વાદરાણિ ગૃહ્ણતિ ? ગૌતમ ! અણૂન્યપિ ગૃહ્ણતિ વાદરા-
પ્યપિ ગૃહ્ણતિ, યાનિ મદન્ત ! અણૂનિ ગૃહ્ણતિ તાનિ કિમ્ ઊર્ધ્વં ગૃહ્ણતિ ? અગ્રો ગૃહ્ણતિ ? તિર્યક્
ગૃહ્ણતિ ? ગૌતમ ! ઊર્ધ્વમપિ ગૃહ્ણતિ, અધોઽપિ ગૃહ્ણતિ, તિર્યગપિ ગૃહ્ણતિ, યાનિ મદન્ત !
ઊર્ધ્વમપિ ગૃહ્ણતિ અધોઽપિ ગૃહ્ણતિ તિર્યગપિ ગૃહ્ણતિ તાનિ કિમ્ આદૌ ગૃહ્ણતિ મધ્યે ગૃહ્ણતિ-
પર્યવસાને ગૃહ્ણતિ ? ગૌતમ ! આદાવપિ ગૃહ્ણતિ મધ્યેઽપિ ગૃહ્ણતિ પર્યવસાનેઽપિ ગૃહ્ણતિ,

અનન્તરાવગાઢ દ્રવ્યોં કો ગ્રહણ કરતા હૈ (તાઈં મંતે ! કિં અણૂંં ગેળ્હતિ, વાય-
રાઈં ગેળ્હતિ ?) હે ભગવન્ ! કયા ઉન અણુદ્રવ્યોં કો ગ્રહણ કરતા હૈ યા વાદર
દ્રવ્યોં કો ગ્રહણ કરતા હૈ ? (ગોયમા ! અણૂંંપિ ગેળ્હતિ, વાયરાઈંપિ ગેળ્હતિ) હે
ગૌતમ ! અણુદ્રવ્યોં કો ભી ગ્રહણ કરતા હૈ વાદર દ્ર વ્યોં કો ભી ગ્રહણ કરતા હૈ ।

(જાઈં મંતે ! અણૂંં ગેળ્હતિ તાઈં કિં ઉઢ્ઠં ગેળ્હતિ, અધે ગેળ્હતિ, તિરિયં
ગેળ્હતિ ?) હે ભગવન્ ! જિન અણુદ્રવ્યોં કો ગ્રહણ કરતા હૈ, કયા ઉન્હેં ઊર્ધ્વ,
અધઃ ઔર તિછેં ગ્રહણ કરતા હૈ ? (ગોયમા ! ઉઢ્ઠંપિ ગેળ્હતિ, અધેવિ ગેળ્હતિ,
તિરિયંપિ ગેળ્હતિ) હે ગૌતમ ! ઊર્ધ્વ ભી ગ્રહણ કરતા હૈ, અધઃ અર્થાત્ નીચે ભી
ગ્રહણ કરતા હૈ, તિછેં ભી ગ્રહણ કરતા હૈ ।

(જાઈં મંતે ! ઉઢ્ઠંપિ ગેળ્હતિ, અધે વિ ગેળ્હતિ, તિરિયં પિ ગેળ્હતિ) હે ભગ-
વન્ ! જિન ઊર્ધ્વ, અધઃ, તિર્યક્ દ્રવ્યોં કો ભી ગ્રહણ કરતા હૈ (તાઈં કિં આદિ
ગેળ્હતિ, મઙ્ગે ગેળ્હતિ, પઙ્ગવસાણે ગેળ્હતિ ?) કયા ઉન્હેં આદિ મેં, મધ્ય યા
અન્ત મેં ગ્રહણ કરતા હૈ ? (ગોયમા ! આદિં પિ ગેળ્હતિ, મઙ્ગેપિ ગેળ્હતિ, પઙ્ગ-
વસાણેવિ ગેળ્હતિ) હે ગૌતમ ! આદિ મેં ભી ગ્રહણ કરતા હૈ, મધ્ય મેં ભી ગ્રહણ
કરતા હૈ, પર્યવસાન મેં ભી ગ્રહણ કરતા હૈ ।

છે (તાઈં મંતે ! કિં અણૂંં ગેળ્હતિ, વાયરાઈ ગેળ્હતિ ?) હે ભગવન્ ! શું એ આણુ દ્રવ્યોને
અહણુ કરે છે અગર બાદર દ્રવ્યોને અહણુ કરે છે ? (ગોયમા ! અણૂંં પિ ગેળ્હતિ વાયરાઈં
પિ ગેળ્હતિ) હે ગૌતમ ! આણુદ્રવ્યોને પણ અહણુ કરે છે, બાદર દ્રવ્યોને પણ અહણુ કરે છે

(જાઈં મંતે ! અણૂંં ગેળ્હતિ તાઈં કિં ઉઢ્ઠં ગેળ્હતિ અધે ગેળ્હતિ, તિરિયં ગેળ્હતિ ?) હે
ભગવન્ ! જે આણુ દ્રવ્યોને અહણુ કરે છે, શું એમને ઊર્ધ્વ અધઃ અને તિરિયં અહણુ કરે છે ?
(ગોયમા ! ઉઢ્ઠં પિ ગેળ્હતિ અધે પિ ગેળ્હતિ, તિરિયં પિ ગેળ્હતિ) હે ગૌતમ ! ઊર્ધ્વ પણ
અહણુ કરે છે, અધઃ અર્થાત્ નીચે પણ અહણુ કરે છે, તિરિયં પણ અહણુ કરે છે

(જાઈં મંતે ! ઉઢ્ઠં પિ ગેળ્હતિ, અધેવિ ગેળ્હતિ, તિરિયંપિ ગેળ્હતિ) હે ભગવન્ ! જે
ઊર્ધ્વ, અધઃ તિર્યક્ દ્રવ્યોને પણ અહણુ કરે છે (તાઈં કિં આદિં ગેળ્હતિ, મઙ્ગે ગેળ્હતિ
પઙ્ગવસાણે ગેળ્હતિ ?) શું તેઓને આદિમાં, મધ્યમાં અગર અન્તમાં અહણુ કરે છે ? (ગોયમા !
આદિ પિ ગેળ્હતિ, મઙ્ગે પિ ગેળ્હતિ પઙ્ગવસાણે વિ ગેળ્હતિ) હે ગૌતમ ! આદિમાં પણ
અહણુ કરે છે મધ્યમાં પણ અહણુ કરે છે, પર્યવસાનમાં પણ અહણુ કરે છે

યાનિ ભદન્ત ! આદિવપિ ગૃહ્ણતિ મધ્યેऽપિ ગૃહ્ણતિ પર્યવસાનેऽપિ ગૃહ્ણતિ, તાનિ કિમ્ સ્વવિપ-
યાન્ ગૃહ્ણતિ અવિપયાન્ ગૃહ્ણતિ ? ગૌતમ ! સ્વવિપયાન્ ગૃહ્ણતિ નો અવિપયાન્ ગૃહ્ણતિ, યાનિ
ભદન્ત ! સ્વવિપયાન્ ગૃહ્ણતિ તાનિ કિમ્ આનુપૂર્વ્યા ગૃહ્ણતિ, અનાનુપૂર્વ્યા ગૃહ્ણતિ ? ગૌતમ !
આનુપૂર્વ્યા ગૃહ્ણતિ નો અનાનુપૂર્વ્યા ગૃહ્ણતિ, યાનિ ભદન્ત ! આનુપૂર્વ્યા ગૃહ્ણતિ તાનિ કિં
ત્રિદિશિ ગૃહ્ણતિ યાવત્ પદ્મદિશિ ગૃહ્ણતિ ? ગૌતમ ! નિયમાત્ પદ્મદિશિ ગૃહ્ણતિ, સ્પૃષ્ટાવગાઢા-
નન્તરમ્ અણુશ્ચ તથા વાદરશ્ચોર્દ્ધમધઃ । આદિવિપયાનુપૂર્વીમ્ નિયમાત્તથા પદ્મદિશિ ચૈવ ॥સૂ. ૮॥

(જાઈં મંતે ! આદિં પિ ગેળ્હતિ, મજ્જેપિ ગેળ્હતિ, પજ્જવસાણે વિ ગેળ્હહ, તાઈં
કિં સવિસણ ગિળ્હતિ, અવિસણ ગિળ્હતિ ?) હે ભગવન્ ! જિન દ્રવ્યોં કો આદિ
મેં ભી ગ્રહણ કરતા હૈ, મધ્ય મેં ભી ગ્રહણ કરતા હૈ, અન્ત મેં ભી ગ્રહણ કરતા હૈ,
કયા ઉન સ્વ ગોચર દ્રવ્યોં કો ગ્રહણ કરતા હૈ યા અવિષય-સ્વાગોચર દ્રવ્યોં કો
ગ્રહણ કરતા હૈ ? (ગોયમા ! સવિસણ ગિળ્હતિ, નો અવિસણ ગિળ્હતિ) હે ગૌતમ !
સ્વગોચર દ્રવ્યોં કો ગ્રહણ કરતા હૈ, સ્વાગોચર દ્રવ્યોં કો ગ્રહણ નહીં કરતા ।

(જાઈં મંતે ! સવિસણ ગેળ્હતિ તાઈં કિં આણુપુલ્લિં ગેળ્હતિ, અણાણુપુલ્લિં
ગેળ્હતિ ?) હે ભગવન્ ! જિન સ્વગોચર દ્રવ્યોં કો ગ્રહણ કરતા હૈ, કયા આનુ-
પૂર્વી સે ગ્રહણ કરતા હૈ યા અનાનુપૂર્વી સે ગ્રહણ કરતા હૈ ? (ગોયમા ! આણુ-
પુલ્લિં ગેળ્હતિ, નો અણાણુપુલ્લિં ગેળ્હતિ) હે ગૌતમ ! આનુપૂર્વી સે ગ્રહણ કરતા
હૈ, અનાનુપૂર્વી સે ગ્રહણ નહીં કરતા ।

(જાઈં મંતે ! આણુપુલ્લિં ગેળ્હતિ તાઈં કિં તિદિસિં ગેળ્હતિ જાવ છદિસિં
ગિળ્હતિ ?) હે ભગવન્ ! આનુપૂર્વી સે જિન દ્રવ્યોં કો ગ્રહણ કરતા હૈ, ઉન્હેં કયા
ત્રિન દિશાઓં સે ગ્રહણ કરતા હૈ યા છહ દિશાઓં સે ગ્રહણ કરતા હૈ ? (ગોયમા !

(જાઈં મંતે ! આદિં પિ ગેળ્હતિ, મજ્જેપિ ગેળ્હતિ પજ્જવસાણે વિ ગેળ્હતિ, તાઈં કિં
સવિસણ ગિળ્હતિ, અવિસણ ગિળ્હતિ ?) હે ભગવન્ ! જે દ્રવ્યોંની આદિમાં પણુ ગ્રહણુ કરે
છે મધ્યમાં પણુ ગ્રહણુ કરે છે, અન્તમાં પણુ ગ્રહણુ કરે છે, શુ તે સ્વગોચર દ્રવ્યોંને
ગ્રહણુ કરે છે. અગર અવિષય-સ્વાગોચર દ્રવ્યોંને ગ્રહણુ કરે છે ? (ગોયમા ! સવિસણ
ગિળ્હતિ નો અવિસણ ગિળ્હતિ) હે ગૌતમ ! સ્વગોચર દ્રવ્યોંને ગ્રહણુ કરે છે, સ્વાગોચર
દ્રવ્યોં ગ્રહણુ નથી કરતા

(જાઈં મંતે ! સવિસણ ગેળ્હતિ તાઈં કિં આણુપુલ્લિં ગેળ્હતિ, અણાણુપુલ્લિં ગેળ્હતિ ?)
હે ભગવાન્ ! જે સ્વગોચર દ્રવ્યોંને ગ્રહણુ કરે છે, શુ આનુપૂર્વીથી ગ્રહણુ કરે છે અગર
અનાનુપૂર્વીથી ગ્રહણુ કરે છે (ગોયમા ! આણુપુલ્લિં ગેળ્હતિ, નો અણાણુપુલ્લિં ગેળ્હતિ) હે
ગૌતમ ! આનુપૂર્વીથી ગ્રહણુ કરે છે અનાનુપૂર્વીથી ગ્રહણુ નથી કરતા

(જાઈં મંતે ! આણુપુલ્લિં ગેળ્હતિ તાઈં કિં તિદિસિં ગેળ્હતિ જાવ છદિસિં ગિળ્હતિ ?)
હે ભગવાન્ આનુપૂર્વીથી જે દ્રવ્યોંને ગ્રહણુ કરે છે, તેમને ત્રણ દિશાઓથી ગ્રહણુ કરે છે

ટીકા-અથ ભાષા દ્રવ્યગ્રહણાદિ વિષયકસંશયનિરાકરણાર્થમાહ-‘જીવે જં મંતે ! જાઈં દ્રવ્યાઈં ભાસત્તાણે ગિણ્હઈ તાઈં કિ ઠિયાઈં ગેણ્હઈ અઠિયાઈં ગેણ્હઈ ?’ ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-હે મદન્ત ! જીવઃ સ્વલુ યાનિ દ્રવ્યાણિ ભાષાત્વેન પરિણમયિતું ગૃહ્ણાતિ-ભાષાદ્રવ્યગ્રહણં કરોતિ, તાનિ દ્રવ્યાણિ કિં સ્થિતાનિ-નગમનક્રિયાયુક્તાનિ ગૃહ્ણાતિ ? કિં વા અસ્થિતાનિ-ગમનક્રિયાયુક્તાનિ ગૃહ્ણાતિ ? મગવાનાહ-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘ઠિયાઈં ગિણ્હઈ નો અઠિ-

નિયમા છદિસિં ગેણ્હતિ) હે ગૌતમ ! નિયમ સે છહ દિશાઓં સે ગ્રહણ કરતા હૈ સંગ્રહણી ગાથા કા અર્થ-(પુટ્ટો ગાઢ અણંતર અણૂય તહ વાયરે ચ ઉહૂમહે, આદિ-વિસયાણુપુવ્વિં ગિયમા તહ ‘છદિસિં ચેવ) સ્પૃષ્ટ, અવગાઢ, અનન્તર, અણુ તથા વાદર, ઝઘ્વ, અધઃ, આદિ, વિષય, આનુપૂર્વીં ઔર નિયમ સે ષડ્ દિશાઓં સે ગ્રહણ કરતા હૈ ।

ટીકાર્થ-જીવ પહેલે ભાષાદ્રવ્યોં અર્થાત્ ભાષા વર્ગણા કે પુદ્ગલોં કો ગ્રહણ કરતા હૈ, ફિર ડનકા ભાષા કે રૂપ મેં પરિણમન કરતા હૈ ઔર ફિર ભાષા કે રૂપ મેં ડન્હે ત્યાગતા હૈ । યહ પહેલે કહા જા ચુકા હૈ । અવ પ્રશ્ન યહ હૈ કિ જિન ભાષા દ્રવ્યોં કો જીવ ગ્રહણ કરતા હૈ, વે કિસ પ્રકાર કે હોતે હૈં ? હિસ વિષય મેં ઝઠને વાલે અનેક પ્રશ્નોં કા યહાં સમાધાન ક્રિયા જાતા હૈ ।

ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરતે હૈં-મગવન્ ! જીવ ભાષા કે રૂપ મેં પરિણત કરને કે લિએ જિન દ્રવ્યોં કો ગ્રહણ કરતા હૈ, વે સ્થિત અર્થાત્ સ્થિર (હલન-ચલન સે રહિત) હોતે હૈં અથવા અસ્થિત અર્થાત્ ગમનક્રિયા યુક્ત હોતે હૈં ?

મગવાન્-હે ગૌતમ ! જીવ સ્થિત અર્થાત્ સ્થિર દ્રવ્યોં કો હી ભાષા કે રૂપ

અગર છ દિશાઓથી ગ્રહણ કરે છે ? (ગોયમા ! નિયમા છ દિસિં ગેણ્હતિ) હે ગૌતમ ! નિયમથી છ દિશાઓથી ગ્રહણ કરે છે સંગ્રહણી ગાથા-(પુટ્ટો ગાઢ અણંતર અણૂય તહ વાયરે ચ ઉહૂમ મહ આદિ વિસયાણુપુવ્વિં ગિયમા તહ છદિસી ચેવ)

સ ગ્રહણી ગાથાનો અર્થ-સ્પૃષ્ટ અવગાઢ, અનન્તર, અણુ તથા વાદર, ઝઘ્વ અધઃ આદિ, વિષય, આનુપૂર્વીં અને નિયમથી છ દિશાઓથી ગ્રહણ કરે છે.

ટીકાર્થ-જીવ પહેલા ભાષા દ્રવ્યો અર્થાત્ ભાષા વર્ગણાના પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે. પછી તેને ભાષાના રૂપમા પરિણમન કરે છે અને પછી ભાષાના રૂપમા તેને ત્યાગી દે છે. એ પહેલા કહેવાએલું છે. હવે પ્રશ્ન એ છે કે, જે ભાષા દ્રવ્યોને જીવ ગ્રહણ કરે છે, તેઓ કેવી ભતતના હોય છે ? એ વિષયમાં ઉઠતા અનેક પ્રશ્નોતું અહીં સમાધાન કરાય છે-

શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે-હે ભગવન્ ! જીવ ભાષાના રૂપમા પરિણત કરવાને માટે જે દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે છે, તેઓ સ્થિર અર્થાત્ (હલન ચલન વગરના) હોય છે ? અથવા અ અસ્થિર અર્થાત્ ગમન ક્રિયા યુક્ત હોય છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! જીવ સ્થિત અર્થાત્ સ્થિર દ્રવ્યોને જ ભાષાના રૂપમા

યાઈ ગિળ્હઈ' સ્થિતાનિ-ગમનક્રિયા રહિતાનિ દ્રવ્યાણિ ભાષાત્વેન પરિણમયિતું ગૃહ્ણાતિ, નો અસ્થિતાનિ-ગમનક્રિયાયુક્તાનિ દ્રવ્યાણિ ભાષાત્વેન ગૃહ્ણાતિ-આદત્તે इत्याशंसः । गौतमः पृच्छति-‘जाइं भंते ! ठियाइं गिण्हइ ताइं किं दव्वओ गिण्हइ खेत्तओ गिण्हइ कालओ गिण्हइ ?’ हे भदन्त ! यानि स्थितानि द्रव्याणि भाषात्वेन परिणमयितुं गृह्णाति तानि किं द्रव्यतो गृह्णाति ? किं वा क्षेत्रतो गृह्णाति ? किं वा कालतो गृह्णाति ? किं वा भावतो गृह्णाति ? भगवानाह-‘गोयमा !’ हे गौतम ! ‘दव्वओ वि गिण्हइ खेत्तओ वि कालओ वि निगण्हइ’ द्रव्यतोऽपि स्थितानि द्रव्याणि भाषात्वेन गृह्णाति, क्षेत्रतोऽपि, कालतोऽपि स्थिता द्रव्याणि भाषात्वेन गृह्णाति, गौतमः पृच्छति-‘जाइं भंते ! दव्वओ गेण्हइ ताइं किं एगपएसियाइं गिण्हइ दुपएसियाइं जाव अणंतपएसियाइं-गेण्हइ ?’ हे भदन्त ! यानि स्थितानि द्रव्याणि द्रव्यतो गृह्णाति तानि किम् एकप्रदेशिकानि गृह्णाति ? किं वा द्विप्रदेशिकानि यावत्-किं वा त्रिचतुः पञ्चषट् सप्ताष्ट नव दशप्रदेशिकानि, किं वा संख्येयप्रदेशिकानि, किं वा असंख्येयप्रदेशिकानि गृह्णाति ? किं वा अनन्तप्रदेशिकानि गृह्णाति ? भगवानाह-‘गोयमा !’

મેં પરિણત કરને કે લિે ગ્રહણ કરતા હૈ, અસ્થિત અર્થાત્ ચલતે-હિલતે દ્રવ્યોં કો ભાષા કે રૂપ મેં પરિણત કરને કે લિે ગ્રહણ નહીં કરતા ।

ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! જિન સ્થિત પુદ્ગલોં કો ગ્રહણ કરતા હૈ, ઉન્હેં કયા દ્રવ્ય સે ગ્રહણ કરતા હૈ ? કયા ક્ષેત્ર સે ગ્રહણ કરતા હૈ ? કયા કાલ સે ગ્રહણ કરતા હૈ ? અથવા કયા ભાવ સે ગ્રહણ કરતા હૈ ?

ભગવાન્-હે ગૌતમ ! સ્થિત દ્રવ્યોં કો દ્રવ્ય સે ભી ગ્રહણ કરતા હૈ, ક્ષેત્ર સે ભી ગ્રહણ કરતા હૈ, કાલ સે ભી ગ્રહણ કરતા હૈ ઓર ભાવ સે ભી ગ્રહણ કરતા હૈ ।

ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! જિન્હેં દ્રવ્ય સે ગ્રહણ કરતા હૈ, વે દ્રવ્ય કયા એક-પ્રદેશી હોતે હૈ, દ્વિપ્રદેશી હોતે હૈ યાવન્ કયા અનન્તપ્રદેશી હોતે હૈ ? અર્થાત્ કયા ત્રીનપ્રદેશી, ચાર પ્રદેશવાલે, પાંચ પ્રદેશવાલે, છહ પ્રદેશવાલે, સાતપ્રદેશ

પરિણત કરવા માટે ગ્રહણ કરે છે, અસ્થિત અર્થાત્ હલન ચલનવાળા દ્રવ્યોને ભાષાના રૂપમા પરિણત કરવા માટે ગ્રહણ નથી કરતા.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! જે સ્થિત પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે. તેઓને શું દ્રવ્યથી ગ્રહણ કરે છે ? શું ક્ષેત્રથી ગ્રહણ કરે છે ? શું કાલથી ગ્રહણ કરે છે ? અથવા શું ભાવથી ગ્રહણ કરે છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ સ્થિત દ્રવ્યોને દ્રવ્યથી પણ ગ્રહણ કરે છે, ક્ષેત્રથી પણ ગ્રહણ કરે છે, કાળથી પણ ગ્રહણ કરે છે અને ભાવથી પણ ગ્રહણ કરે છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! જેઓને દ્રવ્યથી ગ્રહણ કરે છે, તે દ્રવ્યો શું એક પ્રદેશી હોય છે, દ્વિપ્રદેશી હોય છે યાવત્ શું અનન્ત પ્રદેશી હોય છે ? અર્થાત્ ત્રણ પ્રદેશી, ચાર પ્રદેશવાળા, પાંચ પ્રદેશવાળા, છ પ્રદેશવાળા, સાતપ્રદેશવાળા, આઠપ્રદેશવાળા

हे गौतम ! 'नो एगपएसियाइं गेण्हइ जाव नो असंखेज्जपएसियाइं गिण्हइ' द्रव्यतो नो एक प्रदेशिकानि स्थितानि द्रव्याणि भाषात्वेन गृह्णाति, यावत्-नो द्वित्रि चतुः पञ्चपट्सप्ताष्ट नव दश प्रदेशिकानि वा द्रव्याणि भाषात्वेन गृह्णाति, नो संख्येयप्रदेशिकानि वा द्रव्याणि गृह्णाति नो वो असंख्येयप्रदेशिकानि, वा द्रव्याणि गृह्णाति अपितु--'अणंतपएसियाइं गेण्हइ' अनन्तप्रदेशिकानि-अनन्तपरमाण्वात्मकानि नैकपरमाण्वादिरूपाणि द्रव्याणि द्रव्यतो भाषात्वेन गृह्णाति, तथा च अनन्तपरमाणुस्वरूपाणामेव द्रव्याणां भाषात्वेन जीवग्रहणयोग्यता भवति, एकपरमाण्वादिरूपाणां द्रव्याणान्तु स्वभावत एव जीवग्रहणयोग्यताभावात्, गौतमः पृच्छति--'जाइं खेतओ गेण्हइ ताइं किं एगपएसोमाढाइं गेण्हइ दुपएसोमाढाइं गेण्हइ जाव असंखेज्जपएसोमाढाइं गेण्हइ ?' हे भदन्त ! यानि द्रव्याणि क्षेत्रतो भाषात्वेन परिणमयितुं गृह्णाति तानि किम् एकप्रदेशावगाढानि गृह्णाति ? किं वा द्विप्रदेशावगाढानि गृह्णाति ? यावत्-किं वा त्रिवाले, आठ प्रदेशवाले, नौ प्रदेशवाले, दशप्रदेशवाले, संख्यातप्रदेशों वाले, असंख्यातप्रदेशों वाले अथवा क्या अनन्तप्रदेशों वाले होते हैं ?

भगवान्-हे गौतम ! जीव द्रव्य से एकप्रदेशी स्थित द्रव्यों को भाषा रूप में ग्रहण नहीं करता, यावत्-दो प्रदेशी, तीनप्रदेशी चार प्रदेशी, पांच प्रदेशी, छहप्रदेशी, सातप्रदेशी, आठप्रदेशी, नौप्रदेशी, दशप्रदेशी द्रव्यों को भी ग्रहण नहीं करता, संख्यातप्रदेशी अथवा असंख्यातप्रदेशी द्रव्यों को भी ग्रहण नहीं करता, किन्तु अनन्तप्रदेशी द्रव्यों को ही ग्रहण करता है, क्यों कि अनन्त परमाणुओं से बना हुआ स्कंध ही जीव के द्वारा ग्रहण करने के योग्य होता है। एक परमाणु से लेकर असंख्यातप्रदेशी द्रव्य तक स्वभाव से ही ग्रहण करने के अयोग्य होते हैं।

गौतमस्वामी-हे भगवन् ! जीव जिन द्रव्यों को क्षेत्र से भाषा के रूप में परिणत करने के लिए ग्रहण करता है, वे द्रव्य क्या आकाश के एक प्रदेश में

नवप्रदेशवाणा, दशप्रदेशवाणा, सञ्ख्यात प्रदेशवाणा, असञ्ख्यात प्रदेशवाणा, अथवा शुं अनंत प्रदेशवाणा होय छे ?

श्री भगवान्-हे गौतम ! एव द्रव्यथी ओक प्रदेशी स्थित द्रव्येने भाषा रूपमां अहुण्ण नथी करता यावत् जे प्रदेशी, त्रि प्रदेशी, चार प्रदेशी पच प्रदेशी, छ प्रदेशी, सात प्रदेशी, आठ प्रदेशी, नव प्रदेशी, दश प्रदेशी द्रव्येने पण्ण अहुण्ण नथी करता, सञ्ख्यात प्रदेशी अथवा असञ्ख्यात प्रदेशी द्रव्येने पण्ण अहुण्ण नथी करता परन्तु अनन्त प्रदेशी द्रव्येने ज अहुण्ण करे छे, केमके अनन्त परमाणुओथी भनेल स्कन्ध ज एवना द्वारा अहुण्ण करवाने योग्य होय छे. ओक परमाणुथी लधने असञ्ख्यात प्रदेशी द्रव्य सुधी स्वभावथी ज अहुण्ण करवाने अयोग्य होय छे.

श्री गौतमस्वामी-हे भगवन् ! एव जे द्रव्येने क्षेत्रथी भाषाना रूपमा परिणत करवाने भाटे अहुण्ण करे छे, ते द्रव्येने शुं आकाशना ओक प्रदेशमां अवगाढ थाय छे,

ચતુઃ પञ્ચ પટ્ સપ્તાષ્ટ નવ દશપ્રદેશાવગાઢાનિ દ્રવ્યાણિ ગૃહ્ણાતિ ? કિં વા સંખ્યેયપ્રદેશાવગાઢાનિ દ્રવ્યાણિ ભાષાત્વેન પરિણમયિતું ગૃહ્ણાતિ ? કિં વા અસંખ્યેયપ્રદેશાવગાઢાનિ દ્રવ્યાણિ ભાષાત્વેન પરિણમયિતું ગૃહ્ણાતિ ? ભગવાનાહ—‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘નો એગપ્પેસોગાઢાં ગેણ્હઈ જાવ નો સંખેજ્જપ્પેસોગાઢાં ગેણ્હઈ’ નો ક્ષેત્રતઃ એકપ્રદેશાવગાઢાનિ દ્રવ્યાણિ ભાષાત્વેન પરિણમયિતું ગૃહ્ણાતિ, યાવન્-નો દ્વિ ત્રિ ચતુઃ પञ્ચ પટ્ સપ્તાષ્ટ નવ દશ પ્રદેશાવગાઢાનિ દ્રવ્યાણિ વા ગૃહ્ણાતિ, નો સંખ્યેયપ્રદેશાવગાઢાનિ વા દ્રવ્યાણિ ભાષાત્વેન પરિણમયિતું ગૃહ્ણાતિ, અપિ તુ ‘અસંખેજ્જપ્પેસોગાઢાં ગેણ્હઈ’ અસંખ્યેયપ્રદેશાવગાઢાનિ દ્રવ્યાણિ ક્ષેત્રતો ભાષાત્વેન પરિણમયિતું ગૃહ્ણાતિ—ઉપાદત્તે, એકપ્રદેશાવગાઢાનાં દ્રવ્યગણાં તથાસ્વભાવતયા જીવાનાં ભાષાત્વેન ગ્રહણાયોગ્યત્વાત્, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘જાઈ કાલઓ ગેણ્હઈ તાં કિં દ્વગ્ગસમયઠિદ્ધિયાં ગેણ્હઈ

અવગાઢ હોતે હૈ, યા દો આકાશપ્રદેશોં મેં અવગાઢ હોતે હૈ, યાવત્ કયા તીન, ચાર પાંચ, છહ, સાત, આઠ, નૌ, દશ પ્રદેશોં મેં અવગાઢ હોતે હૈ, કયા સંખ્યાત-પ્રદેશોં મેં અવગાઢ હોતે હૈ અથવા કયા અસંખ્યાતપ્રદેશોં મેં અવગાઢ હોતે હૈ ?

ભગવાન્-જીવ જિન દ્રવ્યોં કો ક્ષેત્ર સે ભાષા કે રૂપ મેં પરિણત કરને કે લિપ્તે ગ્રહણ કરતા હૈ, વે આકાશ કે એક પ્રદેશ મેં અવગાઢ નહીં હોતે, દો, તીન, ચાર, પાંચ, છહ, સાત, આઠ, નૌ, દશ પ્રદેશોં મેં અવગાઢ ભી નહીં હોતે, સંખ્યાત પ્રદેશોં મેં અવગાઢ ભી નહીં હોતે, અપિ તુ અસંખ્યાતપ્રદેશોં મેં અવગાઢ હોતે હૈ । તાત્પર્ય યહ હૈ કિં જો ભાષાદ્રવ્ય લોક કે અસંખ્યાતપ્રદેશોં મેં અવગાઢ હોતે હૈ, ઉન્હીં કો જીવ ભાષા કે રૂપ મેં પરિણત કરને કે લિપ્તે ગ્રહણ કરતા હૈ । જો ભાષાદ્રવ્ય એક દો, દસ યા સંખ્યાતપ્રદેશોં મેં અવગાઢ હોતે હૈ, વે સ્વભાવ સે હી ગ્રહણ કરને કે યોગ્ય હોતે હૈ ।

ગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્ ! જીવ કાલ સે જિન ભાષાદ્રવ્યોં કો ગ્રહણ કરતા

અગર યે આકાશ પ્રદેશોમાં અવગાઢ થાય છે યાવત્ શું ત્રણ, ચાર, પાંચ, છ, સાત આઠ નવ, દશ પ્રદેશોમાં અવગાઢ થાય છે, શું સંખ્યાત પ્રદેશોમાં અવગાઢ થાય છે અથવા શું અસંખ્યાત પ્રદેશોમાં અવગાઢ થાય છે ?

શ્રી ભગવાન્—જીવ જે દ્રવ્યોને ક્ષેત્રથી લાપના રૂપમાં પરિણત કરવાને માટે ગ્રહણ કરે છે, તેઓ આકાશના એક પ્રદેશમાં અવગાઢ નથી થતા, યે, ત્રણ, ચાર, પાંચ, છ, સાત, આઠ, નવ, દશ પ્રદેશોમાં અવગાઢ પણ નથી થતા, સંખ્યાત પ્રદેશોમાં અવગાઢ પણ નથી થતા, પરંતુ અસંખ્યાત પ્રદેશોમાં અવગાઢ થાય છે તાત્પર્ય એ છે કે જે ભાષાદ્રવ્ય લોકના અસંખ્યાત પ્રદેશોમાં અવગાઢ થાય છે, તેઓને જીવ લાપના રૂપમાં પરિણત કરવાને માટે ગ્રહણ કરે છે, જે ભાષા દ્રવ્ય એક, યે અગર દશ અગર સંખ્યાત પ્રદેશોમાં અવગાઢ થાય છે, તે સ્વભાવથી જ ગ્રહણ કરવાને માટે અયોગ્ય હોય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્ ! જીવ કાળથી જે ભાષા દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે છે, તેઓ

દુસમયઠિડ્યાઈં ગિળ્હરૂ જાવ અસંખિજ્જસમયઠિડ્યાઈં ગેળ્હરૂ ?' હે સદન્ત ! યાનિ દ્રવ્યાણિ કાલતઃ-કાલાપેક્ષયા ભાષાત્વેન પરિણમયિતું ગૃહ્ણાતિ તાનિ કિમ્ એકસમયસ્થિતિકાનિ-એક સમયે એવ સ્થિતિ ચેપાં તાનિ ગૃહ્ણાતિ ? કિં વા દ્વિ સમયસ્થિતિકાનિ ગૃહ્ણાતિ ? યાવત્ કિં વા ત્રિચતુઃ પચ્ચ પદ્ સપ્તાષ્ટ નવ દશ સમયસ્થિતિકાનિ દ્રવ્યાણિ ભાષાત્વેન પરિણમયિતું ગૃહ્ણાતિ ? કિં વા સંખ્યેયસમયસ્થિતિકાનિ દ્રવ્યાણિ ભાષાત્વેન પરિણમયિતું ગૃહ્ણાતિ ? કિં વા અસંખ્યેયસમયસ્થિતિકાનિ દ્રવ્યાણિ ભાષાત્વેન પરિણમયિતું ગૃહ્ણાતિ ? ભગવાનાહ- 'ગોયમા !' હે ગૌતમ ! 'એકસમયઠિડ્યાઈં પિ ગેળ્હરૂ દુસમયઠિડ્યાઈં પિ ગેળ્હરૂ જાવ અસંખે-જ્જસમયઠિડ્યાઈં પિ ગેળ્હરૂ' કાલતઃ એકસમયસ્થિતિકાન્યપિ દ્રવ્યાણિ ગૃહ્ણાતિ, દ્વિ સમય-સ્થિતિકાન્યપિ દ્રવ્યાણિ ભાષાત્વેન પરિણમયિતું ગૃહ્ણાતિ, યાવન્-ત્રિચતુઃ પચ્ચ પદ્ સપ્તાષ્ટ નવ દશ સમયસ્થિતિકાન્યપિ દ્રવ્યાણિ ગૃહ્ણાતિ, સંખ્યેયસમયસ્થિતિકાન્યપિ દ્રવ્યાણિ ગૃહ્ણાતિ, અસંખ્યેયસમયસ્થિતિકાન્યપિ દ્રવ્યાણિ ભાષાત્વેન પરિણમયિતું ગૃહ્ણાતિ, પુદ્ગલાનામસંખ્યેય-કાલપર્યન્તમપિ અવસ્થાનસંભવાત્, તથા ચોક્તમ્-'અણંતપણ્ણિણં મંતે ! હંધ્રે કેવદ્ કાલં સેણ ? ગોયમા ! જઠ્ઠણેણં એવકં સમયં ઉવ્વકોસેણં આવલિયાણ અસંખેજ્જહાગં, નિરેણ

હૈ, વે કયા એક સમય કી સ્થિતિ વાલે હોતે હૈં ? યા કયા દો સમય કી સ્થિતિ વાલોં કો ગ્રહણ કરતા હૈ ? યાવત્ કયા અસંખ્યાત સમય કી સ્થિતિ વાલોં કો ગ્રહણ કરતા હૈ ? ભગવાન્-હે ગૌતમ ! કાલ સે એક સમય કી સ્થિતિ વાલે દ્રવ્યોં કો ભી ગ્રહણ કરતા હૈ, દો સમય કી સ્થિતિ વાલે દ્રવ્યોં કો ભી ગ્રહણ કરતા હૈ, યાવત્ ત્રીન, ચાર, પાંચ, છઠ્ઠ, સાત, આઠ, નૌ, દશ સમય કી સ્થિતિ વાલોં કો ભી ગ્રહણ કરતા હૈ, સંખ્યાત સમય કી સ્થિતિ વાલોં કો ભી ઓર અસંખ્યાત સમય કી સ્થિતિ વાલોં કો ભી ગ્રહણ કરતા હૈ । પુદ્ગલોં કી અવસ્થિતિ અસં-ખ્યાત કાલ પર્યન્ત ભી સંભવ હૈ । કહા ભી હૈ-'ભગવન્ ! અનન્ત પ્રદેશી સ્કંધ કિતને કાલ તક હલન-ચલન સે યુક્ત રહતા હૈ ? ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય તક ઉત્કૃષ્ટ આવલિકા કે અસંખ્યાતવેં ભાગ તક રહતા હૈ ઓર હલન-ચલન સે

શુ' એક સમયની સ્થિતિવાળા હોય છે ? અગર શુ જે સમયની સ્થિતિવાળાને ગ્રહણ કરે છે ? યાવત્ શુ' અસંખ્યાત સમયની સ્થિતિવાળાને ગ્રહણ કરે છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! કાળથી એક સમયની સ્થિતિવાળા દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે છે. જે સમયની સ્થિતિવાળા દ્રવ્યોને પણ ગ્રહણ કરે છે, યાવત્ ત્રણ, ચાર, પાંચ, છ, સાત, આઠ, નવ, દશ સમયની સ્થિતિવાળાઓને પણ ગ્રહણ કરે છે. સંખ્યાત સમયની સ્થિતિ વાળાઓને પણ ગ્રહણ કરે છે, અને અસંખ્યાત સમયની સ્થિતિવાળાઓને પણ ગ્રહણ કરે છે.

પુદ્ગલોની અવસ્થિતિ અસંખ્યાતકાળ પર્યન્ત પણ સંલપિત છે. કશું પણ છે- 'ભગવન્ ! અનન્ત પ્રદેશી સ્કંધ કેટલા સમય સુધી હલન ચલનથી યુક્ત રહે છે ? ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય સુધી ઉત્કૃષ્ટ આવલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગ સુધી રહે છે

જઠ્ઠણેણં એવકં સમયં, ઉવક્કોસેણં અસંલેજ્જં કાલં' ઇતિ, તેષાંચ ગૃહીતાનાં ગ્રહણાનન્તર-સમયે અવશ્યં નિસર્ગો ભવતિ ઇતિ સ્વભાવસ્યાનન્તરસમયે ગ્રહણમવસેયમ્, આદિ ભાષા-પરિણામપેક્ષયા વા એકસમયસ્થિતિકાન્યપિ ગૃહ્ણાતિ ઇત્યુક્તમ્, પુદ્ગલાનાં પરિણામસ્ય વિચિત્ર-ત્વાત્, તથા ચ એક પ્રયત્નગૃહીતપરિત્યક્તા અપિ તે કેચન એકં સમયં ભાષાત્વેનાવતિષ્ઠન્તે કેચન દ્વૌ સમયૌ યાવત્ કેચન અસંખ્યેયાનપિ સમયાન્ તિષ્ઠન્તિ, ઇતિ ભાવઃ, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘જાહં ભાવઓ ગેણહં તાહં કિં વણમંતાહં ગેણહં ગંધમંતાહં રસમંતાહં ફાસમંતાહં ગેણહં?’ હે ભદ્રન્ત ! યાનિ દ્રવ્યાણિ ભાવતઃ-ભાવાપેક્ષયા, ભાષાત્વેન પરિણમયિતું ગૃહ્ણાતિ તાનિ કિં વર્ણવન્તિ ગૃહ્ણાતિ, કિં વા ગન્ધવન્તિ ગૃહ્ણાતિ ? કિં વા રસવન્તિ ગૃહ્ણાતિ, કિં વા સ્પર્શવન્તિ ગૃહ્ણાતિ ? ભગશનાહ-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘વણમંતાહં પિ જાવ ફાસમંતાહં પિ ગેણહં’ વર્ણવન્ત્યપિ દ્રવ્યાણિ ભાષાત્વેન પરિણમયિતું ભાવતો ગૃહ્ણાતિ, યાવત્-ગન્ધવન્ત્યપિ દ્રવ્યાણિ ભાષાત્વેન પરિણમયિતું ભાવતો ગૃહ્ણાતિ, યાવત્-ગન્ધવન્ત્યપિ, રસવન્ત્યપિ, સ્પર્શવન્

રહિતે જઘંન્ય એક સમય તક, ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત સમય તક રહતા હૈ ।’

ગ્રહણ ક્રિયે હુએ ભાષાદ્રવ્યોં કો ગ્રહણ કરને કે બાદ કે સમય મેં અવશ્ય નિસર્ગ (ત્યાગ) હોતા હૈ ! ઇસ પ્રકાર કે સ્વભાવ વાલે કા અનન્તર સમય મેં ગ્રહણ સમજનાં ચાહિએ અથવા આદિ ભાષાપરિણામ કી અપેક્ષા સે એક સમય કી સ્થિતિ વાલે દ્રવ્યોં કો બી ગ્રહણ કરતા હૈ, એસા કહા હૈ કયોંકિ પુદ્ગલોં કા પરિણમન વિચિત્ર હોતા હૈ । અતએવ એક હી પ્રયત્ન કે દ્વારા ગૃહીત ઔર ત્યાગે હુએ બી કોઈ-કોઈ પુદ્ગલ એક સમય તક હી ભાષાકે રૂપ મેં રહતે હૈ ।

ગૌતમ પુનઃ પ્રશ્ન કરતે હૈ-જિન ભાષાદ્રવ્યોં કો જીવ ભાવ સે ગ્રહણ કરતા હૈ, કયાં વર્ણ વાલે, ગંધ વાલે, રસ વાલે ઔર સ્પર્શ વાલે ઊન દ્રવ્યોં કો ગ્રહણ કરતા હૈ ?

ભગવાન્-હે ગૌતમ ! જીવ ભાવ સે, ભાષા રૂપ મેં પરિણત કરને કે લિંએ

અને હલન ચલન રહિત જઘંન્ય એક સમય સુધી, ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત કાળ સુધી રહે છે.

અહણુ કરેલા ભાષા દ્રવ્યોંને અહણુ કર્યા પછીના સમયમાં અવશ્ય નિસર્ગ (ત્યાગ) થાય છે. આ પ્રકારના સ્વભાવવાળાઓના અનન્તર સમયમાં અહણુ સમજવું જોઈએ અથવા આદિ ભાષા પરિણામની અપેક્ષાએ એક સમયની સ્થિતિવાળા દ્રવ્યોંને પણ અહણુ કરે છે એમ કહ્યું છે, કેમકે પુદ્ગલોં પરિણમન વિચિત્ર હોય છે. તેથી જ એક જ પ્રયત્ન દ્વારા ગૃહીત અને ત્યાગેલા પણ કેઈ કેઈ પુદ્ગલ એક સમય સુધી જ ભાષાના રૂપમાં રહે છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે-જે ભાષા દ્રવ્યોંને જીવ ભાવથી અહણુ કરે છે, શું વર્ણવાળા, ગંધવાળા, રસવાળા અને સ્પર્શવાળા તે દ્રવ્યોંને અહણુ કરે છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! જીવ ભાવથી ભાષા રૂપમાં પરિણત કરવાને માટે જે દ્રવ્યોંને અહણુ કરે છે, તે વર્ણવાળા, ગંધવાળા, રસવાળા, અને સ્પર્શવાળા હોય છે.

ન્યપિ દ્રવ્યાણિ ભાવાપેક્ષયા ભાવાત્વેન પરિણમયિતું ગૃહ્ણાતિ, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘જાઈં ભાવઓ વર્ણમંતાઈં’ પિ ગેણ્હઈં તાઈં કિં એગવળ્ણાઈં ગેણ્હઈં જાવ પંચવળ્ણાઈં ગેણ્હઈં ?’ હે મદન્ત ! યાનિ દ્રવ્યાણિ ભાવતો વર્ણવન્ત્યપિ ભાવાત્વેન પરિણમયિતું ગૃહ્ણાતિ તાનિ કિમ્ એકવર્ણાનિ દ્રવ્યાણિ ગૃહ્ણાતિ ? યાવત્ કિં વા દ્વિ ત્રિ ચતુઃ પચ્ચવર્ણાનિ દ્રવ્યાણિ ગૃહ્ણાતિ ? મગવાનાદ—‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘ગ્રહણદ્રવ્યાઈં પહુચ્ચ એગવળ્ણાઈં પિ ગેણ્હઈં જાવ પંચ વળ્ણાઈં પિ ગેણ્હઈં’ ગ્રહણ દ્રવ્યાણિ-ગૃહ્ણન્તે’ ઇતિ કર્મવ્યુત્પત્તયા ગ્રહણાનિ તા ને ચ દ્રવ્યાણિ ચેતિ ગ્રહણદ્રવ્યાણિ પ્રતીત્ય આશ્રિત્ય ગ્રહણદ્રવ્યાપેક્ષયેત્યર્થઃ, એકવર્ણવન્ત્યપિ દ્રવ્યાણિ ગૃહ્ણાતિ યાવત્—દ્વિ ત્રિચતુઃ પચ્ચ-વર્ણવન્ત્યપિ દ્રવ્યાણિ ભાવાત્વેન પરિણમયિતું ગૃહ્ણાતિ, તથા ચ યાનિ ગ્રહણયોગ્યાનિ દ્રવ્યાણિ સન્તિ તાનિ કાનિચિદ્ વર્ણપરિણામેન એકેન વર્ણેન યુક્તાનિ, કાનિચિદ્ દ્વાભ્યાં વર્ણાભ્યાં યુક્તાનિ કાનિચિત્ ત્રિભિર્વર્ણેર્યુક્તાનિ, કાનિચિચત્તુર્ભિર્વર્ણેર્યુક્તાનિ, કાનિચિત્ પચ્ચભિર્વર્ણે-ર્યુક્તાનિ ભવન્તીત્યાશયઃ, કિન્તુ—‘સવ્વગ્ગણં પહુચ્ચ ણિયમા ! પંચવળ્ણાઈં ગેણ્હઈં’ સર્વગ્રહણ પ્રતીત્ય—આશ્રિત્ય સર્વગ્રહણાપેક્ષયેત્યર્થઃ, નિયમાત્—નિયમતઃ પચ્ચવર્ણાનિ દ્રવ્યાણિ ભાવાત્વેન જિન દ્રવ્યોં કો ગ્રહણ કરતા હૈં વે વર્ણ વાલે, ગંધ વાલે, રસ વાલે ઓર સ્પર્શ વાલે ભીં હોતે હૈં ।

ગૌતમ સ્વામી—હૈં મગવન્ ! ભાવ સે જિન વર્ણ વાલે દ્રવ્યોં કો ગ્રહણ કરતા હૈં, વે કયા એક વર્ણ વાલે દ્રવ્ય હોતે હૈં, યાવત્ કયા દો વર્ણ વાલે, ત્રીન વર્ણ વાલે, ચાર વર્ણ વાલે અથવા પાંચ વર્ણ વાલે હોતે હૈં ?

મગવાન્—હે ગૌતમ ! ગ્રહણ દ્રવ્યોં કી અપેક્ષા સે અર્થાત્ જો દ્રવ્ય ગ્રહણ કિયે જાતે હૈં ડનકી અપેક્ષા સે એક વર્ણ વાલે દ્રવ્યોં કો ભીં ગ્રહણ કરતા હૈં, યાવત્ દો, ત્રીન, ચાર ઓર પાંચ વર્ણ વાલે દ્રવ્યોં કો ભીં ગ્રહણ કરતા હૈં, અર્થાત્ જો દ્રવ્ય ગ્રહણ કરને કે યોગ્ય હૈં, ડનમેં કોઈ એક વર્ણ વાલે હોતે હૈં, કોઈ દો વર્ણોં વાલે હોતે હૈં, કોઈ ત્રીન વર્ણોં સે યુક્ત હોતે હૈં, કોઈ ચાર વર્ણોં વાલે હોતે હૈં ઓર કોઈ—કોઈ પાંચ વર્ણોં વાલે હોને હૈં । કિન્તુ સર્વગ્રહણ કી અપેક્ષા સે વે દ્રવ્ય

શ્રી ગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્ ! ભાવથી જે વર્ણવાળા દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે છે. તેઓ શું એક વર્ણવાળા દ્રવ્યો હોય છે, યાવત્ શું જે વર્ણવાળા, ત્રણ વર્ણવાળા ચાર વર્ણવાળા અથવા પાંચ વર્ણવાળા હોય છે ?

શ્રી ભગવાન્—હે ગૌતમ ! ગ્રહણ દ્રવ્યોની અપેક્ષાએ અર્થાત્ જે દ્રવ્યો ગ્રહણ કરાય છે તેઓની અપેક્ષાએ એક વર્ણવાળા દ્રવ્યોને પણ ગ્રહણ કરે છે, યાવત્ જે, ત્રણ, ચાર અને પાંચ વર્ણવાળા દ્રવ્યોને પણ ગ્રહણ કરે છે, અર્થાત્ જે દ્રવ્ય ગ્રહણ કરવાને યોગ્ય છે, તેઓમાં કોઈ એક વર્ણવાળા હોય છે. કોઈ જે વર્ણવાળા હોય છે, કોઈ ત્રણ વર્ણોથી યુક્ત છે, કોઈ ચાર વર્ણવાળા હોય છે અને કોઈ કોઈ પાંચ વર્ણવાળા હોય છે. કિન્તુ સર્વ ગ્રહણની અપેક્ષાએ તે દ્રવ્યો નિયમથી પાંચ વર્ણો વાળા હોય છે. તાત્પર્ય

પરિણમયિતું ગૃહ્ણાતિ, તથા ચ યદા હિ એકપ્રયત્નગૃહીતાનાં સર્વેષામપિ દ્રવ્યાણાં સમુદાયો વિવક્ષ્યતે તદા નિયમાત્ પञ्चवर्णानि द्रव्याणि गृह्णाति, इति भावः तान्येवाह—‘तं जहा—कालाङ्, नीलाङ्, लोहियाङ्, हारिद्राङ्, सुकिल्लाङ्’ तद्यथा—कालानि—कृष्णानि वर्णानीत्यर्थः, नीलानि, लोहितानि, हारिद्राणि, शुक्लानि एतानि पञ्चवर्णानि द्रव्याणि भाषात्वेन परिणमयितुं गृह्णातीत्यर्थः, गौतमः पृच्छति—‘जाङ् वर्णो कालाङ् गेण्हइ ताङ् किं एगगुणकालाङ् गेण्हइ जाव अणंतगुणकालाङ् गिण्हइ?’ हे भदन्त ! यानि द्रव्याणि वर्णतः—वर्णपेक्षया कालानि कृष्णवर्णानि गृह्णाति तानि किम् एगगुणकालकानि गृह्णाति ? यावत्—किं वा द्वित्रिचतुः पञ्च षट् सप्ताष्ट नव दशगुणकालकानि गृह्णाति ? किं वा संख्येयगुणकालकानि गृह्णाति ? किं वा असंख्येयगुणकालकानि गृह्णाति ? किं वा अनन्तगुणकालकानि गृह्णाति ? भगवानाह ‘गोयसा !’ हे गौतम ! एगगुणकालाङ्पि गिण्हइ जाव अणंतगुणकालाङ्पि गेण्हइ’ एकगुणकालकान्यपि द्रव्याणि वर्णपेक्षया भाषात्वेन

નિયમ સે પાંચો વર્ણો વાલે હોતે હેં । તાત્પર્ય યહ હૈ કિ જવ એક પ્રયત્ન કે દ્વારા ગૃહીત સમસ્ત દ્રવ્યો સે સમુદાય કી વિવક્ષા કી જાતી હૈ તવ નિયમ સે પાંચ વર્ણો વાલે દ્રવ્યો કો ગ્રહણ કરતા હૈ । વે પાંચ વર્ણ વાલે હસ પ્રકાર હેં—કાલે, નીલે, લાલ, પીલે ઓર શ્વેત । હન પંચ વર્ણ દ્રવ્યો કો ભાષા રૂપ મેં પરિણત કરને કે લિએ જીવ ગ્રહણ કરતા હૈ ।

ગૌતમસ્વામી—હે અગવન્ ! વર્ણ સે કાલે જિન દ્રવ્યો કો જીવ ભાષા રૂપ મેં પરિણત કરને કે લિએ ગ્રહણ કરતા હૈ, વે કયા એક ગુણ કાલે હોતે હેં ? દો, તોન, ચાર, પાંચ, છહ, સાત, આઠ, નૌ, દશ ગુણ કાલે હોતે હેં ? સંખ્યાતગુણ કાલે હોતે હેં ? અથવા અસંખ્યાત ગુણ કાલે હોતે હેં ? યા અનન્ત ગુણ કાલે હોતે હેં ?

ભગવાન્—હે ગૌતમ ! એક ગુણ કૃષ્ણ ઓ હોતે હેં, યાવત્ અનન્ત ગુણ કૃષ્ણ ઓ હોતે હેં । અર્થાત્ વર્ણ કી અપેક્ષા ભાષા કે રૂપ મેં પરિણત કરને કે લિએ

એ છે કે ત્યારે એક પ્રયત્નના દ્વારા ગૃહીત સમસ્ત દ્રવ્યોના સમુદાયની વિવક્ષા કરાય છે ત્યારે નિયમથી પાંચે વર્ણોવાળા દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે છે. તે પાંચે વર્ણોવાળા આ પ્રકારે છે—કાળા, નીલા, લાલ, પીળા અને શ્વેત. આ પાંચે દ્રવ્યોને ભાષા રૂપમાં પરિણત કરવાને માટે જીવ ગ્રહણ કરે છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્ ! વર્ણથી કાળા જે દ્રવ્યોને જીવ ભાષા રૂપમાં પરિણત કરવાને માટે ગ્રહણ કરે છે. તેઓ શું એક ગુણવાળા કાળા હોય છે ? બે, ત્રણ, ચાર, પાંચ, છ, સાત, આઠ, નવ, દશ ગુણ કાળા હોય છે ? સંખ્યાત ગુણ કાળા હોય છે ? અથવા અસંખ્યાત ગુણ કાળા હોય છે ? અગર અનન્ત ગુણ કાળા હોય છે ?

શ્રી ભગવાન્—હે ગૌતમ ! એક ગુણ કૃષ્ણ પણ હોય છે, યાવત્ અનન્ત ગુણ કૃષ્ણ પણ હોય છે. અર્થાત્ વર્ણની અપેક્ષાએ ભાષાના રૂપમાં પરિણત કરવાને માટે, જીવ

પરિણમયિતું યજ્ઞાતિ, યાવત્-દ્વિત્રિ ચતુઃ પચ્ચ ષટ્ સપ્તાષ્ટ નવ દશગુણકાલકાન્યપિ યજ્ઞાતિ, સંસ્કર્યેયગુણકાલકાન્યપિ યજ્ઞાતિ, અસંસ્કર્યેયગુણકાલકાન્યપિ યજ્ઞાતિ, અનન્તગુણકાલકાન્યપિ યજ્ઞાતિ 'एवं जाव सुक्किल्लाइपि' एवम्-उपर्युक्त कृष्णवर्णरीत्या, યાવત્-નીલ લોહિત દારિ-દ્રથુક્કાન્યપિ દ્રવ્યાણિ વર્ણાપેક્ષયા ભાષાત્વેન પરિણમયિતુસ્-एकादि-अनन्तगुणपर्यन्तानि યજ્ઞાતિ, इत्याशयः । ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘जाइं भावओ गंधमंताइं गिण्हइ लाइं किं एगगंधाइं गिण्हइ दुगंधाइं गिण्हइ?’ हे भदन्त ! यानि द्रव्याणि भावतः-भावापेक्षया गन्धयुक्तानि भाषात्वेन परिणमयितुं यज्ઞાતિ તાનિ કિમ્ એકગન્ધયુક્તાનિ યજ્ઞાતિ ? किं वा द्विगन्धयुक्तानि યજ્ઞાતિ ? भगवानाह-‘गोयमा !’ हे गौतम ! ‘ग्रहणद्रव्याइं पडुच्च एगगंधाइं पि दुगंधाइं पि गिण्हइ’ ग्रहण द्रव्याणि-ग्रहणयोग्यानि द्रव्याणि प्रतीत्य-आश्रित्य ग्रहणद्रव्यापेक्षयेत्यर्थः એકગન્ધાન્યપિ દ્રવ્યાણિ, દ્વિગન્ધાન્યપિ દ્રવ્યાણિ ભાષાત્વેન પરિણમયિતું યજ્ઞાતિ ‘सव्वग्गहणं पडुच्च नियमा दुगंधाइं गिण्हइ’ सर्वग्रहणं प्रतीत्य-आश्रित्य-सर्वग्रहणापेक्षया नियमाद् निय-

जीव एक गुण कृष्ण द्रव्यों को भी ग्रहण करता है, दो, तीन, चार, पांच, छह, सात, आठ, नौ, दश गुण कृष्ण द्रव्यों को भी ग्रहण करता है, संख्यात गुण और असंख्यात गुण कृष्ण द्रव्यों को भी ग्रहण करता है और अनन्त गुण कृष्ण पुद्गल द्रव्यों को भी ग्रहण करता है । इसी प्रकार नील, लाल, पीले और शुक्ल वर्ण वाले द्रव्यों के विषय में भी कहना चाहिए । अर्थात् एक गुण नील, पीत, रक्त और शुक्ल वर्ण से लेकर अनन्त गुण नील आदि तक को ग्रहण करता है ।

ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! ભાવ સે ગંધ વાલે જિન ભાષા દ્રવ્યોં કો ગ્રહણ કરતા હૈ, વે દ્રવ્ય કયા એક ગંધ વાલે હોતે હૈં અથવા દો ગંધ વાલે હોતે હૈ ?

ભગવાન્-હે ગૌતમ ! ગ્રહણ દ્રવ્યોં કી અપેક્ષા અર્થાત્ ગ્રહણ યોગ્ય દ્રવ્યોં કી અપેક્ષા સે એક ગંધ વાલે દ્રવ્યોં કો ભી ગ્રહણ કરતા હૈં ઓર દો ગંધ વાલે દ્રવ્યોં કો ભી ગ્રહણ કરતા હૈ, કિન્તુ સર્વગ્રહણ કી અપેક્ષા સે વિચાર કિયા

એક પુણ કૃષ્ણ દ્રવ્યોને પણ ગ્રહણ કરે છે, બે, ત્રણ, ચાર, પાંચ, છ, સાત, આઠ, નવ દશ ગુણ કૃષ્ણ દ્રવ્યોને પણ ગ્રહણ કરે છે. સંખ્યાત ગુણ અને અસંખ્યાત ગુણ કૃષ્ણ દ્રવ્યોને પણ ગ્રહણ કરે છે, એ પ્રકારે, નીલ, લાલ, પીળા અને શુકલ વર્ણવાળા દ્રવ્યોના વિષયમાં પણ કહેવું જોઈએ અર્થાત્ એક ગુણ નીલ, પીત, રક્ત અને શુકલ વર્ણથી લઈને અનન્ત ગુણ નીલ આદિ સુધીને ગ્રહણ કરે છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! ભાવથી ગંધવાળા જે ભાષા દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે છે, તે દ્રવ્યો શુ એક ગંધવાળા હોય છે અથવા બે ગંધવાળા હોય છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! ગ્રહણ દ્રવ્યોની અપેક્ષાએ અર્થાત્ ગ્રહણ યોગ્ય દ્રવ્યોની અપેક્ષાએ એક ગંધવાળા દ્રવ્યોને પણ ગ્રહણ કરે છે. અને બે ગંધવાળા દ્રવ્યોને પણ ગ્રહણ કરે છે, કિન્તુ સર્વ ગ્રહણની અપેક્ષાએ વિચાર કરાય તો નિયમથી બે ગંધવાળા દ્રવ્યોને જ ભાષા રૂપમાં પરિણત કરવાને ગ્રહણ કરે છે.

મતો દ્વિગન્ધાનિ દ્રવ્યાણિ ભાષાત્વેન પરિણમયિતું ગૃહ્ણાતીત્યાશયઃ । ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘જાઈં ગંધઓ સુવિભગંધાઈં ગિળ્હઈ તાઈં કિં એગગુણસુવિભગંધાઈં ગિળ્હઈ જાવ અણંતગુણ સુવિભગંધાઈં ગિળ્હઈ ?’ હે મદન્ત ! યાનિ દ્રવ્યાણિ ગન્ધતઃ—ગન્ધાપેક્ષયા સુરભિગન્ધાનિ ભાષાત્વેન પરિણમયિતું ગૃહ્ણાતિ તાનિ કિય્ એકગુણસુરભિગન્ધાનિ ગૃહ્ણાતિ ? યાવત્—કિં વા દ્વિત્રિ ચતુઃ પશ્ચપદ્ સપ્તાષ્ટ નવદશગુણસુરભિગન્ધાનિ ગૃહ્ણાતિ ? કિં વા સંખ્યેયગુણસુરભિગન્ધાનિ ગૃહ્ણાતિ ? કિંવા અસંખ્યેયગુણસુરભિગન્ધાનિ ગૃહ્ણાતિ ? કિં વા અનન્તગુણસુરભિગન્ધાનિ ગૃહ્ણાતિ ? મગવાનાહ—‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘એગગુણસુવિભગંધાઈં પિ જાવ અણંતગુણસુવિભગંધાઈં પિ ગેળ્હઈ’ એકગુણસુરભિગન્ધાન્યપિ દ્રવ્યાણિ ભાષાત્વેન પરિણમયિતું ગૃહ્ણાતિ, યાવત્—દ્વિત્રિ ચતુઃપશ્ચ પદ્સપ્તાષ્ટ નવદશગુણસુરભિગન્ધાન્યપિ દ્રવ્યાણિ ગૃહ્ણાતિ, સંખ્યેયગુણસુરભિગન્ધાન્યપિ અસંખ્યેયગુણ સુરભિગન્ધાન્યાપિ, અનન્તગુણસુરભિગન્ધાન્યપિ દ્રવ્યાણિ ભાષાત્વેન પરિણમયિતું ગૃહ્ણાતીત્યર્થઃ, ‘એવં દુવિભગંધાઈં જાવ તો નિયમ સે દો ગંધ વાલે દ્રવ્યોં કો હી ભાષા રૂપ મેં પરિણત કરને કે લિએ ગ્રહણ કરતા હૈ ।

ગૌતમસ્વામી—હે મગવન્ ! ગંધ સે સુરભિગંધ વાલે જિન દ્રવ્યોં કો જીવ ભાષા રૂપ મેં પરિણત કરને કે લિએ ગ્રહણ કરતા હૈ, કયા એક ગુણ સુરભિ ગંધ વાલે દ્રવ્યોં કો ગ્રહણ કરતા હૈ ? દો, ત્રીન, ચાર, પાંચ, છહ, સાત, આઠ, નૌ યા દશ ગુણ સુરભિ ગંધ વાલે દ્રવ્યોં કો ગ્રહણ કરતા હૈ ? કયા સંખ્યાતગુણ સુરભિ ગંધ વાલે દ્રવ્યોં કો ગ્રહણ કરતા હૈ ? અસંખ્યાતગુણ સુરભિ ગંધ વાલે દ્રવ્યોં કો ગ્રહણ કરતા હૈ ? અથવા અનન્તગુણ સુરભિ ગંધ વાલે દ્રવ્યોં કો ગ્રહણ કરતા હૈ ?

મગવાન્—હે ગૌતમ ! એક ગુણ સુરભિગંધ વાલે દ્રવ્યોં કો બી યાવત્ અનન્ત ગુણ સુરભિગંધ વાલે દ્રવ્યોં કો બી ગ્રહણ કરતા હૈ । તાત્પર્ય યહ કિ જીવ ભાષા કે રૂપ મેં પરિણત કરને કે લિએ જિન પુદ્ગલ દ્રવ્યોં કો ગ્રહણ કરતા હૈ, ઊનમેં સે કોઈ એક ગુણ સુરભિગંધ વાલે બી હોતે હૈં, કોઈ દો, ત્રીન, ચાર, પાંચ, છહ,

શ્રી ગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્ ગંધથી સુગંધિત ગંધવાળા જે દ્રવ્યોને જીવ ભાષા રૂપમાં પરિણત થવાને માટે ગ્રહણ કરે છે. શું એક ગુણ સુરભિ ગંધવાળા દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે છે ? અથવા બે, ત્રણ, ચાર, પાંચ, છ, સાત, આઠ, નવ અથવા દશ સુરભિ ગંધવાળા દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે છે ? શું સંખ્યાત ગુણ સુરભિ ગંધવાળા દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે છે ? અસંખ્યાત ગુણ સુરભિ ગંધવાળા દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે છે ? અથવા અનંતગુણ સુરભિ ગંધવાળા દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે છે ?

શ્રી ભગવાન્—હે ગૌતમ ! એક ગુણ સુરભિ ગંધવાળા દ્રવ્યોને પણ યાવત્ અનન્ત ગુણ સુરભિગંધવાળા દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે છે. તાત્પર્ય એ છે કે, જીવ ભાષાના રૂપમાં પરિણત થવાને માટે જે પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે, તેઓમાંથી કોઈ એક ગુણ સુરભિ ગંધ

પિ ગેઢ્હ' એવમ્-સુરભિગંધોક્તરીત્યા દુરભિગંધાન્યપિ દ્ર-યાણિ એકગુણાદિ-અનન્તગુણપર્ય-
ન્તાનિ ભાષાત્વેન પરિણમયિતું ગૃહ્ણાતીત્યર્થઃ, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘જાઈં ભાવઓ રસમંતાઈં
ગેઢ્હ તાઈં કિં એગરસાઈં ગેઢ્હ જાવ કિં પંચરસાઈં ગેઢ્હ?’ હે મદન્ત ! યાનિ દ્રવ્યાણિ
ભાવતો રસવન્તિ ભાષાત્વેન પરિણમયિતું ગૃહ્ણાતિ તાનિ કિમ્ એકરસાનિ ગૃહ્ણાતિ ? યાવત્-
કિં વા દ્વિત્રિ ચતુઃપશ્ચરસાનિ ગૃહ્ણાતિ ? મગવાનાહ-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘ગ્રહણદવ્વાઈં
પહુચ્ચ એગરસાઈં પિ ગેઢ્હ જાવ પંચરસાઈં પિ ગેઢ્હ’ ગ્રહણ દ્રવ્યાણિ-ગ્રહણયોગ્યાનિ દ્રવ્યાણિ,
પ્રતીત્ય-આશ્રિત્ય ગ્રહણયોગ્યદ્રવ્યાપેક્ષયેત્યર્થઃ, એકરસાન્યપિ દ્રવ્યાણિ ભાષાત્વેન પરિણમ-
યિતું ગૃહ્ણાતિ, યાવત્-દ્વિત્રિચતુઃ પશ્ચરસાન્યપિ દ્રવ્યાણિ ગૃહ્ણાતિ, કિન્તુ ‘સન્વગ્રહણં પહુચ્ચ
નિયમા પંચરસાઈં ગેઢ્હ’ સર્વગ્રહણં પ્રતીત્ય-આશ્રિત્ય સર્વગ્રહણાપેક્ષયેત્યર્થઃ, નિયમાત્-નિય-
મતઃ પશ્ચરસાનિ દ્રવ્યાણિ ભાષાત્વેન પરિણમયિતું ગૃહ્ણાતિ, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘જાઈં રસઓ

સાત, આઠ, નૌ યા દશ ગુણ સુરભિગંધ વાલે ઓ હોતે હૈં, કોઈ સંખ્યાત ગુણ
સુરભિગંધ વાલે ઓ હોતે હૈં, કોઈ અસંખ્યાત ગુણ સુરભિગંધ વાલે ઓર કોઈ
અનન્ત ગુણ સુરભિગંધ વાલે ઓ હોતે હૈં । હસી પ્રકાર દુરભિગંધ વાલે
પુદ્ગલોં કે વિષય મેં ઓ સમજ લેના યાહિયે ।

ગૌતમસ્વામી-હે મગવન્ ! જિન રસ વાલે પુદ્ગલોં કો જીવ ભાષા કે
રૂપ મેં પરિણત કરને કે લિયે ગ્રહણ કરતા હૈ, વે કયા એક રસ વાલે હોતે હૈં,
યાવત્ પાંચોં રસોં વાલે હોતે હૈં ?

મગવાન્-હે ગૌતમ ! ગ્રહણ કે યોગ્ય દ્રવ્યોં કી અપેક્ષા સે એક રસ વાલે
દ્રવ્યોં કો ઓ ભાષા કે રૂપ મેં પરિણત કરને કે લિયે ગ્રહણ કરતા હૈ, યાવત્ દો,
ત્રીન, ચાર ઓર પાંચ રસ વાલે પુદ્ગલોં કો ઓ ગ્રહણ કરતા હૈ, કિન્તુ સર્વગ્રહણ
કી અપેક્ષા સે, નિયમ સે પાંચ રસ વાલે દ્રવ્યોં કો ઓ ભાષા રૂપ મેં પરિણત
કરને કે લિયે ગ્રહણ કરતા હૈ,

વાળા હોય છે, કેઈ ઓ, ત્રણ, ચાર, પાંચ, છ, સાત, આઠ, નવ અને દશ ગુણ સુરભિ
ગંધવાળા પણ હોય છે કેઈ સંખ્યાત ગુણ સુરભિ ગંધવાળા પણ હોય છે અને કેઈ
અસંખ્યાત ગુણ સુરભિ ગંધવાળા પણ હોય છે અને કેઈ અનન્ત ગુણ સુરભિ ગંધવાળા
પણ હોય છે. એ પ્રકારે દુરભિ ગંધવાળા પુદ્ગલોના વિષયમાં પણ સમગ્ર લેવું જોઈએ.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે મગવન્ ! એ રસવાળા પુદ્ગલોને જીવ ભાષાના રૂપમાં પરિણત
કરવાને માટે ગ્રહણ કરે છે, તેઓ શું એક રસવાળા હોય છે, યાવત્ પાંચ રસવાળા હોય છે ?

શ્રી મગવાન્-હે ગૌતમ ! ગ્રહણ યોગ્ય દ્રવ્યોની અપેક્ષાએ એક રસવાળા દ્રવ્યોને
પણ-ભાષાના રૂપમાં પરિણત કરવાને માટે ગ્રહણ કરે છે, યાવત્ બે, ત્રણ, ચાર અને પાંચ
રસવાળા પુદ્ગલોને પણ ગ્રહણ કરે છે કિન્તુ સર્વ ગ્રહણની અપેક્ષાએ નિયમથી પાંચ રસ
વાળા દ્રવ્યોને પણ ભાષાના રૂપમાં પરિણત કરવાને માટે ગ્રહણ કરે છે.

तित्तरसाइं गेण्हइ ताइं किं एगगुणतित्तरसाइं गिण्हइ जाव अणंतगुणतित्तरसाइं गिण्हइ ?
हे भदन्त ! यानि द्रव्याणि रसतो-रसापेक्षया, तित्तरसानि भाषात्वेन परिणमयितुं गृह्णाति
तानि किम् एकगुणतित्तरसानि गृह्णाति यावत्-किं वा द्वित्रि चतुःपञ्च षट् सप्ताष्ट नवदश-
गुणतित्तरसानि गृह्णाति ? किं वा संख्येयगुणतित्तरसानि गृह्णाति किं वा असंख्येयगुण-
तित्तरसानि गृह्णाति ? किं वा अनन्तगुणतित्तरसानि गृह्णाति ? भगवानाह-‘गोयमा !’ हे
गौतम ! ‘एगगुणतित्ताइं पि गिण्हइ जाव अणंतगुणतित्ताइं पि गिण्हइ’ एक गुणतित्तरसा-
न्यपि द्रव्याणि गृह्णाति यावत्-द्वित्रि चतुःपञ्चषट्सप्ताष्ट नवदशगुणतित्तरसान्यपि द्रव्याणि
गृह्णाति, संख्येयगुणतित्तरसान्यपि गृह्णाति, असंख्येयगुणतित्तरसान्यपि द्रव्याणि गृह्णाति,
अनन्तगुणतित्तरसान्यपि द्रव्याणि भाषात्वेन परिणमयितुं गृह्णाति । ‘एवं जाव महुररसो’
एवम्-तित्तरसोक्तरीत्या यावत्-अम्लकटुककषायमधुररसानि-द्रव्याणि एकगुणादि-अनन्त-

गौतमस्वामी-हे भगवन् ! रस से जिन तिक्त रसवाले द्रव्यों को जीव भाषा
के रूप में परिणत करने के लिए ग्रहण करता है, वे द्रव्य क्या एक गुण तिक्त
रस वाले होते हैं ? यावत्-दो तीन, चार, पांच, छह, सात, आठ, नौ, दश गुण
तिक्त रस वाले होते हैं, या संख्यातगुण, असंख्यातगुण अथवा अनन्तगुण
तिक्त रस वाले होते हैं ?

भगवान्-हे गौतम ! वे भाषा के रूप में परिणत करने के लिए ग्रहण किये
हुए द्रव्य एकगुण तिक्त भी होते हैं, यावत्-दो, तीन, चार, पांच, छह, सात,
आठ, नौ, दशगुण तिक्त भी होते हैं, संख्यातगुण, असंख्यातगुण और अनन्त-
गुण तिक्त भी होते हैं । इसी प्रकार मधुर रस तक कहना चाहिए, अर्थात् जैसा
तिक्त रस के विषय में कहा है, उसी प्रकार अम्ल, कटुक, कषाय और मधुर
रस के संबंध में भी कह लेना चाहिए कि एकगुण अम्ल आदि से लेकर अनन्त

श्री गौतमस्वामी-हे भगवन् ! रसे करीने જે તિક્ત રસવાળા દ્રવ્યોને જીવ ભાષાના
રૂપમાં પરિણત કરવાને માટે ગ્રહણ કરે છે, તે દ્રવ્યો શું એક ગુણ તિક્ત રસવાળા હોય છે,
યાવત્તે, ત્રણ, ચાર, પાંચ, છ, સાત, આઠ, નવ, દશ ગુણ તિક્ત રસવાળા હોય છે,
યા સંખ્યાત ગુણ, અસંખ્યાત ગુણ અથવા અનન્ત ગુણ તિક્ત રસવાળા હોય છે ?

શ્રી ભગવાન્ ! હે ગૌતમ ! તેઓએ ભાષાના રૂપમાં પરિણત કરવાને માટે ગ્રહણ કરેલ
દ્રવ્ય એક ગુણ તિક્ત પણ હોય છે, યાવત્તે, ત્રણ, ચાર, પાંચ, છ, સાત, આઠ, નવ,
દશ ગુણ તિક્ત પણ હોય છે, સંખ્યાત ગુણ અસંખ્યાત ગુણ અને અનન્ત ગુણ તિક્ત
પણ હોય છે. એજ પ્રકારે મધુર રસ સુધી કહેવું જોઈએ, અર્થાત્તેમ તિક્ત રસના
વિષયમાં કહ્યું છે એ જ પ્રકારે, અમ્લ, કટુક, કષાય અને મધુર રસના સમ્બન્ધમાં પણ
કહેવું જોઈએ કે એક ગુણ અમ્લ આદિને લઈને અનન્ત ગુણ અમ્લ આદિ રસવાળા,
દ્રવ્યોને જીવ ભાષાના રૂપમાં પરિણત કરવાને માટે ગ્રહણ કરે છે.

ગુણપર્યન્તાનિ ભાષાત્વેન પરિણમયિતું ગૃહ્ણાતિ, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘જાડ’ ભાવતો ફામમંતાઈ’ ગેળ્હઈ તાઈ’ કિં એમ્ફાસાઈ’ ગેળ્હઈ જાવ અટ્ફાસાઈ’ ગિળ્હઈ ?’ હે ભદન્ત ! યાનિ દ્રવ્યાણિ ભાવતો—ભાષાપેક્ષયા સ્પર્શવન્તિ ભાષાત્વેન પરિણમયિતું ગૃહ્ણાતિ’ તાનિ કિમ્ એક સ્પર્શાનિ ગૃહ્ણાતિ ? યાવત્—કિં દ્વિત્રિ ચતુઃ પંચ ષટ્ સપ્તાષ્ટ સ્પર્શાનિ ગૃહ્ણાતિ ? ભગવાનાહ—‘શોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘ગ્રહણદ્રવ્યાઈ’ પડુચ્ચ ણો એમ્ફાસાઈ’ ગેળ્હઈ’ ગ્રહણદ્રવ્યાણિ—ગ્રહણયોગ્યાનિ દ્રવ્યાણિ પ્રતીત્ય—આશ્રિત્ય—ગ્રહણયોગ્યદ્રવ્યાપેક્ષયા નો એકસ્પર્શાનિ દ્રવ્યાણિ ભાષાત્વેન પરિણમયિતું ગૃહ્ણાતિ, એકસ્યાપિ પરમાણો નિયમતઃ સ્પર્શદ્વયસદ્ભાવાત, ઉક્તશ્ચ—‘કારણમેવ તદન્ત્યં સૂક્ષ્મો નિત્યશ્ચ ભવતિ પરમાણુઃ । એકરસગન્ધવર્ણો દ્વિસ્પર્શઃ કાર્યલિદ્ધશ્ચ ॥૧॥’ इति, કિન્તુ ‘દુફાસાઈ’ ગિળ્હઈ જાવ ચડફાસાઈ’ ગેળ્હઈ’ દ્વિસ્પર્શાનિ—મૃદુશીતાનિ, મૃદૃષ્ણાનિ ગુણ અસ્તિ આદિ રસ ચાલે દ્રવ્યોં કો જીવ ભાષા કે રૂપ મેં પરિણત કરને કે લિએ ગ્રહણ કરતા હૈ ।

ગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્ ! આવતઃ સ્પર્શવાલે જિન દ્રવ્યોં કો જીવ ભાષારૂપ મેં પરિણત કરને કે લિએ ગ્રહણ કરતા હૈ, વે દ્રવ્ય કયા એક સ્પર્શવાલે હોતે હૈં ? યાવત્ આઠ સ્પર્શવાલે હોતે હૈં ?

ભગવાન્—હે ગૌતમ ! ગ્રહણ યોગ્ય દ્રવ્યોં કો અપેક્ષા સે એક સ્પર્શ વાલે દ્રવ્યોં કો ભાષા કે રૂપ મેં પરિણત કરને કે લિએ ગ્રહણ નહીં કરતા, કયોં કિ એક સ્પર્શ વાલા કોઈ પુદ્ગલ દ્રવ્ય હોતા હી નહીં હૈ । એક પરમાણુ મેં બી નિયમ સે દો સ્પર્શ પાચે જાતે હૈં । કહા બી હૈ—‘પરમાણુ કારણ હી હોના હૈ, કિસી કા કાર્ય નહીં હોતા । વહ અન્ત્યદ્રવ્ય હૈ, કયોં કિ ઉસસે અધિક સૂક્ષ્મ કોઈ પુદ્ગલ નહીં હોતા । વહ સૂક્ષ્મ ઓર નિત્ય હોતા હૈ । ઉસમેં એક રસ, એક ગંધ, એક વર્ણ ઓર દો સ્પર્શ વિદ્યમાન હોતે હૈં । વહ પ્રત્યક્ષ સે દૃષ્ટિ ગોચર નહીં હોતા, કેવલ સ્કંધ રૂપ કાર્ય કો અન્યથાનુપપત્તિ સે ઉસકા અનુમાન હોતા હૈ ।’

શ્રી ગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્ ! ભાવતી સ્પર્શવાણા જે દ્રવ્યોને છવ ભાષા રૂપમાં પરિણત કરવા માટે ગ્રહણ કરે છે, તે દ્રવ્ય શું એક સ્પર્શવાળા હોય છે ? યાવત્ આઠ સ્પર્શવાળા હોય છે ?

શ્રી ભગવાન્—હે ગૌતમ ! ગ્રહણ યોગ્ય દ્રવ્યોની અપેક્ષાથી એક સ્પર્શવાળાં દ્રવ્યોને ભાષાના રૂપમાં પરિણત કરવાને માટે ગ્રહણ નથી કરતા, કેમકે એક સ્પર્શવાળા કોઈ પુદ્ગલ દ્રવ્ય થતાં જ નથી. એક પરમાણુમાં પણ નિયમથી બે સ્પર્શ મળે છે, કહ્યું પણ છે—પરમાણુ કારણ જ હોય છે, કોઈનું કાર્ય નથી હોતા. તે અન્ય દ્રવ્ય છે, કેમકે તેનાથી અતિ સૂક્ષ્મ કોઈ પુદ્ગલ હોતાં નથી. તે સૂક્ષ્મ અને નિત્ય હોય છે. તેમાં એક રસ, એક ગંધ, એકવર્ણ, અને બે સ્પર્શ વિદ્યમાન હોય છે. તે પ્રત્યક્ષમાં દૃષ્ટિ ગોચર નથી થતાં, કેવળ સ્કંધ રૂપ કાર્યની અન્યથાનુપપત્તિથી તેમનું અનુમાન થાય છે.

इत्यादि रूपाणि द्रव्याणि भाषात्वेन परिणमयितुं गृह्णाति, यावत्-त्रिस्पर्शानि, चतुःस्पर्शानि द्रव्याणि गृह्णाति, 'तत्र त्रिस्पर्शानि-मृदुशीतरिन्गधस्पर्शरूपाणि कानिचिद्द्रव्याणि कानिचिद् मृदुष्णस्निग्धस्पर्शरूपाणि इत्यादीनि बोध्यानि, चतुः स्पर्शानि तु मृदुलघुस्निग्धोष्ण स्पर्शरूपाणि कानिचिद्द्रव्याणि, कानिचित्तु मृदुलघुस्निग्धशीतस्पर्शरूपाणि, कानिचिद् मृदुलघुरूक्षोष्ण स्पर्शरूपाणि द्रव्याणि, इत्यादीनि बोध्यानि, 'णो पंचफासाइं गेण्हइ' नो पञ्चस्पर्शानि द्रव्याणि भाषात्वेन परिणमयितुं गृह्णाति 'जाव नो अट्ठफासाइं गेण्हइ' यावत्-नो षट्स्पर्शानि गृह्णाति, नो सप्तस्पर्शानि गृह्णाति, नो वा अष्ट स्पर्शानि द्रव्याणि भाषात्वेन परिणमयितुं गृह्णाति, 'सव्वग्रहणं पडुच्च नियमा चउफासाइं गेण्हइ' सर्वग्रहणं प्रतीत्य-आश्रित्य सर्वग्रहणापेक्षयेत्यर्थः नियमाद्-नियमतः, चतुःस्पर्शानि द्रव्याणि भाषात्वेन परिणमयितुं गृह्णाति, 'तं जहा-सीतफासाइं गेण्हइ' तद्यथा-शीतस्पर्शानि द्रव्याणि गृह्णाति

किन्तु जीव भाषा के रूप में परिणत करने के लिए दो स्पर्श वाले तीन स्पर्श वाले अथवा चार स्पर्श वाले द्रव्यों को ग्रहण करता है। दो स्पर्श वाला द्रव्य हो तो स्निग्ध और शीत अथवा स्निग्ध और उष्ण होता है, इत्यादि, तीन हों तो रुक्ष, शीत और स्निग्ध स्पर्श वाले, या रुक्ष, उष्ण और स्निग्ध स्पर्श वाले आदि होते हैं। चार स्पर्श वाले द्रव्य हों तो शीत, रुक्ष, स्निग्ध और उष्ण, ये चार स्पर्श वाले होते हैं। भाषा के द्रव्य चतुःस्पर्शी होते हैं। उनमें, शीत, उष्ण, स्निग्ध और रुक्ष, ये चार स्पर्श ही होते हैं किन्तु लघु गुरु, मृदु कर्कश, इन चार में से कोई स्पर्श नहीं पाया जाता है। भाषा रूप में परिणत करने के लिए जीव पांच स्पर्शवाले द्रव्यों को ग्रहण नहीं करता, यावत्-छह स्पर्श वाले, सात स्पर्श वाले और आठ स्पर्श वाले द्रव्यों को भी ग्रहण नहीं करता। मगर सर्वग्रहण की अपेक्षा से विचार किया जाय तो नियम से चार स्पर्श वाले द्रव्यों को ही भाषा के रूप में परिणत करने के

किन्तु एव भाषा इप परिणत करवाने भाटे जे स्पर्शवाण, त्रयु स्पर्शवाणा अथवा चार स्पर्शवाणा द्रव्येने ग्रहण करे छे. जे स्पर्शवाणां द्रव्य होय तो स्निग्ध अने शीत अथवा स्निग्ध अने अने उष्ण होय छे, विगेरे, त्रयु होयतो इक्ष शीत अने स्निग्ध स्पर्शवाणा अगर इक्ष, उष्ण अने स्निग्ध स्पर्शवाणा विगेरे होय छे चार स्पर्श वाणा द्रव्ये होय तो शीत, इक्ष स्निग्ध अने उष्ण, आ चार स्पर्शवाणा होय छे

भाषाना द्रव्य चतुस्पर्शी होय छे-तेजोभां शीत, उष्ण, स्निग्ध अने इक्ष आ चार स्पर्श न होय छे किन्तु लघु, गुरु, मृदु, कर्कश अने चारभाथी केष्ठस्पर्श मणी आवतो नथी.

भाषा इपभां परिणत करवाने भाटे एव पांच स्पर्शवाणा, सात, स्पर्शवाणा अने आठ स्पर्शवाणा द्रव्येने पणु ग्रहण नथी करता. पणु सर्वग्रहणनी अपेक्षाअे विचार करायतो नियमथी चार स्पर्शवाणा द्रव्येने न भाषाना इपभां परिणत करवाने भाटे

‘ઉસિળ્લાસાડ’ ગિદ્ધાસાડ લુલ્લપાસાડ ગેળ્લહ’ ઉપ્પણસ્પર્શાનિ સ્નિગ્ધસ્પર્શાનિ રુક્ષસ્પર્શાનિ દ્રવ્યાણિ ભાવાત્વેન પરિણમયિતું ગૃહ્ણતિ, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘જાડ’ ફાસઓ સીતાડ’ ગેળ્લહ ?’ હે ભદ્રન્ત ! યાનિ દ્રવ્યાણિ સ્પર્શતઃ-સ્પર્શાપેક્ષયા શીતાનિ ભાવાત્વેન પરિણમયિતું ગૃહ્ણતિ તાનિ કિમ્ એકગુણશીતાનિ ગૃહ્ણતિ ? યાવત્-કિં વા દ્વિત્રિ ચતુઃપચ્ચ પદ્મસાષ્ટ નવદશગુણ-શીતાનિ ગૃહ્ણતિ ? કિં વા સંખ્યેયગુણશીતાનિ ગૃહ્ણતિ ? કિં વા અસંખ્યેયગુણશીતાનિ દ્રવ્યાણિ ગૃહ્ણતિ ? કિં વા અનન્તગુણશીતાનિ દ્રવ્યાણિ ભાવાત્વેન પરિણમયિતું ગૃહ્ણતિ ? ભગવાનાહ-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘એકગુણસીતાડ’ પિ ગિળ્લહ જાવ અણંતગુણસીતાડ’ પિ ગેળ્લહ’ એકગુણશીતાન્યપિ દ્રવ્યાણિ ભાવાત્વેન પરિણમયિતું ગૃહ્ણતિ, યાવત્-દ્વિત્રિ ચતુઃ પચ્ચ પદ્મસાષ્ટ નવદશગુણશીતાન્યપિ દ્રવ્યાણિ ગૃહ્ણતિ, સંખ્યેયગુણશીતાન્યપિ દ્રવ્યાણિ ગૃહ્ણતિ અસંખ્યેયગુણશીતાન્યપિ દ્રવ્યાણિ ગૃહ્ણતિ, અનન્તગુણશીતાન્યપિ દ્રવ્યાણિ ભાવાત્વેન

લિપ્ત ગ્રહણ કરતા હૈ । વે હસ્ત પ્રકાર હૈ-શીત સ્પર્શ વાલે દ્રવ્યોં કો ગ્રહણ કરતા હૈ, ઉપ્પણ સ્પર્શ વાલે દ્રવ્યોં કો ગ્રહણ કરતા હૈ, સ્નિગ્ધ સ્પર્શ વાલે દ્રવ્યોં કો ગ્રહણ કરતા હૈ ઓર રુક્ષ સ્પર્શ વાલે દ્રવ્યોં કો ગ્રહણ કરતા હૈ ।

ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! સ્પર્શ કો અપેક્ષા જિન શીત સ્પર્શ વાલે દ્રવ્યોં કો જીવ ભાષા કે સ્વપ્ને પરિણત કરને કે લિપ્ત ગ્રહણ કરતા હૈ, વે દ્રવ્ય કયા એક ગુણ અર્થાત્ એક અંગ વાલે શીત હોતે હૈ, અથવા દો, ત્રીન, ચાર, પાંચ, છહ, સાત, આઠ, નવ, દશગુણ શીત હોતે હૈ ? અથવા સંખ્યાતગુણ શીત, અસંખ્યાતગુણ શીત યા અનન્તગુણ શીત હોતે હૈ ?

ભગવાન્-હે ગૌતમ ! વે દ્રવ્ય એકગુણ શીત ઓ હોતે હૈ, યાવત્ અનન્તગુણ શીત ઓ હોતે હૈ, અર્થાત્ એક, દો, ત્રીન, ચાર, પાંચ, છહ, સાત, આઠ, નૌ, દસ, સંખ્યાત, અસંખ્યાત અથવા અનન્તગુણ શીત હોતે હૈ ।

અહણુ કરે છે. તેઓ આ પ્રકારે છે-શીતસ્પર્શવાળા દ્રવ્યોને અહણુ કરે છે, ઉપ્પણસ્પર્શવાળા દ્રવ્યોને અહણુ કરે છે, સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળા દ્રવ્યોને અહણુ કરે છે અને રુક્ષ સ્પર્શવાળા દ્રવ્યોને અહણુ કરે છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! સ્પર્શની અપેક્ષાએ જે શીત સ્પર્શવાળા દ્રવ્યોને છવ ભાષાના રૂપમા પરિણત કરવાને માટે અહણુ કરે છે, તે દ્રવ્યો શુ’ એકગુણ અર્થાત્ એક અંશવાળા શીત હોય છે, અથવા બે, ત્રણ, ચાર, પાંચ, છ, સાત, આઠ, નવ, દશ ગુણ શીત હોય છે ? અથવા સંખ્યાત ગુણ શીત, અસંખ્યાત ગુણ શીત અગર અનન્ત ગુણ શીત હોય છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! તે દ્રવ્યો એક ગુણ શીત પણ હોય છે, યાવત્ અનન્ત ગુણ શીત પણ હોય છે, અર્થાત્ એક, બે, ત્રણ, ચાર, પાંચ, છ, સાત, આઠ, નવ, દશ, સંખ્યાત-અસંખ્યાત અથવા અનન્ત ગુણ શીત હોય છે.

પરિણમયિતું ગૃહ્ણતિ, 'એવં ડસિણ ણિહ્લુલુલ્લાઈ જાવ અણંત ગુણાઈં પિ ગિણ્હઈ' એવમ્—
શીતસ્પર્શોક્તરીત્યા ઉષ્ણસ્નિગ્ધરૂક્ષાણિ દ્રવ્યાણિ યાવત્—એક ગુણાદિદશગુણપર્યન્તાનિ અપિ,
સંત્વેયગુણાન્યપિ, અસંત્વેયગુણાન્યપિ, અનન્તગુણાન્યપિ દ્રવ્યાણિ ભાષાત્વેન પરિણમયિતું
ગૃહ્ણતિ, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—'જાઈ મંતે ! જાવ અણંતગુણલુલ્લાઈ ગેણ્હઈ તાઈં કિં પુટ્ટાઈં
ગેણ્હઈ, અપુટ્ટાઈં ગેણ્હઈ ?' હે મદન્ત ! યાનિ દ્રવ્યાણિ યાવત્—એકગુણ કૃષ્ણચર્ણાદિ—અનન્ત-
ગુણ શુક્રચર્ણાન્તાનિ એકગુણ સુરભિગન્ધાદિ—અનન્તગુણદુરભિગન્ધાન્તાનિ, એકગુણતિક્ત-
રસાદિ—અનન્તગુણમધુરરસાન્તાનિ, એકગુણમૃદુસ્પર્શાદિ—અનન્તગુણરૂક્ષાણિ દ્રવ્યાણિ ભાષાત્વેન
પરિણમયિતું ગૃહ્ણતિ તાનિ કિં સ્પૃષ્ઠાનિ—આત્મપ્રદેશૈઃ સહ સંસ્પૃષ્ઠાનિ ગૃહ્ણતિ ? કિં વા
આત્મપ્રદેશૈઃ સહાસ્પૃષ્ઠાનિ ગૃહ્ણતિ ? મગવાનાહ—'ગોયમા !' હે ગૌતમ ! 'પુટ્ટાઈં ગેણ્હઈ નો
અપુટ્ટાઈં ગેણ્હઈ' પૂર્વોક્તાનિ દ્રવ્યાણિ ભાષાત્વેન પરિણમયિતુમ્ આત્મપ્રદેશૈઃ સહ સ્પૃષ્ઠાનિ

હસી પ્રકાર ઉષ્ણ, સ્નિગ્ધ ઓર રૂક્ષ ગુણોં કો સંબંધ મેં મી સમજ્ઞ લેના
ચાહિય, અર્થાત્ એકગુણ ઉષ્ણ આદિ સે લેકર અનન્તગુણ ઉષ્ણ આદિ તક કો,
એકગુણ સ્નિગ્ધ સે લેકર અનન્તગુણ સ્નિગ્ધ તક કો ઓર એકગુણ રૂક્ષ સે લેકર
અનન્તગુણ રૂક્ષ તક કો દ્રવ્યોં કો જીવ ભાષા કો રૂપ મેં પરિણત કરને કો લિય
ગ્રહણ કરતા હૈ ।

ગૌતમસ્વામી—પુનઃ પ્રશ્ન કરતે હૈ—હે મગવન્ ! જિન એકગુણ કૃષ્ણ વર્ણ સે
લેકર અનન્તગુણ રૂક્ષ સ્પર્શ તક કો દ્રવ્યોં કો જીવ ભાષા કો રૂપ મેં પરિણત
કરને કો લિય ગ્રહણ કરતા હૈ, વે દ્રવ્ય કયા સ્પૃષ્ટ હોતે હૈ યા અસ્પૃષ્ટ હોતે હૈ ?
તાત્પર્ય યહ હૈ કિ પૂર્વ મેં જિન-જિન સ્પર્શ, ગંધ, રસ ઓર સ્પર્શ વાલે દ્રવ્યોં કો
જીવ કો દ્વારા ભાષા કો રૂપ મેં પરિણત કરને કો લિય ગ્રહણ કરના કહા-હૈ, વે
દ્રવ્ય કયા આત્મપ્રદેશોં કો સાથ સંસ્પૃષ્ટ-સંયુક્ત હોતે હૈ અથવા અસ્પૃષ્ટ
(અસંયુક્ત) હોતે હૈ ?

એજ પ્રકારે ઉષ્ણ, સ્નિગ્ધ, અને રૂક્ષ ગુણોના સમ્બન્ધમા પણ સમજ્ઞ લેવું જોઈએ.
અર્થાત્ એક ગુણ ઉષ્ણ આદિથી લઈને અનન્તગુણ ઉષ્ણ આદિ સુધીના, એક ગુણ સ્નિગ્ધથી
લઈને અનન્ત ગુણ સ્નિગ્ધ સુધીના અને એક ગુણ રૂક્ષથી લઈ અનન્ત ગુણ રૂક્ષ સુધીના
દ્રવ્યોને જીવ ભાષાના રૂપમા પરિણત કરવા માટે ગ્રહણ કરે છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી પુનઃ પ્રશ્ન કરે છે—હે ભગવન્ ! જે એક ગુણ કૃષ્ણવર્ણથી લઈને
અનન્તગુણ રૂક્ષ સ્પર્શ સુધીના દ્રવ્યોને જીવ ભાષાના રૂપમા પરિણત કરવાને માટે ગ્રહણ
કરે છે, તે દ્રવ્યો શું સ્પૃષ્ટ હોય છે અગર અસ્પૃષ્ટ હોય છે ? તાત્પર્ય એ છે કે
પૂર્વમા જે જે સ્પર્શ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શવાળા દ્રવ્યોને જીવના દ્વારા ભાષાના
રૂપમાં પરિણત કરવાને માટે ગ્રહણ કરે છે, તે દ્રવ્યો શું આત્મપ્રદેશોની સાથે સંસ્પૃષ્ટ
સંયુક્ત હોય છે અથવા અસ્પૃષ્ટ (અસંયુક્ત) હોય છે ?

ગૃહ્ણતિ, નો આત્મપ્રદેશૈઃ સદ્સંસ્પૃષ્ટાનિ ગૃહ્ણતિ, અથાત્મપ્રદેશૈઃ સંસ્પર્શનમાત્મપ્રદેશાવગાદ-
ક્ષેત્રાદ્ વહિરપિ સંભવતીત્યાશંકાયાં ગૌતમસ્વામી પૃચ્છતિ-‘જાઈં મંતે ! પુટ્ટાઈં ગેળ્હઈ તાઈં
કિં ઓગાઢાઈં ગેળ્હઈ ? અળોગાઢાઈં ગેળ્હઈ ? હે મદન્ત ! યાનિ દ્રવ્યાણિ ભાષાત્વેન પરિણ-
મયિતુમ્ આત્મપ્રદેશૈઃ સદ્ સંસ્પૃષ્ટાનિ ગૃહ્ણતિ તાનિ કિમ્ અવગાઢાનિ-આત્મપ્રદેશૈઃ સદ્
એકક્ષેત્રાવસ્થિતાનિ ગૃહ્ણતિ ? કિં વા અનવગાઢાનિ-આત્મપ્રદેશૈઃ સદ્ એકક્ષેત્રાનવસ્થિ-
તાનિ ગૃહ્ણતિ ? ભગવાનાહ-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘ઓગાઢાઈં ગેળ્હઈ નો અળોગાઢાઈં
ગેળ્હઈ’ અવગાઢાનિ-આત્મપ્રદેશૈઃ સદ્ એક ક્ષેત્રાવસ્થિતાનિ દ્રવ્યાણિ ભાષાત્વેન પરિણમયિતું
નો અનવગાઢાનિ-આત્મપ્રદેશૈઃ સદ્ એકક્ષેત્રાનવસ્થિતાનિ ગૃહ્ણતિ, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-
‘જાઈં મંતે ! ઓગાઢાઈં ગેળ્હઈ તાઈં કિં અળંતરોગાઢાઈં ગેળ્હઈ, પરંપરોગાઢાઈં ગેળ્હઈ ?’ હે

ભગવાન્-હે ગૌતમ ! જિન પૂર્વોક્ત દ્રવ્યોં કો જીવ ભાષા કે રૂપ મેં પરિણત
કરને કે લિએ ગ્રહણ કરતા હૈ, વે જીવપ્રદેશોં કે સાથ સંસ્પૃષ્ટ હી હોતે હૈં, અર્થાત્
જીવપ્રદેશી કે સાથ સંસ્પૃષ્ટ પુદ્ગલોં કો હી જીવ ભાષા કે રૂપ મેં પરિણત કરને
કે લિએ ગ્રહણ કરતા હૈ । અસંસ્પૃષ્ટ દ્રવ્યોં કો ગ્રહણ નહીં કરતા ।

જિસ આકાશ-ક્ષેત્ર મેં જીવપ્રદેશ હૈં, ઉસસે વાહર રહ કર ભી ભાષાદ્રવ્ય
જીવપ્રદેશોં કે સાથ સ્પૃષ્ટ હો સકતે હૈં, અતએવ અવ યહ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત હોતા
હૈ કિ વે દ્રવ્ય કયા અવગાઢ હોતે હૈં અથવા અનવગાઢ હોતે હૈં ? જિન આકાશ
પ્રદેશોં મેં જીવ કે પ્રદેશ હૈં, ઉન્હીં આકાશપ્રદેશોં મેં જો દ્રવ્ય અવસ્થિત હોં, વે
અવગાઢ કહલાતે હૈં ઔર જો ભિન્ન આકાશપ્રદેશોં મેં અવસ્થિત હોં, વે અન-
વગાઢ કહલાતે હૈં ।

ભગવાન્-હે ગૌતમ ! જીવ અવગાઢ અર્થાત્ એક હી ક્ષેત્ર મેં સ્થિત દ્રવ્યોં
કો ગ્રહણ કરતા હૈ, અનવગાઢ દ્રવ્યોં કો ગ્રહણ નહીં કરતા હૈ ।

ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ યદિ અવગાઢ દ્રવ્યોં કો હી જીવ ગ્રહણ કરતા હૈ,

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! જે પૂર્વોક્ત દ્રવ્યોને જીવ ભાષાના રૂપમાં પરિણત કરવાને
માટે ગ્રહણ કરે છે, તે જીવ પ્રદેશોની સાથે સંસ્પૃષ્ટ જ થાય છે. અર્થાત્ જીવ પ્રદેશોની
સાથે સંસ્પૃષ્ટ પુદ્ગલોને જ જીવ ભાષાના રૂપમાં પરિણત કરવાને માટે ગ્રહણ કરે છે.
અસંસ્પૃષ્ટ દ્રવ્યોને ગ્રહણ નથી કરતો.

જે આકાશ પ્રદેશમાં જીવ પ્રદેશ છે તેનાથી બહાર રહીને પણ ભાષા દ્રવ્ય જીવ
પ્રદેશોની સાથે સ્પૃષ્ટ થઈ શકે છે, તેથી જ હવે આ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે કે તે દ્રવ્યો
શું અવગાઢ હોય છે અથવા અનવગાઢ હોય છે ? જે આકાશ પ્રદેશોમાં જીવના પ્રદેશ
છે, તે આકાશ પ્રદેશોમાં જે દ્રવ્ય અવસ્થિત હોય, તે અવગાઢ કહેવાય છે અને જે ભિન્ન
આકાશ પ્રદેશોમાં અવસ્થિત હોય તે અનવગાઢ કહેવાય છે.

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! જીવ અવગાઢ અર્થાત્ એક જ ક્ષેત્રમાં સ્થિત દ્રવ્યોને
ગ્રહણ કરે છે, અનવગાઢ દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરતા નથી.

મદન્ત ! યાનિ દ્રવ્યાણિ ભાષાત્વેન પરિણમયિતુમ્ આત્મપ્રદેશૈરવગાઠાનિ ગૃહ્ણાતિ તાનિ
કિમ્ અનન્તરાવગાઠાનિ અવ્યવધાનેનાવસ્થિતાનિ ગૃહ્ણાતિ કિં વા પરમ્પરાવગાઠાનિ-વ્યવધાને
નાવસ્થિતાનિ ગૃહ્ણાતિ ? મગવાનાહ-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘અણંતરોગાઠાઈં ગિણ્હઈ’ અન
ન્તરાવગાઠાનિ-આત્મપ્રદેશૈરવ્યવધાનેનાવસ્થિતાનિ દ્રવ્યાણિ ભાષાત્વેન પરિણમયિતું ગૃહ્ણાતિ
‘નો પરંપરોગાઠાઈં ગેણ્હઈ’ નો પરમ્પરાવગાઠાનિ-આત્મપ્રદેશૈરવ્યવધાનેનાવસ્થિતાનિ દ્રવ્યાણિ
ગૃહ્ણાતિ, તથા ચ યેપુ આત્મપ્રદેશેષુ યાનિ ભાષાદ્રવ્યાણિ અવગાઠાનિ ભવન્તિ તૈરાત્મપ્રદેશૈ
સ્તાન્યેવ ભાષાદ્રવ્યાણિ અવગાઠાનિ ગૃહ્ણાતિ, નતુ એક દ્વિ ત્ર્યાઘાત્મપ્રદેશવ્યવહિતાનિ ગૃહ્ણા
તીતિ ભાવઃ, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘જાઈં મંને ! અણંતરોગાઠાઈં ગેણ્હઈ તાઈં કિં અણૂઈં ગેણ્હઈ
વાયરાઈં ગેણ્હઈ ?’ હે મદન્ત ! યાનિ દ્રવ્યાણિ આત્મપ્રદેશૈરનન્તરાવગાઠાનિ ગૃહ્ણાતિ તાનિ
કિમ્ અણુનિ-સ્તોક પ્રદેશાનિ ગૃહ્ણાતિ કિં વા વાદરાણિ પ્રભૂતપ્રદેશેષચિતાનિ ગૃહ્ણાતિ ?

અનવગાઠ દ્રવ્યોં કો ગ્રહણ નહીં કરતા તો કયા અનન્તરાવગાઠ દ્રવ્યોં કો ગ્રહણ
કરતા હૈ, અર્થાત્ વ્યવધાન રહિત દ્રવ્યોં કો ગ્રહણ કરતા હૈ, અથવા પરમ્પરાવ-
ગાઠ અર્થાત્ વ્યવહિત રૂપ સે અવસ્થિત દ્રવ્યોં કો ગ્રહણ કરતા હૈ ?

મગવાન્-હે ગૌતમ ! અનન્તરાવગાઠ અર્થાત્ આત્મપ્રદેશોં સે અવ્યવહિત
રૂપ મેં સ્થિત દ્રવ્યોં કો ભાષા કે રૂપ મેં પરિણત કરને કે લિપ્ત ગ્રહણ કરતા હૈ ।
પરમ્પરાવગાઠ અર્થાત્ આત્મપ્રદેશોં સે વ્યવધાનયુક્ત હોકર અવસ્થિત દ્રવ્યોં કો
જીવ ગ્રહણ નહીં કરતા । તાત્પર્ય યહ હૈ કિ જિન આત્મપ્રદેશોં મેં જો ભાષા દ્રવ્ય
અવસ્થિત હૈ, ડન આત્મપ્રદેશોં કે દ્વારા વહી ભાષાદ્રવ્ય ગ્રહણ કિયે જાતે હૈ, એક,
દો, ત્રીન આદિ આત્મપ્રદેશોં સે વ્યવહિત દ્રવ્ય ગ્રહણ નહીં કિયે જાતે ।

ગૌતમસ્વામી-હે મગવન્ ! અનન્તરાવગાઠ જિન દ્રવ્યોં કો જીવ ગ્રહણ કરતા
હૈ, વે દ્રવ્ય કયા અણુ અર્થાત્ થોડે પ્રદેશોં વાલે હોતે હૈ અથવા વાદર અર્થાત્
બહુત પ્રદેશોં વાલે હોતે હૈ ?

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! જો અવગાઠ દ્રવ્યોંને જ એવ ગ્રહણ કરે છે, અનવ-
ગાઠ દ્રવ્યોંને ગ્રહણ નથી કરતા તો શું અનન્તરાવગાઠ દ્રવ્યોંને ગ્રહણ કરે છે અર્થાત્
વ્યવધાન રહિત દ્રવ્યોંને ગ્રહણ કરે છે, અથવા પરમ્પરાવગાઠ અર્થાત્ વ્યવહિત રૂપથી
અવસ્થિત દ્રવ્યોંને ગ્રહણ કરે છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! અનન્તરાવગાઠ અર્થાત્ આત્મ પ્રદેશોંથી અવ્યવહિત રૂપમાં
સ્થિત દ્રવ્યોંને ભાષાના રૂપમાં પરિણત કરવાને માટે ગ્રહણ કરે છે. પરમ્પરાવગાઠ અર્થાત્
આત્મ પ્રદેશોંથી વ્યવધાન યુક્ત થઈને અવસ્થિત દ્રવ્યોંને એવ ગ્રહણ નથી કરતા તાત્પર્ય
એ છે કે જે આત્મ પ્રદેશોંમાં જે ભાષા દ્રવ્ય રહેલ છે, તે આત્મપ્રદેશોં દ્વારા તે ભાષા
દ્રવ્ય ગ્રહણ કરાય છે, એક, બે, ત્રણ આદિ આત્મ પ્રદેશોંથી વ્યવહિત દ્રવ્ય ગ્રહણ નથી કરાતા.

ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! અનન્તરાવગાઠ જે દ્રવ્યોંને એવ ગ્રહણ કરે છે, તે દ્રવ્યોં
શું અણુ અર્થાત્ થોડા પ્રદેશોંવાળા હોય છે અથવા વાદર અર્થાત્ ઘણા પ્રદેશોંવાળા હોય છે ?

ગેઠહૃ પજ્જવસાણે વિ ગિઠહૃ તાઈં કિં સવિસણ્ ગિઠહૃ, અવિસણ્ ગિઠહૃ ?' હે ભદન્ત ! યાનિ ભાષાદ્રવ્યાણિ આદાવપિ-ગ્રહણોચિતકાલસ્ય પ્રથમસમયેડપિ ગૃહ્ણાતિ, મધ્યેડપિ-દ્વિતીયાદિસમયેડપિ ગૃહ્ણાતિ, પર્યવસાનેડપિ ગૃહ્ણાતિ તાનિ કિં સ્વવિષયાન્-સ્વગોચરાન્ સ્પૃષ્ટાવગાદાનન્તરાવગાદસ્વરૂપાણિ ગૃહ્ણાતિ ? કિં વા અવિષયાન્-સ્વાગોચરાન્ સ્પૃષ્ટાવગાદાનન્તરાવગાદવ્યતિરિક્તાનિ ગૃહ્ણાતિ ? ભગવાનાહ-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘સવિસણ્ ગેઠહૃ નો અવિસણ્ ગેઠહૃ’ સ્વવિષયાન્-સ્પૃષ્ટાવગાદાનન્તરાવગાદસ્વરૂપાણિ દ્રવ્યાણિ ગૃહ્ણાતિ નો અવિષયાન્-સ્પૃષ્ટાદિવ્યતિરિક્તાનિ દ્રવ્યાણિ ગૃહ્ણાતિ, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘જાડ મંતે ! સવિસણ્ ગેઠહૃ તાઈં કિં આણુપુઙ્વિ ગેઠહૃ અણાણુપુઙ્વિ ગેઠહૃ ?’ હે ભદન્ત ! યાનિ ભાષાદ્રવ્યાણિ સ્વવિષયાન્-સ્પૃષ્ટાવગાદાનન્તરાવગાદરૂપાણિ ગૃહ્ણાતિ તાનિ કિમ્ આનુપૂર્વ્યા-ગ્રહણાપેક્ષયા યથાસન્નતયા ગૃહ્ણાતિ ? કિં વા અનાનુપૂર્વ્યા-ગ્રહણાપેક્ષયાડયયાઽન્નતયા ગૃહ્ણાતિ ?

સ્વવિષય-સ્વગોચર અર્થાત્ સ્પૃષ્ટ, અવગાદ, અનન્તરાવગાદ રૂપ હોતે હૈં યા અવિષય અર્થાત્ સ્વ કે અગોચર અર્થાત્ સ્પૃષ્ટ, અવગાદ, અનન્તરાવગાદ સે ભિન્ન હોતે હૈં ?

ભગવાન્-હે ગૌતમ ! સ્વવિષય અર્થાત્ સ્પૃષ્ટ, અવગાદ એવં અનન્તરાવગાદ દ્રવ્યોં કો હી ગ્રહણ કરતા હૈ, અવિષય અર્થાત્ અસ્પૃષ્ટ, અવગાદ યા પરમ્પરાવગાદ દ્રવ્યોં કો નહીં ગ્રહણ કરતા ।

ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! જિન સ્વવિષય દ્રવ્યોં કો જીવ ગ્રહણ કરતા હૈ, ઉન્હેં કયા આનુપૂર્વી સે-અનુક્રમ સે-ગ્રહણ કરતા હૈ અથવા અનાનુપૂર્વી સે ગ્રહણ કરતા હૈ ? આનુપૂર્વી કા અર્થ હૈ ગ્રહણ કી અપેક્ષા સામીપ્ય કે અનુસાર ઓર અનાનુપૂર્વી હસસે વિપરીત ।

ભગવાન્-હે ગૌતમ ! આનુપૂર્વી સે ગ્રહણ કરતા હૈ, અનાનુપૂર્વી સે ગ્રહણ નહીં કરતા, અર્થાન્ ગ્રહણ કી અપેક્ષા આસન્નતા કે અનુસાર ગ્રહણ કરતા હૈ,

સ્પૃષ્ટ, અવગાદ, અન્તરાવગાદ રૂપ હોય છે અગર અવિષય અર્થાત્ સ્વના અગોચર અર્થાત્ સ્પૃષ્ટ, અવગાદ, અનન્તરાવગાદથી ભિન્ન હોય છે ?

શ્રી ભગવન્-હે ગૌતમ ! સ્વવિષય અર્થાત્ સ્પૃષ્ટ, અવગાદ તેમજ અન્તરાવગાદ દ્રવ્યોંને જ ગ્રહણ કરે છે, અવિષય અર્થાત્ અસ્પૃષ્ટ, અવગાદ અગર પરમ્પરાવગાદ દ્રવ્યોંને ગ્રહણ નથી કરતા

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! જે સ્વવિષય દ્રવ્યોંને જીવ ગ્રહણ કરે છે, તેઓને શું આનુપૂર્વીથી-અનુક્રમથી ગ્રહણ કરે છે, અથવા અનાનુપૂર્વીથી ગ્રહણ કરે છે ? આનુપૂર્વીનો અર્થ છે ગ્રહણની અપેક્ષાએ સમીપના અનુસાર અને અનાનુપૂર્વી તેનાથી વિપરીત.

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! આનુપૂર્વીથી ગ્રહણ કરે છે-અનાનુપૂર્વીથી ગ્રહણ નથી કરતા, અર્થાત્ ગ્રહણની અપેક્ષાએ આસન્નતાના અનુસાર ગ્રહણ કરે છે. આસન્નતાનું ઉત્સંધન કરીને ગ્રહણ નથી કરતા.

મગવાનાહ—‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘આણુપુર્વિ ગેળ્હૈ, નો અણાણુપુર્વિ ગેળ્હૈ’ આનુપૂર્વ્યા ગ્રહણાપેક્ષયા યથાસન્નતયા ગૃહ્ણાતિ, નો અનાનુપૂર્વ્યા—ગ્રહણાપેક્ષયા અયથાસન્નતયા ગૃહ્ણાતિ, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘જાઈ મંતે ! આણુપુર્વિ ગેળ્હૈ તાઈં કિં તિદિસિં ગેળ્હૈ જાવ છદિસિં ગેળ્હૈ !’ હે મદન્ત ! યાનિ ભાષાદ્રવ્યાણિ આનુપૂર્વ્યા ગૃહ્ણાતિ તાનિ કિમ્ ત્રિદિશિ—તિસૃમ્બ્યો દિગ્મ્ય આગતાનિ, ગૃહ્ણાતિ ? યાવત્—કિં વા ચતુર્દિશિ ગૃહ્ણાતિ કિં વા પશ્ચદિશિ ગૃહ્ણાતિ ? કિં વા પદ્દિશિ ગૃહ્ણાતિ ? મગવાનાહ—‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘નિયમા છદિસિં ગેળ્હૈ’ નિયમાત્—નિયમતઃ પદ્દિશિ—પદ્મ્યો દિગ્મ્ય આગતાનિ, ગૃહ્ણાતિ. તથાહિ—ભાષકો નિયમેન ત્રસનાડયાં ભવતિ અન્યત્ર ત્રસકાયાસંભવાત્, ત્રસનાડયાં ચ વ્યવસ્થિતસ્ય નિયમેન પદ્દિગાગતપુદ્ગલસંભવાત્, । અથોપયુક્તાનામેવાર્થાનાં સંગ્રહણીં ગાથામાહ—

‘પુટ્ટોગાઢ અણંતર અણૂય તહ વાયરે ય ઉટ્ટમહે ।

આદિ વિસયાણુ પુર્વિ ણિયમા તહ છદિસિં ચેવ ॥૧॥

આસન્નતા કા ઉત્તલંઘન કરકે ગ્રહણ નહીં કરતા ।

ગૌતમસ્વામી—હે મગવન્ ! જિન ભાષાદ્રવ્યોં કો આનુપૂર્વીં સે ગ્રહણ કરતા હૈ, કયા ત્રિન દિશાઓં સે આે હુે ડન દ્રવ્યોં કો ગ્રહણ કરતા હૈ ? યા ચાર દિશાઓં સે, પાંચ દિશાઓં સે, અથવા છહ દિશાઓં સે આે હુે ભાષાદ્રવ્યોં કો ગ્રહણ કરતા હૈ ?

મગવાન્—હે ગૌતમ ! નિયમ સે છહોં દિશાઓં સે આે હુે ભાષાદ્રવ્યોં કો ગ્રહણ કરતા હૈ । ઇસ્કા કારણ યહ હૈ કિ ભાષક જીવ નિયમ સે ત્રસનાડીં કે અન્દર હી હોતા હૈ, કયોં કિ ત્રસ જીવ હી ભાષક હો સકતા હૈ ઓર વહ ત્રસનાડીં સે બાહર નહીં પાયા જાતા । ઓર જો જીવ ત્રસનાડીં મેં અવસ્થિત હૈ, વહ છહોં દિશાઓં સે આે હુે પુદ્ગલોં કો ગ્રહણ કરતા હૈ ।

ઉપર જિન—જિન મુદ્દોં કે વિષય મેં પ્રશ્ન કિે ગે હે, ડન સબ કા સંગ્રહ કરને વાલી ગાથા કહતે હે—‘પહેલે સ્પૃષ્ટવિષયક ભાષાદ્રવ્ય કી પ્રરૂપણા કી ગર્હ, ડસકે પશ્ચાત્ અવગાઢ વિષયક, ફિર અનન્તરાવગાઢ વિષયક, ડસકે બાદ અણુ—

શ્રી ગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્ ! જે ભાષા દ્રવ્યોને આનુપૂર્વીથી ગ્રહણ કરે છે, તે શું ત્રણ દિશામાંથી આવેલા દ્રવ્યોને તે ગ્રહણ કરે છે ? અગર ચાર દિશાઓથી, પાંચ દિશાઓથી અથવા છ દિશાઓથી આવેલા ભાષા દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે છે ?

શ્રી ભગવાન્—હે ગૌતમ ! નિયમથી છએ દિશાઓથી આવેલા ભાષા દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે છે. તેનું કારણ એ છે કે ભાષક જીવ નિયમથી ત્રસ નાડીના અન્તરે જ હોય છે, કેમકે ત્રસ જીવ ભાષક બની શકે છે અને તે ત્રસ નાડીથી બહાર નથી મળી આવતો. અને જે જીવ ત્રસ નાડીમાં અવસ્થિત છે તે છએ દિશામાંથી આવેલા પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે.

ઉપર જે જે મુદ્દાઓના વિષયમાં પ્રશ્ન કરાયેલ છે. તે બધાનો સંગ્રહ કરનારી ગાથા

મગવાનાહ-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘અણુંપિ ગેણ્હઃ વાયરાંપિ ગેણ્હઃ’ અણૂન્યપિ-સ્તોક પ્રદેશાન્યપિ દ્રવ્યાણિ આત્મપ્રદેશૈરનન્તરાવગાદાનિ ભાષાત્વેન પરિણમયિતું ગૃહ્ણાતિ, વાદરા-
પ્યપિ-પ્રચુરપ્રદેશોપચિતાન્યપિ, આત્મપ્રદેશૈરનન્તરાવગાદાનિ દ્રવ્યાણિ ભાષાત્વેન પરિણમયિતું
ગૃહ્ણાતિ, આત્રાણુત્વં વાદરત્યથ્ચ ભાષા યોગ્યાના મેવ સ્કન્ધાનાં પ્રદેશસ્તોક વાહુલ્યાપેક્ષ્યા
વિવક્ષિત મિત્યવસેયમ્, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘જાઃ મંતે ! અણું ગેણ્હઃ તાઃ કિં ઉહું ગેણ્હઃ,
અહે ગેણ્હઃ, તિરિયં ગેણ્હઃ ?’ હે મદન્ત ! યાનિ દ્રવ્યાણિ અણૂનિ-સ્તોકપ્રદેશાનિ ભાષાત્વેન
પરિણમયિતુ ગૃહ્ણાતિ તાનિ કિમ્ ઊર્ધ્વમ્-ઉપરિદેશાવચ્છેદેન ગૃહ્ણાણિ ? કિં વા અધોદેશ-
વચ્છેદેન ગૃહ્ણાતિ ? કિં વા તિર્યગ્દેશાવચ્છેદેન ગૃહ્ણાતિ ? મગવાનાહ-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ !
‘ઉહુંપિ ગેણ્હઃ અહે વિ ગેણ્હઃ તિરિયંપિ ગેણ્હઃ’ ઊર્ધ્વમપિ ગૃહ્ણાણિ, અધોઽપિ ગૃહ્ણાતિ, તિર્ય-
ગપિ ગૃહ્ણાતિ, તથા ચાત્ર જીવસ્ય ગ્રહણયોગ્યાનિ ભાષાદ્રવ્યાણિ ચાવન્મુ ક્ષેત્રેષુ અવસ્થિતાનિ

મગવાન્-હે ગૌતમ ! અણુઅર્થાત્ થોડે પ્રદેશોં વાલે દ્રવ્યોં કોં ભી ગ્રહણ કરતા હૈં ઓર વાદર અર્થાત્ વહુત પ્રદેશોં સે ઉપચિત દ્રવ્યોં કોં ભી ગ્રહણ કરતા હૈં । યહાં ‘અણુ’ કા અર્થ અપ્રદેશી દ્રવ્ય નહીં સમજનાં ચાહિયે, કિન્તુ ભાષા કે રૂપ મેં પરિગત હોને કે યોગ્ય થોડે પ્રદેશોં વાલે સ્કંધ સમજનાં ચાહિયે, હસી પ્રકાર કા અર્થ વહુત પ્રદેશોં વાલા ભાષાયોગ્ય સ્કંધ સમજનાં ચાહિયે ।

ગૌતમસ્વામી-હે મગવન્ ! જીવ જિન અણુદ્રવ્યોં કોં ભાષા કે રૂપ મેં પરિ-
ણત કરને કે લિયે ગ્રહણ કરતા હૈં, વે કયા ડપર રહે હુય હોતે હૈં ? કયા અધો-
દેશ મેં રહે હુય હોતે હૈં ? યા તિછે દેશ મેં રહે હુય હોતે હૈં ?

મગવાન્ હે ગૌતમ ! ઊર્ધ્વ દિશા સે ભી ગ્રહણ કરતા હૈં, અધોદિશા સે
ભી ગ્રહણ કરતા હૈં ઓર તિર્યગ્દિશા સે ભી ગ્રહણ કરતા હૈં । તાત્પર્યં યહ હૈં
કિ જીવ કે દ્વારા ગ્રહણ કરને યોગ્ય ભાષાદ્રવ્ય જિતને આકાશ-ક્ષેત્ર મેં અવ-

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! આણુ અર્થાત્ થોડા પ્રદેશોવાળા દ્રવ્યોને પણ ગ્રહણ કરે
છે અને વાદર અર્થાત્ વહુ પ્રદેશોથી ઉપચિત દ્રવ્યોને પણ ગ્રહણ કરે છે. અહીં આણુનો
અર્થ અપ્રદેશી દ્રવ્ય ન સમજવો જોઈએ. કિન્તુ ભાષાના રૂપમાં પરિણુત થવાને યોગ્ય
થોડા પ્રદેશોવાળા સ્કન્ધ સમજવા જોઈએ એજ પ્રકારે વાદરનો અર્થ વહુ પ્રદેશોવાળા
ભાષા યોગ્ય સ્કન્ધ સમજવો જોઈએ.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! જીવ જે આણુ દ્રવ્યોને ભાષાના રૂપમાં પરિણુત કર-
વાને માટે ગ્રહણ કરે છે, તેઓ શું ઉપર રહેલા હોય છે ? શું અધો દેશમાં રહેલા હોય
છે ? અગર તિરછાદેશમાં રહેલા હોય છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! ઊર્ધ્વ પ્રદેશોથી પણ ગ્રહણ કરે છે, અધ પ્રદેશોથી પણ
ગ્રહણ કરે છે અને તિર્યગ્ દિશાથી પણ ગ્રહણ કરે છે તાત્પર્યં એ છે કે જીવના દ્વારા
ગ્રહણ કરવા યોગ્ય ભાષા દ્રવ્ય જેટલા આકાશ-ક્ષેત્રમાં અવસ્થિત હોય છે, તેટલા જ
ક્ષેત્રને અહીં ઊર્ધ્વ અધઃ અને તિર્યક્ સમજવો જોઈએ.

મ્વન્તિ તાવતામેવ ક્ષેત્રાણામૂર્ધ્વાધસ્તિર્યક્ત્વમવસેયમ્, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘જાઈં મંતે ! ઉઢુંપિ ગેઢ્હઈ અહે વિ ગેઢ્હઈ તિરિયંપિ ગેઢ્હઈ તાઈં કિં આદિં ગેઢ્હઈ મજ્ઞે ગેઢ્હઈ પજ્જ-વસાણે ગેઢ્હઈ ?’ હે મદન્ત ! યાનિ ભાષાદ્રવ્યાણિ ઋર્ધ્વમપિ ગૃહ્ણાતિ, અધોઽપિ ગૃહ્ણાતિ, તિર્યગપિ ગૃહ્ણાતિ તાનિ કિમ્ આદૌ-પ્રથમસમયે ગૃહ્ણાતિ ? કિં વા મધ્યે-દ્વિતીયાદિ સમયે, ગૃહ્ણાતિ ? કિં વા પર્યવસાને-અન્તસમયે ગૃહ્ણાતિ ? મગવાનાહ-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! આદિં પિ ગેઢ્હઈ મજ્ઞે વિ ગેઢ્હઈ પજ્જવસાણે વિ ગેઢ્હઈ’ આદાવપિ-પ્રથમ સમયેઽપિ ગૃહ્ણાતિ, મધ્યેઽપિ-દ્વિતીયાદિષ્વપિ સમયેપુ ગૃહ્ણાતિ, પર્યવસાનેઽપિ અન્તિમસમયેઽપિ ગૃહ્ણાતિ તથા ચ યાનિ ભાષા દ્રવ્યાણિ અન્તર્મુદૂર્ત યાવત્ ગ્રહણોચિતાનિ સન્તિ તાનિ ગ્રહ-ણોચિતકાલસ્ય ઉત્કૃષ્ટેનાન્તર્મુદૂર્તપ્રમાણસ્ય પ્રથમસમયેઽપિ દ્વિતીયાદિ સમયેઽપિ પર્યવ-સાનેઽપિ ચ ગૃહ્ણાતીતિ માતઃ, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘જાઈં મંતે ! આદિં પિ ગેઢ્હઈ મજ્ઞે વિ

સ્થિત હોતે હૈં, ઉતને હી ક્ષેત્ર કો યહાં ઋર્ધ્વ, અધઃ ઔર તિર્યક્ સમક્ષના ચાહિયે ।

ગૌતમસ્વામી-હે મગવન્ ! જિન ભાષાદ્રવ્યોં કો જીવ ઋપર, નીચે ઔર નિર્ધેં સે ગ્રહણ કરતા હૈ, ઉન્હેં કયા આદિ મેં અર્થાત્ પ્રથમ સમય મેં ગ્રહણ કરતા હૈ, યા મધ્ય મેં અર્થાત્ દ્વિતીય આદિ સમયોં મેં ગ્રહણ કરતા હૈ, અથવા પર્યવસાન મેં અર્થાત્ અન્તિમ સમય મેં ગ્રહણ કરતા હૈં ?

મગવાન્-હે ગૌતમ ! આદિ મેં બી ગ્રહણ કરતા હૈ, મધ્ય મેં બી ગ્રહણ કરતા હૈ ઔર પર્યવસાન મેં બી ગ્રહણ કરતા હૈ । તાત્પર્ય યહ હૈ કિ જો ભાષાદ્રવ્ય અન્તર્મુદૂર્ત પર્યન્ત ગ્રહણ કરને કે યોગ્ય હૈં, ઉનકે ગ્રહણ કા ઉત્કૃષ્ટ કાલ અન્તર્મુદૂર્ત પ્રમાણ હોતા હૈ, ઉસ કાલ કે પ્રથમ સમય મેં બી ગ્રહણ કરતા હૈ, દ્વિતીય આદિ સમયોં મેં બી ગ્રહણ કરતા હૈ ઔર અન્તિમ સમય મેં બી ગ્રહણ કરતા હૈ ।

ગૌતમસ્વામી-હે મગવન્ ! જિન દ્રવ્યોં કો આદિ મેં બી ગ્રહણ કરતા હૈ, મધ્ય મેં બી ગ્રહણ કરતા હૈ ઔર અન્ત મેં બી ગ્રહણ કરતા હૈ, વે દ્રવ્ય કયા

શ્રીગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ જે ભાષા દ્રવ્યને ઊપર, નીચે અને તિર્છાથી ગ્રહણ કરે છે, તેમને શુ આદિમાં અર્થાત્ પ્રથમ સમયમાં ગ્રહણ કરે છે, અગર મધ્યમાં એટલે કે-મીના પિંગેરે સમયોમાં ગ્રહણ કરે છે ? અથવા પર્યવસાનમાં અર્થાત્ અન્તિમ સમયમાં ગ્રહણ કરે છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! આદિમાં પણ ગ્રહણ કરે છે, મધ્યમાં પણ ગ્રહણ કરે છે અને પર્યવસાનમાં પણ ગ્રહણ કરે છે. તાત્પર્ય એ છે કે જે ભાષા દ્રવ્ય અન્તર્મુદૂર્ત પર્યન્ત ગ્રહણ કરવાને યોગ્ય છે, તેમના ગ્રહણનો ઉત્કૃષ્ટ સમય અન્તર્મુદૂર્ત પ્રમાણ હોય છે, તે કાળના પ્રથમ સમયમાં પણ ગ્રહણ કરે છે, દ્વિતીય આદિ સમયોમાં પણ ગ્રહણ કરે છે અને અન્તિમ સમયમાં પણ ગ્રહણ કરે છે

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ જે દ્રવ્યોને આદિમાં પણ ગ્રહણ કરે છે, મધ્યમાં પણ ગ્રહણ કરે છે અને અન્તમાં પણ ગ્રહણ કરે છે, તે દ્રવ્યો શુ સ્વવિષય-સ્વગોચર અર્થાત્

स्पृष्टोवगाढोऽनन्तरः, अणुश्च तथा वादरश्च ऊर्ध्वमधः ।

आदि विषयानुपूर्व्या नियमात्तथा षड्दिशि चैव ॥१॥ प्रथमं स्पृष्टविषयक-
भाषाद्रव्यप्ररूपणम्, तदनन्तरम् अवगाढविषयकम् ततोऽनन्तरावगाढविषयकम्, तदनन्तरमणु-
वादरविषयकम्, ततः ऊर्ध्वाधस्तिर्यग्विषयकम्, तदनन्तरम् आदिमध्यावसानविषयकम्,
ततो विषयविषयकम्, तदनन्तरमानुपूर्वीविषयकम्, तदनन्तरम्-नियमात् षड्दिशि विषयकं
भाषाद्रव्यग्रहणप्ररूपणं कृतमिति भावः ॥सू०८॥

भाषाद्रव्यग्रहणविशेषवक्तव्यता

मूलम्—जीवे णं भंते ! जाइं दव्वाइं भासत्ताए गेण्हइ ताइं किं संतरं
गेण्हइ, निरंतरं गेण्हइ ? गोयमा ! संतरं पि गेण्हइ, निरंतरं पि गेण्हइ, संतरं
गिण्हमाणे जहण्णेणं एगं समयं उक्कोसेणं असंखेज्जसमए अंतरं कट्ठ
गेण्हइ, निरंतरं गेण्हमाणे जहण्णेणं दो समए उक्कोसेणं असंखेज्जसमए
अणुसमयं अविरहियं निरंतरं गेण्हइ, जीवे णं भंते ! जाइं दव्वाइं
भासत्ताए गहियाइं गिसिरइ ताइं किं संतरं निसरइ निरंतरं निसरइ ?
गोयमा ! संतरं निसरइ नो निरंतरं निसरइ, संतरं निस्सरमाणे एगेणं
समएणं गेण्हइ, एगेणं समएणं निसरइ, एतेणं गहणनिसरणोवाएणं
जहण्णेणं दुसमइयं उक्कोसेणं असंखेज्जसमइयं अंतोमुहुत्तिगं गहणनिस-
रणोवायं करेइ, जीवे णं भंते ! जाइं दव्वाइं भासत्ताए गहियाइं गिसिरइ
ताइं किं भिण्णाइं गिसरइ अभिण्णाइं गिसरइ ? गोयमा ! भिन्नाइं
पि निस्सरइ, अभिन्नाइं पि निस्सरइ, जाइं भिन्नाइं गिसरइ ताइं अणंत-
गुणपरिवट्ठीएणं परिवुट्ठमाणाइं लोयंतं फुसंति, जाइं अभिण्णाइं निसरइ

वादर संबंधी, फिर ऊर्ध्व, अधः तिर्यक् संबंधी, तत्पश्चात् आदि, मध्य एवं
अवसान संबंधी, तदनन्तर विषय संबंधी, फिर आनुपूर्वी संबंधी, तत्पश्चात्
नियम से छह दिशाओं संबंधी भाषाद्रव्यों की प्ररूपणा की गई है ॥८॥

छठे छे—‘पडेला स्पृष्ट विषयक भाषा द्रव्यनी प्ररूपणा कराई, तेना पछी अवगाढ विषयक,
पुनः अन्तरावगाढ विषयक. तेना पछी आणु वादर संबंधी, पछी ऊर्ध्व, अधः, तिर्यक्
सम्बन्धी, तदनन्तर आदि, मध्यम तेमज अवसान संबंधी तत्पश्चात् विषय संबंधी
पछी आनुपूर्वी संबंधी, तदनन्तर नियमथी छ दिशाओ संबंधी भाषा द्रव्येनी
प्ररूपणा कराई छे. ॥ ८ ॥

તાઈ અસંખેજાઓ ઓગાહણવગ્ગણાઓ ગંતા ભેદમાવજ્જંતિ સંખેજાઈં
જોયળાઈં ગંતા વિદ્વંસમાગચ્છંતિ ॥સૂ. ૧॥

છાયા—જીવઃ સ્વલુ ભદન્ત ! યાનિ દ્રવ્યાણિ ભાષકતયા ગૃહ્ણાતિ, તાનિ કિં સાન્તરં
ગૃહ્ણાતિ, નિરન્તરં ગૃહ્ણાતિ ? ગૌતમ ! સાન્તરમપિ ગૃહ્ણાતિ, નિરન્તરમપિ ગૃહ્ણાતિ, સાન્તરં
ગૃહ્ણન્ જઘન્યેન એકસમયમ્, ઉત્કૃષ્ટેન અસંખેયેયસમયમ્, અન્તરં કૃત્વા ગૃહ્ણાતિ, નિરન્તરં
ગૃહ્ણન્ જઘન્યેન દ્વૌ સમયૌ ઉત્કૃષ્ટેન અસંખેયેયસમયાન્ અનુસમયમ્ અવિરહિતં નિરન્તરં
ગૃહ્ણાતિ, જીવઃ સ્વલુ ભદન્ત ! યાનિ દ્રવ્યાણિ ભાષકતયા ગૃહીતાનિ નિસૃજનિ તાનિ કિં

ભાષાદ્રવ્યગ્રહણ સંબંધી વિશેષ વક્તવ્યતા

શબ્દાર્થ—(જીવે ણં મંતે જાઈં દવ્વાઈં ભાસત્તાએ ગેળહઈ) હે ભગવન્ ! જીવ જિન
દ્રવ્યોં કો ભાષા કે રૂપ મેં ગ્રહણ કરતા હૈ (તાઈં કિં સંતરં ગેળહઈ, નિરંતરં
ગેળહઈ ?) કયા ઉન્હેં સાન્તર વીચ મેં વ્યવધાન ડાલ કર—ગ્રહણ કરતા હૈ, યા
નિરન્તર અર્થાત્ લગાતાર ગ્રહણ કરતા હૈ ? (ગોયમા ! સંતરંપિ ગેળહઈ, નિરંતરંપિ
ગેળહઈ) હે ગૌતમ ! સાન્તર મી ગ્રહણ કરતા હૈ, નિરન્તર મી ગ્રહણ કરતા હૈ
(સંતરં ગિળહમાણે) સાન્તર ગ્રહણ કરતા હુઆ (જહળ્ણેણં એગં સમયં) જઘન્ય એક
સમય (ઉક્કોસેણં અસંખેજ્જસમએ) ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત સમય કા (અંતરં કહ્હુ)
અન્તરં કરકે (ગિળહઈ) ગ્રહણ કરતા હૈ (નિરંતરં ગેળહમાણે) નિરન્તર ગ્રહણ
કરતા હુઆ (જહળ્ણેણં દો સમએ) જઘન્ય દો સમય તક (ઉક્કોસેણં અસંખેજ્જ-
સમએ) ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત સમય તક (અણુસમયં) પ્રતિસમય (અવિરહિયં) વિના
વિરહ કે (નિરંતરં) લગાતાર (ગેળહઈ) ગ્રહણ કરતા હૈ

(જીવે ણં મંતે ! જાઈં દવ્વાઈં ભાસત્તાએ ગહિયાઈં ણિસસરઈ) હે ભગવન્ !

ભાષા દ્રવ્ય ગ્રહણ સંબંધી વિશેષ વક્તવ્યતા

શબ્દાર્થ—(જીવે ણં મંતે જાઈં દવ્વાઈં ભાસત્તાએ ગેળહતિ) હે ભગવન્ ! એવ જે દ્રવ્યોને
ભાષાના રૂપમાં ગ્રહણ કરે છે (તાઈં કિં સંતરં ગેળહતિ, નિરંતરં ગેળહતિ) શું તેઓ તેને
સાન્તર વચમાં વ્યવધાન નાખી તે—ગ્રહણ કરે છે, યા નિરન્તર અર્થાત્ અનવરત ગ્રહણ
કરે છે ? (ગોયમા ! સન્તરંપિ ગેળહતિ, નિરંતરંપિ ગેળહતિ) હે ગૌતમ ! સાન્તર પણ ગ્રહણ
કરે છે, નિરન્તર પણ ગ્રહણ કરે છે (સંતરં ગિળહમાણે) સાન્તર ગ્રહણ કરી રહેલ (જહળ્ણે
ણં એગં સમયં) જઘન્ય એક સમય (ઉક્કોસેણં અસંખેજ્જસમએ) ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત સમયના
(અંતરં કહ્હુ) અન્તર કરીને (ગિળહતિ) ગ્રહણ કરે છે (નિરંતરં ગેળહમાણે) નિરન્તર ગ્રહણ કરી
રહેલ (જહળ્ણેણં દો સમએ) જઘન્ય બે સમય સુધી (ઉક્કોસેણં અસંખેજ્જસમએ) ઉત્કૃષ્ટ
અસંખ્યાત સમય સુધી (અણુસમયં) પ્રતિસમય (અવિરહિયં) વિરહ વિના (નિરંતરં) અન-
વરત (ગેળહતિ) ગ્રહણ કરે છે

(જીવે ણં મંતે ! જાઈં દવ્વાઈં ભાસત્તાએ ગહિયાઈં ણિસસરઈ) હે ભગવન્ ! એવ ભાષાના

સાન્તરં નિસ્રજતિ નિરન્તરં નિસ્રજતિ ? ગૌતમ ! સાન્તરં નિમ્જતિ નો નિરન્તરં નિસ્રજતિ, સાન્તરં નિસ્રજન્ એકેન સમયેન ગૃહ્ણતિ, એકેન સમયેન નિમ્જતિ, એતેન ગ્રહણનિસર્જનોપ-
પાતેન જઘન્યેન દ્વિ સમયમ્ ઉત્કૃષ્ટેન અસંખ્યેયસમયમ્ અન્તર્મૌર્ત્તિકમ્ ગ્રહણનિસર્જનો-
પાયં કરોતિ, જીયઃ સ્વલુ મદન્ત ! યાનિ દ્રવ્યાણિ ભાષ્યતયા ગૃહીતાનિ નિમ્જતિ તાનિ કિં
ભિન્નાતિ નિસ્રજતિ અભિન્નાનિ નિસ્રજતિ ? ગૌતમ ! ભિન્નાન્યપિ નિસ્રજતિ અભિન્નાન્યપિ
નિસ્રજતિ, યાનિ ભિન્નાનિ નિસ્રજતિ તાનિ અનન્તગુણપરિવૃદ્ધયા પરિવર્દ્ધમાનાનિ લોકાન્તં

જીવ ભાષા કે રૂપ મેં ગૃહીત જિન દ્રવ્યોં કો ત્યાગતા હૈ (તાઈં કિં સંતરં નિસરહ,
નિરંતરં નિસરહ ?) ઉન્હેં કયા સાન્તર ત્યાગતા હૈ યા નિરન્તર ત્યાગતા હૈ ?
(ગોયમા) હે ગૌતમ ! (સંતરં નિસરહ, નો નિરંતરં નિસરહ) સાન્તર ત્યાગતા હૈ,
નિરન્તર નહીં ત્યાગતા (સંતરં નિસરમાણે) સાન્તર ત્યાગતા હુઆ (એગેણં
સમણં ગેણહતિ) એક સમય મેં ગ્રહણ કરતા હૈ (એગેણં સમણં નિસરહ) એક
સમય મેં ત્યાગતા હૈ (એતેણં ગ્રહણનિસરણોવાણં) ઇસ ગ્રહણ ઓર નિસરણ
કે ઉપપાત સે (જહણેણં દુસમહયં) જઘન્ય દો સમય કે (ઉક્કોસેણં અસંખેજ્જ-
સમહયં) ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત સમય કે (અંતોમુહુત્તિગં) અન્તર્મુહુત્ત તક (ગ્રહણ-
નિસરણોવાયં કરેતિ) ગ્રહણ ઓર ત્યાગ ઉપપાત કરતા હૈ

(જીવે ણં મંતે ! જાઈં દવ્વાઈં ભાસત્તાએ ગહિયાઈં ણિસિરતિ) હે ભગવન્ !
જીવ ભાષારૂપ મેં ગૃહીત જિન દ્રવ્યોં કો ત્યાગતા હૈ-નિકાલતા હૈ (તાઈં કિં
ભિણ્ણાઈં ણિસિરતિ, અભિણ્ણાઈં ણિસિરતિ) કયા ઉન ભિન્ન દ્રવ્યોં કો નિકાલતા
હૈ યા અભિન્ન દ્રવ્યોં કો નિકાલતા હૈ ? (ગોયમા ! ભિન્નાઈંપિ નિસરહ, અભિ-
ન્નાઈંપિ નિસરહ) હે ગૌતમ ! ભિન્ન દ્રવ્યોં કો મી નિકાલતા હૈ, અભિન્ન દ્રવ્યોં
કો મી નિકાલતા હૈ (જાઈં ભિણ્ણાઈં ણિસરહ) જિન ભિન્ન દ્રવ્યોં કો નિકાલતા

રૂપમા ગૃહીત જે દ્રવ્યોને ત્યાગે છે ? (તાઈં કિં સંતરં નિસરહ, નિરંતરં નિસરહ ?) તેમને
શુ' સાન્તર ત્યાગે છે અગર નિરન્તર ત્યાગે છે ? (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (સંતરં નિસરહ, નો
નિરંતરં નિસરહ) સાંતર ત્યાગે છે, નિરન્તર નથી ત્યાગતા (સંતરં નિસરમાણે) સાન્તરત્યાગી
રહેલા (એગેણં સમણં ગેણહતિ) એક સમયમાં અહણુ કરે છે (એગેણં સમણં નિસરહ) એક
સમયમા ત્યાગે છે (એતેણં ગ્રહણનિસરણોવાણં) આ અહણુ અને નિસરણુના ઉપપાતથી (જહ-
ણેણં દુસમહયં) જઘન્ય બે સમયે (ઉક્કોસેણં અસંખેજ્જસમહયં) ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત સમય
અંતોમુહુત્તિગં અંતર્મુહુત્તિ સુધી (ગ્રહણ નિસરણોવાયં કરેતિ) અહણુ અને ત્યાગ ઉપપાત કરે છે

(જીવેણં મંતે ! જાઈં દવ્વાઈં ભાસત્તાએ ગહિયાઈં ણિસિરતિ) હે ભગવન્ ! છવ ભાષા
રૂપમાં ગૃહીત જે દ્રવ્યોને ત્યાગે છે- (તાઈં કિં ભિન્નાઈં ણિસિરતિ અભિણ્ણાઈં ણિસિરતિ ?)
શુ' તે લિન્ન દ્રવ્યોને કાઢે છે અગર અલિન્ન દ્રવ્યોને ત્યાગે છે ? (ગોયમા ! ભિન્નાઈં પિ
નિસરહ, અભિન્નાઈં પિ નિસરહ) હે ગૌતમ ! લિન્ન દ્રવ્યોને પણ કાઢે છે અલિન્ન દ્રવ્યોને

स्पृशति, यानि अभिन्नानि निसृजति तानि असंख्येया अवगाहनवर्गणाः गत्वा भेदमापद्यन्ते, संख्येयानि योजनानि गत्वा विध्वंसमागच्छन्ति ॥सू० ९॥

टीका—अथ भाषा द्रव्याणां सान्तरनिरन्तरादि रूपेण ग्रहणाग्रहणवक्तव्यतां प्ररूपयितुमाह—‘जीवे णं भंते ! जाइं दव्वाइं भासत्ताए गेण्हइ ताइं किं संतरं नेण्हइ निरंतरं गेण्हइ ?’ हे भदन्त ! जीवः खलु यानि भाषाद्रव्याणि भाषातया-भाषत्वेन गृह्णाति तानि किं सान्तरं-सव्यवधानं व्यवधानपूर्वकमित्यर्थः गृह्णाति ? किं वा निरन्तरम्-निर्व्यवधानं व्यवधानरहितमित्यर्थः, गृह्णाति ? भगवानाह—‘गोयमा !’ हे गौतम ! ‘संतरं पि गेण्हइ, निरंतरं पि गेण्हइ’

है (ताइं अणंतगुणपरिवुड्ढीए णं परिवुड्ढमाणाइं लोयंत फुसंति) वे द्रव्य अनन्त-गुणवृद्धि से वृद्धि को प्राप्त होते हुए लोकान्त को स्पर्श करते हैं (जाइं अभि-ण्णाइं निसरइ ताइ असंखेज्जाओ ओगाहणवग्गणाओ गंता) जिन अभिन्न द्रव्यों को त्यागता है, वे असंख्यात अवगाहन वर्गणाओं तक जाकर (भेदमावज्जंति) भेद को प्राप्त हो जाते हैं (संखेज्जाइं जोअणाइं गंता) संख्यात योजनों तक जाकर (विध्वंसमागच्छंति) विध्वंस को प्राप्त हो जाते हैं ।

टीकार्थ—जीव भाषा द्रव्यों को ग्रहण करता है, यह कहा जा चुका है, परन्तु क्या उन्हें बीच-बीच में कुछ समय छोड़कर ग्रहण करता है, अथवा निरन्तर ग्रहण करता ही रहता है ? इत्यादि प्रश्नों पर यहां प्रकाश डाला जाता है—

गौतमस्वामी प्रश्न करते हैं—हे भगवन् ! जीव जिन द्रव्यों को भाषा के रूप में ग्रहण कहता है, क्या उन्हें सान्तर अर्थात् बीच में कुछ समय का व्यवधान डालकर या बीच-बीच में रुककर ग्रहण करता है, अथवा निरन्तर अर्थात् बीच में व्यवधान डाले बिना-लगातार ग्रहण करता है ?

पणु ठाढे छे (जाइ मिण्णाइ निसरइ) ने बिन्न द्रव्योने ठाढे छे (ताइ अणंतगुणपरि-वुड्ढीएणं परिवुड्ढमाणाइं लोयंत फुसंति) ते द्रव्यो अनंत शुणु वृद्धिथी वृद्धिने प्राप्त थतां लोकान्तने स्पर्श करे छे (जाइं अभिण्णाइं निसरइ ताइ असंखेज्ज ओगाहणवग्ग-णाओ गंता) ने अबिन्न द्रव्योने त्यागे छे तेओ असंख्यात, अवगाहना वर्गणाओ सुधी न्धने (भेद मावज्जंति) लेहने प्राप्त थथ नय छे (संखेज्जाइं जोअणाइं गंता) संख्यात थोन्ने सुधी न्धने (विध्वंसमागच्छंति) विध्वंसने प्राप्त थाय छे

टीकार्थ—एव भाषा द्रव्योने ग्रहण करे छे, ओ छेवोई गथुं छे, परन्तु शुं तेभने वयमा-वयमा थोडा समय त्यागीने ग्रहण करे छे, अथवा निरन्तर ग्रहण करता रहे छे ? विगेरे प्रश्नो पर अही प्रकाश पडाय छे—

श्री गौतमस्वामी प्रश्न करे छे—हे भगवन् ! एव ने द्रव्योने भाषा रूपमां ग्रहण करे छे, शुं तेओने सान्तर अर्थात् वयमा थोडा समयवु व्यवधान राणीने अंगर वयमां वयमां शोधीने ग्रहण करे छे, अथवा निरन्तर अर्थात् वयमां ठोड व्यवधान राख्या सिवाय निरन्तर (सतत) ग्रहण करे छे ?

સાન્તરમપિ ગૃહ્ણતિ, નિરન્તરમપિ ગૃહ્ણતિ, ઉભયથાપિ ગ્રહણસંભવાત્, તત્ર સાન્તરગ્રહણસ્ય નિરન્તરગ્રહણસ્ય ચ કાલમાનં પ્રતિપાદયતિ—‘સંતરં ગિળ્દમાણે જહણ્ણેણં ઇગં સમયં ઉક્કોસેણં અસંખેજ્જ સમણં અંતરં કટ્ટુટુ ગેળ્હઈ’ સાન્તરં—સવ્યવધાનં ભાષાદ્રવ્યાણિ ભાષકતયા ગૃહ્ણન્—આદદાનો જઘન્યેન એકં સમયમ્, ઉત્કૃષ્ટેન અસંખ્યેયસમયાન્ અન્તરં—વ્યવધાનં કૃત્વા ગૃહ્ણતિ, અત્ર સતતં ભાષમાણસ્ય ભાષા પ્રવૃત્તસ્ય જઘન્યેન એતત્ એકં સમયમન્તરં વિજ્ઞેયમ્, તથાહિ—કથિદ્ વિપથિદ્ એકસ્મિન્ સમયે ભાષાપુદ્ગલાન્ ઉપાદાય તદનન્તરં નિસર્જનસમયે અનુપાદાય પુનસ્તૃતીયે સમયે ગૃહ્ણત્યેવ ન નિસૃજતિ, દ્વિતીયે સમયે પ્રથમસમયગૃહીતાન્ પુદ્ગલાન્ નિસૃજતિ અન્યાન્ પુદ્ગલાન્ ન ગૃહ્ણતિ, નનુઅન્યેન પ્રયત્નવિશેષેણ ગ્રહણસ્ય અન્યેન

ભગવાન્—હે ગૌતમ ! જીવ સાન્તર ભી ગ્રહણ કરતા હૈ, નિરન્તર ભી ગ્રહણ કરતા હૈ । દોનો પ્રકાર સે ભાષા દ્રવ્યોં કા ગ્રહણ હો સકતા હૈ ।

અગર જીવ ભાષા દ્રવ્યોં કો સાન્તર ગ્રહણ કરતા હૈ તો કિતને કાલ તક ગ્રહણ કર સકતા હૈ ? ઓર યદિ નિરન્તર ગ્રહણ કરતા હૈ તો કિતને કાલ તક ગ્રહણ કરતા હૈ ? હસકા ઉત્તર દેતે હૈ—અગર જીવ ભાષા દ્રવ્યોં કો સાન્તર ગ્રહણ કરે અર્થાત્ વ્યવધાન (અન્તર) કરકે ગ્રહણ કરે તો જઘન્ય એક સમય કા ઓર ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત સમયોં કા અન્ત કરકે ગ્રહણ કરતા હૈ । જો સદા વોલતા રહતા અર્થાત્ ભાષણ મેં પ્રવૃત્ત રહતા હૈ, ઉસકી અપેક્ષા સે જઘન્ય એક સમય કા અન્તર સમજ્ઞના યાહિયે । વહ હસ પ્રકાર—કોઈ વિજ્ઞ એક સમય મેં ભાષા કે પુદ્ગલોં કો ગ્રહણ કરતા હૈ, દૂસરે સમય મેં ઊન પુદ્ગલોં કો નિકાલતા હૈ, ઉસ સમય ગ્રહણ નહીં કરતા, ફિર તીસરે સમય મેં હી ગ્રહણ કરતા હૈ, નિકાલતા નહીં હૈ । હસ પ્રકાર દૂસરે સમય મેં, પ્રથમ સમય મેં ગૃહીત પુદ્ગલોં કો નિકાલતા હૈ, ઓર અન્ય પુદ્ગલોં કો ગ્રહણ નહીં કરતા ।

શ્રી ભગવાન્ હે ગૌતમ ! જીવ સાન્તર પણ ગ્રહણ કરે છે અને નિરંતર પણ ગ્રહણ કરે છે. અને પ્રકારે ભાષા દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરી શકે છે ?

અગર જીવ ભાષા દ્રવ્યોને સાન્તર ગ્રહણ કરે છે તો કેટલા કાળ સુધી ગ્રહણ કરતો રહે છે ? અને જીવ જો નિરન્તર ગ્રહણ કરે છે તો કેટલા કાળ સુધી ગ્રહણ કરતો રહે છે ? તેનો ઉત્તર આપે છે—અગર જીવ ભાષા દ્રવ્યોને સાન્તર ગ્રહણ કરે અર્થાત્ વ્યવધાને (અન્તર) કરી ગ્રહણ કરે તો જઘન્ય એક સમયના અને ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત સમયોના અન્તરે કરીને ગ્રહણ કરે છે. જે સદા યોલતો રહે છે અર્થાત્ ભાષામાં પ્રવૃત્ત રહે છે, તેની અપેક્ષાએ જઘન્ય એક સમયનું અન્તર સમજવું જોઈએ. તે આ પ્રકારે—કોઈ વિજ્ઞ એક સમયમાં ભાષાના પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે, બીજા સમયમાં તે પુદ્ગલને કાઢે છે, તે સમયે ગ્રહણ નથી કરતા, પાછા ત્રીજા સમયમાં ગ્રહણ જ કરે છે, કાઢતા નથી. એ પ્રકારે બીજા સમયમાં પ્રથમ સમયમાં ગૃહીત પુદ્ગલોને કાઢે છે અને અન્ય પુદ્ગલોને ગ્રહણ નથી કરતા.

ચ પ્રયત્નવિશેષેણ નિસર્ગસ્ય ચ પરસ્પરવિરુદ્ધકાર્યકરણાત્ પરસ્પરવિરુદ્ધતયા એકસ્મિન્ સમયે તયોરસમ્ભવઃ, इति चेन्न जीवस्य तथा स्वभावतया द्वयोरुपयोगयोरेकस्मिन् समये-
ऽसंभवेऽपि बहूनां क्रियाविशेषाणा मेकस्मिन् समये सम्भवे बाधकाभावात्, दृश्यते
चैकस्मिन्नपि समये एकापि नर्तकी भ्रमणादि नृत्यं विदधती पाणिपादादिना विविधाः
क्रियाः करोतीति, सर्वस्यापि वस्तुनः प्रत्येकमेकस्मिन् समये उत्पादव्ययदर्शनात्, तथा
चोक्तम्—‘ग्रहणनिसर्गपयत्ता परोप्परविरोहिणो क्वं समए ? । समए दो उवओगा न होज्ज
किरिया ण को दोसो ? ॥१॥ ग्रहण निसर्गप्रयत्नौ परस्परविरोधिनौ कथं समये ? । समये
द्वावुपयोगौ न भवेतां क्रिययोस्तु को दोषः ? ॥१॥ इति स्पष्टम् । ‘निरंतरं गेण्हमाणे
जहण्णेणं दो समए, उक्कोसेण असखेज्जसमए अणुसमयं अविरहियं निरंतरं गेण्हइ’
निरन्तरम्—अव्यवधानं भाषा द्रव्याणि गृह्णन् जघन्येन द्वौ समयौ, उत्कृष्टेन असंख्येय

શંકા-પુદ્ગલોં કા ગ્રહણ અન્ય પ્રયત્ન વિશેષ સે હોતા હૈ ઓર નિસર્ગ અન્ય પ્રયત્નવિશેષ સે હોતા હૈ । યે દોનોં પરસ્પર વિરોધી કાર્ય હૈ । અતઃએવ એક સમય મેં ડનકા હોના સંભવ નહીં હૈ ।

સમાધાન-જીવ કા સ્વભાવ હી ઇસા હૈ કિ યદપિ એક સમય મેં દો ઉપ-યોગ સંભવ નહીં હૈ, પરન્તુ એક સમય મેં બહુત-સી ક્રિયાએં હો સકતી હૈ, ડનકે હોને મેં કોઈ બાધક નહીં હૈ । એક હી સમય મેં એક હી નર્તકી ભ્રમણાદિ નૃત્ય કરતી હુઈ હાથોં પૈરોં આદિ સે વિવિધ પ્રકાર કી ક્રિયાએં કરતી હૈ, યહ પ્રત્યક્ષ દેખા જાતા હૈ । સમી વસ્તુઓં કા એક હી સમય મેં ઉત્પાદ ઓર વ્યય દેખા જાતા હૈ-ભાષા દ્રવ્યોં કે ગ્રહણ ઓર ત્યાગ કે પ્રયત્ન પરસ્પર વિરોધી હોને સે એક હી સમય મેં કિસ પ્રકાર હો સકતે હૈ ? ઇસ શંકા કા સમાધાન યહ હૈ કિ એક સમય મેં દો ઉપયોગ નહીં હોતે, મગર દો ક્રિયાઓં કે હોને મેં ક્યા દોષ આતા હૈ ? કુછ ભી નહીં ।

૧. શંકા-પુદ્ગલોંનું ગ્રહણ અન્ય પ્રયત્ન વિશેષથી થાય છે અને નિસર્ગ અન્ય પ્રયત્ન વિશેષ થાય છે. આ બંને પરસ્પર વિરોધી કાર્યો છે તેથી એક સમયમાં તેમનું થવું સંભવતું નથી.

સમાધાન-જીવનો સ્વભાવ જ એવો છે કે યદપિ એક સમયમાં બે ઉપયોગનો સંભવ નથી, પરન્તુ એક સમયમાં ઘણી ક્રિયાઓ થઈ શકે છે. તેમના થવામાં કાંઈ અડચણ નથી. એક જ સમયમાં એક જ નર્તકી ભ્રમણ વિગેરે કરતી હાથ પગોથી વિવિધ પ્રકારની ક્રિયાઓ કરે છે, આ પ્રત્યક્ષ દેખાય છે. બધી વસ્તુઓનો એક જ સમયમાં ઉત્પાદ અને વ્યય બેવામાં આવે છે. કહ્યું પણ છે-ભાષા દ્રવ્યોંનું ગ્રહણ અને ત્યાગના પ્રયત્ન પરસ્પર વિરોધી હોવાથી એક જ સમયમાં શા પ્રકારે થઈ શકે છે ? આ શંકાનું સમાધાન આ છે કે એક સમયમાં બે ઉપયોગ નથી થતા, પણ બે ક્રિયાઓના થવામાં શું દોષ આવે છે ? કાંઈ પણ નહીં.

સમયાન્, અનુસમયમ્-પ્રતિસમયમ્, અવિરહિતં યથાસ્યાત્તથા, નિરન્તરં-નિર્વ્યવધાનં ગૃહ્ણાતિ, તત્રાસંખ્યેયૈઃ સમયૈરેકગ્રહણભ્રમવારણાય 'અનુસમયમ્' इत्युक्तम्, તત્રાપિ કદાચિદ્ વિરહિતયાપિ વ્યવહારતોઽનુસમયમાશङ्ક્યેતિ તદા શङ્કાનિરાકરણાર્થમ્-'અવિરહિતમ્' इत्युक्तम्, તથા ચ પ્રથમે સમયે ગ્રહણમેવ ન નિસર્જનમ્, અગૃહીતસ્ય નિસર્જનાભાવાત્ । પર્યન્તસમયે ચ નિસર્જનમેવ, ભાષાભિપ્રાયોપરમેણ ગ્રહણાસંભવાત્, શેષેષુ દ્વિતીયાદિષુ સમયેષુ ગ્રહણનિસર્જને યુગપદ્ વિદધાતીતિ ભાવઃ, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-'જીવે જં મંતે ! જાઈં દ્વવાઈં માસત્તાણ મહિયાઈં ણિસિરઈ તાઈં કિં સંતરં નિસરઈ, નિરંતરં નિસરઈ ?' હે મદન્ત ! જીવઃ સ્વલુ યાનિ દ્રવ્યાણિ ભાષાત્વેન ગૃહીતાનિ નિસૃજતિ તાનિ કિં સાન્તરં-સવ્યવધાનં નિસૃજતિ ? કિં વા નિરન્તરમ્-અવ્યવધાનં નિસૃજતિ ? મગવાનાહ-'ગોયમા !'

अगर जीव बिना व्यवधान के निरन्तर भाषाद्रव्यों को ग्रहण करता रहे तो जघन्य दो समय तक ग्रहण करता रहता है और उत्कृष्ट असंख्यात समयों तक प्रतिसमय, बिना व्यवधान के निरन्तर ग्रहण करता है । कोई असंख्यात समयों में एक ही ग्रहण न समझ ले, इस भ्रमनिवारण के लिए 'अनुसमय' शब्द का प्रयोग किया है । कदाचित् बीच में व्यवधान होने पर भी व्यवहार से 'अनुसमय' समझ सकता है, उसके भ्रम को दूर करने के लिए 'अविरहितम्' शब्द का प्रयोग किया है । इस प्रकार प्रथम समय में ग्रहण ही होता है, निसर्ग नहीं होता, क्योंकि ग्रहण किए बिना निसर्ग का होना संभव नहीं है । अन्तिम समय में निसर्ग ही होता है, ग्रहण नहीं होता, क्योंकि भाषा का अभिप्राय जब उपरत हो जाता है तो ग्रहण नहीं होता । शेष दूसरे, तीसरे आदि समयों में ग्रहण और निसर्ग दोनों साथ साथ होते हैं ।

गौतम- हे भगवन् ! भाषा के रूप में ग्रहण किए हुए जिन द्रव्यों को जीव

અથવા જીવ વ્યવધાન વિના નિરન્તર ભાષા દ્રવ્યો ગ્રહણ કરતો રહે તો જઘન્ય બે સમય સુધી ગ્રહણ કરતો રહે છે અને ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત સમય સુધી પ્રતિ સમય વિના વ્યવધાને નિરન્તર ગ્રહણ કરે છે. કોઈ અસંખ્યાત સમયોમાં એકતું જ ગ્રહણ ન સમજ લે, એટલા માટે-ભ્રમનિવારણ માટે 'અનુસમય' શબ્દનો પ્રયોગ કર્યો છે. કદાચિત્ વચમાં વ્યવધાન આવતા પણ વ્યવહારથી 'અનુસમય' સમજ શકે છે, તેમના ભ્રમને દૂર કરવાને માટે 'અવિરહિતમ્' શબ્દનો પ્રયોગ કર્યો છે. એ પ્રકારે પ્રથમ સમયમાં ગ્રહણ જ થાય છે. નિસર્ગ નથી થતો; કેમકે ગ્રહણ કર્યા વિના નિસર્ગ થવું અસંભવિત છે, અન્તિમ સમયમાં નિસર્ગ જ થાય છે. ગ્રહણ નથી થતું, કેમકે ભાષાનો અભિપ્રાય જ્યારે ઉપરત થઈ જાય છે તો ગ્રહણ થતું નથી.-શેષ બીજા ત્રીજા વિ. સમયમાં ગ્રહણ અને નિસર્ગ બન્ને સાથે સાથે થાય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ભાષાના રૂપમાં ગ્રહણ કરેલા બે દ્રવ્યોને જીવ બહાર

હે ગૌતમ ! 'સંતરં નિસરઈ, નો નિરંતરં નિસરઈ' ભાષાત્વેન ગૃહીતાનિ દ્રવ્યાણિ સાન્તરં-સવ્યવધાનં નિસૃજતિ, નો નિરન્તરં-નિર્વ્યવધાનં નિસૃજતિ, યસ્મિન્ સમયે યાનિ ભાષાદ્રવ્યણિ ગૃહ્ણાતિ તાનિ ન તસ્મિન્નેવ સમયે નિસૃજતિ, તથાહિ પ્રથમસમયે ગૃહીતાનિ ભાષાદ્રવ્યાણિ ન તસ્મિન્નેવ પ્રથમસમયે નિસૃજતિ અપિ તુ પૂર્વ પૂર્વ સમયે ગૃહીતાનિ ઉત્તરોત્તરસમયે નિસૃજતિ, ઇતિ ગ્રહણપૂર્વકમેવ નિસર્જનં સંભવતિ અગૃહીતસ્ય નિસર્જનાસંભવાત્, ઇત્યાશયેનૈવ સાન્તરમેવ નિસર્જનં પ્રતિપાદિતં નો નિરન્તરં નિસર્જનમિતિ ભાવઃ, તથા ચોક્તમ્—'અણુસમય-મણંતરિયં ગ્રહણં મણિયં તઓ વિમોક્ષોઽવિ । જુત્તો નિરંતરો વિ ય મણઈ કહં સંતરો મણિઓ ?' ॥૧॥ ગ્રહણાવેક્ષા઼ણ તઓ નિરંતરં જંમિ જાઈં ગહિયાઈં । નડતંમિ ચેવ નિસરઈ જહ પઢમે નિસિરણં નત્થિ ॥૨॥ નિસિરિજ્જઈ નાગહિયં ગ્રહણંતરિયંતિ સંતરં તેણ' । ઇતિ,

બાહર નિકાલતા હૈ, ઉન્હેં ક્યા સાન્તર અર્થાત્ વ્યવધાન કરકે નિકાલતા હૈ, અથવા નિરન્તર-લગાતાર નિકાલતા હૈ ?

ભગવાન્-હે ગૌતમ ! ભાષા કે રૂપ મેં ગ્રહણ કિયે હુએ દ્રવ્યોં કો સાન્તર નિકાલતા હૈ, નિરન્તર નહીં નિકાલતા । તાત્પર્ય યહ હૈ કિ જિસ સમય મેં જિન ભાષા દ્રવ્યોં કો ગ્રહણ કરતા હૈ, ઉસી સમય મેં ઉન દ્રવ્યોં કો નહીં નિકાલતા હૈ, જૈસે કિ પ્રથમ સમય મેં ગૃહીત ભાષા દ્રવ્યોં કો પ્રથમ સમય મેં હી નહીં નિકાલતા હૈ બલ્કિ પૂર્વ-પૂર્વ સમય મે ગૃહીત દ્રવ્યોં કો અગલે-અગલે સમય મેં નિકાલતા હૈ, અર્થાત્ પ્રથમ સમય મે ગૃહીત દ્રવ્યોં કો દૂસરે સમય મેં નિકાલતા હૈ, દૂસરે સમય મે ગૃહીત દ્રવ્યોં કો તીસરે સમય મેં નિકાલતા હૈ, ઇત્યાદિ । પહેલે ગ્રહણ હોને પર હી નિસર્ગ કા હોના સંભવ હૈ, અગૃહીત કા નિસર્ગ હોના સંભવ નહીં હૈ । ઇસી આશય સે યહ કહા ગયા હૈ કિ નિસર્ગ સાન્તર હોતા હૈ, નિરન્તર નહીં । કહા બી હૈ-ભાષા દ્રવ્યોં કા ગ્રહણ પ્રતિસમય, નિરન્તર કહા ગયા હૈ તો ઉનકા નિસર્ગ બી નિરન્તર હોના ચાહિયે । અગર નિરન્તર કહા જાય તો ફિર મૂલ મે સાન્તર ક્યોં કહા હૈ ? ઇસ શંકા કા સમાધાન યહ હૈ કિ

કાઢે છે તેમને શું સાન્તર અર્થાત્ વ્યવધાન કરીને કાઢે છે, અથવા નિરન્તર-સતત કાઢે છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! ભાષાના રૂપમાં અહણુ કરેલા દ્રવ્યોને સાન્તર કાઢે છે. નિરન્તર નથી કાઢતા. તાત્પર્ય એ છે કે જે સમયમાં જે ભાષા દ્રવ્યોને અહણુ કરે છે, તે સમયમાં એ દ્રવ્યોને કાઢતા નથી. જેમકે પ્રથમ સમયમાં ગૃહીત ભાષાદ્રવ્યોને પ્રથમ સમયમાં જ નથી કાઢતા, પણ પૂર્વ પૂર્વ સમયમાં ગૃહીત દ્રવ્યોને આગળ આગળના સમયમાં કાઢે છે, અર્થાત્ પ્રથમ સમયમાં ગૃહીત દ્રવ્યોને બીજા સમયમાં કાઢે છે, બીજા સમયમાં ગૃહીત દ્રવ્યોને ત્રીજા સમયમાં કાઢે છે. ઇત્યાદિ પહેલા અહણુ થતા જ નિસર્ગનું થવું સંભવે છે. અગૃહીતનું નિસર્ગ થવું અસંભવિત છે. એજ આશયથી આ કહેલું છે કે-નિસર્ગ સાન્તર હોય છે નિરન્તર નહીં. કહ્યું પણ છે-ભાષા દ્રવ્યોનું અહણુ પ્રતિસમય નિરન્તર કહેલ છે તો તેમના નિસર્ગ પણ નિરન્તર હોવા જોઈએ. અગર નિરન્તર કહેવાય તો પછી

અનુસમયમનન્તરિતં ગ્રહણં મણિતં તતો વિમોક્ષોઽપિ । યુક્તો નિરન્તરમપિ ચ મળ્યતે, કથં
 સાન્તરં મણિતઃ ? ॥૧॥ ગ્રહણાપેક્ષયા તતો નિરન્તરં યસ્મિન્ યાનિ ગૃહીતાનિ । ન તુ તસ્મિ-
 ન્નેવ નિસૃજતિ યથા પ્રથમે નિસર્જનં નાસ્તિ ॥૨॥ નિસૃજતિ નાગૃહીતં ગ્રહણાન્તરિતં સાન્તરં
 તેન ॥' ઇતિ । તથા ચ ગ્રહણાપેક્ષયા 'સાન્તરં નિસૃજતિ નો નિરન્તરમ્' ઇત્યુક્તમ્, વસ્તુતસ્તુ-
 'અણુસમયમવિરહિયં નિરંતરં ગેખ્વહ્' ઇતિ પૂર્વોક્ત ગ્રહણસ્ય નિરન્તરત્વકથનેન નિસર્જનમપિ
 પ્રથમવર્જેષુ શેષસમયેષુ નિરન્તરમવસેયમ્ ગૃહીતસ્ય નિયમતોઽનન્તરસમયે નિસર્જનાદિતિ
 ફલિતમ્ તદેવ વિશદયતિ—'સંતરં નિસ્સરમાણે એગેણં સમણં ગેખ્વહ્ એગેણં સમણં નિસરહ્'

સાન્તર નિસર્ગ જો કહા ગયા હૈ, વહ ગ્રહણ કી અપેક્ષા સે સમજના ચાહિયે, અર્થાત્
 જિસ સમય મે જિન દ્રવ્યોં કા ગ્રહણ હોતા હૈ, ઉસી સમય મેં ઉનકા નિસર્ગ નહીં
 હોતા, જૈસે કિ પ્રથમ સમય મે નિસર્ગ નહીં હોતા હૈ । અગૃહીત દ્રવ્ય કા નિસર્ગ
 નહાં હો સકતા, પહેલે ગ્રહણ હોને પર હી નિસર્ગ હોતા હૈ, અતએવ નિસર્ગ કો
 સાન્તર કહા હૈ ।

વાસ્તવ મેં તો 'અણુસમયમવિરહિયં નિરંતરં ગેખ્વહ્' યહાં ગ્રહણ કો નિરન્તર
 કહને સે, પ્રથમ સમય કો છોડકર શેષ સમયોં મેં નિસર્ગ કો બી નિરન્તર હી
 સમજના ચાહિયે, ક્યોંકિ ગૃહીત દ્રવ્ય કા અનન્તર અર્થાત્ અગલે સમય મેં
 નિયમ સે નિસર્ગ હોતા હૈ । ઇસી કા સ્પષ્ટીકરણ કરતે હૈ—સાન્તર નિકાલતા
 હુંઆ એક સમય મેં અર્થાત્ પૂર્વવર્તી સમય મેં ગ્રહણ કરતા હૈ ઓર દૂસરે અર્થાત્
 ઉંસકે ઉત્તરવર્તી સમય મે નિકાલતા હૈ, જૈસે પ્રથમ સમય મે ગૃહીત દ્રવ્યોં કો
 દૂસરે સમય મે નિકાલતા હૈ ઓર દૂસરે સમય મે ગૃહીત દ્રવ્યોં કો ત્રીસરે સમય
 મે નિકાલતા હૈ । અથવા યોં સમજના ચાહિયે કિ ગ્રહણ કરને કે બાદ હી

મૂલમા સાન્તર કેમ કહું છે ? એ શકાતુ સમાધાન એ છે કે—સાન્તર નિસર્ગ જે કહેલું છે
 તે ગ્રહણની અપેક્ષાએ સમજવું જોઈએ, અર્થાત્ જે સમયમા જે દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે છે,
 તેજ સમયમાં તેમને નિસર્ગ નથી થતો, જેમકે, પ્રથમ સમયમાં નિસર્ગ નથી થતો
 અગૃહીત દ્રવ્યના નિસર્ગ નથી થઈ શકતો, પહેલા ગ્રહણ થતાં જ નિસર્ગ થાય છે તેથી
 જ નિસર્ગને સાન્તર કહેલ છે

વાસ્તવમાં તો 'અણુસમયમવિરહિયં નિરંતરં ગેખ્વહ્' આહીં ગ્રહણને નિરંતર કહેવાથી
 પ્રથમ સમયને છોડીને શેષ સમયોમાં નિસર્ગને પણ સમજવો જોઈએ, કેમકે ગૃહીત
 દ્રવ્યની અનન્તર અર્થાત્ આગળના સમયમાં નિયમથી નિસર્ગ થાય છે તેનું સ્પષ્ટીકરણ
 કરે છે—સાન્તર નિકળતા એક સમયમાં અર્થાત્ પૂર્વવર્તી સમયમાં ગ્રહણ કરે છે, અને
 બીજા અર્થાત્ તેના ઉત્તરવર્તી સમયમાં બહાર કાઢે છે, જેમ પ્રથમ સમયમા ગૃહીત દ્રવ્યોને
 ત્રીજા સમયમાં કાઢે છે.

અથવા એમ સમજવું જોઈએ કે ગ્રહણ કર્યા પછી જ નિસર્ગ થઈ શકે છે, તેથી

સાન્તરં-સવ્યવધાનમ્ નિસૃજન્ એકેન પૂર્વપૂર્વેણ સમયેન ગૃહ્ણતિ એકેન-અપરેણ ઉત્તરોત્તરરૂપેણ સમયેન નિસૃજતિ, અથવા-ગ્રહણાપેક્ષયૈવ નિસર્જન સંભવાત્ એકેન-પ્રથમેન સમયેન ગૃહ્ણાત્યેવ ન નિસૃજતિ અગૃહીતસ્ય નિસર્જનાસંભવાત્ એવમ્ એકેન-અન્તિમસમયેન નિસૃજત્યેવ ન ગૃહ્ણતિ ભાષાભિપ્રાયોપરમેણ ગ્રહણાસંભવાત્ અન્યેષુ ચ દ્વિતીયાદિષુ સમયેષુ યુગપદ્ગ્રહણનિસર્જને કરોતિ, તે ચ ગ્રહણનિસર્જને જઘન્યેન નિરન્તરં દ્વૌ સમયૌ, ઉત્કૃષ્ટેન અસંખ્યેયાન્ સમયાન્ इत्यभिप्रायेणाह-‘एएणं गहणनिसरणोवाएणं जहण्णेणं दुसमइयं उकोसेणं असंखेज्जइसमइयं अंतो मुहुत्तिगं गहणनिसरणोवायं करेइ’ एतेन-पूर्वोक्तेन ગ્રહણનિસર્જનોપપાતેન જઘન્યેન દ્વૌ સમયૌ ઉત્કૃષ્ટેન અસંખ્યેયાન્ સમયાન્ અન્તર્મુહૂર્તમ્ ગ્રહણનિસર્જનોપપાતં કરોતિ । ગૌતમઃ

નિસર્ગ હો સકતા હૈ, અતઃ એક સમય મેં અર્થાત્ પ્રથમ સમય મેં ગ્રહણ હી હોતા હૈ, નિસર્ગ નહીં હોતા, ક્યોં કિ ગ્રહણ કિએ બિના નિસર્ગ હો નહીં સકતા । હસી પ્રકાર એક અર્થાત્ અન્તિમ સમય મેં સિર્ફ નિસર્ગ હી હોતા હૈ, ક્યોં કિ ઉસ સમય ભાષા કા અભિપ્રાય ઉપરત હો જાને સે ગ્રહણ નહાં હો સકતા । હસ પ્રકાર પ્રથમ સમય મેં સિર્ફ ગ્રહણ હોતા હૈ, અન્તિમ સમય મેં સિર્ફ નિસર્ગ હોતા હૈ, કિન્તુ દ્વિતીય, તૃતીય આદિ વીચ કે સમયોં મેં ગ્રહણ ઓર નિસર્ગ દોનોં હોતે રહતે હૈં । કિન્તુ દોનોં હોતે રહને કા આશય યહ ન સમજા જાય કિ જિસ સમય મેં જિન દ્રવ્યોં કો ગ્રહણ કિયા જાતા હૈ, ઉસી સમય મેં ઉનકા નિસર્ગ કર દિયા જાતા હૈં, વલ્કિ પ્રથમ સમય મેં ગૃહીત દ્રવ્યોં કા દૂસરે સમય મેં ઓર દૂસરે સમય મેં ગૃહીત દ્રવ્યોં કા અગલે-અગલે સમય મેં નિસર્ગ હોતા હૈ ।

નિરન્તર ગ્રહણ ઓર નિસર્ગ કા કાલ જઘન્ય દો સમય કા હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત કાલ કા હૈ । હસી અભિપ્રાય સે કહા ગયા હૈ-હસ ગ્રહણ-નિસર્ગ કે ઉપપાત સે જઘન્ય દો સમય ઓર ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત સમય કે અન્તર્મુહૂર્ત તક

એક સમયમા અર્થાત્ પ્રથમ સમયમાજ ગ્રહણ થાય છે, નિસર્ગ નથી થતો કેમકે ગ્રહણ ધ્યાં સિવાય નિસર્ગ થઈ શકતો જ નથી. એ રીતે એક અર્થાત્ અન્તિમ સમયમાં કેવળ નિસર્ગજ હોય છે, કેમકે તે સમયે ભાષાનો અભિપ્રાય ઉપરત થઈ જવાથી ગ્રહણ નથી થઈ શકતા. એ પ્રકારે પ્રથમ સમયમાં ફક્ત ગ્રહણ થાય છે, અન્તિમ સમયમાં ફક્ત નિસર્ગ થાય છે, કિન્તુ દ્વિતીય, તૃતીય આદિ વચલા સમયોમાં ગ્રહણ અને નિસર્ગ બન્ને થતા રહે છે. કિન્તુ બન્ને ન થતા રહેવાનો અભિપ્રાય એ ન સમજવો કે જે સમયમાં જે દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરાય છે, તેજ સમયમાં તેનો (તેમનો) નિસર્ગ કરી દેવાય છે, પણ પ્રથમ સમયમાં ગૃહીત દ્રવ્યોને બીજા સમયમાં અને બીજા સમયમાં ગૃહીત દ્રવ્યોને ત્રીજા સમયમાં, એમ પૂર્વ-પૂર્વ સમયના ગૃહીત દ્રવ્યોનો આગલા આગલા સમયમાં નિસર્ગ થાય છે.

નિરન્તર ગ્રહણ અને નિસર્ગનો કાળ જઘન્ય બે સમયનો હોય છે અને ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત કાળનો છે. એજ અભિપ્રાયે કહ્યું છે કે. આ ગ્રહણ-નિસર્ગના ઉપપાતથી જઘન્ય

ग्रहण निसर्ग करता है ।

भगवान्-हे गौतम ! कोई जीव भिन्न द्रव्यों को भी निकालता है, कोई अभिन्न द्रव्यों को भी निकालता है । वक्ता दो प्रकार के होते हैं-तीव्र प्रयत्न वाले और मन्द प्रयत्न वाले । जो वक्ता रोगग्रस्त होने से अथवा अनादरभाव के कारण मंद प्रयत्न वाला होता है, उसके द्वारा निकाले हुए द्रव्य अभिन्न होते हैं, वे स्थूल खण्डरूप होते हैं, अव्यक्त होते हैं, किन्तु जो वक्ता नीरोग होता है और विशेष आदरभाव के कारण तीव्र प्रयत्न वाला होता है, वह भाषाद्रव्यों को खण्ड-खण्ड करके, व्यक्त एवं स्फुट रूप में निकालता है । कहा भी है- 'कोई वक्ता मन्द प्रयत्न वाला होता है, वह सकल अर्थात् अखण्ड भाषाद्रव्या

શ્રી ગૌતમસ્વામી ફરી પ્રશ્ન કરે છે-હો ભગવન્! જીવ ને દ્રવ્યેને ભાષાના રૂપમાં કાઢે છે. તે દ્રવ્ય શું ભિન્ન ભેદને પ્રાપ્ત-વ્યક્ત-સ્કુટ હોય છે? અથવા શું અભિન્ન-અવ્યક્ત, અસ્કુટ હોય છે?

શ્રી ભગવાન-હે ગૌતમ ! કોઈ જીવ લિન્ન દ્રવ્યોને પણ બહાર કાઢે છે, કોઈ જીવ અલિન્ન દ્રવ્યોને પણ બહાર કાઢે છે. વક્તા જે પ્રકારના હોય છે-તીવ્ર પ્રયત્ન વાળા અને મન્દ પ્રયત્નવાળા. જે વક્તા રોગગ્રસ્ત હોવાથી અથવા અનાદર લાવના કારણે મન્દ પ્રયત્નવાળા હોય છે, તેમના દ્વારા નિકળેલ દ્રવ્ય અલિન્ન હોય છે, તેઓ સ્થૂલખંડ રૂપ હોય છે, અવ્યક્ત હોય છે પરંતુ જે વક્તા નિરોગ હોય છે અને વિશેષ આદર લાવના કારણે તીવ્ર પ્રયત્ન વાળા હોય છે, તે ભાષા દ્રવ્યોને ખડ-ખંડ કરીને વ્યક્ત તેમજ સ્ફુટ રૂપમાં બહાર કાઢે છે, કહ્યું પણ છે-‘કોઈ વક્તા મન્દ પ્રયત્નવાળા હોય છે, તે સઠલ

વિશેષાભ્યાં સ્વણ્ડશઃ કૃત્વા વ્યક્તસ્ફુટાનિ ભાષાદ્રવ્યાણિ નિસૃજતિ, તથા ચોક્તમ્—‘કોઈ મંદ-
પયત્તો નિસિરઈ સકલાઈં . સવ્વદવ્વાઈં । અન્નો તિવ્વપયત્તો સો મુંચઈ મિંદિઉં તાઈં’ ॥૧॥
કશ્ચિદ્ મન્દપ્રયત્નો નિસૃજતિ સકલાનિ સર્વદ્રવ્યાણિ । અન્યસ્તીવ્રપ્રયત્નઃ સ મુશ્વતિ
મેતું તાનિ ॥૧॥ તત્ર—‘જાઈં મિન્નાઈં ણિસરઈ તાઈં અણંતગુણપરિવુઢ્ઠીણં પરિવુઢ-
માણાઈં લોયંતં ફુસંતિ’ યાનિ મિન્નાનિ સ્ફુટાનિ ભાષાદ્રવ્યાણિ નિસૃજતિ તાનિ કિમ્
અનન્તગુણપરિવૃદ્ધ્યા પરિવર્દ્ધમાનાનિ લોકાન્તં સ્પૃશન્તિ, તથા ચ તીવ્રપ્રયત્નવક્તૃનિસૃષ્ટાનિ
ભાષાદ્રવ્યાણિ સ્ફુટાત્મકાનિ સૂક્ષ્મત્વાત્ વહુત્વાચ્ચ પુષ્કલાનિ અન્યાન્યપિ દ્રવ્યાણિ વાસિ-
તાનિ વિદધતિ તદન્યદ્રવ્યવાસકત્વાચ્ચ અનન્તગુણવૃદ્ધ્યા પરિવર્દ્ધમાનાનિ પદ્મુ દિક્ષુ
લોકાન્તં વ્યાપ્તુવન્તીતિ ભાવઃ, તથા ચોક્તમ્—‘મિન્નાઈં સુહુમયાઽ અણંતગુણવૃદ્ધિયાઈં લોગંતં ।
પાવંતિ પૂરયંતિ ય ભાસાઽ નિરંતરં લોગં’ ॥૧॥ મિન્નાનિ સૂક્ષ્મતયા અનન્તગુણવર્દ્ધિતાનિ

કો નિકાલતા હૈ । દૂસરા કોઈ વક્તા તીવ્ર પ્રયત્ન વાલા હોતા હૈ, વહુ ઉન
‘ભાષાદ્રવ્યોં કા મેદન કરકે, ઉનકે સ્વણ્ડ-સ્વણ્ડ કરકે નિકાલતા હૈ’ ॥૧॥ ઔર
જો દ્રવ્ય મેદન કરકે-સ્વણ્ડિત કર-કરકે નિકાલે જાતે હૈં, વે અનન્તગુણવૃદ્ધિ
સે વૃદ્ધિ કો પ્રાપ્ત હોતે હુઽ લોકાન્ત કા સ્પર્શ કરતે હૈં । તાત્પર્ય યહ હૈ કિ
‘ભાષાદ્રવ્ય જવ સ્વણ્ડિત કરકે નિકાલે જાતે હૈં તો ઉનકી શક્તિ અનન્તગુણી બઢ
જાતી હૈ ઔર ઉસ વઢી હુઈ શક્તિ કે કારણ વે લોક કે અન્ત તક જા પહુંચતે હૈં ।
તીવ્ર પ્રયત્ન વાલે વક્તા કે ઢારા નિકાલે હુઽ સ્ફુટ ભાષાદ્રવ્ય સૂક્ષ્મ ઔર વહુત
હોતે હૈં ઔર વે અન્યાન્ય ભાષાદ્રવ્યોં કો મી વાસિત કરતે હુઽ અગ્રસર હોતે હૈં,
હસ કારણ છહોં દિશાઓં મેં વે લોકાન્ત તક પહુંચ કર વ્યાપ્ત હો જાતે હૈં । કહા
મી હૈ—‘મિન્નદ્રવ્ય સૂક્ષ્મ હોને કે કારણ અનન્તગુણ વૃદ્ધિ કો પ્રાપ્ત હો જાતે હૈં ઔર
લોકાન્ત તક પહુંચતે હૈં ઁવં સમ્પૂર્ણ લોક કો ભાષા સે વ્યાપ્ત કર લેતે હૈં’ ॥૧॥

અર્થાત્ અખડ ભાષા દ્રવ્યેને કાઢે છે, ખીન્ન કોઈ વક્તા તીવ્રપ્રયત્નવાળા હોય છે, તેઓ
ભાષા દ્રવ્યેને લેહીને તેમના ટુકડા-ટુકડા કરીને બહાર કાઢે છે ॥ ૧ ॥

અને જે દ્રવ્ય લેહન કરીને-ખંડ-ખંડ કરીને કાઢવામાં આવે છે, તે અનન્ત ગુણ
વૃદ્ધિથી વૃદ્ધિને પ્રાપ્ત થઈ લોકાન્તનો સ્પર્શ કરે છે-તાત્પર્ય એ છે કે ભાષા દ્રવ્ય ન્યારે
ખંડિત કરીને કાઢાય છે તો તેઓની શક્તિ અનન્ત ગણી વધી જાય છે અને તે વધેલી
શક્તિના કારણે તેઓ લોકના અન્ત સુધી જઈ પહોંચે છે. તીવ્ર પ્રયત્નવાળા વક્તા દ્વારા
કાઢેલ સ્ફુટ ભાષા દ્રવ્ય સૂક્ષ્મ અને ઘણા હોય છે અને તેઓ અન્યાન્ય ભાષા દ્રવ્યેને
પણ વાસિત કરતા થકા આગળ વધે છે, એ કારણે છએ દિશાઓ તેમજ લોકાન્તક સુધી
પહોંચી વ્યાપ્ત થઈ જાય છે. કહું પણ છે—‘ભિન્ન દ્રવ્ય સૂક્ષ્મ હોવાના કારણે અનન્ત ગુણ
વૃદ્ધિને પ્રાપ્ત થઈ જાય છે અને લોકાન્ત સુધી એ સંપૂર્ણ લોકને ભાષાથી
વ્યાપ્ત કરીલે છે ॥ ૧ ॥

લોકાન્તં, પ્રાપ્તુવન્તિ પૂરયન્તિ ચ ભાષયા નિરન્તરં લોકમ્ ॥૧॥ મન્દપ્રયત્ન વક્તૃનિમૃષ્ટાનિ
 ભાષાદ્રવ્યાણિ અધિકૃત્યાદ-‘જાઈ અભિન્નાઈ ણિસરઈ તાઈ અસંખેજ્જાઓ ઓગાહનવર્ગનાઓ
 ગંતા મેદમાવજ્જંતિ’ યાનિ અભિન્નાનિ-મન્દપ્રયત્નો ચ્ચારિતત્વાત્-અસ્ફુટાનિ ભાષાદ્રવ્યાણિ
 નિસૃજતિ તાનિ અસંખ્યેયાઃ અવગાહનવર્ગનાઃ ગત્વા-અતિક્રમ્ય મેદં-વિશરાદુભાવમ્ આપ-
 વ્યન્તે-ધારયન્તિ, વિશરાદુભાવં દધાનાનિ ચ ‘સંખેજ્જાઈ જોયણાઈ ગંતા વિહંસ માગચ્છંતિ’
 સંખ્યેયાનિ યોજનાનિ ગત્વા વિધ્વંસં વિનાશમાગચ્છન્તિ, શબ્દપરિણામં પરિત્યજન્તીત્યર્થઃ,
 તત્ર અવગાહનાવર્ગનાઃ-અવગાહનાનામ્-એકૈકસ્ય ભાષાદ્રવ્યસ્ય આધારભૂતા સંખ્યેયપ્રદેશાત્મક
 ક્ષેત્રવિભાગરૂપાણાં વર્ગનાઃ સમુદાયા इति અવગાહનાવર્ગનાઃ, इत्यर्थः તથા ચોક્તમ્-‘ગંતુમ-
 સંખેજ્જાઓ અવગાહનવર્ગનાઓ અભિન્નાઈ । મિજ્જંતિ । ધંસમેંતિ ચ સંસ્થિજ્જે જોયણે
 ગંતું’ ॥૧॥ ગત્વાઽસંખ્યેયા અવગાહનાવર્ગના અભિન્નાનિ । મિદ્યન્તે ધ્વંસમાયાન્તિ ચ
 સંખ્યેયાનિ યોજનાનિ ગત્વા ॥સૂ.૦૯॥

ભાષાદ્રવ્યમેદવક્તવ્યતા

મૂલ્ક-તેસિ ણં મંતે ! દવ્વાણં કઙ્કિવિહે મેણ પપ્પણ્ણે ? ગોયમા !
 પંચવિહે મેણ પપ્પણ્ણે, તં જહા-ખંડા મેણ, પયરમેદે, ઘુણિયામેદે,
 અણુતડિયામેદે, ઉક્કરિયામેદે, સે કિં તં ખંડા મેદે ? ખંડા મેદે જં ણં

इसके विपरीत, मन्द प्रयत्न के द्वारा उच्चारित होने के कारण जो भाषा-
 द्रव्य अस्फुट रूप में निकाले जाते हैं, वे असंख्यात अवगाहन वर्गणाओं को
 अतिक्रमण करके भेद को प्राप्त हो जाते हैं और संख्यात योजन तक जाकर
 विनष्ट हो जाते हैं, अर्थात् उनका शब्दपर्याय नहीं रह जाता है ।

एक-एक भाषाद्रव्य के आधारभूत, असंख्यात प्रदेशी क्षेत्र विभाग को
 अवगाहन कहते हैं, उनकी वर्गणाएं अर्थात् समूह, अवगाहन वर्गणाएं कहलाती
 हैं । कहा भी है-‘अभिन्न द्रव्य असंख्यात अवगाहन वर्गणाओं तक जाकर भेद
 को प्राप्त होते हैं और संख्यात योजन तक जाकर विध्वस्त हो जाते हैं, अर्थात्
 शब्दपर्याय को त्याग देते हैं ॥८॥

એનાથી વિપરીત મન્દ પ્રયત્નના દ્વારા ઉચ્ચારિત હોવાને કારણે જે ભાષા દ્રવ્યો
 અસ્ફુટ રૂપમાં બહાર કઢાય છે, તેઓ અસંખ્યાત અવગાહન વર્ગણાઓનું અતિક્રમણ
 કરીને ભેદને પ્રાપ્ત થઈ બાકી છે અને સંખ્યાત યોજન સુધી જઈને વિનષ્ટ થઈ બાકી
 છે અર્થાત્ તેમના શબ્દ પર્યાય રહી જતા નથી.

એક-એક ભાષા દ્રવ્યના આધાર ભૂત, અસંખ્યાત પ્રદેશી ક્ષેત્ર વિભાગનું અવગાહન
 કરે છે, તેમની વર્ગણાઓ અર્થાત્ સમૂહ, અવગાહન વર્ગણાઓ કહેવાય છે. કહ્યું પણ છે
 અભિન્ન દ્રવ્ય અસંખ્યાત અવગાહન વર્ગણાઓ સુધી થઈને ભેદને પ્રાપ્ત થાય છે અને
 સંખ્યાત યોજન સુધી જઈને વિધ્વસ્ત થઈ બાકી છે, અર્થાત્ શબ્દ પર્યાયને ત્યાગી દે છે ॥ ૮ ॥

अयखंडाण वा, तउखंडाण वा, तंबखंडाण वा, सीसखंडाण वा, रयण-
खंडाण वा, जायरूवखंडाण वा, खंडएण भेदे भवइ से तं खंडा भेदे१,
से किं तं पयराभेदे ? पयराभेदे जं णं वंसाण वा, वेत्ताण वा, नलाण
वा, कदलीथंभाण वा, अब्भपडलाण वा, पयरेणं भेदे भवइ, से तं
पयरा भेदे२, से किं तं चुण्णिया भेदे ? चुण्णिया भेदे जं णं तिल-
चुण्णाण वा, मुग्गचुण्णाण वा, चुण्णियाए भेदे भवइ से तं चुण्णिया
भेदे३, से किं तं अणुतडिया भेदे ? अणुतडिया भेदे जं णं अगडाण
वा, तडागाण वा, दहाण वा, नदीण वा, वावीण वा, पुक्खरिणीण वा,
दीहियाण वा, गुंजालियाण वा, सराण वा, सरसराण वा, सरपंतियाण
वा, सरसरपंतियाण वा, अणुतडिया भेदे भवइ, से तं अणुतडिया
भेदे४, से किं तं उक्करिया भेदे ? उक्करिया भेदे जं णं मूसाण वा, मंडू-
साण वा, तिलसिंगाण वा, मुग्गसिंगाण वा, माससिंगाण वा, एरंड-
वीयाण वा, फूडिता उक्करिया भेदे भवइ, से तं उक्करिया भेदे५, एएसि
णं भंते ! दव्वाणं खंडा भेएणं पयराभेदेणं चुण्णिया भेदेणं अणु-
तडिया भेदेणं उक्करिया भेदेणं य भिज्जमाणाणं कयरे कयरेहिंतो अप्पा
वा, बहुया वा, तुल्ला वा, विसेसाहिया वा ? गोयमा ! सव्वत्थोवाइं
दव्वाइं उक्करिया भेदेणं भिज्जमाणाइं अणुतडियाभेएणं भिज्जमाणाइं
अणंतगुणाइं, चुण्णिया भेदेणं भिज्जमाणाइं अणंतगुणाइं, पयराभेदेणं
भिज्जमाणाइं अणंतगुणाइं, खंडा भेदेणं भिज्जमाणाइं अणंतगुणाइं । सू. १०।

छाया—तेषां खलु भदन्त ! द्रव्याणां कतिविधो भेदः प्रज्ञप्तः ? गौतम ! पञ्चविधो भेदः
प्रज्ञप्तः, तद्यथा—खण्डभेदः, प्रतरभेदः, चूर्णिकाभेदः, अनुतटिकाभेदः, उत्कटिकाभेदः, तत्

भाषाद्रव्य के भेद

शब्दार्थ—(तेसि णं भंते ! दव्वाणं कतिविहे भेदे पण्णत्ते ?) हैं अगवन् ! उन
द्रव्यों के कितने प्रकार के भेद कहे हैं ? (गोयमा ! पंचविधे भेदे पण्णत्ते) हे गौतम !

भाषा द्रव्यना लेट

शब्दार्थ—(तेसिणं भंते ! दव्वाणं कतिविहे भेदे पण्णत्ते) हे अगवन् ते द्रव्योना केटवा

કઃ સ ખણ્ડભેદઃ ? ખણ્ડભેદો યત્ સ્વલુ અયઃ ખણ્ડાનાં વા, ત્રપુસ્વણ્ડાનાં વા, તામ્રસ્વણ્ડાનાં વા, શીશકસ્વણ્ડાનાં વા, રજતસ્વણ્ડાનાં વા, જાતરૂપસ્વણ્ડાનાં વા, ખણ્ડકેન ભેદો ભવતિ તત્ સ ખણ્ડભેદઃ ૧, તત્ કઃ સ પ્રતરભેદઃ ? યત્ સ્વલુ વંશાનાં વા, વેતસાનાં વા, નલાનાં વા, કદલીસ્તમ્બાનાં વા, અબ્રપટલાનાં વા પ્રતરેણ ભેદો ભવતિ તત્ સ પ્રતરભેદઃ ૨, તત્ કઃ સ ચૂર્ણિકાભેદઃ ? ચૂર્ણિકાભેદો યત્ સ્વલુ તિલચૂર્ણાનાં વા, મુદ્રચૂર્ણાનાં વા, માપચૂર્ણાનાં વા, પાંચ પ્રકાર કે ભેદ કહે છે (તં જહા) વે હસ પ્રકાર (સ્વંડાભેદે) ખણ્ડભેદ (પયર-ભેદે) પ્રતરભેદ (ચુણિયાભેદે) ચૂર્ણભેદ (અણુતટિકાભેદે) અણુતટિકાભેદ (ઉક્કરિયાભેદે) ઉત્કટિકાભેદ

(સે કિં તં સ્વંડાભેદે ?) સ્વંડભેદ કયા છે ? (સ્વંડાભેદે) સ્વંડભેદ (જં ણં અચ-સ્વંડાણ વા) જો લોહે કે સ્વંડોં કા (તત્ત્વસ્વંડાણ વા) રાંગે કે સ્વંડોં કા (તંત્રસ્વંડાણ વા) તાંબે કે સ્વંડોં કો (સીસસ્વંડાણ વા) શીસે કે સ્વંડોં કા (રચયસ્વંડાણ વા) ચાંદી કે સ્વંડોં કા (જાતરૂપસ્વંડાણ વા) અથવા સોને કે સ્વંડોં કા (સ્વંડણં) સ્વંડક કે દ્વારા (ભેદે ભવઈ) ભેદ હોતા છે (સે તં સ્વંડાભેદે) વહ સ્વંડભેદ કહલાતા છે

(સે કિં તં પયરાભેદે ?) પ્રતરભેદ કયા છે ? (પયરાભેદે) પ્રતરભેદ (જં ણં વંસાણ વા) જો વાંસોં કા (વેત્તાણ વા) અથવા વેતોં કા (નલાણ વા) યા નલોં કા (કદલીસ્તમ્બાણ વા) યા કદલીસ્તમ્બોં કા (અબ્રપટલાણ વા) યા અબ્રક કે પડલોં કા (પયરેણં ભેદે ભવઈ) પ્રતરોં સે ભેદ હોતા છે (સે તં પયરાભેદે) વહ પ્રતરભેદ કહલાતા છે

(સે કિં તં ચુણિયાભેદે ?) ચૂર્ણિકાભેદ કયા છે ? (ચુણિયાભેદે) ચૂર્ણિકાભેદ

પ્રકારના ભેદ ઠહેલા છે ? (ગોચમા ! પંચવિધે ભેદે પળ્લત્તે) હે ગૌતમ ! પાંચ પ્રકારના ભેદ ઠહેલા છે (તં જહા) તેઓ આ પ્રકારે (સ્વંડાભેદે) ખંડ ભેદ (પયરભેદે) પ્રતર ભેદ (ચુણિયા ભેદે) ચૂર્ણભેદ (અણુતટિકા ભેદે) અણુતટિકા ભેદ (ઉક્કરિયા ભેદે) ઉત્કટિકા ભેદ

(સે કિં તં સ્વંડા ભેદે ?) ખંડ ભેદ શું છે (સ્વંડાભેદે) ખંડભેદ (જં ણં અચસ્વંડાણ વા) જે લોહના ખંડોના (તત્ત્વસ્વંડાણ વા) કદાઈના ખંડોના (તંત્ર સ્વંડાણ વા) તાંબાના ખંડોના (સીસ સ્વંડાણ) શીસાના ખંડોના (રચયસ્વંડાણ વા) ચાંદીના ખંડોના (જાતરૂપસ્વંડાણ વા) અથવા સોનાના ખંડોના (સ્વંડણં) ખંડોના દ્વારા (ભેદે ભવઈ) ભેદ થાય છે (સે તં સ્વંડા ભેદે) તે ખંડ ભેદ ઠહેવાય છે

(સે કિં તં પયરાભેદે ?) પ્રતર ભેદ શું છે ? (પયરાભેદે) પ્રતર ભેદ (જં ણં વંસાણ વા) જે વાંસોના (વેત્તાણ વા) અથવા નેતરના (નલાણ વા) અગર નાળાના (કદલીસ્તમ્બાણ વા) અગર કેળના સ્થલોના (અબ્રપટલાણ વા) અગર અબ્રકના પડોના (પયરેણં ભેદે ભવઈ) પ્રતરેથી ભેદ થાય છે (સે તં પયરાભેદે) તે પ્રતર ભેદ ઠહેવાય છે

(સે કિં તં ચુણિયા ભેદે) ચૂર્ણિકા ભેદ શું છે ? (ચુણિયા ભેદે) ચૂર્ણિકા ભેદ (જં ણં)

પિપ્પલીચૂર્ણાનાં વા, મરીચચૂર્ણાનાં વા, શૃંગ્ગવેરચૂર્ણાનાં વા, ચૂર્ણિક્યા ભેદો ભવતિ તત્ સ ચૂર્ણિકાભેદઃ ૩, તત્ કઃ સોઽનુતટિકાભેદઃ ? અનુતટિકા ભેદો યત્ खलु अवटानां वा, તડાગાનાં વા, હૂદાનાં વા, નદીનાં વા, વાપીનાં વા, પુષ્કરિણીનાં વા, દીર્ઘિકાણાં વા, ગુંજાલિકાનાં વા, સરસાં વા, સરઃસરસાં વા, સરઃપટ્ટિકાનાં વા, સરઃ સરઃપટ્ટિકાનાં વા, અનુતટિક્યા ભેદો ભવતિ તત્ સોઽનુતટિકાભેદઃ ૪, તત્ કઃ સ ઉત્કટિકાભેદઃ ?

(જં ણં) જો (તિલચુણ્ણાણ વા) તિલોં કે ચૂરે કા (મુગ્ગચુણ્ણાણ વા) યા મૂંગ કે ચૂરે કા (માસચુણ્ણાણ વા) યા ઉડદ કે ચૂરે કા (પિપ્પલીચુણ્ણાણ વા) પીપલ કે ચૂરે કા (મિરીચચુણ્ણાણ વા) કાલી મિર્ચ કે ચૂરે કા (સિંગવેરચુણ્ણાણ વા) અદરચ કે ચૂરે કા (ચુણિયાણ ભેદે ભવઈ) ચૂરા કરને સે ભેદન હોતા હૈ (સે તં ચુણિયાણ-ભેદે) વહ ચૂર્ણિકાભેદ હૈ

(સે કિં તં અણુતટિયા ભેદે ?) અનુતટિકા ભેદ ક્યા હૈ ? (અણુતટિયા ભેદે) અનુતટિકા ભેદ (જં ણં) જો (અગડાણવા) કૂપોં કા (તડાગાણ વા) યા તડાગોં કા (દહાણ વા) યા હૂદોં કા (નદીણ વા) યા નદિયોં કા (વાવીણ વા) યા વાવડિયોં કા (પુષ્કરણીણ વા) યા પુષ્કરિણિયોં કા (દીહિણ વા) યા દીર્ઘિકાઓં કા (ગુંજાલિયાણ વા) યા વક્ર નદિયોં કા (સરાણ વા) યા સરોં કા (સરસરાણ વા) યા સર-સરોં કા-વહુત પુષ્પોં સે વ્યાપ્ત સરોવરોં કા (સરપંતિયાણ વા) સરોં કી પંક્તિયોં કા (સરસરપંતિયાણ વા) યા સર-સર કી પંક્તિયોં કા (અણુતટિયાભેદે ભવઈ) અનુતટિકા ભેદ હોતા હૈ (સે તં અણુતટિયાભેદે) વહ અનુતટિકા ભેદ કહલાતા હૈ

(સે કિં તં ઉત્કરિયા ભેદે ?) ઉત્કટિકા ભેદ ક્યા હૈ ? (જં ણં) જો (મૂસાણ)

ને (તિલ ચુણ્ણાણ વા) તેલના ભૂકાના (મુગ્ગ ચુણ્ણાણ વા) મગના ભૂકાના (માસચુણ્ણાણ વા) અગર અડદના ભૂકાના (પિપ્પલી ચુણ્ણાણ વા) પીપળના ભૂકાના (મિરીચ ચુણ્ણાણ વા) કાળા મરીના ભૂકાના (સિંગવેરચુણ્ણાણ વા) આદુના ચુરાના (ચુણિયાણ ભેદે ભવઈ) ચુરે ઠર-વાથી ભેદન થાય છે (સેતં ચુણિયા ભેદે) તે ચૂર્ણિકા ભેદ છે

(સે કિં તં અણુતટિયા ભેદે ?) અનુતટિકા ભેદ શું છે ? (અણુતટિયા ભેદે) અનુતટિકા ભેદ (જં ણં) ને (અગડાણ વા) કુવાઓના (તડાગાણ વા) અગર તડાવોના (દહાણ વા) અગર ધરાઓના (નદીણવા) અગર નદીઓના (વાવીણ વા) અગર વાવોના (પુષ્કરિણીણ વા) યા પુષ્કરણિયોના (દીહિયાણ વા) અગર દીર્ઘિકાઓના (ગુંજાલિયાણ વા) અગર વાંકી નદીઓના (સરાણ વા) અગર સરોવરોના (સરસરાણ વા) અથવા સરસરોના-ઘણા પુષ્પોથી વ્યાપ્ત સરોવરના (સરપંતિયાણ વા) સરોવરની પંક્તિયોના (અણુતટિયા ભેદે ભવઈ) અનુતટિકા ભેદ થાય છે (સે તં અણુતટિયા ભેદે) તે અનુતટિકા ભેદ કહેવાય છે

(સે કિં તં ઉત્કરિયા ભેદે ?) ઉત્કટિકા ભેદ શું છે ? (જં ણં) ને (મૂસાણ) મૂષોના (વા

ઉત્કટિકા ભેદો યત્ સ્ખલ મૂષાણાં વા, મઞ્જુકાણાં વા, તિલશૃંગાણાં વા, પરણ્ડવીજાનાં વા, સ્ફુટતા ઉત્કટિકા ભેદો ભવતિ તત્ સ ઉત્કટિકાભેદઃ ૬, એતેષાં સ્ખલ મદન્ત ! દ્રવ્યાણાં સ્ખલભેદેન પ્રતરભેદેન ચૂર્ણિકાભેદેન અનુતટિકાભેદેન ઉત્કટિકાભેદેન ચ ભિદ્યમાનાનાં કતરે કતરેભ્યોઽલ્પા વા, વહુકા વા, તુલ્યા વા, વિશેષાધિકા વા ? ગૌતમ ! સર્વસ્તોકાનિ દ્રવ્યાણિ ઉત્કટિકાભેદેન ભિદ્યમાનાનિ, અનુતટિકાભેદેન ભિદ્યમાનાનિ અનન્તગુણાનિ, ચૂર્ણિકાભેદેન ભિદ્યમાનાનિ અનન્તગુણાનિ, પ્રતરભેદેન ભિદ્યમાનાનિ અનન્તગુણાનિ, સ્ખલભેદેન ભિદ્યમાનાનિ અનન્તગુણાનિ । સૂ૦ ૧૦॥

મૂષોં કા (વા) યા (મંદ્રુસાણ વા) યા મંદ્રુષોં કા (તિલસિંગાણ વા) યા તિલ કી ફલિયોં કા (મુગ્ગસિંગાણ વા) યા મુદ્ગ કી ફલિયોં કા (માસ સિંગાણ વા) યા ઉદ્ગ કી ફલિયોં કા (પરંડ વીયાણ વા) યા પરંડ કે વીજોં કા (ફુડિયા ઉવ્કરિયા ભેદે મદ્દહ) ફટને સે ઉત્કટિકા ભેદ કહલાતા હૈ

(અસિ ણં મંતે ! દ્વવાણં) હૈ મગવન્ ! ઇન્ દ્રવ્યોં મેં (સ્ખંડાભેર્ણ પયરાભેર્ણ અણુતડિયાભેર્ણ ઉવ્કરિયાભેદેણ ચ) સ્ખંડભેદ સે, પ્રતરભેદ સે, ચૂર્ણિકા ભેદ સે અનુતટિકાભેદ સે, ઉત્કટિકા ભેદ સે (મિજ્જમાણાણં) ભેદ કો પ્રાપ્ત હોને વાલે (કયરે કયરેહિંતો) કૌન કિસસે (અપ્પા વા, વહુયા વા, તુલ્લા વા, વિસેસાહિયા વા ?) અલ્પ, વહુત, તુલ્ય અથવા વિશેષાધિક હૈ ? (ગોયમા ! સવ્વત્થોવાઈં દ્વવાઈં ઉવ્કરિયાભેદેણ મિજ્જમાણાઈં) ઉત્કટિકા ભેદ સે મિદને વાલે દ્રવ્ય સવ્વ સે કમ હૈ (અણુતડિયાભેર્ણ મિજ્જમાણાઈં અણંતગુણાઈં) અનુતટિકા ભેદ સે ભેદ કો પ્રાપ્ત હોને વાલે અનન્તગુણ હૈં (ચુણિયાભેદેણ મિજ્જમાણાઈં અણંતગુણાઈં) ચૂર્ણિકા ભેદ સે મિન્ન હોને વાલે દ્રવ્ય અનન્ત ગુણા હૈં (પયરાભેદેણ મિજ્જમાણાઈં

અગર (મંદ્રુસાણ વા) મંદ્રુષોના (તિલસિંગાણ વા) અગર તલની સિંગોના (મુગ્ગસિંગાણ વા) અગર મગની સિંગોના (માસ સિંગાણ વા) અથવા અડદની સિંગોના (પરંડવીયાણ વા) અગર એરડાના ખીજના (ફુડિયા ઉવ્કરિયા ભેદે મદ્દહ) ફાટવાથી ઉત્કટિકા ભેદ થાય છે તે ઉત્કટિકા ભેદ કહેવાય છે

(અસિણં મંતે ! દ્વવાણં) હૈ મગવન્ ! એ દ્રવ્યોમા (સ્ખંડાભેર્ણ પયરાભેર્ણ, ચુણિયા ભેર્ણ અણુતડિયા ભેર્ણ ઉવ્કરિયા ભેર્ણ ચ) ખંડ ભેદથી, પ્રતર ભેદથી, ચૂર્ણિકાભેદથી, અનુતટિકા ભેદથી, (મિજ્જમાણાણં) ભેદોને પ્રાપ્ત થનારા (કયરે કયરેહિંતો) કૌણ કૌનાથી (અપ્પા વા વહુયા વા, તુલ્લા વા વિસેસાહિયા વા ?) અલ્પ, વહુત, તુલ્ય અથવા વિશેષાધિક છે ? (ગોયમા ! સવ્વત્થોવાઈં દ્વવાઈં ઉવ્કરિયાભેર્ણ મિજ્જમાણાઈં) ઉત્કટિકા ભેદથી ભેદાતા દ્રવ્ય અધાથી ઓછા છે (અણુતડિયાભેર્ણ મિજ્જમાણાઈં અણંતગુણાઈં) અનુતટિકા ભેદથી ભેદને પ્રાપ્ત થનારા અનન્ત ગણા છે (ચુણિયાભેર્ણ મિજ્જમાણાઈં અણંતગુણાઈં) ચૂર્ણિકા ભેદથી મિન્ન થનારા દ્રવ્ય અનન્તગણા છે (પયરાભેર્ણ મિજ્જમાણાઈં અણંતગુણાઈં) પ્રતર

ટીકા—પૂર્વે મિત્રાન્યપિ નિસર્જતિ इत्युक्त्वा भाषाद्रव્યभेदप्रस्तावात्तद्भेदान् प्ररूपयितु माह—‘तेसिणं भंते ! द्रव्याणं कतिविहे भेष पणत्ते ?’ गौतमः पृच्छति—हे भदन्त ! तेषां खलु पूर्वोक्तानां द्रव्याणां—भाषाद्रव्याणामित्यर्थः कतिविधो भेदः प्रज्ञप्तः ? भगवानाह—‘गोयमा !’ हे गौतम ! ‘पंचविहे भेदे पणत्ते’ भाषाद्रव्याणां पञ्चविधो भेदः प्रज्ञप्तः, ‘तं जहा खंडाभेदे, पयरभेदे, चुण्णियाभेदे, अणुतडियाभेदे’ तद्यथा—खण्डभेदः, प्रतरभेदः, चूर्णिकाभेदः, अनुतटिकाभेदः, उत्कटिकाभेदः, तत्र लोहखण्डादिवत् भाषाद्रव्याणां खण्ड-भेदोऽवसेयः, अभ्रपटलभूर्जपत्रादिवत् प्रतरभेदः, प्रक्षिप्तपिष्ठादिवत् चूर्णिकाभेदः, इक्षुत्वचादि-अणंतगुणाहं) प्रतर भेद से भिदने वाले द्रव्य अनन्तगुणा हैं (खंडाभेदेणं भिज्ज-माणाहं अणंतगुणाहं) खंड भेद से भिदने वाले द्रव्य अनन्त गुणा हैं ।

ટીકાર્થ—પહેલે કહા ગયા થા કિ કોઈ—કોઈ વક્તા ભિન્ન ભાષાદ્રવ્યોં કા નિસર્ગ કરતા હૈ । હસ કથન સે ભાષાદ્રવ્ય કે ભેદ કા પ્રસંગ ઉપસ્થિત હુઆ । હસી પ્રસંગ કો લેકર યહાં ભેદ કે પ્રકારોં કા પ્રતિપાદન કિયા જાતા હૈ—

ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્ન કરતે હૈં—હે ભગવન્ ! દ્રવ્યોં કા ભેદ અર્થાત્ ભેદન કિતને પ્રકાર કા કહા હૈ ?

ભગવાન્ ઉત્તર દેતે હૈં—હે ગૌતમ ! ભેદ પાંચ પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ । વે પાંચ પ્રકાર યે હૈં—(૧) ખણ્ડભેદ (૨) પ્રતરભેદ (૩) ચૂર્ણિકાભેદ (૪) અનુતટિકા-ભેદ ઓર (૫) ઉત્કટિકાભેદ ।

इनमें से लोहखंड आदि के समान भाषाद्रव्यों का खंडभेद होता है, अभ्रक के पटलों या भोजपत्रों के समान प्रतरभेद समझना चाहिए, आटे आदि के समान चूर्णिकाभेद होता है, ईख की छाल आदि के समान अनुतटिकाभेद होता है,

ભેદથી ભેદાતા દ્રવ્ય અનતગણા છે (ખંડાભેદેણં ભિજ્જમાણાહં અણંતગુણાહં) ખંડ ભેદથી ભેદાનારા દ્રવ્ય અનન્તગણા છે

ટીકાર્થ—પહેલા કહ્યું હતું કે કોઈ કોઈ વક્તા ભિન્ન ભાષા દ્રવ્યોના નિસર્ગ કરે છે. એ કથનથી ભાષા દ્રવ્યના ભેદનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થયો. એજ પ્રસંગને લઈને અહીં ભેદના પ્રકારોનું પ્રતિપાદન કરાય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે—હે ભગવન્ ! દ્રવ્યોના ભેદ અર્થાત્ ભેદન કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે ?

શ્રી ભગવાન્ ઉત્તર આપે છે—હે ગૌતમ ! ભેદ પાંચ પ્રકારના કહેલા છે. તે પાંચ પ્રકાર આ છે—(૧) ખંડભેદ (૨) પ્રતરભેદ (૩) ચૂર્ણિકાભેદ (૪) અનુતટિકાભેદ (૫) ઉત્કટિકાભેદ તેઓમાંથી લોહખંડ આદિના સમાન ભાષા દ્રવ્યોના ખંડભેદ થાય છે, અભ્રકના પટોના ભોજપત્રોની જેમ પ્રતર ભેદ સમજવા લેઈએ, ઘાટ વિગેરેની સમાન ચૂર્ણિકા ભેદ થાય છે, સેલડીની છાલ વિગેરેની જેમ અનુતટિકા ભેદ થાય છે સ્વત્યાયષ્ ડ્રુણીના કુટવાની

વદ્ અનુતટિકાભેદઃ, સ્નત્યાઘર્ષવદ્ ઉત્કટિકાભેદો વિજ્ઞેયઃ, एतानेव भेदान् प्ररूपयितु माह—
 ‘સેકિં તં યંડાભેદે ?’ તત્-અથ કસ્તાવત્ સ યંડભેદ પદાર્થઃ ? ભગવાનાહ-‘યંડાભેદે જં
 ણં અયંડાણ વા, તડયંડાણ વા, તંવયંડાણ વા, સીસયંડાણ વા, રયયંડાણ વા, જાતરૂપ-
 યંડાણ વા, યંડણ ભેદે ભવઈ સે તં યંડાભેદે ?’ યંડભેદપદાર્થસ્તાવત્, યત્ સ્વલ્લ અયઃ
 યંડાનાં વા, ત્રપુયંડાનાં વા, તામ્રયંડાનાં વા, શીશકયંડાનાં વા, રજતયંડાનાં વા,
 જાતરૂપયંડાનાં-સુવર્ણયંડાનાં વા, इत्यर्थः, યંડકેન ભેદો ભવતિ, તત્-સ યંડભેદો
 દ્રષ્ટવ્યઃ ૧. ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘સે કિં તં પયરાભેદે ?’ તત્-અથ કસ્તાવત્ સ પ્રતરભેદપદાર્થઃ ?
 ભગવાનાહ-‘પયરાભેદે જં ણં વંસાણ વા, વેત્તાણ વા, નલ્લાણ વા, કદલીયંભાણ વા, અબ્મપડ-
 લાણ વા, પયરેણં ભેદે ભવઈ સે તં પયરાભેદે ૨’ પ્રતરભેદસ્તાવત્પદાર્થઃ-યત્ સ્વલ્લ વંસાનાં વા,
 વેત્રાણાં વા, વેતસલ્લતાનામ્, નલ્લાનાં વા, કદલીસ્તમ્ભાનાં વા, અબ્રપટલનાં વા, પ્રતરેણ ભેદો
 ભવતિ તત્ સ પ્રતરભેદોઽવસેયઃ ૨, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘સે કિં તં ચુણિયાભેદે ?’ તત્-અથ
 સ્નત્યાઘર્ષ ફલી કે ફૂટને કે સમાન ઉત્કટિકાભેદ હોતા હૈ ।

અથ ઇન ભેદોં કી પ્રરૂપણા કી જાતી હૈ-ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરતે હૈ-હે
 ભગવન્ ! યંડભેદ કિસે કહતે હૈ ?

ભગવાન્-હે ગૌતમ ! લોહે કે યંડોં કા, રાંગે કે યંડોં કા, તાંવે કે યંડોં કા, શીશે
 કે યંડોં કા, ચાંદી કે યંડોં કા અથવા સુવર્ણ કે યંડોં કા યંડક(યંડિત કરને
 વાલે) કે દ્વારા જો ભેદ હોતા હૈ, વહ યંડ ભેદ કહલાતા હૈ । તાત્પર્ય યહ હૈ કિ
 લોહે આદિ કે ઢુકડે-ઢુકડે હોને સે ડનમેં જો ભેદ હો જાતા હૈ, યંડ ભેદ કહતે હૈ ।

ગૌતમ-ભગવન્ ! પ્રતરભેદ કા અર્થ કયા હૈ ?

ભગવાન્-વાંસ, વેત, નલ, કદલીસ્તંભ અથવા અબ્રપટલ આદિ કા પ્રતર સે
 અર્થાત્ પડલ ઉતારને સે જો ભેદન હોતા હૈ, વહ પ્રતરભેદ કહલાતા હૈ ।

એમ ઉત્કટિકા લેહ થાય છે.

હેવે તે લેહોની પ્રશ્નપણા કરાય છે-

શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે-હે ભગવાન્ ! ખંડ લેહ કેને કહે છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! લોહાના ખંડોના, કલાઈના ખંડોના, તાબાના ખંડોના,
 શીથાના ખંડોના, ચાદીના ખંડોના, અથવા સોનાના ખંડોના, ખંડક (ખંડિત કરનારા)
 દ્વારા જે લેહ થાય છે તે ખંડ લેહ કહેવાય છે.

તાત્પર્ય એ છે કે લોખંડ વિગેરેના ઢુકડા ઢુકડા થવાથી તેમનામાં જે લેહ થઈ જાય
 છે. તેને ખંડલેહ કહેવાય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે-હે ભગવન્ ! પ્રતર લેહનો અર્થ શું છે ?

શ્રી ભગવાન્-વાંસ, નેતર, નલ, કદલી સ્તંભ, અથવા અબ્રપટલ આદિના પ્રતરથી
 અર્થાત્ પડ ઉતારવાથી જે લેહન થાય છે તે પ્રતર લેહ કહેવાય છે

કસ્તાવત્ સ ચૂર્ણિકાભેદપદાર્થઃ ? ભગવાનાહ—‘ચુણિયાભેદે જં ણં તિલચુણ્ણાણ વા, મુગ્ગ-
ચુણ્ણાણ વા, માસચુણ્ણાણ વા, પિપ્પલીચુણ્ણાણ વા, મિરીયચુણ્ણાણ વા, સિંગવેરચુણ્ણાણ વા,
ચુણિયાએ ભેદે ભવઈ સે તં ચુણિયા ભેદે ૩’ ચૂર્ણિકાભેદપદાર્થસ્તાવત્, યત્ ખલુ તિલચૂર્ણાનાં
વા, મુદ્ગચૂર્ણાનાં વા, પિપ્પલીચૂર્ણાનાં વા, મરીચચૂર્ણાનાં વા, શૃંગ્ગવેરચૂર્ણાનાં વા, ચૂર્ણિકયા
ભેદો ભવતિ તત્—સ ચૂર્ણિકાભેદપદાર્થોઽવસેયઃ, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘સે કિં તં અણુતડિયા-
ભેદે ?’ તત્—અથ કસ્તાવત્ સોઽણુતટિકાભેદપદાર્થઃ ? ભગવાનાહ—‘અણુતડિયાભેદે જં ણં
અગઢાણ વા, તઢાગાણ વા, દઢાણ વા, નદીણ વા, વાવીણ વા, પુક્કરિણીણ વા, દીહિયાણ
વા, ગુંજાલિયાણ વા,’ અણુતટિકાભેદસ્તાવત્, યત્ ખલુ અવટાનાં—કૂપાનાં વા તઢાગાનાં વા,
હૂદાનાં વા—ગિરિનચ્ચાદીનામ્, વાપીનાં વા—ચતુરસ્રાકાર દીર્ઘવાપી વિશેષાણામ્, પુષ્કરિણીનાં
વા—વૃત્તાકારતઢાગવિશેષાણાં વા, દીર્ઘિકાણાં વા—ઋતુ નદીનામ્, ગુંજાલિકાનાં વા, વક્ર
નદીનામ્, ‘સરાણ વા, સરસરાણ વા, સરપંતિયાણ વા, સરસરપંતિયાણ વા, અણુતડિયાભેદે
ભવઈ, સે તં અણુતડિયાભેદે ૪’ સરસાં વા, સરઃ સરસાં વા—વહૂનાં પુષ્પસમૂહવત્ વિપ્રકીર્ણાનાં

ગૌતમ—હે ભગવન્ ! ચૂર્ણિકાભેદ કા અર્થ કયા હોતા હૈ ?

ભગવાન્—હે ગૌતમ ! તિલચૂર્ણ, મૂંગ-ચૂર્ણ, ડહદ ચૂર્ણ, પીપલ ચૂર્ણ, કાલીમિર્ચ
કા ચૂર્ણ, અદરચ્ચ કા ચૂર્ણ, ઇન સવકા ચૂર્ણિકા કે દ્વારા જો ભેદ હોતા હૈ’ વહ
ચૂર્ણિકાભેદ કહલાતા હૈ । તાત્પર્ય યહ હૈં કિ તિલ, મૂંગ આદિ કો પીસને સે
ઉનકા ભેદન હોકર ચૂરા-ચૂરા જો હો જાતા હૈ, વહ ભેદ ચૂર્ણિકાભેદ કહા જાતા હૈ ।

ગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્ ! અણુતટિકા ભેદ કા કયા અર્થ હોતા હૈ ?

ભગવાન્—હે ગૌતમ ! કૂપો, તઢાગો, હૂદો, નદિયો, વાવડિયો (ચૌકોર લમ્બી
વાપિયો), પુષ્કરિણિયો અર્થાત્ ગોળાકાર વાવડિયો, દીર્ઘિકાઓ અર્થાત્ લમ્બી
વાવડિયો, ગુંજાલિકાઓ અર્થાત્ ટેઢી-મેઢી વાવડિયો, સરોવરો, સરસરો અર્થાત્
વહૂત પુષ્પ સમૂહો સે વ્યાસ સરોવરો, સરપંક્તિયો (એક કતાર મેં બને તાલાવો)

શ્રી ગૌતમસ્વામી ચૂર્ણિકાભેદનો અર્થ શો છે ?

શ્રી ભગવાન્—હે ગૌતમ ! તલનું ચૂર્ણ, મગનું ચૂર્ણ, અડદનું ચૂર્ણ, પીપલનું ચૂર્ણ, કાળા
મરીનું ચૂર્ણ, આદુનું ચૂર્ણ એ બધાનો ચૂર્ણિકાદ્વારા જે ભેદ થાય છે તે ચૂર્ણિકા ભેદ
કહેવાય છે. તાત્પર્ય એ છે કે તલ, મગ વિગેરેને પીસવાથી તેમનું ભેદન થઈ ને ચૂરે-
ચૂરા થઈ જાય છે, તે ભેદ ચૂર્ણિકા કહેવાય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્ ! અણુતટિકા ભેદનો અર્થ શો છે ?

શ્રી ભગવાન્—હે ગૌતમ ! કુવા, તળાવો, ધરાઓ, નદીયો, વાવડિયો, (ચોરસ લાંબી
વાવો) પુષ્કરિણિયો અર્થાત્ ગોળાકાર વાવો, દીર્ઘિકાઓ વાવડિયો સરોવરો સરસરો અર્થાત્
લાંબી વાવો ગુંજાલિકાઓ અર્થાત્ વાંકી ચૂકી વાવો સરોવરો, સરસરો અર્થાત્ પુષ્કરિણિયો
અર્થાત્ ગોળાકાર વાવડિયો, દીર્ઘિકાઓ અર્થાત્ લાંબી વાવો અર્થાત્ લાંબી વાવોથી વ્યાસ

સરસામ્, સરઃ પદ્ધત્તિકાનાં વા એકપદ્ધત્તયા વ્યવસ્થિતાનાં સરસામ્, સરઃસરઃ પદ્ધત્તિકાનાં વા-પ્રણાલિકયા સશ્ચરત્કૂપોદકાનાં પદ્ધત્તયા વ્યવસ્થિતસરસામ્, અનુતટિકયા ભેદો ભવતિ તત્ સોઽનુતટિકાભેદપદાર્થો દ્રષ્ટવ્યઃ ૪, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘સે કિં તં ઉક્કરિયાભેદે?’ તત્-અય કસ્તાવત્ સ ઉત્કટિકાભેદપદાર્થઃ? ભગવાનાહ-‘ઉક્કરિયાભેદે જં ણં મૂસાણ વા, મંહસાણ વા, તિલસિંગાણ વા, મગ્ગસિંગાણ વા, માસસિંગાણ વા, ઇરંડવીયાણ વા, ફુટિતા ઉક્કરિયા-ભેદે ભવઃ સે તં ઉક્કરિયાભેદે ૫’ ઉત્કટિકાભેદપદાર્થસ્તાવત્, યત્ સ્થુલ મૂષાણાં વા, મળ્હ-કાનાં વા, તિલગૃહ્ણાણાં વા તિલફલીનાં વા, મુદ્ગગૃહ્ણાણાં વા-મુદ્ગફલીનાં વા, માપગૃહ્ણાણાં વા-માપફલીનાં વા, ઇરંડવીજાનાં વા, સ્ફુટિતા ઉત્કટિકા ભેદો ભવતિ તત્-સ ઉત્કટિકા-ભેદોઽવસેયઃ ૬, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘એસિણં મંતે ! દઘ્વાણં સંહાભેદેણં પયરાભેદેણં ત્તુણિયા-ભેદેણં અણુતટિયાભેદેણં ઉક્કરિયાભેદેણં ય મિજ્જમાણાણં કયરે કયરેહિતો અપ્પા વા વહુયા તુલ્લા વા ત્રિસેસાહિયા વા?’ હે ભદ્રન્ત ! એતેષાં સ્થુલ દ્રવ્યાણાં સંહાભેદેણ પ્રતરભેદેણ ચૂર્ણિકાભેદેણ અનુતટિકાભેદેણ ઉત્કટિકાભેદેણ મિદ્યમાનાનાં મધ્યે કતરે કતરેભ્યોઽલ્પા વા

તથા સર-સર પંક્તિયોં (પંક્તિવદ્ધ વને હુએ સરોવરોં, જિનમેં નાલી કે દ્વારા જલ કા સંચાર હોતા હૈ) કા અનુટિકા કે દ્વારા જો ભેદ કિયા જાતા હૈ, ઉસે અનુત-ટિકા ભેદ કહતે હૈં ।

ગૌતમ સ્વામી-ઉત્કટિકાભેદ કા અર્થ કયા હૈ ?

ભગવાન્-મૂષ, મંહૂક, તિલ કી ફલી, મૂંગ કી ફલી, ઉડદ કી ફલી તથા ઇરંડ કે વીજોં કે ફટને સે જો ભેદન હોતા હૈ, વહ ઉત્કટિકાભેદ કહલાતા હૈ ।

ગૌતમ સ્વામી-હે ભગવન્ ! સંહાભેદ સે મિદને વાલે, પ્રતરભેદ સે મિદને વાલે, ચૂર્ણિકાભેદ સે મિદને વાલે, અનુતટિકાભેદ સે મિદને વાલે ઓર ઉત્કટિકાભેદ સે મિદને વાલે દ્રવ્યોં મેં કૌન કિસસે અલ્પ, વહુત, તુલ્ય અથવા વિશેષાધિક હૈ ?

ભગવાન્-હે ગૌતમ ! ઉત્કટિકાભેદ સે મિદને વાલે દ્રવ્ય સર્વસે કમ હૈં, અનુટિકાભેદ સે મિદને વાલે દ્રવ્ય ઉનસે અનન્તગુણા હૈં, ચૂર્ણિકાભેદ સે મિદને

સરોવરો, સરપંક્તિયો (એક હારમાં બનેલાં તલાવો તથા સર સર પંક્તિયો (પંક્તિ બદ્ધ બનેલા સરોવરો કે જેમાં નળી દ્વારા પાણીનો સંચાર થાય છે) નો અનુતટિકા દ્વારા જે ભેદ કરાય છે, તેને અનુતટિકા ભેદ કહે છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવાન્ ! ઉત્કટિકાનો અર્થ શો છે ?

શ્રી ભગવાન્-મૂષ, મંહૂક, તલફળી, મગફળી (મગની સિંગ) અડદફળી, તથા ઇરં-કાના ખીલોના ફાટવાથી જે ભેદન થાય છે, તેને ઉત્કટિકા ભેદ કહેવાય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવાન્ ! ખડ ભેદથી ભેદાવાવાળા, પ્રતરભેદથી ભેદાવાવાળા, ચૂર્ણિકા ભેદથી ભેદાનારા, અનુતટિકા ભેદથી ભેદાનારા અને ઉત્કટિકા ભેદથી ભેદાવાવાળા દ્રવ્યોમાં કેાણુ કેાનાથી અલ્પ, વહુત, તુલ્ય અથવા વિશેષાધિક છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! ઉત્કટિકા ભેદથી ભેદાનારા દ્રવ્યો બધાથી ઓછા છે, અનુ-

બહુકા વા તુલ્યા વા વિશેષાધિકા વા ભવન્તિ ? મગવાનાહ—‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘સવ્વત્થો-
વાઈં દઁવાઈં ઉક્કરિયામેદેણં મિજ્જમાણાઈં’ સર્વસ્તોકાનિ ભાષાદ્રવ્યાણિ ઉત્કટિકામેદેન
મિઘમાનાનિ ભવન્તિ, તેભ્યઃ ‘અણુતટ્ટિયામેણં મિજ્જમાણાઈં અણંતગુણાઈં’ અણુતટ્ટિકા-
મેદેન મિઘમાનાનિ ભાષાદ્રવ્યાણિ અનન્તગુણાનિ ભવન્તિ, તેભ્યોઽપિ—‘ચુણિયામેદેણં મિજ્જ-
માણાઈં અણંતગુણાઈં’ ચૂર્ણિકામેદેન મિઘમાનાનિ ભાષાદ્રવ્યાણિ અનન્તગુણાનિ ભવન્તિ,
તેભ્યોઽપિ ‘પયરામેદેણં મિજ્જમાણાઈં અણંતગુણાઈં’ પ્રતરમેદેન મિઘમાનાનિ ભાષાદ્રવ્યાણિ
અનન્તગુણાનિ ભવન્તિ, તેભ્યોઽપિ—‘ઁહામેણં મિજ્જમાણાઈં અણંતગુણાઈં’ ઁહામેદેન મિઘ-
માનાનિ ભાષાદ્રવ્યાણિ અનન્તગુણાનિ ભવન્તિ સર્વાપેક્ષયા ઁહામેદમિશ્રાનાં ભાષાદ્રવ્યાણા
મનન્તગુણાધિકત્વાત્ ॥સૂ. ૧૦॥

મૂલમ્—નેરહિયે ણં મંતે ! જાઈં દઁવાઈં માસત્તાએ ગેણહિ તાઈં કિં
ઠિયાઈં ગેણહિ, અઠિયાઈં ગેણહિ ? ગોયમા ! એવં ચેવ જહા જીવે વત્ત-
વ્વયા મણિયા તહા નેરહિયસ્સ વિ જાવ અપ્પાબહુયં, એવં એગિંદિય વજ્જો
દંડઓ જાવ વેમાણિયા, જીવા ણં મંતે ! જાઈં દઁવાઈં માસત્તાએ ગેણહિ તાઈં
કિં ઠિયાઈં ગેણહિ, અઠિયાઈં ગેણહિ ? ગોયમા ! એવં ચેવ પુહુ-
ત્તેણ વિ જેતવ્વં, જાવ વેમાણિયા, જીવે ણં મંતે ! જાઈં દઁવાઈં સચ્ચ-
માસત્તાએ ગેણહિ તાઈં કિં ઠિયાઈં ગેણહિ અઠિયાઈં ગેણહિ ? ગોયમા !
જહા ઓહિયદંડઓ તહા એસોઽવિ, ણવરં વિગલિંદિયા ણ પુચ્છિજ્જંતિ,
એવં મોસા માસાએ વિ, સચ્ચામોસાએ વિ, અસચ્ચામોસા માસાએ વિ એવં
ચેવ, નવરં અસચ્ચામોસા માસાએ વિગલિંદિયા પુચ્છિજ્જંતિ ઇમેણં અભિ-
લાવેણં,—વિગલિંદિયેણં મંતે ! દઁવાઈં અસચ્ચામોસા માસાએ ગેણહિ
તાઈં કિં ઠિયાઈં ગેણહિ, અઠિયાઈં ગેણહિ ? ગોયમા ! જહા—ઓહિય-
દંડઓ, એવં એ એગત્તપુહુત્તેણં દસદંડગા માણિયવ્વા ॥સૂ. ૧૧॥

વાલે દ્રવ્યે તેમનાથી અનન્તગુણા છે, પ્રતરમેદેન મિદને વાલે તેમનાથી અનન્ત
ગુણા છે અને ઁહામેદેન મિદને વાલે દ્રવ્યે તેમનાથી અનન્તગુણા અધિક છે ।
હવે પ્રકાર ઁહામેદેન મિદને વાલે ભાષા દ્રવ્યે તેમનાથી અધિક છે ॥૧૦॥

કટિકા લેદ્ધથી લેદ્ધાનારા દ્રવ્યે તેમનાથી અનન્તગુણા છે, ચૂર્ણિકાલેદ્ધથી લેદ્ધાનારા દ્રવ્યે
તેમનાથી પણ અનન્તગુણા છે, પ્રતર લેદ્ધથી લેદ્ધાનારા તેમનાથી પણ અનન્તગુણા છે, અને
ખંડલેદ્ધથી લેદ્ધાનારા દ્રવ્યે તેમનાથી પણ અનન્તગુણા અધિક છે. એ પ્રકારે ખંડલેદ્ધથી
લેદ્ધાનારા ભાષા દ્રવ્યે તેમનાથી અધિક છે ॥ ૧૦ ॥

છાયા-નૈરયિકઃ સ્વલુ ભદન્ત ! યાનિ દ્રવ્યાણિ ભાષકતયા ગૃહ્ણાતિ તાનિ કિમ્ સ્થિતાનિ ગૃહ્ણાતિ, અસ્થિતાનિ ગૃહ્ણાતિ ? ગૌતમ ! એવઞ્ચેવ યથા જીવવક્તવ્યતા ભણિતા તથા નૈરયિક-સ્યાપિ યાવત્ અલ્પવહુત્વમ્, એવમ્ એકેન્દ્રિય વર્જો દણ્ડકો યાવત્ વૈમાનિકાઃ, જીવાઃ સ્વલુ ભદન્ત ! યાનિ દ્રવ્યાણિ ભાષકતયા ગૃહ્ણાતિ તાનિ કિમ્ સ્થિતાનિ ગૃહ્ણાતિ, અસ્થિતાનિ ગૃહ્ણાતિ ? ગૌતમ ! એવં ચૈવ, પૃથક્ત્વેનાપિ જ્ઞાતવ્યમ્, યાવત્ વૈમાનિકાઃ, જીવઃ સ્વલુ ભદન્ત ! યાનિ દ્રવ્યાણિ સત્ય ભાષકતયા ગૃહ્ણાતિ, તાનિ કિમ્ સ્થિતાનિ ગૃહ્ણાતિ, અસ્થિતાનિ ગૃહ્ણાતિ ?

શબ્દાર્થ-(નેરહણં ભંતે ! જાઈં દવ્વાઈં ભાસત્તાએ ગેળહઠ) હે ભગવન્ ! નારક જીવ જિન દ્રવ્યોં કો ભાષા કે રૂપ મેં ગ્રહણ કરતા હૈ (તાઈં કિં ઠિયાઈં ગેળહતિ, અઠિયાઈં ગેળહતિ ?) કયા સ્થિત દ્રવ્યોં કો ગ્રહણ કરતા હૈ યા અસ્થિત દ્રવ્યોં કો ગ્રહણ કરતા હૈ ? (ગોયમા ! એવં ચેવ) હે ગૌતમ હસી પ્રકાર (જહા જીવે વક્તવ્યતા ભણિયા તહા નેરહયસ્સ વિ) જૈસે જીવ કે વિષય મેં વક્તવ્યતા કહી હૈ, વૈસે નૈરયિક કી ભી (જાવ અપ્પાવહુયં) અલ્પ વહુત્વ તક (એવં એગિંદિયવજ્જો દંડઓ જાવ વેમાણિયા) હસી પ્રકાર એકેન્દ્રીય કો છોડકર વૈમાનિકોં તક દંડક કહનાં ચાહિએ

(જીવાણં ભંતે ! જાઈં દવ્વાઈં ભાસત્તાએ ગેળહંતિ) હે ભગવન્ ! જીવ જિન દ્રવ્યોં કો ભાષા કે રૂપ મેં ગ્રહણ કરતે હૈં (તાઈં કિં ઠિયાઈં ગેળહતિ અઠિયાઈં ગેળહંતિ) કયા સ્થિત દ્રવ્યોં કો ગ્રહણ કરતે હૈં યા અસ્થિત દ્રવ્યોં કો ગ્રહણ કરતે હૈં ? (ગોયમા ! એવં ચેવ પુહુત્તેણ વિ ણેયવ્વં) હે ગૌતમ હસી પ્રકાર પૃથક્ત્વ સે ભી જાનનાં ચાહિએ (જાવ વેમાણિયા) યાવત્ વૈમાનિકોં તક

(જીવે ણં ભંતે ! જાઈં દવ્વાઈં સચ્ચભાસત્તાએ ગેળહતિ) ભગવન્ ! જી જિન

શબ્દાર્થ-(નેરહણં ભંતે ! જાઈં દવ્વાઈં ભાસત્તાએ ગેળહઠ) હે ભગવન્ ! નારક જીવ જે દ્રવ્યોને ભાષાના રૂપમાં ગ્રહણ કરે છે (તાઈં કિં ઠિયાઈં ગેળહઠ અઠિયાઈં ગેળહઠ ?) શું સ્થિત દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે છે અગર અસ્થિત દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે છે ? (ગોયમા એવં ચેવ) હે ગૌતમ ! એ પ્રકારે (જહા જીવે વક્તવ્યતા ભણિયા તહા નેરહયસ્સ વિ) જેવી જીવના વિષયમાં વક્તવ્યતા કહી છે. એવી નૈરયિકની પણ સમજવી. (જાવ અપ્પા વહુયં) અલ્પ બહુત્વ સુધી (એવં એગિંદિયવજ્જો દંડઓ જાવ વેમાણિયા) એજ પ્રકારે એકેન્દ્રીય ત્રિવાય વૈમાનિકો સુધી દંડક કહેવા બોધાયે.

(જીવાણં ભંતે ! જાઈં દવ્વાઈં ભાસત્તાએ ગેળહંતિ) હે ભગવન્ ! જીવો જે દ્રવ્યોને ભાષાના રૂપમાં ગ્રહણ કરે છે (તાઈં કિં ઠિયાઈં ગેળહંતિ, અઠિયાઈં ગેળહંતિ ?) શું સ્થિત દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે છે અગર અસ્થિત દ્રવ્યો ગ્રહણ કરે છે ? (ગોયમા ! એવં ચેવ પુહુત્તેણ વિ ણેયવ્વં) એજ પ્રકારે પૃથક્ત્વથી પણ બાણુવું બોધાયે (જાવ વેમાણિયા) યાવત્ વૈમાનિકો સુધી

(જીવેણં ભંતે ! જાઈં દવ્વાઈં સચ્ચભાસત્તાએ ગેળહતિ) હે ભગવન્ ! જીવ જે દ્રવ્યોને

गौतम ! यथौघिकदण्डकस्तथा एषोऽपि, नवरम् विकलेन्द्रिया न पृच्छयन्ते, एवं मृषाभाषयाऽपि, सत्यामृषाभाषयाऽपि असत्यामृषाभाषयापि एवञ्चैव, नवरम् असत्यामृषाभाषया विकलेन्द्रियाः पृच्छयन्ते, अनेन अभिलापेन, विकलेन्द्रियः खलु भदन्त ! यानि द्रव्याणि असत्यामृषाभाषया गृह्णाति तानि किं स्थितानि गृह्णाति, अस्थितानि गृह्णाति ? गौतम ! यथाओधिकदण्डकः, एवम् एते एकत्वपृथक्त्वेन दश दण्डका भणितव्याः ॥सू० ११॥

द्रव्यों को सत्य भाषा के रूप में ग्रहण करता है (ताइं किं ठियाइं गेण्हति, अठियाइं गेण्हति ?) क्या स्थित द्रव्यों को ग्रहण करता है या अस्थित द्रव्यों को ग्रहण करता है (गोयमा ! जहा ओहियदंडओ तहा एसो वि) हे गौतम ! जैसा ओधिक दंडक कहा, वैसा यह भी जानना (नवरं विगलिंदिया पुच्छिज्जंति) विशेषता यह कि विकलेन्द्रियों के विषय में पृच्छा नहीं करनी (एवं सोसभासाए वि, सच्चामोसभासाए वि, असच्चामोसभासाए वि) इसी प्रकार मृषा भाषा में भी, सत्यामृषा भाषा में भी असत्यामृषा भाषा में भी (एवं चेव) इसी प्रकार (नवरं) विशेष (असच्चामोसभासाए विगलिंदिया पुच्छिज्जंति इमेणं अभिलावेणं) असत्यामृषा भाषा के विषय में, विकलेन्द्रियों के संबंध में इन शब्दों से प्रश्न करना (विगलिंदिएणं भंते !) हे भगवन् ! विकलेन्द्रिय जीव (जाइं दव्वाइं असच्चामोसभासाए गिण्हइ) जिन द्रव्यों को असत्यामृषा भाषा के रूप में ग्रहण करता है (ताइं किं ठियाइं गेण्हइ, अठियाइं गेण्हति) क्या स्थित द्रव्यों को ग्रहण करता है या अस्थित द्रव्यों को ग्रहण करता है ? (गोयमा ! जहा ओहियदंडओ) हे गौतम ! जैसे ओधिकदंडक (एवं एए एगत्तपुहुत्तेण दस दंडगा

सत्य लाषाना इपमां अहणु करे छे (ताइं किं ठियाइं गेण्हति, अठियाइं गेण्हति ?) शुं स्थित द्रव्योने अहणु करे छे अगर अस्थित द्रव्योने अहणु करे छे ? (गोयमा ! जहा ओहियदंडओ तहा एसो वि) हे गौतम ! जेवा ओधिक दंडक कहा तेवा आ पणु न्हाणुवा (नवरं विगलिंदिया न पुच्छिज्जंति) विशेषता ये छे के विकलेन्द्रियोना विषयमां पृच्छा न करी (एवं सोसा भासाए वि सच्चामोसाभासाए वि असच्चामोसाभासाए वि) येअ प्रकारे मृषा लाषामां पणु सत्यामृषा लाषामां पणु, असत्या मृषा लाषामां पणु (एवं चेव) येअ प्रकारे (नवरं) विशेष (असच्चामोसाभासाए विगलिंदिया पुच्छिज्जंति इमेणं अभिलावेणं) असत्या मृषा लाषाना विषयमां विकलेन्द्रियोना सम्बन्धमां आ शब्दोत्थी प्रश्न करवा (विगलिंदिएणं भंते !) हे भगवन् विकलेन्द्रिय एव (जाइं दव्वाइं असच्चामोसाभासाए गिण्हइ) जे द्रव्योने असत्या मृषा लाषाना इपमां अहणु करे छे (ताइं किं ठियाइं गेण्हइ, अठियाइं गेण्हति) शुं स्थित द्रव्योने अहणु करे छे अगर अस्थित द्रव्योने अहणु करे छे ? (गोयमा ! जहा ओहियदंडओ) हे गौतम ! जेम् ओधिक दंडक (एवं एए एगत्तपुहुत्तेणं

ટીકા-અથ નૈરયિકાદીનાં ભાષાદ્રવ્યગ્રહણવક્તવ્યતાં પ્રરૂપયિતુમાહ-‘નેરહ્ય ણં મંતે ! જાઈં દવ્વાઈં માસત્તાણ ગેઠ્ઠહિ તાઈં કિં ઠિયાઈં ગેઠ્ઠહિ અઠિયાઈં ગેઠ્ઠહિ ?’ ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-હે મહન્ત ! નૈરયિકઃ સ્વલુ યાનિ દ્રવ્યાણિ ભાષકતયા ગૃહ્ણાતિ તાનિ કિં સ્થિતાનિ-ગમન ક્રિયા રહિતાનિ ગૃહ્ણાતિ ? કિં વા અસ્થિતાનિ-ગમનક્રિયાવન્તિ ગૃહ્ણાતિ ? મગમાનાહ-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘એવં ચેવ’ એવચ્ચેવ-પૂર્વોક્તરીત્યેવ સ્થિતાન્યેવ ગૃહ્ણાતિ નો અસ્થિતાનિ ગૃહ્ણાતીત્યા-શયઃ, તદતિદિશન્નાહ-‘જઠ્ઠા જીવે વક્તવ્વયા મણિયા તઠ્ઠા નેરહ્યસ્સ વિ જાવ અપ્પાવહુયં’ યથા જીવે-સમુચ્ચય જીવે વક્તવ્યતા મણિતા-પ્રરૂપિતા, તથા નૈરયિકસ્યાપિ વક્તવ્યતા મણિતવ્યા યાઋદ્-દ્રવ્યતઃ ક્ષેત્રતઃ કાલતો ભાવતોઽપિ ગૃહ્ણાતિ અનન્તપ્રદેશિકાનિ ગૃહ્ણાતિ, અસંખ્યેયપ્રદેશાવગાઢાનિ ગૃહ્ણાતિ, એકસમયસ્થિતિકાદિ યાવદસંખ્યેયસમય-ભાણિયન્વા) હસ પ્રકાર એકવચન-બહુવચન સે યે દશ દંડક કહને ચાહિણ.

ટીકાર્થ-અથ નૈરયિક આદિ કે ભાષા ગ્રહણ સંબંધી વક્તવ્યતા કા પ્રરૂપણ ક્રિયા જાતા હૈ-

ગૌતમ-હે મગવન્ ! નારક જીવ જિન દ્રવ્યોં કો ભાષા કે રૂપ મેં ગ્રહણ કરતા હૈ, સો કયા સ્થિત અર્થાત્ સ્થિર દ્રવ્યોં કો ગ્રહણ કરતા હૈ અથવા અસ્થિત ગમન-ક્રિયા યુક્ત દ્રવ્યોં કો ગ્રહણ કરતા હૈ ?

મગવાન્-હે ગૌતમ ! પૂર્વોક્ત રીતિ કે અનુસાર સ્થિત દ્રવ્યોં કો હી ગ્રહણ કરતા હૈ, અસ્થિત દ્રવ્યોં કો અર્થાત્ સંચરણવાન્ દ્રવ્યોં કો ગ્રહણ નહીં કરતા । હસીકા અતિદેશ કરતે હુણ સૂત્રકાર કહતે હૈ-જૈસી વક્તવ્યતા સમુચ્ચય જીવ કે વિષય મેં કહી હૈ વૈસી હી નૈરયિક કે વિષય મેં મી જાન લેના ચાહિણ, યાવત્-દ્રવ્ય સે, ક્ષેત્ર સે, કાલ સે, ભાવ સે મી ગ્રહણ કરતા હૈ, અનન્ત પ્રદેશી સ્કંધોં કો ગ્રહણ કરતા હૈ, અસંખ્યાત પ્રદેશોં મેં અવગાઢ દ્રવ્યોં કો ગ્રહણ કરતા હૈ, એક

દસ દંડકા ભાણિયન્વા) એ પ્રકારે એકવચન-બહુવચનથી આ દસ દંડક કહેવા જોઈ એ.

ટીકાર્થ-હવે નૈરયિક આદિના ભાષા ગ્રહણ સંબંધી વક્તવ્યતાનું પ્રરૂપણ કરાય છે

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! નારક જીવ જે દ્રવ્યોને ભાષાના રૂપમાં ગ્રહણ કરે છે, તે શું સ્થિત અર્થાત્ સ્થિર દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે છે અથવા અસ્થિત ગમન ક્રિયાવાળા દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! પૂર્વોક્ત કથન પ્રમાણે સ્થિત દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે છે, અસ્થિત દ્રવ્યોને અર્થાત્ સંચરણવાન્ દ્રવ્યોને ગ્રહણ નથી કરતા. તેઓને અતિદેશ કરીને સૂત્રકાર કહે છે-જેવો વક્તવ્ય સમુચ્ચય જીવના વિષયમાં કહ્યો છે, તેવો જ નૈરયિકના વિષયમાં પણ જાણી લેવો જોઈ એ, યાવત્ દ્રવ્યથી, ક્ષેત્રથી, કાળથી, એને ભાવથી પણ ગ્રહણ કરે છે, અનન્ત પ્રદેશી સ્કંધોને ગ્રહણ કરે છે, અસંખ્યાત પ્રદેશોમાં અવગાઢ દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે છે, એક સમયથી લઈને અસંખ્યાત સમયો સુધીની સ્થિતિવાળા દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે

સ્થિતિકાનિ ગૃહ્ણાતિ, વર્ણાદિસ્પર્શાન્તાનિ ગૃહ્ણાતિ સ્પૃષ્ઠાનિ ગૃહ્ણાતિ અવગાઢાનિ ગૃહ્ણાતિ
અનન્તરાવગાઢાનિ ગૃહ્ણાતિ, અણૂન્યપિ ગૃહ્ણાતિ, વાદરાણ્યપિ ગૃહ્ણાતિ, ઊર્ધ્વાધસ્તિર્યગપિ
ગૃહ્ણાતિ, આદિમધ્યપર્યવસાનેષુ ગૃહ્ણાતિ, સ્વવિષયં ગૃહ્ણાતિ, આનુપૂર્વ્યાં ગૃહ્ણાતિ, નિયમતઃ
ષટ્ઢિશિ ગૃહ્ણાતિ, સાન્તરમપિ ગૃહ્ણાતિ નિરન્તરમપિ ગૃહ્ણાતીત્યાદિયાવદલ્પવહુલ્પવક્તવ્યતાપર્ય-
ન્તમવસેયમ્, 'एवं एगिंदियवज्जो दंडओ जाव वेमाणिया' एवम्-उपर्युत्तरीत्या एकेन्द्रियवर्जाः-
दण्डकः-चतुर्विंशतिदण्डकेन यावद्-द्वीन्द्रियादि यावद् वैमानिकाः, भाषकतया द्रव्याणि
स्थितानि गृह्णाति नो अस्थितानि द्रव्यतः क्षेत्रतः कालतो भावतो गृह्णाति अनन्तप्रदेशिकानि
गृह्णाति, असंख्येयप्रदेशावगाढानि गृह्णाति एकसमयस्थितिकादि यावदसंख्येयसमयस्थिति-

સમય સે લેકર અસંખ્યાત સમયાં તક કી સ્થિતિ વાલે દ્રવ્યોં કો ગ્રહણ કરતા
હૈ, વર્ણવાન્, ગંધવાન્, રસવાન્, સ્પર્શવાન્ દ્રવ્યોં કો ગ્રહણ કરતા હૈ, સ્પૃષ્ટ,
અવગાઢ, અનન્તરાવગાઢ કો ગ્રહણ કરતા હૈ, અણુદ્રવ્યોં ઓર વાદરદ્રવ્યોં કો
ભી ગ્રહણ કરતા હૈ, ઊર્ધ્વ, અધઃ ઓર તિર્યક્ ભી ગ્રહણ કરતા હૈ, આદિ મધ્ય
પર્યવસાન મેં ભી ગ્રહણ કરતા હૈ, સ્વવિષયભૂત કો આનુપૂર્વી સે ગ્રહણ કરતા હૈ
નિયમ સે છહોં દિશાઓં મેં ગ્રહણ કરતા હૈ । સાન્તર ભી ગ્રહણ કરતા હૈ, નિરન્તર
ભી ગ્રહણ કરતા હૈ । इत्यादि अल्प बहुत्व की वक्तव्यता पर्यन्त जो प्ररूपणा
जीव के विषय में कही है वही नारक के विषय में भी कह लेना चाहिए ।

इसी प्रकार एकेन्द्रिय को छोड़कर सब दंडक वैमानिकों तक कह लेने
चाहिए । सभी दंडकों के जीव पूर्वोक्त प्रकार के द्रव्यों को ही भाषा के रूप में
ग्रहण करते हैं, अर्थात् स्थित द्रव्यों को ग्रहण करते हैं, अस्थित द्रव्यों को ग्रहण
नहीं करते, द्रव्य से अनन्त प्रदेशी स्कंधों को, क्षेत्र से असंख्यात प्रदेशों
में अवगाढ द्रव्यों को, काल से एक समय आदि की स्थिति वाले द्रव्यों को

છે, વર્ણવાન્, ગંધવાન્, રસવાન્, સ્પર્શવાન્, દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે છે, સ્પૃષ્ટ, અવગાઢ
અન્તરાવગાઢને ગ્રહણ કરે છે, અણુદ્રવ્યો અને બાહર દ્રવ્યોને પણ ગ્રહણ કરે છે, ઊર્ધ્વ, અધા.
અને તિર્યક્ને પણ ગ્રહણ કરે છે, આદિ, મધ્ય અને પર્યવસાનમાં પણ ગ્રહણ કરે છે.
સ્વ વિષયભૂતને આનુપૂર્વીથી ગ્રહણ કરે છે, નિયમથી છએ દિશાઓમાં ગ્રહણ કરે છે. સાન્તર
પણ ગ્રહણ કરે છે, નિરન્તર પણ ગ્રહણ કરે છે. વિગેરે અલ્પબહુલ્પની વક્તવ્યતા પર્યન્ત
જે પ્રરૂપણા જીવના વિષયમાં કહી છે, તેજ નારકના વિષયમાં પણ કહેવી જોઈએ.

એ જ પ્રકારે એકેન્દ્રિય સિવાય બધા દંડક વૈમાનિકો સુધી કહેવા જોઈએ. બધા
દંડકોના જીવ પૂર્વોક્ત દ્રવ્યોને જ ભાષાના રૂપમાં ગ્રહણ કરે છે, અર્થાત્ સ્થિત દ્રવ્યોને
ગ્રહણ કરે છે, અસ્થિત દ્રવ્યોને ગ્રહણ નથી કરતાં, દ્રવ્યથી અનન્ત પ્રદેશી સ્કન્ધોને
ક્ષેત્રથી અસંખ્યાત પ્રદેશોમાં અવગાઢ દ્રવ્યોને, કાલથી એક સમય આદિની સ્થિતિવાળા

કાનિ ગૃહ્ણતિ ઇત્યાદિરીત્યા સ્વયમૂહનીયમ્ એકેન્દ્રિયાણાં તુ ભાષાયા અભાવાત્ । ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘જીવા ણં મંતે ! જાઈં દવ્વાઈં ભાસત્તાણે ગેણ્હંતિ તાઈં કિં ઠિયાઈં ગેણ્હંતિ, અઠિયાઈં ગેણ્હંતિ ?’ હે મદન્ત ! જીવાઃ સ્વલુ યાનિ દ્રવ્યાણિ ભાષકતયા ગૃહ્ણતિ તાનિ કિં સ્થિતાનિ-ગમનક્રિયારહિતાનિ ગૃહ્ણતિ ? કિં વા અસ્થિતાનિ-ગમનક્રિયાવિશિષ્ટાનિ ગૃહ્ણતિ ? ભગવાનાહ-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘એવં ચેવ પુહુત્તેણ વિ ણેયવ્વં જાવ વેમાણિયા’ એવશ્ચેવ-પૂર્વોક્ત-રીત્યેવ, પૃથક્ત્વેનાપિ-નાનાત્વેનાપિ વહુત્વેનેત્યર્થઃ, જ્ઞાતવ્યં યાવદ્-નૈરયિકભવનપતિદ્વીન્દ્રિય ત્રીન્દ્રિયચતુરિન્દ્રિયપન્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકમનુષ્યવાનવ્યન્તરજ્યોતિષ્કવૈમાનિકાઃ સ્થિતાન્યેવ દ્રવ્યાણિ ભાષકતયા ગૃહ્ણતિ નો અસ્થિતાનિ, ઇત્યાદિરીત્યા પૂર્વવદેવાવસેયમ્ । ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘જીવે ણં મંતે ! જાઈં દવ્વાઈં સચ્ચભાસત્તાણે ગેણ્હંતિ તાઈં કિં ઠિયાઈં ગેણ્હંતિ, અઠિયાઈં ગેણ્હંતિ ?’ હે મદન્ત ! જીવઃ સ્વલુ યાનિ દ્રવ્યાણિ સત્યભાષકતયા ગૃહ્ણતિ તાનિ કિમ્ સ્થિતાનિ ગૃહ્ણતિ ? કિં વા અસ્થિતાનિ ગૃહ્ણતિ ? ભગવાનાહ-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ !

ભાવ સે રૂપાદિ વાલે દ્રવ્યો કો ગ્રહણ કરતે હૈં, ઇત્યાદિ પૂર્વોક્ત વિવરણ સ્વયં સમજ્ઞ લેના ચાહિયે । મગર એકેન્દ્રિય જીવ ભાષાદ્રવ્યો કો ગ્રહણ નહીં કરતે, ક્યોં કિ આપા કા અભાવ હોતા હૈ ।

ગૌતમ-ભગવન્ ! વહુત જીવ જિન દ્રવ્યોં કો ભાષા કે રૂપ મેં ગ્રહણ કરતે હૈં, વે દ્રવ્ય સ્થિત હોતે હૈં યા અસ્થિત હોતે હૈં ?

ભગવાન્-ગૌતમ ! જો એક જીવ કે વિષય મેં કહાં ગયા હૈં વહી વહુત જીવોં કે સંબંધ મેં સ્ત્રી સનજ્ઞના ચાહિયે, યાવત્ છીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય, તિર્યચ પંચેન્દ્રિય, મનુષ્ય, વાનવ્યન્તર, જ્યોતિષ્ક ઓર વૈમાનિક સ્ત્રી સ્થિત-ગમન-ક્રિયા સે રહિત દ્રવ્યોં કો હી ભાષા કે રૂપ મેં ગ્રહણ કરતે હૈં, અસ્થિત દ્રવ્યોં કો નહીં ગ્રહણ કરતે, ઇત્યાદિ પૂર્વવત્ જાનના ચાહિયે ।

ગૌતમ- ભગવન્ ! જીવ જિન દ્રવ્યો કો સત્ય ભાષા કે રૂપ મેં ગ્રહણ કરતા

દ્રવ્યોને, ભાષથી રૂપાદિવાળા દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે છે, ઇત્યાદિ પૂર્વોક્ત વિવરણ સમજ્ઞ લેવું જોઈએ. પણ એકેન્દ્રિય એવ ભાષા દ્રવ્યોને ગ્રહણ નથી કરતા, કેમકે તેમનામાં ભાષાનો અભાવ હોય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વાતીઃ-ધણા એવ જે દ્રવ્યોને ભાષાના રૂપમાં ગ્રહણ કરે છે, તે દ્રવ્ય સ્થિત હોય છે અગર અસ્થિત હોય છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! જે એક એવના વિષયમાં કહેલું છે તે જ ધણા એવોના સંબંધમાં પણ સમજ્ઞ લેવું જોઈએ. યાવત્ જે ઇન્દ્રિય, ત્રણ ઇન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય, તિર્યચ પંચેન્દ્રિય, મનુષ્ય, વાનવ્યન્તર, જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિક પણ સ્થિત ગમન ક્રિયાથી રહિત દ્રવ્યોને જ ભાષાના રૂપમાં ગ્રહણ કરે છે. અસ્થિત દ્રવ્યોને નથી ગ્રહણ કરતા ઇત્યાદિ આગળ પ્રમાણે જણવું.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! એવ જે દ્રવ્યોને સત્ય ભાષાના રૂપમાં ગ્રહણ કરે

‘જહા ઓહિયદંડઓ તહા एसोऽवि’ यथौघिकदण्डकाः—पूर्वोक्तसमुच्चयभाषादण्डकाः प्रतिपादितास्तथा एषोऽपि सत्यभाषकतया जीवदण्डकः प्रतिपादयितव्यः, ‘णवरं विगलिंदिया ण पुच्छिज्जंति’ नवरम्—पूर्वापेक्षया विशेषस्तु—विकलेन्द्रियाः—द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियाः सत्यभाषकतया न पृच्छन्ते, तेषां विकलेन्द्रियाणां सत्यभाषकताभावात् केवलं तत्र व्यवहारभाषाया एव सद्भावात् ‘एवं मोसाभासाए वि’ एवं—सत्यभाषकतयेव, मृषाभाषायामपि विज्ञेयम्, ‘सच्चामोसाभासाए वि’ सत्यामृषाभाषायामपि सत्यभाषकतयेवावसेयम्, तथैव—‘असच्चामोसाभासाएवि एवं चेव’ असत्यामृषाभाषायामपि एवञ्चैव—सत्यभाषकतयेव अवसेयम् तथा च सर्वास्वपि भाषासु स्थितान्येव गृह्णातीत्यर्थः । ‘णवरं असच्चामोसाए विगलिंदिया पुच्छिज्जंति इमेणं अभिलावेणं’ नवरम्—सत्यभाषकतापेक्षया विशेषस्तु असत्यामृषाभाषायाम्, है, सो क्या स्थित द्रव्यो को ग्रहण करता है अथवा अस्थित द्रव्यो को ग्रहण करता है ?

भगवान्—हे गौतम ! जैसे समुच्चय दंडक कहा गया है अर्थात् सामान्य भाषा के विषय में कहा गया है, वैसा ही सत्य भाषा के विषय में भी समझना चाहिए । इसमें विशेष बात इतनी है कि सत्य भाषा की पृच्छा में विकलेन्द्रिय जीवो के संबंध में पृच्छा नहीं करनी चाहिए, क्यों कि विकलेन्द्रिय जीव सत्य भाषा भाषी नहीं होते, वे केवल व्यवहार भाषा का ही प्रयोग करते हैं, अतः व्यवहार भाषा के रूप में ही पुद्गलो को ग्रहण करते हैं, सत्य भाषा के रूप में नहीं ।

इसी प्रकार मृषा भाषा के विषय में, सत्यामृषा भाषा अर्थात् मिश्र भाषा के विषय में और असत्यामृषा भाषा के विषय में भी समझना चाहिए । तात्पर्य यह है कि इन चारों प्रकार की भाषाओं के योग्य जिन द्रव्यों को ग्रहण किया जाता है, वे स्थित होते हैं, अस्थित नहीं होते, इत्यादि । विशेषता यह है कि जहाँ

છે, તે શું સ્થિત દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે છે અથવા અસ્થિત દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે છે ?

શ્રી ભગવાન્—હે ગૌતમ ! જેવું સમુચ્ચય દંડકના સંબંધમાં કહેલ છે અર્થાત્ સામાન્ય ભાષાના વિષયમાં કહેલ છે, તેવું જ સત્ય ભાષાની બાબતમાં પણ સમજવું જોઈએ તેમા વિશેષ વાત એટલી છે કે સત્યભાષાની પૃચ્છામાં વિકલેન્દ્રિય જીવોના સંબંધમાં પૃચ્છા ન કરવી જોઈએ, કેમકે વિકલેન્દ્રિય જીવ સત્ય ભાષા ભાષી નથી હોતા તેઓ કેવળ વ્યવહાર ભાષાનો જ ઉપયોગ કરે છે, તેથી વ્યવહાર ભાષાના રૂપમાં જ પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે, સત્ય ભાષાના રૂપમાં નહીં.

એ જ પ્રકારે મૃષા ભાષાના વિષયમાં સત્યામૃષા ભાષા અર્થાત્ મિશ્ર ભાષાના વિષયમાં અને અસત્યા મૃષાના વિષયમાં પણ સમજવું જોઈએ. તાત્પર્ય એ છે કે, આ ચારે પ્રકારની ભાષાઓને યોગ્ય જે દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરાય છે તે સ્થિત જ હોય છે, અસ્થિત

વિકલેન્દ્રિયા અપિ પૃચ્છ્યન્તે, અત્રેન-વક્ષ્યમાણસ્વરૂપેણ અભિલાપેન, તદ્વત્-‘વિચલિદિદ્ ણં
 ધંતે ! જાઈં દ્વ્યાઈં અસચ્ચમોસામાસાણ-ગિણ્ઠઈ તાઈં કિં ઠિયાઈં ગેણ્ઠઈ, અઠિયાઈં
 ગેણ્ઠઈ ?’ હે મદન્ત ! વિકલેન્દ્રિયઃ-દ્વિત્રિચતુરિન્દ્રિયઃ સ્વલુ યાનિ દ્રવ્યાણિ અસત્યામૃષાભાષક-
 તયા ગૃહ્ણાતિ તાનિ કિમ્ સ્થિતાનિ-ગમનક્રિયારહિતાનિ ગૃહ્ણાતિ ? કિં વા અસ્થિતાનિ-ગમન-
 ક્રિયાવિશિષ્ટાનિ ગૃહ્ણાતિ ? મગવાનાઢ-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘જહા ઓદ્ધિયદંડઓ’ યથા-
 ઔધિકદણ્ડકાઃ-સમુચ્ચયજીવદણ્ડકાઃ પ્રતિપાદિતાસ્તથા વિકલેન્દ્રિયવિષયેડપિ પ્રતિપાદ-
 નીયમ્, તથા ચ વિકલેન્દ્રિયોડપિ અસત્યામૃષાભાષારૂપેણ સ્થિતાનિ દ્રવ્યાણ્યેવ ગૃહ્ણાતિ, નો
 અસ્થિતાનિ દ્રવ્યાણિ ગૃહ્ણાતીત્યર્થઃ ‘एवं एए एगत्तपुहुत्तेणं दसदंडगा भाणियव्वा’ एवम्-
 ઉપર્યુક્તરીત્યા ઇતે પૂર્વોક્તાઃ-નૈરયિક૧ મવનપતિ૨ દ્વીન્દ્રિય૩ ત્રીન્દ્રિય૪ ચતુરિન્દ્રિય૫ પંચે-
 ન્દ્રિય૬ તિર્યગ્ યોનિક મનુષ્ય૭ વાનવ્યન્તર૮ જ્યોતિષ્ક૯ વૈમાનિક૧૦ વિષયકાઃ દશદણ્ડકાઃ
 એકત્વપૃથક્ત્વેન-એકવચનવહુવચનેન મણિતવ્યાઃ-વક્તવ્યાઃ, તથા ચ પ્રાગુક્તાનાં દશાના-

અસત્યામૃષા ભાષા કે સંબંધ મેં પ્રશ્ન ક્રિયા જાય વહાં વિકલેન્દ્રિયો કો લેકર
 ઓ પ્રશ્ન કરના યાહિએ । ડસ પ્રશ્ન કા અભિલાપ ઇસ પ્રકાર હૈ-હે મગવન્ !
 વિકલેન્દ્રિય જીવ જિન દ્રવ્યો કો ભાષા કે રૂપ મેં ગ્રહણ કરતા હૈ, કયા ડન
 સ્થિત દ્રવ્યો કો ગ્રહણ કરતા હૈ અથવા અસ્થિત દ્રવ્યો કો ગ્રહણ કરતા હૈ ?
 ઇસકા ડત્તર મગવાન્ ઇસ પ્રકાર દેતે હૈ-જૈસા સામાન્ય જીવ કા દંડક કહા
 હૈ, વૈસા હી વિકલેન્દ્રિય કે વિષય મેં ઓ કહના યાહિએ । અતઃ વિકલેન્દ્રિય
 જીવ જિન દ્રવ્યો કો અસત્યામૃષા ભાષા કે રૂપ મેં ગ્રહણ કરતા હૈ, વે દ્રવ્ય
 સ્થિત-સ્થિર હી હોતે હૈ, અસ્થિત અર્થાત્ સંચાર કરતે હુએ દ્રવ્યો કો ગ્રહણ
 નહીં કરતા હૈ । ઇસ પ્રકાર એકવચન ઓર વહુવચન મેં દણ્ડક અર્થાત્ નારક,
 મવનપતિ, દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય, તિર્યચ પંચેન્દ્રિય, મનુષ્ય, વાનવ્યન્તર,
 જ્યોતિષ્ક, એવં વૈમાનિક સંબંધી દશ દણ્ડક કહ લેને યાહિએ । ઇસ પ્રકાર ઇન

નહીં, વિગેરે વિશેષતા ઓ છે કે જ્યાં અસત્યામૃષા ભાષાના સમ્બન્ધમાં પ્રશ્ન કરાય ત્યાં
 વિકલેન્દ્રિયોને લઈને જ પ્રશ્ન કરવા જોઈએ. તે પ્રશ્નનો અભિલાપ આ રીતે છે-‘હિ મગવન્ !
 વિકલેન્દ્રિય એવ જે દ્રવ્યોને ભાષાના રૂપમાં ગ્રહણ કરે છે, તો શું તે સ્થિત દ્રવ્યોને
 ગ્રહણ કરે છે કે અસ્થિત દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે છે ?

તેનો ઉત્તર શ્રી મગવાન્ આ પ્રકારે આપે છે-જેવા સામાન્ય એવના દંડક કહ્યા
 છે. તેવાજ વિકલેન્દ્રિયના વિષયમાં પણ કહેવા જોઈએ. તેથી વિકલેન્દ્રિય એવ જે દ્રવ્યોને
 અસત્યા મૃષા ભાષાના રૂપમાં ગ્રહણ કરે છે, તે દ્રવ્યો સ્થિત-સ્થિર જ હોય છે, અસ્થિર
 અર્થાત્ સંચાર કરનારા દ્રવ્યોને ગ્રહણ નથી કરતા. એ રીતે એક વચન અને બહુવચ-
 નના દંડક અર્થાત્ નારક ભવનપતિ, દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય ચતુરિન્દ્રિય, તિર્યચ પંચેન્દ્રિય
 મનુષ્ય, વાનવ્યન્તર, જ્યોતિષ્ક તેમજ વૈમાનિક સંબંધી દશ દંડક કહી લેવા જોઈએ.

मपि दण्डकानां विषयभूता नैरयिकादिजीवविशेषाः, असत्यामृषाभाषारूपेण स्थितानि द्रव्याणि गृह्णाति, नो अस्थितानि द्रव्याणि गृह्णाति ॥सू० ११॥

॥ भाषाविशेषनिसर्जनवक्तव्यता ॥

मूलम्—जीवे णं भंते ! जाइं दव्वाइं सच्चभासत्ताए गिण्हइ ताइं किं सच्चभासत्ताए निसरइ मोसभासत्ताए निसरइ, सच्चामोसभासत्ताए निसरइ, असच्चामोसभासत्ताए निसरइ ? गोयमा ! सच्चभासत्ताए निसरइ, नो मोसभासत्ताए निसरइ, नो सच्चामोसभासत्ताए निसरइ, नो असच्चामोसभासत्ताए निसरइ, एवं एगिंदियविगलिंदियवज्जो दंडो जाव वेणिया, एवं पुहुत्तेण वि, जीवे णं भंते ! जाइं दव्वाइं मोसभासत्ताए गिण्हइ ताइं किं सच्चभासत्ताए निसरइ, मोसभासत्ताए सच्चामोसभासत्ताए निसरइ ? गोयमा ! नो सच्चभासत्ताए निसरइ, मोसभासत्ताए निसरइ, नो सच्चामोसभासत्ताए निसरइ, नो असच्चामोसभासत्ताए निसरइ, एवं सच्चामोसभासत्ताए वि, असच्चामोसभासत्ताए वि एवं चेव, नवरं असच्चामोसभासत्ताए विगलिंदिया तहेव पुच्छिज्जंति, जाए चेव गिण्हइ ताए चेव निसरइ एवं एए एगत्तपुहुत्तिया अट्ट दंडगा भाणियव्वा ॥सू० १२॥

छाया-जीवः खलु भदन्त ! यानि द्रव्याणि सत्यभाषकतया गृह्णाति तानि किं सत्यभाषकतया निसृजति, मृषाभाषकतया निसृजति, सत्यमृषाभाषकतया निसृजति, असत्यमृषा दशो दण्डकों के विषयभूत नारक आदि जीव असत्यामृषा भाषा के रूप में स्थित द्रव्यों को ग्रहण करते हैं, अस्थित द्रव्यों को नहीं ग्रहण करते, इत्यादि पूर्ववत् समझ लेना चाहिए ॥११॥

भाविशेष निसर्ग की वक्तव्यता

शब्दार्थ—(जीवेणं भंते ! जाइं दव्वाइं सच्चभासत्ताए गिण्हति) हे भगवन् !

ये प्रकाशे आ दशे दंडकोना विषयभूत नारक आदि एव असत्यामृषा भाषाना रूपमां स्थित द्रव्येने ग्रहण करे छे, अस्थित द्रव्येने ग्रहण करता नथी इत्यादि पूर्ववत् समझ देवुं लेछे ॥ ११ ॥

भाषाना विशेष निसर्गनी वक्तव्यता

शब्दार्थ—(जीवेणं भंते ! जाइं दव्वाइं सच्चभासत्ताए गिण्हति) हे भगवन् ! एव

ભાષકતયા નિસૃજતિ ? ગૌતમ ! સત્યભાષકતયા નિસૃજતિ નો મૃષાભાષકતયા નિસૃજતિ, નો સત્યમૃષાભાષકતયા નિસૃજતિ, નો અસત્યમૃષાભાષકતયા નિસૃજતિ, એવમ્ એકેન્દ્રિયવિકલેન્દ્રિયવર્જો દણ્ડકો યાવદ્ વૈમાનિકઃ, એવં પૃથક્ત્વેનાપિ જીવઃ સ્વલ્ભદન્ત ! યાનિ દ્રવ્યાણિ મૃષાભાષકતયા ગૃહ્ણાતિ તાનિ કિં સત્યભાષકતયા નિસૃજતિ, મૃષાભાષકતયા, સત્યમૃષાભાષકતયા, અસત્યમૃષાભાષકતયા નિસૃજતિ ? ગૌતમ ! નો સત્યભા-

જીવ જિન દ્રવ્યો કો સત્યભાષા કે રૂપ મે ગ્રહણ કરતા હૈ (તાઈં કિં સચ્ચભાસત્તાએ નિસરહ, મોસભાસત્તાએ નિસરહ, સચ્ચામોસભાસત્તાએ નિસરહ, અસચ્ચામોસભાસત્તાએ નિસરહ ?) ઉન્હેં કયા સત્યભાષા કે રૂપ મે નિકાલતા હૈ, અસત્યભાષા કે રૂપ મે નિકાલતા હૈ, સત્યામૃષા ભાષા કે રૂપ મે નિકાલતા હૈ અથવા અસત્યામૃષા-વ્યવહાર ભાષા કે રૂપ મે નિકાલતા હૈ ? (ગોયમા ! સચ્ચભાસત્તાએ નિસરહ) હે ગૌતમ ! સત્યભાષા કે રૂપ મેં નિકાલતા હૈ (નો મોસભાસત્તાએ નિસરતિ, નો સચ્ચામોસભાસત્તાએ નિસરતિ, નો અસચ્ચામોસભાસત્તાએ નિસરતિ) મૃષાભાષા કે રૂપ મે નહીં નિકાલતા, સત્યામૃષાભાષા કે રૂપ મે નહીં નિકાલતા, અસત્યામૃષા ભાષા કે રૂપ મેં નહીં નિકાલતા, (એવં એગિન્દિય-વિગલિન્દિયવજ્જો દંડઓ જાવ વેમાણિયા) હસી પ્રકાર એકેન્દ્રિયોં ઓર વિકલેન્દ્રિયોં કો છોડકર વૈમાનિક તક દણ્ડક કહના યાહિએ (એવં પુહુત્તેણવિ) હસી પ્રકાર બહુવચન સે મી

(જીવે પં મંતે ! જાઈં દવ્વાઈં મોસભાસત્તાએ ગિણ્હતિ) હે ભગવન્ ! જિન દ્રવ્યોં કો જીવ મૃષાભાષા કે રૂપ મેં ગ્રહણ કરતા હૈં (તાઈં કિં સચ્ચભાસત્તાએ નિસરતિ) ઉન્હેં કયા સત્ય ભાષા કે રૂપ મે નિકાલતા હૈ (મોસભાસત્તાએ,

એ દ્રવ્યોને સત્ય ભાષાના રૂપમાં ગ્રહણ કરે છે (તાઈં કિં સચ્ચભાસત્તાએ નિસરહ, મોસભાસત્તાએ નિસરહ, સચ્ચામોસભાસત્તાએ નિસરહ, અસચ્ચામોસભાસત્તાએ નિસરહ ?) તેમને શું સત્ય ભાષાના રૂપમાં બહાર કાઢે છે અસત્ય ભાષાના રૂપમાં કાઢે છે, સત્યા મૃષા ભાષાના રૂપમાં કાઢે છે. અથવા અસત્યા મૃષા-વ્યવહાર ભાષાના રૂપમાં કાઢે છે ? (ગોયમા ! સચ્ચાભાસત્તાએ નિસરહ) હે ગૌતમ ! સત્ય ભાષાના રૂપમાં કાઢે છે (નો મોસભાસત્તાએ નિસરહ, નો સચ્ચામોસભાસત્તાએ નિસરતિ, નો અસચ્ચામોસભાસત્તાએ નિસરતિ) મૃષા ભાષાના રૂપમાં નથી બહાર કાઢતા સત્યમૃષા ભાષાના રૂપમાં નથી કાઢતા, અસત્યા મૃષા ભાષાના રૂપમાં નથી કાઢતા (એવં એગિન્દિયવિગલિન્દિયવજ્જો દંડઓ જાવ વેમાણિયા) એજ પ્રકારે એકેન્દ્રિયો અને વિકલેન્દ્રિયો સિવાય વૈમાનિક સુધીના દંડકો કહેવા બોધએ (એવં પુહુત્તેણ વિ) એજ પ્રકારે બહુવચનથી પણ કહી લેવા.

(જીવે પં મંતે ! જાઈં દવ્વાઈં મોસભાસત્તાએ ગિણ્હતિ) હે ભગવન્ ! એ દ્રવ્યોને જીવ મૃષા ભાષાના રૂપમાં ગ્રહણ કરે છે (તાઈં કિં સચ્ચભાસત્તાએ નિસરતિ) તેમને શું સત્ય ભાષાના રૂપમાં બહાર કાઢે છે (મોસભાસત્તાએ, સચ્ચામોસભાસત્તાએ, અસચ્ચામોસભાસ-

पकृतया निमृजति मृषाभाषकतया निमृजति, नो सत्यमृषाभाषकतया निमृजति नो असत्यमृषा-
भाषकतया निमृजति, एवम्-सत्यमृषाभाषकतयापि असत्यमृषाभाषकतयापि एवञ्चैव, नवरम्
असत्यमृषाभाषकतया विकलेन्द्रिया स्तथैव पृच्छयन्ते यानि चैव गृह्णाति तानि चैव निमृजति,
एवम् एते एकत्वपृथक्त्वका अष्टदण्डका भणितव्याः ॥सू० १२॥

टीका-अथ भाषाद्रव्याणां विसर्जन विशेषवक्तव्यतां प्ररूपयितुमाह-‘जीवे णं भंते ! जाइं
दव्वाइं सच्चमासत्ताए गिण्हइ ताइं कि सच्चमासत्ताए निसरइ ?’ गौतमः पृच्छति-हे भदन्त !

सच्चामोसभासत्ताए, असच्चामोसभासत्ताए निसरइ ? सृषाभाषा सत्यामृषा
भाषा, या असत्यामृषा भाषा के रूप में निकालता है ? (गोयमा ! नो सच्चमा
सत्ताए निसरति, मोसभासत्ताए निसरति, णो सच्चामोसभासत्ताए निसरति,
नो असच्चामोसभासत्ताए निसरति) हे गौतम ! सत्यभाषा के रूप में निकालता
नहीं है, मृषाभाषा के रूप में निकालता है, सत्यामृषा भाषा के रूप में नहीं
निकालता है, असत्यामृषा भाषा के रूप में भी नहीं निकालता

(एवं सच्चामोसभासत्ताए वि, असच्चामोसभासत्ताए वि एवं चैव) इसी
प्रकार सत्यामृषा भाषा के रूप में और इसी प्रकार असत्यामृषा भाषा के रूप में
भी (नवरं असच्चामोसभासत्ताए विगलिंदिया तहेव पुच्छिज्जति) विशेष
असत्यामृषा भाषा के रूप से विकलेन्द्रियों की उसी प्रकार पृच्छा करनी चाहिए
(जाए चैव गिण्हति, ताए चैव निसरति) जिस भाषा के रूप से ग्रहण करता है,
उसी भाषा के रूप से निकालता है (एवं चैव एते एगत्तपुहुत्तिया अट्ठदंडगा
भाणियन्वा) इसी प्रकार ये एक वचन बहुवचन से आठ दंडक कहने चाहिए ।

टीकार्थ-अथ गृहीत भाषा द्रव्यों को निकालने के विषय में विशेष वक्त-

त्ताए निसरइ ?) मृषाभाषा, सत्या मृषाभाषा अथर असत्या मृषा भाषाना रूपमां डाढे छे ?
(गोयमा ! नो सच्चामासत्ताए निसरति, मोसभासत्ताए निसरति, णो सच्चामोसभास-
त्ताए निसरति, नो असच्चामोसभासत्ताए निसरति) हे गौतम ! सत्य भाषाना रूपमां नथी
डाढता, मृषा भाषाना रूपमां डाढे छे सत्यामृषा भाषाना रूपमां नथी डाढता असत्या
मृषा भाषा पणुथी पणु नथी डाढता.

(एवं सच्चामोसभासत्ताए वि. असच्चामोसभासत्ताए वि एवं चैव) ये प्रकारे सत्या
मृषा भाषाना रूपमां अने ओण प्रकारे असत्या मृषा भाषाना रूपमां पणु समणुं (नवरं
असच्चामोसभासत्ताए विगलिंदिया तहेव पुच्छिज्जति) विशेष असत्यामृषा भाषाना रूपमां
विकलेन्द्रियोनी ये प्रकारे पृच्छा करवी ओधं ये (जाए चैव गिण्हति, ताए चैव निसरति) ने
भाषाना रूपमां ग्रहण करे छे, तेण भाषाना रूपमां णहार डाढे छे (एवं चैव एते एगत्तपुहुत्तिया
अट्ठदंडगा भाणियन्वा) ओण प्रकारे ये ओक वचन-णहुवचनथी आठ दंडक डाढेवा ओधं ये.

टीकार्थ-हुवे गृहीत भाषा द्रव्यों के डाढवाना विषयमां विशेष वक्तव्यता डाढे छे

જીવઃ ક્ષણ યાનિ દ્રવ્યાણિ સત્યભાષકતયા ગૃહ્ણાતિ તાનિ કિં સત્યભાષકતયા નિસૃજતિ ? કિં વા-‘મોસભાસત્તાણ નિસરડ’ મૃષાભાષકતયા નિસૃજતિ ? કિં વા ‘સચ્ચામોસભાસત્તાણ નિસરડ’ સત્યમૃષાભાષકતયા નિસૃજતિ ? કિં વા-‘અસચ્ચામોસભાસત્તાણ નિસરડ ?’ અસત્યમૃષાભાષકતયા નિસૃજતિ ? ભગવાનાહ-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘સચ્ચભાસત્તાણ નિસરડ’ સત્યભાષકતયા ગૃહ્ણીતાનિ દ્રવ્યાણિ સત્યભાષકતયૈવ નિસૃજતિ, ‘નો મોસભાસત્તાણ નિસરડ’ નો મૃષાભાષકતયા નિસૃજતિ, ‘નો સચ્ચામોસભાસત્તાણ નિસરડ’ નો સત્યમૃષાભાષકતયા નિસૃજતિ, ‘નો અસચ્ચમોસભાસત્તાણ નિસરડ’ નો અસત્યમૃષાભાષકતયા નિસૃજતિ, ‘એવં ઈર્ગિદિય વિગલિંદિયવજ્જો દંડઓ જાવ વેમાણિયા’ એવમ્-સમુચ્ચયજીવોક્તરીતયા, એકેન્દ્રિયવિકલેન્દ્રિયવર્જો દણ્ડકો યાવદ્-નૈરયિકભવનપતિ પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકમનુણ્યવાનવ્યન્તરજ્યોતિષ્કવૈમાનિકોડપિ સત્યભાષકતયા ગૃહ્ણીતાનિ દ્રવ્યાણિ સત્યભાષકતયા નિસૃજતિ, નો મૃષાભાષકતયા નિસૃજતિ, નો સત્યમૃષાભાસકતયા, નો અસત્યમૃષાભાષકતયા નિસૃજતિ વિકલેન્દ્રિયેષુ

વ્યતા કહતે હૈં-

ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરતે હૈં-હે ભગવન્ ! જીવ જિન દ્રવ્યોં કો સત્યભાષા કે રૂપ મેં ગ્રહણ કરતા હૈ, ઉન્હેં કયા સત્યભાષા કે રૂપ મેં હી નિકાલતા હૈ ? કયા મૃષાભાષા કે રૂપ મેં નિકાલતા હૈ ? કયા સત્યામૃષા ભાષા કે રૂપ મેં નિકાલતા હૈ ? અથવા કયા અસત્યામૃષા ભાષા કે રૂપ મેં નિકાલતા હૈ ?

ભગવાન્-હે ગૌતમ ! સત્ય ભાષા કે રૂપ મેં ગ્રહણ કિયે હુએ ભાષા દ્રવ્યોં કો જીવ સત્યભાષા કે રૂપ મેં હી નિકાલતા-છોડતા હૈ । મૃષાભાષા કે રૂપ મેં નહીં નિકાલતા, સત્યામૃષા ભાષા કે રૂપ મેં નહીં નિકાલતા તથા અસત્યામૃષા ભાષા કે રૂપ મેં નહીં નિકાલતા । ઇસી પ્રકાર અર્થાત્ જૈસા સમુચ્ચય જીવ કે વિષય મેં કહા હૈં, વૈસા હી કથન એકેન્દ્રિયોં ઓર વિકલેન્દ્રિયોં કો છોડકર વૈમાનિકોં તક સમી દંડકોં કો લેકર કહના ચાહિયે । અર્થાત્ નૈરયિક, ભવનપતિ, પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યચ, મનુણ્ય, વાનવ્યન્તર જ્યોતિષ્ક ઓર વૈમાનિક મો સત્ય

શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે-હે ભગવન્ ! જીવ જે દ્રવ્યને સત્ય ભાષાના રૂપમાં ગ્રહણ કરે છે, તેઓને શું સત્ય ભાષાના રૂપમાં જ કાઢે છે ? શું મૃષાભાષાના રૂપમાં બહાર કાઢે છે ? શું સત્ય મૃષા ભાષાના રૂપમાં કાઢે છે ? અથવા શું અસત્યામૃષા ભાષાના રૂપમાં કાઢે છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! સત્યભાષાના રૂપમાં ગ્રહણ કરેલા ભાષા દ્રવ્યોને જીવ સત્યભાષાના રૂપમાં જ કાઢે છે, ત્યજે છે, મૃષા ભાષાના રૂપમાં નથી, કાઢતા. સત્યામૃષા ભાષાના રૂપમાં નથી કાઢતા તથા અસત્યા મૃષા ભાષાના રૂપમાં પણ નથી કાઢતા. એ જ પ્રકારે અર્થાત્ જેવું સમુચ્ચય જીવના વિષયમાં કહ્યું છે. તેવું જ કથન એકેન્દ્રિયો અને વિકલેન્દ્રિયો સિવાય વૈમાનિક સુધી બધા દંડકોમાં કહેવું જોઈએ અર્થાત્ નૈરયિક, ભવનપતિ, પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યચ, મનુણ્ય, વાનવ્યન્તર, જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિક પણ સત્યભાષાના રૂપમાં

કેવલ વ્યવહારભાષા એવ, એકેન્દ્રિયેષુ ભાષૈવ નાસ્તિ 'एवं पुहुत्तेण वि' एवम्-एकत्ववदेव पृथक्त्वेनापि-नानात्वेनापि बहुत्वेनापि इत्यर्थः एकेन्द्रियविकलेन्द्रियवर्जाः दण्डकाः नैर-
यિકાદિ वैमानિકविषयकाः वक्तव्याः, गौतमः पृच्छति-‘जीवे णं भंते ! जाइं दव्वाइं मोस-
भासत्ताए गिण्हइ ताइं किं सच्चभासत्ताए निसरइ’ हे भदन्त ! जीवः खलु यानि द्रव्याणि
मृषाभाषकतया गृह्णाति तानि किं सत्यभाषकतया निसृजति ? ‘मोसभासत्ताए’ किंवा मृषा-
भाषकतया निसृजति ? किं वा-‘सच्चामोसभासत्ताए’ सत्यमृषाभाषाकतया निसृजति ? किं वा-
‘असच्चामोसभासत्ताए निसरइ ?’ असत्यमृषाभाषकतया निसृजति ? भगवानाह-‘गोयमा !’

ભાષા કે રૂપ મેં ગૃહીત ભાષા દ્રવ્યોં કો સત્યભાષા કે રૂપ મેં હી ત્યાગતા હૈ, મૃષા ભાષા કે રૂપ મેં નહીં, સત્યામૃષા ભાષા કે રૂપ મેં નહીં ઓર અસત્યામૃષા ભાષા કે રૂપ મેં નહીં । એકેન્દ્રિયોં કો છોડને કા કારણ યહ હૈ કિં ઉનમેં ભાષા કા અભાવ હૈ, અતઃ એવે વે ન ભાષાદ્રવ્યોં કો ગ્રહણ કરતે હૈં ઓર ન ત્યાગતે હૈં । વિકલેન્દ્રિયોં કો છોડને કા કારણ યહ હૈ કિં ઉનમેં સિર્ફ અસત્યામૃષા ભાષા હોતી હૈ । વે સત્યભાષા કે દ્રવ્યોં કો ન ગ્રહણ કરતે હૈં, ન ત્યાગતે હૈં, કેવલ અસત્યામૃષા વ્યવહાર ભાષા કે દ્રવ્યોં કા હી ગ્રહણ-નિસર્ગ કરતે હૈં ।

ઉપર્યુક્ત સમસ્ત કથન જૈસે એક વચન મેં કહા ગયા હૈ, વૈસા હી વહુવચન મેં ભી.સમજનાં ચાહિયે । અર્થાત્ વહુત જીવ, વહુત નારક, વહુત અસુરકુમાર આદિ ભી સત્યભાષા કે રૂપ મેં ગૃહીત ભાષા દ્રવ્યોં કો સત્યભાષા કે રૂપ મેં હી ત્યાગતે હૈં, અન્ય કિસી ભાષા કે રૂપ મેં નહીં ત્યાગતે ।

ગૌતમ-હે ભગવાન્ ! જીવ જિન દ્રવ્યોં કો મૃષા ભાષા કે રૂપ મેં ગ્રહણ કરતા હૈ, ઉન્હેં કયા સત્ય ભાષા કે રૂપ મેં નિકાલતા હૈ ? મૃષા ભાષા કે રૂપ મેં નિકા-

ગૃહીત ભાષા દ્રવ્યોને સત્યભાષાના રૂપમાં ત્યાગે છે, મૃષાભાષાના રૂપમાં નહીં સત્યામૃષા ભાષાના રૂપમાં નહીં અને અસત્યા મૃષા ભાષાના રૂપમાં પણ નહીં. એકેન્દ્રિયોને છોડવાનું કારણ એ છે કે તેમનામાં ભાષાનો અભાવ છે, તેથી જ તેઓ નથી ભાષાના દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરતા અને નથી ત્યજતા વિકલેન્દ્રિયોને છોડવાનું કારણ એ છે કે તેઓમાં ફક્ત અસત્યા મૃષા ભાષા હોય છે. તેઓ સત્યભાષાના દ્રવ્યને નથી ગ્રહણ કરતા, કે નથી ત્યાગ કરતા કેવળ અસત્યા મૃષા-વ્યવહાર ભાષાના દ્રવ્યોનું જ ગ્રહણ-નિસર્ગ કરે છે.

ઉપર્યુક્ત સમસ્ત કથન જેવું એક વચનમાં કહ્યું છે, તેવું જ બહુવચનમાં પણ સમજવું જોઈએ. અર્થાત્ ઘણા જીવ, ઘણા નરક, ઘણા અસુરકુમાર વિગેરે પણ સત્ય ભાષાના રૂપમાં ગૃહીત ભાષા દ્રવ્યોને સત્ય ભાષાના રૂપમાં જ ત્યાગે છે, બીજી કોઈ ભાષાના રૂપમાં નથી ત્યાગતા.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! જીવ જે દ્રવ્યોને મૃષા ભાષાના રૂપમાં ગ્રહણ કરે છે, તેઓને શું સત્ય ભાષાના રૂપમાં કાઢે છે (ત્યાગે છે) કે મૃષા ભાષાના રૂપમાં ત્યાગે છે ?

હે ગૌતમ ! 'નો સત્ત્વભાસત્તાએ નિસરડ' મૃષાભાષકતયા ગૃહીતાનિ દ્રવ્યાણિ નો સત્યભાષક-
તયા નિસૃજતિ, અપિતુ—'મોસભાસત્તાએ નિસરડ' મૃષાભાષકતયા નિસૃજતિ, 'ળો સત્ત્વામોસ-
ભાસત્તાએ નિસરડ' નો સત્યમૃષાભાષકતયા નિસૃજતિ, 'ળો અસત્ત્વામોસભાસત્તાએ નિસરડ'
નો અસત્યમૃષાભાષકતયા નિસૃજતિ, 'એવં સત્ત્વામોસભાસત્તાએ વિ' એવમ્—સત્યભાષકતયેવ
મૃષાભાષકતયેવ ચ સત્યમૃષાભાષકતયાપિ ગૃહીતાનિ દ્રવ્યાણિ નો સત્યભાષકતયા નિસૃજતિ
નો મૃષાભાષકતયા નિસૃજતિ નો અસત્યમૃષાભાષકતયા નિસૃજતિ અપિતુ—સત્યમૃષાભાષકતયેવ
નિસૃજતિ, 'અસત્ત્વામોસભાસત્તાએ વિ એવં ચેવ' અસત્યમૃષાભાષકતયાપિ ગૃહીતાનિ દ્રવ્યાણિ
એવઞ્ચેવ—પૂર્વોક્તરીત્યેવ નો સત્યભાષકતયા નો વા મૃષાભાષકતયા નાપિ સત્યમૃષાભાષકતયા
નિસૃજતિ અપિતુ અસત્યમૃષાભાષકતયેવ નિસૃજતિ કિન્તુ—'ળવરં અસત્ત્વામોસભાસત્તાએ વિગર્લિ-
દિયા તહેવ પુચ્છિજ્જંતિ' નવરમ્—પૂર્વાપેક્ષયા વિશેષસ્તુ અસત્યમૃષાભાષકતયા વિકલેન્દ્રિયાઃ—
દ્વિત્રિચતુરિન્દ્રિયા સ્તથેવ—પૂર્વવદેવ પૃચ્છચન્તે 'જાએ ચેવ ગિળ્હડ તાએ ચેવ નિસરડ' યાનિ ચેવ

લતા હૈ ? સત્યામૃષા ભાષા કે રૂપ મેં નિકાલતા હૈ ? અથવા કયા અસત્યામૃષા
ભાષા કે રૂપ મેં નિકાલતા હૈ ?

અગવાન્—હે ગૌતમ ! જીવ મૃષા ભાષા કે રૂપ મેં ગૃહીત ભાષાદ્રવ્યોં કો સત્ય-
ભાષા કે રૂપ મેં નહીં નિકાલતા, વલ્લિક મૃષા ભાષા કે રૂપ મેં હી નિકાલતા હૈ,
સત્યામૃષા ભાષા કે રૂપ મેં અથવા અસત્યામૃષા ભાષા કે રૂપ મેં બી નહીં
નિકાલતા હૈ ।

इसी प्रकार जो द्रव्य सत्यामृषा भाषा के रूप में ग्रहण किए गए हों, उन्हें
जीव सत्यामृषा भाषा के रूप में ही त्यागता है, सत्य भाषा, असत्य भाषा,
अथवा असत्यामृषा भाषा के रूप में नहीं त्यागता है ।

.. इसी प्रकार जो द्रव्य असत्यामृषा भाषा के रूप में ग्रहण किए जाते हैं,
उन्हे जीव असत्यामृषा भाषा के रूप में ही त्यागता है, सत्य भाषा के रूप में
नहीं, मृषा भाषा के रूप में नहीं अथवा सत्यामृषा भाषा के रूप में भी नहीं
त्यागता है । इसमें विशेष बात यह है कि विकलेन्द्रियों के विषय में भी पृच्छा

સત્ય મૃષા લાપાના રૂપમાં ત્યાગે છે ? અથવા શુ' અસત્યા મૃષા લાપાના રૂપમાં ત્યાગે છે ?

શ્રી લગવાન્—હે ગૌતમ ! જીવ મૃષાલાપાના રૂપમાં ગૃહીત ભાષા દ્રવ્યોને સત્યલાપાના
રૂપમાં નથી છાલતો, પણ મૃષાલાપાના રૂપમાં જ ત્યાગે છે. સત્યામૃષાલાપાના રૂપમાં
અથવા અસત્યા મૃષાલાપાના રૂપમાં પણ નથી ત્યાગતો

એ રીતે જે દ્રવ્ય સત્યમૃષા લાપાના રૂપમાં ગ્રહણ કરેલ હોય તેમને જીવ સત્યા
મૃષા લાપાના રૂપમાં જ ત્યાગે છે, સત્યભાષા, અસત્યભાષા અથવા અસત્યા મૃષાલાપાના
રૂપમાં નથી ત્યાગતો.

એ જ પ્રકારે જે દ્રવ્ય અસત્યામૃષાના રૂપમાં ગ્રહણ કરાય છે, તેમને જીવ અસત્યા
મૃષા લાપાના રૂપમાં જ ત્યાગે છે, સત્ય લાપાના રૂપમાં નહીં મૃષાલાપાના રૂપમાં નહીં

ભાષાદ્રવ્યાણિ ગૃહ્ણાતિ તાનિ ચૈવ ભાષાદ્રવ્યાણિ નિસૃજતિ તથા ચ વિકલેન્દ્રિયાઃ વ્યવહારભાષા-
ત્વેન ગૃહીતાનિ દ્રવ્યાણિ તેનૈવ રૂપેણ નિસૃજતિ 'एवं एए एगत्तपुहुत्तिया अट्टदंडगा भाणि-
यव्वा' एवम्-उपर्युक्तरीत्या, एते-पूर्वोक्ताः एकत्वपृथक्त्वका अष्टौ दण्डकाः, एकेन्द्रियविकले-
न्द्रियवर्जिताः नैरयिकादिवैमानिकान्तविषयकाः भणितव्याः-वक्तव्या इति भावः ॥१२॥

॥ वचनवक्तव्यता प्रस्तावः ॥

મૂલમ્-કહિવિહે ણં મંતે ! વચણે પણત્તે ? ગોયમા ! સોલસવિહે વચણે
વણત્તે, તં જહા-એગવચણે, દુવચણે, બહુવચણે, ઇત્થિવચણે, પુમવચણે,
ણપુંસગવચણે, અજ્ઞત્થવચણે, ઉવણીયવચણે, અવણીયવચણે, ઉવણીયા-
વણીયવચણે, અવણીયોવણીયવચણે, તીતવચણે, પહુપ્પણવચણે, અણા-
ગયવચણે, પચ્ચક્ખવચણે, પરોક્ખવચણે, ઇચ્છેઇતં મંતે ! એગવચણં વા
જાવ પરોક્ખવચણં વા વદમાણે પણવણીણં એસા ભાસા, ણ એસા ભાસા
મોસા ? હંતા, ગોયમા ! ઇચ્છેઇતં એગવચણં વા જાવ પરોક્ખવચણં વા,
વદમાણે પણવણીણં એસા ભાસા ણ એસા ભાસા મોસા ॥સૂ૦ ૧૩॥

करनी चाहिए । अर्थात् द्वीन्द्रिय, त्रीन्द्रिय और चतुरिन्द्रिय जीव भी असत्या
मृषा व्यवहार भाषा के रूप में गृहीत द्रव्यों को असत्यमृषा व्यवहार भाषा के
रूप में ही निकालते हैं ।

उपर्युक्त कथन का संक्षेप में सार यह है कि जिस भाषा के रूप में भाषाद्रव्यों
का ग्रहण किया जाता है, उसी भाषा के रूप में उनका त्यागकिया जाता है ।

इस प्रकार एकवचन और बहुवचन को लेकर ये आठ दंडक, नैरयिकों से
लगाकर वैमानिकों तक से संबंध रखने वाले समझ लेना चाहिए, अर्थात् एक
वचन को लेकर चार भाषाओं के चार दंडक और बहुवचन को लेकर चार
भाषाओं के चार दंडक समझना चाहिए ॥सू० १२॥

અથવા સત્યામૃષા ભાષાના રૂપમાં પણ નહીં. તેમાં વિશેષ વાત એ છે કે વિકલેન્દ્રિયોના
વિષયમાં પણ પૃથ્ઠા કરવી જોઈએ. અર્થાત્-દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, અને ચતુરિન્દ્રિય છવ
પણ અસત્યા મૃષા વ્યવહાર ભાષાના રૂપમાં ગૃહીત દ્રવ્યોને અસત્યા મૃષા ભાષાના
રૂપમાં જ ત્યાગે છે

ઉપર્યુક્ત કથનનો સંક્ષેપમાં સાર એ છે કે જે ભાષાના રૂપમાં દ્રવ્યોનું ગ્રહણ
કરાય છે, તેજ ભાષાના રૂપમાં તેમનો ત્યાગ કરાય છે

એ રીતે એકવચન અને બહુવચનને લઈને આ આઠ દંડક નૈરયિકોથી લઈને વૈમાનિકો
સુધી સમ્બન્ધ રાખનારા સમજવા જોઈએ. અર્થાત્ એક વચનને લઈને ચાર ભાષાઓના
ચાર દંડક અને બહુવચનને લઈને ચાર ભાષાઓના ચાર દંડક સમજવા જોઈએ. ॥સૂ૦ ૧૨॥

છાયા-કૃતિવિધં खलु भदन्त ! वचनं प्रज्ञप्तम् ? गौतम ! षोडशविधं वचनं प्रज्ञप्तम्, तद्यथा-एकवचनम्, द्विवचनम्, बहुवचनम्, स्त्रीवचनम्, पुं वचनम्, नपुंसकवचनम्, अध्यात्म-वचनम्, उपनीतवचनम्, अपनीतवचनम्, उपनीतापनीतवचनम्, अपनीतोपनीतवचनम्, अतीतवचनम् प्रत्युत्पन्नवचनम् अनागतवचनम् प्रत्यक्षवचनम् परोक्षवचनम् इत्येतद् भदन्त ! एकवचनं वा यावत् परोक्षवचनं वा वदति, प्रज्ञापनी खलु एषा भाषा, न एषा भाषा मृषा ? हन्त, गौतम ! इत्येतद् एकवचनं वा यावत् परोक्षवचनं वा, वदति प्रज्ञापनी खलु एषा भाषा, नैषा भाषा मृषा ॥ सू० १३ ॥

વચન સંવંધી વક્તવ્યતા

શબ્દાર્થ-(કહિવિહે णं भंते ! वयणे पण्णत्ते ?) હે ભગવન્ ! વચન કિતને પ્રકાર કે હોતે હૈં ? (ગોયમા ! સોલસવિહે वयणे पण्णत्ते) હે ગૌતમ ! સોલહ પ્રકાર કે વચન કહે હૈં (તં જહા) વે इस प्रकार हैं (एगवयणे) एकवचन (दुवयणे) द्विव-चन (बहुवयणे) बहुवचन (इत्थिवयणे) स्त्री वचन (पुमवयणे) पुरुषवचन (णपुं सगवयणे) नपुंसक वचन (अज्झत्थवयणे) अध्यात्मक वचन (उवणीयवयणे) उपनीत वचन (अवणीयवयणे) अपनीत वचन (उवणीयावणीयवयणे) उपनीता पनीत वचन (अवणीओवणीयवयणे) अपनीतोपनीत वचन (तीतवयणे) अती-तवचन (पडुप्पणवयणे) वर्तमान वचन (अणागयवयणे) अनागत-भविष्यत वचन (पच्चक्खवयणे) प्रत्यक्ष वचन (परोक्खवयणे) परोक्ष वचन (इच्चेइतं भंते ! एगवयणं वा जाव परोक्खवयणं वा) इस प्रकार एक वचन यावत् परोक्ष वचन को (वदमाणे) बोलताहुआ (पणवणीणं एसाभासा ?) यह भाषा प्रज्ञापनी है ? (ण एसा भासा मोसा ?) यह भाषा मृषा नहीं है ? (हंता, गौयमा ! इच्चेइतं एगवयणं वा जाव परोक्खवयणं वा वदमाणे) हां गौतम ! इस प्रकार

વચન સંબંધી વક્તવ્યતા

શબ્દાર્થ-(કહિવિહે णं भंते ! वयणे पण्णत्ते ?) હે ભગવન્ ! વચન કેટલા પ્રકારના છે ? (ગોયમા ! સોલસવિહે वयणे पण्णत्ते) હે ગૌતમ ! સોલ પ્રકારના વચન કહ્યા છે (તં જહા) તે આ પ્રકારે છે (एग वयणे) એક વચન (दु वयणे) દ્વિ વચન (बहुवयणे) બહુ વચન (इत्थिवयणे) સ્ત્રીવચન (पुंवयणे) પુરુષ વચન (णपुंसगवयणे) નપુંસક વચન (अज्झत्थवयणे) અધ્યાત્મ વચન (उवणीयवयणे) ઉપનીત વચન (अवणीयवयणे) અપનીત વચન (उवणीया-वणीयवयणे) ઉપનીતાપનીત વચન (अवणीयोवणीयवयणे) અપનીતોપનીત વચન (तीत-वयणे) અતીત વચન (पडुप्पन्नवयणे) વર્તમાન વચન (अणागयवयणे) અનાગત-ભવિષ્ય વચન (पच्चक्खवयणे) પ્રત્યક્ષ વચન (परोक्खवयणे) પરોક્ષ વચન (इच्चेइतं भंते ! एगवयणं वा जाव परोक्खवयणं वा) એ રીતે એક વચન યાવત્ પરોક્ષ વચન (वदमाणे) બોલતા (पणवणीणं एसा भासा ?) આ ભાષા પ્રજ્ઞાપની છે ? (ण एसा भासा मोसा ?) આ

टीका-भाषा प्रस्तावात् तद् विशेषरूप वचनवक्तव्यतां प्ररूपयितुमाह-‘कइविहेणं भंते ! वयणे पणत्ते ?’ गौतमः पृच्छति हे भदन्त ! कतिविधं खलु वचनं प्रज्ञप्तम् ? भगवानाह-‘गोयमा !’ हे गौतम ! ‘सोलसविहे वयणे पणत्ते’ षोडशविधं वचनं प्रज्ञप्तम् ‘तं जहा-एग-वयणे दुवयणे बहुवयणे’ तद्यथा १ एकवचनम्-मनुष्य इति यथा, सद्विवचनम्-मनुष्यौ इति यथा, ३ बहुवचनम्-मनुष्या इति यथा, ४-इत्थिवयणं’ स्त्रीवचनम्-इयं नारी इति यथा, ५ ‘पुमवयणे’ पुंवचनम्-पुल्लिङ्गवचनम्-यथा अयं पुमान् इति, ६-‘णपुंसगवयणे’ नपुंसकवचनम्-इदं वनमिति यथा, ७-‘अज्झत्थवयणे’ अध्यात्मवचनम्-यथा मनसि किञ्चि-

एक वचन को यावत् परोक्ष वचन को बोलता हुआ (पणवणी णं एसा भासा) यह भाषा प्रज्ञापनी है (ण एसा भासा मोसा) यह भाषा मृषा नहीं है ।

टीकार्थ-भाषा का प्रसंग होने से भाषा के एक विशिष्ट रूप वचन का यहां प्रतिपादन किया जाता है-

गौतम प्रश्न करते हैं-हे भगवन् ! वचन कितने प्रकार के कहे गये हैं ?

भगवान्-हे गौतम ! वचन सोलह प्रकार का है । वे सोलह प्रकार यों हैं-

(१) एक वचन-जैसे मनुष्यः अर्थात् एक मनुष्य ।

(२) द्विवचन-द्वित्व का प्रतिपादक, जैसे ‘मनुष्यौ’ अर्थात् दो मनुष्य ।

(३) बहुवचन-बहुत्व का प्रतिपादक, जैसे ‘मनुष्याः’ अर्थात् बहुत-से मनुष्य

(४) स्त्रीवचन-स्त्रीत्व का प्रतिपादक, जैसे ‘नारी’ ।

(५) पुरुषवचन-पुल्लिङ्गवाचक, जैसे-‘पुमान्’ ।

(६) नपुंसकवचन-नपुंसकत्व वाचक, जैसे ‘वनम्’ ।

भाषा मृषा नहीं ! (हंता गोयमा इच्छेइतं एगवयणं वा जाव परोक्खवयणं वा वदमाणे) हा, गौतम ! ये प्रकारे ओक वयनने यावत् परोक्ष वयनने बोद्धता (पणवणीणं एसा भासा) आ भाषा प्रज्ञापनी छे (ण एसा भासा मोसा) आ भाषा मृषा नहीं.

टीकार्थ-भाषानो प्रसंग होवाथी भाषाना ओक विशिष्ट रूप वचननुं अहीं प्रतिपादन कराये छे

श्री गौतमस्वामी प्रश्न करे छे-हे भगवन् ! वचन कितने प्रकारना कहेला छे ?

श्री भगवान्-हे गौतम ! वचन सोलह प्रकारना छे. ते सोलह प्रकार आ प्रमाणे छे.

(१) ओक वचन-जेम मनुष्यः अर्थात् ओक मनुष्य.

(२) द्विवचन-द्वित्वनुं प्रतिपादक, जेम ‘मनुष्यौ’ अर्थात् जे मनुष्य,

(३) बहुवचन-बहुत्वनुं प्रतिपादक, जेम ‘मनुष्याः’ अर्थात् धन्या मनुष्ये।

(४) स्त्री वचन-स्त्रीत्वनुं प्रतिपादक, जेम ‘नारी’ ।

(५) पुरुषवचन-पुल्लिङ्ग वाचक जेम ‘पुमान्’ ।

(६) नपुंसक वचन-नपुंसक वाचक जेम के-‘वनम्’

દન્યદ્ ત્રિચિન્ત્ય વિપ્રલમ્ભવુદ્ધયાઽન્યદ્ વક્તુમિન્દુરપિ સદમ્ભા ચદેઽ મનનિ ચિન્તિતમામીન્
તદેવ વ્રતીતિ इत्यर्थः, ८-‘उपनीयवयणे’ उपनीतवचनम्-प्रशंसात्मकवचनम् इत्यर्थः यथा
इयं कन्या परमसुन्दरी वर्तते इति, ९ ‘अपनीयवयणे’ अपनीतवचनम्-निन्दात्मकवचनम्
यथा इयं बाला कुरूपा वर्तते इति, १० ‘उपनीयावणीयवयणे’ उपनीतापनीतवचनम्-प्रशंसा-
नन्तरं निन्दावचनम्-यथा परमसुन्दरीयं स्त्री किन्तु दुःशीला वर्तते इति, ११ ‘अपनीवो-
वणीयवयणे’ अपनीतोपनीतवचनम्-निन्दानन्तरं प्रशंसात्मकवचनम् यथा-कुन्पेयं कन्या
किन्तु सुशीला वर्तते इति, १२ ‘तीतवयणे’ अतीतवचनम्-भूतकालिकवचनम् यथा अका-
पीत् १३ इति, ‘पद्युत्पन्नवयणे’ प्रत्युत्पन्नवचनम्-वर्तमानकालिकवचनम् यथा पचति इति,
१४ ‘अणागतवयणे’ अनागतवचनम्-भविष्यत्कालिकवचनम् यथा गमिष्यति, इत्यादि,

(૭) અધ્યાત્મ વચન-મન મેં કુદ્ધ ઓર સોચકર ટગનેની બુદ્ધિ સે કુદ્ધ ઓર
કહનાં યાહે, મગર અચાનક વહીં મુઝ સે નિકલ પડે જો સોચા હો ।

(૮) ઉપનીતવચન-પ્રશંસાત્મક વચન, જૈસે ‘યહ કન્યા અત્યન્ત સુન્દરી હૈ ।

(૯) અપનીત વચન-નિન્દાવાચી વચન, જૈસે યહ લડકો ચડી કુરૂપા હૈ ।

(૧૦) ઉપનીતાપનીત વચન-પહેલે પ્રશંસા કરકે ફિર નિન્દા કરને વાલા
વચન, જૈસે-યહ સુન્દરી હૈ, મગર દુઃશીલા હૈ ।

(૧૧) અપનીતોપનીત વચન-નિન્દા કે પશ્ચાત્ પ્રશંસા કરને વાલા વચન,
જૈસે-યહ કન્યા યદ્યપિ કુરૂપા હૈ, મગર હૈ સુશીલા ।

(૧૨) અતીતવચન-ભૂતકાલ કા ઘોતક વચન, જૈસે-અકાર્પીત્ (કિયા) ।

(૧૩) પ્રત્યુત્પન્ન વચન-વર્તમાનવાચી વચન, જૈસે ‘પચતિ’ અર્થાત્ પકાતા હૈ ।

(૧૪) અનાગત વચન-ભવિષ્યત્ કાલ કા વાચક વચન, જૈસે-‘ગમિષ્યતિ’
અર્થાત્ જાણગા ।

(૭) અધ્યાત્મ વચન-મનમાં કાંઈ બીજું જ વિચારીને ઠગવાની બુદ્ધિથી કાંઈક બીજું
જ કહેવા ઇચ્છે, પણ અચાનક તે મોઢામાંથી નિકળી જાય કે જે મનમાં વિચાર્યું હોય.

(૮) ઉપનીતવચન-પ્રશંસાત્મક વચન. જેમ ‘આ કન્યા અત્યન્ત સુંદર છે’

(૯) અપનીત વચન-નિન્દાત્મક વચન. જેમ ‘આ કન્યા ખૂબકદરૂપી છે.’

(૧૦) ઉપનીતાપનીત વચન-પહેલા પ્રશંસા કરીને પછી નિન્દા કરવાવાળું વચન,
જેમ ‘આ સુંદરી છે પણ દુઃશીલા છે.’

(૧૧) અપનીતોપનીત વચન-નિન્દા પછી પ્રશંસા કરનારું વચન જેમ-‘આ કન્યા
યદ્યપિ કુરૂપા છે, પણ છે સુશીલા’

(૧૨) અતીત વચન-ભૂત કાલઘોતક વચન જેમ ‘અકાર્પીત્’ (કર્ચું)

(૧૩) પ્રત્યુત્પન્ન વચન-વર્તમાન વાચક વચન જેમ ‘પચતિ’ અર્થાત્ રાંધે છે.

(૧૪) અનાગત વચન-ભવિષ્યકાળનું વાચક વચન, જેમ ‘ગમિષ્યતિ’ અર્થાત્ જશે.

૧૫ ‘પ્રત્યક્ષવચન’ પ્રત્યક્ષવચનમ્-યથા અયં ઘટઃ, ઇત્યાદિ, ૧૬ ‘પરોક્ષવચન’ પરોક્ષ-વચનમ્ યથા-સ આસીત્, ઇત્યાદિ. ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘ઇચ્છેદતં મંતે ! એગવચનં વા જાવ પરોક્ષવચનં વા વદમાણે પણ્ણવણી ણં એસા માસા, ણ એસા માસા મોસા ?’ હે મદન્ત ! ઇત્યેતમ્-પૂર્વોક્તમ્ એકવચનં વા, યાવદ્ દ્વિવચનં વા, વહુવચનં વા, સ્ત્રીવચનં વા, પુંવચનં વા, નપુંસકવચનં વા અધ્યાત્મવચનં વા ઉપનીતવચનં વા, અપનીતવચનં વા, ઉપનીતાપનીત-વચનં વા, અપનીતોપનીતવચનં વા, અતીતવચનં વા, પ્રત્યુત્પન્નવચનં વા, અનાગતવચનં વા, પ્રત્યક્ષવચનં વા, પરોક્ષવચનં વા, વદન્ જીવઃ યદા જીવો વદતિ તદા કિં પ્રજ્ઞાપના સ્થલુ એષા માષા ભવતિ ? ન સ્થલુ કિમ્ એષા માષા મૃષા ભવતિ ? મગવાનાહ-‘હંતા, ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! દન્ત-સત્યમ્ ‘ઇચ્છેદતં એગવચનં વા જાવ પરોક્ષવચનં વા વદમાણે પણ્ણવણી ણં એસા માસા, ણ એસા માસા મોસા’ ઇત્યેતત્-ઉપર્યુક્તમ્, એકવચનં વા, યાવદ્-દ્વિવચનં વા, વહુવચનં વા, સ્ત્રીવચનં વા, પુંવચનં વા, નપુંસકવચનં વા, અધ્યાત્મવચનં વા, ઉપનીતવચનં વા, અપનીતવચનં વા, પ્રત્યુત્પન્નવચનં વા, અનાગતવચનં વા, પ્રત્યક્ષવચનં વા, પરોક્ષવચનં વા, વદન્-યદા જીવો વદતિ તદા પ્રજ્ઞાપની સ્થલુ એષા માષા ભવતિ, નૈષા માષા મૃષા ભવતિ, તથા

(૧૫) પ્રત્યક્ષ વચન-જૈસે ‘યહ ઘર હૈ’ યહાં યહ પ્રત્યક્ષ કા સૂચક વચન હૈ।

(૧૬) પરોક્ષવચન-જૈસે ‘વહ થા યહાં ‘વહ’ વચન પરોક્ષ કો સૂચિત કરતા હૈ।

ગૌતમ ઇન સોલહ વચનોં કૈ સંબધ મૈં પ્રશ્ન કરતે હૈ-હે મગવન્ ! ઇન એક વચન સે લેકર પરોક્ષ વચન તક કા જીવ જવ પ્રયોગ કરતા હૈં ઉસકી વહ માષા કયા પ્રજ્ઞાપની હોતી હૈ ? કયા યહ માષા મૃષા નહીં હૈ ?

મગવાન-ગૌતમ ! હાં, ઉપર્યુક્ત એક વચન, દ્વિવચન, વહુવચન, સ્ત્રીવચન, પુરુષવચન, નપુંસક વચન, અધ્યાત્મ વચન, ઉપનીતવચન, અપનીતવચન, ઉપ-નીતાપનીત વચન, અપનીતોપનીતવચન, અતીતવચન, વર્તમાનવચન, અનાગત વચન, પ્રત્યક્ષવચન ઓર પરોક્ષવચન કો જીવ જવ બોલતા હૈ તો ઉસકી માષા પ્રજ્ઞાપની હોતી હૈ। વહ માષા મૃષા નહીં હોતી। ઇસ પ્રકાર ઉપર્યુક્ત સોલહ

(૧૫) પ્રત્યક્ષ વચન-જેમ ‘આ છડો છે’ અહીં ‘આ’ એ પ્રત્યક્ષતું સૂચક વચન છે.

(૧૬) પરોક્ષવચન-જેમ ‘તે હુતો’ અહીં ‘તે’ વચન પરોક્ષને સૂચિત કરે છે

ગૌતમસ્વામી-આ સોળ વચનોના સમ્બન્ધમાં પ્રશ્ન કરે છે

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! આ એક વચનથી લઈને પરોક્ષ વચન સુધીના છવ જ્યારે પ્રયોગ કરે છે તો તેમની તે ભાષા શું પ્રજ્ઞાપની હોય છે ? શું એ ભાષામૃષા નથી ?

શ્રી ભગવાન્-ગૌતમ ! હા, ઉપર્યુક્ત એકવચન, દ્વિવચન, બહુવચન સ્ત્રીવચન, પુરુષ વચન, નપુંસક વચન, અધ્યાત્મ વચન, ઉપનીત વચન, અપનીત વચન, ઉપનીતાપનીત વચન, અપનીતોપનીત વચન, અતીત વચન, વર્તમાન વચન, અનાગત વચન, પ્રત્યક્ષ વચન, પરોક્ષ વચન ના છવ જ્યારે બોલે છે તો તેમની ભાષા પ્રજ્ઞાપની હોય છે. તે

ચ પૂર્વોક્તાનિ ષોડશવચનાનિ યથાવસ્થિતવસ્તુપ્રતિપાદનાવસ્થાયાં ન કાલ્પનિકાનિ ભવન્તિ
અતएव यदैतानि सम्यगुपयुज्य वदति तदा सा भाषा प्रज्ञापनी अवसेयेत्यर्थः । सू० १३॥

भाषाविशेषभेदवक्तव्या

મૂલ્ય-કહ ણં મંતે ! માસજ્ઞાયા પળણત્તા ? ગોચમા ! ચત્તારિ માસ-
જ્ઞાયા પળણત્તા, તં જહા-સચ્ચમેગં માસજ્ઞાયં, વિલિયં મોસં માસજ્ઞાયં,
તદ્વયં સચ્ચામોસં માસજ્ઞાયં, ચતુર્યં અસચ્ચામોસં માસજ્ઞાયં, ઇચ્ચેઈયાઈં
મંતે ! ચત્તારિ માસજ્ઞાયાઈં માસમાણે કિં આરાહતે વિરાહતે ? ગોચમા !
ઇચ્ચેઈયાઈં ચત્તારિ માસજ્ઞાયાઈં આઉત્તં માસમાણે આરાહતે નો વિરા-
હતે, તેણ પરં અસંજય અવિરય અપડિહવ સપચ્ચક્કાયાપાવકમ્મે સચ્ચં
માસં માસંતો મોસં વા સચ્ચામોસં વા અસચ્ચામોસં વા માસં માસમાણે
નો આરાહણ, વિરાહણ, ઇતેસિ ણં મંતે ! જીજાણં સચ્ચમાસગાણં મોસ-
માસગાણં, સચ્ચામોસમાસગાણં અસચ્ચામોસમાસગાણં અમાસગાણં ય
કયરે કયરેહિંતો અપ્પા વા વટ્ટુવા વા તુલ્લા વા વિરેસાહિયા વા ?
ગોચમા ! સવ્વત્થોવા જીવા સચ્ચમાસગા, સચ્ચામોસમાસગા અસંચેજ્ઞ-
ગુણા, મોસમાસગા અસંચેજ્ઞગુણા, અસચ્ચામોસમાસગા અસંચેજ્ઞગુણા,
અમાસગા અગંતગુણા । પળણવળાણ મગવઈં માસાપદં સમત્તં ॥સૂ० ૧૪॥

છાયા-કતિ खलु भदन्त ! भाषा जातानि प्रज्ञप्तानि ? गौतम ! चत्वारि भाषा जातानि
प्रज्ञप्तानि, तद्यथा-सत्यमेकं भाषा जातम् द्वितीयं मृषा भाषा जातम् तृतीयं सत्यमृषाभाषा
वचनं जव वास्तविक वस्तु का प्रतिपादन करते हैं, तव वे मिथ्या नहीं होते ।
अतएव सम्यक् प्रकार से उपयोग लगाकर जव ये वचन बोले जाते हैं, तव वह
भाषा प्रज्ञापनी होती है, ऐसा सम्बन्धना चाहिए ॥१३॥

भाषा विशेष के भेद

શબ્દાર્થ-(કહિ ણં મંતે માસજ્ઞાયા પળણત્તા ?) હે સમવન ! આપા કે કિતને

ભાષા મૃષા નથી હોતી. એ પ્રકારે ઉપર્યુક્ત સોળ વચન બ્યારે વાસ્તવિક વસ્તુનું પ્રતિપાદન
કરે છે, ત્યારે તેઓ મિથ્યા નથી થતા. તેથી જ સમ્યક્ પ્રકારે ઉપયોગ કરીને બ્યારે આ
વચનો બોલાય છે, તે તે ભાષા પ્રજ્ઞાપની થાય છે એમ સમજવું જોઈએ ॥ ૧૩ ॥

ભાષા વિશેષના ભેદ

શબ્દાર્થ-(કહ ણં મંતે ! માસજ્ઞાયા પળણત્તા) હે ભગવન ! ભાષાના દેડસા પ્રકાર કહ્યા છે ?

જાતમ્ ચતુર્થમસત્યમૃષાભાષાજાતમ્, इत्येतानि भदन्त ! चत्वारि भाषाजातानि भाषमाणः किम-
 आराधकः ? विराधकः ? गौतम ! इत्येतानि चत्वारि भाषाजातानि आयुक्तं भाषमाण आराधको
 न विराधकः, तेन परम् असंयतादिरताप्रतिहता प्रत्याख्यातपापकर्म सत्यां भाषां भाषमाणो
 मृषा वा, सत्यमृषा वा, असत्यमृषा वा, भाषां भाषमाणो नो आराधको विराधकः, एतेषां
 खलु भदन्त ! जीवानां सत्यभाषकाणां मृषाभाषकाणां सत्यमृषाभाषकाणाम् असत्यमृषा-

प्रकार कहे हैं ? (गोयमा ! चत्वारि भासज्जाया पण्णत्ता) हे गौतम ! भाषा के
 चार प्रकार कहे हैं (तं जहा) वे इस प्रकार हैं (सच्चमेगं भासज्जायं) भाषा का
 एक प्रकार सत्य (चित्तीयं मोसं भासज्जायं) दूसरा भाषा का प्रकार मृषा है
 (तइयं सच्चामोसं भासज्जायं) तीसरा भाषाप्रकार सत्यामृषा है (चउत्थं अस-
 च्चामोसं भासज्जायं) चौथा भाषा का प्रकार असत्यामृषा है ।

(इच्चेइयाइं भंते ! चत्वारि भासज्जायाइं भासमाणे) इन चार भाषा प्रकारों
 को भाषता हुआ जीव (किं आराहए विराहए ?) क्या आराधक होता है या
 विराधक होता है ? (गोयमा ! इच्चेइयाइं भासज्जायाइं आउत्तं भासमाणे) इन
 भाषा प्रकारों को उपयोगपूर्वक बोलने वाला (आराहए नो विराहए) आराधक
 होता है, विराधक नहीं (तेण परं) उपयोग लगा कर भाषण करने वाले से भिन्न
 (असंजय-अविरय-अप्पडिहय-अपच्चक्खायपावकम्मे) असंयमी, अविरत, पाप
 कर्म का प्रतिघात और प्रत्याघात न करने वाला (सच्चं भासं भासंतो) सत्य-
 भाषा बोलता हुआ (मोसं वा सच्चामोसं वा असच्चामोसं वा भासं भासमाणे
 नो आराहए विराहए) मृषा, सत्यामृषा अथवा असत्यामृषा भाषा भाषता
 हुआ आराधक नहीं, विराधक है

गोयमा ! चत्वारि भासज्जाया पण्णत्ता) हे गौतम ! भाषाના ચાર પ્રકાર કહ્યા છે (તં જહા)
 તેઓ આ પ્રકારે છે (સચ્ચમેગં ભાસજ્જાયં) ભાષાનો એક પ્રકાર સત્ય (ચિત્તીયં મોસં ભાસ-
 જ્જાયં) બીજો ભાષાનો પ્રકાર મૃષા (તહયં સચ્ચામોસં ભાસજ્જાયં) ત્રીજો ભાષાનો પ્રકાર
 સત્યામૃષા છે (ચઉત્થં અસચ્ચામોસં ભાસજ્જાયં) ચોથો ભાષાનો પ્રકાર અસત્યા મૃષા છે
 (इच्चेइयाइं भंते ! चत्वारि भासज्जायाइं भासमाणे) આ ચાર ભાષા પ્રકારોને બોલતો છુવ
 (किं आराहए विराहए ?) શું આરાધક હોય છે અથવા વિરાધક હોય છે ? (गोयमा ! इच्चे
 इयाइं भासज्जायाइं आउत्तं भासमाणे) આ ભાષા પ્રકારને ઉપયોગ પૂર્વક બોલનાર (आरा-
 हए, नो विराहए) આરાધક થાય છે, વિરાધક નહીં (तेण परं) ઉપયોગ કરીને ભાષણ કરનારથી
 ભિન્ન (असंजय-अविरय-अप्पडिहय अपच्चक्खायपावकम्मे) અસંયમી અવિરત, પાપ
 કર્મનો પ્રતિઘાત અને પ્રત્યાઘાત ન કરનાર (सच्चं भासं भासंतो) સત્ય ભાષા બોલતો
 થકો (मोसं वा सच्चामोसं वा असच्चामोसं वा भासं भासमाणो नो आराहए विराहए)
 મૃષા, સત્યામૃષા, અથવા અસત્યામૃષા ભાષા બોલતો થકો આરાધક નથી, વિરાધક છે

ભાષણામ્ અભાષકાણાશ્ચ કતરે કતરેભ્યોઽલ્પા વા, વહુકા વા, તુલ્યા વા, વિશેષાધિકા
વા ? ગૌતમ ! સર્વસ્તોક્તા जीवाः सत्यभाषकाः, सत्यमृषा भाषका असंख्येयगुणाः, मृषा-
भाषका असंख्येयगुणाः, असत्यमृषाभाषका असंख्येयगुणाः, अभाषका अनन्तगुणाः । प्रज्ञा-
पनायां भगवत्यां भाषापदं समाप्तम् ॥ सू० १४॥

ટીકા-અથ ભાષાયા એવ પ્રકારાન્તરેણ ક્લિષ્ઠિદ્ વૈશિષ્ટ્યં પ્રતિપાદયિતુમાદ-‘કઙ્ઘ ણં
મંતે ! માસજ્ઞાયા ષ્ણણંત્તા ?’ ગૌતમઃ પૃચ્છતિ હે ભદન્ત ! કતિ મ્હલુ ભાષા જાતાનિ-ભાષા
પ્રકારાઃ, પ્રજ્ઞાતાનિ-નિરૂપિતાનિ ? ભગવાનાહ-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘ચત્તારિ માસજ્ઞાયા
ષ્ણણંત્તા’ ચત્તારિ ભાષાજાતાનિ પ્રજ્ઞાતાનિ, ‘તં જહા-સચ્ચમેગં માસજ્ઞાયં’ સત્યમેક-પ્રથમં

(एएसिणं भंते ! जीवाणं सच्चमासगाणं, मोसमासगाणं, सच्चामोसमास-
गाणं, असच्चामोसमासगाणं, अमासगाण य) हे भगवन् ! इन सत्य भाष-
कों, मृषाभाषकों, सत्यमृषा भाषकों, असत्यामृषा भाषकों और अभाषक जीवों
में (कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा, वहुया वा तुल्ला वा, विसेसाहिया वा ?) कौन
किससे अल्प, बहुत तुल्य अथवा विशेषाधिक हैं ? गौतमा ! सव्वत्थोवा जीवा
सच्चमासगा) हे गौतम ! सबसे कम जीव सत्यभाषी हैं (सच्चामोसमासगा
असंखेज्जगुणा) सत्यामृषाभाषी असंख्यातगुणा हैं (मोसमासगा असंखेज्जगुणा)
मृषाभाषी असंख्यातगुणा हैं (असच्चामोसमासगा असंखेज्जगुणा) असत्या
मृषाभाषी असंख्यातगुणा हैं (अमासगा अणंतगुणा) अभाषक अनन्तगुणा हैं ।

भाषापद समाप्त

ટીકાર્થ-પ્રકારાન્તર સ્થે ભાષા કે સંબંધ મેં કુછ વિશિષ્ટતા પ્રદર્શિત કી
જાતી હૈ-

ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્ન કરતે હૈ-હે ભગવન્ ! ભાષા કે પ્રકાર (ભેદ) કિતને
કહે ગયે હૈ ?

(एएसिण भंते ! जीवाणं सच्चमासगाणं, मोसमासगाणं, सच्चामोसमासगाणं
असच्चामोसमासगाणं, अमासगाण य) हे भगवन् ! असत्यलापके, मृषाभाषके, सत्यमृषा
लापके, असत्या मृषा लापके, अने अलापक एवेमां (कयरे कयरे हिंतो, अप्पा वा वहुया
वा तुल्लावा विसेसाहिया वा ?) कौण केनाथी अल्प, धृष्ठा, तुल्य अथवा विशेषाधिक छे ?
(गौयमा ! सव्वत्थोवा जीवा सच्चमासगा) हे गौतम ! अधार्थी बोध एव सत्य भाषी
छे (सच्चामोसमासगा असंखेज्जगुणा) सत्या मृषा लाषी असंख्यात गणु छे (मोस मासगां
असंखेज्जगुणा) मृषा लाषी असंख्यात गणु छे (असच्चामोसमासगा असंखेज्जगुणा) असत्या
मृषा लाषी असंख्यातगणु छे (अमासगा अणंतगुणा) अलापकएव अनन्त गणु छे.

ભાષાપદ સમાપ્ત

ટીકાર્થ-પ્રકારાન્તરથી લાપાના સમ્બન્ધમાં કીધક વિશિષ્ટતા પ્રદર્શિત કરાય છે

શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે-હે ભગવાન્ ! લાપાના પ્રકાર (ભેદ) કેટલા કહેલા છે ?

भाषाजातम्—भाषाप्रकारो वर्तते 'वित्रियं मोसं भासज्जायं' द्वितीयं मृषात्मकं भाषाजातम् भवति, 'तदयं सच्चामोसं भासज्जायं' तृतीयं सत्यमृषात्मकं भाषाजातं भवति, 'चउत्थं असच्चामोसं भासज्जायं' चतुर्थम् असत्यमृषात्मकं भाषाजातं भवति, गौतमः पृच्छति—'इच्चेइयाइं भंते ! चत्तारि भासज्जायाइं भासमाणे किं आराहए, विराहए ?' हे भदन्त ! इत्येतानि—उपर्युक्तानि चत्वारि भाषाजातानि—भाषाप्रकारान् भाषमाणो जीवः किम् आराधको भवति ? किं वा विराधको भवति ? भगवानाह—'गोयमा !' हे गौतम ! 'इच्चेइयाइं चत्तारि भासज्जायाइं आउत्तं भासमाणे आराहए नो विराहए'—इत्येतानि—पूर्वोक्तानि चत्वारि भाषाजातानि आयुक्तम्—सम्यक्प्रवचनमालिन्यादि रक्षणपरतया प्रवचनोद्भाहरक्षणादि निमित्तं गुरुलाघवपर्यालोचनेन मृषापि भाषमाणः साधुजन आराधको भवति नो विराधको भवति 'तेण

भगवान्—हे गौतम ! भाषा के चार प्रकार कहे गये हैं । वे इस प्रकार हैं—(१)सत्य, यह भाषा का एक प्रकार है । (२)मृषा, यह भाषा का दूसरा प्रकार है । (३)सत्यामृषा, यह भाषा का तीसरा प्रकार है । और (४) असत्यामृषा, यह भाषा का चौथा प्रकार है ।

गौतम—भगवन ! भाषा के इन चार प्रकारों से भाषण करने वाला जीव क्या आराधक होता है या विराधक होता है ?

भगवान्—हे गौतम ! भाषा के इन चार प्रकारों को जो जीव सम्यक् प्रकार से उपयोग लगाकर बोलता है, अर्थात् इस बात का ध्यान रखकर बोलता है कि प्रवचन में किसी प्रकार की मलीनता उत्पन्न न हो, प्रवचन की निन्दा न हो और इन सबसे प्रवचन को बचाने के लिए गौरव-लाघव का विचार करके बोलता है, वह साधुजन आराधक होता है, विराधक नहीं होता है । किन्तु जो उपयोग लगाकर भाषण करने वाले से भिन्न है अर्थात् जो मानसिक, वाचिक

श्री लगवान् उत्तर आपे छे—हे गौतम ! भाषाणा आर प्रकार कहेला छे. तेओ आ प्रकारे छे (१) सत्य, आ भाषाणे ओक प्रकार छे. (२) मृषा, ओ भाषाणे भीजे प्रकार छे. (३) सत्यामृषा ओ भाषाणे त्रीजे प्रकार छे अने (४) असत्या मृषा ओ भाषाणे चौथे प्रकार छे.

श्री गौतमस्वामी—हे लगवन ! भाषाणा आ आर प्रकारेथी भाषणु करनारा एव शु आरधक होय छे, अगर विराधक होय छे ?

श्री लगवान्—हे गौतम ! भाषाणा आ आर प्रकारेने एव सम्यक् प्रकारे उपयोग करीने भोवे छे, अर्थात् ओ बातनुं ध्यान रणीने भोवे छे के प्रवचनमाकेछ प्रकारनी मलीनता न थाय, प्रवचननी निन्दा न थाय, अने ते अधथी प्रवचनने अथाववाने भाटे गौरव-लाघवने विचार करीने भोवे छे. ते साधुजन आराधक थाय छे, विराधक नथी थता. परन्तु ओ उपयोग लगाडीने भाषणु करनारथी भिन्न छे अर्थात् ओ मानसिक, वाचिक तेमन

પરં અસંજત અવિરય પ્રપહિહત અપચ્ચક્ષાયપાવકમ્મે સચ્ચં માસં માસતો મોસં વા' તેન-
 તસ્માદાયુક્તમાપનાત્ પરો-મિશ્રઃ અસંયતઃ-મનો વચનકાયસંયમરહિતઃ, અવિરતઃ પાપાદિ
 કર્મતો વિરતિસ્મેતિ વિરતઃ, ન વિરતોઽવિરતઃ-સાવચકર્મણોઽનિદ્વૃત્તઃ, અસ્માદેવ કારણાદ્
 ન પ્રતિહત-મિથ્યાદુષ્કૃતદાન પ્રાયશ્ચિત્તાભ્યુપગમાદિના ન વિનાશિતમ્ અતીતમ્, एवं न प्रत्या-
 ख्यातं-पुनरकरणतया प्रतिबद्ध भाविषापकर्म येन सः, अप्रतिहताप्रत्याख्यातपापकर्षा सत्यां
 भाषां भाषमाणो मृषा वा भाषमाणः 'सच्चामोसं वा असच्चामोसं वा' सत्यमृषा वा, असत्य-
 मृषा वा 'भासं भासमाणे नो आराहए, विराहए' भाषां भाषमाणो नो आराधको भवति
 अपितु विराधक एव भवति, गौतमः पृच्छति-'एएसिणं भंते ! जीवाणं सच्चभासगाणं'
 हे भदन्त ! एतेषां खलु पूर्वोक्तानां जीवानां सत्यभाषकाणाम् 'मोसभासगाणं' मृषाभाषकाणा-
 म् 'सच्चामोसनासगाणं' सत्यमृषाभाषकाणाम् 'असच्चामोसभासगाणं' असत्यमृषाभाषकाणा-
 म् 'अभासगाण य' अभाषकाणाञ्च मध्ये 'कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा, वह्नुया वा, तुल्ला वा,
 विसेसाहिया वा ?' कतरे कतरेभ्योऽल्पा वा, बहुका वा, तुल्या वा, विशेषाधिका वा भवन्ति ?

एवं कायिक संयम से रहित है, जो पापकर्म से विरत नहीं है अर्थात् पापकर्म
 का त्यागी नहीं है, जिसने अपने अतीत कालिक पापों के लिए मिथ्यादुष्कृत
 नहीं दिया है, प्रायश्चित्त नहीं किया है और भविष्यत् काल संबंधी पापों का
 प्रत्याख्यात नहीं किया है, ऐसा जीव चाहे सत्यभाषा बोले चाहे मिथ्या भाषा
 बोले, चाहे सत्यामृषा भाषा बोले, चाहे असत्यामृषा भाषा का प्रयोग करे,
 वह आराधक नहीं है, विराधक है।

गौतमस्वामी-हे भगवान् ! इन सत्यभाषा बोलने वाले, मृषाभाषा बोलने
 वाले सत्यमृषा भाषा बोलने वाले असत्यामृषा भाषा बोलने वाले और अभा-
 षक अर्थात् भाषा न बोलने वाले जीवों में कौन किससे अल्प है, कौन किससे
 बहुत है, कौन किससे तुल्य या विशेषाधिक हैं ?

भगवान्-गौतम ! सब से कम जीव सत्यभाषी हैं, क्योंकि सत्यभाषी
 दुर्लभ हैं। सत्यभाषी जीवों से सत्यामृषा (मिश्र) भाषी असंख्यातगुण अधिक

ઠાધિક સ શયથી રહિત છે, જે પાપકર્મથી તિરત નથી હેતા. અર્થાત્ પાપકર્મના ત્યાગી
 નથી, જેણે પોતાના અતીત કાલિક પાપેના માટે મિથ્યા દુષ્કૃત નથી દીધું, પ્રાયશ્ચિત્ત
 નથી કર્યું અને ભવિષ્યત્ કાળ સમ્બન્ધી પાપોતું પ્રત્યાખ્યાન નથી કર્યું, એવા છવ
 ગ્રાહે સત્ય ભાષા બોલે ગ્રાહે મિથ્યા ભાષા બોલે, ગ્રાહે સત્યમૃષા ભાષા બોલે ગ્રાહે અસ-
 ત્યામૃષા ભાષાનો પ્રયોગ કરે, તે આરાધક નથી, વિરાધક છે.

ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! અસત્યભાષા બોલનારા, મૃષાભાષા બોલનારા, સત્યામૃષા
 ભાષા બોલનારા, અસત્યા મૃષાભાષા બોલનારા અને અભાષક અર્થાત્ ભાષા ન બોલનારા
 છવે કેણ કેનાથી ઘણ છે, કેણ કેનાથી ઘણ છે, કેણ કેનાથી તુલ્ય અગર વિશેષાધિક છે ?

મગવાનાહ-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘સવ્વત્થોવા જીવા સચ્ચમાસગા’ સર્વસ્તોકા જીવાઃ સત્ય-
ભાષકા ભવન્તિ સત્યભાષકાણાં દુર્લભત્વાત્ તેભ્યઃ-‘સચ્ચામોસમાસગા અસંખેજ્જગુણા’ સત્ય-
મૃષાભાષકા અસંખયેયગુણા ભવન્તિ, તેભ્યોઽપિ-‘મોસમાસગા અસંખેજ્જગુણા’ મૃષાભાષકા અસં-
ખયેયગુણા ભવન્તિ, તેભ્યોઽપિ ‘અસચ્ચામોસમાસગા અસંખેજ્જગુણા’ અસરયમૃષાભાષકા અસં-
ખયેયગુણા ભવન્તિ, તેભ્યોઽપિ ‘અમાસગા અણંતગુણા’ અભાષકા અનન્તગુણા ભવન્તિ, અભાષ-
કાણાં સિદ્ધાનામનન્તત્વાદિતિ ભાવઃ, ઇતિ, ‘પણ્ણવણાણ મગવર્ણેણ માસાપદં સમત્તં’ પ્રજ્ઞા-
પનાયાં મગવત્તયાં ભાષાપદં સમાપ્તમ્ ॥સૂ. ૧૪॥

‘इति श्री विश्वविख्यात-जगद्बल्लभ-प्रसिद्धवाचरूपश्चदशभाषाकलित-ललितकलापालापक-
प्रविशुद्धगद्यपद्यानैकग्रन्थनिर्मापक-वादिमानमर्दक-श्री-शाहू छत्रपतिकोल्हापुर-
राजप्रदत्त-‘जैनशास्त्राचार्य’-पदविभूषित-कोल्हापुरराजगुरु-बालब्रह्मचारि
जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्री-घासीलाल-व्रतिविरचितायां
श्री प्रज्ञापनासूत्रस्य प्रमेयबोधिन्याख्यायां व्याख्यायां
एकादशं भाषापदं समाप्तम् ॥११॥

हैं । उनसे मृषाभाषी असंख्यातगुणा अधिक हैं । मृषाभाषियों से असत्यामृषा
भाषी असंख्यातगुणा अधिक हैं और असत्यामृषाभाषियों से अभाषक जीव
अनन्त हैं, क्यों कि सिद्ध और एकेन्द्रिय जीव अनन्तगुणा हैं और वे सभी
अभाषक हैं ।

श्री जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलाल व्रतिविरचित
प्रज्ञापना सूत्र की प्रमेयबोधिनि व्याख्या में
ग्यारहवां भाषापद समाप्त ॥११॥

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! બધાથી ઓછા છવ સત્યભાષી છે કેમકે સત્યભાષી દુર્લભ
છે. સત્યભાષી છવેથી સત્યા મૃષા (મિશ્ર) ભાષી અસંખ્યાત ગણા અધિક છે. તેમનાથી
મૃષા ભાષી અસંખ્યાત ગણા અધિક છે મૃષા ભાષિયોથી અસત્યામૃષા ભાષી અસંખ્યાત
ગણા અધિક છે. અને અસત્યા મૃષા ભાષિયોથી અભાષક છવ અનન્ત છે કેમકે સિદ્ધ
અને એકેન્દ્રિય છવ અનન્ત ગણા છે અને તેઓ બધા અભાષક છે.

શ્રી જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્ય શ્રી ઘાસીલાલ વ્રતિ વિરચિત
પ્રજ્ઞાપના સૂત્રની પ્રમેયબોધિની વ્યાખ્યાનું
અગિયારમું ભાષા પદ સમાપ્ત ॥ ૧૧ ॥

अथ द्वादशं पदं प्रारभ्यते-

शरीरप्रकारवक्तव्यता

शूलम्--कइ णं भंते ! सरीरा पणत्ता ? गोयमा ! पंच सरीरा पणत्ता, तं जहा-ओरालिए, वेउव्विए, आहारए, तेयए, कम्मए, नेरइयाणं भंते ! कइ सरीरया पणत्ता ? गोयमा ! तओ सरीरया पणत्ता, तं जहा-वेउव्विए, तेयए, कम्मए, एवं असुरकुमाराण वि जाव थणियकुमाराणं, पुढविकाइयाणं भंते ! कइ सरीरया पणत्ता ? गोयमा ! तओ सरीरया पणत्ता, तं जहा-ओरालिए, तेयए, कम्मए, एवं वाउकाइयवज्जं जाव षउरिंदियाणं, वाउकाइयाणं भंते ! कइ सरीरया पणत्ता ? गोयमा ! चत्तारि सरीरया पणत्ता, तं जहा-ओरालिए, वेउव्विए, तेयए, कम्मए एवं पंचिंदियतिरिक्खजोगियाण वि, मणुस्साणं भंते ! कइ सरीरया पणत्ता ? गोयमा ! पंचसरीरया पणत्ता, तं जहा-ओरालिए, वेउव्विए, आहारए, तेयए, कम्मए, वाणमंतरजोइसियवेमाणियाणं जहा-नारगाणं । सू० १॥

छाया-कति खलु भदन्त ! शरीराणि प्रज्ञप्तानि ? गौतम ! पञ्च शरीराणि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा-औदारिकम्, वैक्रियम्, आहारकम्, तैजसं कर्मणम्, नैरयिकाणां भदन्त ! कति शरीरकाणि प्रज्ञप्तानि ? गौतम ! त्रीणि शरीरकाणि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा-वैक्रियं तैजसं कर्मणम्,

बाहहवां शरीर पद

शरीर के प्रकार

शब्दार्थ--(कइ णं भंते ! सरीरा प्रणत्ता ?) हे भगवन् ! शरीर कितने प्रकार के कहे हैं ? (गोयमा ! पंच सरीरा पणत्ता) हे गौतम ! पांच शरीर कहे हैं (तं जहा) वे इस प्रकार (ओरालिए) औदारिक (वेउव्विए) वैक्रिय (आहारए) आहारक (तेयए) तैजस (कम्मए) कर्मण ।

गारभुः शरीर पद-शरीरना प्रकार

शब्दार्थ--(कइ णं भंते ! सरीरा पणत्ता ?) हे भगवन् ! शरीर कितने प्रकारना कहे हैं ? (गोयमा ! पंच सरीरा पणत्ता) हे गौतम ! पांच प्रकारना शरीर कहे हैं (तं जहा) तेओ आ प्रकारे (ओरालिए) औदारिक (वेउव्विए) वैक्रिय (आहारए) आहारक (तेयए) तैजस (कम्मए) कर्मण

एवम् असुरकुमाराणामपि यावत्स्तनितकुमाराणाम्, पृथिवीकायिकानां भदन्त ! कति शरीरकाणि प्रज्ञप्तानि ? गौतम ! त्रीणि शरीरकाणि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—औदारिकम्, तैजसम्, कर्मणम्, एवं वायुकायिकवर्जं यावत्—चतुरिन्द्रियाणां, वायुकायिकानां भदन्त ! कति शरीरकाणि प्रज्ञप्तानि ? गौतम ! चत्वारि शरीरकाणि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—औदारिकम्, वैक्रियम् तैजसं, कर्मणम्, एवं पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानामपि, मनुष्याणां भदन्त ! कति शरीरकाणि प्रज्ञप्तानि ? गौतम !

(नेरइयाणं भंते ! कह सरीरया पणत्ता ?) हे भगवन् ! नारकों के कितने शरीर कहे हैं ? (गोयमा ! तओ सरीरया पणत्ता) हे गौतम ! तीन शरीर कहे हैं (तं जहा) वे इस प्रकार (वेउव्विए, तेयए, कम्मए) वैक्रिय, तैजस, कर्मण (एवं असुरकुमाराण वि जाव थणियकुमाराणं) इसी प्रकार असुर कुमारों के यावत् स्तनित कुमारों के

(पुढविकाइयाणं भंते ! कह सरीरया पणत्ता) हे भगवन् ! पृथ्वीकाइकों के कितने शरीर कहे गए हैं ? (गोयमा ! तओ सरीरया पणत्ता) हे गौतम ! तीन शरीर कहे हैं (तं जहा ओरालिए, तेयए, कम्मए) वे इस प्रकार—औदारिक तैजस, कर्मण (एवं वाउकाइयवज्जं जाव चउरिंदियाणं) इसी प्रकार वायुकायिकों को छोड़कर यावत् चौइन्द्रियों तक (वाउकाइयाणं भंते ! कह सरीरया पणत्ता) भगवन् ! वायुकायिकों के कितने शरीर कहे हैं ? (गोयमा ! चत्तारि सरीरया पणत्ता) हे गौतम ! चार शरीर कहे हैं (तं जहा—ओरालिए, वेउव्विए तेयए, कम्मए) औदारिक, वैक्रिय, तैजस, कर्मण (एवं पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणवि) इसी प्रकार पंचेन्द्रिय तिर्थचों के भी (मणुस्साणं भंते ! कह सरीरया

(नेरइयाणं भंते ! कह सरीरया पणत्ता) हे भगवन् ! नारकोना डेटलां शरीर कहां छे (गोयमा ! तओ सरीरया पणत्ता) हे गौतम ! त्रयु शरीर कहां छे (तं जहा) तेओ आ प्रकारे (वेउव्विए, तेयए, कम्मए) वैक्रिय, तैजस, कर्मण (एवं असुरकुमाराण वि जाव थणिय कुमाराणं) ओ प्रकारे असुरकुमारोना यावत् स्तनित कुमारो सुधी

(पुढविकाइयाणं भंते ! कह सरीरया पणत्ता ?) हे भगवन् ! पृथ्वीकायिकोना डेटलां शरीर कहां छे ? (गोयमा ! तओ सरीरया पणत्ता) हे गौतम ! त्रयु शरीर कहां छे (तं जहा) तेओ आ प्रकारे (ओरालिए, तेयए, कम्मए) औदारिक, तैजस, कर्मण (एवं वाउकाइयवज्जं जाव चउरिंदियाणं) ओ प्रकारे वायुकायिको सिवाय यावत् चतुरिन्द्रियो सुधी (वाउकाइयाणं भंते ! कह सरीरया पणत्ता) हे भगवन् ! वायुकायिकोना डेटलां शरीर कहां छे ? (गोयमा ! चत्तारि सरीरया पणत्ता) हे गौतम ! चार शरीर कहां छे (तं जहा ओरालिए, वेउव्विए, तेयए कम्मए) ओ आ प्रकारे—औदारिक, वैक्रिय, तैजस, कर्मण (एवं पंचिंदियतिरिक्खजोणियाण वि) ओ प्रकारे पंचेन्द्रिय तिर्थोना त्रयु (मणुस्साणं भंते ! कह सरीरया पणत्ता ?) हे भगवन् ! मानुसोना डेटलां शरीर कहां छे (गोयमा ! पंच

अथ द्वादशं पदं प्रारभ्यते-

शरीरप्रकारव्यवस्था

सूत्रम्—कइ णं भंते ! सरीरा पणत्ता ? गोयमा ! पंच सरीरा पणत्ता, तं जहा—ओरालिए, वेउव्विए, आहारए, तेयए, कम्मए, नेरइयाणं भंते ! कइ सरीरया पणत्ता ? गोयमा ! तओ सरीरया पणत्ता, तं जहा—वेउव्विए, तेयए, कम्मए, एवं असुरकुमाराण वि जाव थणियकुमाराणं, पुढविकाइयाणं भंते ! कइ सरीरया पणत्ता ? गोयमा ! तओ सरीरया पणत्ता, तं जहा—ओरालिए, तेयए, कम्मए, एवं वाउकाइयवज्जं जाव प्पउरिंदियाणं, वाउकाइयाणं भंते ! कइ सरीरया पणत्ता ? गोयमा ! चत्तारि सरीरया पणत्ता, तं जहा—ओरालिए, वेउव्विए, तेयए, कम्मए एवं पंचिंदियतिरिक्खजोणियाण वि, मणुस्साणं भंते ! कइ सरीरया पणत्ता ? गोयमा ! पंचसरीरया पणत्ता, तं जहा—ओरालिए, वेउव्विए, आहारए, तेयए, कम्मए, वाणमंतरजोइसियवेमाणियाणं जहा—नारगाणं । सू० १॥

छाया—कति खलु भदन्त ! शरीराणि प्रज्ञप्तानि ? गौतम ! पञ्च शरीराणि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—औदारिकम्, वैक्रियम्, आहारकम्, तैजसं कर्मणम्, नैरयिकाणां भदन्त ! कति शरीरकाणि प्रज्ञप्तानि ? गौतम ! त्रीणि शरीरकाणि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—वैक्रियं तैजसं कर्मणम्,

बाहहवां शरीर पद

शरीर के प्रकार

शब्दार्थ—(कइ णं भंते ! सरीरा प्रणत्ता ?) हे भगवन् ! शरीर कितने प्रकार के कहे हैं ? (गोयमा ! पंच सरीरा पणत्ता) हे गौतम ! पांच शरीर कहे हैं (तं जहा) वे इस प्रकार (ओरालिए) औदारिक (वेउव्विए) वैक्रिय (आहारए) आहारक (तेयए) तैजस (कम्मए) कर्मण ।

आरम्भं शरीर पद—शरीरना प्रकार

शब्दार्थ—(कइ णं भंते ! सरीरा पणत्ता ?) हे भगवन् ! शरीर केटका प्रकारना कइयां छे ? (गोयमा ! पंच सरीरा पणत्ता) हे गौतम ! पांच प्रकारना शरीर कइया छे (तं जहा) तेओ आ प्रकारे (ओरालिए) औदारिक (वेउव्विए) वैक्रिय (आहारए) आहारक (तेयए) तैजस (कम्मए) कर्मण

एवम् असुरकुमाराणामपि यावत्स्तनितकुमाराणाम्, पृथिवीकायिकानां भदन्त ! कति शरीरकाणि प्रज्ञप्तानि ? गौतम ! त्रीणि शरीरकाणि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—औदारिकम्, तैजसम्, कर्मणम्, एवं वायुकायिकवर्जं यावत्—चतुरिन्द्रियाणां, वायुकायिकानां भदन्त ! कति शरीरकाणि प्रज्ञप्तानि ? गौतम ! चत्वारि शरीरकाणि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—औदारिकम्, वैक्रियम् तैजसं, कर्मणम्, एवं पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानामपि, मनुष्याणां भदन्त ! कति शरीरकाणि प्रज्ञप्तानि ? गौतम !

(नेरइयाणं भंते ! कइ सरीरया पणत्ता ?) हे भगवन् ! नारकों के कितने शरीर कहे हैं ? (गोयमा ! तओ सरीरया पणत्ता) हे गौतम ! तीन शरीर कहे हैं (तं जहा) वे इस प्रकार (वेउव्विए, तेयए, कम्मए) वैक्रिय, तैजस, कर्मण (एवं असुरकुमाराण वि जाव थणियकुमाराणं) इसी प्रकार असुर कुमारों के यावत् स्तनित कुमारों के

(पुढविकाइयाणं भंते ! कइ सरीरया पणत्ता) हे भगवन् ! पृथ्वीकाइकों के कितने शरीर कहे गए हैं ? (गोयमा ! तओ सरीरया पणत्ता) हे गौतम ! तीन शरीर कहे हैं (तं जहा ओरालिए, तेयए, कम्मए) वे इस प्रकार—औदारिक तैजस, कर्मण (एवं वाउकाइयवज्जं जाव चउरिंदियाणं) इसी प्रकार वायुकायिकों को छोड़कर यावत् चौडन्द्रियों तक (वाउकाइयाणं भंते ! कइ सरीरया पणत्ता) भगवन् ! वायुकायिकों के कितने शरीर कहे हैं ? (गोयमा ! चत्तारि सरीरया पणत्ता) हे गौतम ! चार शरीर कहे हैं (तं जहा—ओरालिए, वेउव्विए तेयए, कम्मए) औदारिक, वैक्रिय, तैजस, कर्मण (एवं पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणावि) इसी प्रकार पंचेन्द्रिय तिर्यचों के भी (मणुस्साणं भंते ! कइ सरीरया

(नेरइयाणं भंते ! कइ सरीरया पणत्ता) हे भगवन् ! नारकोना केटलां शरीर कइयां छे (गोयमा ! तओ सरीरया पणत्ता) हे गौतम ! त्रयु शरीर कइयां छे (तं जहा) तेओ आ प्रकारे (वेउव्विए, तेयए, कम्मए) वैक्रिय, तैजस, कर्मण (एवं असुरकुमाराण वि जाव थणिय कुमाराणं) ओ प्रकारे असुरकुमारोना यावत् स्तनित कुमारो सुधी

(पुढविकाइयाणं भंते ! कइ सरीरया पणत्ता ?) हे भगवन् ! पृथ्वीकायिकोना केटलां शरीर कइयां छे ? (गोयमा ! तओ सरीरया पणत्ता) हे गौतम ! त्रयु शरीर कइयां छे (तं जहा) तेओ आ प्रकारे (ओरालिए, तेयए, कम्मए) औदारिक, तैजस, कर्मण (एवं वाउकाइयवज्जं जाव चउरिंदियाणं) ओ प्रकारे वायुकायिको सिवाय यावत् चतुरिन्द्रियो सुधी (वाउकाइयाणं भंते ! कइ सरीरया पणत्ता) हे भगवन् ! वायुकायिकोना केटलां शरीर कइयां छे ? (गोयमा ! चत्तारि सरीरया पणत्ता) हे गौतम ! चार शरीर कइयां छे (तं जहा ओरालिए, वेउव्विए, तेयए कम्मए) ओ आ प्रकारे—औदारिक, वैक्रिय, तैजस, कर्मण (एवं पंचिंदियतिरिक्खजोणियाण वि) ओ प्रकारे पंचेन्द्रिय तिर्यचोना त्रयु (मणुस्साणं भंते ! कइ सरीरया पणत्ता ?) हे भगवन् ! माणुसोना केटलां शरीर कइयां छे (गोयमा ! पंच

પંચ શરીરકાણિ પ્રજ્ઞાનિ, તથા-ઔદારિકમ્, વૈક્રિયમ્, આહારકમ્, તૈજસમ્, કાર્મણમ્, વાનવ્યન્તરજ્યોતિષ્કવૈમાનિકાનાં યથા નારકાણામ્ ॥૬૦ ॥૧॥

ટીકા-પૂર્વોક્તરીત્યા એકાદશં પદં પ્રરૂપ્ય અથ દ્વાદશં પદં પ્રરૂપયિતુ મારમ્ભતે-તત્ર પૂર્વપદે જીવાનાં સત્યમૃપાદિ ભાષાયાઃ વિભાગઃ પ્રતિપાદિતઃ, ભાષાયાશ્ચ શરીરાધીનત્વં વર્તતે 'શરીર-પ્રભવા ભાષા' इत्यत्रैव तथोक्तेः, तत्र शरीरप्रस्तावत उत्प्रभेदान् प्ररूपयितुमाह-'कइ णं भंते ! सरीरा पणत्ता ?' गौतमः पृच्छति-हे भदन्त ! कति-क्रियन्ति खलु शरीराणि प्रज्ञप्तानि-प्ररूपितानि सन्ति उत्पत्तिसमयादारभ्य प्रतिसमयं शीर्यन्ते क्षीयन्ते इति शरीराणि ? भगवानाह-'गोयमा !' हे गौतम ! 'पंच सरीरा पणत्ता' पञ्च शरीराणि प्रज्ञप्तानि 'तं जहा-ओरा-पणत्ता ?) हे भगवन् ! मनुष्यों के कितने शरीर कहे हैं ? (गोयमा ! पंच सरीरया पणत्ता) हे गौतम ! पांच शरीर कहे हैं (तं जहा-ओरालिए, वेउव्विए, आहारए, तेयए, कम्मए) वे हस प्रकार-औदारिक, वैक्रिय, आहारक तैजस कर्मण (वाणमंतर जोइसिय वेमाणियाणं जहा नेरइयाणं) वानव्यन्तर, ज्योतिष्क और वैमानिक देवों के शरीर नारकों के समान ।

ટીકાર્થ-પૂર્વોક્ત પ્રકાર સે ગ્યારહવેં પદ કા પ્રરૂપણા કરકે અવ બારહવેં પદ કી પ્રરૂપણા પ્રારંભ કી જાતી હૈ । ગ્યારહવેં પદ મેં જીવોં કી સત્ય અસત્ય આદિ ભાષા કી પ્રરૂપણા કી ગઈ હૈ, કિન્તુ ભાષા શરીર કૈ અધીન હોતી હૈ । કહા બી હૈ-'શરીરપ્રભવા ભાષા' અર્થાત્ ભાષા કા ઉદ્ભવ શરીર સે હોતા હૈ, યહ કથન પિછલે પદ મેં હી કિયા ગયા હૈ । અતઃશ્ચ શરીર કૈ પ્રસંગ કો લેકર ઉસકે ભેદોં કા નિરૂપણ કરતે હૈ-

ગૌતમસ્વામી પૂછતે હૈ-ભગવન્ ! શરીર કિતને કહે ગયે હૈ ? ઉત્પત્તિ કૈ સમય સે લગાતાર પ્રતિક્ષણ જો શીર્ણ અર્થાત્ જર્જરિત હોતે રહતે હૈ, ઉન્હે શરીર કહતે હૈ ।

સરીરયા પણત્તા) ગૌતમ ! પાંચ શરીર કહ્યાં છે (તં જહા-ઓરલિય, વેઝવ્વિય, આહારય, તેયય-કમ્મય) તેઓ આ રીતે-ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારક, તૈજસ, કાર્મણ (વાણમંતર જોઈસિયવેમાણિયાણં જહા નેરઈયાણં) વાનવ્યન્તર, જ્યોતિષ્ક, અને વૈમાનિક દેવોના શરીર નારકોના સમાન સમજવા.

ટીકાર્થ-પૂર્વોક્ત પ્રકારે અગીયારમા પદની પ્રરૂપણા કરીને હવે બારમાં પદની પ્રરૂપણાનો પ્રારંભ કરાય છે. અગિયારમાં પદમાં છવેની સત્ય અસત્ય આદિ ભાષાની પ્રરૂપણા કરાઈ કિન્તુ ભાષા શરીરને આધીન હોય છે. કહ્યું પણ છે-'શરીર પ્રભવા ભાષા' અર્થાત્ ભાષાનો ઉદ્ભવ શરીરથી થાય છે, એ કથન પાછલા પદમાં જ કરાયેલું છે. તેથી જ શરીરનો પ્રસંગ લઈને તેમના ભેદોની પ્રરૂપણા કરે છે

શ્રી ગૌતમસ્વામી પૂછે છે-હે ભગવન્ ! શરીર કેટલા કહ્યા છે ? ઉત્પત્તિના સમયથી શરૂ કરીને પ્રતિક્ષણ જે શીર્ણ અર્થાત્ જર્જરિત થતાં રહે છે, તે શરીર છે

लिए, वेउज्विए, आहारए, तेयए, कम्मए' तद्यथा-औदारिकम्, वैक्रियम्, आहारकम्, तैज-
सम्, कर्मणम्, तत्र उदारम्-प्रधानं तदेव औदारिकम्, प्रधानत्वञ्चास्य जिनेन्द्रगणधरापेक्षया
बोध्यम्, तद्विघ्नस्यानुत्तरदेवशरीरस्यापि अनन्तगुणहीनत्वात्, अथवा उदारम्-विस्तारवत्,
विस्तारवत्ता चास्यावस्थितस्वभावस्य सातिरेकयोजनसहस्रमानत्वात्, वैक्रियस्यापि एता-
वदवस्थितप्रमाणत्वानुपलम्भात्, उत्कर्षेणापि अवस्थितप्रमाणस्य वैक्रियस्य पञ्चधनुःशत-
प्रमाणत्वात्, तदपि तावत्प्रमाणं वैक्रियं शरीरमधः सप्तम्यामेव नारकपृथिव्यामुपलभ्यते
नान्यत्र, उत्तरवैक्रियस्य योजनलक्षप्रमाणत्वेऽपि आभववर्तित्वाभावेन न तदवस्थितत्वम्
अदस्तदपेक्षया वक्तुमशक्यत्वात्, तथा चोक्तम्-

‘ओरालं नाम वित्थराल विसालं तिजं भणियं होइ ।

कहं ? साइरेग जोयणसहस्समवट्ठियप्पमाणओरालियं ॥

भगवान् उत्तर देते हैं-गौतम ! शरीर पांच कहे गए हैं । वे इस भांति हैं-
(१) औदारिक (२) वैक्रियक (३) आहारक (४) तैजस और (५) कर्मण । उदार
अर्थात् प्रधान शरीर को औदारिक कहते हैं । औदारिक शरीर की प्रधानता
तीर्थकरो और गणधरो की अपेक्षा समझनी चाहिए । उनके अतिरिक्त अनुत्तर
देवों का भी शरीर अनन्तगुणहीन होता है । अथवा उदार का अर्थ है विस्तार
वान् । औदारिक शरीर विस्तारवान् इस कारण कहलाता है कि वह स्थायी रूप
से अतिरेक एक हजार योजन प्रमाण का होता है । वैक्रिय शरीर का भी इतना
अवस्थित प्रमाण नहीं होता, उसका अधिक से अधिक अवस्थित प्रमाण पांच
सौ धनुष का ही होता है । यह भी सिर्फ सातवीं नरकभूमि के नारकों में ही
पाया जाता है अन्यत्र नहीं । यद्यपि उत्तर वैक्रिय शरीर एक लाख योजन तक
का होता है, परन्तु वह भवपर्यन्त स्थायी नहीं होने के कारण अवस्थित नहीं होता ।

શ્રી ભગવાન્ ઉત્તર આપે છે-હે ગૌતમ ! શરીર પાંચ કહેલાં છે. તે આ રીતે છે
(૧) ઔદારિક (૨) વૈક્રિયક (૩) આહારક (૪) તૈજસ અને (૫) કાર્મણ ઉદાર અર્થાત્
પ્રધાન શરીરને ઔદારિક કહે છે. ઔદારિક શરીરની પ્રધાનતા તીર્થકરો અને ગણધરોની
અપેક્ષાએ સમજવી જોઈએ તેના સિવાય અનુત્તર દેવોના પણ શરીર અનન્તગુણહીન
હોય છે. અથવા ઉદારનો અર્થ છે વિસ્તારવાનું ઔદારિક શરીર વિસ્તારવાનું એ કારણે
કહેવાય છે કે તે સ્થાયી રૂપથી સાતિરેક એક હજાર યોજન પ્રમાણ સુધીના હોય છે.
વૈક્રિય શરીરનું પણ એટલું અવસ્થિત પ્રમાણ નથી હોતું. તેનું વધારેમા વધારે અવસ્થિત
પ્રમાણ પાંચસો ધનુષનું જ હોય છે. એ પણ કેવળ સાતમી નરક ભૂમિના નારકોમાં જ
મળી આવે છે, બીજે નહીં, જો કે ઉત્તર વૈક્રિય શરીર એક લાખ યોજન સુધીના
હોય છે, પરન્તુ તે ભવપર્યન્ત સ્થાયી ન હોવાના કારણે અવસ્થિત નથી હોતાં. અહીં
તેની અપેક્ષાએ કથન નથી કરાયું. કહ્યું પણ છે કે-ઉદાર વિસ્તારવાનું ને કહે છે-અર્થાત્

અન્ન મેદહ મેત્તં નત્થિત્તિ, વિડવ્વિયં હોજ્જા,

તંતુ અણવદ્વિયપ્પમાણં સાહરેગં જોયણસહસ્સં વણપ્પફહ્યાણં' इति,

उदारं नाम विस्तारम्, विशालमिति यद् भणितं भवति कथम्? साति-
रेकयोजनसहस्रमवस्थितप्रमाणमौदारिकम्, अन्यो देह एतादृशो नास्ति इति, अथवा-
लोकप्रामाण्यहेतुत्वादुदारं प्रधानं बोध्यम् । वैक्रियं भवेत् तत्तु अनवस्थितप्रमाणम्, अवस्थितं
पुनः पञ्चधनुः शतानि अधः सप्तम्याम्, इदं पुनरवस्थितप्रमाणं सातिरेकं योजनसहस्रं
वनस्पतीनाम्' इति, अथवा उदारम्-स्वसमयपरिभाषया मांसास्थिस्नायुमज्जादि संबद्धम्,
उदारमेवौदारिकमिति स्वार्थिकः नर्वत्र इकक् प्रत्ययो बोध्यः १ एवम्-विशिष्टा-विलक्षणा,
विविधा वा क्रिया विक्रिया तस्यां भवं वैक्रियम्, तथाचोक्तम्-‘विविहा विसिद्धिगा वा किरिया
त्तीए उ जं भवंतमिह । वेडव्वियंतयं पुण नारगदेवाणपगईए' । १। विविधा विशिष्टा वा क्रिया

यहां उसकी अपेक्षा से कथन नहीं किया गया है । कहा भी है-‘उदार विस्तार
वान् को कहते हैं-अर्थात् जो विशाल हो किन्तु यह कैसे ? इसका उत्तर यह है
कि औदारिक शरीर कुछ अधिक एक हजार योजन अवस्थित प्रमाण वाला
होता है अन्य किसी भी शरीर का प्रमाण इतना नहीं होता । वैक्रिय इतना बड़ा
हो सकता है किन्तु उसका वह प्रमाण अनवस्थित होता है । अर्थात् भवपर्यंत
कायम नहीं रहता । उसका अवस्थित प्रमाण तो सातवीं पृथ्वी में पांच सौ
धनुष का है । किन्तु वनस्पतिकायिकों के औदारिक शरीर का एक हजार
योजन का प्रमाण भवपर्यंत अवस्थित रहता है ।’

अथवा ऊपर स्वसिद्धान्त की परिभाषा के अनुसार उदार का अर्थ है-मांस
अस्थि, स्नायु एवं मज्जा आदि से सम्बद्ध । उदार ही औदारिक कहलाता है ।
सर्वत्र स्वार्थ में ‘इक’ प्रत्यय होकर औदारिक शब्द निष्पन्न हुआ है ।

विशिष्ट विलक्षण, अथवा विविध क्रिया विक्रिया है और उसमें होने

જે વિશાલ હોય પણ એ કેવી રીતે ? તેનો ઉત્તર એ છે કે, ઔદારિક શરીર કંઈક અધિક
એક હજાર યોજન અવસ્થિત પ્રમાણવાળા હોય છે. અન્ય કોઈ પણ શરીરનું પ્રમાણ
એટલું નથી હોતું. વૈક્રિય એટલા મોટા હોઈ શકે છે કિન્તુ તેનું તે પ્રમાણ અનવસ્થિત
હોય છે. અર્થાત્ ભવપર્યન્તે કાયમ નથી રહેતું અવસ્થિત પ્રમાણ તો સાતમી પૃથ્વીમાં
પાંચસો ધનુષનું છે. કિન્તુ વનસ્પતિ કાયિકોના ઔદારિક શરીરનું એક હજાર યોજનનું
પ્રમાણ ભવપર્યન્ત અવસ્થિત રહે છે.

અથવા સ્વસિદ્ધાન્તની પરિભાષાના અનુસાર ઉદારનો અર્થ છે-માંસ, અસ્થિ, સ્નાયુ
તેમજ મજ્જા આદિથી સમ્બદ્ધ. ઉદાર જ ઔદારિક કહેવાય છે. સર્વત્ર સ્વાર્થમાં ઇક
પ્રત્યય થઈને ઔદારિક શબ્દ નિષ્પન્ન થયેલ છે.

વિશિષ્ટ વલક્ષણ અથવા વિવિધ ક્રિયા વિક્રિયા છે અને તેમાં થનાર શરીર વૈક્રિય

તસ્યાં તુ યદ્ભવં તદિહ વૈક્રિયં તત્પુનર્નારકદેવાનાં પ્રકૃત્યા ।૧। ઇતિ, વૈકુર્વિકમિતિ વા શબ્દસ્વરૂપમ્ તત્ર વિકુર્વણાર્થકાદ્ વિકુર્વધાતોઃ વિકુર્વણં ઇતિ ભાવે ઘ્-પ્રત્યયે સતિ રૂપમ્ તસ્ય વિવિધા ક્રિયા ઇત્યર્થઃ, તેન નિર્વૃત્તં-‘નિષ્પન્નમિતિ વૈકુર્વિકમિતિ ૨, એવમ્-ચતુર્દશ પૂર્વવિદા કાર્યોત્પાદેલઽધિ સામર્થ્યેન યદા હ્રિયતે નિષ્પાદ્યતે તદાહારકમિત્યુચ્યતે ૩, તથા તૈજસો વિકાર સ્તૈજસમિતિ ૪, એવં કર્મણો જાતં કાર્મજં કાર્મણં વેતિ ૫, તત્રૌદારિકાદ્ વૈક્રિયસ્ય પ્રદેશસૂક્ષ્મત્વમવસેયમ્ । વૈક્રિયાદપિ આહારકસ્ય, આહારકાદપિ તૈજસસ્ય, તૈજસાદપિ કાર્મણસ્ય પ્રદેશસૂક્ષ્મત્વં વર્તતે, એવં વર્ગણાસુ ઔદારિકાદ્ વૈક્રિયસ્ય પ્રદેશબાહુલ્યમ્ વૈક્રિયાદપિ આહારકસ્ય, આહારકાદપિ તૈજસસ્ય, તૈજસાદપિ કાર્મણસ્ય વર્ગણાપેક્ષયા પ્રદેશ-

વાલા શરીર વૈક્રિય કહલાતા હૈ । કહા બી હૈ- વિવિધા અથવા વિશિષ્ટા ક્રિયા વિક્રિયા કહલાતી હૈ, ડસમેં જો હો વહ વૈક્રિય શરીર । યહ વૈક્રિય શરીર સ્વભાવતઃ નારકોં ઓર દેવોં કા હોતા હૈ । અથવા ‘વેડવિવય’ કા સંસ્કૃત રૂપ મેં વૈકુર્વિક સમજના ચાહિયે । વિકુર્વણા અર્થ વાલે વિકુર્વ ધાતુ સે ભાવ અર્થ મેં ઘ્ પ્રત્યય હોકર વૈકુર્વિક રૂપ બનતા હૈ । તાત્પર્ય યહ હૈ કિ વિવિધ ક્રિયાઓં સે નિષ્પન્ન શરીર વૈકુર્વિક કહલાતા હૈ ।

ચૌદહ પૂર્વોં કે ધારક મુનિ કે દ્વારા પ્રયોજન હોને પર જિસ શરીર કા નિષ્પાદન ક્રિયા જાતા હૈ,, વહ આહારક શરીર હૈ । તથા જો તૈજ કા વિકાર હો સો તૈજસ । ઇસ પ્રકાર જો શરીર કર્મ સે ઉત્પન્ન હો વહ કર્મજ યા કાર્મણ શરીર કહલાતા હૈ ।

इन पांचो शरीरों में से औदारिक शरीर की अपेक्षा वैक्रिय के, वैक्रिय की अपेक्षा आहारक के, आहारक की अपेक्षा तैजस के तैजस की अपेक्षा कर्मण शरीर के प्रदेश अधिक होते हैं, फिर भी ये शरीर उत्तरोत्तर सूक्ष्म होते हैं ।

કહેવાય છે. ઇહુ પછુ છે-વિવિધા અથવા વિશિષ્ટા ક્રિયા વિક્રિયા કહેવાય છે, તેમાં જે હોય તે વૈક્રિય શરીર. આ વૈક્રિય શરીર સ્વભાવતઃ નારકો અને દેવોના હોય છે. અથવા ‘વેડવિવય’ નું સંસ્કૃત રૂપ ‘વૈકુર્વિક’ સમજવું જોઈએ. વિકુર્વણા અર્થવાળા ‘વિકુર્વ’ ધાતુથી ભાવ અર્થમાં ‘ઘ્’ પ્રત્યય થઈને વૈકુર્વિક રૂપ બને છે. તાત્પર્ય એ છે કે વિવિધ ક્રિયાઓથી નિષ્પન્ન શરીર વૈકુર્વિક કહેવાય છે.

ચૌદ પૂર્વોના ધારક મુનિ દ્વારા પ્રયોજન હોતાં જે શરીરનું નિષ્પાદન કરાય છે, તે આહારક છે. તથા જે તેજનો વિકાર હોય તે તૈજસ. એ પ્રકારે જે શરીર કર્મથી ઉત્પન્ન થાય તે કર્મ જ અગર કર્મણ શરીર કહેવાય છે.

આ પાંચે શરીરોમાંથી ઔદારિક શરીરની અપેક્ષાએ વૈક્રિયના વૈક્રિયની અપેક્ષાએ આહારકના આહારકની અપેક્ષાએ તૈજસના અને તૈજસની અપેક્ષાએ કર્મણ શરીરના પ્રદેશ અધિક હોય છે, પછી પાછાં એ શરીરો ઉત્તરોત્તર સૂક્ષ્મ બને છે. એજ પ્રકારે વર્ગણા-

વાહુલ્યં વર્તતે इत्येवं वैशिष्ट्यं प्रतिपादयितुं उपर्युक्तरीत्या औदारिकादीनां शरीराणामुप-
न्यासः कृतः, अथ नैरयिकादीनां मुक्तपञ्चशरीरेष्वेव यथायोग्यं शरीरं भवतीति प्ररूपयितुं
माह-‘नैरइया णं भंते ! कइ सरीरया पणत्ता ?’ गौतमः पृच्छति-हे भदन्त ! नैरयिकाणां
कति शरीराणि भवन्ति ? भगवानाह-‘गोयमा !’ हे गौतम ! ‘तओ सरीरया पणत्ता’ नैर-
यिकाणां त्रीणि शरीराणि प्रज्ञप्तानि, ‘तं जहा-वेउव्विए, तेयए, कम्मए’ वैक्रियं, तैजसम्,
कर्मणश्च, ‘एवं असुरकुमाराणवि जाव थणियकुमाराणं’ एवम्-नैरयिकाणामिव असुरकुमारा-
णामपि वैक्रियं तैजसं कर्मणमित्येतत् त्रितयमेव शरीरं भवति, यावत्-नागकुमाराणां सुवर्ण-
कुमाराणाम् अग्निकुमाराणां विद्युत्कुमाराणाम् उदधिकुमाराणां द्वीपकुमाराणां दिक्कुमाराणां
पवनकुमाराणां स्तनितकुमाराणामपि उपर्युक्ता त्रीण्येव शरीराणि भवन्तीति भावः, गौतमः

इसी प्रकार वर्गणाओं में औदारिक वर्गणा की अपेक्षा वैक्रिय वर्गणा में प्रदेशों
की बहुलता होती है, वैक्रिय वर्गणा की अपेक्षा आहारक वर्गणा में, आहा-
रक वर्गणा की अपेक्षा तैजस वर्गणा में, तैजस की अपेक्षा कर्मण वर्गणा में
प्रदेशों की बहुलता होनी है। इस प्रकार की विशिष्टता का प्रतिपादन करने
के लिए उपर्युक्त क्रम से औदारिक आदि शरीरों का उन्प्रास किया गया है।

नारक आदि जीवों के इन पाँच शरीरों में से ही यथायोग्य शरीर होते
हैं, यह प्ररूपणा करने लिए कहते हैं-

गौतम-भगवन् ! नारकों के कितने शरीर होते हैं ?

भगवान्-हे गौतम ! नारकों के तीन शरीर कहे गए हैं, वे इस प्रकार हैं-
वैक्रिय, तैजस और कर्मण। इसी प्रकार असुरकुमारों के भी यही तीन
शरीर पाए जाते हैं, यावत्-नागकुमारों, सुवर्ण कुमारों, अग्नि कुमारों, विद्यु-
त्कुमारों, उदधि कुमारों, द्वीप कुमारों, दिक्कुमारों, पवन कुमारों और स्तनित
कुमारों के भी उपर्युक्त तीन शरीर ही होते हैं।

ઓમા ઔદારિક વર્ગણાની અપેક્ષાએ વૈક્રિય વર્ગણામા પ્રદેશોની બહુલતા હોય છે, વૈક્રિય
વર્ગણાની અપેક્ષાએ આહારક વર્ગણામા પ્રદેશોની બહુલતા હોય છે. આ પ્રકારની વિશેષ
તાનું પ્રતિપાદન કરવાને માટે, ઉપર્યુક્ત ક્રમથી ઔદારિક આદિ શરીરોમા ઉપન્યાસ કરેલ છે.

નારક આદિ જીવોના આ પાંચ શરીરોમાથી જ યથાયોગ્ય શરીર થાય છે. એ
પ્રશ્નણા કરવાને માટે કહે છે

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! નારકોના કેટલાં શરીર હોય છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! નારકોના ત્રણ શરીર કહેલાં છે, તે આ પ્રકારે-વૈક્રિય,
તૈજસ, અને કાર્મણ એ ત્રણ પ્રકારે અસુરકુમારોના પણ આજ ત્રણ શરીર મળી આવે છે.
યાવત્ નાગકુમારો, સુવર્ણકુમારો, અગ્નિકુમારો, વિદ્યુત્કુમારો, ઉદધિકુમારો, દ્વીપકુમારો,
દિક્કુમારો, પવનકુમારો અને સ્તનિતકુમારોના પણ ઉપર્યુક્ત ત્રણ શરીરો જ હોય છે.

પૃચ્છતિ—‘પૃથ્વીકાઙ્યાણં મંતે ! કઙ્ સરીરયા પળ્ણત્તા ?’ હે ભદન્ત ! પૃથિવીકાયિકાનાં કતિ શરીરાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ ? ભગવાનાહ—‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘તઓ સરીરયા પળ્ણત્તા’ પૃથિવી કાયિકાનાં ત્રીણિ શરીરાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ ‘તં જહા—ઓરાલિયે તેયણ કમ્મણ’ તથથા—ઔદારિકમ્ તૈજસમ્ કાર્મણશ્ચ, ‘એવં વાઉકાઙ્ગવજ્જં જાવ ચઉરિંદિયાણં’ એવમ્—પૃથિવીકાયિકાનામિવ વાયુકાયિકવર્જમ્—વાયુકાયિકાન્ વર્જયિત્વા યાવત્—અપ્પકાયિકાનાં તેજસ્કાયિકાનાં વનસ્પતિ કાયિકાનાં દ્વીન્દ્રિયાણાં ત્રીન્દ્રિયાણાં ચતુરિન્દ્રિયાણાશ્ચાપિ ઔદારિકં તૈજસં કર્મણમિત્યેતાનિ ત્રીણ્યેવ શરીરાણિ ભવન્તીત્યર્થઃ, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘વાઉકાઙ્યાણં મંતે ! કઙ્ સરીરયા પળ્ણત્તા ?’ હે ભદન્ત ! વાયુકાયિકાનાં કતિશરીરાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ ? ભગવાનાહ—‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘ચત્તારિ સરીરયા પળ્ણત્તા’ વાયુકાયિકાનાં ચત્તારિ શરીરકાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ ‘તં જહા—ઓરાલિયે વેઉવ્વિયે તેયણ કમ્મણ’ તથથા—ઔદારિકં વૈક્રિયં તૈજસં કાર્યણશ્ચ ‘એવં પંચિંદિયતિરિવ્વજ્જોણિયાણ વિ’ એવમ્—વાયુકાયિકાનામિવ પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ચોનિકાનામપિ ઔદારિકં વૈક્રિયં તૈજસં કાર્મણ મિત્યેતાનિ ચત્તારિ શરીરાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘મણુસ્સાણં મંતે ! કતિ સરીરયા પળ્ણત્તા ?’ હે ભદન્ત ! મનુષ્યાણાં કતિ શરીરાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ ? ભગવાનાહ—

ગૌતમ—હે ભગવન્ ! પૃથિવીકાયિકાં કે કિતને શરીર કહે ગણે હે ?

ભગવાન્—હે ગૌતમ ! ત્રીણ શરીર કહે હે, વે હસ પ્રકાર—ઔદારિક, તૈજસ ઓર કાર્મણ । હસી પ્રકાર વાયુકાયિકોં કો છોડકર ચતુરિન્દ્રિયોં તક અર્થાત્ અપ્પકાયિકોં, તેજસ્કાયિકોં, વનસ્પતિકાયિકોં, દ્વીન્દ્રિયોં, ત્રીન્દ્રિયોં ઓર ચૌહન્દ્રિયોં કે ભી યહી ત્રીણ શરીર હોતે હે ।

ગૌતમ—ભગવન્ ! વાયુકાયિકોં કે કિતને શરીર હોતે હે ?

ભગવાન્—હે ગૌતમ ! ચાર શરીર હોતે હે, વે હસ પ્રકાર હે—ઔદારિક, વૈક્રિયક, તૈજસ ઓર કાર્મણ । હસી પ્રકાર પંચેન્દ્રિયનિર્યચોં કે ભી યહી ચાર શરીર હોતે હે ।

ગૌતમ—ભગવન્ ! મનુષ્યોં કે કિતને શરીર કહે ગણે હે ?

શ્રી ગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્ પૃથ્વીકાયિકોના કેટલા શરીર કહેલા છે ?

શ્રી ભગવાન્—હે ગૌતમ ! ત્રણ શરીર કહ્યાં છે, તે આ પ્રકારે—ઔદારિક તૈજસ અને કાર્મણ. એજ પ્રકારે વાયુકાયિકો સિવાય ચતુરિન્દ્રિયો સુધી અર્થાત્ અપ્પકાયિકો, તેજસ્કાયિકો, વનસ્પતિકાયિકો દ્વીન્દ્રિયો, ત્રીન્દ્રિયો અને ચતુરિન્દ્રિયોના પણ આજ ત્રણ શરીર હોય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી હે ભગવન્ ! વાયુકાયિકોના કેટલાં શરીર હોય છે ?

શ્રી શ્રી ભગવાન્—હે ગૌતમ ! ચાર શરીર હોય છે, તેજા આ પ્રકારે ઔદારિક, વૈક્રિયક, તૈજસ, અને કાર્મણ એજ પ્રકારે પચેન્દ્રિય તિર્યચોના પણ આજ ચાર શરીર હોય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્ ! મનુષ્યોના કેટલાં શરીર કહેલાં છે ?

‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘પંચ સરીરયા પળ્લન્તા’ સનુષ્યાણાં પન્ન શરીરાણિ પ્રજ્ઞસાનિ ‘તં જહા-
ઓરાલિણ વેડવ્વિણ આદારણ તૈયણ કમ્મણ’ તથ્યા-ઔદારિકં વૈક્રિયમ્ આદારકં તૈજસં
કાર્મણમ્, ‘વાળમંતરજોડ્ડસિયવેમાણિયાણં જહા નારગાણં’ વાનવ્યન્તરાણાં જ્યોતિષ્કાણાં
વૈમાનિકાનાશ્ચ શરીરાણિ યથા નૈરયિકાણાં પ્રતિપાદિતાનિ તથા પ્રતિપત્તવ્યાનિ, તથા ચ
વૈક્રિયં તૈજસં કાર્મણ મિત્યેતાનિ ત્રીણ્યેવ શરીરાણિ વાનવ્યન્તરજ્યોતિષ્ક-વૈમાનિકાનાં
ભવન્તીતિ ભાવઃ ॥સૂ. ૧॥

॥ ઔદારિકાદિશરીરવિશેષવક્તવ્યતા ॥

મૂલમ્-કેવડયાણં ભંતે ! ઓરાલિયસરીરયા પળ્લન્તા ? ગોયમા !
દુવિહા પળ્લન્તા, તં જહા-વદ્દેલ્લયા ય મુક્કેલ્લયા ય, તત્થ ણં જે તે
વદ્દેલ્લગા તે ણં અસંખેજ્ઞા, અસંખેજ્ઞાહિં ઉસ્સપ્પિણિ ઓસપ્પિ-
ણીહિં અવહીરંતિ કાલઓ, સેત્તઓ અસંખેજ્ઞા લોગા, તત્થ ણં જે તે
મુક્કેલ્લયા તે ણં અણંતા અણંતાહિં ઉસ્સપ્પિણિ ઓસપ્પિણીહિં અવહીરંતિ
કાલઓ, સેત્તઓ અણંતા લોગા, અભવસિદ્ધિણ્હિંતો અણંતગુણાસિદ્ધાણંત
ભાગો, કેવડયાણં ભંતે વેડવ્વિયસરીરયા પળ્લન્તા ? ગોયમા ! દુવિહા
પળ્લન્તા, તં જહા-વદ્દેલ્લગા ય મુક્કેલ્લગા ય, તત્થ ણં જે તે વદ્દેલ્લગા
તે ણં અસંખેજ્ઞા અસંખેજ્ઞાઓ સેઢીઓ પયરસ્સ અસંખેજ્ઞાદ્ભાગો. તત્થ ણં
જે તે મુક્કેલ્લગા તે ણં અણંતા, અણંતાહિં ઉસ્સપ્પિણિ ઓસપ્પિણીહિં
અવહીરંતિ કાલઓ, જહા ઓરાલિયસ્સ મુક્કેલ્લયા તહેવ વેડવ્વિયસ્સ
ત્રિ ભાણિયવ્વા, કેવડયાણં ભંતે ! આહારગસરીરયા પળ્લન્તા ? ગોયમા !
દુવિહા પળ્લન્તા, તં જહા-વદ્દેલ્લગા ય મુક્કેલ્લગા ય, તત્થ ણં જે તે

મહાવાન-ગૌતમ ! પાંચ શરીર કહે गए हैं, वे इस प्रकार-औदारिक, वैक्रियक, आहारक, तैजस और कर्मण ।

વાનવ્યન્તરો, જ્યોતિષ્કો, ઔર વૈમાનિક દેવોં કે નારકોં કે સમાન ત્રીન શરીર હી હોતે હૈં-વૈક્રિય, તૈજસ ઔર કાર્મણ ।

શ્રી ભગવાન-હે ગૌતમ ! પાંચ શરીર કહેલાં છે, તેઓ આ પ્રકારે-ઔદારિક વૈક્રિયક, આહારક, તૈજસ અને કાર્મણ.

વાનવ્યન્તરો, જ્યોતિષ્કો અને વૈમાનિક દેવોના નારકોની સમાન ત્રણ શરીર હોય છે-વૈક્રિય, તૈજસ, અને કાર્મણ.

વદ્દેલ્લયા તે ણં સિય અત્થિ, સિય નત્થિ, જહ અત્થિ જહાણેણં એકો
વા, દો વા, તિણિ વા, ઉક્કોસેણં સહસ્તપુહુત્તં, તત્થ ણં જે તે મુક્કે-
લ્લયા તે ણં અણંતા. જહા ઓરાલિયસ્સ મુક્કિલ્લયા તહેવ માણિયઠ્ઠા,
કેવડયાણં મંતે ! તેયગસરીરયા પળ્લન્તા ? ગોયમા ! દુવિહા પળ્લન્તા,
તં જહા-વદ્દેલ્લગા ય મુક્કેલ્લગા ય, તત્થ ણં જે તે વદ્દેલ્લગા, તે ણં
અણંતા અણંતાહિં ઉસ્સપ્પિણિ ઓસ્સપ્પિણીહિં અવહીરંતિ કાલઓ,
સેત્તઓ અણંતા લોગા, દઘ્વઓ સિદ્ધેહિંતો અણંતગુણા, સઘ્વજીવાણંત-
માગૂણા. તત્થ ણં જે તે મુક્કેલ્લગા તે ણં અણંતા, અણંતાહિં ઉસ્સ-
પ્પિણિ ઓસપ્પિણીહિં અવહીરંતિ કાલઓ, સેત્તઓ અણંતા લોગા, દઘ્વઓ
સઘ્વજીવેહિંતો અણંતગુણા, જીવવગ્ગસ્સાણંતમાગે, એવં કમ્મગસરી-
રાણિ વિ માણિયઠ્ઠાણિ ॥સૂ. ૨॥

છાયા-કિયન્તિ સ્વલ્પ મદન્ત ! ઔદારિકશરીરાણિ પ્રજ્ઞાણાનિ ? ગૌતમ ! દ્વિવિધાનિ
પ્રજ્ઞાણાનિ, તદ્યથા-વદ્ધાનિ ચ મુક્તાનિ ચ, તત્ર સ્વલ્પ યાનિ કિલ વદ્ધાનિ તાનિ સ્વલ્પ અસંખ્યે-
યાનિ અસંખ્યેયાભિ સ્સર્પિણ્યવસર્પિણીભિરપહ્રિયન્તે કાલતઃ, ક્ષેત્રતોઽસંખ્યેયા લોકાઃ, તત્ર

ઔદારિક આદિ શરીરોં કી વક્તવ્યતા

શબ્દાર્થ-(કેવડયા ણં મંતે ! ઓરાલિયસરીરયા પળ્લન્તા ?) હે ભગવન્ !
ઔદારિક શરીર કિનને કહે ગયે છે ? (ગોયમા ! દુવિહા પળ્લન્તા) હે ગૌતમ ! દો
પ્રકાર કે કહે ગયે છે (તજહા-વદ્દેલ્લયા ય, મુક્કિલ્લયા ય) વે હસ પ્રકાર
વદ્ધ ઓર મુક્ત (તત્થ ણં જે તે વદ્દેલ્લગા તે ણં અસંખેજ્ઞા) ઉનમેં જો વદ્ધ છે
વે અસંખ્યાત છે (અસંખેજ્ઞાહિં ઉસ્સપ્પિણિ-ઓસપ્પિણીહિં અવહીરંતિ) અસંખ્યાત
ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણી કાલોં સે ઉનકા અપહરણ હોતા છે (કાલઓ) કાલ સે
(સેત્તઓ અસંખેજ્ઞા લોગા) ક્ષેત્ર સે અસંખ્યાત લોક (તત્થ ણં જે તે મુક્કેલ્લયા)

ઔદારિક આદિ શરીરોની વક્તવ્યતા

શબ્દાર્થ-(કેવડયા ણં મંતે ! ઓરાલિયસરીરયા પળ્લન્તા ?) હે ભગવન્ ઔદારિક શરીર
કેટલાં કહેલાં છે ? (ગોયમા ! દુવિહા પળ્લન્તા) હે ગૌતમ ! બે પ્રકારના કહેલાં છે (તજહા-
વદ્દેલ્લયા ય મુક્કિલ્લયા ય) તેઓ આ પ્રકારે બદ્ધ અને મુક્ત (તત્થ ણં જે તે વદ્દેલ્લગા
તેણં અસંખેજ્ઞા) તેમાં બે બદ્ધ છે તેઓ અસંખ્યાતા છે (અસંખેજ્ઞાહિં ઉસ્સપ્પિણિ-ઓસ-
પ્પિણીહિં અવહીરંતિ) અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી કાળોથી તેમનું અપહરણ થાય
છે (કાલઓ) કાળથી (સેત્તઓ અસંખેજ્ઞા લોગા) ક્ષેત્રથી અસંખ્યાત લોક (તત્થ ણં જે તે મુક્કે-

खलु यानि किल मुक्तानि तानि खलु अनन्तानि अनन्ताभि रूत्सर्पिण्यवसर्पिणीभिरपह्रियन्ते कालतः, क्षेत्रतोऽनन्ता लोकाः, अभवसिद्धिकेभ्योऽनन्तगुणाः सिद्धानामनन्तभागः, कियन्ति खलु भदन्त ! वैक्रियशरीराणि प्रज्ञप्तानि ? गौतम ! द्विविधानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा-वृद्धानि च मुक्तानि च, तत्र खलु यानि किल वृद्धानि तानि खलु असंख्येयानि असंख्येयाभि रूत्सर्पिण्यवसर्पिणीभिरपह्रियन्ते कालतः, क्षेत्रतोऽसंख्येयाः श्रेणयः, प्रतरस्यासंख्येयभागः, तत्र खलु यानि किल मुक्तानि तानि खलु अनन्तानि अनन्ताभिरूत्सर्पिण्यवसर्पिणीभिरपह्रियन्ते

उनमें जो मुक्त अर्थात् त्यागे हुए हैं (ते णं अणंता) वे अनन्त हैं (अणंताहिं उत्सर्पिणि-ओसर्पिणीहिं अवहीरन्ति कालओ) काल से अनन्त उत्सर्पिणी-अवसर्पिणी कालों से अपहरण होना है (खेत्तओ अणंता लोका) क्षेत्र से अनन्त लोक (अभवसिद्धिएहिंतो अणंतगुणा) अभव्यों से अनन्तगुणा हैं (सिद्धानंत-भागो) सिद्धों का अनन्तवां भाग हैं

(केहया णं अंते ! वेउत्तियसरीरया पणत्ता ?) हे भगवन् ! वैक्रियशरीर कितने कहे हैं ? (गोयमा ! दुद्धिहा पणत्ता) हे गौतम ! दो प्रकार के कहे हैं (तं जहा) वे इस प्रकार (वट्टेल्लया मुक्केल्लया च) वद्ध और मुक्त (तत्थ णं जे ते वट्टेल्लगा ते णं असंखेज्जा) उनमें जो वद्ध हैं, वे असंख्यात हैं (असंखेज्जाहिं उत्सर्पिणि-ओसर्पिणीहिं अवहीरन्ति कालओ) काल से असंख्यात उत्सर्पिणियों अवसर्पिणियों से अपहन होते हैं (खेत्तओ) क्षेत्र से (असंखेज्जाओ सेढीओ) असंख्यात श्रेणियां (पयरस्स असंखेज्जइभागो) प्रतर का असंख्यातवां भाग (तत्थ णं जे ते मुक्केल्लगा) उनमें जो मुक्त हैं (ते णं अणंता) वे अनन्त हैं (अणंताहिं उत्सर्पिणि-ओसर्पिणीहिं अवहीरन्ति) अनन्त उत्सर्पिणियों-अवसर्पिणियों से अपहृत

ल्लया) તેઓમાંથી જેઓ મુક્ત અર્થાત્ ત્યાગેલા છે (તેણં-અણંતા) તેઓ અનન્ત છે (અણંતાહિં રૂત્સર્પિણિ-ઓસર્પિણિહિં અવહીરંતિ કાલઓ) કાળથી અનન્ત ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણી કાળોથી અપહરણ થાય છે (ખેત્તઓ અણંતા લોકા) ક્ષેત્રથી અનન્ત લોક (અભવસિદ્ધિએહિંતો અણંતગુણા) અભવ્યોથી અનન્તગુણા છે (સિદ્ધાનંતમાગો) સિદ્ધોના અનન્તમા ભાગ જેટલા છે.

(કેવહયાણં અંતે વેઉત્તિયસરીરયા પણત્તા) હે ભગવન્ ! વૈક્રિય શરીર કેટલાં કહેલાં છે ? (ગોયમા ! દુદ્ધિહા પણત્તા) હે ગૌતમ ! બે પ્રકારના કહેલાં છે (તં જહા) તેઓ આ પ્રકારે (વટ્ટેલ્લયા મુક્કેલ્લયા ચ) બદ્ધ અને મુક્ત (તત્થ ણં જે તે વટ્ટેલ્લયા, તે ણં અસંખેજ્જા) તેમાં જેઓ બદ્ધ છે તેઓ અસંખ્યાત છે. (તે ણં અસંખેજ્જાહિં રૂત્સર્પિણિ-ઓસર્પિણિહિં અવહીરંતિ કાલઓ) કાલથી અસંખ્યાત રૂત્સર્પિણિઓ અને અવસર્પિણિઓથી અપહૃત થાય છે (ખેત્તઓ) ક્ષેત્રથી (અસંખેજ્જાઓ સેઢીઓ) અસંખ્યાત શ્રેણિઓ (પયરસ્સ અસંખેજ્જઇમાગો) પ્રતરનો અસંખ્યાતમા ભાગ (તત્થ ણં જે તે મુક્કેલ્લગા) તેઓમાં જે મુક્ત છે (તે ણં અણંતા) તેઓ અનન્ત છે. અને (અણંતાહિં રૂત્સર્પિણિ-ઓસર્પિણિહિં અવહીરંતિ) અનન્ત રૂત્સર્પિણિઓ અવસર્પિણિઓથી અપહૃત થાય છે (કાલઓ) કાલથી (ઉદ્ધા ઉત્તર સ

કાલતો યયૌદારિકસ્ય મુક્તાનિ તથૈવ વૈક્રિયસ્યાપિ, મણિતવ્યાનિ, કિયન્તિ સ્વલ્પ મદન્ત ! આહારગસરીરાણિ પ્રજ્ઞાનિ ? ગૌતમ ! દ્વિવિધાનિ પ્રજ્ઞાનિ, તદ્યથા-વદ્ધાનિ ચ મુક્તાનિ ચ, તત્ર સ્વલ્પ યાનિ કિલ વદ્ધાનિ તાનિ સ્વલ્પ સ્યાત્ સન્તિ, સ્યાત્ ન સન્તિ, યદા સન્તિ જઘન્યેન એકં વા, દ્વે વા, ત્રીણિ વા, ઉત્કૃષ્ટેન સહસ્રપૃથક્ત્વમ્, તત્ર સ્વલ્પ યાનિ કિલ મુક્તાનિ તાનિ સ્વલ્પ અનન્તાનિ યથા ઔદારિકસ્ય મુક્તાનિ તથૈવ મણિતવ્યાનિ, કિયન્તિ સ્વલ્પ મદન્ત ! તૈજસગરીરાણિ પ્રજ્ઞાનિ ? ગૌતમ ! દ્વિવિધાનિ, તદ્યથા-વદ્ધાનિ ચ મુક્તાનિ ચ, તત્ર સ્વલ્પ યાનિ વદ્ધાનિ તાનિ સ્વલ્પ અનન્તાનિ અનન્તામિસ્તસર્વિણ્યવસર્વિણીભિરપહ્રિયન્તે કાલતઃ, હોતે હૈં (કાલત્રો) કાલ સે (જહા ઓરાલિયસ્સ મુક્કેલ્લયા તહેવ વેડવ્વિચસ્સવિ માણિયવ્વા) જૈસે ઔદારિક કે મુક્ત કહે હૈં, વૈસે હી વૈક્રિય કે મી મુક્ત કહેને ચાહિએ

(કેવહ્યાણં મંતે ! આહારગસરીરયા પળ્ણત્તા !) હૈં ભગવન્ ! આહારકે શરીર કિતને કહે હૈં ? (ગોયમા ! દુવિહા પળ્ણત્તા) હૈં ગૌતમ ! દો પ્રકાર કે કહે હૈં (તં જહા) વે હસ પ્રકાર (વદ્દેલ્લગા ય મુક્કેલ્લગા ય) વદ્ધ ઓર મુક્ત (તત્થ ણં જેતે વદ્દેલ્લયા) ઉનમેં જો વદ્ધ હૈં (તે ણં સિય અત્થિ, સિય નત્થિ) વે કદાચિત્ત હોતે હૈં, કદાચિત્ત નહીં હોતે (જહ અત્થિ) યદિ હો (જહળ્ણેણં એકો વા દો વા તિણ્ણિ વા) જઘન્યતઃ એક, દો યા ત્રીન હોતે હૈં (ઉક્કોસેણં સહસ્સપુહુત્તં) ઉત્કૃષ્ટ સહસ્સ પૃથક્ત્વ હોતે હૈં (તત્થ ણં જે તે મુક્કેલ્લયા) ઉનમેં જો મુક્ત શરીર હૈં (તે ણં અણંતા) વે અનન્ત હૈં (જહા ઓરાલિયસ્સ) જૈસે ઔદારિક કે (મુક્કેલ્લયા) મુક્ત કહે હૈં (તહેવ માણિયવ્વા) ઉસી પ્રકાર કહેના ચાહિએ

(કેવહ્યા ણં મંતે ! તેયગસરીરયા પળ્ણત્તા !) હૈં ભગવન્ ! તૈજસ શરીર કિતને કહે હૈં ? (ગોયમા દુવિહા પળ્ણત્તા) હૈં ગૌતમ ! દો પ્રકાર કે કહે હૈં (તં જહા)

મુક્કેલ્લયા તહેવ વેડવ્વિચસ વિ માણિયવ્વા) એવા ઔદારિકના મુક્તક છે, તેવા જ વૈક્રિયના પણ મુક્તક કહેવા જોઈએ.

(કેવહ્યાણં મંતે ! આહારગસરીરયા પળ્ણત્તા ?) હે ભગવન્ ! આહારક શરીર કેટલાં કહેલાં છે (ગોયમા ! દુવિહા પળ્ણત્તા) હે ગૌતમ ! બે પ્રકારના કહ્યા છે. (તં જહાં) તેઓ આ-પ્રકારે (વદ્દેલ્લગા ય મુક્કેલ્લગા ય) બદ્ધ અને મુક્ત (તત્થ ણં જે તે વદ્દેલ્લયા) તેઓમાં બે બદ્ધ છે (તે ણં સિય અત્થિ સિય નત્થિ) તેઓ કદાચિત્ત હોય છે. કદાચિત્ત નથી હોતા (જહ અત્થિ) બે હોય (જહળ્ણેણં એકો વા દો વા તિણ્ણિ વા) જઘન્યતઃ એક, બે અગર ત્રણ હોય છે (ઉક્કોસેણં સહસ્સપુહુત્તં) ઉત્કૃષ્ટથી સહસ્ર પૃથક્ત્વ હોય છે (તત્થ ણં જે તે મુક્કેલ્લયા) તેઓમાંથી બે મુક્ત શરીર છે (તે ણં અણંતા) તેઓ અનન્ત છે (જહા ઓરાલિયસ્સ) જેમ ઔદારિક (મુક્કેલ્લગા) મુક્ત કહ્યા છે (તહેવ માણિયવ્વા) એજ પ્રકારે કહેવા જોઈએ

(કેવહ્યાણં મંતે તેયગસરીરયા પળ્ણત્તા ?) હે ભગવન્ ! તૈજસ શરીર કેટલા કહ્યા છે ? (ગોયમા ! દુવિહા પળ્ણત્તા) હે ગૌતમ ! બે પ્રકારના કહ્યાં છે (તં જહાં) તેઓ આ પ્રકારે

ક્ષેત્રતોડનન્તા લોકાઃ, દ્રવ્યતઃ સિદ્ધેભ્યોડનન્તગુણાઃ સર્વજીવાનન્તભાગોના, તત્ર ચ્ચલુ યાનિ કિલ મુક્તાનિ તાનિ ચ્ચલુ અનન્તાનિ અનન્તામિહ્સર્પિણ્યવસર્પિણીમિ રપહ્રિયન્તે કાલતઃ, ક્ષેત્રતોડનન્તા લોકાઃ, દ્રવ્યતઃ સર્વજીવેભ્યોડનન્તગુણાઃ, જીવવર્ગસ્ય અનન્તભાગઃ, એવં કાર્મણ-શરીરાણામપિ મણિતવ્યાનિ ॥સૂ. ૨॥

ટીકા-જીવાનાં શરીરાણિ દ્વિવિધાની ભવન્તિ, વદ્ધાનિ મુક્તાનિ ચ, તત્ર પ્રરૂપણકાલે જીવૈર્યાનિ પરિગૃહીતાનિ ભવન્તિ તાનિ વદ્ધાનિ વ્યપદિશ્યન્તે, યાનિ પુનઃ પૂર્વભવેષુ જીવૈઃ

જો હસ પ્રકાર (વદ્ધેલ્લગા ય મુક્કેલ્લગા ય) વદ્ધ ઓર મુક્ત (તત્થ ણં જે તે વદ્ધે-લ્લગા) ડનમેં જો વડૂ હેં (તે ણં અણંતા) વે અનન્ત હેં (અણંતાહિં ડસસપ્પિણિ-ઓસપ્પિણિહિં અવહીરંતિ) અનન્ત ડત્સર્પિણિયોં અવસર્પિણિયોં દ્વારા અપહત હોતે હેં (કાલઓ) કાલ સે (ચેત્તઓ અણંતા લોગા) ક્ષેત્રસે અનન્ત લોક (દવ્વઓ સિદ્ધેહિંતો અણંતગુણા) દ્રવ્ય સે સિદ્ધોં સે અનન્તગુણા (સવ્વજીવાણંતભાગૂણા) સર્વ જીવોં સે અનન્તભાગ હીન (તત્થ ણં જે તે મુક્કેલ્લયા તે ણં અણંતા) ડનમેં જો મુક્ત હેં, વે અનન્ત હેં (અણંતાહિં ડસસપ્પિણિ ઓસપ્પિણીહિં અવહીરંતિ) અન-ન્ત ડત્સર્પિણિયોં-અવસર્પિણિયોં દ્વારા અપહત હોતે હેં (કાલઓ) કાલ સે (ચેત્તઓ અણંતા લોગા) ક્ષેત્ર સે અનન્તલોક (દવ્વઓ સવ્વજીવેહિંતો અણંતગુણા) દ્રવ્ય સે સર્વ જીવોં સે અનન્તગુણા (જીવવગ્ગસાણંતભાગે) જીવ વર્ગ કે અનન્તવેં ભાગ

(એવં કમ્મગસરીરાણિ વિ માણિયવ્વાણિ) ડસી પ્રકાર કાર્મણ શરીર મી કહને ચાહિણ

ટીકાર્થ-જિન પાંચ શરીરોં કા વર્ણન પહલે કિયા ગયા હે, વે ડો-ડો પ્રકાર કે હોતે હેં-વદ્ધ ઓર મુક્ત । પ્રરૂપણા કરતે સમય જીવોં ને જિન શરીરોં કો ગ્રહણ

(વદ્ધેલ્લગા ય મુક્કેલ્લગા ય) બદ્ધ અને મુક્ત (તત્થ ણં જે તે વદ્ધેલ્લયા) તેઓ માં ને બદ્ધ છે (તેણં અણંતા) તેઓ અને અનન્ત છે (અણંતાહિં ડસસપ્પિણિ ઓસપ્પિણિહિં અવહીરંતિ) અનન્ત ડત્સર્પિણીયો અને અવસર્પિણીયો દ્વારા અપહત થાય છે (કાલઓ) કાળથી (ચેત્તઓ અણંતા લોગા) ક્ષેત્રથી અનન્ત લોક (દવ્વઓ સિદ્ધેહિંતો અણંતગુણા) દ્રવ્યથી સિદ્ધોથી અનન્તગુણા છે (સવ્વ જીવાણંતભાગૂણા) બધા હવેથી અનન્ત ભાગહીન (તત્થ ણં જે તે મુક્કેલ્લયા તે ણં અનન્તા) તેઓમાં ને મુક્ત છે તેઓ અને અનન્ત છે (અણંતાહિં ડસસપ્પિણિ ઓસપ્પિણિહિં અવહીરંતિ) અનન્ત ડત્સર્પિણીયો, અવસર્પિણીયો દ્વારા અપહત થાય છે (કાલઓ) કાળથી (ચેત્તઓ અણંતા લોગા) ક્ષેત્રથી અનન્ત લોક (દવ્વઓ સવ્વજીવેહિંતો અણંતગુણા) દ્રવ્યથી બધા હવેથી અનન્તગુણા (જીવવગ્ગસાણંત ભાગે) હવ વર્ગના અનન્તમે ભાગ

(એવં કમ્મગસરીરાણિ વિ માણિયવ્વાણિ) એજ પ્રકારે કાર્મણ શરીર પણ કહેવાં નેધએ

ટીકાર્થ- ને પાચ શરીરોનું વર્ણન પહેલાં કરી દિધેલું છે, તે બે-બે પ્રકારના હોય છે-બદ્ધ અને મુક્ત પ્રરૂપણા કરતી વખતે હવેમા ને શરીરોને ગ્રહણ કરીને રાખ્યાં

પરિત્યક્તાનિ તાનિ મુક્તાનિ વ્યપદિશ્યન્તે તેષાશ્ચ વદ્મમુક્તશરીરાણાં દ્રવ્યક્ષેત્રકાલૈઃ પરિમાણં
વક્તું પ્રથમં તત્રૌદારિકશરીરમધિકૃત્ય અમવ્યાદિભિઃ દ્રવ્યૈઃ, શ્રેણિપ્રતરાદિના ક્ષેત્રેણ, આવ-
લેકાદિના કાલેન ચ પ્રરૂપયિતુમાહ—‘કેવદ્યાણં મંતે ! ઓરાલિયસરીરયા પ્ણત્તા ?’
ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—હે મદન્ત ! કિયન્તિ—કિયત્સંખ્યાકાનિ ચ્છલુ ઔદારિકશરીરાણિ પ્રજ્ઞપ્તા-
ને ? મગવાનાહ—‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘દુવિહા પ્ણત્તા’ દ્વિવિધાનિ તાવત્ ઔદારિક-
શરીરાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ, ‘તં જહા—વદ્ધિલ્લયા ય મુક્કિલ્લયા ય’ વદ્ધાનિ ચ મુક્તાનિ ચ, અત્ર પ્રાકૃત
શાત્સ્વાર્થે ઇલ્લપ્રત્યયો વોધ્યઃ, ‘તત્થ ણં જે તે વદ્ધેલ્લગા તે ણં અસંખેજ્ઞા’ તત્ર ચ્છલુ—તદુ-
ભયેષાં મધ્યે इत्यर्थः : યાનિ તાવદ્ વદ્ધાનિ ઔદારિકાણિ શરીરાણિ, તાનિ ચ્છલુ અસંખ્યેયાનિ
મવન્તિ, તેષામસંખ્યેયત્વં પ્રથમં કાલતઃ પ્રરૂપયતિ—‘અસંખેજ્ઞાહિં ઉત્સપ્પિણિ ઓસપ્પિણીહિં
અવહીરંતિ કાલઓ’ તાનિ વદ્ધાનિ ઔદારિકશરીરાણિ, અસંખ્યેયાભિઃ—ઉત્સર્પિણ્યવસર્પિ-

કર રક્ષા હૈ , વે વદ્ધ શરીર કહલાતે હૈં, કિન્તુ જિન શરીરોં કો જીવોં ને પૂર્વ
મવોં મેં ગ્રહણ કરકે ત્યાગ દિયા હૈ, વે મુક્ત શરીર કહે ગણ હૈં । યહાં વદ્ધ ઔર
મુક્ત શરીરોં કે પરિમાણ કા દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર ઔર કાલ સે પ્રતિપાદન કિયા જાતા હૈ—

ગૌતમ—હે મગવન્ ! ઔદારિક શરીર કિતને કહે ગણ હૈં ?

મગવાન્—હે ગૌતમ ! દો પ્રકાર કે કહે ગણ હૈં, વે હસ પ્રકાર હૈં—વદ્ધ ઔર
મુક્ત । પ્રાકૃત વ્યાકરણ અનુસાર ‘વદ્ધેલ્લગ’ ઔર ‘મુક્કેલ્લગ’ શબ્દોં મેં સ્વાર્થ
મેં ‘ઇલ્લ’ પ્રત્યય હુઆ હૈ । ઇન દો પ્રકાર કે શરીરોં મેં વદ્ધ ઔદારિક શરીર
અસંખ્યાત હૈં । ડનકી અસંખ્યાત સંખ્યા કા પહલે કાલ કી અપેક્ષા સે પ્રતિપા-
દન કિયા જાતા હૈ—વદ્ધ ઔદારિક શરીર અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણિયોં ઔર અસં-
ખ્યાત અવસર્પિણિયાં મેં અપહત હોતે હૈં । તાત્પર્ય યહ હૈ કિ ઉત્સર્પિણી ઔર
અવસર્પિણી કાલ કે ઇક-ઇક સમય મેં યદિ ઇક-ઇક ઔદારિક શરીર કા

છે. તે બદ્ધ શરીર કહેવાય છે, કિન્તુ જે શરીરને જીવોએ પૂર્વ ભવમાં ગ્રહણ કરીને ત્યાગી
દિધાં છે તેઓ મુક્ત શરીર કહેલા છે. આહિં બદ્ધ અને મુક્ત શરીરોના પરિમાણના
દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળથી પ્રતિપાદન કરાય છે

શ્રી ગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્ ! ઔદારિક શરીર કેટલાં કહેલાં છે ?

શ્રી ભગવાન્—હે ગૌતમ ! બે પ્રકારના કહેલાં છે. તે આ પ્રકારે—બદ્ધ અને મુક્ત,
પ્રાકૃત વ્યાકરણ અનુસાર ‘વદ્ધેલ્લગા અને મુક્કેલ્લગા’ શબ્દોમાં સ્વાર્થથી ઇલ્લ પ્રત્યય
થયેલ છે. એ બે પ્રકારના શરીરોમાંથી બદ્ધ ઔદારિક શરીર અસંખ્યાત છે. તેમની અસં-
ખ્યાત સંખ્યા સંખ્યાના પહેલા કાળની અપેક્ષાએ પ્રતિપાદન કરાય છે બદ્ધ ઔદારિક શરીર
અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણિયો અને અસંખ્યાત અવસર્પિણિયોમાં અપહત થાય છે. તાત્પર્ય
એ છે કે ઉત્સર્પિણિ અને અવસર્પિણી કાલના એક એક સમયમાં જો ઔદારિક શરીરના
અપહરણ કરાય તો સમસ્ત ઔદારિક શરીરોના અપહરણમાં અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણિયો

ળીભિઃ-પ્રતિસમયયેકૈકશરીરાપહરણેન અસંખ્યેયોત્સર્પિણ્યવસર્પિણીભિરનવયવશઃ કાલા-
પેક્ષયા અપહ્રિયન્તે તથા ચ અસંખ્યેયાસુ ઉત્સર્પિણ્યવસર્પિણીષુ યાવન્તઃ સમયાઃ ભવન્તિ તાવ-
ત્સંખ્યાકાનિ વદ્ધાનિ ઔદારિકશરીરાણિ ભવન્તિ, इत्येवं कालतस्तेषां परिमाणं प्ररूप्य अथ
ક્ષેત્રતસ્તેષામેવ પરિમાણં પ્રરૂપયિતુમાહ-‘સ્વેત્તઓ અસંસ્વેજ્ઞા લોગા’ ક્ષેત્રતઃ-ક્ષેત્રાપેક્ષયા પ્રતરા-
દિના તેષાં પરિસંખ્યાનન્તુ અસંખ્યેયા લોકા વર્તન્તે, તથા-ચ સર્વેષાં વદ્ધૌદારિકશરીરાણામ્
આત્મીયાત્મીયાવગાહનાભિરાકાશપ્રદેશેષુ પરસ્પરમપિણ્ડરૂપેણ ક્રમશઃ સંસ્થાપનાત્ તદાનીં
તૈરેવ સંસ્તીર્યમાણૈરસંખ્યેયાલોકા વ્યાપ્યન્તે ઇતિ ભાવઃ । અથ જીવાનામનન્તત્વાત્કથમ
સંખ્યેયાનિ ઔદારિકશરીરાણિ, ઇતિ ચેદત્રોચ્યતે-જીવાસ્તાવદ્ દ્વિવિધા ભવન્તિ, પ્રત્યેક
શરીરિણઃ, અનન્તકાયિકાશ્ચ, તત્ર યે તાવત્ પ્રત્યેકશરીરિણી ભવન્તિ તેષાં પ્રતિજીવમેકૈકૌ-
દારિકશરીરં ભવતિ, અન્યથા પ્રત્યેકશરીરત્વાનુપપત્તેઃ, યે પુનરનન્તકાયિકા ભવન્તિ તેષામન-

અપહરણ ક્રિયા જાય તો સમસ્ત ઔદારિક શરીરોં સે અપહ્રણ મેં અસંખ્યાત
ઉત્સર્પિણિયાં અવસર્પિણિયાં વ્યતીત હો જાણેં । હસ પ્રકાર કાલ સે ડનકા
પરિમાણ વતલાકર અવ ક્ષેત્ર કો અપેક્ષા સે વહી પરિમાણ વતલાતે હેં-ક્ષેત્ર કી
અપેક્ષા અસંખ્યાત લોક પ્રમાણ હેં, અર્થાત્ અગર વદ્ધ ઔદારિક શરીરોં કો
અપિણ્ડ રૂપ મેં આકાશ મેં સ્થાપિત ક્રિયા જાય તો અસંખ્યાત લોક ડન શરીરોં
સે વ્યાપ્ત હો જાણેં ।

શંકા-જવ વદ્ધ ઔદારિક શરીર કે ધારક જીવ અનન્ત હેં તો વદ્ધ ઔદા-
રિક શરીરોં કા પરિમાણ અસંખ્યાત હી ક્યોં કહા ?

સમાધાન-જીવ ડો પ્રકાર કે હેં-પ્રત્યેક શરીર ઔર અનન્તકાયિક । પ્રત્યેક
શરીર જો જીવ હેં, ડન સવકા અલગ-અલગ ઔદારિક શરીર હોતા હે, અન્યથા
વે પ્રત્યેક શરીર હીન કહલાણેં । કિન્તુ અનન્તકાયિક જીવ જો હોતે હેં, ડનકા
શરીર પૃથક્ પૃથક્ વહીં હોતા, પરન્તુ અનન્તાનન્ત જીવોં કો એક હી શરીર હોતા

અને અવસર્પિણિયો વ્યતીત થઈ જાય. એ પ્રકારે કાળથી તેમનું પરિમાણ બતાવીને હવે
ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ તેજ પરિમાણ બતાવે છે. ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ અસંખ્યાત લોક પ્રમાણ છે.
અર્થાત્ અગર બદ્ધ ઔદારિક શરીરના અપિંડ રૂપમાં સ્થાપિત કરવામાં આવે તો અસં-
ખ્યાત લોક તે શરીરથી વ્યાપ્ત થઈ જાય.

શંકા-જ્યારે બદ્ધ ઔદારિક શરીરના ધારક જીવ અનન્ત છે તો બદ્ધ ઔદારિક
શરીરના પરિમાણ અસંખ્યાત જ કેમ કહ્યા ?

સમાધાન-જીવ એ પ્રકારના છે-પ્રત્યેક શરીર અને અનન્તકાયિક પ્રત્યેક શરીર જે
જીવ છે, તે બધાના અલગ-અલગ ઔદારિક શરીર હોય છે, નહીં તો તેઓ પ્રત્યેક
શરીર જ ન કહેવાય કિન્તુ અનન્તકાયિક જીવ જે હોય છે તેમના શરીર પૃથક્ પૃથક્
નથી હોતાં, પરન્તુ અનન્તાનન્ત જીવોનું એક જ શરીર હોય છે એ કારણે ઔદારિક

ન્તાનન્તાનામેકૈકમૌદારિકશરીરં ભવતિ અતઃ સર્વસંખ્યાપેક્ષયાપિ અસંખ્યેયાન્યેવ ઔદારિક-
શરીરાણિ ભવન્તીતિ ભાવઃ,

અથ મુક્તાનિ ઔદારિકશરીરાણ્યાહ—‘તત્થ ણં જે તે મુક્કેહલયા તેણં અણંતા’ તત્ર ચલુ
તદુભયેપાં મધ્યે इत्यर्थः, યાનિ તાવદ્ મુક્તાનિ ઔદારિકશરીરાણિ તાનિ ચલુ અનન્તાનિ
ભવન્તિ તદનન્તત્વાચ્ચ કાલક્ષેત્રદ્રવ્યૈઃ પ્રરૂપયિતુમ્ પ્રથમં કાલતઃ પ્રરૂપયતિ—‘અણંતાહિં ઉસ્સ-
પ્પિણિ ઓસપ્પિણીહિં અવહીરંતિ કાલઓ’ અનન્તામિરુત્સર્પિણ્યવસર્પિણીભિઃ પ્રતિસમય
મેકૈકશરીરાપહારે સર્વાત્મના કાલાપેક્ષયા અપહ્રિયન્તે તથા ચાનન્તાસુ ઉત્સર્પિણ્યવસર્પિણીપુ
યાવન્તઃ સમયા ભવન્તિ તાવત્પ્રમાણાનિ મુક્તૌદારિકશરીરાણિ ભવન્તીતિભાવઃ, इत्येवं काल
तोऽनन्तपरिमाणं प्रतिपाद्याथ क्षेत्रतोऽनन्तत्वं प्रतिपादयति—‘खेत्तओ अणंता लोमा’ ક્ષેત્રતઃ—
ક્ષેત્રાપેક્ષયા પ્રતરાદિના, અનન્તા લોકાઃ મુક્તૌદારિકશરીરાણાં ભવન્તિ, તથાચાનન્તેષુ લોક-
હૈ । इस कारण औदारिक शरीरी जीव अनन्तानन्त होने पर भी औदारिक
असंख्यात ही होते हैं ।

અવ મુક્ત ઔદારિક શરીરોં કા પરિમાણ કહતે હૈં—મુક્ત ઔદારિક શરીર
અનન્ત હૈં । કાલ, ક્ષેત્ર ઓર દ્રવ્ય કી અપેક્ષા સે ઁનકી અનન્તતા કો સમજાતે
હુએ પહેલે કાલ સે સમજાતે હૈં—કાલ કી અપેક્ષા સે મુક્ત ઔદારિક શરીરોં કા
અનન્ત ઉત્સર્પિણિયાં ઓર અવસર્પિણિયાં મેં અપહરણ હોતા હૈ, અર્થાત્ ઉત્સર્પિણી
કાલોં કે ઁક-ઁક સમય મેં ઁક-ઁક મુક્ત ઔદારિક શરીર કા અપહરણ કિયા
જાય તો સમસ્ત શરીરોં કા અપહરણ કરને મેં અનન્ત ઉત્સર્પિણિયાં ઓર અન-
ન્ત અવસર્પિણિયાં સમાપ્ત હો જાઁ । હસકા અર્થ યહ હુઆ કિ અનન્ત ઉત્સર્પિ-
ણિયાં ઓર અવસર્પિણિયાં મેં જિતને સમય હોતે હૈં, ઉતની હી મુક્ત ઔદારિક
શરીરોં કી સંખ્યા હૈ । કાલ સે અનન્ત પ્રમાણ કા પ્રતિપાદન કરકે અવ ક્ષેત્ર સે
કરતે હૈં—ક્ષેત્ર કી અપેક્ષા પ્રતર આદિ સે અનન્ત લોક પ્રમાણ મુક્ત ઔદારિક

शरीरी एवं अनन्तानन्त होवा छतां पणु औदारिक शरीर असंख्यात न होय छे.

હવે મુક્ત ઔદારિક શરીરોના પરિણામ કહે છે—મુક્ત ઔદારિક શરીર અનન્ત છે કાલ
ક્ષેત્ર અને દ્રવ્યની અપેક્ષાએ તેમની અનન્તતાને સમજાવતા પહેલા તો કાળથી સમજાવે છે.

કાળની અપેક્ષાથી મુક્ત ઔદારિક શરીરોના અનન્ત ઉત્સર્પિણિયો અને અવસર્પિ-
ણિયાં અપહરણ થાય છે. અર્થાત્ ઉત્સર્પિણિ અને અવસર્પિણિ કાળોના એક સમયમાં
એક એક મુક્ત ઔદારિક શરીરના અપહરણ કરાય તો સમસ્ત શરીરોનું અપહરણ કર-
વામાં અનન્ત ઉત્સર્પિણિયો અને અવસર્પિણિયો સમાપ્ત થઈ જાય. તેનો અર્થ એ થયો
કે અનન્ત ઉત્સર્પિણિયો અને અવસર્પિણિયોમાં જેટલો સમય થાય છે, તેટલી જ મુક્ત
ઔદારિક શરીરોની સંખ્યા છે. કાળથી અનન્ત પ્રમાણનું પ્રતિપાદન કરીને હવે ક્ષેત્રથી કરે છે
ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ પ્રતર આદિથી અનન્તલોક પ્રમાણ મુક્ત ઔદારિક શરીર સમજાવાં

પ્રમાણેષુ આકાશણ્ડેષુ યાવન્ત આકાશપ્રદેશાઃ સન્તિ તાવત્પ્રમાણાનિ મુક્તાનિ ઔદારિક શરીરાણિ ભવન્તીત્યાશયઃ, અથ દ્રવ્યાપેક્ષયા તેષામનન્તત્વં પ્રતિપાદયતિ—‘અભવસિદ્ધિર્દિતો અર્ણતગુણા, સિદ્ધાણર્ણતભાગો’ અભવસિદ્ધિકેભ્યઃ—અભવ્યેભ્યો દ્રવ્યાપેક્ષયા અનન્તગુણાનિ ભવન્તિ મુક્તૌદારિકશરીરાણીત્યર્થઃ, एवं सत्यपि तेषां सिद्धसमुदायप्रमाणत्वं प्रतिषेधति—
 तानि च सिद्धानामनन्तभागः—अनन्तभागमात्राणि भवन्ति, तथा च मुक्तौदारिकशरीराणां द्रव्यतोऽभव्यापेक्षया अनन्तगुणत्वेऽपि सिद्धराश्यपेक्षयाऽनन्तभागमात्रत्वेमेव न तु सिद्धराशि प्रमाणत्वं तेषामिति फञ्चितम्, ननु कथं मुक्तानि औदारिकशरीराणि यथोक्तानन्तसंख्या-परिमाणानि उपपद्यन्ते? तथाहि यदि तावद् यावदविकलानि औदारिकादिशरीराणि तावन्ति गृह्यन्ते तदा तेषामनन्तकालमवस्थानं स्यात्तदाऽनन्तेन कालेन तत्तच्छरीरपरिगणना दनन्तानि स्युः, यतश्चानन्तं कालमवस्थानं न वर्तते, पुद्गलानामुत्कृष्टेनापि असंख्येयकाला-वस्थानाभियानाद्, यदि च जावैर्ये पुद्गला औदारिकत्वेन आदाय अतीतकाले मुक्तास्तेषां शरीर समझने चाहिए । तात्पर्य यह है कि असंख्यात प्रदेश एक लोक में होते हैं, ऐसे ऐसे अनन्त लोकों के जितने प्रदेश हों, उतने ही मुक्त औदारिक शरीर हैं । द्रव्य की अपेक्षा से उनकी अनन्तता का प्रतिपादन यों है—मुक्त औदारिक शरीर अभव्य जीवों से अनन्तगुणा हैं और सिद्ध जीवों के अनन्तवे भाग हैं । इसका फलितार्थ यह है कि मुक्त औदारिक शरीर अभव्य जीवों से अनन्तगुणा होने पर भी सिद्ध जीवों के अनन्तवे भाग मात्र ही हैं, अर्थात् वे सिद्ध जीव राशि के बराबर नहीं हैं ।

પ્રશ્ન—મુક્ત ઔદારિક શરીરોં કી સંખ્યા ઇતની કૈસે હો સકતી હૈ ? અગર અવિકલ (જ્યોં કે ત્યોં) મુક્ત ઔદારિક શરીરોં કી યહ સંખ્યા માની જાય તો વે અનન્ત નહીં હો સકતે, ક્યોંકિ મુક્ત શરીર અવિકલ રુપ સે અનન્ત કાલ તક ઠહર નહીં સકતે, ક્યોંકિ પુદ્ગલોં કી સ્થિતિ અધિક સે અધિક બી અસંખ્યાત

જોઈએ, તાત્પર્ય એ છે કે અસંખ્યાત પ્રદેશ એક લોકમાં હોય છે, એવા એવા અનન્ત લોકના જેટલા પ્રદેશ હોય, તેટલા જ મુક્ત ઔદારિક શરીર છે દ્રવ્યની અપેક્ષાએ તેમની અનન્તતાનું પ્રતિપાદન આમ છે—મુક્ત ઔદારિક શરીર અભવ્ય જીવોથી અનન્તગણા છે અને સિદ્ધ જીવોનો અનન્તમો ભાગ છે. તેનો ફલિતાર્થ આ છે, કે મુક્ત ઔદારિક શરીર અભવ્ય જીવોથી અનન્તગણા હોવા છતાં પણ સિદ્ધ જીવોનો અનન્તમો ભાગ માત્ર જ છે, અર્થાત્ તેઓ સિદ્ધ જીવરાશિની બરાબર નથી.

પ્રશ્ન—મુક્ત ઔદારિક શરીરોની સંખ્યા એટલી કેવી રીતે હોઈ શકે ? પણ અવિકલ (જેમના તેમ) મુક્ત ઔદારિક શરીરોની આ સંખ્યા માનવામાં આવે તો તેઓ અનન્ત નથી થઈ શકતા, કેમકે મુક્ત શરીર અવિકલ રૂપથી અનન્ત કાલ સુધી રહી નથી શકતા, કેમકે પુદ્ગલોની સ્થિતિ અધિકથી અધિક પણ અસંખ્યાત કાળ સુધી ઠહી છે. યદિ જીવોના

ગ્રહણં ક્રિયતે તદા સર્વૈરપિ જીવૈઃ સર્વેઽપિ પુદ્ગલાઃ પ્રત્યેકમૌદારિકત્વેન આદાય મુક્તા
 इति सर्वेषां पुद्गलानां ग्रहणमापतितम्. एवञ्च 'अभवसिद्धिकेभ्योऽनन्तगुणानि सिद्धानाम-
 नन्तभागमात्राणि मुक्तानि औदारिकशरीराणि' इति कथनं नोपपद्यते सर्वजीवेभ्योऽनन्ता-
 नन्तगुणकारेणानन्तगुणत्वस्य प्रसङ्गादिति वेदत्रोच्यते अत्र मुक्तौદારિકशरीराणां नो अविक-
 लानामेव केवलानां ग्रहणं वर्तते नो वा औदारिकत्वेनोपादाय मुक्तानां पुद्गलानां ग्रहणं वर्तते
 उक्तदोषप्रसङ्गात्, अपितु जीवेन औदारिकं यच्छरीरं गृहीत्वा मुक्तं तद्विशरास्तां बिभ्रदनन्त-
 भेदभिन्नं भवति, ते चानन्ता भेदा भवन्तः पुद्गला यावत्कालम् औदारिकपरिणामं न
 परित्यजन्ति तावत्कालं प्रत्येकमૌદારિકશરીરત્વેન વ્યપદિશ્યન્તે, યે તુ પુદ્ગલા ઔદારિક

કાલ તક હી કહી ગઈ છે । યદિ જીવોં કે દ્વારા જિન પુદ્ગલોં કો ઔદારિક
 शरीर के रूप में अतीत काल में ग्रहण करके त्याग दिया गया है, उनको यहां
 लिया जाय तो सब जीवों ने सभी पुद्गलों औदारिक शरीर के रूप में ग्रहण
 करके त्यागा है—कोई पुद्गल शेष नहीं बचा है, अतएव सभी पुद्गलों का ग्रहण
 हो जाता है । ऐसी स्थिति में मुक्त औदारिक शरीर अभव्यों से अनन्तगुणा
 और सिद्ध जीवों के अनन्तवे' भाग हैं, यह कथन संगत नहीं हो सकता, क्यों
 कि सर्वजीवों की संख्या के साथ अनन्तानन्त का गुणाकार करने से अनन्त-
 गुणत्व का प्रसंग आता है ।

उत्तर—यहां मुक्त औदारिक शरीरों में केवल अविकल शरीरों का ही ग्रहण
 नहीं है और न औदारिक शरीर के रूप में ग्रहण करके त्यागे हुए पुद्गलों का
 ही ग्रहण किया जाता है । इनके ग्रहण करने में उक्त दोषों का प्रसंग आता है ।
 किन्तु जीव ने जिस औदारिक शरीर को ग्रहण करके त्याग दिया है, वह
 विनाश को प्राप्त होता हुआ अनन्त भेदों वाला होता है । वे अनन्त भेदों को

દારા જે પુદ્ગલોને ઔદારિક શરીરના રૂપમાં અતીત કાલમાં ગ્રહણ કરીને ત્યાગી દિધેલ
 છે, તેમને આહી' લેવામાં આવે તો બધા જીવો એ બધા પુદ્ગલોને ઔદારિક શરીરના
 રૂપમાં ગ્રહણ કરીને ત્યાગેલ છે—કોઈ પુદ્ગલ શેષ નથી રહ્યું. તેથી જ બધાં પુદ્ગલોનું
 ગ્રહણ થઈ જાય છે. એવી સ્થિતિમાં મુક્ત ઔદારિક શરીર અભવ્યોથી અનન્તગુણા અને
 સિદ્ધ જીવોને અનન્તવે' ભાગ છે એ કથન સંગત નથી થઈ શકતું. કેમકે સર્વ જીવોની
 સંખ્યાની સાથે અનન્તાનન્તનો ગુણાકાર કરવાથી અનન્ત ગુણુત્વનો પ્રસંગ આવે છે.

જિત્તર—આહિં મુક્ત ઔદારિક શરીરોમાં કેવળ અવિકલ શરીરોનું જ ગ્રહણ નથી
 અને ન ઔદારિક શરીરના રૂપમાં ગ્રહણ કરીને ત્યાગેલા પુદ્ગલોનું જ ગ્રહણ કરાય છે
 તેમને ગ્રહણ કરવામાં ઉક્ત દોષનો પ્રસંગ આવે છે. પરન્તુ જીવે જે ઔદારિક શરીરને
 ગ્રહણ કરીને ત્યાગી દિધા છે. તે વિનાશને પ્રાપ્ત થવા છતાં અનન્ત લેહોવાળા બને છે.
 તેઓ અનન્ત લેહોને પ્રાપ્ત થતા પુદ્ગલ જ્યાં સુધી ઔદારિક પર્યાયનો પરિત્યાગ નથી

પરિણામં પરિત્યક્તવન્તસ્તે ઔદારિકશરીરવ્યપદેશં નો લભ્યન્તે इत्येवं રીત્યા એકસ્યાપિ શરીરસ્યાનન્તાનિ શરીરાણિ સંભવન્તિ, एवञ्चैकैकस्यापि शरीरस्यानन्तभेदभिन्नत्वादेकस्मिन्नपि समये प्रचुराणि अनन्तानि शरीराणि उपलभ्यन्ते, તેપાશ્ચાસંખ્યેયકાલમવસ્થાનં ભવતિ, તેન ચાસંખ્યેયેન કાલેન જીવૈર્વિપ્રમુક્તાનિ અન્યાનિ અસંખ્યેયાનિ લભ્યન્તે તાન્યપિ પ્રત્યેક મનન્તભેદભિન્નાનિ ભવન્તિ, તેપાશ્ચ મધ્યે તાવત્કાલેન યાનિ ઔદારિકશરીરપરિણામં પરિત્યજન્તિ તાનિ હીયન્તે શેષાણિ ચોપાદીયન્તે इति यथोक्तप्रमाणानन्तसंख्याकानि मुक्तानि ઔદારિકશરીરાણિ સંભવન્ત્યેવેતિ भावः, तथा चोक्तम्-‘न वि अविगलाणमेव केवलाणं पि गृहणं एयं न य ओरालियगृहणमुक्ताणं सव्वपुग्गाणं, किं तु जं सरीरमोरालियं जीवेण मुकं तं चेव अणंतमेयभिन्नं च होइ जाव ते पुग्गला तं जीवनिव्वत्तियं ओरालियसरीरकायप्प-ओगं न मुंचंति न ताव अण्णपरिणामेण परिणमंति ताइ पत्तेयं सरीराइ भण्णंति, एवमे-वकेकस्स ओरालियसरीरस्स अणंतमेयभिन्नत्तणओ अणंताइ चेव ओरालियसरीराइ भवंति,

પ્રાપ્ત હોતે હુણ પુદ્ગલ જ્ય તક ઔદારિક પર્યાય કા પરિત્યાગ નહીં કરતે, તવ તક ઔદારિક શરીર હી કહ લાતે હૈં । જિન પુદ્ગલોં ને ઔદારિક પર્યાય કા પરિત્યાગ કર દિયા હૈ, વે ઔદારિક શરીર નહીં કહલાતે । ઇસ પ્રકાર એક હી શરીર કે અનન્ત શરીર સંભવ હો સકતે હૈં । ઇસ તરહ એક એક શરીર અનન્ત ભેદોં વાલા હોને કે કારણ એક હી સમય મેં પ્રચુર અનન્ત શરીર પાચે જાતે હૈં । વે અસંખ્યાત કાલ તક અવસ્થિત રહતે હૈં । ડસ અસંખ્યાત કાલ મેં જીવોં કે દ્વારા ત્યાગે હુણ અન્ય બી અસંખ્યાત શરીર હોતે હૈં । ડન સવકે બી પ્રત્યેક કે અનન્ત-અનન્ત ભેદ હોતે હૈં । ડનમેં સે ડસ કાલ મેં જો ઔદારિક શરીર પર્યાય કા પરિત્યાગ કર દેતે હૈં, ડન્હેં ગિનતી મેં નહીં લિયા જાતા, શેષ કી ગિનતી ઔદારિક શરીરોં મેં હોતી હૈ । અતએવ સુક્ત ઔદારિક શરીરોં કા પરિણામ જો ડપર કહા ગયા હૈ, વહ સંભવ હોતા હૈ । કહા બી હૈ-‘ન તો કેવલ

કહતા ત્યા સુધી ઔદારિક શરીર જ કહેવાય છે જે પુદ્ગલોએ ઔદારિક પર્યાયનો પરિત્યાગ કરેલ છે. તેઓ ઔદારિક શરીર નથી કહેવાતા. એ પ્રકારે એક જ શરીરના અનન્ત શરીર સંભવી શકે છે. એજ રીતે એક એક શરીર અનન્ત લેદોવાળા હોવાને કારણે એક જ સમયમાં અનન્તશરીર મળે છે. તેઓ અસંખ્યાત કાળ સુધી અવસ્થિત રહે છે. તે અસંખ્યાતમાં કાળમાં જીવો દ્વારા ત્યાગેલ ણીના પણ અસંખ્યાત શરીર હોય છે. તે બધાના પણ પ્રત્યેકના અનન્ત અનન્ત લેદ હોય છે. તેઓમાંથી તે કાળમાં જે ઔદારિક શરીર પર્યાયનો પરિત્યાગ કરી દે છે. તેમને ગણતરીમાં નથી લેવાતા બાકીનાની ગણતરી ઔદારિક શરીરમાં થાય છે.

તેથી જ સુક્ત ઔદારિક શરીરોનું પરિમાણ જે ડપર કહેલ છે, તેનો સંભવ બને છે કહ્યું પણ છે-કેવળ અવિકલ નહિ અર્થાત્ જેમના તેમ રહેલા સુક્ત અને ઔદારિક

इत्यादि, छाया-नाप्यविकलानामेव केवलानामपि ग्रहणम् एतन्न च औदारिकग्रहणं मुक्तानां सर्वपुद्गलानाम् किन्तु यच्छरीरमौदारिकं जीवेन मुक्तं तच्चैवानन्तभेदभिन्नं च भवति यावत् ते पुद्गलास्तज्जीवनिर्वर्तितम् औदारिकशरीरकायप्रयोगं न मुञ्चन्ति न तावद् अन्यपरिणामेन परिणमन्ति तानि प्रत्येकशरीराणि भण्यन्ते, एवमेकैकस्य-औदारिकशरीरस्य अनन्तभेदभिन्न-तोऽनन्तानि चैव औदारिकशरीराणि भवन्ति, अथ कथमेकैकशरीरद्रव्यदेशस्य शरीरत्वेन व्यपदेशः संभवति ? इति चेन्न लवणदृष्टान्तेन तथा व्यपदेशोपपत्तेः, यथा खार्यपि लवणम् द्रोणोऽपि लवणम् आढकोऽपि लवणमित्यादि व्यपदेशो भवति तथा प्रकृतेऽपि सकलमपि औदारिकशरीरमिति व्यपदिश्यते, तदर्द्धमपि तदेकदेशोऽपि यावदनन्तभागोऽपि शरीरमिति व्यपदिश्यते, एवञ्चौदारिकशरीरयोग्यपुद्गलसमुदायोऽपि औदारिकत्वेन परिणतः सन् अल्पो

अविकल अર્थात् ज्यों के त्यों रहे हुए मुक्त औदारिक शरीरों का ही ग्रहण किया गया है और न औदारिक शरीर के रूप में ग्रहण करके मुक्त किए सब पुद्गलों का ही ग्रहण किया गया है, किन्तु जो औदारिक शरीर जीव के द्वारा त्याग दिया गया है, वह अनन्त भेदों से भिन्न होता है । जब तक वे पुद्गल जीव के द्वारा निवर्तित औदारिक शरीर काययोग रूप पर्याय का त्याग नहीं करते और अन्य किसी परिणाम में परिणत नहीं होते, वे सब शरीर ही कहलाते हैं । इस प्रकार एक-एक औदारिक शरीर अनन्त-अनन्त भेद वाला होने के कारण अनन्त औदारिक शरीर कहलाते हैं इत्यादि । अब प्रश्न यह उपस्थित होता है कि एक-एक शरीर द्रव्य के देश को शरीर कैसे कहा जा सकता है ? इसका उत्तर यह है कि लवण के दृष्टान्त से ऐसा कहा जाता है । जैसे खारी भी नमक है, द्रोण भी नमक है और आढक भी लवण है, इत्यादि व्यवहार होता है, उसी प्रकार सकल अर्थात् सम्पूर्ण औदारिक शरीर भी औदारिक शरीर कहलाता है, उसका आधा भाग भी औदारिक शरीर कहलाता है और

શરીરોનું જ ગ્રહણ કરેલું છે. અને ઔદારિક શરીરના રૂપમાં ગ્રહણ કરીને મુક્ત નહીં કરેલ બધા પુદ્ગલોનું ગ્રહણ કરેલું છે. પરંતુ જે ઔદારિક શરીર જીવના દ્વારા ત્યાગી દીધેલ છે, તે અનન્ત ભેદોથી ભિન્ન હોય છે. જ્યાં સુધી તે પુદ્ગલો જીવના દ્વારા નિવર્તિત ઔદારિક શરીર કાયયોગ રૂપ પર્યાયનો ત્યાગ નથી કરતા અને ખીજા કોઈ પરિણામમાં પરિણત નથી થતા, તે બધા શરીર જ કહેવાય છે. એ પ્રકારે એક એક ઔદારિક શરીર અનન્ત અનન્ત ભેદવાળા હોવાને લીધે અનન્ત ઔદારિક શરીર કહેવાય છે. ઇત્યાદિ.

હવે પ્રશ્ન એ ઉપસ્થિત થાય છે કે એક-એક શરીરદ્રવ્યના દેશને શરીર કેવી રીતે કહી શકાય ? તેનો ઉત્તર એ છે કે મીઠાના દૃષ્ટાન્તથી એમ કહી શકાય છે. જેમ ખારી પણ મીઠું છે, દ્રોણ પણ મીઠું છે અને આઢક પણ મીઠું છે. એ વિગેરે વ્યવહાર થાય છે. તેજ પ્રકારે સકલ અર્થાત્ સંપૂર્ણ ઔદારિક શરીર પણ ઔદારિક શરીર કહેવાય

વા વહુર્ણ ઔદારિકશરીરવ્યપદેશમાગ્ભવતીતિ સિદ્ધમ્ અથૈવમપિ અનન્તઝોકાકાગ્રપ્રદેગપ્રમા-
ણાનિ ત્વાનિ ઔદારિકશરીરાણિ કથમેકસ્મિન્ લોકે અવગાઢાનિ? ડતિ ચે દુન્યતે-પ્રદીપપ્રકા-
શવદ્ તદુપપત્તેઃ, યથા ઇકસ્યાપિ દીપસ્ય જ્યોતીર્ણિ સમ્પૂર્ણભવનન્યાપ્તાનિ ભવન્તિ તદન્યેષામપિ
દીપાનાં જ્યોતીર્ણિ તત્રૈવ પ્રવિશન્તિ તથૈવૌદારિકશરીરાણ્યપિ ચોધ્યાનિ। અથ વૈક્રિયશરીરમધિ-
કૃત્ય ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘કેવદ્યા ણં મંતે ! વેઝવિયસરીરયા પળ્ણત્તા?’ હે મદન્ત ! કિયન્તિ-
કિયત્સંલ્લ્યકાનિ સ્વલ્લુ વૈક્રિયશરીરાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ? મગવાનાદ-‘ગૌયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘દુવિદ્ધા
પળ્ણત્તા’ દ્વિવિધાનિ વૈક્રિયશરીરાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ-‘તં જદ્દા-વલ્લેલ્લયા ય મુલ્લેલ્લગા ય’ તથયા-
વલ્લકા ઇક દેશ ઔદારિક શરીર કહ લાતા હૈ। યદ્દાં તક કિ શરીર કા
અનન્તવાં ભાગ ઔ જરીર કહ લાતા હૈ। હસસે યદ્ સિદ્ધ હુઆ કિ ઔદારિક
શરીર કે યોગ્ય પુદ્ગલોં કા સમુદાય ઔ, ઔદારિક રૂપ સે પરિણત હોતા હુઆ
ઔદારિક શરીર કહા જાતા હૈ।

પ્રશ્ન-અનન્ત લોકાકાશોં કે પ્રદેશોં કે વરાવર વે અનન્ત ઔદારિક શરીર
ઇક લોકાકાશ મેં હી કૈસે સમાઇ હુઇ હેં ?

ઉત્તર-પ્રદીપ કે પ્રકાશ કે સમાન ડનકા સમાવેશ હો સકતા હૈ। જૈસે ઇક
દીપક કા પ્રકાશ સમ્પૂર્ણ ભવન મેં વ્યાપ્ત હોકર રહતા હૈ, અગર ડસ ભવન મેં
અન્યાન્ય દીપક રલ્લ દિયે જાઇ ડનકા પ્રકાશ ઔ ડસી ભવન મેં સમા જાતા હૈ
ડસી પ્રકાર ઔદારિકશરીરોં કા સમા જાના ઔ સમજ્ઞના ઇાહિઇ।

અથ વૈક્રિય શરીર કો લેકર ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરતે હેં-હે મગવન્ !
વૈક્રિય શરીર કિતને કહે ગઇ હેં ?

મગવાન્-હે ગૌતમ ! વૈક્રિય શરીર ડો પ્રકાર કે કહે ગઇ હેં, વે હસ તરહ

ઇ. તેનો અડધો ભાગ પળુ ઔદારિક શરીર કહેવાય ઇ. ત્યાં સુધી કે શરીરનો અનન્તમો
ભાગ પળુ શરીર કહેવાય ઇ. તેથી ઔ સિદ્ધ થયું કે ઔદારિક શરીરને યોગ્ય ગુદ્ગલોના
સમુદાય પળુ ઔદારિક રૂપે પરિણુત થતા ઇતાં ઔદારિક શરીર કહેવાય ઇ.

પ્રશ્ન-અનન્ત લોકાકાશોના પ્રદેશોના ખરાખર તેઓ અનન્ત ઔદારિક શરીર ઔક
લોકાકાશમાં જ કેવી રીતે સમાય ઇ ?

ઉત્તર-પ્રદીપનાં પ્રકાશની સમાન તેમનો સમાવેશ થઇ શકે ઇ. જેમ ઔક દીપકનો
પ્રકાશ સંપૂર્ણ ભવનમાં વ્યાપ્ત બની રહે ઇ, અગર ઔ ભવનમાં અન્યાન્ય દીપક મૂકવામાં
આવે તો તેમનો પ્રકાશ પળુ તેજ ભવનમાં સમાઇ જાય ઇ. ઔ પ્રકારે ઔદારિક શરીરોનું
સમાઇ જવું પળુ સમજી લેવું.

હવે વૈક્રિય શરીરને લઇને ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે ઇ-હે ભગવન્ ! વૈક્રિય શરીર
કેટલાં કહેલાં ઇ ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ !-વૈક્રિય શરીર ઔ પ્રકારના કહેલાં ઇ. તે આ રીતે ઇ-

વદ્ધાનિ ચ મુક્તાનિ ચ, 'તત્થ ણં જે તે વદ્ધેલ્લગા તે ણં અસંખ્વેજ્જા' તત્ર ચલુ-તદુભયેષાં મધ્યે
યાનિ તાવદ્ વદ્ધાનિ વૈક્રિયશરીરાણિ ભવન્તિ તાનિ ચલુ અસંખ્વેયાનિ સન્તિ, તદસંખ્વેયત્વ-
મેવ કાલતઃ પ્રરૂપયતિ-'અસંખ્વેજ્જાહિં ઉસ્સપ્પિણિ ઓસપ્પિણીહિં અવહીરંતિ કાલઓ' અસંખ્વે-
યાભિઃ-ઉત્સર્પિણ્યવસર્પિણીભિઃ પ્રતિસમયમેકૈકશરીરાપહારં સાકલ્યેન કાલતઃ કાલાપેક્ષ્યા
અસંખ્વેયાનિ અપહ્રિયન્તે તથા ચાસંખ્વેયાસુ ઉત્સર્પિણ્યવસર્પિણીષુ યાવન્તઃ સમયા ભવન્તિ
તાવત્સંખ્યાકાનિ વદ્ધાનિ વૈક્રિયશરીરાણિ ભવન્તીતિ ભાવઃ, 'સ્વેત્તઓ અસંખ્વેજ્જાઓ સેઢીઓ
પયરસ્સ અસંખ્વેજ્જાઓ' ક્ષેત્રતઃ-ક્ષેત્રાપેક્ષ્યા અસંખ્વેયાઃ શ્રેણ્યો વદ્ધવૈક્રિયશરીરાણાં
ભવન્તિ તાસાં શ્રેણીનાં પરિમાણંતુ પ્રતરસ્ય અસંખ્વેયો ભાગો બોધ્યઃ, તથા ચ પ્રતરસ્યા-
સંખ્વેયતમે ભાગે યાવત્યઃ શ્રેણયઃ સન્તિ તાવતીપુ શ્રેણીપુ યાવન્તઃ આકાશપ્રદેશાઃ ભવન્તિ
તાવત્પ્રમાણાનિ વદ્ધાનિ વૈક્રિયશરીરાણિ ભવન્તીતિ ભાવઃ, શ્રેણિપદાર્થસ્તાવદ્ ધ્વનીકૃતસ્ય

હૈં-વદ્ધ ઓર મુક્ત । इन दोनों में वद्ध वैक्रिय शरीर असंख्यात होते हैं । काल से
उस असंख्यात की प्ररूपणा करते हैं-यदि उत्सर्पिणी और अवसर्पिणी काल के
समय में एक-एक वैक्रिय शरीर का अपहरण किया जाय तो सम्पूर्ण शरीरों का
अपहरण करने में असंख्यात उत्सर्पिणियाँ और अवसर्पिणियाँ व्यतीत हो जाएं ।
तात्पर्य यह है कि असंख्यात उपसर्पिणियाँ और अवसर्पिणियाँ के जितने समय
होते हैं, उतने ही वद्ध वैक्रिय शरीर हैं । क्षेत्र की अपेक्षा से वद्ध वैक्रिय शरीर
असंख्यात श्रेणी प्रमाण हैं । श्रेणी का परिमाण प्रतर का असंख्यातवां भाग
माना गया है । तात्पर्य यह हुआ कि प्रतर से असंख्यातवे भाग में जितनी
श्रेणियाँ होती हैं, उन श्रेणियों में जितने आकाश प्रदेशों की संख्या हो, उतने
ही वद्ध वैक्रिय शरीर हैं । श्रेणी का परिमाण इस प्रकार है-ध्वनीकृत लोक सब
ओर से सात रज्जुप्रमाण होता है । ऐसे लोक की लंबाई में सात राजू एवं

બદ્ધ અને મુક્ત. એ બન્નેમા બદ્ધ વૈક્રિય શરીર અસંખ્યાત હોય છે. કાલથી તે અસં-
ખ્યાતની પ્રરૂપણા કરે છે

યદિ ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી કાળના એક એક સમયમાં એક એક વૈક્રિય
શરીરનું અપહરણ કરાય તો સંપૂર્ણ શરીરોના અપહરણ કરવામાં અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણીયો
અને અવસર્પિણીયો વ્યતીત થઈ જાય. તાત્પર્ય એ છે કે અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણીયો અને
અવસર્પિણીયોના જેટલો સમય હોય છે, તેટલા જ બદ્ધ વૈક્રિય શરીર છે. ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ
બદ્ધ વૈક્રિય શરીર અસંખ્યાત શ્રેણિ પ્રમાણ છે. શ્રેણિનું પરિમાણ પ્રતરોના અસંખ્યાતમે
ભાગ માનેલું છે, તાત્પર્ય એ છે કે પ્રતરના અસંખ્યાતમા ભાગમા જેટલી શ્રેણીયો થાય
છે, તે શ્રેણીયોમાં જેટલા આકાશ પ્રદેશોની સંખ્યા હોય, તેટલા જ બદ્ધ વૈક્રિય શરીર
છે. શ્રેણીનું પરિમાણ આ પ્રકારે છે-ધ્વનીકૃત લોક બધી બાજુથી સાત રજ્જુ પ્રમાણ
હોય છે. એવા લોકની લંબાઈમાં સાત રાજૂ તેમની મુક્તાવલીના સમાન એક એક આકાશ

લોકસ્ય સર્વતઃ સપ્તરજ્જુપ્રમાણસ્યાયામતઃ સપ્તરજ્જુપ્રમાણામુક્તાવલિ રિવૈકાકાશપ્રદેશપદ્ધત્તિ-
રસ્તિ, લોકસ્ય ઘનીકૃતત્વં સપ્તરજ્જુપ્રમાણત્વશ્ચ-ઇહ લોકઃ ઝર્ધ્વાધશ્ચતુર્દશરજ્જુપ્રમાણોઽધ-
સ્તાદ્ વિસ્તારતો દેશેન સપ્તરજ્જુપ્રમાણઃ એકરજ્જુર્મધ્યભાગે તિર્યગ્લોકે બ્રહ્મલોકપ્રદેશવદ્-
મધ્યદેશભાગે પશ્ચરજ્જુરુપરિ એકરજ્જુર્લોકાન્તે રજ્જોથ પરિમાણં સ્વયંભૂરમણસમુદ્રસ્ય પર-
તત્વર્તિપૂર્વવેદિકાન્તાદારભ્ય તસ્યૈવ સમુદ્રસ્યાપરવેદિકાન્તં યાવત્ ઇત્યેવં પ્રમાણપરિચ્છિન્નસ્ય
લોકસ્ય વૈશાલ્યસ્થાનસ્થકટિસ્થ કરયુગ્મપુરુષાકારસ્ય બુદ્ધિદ્વારા ત્રસનાડયા દક્ષિણભાગવર્ત્ય-
ધોલોક ખણ્ડમધ્યોદેશેન ત્રિરજ્જુવિસ્તારમતિરિક્તસપ્તરજ્જૂચ્છ્રયં ગૃહીત્વા ત્રસનાડયા ઉત્તરપાર્શ્વે
ઝર્ધ્વાધો ભાગવ્યત્યાસેન ઝર્ધ્વ શાગસ્યાધઃ કરણમ્ અધોભાગસ્યોર્ધ્વકરણમિત્યેવં રીત્યા
સંઘાતી ક્રિયતે ઇતિ, તદનન્તરમ્ ઝર્ધ્વલોકે ત્રસનાડયા દક્ષિણભાગવર્તિની કૂર્પરાકાર-

મુક્તાવલી કે સમાન એક-એક આકાશ પ્રદેશ કી પંક્તિ શ્રેણી કહલાતી હૈ । લોક
કો ઘનાકાર કરને પર વહ સાત રજ્જુ પ્રમાણ હસ પ્રકાર હોતા હૈ-સમ્પૂર્ણ લોક
ઝપર સે નીચે તક ચૌદહ રજ્જુ હૈ । ડસકા વિસ્તાર નીચે કિંચિત્ કમ સાત
રાજૂ કા હૈ, મધ્ય મેં એક રજ્જૂ હૈ, બ્રહ્મલોક નામક પાંચવેં દેવલોક કી જગહ
વિલકુલ મધ્ય ભાગ મેં પાંચ રજ્જુ હૈ ઓર ઝપર જહાં લોક કા અન્ત હોતા હૈ,
વહાં એક રજ્જૂ વિસ્તાર હૈ । રજ્જૂ કા પરિમાણ સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર કી પરતત્વ
વર્ત્તી પૂર્વવેદિકા કે અન્ત સે આરંભ કરકે ડસકી પરવેદિકા તક સમજ્ઞના
ચાહિય । લોક કી યહ લમ્બાઈ-ચૌડાઈ હૈ ઓર લોક કા આકાર ડોનોં હાથ
કક્કર પર રલ્લકર નાચને ભોયે કે સમાન હૈ । અવ અપની કલ્પના સે ત્રસનાડી
કે દક્ષિણ ભાગવર્ત્તી અધોલોક કે ખણ્ડ કો, જો નીચે કુછ કમ ત્રીન રજ્જુ
પ્રમાણ હૈ ઓર સતત રજ્જુ સે કુછ અધિક ઝંચા હૈ, ડસે લેકર ત્રસનાડી કે
ઉત્તર પાર્શ્વ સે, ઝપર કા ભાગ નીચે ઓર નીચે કા ભાગ ઝપર કરકે રલ્લ દિયા
જાય । ડસકે પશ્ચાન્ ઝર્ધ્વલોક મેં ત્રસનાડી કે દક્ષિણ ભાગવર્ત્તી કૂર્પર કે આકાર

પ્રદેશની પદ્ધતિ શ્રેણિ કહેવાય છે. લોકને ઘનાકાર કરવાથી તે સાત રજ્જુ પ્રમાણ આ
પ્રકાર થાય છે-સમ્પૂર્ણ લોક ઉપરથી નીચે સુધી ચૌદ રજ્જુ છે. તેનો વિસ્તાર નીચે
કિંચિત્ ઓછા સાત રજ્જુ છે, મધ્યમાં એક રાજૂ છે, બ્રહ્મલોક નામક પાંચમા દેવલોકની
જગ્યાએ, બિલકુલ મધ્ય ભાગમાં પાંચ રજ્જુ છે. અને ઊપર જ્યાં લોકનો અંત થાય છે,
ત્યાં એક રજ્જુ વિસ્તાર છે. રજ્જુનું પરિમાણ સ્વયંભૂરમણ સમુદ્રની પરતરવર્તી પૂર્વ
વેદિકાના અંતથી આરંભ કરીને તેની પરની વેદિકા સુધી સમજવું બેઠ્યું. લોકની આ
લંબાઈ પહોળાઈ છે અને લોકના આકાર બન્ને હાથ કેડે રાખીને નાચતા નટના સમાન
છે. હવે પોતાની કલ્પનાથી ત્રસ નાડીના દક્ષિણ ભાગવર્તી અધોલોકના ખંડને, જે નીચેથી
કંઈક ઓછા ત્રણ રજ્જુ પ્રમાણ છે અને સાત રજ્જુથી કંઈક અધિક ઊંચા છે, એને
લઈને ત્રસ નાડીના ઊપર પાર્શ્વમાં ઉપરનો ભાગ નીચે અને નીચેનો ભાગ ઊપર કરીને

संस्थिते खण्डद्वये प्रत्येकं देशोनाद्धं चतुष्टयरज्जुच्छ्रये बुद्ध्या उपादाय विपर्यासेनोत्तरपार्श्वे संघाती क्रियते इति रीत्या अधस्तनं लोकार्द्धं देशोनचतुरज्जुविस्तारं सातिरेकसप्तरज्जु-
च्छ्रयम् उपरितनमर्द्धं त्रिरज्जुविस्तारं देशोनसप्तरज्जुच्छ्रयम् तेन उपरितनमर्द्धं बुद्धि द्वारा
परिगृह्याऽधस्तनस्यार्द्धस्योत्तरपार्श्वे संघातीक्रियते तथा सति सातिरेकसप्तरज्जुच्छ्रयोदेशोन-
सप्तरज्जुविस्तारो घनः संपन्नः, अतः सप्तरज्जुनामुपरि यदधिकं तदुपादय ऊर्ध्वाधः आयत-
मुत्तरपार्श्वे संघाती क्रियते, तस्माद् विस्तारतोऽपि परिपूर्णाः सप्तरज्जवो भवन्तीत्येवं रीत्या
लोकस्य घनी करणम् घनीकृतश्च लोकः सप्तरज्जुप्रमाणो भवति, यत्र पुनः क्वचिद् घनत्वेन
सप्तज्जुप्रमाणत्वं न पूर्यते तत्र बुद्ध्या परिपूरणीयम् अन्यत्रापि यत्र क्वचित् श्रेणेः प्रतरस्य वा
ग्रहणं तत्र सर्वत्रापि उपर्युक्तरीत्या घनीकृतस्य लोकस्य सप्तरज्जुप्रमाणस्यावसेयम् ।

के जो दो खण्ड हैं, जो प्रत्येक कुछ कम साठे तीन रज्जु के होते हैं, उन्हें अपनी
कल्पना से लेकर उलट कर उत्तर पार्श्व में रख दिया जाय । ऐसा करने से नीचे
का लोकार्ध कुछ कम चार रज्जु विस्तार वाला एवं कुछ अधिक सात रज्जु
जंचाई वाला हो जाता है और ऊपर का अर्धभाग तीन रज्जु विस्तार वाला
एवं कुछ कम सात रज्जु जंचा हो जाता है । फिर ऊपर के अर्धभाग को बुद्धि
के द्वारा ग्रहण करके नीचे के अर्धभाग के उत्तर पार्श्व में रख दिया जाय । ऐसा
करने से कुछ अधिक सात रज्जु जंचा और कुछ कम सात रज्जु वाला घन बन
जाता है । सात रज्जु के ऊपर जो अधिक है, उसे ऊपर-नीचे लम्बे भाग को उत्तर
पार्श्व में मिला दिया जाता है । ऐसा करने से विस्तार में भी पूरे सात रज्जु हो
जाते हैं । इस प्रकार लोक को घनाकार बनाया जाता है । जहां घनत्व से सात
रज्जु से प्रमाण की पूर्ति न हो वहां कल्पना से पूर्ति कर लेनी चाहिए । अन्यत्र
जहां कहीं भी श्रेणी अथवा प्रतर का ग्रहण किया जाय, वहां सर्वत्र पूर्वोक्त रीति

राणवामां आवे. शेनी पाछण णिध्वं लोकाभां त्रयु नाडीना लागवतीं कूर्परना आकारना
ने मे भंड छे, ने दरेक कांछि ओछा साडा त्रयु रज्जुना होय छे, तेमने आपणी
कल्पनाथी लछिने उलटावी उत्तर पार्श्वभां राणी देवा ओम करवाथी नीचेना लोकार्ध
कांछि ओछा चार रज्जुना विस्तारवाणा तेमज्ज कांछि अधिक सात रज्जु विस्तारवाणा
गिया थछि जाय छे. पछी जपरना णिध्वं लागने बुद्धि द्वारा अछुथ करीने नीचेना अर्ध
लागने उत्तर पार्श्वभां राणी देवाय. ओम करवाथी कांछि अधिक सात रज्जु गिया
अने कांछि ओछा सात रज्जु विस्तारवाणा घन भनी जाय छे. सात रज्जुना जपर ने
अधिक होय छे, तेने जपर नीचे लांणा लागने उत्तर पार्श्वभां भेणवी देवा ओम करवाथी
विस्तारभां पणु पूरा सात रज्जु थछि जाय छे. ओ प्रकारे घनाकार भनावाय छे. घनाकार
भनावेला लोक सात रज्जु प्रमाण थछि जाय छे. ज्यां घनत्वथी सात रज्जुना प्रमाणनी
पूर्ति न थाय. त्यां कल्पनाथी पूर्ति करी लेवी नोछओ. अन्यत्र ज्यां कयां पणु श्रेणी

અથ મુક્તાનિ વૈક્રિયશરીરાણિ ઔદારિકાની વ પ્રરૂપયિતુમાદ-‘તત્થ ણં જે તે મુક્કે-
લ્લગ્ગા તે ણં અણંતા’ તત્ર સ્વલુ-તદુભનેપાં વદ્ધમુક્તવૈક્રિયશરીરાણાં મધ્યે યાનિ તાવદ્
મુક્તાનિ વૈક્રિયશરીરાણિ તાનિ સ્વલુ અનન્તાનિ ભવન્તિ, તદનન્તત્વં ચ પૂર્વોક્તોદારિકમુક્ત-
શરીરવદ્ ભાવયિતુમાદ-‘અણંતાદિં ઉત્સર્પિણિ-ઓસર્પિણીદિં અવહીરંતિ કાલઓ’ અનન્તાભિ
ઉત્સર્પિણ્યવસર્પિણીભિઃ કાલવિશેષલક્ષણાભિઃ પ્રતિસમયમેકૈકશરીરાપદારે કાલતઃ-કાલા-
પેક્ષયા સર્ગાત્મના અપહ્રિયન્તે, તથા ચાનન્તાણુ ઉત્સર્પિણ્યવસર્પિણીણુ યાવન્તઃ સમયા ભવન્તિ
તાવત્પ્રમાણત્વા દનન્તત્વં મુક્તવૈક્રિયશરીરાણાં ભવતીત્યતિદિશન્નાદ-‘જઠા ઓરાલિયસ્સ
મુક્કેલ્લયા તહેવ વેઉન્વિચસ્સવિ માણિયન્ના’ યથા ઔદારિકસ્ય મુક્તાનિ શરીરાણિ અનન્ત-
ત્વેન પ્રતિપાદિતા નિ તથૈવ વૈક્રિયસ્યાપિ મુક્તાનિ શરીરાણિ અનન્તત્વેન મણિતવ્યાનિ-વક્ત-
વ્યાનીત્યાશયઃ, અથાહારકશરીરમભિદ્રુત્ય ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘કેવદ્ધ્યાણં મંતે ! આહારગ-

સે ઘનીકૃત સાત રજ્જુ પ્રમાણ લોક કી શ્રેણી યા પ્રતર સમજના ચાહિયે ।

અવ મુક્ત વૈક્રિય શરીરોં કો ઔદારિક શરીરોં કે સમાન પ્રતિપાદન કરને
કે લિયે કહતે હૈં-પૂર્વોક્ત વદ્ધ ઔર મુક્ત વૈક્રિય શરીરોં મેં સે જો મુક્ત વૈક્રિય
શરીર હૈં, વે અનન્ત હૈં । ઉંકી અનન્તતા પૂર્વોક્ત ઔદારિક શરીર કે સમાન
સમજને કે લિયે કહા હૈ-અનન્ત ઉત્સર્પિણિયોં એવં અવસર્પિણિયોં મેં ઉંકા અપ-
હરણ હોતા હૈ, અર્થાત્ ઇન દોનોં કાલોં કે એક એક સમય મેં એક-એક વૈક્રિયશરીર
કા અપહરણ કિયા જાય તો સમસ્ત મુક્ત વૈક્રિય શરીરોં કા અપહરણ હોતા હૈ ।
ઇસકા તાત્પર્ય યહ હુઆ કિ અનન્ત ઉત્સર્પિણિયોં ઔર અવસર્પિણિયોં મેં જિતને
સમય હોતે હૈં, ઉતના અનન્ત યહાં ગ્રહણ કરના ચાહિયે, અર્થાત્ મુક્ત વૈક્રિય
શરીરોં કા પ્રમાણ ઉતના હી હૈ । ઇસ પ્રકાર જૈસે મુક્ત ઔદારિક શરીરોં કા
પ્રમાણ કહા હૈ, વૈસા મુક્ત વૈક્રિય શરીરોં કા બી પ્રમાણ સમજ લેના ચાહિયે ।

અથવા પ્રતરનું ગ્રહણ કરાય, ત્યાં બધે પૂર્વોક્ત રીતીથી ઘનીકૃત સાત રજ્જુ પ્રમાણ
લોકની શ્રેણી અગર પ્રતર સમજવા ભેદબે.

હવે મુક્ત વૈક્રિય શરીરના ઔદારિક શરીરના સમાન પ્રતિપાદન કરવાને માટે
કહે છે-પૂર્વોક્ત બદ્ધ અને મુક્ત વૈક્રિય શરીરોમાંથી જે મુક્ત વૈક્રિય શરીર છે, તેઓ
અનન્ત છે. તેમની અનન્તતા પૂર્વોક્ત ઔદારિક શરીરના સમાન સમજવાને માટે કહ્યું
છે, અનન્ત ઉત્સર્પિણિયો તેમજ અવસર્પિણિયોમાં તેમનું અપહરણ થાય છે, અર્થાત્ એ
બંને કાળોના એક એક સમયમાં એક એક વૈક્રિય શરીરનું અપહરણ કરાય તો સમસ્ત
મુક્ત વૈક્રિય શરીરના અપહરણ થાય છે. તેનું તાત્પર્ય એ થયું કે અનન્ત ઉત્સર્પિણિયો
અને અવસર્પિણિયોમાં બેટલા સમય થાય છે. તેટલા અનન્ત અહીં ગ્રહણ કરવા ભેદબે.
અર્થાત્ મુક્ત વૈક્રિય શરીરના પ્રમાણ એટલાં જ છે. એ પ્રકારે જેવા મુક્ત ઔદારિક
શરીરના પ્રમાણ કહ્યાં છે. તેવાજ મુક્ત વૈક્રિય શરીરના પણ પ્રમાણ સમજ લેવાં ભેદબે.

સરીરયા પળ્ણત્તા ?' હે ભદન્ત ! કિયન્તિ-કિયત્સંસ્થાકાનિ સ્વલ્લ આહારકશરીરાણિ પ્રજ્ઞ-
સાનિ સન્તિ ? ભગવાનાહ-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘દુવિદ્ધા પળ્ણત્તા’ દ્વિવિધાની આહારક-
શરીરાણિ પ્રજ્ઞસાનિ ‘તં જહા-વહેલ્લયા ય, મુલ્લકેલ્લયા ય’ તથા-વદ્ધાનિ ચ મુક્તાનિ ચ,
‘તિથ્થ ણં જે તે વહેલ્લગા તે ણં સિય અત્થિ સિય નત્થિ’ તત્ર સ્વલ્લ તદુભયેપાં મધ્યે યાનિ
તાવંદ્ વદ્ધાનિ આહારકશરીરાણિ તાનિ સ્વલ્લ સ્યાત્-કદાચિત્ સન્તિ, સ્યાત્-કદાચિત્ ન
સન્તિ, તથાહિ-આહારકશરીરસ્યાન્તરં જઘન્યેન એકઃ સમયઃ, ઉત્કૃષ્ટેન પળ્માસાં ભવન્તિ,
તયા ચોક્તમ્-‘આહારગાઈ’ લોએ છમ્માસે જાવ ન હોંતિ વિ કયાઈ ।

ઉક્કોસેણં નિચસા એવકં સમયં જહળ્ણેણં’ ॥૧॥ ઇતિ,

આહારકાણિ લોકે પળ્માસાન્ યાવન્ન ભવન્ત્યપિ કદાચિત્ ।

ઉત્કૃષ્ટો નિયમાદેકઃ સમયો જઘન્યેન ॥૧॥ ઇતિ,

તત્રાપિ-‘જઈ અત્થિ જહળ્ણેણં એક્કો વા, દો વા, તિણિ વા, ઉક્કોસેણં સહસ્સપુહુત્તે’
યદાપિ કદાચિત્ સન્તિ-વદ્ધાનિ આહારકશરીરાણિ ભવન્તિ તદાપિ જઘન્યેન એકં વા, દ્વે વા,
ત્રીણિ વા, ભવન્તિ, ઉત્કૃષ્ટેન સહસ્સપૃથક્ત્વમ્-નાના સહસ્રાણિ ભવન્તીતિભાવઃ,

અવ આહારક શરીર કે વિષય મેં ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરતે હૈં-હે ભગવન્ !
આહારક શરીર કિતને કહે गए હૈં ?

ભગવાન્-હે ગૌતમ ! આહારક શરીર દો પ્રકાર કે કહે હૈં-વદ્ધ ઓર મુક્ત ।
इनमें से वद्ध आहारक शरीर कदाचित् होते हैं, कदाचित् नहीं होते, क्योंकि
आहारक शरीर का चिरह काल जघन्य एक समय और उत्कृष्ट छह मास का
है । कहा भी है-इस लोक में आहारक शरीर कदाचित् नहीं भी होते हैं ।
यदि नहीं होते हैं तो जघन्य एक समय तक नहीं होते और उत्कृष्ट छह मास
तक नहीं होते हैं ॥१॥ यदि आहारक शरीर होते हैं तो जघन्य एक, दो या
तीन होते हैं, अधिक से अधिक हों तो सहस्र पृथक्त्व अर्थात् दो हजार से
लेकर नौ हजार तक होते हैं ।

હવે આહારક શરીરના વિષયમાં શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે-હે ભગવન્ ! આહાર-
ક શરીર કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! આહારક શરીર બે પ્રકારના કહ્યા છે-બદ્ધ અને મુક્ત
તેઓમાંથી બદ્ધ આહારક શરીર કદાચિત્ હોય છે કદાચિત્ નથી હોતાં. કેમકે આહારક
શરીરનો વિરહ કાળ જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ છ માસનો છે. કહ્યું પણ છે આ
લોકમાં આહારક શરીર કદાચિત્ નથી પણ હોતાં, જો નથી હોતાં તો જઘન્ય એક સમય
સુધી નથી હોતાં અને ઉત્કૃષ્ટ છ માસ સુધી નથી હોતાં ॥ ૧ ॥ યદિ આહારકશરીર
હોય છે તો જઘન્યથી એક બે અગર ત્રણ હોય છે. અધિકથી અધિક હોય તો સહસ્ત્ર
પૃથક્ત્વ અર્થાત્ બે હજારથી લઈને નૌ હજાર સુધી હોય છે.

મુક્તાનિ આહારકશરીરાણિ ઔદારિકાણીવ ભાવયિતુમાદ-‘તત્થ ણં જે તે મુવકેલ્લયા તે ણં અણંતા જહા ઓરાલિયસ્સ મુક્કિલ્લયા તદેવ ભાણિયન્ના’ તત્ર खलु-तदुभयेषां मध्ये यानि तावद् मुक्तानि आहारकशरीराणि तानि खलु अनन्तानि भवन्ति, यथा औदारिकस्य म्रुवतानि शरीराणि अनन्तत्वेन भणितानि तथैव आहारकस्यापि मुक्तानि शरीराणि अनन्तत्वेन भणितव्यानि-वक्तव्यानीत्याशयः, अथ तैजसशरीरमधिकृत्य गौतमः पृच्छति-‘केवद्दया णं भंते ! तैयससरीरया पणत्ता ?’ हे भदन्त ! कियन्ति-क्रियत्संख्याकानि, खलु तैजसशरीराणि प्रज्ञप्तानि ? भगवानाह-‘गोयमा !’ हे गौतम ! ‘दुविद्वा पणत्ता’ द्विविधानि तैजसशरीराणि प्रज्ञप्तानि, ‘तं जहा वद्धेल्लगा य मुवकेल्लगा य’ तद्यथा-वद्धानि च म्रुवतानि च, ‘तत્थ णं જે તે વડ્દેલ્લગા તે ણં અણંતા’ તત્ર खलु-तदुभयेषां मध्ये यानि तावद् वद्धानि तैजसशरीराणि तानि अनन्तानि भवन्ति तेषामनन्तत्वं प्रतिपादयति-‘अणंताहिं उस्सप्पिणि ओस्सप्पिणीहिं अवहीरंति कालभो’ अनन्ताभि रुत्सर्पिण्यवसर्पिणीभिः प्रतिसमयमेकैकशरीरापहारेण सर्वा-

मुक्त आहारक शरीर मुक्त औदारिक के समान है , यह बतलाने के लिए कहते हैं-दोनों प्रकार के आहारक शरीरों में से जो मुक्त आहारक शरीर हैं, वे अनन्त हैं । जैसे मुक्त औदारिक के आहारक शरीर अनन्त कहे गए हैं, वैसे ही मुक्त आहारक के मुक्त शरीर भी अनन्त कहने चाहिए ।

तैजस शरीर के विषय में गौतम प्रश्न करते हैं-हे भगवन् ! तैजस शरीर कितने कहे हैं ?

भगवान्-हे गौतम ! तैजस शरीर दो प्रकार के हैं-वद्ध और मुक्त । वद्ध तैजसशरीर अनन्त हैं । अनन्त उत्सर्पिणियों और अवसर्पिणियों के एक-एक समय में एक एक तैजस शरीर का अपहरण किया जाय तो अनन्त उत्सर्पिणियों और अवसर्पिणियों में उन सबका अपहरण होता है । इस प्रकार वद्ध तैजस शरीरों की संख्या उतनी ही है जितनी अनन्त उत्सर्पिणी-अवसर्पिणी काल के

મુક્ત આહારક શરીર મુક્ત ઔદારિક શરીરના સમાન છે, તે બતાવવા માટે કહે છે-ખન્ને પ્રકારના આહારક શરીરોમાં જે મુક્ત આહારક શરીર છે, તે અનન્ત છે. જેમ મુક્ત ઔદારિકના આહારક શરીર અનન્ત કહેલા છે. તેમજ મુક્ત આહારકના મુક્ત શરીર પણ અનન્ત કહેવાં જોઈએ.

તૈજસ શરીરના વિષયમાં પણ ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે-હે ભગવન્ ! તૈજસ શરીર કેટલાં કહ્યાં છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! તૈજસ શરીર બે પ્રકારનાં છે-બદ્ધ અને મુક્ત. બદ્ધ તૈજસ શરીર અનન્ત છે. અનન્ત ઉત્સર્પિણીઓ અને અવસર્પિણીઓના એક એક સમયમાં તૈજસ શરીરનું અપહરણ કરાય તો અનન્ત ઉત્સર્પિણીઓ અને અવસર્પિણીઓમાં તે બધાના અપહરણ થાય છે. એ પ્રકારે બદ્ધ તૈજસ શરીરોની સંખ્યા તેટલી જ છે જેટલી અનન્ત ઉત્સર્પિણિ અવસર્પિણિ કાળના સમયની છે. જેવની અપેક્ષાએ અનન્તલોક

ત્મના અપહ્રિયન્તે કાલતઃ—કાલાપેક્ષયેત્યર્થઃ તથા ચાનન્તોત્સર્પિણ્યવસર્પિણી સમયપરિમાણ-
ત્વાત્ તૈજસ વદ્ધશરીરાણામનન્તત્વં ભવતીતિભાવઃ, 'સ્વેત્તઓ અણંતા લોગા' ક્ષેત્રતઃ—ક્ષેત્રા-
પેક્ષયા અનન્તા લોકાઃ પરિમાણં તથા ચાનન્તલોકપ્રમાણાકાશ્ચણ્ડપ્રદેશપરિમાણત્વાત્ તેષા-
મનન્તત્વં ભવતિ, 'દ્રવ્યઓ સિદ્ધેર્હિતો અણંતગુણા' દ્રવ્યતઃ—દ્રવ્યાપેક્ષયા વદ્ધતૈજસશરીરાણિ
સિદ્ધેભ્યોઽનન્તગુણાનિ ભવન્તિ તથા ચ સર્વસંસારિજીવાનાં પ્રત્યેકં તૈજસં શરીરં ભવતિ,
સંસારિણશ્ચ જીવાઃ સિદ્ધેભ્યોઽનન્તગુણા ભવન્તિ અતસ્તૈજસશરીરાણ્યપિ સિદ્ધેભ્યોઽનન્તગુણાનિ
સન્તીતિ ભાવઃ, કિન્તુ 'સર્વ જીવાણંતશાગુણા' સર્વ જીવાનન્તભાગોનાનિ—સર્વ જીવાનાં
યોઽનન્તતમો ભાગસ્તેનોનાનિ ભવન્તિ, તથા ચ સિદ્ધાનાં તૈજસશરીરત્વાભાવો ભવતિ, તેષાં
સર્વશરીરાતીતવાત્, સિદ્ધાશ્ચ સર્વ જીવાનામનન્તભાગે વર્તન્તે તસ્માત્તેનોનાનિ સર્વજીવાના-
મનન્તભાગોનાનિ ભવન્તિ,

અથ મુક્તાનાં તૈજસશરીરાણામનન્તત્વં કાલક્ષેત્રદ્રવ્યૈઃ પ્રરૂપયિતુમાહ—'તત્થ ણં જે તે
મુક્કેલ્લગા તે ણં અણંતા' તત્ર ચલુ—તદુભયેષાં મધ્યે યાનિ તાવત્ મુક્તાનિ તૈજસશરીરાણિ
સમયોં કીં હૈં । ક્ષેત્ર કીં અપેક્ષા વે અનન્ત લોક પરિમાણ હૈં, અર્થાત્ અનન્ત લોકા-
કાશોં મેં જિતને પ્રદેશ હોતે હૈં, ઉતને હી વદ્ધ તૈજસ શરીર હૈં । દ્રવ્ય કીં અપેક્ષા
વદ્ધ તૈજસ શરીર સિદ્ધોં સે અનન્તગુણા હૈં । કયોં કિ સમસ્ત સંસારી જીવોં કે
તૈજસ શરીર હોતે હૈં ઓર સંસારી જીવ સિદ્ધોં કીં અપેક્ષા અનન્તગુણા હોતે હૈં,
અંતઃૈવ તૈજસ શરીર મી સિદ્ધોં સે અનન્તગુણા હૈં । મગર સમ્પૂર્ણ જીવરાશિ સે
અનન્તવાં ભાગ ન્યૂન હોતે હૈં, કયોં કિ સિદ્ધોં કે તૈજસ શરીર નહીં હોતા, કયોં
કિ વે સમસ્ત શરીરોં સે રહિત—અશરીરી હોતે હૈં ઓર સિદ્ધ સર્વજીવરાશિ કે
અનન્તવેં ભાગ હૈં, ઉન્હેં કસ કર દેને સે સર્વજીવોં કે અનન્તવેં ભાગ ન્યૂન તૈજસ
શરીર કહે ગણ હૈં ।

અવ મુક્ત તૈજસ શરીર કીં અનન્તતા દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર ઓર કાલ કીં અપેક્ષા સે

પરિમાણુ છે, અર્થાત્ અનન્ત લોકાકાશોમાં જેટલા પ્રદેશ હોય છે. એટલા જ તે તૈજસ
શરીર છે. દ્રવ્યની અપેક્ષાએ વદ્ધ તૈજસ શરીર સિદ્ધોથી અનન્ત ગણુ છે. કેમકે સમસ્ત
સંસારી જીવોમાં તૈજસ શરીર હોય છે અને સંસારી જીવ સિદ્ધોની અપેક્ષાએ અનન્તગણુ
હોય છે. તેથીજ તૈજસ શરીર પણ સિદ્ધોથી અનન્તગણુ છે. પણ સંપૂર્ણ જીવ રાશિથી
અનન્તમો ભાગ ઓછા હોય છે, કેમકે સિદ્ધોના તૈજસ શરીર નથી હોતાં, કેમકે તેઓ
સમસ્ત શરીરોથી રહિત—અશરીરી હોય છે અને સિદ્ધ સર્વ જીવરાશિના અનન્તમો ભાગ
છે, તેમને ઓછા કરી દેવાથી સર્વ જીવોના અનન્તમા ભાગ ઓછા તૈજસ શરીર કહેલાં છે.

હવે મુક્ત તૈજસ શરીરની અનન્તતા દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર અને કાળની અપેક્ષાથી પ્રતિપાદન

તાનિ ચલુ અનન્તાનિ ભવન્તિ, 'અણંતાર્હિ ઉત્સર્પિણિ ઓત્સર્પિણીર્હિ અવહીરંતિ કાલઓ' અનન્તામિત્સર્પિણ્યવસર્પિણીભિઃ પ્રતિસમયમેકૈકશરીરાપહારેણ સર્વાત્મના અપહ્રિયન્તે કાલતઃ-કાલાપેક્ષયેત્યર્થઃ, તથા ચાનન્તાસુ ઉત્સર્પિણ્યવસર્પિણીપુ યાવન્તઃ સમયા ભવન્તિ મુક્તૈઃજસશરીરાણાં તાવત્પ્રમાણત્વાદ્ અનન્તત્વમુપપચ્ચતે इति भावः, 'સ્વેત્તઓ અણંતા લોગા' ક્ષેત્રતઃ-ક્ષેત્રાપેક્ષયા અનન્તા લોકાઃ પરિમાણં મુક્તાનાં તૈજસશરીરાણાં ભવન્તિ અનન્તેષુ લોક-પ્રમાણેષુ આકાશસ્વણ્ડેષુ યાવન્ત આકાશપ્રદેશઃ સન્તિ તાવત્પ્રમાણત્વાત્, 'દન્વઓ સન્વજીવે-ર્હિતો અણંતગુણા' દ્રવ્યતઃ-દ્રવ્યાપેક્ષયેત્યર્થઃ સર્વજીવેભ્યો મુક્તાનિ તૈજસશરીરાણિ અનન્તગુણાનિ ભવન્તિ તથાહિ-અત્ર એકૈકસ્ય સંસારિજીવસ્ય એકૈકં તૈજસશરીરં ભવતિ, તાનિ ચ જીવૈઃ પરિત્યક્તાનિ ભૂત્વા પ્રાગુક્તરીત્યા અનન્તભેદમિન્નાનિ ભવન્તિ, તેપાઞ્ચ અસંખ્યેયકાલ પર્યન્તમવસ્થિતિ મેવતિ, તાવતા કાલેન ચ જીવૈઃ પરિત્યક્તાનાં તદન્યેષાં તૈજસશરીરાણાં પ્રતિજીવમસંખ્યેયાનામ્ ઉપલમ્ભાત્ તેપાસપિ પ્રત્યેકં પ્રાગુક્તરીત્યાનન્તભેદમિન્નતયા સર્વ

પ્રતિપાદિત કરતે હૈં-મુક્ત તૈજસ શરીર અનન્ત હૈં । કાલ કી અપેક્ષા અનન્ત ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણી કાલોં-સમયોં મેં उनका अपहरण होता है । तात्पर्य इसका यह है कि अनन्त उत्सर्पिणी-अवसर्पिणी कालों के जितने समय हैं, उतने ही मुक्त तैजस शरीर हैं । क्षेत्र की अपेक्षा मुक्त तैजस शरीर अनन्त लोकप्रमाण हैं, अर्थात् लोकाकाश के बराबर के अनन्त खंडों में जितने आकाशप्रदेश होते हैं, उतने ही मुक्त तैजस शरीर हैं । द्रव्य की अपेक्षा मुक्त तैजस शरीर सब जीवों से अनन्तगुणा हैं । क्यों कि प्रत्येक जीव का एक तैजस शरीर होता है । जीवों के द्वारा जब उनका परित्याग कर दिया जाता है तो वे पूर्वोक्त प्रकार से अनन्त भेदों वाले होते हैं और उनकी असंख्यात काल पर्यन्त स्थिति होती है । इतने समय में जीवों द्वारा त्यागे हुए अन्य तैजस शरीर प्रतिजीव असंख्यात

મુક્ત તૈજસ શરીર અનન્ત છે. કાળની અપેક્ષાએ અનન્ત ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણી કાળોના સમયોમા તેમના અપહરણ થાય છે, તાત્પર્ય એ છે કે અનન્ત ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણી કાળોના જેટલા સમય છે, તેટલા જ મુક્ત તૈજસ શરીર છે. ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ મુક્ત તૈજસ શરીર અનન્ત લોક પ્રમાણ છે, અર્થાત્ લોકાકાશના બરાબરના અનન્ત ખંડોમાં જેટલા આકાશ પ્રદેશ હોય છે. તેટલા જ મુક્ત તૈજસ શરીર છે. દ્રવ્યની અપેક્ષાએ મુક્ત તૈજસ શરીર બધા જીવોથી અનન્તગુણ છે કેમકે પ્રત્યેક જીવનું એક તૈજસ શરીર હોય છે. જીવોના દ્વારા બ્યારે તેમનો પરિત્યાગ કરી દેવાય છે તો તેઓ પૂર્વોક્ત પ્રકારથી અનન્ત ભેદો વાળા હોય છે અને તેમની અસંખ્યાત કાળ સુધી સ્થિતિ હોય છે. એટલા સમયમાં જીવો દ્વારા ત્યાગેલા અન્ય તૈજસ શરીર પ્રતિ જીવ અસંખ્યાત થઈ જાય છે અને તે બધા પણ પૂર્વોક્તપ્રકારથી અનન્ત ભેદોવાળા બને છે,

જીવેભ્યોઽનન્તગુણાનિ ભવન્તિ, । અથ તાનિ કિં જીવવર્ગપ્રમાણાનિ સ્યુઃ ? इत्याशङ्कायामाह—
'जीववर्गस्यानन्तभागप्रमाणानि मुक्तानि तैजसशरीराणि भवन्तीति भावः, अथ तानि जीववर्गप्रमाणानि कथं न भवन्तीति चेदत्रोच्यते-यदि एकैकस्य जीवस्य सर्वजीवराशिप्रमाणानि किञ्चित्समधिकानि वा शरीराणि स्युर्येन सिद्धानामनन्तभागपूरणं भवति तदा जीववर्गप्रमाणानि संभवन्ति, तेनैव राशिना तस्य राशे गुणने सति वर्गः संपद्यते, यथा त्रिकस्य त्रिकेण गुणने नवात्मको वर्गः संपद्यते इति न तावदेकैकस्य जीवस्य सर्व जीव-
प्रमाणानि किञ्चित्समधिकानि वा तैजसशरीराणि संभवन्ति अपितु अतिस्तोकानि भवन्ति, तेषामपि असंख्येयकालावस्थायित्वमेव भवति, तावता कालेन च यान्यपि अन्यानि भवन्ति तान्यपि स्तोकान्येव कालस्य स्તोकत्वात्, अतो मुक्तानि तैजसशरीराणि न जीववर्गप्रमा-
णानि भवति अपितु जीववर्गस्यानन्तभागमात्राणि भवन्तीति भावः, 'एवं कम्मगसरीराणी

हो जाते हैं और वे सब भी पूर्वोक्त प्रकार से अनन्त भेदों वाले होते हैं, अत-
एव उनकी संख्या सब जीवों की अपेक्षा अनन्तगुणा कही है । क्या वे मुक्त
तैजस शरीर जीवों के वर्गप्रमाण होते हैं ? इस शंका का समाधान करने के
लिए कहा है—मुक्त तैजस शरीर जीववर्ग के अनन्तभाग प्रमाण होते हैं । वे
जीववर्ग प्रमाण क्यों नहीं होते ? इसका समाधान यह है कि यदि एक एक
जीव के शरीर सर्वजीवराशि के बराबर अथवा इससे कुछ अधिक हों, जिससे
अनन्त भाग की पूर्ति होती है, तो वे जीव वर्गप्रमाण हो सकते थे । क्यों कि
किसी राशि का उसी राशि के साथ गुणाकार करने पर वर्ग होता है, जैसे तीन
के साथ गुणा करने पर उसका वर्ग नौ (९) आता है । अगर एक-एक जीव के
तैजस शरीर सर्वजीव राशिप्रमाण या उससे कुछ अधिक नहीं हो सकते,
किन्तु उससे बहुत कम ही होते हैं और वे भी असंख्यात काल तक ही रहते
हैं । उस काल में जो अन्य मुक्त तैजस शरीर होते हैं, वे भी थोड़े ही होते हैं,

તેથી જ તેમની સંખ્યા બધાં જીવોની અપેક્ષાએ અનન્તગણી ઠહેલી છે. શું તે મુક્ત
તૈજસ શરીર જીવોના વર્ગ પ્રમાણ હોય છે ? આ શંકાનું સમાધાન કરવાને માટે કહે
છે—મુક્ત તૈજસ શરીર તે જીવ વર્ગના અનન્તભાગ પ્રમાણ હોય છે. તે જીવ વર્ગપ્રમાણ
કેમ નથી હોતા ? તેનું સમાધાન એ છે કે, જો એક એક જીવના શરીર બધા જીવના
શરીરની બરાબર અથવા તેમનાથી કાંઈક અધિક હોય. જેથી સિદ્ધોના અનન્ત ભાગની
પૂર્તિ થાય છે તો તે જીવો વર્ગ પ્રમાણ હોઈ શકે છે. કેમકે કોઈ રાશીના એજ રાશીની
સાથે ગુણાકાર કરવાથી વર્ગ થાય છે, જેમકે ત્રણની સાથે ગુણાકાર કરવાથી તેનો વર્ગ
૯ આવે છે. પણ એક એક જીવના તૈજસ શરીર સર્વ જીવ રાશિ પ્રમાણ યા તેનાથી
કાંઈક અધિક નથી થઈ શકતા, પરંતુ તેનાથી ઘણા જ ઓછા હોય છે. અને તેઓ પણ
અસંખ્યાત કાળસુધી રહે છે. તે કાળે એ જે અન્ય મુક્ત ૧/૩ વાર હોય છે, તેઓ

વિ ભાણિયવ્વાણિ' એવમ્-તૈજસશરીરાણીવ કાર્મણશરીરાણ્યપિ વદ્ધમુક્તભેદેન દ્વિવિ-
ધાનિ ભણિતવ્યાનિ, વક્તવ્યાનિ તેપાં વદ્ધમુક્તાનાં કાર્મણશરીરાણાં કાલક્ષેત્રદ્રવ્યાપેક્ષયાઽન-
ન્તત્વં તૈજસશરીરાણામિવાવસેયમ્ ॥સૂ.૦ ૨॥

॥ નારકાદિ સમ્બન્ધ્યોદારિકશરીરાદિ વક્તવ્યતા ॥

મૂલમ્-નેરઙ્ગયાણં ભંતે ! કેવઙ્ગયા ઓરાલિયસરીરા પળ્લન્તા ? ગોયમા !
દુવિહા પળ્લન્તા, તં જહા-વદ્ધેલ્લગા ય, મુક્કેલ્લગા ય, તત્થ ણં જે તે
વદ્ધેલ્લગા તે ણં ણત્થિ, તત્થ ણં જે તે મુક્કેલ્લગા, તે ણં અણંતા, જહા
ઓરાલિયમુક્કેલ્લયા તહા ભાણિયવ્વા, નેરઙ્ગયાણં ભંતે ! કેવઙ્ગયા વેડ-
વિચ્ચસરીરા પળ્લન્તા ? ગોયમા ! દુવિહા પળ્લન્તા, તં જહા-વદ્ધેલ્લગા ય,
મુક્કેલ્લગા ય, તત્થ ણં જે તે વદ્ધેલ્લગા, તે ણં અસંખેજ્ઞા, અસંખેજ્ઞાહિં
ઉસ્સપ્પિણિ ઓસપ્પિણીહિં અવહીરંતિ કાલઓ, સ્વેત્તઓ અસંખેજ્ઞાઓ
સેઢીઓ પયરસ્સ અસંખેજ્ઞઙ્ગમાગો, તાસિણં સેઢીણં વિક્કલંભસૂઢં અંગુલ
પઢમવગ્ગમૂલં ત્રિતીયવગ્ગમૂલપડુપ્પળ્લણં અહવણં અંગુલત્રિતીયવગ્ગમૂલ-
વળ્લપ્પમાળમેત્તાઓ સેઢીઓ, તત્થ ણં જે તે મુક્કેલ્લગા તે ણં જહા ઓરા-
લિયસ્સ મુક્કેલ્લગા તહા ભાણિયવ્વા, નેરઙ્ગયાણં ભંતે ! કેવઙ્ગયા આહા-
રગસરીરા પળ્લન્તા ? ગોયમા ! દુવિહા પળ્લન્તા, તં જહા-વદ્ધેલ્લગા મુક્કે-
લ્લગા ય, એવં જહા ઓરાલિયે વદ્ધેલ્લગા મુક્કેલ્લગા ય ભણિયા તહેવ આહા-
રગા વિ ભાણિયવ્વા, તેયા કમ્મગાઙ્ગં જહા એણ્ણિં ચેવ વેડવિયાઙ્ગં ॥સૂ.૩॥

વ્ધોં કિ કાલ થોડા હૈ । હસ કારણ મુક્ત તૈજસ શરીર જીવવર્ગ પ્રમાણ સંભવ
નહીં હૈ, વરન્ જીવવર્ગ કે અનન્તવેં ભાગ માત્ર હી હોતે હૈ ।

હસી પ્રકાર અર્થાત્ તૈજસ શરીર કે સમાન હી કાર્મણ શરીર મી વદ્ધ ઓર
મુક્ત કે ભેદ સે દો પ્રકાર કે હોતે હૈ । વદ્ધ ઓર મુક્ત કાર્મણ શરીર તૈજસ
શરીર કે સમાન હી કાલ, ક્ષેત્ર ઓર દ્રવ્ય સે અનન્ત સમજ્ઞને ચાહિય ॥૨॥

પણુ થોડા જ હોય છે, કેમકે કાળ થોડો છે. એ કારણે મુક્ત તૈજસ શરીર એવ વર્ગ
પ્રમાણ સંભવ નથી, પણુ એવ વર્ગના અનન્તમા ભાગ માત્ર જ હોય છે.

એજ પ્રકારે અર્થાત્ તૈજસ શરીરના સમાન જ કાર્મણ શરીર વદ્ધ અને મુક્તના
ભેદથી બે પ્રકારના હોય છે. વદ્ધ અને મુક્ત કાર્મણ શરીર તૈજસ શરીરના સમાન જ
કાળ, ક્ષેત્ર, એને દ્રવ્યથી અનન્ત સમજવાં ભોધ્યે ॥ ૨ ॥

છાયા-નૈરયિકાણાં ભદન્ત ! કિયન્તિ ઔદારિકશરીરાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ ? ગૌતમ ! દ્વિવિધાનિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ, તદ્યથા-વદ્ધાનિચ મુક્તાનિચ, તત્ર ચલુ યાનિ તાવદ્ વદ્ધાનિ તાનિ ચલુ ન સન્તિ, તત્ર ચલુ યાનિ તાવદ્ મુક્તાનિ, તાનિ ચલુ અનન્તાનિ યથા ઔદારિકમુક્તાનિ તથા ભણિતવ્યાનિ, નૈરયિકાણાં ભદન્ત ! કિયન્તિ વૈક્રિયશરીરાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ ? ગૌતમ ! દ્વિવિધાનિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ, તદ્યથા-વદ્ધાનિ ચ, મુક્તાનિ ચ, તત્ર ચલુ યાનિ તાવદ્ વદ્ધાનિ તાનિ ચલુ અસં-
ખ્યેયાનિ, અસંખ્યેયાભિ સ્તસર્પિણ્યવસર્પિણીભિઃ અપહ્રિયન્તે કાલતઃ, ક્ષેત્રતઃ અસંખ્યેયાઃ શ્રેણયઃ પ્રતરસ્યાસંખ્યેયભાગઃ, તાસાં ચલુ શ્રેણીનાં વિષ્કમ્ભસૂચી અદ્વગુલિપ્રથમવર્ગમૂલમ્,

નારકાદિ સંબધી શરીર

શબ્દાર્થ-(નેરહ્યાણં મંતે ! કેવહ્યા ઓરાલિયસરીરા પળ્ણત્તા ?) હે ભગવન્ ! નારકોં કે ઔદારિકશરીર કિતને કહે હૈં ? (ગોયમા ! દુવિહા પળ્ણત્તા) હે ગૌતમ ! દો પ્રકાર કે કહે હૈં (તં જહા-વદ્દેલ્લગા ય મુક્કેલ્લગા ય) વે હસ પ્રકાર-વદ્ધ ઓર મુક્ત (તત્થ ણં જે તે વદ્દેલ્લગા-તે ણં ણત્થિ) ઉનમૈં જો વદ્ધ હૈં, વે નહીં હોને (તત્થ ણં જે તે મુક્કેલ્લગા, તે ણં અણંતા) ઉનમૈં જો મુક્ત હૈં, વે અનન્ત હૈં (જહા ઓરા-લિયમુક્કેલ્લગા તહા માણિયવ્વા) જૈસે ઔદારિક મુક્ત કહે હૈં વૈસે કહના ચાહિય

(નેરહ્યાણં મંતે ! કેવહ્યા વેડવ્વિયસરીરયા પળ્ણત્તા ?) હે ભગવન્ ! નારકોં કે વૈક્રિય શરીર કિતને કહે હૈં ? (ગોયમા ! દુવિહા પળ્ણત્તા) હે ગૌતમ ! દો પ્રકાર કે કહે હૈં (તં જહા-વદ્દેલ્લગા ય મુક્કેલ્લગા ય) વદ્ધ ઓર મુક્ત (તત્થ ણં જે તે વદ્દેલ્લગા તે ણં અસંખેજ્ઞા) ઉનમૈં જો વદ્ધ હૈં, વે અસંખ્યાત હૈં (અસં-
ખેજ્ઞાહિં ઉત્સપ્પિણિ-ઓસપ્પિણિહિં અવહીરંતિ કાલઓ) વે કાલ સે અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણી કાલોં મૈં અપહૃત હોને હૈં (ચેત્તઓ અસંખેજ્ઞાઓ સેઢીઓ)

નારકાદિ સંબધી શરીર

શબ્દાર્થ-(નેરહ્યાણં મંતે ! કેવહ્યા ઓરાલિયસરીરા પળ્ણત્તા ?) હે ભગવન્ ! નાર-કોના ઔદારિક શરીર કેટલાં ઠહ્યાં છે ? (ગોયમા ! દુવિહા પળ્ણત્તા) હે ગૌતમ ! બે પ્રકારના ઠહ્યાં છે (તં જહા-વદ્દેલ્લગા ય મુક્કેલ્લગા ય) તેઓ આ પ્રકારે-બદ્ધ અને મુક્ત (તત્થ ણં જે તે વદ્દેલ્લગા તે ણં ણત્થિ) તેઓમાં બે બદ્ધ છે. તેઓ નથી હોતા (તત્થ ણં જે તે મુક્કેલ્લગા, તે ણં અણંતા) તેઓમાં બે મુક્ત છે, તેઓ અનન્ત છે (જહા ઓરાલિયમુક્કેલ્લગા તહા માણિયવ્વા) બેવા ઔદારિક મુક્ત ઠહ્યાં તેવા કહેવા બોધ્યે.

(નેરહ્યાણં મંતે ! કેવહ્યા વેડવ્વિયસરીરયા પળ્ણત્તા ?) હે ભગવન્ ! નારકોના વૈક્રિય શરીર કેટલાં ઠહ્યાં છે ? (ગોયમા ! દુવિહા પળ્ણત્તા) હે ગૌતમ ! બે પ્રકારના ઠહ્યાં છે (તં જહા-વદ્દેલ્લગા ય મુક્કેલ્લગા ય) બદ્ધ અને મુક્ત (તત્થ ણં જે તે વદ્દેલ્લગા તે ણં અસં-
ખેજ્ઞા) તેઓમાં બે બદ્ધ છે તેઓ અસંખ્યાત છે (અસંખેજ્ઞાહિં ઉત્સપ્પિણિ-ઓસપ્પિણિહિં અવહીરંતિ કાલઓ) તેઓ કાળથી અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણી કાળોમાં અપહૃત

દ્વિવર્ગમૂલપ્રત્યુત્પન્નમ્, અથવા સ્વલુ અહ્ગુલદ્વિતીયવર્ગમૂલઘનપ્રમાણમાત્રાઃ શ્રેણયઃ, તત્ર સ્વલુ યાનિ તાવદ્ મુક્તાનિ તાનિ સ્વલુ યથૌદારિકસ્ય મુક્તાનિ તથા ભણિતવ્યાનિ, નૈરયિ-
કાણાં ભદન્ત ! કિયન્તિ આહારક શરીરાણિ પ્રજ્ઞમાનિ ? ગૌતમ ! દ્વિવિધાનિ પ્રજ્ઞમાનિ, તથથા-
વદ્ધાનિ ચ મુક્તાનિ ચ, एवं યથા ઔદારિકાણિ વદ્ધાનિ મુક્તાનિ ચ ભણિતાનિ તથૈવ આહારકા-
ણ્યપિ ભણિતવ્યાનિ, તૈજસકાર્મણાનિ યથા एतेषाञ्चैव વૈક્રિયાણિ ॥૨૦. ૩॥

ક્ષેત્ર સે અસંખ્યાત શ્રેણિયાં (પચરસ્સ અસંખેજ્જઙ્ઘભાગો) પ્રતર કા અસંખ્યાતવાં
ભાગ (તાસિં ણં સેઢીણં) ઉન શ્રેણિયોં કી (વિક્કલંભસૂદ્ધી) વિષ્કંભસૂચી (અંગુલસ્સ
પદમ વગ્ગમૂલં) અંગુલ કા પ્રથમ વર્ગમૂલ (વિતીયવગ્ગમૂલ પટુપ્પણં) દ્વિતીય વર્ગ-
મૂલ સે ગુણિત (અહવ ણં) અથવા (અંગુલવિતીયવગ્ગમૂલઘનપ્પમાણમેત્તાઓ
સેઢીઓ) અંગુલ કે દ્વિતીય વર્ગમૂલ કે ઘન પ્રમાણ માત્ર શ્રેણિયાં

(તત્થ ણં જે તે મુક્કેલ્લગા તે ણં જહા ઓરાલિયસ્સ મુક્કેલ્લગા તહા ભાણિ-
યવ્વા) ઉનમેં જો મુક્ત વૈક્રિય હૈં, વે મુક્ત ઔદારિક કે સમાન કહ લેને યાહિય

(નેરહયાણં મંતે ! કેવહયા આહારગસરીરા પણ્ણત્તા) હે ભગવન્ નારકો
કે આહારક શરીર કિતને કહે હૈં ? (ગોયમા ! દુવિહા પણ્ણત્તા) હે ગૌતમ ! દો
પ્રકાર કે કહે હૈં (તં જહા) વે હસ ભાંતિ (વદ્ધેલ્લગા ય મુક્કેલ્લગા ય) વદ્ધ ઓર
મુક્ત (એવં) હસ પ્રકાર (જહા ઓરાલિય વદ્ધેલ્લગા મુક્કેલ્લગા ય ભણિયા) જૈસે
ઔદારિક કે વદ્ધ ઓર મુક્ત કહે હૈં (તથેવ) ડસી પ્રકાર (આહારગા વિ ભાણિ-
યવ્વા) આહારક ભી કહને યાહિય (તેયા કમ્મગાડં જહા एएस्सિં ચેવ વેગ્ગવિ-
યાઈં) તૈજસ ઓર કાર્મણ જૈસે હન્હીં કે વૈક્રિયક

થાય છે (સેત્તઓ અસંખેજ્જાઓ સેઢીઓ) ક્ષેત્રથી અસંખ્યાત શ્રેણિયો (પચરસ્સ અસંખેજ્જઙ્ઘ
ભાગો) પ્રતરના અસંખ્યાતમો ભાગ (તાસિણ સેઢીણં) તે શ્રેણિયોની (વિક્કલંભસૂદ્ધી) વિષ્કલ
સૂચી (અંગુલપદમવગ્ગમૂલં) આંગળનું પ્રથમ વર્ગમૂલ (વિતીય વગ્ગમૂલપટુપ્પણં) દ્વિતીય
વર્ગ મૂલથી ગુણેલ (અહવણં) અથવા (અંગુલવિતીયવગ્ગમૂલઘનપ્પમાણમેત્તાઓ સેઢીઓ)
અંગુલના દ્વિતીય વર્ગમૂલના ઘન પ્રમાણમાત્ર શ્રેણિયો

(તત્થ ણં જે તે મુક્કેલ્લગા તે ણં જહા ઓરાલિયસ્સ મુક્કેલ્લગા તહા ભાણિયવ્વા) તેઓમાં
જે મુક્ત વૈક્રિય છે, તેઓ મુક્ત ઔદારિકના સમાન કહી દેવા નેધંએ

(નેરહયાણં મંતે ! કેવહયા આહારગસરીરા પણ્ણત્તા) હે ભગવન્ ! નારકોના આહારક
શરીર કેટલાં કહ્યાં છે ? (ગોયમા ! દુવિહા પણ્ણત્તા) હે ગૌતમ ! બે પ્રકારના કહ્યા છે
(તં જહા) તે આ પ્રકારે (વદ્ધેલ્લગાય મુક્કેલ્લગાય) બદ્ધ અને મુક્ત (એવં) એ પ્રકારે
(જહા ઓરાલિયવદ્ધેલ્લગા મુક્કેલ્લગા ય ભણિયા) બેવા ઔદારિકના બદ્ધ અને મુક્ત કહ્યા
છે (તથેવ) તે જ પ્રકારે (આહારગા વિ ભાણિયવ્વા) આહારક પણ કહેવા નેધંએ (તેયા
કમ્મગાડં જહા एएस्સિં ચેવ વેગ્ગવિયાઈં) તૈજસ અને કાર્મણ બેવા એઓના વૈક્રિયક

ટીકા-પૂર્વમ્-સામાન્યેનૌદારિકાદિ પશ્ચાપિ શરીરાણિ સમુચ્ચયરૂપાણિ પ્રરૂપિતાનિ અથ નૈરયિકાદીનામૌદારિકાદિ શરીરાણિ પ્રરૂપયિતુમાહ-‘નૈરય્યાણં મંતે ! કેવદ્યા ઓરા-લિયસરીરા પણ્ણત્તા ?’ ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-હે ભદ્રન્ત ! નૈરયિકાણાં કિયન્તિ-કિયત્પ્રકારકાણિ ઔદારિકશરીરાણિ પ્રજ્ઞાસાનિ-પ્રરૂપિતાનિ સન્તિ ? ભગવાનાહ-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘દુવિદ્ધા પણ્ણત્તા’ નૈરયિકાણાનૌદારિક શરીરાણિ દ્વિવિધાનિ દ્વિ પ્રકારાણિ પ્રજ્ઞાસાનિ, ‘તં જદ્ધા-વદ્દે-લ્લગા ય, મુક્કેલ્લગા ય’ તદ્ધયા-વદ્ધાનિ ચ મુક્તાનિ ચ ‘તત્થ ણં મંતે જે તે’ વદ્દેલ્લગા તે ણં ણત્થિ’ તત્ર સ્વલુ-તદુભયેપાં મધ્યે યાનિ તાવદ્ વદ્ધાનિ ઔદારિકશરીરાણિ ઉક્તાનિ, તાનિ સ્વલુ નૈરયિકાણાં સન્તિ ભવપ્રત્યયતસ્તેપામૌદારિકશરીરાસંભવાત્, ‘તત્થ ણં જે તે મુક્કેલ્લગા તે ણં અણંતા’ તત્ર સ્વલુ-તદુભયેપાં મધ્યે યાનિ તાવદ્ મુક્તાનિ ઔદારિકશરી-રાણિ, તાનિ સ્વલુ નૈરયિકાણામનન્તાનિ સ્વન્તિ, તાનિ અતિદિશન્નાહ-‘જદ્ધા ઓરાલિય-મુક્કેલ્લગા તદ્ધા ણાણિયવ્વા’ યથા ઔદારિકમુક્તાનિ સમુચ્ચયશરીરાણિ મણિતાનિ તથા

ટીકાર્થ-હસે પૂર્વ સામાન્ય રૂપ સે ઔદારિક આદિ પાંચો શરીરોં કા સમુચ્ચય રૂપ સે પ્રરૂપણ ક્રિયા ગયા હૈ । અત્ર નારક આદિ કે ઔદારિક આદિ શરીરોં કી પ્રરૂપણા કી જાતી હૈ-

ગૌતમ-હે ભગવન્ ! નારક જીવોં કે ઔદારિક શરીર કિતને કહે ગયે હૈ !

ભગવાન્-હે ગૌતમ ! નારકોં કે ઔદારિક શરીર દો પ્રકાર કે કહે ગયે હૈ । વે હસ પ્રકાર હૈ-વદ્ધ ઓર મુક્ત । હન દોનો મેં જો વદ્ધ ઔદારિક શરીર હૈ, વે નારકોં કે નહીં હોતે, ક્યોં કિ ભવ કે સ્વભાવ સે હી હનમેં ઔદારિક શરીર કા અભાવ હોતાં હૈ । હાં, મુક્ત ઔદારિક શરીર હનકે અનન્ત હોતે હૈ । જૈસે સમુચ્ચય મુક્ત ઔદારિક શરીરોં કા કથન પહેલે ક્રિયા ગયા હૈ, હસી પ્રકાર નારકોં કે મુક્ત ઔદારિક શરીરોં કા હી કથન સમપ્ત લેના ચાહિય ।

ગૌતમ-હે ભગવન્ ! નારકોં કે વૈક્રિય શરીર કિતને કહે ગયે હૈ ?

ટીકાર્થ-આનાથી પહેલાં સામાન્ય રૂપથી ઔદારિક આદિ શરીરોની સમુચ્ચય રૂપમાં પ્રરૂપણ કરાયેલી છે. હવે નારક આદિના ઔદારિક આદિ શરીરોની પ્રરૂપણ કરાય છે

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! નારક હવેના ઔદારિક શરીર કેટલાં કહેલા છે.

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! નારકોના ઔદારિક શરીર બે પ્રકારના કહેલા છે. તે આ પ્રકારે છે-બદ્ધ અને મુક્ત એ બન્નેમાં જે બદ્ધ ઔદારિક શરીર છે, એ નારક હવેના નથી હોતાં, કેમકે ભવના સ્વભાવથી જ તેઓમાં ઔદારિક શરીરનો અભાવ હોય છે, હા ! મુક્ત ઔદારિક શરીર તેમના અનન્ત હોય છે. જેમ સમુચ્ચય મુક્ત ઔદારિક શરીરોનું કથન પહેલું કહેવાયેલું છે, એજ પ્રકારે નારકોના મુક્ત ઔદારિક શરીરોનું પણ કથન સમપ્ત લેવું જોઈ એ.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! નારકોના વૈક્રિય શરીર કેટલાં કહેલાં છે ?

મણિતવ્યાનિ, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘નૈરિક્યાણં મંતે ! કેવંયા વેઉવિચયસરીરા પળ્ણત્તા ?’ હે મદન્ત ! નૈરિક્યાણાં ક્રિયન્તિ વૈક્રિયશરીરાણિ પ્રજ્ઞસાનિ ? મગવાનાહ—‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘દુવિદ્ધા પળ્ણત્તા’ નૈરિક્યાણાં વૈક્રિયશરીરાણિ દ્વિવિધાનિ પ્રજ્ઞસાનિ, ‘તં જદ્ધા—વદ્દેલ્લગા ય મુક્કેલ્લગા ય’ તદ્વથા—વદ્ધાનિ ચ મુક્તાનિ ચ, ‘તત્થ ણં જે તે વદ્દેલ્લગા તે ણં અસંખેજ્ઞા’ તત્ર સ્વલુ—વદ્ધમુક્તાનાં સંખ્યે યાનિ તાવદ્ વદ્ધાનિ વૈક્રિયશરીરાણિ, તાનિ સ્વલુ નૈરિક્યાણા સંસંખ્યેયાનિ સન્તિ, નૈરિક્યાણાસંસંખ્યેયતયા તેપાં વૈક્રિયશરીરાણામપિ તાવત્પ્રમાણત્વેનાસંસંખ્યેયત્વં ભવતિ, તદેવાસંસંખ્યેયત્વં કાલક્ષેત્રાભ્યાં પ્રરૂપયતિ—‘અસંસંખેજ્ઞાઈ ઉત્સપ્પિણિ—ઓસપ્પિણીઈ અવહીરંતિ કાલઓ’ પ્રતિસમયમેકૈકગરીરાપદ્ધારેણ અસંસંખ્યેયાભિઃ ઉત્સર્પિણ્યવસર્પિણીભિઃ અપહિયન્તે કાઞ્ચતઃ—કાલાપેક્ષયા સર્વાત્સના વિનાશ્યન્તે, તથા ચાસંસંખ્યેયાસુ ઉત્સર્પિણ્યવસર્પિણીષુ યાવન્તઃ સમયાઃ ભવન્તિ તેપાં તાવત્પ્રમાણત્વાદસંસંખ્યેયત્તમુપપદ્યતે ‘સેત્તઓ અસંસંખેજ્ઞાઓ સેઠ્ઠીઓ પયરસ્સ અસંસંખેજ્ઞાઈ મામે’ ક્ષેત્રતઃ—ક્ષેત્રાપેક્ષયા અસંસંખ્યેયાઃ શ્રેણયો નૈરિક્યાણાં વૈક્રિયશરીરાણાં પરિમાણં, તાશ્ચ શ્રેણયઃ પ્રતરસ્યાસંસંખ્યેયતમો માગોડવસેયઃ, તથા ચાસંસંખ્યેયાસુ શ્રેણીષુ યાવન્તઃ આકાશપ્રદેશાસ્તાવત્પ્રમાણાનિ વદ્ધાનિ નૈરિક-

મગવાન—હે ગૌતમ ! નારકોં કે વૈક્રિય શરીર દો પ્રકાર કે કહે ગઈ હૈં—વદ્ધ ઓર મુક્ત । હમમેં વદ્ધ વૈક્રિય શરીર અસંખ્યાત હૈં, કયોં કિ નારક જીવ અસંખ્યાત હૈં ઓર પ્રત્યેક નારક કા ઈક વદ્ધ વૈક્રિય શરીર હોતા હૈ, અતઃવ ઉનકે શરીરોં કી સંખ્યા ઓ અસંખ્યાત હી હૈ । ઈસ અસંખ્યાત સંખ્યા કી કાલ કી અપેક્ષા પ્રરૂપણ કરતે હૈં—ઉત્સર્પિણીઓર અવસર્પિણી કાલોં કે ઈક ઈક સમય યદિ ઈક ઈક શરીર કા અપહરણ કિયા જાય તો અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણિયોં ઓર અવસર્પિણિયોં મેં ઉનકા અપહરણ હો । તાત્પર્ય યહ હૈ કિ અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણિયોં ઓર અવસર્પિણિયોં કે જિતને સમય હોતે હૈં, ઉતને હી નારકોં કે વદ્ધ વૈક્રિય શરીર હોતે હૈં । ક્ષેત્ર કી અપેક્ષા સે વે અસંખ્યાત શ્રેણી પ્રમાણ હૈં ઓર શ્રેણી પ્રતર કા અસંખ્યાતવાં ભાગ સમજના યાહિઈ । અભિપ્રાય યહ હૈ કિ અસં-

શ્રી ભગવાન—હે ગૌતમ ! નારકોના વૈક્રિય શરીર બે પ્રકારના કહેલાં છે—બદ્ધ અને મુક્ત, તેઓમાં બદ્ધ વૈક્રિય શરીર અસંખ્યાત છે, કેમકે નારક છુવ અસંખ્યાત છે અને પ્રત્યેક નારકના એક બદ્ધ વૈક્રિય શરીર હોય છે, તેથી જ તેમના શરીરની સંખ્યા પણ અસંખ્યાત જ છે. એ અસંખ્યાત સંખ્યાની કાળની અપેક્ષાએ પ્રરૂપણ કરે છે.

ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી કાળોના એક એક સમયમાં બે એક એક શરીરનું અપહરણ કરાય તો અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણિયો અને અવસર્પિણિયોમાં તેમના અપહરણ થાય, તાત્પર્યએ છે કે અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણિયો અને અવસર્પિણિયોના જેટલા સમય હોય છે, તેટલા જ નારકોના બદ્ધ અને વૈક્રિય શરીર હોય છે, ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ તેઓ અસંખ્યાત શ્રેણી પ્રમાણ છે, અને શ્રેણી પ્રતરના અસંખ્યાતમાં ભાગ સમજવો જોઈએ. અભિપ્રાય એ છે

વૈક્રિયશરીરાણિ ભવન્તીતિ ફલિતમ્, તત્ર સકલે પ્રતરેऽપિ અસંખ્યેયાઃ શ્રેણયઃ પ્રતરસ્યાર્દ્ધ-
ભાગે તૃતીયભાગાદૌ ચ ભવન્તિ તસ્માત્ ક્રિયત્યસ્તાઃ શ્રેણયો ભવન્તી ત્યાકાઙ્ક્ષા નિરાસાર્થ-
મુક્તમ્ પ્રતરસ્યાસંખ્યેયભાગ इति, તથા ચ પ્રતરસ્યાસંખ્યેયતમે ભાગે યાવત્યઃ શ્રેણયો ભવન્તિ
તાવત્યઃ શ્રેણયઃ પરિગ્રહીતવ્યા इत्यर्थः, અથાન્યદ્ વિશેષતરપરિમાણં પ્રતિપાદયતિ-‘તાસિ
ળં સેઢી ળં વિષ્કંભસૂઢિં અંગુલપઢમવગ્ગમૂલં વિતીયવગ્ગમૂલપઢુપ્પણ્ણં’ તાસાં ચાલુ શ્રેણીનાં
વિષ્કંભતઃ-વિસ્તારમધિકૃત્ય વિસ્તારાપેક્ષયેત્યર્થઃ, સૂચિઃ-એકપ્રાદેશિકી શ્રેણિસ્તાવત્,
અઙ્ગુલપ્રથમવર્ગમૂલમ્ દ્વિતીયવર્ગમૂલપ્રત્યુત્પન્નમ્-દ્વિતીયવર્ગમૂલગુણિતં ભવતિ, તથા ચાઙ્
ગુલપ્રમાણમાત્રસ્ય પ્રદેશસ્ય ક્ષેત્રસ્ય યાવાન્ પ્રદેશરાશિર્ભવતિ તાવત્યઃ પ્રદેશરાશેરસંખ્યેયાનિ
વર્ગમૂલાનિ ભવન્તિ, તથાહિ પ્રથમં યદ્ વર્ગમૂલં તસ્યાપિ યદ્ વર્ગમૂલં તદ્ દ્વિતીયં વર્ગમૂલ
મુચ્યતે, તસ્યાપિ યદ્ વર્ગમૂલં તત્ તૃતીયં વર્ગમૂલં ભવતીત્યેવં રીત્યાऽસંખ્યેયાનિ વર્ગમૂલાનિ

ચ્યાત શ્રેણિયોં મેં જિતને આકાશ પ્રદેશ હોતે હેં, ઉતને હી નારક જીવોં કે વદ્ધ
વૈક્રિય શરીર હોતે હેં । પ્રશ્ન યહ હૈ કિ સમ્પૂર્ણ પ્રતર મેં બી અસંખ્યાત શ્રેણિયાં
હોતી હેં, પ્રતર કે અર્દ્ધ ભાગ મેં બી અસંખ્યાત શ્રેણિયાં હોતી હેં ઓર પ્રતર કે
તૃતીય ભાગ આદિ મેં બી અસંખ્યાત શ્રેણિયાં હોતી હેં । એસી સ્થિતિ મેં યહાં
કિતની શ્રેણિયાં સમઙ્ગી જાએ ? ઇસ જિઙ્ઞાસા કા સમાધાન કરને કે લિએ કહા
હૈ-પ્રતર કા અસંખ્યાતવાં ભાગ । તાત્પર્ય યહ હૈ કિ પ્રતર કે અસંખ્યાતવેં ભાગ
મેં જિતની શ્રેણિયાં હોતી હેં, ઉતની હી શ્રેણિયાં યહાં લેની યાહિએ । ડનકા
વિશેષ પરિમાણ વતલારને કે લિએ કહા ગયા હૈ-ડન શ્રેણિયોં કી વિષ્કંભસૂચી
અર્થાત્ વિસ્તાર કી અપેક્ષા સે એક પ્રદેશ વાલી શ્રેણી ઉતની હોતી હૈ જિતની
અંગુલ કે પ્રથમ વર્ગમૂલ કો દૂસરે વર્ગમૂલ કે સાથ ગુણિત કરને પર રાશિ ઉત્પન્ન
હોતી હૈ । આશય યહ હૈ કિ એક અંગુલ પ્રમાણ માત્ર ક્ષેત્ર કે પ્રદેશોં કી જિતની

કે અસંખ્યાત શ્રેણિયોનાં જેટલા આકાશ પ્રદેશ હોય છે, તેટલા જ નારક જીવોના બદ્ધ
વૈક્રિય શરીર હોય છે.

પ્રશ્ન એ છે કે સંપૂર્ણ પ્રતરમાં પણ અસંખ્યાત શ્રેણિયો હોય છે, પ્રતરના અર્ધ
ભાગમાં પણ અસંખ્યાત શ્રેણિયો હોય છે. અને પ્રતરના તૃતીય ભાગમાં પણ અસંખ્યાત
શ્રેણિયો હોય છે, એવી સ્થિતિમાં અહિં કેટલી શ્રેણિયો સમજવી જોઈએ.

આ જિઙ્ઞાસાનું સમાધાન કરવાને માટે કહેલું છે-પ્રતરનો અસંખ્યાતમો ભાગ.
તાત્પર્ય એ છે કે પ્રતરના અસંખ્યાતમા ભાગમાં જેટલી શ્રેણિયો હોય છે, તેટલી જ
શ્રેણિયો અહિં લેવી જોઈએ તેમનું વિશેષ પરિમાણ બતાવવાને માટે કહેલું છે-તે શ્રેણિયોની
વિષ્કંભ સૂચિ અર્થાત્ વિસ્તારની અપેક્ષાએ એક પ્રદેશવાળી શ્રેણિ એટલી થાય છે,
જેટલો અંગુલના પ્રથમ વર્ગમૂલને બીજા વર્ગમૂલની સાથે ગુણવાથી રાશિ સમૂહ ઉત્પન્ન
થાય છે. આશય એ છે કે એક અંગુલ પ્રમાણ માત્ર ક્ષેત્રના પ્રદેશોની જેટલી રાશિ

भवन्ति तत्र प्रथमं वर्गमूलं द्वितीयेन वर्गमूलेन गुण्यते, गुणिते च सति यावन्तः प्रदेशा भवन्ति तावत्प्रदेशात्मिका सूचिः बुद्ध्या कल्प्यते बुद्ध्या परिपकल्प्य च विष्कम्भतो दक्षिणोत्तरायामेन संस्थापयितव्या, तथा च संस्थाप्यमानया यावत्तयः श्रेणय न्पृथ्यन्ते तावत्तयः परिग्रहीतव्याः, तद्यथा—अङ्गुलमात्रक्षेत्रप्रदेशरागे वस्तुतोऽसंख्येयत्वेऽपि असत्कल्पनया पदपञ्चाशदधिके द्वे शते परिकल्प्येते, तयोः प्रथमं वर्गमूलं षोडशद्वितीयं चत्वारस्तृतीयं द्वौ, तत्र द्वितीयवर्गमूलेन चतुष्कस्वरूपेण षोडशलक्षणप्रथमवर्गमूलस्य गुणने चतुःषष्टित्वं राशि होती है, उस प्रदेश राशि के असंख्य वर्गमूल होते हैं । प्रथम वर्गमूल का भी जो वर्गमूल होता है, वह दूसरा वर्गमूल कहलाता है । उस दूसरे वर्गमूल का वर्गमूल तीसरा वर्गमूल होता है । इस प्रकार असंख्यात वर्गमूल होते हैं । यहां कहा गया है कि प्रथम वर्गमूल को दूसरे वर्गमूल के साथ गुणित किया जाय । प्रथम वर्गमूल का दूसरे वर्गमूल के साथ गुणाकार करने पर जितने प्रदेश होते हैं, उतने प्रदेशों की सूची बुद्धि से कल्पित कर ली जाय । कल्पित करके विस्तार में उसे दक्षिण-उत्तर में लम्बी स्थापित कर लेनी चाहिए । स्थापित की हुई वह सूची जितनी श्रेणियों को स्पर्श करती है, उतनी श्रेणियाँ यहां ग्रहण करनी चाहिए । वे इस प्रकार हैं—एक अंगुल परिमित क्षेत्र में वास्तव में प्रदेशों की राशि असंख्यात होती है । मगर असत्कल्पना से उसे २५६ मान लिया जाय । इस २५६ की संख्या का प्रथम वर्गमूल सोलह (१६) होता है, दूसरा वर्गमूल चार (४) होता है और तीसरा वर्गमूल दो (२) आता है । इनमें से दूसरे वर्गमूल अर्थात् चार का, प्रथम वर्गमूल अर्थात् सोलह के साथ गुणाकार लिया जाय तो चौसठ संख्या आती है । वस्, इतनी ही श्रेणियाँ समझनी चाहिए ।

થાય છે. તે પ્રદેશ રાશિના અસંખ્યાત વર્ગ મૂળ થાય છે. પ્રથમ વર્ગ મૂળનો પણ બે વર્ગમૂળ થાય છે, તે બીજો વર્ગમૂળ કહેવાય છે. એ બીજા વર્ગ મૂળનું વર્ગ મૂળ ત્રીજો વર્ગમૂળ થાય છે. એ પ્રકારે અસંખ્યાત વર્ગમૂળ હોય છે. અહિં કહેલું છે કે પ્રથમ વર્ગમૂળને બીજા વર્ગમૂળની સાથે ગુણવાથી જેટલા પ્રદેશ થાય છે, તેટલા પ્રદેશોની સૂચી બુદ્ધિથી કલ્પિત કરી લેવાય. કલ્પિત કરીને વિસ્તારમાં તેને દક્ષિણ ઉત્તરમાં લાંબી સ્થાપિત કરવી ભેઈએ. સ્થાપિત કરેલી તે સૂચી જેટલી શ્રેણિયોને સ્પર્શ કરે છે, તેટલી શ્રેણિયો અહિં ગ્રહણ કરવી ભેઈએ. તેઓ આ પ્રકારે છે—એક અંગુલ પરિમિત ક્ષેત્રમાં વાસ્તવમાં પ્રદેશોની રાશિ અસંખ્યાત હોય છે પણ અસત્કલ્પનાથી તેને ૨૫૬ માની લેવામાં આવે એ પ્રકારે ૨૫૬ની સંખ્યાનો પ્રથમ વર્ગમૂળ (૧૬) થાય છે. બીજો વર્ગમૂળ (૪) થાય છે અને ત્રીજો વર્ગમૂળ (૨) આવે છે તેઓમાંથી બીજો વર્ગમૂળ અર્થાત્ ચારનો પ્રથમ વર્ગમૂળ અર્થાત્ ૧૬ની સાથે ગુણવાથી (૬૪) સંખ્યા આવે છે. બસ એટલી જ શ્રેણિયો સમજવી ભેઈએ.

સંપદ્યતે एतावत्यः श्रेणयोऽवसेयाः, इममेवार्थं प्रकारान्तरेण प्रतिपादयति—‘अहवणं अंगुल
वितीयवर्गमूलघणप्पमाणमेत्ताओ सेढीओ’ अथवा प्रकारान्तरेण खलु अङ्गुलद्वितीय वर्गमूल
घनप्रमाणमात्राः श्रेणयः—अङ्गुलमात्रक्षेत्रप्रदेशराशे द्वितीयस्य वर्गमूलस्यासत्कल्पनया चतुष्क
लक्षणस्य यो घनश्चावत्प्रमाणमात्राः श्रेणयोऽवसेयाः, तथा च यस्य राशे चो वर्गः स तेन
राशिना गुणितः सन् घनो भवति यथा द्विकस्य राशेरष्टौ, तथाहि—द्विकस्य राशे वर्गश्चत्वारस्ते
द्विकेन गुणिताः सन्तः अष्टौ भवन्ति, प्रकृते च चतुष्कस्य राशे वर्गः षोडश, ते चतुष्केण
गुण्यन्ते तस्मात् चतुष्कस्य घनो भवति, तत्रापि सैव चतुःषष्टि रिति यावः, किन्तु प्रकारद्वयेऽ-
पि नार्थभेदो भवति, अथवा अङ्गुलमात्रक्षेत्रप्रदेशराशिः स्वप्रथमवर्गमूलेन गुणितः सन्
यावान् प्रदेशराशि भवति तादृत्प्रमाणया सूच्या यावत्यः श्रेणयः स्पृष्टा भवन्ति तावतीषु

यही बात प्रकारान्तर से प्रतिपादित की जाती है—अथवा अंगुल के द्वितीय
वर्गमूल के घन प्रमाण श्रेणियां समझनी चाहिए । आशय यह है कि एक अंगुल
प्रमाण क्षेत्र में जितने प्रदेश हैं, उसके द्वितीय वर्गमूल का अर्थात् असत्कल्पना
से चार का जो घन हो, उतने प्रमाण वाली श्रेणियां समझनी चाहिए । जिस
राशि का जो वर्ग हो, उसका उसी राशि के साथ गुणाकार करने पर घन होता
है जैसे—दो का घन आठ है । दो राशि का वर्ग चार हैं, उसका दो के साथ
गुणाकार किया जाय तो आठ संख्या आती है । इस प्रकार दो का घन आठ है ।
यहां चार का वर्ग सोलह है, इसका चार के साथ गुणाकार किया जाय तो
चार का घन आता है । ऐसा करने पर भी वही संख्या ६४ आती है । इस
प्रकार इन दोनों प्रकारों में कोई वस्तु भेद नहीं है ।

अथवा अंगुल प्रमाण क्षेत्र के प्रदेशों की राशि का अरने प्रथम वर्गमूल
के साथ गुणा करने पर प्रदेशों की जो राशि आती है, उतने ही प्रमाण वाली

એજ વાત પ્રકારાન્તરથી પ્રતિપાદિત કરાય છે

અથવા અંગુલના દ્વિતીય વર્ગમૂલના ઘન પ્રમાણ શ્રેણિયો સમજવી જોઈએ આશય
એ છે કે એક અંગુલ પ્રમાણ ક્ષેત્રમાં જેટલા પ્રદેશ છે, તેના દ્વિતીય વર્ગમૂલના અર્થાત્
અસત્ કલ્પનાથી ચારનો જે ઘન હોય તેટલા પ્રમાણ વાળી શ્રેણિયો સમજવી જોઈએ.
જે રાશિનો જે વર્ગમૂલ હોય તેનો રાશિની સાથે ગુણાકાર કરવાથી ઘન થાય છે. જેમકે જે
નો ઘન આઠ છે. જે રાશિનો વર્ગ ચાર છે, તેનો બેની સાથે ગુણાકાર કરાય તો આઠ
સંખ્યા આવે છે. એ રીતે બેનો ઘન આઠ છે. અહિં ચારનો વર્ગ સોળ છે, તેનો ચારની
સાથે ગુણાકાર કરાય તો ચારનો ઘન આવે છે, એવું કરવાથી પણ તે જ સંખ્યા ૬૪
આવે છે. આ બંને પ્રકારોમાં કોઈ વસ્તુ ભેદ નથી.

અથવા—અંગુલ પ્રમાણ ક્ષેત્રના પ્રદેશોની રાશિનો પોતાના પ્રથમ વર્ગમૂલની સાથે
ગુણાકાર કરવાથી પ્રદેશોની જે રાશિ આવે છે. તેટલા જ પ્રમાણવાળી સૂચી જેટલી.

શ્રેણિયુ યાવન્તઃ આકાશપ્રદેશઃ સન્તિ તાવત્પ્રમાણાનિ નૈરયિકાણાં વદ્ધાનિ વૈક્રિયશરીરાણિ ભવન્તીતિ શાવઃ, 'તત્થ ણં જે તે મુક્કેલ્લગા તે ણં જહા ઓરાલિયસ્સ મુક્કેલ્લગા તદ્દા માણિયવ્વા' તત્ર સ્વલુ-વદ્ધમુક્તવૈક્રિયનૈરયિકશરીરાણાં મધ્યે, યાનિ તાવદ્ મુક્તાનિ નૈર-યિકવૈક્રિયશરીરાણિ સન્તિ તાનિ સ્વલુ ઔદારિકસ્ય મુક્તાનિ વૈક્રિયશરીરાણિ ભણિતાનિ તથૈવ ભણિતવ્યાનિ-વક્તવ્યાનિ, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘નેરઙ્ગયાણં ભંતે ! કેવદ્ધયા આહારગસરીરા પ્પણ્ણત્તા ?’ હે ભદન્ત ! નૈરયિકાણાં કિયન્તિ આહારકશરીરાણિ પ્રજ્ઞાપ્તાનિ ? ભગવાનાહ-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘દુવ્વિહા પ્પણ્ણત્તા’ નૈરયિકાણામ્ આહારકશરીરાણિ દ્વિવિધાનિ પ્રજ્ઞ-પ્તાનિ, ‘તં જહા-વદ્ધેલ્લગા ય મુક્કેલ્લગા ય’ તથથા વદ્ધાનિ ચ મુક્તાનિ ચ, ‘એવં જહા ઓરા-લિય વદ્ધેલ્લગા મુક્કેલ્લગા ય માણિયા તદ્દેવ આહારગા વિ માણિયવ્વા’ એવમ્-પૂર્વોક્તરીત્યા યથા નૈરયિકાણામ્ ઔદારિકાણિ વદ્ધાનિ મુક્તાનિ ચ શરીરાણિ ભણિતાનિ તથૈવ નૈર-યિકાણામ્ આહારકાણ્યપિ વદ્ધાનિ મુક્તાનિ ચ શરીરાણિ ભણિતવ્યાનિ-વક્તવ્યાનિ, તથા ચ-નૈરયિકાણામાહારકાણિ વદ્ધાનિ ન સન્તિ તેષાં વદ્ધાહારકશરીરલબ્ધ્યભાવાત્,

સૂચી જિતની શ્રેણિયોં કો સ્પર્શ કરતી હૈ, ઉતની શ્રેણિયોં યેં જિતને આકાશ પ્રદેશ હોં, ઉતને હી નારકોં કે વદ્ધ વૈક્રિય શરીર હોતે હૈં । નારક જીવોં કે જો મુક્ત વૈક્રિય શરીર હૈં, ઉતની વક્તવ્યતા નારકોં કે મુક્ત ઔદારિક શરીરોં કે સમાન સમજની યાહિયે ।

ગૌતમ-ભગવન્ ! નારક જીવોં કે આહારક શરીર કિતને કહે ગયે હૈં ?

ભગવાન્-હે ગૌતમ ! નારકોં કે આહારક શરીર દો પ્રકાર કે કહે ગયે હૈં, વે હસ પ્રકાર હૈં-વદ્ધ ઔર મુક્ત । જૈસે નારકોં કે વદ્ધ ઔર મુક્ત ઔદારિક શરીરોં કે વિષય મેં પ્રરૂપણ કિયા ગયા હૈ, વૈસા હી ઉતકે આહારક શરીરોં કે સંબંધ મેં બી સમજ લેના યાહિયે । અર્થાત્ વદ્ધ આહારક શરીર નારકોં કે નહીં હોતે, ક્યોંકિ વે આહારક લબ્ધિ રહિત હોતે હૈં । યહ તો ચતુર્દશ પૂર્વધારક મુનિ કો હી હોતા હૈ, નારકોં કો નહીં ।

શ્રેણિયોને સ્પર્શ કરે છે. તેવી શ્રેણિયોમાં બેટલો આકાશ પ્રદેશ હોય તેટલા જ નારકોમાં બદ્ધ વૈક્રિય શરીર હોય છે. નારક છોડેના જે વૈક્રિય શરીર છે, તેમની વક્તવ્યતા નારકોના મુક્ત ઔદારિક શરીરોના સમાન સમજવી જોઈએ.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! નારક છોડેના શરીર કેટલાં કહેલાં છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! નારકોના આહારક શરીર બે પ્રકારના કહેલાં છે, તે આ પ્રકારે છે-બદ્ધ અને મુક્ત. જેવી નારકોના બદ્ધ અને મુક્ત ઔદારિક શરીરોના વિષયમાં પ્રરૂપણ કરેલા છે, તેવી જ પ્રરૂપણા તેમના આહારક શરીરોના સમ્બન્ધમાં પણ સમજ લેવી જોઈએ. અર્થાત્ બદ્ધ આહારક શરીર નારકોના નથી હોતાં. કેમકે તેઓ આહારક લબ્ધિથી રહિત હોય છે. આતો ચતુર્દશ પૂર્વધારક મુનિને જ હોય છે. નારકોને નહિ.

‘तेयाकम्मगाइं जहा एएसिं चेव वेउव्वियाइं’ तैजसकर्मणानि नैरयिकाणां शरीराणि यथा एतेषाञ्चैव नैरयिकाणां वैक्रियाणि शरीराणि प्रतिपादितानि तथैव प्रतिपत्तव्यानि । तथा च नैरयिकाणां तैजसकर्मणानि वद्धनि शरीराणि वैक्रिय वद् बोद्धव्यानि, मुक्तानि च पूर्ववदेव अवसेयानि, इत्याशयः ॥सू० ३॥

॥ असुरकुमारादीनामौदारिकादि वक्तव्यता ॥

मूलम्-असुरकुमाराणं भंते ! केवइया ओरालियसरीरा पण्णत्ता ? गोयमा ! जहा नेरइयाणं ओरालियसरीरा भणिया तहेव एएसिं भाणियव्वा, असुरकुमाराणं भंते ! केवइया वेउव्वियसरीरा पण्णत्ता ? गोयमा ! दुविहा पण्णत्ता, तं जहा-बद्धेल्लगा य मुक्केल्लगा य, तत्थ णं जे ते बद्धेल्लगा ते णं असंखेज्जा, असंखेज्जाहिं उदस्सप्पिणि ओसप्पिणीहिं अवहीरंति कालओ, खेत्तओ असंखेज्जाओ सेढीओ पयरस्स असंखेज्जइभागो, तासि णं सेढीणं विक्खंभसूई अंगुलपढसवग्गमूलस्स संखेज्जइभागो, तत्थ णं जे ते मुक्केल्लगा ते णं जहा ओरालियस्स मुक्केल्लगा तहा भाणियव्वा, आहारगसरीरा जहा एएसिं चेव ओरालिया तहेव दुविहा भाणियव्वा, तेया कम्मगसरीरा दुविहा वि जहा एएसिं चेव विउव्विया, एवं जाव थणियकुमारा ॥सू० ४॥

छाया-असुरकुमाराणां भदन्त ! कियन्ति औदारिकशरीराणि प्रज्ञप्तानि ? गौतम ! यथा नैरयिकाणामौदारिकशरीराणि भणितानि तथैव एतेषामपि भणितव्यानि, असुरकुमाराणां

नारकों के तैजस और कर्मण शरीर, नारकों के वैक्रियक शरीर के समान ही कह लेने चाहिए ॥३॥

असुरकुमारादि के शरीरों की वक्तव्यता

(शब्दार्थ-असुरकुमाराणं भंते ! केवइया ओरालियसरीरा पण्णत्ता) हे भगवन् ! असुरकुमारों के औदारिक शरीर कितने कहे गए हैं ? (गोयमा !

नारकेना तैजस अने कर्मणु शरीर, नारकेना वैक्रियक शरीरना समान जे छडेवां लेखे ॥ ३ ॥

असुरकुमारादिना शरीरनी वक्तव्यता

शब्दार्थ-(असुरकुमाराणं भंते ! केवइया ओरालियसरीरा पण्णत्ता ?) हे भगवन् ! असुरकुमारेना औदारिक शरीर केटवां छडेवांछेवां छे ? (गोयमा ! जहा नेरइयाणं ओरा-

મદન્ત ! ક્રિયન્તિ વૈક્રિયશરીરાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ ? ગૌતમ ! દ્વિવિધાનિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ, તદ્યથા-વદ્ધાનિ ચ મુક્તાનિ ચ, તત્ર સ્વલુ યાનિ તાવદ્ વદ્ધાનિ તાનિ સ્વલુ અસંસ્થયેયાનિ, અસંસ્થયેયામિસ્ત્ત-
ર્પિણ્યસર્પિણીભિરપહિયન્ને કાલતઃ, ક્ષેત્રતોઽસંસ્થયેયા શ્રેણયઃ પ્રતરસ્યાસંસ્થયેયભાગઃ, તાસાં
સ્વલુ શ્રેણીનાં વિષ્કંભસૂચિઃ અંગુલપ્રથમવર્ગમૂલસ્ય સંસ્થયેયભાગઃ તત્ર સ્વલુ યાનિ તાવદ્
મુક્તાનિ તાનિ સ્વલુ યથૌદારિકસ્ય મુક્તાનિ તથા મણિતવ્યાનિ, આહારશરીરાણિ યથા

જહા નેરહયાણં ઓરાલિયસરીરા મણિયા) હે ગૌતમ ! જૈસે નારકોં કે ઔદા-
રિક શરીર કહે (તહેવ એતેસિં મણિયવ્વા) ડસી પ્રકાર દનકે કહને યાહિય

(અસુરકુમારાણં મંતે ! કેવહ્યા વેડન્વિયસરીરા પ્ણજ્ઞા ?) હે ભગવન્ !
અસુરકુમારોં કે વૈક્રિય શરીર કિનને પ્રકાર કે કહે ગયે હું ? (ગોયમા દુવિહા
પ્ણજ્ઞા) હે ગૌતમ ! દો પ્રકાર કે કહે ગયે હું (તં જહા) વે હસ પ્રકાર (વદ્ધેલ્લગા ય
મુક્કેલ્લગા ય) વદ્ધ ઓર મુક્ત (તત્થણં જે તે વદ્ધેલ્લગા તે ણં અસંસ્થેજ્ઞા) ઉત્તમેં
જો વદ્ધ હૈં, વે અસંસ્થાત હૈં (અસંસ્થેજ્ઞાહિં ઉસ્સપ્પિણિ ઓસપ્પિણિહિં અવહીરંતિ
કાલઓ) કાલ સે અસંસ્થાત ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી કાલોં મેં અપહરણ ક્રિયા
જાતા હૈ (સ્થેત્તઓ અસંસ્થેજ્ઞાઓ સેઢીઓ) ક્ષેત્ર સે અસંસ્થાત શ્રેણિયાં (પયરસ્સ
અસંસ્થેજ્ઞાઓ) પ્રતર કા અસંસ્થાતવાં ભાગ (તાસિં ણં સેઢીણં) ઉત્ત શ્રેણિયોં કી
(વિકલંભમૂઠ્ઠી) વિષ્કંભસૂચી (અંગુલપદમવર્ગમૂલસ્સ સંસ્થેજ્ઞાઓ) અંગુલ
કે પ્રથમ વર્ગમૂલ કા સંસ્થાતવાં ભાગ

(તત્થ ણં જે ને મુક્કેલ્લગા) ઉત્તમેં જો મુક્ત વૈક્રિયક શરીર હૈં (તે ણં જહા
ઓરાલિયસ્સ મુક્કેલ્લગા તહા મણિયવ્વા) વે ઔદારિક કે મુક્ત કે સમાન
કહ લેને યાહિય (આહારશરીરા) આહારક શરીર (જહા એતેસિં ચેવ ઓરાલિયા)

લિયસરીરા મણિયા) હે ગૌતમ ! જે નારકોના ઔદારિક શરીર કહ્યાં છે (તહેવ એતેસિં
મણિયવ્વા) તેજ પ્રકારે તેમના કહેવા બોધ્યો

(અસુરકુમારાણં મંતે ! કેવહ્યા વેડન્વિયસરીરા પ્ણજ્ઞા ?) હે ભગવન્ અસુરકુમારોના
વૈક્રિય શરીર કેટલા કહ્યાં છે ? (ગોયમા ! દુવિહા પ્ણજ્ઞા) હે ગૌતમ ! બે પ્રકારના કહ્યા
છે (તં જહા) તેઓ આ પ્રકારે (વદ્ધેલ્લગા ય મુક્કેલ્લગા ય) બદ્ધ અને મુક્ત (તત્થણં જે
તે વદ્ધેલ્લગા, તે ણં અસંસ્થેજ્ઞા) તેઓમાં જે બદ્ધ છે તેઓ અસંસ્થાત છે (અસંસ્થેજ્ઞાહિં
ઉસ્સપ્પિણિ ઓસપ્પિણિહિં અવહીરંતિ કાલઓ) કાળથી અસંસ્થાત ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણી
કાળો અપહરણ કરાય છે (સ્થેત્તઓ અસંસ્થેજ્ઞાઓ સેઢીઓ) ક્ષેત્રથી અસંસ્થાત શ્રેણિયો
(પયરસ્સ અસંસ્થેજ્ઞાઓ) પ્રતરનો અસંસ્થાતનો ભાગ (તાસિં ણં સેઢીણં) તે શ્રેણિયોની
(વિકલંભમૂઠ્ઠી) વિષ્કંભ સૂચી (અંગુલપદમવર્ગમૂલસ્સ સંસ્થેજ્ઞાઓ) અંગુલના પ્રથમ
વર્ગમૂલના સંસ્થાતનો ભાગ

(તત્થણં જે તે મુક્કેલ્લગા) તેઓમાં જે મુક્ત વૈક્રિયશરીર છે. (તેણં જહા ઓરાલિય-
સ્સ મુક્કેલ્લગા તહા મણિયવ્વા) તે ઔદારિક શરીરના મુક્તની સમાન કહી લેવાં બોધ્યો

એતેપાશ્ચૈવ ઔદારિકાણિ તથૈવ દ્વિવિધાનિ મણિતવ્યાનિ, તૈજસકાર્મણશરીરાણિ દ્વિવિધાન્યપિ
યથા એતેપાશ્ચૈવ વૈક્રિયાણિ એવં યાદદ્-સ્તનિતકુમારાઃ ॥સૂ. ૪॥

ટીકા-અથાસુરકુમારાદીનામૌદારિકાદિશરીરાણિ પ્રરૂપયિતુમાહ-‘અસુરકુમારાણં મંતે !
કેવડયા ઓરાલિયસરીરા પળ્લત્તા ?’ ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-હે મદન્ત ! અસુરકુમારાણાં કિયન્તિ
ઔદારિકશરીરાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ ? મગવાનાહ-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘જહા નૈરડયાણં ઓરા-
લિયસરીરા મણિયા તહેવ એસિં માણિયવ્વા’ યથા નૈરયિકાણામૌદારિકશરીરાણિ મુક્તાનિ
મણિતાનિ તથૈવ એતેપામપિ અસુરકુમારાણામૌદારિકશરીરાણિ મુક્તાન્યેવ મણિતવ્યાનિ ન તુ
વદ્ધાનિ, તેપામપિ વદ્ધલબ્ધ્યસંભવાત્ વદ્ધૌદારિકશરીરાભાવઃ, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘અસુરકુમા-
રાણં મંતે ! કેવડયા વેઽવિચ્ચસરીરા પળ્લત્તા ?’ હે મદન્ત ! અસુરકુમારાણાં કિયન્તિ વૈક્રિય-

જેસે ઇન્હીં કે ઔદારિક શરીર (તહેવ દુવિહા માણિયવ્વા) ઉસી પ્રકાર દો
તરહ કે કહને યાહિયે (તેથાકમ્મગસરીરા દુવિહા વિ જહા એતેસિં ચેવ વિઽ-
વિચ્ચા) તૈજસ કાર્મણશરીર દોનોં જેસે ઇન્હીં કે વૈક્રિય શરીર (એવં જાવ થણિય-
કુમારા) હસી પ્રકાર યાવત્ સ્તનિત કુમાર ।

ટીકાર્થ-અવ અસુરકુમાર આદિ કે ઔદારિક આદિ શરીરોં કી પ્રરૂપણા
કરને કે લિયે કહતે હૈં-

ગૌતમ-હે મગવન્ ! અસુરકુમારોં કે ઔદારિક શરીર કિતને કહે હૈં ?
મગવાન્-હે ગૌતમ ! જેસે નારકોં કે ઔદારિક શરીરોં કા કથન કિયા
ગયા હૈ, ઉસી પ્રકાર અસુરકુમારોં કે ઔદારિક શરીર કા કથન મી સસજ્જ
લેના યાહિયે । અર્થાત્ અસુરકુમારોં કે ઔદારિક શરીર મુક્ત હી હોતે હૈં,
વદ્ધ ઔદારિક શરીર નહીં હોતે । ક્યોંકિ અસુરકુમારોં કો મી અવસ્થાભાવ કે
કારણ ઔદારિક શરીર નહીં હોતા હૈ ।

(આહારગસરીરા) આહારિક શરીર (જહા એતેસિં ચેવ ઓરાલિયા) જેવા તેમના ઔદા-
રિક શરીર (તહેવ દુવિહા માણિયવ્વા) એજ પ્રકારે જે પ્રકારના કહેવાં બોધે (તેથાકમ્મગ-
સરીરા દુવિહા વિ એસિં ચેવ વિઽવિચ્ચા) તૈજસ કાર્મણ શરીર બન્ને જેવા તેઓના વૈક્રિય
શરીર (એવં જાવ થણિયકુમારા) એજ પ્રકારે યાવત્ સ્તનિતકુમાર

ટીકાર્થ-હવે અસુરકુમારો આદિના ઔદારિક આદિ શરીરોની પ્રજ્ઞણા કરવાને
માટે કહે છે

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! અસુરકુમારોના ઔદારિક શરીર કેટલાં કદમાં છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! જેવા નારકોના ઔદારિક શરીરોનું કથન કરાયેલું છે તેજ
પ્રકારે અસુરકુમારોના ઔદારિક શરીરોનું કથન પણ સમગ્ર દેવું બોધે, અર્થાત્ અસુર-
કુમારોના ઔદારિક શરીર મુક્ત હોય છે, બદ્ધ ઔદારિક શરીર નથી હોતાં, કેમકે
અસુરકુમારોના પણ ભવસ્થલાવને કારણે ઔદારિક શરીર નથી હોતાં.

શરીરાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ ? ભગવાનાહ-‘ગૌતમ !’ હે ગૌતમ ! ‘દુવિદ્ધા પ્ણત્તા’ અસુરકુમારાણાં વૈક્રિયશરીરાણિ દ્વિવિધાનિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ, ‘તં જહા-વદ્દેલ્લગા ય, મુકેલ્લગા ય’ તથા-વદ્ધાનિ ચ મુક્તાનિ ચ, ‘તત્થ ણં જે તે વદ્દેલ્લગા તે ણં અસંખેજ્જા’ તત્ર खलु તદુભયેપાં મધ્યે યાનિ તાવદ્ વદ્ધાનિ વૈક્રિયશરીરાણિ તાનિ खलु અસંખેયાનિ ભવતિ, તેપામસંખેયત્વમેવ કાલ-ક્ષેત્રાભ્યાં પ્રરૂપયતિ-‘અસંખેજ્જાહિં ઉત્સપ્પિણિ ઓસપ્પિણીહિં અવધીરંતિ કાલો’ પ્રતિસમ-યમેકૈકશરીરાપહારેણ અસંખેયાભિરુત્સર્પિણ્યવસર્પિણીભિઃ સર્વાત્મના અપહ્રિયન્તે કાલતઃ-કાલાપેક્ષયા વિનાશ્યન્તે પ્રાગુક્તયુક્તેઃ, ‘ચેત્તઓ અસંખેજ્જાઓ સેઢીઓ પયરસ્સ અસંખેજ્જા ભાગો’ ક્ષેત્રતઃ-ક્ષેત્રાપેક્ષયા અસંખેયાઃ શ્રેણયો ભવન્તિ તથા ચાસંખેયામુ શ્રેણીપુ યાવન્ત આકાશપ્રદેશઃ સન્તિ તેપાં તાવત્પ્રમાણત્વાત્, તાશ્ચ શ્રેણયઃ પ્રતરહ્યાસંખેયો ભાગોઽવસેયઃ પ્રતરાસંખેયભાગપ્રમિતાઃ અવસેયાઃ, તત્રાપિ નારકાપેક્ષયા વિશેષતરં પરિમાણં પ્રરૂપયન્નાહ-‘તાસિ ણં સેઢીણં વિઘ્નખંભસૂઈ અંગુલપદમવગ્ગમૂલસ્સ સંખેજ્જાભાગો’ તાસાં ચ શ્રેણીનાં

ગૌતમ-હે ભગવન્ ! અસુરકુમારોં કે વૈક્રિયક શરીર કિતને કહે ગણે છે ?

ભગવાન્-હે ગૌતમ ! અસુરકુમારોં કે વૈક્રિય શરીરં દો પ્રકાર કે કહે છે, યથા વદ્ધ ઓર મુક્ત । ઇનમેં સે વદ્ધ વૈક્રિય શરીર અસંખ્યાત છે । અવ ઇનકી અસંખ્યાત સંખ્યા કા કાલ ઇવં ક્ષેત્ર સે પ્રરૂપણ કરતે છે-કાલ કી અપેક્ષા યદિ ઉત્સર્પિણી ઓર અવસર્પિણી કાલોં કે ઇક-ઇક સમય મેં ઇનકા અપહરણ કિયા જાય તો અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણિયોં ઓર અવસર્પિણિયોં મેં ઇનકા અપહરણ હો । તાત્પર્ય યહ કિ અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણિયોં ઓર અવસર્પિણિયોં કે જિતને સમય છે, ઇતને હી અસુરકુમારોં કે વદ્ધ વૈક્રિય શરીર છે । ક્ષેત્ર કી અપેક્ષા સે અસંખ્યાત શ્રેણી પ્રમાણ છે, અર્થાત્ અસંખ્યાત શ્રેણિયોં મેં જિતને આકાશ પ્રદેશ હોતે છે, ઇતને હી વે શરીર છે । વહ શ્રેણિયાં પ્રતર કા અસંખ્યાતવાં ભાગ પ્રમાણ જાનનો ચાહિય ।

શ્રી જૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! અસુરકુમારોના વૈક્રિય શરીર કેટલાં કહેલા છે ?

શ્રી ભગવાન્ ! અસુરકુમારોના વૈક્રિય શરીર ણે પ્રકારના કહેલા છે, યથા ણદ્ધ અને મુક્ત તેઓમાથી ણદ્ધ વૈક્રિય શરીર અસંખ્યાત છે. હવે તેમની અસંખ્યાત સંખ્યાનું કાલ અને ક્ષેત્રથી પ્રરૂપણ કરે છે-કાલની અપેક્ષાએ યદિ ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી કાળોના એક એક સમયમા તેમના અપહરણ કરાય તો અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણીયો અને અવસર્પિણીયોમા તેમના અપહરણ થાય તાત્પર્ય એ છે કે અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણિયો અને અવસર્પિણિયોના જેટલા સમય છે, તેટલા જ અસુરકુમારોના ણદ્ધ વૈક્રિય શરીર છે ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ અસંખ્યાત શ્રેણિ પ્રમાણ છે અર્થાત્ અસંખ્યાત શ્રેણિયોમા જેટલા આકાશ પ્રદેશ હોય છે, તેટલા જ તે શરીર છે. તે શ્રેણિયો પ્રતરના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ જાણવી જોઈ એ. અહિ નારકોની અપેક્ષાએ વિશિષ્ટ પરિમાણનું પ્રતિપાદન કરતા થકા કહે છે-

પરિમાણાય યા વિષ્કમ્ભસ્ય-વિસ્તારસ્ય સૂચિઃ-પૂર્વોક્તરૂપા, સા અઙ્ગુલપ્રથમવર્ગમૂલસ્ય-અઙ્ગુલમાત્રક્ષેત્રપ્રદેશરાશેઃ પ્રથમવર્ગમૂલસ્ય સંખ્યેયો ભાગો ભવતિ તથા ચાઙ્ગુલમાત્રક્ષેત્ર-પ્રદેશરાશેરસત્કલ્પનયા પદ્મપશ્ચાશ્વદુત્તરશતદ્વયપ્રમાણસ્ય યત્ પોડશલક્ષણં પ્રથમવર્ગમૂલં ભવતિ તસ્ય સંખ્યેયતમે ભાગે યાવન્ત, આકાશપ્રદેશા અસત્કલ્પનયા પશ્ચ વા પદ્મ વા તાવત્પ્રદેશા-ત્મિકા શ્રેણિઃ પરિમાણા ય વિષ્કમ્ભસૂચિરવસેયા, તથા ચ નૈરયિકાપેક્ષયા અસુરકુમારસમ્બન્ધિ વદ્ધવૈક્રિયશરીરાણાં ક્ષેત્રાપેક્ષયા વિષ્કમ્ભસૂચિરસંખ્યેયગુણહીના ભવતિ. તથાહિ-નૈર-યિકાણાં શ્રેણેઃ પરિમાણાય વિષ્કમ્ભસૂચિ-રઙ્ગુલપ્રથમવર્ગમૂલમ્ દ્વિતીયવર્ગમૂલગુણિતં સદ્ ભવતિ તાવત્પ્રદેશાત્મિકા, દ્વિતીયશ્ચ વર્ગમૂલં વસ્તુતોઽસંખ્યેયપ્રદેશાત્મકં તસ્માદ્ અસંખ્યેય-ગુણપ્રથમવર્ગમૂલપ્રદેશાત્મિકા નૈરયિકાણાં સૂચિઃ, અસુરકુમારાણાન્તુ અઙ્ગુલપ્રથમવર્ગમૂલ-સંખ્યેયભાગપ્રદેશાત્મિકા વિષ્કમ્ભસૂચિઃ, મહાદળકેઽપિ સર્વેષાં ભવનવાસિનાં રત્નપ્રભા નૈર-

યહાં નારકોં કી અપેક્ષા વિશિષ્ટ પરિમાણ કા પ્રતિપાદન કરતે હુએ કહતે હૈં-
 ડન શ્રેણિયોં કે પરિમાણ કે લિએ જો સૂચિ પહેલે કહી ગઈ હૈ । વહ અંગુલ પ્રમાણ
 ક્ષેત્ર કે પ્રદેશોં કી રાશિ કે પ્રથમ વર્ગમૂલ કા સંખ્યાતવાં ભાગ હૈ । એક અંગુલ
 પ્રમાણ ક્ષેત્ર કે પ્રદેશોં કી રાશિ અસત્કલ્પના સે ૨૫૬ માની હૈ । ડસકા પ્રથમ
 વર્ગમૂલ ૧૬ આતા હૈ । ડસકે સંખ્યાતવેં ભાગ મેં જિતને આકાશ પ્રદેશ હોં-
 અસત્કલ્પના સે પાંચ હોં અથવા છહ હોં, ડતને પ્રદેશ સૂચિ શ્રેણી કો વિષ્કંભ
 સૂચિ સમજના ચાહિએ । ડસ પ્રકાર નારકોં કી અપેક્ષા અસુરકુમારોં કે વદ્ધ
 વૈક્રિય શરીરોં કી ક્ષેત્ર કી અપેક્ષા વિષ્કંભ સૂચિ અસંખ્યેય ગુણહીન હોતી હૈ ।
 ક્યોં કિ નારકોં કે શ્રેણિ કે પરિમાણ કે લિએ ગ્રહણ કી ગઈ વિષ્કંભ સૂચી
 દ્વિતીય વર્ગમૂલ સે ગુણિત પ્રથમ વર્ગમૂલ જિતને પ્રદેશોં વાલી હૈ, ડસરા વર્ગમૂલ
 વાસ્તવ મેં અસંખ્યાત પ્રદેશાત્મક હોતા હૈ, અતએવ અસંખ્યાત ગુણ પ્રથમ વર્ગમૂલ
 કે પ્રદેશોં જિતની નારકોં કી સૂચિ હૈ, કિન્તુ અસુરકુમારોં કી વિષ્કંભસૂચિ

તે શ્રેણિયોના પરિણામને માટે જે સૂચિ પહેલાં કહી છે, તે અંગુલ પ્રમાણ ક્ષેત્રના
 પ્રદેશોની રાશિના પ્રથમ વર્ગ મૂળનો સંખ્યાતમો ભાગ છે, એક અંગુલ પ્રમાણ ક્ષેત્રના
 પ્રદેશોની રાશિ અસત્કલ્પનાથી ૨૫૬ માની છે. તેનું પ્રથમ વર્ગ મૂલ ૧૬ આવે છે તેના
 સંખ્યાતમા ભાગમા જેટલા આકાશ પ્રદેશ હોય, અસત્કલ્પનાથી પાંચ હોય કે છ હોય,
 જેટલા પ્રદેશ ૩૫ શ્રેણિને વિષ્કંભ સૂચિ સમજવી જોઈએ. એ પ્રકારે નારકોની અપેક્ષાએ
 અસુરકુમારોના વદ્ધ વૈક્રિય શરીરોની વિષ્કંભ સૂચિ અસંખ્યાત ગુણહીન થાય છે.
 કેમકે નારકોની શ્રેણિના પરિમાણના માટે ગ્રહણ કરેલ વિષ્કંભ સૂચિ દ્વિતીય વર્ગ
 મૂળથી ગુણિત પ્રથમ વર્ગમૂળ જેટલા પ્રદેશોવાળી છે. બીજો વર્ગમૂળ વાસ્તવમાં અસંખ્યાત
 પ્રદેશાત્મક થાય છે. તેથી જ અસંખ્યાત ગુણ પ્રથમ વર્ગમૂળના પ્રદેશો જેટલી નારકોની
 સૂચિ છે, પણ અસુરકુમારોની વિષ્કંભ સૂચિ અંગુલના પ્રથમ વર્ગમૂલના સંખ્યેય ભાગ

યિકેભ્યોઽપ્યસંખ્યેયગુણહીનત્વસ્યોક્તત્વેન સર્વનૈરયિકાપેક્ષયા નૂનમસંખ્યેયગુણહીનત્વં તેષાં ભવતિ, 'તત્થ ણં જે તે મુક્કેલ્લગા તે ણં જહા ઓરાલિયસ્સ મુક્કેલ્લગા તદ્દા માણિયવ્વા' તત્ર સ્વલુ-તદુચ્ચેષાં મધ્યે ચાનિ તાવદ્ મુક્તાનિ અસુરકુમારાણાં વૈક્રિયાણિ શરીરાણિ ભવન્તિ, તાનિ સ્વલુ યથૌદારિકસ્ય મુક્તાનિ વૈક્રિયાણિ શરીરાણિ પ્રતિપાદિતાનિ તથા ભણિતવ્યાનિ-વક્તવ્યાનિ, આહારનસરીરગા જહા એતેસિં ચેવ ઓરાલિયા તદ્દેવ દુવિહા માણિયવ્વા' અસુરકુમારાણામ્ 'આહારકશરીરાણિ યથા-એતેપાઞ્ચૈવ-અસુરકુમારાણામ્ ઔદારિકાણિ વદ્ધાનિ મુક્તાનિ પ્રતિપાદિતાનિ તથૈવ દ્વિવિધાનિ ભણિતવ્યાનિ-વક્તવ્યતાનિ 'તેયા કમ્મગસરીરા દુવિહા વિ જહા એતેસિં ચેવ વેડવિયા' અસુરકુમાણાં તૈજસકાર્મણશરીરાણિ દ્વિવિધાનિ અપિ વદ્ધાનિ મુક્તાનિ ચ યથા એતેપાઞ્ચૈવ-અસુરકુમારાણાં વૈક્રિયાણિ વદ્ધાનિ મુક્તાનિ ચ પ્રતિપાદિતાનિ તથૈવ પ્રતિપાદનીયાનિ 'એવં જાવ ધણિયકુમારા' એવમ્-અસુરકુમારોક્તિ-

અંગુલ કે પ્રથમ વર્ગમૂલ કે સંખ્યેય ભાગ પ્રદેશ રૂપ હી હૈ । મહાદળ્લક મેં મી સમસ્ત ભવનવાસિયોં કો અકેલી રત્નપ્રભા પૃથ્વી કે નારકોં સે મી અસંખ્યાત ગુણ હીન કહા ગયા હૈ, અતએવ સમસ્ત નારકોં કી અપેક્ષા તો ડનકી અસંખ્યાત ગુણહીનતા સિદ્ધ હો હી જાતી હૈ ।

અસુરકુમારોં કે જો મુક્ત વૈક્રિય શરીર હૈ, ડન્હે ડન્હીંકે મુક્ત કે ઓર ઔદારિક શરીરોં કે સમાન કહના ઑહિએ ।

અસુરકુમારોં કે આહારકશરીરોં કા કથન, અસુરકુમારોં કે હી મુક્ત ઓર વદ્ધ ઔદારિક શરીરોં કે સમાન હી સમજના ઑહિએ ।

અસુરકુમારોં કે તૈજસ કાર્મણ શરીરોં કી વક્તવ્યતા અસુરકુમારોં કે હી વદ્ધ ઓર મુક્ત વૈક્રિયશરીરોં કે સદૃશ જાનના ઑહિએ । અસુરકુમારોં કે હી સવાન સ્તનિતકુમારોં તક કી પ્રરૂપણા કર લેની ઑહિએ, અર્થાત્ નાગકુમારોં સુવર્ણકુમારોં, વિદ્યુત્કુમારોં, ઉદધિકુમારોં, ક્રીપકુમારોં, દિવકુમારોં, પવન-

પ્રદેશ રૂપ જ છે મહાદળ્લકમા પળુ સમસ્ત ભવનવાસિયોના એકલી રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારકોથી પળુ અસંખ્યાત ગુણહીન કહેલ છે, તેથી જ સમસ્ત નારકોની અપેક્ષાએ તો તેમની અસંખ્યાત ગુણહીનતા સિદ્ધ થઈ જ બાય છે.

અસુરકુમારોના જે મુક્ત વૈક્રિય શરીર છે તેમને તેમના મુક્ત ઔદારિક શરીરોના સમાન જ કહેવાં જોઈએ.

અસુરકુમારોના આહારક શરીરોનું કથન અસુરકુમારોના જે મુક્ત અને બદ્ધ ઔદારિક શરીરોના સમાન જ સમજવું જોઈએ.

અસુરકુમારોના, તૈજસ અને કાર્મણ શરીરોની વક્તવ્યતા અસુરકુમારોના જે બદ્ધ અને મુક્ત વૈક્રિય શરીરોના સદૃશ બાણવી જોઈએ.

અસુરકુમારોની સમાન જ સ્તનિતકુમારો સુધીની પ્રરૂપણા કરી લેવી જોઈએ અર્થાત્

रीत्या यावत्-नागकुमाराणां सुवर्णकुमाराणां विद्युत्कुमाराणाम् उदधिकुमाराणां द्वीपकुमाराणां दिक्कुमाराणां पवनकुमाराणां स्तनितकुमाराणाञ्चापि औदारिकाणि वैक्रियाणि आहारकाणि तैजसानि कर्मणानि च शरीराणि बद्धमुक्तभेदेन द्विविधानि अवसेयानि तत्रापि औदारिकाणि वद्धानि न भवन्ति, प्रागुक्तयुक्तेः मुक्तानि चानन्तानि भवन्ति, वैक्रियाणि वद्धानि असंख्येयानि, मुक्तानि चानन्तानि भवन्ति, आहारकाण्यपि वद्धानि न सन्ति मुक्तानि चानन्तानि तैजसानि कर्मणानि च वद्धानि असंख्येयानि मुक्तानि चानन्तानि भवन्ति ॥सू० ४॥

॥ पृथिवीकायिकादीनामौदारिकादि वक्तव्यता ॥

मूलम्-पुढविक्काइयाणं भंते ! केवइया ओरालियसरीरगा पणत्ता ? गोयमा ! दुविहा पणत्ता, तं जहा-बद्धेल्लागा य मुक्केल्लागा य तत्थ णं जे ते बद्धेल्लागा ते णं असंखेज्जा असंखेज्जाहिं उस्सप्पिणि ओसप्पिणीहिं अवहीरंति कालओ, खेत्तओ असंखेज्जा लोगा, तत्थ णं जे ते मुक्केल्लागा ते णं अणंता, अणंताहिं उस्सप्पिणि ओसप्पिणीहिं अवहीरंति कालओ, खेत्तओ असंखेज्जा लोगा, अभवसिद्धिएहिंतो अणंतमुणा, सिद्धाणं अणंतभागो, पुढविक्काइया णं भंते ! केवइया वेउव्वियसरीरगा पणत्ता ? गोयमा ! दुविहा पणत्ता, तं जहा-बद्धेल्लागा य मुक्केल्लागा य, तत्थ णं जे ते बद्धेल्लागा ते णं णत्थि, तत्थ णं जे ते मुक्केल्लागा, ते णं जहा एएसिं चेव ओरालिया तहेव भाणियव्वा, एवं अहारगसरीरा

कुमारों, और स्तनितकुमारों के औदारिक, वैक्रियक, आहारक, तैजस और कर्मण शरीर भी बद्ध और मुक्त के भेद से दो-दो प्रकार के हैं। इनमें बद्ध औदारिक शरीर पूर्वोक्त युक्ति के अनुसार होते नहीं हैं, मुक्त औदारिक शरीर अनन्त हैं। बद्ध वैक्रिय शरीर असंख्यात हैं और मुक्त वैक्रिय शरीर अनन्त हैं। आहारक शरीर बद्ध नहीं होते, मुक्त अनन्त होते हैं। तैजस और कर्मण शरीर बद्ध असंख्यात और मुक्त अनन्त हैं ॥४॥

नागकुमारो, सुवर्णकुमारो, विद्युत्कुमारो, द्वीपकुमारो, दिक्कुमारो, पवनकुमारो अने स्तनित कुमारोना औदारिक, वैक्रियक, आहारक, तैजस अने कर्मण शरीर पणु णद्ध अने मुक्तना लेद्धी जे जे प्रकारना छे, तेजानांथी णद्ध औदारिक शरीर पूर्वोक्त युक्ताना अनुसार थतां नथी होतां मुक्त औदारिक शरीर अनन्त छे, णद्ध वैक्रिय शरीर असंख्यात छे. अने मुक्त वैक्रिय शरीर अनन्त छे. आहारक शरीर णद्ध नथी होता मुक्त अनन्त होय छे, तैजस अने कर्मण शरीर णद्ध असंख्यात अने मुक्त अनन्त छे ॥ ४ ॥

વિ, તેયા કમ્મગા જહા એસિં ચેવ ઓરાલિયા, એવં આઝકાઝયા તેઝ-
કાઝયા વિ । વાઝકાઝયાણં મંતે ! કેવઝયા ઓરાલિય સરીરા પળ્લન્તા ?
ગોયમા ! દુવિહા પળ્લન્તા, તં જહા-વદ્ધેલ્લગા ય મુક્કેલ્લગા ય, દુવિહા
વિ જહા પુઢવિક્કાઝયાણં ઓરાલિયા, વેઝવિયાણં પુચ્છા, ગોયમા !
દુવિહા પળ્લન્તા, તં જહા-વદ્ધેલ્લગા ય મુક્કેલ્લગા ય, તત્થ ણં જે તે
વદ્ધેલ્લગા તે ણં અસંખેજ્ઞા સમ્પે સમ્પે અવહીરમાણા અવહીરમાણા
પલિયોવમસ્સ અસંખેજ્ઞાભાગમેત્તેણં કાલેણં અવહીરંતિ, નો ચેવ ણં
અવહિયા સિયા, મુક્કેલ્લગા જહા પુઢવિક્કાઝયાણં, આહારગતેયા કમ્મા
જહા પુઢવીકાઝયાણં, વળ્લપ્પકાઝયાણં જહા પુઢવિકાઝયાણં, ણવરં
તેયા કમ્મગા જહા ઓહિયા તેયા કમ્મગા, વેઝંદિયાણં મંતે ! કેવઝયા
ઓરાલિયસરીરગા પળ્લન્તા ? ગોયમા ! દુવિહા પળ્લન્તા, વદ્ધેલ્લગા ય
મુક્કેલ્લગા ય, તત્થ ણં જે તે વદ્ધેલ્લગા તેણં અસંખેજ્ઞા, અસંખેજ્ઞાહિં
ઉત્સપ્પિણિઓ-સપ્પિણીહિં અવહીરંતિ કાલઓ, સેત્તઓ અસંખેજ્ઞાઓ
સેઢીઓ પયરસ્સ અસંખેજ્ઞા ભાગે, તાસિણં સેઢીણં વિકલંભસૂઝં, અસં-
ખેજ્ઞાઓ જોયણકોઢાકોઢીઓ અસંખેજ્ઞાઝં સેઢિવગ્ગમૂલાઝં ॥સૂ. ૫॥

છાયા-પૃથ્વીકાયિકાનાં મદન્ત ! કિયન્તિ ઔદારિકશરીરાણિ પ્રજ્ઞાણિ ? ગૌતમ !
દ્વિવિધાણિ પ્રજ્ઞાણિ ? તથા-વદ્ધાણિ ચ મુક્તાણિ ચ, તત્ર સ્વલ્પ યાણિ તાવદ્ વદ્ધાણિ તાણિ

પૃથ્વી કાયિકાદિક કે શરીર

શબ્દાર્થ-(પુઢવિકાઝયાણં મંતે ! કેવઝયા ઓરાલિયસરીરગા પળ્લન્તા ?)
હે ભગવન્ ! પૃથ્વીકાયિકો કે ઔદારિક શરીર કિનને કહે ગણે હૈં ? (ગોયમા !
દુવિહા પળ્લન્તા, તં જહા-વદ્ધેલ્લગા ય મુક્કેલ્લગા ય) હે ગૌતમ ! દો પ્રકાર કે
કહે ગણે હૈં, વે ઇસ પ્રકાર-વદ્ધ ઓર મુક્ત (તત્થ ણં જે તે વદ્ધેલ્લગા તે ણં અસં-
ખેજ્ઞા) ડનમેં જો વદ્ધ હૈં, વે અસંખ્યાત હૈં (અસંખેજ્ઞાહિં ઉત્સપ્પિણિ ઓસપ્પિ-

પૃથ્વીકાયિકાદિના શરીર

શબ્દાર્થ-(પુઢવિકાઝયાણં મંતે ! કેવઝયા ઓરાલિયસરીરગા પળ્લન્તા) હે ભગવન્ ! પૃથ્વી-
કાયિકાદિના ઔદારિક શરીર કેટલાં કહ્યા છે ? (ગોયમા ! દુવિહા પળ્લન્તા તં જહા) હે ગૌતમ !
બે પ્રકારના કહ્યા છે. તે બે પ્રકારે છે-વદ્ધ અને મુક્ત (તત્થ ણં જે તે વદ્ધેલ્લગા તે ણં અસંખેજ્ઞા)
તેઓમાં બે વદ્ધ છે, તેઓ અસંખ્યાત છે (અસંખેજ્ઞાહિં ઉત્સપ્પિણિ-ઓસપ્પિણીહિં અવહીરંતિ

ખલુ અસંખ્યેયાનિ, અસંખ્યેયાભિ રુત્સર્પિણ્યવસર્પિણીભિ રપહ્રિયન્તે કાલતઃ, ક્ષેત્રતોડસંખ્યેયા લોકાઃ, તત્ર ખલુ યાનિ તાવદ્ મુક્તાનિ તાનિ ખલુ અનન્તાનિ, અનન્તાભિ રુત્સર્પિણ્યવસર્પિણીભિ રપહ્રિયન્તે કાલતઃ, ક્ષેત્રતોડસંખ્યેયા લોકાઃ, અભવસિદ્ધિકેભ્યોડનન્તગુણાઃ, સિદ્ધાનામનન્તભાગઃ, પૃથિવીકાયિકાનાં મદન્ત ! કિયન્તિ વૈક્રિયશરીરાણિ પ્રજ્ઞાણાનિ ? ગૌતમ ! દ્વિવિધાનિ પ્રજ્ઞાણાનિ, તદ્યથા-વદ્ધાનિ ચ મુક્તાનિ ચ, ત્રત્ર ખલુ યાનિ તાવદ્ વદ્ધાનિ તાનિ ખલુ ન સન્તિ, તત્ર ખલુ યાનિ તાવદ્ મુક્તાનિ તાનિ ખલુ યથા એતેપાશ્ચૈવ ઔદારિકાણિ તથૈવ મણિતવ્યાનિ, એવમ્ આહારરુશરીરાણ્યપિ તૈજસકાર્મણાનિ યથા એતેપાશ્ચૈવ

ળીહિં અવહીરંતિ કાલઓ) અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણિયોં ઓર અવસર્પિણિયોં સે અપહત હોતે હૈં, કાલ કી અપેક્ષા (ચેત્તઓ અસંખેજ્ઞા લોગા) ક્ષેત્ર સે અસંખ્યાત લોક પ્રમાણ (તત્થ ણં જે તે સુક્કેલ્લગા) ડનમેં જો મુક્ત હૈં (તે ણં અણંતા) વે અનન્ત હૈં (અણંતાહિં ઉત્સર્પિણિ-ઓસર્પિણીહિં અવહીરંતિ) અનન્ત ઉત્સર્પિણિયોં અવસર્પિણિયોં સે અપહત હોતે હૈં (કાલઓ) કાલ કી અપેક્ષા સે (ચેત્તઓ અણંતા લોગા) ક્ષેત્ર સે અનન્ત લોક પ્રમાણ હૈં (અભવસિદ્ધિરહિંતો અણંતગુણા) અભવ્યોં સે અનન્ત ગુણા હૈં (સિદ્ધાણં અણંતભાગો) સિદ્ધોં કે અનન્તવેં ભાગ હૈં

(પુઢવિકાઢ્યાણં મંતે ! કેવઢ્યા વેડન્વિયસરીરગા ?) હે ભગવન્ ! પૃથ્વીકાઢકોં કે વૈક્રિયશરીર કિતને હૈં ? (ગોયમા ! ઢુવિહા પળ્ણત્તા) હે ગૌતમ ઢો પ્રકાર કે કહે હૈં (તં જહા-વદ્ધેલ્લગા ય મુક્કેલ્લગા ય) વે ઢસ પ્રકાર વદ્ધ ઓર મુક્ત (તત્થ ણં જે તે વદ્ધેલ્લગા) ડનમેં જો વદ્ધ હૈં (તે ણં ણત્થિ) વે નહીં હૈં (તત્થ ણં જે તે મુક્કેલ્લગા) ડનમેં જો મુક્ત હૈં (તે ણં જહા ંણંસ ચેવ ઓરાલિયા તહેવ મણિયવ્વા) ડન્હેં ઢન્હીં કે ઔદારિક શરીરોં કે સમાન કહના ચાહિએ (એવં આહારગસરીરા

કાલઓ) અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણિયોં અને અવસર્પિણિયોંથી અપહત થાય છે, કાલની અપેક્ષાએ (ચેત્તઓ અસંખેજ્ઞા લોગા) ક્ષેત્રથી અસંખ્યાત લોક પ્રમાણ (તત્થ ણં જે તે મુક્કેલ્લગા) તેઓમાં જે મુક્ત છે (તે ણં અણંતા) તેઓ અનન્ત છે (અણંતાહિં ઉત્સર્પિણિ-ઓસર્પિણીહિં અવહીરંતિ) અનન્ત ઉત્સર્પિણિયોં-અવસર્પિણિયોંથી અપહત થાય છે (કાલઓ) કાલની અપેક્ષાએ (ચેત્તઓ અણંતા લોગા) ક્ષેત્રથી અનન્ત લોક પ્રમાણ (અભવસિદ્ધિરહિંતો અણંતગુણા) અભવ્યોંથી અનન્તગણ છે (સિદ્ધાણં અણંતભાગો) સિદ્ધોના અનન્તમાં ભાગ છે

(પુઢવિકાઢ્યાણં મંતે ! કેવઢ્યા વેડન્વિયમરીરગા ?) હે ભગવન્ ! પૃથ્વીકાયિકાના વૈક્રિય શરીર કેટલાં છે ? (ગોયમા ! ઢુવિહા પળ્ણત્તા) હે ગૌતમ ! જે પ્રકારના કહ્યા છે (તં જહા વદ્ધેલ્લગા ય મુક્કેલ્લગા ય) તેઓ આ પ્રકારે બદ્ધ અને મુક્ત

(તત્થ ણં જે તે વદ્ધેલ્લગા) તેઓમાં જેઓ બદ્ધ છે, (તે ણં નત્થિ) તેઓ નથી (તત્થ ણં જે તે મુક્કેલ્લગા) તેઓમાં જે મુક્ત છે. (તે ણં જહા ંણંસ ચેવ ઓરાલિયા તહેવ મણિયવ્વા) તેઓને એમના જે ઔદારિક શરીરોના કથન પ્રમાણે સમજી લેવા (એવં આહારગ

औदारिकाणि, एवमप्रायिकतेजस्कायिकान्यपि, वायुकायिकानां भवन्त ! क्रियन्ति औदारिकशरीराणि प्रज्ञप्तानि ? गौतम ! द्विविधानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा-वृद्धानि च मुक्तानि च, द्विविधान्यपि यथा पृथ्वीकायिकानां औदारिकाणि, वैक्रियाणां पृच्छा, गौतम ! द्विविधानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा-वृद्धानि च मुक्तानि च, तत्र खलु यानि तावद् वृद्धानि तानि खलु असंख्येयानि समये समये अपह्रियमाणानि अपह्रियमाणानि पत्योपगस्यासंख्येयभागमात्रेण कालेन अपह्रियन्ते, नो चेन्न खलु अभ्यधिकानि स्युः, मुक्तानि यथा पृथ्वी कायिकानाम्, आहारक

वि) इसी प्रकार आहारक शरीर भी (तेयाकम्मगा जहा एएसिं चेव ओरालिया) तैजस और कर्मण जैसे इन्हीं के औदारिक (एवं आउकाइया, तेउकाइया वि) इसी प्रकार अप्कायिक और तेजस्कायिक भी

(वाउकाइयाणं भंते ! केवइया ओरालियसरीरा पणत्ता ?) हे भगवन् ! वायुकायिकों के कितने औदारिक दरीर कहे हैं ? (गोयमा ! दुविहा पणत्ता) है गौतम ! दो प्रकार के कहे हैं (तं जहा-वद्वेल्लगा य, सुक्केल्लगा य) वे इस प्रकार -वद्ध और मुक्त (दुविहा वि जहा पुढविकाइयाणं ओरालिया) दोनों ही जैसे पृथ्वीकाइकों के औदारिकशरीर (वेउव्वियाणं पुच्छा ?) वैक्रिय शरीरों की पृच्छा (गोयमा ! दुविहा पणत्ता) हे गौतम ! दो प्रकार के कहे हैं (तं जहा) वे इस प्रकार (वद्वेल्लगा य सुक्केल्लगा य) वद्ध और मुक्त (तत्थ णं जे ते वद्वेल्लगा) उनमें जो वद्ध हैं (ते णं असंखेज्जा) वे असंख्यात हैं (समए समए) समय समय में (अवहीरमाणा २) अपहृत किये जाते हुए (एलिओवमस्स) पत्योपम के (असंखेज्जाइभागमेत्तेण) असंख्यातवें भाग मात्र (कालेणं) काल से (अवहीरंति) अपहृत होते हैं (नो चेव णं अवहिया सिया) अधिक नहीं होते (सुक्केल्लगा)

સરીરા વિ) એજ પ્રમાણે આહારક શરીર સંબંધી પણ સમજવું. (તેયાકમ્મગા જહા એસિં ચેવ ઓરોલિયા) તૈજસ અને કાર્મણ સંબંધી એમના જ ઔદારિક શરીરના કથન પ્રમાણે સમજવા (एवं आउकाइया तेउकाइया वि) એજ પ્રમાણે અપ્કાયિક અને તેજસ્કાયિક સંબંધમા પણ સમજ લેવું.

(વાઉકાઈયાણં ભંતે ! કેવઈયા ઓરોલિયસરીરા પણત્તા) હે ભગવન્ ! વાયુકાયિકોના ઔદારિક શરીર કેટલા કહ્યા છે (ગોયમા ! દુવિહા પણત્તા) હે ગૌતમ ! બે પ્રકારના કહેલા છે. (તં જહા વદ્વેલ્લગા ય મુક્કેલ્લગા ય) તે આ પ્રમાણે બદ્ધ અને મુક્ત

(દુવિહા વિ જહા પુઢવિકાઈયાણં ઓરોલિયા) બંને જેવા પૃથ્વીકાયિકોના ઔદારિક (વેઉવ્વિયાણં પુચ્છા) વૈક્રિય શરીરોની પૃચ્છા (ગોયમા ! દુવિહા પણત્તા) હે ગૌતમ ! બે પ્રકારના કહ્યા છે (તં જહા) તેઓ આ પ્રકારે (વદ્વેલ્લગા ય મુક્કેલ્લગા ય) બદ્ધ અને મુક્ત (તત્થ ણં જે તે વદ્વેલ્લગા) તેઓમા જે બદ્ધ છે (તે ણં અસંખેજ્જા) તેઓ અસંખ્યાત છે (સમએ-સમએ) સમય સમયમાં (અવહીરમાણા) અપહૃત કરતા (પલિઓવમસ્સ) પત્યોપમના (અસંખેજ્જાઈભાગમેત્તેણ) અસંખ્યાતમાં ભાગમાં (કાલેણં) કાળથી (અવહીરંતિ) અપહૃત થાય છે (નો ચેવ ણં અવહિયા સિયા) અધિક નથી હોતા (મુક્કેલ્લગા) મુક્ત શરીર (જહા

તૈજસકાર્મણાનિ યથા પૃથિવીકાયિકાનામ્, વનસ્પતિકાયિકાનાં યથા પૃથિવીકાયિકાનામ્, નવરં તૈજસકાર્મણાનિ યથા ઔધિકાનિ તૈજસકાર્મણાનિ, દ્વીન્દ્રિયાણાં મદન્ત ! ક્રિયન્તિ ઔદારિકાણિ શરીરાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ ? ગૌતમ ! દ્વિવિધાનિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ, વદ્ધાનિ ચ મુક્તાનિ ચ, તત્ર સ્વલુપાનિ તાવદ્ વદ્ધાનિ તાનિ સ્વલુપાસંખ્યેયાનિ, અસંખ્યેયામિ રુત્સર્પિણ્યવસર્પિણીભિ રપહિયન્તે કાલતઃ, ક્ષેત્રતોઽસંખ્યેયાઃ શ્રેણયઃ, પ્રતરસ્યાસંખ્યેયભાગઃ, તાસાં શ્રેણીનાં વિષ્કંભસૂચી અસંખ્યેયાઃ યોજનકોટી કોટયઃ, અસંખ્યેયાનિ શ્રેણિ વર્ગમૂળાનિ ॥સૂ. ૫॥

મુક્ત શરીર (જહા પુઢવિકાહયાણં) જૈસે પૃથ્વી કાયિકોં કે (આહારય તેયા કમ્મા) આહારક, તૈજસ, કાર્મણ (જહા પુઢવિકાહયાણં) જૈસે પૃથ્વી કાયિકોં કે (વળપ્ફહ કાહયાણં જહા પુઢવિકાહયાણં) વનસ્પતિ કાયિકોં કે પૃથ્વી કાયિકોં કે સમાન (ળવરં) વિશેષ (તેયા કમ્મગા જહા ઓહિયા તેયાકમ્મગા) તૈજસ ઓર કાર્મણ જૈસે સમુચ્ચય તૈજસ ઓર કાર્મણ

(વેંદિયાણં મંતે ! કેવહ્યા ઓરાલિયસરીરગા પળ્ણત્તા?) હે ભગવન્ ! દ્વીન્દ્રિયોં કે ઔદારિક શરીર કિતને કહે હૈં ? (ગોયમા ! દુવિહા પળ્ણત્તા) હે ગૌતમ ! દો પ્રકાર કે કહે હૈં (વદ્ધેલ્લગા ય મુક્કેલ્લગા ય) વદ્ધ ઓર મુક્ત (તત્થ ણં જે તે વદ્ધેલ્લગા તે ણં અસંખેજ્ઞા) ઉનમૈં જો વદ્ધ હૈં, વે અસંખ્યાત હૈં (અસંખેજ્ઞાહિં ઉત્સર્પિણિ ઓલ્લપ્પિણીહિં અવહીરંતિ કાલઓ) કાલ સે અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણિયોં અવસર્પિણિયોં સે અપહ્વત હોતે હૈં (સ્વેત્તઓ અસંખેજ્ઞાઓ સેઢીઓ) ક્ષેત્ર સે અસંખ્યાત શ્રેણિયાં (પયરસ્સ અસંખેજ્ઞાઈ ભાગે) પ્રતર કે અસંખ્યાતવૈં ભાગ (તાસિણં સેઢીણં વિક્કંભસૂઈ) ઉન શ્રેણિયોં કી વિષ્કંભ સૂચી (અસંખેજ્ઞાઓ જોયળકોડાકોડીઓ) અસંખ્યાત કોડા કોડી યોજન કી

પુઢવિકાહયાણં) જેવાં પૃથ્વીકાયિકોના (આહારક તેયા કમ્મા) આહારક, તૈજસ, કાર્મણ, (જહા પુઢવિકાહયાણં) જેવા પૃથ્વીકાયિકોના (વળપ્ફહકાહયાણં જહા પુઢવિકાહયાણં) વનસ્પતિ કાયિકોના પૃથ્વીકાયિકોના સમાન (ળવરં) વિશેષ (તેયા કમ્મગા જહા ઓહિયા તેયા કમ્મગા) તૈજસ અને કાર્મણ જેવા સમુચ્ચય તૈજસ અને કાર્મણ

(વેંદિયાણં મંતે ! કેવહ્યા ઓરાલિયસરીરગા પળ્ણત્તા) હે ભગવન્ ! દ્વીન્દ્રિયોના ઔદારિક શરીર કેટલા કહ્યા છે ? (ગાયમા ! દુવિહા પળ્ણત્તા) હે ગૌતમ ! બે પ્રકારના કહ્યા છે (વદ્ધેલ્લગા ય મુક્કેલ્લગા ય) વદ્ધ અને મુક્ત (તત્થ ણં જે તે વદ્ધેલ્લગા તે ણં અસંખેજ્ઞા) તેઓમાં જે વદ્ધ છે તેઓ અસંખ્યાત છે (અસંખેજ્ઞાહિં ઉત્સર્પિણિઓસર્પિણિહિં અવહીરંતિ કાલઓ) કાળથી અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણિયો—અવસર્પિણિયોથી અપહ્વત થાય છે (સ્વેત્તઓ અસંખેજ્ઞાઓ સેઢીઓ) ક્ષેત્રથી અસંખ્યાત શ્રેણિયો (પયરસ્સ અસંખેજ્ઞાઈ ભાગે) પ્રતરને અસંખ્યાતમાં ભાગ (તાસિણં સેઢીણં વિક્કંભસૂઈ) તે શ્રેણિયોની વિષ્કંભ સૂચિ (અસંખેજ્ઞાઓ જોયળકોડાકોડીઓ) અસંખ્યાત કોડા—કોડી યોજનની (અસંખેજ્ઞાઈ સેઢિવગમૂલાઈ)

ટીકા-અથ પૃથ્વીકાયિકાદીનામૌદારિકાદિશરીરાણિ પ્રરૂપયિતુમાહ-‘પૃથ્વીકાયાણં મંતે ! કેવંયા ઓરાલિયસરીરગા પળ્લતા ?’ હે મહન્ન ! પૃથ્વીકાયિકાનાં કિયન્તિ ઔદારિકશરીરાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ ? મગવાનાહ-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘દુવિદ્ધા પળ્લતા’ પૃથ્વીકાયિકાનામ્ ઔદારિકશરીરાણિ દ્વિવિધાનિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ, ‘તં જહા-વદ્દેલ્લગા ય મુક્કેલ્લગા ય’ તદ્ધથા-વદ્ધાનિ ચ, મુક્તાનિ ચ, ‘તત્થ ણં જે તે વદ્દેલ્લગા તે ણં અસંખેજ્ઞા’ તત્ર સ્વલ્લ-વદ્ધમુક્તૌદારિકાણાં મધ્યે યાનિ તાવદ્ વદ્ધાનિ ઔદારિકશરીરાણિ પૃથ્વીકાયિકાનાં સન્તિ તાનિ સ્વલ્લ અસંખેય્યાનિ ભવન્તિ, તત્ર કાલક્ષેત્રાભ્યામસંખેય્યન્વં પ્રરૂપયિતુમાહ-‘અસંખેજ્ઞાહિં ઉત્સર્પિણિ ઓસર્પિણીહિં અવહીરંત કાલો’ પ્રતિસમયમેકૈકશરીરાપહારેણ અસંખેય્યાભિ-રુત્સર્પિણ્યપસર્પિણીભિઃ સર્વાત્મના અપહિયન્તે કાલતઃ-કાલાપેક્ષયા સામસ્ત્યેન વિનાશ્યન્તે,

(અસંખેજ્ઞાઈ સેદ્ધિવગ્ગસૂલાઈ) અસંખ્યાત શ્રેણિયોં કે વર્ણસૂલ

ટીકાર્થ-અવ પૃથ્વી કાયિકોં આદિ કે ઔદારિક શરીરોં કી પ્રરૂપણા કી જાતી હૈ-

ગૌતમ-હે મગવન્ ! પૃથ્વીકાયિક જીવોં કે ઔદારિક શરીર કિતને કહે ગણે હૈ ?

મગવાન્-હે ગૌતમ ! પૃથ્વી કાયિકોં કે ઔદારિક શરીર દો પ્રકાર કે કહે હૈ-વદ્ધ ઔદારિક શરીર ઓર મુક્ત ઔદારિક શરીર । इनमें से जो वद्ध औदारिक शरीर हैं, वे पृथ्वी कायिकों के असंख्यात होते हैं । अब काल और क्षेत्र से उस असंख्यात संख्या का स्पष्टीकरण करते हैं-काल की अपेक्षा से, यदि उत्सर्पिणी और अवसर्पिणी काल के एक-एक समय में एक-एक शरीर का अपहरण किया जाय तो असंख्यात उत्सर्पिणियों और अवसर्पिणियों में उनका अपहरण हो । इस संबंध में युक्ति पूर्ववत् समझ लेनी चाहिए । क्षेत्र की अपेक्षा

અસંખ્યાત શ્રેણિયોના વર્ણ મૂલ

ટીકાર્થ-હવે પૃથ્વીકાયિકા આદિના ઔદારિક આદિ શરીરોના પ્રરૂપણા કરાય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! પૃથ્વીકાયિક જીવોના ઔદારિક આદિ શરીરોટલાં હોય છે ?

શ્રી ભગવાન્ ! હે ગૌતમ ! પૃથ્વીકાયિક જીવોના ઔદારિક શરીર બે પ્રકારના છે-બદ્ધ અને મુક્ત તેમનામાંથી જે બદ્ધ ઔદારિક શરીર છે, તેઓ પૃથ્વીકાયિકોના અસંખ્યાત થાય છે. હવે કાલ અને ક્ષેત્રે તે અસંખ્યાત સંખ્યાતું સ્પષ્ટીકરણ કરે છે, કાળની અપેક્ષાએ યદિ ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી કાળના એક એક સમયમાં એક એક શરીરના અપહરણ કરાય તો અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણીઓ અને અવસર્પિણીઓમાં તેમના અપહરણ થાય એ સમ્બન્ધમાં યુક્તિ પૂર્વવત્ સમજ લેવી જોઈ એ. ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ પોતાની અવગાહનાથી તેઓ અસંખ્યાત લોકોને વ્યાપ કરી લે એટલા છે, પૃથ્વીકાયિકોના જે મુક્ત શરીર છે તેઓ અનન્ત છે. તેમની અનન્તતા કાલ ક્ષેત્ર અને દ્રવ્યની અપેક્ષાએ પ્રરૂપણા કરાય

પ્રાગુક્તયુક્તેઃ, 'સ્વેત્તથો અસંખેજ્ઞા લોગા' ક્ષેત્રતઃ-ક્ષેત્રાપેક્ષયા અસંખ્યેયા લોકા આત્મીયાવ-
ગાહનાભિર્વ્યાપ્યન્તે, 'તત્થ ણં જે તે મુક્કેલ્લગા તે ણં અણંતા' તત્ર સ્વલુ-તદુભયેપાં મધ્યે
યાનિ તાવદ્ મુક્તાનિ ઔદારિકશરીરાણિ પૃથિવીકાયિકાનાં સન્તિ તાનિ સ્વલુ અનન્તાનિ
ભવન્તિ, તેપામનન્તત્વં કાલક્ષેત્રદ્રવ્યૈઃ પ્રરૂપયતિ-'અણંતાર્હિ ઉસ્સપ્પિણિઓસપ્પિણીર્હિ અવ-
હીરંતિ કાલથો' પ્રતિસમયમેકૈકશરીરાપહારેણ અનન્તાભિસ્ત્સર્પિણ્યવસર્પિણીભિઃ સર્વાત્મના
અર્ગહ્રીયન્તે કાલતઃ-કાલાપેક્ષયા સામસ્ત્યેન વિનાશ્યન્તે, 'સ્વેત્તથો અણંતા લોગા' ક્ષેત્રતઃ-
ક્ષેત્રાપેક્ષયા અનન્તાનન્ત લોકાકાશાઃ આત્મીયાવગાહનાભિર્વ્યાપ્યન્તે દ્રવ્યાપેક્ષયા પુનઃ-'અભવ-
સિદ્ધિર્ઘંતો અણંદગુણા સિદ્ધાણં અણંતમાગો' અભવસિદ્ધિકેભ્યો મુક્તાનિ પૃથિવીકાયિકૌદા-
રિકશરીરાણિ અનન્તગુણાનિ ભવન્તિ તાન્યપિ સિદ્ધાનામનન્તમાગ એવ, પ્રાગુક્તં સમુચ્ચયમુક્ત-
યુક્તે સ્તુલ્યત્વાત્, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-'પુઠ્ઠવિકાઙ્ગાણં ભંતે ! કેવંયા વેઉવ્વિયસરીરગા
પણ્ણત્તા ?' હે ભદન્ત ! પૃથિવીકાયિકાનાં ક્રિયન્તિ વૈક્રિયશરીરાણિ પ્રજ્ઞાસાનિ ? ભગવાનાહ-
'ગોયમા !' હે ગૌતમ ! 'દુવિઠ્ઠા પણ્ણત્તા' પૃથિવીકાયિકાનાં વૈક્રિયશરીરાણિ દ્વિવિધાનિ
પ્રજ્ઞાસાનિ, 'તં જટ્ટા વઢ્ઢેલ્લગા ય મુક્કેલ્લગા ય' તચ્ચથા-વ્રદ્ધાનિ ચ મુક્તાનિ ચ, 'તત્થ ણં જે

અપની અવગાહના સે વે અસંખ્યાતલોકોં કોં વ્યાપ્ત કર લે', इतने हैं । पृथ्वी-
कायिकों के जो मुक्त शरीर हैं, वे अनन्त हैं । उनकी अनन्तता का काल, क्षेत्र
और द्रव्य की अपेक्षा से प्ररूपण किया जाता है-काल की अपेक्षा से एक-एक
समय में अपहरण करने पर अनन्त उत्सर्पिणियों-अवसर्पिणियों में उनका पूरी
तरह अपहरण होता है । क्षेत्र की अपेक्षा से वे इतने हैं कि अपनी अवगाहना
से अनन्त लोकाकाशों को व्याप्त कर ले । द्रव्य की अपेक्षा से पृथ्वीकायिकों
के मुक्त औदारिक शरीर अभव्य जीव राशि से अनन्त गुणित हैं, किन्तु सिद्ध
जीवों से अनन्तवें भाग हैं । इस विषय में युक्ति पहले कही जा चुकी है ।

गौतम-हे भगवन् ! पृथ्वीकायिक जीवों के वैक्रिय शरीर कितने कहे गए हैं ?

भगवान्-हे गौतम ! पृथ्वीकायिकों के वैक्रिय शरीर दो प्रकार के कहे गए
हैं-बद्ध और मुक्त । इन दोनों में जो बद्ध वैक्रिय शरीर हैं, वे तो पृथ्वीकायिकों

છે-કાલની અપેક્ષાએ એક-એક સમયમા અપહરણ કરવાથી અનન્ત ઉત્સર્પિણિયો-અવ
સર્પિણિયોમાં તેમના પુરી રીતે અપહરણ થાય છે. ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ તેઓ એટલાં છે કે
પોતાની અવગાહનાથી અનન્ત લોકાકાશને વ્યાપ્ત કરી દે. દ્રવ્યની અપેક્ષાએ પૃથ્વીકાયિકોના
મુક્ત ઔદારિક શરીર અભવ્ય જીવરાશિથી અનન્ત ગણા છે કિન્તુ સિદ્ધ જીવોથી
અનન્તમા ભાગ છે. એ વિષયમાં યુક્તિ પહેલાં કહેવાઈ ગઈ છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! પૃથ્વીકાયિક જીવોના વૈક્રિય શરીર કેટલા કહેલાં છે.

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! પૃથ્વીકાયિકોના વૈક્રિય શરીર બે પ્રકારના કહ્યા છે-બદ્ધ અને
મુક્ત. એ બેમાં જે બદ્ધ વૈક્રિય શરીર છે તે તો પૃથ્વીકાયિકોના હોતાં નથી કારણ કે

તે વદ્દેલ્લગા તે ણં ણત્થિ' તત્ર સ્વલુ-વૈક્રિયવદ્ધમુક્તાનાં મધ્યે યાનિ તાવદ્ વદ્ધાનિ ઉચ્ચન્તે તાનિ સ્વલુ વદ્ધવૈક્રિયાણિ પૃથિવીકાયિકાનાં શરીરાણિ ન સન્તિ, તેષાં તલ્લવ્ધ્યભાવાત્, 'તત્થ ણં જે તે સુક્કેલ્લગા તે ણં જહા એસિં ચેવ ઓરાલિયા તહેવ ભાણિયવ્વા' તત્ર સ્વલુ-તદુભયેષાં મધ્યે યાનિ તાવદ્ મુક્તાનિ પૃથિવીકાયિકાનાં વૈક્રિયશરીરાણિ ભવન્તિ તાનિ સ્વલુ યથા એતેષાંચ્ચેવ-પૃથિવીકાયિકાનામૌદારિકાણિ શરીરાણિ મુક્તાનિ મણિતાનિ તથૈવ મણિતવ્યાનિ-વક્તવ્યાતિ 'એવં આહારણશરીરા વિ' એવમ્-વૈક્રિયશરીરવદેવ પૃથિવીકાયિકાનામાહારકશરીરાણ્યપિ મુક્તાનિ વક્તવ્યાનિ 'તેયા કમ્મગા જહા એસિં ચેવ ઓરાલિયા' તૈજસકાર્મણાણિ શરીરાણિ યથા એતેષાંચ્ચેવ-પૃથિવીકાયિકાનામ્ ઔદારિકાણિ શરીરાણિ વદ્ધમુક્તભેદેન દ્વિવિધાણિ પ્રતિપાદિતાનિ તથૈવ વદ્ધમુક્તભેદેન દ્વિવિધાણિ પ્રતિપાદનીયાનિ, 'એવં આઉકાઝ્ય તેઉકાઝ્યાવિ' એવમ્-પૃથિવીકાયિકવદેવઅપ્કાયિક તૈજસ્કાયિકા અપિ અવસેયાઃ, તથા અપ્કાયિકાનાં તૈજસ્કાયિકાનાશ્ચ ઔદારિકશરીરરાણિ વદ્ધમુક્તભેદેન દ્વિવિધાણિ, તત્રાપિ વદ્ધાનિ અસલ્લયેયાનિ, મુક્તાનિ અનન્તાનિ, વૈક્રિયાણિ તુ મુક્તાન્યેવ નો

કે હોતે નહીં । કારણ કી ઉનમ્ વૈક્રિય લલ્લિય કા અભાવ હોતા હૈ । મુક્ત વૈક્રિય શરીર ઇન્હીં કે મુક્ત ઔદારિક શરીરોં કે સમ્માન સમજ્ઞને ચાહિય । આહારક શરીર વૈક્રિયશરીર કે સમ્માન હી હૈં । પૃથ્વીકાયિકોં કે તૈજસ ઓર કાર્મણશરીર પૃથ્વીકાયિકોં કે હી ઔદારિક શરીરોં કે સમ્માન જાનને ચાહિય , અર્થાત્ જૈસે ઉનકે ઔદારિક શરીર વદ્ધ ઓર મુક્ત કે ભેદ સે દો પ્રકાર કે કહે ગયે હૈં, વૈસે હી તૈજસ ઓર કાર્મણ શરીર ભી દો-દો પ્રકાર કે હોતે હૈં ।

અપ્કાયિકોં ઓર તૈજઃ કાયિકોં કે શરીરોં કી વક્તવ્યતા પૃથ્વીકાયિકોં કે સમ્માન કહની ચાહિય, અર્થાત્ અપ્કાયિકોં ઓર તૈજઃકાયિકોં કે દોનોં વદ્ધ ઓર મુક્ત ઔદારિક શરીર હોતે હૈં । વદ્ધ ઔદારિક શરીર અસંલ્પાત હૈં, મુક્ત અનન્ત હૈં । વૈક્રિય શરીર વદ્ધ નહીં હોતે, વરન્ મુક્ત હી હોતે હૈં । આહારક ભી મુક્ત હી હોતે હૈં, વદ્ધ નહીં । તૈજસ ઓર કાર્મણ શરીર વદ્ધ ભી હોતે હૈં

તેમનામા વૈક્રિય લલ્લિયેના અભાવ હોય છે. મુક્ત વૈક્રિયશરીર તેઓના મુક્ત ઔદારિક શરીરોના સમાન સમજવા લેઈએ. આહારક શરીર, વૈક્રિય શરીરના સમાન જ છે. પૃથ્વીકાયિકોના તૈજસ અને કાર્મણશરીર પૃથ્વીકાયિકોના જ ઔદારિક શરીરોની સમાન બધાવાં લેઈએ અર્થાત્ જેવાં તેમના ઔદારિક શરીર બદ્ધ અને મુક્તના ભેદે બે પ્રકારના કહ્યાં છે, તેવાં જ તૈજસ અને કાર્મણ શરીર પણ બે બે પ્રકારના હોય છે.

અપ્કાયિકો અને તૈજસ્કાયિકોના શરીરની વક્તવ્યતા પૃથ્વીકાયિકોના સમાન કહેવી લેઈએ અર્થાત્ અપ્કાયિકો અને તૈજસ્કાયિકોના બન્ને-બદ્ધ અને મુક્ત ઔદારિક શરીર હોય છે. બદ્ધ ઔદારિક શરીર અસંખ્યાત છે, મુક્ત અનન્ત છે. વૈક્રિય શરીર બદ્ધ નથી હોતા, પરન્તુ મુક્ત જ હોય છે. આહારક પણ મુક્ત જ હોય છે. બદ્ધ નહીં. તૈજસ અને કાર્મણ શરીર બદ્ધ પણ હોય છે, અને મુક્ત પણ હોય છે.

વદ્ધાનિ, આહારકાષ્યપિ મુક્તાન્યેવ નો વદ્ધાનિ, તૈજસાનિ કાર્મણાનિ ચ વદ્ધાન્યપિ ભવન્તિ મુક્તાન્યપિ ચ ભવન્તિ, इतिभावः । गौतमः पृच्छति-‘वाउकाइयाणं भंते ! केवइया ओरा-
लियसरीरा पणत्ता ?’ हे भदन्त ! वायुकायिकानां कियन्ति तावद् औदारिकशरीराणि प्रज्ञप्तानि ? भगवानाह-‘गोयमा !’ हे गौतम ! ‘दुविहा पणत्ता’ वायुकायिकानाम् औदा-
रिकाणि शरीराणि द्विविधानि प्रज्ञप्तानि, ‘तं जहा-वद्धेल्लगा य मुक्केल्लगा य’ य तच्चथा-
वद્धानि च मुक्तानि च तत्र ‘दुविहा त्रि जहा पुढयिक्काइयाणं ओरालिया’ द्विविधान્યपि-
वद્धानि मुक्तानि च वायुकायિકानामૌદારિકશરીરાણિ यथा पृथिवीकायिकानामૌદारि-
काणि उक्तानि तथैव वक्तव्यानि, तथा च वायुकायિકानामपि वद્धानि औदारिकशरीराणि
असंख्येयानि भवन्ति, मुक्तानि तु अनन्तानि भवन्ति प्रागुक्त पृथिवीकायिकૌદારિકवत्,
गौतमः पृच्छति-‘वेउव्वियाणं पुच्छा’ वैक्रियाणं शरीराणां पृच्छा, तथा च वायुकायिकानां
कियन्ति वैक्रियशरीराणि सवन्तीति प्रश्नः, भगवानाह-‘गोयमा !’ हे गौतम ! ‘दुविहा
पणत्ता’ वायुकायिकानां वैक्रियशरीराणि द्विविधानि प्रज्ञप्तानि, ‘तं जहा-वद्धेल्लगा य,
मुक्केल्लगा य’ तच्चथा-वद્धानि च मुक्तानि च, ‘तत्थ णं जे ते वद्धेल्लगा ते णं असंखेज्जा’ तत्र
खलु-वैक्रियवद्धमुक्तानां मध्ये यानि तावद् वद્धानि वैक्रियाणि वायुकायिकानां भवन्ति,
तानि खलु असंख्येयानि भवन्ति, तदसंख्येयत्वं कालतः प्ररूपयति-‘समए समए अवहीर-

और मुक्त भी होते हैं ।

गौतम-हे भगवन् ! वायुकायिकों के औदारिक शरीर कितने कहे हैं ?

भगवान्-हे गौतम ! दो प्रकार के कहे हैं-वद्ध और मुक्त । दोनों का
कथन पृथ्वीकायिकों के औदारिक शरीरों के समान ही समझ लेना चाहिए ।
इस प्रकार वायुकायिकों के भी वद्ध औदारिक शरीर असंख्यात होते हैं
और मुक्त औदारिक शरीर अनन्त होते हैं ।

गौतम-हे भगवन् ! वायुकायिकों के वैक्रिय शरीर कितने होते हैं ?

भगवान्-हे गौतम ! वायुकायिकों के वैक्रिय शरीर दो प्रकार के हैं, यथा-
वद्ध और मुक्त । वद्ध वैक्रिय शरीर असंख्यात होते हैं । उस असंख्यात संख्या
का काल से स्पष्टीकरण करते हैं-अगर एक-एक समय में एक-एक शरीर अप-

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! વાયુકાયિકોના ઔદારિક શરીર કેટલાં છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! વાયુકાયિકોના ઔદારિકશરીર બે પ્રકારના કહ્યાં છે. બદ્ધ
અને મુક્ત, બન્ને પ્રકારના કથન પૃથ્વીકાયિકોના ઔદારિક શરીરોના સમાન સમજી લેવાં
જોઈ એ. એ પ્રકારે વાયુકાયિકોના પણ બદ્ધ ઔદારિક શરીર અસંખ્યાત હોય છે, મુક્ત
ઔદારિક શરીર અનન્ત હોય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! વાયુકાયિકોના વૈક્રિય શરીર કેટલાં હોય છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! વાયુકાયિકોના વૈક્રિય શરીર બે પ્રકારના છે-બેમકે-બદ્ધ
અને મુક્ત બદ્ધ વૈક્રિય શરીર અસંખ્યાત હોય છે. તે અસંખ્યાત સંખ્યાતું કાળથી સ્પષ્ટી

માણા અવહીરમાણા પલિઓવદસ્સ અસંખેજ્જહમામમેત્તેણં અવહીરંતિ' સમયે સમયે પ્રતિ-
સમયમ્ અપહ્નિયમાણા અપહ્નિયમાણાઃ સન્તઃ, एकैकापहारेण पल्योपमस्य असंख्येयभाग
માત્રેણ કાલેન સર્વાત્મના અપહ્નિયન્તે કિન્તુ 'णो चेव णं अवहिया सिया' નો ચૈવ ચલુ ન
પુન રમ્યધિકાનિ સ્યુઃ—કદાચિદ્ ભવન્તિ, તથા ચ પલ્યોપમાસંખ્યેયભાગે યાવન્તઃ
સમયાઃ ભવન્તિ તાવત્પ્રમાણાનિ વાયુકાયિકાનાં વદ્ધવૈક્રિયશરીરાણિ ભવન્તિ ન તુ તદધિ-
કાનિ સૂક્ષ્મવાદરભેદેન પર્યાપ્તાપર્યાપ્તભેદેન ચ વાયુકાયિકાનાં ચાતુર્વિધ્યેન તત્ર વાદરપર્યાપ્ત-
વ્યતિરિક્તાનાં શેપાણાં ત્રયાણામપિ પ્રત્યેક અસંખ્યેય લોકાકાશપ્રદેશપ્રમાણત્વં, વાદર-
પર્યાપ્તાનાં પુનઃ પ્રતરાસંખ્યેયભાગપ્રમાણત્વં વર્તતે, તત્ર ત્રયાણાં રાશીનાં વૈક્રિયલઘ્વ-
ભાવઃ, વાદરપર્યાપ્તાનામપિ સંખ્યેયભાગમાત્રાણામેવ વૈક્રિયલઘ્વિર્ભવતિ, ન તદિતરેપામ્, તથા
ચોક્તમ્—'તિહં તાવ રાસીણં વેડવિચલલ્હી ચેવ નત્થિ, વાયરપજ્જત્તાણં પિ સંખેજ્જહમા-
મેત્તાણં લલ્હી અત્થિ સ્તિ' 'ત્રયાણાં તાવદ્ રાશીનાં વૈક્રિયલઘ્વિથ્થેવ નાસ્તિ, વાદરપર્યા-

હરણ ક્રિયા જાય તો પલ્યોપમ કે અસંખ્યાતવે' આગ કાલ સેં उनका पूरी तरह
અપહરણ હોતા હૈ । इससे अधिक नहीं होते हैं । तात्पर्य यह है कि पल्योपम के
असंख्यातवे' भाग काल के जितने समय होते हैं, उतने ही वायुकायिकों के वद
वैक्रिय शरीर होते हैं, उससे अधिक नहीं होते । वायुकायिक जीव सूक्ष्म
और वादर के भेद से तथा दोनों के पर्याप्त और अपर्याप्त के भेद से चार
प्रकार के होते हैं । इनमें से वादर पर्याप्तों को छोड़कर शेष तीनों में से प्रत्येक
असंख्यात लोकाकाश प्रदेशों के बराबर हैं और वादर पर्याप्त प्रतर के असं-
ख्यात भाग प्रमाण हैं । इनमें से तीन प्रकार के वायुकायिकों के वैक्रिय शरीर
नहीं होता । वादर पर्याप्तों में से भी संख्येय भाग मात्र में ही वैक्रिय शरीर
पाया जाता है , अन्य में नहीं । कहा भी है—'तीन राशियों के वैक्रिय लघ्वि
ही नहीं होनी । वादर पर्याप्तों में से जो संख्येय भाग मात्र के ही वैक्रिय लघ्वि

કરણુ કરે છે—અગર એક-એક સમયમાં એક-એક શરીરનું અપહરણુ કરાય તો પલ્યોપમના
અસંખ્યાતમા ભાગના કાળમા તેમના પુરી રીતે અપહરણુ થાય છે. તેનાથી અધિક નહીં
તાત્પર્ય એ છે કે પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલા કાળના જેટલો સમયથાય છે,
તેટલા જ વાયુકાયિકોના બદ્ધ વૈક્રિય શરીર થાય છે. તેનાથી અધિક નથી થતા.
વાયુકાયિક છપ સૂક્ષ્મ અને બાદરના લેહથી તથા બન્નેના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્તના
લેહથી ચાર પ્રકારના હોય છે તેઓમાથી બાદર પર્યાપ્તો સિવાય શેષ ત્રણેમાંથી પ્રત્યેક
પણુ અસંખ્યાત લોકાકાશ પ્રદેશોના બરાબર છે અને બાદર પર્યાપ્ત પ્રતરના અસંખ્યાત
ભાગ પ્રમાણુ છે, બાદર પર્યાપ્તોમાંથી પણુ સંખ્યેય ભાગમાત્રમાં જ વૈક્રિય શરીર મળી
આવે છે, અન્યમાં નહીં.

કહ્યું પણુ છે—ત્રણુ રાશિઓની વૈક્રિય લઘ્વિ જ નથી થતી, બાદર પર્યાપ્તોમાંથી પણુ
સંખ્યાત ભાગ માત્રમાં જ વૈક્રિય લઘ્વિ થાય છે. એ કારણુ પૃચ્છાના સમયે પલ્યોપમના

જ્ઞાનામપિ સંખ્યેયભાગસાત્રાણાં લઘ્વિરસ્તિ 'ઇતિ, તસ્માત્ પલ્પોમાસંખ્યેયભાગસમયપ્રમા-
ણાનામેવ વૈક્રિયવર્તિનાં વાયુકાયિકાનાં પૃચ્છા સમયેઽવાપ્તિર્ભવતિ નાધિકાનામિતિભાવઃ,
'મુક્તેલ્લગ્ના જઘ્ના પુઢવિકાઙ્યાણં' મુક્તાનિ તાવદ્ વાયુકાયિકાનાં વૈક્રિયશરીરાણિ યથા
પૃથિવીકાયિકાનાં મુક્તાનિ વૈક્રિયશરીરાણિ અનન્તાનિ પ્રતિપાદિતાનિ તથૈવાનન્તાનિ પ્રતિ-
પાદનીયાનિ 'આહારયતેયાક્રમ્મા જઘ્ના પુઢવિકાઙ્યાણં' વાયુકાયિકાનામ્ આહારકતૈજસ-
કાર્મણાનિ શરીરાણિ યથા પૃથિવીકાયિકાનાં મણિતાનિ તથૈવ મણિતવ્યાનિ તથા ચ
વાયુકાયિકાનામાહારકશરીરાણિ વદ્ધમુક્તભેદેન દ્વિવિધાનિ તત્ર વદ્ધાનિ ન ભવન્તિ, તલ્લ-
લ્લધ્વભાવાત્, અપિતુ મુક્તાન્યેવ ભવન્તિ, તાનિ ચાનન્તાનિ ભવન્તિ પ્રાગુક્તયુક્તેઃ, તૈજસશરી-
રાણિ કાર્મણશરીરાણિ ચ વદ્ધાન્યપિ મુક્તાન્યપિ ચ ભવન્તિ, તત્રાપિ વદ્ધાનિ અસંખ્યેયાનિ
સન્તિ, મુક્તાનિ તુ અનન્તાનિ ભવન્તિ । 'વનસ્પતિકાઙ્યાણં જઘ્ના પુઢવિકાઙ્યાણં' વન-
સ્પતિકાયિકાનામ્ ઔદારિકાદિશરીરાણિ યથા પૃથિવીકાયિકાનાં પ્રતિપાદિતાનિ તથૈવ
પ્રતિપાદનીયાનિ, કિન્તુ 'જવરં તેયા ક્રમ્મગા જઘ્ના ઓઢિયા તેયા ક્રમ્મગા' નવરમ્-પૃથિવી-

હોતી છે । હસ કારણ પૃચ્છા કે સમય પલ્પોપમ્પ કે અસંખ્યેય ભાગ વાયુકાયિક
હી વૈક્રિય શરીર વાલે પાચે જાતે હૈં, હસસે અધિક નહીં । વાયુકાયિકોં કે મુક્ત
વૈક્રિયશરીર, આમે કહે ગા પૃથ્વીકાયિકોં કે મુક્તવૈક્રિયશરીર કે સમાન અનન્ત
કહને યાહિયે । વાયુકાયિકોં કે આહારક, તૈજસ ઓર કાર્મણ શરીર પૃથ્વી
કાયિકોં કે સમાન હી હૈં, અર્થાત્ વાયુકાયિકોં કે વદ્ધ આહારક શરીર નહીં
હોતે, કયોં કે ઉનમેં આહારક લઘ્વિય કા અભાવ હોતા હૈ । કેવલ મુક્ત આહાર
ક શરીર હી હોતે હૈં ઓર વે પૂર્વકથિત યુક્તિ કે અનુસાર અનન્ત હૈં । તૈજસ
ઓર કાર્મણ શરીર ઉનકે વદ્ધ હી હોતે હૈં, મુક્ત હી હોતે હૈં । વદ્ધ અસંખ્યાત
ઓર મુક્ત અનન્ત હૈં ।

વનસ્પતિકાયિકોં કે ઔદારિક તૈજસ આદિ શરીર પૃથ્વીકાયિકોં કે સમાન
કહને યાહિયે, પરન્તુ પૃથ્વીકાયિકોં સે વિશેષતા યહ હૈ કે વનસ્પતિકાયિકોં
કે તૈજસ ઓર કાર્મણ શરીરોં કી પ્રરૂપણા સમુચ્ચય તૈજસ ઓર કાર્મણ શરીરોં

અસંખ્યેય ભાગ સાત્ર વાયુકાયિક જ વૈક્રિયશરીરેત્રાણા મળી આવે છે, તેમનાથી અધિક નહીં.
વાયુકેના મુક્ત વૈક્રિયશરીર, પહેલાં કહેવામાં આવેલ પૃથ્વીકાયિકેના મુક્ત વૈક્રિય શરીરેના
સમાન અનન્ત કહેવી જોઈએ વાયુકાયિકાના આહારક, તૈજસ અને કાર્મણ શરીર પૃથ્વીકા-
યિકેના સમાન જ છે, અર્થાત્ વાયુકાયિકેના વદ્ધ આહારક શરીર નથી હોતા, કેમકે
તેઓને આહારક લઘ્વિયેનો અભાવ હોય છે. કેવળ મુક્ત આહારકશરીર જ હોય છે અને તે
પૂર્વકથિતયુક્તિ અનુસાર અનન્ત છે. તૈજસ અને કાર્મણ શરીર તેમના વદ્ધ પણ હોય છે,
મુક્ત પણ હોય છે. વદ્ધ અસંખ્યાત, મુક્ત અનન્ત છે

વનસ્પતિકાયિકેના ઔદારિક આદિ શરીર પૃથ્વીકાયિકેના સમાન કહેવાં જોઈએ.
પરન્તુ પૃથ્વીકાયિકેથી વિશેષતા એ છે કે વનસ્પતિકાયિકેના તૈજસ અને કાર્મણ શરીરેની

કાયિકશરીરપેક્ષયા વિશેષસ્તુ તૈજસકાર્મણાનિ શરીરાણિ ઔદિકાનિ-તમુચ્ચય વિષયી-
શ્રૂતાનિ તૈજસકાર્મણાનિ શરીરાણિ પ્રતિપાદિતાનિ તથૈવ પ્રતિપાદનીયાનિ, તથા ચ વનસ્પતિ
કાયિકાનાયૌદારિકશરીરાણિ વદ્ધાન્યપિ મુક્તાન્યપિ, તત્ર વદ્ધાનિ અસંખ્યેયાનિ, મુક્તાનિ
પુનરનન્તાનિ, વૈક્રિયાણિ પુન મુક્તાન્યેવ નો વદ્ધાનિ તલ્લઘ્ધ્યઝાવાત્, તાનિ ચ મુક્તાનિ વૈક્રિય-
શરીરાણિ અનન્તાનિ ભવન્તિ, આહારકાણ્યપિ શરીરાણિ મુક્તાન્યેવ ભવન્તિ નો વદ્ધાનિ પ્રામુક્ત-
યુક્તેઃ, તૈજસાનિ કાર્મણાનિ શરીરાણિ તુ વદ્ધાન્યપિ અનન્તાનિ મુક્તાન્યપિ અનન્તાનિ ભવન્તી-
ત્યાશયઃ, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘વેદંદિયાણં મંતે ! કેવદ્યા ઓરાલિયસરીરગા પળ્ણત્તા?’ હે મદન્ત !
દ્વીન્દ્રિયાણાં ક્રિયન્તિ ઔદારિકાણિ શરીરાણિ પ્રજ્ઞમાનિ ? મગવાનાહ-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ !
‘દુવિદ્યા પળ્ણત્તા’ દ્વીન્દ્રિયાણાયૌદારિકશરીરાણિ દ્વિવિદ્યાનિ પ્રજ્ઞમાનિ, ‘તં જઠા-વદ્ધેલ્લયા ય
મુક્કેલ્લયા ય’ તત્રયા વદ્ધાનિ ચ મુક્તાનિ ચ ‘તત્થ ણં જે તે વદ્ધેલ્લયા તે ણં અસંખજ્ઞા’ તત્ર
ખલુ વદ્ધમુક્કૌદારિકશરીરાણાં મધ્યે યાનિ તાવદ્ વદ્ધાનિ ભવન્તિ તાનિ ચલુ અસંખ્યેયાનિ
મન્તિ તદેવાસંખ્યેયત્વં કાલક્ષેત્રાભ્યાં પ્રરૂપયતિ-‘અસંખેજ્ઞાહિં ઉસ્સપ્પિણિ ઓસપ્પિણીહિં

જૈમી કરની चाहिए । અભિપ્રાય यह है कि वनस्पति कायिकों के वद्ध और मुक्त
दोनों प्रकार के औदारिक शरीर होते हैं । उनमें से वद्ध औदारिक शरीर असं-
ख्यात हैं और मुक्त अनन्त हैं । वैक्रिय मुक्त ही होते हैं, वद्ध नहीं, होते, क्यों
कि वनस्पति कायिकों में वैक्रिय लब्धि नहीं होती और वे मुक्त वैक्रिय शरीर
अनन्त होते हैं । वनस्पति कायिकों में आहारक शरीर भी मुक्त ही होते हैं,
वद्ध नहीं । इसका कारण पहले कहा जा चुका है । तैजस और कर्मण शरीर
वद्ध भी अनन्त और मुक्त भी अनन्त होते हैं ।

गौतम-हे भगवन् ! द्वीन्द्रियों के औदारिक शरीर किनने कहे गए हैं ?

भगवान्-हे गौतम ! द्वीन्द्रियों के औदारिक शरीर दो प्रकार के होते हैं, वे
इस प्रकार-वद्ध और मुक्त । वद्ध औदारिक शरीर असंख्यात हैं । इस असं-
ख्यात संख्या का काल और क्षेत्र की अपेक्षा से प्ररूपण करते हैं-काल की

પ્રરૂપણા સમુચ્ચ તૈજસ અને કાર્મણ શરીરો જેવી કયવી જોઇએ અભિપ્રાય એ છે કે
વનસ્પતિ કાયિકોના બદ્ધ અને મુક્ત બન્ને પ્રકારના ઔદારિક શરીર હોય છે. તેઓમાંથી
બદ્ધ ઔદારિક શરીર અસંખ્યાત છે અને મુક્ત અનન્ત છે. વૈક્રિય મુક્ત જ થાય છે,
બદ્ધ નથી થતાં, કે પ્રકે વનસ્પતિકાયિકોમાં વૈક્રિયલબ્ધિ નથી થતી, અને તેમના મુક્ત વૈક્રિય
શરીર અનન્ત થાય છે. વનસ્પતિકાયિકોમાં આહારક શરીર પણ મુક્ત જ હોય છે, બદ્ધ
નહી. તેનું કારણ પહેલા કહી દેવાયેલું છે તૈજસ અને કાર્મણ શરીર બદ્ધ પણ અનન્ત
અને મુક્ત પણ અનન્ત હોય છે.

श्री गौतमस्वामी-हे भगवन् ! द्वीन्द्रियोना औदारिक शरीर केटला कहेलां छे ?

श्री भगवान्-हे गौतम ! द्वीन्द्रियोना औदारिक शरीर के प्रकारना होय छे, तेजो
आ प्रकारे-बद्ध अने मुक्त बद्ध औदारिक शरीर असंख्यात छे, आ असंख्यात संख्य नी

અવહીરંતિ કાલઓ' પ્રતિસમયમેકૈકશરીરાપહારેણ અસંખ્યેયાભિરુત્સર્પિણ્યવસર્પિણીભિઃ સર્વા-
ત્મના અપહ્રિયન્તે કાલતઃ-કાલાપેક્ષયા સામસ્ત્યેન વિનાશ્યન્તે, તથા હિ-અસંખ્યેયાસુ
ઉત્સર્પિણ્યવસર્પિણીષુ યાવન્તઃ સમયા ભવન્તિ તેષાં તાવત્પ્રમાણત્વાદસંખ્યેયત્વનુપપદ્યતે,
'સ્વેત્તઓ અસંખેજ્ઞાઓ સેઢીઓ પયરસ્સ અસંખેજ્ઞહ્માગો' ક્ષેત્રાપેક્ષયા અસંખ્યેયાઃ શ્રેણયઃ
આત્માવગાહનાભિ વ્યાપ્યન્તે, તાશ્ચ શ્રેણયઃ પ્રાગુક્તરીત્યા પ્રતરસ્યાસંખ્યેયભાગો વોધ્યઃ, તથા
ચાસંખ્યેયાસુ શ્રેણીષુ યાવન્તઃ આકાશપ્રદેશા ભવન્તિ તાવત્પ્રમાણાનિ દ્વીન્દ્રિયાણાં વદ્ધાનિ
ઔદારિકશરીરાણિ ભવન્તિ, તાશ્ચ શ્રેણયઃ પ્રતરસ્યાસંખ્યેયભાગપ્રમિતાઃ સત્યોઽસંખ્યેયા
પરિગૃહ્યન્તે इतिभावः કિન્તુ નૈરયિકભવનપતિશરીરપ્રતરાસંખ્યેયભાગાપેક્ષયા દ્વીન્દ્રિય-
શરીરપ્રતરાસંખ્યેયભાગરય કિશ્ચિદ્ વૈશિષ્ટ્યં પ્રતિપાદયિતું સૂચીમાનં પ્રરૂપયતિ-‘તાસિણં
સેઢીણં વિવ્વસંભસૂઈ અસંખેજ્ઞાઓ જોયણકોડાકોહિઓ અસંખેજ્ઞાઈં સેઢિવગમૂલાઈં’

અપેક્ષા સે ચદિ ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણી કાલો કે એક-એક સમય મેં એક એક
ઔદારિકશરીર કા અપહરણ ક્રિયા જાય તો અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી મેં
ઉન સવકા અપહરણ હો । આશય યહ નિકલતા હૈ કિ અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી એવં
અવસર્પિણી કાલોં મેં જિતને સમય હોતે હૈ, ઉતના અસંખ્યાત કાલ યહાં ગ્રહણ
કરના ચાહિયે । ક્ષેત્ર કી અપેક્ષા સે અસંખ્યાત શ્રેણિયોં કો વે અપની અવગા-
હના સે વ્યાપ્ત કરતે હૈ । પૂર્વોક્ત પ્રકાર સે વે શ્રેણિયાં પ્રતર કે અસંખ્યેય ભાગ
હોતી હૈ । અર્થાત્ અસંખ્યાત શ્રેણિયોં મેં જિતને આકાશ પ્રદેશ હોતે હૈ, ઉતને
હી દ્વીન્દ્રિયોં કે વદ્ધ ઔદારિક શરીર ભી હોતે હૈ । વે શ્રેણિયાં પ્રતર કે અસં-
ખ્યેય ભાગ પ્રમાણ અસંખ્યાત હૈ । કિન્તુ નારકોં ઓર ભવનપતિયોં કે શરીરોં
કે પ્રતરાસંખ્યેય ભાગ કી અપેક્ષા દ્વીન્દ્રિયોં કે શરીરોં કા પ્રતરાસંખ્યેય ભાગ
કુછ ભિન્ન પ્રકાર કા હૈ, યહ ચતલાને કે લિયે સૂચી માન કી પ્રરૂપણા કી જાતી
હૈ-ઉન શ્રેણિયોં કે પરિમાણ કો નિશ્ચિત કરને કે લિયે વિસ્તાર કી જો સૂચી

કાલ અને ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણી કલેના એક-એક સમયમાં એક એક
ઔદારિક શરીરનું અપહરણ કરાય તો અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણીયોમા તે બધાના
અપહરણ થાય. આશય એ છે કે-કાળની અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી તેમજ અવસર્પિણી કાળમાં
જેટલો સમય થાય છે, તેટલો અસંખ્યાતકાળ અહીં ગ્રહણ કરવો જોઈએ ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ
અસંખ્યાત શ્રેણિયોને તેઓ પોતાની અવગાહનાથી વ્યાપ્ત કરે છે. પૂર્વોક્ત પ્રકારથી તે શ્રેણિયો
પ્રતરના અસંખ્યેય ભાગ થાય છે અર્થાત્ અસંખ્યાત શ્રેણિયોમાં જેટલા આકાશ પ્રદેશ
હોય છે, તેટલા જ દ્વીન્દ્રિયોના બદ્ધ ઔદારિક શરીર પણ હોય છે તે શ્રેણિયો પ્રતરના
અસંખ્યેય ભાગ પ્રમાણ અસંખ્યાત છે કિન્તુ નારકો અને ભવનપતિયોના શરીરોના પ્રતરા-
સંખ્યેય ભાગની અપેક્ષાએ દ્વીન્દ્રિયોના શરીરોના પ્રતરાસંખ્યેય ભાગ કાઈક ભિન્ન પ્રકારનો છે,
એ બતાવવાને માટે સૂચીના માનની પ્રરૂપણા કરાય છે એ શ્રેણિયોના પરિમાણને નિશ્ચિત
કરવાને માટે વિસ્તારની જે સૂચી માની છે, તે અસંખ્યાત કોડા કોડી યોજનના પ્રમાણ

प्रतरपूरणवक्तव्यता

झानी है, वह असंख्यात कोड़ा कोड़ी योजन प्रमाण समझनी चाहिए। अथवा एक परिपूर्ण श्रेणि के प्रदेशों की जो राशि होती है, उसका जो प्रथम, द्वितीय, तृतीय यावत् असंख्यातवां वर्गमूल है, उस सबको संकलित कर दिया जाए। सबको संकलित करने पर जितनी प्रदेश राशि होती है, उतने प्रदेशों का समूह रूप विष्कंभ सूची समझनी चाहिए। यद्यपि श्रेणि में वस्तुनः असंख्यात प्रदेश होते हैं, किन्तु असत्कल्पना से उन्हें ६५५३६ मान लिया जाय तो उनका प्रथम वर्गमूल २५६ आता है, दूसरा वर्गमूल १६, तीसरा वर्गमूल ४ और चौथा वर्गमूल २ होता है। इन सब संख्याओं को जोड़ने से २७८ योग होता है, असत्कल्पना से इतने प्रदेशों की सूची समझनी चाहिए ॥५॥

સમજવી નોંધએ અથવા એક પરિપૂર્ણ શ્રેણિના પ્રદેશોની જે રાશિ થાય છે, તેમનું જે પ્રથમ દ્વિતીય તૃતીય ચાવત્ અસંખ્યાતમું વર્ગ મૂલ છે. તે બધાને સંકલિત કરી દેવાય, બધાને સંકલિત કરી દેવાથી જેટલી પ્રદેશ રાશિ થાય છે, તેટલા પ્રદેશોના સમૂહ રૂપ વિષ્કંભ સૂચી સમજવી નોંધએ. યદ્યપિ શ્રેણિમાં વસ્તુતઃ અસંખ્યાત પ્રદેશ હોય છે, કિન્તુ અસત્કલ્પનાથી તેમને ૬૫૫૩૬ માની લેવાય તો તેમનું પ્રથમ વર્ગ મૂલ ૨૫૬ આવે છે, બીજું વર્ગ મૂલ ૧૬ ત્રીજું વર્ગ મૂલ ૪ અને ચોથું વર્ગ મૂળ ૨ થાય છે. આ બધી સખ્યા નોંઠવાથી ૨૭૮ સરવાળો થાય છે, અસત્કલ્પનાથી એટલાં પ્રદેશોની સૂચી સમજવી નોંધએ ॥ ૫ ॥

जहा ओहिया ओरालियमुक्केल्लया, वेउव्विया आहारगा य बद्धेल्लगा
जहा ओहिया ओरालियमुक्केल्लगा, तेयाकम्मगा जहा एएसिं चेव
ओहिया ओरालिया, एवं जाव चउरिंदिया, पंचिदियतिरिक्खजोणियाणं
एवं चेव, नवरं वेउव्वियसरीरएसु इमो विसेसो पांचदियतिरिक्खजोणि-
याणं भंते ! केवइया वेउव्वियसरीरया पणत्ता ? गोयमा ! दुविहा
पणत्ता, तं जहा-बद्धेल्लगा य, मुक्केल्लगा य, तत्थ णं जे ते बद्धेल्लगा
ते णं असंखेज्जा, जहा असुरकुमाराणं, णवरं तासिणं सेढीणं विक्खंभ-
सूई अंगुलपढमवग्गमूलस्स असंखेज्जइभागो, मुक्केल्लगा तहेव, मणु-
स्साणं भंते ! केवइया ओरालियसरीरगा पणत्ता ? गोयमा ! दुविहा
पणत्ता, तं जहा-बद्धेल्लगा य, मुक्केल्लगा य, तत्थ णं जे ते बद्धेल्लगा,
ते णं सिय संखिज्जा, सिय असंखिज्जा, जहण्णपए संखेज्जा, संखे-
ज्जाओ कोडाकोडीओ तिजमलपयस्स उवरिं चउजमलपयस्स हिट्ठा,
अहवणं छट्ठो वग्गो पंचमवग्गपडुप्पण्णो अहवणं छण्णउईछेयण-
गदाइरासी, उक्कोसपए असंखिज्जा, असंखेज्जाहिं उस्सप्पिणिओ-
सप्पिणीहिं अवहीरंति कालओ, खेत्तओ रूवपक्खित्तेहिं मणुस्सेहिं
सेढी अवहीरइ, तीसे सेढीए आगासखेत्तेहिं अवहारो मग्गिज्जइ असं-
खेज्जा, असंखेज्जाहिं उस्सप्पिणिओसप्पिणीहिं कालओ, खेत्तओ अंगुल-
पढमवग्गमूलं तइयवग्गमूलपडुप्पण्णं, तत्थ णं जे ते मुक्केल्लगा ते जहा
ओरालिया ओहिया मुक्केल्लगा, वेउव्वियाणं भंते ! पुच्छा, गोयमा !
दुविहा पणत्ता, तं जहा-बद्धेल्लगा य, मुक्केल्लगा य, तत्थ णं जे ते
बद्धेल्लगा ते णं संखिज्जा, समए समए अवहीरमाणा अवहीरमाणा
संखेज्जेणं कालेणं अवहीरंति, नो चेव णं अवहीरिया सिया, तत्थ णं
जे ते मुक्केल्लगा ते णं जहा ओरालिया ओहिया, आहारगसरीरा जहा
ओहिया, तेयाकम्मगा जहा-एएसिं चेव ओरालिया, वाणमंतराणं जहा
नेरइयाणं ओरालिया, वेउव्वियसरीरगा जहा नेरइयाणं, नवरं तासिणं
सेढीणं विक्खंभसूई संखेज्जजोयणसयवग्गपलिभागो पयरस्स मुक्किल्लया

जहा ओरालिया, आहारगसरीरा जहा असुरकुमाराणं तेयाकम्मगा जहा एएसिं चेव वेउव्विया जोइसियाणं एवं चेव, तासि णं सेढीणं विक्खंभ-
सूई विल्लप्पन्नंगुलसयवग्गपलिभागो पयरस्स, वेमाणियाणं एवं चेव,
नवरं तासिणं सेढीणं विक्खंभसूई अंगुलवितीयवग्गमूलं तइयवग्गमूल-
पडुप्पणं अहवणं अंगुलतइयवग्गमूलवणप्पमाणमेत्ताओ सेढीओ,
सेसं तं चेव । सरीरपयं समत्तं ॥सू० ६॥

छाया-द्वीन्द्रियाणामौदारिकशरीरै र्वदैः प्रतरमपह्रियते, असंख्याभिरुत्सर्पिण्यवसर्पि-
णीभिः कालतः, क्षेत्रतोऽङ्गुलप्रतरस्य आवलिकायाश्चासंख्येयभागप्रतिभागेन, तत्र खलु
यानि तावद् मुक्तानि तानि यथा औधिकानि औदारिकमुक्तानि, वैक्रियाणि आहारकाणि
च वद्धानि न सन्ति, मुक्तानि यथा औधिकानि औदारिकमुक्तानि, तैजसकर्मणानि यथा

प्रतर पूरण वक्तव्यता

शब्दार्थ-(वेइंदियाणं) दो इन्द्रियो के (ओरालियसरीरेहिं) औदारिक शरीरों
से (वद्धेल्लगेहिं) बद्धों से (पयरो) प्रतर (अवहीरइ) अपहृत किया जाता है
(असंखेज्जाहिं उत्सर्पिणी-ओसर्पिणाहिं कालओ) काल की अपेक्षा से असं-
ख्यात-उत्सर्पिणी-अवसर्पिणी कालों से (खेत्तओ) क्षेत्र से (अंगुलपयरस्स)
अंगुल प्रतर के (आवलियाए य) और आवलिका के (असंखेज्जइभाग पलि-
भागेणं) असंख्येय भाग प्रतिभाग से (तत्थ णं) उनमें (जे ते मुक्केल्लगा) जो
मुक्त-त्यागे हुए हैं (ते जहा ओहिया ओरालिय मुक्केल्लया) वे समुच्चय मुक्तों
के समान (वेउव्विया आहारगा य वद्धेल्लगा नत्थि) बद्ध वैक्रिय और आहारक
नहीं होते (मुक्केल्लगा जहा ओहिया ओरालियमुक्केल्लगा) मुक्त समुच्चय
मुक्त औदारिकों के समान (तेया कम्मगा जहा एतेसिं चेव ओहिया ओरालिया)

प्रतर पूरण वक्तव्यता

शब्दार्थ-(वेइंदियाणं) द्वीन्द्रियोना (ओरालियसरीरेहिं) औदारिक शरीरोथी (वद्धेल्लो
हिं) णद्धोथी (पयरो) प्रतर (अवहीरइ) अपहृत कराय छे (असंखेज्जाहिं उत्सर्पिणि-ओस-
र्पिणिहिं कालओ) कालनी अपेक्षाओ करी असंख्यात उत्सर्पिणी-अवसर्पिणी कालोथी
(खेत्तओ) क्षेत्रथी (अंगुलपयरस्स) अंगुल प्रतरना (आवलियाए य) अने आवलिकाना असंखे-
ज्जइभाग पलीभागेणं असंख्येय भाग प्रतिभागथी (तत्थ णं) तेओभां (जे ते मुक्केल्लगा)
जे मुक्त छे त्यओदा छे (तं जहा ओहिया ओरालियमुक्केल्लया) तेओ समुच्चय मुक्तोना
समान (वेउव्विए आहारगा य वद्धेल्लगा नत्थि) णद्ध वैक्रिय अने आहारक छोता नथी (मुक्के-
ल्लगा जहा ओहिया ओरालियमुक्केल्लगा) मुक्त समुच्चय मुक्त औदारिकना समान (तेया
कम्मगा जहा एएसिं चेव ओहिया ओरालिया) तैजस कर्मणु तेमना समुच्चय औदारि-

एतेषाञ्चैव औघिकानि औदारिकाणि, एवं यावच्चतुरिन्द्रियाणि, पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानां मेवञ्चैव, नवरं वैक्रियशरीरेषु अयं विशेषः-पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानां भदन्त ! कियन्ति वैक्रियशरीराणि प्रज्ञप्तानि ? गौतम ! द्विविधानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा-वद्धानि मुक्तानि च, तत्र खलु यानि तावद् वद्धानि तानि खलु असंख्येयानि, यथा असुरकुमाराणाम्, नवरं तासां खलु श्रेणीनां विष्कम्भसूची अङ्गुलप्रथमवर्गमूलस्यासंख्येयभागः, मुक्तानि तथैव, मनुष्याणां भदन्त ! कियन्ति औदारिकशरीराणि प्रज्ञप्तानि ? गौतम ! द्विविधानि प्रज्ञप्तानि,

तैजस और कर्मण इन्हीं के समुच्चय औदारिकों के समान (एवं जाव चउरिन्दिया) इसी प्रकार यावत् चतुन्द्रिय (पंचिन्दियतिरिक्खजोणियाणं एवं चेव) तिर्थं पंचेन्द्रियों का कथन इसी प्रकार (नवरं) विशेष (वेउव्वियसरीरएसु इमो विसेसो) वैक्रियशरीरों में यह विशेषता है (पंचिन्दियतिरिक्खजोणियाणं भंते ! केवइया वेउव्वियसरीरया पणत्ता ?) पंचेन्द्रियतिर्यग्योनियों के हे भगवन् ! कितने वैक्रिय शरीर कहे हैं ? (गोयमा ! दुविहा पणत्ता) हे गौतम ! दो प्रकार के कहे हैं (तं जहा-वद्धेल्लगा य, मुक्केल्लगा य) वे इस प्रकार बद्ध और मुक्त (तत्थ णं जे ते वद्धेल्लगा ते णं असंखेज्जा) उनमें जो बद्ध हैं वे असंख्यात हैं (जहा असुरकुमाराणं) जैसे असुरकुमारों के (णवरं) विशेष (तासि णं सेदीणं) उन श्रेणियों को (विक्खंभसूई) विष्कम्भसूची (अङ्गुलपढमवग्गमूलस्स असंखेज्जइ भागो) अङ्गुल के प्रथम वर्गमूल का असंख्यातवां भाग (मुक्केल्लगा तहेव) मुक्त शरीर उसी प्रकार ।

(मणुस्साणं भंते ! केवइया ओरालियसरीरगा पणत्ता ?) हे भगवन् ! मनुष्यों के औदारिक शरीर कितने कहे हैं ? (गोयमा ! दुविहा पणत्ता) हे गौतम ! दो

दोना समान (एवं जाव चउरिन्दिया) ओन् प्रकारे यावत् चतुरिन्द्रिय (पंचिन्दियतिरिक्ख जोणियाणं एवं चेव) तिर्थं पंचेन्द्रियों का कथन ओन् प्रमाणे (नवरं) विशेष (वेउव्वियसरीर-एसु इमो विसेसो) वैक्रिय शरीरों में यह विशेषता है (पंचिन्दियतिरिक्खजोणियाणं भंते ! केवइया वेउव्वियसरीरया पणत्ता ?) पंचेन्द्रिय तिर्थं योनिकेना हे भगवन् ! कितने वैक्रिय शरीर कहे हैं ? (गोयमा ! दुविहा पणत्ता) हे गौतम ! दो प्रकारना कहे हैं (तं जहा-वद्धेल्लगा य, मुक्केल्लगा य) बद्ध और मुक्त (तत्थ णं जे ते वद्धेल्लगा ते णं असंखेज्जा) तेषां में वे बद्धेयवत् है तेषां असंख्यात है (जहा असुरकुमाराणं) जेभ असुरकुमारो संभन्धी कथन है तेन् प्रमाणे (णवरं) विशेषता (तासीणं सेदीणं) ते श्रेणियों की (विक्खंभसूई) विष्कम्भसूची (अङ्गुल पढमवग्गमूलस्स असंखेज्जइ भागो) आंगणना पहुँला वर्गमूलना असंख्यातभा-गां नेटली है. (मुक्केल्लगा तहेव) मुक्त शरीर पण्त्ता प्रमाणे समञ्जवा.

(मणुस्साणं भंते ! केवइया ओरालियसरीरगा पणत्ता) हे भगवन् मनुष्यों के औदा-रिक शरीर कितने कहे हैं ? (गोयमा ! दुविहा पणत्ता) हे गौतम ! दो प्रकारना कहेवां

તદ્યથા-વદ્ધાનિ ચ મુક્તાનિ ચ, તત્ર खलु यानि तावद् वदद्धानि तानि खलु स्यात् संख्येयानि,
 स्याद् असंख्येयानि, जघन्यपदे संख्येयानि संख्येयाः कोटीकोटयः, त्रियमलपदस्योपरि
 चतुर्थयमलपदस्याधस्तात्, अथवा खलु षष्ठो वर्गः पञ्चमवर्गप्रत्युत्पन्नः, अथवा खलु षण्ण-
 वतिच्छेदनकदायिराशिः, उत्कृष्टपदे असंख्येयाः, असंख्येयाभिरुत्सर्पिण्यवसर्पिणीभिरपहि-
 यन्ते कालतः, क्षेत्रतो रूपप्रक्षिप्तै मनुष्यैः श्रेणि रपह्रियते, तस्याः श्रेणेः आकाशक्षेत्र-
 रपहारो भूयते असंख्येयाः, असंख्येयाभिरुत्सर्पिण्यवसर्पिणीभिः कालतः, क्षेत्रतोऽङ्गु-
 लप्रथमवर्गमूलं तृतीयवर्गमूलप्रत्युत्पन्नम्, तत्र खलु यानि तावद् मुक्तानि तानि यथा औदा-

प्रकार के कहे हैं (तं जहा) वे इस प्रकार (वद्वेल्लगा य मुक्केल्लगा य) बद्ध और
 मुक्त (तत्थ णं जे ते वद्वेल्लगा) उनमें जो बद्ध हैं (ते णं सिय संखिज्जा, सिय
 असंखिज्जा) कदाचित् संख्यात, कदाचित् असंख्यात होते हैं (जहण्णपए
 संखेज्जा) जघन्य पदमें संख्यात होते हैं (संखेज्जाओ) संख्यात (काडा कोडीओ)
 कोडाकोडी (ति जमलपयस्स उवरिं) त्रियमलपद के उपर (चउजमलपयस्स हिट्ठा)
 चतुःथमलपद से नीचे (अहव छट्ठो वग्गो पंचमवग्ग पडुप्पण्णो) अथवा पंचम
 वर्ग से गुणित छठा वर्ग (अहव णं छण्णउई छेयणगयाइरासी) अथवा छयानवे
 बार आधी-आधी की हुई राशी (उक्कोसपए असंखिज्जा) उत्कृष्ट पदमें असं-
 ख्यात है (असंखेज्जाहिं उस्सप्पिणि-ओसप्पिणीहिं अवहीरंति कालओ) काल
 से असंख्यात उत्सर्पिणी-अवसर्पिणी कालों से अपहृत होते हैं (खेत्तओ) क्षेत्र
 से (रूपक्खित्तेहिं मणुस्सेहिं) एक रूपका जिनमें प्रक्षेप किया है, ऐसे मनुष्यों
 से (सेढी) श्रेणी (अवहीरइ) अपहृत होती है (तीसे) उस (सेढीए) श्रेणि का
 (आकास खेत्तेहिं) आकाश क्षेत्रों से (अवहारो) अपहरण (मग्गिज्जइ) खोजा

આવેલા છે (તં જહા) તે આ પ્રમાણે (વદ્વેલ્લગા ય મુક્કેલ્લગા ય) બદ્ધ અને મુક્ત (તત્થ ણં
 જે તે વદ્વેલ્લગા) તેઓમાં જે બદ્ધેલ્લગા છે

(તેણં સિય સંખિજ્જા, સિય અસંખિજ્જા) તેઓ કદાચિત્ સંખ્યાત કદાચિત્ અસં-
 ખ્યાત હોય છે (જહણ્ણપદે સંખેજ્જા) જઘન્ય પદમાં સંખ્યાત હોય છે (સંખેજ્જાઓ) સંખ્યાત
 (કોડાકોડીઓ) કોડાકોડી (તિજમલપયસ્સ ઉવરિં) ત્રિયમલ પદના ઉપર (ચઉજમલપયસ્સ
 હિટ્ઠા) ચતુ થમલ પદની નીચે (અહવ છટ્ઠો વગ્ગો પંચમવગ્ગપડુપ્પણ્ણો) અથવા પંચમ
 વર્ગથી ગુણિત છઠ્ઠાવર્ગ (અહવ ણં છણ્ણઉઈ છેયણગયાइरासी) અથવા છનુવાર અડધી-
 અડધી કરેલી રાશિ (ઉક્કોસપए અસંખિજ્જા) ઉત્કૃષ્ટ પદમાં અસંખ્યાત છે (અસંખેજ્જાહિં ઉસ્સ-
 પ્પિણી-ઓસપ્પિણીહિ અવહીરંતિ કાલઓ) કાળથી અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણી કાળોથી
 અપહૃત થાય છે (ખેત્તઓ) ક્ષેત્રથી (રૂપક્ખિત્તેહિ મણુસ્સેહિં) એક રૂપના જેમાં આક્ષેપ
 કર્યો છે, એવાં મનુષ્યોથી (સેઢી) શ્રેણિ (અવહીરइ) અપહૃત થાય છે (તીસે) તે (સેઢીए)
 શ્રેણિના (આકાસખેત્તેહિં) આકાશ ક્ષેત્રોથી (અવહારો) અપહરણ (મગ્ગિજ્જइ) ખોળાય છે

रिकाणि औधिकानि मुक्तानि, वैक्रियाणां भदन्त ! पृच्छा, गौतम ! द्विविधानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—वद्धानि च मुक्तानि च, तत्र खलु यानि तावद् वद्धानि तानि संख्येयानि, समये समये अपह्रियमाणा अपह्रियमाणाः संख्येयेन कालेन अपह्रियन्ते, नो चेव खलु अभ्यधिकानि स्युः, तत्र खलु यानि तावद् मुक्तानि तानि खलु यथा औदारिकाणि औधिकानि, आहारकशरीराणि यथा औधिकानि, तैजस कर्मणानि यथा एतेषाञ्चैव औदारिकाणि, वानव्यन्तराणां यथा नैरयिकाणां मौदारिकाणि, वैक्रियशरीराणि यथा नैरयिकाणाम्, नवरं तासां

जाता है (असंखेज्जा) असंख्यात (असंखेज्जाहिं उत्सप्पिणि-ओसप्पिणीहिं कालओ) काल से असंख्यात उत्सर्पिणियों अवसर्पिणियों से (खेत्तओ) क्षेत्र से (अंगुल पढमवग्गमूल तइय वग्गमूलपडुप्पणं) तीसरे वर्गमूल गुणित अंगुल का प्रथम वर्गमूल (तत्थ णं जे ते मुक्केल्लगा) उनमें जो मुक्त हैं (ते जहा ओरालिया ओहिया मुक्केल्लगा) वे समुच्चय मुक्त औदारिकों के समान

(वेउत्विद्याणं पुच्छा ?) वैक्रिय शरीरों संबंधी पृच्छा (गोयमा ! दुविहा पणत्ता) हे गौतम ! दो प्रकार के कहे हैं (तं जहा) वे इस प्रकार (वद्घेल्लगा य मुक्केल्लगा य) वद्ध और मुक्त (तत्थ णं जे ते वद्घेल्लगा ते णं संखिज्जा) उनमें जो वद्ध हैं, वे संख्यात हैं (समए समए अवहीरमाणे अवहीरमाणे) समय-समय में अपहृत होते-होते (संखेज्जेणं कालेणं) संख्यात काल में (अवहीरंति) अपहृत होते हैं (नो चेव णं अवहीरिया सिया) मगर अपहृत नहीं हो चुकते (जे ते मुक्केल्लगा ते णं जहा ओरालिया ओहिया) जो मुक्त हैं वे समुच्चय औदारिक के समान (आहारगसरीरा जहा ओहिया) आहारक शरीर समुच्चय आहारक के समान (तेयाकम्मगा जहा एतेसिं चेव ओरालिया) तैजस

(जसंखेज्जा) असंख्यात (असंखेज्जाहिं उत्सप्पिणि-ओसप्पिणीहिं कालओ) क्षणार्थ ! असंख्यात उत्सर्पिणियों-अवसर्पिणियों (खेत्तओ) क्षेत्रार्थ (अंगुलपढमवग्गमूलं तइयवग्गमूलपडुप्पणं) त्रीण वर्ग भूणार्थ गुणित अंगुलना प्रथम वर्ग मूल (तत्थ णं जे ते मुक्केल्लगा) तेओभांथी जे मुक्त छे (ते जहा ओरालिया मुक्केल्लगा) ते समुच्चय मुक्त औदारिकेना समान

(वेउत्विद्याणं पुच्छा ?) वैक्रिय शरीरों संबंधी पृच्छा ? (गोयमा ! दुविहा पणत्ता) हे गौतम ! दो प्रकारना दइया छे (तं जहा) तेओ आ प्रकारे छे (वद्घेल्लगा य मुक्केल्लगा य) वद्ध अने मुक्त (तत्थ णं जे ते वद्घेल्लगा तेणं संखिज्जा) तेओभां जे वद्ध छे, तेओ संख्यात छे (समए-समए अवहीरमाणे अवहीरमाणे) समय-समयभां अपहृत थता थता (संखेज्जेणं कालेणं) संख्यात क्षणभां (अवहीरंति) अपहृत थाय छे (नो चेव णं अवहीरिया सिया) पणु अपहृत नथी थथ जतां (जे ते मुक्केल्लगा तेणं जहा ओरालिया ओहिया) तेभां जे मुक्त छे तेओ समुच्चय औदारिकेना समान (आहारगसरीरा जहा ओहिया) आहारक शरीर समुच्चय आहारकनी समान (तेया कम्मगा जहा एतेसिं चेव ओरालिया) तैजस

खलु श्रेणीनां विष्कम्भसूची संख्येययोजनशतवर्गप्रतिभागः प्रतरस्य, मुक्तानि यथा औदारिकाणि, आहारकशरीराणि यथा असुरकुमाराणाम्, तैजसकर्मणानि यथा एतेषाञ्चैव वैक्रियाणि, ज्योतिष्काणामेवञ्चैव, तासां श्रेणीनां विष्कम्भसूची द्विपदपञ्चाशदङ्गुलशतवर्गप्रतिभागः प्रतरस्य, वैमानिकानां मेवञ्चैव, नवरं तासां श्रेणीनां विष्कम्भसूचिः अङ्गुलद्वितीयवर्गमूलम्, तृतीयवर्गमूलप्रत्युत्पन्नम्, अथवा खलु अङ्गुलतृतीयवर्गमूलघनप्रमाणमात्राः श्रेणयः, शेषं तञ्चैव । शरीरपदं समाप्तम् ॥सू० ६॥

और कर्मण जैसे इन्हीं के औदारिक

(वाणमंतराणं जहा नेरइयाणं ओरालिया) वाणव्यन्तरो के जैसे नारकों के औदारिक (वेउव्वियसरीरगा जहा नेरइयाणं) वैक्रिय शरीर जैसे नारकों के वैक्रियशरीर (नवरं) विशेष (तासि णं सेढीणं) उन श्रेणियों की (विक्खंभसूई) विष्कंभसूची (संखिज्ज जोअणसयवग्गपलिभागो पयरस्स) प्रतर का संख्यात शतवर्ग प्रतिभाग (मुक्किल्लया जहा ओरालिया) मुक्त शरीर औदारिकों के समान (आहारगसरीरा) आहारक शरीर (जहा असुरकुमाराणं) जैसे असुरकुमारों के (तेया कम्मगा) तैजस और कर्मण (जहा एतेसि णं चेव वेउव्विया) जैसे इन्हीं के वैक्रिय (जोइसियाणं एवं चेव) ज्योतिष्कों के इसी प्रकार (तासिणं विक्खंभसूई) उनकी विष्कंभ सूची (विछप्पन्नंगुलसयवग्गपलिभागो पयरस्स) प्रतर का दो सौ छप्पनवां वर्ग प्रमाण खण्ड (वेमाणियाणं एवं चेव) वैमानिकों के इसी प्रकार (नवरं) विशेष (तासि णं सेढीणं विक्खंभसूई) उन श्रेणियों की विष्कंभसूची (अंगुलवितीय वग्गमूलं तइय वग्गमूलपडुप्पन्नं) तृतीय वर्गमूल से गुणित अंगुल का द्वितीय वर्गमूल (अहवण्णं) अथवा (अंगुलतइयवग्गमूल-

અને કાર્મણ જેવા તેમના ઔદારિક

(વાણમંતરાણં જહા નેરહયાણં ઓરાલિયા) વાણવ્યન્તરોના જેવાં નારકોના ઔદારિક (વેઝવ્વિયસરીરગા જહા નેરહયાણં) વૈક્રિય શરીર જેવાં નારકોના (નવરં) વિશેષ (તાસિણં સેઢીણ) તે શ્રેણિયોની (વિક્કંભસૂઈ) વિષ્કંભ સૂચી (સંખિજ્જજોયણસયવગ્ગપલિભાગો પયરસ્સ) પ્રતરના સંખ્યાત શતવર્ગ પ્રતિ ભાગ (મુક્કિલ્લયા જહા ઓરાલિયા) મુક્ત શરીર ઔદારિકોના સમાન (આહારગસરીરા) આહારક શરીર (જહા અસુરકુમારાણં) જેવા અસુરકુમારોના (તેયા કમ્મગા) તૈજસ અને કાર્મણ (જહા એસિણં ચેવ વેઝવ્વિયા) જેવા તેમના વૈક્રિય (જોઈસિયા એવં ચેવ) જ્યોતિષ્કોના એ પ્રકારે (તાસિણં વિક્કંભસૂઈ) તેમની વિષ્કંભ સૂચી (વિછપ્પન્નંગુલસયવગ્ગપલિભાગો પયરસ્સ) પ્રતરનો ણસો છપ્પનમો વર્ગ પ્રમાણ ખ ડ (વેમાણિયાણં એવં ચેવ) વૈમાનિકોના એ પ્રમાણે (નવરં) વિશેષ (તાસિણં સેઢીણં વિક્કંભસૂઈ) તે શ્રેણિયોની વિષ્કંભ સૂચી (અંગુલ વિતીયવગ્ગમૂલં તઇયવગ્ગમૂલપડુપ્પન્નં) તૃતીય વર્ગ મૂળથી ગુણિત અંગુલના દ્વિતીય વર્ગમૂળ (અહવણ્ણં) અથવા (અંગુલ તઇયવગ્ગમૂલ

ટીકા-અથ કિયત્તોભિ રવગાહનાભિ રાસ્તીર્યમાણાનિ દ્વીન્દ્રિયશરીરાણિ કિયતા કાલેન સમ્પૂર્ણે પ્રતરં પ્રપૂરયન્તિ ? इत्याशङ्कायां जातायाम् अङ्गुलासंख्येयभागप्रमाणाभि रवगाहनाभिः प्रत्यावलिकाऽसंख्येयभागमेकैकावगाहनारचनेनासंख्येयाभिरुत्सर्पिण्यवसर्पिणीभिरापूरयन्ति द्वीन्द्रियशरीराणि प्रतरं सकलम्, तथाचावलिकाया एकैकस्मिन् असंख्येयतमे भागे अङ्गुलासंख्येयप्रमाणा एकैका अवगाहना विरच्यते ततोऽसंख्येयाभिरुत्सर्पिण्यवसर्पिणीभिः सकलमपि प्रतरं द्वीन्द्रियशरीरैरापूर्यते इत्येतदेवापहारद्वारा प्ररूपयितुमाह-‘वे इन्दियाणं ओरालियसरीरेहिं वडेल्लगेहिं पयरो अवहीरइ’ द्वीन्द्रियाणा मोदारिकशरीरै वडैः प्रतरमपह्रियते, तत्र कालतोऽपहारमाह-‘असंखेज्जाहिं उस्सप्पिणि ओसप्पिणीहिं कालओ’

घणप्पमाणमेत्ताओ सेढीओ) अंगुल के तृतीय वर्गमूल घन प्रमाण मात्र श्रेणियां (सेसं तं चेव) शेष वही

शरीरપદ સમાપ્ત

ટીકાર્થ-દ્વીન્દ્રિય જીવોં કે શરીર કિનની અવગાહનાઓં કે દ્વારા કિતને કાલ મેં સમ્પૂર્ણ પ્રતર કો પૂરા કરતે હૈં ? ऐसी आशंका होने पर उसका समाधान करते हैं-अंगुल के असंख्येय भाग प्रमाण अवगाहनाओं से, प्रत्येक आवलिका के असंख्यातवें भाग में एक-एक अवगाहना की रचना करने पर असंख्यात उत्सर्पिणी अवसर्पिणि कालों में द्वीन्द्रियों के शरीर संपूर्ण प्रतर को पूरा करते हैं । इस प्रकार आवलिका के एक एक असंख्यातवें भाग में अंगुल के असंख्यातवें भाग प्रमाण एक एक अवगाहना की रचना की जाती है, तब असंख्यात उत्सर्पिणी अवसर्पिणी कालों में द्वीन्द्रियों के शरीरों से पूरा प्रतर भरा जाता है । यही बात अपहार के द्वारा प्ररूपण की जाती है-

घणप्पमाणमेत्ताओ सेढीओ) અંગુલના તૃતીય વર્ગ મૂલના ઘન પ્રમાણ માત્ર શ્રેણિયો (સેસં તં ચેવ) શેષ તેજ પ્રમાણ છે.

શરીર પદ સમાપ્ત

ટીકાર્થ-દ્વીન્દ્રિય જીવોના શરીર કેટલી અવગાહનાઓ દ્વારા કેટલા કાળમાં સંપૂર્ણ પ્રતરને પૂરો કરે છે ? એવી આ શંકા ઉત્પન્ન થતાં તેનું સમાધાન કરે છે-

અંગુલના અસંખ્યેય ભાગ પ્રમાણ અવગાહનાઓથી, પ્રત્યેક આવલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગમાં એક-એક અવગાહનાની રચના કરવાથી અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણીઓમાં દ્વીન્દ્રિયોના શરીર સંપૂર્ણ પ્રતરને પૂરો કરે છે

એ પ્રકારે આવલિકાના એક એક અસંખ્યાતમા ભાગમાં અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ એક એક અવગાહનાની રચના કરાય છે, ત્યારે અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણી કાળમાં દ્વીન્દ્રિયોના શરીરોથી પૂરો પ્રતર ભરાઈ જાય છે. એજ વાત અપહારના દ્વારા પ્રરૂપિત કરાય છે

અસંખ્યેયામિત્સર્પિણ્યવસર્પિણીભિઃ કાલતઃ-કાલાપેક્ષયા અપહ્રિયતે ઇતિ પૂર્વેણાન્વયઃ, 'સ્વેત્તઓ અંગુલપયરસ્સ આવલિયાણ ય અસંખેજ્જહાગપલિભાગેણ' ક્ષેત્રતઃ-ક્ષેત્રપેક્ષયા અઙ્ગુલપ્રતરસ્ય-અઙ્ગુલમાત્રસ્ય એકપ્રાદેશિકશ્રેણીરૂપસ્ય અસંખ્યેયાગપ્રતિભાગપ્રમાણેન સ્વખંડેન અપહ્રિયતે ઇતિ પૂર્વેણ સમ્બન્ધઃ, इदं ક્ષેત્રવિષયં પરિમાણં बोध्यम्, કાલવિષયં પરિમાણન્તુ-આવલિકાયાશ્ચ અસંખ્યેયભાગપ્રતિભાગેન અસંખ્યેયતમપ્રતિભાગેન અપહ્રિયતે ઇત્યર્થઃ, તથા ચૈકેન દ્વીન્દ્રિયેણાઙ્ગુલાસંખ્યેયભાગપ્રમાણં પ્રતરસ્વખંડમાવલિકાયા અસંખ્યેયતમેન ભાગેનાપહ્રિયતે, દ્વિતીયેનાપિ દ્વીન્દ્રિયેણ તાવત્પ્રમાણમસ્વખંડં તાવતા કાલેનૈવાપહ્રિયતે ઇત્યેવ રીત્યા અપહ્રિયમાણં પ્રતરં સર્વં દ્વીન્દ્રિયૈરસંખ્યેયામિત્સર્પિણ્યવસર્પિણીભિઃ સકલમેવાપહ્રિયતે ઇતિ ભાવઃ, 'तत्थ णं जे ते सुक्केल्लगा ते जहा ओहिया ओरालियसुक्केल्लगा' તત્ર સ્વલુ-વદ્ધમુક્તૌદારિકશરીરેષુ મધ્યે, યાનિ તાવદ્ મુક્તાનિ દ્વીન્દ્રિયાણામૌદારિકશરીરાણિ સન્તિ તાનિ યથા ઔધિકાનિ સમુચ્ચયે પ્રતિપાદિતાનિ ઔદારિકાણિ મુક્તાનિ તથૈવ પ્રતિપત્તવ્યાનિ,

દ્વીન્દ્રિયોં કે ઔદારિક વદ્ધ શરીરોં કે પ્રતર કા અપહાર હોતા હૈ । કાલ સે હોને વાલા અપહાર કહતે હૈ-કાલ કી અપેક્ષા અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી કાલોં સે અપહાર હોતા હૈ । ક્ષેત્ર કી અપેક્ષા એક પ્રાદેશિક શ્રેણીરૂપ અંગુલમાત્ર પ્રતર કે અસંખ્યેય ભાગ પ્રતિભાગ પ્રમાણ સ્વંડ સે અપહાર હોતા હૈ । યહ ક્ષેત્ર વિષયક પ્રમાણ જાનના ચાહિયે, કાલ વિષયક પરિમાણ યહ કિ આવલિકા-કે અસંખ્યાતવે ભાગ સે અપહરણ હોતા હૈ । ઇસ પ્રકાર એક દ્વીન્દ્રિય કે અંગુલ કે અસંખ્યાતવાં ભાગ પ્રમાણ પ્રતર સ્વંડ આવલિકા કે અસંખ્યાતવે ભાગ સે અપહરણ હોતા હૈ । દૂસરે દ્વીન્દ્રિય કે દ્વારા ઉતને હી પ્રમાણ વાલા સ્વંડ ઉતને હી કાલ મેં અપહરણ હોતા હૈ । ઇસ પ્રકાર સે અપહરણ કિયા જાને વાલા પ્રતર સર્વ દ્વીન્દ્રિયોં દ્વારા અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી કાલોં મેં અપહરણ હોતા હૈ-।

વદ્ધ ઔર મુક્ત ઔદારિક શરીરોં મેં સે જો દ્વીન્દ્રિયોં કે મુક્ત ઔદારિક

દ્વીન્દ્રિયોના ઔદારિક વદ્ધ શરીરોથી પ્રતરનો આહાર થાય છે કાળથી થનારાં અપહારને કહે છે-કાળની અપેક્ષાએ અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણી કાળોથી અપહાર થાય છે. ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ એક પ્રાદેશિક શ્રેણીરૂપ આંગળમાત્ર પ્રતરના અસંખ્યેયભાગ પ્રતિભાગ પ્રમાણ ખંડથી અપહરણ થાય છે. આ ક્ષેત્ર વિષયક પરિમાણ બાણુપું બેધએ. કાળ વિષયક પરિમાણ એકે આવલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગથી અપહરણ થાય છે. એ રીતે દ્વીન્દ્રિયના દ્વારા અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ પ્રતર ખંડ આવલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગથી અપહરણ થાય છે. બીજા દ્વીન્દ્રિયના દ્વારા એટલા જ પ્રમાણવાળો ખંડ તેટલા જ વખતમાં અપહરણ થાય છે. એ પ્રકારે અપહરણ કરાતા પ્રતર બધા દ્વીન્દ્રિયો દ્વારા અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણી કાળમાં અપહરણ થાય છે

વદ્ધ અને મુક્ત ઔદારિક શરીરોમાંથી જે દ્વીન્દ્રિયોના મુક્ત ઔદારિક શરીર છે, તેમની પ્રજ્ઞાના સમુચ્ચય મુક્ત ઔદારિક શરીરોના સમાન સમજવી બેધએ. દ્વીન્દ્રિય

‘વેડવિયા આહારગા ય વદ્દેહગા ણત્થિ’ દ્વીન્દ્રિયાણાં વૈક્રિયાણિ આહારકાણિ ચ વદ્ધાનિ શરીરાણિ ન સન્તિ, ‘મુક્કેલ્લગા જઠા ઓહિયા ઓરાલિયમુક્કેલ્લગા’ મુક્તાનિ વૈક્રિયાણિ દ્વીન્દ્રિયાણામાહારકાણિ ચ યથા ઔઘિકાનિ-સમુચ્ચયવિષયકાણિ ઔદારિકમુક્તાનિ પ્રતિપાદિતાનિ તથૈવ પ્રતિપત્તવ્યાનિ, ‘તેયા કમ્મગા જઠા ઇર્સિં ચેવ ઓહિયા ઓરાલિયા’ તૈજસ કાર્મણાનિ દ્વીન્દ્રિયાણાં શરીરાણિ યથા એતેપાશ્ચૈવ-દ્વીન્દ્રિયાણામૌઘિકાનિ-સામાન્યાનિ ઔદારિકાણિ શરીરાણિ પ્રતિપાદિતાનિ તથૈવ પ્રતિપત્તવ્યાનિ, ‘એવં જાવ ચઉરિંદિયા’ એવમ્-દ્વીન્દ્રિયાણા મિવ યાવત્-ત્રીન્દ્રિયાણાં ચતુરિન્દ્રિયાણાશ્ચાપિ ઔદારિકવૈક્રિયાહારકતૈજસ-કાર્મણશરીરેષુ યથાયોગ્યં વદ્ધાનિ મુક્તાનિ ચાવસેયાનિ ‘પંચિંદિયતિરિક્ખજોણિયાણં એવં ચેવ’ પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ગોનિકાનાં વદ્ધાનિ મુક્તાનિ ઔદારિકશરીરાણિ, એવશ્ચૈવ-પ્રાગુક્ત દ્વીન્દ્રિયવદેવ વોધ્યાનિ, કિન્તુ-‘જવરં વેડવિયસરીરણ્ણુ ઇમો વિસેસો’-નવરમ્-દ્વીન્દ્રિયાપેક્ષયાં વૈક્રિયશરીરેષુ અયં વક્ષ્યમાણો વિશેષો વોધ્યઃ, ‘પંચિંદિયતિરિક્ખજોણિયાણં મંતે ! કેવદ્ધિયા વેડવિયસરીરયા પ્પણત્તા ?’ હે મદન્ત ! પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ગોનિકાનાં ક્રિયન્તિ વૈક્રિયશરીરાણિ

શરીર હૈં, ડનકી પ્રરૂપણા સમુચ્ચય મુક્ત ઔદારિક શરીરોં કે સમાન સમજના યાહિયે । દ્વીન્દ્રિય જીવોં કે વદ્ધ વૈક્રિય શરીર ઓર આહારક શરીર નહોં હોતે હૈં । મુક્ત વૈક્રિય ઓર આહારક ડસી પ્રકાર સમજના યાહિયે જૈસે સમુચ્ચય મુક્ત ઔદારિક શરીર કહે હૈં । દ્વીન્દ્રિયોં કે તૈજસ ઓર કાર્મણ શરીર ઇન્હોં કે ઔદારિક શરીરોં કે સમાન જાનના યાહિયે ।

દ્વીન્દ્રિયોં કે સમાન હી ત્રીન્દ્રિયોં ઓર ચતુરિન્દ્રિયોં કે ઓ ઔદારિક, વૈક્રિયક, આહારક, તૈજસ ઓર કાર્મણ શરીરોં કે વદ્ધ ઓર મુક્ત જાન લેને યાહિયે । પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યચોં કે વદ્ધ ઓર મુક્ત ઔદારિક શરીર દ્વીન્દ્રિયોં કે સમાન હી સમજના યાહિયે, મનર દ્વીન્દ્રિયોં કી અપેક્ષા વૈક્રિય શરીરોં કે વિષય મેં યહ વિશેષતા હૈ-‘હે મગવન્ ! પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યચ જીવોં કે વૈક્રિય શરીર કિતને હોતે હૈં ?’ મગવાન્ ડસકા ડત્તર દેતે હૈં-હે ગૌતમ ! પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યચોં

હોવોના ઝદ્ધ અને વૈક્રિય શરીર અને આહારક શરીર નથી હોતાં. મુક્ત વૈક્રિય અને આહારક એ પ્રકારે સમજવા લેઈએ. જેવાં સમુચ્ચય મુક્ત ઔદારિક શરીર કહ્યાં છે. દ્વીન્દ્રિયોના તૈજસ અને કાર્મણ શરીર ઔદારિક શરીરોના સમાન જાણવા લેઈએ.

દ્વીન્દ્રિયોના સમાન જ ત્રીન્દ્રિયો અને ચતુરિન્દ્રિયોના પણ ઔદારિક, વૈક્રિયક, તૈજસ અને કાર્મણ શરીર ઝદ્ધ અને મુક્ત જાણી લેવા લેઈએ. પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યચોના ઝદ્ધ અને મુક્ત ઔદારિકશરીર દ્વીન્દ્રિયોના સમાન જ સમજવાં લેઈએ. પણ દ્વીન્દ્રિયોની અપેક્ષાએ વૈક્રિય શરીરના વિષયમાં એ વિશેષતા છે-લગવન્ ! પચ્ચેન્દ્રિય હોવોના વૈક્રિય શરીર કેટલા હોય છે ?

શ્રી લગવાન્ એનો ડત્તર આપે છે-હે ગૌતમ ! પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યચોના વૈક્રિય શરીર

પ્રજ્ઞાપ્તાનિ ? મગવાનાહ-‘મોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘દુવિદ્ધા પળ્લન્તા’ દ્વિવિધાનિ વૈક્રિયશરીરાણિ પચ્ચેન્દ્રિયતિરિયગ્ગોનિકાનાં પ્રજ્ઞપ્તાનિ, ‘તં જઠ્ઠા-વદ્ધેલ્લગા ય, મુક્કેલ્લગા ય’ વદ્ધાનિ ચ મુક્તાનિ ચ ‘તત્થ ણં જે તે વદ્ધેલ્લગા તે ણં અસંખ્વેજ્ઞા, જઠ્ઠા અસુરકુમારાણં’ તત્ર સ્ખલુ-વૈક્રિયવદ્ધમુક્તાનાં મધ્યે યાનિ તાવદ્ વદ્ધાનિ વૈક્રિયાણિ તાનિ સ્ખલુ અસંખ્યેયાનિ ભવન્તિ યથા અસુરકુમારાણાં પ્રતિપાદિતં તથા પ્રતિપાદનીયમ્, તથા ચ કાલાપેક્ષયા પ્રતિસમયમેકૈક શરીરાપહારેણ અસંખ્યેયાભિરુત્સર્પિણ્યવસર્પિણીભિઃ સર્વાત્મના વદ્ધાનિ અસંખ્યેયાનિ વૈક્રિયાણિ અપહ્રિયન્તે, ક્ષેત્રાપેક્ષયા પુનરસંખ્યેયામુ શ્રેણિષુ ગવન્ત આકાશપ્રદેશા ભવન્તિ તાવત્પ્રમાણાનિ વોધ્યાનિ, તાથ શ્રેણયઃ પ્રતરસ્યાસંખ્યેયતમો ભાગોઽવસેયઃ, કિન્તુ-‘ળવરં તાસિણં સેઢ્ઢીણં વિવ્ઠ્ઠંભસૂચી અંગુલપદમવર્ગમૂલસ્સ અસંખ્વેજ્ઞામાગો, મુક્કેલ્લગા તદેવ’ નવરમ્-અસુરકુમારાપેક્ષયા વિશેષસ્તુ તાસાં સ્ખલુ શ્રેણીનાં વિષ્ઠ્ઠંભસ્ય-વિસ્તારસ્ય સૂચિઃ અઙ્ગુલપ્રથમવર્ગમૂલસ્ય અસંખ્યેયમાગો વોધ્યઃ, તથા ચાસુરકુમારાણાં ક્ષેત્રતઃ શ્રેણીનાં વિષ્ઠ્ઠંભસૂચી પરિમાણ પ્રરૂપણેઽઙ્ગુલ પ્રમાણવર્ગમૂલસ્ય સંખ્યેયો ભાગઃ પ્રતિપાદિતઃ, અત્ર તુ અસંખ્યેયો ભાગઃ કે વૈક્રિય શરીર દો પ્રકાર કે કહે હૈં, વે હસ પ્રકાર હૈં-વદ્ધ ઔર લુક્ત । વદ્ધ ઔર લુક્ત વૈક્રિય શરીરોં મેં સે જો વદ્ધ વૈક્રિય શરીર હૈં, વે અસંખ્યાત હૈં । જૈસે અસુર કુમારોં કા કથન ક્રિયા હૈ, વૈસા હી યહાં મી કહ લેના ચાહિય । હસ પ્રકાર કાલ કી અપેક્ષા સે પ્રતિસમય મેં ઇક-ઇક શરીર કા અપહરણ કરને પર અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી ઇવં અવસર્પિણી કાલોં મેં વદ્ધ વૈક્રિય શરીરોં કા પૂરી તરહ અપહરણ હોતા હૈ । ક્ષેત્ર કી અપેક્ષા અસંખ્યાત શ્રેણિયોં મેં જિતને આકાશ પ્રદેશ હોતે હૈં, ઉતને સમજ્ઞને ચાહિય । વે શ્રેણિયાં પ્રતર કે અસંખ્યાતવાં ભાગ સમજ્ઞનો ચાહિય । કિન્તુ વિશેષતા યહ હૈ કિ ઉન શ્રેણિયોં કી વિષ્ઠ્ઠંભસૂચી અંગુલ કે પ્રથમ વર્ગમૂલ કા અસંખ્યાતવાં ભાગ સમજ્ઞના ચાહિય । અસુરકુમારોં કી વક્તવ્યતા મેં શ્રેણિયોં કી વિષ્ઠ્ઠંભસૂચી કા પ્રમાણ અંગુલ કે પ્રથમ વર્ગમૂલ કા સંખ્યાતવાં ભાગ વતલાયા ગયા થા, યહાં અસં-

બે પ્રકારના કયા છે. તે આ પ્રકારે છે-બદ્ધ અને મુક્ત, વૈક્રિય શરીરોમાંથી જે બદ્ધ વૈક્રિય શરીર છે, તે અસંખ્યાત છે. જેવું અસુરકુમારોનું કથન કર્યું છે, તેવું જ અહીં પણ કહેવું જોઈએ. જે રીતે કાળની અપેક્ષાએ પ્રતિ સમયમાં એક એક શરીરનું અપહરણ કરવાથી અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી તેમજ અવસર્પિણી કાળોમાં બદ્ધ વૈક્રિય શરીરોના પુરી રીતે અપહરણ થાય છે. ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ અસંખ્યાત શ્રેણિયોમાં જેટલા આકાશ પ્રદેશ હોય છે, એટલા જ સમજવાં જોઈએ. તે શ્રેણિયો પ્રતરનો અસંખ્યાતમો ભાગ સમજવો જોઈએ પરંતુ વિશેષતા એ છે કે એ શ્રેણિયોની વિષ્ઠંભ સૂચી અંગુલના પ્રથમ વર્ગ મૂળનો અસંખ્યાતમો ભાગ સમજવો જોઈએ. અસુરકુમારોની વક્તવ્યતામાં શ્રેણિયોની વિષ્ઠંભ સૂચીનું પ્રમાણ અંગુલના પ્રથમ વર્ગમૂળનો અસંખ્યાતમો ભાગ બતાવેલો હતો, અહીં

પ્રતિપત્તવ્યઃ, ઇતિ વિશેષઃ, તથા સતિ અંગુલમાત્રક્ષેત્રપ્રદેશરાશેઃ પ્રથમવર્ગમૂલસ્યાસંખ્યેયતમે ભાગે યાવન્ત આકાશપ્રદેશા ભવન્તિ તાવત્પ્રદેશાત્મિકયા સૂચ્યા યાઃ શ્રેણયઃ સ્પૃષ્ટાઃ સન્તિ તાસુ શ્રેણિસુ યાવન્ત આકાશપ્રદેશાઃ સન્તિ તાવત્પ્રમાણાનિ તિર્યક્ પંચેન્દ્રિયાણાં વદ્ધાનિ વૈક્રિયશરીરાણિ ભવન્તિ, તથા ચોક્ત્યુ-

‘અંગુલમૂલા સંખેજ્જભાગપ્પમિયા ઉ હોંતિ સેઠીઓ ।

ઉત્તરવેઉઘ્વિયાણં તિરિયાણં સન્નિપજ્જાણં’ ॥૧॥

છાયા-અંગુલમૂલા સંખેયભાગપ્રમિતાસ્તુ ભવન્તિ શ્રેણયઃ ।

ઉત્તરવૈક્રિયાણાં તિરથાં સંજ્ઞિપર્યાપ્તાનામ્ ॥૧॥ ઇતિ,

કિન્તુ મુક્તાનિ તાવદ્ વૈક્રિયશરીરાણિ તિર્યગ્યોનિકાનાં તથૈવ-ઔધિકતિર્યગ્યોનિકમુક્તવૈક્રિયશરોરવદેવાવસેયાનિ, એવં પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાનાં તૈજસકાર્મણાનિ વદ્ધાનિ શરીરાણિ વદ્ધૌદારિકવદેવાવસેયાનિ, મુક્તાનિ તુ સમુચ્ચયમુક્તવદેવ બોધ્યાનિ, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘મણુસ્સાણં મંતે ! કેવદ્ધયા ઓરાલિયસરીરગા પણ્ણત્તા ?’ હે મદન્ત ! મનુષ્યાણાં

ખ્યાતવાં ભાગ સરજ્ઞના ચાહિયે । ઇસ પ્રકાર એક અંગુલ માત્ર ક્ષેત્ર કે પ્રદેશોં કી રાશિ કે પ્રથમ વર્ગમૂલ કે અસંખ્યાતવેં ભાગ મેં જિતને આકાશ પ્રદેશ હોતે હેં, ઉતને પ્રદેશ રૂપ સૂચી કી શ્રેણિયાં સ્પૃષ્ટ હેં, ઉન શ્રેણિયોં મેં જિતને આકાશ પ્રદેશ હોતે હેં, ઉતને હી તિર્યચ પંચેન્દ્રિયોં કે વદ્ધ વૈક્રિય શરીર હોતે હેં । કહા મી હૈ-‘સંજ્ઞી પર્યાપ્ત તિર્યચ જીવોં કે ઉત્તર વૈક્રિય શરીરોં કી શ્રેણિયાં અંગુલ કે વર્ગમૂલ કે અસંખ્યાતવેં ભાગ પરિમિત હોતી હેં ।’

કિન્તુ તિર્યચોં કે મુક્ત વૈક્રિય શરીર ઉસી પ્રકાર સમજ્ઞને ચાહિયે જૈસે સમુચ્ચય તિર્યચ યોનિકોં કે મુક્ત વૈક્રિય શરીર કહે હેં । પંચેન્દ્રિય તિર્યચોં કે વદ્ધ તૈજસ ઓર કાર્મણ શરીર વદ્ધ ઔદારિક શરીરોં કે સદૃશ હી સમજ્ઞના ચાહિયે ઓર મુક્ત સમુચ્ચય મુક્ત શરીરોં કે સમાન ।

ગૌતમ-હે ભગવન્ ! મનુષ્યોં કે ઔદારિક શરીર કિતને કહે હેં ?

અસ ખ્યાતમે ભાગ સમજ્ઞવે ભેઝએ. એ પ્રકારે એક આશુલ માત્ર ક્ષેત્રથોં પ્રદેશોની રાશિના પ્રથમ વર્ગમૂળના અસ ખ્યાતમા ભાગમાં જેટલા આકાશ પ્રદેશો હોય છે તેટલા પ્રદેશ રૂપ સૂચીની શ્રેણિયો સ્પષ્ટ છે, તે શ્રેણિયોમાં જેટલા આકાશ પ્રદેશ થાય છે તેટલા જ તિર્યચ પંચેન્દ્રિયોના બદ્ધ વૈક્રિય શરીર થાય છે. કહું પણ છે-સંજ્ઞી તિર્યચ છુદેના ઉત્તર વૈક્રિયશરીરોની શ્રેણિયો અંગુલના વર્ગમૂળના અસ ખ્યાતમા ભાગ પરિમિત થાય છે.

પરન્તુ તિર્યચોના મુક્ત વૈક્રિય શરીર એજ પ્રકારે સમજ્ઞવાં ભેઝએ જેવાં સમુચ્ચય તિર્યચયોનિકોના મુક્ત વૈક્રિયશરીર કહ્યાં છે. પંચેન્દ્રિય તિર્યચોના બદ્ધ તૈજસ અને કાર્મણ શરીર બદ્ધ ઔદારિક શરીરોના જેવાં જ સમજ્ઞવા ભેઝએ. અને મુક્ત સમુચ્ચય મુક્ત શરીરોના સમાન છે.

ક્રિયન્તિ તાવદ્ ઔદારિકશરીરાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ ? મગવાનાદ્—‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘દુવિદ્યા પ્ણક્તા’ મનુષ્યાણાં દ્વિવિધાનિ ઔદારિકશરીરાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ, ‘તં જહા—વદ્દેલ્લગા ય મુવકે-લ્લગા ય’ તદ્યથા—વદ્ધાનિ ચ મુક્તાનિ ચ, ‘તત્થ ણં જે તે વદ્દેલ્લગા તે ણં સિય સંસેજ્જા, સિય અસંસેજ્જા’ તત્ર સ્વલુ—વદ્ધપુક્તાનાં મનુષ્યૌદારિકશરીરાણાં મધ્યે યાનિ તાવદ્ વદ્ધાનિ ઔદારિકશરીરાણિ સન્તિ તાનિ સ્વલુ સ્યાદ્—કદાચિત્ સંસ્રયેયાનિ ભવન્તિ, સ્યાત્—કદાચિત્ અસંસ્રયેયાનિ ભવન્તિ, તથા ચ ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિકસંમૂર્છિમભેદેન મનુષ્યા દ્વિવિધા ભવન્તિ તત્ર ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિકાનાં સર્વદાઽવસ્થાયિતયા ન કોઽપિ કાલો ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિકમનુષ્યરહિતો ભવતિ, સંમૂર્છિમાશ્ચ મનુષ્યા કદાચિદ્ ભવન્તિ કદાચિત્ સર્વથા તે ન ભવન્તિ, તેષાં સંમૂર્છિમમનુષ્યાણામ્ ઉત્કર્ષેણાન્તર્મુહૂર્ત્વાયુક્તત્વાત્, ઉત્પાદાન્તરસ્યોત્કર્ષેણ ચતુર્વિંશતિમુહૂર્તપ્રમાણત્વાત્, તત્ર યદા સર્વથા સંમૂર્છિમમનુષ્યા ન સન્તિ અપિતુ કેવલા ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિકા મનુષ્યા એવ તિષ્ઠન્તિ તદા સંસ્રયેયા ભવન્તિ સંસ્રયેયાનામેવ ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિકમનુષ્યાણાં સદ્ભાવાત્,

મગવાન્—હે ગૌતમ ! મનુષ્યોં કે ઔદારિક શરીર દો પ્રકાર કે કહે હૈં, વે હસ પ્રકાર હૈં—વદ્ધ ઔર મુક્ત । ઉનમૈં જો વદ્ધ ઔદારિક શરીર હૈં, વે કદાચિત્ સંસ્રયાત ઔર કદાચિત્ અસંસ્રયાત હોને હૈં, કયો કિ મનુષ્ય દો પ્રકાર કે હૈં—ગર્ભજ ઔર સંમૂર્છિમ । ગર્ભજ મનુષ્યોં કી સત્તા સદૈવ રહતી હૈ, અતએવ કોઈ એસા સમય નહીં હોતા જત્ર ગર્ભજ મનુષ્ય ન હોં, મગર સંમૂર્છિમ મનુષ્ય કમી હોતે હૈં ઔર કમી ચિત્કુલ હી નહીં હોતે, કયોંકિ સંમૂર્છિત મનુષ્યોં કી ઉત્કૃષ્ટ આયુ મી અન્તર્મુહૂર્ત્ત કી હી હોતી હૈ । ઉનકે ઉત્પાદ કા અન્તર ઉત્કૃષ્ટ ચૌવીસ મુહૂર્ત્ત પ્રમાણ કહા ગયા હૈ । હસ પ્રકાર જિસ કાલ મૈં સંમૂર્છિમ મનુષ્યોં કા અભાવ હોતા હૈ, ઉસ કાલ મૈં સિર્ફ ગર્ભજ મનુષ્ય હી રહતે હૈં, ઉસ સમય વે સંસ્રયાત હોતે હૈં, કયોં કિ ગર્ભજ મનુષ્યોં કી સંસ્રયા સંસ્રયાત હી કહી હૈ । કિન્તુ જવ સંમૂર્છિમ મનુષ્યો કી સત્તા હોતી હૈ, ઉસ સમય મનુષ્ય અસંસ્રયાત

શ્રી ગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્ મનુષ્યોના ઔદારિક શરીર કેટલા કહ્યા છે ?

શ્રી ભગવાન્—હે ગૌતમ ! મનુષ્યોના ઔદારિક શરીર બે પ્રકારના કહ્યા છે. તે આ પ્રકારે છે—બદ્ધ અને મુક્ત તેમાં બે બદ્ધ ઔદારિક શરીર છે. તેઓ કદાચિત્ સંખ્યાત અને કદાચિત્ અસંખ્યાત થાય છે, કેમકે માણસો બે પ્રકારના છે—ગર્ભજ અને સંમૂર્છિમ. ગર્ભજ મનુષ્યોની સત્તા સદૈવ રહે છે, તેથી જ કોઈ એવા સમય નથી હોતો જ્યારે ગર્ભજ મનુષ્ય ન હોય, પણ સંમૂર્છિમ મનુષ્ય ક્યારેક હોય છે અને ક્યારેક બિલકુલ નથી હોતા, કેમકે સંમૂર્છિમ મનુષ્યોનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય પણ અન્તર્મુહૂર્ત્તનું જ હોય છે. તેમના ઉત્પાદનું અન્તર ચોવીસ મુહૂર્ત્ત પ્રમાણ કહેલ છે. એ પ્રકારે બે કાળમાં સંમૂર્છિમ મનુષ્યોનો અભાવ થાય છે ત્યારે કેવળ ગર્ભજ મનુષ્યો જ રહે છે, તે સમયે તેઓ સંખ્યાત હોય છે, કેમકે ગર્ભજ મનુષ્યોની સંખ્યા સંખ્યાત જ

મહાશરીરત્વે પ્રત્યેકશરીરત્વે ચ સતિ પરિમિતક્ષેત્રવર્તિત્વાદ્, યદા પુનઃ સંમૂર્ચ્છિમમનુષ્યાઃ સન્તિ તદા અસંખ્યેયા ભવન્તિ, સંમૂર્ચ્છિમાનામુત્કૃષ્ટેન શ્રેણ્યા અસંખ્યેયભાગવર્ત્યાકાશપ્રદેશ-રાશિપ્રમાણત્વાત્, इत्यभिप्रायेणाह—‘जहणपदे संखेज्जा’ जघन्यपदे—जघन्येनेत्यर्थः संख्येयाः कोटीकोटयः मनुष्याः त्रियमलपदस्योपरि चतुर्यमलपदस्याधस्ताद् भवन्ति, तथा च यत्र सर्वस्तोका मनुष्या उपलभ्यन्ते तद् जघन्यपदमुच्यते, तेन पदेन गर्भव्युत्क्रान्तिकानामेव ग्रहणं भवति न संमूर्च्छिमानाम्, गर्भव्युत्क्रान्तिकानामेव सदावस्थायितया संमूर्च्छिमविरहे सर्वस्तोक्तत्वेनोपलभ्यमानत्वात्, उत्कृष्टपदेन तूभयेषामपि ग्रहणं भवति तथा चोक्तम्—‘सेतरेषां-ग्रहणमुत्कृष्टपदे, जघन्यपदे गर्भव्युत्क्रान्तिकानामेव केवलानां ग्रहणम्’ इति, अत्र हि जघन्य-पदेन संख्येयाः मनुष्याः परिगृह्यन्ते, तत्र संख्येयऋस्य संख्येयभेदभिन्नतया विशिष्य परि-ज्ञानासंभवात् विशेषसंख्यां निद्वारयितुमुक्तम्—संख्येयाः कोटीकोटयः तासामेव कोटीकोटीनां

होते हैं । संमूर्च्छिम मनुष्य उत्कृष्ट શ્રેણી के असंख्यातवें भाग में रहे हुए आकाश प्रदेशों की राशि के बराबर हैं । इस अभिप्राय से कहते हैं—जघन्य पद में अर्थात् कम से कम मनुष्य संख्यात कोडा कोडी होते हैं—तीन यमल पदों से ऊपर और चार यमल पदों से नीचे होते हैं । जहाँ सबसे कम मनुष्य पाये जाते हैं, वह जघन्यपद कहलाता है । उस पद से गर्भज मनुष्यों का ही ग्रहण होता है, संमूर्च्छिमो का नहीं, क्योंकि गर्भज मनुष्य ही सदा विद्यमान रहते हैं । जब संमूर्च्छिम मनुष्य नहीं होते तभी वे सबसे कम पाये जाते हैं । उत्कृष्ट पद में गर्भज और संमूर्च्छिम—दोनों का ही ग्रहण होता है । कहा भी है—‘उत्कृष्टपद में इतर अर्थात् संमूर्च्छिमो का भी ग्रहण होता है, जघन्य पद में केवल गर्भज मनुष्यों का ही ग्रहण होता है ।’ यहाँ जघन्य पद से संख्यात मनुष्यों का ग्रहण होता है । किन्तु संख्यात के संख्यात भेद होते हैं,

કહી છે, પરંતુ જ્યારે સંમૂર્છિત મનુષ્યોની સત્તા હોય છે, તે સમયે મનુષ્ય અસંખ્યાત હોય છે, સંમૂર્છિમ મનુષ્ય ઉત્કૃષ્ટ શ્રેણિના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલા આકાશ પ્રદેશોની રાશિના બરાબર છે, એ અભિપ્રાયથી કહે છે—જઘન્ય પદમાં અર્થાત્ ઓછામાં ઓછા મનુષ્ય સંખ્યાત કોડા કોડી હોય છે—ત્રણ યમલ પદોથી ઉપર ચાર યમલ પદોથી નીચે હોય છે. જ્યાં બધાથી ઓછા મનુષ્ય મળી આવે છે, તે જઘન્ય પદ કહેવાય છે તે પદથી ગર્ભજ મનુષ્યોનું જ ગ્રહણ થાય છે, સંમૂર્છિમોનું નહિ કેમકે ગર્ભજ મનુષ્ય સદા વિદ્યમાન રહે છે. જ્યારે સંમૂર્છિમ મનુષ્ય નથી હોતા ત્યારે બધાથી ઓછા મળી આવે છે. ઉત્કૃષ્ટ પદમાં ગર્ભજ અને સંમૂર્છિમ—બન્નેનું જ ગ્રહણ થાય છે. કહું પણ છે—ઉત્કૃષ્ટ પદમાં ઇતર અર્થાત્ સંમૂર્છિમોનું પણ ગ્રહણ થાય છે, જઘન્ય પદમાં કેવળ ગર્ભજ મનુષ્યનું જ ગ્રહણ થાય છે. અહીં જઘન્ય પદથી સંખ્યાત મનુષ્યોનું ગ્રહણ થાય છે. પરંતુ સંખ્યાતના સંખ્યાત ભેદ થાય છે, તેથી સંખ્યાત કહેવાથી વિશિષ્ટતાનો

સંખ્યાનાં સ્ફુટતરં પરિમાણં પ્રતિપાદયિતુમભિપ્રાયમાહ—ત્રિયમલપદસ્યોપરિ ચતુર્યમલપદસ્ય
 ચાધસ્તાદિતિ, તસ્યાયમાશયઃ—પ્રકૃતે મનુષ્યસંખ્યાયાઃ પ્રતિપાદકાનિ ઇકોનત્રિંશદ્વક્કસ્થાનાનિ
 અગ્રે વક્ષ્યન્તે, તત્ર અઘાનામ્વક્કસ્થાનાનાં યમલપદમિતિ સમયપરિભાષયા સંજ્ઞા વર્તતે, ચતુર્વિંશ-
 ત્યા ચાદ્વક્કસ્થાનૈ સ્ત્રીણિ યમલપદાનિ ભવન્તિ તદુપરિ ચ પચ્ચાદ્વક્કસ્થાનાનિ અવતિષ્ઠન્તે, યમલ-
 પદપચ્ચાદ્વક્કસ્થાનૈઃ સમ્પદ્યતેઽતઃ ઉપરિતનૈઃ પચ્ચમિરદ્વક્કસ્થાનૈ શ્વતુર્ય યમલપદં ન સમ્પદ્યતે,
 અતએવોક્તમ્—ત્રયાણાં યમલપદાના મુપરિ પચ્ચાદ્વક્કસ્થાનૈ વૃદ્ધમાનતાત્ ચતુર્યસ્ય ચ યમલપદસ્યા-
 ધસ્તાત્ ત્રિમિરદ્વક્કસ્થાનૈ સ્ત્રિશૈકત્રિશદ્વાત્રિશરૂપૈર્હીનત્વાદ્ ઇકોનત્રિંશદ્વક્કસ્થાનાનિ—૭૯૨૨૮-
 ૧૬૨૫૧૪૨૬૪૩૩૭૫૯૩૫૪૩૯૫૦૩૩૬ એતાનિ જઘન્યપદે મનુષ્યાણાં સંખ્યાનાનિ
 ભવન્તિ, અથવા દ્વૌ વર્ગો સમુદિતૌ ઇકં યમલં ચત્વારો વર્ગાઃ સમુદિતા દ્વે યમલે, પદ્મવર્ગાઃ

અતઃ સંખ્યાત કહને સે વિશિષ્ટતા કા બોધ નહીં હો સકતા હૈ, ઇસ કારણ
 વિશિષ્ટ સંખ્યા કો નિર્ધારિત કરને કે લિએ કહા ગયા હૈ—‘સંખ્યાન કોડા કોડી ।
 ઇસ સંખ્યાત કોડા કોડી સંખ્યા કા પરિમાણ ઔર અધિક સ્પષ્ટ કરને કે
 ઉદ્દેશ્ય સે કહા હૈ—‘ત્રીન યમલ પદ કે ડુપર ઔર ચાર યમલ પદ કે નીચે ।’
 ઇસકા આશય ઇસ પ્રકાર હૈ—મનુષ્યોં કી સંખ્યા કા પ્રતિપાદન કરને વાલે
 ઉન્તીસ(૨૯) અંક આગે કહે જાએંગે । શાસ્ત્રીય પરિભાષા કે અનુસાર આઠ અંકોં
 કા ઇક યમલ પદ કહલાતા હૈ । ઇસ પ્રકાર ચૌવીસ અંકોં કે ત્રીન યમલ પદ હોતે
 હૈ । ચૌવીસ અંકોં કે પચ્ચાત્ પાંચ અંક સ્થાન શેષ રહતે હૈ, મગર યમલ પદ કી
 પૂર્તિ આઠ અંકોં સે હોતી હૈ ઇસ કારણ આગે કે પાંચ અંકોં સે ચૌથા યમલ પદ
 પૂરા નહીં હોતા । ઇસી કારણ કહા હૈ—‘ત્રીન યમલ પદોં કે ડુપર ઔર ચાર યમલ
 પદોં કે નીચે । મનુષ્યોં કી સંખ્યા કે સૂચક ૨૯ પદ ઇસ પ્રકાર હૈ—૭૯૨૨૮ ૧૬૨૫
 ૧૪ ૨૬ ૪૩ ૩૭ ૫૯ ૩૫ ૪૩ ૯૫૦ ૩૩૬ । અથવા દો વર્ગ મિલકર ઇક યમલ
 પદ હોતા હૈ, ચાર વર્ગ મિલકર દો યમલ પદ હોતે હૈ, છઠ્ઠ વર્ગ મિલકર ત્રીન

બોધ નથી થઈ શકતો. એ કારણે વિશિષ્ટ સંખ્યાને નિર્ધારિત કરવાને માટે કહેલું છે
 ‘સંખ્યાત કોડા કોડી’ એ સંખ્યાત કોડા કોડી સંખ્યાનું પરિમાણ અધિક સ્પષ્ટ
 કરવાના ઉદ્દેશથી કહ્યું છે—‘ત્રણ યમલ પદના નીચે’ તેનો આશય આ પ્રકારે છે—મનુષ્યોનું
 પ્રતિપાદન કરનારા (૨૯) આગળનીસ અંક આગળ કહેવાશે. શાસ્ત્રીય પરિભાષાના અનુ-
 સાર આઠ અંકોનું એક યમલ પદ કહેવાય છે. એ પ્રકારે ચૌવીસ અંકોના ત્રણ યમલ
 પદ હોય છે. ચૌવીસ અંકોના પચ્ચાત્ પાંચ અંકસ્થાન શેષ રહે છે, પણ યમલ પદની
 પૂર્તિ આઠ અંકોથી થાય છે, એ કારણે આગળના પાંચ અંકોનાં ચૌથું યમલ પદ પૂરું
 નથી થતું. એ કારણે કહ્યું છે—‘ત્રણ યમલ પદોના ડીપર અને ચાર યમલ પદોની નીચે.
 મનુષ્યોની સંખ્યાના સૂચક ૨૯ પદ આ રીતે છે ૭૯ ૨૨૮ ૧૬ ૨૫ ૧૪ ૨૬ ૪૩ ૩૭
 ૫૯ ૩૫ ૪૩ ૯૫૦ ૩૩૬. અથવા બે વર્ગ મળીને એક યમલ પદ થાય છે, ચાર વર્ગ

સમુદિતા સ્ત્રીણિ યમલપદાનિ, અષ્ઠૌ વર્ગાઃ સમુદિતા શ્વત્વારિ યમલપદાનિ ભવન્તિ, તત્ર યતઃ
 પર્ણાં વર્ગાણામુપરિ વર્તન્તે સપ્તમસ્ય ચ વર્ગસ્યાથસ્નાદ્ ભવન્તિ અતઃ ઉક્તમ્-ત્રિયમલપદસ્યોપરિ
 ચતુર્યમલપદસ્યાથસ્તાદિતિ, તત્ર ત્રયાણાં યમલપદાનાં સમાહારસ્ત્રિયમલપદં તસ્યેત્યર્થઃ, એવં
 ચતુર્ણાં યમલપદાનાં સમાહારશ્ચતુર્યમલપદં તસ્યેત્યર્થઃ, તસ્માદપિ ઉપર્યુક્તપ્રકારાત્ સ્પષ્ટતરં
 સંખ્યાનં પ્રતિપાદયતિ-‘અઢવળં છટ્ટોવગ્મો પંચમગ્મપટ્ટપ્પળ્લો’ અથવા સ્વલુ ષષ્ઠો વર્ગઃ
 પશ્ચમવર્ગેણ પ્રત્યુત્પન્નઃ-ગુણિતઃ સન્ યાવાન્ સંખ્યારાશિર્ભવતિ તાવત્પ્રમાણા જઘન્યપદે મનુષ્યા
 અવસેયા इत्यર્થઃ, તત્રૈકસ્ય એકેન ગુણને વર્ગ એક એવં ભવતીતિ સ વૃદ્ધિ પ્રાપ્તો ન ભવતિ
 અતો વર્ગ રૂપેણ તસ્ય પરિગણનં ન ક્રિયતે કિન્તુ દ્વયો દ્વૌર્ધ્વાં ગુણને સતિ વર્ગ શ્વત્વારો
 જાયતે इति एष प्रथमो वर्गः ४, चतुर्णाञ्च चतुर्भिर्गुणने सति वर्गः षोडश जायते इति एष
 द्वितीयो वर्गः-१६, षोडशानां षोडशभिर्गुणने सति वर्गः पदपञ्चाजदधिकं शतद्वयं संपद्यते

યમલ પદ હોતે હૈં ઓર ચાર વર્ગ મિલકર ચાર યમલ પદ હોતે હૈં । હસ પ્રકાર
 છઠ વર્ગોં કે ડપર હૈં ઓર સાતવેં વર્ગ કે નીચે હૈં । હસ કારણ કહા હૈં કિ તીન
 યમલ પદોં કે ડપર ઓર ચાર યમલ પદોં કે નીચે । તીન યમલ પદોં કા સમૂહ
 ‘ત્રિયમલ પદ’ ઓર ચાર યમલ પદોં કા સમૂહ ‘ચતુર્યમલ પદ’ કહલાતા હૈં । અવ
 હસસે ખી અધિક સ્પષ્ટ વ્યાખ્યાન કરતે હૈં-અથવા ‘પંચમ વર્ગ સે ગુણિત છઠા
 વર્ગ ।’ અર્થાત્ પંચમ વર્ગ સે છઠે વર્ગ કા ગુણાકાર કરને પર જો રાશિ ઉત્પન્ન
 હોતી હૈ, જઘન્ય પદ મેં ડસ રાશિ પ્રમાણ મનુષ્યોં કી સંખ્યા હૈ ।

એક કા એક કે સાથ ગુણાકાર કરને પર ગુણનફલ એક હી આતા હૈ, સંખ્યા
 કી વૃદ્ધિ નહીં હોતી હૈ, અતઃએવ વર્ગ કે રૂપ મેં ડસકી ગણના નહીં હોતી । મંગર
 દો કા દો કે સાથ ગુણાકાર કરને પર ચાર સંખ્યા આતી હૈ । યહ પ્રથમ વર્ગ
 હુઆ । ચાર કે પુનઃ ચાર કે સાથ ગુણાકાર કિયા તો સોલહ સંખ્યા આઈ । યહ

મળીને એ યમલ પદ થાય છે, છ વર્ગ મળીને ત્રણ યમલ પદ થાય છે, અને ચાર વર્ગ
 મળીને ચાર યમલ પદ થાય છે. એ પ્રકારે છએ વર્ગોની ઊપર અને સાતમાવર્ગની
 નીચે કહેલ છે. એ કારણે કહ્યું છે કે ત્રણ યમલ પદોના ઊપર અને ચાર પદોની
 નીચે. ત્રણ યમલ પદોનો સમૂહ ‘ત્રિયમલ પદ’ અને ચાર યમલ પદોનો સમૂહ ‘ચતુર્યમલ
 પદ’ કહેવાય છે. હવે તેનાથી પણ અધિક સ્પષ્ટ વ્યાખ્યાન કરે છે-અથવા ‘પંચમ વર્ગથી
 ગુણિત છઠો વર્ગ’ અર્થાત્ પંચમ વર્ગથી છઠા વર્ગનો ગુણાકાર કરવાથી જે રાશિ ઉત્પન્ન
 થાય છે. જઘન્ય પદમાં તે રાશિ પ્રમાણ મનુષ્યની સંખ્યા છે.

એકના બેકની સાથે ગુણાકાર કરવાથી ગુણન ફલ એક જ આવે છે, સંખ્યાની
 વૃદ્ધિ નથી, થતી, તેથી જ વર્ગના રૂપમાં તેની ગણના નથી થતી. પણ એના એની સાથે
 ગુણાકાર કરવાથી ચાર સંખ્યા આવે છે એ પ્રથમ વર્ગ થયો. ચારનો ફરીથી ચારની
 સાથે ગુણાકાર કર્યો તો સોળ સંખ્યા આવી એ બીજો વર્ગ થયો. ફરી સોલસનો સોલસ સાથે

इत्येष तृतीयो वर्गः २५६, पदपञ्चाशदधिकं शतद्वयस्य तावता गुणने सति वर्गः पट्त्रिंशदधिकं पञ्चशतोत्तर पञ्चपट्टि सहस्राणीति एष चतुर्थो वर्गः ६५५३६ सम्पद्यते, एतस्य चतुर्थवर्गस्य तावतैव चतुर्थवर्गेण गुणने सति वर्गः पण्णवत्यधिकद्विगतोत्तरसप्तपष्टिसहस्राधिकैकोन-पञ्चाशल्लक्षोत्तरैकोनत्रिंशत्कोट्यधिकचतुर्बुदानि ४२९४९६७२९६ एष पञ्चमो वर्गः सम्पद्यते, तथा चोक्तम्-

‘चत्वारि य कोटि सया अउणत्तीसं च होंती कोडीओ ।

अउणावन्नं लक्ख सत्तट्ठी चेव य सहस्सा ॥१॥

दો य सया छणउया पंचमवग्गो समासओ होई ।

एयस्स कओ वग्गो छट्ठो जो होई तं वोच्छं ॥२॥ इति,

छाया-चत्वारि च कोटिशतानी एकोनत्रिंशच्च भवन्ति कोटयः ।

एकोनपञ्चाशल्लक्षाणि सप्तपष्टि त्रैव च सहस्राणि ॥१॥

द्वे च शते पण्णवतिः पञ्चमवर्गः समासतो भवति ।

एतस्य कृतो वर्गः पष्ठो यो भवति स बोध्यः ॥२॥ इति,

एतस्य पञ्चमस्य वर्गस्य उपर्युक्तस्य यो वर्गः स पष्ठो वर्गः-षोडशाधिकपદશतोत्तरैક-

दूसरा वर्ग हुआ । फिर सोलह का सोलह के साथ गुणा करने पर दो सौ छप्पन (२५६) संख्या आई । यह तीसरा वर्ग हुआ । दो सौ छप्पन दो सौ छप्पन के साथ गुणाकार करने पर ६५५३६ राशि आती है, यह चौथा वर्ग हुआ । इस चौथे वर्ग की राशि का इसी राशि के साथ गुणाकार किया तो ४२९४९६७२९६ संख्या आती है । यह पांचवां वर्ग हुआ । कहा भी हैं-चार सौ उनतीस करोड, उनपचास लाख, सडसठ हजार, दो सौ छयानवे का संक्षेप में पंचम वर्ग होता है । इस राशिका इसी राशि के साथ गुणाकार करने पर जो राशि आती है, वह छठा वर्ग होता है । उसके अंक इस प्रकार हैं-१८४४ ६७४४०७३७०९६६१६१६ ।

इस प्रकार इस छठे वर्ग का पूर्वोक्त पंचम वर्ग के साथ गुणाकार करने पर

ગુણાકાર કરવાથી બસો છપન (૨૫૬) સંખ્યા આવી. એ ત્રીજો વર્ગ થયો. બસોછપનનો બસોછપનની સાથે ગુણાકાર કરવાથી ૬૫૫૩૬ રાશિ આવે છે આ એથો વર્ગ થયો. એ એથો વર્ગની રાશિનો એજ રાશિની સથે ગુણાકાર કર્યો તો ૪૨૯૪૯૬૭૨૯૬ સંખ્યા આવે છે. આ પાંચમો વર્ગ થયો. કહ્યું પણ છે ચારસો એગણત્રીસ કરોડ એગણપચાસ લાખ, સડસઠ હજાર, બસો છન્નનો ૨ ક્ષેપમા પચમ વર્ગથાય છે એજ રાશિનો એજ રાશિની સાથે ગુણાકાર કરવાથી જે રાશિ આવે છે તે છઠ્ઠો વર્ગ થાય છે તેના આકડા આ રીતે છે ૧૮૪૪૬૭ ૪૪૦ ૭૩ ૭૦ ૯૫ ૫૧ ૬૧ ૬. આ રીતે આ છઠ્ઠા વર્ગનો પૂર્વોક્ત પંચમ વર્ગની સાથે ગુણાકાર કરવાથી જે ફળ ઉત્પન્ન થાય છે, જન્ય પદમાં એટલાં

पञ्चाशत्सहस्राधिक पञ्चनवति लक्षोत्तर सप्तति कोट्यधिक त्रिसप्तत्यर्बुदोत्तर चत्वारिंशत्स्व-
र्वाधिक चतुःसप्तति नीलाधिकपट् चत्वारिंशन्महानीलोत्तरचतुरशीतिशेद्धाधिकैकमहाशङ्खाः—
१८४४६७४४०७३७०९५५१६१६ एष पष्ठो वर्गः सम्पद्यते, तथा चोक्तम्—

‘लक्षं कोडा कोडी चउरासीइ भवे सहस्साइ ।

चत्तारि य सत्तट्टा होति सया कोडी कोडीणं ॥१॥

चउपालं लक्खाइ कोडीणं सत्तवेव य सहस्सा ।

तिणिणसया सत्तयरी कोडीणं होती नायव्वा ॥२॥

पंचाणउई लक्खा एणावन्नं भवे सहस्साइ ।

छ सोलसुत्तरसया एसो छट्टो हवइ दग्गो ॥३॥ इति,

छाया—लक्षं कोटी कोटी, चतुरशीति भवेत् सदस्त्राणि ।

चत्वारि च सप्तपष्टि भवन्ति शतानि कोटी कोटीनाम् ॥१॥

चतुश्चत्वारिंशलक्षाणि कोटीनां सप्त चैव च सदस्त्राणि ।

त्रीणि शतानि सप्ततिः कोटीनां भवन्ति ज्ञातव्या ॥२॥

पञ्चनवति लक्षाणि एक पञ्चाशद् भवेत् सदस्त्राणि ।

पट्पोडशोत्तरशतानि एष पष्ठो भवति वर्गः ॥३॥ इति,

तथा चोपरितनः पष्ठो वर्गः प्रागुक्तेन पञ्चमवर्गेण गुणितः सन् यावान् राशि भवति
तावत्प्रमाणा जघन्यपदे मनुष्या भवन्ति, ते च मनुष्याः प्रागुक्तैकोनत्रिंशदङ्कस्थानोपलक्षिता
अवसेयाः, पूर्वप्रदर्शितानि च एकोनत्रिंशदङ्कस्थानानि कोटीकोट्यादि द्वाराऽभिधातुं न
कथञ्चित् शक्यन्ते, अतोऽन्तर्वर्त्यङ्कस्थानादारभ्य विलोमक्रमेणाङ्क संग्राहकगाथाद्वयं प्राचीना-
चार्योक्तं यथा—

‘छ त्तिणि तिणि सुणं’ पंचेव य नव य तिणि चत्तारि ।

पंचे व तिणि नव पंच सत्ततिण्णेव तिचउ छट्टो ॥१॥

जो राशि उत्पन्न होनी है, जघन्य पद में उतने ही मनुष्य हैं । ये मनुष्य पूर्व
लिखित उन्नीस अंक प्रमाण हैं । वे उन्नीस अंक कोडा कोडी आदि के द्वारा
कहे नहीं जा सकते, अतः ‘अकानां वामतो गतिः’ अर्थात् अकों की गणना
उलटे क्रम से होती है, इस न्याय के अनुसार अन्तर्वर्ती अंकस्थान से लेकर
उलटे क्रम से अकों का संग्रह करने वाली दो गाथाएं, जो प्राचीन आचार्यों ने
निबद्ध की है, यहां दी जाती हैं—छह, तीन, तीन, शून्य, पांच, नौ, तीन, चार,

४ मनुष्य छे. आ मनुष्यो पूर्वलिखित २६ अंक प्रमाण छे. ते योगलुत्रीस अंक कोडा
कोडी आदिना द्वारा हकी नथी शकता, तेथी ‘अकाना वामतो गति.’ अर्थात् अंकेनी
गणना अपणी रीते थाय छे अ न्यायना अनुसार—अन्तर्वर्ती अंक स्थानथी लछने
उलटा क्रमे अंकेनो संग्रह करनारी छे गाथायो, ४ प्राचीन आचार्यो निबद्ध करी छे.

દો ચઠ્ઠાં ઇકો પંચ દો છક ગેક રદ્દે વ ।

દો દો જવ સત્તેવ ય ઠાણાં ઉચરિં હુતાં ॥૨॥

છાયા-પટ્ત્રીણિ ત્રીણિ શૂન્યં પશ્ચૈવ ચ નવ ચ ત્રીણિ ચત્વારિ ।

પશ્ચૈવ ત્રીણિ નવ પશ્ચ સપ્ત ત્રીણિ ત્રીણ્યેતિ ચત્વારિ પટ્ ॥૧॥

દ્વૌ ચત્વારિ એકઃ પશ્ચ દ્વે ષટ્ એકમ્ અષ્ટૈવ ।

દ્વે દ્વે નવ સપ્તૈવ ચ સ્થાનાનિ ઉપરિ ભવન્તિ ॥૨॥ ઇતિ,

અથ પ્રાગુક્તામેવ સંખ્યાં વિશેષ રૂપેણ પરિજ્ઞાનાર્થ પ્રકારાન્તરેણ પ્રરૂપયતિ-‘અહવ જં છળ્લુઈં છેયળ્લગદાહરાસી’ અથવા સ્વલ્લ પળ્લવત્તિચ્છેદનકાનિ યો રાશિ દદાતિ સ પળ્લવત્તિ-ચ્છેદનક દાયી રાશિ રુચ્યતે, તથા ચાર્દેન અર્દેન છિદ્યમાનો યો રાશિઃ પળ્લવત્તિ વારાન્ છેદં પ્રાપ્તું સમર્થઃ, અન્તે ચ સકલમેકં રૂપં નિષ્પન્નં ભવતિ સ પળ્લવત્તિચ્છેદનકદાયી રાશી વ્યપ-દિશ્યતે, યથા પ્રાગુક્તઃ પઠ્ઠો વર્ગઃ પશ્ચમવર્ગગુણિતઃ સન્ યાવાન્ રાશિઃ સમ્પન્નઃ સોડ્વસેયઃ, તથાહિ-અત્ર પૂર્વોપદર્શિતઃ પ્રથમવર્ગઃ છિદ્યમાનો દ્વે છેદનકે દાતું સમર્થો ભવતિ તદ્વથા-પ્રથમચ્છેદનકં દ્વૌ, દ્વિતીયં છેદનકમેકો દદાતીતિ સમ્પ્લેય દ્વે છેદનકે સંજાને, પ્રથમવર્ગસ્ય પ્રાગુક્તસ્ય ચતુઃસંખ્યાત્મકત્વાત્, દ્વિતીયોવર્ગશ્ચત્વારિ છેદનકાનિ દાતું સમર્થઃ, તસ્ય પોડશ

પાંચ, ત્રીન, નૌ, પાંચ, સાત, ત્રીન, ત્રીન, ચાર, છહ, દો, ચાર, એક, પાંચ, દો, છહ, એક, આઠ, દો, દો, નૌ, ઔર સાત । ॥૧-૨॥

અથ ઉસી પૂર્વોક્ત સંખ્યા કો વિશેષ રૂપ સે સમજાવેને કે લિએ કહતે હૈં-અથવા ‘છ્યાનવે છેદનક રાશિ । જો સંખ્યા આધી-આધી કરને પર છ્યાનવે વાર છેદન કો પ્રાપ્ત હો ઔર અન્ત મેં એક ઘચ જાય વહ છ્યાનવે છેદનકદાયી રાશિ કહ લાતી હૈ । યહ રાશિ ઉતની હી હૈ જિનની પંચમ વર્ગ કા છઠે વર્ગ કે સાથ ગુણાકાર કરને પર હોતી હૈ । જૈસે-પહલા દિખલાયા હુઆ પ્રથમ વર્ગ અગર છેદા જાય તો દો છેદનક દેતા હૈ -પહલા છેદનક દો ઔર દૂસરા છેદનક એક । દોનોં કો મિલાવે સે દો છેદનક હુએ, ક્યોંકિ પ્રથમ વર્ગ કી સંખ્યા ચાર હૈ । હસી પ્રકાર દૂસરે વર્ગ કે ચાર છેદનક હોતે હૈ, ક્યોંકિ વહ સોલહ સંખ્યા

અહીં અપાય છે છ, ત્રણ ત્રણ શૂન્ય, પાંચ, નવ, ત્રણ, ચાર, પાંચ, ત્રણ, નવ, પાંચ સાત, ત્રણ, ત્રણ, ચાર, છ, બે, ચાર, એક, પાંચ, બે, છ, આઠ, બે, બે, નવ અને સાત ॥ ૧-૨॥

હવે એજ પૂર્વોક્ત સંખ્યાતને વિશેષ રૂપે સમજાવવાને માટે કહે છે-અથવા ૯૬ છેદનક રાશિ. ‘જે સખ્યા મા અર્ધિ અર્ધિ કરવાથી ૯૬ વાર છેદને પ્રાપ્ત થઈ અને અન્તમા એક વધે તે ૯૬ છેદનક રાશિ કહેવાય છે. એ રાશિ એટલી જ છે જેટલી પંચમવર્ગના છઠ્ઠા વર્ગની સાથે ગુણાકાર કરવાથી થાય છે. જેમ પહેલા અતઃપેલ પ્રથમવર્ગ અગર છેદાય તો બે છેદનક આપે છે-પહેલો છેદનક બે અને બીજો છેદનક એક, બન્નેનો સરવાળો કરવાથી બે છેદનક થયા. કેમકે પ્રથમ વર્ગની સંખ્યા ચાર છે. એજ પ્રકારે

સંખ્યાત્મકતયા પ્રથમમષ્ટૌ, દ્વિતીયં ચત્વાર સ્તૃતીયં દ્વૌ ચતુર્થશ્ચ છેદનકમેકો દદાતીતિ, તથા તૃતીયવર્ગસ્ય પટ્પશ્ચાશદધિકશતદ્વયાત્મકતયા તત્રાષ્ટૌ છેદનકાનિ સંભવન્તિ, ચતુર્થો વર્ગઃ પોઢશ છેદનકાનિ દદાતિ, પશ્ચમી વર્ગો દ્વાત્રિશતં છેદનકાનિ દદાતિ, ષષ્ઠો વર્ગઃ ચતુષ્ષણ્ઠિ છેદનકાનિ દદાતીતિરીત્યા પશ્ચમવર્ગેણ ગુણિતઃ સન્ ષષ્ઠો વર્ગો યોજનયા પળવતિચ્છેદનક દાયી ભવતિ, તથાહિ-યસ્ય યસ્ય વર્ગસ્ય યેન યેન વર્ગેણ ગુણનં ક્રિયતે તસ્મિન્ તસ્મિન્ વર્ગે તયોર્દ્વયોરપિ ગુણ્યગુણકવર્ગયોરછેદનકાનિ ઉપલભ્યન્તે યથા પ્રથમવર્ગેણ દ્વિતીયવર્ગસ્ય ગુણેન પદ્ છેદનકાનિ ભવન્તિ પોઢશાત્મકસ્ય દ્વિતીયવર્ગસ્ય ચતુષ્કાત્મક પ્રથમવર્ગેણ ગુણે ચતુષ્ષણ્ઠિઃ સંખ્યા સમ્પદ્યતે તસ્યાઃ પ્રથમછેદનકં દ્વાત્રિશત્સ્વરૂપમ્, દ્વિતીયં છેદનકં પોઢશરૂપમ્, તૃતીયં છેદનકમષ્ટાત્મકમ્, ચતુર્થ છેદનકં ચતુઃ સ્વરૂપમ્, પશ્ચમં છેદનકં દ્વિસ્વરૂપમ્, ષષ્ઠં છેદનકમેક સંખ્યાત્મકં ભવતિ इत्येवं રીત્યા પદ્છેદનકાનિ ભવન્તિ, પ્રથમવર્ગે

વાલા હૈ । उसका पहला छेदनक आठ, दूसरा चार, तीसरा दो और चौथा एक छेदनक होता है । तीसरा वर्ग २५६ संख्या का है, अतएव उसके आठ छेदनक होते हैं । इसी प्रकार चौथा वर्ग सोलह छेदनक देता है, पंचम वर्ग बत्तीस छेदनक देता है, छठा वर्ग चौसठ छेदनक देता है । इस प्रकार सब का जोड़ करने पर पंचम वर्ग से गुणित छठा वर्ग छद्यानपे छेदनक देता है । जिस जिस वर्ग का जिस-जिस वर्ग के साथ गुणाकार किया जाता है, उस वर्ग में गुण्य और गुणक दोनों वर्गों के छेदनक होते हैं, जैसे प्रथम वर्ग के साथ दूसरे वर्ग का गुणाकार करने पर छह छेदनक होते हैं । सोलह संख्या वाले द्वितीय वर्ग का चार संख्या वाले प्रथम वर्ग के साथ गुणाकार करने पर चौसठ संख्या आती है । उसका पहला छेदनक बत्तीस है, दूसरा छेदनक सोलह हैं, तीसरा छेदनक आठ, चौथा छेदनक चार, पांचवां छेदनक दो और छठा छेदनक एक होता है, इस प्रकार छह छेदनक होते हैं । पहले वर्ग में दो छेदनक थे और दूसरे वर्ग में

બીજા વર્ગના ચાર છેદનક થાય છે, કેમકે તે ૧૬ સોળ સંખ્યાનો છે, તેના પહેલો છેદનક આઠ, બીજો ચાર, ત્રીજો બે અને ચોથો એક છેદનક થાય છે, ત્રીજો વર્ગ ૨૫૬ સંખ્યાનો છે, તેથી તેના આઠ છેદનક થાય છે. એજ પ્રકારે ચોથા વર્ગના ૧૬ છેદનક થાય છે, પાંચમા વર્ગના બત્રીસ છેદન આવે છે છઠ્ઠા વર્ગના ચોસઠ છેદનક થાય છે, આ પ્રકારે બધાને જોડવાથી પંચમ વર્ગથી ગુણુલ છઠ્ઠા વર્ગના ૯૬ છેદનક થાય છે, જે જે વર્ગનો જે જે વર્ગની સાથે ગુણાકાર કરાય છે. તે વર્ગમાં ગુણ્ય અને ગુણક બન્ને વર્ગોના છેદનક હોય છે, જેમ પ્રથમ વર્ગની સાથે બીજા વર્ગનો ગુણાકાર કરવાથી છ છેદનક થાય છે. સોલ સંખ્યા વાળા દ્વિતીય વર્ગના ચાર સંખ્યા વાળા પ્રથમ વર્ગની સાથે ગુણાકાર કરવાથી ચોસઠ સંખ્યા આવે છે, તેના પહેલો છેદનક બત્રીસ છે બીજો છેદનક સોલ, ત્રીજો છેદનક આઠ. ચોથો છેદનક ચાર, પાંચમા બે અને છઠ્ઠો એક આવે છે. એ પ્રકારે છ છેદનક થાય છે. પહેલા વર્ગમાં બે છેદનક હતા

ચ દ્વે છેદનકે, દ્વિતીયવર્ગે ચ ચત્તારિ છેદનકાનિ આસન્ સર્વસંકલનેન પઢેવ છેદનકાનિ ભવન્તિ, તાનિચ પ્રથમવર્ગગુણિતદ્વિતીયવર્ગે પ્રદર્શિતાન્યેવ સન્તિ, તથૈવ પશ્ચમવર્ગે દ્વાત્રિ-
શ્ચેદનકાનિ, ષષ્ઠે ચ વર્ગે ચતુઃ ષષ્ઠિચ્છેદનકાનિ પ્રતિપાદિતાન્યેવ, અતઃ પશ્ચમ-
વર્ગેણ ષષ્ઠે વર્ગે ગુણિતે પગ્ગવતિચ્છેદનકાનિ તત્રોપલભ્યન્તે इति સિદ્ધમ્, અથવા કિમપ્યેકં
રૂપં સંસ્થાપ્ય તસ્ય ષણ્ણવતિ કૃત્વો દ્વિગુણ દ્વિગુણીકરણે સતિ યદિ તાવત્પ્રમાણો રાશિઃ
સમ્પ્રદ્યતે તદા સ રાશિઃ ષણ્ણવતિચ્છેદનકદાયી સમ્પન્ન इति વિજ્ઞાતવ્યમ્, તદેવં મનુષ્યાણાં
જયન્યપદમધિધાય ઉત્કૃષ્ટપદમધિધાતુ માહ-‘ઉક્કોસપ્પ અસંસેજ્જા’ ઉત્કૃષ્ટપદે-ઉત્કૃષ્ટે
નેત્યર્થઃ સનુષ્યા અસંસેજ્જયા ભવન્તિ, તદસંસેજ્જયત્વં કાલતઃ પ્રરૂપયતિ ‘અસંસેજ્જાહિં ઉસ્સ-
પ્પિણિ ઓસપ્પિણીહિં અવહીરતિ કાલો’ પ્રતિસમયમેકૈકમનુષ્યશરીરાપહારે અસંસેજ્જય-
યામિસ્સપ્પિણ્યવસપ્પિણીભિઃ સર્વાત્મના અપહ્રિયન્તે મનુષ્યાઃ કાલતઃ કાલાપેક્ષયેત્યર્થઃ,

ચાર છેદનક થે । સદ્કો મિલિાને સે છહ હો છેદનક હોતે હૈં । યે પ્રથમ વર્ગમૂલ
સે ગુણિત દ્વિતીય વર્ગમૂલ મેં દિશ્વલાય હુઅ હી હૈં । ઇસી પ્રકાર પાંચવે વર્ગ મેં
ચત્તીસ છેદનક ઓર છઠે વર્ગ મેં ચૌસઠ છેદનક પહેલે કહે હી જા ચુકે હૈં । અત-
અવ પાંચવે વર્ગ સે છઠે વર્ગ કા ગુણાકાર કરને પર છયાનવે ભંગ પાયે જાતે હૈં,
યહ સિદ્ધ હુઆ । અથવા કિસી એક અક કો સ્થાપિત કરકે ઉસે છયાનવે વાર
દુગુના દુગુના કરને પર યદિ ઉતની હી રાશિ આ જાય તો વહ રાશિ છયાનવે
છેદનકદાથી કહલાઈ, એસા સમજ લેના ચાહિયે । યહ જયન્ય પદ મેં મનુષ્યોં કી
સંખ્યા કહી ગઈ, અવ ઉત્કૃષ્ટ પદ મેં સંખ્યા વતલિાને સે લિયે કહતે હૈં-

‘ઉક્કોસપ્પ અસંસેજ્જા’ અર્થાત્ ઉત્કૃષ્ટ પદ મેં મનુષ્ય અસંસેજ્જાત હોતે હૈં
હસ અસંસેજ્જાત સંસેજ્જા કા કાલ સે પ્રરૂપણ કરતે હૈં-એક એક સમય મેં એક
એક મનુષ્ય કો શરીર કા અપહરણ ક્રિયા જાય તો અસંસેજ્જાત ઉત્સર્પિણી-અવસ-
ર્પિણી કાલોં મેં ડગકા પૂર્ણ સ્વ સે અવહરણ હોના હૈં । ઇસી કા અવ ક્ષેત્ર કી

અને ખીજ વર્ગમા ચાર છેદનક હાતા, બધાને નેડવાથી છ જ છેદનક થાય છે. એ પ્રથમ
વર્ગ મૂળથી ગુણિત દ્વિતીય વર્ગમૂળમાં ઢેગાડેલા જ છે. એ જ પ્રકારે પાંચમા વર્ગ મૂળમાં
બત્રીસ છેદનક અને છઠ્ઠામાં ચોસઠ છેદનક પડેલા કહેવાયેલા છે, તેથીજ પાંચમા વર્ગથી
છઠ્ઠા વર્ગનો ગુણાકાર કરવાથી છન્નુ લંગ મળે છે, એ સિદ્ધ થયું. અથવા કોઇ
એક ચાંકને સ્થાપન કરીને તેને છન્નુવાર બમણા કરવાથી નો તેટલો જ જવાબ આવી
જાય તો તે રાશિ હદ છેદનક રાશિ કહેવાય, એમ સમજી લેવું નોંધએ, આ જયન્ય
પદમાં મનુષ્યોની સંખ્યા કહેલી છે. હવે ઉત્કૃષ્ટ પદમાં સંખ્યા બતાવવાને માટે કહે છે

‘ઉક્કોસપ્પ અસંસેજ્જા’ અર્થાત્ ઉત્કૃષ્ટ પદમાં મનુષ્ય અસંસેજ્જાત હોય છે. એ
અસંસેજ્જાતનું કાળથી પ્રરૂપણ કરે છે-એક એક સમયમાં એક એક મનુષ્યના શરીરના
અપહરણ કરાય તો અસંસેજ્જાત ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણી કાળોમાં તેમનું પૂર્ણ રૂપથી

અથ ક્ષેત્રાપેક્ષયા પ્રરૂપયતિ—‘‘સ્વેત્તઓ રૂવપક્ષિસ્વેત્તેહિં મણુસ્સેહિં સેઢી અવહીરહ્’ ક્ષેત્રતઃ ક્ષેત્રાપેક્ષયા રૂપપ્રક્ષિપ્તૈઃ—રૂપમેકં પ્રક્ષિપ્તં યેષુ તૈરિત્યર્થઃ મનુષ્યૈઃ શ્રેણિરેકા પરિપૂર્ણા અપહ્રિયતે, તથા ચોત્કૃષ્ટપદે વિદ્યમાનાનાં મનુષ્યાણાં મધ્યે એકસ્મિન્ અસત્કલ્પિતે રૂપે પ્રક્ષિપ્તે સતિ સકલાઽપિ એકા શ્રેણિરપહૃતા ભવતિ, તસ્યાશ્ચ શ્રેણ્યાઃ ક્ષેત્રકાલાભ્યાસપહારમાર્ગા ણામાહ—‘‘તીસે સેઢીએ આકાસસ્વેત્તેહિં અવહારો મગ્ગિજ્જહ્ અસંસ્વેજ્ઞા’’, તસ્યાઃ શ્રેણ્યાઃ આકાશક્ષેત્રે રપહારો યદા મૃગ્યતે—અન્વિષ્યતે તદા અસંસ્વેય્યાઃ મનુષ્યા ભવન્તિ, તથાહિ— ‘અસંસ્વેજ્ઞાહિં ઉસ્સપ્પિણિ ઓસપ્પિણીહિં કાલઓ’ કાલતઃ—કાલાપેક્ષયા તાવદ્ અસંસ્વેય્યા મિરુત્સર્પિણ્યવસર્પિણીભિરસંસ્વેય્યા મનુષ્યા અપહ્રિયન્તે ‘સ્વેત્તઓ અંગુલપદમવગ્ગમૂલં તદ્યવગ્ગમૂલપદુપ્પણં’ ક્ષેત્રતઃ—ક્ષેત્રાપેક્ષયા અંગુલપ્રથમવર્ગમૂલં તૃતીયવર્ગમૂલપ્રત્યુત્પન્નમ્ ।

તૃતીયં ચત્વર્થમૂલં તેન પ્રત્યુત્પન્ન—ગુણિતં બોધ્યમ્, તથા ચાસત્કલ્પિતસ્યાઽંગુલમાત્ર-ક્ષેત્રપ્રદેશરાશેઃ પદ્ પચ્ચાશદધિકશતદ્વયપ્રમાણસ્ય યત્પ્રથમં વર્ગમૂલમસત્કલ્પિતં પોઢશાત્મકં

અપેક્ષા સે પ્રરૂપણ કરતે હૈં—ક્ષેત્ર કી અપેક્ષા સે જિસમેં એક રૂપ સમ્મિલિત કિયા હૈ, એસે મનુષ્યોં સે એક શ્રેણી કા પૂરી તરહ અપહરણ હોતા હૈ । ઇસ પ્રકાર ઉત્કૃષ્ટ પદ મેં વિદ્યમાન મનુષ્યોં મેં અસત્કલ્પના કે અનુસાર એક રૂપ મિલા દેને પર સમ્પૂર્ણ એક શ્રેણી કા અપહરણ હોતા હૈ । ક્ષેત્ર ઓર કાલ સે ડસ શ્રેણી કે અપહાર કી માર્ગણા કહતે હૈં—જબ ડસ શ્રેણી કે આકાશ ક્ષેત્રોં સે અપહાર કી માર્ગણા કી જાતી હૈ, તબ મનુષ્ય અસંસ્વેયાત હોતે હૈં । વહ ઇસ પ્રકાર—કાલ કી અપેક્ષા અસંસ્વેયાત ઉત્સર્પિણી એવં અવસર્પિણી કાલોં સે અસંસ્વેયાત મનુષ્યોં કા અપહાર હોતા હૈ । ક્ષેત્ર કી અપેક્ષા સે તીસરે વર્ગમૂલ સે ગુણિત પ્રથમ વર્ગમૂલ સમજના ચાહિએ ! અસત્કલ્પના સે અંગુલ પ્રમિત ક્ષેત્ર કે પ્રદેશોં કી રાશિ ડો સૌ છપ્પન (૨૫૬) કા પ્રથમ વર્ગમૂલ સોલહ હોતા હૈ, ડસકા તીસરે વર્ગમૂલ ડો કે સાથ ગુણાકાર કરને પર વત્તીસ (૧૬+૨ ૩૨) પ્રદેશોં કી

અપહરણ થાય છે. તેનું જ હવે ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ પ્રરૂપણ કરે છે ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ જેમાં એક રૂપ સંમિલિત કર્યું છે, એવા મનુષ્યોથી એક શ્રેણીનું પૂરી રીતે અપહરણ થાય છે. એ પ્રકારે ઉત્કૃષ્ટ પદમાં વિદ્યમાન મનુષ્યોમાં અસત્કલ્પનાના અનુસાર એક રૂપ મેળવીને સંપૂર્ણ એક શ્રેણીનું અપહરણ થાય છે. ક્ષેત્ર અને કાળથી એ શ્રેણીના અપહારની માર્ગણા કહે છે—જ્યારે એ શ્રેણીના આકાશ ક્ષેત્રોથી અપહારની માર્ગણા કરાય છે, ત્યારે મનુષ્ય અસંસ્વેયાત હોય છે. તે આ પ્રકારે—કાળની અપેક્ષાએ અસંસ્વેયાત ઉત્સર્પિણી તેમજ અવસર્પિણી કાળોથી અસંસ્વેયાત મનુષ્યોના અપહાર થાય છે ક્ષેત્રની અપેક્ષાથી ત્રીજા વર્ગમૂળથી ગુણિત પ્રથમ વર્ગ મૂળ સમજવું જોઈએ અસત્કલ્પનાથી અંગુલ પ્રમિત ક્ષેત્રના પ્રદેશોની રાશિ જસે છપ્પન (૨૫૬) નો પ્રથમ વર્ગ મૂળ સોળ થાય છે, તેનું ત્રીજું વર્ગમૂળ જેની સાથે ગુણાકાર કરવાથી બત્તીસ (૧૬×૨=૩૨) પ્રદેશોની

વર્તેતે તત્ તૃતીયેન વર્ગમૂલેન અસત્કલ્પિતેન દ્વિકરૂપેણ ગુણિતં સત્ યાવાન્ દ્વાત્રિંશદાત્મકઃ પ્રદેશરાશિ સંસ્પદ્યને તાવત્પ્રમાણૈઃ સ્વઙ્ઘૈરપહ્રિયમાણા યાવત્ શ્રેણિઃ સમાપ્તિમેતિ તાવદ્ મનુષ્યા અપિ સમાપ્તિ પ્રાપ્નુવન્તિ, અથ કથમેકસ્યાઃ શ્રેણ્યા ઉપર્યુક્તપ્રમાણૈઃ સ્વઙ્ઘૈ રપહ્રિયમાણાયાઃ અસંખ્યેયા ઉત્સર્પિણ્યવસર્પિણ્યો લગન્તીતિ ચેદત્રોચ્યતે-ક્ષેત્રસ્યાતિ-સૂક્ષ્મતયા અસંખ્યેયાના મુત્સર્પિણ્યવસર્પિણીનામેક શ્રેણ્યપદારે પર્યવસાનસંભવાત્, તથા ચોક્તમ્-‘સુદુમ્બો ય દ્વોઽ કાલો તત્તો સુદુમ્બરયં દ્વદ્વ સ્વેતં’ અંગુલસેઢીમેતે ઉસ્પર્પિણીઓ અસંખેજ્ઞા’ ॥૧॥

ઇતિ, સૂક્ષ્મશ્ચ ભવતિ કાલસ્તતઃ સૂક્ષ્મતરં ભવતિ ક્ષેત્રમ્ । અઙ્ગુલમાત્રાયા શ્રેણાનુત્સર્પિણ્યો ડસંખ્યેયાઃ ॥૧॥ ઇતિ, ‘તત્થ ણં જે તે મુક્કેલ્લગા, તે જહા ઓરાલિયા ઓહિયા મુક્કેલ્લગા’ તત્ર સ્વહ-તદુમ્બેપાં વદ્ધમુક્તમનુષ્યાણાં મધ્યે યાનિ તાવદ્ મુક્તાનિ મનુષ્યૌદારિકશરીરણિ સંખ્યા આતી હૈ ।

ઇતની સંખ્યા વાલે સ્વંઢોં સે અપહરણ કી ગઈ શ્રેણી સમાપ્ત હોતી હૈ, યહી મનુષ્યોં કી સંખ્યા મી સમાપ્ત હો જાતી હૈ ।

પ્રશ્ન-એક શ્રેણી ઉપર્યુક્ત પ્રમાણ વાલે સ્વંઢોં સે અપહરણ કરને પર અસંખ્યાતે ઉત્સર્પિણિયાં-અવસર્પિણિયાં કૈસે લગ જાતી હૈ ?

ઉત્તર-ક્ષેત્ર અત્યન્ત સૂક્ષ્મ હોતા હૈ, અતઁવ અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણિયાં અવસર્પિણિયાં એક શ્રેણી કૈ અપહરણ મેં સન્નાપ્ત હો જાતી હૈ । કહાં મી હૈ-‘કાલ સૂક્ષ્મ હોતા હૈ, કિન્તુ ક્ષેત્ર ડસસે મી સૂક્ષ્મ હોતા હૈ, ક્યોં કિ અંગુલ માત્ર શ્રેણી મેં અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણિયાં સમા જાતી હૈ, અર્થાત્ એક અંગુલ પ્રમાણ ક્ષેત્ર મેં જો પ્રદેશ રાશિ હોતી હૈ, વહઅસંખ્યાત ઉત્સર્પિણિયોં કૈ સમયોં સે મી અધિક હોતી હૈ ।

મનુષ્યોં કૈ વદ્ધ ઔર મુક્ત ઔદારિક શરીરોં મેં સે જો મુક્ત ઔદારિક શરીર હૈ, ડનકી વક્તવ્યતા સમુચ્ચય મુક્ત ઔદારિક શરીરોં કૈ સમાન

સંખ્યા આવે છે એટલી સંખ્યાવાળા ખડોથી અપહરણ કરાએલી શ્રેણિ સમાપ્ત થાય છે. અહીં મનુષ્યોની સંખ્યા પણ સમાપ્ત થઈ જાય છે.

પ્રશ્ન-એક શ્રેણીના ઉપર્યુક્ત પ્રમાણવાળા ખડોથી અપહરણ કરવાથી અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણિયો અને અવસર્પિણિયો કેવી રીતે લાગે છે ?

ઉત્તર-ક્ષેત્ર અત્યન્ત સૂક્ષ્મ હોય છે, તેથી અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણિયો-અવસર્પિણિયો એક શ્રેણીના અપહરણમાં સમાપ્ત થઈ જાય છે. કહ્યું પણ છે-‘કાળ સૂક્ષ્મ હોય છે, પરન્તુ ક્ષેત્ર તેનાથી પણ અધિક સૂક્ષ્મ હોય છે કેમકે અંગુલ માત્ર શ્રેણીમાં અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણિયો સમાપ્ત જાય છે. અર્થાત્ એક અંગુલ પ્રમાણ ક્ષેત્રમાં જે પ્રદેશ રાશિ હોય છે તે અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણીના સમયોથી પણ અધિક હોય છે.

મનુષ્યના ખદ્ધ અને મુક્ત ઔદારિક શરીરોમાંથી જે મુક્ત ઔદારિક શરીર છે, તેમની વક્તવ્યતા સમુચ્ચય મુક્ત ઔદારિક શરીરોના સમાન સમજી લેવી જોઈએ.

भवन्ति तानि यथौदारिकाणि औघिकानि-सामान्यानि मुक्तानि शरीराणि समुच्चयप्रकरणे प्रतिपादितानि तथैव प्रतिपादनीयानि, गौतमः पृच्छति-‘वेउव्वियाणं भंते ! पुच्छा’ हे भदन्त ! वैक्रियाणां तावत् पृच्छा वर्तते । तथा च मनुष्याणां कियन्ति वैक्रियशरीराणि भवन्ति ? भगवान्नाह-‘गोयमा !’ हे गौतम ! ‘दुविहा पणत्ता’ मनुष्याणां वैक्रियशरीराणि द्विविधानि प्रवृत्तानि, ‘तं जहा-वद्धेल्लगा य मुक्केल्लगा य’ तद्यथा-वृद्धानि च मुक्तानि च ‘तत्थ णं जे ते वद्धेल्लगा ते णं संखेज्जा’ तत्र खलु तदुभयेषां वद्धमुक्तवैक्रियशरीराणां मध्ये यानि तावद् वृद्धानि वैक्रियमनुष्यशरीराणि भवन्ति तानि खलु संख्येयानि बोध्यानि, गर्भज्युत्क्रान्तिकानामेव केषाञ्चिन्मनुष्याणां वैक्रियलब्धिसद्भावात् ‘समए समए अवहीरमाणे अवहीरमाणे संखेज्जेणं कालेणं अवहीरन्ति, णो चेव णं अवहीरिया सिया’ समये समये-प्रतिसमयम्, अपह्रियमाणोऽपह्रियमाणः-एकैकापहारे सति संख्येयेन कालेन सर्वे अपह्रियन्ते, नो चेव खलु तदनन्तरमपहृताः स्युः संख्येयकालेनैव सर्वेषां संख्येयवैक्रियवद्धमनुष्यशरीराणामपहारात्, ‘तत्थ णं जे ते मुक्केल्लगा ते णं जहा ओरालिया ओहिया’ तत्र खलु तदु-

समञ्ज लेनी चाहिए ।

गौतम-हे भगवन् ! वैक्रिय शरीरों की पृच्छा ? अर्थात् मनुष्यों के वैक्रिय शरीर कितने होते हैं ?

भगवान्-हे गौतम ! मनुष्यों के वैक्रिय शरीर दो प्रकार के होते हैं, वे इस प्रकार हैं-वद्ध और मुक्त । इन दोनों में से मनुष्यों के वद्ध वैक्रिय शरीर संख्यात हैं, क्योंकि गर्भज मनुष्यों के ही वैक्रिय लब्धि पाई जाती है और उनमें से भी किसी किसी के ही होती है, सब के नहीं । एक एक समय में अपहरण करने पर संख्यात काल में सबका अपहरण होता है, उसके अनन्तर नहीं, क्योंकि संख्यात काल में ही सभी मनुष्यों के संख्यात शरीरों का अपहरण हो जाता है ।

वद्ध और मुक्त मनुष्यों के वैक्रिय शरीरों में से जो मुक्त वैक्रिय शरीर हैं,

श्री गौतमस्वामी-હે લગવન્ ! વૈક્રિય આદિ શરીરોની પૃચ્છા ? અર્થાત્ મનુષ્યોના વૈક્રિય શરીર કેટલાં હોય છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! મનુષ્યોના વૈક્રિય શરીર બે પ્રકારના હોય છે-તેઓ આ પ્રકારે છે-બદ્ધ અને મુક્ત. એ બન્નેમાંથી મનુષ્યોના બદ્ધ વૈક્રિય શરીર સંખ્યાત છે, કેમકે ગર્ભજ મનુષ્યોમાં જે વૈક્રિય લબ્ધિ મળી આવે છે, અને તેઓમાંથી પણ કેઈ કેઈની જ હોય છે બધાની નહીં. એક એક સમયમાં અપહરણ કરવાથી સંખ્યાત કાળમાં બધાનું અપહરણ થાય છે, ત્યાર પછી નહીં કેમકે સંખ્યાત કાળમાં જ બધા મનુષ્યોના સંખ્યાત વૈક્રિય શરીરોનું અપહરણ થઈ જાય છે.

બદ્ધ અને મુક્ત મનુષ્યોના વૈક્રિય શરીરોમાંથી જે મુક્ત વૈક્રિય શરીરો છે, તેમનું

ભયેપાં વદ્મુક્તવૈક્રિયમનુપ્યશરીરાણાં મધ્યે યાનિ તાવદ્ મુક્તાનિ વૈક્રિયશરીરાણિ ભવન્તિ તાનિ સ્વલુ યથા ઔદારિકાણિ ઔધિકાનિ-સામાન્યાનિ મનુપ્યશરીરાણિ પ્રતિપાદિતાનિ તથૈવ પ્રતિપત્તવ્યાનિ, 'આહારગશરીરા જહા ઓદિયા' આહારકશરીરાણિ તાવદ્ મનુપ્યાણાં યથા ઔધિકાનિ-સમુચ્ચયમનુપ્યાહારકશરીરાણિ પ્રતિપાદિતાનિ તથા પ્રતિપાદનીયાનિ, 'તેયા કસ્મગા જહા એર્સિ ચેવ ઓરાલિયા' તૈજસકાર્મણાનિ મનુપ્યાણાં શરીરાણિ યથા એતેપાશ્ચૈવ-મનુપ્યાણામ્ ઔદારિકાણિ શરીરાણિ ઉક્તાનિ તથા વક્તવ્યાનિ, તથા ચ મનુપ્યાણાં તૈજસકાર્મણાનિ વદ્ધાનિ વદ્ધૌદારિકવત્, મુક્તાનિ ઔધિકમુક્તવદવસેયાનિ, 'વાળ-મંતરાણં જહા નેરડ્યાણં ઓરાલિયા' વાનવ્યન્તરાણામૌદારિકાણિ શરીરાણિ યથા નૈરયિકાણા મુક્તાનિ તથા વક્તવ્યાનિ, 'વેડવિચસરીરા જહા નેરડ્યાણં' વૈક્રિયશરીરાણિ યથા નૈરયિકાણાં વદ્ધાનિ અસંખ્યેયાનિ ઉક્તાનિ તથા વક્તવ્યાનિ, તત્ર કાલાપેક્ષયા પ્રતિસનયમેકૈક-શરીરાપહારે અસંખ્યેયાભિ સ્તસર્પિણ્યવસર્પિણીભિરસંખ્યેયાનિ વાનવ્યન્તરવૈક્રિયવદ્ધશરીરાણિ અપહ્નિયન્તે, ક્ષેત્રાપેક્ષયાઽસંખ્યેયાઃ શ્રેણયઃ, અસંખ્યેયાસુ શ્રેણિષુ યાવન્ત આકાશપ્રદેશા ભવન્તિ તાવત્પ્રમાણાનિ વોધ્યાનિ, તાથ શ્રેણયઃ પ્રતરસ્યાસંખ્યેયો ભાગો વોધ્યઃ, પ્રતરસ્યા

उनका कथन समुच्चय औदारिक शरीरों के समान समझ लेना चाहिए । जैसे समुच्चय आहारक शरीर कहे हैं, उसी प्रकार मनुष्यों के आहारक शरीर कह लेने चाहिए । मनुष्यों के तैजस और कर्मण शरीर मनुष्यों के औदारिक शरीर के समान ही कहने चाहिए । इस प्रकार मनुष्यों के वद्व तैजस और कर्मण शरीर वद्व औदारिक शरीर के समान हैं और मुक्त समुच्चय मुक्त के समान ।

વાનવ્યન્તરોં કે ઔદારિક શરીર નારકોં કે મુક્ત ઔદારિક શરીરોં કે સમાન હેં । વૈક્રિય શરીર નારકોં કે જેસે અસંખ્યાત કહે હેં, જેસે હી કહને યાહિયે । કાલ કી અપેક્ષા એક એક સમય મેં એક એક શરીર કા અપહરણ કરને પર અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી એવં અસંખ્યાત અવસર્પિણી કાલો મેં વાનવ્યન્તરો કે વદ્ધ વૈક્રિયશરીરોં કા અપહરણ હોતા હે । ક્ષેત્ર કી અપેક્ષા અસંખ્યાત શ્રેણી પ્રમાણ હેં,

કથન સમુચ્ચય ઔદારિક શરીરના સમાન સમજ લેવું જોઈએ. જેવા સમુચ્ચય આહારક શરીર કહ્યા છે, એજ પ્રકારે મનુષ્યોના આહારક શરીર કહેવાં જોઈએ. મનુષ્યોના તૈજસ અને કાર્મણ શરીર મનુષ્યોના ઔદારિક શરીરના સમાન જ કહેલાં છે. એ પ્રકારે મનુષ્યોના બદ્ધ તૈજસ અને કાર્મણ શરીર બદ્ધ ઔદારિક શરીરના સમાન છે અને મુક્ત સમુચ્ચય મુક્તના સમાન છે.

વાનવ્યન્તરોના ઔદારિક શરીર નારકોના મુક્ત ઔદારિક શરીરોના સમાન છે વૈક્રિય શરીર નારકોના જેવાં અસંખ્યાત સમયમા એક એક શરીરનું અપહરણ કરવાથી અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણી કારણેના વાનવ્યન્તરોના બદ્ધ વૈક્રિય શરીરોના અપહાર થાય છે. ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ અસંખ્યાત શ્રેણિ પ્રમાણ છે, અર્થાત્ અસંખ્યાત શ્રેણિ.

ત્મનાઽપહ્રિયન્તે, ક્ષેત્રાપેક્ષયા અસંખ્યેયાઃ શ્રેણયઃ, તાશ્ચ શ્રેણયઃ પ્રતરસ્યાસંખ્યેયભાગપચ્છિન્ના ભવન્તિ, તથા ચ જ્યોતિષ્કાણાં વાનવ્યન્તરેભ્યઃ સંખ્યેયગુણહીનઃ પ્રતિભાગો ભવતિ, સંખ્યેયગુણાભ્યધિકા સૂચિરિતિ, 'ળવરં તાસિણં સેઢીળં વિક્ષંભસૂઈ વિછપ્પન્નંગુલસયવગ્ગપલિ-ભાગો પયરસ્સ' નવરમ્-વિશેષઃ તાસાં શ્રેણીનાં વિષ્કમ્ભસૂચિઃ-વિસ્તારસૂચિઃ-વિસ્તારસૂચિ-સ્તુ પટ્ટપશ્ચાશદધિકાદ્ગુલશતદ્વયવર્ગપ્રમાણઃ પ્રતિભાગઃ खण्डम् પ્રતરસ્ય પૂરણેઽપહરણે ચાવ-સેયઃ, મુક્તાનિ તાવદ્ જ્યોતિષ્કવૈક્રિયશરીરાણિ ઔધિકમુક્તવદેવાવસેયાનિ, આહારકાણિ નૈરયિકવત્ તૈજસકાર્મણાનિ જ્યોતિષ્કાણાં વદ્ધશરીરાણિ વૈક્રિયવત્, મુક્તાનિ તાવદૌધિક-વદેવાવસેયાનિ, 'વૈમાણિયાણં એવં ચેવ' વૈમાનિકાનાં તાવદ્ ઔદારિકાદિશરીરાણિ એવશ્ચૈવ-જ્યોતિષ્કવદેવ વોધ્યાનિ, તથા ચ વૈમાનિકાનામૌદારિકાણિ નૈરયિકવત્ વૈક્રિયાણિ વદ્ધાનિ

કરને પર એક એક સમય મેં એક એક શરીર કા અપહરણ કરને પર અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી ઔર અસંખ્યાત અવસર્પિણી કાલોં મેં उनका अપहरण होता है। क्षेत्र की अपेक्षा असंख्यात श्रेणि प्रमाण हैं। वे श्रेणियां प्रतर का असंख्यातवां भाग जाननी चाहिए। इस कारण ज्योतिष्क देवों का प्रतिभाग वानव्यन्तरो से संख्यात गुणहीन होता है। संख्यात गुणा अधिक सूची होती हैं। विशेष यह है कि उन श्रेणियों की विष्कंभसूची दो सौ छप्पन वर्ग प्रमाण खंड रूप प्रतर के पूरण और अपहरण में जानना। ज्योतिष्कों के मुक्त वैक्रिय शरीर समुच्चय मुक्त के समान हैं। आहारक शरीर नारकों के समान। वद तैजस और कार्मण शरीर वैक्रिय के समान होते हैं और मुक्त समुच्चय के समान समझने चाहिए। आहारक शरीर नारकों के समान। वद तैजस और कार्मण शरीर वैक्रिय के शरीर के समान हैं और मुक्त समुच्चय की भांति समझना चाहिए।

વૈમાનિકોં કે શરીરોં કી વક્તવ્યતા ઇસી પ્રકાર કી હૈ। અર્થાત્ વૈમાનિકોં કે ઔદારિક શરીર નારકોં કે સમાન સમજને ચાહિયે। વદ્ધ વૈક્રિય શરીર

એક એક સમયમાં એક એક શરીરનુ અપહરણ કરવાથી અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી-અવ-સર્પિણી કાળમાં તેમના અપહરણ થાય છે. ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ અસંખ્યાત શ્રેણિ પ્રમાણ છે. તે શ્રેણિએ પ્રતરનો અસંખ્યાતમાં ભાગ બહુથી નોંધ એ. એ કારણે ન્યાતિષ્ક દેવાના પ્રતિ-ભાગ વાનવ્યન્તરેથી સંખ્યાત ગુણહીન છે. સંખ્યાત ગણી અધિક સૂચી હોય છે. વિશેષ એ છે કે એ શ્રેણિયોની વિષ્કમ્ભ સૂચી બસો છપ્પન વર્ગ પ્રમાણ ખંડ રૂપ પ્રતરના પૂરણ અને અપહરણમાં બહુવા, ન્યાતિષ્કોના મુક્ત વૈક્રિય શરીર સંમુચ્ચય મુક્તના સમાન છે. આહારક શરીર નારકોની સમાન. બદ્ધ તૈજસ અને કાર્મણ શરીર વૈક્રિયના સમાન હોય છે. અને મુક્ત સમુચ્ચયના સમાન સમજવા નોંધએ. આહારક શરીર નારકોના સમાન. બદ્ધ તૈજસ અને કાર્મણ શરીર વૈક્રિય શરીરના સમાન છે અને મુક્ત સમુચ્ચ-યની જેમ સમજવા નોંધએ. વૈમાનિકોના શરીરોની વક્તવ્યતા પણ એજ પ્રકારની છે.

અસંખ્યેયાનિ ભવન્તિ, તત્ર કાલાપેક્ષયા જ્યોતિષ્કવદેવ પ્રરૂપણીયાનિ, ક્ષેત્રાપેક્ષયા અસં-
 ર્ખ્યેયાઃ શ્રેણયઃ, અસંખ્યેયામ્ શ્રેણિષુ યાવન્તઃ આકાશપ્રદેશા ભવન્તિ તાવત્પ્રમાણાનિ,
 તાસાંશ્ચ શ્રેણીનાં પરિમાણં પ્રતરસ્યાસંખ્યેયો ભાગઃ, પ્રતરાસંખ્યેયભાગપરિચ્છિન્ના વોધ્યાઃ,
 કિન્તુ નૈરયિકાદ્યપેક્ષયા પ્રતરાસંખ્યેયભાગસ્ય પરિમાણવિશેષં પ્રતિપાદયિતુમાહ—‘ળવરં તાસિ
 ણં સેઢીણં વિક્સંમસૂઈ અંગુલચિત્રીયવર્ગમૂલં તદ્વ્યવગમૂલપટુપ્પન્નં’ નવરમ્—નૈરયિકાદ્યપેક્ષયા
 વિશેષસ્તુ તાસાં શ્રેણીનાં વિષ્કમ્ભસૂચિઃ—વિસ્તારસૂચિઃ અઙ્ગુલદ્વિતીયવર્ગમૂલં તૃતીયવર્ગમૂલ
 પ્રત્યુત્પન્નમ્—પૂર્વોક્ત તૃતીયં યદ્ વર્ગમૂલમ્ તેન પ્રત્યુત્પન્નમ્—ગુણિતં વોધ્યમ્ । ‘અહવણં અંગુ-
 લતદ્વ્યવગમૂલઘણપ્પમાણમેત્તાઓ સેઢીઓ, સેસં તંત્રેવ’ અથવા સ્વલ્પ અઙ્ગુલતૃતીયવર્ગમૂલ
 ઘનપ્રમાણમાત્રાઃ શ્રેણયો વોધ્યાઃ, શેષં તત્ત્રેવ—પૂર્વોક્તવદેવ વોધ્યમ્, તથા ચાઙ્ગુલમાત્રક્ષેત્ર-
 પ્રદેશરાશિસત્કલ્પનાકલ્પિતસ્ય પદ્યપ્રાશદધિક્કશતદ્વયપ્રમાણસ્ય યદ્ દ્વિતીયં વર્ગમૂલં ચતુષ્ક
 રૂપમસત્કલ્પિતં તત્તૃતીયેન વર્ગમૂલેન અસત્કલ્પિતેન દ્વિકરૂપેણ ગુણિતં સત્ યાવાન્ પ્રદેશ-
 અસંખ્યાત હૈં । વૈમાનિક દેવોં કી જ્યોતિષ્ક દેવોં કે સમાન પ્રરૂપણા કરના
 ચાહિયુ । ક્ષેત્ર કી અપેક્ષા સે અસંખ્યાત શ્રેણિ પ્રમાણ હૈં, અર્થાત્ અસંખ્યાત
 શ્રેણિયોં મેં જિતને આકાશ પ્રદેશ હોતે હૈં, ઉતને હી શરીર હૈં । उन श्रेणियों
 का परिमाण प्रतर का असंख्यात वां भाग है । किन्तु नारक आदि की अपेक्षा
 प्रतर के असंख्यातवै भाग के परिमाण में कुछ भिन्नता है, जिसे कहते हैं—
 उन श्रेणियों की विष्कम्भसूची तृतीय वर्गमूल से गुणित द्वितीय वर्गमूल
 प्रमाण है, जैसे प्रथम वर्गमूल $2 \times 2 = 4$ है, तीसरा वर्गमूल $16 \times 16 = 256$ है ।
 इनका गुणाकार करने पर $4 \times 256 = 1024$ की संख्या आती है । अथवा अंगुल
 के तृतीय वर्गमूल के घन के बराबर श्रेणियाँ हैं । शेष सब पूर्वोक्त के समान
 ही खगलना चाहिये । अंगुल मात्र क्षेत्र के प्रदेशों की राशि असत्कल्पना
 से दोस्तो छप्पन (२५६) मान लें तो उसके द्वितीय वर्गमूल को अर्थात् चार

અર્થાત્ વૈમાનિકના ઔદાસિક શરીર નારકના સમાન સમજવા લેઈએ. બદ્ધ વૈક્રિય
 શરીર અસંખ્યાત છે. વૈમાનિક દેવેની જ્યોતિષ્ક દેવેના સમાન પ્રરૂપણા કરવી લેઈએ.
 ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ અસંખ્યાત શ્રેણિ પ્રમાણ છે, અર્થાત્ અસંખ્યાત શ્રેણિયોમા જેટલા
 આકાશ પ્રદેશ હોય છે, તેટલા જ શરીર છે. તે શ્રેણિયોનું પરિમાણ પ્રતરના અસંખ્યા-
 તમા ભાગ જેટલું છે. પરન્તુ નારક આદિની અપેક્ષાએ પ્રતરના અસંખ્યાતમા ભાગના
 પરિમાણમા ડાંધક ભિન્નતા છે જેને કહે છે—તેશ્રેણિયોની વિષ્કલ સૂચી તૃતીય વર્ગ મૂળથી
 ગુણિત દ્વિતીય વર્ગ મૂળ પ્રમાણ છે, જેમ પ્રથમ વર્ગમૂળ પ્રમાણ $2 \times 2 = 4$ ત્રીજું વર્ગ
 મૂળ $16 \times 16 = 256$ છે. તેનો ગુણાકાર કરવાથી $4 \times 256 = 1024$ ની સંખ્યા આવે છે.
 અથવા અંગુલના તૃતીય વર્ગ મૂળના ઘનના બરાબર શ્રેણિયો છે. શેષ પૂર્વોક્તની સમા-
 નજ સમજવું લેઈએ. એ પ્રકારે અંગુલ માત્ર ક્ષેત્રના પ્રદેશોની રાશિ અસત્ કલ્પનાથી

રાશિરસત્કલ્પિતાષ્ટરૂપો ભવતિ તાવત્પ્રદેશાત્મિકયા વિષ્કંભસૂચ્યા પરિચ્છિન્નાઃ શ્રેણયઃ પરિ-
પ્રહીતવ્યાઃ, તત્રાપિ અષ્ટાવેવ તાઃ શ્રેણયો ભવન્તિ, આહારકાણિ નૈરયિકવત્ તૈજસકાર્મણાનિ
વદ્ધાનિ વદ્ધવૈક્રિયવત્, મુક્તાનિ ઔધિકમુક્તવત્ इति, 'શરીરપદં સમત્તં' ॥૬૦ ॥

इति श्री विश्वविख्यात-जगद्बल्लभ-प्रसिद्धवाचकपञ्चदशभाषाकलित-ललितकन्यापालापक-
प्रविशुद्धगद्यपद्यानैकग्रन्थनिर्मापक-वादिमानमर्दक-श्री-शाहू छत्रपतिकोल्हापुर-
राजप्रदत्त-'जैनशास्त्राचार्य'-पदविभूषित-कोल्हापुरराजगुरु-बालब्रह्मचारि
जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्री-घासीलाल-व्रतिविरचितायां
श्री प्रज्ञापनासूत्रस्य प्रमेयबोधिण्याख्यायां व्याख्यायां
द्वादशं शरीरपदं समाप्तम् ॥ १२ ॥

કો, ત્રીસરે વર્ગમૂલ દો કે સાથ ગુણિત કરને પર જિતની પ્રદેશ રાશિ (અર્થાત્ આઠ) આતી હૈ, ઉતને પ્રદેશો કી વિષ્કંભસૂચી સે પ્રમિત શ્રેણિયાં યહાં ગ્રહણ કરની યાહિયે । એસા કરને પર ખી આઠ કી હી સંખ્યા આતી હૈ ।

વૈમાનિકોં કે આહારક શરીર નારકોં કે સમાન હૈ । વદ્ધ તૈજસ ઔર કાર્મણ શરીર વદ્ધ વૈક્રિય શરીર કે સમાન હૈ । મુક્ત તૈજસ ઔર કાર્મણ શરીર સમુચ્ચય મુક્ત કે સમાન હોતે હૈ ॥

શ્રી જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલ વ્રતિવિરચિત
પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર કી પ્રમેયબોધિની વ્યાખ્યા મેં
બારહવાં શરીરપદ સમાપ્ત ॥૧૨॥

ખસો છપ્પન (૨૫૬) માની લે તો તેના બીજા વર્ગ મૂળને અર્થાત્ ચારને ત્રીજા વર્ગ મૂળ બેની સાથે ગુણવાથી બેટલી પ્રદેશ રાશિ (અર્થાત્ આઠ) આવે છે, એટલા પ્રદેશોની વિષ્કંભ સૂચીથી પ્રમિત શ્રેણિયો આઠી ગ્રહણ કરવી બેઘએ. એ પ્રકારથી પણ આઠની સંખ્યા આવે છે.

વૈમાનિકોના આહારક શરીર નારકોના સમાન છે. બદ્ધ તૈજસ અને કાર્મણ શરીર. બદ્ધ વૈક્રિય શરીરના સમાન છે. મુક્ત તૈજસ અને કાર્મણ શરીર સમુચ્ચય મુક્તના સમાન હોય છે.

શ્રી જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્ય શ્રી ઘાસીલાલ વ્રતિ વિરચિત
પ્રજ્ઞાપના સૂત્રની પ્રમેયબોધિની વ્યાખ્યાનું
બારમું શરીર પદ સમાપ્ત ॥ ૧૨ ॥

ત્રયોદશં પરિણામપદમ્

મૂલમ્—કહિવિહેળં ભંતે ! પરિણામે પળ્ળત્તે ? ગોયમા ! દુવિહે પરિણામે પળ્ળત્તે, તં જહા—જીવપરિણામે ય અજીવપરિણામે ય, જીવપરિણામે ણં ભંતે ! કહિવિહે પળ્ળત્તે ? ગોયમા ! દસવિહે પળ્ળત્તે તં જહા—ગતિપરિણામે ૧, ઇન્દ્રિયપરિણામે ૨, કસાયપરિણામે ૩, લેસાપરિણામે ૪, જોગપરિણામે ૫, ઉવઓગપરિણામે ૬, ણાણપરિણામે ૭, દંસણપરિણામે ૮, ચરિત્તપરિણામે ૯, વેદપરિણામે ૧૦ ॥સૂ૦ ૧॥

છાયા—કતિવિધઃ સ્વલુ ભદન્ત ! પરિણામઃ પ્રજ્ઞસઃ ? ગૌતમ ! દ્વિવિધઃ પરિણામઃ પ્રજ્ઞસઃ, તદ્વયા જીવપરિણામથ્, અજીવપરિણામથ્, જીવપરિણામઃ સ્વલુ ભદન્ત ! કતિવિધઃ પ્રજ્ઞસઃ ? ગૌતમ ! દશવિધઃ પ્રજ્ઞસઃ, તદ્વયા—ગતિપરિણામઃ ૧, ઇન્દ્રિયપરિણામઃ ૨, કષાયપરિણામઃ

તેરહવાં પરિણામ પદ

શબ્દાર્થ—(કહિવિહે ણં ભંતે ! પરિણામે પળ્ળત્તે) હે ભગવન્ ! પરિણામ કિતને પ્રકાર કા કહા હૈ ? (ગોયમા ! દુવિહે પરિણામે પળ્ળત્તે) હે ગૌતમ દો પ્રકાર કા પરિણામ કહા હૈ (તં જહા) વહ્ ઇસ પ્રકાર હૈ (જીવ પરિણામે ય અજીવ પરિણામે ય) જીવ કા પરિણામ ઓર અજીવ કા પરિણામ

(જીવ પરિણામે ણં ભંતે ! કહિવિહે પળ્ળત્તે ?) હે ભગવન્ ! જીવ કા પરિણામ કિતને પ્રકાર કા કહા હૈ ? (ગોયમા ! દસવિહે પળ્ળત્તે) હે ગૌતમ ! દશ પ્રકાર કા કહા હૈ (તં જહા) વહ્ ઇસ પ્રકાર (ગહપરિણામે) ગતિપરિણામ (ઇન્દ્રિયપરિણામે) ઇન્દ્રિયપરિણામ (કસાયપરિણામે) કષાય પરિણામ (લેસાપરિણામે) લેશ્યા પરિણામ (જોગપરિણામે) યોગપરિણામ (ઉવઓગપરિણામે) ઉપયોગ પરિણામ

તેરમું પરિણામ પદ

શબ્દાર્થ—(કહિવિહે ણં ભંતે ! પરિણામે પળ્ળત્તે ?) હે ભગવન્ ! પરિણામ કેટલાં પ્રકારના કહ્યાં છે ? (ગોયમા ! દુવિહે પરિણામે પળ્ળત્તે) હે ગૌતમ ! બે પ્રકારના પરિણામ કહ્યાં છે (તં જહા) તે આ પ્રકારે છે (જીવપરિણામે ય અજીવપરિણામે ચ) છવનું પરિણામ અને અછવનું પરિણામ.

(જીવપરિણામે ણં ભંતે ! કહિવિહે પળ્ળત્તે ?) હે ભગવાન ! છવના પરિણામ કેટલા પ્રકારનાં કહ્યાં છે ? (ગોયમા ! દસવિહે પળ્ળત્તે) હે ગૌતમ ! દશ પ્રકારના કહ્યાં છે (તં જહા) તે આ પ્રકારે (ગહપરિણામે) ગતિ પરિણામ (ઇન્દ્રિયપરિણામે) ઇન્દ્રિય પરિણામ (કસાય પરિણામે) કષાય પરિણામ (લેસાપરિણામે) લેશ્યા પરિણામ (જોગપરિણામે) યોગ પરિણામ

૩, લેશ્યાપરિણામઃ ૪, યોગપરિણામઃ ૫, ઉપયોગપરિણામઃ ૬, જ્ઞાનપરિણામઃ ૭, દર્શન-
પરિણામઃ ૮, ચરિત્રપરિણામઃ ૯, વેદપરિણામઃ ૧૦ ॥ સૂ. ૧ ॥

ટીકા-દ્વાદશપદે ઔદારિકાદિ શરીરવિભાગઃ પ્રરૂપિતઃ, તેષાં પુનઃ શરીરાણાં તથા
પરિણામમન્તરા ન સંભવોઽસ્તિ, અતઃ પરિણામસ્વરૂપપ્રરૂપણાર્થમાહ-‘વારહિવે જં મંતે !
પરિણામે પળગતે ?’ ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-હે મહન્ત ! કતિવિધઃ સ્વલુ પરિણામઃ-પરિણતિઃ-
અપ્રવાન્તરપ્રાપ્તિરિત્યર્થઃ, રૂપાન્તરાપત્તિરિતિ યાવત્, પ્રજ્ઞતઃ ? પ્રરૂપિતઃ ? એવં વોધ્યમ્,
યદ્યપિ પરિણમનં પરિણામસ્ત્રાવદ્ નૈગમાદિવ્યભેદેન વિવિધો વિચિત્રશ્ચ સ્વતિ તથાપિ
પ્રધાનતયા દ્રવ્યાસ્તિકનયેન પરિણામસ્ત્રાવદ્ અથાકથશ્ચિત્ સદેવોત્તરપર્યાયરૂપં ધર્માન્તરમા-
પ્નોતિ નૈવ સ્વલુ દ્રવ્યસ્ય સર્વથા અવસ્થાનં નાપિ એકાન્તતો વિનાશો મન્તિ, તથા પોક્તમ્-

(જાણપરિણામે) જ્ઞાન પરિણામ (દંસજ પરિણામે) દર્શન પરિણામ (ચરિત પરિ-
ણામે) ચરિત્ર પરિણામ (વેદ પરિણામે) વેદ પરિણામ

ટીકાર્થ-વારહવે પદ મેં ઔદારિક આદિ શરીરોં કે વિભાગ કી પ્રરૂપણા કી
ગઈ, પરન્તુ શરીરોં કી ઉત્પત્તિ વિશિષ્ટ પરિણામ કે વિના સંભવ નહીં હૈ,
અતઃપ્રવ પ્રકૃત પદ મેં પરિણામ કે સ્વરૂપ કી પ્રરૂપણા કી જાતી હૈ-

ગૌતમ પ્રશ્ન કરતે હૈ-હે મહવન્ ! પરિણામ કિતને પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ ?
પરિણામ અર્થાત્ પરિણમન યા કિસી દ્રવ્ય કી એક અવસ્થા બદલ કર દૂસરી
અવસ્થા હો જાના । યહાં હતયા સમજ્ઞ લેના ચાહિયે કિ પરિણામ વિવિધ ઔર
વિચિત્ર વિચિત્ર પ્રકાર કા હોતા હૈ, વ્યોં કિ પ્રત્યેક દ્રવ્ય ઔર પ્રતિસમય
અપની પૂર્વ અવસ્થા કા પરિત્યાગ કરકે ઉત્તર અવસ્થા કો ધારણ કરતા હી
રહતા હૈ । વસ્તુતઃ ત્રિકાલસ્થાયી દ્રવ્ય અવને સત્સ્વરૂપ મેં અવસ્થિત રહતા હુઆ
મી ધર્માન્તર અર્થાત્ પર્યાયાન્તર કો પ્રાપ્ત હોતા હૈ । દ્રવ્ય કા ન તો કમી

(ઉપયોગપરિણામે) ઉપયોગ પરિણામ (જાણપરિણામે) જ્ઞાનપરિણામ (દંસજપરિણામે) દર્શન
પરિણામ (ચરિત્તપરિણામે) ચારિત્રપરિણામ (વેદપરિણામે) વેદ પરિણામ

ટીકાર્થ-ખારમાં પદમાં ઔદારિક આદિ શરીરોના વિભાગની પ્રરૂપણા કરાઈ પરન્તુ
શરીરોની ઉત્પત્તિ વિશિષ્ટ પરિણામના વિના સંભવતી નથી તેથી પ્રકૃત પદમાં પરિણા-
મના સ્વરૂપની પ્રરૂપણા કરાય છે

શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે-હે ભગવન્ ! પરિણામ કેટલા પ્રકારનું કહેવાએલું
છે ? પરિણામ અર્થાત્ પરિણમન અગર કોઈ દ્રવ્યની એક અવસ્થા બદલીને બીજી અવસ્થા
થઈ જતી. અહીં એટલું સમજી લેવું જોઈએ પરિણામ વિવિધ અને વિચિત્ર વિચિત્ર
પ્રકારના હોય છે, કેમકે પ્રત્યેક દ્રવ્ય પોતાના સમયાનુસાર પૂર્વ અવસ્થાનો પરિત્યાગ
કરીને ઉત્તર અવસ્થાને ધારણ કરતા રહે છે. વસ્તુતઃ ત્રિકાલ સ્થાયી દ્રવ્ય પોતાના સત
સ્વરૂપમાં અવસ્થિત રહીને પણ ધર્માન્તર અર્થાત્ પર્યાયાન્તરને પ્રાપ્ત થાય છે. દ્રવ્યનો

‘પરિણામો હ્યર્થાન્તરગમનં, ન ચ સર્વથા વ્યવસ્થાનમ્ ।

ન ચ સર્વથા વિનાશઃ પરિણામસ્તદ્ વિદામિષ્ટઃ ॥૧॥

પર્યાયાસ્તિકનયેન પરિણામસ્તુ પૂર્વસત્પર્યાયાપેક્ષયા વિનાશઃ, ઉત્તરેણ ચાસતા પર્યાયેણ પ્રાદુર્ભાવો ભવતિ, તથા ચોક્ત્યુ-

‘સત્પર્યાયેણ વિનાશઃ પ્રાદુર્ભાવોઽસદ્ભાવપર્યાયતઃ ।

દ્રવ્યાણાં પરિણામઃ પ્રોક્તઃ સ્વદ્વ્ય પર્યાયનયસ્ય ॥૧॥

મગદાનાદ-‘ગૌતમ !’ હે ગૌતમ ! ‘દુવિદે પરિણામે પ્ણત્તે?’ દ્વિવિધઃ પરિણામઃ પ્રજ્ઞતઃ ‘તં જઞ-જીવપરિણામે ય, અજીવપરિણામે ય’ તદ્વથા-જીવપરિણામશ્ચ, અજીવપરિણામશ્ચ, તત્ર જીવસ્ય પરિણામઃ પ્રાયોગિકરૂપઃ, અજીવસ્ય પરિણામસ્તુ વૈશ્રસિકરૂપોઽવસેયઃ,

સર્વથા વિનાશ હો હોતા હૈં ઓર ન સદા એક હી રૂપ રહતા હૈં । કહા મી હૈં-જો પરિણામ કે વાસ્તવિક સ્વરૂપ કો જાનતે હૈં, વે દ્રવ્ય કા એક પર્યાય સે દૂસરે પર્યાય મેં જાના હી પરિણામન ધાનતે હૈં, ક્યો કિ દ્રવ્ય કા ન સર્વથા અવસ્થાન હોતા હૈં ઓર ન સર્વથા વિનાશ હી હોતા હૈં ॥૧॥

હસ પ્રકાર દ્રવ્યાર્થિક નય કી અપેક્ષા સત્ પદાર્થ હી વિવિધ અવસ્થાઓં કો ધારણ કરતા રહતા હૈં, યહી પરિણામ હૈં । પર્યાયાર્થિક નય કી દૃષ્ટિ સે પૂર્વવર્તી સત્પર્યાય કી અપેક્ષા વિનાશ હોના ઓર ઉત્તર કાલીન અસત્ પર્યાય કી અપેક્ષા પ્રાદુર્ભાવ હોના પરિણામ કહલાતા હૈં । કહા મી હૈં-સત્ પર્યાય કી અપેક્ષા સે વિનાશ હોના ઓર અસત્ પર્યાય કી અપેક્ષા સે પ્રાદુર્ભાવ હોના પર્યાયાર્થિક નય કી અપેક્ષા સે દ્રવ્યોં કા પરિણામ માના ગયા હૈં ॥૧॥

મગવાન્ ગૌતમ કે પ્રશ્ન કા ઉત્તર દેતે હુએ કહતે હૈં-હે ગૌતમ ! પરિણામ દો પ્રકાર કા કહા હૈં-જીવ પરિણામ ઓર અજીવ પરિણામ । હનમેં સે જીવ કા

કોઈ પણ સમયે સર્વથા વિનાશ નથી જ થતો, અને સદા એક જ રૂપે રહે છે. કહ્યું પણ છે-જે પરિણામના વાસ્તવિક સ્વરૂપને જાણે છે. તે દ્રવ્યના એક પર્યાયથી બીજા પર્યાયમાં જવું તે જ પરિણામ માને છે, કેમકે દ્રવ્યનું સર્વથા અનવસ્થાન નથી હોતું અને સર્વથા વિનાશ પણ નથી થતો ॥ ૧ ॥

એ પ્રકારે દ્રવ્યાર્થિકનયની અપેક્ષાએ સત્ પદાર્થ જ વિવિધ અવસ્થાઓને ધારણ કરતા રહે છે, એજ પરિણામ છે. પર્યાયાર્થિક નયની દૃષ્ટિએ પૂર્વવર્તી સત્પર્યાયની અપેક્ષાએ વિનાશ થવો અને ઉત્તર કાલીન અસત્ પર્યાયની અપેક્ષાએ પ્રાદુર્ભાવ થવો પરિણામ કહેવાય છે. કહ્યું પણ છે-સત્ પર્યાયની અપેક્ષાએ વિનાશ થાય છે અને અસત્ પર્યાયની અપેક્ષાથી પ્રાદુર્ભાવ થવો પર્યાયાર્થિક નયની અપેક્ષાથી દ્રવ્યોના પરિણામ માનેલાં છે ॥ ૧ ॥

શ્રી ભગવાન્ ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નના ઉત્તર આપતાં કહે છે-હે ગૌતમ પરિણામ બે પ્રકારનું કહ્યું છે-જીવ પરિણામ અને અજીવ પરિણામ તેમાંથી જીવનું પરિણામ

ગૌતમસ્વામી પૃચ્છતિ—‘જીવપરિણામે ણં મંતે કઙ્કિદે પ્ણત્તે ?’ હે મદન્ત ! જીવપરિણામઃ
 સ્વલુ કતિવિધઃ—કિયત્પ્રકારકઃ પ્રજ્ઞસઃ ? મગવાનાહ—‘ગોયમા ! હે ગૌતમ ! ‘દસવિદે પ્ણત્તે’
 જીવપરિણામસ્તાવદ્ દશવિધઃ પ્રજ્ઞસઃ ‘તં જહા—ગદ્ધપરિણામે ૧’ તચ્ચથા—ગતિપરિણામઃ ૧,
 ‘ઇન્દ્રિયપરિણામે ૨’ ઇન્દ્રિયપરિણામઃ ૨, ‘કસાયપરિણામે ૩’ કપાયપરિણામઃ ૩, ‘લેસાપરિ-
 ણામે ૪’ લેશ્યાપરિણામઃ ૪, ‘જોગપરિણામે ૫’ યોગપરિણામઃ ૫, ઉવઓગપરિણામે ૬’
 ઉપયોગપરિણામઃ ૬, ‘જાણપરિણામે ૭’ જ્ઞાનપરિણામઃ ૭, ‘દંસણપરિણામે ૮’ દર્શનપરિણામઃ
 ૮, ચરિત્તપરિણામે ૯’ ચરિત્રપરિણામઃ ૯, ‘વેદપરિણામે ૧૦’ વેદપરિણામશ્ચ ૧૦, તત્ર
 પરિણામ પ્રાયોગિક અર્થાત્ પ્રયોગજનિત હોતા હૈ ઓર અજીવ કા પરિણામ
 વૈશ્રસિક (સ્વાભાવિક) હોતા હૈ ।

ગૌતમ સ્વામી પુનઃ પ્રશ્ન કરતે હૈ—હે મગવન્ ! જીવ કા પરિણામ કિતને
 પ્રકાર કા હોતા હૈ ?

મગવાન્—હે ગૌતમ જીવ કા પરિણામ દસ પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ, વહ
 હસ પ્રકાર હૈ—(૧) ગતિપરિણામ (૨) ઇન્દ્રિયપરિણામ (૩) કષાયપરિણામ (૪)
 લેશ્યાપરિણામ (૫) યોગપરિણામ (૬) ઉપયોગપરિણામ (૭) જ્ઞાનપરિણામ (૮)
 દર્શનપરિણામ (૯) ચારિત્રપરિણામ (૧૦) વેદપરિણામ ।

(૧) ગતિપરિણામ—નરક ગતિનામ કર્મ આદિ કે ઉદય સે જિસકી પ્રાપ્તિ
 હો, વહ ગતિ પરિણામ ।

(૨) ઇન્દ્રિય પરિણામ—ઇન્દ્રિય અર્થાત્ જ્ઞાન રૂપ પરન્ એશ્વર્ય કે યોગ સે
 આત્મા ઇન્દ્ર કહલાતા હૈ । અથવા ઇદ્રતે, ઇતિ ઇન્દ્રઃ, અર્થાત્ જીવ । જો ઇન્દ્ર કા
 હો વહ ઇન્દ્રિય । યહાં ઇન્દ્ર શબ્દ સે ‘ઇય’ પ્રત્યય કા નિપાત હોતા હૈ । આત્મા

પ્રાયોગિક જનિત હોય છે અને અણુવતું પરિણામ (સ્વાભાવિક) હોય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી પુનઃ પ્રશ્ન કરે છે—હે મગવન્ ! જીવના પરિણામ કેટલા પ્રકારના
 કહેલાં છે ?

શ્રી મગવાન્—હે ગૌતમ ! જીવના પરિણામ દસ પ્રકારના કહેલાં છે તે આ પ્રકારે છે

(૧) ગતિ પરિણામ (૨) ઇન્દ્રિયપરિણામ (૩) કષાય પરિણામ (૪) લેશ્યા પરિ-
 ણામ (૫) યોગ પરિણામ (૬) ઉપયોગ પરિણામ (૭) જ્ઞાન પરિણામ (૮) દર્શન પરિણામ
 (૯) ચારિત્ર પરિણામ (૧૦) વેદ પરિણામ.

(૧) ગતિપરિણામ—નરકગતિ નામકર્મ આદિના ઉદયથી જેની પ્રાપ્તિ થાય તે ગતિપરિણામ.

(૨) ઇન્દ્રિય પરિણામ—ઇન્દ્રિય અર્થાત્ જ્ઞાન રૂપ પરન્ એશ્વર્યના યોગથી આત્મા
 ઇન્દ્ર કહેવાય છે, અથવા ‘ઇન્દ્રતે ઇતિ ઇન્દ્રઃ’ અર્થાત્ જીવ. જે ઇન્દ્રનો હોય તે ઇન્દ્રિય.
 આથી ઇન્દ્ર શબ્દથી ‘ઇય’ પ્રત્યયનો નિપાત થયો છે આત્માનું ઇન્દ્રિય રૂપે પરિણમન
 ઇન્દ્રિય પરિણામ કહેવાય છે.

પરિણમનં પરિણામઃ, 'અકર્તરિ'—ઇતિ ભાવે ઘञ् પ્રત્યયઃ, સ ચ પરિણામો નયમેદેન વિશિષ્ટો ભવતિ, નયાશ્ચ નૈમગ્નાદિમેદેનાનેકે સન્તિ તેષાં સર્વેષામપિ નયાનાં સંગ્રાહકો પ્રવચને દ્વૌ નયૌ વર્તેતે—દ્રવ્યાસ્તિકનયઃ, પર્યાયાસ્તિકનયશ્ચ, તથા ચોક્તમ્—

‘તિત્થિયરવયણસંગહવિસેસ પત્યાર મૂલવાચરણા ।

દન્વદ્વિગો ય પજ્જવનઓ ય સેસા ધિયપ્પાસિ ॥૧॥

કા ઇન્દ્રિય રૂપ પરિણામ ઇન્દ્રિય પરિણામ કહલાતા હૈ ।

(૩) કષાયપરિણામ—જિસમેં કષન્તિ અર્થાત્ પ્રાણી દુઃખી હોતે હૈં, ઉસે ‘કષ’ કહતે હૈં । કષ કા અર્થ હૈં સંસારા જિનકે કારણ કષ અર્થાત્ સંસાર કી પ્રાપ્તિ હો, વહ કષાય । જીવ કે કષાય રૂપ પરિણમન કો કષાય પરિણામ કહતે હૈં ।

(૪) લેશ્યા પરિણામ—લેશ્યા કા સ્વરૂપ આગે કહા જાયગા । લેશ્યા રૂપ કા પરિણમન લેશ્યા પરિણામ કહલાતા હૈ ।

(૫) યોગપરિણામ—મનોયોગ આદિ યોગ કહલાતે હૈં । યોગ રૂપ પરિણામ યોગ પરિણામ કહલાતા હૈ ।

(૬) ઉપયોગ પરિણામ—ઉપયોગ પ્રતીત હી હૈ, ઉપયોગ રૂપ પરિણામ ઉપયોગ પરિણામ હૈ ।

(૭) જ્ઞાનપરિણામ—મતિજ્ઞાન આદિ પાંચ જ્ઞાનરૂપ પરિણામ જ્ઞાનપરિણામ હૈ ।

(૮) દર્શનપરિણામ—સામાન્ય બોધ રૂપ પરિણમન ।

(૯) ચારિત્રપરિણામ—ચરણ રૂપ પરિણામ ।

(૧૦) વેદપરિણામ—સ્ત્રી વેદ આદિ રૂપ મેં જીવ કા પરિણમન વિભિન્ન

(૩) કષાયપરિણામ—જેના ‘કષન્તિ’ અર્થાત્ પ્રાણી દુઃખી થાય છે, તેને ‘કષ’ કહે છે કષનો અર્થ છે સંસાર, જેના કારણે કષ અર્થાત્ સંસારની પ્રાપ્તિ થાય તે કષાય છવના કષાય રૂપ પરિણમનને કષાય પરિણામ કહે છે.

(૪) લેશ્યાપરિણામ—લેશ્યાનુ સ્વરૂપ આગળ કહેવાશે. લેશ્યા રૂપ છવનું પરિણમન લેશ્યા પરિણામ કહેવાય છે.

(૫) યોગપરિણામ—મનોયોગ આદિયોગ કહેવાય છે. યોગ રૂપ પરિણામ યોગ પરિણામ કહેવાય છે

(૬) ઉપયોગપરિણામ—ઉપયોગ પ્રતીત જ છે, ઉપયોગ રૂપ પરિણામ ઉપયોગ પરિણામ છે.

(૭) જ્ઞાન પરિણામ—મતિજ્ઞાન આદિ પાંચ જ્ઞાન રૂપ પરિણતિ જ્ઞાન પરિણામ છે.

(૮) દર્શન પરિણામ—સામાન્ય બોધરૂપ પરિણમન. (૯) ચારિત્ર પરિણામ—ચરણ-રૂપ પરિણતિ.

(૧૦) વેદ પરિણામ—સ્ત્રીવેદ આદિ રૂપમાં છવનું પરિણમન વિભિન્ન ભાવો પર

તીર્થકરવચનસામાન્ય વિશેષ પ્રરૂપણા મૂલવ્યાકર્તારી ।

દ્રવ્યાર્થિકઃ પર્યાયાર્થિકશ્ચ શેષા ભેદા અનયોઃ ॥૧॥

તદુભયમધ્યે દ્રવ્યાસ્તિકનયમતેન પરિણામસ્તાવત્ કથશ્ચિત્ સન્નેવોત્તરપર્યાયરૂપં ધર્માન્તરં પ્રાપ્નોતિ કિન્તુ પૂર્વપર્યાયસ્યાપિ નો સર્વથાઽવસ્થિતિઃ, નાપ્યેકાન્તેન વિનાશઃ, ઉક્તશ્ચ-
પરિણામો હ્યર્થાન્તરગમનં ન ચ સર્વથા વિનાશઃ । પરિણામસ્તદ્વિદામિષ્ટઃ ॥૧॥ इति,
अथ च पर्यायास्तिकनयेन परिणामस्तु पूर्वसत्पर्यायापेक्षया विनाश उत्तरेण चासता
पर्यायेण प्रादुर्भावः, तथा चोक्तम्-

‘सत्पर्यायेण विनाशः प्रादुर्भावोऽसद्भावपर्ययतः ।

द्रव्याणां परिणामः प्रोक्तः खलु पर्ययनस्य ॥૧॥ इति,

નૈરયિકાદિ ગતિકર્મોદયવશાત્ ગમ્યતે પ્રાપ્યતે इति गतिः-नैरयिकत्वादिपर्याय
परिणમनं गतिरेव परिणामो गतिपरिणामः १, एवम्-इन्द्रनाद-ज्ञानलक्षणपरमैश्वर्ययोगाद्
इन्द्रति इति इन्द्रो जीवः आत्मा उच्यते, तस्येदमिति इन्द्रियम् इन्द्रशब्दादियप्रत्ययो निपा-
त्यते, इन्द्रियाण्येव परिणामः इन्द्रियपरिणामः-आत्मस्वरूपपरिणाम इत्यर्थः २, तथा कपन्ति-
दुःखमनुभवन्ति प्राणिनोऽस्मिन् इति कपः-संसारः तमाययन्ति-प्रापयन्ति ये ते कपायाः,
कपाया एव परिणामः कपायपरिणामः, कृष्णादि तिस्रो लेश्या वक्ष्यमाणस्वरूपा एव परि-

भावों પર આશ્રિત સમી ભાવોં का प्रादुर्भाव, गति परिणाम के बिना नहीं
होता, इस कारण सबसे पहले गति परिणाम का प्रतिपादन किया गया है ।
गति परिणाम के अनन्तर इन्द्रिय परिणाम अवश्य होता है, इस कारण गति
परिणाम के बाद इन्द्रिय परिणाम का प्रतिपादन किया गया है । इन्द्रिय परिणाम
के पश्चात् इष्ट और अनिष्ट विषय के संपर्क से राग द्वेषरूप परिणाम उत्पन्न होता
है, अतः उसके बाद कपाय परिणाम कहा है । कपाय परिणाम लेश्या परिणाम
का व्याप्य है, अतः उसके बाद लेश्या परिणाम का निर्देश किया है । लेश्या
परिणाम सयोगि केवली पर्यन्त रहना है, अतएव वह व्यापक है और कपाय
परिणाम व्याप्य है । स्थिति की प्ररूपणा करते समय- लेश्याध्ययन में शुक्ल

આશ્રિત બધાભાવના પ્રદુર્ભાવ ગતિ પરિણામના વિના નથી થતા એ કારણે બધાથી
પહેલા ગતિ પરિણામનું પ્રતિપાદન કરાયેલું છે. ગતિ પરિણામના પછી ઈન્દ્રિય પરિણામ
અવશ્ય થાય છે. એ કારણે ગતિ પરિણામના બાદ ઈન્દ્રિય પરિણામનું પ્રતિપાદન કર્યું.
ઈન્દ્રિય પરિણામના પછી ઈષ્ટ અને અનિષ્ટ વિષયના સંપર્કથી રાગદ્વેષ રૂપ પરિણામ
ઉત્પન્ન થાય છે. તેથી તેના પછી કપાય પરિણામ કહ્યું છે. કપાય પરિણામ, લેશ્યા પરિ-
ણામનું વ્યાપ્ય છે, તેથી તેના પછી લેશ્યા પરિણામનો નિર્દેશ કર્યો છે, લેશ્યા પરિણામ
સયોગિ કેવલી પર્યન્ત રહે છે. તેથી જ તે વ્યાપક છે અને કપાય પરિણામ વ્યાપ્ય છે.
સ્થિતિની પ્રરૂપણા કરતી વખતે લેશ્યામાં શુદ્ધ લેશ્યાની સ્થિતિ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ

ણામો લેશ્યાપરિણામઃ ૪, યોગઃ-મનોયોગાદિલક્ષણ એવ પરિણામો યોગપરિણામઃ ૫, એવમ્-ઉપયોગઃ-પ્રતીતલક્ષણ એવ પરિણામ ઉપયોગપરિણામઃ ૬, તથા જ્ઞાનમેવ પરિણામો જ્ઞાનપરિણામઃ ૭, એવં દર્શનમેવ પરિણામો દર્શનપરિણામઃ ૮, એવં ચારિત્રમેવ ચરણરૂપં

લેશ્યા કી સ્થિતિ જઘન્ય ઔર ઉત્કૃષ્ટ રૂપ સે નિમ્ન પ્રકાર સે કહી ગઈ હૈ-
'શુક્લ લેશ્યા કી જઘન્ય સ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્ત પ્રમાણ હોતી હૈ ઔર ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ નૌ વર્ષ કમ કરોડ પૂર્વ કી । યહ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સયોગ કેવલી મેં હી ઘટિત હોતી હૈ, અન્યત્ર નહીં । કિન્તુ કષાય પરિણામ સૂક્ષ્મ સામ્પરાયગુણસ્થાન તક હી રહતા હૈ । ઇસ પ્રકાર સિદ્ધ હોતા હૈ કિ કષાય પરિણામ, લેશ્યા પરિણામ કા વ્યાપ્ય હૈ । લેશ્યા પરિણામ કષાય પરિણામ કે અભાવ મેં મી હોતા હૈ, ઇસ કારણ કષાય પરિણામ કે પશ્ચાત્ લેશ્યા પરિણામ કા પ્રતિપાદન કિયા ગયા હૈ । લેશ્યા પરિણામ કે વાદ કષાય પરિણામ કા પ્રતિપાદન નહીં કિયા ગયા હૈ । લેશ્યા પરિણામ યોગપરિણામ સ્વરૂપ હોને સે લેશ્યા પરિણામ કે વાદ યોગ પરિણામ કા નિર્દેશ કિયા હૈ, ક્યૌંકિ કહા મી હૈ-‘યોગપરિણામો લેશ્યા’ અર્થાત્ યોગ કા પરિણમન હી લેશ્યા હૈ । યોગ પરિણત સંસારી જીવોં કા ઉપ-યોગ પરિણામ હોતા હૈ, ઇસ કારણ યોગ પરિણામ કે પશ્ચાત્ ઉપયોગ પરિણામ કહા હૈ । ઉપયોગ પરિણામ હોને પર જ્ઞાન પરિણામ ઉત્પન્ન હોતા હૈ’ ઇસ કારણ ઉપયોગ પરિણામ કે અનન્તર જ્ઞાન પરિણામ કહા હૈ । જ્ઞાન પરિણામ દો પ્રકાર કા હોતા હૈ-સમ્યક્જ્ઞાન પરિણામ ઔર મિથ્યા જ્ઞાન પરિણામ । યહ દોનોં પરિ-

રૂપથી નિમ્ન પ્રકારથી કહેલી છે. ‘શુક્લ લેશ્યાની જઘન્ય સ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્ત પ્રમાણ હોય છે અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ નવ વર્ષ ઓછા કરોડ પૂર્વની આ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સયોગ કેવલીમાં ઘટિત થાય છે, અન્યત્ર નહીં’. કિન્તુ કષાય પરિણામ સૂક્ષ્મ સામ્પરાય ગુણસ્થાન સુધી રહે છે, એ પ્રકારે સિદ્ધ થાય છે કે કષાય પરિણામ, લેશ્યા પરિણામનું વ્યાપ્ય છે. લેશ્યા પરિણામ કષાય પરિણામના અસામમાં પણ થાય છે, એ કારણે કષાય પરિણામના પછી લેશ્યા પરિણામનું પ્રતિપાદન કરેલું છે. લેશ્યા પરિણામના બાદ કષાય પરિણામનું પ્રતિપાદન કરેલું નથી. લેશ્યા પરિણામ યોગપરિણામ સ્વરૂપ હોવાથી લેશ્યા પરિણામના પછી યોગ પરિણામનો નિર્દેશ કર્યો છે, કેમકે કહ્યું પણ છે-યોગપરિણામો લેશ્યા, અર્થાત્ યોગનું પરિણમન જ લેશ્યા છે. યોગપરિણામ સંસારી જીવોનું ઉપયોગ પરિણામ થાય છે, એ કારણે યોગ પરિણામના પછી ઉપયોગ પરિણામ કહેલ છે. ઉપયોગ પરિણામ થવાથી જ્ઞાન પરિણામ ઉત્પન્ન થાય છે, એ કારણે ઉપયોગ પરિણામના અનન્તર જ્ઞાન પરિણામ કહ્યું છે. જ્ઞાન પરિણામ બે પ્રકારનું છે-સમ્યક્જ્ઞાન પરિણામ, અને મિથ્યાજ્ઞાન પરિણામ. આ બન્ને પરિણામ સમ્યક્ત્વ અને મિથ્યાત્વના વિના થતા, નથી એ કારણે તેની પછી દર્શન પરિણામ કહેલ છે. સમ્યક્દર્શન પરિણામ બ્યારે ઉત્પન્ન થઈ જાય છે ત્યારે જિનેન્દ્ર લગવાનના વચનોનું શ્રવણ કરવાથી નવીન-નવીન સંવેગની ઉત્પત્તિ થઈને

પરિણામ ચારિત્રપરિણામઃ ૯, તથા વેદઃ-સ્ત્યાદિ વેદસ્વરૂપ એવ પરિણામો વેદપરિણામઃ ૧૦ તત્ર સર્વેષાં ભાવાનાં તત્તદ્ ભાવાશ્રિતાનાં ગતિપરિણામમન્તરા નો પ્રાદુર્ભાવઃ સંભવતીતિ પ્રથમં ગતિપરિણામઃ પ્રતિપાદિતઃ, ગતિપરિણામાનન્તરશ્ચેન્દ્રિયપરિણામોઽવશ્યં ભવતીતિ ગતિપરિણામાનન્તરમિન્દ્રિયપરિણામઃ પ્રતિપાદિતઃ, ઇન્દ્રિયપરિણામાનન્તરશ્ચ ઇષ્ટાનિષ્ટવિપયસમ્પર્કાદ્ રાગદ્વેષપરિણામોપજનનાત્ તદનન્તરં કષાયપરિણામઃ પ્રતિપાદિતઃ, કષાયપરિણામસ્ય ચ લેશ્યાપરિણામ વ્યાપ્યત્વાન્ તદનન્તરં લેશ્યાપરિણામઃ પ્રતિપાદિતઃ, લેશ્યાપરિણામસ્ય સયોગિકેવલિપર્યન્તભાવિત્વેન તસ્ય કષાયપરિણામવ્યાપકત્વાત્, લેશ્યાનાં સ્થિતિ નિરૂપણાવસરે લેશ્યાધ્યયને શુક્લલેશ્યાયા જઘન્યેન ઉત્કૃષ્ટેન ચ સ્થિતે નિમ્નરૂપેણ પ્રતિપાદિતત્વાત્, તથાહિ-

‘બુદ્ધતદ્દંતુ જઘન્ના ઉકોસા દોઙ્ પુવ્વ કોહી ઉ ।

ન વહિં વરિસેહિં ઝુગ્ગા નાયઞ્જા સુક્કલેસાણ ॥૧॥

જઘન્યા મુહૂર્તાન્તરેવ ભવતિ ઉત્કૃષ્ટા પૂર્વજોટયે વ । નરમિ વર્ષેરુના જ્ઞાતવ્યા શુક્લલેશ્યાયાઃ સ્થિતિરિતિભાવઃ, સા ચ નવ વર્ષોન પૂર્વ કોટિપ્રમાણા શુક્લલેશ્યાયા ઉત્કૃષ્ટેન સ્થિતિઃ સયોગિકેવલિનિ સંઘટતે નાન્યત્ર, કષાયપરિણામસ્ય પુનઃ સૂક્ષ્મતરૂપરાયપર્યન્ત સદ્ભાવાત્ કષાયપરિણામો લેશ્યાપરિણામવ્યાપ્યો ભવતિ, લેશ્યાપરિણામશ્ચ કષાયપરિણામમન્તરાપિ સંભવતીતિ કષાયપરિણામાનન્તરં લેશ્યાપરિણામઃ પ્રતિપાદિતઃ ન તુ લેશ્યાપરિણામાનન્તરં કષાયપરિણામઃ ૪ એવં લેશ્યાપરિણામસ્ય યોગપરિણામસ્વરૂપતાત્ લેશ્યાપરિણામાનન્તરં યોગપરિણામઃ પ્રતિપાદિતઃ ૫ ‘યોગપરિણામો લેશ્યા’ ઇતિ વચનપ્રામાણ્યાત્, યોગપરિણામનાં સંસારિણાં જીવાનામુપયોગપરિણામનાત્ યોગપરિણામાનન્તરમુપયોગપરિણામ ઉક્તઃ ૬ ઉપયોગપરિણામે સતિ જ્ઞાનપરિણામો ભવતીતિ ઉપયોગપરિણામાનન્તરં જ્ઞાનપરિણામ ઉક્તઃ ૭, જ્ઞાનપરિણામશ્ચ દ્વિવિધઃ સમ્યગ્જ્ઞાનપરિણામો મિથ્યાજ્ઞાનપરિણામશ્ચ સમ્યક્ત્વમિથ્યાત્વવ્યતિરેકેણ ન સંભવતીતિ તદનન્તરં દર્શનપરિણામ ઉક્તઃ ૮, સમ્યગ્દર્શનપરિણામે સતિ જિનેન્દ્રવચનશ્રવણેન નવ નવ સંવેગાવિર્ભાવેણ ચારિત્રાવરણકર્મક્ષયોપશમેન ચ ચારિત્રપરિણામઃ સંજાયતે

પામ સમ્યક્ત્વ ઔર મિથ્યાત્વ કે વિના નહીં હોતે, હસ કારણ ઉસકે બાદ દર્શન પરિણામ કહા હૈ । સમ્યગ્દર્શનપરિણામ જય ઉત્પન્ન હો જાતા હૈ તવ જિનેન્દ્ર ભગવાન્ કે વચનોં કો શ્રવણ કરને સે, નવીન-નવીન સંવેગ કી ઉત્પત્તિ હોકર ચારિત્રાકરણ ક્ષયોપશમ સે ચારિત્ર પરિણામ ઉત્પન્ન હોતા હૈ, હસ કારણ દર્શન પરિણામ કે બાદ ચરિત્ર પરિણામ કહા ગયા હૈ । ચારિત્ર પરિણામ કે પ્રભાવ સે મહાસત્ત્વવાન્ પુરુષ વેદ પરિણામ કા વિનાશ કરતે હૈ, હસ કારણ ચારિત્ર પરિણામ કે પશ્ચાત્ વેદ પરિણામ કહા હૈ ।

ચારિત્રાવરણ કર્મના ક્ષયોપશમથી ચારિત્ર પરિણામ ઉત્પન્ન થાય છે, એ કારણે દર્શન પરિણામના પછી ચારિત્ર પરિણામ કહેલ છે ચારિત્ર પરિણામના પ્રભાવથી મહા સત્ત્વવાન્ પુરુષ વેદ પરિણામનો વિનાશ કરે છે એ કારણે ચારિત્ર પરિણામના પછી વેદ પરિણામ કહેલ છે.

इति दर्शनपरिणामानन्तरं चारित्रपरिणाम उक्तः ९, चारित्रपरिणामवशाच्च ते महासत्त्वाः वेद-
परिणामं प्रलीनं कुर्वन्तीति चारित्रपरिणामानन्तरं वेदपरिणामः प्रतिपादितः १० इति । सू० १॥

॥ गतिपरिणामादि वक्तव्यता ॥

मूलम्—गतिपरिणामे णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते ? गोयमा ! चउ-
विहे पण्णत्ते तं जहा—त्तरयगति परिणामे, तिरियगति परिणामे, मणुय-
गतिपरिणामे, देवगतिपरिणामे १, इंदियपरिणामे णं भंते ! कइविहे
पण्णत्ते ? गोयमा ! पंचविहे पण्णत्ते. तं जहा—सोइंदियपरिणामे, चक्खि-
दियपरिणामे, घाणिंदियपरिणामे, जिठिंभदियपरिणामे, फासिंदियपरि-
णामे २, कसायपरिणामे णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते ? गोयमा ! चउविहे
पण्णत्ते, तं जहा—कोहकसायपरिणामे, माणकसायपरिणामे, मायाकसाय-
परिणामे, लोभकसायपरिणामे ३, लेस्सापरिणामे णं भंते ! कइविहे
पण्णत्ते ? गोयमा ! छविहे पण्णत्ते, तं जहा—कण्हलेस्सापरिणामे,
नीललेस्सापरिणामे, काउलेस्सापरिणामे, तेउलेस्सापरिणामे पण्हलेस्सा
परिणामे, सुकलेस्सापरिणामे ४, जोगपरिणामे णं भंते ! कइविहे
पण्णत्ते ? गोयमा ! तिविहे पण्णत्ते, तं जहा—भणजोगपरिणामे, वइ-
जोगपरिणामे, कायजोगपरिणामे ५, उअओगपरिणामे णं भंते ! कइविहे
पण्णत्ते ? गोयमा ! दुविहे पण्णत्ते, तं जहा—सागारोवओगपरिणामे,
अणागारोवओगपरिणामे ६, णाणपरिणामे णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते ?
गोयमा ! पंचविहे पण्णत्ते, तं जहा—आभिणिबोहियणाणपरिणामे, सुय-
णाणपरिणामे, ओहिणाणपरिणामे, मणपज्जवणाणपरिणामे, केवलणाण-
परिणामे, अण्णाणपरिणामे णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते ? गोयमा ! तिविहे
पण्णत्ते, तं जहा—मइअण्णाणपरिणामे, सुयअण्णाणपरिणामे, विभंग-
णाणपरिणामे ७, दंसणपरिणामे णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते ? गोयमा !
तिविहे पण्णत्ते, तं जहा—सस्मदंसणपरिणामे, मिच्छादंसणपरिणामे,
सस्ममिच्छादंसणपरिणामे ८, चरित्तपरिणामे णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते ?
गोयमा ! पंचविहे पण्णत्ते, तं जहा—सामाइयचारित्तपरिणामे, छेदो-

वद्वावणियचारित्तपरिणामे, परिहारविसुद्धिय चारित्तपरिणामे, सुहुम-
संपरायचारित्तपरिणामे, अहक्खायचारित्तपरिणामे९, वेदपरिणामे णं
भन्ते ! कइत्तिहे पणत्ते ? गोयमा ! तिदिहे पणत्ते, तं जहा-इत्थि
वेदपरिणामे, पुरिसवेदपरिणामे, णपुंसगवेदपरिणामे१०। नेरइया गति-
परिणामेण निरयगतीया, इंदियपरिणामेणं पंचिंदिया, कसायपरिणा-
मेणं कोहकसाई वि जाव लोभकसायी वि लेस्सापरिणामेणं कण्ह-
लेस्सा वि, नीललेस्सा वि, काउलेस्सा वि, जोगपरिणामेणं सणजोगी
वि, वयजोगी वि, कोयजोगी वि, उवओगपरिणामेणं तागारोवउत्ता वि,
अजागारोवउत्ता वि, णाणपरिणामेणं आभिणिबोहियणाणी वि, सुय-
णाणी वि, ओहियणाणी वि, अण्णाणपरिणामेणं मइअण्णाणी वि, सुय-
अण्णाणी वि, विभंगणाणी वि, दंसणपरिणामेणं सम्मादिट्ठी वि, मिच्छा-
दिट्ठी वि, सम्मामिच्छादिट्ठी वि, चरित्तपरिणामेणं नो चरित्ती नो चरि-
त्ताचरित्ती, अचरित्ती, वेदपरिणामेणं नो इत्थीवेदगा, नो पुरिसवेदगा,
नपुंसगवेदगा, असुरकुमारा वि एवं चेव, णवरं देवगतिया कण्हलेस्सा
वि, जाव तेउलेस्सा वि. वेदपरिणामेणं इत्थिवेयगा वि, पुरिसवेयगा वि,
नो नपुंसगवेयगा, सेसं तं चेव, एवं जाव थणियकुमारा, पुढविकाइया गति-
परिणामेणं तिरियगतिया, इंदियपरिणामेणं एगिंदिया, सेसं जहा नेरइ-
याणं, नवरं लेस्सापरिणामेणं तेउलेस्सा वि, जोगपरिणामेणं कायजोगी,
णाणपरिणामे नत्थि. अण्णाणपरिणामेणं मइअण्णाणी, सुयअण्णाणी दंस-
णपरिणामेणं मिच्छदिट्ठी, सेसं तं चेव, आउवणप्फइकाइया वि, तेउवाउ
एवं चेव, णवरं लेस्सापरिणामेणं जहा नेरइया, वेइंदिया, गइपरिणामेणं
तिरियगतिया, वेइंदियपरिणामेणं वेइंदिया, सेसं जहा नेरइयाणं, णवरं
जोगपरिणामेणं वयजोगी, कायजोगी, णाणपरिणामेणं आभिणिबोहिय
णाणी वि, सुअण्णाणी वि, अण्णाणपरिणामेणं मइअण्णाणी वि, सुय-
अण्णाणी वि, नो विभंगणाणी, दंसणपरिणामेणं सम्मदिट्ठी वि मिच्छादिट्ठी

वि, नो सम्मामिच्छादिद्वी, सेसं तं चेव, एवं जाव चउरिंदिया, णवरं
इंदियपरिवुड्ढीकायव्वा, पंचिंदियतिरिक्खजोणिया गतिपरिणामेणं तिरिय-
गतिया, सेसं जहा नेरइयाणं, णवरं लेस्सा परिणामेणं जाव सुक्कलेस्सा
वि, चरित्तपरिणामेणं नो चरिती, अचरिती वि, चरित्ताचरिती वि, वेद
परिणामेणं इत्थिवेदगा वि, पुरिसवेदगा वि, णपुंसगवेदगा वि, मणुस्सा
गतिपरिणामेणं मणुयगतिया, इंदियपरिणामेणं पंचिंदिया अणिंदिया
वि, कसायपरिणामेणं कोहकसाई वि जाव अकसाई वि लेस्सा परिणा-
मेणं कण्हलेस्सा वि जाव अलेस्सा वि, जोगपरिणामेणं मणजोगी वि
जाव अजोगी वि, उवओगपरिणामेणं जहा नेरइया, णाणपरिणामेणं
आभिणिबोहियणाणी वि जाव केवलणाणी वि, अण्णाणपरिणामेणं
तिण्ण वि अण्णाणा, दंसणपरिणामेणं तिण्ण वि दंसणा, चरित्तपरि-
णामेणं चरिती वि, अचरिती वि, चरित्ताचरिती वि, वेदपरिणामेणं
इत्थीवेयगा वि, पुरिसवेदगा वि, णपुंसगवेयगा वि, अवेयगा वि, वाण-
मंतरा गतिपरिणामेणं देवगतिया, जहा असुरकुसारा, एवं जोइसिया
वि, नवरं तेउलेस्सा, वेमाणिया वि एवं चेव, नवरं लेस्सा परिणामेणं
तेउलेस्सा वि, पम्हलेस्सा वि, सुक्कलेस्सा वि, सेसं जीवपरिणामे ॥सू. २॥

छाया-गतिपरिणामः खलु भदन्त ! कतिविधः प्रज्ञप्तः ? गौतम ! चतुर्विधः प्रज्ञप्तः,
तद्यथा-नरकगतिपरिणामः, तिर्यग्गतिपरिणामः, मनुष्यगतिपरिणामः, देवगतिपरिणामः १,

गतिपरिणाम आदि की वक्तव्यता

शब्दार्थ-(गतिपरिणामे णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते ?) हे भगवन् ! गतिपरि-
णाम कितने प्रकार का कहा है ? (गोयमा ! चउव्विहे पण्णत्ते) हे गौतम ! चार
प्रकार का कहा है (तं जहा) वह इस प्रकार (निरयगतिपरिणामे) नरकगति

गति परिणाम आदिनी वक्तव्यता

शब्दार्थ-(गतिपरिणामेणं भंते ! कइविहे पण्णत्ते ?) हे भगवन् गतिपरिणाम ईटला प्रका-
रना कइयां छे ? (गोयमा ! चउव्विहे पण्णत्ते) हे गौतम ! अ २ प्रकारना कइया छे (तं जहा) ते
आ प्रकारे (निरयगतिपरिणामे) नरकगति परिणाम (तिरयगतिपरिणामे) तिर्यग्गति परिणाम
(मणुयगतिपरिणामे) मनुष्यगति परिणाम (देवगतिपरिणामे) देव गति परिणाम

इन्द्रियपरिणामः खलु भदन्त ! कतिविधः प्रज्ञप्तः ? गौतम ! पञ्चविधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा-श्रोत्रेन्द्रियपरिणामः, चक्षुरिन्द्रियपरिणामः, घ्राणेन्द्रियपरिणामः, जिह्वेन्द्रियपरिणामः, स्पर्शेन्द्रियपरिणामः २, कषायपरिणामः खलु भदन्त ! कतिविधः प्रज्ञप्तः ? गौतम ! चतुर्विधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा-क्रोधकषायपरिणामः, मानकषायपरिणामः, मायाकषायपरिणामः, लोभकषायपरिणामः ३, लेश्यापरिणामः खलु भदन्त ! कतिविधः प्रज्ञप्तः ? गौतम ! पट्वविधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा-परिणाम (तिरियगतिपरिणामे) तिर्यचगति परिणाम (स्रणुयगति परिणामे) अनुव्यगति परिणाम (देवगतिपरिणामे) देवगतिपरिणाम

(इन्द्रियपरिणामે જાં મંતે ! કહિવિહે પળણત્તે ?) હે ભગવન્ ! ઇન્દ્રિય પરિણામ કિતને પ્રકાર કા કહા હૈ ? (ગોયમા ! પંચવિહે પળણત્તે) હે ગૌતમ ! પાંચ પ્રકાર કા કહા હૈ (તં જહા) વહ ઇસ પ્રકાર (સોઠંદિયપરિણામે) શ્રોત્રેન્દ્રિય પરિણામ (ચક્ષુન્દિયપરિણામે) ચક્ષુન્દ્રિય પરિણામ (ઘ્રાણિન્દિયપરિણામે) ઘ્રાણેન્દ્રિય પરિણામ (જિહ્વિન્દિયપરિણામે) જિહ્વેન્દ્રિયપરિણામ (કાસિન્દિયપરિણામે) સ્પર્શેન્દ્રિય પરિણામ

(કસાય પરિણામે જાં મંતે ! કહિવિહે પળણત્તે ?) હે ભગવન્ ! કષાય પરિણામ કિતને પ્રકાર કા કહા હૈ ? (ગોયમા ! ચતુર્વિહે પળણત્તે) હે ગૌતમ ! ચાર પ્રકાર કા કહા હૈ (તં જહા) વહ ઇસ પ્રકાર (કોહકસાયપરિણામે) ક્રોધકષાય પરિણામ (માણકસાયપરિણામે) માનકષાયપરિણામ (માયાકસાયપરિણામે) માયાકષાય પરિણામ (લોભકસાયપરિણામે) લોભકષાય પરિણામ

(લેસ્યાપરિણામે જાં મંતે ! કહિવિહે પળણત્તે ?) હે ભગવન્ ! લેશ્યા પરિણામ કિતને પ્રકાર કા કહા ? (ગોયમા ! છવિહે પળણત્તે) હે ગૌતમ ! છહ પ્રકાર કા

(इन्द्रियपरिणामे जं मंते ! कइविहे पण्णत्ते) हे भगवन् ! ४ इन्द्रिय परिणाम કેटला प्रकारना कहेला छे ? (गोयमा ! पंचविहे पण्णत्ते) हे गौतम ! पाच प्रकारना कह्ला छे (तं जहा) ते आ प्रकारे (सोइन्द्रियपरिणामे) श्रोत्रेन्द्रिय परिणाम (चक्षु इन्द्रिय परिणाम (घ्राणिन्द्रिय परिणामे) घ्राणेन्द्रिय परिणाम (जिह्विन्द्रियपरिणामे) जिह्वेन्द्रिय परिणाम (कासिन्द्रियपरिणामे) स्पर्शेन्द्रिय परिणाम

(કસાય પરિણામેજાં મંતે ! કહિવિહે પળણત્તે ?) હે ભગવન્ ! કષાય પરિણામ કેટલા પ્રકારના કહેલા છે ? (ગોયમા ! ચતુર્વિહે પળણત્તે) હે ગૌતમ ! ચાર પ્રકારના કહ્યા છે (તં જહા) તે આ પ્રકારે (કોહકસાયપરિણામે) ક્રોધ, કષાય પરિણામ (માણકસાયપરિણામે) માન કષાય પરિણામ (માયાકસાયપરિણામે) માયા કષાયપરિણામ (લોભકસાયપરિણામે) લોભકષાય પરિણામ

કૃષ્ણલેશ્યાપરિણામઃ, નીલલેશ્યાપરિણામઃ, કપોતલેશ્યાપરિણામઃ, તેજોલેશ્યાપરિણામઃ, પદ્મલેશ્યાપરિણામઃ, શુક્લલેશ્યાપરિણામઃ ૪, યોગપરિણામઃ સ્વલુ ભદન્ત ! કતિવિધઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ ? ગૌતમ ! ત્રિવિધઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ, તદ્વથા-મનોયોગપરિણામઃ, વચોયોગપરિણામઃ, કાયયોગપરિણામઃ ૫, ઉપયોગપરિણામઃ સ્વલુ ભદન્ત ! કતિવિધઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ ? ગૌતમ ! દ્વિવિધઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ, તદ્વથા-સાકારોપયોગપરિણામઃ, અનાકારોપયોગપરિણામઃ ૬, જ્ઞાનપરિણામઃ સ્વલુ ભદન્ત !

કહા હૈ (તં જહા) વહ્ ઇસ પ્રકાર (કૃષ્ણલેશ્યા પરિણામે) કૃષ્ણલેશ્યા પરિણામ (નીલલેશ્યા પરિણામે) નીલલેશ્યા પરિણામ (કાપોતલેશ્યા પરિણામે) કાપોતલેશ્યા પરિણામ (તેજોલેશ્યા પરિણામે) તેજોલેશ્યા પરિણામ (પદ્મલેશ્યા પરિણામે) પદ્મલેશ્યા પરિણામ (શુક્લલેશ્યા પરિણામે) શુક્લલેશ્યા પરિણામ

(જોગપરિણામે ણં અંતે ! કઙ્કિવિહે પળ્ળત્તે ?) હે ભગવન્ ! યોગ પરિણામ કિતને પ્રકાર કા કહા હૈ ? (ગોચમા ! તિવિહે પળ્ળત્તે) હે ગૌતમ ! ત્રીન પ્રકાર કા કહા હૈ (તં જહા-મળજોગપરિણામે, વહ્જોગ પરિણામે, કાયજોગ પરિણામે) વહ્ ઇસ પ્રકાર-મનોયોગ પરિણામ, વચનયોગ પરિણામ, કાયયોગપરિણામ

(ઉવઓગપરિણામે ણં અંતે ! કઙ્કિવિહે પળ્ળત્તે ?) હે ભગવન્ ! ઉપયોગ પરિણામ કિતને પ્રકાર કા કહા ? (ગોચમા ! દુવિહે પળ્ળત્તે) હે ગૌતમ ! દો પ્રકાર કા કહા હૈ (તં જહા) વહ્ ઇસ પ્રકાર (સાગારોવઓગપરિણામે, અણાગારોવઓગપરિણામે) સાકારોપયોગ પરિણામ ઓર અનાકારોપયોગ પરિણામ

(જાણપરિણામે ણં અંતે ! કઙ્કિવિહે પળ્ળત્તે ?) હે ભગવન્ ! જ્ઞાન પરિણામ

(લેશ્યાપરિણામે ણં અંતે ! કઙ્કિવિહે પળ્ળત્તે ?) હે ભગવન્ લેશ્યા પરિણામ કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે ? (ગોચમા ! છત્તિવિહે પળ્ળત્તે) હે ગૌતમ ! છ પ્રકારના કહેલ છે (તં જહા) તે આ પ્રકારે (કૃષ્ણલેશ્યા પરિણામે) કૃષ્ણલેશ્યા પરિણામ (નીલલેશ્યા પરિણામે) નીલ લેશ્યા પરિણામ (કાપોતલેશ્યા પરિણામે) કાપોતલેશ્યા પરિણામ (તેજોલેશ્યા પરિણામે) તેજોલેશ્યા પરિણામ (પદ્મલેશ્યા પરિણામે) પદ્મ લેશ્યા પરિણામ (શુક્લલેશ્યા પરિણામે) શુક્લલેશ્યા પરિણામ.

(જોગપરિણામે ણં અંતે ! કઙ્કિવિહે પળ્ળત્તે ?) હે ભગવન્ યોગ પરિણામ કેટલા પ્રકારના કહેલ છે ? (ગોચમા ! તિવિહે પળ્ળત્તે) હે ગૌતમ ! ત્રણ પ્રકારના કહ્યા છે (તં જહા મળ-જોગપરિણામે, વહ્જોગપરિણામે, કાયજોગપરિણામે) તે આ પ્રકારે-મનોયોગ પરિણામ, વચનયોગ પરિણામ, કાય યોગપરિણામ

(ઉવઓગપરિણામે ણં અંતે ! કઙ્કિવિહે પળ્ળત્તે ?) હે ભગવન્ ઉપયોગ પરિણામ કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે ? (ગોચમા ! દુવિહે પળ્ળત્તે) હે ગૌતમ ! બે પ્રકારના કહ્યા છે (તં જહા) તે આ પ્રકારે (સાગારોવઓગપરિણામે, અણાગારોવઓગપરિણામે) સાકારોપયોગ પરિણામ અને અનાકારોપયોગ પરિણામ

(જાણપરિણામે ણં અંતે ! કઙ્કિવિહે પળ્ળત્તે ?) હે ભગવન્ જ્ઞાનપરિણામ કેટલા પ્રકારે

कतिविधः प्रज्ञप्तः ? गौतम ! पञ्चविधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा—आभिनिबोधिक्ज्ञानपरिणामः, श्रुत-
ज्ञानपरिणामः, अवधिज्ञानपरिणामः, मनःपर्यवज्ञानपरिणामः केवलज्ञानपरिणामः ७, अज्ञान-
परिणामः खलु भदन्त ! कतिविधः प्रज्ञप्तः ? गौतम ! त्रिविधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा—सत्यज्ञान-
परिणामः श्रुताज्ञानपरिणामः, विभङ्गज्ञानपरिणामः ८, दर्शनपरिणामः खलु भदन्त ! कति-
विधः प्रज्ञप्तः ? गौतम ! त्रिविधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा—सम्पग्दर्शनपरिणामः, मिथ्यादर्शनपरिणामः,
सम्यग्मिथ्यादर्शनपरिणामः ९, चारित्रपरिणामः खलु भदन्त ! कतिविधः प्रज्ञप्तः ? गौतम !

कितने प्रकार का कहा है ? (गोयमा ! पंचविहे पण्णत्ते) हे गौतम ! पांच प्रकार
का कहा है (तं जहा) वह इस प्रकार (आभिनिबोदियणाण परिणामे) आभिनि-
बोधिक् ज्ञान परिणाम (सुयणाणपरिणामे) श्रुतज्ञान परिणाम (ओहिणाण
परिणामे) अवधिज्ञान परिणाम (मणपज्जवनाणपरिणामे) मनःपर्यवज्ञान परि-
णाम (केवलणाणपरिणामे) केवलज्ञान परिणाम (अण्णाणपरिणामे) जं भंते !
कइ विहे पण्णत्ते ?) हे भगवन् ! अज्ञान परिणाम कितने प्रकार का कहा है ?
(गोयमा ! तिविहे पण्णत्ते) हे गौतम ! तीन प्रकार कहा हैं (तं जहा) वह इस
प्रकार (मइअण्णाण परिणामे) सत्यज्ञान परिणाम (सुअअण्णाण परिणामे) श्रुता-
ज्ञान परिणाम (विभंगणाण परिणामे) विभंगज्ञान परिणाम

(दंसणपरिणामे) जं भंते ! कइविहे पण्णत्ते ?) हे भगवन् ! दर्शन परिणाम
कितने प्रकार का कहा है ? (गोयमा ! तिविहे पण्णत्ते) हे गौतम ! तीन प्रकार
का कहा है (तं जहा) वह इस प्रकार (सम्मदंसणपरिणामे) सम्पग्दर्शन परिणाम
(मिच्छादंसणपरिणामे) मिथ्यादर्शनपरिणाम (सम्ममिच्छादंसणपरिणामे) सम्प-
ग्मिथ्यादर्शन परिणाम

कहेल छे ? (गोयमा ! पंचविहे पण्णत्ते) हे गौतम ! पांच प्रकार कहेल छे (तं जहा)
ते आ प्रकारे (आभिनिबोदियणाणापरिणामे) आभिनिबोधिक् ज्ञानपरिणाम (सुयणाणपरिणामे)
श्रुतज्ञान परिणाम (ओहिणाणपरिणामे) अवधिज्ञान परिणाम (मणपज्जवनाणापरिणामे) मनः-
पर्यवज्ञान परिणाम (केवलणाणपरिणामे) केवलज्ञान परिणाम

(अण्णाणपरिणामे) जं भंते ! कइविहे पण्णत्ते ?) हे भगवन् ! अज्ञान परिणाम कहेल
प्रकार कहेल छे ? (गोयमा ! तिविहे पण्णत्ते) हे गौतम ! त्रय प्रकार कहेल छे (तं जहा)
ते आ प्रकारे (मइ अण्णाणपरिणामे) सत्य अज्ञान परिणाम (सुअ अण्णाणपरिणामे) श्रुत-
अज्ञान परिणाम (विभंगणाणपरिणामे) विभंग ज्ञान परिणाम

(दंसणपरिणामे) जं भंते ! कइविहे पण्णत्ते) हे भगवन् ! दर्शन परिणाम कहेल प्रकार कहेल
छे ? (गोयमा ! तिविहे पण्णत्ते) हे गौतम ! त्रय प्रकार कहेल छे (तं जहा) ते आ
प्रकारे (सम्मदंसणपरिणामे) सम्पग्दर्शन परिणाम (मिच्छादंसणपरिणामे) मिथ्यादर्शन परिणाम
(सम्ममिच्छादंसणपरिणामे) सम्पग्ग् मिथ्या दर्शन परिणाम

पञ्चविधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा-सामायिकचारित्रपरिणामः, छेदोपस्थापनीयचारित्रपरिणामः, परिहारविशुद्धीयचारित्रपरिणामः, सूक्ष्मसंपरायचारित्रपरिणामः, अथवाख्यातचारित्रपरिणामः १०, वेदपरिणामः खलु भदन्त ! कतिविधः प्रज्ञप्तः ? गौतम ! त्रिविधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा-स्त्रीवेदपरिणामः, पुरुषवेदपरिणामः, नपुंसकवेदपरिणामः ११, नैरयिकाः गतिपरिणामेन निरयगतिकाः, इन्द्रियपरिणामेन पञ्चेन्द्रियाः, कषायपरिणामेन क्रोधकषायिणोऽपि यावत्-लोभकषायिणोऽपि, लेइयापरिणामेन कृष्णलेइया अपि, नीललेइया अपि, कापोतलेइया अपि,

(चरित्तपरिणामे णं भंते ! कइविहे पणत्ते ?) हे भगवन् ! चारित्रपरिणाम कितने प्रकार का कहा है ? (गोयमा ! पंचविहे पणत्ते) हे गौतम ! पांच प्रकार का कहा है (तं जहा) वह इस प्रकार (सामाहयचारित्तपरिणामे) सामायिक चारित्र परिणाम (छेदोपस्थावणियचारित्तपरिणामे) छेदोपस्थापनीय चारित्रपरिणाम (परिहारविसुद्धियचारित्तपरिणामे) परिहारविशुद्धिकचारित्रपरिणाम (सुहमसांपरायचारित्तपरिणामे) सूक्ष्मसाम्पराय चारित्र परिणाम (अहक्खायचारित्तपरिणामे) यथाख्यात चारित्र परिणाम

(वेदपरिणामे णं भंते ! कइविहे पणत्ते ?) हे भगवन् ! वेद परिणाम कितने प्रकार का कहा है ? (गोयमा ! त्रिविहे पणत्ते) हे गौतम ! तीन प्रकार का कहा है (इत्थिवेदपरिणामे, पुरिसवेदपरिणामे, नपुंसगवेदपरिणामे स्त्रीवेदपरिणाम, पुरुषवेद परिणाम, नपुंसकवेद परिणाम

(नेरइया) नारक जीव (गतिपरिणामेण) गति परिणाम से (निरयगतिया) नरक गतीक हैं (इंदिय परिणामेणं पंचिंदिया) इन्द्रिय परिणाम से पंचेन्द्रिय हैं (कसायपरिणामेणं कोहकसाईवि जाव लोभकसाईवि) कषाय परिणाम

(चरित्तपरिणामेणं भंते कइविहे पणत्ते ?) हे भगवन् ! आरित्र परिणाम केटला प्रकारना कहेल छे ? (गोयमा ! पंचविहे पणत्ते) हे गौतम ! पांच प्रकारना कहेल छे (तं जहा) ते आ प्रकारे (समाहयचारित्तपरिणामे) सामायिक आरित्र परिणाम (छेदोपस्थावणिय चारित्तपरिणामे) छेदोपस्थापनीय आरित्र परिणाम (परिहारविसुद्धिय चारित्तपरिणामे) परिहार विशुद्धि आरित्र परिणाम (सुहमसंपरायचारित्तपरिणामे) सूक्ष्मसाम्पराय आरित्र परिणाम (अहक्खायचारित्तपरिणामे) यथाख्यात आरित्र परिणाम

(वेदपरिणामेणं भंते ! कइविहे पणत्ते ?) हे भगवन् ! वेदपरिणाम केटला प्रकारना कहां छे ? (गोयमा ! त्रिविहे पणत्ते) हे गौतम ! त्रि प्रकारना कहां छे (इत्थिवेदपरिणामे, पुरिसवेदपरिणामे, नपुंसगवेदपरिणामे) स्त्रीवेदपरिणाम, पुरुषवेदपरिणाम नपुंसक वेदपरिणाम

(नेरइया) नारक जीव (गतिपरिणामेण) गति परिणामथी (निरयगतिया) नारक गतीक छे (इंदियपरिणामेणं पंचिंदिया) इन्द्रिय परिणामथी पञ्चेन्द्रिय छे (कसायपरिणामेणं कोह

योगपरिणामेन मनोयोगिनोऽपि, वचोयोगिनोऽपि, काययोगिनोऽपि, उपयोगपरिणामेन साकारोपयुक्ता अपि, अनाकारोपयुक्ता अपि, ज्ञानपरिणामेन आत्मिन्योधिकज्ञानिनोऽपि, श्रुतज्ञानिनोऽपि, अवधिज्ञानिनोऽपि, अज्ञानपरिणामेन सत्यज्ञानिनोऽपि, श्रुताज्ञानिनोऽपि, विमङ्गलज्ञानिनोऽपि, दर्शनपरिणामेन सम्यग्दृष्टयोऽपि, मिथ्यादृष्टयोऽपि, सम्यग्मिथ्यादृष्टयोऽपि, चारित्रपरिणामेन नो चाग्नित्रिणः, नो चारित्र चाग्नित्रिणः, अचारित्रिणः, वेदपरिणामेन नो स्त्रीवेदकाः, नो पुरुषवेदकाः, नपुंसकवेदकाः, अतुरकुमारा अपि एवञ्चैव, नवरं से क्रोध कपात्री भी यावत् लोभकपाई भी हैं (लेस्सापरिणामेणं कण्ह लेस्सावि, नीललेस्सावि, काउलेस्सावि) लेश्या परिणाम से कृष्णलेश्या वाले भी, नीललेश्या वाले भी, कायेनलेश्या वाले भी (जोगपरिणामेणं) योग परिणाम से (मनजोगी वि, वचजोगी वि, कायजोगी वि) मनोयोग वाले भी, वचनयोग वाले भी, काययोग वाले भी (उद्योगपरिणामेणं सागारोदत्तावि, अणागारोद उत्तावि) उपयोग परिणाम से साकारोपयोग वाले भी, अनाकारोपयोग वाले भी (ज्ञानपरिणामेणं आत्मिन्योधिकज्ञानीवि, श्रुतज्ञानीवि, ओहिणाणीवि) ज्ञान परिणाम से आत्मिन्योधिक ज्ञानी भी, श्रुतज्ञानी भी, अवधिज्ञानी भी (अज्ञानपरिणामेणं) अज्ञान परिणाम से (मङ्गलअज्ञानी वि, सुयअज्ञानी वि, विमङ्गलअज्ञानी वि) सत्यज्ञानी भी, श्रुताज्ञानी भी, विमङ्गल ज्ञानी भी (दम्भपरिणामेणं) दर्शन परिणाम से (सम्यग्दृष्टीवि, मिच्छादिद्वीवि, सम्मामिच्छादिद्वीवि) सम्यग्दृष्टि भी, मिथ्या दृष्टि भी सम्यग्मिथ्या दृष्टि भी (चरित्तपरिणामेणं नो चरिस्ती, नो चरित्ताचरिस्ती, अचरिस्ती) चारित्र परिणाम से न चाग्नित्रिण हैं, न चाग्नित्रिचरित्र-देशचारित्र वाले हैं, अचारित्रि हैं

दमाई वि जाव लोभकसायी वि) इयय परिणामभी दोध डायी पधु यावत् दोल कपायी पधु छे (लेस्सापरिणामेणं, कण्हलेस्सा वि, नीललेस्सा वि, काउलेस्सा वि) देश्या परिणामभी इयय देश्यावाणा पधु, नील देश्यावाणा पधु, कायेन देश्यावाणा पधु (जोगपरिणामेणं) योग परिणामभी (मनजोगी वि, वचजोगी वि, कायजोगी वि) मन योगवाणा पधु, वचन योगवाणा पधु, काय योगवाणा पधु (उद्योगपरिणामेणं सागारोदत्ता वि, अणागारोदत्ता वि) उपयोग परिणामभी साकारोपयोगवाणा पधु, अनाकारोपयोगवाणा पधु (ज्ञानपरिणामेणं आत्मिन्योधिकज्ञानी वि, श्रुतज्ञानी वि, ओहिणाणी वि) ज्ञान परिणामभी आत्मिन्योधिक ज्ञानी पधु, श्रुतज्ञानी पधु, अवधिज्ञानी पधु, (अज्ञानपरिणामेणं) अज्ञान परिणामभी (मङ्गलअज्ञानी वि, सुयअज्ञानी वि, विमङ्गलअज्ञानी वि) सत्यज्ञानी पधु, श्रुताज्ञानी पधु, विमङ्गलज्ञानी पधु (दर्शनपरिणामेणं) दर्शन परिणामभी (सम्यग्दृष्टी वि, मिच्छा दिद्वि वि, सम्मामिच्छादिद्वी वि) सम्यग्दृष्टि पधु, मिथ्यादृष्टि पधु, सम्यग्मिथ्या दृष्टि पधु (चरित्तपरिणामेणं नो चरिस्ती, नो चरित्ताचरिस्ती, अचरिस्ती) चारित्र परिणामभी न चारित्रवान् छे न

દેવગતિકાઃ કૃષ્ણલેશ્યાઅપિ, યાવત્-તેજોલેશ્યાઅપિ, વેદપરિણામેન સ્ત્રીવેદકા અપિ, પુરિ
વેદકા અપિ, નો નપુંસકવેદકાઃ, શેષં તત્ત્વૈવ, એવં યાવત્ સ્તનિતકુમારાઃ, પૃથિવીકાયિવ
ગતિપરિણામેન તિર્યચ્ચગતિકાઃ, ઇન્દ્રિયપરિણામેન એકેન્દ્રિયાઃ, શેષં યથા નૈરયિકાણામ્, ન
લેશ્યાપરિણામેન તેજોલેશ્યા અપિ, યોગપરિણામેન કાયયોગિનઃ, જ્ઞાનપરિણામો નાસિ
અજ્ઞાનપરિણામેન મત્યજ્ઞાનિનઃ, શ્રુતાજ્ઞાનિનઃ, દર્શનપરિણામેન સિથ્યાદૃષ્ટયઃ, શેષં તત્ત્વૈ
અવ્વનસ્પતિકાયિકા અપિ, તેજોવાયુ એવૈશ્વૈવ, નવરં લેશ્યાપરિણામેન યથા નૈરયિક

(વેદપરિણામેણ) વેદ પરિણામ સે (નો હત્યીવેદગા) ન સ્ત્રી વેદી (નો પુરિ
વેદગા) ન પુરુષ વેદી (નપુંસક વેદગા) નપુંસક વેદી હૈં

(અસુરકુમારા વિ નવંચેવ) અસુર કુમાર મી ઇસી પ્રકાર (નવરં) વિશેષ
(દેવગતિયા કૃષ્ણલેશ્યાવિ જાવ તેજોલેશ્યા વિ) દેવગતિ કે જીવ કૃષ્ણલેશ્યા વા
મી યાવત્ તેજોલેશ્યા વાલે મી હોતે હૈં (વેદપરિણામેણ હત્યીવેદગા વિ પુરિ
વેદગાવિ) વેદપરિણામ સે સ્ત્રીવેદ વાલે મી ઓર પુરુષવેદ વાલે મી (નો નપુ સ
વેદગા) નપુંસક વેદી નહીં હોતે (સેસં તં ચેવ) શેષ વહી (એવં જાવ થણિ
કુમારા) ઇસી પ્રકાર યાવત્ સ્તનિત કુમાર

(પુઢવિકાઢ્યા ગતિ પરિણામેણ તિરિયગતિયા) પૃથ્વીકાયિક ગતિ પરિણા
સે તિર્યચગતિ વાલે (ઇન્દ્રિય પરિણામેણ એકેન્દ્રિયા) ઇન્દ્રિય પરિણામ સે એકેન્દ્રિ
(સેસં જહા નેરહ્યાણં) શેષ નારકોં કે સમાન (નવરં) વિશેષ (લેશ્યાપરિણામે
તેજોલેશ્યાવિ) લેશ્યા પરિણામ સે તેજોલેશ્યા વાલે મી હોતે હૈં (યોગપરિણામે
કાયયોગી) યોગ પરિણામ સે કાયયોગ વાલે (જાણપરિણામે નત્થિ) જ્ઞાન પરિ
ણામ હોતા નહીં (અજ્ઞાણપરિણામેણ મહઅજ્ઞાણી, સુચઅજ્ઞાણી) અજ્ઞા

ચારિત્રાચરિત-લેશ ચારિત્રવાણો છે, અચારિત્રી છે (વેદપરિણામેણ) વેદપરિણામથી (નો હત્ય
વેદગા) ન સ્ત્રી વેદી (નો પુરિસવેદગા) ન પુરુષ વેદી (નપુંસકવેદગા) નપુ સક વેદી છે

(અસુરકુમારા વિ એવં ચેવ) અસુર કુમાર પણ એજ પ્રકારે (નવરં) વિશેષતા (દે
ગતિયા કૃષ્ણલેશ્યા વિ જાવ તેજોલેશ્યા વિ) દેવગતિના જીવ કૃષ્ણ લેશ્યાવાળા પણ યાવત
તેજો લેશ્યાવાળા પણ હોય છે (વેદપરિણામેણ હત્યીવેદગા વિ પુરિસવેદગા વિ) વેદ પરિણામથી
સ્ત્રીવેદવાળા પણ અને પુરુષવેદવાળા પણ (નો નપુ સક વેદગા) નપુ સક વેદી નથી હોતા (સેસં
તં ચેવ) શેષ તેજ (એવં જાવ થણિયકુમારા વિ) એજ પ્રકારે સ્તનિત કુમાર

(પુઢવિકાઢ્યા ગતિપરિણામેણ તિરિયગતિયા) પૃથ્વીકાયિક ગતિ પરિણામથી તિર્યચ
ગતિ વાળા છે (ઇન્દ્રિયપરિણામેણ એકેન્દ્રિયા) ઇન્દ્રિય પરિણામથી એકેન્દ્રિય (સેસં જહા નેરહ્યાણં)
શેષ નારકોના સમાન (નવર) વિશેષ (લેશ્યાપરિણામેણ તેજોલેશ્યા વિ) લેશ્યા પરિણામથી તેજો
લેશ્યાવાળા પણ હોય છે. (યોગપરિણામેણ કાયયોગી) યોગ પરિણામથી કાયયોગવાળા (જાણ-
પરિણામે નત્થિ) જ્ઞાન પરિણામ નહીં (અજ્ઞાણપરિણામેણ મહઅજ્ઞાણી, સુચઅજ્ઞાણી) અજ્ઞાન

द्वीन्द्रियाः गतिपरिणामेन तिर्यग् गतिकाः, इन्द्रियपरिणामेन द्वीन्द्रियाः, शेषं यथा नैरयि-
काणाम्, नवरं योगपरिणामेन वचो योगिनः, काययोगिनः, ज्ञानपरिणामेन आभिनिबोधिका-
ज्ञानिनोऽपि, श्रुतज्ञानिनोऽपि, अज्ञानपरिणामेन मत्तज्ञानिनोऽपि, श्रुताज्ञानिनोऽपि, नो
विभङ्गज्ञानिनः, दर्शनपरिणामेन सम्यग्दृष्टयोऽपि, मिथ्यादृष्टयोऽपि, नो सम्यग्मिथ्या-
दृष्टयः, शेषं तच्चैव, एवं यावच्चतुरिन्द्रियाः नवरम् इन्द्रियपरिवृद्धिः कर्तव्या, पञ्चेन्द्रियति-
परिणाम से मत्तज्ञानी और श्रुताज्ञानी होते हैं (दंसणपरिणामेणं मिच्छदिद्वी)
दर्शन परिणाम से मिथ्यादृष्टि (सेसं तं चेव) शेष वही

(आज्वणफ्फइ काइया वि) अप्कायिक और वनस्पति कायिक भी (तेऊ वाऊ)
तेजः कायिक और वायुकायिक (एवं चेव) इसी प्रकार (णवरं) विशेष (लेस्सा-
परिणामेणं जहा नेरइया) लेइया परिणाम से नारकों के समान

(वेइंदिया गति परिणामेणं तिरिय गतिया) द्वीन्द्रिय गतिपरिणाम से तिर्यच
गति वाले (इंदियपरिणामेणं वेइंदिया) इन्द्रिय परिणाम से द्वीन्द्रिय (सेसं जहा
नेरइयाणं) शेष नारकों के समान (णवरं) विशेष (जोगपरिणामेणं वयजोगी,
कायजोगी) योग परिणाम से वचन योगी, काययोगी (णाणपरिणामेणं आभि-
णिबोहियणाणी वि, सुयणाणी वि) ज्ञान परिणाम से आभिनिबोधिक ज्ञानी
भी, श्रुतज्ञानी भी (अण्णाणपरिणामेणं मइ अण्णाणी वि, सुअ अण्णाणी वि)
अज्ञान परिणाम से मत्तज्ञानी भी, श्रुताज्ञानी भी (नो विभंगणाणी) विभंग-
ज्ञानी नहीं होते (दंसणपरिणामेणं) दर्शनपरिणाम से (सम्मदिद्वी विमिच्छदिद्विवि
सम्यग्दृष्टि भी, मिथ्या दृष्टि भी (नो सम्मामिच्छादिद्वी) सम्यग्मिथ्या दृष्टि

परिणामथी मत्तज्ञानी अने श्रुताज्ञानी होय छे (दंसणपरिणामेणं मिच्छदिद्वी) दर्शन परि-
णामथी मिथ्यादृष्टि (सेसं तं चेव) शेष तेज

(आज्वणफ्फइ काइया वि) अप्कायिक अने वनस्पति कायिक पणु (तेऊवाऊ) तेजसायिक
अने वायुकायिक (एवं चेव) येण प्रकारे (णवरं) विशेष (लेस्सा परिणामेणं जहा नेरइया)
लेइया परिणामथी नारकोंना समान

(वेइंदिया गतिपरिणामेणं तिरियगतिया) द्वीन्द्रिय गति परिणामथी तिर्यच गति
वाणा (इंदियपरिणामेणं वेइंदिया) इन्द्रिय परिणामथी द्वीन्द्रिय (सेसं जहा नेरइयाणं)
शेष नारकोंना समान (णवरं) विशेष (जोगपरिणामेणं वयजोगी, कायजोगी) योग परि-
णामथी वचन योगी, काययोगी (णाणपरिणामेणं आभिणीबोहियणाणी वि, सुयणाणी वि)
ज्ञान परिणामथी आभिनिबोधिक ज्ञानी पणु, श्रुतज्ञानी पणु (अण्णाणपरिणामेणं मइ
अण्णाणी वि, सुअ अण्णाणी वि) अज्ञान परिणामथी मत्तज्ञानी पणु, श्रुताज्ञानी पणु (नो
विभागं णागी) विभंग ज्ञानी नहीं होता (दंसणपरिणामेणं) दर्शन परिणामथी (सम्मदि-
द्वि वि मिच्छादिद्वि वि) सम्यग्दृष्टि पणु, मिथ्यादृष्टि पणु (नो सम्मामिच्छा दिद्वी) सम्यग्मिथ्या

यस्योनिता गतिपरिणामेन तिर्यग्गतिकाः, शेषं यथा नैरयिकाणाम्, नवरं लेश्यापरिणामेन यावच्छुक्ललेश्या अपि, चारित्रपरिणामेन नो चारित्रिणः, अचारित्रिणोऽपि, चारित्राचारि-
त्रिणोऽपि, वेदपरिणामेन स्त्रीवेदका अपि, पुरुषवेदका अपि, नपुंसकवेदका अपि, मनुष्या-
गतिपरिणामेन मनुष्यगतिकाः, इन्द्रियपरिणामेन पञ्चेन्द्रियाः, अनीन्द्रिया अपि, कषायपरि-
णामेन क्रोधकषायिणोऽपि, यावत्-अकषायिणोऽपि, लेश्यापरिणामेन कृष्णलेश्या अपि,

नहीं होते (सेसं तं चेव) शेष वही (एवं जाव चउरिंदिया) इसी प्रकार चतुरिन्द्रियों तक (नवरं) विशेष (इंदियपरिवुड्डी कायव्वा) इन्द्रियों की वृद्धि कर लेनी चाहिए।

(पंचिंदियतिरिक्खजोणिया गतिपरिणामेणं तिरियगतिया) पंचेन्द्रिय तिर्यच-
गतिपरिणाम से तिर्यच गति वाले (सेसं जहा नेरइयाणं) शेष जैसे नारकों-
के परिणाम (नवरं) विशेष (लेस्सापरिणामेणं) लेश्या परिणाम से (जाव-
सुक्कलेस्सा वि) यावत् शुक्ललेश्या वाले भी (चरित्तपरिणामेणं) चारित्रपरि-
णाम से (नो चारिस्ती) चारित्र वाले नहीं (अचारिस्ती वि, चरित्ताचरिस्ती वि)-
अचारित्र वाले भी, चारित्राचारित्र-देश चारित्र वाले भी होते हैं (वेदपरि-
णामेणं) वेद परिणाम से (इत्थिवेदगा वि, पुरिसवेदगा वि, नपुंसगवेदगा वि),
स्त्री वेदी भी, पुरुष वेदी भी, नपुंसक वेदी भी होते हैं

(मणुस्सा गतिपरिणामेणं मणुयगतिया) मनुष्य गति परिणाम से मनुष्य-
गतिक हैं (इंदियपरिणामेणं पंचिंदिया) इन्द्रिय परिणाम से पंचेन्द्रिय (अणिं-
दिया वि) अनिन्द्रिय भी (कसायपरिणामेणं) कषाय परिणाम से (कोहकसाई-
वि जाव अकसाई वि) क्रोध कषाय वाले भी यावत् अकषायी भी (लेस्सापरि-

मिथ्यादृष्टि नहीं होता (सेसं तं चेव) शेष तेज (एवं जाव चउरिंदिया) ऐसे प्रकारे चतु-
रिन्द्रियों सुधी (नवरं) विशेष (इंदियपरिवुड्डी कायव्वा) इन्द्रियों की वृद्धि करी लेनी लेधये.

(पंचिंदियतिरिक्खजोणिया गतिपरिणामेणं, तिरियगतिया) पंचेन्द्रिय तिर्यच गतिपरि-
णामथी तिर्यच गतिवाणा (सेसं जहा नेरइयाणं) शेष जेवां नारकोंना परिणाम (नवरं)
विशेष (लेस्सापरिणामेणं) लेश्या परिणामथी (जाव सुक्कलेस्सा वि) यावत् शुक्ललेश्यावाणा
पणु (चरित्तपरिणामेणं) चारित्र परिणामथी (नो चरिस्ती) चारित्रवाणा नहीं (अचरिस्ती वि
चरित्ताचरिस्ती वि) अचारित्रवाणा पणु, चारित्राचारित्र-देश चारित्रवाणा पणु थाय छे (वेद-
परिणामेणं) वेद परिणामथी (इत्थिवेदगा वि, पुरिसवेदगा वि, नपुंसगवेदगा वि) स्त्रीवेदी
पणु, पुरुषवेदी पणु, नपुंसक वेदी पणु थाय छे

(मणुस्सा गतिपरिणामेणं मणुयगतिया) मनुष्य गति परिणामथी मनुष्य गतिक(इंदिय-
परिणामेणं पंचिंदिया) इन्द्रिय परिणामथी पंचेन्द्रिय (अणिंदिया वि) अनिन्द्रिय पणु (कसाय-
परिणामेणं) कषाय परिणामथी (कोहकसाई वि जाव अकसाई वि) क्रोध कषायवाणा पणु
यावत् अकषायी पणु (लेस्सापरिणामेणं) लेश्या परिणामथी (कण्हलेस्सा वि जाव अलेस्सा वि)

યાવત્-અલેશ્યા અપિ, યોગપરિણામેન મનોયોગિનોડપિ, યાવદ્-અયોગિનોડપિ, ઉપયોગ-પરિણામેન યથા નૈરચિકાઃ, જ્ઞાનપરિણામેન આભિનિવોધિકજ્ઞાનિનોડપિ યાવત્ કેવલજ્ઞાનિનોડપિ, અજ્ઞાનપરિણામેન ત્રીણ્યપિ અજ્ઞાનાનિ, દર્શનપરિણામેન ત્રીણ્યપિ દર્શનાનિ, ચારિત્ર-પરિણામેન ચારિત્રિણોડપિ, અચારિત્રિણોડપિ, ચારિત્રાચારિત્રિણોડપિ, વેદપરિણામેન સ્ત્રી-વેદકા અપિ, પુરુષવેદકા અપિ, નપુંસકવેદકા અપિ, અવેદકા અપિ, વાનવ્યન્તરગતિપરિ-ણામેન દેવગતિકાઃ, યથા અસુરકુમારાઃ, एवं जपोहिष्का अपि, नवरं तेजोलेख्याः, वैमानिका

ણામેણ) લેહ્યાપરિણામ સે (કુળહેસ્તા વિ જાવ અલેસ્તા વિ) કુળળહેહ્યા વાલે
 મી, યાવત્ અલેહ્યા મી (જોગપરિણામેણ મળજોગી વિ, જાવ અજોગી વિ)
 યોગપરિણામ સે મનોયોગી મી યાવત્ અયોગી મી (ઉવઓગપરિણામેણ)
 ઉપયોગ પરિણામ સે (જહા નેરહ્યા) જૈસે નારક (ળાણપરિણામેણ) જ્ઞાનપરિ-
 ણામ સે (આભિનિવોહિયણાળી વિ જાવ કેવલળાળી વિ) આભિનિવોધિકજ્ઞાની
 મી યાવત્ કેવલજ્ઞાની મી (અળાણપરિણામેણ) અજ્ઞાનપરિણામ સે (તિણિ-
 વિ અળાણા) ત્રીનો અજ્ઞાનપરિણામ વાલે (દંસળપરિણામેણ) દર્શનપરિણામ
 સે (તિણિ વિ દંસળા) ત્રીનો દર્શન પરિણામ હોતે હું (ચરિત્તપરિણામેણ)
 ચારિત્રપરિણામ સે (ચરિત્તી વિ, અચરિત્તી વિ, ચરિત્તાચરિત્તી વિ) ચારિત્ર-
 વાન્ મી, ચારિત્ર રહિત મી, દેશ ચારિત્રવાલે મી (વેદપરિણામેણ) વેદ પરિણામ
 સે (હત્થીવેયગા વિ, પુરિસવેયગા વિ, નપુંસગવેયગા વિ) સ્ત્રી વેદી મી, પુરુષ
 વેદી મી, નપુંસક વેદી મી (અવેયગા વિ) અવેદી મી

(વાળમંતરા) વાનવ્યન્તર (ગતિ પરિણામેણ દેવગતિયા) ગતિ પરિણામ સે
 દેવગતિક (જહા અસુરકુમારા) જૈસે અસુરકુમાર (एवं जोहसिया वि) હસી

કૃષ્ણલેશ્યાવાળા પણ યાવત્ અલેશ્ય પણ (જોગપરિણામેણ મળજોગી વિ જાવ અજોગી વિ)
 યોગપરિણામમી મનોયોગી પણ યાવત્ અયોગી પણ હોય છે. (ઉવઓગપરિણામેણ)
 ઉપયોગ પરિણામમી (જહા નેરહ્યા) જેવા નારક (ળાણપરિણામેણ) તાન પરિણામમી (આભિ-
 નિવોહિયણાળી વિ જાવ કેવલળાળી વિ) આભિનિવોધિકજ્ઞાની પણ યાવત્ કેવલજ્ઞાની
 પણ (અળાણપરિણામેણ) અજ્ઞાન પરિણામમી (તિણિ વિ અળાણા) જે અજ્ઞાન પરિણામ
 વાળા (દંસળપરિણામેણ) દર્શન પરિણામમી (તિણિ વિ દંસળા) ત્રણે દર્શન પરિણામ થાય
 છે (ચારિત્તપરિણામેણ) ચારિત્ર પરિણામમી (ચરિત્તી વિ, અચરિત્તી વિ, ચરિત્તાચરિત્તી વિ)
 ચારિત્રવાન્ પણ ચારિત્રરહિત પણ દેશ ચારિત્રવાળા પણ (વેદપરિણામેણ) વેદ પરિણામમી
 (હત્થિવેયગા વિ, પુરિસવેયગા વિ, નપુંસગવેયગા વિ) સ્ત્રી વેદી પણ, પુરુષ વેદી પણ નપુંસક
 વેદી પણ, (અવેયગા વિ) અવેદી પણ

(વાળમંતરા) વાનવ્યન્તર (ગતિપરિણામેણ દેવગતિયા) ગતિ પરિણામમી દેવગતિક
 (જહા અસુરકુમાર) જેવા અસુરકુમાર (एवं जोह सिया वि) એજ પ્રકારે અયોનિષ્ઠ પણ

અપિ એવઞ્ચેવ, નવરં લેશ્યાપરિણામેન તેજોલેશ્યા અપિ, પદ્મલેશ્યા અપિ, શુક્લલેશ્યા અપિ, સ એવ જીવપરિણામઃ ॥ સૂ. ૨ ॥

ટીકા-પૂર્વ જીવસ્ય ગત્યાદિ પરિણામવિશેષાણાં પ્રરૂપિતત્વેન સમ્પ્રતિ-એતેષામેવ ભેદાન્ન યથાક્રમં પ્રરૂપયિતુમાહ-‘ગતિપરિણામેણં મંતે ! કઙ્કિહે પ્ણત્તે ?’ ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-હે મદન્ત ગતિપરિણામઃ સ્વલ્લુ પૂર્વોક્તસ્વરૂપઃ કતિવિધઃ-કિયત્પ્રકારકઃ પ્રજ્ઞસઃ ? ભગવાનાહ-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘ચઽન્વિહે પ્ણત્તે’ ગતિ પરિણામશ્ચતુર્વિધઃ પ્રજ્ઞસઃ, ‘તં જહા નરયગતિપરિણામે, તિરિયગતિપરિણામે, મણુયગતિપરિણામે, દેવગતિપરિણામે ?’ તદ્વથા-નરકગતિપરિણામઃ, તિર્યગ્ગતિપરિણામઃ, મનુષ્યગતિપરિણામઃ, દેવગતિપરિણામશ્ચ ?, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘ઈન્દિયપરિણામેણં મંતે ! કઙ્કિહે પ્ણત્તે ?’ હે મદન્ત ! ઇન્દ્રિયપરિણામઃ

પ્રકાર જ્યોતિષ્ક ઋષી (નવરં) વિશેષ (તેજલેસ્સા) તેજોલેશ્યા વાલે હોતે હૈં (વેમાનિયા વિ એવં ચેવ) વૈમાનિક ઋષી પ્રકાર (નવરં) વિશેષ (લેસ્સાપરિણામેણં લેશ્યાપરિણામ સ્વે (તેજલેસ્સા વિ) તેજો લેશ્યા વાલે ઋષી (પમ્હલેસ્સા વિ) પદ્મ લેશ્યા વાલે ઋષી (સુક્લલેસ્સા વિ) શુક્લલેશ્યા વાલે ઋષી (સે તં જીવપરિણામે) યહ જીવ પરિણામ કી વક્તવ્યતા હુઈ

ટીકાર્થ-ઇસસે પૂર્વ જીવ કે ગતિ પરિણામ આદિ કી પ્રરૂપણા કી ગઈ હૈ । અથ ઊન પરિણામોં કે ભેદોં કી ક્રમાનુસાર પ્રરૂપણા કી જાતી હૈ-

ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરતે હૈ-હે ભગવન્ ! ગતિપરિણામ, જિસકા લક્ષણ પહલે કહા જા ચુકા હૈ, કિતને પ્રકાર કા હૈ ?

ભગવાન્-હે ગૌતમ ! ગતિ પરિણામ ચાર પ્રકાર કા હૈ, વહ ઇસ પ્રકાર હૈ-(૧) નરક ગતિ પરિણામ (૨) તિર્યક્ ગતિ પરિણામ (૩) મનુજ ગતિ પરિણામ ઓર (૪) દેવ ગતિ પરિણામ ।

(નવરં) વિશેષ (તેજલેસ્સા) તેજો લેશ્યાવાળા હોય છે (વેમાનિયા વિ એવં ચેવ) વૈમાનિક પણ એજ પ્રકારે (નવરં) એજ પ્રકારે (લેસ્સાપરિણામેણં) લેશ્યા પરિણામથી (તેજલેસ્સા વિ) તેજો લેશ્યાવાળા પણ (સુક્લલેસ્સા વિ) શુક્લલેશ્યાવાળા પણ (સે તં જીવપરિણામે) આ જીવ પરિણામની વક્તવ્યતા થઈ

ટીકાર્થ-આના પૂર્વે જીવના ગતિપરિણામ આદિની પ્રરૂપણા કરેલી છે. હવે તે પરિણામોના ભેદોની ક્રમાનુસાર પ્રરૂપણા કરાય છે

શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે કે-હે ભગવન્ ગતિપરિણામ, જેનું લક્ષણ પહેલું કહી દેવાયેલું છે, કેટલા પ્રકારનો છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! ગતિપરિણામ ચાર પ્રકારનો છે, તે આ પ્રકારે છે-(૧) નરક ગતિપરિણામ (૨) તિર્યક્ગતિપરિણામ (૩) મનુજ ગતિપરિણામ (૪) દેવગતિ પરિણામ

खलु कतिविधः प्रज्ञप्तः ? भगवान्नाह—‘गोयसा !’ हे गौतम ! ‘पंचविहे पण्णत्ते’ इन्द्रिय-परिणामः पञ्चविधः प्रज्ञप्तः, ‘तं जहा—सोत्तिदियपरिणामे’ तद्यथा श्रोत्रेन्द्रियपरिणामः, ‘चक्खुदियपरिणामे’ चक्षुरिन्द्रियपरिणामः, ‘घाणिदियपरिणामे’ घ्राणेन्द्रियपरिणामः, ‘जिह्वेन्द्रियपरिणामे’ जिह्वेन्द्रियपरिणामः, ‘फाल्लिदियपरिणामे’ स्पर्शेन्द्रियपरिणामः २, गौतमः पृच्छति ‘कसायपरिणामे णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते ?’ हे भदन्त ! कषायपरिणामः खलु कतिविधः प्रज्ञप्तः ? भगवान्नाह—‘गोयसा !’ हे गौतम ! ‘वउव्विहे पण्णत्ते’ कषाय-परिणाम स्तावच्चतुर्विधः प्रज्ञप्तः, तं जहा—क्रोधकषायपरिणामे’ तद्यथा—क्रोधकषायपरिणामः, ‘मानकषायपरिणामे’ मानकषायपरिणामः, ‘मायाकषायपरिणामे’ मायाकषायपरिणामः, ‘लोभकषायपरिणामे’ लोभकषायपरिणामः ३, गौतमः पृच्छति—‘लेस्सा परिणामेणं भंते ! कइविहे पण्णत्ते ?’ हे भदन्त ! लेस्यापरिणामः खलु कतिविधः प्रज्ञप्तः ? भगवान्नाह—‘गोयसा !’ हे गौतम ! ‘छविहे पण्णत्ते’ लेस्यापरिणामस्तावत् पट्ठविधः प्रज्ञप्तः, ‘तं जहा—कण्ह लेस्सापरिणामे’ तद्यथा—कृष्णलेस्यापरिणामः, ‘नीललेस्सा परिणामे’ नील-

गौतम—हे भगवन् ! इन्द्रिय परिणाम कितने प्रकार का है ?

भगवान्—हे गौतम ! पांच प्रकार का है—(१) श्रोत्रेन्द्रिय परिणाम (२) चक्षुरिन्द्रिय परिणाम (३) घ्राणेन्द्रिय परिणाम (४) जिह्वेन्द्रिय परिणाम और (५) स्पर्शेन्द्रिय परिणाम ।

गौतम—हे भगवन् ! कषाय परिणाम कितने प्रकार का है ?

भगवान्—हे गौतम ! कषाय परिणाम चार प्रकार का है, वह इस प्रकार—(१) क्रोध कषाय परिणाम (२) मान कषाय परिणाम (३) माया कषाय परिणाम (४) लोभ कषाय परिणाम ।

गौतम—हे भगवन् ! लेस्या परिणाम कितने प्रकार का है ?

भगवान्—हे गौतम ! छह प्रकार का कहा है, वह इस प्रकार—(१) कृष्ण-लेस्या परिणाम (२) नील लेस्या परिणाम (३) कपोत लेस्या परिणाम (४) तेजो-

श्री गौतमस्वामी—हे भगवन् ! इन्द्रिय परिणाम कितने प्रकार का है ?

श्री भगवान्—हे गौतम ! पांच प्रकार का है (१) श्रोत्रेन्द्रिय परिणाम (२) चक्षुरिन्द्रिय परिणाम (३) घ्राणेन्द्रिय परिणाम (४) जिह्वेन्द्रिय परिणाम (५) स्पर्शेन्द्रिय परिणाम ।

श्री गौतमस्वामी—हे भगवन् ! कषाय परिणाम कितने प्रकार का है ?

श्री भगवान्—हे गौतम ! कषाय परिणाम चार प्रकार का है, ते आ प्रकारे—(१) क्रोध कषाय परिणाम (२) मानकषाय परिणाम (३) माया कषाय परिणाम, (४) लोभ कषाय परिणाम ।

श्री गौतमस्वामी—हे भगवन् ! लेस्या परिणाम कितने प्रकार का है ?

श्री भगवान्—हे गौतम ! छह प्रकार का कहा है, ते आ प्रकारे—(१) कृष्णलेस्या

લેશ્યાપરિણામઃ, 'કાઉલેસ્સાપરિણામે' કાપોત લેશ્યાપરિણામઃ, 'તેઉલેસ્સાપરિણામે' તેજોલેશ્યાપરિણામઃ, 'પમ્હલેસ્સાપરિણામે' પદ્મલેશ્યાપરિણામઃ, 'સુકલેસ્સાપરિણામે' શુક્લલેશ્યા પરિણામઃ ૪, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—'યોગપરિણામેણ મંતે ! કઙ્કિવિહે પળ્લન્તે' હે ભદન્ત ! યોગપરિણામઃ સ્વલુ કતિવિધઃ પ્રજ્ઞસઃ ? મગવાનાહ—'ગૌયમા !' હે ગૌતમ ! 'તિવિહે પળ્લન્તે' યોગપરિણામઃ સ્વલુ ત્રિવિધઃ પ્રજ્ઞસઃ, 'તં જહા—મળજોગપરિણામે, જોગપરિણામે, કાયજોગપરિણામે' તથથા—મનોયોગપરિણામઃ, વચોયોગપરિણામઃ, વયોયોગપરિણામઃ ૫, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—'ઉપયોગપરિણામે ણં મંતે ! કઙ્કિવિહે પળ્લન્તે' હે ભદન્ત ! ઉપયોગપરિણામઃ સ્વલુ કતિવિધઃ પ્રજ્ઞસઃ ? મગવાનાહ—'ગૌયમા !' હે ગૌતમ ! 'દુવિહે પળ્લન્તે' ઉપયોગપરિણામો દ્વિવિધઃ પ્રજ્ઞસઃ, 'તં જહા—સાગારોપયોગપરિણામે' તથથા—સાકારોપયોગપરિણામઃ, 'અનાગારોપયોગપરિણામે' અનાકારોપયોગપરિણામઃ ૬, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—'જ્ઞાનપરિણામેણ મંતે ! કઙ્કિવિહે પળ્લન્તે ?' હે ભદન્ત ! જ્ઞાનપરિણામઃ સ્વલુ કતિવિધઃ પ્રજ્ઞસઃ ? મગવાનાહ—'ગૌયમા !' હે ગૌતમ ! 'પંચવિહે પળ્લન્તે' જ્ઞાનપરિણામઃ પંચવિધઃ પ્રજ્ઞસઃ, 'તં જહા—આભિણિવોહિયણપરિણામે' તથથા—આશિત્તિવોચિકજ્ઞાનપરિણામઃ ૭

લેશ્યા પરિણામ (૫) પદ્મ લેશ્યા પરિણામ અને (૬) શુક્લલેશ્યા પરિણામ ।

ગૌતમ—હે ભગવન્ ! યોગ પરિણામ કિતને પ્રકાર કા હૈ ?

ભગવાન્—હે ગૌતમ ! યોગ પરિણામ ત્રીન પ્રકાર કા કહા હૈ, વહ હસ પ્રકાર ! મનોયોગ પરિણામ, વચનયોગ પરિણામ અને કાયયોગ પરિણામ ।

ગૌતમ—હે ભગવન્ ! ઉપયોગ પરિણામ કિતને પ્રકાર કા હૈ ?

ભગવાન્—હે ગૌતમ ! ઉપયોગ પરિણામ દો પ્રકાર કાં હૈ, થથા—સાકારોપયોગ (જ્ઞાનોપયોગ) પરિણામ અને અનાકારોપયોગ પરિણામ અર્થાત્ દર્શનોપયોગ પરિણામ ।

ગૌતમ—હે ભગવન્ ! જ્ઞાન પરિણામ કિતને પ્રકાર કા હૈ ?

ભગવાન્—હે ગૌતમ ! જ્ઞાનપરિણામ પાંચ પ્રકાર કા હૈ, થથા—આભિણિવોહિયણપરિણામ (૨) નીલલેશ્યા પરિણામ (૩) કપોતલેશ્યા પરિણામ (૪) તેજોલેશ્યા પરિણામ (૫) પદ્મલેશ્યા પરિણામ (૬) શુક્લલેશ્યા પરિણામ.

શ્રી ગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્ ! યોગ પરિણામ કેટલા પ્રકારના છે ?

શ્રી ભગવાન્—હે ગૌતમ ! યોગ પરિણામ ત્રણ પ્રકારના કહ્યાં છે—તે આ પ્રકારે ! મનોયોગપરિણામ, વચનયોગપરિણામ, અને કાયયોગપરિણામ.

શ્રી ગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્ ! ઉપયોગ પરિણામ કેટલા પ્રકારના છે ?

શ્રી ભગવાન્—હે ગૌતમ ! ઉપયોગ પરિણામ બે પ્રકારના છે, જેમ કે—સાકારોપયોગ (જ્ઞાનોપયોગ) પરિણામ અને અનાકારોપયોગ પરિણામ અર્થાત્ દર્શનોપયોગ પરિણામ.

શ્રી ગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્ ! જ્ઞાન પરિણામ કેટલા પ્રકારના છે ?

નામઃ, 'સુચળાણપરિણામે' શ્રુતજ્ઞાનપરિણામઃ, 'ઓદ્ધિનાણપરિણામે' અવધિજ્ઞાનપરિણામઃ, 'મળપજ્જણાણપરિણામે' મનઃપર્યવજ્ઞાનપરિણામઃ, 'કેવલનાણપરિણામે' કેવલજ્ઞાનપરિણામઃ, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—'અણ્ણાણપરિણામે ણં મંતે ! કઙ્કિવિહે પળ્ણત્તે ?' હે ભદન્ત ! અજ્ઞાનપરિણામઃ સ્વલુ કતિવિધઃ—કિયત્પ્રકારકઃ, પ્રજ્ઞસુઃ—પ્રરૂપિતઃ ? ભગવાનાહ—'ગોયમા !' હે ગૌતમ ! 'તિવિહે પળ્ણત્તે' અજ્ઞાનપરિણામસ્તાવત્ ત્રિવિધઃ પ્રજ્ઞસુઃ, 'તં જહા—મહ્ અણ્ણાણપરિણામે' તદ્વથા—મત્યજ્ઞાનપરિણામઃ, 'સુચ અણ્ણાણપરિણામે' શ્રુતાજ્ઞાનપરિણામઃ, 'વિ મંગળાણપરિણામે' વિભંગજ્ઞાનપરિણામઃ ૭, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—'દંસળપરિણામે ણં મંતે ! કઙ્કિવિહે પળ્ણત્તે ?' હે ભદન્ત ! દર્શનપરિણામઃ સ્વલુ કતિવિધઃ પ્રજ્ઞસુઃ ? ભગવાનાહ—'ગોયમા !' હે ગૌતમ ! 'તિવિહે પળ્ણત્તે' દર્શનપરિણામસ્ત્રિવિધઃ પ્રજ્ઞસુઃ, 'તં જહા—સમ્મદં સળપરિણામે' તદ્વથા—સમ્યગ્દર્શનપરિણામઃ, 'મિચ્છાદંસળપરિણામે' મિથ્યાદર્શનપરિણામઃ, 'સમ્મમિચ્છાદંસળપરિણામે' સમ્યગ્મિથ્યાદર્શનપરિણામશ્ચ ૮, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—'ચારિત્તપરિણામે ણં મંતે ! કઙ્કિવિહે પળ્ણત્તે ?' હે ભદન્ત ! ચારિત્રપરિણામઃ સ્વલુ કતિવિધઃ પ્રજ્ઞસુઃ ? ભગવાનાહ—'ગોયમા !' હે ગૌતમ ! 'પંચવિહે પળ્ણત્તે' ચારિત્રપરિણામઃ પંચવિધઃ પ્રજ્ઞસુઃ, બોધિક જ્ઞાનપરિણામ, શ્રુતજ્ઞાનપરિણામ, અવધિજ્ઞાનપરિણામ, મનઃપર્યવજ્ઞાનપરિણામ ઓર કેવલજ્ઞાનપરિણામ ।

ગૌતમ—હે ભગવન્ ! અજ્ઞાનપરિણામ કિતને પ્રકાર કા હૈ ?

ભગવાન્—હે ગૌતમ અજ્ઞાન પરિણામ ત્રીન પ્રકાર કા કહા હૈ, યથા—મત્યજ્ઞાનપરિણામ, શ્રુતાજ્ઞાનપરિણામ, વિભંગજ્ઞાનપરિણામ ।

ગૌતમ—હે ભગવન્ ! દર્શન પરિણામ કિતને પ્રકાર કા હૈ ?

ભગવાન્—હે ગૌતમ ! દર્શન પરિણામ ત્રીન પ્રકાર કા હૈ, યથા—સમ્યગ્દર્શન પરિણામ, મિથ્યાદર્શન પરિણામ ઓર સમ્યગ્મિથ્યાદર્શન પરિણામ ।

ગૌતમ—હે ભગવન્ ! ચારિત્ર પરિણામ કિતને પ્રકાર કા હૈ ?

શ્રી ભગવાન્—હે ગૌતમ ! જ્ઞાન પરિણામ પચ પ્રકારના છે, જેમકે—આભિનિ-બોધિક જ્ઞાન પરિણામ, શ્રુતજ્ઞાન પરિણામ, અવધિજ્ઞાન પરિણામ, મનઃપર્યવજ્ઞાનપરિણામ અને કેવલજ્ઞાનપરિણામ.

શ્રી ગૌતમસ્વામી—જે ભગવન્ ! અજ્ઞાનપરિણામ કેટલા પ્રકારના છે ?

શ્રી ભગવાન્—હે ગૌતમ ! અજ્ઞાનપરિણામ ત્રણ પ્રકારના છે જેમકે—મત્યજ્ઞાનપરિણામ, શ્રુતાજ્ઞાનપરિણામ, વિભંગજ્ઞાન પરિણામ

શ્રી ગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્ ! દર્શન પરિણામ કેટલા પ્રકારના છે ?

શ્રી ભગવાન્—હે ગૌતમ ! દર્શનપરિણામ ત્રણ પ્રકારના છે જેમકે, સમ્યગ્દર્શન પરિણામ, મિથ્યાદર્શન પરિણામ અને સમ્યગ્મિથ્યાદર્શનપરિણામ.

શ્રી ગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્ ! ચારિત્રપરિણામ કેટલા પ્રકારના છે ?

‘તં જહા-સામાયિકચારિત્રપરિણામે’ તથા-સામાયિકચારિત્રપરિણામઃ (૧) ‘છેદોપસ્થાવણિય-ચારિત્રપરિણામે’ છેદોપસ્થાપનીયચારિત્રપરિણામઃ, (૨) ‘પરિહારવિશુદ્ધિચારિત્રપરિણામે’ પરિહારવિશુદ્ધિકચારિત્રપરિણામઃ, (૩) ‘સુહુમસંપરાયચારિત્રપરિણામે’ સૂક્ષ્મસંપરાયચારિત્ર-પરિણામઃ, (૪) ‘અહક્ષાયચારિત્રપરિણામે’ યથાશ્રયાતચારિત્રપરિણામઃ (૫) ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘વેદપરિણામે જં મંતે ! કઙ્કિવિદે પળ્લત્તે ? વેદપરિણામઃ સ્થલુ મદન્ત ! કતિવિધઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ ? મગવાનાહ-ગોયમા ! હે ગૌતમ ! ‘તિવિદે પળ્લત્તે’ વેદપરિણામસ્ત્રિવિધઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ, ‘તં જહા-‘ઈત્થિવેદપરિણામે’ તથા-સ્ત્રીવેદપરિણામઃ, ‘પુરિસવેદપરિણામે’ પુરુષવેદપરિણામઃ, ‘જપું-સગવેદપરિણામે’ નપુંસકવેદપરિણામઃ ૧૦, અથ નૈરયિકાદીનાં યૈઃ પરિણામવિશેષૈ વિશિષ્ટત્વં વર્તતે તાન્ તથૈવ પ્રરૂપયિતુમાહ-‘નેરઙ્કયા ગતિપરિણામેણ નિરયગતિયા’ ‘નૈરયિકાઃ-ગતિ-પરિણામે નિરગતિકા મવન્તિ, ‘ઇન્દિયપરિણામેણં પંચિન્દિયા’ ઇન્દ્રિયપરિણામેણ પરિણમન્તો નૈરયિકાઃ પચ્ચેન્દ્રિયા મવન્તિ, ‘કસાયપરિણામેણં કોહકસાઈ વિ જાવ લોમકસાઈ વિ’

મગવાન્-હે ગૌતમ ! ચારિત્રપરિણામ પાંચ પ્રકાર કા કહા હૈ. યથા-સામાયિક ચારિત્રપરિણામ, છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્રપરિણામ, પરિહારવિશુદ્ધિક ચારિત્ર-પરિણામ, સૂક્ષ્મસંપરાય ચારિત્રપરિણામ ઓર યથાશ્રયાત ચારિત્રપરિણામ ।

ગૌતમ-હે મગવન્ ! વેદપરિણામ કિતને પ્રકાર કા હૈ ?

મગવાન્-હે ગૌતમ ! વેદપરિણામ ત્રીન પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ, યથા-સ્ત્રીવેદ પરિણામ, પુરુષવેદપરિણામ ઓર નપુંસક વેદપરિણામ ।

હસ પ્રકાર દર્શો પરિણામોં કો મેદોં કા નિર્દેશ કરકો અચ યહ દિશ્વલાતે હૈં કિ નારક આદિ ચૌવીસોં દંડકોં કો જીવોં મેં કિસ-કિસ પરિણામ કો કિતને કિતને મેદ પાચે જાતે હૈં ?

નારક જીવ ગતિપરિણામ સે નરકગતિક અર્થાન્ નરકગતિ લાલે હૈં ઇન્દ્રિયપરિણામ સે પંચેન્દ્રિય, કપાય પરિણામ સે ક્રોધક્રવાયી મ્મી, માનક્રવાયી

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! ચારિત્રપરિણામ પાચ પ્રકારના છે જેમકે-સામાયિક-ચારિત્ર-પરિણામ, છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્રપરિણામ પરિહારવિશુદ્ધ ચારિત્રપરિણામ, સૂક્ષ્મસંપરાય ચારિત્રપરિણામ અને યથાશ્રયાતચારિત્રપરિણામ.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ‘વેદ પરિણામ કેટલા પ્રકારના છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! વેદ પરિણામ ત્રણ પ્રકારના છે જેમકે-સ્ત્રીવેદ પરિણામ, પુરુષવેદ પરિણામ અને નપુંસક વેદપરિણામ.

એ રીતે દશે પરિણામોના ભેદોને નિર્દેશ કરીને હવે તે દેખાડે છે કે નારક આદિ ચૌવીસ દંડકોના જીવોમાં કેવા કયા પરિણામના કેટલા કેટલા ભેદ મળી આવે છે ?

નારક જીવ ગતિપરિણામથી નરક ગતિક અર્થાત્ નરક ગતિવાળા છે, ઇન્દ્રિયપરિ-ણામથી પંચેન્દ્રિય, કપાયપરિણામથી ક્રોધક્રવાયી પણ હોય છે, માનક્રવાયી પણ હોય છે,

प्रज्ञापपरिणामेन परिणमन्तो नैरयिकाः क्रोशकषायिणोऽपि भवन्ति, यावत्-सानकषायिणो-
 ऽपि, नयास्यायिणोऽपि, लोभस्यायिणोऽपि भवन्ति, 'लेस्सापरिणामेणं कण्ठलेस्मावि'
 लेस्सापरिणामेन परिणमन्तो नैरयिकाः कृष्णलेस्या अपि भवन्ति, 'नीललेस्या अपि 'काउ-
 लेस्मा वि' कापोतलेस्या अपि भवन्ति, तथा च नैरयिकाणां कृष्णनीलकापोतरूपास्तिस्र-
 ष्व भवन्ति न तेषु लेस्याः, तास्यपि तिसृषु लेस्यासु रत्नप्रभा शर्कराप्रभा पृथिव्योः कापोत-
 लेस्या, चालुकाप्रभायां कापोतलेस्या नीललेस्या च, पङ्कप्रभायां नीललेस्या, धूमप्रभायां
 नीललेस्या कृष्णलेस्या च, तमायाम् अथःसप्तस्याश्च कृष्णलेस्यैव भवतीति भावः, 'योग-
 परिणामेणं ननजोगी वि वचजोगी वि कायजोगी वि' योगपरिणामेन परिणमन्तो नैर-
 यिकाः सतोयोगिनोऽपि, वचोयोगिनोऽपि, काययोगिनोऽपि भवन्ति, 'उवओगपरिणामेणं
 तागारोवउत्तावि, अजागारोवउत्ता वि' उपयोगपरिणामेन परिणमन्तो नैरयिकाः साका-
 रोपयुक्ता अपि भवन्ति, अजाकारोपयुक्ता अपि च भवन्ति, 'णानपरिणामेणं आभिनिबोधि-
 यज्ञाणी वि' ज्ञानपरिणामेन परिणमन्तो नैरयिकाः आभिनिबोधिकज्ञानिनोऽपि भवन्ति,
 'अवविज्ञानी वि' अज्ञानपरिणामेन परिणमन्तो नैरयिकाः अवविज्ञानिनोऽपि च भवन्ति, 'अण्णाण-
 परिणामेणं मड अण्णाणी वि, सुय अण्णाणी वि, विभंगणणी वि' अज्ञानपरिणामेन परिण-

भी, मायाकषायी भी और लोभकषायी भी होते हैं, लेस्या परिणाम से कृष्ण
 लेस्या वाले, नीललेस्या वाले और कापोतलेस्या वाले होते हैं। नारकों में
 यही तीन लेस्याएं होती हैं, जेप तीन लेस्याएं नहीं होती। इनमें से भी रत्न-
 प्रभा और शर्कराप्रभा पृथिव्यों में कापोतलेस्या, चालुकाप्रभा में कापोत
 लेस्या और नीललेस्या, पङ्कप्रभा में नीललेस्या, धूमप्रभा में नील और कृष्ण
 लेस्या, तमः प्रभा और तमस्तमः प्रभा में सिर्फ कृष्णलेस्या ही होती है।
 योग परिणाम को जपेला नारक जीव ननोयोगी भी, वचनयोगी भी और
 काययोगी भी होते हैं। उपयोग परिणाम से साकार उपयोग वाले और असा-
 कार उपयोग वाले भी होते हैं। ज्ञानपरिणाम से नारक आभिनिबोधिकज्ञानी
 भी हैं, अविज्ञानी भी हैं और अवविज्ञानी भी हैं। अज्ञानपरिणाम से मत्त-

भावा कषायी तापेय वि, अने लेस्सा कषायी पणु होय छे, लेस्या परिणामधी कृष्णलेस्यावाणा,
 नीललेस्या वला, अने नीललेस्यावाणा होय छे, नारकोणां माय पणु लेस्याओ होय छे, शेष
 मा, अजाको नही होय छे, लेस्याओ पणु रत्नप्रभा अने शर्कराप्रभा पृथिवीयां कापोत
 लेस्या, चालुकाप्रभायां कापोतले, अने नीललेस्या, पङ्कप्रभायां नीललेस्या, धूमप्रभायां नील
 अने कृष्णलेस्या, तमःप्रभायां तमःप्रभायां लेस्या होय छे, योगपरिणामनी जपेलाओ नारक
 जीव अने ननोयोगी पणु होय छे, वचनयोगी पणु होय छे, काययोगी पणु होय छे,
 उपयोग परिणाम से साकार उपयोगवाला अने असाकार उपयोगवाला पणु होय छे, ज्ञान-
 परिणाम से ज्ञानी अने अविज्ञानी पणु होय छे, अवविज्ञानी पणु होय छे अने अवविज्ञानी पणु होय

મન્તો નૈરયિકા મત્યજ્ઞાનિનોઽપિ ભવન્તિ, શ્રુતાજ્ઞાનિનોઽપિ, વિમ્બજ્ઞાનિનોઽપિ ચ ભવન્તિ, 'દંસણપરિણામેણં સમ્માદિટ્ઠી વિ મિચ્છાદિટ્ઠી વિ સમ્મામિચ્છાદિટ્ઠી વિ' દર્શનપરિણામેન પરિણમન્તો નૈરયિકાઃ સમ્યગ્દૃષ્ટયોઽપિ ભવન્તિ, મિથ્યા દૃષ્ટયોઽપિ, સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટયઃ—મિથ્રદૃષ્ટયોઽપીત્યર્થઃ, કિન્તુ—'ચરિત્તપરિણામેણં નો ચરિત્તી નો ચરિત્તાચરિત્તી, અચરિત્તી' ચારિત્રપરિણામે પરિણમન્તો નૈરયિકજીવા નો ચારિત્રિણો ભવન્તિ, નો વા ચારિત્રાચારિત્રિણો ભવન્તિ, અપિ તુ અચારિત્રિણો ભવન્તિ, તથા ચ પશ્ચેન્દ્રિયતિર્યક્મનુષ્યવ્યતિરેકેણાન્યત્ર ચારિત્રપરિણામસ્ય ભવસ્વાભાવ્યાત્ સર્વથા પ્રતિપિદ્ધત્વેન નૈરયિકાણામપિ ચારિત્રપરિણામસ્ય પ્રતિષેધઃ કૃતઃ, વેદપરિણામેન—અનુભવપરિણત્યા પરિણમન્તો નૈરયિકા નો સ્ત્રીવેદકા ભવન્તિ, નો વા પુરુષવેદકા ભવન્તિ અપિ તુ નપુંસકવેદકા એવ ભવન્તિ તથાચોક્તમ્—'નારકસંમૂર્ચિમા નપુંસકાનાં નૈરયિકસંમૂર્ચિમા નપુંસકા ભવન્તીતિ શેષઃ, 'અસુરકુમારાવિ એવં ચેવ' અસુરકુમારા અપિ એવઞ્ચ—ઉપર્યુક્તનૈરયિકવદેવ અવસેયાઃ, કિન્તુ—'ળવરં દેવગતિયા, કળહ

જ્ઞાની ખી શ્રુતાજ્ઞાની ખી ઓર વિભંગજ્ઞાની ખી હોતે હૈં । દર્શન પરિણામ સે નારક જીવ સમ્યગ્દૃષ્ટિ ખી હોતે હૈં, મિથ્યાદૃષ્ટિ ખી હોતે હૈં ઓર સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિ ખી હોતે હૈં । ચારિત્રપરિણામ સે નારક ચારિત્રી નહીં હોતે, ચારિત્રાચારિત્રી ખી હોતે હૈં । ચારિત્રપરિણામ સે નારક ચારિત્રી નહીં હોતે કિન્તુ અચારિત્રી હોતે હૈં । સમ્પૂર્ણ અર્થાત્ દેશચારિત્ર વાલે ખી નહીં હોતે કિન્તુ અચારિત્રી હોતે હૈં । સમ્પૂર્ણ ચારિત્ર મનુષ્ય મેં સંભવ હૈં ઓર દેશ ચારિત્ર મનુષ્ય ઓર તિર્યંચ ગતિ મેં હી હોસકતા હૈં, ઇન્કે અતિરિક્ત કિસી અન્ય મેં ભવસ્વભાવ કે કારણ ચારિત્ર પરિણામ કા સંભવ નહીં હૈં । ઇસ કારણ નારકોં મેં ખી ચારિત્ર કા અભાવ કહા ગયા હૈં । વેદ પરિણામ સે નારક જીવ ન સ્ત્રીવેદી હોતે હૈં ઓર ન પુરુષવેદી હોતે હૈં, વે સિર્ફ નપુંસક વેદી હી હોતે હૈં । કહા ખી હૈં—'નારક ઓર સંમૂર્ચિમ જીવ નપુંસક હી હોતે હૈં ।

અસુરકુમારોં કી વક્તવ્યતા નારકોં કે સમાન હી સમજના ચાહિયે, વિશેષતા

છે. અજ્ઞાન પરિણામથી મત્યજ્ઞાની પણ હોય છે શ્રુતાજ્ઞાની પણ હોય છે અને વિભંગજ્ઞાની પણ હોય છે. દર્શનપરિણામથી નારક ઊવ સમ્યગ્દૃષ્ટિ પણ હોય છે, મિથ્યાદૃષ્ટિ પણ હોય છે અને સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિ પણ હોય છે, ચારિત્ર પરિણામથી નારક ઊવ ચારિત્રી નથી હોતા અને ચારિત્રાચારિત્રી અર્થાત્ દેશ ચારિત્રવાળા પણ નથી હોતા. કિન્તુ અચારિત્રી હોય છે. સમ્પૂર્ણ ચારિત્ર મનુષ્યોમાં જ સંભવે છે અને દેશચારિત્ર મનુષ્ય અને તિર્યંચ ગતિમાં જ થઈ શકે છે. તેના સિવાય કોઈ બીજામાં ભવસ્વભાવના કારણે ચારિત્ર પરિણામનો સંભવ નથી. એ કારણે નારકોમાં પણ ચારિત્રનો અભાવ કહેલો છે. વેદ પરિણામથી નારક ઊવ નથી સ્ત્રીવેદી હોતા, અને નથી પુરુષવેદી હોતા, તેઓ ફક્ત નપુંસકવેદી જ હોય છે, કહ્યું પણ છે કે નારક અને સંમૂર્ચિમ ઊવ નપુંસક જ હોય છે.

અસુરકુમારોની વક્તવ્યતા નારકોના સમાન જ સમજવી, બોધ એ, વિશેષતા તેમ.

હેસ્સા વિ જાવ તેહલેસ્સાવિ' નવરમ્-નૈરયિકાપેક્ષયા વિશેષસ્તુ અસુરકુમારા દેવગતિકા ભવન્તિ, કૃષ્ણલેશ્યા અપિ યાવત્-નીલલેશ્યા અપિ કાપોતલેશ્યા અપિ, તેજોલેશ્યા અપિ ચ ભવન્તિ, 'વેદપરિણામેણં' ઇતિયવેયગાવિ પુરિસવેયગા વિ, નો નપુંસગવેયગા' વેદપરિણામેન પરિણમન્તોઽસુરકુમારાઃ સ્ત્રીવેદકા અપિ, પુરુષવેદકા અપિ ભવન્તિ, નો નપું સક્રુવેદકા ભવન્તિ દેવાનાં નપુંસકત્વાસંભવાત્ 'સેસં તં ચેવ, एवं જાવ થણિમકુમારા' શેષં તત્ત્રૈવ-પૂર્વોક્તનૈર-યિકવદેવ વોધ્યમ્, એવમ્-અસુરકુમારરીત્યા યાવત્-નાગકુમારાઃ, સુવર્ણકુમારાઃ, અગ્નિ-કુમારાઃ, વિદ્યુત્કુમારાઃ, ઉદધિકુમારાઃ, દ્વીપકુમારાઃ, દિવકુમારાઃ, પવનકુમારાઃ, સ્તનિત-કુમારાઃ અવસેયાઃ, 'પુઠ્ઠવિકાઙ્યા ગતિપરિણામેણં તિરિયગતિયા' પૃથિવીકાયિકાઃ ગતિ પરિણામેન પરિણમન્ત સ્તિર્યગતિકા ભવન્તિ, 'ઇંદિયપરિણામેણં ઈંદિયા' ઇન્દ્રિયપરિણામેન પરિણમન્તઃ પૃથિવીકાયિકા એકેન્દ્રિયા ભવન્તિ, 'સેસં જહા નેરઙ્યાણં' શેષં પૃથિવીકાયિ-કાનાં યથા નૈરયિકાણાં પ્રતિપાદિતં તથૈવ પ્રતિપત્તવ્યમ્, કિન્તુ 'નવરં હેસ્સાપરિણામેણં તેહલેસ્સા વિ' નવરમ્-પૂર્વાપેક્ષયા વિશેષસ્તુ હેશ્યાપરિણામેન પરિણમન્તઃ પૃથિવીકાયિકા સ્તેજોલેશ્યા અપિ ભવન્તિ, તથા ચ પૃથિવીકાયિકાનાં તેજોલેશ્યાઽપિ સંભવતિ, અત એવ સૌધમેશાનપર્યન્તાનાં દેવાનામેતેષુ ઉત્પાદસંભવો વોધ્યઃ, જોગપરિણામેણં કાવજોગી'

હસમેં યહ હૈ, કિ અસુરકુમાર ગતિ પરિણામ સે દેવગતિક હોતે હૈં । ડનમેં કૃષ્ણ, નીલ, કાપોત ઓર તેજોલેશ્યા પરિણામ ખી હોતા હૈ । વે વેદપરિણામ સે સ્ત્રીવેદી ઓર પુરુષવેદી હોતે હૈં, મગર નપુંસકવેદી નહીં હોતે, ક્યોંકિ દેવોં મેં નપુંસક વેદ નહીં હોતા હૈ । ઇસકે અતિરિક્ત સય પૂર્વવત્ સમજના ચાહિયે । અસુરકુમારોં કે સમાન નાગકુમારોં, સુવર્ણકુમારોં, અગ્નિકુમારોં, વિદ્યુત્કુમારોં, ઉદધિકુમારોં, દ્વીપકુમારોં, દિવકુમારોં, પવનકુમારોં ઓર સ્તનિતકુમારોં કા ખી કથન સમજ લેના ચાહિયે ।

પૃથ્વીકાયિક ગતિપરિણામ સેતરિયં ચ ગતિક હોતે હૈં । ઇન્દ્રિય પરિણામ સે એકેન્દ્રિય હોતે હૈં, શેષ પરિણામ નારકોં કે સમાન જાનવા ચાહિયે । વિશેષતા યહ હૈ કિ પૃથ્વીકાયિક જીવોં મેં તેજોલેશ્યા ખી હોતી હૈ, ઇસી કારણ સૌધર્મ

નામાં એ છે કે અસુરકુમાર ગતિપરિણામથી દેવ ગતિ કહેલ છે તેઓમાં કૃષ્ણ, નીલ, કાપોત અને તેજોલેશ્યા પરિણામ પણ હોય છે તેઓ વેદ પરિણામથી સ્ત્રીવેદી અને પુરુષ વેદી હોય છે, પણ નપુંસક વેદી નથી હોતા, કેમકે દેવોમાં નપુંસક વેદ નથી હોતો તે ઉપરાન્ત બધા પૂર્વવત્ સમજવા ભેધએ. અસુરકુમારોના સમાન નાગકુમારો, સુવર્ણ કુમારો, અગ્નિકુમારો, વિદ્યુત્કુમારો, ઉદધિકુમારો, દ્વીપકુમારો, દિવકુમારો, પવનકુમારો અને સ્તનિતકુમારોના પણ કથન સમજી લેવા ભેધએ.

પૃથ્વીકાયિક ગતિ પરિણામથી તિર્યચ ગતિક હોય છે. ઇન્દ્રિય પરિણામથી એકેન્દ્રિય હોય છે, શેષ પરિણામ નારકોના સમાન જાણવા ભેધએ. વિશેષતા એ છે કે

યોગપરિણામેન પરિણમન્તઃ પૃથિવીકાયિકાઃ કાયયોગિનો ભવન્તિ, 'જ્ઞાણપરિણામે જાતિ' જ્ઞાનપરિણામઃ પૃથિવીકાયિકાનાં ન ભવતિ, તથાહિ પૃથિવ્યાદીનાં પશ્ચાન્નામપિ સાસાદન-સમ્યક્ત્વસ્યાગમે નિષેધાત્ જ્ઞાનનિષેધઃ સમ્યક્ત્વાનિષેધશ્ચાવસેયઃ, 'અજ્ઞાણપરિણામેણં મહ અજ્ઞાણી' અજ્ઞાનપરિણામેન પરિણમન્તઃ પૃથિવીકાયિકા મત્યજ્ઞાનિનો ભવન્તિ, 'સુય અજ્ઞાણી' શ્રુતાજ્ઞાનિનો ભવન્તિ, 'દંસણપરિણામેણં મિચ્છદ્વિદ્ધી' દર્શનપરિણામેન પરિણમન્તઃ પૃથિવી-કાયિકાઃ મિથ્યાદૃષ્ટયો ભવન્તિ, તથા ચ સમ્યક્ત્વમિથ્યાત્વપરિણામસ્ય સંજ્ઞિપશ્ચેન્દ્રિયા-જ્ઞામેવ સદ્ભાવેન તદન્યેષાં તન્નિષેધો વોધ્યઃ, 'સેસં તં ચેવ' શેપં તચૈવ-પૂર્વોક્ત નૈરયિકાદિ વદેવ વોધ્યમ્, 'આઊવણ્પફઙ્કાઙ્યાવિ' અપ્કાયિકાઃ, વનસ્પતિકાયિકા અપિ પૃથિવીકાયિક-વદેવાવસેયાઃ, 'તેજ્જવાઙુ એવં ચેવ' તેજીવાયુ-તેજસ્કાયિકાઃ, વાયુકાયિકાશ્ચેત્યર્થઃ, એવશ્ચૈવ-

દેવલોક ઔર ઈશાન દેવલોક તક કે દેવ પૃથ્વીકાયિકોં મેં ઉત્પન્ન હો સકતે હેં । યોગ પરિણામ સે પૃથ્વીકાયિક જીવ કાયયોગી હી હોતે હેં, ડનમેં વચનયોગ ઔર મનોયોગ નહીં હોતા । પૃથ્વીકાયિકોં મેં જ્ઞાનપરિણામ પાયા નહીં જાતા, કયોંકિ આગમ મેં પૃથ્વીકાય આદિ પાંચોં મેં સાસાદન સમ્યક્ત્વ કા નિષેધ કહા ગયા હૈ, અતએવ સમ્યક્ત્વ ઔર જ્ઞાન કા અભાવ સમજના ચાહિએ । હાં, પૃથ્વીકાયિકોં મેં અજ્ઞાન પરિણામ હોતા હૈ ઔર હસ પરિણામ સે વે મત્યજ્ઞાની બી હોતે હેં ઔર શ્રુતાજ્ઞાની બી હોતે હેં । દર્શન પરિણામ સે પૃથ્વીકાયિક મિથ્યાદૃષ્ટિ હોતે હેં । કયોંકિ સમ્યક્ત્વ-મિથ્યાત્વ પરિણામ પંચેન્દ્રિય સંજ્ઞી જીવોં મેં હી પાયા જાતા હૈ, ડનકે અતિરિક્ત અન્ય સવમેં ડસકા નિષેધ જાનના ચાહિએ । શેપ કથન નારકોં કે હી સમાન હૈ ।

અપ્કાયિકોં ઔર વનસ્પતિકાયિકોં કી વક્તવ્યતા પૃથ્વીકાયિકોં કે સમાન હી હૈ । તેજઃકાયિકોં ઔર વાયુકાયિકોં કા કથન બી હસી પ્રકાર હૈ । ડનમેં

પૃથ્વીકાયિક હવેમા તેજે લેશ્યા પણ હોય છે. એ કારણથી સૌધર્મ અને ઇશાન દેવલોક સુધીના દેવ પૃથ્વીકાયિકેમા ઉત્પન્ન થઈ શકે છે. યોગપરિણામથી પૃથ્વીકાયિક હવ કાયયેગી જ હોય છે, તેઓમાં વચનયોગવાળા અને મનોયોગવાળા નથી હોતા. પૃથ્વીકાયિકેમા જ્ઞાન પરિણામ મળી જ નથી શકતું, કેમકે આગમમાં પૃથ્વીકાયિક આદિ પાંચેમાં સાસાદન સમ્યક્ત્વનો નિષેધ કરેલો છે, તેથી જ સમ્યક્ત્વ અને જ્ઞાનનો અભાવ સમજવો જોઈએ. હા, પૃથ્વીકાયિકેમાં અજ્ઞાન પરિણામ હોય છે અને તે પરિણામથી તેઓ મત્યજ્ઞાની પણ હોય છે અને શ્રુતાજ્ઞાની પણ હોય છે. દર્શન પરિણામથી પૃથ્વીકાયિક મિથ્યાદૃષ્ટિ હોય છે. કેમકે સમ્યક્ત્વ-મિથ્યાત્વ પરિણામ પંચેન્દ્રિય સંજ્ઞી હવેમાં જ મળી આવે છે, તેમના સિવાય બીજા બધામાં તેમનો નિષેધ જાણવો જોઈએ. શેવ કથન નારકેના સમાન છે.

અપ્કાયિકે અને વનસ્પતિકાયિકેના વક્તવ્યતા પૃથ્વીકાયિકેના જેવી જ છે, તેજઃ કાયિકે અને વાયુકાયિકેનું કથન પણ એજ પ્રકારનું છે, તેમાં વિશેષતા એટલી છે કે

પૃથિવીકાચિક્વવદેવ વૌધ્યાઃ, કિન્તુ 'ળવરં લેસ્સાપરિણામેળં જદા નેરડ્યા' નવરમ્-પૃથિવી-કાચિકાચપેક્ષયા વિશેષસ્તુ-લેશ્યાપરિણામેન પરિણમન્તો વાયુકાચિકાઃ યથા નૈરચિકાઃ પ્રતિપાદિતા સ્તથા પ્રતિપત્તવ્યાઃ, 'વેંદિયા ગતિપરિણામેળં તિરિયગતિયા' દ્વીન્દ્રિયાઃ ગતિ-પરિણામેન પરિણમન્ત સ્તિર્યગ્ગતિકા ભવન્તિ, 'ંદિયપરિણામેળં વેંદિયા' ઇન્દ્રિયપરિણામેન પરિણમન્તો દ્વીન્દ્રિયા દ્વીન્દ્રિયત્વેન વ્યપદિશ્યન્તે, 'સેસં જદા નેરડ્યાળં' શેપં યથા નૈરચિકાળાં પ્રતિપાદિતં તથા દ્વીન્દ્રિયાળામપિ પ્રતિપાદનીયમ્, કિન્તુ-'ળવરં જોગપરિણામેળં વચજોગી, કાયજોગી' નવરમ્-નૈરચિકાપેક્ષયા વિશેષસ્તુ યોગપરિણામેન પરિણમન્તો દ્વીન્દ્રિયા વચોયોગિનઃ કાયયોગિનશ્ચ ભવન્તિ, 'ળાળપરિણામેળં આભિણિવોદિયળાળીવિ સુઞ ળાળી વિ' જ્ઞાનપરિણામેન પરિણમન્તો દ્વીન્દ્રિયાઃ આભિનિવોધિક્વજ્ઞાનિનોઽપિ ભવન્તિ શ્રુત-જ્ઞાનિનોઽપિ ચ ભવન્તિ, તથા ચ દ્વીન્દ્રિયાદીનાં કતિપથાનાં કરણાપર્યાપ્તાવસ્થાયાં સાસાદન સમ્યક્ત્વોપલભ્યાત્ તે જ્ઞાનપરિણતા અપિ ભવન્તીતિ ભાવઃ, એવમગ્રં તે સમ્યગ્દૃષ્ટયોઽપિ વક્ષ્યન્તે, 'અળ્ળાળપરિણામેળં મઙ્ અળ્ળાળી વિ સુઞ અળ્ળાળી વિ નો વિમંગળાળી' અજ્ઞાન-પરિણામેન પરિણતિમુપગચ્છન્તો દ્વીન્દ્રિયા મત્યજ્ઞાનિનોઽપિ ભવન્તિ, એવં શ્રુતાજ્ઞાનિનોઽપિ વિશેષતા હતની હી હૈ કિ લેશ્યા પરિણામ કી અપેક્ષા સે વાયુકાચિક જીવ નારકોં કે સમાન હૈં ।

દ્વીન્દ્રિય જીવ ગતિપરિણામ સે તિર્યંચ ગતિક હોતે હૈં । દ્વીન્દ્રિયોં કા શેષ કથન નારકોં કે સમાન સમજના યાહિયે । વિશેષ વાત યહ હૈ કિ યોગ પરિણામ સે દ્વીન્દ્રિય જીવ વચનયોગી ઓર કાયયોગી હોતે હૈં । જ્ઞાનપરિણામ સે દ્વીન્દ્રિય જીવ આભિનિવોધિક જ્ઞાની બી હોતે હૈં, ઓર શ્રુતજ્ઞાની બી હોતે હૈં । તાત્પર્ય યહ હૈ કિ કોઈ-કોઈ દ્વીન્દ્રિય જીવ કરણાપર્યાપ્ત અવસ્થા મેં સાસાદન સમ્યગ્દૃષ્ટિ બી પાયે જાતે હૈં, હસ કારણ ઉનમેં જ્ઞાનપરિણામ બી હોતા હૈ હસી અપેક્ષા સે આગે ઉન્હેં સમ્યગ્દૃષ્ટિ બી કહેંગે । અજ્ઞાનપરિણામ સે દ્વીન્દ્રિય-જીવ મત્યજ્ઞાની હોતે હૈં ઓર શ્રુતાજ્ઞાની બી હોતે હૈં કિન્તુ વિમંગજ્ઞાની નહીં હોતે । દર્શનપરિણામ કી અપેક્ષા સે વે, સમ્યગ્દૃષ્ટિ બી હોતે હૈં સિધ્યાદૃષ્ટિ બી લેશ્યા પરિણામની અપેક્ષાએ વાયુકાચિક એવ નારકોના સમાન છે.

દ્વીન્દ્રિય એવ ગતિપરિણામથી તિર્યંચગતિક હોય છે. દ્વીન્દ્રિયોનુ શેષ કથન નારકોના સમાન સમજવું લેઈએ. વિશેષ વાત એ છે કે યોગ પરિણામથી દ્વીન્દ્રિય એવ વચનયોગી અને કાયયોગી હોય છે. જ્ઞાન પરિણામથી દ્વીન્દ્રિય એવ આભિનિવોધિકજ્ઞાની પણ હોય છે શ્રુતજ્ઞાની પણ હોય છે. તાત્પર્ય એ છે કે કોઈ કોઈ દ્વીન્દ્રિય એવ કંઈકા પર્યાપ્ત અવસ્થામાં સાસાદન સમ્યગ્દૃષ્ટિ પણ મળી આવે છે, એ કારણે તેમનામાં જ્ઞાનપરિણામ પણ હોય છે. એજ અપેક્ષાએ આગળ તેમને સમ્યગ્દૃષ્ટિ પણ કહેશે. અજ્ઞાન પરિણામથી દ્વીન્દ્રિય એવ મત્યજ્ઞાની હોય છે અને શ્રુતાજ્ઞાની પણ હોય છે, પરન્તુ વિમંગજ્ઞાની નથી હોતા. દર્શન

भवन्ति, किन्तु नो विभङ्गज्ञानिनो भवन्ति 'दंसगपरिणामेणं सम्मद्दिट्ठी वि मिच्छद्दिट्ठी वि नो सम्मामिच्छादिट्ठी' दर्शनपरिणामेन परिणमन्तो द्वीन्द्रियजीवाः सम्यग्दृष्टयोऽपि भवन्ति, मिथ्यादृष्टयोऽपि भवन्ति, किन्तु नो सम्यग्मिथ्यादृष्टयो भवन्ति, 'सेसं-तं चेव' शेषं तच्चैव-पूर्वोक्त नैरयिकवदेव बोध्यम् 'एवं जाव चउरिंदिया' एवम्-द्वीन्द्रिय-वदेव यावत्-त्रीन्द्रिया चतुरिन्द्रिया अपि अवसेयाः, किन्तु- 'णवरं इंदियपरिवुड्ढी कायव्वा' नवरं-द्वीन्द्रियापेक्षया विशेषस्तु केवलम् इन्द्रियपरिवृद्धिः-द्वीन्द्रियस्थाने त्रीन्द्रियाश्चतुरि-न्द्रिया इत्येवं वृद्धिः कर्तव्या, तत्र द्वीन्द्रियाः स्पर्शनरसनयोगात्, त्रीन्द्रियाः स्पर्शनरसनघ्राण-योगात्, चतुरिन्द्रियाः-स्पर्शनरसनघ्राणचक्षुरिन्द्रिययोगात्, 'पंचिंदियतिरिक्खजोणिया गति-परिणामेणं तिरियगतिया' पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः गतिपरिणामेन परिणमन्त स्तिर्यगगतिका भवन्ति, 'सेसं जहा नेरइयाणं' शेषं यथा नैरयिकाणामुक्तं तथा पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानामपि वक्तव्यम्, किन्तु 'णवरं लेस्सापरिणामेणं जाव सुकलेस्सा वि' नवरम्-नैरयिकापेक्षया विशेष-स्तु लेस्यापरिणामेन परिणमन्तः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः षडपि लेस्यावन्तः भवन्ति, यथा होते हैं, मगर सम्यग्मिथ्यादृष्टि अर्थात् मिश्रदृष्टि नहीं होते। शेष सब कथन नारकों के समान समझना चाहिए।

जो वक्तव्यता द्वीन्द्रियों की कही है, वैसी त्रीन्द्रियों और चतुरिन्द्रियों की भी समझनी चाहिए। किन्तु द्वीन्द्रियों की अपेक्षा विशेषता यह है कि इनमें इन्द्रियों की वृद्धि कर लेनी चाहिए, अर्थात् इन्द्रिय परिणाम से उन्हें त्रीन्द्रिय और चतुरिन्द्रिय कहना चाहिए। स्पर्शन और रसना इन्द्रिय के योग से जीव द्वीन्द्रिय कहलाता है, स्पर्शन रसना और घ्राण इन्द्रिय होने से त्रीन्द्रिय तथा स्पर्शन, रसना, घ्राण और चक्षुर्इन्द्रिय होने से चतुरिन्द्रिय कहा जाता है।

पञ्चेन्द्रिय तिर्यंच योनिक जीव गति परिणाम से तिर्यंच गतिक होते हैं, शेष वक्तव्यता नारकों के समान कह लेना चाहिए। विशेषता यह है कि

परિણમની અપેક્ષાએ તેઓ સમ્યગ્દૃષ્ટિ પણ હોય છે, મિથ્યાદૃષ્ટિ પણ હોય છે, પણ સમ્ય-મિથ્યાદૃષ્ટિ અર્થાત્ મિશ્રદૃષ્ટિ નથી હોતા શેષ કથન નારકોના સમાન સમજવું જોઈએ.

જે વક્તવ્યતા દ્વીન્દ્રિયોની કહી છે, તેવી જ ત્રીન્દ્રિયો અને ચતુરિન્દ્રિયોની પણ સમજવી જોઈએ. પરંતુ દ્વીન્દ્રિયોની અપેક્ષાએ વિશેષતા એ છે કે તેમનામાં ઇન્દ્રિયોની વૃદ્ધિ કરી લેવી જોઈએ. અર્થાત્ ઇન્દ્રિય પરિણામથી તેઓને ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિય કહેવા જોઈએ. સ્પર્શ અને રસના ઇન્દ્રિયના યોગથી જીવ દ્વીન્દ્રિય કહેવાય છે, સ્પર્શ રસના અને ઘ્રાણ ઇન્દ્રિય હોવાથી ત્રીન્દ્રિય અને સ્પર્શ રસના ઘ્રાણ અને ચક્ષુના સમ-ન્વથી ચતુરિન્દ્રિય કહેવાય છે.

પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિક જીવ ગતિપરિણામથી તિર્યંચગતિવાળા કહેવાય છે, શેષ વક્તવ્યતા નારકોની સમાન કહેવી જોઈએ. વિશેષતા એ છે કે પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ જીવ

કૃષ્ણલેશ્યા અપિ નીલલેશ્યા અપિ કાપોતલેશ્યા અપિ તેજોલેશ્યા અપિ પદ્મલેશ્યા અપિ શુક્લલેશ્યા અપિ ભવન્તિ, 'ચરિત્તપરિણામેણં નો ચરિત્તી, અચરિત્તી વિ, ચરિત્તાચરિત્તી વિ' ચારિત્રપરિણામેન પરિણમન્તઃ પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાઃ નો ચારિત્રિણો ભવન્તિ, અપિ તુ અચારિત્રિણોઽપિ ભવન્તિ, ચારિત્રાચારિત્રિણોઽપિ ભવન્તિ, તથા ચ પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાનાં દેશતશ્ચારિત્રપરિણામસ્યાપિ સંભવેન ચારિત્રાચારિત્રિણોઽપિ ભવન્તીતિ શાવઃ, 'વેદપરિણામેણં' ઇતિયવેયગા વિ, પુરિસવેયગા વિ' નપુંસગવેયગાવિ' વેદપરિણામેન પરિણમન્તઃ પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાઃ સ્ત્રીવેદકા અપિ ભવન્તિ, પુરુષવેદકા અપિ ભવન્તિ, નપુંસકવેદકા અપિ ભવન્તિ 'મણુસ્સા ગતિપરિણામેણં મણુયગતિયા' મનુષ્યા ગતિપરિણામેન પરિણમન્તો મનુષ્યગતિકા ભવન્તિ, 'ઈન્દિયપરિણામેણં પંચિન્દિયા' ઇન્દ્રિયપરિણામેન પરિણમન્તો મનુષ્યાઃ પંચેન્દ્રિયા ભવન્તિ, અથ ચ કેચન સિદ્ધા મનુષ્યાઃ 'અર્ણિદિયા વિ' અનિન્દ્રિયા અપિ ભવન્તિ 'કસાયપરિણામેણં કોહ કસાઈ વિ જાવ અકસાઈ વિ' કષાયપરિણામેન પરિણમન્તો મનુષ્યાઃ ક્રોધકષાયિણોઽપિ યાવદ્-માનકષાયિણોઽપિ માયાકષાયિણોઽપિ, લોભકષાયિણોઽપિ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ જીવ લેશ્યા પરિણામ સે કૃષ્ણલેશ્યા વાલે, નીલલેશ્યા વાલે, કાપોતલેશ્યા વાલે, તેજો લેશ્યા વાલે ઔર શુક્લલેશ્યા વાલે ભી હોતે હૈં । ચારિત્રપરિણામ સે પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ ચારિત્રી નહીં હોતે, કિન્તુ અચારિત્રી ભી હોતે હૈં ઔર ચારિત્રાચારિત્રી ભી હોતે હૈં, વચોંકિ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોં મેં એક દેશચારિત્ર પરિણામ હો સકતા હૈ, ઇસ કારણ વે ચારિત્રાચારિત્રી ભી હોતે હૈં । વેદ પરિણામ કી અપેક્ષા સે પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ સ્ત્રીવેદી ભી હોતે હૈં, પુરુષ વેદી ભી હોતે હૈં ઔર નપુંસક વેદી ભી હોતે હૈં ।

મનુષ્ય ગતિ પરિણામ સે મનુષ્ય ગતિક હોતે હૈં । ઇન્દ્રિય પરિણામ સે પંચેન્દ્રિય હોતે હૈં ઔર કોઈ-કોઈ અર્થાત્ સિદ્ધ મનુષ્ય અનિન્દ્રિય ભી હોતે હૈં । કષાય પરિણામ સે મનુષ્ય ક્રોધ કષાયી ભી, માનકષાયી ભી માયા કષાયી ભી ઔર લોભકષાયી ભી હોતે હૈં ઔર કોઈ-કોઈ અકષાયી ભી હોતે હૈં । લેશ્યા પરિણામ

લેશ્યા પરિણામથી કૃષ્ણલેશ્યાવાળા, નીલલેશ્યાવાળા, કાપોતલેશ્યાવાળા, તેજોલેશ્યાવાળા, પદ્મલેશ્યાવાળા, અને શુક્લલેશ્યાવાળા પણ હોય છે. ચારિત્રપરિણામથી પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ ચારિત્રી નથી હોતાં પણ અચારિત્રી પણ હોય છે. અને ચારિત્રાચારિત્રી પણ હોય છે. કેમકે પંચેન્દ્રિય તિર્યંચામાં એક દેશચારિત્રપરિણામ હોઈ શકે છે. એ કારણે તેઓ ચારિત્રાચારિત્રી પણ હોય છે. વેદ પરિણામની અપેક્ષાએ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ સ્ત્રીવેદી પણ હોય છે, પુરુષવેદી પણ હોય છે અને નપુંસકવેદી પણ હોય છે.

મનુષ્ય ગતિપરિણામથી મનુષ્યગતિક હોય છે. ઇન્દ્રિયપરિણામથી પંચેન્દ્રિય હોય છે અને કોઈ કોઈ અર્થાત્ સિદ્ધ મનુષ્ય અનિન્દ્રિય પણ હોય છે. કષાય પરિણામથી મનુષ્ય ક્રોધ કષાયી પણ હોય છે. માનકષાયી પણ હોય છે, માયાકષાયી પણ હોય છે, લોભ કષાયી

भवन्ति, केचन सिद्धादयः अकपायिणोऽपि भवन्ति, 'लेस्सापरिणामेणं कण्हेस्सा वि, जाव अलेस्सा वि' लेश्या परिणामेन परिणमन्तो मनुष्याः कृष्णलेश्या अपि यावत्-नीललेश्या अपि, कापोतलेश्या अपि, तेजोलेश्या अपि, शुक्ललेश्या अपि भवन्ति, केचन सिद्धादयः अलेश्या अपि भवन्ति, 'जोगपरिणामेणं मणजोगी वि, जाव अजोगी वि' योगपरिणामेन परिणमन्तो मनुष्याः मनो योगिनोऽपि यावत्-वचो योगिनोऽपि, काययोगिनोऽपि भवन्ति, केचन सिद्धादयस्तु अयोगिनोऽपि भवन्ति, 'उवओगपरिणामेणं जहा नेरइया' उपयोगपरिणामेन परिणमन्तो मनुष्या यथा नैरयिकजीवा प्रतिपादितास्तथा वक्तव्याः, तथा च साकारोपयुक्ता अपि भवन्ति, अनाकारोपयुक्ता अपि भवन्ति, 'णाणपरिणामेणं आभिणिबोहियणाणी वि जाव केवलणाणी वि' ज्ञानपरिणामेन परिणमन्तो मनुष्याः आभिनिबोधिकज्ञानिनोऽपि भवन्ति, यावत्-श्रुतज्ञानिनोऽपि, अवधिज्ञानिनोऽपि, मनःपर्यवज्ञानिनोऽपि भवन्ति तीर्थकरादयस्तु केवलज्ञानिनोऽपि भवन्ति, 'अण्णाणपरिणामेणं तिण्णि वि अण्णाणा' अज्ञानपरि-

સે મનુષ્ય કૃષ્ણલેષ્યા વાલે યાવત્ અલેશ્યા મી હોતે હૈં, અર્થાત્ કૃષ્ણલેશ્યા વાલે મી, નીલલેશ્યા વાલે મી, કાપોતલેશ્યા વાલે મી, તેજોલેશ્યા વાલે મી પદ્મ લેશ્યા વાલે મી ઓર શુક્લ લેશ્યા વાલે મી હોતે હૈં, કોઈ-કોઈ મનુષ્ય અલેશ્યા અર્થાત્ લેશ્યા સે રહિત મી હોતે હૈં । યોગ પરિણામ કી અપેક્ષા સે વિચાર કરને પર મનુષ્ય મનોયોગી મી હોતે હૈં, વચનયોગી મી હોતે હૈં, કાય-યોગી મી હોતે હૈં ઓર કોઈ-કોઈ અયોગી મી હોતે હૈં, જેસે ચૌદહવેં ગુણસ્થાન વર્તી મનુષ્ય । ઉપયોગ પરિણામ સે મનુષ્ય નારકોં કે સમાન હૈં, અર્થાત્ વે સાકારોપયોગ પરિણામ વાલે મી હોતે હૈં ઓર અનાકારોપયોગ પરિણામ વાલે મી હોતે હૈં । જ્ઞાન પરિણામ કી અપેક્ષા સે આભિનિવોધિકજ્ઞાની યાવત્ કેવલ-જ્ઞાની મી હોતે હૈં, અર્થાત્ આભિનિવોધિકજ્ઞાની શ્રુતજ્ઞાની, અવધિજ્ઞાની, મનઃ-પર્યવજ્ઞાની ઓર કેવલજ્ઞાની મી હોતે હૈં । અજ્ઞાન પરિણામ સે મનુષ્ય મત્યજ્ઞાની

પણ હોય છે. અને કોઈ કાઈ અકપાયી પણ હોય છે, લેશ્યા પરિણામથી મનુષ્ય કૃષ્ણલેશ્યાવાળા યાવત્ અલેશ્ય પણ હોય છે, અર્થાત્ કૃષ્ણ લેશ્યાવાળા પણ, નીલ લેશ્યાવાળા પણ કાપોત લેશ્યાવાળા પણ, તેજોલેશ્યાવાળા પણ, પદ્મલેશ્યાવાળા પણ, શુક્લ લેશ્યાવાળા પણ હોય છે. કોઈ કોઈ મનુષ્ય અલેશ્ય અર્થાત્ લેશ્યાથી રહિત પણ હોય છે યોગ પરિણામની અપેક્ષાએ વિચાર કરવાથી મનુષ્ય મનોયોગી પણ હોય છે, વચન યોગી પણ હોય છે, કાયયોગી પણ હોય છે. અને કોઈ-કોઈ અયોગી પણ હોય છે, જેમ ચૌદમા ગુણસ્થાનવર્તી મનુષ્ય ઉપયોગ પરિણામથી નારકોના સમાન ઠહેલામાં આવેલ છે, અર્થાત્ તેઓ સાકારોપ-યોગ પરિણામવાળા પણ હોય છે, અને અનાકારોપયોગ પરિણામ વાળા પણ હોય છે. જ્ઞાન પરિણામની અપેક્ષાએ આભિનિવોધિકજ્ઞાની યાવત્ કેવળજ્ઞાની પણ થાય છે, અર્થાત્ આભિનિવોધિકજ્ઞાની શ્રુતજ્ઞાની, અવધિજ્ઞાની, મનઃપર્યવજ્ઞાની અને કેવળજ્ઞાની થાય છે.

જ્ઞાનેન ત્રીણ્યપિ અજ્ઞાનાનિ પરિણમન્તો મનુષ્યાસ્ત્રયોઽપિ અજ્ઞાનિનઃ—મત્યજ્ઞાનિનોઽપિ, શ્રુતાજ્ઞાનિનોઽપિ, વિભક્તજ્ઞાનિનોઽપિ ભવન્તિ, ‘દંસણપરિણામેણં તિણિણ વિ દંસણા’ દર્શનપરિણામેન પરિણમન્તો મનુષ્યાઃ ત્રીણ્યપિ દર્શનાનિ લભન્તે, તથા ચ સમ્યગ્દર્શનિનોઽપિ મિથ્યાદર્શનિનોઽપિ સમ્યગ્મિથ્યાદર્શનિનોઽપિ ચ ભવન્તિ, ‘ચરિત્તપરિણામેણં ચરિત્તી વિ, અચરિત્તી વિ, ચરિત્તાચરિત્તી વિ’ ચારિત્રપરિણામેન પરિણમન્તો મનુષ્યાચારિત્રિણોઽપિ, અચારિત્રિણોઽપિ, ચારિત્રાચારિત્રિણોઽપિ ભવન્તિ, ‘વેદપરિણામેણં ઇત્થીવેયગા વિ, પુરિસવેયગા વિ, ણપુંસગવેયગા વિ, અવેયગા વિ’ વેદપરિણામેન પરિણમન્તો મનુષ્યાઃ સ્ત્રીવેદકા અપિ ભવન્તિ, પુરુષવેદકા અપિ ભવન્તિ, નપુંસકવેદકા અપિ ભવન્તિ, કેવલ સિદ્ધાદયસ્તુ અવેદકા અપિ ભવન્તિ, ‘યાણમંતરા ગતિપરિણામેણં દેવગતિયા’ વાનવ્યન્તરા ગતિપરિણામેન પરિણમન્તો દેવગતિકા ભવન્તિ, ‘જહા અસુરકુમારા’ યથા અસુરકુમારાઃ પ્રતિપાદિતા સ્તયૈવ વાનવ્યન્તરા અપિ પ્રતિપત્તવ્યાઃ, ‘એવં જોહસિયા વિ’ એવમ્—અસુરકુમારદેવ જ્યોતિષ્કા અપિ અવસેયાઃ, કિન્તુ ‘ણવરં તેહલેસ્સા’ નવરમ્—અસુરકુમારાપેક્ષયા વિશેષસ્તુ જ્યોતિષ્કા સ્તેજોલેશ્યા ભવન્તીતિ બોધ્યમ્, તથા ચ જ્યોતિષ્કાણાં કેવલં તેજોલેશ્યૈવ ભવતિ, ન શેષા

મીશ્રુતાજ્ઞાની મી ઓર વિભંગજ્ઞાની મી હોતે હૈં । દર્શન પરિણામ સે મનુષ્યોં મેં તીનોં દર્શન પાયે જાતે હૈં, અતએવ વે સમ્યગ્દર્શની મી હોતે હૈં, મિથ્યાદર્શની મી હોતે હૈં ઓર સમ્યગ્મિથ્યા દર્શની મી હોતે હૈં । ચારિત્ર પરિણામ સે મનુષ્ય ચારિત્રી મી હોતે હૈં, અચારિત્રી મી હોતે હૈં ઓર દેશ ચારિત્રી મી હોતે હૈં । વેદ પરિણામ કી અપેક્ષા સે મનુષ્ય સ્ત્રીવેદી મી, પુરુષવેદી મી ઓર નપુંસક વેદી મી હોતે હૈં । કોઈ=કોઈ મનુષ્ય વેદરહિત મી હોતે હૈં ।

વાનવ્યન્તરદેવ ગતિપરિણામ સે દેવગતિક હૈં । વાનવ્યન્તરોં કા પ્રતિપાદન ડસી પ્રકાર સમજના ચાહિએ જૈસે અસુરકુમારોં કા કિયા ગયા હૈં । જ્યોતિષ્કદેવોં કી વક્તવ્યતા મી અસુરકુમારોં કે હી સમાન સમજના ચાહિએ, કિન્તુ અસુરકુમારોં કી અપેક્ષા જ્યોતિષ્કદેવોં મેં વિશેષતા યહ હૈં કી જ્યોતિષ્કદેવ

અજ્ઞાનપરિણામથી મનુષ્ય મત્યજ્ઞાની પણ થાય છે. શ્રુતાજ્ઞાની પણ થાય છે, અને વિભગજ્ઞાની પણ થાય છે. દર્શન પરિણામથી મનુષ્યોમાં ત્રણે દર્શન મળી આવે છે, તેથીજ તેઓ સમ્યગ્દર્શની પણ હોય છે, મિથ્યાદર્શની પણ હોય છે અને સમ્યગ્મિથ્યાદર્શની પણ હોય છે. ચારિત્ર પરિણામથી મનુષ્ય ચારિત્રી પણ હોય છે, અચારિત્રી પણ હોય છે અને દેશચારિત્રી પણ હોય છે. વેદપરિણામની અપેક્ષાએ મનુષ્ય સ્ત્રીવેદી પણ હોય છે. પુરુષવેદી પણ હોય છે અને નપુંસકવેદી પણ હોય છે. કોઈ કોઈ મનુષ્ય વેદરહિત પણ હોય છે.

વાનવ્યન્તરદેવ ગતિપરિણામથી દેવગતિક છે. વાનવ્યન્તરોનુ પ્રતિપાદન એ પ્રકારે સમજવું જોઈએ કે જેવું અસુરકુમારોનું કહ્યું છે. જ્યોતિષ્કદેવોની વક્તવ્યતા પણ અસુરકુમારોનીજ સમાન સમજવી જોઈએ. પરન્તુ અસુરકુમારોની અપેક્ષાએ જ્યોતિષ્કદેવોમાં

લેશ્યા ભવન્તીતિ ભાવઃ । ‘વૈમાણિયા વિ एवं ચેવ’ વૈમાનિકા અપિ એવશ્ચૈવ-અસુરકુમારવદેવ
વોધ્યાઃ, કિન્તુ ‘ળવરં લેસ્સાપરિણામેણં તેઝલેસ્સા વિ, પમ્હલેસ્સા વિ, સુક્કલેસ્સા વિ’
નવરમ્-અસુરકુમારાધપેક્ષયા વિશેષસ્તુ લેશ્યાપરિણામેન પરિણમન્તો વૈમાનિકા સ્તેજોલેશ્યા
અપિ ભવન્તિ, પદ્મલેશ્યા અપિ ભવન્તિ, શુક્લલેશ્યા અપિ ભવન્તીતિ ભાવઃ ‘સે તં જીવ-
પરિણામે’ સ એપઃ પૂર્વોક્તો જીવપરિણામોઽવસેયઃ ॥ ૧ ॥ સૂ. ૨ ॥

॥ અજીવપરિણામવક્તવ્યતા ॥

મૂલમ્-અજીવપરિણામે ણં ભંતે । કઙ્કવિહે પળ્લણત્તે ? ગોયમા ! દસ
વિહે પળ્લણત્તે, તં જહા-વંધપરિણામે ૧, ગતિપરિણામે ૨, સંઠાળપરિણામે ૩,
ભેદપરિણામે ૪, વળ્લણપરિણામે ૫, ગંધપરિણામે ૬, રસપરિણામે ૭, ફાસ-
પરિણામે ૮, અગુરુલહુયપરિણામે ૯, સદ્ધપરિણામે ૧૦, વંધપરિણામે ણં ભંતે !
કઙ્કવિહે પળ્લણત્તે ? ગોયમા ! દુવિહે પળ્લણત્તે, તં જહા-ણિદ્ધવંધળપરિણામે
લુક્કલ્લવંધળપરિણામે ય-‘સમણિદ્ધયાએ વંધો ન હોઈ સમલુક્કલ્લયાએ વિ
ળ હોઈ । વૈમાયણિદ્ધલુક્કલ્લત્તળેણ વંધો ઝ લંધાણં ॥ ૧ ॥ ણિદ્ધસ્સ ણિદ્ધેણ
દુયાહિણં, લુક્કલ્લસ્સ લુક્કલ્લેણ દુયાહિણં । ણિદ્ધસ્સ લુક્કલ્લેણ ઝવેઈ
વંધો, જહળ્લણવજ્જો વિસમો સમો વા ॥ ૨ ॥ ? , ગતિપરિણામે ણં ભંતે ! કઙ્ક-
વિહે પળ્લણત્તે ? ગોયમા ! દુવિહે પળ્લણત્તે, તં જહા-ફુસમાળગતિપરિણામે
ય અફુસમાળગતિપરિણામે ય, અહવા દીહગઙ્કપરિણામે ય, હસ્સગઙ્ક-
તેજોલેશ્યા વાલે હોતે હૈં, અતએવ જ્યોતિષ્ક દેવ કેવલ તેજોલેશ્યા વાલે હી હોતે
હૈં । ઝનમેં તેજોલેશ્યા કે સિવાય અન્ય કોઈ લેશ્યા નહીં હોતી ।

વૈમાનિકોં કી વક્તવ્યતા ખી અસુરકુમારોં કે સમાન હી કહના ચાહિએ,
મગર અસુરકુમારોં આદિ કી અપેક્ષા ઝનમેં વિશેષતા યહ હૈ કિ વૈમાનિક દેવ
તેજોલેશ્યા વાલે ખી હોતે હૈં, પદ્મલેશ્યા વાલે ખી હોતે હૈં ઓર શુક્લલેશ્યા
વાલે ખી હોતે હૈં । યહ જીવપરિણામ કા નિરૂપણ હુઆ ॥ ૨ ॥

વિશેષતા એ છે કે જ્યોતિષ્ક દેવ તેજોલેશ્યાવાળા હોય છે, તેથી જ જ્યોતિષ્કદેવ કેવળ
તેજોલેશ્યાવાળા જ હોય છે, તેઓમાં તેજોલેશ્યાના સિવાય અન્ય કોઈ લેશ્યા નથી હોતી.

વૈમાનિક દેવોની વક્તવ્યતા પણ અસુરકુમારોના સમાન જ કહેવી જોઈએ, પણ
અસુરકુમાર આદિની અપેક્ષાએ તેમનામાં વિશેષતા એ છે કે વૈમાનિક દેવ તેજો
લેશ્યા વાળા પણ હોય છે, પદ્મ લેશ્યાવાળા પણ હોય છે અને શુક્લ લેશ્યાવાળા પણ હોય છે,
આ એવ પરિણામનું નિરૂપણ થયું ॥ ૨ ॥

પ્રજ્ઞસઃ ? ગૌતમ ! દ્વિવિધઃ પ્રજ્ઞસઃ, તદ્યથા-સ્પૃશ્યમાનગતિપરિણામશ્ચ, અસ્પૃશ્યમાન ગતિ-
પરિણામશ્ચ અથવા દીર્ઘગતિપરિણામશ્ચ હ્રસ્વગતિપરિણામશ્ચ ૨, સંસ્થાનપરિણામઃ સ્વલ્પ ભદન્ત !
કતિવિધઃ પ્રજ્ઞસઃ ? ગૌતમ ! પશ્ચવિધઃ પ્રજ્ઞસઃ, તદ્યથા-પરિમંડલ સંસ્થાનપરિણામઃ, યાવત્-
આયતસંસ્થાનપરિણામઃ ૩, ભેદપરિણામઃ સ્વલ્પ ભદન્ત ! કતિવિધઃ પ્રજ્ઞસઃ ? ગૌતમ !
પશ્ચવિધઃ પ્રજ્ઞસઃ, તદ્યથા-સ્વલ્પ ભેદપરિણામઃ, યાવત્-ઉત્કરિકાભેદપરિણામઃ ૪, વર્ણપરિ-
ણામઃ સ્વલ્પ ભદન્ત ! કતિવિધઃ પ્રજ્ઞસઃ ? ગૌતમ ! પશ્ચવિધઃ પ્રજ્ઞસઃ, તદ્યથા-કાલ વર્ણપરિ-

(ગતિપરિણામે ણં ભંતે ! કઙ્કિવિહે પળ્લન્તે ?) હે ભગવન્ ! ગતિપરિણામ કિત્તને
પ્રકાર કા કહા હૈ ? (ગોયમા ! ટુવિહે પળ્લન્તે) હે ગૌતમ ! દો પ્રકાર કા કહા હૈ
(તં જહા) વહ્ણ હસ પ્રકાર (ફુસમાળગતિપરિણામે ય અફુસમાળગતિપરિણામે ય)
સ્પૃશત્ ગતિપરિણામ ઔર અસ્પૃશત્ ગતિપરિણામ (અહવા) અથવા (દીહગઈ-
પરિણામે ય હસ્સગઈ પરિણામે ય) દીર્ઘગતિ પરિણામ ઔર હ્રસ્વગતિ પરિણામ.

(સંઠાળપરિણામે ણં ભંતે ! કઙ્કિવિહે પળ્લન્તે ?) હે ભગવન્ ! સંસ્થાનપરિણામ
કિત્તને પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ ? (ગોયમા ! પંચવિહે પળ્લન્તે હે ગૌતમ ! પાંચ
પ્રકાર કા કહા હૈ (તં જહા) વહ્ણ હસ પ્રકાર (પરિમંડલસંઠાળપરિણામે) પરિમંડલ
સંસ્થાનપરિણામ (જાવ) યાવત્ (આયતસંઠાળપરિણામે) આયતસંસ્થાનપરિણામ

(ભેદ પરિણામે ણં ભંતે ! કઙ્કિવિહે પળ્લન્તે ?) હે ભગવન્ ! ભેદ પરિણામ
કિત્તને પ્રકાર કા કહા હૈ ? (ગોયમા ! પંચવિહે પળ્લન્તે) હે ગૌતમ ! પાંચ પ્રકાર
કા કહા હૈ (તં જહા) વહ્ણ હસ પ્રકાર (સ્વલ્પભેદપરિણામે જાવ ઉત્કરિકાભેદ-
પરિણામે) સ્વલ્પભેદ પરિણામ યાવત્ ઉત્કરિકા ભેદ પરિણામ

(ગતિપરિણામે ણં ભંતે ! કઙ્કિવિહે પળ્લન્તે) હે ભગવન્ ! ગતિપરિણામ કેટલા પ્રકારના
કહ્યા છે ? (ગોયમા ! ટુવિહા પળ્લન્તે) હે ગૌતમ ! બે પ્રકારના કહ્યા છે (તં જહા) તે આ
પ્રકારે (ફુસમાળગતિપરિણામે ય અફુસમાળગતિપરિણામે ય) સ્પૃશત્ ગતિપરિણામ અને
અસ્પૃશત્ ગતિપરિણામ (અહવા) અથવા (દીહગઈપરિણામે ય હસ્સ ગઈપરિણામે ય) દીર્ઘ
ગતિપરિણામ અને હ્રસ્વ ગતિપરિણામ

(સંઠાળપરિણામે ણં ભંતે ! કઙ્કિવિહે પળ્લન્તે ?) હે ભગવન્ ! સંસ્થાન પરિણામ કેટલા
પ્રકારના કહ્યા છે ? (ગોયમા ! પંચવિહે પળ્લન્તે) હે ગૌતમ ! પાંચ પ્રકારના કહ્યા છે (તં
જહા) તે આ પ્રકારે

(પરિમંડલસંઠાળપરિણામે) પરિમંડલ સંસ્થાનપરિણામ (જાવ) યાવત્ (આયતસંઠાળ
પરિણામે) આયતસંસ્થાનપરિણામ

(ભેદપરિણામે ણં ભંતે ! કઙ્કિવિહે પળ્લન્તે) હે ભગવન્ ! ભેદ પરિણામ કેટલા પ્રકારના
કહ્યા છે (ગોયમા ! પંચવિહે પળ્લન્તે) હે ગૌતમ ! પાંચ પ્રકારના કહ્યા છે (તં જહા) તે આ
પ્રકારે (સ્વલ્પભેદપરિણામે જાવ ઉત્કરિકાભેદપરિણામે) અંતે ભેદ પરિણામ યાવત્ ઉત્કરિકા
ભેદ પરિણામ

ણામો યાવચ્છુલ્લવર્ણપરિણામઃ ૫, ગન્ધપરિણામઃ સ્વલ્પ ભદન્ત ! કતિવિધઃ પ્રજ્ઞસઃ ? ગૌતમ !
દ્વિવિધઃ પ્રજ્ઞસઃ તદ્યથા-સુરભિગન્ધપરિણામઃ, દુરભિગન્ધપરિણામશ્ચ ૬, રસપરિણામઃ સ્વલ્પ
ભદન્ત ! કતિવિધઃ પ્રજ્ઞસઃ ? ગૌતમ ! પશ્ચવિધઃ પ્રજ્ઞસઃ, તદ્યથા-તિત્તરસપરિણામો યાવદ્
મધુરરસપરિણામઃ ૭, સ્પર્શપરિણામઃ સ્વલ્પ ભદન્ત ! કતિવિધઃ પ્રજ્ઞસઃ ? ગૌતમ ! અષ્ટવિધઃ
પ્રજ્ઞસઃ તદ્યથા-સ્પર્શસ્પર્શપરિણામશ્ચ યાવદ્ રૂક્ષસ્પર્શપરિણામશ્ચ ૮ । અગુરુલઘુકપરિણામઃ

(વર્ણપરિણામે ણં ભંતે ! કહિવિહે પળ્ણત્તે ?) હે ભગવન્ ! વર્ણ પરિણામ
કિતને પ્રકાર કા કહા હૈ ? (ગોયમા ! પંચવિહે પળ્ણત્તે) હે ગૌતમ ! પાંચ પ્રકાર
કા કહા હૈ (તં જહા) વહ્ ઇસ પ્રકાર (કાલવર્ણપરિણામે જાવ સુક્કિલ્લવર્ણ
પરિણામે) કૃષ્ણવર્ણ પરિણામ યાવત્ શુક્લવર્ણ પરિણામ

(ગંધપરિણામે ણં ભંતે ! કહિવિહે પળ્ણત્તે ?) હે ભગવન્ ! ગંધ પરિણામ
કિતને પ્રકાર કા હૈ ? (ગોયમા ! દુવિહે પળ્ણત્તે) હે ગૌતમ ! દો પ્રકાર કા કહા
હૈ (તં જહા) વહ્ ઇસ પ્રકાર (સુગંધપરિણામે દુગંધપરિણામે ચ) સુગંધ
પરિણામ ઔર દુર્ગંધ પરિણામ

(રસપરિણામે ણં ભંતે ! કહિવિહે પળ્ણત્તે ?) હે ભગવન્ ! રસ પરિણામ
કિતને પ્રકાર કા કહા હૈ ? (ગોયમા ! પંચવિહે પળ્ણત્તે) હે ગૌતમ ! પાંચ પ્રકાર
કા કહા હૈ (તં જહા) વહ્ ઇસ પ્રકાર (તિત્તરસપરિણામે જાવ મધુરરસપરિણામે)
તિત્તરસરૂપ પરિણામ યાવત્ મધુરરસ પરિણામ

(સ્પર્શપરિણામે ણં ભંતે ! કહિવિહે પળ્ણત્તે ?) હે ભગવન્ ! સ્પર્શ પરિણામ
કિતને પ્રકાર કા કહા હૈ ? (ગોયમા ! અષ્ટવિહે પળ્ણત્તે) હે ગૌતમ ! આઠ પ્રકાર

કહેવા બેઈ એ. સ્પર્શ અને રચના ઇન્દ્રિય પરિણામથી તેઓને ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિય

(વર્ણપરિણામે ણં ભંતે ! કહિવિહે પળ્ણત્તે) હે ભગવન્ ! વર્ણ પરિણામ કેટલા પ્રકારના
કહ્યા છે ? (ગોયમા ! પંચવિહે પળ્ણત્તે) હે ગૌતમ ! પાંચ પ્રકારના કહ્યા છે (તં જહા) તે આ પ્રકારે
(કાલવર્ણપરિણામે જાવ સુક્કિલ્લવર્ણપરિણામે) કૃષ્ણવર્ણ પરિણામ યાવત્ શુક્લવર્ણ પરિણામ

(ગંધપરિણામે ણં ભંતે ! કહિવિહે પળ્ણત્તે ?) હે ભગવન્ ! ગંધ પરિણામ કેટલા પ્રકારના
કહ્યા છે ? (ગોયમા દુવિહે પળ્ણત્તે) હે ગૌતમ ! બે પ્રકારના કહ્યા છે. (તં જહા) તે આ
પ્રકારે (સુગંધપરિણામે દુગંધપરિણામે ચ) સુગંધ પરિણામ અને દુર્ગંધ પરિણામ

(રસપરિણામે ણં ભંતે ! કહિવિહે પળ્ણત્તે ?) હે ભગવન્ ! રસ પરિણામ કેટલા પ્રકારના કહ્યાં છે ?
(ગોયમા ! પંચવિહે પળ્ણત્તે) હે ગૌતમ ! પાંચ પ્રકારના કહ્યાં છે (તં જહા) તે આ પ્રકારે
(તિત્તરસપરિણામે જાવ મધુરરસપરિણામે) તિત્તરસ રૂપ પરિણામ યાવત્ મધુરરસ પરિણામ

(સ્પર્શપરિણામે ણં ભંતે ! કહિવિહે પળ્ણત્તે ?) હે ભગવન્ ! સ્પર્શ પરિણામ કેટલા
પ્રકારના કહ્યાં છે ? (ગોયમા ! અષ્ટવિહે પળ્ણત્તે) હે ગૌતમ ! આઠ પ્રકારના કહ્યાં છે (તં

परिणामे य, संठाणपरिणामेणं भंते ! कइविहे पणत्ते ? गोयसा ! पंच
विहे पणत्ते, तं जहा—परिमंडलसंठाणपरिणामे, जाव आयतसंठाण-
परिणामे३, भेदपरिणामेणं भंते ! कइविहे पणत्ते ? गोयसा ! पंचविहे
पणत्ते, तं जहा—खंडभेदपरिणामे, जाव उक्करिया भेदपरिणामे४, वर्ण-
परिणामेणं भंते ! कइविहे पणत्ते ? गोयसा ! पंचविहे पणत्ते, तं जहा—
कालवर्णपरिणामे, जाव सुक्खिलवर्णपरिणामे५, गंधपरिणामेणं भंते !
कइविहे पणत्ते ? गोयसा ! दुविहे पणत्ते, तं जहा—सुविभगंधपरिणामे,
दुविभगंधपरिणामे य६, रसपरिणामेणं भंते ! कइविहे पणत्ते ? गोयसा !
पंचविहे पणत्ते, तं जहा—तित्तरसपरिणामे, जाव महुररसपरिणामे७,
फासपरिणामेणं भंते ! कइविहे पणत्ते ? गोयसा ! अट्ठविहे पणत्ते,
तं जहा—कक्खडफासपरिणामे य जाव लुक्खफासपरिणामे य८, अगुरु
लहुयपरिणामेणं भंते ! कइविहे पणत्ते ? गोयसा ! एशागारे पणत्ते९,
सद्दपरिणामेणं भंते ! कइविहे पणत्ते ? गोयसा ! दुविहे पणत्ते तं
जहा—सुविभसद्दपरिणामे य, दुविभसद्दपरिणामे य१०, सेत्तं अजीवपरि-
णामे य । परिणामपयं समत्तं ॥१३॥सू० ३॥

छाया—अजीवपरिणामः खलु भदन्त ! कतिविधः प्रज्ञप्तः ? गौतम ! दशविधः प्रज्ञप्तः,
तद्यथा—बन्धपरिणामः १, गतिपरिणामः २, संस्थानपरिणामः ३, भेदपरिणामः ४, वर्ण-

अजीव परिणाम वक्तव्यता

शब्दार्थ—(अजीवपरिणामे णं भंते ! कइविहे पणत्ते ?) हे भगवन् !
अजीव परिणाम कितने प्रकार का कहा है ? (गोयसा ! दसविहे पणत्ते) हे
गौतम ! दस प्रकार का कहा है—(तं जहा) वह इस प्रकार (बंध परिणामे) बन्ध
परिणाम (गतिपरिणामे) गतिपरिणाम (संठाणपरिणामे) संस्थानपरिणाम (भेद-
परिणामे) भेदपरिणाम (वर्णपरिणामे) वर्णपरिणाम (गंधपरिणामे) गंध परि-

अणुव परिणाम वक्तव्यता

शब्दार्थ—(अजीवपरिणामेणं भंते ! कइविहे पणत्ते ?) हे भगवन् ! अणुव परिणाम
केटला प्रकारना क्क्षां छे ? (गोयसा ! दसविहे पणत्ते) हे गौतम ! अणुव परिणाम दस प्रकारना
क्क्षां छे (तं जहा) ते आ प्रकारे (बंधपरिणामे) बन्धपरिणाम (गतिपरिणामे) गतिपरिणाम
(संठाणपरिणामे) संस्थानपरिणाम (भेदपरिणामे) भेदपरिणाम (वर्णपरिणामे) वर्णपरिणाम

પરિણામઃ ૬, ગન્ધપરિણામઃ ૬, રસપરિણામઃ ૭, સ્પર્શપરિણામઃ ૮, અગુરુલઘુકપરિણામઃ ૯, શબ્દપરિણામઃ ૧૦ । વન્ધપરિણામઃ સ્વલુ ભદન્ત ! કતિવિધઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ ? ગૌતમ ! દ્વિવિધઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ, તદ્યથા-સ્નિગ્ધવન્ધનપરિણામઃ, રુક્ષવન્ધનપરિણામશ્ચ, સમસ્નિગ્ધતાયાં વન્ધો ન ભવતિ, સમરુક્ષતાયામપિ ન ભવતિ । વિમાત્રસ્નિગ્ધરુક્ષત્વેન વન્ધસ્તુ સ્કન્ધાનામ્ ॥૧॥ સ્નિગ્ધસ્ય સ્નિગ્ધેન દ્વચાદ્યવિકેન, રુક્ષસ્ય રુક્ષેણ દ્વચાદ્યવિકેન । સ્નિગ્ધસ્ય રુક્ષેણોપૈતિ વન્ધો જઘન્યવર્જો વિષમઃ સમો વા ॥ ૨ ॥?, ગતિપરિણામઃ સ્વલુ ભદન્ત ! કતિવિધઃ

ણામ (રસપરિણામે) રસપરિણામ (ફાસપરિણામે) સ્પર્શપરિણામ (અગુરુલઘુપરિણામે) અગુરુલઘુપરિણામ (સદ્પરિણામે) શબ્દપરિણામ

(વંધપરિણામે ણં મંતે ! કઢવિહે પળ્લત્તે ?) હે ભગવન્ ! વંધપરિણામ કિતને પ્રકાર કા કહા હૈ ? (ગોયમા ! દુવિહે પળ્લત્તે) હે ગૌતમ ! વંધપરિણામ દો પ્રકાર કા કહા હૈ (તં જહા) વહ્ણેણ સ્નિગ્ધપરિણામે (ણિદ્ધવંધનપરિણામે) સ્નિગ્ધ વંધન પરિણામ (લુક્કલ્લવંધનપરિણામેય) ઓર રુક્ષ વન્ધન પરિણામ

(સમણિદ્ધયાણ વંધો ન હોઈ) સમાન સ્નિગ્ધતા હોને કે કારણ વંધ નહીં હોતા (સમલુક્કલ્લયાણ વિ ન હોઈ) સમાન ગુણ રુક્ષતા કે હોને પર ભી વંધ નહીં હોતા (વેમાયણિદ્ધ લુક્કલ્લત્તણેણ) વિષમ માત્રા વાલે સ્નિગ્ધ ઓર રુક્ષત્વ હોને પર (વંધો ડ સંધાણં) સ્કન્ધો કા વન્ધ હોતા હૈ

(ણિદ્ધસ્સ ણિદ્ધેણ દુયાહિણં) દો ગુણ અધિક સ્નિગ્ધ કે સાથ સ્નિગ્ધ કા (લુક્કલ્લસ્સ લુક્કલ્લેણ દુયાહિણં) દો ગુણ અધિક રુક્ષ કે સાથ રુક્ષ કા (ણિદ્ધસ્સ લુક્કલ્લેણ ઉવેઈ વંધો) સ્નિગ્ધ કા રુક્ષ કે સાથ વંધ હોતા હૈ (જહણ્ણવજ્જો) જઘન્ય ગુણ કો છોડકર (વિસમો સમો વા) વિષમ અથવા સમ

(ગંધપરિણામે) ગંધપરિણામ (રસપરિણામે) રસપરિણામ (ફાસપરિણામે) સ્પર્શપરિણામ (અગુરુલઘુપરિણામે) અગુરુલઘુપરિણામ (સદ્પરિણામે) શબ્દપરિણામ (વંધપરિણામે) ણં મંતે ! કઢવિહે પળ્લત્તે) હે ભગવન્ ! વંધ પરિણામ કેટલા પ્રકારના ઢહ્યાં છે ? (ગોયમા ! દુવિહે પળ્લત્તે) હે ગૌતમ ! જે પ્રકારના ઢહ્યાં છે (તં જહા) તે આ પ્રકારે (ણિદ્ધવંધનપરિણામે) સ્નિગ્ધ વન્ધન પરિણામ (લુક્કલ્લવંધનપરિણામેય) અને રુક્ષ વન્ધન પરિણામ (સમણિદ્ધયાણ વંધો ન હોઈ) સમાન સ્નિગ્ધતા હોવાના કારણે વંધ નથી હોતો (સમલુક્કલ્લયાણ વિ ન હોઈ) સમાનગુણ રુક્ષતાના હોવાથી પણ વંધ નથી હોતો (વેમાયણિદ્ધલુક્કલ્લત્તણેણ) - વિષમ માત્રાવાળા સ્નિગ્ધત્વ અને રુક્ષત્વ હોવાથી (વંધો ડ સંધાણં) સ્કન્ધોના વન્ધ હોય છે

(ણિદ્ધસ્સ ણિદ્ધેણ દુયાહિણં) જે ગુણ અધિક સ્નિગ્ધતા સાથે સ્નિગ્ધતા (લુક્કલ્લસ્સ લુક્કલ્લેણ દુયાહિણં) જે ગુણ અધિક રુક્ષતા સાથે રુક્ષતા (ણિદ્ધસ્સ લુક્કલ્લેણ ઉવેઈ વંધો) સ્નિગ્ધતા રુક્ષતા સાથે વંધ થાય છે (જહણ્ણવજ્જો) જઘન્ય ગુણને છોડીને (વિસમો સમો વા) વિષમ અથવા સમ

‘खलु भदन्त ! कतिविधः प्रज्ञप्तः ? गौतम ! एकाकारः प्रज्ञप्तः, शब्दपरिणामः खलु भदन्त ! कतिविधः प्रज्ञप्तः ? गौतम ! द्विविधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा-सुरभिश्चब्दपरिणामश्च, दुरभिश्चब्दपरिणामश्च १०, स एषोऽजीवपरिणामश्च । परिणामपदं समाप्तम् ॥सू० ३॥

टीका-अथाजीवपरिणामं प्ररूपयितुमाह-‘अजीवपरिणामे णं भंते ! कइविहे पणत्ते ?’ गौतमः पृच्छति-हे भदन्त ! अजीवपरिणामः खलु कतिविधः प्रज्ञप्तः ? भगवानाह-‘गोयमा !’ हे गौतम ! ‘दसविहे पणत्ते’ अजीवपरिणाम स्तावद् दशविधः प्रज्ञप्तः, ‘तं जहा-बंधण-

का कहा है (तं जहा) वह इस प्रकार (कक्खड्फासपरिणामे य जाव लुक्खफासपरिणामे य) कर्कशस्पर्शरूप परिणाम यावत् सूक्ष्मस्पर्शरूप परिणाम

(अगुरुलघु परिणामे णं भंते ! कइविहे पणत्ते ?) हे भगवन् ! अगुरुलघु परिणाम कितने प्रकार का कहा है ? (गोयमा ! एगागारे पणत्ते) हे गौतम ! एकाकार कहा है

(सदपरिणामे णं भंते ! कइविहे पणत्ते ?) हे भगवन् ! शब्द परिणाम कितने प्रकार का कहा है ? (गोयमा ! दुविहे पणत्ते) हे गौतम ! दो प्रकार का कहा है (तं जहा) वह इस प्रकार (सुद्धिमसदपरिणामे य दुद्धिमसदपरिणामे य) शुभ शब्द परिणाम और अशुभ शब्द परिणाम (से तं अजीवपरिणामे य) यह अजीव परिणाम भी हुआ

परिणाम पद समाप्त

टीकार्थ-अब अजीव के परिणाम की प्ररूपणा की जाती है:-

गौतमस्वामी प्रश्न करते हैं-हे भगवन् ! अजीव का परिणाम कितने प्रकार का कहा गया है ?

भगवान् उत्तर देते हैं-हे गौतम ! अजीव का परिणाम दश प्रकार का कहा

जहा) ते आ प्रकारे (कक्खड्फासपरिणामे य जाव लुक्खफासपरिणामे य) कर्कश स्पर्श रूप परिणाम यावत् सूक्ष्म स्पर्श रूप परिणाम

(अगुरुलघु परिणामे णं भंते ! कइविहे पणत्ते ?) हे भगवन् ! अगुरु लघु परिणाम કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે ? (ગોયમા ! એગાગારે પણત્તે) હે ગૌતમ ! એકાકાર કહ્યા છે

(સદપરિણામેણં ભંતે ! કइविहे पणत्ते ?) હે ભગવન્ ! શબ્દ પરિણામ કેટલા પ્રકારના કહ્યાં છે ? (ગોયમા ! દુવિહે પણત્તે) હે ગૌતમ ! બે પ્રકારના કહ્યા છે (તં જહા) તે આ પ્રકારે (સુદ્ધિમસદપરિણામે ય દુદ્ધિમસદપરિણામે ય) શુભ શબ્દ પરિણામ અને અશુભ શબ્દ પરિણામ (સે તં અજીવપરિણામે ય) આ અજીવ પરિણામ પૂર્ણ થયું

‘પરિણામ પદ સમાપ્ત

टीकार्थ-હવે અજીવના પરિણામની પ્રરૂપણા કરાય છે-શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે કે હે ભગવન્ ! આ અજીવ પરિણામ કેટલા પ્રકારના કહ્યાં છે ?

પરિણામે ૧.' તદ્યથા વન્ધનપરિણામઃ ૧, 'ગતિપરિણામે ૨' ગતિપરિણામઃ ૨, 'સંસ્થાન-
પરિણામે ૩' સંસ્થાનપરિણામઃ ૩, 'ભેદપરિણામે ૪' ભેદપરિણામઃ ૪, 'વર્ણપરિણામે ૫'
વર્ણપરિણામઃ ૫, 'ગંધપરિણામે ૬' ગંધપરિણામઃ ૬, 'રસપરિણામે ૭' રસપરિણામઃ ૭,
'ફાસપરિણામે ૮' સ્પર્શપરિણામઃ ૮, 'અગુરુલઘુપરિણામે ૯' અગુરુલઘુપરિણામઃ ૯,
'શબ્દપરિણામે ૧૦' શબ્દપરિણામઃ ૧૦, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘વંધનપરિણામે ણં-મંતે ! કઙ્કિવિદે
પણ્ણત્તે ?’ વન્ધનપરિણામઃ સ્વલ્લ મદન્ત ! કતિવિધઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ ? ભગવાનાહ-‘ગોયમા !’ હે
ગૌતમ ! ‘કુવિદે પણ્ણત્તે’ વન્ધનપરિણામો દ્વિવિધઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ, ‘તં જહા-ણિદ્ધવંધનપરિણામે
લુક્કલ્લવંધનપરિણામે ય’ તદ્યથા-સ્નિગ્ધવન્ધનપરિણામઃ, રૂક્ષવન્ધનપરિણામઃ, તત્ર સ્નિગ્ધસ્ય
વન્ધનપરિણામઃ સ્નિગ્ધવન્ધનપરિણામઃ, એવં રૂક્ષસ્ય વન્ધનપરિણામો રૂક્ષવન્ધનપરિણામ
ઇત્યર્થઃ, અથ કથં તાવત્ સ્નિગ્ધસ્ય સતો વન્ધનપરિણામઃ સંજાયતે ? કથં વા રૂક્ષસ્ય સતો
વન્ધનપરિણામઃ સંજાયતે ? इत्याकाङ्क्षा शान्त्यर्थं वन्धनपरिणामलक्षणं प्ररूपयति-‘समणि-

गया है । वह इस प्रकार है-(१) वन्धन परिणाम (२) गतिपरिणाम (३) संस्थान
परिणाम (४) भेदपरिणाम (५) वर्णपरिणाम (६) गंधपरिणाम (७) रसपरि-
णाम (८) स्पर्शपरिणाम (९) अगुरुलघुपरिणाम और (१) शब्दपरिणाम

गौतम-हे भगवन् ! वन्धन परिणाम कितने प्रकार का कहा है ?

भगवान्-हे गौतम ! वन्धन परिणाम दो प्रकार का कहा है-वह इस प्रकार
है-स्निग्धवन्धनपरिणाम और रूक्षवन्धनपरिणाम । स्निग्ध पुद्गल का
वन्धन रूप परिणाम स्निग्धवन्धनपरिणाम कहलाता है और रूक्षपुद्गल का
वन्धनरूप परिणाम रूक्षवन्धनपरिणाम कहलाता है । स्निग्ध का और रूक्ष
का वन्धन परिणाम किस प्रकार से होता है ? इस आकांक्षा की शान्ति के लिए
वन्धन परिणाम के लक्षण की प्ररूपणा करते हैं-‘समान गुण स्निग्धता वाले

શ્રી ભગવન્ ! ઉત્તર આપે છે-હેગૌતમ ! અજીવ પરિણામ દશ પ્રકારના કહ્યા છે.
તે આ પ્રકારે છે

(૧) બન્ધનપરિણામ (૨) ગતિપરિણામ (૩) સંસ્થાનપરિણામ (૪) ભેદપરિણામ
(૫) વર્ણપરિણામ (૬) ગંધપરિણામ (૭) રસપરિણામ (૮) સ્પર્શપરિણામ (૯) અગુરુલઘુ
પરિણામ અને (૧૦) શબ્દપરિણામ.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! બન્ધન પરિણામ કેટલા પ્રકારના કહ્યાં છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! બન્ધન પરિણામ બે પ્રકારના કહ્યાં છે તે આ પ્રકારે છે
સ્નિગ્ધ બન્ધન પરિણામ અને રૂક્ષ બન્ધન પરિણામ છે સિગ્ધ પુદ્ગલના બન્ધન રૂપી પરિણામ
સ્નિગ્ધ બન્ધન પરિણામ કહેવાય છે અને રૂક્ષ પુદ્ગલના બન્ધન રૂપ પરિણામ રૂક્ષ બન્ધન
પરિણામ કહેવાય છે. સ્નિગ્ધના અને રૂક્ષના બન્ધન પરિણામ કયા પ્રકારથી થાય છે ?

એ આકાંક્ષાની શાન્તિ કરવાને માટે બન્ધન પરિણામના લક્ષણની પ્રરૂપણા કરે છે

દ્વયાણ વંધો ન હોઈ, સમલુક્ષયાણ વિ ણ હોઈ । વેમાયણિદ્ધલુક્ષત્તણેણ વંધો ડ સંધાણં
 ॥૧॥ સમસ્તિગ્ધતાયાં-પરસ્પરં સમસ્તિગ્ધત્વે-સમગુણસ્તિગ્ધત્વે વંધો ન ભવતિ, તથા
 પરસ્પરં સમરૂક્ષતાયામપિ-સમગુણરૂક્ષત્વેઽપિ વંધો ન ભવતિ, વિમાત્રસ્તિગ્ધરૂક્ષત્વેન-યદા-
 પરસ્પરં સ્તિગ્ધતાયાઃ રૂક્ષતાયાશ્ચ વિમાત્રા-ભવતિ તદા સ્કન્ધાનાં વંધસ્તુ સંજાયતે તથાહિ-
 સમગુણસ્તિગ્ધસ્ય પરમાણ્વાદેઃ સમગુણસ્તિગ્ધેન પરમાણ્વાદિના સહ સમ્બન્ધો ન ભવતિ, एवं
 સમગુણરૂક્ષસ્યાપિ પરમાણ્વાદેઃ સમગુણરૂક્ષેણ પરમાણ્વાદિના સહ સમ્બન્ધો ન ભવતિ અપિતુ
 વિષમગુણસ્તિગ્ધસ્ય પરમાણ્વાદેઃ વિષમગુણસ્તિગ્ધેન, વિષમગુણરૂક્ષસ્ય ચ વિષમગુણરૂક્ષેણ
 સમ્બન્ધો વિષમમાત્રત્વાત્પરસ્પરમુજાયતે इतिभावः, अथ विषममात्राप्रस्तावात् तत्प्ररूपणार्थ-
 माह-‘णिद्धस्स णिद्धेण दुयाहिणं, लुक्खस्स लुक्खेण दुयाहिणं । णिद्धस्य लुक्खेण उवेइ
 वंघो, जहण्णवज्जो विसमो समो वा ॥२॥’ स्तिग्धस्य રૂક્ષેણ ઉપૈતિ વંધઃ, જયન્યવજ્જો વિષમઃ
 સમો વા ઇતિ, અયં ભાવઃ-યદા સ્તિગ્ધસ્ય પરમાણ્વાદેઃ સ્તિગ્ધગુણેનૈ પરમાણ્વાદિના સહ
 વંધશ્ચેદ્ ભવેત્તદા નિયમતો દ્વયાદિકાધિકગુણેનૈવ પરમાણ્વાદિના સહેત્યર્થઃ, एवं રૂક્ષગુણ-
 સ્યાપિ પરમાણ્વાદેઃ રૂક્ષગુણેન પરમાણ્વાદિના સહ યદા વંધશ્ચેદ્ ભવેત્તદા તસ્યાપિ નિયમત-

પુદ્ગલોં કા વંધ નહીં હોતા હૈ ઓર સમાન ગુણ વાલે રૂક્ષ પુદ્ગલોં કા મી
 વંધ નહીં હોતા હૈ, કિન્તુ જવ સ્તિગ્ધતા ઓર રૂક્ષતા કી માત્રા વિષમ હોતી હૈ,
 તવ સ્કંધોં કા પરસ્પર વંધ હોતા હૈ । અર્થાત્ સમાન ગુણ સ્તિગ્ધ પરમાણુ આદિ
 કા સમાન ગુણ સ્તિગ્ધતા વાલે પરમાણુ આદિ કે સાથ વંધ નહીં હોતા । હસી
 પ્રકાર સમાન ગુણ રૂક્ષ પરમાણુ આદિ કે સાથ સમાન ગુણ રૂક્ષ પરમાણુ આદિ
 કા વંધ નહીં હોતા હૈ । કિન્તુ વિષમ ગુણ વાલે સ્તિગ્ધ પરમાણુ આદિ કા વિષમ
 ગુણ વાલે સ્તિગ્ધ પરમાણુ કે સાથ ઓર વિષમગુણ રૂક્ષ કા વિષમગુણ રૂક્ષ
 પરમાણુ કે સાથ વંધ હોતા હૈ । અવ વિષમ માત્રા કે પ્રકરણ કે કારણ હસકી
 પ્રરૂપણા કરને કે લિણ કહતે હૈ-‘યદિ સ્તિગ્ધ પરમાણુ આદિ કા સ્તિગ્ધ પરમાણુ
 આદિ કે સાથ વંધ હોતા હૈ તો દો ગુણ અધિક પરમાણુ આદિ કે સાથ હી હોતા

સમાન ગુણુ સ્તિગ્ધતા વાળા પુદ્ગલોનો વંધ નથી હોતો, અને સમાન ગુણુ
 રૂક્ષતા વાળા પુદ્ગલોનો પણ વંધ થતો નથી. કિન્તુ બન્યારે સ્તિગ્ધતા અને રૂક્ષતાની
 માત્રા વિષમ થાય છે, ત્યારે સંધોનો પરસ્પર વંધ થાય છે. અર્થાત્ સમાન ગુણુ
 પરમાણુ આદિના સમાન ગુણુ સ્તિગ્ધતાવાળા પરમાણુ આદિની સાથે વંધ નથી થતો.
 એ જ પ્રકારે સમાન ગુણુ રૂક્ષ પરમાણુ આદિના સાથે સમાન ગુણુ રૂક્ષ પરમાણુ આદિની
 સાથે પણ નથી થતો. પરંતુ વિષમ ગુણુવાળા સ્તિગ્ધ પરમાણુ આદિના વિષમ ગુણુવાળા
 સ્તિગ્ધની સાથે અને વિષમ ગુણુવાળા રૂક્ષનો વિષમ ગુણુ રૂક્ષની સાથે વંધ થાય છે.

હવે વિષમ માત્રાના પ્રકરણના કારણે તેની પ્રરૂપણા કરવા માટે કહે છે

યદિ સ્તિગ્ધ પરમાણુ આદિનો સ્તિગ્ધ પરમાણુ આદિની સાથે વંધ થાય છે તો
 બે ગુણુ અધિક પરમાણુ આદિની સાથે જ વંધ થાય છે. એજ પ્રકારે રૂક્ષ પરમાણુ

સ્તેન દ્વચાદિકાધિકગુણેનૈવ સદ્ વન્ધો ભવેદ્ નાન્યથેતિ પૂર્વાદ્યાર્થઃ, અથોત્તરાદ્યાર્થપ્રરૂપયિ-
તુમ્-યદા તુ સ્તિગ્ધરૂક્ષયોર્વન્ધો ભવતિ તદા કથયિત્યા શક્ત્યામાહ-સ્તિગ્ધસ્ય પરમાણ્વાદેઃ
રૂક્ષેણ પરમાણ્વાદિના વન્ધઃ ઉપૈતિ-ઉપપદ્યતે, કિન્તુ જઘન્યવર્જઃ-જઘન્યપદં વર્જયિત્થા,
વિપમો વા ભવેદ્ સમો યા ભવેદ્, તથા ચ જઘન્યમ્-એકગુણસ્તિગ્ધમ્, એકગુણરૂક્ષઞ્ચ વર્જ-
યિત્વા શેષસ્ય દ્વિગુણસ્તિગ્ધાદે દ્વિગુણરૂક્ષાદિના સર્વેણ વન્ધો મ તીતિભાવઃ, इत्येवं रीत्या
वन्धनपरिणामं प्ररूप्य सत्प्रति गतिपरिणामं प्ररूपयति-‘गतिपरिणामे णं संते ! कइविहे
पणत्ते ?’ गौतमः पृच्छति-हे भदन्त ! गतिपरिणामः खलु कतिविधः प्रज्ञप्तः ? भगवानाह-
‘गोयसा !’ हे गौतम ! ‘दुविहे पणत्ते’ गतिपरिणामो द्विविधः प्रज्ञप्तः, ‘तं जहा-कुसमाण-

हे’ इसी प्रकार रूक्ष परमाणु आदि का रूक्ष परमाणु आदि के साथ जब बंध
होता है तो उसका भी नियम से दो आदि अधिक गुण वाले परमाणु के साथ ही
बंध होता है, अन्यथा नहीं। यह गाथा के पूर्वार्ध का अर्थ हुआ। अब उसके
उत्तरार्ध का अर्थात् आगे के आधे का अर्थ कहते हैं-जब स्तिग्ध और रूक्ष
पुद्गलों का परस्पर बंध होता है, तब किस प्रकार बंध होता है? सो कहते
हैं-स्तिग्ध परमाणु आदि का रूक्ष परमाणु आदि के साथ बन्ध हो सकता है,
किन्तु जघन्य गुण को छोड़कर होता है, चाहे वह सम हो अथवा विपम हो।
जघन्य का आशय है एक डिग्री (काला) वाला स्तिग्ध या एक डिग्री (काला)
वाला रूक्ष। उसे छोड़कर शेष दो गुण वाले आदि स्तिग्ध का द्विगुणरूक्ष आदि
के साथ बंध होता है। इस प्रकार बन्धन परिणाम की प्ररूपणा करके अवगति
परिणाम की प्ररूपणा करते हैं-

गौतम-हे भगवन् ! गतिपरिणाम कितने प्रकार का कहा है ?

भगवान्-हे गौतम ! गति परिणाम दो प्रकार का कहा है, वह इस प्रकार

આદિનો રૂક્ષ પરમાણુ આદિની સાથે જ્યારે બન્ધ થાય છે તો તેના પણ નિયમથી જ
આદિ અધિક ગુણવાળાની સાથે જ બંધ થાય છે, અન્યથા નહિ. આ ગાથાના પૂર્વાર્ધનો
અર્થ થયો. હવે તેના ઉત્તરાર્ધનો અર્થાત્ આગળના અડધા ભાગનો અર્થ કહે છે

જ્યારે સ્તિગ્ધ અને રૂક્ષ પુદ્ગલોનો પરસ્પર બન્ધ થાય છે. ત્યારે કેવા પ્રકારે બંધ
થાય છે? તે કહે છે-સ્તિગ્ધ પરમાણુ આદિનો રૂક્ષ પરમાણુ આદિની સાથે બંધ થઈ શકે
છે, કિન્તુ જઘન્ય ગુણને છોડીને થાય છે, ભલે તે સમ હોય કે વિપમ હોય. જઘન્યનો
આશય છે, એક ડિગ્રી (કાળાશ) વાળા સ્તિગ્ધ અગર એક ડિગ્રી (કાળાશ) વાળા રૂક્ષ.
તેને છોડીને શેષ એ ગુણવાળા આદિ સ્તિગ્ધનો દ્વિગુણ રૂક્ષ આદિની સાથે બંધ થાય છે.
એ પ્રકારે બન્ધન પરિણામની પ્રરૂપણા કરીને હવે ગતિ પરિણામની પ્રરૂપણા કરે છે

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! ગતિપરિણામ કેટલા પ્રકારના કહ્યાં છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! ગતિપરિણામ એ પ્રકારના કહ્યાં છે, તે આ પ્રકારે છે

ગતિપરિણામે ય અફુસમાણગતિપરિણામે ય' તથથા-સ્પૃશદ્ગતિપરિણામશ્ચ, અસ્પૃશદ્ગતિ-
પરિણામશ્ચ તત્ર વસ્ત્વન્તરં સ્પૃશતો ગતિપરિણામઃ સ્પૃશદ્ગતિપરિણામઃ, યથા જલસ્યોપરિ
પ્રયત્નેન તિર્યક્પ્રક્ષિપ્તાયા ષ્ઠિકરિકાયાઃ સ્પૃશદ્ ગતિપરિણામો ભવતિ, સા હિ તિર્યક્ પ્રક્ષિપ્તા
સતી અવાન્તરે જલં સ્પૃશન્તી ઉપરિ નિપતન્તી ગચ્છતિ, ક્રીડાયાં શિશુજનપ્રસિદ્ધમેતત્, તથા
અસ્પૃશતો ગતિપરિણામોઽસ્પૃશદ્ગતિપરિણામઃ, તથા ચ યદ્ વસ્તુ કેનાપિ પદાર્થેન સહ અવાન્તરે
સંસ્પર્શ નાનુભવતિ તસ્યાસ્પૃશદ્ગતિપરિણામો અવતિ યથા પ્રક્ષિપ્તો વાળો ગચ્છતિ, इत्याशयः,

અથ ગતિપરિણામમેવ પ્રકારાન્તરેણાહ-‘અહવા દીર્ઘગતિપરિણામે ય, હ્રસ્વગતિપરિણામે ય ર’
અથવા દીર્ઘગતિપરિણામશ્ચ, હ્રસ્વગતિપરિણામશ્ચ, તત્ર દૂરદેશાન્તરપ્રાપ્તિપરિણામો દીર્ઘગતિ-
પરિણામ ઉચ્યતે, સમીપદેશાન્તરપ્રાપ્તિપરિણામો હ્રસ્વગતિપરિણામો વ્યપદિશ્યતે, ગૌતમઃ

है-स्पृशत् गति परिणाम और अस्पृशत् गति परिणाम । बीच में आने वाली
दूसरी वस्तुओं को स्पर्श करते हुए जो गति होती है, वह स्पृशत् गति कहलाती
है, उस गतिरूप परिणाम को स्पृशत् गति परिणाम कहते हैं, जैसे जल के
ऊपर प्रयत्न करके तिछीं फेंकी हुई ठीकरी का गतिपरिणाम । तिछीं फेंकी हुई
ठीकरी बीच में जल का स्पर्श करती हुई गति करती है । वच्चे इस प्रकार
खिलवाड़ करते हुए देखे जाते हैं । इसके विपरीत बीच में आने वाले पदार्थों
को स्पर्श किये बिना ही जो वस्तु गमन करती है, उसकी गति अस्पृशत् गति
परिणाम कहलाती है, जैसे सिद्ध जीव सिद्धशिला की ओर गमन करते हैं ।
अब गति परिणाम का ही प्रकारान्तर से निरूपण करते हैं-गतिपरिणाम दो
प्रकार का है-दीर्घगति परिणाम और ह्रस्वगति परिणाम । बहुत दूरवर्ती देश
की प्राप्ति का जो कारण हो वह दीर्घगति परिणाम कहलाता है और समीप
देशान्तर की प्राप्ति का कारणभूत गति को ह्रस्वगति परिणाम कहते हैं ।

સ્પૃશત્ ગતિપરિણામ અને અસ્પૃશત્ ગતિપરિણામ. વચ્ચે આવાનારી ખીલ વસ્તુઓને
સ્પર્શવા છતાં જે ગતિ થાય છે. તે સ્પૃશત્ ગતિ કહેવાય છે. એ ગતિ રૂપ પરિણામને
સ્પૃશત્ ગતિ પરિણામ કહે છે, જેમકે પાણીના ઉપર પ્રયત્ન કરીને તિછીં ફેંકેલી ઠીંક-
રીનું ગતિપરિણામ, તિછીં ફેંકેલી ઠીંકરી વચ્ચેમાં જળનો સ્પર્શ કરતી થકી ગતિ કરે છે
છોકરા આ રીતે રમતા નજરે પડે છે. તેનાથી વિપરીત વચ્ચેમાં આવાનારા પદાર્થોને સ્પર્શ
કર્યા વિના જ જે વસ્તુ ગમન કરે છે, તેમની ગતિ અસ્પૃશત્ ગતિ પરિણામ કહેવાય
છે. જેમ સિદ્ધજીવ, સિદ્ધ શિલાની તરફ ગમન કરે છે.

હવે ગતિપરિણામનું જ પ્રકારાન્તરે નિરૂપણ કરે છે-ગતિપરિણામ બે પ્રકારના છે-
દીર્ઘ ગતિ પરિણામ અને હ્રસ્વ ગતિ પરિણામ. બહુ જ દૂરવર્તી દેશની પ્રાપ્તિનું જે
કારણ હોય તે દીર્ઘ ગતિ પરિણામ કહેવાય છે અને સમીપ દેશાન્તરની પ્રાપ્તિના કારણ-
ભૂત ગતિને હ્રસ્વ ગતિ પરિણામ કહે છે,

પૃચ્છતિ—‘સંઠાણપરિણામે ણં મંતે ! કઙ્કવિદે પ્ણત્તે ?’ હે મેદન્ત ! સંસ્થાનપરિણામઃ સ્વલ્પ કતિવિધઃ પ્રજ્ઞસઃ ? મગવાનાહ—‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘પંચવિદે પ્ણત્તે’ સંસ્થાનપરિણામઃ પશ્ચવિધઃ પ્રજ્ઞસઃ, ‘તં જહા—પરિમંડલસંઠાણપરિણામે જાવ આયતસંઠાણપરિણામે ૩’ તદ્વથા—પરિમંડલસંસ્થાનપરિણામઃ, યાવત્—વૃત્તસંસ્થાનપરિણામઃ, ત્ર્યસ્રસંસ્થાનપરિણામઃ, ચતુરસ્રસંસ્થાનપરિણામઃ, આયતસંસ્થાનપરિણામઃ, તત્ર પરિમંડલ—ગોલં યત્ સંસ્થાનમાકારવિશેષ-સ્તદ્રૂપઃ પરિણામઃ પરિમંડલસંસ્થાનપરિણામઃ, વૃત્તમ્—વર્તુલં યત્ સંસ્થાનં તદ્રૂપઃ પરિણામો વૃત્તસંસ્થાનપરિણામઃ, તિસ્રઃ અસ્રયઃ કોનાસ્મિકા યસ્ય તત્ ત્ર્યસ્રં યત્ સંસ્થાનં તદાત્મકઃ પરિણામસ્ત્ર્યસ્રપરિણામઃ, एवं ચતસ્રઃ અસ્રયો યસ્ય તત્ ચતુરસ્રં યત્ સંસ્થાનં તદાત્મકઃ પરિણામશ્ચતુરસ્રપરિણામો વ્યપદિશ્યતે, एवम्—આયતં વિસ્તૃતં યત્ સંસ્થાનં તદ્રૂપઃ—પરિણામઃ—આયતસંસ્થાનપરિણામ ઉચ્યતે, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘મેદપરિણામે ણં મંતે ! કઙ્ક વિદે પ્ણત્તે ?’ હે મેદન્ત ! મેદપરિણામઃ સ્વલ્પ કતિવિધઃ પ્રજ્ઞસઃ ? મગવાનાહ—‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘પંચવિદે પ્ણત્તે’ મેદપરિણામસ્તાવત્ પશ્ચવિધઃ પ્રજ્ઞસઃ, ‘તં જહા—સ્વંડમેદપરિણામે જાવ ઉકરિયા મેદપરિણામે’ તદ્વથા—સ્વંડમેદપરિણામો યાવત્ પ્રતરમેદઃ ચૂર્ણિકામેદઃ અનુ-

ગૌતમ—હે મગવન્ ! સંસ્થાન પરિણામ કિતને પ્રકાર કા હૈ ?

મગવાન્—હે ગૌતમ ! સંસ્થાન પરિણામ પાંચ પ્રકાર કહા હૈ, યથા—પરિમંડલસંસ્થાન યાવત્ આયત સંસ્થાન અર્થાત્ વૃત્તસંસ્થાન, ત્ર્યસ્રસંસ્થાન, ચતુરસ્ર સંસ્થાન ઓર આયત સંસ્થાન । ગોલાકાર કો પરિમંડલ સંસ્થાન કહતે હૈ, વર્તુલ આકાર વૃત્ત સંસ્થાન કહલાતા હૈ, ત્રિકોણ આકૃતિ ત્ર્યસ્ર સંસ્થાન ચૌકોર આકાર ચતુરસ્ર સંસ્થાન ઓર લમ્બા આકાર આયત સંસ્થાન કહલાતા હૈ । इन आकारों के रूप में होने वाला परिणामन इन्हीं के नाम से कहा जाता है ।

ગૌતમ—હે મગવન્ ! મેદ પરિણામ કિતને પ્રકાર કા કહા હૈ ?

મગવાન્—હે ગૌતમ ! મેદ પરિણામ પાંચ પ્રકાર કા કહા હૈ, યથા—સ્વંડ મેદ પરિણામ, પ્રતરમેદ પરિણામ, ચૂર્ણિકામેદ પરિણામ, અનુતટિકામેદ પરિ-

શ્રી ગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્ ! સંસ્થાન પરિણામ કેટલા પ્રકારના છે ?

શ્રી ભગવાન્—હે ગૌતમ ! સંસ્થાન પરિણામ પાંચ પ્રકારના કહ્યાં છે. જેમકે—પરિમંડલ સંસ્થાન પરિણામ યાવત્ આયત સંસ્થાન અર્થાત્ (વૃત્ત સંસ્થાન) ત્ર્યસ્ર સંસ્થાન ચતુરસ્ર સંસ્થાન અને આયત સંસ્થાન. ગોળાકારને પરિમંડલ સંસ્થાન કહે છે, વર્તુલ આકાર વૃત્ત સંસ્થાન કહેવાય છે, ત્રિકોણ આકૃતિ ત્ર્યસ્ર સંસ્થાન, ચોરસ આકાર ચતુરસ્ર સંસ્થાન અને લાંબો આકાર આયત સંસ્થાન કહેવાય છે. આ આકારોના રૂપમાં થનાર પરિણામન તેમના જ નામથી કહેવાય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્—લેહ પરિણામ કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે ?

શ્રી ભગવાન્—હે ગૌતમ ! લેહ પરિણામ પાંચ પ્રકારના કહ્યા છે, જેમકે—અંડલેહ

શ્રી ભગવાન્—હે ગૌતમ ! આઠ પ્રકારના ઠહ્યાં છે, જેમકે—કર્કશસ્પર્શ પરિણામ યાવત્.

યાવત્-મૃદુસ્પર્શપરિણામઃ, ગુરુસ્પર્શપરિણામઃ, લઘુસ્પર્શપરિણામઃ, ઉષ્ણસ્પર્શપરિણામઃ, શીત-સ્પર્શપરિણામઃ, સ્નિગ્ધસ્પર્શપરિણામઃ, રુક્ષસ્પર્શપરિણામઃ, ગૌતમઃ પૂન્નતિ-‘અગુરુહુય-પરિણામેણં મંતે ! કઙ્કિવિદે પ્ણત્તે ?’ હે મહન્ત ! અગુરુલઘુરુપરિણામઃ સ્વલ્પ કતિવિધઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ ? મહાવાનાહ-‘ગૌતમા !’ હે ગૌતમ ! ‘અગાગારે પ્ણત્તે’ અગુરુલઘુરુપરિણામઃ એકાકારઃ-એક પ્રકાર એવ પ્રજ્ઞપ્તઃ, તન્ના ગુરુલઘુરુપરિણામસ્તાવદ્-‘કમ્મગમણભાસાઈં એયાઈં અગુરુલઘુયાઈં’ इति वचनप्रासाण्यात् कर्ममनो भाषा द्रव्यपुद्गलानां प्रज्ञप्तः, एवमेव अमूर्त-द्रव्याणामाकाशादीनां वा अगुलघुपरिणामो द्रष्टव्यः, अगुलघुपरिणामग्रहणस्योपलक्षण-तया गुरुलघुपरिणामोप्यवसेयः, स च तैजस द्रव्यपर्यन्ताना मौदारिकादि द्रव्याणां विज्ञेयः, तथा चोक्तम् ‘ओरालिय वेउव्वियआहारगए य गुरुलहुदव्वा’ औदारिक वैक्रियाहारक तेजांसि

ગુરુસ્પર્શપરિણામ, લઘુસ્પર્શપરિણામ, ઉષ્ણસ્પર્શપરિણામ, શીતસ્પર્શપરિણામ, સ્નિગ્ધસ્પર્શપરિણામ, રુક્ષસ્પર્શપરિણામ ।

ગૌતમ-હે મહાવાન ! અગુરુલઘુ પરિણામ કિતને પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ ?

મહાવાન-હે ગૌતમ ! અગુરુલઘુ પરિણામ એક હી પ્રકાર કા હોતા હૈ । ‘કમ્મગમણભાસાઈં એયાઈં અગુરુલઘુયાઈં’ इति आगम वचन के अनुसार कर्मण वर्गणा, मनोवर्गणा और भाषावर्गणा के पुद्गल अगुलघु परिणाम वाले होते हैं । इसी प्रकार अमूर्त आकाश आदि द्रव्यों का भी अगुलघु परिणाम सम-झना चाहिए । यहाँ अगुलघु परिणाम का ग्रहण उपलक्षण मात्र है, अनएव गुरुलघु परिणाम भी यहाँ समझ लेना चाहिए । यह गुरुलघु परिणाम औदारिक आदि से लेकर तैजस द्रव्य तक पाया जाता है । कहा भी है-‘औदारिक, वैक्रिय और आहारक तथा तैजस द्रव्य गुरुलघु होते हैं ।’

ગૌતમ-હે મહાવાન ! શબ્દપરિણામ કિતને પ્રકાર કા હૈ ?

રૂક્ષસ્પર્શ પરિણામ, અર્થાત્ કઠ્ઠિસ્પર્શ પરિણામ, મૃદુસ્પર્શ પરિણામ, શુરુસ્પર્શ પરિણામ, લઘુસ્પર્શ પરિણામ, ઉષ્ણસ્પર્શ પરિણામ, શીતસ્પર્શ પરિણામ, સ્નિગ્ધસ્પર્શ પરિણામ, રૂક્ષસ્પર્શ પરિણામ.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવાન ! અશુરુલઘુ પરિણામ કેટલા પ્રકારના કહેલાં છે ?

શ્રી ભગવાન-હે ગૌતમ ! અશુરુલઘુ પરિણામ એક જ પ્રકારનું કહેલું છે, ‘કમ્મગમણ ભાસાઈં એયાઈં અગુરુલઘુયાઈં’ આ આગમ વચનના અનુસાર કાર્મણ વર્ગણા, મનોવર્ગણા અને ભાષાવર્ગણાના પુદ્ગલ અશુરુલઘુ પરિણામવાળા હોય છે. એજ પ્રકારે અમૂર્ત આકાશ આદિ દ્રવ્યોના પણ અશુરુલઘુ પરિણામ સમજવા નેધએ અહીં અશુરુલઘુ પરિણામનું ગ્રહણ ઉપ-લક્ષણ માત્ર છે, તેથી જ શુરુલઘુ પરિણામ પણ અહીં સમજ લેવું નેધએ. આ શુરુલઘુ પરિણામ ઔદારિક આદિથી શરૂ કરી તૈજસ દ્રવ્ય સુધી મળી આવે છે. કહ્યું પણ છે- ઔદારિક વૈક્રિય અને આહારક તથા તૈજસ દ્રવ્ય શુરુલઘુ હોય છે.

ગુરુલઘૂનિ દ્રવ્યાણિ, ઇતિ, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘સદ્વપરિણામે ણં મંતે કઙ્કિવિદે પ્ણત્તે ?’ હે મદન્ત ! શબ્દપરિણામઃ ચ્ચલુ કતિવિધઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ ? મગવાનાહ—‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘દુવિદે પ્ણત્તે’ શબ્દપરિણામસ્તાવદ્ દ્વિવિધઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ, ‘તં જહા—સુભિમસદ્વપરિણામે ય દુભિમસદ્વપરિણામેય ૧૦’ સુરભિશબ્દપરિણામશ્ચ, દુરભિશબ્દપરિણામશ્ચ, તત્ર સુરભિશબ્દઃ—શુભશબ્દઃ, દુરભિશબ્દઃ—અશુભશબ્દ ઇત્યર્થઃ ‘સે તં અજીવપરિણામેય’ સ ઇપ્પઃ અજીવપરિણામશ્ચ પ્રજ્ઞપ્તઃ, ‘પરિણામપયં સમત્તં’ ઇતિ પરિણામપદ ત્રયોદશં સમાપ્તય્ ૧૩, ॥ સૂ. ૩ ॥

અથ ચતુર્દશં પદમ્

કપાયવક્તવ્યતાપ્રસ્તાવઃ

મૂલમ્—કઙ્ક ણં મંતે ! કસાયા પ્ણત્તા ? ગોયમા ! ચત્તારિ કસાયા પ્ણત્તા, તં જહા—કોહકસાણ, માણકસાણ, માયાકસાણ, લોભકસાણ, નેરઙ્કયાણં મંતે ! કઙ્ક કસાયા પ્ણત્તા ? ગોયમા ! ચત્તારિ કસાયા પ્ણત્તા, તં જહા—કોહકસાણ, જાવ લોભકસાણ, એવં જાવ વેમાણિયાણં, કઙ્કપઙ્કિદ્વિણં મંતે ! કોહે પ્ણત્તે ? ગોયમા ! ચડપઙ્કિદ્વિણ કોહે પ્ણત્તે, તં જહા—આયપઙ્કિદ્વિણ, પરપઙ્કિદ્વિણ, તદુભયપઙ્કિદ્વિણ, એવં નેરઙ્કયાણં જાવ વેમાણિયાણં દંડઓ, એવં માણેજં દંડઓ, માયાણ દંડઓ, લોભેજં દંડઓ, કઙ્કિહિં ણં મંતે ! ઠાણેહિં કોહુપ્પત્તી ભવઙ્ક ? ગોયમા ! ચડહિં ઠાણેહિં કોહુપ્પત્તી ભવઙ્ક તં જહા—ચેત્તં પડુચ્ચ વત્થું પડુચ્ચ સરીરં પડુચ્ચ ઉવહિં પડુચ્ચ, એવં નેરઙ્કયાણં જાવ વેમાણિયાણં, એવં માણેજં વિ, માયાણ વિ, લોભેજં વિ, એવં ઇણ વિ ચત્તારિ દંડગા । કઙ્કિવિદે ણં મંતે ! કોહે

મગવાન્—હે ગૌતમ ! દો પ્રકાર કા કહા હૈ—સુરભિશબ્દપરિણામ ઓર દુરભિશબ્દપરિણામ । યહાં સુરભિ શબ્દ શુભ કા ઓર દુરભિ શબ્દ અશુભ કા વાચક હૈ । જો શ્રોતા કો પ્રિય હો વહ સુરભિ શબ્દ ઓર જો અપ્રિય પ્રતીત હો વહ દુરભિ શબ્દ કહલાતા હૈ । યહ અજીવ પરિણામ કી પ્રરૂપણા હુઈ ।

પરિણામપદ સમાપ્ત

શ્રી ગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્ ! શબ્દ પરિણામ કેટલા પ્રકારનાકયા છે ?

શ્રી ભગવાન્—હે ગૌતમ ! બે પ્રકારના કયાં છે—સુરભિ શબ્દ પરિણામ અને દુરભિ શબ્દ પરિણામ. અહીં સુરભિ શબ્દ શુભનો અને દુરભિ શબ્દ અશુભનો વાચક છે.

જે શ્રોતાને પ્રિય હોય તે સુરભિ શબ્દ અને જે અપ્રિય હોય તે દુરભિ શબ્દ કહેવાય છે.

આ અભિવ પરિણામની પ્રરૂપણા યદ પરિણામ પદ સમાપ્ત ॥૧૩॥

ચોદમ્ કપાય પદ

પણત્તે ? ગોયમા ! ચડવિંહે કોહે પણત્તે, તં જહા-અપંતણુવંધિ-
કોહે, અપચ્ચક્ષાણે કોહે, પચ્ચક્ષાણાવરણે કોહે. સંજલણે કોહે, एवं
નેરહયાણં જાવ વેમાણિયાણં, एवं સાણે ! સાચાણ લોભેણં, એણ વિ
ચત્તારિ દંડમા ॥સૂ. ૧॥

છાયા-કતિ સ્વલુ ભદન્ત ! કપાયાઃ પ્રજ્ઞતાઃ ? ગૌતમ ! ચત્તારઃ કપાયાઃ પ્રજ્ઞતાઃ
તથથા-ક્રોધકપાયઃ, માનકપાયઃ, માયાકપાયઃ, લોભકપાયઃ, નૈરથિતાણાં ભદન્ત ! કતિ
કપાયાઃ પ્રજ્ઞતાઃ ? ગૌતમ ! ચત્તારઃ કપાયાઃ પ્રજ્ઞતાઃ, તથથા-ક્રોધકપાયો યાવત્લોભ-
કપાયઃ, एवं યાવત્ વૈમાનિકાનામ્ કતિ પ્રતિષ્ઠિતઃ સ્વલુ ભદન્ત ! ક્રોધઃ પ્રજ્ઞન્તઃ ? ગૌતમ !
ચતુઃ પ્રતિષ્ઠિતઃ ક્રોધઃ પ્રજ્ઞન્તઃ, તથથા-આત્મપ્રતિષ્ઠિતઃ, પરપ્રતિષ્ઠિતઃ, તદુભયપ્રતિષ્ઠિતઃ,

ચૌદહવાં કપાયપદ

કપાય વક્તવ્યતા

શબ્દાર્થ-(કણ્ઠં મંતે ! કસાયા પણત્તા ?) હે ભગવન્ ! કપાય કિતને કહે
હૈં ? (ગોયમા ! ચત્તારિ કસાયા પણત્તા) હે ગૌતમ ! ચાર કપાય કહે હૈં (તં જહા)
વે હસ પ્રકાર -(કોહકસાણ, માણકસાણ, માયા કસાણ, લોભકસાણ) ક્રોધ
કપાય, માનકપાય, માયાકપાય, લોભકપાય

(નેરહયાણં મંતે ! કહ્ કસાયા પણત્તા ?) હે ભગવન્ ! નારકોં મેં કિતને
કપાય હોતે હૈં ? (ગોયમા ! ચત્તારિ કસાયા પણત્તા) હે ગૌતમ ! ચાર કપાય
કહે હૈં (તં જહા) વે હસ પ્રકાર હૈં (કોહકસાણ જાવ લોહકસાણ) ક્રોધ કપાય
યાવત્ લોભ કપાય (અં જાવ વેમાણિયાણં) હસી પ્રકાર યાવત્ વૈમાનિકોં મેં

(કણ્ઠપટ્ટિણં મંતે ! કોહે પણત્તે ?) હે ભગવન્ ક્રોધ કિતનોં પર પ્રતિષ્ઠિત
આશ્રિત હૈં ? (ગોયમા ! ચડપટ્ટિણ કોહે પણત્તે) હૈ ગૌતમ ! ક્રોધ ચાર પર

કપાય વક્તવ્યતા

શબ્દાર્થ-(કણ્ઠં મંતે ! કસાયા પણત્તા ?) હે ભગવન્ ! કપાય કેટલા કહ્યા છે ? (ગોયમા !
ચત્તારિ કસાયા પણત્તા) હે ગૌતમ ! ચાર કપાય કહ્યા છે (તં જહા) તે આ પ્રકારે (કોહ
કસાણ, માણકસાણ, માયાકસાણ, લોભકસાણ) ક્રોધકપાય- માનકપાય, માયાકપાય, લોભકપાય

(નેરહયાણં મંતે ! કહ્ કસાયા પણત્તા ?) હે ભગવન્ ! નારકોમાં કેટલા કપાય હોય છે ?
(ગોયમા ! ચત્તારિ કસાયા પણત્તા) હે ગૌતમ ! ચાર કપાય કહ્યા છે (તં જહા) તે આ પ્રકારે
(કોહકસાણ જાવ લોહકસાણ) ક્રોધકપાય યાવત્ લોભકપાય (અં જાવ વેમાણિયાણં) એજ પ્રકારે
યાવત્ વૈમાનિકોમાં

(કણ્ઠપટ્ટિણં મંતે ! કોહે પણત્તે) હે ભગવન્ ! ક્રોધ કેટલા પર પ્રતિષ્ઠિત-આશ્રિત
છે (ગોયમા ! ચડ પટ્ટિણ કોહે પણત્તે) હે ગૌતમ ! ક્રોધ ચાર પર પ્રતિષ્ઠિત કહેલ છે

अप्रतिष्ठितः, एवं नैरयिकाणां यावद् वैमानिकानां दण्डकः, एवं मानेन दण्डकः, मायया दण्डकः, लोभेन दण्डकः, कतिभिः खलु भदन्त ! स्थानैः क्रोधोत्पत्तिर्भवति ? गौतम ! चतुर्भिः स्थानैः क्रोधोत्पत्तिर्भवति, तद्यथा-क्षेत्रं प्रतीत्य, वास्तु प्रतीत्य, शरीरं प्रतीत्य, उपधिं प्रतीत्य, एवं नैरयिकाणां यावद् वैमानिकानाम्, एवं मानेनापि, माययाऽपि, लोभेनापि, एवम् एतेऽपि दण्डकाः, कतिविधः खलु भदन्त ! क्रोधः प्रज्ञप्तः ? गौतम ! चतुर्विधः क्रोधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा-अनन्तानुबन्धी-क्रोधः, अप्रत्याख्यानक्रोधः, प्रत्याख्यानावरणक्रोधः, संज्व-

प्रतिष्ठित कहा है (तं जहा) वह इस प्रकार (आपपइद्विए) आत्म प्रतिष्ठित (परपइद्विए) परप्रतिष्ठित (तदुभयपइद्विए) इन दोनों पर प्रतिष्ठित (अप्पइद्विए) अप्रतिष्ठित निराधार (एवं नेरइयाणं जाव वेमाणियाणं) इसी प्रकार नैरयिकों यावत् वैमानिकों का (दंडओ) दंडक (एवं माणेण दंडओ) इसी प्रकार मान से दंडक कहना (मायाए दंडओ) माया से दंडक (लोभेण दंडओ) लोभ से दंडक (कइहिं णं भंते ! ठाणेहिं कोहुप्पत्ती भवइ ?) हे भगवन् ! कितने स्थानों अर्थात् कारणों से क्रोध की उत्पत्ति होती है ? (गोयमा चउहिं ठाणेहिं कोहुप्पत्ती भवइ) हे गौतम ! चार कारणों से क्रोध की उत्पत्ति होती है (तं जहा) वह इस प्रकार (खेत्तं पडुच्च) क्षेत्र के आश्रित (वत्थुं पडुच्च) वास्तु के आश्रित (सरीरं पडुच्च) शरीर के आश्रित (उवहिं पडुच्च) उपधि के आश्रित (एवं नेरइयाणं जाव वेमाणियाणं) इसी प्रकार नारकों यावत् वैमानिकों का (एवं माणेण वि, मायाए वि, लोभेण वि) इसी प्रकार मान से भी, माया से भी, लोभ से भी (एवं एए वि चत्तारि दंडगा) इस प्रकार ये भी चार दंडक (कइविधे णं भंते ! कोहे पण्णत्ते ?) हे भगवन् ! क्रोध कितने प्रकार का कहा

(तं जहा) ते आ प्रकारे (आपपइद्विए) आत्म प्रतिष्ठित (परपइद्विए) पर प्रतिष्ठित (तदुभयपइद्विए) ते णन्ने परप्रतिष्ठित (अपइद्विए) अप्रतिष्ठित-निराधार (एवं नेरइयाणं जाव वेमाणियाणं) ओअ प्रकारे नैरयिकेना यावत् वैमानिकेना (दंडओ) दंडक (एवं माणेण दंडओ) ओ प्रकारे माननी साथेना दंडक ठडेवा (मायाए दंडओ) मायाथी दंडक (लोभेण दण्डओ) दोअथी दंडक

(कइहिं णं भंते ! ठाणेहिं कोहुप्पत्ती भवइ) हे भगवन् ! कितने स्थानों अर्थात् कारणों से क्रोध की उत्पत्ति थाय छे ? (गोयमा ! चउहिं ठाणेहिं कोहुप्पत्ती भवइ) हे गौतम ! चार कारणों से क्रोध की उत्पत्ति थाय छे (तं जहा) ते आ प्रकारे (खेत्तं पडुच्च) क्षेत्रना आश्रित (वत्थुं पडुच्च) वास्तुना (धर)ने आश्रित (सरीरं पडुच्च) शरीरना आश्रित (उवहिं पडुच्च) उपधिना आश्रित (एवं नेरइयाणं जाव वेमाणियाणं) ओअ प्रकारे नारकें यावत् वैमानिकेना (एवं माणेण वि, मायाए वि लोभेण वि) ओअ प्रकारे मानथी पणु, मायाथी पणु, दोअथी पणु (एवं एए वि चत्तारि दंडगा) ओअ प्रकारे आ पणु चार दंडक

(कइ विहेणं भंते ! कोहे पण्णत्ते ?) हे भगवन् ! क्रोध कितने प्रकार का कहा छे ? (गोयमा !

લનક્રોધઃ, एवं नैरयिकाणां यावद् वैमानिकानाम्, एवं मानेन मायया लोभेन एतेऽपि चत्वारो दण्डकाः ॥ सू० १ ॥

ટીકા—ત્રયોદશે પદે સામાન્યેન ગત્યાદિલક્ષણ જીવપરિણામસ્ય પ્રતિપાદિતત્ત્વેન સામાન્યસ્ય ચ વિશેષનિષ્ઠત્વાત્ તસ્યાપિ વિશેષતઃ ક્વચિત્ કસ્યચિત્ પ્રતિપાદનસ્થાવર્યકંતયા એકેન્દ્રિયાણામપિ ક્રોધાદિકષાયસદ્ભાવાત્ ચત્વારઃ કષાયાઃ પુનર્ભવમૂલં સિશ્ચન્તિ ઇતિ દશવૈકાલિકવચનાત્—મુખ્યતયા વન્ધકારણત્વાચ્ચ પ્રથમં વિશેષતઃ કષાયપરિણામં પ્રરૂપયિતુમાહ—‘કઙ્ઞ ણં મંતે ! કસાયા પળ્ણત્તા’ હે મદન્ત ! કતિ સ્ખલુ કષાયાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ ? મગવાનાહ—‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ચત્તારિ કસાયા પળ્ણત્તા’ ચત્વારઃ કષાયાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ, ‘તં જહા હૈ ? (ગોયમા ! ચઙ્ગિવ્વહે કોહે પળ્ણત્તે) હે ગૌતમ ! ચાર પ્રકાર કા ક્રોધ કહ્યા હૈ (તં જહા) વહ ઇસ પ્રકાર (અણંતાણુવંધી કોહે) અનંતાણુવંધી ક્રોધ (અપચ્ચક્ષણે કોહે) અપ્રત્યાખ્યાની ક્રોધ (પચ્ચક્ષણાવરણે કોહે) પ્રત્યાખ્યાનાવરણ ક્રોધ (સંજલણે કોહે) સંજલન ક્રોધ (અવં નેરહ્યાણં જાવ વેમાણિયાણં) ઇસી પ્રકાર નારકોં યાવત્ વૈમાનિકોં કા ક્રોધ સમજના (અવં માણેણં, માયાણ, લોભેણં) ઇસી પ્રકાર માન, માયા ઓર લોભ સે (અવિ ચત્તારિ દંડગા) યે ભી ચાર દંડક હૈ

ટીકાર્થ—તેરહવે પદ મેં સામાન્ય રૂપ સે ગતિ આદિ જીવ કે પરિણામોં કા પ્રતિપાદન ક્રિયા ગયા હૈ ઓર સામાન્ય વિશેષોં મેં રહતા હૈ અતઃ વિશેષોં કે પ્રતિપાદન કી ભી આવશ્યકતા રહતી હૈ । એકેન્દ્રિય જીવોં મેં ભી ક્રોધ આદિ કષાય વિદ્યમાન રહતે હૈ, ક્યોં કિ ચારોં કષાય પુનર્ભવ કે મૂલ કો સિશ્ચન કરતે હૈ ઇતિ દશવૈકાલિક કે વચન પ્રમાણ સે તથા પ્રધાન રૂપ સે વન્ધ કા કારણોં હોને સે પ્રથમ વિશેષતઃ કષાયપરિણામ કી પ્રરૂપણા કરને કે લિપ કહતે હૈ—

ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્ન કરતે હૈ— હે મગવન્ ! કષાય કિતને કહે હૈ ?

ચઙ્ગિવ્વહે પળ્ણત્તે) હે ગૌતમ ! ચાર પ્રકારના ક્રોધ કહ્યા છે (તં જહા) તે આ પ્રકારે (અણંતાણુવંધી કોહે) અનંતાણુવંધી ક્રોધ (અપચ્ચક્ષણે કોહે) અપ્રત્યાખ્યાની ક્રોધ (પચ્ચક્ષણાવરણે કોહે) પ્રત્યાખ્યાનાવરણ ક્રોધ (સંજલણે કોહે) સંજલન ક્રોધ (અવં નેરહ્યાણં જાવ વેમાણિયાણં) એજ પ્રકારે નારકો યાવત્ વૈમાનિકોના ક્રોધ સમજવા (અવં માણેણં, માયાણ, લોભેણં) એજ પ્રકારે માન, માયા, અને લોભથી (અવિ ચત્તારિ દંડગા) આ પણ ચાર દંડક છે

ટીકાર્થ—તેરમા પદમાં સામાન્ય રૂપથી નારકાદિ ગતિ આદિ જીવોના પરિણામોના પ્રતિપાદન કરાયું છે અને સામાન્ય વિશેષોમાં રહે છે. તેથી વિશેષોના પ્રતિપાદનની પણ આવશ્યકતા રહે છે. એકેન્દ્રિય જીવોમાં પણ ક્રોધ આદિ કષાય વિદ્યમાન હોય છે, કેમકે ચારે કષાયો પુનર્ભવના મૂળને સિશ્ચન કરે છે, એવાં દશવૈકાલિકના વચન પ્રમાણથી, તથા પ્રધાન રૂપથી વન્ધનું કારણ હોવાથી પ્રથમ વિશેષતા, કષાય પરિણામની પ્રરૂપણા કરવાને માટે કહે છે

શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે—હે ભગવન્ ! કષાય કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે ?

‘ક્રોધકસાણ, માણકસાણ, માયાકસાણ, લોભકસાણ’ તથા-ક્રોધકપાયઃ, માનકપાયઃ, માયાકપાયઃ, લોભકપાયઃશ્ચેતિ, તત્ર ‘કૃષવિલેખને’ इत्यस्माद्धातोઃ કૃષન્તિ-વિલિખન્તિ કર્મરૂપં ક્ષેત્રં સુખદુઃસ્વશસ્યોત્પાદનાયેતિ કપાયાઃ, ઔણાદિકત્વાદાયપ્રત્યયઃ, નિપાતનાચ્ચ ઋકારસ્ય અકારો યોઘ્યઃ અથવા કલુષયન્તિ શુદ્ધસ્વભાવં જીવં કર્મમલિનં કુર્વન્તીતિ કપાયાઃ, પૂર્વવદેવાયપ્રત્યયઃ. ણિજન્તસ્ય કલુષધાતોઃ કપાદેશઃ, તથાચોક્તમ્-‘મુહુદુઃસ્વહુસ્સઈયં ક્રમ્મવલેત્તં કસંતિ તે જમ્હા । કલુસંતિ જં ચ જીવં તેણ કસાયત્તિ વુચ્ચંતિ’ ॥૧॥, સુખદુઃસ્વ વહુશસ્યં કર્મક્ષેત્રં કૃષન્તિ તે યસ્માત્ । કલુષયન્તિ યં ચ જીવં તેન કપાયા इति ઉચ્ચન્તે ॥૧॥ इति, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘નેરइयाणं भंते ! कइ कसाया पणत्ता ?’ हे भदन्त ! नेरयिकाणां कति कपायाः प्रज्ञप्ताः ? भगवानाह-‘गोयमा !’ हे गौतम ! ‘चत्तारि, कसाया पणत्ता’ चत्वारः कपायाः प्रज्ञप्ताः, ‘तं जहा-क्रोढकसाण जाव लोभकसाण’ तथ्या-

ભગવાન્-હે ગૌતમ ! કપાય ચાર કહે છે, વે ઇસ પ્રકાર છે-ક્રોધકપાય, માનકપાય, માયાકપાય ઓર લોભકપાય । ‘કૃષ’ ધાતુ વિલેખન કે અર્થ મેં છે । જો કર્મરૂપી ક્ષેત્ર (ખેત) કો સુખ દુઃસ્વ રૂપી ધાન્ય કો ઉપજ કે લિયે જોતતે છે, ઉન્હે કપાય કહતે છે । અથવા જો શુદ્ધ સ્વભાવી જીવ કો કલુષિત યા કર્મ-મલિન કરતે છે, ઉન્હે કપાય કહતે છે । યહાં ‘કલુષ’ ધાતુ સે કપાય શબ્દ બના છે । કલુષ ધાતુ કો ‘કષ’ આદેશ હો જાતા છે । કહાં મી છે-જો સુખ-દુઃસ્વ રૂપી શસ્ય કે લિયે કર્મક્ષેત્ર કો કૃષન્તિ અર્થાત્ જોતતે છે અથવા જો જીવ કો કલુષિત કરતે છે, ઉન્હે કપાય કહતે છે ॥૧॥

ગૌતમ સ્વામી પુનઃ પ્રશ્ન કહતે છે-હે ભગવન્ ! નારકજીવોં મેં કિત્ને કપાય હોતે છે ?

ભગવાન્-ચાર કપાય કહે ગયે છે, યથા-ક્રોધકપાય, માનકપાય, માયાકપાય ઓર લોભકપાય । ઇસી પ્રકાર વૈમાનિક દેવોં તક સમી જીવોં મેં ત્રાર

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! કપાય ચાર પ્રકારના કહ્યા છે, તે આ રીતે છે-ક્રોધકપાય માનકપાય, માયાકપાય, અને લોભકપાય, કૃષ્ ધાતુથી વિલેખનનો અર્થ સમજાવ્યો છે. જે કર્મ રૂપી ક્ષેત્રને ખેડીને તેને સુખદુઃખ રૂપી ધાન્યની ઉપજને માટે વાવે છે તેમને કપાય કહે છે. અથવા જે શુદ્ધ સ્વભાવી જીવને કલુષિત અગર કર્મ-મલિન કરે છે, તેમને કપાય કહે છે, અહીં કલુષ ધાતુથી કપાય શબ્દ બન્યો છે. કલુષ ધાતુને ‘કષ’ આદેશ થઈ જાય છે. કહ્યુંયણ છે જે સુખદુઃખ રૂપી શસ્યને માટે કર્મક્ષેત્રને કૃષન્તિ અર્થાત્ ખેડે છે, અથવા જે જીવને કલુષિત કરે છે, તેમને કપાય કહે છે ॥ ૧ ॥

શ્રી ગૌતમસ્વામી પુનઃ પ્રશ્ન કરે છે-હે ભગવન્ ! નારક જીવોમાં કેટલા કપાય હોય છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! ચાર કપાય હોય છે, તે આ રીતે-ક્રોધકપાય, માનકપાય, માયાકપાય અને લોભ કપાય. એ પ્રકારે વૈમાનિકો સુધી બધા જીવોમાં ચાર કપાય કહી

ક્રોધકષાયઃ, યાવત્-માનકષાયઃ, માયાકષાયઃ, લોભકષાયઃ, 'एवं जाय वेमाणियाणं' एवम्-नैरयिकोक्तिरीत्या, तावत्-असुरकुमारादि भवनपति पृथिवीकायिकाद्येकेन्द्रियविकले-न्द्रियपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक मनुष्यवानव्यन्तरज्योतिष्कवैमानिकानामपि क्रोधमानमायालोभ-कषाया अश्लेषाः, गौतमः पृच्छति-‘कइ पइद्विए णं भंते ! कोहे पण्णने ?’ हे भदन्त ! कति प्रतिष्ठितः-कतिषु-कियत्प्रकारकेषु स्थानेषु प्रतिष्ठितः किमुद्देश्यक इत्यर्थः, खलु क्रोधः प्रज्ञप्तः-प्ररूपितो वर्तते ? भगवानाह-‘गोयमा !’ हे गौतम ! ‘चउपइद्विए कोहे पण्णने’ चतुप्रतिष्ठितः-चतुर्षु स्थानेषु प्रतिष्ठितः चतुर्निमित्तकः क्रोधः प्रज्ञप्तः, ‘तं जहा-आयपइद्विए परपइद्विए’ तद्यथा-आत्मप्रतिष्ठितः-आत्मन्येव स्थाने प्रतिष्ठितः आत्मप्रति-ष्ठितः तथा च यदा खलु आत्मनैवाचरितस्य कर्मण ऐहिकं प्रति विनाशं बुद्ध्वा कश्चिदविप-श्चिदात्मने क्रुध्यति तदा स क्रोध आत्मप्रतिष्ठितो व्यपदिश्यते, तस्य क्रोधस्यात्मो-

કષાય કહ્યું લેનાં चाहिए, अर्थात् असुरकुमार आदि भवनपति देवों में, पृथ्वी-कायिक आदि एकेन्द्रियों में, विकलेन्द्रियों में, पंचेन्द्रिय तिर्यचों में, मनुष्यों में, वानव्यन्तरो में, ज्योतिष्कों में, और वैमानिकों में भी क्रोध, मान, माया एवं लोभ कषाय जानना चाहिए ।

ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! ક્રોધ કિત્તનોં પર આશ્રિત હૈ ? અર્થાત્ કિન કિન કે આધાર પર રહ્યા હુઆ હૈ ?

ભગવાન્-હે ગૌતમ ! ક્રોધ ચાર પર પ્રતિષ્ઠિત હોતા હૈ, અર્થાત્ ક્રોધ કે આધાર ચાર હોતે હૈ, વે હસ પ્રકાર હૈ-(૧) ક્રોધ આત્મપ્રતિષ્ઠિત હોતા હૈ, અર્થાત્ અપને આપ પર ક્રોધ ઉત્પન્ન હો જાતા હૈ, જૈસે અપને હી કિયે કિસી કર્મ કે ફલસ્વરૂપ હહલોક સંબંધી વિનાશ દેખતા હૈ, તવ વહ અપને પર હી ક્રોધ કરને લગતા હૈ । એસા ક્રોધ આત્મપ્રતિષ્ઠિત કહલાતા હૈ । વહ ક્રોધ

હેવા જોઈએ, અર્થાત્ અસુરકુમાર આદિ ભવનપતિઓમાં, પૃથ્વીકાયિક આદિ એકેન્દ્રિયોમાં વિકલેન્દ્રિયોમાં, પંચેન્દ્રિયતિર્યંચોમાં, મનુષ્યોમાં, વાનવ્યન્તરોમાં, જ્યોતિષ્કોમાં અને વૈમાનિકોમાં પણ ક્રોધ, માન, માયા તેમજ લોભકષાય જાણવા જોઈએ.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ક્રોધ કેટલા પર આશ્રિત છે ? અર્થાત્ કેના કેના આધાર પર રહેલ છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! ક્રોધ ચાર પર પ્રતિષ્ઠિત થાય છે, અર્થાત્ તે ક્રોધના આધાર ચાર હોય છે, તે આ પ્રકારે-

(૧) ક્રોધ આત્મ પ્રતિષ્ઠિત હોય છે અર્થાત્ પોતાને પોતાના ઉપર જ ક્રોધ ઉત્પન્ન થઈ જાય છે, જેમકે પોતે જ કરેલા કોઈ કર્મના ફલ સ્વરૂપ કોઈ છલિલોક સંબંધી વિનાશ જોવે છે, ત્યારે તે પોતાના પર જ ક્રોધ કરવા લાગે છે. આવો ક્રોધ આત્મપ્રતિષ્ઠિત કહેવાય છે. તે ક્રોધ પોતાના જ ઉદ્દેશથી થાય છે.

દેશ્યકત્વાદિત્યાશયઃ, પરપ્રતિષ્ઠિતઃ-પરસ્મિન્-અન્યસ્મિન્ જને પ્રતિષ્ઠિતઃ-સમુત્પન્નઃ પરપ્રતિષ્ઠિતઃ, અન્યં જન્યમુદ્દેશ્ય જાયમાનઃ ક્રોધઃ પરપ્રતિષ્ઠિત ઇત્યુચ્યતે, એવમ્ ચદા પરો જન આક્રોશાદિના કોપમુદીરયતિ તદા તદ્વિષયક ઉપજાયમાનઃ ક્રોધઃ પરપ્રતિષ્ઠિતો ભવતીતિ માયઃ, 'તદુભયપદ્વિષ્ટિ' તદુભયપ્રતિષ્ઠિતઃ-આત્મપરોભયપ્રતિષ્ઠિતઃ ક્રોધો ભવતિ, તથાહિ-યદા સ્વપરકૃતાપરાધવશાદાત્મપરવિષયક ક્રોધં કશ્ચિત્કરોતિ તદા સ ક્રોધ સ્તદુભયપ્રતિષ્ઠિતો વ્યપદિશ્યતે, 'અપ્પદ્વિષ્ટિ' અપ્રતિષ્ઠિતશ્ચાપિ ક્રોધો ભવતિ, તથાહિ-યદા ક્લિલ એપઃ સ્વયં દુરાચરણાક્રોશાદિકશ્ચ કારણં વિનૈવ નિરાધાર એવ કેવલ ક્રોધ-વેદનીયોદયાદુપજાયતે તદા સ નાત્મપ્રતિષ્ઠિતઃ આત્મના દુશ્ચરિતત્વાભાવેન સ્વાત્મવિષય-

અપને હી ઉદ્દેશ્ય સે હોતા હૈ । (૨) કોઈ ક્રોધ પરપ્રતિષ્ઠિત હોતા હૈ, કિસી અન્ય જન પર ઉત્પન્ન હોને વાલા ક્રોધ પરપ્રતિષ્ઠિત કહલાતા હૈ । જવ દૂસરા કોઈ મનુષ્ય આક્રોશ આદિ કરકે ક્રોધ ઉત્પન્ન કરતા હૈ, તવ ઉસકે પ્રતિ જો ક્રોધ ઉત્પન્ન હોતા હૈ, વહ પરપ્રતિષ્ઠિત ક્રોધ કહલાતા હૈ । (૩) કોઈ ક્રોધ એસા ભી હોતા હૈ જો અપને ડપર ઓર દૂસરોં કે ડપર ભીઉત્પન્ન હોતા હૈ, જૈસે અપને ઓર દૂસરે કે દ્વારા કિયે ગયે અપરાધ કે કારણ સ્વ-પરવિષયક ક્રોધ કોઈ કરતા હૈ, તવ વહ ક્રોધ ઉભયપ્રતિષ્ઠિત કહલાતા હૈ । (૪) ચૌથે પ્રકાર કા ક્રોધ અપ્રતિષ્ઠિત હોતા હૈ । જવ કોઈ ક્રોધ દુરાચરણઅથવા આક્રોશ આદિ કારણ કે વિના, નિરાધાર હી, કેવલ ક્રોધવેદનીય કે ઉદય સે ઉત્પન્ન હો જાતા હૈ, વહ અપ્રતિષ્ઠિત ક્રોધ કહલાતા હૈ । અપને દુરાચાર કે કારણ ઉત્પન્ન ન હોને સે વહ આત્મપ્રતિષ્ઠિત નહીં હોતા । વહ ક્રોધ પરપ્રતિષ્ઠિત ભી નહીં હોતા હૈ, કયોં કિ વહ દૂસરે કે પ્રતિકૂલ વ્યવહાર સે ઉત્પન્ન નહીં હોતા, ઇસ કારણ ઉભય પ્રતિષ્ઠિત ભી નહીં હોતા હૈ ।

(૨) કોઈ ક્રોધ પરપ્રતિષ્ઠિત થાય છે, કોઈ બીજા માણસ પર ઉત્પન્ન થનાર ક્રોધ પરપ્રતિષ્ઠિત કહેવાય છે. જ્યારે બીજે કોઈ મનુષ્ય આક્રોશ આદિ કરીને ક્રોધ ઉત્પન્ન કરે છે, ત્યારે તેના પ્રત્યે જે ક્રોધ ઉત્પન્ન થાય છે. તે 'પરપ્રતિષ્ઠિત ક્રોધ કહેવાય છે.

(૩) કોઈ ક્રોધ એવો પણ હોય છે જે પોતાના ઊપર અને બીજાના ઊપર પણ થાય છે' જેમકે-પોતાના તેમજ અન્ય દ્વારા કરેલા અપરાધના કારણે સ્વપર વિષયક ક્રોધ કોઈ કરે છે, ત્યારે તે ક્રોધ ઉભય પ્રતિષ્ઠિત કહેવાય છે.

(૪) ચોથા પ્રકારનો ક્રોધ અપ્રતિષ્ઠિત હોય છે. જ્યારે કોઈ ક્રોધ દુરાચરણ અથવા આક્રોશ આદિ કારણ વિના નિરાધાર કેવળ વેદનીય કર્મના ઉદયથી ઉત્પન્ન થઈ જાય છે, તે અપ્રતિષ્ઠિત ક્રોધ કહેવાય છે. પોતાના દુરાચારના કારણે ઉત્પન્ન ન થવાથી તે આત્મપ્રતિષ્ઠિત નથી હોતો. તે ક્રોધ પરપ્રતિષ્ઠિત પણ નથી હોતો, કેમકે તે બીજાના પ્રતિકૂલ વ્યવહારથી ઉત્પન્ન નથી થતો, એ કારણે ઉભય પ્રતિષ્ઠિત પણ નથી હોતો.

ક્રોધકષાયઃ, યાવત્-માનકષાયઃ, માયાકષાયઃ, લોભકષાયઃ, 'એવં જાવ વેમાણિયાણં' એવમ્-નૈરયિકોક્તિરોત્યા, તાવત્-અસુરકુમારાદિ ભવનપતિ પૃથિવીકાયિકાદ્યેકેન્દ્રિયવિકલેન્દ્રિયપન્થેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિક મનુષ્યવાનવ્યન્તરજ્યોતિષ્કવૈમાનિકાનામપિ ક્રોધમાનમાયાલોભકષાયા અસેવાઃ, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘કઙ્ પઙ્દિષ્ણં ણં મંતે ! કોદે પણ્ણત્તે ?’ હે ભદ્રન્ત ! કતિ પ્રતિષ્ઠિતઃ-કતિષુ-કિયત્પ્રકારકેષુ સ્થાનેષુ પ્રતિષ્ઠિતઃ કિમુદ્દેશ્યક ઇત્યર્થઃ, સ્વલુ ક્રોધઃ પ્રજ્ઞસઃ-પ્રરૂપિતો વર્તતે ? ભગવાનાહ-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘ચઉપ્પઙ્દિષ્ણ કોદે પણ્ણત્તે’ ચતુપ્રતિષ્ઠિતઃ-ચતુરુ સ્થાનેષુ પ્રતિષ્ઠિતઃ ચતુર્નિમિત્તકઃ ક્રોધઃ પ્રજ્ઞસઃ, ‘તં જદ્દા-આયપ્પઙ્દિષ્ણ પરપ્પઙ્દિષ્ણ’ તથથા-આત્મપ્રતિષ્ઠિતઃ-આત્મન્યેવ સ્થાને પ્રતિષ્ઠિતઃ આત્મપ્રતિષ્ઠિતઃ તથા ચ યદા સ્વલુ આત્મનૈવાચરિતસ્ય કર્મણ એદ્ધિકં પ્રતિ વિનાશં વુદ્ધ્વા કચ્ચિદવિપચ્ચિદાત્મને કુચ્ચતિ તદા સ ક્રોધ આત્મપ્રતિષ્ઠિતો વ્યપદિશ્યતે, તસ્ય ક્રોધસ્યાત્મો-

કષાય કહ લેના चाहिए, અર્થાત્ અસુરકુમાર આદિ ભવનપતિ દેવોં મેં, પૃથ્વીકાયિક આદિ એકેન્દ્રિયોં મેં, વિકલેન્દ્રિયોં મેં, પંચેન્દ્રિય તિર્યચોં મેં, મનુષ્યોં મેં, વાનવ્યન્તરોં મેં, જ્યોતિષ્કોં મેં, ઔર વૈમાનિકોં મેં ઔ ક્રોધ, માન, માયા એવં લોભ કષાય જાનના चाहिए ।

ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! ક્રોધ કિનનોં પર આશ્રિત હૈ ? અર્થાત્ કિન કિન કે આધાર પર રહા હુઆ હૈ ?

ભગવાન્-હે ગૌતમ ! ક્રોધ ચાર પર પ્રતિષ્ઠિત હોતા હૈ, અર્થાત્ ક્રોધ કે આધાર ચાર હોતે હૈં, વે ઇસ પ્રકાર હૈં-(૧) ક્રોધ આત્મપ્રતિષ્ઠિત હોતા હૈં, અર્થાત્ અપને આપ પર ક્રોધ ઉત્પન્ન હો જાતા હૈં, જૈસે અપને હી કિયે કિસી કર્મ કે ફલસ્વરૂપ ઇહલોક સંવંધી વિનાશ દેખતા હૈં, તવ વહ અપને પર હી ક્રોધ કરને લગતા હૈં । એસા ક્રોધ આત્મપ્રતિષ્ઠિત કહલાતા હૈં । વહ ક્રોધ

દેવા ભેદ્ધએ, અર્થાત્ અસુરકુમાર આદિ ભવનપતિયોમાં, પૃથ્વીકાયિક આદિ એકેન્દ્રિયોમાં, વિકલેન્દ્રિયોમાં, પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોમાં, મનુષ્યોમાં, વાનવ્યન્તરોમાં, જ્યોતિષ્કોમાં અને વૈમાનિકોમાં પણ ક્રોધ, માન, માયા તેમજ લોભકષાય બાણુવા ભેદ્ધએ.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ક્રોધ કેટલા પર આશ્રિત છે ? અર્થાત્ કેના કેના આધાર પર રહેલ છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! ક્રોધ ચાર પર પ્રતિષ્ઠિત થાય છે, અર્થાત્ તે ક્રોધના આધાર ચાર હોય છે, તે આ પ્રકારે-

(૧) ક્રોધ આત્મ પ્રતિષ્ઠિત હોય છે અર્થાત્ પોતાને પોતાના ઉપર જ ક્રોધ ઉત્પન્ન થઈ બાય છે, જેમકે પોતે જ કરેલા કોઈ કર્મના ફલ સ્વરૂપ કોઈ ઇહલોક સંબંધી વિનાશ ભોવે છે, ત્યારે તે પોતાના પર જ ક્રોધ કરવા લાગે છે. આરો ક્રોધ આત્મપ્રતિષ્ઠિત થાય છે. તે ક્રોધ પોતાના જ ઉદ્દેશથી થાય છે.

ત્યર્થઃ, વાસ્તુ પ્રતીત્ય-ગૃહાદિકમ્ આશ્રિત્ય-વસ્ત્વપેક્ષયા, શરીરં પ્રતીત્ય શરીરાપેક્ષયા, ઉપધિં પ્રતીત્ય-ઉપકરણાપેક્ષયા ક્રોધોત્પત્તિરવસેયા, તત્ર નૈરયિકાણાં ક્રોધોત્પત્તિ નૈરયિકક્ષેત્રા-પેક્ષયા, તિર્યગ્યોનિકાનાં તિર્યક્ષેત્રાપેક્ષયા, મનુષ્યાણાં મનુષ્યક્ષેત્રમ્, દેવાનાં દેવક્ષેત્રમા-શ્રિત્યાવસેયા, વસ્તુ સચેતનમ્ અચેતનં વા આશ્રિત્ય, શરીરં દુઃસંસ્થિતમ્, વિરૂપં વા આશ્રિત્ય, ઉપધિમ્-યસ્ય યદુપકરણં તસ્ય તત્ તસ્કરાદિનાં ડપહ્રિયમાણમ્ તદ્વૈપરીત્યેન વા આશ્રિત્ય ચતુભિસ્તુત્તરૂપૈઃ ક્રોધોત્પત્તિરવસેયા, 'एवं नेरइयाणं जाव वेमाणियाणं' एवम्-उपर्युक्त-रीत्या नैरयिकाणां यावत्-असुरकुमारादि दशभवनपति पृथिवीकायिकाद्येकेन्द्रिय विकलेन्द्रि-यंपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकमनुष्यवानव्यन्तरज्योतिष्कवैमानिकानामपि क्रोधोत्पत्तिः स्वस्वक्षेत्र-

મનવાન-હે ગૌતમ ! ક્રોધ કી ઉત્પત્તિ ચાર કારણોં સે હોતી હૈ । બે ચાર કારણ હસં પ્રકાર હૈં-(૧) ક્ષેત્ર અર્થાત્ જ્ઞેત કે નિમિત્ત સે (૨) વાસ્તુ અર્થાત્ મકાન આદિ ઇમારતોં કે નિમિત્ત સે (૩) શરીર કે નિમિત્ત સે ઓર (૪) ઉપધિ અર્થાત્ ઉપકરણોં કે નિમિત્ત સે । તાત્પર્ય યહ હૈ કિ જમીન, મકાન, શરીર ઓર હનકે અતિરિક્ત અન્ય સાધનોં કો જવ કિસી કારણ સે હાનિ યા ક્ષતિ પહુંચતી હૈ, તય ક્રોધ ઉત્પન્ન હોતા હૈ । યહાં 'ઉપધિ' જો ચોથા કારણ કહા ગયા હૈ, ઉસમેં જમીન, મકાન ઓર શરીર કો છોડકર શેષ સમી પ્રિય વસ્તુઓં કા સમાવેશ સમજ લેનાં ચાહિયે ।

હસી પ્રકાર નારકોં સે લેકર વૈમાનિક દેવોં તક ચોવીસોં દણ્ડકોં કે જીવોં કે ક્રોધ કી ઉત્પત્તિ ઉપર્યુક્ત ચાર કારણોં સે હોતી હૈ અર્થાત્ નારકોં, અસુર-કુમાર આદિ દશ ભવનપતિયોં, પૃથ્વીકાયિક આદિ એકેન્દ્રિયોં, વિકલેન્દ્રિયોં પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોં, મનુષ્યોં, વાનવ્યન્તર, જ્યોતિષ્ક ઓર વૈમાનિક દેવોં કે ક્રોધ કી ઉત્પત્તિ પૂર્વોક્ત ચાર કારણોં સે હોતી હૈ ।

શ્રી ભગવાન-હે ગૌતમ ! ક્રોધની ઉત્પત્તિ ચાર કારણોથી થાય છે, તે ચાર કારણો આ રીતે છે-(૧) ક્ષેત્ર અર્થાત્ જ્ઞેતરના નિમિત્તથી (૨) વાસ્તુ અર્થાત્ મકાનઆદિ ઇમારતોના નિમિત્તથી (૩) શરીરના નિમિત્તથી અને (૪) ઉપધિ અર્થાત્ ઉપકરણોના નિમિત્તથી.

તાત્પર્ય એ છે કે, જમીન, મકાન, શરીર અને એના સિવાય બીજા સાધનોને જ્યારે કોઈ કારણથી હાનિ કે ક્ષતિ પહોંચે ત્યારે, ક્રોધ ઉત્પન્ન થાય છે. અહીં ઉપધિ, જે ચોથું કારણ કહેલું છે, તેમાં જમીન, મકાન અને શરીર સિવાય બાકીની બધી પ્રિયવસ્તુઓના સમાવેશ સમજ લેવો જોઈએ.

એજ પ્રકારે નારકોથી લઈને વૈમાનિક દેવો સુધી ચોવીસે દંડકોના જીવોના ક્રોધની ઉત્પત્તિ ઉપર્યુક્ત ચાર કારણોથી થાય છે, અર્થાત્ નારકો અસુરકુમાર આદિ દશ ભવન પતિયો, પૃથ્વીકાયિક આદિ એકેન્દ્રિયો, વિકલેન્દ્રિયો, પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યો, મનુષ્યો, વાન-વ્યન્તરો, જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિક દેવોમાં ક્રોધની ઉત્પત્તિ પૂર્વોક્ત ચાર કારણોથી થાય છે,

ત્વાભાવાત્, નાપિ પરપ્રતિષ્ઠિતઃ સ ક્રોધઃ, પરસ્યાપિ નિરપરાધત્વેન અપરાધસંભાવના વિરહેણ ક્રોધાલમ્બનત્વાભાવાત્ ‘એવં નૈરિયાણં જાવ વેમાણિયાણ દંડઓ’ એવમ્-પૂર્વોક્તરીત્યા નૈરિયાણાં યાવત્-અસુરકુમારાદિ દશમ્બનપનિ પૃથિવીકાયિકાદ્યેકેન્દ્રિયવિકલેન્દ્રિય પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકમનુષ્યવાનવ્યન્તરજ્યોતિષ્કવૈમાનિકાનામપિ આત્મપ્રતિષ્ઠિતઃ, પરપ્રતિષ્ઠિતઃ તદુભયપ્રતિષ્ઠિતઃ, અપ્રતિષ્ઠિતશ્ચ ક્રોધો ભવતીતિ શાવઃ, ઇતિ ચતુર્વિંશતિ દણ્ડકો વોધ્યઃ, ‘એવં માણેણં દંડઓ, માયાણ દંડઓ, લોભેણં દંડઓ’ એવમ્-ઉપર્યુક્ત ક્રોધચતુષ્ટયરીત્યા, માનેનાપિ ચતુર્વિધેન દણ્ડકશ્ચતુર્વિંશત્યાત્મકઃ પ્રતિપત્તવ્યઃ, તથા-માયયા ચતુર્વિધયા દણ્ડકશ્ચતુર્વિંશત્યાત્મકોઽવસેયઃ, એવમેવ લોભેનાપિ ચતુર્વિધેન આત્મ-પરતદુભયપ્રતિષ્ઠિતાપ્રતિષ્ઠિતરૂપેણેત્યર્થઃ, દણ્ડકશ્ચતુર્વિંશતિસ્વરૂપોઽવસેયઃ, ઇત્યાશયઃ, ઇત્યેવમધિકરણભેદેન ભેદાન્ પ્રતિપાદ્ય સમ્પ્રતિ કારણભેદેન ભેદાન્ પ્રરૂપયતિ-‘કઠ્ઠિં ણં સંતે ! ઠાણેહિં કોહુપ્પત્તી ભવઈ ?’ ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-હે ભદન્ત ! કતિભિઃ સ્થાનૈઃ-તિષ્ઠતિ એભિ રિતિ સ્થાનાનિ-કારણાનિ તૈઃ કિયત્સહ્યકૈઃ સ્થાનૈઃ કારણૈઃ ક્રોધોત્પત્તિર્ભવતિ ? ભગવાનાહ-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘ચઠ્ઠિં ઠાણેહિં’ ચતુર્ભિઃ સ્થાનૈઃ ક્રોધોત્પત્તિર્ભવતિ, ‘તં જહા સેત્તં પહુચ્ચ, વત્થું પહુચ્ચ, સરીરં પહુચ્ચ, ઉવહિં પહુચ્ચ’ ક્ષેત્રં પ્રતીત્ય ક્ષેત્રાપેક્ષયે-

હસી પ્રકાર નૈરિયિકો યાવત્ વૈમાનિકો તક અર્થાત્ અસુરકુમાર આદિ મ્બનપનિયો, પૃથ્વીકાયિક આદિ એકેન્દ્રિયો, વિકલેન્દ્રિયો પંચેન્દ્રિયો, મનુષ્યો વાનવ્યન્તર દેવો, જ્યોતિષ્ક દેવો તથા વૈમાનિક દેવો કા ક્રોધ મ્બી આત્મપ્રતિષ્ઠિત, પરપ્રતિષ્ઠિત, ઉભયપ્રતિષ્ઠિત ઓર અપ્રતિષ્ઠિત કે ભેદ સે ચારો પ્રકાર કા હોતા હૈ ।

જૈસા ક્રોધ સે દંડક કહા હૈ, ડસી પ્રકાર માન-કો મ્બી ચાર પર પ્રતિષ્ઠિત કહના ચાહિએ । માયા કો મ્બી ઓર લોભ કો મ્બી ચાર-ચાર પર પ્રતિષ્ઠિત કહ લેના ચાહિએ । હસ પ્રકાર ક્રોધ, માન, માયા, ઓર લોભ કે આધારકે ભેદ સે ભેદ દિશલાકર અવ કારણ ભેદ સે ભેદો કી પ્રરૂપણા કરને કે લિએ કહતે હૈ-હે ભગવન્ ! ક્રોધ કી ઉત્પત્તિ કિતને કારણો સે હોતી હૈ ?

એ પ્રકારે નૈરિયિકો યાવત્ વૈમાનિકો સુધી અર્થાત્ અસુરકુમાર આદિ ભવનપતિયો પૃથ્વીકાયિકો આદિ એકેન્દ્રિયો, વિકલેન્દ્રિયો, પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યો, મનુષ્યો, વાનવ્યન્તર દેવો, જ્યોતિષ્ક દેવો તથા વૈમાનિક દેવોનો ક્રોધ પણ આત્મપ્રતિષ્ઠિત, પરપ્રતિષ્ઠિત અને અપ્રતિષ્ઠિતના લેહથી ચાર પ્રકારનો હોય છે.

જેવા ક્રોધના દંડક કહ્યા છે, તેજ પ્રકારે, માનને પણ ચાર પર પ્રતિષ્ઠિત કહેવું જોઈએ. માયાને પણ અને લોભને પણ ચાર ચાર પર પ્રતિષ્ઠિત કહી લેવાં જોઈએ.

એ પ્રકારે ક્રોધ, માન, માયા, લોભના આધારના લેહે લેહ દેખાડીને હવે કારણ લેહથી લેહોની પ્રરૂપણા કરવાને માટે કહે છે-હે ભગવન્ ! ક્રોધની ઉત્પત્તિ કેટલા કારણોથી થાય છે ?

ત્યયઃ, વાસ્તુ પ્રતીત્ય-ગૃહાદિકમ્ આશ્રિત્ય-વસ્ત્વપેક્ષયા, શરીરં પ્રતીત્ય શરીરાપેક્ષયા, ઉપધિં પ્રતીત્ય-ઉપકરણાપેક્ષયા ક્રોધોત્પત્તિરવસેયા, તત્ર નૈરયિકાણાં ક્રોધોત્પત્તિ નૈરયિકક્ષેત્રા-પેક્ષયા, તિર્યગ્યોનિકાનાં તિર્યક્ષેત્રાપેક્ષયા, મનુષ્યાણાં મનુષ્યક્ષેત્રમ્, દેવાનાં દેવક્ષેત્રમા-શ્રિત્યાવસેયા, વસ્તુ સચેતનમ્ અચેતનં વા આશ્રિત્ય, શરીરં દુઃસંસ્થિતમ્, વિરૂપં વા આશ્રિત્ય, ઉપધિમ્-યસ્ય યદુપકરણં તસ્ય તત્ તદ્ધકરાદિનાંપહ્નિયમાણમ્ તદ્વૈપરીત્યેન વા આશ્રિત્ય ચતુભિસ્તુત્તરૂપૈઃ ક્રોધોત્પત્તિરવસેયા, 'एवं नेरइयाणं जाव वेमाणियाणं' एवम्-उपर्युक्त-रीत्या नैरयिकाणां यावत्-असुरकुमारादि दशभवनपति पृथिवीकायिकाद्येकेन्द्रिय विकलेन्द्र-यंपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकमनुष्यवानव्यन्तरज्योतिष्कवैमानिकानामपि क्रोधोत्पत्तिः स्वस्वक्षेत्र-

મનવાન-હે ગૌતમ ! ક્રોધ કી ઉત્પત્તિ ચાર કારણોં સે હોતી હૈ । વે ચાર કારણ હસ પ્રકાર હૈન-(૧) ક્ષેત્ર અર્થાત્ જ્વેત કે નિમિત્ત સે (૨) વાસ્તુ અર્થાત્ મકાન આદિ ઇમારતોં કે નિમિત્ત સે (૩) શરીર કે નિમિત્ત સે ઓર (૪) ઉપધિ અર્થાત્ ઉપકરણોં કે નિમિત્ત સે । તાત્પર્ય યહ હૈ કિ જમીન, મકાન, શરીર ઓર હનકે અતિરિક્ત અન્ય સાધનોં કો જવ કિસી કારણ સે હાનિ યા ક્ષતિ પહુંચતી હૈ, તય ક્રોધ ઉત્પન્ન હોતા હૈ । યહાં 'ઉપધિ' જો ચોથા કારણ કહા ગયા હૈ, ંસમેં જમીન, મકાન ઓર શરીર કો છોડકર શેષ સમી પ્રિય વસ્તુઓં કા સમાવેશ સમજ લેનાં ચાહિયે ।

હસી પ્રકાર નારકોં સે લેકર વૈમાનિક દેવોં તક ચોવીસોં દણ્ડકોં કે જીવોં કે ક્રોધ કી ઉત્પત્તિ ઉપર્યુક્ત ચાર કારણોં સે હોતી હૈ અર્થાત્ નારકોં, અસુર-કુમાર આદિ દશ ભવનપતિયોં, પૃથ્વીકાયિક આદિ :એકેન્દ્રિયોં, વિકલેન્દ્રિયોં પંચેન્દ્રિયતિર્યંચોં, મનુષ્યોં, વાનવ્યન્તર, જ્યોતિષ્ક ઓર વૈમાનિક દેવોં કે ક્રોધ કી ઉત્પત્તિ પૂર્વોક્ત ચાર કારણોં સે હોતી હૈ ।

શ્રી ભગવાન-હે ગૌતમ ! ક્રોધની ઉત્પત્તિ ચાર કારણોથી થાય છે, તે ચાર કારણો આ રીતે છે-(૧) ક્ષેત્ર અર્થાત્ જેતરના નિમિત્તથી (૨) વાસ્તુ અર્થાત્ મકાનઆદિ ઇમારતના નિમિત્તથી (૩) શરીરના નિમિત્તથી અને (૪) ઉપધિ અર્થાત્ ઉપકરણોના નિમિત્તથી.

તાત્પર્ય એ છે કે, જમીન, મકાન, શરીર અને એના સિવાય ખીલ સાધનોને બ્યારે કંઈ કારણથી હાનિ કે ક્ષતિ પહોંચે ત્યારે, ક્રોધ ઉત્પન્ન થાય છે. અહીં ઉપધિ, જે ચોથું કારણ કહેલું છે, તેમાં જમીન, મકાન અને શરીર સિવાય બાકીની બધી પ્રિયવસ્તુઓના સમાવેશ સમજ લેવો જોઈએ.

એજ પ્રકારે નારકોથી લઈને વૈમાનિક દેવો સુધી ચોવીસે દંડકોના છવોના ક્રોધની ઉત્પત્તિ ઉપર્યુક્ત ચાર કારણોથી થાય છે, અર્થાત્ નારકો અસુરકુમાર આદિ દશ ભવન પતિયો, પૃથ્વીકાયિક આદિ એકેન્દ્રિયો, વિકલેન્દ્રિયો, પંચેન્દ્રિય તિર્યંચો, મનુષ્યો, વાન-વ્યન્તરો, જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિક દેવોમાં ક્રોધની ઉત્પત્તિ પૂર્વોક્ત ચાર કારણોથી થાય છે,

વસ્તુશરીરોપધિવિશેષાપેક્ષ્યાઽવસેયા, 'એવં માણેણ વિ, માયાએ વિ, લોભેણ વિ' એવમ્-ક્રોધોક્તિરીત્યા, માનેનાપિ, માયયાઽપિ, લોભેનાપિ ક્ષેત્રવાસ્તુશરીરોપધિમાશ્રિત્ય, ચતુર્વિ-શતિ દણ્ડકપદવાચ્યાનામભિલાપો વક્તવ્યઃ, તદાહ-'એવં એ વિ ચત્તારિ દંડગા' એવમ્-ઉપર્યુક્તરીત્યા એતેઽપિ પૂર્વોક્તા શ્રત્વારો દણ્ડકા -ક્ષેત્રવાસ્તુશરીરોપધિવિષયકા અવસેયાઃ,

અથ સમ્યગ્દર્શનાદિ ગુણવિઘાતિત્વેન ક્રોધભેદં ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-'કઙ્ગિહે ણં મંતે ! કોહે પ્ણત્તે ?' હે મદન્ત ! કતિવિધઃ સ્વલુ ક્રોધઃ પ્રજ્ઞસઃ ? મગવાનાહ-'ગોયમા !' હે ગૌતમ ! 'ચઙ્ગિહે કોહે પ્ણત્તે' ચતુર્વિધઃ ક્રોધઃ પ્રજ્ઞસઃ, 'તં જહા-અણંતાણુવંધિ કોહે' તથથા-અન-ન્તાનુવંધિ ક્રોધઃ-સમ્યક્ત્વગુણવિઘાતંકોઽનન્તાનુવંધી ક્રોધો ભવતિ, 'અપચ્ચવ્ણાણે કોહે' અપ્રત્યાખ્યાનઃ-દેશવિરતિગુણવિઘાતકઃ ક્રોધો ભવતિ, 'પચ્ચવ્ણાણાવરણે કોહે' પ્રત્યા-ખ્યાનાવરણઃ-સર્વવિરતિગુણવિઘાતી ક્રોધો ભવતિ, 'સંજલણે કોહે' સંજ્વલનઃ-યથાખ્યાત-ચારિત્રવિઘાતકઃ ક્રોધો ભવતિ, 'એવં નેરઙ્ગ્યાણં જાવ વેમાણિયાણં' એવમ્-ઉપર્યુક્ત ક્રોધ-ચતુષ્ટયોક્તિરીત્યા નૈરયિકાણાં યાવત્-અસુરકુમારાદિ દશમવનપતિ પૃથિવીકાયિકાદ્યેકેન્દ્રિય

હસી પ્રકાર માન, માયા, ઓર લોભ કે વિષય મેં વહી સ્વ સમજના ચાહિએ જો ક્રોધ કે સંબંધ મેં કહા હૈ, અર્થાત્ માન આદિ કી ઉત્પત્તિ બી ક્ષેત્ર, વાસ્તુ શરીર, ઓર ઉપધિ કે કારણ હોતી હૈ ઓર નારક આદિ ચૌવીસોં દંડકોં કે જીવોં કે માન આદિ કી ઉત્પત્તિ બી હન્હીં ચાર કારણોં સે હોતી હૈ ।

ગૌતમ સ્વામી પુનઃ પ્રશ્ન કરતે હૈં-હે મગવન્ ! ક્રોધ કિતને પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ ?

મગવાન્-હે ગૌતમ ! ક્રોધ ચાર પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ । ઉસકે ચાર ભેદ્ હસ પ્રકાર હૈં (૧) અનન્તાનુવંધી ક્રોધ જો કિ સમ્યક્ત્વ ગુણ કા ઘાતક હોતા હૈ, (૨) અપ્રત્યાખ્યાની ક્રોધ, જો દેશવિરતિ કા વિઘાતક હોતા હૈ, (૩) પ્રત્યા-ખ્યાનાવરણ ક્રોધ, જો સર્વવિરતિ કા પ્રતિબંધક હોતા હૈ, ઓર (૪) સંજ્વલન

એજ પ્રકારે માન, માયા અને લોભના વિષયમા પણ એજ બધુ સમજાવેલુ છે એ કે જે ક્રોધના સમ્બન્ધમાં કહેલ છે. અર્થાત્ માન આદિની ઉત્પત્તિ પણ ક્ષેત્ર, વાસ્તુ, શરીર અને ઉપધિના કારણે થાય છે અને નારક આદિ ચૌવીસે દંડકોના જીવોના માન આદિની ઉત્પત્તિ પણ આજ ચાર કારણોથી થાય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી પુનઃ પ્રશ્ન કરે છે-હે ભગવન્ ! ક્રોધ કેટલા પ્રકારનો કહેલો છે ?

શ્રી ભગવાન્-ગૌતમ ! ક્રોધ ચાર પ્રકારનો છે. તેના ચાર ભેદ આ પ્રકારે છે

(૧) અનન્તાનુબંધીક્રોધ-કે જે સમ્યક્ત્વ ગુણનો પણ ઘાતક હોય છે.

(૨) અપ્રત્યાખ્યાનીક્રોધ-જે દેશ વિરતિનો વિઘાતક હોય છે.

(૩) પ્રત્યાખ્યાનાવરણક્રોધ-જે સર્વવિરતિનો પ્રતિબંધક થાય છે.

(૪) સંજ્વલનક્રોધ-જે યથાખ્યાત ચારિત્રને ઉત્પન્ન નથી થવા દેતો.

વિકલેન્દ્રિયપન્થેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિક્કમ્નુષ્યવાનવ્યન્તરજ્યોતિષ્કવૈમાનિકાનામપિ અનન્તાનુબન્ધિઃ
-અપ્રત્યાખ્યાન પ્રત્યાખ્યાનાવરણસંજ્વલનક્રોધોઽવસેયઃ, 'एवं माणेणं मायाए लोभेणं,
एए वि चत्तारि दंडगा' एवम्-क्रोधवदेव मानेन मायया लोभेनापि नैरयिकादि वैमानि-
कान्तानाम् एतेऽपि पूर्वोक्ताश्चत्वारो दण्डकाः-अनन्तानुबन्धि-अप्रत्याख्यान-प्रत्याख्याना-
वरण-संज्वलनविषयकाः अवसेयाः, इत्याशयः, तथा च नैरयिकादि वैमानिकान्तानां प्रत्येकं
क्रोधमानमायालोभभेदेन चत्वारो दण्डकाः-प्रत्येकम् अनन्तानुबन्धि-अप्रत्यानप्रत्याख्याना-
वरण संज्वलनरूपभेदेन च चत्वारो दण्डका अवसेया इत्याशयः ॥सू० १॥

ક્રોધપ્રકારવિશેષ વક્તવ્યતા

મૂલમ્-કઙ્કવિહે ણં મંતે ! કોહે પળણત્તે ? ગોયમા ! ચઢઠ્ઠિવિહે કોહે
પળણત્તે, તં જહા-આભોગનિઠ્ઠત્તિએ, અણાભોગનિઠ્ઠત્તિએ, ઉવસંતે, અણુ-
વસંતે, એવં નેરડયાણં જાવ વેમાણિયાણં, એવં માણેણ વિ, માયાએ વિ,
લોભેણ વિ, ચત્તારિ દંડગા, જીવા ણં મંતે ! કઙ્કહિં ઠાણેહિં અટ્ટ કમ્મ-
પગ્ગહીઓ ચિળિંસુ ? ગોયમા ! ચઢહિં ઠાણેહિં અટ્ટ કમ્મપગ્ગહીઓ
ચિળિંસુ, તં જહા-કોહેણં, માણેણં, માયાએ, લોભેણં, એવં નેરડયાણં

ક્રોધ, જો યથાશ્રિયત્ત્વાચારિત્ર કો નહીં ઉત્પન્ન હોને દેતા । હસી પ્રકાર નારકોં સે
લેકર વૈમાનિક દેવોં તક સમજ્ઞ લેના ચાહિએ, અર્થાત્ અસુરકુમાર આદિ દશ
ભવનપતિયોં, પૃથ્વીકાયિક આદિ એકેન્દ્રિયોં, વિકલેન્દ્રિયોં, પંચેન્દ્રિયોં તિર્યચોં,
મનુષ્યોં, વાનવ્યન્તરોં, જ્યોતિષ્કોં ઓર વૈમાનિકોં કા મી ક્રોધ અનન્તાનુબંધી,
અપ્રત્યાખ્યાની, પ્રત્યાખ્યાનાવરણ ઓર સંજ્વલન કે ભેદ સે ચાર-ચાર પ્રકાર કા હૈ ।

હસી પ્રકાર માન, માયા ઓર લોભ નામક કષાયોં કે વિષય સેં મી સમજ્ઞતા
ચાહિએ, અર્થાત્ માન, માયા ઓર લોભ કે મી અનન્તાનુબંધી, અપ્રત્યાખ્યાની,
પ્રત્યાખ્યાનાવરણ ઓર સંજ્વલન કે ભેદ સે ચાર-ચાર ભેદ હૈ ઓર નારકોં સે લેકર
વૈમાનિક દેવોં તક કે માન આદિ કે મી ચાર-ચાર ભેદ હૈ ।

એ પ્રકારે નારકોથી લઈ વૈમાનિક દેવો સુધી સમજ્ઞ લેવું જોઈએ. અર્થાત્ અસુર-
કુમાર આદિ દશભવનપતિયો, પૃથ્વીકાયિક આદિ એકેન્દ્રિયો, વિકલેન્દ્રિયો, પંચેન્દ્રિય
તિર્યચો, મનુષ્યો, વાનવ્યન્તરો, જ્યોતિષ્કો અને વૈમાનિકોના પણ ક્રોધ અનન્તાનુબંધી
અપ્રત્યાખ્યાની, પ્રત્યાખ્યાનાવરણ અને સંજ્વલનના લેહથી ચાર ચાર પ્રકારના છે.

એજ પ્રકારે માન, માયા અને લોભ નામક કષાયોના વિષયમાં પણ સમજ્ઞવું જોઈએ.
અર્થાત્ માન, માયા અને લોભ પણ અનન્તાનુબંધી અપ્રત્યાખ્યાની પ્રત્યાખ્યાનાવરણ અને
સંજ્વલનના લેહથી ચાર ચાર લેહો છે અને નારકોથી વૈમાનિક દેવો સુધીના માન આદિના
પણ ચાર ચાર લેહ છે.

जाव वेसाणियाणं, जीवा णं भंते ! कइहिं ठाणेहिं अट्ट कम्मपगडीओ चिणंति ? गोयमा ! चउहिं ठाणेहिं, तं जहा-कोहेणं, साणेणं, मायाए, लोभेणं, एवं नेरइया जाव वेसाणिया, जीवा णं भंते ! कइहिं ठाणेहिं अट्ट कम्मपगडीओ चिणिस्संति, गोयमा ! चउहिं ठाणेहिं अट्ट कम्मपगडीओ चिणिस्संति, तं जहा-कोहेणं, साणेणं, मायाए, लोभेणं, एवं नेरइया जाव वेसाणिया, जीवाणं भंते ! कइहिं ठाणेहिं अट्ट कम्मपगडीओ उवचिणिंसु ? गोयमा ! चउहिं ठाणेहिं अट्ट कम्मपगडीओ उवचिणिंसु, तं जहा-कोणेणं, साणेणं, मायाए, लोभेणं, एवं नेरइया जाव वेसाणिया, जीवाणं भंते ! पुच्छा, गोयमा ! चउहिं ठाणेहिं उवचिणंति जाव लोभेणं, एवं नेरइया जाव वेसाणिया, एवं उवचिणिस्संति, जीवाणं भंते ! कइहिं ठाणेहिं अट्ट कम्मपगडीओ वंधिंसु ? गोयमा ! चउहिं ठाणेहिं अट्ट कम्मपगडीओ वंधिंसु तं जहा-कोहेणं साणेणं जाव लोभेणं, एवं नेरइया जाव वेसाणिया, वंधिंसु, वंधंति, वंधिस्संति, उदीरेंसु, उदीरंति, उदीरिस्संति, वेदिंसु, वेदेंति, वेदइस्संति, निज्जरिंसु, निज्जरेंति, निज्जरिस्संति, एवं एए जीवाइया वेसाणियपज्जवसाणा अट्टारस दंडगा जाव वेसाणिया, निज्जरिंसु, निज्जरेंति, निज्जरिस्संति आतपतिट्ठियखेत्तं पडुच्च णंताणुबंधिआभोगे, खिणउवचिण बंधउदीरवेद तह निज्जरा चेव ॥१॥ इति पणवणाए भगवईए कसायपदं समत्तं ॥१४॥सू० २॥

छाया-‘कतिविधः खलु भदन्त ! क्रोधः प्रज्ञप्तः ? गौतम ! चतुर्विधः क्रोधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा-आभोगनिर्वर्तितः, अनाभोगनिर्वर्तितः, उपशान्तः, अनुपशान्तः, एवं नैरयिकाणां

क्रोध के विशेष भेद

शब्दार्थ-(कइविहे णं भंते ! कोहे पणन्ते ?) हे भगवन् ! क्रोध कितने प्रकार का कहा है ? (गोयमा ! चउव्विहे कोहे पणन्ते) हे गौतम ! चार प्रकार का

क्रोधना विशेष भेद

शब्दार्थ-(कइविहेणं भंते ! कोहे पणन्ते ?) हे भगवन् ! क्रोध कितने प्रकार का कहा है ? (गोयमा ! चउव्विहे कोहे पणन्ते) हे गौतम ! चार प्रकार का क्रोध कहा है (तं जहा) ते-आ प्रक्षारे (अभोगनिव्वत्तिए) उपयोग पूर्वक उत्पन्न कइए (अणाभोगनिव्वत्तिए) विना

યાવદ્ વૈમાનિકાનામ્, एवं मानेनापि, माययापि, लोभेनापि चत्वारो दण्डकाः, जीवाः खलु भदन्त ! कतिभिः स्थानैरष्ट कर्मप्रकृतीश्चितवन्तः ? गौतम ! चतुर्भिः स्थानैरष्टकर्मप्रकृती-
श्चितवन्तः, तद्यथा-क्रोधेन, मानेन, मायाया, लोभेन, एवं नैरयिकाणां यावद् वૈમાનિકા-
નામ્, जीवाः खलु भदन्त ! कतिभिः स्थानैरष्टकर्मप्रकृतीश्चिन्वन्ति ? गौतम ! चतुर्भिः स्थानैः,

ક્રોધ કહા હૈ (તં જહા) વહ્ ઇસ પ્રકાર હૈ (અભોગનિવ્વત્તિએ) ઉપયોગ પૂર્વક
ઉત્પન્ન કિયા હુઆ (અણાભોગનિવ્વત્તિએ) વિના ઉપયોગ ઉત્પન્ન હુઆ (ઉવસંતે)
ઉપશાન્ત (અણુવસંતે) અનુપશાન્ત (એવં નેરહ્યા જાવ વૈમાણિયાણં) ઇસી પ્રકાર
નારકોં યાવત્ વૈમાનિકોં કા ક્રોધ (એવં માણેણ વિ) ઇસી પ્રકાર માન સે ભી
(માયાએ વિ) માયા સે ભી (લોભેણ વિ) લોભ સે ભી (ચત્તારિ દંડગા) ચાર દંડક

(જીવા ણં મંતે ! કતિહિં ઠાણેહિં) હે ભગવન્ ! જીવોં ને કિતને સ્થાનોં
અર્થાત્ કારણોં સે (અટ્ટકમ્મપગડીઓ) આઠ કર્મપ્રકૃતિયાં (ચિણિસુ ?) ચય
કી હૈં ? (ગોયમા ! ચઝહિં ઠાણેહિં અટ્ટકમ્મપગડીઓ ચિણિસુ) હે ગૌતમ ! ચાર
કારણોં સે આઠ કર્મપ્રકૃતિયોં કા ક્ષય કિયા હૈ (તં જહા) વે ઇસ પ્રકાર (કોહેણં
માણેણં, માયાએ, લોભેણં) ક્રોધ સે, માનસે, માયા સે, લોભ સે (એવં નેરહ્યાણં
જાવ વૈમાણિયાણં) ઇસી પ્રકાર નારકોં યાવત્ વૈમાનિકોં કા

(જીવા ણં મંતે ! કતિહિં ઠાણેહિં અટ્ટકમ્મપગડીઓ ચિર્ણંતિ) હે ભગવન્ જીવ
કિતને કારણોં સે આઠ કર્મપ્રકૃતિયોં કા ચય કરતે હૈં ? (ગોયમા ! ચઝહિં
ઠાણેહિં) હે ગૌતમ ! ચાર કારણોં સે (તં જહા-કોહેણં, માણેણં, માયાએ, લોભેણં)
વે ઇસ પ્રકાર-ક્રોધ સે, માન સે, માયા સે, લોભ સે (એવં નેરહ્યા જાવ વૈમા-
ણિયા) ઇસી પ્રકાર નારક યાવત્ વૈમાનિક

ઉપયોગ પૂર્વક ઉત્પન્ન કરાયેલ (ઉવસંતે) ઉપશાન્ત (અણુવસંતે) અનુપશાન્ત (એવં નેરહ્યાણં જાવ
વૈમાણિયાણં) એ પ્રકારે નારકો યાવત્ વૈમાનિકોના ક્રોધ સમજવા.

(એવં માણેણ વિ) એ રીતે માનથી પણ (માયાએ વિ) માયાથી પણ (લોભેણ વિ) લોભથી
પણ (ચત્તારિ દંડગા) ચાર દંડક કહેવા બોધાયે

(જીવાણં મંતે ! કઙ્ઘિં ઠાણેહિં) હે ભગવન્ ! જીવોએ કેટલાં સ્થાનો અર્થાત્ કારણોથી
(અટ્ટકમ્મપગડીઓ) આઠ કર્મપ્રકૃતિયો (ચિણિસુ ?) ચય કરેલ છે ? (ગોયમા ! ચઝહિં ઠાણેહિં અટ્ટ-
કમ્મપગડીઓ ચિણિસુ ?) હે ગૌતમ ! ચાર કારણોથી આઠ કર્મ પ્રકૃતિયોનો ચય કરેલ છે
(તં જહા) તે આ પ્રકારે (કોહેણં, માણેણં, માયાએ, લોભેણં) ક્રોધથી, માનથી, માયાથી અને
લોભથી (એવં નેરહ્યાણં જાવ વૈમાણિયાણં) એજ પ્રકારે નારકો યાવત્ વૈમાનિકોના વિષે સમજવું.

(જીવાણં મંતે ! કઙ્ઘિં ઠાણેહિં અટ્ટકમ્મપગડીઓ ચિર્ણંતિ ?) હે ભગવન્ ! જીવ કેટલા
કારણોથી આઠ કર્મ પ્રકૃતિયોનું ચયન કરે છે ? (ગોયમા ! ચઝહિં ઠાણેહિં) હે ગૌતમ !
ચાર કારણોથી (તં જહા-કોહેણં, માણેણં, માયાએ, લોભેણં) તે આ પ્રકારે ક્રોધથી, માનથી,

तद्यथा—क्रोधेन मानेन मायया लोभेन, एवं नैरयिका यावद् वैमानिकाः, जीवाः खलु भदन्त ! कतिभिः स्थानैरष्टकर्मप्रकृतीश्चेष्ट्यन्ति ? गौतम ! चतुर्भिः स्थानैरष्टौ कर्मप्रकृतीश्चेष्ट्यन्ति, तद्यथा—क्रोधेन, मानेन, मायया, लोभेन, एवं नैरयिका यावद् वैमानिकाः, जीवाः खलु भदन्त ! कतिभिः स्थानै रष्टौ कर्मप्रकृतीरुपचितवन्तः ? गौतम ! चतुर्भिः स्थानै रष्टौ कर्म प्रकृतीरुपचितवन्तः, ? तद्यथा—क्रोधेन, मानेन, मायया, लोभेन, एवं नैरयिका यावद् वैमा-
निकाः, जीवाः खलु भदन्त ! पृच्छा, गौतम ! चतुर्भिः स्थानैरुपचिन्वन्ति, यावत्लोभेन,

जीवा णं भंते ! कतिहिं ठाणेहिं अट्ठकम्मपगडीओ चिणिस्संति ?) हे भगवन् ! जीव कितने कारणों से आठ कर्मप्रकृतियों का चय करेंगे ? (गोयमा ! चउहिं ठाणेहिं अट्ठकम्मपगडीओ चिणिस्संति) हे गौतम ! चार कारणों से आठ कर्म-
प्रकृतियों का चय करेंगे (तं जहा) वे इस प्रकार (कोहेणं, माणेणं, मायाए, लोभेणं) क्रोध से, मान से, माया से और लोभ से (एवं नेरइया जाव वेमाणिया) इसी प्रकार नारक यावत् वैमानिक

(जीवा णं भंते ! कतिहिं ठाणेहिं अट्ठकम्मगडीओ उवचिणिंसु) हे भगवन् ! जीवों ने कितने कारणों से अष्ट कर्मप्रकृतियों का उपचय किया है ? (गोयमा ! चउहिं ठाणेहिं अट्ठकम्मपगडीओ उवचिणिंसु) हे गौतम ! चार कारणों से अष्ट कर्मप्रकृतियों का उपचय किया है (तं जहा—कोहेणं, माणेणं, मायाए, लोभेणं) वे इस प्रकार—क्रोध से, मान से, माया से और लोभ से (एवं नेरइया जाव वेमाणिया) इसी प्रकार नारक यावत् वैमानिक

(जीवा णं) जीवों के विषय में(भंते !) हे भगवन् ! (पुच्छा) प्रश्न (गोयमा !

मायाथी, दोलथी (एवं नेरइया जाव वेमाणिया) ये प्रकारे नारक यावत्-वैमानिक पर्यन्त सभल्ल देवुं.

(जीवाणं भंते ! कइहिं ठाणेहिं अट्ठकम्मपगडीओ चिणिस्संति ?) हे भगवन् ! एव डेट्ठा डारण्णोथी आठ कर्म प्रकृतियोना अय करे ? (गोयमा ! चउहिं ठाणेहिं अट्ठकम्म पगडीओ चिणिस्संति) हे गौतम ! आठ डारण्णोथी आठ कर्म प्रकृतियोना अय करे (तं जहा) ते आ प्रकारे (कोहेणं, माणेणं, मायाए, लोभेणं) क्रोधथी, मानथी, मायाथी, दोलथी (एवं नेरइया जाव वेमाणिया) ये प्रकारे नारक यावत् वैमानिक पर्यन्त सभल्ल देवुं.

(जीवाणं भंते कइहिं ठाणेहिं अट्ठकम्मपगडीओ उवचिणिंसु) हे भगवन् ! एवे डेट्ठा डारण्णोथी अष्ट कर्म प्रकृतियोना उपयय करे छे ? (गोयमा ! चउहिं ठाणेहिं अट्ठ कम्म-पगडीओ उवचिणिंसु) हे गौतम ! आठ डारण्णोथी अष्ट कर्म प्रकृतियोना उपयय करे छे (तं जहा—कोहेणं, माणेणं, मायाए, लोभेणं) ते आ प्रकारे—क्रोधथी, मानथी, मायाथी, दोलथी (एवं नेरइया जाव वेमाणिया) ये प्रकारे नारक यावत् वैमानिक

(जीवाणं) एव (भंते !) हे भगवन् ! (पुच्छा) प्रश्न (गोयमा ! चउहिं ठाणेहिं उवचि-

एवं नैरयिकाः यावद् वैमानिकाः, एवम् उपचेप्यन्ति, जीवाः खलु मदन्त ! कतिभिः स्थानै रष्टौ कर्मप्रकृतीः अभान्तसुः ? गौतम ? चतुर्भिः स्थानैरष्टकर्मप्रकृतीः अभान्तसुः, तद्यथा-क्रोधेन मानेन यावद् लोभेन, एवं नैरयिका यावद् वैमानिकाः अभान्तसुः, बध्नन्ति, भन्तस्यन्ति, उदैरयन् उदीरयन्ति, उदीरयिष्यन्ति, अवेदयन्त ! वेदयन्ते, वेदयिष्यन्ते, निर-
जारयन्, निर्जारयन्ति, निर्जारयिष्यन्ति, एवमेते जीवादिकाः वैमानिकपर्यवसानाः अष्टादश
दण्डकाः यावद् वैमानिकाः, निरजारयन्, निर्जारयन्ति, निर्जारयिष्यन्ति, आत्मप्रतिष्ठित
क्षेत्रं प्रतीत्यानन्तानुबन्धी आभोगः । चयोपवयवन्धोदीरणवेदना तथा निर्जरा चैव ॥१॥
इति प्रज्ञापनायां भगवत्यां कपायपदं समाप्तम् ॥ १४ ॥ सू. २ ॥

चउहिं ठाणेहिं उवचिर्णति) चार कारणों से उपचय करते हैं (जाव लोभेणं) यावत् लोभ से (एवं नेरइया जाव वेमाणिया) इसी प्रकार नारक यावत् वैमानिक (एवं उवचिणिस्संति) इसी प्रकार उपचय करेंगे

(जीवाणं भंते ! कतिहिं ठाणेहिं अट्टकम्मपगडीओ वंधिंसु ?) हे भगवन् ! जीवो ने कितने कारणों से आठ कर्मप्रकृतियों को बांधा ? (गोयमा ! चउहिं ठाणेहिं अट्टकम्मपगडीओ वंधिंसु) हे गौतम ! चार कारणों से आठ कर्मप्रकृतियों को बांधा (तं जहा-कोहेणं, माणेणं, मायाए, लोभेणं) क्रोध से, मान से, माया से, लोभ से (एवं नेरइया जाव वेमाणिया) इसी प्रकार नारक यावत् वैमानिक (बंधिंसु) बांधा (बंधंति) बांधते हैं (बंधिस्संति) बांधेंगे (उदीरेंसु) उदी-
रणा की (उदीरंति) उदीरणा करते हैं (उदीरिस्संति) उदीरणा करेंगे (वेदिंसु) वेदन किया (वेदंति) वेदने हैं (वेदइस्संति) वेदेंगे (निज्जरिंसु) निर्जरा की (निज्ज-
रेति) निर्जरा करते हैं (निज्जरिस्संति) निर्जरा करेंगे (एवं) इस प्रकार (एते) ये (जीवाइया) जीव से आरंभ करके (वेमाणियपज्जवसाणा) वैमानिकों तक

ળંતિ) ચાર કારણથી ઉપચય કરે છે (જાવ લોભેણં) યાવત્ લોભથી (એવં જાવ નેરઇયા જાવ વેમા-
ણિયા) એજ પ્રકારે નારક યાવત્ વૈમાનિક (એવં ઉવચિણિસ્સંતિ) એજ પ્રકારે ઉપચય કરશે

(જીવાણં મંતે ! કતિહિં ઠાણેહિં અટ્ટ કમ્મપગડીઓ વંધિંસુ ?) હે ભગવન્ ! જીવોએ કેટલા
કારણોથી આઠ કર્મ પ્રકૃતિઓ બાંધી ? (ગોયમા ! ચઉહિં ઠાણેહિં અટ્ટ કમ્મપગડીઓ વંધિંસુ)
હે ગૌતમ ! ચાર કારણોથી આઠ કર્મ પ્રકૃતિઓને બાંધી (તં જહા કોહેણં, માણેણં, માયાએ,
લોભેણં) ક્રોધથી, માનથી, માયાથી, લોભથી (એવં નેરઇયા જાવ વેમાણિયા) એજ પ્રકારે નારક
યાવત્ વૈમાનિક (વંધિંસુ) બાંધ્યા (વંધંતિ) બાંધે છે (વંધિસ્સંતિ) બાંધશે (ઉદીરેંસુ) ઉદીરણા કરી
(ઉદીરંતી) ઉદીરણા કરે છે (ઉદીરીસ્સંતિ) ઉદીરણા કરશે (વેદિંસુ) વેદન કર્યું (વેદંતિ) વેદન
કરે છે (વેદઇસ્સંતિ) વેદન કરશે (નિજ્જરિંસુ) નિર્જરા કરી (નિજ્જરેંતિ) નિર્જરા કરે છે (નિજ્જ-
રિસ્સંતિ) નિર્જરા કરશે (એવં) એ પ્રકારે (એતે) આ (જીવાઇયા) જીવથી શરૂઆત કરીને (વેમાણિય-
પજ્જવસાણા) વૈમાનિકો સુધી (અટ્ટારસદંડગા) અઠાર દંડક (જાવ વેમાણિયા) વૈમાનિકો

ટીકા-અથ પૂર્વોક્તક્રોધાદીનાં નિર્વૃત્તિભેદાદવસ્થાભેદાच्च भेदान प्ररूपयितुमाह-‘કઈ-વિદે જં મંતે ! કોહે પળતે ?’ ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-હે મદન્ત ! કતિવિધઃ ચલુ ક્રોધઃ પ્રજ્ઞસઃ ? મગવાનાહ-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘ચઉચ્ચિહે કોહે પળતે’ ચતુર્વિધઃ ક્રોધઃ પ્રજ્ઞસઃ, ‘તં જહા-આમોગનિવ્વત્તિ’ તથા-આમોગનિર્વર્તિતઃ ‘અણામોગનિવ્વત્તિ’ અનામોગનિર્વર્તિતઃ, ‘ઉવસંતે, અણુવસંતે’ ઉપશાન્તઃ, અનુપશાન્તશ્ચ, તત્ર યદા પરસ્યાપરાધં બુદ્ધ્વા ક્રોધહેતુશ્ચ વ્ય-વહારેણ પુષ્ટમવલમ્બય પ્રકારાન્તરેણાસ્ય શિક્ષા ન સમ્ભવતીતિ આમોગ્ય-વિચાર્ય ક્રોધં કરોતિ તદા સ ક્રોધઃ આમોગનિર્વર્તિતઃ ઁચ્યતે યદા તુ સાધારણત ઁવ તથાવિધમોહવશાદ્ ગુણદોષ-

(અટારસ દંડગા) અટારહ દંડક (જાવ વેમાણિયા) વૈમાનિકોં તક (નિજ્જરિસુ, નિજ્જરેતિ, નિજ્જરિસ્સંતિ) નિર્જરા કી, નિર્જરા કરતે હૈં, નિર્જરા કરેંગે

(આયપતિટ્ઠિય) આત્મપ્રતિષ્ઠિત (ચેતં પહુચ્ચ) ક્ષેત્ર કે આશ્રય સે (અણંતાણુવંધિ) અનન્તાનુવંધી (આમોગે) ઉપયોગ (ચિણ-ઉવચિણ-વંધ-ઉદીર-વેદ) (ચય, ઉપચય, વંધ, ઉદીરણા, વેદના (તહ નિજ્જરા) તથા નિર્જરા (ચેવ) ઁર

કષાય પદ સમાપ્ત

ટીકાર્થ-અવ નિવૃત્તિ કે ભેદ સે તથા અવસ્થા કે ભેદ સે હોને વાલે ક્રોધોદિ કે ભેદોં કી પ્રરૂપણા કી જાતી હૈ-

ૃ: ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્ન કરતે હૈં-હે મનવન્ ! ક્રોધ કિંતને પ્રકાર કા કહા હૈ ?

મગવાન્-હે ગૌતમ ! ક્રોધ ચાર પ્રકાર કા કહા હૈ, યથા-આમોગનિર્વર્તિત, અનામોગનિર્વર્તિત, ઉપશાન્ત ઁર અનુપશાન્ત । જંવ દૂસરે કે અપરાધ કો જાનકર ઁર ક્રોધ કે પુષ્ટ કારણ કા અવલમ્બન કરકે, પ્રકારાન્તર સે ઁસે શિક્ષા નહીં મિલંસકતી, ઁસાંવિચાર કરકે ક્રોધ કરતા હૈ, તવ વહ ક્રોધ

સુધી (નિજ્જરિસુ નિજ્જરેતિ, નિજ્જરિસ્સંતિ) નિર્જરા કરી, નિર્જરા કરે છે, નિર્જરા કરશે

(આયપતિટ્ઠિય) આત્મ પ્રતિષ્ઠિત (ચેતં પહુચ્ચ) ક્ષેત્રના આશ્રયથી (અણંતાણુવંધિ) અનન્તાનુવંધી (આમોગે) ઉપયોગ (ચિણ-ઉવચિણ-વંધ-ઉદીર-વેદ) યય, ઉપચય, વંધ ઉદીરણા, વેદના (તહ નિજ્જરા) તથા નિર્જરા (ચેવ) ઁને

કષાય પદ સમાપ્ત

ટીકાર્થ-હવે નિવૃત્તિના લેદથી તથા અવસ્થાના લેદથી થનારા ક્રોધાદિના લેદોની પ્રજ્ઞા કરાય છે

શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે. હે ભગવન્ ! ક્રોધ કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! ક્રોધ ચાર પ્રકારના કહ્યા છે, જેમકે, આલોગનિવર્તિત, અનાલોગનિવર્તિત, ઉપશાન્ત ઁને અનુપશાન્ત. જ્યારે ખીજના અપરાધને જાણીને ઁને ક્રોધનો પુષ્ટકરણનું અવલંબન કરીને, પ્રકારાન્તરથી ઁને શિક્ષા નથી મળી શકતી, ઁવે વિચાર કરીને ક્રોધ કરે છે, ત્યારે તે ક્રોધ આલોગનિવર્તિત અર્થાત્ જાણ વિચારથી ઉત્પન્ન ક્રોધ

વિચારણારહિતઃ સન્ પરવશોભૂત્વા ક્રોધં કુરુતે તદા સ ક્રોધોઽનાભોગનિર્વર્તિતઃ ઉચ્યતે ૨, ઉપશાન્તસ્તાવદ્ અનુદયાવસ્થઃ ૩, અનુપશાન્તસ્તુ ઉદયાવસ્થઃ ક્રોધ ઉચ્યતે, 'એવં નૈરઙ્ગ્યાણં જાવં વૈમાણિયાણં' એવમ્-ઉપર્યુક્ત રીત્યા નૈરયિકાણાં યાવદ્-અસુરકુમારાદિ દશ ભવનપતિ પૃથિવીકાયિકાદિ પञ્ચૈકેન્દ્રિયવિકલેન્દ્રિયપञ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકમનુપ્યવાનવ્યન્તરજ્યોતિષ્ક-વૈમાનિકાનામપિ આભોગનિર્વર્તિતઃ, અનાભોગનિર્વર્તિતઃ, ઉપશાન્તઃ, અનુપશાન્તઃ ક્રોધોઽવ-સેયઃ, 'એવં માણેણ વિ, માયાણ વિ, લોભેણ વિ ચત્તારિ દંડગા' એવમ્-ક્રોધવદેવ માનેનાપિ માયયાપિ લોભેનાપિ પ્રત્યેકમ્ આભોગાદિ ચષ્ટુષ્પ્રકારકેણ સામાન્યેન ચતુર્વિંશતિ દણ્ડક-ક્રમેણ ચ નૈરયિકાદિ વૈમાનિકાન્તેન ચત્વારો દણ્ડકાઃ માવનીયાઃ, અથ ફલભેદેન કાલ-

આભોગનિર્વર્તિત અર્થાત્ સોચ વિચાર કર ઉત્પન્ન ક્રોધ કહલાતા હૈ । જવ સાધારણ રૂપ સે વિશેષ પ્રકાર કે મોહવશ ગુણ-દોષ કી વિચારણા સે રહિત હોકર, પરાધીન બના હુઆ જીવ ક્રોધ કરતા હૈ, તચ વહ ક્રોધ અનાભોગનિર્વર્તિત કહલાતા હૈ । જો ક્રોધઉદય અવસ્થા કો પ્રાપ્ત ન હો વહ ઉપશાન્ત કહલાતા હૈ ઓર ઉદય અવસ્થા કો પ્રાપ્ત ક્રોધ અનુપશાન્ત કહલાતા હૈ ।

इसी प्रकार नारकों से लेकर वैमानिकों तक के क्रोध के संबंध में समझना चाहिए, अर्थात् नारकों, असुरकुमार आदि दश भवनवासियों, पृथ्वीकायिक आदि एकेन्द्रियों, विकलेन्द्रियों, पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्यो, मनुष्यों, वानव्यन्तरो, ज्योतिष्को और वैमानिकों का क्रोध भी आभोगनिर्वर्तित, अनाभोगनिर्वर्तित, उपशान्त और अनुपशान्त के भेद से चार प्रकार का कह लेना चाहिए ।

ક્રોધ કે હી સમાન માન, માયા ઓર લોભ કે હી આભોગનિર્વર્તિત આદિ ચાર ચાર ભેદ હોતે હૈ ઓર નારકો સે લેકર વૈમાનિકો તક કે માન, માયા, લોભ કે હી યેહી ચાર-ચાર ભેદ હોતે હૈ ।

કહેવાય છે. જ્યારે સાધારણ રૂપથી વિશેષ પ્રકારના મોહવશ-શુણ્ણ હોપની વિચારણાથી રહિત થઈ ને. પરાધીન બનેલ જીવ ક્રોધ કરે છે. ત્યારે તે ક્રોધ અનાભોગનિર્વર્તિત કહેવાય છે. જે ક્રોધ ઉદય અવસ્થાને પ્રાપ્ત ન થાય તે ઉપશાન્ત કહેવાય છે. અને ઉદય અવસ્થાને પ્રાપ્ત ક્રોધ અનુપશાન્ત કહેવાય છે.

એજ પ્રકારે નારકોથી લઈ ને વૈમાનિકો સુધીના ક્રોધના સંબન્ધમાં સમજવું જોઈએ. અર્થાત્ નારકો, અસુરકુમાર આદિ દશ ભવનપતિયો, પૃથ્વીકાયિક આદિ એકેન્દ્રિયો, વિકલેન્દ્રિયો, પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યો, મનુષ્યો, વાનવ્યન્તરો, જ્યોતિષ્કો અને વૈમાનિકોના ક્રોધ પણ આભોગનિર્વર્તિત, અનાભોગનિર્વર્તિત ઉપશાન્ત અને અનુપશાન્ત એ રીતે ચાર પ્રકારના કહેવા જોઈએ.

ક્રોધની જ જેમ માન, માયા, લોભના પણ આભોગનિર્વર્તિત આદિ ચાર-ચાર ભેદ થાય છે અને નારકોથી લઈ ને વૈમાનિકો સુધીના માન, માયા, લોભના પણ આજ ચાર ચાર ભેદ થાય છે.

ત્રયવર્તિનાં જીવાનાં ભેદં પ્રરૂપયિતુમાહ—‘જીવા ણં મંતે ! કઙ્ઘિં ઠાણેહિં અટ્ઠકમ્મપગડીઓ ચિર્ણિસુ ?’ હે ભદ્રન્ત ! જીવાઃ સ્થાનૈઃ—તિષ્ઠન્તિ એમિરિતિ કરણવ્યુત્પત્ત્યા સ્થાનાનિ કારણાનિ તૈઃ, કિયત્સંખ્યકૈઃ કારણૈરિત્યર્થઃ, અટ્ઠ કર્મપ્રકૃતીઃ—જ્ઞાનાવરણીયદર્શનાવરણીયવેદનીયમોહનીયાયુષ્કનામગોત્રાન્તરાયિકરૂપાઃ, અચપુઃ—ચિતવન્તઃ, કષાયપરિણતસ્ય જીવસ્ય કર્મપુદ્ગલોપાદાનમાત્રરૂપં ચયનમત્રાવસેયમ્ તથા ચ કષાયપરિણતા જીવાઃ કતિભિઃ કારણૈરુટ્ઠ કર્મપ્રકૃતીનાં પૂર્વોક્તાનાં કર્મપુદ્ગલોપાદાનરૂપં ચયનં કૃતવન્તઃ ? इति प्रश्नः, भगवानाह—‘गोयमा !’ हे गौतम ! ‘चउहिं ठाणेहिं अट्ठकम्मपगडीओ चिर्णिंसु’ चतुर्भिः स्थानैः—कारणैः कषायपरिणता जीवाः अष्टौ कर्मप्रकृतीः प्रागुक्तरूपाः अचैपुः—चितवन्तः चयनं कृतवन्त इत्यर्थः, ‘तं जहा—क्रोहेण माणेणं मायाए लोभेणं’ तद्यथा—क्रोधेन, मानेन, मायया, लोभेन च, ‘एवं नेरइयाणं जाव वेमाणियाणं’ एवम्—पूर्वोक्तीत्या नैरयिकाणां

ક્રોધ આદિ કષાયોં કે વશીભૂત હોને પર જીવ કો કયા પરિણામ ભોગના પડતા હૈ, યા ક્રોધ આદિ કા ફલ કયા હૈ ? इस संबंध में गौतम के प्रश्नों का और भगवान् के उत्तरों का प्रतिपादन किया जाता है—

ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્ન કરતે હૈ—હે ભગવન્ ! કિતને કારણોં સે જીવોં ને કર્મ કી આઠ પ્રકૃતિયોં કા ચય કિયા હૈ ? જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, વેદનીય, મોહનીય, આયુષ્ય, નામ, ગોત્ર ઓર અન્તરાય યહ કર્મ કી આઠ પ્રકૃતિયાં હૈ । કષાય-પરિણત હુઆ જીવ કર્મ કે યોગ્ય પુદ્ગલોં કા ઉપાદાન કરતા હૈ, ઉસી કો યહાં ચય સમજના ચાહિયે । તાત્પર્ય યહ હુઆ કિ જીવોં ને કષાય પરિણત હોકર કિતને કારણોં સે પૂર્વોક્ત આઠ કર્મપ્રકૃતિયોં કા ચયન કિયા હૈ ?

ભગવાન્ મહાવીર સ્વામી ઉત્તર દેતે હૈ—હે ગૌતમ ! ચાર કારણોં સે જીવોં ને પૂર્વોક્ત આઠ કર્મપ્રકૃતિયોં કા ચય કિયા હૈ । વે ચાર કારણ યે હૈ—ક્રોધ, માન, માયા ઓર લોભ । इसी प्रकार नारको से लेकर वैमानिकों तक कहना

ક્રોધ આદિ કષાયોના વશીભૂત થવાથી જીવને શું શું પરિણામ ભોગવવું પડે છે. અગર ક્રોધ આદિનું ક્ષણ શું છે ? એ સમ્બન્ધમાં શ્રી ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નોનું અને શ્રી ભગવાનના ઉત્તરોનું પ્રતિપાદન કરાય છે

શ્રી ગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્ ! કેટલા કારણોથી જીવોએ કર્મની આઠ પ્રકૃતિયોના ચય કર્યા ? જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, વેદનીય, મોહનીય, આયુષ્ય, નામ અને ગોત્ર અન્તરાય એ કર્મની આઠ પ્રકૃતિયો છે. કષાય પરિણત થયેલ જીવ કર્મને યોગ્ય પુદ્ગલોનું ઉપાદાન કરે છે, તેને જ આઠીં ચય સમજવો. લોભએ તાત્પર્ય એ થયું કે જીવોએ કષાય પરિણત થઈને કેટલા કારણોથી પૂર્વોક્ત આઠ કર્મપ્રકૃતિયોનું ચયન કર્યું છે ?

શ્રી ભગવાન્ ઉત્તર આપે છે—હે ગૌતમ ! ચાર કારણોથી જીવોએ પૂર્વોક્ત આઠ કર્મપ્રકૃતિયોના ચય કર્યો છે. તે ચાર કારણ આ છે—ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ. એ જ પ્રમાણે

યાવદ્-અસુરકુમારાદિ દશભવનપતિ પૃથ્વીકાયિકાદિ-પૈન્દ્રિયવિકલેન્દ્રિયપૈન્દ્રિય-
તિર્યગ્યોનિકૃત્યનુબ્યવાનવ્યન્તરજ્યોતિષ્કવૈમાનિકાનામપિ વોધ્યમ્, તથા ચ નૈરયિકાદિ વૈમા-
નિકાન્તા અપિ જીરાઃ કષાયપરિણતાઃ ક્રોધમાનમાચાલોભૈઃ કારણીભૂતૈઃ અણ્ટૌ કર્મપ્રકૃતી-
શ્ચિતચન્ત્વ ઇત્યાશયઃ, ઇતિ ભૂતકાલવિષયકો દણ્ડકઃ, અથ વર્તમાનકાલવિષયકં દણ્ડકમધિ-
કૃત્ય પ્રરૂપચિતુમાહ-‘જીવા જ મંતે ! કઠ્ઠિ ઠાળેહિં અટ્ટકમ્મવણ્ઠીઓ ચિળંતિ ?’ ગૌતમઃ
પૃચ્છતિ-હે ભદ્રન્ત ! જીવાઃ સ્વલુ કષાયપરિણતાઃ કતિમિઃ સ્થાનૈઃ કારણૈઃ અણ્ટૌ કર્મ-
પ્રકૃતીશ્ચિન્વન્તિ ? ભગવાનાહ-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘ચઠ્ઠિ ઠાળેહિં’ કષાયપરિણતાઃ
જીવાશ્ચતુર્મિઃ સ્થાનૈઃ કારણૈઃ અણ્ટૌ કર્મપ્રકૃતીશ્ચિન્વન્તિ ‘તં જહા-કોદેણં માણેણં માયાણ
લોભેણં’ તથા-ક્રોધેન માનેન માયા લોભેન ચેત્યાશયઃ, ‘એવં નેરસ્યા જાવ વેસાણિયા’
એવમ્-સામાન્યજીવોક્તિરીત્યા નૈરયિકાઃ યાવત્-અસુરકુમારાદિ દશ ભવનપતિ પૃથિ

ચાહિએ, અર્થાત્ અસુરકુમાર આદિ દશ ભવનપતિયો, પૃથ્વીકાયિક આદિ પાંચ
એકેન્દ્રિયો, વિકલેન્દ્રિયો, પંચેન્દ્રિય તિર્યચો, મનુષ્યો, વાનવ્યન્તરો, જ્યો-
તિષ્કોં ઓર વૈમાનિકોં કે વિષય મેં મી સમજ્ઞ લેના ચાહિએ । અર્થાત્ નૈરયિકોં
સે લેકર વૈમાનિકોં તક કે સમી ચૌવીસોં દંડકોં કે જીવોં ને ક્રોધ, માન, માયા
ઓર લોભ કે કારણ આઠ કર્મપ્રકૃતિયોં કા ચય કિયા હૈ । યહ ભૂતકાલ
સંબંધી દંડક હુઆ । અવ વર્તમાનકાલ વિષયક દંડક કો લેકર પ્રરૂપણા કરતે હૈ-

ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! કિતને સ્થાનોં અર્થાત્ કારણોં સે જીવ આઠ કર્મ-
પ્રકૃતિયોં કા ચય કરતે હૈ ?

ભગવન્-હે ગૌતમ ! કષાયપરિણત જીવ ચાર કારણોં સે આઠ કર્મપ્રકૃતિયોં
કા ચય કરતે હૈ । વે ચાર કારણ હૈ-ક્રોધ, માન, માયા, ઓર લોભ ।

હસી પ્રકાર નારકોં સે લેકર વૈમાનિકોંતક સમજ્ઞના ચાહિએ, અર્થાત્

નારકોથી લઈને વૈમાનિકો સુધી ઠંડેવું જોઈએ, અર્થાત્ અસુરકુમાર આદિ દશ ભવનપતિયો,
પૃથ્વીકાયિક આદિ પાંચ એકેન્દ્રિયો, વિકલેન્દ્રિયો, પંચેન્દ્રિયતિર્યચો, મનુષ્યો વાનવ્યન્તરો,
જ્યોતિષ્કો અને વૈમાનિકોના વિષયમાં પણ આજ પ્રમાણે સમજી લેવું જોઈએ. અર્થાત્
નૈરયિકોથી લઈને વૈમાનિકો સુધીના બધા ચૌવીસ દંડકોના જીવોએ ક્રોધ, માન, માયા
અને લોભના કારણે આઠ કર્મપ્રકૃતિયોના ચય કર્યો છે. આ ભૂતકાળ સંબંધી દંડક
થયો. હવે વર્તમાન કાલ વિષયક દંડકને લઈને પ્રશ્નણા કરે છે

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! કેટલા સ્થાનો અર્થાત્ કારણોથી જીવ આઠ કર્મપ્રકૃ-
તિયોના ચય કરે છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! કષાય પરિણત જીવ, ચાર કારણોથી આઠ કર્મ પ્રકૃતિયોના
ચય કરે છે. તે ચાર કારણ છે-ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ,

જેજ પ્રકારે નારકોથી લઈને વૈમાનિકો સુધી સમજવું જોઈએ, અર્થાત્ અસુરકુમાર

वीकायिकाद्येकेन्द्रियविकलेन्द्रियपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकमनुष्यवानव्यन्तरज्योतिष्कवैमानिकाश्चा-
पि क्रोधेन मानेन मायया लोभेन चाष्टौ कर्मप्रकृतीः प्रागुक्तरूपाश्चिन्वन्ति, गौतमः
पृच्छति—‘जीवा णं भन्ते ! कइहि ठाणेहिं अट्ठकम्मपगडीओ चिणिस्सन्ति ?’ हे भदन्त !
जीवाः कषायपरिणताः खलु कतिभिः स्थानैः कारणैः अष्टकर्मप्रकृतीश्चेष्टयन्ति ? भगवानाह—
‘गोयमा !’ हे गौतम ! ‘चउहिं ठाणेहिं अट्ठकम्मपगडीओ चिणिस्सन्ति’ जीवाः कषायपरि-
णताः चतुर्भिः स्थानैः कारणैः, अष्टकर्मप्रकृतीश्चेष्टयन्ति, ‘तं जहा—क्रोधेणं माणेणं मायाए
लोभेणं’ तद्यथा—क्रोधेन, मानेन, मायया, लोभेन—चेत्यर्थः, ‘एवं नेइइया जाव वेमाणिया’
एवम्—समुच्चय जीवोक्तिरीत्या नैरयिकाः यावत्—असुरकुमारादि भवनपति प्रभृति वैमानिक
पर्यन्ताः कषायपरिणताः जीवाः क्रोधेन मानेन मायया लोभेन चाष्टौ कर्मप्रकृतीश्चेष्टयन्ति,
इत्येवं कर्मपुद्गलोपादानरूपं चयनं प्रतिपाद्याथ उपचयवन्धोदीरणावेदना निर्जरा विषयकान्

असुरकुमार आदि दश भवनपतियों, पृथ्वीकायिक आदि पांच एकेन्द्रियों, तीन
विकलेन्द्रियों, पंचेन्द्रिय तिर्यचों, वानव्यन्तरो, ज्योतिष्कों और वैमानिकों के
के विषय में भी ऐसा ही कहना चाहिए । कि वे क्रोध आदि चार कारणों से
आठ कर्मप्रकृतियों का चयन करते हैं ।

गौतमस्वामी प्रश्न करते हैं—हे भगवन् ! कषायपरिणत हुए जीव कितने
कारणों से आठ कर्मप्रकृतियों का चयन करेंगे ?

भगवान्—हे गौतम ! कषायपरिणत जीव चार कारणों से आठ कर्मप्रकृतियों
का चयन करेंगे ? वे चार कारण ये हैं—क्रोध, मान, माया और लोभ । इसी
प्रकार नारकों के लेकर वैमानिकों तक चौबीसों दंडकों के जीवों के संबन्ध में
कह लेना चाहिए, असुरकुमार, भवनपति आदि सभी जीव क्रोध, मान, माया
और लोभ के द्वारा आठ कर्मप्रकृतियों को चयन करेंगे ।

इस प्रकार कर्मपुद्गलों के उपादान (ग्रहण) रूप चयन का प्रतिपादन करके

आदि दश भवनपतियो, पृथ्वीकायिक आदि पांच एकेन्द्रियो, त्रय विकलेन्द्रियो, पंचेन्द्रिय
तिर्यचो, मनुष्यो, वानव्यन्तरो, ज्योतिष्को अने वैमानिकोना विषयमां पणु ओवुं कडेवुं
जेधओ के ते क्रोध आदि चार कारणोथी आठ कर्मप्रकृतियोना चयन करे छे.

श्री गौतमस्वामी प्रश्न करे छे—हे भगवन् ! कषाय परिणत जीव कितने कारणों से आठ कर्मप्रकृतियों का चयन करेंगे ?

श्री भगवान्—हे गौतम ! कषाय परिणत जीव चार कारणों से आठ कर्मप्रकृतियों का चयन करेंगे. ते चार कारणो आ छे—क्रोध, मान, माया अने लोभ. ओ प्रकारे नारकोथी
लईने वैमानिको सुधी चौबीसे दंडकोना ओवोना सम्बन्धमां कडेवुं जेधओ अर्थात् नारक,
असुरकुमार, भवनपति आदि जथा ओव क्रोध, मान, माया, अने लोभना द्वारा आठ
कर्मप्रकृतियोना चयन करेशे.

પ્રત્યેકં ત્રીન્ ત્રીન્ દણ્ડકાન્ અતીતવર્તમાનાનાગતકાલર્થેદેન પ્રતિપાદયિતુ કામઃ સર્વ-
સંખ્યયા અષ્ટાદશ દણ્ડકાન્ પ્રરૂપયિતુમાહ—‘જીવા ણં મંતે ! કઠ્ઠિ ઠાણેઠિ અટ્ટકમ્મ-
પગ્ગહીઓ ઉવચિણિસુ ?’ ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—હે ભદન્ત ! જીવાઃ સ્વલ્લ કતિભિઃ સ્થાનૈઃ કારણૈઃ
અષ્ટૌ કર્મપ્રકૃતી રૂપાચૈષુઃ—ઉપચિતવન્તઃ ? મગવાનાહ—‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘ચઉઠિ
ઠાણેઠિ અટ્ટકમ્મપગ્ગહીઓ ઉવચિણિસુ’ કષાયપરિણતા જીવા શ્વતુર્મિઃ સ્થાનૈઃ કારણૈઃ અષ્ટ
કર્મપ્રકૃતીઃ ઉપાચૈષુઃ—ઉપચિતવન્તઃ, ‘તં જઘ્ઠા—કોહેણં માણેણં માયાણ, લોભેણં’ તથથા—
ક્રોધેન, માનેન, માયયા, લોભેન ચેતિ, તત્ર ચયોપચયસ્તાવત્સ્વસ્યાવાધા કાલસ્યોપરિ જ્ઞાના-
વરણીયાદિ કર્મપ્રાયોગ્યપુદ્ગલાનાં વર્દ્ધનમ્ નિષેકઃ તત્ક્રમશ્ચ પ્રથમસ્થિતૌ સર્વં પ્રચુરમ્,
દ્વિતીયસ્યાં સ્થિત્યાં વિશેષહીનં તદપેક્ષયાપિ તૃતીયસ્યાં સ્થિતૌ વિશેષતરહીનમ્ હત્યેવં રીત્યા
ઉત્તરોત્તરં વિશેષહીનં વિશેષહીનં, યાવત્તત્કાલવધ્યમાનાયાઃ સ્થિતેશ્વરમા સ્થિતિ ભવતિ
તાવત્કાલપર્યન્તં વક્તવ્યમ્, ‘એવં નેરહ્યા જાવ વેમાણિયા’ એવમ્—સમુચ્ચયજીવોક્તિ રીત્યા

ઉપચય, બન્ધ, ઉદીરણા, વેદના ઓર નિર્જરા સંબંધી, અતીત વર્તમાન ઓર
ભવિષ્યત્ કાલ કે ભેદ સે ત્રીન-ત્રીન દંડકોં કા પ્રતિપાદન કરતે હૈં ઓર સબ
મિલાકર અઢાર દંડકોં કી પ્રરૂપણા કરને કે લિએ કહતે હૈં—મગવન્ ! જીવોં ને
કિતને કારણોં સે આઠ કર્મપ્રકૃતિયો કા ઉપચય કિયા હૈ ?

મગવન્—હે ગૌતમ ! જીવોં ને ચાર કારણોં સે આઠ કર્મપ્રકૃતિયોં કા ઉપચય
કિયા હૈ । વે ચાર કારણ યે હૈં—ક્રોધ, માન, માયા ઓર લોભ । અપને અવાધા
કાલ કે પશ્ચાત્ જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મયોગ્ય પુદ્ગલોં કા વર્દ્ધન-નિષેક ઉપચય
કહલાતા હૈ । ઉસકા ક્રમ હસ પ્રકાર હૈ—પ્રથમ સ્થિતિ મેં સબ સે અધિક દ્રવ્ય,
દૂસરી સ્થિતિ મેં વિશેષહીન, ત્રીસરી સ્થિતિ મેં ઉસકી અપેક્ષા ભી વિશેષતા-
હીન, હસ પ્રકાર ઉત્તરોત્તર વિશેષહીન વિશેષહીન હોતે હુએ તત્કાલ બદ્ધમાન
સ્થિતિ કી ચરમ સ્થિતિ હોતી હૈ, તબતક કહના ચાહિએ ।

એ પ્રકારે ક્રમ પુદ્ગલોના ઉપાદાન (અહણુ) રૂપ ચયનનું પ્રતિપાદન કરીને ઉપચય,
બન્ધ, ઉદીરણા, વેદના અને નિર્જરા સંબંધી, અતીત, વર્તમાન અને ભવિષ્યત્ કાલનાભેદથી
ત્રણ-ત્રણ દંડકોનું પ્રતિપાદન કરે છે અને બધાનો સરવાળો અઢાર દંડકોની પ્રરૂપણા કરવાને
માટે કહે છે—હે ભગવન્ ! જીવોએ કેટલા કારણોથી આઠ કર્મપ્રકૃતિયોનો ઉપચય કર્યો છે ?

શ્રી ભગવાન્—હે ગૌતમ ! જીવોએ ચાર કારણોથી આઠ કર્મપ્રકૃતિયોનો ઉપચય કર્યો
છે. તે ચાર કારણ આ છે—ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ. પોતાના અબધાકાળ પછી
જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મયોગ્ય પુદ્ગલોના વર્દન-નિષેક ઉપચય કહેવાય છે. તેનો ક્રમ આ
રીતનો—પ્રથમ સ્થિતિમાં બધાથી અધિક દ્રવ્ય, બીજી સ્થિતિમાં વિશેષ હીન ત્રીજી સ્થિતિમાં
તેની અપેક્ષાએ પણ વિશેષતર હીન, એ પ્રકારે ઉત્તરોત્તર વિશેષહીન, વિશેષહીન થતા
તત્કાલ બદ્ધમાન સ્થિતિ ચરમસ્થિતિ અને છે, ત્યાં સુધી કહેવું જોઈએ.

નૈરયિકા યાવત્-ભવનપતિ પૃથિવીકાયિકાદિપञ्च વિકલેન્દ્રિયપञ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યાનિકમનુ-
ષ્યવાનવ્યન્તરજ્યોતિષ્કવૈમાનિકાશ્ચાપિ ક્રોધેન માનેન માયયા લોભેન ચાઘૌ કર્મપ્રકૃતી
રુપાચૈષુ:-ઉપચિતવન્તે इत्याशयः, અથ વર્તમાનકાલમધિકૃત્ય ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘જીવા નં
મંતે ! પુચ્છા’-હે ભદન્ત ! જીવાઃ સ્વલુ કપાયં પરિણમન્તઃ કતિભિઃ સ્થાનૈ રઘ્ઠકર્મપ્રકૃતી
રૂપચિન્વન્તિ ? इति पृच्छा, ભગવાનાહ-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘ચઉર્હિ ઠાણેર્હિ ઉવચિર્ણંતિ
જાવ લોમેણં’ કપાયં પરિણમન્તો જીવા શ્વતુર્ભિઃ સ્થાનૈઃ કારણૈઃ, અઘ્ઠ કર્મપ્રકૃતી રૂપચિન્વન્તિ,
યાવત્-ક્રોધેન માનેન માયયા લોભેન ચેત્યર્થઃ, ‘એવં નેરદ્યા જાવ વૈમણિયા’ એવમ્-
ઔધિકજીવોક્તિ રીત્યા નૈરયિકા યાવત્-દશભવનપતિ પૃથિવીકાયિકાદિ પञ्ચ વિકલેન્દ્રિય

જો વક્તવ્યતા જીવોં કે વિષય મેં કહી હૈ, વહી નારકોં સે લેકર વૈમા-
નિકોંતક કે વિષય મેં જાનના ચાહિએ । અર્થાત્ નારકોં ભવનપતિયોં, પૃથ્વી-
કાય આદિ પાંચ એકેન્દ્રિયોં, વિકલેન્દ્રિયોં, પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોં, મનુષ્યોં, વાન-
વ્યન્તરોં, જ્યોતિષ્કોં ઓર વૈમાનિકોં કે વિષય મેં બી એસા સમજલેના ચાહિએ ।
इन सभी जीवों ने क्रोधादि के कारण आठ कर्मप्रकृतियों का उपचय किया है ।

અવ વર્તમાન કાલકી અપેક્ષા સે ગૌતમ પ્રશ્ન કરતે હૈ-હે ભગવન્ ! કપાય-
પરિણત જીવ કિતને કારણોં સે આઠ કર્મપ્રકૃતિયોં કા ઉપચય કરતે હૈ ?

ભગવાન્-કપાય પરિણામ વાલે જીવ ચાર કારણોં સે આઠ કર્મપ્રકૃતિયોં
કા ઉપચય કરતે હૈ, યથા-ક્રોધ સે, માન સે, માયા સે ઓર લોભ સે ।

નારકો સે લેકર વૈમાનિકોં તક હસી પ્રકાર સમજના ચાહિએ, અર્થાત્ જો
વાત સમુચ્ચય જીવોં કે વિષય મેં કહા હૈ, વહી નારકોં, દશ ભવનપતિયોં
પૃથ્વીકાયિકા આદિ પાંચ એકેન્દ્રિયોં, વિકલેન્દ્રિયોં, પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોં, મનુષ્યોં,

જે વક્તવ્યતા જીવોના વિષયમા કહી છે, તેજ નારકોથી લઈને વૈમાનિકો સુધીના
વિષયમાં બાણુવી જોઈએ. અર્થાત્ નારકો, ભવનપતિયો, પૃથ્વીકાયિકો આદિ એકેન્દ્રિયો,
વિકલેન્દ્રિયો, પંચેન્દ્રિય તિર્યંચો, મનુષ્યો, વાનવ્યન્તરો, જ્યોતિષ્કો અને વૈમાનિકોના
વિષયમા પણ એવું જ સમજી લેવું જોઈએ. આ બધા જીવોએ ક્રોધ, માન, કારણે આઠ
કર્મપ્રકૃતિયોનો ઉપચય કર્યો છે.

હવે વર્તમાન કાળની અપેક્ષાએ શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે

હે ભગવન્ કપાયપરિણત જીવ કેટલા કારણોથી આઠ કર્મપ્રકૃતિયોનો ઉપચય કરે છે ?

ભગવાન્-કપાય પરિણામવાળા જીવ ચાર કારણોથી આઠ કર્મપ્રકૃતિયોનો ઉપચય કરે
છે. જેમકે, ક્રોધથી, માનથી, માયાથી અને લોભથી.

નારકોથી લઈને વૈમાનિકો સુધી એ પ્રકારે સમજવું જોઈએ અર્થાત્ જે વાત સમુચ્ચય
વિષયમા કહી છે, તે જ નારકો, દશ ભવનપતિયો, પૃથ્વીકાયિકો આદિ પાંચ એકેન્દ્રિયો,
વિકલેન્દ્રિયો, પંચેન્દ્રિય તિર્યંચો, મનુષ્યો, વાનવ્યન્તરો, જ્યોતિષ્કો અને વૈમાનિકોના

પંચેન્દ્રિય તિયગ્યોનિકમનુષ્ય વાનવ્યન્તર જ્યોતિષ્ક વૈમાનિકાશ્ચાપિ ક્રોધેન માનેન માયયા લોભેન ચાષ્ટૌ કર્મપ્રકૃતી રૂપચિન્વન્તીત્યર્થઃ, 'एवं उवचिणिस्संति' भूतवर्तमानकालोपच-
योक्ति रीत्या कषायपरिणताः समुच्चयजीवाः, नैरयिकादि वैमानिकपर्यन्ताश्चापि क्रोधेन
मानेन मायया लोभेन चाष्टौ कर्मप्रकृती रूपवेप्यन्ति-अष्ट कर्मप्रकृतीनामुपचयं करिष्य-
न्तीति भावः, गौतमः पृच्छति-‘जीवा णं भन्ते ! कइहिं ठाणेहिं अट्ठकम्मपगडीओ वंधिस्सु ?’
हे भदन्त ! जीवाः खलु कतिभिः स्थानैः कारणैः अष्ट कर्मप्रकृती रभान्तसुः-वद्धवन्तः ?
भगवानाह-‘गोयमा !’ हे गौतम ! ‘चउहिं ठाणेहिं अट्ठकम्मपगडीओ वंधिस्सु’ कषायपरि-
णताः जीवा श्रतुभिः स्थानैः कारणैः अष्ट कर्मप्रकृती रभान्तसुः-वद्धवन्तः, ‘तं जहा-
कोहेणं माणेणं जाव लोभेणं’ तद्यथा-क्रोधेन, मानेन, यावत्-मायया, लोभेन चेति, तत्र
बन्धनं तावद् ज्ञानावरणीयादिकर्मपुद्गलानां पूर्वोक्तरीत्या स्वस्वावाधाकालोत्तरकालं निषि-

वानव્યन्તરો' का उपचय करते हैं ।

वर्तमान काल के समान भविष्यत् काल में भी समुच्चय जीव तथा नारको' से लेकर वैमानियों तक के चौबीसो दंडको' के जीव क्रोध, मान, माया और लोभ के कारण आठ कर्मप्रकृतियों का उपचय करेगे ।

गौतमस्वाधी हे भगवन् ! कितने कारणों से जीवों ने आठ कर्मप्रकृतियों का बन्ध किया है ?

भगवान्-हे गौतम ! चार कारणों से जीवों ने कर्म की ज्ञानावरणीय आदि आठ प्रकृतियों का बन्ध किया है । वे चार कारण यों हैं-क्रोध, मान, माया, और लोभ ! ज्ञानावरणीय आदि कर्मपुद्गलों का पूर्वोक्त रीति से अपने-अपने अवधा काल के पश्चात् जो निषिक्त किये गये हैं, उनका पुनः विशिष्ट कषाय परिणति से निकाचन होना बन्धन कहलाता है ।

સમ્બન્ધમાં પણ એમ જ કહેવું બેધએ કે આ બધા ચોવીસ દંડકોના જીવ ક્રોધ, માન, માયા અને લોભના કારણે આઠ કર્મ પ્રકૃતિયોનો ઉપચય કરે છે.

વર્તમાન કાળના સમાન ભવિષ્ય કાળમાં પણ સમુચ્ચય જીવ તથા નારકોથી લઈને વૈમાનિકોના ચોવીસે દંડકોના જીવ ક્રોધ, માન, માયા અને લોભના કારણે આઠ કર્મપ્રકૃતિયોનો ઉપચય કરશે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! કેટલા કારણોથી જીવોએ આઠ કર્મપ્રકૃતિયોનો બન્ધ કરેલ છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ, ચાર કારણોથી જીવોએ કર્મની જ્ઞાનાવરણીય આદિ આઠ પ્રકૃતિયોનો બન્ધ કર્યો છે. તે ચાર કારણ આમ છે. ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ જ્ઞાન । વરણીય આદિ કર્મપુદ્ગલોના પૂર્વોક્ત રીતથી પોતપોતાના અબાધા કાલના પછી જે નિષિક્ત કરેલા છે, તેમનું પુનઃવિશિષ્ટ કષાય પરિણતિથી નિકાચન થવું તે બન્ધન કહેવાય છે,

તાનાં પુનઃ કષાયપરિણતિવિશેષાદ્ નિકાચનં વોધ્યમ્, 'एवं नैरइया जाव वैमाणिया' एवम्-समुच्चयजीवोक्ति रीत्या नैरयिकाः यावद्-दशभवनपति प्रभृति वैमानिकपर्यन्ता अपि जीवविशेषाः भूयः कषायपरिणताः सन्तः क्रोधेन मानेन मायया लोभेन चाष्ट कर्मप्रकृतीः बद्धवन्त इत्यर्थः, 'बंधिंसु, बंधन्ति, बंधिस्सन्ति' पूर्वोक्तरीत्या औधिकजीवा नैरयिकादि वैमानिकान्ताः अभान्तसुः अष्ट कर्मप्रकृतीः क्रोधादि चतुर्भिः स्थानैर्बद्धवन्त इत्युक्तम्, एवमेव तएव औधिकजीवा नैरयिकादि वैमानिकान्ताश्च चतुर्भिः क्रोधादिभिः कारणीभूतैरष्टकर्मप्रकृतीर्बद्धन्ति भन्तस्यन्ति चेत्याशयः, तथा-‘उदीरेंसु, उदीरन्ति, उदीरिस्सन्ति’ भूयः कषायपरिणताः समुच्चयजीवाः, नैरयिकादि वैमानिकान्ता जीवविशेषाश्च क्रोधादि चतुर्भिः कारणैरष्ट कर्मप्रकृती रुदैरयन्-उदीरवन्तः, उदीरयन्ति, उदीरयिष्यन्ति

इसी प्रकार नारकों से लेकर वैमानिकों तक समझना चाहिए, अर्थात्, समुच्चय जीवों के समान ही दश भवनपति आदि वैमानिक देवों पर्यन्त जीवों के पुनः कषायपरिणत होते हुए क्रोध, मान, माया और लोभ से अष्ट कर्म-प्रकृतियों का बंध किया है, बन्ध करते हैं और बन्ध करेंगे।

बन्धन के विषय में समुच्चय जीवों और चौबीस दंडकों के विशेष-विशेष जीवों के विषय में जो प्रख्यापना की गई है, वही उदीरणा के संबंध में भी समझना चाहिए। अर्थात् पूर्वोक्त सभी जीवों के क्रोध, मान, माया और लोभ के कारण आठ कर्मप्रकृतियों की उदीरणा की है, उदीरणा करते हैं और उदीरणा करेंगे। उदीरणा नामक करण के द्वारा, जो कर्म उदय में नहीं आए हैं, उन्हें, उदयावालिका में प्रविष्ट करना उदीरणा कहलाती है। वह उदीरणा भी किंचित् एक विशेष प्रकार की कषायपरिणति के कारण होती है। इस अभिप्राय से करते हैं-चार कारणों से जीवों ने उदीरणा की है, करते हैं और करेंगे।

એજ પ્રકારે નારકોથી લઈ ને વૈમાનિકો સુધી સમજવાં જોઈએ. અર્થાત્ સમુચ્ચય જીવોના સમાન જ દશ ભવનપતિઓ આદિ વૈમાનિક દેવો પર્યન્તના જીવોએ પુનઃકષાય પરિણત થઈને ક્રોધ, માન, માયા, અને લોભથી અષ્ટ કર્મ પ્રકૃતિઓનો બંધ કરેલ છે. બન્ધ કરે છે અને બન્ધ કરશે.

બન્ધનના વિષયમાં સમુચ્ચય જીવો અને ચોવીસ દંડકોના વિશેષ-વિશેષ જીવોના વિષયમાં જે પ્રકૃષ્ટા કરાઈ છે. તેજ ઉદીરણાના સમ્બન્ધમાં પણ સમજી લેવી જોઈ એ અર્થાત્ પૂર્વોક્ત બધા જીવોએ ક્રોધ, માન, માયા અને લોભના કારણે આઠ કર્મ પ્રકૃતિઓની ઉદીરણા કરી છે. ઉદીરણા કરે છે અને ઉદીરણા કરશે. ઉદીરણા નામક કર્મના દ્વારા જે કર્મ ઉદયમાં નથી આવ્યાં, તેમને ઉદયાવલિકામાં પ્રવિષ્ટ કરવા તે ઉદીરણા કહેવાય છે. તે ઉદીરણા પણ કિંચિત્ એક વિશેષ પ્રકારની કષાય પરિણતિના કારણે થાય છે. એ અભિપ્રાયથી કહે છે-ચારકારણોથી જીવોએ ઉદીરણા કરી છે, કરે છે અને કરશે.

कषायपरिणत समुच्चय जीवो ने तथा नारको से लेकर वैमानिको तक विशेष जीवो ने उक्त चार कारणो से आठ कर्मप्रकृतियों का वेदन किया है, वे वर्त्तमान कालमें वेदन करते हैं और भविष्यत् कालमें वेदन करेगे। अपने-अपने अवाधा काल के समान होने पर उदय में आये या उदीरणाकरण के द्वारा उदय में लाये गये कर्म के विपाक का अनुभव करना वेदना कहलाता है।

કપાય પરિણત સમુચ્ચય જીવો તથા નારકોથી લઈને વૈમાનિકો સુધીના વિશેષ જીવોએ ઉક્ત ચાર કારણોથી આઠ કર્મ પ્રકૃતિયોનું વેદન કર્યું છે, તેઓ 'વર્તમાન કાળમાં વેદનાં કરે છે અને ભવિષ્ય કાળમાં વેદન કરશે. પોત-પોતાનો અળાધાકાળ સમાપ્ત થતાં ઉદયમાં આવેલ અગર ઉદીરણ કરણના દ્વારા ઉદયમાં લાવેલા કર્મના વિપાકનો અનુભવ કરવો તે વેદના કહેવાય છે.

એજ પ્રકારે નિર્જરાના વિષયમાં પણ કહેવું જોઈએ. અર્થાત્ કષાય પરિણત સમુચ્ચ જીવે તથા નારકોથી લઈને વૈમાનિકો સુધીના વિશેષ જીવોના ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ. આ ચાર કારણોથી આવેલ કર્મ પ્રકૃતિયોની નિર્જરા કરેલી છે. નિર્જરા કરે છે અને નિર્જરા કરશે. કર્મ પુદ્ગલે તું વેદન થયા પછી તે કર્મ જાની જાય છે, તેને જ નિર્જરા કહે છે અર્થાત્ ક્ષણ લોગવ્યા પછી કર્મોત્તું આત્મ પ્રદેશોથી પૃથક્ થઈ જવું તે નિર્જરા છે.

“પુન્વકયક્રમ્મસાઢણનિજ્જરા” પૂર્વકૃતકર્મશતતનં નિર્જરા-ઇતિ, કિન્તુ દેશનિર્જરેયમવ-
સેયા, કષાયજનિતત્વાદ્, સર્વનિર્જરાતુ કષાયરહિતસ્ય સર્વનિરુદ્ધયોગસ્ય મોક્ષસૌખ્યમારોહત
एवोपजायते नेतरस्य, देशनिर्जरा तु सर्वकालं सर्वेषामपि संभवतीति भावः, प्रकृतमुपसंहारजाह-
‘एवं एष जीवाइया वैमाणियपज्जवसाणा अट्टारत्तदंडजा जाव वैमाणिया, निज्जरिंसु,
निज्जरेंति, निज्जरिस्संति’ एवम्-पूर्वोक्तरीत्या एते-पूर्वोक्ताः जीवादिका वैमानिकपर्यवसानाः
अष्टादश-दण्डकाः अतीतवर्तमान भविष्यत्कालभेदेन चक्षोपचयबन्धोदीरणा वेदना निर्जराणां
पण्णां त्रिगुणिताना सप्तादशदण्डकपदवाच्याः यावद्-नैरयिकादि वैमानिकपर्यन्ता जीव-
विशेषाः समुच्चयजीवाश्च चतुर्भिः क्रोधादिकारणैः अष्ट कर्मप्रकृती श्रितवन्तश्चिन्वन्ति
चेप्सन्ति, उपचितवन्तः, उपचिन्वन्ति, उपचेप्सन्ति, अशान्तसुः बध्नन्ति, भन्तस्सन्ति,
उदीरयन्, उदीरयन्ति, उदीरयिष्यन्ति, अवेदयन्त, वेदयन्ते, वेदयिष्यन्ते, निरजा-

भी है-‘पुन्वकयकम्मसाडण निज्जरा’ अर्थात् पूर्ववत् कर्मों का झडना निर्जरा है।
किन्तु यहां जिस निर्जरा का कथन किया गया है, वह देश निर्जरा समझनी
चाहिए, क्योंकि यह कषाय जनित है। सर्वनिर्जरा तो कषाय से रहित, योगों
का सर्वथा निरोध कर देने वाले और मोक्षरूपी महल पर आरूढ होने वाले को
ही होती है, अन्य को नहीं। देश निर्जरा सब जीव सदा काल करते रहते हैं।

अब उपसंहार करते हुए कहते हैं-इन पूर्वोक्त समुच्चय जीवों ने तथा
नारकों से लेकर वैमानिक देवों तक के चौबीसों दंडकों के जीवों ने, अतीत,
वर्तमान और भविष्य काल के भेद से चय, उपचय, बन्ध, उदीरणा, वेदना
और निर्जरा, की है, करते हैं और करेगे। चय, उपचय आदि छह का तीनों
कालों से गुणाकार करने पर अठारह दंडक होते हैं। उन्हें इस प्रकार कहना
चाहिए-चय किया, करते हैं और करेगे, उपचय किया, उपचय करते हैं और

કહ્યું પણ છે-પૂન્વકયકમ્મસાઢણ નિજ્જરા, અર્થાત્ પૂર્વ બદ્ધકર્મોનું પૃથક્ થવું તે
નિર્જરા છે. કિન્તુ અહીં જે નિર્જરાનું કથન કરાયેલું છે, તે દેશ નિર્જરા સમજવી જોઈએ,
કેમકે તે કષાય જનિત છે. સર્વ નિર્જરાતો કષાયથી રહિત યોગોનો સર્વથા નિરોધ કર-
નારા અને મોક્ષ રૂપી મહેલ પર આરૂઢ થનારાઓને જ હોય છે, બીજાઓને નથી હોતી.
દેશ નિર્જરા બધા જીવો સદાકાળ કરતા રહે છે.

હવે ઉપસંહાર કરતા કહે છે, આ પૂર્વોક્ત સમુચ્ચય જીવોએ તથા નારકોથી લઈને
વૈમાનિક દેવો સુધીના ચોવીસે દંડકોના જીવોએ અતીત, વર્તમાન અને ભવિષ્યકાળના
ભેદથી ચય, ઉપચય, બન્ધ, ઉદીરણા, વેદના અને નિર્જરા કરેલ છે, કરે છે, અને કરશે.
ચય, ઉપચય આદિ છએનો ત્રણે કાળોથી ગુણાકાર કરતા અઠાર દંડક થાય છે. તેમને
આ પ્રકારે કહેવા જોઈએ-ચય કર્યો, કરે છે, અને કરશે ઉપચય કર્યો ઉપચય કરે છે અને

रयन्, निर्जारयन्ति, निर्जारयिष्यन्ति, अथोपर्युक्तसंग्रहकगाथामाह—‘आतपतिद्विष्यत्वेत्तं पटुच्च णंताणुबंधि आभोगे । चिण्डुचिण वंधउदीरवेदतह निज्जरा चैव’ ॥१॥ आत्मप्रतिष्ठितं क्षेत्रं प्रतीत्य अनन्तानुबन्धी आभोगः । चयोपचयबन्धोदीरणा वेदनास्तथा निर्जरा चैव ॥१॥ स्पष्टार्थम् । ‘इति पणवणाए भगवईए कसायपयं समत्तं’ इति प्रज्ञापनायां भगवत्यां कपायपदं समाप्तम् ॥१४॥ सू० २॥

इति श्री विश्वविख्यात-जगद्गुरु-प्रसिद्धवाचस्पत्यदशभाषाकलित-ललितकलापालापक-प्रविशुद्धगद्यपद्यानैकग्रन्थनिर्मापक-वादिमानमर्दक-श्री-शाहू छत्रपतिकोल्हापुर-राजप्रदत्त-‘जैनशास्त्राचार्य’-पदविभूषित-कोल्हापुरराजगुरु-बालब्रह्मचारी जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्री-घासीलाल-व्रतिविरचितायां श्री प्रज्ञापनासूत्रस्य प्रमेयबोधिनीव्याख्यायां व्याख्यायां चतुर्दशं कपायपदं समाप्तम् ॥ १४ ॥

उपचय करेंगे, बन्धन किया, बन्धन करते हैं और बन्धन करेगे, उदीरणा की, उदीरणा करते हैं और उदीरणा करेगे, वेदन किया, वेदन करते हैं और वेदन करेंगे, निर्जरा की, निर्जरा करते हैं और निर्जरा करेंगे । अब उपर्युक्त विषयों का संग्रह करने वाली गाथा कहते हैं—आत्मप्रतिष्ठित क्षेत्र के आश्रय से, अनन्तानुबन्धी, आभोग, चय, उपचय, बन्ध, उदीरणा, वेदना और निर्जरा का यहाँ कथन किया गया है । गाथा का आशय स्पष्ट है ।

श्री जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलाल व्रतिविरचित प्रज्ञापना सूत्र की प्रमेयबोधिनी व्याख्या में चौदहवां कपाय पद समाप्त ॥१४॥

ઉપચય કરશે. બન્ધન કર્યું, બન્ધન કરે છે અને બન્ધન કરશે. ઉદીરણા કરી, ઉદીરણા કરે છે, અને ઉદીરણા કરશે. વેદન કર્યું, વેદન કરે છે અને વેદન કરશે. નિર્જરા કરી, નિર્જરા કરે છે અને નિર્જરા કરશે હવે ઉપર્યુક્ત વિષયોનો સંગ્રહ કરનારી ગાથા કહે છે:—
આત્મ પ્રતિષ્ઠિત, ક્ષેત્રના આશ્રયથી, અનન્તાનુબન્ધી, આભોગ, ચય, ઉપચય, બન્ધ, ઉદીરણા, વેદના અને નિર્જરાનું ગાદી કથન કરેલું છે. ગાથાનો આશય સ્પષ્ટ છે. ॥સૂ. ૨ ॥

શ્રી જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્ય શ્રી ઘાસીલાલ વ્રતિ વિરચિત પ્રજ્ઞાપના સૂત્રની પ્રમેયબોધિની વ્યાખ્યાનું ચૌદસું કપાય પદ સમાપ્ત. ॥ ૧૪ ॥

પન્ચદશ પદમ્

શૂલ્મ્—સંઠાણે વાહલ્લં પોહત્તં કઢ્પણ્સઓગાઢે । અપ્પા વહુપુટ્ટપવિટ્ટ
વિસય અણગાર આહારે ॥૧॥ અદા ચ અસી ચ મણીદુદ્ધપાણે તેલ્લ-
ફાણિય વસાય । કંવલથૂળા થિગ્ગલ દીવોદહી લોગડ્લોગે ચ ॥૨॥

છાયા-સંસ્થાનં, વાહલ્યં, પૃથુત્વં, કતિપ્રદેશમ્, અવગાદમ્ । અલ્પવહુત્વં સ્પૃષ્ટમ્, પ્રવિ-
ષ્ટમ્, વિષયઃ, અનગારઃ, આહારઃ ॥૧॥ આદર્શઃ, અસિચ્ચ મણિર્દુગ્ધમ્, પાનકમ્, તૈલમ્,
ફાણિતમ્ વસા ચ । કમ્બલમ્ સ્થૂળા, થિગ્ગલમ્, દ્વીપોદધિ, લોકઃ અલોકચ્ચ ॥૨॥

ટીકા-ચતુર્દશપદે કપાયપરિણામસ્ય પ્રાધાન્યેન વન્ધવકારણત્વાદ્ વિશેષતસ્તન્નિરૂપણં કૃતમ્
અથ ઇન્દ્રિયવતામેવ લેખ્યાદિ સદ્ભાવેન વિશેષત ઇન્દ્રિયપરિણામપ્રરૂપણાર્થં પન્ચદશં પદં
વ્યાખ્યાતુમાહ-અત્ર ચ ઉદ્દેશક દ્વયમસ્તિ, તત્ર પ્રથમોદ્દેશકાર્યસંગ્રહગાથા દ્વયમાહ-'સંઠાણં

પન્દરહવાં પદ

શબ્દાર્થ-(સંઠાણે) સંસ્થાન (વાહલ્લં) સ્થૂલતા (પોહત્તં) પૃથક્ત્વ (કઢ્પણ્સ) કતિપ્રદેશ-ઇન્દ્રિયોં કે પ્રદેશ કિતને? (ઓગાઢે) અવગાઢ (અપ્પાવહુ) અલ્પ-
વહુત્વ (પુટ્ટ) સ્પૃષ્ટ (પવિટ્ટ) પ્રવિષ્ટ (વિસય) વિષય (અણગાર) અનગાર (આહારે)
આહાર (અદાય) દર્પણ (અસી ચ) ઔર તલવાર (મણી) મણિ (દુદ્ધ) દૂધ (પાણે)
પાનક (તેલ્લ) તૈલ (ફાણિય) શવ (વસાય) ઔર ચર્ચી (કંવલ) કંવલ (થૂળા)
થૂન (થિગ્ગલ) થેગલી (દીવોદહિ) દ્વીપ,, સમુદ્ર (લોગાડ્લોગે ચ) લોક ઔર અલોક

ટીકાર્થ-કપાય વન્ધન કા પ્રધાન કારણ હૈ, અતઃ ચૌદહવેં પદ મેં ઉસકા
વિશેષ રૂપ સે નિરૂપણ ક્રિયા ગયા હૈ, પરન્તુ ઇન્દ્રિયોં વાલે જીવોં મેં હી લેખ્યા
આદિ કા સદ્ભાવ હોતા હૈ, અતઃ વિશેષ રૂપ સે ઇન્દ્રિય પરિણામ કી પ્રરૂપણા
કરને કે લિપ્ત પન્દરહવેં પદ કી વ્યાખ્યા કી જાતી હૈ । ઇસ પદ મેં દો ઉદ્દેશક

પંદરમું પદ

શબ્દાર્થ-(સંઠાણે) સંસ્થાન (વાહલ્લં) સ્થૂળતા (પોહત્તં) પૃથક્ત્વ (કઢ્પણ્સ) કતિપ્રદેશ
ઇન્દ્રિયોના પ્રદેશ કેટલા? (ઓગાઢે) અવગાઢ (અપ્પા વહુ) અલ્પ વહુત્વ (પુટ્ટ) સ્પૃષ્ટ (પવિટ્ટ)
પ્રવિષ્ટ (વિસય) વિષય (અણગાર) અનગાર (આહારે) આહાર (અદાય) દર્પણ (અસીચ્ચ) તલ-
વાર (મણી) મણિ (દુદ્ધ) દૂધ (પાણે) પાનક (તેલ્લ) તૈલ (ફાણિય) શવ (વસાય) અને ચર્ચી
(કંવલ) કાંબળ (થૂળા) થૂન (થિગ્ગલ) થીમડી (દીવોદહિ) દ્વીપ, સમુદ્ર (લોગાડ્લોગે ચ)
લોક અને અલોક

ટીકાર્થ-કપાય વન્ધનું પ્રધાન કારણ છે. તેથી ચૌદમા પદમાં તેનું વિશેષ રૂપે નિરૂ-
પણ કરાયું છે, પરન્તુ ઇન્દ્રિયો વાળા જીવોમાં જ લેખ્યા વિગેરેનો સદ્ભાવ હોય છે, તેથી
વિશેષ રૂપથી ઇન્દ્રિય પરિણામની પ્રરૂપણા કરવાને માટે પંદરમા પદની વ્યાખ્યા કરાય છે

બાહ્યલં યોદત્તં કદ્વપ્સ ઓગાઢે । અપ્પા વહુ પુટ્ટ પવિટ્ટ વિસય અનગાર આહારે ॥૧॥
અદાય અસીયમગી દુદ્ધપાણે તેલ્લપાણિયવસાય । કંબલધુળા થિગ્ગલ દીવોદ્ધિ સોમ્-
લોમેય ॥૨॥ સંસ્થાનમ્-પ્રથમમિન્દ્રિયાણામાકારવિશેષપ્રરૂપણમ્ ૧ તદનન્તરમ્-બાહ્યલ-
સ્થૂલતા-ઇન્દ્રિયાણાં પિઠ્ઠત્વપ્રરૂપણમિત્વર્થઃ ૨, તદનન્તરં પૃથુત્વમ્-ઇન્દ્રિયાણાં વિસ્તાર-
પ્રરૂપણમ્ ૩, તતઃ કતિ પ્રદેશમ્ ઇન્દ્રિયમિતિ વક્તવ્યમ્ ૪, તદનન્તરમ્-અવગાઢ-કતિપ્રદે-
શાવગાઢ મિન્દ્રિયમિતિ વક્તવ્યમ્ ૫, તદનન્તરમ્ અલ્પવહુત્વમ્-અવગાહનાવિષયકં કર્કશા-
દિગુણ વિષયકઞ્ચ વક્તવ્યમ્ ૬, તદનન્તરં સ્પૃષ્ટાસ્પૃષ્ટવિષયકપ્રરૂપણમ્ ૭, તદનન્તરમ્ પ્રવિ-
ષ્ટમ્-પ્રવિષ્ટાપ્રવિષ્ટવિષયકં પ્રરૂપણમ્ ૮, તદનન્તરં વિષયઃ-વિષયપરિણામપ્રરૂપણમ્ ૯,
તદનન્તરમ્ અનગારઃ-અનગારવિષયકં પ્રરૂપણમ્ ૧૦, તદનન્તરમ્ આહારઃ-આહારવિષ-
યકં પ્રરૂપણમ્ ૧૧, તદનન્તરમ્-આદર્શઃ-આદર્શવિષયકં પ્રરૂપણમ્ ૧૨, તદનન્તરમ્-
હે । उनमें से प्रथम उद्देशक में जिन-जिन विषयो की प्ररूपणा की गई है,
उनका निर्देश दो गाथाओं में किया गया है । वही यहां कहते हैं-

(૧) સંસ્થાન-સર્વપ્રથમ ઇન્દ્રિયોં કે આકાર કી પ્રરૂપણા કી જાણગી । (૨)
તદનન્તર ઇન્દ્રિયોં કે બાહ્યલ્પ કા-સ્થૂલતા કા અર્થાત્ પિઠ્ઠરૂપતા કા કથન
કિયા જાયગા । (૩) પૃથુત્વ-ફિર ઇન્દ્રિય કે વિસ્તાર કા પ્રરૂપણ હોગા । (૪)
કતિ પ્રદેશ-કિસ ઇન્દ્રિય કે કિતને પ્રદેશ હૈં, યહ કહા જાયગા । (૫) અવગાઢ-
ઇન્દ્રિય કિતને પ્રદેશોં મૈં અવગાઢ હૈ, યહ વતલાયા જાયગા । (૬) અલ્પવહુત્વ-
અવગાહના સંબંધી ઓર કર્કશતા આદિ સંબંધી અલ્પવહુત્વ કા પ્રતિપાદન કિયા
જાણગા । (૭) સ્પૃષ્ટ-સ્પૃષ્ટ એવં અસ્પૃષ્ટ સંબંધી પ્રરૂપણા । (૮) પ્રવિષ્ટ-પ્રવિષ્ટ-
અપ્રવિષ્ટ સંબંધી ચર્ચા । (૯) વિષય-વિષય કા પ્રમાણ । (૧૦) અનગાર-અનગાર
સંબંધી પ્રરૂપણા (૧૧) આહાર-આહાર વિષયક પ્રરૂપણા (૧૨) આદર્શ અર્થાત્
કાચ સંબંધી કથન, હસી પ્રકાર (૧૩) અસિ-તલવાર (૧૪) મણિ (૧૫) દુગ્ધ

આ પદમાં જે ઉદ્દેશક છે. તેમાંથી પહેલા ઉદ્દેશકમાં જે જે વિષયોની પ્રરૂપણા કરાઈ
છે. તેમનો નિર્દેશ જે ગાથાઓમાં કરાયેલ છે, તે જ અહીં કહેવાય છે

(૧) સંસ્થાન-સર્વ પ્રથમ ઇન્દ્રિયોના આકારની પ્રરૂપણા કરાશે (૨) ત્યાર બાદ ઇન્દ્રિ-
યોની સ્થૂલતાનું અર્થાત્ પિંડ રૂપનું કથન કરાશે (૩) પૃથુત્વ-પછી ઇન્દ્રિયોના વિસ્તારનું
પ્રરૂપણ થશે. (૪) કતિ પ્રદેશ-કઈ ઇન્દ્રિયના કેટલા પ્રદેશ છે. એ કહેવાશે. (૫) અવગાઢ
ઇન્દ્રિય કેટલા પ્રદેશમાં અવગાઢ છે, એ બતાવાશે. (૬) અલ્પ-બહુત્વ-અવગાહના સંબંધી
અને કર્કશ આદિ સંબંધી અલ્પબહુત્વનું પ્રતિપાદન કરાશે. (૭) સ્પૃષ્ટ-સ્પૃષ્ટ તેમજ
અસ્પૃષ્ટ સંબંધી પ્રરૂપણા. (૮) પ્રવિષ્ટ-પ્રવિષ્ટ-અપ્રવિષ્ટ સંબંધી ચર્ચા. (૯) વિષય-
વિષયનું પ્રમાણ. (૧૦) અનગાર, અનગાર સંબંધી પ્રરૂપણા. (૧૧) આહાર-આહાર વિષયક
પ્રરૂપણા. (૧૨) આદર્શ અર્થાત્ કાચ સંબંધી કથન, એજ પ્રકારે (૧૩) અસિ-તલવાર (૧૪)

असिश्च-असिविषयकं निरूपणम् १३, ततो मणिः-मणिविषयकं निरूपणम् १४, ततो दुग्धम्-दुग्धविषयकं निरूपणम् १५, तदनन्तरम्-पानकम्-पानकविषयकं निरूपणम् १६, तदनन्तरं तैलम्-तैलविषयकं प्ररूपणम् १७, तदनन्तरम्-फाणितम्-फाणितविषयकं निरूपणम् १८, तदनन्तरं वसा च-वसा विषयकं प्ररूपणम् १९, तदनन्तरं कम्बलम्-कम्बलविषयकं निरूपणम् २०, ततः स्थूणा-स्थूणा विषयकं प्ररूपणम् २१, तदनन्तरं थिग्गलम्-आकाशथिग्गलविषयकं निरूपणम् २२, तदनन्तरं द्वीपोदधि-द्वीप २३, उदधिविषयकं निरूपणम् २४, ततो लोकः-लोकविषयकं निरूपणम् २५, तदनन्तरम्-अलोकः-अलोकविषयकं प्ररूपणम् २६, प्रथमोद्देशके वर्तते इत्यर्थः ।

इन्द्रियवस्तव्यता

मूलम्-कड़ु णं भंते ! इंदिया पणत्ता ? गोयमा ! पंच इंदिया पणत्ता, तं जहा-सोइंदिए, चक्खिंदिए, घाणिंदिए, जिब्भिंदिए, फासिंदिए, । सोइंदिए णं भंते ! किं संठिए पणत्ते ? गोयमा ! कल्लंबुयापुप्फ संठाणसंठिए पणत्ते, चक्खिंदिए णं भंते ! किं संठिए पणत्ते ? गोयमा ! मसूरचंदसंठाणसंठिए पणत्ते, घाणिंदिए णं भंते ! पुच्छा, गोयमा ! अइमुत्तगचंदसंठाणसंठिए, जिब्भिंदिए णं पुच्छा, गोयमा ! खुरप्पसंठाणसंठिए पणत्ते, फासिंदिए णं पुच्छा, गोयमा ! णाणा-संठाणसंठिए पणत्ते ?, सोइंदिए णं भंते ! केवइयं वाहल्लेणं पणत्ते ? गोयमा ! अंगुलस्स असंखेज्जइभागे वाहल्लेणं पणत्ते, एवं जाव फासिंदिए, सोइंदिएणं भंते ! केवइयं पोहत्तेणं पणत्ते ? गोयमा ! अंगुलस्स असंखेज्जइभागं पोहत्तेणं पणत्ते, एवं चक्खिंदिए वि, घाणिंदिए वि, जिब्भिंदिएणं पुच्छा, गोयमा ! अंगुलपुहुत्तेणं पणत्ते, फासिंदिएणं पुच्छा, गोयमा ! सरीरप्पसाणमेत्ते पोहत्तेणं पणत्ते, सोइंदिएणं भंते !

(१६) पानक (१७) तैल (१८) फाणित-शब (१९) वसा अर्थात् चर्वी (२०) कम्बल (२१) स्थूणा (२२) थिग्गल अर्थात् आकाश थिग्गल (२३) द्वीप एवं (२४) सागर (२५) लोक और (२६) अलोक संबंधी प्ररूणा की जाएगी ।

भक्षि (१५) दुग्ध (१६) पानक (१७) तैल (१८) क्षणित (१९) वसा अर्थात् चर्वी (२०) कम्बल (२१) स्थूणा (२२) थिग्गल, अर्थात् आकाश थिग्गल (२३) द्वीप तेभल (२४) सागर (२५) दोष्ठ अने (२६) अदोष्ठ संबंधी प्ररूणा कताशे.

कइ पएसिए पणत्ते ? गोयमा ! असंखेज्जपएसिए पणत्ते, एवं जाव फासिंदिए ॥सू० १॥

छाया-कति खलु भदन्त ! इन्द्रियाणि प्रज्ञप्तानि ? गौतम ! पञ्च इन्द्रियाणि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा-श्रोत्रेन्द्रियम् चक्षुरिन्द्रियम् घ्राणेन्द्रियम् जिह्वेन्द्रियम् स्पर्शेन्द्रियम् श्रोत्रेन्द्रियं खलु भदन्त ! किं संस्थितं प्रज्ञप्तम् ? गौतम ! कदम्बपुष्पसंस्थानसंस्थितं प्रज्ञप्तम् चक्षुरिन्द्रियं खलु भदन्त ! किं संस्थितं प्रज्ञप्तम् ? गौतम ! मसूरचन्द्रसंस्थानसंस्थितं प्रज्ञप्तम् । घ्राणेन्द्रियं खलु भदन्त ! पृच्छा, गौतम ! अति सुक्तकचन्द्रसंस्थानसंस्थितं, जिह्वेन्द्रियं खलु पृच्छा, गौतम !

इन्द्रियवक्तव्यता

शब्दार्थ-(कइ णं भंते ! इंदिया पणत्ता ?) हे भगवन् ! इन्द्रियो कितनी कही हैं ? (गोयमा ! पंच इंदिया पणत्ता) हे गौतम ! पांच इन्द्रियो कही हैं (तं जहा) वे इस प्रकार (सोइंदिए, चक्खिंदिए घाणिंदिए जिम्भिंदिए, फासिंदिए) श्रोत्रेन्द्रिय, चक्षु इन्द्रिय, घ्राणेन्द्रिय, जिह्वेन्द्रिय, स्पर्शेन्द्रिय

(सोइंदिए णं भंते ! किं संठिए पणत्ते ?) हे भगवन् ! श्रोत्रेन्द्रिय किस आकार की कही है ? (गोयमा ! कलंबुया पुप्फसंठासंठिए पणत्ते) हे गौतम ! कदम्ब के फूल के आकार की कही है (चक्खिंदिए णं भंते ! किं संठिए पणत्ते ?) हे भगवन् ! चक्षु इन्द्रिय किस आकार की कही है ? (गोयमा ! मसूरचंदसंठाणसंठिए पणत्ते) हे गौतम ! मसूर या चन्द्रमा के आकार की कही है (घाणिंदिए णं भंते ! पृच्छा ?) हे भगवन् ! घ्राणेन्द्रिय की पृच्छा ? (गोयमा ! अइसुत्तगचंदसंठाणसंठिए) हे गौतम ! अतिसुक्तक और चन्द्र के आकार की कही है (जिम्भिंदिए णं पृच्छा ?) जिह्वेन्द्रिय के विषय में प्रश्न ? (गोयमा ! खुरप्प

इन्द्रिय वक्तव्यता

शब्दार्थ-(कइणं भंते ! इंदिया पणत्ता ?) हे भगवन् ! इन्द्रियो केटली कही छे ? (गोयमा ! पंच इंदिया पणत्ता) हे गौतम ! इन्द्रियो पांच कही छे. (तं जहा) ते आ प्रक्षारे (सोइंइए, चक्खिंदिए, घाणिंदिए जिम्भिंदिए, फासिंदिए) श्रोत्रेन्द्रिय, चक्षुइन्द्रिय, घ्राणेन्द्रिय, जिह्वेन्द्रिय, स्पर्शेन्द्रिय

(सोइंदिएणं भंते ! किं संठिए पणत्ते ?) हे भगवन् ! श्रोत्रेन्द्रिय केवा आकारनी कही छे ? (गोयमा ! कलंबुया पुप्फसंठाणसंठिए पणत्ते) हे गौतम ! कदम्बना फूलना आकारनी कहेल छे. (चक्खिंदिएणं भंते ! किं संठिए पणत्ते ?) हे भगवन् ! चक्षुइन्द्रिय केवा आकारनी कही छे ? (गोयमा ! मसूरचंदसंठाणसंठिए पणत्ते) हे गौतम ! मसूर के चन्द्रमाना आकारनी कहेल छे. (घाणिंदिएणं भंते ! पृच्छा ?) हे भगवन् ! घ्राणेन्द्रियनी पृच्छा ? (गोयमा ! अइसुत्तगचंदसंठाणसंठिए) हे गौतम ! अतिसुक्तक अने चन्द्रना आकारनी. (जिम्भिंदिएणं पृच्छा ?) जिह्वेन्द्रियना विषयमां प्रश्न ? (गोयमा ! खुरप्पसंठाणसंठिए पणत्ते) हे गौतम ! कदा-

ક્ષુરપ્રસંસ્થાનસંસ્થિતં પ્રજ્ઞસમ્ સ્પર્શેન્દ્રિયં સ્વલુ પૃચ્છા, ગૌતમ ! નાના સંસ્થાનસંસ્થિતં પ્રજ્ઞસમ્ ૧, શ્રોત્રેન્દ્રિયં સ્વલુ ભદન્ત ! કિયદ્ બાહલ્યેન પ્રજ્ઞસમ્ ? ગૌતમ ! અઙ્ગુલસ્યાસંખ્યેયમાગો બાહલ્યેન પ્રજ્ઞસમ્ ૨, एवं यावत् स्पर्शेन्द्रियम् स्पर्शेन्द्रियपर्यन्तं एवमेव बोध्यम् श्रोत्रेन्द्रियं સ્વલુ ભદન્ત ! કિયત્ પૃથુત્વેન પ્રજ્ઞસમ્ ? ગૌતમ ! અઙ્ગુલસ્યાસંખ્યેયમાગઃ પૃથુત્વેન પ્રજ્ઞસમ્, एवं चक्षुरिन्द्रियमपि, घ्राणेन्द्रियमपि, जिह्वेन्द्रियं સ્વલુ પૃચ્છા, ગૌતમ ! અઙ્ગુલપૃથુત્વેન પ્રજ્ઞસમ્, સ્પર્શેન્દ્રિયં સ્વલુ પૃચ્છા, ગૌતમ ! શરીરપ્રમાણમાત્રં પૃથુત્વેન પ્રજ્ઞસમ્ ૩, શ્રોત્રેન્દ્રિયં

સંઠાણસંઠિદિ પળ્લત્તે) હે ગૌતમ ! સ્વરૂપા કે આકાર કી કહી હૈ (ફાસિંદિદિદિ પળ્લ પુચ્છા?) સ્પર્શેન્દ્રિય સંબંધી પૃચ્છા? (ગોયમા ! ણાણાસંઠાણસંઠિદિ પળ્લત્તે) હે ગૌતમ ! અનેક આકાર વાલે આકાર કી કહી હૈ ।

(સોઈંદિદિ પળ્લ મંતે ! કેવહયં વાહલ્લેણં પળ્લત્તે?) હે ભગવન્ ! શ્રોત્રેન્દ્રિય કા વાહલ્ય-સ્થૂલતા કિતના હૈ ? (ગોયમા ! અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહ માગે વાહલ્લેણં પળ્લત્તે?) હે ગૌતમ ! અંગુલ કે અસંખ્યાતવાં માગ વાહલ્ય કહા હૈ (અવં જાવ ફાસિંદિદિ) હસી પ્રકાર યાવત્ સ્પર્શેન્દ્રિય પર્યન્ત સમજ્જ લેવેં ।

(સોઈંદિદિ પળ્લ મંતે ! કેવહયં પોહત્તેણં પળ્લત્તે?) હે ભગવન્ ! શ્રોત્રેન્દ્રિય કિતની પૃથુ-વિશાલ હૈ ? (ગોયમા ! અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહ માગં પોહત્તેણં પળ્લત્તે) હે ગૌતમ ! અંગુલ કે અસંખ્યાતવેં માગ પૃથુત્વ વાલીહૈ (અવં જાવ ચક્કિંસદિદિ વિ, ઘાણિંદિદિ વિ,) હસી પ્રકાર યાવત્ ચક્ષુરિન્દ્રિય મી, ઘ્રાણેન્દ્રિય કા મી પૃથુત્વ સમજ્જ લેવેં (જિલ્લિંમદિદિ પળ્લ પુચ્છા) જિહ્વેન્દ્રિય સંબંધી પૃચ્છા? (ગોયમા ! અંગુલપુહુત્તેણં પળ્લત્તે) હે ગૌતમ ! અંગુલપૃથક્ત્વ વિશાલ કહી હૈ (ફાસિંદિદિ પળ્લ

ળીના આકારની ઠહેલ છે. (ફાસિંદિદિદિ પુચ્છા?) સ્પર્શેન્દ્રિય સંબંધી પૃચ્છા? (ગોયમા ! ણાણાસંઠાણસંઠિદિ પળ્લત્તે) હે ગૌતમ ! અનેક પ્રકારના આકારની ઠહી છે

(સોઈંદિદિદિ મંતે ! કેવહયં વાહલ્લેણં પળ્લત્તે?) હે ભગવન્ ! શ્રોત્રેન્દ્રિયત્તુ સ્થૂલત્વ કેટલું છે ? (ગોયમા ! અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહ માગે વાહલ્લેણં પળ્લત્તે?) હે ગૌતમ ! અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલું બાહલ્ય ઠહેલ છે. (અવં જાવ ફાસિંદિદિ) એજ પ્રકારે યાવત્ સ્પર્શેન્દ્રિય

(સોઈંદિદિદિ મંતે ! કેવહયં પોહત્તેણં પળ્લત્તે?) હે ભગવન્ ! શ્રોત્રેન્દ્રિય કેટલી પૃથુ-વિશાલ છે ? (ગોયમા ! અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહ માગં પોહત્તેણં પળ્લત્તે) હે ગૌતમ ! અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ પૃથુ છે (અવં જાવ ચક્કિંસદિદિ વિ, ઘાણિંદિદિ વિ) એજ પ્રકારે ચક્ષુરિન્દ્રિય પણ, ઘ્રાણેન્દ્રિય પણ (જિલ્લિંમદિદિદિ પુચ્છા) જિહ્વા ઈન્દ્રિય સંબંધી પૃચ્છા? (ગોયમા ! અંગુલપુહુત્તેણં પળ્લત્તે) હે ગૌતમ ! અંગુલ પૃથક્ત્વ વિશાલ ઠહેલ છે. (ફાસિંદિદિ પળ્લ પુચ્છા) સ્પર્શેન્દ્રિયના વિષયમાં પ્રશ્ન ? (ગોયમા ! શરીરપ્રમાણમેત્તે પોહત્તેણં પળ્લત્તે) હે ગૌતમ ! શરીર પ્રમાણ માત્રપૃથુત્વ જ છે

खलु भदन्त ! कति प्रदेशिकं प्रज्ञप्तम् ? गौतम ! असंख्येयप्रदेशिकं प्रज्ञप्तम्, एवं यावत् स्पर्शेन्द्रियम् ॥ सू. १ ॥

ટીકા-અથેન્દ્રિયાણાં સંસ્થાનાદિકં પ્રરૂપયિતું સંસ્થાનદ્વારમાહ-‘કઈ ણં મંતે ! ઈંદિયા પ્ણત્તા ?’ ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-હે ભદન્ત ! કતિ खलु इन्द्रियाणि प्रज्ञप्तानि, ‘गोयमा ! पंच ईदिया पणत्ता’ हे गौतम ! पञ्चेन्द्रियाणि प्रज्ञप्तानि, ‘तं जहा-सोइंदिए, चक्खि-दिए, घाणिदिए, जिर्विभदिए, फासिदिए’ तद्यथा-श्रोत्रेन्द्रियम्, चक्षुरिन्द्रियम् घ्राणेन्द्रियम् जिह्वेन्द्रियम्, स्पर्शेन्द्रियम्, गौतमः पृच्छति-‘सोइंदिए णं मंते ! किं संठिए पणत्ते ?’ हे भदन्त ! श्रोत्रेन्द्रियं खलु किं संस्थितम्-किमाकारं प्रज्ञप्तम् ? भगवानाह-‘गोयमा !’ हे गौतम ! ‘कलंबुयापुप्फसंठाणसंठिए पणत्ते ?’ श्रोत्रेन्द्रियं कदम्बपुष्प-

પુચ્છા) સ્પર્શેન્દ્રિય કે વિષય મેં પ્રશ્ન ? (ગોયમા ! સરીરપ્પમાણમેત્તે પોહ ણં પ્ણત્તે) હે ગૌતમ ! શરીર પ્રમાણ સાત્ર પથુ કહી હૈ ।

(સોઈંદિય ણં મંતે ! કઈ પપ્પસિય પ્ણત્તે) હે ભગવન્ ! શ્રોત્રેન્દ્રિય કિતને પ્રદેશ વાલી કહી હૈ ? (ગોયમા ! અસંખેજ્જપ્પદેસિય પ્ણત્તે) હે ગૌતમ ! અસંખ્યાત પ્રદેશી કહા હૈ (અં જાવ પાસિંદિય) ઇસી પ્રકાર યાવત્ સ્પર્શેન્દ્રિય ।

ટીકાર્થ-અવ ઇન્દ્રિયોં કે સંસ્થાન આદિ કી પ્રરૂપણા કરને કે લિયે સર્વપ્રથમ સંસ્થાનદ્વાર કહા જાતા હૈ ।

ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરતે હૈ-હે ભગવન્ ! ઇન્દ્રિયાં કિતની કહી ગઈ હૈ ?

ભગવાન્-હે ગૌતમ ! ઇન્દ્રિયાં પાંચ કહી ગઈ હૈ, વે ઇસ પ્રકાર હૈ-(૧) શ્રોત્રેન્દ્રિય (૨) ચક્ષુરિન્દ્રિય (૩) ઘ્રાણેન્દ્રિય (૪) જિહ્વા ઇન્દ્રિય ઓર (૫) સ્પર્શેન્દ્રિય ।

ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! શ્રોત્રેન્દ્રિય કિસ આકાર વાલી કહી હૈ ? અર્થાત્ શ્રોત્રેન્દ્રિય કી આકૃતિ કેસી હૈ ?

ભગવાન્-હે ગૌતમ ! શ્રોત્રેન્દ્રિય કા આકાર કદમ્બ કે પુષ્પ કે સમાન કહા ગયા હૈ ।

(સોઈંદિય ણં મંતે ! કઈ પપ્પસિય પ્ણત્તે ?) હે ભગવન્ ! શ્રોત્રેન્દ્રિય કેટલા પ્રદેશવાળી કહી છે (ગોયમા ! અસંખેજ્જપ્પસિય પ્ણત્તે) હે ગૌતમ ! અસંખ્યાત પ્રદેશી કહેલ છે. (અં જાવ પાસિંદિય) એજ પ્રકારે યાવત્ સ્પર્શેન્દ્રિય.

ટીકાર્થ-હવે ઇન્દ્રિયોના સંસ્થાન આદિની પ્રરૂપણા કરવાને માટે સર્વપ્રથમ સંસ્થાન દ્વાર કહેવાય શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે-હે ભગવન્ ઇન્દ્રિયો કેટલી કહેલી છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! ઇન્દ્રિયો પાંચ કહેલી છે, તેઓ આ પ્રકારે છે-(૧) શ્રોત્રેન્દ્રિય (૨) ચક્ષુરિન્દ્રિય (૩) ઘ્રાણેન્દ્રિય (૪) જિહ્વાઇન્દ્રિય (૫) અને સ્પર્શેન્દ્રિય

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! શ્રોત્રેન્દ્રિય કેવા આકારવાળી કહેલ છે ? અર્થાત્ શ્રોત્રેન્દ્રિયની આકૃતિ કેવી છે ?

સંસ્થાનસંસ્થિતં-કદમ્બપુષ્પાકારં પ્રજ્ઞપ્તમ્, અત્રેન્દ્રિયાણિ દ્રવ્યેન્દ્રિયભાવેન્દ્રિયભેદેન દ્વિવિધાનિ વોધ્યાનિ, તત્ર દ્રવ્યતો નિર્વૃત્યુપકરણરૂપાણિ, ભાવતો લઘ્યુપયોગસ્વરૂપાણિ વોધ્યાનિ, તથા ચોક્તમ્ 'નિર્વૃત્યુપકરણે દ્રવ્યેન્દ્રિયં, લઘ્યુપયોગો ભાવેન્દ્રિયમિતિ, તત્ર નિર્વૃત્તિ સ્તાવત્ પ્રતિવિશિષ્ટઃ સંસ્થાનવિશેષઃ સા ચાપિ નિર્વૃત્તિ વાહ્યાભ્યન્તરભેદેન દ્વિવિધા ભવતિ, તત્રાપિ વાહ્યા પર્પટિકાદિરૂપા, સા સ્વલ્પ ત્રિચિત્રા ન પ્રતિનિયતરૂપતયોપદેશું શક્યતે, યથા મનુષ્યસ્ય શ્રોત્રે નયનયો રમયપાર્શ્વભાવિની, ભ્રુવૌ ચોપરિતનશ્રવણબન્ધાપેક્ષયા સમે ભવતઃ અશ્વસ્ય નયનયોરુપરિ તીક્ષ્ણે ચાગ્રભાગે इत्यादि રીતયા જાતિભેદાદનેકપ્રકારા ભવન્તિ, અભ્યન્તરા પુનર્નિર્વૃત્તિઃ સર્વેષામેવ પ્રાણિનાં સમાનૈવ ભવતીતિ જ્ઞાવઃ કિન્તુ કેવલં

यहां यह समझना चाहिए-पांचों इन्द्रियों द्रव्येन्द्रिय और भावेन्द्रिय के भेद से दो-दो प्रकार की होती हैं। द्रव्येन्द्रियां भी दो प्रकार की हैं-निर्वृत्ति और उपकरण। भावेन्द्रियां भी दो प्रकार की हैं-लघि और उपयोग। तत्त्वार्थ सूत्र में कहा है-'निर्वृत्युपकरणे द्रव्येन्द्रियम्' अर्थात् निर्वृत्ति और उपकरण द्रव्येन्द्रिय हैं तथा 'लघ्युपयोगौ भावेन्द्रियम् ॥' अर्थात् लघि और उपयोग भावेन्द्रिय हैं। इन्द्रियों का जो विभिन्न-विभिन्न और विशेष प्रकार का संस्थान है, उसे निर्वृत्ति कहते हैं। निर्वृत्ति भी दो प्रकार की होती है-बाह्य निर्वृत्ति और आभ्यन्तर निर्वृत्ति। बाह्य निर्वृत्ति पर्पटिका आदि है। वह अनेक प्रकार की होती है, अतएव उसको किसी एक रूप में कहा नहीं जा सकता। उदाहरणार्थ-मनुष्य के श्रोत्र (कान) दोनों नेत्रों के अगल-बगल में होते हैं और थोड़े ऊपर-श्रवण बन्ध की अपेक्षा सम होती हैं, मगर घोंडे के कान उसके नेत्रों के ऊपर होते हैं और उनके अग्रभाग तीखे होते हैं। इस प्रकार जातिभेद से कान अनेक प्रकार के होते हैं। आभ्यन्तर निर्वृत्ति सब प्राणियों की समान ही होती है।

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! શ્રોત્રેન્દ્રિયનો આધાર કદમ્બના ફૂલના જેવો કહેલ છે. આહીં એમ સમજવું જોઈએ-પાંચે ઈન્દ્રિયો દ્રવ્યેન્દ્રિય અને ભાવેન્દ્રિયના ભેદથી એ-એ પ્રકારની હોય છે. દ્રવ્યેન્દ્રિયો પણ એ પ્રકારની છે-લઘિ અને ઉપયોગ

तत्त्वार्थ सूत्रમાં કહ્યું છે-નિર્વૃત્યુપકરણે દ્રવ્યેન્દ્રિયં, અર્થાત્ નિર્વૃત્તિ અને ઉપકરણ દ્રવ્યેન્દ્રિય છે, તથા લઘ્યુપયોગૌ ભાવેન્દ્રિયમ્ અર્થાત્ લઘિ અને ઉપયોગ ભાવેન્દ્રિય છે. ઈન્દ્રિયોના જે વિલિન્ન વિલિન્ન સંસ્થાન અને વિશેષ પ્રકારના સંસ્થાન છે, તેને નિર્વૃત્તિ કહે છે નિર્વૃત્તિ પણ એ પ્રકારની હોય છે-બાહ્ય નિર્વૃત્તિ અને આભ્યન્તર નિર્વૃત્તિ. બાહ્યનિર્વૃત્તિ પર્પટિકા આદિ છે-તે અनेક પ્રકારના હોય છે, તેથી જ તેને કાંઈ એક રૂપમાં કહી નથી શકાતી. ઉદાહરણ તરીકે માણસના કાન બન્ને નેત્રોની પહેલા પડે છે. અને ભરમ કાનની ઉપરની બાજુ શ્રવણબંધની અપેક્ષા સમાને હોય છે. પણ ઘોડાના કાન તેની આખેાની ઉપર હોય છે અને તેનો અગ્રભાગ આખીદાર હોય છે. એ રીતે જાતિ ભેદથી કાન

સ્પર્શેન્દ્રિયસ્ય નિવૃત્તે વાહ્યાભ્યન્તરભેદો ન ભવતીતિ બોધ્યમ્ પૂર્વાચાર્યૈઃ પ્રતિષ્ઠિત્વાત્, ભાવેન્દ્રિયમપિ લબ્ધ્યુપયોગભેદેન દ્વિવિધમ્ તત્ર શ્રોત્રેન્દ્રિયાદિ વિષયા સર્વાત્મપ્રદેશાનાં તદાવરણ-ક્ષયોપશમરૂપા લબ્ધિઃ, ઉપયોગશ્ચ-સ્વસ્ત્ર વિષયે લબ્ધ્યનુસારેણાત્મનો વ્યાપારઃ પ્રતિસંધાના-સ્મકો બોધ્યઃ, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘ચર્કિણદિણં મંતે ! કિં સંઠિણ પળ્લત્તે ?’ હે મદન્ત ! ચક્ષુરિન્દ્રિયં સ્વલ્લ કિં સંસ્થિતં-કિમાત્તારં પ્રજ્ઞસમ્ ? મગવાનાહ ‘ગોયમા ! હે ગૌતમ ! ‘મસૂરચંદસંઠાણસંઠિણ પળ્લત્તે’ મસૂરચન્દ્રસંસ્થાનસંસ્થિતં-મસૂરસ્ય-અન્નવિશેષસ્ય ચન્દ્રસ્ય ચ યત્ સંસ્થાનમ્-આકારવિશેષસ્તેન સંસ્થાનેન સંસ્થિતં વ્યવસ્થિતં ચક્ષુરિન્દ્રિયં પ્રજ્ઞસમ્ । ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘ઘાણિદિણં મંતે ! પુચ્છા’ હે મદન્ત ! ઘ્રાણેન્દ્રિયં સ્વલ્લ કિં સંસ્થિતં

કિન્તુ સ્પર્શનેન્દ્રિય કી વાહ્ય ઔર આભ્યન્નર નિવૃત્તિ મેં ભેદ નહીં હોતા હૈ, અતઃ પૂર્વાચાર્યોને ભેદ કા નિષેધ કિયા હૈ ।

ભાવેન્દ્રિય કે દો ભેદ હૈ-લબ્ધિ ઔર ઉપયોગ । શ્રોત્રાદિ ઇન્દ્રિય વિષયક સર્વ આત્મપ્રદેશોં કા તદાવરણીય કર્મ કા ક્ષયોપશમ લબ્ધિ હૈ ઔર લબ્ધિ કે અનુસાર અપને-અપને વિષય મેં ઇન્દ્રિયોં કા વ્યાપાર હોના ઉપયોગ હૈ ।

ગૌતમસ્વામી-હે મગવન્ ! ચક્ષુઃન્દ્રિય કા કયા આકાર હૈ ?

મગવાન્-હે ગૌતમ ! મસૂર નામક ધાન્ય ઔર ચન્દ્રમા કે સમાન ચક્ષુઃ-ન્દ્રિય કા આકાર હોતા હૈ । અર્થાત્ ચક્ષુઃન્દ્રિય કા આકાર મસૂર કી દાલ કે સમાન હોતા હૈ । એસા ધ્યાન મેં હૈ । ચન્દ્ર કા અર્થ હૈ દાલ ઔર મસૂર કા અર્થ મસૂર નામક ધાન્ય સમજના ।

ગૌતમસ્વામી-હે મગવન્ ! ઘ્રાણેન્દ્રિય કે વિષય મેં પૃચ્છા ? અર્થાત્ ઘ્રાણેન્દ્રિય કા કયા આકાર હૈ ?

મગવાન્-હે ગૌતમ ! અતિમુક્ત કા પુષ્પ ઔર ચન્દ્રમા કે સમાન ઘ્રાણેન્દ્રિય

અનેક પ્રકારના હોય છે. આભ્યન્તર નિવૃત્તિ બધા પ્રાણિયોની સરખી જ હોય છે. પરન્તુ સ્પર્શનેન્દ્રિયની બાહ્ય અને આભ્યન્તર નિવૃત્તિમાં ભેદ નથી હોતો. તેથી પૂર્વાચાર્યોએ ભેદનો નિષેધ કરેલો છે.

ભાવેન્દ્રિયના બે ભેદ છે-લબ્ધિ અને ઉપયોગ. શ્રોત્રાદિ ઇન્દ્રિય વિષયક બધા આત્મ પ્રદેશોના તદાવરણીય કર્મનો ક્ષયોપશમ લબ્ધિ છે. અને લબ્ધિના અનુસાર પોત પોતાના વિષયમાં ઇન્દ્રિયોનો વ્યાપાર થવો તે ઉપયોગ છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! ચક્ષુ ઇન્દ્રિયનો કેવો આકાર છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! ચક્ષુ ઇન્દ્રિયનો આકાર મસૂરની દાળના સમાન હોય છે, એવું ધ્યાનમાં છે, ચન્દ્રનો અર્થ છે દાળ અને મસૂરનો અર્થ છે મસૂર નામનું અનાજ.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! ઘ્રાણેન્દ્રિયના વિષયમાં પૃચ્છા ? અર્થાત્ ઘ્રાણેન્દ્રિયનો કેવો આકાર છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! અતિમુક્તાનું ફુલ, અને ચન્દ્રમાના સમાન ઘ્રાણેન્દ્રિયનો

પ્રજ્ઞસમ્ ? इति पृच्छा, भगवानाह—‘गोयमा !’ हे गौतम ! ‘अङ्गुलसंस्थानसंस्थितम्’ अतिमुक्तक चन्द्रसंस्थानसंस्थितम्—अतिमुक्तकस्य—पुष्पविशेषस्य चन्द्रस्य च संस्थानेन आकारेण संस्थितं व्यवस्थितं घ्राणेन्द्रियं प्रज्ञसम्, गौतमः पृच्छति—‘जिह्वेन्द्रियं खलु किं संस्थितं प्रज्ञसम् ? इति पृच्छा, भगवानाह—‘गोयमा !’ हे गौतम ! ‘खुरप्पसंस्थानसंस्थितम्’ धुरप्रसंस्थानसंस्थितम्—धुरप्रस्य—धुरधारस्य यत् संस्थानं तेन संस्थितं—व्यवस्थितम्—जिह्वेन्द्रियं प्रज्ञसम्, गौतमः पृच्छति—‘फासिदिणं खलु किं संस्थितं प्रज्ञसम् ? इति पृच्छा, भगवानाह—‘गोयमा !’ हे गौतम ! ‘पाणासंस्थानसंस्थितम्’ पण्णत्ते ?’ नानासंस्थानसंस्थितम्—विविधाकारव्यवस्थितं स्पर्शेन्द्रियं प्रज्ञसम्, अथ द्वितीयं द्वारम् बाहल्यमिन्द्रियाणां प्ररूपयति—‘सोईदिणं खलु किं संस्थितं प्रज्ञसम् ? इति पृच्छा, भगवानाह—‘गोयमा !’ हे गौतम ! ‘अङ्गुलस्यासंख्येयभागो बाहल्येन—स्थूलत्वेन श्रोत्रेन्द्रियं प्रज्ञसम्, ‘एवं जाव फासिदिणं’

का आकार कहा है । यहाँ पर चन्द्र का अर्थ है फूल ।

गौतमस्वामी—हे भगवन् ! जिह्वा इन्द्रिय के विषय में पृच्छा ? अर्थात् रस-
नेन्द्रिय का कैसा आकार है ?

भगवान्—हे गौतम ! जिह्वा इन्द्रिय खुरपा के आकार की है ।

गौतमस्वामी—हे भगवन् ! स्पर्शेन्द्रिय विषयक पृच्छा ?

भगवान्—हे गौतम ! स्पर्शेन्द्रिय नाना प्रकार के आकार की कही है ।

अब दूसरे बाहल्य द्वार की प्ररूपणा की जाती है—

गौतमस्वामी—हे भगवन् ! श्रोत्रेन्द्रिय बाहल्य अर्थात् स्थूलता की दृष्टि से
कितनी कही गई है ?

भगवान्—हे गौतम ! श्रोत्रेन्द्रिय का बाहल्य अङ्गुल के असंख्यातवें भाग का
कहा है । इसी प्रकार चक्षुरिन्द्रिय, घ्राणेन्द्रिय, जिह्वेन्द्रिय और स्पर्शेन्द्रिय का

આકાર કહ્યો છે આહીં ચન્દ્રનો અર્થ છે ફૂલ.

શ્રી ગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્ ! જિહ્વા ઇન્દ્રિયના વિષયમાં પૃચ્છા ? અર્થાત્ રસનેન્દ્રિ-
યનો કેવો આકાર છે ?

શ્રી ભગવાન્—હે ગૌતમ ! જિહ્વા ઇન્દ્રિય ખુરપા—ખોદવાનું સાધન કોદાળીના આકારની છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્ ! સ્પર્શેન્દ્રિય વિષયક પૃચ્છા ?

શ્રી ભગવાન્—હે ગૌતમ ! સ્પર્શેન્દ્રિય નાના પ્રકારના આકારની છે.

હવે ખીબા બાહ્ય દ્વારની પ્રરૂપણા કરાય છે

શ્રી ગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્ ! શ્રોત્રેન્દ્રિય બાહલ્ય અર્થાત્ સ્થૂલતાની દૃષ્ટિએ કેટલી
કહેલ છે ?

एवम्-श्रोत्रेन्द्रियोक्तिरीत्या यावत्-चक्षुरिन्द्रियं, घ्राणेन्द्रियं, जिह्वेन्द्रियं, स्पर्शेन्द्रियञ्च बाह्येन-स्थूलत्वेनाङ्गुलस्यासंख्येयभागपरिमाणं प्रज्ञप्तम्, तथा चोक्तम्-‘बाह्यलतो य सञ्चाङ्गं अंगुलभसंख्यभागं’ बाह्यतश्च सर्वाणि अङ्गुलासंख्यभागमानानि’ इति, अथ यदि अङ्गुलस्यासंख्येयभागो बाह्यं स्पर्शेन्द्रियस्य वर्तते तथा कथं तावत् खड्गक्षुरिकाद्यभिघाते शरीरान्तःवेदनानुभवः ? इति चेदत्रोच्यते-त्वगिन्द्रियस्य शीतादिस्पर्शविषयत्वेऽपि खड्गक्षुरिकाद्यभिघाते शरीरान्तः केवलं दुःखवेदनस्यैव सत्त्वेन शीतादिस्पर्शवेदनाभावात्, तच्चापि दुःखस्वरूपवेदनं सकलेनापि शरीरेणात्माऽनुभवति, नतु केवलेन स्पर्शनेन्द्रियेण ज्वरादि वेदनविदिति न कश्चिदोषः । तृतीयं विशालद्वारं-गौतमः पृच्छति-‘सोऽदि ए गं मंते ! केवङ्गं पोहत्तेणं पणत्ते ?’ हे भदन्त ! श्रोत्रेन्द्रियं खलु कियत्परिमाणं पृथुत्वेन-विशालत्वेन प्रज्ञप्तम् ? भगवानाह-‘गोयमा !’ हे गौतम ! ‘अंगुलस्स असंखेज्जइभागं पोहत्तेणं

भी बाह्य समझना चाहिए । कहा भी है-‘बाह्य की अपेक्षा से सभी इन्द्रियां अंगुल के असंख्यातवें भाग प्रमाण वाली हैं ।’ प्रश्न होता है कि यदि स्पर्शेन्द्रिय का बाह्य अंगुल का असंख्यातवां भाग है तो खड्ग, क्षुरा आदि का आघात लगने पर शरीर के अन्दर वेदना का अनुभव क्यों होता है ? इस प्रश्न का समाधान यह है कि स्पर्शेन्द्रिय शीत आदि स्पर्शों को ही जानती है, जैसे नेत्र रूप को और घ्राण गंध को ही ग्रहण करते हैं । जब खड्ग या क्षुरिका का आघात लगता है तो शरीर में शीतस्पर्श आदि का वेदन नहीं होता, किन्तु दुःख का वेदन होता है । आत्मा दुःख की उस वेदना को सम्पूर्ण शरीर में अनुभव करता है, केवल स्पर्शेन्द्रिय से नहीं, जैसे ज्वर आदि का वेदन सम्पूर्ण शरीर में होता है । अतएव उक्त कथन में कोई दोष नहीं है ।

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! શ્રોત્રેન્દ્રિયનું ખાહ્ય આંગલના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલું કહેલ છે. એજ પ્રકારે, ચક્ષુર્દ્રિય, ઘ્રાણેન્દ્રિય, જિહ્વેન્દ્રિયઅને સ્પર્શેન્દ્રિયનું ખાહ્ય સમજવું ભેદ છે.

કહ્યું પણ છે-‘ખાહ્યની અપેક્ષાએ બધી ઇન્દ્રિયો અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણવાળી છે.’

પ્રશ્ન થાય છે કે-જો સ્પર્શેન્દ્રિયનું ખાહ્ય અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલું છે તો ખડ્ગ, અસ્ત્રો વિગેરેનો આઘાત લાગવાથી શરીરની અંદર વેદનાનો અનુભવ કેમ થાય છે ?

એ પ્રશ્નનું સમાધાન એ છે કે સ્પર્શેન્દ્રિય શીત આદિ સ્પર્શેને જાણે છે, જેમ આંખ રૂપને અને ઘ્રાણ ગંધને જ ગ્રહણ કરે છે. જ્યારે ખડ્ગ કે છરીનો આઘાત લાગે છે તો શરીરમાં શીત સ્પર્શ આદિનું વેદન થતું નથી, પણ દુઃખનું વેદન થાય છે. આત્મા દુઃખની એ વેદનાનો સંપૂર્ણ શરીરમાં અનુભવ કરે છે કેવળ સ્પર્શેન્દ્રિયથી નહીં, જેમ જ્વર આદિનું વેદન સંપૂર્ણ શરીરમાં થાય છે. તેથી ઉક્ત કથનમાં કોઈ દોષ નથી.

પણ્ણત્તે' અઙ્ગુલસ્યાસંખ્યેયમાગઃ પૃથુત્વેન-વિશાલત્વેન પ્રજ્ઞસમ્, 'एवं चर्विखदिष्ट वि, घाणिदिष्ट वि' एवम्-શ્રોત્રેન્દ્રિયોક્તિ રીત્યા ચક્ષુરિન્દ્રિયમપિ ઘ્રાણેન્દ્રિયમપિ પૃથુત્વેનાઙ્ગુલસ્યાસંખ્યેયમાગપરિમાણં પ્રજ્ઞસમ્, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-'जिर्विखदिष्ट णं पुच्छा' जिह्वेन्द्रियं खलु कियत्परिमाणं पृथुत्वेन प्रज्ञसम् ? इति पृच्छा, भगवानाह-'गोयसा !' हे गौतम ! अंगुलपुहुत्तेणं पण्णत्ते ?' जिह्वेन्द्रियम् अङ्गुलपृथुत्वेन प्रज्ञसम्, गौतमः पृच्छति-'फासि-दिष्ट णं पुच्छा' स्पर्शेन्द्रियं खलु कियत्परिमाणं पृथुत्वेन प्रज्ञसम् ? इति पृच्छा, भगवानाह-'गोयसा !' हे गौतम ! 'शरीरप्पमाणमेत्ते पोहत्तेणं पण्णत्ते ३' शरीरप्रमाणमात्रं स्पर्शेन्द्रियं पृथुत्वेन-विशालत्वेन प्रज्ञसम् । चतुर्थं प्रदेशद्वारम् गौतमः पृच्छति-'सोइदिष्ट णं भंते ! कइप्पसिष्ट पण्णत्ते ?' हे भदन्त ! श्रोत्रेन्द्रियं खलु कतिप्रदेशिकं प्रज्ञसम् ? भगवानाह-'गोयसा !' हे गौतम ! 'असंखेज्जप्पसिष्ट पण्णत्ते' श्रोत्रेन्द्रियं तावद् असंख्येयप्रदेशिकं प्रज्ञसम्, 'एवं जाव फासिदिष्ट' एवम्-श્રોત્રેન્દ્રિયોક્તિ રીત્યા યાવત્-ચક્ષુરિન્દ્રિયમ્, ઘ્રાણેન્દ્રિયં જિહ્વેન્દ્રિયં સ્પર્શેન્દ્રિયમપિ અસંખ્યેયપ્રદેશિકં પ્રજ્ઞસમ્ ॥૬૦. ૧॥

ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! શ્રોત્રેન્દ્રિય કિતની પૃથુ અર્થાત્ વિશાલકહી છે ?

ભગવાન્-હે ગૌતમ ! શ્રોત્રેન્દ્રિય અંગુલ કે અસંખ્યાતવે ભાગ વિશાલ કહી ગઈ છે । શ્રોત્રેન્દ્રિય કે સમાન ચક્ષુરિન્દ્રિય, ઓર ઘ્રાણેન્દ્રિય મી અંગુલ કે અસંખ્યાતવે ભાગ પૃથુ કહી ગઈ છે ।

ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! જિહ્વેન્દ્રિય કે વિષય મેં પૃચ્છા ? અર્થાત્ જિહ્વેન્દ્રિય કિતની વિશાલ છે ?

ભગવન્-હે ગૌતમ ! જિહ્વેન્દ્રિય અંગુલપૃથક્ત્વ વિશાલ છે, અર્થાત્ उसका विस्तार दो अंगुल से नौ अंगुल तक होता है ।

ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! સ્પર્શેન્દ્રિય કે સંબંધ મેં પૃચ્છા ?

ભગવાન્-હે ગૌતમ ! સ્પર્શેન્દ્રિય શરીર કે પ્રમાણ જિતની વિશાલ કહી ગઈ છે ।

ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! શ્રોત્રેન્દ્રિય કિતને પ્રદેશોં વાલી છે ?

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! શ્રોત્રેન્દ્રિય ડેટલી પૃથુ અર્થાત્ વિશાલ કહેલી છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! શ્રોત્રેન્દ્રિય અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલી વિશાલ કહેલી છે. શ્રોત્રેન્દ્રિયના સમાન ચક્ષુઃન્દ્રિય અને ઘ્રાણેન્દ્રિય પણ અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલી પૃથુ કહેલી છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! જિહ્વેન્દ્રિયના વિષયમાં પૃચ્છા ? અર્થાત્ જિહ્વાન્દ્રિય ડેટલી વિશાલ છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! જિહ્વા ધન્દ્રિય અંગુલ પૃથક્ત્વ વિશાલ છે, અર્થાત્ તેનો વિસ્તાર બે આંગળથી નૌ આંગળ સુધીનો હોય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! સ્પર્શેન્દ્રિયના સંબંધમાં પ્રશ્ન છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! સ્પર્શેન્દ્રિય શરીરના પ્રમાણ જેટલી વિશાલ કહી છે.

॥ अवगाहनाद्वार वक्तव्यता ॥

મૂલમ્—સોઈંદિયે જાં મંતે ! કઈ પેસોગાઢે પળણત્તે ? ગોયમા !
 અસંખેજ્જપેસોગાઢે પળણત્તે, એવં જાવ ફાસિંદિયે, એસિ જાં મંતે !
 સોઈંદિયચક્કિંસદિયધાણિંદિયજિંભિંદિયફાસિંદિયાણં ઓગાહણટ્ટયાણ
 પેસટ્ટયાણ ઓગાહણપેસટ્ટયાણ કયરે કયરેહિંતો અપ્પા વા બહુયા વા
 તુલ્લા વા વિસેસાહિયા વા ? ગોયમા ! સઠ્ઠત્થોવે ચક્કિંસદિયે ઓગા-
 હણટ્ટયાણ, સોઈંદિયે ઓગાહણટ્ટયાણ સંખેજ્જગુણે, ધાણિંદિયે ઓગાહણ-
 ટ્ટયાણ સંખેજ્જગુણે, જિંભિંદિયે ઓગાહણટ્ટયાણ અસંખેજ્જગુણે, ફાસિંદિયે
 ઓગાહણટ્ટયાણ સંખેજ્જગુણે, પેસટ્ટયાણ સઠ્ઠત્થોવે ચક્કિંસદિયે, પેસટ્ટ-
 યાણ સોઈંદિયે સંખેજ્જગુણે, ધાણિંદિયે પેસટ્ટયાણ સંખિજ્જગુણે, જિંભિ-
 દિયે પેસટ્ટયાણ અસંખેજ્જગુણે, ફાસિંદિયે પેસટ્ટયાણ સંખેજ્જગુણે, ઓ-
 ગાહણપેસટ્ટયાણ સઠ્ઠત્થોવે ચક્કિંસદિયે, ઓગાહણટ્ટયાણ સોઈંદિયે
 અસંખેજ્જગુણે, ધાણિંદિયે ઓગાહણટ્ટયાણ સંખિજ્જગુણે, જિંભિંદિયે ઓગા-
 હણટ્ટયાણ અસંખેજ્જગુણે, ફાસિંદિયે ઓગાહણટ્ટયાણ સંખિજ્જગુણે, ફાસિં-
 દિયે ઓગાહણટ્ટયાહિંતો ચક્કિંસદિયે પેસટ્ટયાણ અણંતગુણે, સોઈંદિયે
 પેસટ્ટયાણ સંખેજ્જગુણે, ધાણિંદિયે પેસટ્ટયાણ સંખેજ્જગુણે, જિંભિંદિયે
 પેસટ્ટયાણ અસંખેજ્જગુણે, ફાસિંદિયે પેસટ્ટયાણ સંખેજ્જગુણે, સોઈંદિય-
 સ્સ જાં મંતે ! કેવડિયા કક્કલ્લહગુરુયગુણા પળણત્તા ? ગોયમા ! અણંતા
 કક્કલ્લહગુરુયગુણા પળણત્તા, એવં જાવ ફાસિંદિયસ્સ, સોઈંદિયસ્સ જાં
 મંતે ! કેવડિયા મઝલ્લહુયગુણા પળણત્તા ? ગોયમા ! અણંતા મઝલ્લહુય-
 ગુણા પળણત્તા, એવં જાવ ફાસિંદિયસ્સ, એસિ જાં મંતે ! સોઈંદિય

भगवान्—हे गौतम ! श्रोत्रेन्द्रिय असंख्यात प्रदेशी कही गई है । इसी प्रकार
 चक्षुरिन्द्रिय, घ्राणेन्द्रिय, जिह्वेन्द्रिय और स्पर्शेन्द्रिय भी असंख्यात प्रदेशी ही
 कही गई है ॥१॥

શ્રી ગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્ ! શ્રોત્રેન્દ્રિય કેટલા પ્રદેશવાળી છે ?

શ્રી ભગવાન્—હે ગૌતમ ! શ્રોત્રેન્દ્રિય અસંખ્યાત પ્રદેશી કહેલી છે. એ રીતે ચક્ષુ
 ઇન્દ્રિય, જિહ્વેન્દ્રિય અને સ્પર્શેન્દ્રિય પણ અસંખ્યાત પ્રદેશી જ કહેલી છે ॥ ૧ ॥

ચક્ષુરિદિય ઘાણિદિય જિર્ણિદિય ફાસિદિયાણં કક્ષલડગુરુયગુણાણં મડ-
 યલહુયગુણાણ ય કયરે કયરેહિંતો અપ્પા વા, બહુયા વા, તુલ્લા વા,
 વિસેસાહિયા વા ? ગોયમા ! સઠ્ઠત્થોવા ચક્ષુરિદિયકક્ષલડગુરુયગુણા,
 સોઈંદિયસ્સ કક્ષલડગુરુયગુણા અણંતગુણા, ઘાણિદિયસ્સ કક્ષલડગુરુયગુણા
 અણંતગુણા, જિર્ણિદિયસ્સ કક્ષલડગુરુયગુણા, અણંતગુણા, ફાસિદિયસ્સ
 કક્ષલડગુરુયગુણા અણંતગુણા, મડયલહુયગુણાણં સઠ્ઠત્થોવા ફાસિદિયસ્સ
 મડયલહુયગુણા, જિર્ણિદિયસ્સ મડયલહુયગુણા અણંતગુણા, ઘાણિદિ-
 યસ્સ મડયલહુયગુણા અણંતગુણા, સોઈંદિયસ્સ મડયલહુયગુણા અણંત-
 ગુણા, ચક્ષુરિદિયસ્સ મડયલહુયગુણા અણંતગુણા, કક્ષલડગુરુયગુણાણં
 મડયલહુયગુણાણ ય સઠ્ઠત્થોવા ચક્ષુરિદિયસ્સ કક્ષલડગુરુયગુણા, સોઈં-
 દિયસ્સ કક્ષલડગુરુયગુણા, અણંતગુણા, ઘાણિદિયસ્સ કક્ષલડગુરુયગુણા
 અણંતગુણા, જિર્ણિદિયસ્સ કક્ષલડગુરુયગુણા અણંતગુણા, ફાસિદિયસ્સ
 કક્ષલડગુરુયગુણા અણંતગુણા, ફાસિદિયસ્સ કક્ષલડગુરુયગુણેહિંતો તસ્સ
 ચેવ મડયલહુયગુણા અણંતગુણા, જિર્ણિદિયસ્સ મડયલહુયગુણા અણંત-
 ગુણા, ઘાણિદિયસ્સ મડયલહુયગુણા અણંતગુણા, સોઈંદિયસ્સ મડયલહુ-
 યગુણા અણંતગુણા, ચક્ષુરિદિયસ્સ મડયલહુયગુણા અણંતગુણા ॥ સૂ. ૨ ॥

છાયા-શ્રોત્રેન્દ્રિયં સ્વલ્પ મદન્ત ! કતિ પ્રદેશાવગાઠં પ્રજ્ઞપ્તમ્ ? ગૌતમ ! અસંખ્યેયપ્રદેશા-
 વગાઠં પ્રજ્ઞપ્તમ્, એવં યાવત્ સ્પર્શેન્દ્રિયમ્, એતેષાં સ્વલ્પ મદન્ત ! શ્રોત્રેન્દ્રિયચક્ષુરિન્દ્રિય

અવગાહના દ્વાર

શબ્દાર્થ-(સોઈંદિય ણં મંતે ! કતિ પएसોગાઠે પળ્લન્તે ?) હે ભગવન્ ! શ્રોત્રે-
 ન્દ્રિય કિતને પ્રદેશોં મેં અવગાઠ હૈ ? (ગોયમા ! અસંખ્યેજ્જપएसોગાઠે પળ્લન્તે) હે
 ગૌતમ ! અસંખ્યાત પ્રદેશોં મેં અવગાઠ કહી હૈ (એવં જાવ ફાસિંદિય) ઇસી પ્રકાર
 યાવત્ સ્પર્શેન્દ્રિય (एसि णं મંતે ! સોઈંદિય-ચક્ષુરિદિય-ઘાણિદિય-જિર્ણિ-

અવગાહના દ્વાર

શબ્દાર્થ-(સોઈંદિય ણં મંતે ! કહ પएसોગાઠે પળ્લન્તે ?) હે ભગવન્ ! શ્રોત્રેન્દ્રિય કેટલા
 પ્રદેશમાં અવગાઠ છે ? (ગોયમા ! અસંખ્યેજ્જપएसોગાઠે પળ્લન્તે) હે ગૌતમ ! અસંખ્યાત
 પ્રદેશોમાં અવગાઠ ઠી છે. (એવં જાવ ફાસિંદિય) એજ પ્રકારે યાવત્ સ્પર્શેન્દ્રિય.

ઘ્રાણેન્દ્રિય જિહ્વેન્દ્રિય સ્પર્શેન્દ્રિયાણામ્ અવગાહનાર્થતયા પ્રદેશાર્થતયા અવગાહનપ્રદેશાર્થતયા કતરાણિ કતરેભ્યોઽલ્પાનિ વા, તુલ્યાનિ વા, વિશેષાધિકાનિ વા? ગૌતમ ! સર્વસ્તોકં ચક્ષુરિન્દ્રિયમ્ અવગાહનાર્થતયા, શ્રોત્રેન્દ્રિયમ્ અવગાહનાર્થતયા સંખ્યેયગુણમ્, ઘ્રાણેન્દ્રિયમ્, અવગાહનાર્થતયા સંખ્યેયગુણમ્, જિહ્વેન્દ્રિયમવગાહનાર્થતયા અસંખ્યેયગુણમ્, સ્પર્શનેન્દ્રિયમવગાહનાર્થતયા સંખ્યેયગુણમ્, પ્રદેશાર્થતયા સર્વસ્તોકં ચક્ષુરિન્દ્રિયમ્, શ્રોત્રેન્દ્રિયં પ્રદેશાર્થતયા સંખ્યેયગુણમ્; ઘ્રાણેન્દ્રિયં પ્રદેશાર્થતયા સંખ્યેયગુણમ્, જિહ્વેન્દ્રિયં પ્રદેશાર્થતયા અસંખ્યેય-

દિય-ફાસિંદિયાણં) હે ભગવન્ ! ઇન શ્રોત્રેન્દ્રિય, ચક્ષુરિન્દ્રિય, ઘ્રાણેન્દ્રિય, જિહ્વેન્દ્રિય ઓર સ્પર્શેન્દ્રિય મે (ઓગાહનદ્વયાએ) અવગાહના કી અપેક્ષા સે (પણસદ્વયાએ) પ્રદેશોં કી અપેક્ષા સે (ઓગાહનપણસદ્વયાએ) અવગાહના એવં પ્રદેશોં-દોનોં કી અપેક્ષા સે (કયરે કયરેહિંતો) કૌન કિસસે (અપ્પા વા, વહુયા વા, તુલ્લા વા, વિસેસાહિયા વા? અલ્પ, વહુત, તુલ્ય અથવા વિશેષાધિક હૈં? (ગોયમા ! સવ્વત્થોવે ચક્કિંહિદિય) હે ગૌતમ ! સવ સે કમ ચક્ષુરિન્દ્રિય (ઓગાહનદ્વયાએ) અવગાહના કી અપેક્ષા સે (સોઈંદિય ઓગાહનદ્વયાએ સંખેજ્જગુણે) શ્રોત્રેન્દ્રિય અવગાહના સે સંખ્યાતગુણા હૈ (ઘાણિંદિય ઓગાહનદ્વયાએ સંખેજ્જગુણે) ઘ્રાણેન્દ્રિય અવગાહના સે સંખ્યાતગુણા (જિવિંમદિય ઓગાહનદ્વયાએ અસંખેજ્જગુણે) જિહ્વેન્દ્રિય અવગાહના સે અસંખ્યાતગુણા હૈ (ફાસિંદિય ઓગાહનદ્વયાએ સંખેજ્જગુણે) સ્પર્શેન્દ્રિય અવગાહના સે સંખ્યાતગુણા હૈ (પણસદ્વયાએ સવ્વત્થોવે ચક્કિંહિદિય) પ્રદેશોં કી અપેક્ષા સે સવ સે કમ ચક્ષુરિન્દ્રિય હૈ (પણસદ્વયાએ સોઈંદિય સંખેજ્જગુણે) પ્રદેશોં સે શ્રોત્રેન્દ્રિય સંખ્યાતગુણા હૈ (ઘાણિંદિય પણસદ્વયાએ સંખેજ્જગુણે) પ્રદેશોં સે ઘ્રાણેન્દ્રિય સંખ્યાતગુણા હૈ (જિવિંમદિય પણસદ્વયાએ અસંખેજ્જગુણે) પ્રદેશોં સે

(પણસિણં મંતે ! સોઈંદિય-ચક્કિંહિદિય-ઘાણિંદિય-જિવિંમદિય-ફાસિંદિયાણં) હે ભગવન્ ! આ શ્રોત્રેન્દ્રિય, ચક્ષુરિન્દ્રિય, ઘ્રાણેન્દ્રિય, જિહ્વેન્દ્રિય અને સ્પર્શેન્દ્રિયમાં. (ઓગાહનદ્વયાએ) અવગાહનાની અપેક્ષાએ (પણસદ્વયાએ) પ્રદેશેની અપેક્ષાએ (ઓગાહનપણસદ્વયાએ) અવગાહના તેમજ પ્રદેશ બંનેની અપેક્ષાએ. (કયરે કયરે હિંતો) કેણુ કેનાથી. (અપ્પા વા વહુયા વા તુલ્લા વા વિસેસાહિયા વા ?) અલ્પ, વહુત, તુલ્ય અથવા વિશેષાધિક છે ?

હેગૌતમ ! (ગોયમા ! સવ્વત્થોવે ચક્કિંહિદિય) બધાથી ઓછી ચક્ષુરિન્દ્રિય છે. (ઓગાહનદ્વયાએ) અવગાહનાની અપેક્ષાએ (સોઈંદિય ઓગાહનદ્વયાએ સંખેજ્જગુણે) શ્રોત્રેન્દ્રિય અવગાહનાથી સંખ્યાતગુણી છે (ઘાણિંદિય ઓગાહનદ્વયાએ સંખેજ્જગુણે) ઘ્રાણેન્દ્રિય અવગાહનાથી સંખ્યાતગુણી (જિવિંમદિય ઓગાહનદ્વયાએ અસંખેજ્જગુણે) જિહ્વેન્દ્રિય અવગાહનાથી અસંખ્યાતગુણી છે. (ફાસિંદિય ઓગાહનદ્વયાએ સંખેજ્જગુણે) સ્પર્શેન્દ્રિય અવગાહનાથી સંખ્યાતગુણી છે. (પણસદ્વયાએ સવ્વત્થોવે ચક્કિંહિદિય) પ્રદેશેની અપેક્ષાએ બધાથી ઓછી ચક્ષુરિન્દ્રિય છે. (પણસદ્વયાએ સોઈંદિય સંખેજ્જગુણે) પ્રદેશોથી શ્રોત્રેન્દ્રિય સંખ્યાતગુણી છે. (ઘાણિંદિય પણસદ્વ-

ગુણમ્, સ્પર્શનેન્દ્રિયં પ્રદેશાર્થતયા સંખ્યેયગુણમ્, અવગાહનપ્રદેશાર્થતયા સર્વસ્તોકં ચક્ષુરિન્દ્રિયમ્, અવગાહનાપ્રદેશાર્થતયા શ્રોત્રેન્દ્રિયમ્ અસંખ્યેયગુણમ્, ઘ્રાણેન્દ્રિયમ્ અવગાહનાપ્રદેશાર્થતયા સંખ્યેયગુણમ્, જિહ્વેન્દ્રિયમ્ અવગાહનપ્રદેશાર્થતયા અસંખ્યેયગુણમ્, સ્પર્શનેન્દ્રિયમ્ અવગાહનપ્રદેશાર્થતયા સંખ્યેયગુણમ્, સ્પર્શનેન્દ્રિયસ્યાવગાહનાર્થતામ્ય શ્રક્ષુરિન્દ્રિયં પ્રદેશાર્થતયા અનન્તગુણમ્, શ્રોત્રેન્દ્રિયં પ્રદેશાર્થતયા સંખ્યેયગુણમ્, સ્પર્શનેન્દ્રિયં પ્રદેશાર્થતયા સંખ્યેય-

જિહ્વાદિન્દ્રિય અસંખ્યાતગુણા હૈ (ફાસિંદિય પપ્સદ્વ્યાય સંખેજ્જગુણે) પ્રદેશોં સે સ્પર્શેન્દ્રિય સંખ્યાતગુણા હૈ (ઓગાહનપપ્સદ્વ્યાય) અવગાહના ઓર પ્રદેશોં કી અપેક્ષા (સન્વત્થોવે ચક્ષિંદિય) સ્વ સે કમ ચક્ષુદિન્દ્રિય હૈ (ઓગાહનદ્વ્યાય સોઈંદિય અસંખેજ્જગુણે) અવગાહના સે શ્રોત્રેન્દ્રિય સંખ્યાતગુણા હૈ (ઘ્રાણિંદિય ઓગાહનદ્વ્યાય સંખિજ્જગુણે) ઘ્રાણેન્દ્રિય અવગાહના સે સંખ્યાતગુણા હૈ (જિર્મિંદિય ઓગાહનદ્વ્યાય અસંખેજ્જગુણે) જિહ્વેન્દ્રિય અવગાહના સે અસંખ્યાતગુણા હૈ (ફાસિંદિય ઓગાહનદ્વ્યાય સંખેજ્જગુણે) સ્પર્શેન્દ્રિય અવગાહના સે સંખ્યાતગુણા હૈ (ફાસિંદિય સ્સ ઓગાહનદ્વ્યાયિંતો) સ્પર્શેન્દ્રિય કી અવગાહનાર્થતા સે (ચક્ષિંદિય પપ્સદ્વ્યાય અગંતગુણે) ચક્ષુદિન્દ્રિય પ્રદેશાર્થતા સે અનન્તગુણિત હૈ (સોઈંદિય પપ્સદ્વ્યાય સંખેજ્જગુણે) શ્રોત્રેન્દ્રિય પ્રદેશોં સે સંખ્યાતગુણા હૈ (ઘ્રાણિંદિય પપ્સદ્વ્યાય સંખેજ્જગુણે) ઘ્રાણેન્દ્રિય પ્રદેશોં સે સંખ્યાતગુણા હૈ (જિર્મિંદિય પપ્સદ્વ્યાય અસંખેજ્જગુણે) જિહ્વેન્દ્રિય પ્રદેશોં કી અપેક્ષા સે અસંખ્યાતગુણા હૈ (ફાસિંદિય પપ્સદ્વ્યાય સંખેજ્જગુણે) સ્પર્શેન્દ્રિય પ્રદેશોં સે સંખ્યાતગુણા હૈ ।

યાય સંખેજ્જગુણે) પ્રદેશોથી ઘ્રાણેન્દ્રિય સંખ્યાતગણી છે. (જિર્મિંદિય પપ્સદ્વ્યાય અસંખેજ્જગુણે) પ્રદેશોથી જિહ્વેન્દ્રિય અસંખ્યાતગણી છે. (ફાસિંદિય પપ્સદ્વ્યાય સંખેજ્જગુણે) પ્રદેશોથી સ્પર્શેન્દ્રિય સંખ્યાતગણી.

(ઓગાહનપપ્સદ્વ્યાય) અવગાહના અને પ્રદેશોની અપેક્ષાએ. (સન્વત્થોવે ચક્ષિંદિય બધાથી ઓછી ચક્ષુદિન્દ્રિય અવગાહનાની અપેક્ષાએ (ઓગાહનદ્વ્યાય સોઈંદિય અસંખેજ્જગુણે) અવગાહનાની અપેક્ષાએ શ્રોત્રેન્દ્રિય અસંખ્યાતગણી છે (ઘ્રાણિંદિય ઓગાહનદ્વ્યાય સંખિજ્જગુણે) ઘ્રાણેન્દ્રિય અવગાહનાથી સંખ્યાતગણી (જિર્મિંદિય ઓગાહનદ્વ્યાય અસંખેજ્જગુણે) જિહ્વેન્દ્રિય અવગાહનાથી અસંખ્યાતગણી. (ફાસિંદિય ઓગાહનદ્વ્યાય સંખેજ્જગુણે) સ્પર્શેન્દ્રિય અવગાહનાથી સંખ્યાતગણી

(ફાસિંદિયમ્ ઓગાહનદ્વ્યાયિંતો) સ્પર્શેન્દ્રિયની અવગાહનાર્થતાથી (ચક્ષિંદિય પપ્સદ્વ્યાય અગંતગુણે) ચક્ષુદિન્દ્રિય પ્રદેશાર્થતાથી અનન્ત ગણી છે. (સોઈંદિય પપ્સદ્વ્યાય સંખેજ્જગુણે) શ્રોત્રેન્દ્રિય પ્રદેશોથી સંખ્યાતગણી છે (ઘ્રાણિંદિય પપ્સદ્વ્યાય સંખેજ્જગુણે) ઘ્રાણેન્દ્રિય પ્રદેશોથી સંખ્યાતગણી છે. (જિર્મિંદિય પપ્સદ્વ્યાય અસંખેજ્જગુણે) જિહ્વેન્દ્રિય પ્રદેશોની અપેક્ષાએ અસંખ્યાતગણી છે. (ફાસિંદિય પપ્સદ્વ્યાય સંખેજ્જગુણે) સ્પર્શેન્દ્રિય પ્રદેશોથી સંખ્યાતગણી છે.

गुणम्, श्रोत्रेन्द्रियस्य खलु भदन्त ! कियन्तः कर्कशगुरुकगुणाः प्रज्ञप्ताः ? गौतम ! अनन्ताः कर्कशगुरुकगुणाः प्रज्ञप्ताः, एवं यावत् स्पर्शनेन्द्रियस्य, श्रोत्रेन्द्रियस्य खलु भदन्त ! कियन्तो मृदुकलघुगुणाः प्रज्ञप्ताः ? गौतम ! अनन्ता मृदुकलघुगुणाः प्रज्ञप्ताः, एवं यावत् स्पर्शनेन्द्रियस्य, एतेषां खलु भदन्त ! श्रोत्रेन्द्रियचक्षुरिन्द्रियघ्राणेन्द्रियजिह्वेन्द्रियस्पर्शनेन्द्रियाणां कर्कशगुरुकगुणानां मृदुकलघुगुणानाञ्च कतरे कतरेभ्योऽल्पा वा, बहुका वा, तुल्या वा, विशेषाधिका वा ? गौतम ! सर्वस्तोकाश्चक्षुरिन्द्रियस्य कर्कशगुरुकगुणाः, श्रोत्रेन्द्रियस्य कर्कश-

(सोऽहंन्द्रियस्स णं भंते ! केवइया कक्खड्ढगुरुयगुणा पणत्ता ?) भगवन् ! श्रोत्रेन्द्रिय के कर्कश-गुरुक गुण कितने कहे गए हैं ? (गोयमा ! अणंता कक्खड्ढगुरुयगुणा पणत्ता) हे गौतम ! अनन्त कर्कश-गुरुकगुण कहे गए हैं (एवं जाव फासिंदियस्स) इसी प्रकार यावत् स्पर्शेन्द्रिय के (सोऽहंन्द्रियस्स णं भंते ! केवइया मउयलहुयगुणा पणत्ता ?) हे भगवन् ! श्रोत्रेन्द्रिय के मृदु-लघुगुण कितने कहे हैं ? (गोयमा ! अणंता मउयलहुयगुणा पणत्ता) हे गौतम ! अनन्त मृदु-लघुगुण कहे गए हैं (एवं जाव फासिंदियस्स) इसी प्रकार स्पर्शेन्द्रिय का समझ लेवें ।

(एएसि णं भंते ! सोऽहंन्द्रियचक्खिंदियघाणिंदियजिह्विंदियफासिंदियाणं कक्खड्ढगुरुयगुणाणं मउयलहुयगुणाण य कयरे कयरे हिंतो) हे भगवन् ! इन श्रोत्रेन्द्रिय, चक्षुरिन्द्रिय, घ्राणेन्द्रिय, जिह्वेन्द्रिय और स्पर्शेन्द्रिय के कर्कश-गुरु गुणों और मृदु लघु गुणों में कौन किससे (अल्पा वा, बहुया वा, तुल्ला वा, विसेसाहिया वा ?) अल्प, बहुत, तुल्य अथवा विशेषाधिक हैं ?

(गोयमा ! सव्वत्थोवा चक्खिंदियस्स कक्खड्ढगुरुयगुणा) हे गौतम ! सब से कम चक्षुर्इन्द्रिय के कर्कशगुरु गुण हैं (सोऽहंन्द्रियस्स कक्खड्ढगुरुयगुणा अणंते-

(सोऽहंन्द्रियस्स णं भंते ! केवइया कक्खड्ढ गुरुयगुणा पणत्ता ?) हे भगवन् ! श्रोत्रेन्द्रियना कर्कश-गुरुक गुणु डेट्ठा डडेवायेत्ता छे ? (गोयमा ! अणंता कक्खड्ढगुरुयगुणा पणत्ता) हे गौतम ! अनन्त कर्कश गुरुकगुणु डडेत्ता छे (एवं जाव फासिंदियस्स) येअ प्रकारे यावत् स्पर्शेन्द्रियना (सोऽहंन्द्रियस्स णं भंते ! केवइया मउयलहुयगुणा पणत्ता) हे भगवन् ! श्रोत्रेन्द्रियना मृदु-लघु गुणु डेट्ठा डद्धा छे ? (गोयमा ! अणंता मउयलहुयगुणा पणत्ता) हे गौतम ! अनन्त मृदु-लघु गुणु डडेत्ता छे (एवं जाव फासिंदियस्स) येअ प्रकारे स्पर्शेन्द्रियेना समअवा-

(एएसिणं भंते ! सोऽहंन्द्रियचक्खिंदियघाणिंदियजिह्विंदियफासिंदियाणं कक्खड्ढगुरुयगुणाणं मउयलहुयगुणाण य कयरे कयरे हिंतो) हे भगवन् ! आ श्रोत्रेन्द्रिय, चक्षुरिन्द्रिय, घ्राणेन्द्रिय, जिह्वेन्द्रिय अने स्पर्शेन्द्रियेना कर्कश गुरु गुणु अने मृदु-लघुगुणुभा डेणु डेनाथी (अल्पा वा बहुया वा, तुल्ला वा, विसेसाहिया वा ?) अल्प, धृत्वा, तुल्य अथवा विशेषाधिक छे ?

(गोयमा ! सव्वत्थोवा चक्खिंदियस्स कक्खड्ढगुरुयगुणा) हे गौतम ! अधाथी येअ

गुरुकगुणाः अनन्तगुणाः घ्राणेन्द्रियस्य कर्कशगुरुकगुणा अनन्तगुणाः, जिह्वेन्द्रियस्य कर्कश-
गुरुकगुणा अनन्तगुणाः, स्पर्शनेन्द्रियस्य कर्कशगुरुकगुणा अनन्तगुणाः, मृदुकलघुकगुणानां
सर्वस्तोकाः स्पर्शनेन्द्रियस्य मृदुकलघुकगुणाः, जिह्वेन्द्रियस्य मृदुकलघुकगुणा अनन्तगुणाः,
घ्राणेन्द्रियस्य मृदुकलघुकगुणा अनन्तगुणाः, श्रोत्रेन्द्रियस्य मृदुकलघुकगुणा अनन्तगुणाः
चक्षुरिन्द्रियस्य मृदुकलघुकगुणा अनन्तगुणाः, कर्कशगुरुकगुणानां मृदुकलघुकगुणानां च सर्व-
स्तोकाश्चक्षुरिन्द्रियस्य कर्कशगुरुकगुणाः, श्रोत्रेन्द्रियस्य कर्कशगुरुकगुणा अनन्तगुणाः, घ्राणे-

गुणा) श्रोत्रेन्द्रिय के कर्कशगुरु गुण अनन्तगुणा हैं (घ्राणिन्द्रियस्स कक्खडगुरुयगुणा
अणंतगुणा) घ्राणेन्द्रिय के कर्कशगुरुगुण अनन्तगुणा हैं (जिर्विन्दियस्स कक्खडगु-
रुयगुणा अणंतगुणा) जिह्वेन्द्रिय के कर्कशगुरुगुण अनन्तगुणा हैं (फासिदियस्स
कक्खडगुरुयगुणा अणंतगुणा) स्पर्शनेन्द्रिय के कर्कशगुरु गुण अनन्तगुणा हैं ।

(मउयलहुयगुणाणं) मृदु-लघुगुणों में (सव्वत्थोवा फासिदियस्स मउय-
लहुयगुणा) स्पर्शनेन्द्रिय के मृदु-लघुगुण सब से कम हैं (जिर्विन्दियस्स मउय-
लहुयगुणा अणंतगुणा) जिह्वेन्द्रिय के मृदुलघुगुण अनन्तगुणा हैं (घ्राणिन्द्रियस्स
मउयलहुयगुणा अणंतगुणा) घ्राणेन्द्रिय के मृदुलघुगुण अनन्तगुणा हैं । (सोइंदि-
यस्स मउय लहुयगुणा अणंतगुणा) श्रोत्रेन्द्रिय के मृदुलघुगुण अनन्तगुणा हैं (च-
क्खिन्दियस्स मउयलहुयगुणा अणंतगुणा) चक्षुर्इन्द्रिय के मृदुलघुगुण अनन्तगुणा हैं

(कक्खडगुरुयगुणाणं) कर्कशगुरु गुणों (मउय लहुयगुणाणय) और मृदुलघु-
गुणों में से (सव्वत्थोवा चक्खिन्दियस्स कक्खडगुरुयगुणा) सब से कम चक्षुः
इन्द्रिय के कर्कशगुरुगुण हैं (सोइंदियस्स कक्खडगुरुयगुणा अणंतगुणा) श्रोत्रे-

चक्षुर्इन्द्रियेना ४४ंश शु३ शु४ छे (सोइंदियस्स कक्खडगुरुयगुणा अणंतगुणा) श्रोत्रेन्द्रियेना
४४ंश शु३ शु४ अनन्तगुणा छे (घ्राणि दियस्स कक्खडगुरुयगुणा अणंतगुणा) - घ्राणेन्द्रियेना
४४ंश - शु३शु४ अनन्तगुणा छे (जिर्विन्दियस्स कक्खडगुरुयगुणा अणंतगुणा) जिह्वेन्द्रियेना
४४ंश - शु३शु४ अनन्तगुणा छे (फासि दियस्स कक्खडगुरुयगुणा अणंतगुणा) स्पर्शनेन्द्रियेना
४४ंश शु३शु४ अनन्तगुणा छे

(मउयलहुयगुणाणं) मृदु-लघु गुणोभां (सव्वत्थोवा फासि दियस्स मउयलहुयगुणा)
स्पर्शनेन्द्रियेना मृदु-लघुशु४ णधधी ओछा छे (जिर्विन्दियस्स मउयलहुयगुणा अणंतगुणा)
जिह्वेन्द्रियेना मृदु-लघुशु४ अनन्तगुणा छे (घ्राणिंन्द्रियस्स मउयलहुयगुणा अणंतगुणा) घ्राणे
न्द्रियेना-मृदु-लघुशु४ अनन्तगुणा छे (सोइंदियस्स मउयलहुयगुणा अणंतगुणा) श्रोत्रेन्द्रियेना
मृदु-लघुशु४ अनन्तगुणा छे (चक्खिन्दियस्स मउय लहुयगुणा अणंतगुणा) चक्षुर्इन्द्रियेना मृदु
लघुशु४ अनन्तगुणा छे

(कक्खडगुरुयगुणाणं) ४४ंश शु३शु४ (मउयलहुयगुणाण य) अने मृदु लघुशु४ोभांधी
(सव्वत्थोवा चक्खिन्दियस्स कक्खडगुरुयगुणा) णधधी ओछा चक्षुर्इन्द्रियेना ४४ंश शु३शु४ छे

न्द्रियस्य कर्कशगुरुकगुणा अनन्तगुणा, जिह्वेन्द्रियस्य कर्कशगुरुकगुणा अनन्तगुणाः, स्पर्श-
नेन्द्रियस्य कर्कशगुरुकगुणा अनन्तगुणाः, स्पर्शनेन्द्रियस्य कर्कशगुरुकगुणेभ्यस्तस्य चैवं मृदु-
कलघुकगुणा अनन्तगुणाः, जिह्वेन्द्रियस्य मृदुकलघुकगुणाः अनन्तगुणाः, घ्राणेन्द्रियस्य
मृदुकलघुकगुणा अनन्तगुणाः, श्रोत्रेन्द्रियस्य मृदुकलघुकगुणा अनन्तगुणाः, चक्षुरिन्द्रियस्य
मृदुकलघुकगुणा अनन्तगुणाः ॥ सू० २ ॥

टीका-अथेन्द्रियाणामवगाहनाद्वारं पञ्चमं प्ररूपितुमाह-‘सोइंदिय णं भंते ! कइए-
सोगाढे पणत्ते ?’ हे भदन्त ! श्रोत्रेन्द्रियं खलु कतिप्रदेशावगाढं प्रज्ञप्तम् ? भगवानाह-

न्द्रिय के कर्कशगुरुगुण अनन्तगुणा हैं (घ्राणिंदियस्स कक्खडगरुयगुणा अणंत-
गुणा) घ्राणेन्द्रिय के कर्कशगुरुगुण अनन्तगुणा हैं (जिर्विंदियस्स कक्खडगरुय-
गुणा अणंतगुणा) जिह्वेन्द्रिय के कर्कशगुरुगुण अनन्तगुणा हैं (फासिंदियस्स
कक्खडगरुयगुणा अणंतगुणा) स्पर्शेन्द्रिय के कर्कशगुरुगुण अनन्तगुणा हैं ।

(फासिंदियस्स कक्खडगरुयगुणेहिंतो) स्पर्शेन्द्रिय के कर्कशगुरुगुणों से
(तस्स चैव मउयलहुयगुणा) उसी के मृदुलघुगुण (अणंतगुणा) अनन्तगुणा हैं
(जिर्विंदियस्स मउयलहुयगुणा अणंतगुणा) जिह्वेन्द्रिय के मृदु लघुगुण अनन्त-
गुण हैं (घ्राणिंदियस्स मउयलहुयगुणा अणंतगुणा) घ्राणेन्द्रिय के मृदु लघु गुण
अनन्तगुणा हैं (सोइंदियस्स मउय लहुयगुणा अणंतगुणा) श्रोत्रेन्द्रिय के मृदु-
लघु गुण अनन्तगुणा हैं (चक्खिंदियस्स मउयलहुयगुणा अणंतगुणा) चक्षु-
इन्द्रिय के मृदु लघु गुण अनन्तगुणा हैं ।

टीकार्थ-अथ इन्द्रियों के अवगाहना नामक पांचवें द्वार की प्ररूपणा की जाती है

गौतमस्वामी-हे भगवान् ! श्रोत्रेन्द्रिय कितने प्रदेशों में अवगाढ है ?

(सोइंदियस्स कक्खडगरुयगुणा अणंतगुणा) श्रोत्रेन्द्रियना कर्कश गुरुगुण अनन्तगणुा छे (घ्राणिं-
दियस्स कक्खडगरुयगुणा अणंतगुणा) घ्राणेन्द्रियना कर्कश गुरुगुण अनन्तगणुा छे (जिर्विंदि-
यस्स कक्खडगरुयगुणा अणंतगुणा) जिह्वा इन्द्रियना कर्कश गुरुगुण अनन्तगणुा छे (फासिं-
दियस्स कक्खडगरुयगुणा अणंतगुणा) स्पर्शेन्द्रियना कर्कश गुरु गणु अनन्तगणुा छे

(फासिंदियस्स कक्खडगरुयगुणेहिंतो) स्पर्शेन्द्रियना कर्कश गुरु गणुाथी (तस्स चैव
मउयलहुयगुणा) तेमना मृदु-लघुगुण (अणंतगुणा) अनन्तगणुा छे (जिर्विंदियस्स मउय-
लहुयगुणा अणंतगुणा) जिह्वेन्द्रियना मृदु-लघुगुण अनन्त गणुा छे (घ्राणिंदियस्स मउय-
लहुयगुणा अणंतगुणा) घ्राणेन्द्रियना मृदु-लघु गणु अनन्त गणुा छे (सोइंदियस्स मउय-
लहुयगुणा अणंतगुणा) श्रोत्रेन्द्रियना मृदु लघु गणु अनन्त गणुा छे (चक्खिंदियस्स मउय-
लहुय गणुा अणंतगुणा) चक्षु इन्द्रियना मृदु लघु गणु अनन्तगणुा छे

टीकार्थ-हवे इन्द्रियेनी अवगाडना नामक पांचवा द्वारनी प्ररूपणा कराय छे

‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘અસંખ્યેજ્જપણ્ણસોગાઢે પણ્ણત્તે’ શ્રોત્રેન્દ્રિયં તાવદ્ અસંખ્યેયપ્રદેશાવ-
ગાઢં પ્રજ્ઞપ્તમ્ ‘એવં જાવ ફાસિંદિણ્ણ’ એવમ્-શ્રોત્રેન્દ્રિયોક્તિ રીત્યા યાવત્-ચક્ષુરિન્દ્રિયં ધ્રાણે-
ન્દ્રિયં જિહ્વેન્દ્રિયં સ્પર્શનેન્દ્રિયં ચાસંખ્યેયપ્રદેશાવગાઢં પ્રજ્ઞપ્તમ્ , પપ્પમત્પવહુત્તવારં-ગૌતમઃ
પૃચ્છતિ-‘એણિ સંખં મંતે ! સોહંદિણ્ણ ચક્કિંસુદિણ્ણ ધ્વાણિદિણ્ણ જિર્ણિદિણ્ણ ફાસિંદિયાણં
ઓગાહણદ્વયાણ્ણ’ હે મદન્ત ! એતેપાં સલ્લ શ્રોત્રેન્દ્રિયચક્ષુરિન્દ્રિયધ્રાણેન્દ્રિયજિહ્વેન્દ્રિય
સ્પર્શનેન્દ્રિયાણાં મધ્યે અવગાહનાર્થતયા, પ્રદેશાર્થતયા, અવગાહનપ્રદેશાર્થતયા ચ કતરાણિ
કતરેભ્યોડલ્યાનિ વા, વહુકાનિ વા, તુલ્યાનિ વા, વિશેષાધિકાનિ વા મવન્તિ ? મગવાનાહ-
‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘સન્વત્થોવે ચક્કિંસુદિણ્ણ ઓગાહણદ્વયાણ્ણ’ સર્વસ્તોકં ચક્ષુરિન્દ્રિયમવ-
ગાહનાર્થતયા મવતિ તથા ચ ચક્ષુરિન્દ્રિયં સર્વસ્તોકપ્રદેશાવગાઢં તદપેક્ષયા ‘સોહંદિણ્ણ
ઓગાહણદ્વયાણ્ણ સંખ્યેજ્જગુણે’ શ્રોત્રેન્દ્રિયમ્ અવગાહનાર્થતયા સંખ્યેયગુણં મવતિ અતિપ્રચુરેષુ
પ્રદેશેષુ તદવગાહનાત્ તસ્માત્ ‘ધ્વાણિદિણ્ણ ઓગાહણદ્વયાણ્ણ સંખ્યેજ્જગુણે’ ધ્રાણેન્દ્રિયમ્ અવગાહ-

મગવાન્-હે ગૌતમ ! શ્રોત્રેન્દ્રિય અસંખ્યાત પ્રદેશોં મેં અવગાઢ હૈ । હસી
પ્રકાર સ્પર્શેન્દ્રિય તક કહના ચાહિણ, અર્થાત્ ચક્ષુ હન્દ્રિય, ધ્રાણેન્દ્રિય, જિહ્વેન્દ્રિય
ઔર સ્પર્શેન્દ્રિય મી અસંખ્યાતપ્રદેશોં મેં અવગાઢ મેં ।

અવ અત્પવહુત્તવાર કી પ્રરૂપણા કી જાતી હૈ

ગૌતમસ્વામી-હે મગવાન્ ! હન શ્રોત્રેન્દ્રિય, ચક્ષુહન્દ્રિય, ધ્રાણેન્દ્રિય, જિહ્વે-
ન્દ્રિય ઔર સ્પર્શનેન્દ્રિય મેં સે અવગાહના કી અપેક્ષા સે, પ્રદેશોં કી અપેક્ષા સે
ઔર અવગાહન એવં પ્રદેશોં કી અપેક્ષા સે કૌન કિસસે અત્પ, વહુત, તુલ્ય
અથવા વિશેષાધિક હૈ ?

મગવાન્-હે ગૌતમ ! સવ સે કમ ચક્ષુહન્દ્રિય કી અવગાહનાર્થતા હૈ અર્થાત્
ચક્ષુહન્દ્રિય સવ સે કમ પ્રદેશોં મેં અવગાઢ હૈ । શ્રોત્રેન્દ્રિય અવગાહનાર્થતા સે
સંખ્યાતગુણા અધિક હૈ, ક્યોં કિ વહ ચક્ષુ કી અપેક્ષા અધિક પ્રદેશોં મેં અવ-

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! શ્રોત્રેન્દ્રિય કેટલા પ્રદેશમા અવગાઢ છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! શ્રોત્રેન્દ્રિય અસંખ્યાત પ્રદેશોમાં અવગાઢ છે. એજ પ્રકારે
સ્પર્શેન્દ્રિય સુધી ઢહેવું જોઈ એ. અર્થાત્ ચક્ષુહન્દ્રિય, ધ્રાણેન્દ્રિય, જિહ્વેન્દ્રિય, અને સ્પર્શે-
ન્દ્રિય પણ અસંખ્યાત પ્રદેશોમાં અવગાઢ છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! આ શ્રોત્રેન્દ્રિય, ચક્ષુહન્દ્રિય, ધ્રાણેન્દ્રિય, જિહ્વેન્દ્રિય
અને સ્પર્શેન્દ્રિયમાંથી અવગાહનાની અપેક્ષાએ, પ્રદેશોની અપેક્ષાથી અને અવગાહના તેમજ
પ્રદેશોની અપેક્ષાથી કેણુ કેનાથી અત્પ, ઘણુ, તુલ્ય, અથવા વિશેષાધિક છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! બધાથી ઓછી ચક્ષુ હન્દ્રિયની અવગાહનાર્થતા છે અર્થાત્
ચક્ષુહન્દ્રિય બધાથી ઓછા પ્રદેશોમાં અવગાઢ છે. શ્રોત્રેન્દ્રિયની અવગાહનાર્થતા સંખ્યાત
ગણી અધિક છે. કેમકે તે ચક્ષુની અપેક્ષાએ અધિક પ્રદેશોમાં અવગાઢ છે. શ્રોત્રેન્દ્રિયની

નાર્થતયા સંખ્યેયગુણં ભવતિ અતિપ્રચુરતરપ્રદેશેષુ તસ્યાવગાહનાત્, તદપેક્ષયા 'જિહ્વિન્દ્રિય ઓગાહણદ્વયાપ્ અસંખેજ્જગુણે' જિહ્વેન્દ્રિયમ્ અવગાહનાર્થતયાસંખ્યેયગુણં ભવતિ, તસ્યાહ્ગુ-
લપૃથક્ત્વપરિમાણવિસ્તારસ્વરૂપત્વાત્, તતોઽપિ 'ફાસિન્દ્રિય ઓગાહણદ્વયાપ્ સંખેજ્જગુણે'
સ્પર્શનેન્દ્રિયમ્ અવગાહનાર્થતયા સંખ્યેયગુણં ભવતિ, દ્વિપ્રમૃતિનવપર્યન્ત રૂપાંજ્ગુલપૃથક્ત્વ-
પરિમાણ જિહ્વેન્દ્રિયાપેક્ષયા શરીરપ્રમાણ સ્પર્શનેન્દ્રિયસ્ય સંખ્યેયપ્રમાણત્વોપપત્તેઃ શરીરાવગા-
હનાયાઃ સહસ્રયોજનપ્રમાણત્વાત્ । અથ પ્રદેશાર્થતયાઽત્પવહુત્વં પ્રરૂપયતિ—'પદેસદ્વયાપ્ સંઘ-
ત્યોવે ચક્ષિન્દ્રિય' પ્રદેશાર્થતયા—પ્રદેશાપેક્ષયા સર્વસ્તોકં ચક્ષુરિન્દ્રિયં ભવતિ તસ્ય સર્વસ્તોક
પ્રદેશત્વાત્, તદપેક્ષયા—'સોઁન્દ્રિય પ્પસદ્વયાપ્ સંખેજ્જગુણે' શ્રોત્રેન્દ્રિયં પ્રદેશાર્થતયા સંખ્યેય-
ગુણં ભવતિ, તદપેક્ષયા 'ગ્રાણિન્દ્રિય પ્પસદ્વયાપ્ સંખેજ્જગુણે' ગ્રાણેન્દ્રિયં પ્રદેશાર્થતયા સંખ્યે-
યગુણં ભવતિ, તતોઽપિ—'જિહ્વિન્દ્રિય પ્પસદ્વયાપ્ અસંખેજ્જગુણે' જિહ્વેન્દ્રિયં પ્રદેશાર્થતયા

ગાહ હૈ । શ્રોત્રેન્દ્રિય કી અપેક્ષા ગ્રાણેન્દ્રિય કી અવગાહનાર્થતા સંખ્યાતગુણા
અધિક હૈ, ક્યોં કિ વહ ઓર બી અધિક પ્રદેશોં મેં અવગાહ હૈ । ઉસકી અપેક્ષા
જિહ્વેન્દ્રિય કી અવગાહનાર્થતા અસંખ્યાતગુણા અધિક હૈ, ક્યોં કિ ઉસકા
વિસ્તારઅંગુલપૃથક્ત્વકા હૈ । ઉસકી અપેક્ષા સ્પર્શનેન્દ્રિય અવગાહનાર્થતા સે
સંખ્યાતગુણા અધિક હૈ, ક્યોં કિ અંગુલ પૃથક્ત્વ અર્થાત્ દો અંગુલ સે નૌ અંગુલ
તક વિસ્તાર વાલી જિહ્વેન્દ્રિય કી અપેક્ષા સ્પર્શનેન્દ્રિય શરીર પરિમિત હોને સે
અધિક વિસ્તાર વાલી હૈ ।

અથ પ્રદેશોં કી અપેક્ષા અત્પ વહુત્વ કી પ્રરૂપણા કી જાતી હૈ—પ્રદેશોં કી
અપેક્ષા સે ચક્ષુરિન્દ્રિય સઘ સે કમ હૈ, ક્યોં કિ વહ સઘ સે કમ પ્રદેશોં વાલી
હૈ । ચક્ષુરિન્દ્રિય કી અપેક્ષા શ્રોત્રેન્દ્રિય પ્રદેશોં કી અપેક્ષા સંખ્યાતગુણા હૈ ।
શ્રોત્રેન્દ્રિય કી અપેક્ષા ગ્રાણેન્દ્રિય પ્રદેશોં સે સંખ્યાતગુણા અધિક હૈ । ઉસકી
અપેક્ષા જિહ્વા હિન્દ્રિય પ્રદેશોં સે અસંખ્યાતગુણા અધિક હૈ । જિહ્વા હિન્દ્રિય કી

અપેક્ષાએ ગ્રાણેન્દ્રિયની અવગાહનાર્થતા સંખ્યાતગણી અધિક છે, કેમકે તે બીજા પાણુ
અધિક પ્રદેશોમાં અવગાહ છે. તેની અપેક્ષાએ જિહ્વેન્દ્રિયની અવગાહનાર્થતા અસંખ્યાત
ગણી અધિક છે, કેમકે તેનો વિસ્તાર અંગુલ પૃથક્ત્વનો છે. તેની અપેક્ષાએ સ્પર્શેન્દ્રિયની
અવગાહનાર્થતા સંખ્યાત ગણી અધિક છે, કેમકે અંગુલ પૃથક્ત્વ અર્થાત્ બે આંગળથી
નવ આંગળ સુધી વિસ્તારવાળી જિહ્વેન્દ્રિયની અપેક્ષાએ સ્પર્શેન્દ્રિય શરીર પરિમિત હોવાથી
અધિક વિસ્તાર વાળી છે.

હવે પ્રદેશોની અપેક્ષાએ અલ્પ-બહુત્વની પ્રકૃષ્ટતા કસાય છે—

પ્રદેશોની અપેક્ષાએ ચક્ષુ ઇન્દ્રિય બધાથી અલ્પ છે, કેમકે તે બધાથી ઓછા પ્રદે-
શોવાળી છે. ચક્ષુઇન્દ્રિયની અપેક્ષાએ શ્રોત્રેન્દ્રિય પ્રદેશોની અપેક્ષાએ સંખ્યાત ગણી છે.
શ્રોત્રેન્દ્રિયની અપેક્ષાએ ગ્રાણેન્દ્રિય પ્રદેશોથી સંખ્યાત ગણી અધિક છે. તેની અપેક્ષાએ

અસંખ્યેયગુણં ભવતિ, તતોઽપિ 'ફાસિંદિણ્ પણ્સટ્ટયાણ્ સંખેજ્જગુણે' સ્પર્શનેન્દ્રિયં પ્રદેશાર્થતયા સંખ્યેયગુણં ભવતિ પ્રાગુક્તયુક્તેઃ, અથાવગાહનપ્રદેશોભયાર્થાપેક્ષયાઽલ્પબહુત્વં પ્રરૂપયતિ—'ઓગાહણપણ્સટ્ટયાણ્ સન્વત્થોવે ચક્કિંહદિણ્' અવગાહનપ્રદેશાર્થતયા સર્વસ્તોકં ચક્ષુરિન્દ્રિયં ભવતિ, તદપેક્ષયા—'ઓગાહણપણ્સટ્ટયાણ્ સોઙ્ગિદિણ્ અસંખેજ્જગુણે' અવગાહનપ્રદેશાર્થતયા શ્રોત્રેન્દ્રિયમ્ અસંખ્યેયગુણં ભવતિ, તતોઽપિ—'ધાણિંદિણ્ ઓગાહણપણ્સટ્ટયાણ્ સંખિજ્જગુણે' ઘ્રાણેન્દ્રિયમ્ અવગાહનપ્રદેશાર્થતયા સંખ્યેયગુણં ભવતિ, તદપેક્ષયાપિ—'જિલ્હિંમદિણ્ ઓગાહણપણ્સટ્ટયાણ્ અસંખેજ્જગુણે' જિહ્વેન્દ્રિયમ્ અવગાહનાપ્રદેશાર્થતયાઽસંખ્યેયગુણં ભવતિ, તદપેક્ષયાપિ—'ફાસિંદિણ્ ઓગાહણપણ્સટ્ટયાણ્ સંખેજ્જગુણે' સ્પર્શનેન્દ્રિયમ્ અવગાહનપ્રદેશાર્થતયા સંખ્યેયગુણં ભવતિ, 'ફાસિંદિયસ્સ ઓગાહણટ્ટયાહિંતો ચક્કિંહદિણ્ પણ્સટ્ટયાણ્ અણંતગુણે' સ્પર્શનેન્દ્રિયસ્ય અવગાહનાર્થતામ્યશ્ચક્ષુરિન્દ્રિયં પ્રદેશાર્થતયાઽનન્તગુણં ભવતિ, 'સોઙ્ગિદિણ્ પણ્સટ્ટયાણ્ સંખેજ્જગુણે' શ્રોત્રેન્દ્રિયં પ્રદેશાર્થતયા સંખ્યેયગુણં ભવતિ, 'ધાણિંદિણ્ પણ્સટ્ટયાણ્ સંખિજ્જગુણે' ઘ્રાણેન્દ્રિયં પ્રદેશાર્થતયા સંખ્યેયગુણં ભવતિ, 'જિલ્હિંમદિણ્ પણ્સટ્ટયાણ્ અસંખેજ્જગુણે' જિહ્વેન્દ્રિયં

અપેક્ષા સ્પર્શનેન્દ્રિય પ્રદેશોં સે સંખ્યાતગુણા અધિક હૈ, ઇસ વિષય મેં યુક્તિ પૂર્વવત્ સમજ્ઞ લેના યાહિણ્ ।

અથ અવગાહના ઓર પ્રદેશ, ઢોનોં કી અપેક્ષા અલ્પ બહુત્વ કા પ્રતિપાદન કિયા જાતા હૈ ।

અવગાહના—કી અપેક્ષા સે સબ સે સ્તોક ચક્ષુરિન્દ્રિય હૈ, ડસકી અપેક્ષા શ્રોત્રેન્દ્રિય અવગાહના સે સંખ્યાતગુણા હૈ, શ્રોત્રેન્દ્રિય કી અપેક્ષા ઘ્રાણેન્દ્રિય અવગાહના સે સંખ્યાતગુણા હૈ, ઘ્રાણેન્દ્રિય કી અપેક્ષા જિહ્વારિન્દ્રિય અવગાહના સે અસંખ્યાતગુણા હૈ ઓર જિહ્વા—રિન્દ્રિય કી અપેક્ષા અવગાહના સે સ્પર્શનેન્દ્રિય સંખ્યાતગુણા અધિક હૈ ।

સ્પર્શનેન્દ્રિય કી અવગાહનાર્થતા સે ચક્ષુરિન્દ્રિય પ્રદેશાર્થતા સે અનન્તગુણા હૈ, શ્રોત્રેન્દ્રિય પ્રદેશાર્થતા સે સંખ્યાતગુણા હૈ, ઘ્રાણેન્દ્રિય પ્રદેશાર્થતા સે સંખ્યાત-

જિહ્વા ઇન્દ્રિય પ્રદેશોથી અસંખ્યાત ગણી અધિક છે. જિહ્વા ઇન્દ્રિયની અપેક્ષાએ સ્પર્શેન્દ્રિય પ્રદેશોથી સંખ્યાતગણી અધિક છે, એ બાવતમાં યુક્તિ પૂર્વવત્ સમજ્ઞ લેવી જોઈએ, હવે અવગાહના અને પ્રદેશ બન્નેની અપેક્ષાએ 'અલ્પ બહુત્વ' પ્રતિપાદન કરાય છે અવગાહનાની અપેક્ષાએ બધાથી થોડી ચક્ષુ ઇન્દ્રિય છે, તેની અપેક્ષાએ શ્રોત્રેન્દ્રિય અવગાહના થી સંખ્યાત ગણી છે, શ્રોત્રેન્દ્રિયની અપેક્ષાએ ઘ્રાણેન્દ્રિય અવગાહનાથી સંખ્યાત ગણી છે, ઘ્રાણેન્દ્રિયની અપેક્ષાએ જિહ્વેન્દ્રિય અવગાહનાથી અસંખ્યાતગણી અને જિહ્વેન્દ્રિયની અપેક્ષાએ અવગાહનાથી સ્પર્શેન્દ્રિય સંખ્યાત ગણી અધિક છે.

સ્પર્શેન્દ્રિયની અવગાહનાથી ચક્ષુ ઇન્દ્રિય પ્રદેશાર્થતાથી અનન્ત ગણી છે, શ્રોત્રેન્દ્રિય પ્રદેશાર્થતાથી સંખ્યાત ગણી છે, ઘ્રાણેન્દ્રિય પ્રદેશાર્થતાથી સંખ્યાતગણી છે, જિહ્વેન્દ્રિય

પ્રદેશાર્થતયાઽસંખ્યેયગુણં ભવતિ, 'ફાસિદિયે પપ્પસદ્વ્યાય સંખેજ્જગુણે' સ્પર્શનેન્દ્રિયં પ્રદેશ-
ર્થતયા સંખ્યેયગુણં ભવતિ, કર્કશાદિગુણદ્વારમ્-ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘સોઈંદિયસ્સ ણં મંતે !
કેવડિયા કવ્વલ્લહુસ્યગુણા પણ્ણત્તા ?’ હે મદન્ત ! શ્રોત્રેન્દ્રિયસ્ય ચલુ કિયન્તઃ કર્કશગુરુક-
ગુણાઃ પ્રજ્ઞાતાઃ ? મગવાનાહ-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘અણંતા કવ્વલ્લહુસ્યગુણા પણ્ણત્તા’
શ્રોત્રેન્દ્રિયસ્યાનન્તાઃ કર્કશગુરુકગુણાઃ પ્રજ્ઞાતાઃ ‘એવં જાવ ફાસિદિયસ્સ’ એવમ્-શ્રોત્રેન્દ્રિય-
રીત્યા યાવત્-ચક્ષુરિન્દ્રિયસ્ય ગ્રાણેન્દ્રિયસ્ય જિહ્વેન્દ્રિયસ્ય સ્પર્શનેન્દ્રિયસ્ય ચાપિ અનન્તાઃ
કર્કશગુરુકગુણાઃ પ્રજ્ઞાતાઃ ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘સોઈંદિયસ્સ ણં મંતે ! કેવડિયા મડયલ્લહુસ્યગુણા
પણ્ણત્તા ?’ હે મદન્ત ! શ્રોત્રેન્દ્રિયસ્ય ચલુ કિયન્તો મૃદુકલ્લઘુકગુણાઃ પ્રજ્ઞાતાઃ ? મગવાનાહ-
‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘અણંતા મડયલ્લહુસ્યગુણા પણ્ણત્તા’ શ્રોત્રેન્દ્રિયસ્યાનન્તા મૃદુકલ્લઘુક-
ગુણાઃ પ્રજ્ઞાતાઃ, ‘એવં જાવ ફાસિદિયસ્સ’ એવમ્-શ્રોત્રેન્દ્રિયોક્તિરીત્યા યાવત્-ચક્ષુરિન્દ્રિયસ્ય
ગુણા હૈ, જિહ્વેન્દ્રિય પ્રદેશાર્થતા સે અસંખ્યાતગુણા હૈ ઓર સ્પર્શનેન્દ્રિય પ્રદે-
શાર્થતા સે સંખ્યાતગુણા હૈ ।

અવ કર્કશ આદિ ગુણદ્વાર કી પ્રરૂપણા કી જાતી હૈ-

ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરતે હૈ-હે મગવન્ ! શ્રોત્રેન્દ્રિય કે કર્કશગુરુકગુણ
કિતને કહે હૈ ?

મગવાન્-હે ગૌતમ ! શ્રોત્રેન્દ્રિય કે કર્કશગુરુકગુણ અનન્ત કહે હૈ, હસી
પ્રકાર સ્પર્શનેન્દ્રિય તક, અર્થાત્ ચક્ષુગ્રાણ, રસતા ઓર સ્પર્શનેન્દ્રિય કે કર્કશ-
ગુરુક ગુણ મી અનન્ત-અનન્ત હોતે હૈ ।

ગૌતમસ્વામી હે મગવન્ ! શ્રોત્રેન્દ્રિય કે મૃદુ-લઘુ ગુણ કિતને કહે હૈ ?

મગવાન્-હે ગૌતમ ! શ્રોત્રેન્દ્રિય કે મૃદુ-લઘુગુણ અનન્ત કહે હૈ । હસી
પ્રકાર યાવત્ સ્પર્શનેન્દ્રિય કે, અર્થાત્ શ્રોત્રેન્દ્રિય કે સમાન ચક્ષુ, ગ્રાણ, જિહ્વા
ઓર સ્પર્શનઇન્દ્રિયોં કે મૃદુ લઘુ ગુણ મી અનન્ત-અનન્ત કહે હૈ ।

પ્રદેશાર્થતાથી અમખ્યાત ગણી છે અને સ્પર્શેન્દ્રિય પ્રદેશાર્થતાથી અસખ્યાત ગણી છે.

હવે કર્કશ આદિ ગુણ દ્વારની પ્રરૂપણા કરાય છે-

શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે-હે મગવન્ ! શ્રોત્રેન્દ્રિયના કર્કશ ગુરુક ગુણ કેટલા કહ્યા છે ?

શ્રી મગવાન્-હે ગૌતમ ! શ્રોત્રેન્દ્રિયના કર્કશ ગુરુક ગુણ અનન્ત કહ્યા છે, એજ પ્રકારે
સ્પર્શેન્દ્રિ । સુત્રો અર્થાત્ ચક્ષુ, ગ્રાણ, રસતા અને સ્પર્શનેન્દ્રિયના કર્કશ ગુરુક ગુણ
અનન્ત-અનન્ત હોય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે મગવન્ ! શ્રોત્રેન્દ્રિયના મૃદુ-લઘુ ગુણ કેટલા છે ?

શ્રી મગવાન્-હે ગૌતમ ! શ્રોત્રેન્દ્રિયના મૃદુ-લઘુ ગુણ અનન્ત કહ્યા છે, એજ પ્રકારે
યાવત્ સ્પર્શેન્દ્રિયના અર્થાત્ શ્રોત્રેન્દ્રિયના સમાન ચક્ષુ, ગ્રાણ, જિહ્વા અને સ્પર્શ ઇન્દ્રિયોના
મૃદુ લઘુ ગુણ પણ અનન્ત અનન્ત હોય છે.

ઘ્રાણેન્દ્રિયસ્ય જિહ્વેન્દ્રિયસ્ય સ્પર્શનેન્દ્રિયસ્ય ચાપિ અનન્તા મૃદુકલઘુકગુણાઃ પ્રજ્ઞાતાઃ, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘एएसि णं अने ! सोइंदिय चक्खिदियघाणिदियजिर्विभदियफासिंदियाणं कक्खडगुर्यगुणाणं’ हे भदन्त ! एतेषाञ्चैव-पूर्वोक्तानां श्रोत्रेन्द्रियचक्षुरिन्द्रियघ्राणेन्द्रिय-जिह्वेन्द्रियस्पर्शनेन्द्रियाणां कर्कशगुरुकगुणानाम् ‘मउयलहुयगुणाण य कयरे कयरेहितो अप्पा वा, बहुया वा, तुल्ला वा, विसेसाहिया वा ?’ मृदुकलघुकगुणानाञ्च मध्ये कतरे कतरे-भ्योऽल्पा वा, बहुका वा, तुल्या वा, विशेषाधिका वा भवन्ति ? भगवानाह-‘गोयसा !’ हे गौतम ! ‘सव्वत्थोवा चक्खिदियस्स कक्खडगुर्यगुणा’ सर्वस्तोकाश्चक्षुरिन्द्रियस्य कर्कशगुरु-कगुणा भवन्ति, तदपेक्षया-‘सोइंदियस्स कक्खडगुर्यगुणा अणंतगुणा’ श्रोत्रेन्द्रियस्य कर्कश-गुरुकगुणा अनन्तगुणा भवन्ति, तदपेक्षया-‘घाणेदियस्स कक्खडगुर्यगुणा अणंतगुणा’ घ्राणेन्द्रियस्य कर्कशगुरुकगुणा अनन्तगुणा भवन्ति, ततोऽपि-‘जिर्विभदियस्स कक्खडगुर्य-गुणा अणंतगुणा’ जिह्वेन्द्रियस्य कर्कशगुरुकगुणा अनन्तगुणा भवन्ति, ततोऽपि-‘फासिंदिय-स्स कक्खडगुर्यगुणा अणंतगुणा’ स्पर्शनेन्द्रियस्य कर्कशगुरुकगुणा अनन्तगुणा भवन्ति, मृदुकलघुकगुणानान्तु तद्विलोमेनाल्पबहुत्वं प्ररूपयति-‘मउयलहुयगुणाणं सव्वत्थोवा फासि-दियस्स मउयलहुयगुणा’ मृदुकलघुकगुणानान्तु सर्वस्तोकाः स्पर्शनेन्द्रियस्य मृदुकलघुकगुणा

ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! આ શ્રોત્રેન્દ્રિય, ચક્ષુરિન્દ્રિય, ઘ્રાણેન્દ્રિય, જિહ્વે-ન્દ્રિય ઓર સ્પર્શનેન્દ્રિય કે કર્કશ-ગુરુ ગુણોં મેં ઓર મૃદુ-લઘુ ગુણોં મેં કૌન કિસસે અલ્પ, વહુત, તુલ્ય અથવા વિશેષાધિક હેં ?

ભગવાન્-હે ગૌતમ ! ચક્ષુરિન્દ્રિય કે કર્કશ-ગુરુગુણ સદસે કમ હેં, ડનકી અપેક્ષા શ્રોત્રેન્દ્રિય કે કર્કશ-ગુરુ ગુણ અનન્તગુણા અધિક હેં, ડનકી અપેક્ષા ઘ્રાણેન્દ્રિય કે કર્કશ-ગુરુ ગુણ અનન્તગુણા હેં, ડનસે જિહ્વેન્દ્રિય કે કર્કશ-ગુરુ ગુણ અનન્તગુણા અધિક હેં ઓર ડનસે સ્પર્શનેન્દ્રિય કે કર્કશ-ગુરુ ગુણ અનન્ત-ગુણા અધિક હેં !

અવ મૃદુલઘુ ગુણોં કા, જો ડનસે વિપરીત હેં, અલ્પ વહુત્વ નિરૂપિત કરતે હેં-મૃદુ લઘુ ગુણોં મેં સવ સેં કમ મૃદુ લઘુ ગુણ સ્પર્શનેન્દ્રિય કે હેં, ડનકી અપેક્ષા

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! આ શ્રોત્રેન્દ્રિય, ચક્ષુરિન્દ્રિય, ઘ્રાણેન્દ્રિય, જિહ્વેન્દ્રિય અને સ્પર્શનેન્દ્રિયના કર્કશ-ગુરુ ગુણોંમાં અને મૃદુ-લઘુ ગુણોંમાં કોણ કોનાથી અલ્પ, ઘણા, તુલ્ય અથવા વિશેષાધિક છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! ચક્ષુરિન્દ્રિયના કર્કશ-ગુરુ ગુણ બધાથી ઓછા છે, તેમની અપેક્ષાશ્રી શ્રોત્રેન્દ્રિયના કર્કશ-ગુરુ ગુણ અનન્ત ગણા અધિક છે અને તેમનાથી સ્પર્શનેન્દ્રિયના કર્કશ ગુરુ ગુણ અનન્ત ગણા અધિક છે.

હવે મૃદુ-લઘુ ગુણોં ને તેમનાથી વિપરીત છે, તેનું અલ્પ બહુત્વ નિરૂપિત કરે છે મૃદુ-લઘુ ગુણોંમાં બધાથી ઓછા મૃદુ લઘુ ગુણ સ્પર્શનેન્દ્રિયના છે, તેમની અપેક્ષાએ

મન્તિ, તદપેક્ષયા-‘જિહ્વેન્દ્રિયસ્ય મઝલહુયગુણા અણંતગુણા’ જિહ્વેન્દ્રિયસ્ય મૃદુલઘુક-
ગુણા અનન્તગુણા ભવન્તિ, તદપેક્ષયા-‘ઘ્રાણિન્દ્રિયસ્ય મઝલહુયગુણા અણંતગુણા’ ઘ્રાણેન્દ્રિય-
સ્ય મૃદુલઘુકગુણા અનન્તગુણા ભવન્તિ, તતોઽપિ-‘સોઽન્દ્રિયસ્ય મઝલહુયગુણા અણંતગુણા’
શ્રોત્રેન્દ્રિયસ્ય મૃદુલઘુકગુણા અનન્તગુણા ભવન્તિ, તતોઽપિ-‘ચક્ષુરિન્દ્રિયસ્ય મઝલહુયગુણા
અણંતગુણા’ ચક્ષુરિન્દ્રિયસ્ય મૃદુલઘુકગુણા અનન્તગુણા ભવન્તિ, તથા ચ ચક્ષુઃશ્રોત્રઘ્રાણ-
જિહ્વા સ્પર્શનેન્દ્રિયાણાં યથોત્તરમનન્તગુણાઃ કર્કશગુરુગુણા ભવન્તિ, કિન્તુ एतेषामेव पश्चान्तु-
पूर्व्या यथापूर्वं मृदुलघुगुणा अनन्तगुणा भवन्ति तथाविधमेव यथोत्तरं कर्कशतया यथापूर्व-
श्चातिमृदुकतयोपल-यमानत्वादिति फलिताम्, अयं तदुभयगुणानां मध्येऽल्पबहुत्वं प्ररूपयितु-
माह-‘ककलडगरुयगुणाणं मઝલહુયગુણાણં ય સવ્યત્યોવા ચક્ષુરિન્દ્રિયસ્ય કક્ષલડગરુયગુણા’

જિહ્વેન્દ્રિય કે મૃદુ-લઘુ ગુણ અનન્તગુણા છે, उनकी अपेक्षा घ्राणेन्द्रिय के मृदु
लघु गुण अनन्तगुणा हैं, उनकी अपेक्षा श्रोत्रेन्द्रिय के मृदु लघु गुण अनन्तगुणा
हैं। उनकी अपेक्षा चक्षुरिन्द्रिय के मृदु लघुगुण अनन्तगुणे होते हैं तात्पर्य
यह है कि चक्षु, श्रोत्र, घ्राण, जिह्वा और स्पर्शन इन्द्रियां अनुक्रम
से अनन्त-अनन्तगुणा अधिक कर्कश-गुरु गुण वाली हैं। अतएव मृदु-लघु गुण
की दृष्टि से विचार किया जाय तो स्वभावतः इनका क्रम उलटा हो जाता है,
जिसका कथन ऊपर किया जा चुका है। अब इन दोनों के अल्पबहुत्व का कथन
किया जाता है, जो इस प्रकार है-ककशगुरुगुणों और मृदु लघु गुणों में से चक्षु-
इन्द्रिय के कर्कशगुरु गुण सब से कम हैं, इनकी अपेक्षा श्रोत्रेन्द्रिय के कर्कश गुरु
गुण अनन्तगुणा अधिक हैं, उनकी अपेक्षा घ्राणेन्द्रिय के कर्कशगुरुगुण अनन्तगुणा
अधिक हैं, उनकी अपेक्षा जिह्वेन्द्रिय के कर्कशगुरु गुण अनन्तगुणा अधिक
हैं, उनकी अपेक्षा स्पर्शनेन्द्रिय के कर्कशगुरु गुण अनन्तगुणा अधिक हैं।

લઘુ ગુણોમા બધાથી ઓછા મૃદુ લઘુ ગુણુ સ્પર્શનેન્દ્રિયના છે, જિહ્વેન્દ્રિયના મૃદુ લઘુ ગુણ
અનન્તગણા છે, તેમની અપેક્ષાએ ઘ્રાણેન્દ્રિયના મૃદુ લઘુગુણ અનન્તગણા છે. તેમની
અપેક્ષાએ શ્રોત્રેન્દ્રિયના મૃદુ-લઘુ ગુણ અનન્ત ગણા છે, તેમની અપેક્ષાએ ચક્ષુરિન્દ્રિયના મૃદુ-
લઘુ ગુણ અનન્તાગણા છે. તાત્પર્ય એ છે કે ચક્ષુ, શ્રોત્ર, ઘ્રાણ, જિહ્વા અને સ્પર્શન ઇન્દ્રિયો
અનુક્રમથી અનન્ત-અનન્તગણા અધિક કર્કશ-ગુરુગુણવાળી છે. તેથી જ મૃદુ લઘુ ગુણની
દૃષ્ટિએ વિચાર કરાય તો સ્વભાવથી તેનો ક્રમ ઉલટો થઈ જાય છે, જેનું કથન ઉપર કરેલું છે.
હવે એ બંનેના અલ્પ બહુત્વનું કથન કરાય છે, જે આ પ્રકારે છે-કર્કશ ગુરુગુણો અને
મૃદુ લઘુ ગુણોમાંથી ચક્ષુ ઇન્દ્રિયના કર્કશ ગુરુ ગુણુ બધાથી ઓછા છે, તેમની અપેક્ષાએ શ્રોત્રે-
ન્દ્રિયના કર્કશ ગુરુગુણુ અનન્ત ગણા અધિક છે, તેમની અપેક્ષાએ ઘ્રાણેન્દ્રિયના કર્કશ ગુરુ
ગુણુ અનન્ત ગણા અધિક છે, તેમની અપેક્ષાએ જિહ્વેન્દ્રિયના કર્કશ ગુરુ ગુણુ અનન્ત
ગણા અધિક છે, તેમની અપેક્ષાએ સ્પર્શનેન્દ્રિયના કર્કશ ગુરુ ગુણુ અનન્તગણા અધિક છે.

કર્કશગુરુગુણાનાં મૃદુકલઘુગુણાનાશ્ચમધ્યે સર્વસ્તોકાશ્ચશુરિન્દ્રિયસ્ય કર્કશગુરુગુણા ભવન્તિ, તદપેક્ષયા-‘સોંદિયસ્સ કવલ્લડગુરુગુણા અણંતગુણા’ શ્રોત્રેન્દ્રિયસ્ય કર્કશગુરુગુણા અનન્ત-ગુણા ભવન્તિ, તદપેક્ષયા-‘ઘાણિદિયસ્સ કવલ્લડગુરુગુણા અણંતગુણા’ ઘ્રાણેન્દ્રિયસ્ય કર્કશ-ગુરુગુણા અનન્તગુણા ભવન્તિ, તદપેક્ષયા ‘જિહ્વેન્દ્રિયસ્સ કવલ્લડગુરુગુણા અણંતગુણા’ જિહ્વેન્દ્રિયસ્ય કર્કશગુરુગુણા અનન્તગુણા ભવન્તિ, તતોઽપિ-‘ફાર્સિદિયસ્સ કવલ્લડગુરુ-ગુણા અણંતગુણા’ સ્પર્શનેન્દ્રિયસ્ય કર્કશગુરુગુણા અનન્તગુણા ભવન્તિ । અથ યુગપદ્વયબહુત્વ-મિન્દ્રિયાણાં પ્રરૂપયતિ-‘ફાર્સિદિયસ્સ કવલ્લડગુરુગુણેર્હિતો તસ્ય ચેવ મડયલહુયગુણા અણંતગુણા’ સ્પર્શનેન્દ્રિયસ્ય કર્કશગુરુગુણેભ્યસ્તસ્યૈવ ચ-સ્પર્શનેન્દ્રિયસ્યૈવ મૃદુકલઘુગુણા અનન્તગુણા ભવન્તિ, તથાહિ-શરીરે કિયન્ત યવ ઉપરિતનાઃ પ્રદેશાઃ શીતાત્પાદિસમ્પર્કેણ કર્કશા વર્તન્તે, અન્યે પુનરધિકા સ્તદન્તર્ગતાઅપિ મૃદવો વર્તન્તે અતઃ સ્પર્શનેન્દ્રિયસ્ય કર્ક-શગુરુગુણાપેક્ષયા મૃદુકલઘુગુણા અનન્તગુણા ઉપપદ્યન્તે, તતોઽપિ-‘જિહ્વેન્દ્રિયસ્સ મડય-લહુયગુણા અણંતગુણા’ જિહ્વેન્દ્રિયસ્ય મૃદુકલઘુગુણા અનન્તગુણા ભવન્તિ, તતોઽપિ-‘ઘાણિ-દિયસ્સ મડયલહુયગુણા અણંતગુણા’ ઘ્રાણેન્દ્રિયસ્ય મૃદુકલઘુગુણા અનન્તગુણા ભવન્તિ, તેભ્યોઽપિ-‘સોંદિયસ્સ મડયલહુયગુણા અણંતગુણા’ શ્રોત્રેન્દ્રિયસ્ય મૃદુકલઘુગુણા અનન્ત-ગુણા ભવન્તિ, તદપેક્ષયાપિ-‘ચાર્ક્ષિદિયસ્સ મડયલહુયગુણા અણંતગુણા’ ચક્ષુરિન્દ્રિયસ્ય મૃદુકલઘુગુણા અનન્તગુણા ભવન્તિ ॥ સૂ. ૨ ॥

एक साथ दोनों का अल्प बहुत्व इस प्रकार है-स्पर्शनेन्द्रिय के कर्कश-गुरु गुणों की अपेक्षा उसी के अर्थात् स्पर्शनेन्द्रिय के ही मृदु-लघु गुण अनन्तगुणा हैं, क्यों कि शरीर में कुछ ही ऊपरी अवयव सर्दी-गर्मी के सम्पर्क के कारण कर्कश होते हैं, उनके सिवाय अधिकांश अवयव, उनके अन्दर भी मृदु ही होते हैं, अतएव स्पर्शनेन्द्रिय के कर्कश-गुरु गुणों की अपेक्षा मृदु-लघु गुण अनन्त गुणित कहे गए हैं । स्पर्शनेन्द्रिय की अपेक्षा जिह्वेन्द्रिय के मृदु-लघु गुण अनन्त गुणे होते हैं । जिह्वेन्द्रिय की अपेक्षा घ्राणेन्द्रिय के मृदु-लघु गुण अनन्तगुणा है उनकी अपेक्षा श्रोत्रेन्द्रिय के मृदुल लघुगुण अनन्त गुणा है और श्रोत्रेन्द्रिय के मृदु-लघु गुणों की अपेक्षा चक्षुर्इन्द्रिय के मृदु-लघु गुण अनन्तगुणा हैं ।

એકી સાથે બન્નેના અલ્પ બહુત્વ આ પ્રકારે છે-સ્પર્શનેન્દ્રિયના કર્કશ ગુરુ ગુણોની અપેક્ષાએ તેમના અર્થાત્ સ્પર્શનેન્દ્રિયના જ મૃદુ-લઘુ ગુણ અનન્તગણા છે, કેમકે શરીરમાં કાંઈક ઉપરના અવયવ શર્દીગર્મીના સંપર્કના કારણે કર્કશ થાય છે તેમના શિવાય અધિકાંશ અવયવ, તેમના અંદર પણ મૃદુ જ બને છે, તેથી જ સ્પર્શનેન્દ્રિયના કર્કશ ગુરુ ગુણોની અપેક્ષાએ મૃદુ-લઘુ ગુણ અનન્ત ગુણિત કહેલા છે. જિહ્વેન્દ્રિયની અપેક્ષાએ જિહ્વેન્દ્રિયના મૃદુ, લઘુ ગુણ અનન્ત ગણા છે. જિહ્વેન્દ્રિયના કરતાં ઘ્રાણેન્દ્રિયના મૃદુ-લઘુ ગુણ અનન્તગણા છે. તેમની અપેક્ષાએ શ્રોત્રેન્દ્રિયના મૃદુ-લઘુ ગુણ અનન્તગણા છે અને શ્રોત્રેન્દ્રિયના મૃદુ-લઘુ ગુણોની અપેક્ષાએ ચક્ષુ ઈન્દ્રિયના મૃદુ લઘુ ગુણ અનન્ત ગણા છે.

॥ नैरयिकादीन्द्रिय वक्तव्यता ॥

मूढम्—नेरइया णं भंते ! कइ इंदिया पणत्ता ? गोयमा ! पंच इंदिया पणत्ता, तं जहा—सोइंदिए, जाव फासिंदिए, नेरइयाणं भंते ! सोइंदिए किं संठिए पणत्ते ? गोयमा ! कलंबुवासंठाणसंठिए पणत्ते, एवं जहा ओहियाणं वत्तव्वया भणिया तहेव नेरइयाणं पि जाव अप्पा बहुयाणि दोण्णि, नवरं नेरइयाणं भंते ! फासिंदिए किं संठिए पणत्ते ? गोयमा ! दुविहे पणत्ते, तं जहा—भवधारणिज्जे य उत्तरवेउव्विए य, तत्थ णं जे से भवधारणिज्जे से णं हुंडसंठाणसंठिए पणत्ते, तत्थ णं जे से उत्तरवेउव्विए से वि तहेव, सेसं तं चेव, असुरकुमारानं भंते ! कइ इंदिया पणत्ता ? गोयमा ! पंच इंदिया पणत्ता, एवं जहा ओहियाणि जाव अप्पा बहुयाणि दोण्णि वि, नवरं फासिंदिए दुविहे पणत्ते, तं जहा—भवधारणिज्जे य उत्तरवेउव्विए य, तत्थ णं जे से भवधारणिज्जे से णं समवउरंसंठाणसंठिए पणत्ते, तत्थ णं जे से उत्तरवेउव्विए से णं जागासंठाणसंठिए, सेसं तं चेव, एवं जाव थणियकुमारानं, पुढविकाइयाणं भंते ! कइ इंदिया पणत्ता ? गोयमा ! एगे फासिंदिए पणत्ते, पुढविकाइया णं भंते ! फासिंदिए किं संठाणसंठिए पणत्ते ? गोयमा ! मसूरचंदसंठाणसंठिए पणत्ते, पुढविकाइया णं भंते ! फासिंदिए केवइयं बाहल्लेणं पणत्ते ? गोयमा ! अंगुलस्स असंखेज्जइभागं बाहल्लेणं पणत्ते, पुढविकाइयाणं भंते ! फासिंदिए केवइयं पोहत्तेणं पणत्ते ? गोयमा ! सरीरप्पमाणमेत्ते पोहत्तेणं, पुढविकाइया णं भंते ! फासिंदिए कइ पएसिए पणत्ते ? गोयमा ! अणंतपएसिए पणत्ते, पुढविकाइयाणं भंते ! फासिंदिए कइ पएसोगाढे पणत्ते ? गोयमा ! असंखेज्जपएसोगाढे पणत्ते, एसिणं भंते ! पुढविकाइयाणं फासिंदियस्स ओगाहणट्टयाए पएसट्टयाए ओगाहणपएसट्टयाए कयरे कयरेहितो अप्पा वा, बहुया वा, तुल्ला वा, विसेसाहिया

वा ? गोयमा ! सवत्थोवे पुढविकाइयाणं फासिंदिए ओगाहणट्टयाए, ते चेव पएसट्टयाए अणंतगुणे, पुढविकाइयाणं भंते । फासिंदियस्स केवइया कक्खडगुरयगुणा पणत्ता ? गोयमा ! अणंता, एवं मउयलहुयगुणा वि, एएसि णं भंते ! पुढविकाइयाणं फासिंदियस्स कक्खडगरयगुणाणं महुयलहुयगुणाण य कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा बहुवा वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा ? गोयमा ! सवत्थोवा पुढविकाइयाणं फासिंदियस्स कक्खडगरयगुणा, तस्स चेव मउयलहुयगुणा अणंतगुणा, एवं आउकाइयाण वि जाव वणप्फइकाइयाणं णवरं संठाणे इसो विसेसो दट्ठो, आउकाइयाणं थिबुगविंदुसंठाणसंठिए पणत्ते, तेउकाइयाणं सूइकलावसंठाणसंठिए पणत्ते, वाउकाइयाणं पडागासंठाणसंठिए पणत्ते, वणप्फइकाइयाणं णाणसंठाणसंठिए पणत्ते, वेइंदियाणं भंते ! कइ इंदिया पणत्ता ? गोयमा ! दो इंदिया पणत्ता, तं जहा-जिंभदिए, फासिंदिए, दोण्हं पि इंदियाणं संठाणं बाहल्लं पोहत्तं पएसं ओगाहणा य जहा ओहियाणं भणिया तहा भाणियव्वा, णवरं फासिंदिए हुंडसंठाणसंठिए पणत्ते त्ति इसो विसेसो, एएसिणं भंते । वेइंदियाणं जिंभदियफासिंदियाणं ओगाहणट्टयाए पएसट्टयाए ओगाहणपएसट्टयाए कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा, बहुवा वा, तुल्ला वा, विसेसाहिया वा ? गोयमा ! सवत्थोवे वेइंदियाणं जिंभदिए ओगाहणट्टयाए, फासिंदिए ओगाहणट्टयाए, संखेज्जगुणे, पएसट्टयाए सवत्थोवे वेइंदियाणं जिंभदिए, पएसट्टयाए फासिंदिए संखेज्जगुणे, ओगाहणपएसट्टयाए सवत्थोवे वेइंदियस्स जिंभदिए, ओगाहणट्टयाए फासिंदिए संखेज्जगुणे, फासिंदियस्स ओगाहणट्टयाएहिंतो जिंभदिए पएसट्टयाए अणंतगुणे, फासिंदिए पएसट्टयाए संखेज्जगुणे, वेइंदियाणं भंते ! जिंभदियस्स केवइया कक्खडगरयगुणा पणत्ता ? गोयमा ! अणंता पणत्ता, एवं फासिंदियस्स वि, एवं मउयलहुयगुणा वि, एएसिणं भंते ! वेइंदियाणं जिंभदियफासिंदियाणं

कक्खडगरुयगुणाणं मउयलहुयगुणाणं कक्खडगरुयगुण मउयलहुयगुणाण
य कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा, वहुया वा, तुल्ला वा, विसेसाहिया वा?
गोयमा ! सव्वत्थोवा वेइंदियाणं जिर्विंदियस्स कक्खडगरुयगुणा,
फासिंदियस्स कक्खडगरुयगुणा अणंतगुणा, फासिंदियस्स कक्खडगरुय
गुणेहिंतो तस्स चैव मउयलहुयगुणा अणंतगुणा, जिर्विंदियस्स मउय-
लहुयगुणा अणंतगुणा, एवं जाव चउरिंदियत्ति, नवरं इंदियपरिवुद्धी
कायव्वा, तेइंदियाणं घाणिंदिए थोवे, चउरिंदियाणं चक्खिंदिए थोवे,
सेसं तं चैव, पंविंदियतिरिक्खजोणियाणं मणूसाण य जहा नेरइयाणं,
णवरं फासिंदिए छविहसंठाणसंठिए पणत्ते, तं जहा-सपचउरंसे,
निगोहपरिमंडले, सादी, खुज्जे, वामणे, हुंडे, वाणमंतरजोइसिए वेमा-
णियाणं जहा-असुरकुमाराणं ॥ सू० ३ ॥

छाया-नैरयिकाणां भदन्त ! कति इन्द्रियाणि प्रज्ञप्तानि ? गौतम ! पञ्चइन्द्रियाणि
प्रज्ञप्तानि, तद्यथा-श्रोत्रेन्द्रियं यावत्-स्पर्शेन्द्रियम्, नैरयिकाणां भदन्त ! श्रोत्रेन्द्रियं किं
संस्थितं प्रज्ञप्तम् ? गौतम ! कदम्बसंस्थानसंस्थितं प्रज्ञप्तम्, एवं यथा औषिकानां वक्तव्यता

नैरयिक आदि-इन्द्रियवक्तव्यता

शब्दार्थ-(नेरइया णं भंते ! कइ इंदिया पणत्ता ?) हे भगवन् ! नारकों की
कितनी इन्द्रियां होती हैं ? (गोयमा ! पंच इंदिया पणत्ता) गौतम ! पांच इन्द्रियां
कही हैं ? (तं जहा-सोइंदिए जाव फासिंदिए) वे इस प्रकार-श्रोत्रेन्द्रिय
यावत् स्पर्शेन्द्रिय ।

(नेरइयाणं भंते ! सोइंदिए किं संठिए पणत्ते ?) हे भगवन् ! नारकों की
श्रोत्रेन्द्रिय किस आकार की है ? (गोयमा ! कलंबुयासंठाणसंठिए पणत्ते)
गौतम ! कदम्ब के पुष्प के आकार की है (एवं जहा ओहियाणं वक्तव्यता

नैरयिक आदि इन्द्रिय वक्तव्यता

शब्दार्थ-(नेरइयाणं भंते ! कइ इंदिया पणत्ता ?) हे भगवन् ! नारकों की इन्द्रियों
कोय छे ? (गोयमा ! पंच इंदिया पणत्ता) हे गौतम ! पांच इन्द्रियों कही छे (तं जहा
सोइंदिए जाव फासिंदिए) ते आ प्रकारे श्रोत्रेन्द्रिय यावत् स्पर्शेन्द्रिय

(नेरइयाणं भंते ! सोइंदिए किं संठिए पणत्ते ?) हे भगवन् ! नारकों की श्रोत्रेन्द्रिय केवा
आकारनी छे ? (गोयमा ! कलंबुयासंठाणसंठिए पणत्ते) हे गौतम ! कदम्बना पुष्पना-

क्रियत् पृथुत्वेन प्रज्ञप्तम् ? गौतम ! शरीरप्रमाणमात्रं पृथुत्वेन, पृथिवीकायिकानां भदन्त !
 स्पर्शनेन्द्रियं कतिप्रदेशिकं प्रज्ञप्तम् ? गौतम ! अनन्तप्रदेशिकं प्रज्ञप्तम्, पृथिवीकायिकानां
 भदन्त ! स्पर्शनेन्द्रियं कतिप्रदेशावगाढं प्रज्ञप्तम् ? गौतम ! असंख्येयप्रदेशावगाढं प्रज्ञप्तम्,
 एतेषां खलु भदन्त ! पृथिवीकायिकानां स्पर्शनेन्द्रियस्य अवगाहनार्थतया, प्रदेशार्थतया,
 अवगाहनप्रदेशार्थतया कतराणि कतरेभ्योऽल्पानि वा, बहुकानि वा, तुल्यानि वा, विशेषा-
 धिकानि वा ? गौतम ! सर्वस्तोकं पृथिवीकायिकानां स्पर्शनेन्द्रियम् अवगाहनार्थतया, तच्चैव
 लस्स असंखेज्जद्वभागं चाहल्लेणं पण्णत्ते) हे गौतम ! अंगुल के असंख्यातवें
 भाग की बहुलता वाली है (पुढविकाइयाणं भंते ! फासिदि ए केवइयं पोहत्तेणं
 पण्णत्ते ?) हे भगवन् ! पृथ्वीकायिकों की स्पर्शनेन्द्रिय कितनी पृथु कही है ?
 (गोयमा ! शरीरप्रमाणमेत्ते पोहत्तेणं) हे गौतम ! शरीर के बराबर पृथु-मोटी
 कही है। (पुढविकाइया णं भंते ! फासिदि ए कहपएसि ए पण्णत्ते ?) हे भगवन्
 पृथ्वीकायिकों की स्पर्शनेन्द्रिय कितने प्रदेशों की कही है ? (गोयमा ! अणंतप-
 एसि ए पण्णत्ते) हे गौतम ! अनन्तप्रदेशी कही है (पुढविकाइयाणं भंते ! फासि-
 दि ए कह पएसोगाढे पण्णत्ते ?) हे भगवन् ! पृथ्वीकायिकों की स्पर्शनेन्द्रिय
 कितने प्रदेशों में अवगाढ है ? (गोयमा ! असंखेज्जपएसोगाढे पण्णत्ते) हे गौतम !
 असंख्यात प्रदेशों में अवगाढ कही है (एसि णं भंते ! पुढविकाइयाणं फासि-
 दियस्स ओगाहणट्टया ए पएसट्टया ए ओगाहणपएसट्टया ए कयरे कयरेहिं तो अप्पा
 वा, बहुया वा, तुल्ला वा, विसेसाहिया वा ?) हे भगवन् इन पृथ्वीकायिकों की
 स्पर्शनेन्द्रिय, की अवगाहनार्थता, प्रदेशार्थता तथा अवगाहना-प्रदेशार्थता की
 अपेक्षा कौन किससे अल्प, बहुत, तुल्य अथवा विशेषाधिक है ? (गोयमा !

भागं चाहल्लेणं पण्णत्ते) हे गौतम ! अंगुलना असंख्यातमा भागनी णहुलतावाणी छे (पुढवि-
 काइयाणं भंते ! फासि दि ए केवइयं पोहत्तेणं पण्णत्ते) हे भगवन् ! पृथ्वीकायिकेनी स्पर्शने-
 न्द्रिय डेटवी विशाण डही छे ? (गोयमा ! शरीरप्रमाणमेत्ते पोहत्तेणं) हे गौतम ! शरीरना
 जेवडी ४ विशाण (पुढविकाइयाणं भंते ! फासि दि ए कह पएसि ए पण्णत्ते ?) हे भगवन् !
 पृथ्वीकायिकेनी स्पर्शनेन्द्रिय डेटवा प्रदेशोनी डही छे ? (गोयमा ! अणंतपएसि ए पण्णत्ते)
 हे गौतम ! अनन्त प्रदेशी डही छे (पुढविकाइयाणं भंते ! फासिदि ए कह पएसो गे पण्णत्ते)-
 हे भगवन् ! पृथ्वीकायिकेनी स्पर्शनेन्द्रिय डेटवा प्रदेशोमां अवगाढ डही छे

(एसिणं भंते ! पुढविकाइयाणं फासिदियस्स ओगाहणट्टया ए पएसट्टया ए ओगाहणप-
 एसट्टया ए कयरे कयरेहिं तो अप्पा वा, बहुया वा, तुल्ला वा, विसेसाहिया वा ?) हे भग-
 वन् ! आ पृथ्वीकायिकेनी स्पर्शनेन्द्रियनी अवगाहनार्थता, प्रदेशार्थता तथा अवगाहनी
 प्रदेशार्थतानी अपेक्षाओ कोणु केनाथी अल्प, धणु, तुल्य अथवा विशेषाधिक छे ?

(गोयमा ! सव्वत्थोवे पुढविकाइयाणं फासि दि ए ओगाहणट्टया ए) हे गौतम ! अथाथी

પ્રદેશાયતયા અનન્તગુણમ્, પૃથિવીકાયિકાનાં ભદન્ત ! સ્પર્શનેન્દ્રિયસ્ય કિયન્તઃ કર્કશગુરુક-
ગુણાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ ? ગૌતમ ! અનન્તાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ, એવં મૃદુલઘુકગુણા અપિ, એતેષાં સ્વલ્પ ભદન્ત !
પૃથિવીકાયિકાનાં સ્પર્શનેન્દ્રિયસ્ય કર્કશગુરુકગુણાનાં મૃદુલઘુકગુણાનાશ્ચ કતરે કતરેભ્યો-
ડલ્પા વા, વહુકા વા, તુલ્યા વા, વિશેષાધિકા વા, ગૌતમ ! સર્વસ્તોકાઃ પૃથિવીકાયિકાનાં
સ્પર્શનેન્દ્રિયસ્ય કર્કશગુરુકગુણાઃ, તસ્ય ચૈવ મૃદુલઘુકગુણા અનન્તગુણાઃ, એવમ્ અપ્કાયિ-
કાનામપિ યાવદ્ વનસ્પતિકાયિકાનામ્, નવરં સંસ્થાને અયં વિશેષો દ્રષ્ટવ્યઃ-અપ્કાયિકાનાં

સવ્વસ્થોવે પુઢવિકાઈયાણં ફાસિંદિય ઓગાહણદ્વયાએ) હે ગૌતમ ! સ્વ સે કમ
હે પૃથ્વીકાયિકોં કી સ્પર્શનેન્દ્રિય અવગાહના કી દૃષ્ટિ સે (તે ચેવ પપ્સદ્વયાએ
અણંતગુણે) વહી પ્રદેશોં સે અનન્તગુણાહે (પુઢવિકાઈયા ણં મંતે ! ફાસિંદિયસ્સ
કેવદ્વયા કક્કલ્લહગુરુયગુણા પળ્લપ્પત્તા ?) હે ભગવન્ ! પૃથ્વીકાયિકોં કી સ્પર્શનેન્દ્રિય
કે કર્કશગુરુ ગુણ કિત્તને કહે હૈં ? (ગોયમા ! અણંતા) હે ગૌતમ ! અનન્ત કહે હૈં
(એવં મઝય લહુયગુણા વિ) હસી પ્રકાર મૃદુ-લઘુગુણ મી (એસિ ણં મંતે ! પુઢવિ-
કાઈયાણં ફાસિંદિયસ્સ કક્કલ્લહગુરુયગુણાણં મઝયલહુયગુણાણ ચ) હે ભગવન્ !
હન પૃથ્વીકાયિકોં કી સ્પર્શનેન્દ્રિય કેકર્કશગુરુગુણોં ઓર મૃદુલઘુગુણોં મેં (કયરે
કયરેહિંતો અપ્પા વા, વહુયા વા, તુલ્લા વા, વિસેસાહિયા વા ?) કૌને કિસસે
અલ્પ, વહુન, તુલ્ય અથવા વિશેષાધિક હૈં ? (ગોયમા ! સવ્વસ્થોવા પુઢવિકાઈયાણં
ફાસિંદિયસ્સ કક્કલ્લહગુરુયગુણા) હે ગૌતમ ! પૃથ્વીકાયિકોં કી સ્પર્શનેન્દ્રિય કે
કર્કશગુરુગુણ સ્વ સે કમ હૈં ! (તસ્સ ચેવ મઝયલહુયગુણા અણંતગુણા) ઉસી કે મૃદુ
લઘુ ગુણઅનન્તગુણા અધિક હૈં ! (એવં આઝકાઈયાણ વિ જાવ વળપ્પદ્વયાઈ કાઈયાણં)
હસી પ્રકાર અપ્કાયિકાં કે મી યાવત્ વનસ્પતિકાયિકાં કે મી (નવરં સંઠાળે હમો

ઓછા પૃથ્વીકાયિકોની સ્પર્શનેન્દ્રિય અવગાહનાની દૃષ્ટિએ (તે ચેવ પપ્સદ્વયાએ અણંતગુણે)
તે જ પ્રદેશોથી અનન્તગણી છે (પુઢવિકાઈયાણં મંતે ! ફાસિંદિયસ્સ કેવદ્વયા કક્કલ્લહગુરુય
ગુણા પળ્લપ્પત્તા ?) હે ભગવન્ ! પૃથ્વીકાયિકોની સ્પર્શનેન્દ્રિયના કર્કશ ગુરુ ગુણ કેટલા હતા છે ?
(ગોયમા ! અણંતા) હે ગૌતમ અનન્ત (એવં મઝયલહુયગુણા વિ) એજ પ્રકારે મૃદુ-લઘુગુણ પણ
સમજવા (એસિ ણં મંતે ! પુઢવિકાઈયાણં ફાસિંદિયસ્સ કક્કલ્લહગુરુયગુણાણં મઝયલહુયગુણાણ ચ)
હે ભગવન્ ! આ પૃથ્વીકાયિકોની સ્પર્શનેન્દ્રિયના કર્કશ ગુરુ ગુણો અને મૃદુ-લઘુ ગુણોમાં
(કયરે કયરેહિંતો અપ્પા વા વહુયા વા તુલ્લા વા, વિસેસાહિયા વા ?) કેણ કેનાથી અલ્પ
ધનુ, તુલ્ય, અથવા વિશેષાધિક છે ?

(ગોયમા ! સવ્વસ્થોવા પુઢવિકાઈયાણં ફાસિંદિયસ્સ કક્કલ્લહગુરુયગુણા) હે ગૌતમ !
પૃથ્વીકાયિકોની સ્પર્શનેન્દ્રિયના કર્કશ ગુરુ ગુણો અધાથી ઓછા છે (તસ્સ ચેવ મઝયલહુય
ગુણા અણંતગુણા) તેમના મૃદુ-લઘુ ગુણ અનન્ત ગણા અધિક છે (એવં આઝકાઈયાણ વિ
જાવ વળપ્પદ્વયાઈ કાઈયાણં) એજ પ્રકારે અપ્કાયિકોના પણ યાવત્ વનસ્પતિકાયિકોના પણ
(નવરં સંઠાળે હમો વિસેસો દ્રષ્ટવ્યો) વિશેષતા એ છે કે સંસ્થાનમાં આ વિશેષતા બોધવી બોધ્યે

મણિતા તથૈવ નૈરયિકાણામપિ યાવદ્ અલ્પવહુત્વયો દ્વયોઃ, નવરમ્-નૈરયિકાણાં ભદન્ત ! સ્પર્શનેન્દ્રિયં કિં સંસ્થિતં પ્રજ્ઞસમ્ ? ગૌતમ ! દ્વિવિધં પ્રજ્ઞસમ્, તદ્વધા-ભવધારણીયઞ્ચ ઉત્તર-વૈક્રિયઞ્ચ, તત્ર खलु यत्तत् भवधारणीयं तत् खलु हुण्डसंस्थानसंस्थितं प्रज्ञसम्, तत्र खलु यत्तद् उत्तरवैक्रियं तदपि तथैव, शेषं तच्चैव, असुरकुमाराणां भदन्त ! कति इन्द्रियाणि प्रज्ञप्तानि ? गौतम ! पञ्चइन्द्रियाणि प्रज्ञप्तानि, एवं यथा औविकानि यावद् अल्पवहुत्वानि द्वयान्यपि, नवरं स्पर्शनेन्द्रियं द्विविधं प्रज्ञसम्, तद્વધા-ભવધારણીયઞ્ચ ઉત્તરવૈક્રિયઞ્ચ, તત્ર

મણિયા તહેવ નેરહયાણં પિ જાવ અપ્પા વહુયાણિ દોણિ) હસી પ્રકાર જૈસી સમુચ્ચય જીવોં કી વક્તવ્યતા કહી હૈ વૈસી હી નારકોં કી બી કહના, યાવત્ દોનોં અલ્પ વહુત્વ (નવરં) વિશેષ (નેરહયા ણં મંતે ! ફાસિંદિયે કિં સંઠિયે પળ્લત્તે ?) હે ભગવન્ ! નારકોં કી સ્પર્શનેન્દ્રિય કિસ આકાર કી કહી હૈ ? (ગોયમા ! દુવિહે પળ્લત્તે) હે ગૌતમ ! દો પ્રકાર કી કહી હૈ (તં જહા-ભવધારણિજ્જે ય ઉત્તરવેડ-વિવે ય) વહ હસ પ્રકાર ભવધારણીય ઔર ઉત્તરવૈક્રિય (તત્થ ણં જે સે ભવ-ધારણિજ્જે સે ણં હુંડસંઠાણસંઠિયે પળ્લત્તે) ઉનમેં જો ભવધારણીય હૈ, વહ હુંડક સંસ્થાન વાલી હૈ (તત્થ ણં જે સે ઉત્તરવેડવિવે સે વિ તહેવ) ઉનમેં જો ઉત્તરવૈક્રિય હૈ, વહ બી ડસી પ્રકાર-હુંડકાકાર હૈ (સેસં તં ચેવ) શેષ ડસી પ્રકાર (અસુરકુમારા ણં મંતે ! કહ હંદિયા પળ્લત્તા ?) હે ભગવન્ ! અસુરકુમારોં કી હિન્દ્રિયાં કિતની કહી હૈ ? (ગોયમા ! પંચ હંદિયા પળ્લત્તા) ગૌતમ ! પાંચ હિન્દ્રિયાં કહી હૈ (એવં જહા ઓહિયાણિ જાવ અપ્પાવહુગાણિ દોણિ વિ) હસ પ્રકાર જૈસે-સમુ-ચ્ચય, યાવત્ દોનોં અલ્પ વહુત્વ (નવરં ફાસિંદિયે દુવિહે પળ્લત્તે) વિશેષ યહ

આકારની છે (એવં જહા ઓહિયાણં વક્તવ્યયા મણિયા તહેવ નેરહયાણં પિ જાવ અપ્પા વહુયાણિ દોણિ) એજ પ્રકારે જેવી સમુચ્ચય જીવેની વક્તવ્યતા કહી તેવી જ નારકોની પણ હોવી યાવત્ બન્ને અલ્પ-બહુત્વ (નવરં) વિશેષ (નેરહયાણં મંતે ! ફાસિંદિયે કિં સંઠિયે પળ્લત્તે) હે ભગવન્ ! નારકોની સ્પર્શનેન્દ્રિય કેવા આકારની કહી છે ? (ગોયમા ! દુવિહે પળ્લત્તે) હે ગૌતમ ! બે પ્રકારની કહી છે (તં જહા ભવધારણિજ્જે-ય ઉત્તરવેડવિવે ય) તે આ પ્રકારે-ભવધારણીય અને ઉત્તરવૈક્રિય (તત્થ ણં જે સે ભવધારણિજ્જે સે ણં હુંડસંઠાણ-સંઠિયે પળ્લત્તે) તેમાં જે ભવધારણીય છે તે હુંડક સંસ્થાનવાળી છે (તત્થ ણં જે સે ઉત્તરવેડવિવે સે વિ તહેવ) તેમાં જે ઉત્તર વૈક્રિય છે, તે પણ તેજ પ્રકારે હુંડકાકાર (સેસં તં ચેવ) શેષ પૂર્વોક્ત રીતે સમજવું.

(અસુરકુમારાણં મંતે ! કહ હંદિયા પળ્લત્તા ?) હે ભગવાન્ ! અસુરકુમારોની હિન્દ્રિયો કેટલી કહી છે ? (ગોયમા ! પંચ હંદિયા પળ્લત્તા) હે ગૌતમ ! પાંચ હિન્દ્રિયો કહી છે (એવં જહા ઓહિયાણિ જાવ અપ્પા વહુગાણિ દોણિ વિ) એ પ્રકારે જેવા સમુચ્ચય યાવત્ બન્ને

खलु यत्तद् भवधारणीयं तत् खलु समचतुरस्रसंस्थानसंस्थितं प्रज्ञप्तम्, तत्र खलु यत्तत् उत्तरवैक्रियं तत् खलु नानासंस्थानसंस्थितम्, शेषं तच्चैव, एवं यावत् स्तनितकुमाराणाम्, पृथिवीकायिकानां भदन्त ! कति इन्द्रियाणि प्रज्ञप्तानि ? गौतम ! एकं स्पर्शनेन्द्रियं प्रज्ञप्तम्, पृथिवीकायिकानां भदन्त ! स्पर्शनेन्द्रियं किं संस्थानसंस्थितं प्रज्ञप्तम् ? गौतम ! मसूरचन्द्र-संस्थानसंस्थितं प्रज्ञप्तम्, पृथिवीकायिकानां भदन्त ! स्पर्शनेन्द्रियं कियद् बाहल्येन प्रज्ञप्तम् ? गौतम ! अङ्गुलस्यासंख्येयभागो बाहल्येन प्रज्ञप्तम्, पृथिवीकायिकानां भदन्त ! स्पर्शनेन्द्रियं

किं स्पर्शनेन्द्रियं दो प्रकार की कही है (तं जहा) वह इस प्रकार (भवधारणिज्जे य उत्तरवेउव्विए य) भवधारणीय और उत्तर वैक्रिय (तत्थ णं जे से भवधार-णिज्जे) उनमें जो भवधारणीय है। (से णं समचउरंससंठाणसंठिए) वह समचतुरस्र संस्थान वाला (पण्णत्ते) कहा है (तत्थ णं जे से उत्तरवेउव्विए) उनमें जो उत्तरवैक्रिय है (से णं णाणा संठाणसंठिए) वह नाना आकार वाला होता है। (सेसं तं चेव) शेष वही (एवं जाव थणियकुमाराणं) इसी प्रकार यावत् स्तनित कुमार।

(पुढविकाइयाणं भंते ! कइ इंदिया पणत्ता ?) हे भगवन् ! पृथ्वीकायिकों की कितनी इन्द्रियां कही है ? हे (गोयमा ! एगे फासिंदिए पणत्ते) गौतम ! एक स्पर्शनेन्द्रिय कही है (पुढवि काइयाणं भंते ! फासिंदिए किं संठाणसंठिए पणत्ते ?) हे भगवन् ! पृथ्वीकायिकों की स्पर्शनेन्द्रिय किस आकार की कही है ? (गोयमा ! मसूरचंद्रसंठाणसंठिए पणत्ते) गौतम ! मसूर की दाल के आकार की कही है (पुढविकाइया णं भंते ! फासिंदिए केवइयं बाहल्लेणं पणत्ते ?) हे भगवन् ! पृथ्वीकायिकों की स्पर्शनेन्द्रिय कितनी बड़ी कही है ? (गोयमा ! अंगु-

अ६५-अ६८५ (णयरं फासिंदिए दुविहे पणत्ते) विशेष ये ३ स्पर्शनेन्द्रिय ये प्रकारनी छडी छे (तं जहा) ते आ प्रकारे (भवधारणिज्जे य उत्तरवेउव्विए य) भवधारणीय अने उत्तर वैक्रिय (तत्थ णं जे से भवधारणिज्जे) तेसनाभांथी जे भवधारणीय छे (से णं समचउरंस-संठाणसंठिए) ते समचतुरस्र संस्थानवाणी (पणत्ते) छडेले छे (तत्थ णं जे से उत्तरवेउ-व्विए) तेमां जे उत्तर वैक्रिय छे (से णं णाणासंठाणसंठिए) ते नाना आकारवाणा होय छे (सेसं तं चेव) शेष तेज प्रमाणे (एवं जाव थणियकुमाराणं) अज प्रकारे यावत् स्तनितकुमार

(पुढविकाइयाणं भंते ! कइ इंदिया पणत्ता ?) हे भगवन् ! पृथ्वीकायिकोंने छेटली छे इन्द्रिय छडी छे (गोयमा एगे फासिंदिए पणत्ते) हे गौतम ! पृथ्वीकायिकोंने अके स्पर्शनेन्द्रिय छडी छे ? (पुढविकाइयाणं भंते ! फासिंदिए किं संठाणसंठिए पणत्ते) हे भगवन् ! पृथ्वीकायिकोंने स्पर्शनेन्द्रिय केवा आकारनी छडी छे ? (गोयमा ! मसूरचंद्रसंठाणसंठिए पणत्ते) हे गौतम ! मसूरनी दाणना आकारनी छडी छे (पुढविकाइयाणं भंते ! फासिंदिए केवइयं बाहल्लेणं पणत्ते ?) हे गौतम ! पृथ्वीकायिकोंने स्पर्शनेन्द्रिय छेटली मोटी छडेली छे ? (अंगुलस असंखेज्जइ

ચિત્રુકવિન્દુસંસ્થાનસંસ્થિતં પ્રજ્ઞપ્તમ્, તેજસ્કાયિકાનાં સૂચીકલાપસંસ્થાનસંસ્થિતં પ્રજ્ઞપ્તમ્, વાયુકાયિકાનાં પતાકાસંસ્થાનસંસ્થિતં પ્રજ્ઞપ્તમ્, વનસ્પતિકાયિકાનાં નાનાસંસ્થાનસંસ્થિતં પ્રજ્ઞપ્તમ્, દ્વીન્દ્રિયાણાં ભદન્ત ! કતિ ઇન્દ્રિયાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ ? ગૌતમ ! દ્વે ઇન્દ્રિયે પ્રજ્ઞપ્તે, તદ્વથા—જિહ્વેન્દ્રિયં સ્પર્શનેન્દ્રિયમ્, દ્વયોરપિ ઇન્દ્રિયયોઃ સંસ્થાનં વાહલ્યં પૃથુત્વં પ્રદેશઃ, અવગાહના ચ યથા ઔઘિકાનાં ભણિતા તથા ભણિતવ્યા, નવરં સ્પર્શનેન્દ્રિયમ્ હુન્ડસંસ્થાન-સંસ્થિતં પ્રજ્ઞપ્તમિત્યયં વિશેષઃ, એતેપાં સ્વલ્પ ભદન્ત ! દ્વીન્દ્રિયાણાં જિહ્વેન્દ્રિયસ્પર્શનેન્દ્રિય-

વિસેસો દદ્ધવ્વો) વિશેષતા યહ હૈ કિ સંસ્થાન મેં યહ વિશેષતા જાનનીં ચાહિયે ।

(આડકાઠ્યાણં થિવુગવિન્દુ સંઠાણસંઠિયે પળ્લન્તે) અપ્પકાયિકોં કા સંસ્થાન વુલ્લવુદે કે આકાર કા હૈ (તેડકાઠ્યાણં સૂઠ્ઠકલાવસંઠાણસંઠિયે પળ્લન્તે) તેજોકા-યિકોં કા સંસ્થાન સૂચીકલાપ કે સદ્દશ હૈ (વાડકાઠ્યાણં પઢાગાસંઠાણસંઠિયે પળ્લન્તે) વાયુકાયિકોં કા સંસ્થાન પતાકા કે સમાન કહા હૈ (વળ્લપ્પકાઠ્યાણં પાણાસંઠાણસંઠિયે પળ્લન્તે) વનસ્પતિકાયિકોં કા આકાર નાના પ્રકાર કા કહા હૈ ।

(વેંદિયાણં મંતે ! કહ્ ઇંદિયા પળ્લન્તા ?) હે ભગવન્ ! દ્વીન્દ્રિયોં કે કિતની ઇન્દ્રિયાં કહી હૈં ? (ગોયમા ! દો ઇંદિયા પળ્લન્તા) હે ગૌતમ ! દો ઇન્દ્રિયાં કહી હૈં । (તં જહા—જિવિંમદિયે, ફાસિંદિયે) વે હસ પ્રકાર—જિહ્વેન્દ્રિય ઓર સ્પર્શનેન્દ્રિય (દોહં-વિ ઇંદિયાણં) દોનાં ઇન્દ્રિયોં કા (સંઠાણં) સંસ્થાન (વાહલ્લં) વાહલ્ય (પોહત્તં) પૃથુતા (પરસં) પ્રદેશ (ઓગાહના ચ) ઓર અવગાહના (જહા ઓહિયાણં ભણિયા) જૈસી સમુચ્ચય કી કહી હૈ (તહા ભાણિયવ્વા) વૈસી કહના (ળવરં) વિશેષ (ફાસિંદિયે હુન્ડસંઠાણસંઠિયે પળ્લન્તે તિ ઇમો વિસેસો) સ્પર્શનેન્દ્રિય હુન્ડક

(આડકાઠ્યાણં થિવુગવિન્દુસંઠાણસંઠિયે પળ્લન્તે ?) અપ્પકાયિકેના સંસ્થાન બુલ્લવુદેના (પરપોટા) આકારના છે (તેડકાઠ્યાણં સૂઠ્ઠકલાવસંઠાણસંઠિયે પળ્લન્તે) તેજસ્કાયિકેના સંસ્થાન સૂચિકલાપના સદ્દશ છે (વાડકાઠ્યાણં પઢાગાસંઠાણસંઠિયે પળ્લન્તે) વાયુકાયિકેના સંસ્થાન પતાકાના સમાન કહ્યા છે (વળ્લપ્પકાઠ્યાણં પાણાસંઠાણસંઠિયે પળ્લન્તે) વનસ્પતિકાયિકેના આકાર નાના પ્રકારના કહ્યા છે

(વેંદિયાણં મંતે ! કહ્ ઇંદિયા પળ્લન્તા ?) હે ભગવન્ ! દ્વીન્દ્રિયેનાની કેટલી ઇન્દ્રિયો કહી છે ? (ગોયમા ! દો ઇંદિયા પળ્લન્તા) હે ગૌતમ ! બે ઇન્દ્રિયો કહી છે (તં જહા જિવિંમદિયે, ફાસિંદિયે) તે આ પ્રકારે—જિહ્વેન્દ્રિય અને સ્પર્શનેન્દ્રિય (દોહંપિ ઇંદિયાણં) બન્ને ઇન્દ્રિયેના (સંઠાણં) સંસ્થાન (વાહલ્લં) વાહલ્ય (પોહત્તં) પૃથુતા (પરસં) પ્રદેશ (ઓગાહના ચ) અને અવગાહના (જહા ઓહિયાણં ભણિયા) જેવી સમુચ્ચયની કહી છે (તહા ભાણિયવ્વા) તેવી કહેલી (ળવરં) વિશેષ (ફાસિંદિયે હુન્ડસંઠાણસંઠિયે પળ્લન્તે તિ ઇમો વિસેસો) સ્પર્શનેન્દ્રિય હુન્ડક સંસ્થાન વાળી છે, એ વિશેષતા છે

યોરવગાહનાર્થતયા પ્રદેશાર્થતયા અવગાહનપ્રદેશાર્થતયા કતરાણિ કતરેભ્યોઽલ્પાનિ વા, વહુક્કાનિ વા, તુલ્યાનિ વા, વિશેષાધિકાનિ વા ? ગૌતમ ! સર્વસ્તોકં દ્વીન્દ્રિયાણાં જિહ્વેન્દ્રિયમ્ અવગાહનાર્થતયા, સ્પર્શનેન્દ્રિયસવગાહનાર્થતયા સંખ્યેયગુણમ્, પ્રદેશાર્થતયા સર્વસ્તોકં દ્વીન્દ્રિયાણાં જિહ્વેન્દ્રિયમ્, પ્રદેશાર્થતયા સ્પર્શનેન્દ્રિયં સંખ્યેયગુણમ્, અવગાહનપ્રદેશાર્થતયા સર્વસ્તોકમ્, દ્વીન્દ્રિયસ્ય જિહ્વેન્દ્રિયમ્, અવગાહનાર્થતયા સ્પર્શનેન્દ્રિયં સંખ્યેયગુણમ્, સ્પર્શને-

સંસ્થાન વાલી છે, યહ વિશેષતા છે । (એસિ જં મંતે ! વેઈંદિયાણં) હે ભગવન્ ! હન દ્વીન્દ્રિયોં કી (જિર્વિંમદિય ફાસિંદિયાણં) જિહ્વેન્દ્રિય ઓર સ્પર્શેન્દ્રિય કી (ઓગાહણદ્વયાએ) અવગાહનાર્થતા સે (પેસદ્વયાએ) પ્રદેશાર્થતા સે, (ઓગાહણ-પેસદ્વયાએ) અવગાહના ઓર પ્રદેશોં સે (કયરે કયરેહિંતો) કૌન કિસસે (અપ્પા વા, વહુયા વા, તુલ્લા વા, વિસેસાહિયા વા ?) અલ્પ, વહુત, તુલ્ય અથવા વિશેષાધિક હેં ? (ગોયમા ! સવ્વત્થોવે વેઈંદિયાણં જિર્વિંમદિએ ઓગાહણદ્વયાએ) હે ગૌતમ ! સબ સે કમ દ્વીન્દ્રિયોં કી જિહ્વેન્દ્રિય અવગાહનાર્થતા સે હે (ફાસિંદિએ ઓગાહણદ્વયાએ સંખેજ્જગુણે) સ્પર્શનેન્દ્રિય અવગાહનાર્થતા સે સંખ્યાતગુણા (પેસદ્વયાએ સવ્વત્થોવે વેઈંદિયાણં જિર્વિંમદિએ) પ્રદેશોં કી અપેક્ષા સે સબ સે કમ દ્વીન્દ્રિયોં કી જિહ્વેન્દ્રિય હે (પેસદ્વયાએ ફાસિંદિએ સંખેજ્જગુણે) પ્રદેશોં કી અપેક્ષા સ્પર્શનેન્દ્રિય સંખ્યાતગુણા હે (ઓગાહણપેસદ્વયાએ સવ્વત્થોવે વેઈંદિયસ્સ જિર્વિંમદિએ) અવગાહના-પ્રદેશોં કી અપેક્ષા સબ સે કમ દ્વીન્દ્રિય કી જિહ્વેન્દ્રિય હે (ઓગાહણદ્વયાએ ફાસિંદિએ સંખેજ્જગુણે) અવગાહના સે સ્પર્શનેન્દ્રિય સંખ્યાત-ગુણી હે (ફાસિંદિયસ્સ ઓગાહણદ્વયાએહિંતો) સ્પર્શનેન્દ્રિય કી અવગાહનાર્થતા સે

(એસિજં મંતે ! વેઈંદિયાણં) હે ભગવન્ ! આ યે ઇન્દ્રિયોમાં (જિર્વિંમદિયફાસિંદિ-યાણં) જિહ્વેન્દ્રિય અને સ્પર્શનેન્દ્રિયમાં (ઓગાહણદ્વયાએ) અવગાહનાર્થતાથી (પેસદ્વયાએ) પ્રદેશાર્થતાથી (ઓગાહણપેસદ્વયાએ) અવગાહના અને પ્રદેશોથી (કયરે કયરેહિંતો) કોણ કોનાથી (અપ્પા વા વહુયા વા તુલ્લા વા વિસેસાહિયા વા ?) અલ્પ, ઘણા તુલ્ય અથવા વિશેષાધિક છે ?

(ગોયમા ! સવ્વત્થોવે વેઈંદિયાણં જિર્વિંમદિએ ઓગાહણદ્વયાએ) હે ગૌતમ ! બધાથી ઓછા દ્વીન્દ્રિયોની જિહ્વેન્દ્રિય અવગાહનાર્થતાથી છે (ફાસિંદિએ ઓગાહણદ્વયાએ સંખેજ્જગુણે) સ્પર્શનેન્દ્રિય અવગાહનાર્થતાથી સંખ્યાતગણી છે (પેસદ્વયાએ સવ્વત્થોવે વેઈંદિયાણં જિર્વિંમદિએ) પ્રદેશોની અપેક્ષાએ બધાથી ઓછી દ્વીન્દ્રિયોની જિહ્વેન્દ્રિય છે (પેસદ્વયાએ ફાસિંદિએ સંખેજ્જગુણા) પ્રદેશોની અપેક્ષાએ સ્પર્શનેન્દ્રિય સંખ્યાતગણી છે. (ઓગાહણપેસદ્વયાએ સવ્વ-ત્થોવે વેઈંદિયસ્સ જિર્વિંમદિએ) અવગાહના અને પ્રદેશોની અપેક્ષાએ બધાથી ઓછી દ્વીન્દ્રિયોની જિહ્વેન્દ્રિય છે (ઓગાહણદ્વયાએ ફાસિંદિએ સંખેજ્જગુણે) અવગાહનાથી સ્પર્શનેન્દ્રિય સંખ્યાત ગણી છે (ફાસિંદિયસ્સ ઓગાહણદ્વયાએહિંતો) સ્પર્શનેન્દ્રિયની અવગાહનાથી (જિર્વિંમદિએ પેસદ્વ-

ન્દ્રિયસ્ય અવગાદનાર્યતાભ્યો જિહ્વેન્દ્રિયં પ્રવેશાર્થતયા અનન્તગુણમ્, સ્પર્શનેન્દ્રિયં પ્રદેશાર્થતયા સંખ્યેયગુણમ્, દ્વીન્દ્રિયાણાં મદન્ત ! જિહ્વેન્દ્રિયસ્ય કિયન્તઃ કર્કશગુરુકગુણાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ ? ગૌતમ ! અનન્તાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ, એવં સ્પર્શનેન્દ્રિયસ્યાપિ, એવં મૃદુકલઘુકગુણા અપિ, એતેષાં સ્વલુ મદન્ત ! દ્વીન્દ્રિયાણાં જિહ્વેન્દ્રિસ્પર્શનેન્દ્રિયયોઃ કર્કશગુરુકગુણાનાં મૃદુકલઘુકગુણાનાં કર્કશગુરુકગુણ મૃદુકલઘુકગુણાનાશ્ચ કતરે કતરેભ્યોઽરુપા વા, વહુકા વા, તુલ્યા વા, વિશેષાધિકા વા ? ગૌતમ ! સર્વસ્તોકાઃ દ્વીન્દ્રિયાણાં જિહ્વેન્દ્રિયસ્ય કર્કશગુરુકગુણાઃ, સ્પર્શનેન્દ્રિયસ્ય કર્કશગુરુકગુણા અનન્તગુણાઃ, સ્પર્શનેન્દ્રિયસ્ય કર્કશગુરુકગુણેભ્યસ્તસ્ય ચૈવ, મૃદુકલઘુક-

(જિવિંમદિય પપ્પસદ્ધયા અણંતગુણા) જિહ્વેન્દ્રિય પ્રદેશોં સે અનન્તગુણા હૈ (ફાસિંદિય પપ્પસદ્ધયા સંખ્યેજ્જગુણા) સ્પર્શનેન્દ્રિય પ્રદેશોં સે સંખ્યાતગુણા હૈ ।

(વેહંદિયાણં મંતે ! જિવિંમદિયસ્સ કેવદ્ધયા કક્કલ્લહગ્ગયગુણા પળ્ળત્તા ?) હે ભગવન્ ! દ્વીન્દ્રિયો કી જિહ્વાઈન્દ્રિય કે કર્કશગુરુગુણ કિત્તને કહે હૈં ? (ગોયમા ! અણંતા પળ્ળત્તા ?) હે ગૌતમ અનન્ત કહે હૈં (એવં ફાસિંદિયસ્સ વિ) હસી પ્રકાર સ્પર્શનેન્દ્રિય કે ભી (એવં મહુયલહુય ગુણા વિ) હસી પ્રકાર મૃદુ લઘુ ગુણ ભી ।

(એસિ ણં મંતે ! વેહંદિયાણં જિવિંમદિયફાસિંદિયાણં) હે ભગવન્ ! ઇન્ દ્વીન્દ્રિયોં કી જિહ્વેન્દ્રિય ઔર સ્પર્શનેન્દ્રિયોં કે (કક્કલ્લહગ્ગયગુણાણં, મહુયલહુયગુણાણં, કક્કલ્લહગ્ગયગુણમહુયલહુયગુણાણ ય) કર્કશ-ગુરુ ગુણોં, મૃદુલઘુ-ગુણોં કર્કશગુરુગુણ-મૃદુલઘુગુણોં મેં (કયરે કયરેહિંતો) કૌન કિસસે (અપ્પા વા, વહુયા વા, તુલ્લા વા, વિસેસાહિયા વા ?) અલ્પ, વહુત, તુલ્ય અથવા વિશેષાધિક હૈં ? (ગોયમા ?) હે ગૌતમ ! (સવ્વત્થોવા) સવ સે કમ (વેહંદિયાણં) દ્વીન્દ્રિયોં કી (જિવિંમદિયસ્સ કક્કલ્લહગ્ગયગુણા) જિહ્વેન્દ્રિય કે કર્કશગુરુ ગુણ

યા અણંતગુણા) જિહ્વેન્દ્રિય પ્રદેશોથી અનન્તગણી છે. (ફાસિંદિય પપ્પસદ્ધયા સંખ્યેજ્જગુણા) સ્પર્શનેન્દ્રિય પ્રદેશોથી સંખ્યાતગણી છે

(વેહંદિયાણં મંતે ! જિવિંમદિયસ્સ કેવદ્ધયા કક્કલ્લહગ્ગયગુણા પળ્ળત્તા ?) હે ભગવન્ ! દ્વીન્દ્રિયોની જિહ્વાઈન્દ્રિયના કર્કશ ગુરુ ગુણ કેટલા કહ્યા છે ? (ગોયમા ! અણંતા પળ્ળત્તા) હે ગૌતમ ! અનન્ત કહ્યા છે (એવં ફાસિંદિયસ્સ વિ) એજ પ્રકારે સ્પર્શનેન્દ્રિયના કર્કશ-ગુરુ ગુણ પણ સમજવા (એવં મહુયલહુયગુણા વિ) એજ પ્રકારે મૃદુ લઘુ ગુણ પણ સમજવા.

(એસિ ણં મંતે ! વેહંદિયાણં જિવિંમદિયફાસિંદિયાણં) હે ભગવન્ ! આ દ્વીન્દ્રિયોની જિહ્વેન્દ્રિય અને સ્પર્શનેન્દ્રિયોના (કક્કલ્લહગ્ગયગુણાણં, મહુયલહુયગુણાણં, કક્કલ્લહગ્ગયગુણમહુયલહુયગુણાણ ય) કર્કશ ગુરુગુણો, મૃદુ-લઘુગુણો, કર્કશ ગુરુગુણ-મૃદુ લઘુ ગુણોમા (કયરે કયરેહિંતો) કેણ કેનાથી (અપ્પા વા વહુયા વા તુલ્લા વા વિસેસાહિયા વા ?) અલ્પ, ઘણા, તુલ્ય અથવા વિશેષાધિક છે ?

(ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (સવ્વત્થોવા) બધાથી ઓછા (વેહંદિયાણં) દ્વીન્દ્રિયોની (જિવિંમદિયસ્સ કક્કલ્લહગ્ગયગુણા) જિહ્વેન્દ્રિયના કર્કશ ગુરુગુણ છે. (ફાસિંદિયસ્સ કક્કલ્લહગ્ગયગુણા

गुणा अनन्तगुणाः, जिह्वेन्द्रियस्य मृदुकलघुकगुणा अनन्तगुणाः, एवं चतुरिन्द्रियाणामिति, नवरम् इन्द्रियपरिवृद्धिः कर्तव्या, त्रीन्द्रियाणां घ्राणेन्द्रियं स्तोकम्, चतुरिन्द्रियाणां चक्षुरिन्द्रियं स्तोकम्, शेषं तच्चैव, पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानां मनुष्याणाञ्च यथा नैरयिकाणाम्, नवरम्-स्पर्शनेन्द्रियं पङ्क्तिव्यसंस्थानसंस्थितं प्रज्ञप्तम्, तद्यथा-समचतुरस्रम्, न्यग्रोधपरिमण्डलम्, सादिकुञ्जं वामनं हुण्डम्, वानव्यन्तरज्योतिष्कवैमानिकानां यथाऽसुरकुमाराणाम् ॥सू० ३॥

(फासिंदियस्स कक्खडगरुयगुणा अणंतगुणा) स्पर्शनेन्द्रिय के कर्कशगुरुगुण अनन्तगुणे हैं (फासिंदियस्स कक्खडगरुयगुणेहितो) स्पर्शनेन्द्रिय के कर्कश-गुरु गुणों से (तस्स चेव मउयलहुयगुणा) उसी के मृदु लघु गुण (अणंतगुणा) अनन्तगुणा हैं (जिर्विंदियस्स मउयलहुयगुणा) जिह्वेन्द्रिय के मृदु-लघु गुण (अणंतगुणा) अनन्तगुणे हैं (एवं जाव चउरिंदियत्ति) इसी प्रकार यावत् चतुरिन्द्रिय (नवरं इंदियपरिवुड्ढी कायन्वा) विशेष यह कि इन्द्रियों की वृद्धि करनी चाहिए (तेइंदियाणं घाणिंदिए थोवे) त्रीन्द्रियों की घ्राणेन्द्रिय स्तोक (चउरिंदियाणं चक्खिंदिए थोवे) चौइन्द्रियों की चक्षुइन्द्रिय स्तोक (सेसं तं चेव) शेष वही-पूर्ववत् ।

(पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं मणूसाण य जहा नेरइयाणं) पंचेन्द्रिय तिर्यचो और मनुष्यों की वक्तव्यता नारकों के समान (नवरं) विशेष (फासिंदिए) स्पर्शनेन्द्रिय (छव्विहसंठाणसंठिए) छह प्रकार के संस्थानवाली (पण्णत्ते) कहीं (तं जहा) वह इस प्रकार (समचउरंसे) समचतुरस्र-समचौरस (निग्गोहपरिमंडले) न्यग्रोधपरिमंडल (सादी) सादी (खुज्जे) कुञ्ज (वामणे) वामन (हुंडे) हुण्डक

अणंतगुणा) स्पर्शनेन्द्रियना कर्कशं शुद्धं अणंतगुणा छे (फासिंदियस्स कक्खडगरुयगुणेहितो) स्पर्शनेन्द्रियना कर्कशं शुद्धं शुद्धं (तस्स चेव मउयलहुयगुणा) तेना मृदु-लघु-शुद्धं (अणंतगुणा) अनंतगुणा छे (जिर्विंदियस्स मउयलहुयगुणा) जिह्वेन्द्रियना मृदु लघु शुद्धं (अणंतगुणा) अनंतगुणा छे (एवं जाव चउरिंदियत्ति) ओ प्रकारे यावत् चतुरिन्द्रिय (नवरं) विशेष (इंदियपरिवुड्ढी कायन्वा) ओ छे के इन्द्रियों की वृद्धि करनी जेथजे (तेइंदियाणं घाणिंदिए थोवे) त्रीन्द्रियों की घ्राणेन्द्रिय स्वरूप छे. (चउरिंदियाणं चक्खिंदिए थोवे) चतुरिन्द्रियों की चक्षुरिन्द्रिय स्वरूप छे. (सेसं तं चेव) विशेष तेन पूर्वप्रमाणे छे.

(पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं मणूसाण य जहा नेरइयाणं) पंचेन्द्रिय तिर्यचो अने मनुष्यों की वक्तव्यता नारकों के समान (नवरं) विशेष (फासिंदिए) स्पर्शनेन्द्रिय (छव्विहसंठाणसंठिए) छ प्रकारना संस्थानवाली (पण्णत्ते) कहीं छे (तं जहा) ते छ प्रकार आ प्रकारे (समचउरंसे) समचतुरस्र-समचौरस (निग्गोहपरिमंडले) न्यग्रोध परिमंडल (सादी) सादी (खुज्जे) कुञ्ज (वामणे) वामन (हुंडे) हुण्डक

ટીકા-અથ નૈરયિકેષુ ઇન્દ્રિયાણાં સંસ્થાનાદિકં પ્રરૂપયિતુમાહ-‘નૈરઙ્યાણં મંતે ! કદ્દ ઇન્દિયા પળ્ણત્તા ?’ હે મદન્ત ! નૈરયિકાણાં કતિ ઇન્દ્રિયાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ ? મગવાનાહ-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘પંચ ઇન્દિયા પળ્ણત્તા’ નૈરયિકાણાં પચ્ચ ઇન્દ્રિયાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ, ‘તં જહા-‘સોંદિણ જાવ્વ ફાલિંદિણ’ તથથા-શ્રોત્રેન્દ્રિયં યાવદ્-ચક્ષુરિન્દ્રિયમ્, ગ્રાણેન્દ્રિયમ્, જિહ્વેન્દ્રિયમ્, સ્પર્શનેન્દ્રિયમ્, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘નૈરઙ્યાણં મંતે ! સોંદિણ કિં સંઠિણ પળ્ણત્તે ?’ હે મદન્ત ! નૈરયિકાણાં શ્રોત્રેન્દ્રિયં કિં સંસ્થિતમ્-કિમાકારં પ્રજ્ઞપ્તમ્ ? પ્રરૂપિતં વર્તતે ? મગવાનાહ-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘કલંબુયા સંઠાણસંઠિણ પળ્ણત્તે’ કદમ્બસંસ્થાન-સંસ્થિતં-કદમ્બપુષ્પાકારં નૈરયિકાણાં શ્રોત્રેન્દ્રિયં પ્રજ્ઞપ્તમ્, ‘એવં જહા ઓહિયાણં વત્તવ્વયા મણિયા તહેવ નૈરઙ્યાણં પિ જાવ્વ અપ્પા બહુયાણિ દોણિ’ એવમ્-સૂચીતરીત્યા યથા ઔધિકાનાં-સમુચ્ચયજીવાનાં શ્રોત્રેન્દ્રિયસ્ય વત્તવ્યતા મણિતા તથૈવ નૈરયિકાણામપિ વત્તવ્યતા મણિતવ્યા, યાવત્-ચક્ષુરિન્દ્રિયં, મસૂરચન્દ્રસંસ્થાનસંસ્થિતમ્, ગ્રાણેન્દ્રિયમ્ અતિમુક્તચન્દ્ર-

(વાળમંતર જોહ્સિયવેમાણિયાણં જહા અસુરકુમારાણં) વાતવ્યન્તરો, જ્યોતિષ્કો ઓર વૈમાનિકોં કી વત્તવ્યતા અસુરકુમારોં કો સ્વપ્નામ ।

ટીકાર્થ-અથ નારકોં મેં ઇન્દ્રિયોં કો સંસ્થાન આદિ કી પ્રરૂપણા કી જાતી હૈ ગૌતમસ્વામી-હે મગવન્ ! નારકોં કો કિતની ઇન્દ્રિયાં કહી હૈં ?

મગવાન્-હે ગૌતમ ! નારકોં કો પાંચ ઇન્દ્રિયાં કહી હૈં, વે હિસ પ્રકાર હૈં-શ્રોત્રેન્દ્રિય, ચક્ષુરિન્દ્રિય, ગ્રાણેન્દ્રિય, જિહ્વેન્દ્રિય ઓર સ્પર્શનેન્દ્રિય ।

ગૌતમસ્વામી-હે મગવન્ ! નારકોં કી શ્રોત્રેન્દ્રિય કિસ આકાર કી કહી ગઈ હૈ ?

મગવાન્-હે ગૌતમ ! નારકોં કી શ્રોત્રેન્દ્રિય કદમ્બ કો ફૂલ કો આકાર કી કહી ગઈ હૈ । હિસ પ્રકાર જૈસે સમુચ્ચય જીવોં કી વત્તવ્યતા કહી હૈ, ઉસી પ્રકાર નારકો કી વત્તવ્યતા સી કહ લેની યાહિણ, યાવત્-ઉન્કી ચક્ષુઇન્દ્રિય

(વાળમંતરજોહ્સિયવેમાણિયાણં જહા અસુરકુમારાણં) વાતવ્યન્તરો, જ્યોતિષ્કો અને વૈમાનિકોની વત્તવ્યતા અસુરકુમારોના સમાન સમજ લેવી

ટીકાર્થ-હવે નારકોમાં ઇન્દ્રિયોના સંસ્થાન આદિની પ્રરૂપણા કરવાને માટે કહે છે શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ નારકોની કેટલી ઇન્દ્રિયો કહી છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! નારકોની પાંચ ઇન્દ્રિયો કહી છે. તે આ પ્રકારે છે-શ્રોત્રેન્દ્રિય, ચક્ષુઇન્દ્રિય, ગ્રાણેન્દ્રિય, જિહ્વેન્દ્રિય અને સ્પર્શનેન્દ્રિય.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! નારકોની શ્રોત્રેન્દ્રિય કેવા આકારની કહેલી છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! નારકોની શ્રોત્રેન્દ્રિય કદમ્બના કુલના આકારની કહેલી છે. એ રીતે જેવી સમુચ્ચય જીવોની વત્તવ્યતા કહી છે, તેજ પ્રકારે નારકોની વત્તવ્યતા પણ કહેલી એઈએ યાતત્ તેમની ચક્ષુઇન્દ્રિય મસૂરની ઢાળના આકારની છે, ગ્રાણેન્દ્રિય અતિ

સંસ્થાનસંસ્થિતમ્, જિહ્વેન્દ્રિયં ક્ષુરપ્રસંસ્થાનસંસ્થિતમ્, શ્રોત્રેન્દ્રિયં વાહલ્યેન-સ્થૂલત્વેન
અઙ્ગુલસ્યાસંખ્યેયભાગં પ્રજ્ઞપ્તમ્, પૃથુત્વેનાઙ્ગુલસ્યાસંખ્યેયભાગમ્ પ્રજ્ઞપ્તમ્, જિહ્વેન્દ્રિયમ્
અઙ્ગુલપૃથુત્વેન પ્રજ્ઞપ્તમ્, શ્રોત્રેન્દ્રિયમનન્તપ્રદેશિકમ્ પ્રજ્ઞપ્તમ્, इत्यादि पूर्वोक्तरीत्या बोध्यम्,
તદવધિમાદ-અત્પવહુત્વે દ્વે અપિ પૂર્વોક્તરીત્યૈવ વક્તવ્યે, કિન્તુ-‘ળવરં નેરઙ્ગાણં ભંતે!
ફાસિદિષ્ કિં સંઠિષ્ પળ્ણત્તે?’ નવરમ્-સમુચ્ચયજીવાપેક્ષયા વિશેષસ્તુ-હે ભદન્ત ! નૈરયિ-
કાણાં સ્પર્શનેન્દ્રિયં કિં સંસ્થિતં પ્રજ્ઞપ્તમ્ ? મગવાનાદ-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘દુવિહે-પળ્ણત્તે’
દ્વિવિધં નૈરયિકાણાં સ્પર્શનેન્દ્રિયં પ્રજ્ઞપ્તમ્, ‘તં જહા-ભવધારણિજ્જે ય ઉત્તરવેઉવ્વિષ્ ય’ ભવ-
ધારણીયશ્ચ, ઉત્તરવૈક્રિયશ્ચ, ‘તત્થ ણં જે સે ભવધારણિજ્જે સે ણં હુંડસંઠાણસંઠિષ્ પળ્ણત્તે’
તત્ર સ્વલ્લ-તદુમયેષાં મધ્યે યત્તાવદ્ ભવધારણીયં સ્પર્શનેન્દ્રિયં તત્ સ્વલ્લ હુંડસંસ્થાનસંસ્થિ-
તમ્-પ્રજ્ઞપ્તમ્, હુંડાકારમ્-ઉત્પાટિતપક્ષતિપક્ષસકલરોમપક્ષિશરીરસદૃશત્વાત્ ‘તત્થ ણં જે

મસૂર કી દાલ કે આકાર કી હૈ, ગ્રાણેન્દ્રિય અતિમુક્તક કે ફૂલ કે આકાર કી
હૈ एवं जिह्वेन्द्रिय खुरपा के आकार की है। स्थूलता की अपेक्षा अंगुल के असं-
ख्यातवें भाग कही है। पृथुता अर्थात् विस्तार की दृष्टि से अंगुल के असंख्यातवें
भाग कही है जिह्वा-इन्द्रिय अंगुल पृथक्त्व की है। श्रोत्रेन्द्रिय अनन्तप्रदेशी
है, इत्यादि सब कथन पूर्वोक्त के समान ही समझना चाहिए। कहां तक
समझना चाहिए ? इसके संबंध में कहा गया है-दोनों प्रकार के अल्प बहुत्व तक
इसी प्रकार समझ लेना चाहिए।

किन्तु समुच्चय जीवों की अपेक्षा नारकों संबंधी वक्तव्यता में किंचित्
अन्तर है। वह इस प्रकार है-भगवन्-नारकों की स्पर्शनेन्द्रिय किस आकार
की कही है ? भगवान् उत्तर देते हैं-हे गौतम ! नारकों की स्पर्शनेन्द्रिय दो प्रकार
की कही है। वह इस प्रकार-भवधारणीय और उत्तरवैक्रिय। इन दोनों में से
भवधारणीय स्पर्शनेन्द्रिय हुंडकसंस्थानवाली कही है; क्योंकि वह उस पक्षी के

મુક્તના હુંડકા આકારની છે તેમજ જિહ્વેન્દ્રિય કોદાળીના આકારની છે. સ્થૂલતાની અપે-
ક્ષાએ અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ કહેલ છે. પૃથુતા અર્થાત્ વિસ્તારની દૃષ્ટિએ અંગુ-
લનો અસંખ્યાતમો ભાગ કહેલ છે જિહ્વા ઇન્દ્રિય અંગુલ પૃથક્ત્વની છે. શ્રોત્રેન્દ્રિય અનન્ત
પ્રદેશી છે - વિગેરે બધું કથન પૂર્વોક્તના સમાન જ સમજવું જોઈએ. કયાં સુધી સમજવું
જોઈએ ? તેના સંબંધમાં કહેલું છે-બન્ને પ્રકારના અલ્પ બહુત્વ સુધી આ પ્રકારે સમજ લેવું.

કિન્તુ સમુચ્ચય જીવોની અપેક્ષાએ નારકો સંબંધી વક્તવ્યતામાં કિંચિત્ અંતર છે.
તે આ પ્રકારે છે-હે ભગવન્ ! નારકોની સ્પર્શનેન્દ્રિય કેવા આકારની-કહેલી છે ?

શ્રી ભગવાન્-ઉત્તર આપે છે-હે ગૌતમ ! નારકોની સ્પર્શનેન્દ્રિય બે પ્રકારની કહી છે.
તે આ પ્રકારે ભવધારણીય અને ઉત્તરવૈક્રિય તે બન્નેમાંથી ભવધારણીય સ્પર્શનેન્દ્રિય હુંડક
સંસ્થાનવાળી કહી છે, કેમકે તે એ ‘પક્ષીના’ શરીરના સમાન છે, જેની બધી ખાંખ દળાદી

સે ઉત્તરવૈક્રિય ઉચ્ચિષ્ણ સે વિ તદેવ, સેસં તં ચેવ' તત્ર ચલુ-તદુભયેપાં મધ્યે યત્તાવદ્ ઉત્તરવૈક્રિયં સ્પર્શનેન્દ્રિયં, તદપિ તથૈવ-હુન્ડસંસ્થાનવદેવાવસેયમ્ । અયં ભાવઃ-નૈરયિકાણાં દ્વિવિધં શરીરં ભવતિ ભવધારણીયમ્, ઉત્તરવૈક્રિયશ્ચ, તયોર્મધ્યે ભવધારણીયં તાવત્ તેષાં ભવસ્વભાવાદેવ વિલુપ્તસમૂલપક્ષોત્પાટિતનિશ્ચિલગલપ્રદેશાદિરોમપક્ષશરીરવત્ અતિવીમત્સાકારયુક્તં ભવતિ, એવમેવ ઉત્તરવૈક્રિયમપિ તેષાં શરીરં હુન્ડશરીરાકારમેવ ભવતિ, પરમરમણીયં શરીરં વયં વિકુર્વિષ્યામઃ' ઇતિભાવનયા વૈક્રિયશરીરસ્યારમ્યમાણત્વેઽપિ તેષામતિશયાશુભતથાવિધનામકર્મોદયાદતીવાભદ્રતરસ્યૈવ વૈક્રિયશરીરસ્ય નિષ્પદ્યમાનત્વાત્, શેષં તચ્ચૈવ-પૂર્વોક્તવદેવ વોધ્યમ્, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘અસુરકુમારાણં મંતે ! કઙ્કંદિયા પણ્ણત્તા ?’ હે ભદન્ત ! અસુરકુમારાણાં કતિં હન્દ્રિયાણિ પ્રજ્ઞસાનિ ? ભગવાનાહ-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘પંચ પણ્ણત્તા’ અસુરકુમારાણાં પંચ હન્દ્રિયાણિ પ્રજ્ઞસાનિ ‘એવં જહા ઓહિયાણિ જાવ અપ્પા બહુયાણિ દોણિ વિ’ એવમ્-ઉપર્યુક્તરીત્યા

શરીર કે સમાન છે, જેનાં કે સારા પંચ ઉઘાડ લિયે ગયે હોં । ઉંની ઉત્તર વિક્રિયા સંબંધી સ્પર્શનેન્દ્રિય બી હુંડ સંસ્થાન વાલી હી હોતી છે, અભિપ્રાય યહ છે-નારકોં કા શરીર દો પ્રકાર કા હોતા છે-ભવધારણીય અર્થાત્ ભવ કે પ્રારંભ સે અન્ત તક રહેને વાલા ઓર ઉત્તરવૈક્રિય અર્થાત્ વિક્રિયા કરકે બનાયા હુઓ । નારકોં કા ભવધારણીય શરીર અતીવ બીમત્સ આકાર વાલા હોતા છે, જેસાં ઉસ પક્ષી કા શરીર જેનાં કે સમસ્ત પંચ ઉઘાડ દિયે ગયે હોં, ઉંના ઉત્તર-વૈક્રિય શરીર બી હસી પ્રકાર હુંડાકાર હોતા છે । ‘હમ પરમરમણીય શરીર કી વિકુર્વણા કરેંગે’ એસી ભાવના કરકે બી વે જવ વૈક્રિયશરીર કી રચના કરતે હોં, તય અત્યન્ત અશુભ નામકર્મ કે ઉદય સે અતીવ અભદ્ર વૈક્રિયશરીર બનતા છે । શેષ સમસ્ત વક્તવ્યતા પહેલે કે સમાન સમજના ચાહિયે ।

ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! અસુરકુમારોં કી હન્દ્રિયાં કિતની હોં ?

ભગવાન્-હે ગૌતમ ! અસુરકુમારોં કી હન્દ્રિયાં પાંચ કહી હોં । હસકી

નાખેલી હોય. તેની ઉત્તરવિક્રિયા સંબંધી સ્પર્શનેન્દ્રિય પણ હુંડક સંસ્થાનવાળી હોય છે.

અભિપ્રાય આ છે-નારકોના શરીર બે પ્રકારના હોય છે-ભવધારણીય અર્થાત્ ભવના પ્રારંભથી અંત સુધી રહેવાવાળા અને ઉત્તરવૈક્રિય અર્થાત્ વિક્રિયાકરીને બનાવેલા. નારકોના ભવધારણીય શરીર ખૂબજ બીમત્સ આકારવાળા હોય છે, જેવાં એ પક્ષીના શરીર કે જેની સંધી પાંખ ઉઘાડેલી છે. તેમના ઉત્તરવૈક્રિય શરીર પણ એજ પ્રકારે હુંડાકાર હોય છે. ‘અમે પરમ રમણીય શરીરની વિકુર્વણા કરીશું’. એવી ભાવના કરોને. પણ તેઓ જ્યારે વૈક્રિય શરીરની રચના કરે છે, ત્યારે અત્યંત અશુભ નામ કર્મના ઉદયથી અતીવ અભદ્ર વૈક્રિય શરીર બને છે. શેષ સમસ્ત વક્તવ્યતા પહેલાના જેવી સમજ લેવી જોઈએ.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ અસુરકુમારોની હન્દ્રિયા કેટલી છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! અસુરકુમારોની હન્દ્રિયા પાંચ કહી છે, એ રીતે સમજવું

યથા ઔચિકાવિ-સમુચ્ચય જીવવિષયકાણિ, યાવત્-શ્રોત્રેન્દ્રિયં ચક્ષુરિન્દ્રિયં ગ્રાણેન્દ્રિયં જિહ્વેન્દ્રિયં સ્પર્શનેન્દ્રિયમ્, તેષ્વપિ શ્રોત્રેન્દ્રિયં કદમ્બપુષ્પાકારસંસ્થિતમ્, ચક્ષુરિન્દ્રિયં મસૂરચન્દ્ર-સંસ્થાનસંસ્થિતમ્, ગ્રાણેન્દ્રિયમ્ અતિમુક્તકસંસ્થાનસંસ્થિતમ્ જિહ્વેન્દ્રિયં શુરપ્રસંસ્થાનસંસ્થિતમ્ इत्यादिर्गीत्या बोध्यम्, તદવધિમાદ-અલ્પવહુત્વે દ્વે અપિ વક્તવ્યે કિન્તુ-‘નવરં ફાસિંદિષ દુવિદ્દે પળ્લત્તે’ નવમ્-પૂર્વાપેક્ષયા વિશેષસ્તુ સ્પર્શનેન્દ્રિયં દ્વિવિધં પ્રજ્ઞપ્તમ્, ‘તં જહા-ભવધાર-ણિજ્જે ય ઉત્તરવેઉવ્વિષ્ણ ય’ તથથા-ભવધારણીયમ્ ચ ઉત્તરવૈક્રિયશ્ચ ‘તત્થ ણં જે સે ભવ-ધારણિજ્જે સે ણં સમવઉરંસસંઠાણસંઠિષ્ણ પળ્લત્તે’ તત્ર સ્વલુ-તદુભયેપાં મધ્યે યત્તાવદ્ ભવ-ધારણીયં સ્પર્શનેન્દ્રિયં તત્ સ્વલુ સમચતુરસ્રસંસ્થાનસંસ્થિતં ભવતિ ‘તત્થ ણં જે સે ઉત્તરવેઉ-વ્વિષ્ણ સે ણં ણાણાસંઠાણસંઠિષ્ણ’ તત્ર સ્વલુ-તદુભયેપાં મધ્યે યત્તાવદ્ ઉત્તરવૈક્રિયં સ્પર્શનેન્દ્રિયં તત્ સ્વલુ નાનાસંસ્થાનસંસ્થિતં-નાનાઽઽકારવ્યવસ્થિતં ભવતિ, ‘સેસં તં ચેવ, एवं जाव यणियकुमाराणं’ શેષં તત્ત્વૈવ-પૂર્વોક્તવદેવ બોધ્યમ્, એવમ્, -પૂર્વોક્તરીત્યા, યાવદ્-નાગકુમા-રાણાં સુવર્ણકુમારાણામ્ અગ્નિકુમારાણાં વિદ્યુત્કુમારાણામ્ ઉદધિકુમારાણાં દ્વીપકુમારાણાં દિક્ષુકુમારાણાં પચનકુમારાણાં સ્તનિતકુમારાણામપિ સર્વાણિ ઇન્દ્રિયદક્તવ્યાનિ અસુરકુમારા-

સમુચ્ચય જીવોં કે સમાન વક્તવ્યતા કહલેનીં ચાહિષ. યાવત્-શ્રોત્રેન્દ્રિય, ચક્ષુ-ઈન્દ્રિય, ગ્રાણેન્દ્રિય, રસનેન્દ્રિય ઔર સ્પર્શનેન્દ્રિય. ઉનમેં સે શ્રોત્રેન્દ્રિય કદમ્બ કે પુષ્પ કે આકાર કી હૈ. ચક્ષુરિન્દ્રિય મસૂર કી દાલ કે આકાર કી હૈ. ગ્રાણે-ન્દ્રિય અતિમુક્તક-કે ફૂલ સમાન હૈ. જિહ્વેન્દ્રિય શુરપા કે આકાર કી હૈ, इत्यादि सब वक्तव्यता दोनों प्रकार के अल्पबहुत्व तक कहना चाहिए. हां, पहले की अपेक्षा विशेषता यह है कि असुरकुमारों की स्पर्शनेन्द्रिय दो प्रकार की कही है-भवधारणीय और उत्तरवैक्रिय. इनमें से भवधारणीय स्पर्शनेन्द्रिय सम-चतुरस्र संस्थानवाली है और उत्तरवैक्रिय स्पर्शनेन्द्रिय नाना संस्थानवाली है अर्थात् अनेक आकार की होती है. शेष समग्र कथन पूर्ववत् समझना चाहिए, यावत् स्तनितकुमारों तक, अर्थात् नागकुमारों, सुवर्णकुमारों, अग्निकुमारों

છોડેના સમાન વક્તવ્યતા કહી લેવી ભેઠએ યાવત્ શ્રોત્રેન્દ્રિય, ચક્ષુરિન્દ્રિય, ગ્રાણેન્દ્રિય, અને સ્પર્શનેન્દ્રિય. તેમનામાંથી શ્રોત્રેન્દ્રિય કદમ્બના પુષ્પના આકારની છે. ચક્ષુરિન્દ્રિય મસૂરની દાળના આકારની છે. ગ્રાણેન્દ્રિય અતિમુક્તક ફૂલ સમાન છે. જિહ્વેન્દ્રિય શુરપડી (શુરપા) આકારની છે, इत्यादि બધી વક્તવ્યતા બન્ને પ્રકારના અલ્પ બહુત્વ સુધી કહેવી ભેઠએ હા, પહેલાની અપેક્ષાએ વિશેષતા એ છે કે અસુરકુમારોની સ્પર્શનેન્દ્રિય બે પ્રકારની કહેલી છે-ભવ ધારણીય અને ઉત્તરવૈક્રિય. તેમાંથી ભવધારણીય સ્પર્શનેન્દ્રિય સમ-ચતુરસ્ર સંસ્થાન વાળી છે અને વૈક્રિય-સ્પર્શનેન્દ્રિય નાના સંસ્થાનવાળી છે અર્થાત્ અનેક આકારની હોય છે. બાકી બધું પૂર્વવત્ સમજવું ભેઠએ, યાવત્ સ્તનિતકુમારો સુધી અર્થાત્ નાગકુમારો, સુવર્ણકુમારો, અગ્નિકુમારો, વિદ્યુત્કુમારો, ઉદધિકુમારો, દ્વીપકુમારો, દિક્ષુકુમારો,

પામિવાવસેગાનિ, તથા ચાસુરકુમારાદીનાં તથાવિધભવસ્વભાવાત્ ભવધારણીયં સ્પર્શનેન્દ્રિયં શરીરત્રયાપિત્વાચ્છરીરરૂપમેવ સમચતુરસસંસ્થાનં ભવતિ, ઉત્તરવૈક્રિયં પુનઃ સ્વેચ્છયા તસ્ય નિષ્પદ્યમાનત્વાત્ નાનાકારસંસ્થિતં ભવતીતિભાવઃ, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘પુઢવિકાઙ્યાણં મંતે ! કઙ્ગેંદિયા પ્ણત્તા ?’ હે ભદન્ત ! પૃથિવીકાયિકાનાં કતિ ઇન્દ્રિયાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ ? ભગવાનાહ—‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘એગે ફાસિંદિણ પ્ણત્તે’ પૃથિવીકાયિકાનામેકં સ્પર્શનેન્દ્રિયં પ્રજ્ઞપ્તમ્, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘પુઢવિકાઙ્યાણં મંતે ! ફાસિંદિણ કિં સંઠાણસંઠિણ પ્ણત્તે ?’ હે ભદન્ત ! પૃથિવીકાયિકાનાં સ્પર્શનેન્દ્રિયં કિં સંસ્થાનસંસ્થિતં—કિમાકારવ્યવસ્થિતં પ્રજ્ઞપ્તમ્ ? ભગવાનાહ—‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘મસૂરચંદસંઠાણસંઠિણ પ્ણત્તે’ પૃથિવીકાયિકાનાં સ્પર્શનેન્દ્રિયં મસૂરચંદ્રસંસ્થાનસંસ્થિતમ્—મસૂરાન્નાકારં ચન્દ્રાકારશ્ચ વ્યવસ્થિતં પ્રજ્ઞપ્તમ્, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘પુઢવિકાઙ્યાણં મંતે ! ફાસિંદિણ કેવઙ્યં વાહલ્લેણં પ્ણત્તે ?’ હે ભદન્ત ! પૃથિ-

વદ્યિહ્કુમારોં ઉદધિકુમારોં, ક્ષીપકુમારોં, દિક્કુમારો, પવનકુમારોં ઓર સ્તનિતકુમારોં કી ઇન્દ્રિયોં સંબંધી વક્તવ્યતા અસુરકુમારોં કે સમાન હી કહના ઑહિણ.

સ્પર્શનેન્દ્રિય સમગ્ર શરીર વ્યાપી હોને સે ભવધારણીય સ્પર્શનેન્દ્રિય શરીર હી હૈ. ડસકા આકાર સમચતુરસ હોતા હૈ, કિન્તુ ઉત્તરવિક્રિયા ઇચ્છાનુસાર કિસી ઓ પ્રકાર કી હોસકતી હૈ, અતંવ વહ અનેક આકાર કી હોસકતી હૈ—ડસકા ંક પ્રતિનિયત આકાર નહીં હૈ.

ગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્ ! પૃથ્વીકાયિકોં કી ઇન્દ્રિયાં કિતની હૈં ?

ભગવાન્—હે ગૌતમ ! પૃથ્વીકાયિકોં કી ંક સ્પર્શનેન્દ્રિય હી હોતી હૈ.

ગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્ ! પૃથ્વીકાયિકોં કી સ્પર્શનેન્દ્રિય કિસ આકાર કી કહી ગઈ હૈ ?

ભગવાન્—હે ગૌતમ ! પૃથ્વીકાયિકોં કી સ્પર્શનેન્દ્રિય મસૂર કી ઢાલ કે આકાર કી કહી ગઈ હૈ.

પવનકુમારો અને સ્તનિતકુમારોની ઇન્દ્રિયો સંબંધી વક્તવ્યતા અસુરકુમારોના સમાન જ કહેવી જોઈએ.

સ્પર્શનેન્દ્રિય સમગ્ર શરીર વ્યાપી હોવાથી ભવધારણીય સ્પર્શનેન્દ્રિય શરીર જ છે. તેનો આકાર સમચતુરસ હોય છે, પરન્તુ ઉત્તરવિક્રિયા ઇચ્છાનુસાર કોઈ પણ પ્રકારની હોઈ શકે છે, તેથી જ તે અનેક આકારની હોઈ શકે છે—તેનો કોઈ એક ચોક્કસ આકાર નથી હોતો.

શ્રી ગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્ ! પૃથ્વીકાયિકોની ઇન્દ્રિયો કેટલી છે ?

શ્રી ભગવાન્—હે ગૌતમ ! પૃથ્વીકાયિકોની એક સ્પર્શનેન્દ્રિય હોય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી—તેની સ્પર્શનેન્દ્રિય કેવા આકારની હોય છે ?

શ્રી ભગવાન્—હે ગૌતમ ! તેનું સ્પર્શનેન્દ્રિય મસૂરની ઢાળના આકારની કહેલી છે.

વીકાયિકાનાં સ્પર્શનેન્દ્રિયં કિયદ્ વાહલ્યેન-સ્થૂલત્વેન પ્રજ્ઞપ્તમ્ ? ભગવાનાહ-‘ગોયમા !’
 હે ગૌતમ ! ‘અંગુલસ્સ અસંખેજ્જઇમાગં વાહલ્લેણં પણ્ણત્તે’ અંગુલસ્યાસંખ્યેયમાગં વાહલ્યેન-
 સ્થૂલત્વેન પ્રજ્ઞપ્તમ્, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘પુઠ્ઠવિકાઇયાણં મંતે ! ફાસિંદિણ્ણે કેવઇયં પોહત્તેણં
 પણ્ણત્તે ?’ હે ભદન્ત ! પૃથિવીકાયિકાનાં સ્પર્શનેન્દ્રિયં કિયત્ પૃથુત્વેન-વિસ્તારેણ પ્રજ્ઞપ્તમ્ ?
 ભગવાનાહ-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! સરીરપ્પમાણમેત્તે પોહત્તેણં’ શરીરપ્રમાણમાત્રં પૃથુત્વેન
 પૃથિવીકાયિકસ્પર્શનેન્દ્રિયં પ્રજ્ઞપ્તમ્, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘પુઠ્ઠવિકાઇયાણં મંતે ! ફાસિંદિણ્ણે કઇ
 પ્પણ્ણત્તે ?’ હે ભદન્ત ! પૃથિવીકાયિકાનાં સ્પર્શનેન્દ્રિયં કતિપ્રદેશિકં પ્રજ્ઞપ્તમ્ ?
 ભગવાનાહ-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! અણંતપ્પણ્ણત્તે’ અનન્તપ્રદેશિકં પૃથિવીકાયિકાનાં
 સ્પર્શનેન્દ્રિયં પ્રજ્ઞપ્તમ્, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘પુઠ્ઠવિકાઇયાણં મંતે ! ફાસિંદિણ્ણે કઇપ્પણ્ણત્તે
 પણ્ણત્તે ?’ હે ભદન્ત ! પૃથિવીકાયિકાનાં સ્પર્શનેન્દ્રિયં કતિપ્રદેશાવગાઢં પ્રજ્ઞપ્તમ્ ? ભગવાનાહ-
 ‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! અસંખેજ્જપ્પણ્ણત્તે’ અસંખ્યેયપ્રદેશાવગાઢં પૃથિવીકાયિકાનાં

ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! પૃથ્વીકાયિકોં કી સ્પર્શનેન્દ્રિય કિતની સ્થૂલ કહી હૈ ?

ભગવાન્-હે ગૌતમ ! અંગુલ કે અસંખ્યાતવેં ભાગ સ્થૂલ કહી હૈ ।

ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! પૃથ્વીકાયિકોં કી સ્પર્શનેન્દ્રિય કા વિસ્તાર
 કિતના હૈ ?

ભગવાન્-હે ગૌતમ ! શરીર કે ચરાવર વિસ્તાર હૈ ।

ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! પૃથ્વીકાયિકોં કી સ્પર્શનેન્દ્રિય કિતને પ્રદેશોં
 વાલી કી ગર્હ હૈ ?

ભગવાન્-હે ગૌતમ ! પૃથ્વીકાયિકોં કી સ્પર્શનેન્દ્રિય અનન્તપ્રદેશી કહી હૈ ।

ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! પૃથ્વીકાયિકોં કી સ્પર્શનેન્દ્રિય આકાશ કે કિતને
 પ્રદેશોં મેં અવગાઢ હૈ ?

ભગવાન્-હે ગૌતમ ! પૃથ્વીકાયિકોં કી સ્પર્શનેન્દ્રિય અસંખ્યાત પ્રદેશોં મેં

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! પૃથ્વીકાયિકોંની સ્પર્શનેન્દ્રિય કેટલી સ્થૂલ છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! આગળના અસંખ્યાતમા ભાગ બેટલી સ્થૂલ કહેલ છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! પૃથ્વીકાયિકોંની સ્પર્શનેન્દ્રિયના વિસ્તાર કેટલો છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! શરીરની બરાબર વિસ્તાર છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! પૃથ્વીકાયિકોંની સ્પર્શનેન્દ્રિય કેટલા પ્રદેશોવાળી કહેલી છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! પૃથ્વીકાયિકોંની સ્પર્શનેન્દ્રિય અનન્ત પ્રદેશી કહેલી છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! પૃથ્વીકાયિકોંની સ્પર્શનેન્દ્રિય આકાશના કેટલા પ્રદે
 શોમાં અવગાઢ છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! પૃથ્વીકાયિકોંની સ્પર્શનેન્દ્રિય અસંખ્યાત પ્રદેશોમાં અવગાઢ
 કહેલી છે ?

સ્પર્શનેન્દ્રિયં પ્રજ્ઞસમ્, અથ પૃથિવીકાયિકાનામેવ સ્પર્શનેન્દ્રિયસ્યાલ્પવહુત્વં પૃચ્છતિ-‘પૃષ્ણિણં મંતે ! પુઢવિકાઙ્યાણં ફાર્સિદિયસ્સ ઓગાહણદ્વયાપ્’ હે મદન્ત ! એતેષાં ચલુ પૂર્વોક્તાનાં પૃથિવીકાયિકાનાં સ્પર્શનેન્દ્રિયસ્ય અવગાહનાર્થતયા ‘પૃષ્ણદ્વયાપ્ ઓગાહણપૃષ્ણદ્વયાપ્ કયરે કયરેહિતો અપ્પા વા, વહુયા વા, તુલ્લા વા, વિસેસાહિયા વા ?’ પ્રદેશાર્થતયા, અવગાહન-પ્રદેશાર્થતયા-અવગાહનપ્રદેશોભયાપેક્ષયેત્યર્થ’, કતરાણિ કતરેભ્યોડ્ડપાનિ ત્રા, વહુકાનિ વા, તુલ્યાનિ વા, વિશેષાધિકાનિ વા ભવન્તિ ? મગવાનાહ-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘સવ્વસ્થોવે પુઢવિકાઙ્યાણં ફાર્સિદિય ઓગાહણદ્વયાપ્’ સર્વસ્તોકં પૃથિવીકાયિકાનાં સ્પર્શનેન્દ્રિયમ્ અવગાહનાર્થતયા ભવતિ, ‘તં ચેવ પૃષ્ણદ્વયાપ્ અણંતગુણે’ તદેવ-ઉપર્યુક્તમેવ સ્પર્શનેન્દ્રિયં પ્રદેશાર્થતયા અનન્તગુણં ભવતિ, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘પુઢવિકાઙ્યાણં મંતે ! ફાર્સિદિયસ્સ કેવદ્વયા ક્વલ્લડગસુયગુણા પ્પણત્તા ?’ હે મદન્ત ! પૃથિવીકાયિકાનાં સ્પર્શનેન્દ્રિયસ્ય કિયન્તઃ કર્કશ-ગુરુકગુણાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ ? મગવાનાહ-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘અણંતા પ્પણત્તા’ અનન્તાઃ સ્પર્શ-નેન્દ્રિયસ્ય કર્કશગુરુકગુણાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ, ‘એવં મડયલહુયગુણા વિ’ એવમ્-કર્કશગુરુકગુણા ઇવ અવગાહ કહી હૈ ।

અવ સ્પર્શનેન્દ્રિય કે અલ્પવહુત્વ કે વિષય મેં ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરતે હૈ-
હે મગવન્ ! પૃથ્વીકાયિકોં કી સ્પર્શનેન્દ્રિય અવગાહના કી અપેક્ષા, પ્રદેશોં કી
અપેક્ષા તથા અવગાહન એવં પ્રદેશ-દોનો કી અપેક્ષા કૌન કિસસે અલ્પ, વહુત,
તુલ્ય યા વિશેષાધિક હૈ ?

મગવાન્-સવ સે કલ્પ પૃથ્વીકાયિકોં કી સ્પર્શનેન્દ્રિય અવગાહના કી અપેક્ષા
સે હૈ, વહ સ્પર્શનેન્દ્રિય પ્રદેશોં કી અપેક્ષા અનન્તગુણી હૈ ।

ગૌતમસ્વામી-હે મગવન્ ! પૃથ્વીકાયિકોં કી સ્પર્શનેન્દ્રિય કે કર્કશ ગુરુ ગુણ
કિતને કહે હૈ ?

મગવાન્-હે ગૌતમ ! પૃથ્વીકાયિકોં કી સ્પર્શનેન્દ્રિય કે કર્કશગુરુ ગુણ
અનન્ત કહે હૈ । હસી પ્રકાર-મૃદુ-લઘુ ગુણ ઓ અનન્ત કહે હૈ ।

ગૌતમસ્વામી-હે મગવન્ ! પૃથ્વીકાયિકોં કી સ્પર્શનેન્દ્રિય કે કર્કશગુરુ ગુણોં

હવે સ્પર્શનેન્દ્રિયના અલ્પ વહુત્વના વિષયમા શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે-હે ભગ-
વન્ ! પૃથ્વીકાયિકોંની સ્પર્શનેન્દ્રિયની અવગાહનાની અપેક્ષાએ, પ્રદેશોંની અપેક્ષાએ તથા અવ-
ગાહના અને પ્રદેશ-અન્નેની અપેક્ષાએ કોણ કોનાથી અલ્પ, ઘણી, તુલ્ય અગર વિશેષાધિક છે ?

શ્રી ભગવાન્-અધાથી ઓછી પૃથ્વીકાયિકોંની સ્પર્શનેન્દ્રિય અવગાહનાની અપેક્ષાએ
છે, તેજસ્પર્શનેન્દ્રિય પ્રદેશોંની અપેક્ષાએ અનન્તઘણી છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! પૃથ્વીકાયિકોંની સ્પર્શનેન્દ્રિયના કર્કશ ગુરુ ગુણ કેટલા છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! પૃથ્વીકાયિકોંની સ્પર્શનેન્દ્રિયના કર્કશ ગુરુગુણ અનન્ત કહ્યા
છે. એજ પ્રકારે મૃદુ-લઘુગુણ પણ અનન્ત કહ્યા છે.

मृदुकलघुकुण्डला अपि अनन्ताः प्रज्ञताः, गौतमः पृच्छति—‘एषसि णं भंते ! पुढविकाइयाणं फासिदियस्स कक्खडगरुयगुणा णं मउयलहुयगुणाण य कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा, वहुया वा, तुल्ला वा, विसेसाहिया वा ?’ हे भदन्त ! एतेषां खलु-पूर्वोक्तानां पृथिवीकायिकानां स्पर्श-नेन्द्रियस्य कर्कशगुरुकगुणानां मृदुकलघुकगुणानाञ्च मध्ये कतरे कतरेभ्योऽल्पा वा, वहुका वा, तुल्या वा, विणेपाधिका वा भवन्ति ? भगवानाह—‘गोयमा !’ हे गौतम ! ‘सव्वत्थोवा पुढविकाइयाणं फासिदियस्स कक्खडगरुयगुणा’ सर्वस्तोकाः पृथिवीकायिकानां स्पर्शनेन्द्रियस्य कर्कशगुरुकगुणा भवन्ति, ‘तस्स चैव मउयलहुयगुणा अणंतगुणा’ तस्यैव च-स्पर्शनेन्द्रियस्य मृदुकलघुकगुणा अनन्तगुणा भवन्ति, ‘एवं आउकाइयाण वि जाव वणप्फइकाइयाणं’ एवम्-पृथिवीकायिकानामिव अप्कायिकानामपि यावत्-तेजस्कायिकानामपि, वायुकायिकानामपि, वनस्पतिकायिकानामपि स्पर्शनेन्द्रियवक्तव्यता कर्कशगुरुकगुणानां सर्वस्तोकत्वरपर्यन्ता मृदु-कलघुकगुणानामतन्तगुणत्वपर्यन्ता च वक्तव्या, किन्तु ‘णवरं संठाणे इमो विसेसो दट्ठव्वो’ नवरं-पृथिवीकायिकस्पर्शनेन्द्रियापेक्षया विशेषस्तु संस्थाने-आकारे, अयं-वक्ष्यमाणोविशेषो द्रष्टव्यः—‘आउकाइयाणं थिबुगविंदुसंठाणसंठिए पणत्ते’ अप्कायिकानां जलबुद्बुदविन्दु-

गौतमस्वामी—हे भगवन् ! पृथ्वीकायिको की स्पर्शनेन्द्रिय के कर्कश गुरुगुणों और मृदु-लघुगुणों में से कौन किससे अल्प, बहुत तुल्य अथवा विशेषाधिक हैं ? भगवान्—हे गौतम ! सब से कम पृथ्वीकायिको की स्पर्शनेन्द्रिय के कर्कश गुरुगुण हैं, उनकी अपेक्षा उसी-स्पर्शनेन्द्रिय के मृदुलघुगुण अनन्त गुणित अधिक हैं ।

पृथ्वीकायिको की वक्तव्यता के अनुसार अप्कायिको यावत्-तेजस्कायिको, वायुकायिको और वनस्पतिकायिको की स्पर्शनेन्द्रिय की वक्तव्यता, कर्कशगुरुगुणों की सबकी अपेक्षा न्यूनता और मृदु-लघुगुणों की अनन्तगुणता कहलेना चाहिए । मगर पृथ्वीकायिको की स्पर्शनेन्द्रिय की अपेक्षा अप्कायिक आदि की स्पर्शनेन्द्रिय में आकार की विशेषता होनी है । वह विशेषता यों हैं—अप्कायिको की स्पर्शनेन्द्रिय जल के बुद्बुद के आकार की है—तेजस्काय के

श्री गौतमस्वामी—हे भगवन् ! पृथ्वीकायिकोनी स्पर्शनेन्द्रियना कर्कश गुग्गुणो अने मृदु-लघुगुणोमां कोणु कोनाथी अल्प, धणु, तुल्य अथवा विशेषाधिक छे ?

श्री भगवान्—हे गौतम ! अधाथी ओछा पृथ्वीकायिकोनी स्पर्शनेन्द्रियना कर्कश गुग्गु छे, तेमनी अपेक्षाये तेज स्पर्शनेन्द्रियना मृदु-लघुगुण अनन्त गुणित अधिक छे.

पृथ्वीकायिकोनी वक्तव्यताना अनुसार अप्कायिको यावत्-तेजस्कायिको, वायुकायिको अने वनस्पतिकायिकोनी स्पर्शनेन्द्रियनी वक्तव्यता, कर्कश गुग्गुणोनी प्रधानी अपेक्षाये न्यूनता अने मृदु-लघु गुणोनी अनन्त गुणता छेवी जेथे. पणु पृथ्वीकायिकोनी स्पर्शनेन्द्रियनी अपेक्षाये अप्कायिक आदिनी स्पर्शनेन्द्रियमां आकारनी विशेषता होय छे. ते

સંસ્થાનસંસ્થિતમ્-જલબુદ્બુદાકારં વિન્દ્યાકારઞ્ચ વ્યવસ્થિતં સ્પર્શનેન્દ્રિયં પ્રજ્ઞપ્તમ્, 'તેઽકાઈયાણં સૂચીકલાવસંઠાણસંઠિષ્ઠં પળ્લન્તે' તેજસ્કાયિકાનાં સ્પર્શનેન્દ્રિયં સૂચીકલાપસંસ્થાનસંસ્થિતમ્-સૂચીકલાપાકારવ્યવસ્થિતં પ્રજ્ઞપ્તમ્, 'વાઽકાઈયાણં પટાગાસંઠાણસંઠિષ્ઠં પળ્લન્તે' વાયુકાયિકાનાં પતાકાસંસ્થાનસંસ્થિતમ્-પતાકાકારવ્યવસ્થિતં પ્રજ્ઞપ્તમ્, 'વળ્લપ્ફકાઈયાણં ગાણાસંઠાણસંઠિષ્ઠં પળ્લન્તે' વનસ્પતિકાયિકાનાં નાનાસંસ્થાનસંસ્થિતમ્-વિવિધાકારવ્યવસ્થિતં સ્પર્શનેન્દ્રિયં પ્રજ્ઞપ્તમિત્યર્થઃ, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-'વેઈંદિયાણં મંતે ! કઙ્ક ઇંદિયા પળ્લન્ત્તા ?' હે મદન્ત ! દ્વીન્દ્રિયાણાં કતિ ઇન્દ્રિયાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ ? મગવાનાહ-'ગૌયમા !' હે ગૌતમ ! દો ઇંદિયા પળ્લન્ત્તા' દ્વીન્દ્રિયાણાં દ્વે ઇન્દ્રિયે પ્રજ્ઞપ્તે 'તં જહા-જિર્લિમદિષ્ઠં, ફાસિંદિષ્ઠં' તથથા-જિહ્વેન્દ્રિયં સ્પર્શનેન્દ્રિયઞ્ચ, 'દોળંપિ ઇંદિયાણં સંઠાણં વાહલ્લં પોહત્તં પદેસં ઓગાહના ય જહા ઓદિયાણં મળિયા તદ્દામાણિયવ્વા' દ્વયોરપિ દ્વીન્દ્રિયાણાં જિહ્વેન્દ્રિયસ્પર્શનેન્દ્રિયયોઃ સંસ્થાનમ્-આકારઃ, વાહલ્યમ્-સ્થૂલતા, પૃથુત્વં વિસ્તારઃ, પ્રદેશઃ-અવયવઃ એકદેશ इत्यર્થઃ, અવગાહના-વ્યાપ્તિશ્ચ યથા ઔઘિકાનાં-સમુચ્ચયાનાં મળિતા તથા મળિતવ્યા, કિન્તુ-'ળવરં ફાસિંદિષ્ઠં હુંડસંઠાણસંઠિષ્ઠં પળ્લન્તે ત્તિ ઇમો વિસેસો' નવરમ્-એકેન્દ્રિયાપેક્ષયા વિશેષસ્તુ દ્વીન્દ્રિયાણાં સ્પર્શનેન્દ્રિયં હુંડસંસ્થાનસંસ્થિતમ્ 'નિર્મૂલપક્ષોત્પાટિતસકલકળ્લઠાદિરોમપક્ષિ-શરીરાકારમ્ અત્યન્તવીમ્ભત્સાકારોપેતમ્' પ્રજ્ઞપ્તમ્ ઇતિઅયમ્-ઉક્તપ્રકારો વિશેષોઽવસેયઃ, જીવોં કી સ્પર્શનેન્દ્રિય સૂચીકલાપ (સુહ્યોં કા સમૂહ) કે આકાર કી હોતી હૈ । 'વાયુકાયિકોં કી સ્પર્શનેન્દ્રિય પતાકા કે આકાર કી હૈ । વનસ્પતિકાયિકોં કી સ્પર્શનેન્દ્રિય કા આકાર વિવિધ પ્રકાર કા હોતા હૈ ।

ગૌતમસ્વામી-હે મગવન્ ! દ્વીન્દ્રિય જીવોં કી ઇન્દ્રિયાં કિતની હૈં ?

મગવાન્-હે ગૌતમ ! દ્વીન્દ્રિય જીવો કી દો ઇન્દ્રિયાં હોતી હૈં, તથા જિહ્વેન્દ્રિય ઔર સ્પર્શનેન્દ્રિય ઇન દોનોં ઇન્દ્રિયોં કા આકાર, વાહલ્ય, વિસ્તાર, પ્રદેશ ઔર અવગાહના સમુચ્ચય જીવોં કી ઇન્દ્રિયોં કે સમાન કહલેના ચાહિષ્ઠ । વિશેષતા યદ્દ હૈ કિ દ્વીન્દ્રિયોં કી સ્પર્શનેન્દ્રિય હુંડક સંસ્થાનવાલી હાતી હૈ ।

[વિશેષતા આમ છે-અષ્ઠાયિકોની સ્પર્શનેન્દ્રિય પાણીના પરપોટાના આકારની છે. તેજસ્કાયિકાનાં હવેની સ્પર્શનેન્દ્રિય સૂચીકલાપ (સોયોનો સમૂહ) ના આકારની હોય છે. વાયુકાયિકોની સ્પર્શનેન્દ્રિય પતાકાના આકારની છે. વનસ્પતિકાયિકોની સ્પર્શનેન્દ્રિયના આકાર વિવિધ પ્રકારના હોય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે લગવન્ ! દ્વીન્દ્રિય હવેની ઇન્દ્રિયો કટલી છે ?

શ્રી લગવાન્-હે ગૌતમ ! દ્વીન્દ્રિય હવેની બે ઇન્દ્રિયો હોય છે, જેમકે-જિહ્વેન્દ્રિય અને સ્પર્શનેન્દ્રિય. આ બન્ને ઇન્દ્રિયોના આકાર વાહલ્ય વિસ્તાર પ્રદેશ અને અવગાહના સમુચ્ચય હવેની ઇન્દ્રિયોના સમાન સમજી લેવો જોઈએ. વિશેષતા એ છે કે-દ્વીન્દ્રિયોની સ્પર્શનેન્દ્રિય હુંડક સંસ્થાનવાળી હોય છે.

ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘एएसि णं भंते ! वेइदियाणं जिब्भिमदियफासिंदियाणं’ हे भदन्त ! एतयोः खलु पूर्वोक्तयोः, द्वीन्द्रियाणां जिह्वेन्द्रियस्पर्शनेन्द्रिययोः. ‘ओगाहणट्टयाए’ अवगाहनार्थ-
 तया ‘पएसट्टयाए’ प्रदेशार्थतया ‘ओगाहणपएसट्टयाए’ अवगाहनप्रदेशार्थतया ‘कयरे कयरेहितो
 अप्पे वा, बहुए वा, तुल्ले वा, विसेसाहिए वा ?’ कतरत् कतरेभ्योऽल्यं वा, बहुकं वा, तुल्यं
 वा, विशेषाधिकं वा भवति ? भगवानाह—‘गोयमा !’ हे गौतम ! ‘सव्वत्थोवे वेइदियाणं
 जिब्भिमदिए ओगाहणट्टयाए’ सर्वस्तोकं द्वीन्द्रियाणां जिह्वेन्द्रियम् अवगाहनार्थतया—अव-
 गाहनापेक्षया भवति, ‘फासिंदिए ओगाहणट्टयाए संखेज्जगुणे’ स्पर्शनेन्द्रियम् अवगाहनार्थ-
 तया संख्येयगुणं भवति, ‘पएसट्टयाए सव्वत्थोवे वेइदियाणं जिब्भिमदिए’ प्रदेशार्थतया—
 एकदेशापेक्षया सर्वस्तोकं द्वीन्द्रियाणां जिह्वेन्द्रियं भवति, ‘पएसट्टयाए फासिंदिए संखेज्ज-
 गुणे’ प्रदेशार्थतया स्पर्शनेन्द्रियं संख्येयगुणं भवति, ‘ओगाहणपएसट्टयाए सव्वत्थोवे वेइ-
 दियस्स जिब्भिमदिए’ अवगाहनप्रदेशार्थतया सर्वस्तोकं द्वीन्द्रियस्य जिह्वेन्द्रियं भवति;
 ‘ओगाहणट्टयाए फासिंदिए संखेज्जगुणे’ अवगाहनार्थतया—अवगाहनापेक्षया स्पर्शनेन्द्रियं
 संख्येयगुणं भवति, ‘फासिंदियस्स ओगाहणट्टयाएहितो जिब्भिमदिए पएसट्टयाए अणंतगुणे’
 स्पर्शनेन्द्रियस्य अवगाहनार्थताभ्यो जिह्वेन्द्रियं प्रदेशार्थतया अनन्तगुणं भवति, ‘फासिंदिए

ગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્ ! દ્વીન્દ્રિયોં કી જિહ્વા ઇન્દ્રિય ઓર સ્પર્શન ઇન્દ્રિય
 મેં સે અવગાહના કી અપેક્ષા, પ્રદેશોં કી અપેક્ષા તથા અવગાહના ઓર પ્રદેશોં
 કી અપેક્ષા કૌન કિસસે અલ્પ, વહુત, તુલ્ય અથવા વિશેષાધિક હૈ ?

ભગવાન્—ગૌતમ ! સબ સે કમ દ્વીન્દ્રિયોં કી જિહ્વા ઇન્દ્રિય અવગાહના કી
 અપેક્ષા સે હૈ, ડસકી અપેક્ષા સ્પર્શન ઇન્દ્રિય અવગાહના કી અપેક્ષા સંખ્યાત-
 ગુણા અધિક હૈ પ્રદેશોં કી અપેક્ષા સબ સે કમ વેઈન્દ્રિય કી જિહ્વેન્દ્રિય હૈ ।
 ડસસે સ્પર્શનેન્દ્રિય પ્રદેશ રૂપ સે સંખ્યાતગુણા હૈ । અવગાહના કી અપેક્ષા
 દ્વીન્દ્રિયોં કી જિહ્વા ઇન્દ્રિય સર્વસ્તોક હૈ, સ્પર્શનેન્દ્રિય અવગાહના કી અપેક્ષા
 સંખ્યાતગુણા અધિક હૈ । સ્પર્શનેન્દ્રિય કી અવગાહનાર્થતા સે જિહ્વા ઇન્દ્રિય કી

શ્રી ગૌમમસ્વામી—હે ભગવન્ ! દ્વીન્દ્રિયોની જિહ્વાઈન્દ્રિય અને સ્પર્શનેન્દ્રિયમાં અવ-
 ગાહનાની અપેક્ષાએ પ્રદેશોની અપેક્ષાએ તથા અવગાહના અને પ્રદેશોની અપેક્ષાએ ડાણ
 ડેનાથી અલ્પ, ઘણા, તુલ્ય અથવા વિશેષાધિક છે ?

શ્રી ભગવાન્—હે ગૌતમ ! બધાથી ઓછી દ્વીન્દ્રિયોની જિહ્વાઈન્દ્રિય અવગાહનાની
 અપેક્ષાએ છે, તેની અપેક્ષાએ સ્પર્શનેન્દ્રિય અવગાહનાની અપેક્ષાએ સંખ્યાતગણી અધિક
 છે. પ્રદેશોની અપેક્ષાએ બધાથી ઓછી એ ઈન્દ્રિયોની જિહ્વાઈન્દ્રિય છે. તેનાથી સ્પર્શનેન્દ્રિય
 પ્રદેશ રૂપથી સંખ્યાતગણી છે. અવગાહનાની અપેક્ષાએ દ્વીન્દ્રિયોની જિહ્વાઈન્દ્રિય સર્વસ્તોક
 છે, સ્પર્શનેન્દ્રિય અવગાહનાની અપેક્ષાએ સંખ્યાતગણી અધિક છે. સ્પર્શનેન્દ્રિયની અવ-
 ગાહનાર્થતાથી જિહ્વાઈન્દ્રિયની પ્રદેશાર્થતા અનન્તશુષિત છે. સ્પર્શનેન્દ્રિય પ્રદેશોની અપેક્ષાએ

પણસદ્વ્યાપ સંલેખગુણે' સ્પર્શનેન્દ્રિયં પ્રદેશાર્થતયા સંલેખેયગુણં ભવતિ, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-
'વેદંદિયાણ મંતે ! જિર્ઞિભદિયસ્સ કેવદ્યા કલ્લહગુણગુણા પળ્ણત્તા ?' હે મદન્ત ! દ્વીન્દ્રિ-
યાણાં જિહ્વેન્દ્રિયસ્ય કિયન્તઃ કર્કશગુરુકગુણાઃ પ્રજ્ઞસાઃ ? મગવાનાહ-'ગોયમા !' હે ગૌતમ !
'અળંતા પળ્ણત્તા' અનન્તા દ્વીન્દ્રિયાણાં જિહ્વેન્દ્રિયસ્ય કર્કશગુરુકગુણાઃ પ્રજ્ઞસાઃ 'એવં
ફાસિદિયસ્સ ત્રિ' એવમ્-જિહ્વેન્દ્રિયસ્યેવ સ્પર્શનેન્દ્રિયસ્યાપિ અનન્તાઃ કર્કશગુરુકગુણાઃ
પ્રજ્ઞસાઃ, 'એવં મડયલહુયગુણા ત્રિ' એવમ્-કર્કશગુરુકગુણા ઇવ, મૃદુકલ્લઘુકગુણા
અપિ દ્વીન્દ્રિયાણાં જિહ્વેન્દ્રિયસ્પર્શનેન્દ્રિયયોરનન્તાઃ પ્રજ્ઞસાઃ, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-'એસિ ણં
મંતે ! વેદંદિયાણં જિર્ઞિભદિયફાસિદિયાણં' હે મદન્ત ! એતયોઃ સલ્લ દ્વીન્દ્રિયાણાં જિહ્વે-
ન્દ્રિયસ્પર્શનેન્દ્રિયયોઃ 'કલ્લહગુણગુણાણં મડયલહુયગુણાણં કલ્લહગુણમડયલહુય-
ગુણાણ વ' કર્કશગુરુકગુણાનાં મૃદુકલ્લઘુકગુણાનાં કર્કશગુરુકગુણમૃદુકલ્લઘુકગુણાનાશ્ચ મધ્યે
'કચરે કચરેઠિતો અપ્પા વા, વહુયાં વા, તુલ્લા વા, વિસેસાદિયા વા ?' કતરે કતરેભ્યો-
ડલ્પા વા, વહુકા વા, તુલ્યા વા, વિશેષાધિકા વા ભવન્તિ ? મગવાનાહ-'ગોયમા !' હે

પ્રદેશાર્થતા અનન્તગુણિત હૈ । સ્પર્શનેન્દ્રિય પ્રદેશોં કી અપેક્ષા સંલેખાતગુણા હૈ ।

ગૌતમસ્વામી-હે મગવાન્ ! દ્વીન્દ્રિય જીવોં કી જિહ્વા ઇન્દ્રિય કે કર્કશગુરુ
ગુણ કિતને કહે હૈ ?

મગવાન્-હે ગૌતમ ! દ્વીન્દ્રિયોં કી જિહ્વા ઇન્દ્રિય કે કર્કશ-ગુરુ ગુણ અનન્ત
કહે હૈ । ઇસી પ્રકાર સ્પર્શનેન્દ્રિય કે કર્કશગુરુ ગુણ બી અનન્ત કહે ગે હૈ ।
મૃદુ-લઘુ ગુણ બી દ્વીન્દ્રિયોં કી જિહ્વા ઓર સ્પર્શન ઇન્દ્રિયોં કે અનન્ત-અનન્ત
કહે ગે હૈ ।

ગૌતમસ્વામી-હે મગવાન્ ! દ્વીન્દ્રિય જીવોં કી જિહ્વા ઓર સ્પર્શનેન્દ્રિય કે
કર્કશ-ગુરુ ગુણો, મૃદુ-લઘુ ગુણોં તથા કર્કશ-ગુરુ ગુણ-મૃદુલઘુ ગુણોં મેં સે
કૌન કિસસે અલ્પ, વહુત, તુલ્ય અથવા વિશેષાધિક હૈ ?

મગવાન્-હે ગૌતમ દ્વીન્દ્રિય જીવોં કી જિહ્વા-ઇન્દ્રિય કે કર્કશ-ગુરુ ગુણ

સંખ્યાતગણી છે .

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે મગવાન્ ! દ્વીન્દ્રિય જીવોં કી જિહ્વા ઇન્દ્રિયના કર્કશ ગુરુ ગુણ
કેટલા કહ્યા છે ?

શ્રી મગવાન્-હે ગૌતમ ! દ્વીન્દ્રિયોં કી જિહ્વા ઇન્દ્રિયના કર્કશ-ગુરુ ગુણ અનન્ત કહ્યા
છે. એજ પ્રકારે સ્પર્શનેન્દ્રિયના કર્કશ ગુરુગુણ પણ અનન્ત કહેલા છે. મૃદુ-લઘુ ગુણ પણ
દ્વીન્દ્રિયોં કી જિહ્વા અને સ્પર્શન ઇન્દ્રિયોંના અનન્ત અનન્ત કહેવામાં આવેલા છે

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે મગવાન્ ! દ્વીન્દ્રિય જીવોં કી જિહ્વા અને સ્પર્શનેન્દ્રિયના કર્કશ
ગુરુગુણો મૃદુ-લઘુગુણો તથા કર્કશ-ગુરુ-ગુણ-મૃદુ-લઘુગુણોમાંથી કેણુ કેનાથી અલ્પ, વહુત,
તુલ્ય અથવા વિશેષાધિક છે ?

ସଂ ୭୧

શૃણોતિ, નો અપ્રવિષ્ટાન્ શબ્દાન્ શૃણોતિ, એવં યથા સ્પૃષ્ટાન્ તથા પ્રવિષ્ટાન્પિ ॥૬૦ ॥

ટીકા-અથ સપ્તમં સ્પૃષ્ટદ્વારમધિકૃત્ય પ્રરૂપયિતુમાહ-‘પુઢાં મંતે ! સદાં સુણેહ, અપુઢાં સદાં સુણેહ ?’ ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-હે ભદન્ત ! કિમ્ સ્પૃષ્ટાન્ શબ્દાન્ શ્રોત્રેન્દ્રિયં શૃણોતિ ? કિંવા અસ્પૃષ્ટાન્ શબ્દાન્ શૃણોતિ ? તત્ર સ્પૃશ્યન્તે ઇતિ સ્પૃષ્ટાસ્તાન્ શરીરે રેણુનિવ સમ્બદ્ધાન્ ઇત્યર્થઃ શબ્દ્યન્તે-પ્રતિપાદ્યન્તે અર્થાં ઇભિરિતિ શબ્દાસ્તાન્ શૃણોતિ-ગૃહ્ણતિ-ઉપ-લબ્ધિવિપયાન્ કરોતીત્યર્થઃ, અથવા અસ્પૃષ્ટાન્ શબ્દાન્ શૃણોતિ ? ભગવાનાહ-‘ગોયમા ! હે ગૌતમ ! ‘પુઢાં સદાં સુણેહ નો અપુઢાં સદાં સુણેહ’ સ્પૃષ્ટાનેવ શબ્દાન્ શ્રોત્રેન્દ્રિયં શૃણોતિ-ગૃહ્ણતિ નો અસ્પૃષ્ટાન્ આત્મપ્રદેશૈઃ સર્વથાઽસંવદ્ધાન્ શબ્દાન્ શૃણોતિ, તથાચ સ્પૃષ્ટમાત્રાણ્યેવ (ગોયમા ! પવિઢાં સદાં સુણેહ, નો અપવિઢાં સદાં સુણેહ) હે ગૌતમ ! પ્રવિષ્ટ શબ્દોં કો સુનતી હૈ, અપ્રવિષ્ટ શબ્દોં કો નહી સુનતી (એવં જહા પુઢાણિ તહા પવિઢાણિ વિ) ઇસ પ્રકાર જૈસે સ્પૃષ્ટ વૈસે પ્રવિષ્ટ ભી કહના ચાહિયે ।

ટીકાર્થ-અવ સાતવેં સ્પૃષ્ટ દ્વાર કી પ્રરૂપણા કી જાતી હૈ-ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરતે હૈ-ભગવન્ ! શ્રોત્રેન્દ્રિય કયા અપને સે સ્પૃષ્ટ શબ્દોં કો સુનતી હૈ અથવા અસ્પૃષ્ટ શબ્દોં કો સુનતી હૈ ? શ્રોત્રેન્દ્રિય કે સાથ જિનકા સ્પર્શ હુઆ હો વે શબ્દ સ્પૃષ્ટ કહલાતે હૈં ઓર જિનકા સ્પર્શ નહીં હુઆ હો, વે અસ્પૃષ્ટ કહલાતે હૈં । જિનકે દ્વારા અર્થોં અર્થાત્ પદાર્થોં કા પ્રતિપાદન કિયા જાય, ઉન્હેં શબ્દ કહતે હૈં ।

ભગવાન્ ઉત્તર દેતે હૈં-ગૌતમ ! શ્રોત્રેન્દ્રિય અપને સે સ્પૃષ્ટ શબ્દોં કો હી ગ્રહણ કરતી હૈ, કિન્તુ અસ્પૃષ્ટ શબ્દોં કો ગ્રહણ નહીં કરતી હૈ ।

ઇસ ઉત્તર સે યહ ભી સમજના ચાહિયે કિ શ્રોત્રેન્દ્રિય સ્પૃષ્ટ માત્ર શબ્દોં કો હી ગ્રહણ કરલેતી હૈ, જૈસે ઘ્રાણેન્દ્રિય વદ્ધ ઓર સ્પૃષ્ટ ગંધ કો ગ્રહણ કરતી

નો અપાવિઢાં સદાં સુણેહ) હે ગૌતમ ! પ્રવિષ્ટ શબ્દોને સાંભળે છે, અપ્રવિષ્ટ શબ્દોને નથી સાંભળતી (એવં જહા પુઢાણિ તહા પવિઢાણિ વિ) એ પ્રકારે જેવા સ્પૃષ્ટ તેવા પ્રવિષ્ટ વધુ કહેવા નેહએ.

ટીકાર્થ-હવે સાતમા સ્પૃષ્ટ દ્વારની પ્રરૂપણા કરાય છે-શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે-હે ભગવન્ ! શ્રોત્રેન્દ્રિય પોતે સ્પૃષ્ટ શબ્દોને સાંભળે છે અથવા અસ્પૃષ્ટ શબ્દોને સાંભળે છે ? શ્રોત્રેન્દ્રિયની સાથે જેનો સ્પર્શ થયેલો છે તે શબ્દ સ્પૃષ્ટ કહેવાય છે અને જેમનો સ્પર્શ નથી થયેલ તે અસ્પૃષ્ટ કહેવાય છે, જેના દ્વારા અર્થો-પદાર્થોનું પ્રતિપાદન કરાય તેમને શબ્દ કહે છે ?

શ્રી ભગવાન્ ઉત્તર આપે છે-હે ગૌતમ ! શ્રોત્રેન્દ્રિય પોતે સ્પૃષ્ટ શબ્દોને જ ગ્રહણ કરે છે, પરન્તુ અસ્પૃષ્ટ શબ્દોને ગ્રહણ નથી કરતી.

આ ઉત્તરથી એ પણ સમજવું નેહએ કે શ્રોત્રેન્દ્રિય સ્પૃષ્ટ માત્ર શબ્દોને જ ગ્રહણ કરીલે છે, જેમ ઘ્રાણેન્દ્રિય બદ્ધ અને સ્પૃષ્ટ ગંધને ગ્રહણ કરે છે, તે પ્રકારે શ્રોત્રેન્દ્રિય નહીં

શબ્દદ્રવ્યાણિ શ્રોત્રેન્દ્રિયસ્ ઉપલભતે, નો ઘ્રાણેન્દ્રિયાદિવદ્ વદ્સ્પૃષ્ટાણિ ઉપલભતે, શબ્દ-
દ્રવ્યોણાં ઘ્રાણેન્દ્રિયાદિવિષયભૂતદ્રવ્યેભ્યઃ સૂક્ષ્મત્વાદ્ વહુત્વાત્ તત્ક્ષેત્રભાવિશબ્દપ્રાયોગ્યદ્રવ્ય-
વાસકત્વાચ્ચાત્મપ્રદેશૈઃ સ્પૃષ્ટમાત્રાણ્યપિ નિર્વૃત્તીન્દ્રિયમધ્યે પ્રવિશ્ય ક્ષટિત્યુપકરણેન્દ્રિયમભિવ્ય-
જ્ઞન્તિ, શ્રોત્રેન્દ્રિયસ્ય ચ ઘ્રાણેન્દ્રિયાદ્યપેક્ષયા સ્વવિષયપરિચ્છેદકત્વે પદુતરત્વાત્, અતएव
સ્પૃષ્ટમાત્રાણ્યપિ શબ્દદ્રવ્યાણિ શ્રોત્રેન્દ્રિયં ગૃહ્ણતિ, નો અસ્પૃષ્ટાણિ શબ્દદ્રવ્યાણિ, તસ્ય પ્રાપ્ત-
વિષયપરિચ્છેદકસ્વભાવત્વાત્, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘પુઢાઈ મંતે ! રૂવાઈ પાસઈ, અપુઢાઈ
પાસઈ ?’ હે મદન્ત ! કિં સ્પૃષ્ટાણિ-સમ્બદ્ધાણિ રૂપાણિ ચક્ષુરિન્દ્રિયં પશ્યતિ ? કિમ્વા અસ્પૃ-
ષ્ટાણિ-અસમ્બદ્ધાણિ રૂપાણિ પશ્યતિ ? મગવાનાહ-‘ગીયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘નો પુઢાઈ રૂવાઈ
પાસઈ, અપુઢાઈ રૂવાઈ પાસઈ’ નો સ્પૃષ્ટાણિ-સંબદ્ધાણિ રૂપાણિ ચક્ષુરિન્દ્રિયં પશ્યતિ, અપિ તુ

હૈ, ઉસ પ્રકાર શ્રોત્રેન્દ્રિય નહીં । હસકા કારણ યહ હૈ કિ ઘ્રાણેન્દ્રિય આદિ કે
વિષયભૂત દ્રવ્યોં કી અપેક્ષા શબ્દ અર્થાત્ ભાષા વર્ગણા કે પુદ્ગલ સૂક્ષ્મ હોતે
હૈં ઓર વહુત હોતે હૈં । સાથ હી શબ્દ દ્રવ્ય ઉસ-ઉસ ક્ષેત્ર મૈં રહે હુए શબ્દ-
પરિણમન કે યોગ્ય દૂસરે શબ્દ દ્રવ્યોં કો ભી વાસિત કર લેતે હૈં । હસ કારણ
આત્મપ્રદેશોં કે સાથ સ્પૃષ્ટ હોતે હી નિર્વૃત્તિ-ઇન્દ્રિય મૈં પ્રવેશ કરકે ક્ષટ સે ઉપ-
કરણેન્દ્રિયકો અભિવ્યક્ત કર દેતે હૈં । હસકે અતિરિક્ત ઘ્રાણેન્દ્રિય આદિ કી
અપેક્ષા શ્રોત્રેન્દ્રિય અપને વિષય કો ગ્રહણ કરને મૈં અધિક પદુ હૈ । હસ પ્રકાર
શ્રોત્રેન્દ્રિય સ્પૃષ્ટ શબ્દોં કો હી ગ્રહણ કરતી હૈ, અસ્પૃષ્ટ શબ્દોં કો ગ્રહણ નહીં
કરતી ક્યોંકિ ઉસકા સ્વભાવ પ્રાપ્ત-સ્પૃષ્ટ વિષય કો હી ગ્રહણ કરનેકા હૈ ।

ગૌતમસ્વામી-મગવન્ ! ચક્ષુરિન્દ્રિય રૂપોં કો ગ્રહણ કરતી હૈ તો કયા સ્પૃષ્ટ
રૂપોં કો ગ્રહણ કરતી (દેખતી) હૈ અથવા અસ્પૃષ્ટ રૂપોં કો ગ્રહણ કરતી હૈ ?

મગવાન્-હે ગૌતમ ! ચક્ષુરિન્દ્રિય સ્પૃષ્ટ અર્થાત્ નેત્ર કે સાથ સમ્બદ્ધ રૂપોં

તેનું કારણ એ છે કે ઘ્રાણેન્દ્રિય આદિના વિષયભૂત દ્રવ્યોની અપેક્ષાએ શબ્દ દ્રવ્ય અર્થાત્
ભાષા વર્ગણાના પુદ્ગલ સૂક્ષ્મ હોય છે અને ઘણા હોય છે. તે સાથે શબ્દ દ્રવ્ય તે તે
ક્ષેત્રમાં રહેલા શબ્દ પરિણમનના યોગ્ય બીજા શબ્દ દ્રવ્યોને પણ સુવાસિત કરીલે છે. એ
કારણે આત્મ પ્રદેશોની સાથે સ્પૃષ્ટ થાય છે (નિર્વૃત્તિ-ઇન્દ્રિયમાં પ્રવેશ કરીને જલ્દી ઉપ-
કરણેન્દ્રિયને અભિવ્યક્ત કરીલે છે. તેના સિવાય ઘ્રાણેન્દ્રિય આદિની અપેક્ષાએ શ્રોત્રેન્દ્રિય
પ્રેતાના વિષયને ગ્રહણ કરવામાં અધિકપદુ છે. એ પ્રકારે શ્રોત્રેન્દ્રિય સ્પૃષ્ટ શબ્દોને જ
ગ્રહણ કરે છે. અસ્પૃષ્ટ શબ્દોને ગ્રહણ નથી કરતી, કેમકે તેમનો સ્વભાવ પ્રાપ્ત સ્પૃષ્ટ વિષય
જ ગ્રહણ કરવાનો છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! ચક્ષુરિન્દ્રિય રૂપોનું ગ્રહણ કરે છે તે શું સ્પૃષ્ટ રૂપોનું
ગ્રહણ કરે છે-દેખે છે, અથવા અસ્પૃષ્ટ રૂપોને ગ્રહણ કરે છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! ચક્ષુરિન્દ્રિય સ્પૃષ્ટ અર્થાત્ નેત્રની સાથે સમ્બદ્ધ રૂપોને ગ્રહણ

પ્યાણાઞ્ચ સ્પર્શનેન્દ્રિયં પદ્ધિવિધસંસ્થાનસંસ્થિતં વક્ષ્યમાણયદ્ પ્રકારાકારવ્યવસ્થિતં પ્રજ્ઞસમ્, 'તં જહા-સમચતુરંસે, નિગ્ગોહપરિમંડલે સાદીસુજ્જે વામણે હુંદે' તદ્વથા સમચતુરસમ્, ન્યગ્રોધપરિમંડલમ્ સાદિ કુબ્જમ્, વામનમ્, હુણ્ડમ્, 'વાણમંતરે જોડસિયવેમાણિયાણ જહા અસુરકુમારાણં' વાનવ્યન્તરજ્યોતિષ્કવૈમાનિકાના મિન્દ્રિયવક્તવ્યતા યથા અસુરકુમારાણામુક્તાતથૈવ ॥સૂ. ૩॥

મૂલમ્-‘પુટ્ટાઈં મંતે ! સદાઈં સુણેઈ, અપુટ્ટાઈં સદાઈં સુણેઈ ? ગોયમા ! પુટ્ટાઈં સદાઈં સુણેઈ, નો અપુટ્ટાઈં સદાઈં સુણેઈ, પુટ્ટાઈં મંતે ! રૂવાઈં પાસઈ, અપુટ્ટાઈં પાસઈ ? ગોયમા ! નો પુટ્ટાઈં રૂવાઈં પાસઈ, અપુટ્ટાઈં રૂવાઈં પાસઈ, પુટ્ટાઈં મંતે ! ગંધાઈં અગ્ધાઈ, અપુટ્ટાઈં ગંધાઈં અગ્ધાઈ ? ગોયમા ! પુટ્ટાઈં ગંધાઈં અગ્ધાઈ, નો અપુટ્ટાઈં અગ્ધાઈ, એવં રસાણ વિ ફાસાણ વિ, ણચરં રસાઈં અરસાણઈ, ફાસાઈં પહિસંવેદેઈ ત્તિ અમિલાવો કાયવ્વો, પવિટ્ટાઈં મંતે ! સદાઈં સુણેઈ અપવિટ્ટાઈં સદાઈં સુણેઈ ? ગોયમા ! પવિટ્ટાઈં સદાઈં સુણેઈ, નો અપવિટ્ટાઈં સદાઈં સુણેઈ, એવં જહા પુટ્ટાણિ તહા પવિટ્ટાણિ વિ’ ॥સૂ. ૪॥

છાયા-સ્પૃષ્ટાન્ ભદન્તે ! શબ્દાન્ શૃણોતિ, અસ્પૃષ્ટાન્ શબ્દાન્ શૃણોતિ ? ગૌતમ ! સ્પૃષ્ટાન્ શબ્દાન્ શૃણોતિ, નો અસ્પૃષ્ટાન્ શબ્દાન્ શૃણોતિ, સ્પૃષ્ટાણિ ભદન્તે ! રૂપાણિ પશ્યન્તિ, અન્તરં હૈં કિં પંચેન્દ્રિય તિયં ચોં ઔર મનુષ્યોં કી સ્પર્શનેન્દ્રિય આગે કહે જાને વાલે છહોં સંસ્થાનોં વાલી હોતી હૈં । વે સંસ્થાન ઇસ પ્રકાર હૈં- સમચતુરસ, ન્યગ્રોધપરિમંડલ, સાદિ, કુબ્જક, વામન ઔર હુંડક સંસ્થાન ।

વાણવ્યન્તરોં, જ્યોતિષિકોં ઔર વૈમાનિક દેવોં કી ઇન્દ્રિય વક્તવ્યતા અસુર-કુમારોં કે જૈસી કહની ચાહિયે ।

સ્પૃષ્ટદ્વારવક્તવ્યતા

શબ્દાર્થ-(પુટ્ટાઈં મંતે ! સદાઈં સુણેઈ ? અપુટ્ટાઈં સુણેઈ ?) હે ભગવન્ ! શ્રોત્રેન્દ્રિય સ્પૃષ્ટ શબ્દોં કો સુનતી હૈં યા અસ્પૃષ્ટ શબ્દોં કો સુનતી હૈં ? (ગોયમા !

અને મનુષ્યોની સ્પર્શનેન્દ્રિય આગળ કહેવાશે તે છએ સંસ્થાનોવાળી હોય છે. તે સંસ્થાન આ પ્રકારે છે- સમચતુરસ, ન્યગ્રોધપરિમંડલ, સાદિ, કુબ્જક, વામન અને હુંડક સંસ્થાન.

વાણુ વ્યન્તરો, જ્યોતિષકો અને વૈમાનિક દેવોની ઇન્દ્રિય વક્તવ્યતા અસુરકુમારો જેવી કહેવી જોઈએ.

સ્પૃષ્ટ દ્વાર વક્તવ્યતા

શબ્દાર્થ-(પુટ્ટાઈં મંતે ! સદાઈં સુણેઈ ? અપુટ્ટાઈં સદાઈં સુણેઈ ?) હે ભગવન્ ! શ્રોત્રે

અસ્પૃષ્ટાનિ રૂપાણિ પश्यति ? ગૌતમ ! નો સ્પૃષ્ટાનિ રૂપાણિ પश्यति, અસ્પૃષ્ટાનિ રૂપાણિ પश्यति, સ્પૃષ્ટાન્ ભદન્ત ! ગન્ધાન્ આજિઘ્રતિ, અસ્પૃષ્ટાન્ ગન્ધાન્ આજિઘ્રતિ ? ગૌતમ ! સ્પૃષ્ટાન્ ગન્ધાન્ આજિઘ્રતિ, નો અસ્પૃષ્ટાન્ ગન્ધાન્ આજિઘ્રતિ, એવમ્-રસાનપિ સ્પર્શાનપિ, નવરમ્-રસાન્ આસ્વાદયતિ, સ્પર્શાન્ પ્રતિસંવેદયતે इति અભિલાપઃ કર્તવ્યઃ, પ્રવિષ્ટાન્ ભદન્ત ! શબ્દાન્ શૃણોતિ, અપ્રવિષ્ટાન્ શબ્દાન્ શૃણોતિ ? ગૌતમ ! પ્રવિષ્ટાન્ શબ્દાન્

પુઢાઈં સદાઈં સુણેઈ, નો અપુઢાઈં સદાઈં સુણેઈ) હે ગૌતમ ! સ્પૃષ્ટ શબ્દોં કો સુનતીં હૈ, અસ્પૃષ્ટ શબ્દોં કો નહીં સુનતીં ।

(પુઢાઈં મંતે ! રૂવાઈં પાસઈ, અપુઢાઈં પાસઈ ?) હે ભગવન્ ! ચક્ષુઃ સ્પૃષ્ટ રૂપોં કો દેખતીં હૈ યા અસ્પૃષ્ટ રૂપોં કો દેખતીં હૈ (ગોયમા ! નો પુઢાઈં રૂવાઈં પાસઈ, અપુઢાઈં રૂવાઈં પાસઈ) હે ગૌતમ ! સ્પૃષ્ટ રૂપોં કો નહીં દેખતીં હૈ, અસ્પૃષ્ટ રૂપોં કો દેખતીં હૈ (પુઢાઈં મંતે ગંધાઈં અગ્ધાઈ, અપુઢાઈં ગંધાઈં અગ્ધાઈ ?) હે ભગવન્ ! ઘ્રાણ સ્પૃષ્ટ ગંધોં કો સૂંઘતીં હૈ યા અસ્પૃષ્ટ ગંધોં કો સૂંઘતીં હૈ ? (ગોયમા ! પુઢાઈં ગંધાઈં અગ્ધાઈ, નો અપુઢાઈં ગંધાઈં અગ્ધાઈ) હે ગૌતમ ! સ્પૃષ્ટ ગંધ કો સૂંઘતીં હૈ, અસ્પૃષ્ટ ગંધ કો નહીં સૂંઘતીં (એવં રસાણ વિ ફાસાણ વિ) ઇસી પ્રકાર રસોં ઓર સ્પર્શોં કો મી (નવરં) વિશેષ (રસાઈં અસ્સાઈ, ફાસાઈં પઢિસંવેદેઈ ત્તિ અભિલાવો કાયવ્વો) રસોં કા આસ્વાદન કરતીં હૈ ઓર સ્પર્શોં કા પ્રતિસંવેદન કરતીં હૈ, એસા અભિલાપ કરના ચાહિયે ।

(પવિઢાઈં મંતે ! સદાઈં સુણેઈ, અપવિઢાઈં સદાઈં સુણેઈ ?) હે ભગવન્ ! ઓત્રેન્દ્રિય પ્રવિષ્ટ શબ્દોં કો સુનતીં હૈ યા અપ્રવિષ્ટ શબ્દોં કો સુનતીં હૈ ?

ન્દ્રિય સ્પૃષ્ટ શબ્દોને સાંભળે છે અગર અસ્પૃષ્ટ શબ્દોને સાંભળે છે ? (ગોયમા ! પુઢાઈં સદાઈ, સુણેઈ નો અપુઢાઈં સદાઈં સુણેઈ) હે ગૌતમ ! સ્પૃષ્ટ શબ્દોને સાંભળે છે. અસ્પૃષ્ટ શબ્દોને નથી સાંભળતી (પુઢાઈં મંતે ! રૂવાઈં પાસઈ, અપુઢાઈં રૂવાઈં પાસઈ ?) હે ભગવન્ ! ચક્ષુ સ્પૃષ્ટ રૂપોને જોવે છે અગર અસ્પૃષ્ટ રૂપોને જોવે છે (ગોયમા ! નો પુઢાઈં રૂવાઈં પાસઈ, અપુઢાઈં રૂવાઈ પાસઈ) હે ગૌતમ ! સ્પૃષ્ટ રૂપોને નથી દેખતી, અસ્પૃષ્ટ રૂપોને જોવે છે

(પુઢાઈં મંતે ! ગંધાઈં અગ્ધાઈ, અપુઢાઈં ગંધાઈં અગ્ધાઈ ?) હે ભગવન્ ! ઘ્રાણ સ્પૃષ્ટ ગંધોને સૂંઘે છે અગર અસ્પૃષ્ટ ગંધોને સૂંઘે છે ? (ગોયમા ! પુઢાઈં ગંધાઈં અગ્ધાઈ. નો અપુઢાઈં ગંધાઈં અગ્ધાઈ) હે ગૌતમ ! સ્પૃષ્ટ ગંધને સૂંઘે છે, અસ્પૃષ્ટ ગંધને નથી સૂંઘતી (એવં રસાણ વિ, ફાસાણ વિ) એજ પ્રકારે રસો અને સ્પર્શોને પણ (નવરં) વિશેષ (રસાઈં અસ્સાઈ, ફાસાઈં પઢિસંવેદેઈ ત્તિ અભિલાવો કાયવ્વો) રસોનું આસ્વાદન કરે છે, અને સ્પર્શોનું પ્રતિસંવેદન કરે છે, એવો અભિલાપ કહેવો જોઈએ.

(પવિઢાઈં મંતે ! સદાઈં સુણેઈ, અપવિઢાઈં સદાઈં સુણેઈ ?) હે ભગવન્ ! ઓત્રેન્દ્રિય પ્રવિષ્ટ શબ્દોને સાંભળે છે અગર અપ્રવિષ્ટ શબ્દો સાંભળે છે ? (ગોયમા ! પવિઢાઈં સદાઈં સુણેઈ,

અસ્પૃષ્ટાનિ-અસંસ્વદ્ધાનિ એવ રૂપાણિ પડયતિ, ચક્ષુષોઽપ્રાપ્યકારિત્વસ્ય વ્યવસ્થાપિતત્વાત્, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘પુટ્ટાઈં મંતે ! મંધાઈં અઘાઈં, અપુટ્ટાઈં મંધાઈં અઘાઈં ?’ હે મદન્ત ! કિં સ્પૃષ્ટાન્ વદ્ધસ્પૃષ્ટાન્ ગન્ધાન્ ગ્રાણેન્દ્રિયસ્ આજિઘ્રતિ ? કિંવા અસ્પૃષ્ટાન્-અવદ્ધસ્પૃષ્ટાન્ ગન્ધાન્ આજિઘ્રતિ ? મગવાનાહ-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘પુટ્ટાઈં મંધાઈં અઘાઈં, નો અપુટ્ટાઈં અઘાઈં’ સ્પૃષ્ટાન્-વદ્ધસ્પૃષ્ટાનેવ ગન્ધાન્ ગ્રાણેન્દ્રિયમાજિઘ્રતિ નો અસ્પૃષ્ટાન્-અવદ્ધસ્પૃષ્ટાન્ ગન્ધાન્ આજિઘ્રતિ, ‘એવં રસાણ વિ ફાસાણ વિ’ એવમ્-ગન્ધોક્તિરીત્યા રસાનપિ સ્પૃષ્ટાનેવ જિહ્વેન્દ્રિયં ગૃહ્ણાતિ નો અસ્પૃષ્ટાન્ રસાન્ ગૃહ્ણાતિ, સ્પર્શાનપિ સ્પૃષ્ટાનેવ સ્પર્શનેન્દ્રિયં ગૃહ્ણાતિ, નો અસ્પૃષ્ટાન્ સ્પર્શાન્ ગૃહ્ણાતિ, इत्यर्थः, ‘જનરં રસાઈં આસ્સાણતિ; ફાસાઈં પહિસંવેદઈત્તિ અમિલાવો કાયવ્વો’ નવરમ્-પૂર્વાપેક્ષયા વિશેષસ્તુ-રસાન્ આસ્વાદયતિ, સ્પર્શાન્ પ્રતિસંવેદયતે इति અમિલાપઃ કર્તવ્યઃ, તથાચોક્તમ્-‘પુટ્ટં સુણેઈં સદં, રૂવં પુણ પાસઽ અપુટ્ટંતુ । મંધં રસંચ કો ગ્રહણ નહીં કરતી, કિન્તુ અસ્પૃષ્ટ અર્થાત્ જિનકા સ્પર્શ ન હુઆ હો, એસે રૂપોં કો ગ્રહણ કરતી હૈ અર્થાત્ દેખતી હૈ કયોં કિ ચક્ષુરિન્દ્રિય અપ્રાપ્યકરી માની ગઈ હૈ ।

ગૌતમસ્વામી-મગવન્ ગ્રાણેન્દ્રિય કયા સ્પૃષ્ટ અર્થાત્ વદ્ધસ્પૃષ્ટ ગંધોં કો સૂંઘતી હૈ અથવા અસ્પૃષ્ટ અર્થાત્ અવદ્ધ ઓર અસ્પૃષ્ટ ગંધોં કો સૂંઘતી હૈ ?

મગવાન્-હે ગૌતમ ગ્રાણેન્દ્રિય વદ્ધ ઓર સ્પૃષ્ટ ગંધોં કો હી સૂંઘતી હૈ, અવદ્ધ-અસ્પૃષ્ટ ગંધોં કો નહીં ।

इसी प्रकार रसो और स्पर्शों के संबंध में भी कहना चाहिए, अर्थात् जैसे ग्राणेंद्रिय वद्ध और स्पृष्ट गंध को ग्रहण करती है, उसी प्रकार जिह्वेन्द्रिय वद्ध-स्पृष्ट रसों को ग्रहण करती है और स्पर्शान्द्रिय वद्ध-स्पृष्ट स्पर्शों को ग्रहण करती है । विशेषता यह है कि जिह्वेन्द्रिय के लिए आस्वादन करती हैं ऐसा कहना चाहिए और स्पर्शान्द्रिय के लिए ‘प्रतिसंवेदन करती हैं, ऐसा

નથી કરતી પરન્તુ અસ્પૃષ્ટ અર્થાત્ જેનો સ્પર્શ ન થયો હોય એવા રૂપોને ગ્રહણ કરે છે અર્થાત્ ઢેખે છે કેમકે ચક્ષુષેન્દ્રિય અપ્રાપ્યકારી માનેલી છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે લગવન્ ! ગ્રાણેન્દ્રિય શુ સ્પૃષ્ટ અર્થાત્ વદ્ધ સ્પૃષ્ટ ગંધોને સુંઘે છે અથવા અસ્પૃષ્ટ અર્થાત્ અવદ્ધ અને અસ્પૃષ્ટ ગંધોને સુંઘે છે ?

શ્રી લગવાન્-હે ગૌતમ ! ગ્રાણેન્દ્રિય વદ્ધ અને સ્પૃષ્ટ ગંધોને જ સુંઘે છે, અવદ્ધ અસ્પૃષ્ટ ગંધોને નથી સુંઘતી.

એજ પ્રકારે રસો અને સ્પર્શોના સમ્બન્ધમાં પણ કહેવું જોઈએ અર્થાત્ જેમ ગ્રાણેન્દ્રિય વદ્ધ અને સ્પૃષ્ટ ગંધોને ગ્રહણ કરે છે, એજ પ્રકારે જિહ્વેન્દ્રિય વદ્ધ સ્પૃષ્ટ રસોને ગ્રહણ કરે છે અને સ્પર્શનેન્દ્રિય વદ્ધ-સ્પૃષ્ટ સ્પર્શોને ગ્રહણ કરે છે વિશેષતા એ છે કે જિહ્વેન્દ્રિયના માટે આસ્વાદન કરે છે એમ કહેવું જોઈએ અને સ્પર્શનેન્દ્રિયને માટે ‘પ્રતિસંવેદન’ કરે છે

फासंच वद्धपुटं वियागरे ॥१॥' इति, स्पृष्टं शृणोति शब्दम्, रूपं पुनः पश्यति अस्पृष्टन्तु । गन्धं रसंच स्पर्शञ्च वद्धस्पृष्टं व्याकुर्यात्' इति, अष्टमं प्रवेशद्वारं-गौतमः पृच्छति-‘पविट्ठाइं मंते ! सदाइं सुणेइ, अपविट्ठाइं सदाइं सुणेइ ?’ हे भदन्त ! किम्-प्रविष्टान्-कर्णकुहरप्राप्तान् शब्दान् श्रोत्रेन्द्रियं शृणोति ? किं वा अप्रविष्टान् कर्णकुहरप्राप्तान् शब्दान् शृणोति ? भगवानाह-‘गोयमा !’ हे गौतम ! ‘पविट्ठाइं सदाइं सुणेइ, नो अपविट्ठाइं सदाइं सुणेइ’ प्रविष्टान्-कर्ण-कुहरप्राप्तान् शब्दान् शृणोति नो अप्रविष्टान् कर्णकुहरप्राप्तान् शब्दान् शृणोति ‘एवं जहा पुट्टाणि तहा पविट्ठाणि वि’ एवम्-पूर्वोक्तरीत्या यथा स्पृष्टानि शब्दद्रव्यादीनि प्रतिपादितानि तथा प्रविष्टान्यपि शब्दद्रव्यादीनि प्रतिपादयितव्यानीति भावः । तथा च बद्धरूपाणामेव स्पृष्टानां वद्धस्पृष्टपदवाच्यानां गन्धानां परिच्छेदवत्त्वं घ्राणेन्द्रियाणां वर्तते गन्धादिद्रव्याणां

कहना चाहिए । कहा भी है-‘श्रोत्रेन्द्रिय स्पृष्ट शब्द को सुनती है, चक्षु अस्पृष्ट रूप को देखती है और शेष तीन इन्द्रियां बद्ध और स्पृष्ट गंध, रस और स्पर्श को ग्रहण करती है ।

गौतमस्वामी-भगवन् ! श्रोत्रेन्द्रिय क्या कर्ण-कुहर में प्रविष्ट शब्दों को सुनती है अथवा कर्ण कुहर में अप्रविष्ट शब्दों को सुनलेती है ?

भगवान्-हे गौतम ! श्रोत्रेन्द्रिय प्रविष्ट अर्थात् कर्ण कुहर में प्राप्त शब्दों को सुनती है, अप्रविष्ट शब्दों को नहीं सुनती ।

इस प्रकार जैसे स्पृष्ट के विषय में कहा गया है, उसी प्रकार प्रविष्ट के विषय में भी कहना चाहिए । तात्पर्य यह है कि चक्षुरिन्द्रिय अप्रविष्ट रूप को ग्रहण करती है, घ्राणेन्द्रिय बद्ध-प्रविष्ट गंध को ग्रहण करती है, और जिह्वेन्द्रिय तथा स्पर्शनेन्द्रिय भी बद्ध-स्पृष्ट रस एवं स्पर्श को जानती है । क्योंकि गंध आदि के द्रव्य बाहर और स्तोक होते हैं तथा घ्राण आदि इन्द्रियां अभावुक होती

એમ કહેવું જોઈએ કહ્યું પણ છે-શ્રોત્રેન્દ્રિય સ્પૃષ્ટ શબ્દને સાંભળે છે, ચક્ષુ અસ્પૃષ્ટરૂપને જુવે છે અને બાકીની ત્રણ ઇન્દ્રિયો બદ્ધ અને સ્પૃષ્ટ ગંધ, રસ અને સ્પર્શને ગ્રહણ કરે છે

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! શ્રોત્રેન્દ્રિય શું કહ્યું કુહરમાં પ્રવિષ્ટ શબ્દને સાંભળે છે અથવા, કહ્યું કુહરમાં અપ્રવિષ્ટ શબ્દને સાંભળીલે છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! શ્રોત્રેન્દ્રિય પ્રવિષ્ટ અર્થાત્ કહ્યું કુહરમાં પ્રાપ્ત થયેલ શબ્દને સાંભળે છે, અપ્રવિષ્ટ શબ્દને સાંભળતી નથી

જે પ્રકારે જેવું સ્પૃષ્ટના વિષયમાં કહેલું છે, એજ પ્રકારે પ્રવિષ્ટના વિષયમાં પણ કહી લેવું જોઈએ. તાત્પર્ય એ છે કે ચક્ષુષ્ઠિન્દ્રિય અપ્રવિષ્ટ રૂપને ગ્રહણ કરે છે ઘ્રાણુષ્ઠિન્દ્રિય બદ્ધ પ્રવિષ્ટ ગંધને ગ્રહણ કરે છે અને જિહ્વેન્દ્રિય તથા સ્પર્શનેન્દ્રિય પણ બદ્ધ સ્પૃષ્ટ રસ તેમજ સ્પર્શને જાણે છે. કેમકે ગંધ આદિના દ્રવ્ય બાહર અને સ્તોક હોય છે તથા ઘ્રાણુ આદિ ઇન્દ્રિયો અભાવુક હોય છે અને શ્રોત્રેન્દ્રિયની અપેક્ષાએ મન્દ શક્તિવાળી હોય છે. સ્પર્શ

वादरत्वात् स्तोक्तत्वात्, अभावुकत्वाच्च प्राणेन्द्रियाणाम्, अथच श्रोत्रेन्द्रियापेक्षया मन्द-
शक्तिकत्वाच्च, स्पर्शप्रवेशयोः परस्परभेदस्तु-स्पर्शस्य शरीरे रेणोरिव संबध्यमानत्वम्, प्रवेशः
पुनर्मुखे कवलइव संभवतीति बोध्यः ॥सू० ४॥

॥ विषयपरिमाणवक्तव्यता ॥

मूलम्—सोइंदियस्स णं भंते ! केवइए विसए पणत्ते ? गोयमा !
जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागो, उक्कोसेणं वारसहिं जोयणेहिंतो
अच्छिण्णे पोग्गले पुट्ठे पविट्ठाइं सदाइं सुणेइ, चविंखदियस्स णं भंते !
केवइए विसए पणत्ते ? गोयमा ! जहण्णेणं अंगुलस्स संखेज्जइभागो,
उक्कोसेणं साइरेगाओ जोयणसयसहस्साओ अच्छिण्णे पोग्गले अपुट्ठे
अपविट्ठाइं रुवाइं पासइ, घाणिंदियस्स पुच्छा, गोयमा ! जहण्णेण
अंगुलस्स असंखेज्जइभागो, उक्कोसेणं णवहिं जोयणेहिंतो अच्छिण्णे
पोग्गले पुट्ठे पविट्ठाइं गंधाइं अग्घाइ, एवं जिब्भंदियस्स वि, फासिंदि-
यस्स वि' ॥सू० ५॥

छाया-श्रोत्रेन्द्रियस्य खलु भदन्त ! कियान् विषयः प्रज्ञप्तः ? गौतम ! जघन्येन अङ्गु-
स्यासंख्येयभागः, उत्कृष्टेन द्वादशभ्यो योजनेभ्योऽच्छिन्नान् पुद्गलान् स्पृष्टान् प्रविष्टान्
शब्दान् शृणोति, चक्षुरिन्द्रियस्य खलु भदन्त ! कियान् विषयः प्रज्ञप्तः ? गौतम ! जघन्येन
हैं और श्रोत्रेन्द्रिय की अपेक्षा मन्द शक्ति वाली होती हैं । स्पर्श और प्रवेश में
यह भेद है-जैसे शरीर पर धूल चिपक जाना स्पर्श है और मुख में कवल का
जाना प्रवेश है ।

विषयपरिमाणवक्तव्यता

(सोइंदियस्स णं भंते ! केवइए विसए पणत्ते ?) हे भगवन् ! श्रोत्रेन्द्रिय का
विषय कितना कहा गया है ? (गोयमा ! जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागो)
हे गौतम ! जघन्य अंगुल का असंख्यातवां भाग (उक्कोसेणं वारसहिं जोयणे
अने प्रवेशमां आ लेद छे-डेभके शरीर उपर धूण याटवी ओ स्पर्श छे अने मोढामा डोणीये।
जवे। ते प्रवेश छे.

विषयपरिमाणवक्तव्यता

शब्दार्थ-(सोइंदियस्स णं भंते ! केवइए विसए पणत्ते ?) हे भगवन् ! श्रोत्रेन्द्रिय का
विषय कितना कहा है ? (गोयमा ! जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागो) हे गौतम ! जघन्य
अंगुल का असंख्यातवां भाग (उक्कोसेणं वारसहिं जोयणेहिंतो) उत्कृष्ट और योजनधी

અંગુલસ્ય સંખ્યેયભાગઃ, ઉત્કૃષ્ટેન સાતિરેકાદ્ યોજનશતસહસ્રાત્ અચ્છિન્નાન્ પુદ્ગલાન્ અસ્પૃષ્ટાન્ અપ્રવિષ્ટાનિ રૂપાણિ પश्यति, ઘ્રાણેન્દ્રિયસ્ય પૃચ્છા, ગૌતમ ! જઘન્યેનાઙ્ગુલસ્યા-સંખ્યેયભાગઃ, ઉત્કૃષ્ટેન નવમ્બ્યો યોજનેમ્બ્યઃ, અચ્છિન્નાન્ પુદ્ગલાન્ સ્પૃષ્ટાન્ પ્રવિષ્ટાન્ ગન્ધાન્ આજિગ્રતિ. એવં જિહ્વેન્દ્રિયસ્યાપિ સ્પર્શનેન્દ્રિયસ્યાપિ ॥સૂ. ૫॥

ટીકા-અથેન્દ્રિયાણાં વિષયપરિમાણં નવમં દ્વારં પ્રરૂપયિતુમાહ-‘સોઈંદિયસ્સ ણં મંતે !

હિંતો) ઉત્કૃષ્ટ દ્વારહ યોજનોં સે (અચ્છિણ્ણે) છેદ કો નહીં પ્રાપ્ત (પોગ્ગલે) પુદ્-ગલ (પુદ્દે) સ્પૃષ્ટ (પવિટ્ટાઈં સદાઈં સુણેઈ) પ્રવિષ્ટ શબ્દોં કો સુનતા હૈ ।

(ચક્કિંસંદિયસ્સ ણં મંતે ! કેવહ્ણે વિસંણે પણ્ણત્તે ?) અગવન્ ! ચક્ષુરિન્દ્રિય કા કિતના વિષય કહા ગયા હૈ ? (ગોયમા ! જહ્ણેણં અંગુલસ્સ સંખેજ્જહ્ણે ભાગો) ગૌતમ ! જઘન્ય અંગુલ કા સંખ્યાતવાં ભાગ (ઉક્કોસેણં સાહરેગાઓ જોયણસય-સહસ્સાઓ) ઉત્કૃષ્ટ કિંચિત્ અધિક લાઘ્યયોજન સે (અચ્છિન્ને પોગ્ગલે) અચ્છિન્ન પુદ્ગલ (અપુદ્દે) અસ્પૃષ્ટ (અપવિટ્ટાઈં સ્વાઈં પાસઈ) અપ્રવિષ્ટ રૂપોં કો દેશ્વતી હૈ ।

(ઘાણિંદિયસ્સ પુચ્છા ?) ઘ્રાણેન્દ્રિય કે વિષય મેં પૃચ્છા ? (ગોયમા ! જહ્ણેણં અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહ્ણે ભાગો) હે ગૌતમ ! જઘન્ય અંગુલ કા અસંખ્યાતવાં ભાગ (ઉક્કોસેણં) ઉત્કૃષ્ટ (જવહિં જોયણેહિંતો) નો યોજનોં સે (અચ્છિણ્ણે) અચ્છિન્ન (પોગ્ગલે) પુદ્ગલ (પુદ્દે) પ્રવિષ્ટ (પવિટ્ટાઈં ગંધાઈં અગ્ધાઈ) પ્રવિષ્ટ ગંધોં કો સૂંઘ તા હૈ । (એવં જિહ્વેન્દ્રિયસ્સ વિ, ફાસિંદિયસ્સ વિ) હસી પ્રકાર જિહ્વેન્દ્રિય કા મી, સ્પર્શનેન્દ્રિય કા મી ।

ટીકાર્થ-અથ ઇન્દ્રિયોં કા વિષય પરિમાણ નામક નૌવાં દ્વાર પ્રતિપાદન

(અચ્છિણ્ણે) છેદને નહીં પામેલ (પોગ્ગલે) પુદ્ગલ (પુદ્દે) સ્પૃષ્ટ (પવિટ્ટાઈં સદાઈં સુણેઈ) પ્રવિષ્ટ શબ્દોને સાંભળે છે

(ચક્કિંસંદિયસ્સ ણં મંતે ! કેવહ્ણે વિસંણે પણ્ણત્તે ?) હે ભગવન્ ! ચક્ષુ ઇન્દ્રિયના કેટલા વિષય કહેલા છે ? (ગોયમા ! જહ્ણેણં અંગુલસ્સ સંખેજ્જહ્ણે ભાગો) હે ગૌતમ ! જઘન્ય અંગુલનો સંખ્યાતમે ભાગ (ઉક્કોસેણં સાહરેગાઓ જોયણસયસહસ્સાઓ) ઉત્કૃષ્ટ કિંચિત્ અધિક લાઘ્ય યોજનથી (અચ્છિન્ને પોગ્ગલે) અચ્છિન્ન પુદ્ગલ (અપુદ્દે) અસ્પૃષ્ટ (અપવિટ્ટાઈં સ્વાઈં પાસઈ) અપ્રવિષ્ટ રૂપોને ભેવે છે

(ઘાણિંદિયસ્સ પુચ્છા ?) ઘ્રાણેન્દ્રિયના વિષયમાં પૃચ્છા (ગોયમા ! જહ્ણેણં અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહ્ણે ભાગો) હે ગૌતમ ! જઘન્ય અંગુલના અસંખ્યાતમે ભાગ (ઉક્કોસેણં) ઉત્કૃષ્ટ (જવહિં જોયણેહિંતો) નવ યોજનોથી (અચ્છિણ્ણે) અચ્છિન્ન (પોગ્ગલે) પુદ્ગલ (પુદ્દે) સ્પૃષ્ટ (પવિટ્ટાઈં ગંધાઈં અગ્ધાઈ) પ્રવિષ્ટ ગંધોને સૂંઘે છે (એવં જિહ્વેન્દ્રિયસ્સ વિ, ફાસિંદિયસ્સ વિ) એ પ્રકારે જિહ્વેન્દ્રિયના પણ, સ્પર્શનેન્દ્રિયના પણ

ટીકાર્થ-હવે ઇન્દ્રિયોના વિષય પરિમાણ નામક નવમાદ્વારનું પ્રતિપાદન કરાય છે-

केवइए विसए पण्णत्ते ?' गौतम ! पृच्छत्ति-हे सद्दन्त ! श्रोत्रेन्द्रियस्य खलु कियान् विषयः प्रज्ञप्तः ? कियद्दुरादिस्थान् शब्दान् श्रोत्रेन्द्रियं गृह्णाति ? इतिप्रश्नाशयः, भगवानाह- 'गोयमा !' हे गौतम ! 'जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागो' जघन्येन अङ्गुलस्य-आत्मा-ङ्गुलस्य असंख्येयभागः-असंख्येयभागादागतान् 'उक्केसेणं वारसट्ठिं जोयणेहिंतो' उत्कृष्टेन द्वादशभ्यो योजनेभ्य आगतान् 'अच्छिण्णे पोग्गले पुट्टे पविट्ठाइं सदाइं सुणेइं' अच्छिन्नान्-अव्यवहितान्-व्यवधानरहितान्-अन्यैः शब्दैः वातादिकैर्वाऽप्रतिहतगतिकान् इत्यर्थः पुद्गलान्-पुद्गलद्रव्यात्मकान् नतु नैयायिकाभिमतआकाशगुणात्मकान् स्पृष्टान् नतु अस्पृष्टान्, स्पृष्टमात्रान् शब्दानित्यर्थः प्रविष्टान्-निर्वृतीन्द्रियमव्यभागप्रविष्टान् शब्दान्, शृणोति-गृह्णाति, नो ततः परतोऽपि आगतान् शब्दान् गृह्णाति, तथाहि-उक्तावधिभ्यः परत आगतानां शब्दानां मन्दपरिणामत्वसद्भावेन परतः आगताः पुद्गलात्मकशब्दास्तथाविधस्वभावत्वाद् कियता जाता है ।

गौतमस्वामी प्रश्न करते हैं-हे भगवन् ! श्रोत्रेन्द्रिय का विषय किनना कहा है ? अर्थात् कितनी दूरी से आए हुए शब्दों को श्रोत्रेन्द्रिय ग्रहण कर सकती है ?

भगवान्-गौतम ! जघन्य आत्माङ्गुल के असंख्यातवें भाग से आए हुए शब्दों को और उत्कृष्ट बारह योजन से आए हुए शब्दों को सुनती है, किन्तु वे शब्द अच्छिन्न अर्थात् अव्यवहित होने चाहिए, अर्थात् दूसरे शब्दों अथवा वायु आदि से उनकी शक्ति प्रतिहत न हो गई हो । वे शब्द पुद्गल रूप हैं, नैयायिकों की मान्यता के अनुसार आकाश का गुण नहीं हैं । साथ ही वे शब्द पुद्गल स्पृष्ट होने चाहिए, अस्पृष्ट शब्दों को श्रोत्र ग्रहण नहीं कर सकते । इसके अतिरिक्त वे निर्वृत्ति-इन्द्रिय के मध्य में प्रविष्ट भी होने चाहिए । श्रोत्रेन्द्रिय में इससे अधिक दूरी से आए हुए शब्दों को ग्रहण करने की शक्ति नहीं है । इससे अधिक दूरी से आए हुए शब्दों का परिणामन मन्द हो जाता है, इस

श्री गौतमस्वामी प्रश्न करे छे-हे भगवन् ! श्रोत्रेन्द्रियना विषय केटला कइया छे ? अर्थात् केटले छेथी आवेला शब्दो ने श्रोत्रेन्द्रिय अहणु करी शके छे ?

श्री भगवान्-हे गौतम ! जघन्य आत्मा अङ्गुलना असंख्यातमा लागथी आवेला शब्दो ने अने उत्कृष्ट बार योजनथी आवेला शब्दो ने सालणे छे, पणु ते शब्दो अच्छिन्न अर्थात् अव्यवहित होवा लेछये, अर्थात् पीम शब्दो अर्थात् वायु आदिथी तेमनी शक्ति प्रतिहत न थवी लेछये. ते शब्दो पुद्गल रूप छे, नैयायिकोनी मान्यता अनुसार आकाशोना शुणु नथी. साथे ज ते शब्द पुद्गल स्पृष्ट होवां लेछये. अस्पृष्ट शब्दो ने श्रोत्र अहणु नथी करी शकता. तदुपरान्त तेणो निर्वृत्ति इन्द्रियना मध्यमां प्रविष्ट पणु होवी लेछये श्रोत्रेन्द्रियमां आनाथी वधारे हर आवेल शब्दो ने अहणु करवानी शक्ति होती नथी तेथी अनाथी अधिक छेथी आवेल शब्दोनुं परिणामन मन्द थछ जाय छे, अे करणु ते

मन्दपरिणामाः सन्तस्तथाविधा भवन्ति यथा स्वविषयं श्रावणप्रत्यक्षं नोपजनयितुं समर्था भवन्ति, श्रोत्रेन्द्रियस्य चापि तथाविधम् अद्भुतं सामर्थ्यं न भवति येन परतोऽप्यागतान् शब्दान् गृह्णीयादिति भावः, गौतमः पृच्छति—‘चर्क्सदियस्स णं भंते ! केवइए विसए पणत्ते ?’ हे भदन्त ! चक्षुरिन्द्रियस्य खलु क्रियान् विषयः प्रज्ञप्तः ? कियद्दूरस्थितं रूपि-द्रव्यं चक्षुरिन्द्रियं गृह्णातीति प्रश्नाशयः, भगवानाह—‘गोयमा !’ हे गौतम ! ‘जहण्णेणं अंगुलस्स संखेज्जइभागो’ जघन्येन अङ्गुलस्य—आत्माङ्गुलस्य संख्येयभागः, संख्येयभाग-स्थितानित्यर्थः, ‘उक्कोसेण साडरेगाओ जोयणसयसहस्साओ’ उत्कृष्टेन सातिरेकाद् योजन-गतसहस्रात्—सातिरेकयोजनलक्षस्थितानित्यर्थः, ‘अच्छिण्णे पोगगळे अपुट्ठे अपविट्ठाइं रुवाइं पासइ’ अच्छिन्नान्—अव्यवहितान्—कुड्यादिभिर्व्यवधानरहितान् पुद्गलान् अस्पृष्टान्—दूरेस्थितान् अत एवाह—अप्रविष्टान्—निर्वृतीन्द्रियमध्याप्रविष्टान् इत्यर्थः, रूपाणि—रूपात्म-कान् रूपिद्रव्यपुद्गलानिति भावः, चक्षुरिन्द्रियं पश्यति, ततः परतो व्यवधानरहितस्यापि परिच्छेदे चक्षुरिन्द्रियस्य सामर्थ्याभावात्, गौतमः पृच्छति—‘घाणिदियस्स पुच्छा’ घ्राणेन्द्रि-

कारण वे श्रावण करने के योग्य नहीं रह जाते हैं । इसके अतिरिक्त श्रोत्रेन्द्रिय में भी ऐसा सामर्थ्य नहीं है कि वह चारह योजन से अधिक दूर से आए हुए शब्दों को सुन सके ।

गौतम—हे भगवन् ! चक्षुरिन्द्रिय का विषय कितना कहा है ? अर्थात् कितनी दूर पर स्थित रूपी द्रव्य को चक्षु देख सकती है ?

भगवान्—गौतम ! जघन्य अंगुल के संख्यातवें भाग की दूरी पर स्थित रूप को ग्रहण करती है और उत्कृष्ट एक लाख योजन की दूरी पर स्थित रूप को देख सकती है । चक्षु इन्द्रिय अच्छिन्न अर्थात् दिवाल आदि के व्यवधान से रहित, अस्पृष्ट और अप्रविष्ट अर्थात् निर्वृत्ति—इन्द्रिय में प्रविष्ट नहीं हुए रूपी पुद्गलों को देख सकती है । इससे आगे के रूप को देखने का सामर्थ्य चक्षु में नहीं है, चाहे व्यवधान भी हो ।

श्रावणु करवाने योग्य नथी रहैती. ते सिवाय श्रोत्रेन्द्रियमा पणु अणु' सामर्थ्य' नथी के ते आर योजनथी अधिक छेटीथी आवेला शण्डेने सांलणी शके.

श्री गौतमस्वामी—हे भगवन् ! चक्षुर्इन्द्रियेन विषय केटलेो कक्षो छे, अर्थात् केटलेो दूर रहैला इपी द्रव्येने आंजे देणी शके छे ?

श्री भगवन्—हे गौतम ! चक्षुर्इन्द्रियजघन्य अंगुलना संख्यातमा लाग छेटी स्थित रूपने ग्रहणु करे छे अने उत्कृष्ट ओक लाख योजन दूर पर स्थित रूपने देणी शके छे चक्षु-न्द्रिय अच्छिन्न अर्थात् दिवाल आदिना व्यवधान रहित अस्पृष्ट अने अप्रविष्ट अर्थात् निर्वृत्ति-इन्द्रियमा प्रविष्ट नहो थयेव इपी पुद्गलेने देणी शके छे तेनाथी आगणनी रूपने लेवातुं सामर्थ्य' चक्षुमां नथी, लले व्यवधान न पणु होय.

યસ્ય પૃચ્છા વર્તતે, તથા ચ ઘ્રાણેન્દ્રિયસ્ય ક્રિયાન્ વિષયઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ ? કિયદ્ગન્ધાત્મકવિષયં ઘ્રાણેન્દ્રિયં ગૃહ્ણતીતિભાવઃ ? ભગવાનાહ—‘ગૌતમ !’ હે ગૌતમ ! ‘જઘ્ણેણં અંગુલસ્સ અસંખે-જ્જહાગો’ જઘ્ણ્યેન અઙ્ગુલસ્ય—આત્માઙ્ગુલસ્ય અસંખ્યેયમાગઃ, અસંખ્યેયમાગાદાગતાન્ હત્યર્થઃ ‘ઉક્કોસેણં ણવહિં જોયણેહિંતો’ ઉત્કૃષ્ટેન નવમ્બો યોજનેમ્બ આગતાન્ ‘અચ્છિન્નાણે યોગ્ગલ્લે પુટ્ટે પવિટ્ઠાઈં ગંધાઈં અગ્ધાઈં’ અચ્છિન્નાન્—અવ્યવહિતાન્ દ્રવ્યાન્તરૈરપ્રતિહતસામર્થ્યાન્, પુદ્ગલાન્ સ્પૃષ્ટાન્ સ્પૃષ્ટમાત્રાન્ નતુ અસ્પૃષ્ટાન્, ઘ્રાણેન્દ્રિયસ્યાપિ પ્રાપ્યકારિત્વાત્, અતएव પ્રવિષ્ટાન્—નિર્વૃત્તીન્દ્રિયમધ્યપ્રવિષ્ટાન્ ગન્ધાન્ આજિગ્રતિ—ગૃહ્ણતિ, ‘एवं જિહ્વિમદિયસ્સ વિ ફાસિદિયસ્સ વિ’ एवમ્ ઘ્રાણેન્દ્રિયસ્યેવ જિહ્વેન્દ્રિયસ્યાપિ, અથ ચ સ્પર્શનેન્દ્રિયસ્યાપિ વક્તવ્યતાઽવસેયા, તથા ચ જિહ્વેન્દ્રિયમપિ સ્પર્શનેન્દ્રિયમપિ ચ જઘ્ણ્યેન આત્માઙ્ગુલસ્ય અસંખ્યેયમાગાદાગતાન્ ઉત્કૃષ્ટેન નવમ્બો યોજનેમ્બ આગતાન્, અચ્છિન્નાન્—અવ્યવહિતાન્ દ્રવ્યાન્તરૈરપ્રતિહતશક્તિકાન્, પુદ્ગલાન્ સ્પૃષ્ટમાત્રાન્ નતુ અસ્પૃષ્ટાન્ તયોરપિ પ્રાપ્યકારિત્વાત્,

ગૌતમ—હે ભગવન્ ! ઘ્રાણેન્દ્રિય સંબંધી પૃચ્છા ? અર્થાત્ ઘ્રાણેન્દ્રિય કા વિષય કિતના કહા ગયા હૈ ? ઘ્રાણ કિતની દૂરી સે આદ હુદ ગંધ કો જાન સક્તી હૈ ?

ભગવાન્—હે ગૌતમ ! જઘ્ણ્ય અંગુલ કૈ અસંખ્યાતવૈ ભાગ સે આદ હુદ ઔર ઉત્કૃષ્ટ નૌ યોજન સે આદ હુદ અચ્છિન્ન અર્થાત્ અન્ય દ્રવ્યોં સે અપ્રતિહત સ્પૃષ્ટ ગંધ કો ઘ્રાણેન્દ્રિય ગ્રહણ કરતી હૈ । ઘ્રાણેન્દ્રિય પ્રાપ્યકારી હૈ અર્થાત્ પ્રાપ્ત વિષય કો હી જાનતી હૈ, ઈસ કારણ નિર્વૃત્તિ—ઈન્દ્રિય મૈં પ્રવિષ્ટ ગંધદ્રવ્યોં કી ગંધ કી હી ગ્રહણ કર સક્તી હૈ ।

જિહ્વેન્દ્રિય ઔર સ્પર્શનેન્દ્રિય કી વક્તવ્યતા ઘ્રાણેન્દ્રિય કૈ સમાન કહના યાહિદ, અર્થાત્ જિહ્વેન્દ્રિય ઔર સ્પર્શનેન્દ્રિય મી જઘ્ણ્ય આત્માંગુલકૈ અસં-ખ્યાત વૈ ભાગ સે આદ હુદ ઔર ઉત્કૃષ્ટ નૌ યોજનોં સે આદ હુદ અવ્યવહિત અર્થાત્ અન્ય દ્રવ્યોં કૈ દ્વારા જિનકી શક્તિ કા પ્રતિઘાત ન હો ગયા હો, ઈસે,

શ્રી ગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્ ! ઘ્રાણેન્દ્રિય સંબંધી પૃચ્છા ? અર્થાત્ ઘ્રાણેન્દ્રિયના વિષય કેટલા કહેલા છે ? ઘ્રાણેન્દ્રિય કેટલે દૂરથી આવેલા ગંધને જાણી શકે છે ?

શ્રી ભગવાન્—હે ગૌતમ ! જઘ્ણ્ય અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગથી આવેલા અને ઉત્કૃષ્ટ નવ યોજનથી આવેલ અચ્છિન્ન અર્થાત્ અન્ય દ્રવ્યોથી અપ્રતિહત સ્પૃષ્ટ ગંધને ઘ્રાણેન્દ્રિય ગ્રહણ કરે છે. ઘ્રાણેન્દ્રિય પ્રાપ્યકારી છે અર્થાત્ પ્રાપ્ત વિષયને જ જાણે છે, એ કારણથી નિર્વૃત્તિ—ઈન્દ્રિયમા પ્રવિષ્ટ ગંધ દ્રવ્યોની ગંધને જ ગ્રહણ કરી શકે છે.

જિહ્વેન્દ્રિય અને સ્પર્શનેન્દ્રિયની વક્તવ્યતા ઘ્રાણેન્દ્રિયના સમાન કહેવી જોઈએ અર્થાત્ જિહ્વેન્દ્રિય અને સ્પર્શનેન્દ્રિય પણ જઘ્ણ્ય આત્માંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગથી આવેલા અને ઉત્કૃષ્ટ નવ યોજનથી આવેલા અવ્યવહિત અર્થાત્ અન્ય દ્રવ્યોના દ્વારા જેમની શક્તિનો પ્રતિઘાત ન થયેલ હોય એવા સ્પૃષ્ટ રસ અને સ્પર્શને ગ્રહણ કરે છે, કેમકે એ બંને

અતएव પ્રવિષ્ટાન્-નિર્વૃત્તીન્દ્રિયમધ્યપ્રવિષ્ટાન્ રસાન્ સ્પર્શાંશ્ચ ક્રમશઃ આસ્વાદયતિ, પ્રતિ સંવેદયતિ ચેત્યર્થઃ, અત્રેદં વોધ્યમ્-શ્રોત્રાદીનિ ચતુરિન્દ્રિયાણિ પ્રાપ્યકારિત્વાદ્ જઘન્યેન અઙ્ગુલાસંખ્યેયભાગાદપિ આગતાન ગન્ધગન્ધરસસ્પર્શાત્મકાન પુદ્ગલાન્ ઉપલભન્તે, ચક્ષુરિન્દ્રિયન્તુ અપ્રાપ્યકારિત્વાદ્ જઘન્યેન અઙ્ગુલસંખ્યેયભાગાદવ્યવહિતં રૂપિદ્રવ્યમુપલભતે, જઘન્યેનાઙ્ગુલસંખ્યેયભાગમાત્રે સ્થિતં રૂપિદ્રવ્યં પશ્યતિ ન પુનસ્તતોઽપિ સન્નિહિતં પશ્યતિ, અતિસન્નિકૃષ્ટાનામઙ્ગનરજોમલપક્ષ્માદીનાં સ્વ ચક્ષુરિન્દ્રિયેણ દર્શનાભાવાત્, તથાચોક્તમ્- 'અવ્રમસંખેજ્જંગુલભાગાઓ નયણવજ્જાણં સંખેજ્જંગુલભાગો નયણસ્સ' ઇતિ, જઘન્યમસંખ્યે-યાઙ્ગુલભાગાત્ નયનવર્જાનાં સંખ્યેયો ભાગો નયનસ્ય' ઇતિ, તથા અઙ્ગુલં ત્રિવિધં પ્રજ્ઞાતમ્- આત્માઙ્ગુલમ્, ઉચ્છ્રયાઙ્ગુલમ્, પ્રમાણાઙ્ગુલમ્, તત્ર 'જે જં જયા મણૂસા તેસિં જં હોઈ માણરૂવંતુ । તં મણિયમિહાયંગુલમણિ ય યમાણં પુણ ઇમંતુ ॥૧૧॥' ઇતિ, યે સ્વલુ યથા મનુષ્યા સ્તેપાં યદ્ ભવતિ માનરૂપંતુ । તદેવ મણિતમિહાત્માઙ્ગુલમનિયતમાનં પુનરિદંતુ ॥૧॥

સ્પૃષ્ટ રસ ઓર સ્પર્શ કો ગ્રહણ કરતી હૈં, કયો કિ યે દોનો ઇન્દ્રિયાં ભી પ્રાપ્ય-કારી હૈં । યહાં યહ સમજ લેના ચાહિયે કિ શ્રોત્ર આદિ ચાર ઇન્દ્રિયાં પ્રાપ્યકારી હોને કે કારણ જઘન્ય અંગુલ કે અસંખ્યાતવેં ભાગ સે ભી આયે હુય શબ્દ, ગંધ રસ ઓર સ્પર્શ કો જાન સકતે હૈં, કિન્તુ ચક્ષુરિન્દ્રિય અપ્રાપ્યકારી હોને કે કારણ જઘન્ય અંગુલ કે સંખ્યાતવેં ભાગ પર સ્થિત અવ્યવહિત રૂપી દ્રવ્ય કો જાનતી હૈ, હસસે અધિક નિકટવર્તી રૂપ કો વહ નહી જાન સકતી, કયોં કિ અત્યન્ત સન્નિકૃષ્ટ અંજન, રજ, મલ યા વરૈનિયોં આદિ કો અપની નિજ કી ચક્ષુ નહીં દેખ સકતી હૈ । કહા ભી હૈ-નેત્ર કે સિવાય અન્ય ઇન્દ્રિયાં જઘન્ય અંગુલ કે અસંખ્યાતવેં ભાગ સે આયે અપને વિષય કો ઓર નેત્ર અંગુલ કે સંખ્યાતવેં ભાગ દૂરી પર સ્થિત રૂપી દ્રવ્ય કો ગ્રહણ કરતે હૈં ।

અંગુલ ત્રીન પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ-આત્માંગુલ, ઉત્સેધાંગુલ ઓર પ્રમાણા-

ઇન્દ્રિયો પણ પ્રાપ્યકારી છે. અહીં એ સમજ લેવું જોઈએ કે શ્રોત્ર આદિ ચાર ઇન્દ્રિયો પ્રાપ્યકારી હોવાને કારણે જઘન્ય અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગથી પણ આવેલા શબ્દ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શને જાણી શકે છે, કિન્તુ ચક્ષુરિન્દ્રિય અપ્રાપ્યકારી હોવાને કારણે જઘન્ય અંગુલના સંખ્યાતમા ભાગ પર સ્થિત અવ્યવહિત રૂપી દ્રવ્યોને જાણે છે. એનાથી અધિક નિકટવર્તી રૂપને તે નથી જાણી શકતી, કેમકે અત્યન્ત સન્નિકૃષ્ટ અંજન, રજ, મલ આદિને પોતાની આત્મીય આંખ નથી દેખી શકતી. કહ્યું પણ છે-નેત્રના સિવાય બીજી ઇન્દ્રિયો જઘન્ય અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગથી આવેલા પોતાના વિષયને અને નેત્ર અંગુલના સંખ્યાતમા ભાગ દૂર પર રહેલ રૂપી દ્રવ્યને જાણે કરે છે.

અંગુલ ત્રણ પ્રકારના કહેલા છે-આત્માંગુલ, ઉત્સેધાંગુલ, અને પ્રમાણાંગુલ જે સમયમાં જે માણસ હોય છે, તે સમયના તેમના અંગુલ આત્માંગુલ કહેવાય છે, એ કારણે આત્માં-

इत्येवं रूपमात्माङ्गुलमवसेयम्, तथा-‘परमाणु तसरेणु रधरेणु अग्नयं च वालस्य । लिखा
ज्या य जवा अङ्गुणविविद्ध्या कमसो ॥१॥’ परमाणुत्रसरेणुरधरेणुरग्रक च वालस्य ।
लिखा यूका च यवोऽष्टगुणविवृद्धाः क्रमशः ॥१॥ इत्येवं रूपमुच्छ्र ॥१॥ आङ्गुलं बोध्यम्, तथा
‘उत्सेधंगुलयेगं हवइ परमाणंगुलं सहस्रगुणं । तं चेव दुगुणियं खलु वीरस्सायंगुलं भणियं
॥१॥ उत्सेधाङ्गुलादेकस्माद् भवति प्रमाणाङ्गुलं सहस्रगुणम् । तदेव द्विगुणितं वीरस्या-
त्माङ्गुलं भणितम् । १॥ इत्येवं रूपं प्रमाणाङ्गुलं बोध्यम्, तत्रात्माङ्गुलेन तावत् तत्काले
वापी कूपादिकं वस्तु मीयते परिच्छिद्यते, उच्छ्रयाङ्गुलेन नगतिर्यग्योनिक नैरयिकजरीराणि
मीयन्ते, प्रमाणाङ्गुलेन पुनः पृथिवीविमानानि परिच्छिद्यन्ते, तथा चोक्तम्-‘आयंगुलेण
वत्थुं उत्सेहप्रमाणो मिणसु देहं । नमपुढविविमाणां मिणसु पमाणंगुलेण तु । १॥ अत्मा-
ङ्गुलेन वस्तु उत्सेधप्रमाणतो मिनु देहम् । नमपृथिवीविमानानि मिनुप्रमाणाङ्गुलेनैव ॥१॥

गुल जिस काल में जो मनुष्य होते हैं उस समय का उनका अंगुल आत्मांगुल कहलाता है, इस कारण आत्मांगुल का परिमाण अनियत है ॥१॥

परमाणु, त्रसरेणु, रधरेणु, वालाग्र, लीख, यूका और यव ये क्रमशः आठ-
आठ गुणित होते हैं, अर्थात् आठ परमाणुओं का एक त्रसरेणु, आठ त्रसरेणुओं
का एक रधरेणु, आठ रधरेणुओं का एक वालाग्र, आठ वालाग्रों का एक लीख,
आठ लीख की एक यूका और आठ यूका का एक यव इत्यादि रूप उच्छ्रयांगुल
या उत्सेधांगुल कहलाता है । एक उत्सेधांगुल से हजारगुणा प्रमाणांगुल माना
गया है । वीर भगवान् का आत्मांगुल उत्सेधांगुल से दुगुना होता है ।

आत्मांगुल से तात्कालिक वापी, कूप आदि वस्तुएं मापी जाती हैं, उत्सेधां-
गुल से मनुष्यों, तिर्यचों देव नारकों आदि के शरीरों की अवगाहना नापी जाती
है तथा प्रमाणांगुल से पृथिवियों एवं विमानों आदि का परिमाण नापा जाता
कहा भी है-‘आत्मांगुल से वस्तुओं का माप करना चाहिए, उत्सेधांगुल से

ગુલનું પરિમાણ અનિયત છે ॥ ૧ ॥

પરમાણુ, ત્રસરેણુ, રથરેણુ, વાલાગ્ર, લીખ, યૂકા અને યવ તે અનુક્રમે આઠ આઠ
ગણા હોય છે, અર્થાત્ આઠ પરમાણુઓનો એક ત્રસરેણુ, આઠ ત્રસરેણુઓનો એક રથરેણુ
આઠ રથરેણુઓનો એક વાલાગ્ર, આઠ વાલાગ્રોની એક લીખ, આઠ લીખોની એક યૂકા અને
આઠ યૂકાનો એક યવ વિગેરે રૂપથી ઉચ્છ્રયાંગુલ અગર ઉત્સેધાંગુલ કહેવાય છે. એક ઉત્સે-
ધાંગુલથી હજાર ગણા પ્રમાણાંગુલ માનેલા છે, વીરભગવાનનો નિજાંગુલ ઉત્સેધાંગુલથી
બમણો હોય છે.

આત્મ.ગુલથી તાત્કાલિક વાવ, કૂવા આદિ વસ્તુઓ મપાય છે. ઉત્સેધાંગુલથી મનુષ્યો,
તિર્યંચો દેવ અને નારકો આદિના શરીરોની અવગાહના માપી શકાય છે, તથા પ્રમાણા-
ંગુલથી પૃથ્વીઓ તેમજ વિમાનો આદિના પરિમાણ મપાય છે. કહ્યું પણ છે-આત્માંગુલથી
વસ્તુઓનું માપ કરવું જોઈએ. ઉત્સેધાંગુલથી શરીરનું અને પ્રમાણાંગુલથી પર્વત, પૃથ્વી

इति, प्रकृते चेन्द्रियविषयपरिमाणम् आत्माङ्गुलेनैवावसेयम्, तथाचोक्तम्—चक्षुरिन्द्रिय-
विषयपरिमाणप्ररूपणे भाषा कृता—‘अप्यक्तकारि नयनं मणो य नयनस्तु विसयपरिमाणं ।
आयङ्गुलेण लक्ष्य अङ्गुलं जोरणां तु ॥१॥ अप्राप्तकारि नयनं मनश्च नयनस्य विषयपरि-
माणम् । आत्माङ्गुलेन लक्ष्यतिरिक्तं योजनानान्तु ॥१॥ इति, तत्र यद्यपि देहपरिमाणस्य
उच्छ्रयाङ्गुलेनैव क्रियमाणत्वात् तदाश्रितेन्द्रियाणां विषयपरिमाणस्यापि उच्छ्रयाङ्गुलेनैव
कर्तुमौचित्यं नत्वात्माङ्गुलेन तथापि इन्द्रियाणां देहाश्रितत्वेऽपि तद्विषयपरिमाणस्य देहा-
दन्यत्वात् तदाश्रितत्वाभावाच्च तेषां विषयपरिमाणस्यात्माङ्गुलेनैव करणे न कोऽपि दोषः
संभवति, तथा चोक्तम्—भाष्यकृतापि—‘ननु मणियमुस्सयङ्गुलप्रमाणतो जाव देहमाणाइ । देह-
प्रमाणं तं चिय न उ इन्द्रियविसयपरिमाणं ॥१॥’ ननु भणितमुच्छ्रयाङ्गुलप्रमाणतो यावत्
देहमानानि । देहप्रमाणमेव तत्, नत्विन्द्रियविषयपरिमाणम् ॥१॥’ इति, तथा च यत् तत्र

शरीर का और प्रमाणाङ्गुल से पर्वत, पृथ्वी एवं विमानों को मापना चाहिए ॥१॥

इस प्रकरण में इन्द्रियों के विषय का परिमाण आत्माङ्गुल से ही समझना
चाहिए । चक्षु इन्द्रिय के विषय के परिमाण की प्ररूपणा करते हुए भाष्यकार ने
कहा है—‘नेत्र और मन, ये दोनों अप्राप्यकारी हैं । नेत्र विषय का परिमाण
आत्माङ्गुल से एक लाख योजन से किंचित् अधिक है ॥१॥

शरीर का माप उत्सेधाङ्गुल से ही किया जाता है अतएव देह के आश्रित
इन्द्रियों के विषय का परिमाण भी उत्सेधाङ्गुल से ही करना चाहिए, आत्मां-
गुल से नहीं, तथापि इन्द्रियां देहाश्रित हैं, फिर भी उनके विषय का परिमाण
देह से भिन्न है, वह देहाश्रित नहीं है, अतः इन्द्रियों के विषयों का माप
आत्माङ्गुल से करने में कोई दोष नहीं है, कोई अनौचित्य भी नहीं है । भाष्य-
कार ने भी कहा है—प्रश्न हो सकता है कि देह का परिमाण उत्सेधाङ्गुल से होना
है तो फिर इन्द्रियों के विषय का माप भी उसी से होना चाहिए, इसका उत्तर

तेमज विमानाने मापवा जेधये ॥ १ ॥

आ प्रकरणमा इन्द्रियोना विषयना परिमाण आत्मागुलथी ज सभज्जवां जेधये. यक्षु
इन्द्रियना विषयना परिमाणनी प्ररूपणा करता लाप्यकारे कहुं छे—‘नेत्र अने मन जे जन्ने
अप्राप्यकारी छे. नेत्रने विषयनु परिमाण आत्मागुलथी जेठ लाख योजनथी काछि वधारे छे । १ ।

शरीरनु माप उत्सेधाङ्गुलथी ज कराय छे. तेथीज देहनी आश्रित इन्द्रियोना विषयनु
परिमाण पण उत्सेधाङ्गुलथी ज करवु जेधये, आत्माङ्गुलथी नही, तथापि इन्द्रिये देहा-
श्रित छे, तो पण तेमना विषयनु परिमाण देहथी भिन्न छे, ते देहाश्रित नथी, तेथी
इन्द्रियोना विषयनु माप आत्माङ्गुलथी करवामां काछ दोष नथी, काछ अनौचित्य पण नथी.

लाप्यकारे कहु पण छे—‘प्रश्न थछ शके छे के देहनु परिमाण उत्सेधाङ्गुलथी
थाय छे तो पछी इन्द्रियोना विषयनु माप पण तेनाथी थवुं जेधये, तेना उत्तर आ

ઉચ્છ્રયાઙ્ગુલમેયત્વેન પ્રતિપાદિતં તત્ દેહપ્રમાણમાત્રમેવાવસેયં નત્વિન્દ્રિયવિષયપરિમાણં તત્, ઇન્દ્રિયાણાં વિષયપરિમાણસ્યાત્માઙ્ગુલમેયત્વાદિતિભાવઃ, ઇન્દ્રિયાણાં વિષયપરિમાણસ્યોચ્છ્રયાઙ્ગુલેન કરણે તુ પञ्चધનુઃ શતાદિમનુષ્યાણાં વિષયવ્યવહારોચ્છેદાપત્તિઃ સ્યાત્, તથાદિ-ભરતસ્યાત્માઙ્ગુલં પ્રમાણાઙ્ગુલં વ્યપદિશ્યતે પ્રમાણાઙ્ગુલઞ્ચોચ્છ્રયાઙ્ગુલસહસ્રેણ સમ્પદ્યતે એવમ્ ભરતાદિચક્રવર્તિનામયોધ્યાદિ નગરીનામાત્માઙ્ગુલેન દ્વાદશ યોજનાયામતયા પ્રસિદ્ધ-તયા ઉચ્છ્રયાઙ્ગુલેન પ્રમિતત્વે અનેકયોજનસહસ્રત્વં સ્યાત્ તથાસતિ તત્રાયુધશાલાદિષુ તાહિતવાદિતમેર્યાદિધ્વનિશબ્દશ્રવણં સર્વેષાં ન સ્યાત્, તથા ચોક્તમ્-‘વારસર્હિં જોયળેહિં-સોયં અભિગેળ્હઈ સદં’ દ્વાદશભ્યો યોજનેભ્યઃ શ્રોત્રમિ ગૃહ્ણાતિ શબ્દમ્’ इति वचनात् । तथा च समस्तनगरव्यापितया समग्रस्कन्धावारव्यापितया च विजयढक्कादिशब्दस्यागमे प्रतिपाद्य-मानत्वात् तथैव जनव्यवहाराच्च आगमप्रसिद्धपञ्चधनुःशतादिमनुष्यविषयव्यवहारोच्छेदनिरा-

यह है कि उत्सेधांगुल से देह का ही माप होता है, इन्द्रियों के विषय का माप नहीं होता। इन्द्रियों के विषय का जो परिमाण बतलाया गया है, वह आत्मांगुल से ही समझना चाहिए। अगर इन्द्रियों के विषय का माप उत्सेधांगुल से किया जायगा तो पांचसौ धनुष आदि की अवगाहना वाले मनुष्यों के विषय के व्यवहार का उच्छेद हो जाएगा। वह इस प्रकार-भरत चक्रवर्ती के आत्मांगुल ही प्रमाणांगुल कहलाता है और एक हजार उत्सेधांगुल से एक प्रमाणांगुल बनता है। ऐसी स्थिति में भरत आदि चक्रवर्तियों की अयोध्या आदि नगरियां उनके आत्मांगुल से बारह योजन लम्बी प्रसिद्ध हैं। अगर उत्सेधांगुल से उनका नाप किया जाएगा तो वे कई हजार योजन लम्बी हो जाएंगी, अतः वहां आयुधशाला आदि में बजाई हुई भेरी आदि ध्वनि का शब्द सबको सुनाई नहीं देगा। क्यों कि ऐसा कहा गया है कि ‘श्रोत्र बारह योजन से आए हुए शब्द को ग्रहण करता है।’ आगम में तो प्रतिपादन किया गया है कि विजय-भेरी आदि का शब्द समग्र नगरव्यापी और समग्र स्कन्धावारव्यापी होता है।

છે કે, ઉત્સેધાંગુલથી દેહનું જ માપ થાય છે, ઇન્દ્રિયોના વિષયનું માપ નથી થતું. ઇન્દ્રિયોના વિષયનું જે પરિમાણ બતાવ્યું છે, તે આત્માંગુલથી જ સમજવું જોઈએ. અગર ઇન્દ્રિયના વિષયનું માપ ઉત્સેધાંગુલથી કરાય તો પાંચસો ધનુષ આદિની અવગાહના વાળા મનુષ્યોના વિષયના વ્યવહારનો ઉચ્છેદ થઈ જશે. તે આ પ્રકારે-ભરત ચક્રવર્તીના આત્માંગુલ જ પ્રમાણાંગુલ કહેવાય છે અને એક હજાર ઉત્સેધાંગુલનો એક પ્રમાણાંગુલ બને આવી સ્થિતિમાં ભરત આદિ ચક્રવર્તીઓની અયોધ્યા આદિ નગરીયો તેમના આત્માંગુલથી બાર યોજન લાંબી પ્રસિદ્ધ છે. અગર ઉત્સેધાંગુલથી તેમનું માપ કરાશે તો તે કેટલાય હજાર યોજન લાંબી થઈ જશે. તેથી ત્યાં આયુધશાળા આદિમાં વગાડેલ ભેરી (વાણંત્ર) આદિ ધ્વનિનો શબ્દ બધાને સંભળાશે નહીં. કેમકે એવું કહેલું છે કે ‘શ્રોત્ર બાર યોજનથી આવેલા શબ્દને ગ્રહણ કરે છે.

આગમમાત્રો પ્રતિપાદન કરેલું છે કે વિજય-ભેરી આદિના શબ્દ સમગ્ર નગર વ્યાપી

સાર્થમાત્મા ગુણેન ઇન્દ્રિયાણાં વિષયપરિમાણમવગન્તવ્યં નોચ્છ્રયા ગુણેનેતિ ફલિતમ્ । एवञ्च
'वारसहितो सोत्तं सेसाणं नवद्विं जोयणेहितो । गिण्हन्ति पत्तमत्थं एत्तो परतो न गिण्हन्ति ॥१॥
દ્રવ્યાણમંદપરિણમિયાણ પરતો ન ઇન્દિયવલં પિ' इति, द्वादशभ्यः श्रोत्रं शेषाणां नवभ्यो
યોજનેભ્યઃ । गृह्णाति प्राप्तमर्थम् अस्मात्परतो न गृह्णन्ति, द्रव्याणां मन्दपरिणामितया परतो
નન્દ્રિયવલમપિ' इति फलितम् ॥स्व. ५॥

॥ अनगारादि विषयवक्तव्यता ॥

મૂલમ્—‘अणगारस्स णं भंते ! भावियप्पणो मारणंतियसमुग्घाएणं
समोहयस्स जे चरमा णिज्जरा पोग्गला सुहुमाणं ते पोग्गला पणत्ता ?
समणाउसो ! सव्वं लोगंपिय णं ते ओगाहिता णं चिट्ठंति ? हंता,
गोयमा ! अणगारस्स भावियप्पणो मारणंतियसमुग्घाएणं समोहयस्स
जे चरमा णिज्जरा पोग्गला, सुहुमाणं ते पोग्गला पणत्ता समणाउसो !
सव्वं लोगंपिय णं ओगाहिता णं चिट्ठंति, छउमत्थे णं भंते । मणूसे तेसि
णिज्जरा पोग्गलाणं किं आणत्तं वा, नाणत्तं वा, ओमत्तं वा, तुच्छत्तं वा,
गरुयत्तं वा लहुयत्तं वा जाणइ, पासइ ? गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे, से
केणट्ठेणं भंते । एवं तुच्चइ-छउमत्थे णं मणूसे तेसि णिज्जरा पोग्गलाणं

इसी प्रकार मानवव्यवहार होता है । फलितार्थ यह है कि इन्द्रियों के विषय का
माप आत्मांगुल से ही समझना चाहिए, उत्सेधांगुल से नहीं, अन्यथा पांचसौ
धनुष आदि की काया वाले मनुष्यों के इन्द्रिय विषय संबंधी व्यवहार का
उच्छेद हो जाएगा । इससे यह भी फलित हुआ कि ओ न्द्रिय वारह योजन से
आए शब्द को सुनती है और शेष इन्द्रियों नौ योजन से आए हुए प्राप्त विषय
को ग्रहण करती हैं, इससे अधिक दूरी से आए विषय को ग्रहण करने का
सामर्थ्य उनमें नहीं है, क्यों कि वे द्रव्य मन्द परिणाम वाले हो जाते हैं । इन्द्रियों
में इतना बल नहीं होता कि वे उन्हें ग्रहण कर सकें ।

અને સમગ્ર સ્થંધાવાર વ્યાપી હોય છે. એજ પ્રકારે માનવ વ્યવહાર થાય છે. ફલિતાર્થ એ છે
કે ઇન્દ્રિયોના વિષયનું માપ આત્માંગુલથી જ સમજવું જોઈએ. ઉત્સેધાંગુલથી નહીં, અન્યથા
પાંચસો ધનુષ આદિની કાયાવાળા મનુષ્યોના ઇન્દ્રિય વિષય સંબંધી વ્યવહારનો ઉચ્છેદ
થઈ જશે તેનાથી એ પણ ફલિત થયું કે શ્રોત્રેન્દ્રિય બાર યોજનથી આવેલા શબ્દનેજ સાંભળે
છે અને શેષ ઇન્દ્રિયો નવ યોજનથી આવેલા પ્રાપ્ત વિષયને ગ્રહણ કરે છે. તેનાથી અધિક
દૂરથી આવેલા વિષયને ગ્રહણ કરવાનું સામર્થ્ય તેમનામાં હોતું નથી, કેમકે તે દ્રવ્ય મંદ
પરિણામવાળાં બની જાય છે. ઇન્દ્રિયોમાં એટલું બળ નથી હોતું કે તે તેમને ગ્રહણ કરી શકે.

नो किञ्चि आणत्तं वा पाणत्तं वा ओसत्तं वा तुच्छत्तं वा गरुत्तं वा
 लहुत्तं वा जाणइ पासइ ? देवे विय णं अत्थेगइए जे णं तेसि निजरा
 योगलानं नो किञ्चि आणत्तं वा ओसत्तं वा तुच्छत्तं वा गरुत्तं वा
 लहुत्तं वा जाणइ पासइ, से तेणट्टेणं गीयमा ! एवं वुच्चइ—उत्तमत्थे
 णं मणूसे तेसि निजरा योगलानं नो किञ्चि आणत्तं वा जाव जाणइ
 पासइ, एवं सुहुमाणं ते योगला पणत्ता समणाउसी ! सव्वलोगं पि
 य णं ते ओगाहिताणं जित्ति, नेरइयाणं भंते ! निजरा योगले किं
 जाणति, पासति आहारति, उदाहु ण जाणति न पासति आहारति ?
 गीयमा ! नेरइया निजरा योगले न जाणति, न पासति, आहारति,
 एवं पच्चिदियतिरिक्खजोणियाणं, मणूसा णं भंते । ते निजरा योगले
 किं जाणति पासति आहारति, उदाहु न जाणति न पासति आहार-
 ति ? गीयमा ! अत्थेगइया जाणति, पासति, आहारति, अत्थेगइया
 न जाणति न पासति आहारति, से केणट्टेणं भंते ! एवं वुच्चइ—अत्थे-
 गइया जाणति पासति आहारति, अत्थेगइया न जाणति न पासति
 आहारति ? गीयमा ! मणूसा दुविहा पणत्ता, तं जहा सण्णिभूयाय
 असण्णिभूयाय, तत्थ णं जे ते असण्णिभूया ते णं न जाणति, न
 पासति आहारति, तत्थ णं जे ते सण्णिभूया ते दुविहा पणत्ता, तं
 जहा उवउत्ताय अणुवउत्ताय, तत्थ णं जे ते अणुवउत्ता ते णं न
 जाणति, न पासति, आहारति, तत्थ णं जे ते उवउत्ता ते णं जाणति
 पासति आहारति, से एणट्टेणं गीयमा ! एवं वुच्चइ—अत्थेगइया न
 जाणति न पासति आहारति, अत्थेगइया जाणति, पासति, आहारति,
 वाणमत्तरजोइसिया जहा नेरइया, वेमाणिया णं भंते । ते निजरा
 योगले किं जाणति पासति आहारति ? जहा मणूसा, णवरं वेमाणिया
 दुविहा पणत्ता, तं जहा माइमिच्छदिट्ठी उववणगा य अमाइसस्म-
 दिट्ठी उववणगा य, तत्थ णं जे ते माइमिच्छदिट्ठी उववणगा, से णं

न जाणंति, न पासंति, न आहारेति, तत्थ णं जे ते अमाइ सम्महिटी
उववण्णगा ते दुविहा पणत्ता, तं जहा अणंतरोववण्णगा य परंपरो
ववण्णगा य, तत्थ णं जे ते अणंतरोववण्णगा ते णं न जाणंति न
पासंति आहारेति, तत्थ णं जे ते परंपरोववण्णगा ते दुविहा पणत्ता,
तं जहा-पज्जत्ता य अपज्जत्ता य, तत्थ णं जे ते अपज्जत्ता ते णं न
जाणंति न पासंति आहारेति, तत्थ णं जे ते पज्जत्ता, ते दुविहा पणत्ता,
तं जहा-उवउत्ता य अणुवउत्ता य, तत्थ णं जे ते अणुवउत्ता ते णं न
जाणंति, न पासंति, आहारेति, तत्थ णं जे ते उवउत्ता ते णं जाणंति
पासंति आहारेति, से एए णट्ठेण गोयमा ! एवं बुच्चइ अत्थेगइया जाणंति,
जाव अत्थेगइया आहारेति ॥ सू० ६ ॥

छाया-अनंगारस्य खलु भदन्त ! भवितात्मनो मारणान्तिकसमुद्घातेन समवहतस्य मे
चरमा निर्जरा पुद्गलाः, सूक्ष्माः खलु ते पुद्गलाः प्रहताः श्रमणायुष्मन् ! सर्वे लोकमपि मे
खलु ते अवगच्छ खलु तिष्ठन्ति ? हन्त, गौतम ! अनंगारस्य भवितात्मनो मारणान्तिकसमुद्-

अनंगारादि विषय वक्तव्यता

शब्दार्थ-(अनंगारस्स णं भंते ! भविद्यप्पणो मारणतियसमुद्घाएणं समो-
हयस्स) भवितात्मा एवं मारणान्तिक समुद्घात से समवहत अनंगार के (जे
चरमा निज्जरा पोगला) जो चरम निर्जरा पुद्गल है (सुहुमाणं ते पोगला
पणत्ता) वे पुद्गल सूक्ष्म कहे गए हैं ? (समणाउसो) आयुष्मन् श्रमण !
(सच्च लोकां पि य णं) सम्पूर्ण लोक को (ओगाहिता णं चिद्धति) अवगाहन करके
रहते हैं ? (हन्ता, गोयमा !) हां, गौतम ! (अनंगारस्स भविद्यप्पणो मारणतिय-
समुद्घाएणं समोहयस्स) भवितात्मा एवं मारणान्तिक समुद्घात से समवहत

अनंगारादि विषय वक्तव्यता

शब्दार्थ-(अनंगारस्स णं भंते ! भविद्यप्पणो मारणतियसमुद्घाएणं समोहयस्स) भवि-
तात्मा तिभन् मारणान्तिक समुद्घातयोः समवहत अवगाहना । (जे चरमा निज्जरा पोगला)
जे चरम निर्जरा-पुद्गल छे (सुहुमाणं ते पोगला पणत्ता) ते पुद्गल सूक्ष्म कह्ले छे
(समणाउसो) आयुष्मन् श्रमण ! (सच्च लोकां पि य णं) सम्पूर्ण लोक को (ओगाहिता णं चिद्धति)
अवगाहना करीने कह्ले छे (हन्ता गोयमा) हां गौतम ! (अनंगारस्स भविद्यप्पणो मारणतिय-
समुद्घाएणं समोहयस्स) भवितात्मा तेभन् मारणान्तिक समुद्घातयोः समवहत अनंगारना (जे

घातेन समवहतस्य ये चरमा निर्जरापुद्गलाः सूक्ष्माः खलु ते पुद्गलाः प्रज्ञप्ताः श्रमणायुष्मन् ! सर्वं लोकमपि च खलु अवगाह्य खलु तिष्ठन्ति, छद्मस्थः खलु भदन्त ! मनुष्यस्तेषां निर्जरा-पुद्गलानां किम् अन्यत्वं वा, नानात्वं वा, अवमत्वं वा, तुच्छत्वं वा, गुरुत्वं वा, लघुत्वं वा, जानाति, पश्यति ? गौतम ! नायमर्थः समयः, तत् केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते छद्मस्थः खलु मनुष्यस्तेषां निर्जरापुद्गलानां नो किञ्चिदन्यत्वं वा, नानात्वं वा, अवमत्वं वा, तुच्छत्वं वा, गुरुत्वं वा, लघुत्वं वा, जानाति, पश्यति ? देवोऽपि च खलु अस्त्येको यः खलु तेषां

अनगार के (जे चरमा निज्जरा पोग्गला) जो अन्तिम निर्जरा-पुद्गल है (सुहुमाणं ते पोग्गला पण्णत्ता) वे पुद्गल सूक्ष्म कहे हैं (समणाउसो) आयुष्मन् श्रमणो ! (सर्वं लोगं पि य णं ओगाहित्ताणं) सब लोक को अवगाहन करके (चिद्वन्ति) रहते हैं (छद्मस्थे णं भन्ते ! मणूसे) हे भगवन् ! छद्मस्थ मनुष्य (तेसिं निज्जरापोग्गलाणं) उन निर्जरा पुद्गलों के (किं) क्या (आणत्तं) अन्यत्व (नाणत्तं) नानात्व (ओमत्तं) हीनता (तुच्छत्तं वा) अथवा तुच्छ (गरुयत्तं वा) या गुरुता (लहुयत्तं वा) या लघुता (जाणइ पासइ) जानता, देखता है ? (गोयमा ! णो इण्ढे समढ्ढे) हे गौतम ! यह अर्थ समर्थ नहीं है ।

(से केण्ढेणं भन्ते ! एवं वुच्चइ) हे भगवन् ! किस हेतु से ऐसा कहा जाता है कि (छद्मस्थे णं मणूसे) छद्मस्थ मनुष्य (तेसिं निज्जरापोग्गलाणं) उन निर्जरा पुद्गलों को (णो) नहीं (किञ्चि) कुछ भी (आणत्तं वा) अन्यत्व को (णाणत्तं वा) नानात्व को (ओमत्तं वा) हीनत्व को (तुच्छत्तं वा) तुच्छत्व को (गरुयत्तं वा) गुरुत्व को (लहुयत्तं वा) अथवा लघुत्व को (जाणइ पासइ) जानता, देखता है ? (देवे वि य णं अत्येगइए) कोई-कोई देव भी (जे णं) जिस कारण

चरमा निज्जरा पोग्गला) वे अन्तिम निर्जरा पुद्गल थे (सुहुमाणं ते पोग्गला पण्णत्ता) ते पुद्गलो सूक्ष्म कहाँ थे (समणाउसो) आयुष्मन् श्रमणो ! (सर्वं लोगं पि य णं ओगाहित्ताणं) अधा दोकनी अवगाहना करीने (चिद्वन्ति) रहे थे

(छद्मस्थेणं भन्ते ! मणूसे) हे भगवन् ! छद्मस्थ मनुष्य (तेसिं निज्जरापोग्गलाणं) ते निर्जरा पुद्गलानां (किं) श्रु (आणत्तं) अन्यत्व (नाणत्तं) नानात्व (ओमत्तं) हीनता (तुच्छत्तं वा) अथवा तुच्छता (गरुयत्तं वा) अथवा गुरुता (लहुयत्तं वा) अथवा लघुता (जाणइ पासइ) जानते थे, देखते थे ? (गोयमा ! णो इण्ढे समढ्ढे) हे गौतम ! आ अर्थ समर्थ नहीं

(से केण्ढेणं भन्ते एवं वुच्चइ) हे भगवन् ! शा हेतुथी ओवुं कडेवाय थे के (छद्मस्थे णं मणूसे) छद्मस्थ मनुष्य (तेसिं निज्जरा पोग्गलाणं) ते निर्जरा पुद्गलानां (नो) नहीं (किञ्चि) कुछ पणु (आणत्तं वा) अन्यत्वने (णाणत्तं वा) नानात्वने (ओमत्तं वा) हीनत्वने (तुच्छत्तं वा) तुच्छत्वने (गरुयत्तं वा) गुरुत्वने (लहुयत्तं वा) अथवा लघुत्वने (जाणइ पासइ) जानते थे, देखते थे ? (देवे वि य णं अत्येगइए) कोई-कोई देव पणु (जे णं) वे कारणथी (तेसिं

निर्जरापुद्गलानां नो किञ्चिद् अन्यत्वं वा, नानात्वं वा, अवमत्वं वा, तुच्छत्वं वा, गुरुत्वं वा, लघुत्वं वा, जानाति पश्यति, तत् तेनार्थेन गौतम ! एवमुच्यते-छद्मस्थः खलु मनुष्यस्तेषां निर्जरापुद्गलानां नो किञ्चिदन्यत्वं वा यावद् जानाति पश्यति, एवं सूक्ष्माः खलु ते पुद्गलाः प्रज्ञप्ताः श्रमणायुष्मन् । सर्वं लोकमपि च खलु ते अवगाह्य तिष्ठन्ति, नैरयिकाः खलु भदन्त ! निर्जरापुद्गलान् किं जानन्ति पश्यन्ति आहरन्ति ? उताहो न जानन्ति, न पश्यन्ति, आहरन्ति ? गौतम ! नैरयिकाः निर्जरापुद्गलान् न जानन्ति न पश्यन्ति, आहरन्ति, एवं यावत्-

से (तेसिं णिज्जरापोग्गलाणं) उन निर्जरा पुद्गलों के (णो) नहीं (किञ्चि) किञ्चित् (आणत्तं वा नाणत्तं वा ओमत्तं वा तुच्छत्तं वा गरुयत्तं वा लहुयत्तं वा) अन्यत्व, भिन्नत्व, हीनत्व, तुच्छत्व, गुरुत्व अथवा लघुत्व को (जाणइ पासइ) जानता देखता है (से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं पुच्चइ) इस हेतु से हे गौतम ! ऐसा कहा जाता है कि (छद्मत्थेणं मणूसे) छद्मस्थ मनुष्य (तेसिं णिज्जरा पोग्गलाणं) उन निर्जरा पुद्गलों के (नो) नहीं (किञ्चि) कुछ भी (आणत्तं वा जाव जाणइ पासइ) अन्यत्व को यावत् जानता-देखता है (एवं सुहुमाणं ते पोग्गला पण्णत्ता समणाउसो !) इस प्रकार के सूक्ष्म वे, पुद्गल कहे गए हैं आयुष्मन् श्रमणो ! (सव्वलोगं पि य णं ते ओगाहिच्चाणं चिट्ठन्ति) वे समस्त लोक को अवगाहन करके रहते हैं ।

(नेरइया णं भंते ! णिज्जरापोग्गले किं जाणन्ति पासन्ति, आहारन्ति) हे भगवन् ! नारक निर्जरा पुद्गलों को क्या जानते-देखते हैं और आहार करते हैं ? (उदाहु) अथवा (न जाणइ न पासइ, आहारेइ) नहीं जानते, नहीं देखते और आहार करते हैं ? (गोयमा ! नेरइया णिज्जरापोग्गले न जाणन्ति न

णिज्जरा पोग्गलाणं) ते निर्जरा पुद्गलानां (नो) नहीं (किञ्चि) किञ्चित् (आणत्तं वा नाणत्तं वा ओमत्तं वा तुच्छत्तं वा गरुयत्तं वा लहुयत्तं वा) अन्यत्व, भिन्नत्व, हीनत्व, तुच्छत्व, गुरुत्व अथवा लघुत्वने (जाणइ पासइ) नाले छे, देखे छे, (से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं पुच्चइ) ये हेतुथी हे गौतम ! येवुं कहेत्ताय छे के (छद्मत्थेणं मणूसे) छद्मस्थ मनुष्य (तेसिं णिज्जरा पोग्गलाणं) ते निर्जरा पुद्गलानां (नो) नहीं (किञ्चि) कांछ पण (आणत्तं वा जाव जाणइ पासइ) अन्यत्वने यावत् नाले छे, देखे छे (एवं सुहुमाणं ते पोग्गला पण्णत्ता समणा उसो) ये प्रधाना सूक्ष्म ते पुद्गला कहां छे हे आयुष्मन् श्रमणो ! (सव्वं लोगं वि य णं ते ओगाहिच्चाणं चिट्ठन्ति) ते समस्त लोकनी अवगाहना करीने रहे छे

(नेरइयाणं भंते ! णिज्जरापोग्गले किं जाणन्ति पासन्ति आहारेति) हे भगवन् ! नारक निर्जरा पुद्गलाने शुं नाले छे, देखे छे अने आहार करे छे ? (उदाहु) अथवा (न जाणन्ति न पासन्ति, आहारेति) नहीं नाले, नहीं देखता अने आहार करे छे ? (गोयमा ! नेरइया णिज्जरा पोग्गले न जाणन्ति, न पासन्ति, आहारेति) हे गौतम ! नारक निर्जरा पुद्ग-

पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानाम्, मनुष्याः खलु भदन्त ! तान् निर्जरापुद्गलान् किं जानन्ति पश्यन्ति आहरन्ति ? उताहो न जानन्ति न पश्यन्ति आहरन्ति ? गौतम ! अस्त्येके जानन्ति पश्यन्ति आहरन्ति, अस्त्येके न जानन्ति, न पश्यन्ति आहरन्ति, तत् केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते-अस्त्येके जानन्ति पश्यन्ति आहरन्ति, अस्त्येके न जानन्ति न पश्यन्ति आहरन्ति ! गौतम ! मनुष्या द्विविधाः प्रज्ञाः, तद्यथा-संज्ञिभूताश्च असंज्ञिभूताश्च, तत्र खलु ये ते

पासन्ति, आहारंति) हे गौतम ! नारक निर्जरा पुद्गलों को जानते नहीं है, देखते नहीं है, आहार करते हैं (एवं जाव पंचिन्द्रियतिरिक्खजोणियाणां) इसी प्रकार यावत् पंचेन्द्रियतिर्यग्योनिक !

(मणूसाणं भंते ! ते णिज्जरापोग्गले) हे भगवन् ! मनुष्य उन निर्जरापुद्गलों को (किं जाणंति पासन्ति, आहारंति) क्या जानते-देखते और आहार करते हैं ? (उदाहु) अथवा (न जाणंति न पासन्ति, आहारंति) जानते नहीं, देखते नहीं, आहार करते हैं (गोयमा ! अत्येगइया जाणंति पासन्ति, आहारंति) हे गौतम ! कोई-कोई जानते, देखते और आहार करते हैं (अत्येगइया) कोई-कोई (न जाणंति, न पासन्ति, आहारंति) नहीं जानते, नहीं देखते किन्तु आहार करते हैं (से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ-अत्येगइया जाणंति पासन्ति, आहारंति) किस हेतु से हे भगवन् ! ऐसा कहा जाता है कि-कोई-कोई जानते हैं, देखते हैं और आहार करते हैं (अत्येगइया न जाणंति न पासन्ति, आहारंति) कोई-कोई जानते नहीं, देखते नहीं, किन्तु आहार करते हैं ? (गोयमा ! मणूसा दुविहा पण्णत्ता, तं जहा) हे गौतम ! मनुष्य दो प्रकार के कहे हैं, वे इस प्रकार (सण्णिभूया य असण्णिभूया य) संज्ञिभूत और असंज्ञिभूत (तत्थ ण जे ते

लोने ललुता नथी, देअता नथी आहार करे छे (एवं जाव पंचिन्द्रियतिरिक्खजोणियाणां) अथ प्रकारे यावत् पञ्चेन्द्रिय तिर्ग्योनिक

(मणूसाणं भंते ! ते णिज्जरा पोग्गले) हे भगवन् ! ते णिज्जरा पुद्गलानि (किं जाणंति पासन्ति, आहारंति) शुं ललु देअे अने आहार करे छे ? (उदाहु) अथवा (न जाणंति न पासन्ति, आहारंति) ललुता नथी, देअता नथी अने आहार करे छे (गोयमा ! अत्येगइया जाणंति पासन्ति, आहारंति) हे गौतम ! कोई-कोई ललुता नथी, देअता नथी, परंतु आहार करे छे (अत्येगइया) कोई-कोई (न जाणंति न पासन्ति, आहारंति) नथी ललुता नथी देअता, आहार करे छे

(से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ-अत्येगइया जाणंति, पासन्ति, आहारंति) शुं हेतुथी हे भगवन् ! अम कडेवाय छे के-कोई, कोई ललुता नथी, देअता नथी, परंतु आहार करे छे (अत्येगइया न जाणंति न पासन्ति, आहारंति) कोई-कोई ललुता नथी, देअता नथी, परंतु आहार करे छे

(गोयमा ! मणूसा दुविहा पण्णत्ता, तं जहा) हे गौतम ! मनुष्य दो प्रकार के कहे हैं, वे इस प्रकार (सण्णिभूया य असण्णिभूया य) संज्ञिभूत और असंज्ञिभूत (तत्थ ण जे ते

असंज्ञिभूतास्ते खलु न जानन्ति न पश्यन्ति, आहरन्ति, तत्र खलु ये ते जिभूतास्ते द्विविधाः प्रज्ञासाः, तद्यथा-उपयुक्ताश्च, अनुपयुक्ताश्च, तत्र खलु ये ते अनुपयुक्तास्ते खलु न जानन्ति न पश्यन्ति, आहरन्ति, तत्र खलु ये ते उपयुक्तास्ते खलु जानन्ति पश्यन्ति आहरन्ति, तत्र अस्तेनार्थम गोतम ! एवमुच्यते अस्त्येकं न जानन्ति न पश्यन्ति आहरन्ति, अस्त्येकं जानन्ति पश्यन्ति आहरन्ति, चानव्यन्तरज्ज्यातिष्का यथा नैरयिकाः, विमानिकाः खलु भदन्त ! तान् निर्जरापुद्गलान् किं जानन्ति पश्यन्ति आहरन्ति ? यथा मनुष्याः, नवर विमानिका द्विविधाः

असंज्ञिभूया ते षां न जाणन्ति, न पासन्ति) उनमें जो असंज्ञिभूत है, वे नहीं जानते, नहीं देखते हैं (आहारेति) आहार करते हैं (तत्थ णं जे संज्ञिभूया ते दुविहा पणत्ता) उनमें जो संज्ञिभूत है, वे दो प्रकार के कहें हैं (ते जहा) वे इस प्रकार (उवउत्ता य अणुवउत्ता य) उपयोग से युक्त और (उपयोग से रहित (तत्थ णं जे ते अणुवउत्ता) उनमें जो उपयोग रहित हैं (ते णं न जाणन्ति, न पासन्ति) वे नहीं जानते, नहीं देखते हैं (आहारेति) मगर आहार करते हैं (तत्थ णं जे ते उवउत्ता) उनमें जो उपयोग युक्त हैं (ते जाणन्ति पासन्ति आहारेति) वे जानते हैं, देखते हैं और आहार करते हैं (से एण्णट्ठेण गोयमा एव खुच्चइ) इस हेतु से है गौतम ! ऐसा कहा जाता है कि (अत्येगइया न जाणन्ति, न पासन्ति, आहारेति) कोई-कोई नहीं जानते, नहीं देखते, मगर आहार करते हैं (अत्येगइया जाणन्ति पासन्ति, आहारेति) कोई-कोई जानते-देखते हैं और आहार करते हैं (वाणमंतरजोइसिया जहा नेरइया) वानव्यन्तर और ज्योतिष्क, नारकों के समान (वेमाणियाणं मते) ते पिज्जरपोग्गलं किं जाणन्ति पासन्ति आहारेति ?)

- (તત્થળે જો તે સંણિમૂયા તે ન જાણતિ ન પાસતિ) તેમાં જે અપ્રીયૂત છે, તેઓ
 જાણતા કે દેખતા નથી (આહારેતિ) આહાર કરે છે (તત્થળે જે સંણિમૂયા તે દુર્બિહા પર્ણતી!)
 - તેઓમાં જેઓ સંણિમૂયા છે, તેઓમાં પ્રકારના ઉદાહરણ છે (તે જાણે) તે પ્રકાર (સ્વચ્છતા ય)
 (અણુવચ્છતા ય) ઉપયોગથી ચુકત અને ઉપયોગથી રહિત (તત્થળે જે તે અણુવચ્છતા) તેઓમાં
 ઉપયોગ રહિત છે (તે ન ન જાણતિ ન પાસતિ) તેઓ જાણતા નથી, (દેખતા પણ નથી (આહારે
 તિ) પણ આહાર કરે છે (તત્થળે જે તે સ્વચ્છતા) તેઓમાં જે ઉપયોગ ચુકત છે (તે જાણતિ
 પાસતિ આહારેતિ) તેઓ જાણે છે, દેખે છે અને આહાર કરે છે (તે જાણે તે તે ન જાણે)
 - (સે લેટ્ટેન મોયમા! એવું બુદ્ધે) એ હેતુથી હું બોલું! એવું કહ્યું મોયમા! એ છે (તત્થળે
 મહ્યા ન જાણતિ) ન પાસતિ, આહારેતિ) કેધે કેધે મથી જાણતા, મથી દેખતા, પણ
 આહાર કરે છે (અલ્લેમહ્યા જાણતિ, પાસતિ આહારેતિ) કેધે જાણે-દેખે છે અને આહાર કરે છે
 (તત્થળે (વાપસેતરજોહસિયા જહા નેરહ્યા) વાનવે સર અને અયોતિષ્ક, નારકાના સંધાન
 પ્રકાર સ્વમાનિચાર્ય મતે તે નિજેરાપોગેલે કે જાણતિ પાસતિ આહારેતિ) કેધે અગિયે

પ્રજ્ઞતાઃ, તથા-માયિમિથ્યાદૃષ્ટ્યુપપન્નકાશ્ચ અમાયિસમ્યગ્દૃષ્ટ્યુપપન્નકાશ્ચ, તત્ર સ્વલુ યે તે માયિમિથ્યાદૃષ્ટ્યુપપન્નકાસ્તે-સ્વલુ ન જાનન્તિ ન પશ્યન્તિ ન આહરન્તિ, તત્ર સ્વલુ યે તે અમાયિસમ્યગ્દૃષ્ટ્યુપપન્નકાસ્તે દ્વિવિધાઃ પ્રજ્ઞતાઃ, તથા-અનન્તરોપપન્નકાશ્ચ પરમ્પરોપપન્ન-કાશ્ચ, તત્ર સ્વલુ યે તે અનન્તરોપપન્નકાસ્તે-સ્વલુ ન જાનન્તિ, ન પશ્યન્તિ, આહરન્તિ, તત્ર સ્વલુ યે તે પરમ્પરોપપન્નકાસ્તે દ્વિવિધાઃ પ્રજ્ઞતાઃ, તથા પર્યાપ્તકાશ્ચ, અપર્યાપ્તકાશ્ચ, તત્ર સ્વલુ યે તે અપર્યાપ્તકાસ્તે સ્વલુ ન જાનન્તિ ન પશ્યન્તિ ન આહરન્તિ, તત્ર સ્વલુ યે તે પર્યાપ્તકાસ્તે

હે ભગવન્ ! વૈમાનિકા ઉન નિર્જરા પુદ્ગલોં કો કયા જાનતે-દેખતે ઓર આહાર કરતે હૈં ? (જહા મળૂસા) મનુષ્યોં કે સમાન (ળવરં) વિશેષ (વૈમાણિયા દુવિહા પળ્ણત્તા) વૈમાનિકા દો પ્રકાર કે કહે હૈં (તં જહા) વે હસ પ્રકાર (માહ મિચ્છદિદ્ધિ ઉવવળ્ણગા ય અમાહ સમ્મદિદ્ધિ ઉવવળ્ણગા ય) માયી મિથ્યાદૃષ્ટિ ઉત્પન્ન ઓર અમાયિસમ્યગ્દૃષ્ટિ ઉત્પન્ન (તત્થ ણં જે તે માહ મિચ્છદિદ્ધિ ઉવવળ્ણગા) ઉનમેં જો માયી મિથ્યાદૃષ્ટિ ઉત્પન્ન હોતે હૈં (તે ણં ન જાણંતિ, ન પાસંતિ) વે નહીં જાનતે હૈં, નહીં દેખતે હૈં (આહારેતિ) કિન્તુ આહાર કરતે હૈં (તત્થ ણં જે તે અમાહ સમ્મદિદ્ધિ ઉવવળ્ણગા) ઉનમેં જો અમાયી સમ્યગ્દૃષ્ટિ ઉત્પન્ન હૈં (તે દુવિહા પળ્ણત્તા) વે દો પ્રકાર કે કહે હૈં (તં જહા) વે હસ પ્રકાર (અણંતરોવ-વળ્ણગા ય પરંપરોવવળ્ણગા ય) અનન્તર ઉત્પન્ન ઓર પરમ્પરા-ઉત્પન્ન (તત્થ ણં જે તે અણંતરોવવળ્ણગા) ઉનમેં જો અનન્તરોપપન્ન હૈં (તે ણં ન જાણંતિ, ન પાસંતિ, આહારેતિ) વે નહાં જાનતે હૈં, નહીં દેખતે હૈં, ઓર આહાર કરતે હૈં (તત્થ ણં જે તે પરંપરોવવળ્ણગા તે દુવિહા પળ્ણત્તા) ઉનમેં જો પરંપરોપપન્ન હૈં, વે દો પ્રકાર કે કહે ગઈ હૈં (જહા) વે હસ પ્રકાર (પઙ્ગત્તાગા ય અપઙ્ગત્તાગા ય)

વૈમાનિકા તે નિર્જરા પુદ્ગલોંને શુ બોલે-દેખે અને આહાર કરે છે ! (જહા મળૂસા) માયુ-સોની સમાન (ળવરં) વિશેષ (વૈમાણિયા દુવિહા પળ્ણત્તા) વૈમાનિકા બે પ્રકારનાં કહ્યા છે (તં જહા) તેઓ આ રીતે (માહ મિચ્છદિદ્ધિ ઉવવળ્ણગા ય અમાયી સમ્મદિદ્ધિ ઉવવળ્ણ-ગા ય) માયી મિથ્યાદૃષ્ટિ ઉત્પન્ન અને અમાયી સમ્યગ્દૃષ્ટિ ઉત્પન્ન (તત્થ ણં જે તે માહ મિચ્છદિદ્ધિ ઉવવળ્ણગા) તેઓમાં જે માયી મિથ્યાદૃષ્ટિ ઉત્પન્ન છે (તે ણં ન જાણંતિ ન પાસંતિ) તેઓ બોલુતા નથી તેમજ દેખતા પણ નથી (આહારેતિ) પરંતુ આહાર કરે છે (તત્થ ણં જે તે અમાયી મિચ્છદિદ્ધિ ઉવવળ્ણગા) તેઓમાં જે અમાયી મિથ્યાદૃષ્ટિ ઉત્પન્ન છે (તે દુવિહા પળ્ણત્તા) તેઓ બે પ્રકારનાં કહ્યા છે (તં જહા) તેઓ આ પ્રકારે (અણંતરોવ-વળ્ણગા ય પરંપરોવવળ્ણગા ય) અનન્તર ઉત્પન્ન અને પરંપરા-ઉત્પન્ન (તત્થ ણં જે તે અણંત-રોવવળ્ણગા) તેઓમાં જે અનન્તરોપપન્ન છે (તે ણં ન જાણંતિ ન પાસંતિ, આહારેતિ) તેઓ નથી બોલુતા, નથી દેખતા, આહાર કરે છે (તત્થ ણં જે તે પરંપરોવવળ્ણગા તે દુવિહા પળ્ણત્તા) તેઓમાં જે પરંપરોપપન્ન છે, તેઓ બે પ્રકારનાં કહ્યા છે (તં જહા) તેઓ આ પ્રકારે

દ્વિવિધાઃ પ્રજ્ઞાઃ, તથા ઉપયુક્તાથ અનુપયુક્તાથ, તત્ર खलु ये ते अनुपयुक्तास्ते खलु न जानन्ति न पश्यन्ति आहरन्ति, तत्र खलु ये ते उपयुक्तास्ते खलु जानन्ति पश्यन्ति आहरन्ति, तद् एतेनार्येन गौतम ! एवमुच्यते-अस्त्येके जानन्ति यावद् अस्त्येके आहरन्ति ॥ सू. ६ ॥

ટીકા-અથેન્દ્રિયવિષયાધિકારાત્તદ્વિશેષં દશમં દ્વારં પ્રરૂપયિતુમાહ-‘અનગારસ્સ ણં ભંતે ! ભાવિયપ્પણો મારણંતિયસયુગ્વાણં સમોહયસ્સ’ હે મદન્ત ! અનગારસ્ય खलु શ્રમણ-પર્યાપ્તક ઔર અપર્યાપ્તક (તત્થ ણં જે તે અપજ્જત્તગા) ઉનમેં જો અપર્યાપ્ત હેં (તે ણં ન જાણંતિ, ન પાસંતિ) વે નહાં જાનતે હેં, નહીં દેખતે હેં ઔર (આહારેંતિ) આહાર કરતે હેં (તત્થ ણં જે તે પજ્જત્તગા) ઉનમેં જો પર્યાપ્ત હેં (તે દુવિહા પણ્ણત્તા) વે દો પ્રકાર કે કહે હેં (તં જહા) વે હસ પ્રકાર (ઉવઉત્તા ય અણુવઉત્તા ય) ઉપયુક્ત-ઉપયોગ લગાવે હુવે ઔર અનુપયુક્ત અર્થાત્ જિન્હોને ઉપયોગ ન લગાવા હો (તત્થ ણં જે તે અણુવઉત્તા) ઉનમેં જો અનુપયુક્ત હેં (તે ણં ન જાણંતિ, ન પાસંતિ) વે નહીં જાનતે, નહીં દેખતે (આહારેતિ) ઔર આહાર કરતે હેં (તત્થ ણં જે તે ઉવઉત્તા) ઉનમેં જો ઉપયુક્ત હેં (તે ણં જાણંતિ પાસંતિ) વે જાનતે હેં દેખતે હેં (આહારેતિ) આહાર કરતે હેં (સે ઇણદ્દેણં ગોયમા ! એવં વુચ્ચહ) હસ હેતુ સે હે ગૌતમ ! એસા કહા જાતા હૈ કિ (અત્થેગહયા જાણંતિ, જાવ અત્થેગહયા આહારેંતિ) કોઈ જાનતે હેં, યાવત્ કોઈ આહાર કરતે હેં ।

ટીકાર્થ-ઇન્દ્રિયોં કે વિષય કા પ્રકરણ હોને સે ડસી તે સંવંધમેં વિશેષ વક્તવ્યતા પ્રકટ કરને કે લિવે દશમ દ્વાર કી પ્રરૂપણા કી જાતી હૈ-

જિસને અપની આત્માકો જ્ઞાન, દર્શન ઔર ચારિત્ર સે તથા વિશિષ્ટ તપસ્યા

(પજ્જત્તગા ય અપજ્જત્તગા ય) પર્યાપ્તક અને અપર્યાપ્તક (તત્થ ણં જે તે અપજ્જત્તગા) તેમા જે અપર્યાપ્તક છે (તે ણં ન જાનંતિ, ન પાસંતિ) તેઓ નથી બાણુતા, નથી દેખતા (આહારેંતિ) આહાર કરે છે (તત્થ ણં જે તે પજ્જત્તગા) તેમાં જે પર્યાપ્તક છે (તે દુવિહા પણ્ણત્તા) તે બે પ્રકારના કહ્યા છે (તં જહા) તેઓ આ પ્રકારે છે (ઉવઉત્તા ય અણુવઉત્તાય) ઉપયુક્ત અને ઉપયોગ કરાવેલા અને અનુપયુક્ત અર્થાત્ જેઓએ ઉપયોગ ન કર્યો હોય (તત્થ ણં જે તે અણુવઉત્તા) તેઓમાં જે અનુપયુક્ત છે (તેણં ન જાણંતિ ન પાસંતિ) તેઓ નથી બાણુતા કે નથી દેખતા (આહારેતિ) આહાર કરે છે (તત્થ ણં જે તે ઉવઉત્તા) તેઓમાં જે ઉપયુક્ત છે (તે ણં જાણંતિ પાસંતિ) તેઓ બાણુ છે, દેખે છે (આહારેતિ) આહાર કરે છે (સે ઇણદ્દેણં ગોયમા ! એવં વુચ્ચહ) એ હેતુથી હે ગૌતમ ! એવું કહેવાય છે કે (અત્થેગહયા જાણંતિ જાવ અત્થેગહયા આહારેતિ) કોઈ કોઈ બાણુ છે, યાવત્ કોઈ કોઈ આહાર કરે છે

ટીકાર્થ-ઇન્દ્રિયોના વિષયનું પ્રકરણ હોવાથી તેમના સમગ્રન્ધમાં વિશેષ વક્તવ્યતા પ્રગટ કરવા માટે દશમ દ્વારની પ્રશ્નણા કરાય છે-

જેમણે પોતાના આત્માને જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્રથી તથા વિશિષ્ટ તપસ્યાથી ભવિત

સ્ય ભાવિતાત્મનઃ-ભાવિતો વાસિત આત્મા જ્ઞાનદર્શનચારિત્રૈસ્તપોવિશેષૈશ્વ યેન સ ભાવિતાત્મા તસ્ય મારણાન્તિકસમુદ્ઘાતેન સમવહતસ્ય 'જે ચરમણિજ્જરા પોગ્ગલા, સુદ્ધમાણં તે પોગ્ગલા પળ્ણત્તા' યે ચરમાઃ-શૈલેશીકાલાન્ત્યસમયભાવિનો નિર્જરાઃ પુદ્ગલાઃ-દૂરીભૂતકર્મભાવાઃ સન્તિ સૂક્ષ્માઃ-પરમાણવઃ સ્વલુ તે પુદ્ગલાઃ અતીન્દ્રિયાઃ કિમ્ પ્રજ્ઞાતાઃ ? પ્રસ્પિતાઃ ? 'સમણા-ઉસો !' મો શ્રમણ ! આયુષ્મન્ ! અથ ચ 'સર્વલોગં પિ ય ણં તે ઓગાદિત્તા ણં ચિદ્દંતિ ?' સર્વ લોકમપિ ચ સ્વલુ તે નિર્જરાઃ પુદ્ગલાઃ કિમ્ અવગાહ્ય વ્યાપ્ય તિષ્ઠન્તિ ? મગવાનાહ- 'દંતા, શોયમા !' હે ગૌતમ ! દન્ત-સત્ત્વમ્ એતત્ 'અણગારસ્સ ભાવિયપ્પણો મારણંતિયસમુદ્ઘાણં સમોદયસ્સ' અનગારસ્ય ભાવિતાત્મનો મારણાન્તિકસમુદ્ઘાતેન સમવહતસ્ય-સમવઘાતં કૃતવતઃ, 'જે ચરમા ણિજ્જરા પોગ્ગલા' યે ચરમાઃ-શૈલેશીકાલાન્ત્યસમયભાવિનઃ, નિર્જરાઃ કર્મણાં પુદ્ગલાઃ-વ્યપ્પત્તવર્મસાવંશત્તયઃ, પરમાણવઃ 'સુદ્ધમાણં તે પોગ્ગલા પળ્ણત્તા સમણા ઉસો !' સૂક્ષ્માઃ-અતીન્દ્રિયાઃ સ્વલુ તે પુદ્ગલાઃ પ્રજ્ઞાતાઃ મો શ્રમણ ! આયુષ્મન્ ! ગૌતમ ! અથ ચ 'સર્વલોગં પિ ય ણં ઓગાદિત્તા ણં ચિદ્દંતિ' સર્વ લોકમપિ ચ સ્વલુ અવગાહ્ય-વ્યાપ્ય

સે ભાવિત ક્રિયા હો, વહ શ્રમણ ભાવિતાત્મા અનગાર કહલાના હૈ । વહ અન ગાર જવ મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત સે સમવહત હોતા હૈ, તવ ઉસકે જો ચરમ અર્થાત્ શૈલેશી અવસ્થા કે અન્તિમ સમય મેં હોને વાલે પુદ્ગલ હૈ, જિનકા કર્મ-પર્યાય દૂર હો ગયા હૈ, વે કયા સૂક્ષ્મ અર્થાત્ અતીન્દ્રિય હોતે હૈં ? હે આયુષ્મન્ શ્રમણ ! વે પુદ્ગલ કયા સમ્પૂર્ણ લોક કો વ્યાપ્ત કરકે રહતે હૈં ?

મગવાન્ ઉત્તર દેતે હૈં-હે ગૌતમ, હાં, સત્ય હૈ । મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત સે સમવહત એવં ભાવિતાત્મા અનગાર કે જો ચરમ અર્થાત્ શૈલેશી અવસ્થા કે અન્તિમ કાલભાવી નિર્જરા પુદ્ગલ હૈં-જો કર્મરૂપ પરિણમન સે મુક્ત હો ગયે હૈં, વે પુદ્ગલ, હે આયુષ્મન્ શ્રમણ ગૌતમ ! સૂક્ષ્મ હોતે હૈં ઓર સમ્પૂર્ણ લોક કો અવગાહન કરકે રહતે હૈં ।

ગૌતમસ્વામી પુનઃ પ્રશ્ન કરતે હૈં-હે મગવાન્ ! જો મનુષ્ય છદ્મસ્થ હૈ, અર્થાત્

કરેલ છે તે શ્રમણ ભાવિતાત્મા અનગાર કહેવાય છે. તે અનગાર જ્યારે મરણાન્તિક સમુદ્ઘાતથી સમવહત થાય છે, ત્યારે તેના જે ચરમ અર્થાત્ શૈલેશી અવસ્થાના અન્તિમ સમયમાં થનારા પુદ્ગલ છે, જેઓના કર્મ પર્યાય દૂર થઈ ગયા છે તેઓ શું સૂક્ષ્મ અર્થાત્ અતીન્દ્રિય હોય છે ? હે આયુષ્મન્ શ્રમણ ! તે પુદ્ગલો શું સમ્પૂર્ણ લોકને વ્યાપ્ત કરીને રહે છે ?

શ્રી ભગવાન્ ઉત્તર આપે છે-હે ગૌતમ । હા, એ સત્ય છે. મારણાન્તિક સમુદ્ઘાતથી સમવહત તેમજ ભાવિતાત્મા અનગારના જે ચરમ અર્થાત્ શૈલેશી અવસ્થાના અન્તિમકાલ ભાવી નિર્જરા પુદ્ગલ છે-જેના કર્મ રૂપ પરિણમનથી મુક્ત થયેલ છે. તે પુદ્ગલો, હે આયુષ્મન્ ! શ્રમણ ગૌતમ ! સૂક્ષ્મ હોય છે અને સમ્પૂર્ણ લોકની અવગાહના કરીને રહે છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી પુનઃ પ્રશ્ન કરે છે-હે ભગવાન્ ! જે મનુષ્યો છદ્મસ્થ છે અર્થાત્

તિષ્ઠન્તિ, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘હ્યમત્યેનં મંતે ! મણૂસે તેસિ ણિજ્જરા પોગ્ગલાણં કિં આણત્તં વા નાણત્તં વા’ હે મદન્ત ! હદ્મસ્થઃ खलु-વિશિષ્ટાવધિજ્ઞાનરહિતઃ મનુષ્યઃ, નતુ કેવલીતિ-ભાવઃ શૈલેશીકાલાન્ત્યભાવિનાં તેષાં નિર્જરાપુદ્ગલાનાં કિમ્ અન્યત્વં વા-ઉભયોઃ શ્રમણયોઃ સમ્વન્ધિનાં નિર્જરાપુદ્ગલાનાં પરસ્પરં ભિન્નત્વમિત્યર્થઃ, નાનાત્વં વા-અન્યાનપેક્ષમેકસ્યૈવ વર્ણાદિપ્રયુક્તં વૈચિત્ર્યમિતિભાવઃ, ‘ઓમત્તં વા તુચ્છત્તં વા, ગુરુયત્તં વા, લહુયત્તં વા જાણહ પાસહ ?’ અવમત્ત્વં વા-હીનત્વં, તુચ્છત્ત્વં વા સારરહિતત્વમ્, ગુરુત્ત્વં વા, લઘુત્ત્વં વા જાનાતિ, પશ્યતિ ? ભગવાન્નહ-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘ળો ણિજ્જરા સમદ્દે’ નાયમર્થઃ સમર્થઃ ન યુત્તયો-પપ્પન્નઃ, હદ્મસ્થમનુષ્યો ન તેષાં નિર્જરાપુદ્ગલાનામન્યત્વાદિકં જાનાતીતિભાવઃ, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘સે કેળદ્દેનં મંતે ! એવં વુચ્ચહ-હ્યમત્યેનં મણૂસે તેસિ ણિજ્જરા પોગ્ગલાણં ણો કિં-ચિ આણત્તં વા નાણત્તં વા ઓમત્તં વા તુચ્છત્તં વા ગુરુયત્તં વા લહુયત્તં વા જાણહ પાસહ ?’ હે મદન્ત ! તત્-અથ, કેનાર્થેન-કયં તાવદ્, એવમ્-ઉક્તપ્રકારેણ ઉચ્યતે-હદ્મસ્થઃ खलु મનુષ્ય-વિશિષ્ટ અવધિજ્ઞાન એવં કેવલજ્ઞાન સે રહિત હૈ, વહ શૈલેશી અવસ્થા કે અન્તિમ સમય સંબંધી ડન નિર્જરા-પુદ્ગલોં કે અન્યત્વ કો જાનતા હૈ ? અર્થાત્ યે પુદ્ગલ અમુક શ્રમણ કે હૈં ઓર યે નિર્જરા પુદ્ગલ અમુક સાધુ સંબંધી હૈં, હસ ભિન્નતા કો જાન સકતા હૈ ? કયા વહ ડન પુદ્ગલોં મેં રહે હુએ વર્ણાદિ કે ભેદ કો અર્થાત્ નાનાત્વ કો પહ્ચાન સકતા હૈ ? હસી પ્રકાર કયા ડનકો હીનતા, તુચ્છતા અર્થાત્ નિસસારતા, ગુરુતા યા લઘુતા કો જાનતા હૈ ?

ભગવાન્-હે ગૌતમ ! યહ અર્થ સમર્થ નહીં હૈ અર્થાત્ યહ વાત યુક્તિસંગત નહીં હૈ । હદ્મસ્થ, મનુષ્ય ડન નિર્જરા-પુદ્ગલોં કે અન્યત્વ યા ભિન્નત્વ આદિ કો નહીં જાન સકતા ।

ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! કિસ કારણ સે એસા કહા જાતા હૈ કિ હદ્મસ્થ મનુષ્ય ડન નિર્જરા-પુદ્ગલોં કે અન્યત્વ કો, ભિન્નત્વ કો, હીનતા કો, તુચ્છતા

વિશિષ્ટ અવધિ જ્ઞાન તેમજ કેવલજ્ઞાનથી રહિત છે, તે શૈલેશી અવસ્થાના અન્તિમ સમય સંબંધી તે નિર્જરા પુદ્ગલોના અન્યત્વને જાણે છે ? અર્થાત્ આ પુદ્ગલ અમુક શ્રમણના છે અને આ નિર્જરા પુદ્ગલ અમુક સાધુ સંબંધી છે, એ લિન્નતાને જાણી શકે છે ? અથવા તે તે પુદ્ગલોમાં રહેલા વર્ણાદિના ભેદને અર્થાત્ નાનાત્વને જાણી શકે છે ? એજ પ્રકારે શું તેમની હીનતા, તુચ્છતા અર્થાત્ નિઃસારતા, ગુરુતા અગર લઘુતાને જાણે છે ? શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! આ અર્થ સમર્થ અર્થાત્ આ વાત યુક્તિ સંગત નથી.

હદ્મસ્થ મનુષ્ય તે નિર્જરા પુદ્ગલોના અન્યત્વ અગર લિન્નત્વ આદિને નથી જાણી શકતા

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! શા કારણે એમ કહેવાય છે કે હદ્મસ્થ મનુષ્ય તે નિર્જરા પુદ્ગલોના અન્યત્વને, લિન્નત્વને, હીનતાને, તુચ્છતાને તથા ગુરુતાને અને લઘુતાને નથી જાણતા ?

स्तेषां निर्जरापुद्गलानां नो किञ्चिद् अन्यत्वं वा नानात्वं वा अवयवत्वं वा तुच्छत्वं वा गुरुत्वं वा लघुत्वं वा जानाति पश्यतीति ? भगवानाह—‘देवे वि य णं अत्येगइए जे णं तेसिं णिज्जरा पोग्गलाणं’ देवोऽपि च खलु अस्त्येकको यः खलु तेषां निर्जरापुद्गलानाम् ‘णो किञ्चि आणत्तं वा णाणत्तं वा ओमत्तं वा तुच्छत्तं वा गुरुत्तं वा लहुत्तं वा जाणइ पासइ’ नो किञ्चिद् अन्यत्वं वा नानात्वं वा अवयवत्वं वा तुच्छत्वं वा गुरुत्वं वा लघुत्वं वा जानाति पश्यति, ‘से तेण-ट्ठेणं गोयसा ! एवं वुच्चइ—’ हे गौतम ! तत्—अय तेनार्येन एवम्—उक्तप्रकारेण उच्यते यत् ‘छउमत्येणं मणूसे तेसिं णिज्जरा पोग्गलाणं णो किञ्चि आणत्तं वा जाव जाणइ पासइ’ छद्म-स्थः खलु मनुष्यस्तेषां निर्जरापुद्गलानां नो किञ्चिद् अन्यत्वं वा यावद्—नानात्वं वा, अवयवत्वं वा तुच्छत्वं वा, गुरुत्वं वा लघुत्वं वा जानाति पश्यति ‘एवं सुहुमाणं ते पोग्गला पणत्ता समणाउसो ! सव्वलोगं पि य णं ते ओगाहित्ताणं चिट्ठंति’ एवम्—उत्तरीत्या एतावन्मानेन सूक्ष्माः खलु ते पुद्गलाः—निर्जरापुद्गलाः प्रज्ञप्ताः, भो श्रमण ! आयुष्मन् ! सर्वं लोकमपि च खलु ते—अत्यन्तसूक्ष्माः पुद्गलाः न तु वादरूपाः अवगात-व्याप्य तिष्ठन्ति, तथा च देवानां मनुष्येभ्यः पटुनरेन्द्रियसत्त्वात्, यदा देवस्यापि कस्यचित् कर्मपुद्गलविषयकावधि-ज्ञानविकलत्वात् तेषां निर्जरा पुद्गलानां न किञ्चिदपि अन्यत्वादिविषयकज्ञानं भवति

को तथा गुरुता और लघुता को नहीं जानता—देखता है ?

भगवान्—हे गौतम ! कोई—कोई देव भी ऐसा होता है जो उन निर्जरा-पुद्गलों के अन्यत्व को, नानात्व को, हीनत्व को तथा तुच्छत्व, गुरुत्व अथवा लघुत्व को नहीं जानता—देखता है, इस कारण हे गौतम ! ऐसा कहा जाता है कि छद्मस्थ मनुष्य उन निर्जरा पुद्गलों के नानात्व आदि को नहीं जानता और नहीं देखता है । हे आयुष्मन् श्रमण ! वे निर्जरा पुद्गल इतने सूक्ष्म होते हैं और सम्पूर्ण लोक को व्याप्त करके रहे हुए हैं । तात्पर्य यह है कि वे, मनुष्यों की अपेक्षा अधिक पटुइन्द्रियों वाले होते हैं और जब कोई—कोई देव भी उन कर्मपुद्गलों के अन्यता आदि को अवधिज्ञान से नहीं जान सकता एवं अवधि-दर्शन से नहीं देख सकता तो मनुष्य की तो बात ही क्या है ?

श्री भगवान्—हे गौतम ! कौन कौन देव પણ એવા હોય છે. જે તે નિર્જરા પુદ્ગલોના અન્યત્વને, નાનાત્વને, હીનત્વને તથા તુચ્છત્વ, ગુરુત્વ. અથવા લઘુત્વને જાણતા દેખતા નથી, જે કારણે હે ગૌતમ ! એવું કહેવાય છે કે છદ્મસ્થ મનુષ્ય એ નિર્જરા પુદ્ગલોના નાનાત્વ આદિને નથી જાણતા અને દેખતા પણ નથી. હે આયુષ્યમન્ શ્રમણ ! તે નિર્જરા પુદ્ગલો એટલા સૂક્ષ્મ હોય છે અને સંપૂર્ણ લોકને વ્યાપ્ત કરીને રહેતા હોય છે. તાત્પર્ય એ છે કે દેવ મનુષ્યો અપેક્ષાએ અધિક પટુ ઇન્દ્રિયોવાળા હોય છે અને જ્યારે કોઈ કોઈ દેવ પણ તે પુદ્ગલો, અન્યતા આદિને અવધિજ્ઞાનથી નથી જાણી શકતા તેમજ અવધિ-દર્શનથી નથી દેખી શકતા તો પછી માણસની તો વાત જ શી છે.

मनुष्यस्य कथैव का ? इति भावः । अथ सर्वलोकस्पर्शिनस्ते शैलेशीसमयान्त्यकालभाविनः पुद्गला इत्यतो गौतमः पुनः पृच्छति—‘नैरइयाणं भंते ! निज्जरा षोग्गले किं जाणंति पासंति आहारंति ?’ हे भदन्त ! नैरयिकाः खलु तावन् निर्जरा पुद्गलान्—अत्यन्तसूक्ष्मापगत-कर्मभावपुद्गलान् किं जानन्ति पश्यन्ति आहरन्ति ? उदाहु न जाणंति न पासंति आहारंति ?’ उदाहो तथाविध कर्मनिर्जरापुद्गलान् न जानन्ति न पश्यन्ति अपितु केवलमाहरन्ति ? भगवानाह—‘गोयमा !’ हे गौतम ! ‘नैरइया णिज्जरा षोग्गले न जाणंति न पासंति आहारंति’ नैरयिकाः निर्जरापुद्गलान् न जानन्ति न पश्यन्ति अपितु केवलम् आहरन्त्येव पुद्गलानां विचित्रपरिणमनस्वभावतया आहाररूपतयापि तेषां परिणमत्व संभवात् तेषां निर्जरापुद्गलविषयकज्ञानदर्शनासंभवात्, ‘एवं जाव पंचिदियतिरिक्खजोणियाणं’ एवम्—नैरयिका इव यावद्—अमुरकुमारादिदशभवनपतयः, पृथिवीकायिकाद्येकेन्द्रियाः विकलेन्द्रियाः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योतिकाः खलु कर्मनिर्जरापुद्गलान् न जानन्ति न पश्यन्ति अपि तु केवलमाहर-

शैलेशी अवस्था के अन्तिम समयवर्ती वे पुद्गल समस्त लोक को स्पर्श करते हैं, अतएव गौतमस्वामी पुनः प्रश्न करते हैं—भगवन् ! क्या नारक उन निर्जरा पुद्गलों को, जो अत्यन्त सूक्ष्म होते हैं और कर्मपर्याय से रहित हो चुके हैं, जानते और देखते हैं, और आहार करते हैं अथवा नहीं जानते, नहीं देखते किन्तु आहार करते हैं ?

भगवान्—हे गौतम ! नारक जीव उन निर्जरा-पुद्गलों को नहीं जानते, नहीं देखते हैं, केवल उनका आहार करते हैं । पुद्गलों का स्वभाव विचित्र होता है, अत एव आहार रूपमें भी उनका परिणमन होना संभव है । किन्तु उनका ज्ञान और दर्शन उन्हें नहीं हो सकता ।

इसी प्रकार पंचेन्द्रिय तिर्यचों तक जानना चाहिए, अर्थात् नारकों के ही समान असुरकुमार आदि भवनपतियों को, पृथिवीकायिक आदि एकेन्द्रियों को, विकलेन्द्रियों को तथा पंचेन्द्रिय तिर्यचों को भी उन निर्जरापुद्गलों का ज्ञान और

शैलेशी अवस्थाना अन्तिम समयवर्ती ते पुद्गलो समस्त लोकाना स्पर्श करे छे, तेथी न गौतमस्वामी इरी प्रश्न करे छे—लगवन् ! शुं नारक ते निर्जरा पुद्गलाने, जे अत्यन्त सूक्ष्म होय छे अने कर्म पर्यायोथी रहित थयेल छे, जणु छे अने देखे छे अने आहार करे छे अथवा नथी जणुता, नथी देखता परन्तु आहार करे छे ?

श्री लगवान्—गौतम ! नारकजिव ते निर्जरा पुद्गलाने नथी जणुता, नथी देखता, केवण तेभनो आहार करे छे. पुद्गलानो स्वभाव विचित्र होय छे, तेथी न आहाररूपमां पणु तेमनु परिणमन थवुं संभव छे. पणु तेमनु ज्ञान अने दर्शन तेमने नथी थई थकतुं. जे न प्रकारे पंचेन्द्रिय तिर्यचो सुधी जणुवुं जेईजे. अर्थात् नारकानी न समान असुरकुमार आदि भवनपतियो पृथ्वीकायिक आदि एकेन्द्रियो, विकलेन्द्रियो, पंचे-

ન્યેવ તેપામપિ નિર્જરાપુદ્ગલવિપયકજ્ઞાનદર્શનાસંભવાત્, તથા ચ નિર્જરાપુદ્ગલાનામત્યન્તસૂક્ષ્મ-
તયા નયનાદ્યગોચરત્વાત્ નૈરયિકાદીનાશ્ચ કાર્મણશરીરપુદ્ગલ્લાભવનાવધિજ્ઞાનશૂન્યત્વાત્,
ગૌતમઃ પુચ્છતિ—‘મણૂસા ણં ભંતે તે નિજ્જરા પોગ્ગલે કિં જાણંતિ પાસંતિ આહારે’તિ ?’ હે
મદન્ત ! મનુષ્યાઃ સ્વલુ તાન્ નિર્જરાપુદ્ગલાન્ કિં જાનન્તિ પશ્યન્તિ આહરન્તિ ?’ હે મદન્ત !
મનુષ્યાઃ સ્વલુ તાન્ નિર્જરાપુદ્ગલાન્ કિં જાનન્તિ પશ્યન્તિ આહરન્તિ ? ‘ઉદાહુ ન જાણંતિ
ન પાસંતિ, આહારેતિ’ ઉતાહો ન જાનન્તિ ન પશ્યન્તિ અપિતુ કેવલમાહરન્ત્યેવ ? મગધાનાહ-
‘ગોયમ્મા !’ હે ગૌતમ ! ‘અત્યેગઇયા જાણંતિ પાસતિ આહારેતિ’ અસ્ત્યેકે કેચન મનુષ્યાઃ
કર્મનિર્જરાપુદ્ગલાન્ જાનન્તિ પશ્યન્તિ આહરન્તિ, ‘અત્યેગઇયા ન જાણંતિ ન પાસંતિ, આહ-
રેતિ’ અસ્ત્યેકે કેચન મનુષ્યાઃ નિર્જરાપુદ્ગલાન્ ન જાનન્તિ ન પશ્યન્તિ અપિતુ કેવલમાહર-
ન્ત્યેવ, ગૌતમસ્તત્ર પ્રશ્નયતિ—‘સે કેણદ્દેણં ભંતે ! एवं વુચ્ચઇ—અત્યેગઇયા જાણંતિ પાસંતિ
આહારેતિ’ હે મદન્ત ! તત્—અથ કેનાર્યેન—કથં તાવદ્ એવમ્—ઉક્તરીત્યા ઉચ્યતે તત્—અસ્ત્યેકે
કેચન મનુષ્યાઃ જાનન્તિ પશ્યન્તિ આહરન્તિ ‘અત્યેગઇયા ન જાણંતિ ન પાસંતિ આહારેતિ ?’

દર્શન નહીં હોતા, વે કેવલ उन पुद्गलों का आहार कर सकते हैं। क्योंकि वे
निर्जरापुद्गल अतीव सूक्ष्म होने के कारण नेत्र आदि के गोचर नहीं होते और
नारक आदि उन कर्मणपुद्गलों को जानने वाले अबधिज्ञान से रहित होते हैं।

गौतमस्वामी—हे भगवन् ! क्या मनुष्य उन निर्जरा-पुद्गलों को जानते-
देखते और आहार करते हैं अथवा नहीं जानते और नहीं देखते हुए आहार
करते हैं ?

भगवान्—हे गौतम ! कोई-कोई मनुष्य जानते-देखते हैं और आहार
करते हैं, कोई-कोई नहीं जानते और नहीं देखते, परन्तु आहार करते हैं।

गौतमस्वामी—इसका कारण पूछते हुए प्रश्न करते हैं—हे भगवन् ! किस
हेतु से ऐसा कहा जाता है कि कोई मनुष्य तो जानते, देखते और आहार

ન્દ્રિય તિર્યચેને પણ એ નિર્જરા પુદ્ગલોના જ્ઞાન અને દર્શન નથી થતાં, તે કેવળ તે
પુદ્ગલોનો આહાર કરી શકે છે. કેમકે તે નિર્જરા પુદ્ગલો ખૂબ સૂક્ષ્મ હોવાના કારણે
આખા વગેરેથી દેખાતા નથી અને નારક આદિ તે કાર્મણ પુદ્ગલોને જણાવનાર અવધિ-
જ્ઞાનથી રહિત હોય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી—ભગવન્ ! શું મનુષ્ય તે નિર્જરા પુદ્ગલોને જાણે છે, દેખે છે
અને આહાર કરે છે, અથવા નથી જાણતા નથી દેખતા પણ આહાર કરે છે ?

શ્રી ભગવાન્—ગૌતમ ! કોઈ કોઈ મનુષ્ય તો જાણે છે દેખે છે અને આહાર કરે છે.
કોઈ કોઈ નથી જાણતા નથી દેખતા પરંતુ આહાર કરે છે.

ગૌતમસ્વામી—તેનું કારણ પૂછતા પ્રશ્ન કરે છે કે હે ભગવન્ શા હેતુથી એમ કહેવાય
છે કે કોઈ કોઈ મનુષ્ય તો જાણે છે દેખે છે, અને આહાર કરે છે. તથા કોઈ મનુષ્ય
નથી જાણતા નથી દેખતા અને આહાર કરે છે ?

અસ્ત્યેકે-કેવન મનુષ્યાઃ ન જ્ઞાનન્તિ ન પશ્યન્તિ અપિતુ કેવલમાહરન્ત્યેવ ? ભગવાનાહ-
'ગોયમા !' ગૌતમ ! 'મનૂસ્તા દુવિદ્વા પ્ણત્તા' મનુષ્યા દ્વિવિદ્વાઃ પ્રજ્ઞતાઃ, 'તં જદ્વા-સણ્ણિ-
ભૂયા ય, અસણ્ણિભૂયા ય' તદ્વથા-સંજ્ઞિભૂતાશ્ચ, અસંજ્ઞિભૂતાશ્ચ, તત્ર સંજ્ઞિનશ્ચભૂતાઃ સંજ્ઞિભૂતાઃ-
સંજ્ઞિત્વં પ્રાપ્તા इत्यर्थः, સંજ્ઞિનશ્ચાત્ર વિશિષ્ટાવધિજ્ઞાનિનો ગૃહ્યન્તે યેપાં તે કાર્મણશરીરપુદ્ગલા
અવધિજ્ઞાનાલમ્બનતાં ભજન્તે, સંજ્ઞિવ્યતિરિક્તા અસંજ્ઞિભૂતાઃ વ્યપદિશ્યન્તે, 'તત્થ ણં જે તે
અસણ્ણિભૂયા તે ણં ન જાણંતિ, ન પાસંતિ, આહારેતિ' તત્ર સ્વલુ-તદુભયેષાં મધ્યે યે તાવદ્
અસંજ્ઞિભૂતા મનુષ્યાસ્તે સ્વલુ કર્મનિર્જરાપુદ્ગલાન્ ન જ્ઞાનન્તિ, ન પશ્યન્તિ અપિતુ કેવલમાહર-
ન્તિ, તેપાં વિશિષ્ટાવધિજ્ઞાનવિકલત્વાત્, 'તત્થ ણં જે તે સણ્ણિભૂયા તે દુવિદ્વા પ્ણત્તા' તત્ર
સ્વલુ-તદુભયેષાં મધ્યે યે તાવદ્ સંજ્ઞિભૂતા મનુષ્યાસ્તે દ્વિવિદ્વાઃ પ્રજ્ઞતાઃ, 'તં જદ્વા-ઉવઉત્તા
ય, અણુવઉત્તા ય' તદ્વથા-ઉપયુક્તાશ્ચ અનુપયુક્તાશ્ચ, તત્ર ઉપયુક્તા ઉપયોગગન્તઃ, તદ્ભિન્ના
અનુપયોગગન્તોઽનુપયુક્તા વ્યપદિશ્યન્તે, 'તત્થ ણં જે તે અણુવઉત્તા તે ણં ન જાણંતિ ન
પાસંતિ, આહારેતિ' તત્ર સ્વલુ-તદુભયેષાં મધ્યે યે તાવદ્ અનુપયુક્તા મનુષ્યારતે સ્વલુ કર્મ-

કરતે હૈં તથા કોઈ મનુષ્ય નહીં જાનતે ઔર નહીં દેખતે હુઅ હી આહાર કરતે હૈં ?

ભગવાન્-હે ગૌતમ ! મનુષ્ય દો પ્રકાર કે હોતે હૈં-સંજ્ઞિભૂત ઔર અસંજ્ઞિ-
ભૂત । જો સંજ્ઞી હૌં વે સંજ્ઞિભૂત ઔર જો અસંજ્ઞી હૌં વે અસંજ્ઞિભૂત । યહાં સંજ્ઞી
કા અર્થ હૈ વે અવધિજ્ઞાનવાન્ મનુષ્ય જિનકા અવધિજ્ઞાન કાર્મણ-પુદ્ગલોં કો
જાન સકતા હૈ । જો મનુષ્ય હસ પ્રકાર કે અવધિજ્ઞાન સે રહિત હૌં વે અસંજ્ઞિ-
ભૂત કહલાતે હૈં । હન દોનોં પ્રકાર કે મનુષ્યોં સેં જો અસંજ્ઞિભૂત મનુષ્ય હૈં, વે
ઉન પુદ્ગલોં કો નહીં જાનતે ઔર નહીં દેખતે હૈં, કેવલ ઉનકા આહાર કરતે હૈં ।
જો મનુષ્ય સંજ્ઞિભૂત હૈં, વે સી દો પ્રકાર કે હોતે હૈં, યથા-ઉપયુક્ત ઔર અનુ-
પયુક્ત । જિન્હોંને ઉપયોગ લગા રક્ષ્વા હો વે ઉપયુક્ત કહલાતે હૈં ઔર જિન્હોંને
ઉપયોગ ન લગા રક્ષ્વા હો વે અનુપયુક્ત કહલાતે હૈં । જો મનુષ્ય સંજ્ઞિભૂત તો હૈં
મગર ઉપયોગ શૂન્ય હૈં, અર્થાત્ જિન્હોંને ઉધર ઉપયોગ નહાં લગા રક્ષ્વા હૈ, વે

શ્રી ભગવાન્-ગૌતમ ! માણસ જે જાતના હોય છે-સંજ્ઞીભૂત અને અસંજ્ઞીભૂત
જેસંજ્ઞી હોય તે સંજ્ઞીભૂત અને અસંજ્ઞી હોય તે અસંજ્ઞીભૂત આહી સંજ્ઞીનો અર્થ છે તે
અવધિજ્ઞાનવાન્ મનુષ્ય જેમનું અવધિજ્ઞાન કાર્મણ પુદ્ગલોને જાણી શકે છે. જે માણસ
આ પ્રકારના અવધિજ્ઞાનથી રહિત હોય તેઓ અસંજ્ઞીભૂત કહેવાય છે આ બન્ને પ્રકારના
મનુષ્યોમાં જે, અસંજ્ઞીભૂત મનુષ્ય છે, તેઓ તે પુદ્ગલોને નથી જાણતા અને દેખતા
પણ નથી, કેવળ તેમનો આહાર કરે છે. જે મનુષ્ય સંજ્ઞીભૂત છે, તેઓ પણ જે પ્રકારના
હોય છે, જેમ કે ઉપયુક્ત, અને અનુપયુક્ત જેઓએ ઉપયોગ કરેલો હોય તેઓ ઉપયુક્ત
કહેવાય છે અને જેઓએ ઉપયોગ ન કર્યો હોય તેઓ અનુપયુક્ત કહેવાય છે જે મનુષ્ય
સંજ્ઞીભૂત તો છે પણ ઉપયોગ શૂન્ય છે, અર્થાત્ જેઓએ ઉપયોગ નથી કરી રાખ્યો, તેઓ

નિર્જરાપુદ્ગલાન્ ન જાનન્તિ ન પશ્યન્તિ, અપિતુ કેવલમાહરન્તિ, ‘દત્ત્યઃ ણં જે તે ઉવઉત્તા તે ણં જાણંતિ, પાસંતિ, આહારેંતિ’ તન્ન ચલુ-તદુમયેષાં મધ્યે ચે તાવદ્ ઉપયુક્તા મનુષ્યાસ્તે કર્મનિર્જરાપુદ્ગલાન્ અતિ સૂક્ષ્માનપિ વિશિષ્ટાવધિજ્ઞાનેન જાનન્તિ પશ્યન્તિ આહરન્તિ, પ્રકૃત-દ્રુપસંહરન્નાહ-‘સે એણદ્દેણં ગોયમા ! એવં વુચ્ચઇ-અત્યેગડ્યા ન જાણંતિ ન પાસંતિ, આહારેંતિ’ હે ગૌતમ ! તત્-તસ્માત્કારણાત્, એતેનાર્યેન એવમ્-ઉક્તરીત્યા ઉચ્યતે ચદ્-અસ્ત્યેકે કેચન મનુષ્યા ન જાનન્તિ ન પશ્યન્તિ અપિતુ કેવલમાહરન્તિ, ‘અત્યેગડ્યા જાણંતિ પાસંતિ આહારેંતિ’ અસ્ત્યેકે કેચન મનુષ્યા, જાનન્તિ, પશ્યન્તિ, આહરન્તીતિ, ‘વાણમંતરજોશિસિયા જહા ‘નેરડ્યા’ વાનચ્યન્તરજ્યોતિષ્કાઃ યથા નૈરયિકાઃ પ્રતિપાદિતાસ્તથા પ્રતિપત્તવ્યાઃ,

ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘વૈમાણિયા ણં અંતે ! તે નિજ્જરા પોગ્ગલે કિં જાણંતિ પાસંતિ આહારેંતિ ?’ હે ભદ્રન્ત ! વૈમાણિકાઃ ચલુ તાન્ કર્મનિર્જરાપુદ્ગલાન્ અત્યન્તસૂક્ષ્મરૂપાન્ કિં જાનન્તિ પશ્યન્તિ આહરન્તિ ? કિં વા ન જાનન્તિ ન પશ્યન્તિ આહરન્તિ ? इति प्रश्नाशयः, भगवानाह-‘जहा मणूसा’ यथा मनुष्याः प्रतિपादितास्तथा प्रतिपत्तव्याः, किन्तु-‘णवरं वૈમાણિયા દુવિદ્ધા

उन पुद्गलों को नहीं जानते और नहीं देखते हैं, केवल उनका आहार करते हैं। किन्तु जो उपयुक्त हैं, वे मनुष्य उन पुद्गलों को अवधिज्ञान से जानते हैं, देखते हैं और जान-देखकर आहार करते हैं। इस हेतु से, हे गौतम ! ऐसा कहा गया है कि कोई-कोई मनुष्य नहीं जानते और नहीं देखते हुए उन निर्जरा पुद्गलों का आहार करते हैं और कोई-कोई मनुष्य जानते-देखते हुए आहार करते हैं।

वाणव्यन्तर देवों की वक्तव्यता नारकों के समान समझनी चाहिए।

ગૌતમસ્વામી-હે અગવન્ ! વૈમાણિક દેવ ઉન નિર્જરા-પુદ્ગલોં કો જો અતીવ સૂક્ષ્મ સ્વરૂપ વાલે હોતે હૈં, કયા જાનતે ઓર દેખતે હુણ આહાર કરતે હૈં અથવા નહાં જાનતે, નહાં દેખતે કિન્તુ આહાર કરતે હૈં ?

भगवान्-जैसा मनुष्यों के संबंध में कहा है, वैसा ही वैमानिकों के संबंध में

એ પુદ્ગલોને નથી જાણતા અને નથી દેખતા કેવળ તેમનો આહાર કરે છે. કિન્તુ જે ઉપયુક્ત છે, તે માણસો તે પુદ્ગલોને અવધિજ્ઞાનથી જાણે છે, દેખે છે અને જાણીદેખીને આહાર કરે છે. એ હેતુથી, હે ગૌતમ ! એવું કહેલું છે કે કોઈ કોઈ મનુષ્ય નથી જાણતા અને નથી દેખતા છતાં એ નિર્જરા પુદ્ગલોનો આહાર કરે છે અને કોઈ કોઈ મનુષ્ય જાણીદેખીને પણ આહાર કરે છે.

વાણવ્યન્તર દેવોની વક્તવ્યતા નારકોના સમાન સમજવી જોઈએ.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! વૈમાણિક દેવ તે નિર્જરા પુદ્ગલોને કે જે અતીવ સૂક્ષ્મ સ્વરૂપવાળા હોય છે, શું જાણી અને દેખીને આહાર કરે છે અથવા નહીં જાણવાં નહીં દેખવાં છતાં આહાર કરે છે ?

શ્રી ભગવાન્-ગૌતમ ! જેવું માણસના સમ્બન્ધમાં કહ્યું છે, તેવું જ વૈમાણિકોના

પણ્ણત્તા' નવરમ્-મનુષ્યાપેક્ષયા વિશેષસ્તુ-વૈમાનિકાઃ દ્વિવિધાઃ પ્રજ્ઞતાઃ, 'તં જહા-માઈમિચ્છદ્વિટ્ટી ઉવવણ્ણગા ય, અમાઈસમ્મદ્વિટ્ટી ઉવવણ્ણગા ય' તદ્વયા-માયિમિથ્યાદદ્વિટ્ટીઉપપન્નકાશ્ચ, અમાયિસમ્મદ્વિટ્ટીઉપપન્નકાશ્ચ, તત્ર તૃતીયકષાયો માયાપદવાચ્યઃ, તૃતીયકષાયરૂપા ચ માયા-તદન્યેવામપિ કષાયાણામુપલક્ષણમ્, સા માયા અસ્ત્યેષાં તે મયિન ઉત્કટરાગદ્વેષવન્તસ્તે ચ તે મિથ્યાદદ્વિટ્ટીએતિ માયિમિથ્યાદદ્વિટ્ટીસ્તથાભૂતા ઉપપન્નકાઃ-ઉપપન્ના इति માયિમિથ્યાદદ્વિટ્ટીઉપપન્ન-કાસ્તદ્ભિજ્ઞા અમાયિસમ્મદ્વિટ્ટીઉપપન્નકા વોધ્યાઃ, તત્ર માયિમિથ્યાદદ્વિટ્ટીઉપપન્નકપદેન નવગ્રૈવે-યકર્ણન્તા વૈમાનિકા ગૃહ્યન્તે, અમાયિસમ્મદ્વિટ્ટીઉપપન્નકપદેન તુ અનુત્તરૌપપાતિકા વૈમાનિકા ગૃહ્યન્તે, 'તત્થ ણં જે તે માઈમિચ્છદ્વિટ્ટી ઉવવણ્ણગા તે ણં ન જાણંતિ ન પાસંતિ, ન આહારે તિ' તત્ર સ્વલુ-તદુભયેષાં મધ્યે યે તે માયિમિથ્યાદદ્વિટ્ટીઉપપન્નકા નવગ્રૈવેયકાન્તા વૈમાનિકાઃ સન્તિ તે સ્વલુ કર્મનિર્જરાપુદ્ગલાન્ અત્યન્તસૂક્ષ્મત્વાત્ ન જાનન્તિ, ન પશ્યન્તિ, ન આહરન્તિ, કિન્તુ- 'તત્થ ણં જે તે અમાઈસમ્મદ્વિટ્ટી ઉવવણ્ણગા તે દુવિહા પણ્ણત્તા' તત્ર સ્વલુ-તદુભયેષાં મધ્યે યે

भी कहलेना चाहिए । मनुष्यों की अपेक्षा वैमानिकों के विषय में विशेष वक्तव्य यह है कि-वैमानिक देव दो प्रकार के होते हैं, यथा-मायामिथ्यादृष्टि-उपपन्नक और अमायिसम्यग्दृष्टि-उपपन्नक । यहां माया नामक जो तीसरा कषाय है, उसके ग्रहण से अन्य सभी कषायों का ग्रहण करलेना चाहिए । जिनमें माया कषाय विद्यमान हो उन्हें मायी कहते हैं और ऐसे मिथ्यादृष्टियों को मायि मिथ्यादृष्टि समझना चाहिए । जो मायिमिथ्यादृष्टि रूपमें उत्पन्न हुए हों, वे मायिमिथ्यादृष्टि-उपपन्नक कहे जाते हैं और उनसे जो विपरीत हों, वे अमायिसम्यग्दृष्टि-उपपन्नक कहलाते हैं । मायिमिथ्यादृष्टि-उपपन्नक नवग्रैवेयक तक के देवों में पाये जा सकते हैं । और अमायिसम्यग्दृष्टि-उपपन्नक शब्द से अनु-त्तर विमानों तक के देवों में पाये जा सकते हैं । यहां यह बात ध्यानमें रखनी है कि नवग्रैवेयक के और उससे पहले सौधर्मरूप आदि के देव भी कोई-कोई

સંબંધમા પણ કહી દેવુ ભેદીએ. મનુષ્યોની અપેક્ષાએ વૈમાનિકોના વિષયમાં વિશેષ વક્તવ્ય એ છે કે વૈમાનિક દેવ બે પ્રકારના હોય છે જેમ કે માયિ મિથ્યાદૃષ્ટિ-ઉપપન્નક અને અમાયિમિથ્યાદૃષ્ટિ ઉપપન્નક અહીં માયાનામક જે ત્રીજો કષાય છે, તેના ગ્રહણથી અન્ય બધા કષાયોનું ગ્રહણ કરી લેવું ભેદીએ. જેમાં માયાકષાય વિદ્યમાન હોય તેમને માયી કહે છે અને એવી મિથ્યાદૃષ્ટિએને માયિ મિથ્યાદૃષ્ટિ-સમજવી ભેદીએ. જે માયા મિથ્યાદૃષ્ટિ રૂપથી ઉત્પન્ન થયેલ હોય, તેઓ માયિમિથ્યાદૃષ્ટિ-ઉપપન્નક કહેવાય છે. અને તેમનાથી જે વિપરીત હોય તેઓ અમાયિ મિથ્યાદૃષ્ટિ ઉપપન્નક કહેવાય છે. માયિ-મિથ્યાદૃષ્ટિ-ઉપપન્નક નવ ગ્રેવૈક સુધીના દેવોમાં મળી આવે છે અને અમાયિક મિથ્યા-દૃષ્ટિ-ઉપપન્નક શબ્દથી અનુત્તર વિમાનો સુધીના દેવોમાં મળી આવી શકે છે. આડી આ વાત ધ્યાનમાં રાખવાની છે કે નવગ્રેવૈક અને તેના પહેલા સૌધર્મ કલ્પ આદિના

તે અણાયિસમ્યગ્ દંદ્યુપપન્નકા વૈમાનિકા અનુત્તરોપપાતિકરૂપાઃ સન્તિ તે દ્વિવિધાઃ પ્રજ્ઞતાઃ; 'તં જહા અણંતરોવવર્ણગા ય પરંપરોવવર્ણગા ય' તદ્યથા-અનન્તરોપપન્નકાશ્ચ પરંપરોપપન્નકાશ્ચ, તત્ર અનન્તરમ્-અવ્યવધાનમ્ તેન ઉપપન્નકા इति અનન્તરોપપન્નકાઃ, ઉપપત્તિપ્રથમસમય-સ્થાયિનં इत्यર્થઃ, પરંપરયા ઉપપન્નકાઃ પરંપરોપપન્નકાઃ, ઉત્પત્ત્યનન્તરમ્ દ્વિત્રાદિસમય-સ્થાયિનં इत्यર્થઃ, 'તસ્થ ણં જે તે અણંતરોવવર્ણગા તે ણં ન જાણંતિ, ન પાસંતિ, આહારેતિ' તત્ર સ્વલુ-તદુભયેષાં મધ્યે યે તે અનન્તરોપપન્નકા વૈમાનિકાઃ સન્તિ તે સ્વલુ કર્મનિર્જરાપુદ્ગલો ન જાનન્તિ, ન પશ્યન્તિ, આહરન્તિ, તેષામેકસામયિકોપયોગસંભવાત્ અપર્યાપ્તવાચ્ચ, સમ્યગ્દૃષ્ટિ હોતે હૈં, કિન્તુ ડનકા અવધિજ્ઞાન હતના સવલ નહાં હોતા કિ વે ડેન નિર્જરા પુદ્ગલોં કો જાન-ડેવ સકેં, અતઁવ વે માયી-મિથ્યાદૃષ્ટિ ન હોતે હુઁ ઓ ડન દૃષ્ટિ સે માયી-મિથ્યાદૃષ્ટિ સરીવે હૈં । ઇસ કારણ ડનહેં માયા-મિથ્યાદૃષ્ટિ કે અન્તર્ગત કહા હૈ ।

મલયગિરિ ને તો ઁસા હી અર્થ કિયા હૈ જૈસા યહાં લિખા હૈ કિન્તુ મહારાજશ્રી કી ધારણા ઁસી હૈ કિ સૌધર્માદિ દેવ લોકોં કે દેવ ઓ ડન નિર્જરા પુદ્ગલોં કો જાન ડેવ સકતે હૈં ઓર યહ વાત મૂલ પાઠ સે ઓ સિદ્ધ હોતી હૈ ।

ઇન માયી-મિથ્યાદૃષ્ટિ ઓર અમાયી-સમ્યગ્દૃષ્ટિ દેવોં મેં સે જો માયી-મિથ્યાદૃષ્ટિ હૈં, વે ડન નિર્જરા પુદ્ગલોં કો નહીં જાનતે, નહીં ડેવતે કિન્તુ આહાર કરતે હૈં, કિન્તુ ડનમેં જો અમાયી-સમ્યગ્દૃષ્ટિ દેવ હૈં વે ડો પ્રકાર કે હોતે હૈં-અનન્તરોપપન્ન ઓર પરંપરોપપન્ન । જિનકો ઉત્પન્ન હુઁ-પહલા હી સમય હો, વે અનન્તરોપપન્ન કહલાતે હૈં ઓર જિનહેં ઉત્પન્ન હુઁ ઁક સમય સે અધિક હો ચુકા હો, વે પરંપરોપપન્ન કહલાતે હૈં । ઇન ડોનોં પ્રકાર કે દેવોં મેં જો અનન્તરોપપન્ન હૈં, વે ડન નિર્જરા પુદ્ગલોં કો નહીં જાનતે હૈં, નહાં ડેવતે હૈં, કિન્તુ

દેવ પશુ ડોઈ ડોઈ સમ્યગ્દૃષ્ટિ હોય છે, કિન્તુ તેમનું અવધિજ્ઞાન ઁટલું સખલ નથી હોતુ કે તેઓ નિર્જરા પુદ્ગલોને જાણી ડેખી શકે, તેથી જ તે માયી-મિથ્યાદૃષ્ટિ સરળા છે. ઁ કારણે તેઓને માયા મિથ્યાદૃષ્ટિના અન્તર્ગત કહ્યા છે.

ટીકાકાર શ્રી મલયગિરીએ તો ઁવેા જ અર્થ કહ્યો છે. કે જવેા આહીં લખ્યેા છે. પશુ મહારાજશ્રીની ધારણા ઁવી છે કે, સૌધર્મ આદિ દેવ લોકોના દેવ પશુ ઁ નિર્જરા પુદ્ગલોને જાણી ડેખી શકે છે, અને ઁ વાત મૂળ પાઠથી પશુ સિદ્ધ થાય છે.

આ માયા-મિથ્યાદૃષ્ટિ અને અમાયી સમ્યગ્દૃષ્ટિ દેવોમાં જે માયી મિથ્યાદૃષ્ટિ છે, તેઓ આ નિર્જરા પુદ્ગલોને નથી જાણતા, નથી ડેખતા કિન્તુ આહાર કરે છે, પણ તેમાં જે અમાયી સમ્યગ્દૃષ્ટિ દેવ છે, તેઓ ઁ પ્રકારના હોય છે-અનન્તરોપપન્ન અને પરંપરોપપન્ન । જેને ઉત્પન્ન થયાનો પ્રથમ સમય હોય, તેઓ અનન્તરોપપન્ન કહેવાય છે. અને જેમને ઉત્પન્ન થયે ઁકથી વધારે સમય અધિક થઈ ગયેલ હોય તેઓ પરંપરોપપન્ન કહેવાય છે. આ બન્ને પ્રકારના દેવોમાં જે અનન્તરોપપન્ન છે, તેઓ તે નિર્જરા પુદ્ગલો

‘તત્થ ણં જે તે પંપરોવવન્નગા તે દુવિઠા પણ્ણત્તા’ તત્ર સ્વલુ-તદુભયેપાં મધ્યે ચે તે પરમ્પરો-પપન્નકા વૈમાનિકાઃ સન્તિ તે દ્વિવિધાઃ પ્રજ્ઞસાઃ, ‘તં જહા-પજ્જત્તગા ચ અપજ્જત્તગા ચ’ તથા-પર્યાપ્તકાશ્ચ અપર્યાપ્તકાશ્ચ, ‘તત્થ ણં જે તે અપજ્જત્તગા તે ણં ન જાણંતિ ન પાસંતિ આહારે તિ’ તત્ર સ્વલુ-તદુભયેપાં મધ્યે ચે તે અપર્યાપ્તકાઃ પરમ્પરોપપન્નકાઃ સન્તિ તે સ્વલુ કર્મનિર્જરાપુદ્ગલાન્ ન જાનન્તિ ન પશ્યન્તિ, કેવલમાહરન્તિ, તેપામપર્યાપ્તત્વેન સમ્યગુપયોગા-સંભવાન્ ‘તત્થ ણં જે તે પજ્જત્તગા તે દુવિઠા પણ્ણત્તા’ તત્ર સ્વલુ-તદુભયેપાં મધ્યે ચે તે પર્યાપ્તકાઃ પરમ્પરોપપન્નકાસ્તે દ્વિવિધાઃ પ્રજ્ઞસાઃ ‘તં જહા-ઉવઉત્તા ચ અણુવઉત્તા ચ’ તથા-ઉપયુક્તાશ્ચ અનુપયુક્તાશ્ચ ‘તત્થ ણં જે તે અણુવઉત્તા તે ણં ન જાણંતિ ન પાસંતિ’ તત્ર સ્વલુ-તદુભયેપાં મધ્યે ચે તે અનુપયુક્તાઃ પર્યાપ્તકાઃ પરમ્પરોપપન્નકાઃ સન્તિ તે કર્મનિર્જરાપુદ્ગલાન્ ન જાનન્તિ ન પશ્યન્તિ, કેવલમ્ આહરન્તિ, સામાન્યતો વિશેષતઃ પરિચ્છેદસ્ય ઉપયોગં વિના કર્તુમશક્યત્વાત્ ‘તત્થ ણં જે તે ઉવઉત્તા તે ણં જાણંતિ પાસંતિ આહારે તિ’ તત્ર સ્વલુ-તદુભયેપાં મધ્યે ચે તે ઉપયુક્તાઃ પર્યાપ્તકાઃ પરમ્પરોપપન્નકાઃ સન્તિ તે સ્વલુ કર્મનિર્જરાપુદ્ગલાન્ પ્રણિધાનેન જાનન્તિ પશ્યન્તિ આહરન્તિ,

આહાર કરતે હૈં, ઇસકે અતિરિક્ત વે અપર્યાપ્ત બી હોતે હૈં, જો અમાયી-સમ્ય-ગ્દષ્ટિ દેવ પરમ્પરોપવન્ન હૈં, વે બી દો પ્રકાર કે હોતે હૈં, યથા-પર્યાપ્તક ઓર અપર્યાપ્તક । ઇનમેં જો અપર્યાપ્તક પરમ્પરોપવન્ન હૈં, વે નહીં જાનતે, નહીં દેખતે, કેવલ ઊન નિર્જરા પુદ્ગલોં કા આહાર કરતે હૈં, કયોં કિ અપર્યાપ્ત હોનેકે કારણ ઊનકા ઉપયોગ ઠીક તરહ લગ નહીં સકતા । જો દેવ પર્યાપ્તક પરમ્પરો-પવન્ન હૈં, વે બી દો પ્રકાર કે હૈં-ઉપયુક્ત ઓર અનુપયુક્ત । ઇન દોનોં મેં જો અનુપયુક્ત હૈં, વે ઊન નિર્જરા પુદ્ગલોં કો જાનતે-દેખતે નહીં હૈ, કેવલ આહાર કરતે હૈં, કયોં કિ ઉપયોગ કે વિના સામાન્ય અથવા વિશેષ રૂપ સે ઊનકા જ્ઞાન હો નહાં સકતા । કિન્તુ જો દેવ ઉપયુક્ત હૈં અર્થાત્ ઉપયોગ લગાઈ હુઈ હૈં, વે

ગણેને નથી જાણતા, તેમજ દેખતા પણ નથી, કિન્તુ આહાર કરે છે ।

તેના ઉપરાન્ત તે અપર્યાપ્ત પણ હોય છે, જે અમાયી-સમ્યગ્દષ્ટિ દેવ પરમ્પરોપ-વન્ન છે, તેઓ પણ બે પ્રકારના હોય છે, જેમ કે-પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત તેમનામાં જે અપર્યાપ્ત પરમ્પરોપવન્ન છે, તેઓ નથી જાણતા, નથી દેખતા, કેવળ તે નિર્જરા પુદ્ગલોને આહાર કરે છે, કેમકે અપર્યાપ્ત હોવાના કારણે તેમનો ઉપયોગ ઠીક રીતે થઈ નથી શકતો. જે દેવ પર્યાપ્ત પરમ્પરોપવન્નક છે તેઓ પણ બે પ્રકારના છે-ઉપયુક્ત અને અનુપયુક્ત તે બન્નેમાં જે અનુપયુક્ત છે, તેઓ નિર્જરા પુદ્ગલોને જાણતા દેખતા નથી, કેવળ આહાર કરે છે, કેમકે ઉપયોગના વિના સામાન્ય અથવા વિશેષ રૂપથી તેમનું જ્ઞાન થઈ શકતું નથી પણ જે દેવો ઉપયુક્ત અર્થાત્ ઉપયોગયુક્ત છે, તેઓ જાણે છે, દેખે છે અને તેમનો આહાર પણ કરે છે.

તથા ચોક્તમ્—“સંખેજ્જકમ્મદવ્વે લોગે થોવૂણનં પલિયં,

સંમિદ્ધલોગનાલિ પાસંતિ અણુત્તરા દેવા” ઇતિ,

અયં ભાવઃ—કર્મદ્રવ્યાણિ—કર્મશરીરદ્રવ્યાણિ પશ્યન્ ક્ષેત્રતો લોકસ્ય સંખ્યેયાન્ ભાગાન્ પશ્યતિ, અનુત્તરસુરાશ્ચ સંપૂર્ણાં લોકનાદીં પશ્યન્તીતિ, સે એણદ્વેષં ગોયમા ! એવં વુચ્છઇઅત્યે-ગઇયા જાણંતિ જાવ અત્યેગઇયા આહારેતિ । હે ગૌતમ ! તત્-તસ્માત્કારણાત્ એતેનાથેન્ એવમ્—ઉક્તરીત્યા ઉચ્યતે યત્—અસ્ત્યેકે કેચન ઉપયુક્તા વૈમાનિકાઃ અવધિજ્ઞાનેન નિર્જરાપુદ્ગલાન્ જાનન્તિ યાવત્—પશ્યન્તિ આહરન્તિ, અસ્ત્યેકે કેચન વૈમાનિકા અવધિજ્ઞાનેન નિર્જરા-પુદ્ગલાન્ ન જાનન્તિ ન પશ્યન્તિ, અપિતુ આહરન્તિ તત્ર આહરન્તીતિ ચ સર્વત્રાપિ લોમાહારે-ણેત્યવસેયમ્ । ઇતિ એકાદશં દ્વારં સમાપ્તમ્ ॥સૂ. ૬॥

॥ પ્રતિવિમ્બવક્તવ્યતા ॥

મૂલમ્—અદ્વાયં પેહમાણે મણૂસે અદ્વાયં પેહઇ, અત્તાણં પેહઇ, પલિ-ભાગં પેહઇ ? ગોયમા ! અદ્વાયં પેહઇ, નો અપ્પાણં પેહઇ, પલિભાગં પેહઇ, એવં એતેણં અભિલાવેણં અસિં મણિં દુહ્ધં પાણે તેલ્લં પાણિયં વસં ॥સૂ. ૭॥

જાનતે હૈં, દેખતે હૈં ઓર ઉનકા આહાર ખી કરતે હૈં । કહા ખી હૈ—કર્મ દ્રવ્યોં કો અર્થાત્ કાર્મણ વર્ગણા કો પુદ્ગલો કો જો જીવ દ્રવ્ય સે દેખતા હૈ, વહ ક્ષેત્ર સે લોક કો સંખ્યાત ભાગો કો દેખતા હૈ । અનુત્તર વિમાનોં કો દેવ સંપૂર્ણ લોક-નાલી કો દેખતે હૈ ।’ હે ગૌતમ ! ઇસ હેતુ સે કહા ગયા હૈ કિ કોઈ-કોઈ વૈમા-નિક દેવ નિર્જરા-પુદ્ગલો કો જાનતે હૈં, દેખતે હૈં ઓર આહાર કરતે હૈં, કોઈ-કોઈ નહીં જાનતે હૈં, નહીં દેખતે હૈં, કિન્નુ આહાર કરતે હૈં । જહાં આહાર કરના કહા હૈ, વહાં સર્વત્ર લોમાહાર હી સમજ્ઞતા ચાહિણ ।

પ્રતિવિમ્બ-વક્તવ્યતા

—શબ્દાર્થ—(અદ્વાયં પેહમાણે મણૂસે અદ્વાયં પેહઇ, અત્તાણં પેહઇ, પલિભાગં પેહઇ ?) દર્પણ દેખતા હુઆ મનુષ્ય દર્પણ કો દેખતા હૈ, અપને આપકો દેખતા હૈ

કહ્યું છે—‘કર્મદ્રવ્યેના અર્થાત્ કાર્મણ વર્ગણાના પુદ્ગલોને જે છવ દ્રવ્યથી દેખે છે, તે ક્ષેત્રથી લોકના સખ્યાત ભાગોને દેખે છે. અનુત્તર વિમાનના દેવ સંપૂર્ણ લોકનાલીને દેખે છે.’ હે ગૌતમ ! એ હેતુથી કહેલું છે કે કોઈ કોઈ વૈમાનિક દેવ નિર્જરા પુદ્ગલોને પણ જાણે છે, દેખે છે અને આહાર કરે છે, કોઈ કોઈ નથી જાણતા નથી દેખતા પરંતુ આહાર કરે છે. જ્યાં આહાર કરવો કહેલ છે ત્યાં ખેલે લોમાહાર જ સમજવો જોઈએ.

પ્રતિબિંબ વક્તવ્યતા

શબ્દાર્થ—(અદ્વાયં પેહમાણે મણૂસે અદ્વાયં પેહઇ, અપ્પાણં પેહઇ પલિભાગં પેહઇ ?) દર્પણ જોતો મનુષ્ય દર્પણને જોવે છે, તે પોતે પોતાને દેખે છે કે પ્રતિબિંબને જોવે છે ? (ગોયમા !

છાયા-આદર્શ પ્રેક્ષમાણો મનુષ્ય આદર્શ પ્રેક્ષતે, આત્માનં પ્રેક્ષતે, પ્રતિભાગં પ્રેક્ષતે ? ગોયમા ! આદર્શ પ્રેક્ષતે, નો આત્માનં પ્રેક્ષતે, પ્રતિભાગં પ્રેક્ષતે, એવમ્ એતેન અભિલાપેન અસિં, મણિં, દુગ્ધં પાનીયં તૈલં ફાણિતં વસામ્ ॥ સ્ત. ૭ ॥

ટીકા-અથેન્દ્રિયપ્રસ્તાવાત્તદ્ વિશેષગ્રાહ્ય વિમ્બવક્તવ્યતાં પ્રરૂપયિતુમ્ ત્રયોદશમાદર્શદ્વાર-માહ-‘અદાયં પેહમાણે મણુસે અદાયં પેહહ, અત્તાણં પેહહ, પલિમાગં પેહહ ?’ હે મહન્ત ! આદર્શ-દર્પણં પ્રેક્ષમાણ.-પચ્ચન્ મનુષ્યઃ કિમ્ આદર્શ પ્રેક્ષતે ? કિમ્વા આત્માનં-શરીરં પ્રેક્ષતે ? કિમ્વા-પ્રતિભાગં-પ્રતિવિમ્બં પ્રેક્ષતે ! મહાવાનાહ-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘અદાયં પેહહ, નો અત્તાણં પેહહ, પલિમાગં પેહહ’ આદર્શ પ્રેક્ષમાણો મનુષ્ય આદર્શ પ્રેક્ષતે, આદર્શસ્ય સ્પષ્ટરૂપસ્ય

યથાવસ્થિતસ્યૈવ તત્ત્વ પ્રત્યક્ષ એવોપલમ્ભાત્, કિન્તુ નો આત્માનં-સ્વશરીરં તત્ત્વ પ્રેક્ષતે આદર્શ યા પ્રતિવિમ્બ કો દેશ્વતા હૈ ? (ગોયમા ! અદાયં પેહહ) હે ગૌતમ ! દર્પણ કો દેશ્વતા હૈ (નો અપ્પાણં પેહહ) અપને આપકો નહીં દેશ્વતા (પલિમાગં પેહહ) પ્રતિવિમ્બ કો દેશ્વતા હૈ (એવં) હસી પ્રકાર (એતેણં અભિલાવેણં) હસ અભિલાપ સે (અસિં) તલવાર કો (મણિં) મણિ કો (દુગ્ધં) દૂધ કો (પાણં) પાની કો (તૈલલં) તેલ કો (ફાણિયં) ગુડ કો (વસં) ચર્બી કો ।

ટીકાર્થ-ઇન્દ્રિયોં કા પ્રકરણ ચાલૂ હૈ । હસી પ્રકરણ મેં ઇન્દ્રિયગ્રહિત પ્રતિ-વિમ્બ કી વક્તવ્યતા કી પ્રરૂપણા કરતે હૈ-

ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરતે હૈ-મહાવન્ ! મનુષ્ય જવ દર્પણ કો દેશ્વતા હૈ તો વાસ્તવ મેં વહ કયા દેશ્વતા હૈ ? કયા દર્પણ કો દેશ્વતા હૈ ? કયા અપને કો અર્થાત્ અપને શરીર કો દેશ્વતા હૈ ? અથવા પ્રતિવિમ્બ કો દેશ્વતા હૈ ?

મહાવાન્-હે ગૌતમ ! મનુષ્ય જવ દર્પણ કો દેશ્વતા હૈ તવ વહ દર્પણ કો દેશ્વતા હૈ, કયોંકિ દર્પણ યથાવસ્થિત પ્રત્યક્ષ હી સ્પષ્ટ રૂપ સે દેશ્વને મેં આતા

આદયં પેહહ) હે ગૌતમ ! દર્પણને દેખે છે (નો અપ્પાણં પેહહ) પોતે પોતાને નથી જોતો (પલિ-માગં પેહહ) પ્રતિવિમ્બને દેખે છે (એવં) એજ પ્રકારે (એતેણં અભિલાવેણં) આ પ્રમાણે અતિ-લાપથી (અસિં) તલવારને (મણિ) મણિને (દુગ્ધં) દૂધને (પાણં) પાણીને (તૈલલં) તેલને (ફાણિયં) જોળને (વસં) ચર્બીને

ટીકાર્થ-ઈન્દ્રિયોત્ત્વં પ્રકરણ ચાલુ છે. આ પ્રકરણમાં ઇન્દ્રિય ગ્રાહ્ય પ્રતિબિમ્બની વક્તવ્યતાની પ્રરૂપણા કરે છે-

શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે-હે ભગવન્ ! મનુષ્ય જ્યારે દર્પણને જોવે છે તો વાસ્તવમાં શું જોવે છે ? શું દર્પણને દેખે છે ? શું પોતાને અર્થાત્ પોતાના શરીરને દેખે છે ? અથવા પ્રતિબિમ્બને દેખે છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! મનુષ્ય જ્યારે દર્પણને જોવે છે ત્યારે તે દર્પણને જોવે છે, કેમકે દર્પણ જ યથાવસ્થિત પ્રત્યક્ષ સ્પષ્ટ રૂપે જોવામાં આવે છે. પણ તે માણસ પોતાને

સ્વશરીરસ્યાસદ્ભાવાત્, સ્વશરીરં તાવત્ સ્વાત્મનિ પ્રતિષ્ઠિતં વર્તતે નાદર્શે ઇતિ, તસ્ય આદર્શે દ્રણ્ડુમગચ્યત્વાત્, અપિતુ પ્રતિભાગં-સ્વશરીરપ્રતિવિમ્બં તાવદ્ આદર્શે પશ્યતિ, પ્રતિવિમ્બમ્પુન-
શ્ચાયાપુદ્ગલ સ્વરૂપમવસેયમ્, સર્વસ્યૈવ એન્દ્રિયકવસ્તુનઃ સ્થૂલત્વં ચયાપચયધર્મવત્ત્વં રશ્મિ-
વત્ત્વञ્ચ વર્તતે, રશ્મયસ્તુ છાયાપુદ્ગલાવ્યપદિશ્યન્તે, છાયાપુદ્ગલાનાં પ્રત્યક્ષત एव व्यव-
હારવિષયતા યાઃ સિદ્ધત્વાત્, પ્રતિપ્રાણિ પ્રત્યક્ષત एव સર્વસ્યાપિ સ્થૂલવસ્તુનશ્ચાયાયા પ્રતીતિ
સિદ્ધત્વાત્, દૂરસ્થિતસ્ય વ્યવહિતસ્ય વા સ્થૂલવસ્તુનો દર્પણાદિપુ રશ્મ્યવગાદાભાવેન છાયા-
પુદ્ગલાનાં તતોઽપિ અનુમાનસંભવાચ્ચેતિભાવઃ, તે ચ છાયાપુદ્ગલાસ્તત્તત્સામગ્રીસમન્વધાન-
વશાદ્ વિચિત્ર પરિણમનશીલા દીદૃશ્યન્તે, તથાહિ-તે છાયાપુદ્ગલા દિને અભાસ્વરે વસ્તુનિ
પ્રતિસંક્રાન્તાઃ સન્તઃ સ્વસમ્બન્ધિ દ્રવ્યાકારં ધારયન્તઃ શ્યામરૂપતયા પરિણમન્તિ, તત્ત્વ દિને

है। मगर वह मनुष्य अपने को नहीं देखता, क्योंकि काच में अपने शरीर का
सद्भाव नहीं होता। अपना शरीर अपने आपमें रहता है, दर्पण में नहीं।
ऐसी स्थिति में वह दर्पण में नहीं देखा जा सकता। हां, अपने शरीर के प्रति-
विम्ब को वह अवश्य देखता है। प्रतिविम्ब छाया पुद्गलों का समूह होता है।
सभी इन्द्रियगोचर वस्तुएँ स्थूल होती हैं, चय-अपचय धर्म वाली होती हैं और
रश्मिवाह होती हैं। रश्मियां अर्थात् किरणे छाया-पुद्गल ही हैं। छायापुद्गल
प्रत्यक्ष से ही व्यवहार के विषय होने के कारण सिद्ध हैं। प्रत्येक प्राणी प्रत्यक्ष से
ही सभी स्थूल वस्तुओं की छाया का अनुभव करता है, अतएव प्रतीति से ही
उसकी सिद्धि समझ लेनी चाहिए। भाव यह है कि दूर पर स्थित अथवा
व्यवहित (व्यवधानयुक्त) स्थूल वस्तु की दर्पण आदि में रश्मियों (कीरणों) का
अवगाहन होने से छाया के पुद्गलों का उससे भी अनुभव हो सकता है।

छायाપુદ્ગલ વિભિન્ન પ્રકાર કી સામગ્રી કા સંયોગ પા કર વિચિત્ર પ્રકાર કે
પરિણમન વાલે દેખે જાતે હૈં। જૈસે-વે છાયાપુદ્ગલ દિન કે સમય કિસી અભાસ્વર

નથી જોતો. કેમકે કાચમાં પોતાના શરીરનો સદ્ભાવ નથી હોતો. પોતાનું શરીર પોતાનામાં
જ રહે છે, દર્પણમાં નહીં. એવી સ્થિતિમાં દર્પણને નથી દેખી શકતો. હા, પોતાના શરીરના
પ્રતિબિમ્બને તે અવશ્ય દેખે છે. પ્રતિબિમ્બ છાયા પુદ્ગલોનો સમૂહ હોય છે. અધી
ઇન્દ્રિય ગોચર વસ્તુઓ સ્થૂલ હોય છે, ચય-અપચય ધર્મવાળી હોય છે અને રશ્મિમાન
હોય છે. રશ્મિઓ અર્થાત્ કિરણો છાયા પુદ્ગલ જ છે. છાયા પુદ્ગલ પ્રત્યક્ષથી જ અધી
સ્થૂલ વસ્તુઓની છાયાનો અનુભવ કરે છે તેથી જ પ્રતીતિથી જ તેની સિદ્ધિ સમજી જવી
જોઈએ. ભાવ એ છે કે દૂર સ્થિત અથવા વ્યવહિત (વ્યવધાન યુક્ત) સ્થૂલવસ્તુનું દર્પણ
આદિમાં કિરણોનું અવગાહન થવાથી છાયાના પુદ્ગલોનું એનાથી પણ અનુમાન થઈ શકે છે.

છાયાપુદ્ગલ વિભિન્ન પ્રકારની સામગ્રીનો સંયોગ પામીને વિચિત્ર પ્રકારના પરિણમન-
વાળા દેખાય છે. જેમકે એ છાયા પુદ્ગલ દિવસમાં કેઈ અભાસ્વર વસ્તુ ઉપર પડીને પોતાના

રવિકિરણનિકરે પ્રસરતિ સતિ, રાત્રી પુનઃચન્દ્રિકાયાઃ પ્રસારે સતિ પ્રત્યક્ષત એવ સિદ્ધમ્, તે એવ છાયાપરમાણુપુદ્ગલાઃ દર્પણાદિમાસ્વદ્રવ્યે પ્રતિસંક્રાન્તાઃ સન્તઃ સમ્બન્ધિદ્રવ્યાકારં ધારયન્તઃ સ્વસંબન્ધિનિ દ્રવ્યે યાદૃશો વર્ણઃ કૃષ્ણો નીલઃ શ્યામઃ પીતો રક્તોઽથ તિષ્ઠતિ તાદૃશા એવ પરિણમન્તે, પ્રકૃતે ચ યે મનુષ્યસ્ય છાયાપુદ્ગલપરમાણવો દર્પણમુપસંક્રાન્તાસન્તઃ સ્વશરીર-વર્ણતયા સ્વશરીરાકારતયા ચ પરિણમન્તે તેપાં દર્પણે ઉપલબ્ધિ ભવતિ નતુ શરીરસ્ય, इत्यभि-પ્રાયેણૈયોક્તમ્ ન શરીરં પश्यति अपितु प्रतिभागमिति, तथा चोक्तम्—‘सामा उ दिया छाया अभासुरगया, निर्सितु कालाभा । साचेव भासुरगया सदेहदण्णा मुणेषव्या ॥१॥ जे आदरि-ससंतो देहावयवा हवंति संकंता । तेसिं तत्थुअलंभो पण.सजोगा न इयरेसिं’ ॥२॥ इति,

વસ્તુ પર પડકર અપને સંબંધી દ્રવ્ય કે આકાર કો ધારણ કરતે હૈં ઓર શ્યામ રૂપ મેં પરિણત હો જાતે હૈં, ઓર રાત્રિ મેં કૃષ્ણ રૂપ મેં પરિણત હો જાતે હૈં । યહ વાત દિન મેં સૂર્ય કી કિરણોં કા પ્રસાર હોને પર તથા રાત્રિ મેં ચન્દ્રિકા કા પ્રસાર હોને પર પ્રત્યક્ષ સે હી સિદ્ધ હૈ । વહી છાયા કે પરમાણુ પુદ્ગલ દર્પણ આદિ ચમકીલી વસ્તુ મેં પ્રતિસંક્રાન્ત હોકર અપને સંબંધી દ્રવ્ય કે આકાર કો ધારણ કર લેતે હૈં ઓર ઉસ દ્રવ્ય કા જૈસા કાલા, નીલા, શ્યામ, પીત યા રક્તવર્ણ હોતા હૈ, વૈસે હી પરિણત હો જાતે હૈં । પ્રકૃત મેં જો મનુષ્ય કે છાયાપુદ્ગલ દર્પણ કે ઉપર પ્રતિબિમ્બિત હોતે હુએ અપને શરીર કે વર્ણ એવં આકાર કે રૂપ મેં પરિણત હોતે હૈં, ઉન્હી કી દર્પણ મેં ઉપલબ્ધિ હોતી હૈ, ન કિ શરીર કી । હસી અભિપ્રાય સે કહા ગયા હૈ—‘શરીર કો નહીં દેખતા, અપિતુ ઉસકે પ્રતિબિમ્બ કો દેખતા હૈ ।’ કહાંમી હૈ—જો છાયા દિન મેં શ્યામવર્ણ કી એવં અભાસ્વર રૂપ હોતી હૈ, વહી રાત્રિ મેં કાલી આભા વાલી હો જાતી હૈ । વહી છાયા આસ્વર હોકર દેહ કે વર્ણ કો હો જાતી હૈ, એસા સમજના ચાહિય ॥૧॥’

સમ્બન્ધી દ્રવ્યના આકારને ધારણ કરે છે અને શ્યામ રૂપમાં પરિણત થઈ જાય છે, અને રાત્રિમાં કૃષ્ણરૂપમાં પરિણત થઈ જાય છે. આ વાત દિવસે સૂર્યના કિરણોના પ્રકાશ તથા રાત્રિમાં ચન્દ્રિકાના પ્રકાશ હોતાં પ્રત્યક્ષથી જ સિદ્ધ છે, તેજ છાયાના પરમાણુ પુદ્ગલ દર્પણ આદિ ચમકદાર વસ્તુ પર પ્રતિસંક્રાન્ત થઈને પોતાના સંબન્ધી દ્રવ્યના આકારને ધારણ કરી લે છે અને તે દ્રવ્યને જેવો કાળો, વાદળી, શ્યામ, પીળો અગર રાતો રંગ હોય છે, તેવો જ પરિણત થઈ જાય છે. પ્રકૃતમાં જે માણસના છાયા પુદ્ગલ દર્પણ ઉપર પ્રતિબિમ્બિત થઈને પોતાના શરીરના રંગ તેમજ આકારના રૂપમાં પરિણત થાય છે, તેમની જ દર્પણનાં ઉપલબ્ધિ થાય છે, પણ શરીરની નહીં. એજ અભિપ્રાયે કહેલું છે—‘શરીરને નથી દેખતો, પણ તેના પ્રતિબિમ્બને દેખે છે’ કહ્યું પણ છે—જે છાયા દિવસે શ્યામ વર્ણની તેમજ અભાસ્વર રૂપ હોય છે, તેજ રાત્રિમાં કાળા પ્રકાશવાળી થઈ જાય છે. તેજ છાયા ભાસ્વર બનીને દેહના રંગની થઈ જાય છે, એમ સમજવું જોઈએ ॥ ૧ ॥

શ્યામા તુ દિશ્ચ છાયા અભાસ્વરગતા નિશિતુ કાલાભા । સૈવ ભારવત્કયતા સ્વદેહવર્ણા જ્ઞાતવ્યા ॥૧॥ યે આદર્શસ્થાન્તદેહાવયવા ભવન્તિ સંક્રાન્તાઃ । તેષાં તત્ત્રોપલમ્બઃ પ્રકાશયોગાત્ નેતરેષામ્ ॥૨॥ इति, 'एवं एएणं अभिलावेणं असिं मणिं दुद्धं पाणं तैलं फाणियं वसं' एवम्-आदर्शसिद्ध, एतेन-पूर्वोक्तेन आभिलापेन-आलापक्रमेण असिम्, मणिम्-पञ्चरागादिकम्, दुग्धम्, पानीयम्, तैलम्, फाणितम्-मन्स्यण्डीम् 'राव' इति भाषा प्रसिद्धम्, वसा-चर्बीम्, प्रेक्षमाणो मनुष्यः किम् असिप्रभृतिं प्रेक्षते? किम्वा आत्मानम्-स्वशरीरं प्रेक्षते? किम्वा प्रतिभागम्-स्वशरीरप्रतिबिम्बं प्रेक्षते? इति प्रश्नाकारः, असिप्रभृतिं प्रेक्षमाणो मनुष्यः असिप्रभृतिं प्रेक्षते, न आत्मानम्-स्वशरीरं प्रेक्षते किन्तु-प्रतिभागं-स्वशरीरप्रतिबिम्बं प्रेक्षते प्रागुक्तयुक्तेस्तुल्यत्वात्, इति भावः । आदर्श १२-असि १३-मणि १४-दुग्ध १५-पानीय १६-तैल १७-पाणित १८-वसापर्यन्तं समाप्तम् । ॥सू० ७॥

‘દર્પણ કે અન્દર શરીરકે જો અવયવ સંક્રાન્ત હોતે હૈં, ઝન્હીંકા પ્રકાશ કે યોગ સે દર્પણ મેં ઉપલંભ હોતા હૈ, અન્ય કા નહીં’ ॥૧॥

દર્પણ કે સંબંધ મેં જો કુછ કહા ગયા હૈ, વહી અભિલાપ ક્રમ સે અસિ, મણિ, દૂધ, પાની, તેલ શુદ્ધ ‘ઔર ચર્બી’ કે વિષય મેં કહ લેતા ‘ચાહિયે’ યથા-અસિ કો દેખતા હુઆ મનુષ્ય કયા અસિ કો દેખતા હૈ? કયા અપને કો દેખતા હૈ અથવા અપને શરીર કે પ્રતિબિમ્બ કો દેખતા હૈ? इसी प्रकार मणि आदि का लेकर प्रश्न का रूप बनाना चाहिए। उत्तर इस प्रकार होगा-असि आदि को देखता ‘हुआ’ मनुष्य असि आदि को देखता है, अपने शरीर को नहीं देखता, अपने शरीर के प्रतिबिम्ब को देखता है। इस संबंध में युक्ति वही है जो दर्पण के विषय में कही जा चुकी है। यह आदर्श, असि, मणि, दुग्ध, पानी, तैल, शुद्ध, और चर्बी तक का कथन समाप्त हुआ ।

દર્પણની અંદર શરીરના જે અવયવ સંક્રાન્ત થઈ જાય છે, તેમનો જ પ્રકાશના યોગે દર્પણમાં ઉપલંભ થાય છે, બીજાનો નહીં ॥ ૨ ॥

દર્પણના સમ્બંધમાં જે કાઈ કહેવાએલું છે, તેજ અભિલાપ ક્રમે અસિ, મણિ, દૂધ, પાણી, તેલ, ગોળ અને ચર્બીના વિષયમાં પણ કહેવું જોઈએ. જેમકે-તલવારને જોતો એવો મનુષ્ય શું તલવારને જોવે છે, શું પોતાને જોવે છે? અથવા પોતાના શરીરના પ્રતિબિંબને જોવે છે? એજ રીતે મણિ વગેરેને લઈને પ્રશ્નનું ઉપગનાવવું જોઈએ. ઉત્તર આ રીતનો થશે-નહવાળ વગેરેને જોતો માણસ તલવાર વગેરેને જોવે છે, પોતાના શરીરને નહીં જોયતો પોતાના શરીરના પ્રતિબિંબને જોવે છે તે સમ્બંધમાં યુક્તિ તેજ છે કે જે દર્પણના સમ્બંધમાં કહી દેવાઈ છે. આ આદર્શ મણિ, અસિ, દૂધ, પાણી, તેલ, ગોળ, અને ચર્બી સુધીનું કથન સમાપ્ત થયું.

अतीन्द्रियविषयदत्तव्यता-

मूलम्-कंबलसाडेणं भंते ! आवेढितपरिवेढिते समाने जावइयं उवा-
संतरं फुसित्ता णं चिट्ठइ, विगल्लिए वि समाने तावइयं चेव उवासंतरे
फुसित्ता णं चिट्ठइ ? हंता, गोयमा ! कंबलसाडेणं आवेढियपरिवेढिते
समाने जावइयं तं चेव, थूणाणं भंते ! उडुं ऊसिया समानी जावइयं
खेत्तं ओगाहइत्ता णं चिट्ठइ, तिरियं पि अ णं आयत्ता समानी तावइयं
चेव खेत्तं ओगाहइत्ताणं चिट्ठइ, हंता, गोयमा ! थूणाणं उडुं ऊसिया
तं चेव चिट्ठइ, आगासत्थिगगलेणं भंते ! किंणा फुडे कइहिं वा काएहिं
फुडे-किं धम्मत्थिकाएणं फुडे, धम्मत्थिकायस्स देसेणं फुडे धम्मत्थि-
कायस्स पएसेहिं फुडे, एवं अधम्मत्थिकाएणं आगासत्थिकाएणं, एएणं
भेदेणं जाव पुढविकाएणं फुडे जाव तसकाएणं अद्धासमएणं फुडे ?
गोयमा ! धम्मत्थिकाएणं फुडे, नो धम्मत्थिकायस्स देसेणं फुडे, धम्म-
त्थिकायस्स पएसेहिं फुडे, एवं अधम्मत्थिकाएणं वि, नो आगासत्थिकाएणं
फुडे आगासत्थिकायस्स देसेणं फुडे, आगासत्थिकायस्स पएसेहिं जाव
वणस्सइकाएणं फुडे तसकाएणं सिय फुडे अद्धासमएणं देसे फुडे देसे
णो फुडे, जंबुदीवेणं भंते ! दीवे किं णा फुडे ? कइहिं वा, काएहिं
फुडे, किं धम्मत्थिकाएणं जाव आगासत्थिकाएणं फुडे ? गोयमा ! णो
धम्मत्थिकाएणं फुडे, धम्मत्थिकायस्स देसेणं फुडे धम्मत्थिकायस्स
पएसेहिं फुडे, एवं अधम्मत्थिकायस्स वि, आगासत्थिकायस्स वि, पुढ-
विकाइएणं फुडे, जाव वणस्सइकाएणं फुडे, तसकाइएणं फुडे सिय णो
फुडे, अद्धासमएणं फुडे, एवं लवणसमुद्दे धायतिसंडे दीवे कालोए
समुद्दे अर्बिभत्तरपुक्खरद्धे, बाहिरपुक्खरद्धे एवं चेव, णवरं अद्धासमएणं
नो फुडे, एवं जाव सयंभूरमणसमुद्दे, एसा परिवाडी इमाहिं गाहाहिं अणु-
गंतव्वा, तं जहा-‘जंबुदीवे लवणे धायइ कालोयपुक्खरे वरुणे । खीर-
घयखोयणंदिय अरुणवरे कुंडले रुयते ॥१॥ आभरणवत्थगंधे उष्पल-

तिल ए य पउमनिहिरयणे । वासहरदहनई ओ विजया वक्खारकप्पिदा ॥२॥
 कुरुमंदर आवासा कूडा नक्खत्तचंदसुराय । देवे णागे जक्खे भूए य
 संयंभूरमणो य ॥३॥ एवं जहा बाहिरपुक्खरद्धे मणिए तहा जाव संयं-
 भूरमणसमुदे जाव अद्धासमएणं नो फुडे । लोए णं भंते ! किं णा फुडे
 कइहिं वा काएहिं जहा आगासत्थिग्गले । अलोएणं भंते ! किं णा फुडे
 कतिहिं वा काएहिं पुच्छा, गोयसा । नो धम्मत्थिकाएणं फुडे जाव नो
 आगासत्थिकाएणं फुडे आगासत्थिकायस्स देसेणं फुडे, नो पुढविकाइ-
 एणं फुडे, जाव नो अद्धासमएणं फुडे, एगे अजीवदव्वदेसे अगुरुलहुए
 अणंतेहिं अगुरुलहुयगुणेहिं संजुत्ते सव्वागास अणंतभाणूणे । इंदिय-
 पयस्स पढसो उद्देसो ॥सू० ८॥

छाया-कमलशाटकः खलु भदन्त ! आवेष्टितपरिवेष्टितः सन् यावद् अवकाशान्तरं
 स्पृष्ट्वा खलु तिष्ठति, विरलितोऽपि सन् तावच्चैव अवकाशान्तरं स्पृष्ट्वा खलु तिष्ठति ! इन्त,
 गौतम ! कमलशाटकः खलु आवेष्टितपरिवेष्टितः सन् यावत् तच्चैव, स्थूणा खलु भदन्त !
 उर्ध्वमुच्छिन्ना सती यावत् क्षेत्रम् अवगाह्य खलु तिष्ठति, तिर्यगपि खलु आयता सती तावच्चैव

शब्दार्थ-(कंवलसाडे णं भंते आवेष्टितपरिवेष्टिते समाणे) हे भगवन् ! कंवल
 रूप शाटक लपेटा हुआ-खूब लपेटा हुआ (जावतियं) जितने (उवासंतरं) आका-
 शप्रदेशों को (फुसित्ता णं चिट्ठति) स्पर्श करके रहता है (विरलिल ए वि समाणे)
 फैलाया हुआ भी (तावइयं चेव उवासंतरं) उतने ही आकाशप्रदेशों को (फुसि-
 त्ताणं चिट्ठइ ?) स्पर्श करके रहता है ?

(इंता गोयसा !) हां-गौतम ! (कंवलसाडेणं आवेष्टियपरिवेष्टिए समाणे)
 कंवल आवेष्टित-परिवेष्टित होकर (जावतियं) जितने (तं चेव) वही (थूणा णं
 भंते ! उद्धं अजिया समानी) हे भगवन् ! स्थूणा ऊपर उठी हुई (जावइयं

शब्दार्थ-(कंवलसाडेणं भंते ! आवेष्टितपरिवेष्टिते समाणे) हे भगवन् ! कंवल रूप
 वींटेहुं भूण वींटेहुं (जावतियं) नेटला (उवासंतराणं) आकाश प्रदेशोने (फुसित्ताणं
 चिट्ठति) स्पर्श करीने रहे छे. (विरलिल ए वि समाणे) फैलायेहुं ण्णु (तावतियं चेव उवा-
 संतरं) नेटला न आकाश प्रदेशोने (फुसित्ताणं चिट्ठइ) स्पर्श करीने रहे छे

(इंता गोयसा !) हां गौतम ! (कंवलसाडेणं आवेष्टियपरिवेष्टिए समाणे) कंवल वींट-
 गार्थने भूण वींटगार्थने (जावतियं) नेटला (तं चेव) ओर प्रभाणे (थूणाणं भंते ! उद्धं
 अजिया समानी) हे भगवन् ! स्थूणा ऊपर उठी हुई (जावइं सेनं ओगाहइत्ताणं) नेटला क्षेत्रोनी

क्षेत्रम् अवगाह्य खलु तिष्ठति ? हन्त गौतम ! स्थूणा खलु ऊर्ध्वमुच्छ्रिता तच्चैव तिष्ठति, आकाशधिग्गलः खलु भदन्त ! केन स्पृष्टः कृतिभिर्वा कायैः स्पृष्टः ? किं धर्मास्तिकायेन स्पृष्टः, धर्मास्तिकायस्य देशेन स्पृष्टः, धर्मास्तिकायस्य प्रदेशैः स्पृष्टः ? एवम् अधर्मास्तिकायेन, आकाशास्तिकायेन, एतेन भेदेन यावत् पृथिवीकायिकेन स्पृष्टः, यात् त्रसकायिकेन अद्वासमयेन स्पृष्टः ? गौतम ! धर्मास्तिकायेन स्पृष्टः, नो धर्मास्तिकायस्य देशेन स्पृष्टः, खेत्तं ओगाहइत्ताणं) जितने क्षेत्र को अवगाहन करके (चिद्वह) रहती है (तिरियं पि य णं आयता समाणी) तिछीं लम्बी की हुई भी (तावइयं चैव खेत्तं) उसने ही क्षेत्र को (ओगाहइत्ताणं चिद्वह) अवगाहन करके रहती है (हंता गोयमा !) हां, गौतम ! (थूणाणं उड्ढं असिया तं चैव) स्थूणा ऊंची उठी हुई, इत्यादि वही (चिद्वति) रहती है ।

(आगासधिग्गले णं भंते !) हे भगवन् ! आकाशरूप धिग्गल अर्थात् लोक (किंणा फुडे) किससे स्पृष्ट है ? (कइहिं वा काएहिं फुडे ?) कितने कायों से स्पृष्ट है ? (किं धम्मत्थिकाएणं फुडे) क्या धर्मास्तिकाय से स्पृष्ट है ? (धम्मत्थिकायस्स देसेणं फुडे) धर्मास्तिकाय के देश से स्पृष्ट है ? (धम्मत्थिकायस्स पएसेहिं फुडे) धर्मास्तिकाय के प्रदेशों से स्पृष्ट है ? (एवं अधम्मत्थिकाएणं) इसी प्रकार अधर्मास्तिकाय से (आगासत्थिकाएणं) आकाशास्तिकाय से (एएणं भेदेणं) इस भेद से (जाव पुढविकाएणं) यावत् पृथ्वीकाय से स्पृष्ट है (जाव तत्सकाए णं) यावत् त्रसकाय से (अद्वा समएणं) काल से (फुडे) स्पृष्ट है ? (गोयमा ! धम्मत्थिकाएणं फुडे) हे गौतम ! धर्मास्तिकाय से स्पृष्ट है (नो धम्मत्थिकायस्स देसेणं फुडे)

अवगाहनां करीने (चिद्वह) रहे छे (तिरियं पि य ण आयता समाणी) तिछीं लम्बी की हुई पथ (तावइयं चैव खेत्तं) तेट्ठा न क्षेत्रने (ओगाहित्ताणं चिद्वह) अवगाहना करीने रहे छे ? (हंता गोयमा !) हां, गौतम ! (थूणाणं उड्ढं असिया तं चैव) स्थूणा ऊंची उठी हुई, इत्यादि तेन (चिद्वति) रहे छे

(आगासधिग्गलेणं भंते !) हे भगवन् ! आकाश रूप धिग्गल अर्थात् लोक (किंणा फुडे) शानाथी स्पृष्ट छे ? अर्थात् स्पर्शार्थेन छे ? (कइहिं वा काएहिं वा फुडे ?) कटली कायाथी स्पृष्ट छे ? (किं धम्मत्थिकाएणं फुडे) शुं धर्मास्तिकायथी स्पृष्ट छे, (धम्मत्थिकायस्स देसेणं फुडे) धर्मास्तिकायना देशथी स्पृष्ट छे ? (धम्मत्थिकायस्स पएसेहिं फुडे) धर्मास्तिकायना प्रदेशोथी स्पृष्ट छे ? (एवं अधम्मत्थिकाएणं) ये प्रमाणे अधर्मास्तिकायथी (आगासत्थिकाए णं) आकाशास्तिकायथी (एएणं भेदेणं) आ लेदथी (जाव पुढविकाएण फुडे) यावत् पृथ्वीकायथी स्पृष्ट छे (जाव तत्सकाएणं) यावत् त्रसकायथी (अद्वा समएणं) काणथी (फुडे) स्पृष्ट छे (गोयमा ! धम्मत्थिकाएणं फुडे) गौतम ! धर्मास्तिकायथी स्पृष्ट छे (नो धम्मत्थिकायस्स देसेणं फुडे) धर्मास्तिकायना देशथी स्पृष्ट नथी, (धम्मत्थिकायस्स पएसेहिं फुडे) धर्मास्तिकायना प्रदेशोथी स्पृष्ट छे

धर्मास्तिकायस्य प्रदेशैः स्पृष्टः, एवम् अधर्मास्तिकायेनापि, नो आकाशास्तिकायेन स्पृष्टः, आकाशास्तिकायस्य देशेन स्पृष्टः, आकाशास्तिकायस्य प्रदेशै र्यावद् वनस्पतिकायिकेन स्पृष्टः, त्रसकायिकेन स्यात् स्पृष्टः, अद्वासमयेन देशः स्पृष्टः, देशो न स्पृष्टः, जम्बूद्वीपः खलु भदन्त ! द्वीपः केन स्पृष्टः, कतिभिर्वा कायै स्पृष्टः ? किं धर्मास्तिकायेन यावद् आकाशास्तिकायेन स्पृष्टः ? गौतम ! नो धर्मास्तिकायेन स्पृष्टः, धर्मास्तिकायस्य देशेन स्पृष्टः, धर्मास्तिकायस्य प्रदेशैः स्पृष्टः, एवम् अधर्मास्तिकायस्यापि, आकाशास्तिकायस्यापि,

धर्मास्तिकाय के देश से स्पृष्ट नहीं है (धम्मत्थिकायस्स पएसेहिं फुडे) धर्मास्तिकाय के प्रदेशों से स्पृष्ट है (एवं अधम्मत्थिकाएणवि) इसी प्रकार अधर्मास्तिकाय से भी (नो आगासत्थिकाएणं फुडे) आकाशास्तिकाय से स्पृष्ट नहीं है (आगासत्थिकायस्स देसेणं फुडे) आकाशास्तिकाय के देश से स्पृष्ट है (आगासत्थिकायस्स पएसेहिं) आकाशास्तिकाय के प्रदेशों से (जाव) यावत् (वणस्सइ काएणं फुडे) वनस्पतिकाय से स्पृष्ट है (तसकाएणं सिय फुडे) त्रसकाय से कथंचित् स्पृष्ट है (अद्वासमएणं देसे फुडे, देसे णो फुडे) कालद्रव्य से देश में स्पृष्ट है, देश में स्पृष्ट नहीं है

(जंबुद्वीपे णं भन्ते ! दीवे) हे भगवन् ! जम्बूद्वीप नामक द्वीप (किंणा फुडे ?) किससे स्पृष्ट है ? (कइहिं वा काएहिं फुडे) कितने कायों से स्पृष्ट है ? (किं धम्मत्थिकाएणं जाव आगासत्थि काएणं फुडे ?) क्या धर्मास्तिकाय से यावत् आकाशास्तिकाय से स्पृष्ट है ? (गोयमा ! णो धम्मत्थिकाएणं फुडे) हे गौतम ! धर्मास्तिकाय से स्पृष्ट नहीं (धम्मत्थिकायस्स देसेणं फुडे) धर्मास्तिकाय के देश से स्पृष्ट है (धम्मत्थिकायस्स पएसेहिं फुडे) धर्मास्तिकाय के प्रदेशों से स्पृष्ट है (एवं अधम्मत्थिकायस्स वि) इसी प्रकार अधर्मास्तिकाय के भी

(एवं अधम्मत्थिकाएण वि) ओ ४ प्रकारे अधर्मास्तिकायथी पणु (नो आगासत्थिकाएणं फुडे) आकाशास्तिकायथी स्पृष्ट नथी (आगासत्थिकायस्स देसेणं फुडे) आकाशास्तिकायना देशथी स्पृष्ट छे (आगासत्थिकायस्स पएसेहिं) आकाशास्तिकायना प्रदेशोथी (जाव) यावत् (वणस्सइकाएणं फुडे) वनस्पतिकायथी स्पृष्ट छे (तसकाएणं सिय फुडे) त्रसकायथी कथंचित् स्पृष्ट छे (अद्वासमएणं देसे फुडे-देसे णो फुडे) कालद्रव्यथी देशमां स्पृष्ट छे, देशमा स्पृष्ट नथी

(जंबु द्वीपेणं भन्ते ! दीवे) हे भगवन् ! जम्बूद्वीप नामक द्वीप (किंणा फुडे) केनाथी स्पृष्ट छे ? (कइहिं वा काएहिं फुडे) केटली कायथी स्पृष्ट छे ? (किं धम्मत्थिकाएणं जाव आगासत्थिकाएणं फुडे ?) शुं धर्मास्तिकायथी यावत् आकाशास्तिकायथी स्पृष्ट छे ? (गोयमा ! णो धम्मत्थिकाएणं फुडे) हे गौतम ! धर्मास्तिकायथी स्पृष्ट नथी (धम्मत्थिकायस्स देसेणं फुडे) धर्मास्तिकाय देशथी स्पृष्ट छे (धम्मत्थिकायस्स पएसेहिं फुडे) धर्मास्तिकायना प्रदेशोथी स्पृष्ट छे (एवं अधम्मत्थिकायस्स वि) ओ ४ प्रकारे अधर्मास्तिकायना पणु (आगा-

पृथिवीकायिकेन स्पृष्टः, यावद् वनस्पतिकायिकेन स्पृष्टः, त्रसकायिकेन स्पृष्टः, स्यात् नो स्पृष्टः, अद्वासमयेन स्पृष्टः, एवं लवणसमुद्रः, धातकीखण्डो द्वीपः, कालोदः समुद्रः, अभ्यन्तरपुष्करार्द्धः, बहिः पुष्करार्द्धः एवञ्चैव, नवरम् अद्वासमयेन नो स्पृष्टः, एवं यावत् स्वयम्भूरमण समुद्रः, एषा परिपाटी आभिर्गाथाभिरनुगन्तव्या, तद्यथा-जम्बूद्वीपो, लवणो, धातकी, कालोदः पुष्करो वरुणः । क्षीरघृतक्षुनन्दी चारुणवरः कुण्डलो रुचकः ॥१॥ आभरणवस्त्रगन्धः उत्पलतिलकश्च पद्मनिधिरत्नानि । वर्षधरहृदनघो विजयाः वक्षस्कारकल्पेन्द्राः

आगासत्थिकायस्स वि) आकाशास्तिकाय के भी (पुढविकाइएणं फुडे) पृथिवी-काय से स्पृष्ट है (जाव वणस्सइकाएणं फुडे) यावत् वनस्पतिकाय से स्पृष्ट है (तसकाइएणं सिय फुडे सिय णो फुडे) त्रसकाय से कदाचित् स्पृष्ट है, कथंचित् स्पृष्ट नहीं है (अद्वासमएणं फुडे) अद्वासमय से स्पृष्ट है (एवं) इसी प्रकार (लवणसमुदे) लवणसमुद्र (धायतिसंडे) धातकी खंड (दीवे) द्वीप (कालोए समुदे) कालोद समुद्र (अब्भितरपुक्खरद्धे) भीतरी पुष्करार्ध (बाहिरपुक्खरद्धे) बाह्य पुष्करार्ध (एवं चेव) इसी प्रकार (नवरं) विशेष (अद्वासमएणं नो फुडे) अद्वासमय से स्पृष्ट नहीं (एवं जाव सयंभूरमणसमुदे) इस प्रकार स्वयंभूरमण समुद्र तक (एसा परिवाडी) यह परिपाटी (इमाहिं गाहाहिं अनुगंतव्वा) इन गाथाओं से जाननी चाहिए (तं जहा) वह इस प्रकार (जंबुद्वीवे) जम्बूद्वीप (लवणे) लवणसमुद्र (धायइ) धातकीखंड (कालोय) कालोद (पुक्खरे) पुष्कर द्वीप (वरुणो) वरुण द्वीप (क्षीर-घय-खोय-णंदिय-अरुणवरे कुंडले रुयते) क्षीरवर, घृतवर, क्षीय-इक्षु, नन्दीश्वर, अरुणवर, कुंडलवर, रुचक (आभरण-वत्थ-गंधे) आभरण, वस्त्र, गंध (उत्पलतिलए) उत्पल, तिलक (पद्म-निहिरयणे) पद्म, निधि, रत्न (वासहर-दह-नईओ) वर्षधर, हृद, नदियां

सत्थिकायस्स वि) आकाशास्तिकायना पणु (पुढविकाइएणं फुडे) पृथ्वीकायिकथी स्पृष्ट छे (जाव वणस्सइकाएणं फुडे) यावत् वनस्पतिथी स्पृष्ट (तसकाइएणं सिय फुडे सिय णो फुडे) त्रस कायथी कदाचित् स्पृष्ट थाय छे कदाचित् थता नथी (अद्वासमएणं फुडे) अद्वासमयथी स्पृष्ट छे (एवं) ओअ प्रकारे (लवणसमुदे) लवण समुद्र (अब्भितरपुक्खरद्धे) अदरना पुष्करार्ध छे (बाहिरपुक्खरद्धे) बाह्य पुष्करार्ध (एवं चेव) ओअ प्रकारे (नवरं) विशेष (अद्वासमएणं नो फुडे) अद्वासमयथी स्पृष्ट नथी (एवं जाव सयंभूरमणसमुदे) ओअ प्रकारे स्वयंभूरमण समुद्र सुधी (एसा परिवाडी) आ परिपाटी (इमाह गाहाहिं अनुगंतव्वा) आ गाथाओथी णणुवी नेधये (तं जहा) ते आ प्रकारे (जंबुद्वीवे) जम्बूद्वीप (लवणे) लवण समुद्र (धायइ) धातकी अउ (कालोय) कालोद (पुक्खरे) पुष्कर द्वीप (वरुणो) वरुण द्वीप (क्षीर-घय-खोयणंदिय-अरुणवरे कुंडले रुयते) क्षीरवर, घृतवर, क्षीय इक्षु नन्दीश्वर, अरुणवर कुंडलवर इयक (आभरण-वत्थ-गंधे) आभरण वस्त्र गंध (उत्पलतिलए) उत्पल तिलक (पद्मनिह रयणे) पद्म, निधि, रत्न (वास

॥૨॥ કુરુમન્દરાવાસાઃ કૂટાઃ નક્ષત્રચન્દ્રસૂરાશ્ચ । દેવો નાગો યક્ષો ભૂતશ્ચ સ્વયંભૂરમણશ્ચ ॥૩॥
 एवं यथा वह्निः पुष्कराद्गो भाणितस्तथा यावत् स्वयंभूरमणसमुद्रो यावद् अद्वासमयेन नो
 स्पृष्टः । लोकः खलु भदन्त ! केन स्पृष्टः, कतिभिर्वा कार्यै र्यथा आकाशाधिगलः अलोकः,
 खलु भदन्त ! केन स्पृष्टः कतिभिर्वा कार्यैः पृच्छा, गौतम ! नो धर्मास्तिकायेन स्पृष्टः
 यावद् नो आकाशास्तिकायेन स्पृष्टः, आकाशास्तिकायस्य देशेन स्पृष्टः, नो पृथिवीकायेन

(વિજયા) વિજય (વક્ષારકર્પિદા) વક્ષસ્કાર, કલ્પ, ઇન્દ્ર (કુરુ-મંદર-આવાસા)
 કુરુ, મંદર, આવાસ (કૂડા) કૂટ (નક્ષત્રચંદ્રસૂરાય) નક્ષત્ર, ચન્દ્ર ઓર સૂર્ય (દેવે)
 દેવ (નાગે) નાગ (જક્ષે) યક્ષ (ભૂય ય) ઓર ભૂત (સ્વયંભૂરમણે ય) ઓર સ્વયંભૂરમણ
 (એવં) હસ પ્રકાર (જહા) જૈસે (વાહિર પુસ્કરદ્વે) વાહ્ય પુષ્કરાર્ધ (ભણિય)
 કહા (તહા) ઉસી પ્રકાર (જાવ સ્વયંભૂરમણસમુદ્રે) યાવત્ સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર
 (જાવ) યાવત્ (અદ્વાસમયેનં નો ફુડે) અદ્વાકાલ સે સ્પૃષ્ટ નહીં હૈ (લોગે નં
 મંતે ! કિંના ફુડે) હે ભગવન્ ! લોક કિસસે સ્પૃષ્ટ હૈ ? (કહિંહિં વા કાણિં) યા
 કિતને કાર્યો સે (જહા આગાસથિગલે) જૈસે આકાશથિગલ-લોક)

(અલોય નં મંતે ! કિંના ફુડે, કતિહિં વા કાણિં) હે ભગવન્ ! અલોક
 કિસસે સ્પૃષ્ટ હૈ, કિતને કાર્યો સે (પુચ્છા) પ્રશ્ન (ગોયમા ! નો ધર્મસ્થિકાણં
 ફુડે) હે ગૌતમ ! ધર્માસ્થિકાય સે સ્પૃષ્ટ નહીં (જાવ) યાવત્ (નો આગાસથિ-
 કાણં ફુડે) આકાશસ્થિકાય સે સ્પૃષ્ટ નહીં (આગાસથિકાયસસ દેસેનં ફુડે)
 આકાશસ્થિકાય કે દેશ સે સ્પૃષ્ટ હૈ (નો પુઢવિકાણં ફુડે) પૃથ્વીકાયિક સે

हर-दह नईओ) वर्षाधर, ६६, नदित्ये। (विजया) विजय (वक्खारकर्पिदा) वक्षस्कार, ३६५, ३६६
 (कुरु-मंदर-आवास) ३३, भदर, आवास (कुडा) कूट (नक्खत्तचंदसूराय) नक्षत्र, चन्द्र अने
 सूर्य (देवे) देव (नागे) नाग (जक्खे) यक्ष (भूय) अने भूत (स्वयंभूरमणे य) अने स्वयंभूरमण
 (एवं) ये प्रकारे (जहा) जेवा (वाहिरपुस्करद्वे) वाह्य पुष्करार्ध (भणिए) ४६० (तहा)
 येन शीते (जाव स्वयंभूरमणसमुद्रे) यावत् स्वयंभूरमण समुद्र (जाव) यावत् (अद्वासम-
 एणं नो फुडे) अद्वा कालथी स्पृष्ट नथी

(लोगेणं મંતે ! કિનાફુડે) હે ભગવન્ ! લોકશાનાથી સ્પૃષ્ટ છે ? (કહિંહિં વા કાણિં)
 અગર કેટલી કાયાથી (જહા આગાસથિગલે) જેવા આકાશ થિગલ-લોક

(અલોયનં મંતે ! કિનાફુડે, કદિહિં વા કાણિં) હે ભગવન્ ! અલોક શાનાથી સ્પૃષ્ટ
 છે, કેટલી કાયાએથી ? (પુચ્છા) પ્રશ્ન (ગોયમા ! ના ધર્મસ્થિકાણં ફુડે) હે ગૌતમ !
 ધર્માસ્થિકાયથી સ્પૃષ્ટ નથી (જાવ) યાવત્ (નો આગાસથિકાણં ફુડા) આકાશસ્થિકાયથી
 સ્પૃષ્ટ નથી (આગાસથિકાયસસ દેસેનં ફુડે) આકાશસ્થિકાયના દેશથી સ્પૃષ્ટ છે. (નો પુઢવિ-
 કાણં ફુડે) પૃથ્વીકાયિકથી સ્પૃષ્ટ નથી (જાવ નો અદ્વાસમયથી

स्पृष्टः, यावद् नो अद्वासमयेन स्पृष्टः, एकोऽजीवद्रव्यदेशः, अगुरुलघुकम् अनन्तैरगुरुलघुकगुणैः संयुक्तम् सर्वाकाशानन्तभागोन्म । इति इन्द्रियपदस्य प्रथम उद्देशः ॥ सू० ८ ॥ -

टीका-अतीन्द्रियवक्तव्यताप्रस्तावाद् अतीन्द्रियविशेषविषयं विंशतितमं द्वारं प्ररूपयितुमाह-‘कंबलसाडेणं भंते ! आवेदिअपरिवेदिअ समाणे जावइयं उवासंतरं फुसित्ता णं चिट्ठइ’ गौतमः पृच्छति-हे भदन्त ! कम्बलशाटकः-कम्बलरूपः शाटकः कम्बलशाटकः स खलु अवेष्टित परिवेष्टितः सन्-स्रवणं गाढतरं संलिप्तः सन्, यावद् अवकाशान्तरम्-यावत् आकाशप्रदेशान् स्पृष्ट्वा अवगाह्य खलु तिष्ठति ‘विरल्लिएवि समाणे तावइयं चेव उवासंतरे-फुसित्ता णं चिट्ठइ?’ विरल्लितोऽपि-विरलीकृतोऽपि विश्लिष्टोऽपि, सन् किम् तावच्चैव-अवकाशान्तरं-तावत् एत आकाशप्रदेशान् स्पृष्ट्वा-अवगाह्य खलु तिष्ठति? भगवानाह-‘इंता, गोयमा !’ हे गौतम ! इन्त-सत्यम्, एतत् ‘कंबलसाडणं आवेदिय परिवेदिअ समाणे स्पृष्ट नही (जाव नो अद्वासमयेणं फुडे) यावत् अद्वासमयं से स्पृष्ट नही (एगे अजीवद्रव्यदेशे) एक अजीव द्रव्य का देश है (अगुरुलघु) वह अगुरुलघु है (अणंतेहि अगुरुलघुगुणेहि) अनन्त अगुरुलघु गुणों से (संयुक्ते) संयुक्त है (सव्वागास अणंत भागूणे) सम्पूर्ण आकाश के अनन्तवें भाग कम (इंदियपयस्स पढमो उद्देशो) इन्द्रियपद का प्रथम उद्देशक पूर्ण हुआ

टीकार्थ-अतीन्द्रिय वस्तुओं की वक्तव्यता का प्रकरण होने से विशिष्ट अतीन्द्रिय विषय संबंधी इक्कीसवें द्वार की प्ररूपणा की जाती है-

गौतम प्रश्न करते हैं-हे भगवन् ! कम्बल को गुड़ी-गुड़ी कर दिया जाय अर्थात् तह पर तह जमा कर लपेट दिया जाय तो वह जितने आकाशप्रदेशों को घेरता है, क्या उतने ही प्रदेशों को फैला देने पर घेरता है? अर्थात् क्या दोनों अवस्थाओं में बराबर ही आकाशप्रदेशों को अवगाहन करता है?

भगवन्-हां, गौतम ! ऐसा ही है । कम्बलरूप शाटक तह किया हुआ

स्पृष्ट नहीं. (एगे अजीव द्रव्य देशे) ओठ अणुव द्रव्यने देश छे (अगुरुलघु) ते अगुरु लघु छे (अणंतेहि अगुरुलघुगुणेहि) अनन्त अगुरु-लघु गुणोथी (संयुक्ते) संयुक्त छे (सव्वागास अणंतभागूणे) संपूर्ण आकाशने अनन्तमे भाग ओछे (इंदियपयस्स पढमो उद्देशो) इन्द्रिय पदने प्रथम उद्देशक पुरे थये।

टीकार्थ-अतीन्द्रिय वस्तुनी वक्तव्यतानुं प्रकरण होवाथी विशिष्ट अतीन्द्रिय विषय संबंधी इक्कीसवां द्वारनी प्ररूपणा कराय छे

श्री गौतमस्वामी प्रश्न पूछे छे-हे भगवन् ! कंभलने सँकेलीने वाणी देवाय तो बेटला आकाश प्रदेशने घेरे छे, शुं तेने ठेकेलीने फैलावामां आवे तो तेटला न आकाश प्रदेशने ते घेरे ? अर्थात् शुं जन्ने अवस्थाओमा सरणा न आकाश प्रदेशने अवगाहना करे छे ?

જાવતિયં તંચૈવ' કમ્વલશાટકઃ સ્વલુ આવેષ્ટિત પરિવેષ્ટિતઃ સન્-અત્યન્તસઘનતયા સંશ્લિષ્ટઃ સન્ યાવદ્ અવકાશાન્તરમ્-યાવત્ આકાશપ્રદેશાન્ સ્પૃષ્ટા-અવગાહ્ય તિષ્ઠતિ, તાવચ્ચૈવ અવકાશાન્તરમ્-તાવત્ એવ આકાશપ્રદેશાન્ સ્પૃષ્ટા-અવગાહ્ય તિષ્ઠતિ, એકવિંશતિતમં દ્વારમ્-ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘થૂણા ણં મંતે ! ઉહુ ઝસિયા સમાણી જાવડંયં સ્વેત્તં ઓગાહિત્તાણં ચિદ્દુ’ હે મદન્ત ! સ્થૂણા સ્વલુ-સ્તંભભવિશેષરૂપા, ઝર્ધ્વમ્-ઉપરિ ઉચ્છિન્ના-ઉચ્છ્રાયયુક્તા સતી યાવત્ ક્ષેત્રમ્ અવગાહ્ય-વ્યાપ્ય સ્વલુ તિષ્ઠતિ, ‘તિરિયં પિઅણં આયતા સમાણી તાવડંયં ચૈવ સ્વેત્તં ઓગાહિત્તાણં ચિદ્દુ ?’ તિર્યગપિચ સ્વલુ આયતા-વિસ્તૃતા સતિ કિં તાવચ્ચૈવ ક્ષેત્રમ્ અવગાહ્ય-વ્યાપ્ય તિષ્ઠતિ ? મગવાનાહ-‘હંતા, ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! દન્ત-સત્યમેતત્, ‘થૂણાણ ઉહું ઝસિયા તં ચૈવ ચિદ્દુ’ સ્થૂણા સ્વલુ ઝર્ધ્વમ્ ઉચ્છિન્ના સતી યાવત્ક્ષેત્રમવગાહ્ય તિષ્ઠતિ, તિર્યગપિ આયતા સતી તાવચ્ચૈવ ક્ષેત્રમ્ અવગાહ્ય તિષ્ઠતિ, દ્વાવિંશતિતમં દ્વારમ્-

ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘આકાશધિગ્ગલે ણં મંતે ! કિંણા ફુડે ? કડ્ઠિં વા કાણ્ઠિં ફુડે ?’-હે મદન્ત ! આકાશધિગ્ગલમ્ સ્વલુ લોકો વ્યપદિશ્યતે, લોકસ્તાવદ્ મહતો વઠિરાકાશસ્ય વિસ્તૃતપટસ્ય ધિગ્ગલમિવ પ્રતિભાસતે, સ ઠિ લોકઃ કેન સ્પૃષ્ટઃ-વ્યાપ્તઃ ? કતિમિર્વા-જિતને આકાશપ્રદેશોં કો ઘેરતા હૈ, ફૈલાયા હુઆ મી ઉતને હી આકાશપ્રદેશોં કો ઘેરતા હૈ ।

ગૌતમસ્વામી પુનઃ પ્રશ્ન કરતે હૈ-હે મગવન્ ! સ્થૂણા (થૂન) ડપર ઉટાઈ હુઈ (ઝંચી સ્વડી હુઈ) જિતને ક્ષેત્ર કો અવગાહન કરકે રહતી હૈ, તિર્છી લમ્બી પડી હુઈ મી ઉતને હી પ્રદેશોં કો અવગાહન કરતી હૈ ?

મગવાન્ ! હે ગૌતમ ! હાં, એસા હી હૈ । ઝંચી ઉઠી હુઈ થૂન જિતને આકાશ-પ્રદેશોં કો વ્યાપ્ત કરતી હૈ, તિર્છી પડી હુઈ મી ઉતને હી આકાશપ્રદેશોં કો વ્યાપ્ત કરતી હૈ ।

ગૌતમ-મગવન્ ! આકાશ-ધિગ્ગલ અર્થાત્ લોક કિસસે સ્પૃષ્ટ હૈ ? સમ્પૂર્ણ ! આકાશ એક વિસ્તૃત પટ કે સદૃશ હૈ, ઉસકે વીચમેં લોક થેગડે કે સમાન હૈ,

શ્રી ભગવાન્-હા, ગૌતમ ! એમજ છે વાળેલી કાંબળ જેટલા આકાશ પ્રદેશને ઘેરે છે, ફેલાવેલી પણ તેટલા જ આકાશ પ્રદેશને ઘેરે છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી પુનઃ પ્રશ્ન કરે છે-હે ભગવન્ ! સ્થૂણા (થાંભલો) ઉભો કરેલો હોય તે જેટલા ક્ષેત્રની અવગાહના કરે છે, આઠો પડેલો થાંભલો પણ ‘થુ’ એટલા જ પ્રદેશોની અવગાહના કરે છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ હા, એમ જ છે જાણે ઉભેલો થાંભલો જેટલા આકાશ પ્રદેશને વ્યાપ્ત કરે છે, આઠો પડેલો પણ તે તેટલા જ આકાશ પ્રદેશને વ્યાપ્ત કરે છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! આકાશ-ધિગ્ગલ અર્થાત્ લોક શેનાથી સ્પૃષ્ટ છે ? સંપૂર્ણ આકાશ એક વિસ્તૃત પટના સરખું છે, તેમના વચમાં લોક ધિગડા સમાન છે.

कियत्संख्याकैः कायैः स्पृष्टः-व्याप्तः ? प्रथमं स मान्येन प्रश्नः, ततो विशेषेण प्रश्नः, तानेव प्रश्नविषयीभूतकायान् प्रत्येकं पृच्छति-‘किं धम्मत्थिकाएणं फुडे ?’ किं धर्मास्तिकायेन स्पृष्टः-व्याप्तः ? किं वा ‘धम्मत्थिकायस्स देसेणं फुडे ?’ धर्मास्तिकायस्य देशेन-एकदेशेन स्पृष्टः ? किं वा ‘धम्मत्थिकायस्स पदेसेहिं फुडे’ धर्मास्तिकायस्य प्रदेशैः स्पृष्टः ? ‘एवं अधम्मत्थिकाएणं’ एवम्-धर्मास्तिकायवदेव किम् अधर्मास्तिकायेन स्पृष्टः, किं वा अधर्मास्तिकायस्य देशेन स्पृष्टः ? किं वा अधर्मास्तिकायस्य प्रदेशैः स्पृष्टः ? एवम्-‘आगासत्थिकाएणं’ किम् आकाशास्तिकायेन स्पृष्टः ? किं वा आकाशास्तिकायस्य देशेन स्पृष्टः ? किं वा आकाशास्तिकायस्य प्रदेशैः स्पृष्टः ? ‘एएणं भेदेणं जाव पुढवीकाएणं फुडे जाव तस-काएणं अद्दासमएणं फुडे ?’ एतेन-पूर्वोक्तक्रमेण भेदेन-प्रकारेण यावत्-किम् पुद्गलास्तिकायेन स्पृष्टः ? किं वा पुद्गलास्तिकायस्य देशेन स्पृष्टः ? किं वा पुद्गलास्तिकायस्य प्रदेशैः स्पृष्टः ? किं जीवास्तिकायेन स्पृष्टः ? इत्यादिरीत्या प्रश्नः, तथा-किं पृथिवीकायेन

अतः लोकाकाश को धिग्गल कहा गया है । यह लोक किससे स्पृष्ट अर्थात् व्याप्त है ? किननी कायो से स्पृष्ट है ? प्रथम सामान्य रूपमें प्रश्न किया गया है, तत्पश्चात् वही प्रश्न विशेष को लेकर किया है । अब उन्हीं कायों को एक एक करके पूछते हैं-क्या लोक धर्मास्तिकाय से स्पृष्ट है ? क्या धर्मास्तिकाय के एक देश से स्पृष्ट है ? क्या धर्मास्तिकाय के प्रदेशों से स्पृष्ट है ? इसी प्रकार क्या अधर्मास्तिकाय से स्पृष्ट है ? अधर्मास्तिकाय के देशसे स्पृष्ट है ? अथवा क्या अधर्मास्तिकाय के प्रदेशों से स्पृष्ट है ? क्या आकाशास्तिकाय से स्पृष्ट है ? क्या आकाशास्तिकाय के देशसे स्पृष्ट है ? अथवा क्या आकाशास्तिकाय के प्रदेशों से स्पृष्ट है ? इसी प्रकार क्या पुद्गलास्तिकाय से स्पृष्ट है ? क्या पुद्गलास्तिकाय के देश से स्पृष्ट है ? अथवा क्या पुद्गलास्तिकाय के प्रदेशों से स्पृष्ट है ? क्या जीवास्तिकाय से स्पृष्ट है ? इत्यादि रूपमें प्रश्न समझलेना चाहिए । तथा क्या पृथिवीकाय से स्पृष्ट है ? यावत् क्या अप्रकाय से स्पृष्ट है ?

तेथी लोकाकाशने धिग्गल छेले छे. आ लोका शेनाथी स्पृष्ट अर्थात् व्याप्त छे ? डेटली कायाओथी स्पृष्ट छे प्रथम सामान्य रूपे प्रश्न करेला छे, त्थार पछी तेज प्रश्न विशेषने लक्ष्णे कर्यो छे. हवे तेज कायाओने ओके ओके पूछे छे-शुं लोका धर्मास्तिकायथी स्पृष्ट छे ? शुं धर्मास्तिकायना ओठ देशथी स्पृष्ट छे ? शुं धर्मास्तिकायना प्रदेशोथी स्पृष्ट छे ? ओज प्रकारे शुं अधर्मास्तिकायथी स्पृष्ट छे ? अधर्मास्तिकायना देशथी स्पृष्ट छे ? अथवा शुं अधर्मास्तिकायना प्रदेशोथी स्पृष्ट छे ? शुं आकाशास्तिकायथी स्पृष्ट छे ! शुं आकाशास्तिकायना देशथी स्पृष्ट छे ? अथवा शुं आकाशास्तिकायना प्रदेशोथी स्पृष्ट छे ? ओज प्रकारे शुं पुद्गलास्तिकायथी स्पृष्ट छे ? शुं पुद्गलास्तिकायना देशथी स्पृष्ट छे ? अथवा शुं पुद्गलास्तिकाय प्रदेशोथी स्पृष्ट छे ? शुं जीवास्तिकायथी स्पृष्ट छे ? विगेरे रूपमां प्रश्न समझ लेवे. ओठ ओ. तेमज शुं पृथ्वीकायथी स्पृष्ट छे ? यावत् शुं अप्रकायथी

સ્પૃષ્ટઃ ? યાવત્-કિમ્ અપ્કાયેન સ્પૃષ્ટઃ ? કિં તેજસ્કાયેન સ્પૃષ્ટઃ ? કિં વાયુકાયેન સ્પૃષ્ટઃ ? કિં વનસ્પતિકાયેન સ્પૃષ્ટઃ ? કિં ત્રસકાયેન-દ્વોન્દ્રિય ત્રીન્દ્રિય ચતુરિન્દ્રિયેણ સ્પૃષ્ટઃ ? કિમ્ અદ્દાસમયેન-કાલવિશેષેણ સ્પૃષ્ટઃ ? ભગવાનાહ-‘ગૌતમ !’ હે ગૌતમ ! ‘ધર્મસ્થિકાણં ફુટે નો ધર્મસ્થિકાયસ દેસેણં ફુટે ધર્મસ્થિકાયસ પદેસેહિં ફુટે’-લોકસ્તાવદ્ ધર્માસ્થિકાયેન સ્પૃષ્ટઃ-વ્યાપ્તો વર્તતે, ધર્માસ્થિકાયસ્ય સર્વાત્મના લોકેઽવગાઢત્વાત્, અત એવ-નો ધર્માસ્થિકાયસ્ય દેશેન સ્પૃષ્ટઃ-વ્યાપ્તો ભવતિ, યેન વસ્તુના સર્વાત્મના વ્યાપ્તો યો ભવતિ સ તસ્યૈવ દેશેન વિરોધાત્ વ્યાપ્તો ન ભવતિ, કિન્તુ ધર્માસ્થિકાયપ્રદેશાનાં લોકેઽવગાઢત્વાત્, ‘એવં અધર્મસ્થિકાણવિ’-એવમ્-ધર્માસ્થિકાયેનેવ અધર્માસ્થિકાયેનાપિ સ્પૃષ્ટો લોકો ભવતિ, નો અધર્માસ્થિકાયસ્ય દેશેન સ્પૃષ્ટઃ, કિન્તુ અધર્માસ્થિકાયસ્ય પ્રદેશૈઃ સ્પૃષ્ટો લોકો વર્તતે इत्यर्थः, કિન્તુ ‘નો આગાસથિકાણં ફુટે’ નો આકાશાસ્થિકાયેન સકલેન દ્રવ્યેણ લોકઃ સ્પૃષ્ટો ભવતિ લોકસ્યાક્ષાગાસ્થિકાયદેશમાત્રસ્વરૂપત્વાત્, કિન્તુ-

કયા તેજસ્કાય સે સ્પૃષ્ટ હૈ ? કયા વાયુકાય સે સ્પૃષ્ટ હૈ ? કયા વનસ્પતિકાય સે સ્પૃષ્ટ હૈ ? કયા ત્રસકાય અર્થાત્ દ્વીન્દ્રિય ત્રીન્દ્રિય ચતુરિન્દ્રિય ઓર પંચેન્દ્રિય સે સ્પૃષ્ટ હૈ ? કયા અદ્દાકાલ સે સ્પૃષ્ટ હૈ ?

ભગવન્ ઉત્તર દેતે હૈ-હે ગૌતમ ! લોક ધર્માસ્થિકાય સે સ્પૃષ્ટ હૈ, કયોંકિ ધર્માસ્થિકાય પૂરા કા પૂરા લોક મેં હી અવગાઢ હૈ, અતએવ વહ ધર્માસ્થિકાય કે દેશ સે સ્પૃષ્ટ નહીં હૈ, કયોંકિ જો જિસકે સાથ પૂરી તરહ વ્યાપ્ત હૈ, ઉસે ઉસકે સાથ એકદેશ સે વ્યાપ્ત નહીં કહા જા સકના મગર લોક ધર્માસ્થિકાય કે પ્રદેશો સે તો વ્યાપ્ત હૈ હી ! કયોંકિ ધર્માસ્થિકાય કે સમી પ્રદેશ લોકમેં હી અવગાઢ હૈ । હસી પ્રકાર લોક અધર્માસ્થિકાય સે મી સ્પૃષ્ટ હૈ, અધર્માસ્થિકાય કે દેશ સે સ્પૃષ્ટ નહીં હૈ, મગર અધર્માસ્થિકાય કે પ્રદેશો સે સ્પૃષ્ટ હૈ । કિન્તુ લોક સમ્પૂર્ણ આકાશાસ્થિકાય સે સ્પૃષ્ટ નહીં હૈ, કયોંકિ લોક

સ્પૃષ્ટ છે ? શું તેજસ્કાયથી સ્પૃષ્ટ છે ? શું વાયુ કાયથી સ્પૃષ્ટ છે ? શું વનસ્પતિકાયથી સ્પૃષ્ટ છે ? શું ત્રસકાય અર્થાત્ દ્વીન્દ્રિય ત્રીન્દ્રિય ચતુરિન્દ્રિય અને પંચેન્દ્રિયથી સ્પૃષ્ટ છે ? શું અદ્દા કાલથી સ્પૃષ્ટ છે ?

શ્રી ભગવાન્ ઉત્તર આપે છે-હે ગૌતમ ! લોક ધર્માસ્થિકાયથી સ્પૃષ્ટ છે, કેમકે ધર્માસ્થિકાય પુરેપુરા લોકમાં અવગાઢ છે, તેથી જ ધર્માસ્થિકાયના દેશથી સ્પૃષ્ટ નથી કેમકે જે જેની સાથે પુરેપુરું વ્યાપ્ત થાય છે, તેથી તેની સાથે એક દેશથી વ્યાપ્ત ન કહેવાય પણ લોક ધર્માસ્થિકાયના પ્રદેશોથી તો વ્યાપ્ત જ છે, કેમકે ધર્માસ્થિકાયના સકલ પ્રદેશ લોકમાં જ અવગાઢ છે. એજ પ્રકારે લોક અધર્માસ્થિકાયથી પણ સ્પૃષ્ટ છે, અધર્માસ્થિકાયના દેશથી સ્પૃષ્ટ નથી, પણ અધર્માસ્થિકાયના પ્રદેશોથી સ્પૃષ્ટ છે. પણ લોક સંપૂર્ણ આકાશાસ્થિકાયથી સ્પૃષ્ટ નથી, કેમકે લોક સંપૂર્ણ આકાશાસ્થિકાયનો એક નાનો ખંડ માત્ર જ છે.

‘આગાસત્થિકાયસ્સ દેસેણં ફુઢે ?’ આકાશાસ્થિકાયસ્ય દેશેન સ્પૃષ્ટો ભવતિ, ‘આગાસત્થિકાયસ્સ પદેસેહિં જાવ વણસ્સઙ્કાણં ફુઢે’-આકાશાસ્થિકાયસ્સ પ્રદેશૈશ્ચ સ્પૃષ્ટઃ યાવત્-પુદ્ગલાસ્થિકાયેન જીવાસ્થિકાયેન પૃથિવીકાયેન અપ્પકાયેન તેજસ્કાયેન, વાયુકાયેન, વનસ્પતિકાયેન સ્પૃષ્ટો લોકો વર્તતે પૃથિવ્યાદીનામપિ સૂક્ષ્માણાં સકલલોકાપન્નત્વાત્ તૈરપિ સર્વાત્મના વ્યાપ્તો લોકો ભવતિ, કિન્તુ ‘તણ્ઙ્કાણં સિય ફુઢે’ ત્રસકાયેન સ્યાત્-કદાચિત્ સ્પૃષ્ટો ભવતિ, સ્યાત્-કદાચિત્ નો સ્પૃષ્ટો ભવતિ, તથાચ સમુદ્ઘાતગતસ્ય કેવલિનશ્ચતુર્થસમયે વર્તમાનતાદશાયાં તેન સ્વપ્રદેશૈઃ સકલલોકપૂરણાત્, તસ્યચ કેવલિન સ્વસકાયત્વાત્ ત્રસકાયેન સ્પૃષ્ટો લોકો ભવતિ, તદતિરિક્તકાલેતુ નો સ્પૃષ્ટો ભવતિ, સર્વત્ર ત્રસકાયનામસદ્ભાવાત્, ‘અદ્ધાસમયેણં દેસે ફુઢે દેસે ણો ફુઢે’-અદ્ધાસમયેન-કાલવિશેષેણ તુ લોકસ્ય કશ્ચિદેશઃ

સમ્પૂર્ણ આકાશાસ્થિકાય કા એક છોટા-સા ટુંડ યાત્ર હી હૈ । કિન્તુ આકાશાસ્થિકાય કે દેશ સે સ્પૃષ્ટ હૈ ઓર આકાશાસ્થિકાય કે પ્રદેશોં સે બી સ્પૃષ્ટ હૈ । યાવત્-પુદ્ગલાસ્થિકાય સે, જીવાસ્થિકાય સે, પૃથ્વીકાય સે, અપ્કાય સે, તેજસ્કાય સે, વાયુકાય સે વનસ્પતિકાય સે સ્પૃષ્ટ હૈ । સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાય આદિ સમસ્ત લોકમેં વ્યાપ્ત હૈં, અતઃએવ ઉનકે દ્વારા બી વહ પૂર્ણ રૂપ સે સ્પૃષ્ટ હૈ । મગર ત્રસકાય સે કવચિત્ સ્પૃષ્ટ હોતા હૈ ઓર કવચિત્ સ્પૃષ્ટ નહીં બી હોતા હૈ । જબ કેવલી સમુદ્ઘાત કરતે હૈં તય ચૌથે સમય મેં વે અપને આત્મપ્રદેશોં સે સમ્પૂર્ણ લોક કો વ્યાપ્ત કરલેતે હૈં, કેવલી ભગવાન્ ત્રસકાય કે હી અન્તર્ગત હૈં, અતઃએવ ઉસ સમય સમસ્ત લોક ત્રસકાય સે સ્પૃષ્ટ હોતા હૈ, હસકે અતિરિક્ત અન્ય સમય મેં સમ્પૂર્ણ લોક ત્રસકાય સે સ્પૃષ્ટ નહીં હોતા હૈ । કયોંકિ ત્રસજીવ સિર્ફ ત્રસનાડી મેં હી પાયે જાતે હૈં જો સિર્ફ એક રાજૂ ચૌડી ઓર ચૌદહ રાજૂ ઝંચી હૈ ।

અદ્ધાસમય કે દ્વારા લોક કા કોઈ ભાગ સ્પૃષ્ટ હોતા હૈ ઓર કોઈ ભાગ સ્પૃષ્ટ નહીં હોતા ।

કિન્તુ આકાશાસ્થિકાયના દેશથી સ્પૃષ્ટ છે અને આકાશાસ્થિકાયના પ્રદેશથી પણ સ્પૃષ્ટ છે. યાવત્ પુદ્ગલાસ્થિકાયથી, જીવાસ્થિકાયથી, પૃથ્વીકાયથી, અપ્પકાયથી, તેજસ્કાયથી, વાયુકાયથી અને વનસ્પતિકાયથી સ્પૃષ્ટ છે. સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાય આદિ સમસ્ત લોકમાં વ્યાપ્ત છે, તેથી જ તેમના દ્વારા પણ તે પૂર્ણ રૂપથી સ્પૃષ્ટ છે, પણ ત્રસકાયથી કવચિત્ સ્પૃષ્ટ થાય છે અને કવચિત્ સ્પૃષ્ટ નથી પણ થતા. જારે કેવલી સમુદ્ઘાત કરે છે ત્યારે ચોથા સમયમાં તેઓ પોતાના આત્મપ્રદેશથી સંપૂર્ણ લોકને વ્યાપ્ત કરી લે છે. કેવલી ભગવાન્ ત્રસકાયના જ અન્તર્ગત છે, તેથી જ તે સમયે સમસ્ત લોક ત્રસકાયથી સ્પૃષ્ટ થાય છે, તેથી અતિરિક્ત અન્ય સમયમાં સંપૂર્ણ લોક ત્રસકાયથી સ્પૃષ્ટ નથી થતા. કેમકે ત્રસ એવ દક્ષત ત્રસ નાડીમાં જ મળી આવે છે. જે દક્ષત એક રાત્રી પહોળી અને ચૌદ રાત્રી ઊંચી છે, અદ્ધા સમય દ્વારા લોકના કોઈ ભાગ સ્પૃષ્ટ થાય છે અને કોઈ ભાગ સ્પૃષ્ટ નથી થતા,

સ્પૃષ્ટો ભવતિ, કશ્ચિદ્દેશે નો સ્પૃષ્ટો ભવતિ ત્રયોવિંશતિતમં દ્વારમ્, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘જંબુ-
દ્વીવેણં મંતે ! દ્વીવે કિંના ફુડે કઙ્ઘિવા કાણ્હિ ફુડે ?’ હે મદન્ત ! જમ્બૂદ્વીપઃ સ્પૃષ્ટ દ્વીપઃ
કેન સ્પૃષ્ટઃ—વ્યાપ્તો ભવતિ ? इति सामान्येन प्रश्नः, अथ विशेषतः प्रश्नयति—कतिभिर्वा-
कियत्संख्याकैः कायैः स્पृષ્ટો—व्याप्तो भवति ? तदेव विशदयति—‘किं धम्मत्थिकाएणं जाव
आगासत्थिकाएणं फुडे ?’—किं धर्मास्तिकायेन स્पृષ્ટः ? यावत्—किंवा धर्मास्तिकायस्य देशेन
स्पृष्टः ? किं धर्मास्तिकायस्य प्रदेशैः स્पृष्टो भवति ? एवम्—किम् अधर्मास्तिकायेन स્पृष्टः
किम् अधर्मास्तिकायस्य देशेन स્पृष्टः ? किंवाऽधर्मास्तिकायस्य प्रदेशैः स્पृष्टः ? एवम्
आकाशास्तिकायेन स્पृष्टः ? भगवानाह—‘गोयसा !’ हे गौतम ! ‘णो धम्मत्थिकाएणं फुडे’
नो धर्मास्तिकायेन जम्बूद्वीपो द्वीपः सर्वात्मना स્पृष्टः, अपितु ‘धम्मत्थिकायस्स देसेणं फुडे’
धर्मास्तिकायस्य देशेन स્पृष्टः, ‘धम्मत्थिकायस्स पदेसेहिं फुडे’—धर्मास्तिकायस्य प्रदेशैः
स्पृष्टः, ‘एवं अधम्मत्थिकायस्स वि, आगासत्थिकायस्स वि एवम्—धर्मास्तिकायस्यैव अधर्मा-
स्तिकायस्यापि, अथच आकाशास्तिकायस्यापि देशेन प्रदेशैश्च स્पृष્ટो जम्बूद्वीपो द्वीपः, नतु

ગૌતમસ્વામી—હે અગવન્ ! જમ્બૂદ્વીપ નામક દ્વીપ કિસકે દ્વારા સ્પૃષ્ટ છે ? યહ
સામાન્ય પ્રશ્ન છે । इसी को विशेष रूप से पूछते हैं—जम्बूद्वीप किनने कार्यों से
स्पृष्ट है ? इसका स्पष्टीकरण करते हैं—क्या धर्मास्तिकाय से स्पृष्ट है ? या क्या
धर्मास्तिकाय के देश से स्पृष्ट है ? क्या धर्मास्तिकाय के प्रदेशों से स्पृष्ट है ?
इसी प्रकार क्या अधर्मास्तिकाय से स्पृष्ट है ? क्या अधर्मास्तिकाय के देश से
अथवा क्या अधर्मास्तिकाय के प्रदेशों से स्पृष्ट है ? इसी प्रकार क्या आकाशा-
स्तिकाय से स्पृष्ट है ?

ભગવાન્—હે ગૌતમ ! જમ્બૂદ્વીપ ધર્માસ્તિકાય સે પૂર્ણ રૂપ સે સ્પૃષ્ટ નહીં છે,
કિન્તુ ધર્માસ્તિકાય કે દેશ સે સ્પૃષ્ટ છે, ધર્માસ્તિકાય કે પ્રદેશો સે સ્પૃષ્ટ છે ।
इसी प्रकार अधर्मास्तिकाय और आकाशास्तिकाय के भी देश से और प्रदेशों
से स्पृष्ट है । सम्पूर्ण अधर्मास्तिकाय और सम्पूर्ण आकाशास्तिकाय से भी जम्बू-

શ્રી ગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્ ! જમ્બૂદ્વીપ નામક દ્વીપ શાના દ્વારા સ્પૃષ્ટ છે ? આ
સામાન્ય પ્રશ્ન છે. તેને જ વિશેષ રૂપે પૂછે છે—જમ્બૂદ્વીપ કેટલી કાયાથી સ્પૃષ્ટ છે ? તેનું
સ્પષ્ટીકરણ કરે છે, શું ધર્માસ્તિકાયથી સ્પૃષ્ટ છે ? અગર શું ધર્માસ્તિકાયના દેશથી સ્પૃષ્ટ
છે ? શું ધર્માસ્તિકાયના પ્રદેશોથી સ્પૃષ્ટ છે ? એ પ્રકારે શું અધર્માસ્તિકાયથી સ્પૃષ્ટ છે ?
શું અધર્માસ્તિકાયના દેશથી અથવા શું અધર્માસ્તિકાયના પ્રદેશોથી સ્પૃષ્ટ છે ? એજ
પ્રકારે શું આકાશાસ્તિકાયથી સ્પૃષ્ટ છે ?

શ્રી ભગવાન્—હે ગૌતમ ! જમ્બૂદ્વીપ ધર્માસ્તિકાયથી પૂર્ણ રૂપથી સ્પૃષ્ટ નથી, કિન્તુ
ધર્માસ્તિકાયના દેશથી સ્પૃષ્ટ છે, ધર્માસ્તિકાયના પ્રદેશોથી સ્પૃષ્ટ છે. એજ પ્રકારે અધર્મા-
સ્તિકાય અને આકાશાસ્તિકાયના પણ દેશથી અને પ્રદેશોથી સ્પૃષ્ટ છે. સંપૂર્ણ અધર્મા-

અધર્માસ્તિકાયેન આકાશાસ્તિકાયેન ચ સ્પૃષ્ટઃ, 'પૃથ્વીકાણ્ડેણં ફુટે જાવ વળસસિકાણ્ડેણં ફુટે'—પૃથ્વીકાયિકેન સ્પૃષ્ટો જમ્બૂદ્વીપો દ્વીપઃ, યાવદ્ અપ્કાયિકેન તેજસ્કાયિકેન વાયુ કાયિકેન વનસ્પતિકાયિકેન ચ સ્પૃષ્ટઃ, 'તસકાણ્ડેણં ફુટે સિય ણો ફુટે'—ત્રસકાયિકેન—દ્વિ ત્રિચતુરિન્દ્રિયેણ સ્પૃષ્ટો જમ્બૂદ્વીપો દ્વીપઃ, સ્યાત્—કદાચિત્ નો સ્પૃષ્ટો ભવતિ, 'અદ્વાસમણં ફુટે'—અદ્વાસમયેન—કાલવિશેષેણ જમ્બૂદ્વીપો દ્વીપઃ સ્પૃષ્ટો ભવતિ, ચતુર્વિંશતિતમં દ્વારમાહ— 'એવં લવણસમુદ્ધે ધાયતિસંદે દીવે'—એવમ્—જમ્બૂદ્વીપવદેવ લવણસમુદ્ધો ધાતકીખંડો દ્વીપઃ 'કાલોદ સમુદ્ધે અભિતરપુષ્કરાર્દે' કાલોદઃ સમુદ્રઃ, અભ્યન્તરપુષ્કરાર્દઃ 'વાહિરપુષ્કરાર્દે એવં ચેવ'—વહિઃ પુષ્કરાર્દો દ્વીપઃ, એવચ્ચૈવ—પૂર્વોક્તવદેવ અવસેયમ્ કિન્તુ—'ળવરં અદ્વાસમણં નો ફુટે' ન્વરમ્—પૂર્વોપેક્ષયા વિશેષસ્તુ—અદ્વાસમયેન નો સ્પૃષ્ટો ભવતિ, અદ્વાસમયસ્ય અર્દ્ધતૃતીય- દ્વીપ સમુદ્ધાન્તર્વૃત્તિતયા વહિરભાવાત્, અત એવ વહિદ્વીપસમુદ્ધાણામદ્વાસમય સ્પર્શનિષેધઃ કૃતઃ 'એવં જાવ સયંભૂરમણસમુદ્ધે—એવમ્—પૂર્વોક્તરીત્યા યાવત્—વરુણ ક્ષીર ઘૃતેશ્વનન્દિકારુણવર-

દ્વીપ સ્પૃષ્ટ નહીં છે । વહુ પૃથ્વીકાય સે સ્પૃષ્ટ છે યાવત્ વનસ્પતિકાય સે સ્પૃષ્ટ છે, અર્થાત્ અપ્કાય, તેજસ્કાય, વાયુકાય ઓર વનસ્પતિકાય સે સ્પૃષ્ટ છે । જમ્બૂદ્વીપ ત્રસકાય સે ક્વચિત્ સ્પૃષ્ટ હોતા છે, ક્વચિત્ સ્પૃષ્ટ નહીં હોતા છે । અદ્વાકાલ સે સ્પૃષ્ટ છે ।

જમ્બૂદ્વીપ સંબંધી વક્તવ્યતા કે અનુસાર હી લવણસમુદ્ર, ધાતકીખંડ દ્વીપ, કાલોદસમુદ્ર, અભ્યન્તર પુષ્કરાર્ધ ઓર વાહ્ય પુષ્કરાર્ધ મી સમજાલેના યાહિયે । પહેલે સે વિશેષ યહ છે કે અદ્વાસમય અઢાઈ દ્વીપ કે અન્તર્ગત હી હોતા છે, વાહર નહીં, અતએવ વાહર કે દ્વીપ ઓર સમુદ્ર અદ્વાકાલ સે સ્પૃષ્ટ નહીં છે । હસી પ્રકાર સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર તક સમજાલેના યાહિયે, અર્થાત્ વરુણ, ક્ષીર, ઘૃત, ક્ષુ, નન્દીશ્વર, અરુણવર, કુણ્ડલ, રુચક, કુરુ, મન્દર, આવાસ, કૂટ, નક્ષત્ર, ચન્દ્ર, સૂર્ય, દેવ, નાગ, યક્ષ, ભૂત, સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર, યે સવ ધર્માસ્તિ-

કાયથી પણ જમ્બૂદ્વીપ સ્પૃષ્ટ નથી, તે પૃથ્વી કાયથી સ્પૃષ્ટ છે યાવત્ વનસ્પતિકાયથી સ્પૃષ્ટ અર્થાત્ અપ્કાય, તેજસ્કાય, વાયુકાય અને વનસ્પતિકાયથી સ્પૃષ્ટ છે જમ્બૂદ્વીપ ત્રસ- કાયથી ક્વચિત્ સ્પૃષ્ટ થાય છે, ક્વચિત્ સ્પૃષ્ટ નથી થતો અદ્વા કાલથી સ્પૃષ્ટ છે.

જમ્બૂદ્વીપ સંબંધી વક્તવ્યતાના અનુસાર જ લવણ સમુદ્ર, ધાતકીખંડ દ્વીપ, કાલોદ સમુદ્ર અભ્યન્તર પુષ્કરાર્ધ અને વાહ્ય પુષ્કરાર્ધ પણ સમજા લેવા જોઈએ. પહેલાથી વિશેષ એ છે કે અદ્વા સમય અઢાઈ દ્વીપના અન્તર્ગત જ હોય છે, બહાર નહીં તેથી જ બહારના દ્વીપ અને સમુદ્ર અદ્વા કાળથી સ્પૃષ્ટ નથી. એજ રીતે સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર સુધી સમજા લેવું જોઈએ અર્થાત્ વરુણ, ક્ષીર, ઘૃત, ક્ષુ, નન્દીશ્વર, અરુણવર, કુણ્ડલ, રુચક, કુરુ, મન્દર, આવાસ, કૂટ, નક્ષત્ર, ચન્દ્ર, સૂર્ય, દેવ, નાગ, યક્ષ, ભૂત, સ્વયંભૂતરમણ સમુદ્ર આ બધા ધર્માસ્તિકાયના હેશ આદિથી સ્પૃષ્ટ છે.

કુણ્ડલરુચક કુરુમન્દરાવાસ કૂટ નક્ષત્રચન્દ્રસૂરાશ્ચ દેવોનાગશ્ચ યક્ષશ્ચ ધૂતશ્ચ સ્વયંભૂરમણસમુદ્રશ્ચ
ધર્માસ્તિકાયદેશાદિના સ્પૃષ્ટો ભવતિ, 'એસા પરિવાડી હવાઈં ગાઠાઈ અણુગંતવ્યા' એવા-
પૂર્વોક્તા જમ્બૂદ્વીપાદિ વિષયિણી પરિવાટી શ્રેણિઃ, આભિર્ગાયાભિરભુગન્તવ્યા 'તં જઠા-જંબુ-
દ્વીવે લવણધાયતિકાલોય પુષ્કરે વરુણે । સ્ત્રીરયમ્સોયણંદિય અરુણવરે કુંડલેસ્યદ ॥૧॥'
તથથા-જમ્બૂદ્વીપઃ, લવણઃ, ધાતકી કાલોદઃ, પુષ્કરઃ, વરુણઃ । ક્ષીરઘૃતેક્ષુનન્દી ચ અરુણ-
વરઃ કુણ્ડલો રુચકઃ ॥૧॥ 'આભરણવત્થયંથે ઉપ્પલતિલણ્ય પડમનિહિરયણે । વાસહરદહ-
નહો વિજયા વક્ષારકર્પિદા ॥૨॥ આભરણવસ્ત્રાગ્ન્ય ઉત્પલતિઝકશ્ચ પદ્મનિધિસ્તનાનિ વર્ષધર
હૂદનઘો વિજયા વક્ષસ્કારકલ્પેન્દ્રાઃ । ૨॥ 'કુરુમંદરઆવાસા કૂટા નક્ષત્રચંદ્રસૂરાય । દેવે
ણામે જવત્થે ભૂણ્ય સયંભૂરમણેય ॥૩॥ કુરુઃ મન્દરઃ આવાસાઃ કૂટાઃ નક્ષત્રચન્દ્રસૂરાશ્ચ । દેવો
નાગો યક્ષો ધૂતશ્ચ સ્વયંભૂરમણશ્ચ ॥૩॥ તથાચ સર્વદ્વીપસમુદ્રાણામશ્યન્તરવર્તીજમ્બૂદ્વીપો
વર્તતે તત્પરિક્ષેપી લવણસમુદ્રોઽસ્તિ, તદનન્તરં પુષ્કરવરો દ્વીપો વિલસતિ. દ્વીપસમાના-
ભિધાનાઃ સમુદ્રાઃ સન્તિ, યથા પુષ્કરવરસમુદ્રઃ, તદનન્તરં વરુણવરો દ્વીપઃ, વરુણવરઃ સમુદ્રશ્ચ
ક્ષીરવરો દ્વીપઃ ક્ષીરોદઃ સમુદ્રશ્ચ, તદનન્તરં ઘૃતવરોદ્વીપઃ, ઘૃતોદઃ સમુદ્રશ્ચ, તદનન્તરમ્
ઇક્ષુવરો દ્વીપઃ, ઇક્ષુવરઃ સમુદ્રશ્ચ, તદનન્તરત્-નન્દીશ્વરો દ્વીપઃ, નન્દીશ્વરઃ સમુદ્રશ્ચ, એતેઽષ્ટા-
વપિ ચ સમુદ્રા એકૈકરૂપાઃ સન્તિ, તદનન્તરં દ્વીપાઃ સમુદ્રાશ્ચ પ્રત્યેકં ત્રિવિસ્વરૂપાઃ સન્તિ

કાય કે દેશ આદિ સે સ્પૃષ્ટ હૈં । જમ્બૂદ્વીપ આદિ સંબંધી અહ પરિવાટી અન
ગાથાઓ સે સમજાલેની યાહિએ-સમસ્ત દ્વીપોં ઓર સમુદ્રોં કે અધ્ય મેં યહ
જમ્બૂદ્વીપ હૈ । અસે સબ ઓર સે ઘેરને વાલા લવણસમુદ્ર હૈ । લવણસમુદ્ર કે ચારો
ઓર ધાતકીલંબ નામક દ્વીપ હૈ, અસે ચારોં ઓર કાલોદ સમુદ્ર હૈ । કાલોદ
સમુદ્ર કા પરિક્ષેપ કરનેવાલા પુષ્કરવર દ્વીપ હૈ । અસે પશ્ચાત્ દ્વીપોં કે સમાન
હી નામ વાલે સમુદ્ર હૈ, જૈસે પુષ્કરવર સમુદ્ર, અિર વરુણવર દ્વીપ, વરુણવર
સમુદ્ર, ક્ષીરવર દ્વીપ, ક્ષીરોદ સમુદ્ર, તત્પશ્ચાત્ ઘૃતવર દ્વીપ ઓર ઘૃતોદ સમુદ્ર,
તદનન્તર ઇક્ષુવર દ્વીપ ઓર ઇક્ષુવર સમુદ્ર, અિર નન્દીશ્વર દ્વીપ ઓર નન્દીશ્વર
સમુદ્ર, યે આઠ દ્વીપ ઓર સમુદ્ર એક એક રૂપ હૈં, અનકે પશ્ચાત્ પ્રત્યેક દ્વીપ ઓર
સમુદ્ર ત્રીન-ત્રીન મિલતે-જુલતે નામો વાલે હૈં, જૈસે-અરુણ, અરુણવર, અરુણ-

જમ્બૂદ્વીપ આદિ સંબંધી આ પરિવાટી આ ગાથાઓથી સમજા લેવી ભેદએ. યથા
દ્વીપ અને સમુદ્રની વચ્ચે આ જમ્બૂદ્વીપ છે. તેને બધી બાજુથી ઘેરનાર લવણ સમુદ્ર છે.
આ લવણ સમુદ્રની ચારે બાજુ ધાતકી બડ નામે દ્વીપ છે. તેના ક્રમતો કાલોદ સમુદ્ર છે.
કાલોદ સમુદ્રનો પરિક્ષેપ કરવાવાળો પુષ્કર વર દ્વીપ છે. તેની પાછળ દ્વીપોના સમાન જ
નામવાળા સમુદ્ર છે.-એમકે પુષ્કરવર સમુદ્ર અને પછી વરુણવર દ્વીપ. વરુણવર સમુદ્ર,
ક્ષીરવર દ્વીપ, ક્ષીરોદ સમુદ્ર, ત્યાર પછી ઘૃતવર દ્વીપ અને ઘૃતોદ સમુદ્ર, તદનન્તર ઇક્ષુ-
વર દ્વીપ અને ઇક્ષુવર સમુદ્ર, પછી નન્દીશ્વર દ્વીપ અને નન્દીશ્વર સમુદ્ર, આ આઠ દ્વીપ
અને સમુદ્ર એક એક રૂપ છે. તેમની પાછળ પ્રત્યેક દ્વીપ અને સમુદ્ર ત્રણ ત્રણ મળતા

યથા-‘અરુણ’ ઇતિપદેન અરુણઃ, અરુણવરઃ, અરુણવરાવભાસઃ, ‘કુણ્ડલ’ ઇતિ પદેન કુણ્ડલઃ, કુણ્ડલવરઃ, કુણ્ડલવરાવભાસઃ, ‘રુચક’ ઇતિ પદેન રુચકઃ, રુચકવરઃ, રુચકવરાવભાસઃ ઇત્યાદિ-રીત્યા વોધ્યમ્, અયશ્ચક્રમો નન્દીશ્વરસમુદ્રાનન્તરમ્-અરુણો દ્વીપઃ, અરુણઃ સમુદ્રઃ, તતઃ-અરુણવરો દ્વીપઃ, અરુણવરઃ સમુદ્રઃ, તત્ -અરુણવરાવભાસઃ દ્વીપઃ, અરુણવરાવભાસઃ સમુદ્રશ્ચ ઇત્યાદિરુપો વોધ્યઃ, તેષાશ્ચ દ્વીપસમુદ્રાણાં નામાનિ અનુગતરૂપેણ સંગ્રાહયિતુમાહ-

‘આભરણવસ્ત્રેત્યાદિગાથાદ્વયમ્, તત્ર યાનિ કાનિચિદાભરણનામાનિ-યથા હારાર્દ્રહારરત્ના-વલિ કનકાવલિપ્રભૃતીનિ, યાનિ ચ વસ્ત્રનામાનિ-ચીનાંશુકપ્રભૃતીનિ, યાનિ ચ ગન્ધનામાનિ-કોષ્ઠપુટપ્રભૃતીનિ, યાનિ ચોત્પલનામાનિ-જલરુહચન્દ્રોદ્યોતપ્રભૃતીનિ, યાનિ ચ તિલકપ્રભૃતીનિ વૃક્ષનામાનિ, યાનિ ચ પદ્મનામાનિ-શતપત્રસહસ્રપત્રપ્રભૃતીનિ, યાનિ ચ પૃથિવીનામાનિ-રત્ન-પ્રભા શર્કરાપ્રભા વાલુકાપ્રભા પંકજપ્રભા ધૂમપ્રભાપ્રભૃતીનિ, યાનિ ચ નવનિધીનાં ચતુર્શ્ચક્ર-વર્તિરત્નાનાં, ચુલ્લહિમવદાદિકાનાં વર્ષધરપર્વતાદીનાં, પદ્માદીનાં હ્રદાનાં, ગદ્ગાસિન્ધુપ્રભૃતીનાં

વરાવભાસ, કુંડલપદ સે કુંડલ, કુંડલવર ઓર કુંડલવરાવભાસ । ‘રુચક’ પદ સે રુચક, રુચકવર ઓર રુચકવરાવભાસ, ઇત્યાદિ । યહ ક્રમ નન્દીશ્વર સમુદ્ર કે વાદ-અરુણ દ્વીપ, અરુણ સમુદ્ર, અરુણવર દ્વીપ, અરુણવર સમુદ્ર, અરુણવરાવભાસ દ્વીપ, અરુણવરાવભાસ સમુદ્ર ઇત્યાદિ । ઉન દ્વીપો ઓર સમુદ્રો કે નામ અનુક્રમ સે સંગૃહીત કરને કે લિપ્ત કહા હૈ-જિતને ભી આભરણો કે નામ હૈ, જૈસે-હાર અર્દ્રહાર, રત્નાવલી, કનકાવલી આદિ, જિતને ભી વસ્ત્રો કે નામ હૈ, જૈસે ચીનાંશુક આદિ, જો ભી ગંધ કે નામ હૈ, જૈસે કોષ્ઠપુટ આદિ, જિતને ભી કપલો કે નામ હૈ-જલરુહ, ચન્દ્રોદ્યોત આદિ, હસી પ્રકાર વૃક્ષો કે તિલક આદિ જો ભી નામ હૈ, પદ્મો કે શતપત્ર, સહસ્રપત્ર આદિ જિતને નામ હૈ, પૃથિવ્યો કે જો રત્નપ્રભા, શર્કરાપ્રભા, વાલુકાપ્રભા, પંક-પ્રભા, ધૂમપ્રભા આદિ નામ હૈ, ચક્રવર્તીની નૌ નિધિયો ઓર ચૌદહ રત્નો કે જો નામ હૈ, વર્ષધર પર્વતો કે જો હિમવાન આદિ નામ હૈ, હ્રદો કે જો પદ્મહ્રદ

નામેવાળા છે. જેમકે-અરુણ, અરુણવર, અરુણવરાવભાસ, કુંડલ પદ્ધતી કુંડલ, કુંડલવર અને કુંડલવરાવભાસ, રુચક, રુચકવર, અને રુચકવરાવભાસ, વિગેરે. આ ક્રમ નન્દીશ્વરસમુદ્રના પછી-અરુણદ્વીપ અરુણસમુદ્ર, અરુણવરસમુદ્ર, પછી અરુણવરાવભાસદ્વીપ, અરુણવરાવભાસ સમુદ્ર વિગેરે દ્વીપો અને સમુદ્રોના નામ અનુક્રમથી સંગૃહીત કરવાને માટે કહ્યું છે

જેટલાં પણ આભરણોના નામ છે, જેમકે હાર, અર્દ્રહાર, રત્નાવલી, કનકાવલી, આદિ જેટલાં વસ્ત્રોના નામ છે, જેમકે ચીનાંશુક આદિ, જેટલાં ગંધના નામ છે. જેમકે, કોષ્ઠપુટ આદિ, જેટલાં પણ કપલોના નામ છે-જલરુહ, ચન્દ્રોદ્યોત આદિ, એજ પ્રકારે વૃક્ષોના તિલક આદિ જે નામ છે, પદ્મોના શતપત્ર, સહસ્રપત્ર, આદિ જેટલાં નામ છે, પૃથ્વીયોના જે રત્નપ્રભા, શર્કરાપ્રભા, વાલુકાપ્રભા, પંકજપ્રભા, ધૂમપ્રભા આદિ નામ છે, ચક્રવર્તીના નવનિધિયો અને ચૌદ રત્નોના જે નામ છે, વર્ષધર પર્વતોના જે હિમવાન

નદીનાં, કચ્છાદીનાં વિજયાનાં, માલ્યવદાદીનાં વક્ષસ્કારપર્વતાનાં, સૌધર્માદીનાં કલ્પાનાં, શક્રાદીનામિન્દ્રાણાં, દેવકુરુ-ઉત્તરકુરુમન્દરાણામાવાસાનાં શક્રાદિસમ્બન્ધિનાં મેરુપ્રત્યાસન્ના-
દીનાં કૂટાનાં હલ્હલિમવદાદિસમ્બન્ધિનાં નક્ષત્રાણાં કૃત્તિકાદીનાં, ચન્દ્રાણાં સૂર્યાણાંચ નામાનિ
સન્તિ તાનિ સર્વાણ્યપિ પ્રત્યેકં દ્વીપસમુદ્રાણાં ત્રિત્રિસ્વરૂપાણિ વક્તવ્યાનિ, તથા-હારો દ્વીપઃ,
હારઃ સમુદ્રઃ, હારવરો દ્વીપઃ, હારવરઃ સમુદ્રઃ, હારવરાવભાસો દ્વીપઃ, હારવરાવભાસઃ સમુદ્રઃ,
હત્યાદિરૂપેણ પ્રત્યેકં ત્રિત્રિસ્વરૂપાણિ વક્તવ્યાનિ તાવદ્, યાવત્-સૂર્યો દ્વીપઃ, સૂર્યઃ સમુદ્રઃ,
સૂર્યવરો દ્વીપઃ, સૂર્યવરઃ સમુદ્રઃ, સૂર્યવરાવભાસો દ્વીપઃ, સૂર્યવરાવભાસઃ સમુદ્રઃ, તદનન્તરં
સૂર્યવરાવભાસપરિક્ષેપી દેવો દ્વીપઃ, તદનન્તરમ્ દેવઃ સમુદ્રઃ, તદનન્તરં નાગો દ્વીપઃ, નાગઃ
સમુદ્રઃ, તતો યક્ષો દ્વીપઃ, યક્ષઃ સમુદ્રઃ, તદનન્તરં ભૂતો દ્વીપઃ, ભૂતઃ સમુદ્રઃ, સ્વયમ્ભૂરમણો
દ્વીપઃ, સ્વયમ્ભૂરમણઃ સમુદ્રઃ, इत्येते पञ्च देवादयो द्वीपाः, पञ्च देवादयः समुद्राः, एकरूपा

આદિ નામ હૈં, નદિયોં કે જો ગંગા સિન્ધુ આદિ નામ હૈં, વિજયોં કે જો કચ્છ
સુકચ્છ આદિ નામ હૈં, વક્ષસ્કાર પર્વતોં જો માલ્યવન્ત આદિ નામ હૈં, સૌધર્મ
આદિ કલ્પોં કે જો નામ હૈં, ઇન્દ્ર આદિ કે જો શ્રી શક્ર આદિ નામ હૈં, હસી
પ્રકાર દેવકુરુ, ઉત્તરકુરુ, મન્દર આદિ પર્વત, શક્રાદિ સંબંધી, આવાસ મેરુ કે
નિકટવર્તી કૂટ, ઇન સર્વકે તથા કૃત્તિકા આદિ નક્ષત્રોં કે, ચન્દ્રોં કે, સૂર્યોં કે
જો જો શ્રી નામ હૈં, ઊન સર્વકે નામ પર દ્વીપોં ઓર સમુદ્રોં કે ત્રીન-ત્રીન રૂપમેં
નામ સમજલેને ચાહિયે । યથા-હાર, દ્વીપ, હાર સમુદ્ર, હારવર દ્વીપ, હારવર
સમુદ્ર, હારવરાવભાસ દ્વીપ, હારવરાવભાસ સમુદ્ર, હત્યાદિ રૂપ સે પ્રત્યેક કે
ત્રીન-ત્રીન સ્વરૂપ કહને ચાહિયે, યાવત્ સૂર્ય દ્વીપ, સૂર્ય સમુદ્ર, સૂર્યવર દ્વીપ, સૂર્ય-
વરસમુદ્ર સૂર્ય વરાવભાસ દ્વીપ, સૂર્યવરાવભાસ સમુદ્ર । ઊસકે પશ્ચાત્ સૂર્યવરાવ-
ભાસ જો સર્વ ઓર સે ઘેરે હુયે દેવ દ્વીપ, ફિર દેવ સમુદ્ર, ફિર નાગ દ્વીપ, નાગ
સમુદ્ર, ફિર યક્ષ દ્વીપ, યક્ષ સમુદ્ર, ફિર ભૂત દ્વીપ, ભૂત સમુદ્ર, સ્વયંભૂરમણ દ્વીપ,

આદિ નામ છે, હલ્હલના જે પદ્મહલ આદિ નામ છે, નદિયોના જે ગંગા સિન્ધુ આદિ નામ
છે, વિજયોના જે કચ્છ સુકચ્છ આદિ નામ છે. વક્ષસ્કાર પર્વતોના જે માલ્યવન્ત આદિ
નામ છે, સૌધર્મ આદિ કલ્પોના જે નામ છે. ઇન્દ્ર આદિના જે કોઈ શક્ર આદિ નામ
છે. એ પ્રમાણે દેવકુરુ, ઉત્તરકુરુ, મન્દર આદિ પર્વત શક્રાદિ સમ્બન્ધી આવાસ મેરુના
નજીકના કૂટ એ બધાના તથા કૃત્તિકા આદિ નક્ષત્રોના, ચન્દ્રોના, સૂર્યના જે કોઈ પણ નામ
છે, એ બધાના નામ ઉપર દ્વીપો અને સમુદ્રોના ત્રણ ત્રણ રૂપમાં નામ સમજી લેવા જોઈએ.
જેમકે હારદ્વીપ, હારસમુદ્ર, હારવરદ્વીપ, હારવરસમુદ્ર, હારવરાવભાસદ્વીપ, હારવરાવભાસસમુદ્ર
હત્યાદિ રૂપથી પ્રત્યેકના ત્રણ ત્રણ સ્વરૂપ કહેવાં જોઈએ, યાવત્ સૂર્યદ્વીપ, સૂર્યસમુદ્ર, સૂર્ય-
વરદ્વીપ, સૂર્યવર સમુદ્ર, સૂર્યવરાવભાસ દ્વીપ, સૂર્યવરાવભાસ સમુદ્ર તેના પછી, સૂર્યવ-
રાવભાસને બધી બાજુથી ઘેરીને દેવ દ્વીપ, વળી દેવ સમુદ્ર, પાછો નાગદ્વીપ, નાગસમુદ્ર
પછી યક્ષ દ્વીપ, યક્ષસમુદ્ર, વળી પાછો ભૂતદ્વીપ ભૂતસમુદ્ર, સ્વયંભૂરમણ દ્વીપ, સ્વયં-

एव सन्ति, नत्वेषां त्रिक स्वरूपत्वम्, पूर्वमाकाशधिग्गलशब्देन लोकः प्ररूपितः, सम्प्रति पञ्चविंशतितमं द्वारम्-लोकशब्देनैव तं प्ररूपयितुमाह-‘लोके णं भंते ! किं णा फुडे, कइहि वा काएहि ?’ हे भदन्त ! लोकः खलु केन वस्तुना स्पृष्टः-व्याप्तो वर्तते ? इति सामान्येन प्रश्नः, अथ विशेषेणाह कतिभि वा कायैः स्पृष्टः-व्याप्तो लोको वर्तते ? भगवान् आह-‘जइ आंगासधिग्गले’ यथा आकाशधिग्गलं नाम लोकः प्रतिपादितस्तथैव प्रतिपादयितव्यः, पइ विंशतितमं द्वारम्-गौतमः पृच्छति-‘अलोए णं भंते ! किं णा फुडे, कतिहि वा काएहि पुच्छा’-हे भदन्त ! अलोकः खलु केन वस्तुना स्पृष्टः ? कतिभि वा कायैः स्पृष्टस्तावद् अलोको भवति ? किं धर्मास्तिकायेन स्पृष्टः ? किं वा धर्मास्तिकायस्य देशेन स्पृष्टः ? किं स्वयंभूरमण समुद्र, पांच देवादि द्वीप और पांच देवादि समुद्र हैं जो एक रूप ही हैं । ये तीन स्वरूप वाले नहीं हैं ।

पहले लोक को आकाशधिग्गल शब्द से प्ररूपित किया था, अब ‘लोक’ शब्द के द्वारा ही उसकी प्ररूपणा करने के लिये कहते हैं-भगवन् ! लोक किस वस्तु से स्पृष्ट है ? यह प्रश्न सामान्य रूप से हुआ । इसी को विशेष रूप से कहते हैं-लोक कितने कायों से स्पृष्ट है ?

भगवान् उत्तर देते हैं-जैसा आकाशधिग्गल के विषय में निरूपण किया है, उसी प्रकार लोक के विषय में भी समझलेना चाहिए ।

गौतमस्वामी-हे भगवान् ! अलोक किससे स्पृष्ट है ? अथवा कितने कायों से स्पृष्ट है ? क्या धर्मास्तिकाय से स्पृष्ट है ? क्या धर्मास्तिकाय के देश से स्पृष्ट है ? अथवा क्या धर्मास्तिकाय के प्रदेशों से स्पृष्ट है ? क्या अधर्मास्तिकाय से स्पृष्ट है ? अधर्मास्तिकाय के देश से स्पृष्ट है ? अथवा अधर्मास्तिकाय के प्रदेशों

ભૂરમણુ સમુદ્ર, આ પાંચ દેવાદિદ્વીપ અને પાંચ દેવાદિ સમુદ્ર છે. જે એક રૂપ જ છે. એ ત્રણ ત્રણ સ્વરૂપવાળા નથી.

પહેલાં લોક જે આકાશ ધિગ્ગલ શબ્દથી પ્રરૂપિત કર્યું હતું, હવે ‘લોક, દ્વારા જ તેની પ્રરૂપણા કરવાને માટે કહે છે-હો ભગવન્ ! લોક કઈ વસ્તુથી સ્પૃષ્ટ છે ? આ પ્રશ્ન સામાન્યરૂપે થયો. તેને જ વિશેષ રૂપે કહે છે-લોક કેટલી કાયાથી સ્પૃષ્ટ છે ?

શ્રી ભગવાન્ ઉત્તર આપે છે-જેમ આકાશ ધિગ્ગલના વિષયમાં નિરૂપણ કર્યું છે, તે જ પ્રકારે લોકના વિષયમાં પણ સમજી લેવું જોઈએ.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હો ભગવન્ ! અલોક કૈનાથી સ્પૃષ્ટ છે ? કેટલી કાયાથી સ્પૃષ્ટ છે ? શું ધર્માસ્તિકાયથી સ્પૃષ્ટ છે ? શું ધર્માસ્તિકાયના દેશોથી સ્પૃષ્ટ છે ? અથવા શું ધર્માસ્તિકાયના પ્રદેશોથી સ્પૃષ્ટ છે ? શું અધર્માસ્તિકાયથી સ્પૃષ્ટ છે ? કે અધર્માસ્તિકાયના દેશોથી સ્પૃષ્ટ છે અથવા અધર્માસ્તિકાયના પ્રદેશોથી સ્પૃષ્ટ છે ? શું આકાશાસ્તિકાયથી સ્પૃષ્ટ છે

વા ધર્માસ્તિકાયસ્ય પ્રદેશૈઃ સ્પૃષ્ટઃ ! કિમ્ અધર્માસ્તિકાયેન સ્પૃષ્ટઃ ? કિં વા અધર્માસ્તિકાયસ્ય દેશેન સ્પૃષ્ટઃ ? કિં વા અધર્માસ્તિકાયસ્ય પ્રદેશૈઃ સ્પૃષ્ટઃ ? કિમ્ આકાશાસ્તિકાયેન સ્પૃષ્ટઃ ? કિં વા આકાશાસ્તિકાયસ્ય દેશેન સ્પૃષ્ટઃ ? કિં વા આકાશાસ્તિકાયસ્ય પ્રદેશૈઃ સ્પૃષ્ટઃ ? इत्यादि रीत्या पृच्छा, भगवानाह—‘गौतम !’ हे गौतम ! ‘नो धम्मत्थिकाएणं फुडे जाव नो आगासत्थिकाएणं फुडे’—आलोकस्तावद् नो धर्मास्तिकायेन स्पर्शः, यावत्—नो धर्मास्तिकायस्य देशेन स्पर्शः, नो धर्मास्तिकायस्य प्रदेशैः स्पर्शः, नो अधर्मास्तिकायेन स्पर्शः, नो अधर्मास्तिकायस्य देशेन स्पर्शः, नो अधर्मास्तिकायस्य प्रदेशैः स्पर्शः, नो आकाशास्तिकायेन स्पर्शः, अपितु—‘आगासत्थिकायस्स देसेणं फुडे’ आकाशास्तिकायस्य देशेन स्पर्शो भवति, ‘नो पुढ्वीकाइएणं फुडे’ नो पृथिवीकायिकेन स्पर्शः, ‘जाव नो अद्धा समएणं फुडे’ यावत् नो अप्कायिकेन, नो तेजस्कायिकेन, नो वायुकायिकेन, नो वनस्पतिकायिकेन स्पर्शः, नो त्रसकायेन स्पर्शः, नो अद्धासमयेन स्पर्शः, तत्र हेतु माह—‘एगे अजीव से स्पर्श है ? क्या आकाशास्तिकाय से स्पर्श है ? आकाशास्तिकाय के देश से स्पर्श है ? अथवा आकाशास्तिकाय के प्रदेशों से स्पर्श है ? इत्यादि रूप से पृच्छा करनी चाहिए ।

भगवान्—हे गौतम ! अलोक धर्मास्तिकाय से स्पर्श नहीं है धर्मास्तिकाय देश से स्पर्श नहीं है, धर्मास्तिकाय के प्रदेशों से स्पर्श नहीं है । वह अधर्मास्तिकाय से स्पर्श नहीं है, अधर्मास्तिकाय के देश से स्पर्श नहीं है, अधर्मास्तिकाय के प्रदेशों से भी स्पर्श नहीं है । अलोक आकाशास्तिकाय से स्पर्श नहीं है, किन्तु आकाशास्तिकाय के देश से स्पर्श है । वह पृथ्वीकायिक से भी स्पर्श नहीं है यावत् अद्धासमय से भी स्पर्श नहीं है, अर्थात् अप्काय से, तेजस्काय से, वायुकाय से, वनस्पतिकाय से और त्रसकाय से भी स्पर्श नहीं है, अद्धासमय से भी स्पर्श नहीं है । अलोकाकाश अजीवद्रव्य का अर्थात् आकाशास्तिकाय का एक देश है, सम्पूर्ण आकाशास्तिकाय उसे नहीं कह सकते,

आकाशास्तिकायना देशथी स्पर्श छे ? अथवा आकाशास्तिकायना प्रदेशोथी स्पर्श छे ? इत्यादि पृच्छा करवी जेछजे.

श्री ભગવાન—હે ગૌતમ ! અલોક ધર્માસ્તિકાયથી સ્પર્શ નથી, ધર્માસ્તિકાયના દેશથી સ્પર્શ નથી, ધર્માસ્તિકાયના પ્રદેશોથી સ્પર્શ નથી. તે અધર્માસ્તિકાયથી સ્પર્શ નથી. અધર્માસ્તિકાયના દેશથી સ્પર્શ નથી, અધર્માસ્તિકાયના પ્રદેશોથી પણ સ્પર્શ નથી. અલોક આકાશાસ્તિકાયથી સ્પર્શ નથી. પરંતુ આકાશાસ્તિકાયના દેશથી સ્પર્શ છે. તે પૃથ્વીકાયિકથી પણ સ્પર્શ નથી યાવત્ અદ્ધા સમયથી પણ સ્પર્શ નથી. અર્થાત્ અપ્કાયથી, તેજસ્કાયથી, વાયુકાયથી, વનસ્પતિકાયથી અને ત્રસકાયથી પણ સ્પર્શ નથી. અદ્ધા સમયથી પણ સ્પર્શ નથી. અલોકાકાશ અજીવ દ્રવ્ય અર્થાત્ આકાશાસ્તિકાયના એક દેશ છે, સંપૂર્ણ આકાશ-

द्रव्यदेसे अगुरुलघुए अणंतेहिं अगुरुलघुगुणेहिं संजुते सव्वागासअणंतभागूणे'-एकोऽजीव-
द्रव्यदेशोऽलोक आकाशास्तिकायस्य देशो बोध्यः, परिपूर्णस्त्वाकाशास्तिकायो न भवति
लोकाकाशेन हीनत्वात्, अत एवालोकोऽगुरुलघुको भवति अमूर्तत्वात्, अनन्तरगुरुलघुगुणैः
संयुक्तो भवति, प्रतिप्रदेशं स्वपरभेदभिन्नानामनन्तानामगुरुलघुपर्यायाणां सद्भावात्, अथालोक-
स्य परिमाणमाह-सर्वाकाशानन्तभागोनम् लोकाकाशमात्रखण्डहीनं सकलाकाशप्रमाणमित्यर्थः,
अलोको व्यपदिष्यते इति 'इन्द्रियपदस्य प्रथम उद्देशो' इन्द्रियपदस्य प्रथम उद्देशकः समाप्तः ॥७॥

इति श्री विश्वविख्यात-जगद्बल्लभ-प्रसिद्धवाचकपञ्चदशभाषाकलित-ललितकलापालापक-
प्रविशुद्धगद्यपद्यानैकग्रन्थनिर्मापक-वादिमानमर्दक-श्री-शाहू छत्रपतिकोल्हापुर-
राजप्रदत्त-'जैनशास्त्राचार्य'-पदविभूषित-कोल्हापुरराजगुरु-बालब्रह्मचारी
जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्री-वासीलाल-व्रतिविरचितायां
श्री प्रज्ञापनासूत्रस्य प्रमेयबोधिण्याख्यायां व्याख्यायां
इन्द्रियाख्यपञ्चदशे पदे प्रथम उद्देशक समाप्तः ॥२॥

क्यां कि वह लोकाकाश से हीन है । वह अगुरुलघु है, क्यों कि अमूर्त है अनन्त
अगुरुलघु गुणों से संयुक्त है, क्यों कि उसके एक-एक प्रदेश में स्व-पर भेद से
भिन्न अनन्त अगुरुलघु पर्याय विद्यमान हैं । अलोक सम्पूर्ण आकाश के अनन्त
भाग से हीन है अथवा यों कहना चाहिए कि लोकाकाश जितने खंड से कम
सम्पूर्ण आकाशप्रमाण है ।

श्री जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री वासीलालव्रतिविरचित
प्रज्ञापना सूत्र की प्रमेयबोधिनी व्याख्या में
॥ पंद्रहवें इन्द्रियपद का प्रथम उद्देशक समाप्त ॥२॥

स्तिकाय ते नथी कडेवातो, केअडे ते लोकाकाशथी हीन छे, ते अगुरुलघु छे, केअडे अभूर्त
छे, अनन्त अगुरुलघु गुणोथी संयुक्त छे, केअडे तेना ओक ओक प्रदेशमा स्वपर लेखी लिन
अनन्त अगुरुलघु पर्याय विद्यमान छे, अलोक सम्पूर्ण आकाशना अनन्तमा लागथी हीन छे
अथवा ओम कडेवु लेअओ के लोकाकाश जेटला अउथी कम संपूर्ण आकाश प्रमाण छे.

श्री जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्य श्री वासीलाल व्रति विरचित
प्रज्ञापना सूत्रनी प्रमेयबोधिनी व्याख्याने पंद्रहमा इन्द्रिय
पदो प्रथम उद्देशक समाप्त ॥२॥

पञ्चदशपदे द्वितीयोद्देशः

मूलम्-गाथा-इन्दिय उवचय १, निव्वत्तणा २ समया भवे असं-
खेज्जा ३ । लद्धी ४ उवओगद्धं ५ अप्पावहुए विसेसाहिया ॥१॥ ओगाहणा ६,
अवाए ७, ईहा ८ तह वंजणोग्गहे ९-१०, चेव । दव्विंदिय ११ भावि-
दिय १२ तीया वद्धा पुरक्खडिया ॥सू० २॥

छाया-गाथा-इन्द्रियोपचयः १, निर्वर्तना २ च समया भवेयुरसंख्येयाः ३, लब्धिः ४
उपयोगाद्धा ५, अल्पबहुत्वे विशेषाधिकाः ॥१॥ अवग्रहणम् ६, अवायः ७, ईहा ८, तथा
व्यञ्जनावग्रहश्चैव ९-१० । द्रव्येन्द्रियम् ११ भावेन्द्रियम् १२ अतीतवद्धपुरस्कृतानि ॥२॥

टीका-पञ्चदशपदस्य प्रथमोद्देशार्थं प्ररूप्य सम्प्रति द्वितीयोद्देशार्थं तदर्थसंग्राहकगाथा-
द्वयमादावाह-‘इन्दियउवचय १ निव्वत्तणाय २ समया भवे असंखेज्जा ३ । लद्धी ४ उव-
ओगद्धं ५, अप्पावहुए विसेसाहिया ॥१॥ ओगाहणा ६, अवाए ७ ईहा ८ तह वंजणोग्गहे

पंद्रहवां पद-द्वितीय उद्देशक

शब्दार्थ-द्वारसंग्रह गाथा का शब्दार्थ इस प्रकार है-(इन्दियउवचय) इन्द्रि-
योपचय (निव्वत्तणा २) और निर्वर्तना (समया भवे असंखेज्जा) असंख्यात
समय होते हैं (लद्धी) लब्धि (उवओगद्धं) उपयोगकाल (अप्पावहुए) अल्पबहुत्व
(विसेसाहिया) विशेषाधिक ॥१॥

(ओगाहणा) अवगाहना (अवाए) अवाय (ईहा) ईहा (तह वंजणोग्गहे) तथा
व्यंजनावग्रह (चेव) और (दव्विंदिय) द्रव्येन्द्रिय (भावेन्द्रिय) भावेन्द्रिय (तीया)
अतीत (वद्धा) वद्ध (पुरक्खडिया) आगे हानेवाली । २॥

टीकार्थ-पंद्रहवें पद के प्रथम उद्देशक की प्ररूपणा करके अब दूसरे उद्देशक
की प्ररूपणा करने के लिए उसमें निरूपित विषयों का संग्रह करनेवाली दो
गाथाएं प्रथम कहते हैं-

पंद्रहवां पद-द्वितीय उद्देशक

शब्दार्थ-द्वार संग्रह गाथाना शब्दार्थ आ प्रकारे छे-(इन्दिय उवचय) इन्द्रियोपचय
(निव्वत्तणाय) अने निर्वर्तना (समया भवे असंखेज्जा) असंख्यात समय थाय छे (लद्धी)
लब्धि (उवओगद्धं) उपयोग काल (अप्पा वहुए) अल्प बहुत्व (विसेसाहिया) विशेषाधिक ॥ १ ॥

(ओगाहणा) अवगाहना (अवाए) अवाय (ईहा) ईहा (तह वंजणोग्गहे) तथा व्यंजना
वग्रह (चेव) अने (दव्विंदिय) द्रव्येन्द्रिय (भावेन्द्रिय) भावेन्द्रिय (तीया) अतीत (वद्धा) वद्ध
(पुरक्खडिया) आगण थनारी

टीकार्थ-पंद्रहवां पदना प्रथम उद्देशकनी प्ररूपणा करीने हुवे गीला उद्देशकनी प्ररूपणा
करवाने भाटे तेमां निरूपित विषयाना संग्रह करवावाणी जे गाथाओ प्रथम छडे छे

૯-૧૦ ચેવ । દર્શિદિય ૧૧ આર્શિદિય ૧૨ તીયા વદ્ધા પુરસ્સહિયા ॥૨॥ પ્રથમમ્-ઇન્દ્રિયોપચય:-ઇન્દ્રિયાણામુપચયો નિરૂપણીયઃ તન્ન ઉપચીયતે-ઉપચયં પ્રાપ્યતે ઇન્દ્રિયમનેત્યુપચયઃ, ઇન્દ્રિયપ્રાયોગ્યપુદ્ગલસંગ્રહણસમ્પત્તિઃ, ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિરિતિભાવઃ ૧, તદનન્તરં નિર્વર્તના ચ વાહ્યાભ્યન્તરરૂપા નિર્વૃત્તિઃ-આકારમાત્રસ્ય નિષ્પાદનરૂપા વક્તવ્યા ૨, તદનન્તરં પૂર્વોક્તા નિર્વર્તના કલિસમયા ભવતીતિજિજ્ઞાસાયામ્ અસંખ્યેયાઃ સમયાઃ નિર્વર્તનાયાઃ ભવેયુ રિતિ નિર્વચનં કર્તવ્યમ્ ૩, તદનન્તરં લઘ્વિઃ-ઇન્દ્રિયાણામાવરણકર્મક્ષયોપશમરૂપા પ્રરૂપણીયા ૪, તદનન્તરમ્-ઉપયોગાદ્યા-ઉપયોગક્રવિશેષરૂપા વક્તવ્યા ૫, તદનન્તરમ્ અલ્પવહુત્વે પ્રરૂપ્યમાણે પૂર્વપૂર્વાપેક્ષયા ઉત્તરોત્તરા ઉપયોગાદ્યા વિશેષાધિકા વક્તવ્યા ૬, તદનન્તરમ્ અવગ્રહણમ્-પરિચ્છેદરૂપં વસ્તુ નિર્ણયઃ પ્રરૂપણીયમ્, પરિચ્છેદશ્વાક્રાયાદિભેદાનેકપ્રકારકો ભવતીતિ

(૧) સર્વપ્રથમ ઇન્દ્રિયોપચય કા નિરૂપણ ક્રિયા જાણગા । ઇન્દ્રિય જિસકે દ્વારા ઉપચય કો પ્રાપ્ત હો વહ ઉપચયઅર્થાત્ ઇન્દ્રિયોં કે યોગ્ય પુદ્ગલોં કા સંગ્રહણ યા ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ ઇન્દ્રિયોપચય કહલાતા હૈ । (૨) તદનન્તર નિર્વર્તના અર્થાત્ વાહ્ય ઓર આભ્યન્તર નિર્વૃત્તિ અથવા આકૃતિ કા ઉત્પન્ન હોના કહા જાણગા । (૩) તત્પશ્ચાત્ પૂર્વોક્ત નિર્વર્તના કિતને સમયોં મેં હોતી હૈ, એસી જિજ્ઞાસા હોને પર ઉત્તર દિયા જાયગા કિ નિર્વર્તના કે અસંખ્યાત સમય હોતે હૈ । (૪) ઉસકે બાદ લઘ્વિ અર્થાત્ ઇન્દ્રિયાવરણ કર્મ કે ક્ષયોપશમ કા કથન ક્રિયા જાણગા । (૫) ઉપયોગકાલ કા નિરૂપણ ક્રિયા જાણગા । (૬) તદનન્તર અલ્પવહુત્વ કી પ્રરૂપણા કરતે હુએ પૂર્વ-પૂર્વ કી અપેક્ષા ઉત્તરોત્તર ઉપયોગાદ્યા વિશેષાધિક કહા જાણગા । (૭) ફિર અવગ્રહ અર્થાત્ પરિચ્છેદ રૂપ વસ્તુનિર્ણય કરેગે (૮) પરિ-

(૧) સર્વ પ્રથમ ઇન્દ્રિયોપચય નિરૂપણ કરાશે. ઇન્દ્રિય જેના દ્વારા ઉપચયને પ્રાપ્ત થાય તે ઉપચય, અર્થાત્ ઇન્દ્રિયોપચય યોગ્ય પુદ્ગલોના સંગ્રહ અગર ઇન્દ્રિય પર્યાપ્તિ ઇન્દ્રિયોપચય કહેવાય છે.

(૨) તદનન્તર નિર્વર્તના અર્થાત્ વાહ્ય અને આભ્યન્તર નિર્વૃત્તિ અથવા આકૃતિનું ઉત્પન્ન થવું તે કહેવાશે.

(૩) તત્પશ્ચાત્ પૂર્વોક્ત નિર્વર્તના કેટલા સમયમાં થાય છે, એવી જિજ્ઞાસા થતાં ઉત્તર અપાશે કે નિર્વર્તનાના અસંખ્યાત સમય હોય છે.

(૪) તેના પછી લઘ્વિ અર્થાત્ ઇન્દ્રિયાવરણ કર્મના ક્ષયોપશમ નું કથન કરાશે.

(૫) પછી ઉપયોગ કાળનું નિરૂપણ કરવામાં આવશે.

(૬) તત્પશ્ચાત્ અલ્પ બહુત્વની પ્રરૂપણા કરતા પૂર્વપૂર્વની અપેક્ષાએ ઉત્તરોત્તર ઉપયોગાદ્યા વિશેષાધિક કહેવાશે.

(૭) પછી અવગ્રહ અર્થાત્ પરિચ્છેદ રૂપ વસ્તુ નિર્ણય કહેશે.

(૮) પરિચ્છેદ અવાય આદિના ભેદથી અનેક પ્રકારના હોય છે, એ કારણથી તદન-

તદનન્તરમ્ અવાયઃ-નિશ્ચયઃ પ્રરૂપણીયઃ, તદનન્તરમ્ ર્ઈહા પ્રરૂપણીયા, તદનન્તરં વ્યંજનાવ-
ગ્રહઃ-પ્રરૂપ્યઃ, ચક્ષુરાદર્શાવગ્રહશ્ચ પ્રરૂપણીયઃ, તદનન્તરમ્-દ્રવ્યેન્દ્રિયં પ્રરૂપણીયમ્, તદનન્તરં
ભાવેન્દ્રિયં પ્રરૂપ્યમ્, તદનન્તરમ્ અતીતવદ્વપુરસ્કૃતાનિ દ્રવ્યેન્દ્રિયાણિ વક્તવ્યાનિ, તદનન્તરં
ભાવેન્દ્રિયાણિ ચ વક્તવ્યાનિ, इत्येवं रीत्या द्वितीयोद्देशकार्थसंग्रहो गाथाद्वयेन प्रति-
पादितोऽवसेयः ॥ सू० २॥

મૂલમ્-કહિવિહેણં મંતે ! ઇંદિયુઝવચણ પળણત્તે ? ગોયમા ! પંચવિહે
ઈંદિયુઝવચણ પળણત્તે ? તં જહા-સોઈંદિયુ ઝવચણ, ચર્વિંસદિયુ ઝવચણ,
ઘાણિંદિયુ ઝવચણ, જિર્વિંમદિયુ ઝવચણ, ફાસિંદિયુ ઝવચણ, નેરડયાણં
મંતે ! કહિવિહે ઇંદિઓવચણ પળણત્તે ? ગોયમા ! પંચવિહે ઇંદિઓવચણ
પળણત્તે, તં જહા-સોઈંદિઓવચણ જાવ ફાસિંદિઓવચણ, એવં જાવ
વેમાણિયાણં, જસ્સજઈ ઇંદિયા તસ્સ તઈવિહો ચેવ ઇંદિઓવચઓ માણિ-
યવો, કહિવિહાણં મંતે ! ઇંદિયનિઠ્ઠત્તણા ? ગોયમા ! પંચવિહા ઇંદિય
નિઠ્ઠત્તણા પળણત્તા, તં જહા-સોઈંદિયનિઠ્ઠત્તણા જાવ ફાસિંદિય નિઠ્ઠ-
ત્તણા, એવં નેરડયાણં જાવ વેમાણિયાણં, ણવરં જસ્સ જઈ ઇંદિયા અત્થિ, ૨,
સોઈંદિયનિઠ્ઠત્તણાણં મંતે ! કહિ સમડયા પળણત્તા ? ગોયમા ! અસંલે-
જઈસમડયા અંતોમુહુત્તિયા પળણત્તા, એવં જાવ ફાસિંદિયનિઠ્ઠત્તણા,

છેદ અવાય આદિ કે ભેદ સે અનેક પ્રકાર કા હોતા હૈ, ઇસ કારણ તદનન્તર
અવાય કા પ્રરૂપણ કિયા જાણા. (૯) ફિર ર્ઈહાકા ઓર ફિર (૧૦) વ્યંજના-
વગ્રહ કા પ્રરૂપણ હોગા. સૂત્ર મેં પ્રયુક્ત 'ચ' શબ્દ સે અર્થાવગ્રહ કી 'મી' પ્રરૂપણા
કી જાણી. (૧૧) ફિર દ્રવ્યેન્દ્રિય કી, ફિર (૧૨) ભાવેન્દ્રિય કી, તત્પશ્ચાત્
(૧૩) અતીત, વદ્ધ ઓર પુરસ્કૃત ઇન્દ્રિયોં કા કથન હોગા. ઇસ પ્રકાર દૂસરે
ઉદ્દેશક મેં નિરૂપિત વિષયોં કા સંગ્રહ દો ગાથાઓં મેં કિયા ગયા હૈં.

ન્તર અવાયનું પ્રરૂપણ કરાશે.

(૯) પછી ઇંદિયનું અને પછી-

(૧૦) વ્યંજનાવગ્રહનું પ્રરૂપણ થશે. સૂત્રમાં પ્રયુક્ત 'ચ' શબ્દની અર્થાવગ્રહની પણ
પ્રરૂપણા કરાશે

(૧૧) પછી દ્રવ્યેન્દ્રિયની, પછી- (૧૨) ભાવેન્દ્રિયની, અને પછી-

(૧૩) અતીત, વદ્ધ અને પુરસ્કૃત ઇન્દ્રિયોનું કથન થશે. એ પ્રકારે બીજા ઉદ્દેશકમાં
નિરૂપિત વિષયોનો સંગ્રહ બે ગાથાઓમાં કરાશેલો છે.

एवं नेरइयाणं जाव वेमाणियाणं३, कइविहाणं भंते ! इंदियलद्धी पणत्ता ? गोयसा ! पंचविहा इंदियलद्धी पणत्ता, तं जहा—सोइंदियलद्धी जाव फासिंदियलद्धी, एवं नेरइयाणं जाव वेमाणियाणं, णवरं जस्स जइ इंदिया अत्थि, तस्स तावइया भाणियव्वा४, कइविहाणं भंते ! इंदियउवओगद्धा पणत्ता ? गोयसा ! पंचविहा इंदियउवओगद्धा पणत्ता, तं जहा—सोइंदियउवओगद्धा, जाव फासिंदियउवओगद्धा, एवं नेरइयाणं जाव वेमाणियाणं, णवरं जस्स जइ इंदिया अत्थि, एएसि णं भंते ! सोइंदियचक्खिंदियघाणिंदियजिब्भिंदियफासिंदियाणं जहणयाए उवओगद्धाए उक्कोसियाए उवओगद्धाए जहन्नुक्कोसियाए उवओगद्धाए कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा, बहुया वा, तुल्ला वा, विसेसाहिया वा ? गोयसा ! सव्वत्थोवा चक्खिंदियस्स जहणिया उवओगद्धा, सोइंदियस्स जहणिया उवओगद्धा विसेसाहिया, घाणिंदियस्स जहणिया उवओगद्धा विसेसाहिया, जिब्भिंदियस्स जहणिया उवओगद्धा विसेसाहिया फासिंदियस्स जहणिया उवओगद्धा विसेसाहिया, उक्कोसियाए उवओगद्धाए सव्वत्थोवा चक्खिंदियस्स उक्कोसिया उवओगद्धा, सोइंदियस्स उक्कोसिया उवओगद्धा विसेसाहिया, घाणिंदियस्स उक्कोसिया उवओगद्धा विसेसाहिया, जिब्भिंदियस्स उक्कोसिया उवओगद्धा विसेसाहिया, फासिंदियस्स उक्कोसिया उवओगद्धा विसेसाहिया, जहण उक्कोसियाए उवओगद्धाए सव्वत्थोवा चक्खिंदियस्स जहणिया उवओगद्धा, सोइंदियस्स जहणिया उवओगद्धा विसेसाहिया, घाणिंदियस्स जहणिया उवओगद्धा विसेसाहिया जिब्भिंदियस्स जहणिया उवओगद्धा विसेसाहिया, फासिंदियस्स जहणिया उवओगद्धा विसेसाहिया, फासिंदियस्स जहणियाहिंतो उवओगद्धाहिंतो चक्खिंदियस्स उक्कोसिया उवओगद्धा विसेसाहिया, सोइंदियस्स उक्कोसिया उवओगद्धा विसेसाहिया, घाणिंदियस्स उक्कोसिया उव-

ओगद्धा विसेसाहिया, जिर्विभदियस्स उक्कोसिया उवओगद्धा विसेसा-
हिया फासिंदियस्स उक्कोसिया उवओगद्धा विसेसाहिया ५ । कइविहाणं
भंते ! इंदिय ओगाहणा पणत्ता ? गोयमा ! पंचविहा इंदिय ओगाहणा
पणत्ता, तं जहा-सोइंदिय ओगाहणा, जाव फासिंदिय ओगाहणा,
एवं नेरइयाणं जाव वेसाणियाणं, जस्स जइ इंदिया अत्थि ६ ॥सू० ८॥

छाया-कति विधः खलु भदन्त ! इन्द्रियोपचयः प्रज्ञप्तः ? गौतम ! पञ्चविध-इन्द्रियो-
पचयः प्रज्ञप्तः, तद्यथा-श्रोत्रेन्द्रियोपचयः, चक्षुरिन्द्रियोपचयः, घ्राणेन्द्रियोपचयः, जिह्वे-
न्द्रियोपचयः, स्पर्शनेन्द्रियोपचयः, नैरयिकाणां भदन्त ! कतिविध इन्द्रियोपचयः प्रज्ञप्तः ?
गौतम ! पञ्चविधः इन्द्रियोपचयः प्रज्ञप्तः, तद्यथा-श्रोत्रेन्द्रियोपचयः, यावत् स्पर्शनेन्द्रियो-
पचयः, एवं यावद् वैमानिकानाम्, यस्य यावन्ति इन्द्रियाणि तस्य तावद्विधश्चैव इन्द्रियो-

इन्द्रियोपचय आदि की प्ररूपणा

शब्दार्थ-(कइविहे.णं भंते ! इंदियउवचए पणत्ते ?) हे भगवन् ! इन्द्रियो-
पचय कितने प्रकार का कहा है ? (गोयमा ! पंचविहे इंदियउवचए पणत्ते ?) हे
गौतम ! पांच प्रकार का इन्द्रियोपचय कहा है (तं जहा) वह इस प्रकार (सोइं-
दिए उवचए) श्रोत्रेन्द्रिय उपचय (चक्खिंदिए उवचए) चक्षुरिन्द्रिय उपचय
(घाणिंदिए उवचए) घ्राणेन्द्रिय उपचय (जिर्विभदिए उवचए) जिह्वेन्द्रिय उप-
चय (फासिंदिए उवचए) स्पर्शनेन्द्रिय उपचय (नेरइयाणं भंते ! कइविहे इंदियो-
वचए पणत्ते ?) हे भगवन् ! नारकों का कितने प्रकार का इन्द्रियोपचय कहा
गया है ? (गोयमा ! पंचविहे इंदियोवचए पणत्ते ?) हे गौतम ! पांच प्रकार का
इन्द्रियोपचय कहा है (तं जहा) वह इस प्रकार (सोइंदिओवचए जाव फासिंदि-
ओवचए) श्रोत्रेन्द्रियोपचय यावत् स्पर्शनेन्द्रियोपचय (एवं जाव वेसाणियाणं)

इन्द्रियोपचय आदिनी प्ररूपणा

शब्दार्थ-(कइविहेणं भंते ! इंदिय उवचए पणत्ते ?) हे भगवन् ! इन्द्रिय उपचय
कितने प्रकार का कहा है ? (गोयमा ! पंचविहे इंदियउवचए पणत्ते ?) हे गौतम ! पांच प्रकार का
इन्द्रियोपचय कहा है (तं जहा) ते आ प्रकारे (सोइंदिएउवचए) श्रोत्रेन्द्रिय उपचय (चक्खिं-
दिए उवचए) चक्षुरिन्द्रिय उपचय (घाणिंदिए उवचए) घ्राणेन्द्रिय उपचय (जिर्विभदिए उवचए)
जिह्वेन्द्रिय उपचय (फासिंदिए उवचए) स्पर्शनेन्द्रिय उपचय

(नेरइयाणं भंते ! कइविहे इंदियोवचए पणत्ते ?) हे भगवन् ! नारकों का कितने प्रकार का
इन्द्रियोपचय कहा है ? (गोयमा ! पंचविहे इंदियोवचए पणत्ते) हे गौतम ! पांच प्रकार का
इन्द्रियोपचय कहा है (तं जहा) ते आ प्रकारे (सोइंदिए उवचए जाव फासिंदिओवचए)
श्रोत्रेन्द्रियोपचय यावत् स्पर्शनेन्द्रियोपचय (एवं जाव वेसाणियाणं) ये होते वैमानिकों की

पचयो भणितव्यः १, कतिविधा खलु भदन्त ! इन्द्रियनिर्वर्तना प्रज्ञप्ता ? गौतम ! पञ्चविधा इन्द्रियनिर्वर्तना प्रज्ञप्ता, तद्यथा-श्रोत्रेन्द्रियनिर्वर्तना, यावत्-स्पर्शनेन्द्रियनिर्वर्तना, एवं नैरयिकाणां यावद् वैमानिकानाम्, त्वरं यस्य यावन्दि इन्द्रियाणि सन्ति, श्रोत्रेन्द्रियनिर्वर्तना खलु भदन्त ! कति वयसा प्रज्ञप्ता ? गौतम ! असंख्येयसमया अन्तर्मुहूर्तिका प्रज्ञप्ता, एवं यावत् स्पर्शनेन्द्रियनिर्वर्तना, एवं नैरयिकाणां यावद् वैमानिकानाम् ३, कतिविधा खलु भदन्त ! इन्द्रिय-इसी प्रकार वैमानिकों तक (जस्स जइ इंदिया) जिसकी जितनी इन्द्रियां हैं (तस्स तइविहो चैव इंदिओवचओ) उसका उतने ही प्रकार का इन्द्रियोपचय कहना चाहिए ।

(कइविहा णं भंते ! इंदियनिव्वत्तणा पणत्ता ?) हे भगवन् ! इन्द्रियनिर्वर्तना कितने प्रकार की कही है ? (गोयमा ! पंचविहा इंदियनिव्वत्तणा पणत्ता ?) हे गौतम ! पंच प्रकार की इन्द्रियनिर्वर्तना कही है (तं जहा) वह इस प्रकार (सोइ-इंदियनिव्वत्तणा जाव फासिंदियनिव्वत्तणा) श्रोत्रेन्द्रियनिर्वर्तना यावत् स्पर्शनेन्द्रियनिर्वर्तना (एवं नैरइयाणं जाव वैमाणियाणं) इसी प्रकार नारकों यावत् वैमानिकों की (णवरं) विशेष (जस्स जइ इंदिया अत्थि) जिसके जितनी इन्द्रियां हैं ।

(सोइइंदियनिव्वत्तणा णं भंते ! कइ समइया पणत्ता ?) हे भगवन् ! श्रोत्रेन्द्रियनिर्वर्तना कितने समय की कही है ? (गोयमा ! असंखेज्जसमइया अंतोमुहूर्तिया पणत्ता ?) हे गौतम ! असंख्यात समय वाले अन्तर्मुहूर्त की कही है (एवं जाव फासिंदिय निव्वत्तणा) इसी प्रकार यावत् स्पर्शनेन्द्रियनिर्वर्तना (एवं नैरइयाणं जाव वैमाणियाणं) इसी प्रकार नारकों यावत् वैमानिकों की ।

(कइविहा णं भंते ! इंदियलद्धी पणत्ता ?) हे भगवन् इन्द्रियलब्धि कितने

(जस्स जइ इंदिया) जेनी जेटली धन्द्रियो छे (तस्स तइविहो चैव इंदिओवचओ भाणियव्वो) तेना तेटला ४ प्रकारना धन्द्रियोपचय कडेवा

(कइविहा णं भंते ! इंदिय निव्वत्तणा पणत्ता ?) हे भगवान् ! धन्द्रिय निवर्तना केटला प्रकारनी कही छे ? (गोयमा ! पंचविहा इंदिय निव्वत्तणा पणत्ता) हे गौतम ! पाच प्रकारनी धन्द्रिय निवर्तना कही छे (तं जहा) ते आ प्रकारे (सोइइंदिय निव्वत्तणा जाव फासिंदिय निव्वत्तणा) श्रोत्रेन्द्रिय निवर्तना यावत् स्पर्शनेन्द्रिय निवर्तना (एवं नैरइयाणं जाव वैमाणियाणं) ओ प्रकारे नारको यावत् वैमानिकानी (णवरं) विशेष (जस्स जइ इंदिया अत्थि) जेने जेटली धन्द्रियो छे

(सोइइंदियनिव्वत्तणा णं भंते ! कइ समइया पणत्ता ?) हे भगवन् ! श्रोत्रेन्द्रियनिर्वर्तना केटला समयनी कडेली छे ? (गोयमा ! असंखेज्जसमइया अंतोमुहूर्तिया पणत्ता) हे गौतम ! असंख्यात समयवाणा अन्तर्मुहूर्तनी कही छे (एवं जाव फासिंदियनिव्वत्तणा) ओ प्रकारे यावत् स्पर्शनेन्द्रिय निवर्तना (एवं नैरइयाणं जाव वैमाणियाणं) ओ प्रकारे नारको यावत् वैमानिकानी

(कइविहा णं भंते ! इंदियलद्धी पणत्ता) हे भगवन् ! धन्द्रिय लब्धि केटला प्रकारनी

લબ્ધિઃ પ્રજ્ઞા ? ગૌતમ ! પञ्चविधा इन्द्रियलब्धिः प्रज्ञप्ता, तद्यथा-श्रोत्रेन्द्रियलब्धिः, यावत् स्पर्शनेन्द्रियलब्धिः, एवं नैरयिकाणां यावद् वैमानिकानाम्, नवरं यस्य यावन्ति इन्द्रियाणि सन्ति तस्य तावती भणितव्या ४, कतिविधा खलु भदन्त ! इन्द्रियोपयोगाद्धा प्रज्ञप्ता ? गौतम ! पञ्चविधा इन्द्रियोपयोगाद्धा प्रज्ञप्ता, तद्यथा-श्रोत्रेन्द्रियोपयोगाद्धा, यावत् स्पर्शनेन्द्रियोपयोगाद्धा, एवं नैरयिकाणां यावद् वैमानिकानाम्, नवरं यस्य यावन्ति इन्द्रियाणि सन्ति, एतेषां खलु भदन्त ! श्रोत्रेन्द्रिय-चक्षुरिन्द्रिय-घ्राणेन्द्रिय-जिह्वेन्द्रिय-स्पर्शनेन्द्र-

પ્રકાર કી કહી હૈ ? (ગોયમા ! પંચવિહા ઇંદિયલદ્ધી પળ્ળત્તા ?) હે ગૌતમ ! પાંચ પ્રકાર કી ઇન્દ્રિયલલ્બિ કહી હૈ (તં જહા) વહ્ હસ પ્રકાર (સોંદિયલદ્ધી જાવ ફાસિંદિયલદ્ધી) શ્રોત્રેન્દ્રિયલલ્બિ યાવત્ સ્પર્શનેન્દ્રિયલલ્બિ (એવં નેરહયાણં જાવ વૈમાણિયાણં) હસી પ્રકાર નારકો યાવત્ વૈમાનિકો કો (નવરં જસ્સ જહ્ ઇંદિયા અત્થિ તસ્સ તાવહયા ભાણિયવ્વા) વિશેષ યહ કિ જિસકે જિતની ઇન્દ્રિયાં હૈ, ઉસકે ઉતની કહની-ચાહિયે.

(કહ્વિહા ણં ભંતે ! ઇંદિયલલ્બિ ઓગદ્ધા પળ્ળત્તા ?) હે ભગવન્ ! ઇન્દ્રિય-ઉપ-યોગાદ્ધા કિતને પ્રકાર કા કહા ? (ગોયમા ! પંચવિહા ઇંદિયલલ્બિ ઓગદ્ધા પળ્ળત્તા ?) હે ગૌતમ ! ઇન્દ્રિય-ઉપયોગાદ્ધા પાંચ પ્રકાર કા કહા હૈ (તં જહા) વહ્ હસ પ્રકાર (સોંદિયલલ્બિ ઓગદ્ધા જાવ ફાસિંદિયલલ્બિ ઓગદ્ધા) શ્રોત્રેન્દ્રિય ઉપયોગાદ્ધા યાવત્ સ્પર્શનેન્દ્રિય ઉપયોગાદ્ધા (એવં નેરહયાણં જાવ વૈમાણિયાણં) હસ પ્રકાર નારકો યાવત્ વૈમાનિકો કા (નવરં જસ્સ જહ્ ઇંદિયા અત્થિ) વિશેષ યહ કિ જિસકે જિતની ઇન્દ્રિયાં હૈ.

(एएसि णं भंते ! सोइंदिय चक्खिदियघाणिंदियजिर्विभदिय फासिदि-
 ४९५५५५ ५५ ? (गोयमा ! पंचविहा इंदियलद्वी पण्णत्ता) हे गौतम ! पांच प्रकारनी धन्द्रिय
 लब्धी ४९ ५५

(તં જહા) તે આ પ્રકારે છે (સોંદિયલદ્ધી જાવ ફાસિંદિયલદ્ધી) શ્રોત્રેન્દ્રિય લબ્ધી યાવત્ સ્પર્શનેન્દ્રિય લબ્ધિ (એવં જાવ નેરહયાણં જાવ વૈમાણિયાણં) એજ પ્રકારે નારકો યાવત્ વૈમાનિકોની (નવરં જસ્સ જહ્ ઇંદિયા અત્થિ તસ્સ તાવહયા ભાણિયવ્વા) વિશેષ એ કે જેટલી ઇન્દ્રિયો છે, તેમની તેટલી જ ૪૯૫૫૫૫ જેઈએ.

(કહ્વિહાણં ભંતે ! ઇંદિય ઉપયોગાદ્ધા પળ્ળત્તા) હે ભગવન્ ! ઇન્દ્રિય-ઉપયોગાદ્ધા કેટલા પ્રકારના ૪૯૫૫ છે ? (ગોયમા પંચવિહા ઇંદિયલલ્બિ ઓગદ્ધા પળ્ળત્તા) હે ગૌતમ ! ઇન્દ્રિય ઉપ-યોગાદ્ધા પાંચ પ્રકારના ૪૯૫૫ છે (તં જહા) તે આ પ્રકારે (સોંદિયલલ્બિ ઓગદ્ધા જાવ ફાસિં-દિયલલ્બિ ઓગદ્ધા) શ્રોત્રેન્દ્રિય ઉપયોગાદ્ધા યાવત્ સ્પર્શનેન્દ્રિય ઉપયોગાદ્ધા (એવં નેરહયાણં જાવ વૈમાણિયાણં) એજ પ્રકારે નારકો યાવત્ વૈમાનિકોના (નવરં જસ્સ જહ્ ઇંદિયા અત્થિ) વિશેષ એ કે જેને જેટલી ઇન્દ્રિયો છે.

યાનાં જઘન્યિકાયામ્ ઉપયોગાદ્યાયામ્ ઉત્કૃષ્ટાયામ્ ઉપયોગાદ્યાયામ્, જઘન્યોત્કૃષ્ટાયામ્-
યોગાદ્યાયાં કતરાઃ કતરાઃ ચોડ્લપા વા, વહુકા વા, તુલ્યા વા, વિશેષાધિકા વા? ગૌતમ !
સર્વસ્તોકા ચક્ષુરિન્દ્રિયસ્ય જઘન્યિકા ઉપયોગાદ્યા, શ્રોત્રેન્દ્રિયસ્ય જઘન્યિકા ઉપયોગાદ્યા-
વિશેષાધિકા, ગ્રાણેન્દ્રિયસ્ય જઘન્યિકા ઉપયોગાદ્યા વિશેષાધિકા, જિહ્વેન્દ્રિયસ્ય જઘન્યિકા-
ઉપયોગાદ્યા વિશેષાધિકા, સ્પર્શનેન્દ્રિયસ્ય જઘન્યિકા ઉપયોગાદ્યા વિશેષાધિકા, ઉત્કૃષ્ટાયા-
મ્ ઉપયોગાદ્યાયાં સર્વસ્તોકા ચક્ષુરિન્દ્રિયસ્ય ઉત્કૃષ્ટા ઉપયોગાદ્યા, શ્રોત્રેન્દ્રિયસ્ય ઉત્કૃષ્ટા ઉપયો-
ગાદ્યા) હે ભગવન્ ! ઇત્થં શ્રોત્રેન્દ્રિય, ચક્ષુરિન્દ્રિય, ગ્રાણેન્દ્રિય, રસનેન્દ્રિય ઔર
સ્પર્શનેન્દ્રિય કે (જહ્ણિયા ઉવઓગદ્યા, ઉત્કોસિયા ઉવઓગદ્યા) જઘન્ય
ઉપયોગાદ્યા ઔર ઉત્કૃષ્ટ ઉપયોગાદ્યા મેં (જહ્ણિયા ઉવઓગદ્યા) જઘન્યોત્કૃષ્ટ
ઉપયોગાદ્યા મેં (કયરે કયરેહિંતો) કૌન કિસસે (અપ્પા વા વહુયાવા,
તુલ્યા વા, વિસેસાહિયા વા ?) અત્પ, વહુત્, તુલ્ય અથવા વિશેષાધિકા હૈ ?
(ગૌતમ ! સવ્વત્થોવા ચક્ષિંદિયસ્સ જહ્ણિયા ઉવઓગદ્યા) હે ગૌતમ ! સવ્વ સે
કમ ચક્ષુરિન્દ્રિય કા જઘન્ય ઉપયોગાદ્યા હૈ (સોંદિયસ્સ જહ્ણિયા ઉવઓગદ્યા
વિસેસાહિયા) શ્રોત્રેન્દ્રિય કા જઘન્ય ઉપયોગાદ્યા વિશેષાધિકા હૈ (ગ્રાણિદિયસ્સ
જહ્ણિયા ઉવઓગદ્યા વિસેસાહિયા) ગ્રાણેન્દ્રિય કા જઘન્ય ઉપયોગાદ્યા વિશેષા-
ધિકા હૈ (જિહ્વિદિયસ્સ જહ્ણિયા ઉવઓગદ્યા વિસેસાહિયા) જિહ્વેન્દ્રિય કા
જઘન્ય ઉપયોગાદ્યા વિશેષાધિકા હૈ (ફાસિદિયસ્સ જહ્ણિયા ઉવઓગદ્યા વિસે-
સાહિયા) સ્પર્શનેન્દ્રિય કા જઘન્ય ઉપયોગાદ્યા વિશેષાધિકા હૈ (ઉત્કોસિયા ઉવઓગદ્યા
સવ્વત્થોવા ચક્ષિંદિયસ્સ ઉત્કોસિયા ઉવઓગદ્યા) ઉત્કૃષ્ટ ઉપ-
યોગાદ્યા મેં સવ્વ સે કમ ચક્ષુરિન્દ્રિય કા ઉત્કૃષ્ટ ઉપયોગાદ્યા હૈ (સોંદિયસ્સ

(એસિયં મંતે ! સોંદિયચક્ષિંદિયગ્રાણિદિયજિહ્વિદિયફાસિદિયાણં) હે ભગવન્ !
આ શ્રોત્રેન્દ્રિય, ચક્ષુરિન્દ્રિય, ગ્રાણેન્દ્રિય, રસનેન્દ્રિય અને સ્પર્શનેન્દ્રિયના (જહ્ણિયા ઉવઓગદ્યા, ઉત્કોસિયા ઉવઓગદ્યા) જઘન્ય ઉપયોગાદ્યા અને ઉત્કૃષ્ટ ઉપયોગાદ્યામાં (જહ્ણિયા ઉવઓગદ્યા) જઘન્યોત્કૃષ્ટ ઉપયોગાદ્યામાં (કયરે કયરેહિંતો) કૌણ કૌનાથી
(અપ્પા વા' વહુયા વા તુલ્યા વા, વિસેસાહિયા વા ?) અત્પ; વધારે, તુલ્ય કે વિશેષાધિકા છે ?
(ગૌતમ ! સવ્વત્થોવા ચક્ષિંદિયસ્સ જહ્ણિયા ઉવઓગદ્યા) હે ગૌતમ ! વધારી થોડા
ચક્ષુરિન્દ્રિયના જઘન્ય ઉપયોગાદ્યા છે (સોંદિયસ્સ જહ્ણિયા ઉવઓગદ્યા વિસેસાહિયા) શ્રોત્રે-
ન્દ્રિયના જઘન્ય ઉપયોગાદ્યા વિશેષાધિકા છે (ગ્રાણિદિયસ્સ જહ્ણિયા ઉવઓગદ્યા વિસેસા-
હિયા) ગ્રાણેન્દ્રિયના જઘન્ય ઉપયોગાદ્યા વિશેષાધિકા છે (જિહ્વિદિયસ્સ જહ્ણિયા ઉવઓગદ્યા
વિસેસાહિયા) જિહ્વેન્દ્રિયના જઘન્ય ઉપયોગાદ્યા વિશેષાધિકા છે (ફાસિદિયસ્સ જહ્ણિયા ઉવઓગદ્યા વિસેસાહિયા) સ્પર્શનેન્દ્રિયના જઘન્ય ઉપયોગાદ્યા વિશેષાધિકા છે

(ઉત્કોસિયા ઉવઓગદ્યા સવ્વત્થોવા ચક્ષિંદિયસ્સ ઉત્કોસિયા ઉવઓગદ્યા) ઉત્કૃષ્ટ

ઉપયોગાદ્વા વિશેષાધિકા, ધોત્રેન્દ્રિયસ્ય ઉત્કૃષ્ટા ઉપયોગાદ્વા વિશેષાધિકા, પ્રાણેન્દ્રિયસ્ય ઉત્કૃષ્ટા ઉપયોગાદ્વા વિશેષાધિકા, જિહ્વેન્દ્રિયસ્ય ઉત્કૃષ્ટા ઉપયોગાદ્વા વિશેષાધિકા, સ્પર્શનેન્દ્રિયસ્ય ઉત્કૃષ્ટા ઉપયોગાદ્વા વિશેષાધિકા, કતિત્રિયા સુલુ મદન્ત ! ઇન્દ્રિયાવગ્રહણા પ્રજ્ઞસા ? ગૌતમ ! પંચવિધા ઇન્દ્રિયાવગ્રહણા પ્રજ્ઞસા, તથા શ્રોત્રેન્દ્રિયાવગ્રહણા યાવત્ સ્પર્શનેન્દ્રિયાવગ્રહણા, એવં નૈરઘિકાણાં યાવત્ વૈમાનિકાનામ્, નવરં યસ્ય યાવન્તિ ઇન્દ્રિયાણિ સન્તિ ૬ । સુ. ૮ ।

હિંતો ઉવઓગદ્વાહિંતો) સ્પર્શનેન્દ્રિય કે જઘન્ય ઉપયોગદ્વા સે (ચક્ષિંદ્રિયસ્ય ઉત્કૃષ્ટા ઉવઓગદ્વા વિશેષાધિકા) ચક્ષુરિન્દ્રિય કે ઉત્કૃષ્ટ ઉપયોગદ્વા વિશેષાધિકા હૈં (સોહંદ્રિયસ્ય ઉત્કૃષ્ટા ઉવઓગદ્વા વિશેષાધિકા) શ્રોત્રેન્દ્રિય કે ઉત્કૃષ્ટ ઉપયોગદ્વા વિશેષાધિકા હૈં (ઘાણિંદ્રિયસ્ય ઉત્કૃષ્ટા ઉવઓગદ્વા વિશેષાધિકા) ગ્રાણેન્દ્રિય કે ઉત્કૃષ્ટ ઉપયોગદ્વા વિશેષાધિકા હૈં (જિહ્વેન્દ્રિયસ્ય ઉત્કૃષ્ટ ઉપયોગદ્વા વિશેષાધિકા) જિહ્વેન્દ્રિયસ્ય ઉત્કૃષ્ટ ઉપયોગદ્વા વિશેષાધિકા હૈં (ફાસિંદ્રિયસ્ય ઉત્કૃષ્ટા ઉવઓગદ્વા વિશેષાધિકા) સ્પર્શનેન્દ્રિય કે ઉત્કૃષ્ટ ઉપયોગદ્વા વિશેષાધિકા હૈં ।

(કહવિહા ણં મંતે ! ઇન્દ્રિયઓગાહણા પળ્લન્તા ?) હે મગવન્ ! ઇન્દ્રિય-અવગ્રહણ કિનને પ્રકાર કા હૈં ? (ગોયમા ! પંચવિહા ઇન્દ્રિયઓગાહણા પળ્લન્તા ?) હે ગૌતમ ! પાંચ પ્રકાર કા ઇન્દ્રિય અવગ્રહણ કહા હૈં (તં જહા-સોહંદ્રિય ઓગાહણા જાવ ફાસિંદ્રિય ઓગાહણા) વહ હસ પ્રકાર શ્રોત્રેન્દ્રિય અવગ્રહણ યાવત્ સ્પર્શનેન્દ્રિય-અવગ્રહણ (એવં નૈરઘ્યાણં જાવ વૈમાનિયાગં) હસી પ્રકાર નારકો યાવત્ વૈમાનિકો કી (નવરં જસસ જહ્ ઇન્દ્રિયા અતિથ) વિશેષ યહ કિ જિહ્વેન્દ્રિય જિતની ઇન્દ્રિયા હૈં ।

(ફાસિંદ્રિયસ્ય જહ્ણિયાહિ તો ઉવઓગદ્વાહિંતો) સ્પર્શનેન્દ્રિયના જઘન્ય ઉપયોગાદ્વાથી (ચક્ષિંદ્રિયસ્ય ઉત્કૃષ્ટા ઉવઓગદ્વા વિશેષાધિકા) ચક્ષુરિન્દ્રિયના ઉત્કૃષ્ટ ઉપયોગાદ્વા વિશેષાધિકા છે. (સોહંદ્રિયસ્ય ઉત્કૃષ્ટા ઉવઓગદ્વા વિશેષાધિકા) શ્રોત્રેન્દ્રિયના ઉત્કૃષ્ટ ઉપયોગદ્વા વિશેષાધિકા છે (ઘાણિંદ્રિયસ્ય ઉત્કૃષ્ટા ઉવઓગદ્વા વિશેષાધિકા) ગ્રાણેન્દ્રિયના ઉત્કૃષ્ટ ઉપયોગાદ્વા વિશેષાધિકા છે (જિહ્વેન્દ્રિયસ્ય ઉત્કૃષ્ટા ઉવઓગદ્વા વિશેષાધિકા) જિહ્વેન્દ્રિયના ઉત્કૃષ્ટ ઉપયોગાદ્વા વિશેષાધિકા છે (ફાસિંદ્રિયસ્ય ઉત્કૃષ્ટા ઉવઓગદ્વા વિશેષાધિકા) સ્પર્શનેન્દ્રિયના ઉત્કૃષ્ટ ઉપયોગાદ્વા વિશેષાધિકા છે

(કહવિહા ણં મંતે ! ઇન્દ્રિય ઓગાહણા પળ્લન્તા ?) હે મગવન્ ! ઇન્દ્રિય અવગ્રહણ કેટલા પ્રકારના છે ? (ગોયમા ! પંચવિહા ઇન્દ્રિયઓગાહણા પળ્લન્તા) હે ગૌતમ ! પાંચ પ્રકારના ઇન્દ્રિય અવગ્રહણ કેટલાં છે (તં જહા-સોહંદ્રિય ઓગાહણા જાવ ફાસિંદ્રિય ઓગાહણા) તે આ પ્રકારે શ્રોત્રેન્દ્રિય અવગ્રહણ યાવત્ સ્પર્શનેન્દ્રિય અવગ્રહણ (એવં નૈરઘ્યાણં જાવ વૈમાનિયાગં) આ પ્રકારે નારકો યાવત્ વૈમાનિકોની (નવરં જસસ જહ્ ઇન્દ્રિયા અતિથ) વિશેષ એ છે કે જેમને જેટલી ઇન્દ્રિયો છે

ટીકા-યથાનિર્દેશાનુસારેણ પ્રથમમ્ इन्द्रियपर्याप्तिरूपम् इन्द्रियोपचयं प्रथमं द्वारं प्ररूपयितुमाह-‘कइ विहेणं भंते ! इंदियउवचए पणत्ते ?’ गौतमःपृच्छति-हे भदन्त ! कतिविधः सखु इन्द्रियोपचयः-इन्द्रियपर्याप्तिः, प्रज्ञप्तः ? भगवानाह-‘गोयमा !’ हे गौतम ! ‘पंचविहे इंदियउवचए पणत्ते’ पञ्चविधस्तावद् इन्द्रियोपचयः प्रज्ञप्तः, ‘तं जहा-सोइंदियउवचए’ श्रोत्रेन्द्रियोपचयः, ‘चक्खिदिए उवचए’ चक्षुरिन्द्रियोपचयः, ‘घाणिदिए उवचए’-घ्राणेन्द्रियोपचयः, गौतमः पृच्छति-‘नैरइयाणं भंते ! कइविहे इंदियोवचए पणत्ते ?’-हे भदन्त ! नैरयिकाणां कतिविधः इन्द्रियोपचयः प्रज्ञप्तः ? भगवानाह-‘गोयमा !’ हे गौतम ! ‘पंचविहे इंदिओपचए पणत्ते’ नैरयिकाणां पञ्चविध इन्द्रियोपचयः प्रज्ञप्तः, ‘तं जहा-सोइंदिओवचए’-तद्यथा-श्रोत्रेन्द्रियोपचयः, ‘जाव फासिओवचए’-यावत् चक्षुरिन्द्रियोपचयः, घ्राणेन्द्रियोपचयः, जिह्वे-

ટીકાર્થ-નિર્દેશ કે ક્રમાનુસાર સર્વપ્રથમ इन्द्रियपर्याप्ति रूप इन्द्रियोपचय नामक प्रथम द्वार की प्ररूपणा करने के लिए कहते हैं-

૧-પ્રથમ દ્વાર

ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરતે હૈં-ભગવન્ ! इन्द्रियोपचय कितने प्रकार का कहा है ?

ભગવાન્-હે ગૌતમ ! इन्द्रियोपचय अर्थात् इन्द्रियों के योग्य पुद्गलों का संग्रह पांच प्रकार का कहा है । वह इस प्रकार है-श्रोत्रेन्द्रियोपचय अर्थात् श्रोत्रेन्द्रिय के योग्य पुद्गलों का संग्रह, चक्षुरिन्द्रियोपचय, घ्राणेन्द्रियोपचय, जिह्वेन्द्रियोपचय ओर स्पर्शनेन्द्रियोपचय ।

ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! नारक जीवों का इन्द्रियोपचय कितने प्रकारका कहा है ? भगवान्-हे गौतम ! नारक जीवों का इन्द्रियोपचय पांच प्रकार का कहा है । वह इस प्रकार है-श्रोत्रेन्द्रियोपचय, यावत्-चक्षुरिन्द्रियोपचय, घ्राणे-

ટીકાર્થ-હવે નિર્દેશના ક્રમાનુસાર સર્વ પ્રથમ ઇન્દ્રિય પર્યાપ્તિ રૂપ ઇન્દ્રિયોપચય નામક પ્રથમ દ્વારની પ્રરૂપણા કરવા માટે કહે છે-

પ્રથમદ્વાર

શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે-હે ભગવન્ ! ઇન્દ્રિયોપચય કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! ઇન્દ્રિયોપચય અર્થાત્ ઇન્દ્રિયોના યોગ્ય પુદ્ગલોનો સંગ્રહ પાંચ પ્રકારના કહ્યો છે. તે આ પ્રકારે છે-શ્રોત્રેન્દ્રિયોપચય અર્થાત્ શ્રોત્રેન્દ્રિયને યોગ્ય પુદ્ગલોનો સંગ્રહ, ચક્ષુઇન્દ્રિયોપચય, ઘ્રાણેન્દ્રિયોપચય, જિહ્વેન્દ્રિયોપચય અને સ્પર્શનેન્દ્રિયોપચય.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! नारक जीवोना इन्द्रियोपचय કેटला प्रकારना कह्यो છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! नारकोना इन्द्रियोपचय पांचे प्रकारना कहेल છે, તે આ પ્રકારે છે-શ્રોત્રેન્દ્રિયોપચય, યાવત્-ચક્ષુરિન્દ્રિયોપચય, ઘ્રાણેન્દ્રિયોપચય, જિહ્વેન્દ્રિયોપચય,

ન્દ્રિયોપચયઃ, સ્પર્શનેન્દ્રિયોપચયઃ, 'एवं जाव वेमाणियाणं'-एवम् नैरयिकाणामिव यावत्-असुर-
कुमारादिभवनपतिपृथिवीकायिकाद्येकेन्द्रिय विकलेन्द्रिय पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक मनुष्य वान-
व्यन्तरज्योतिष्क वैमानिकानामपि यथायोग्यमिन्द्रियोपचयोऽवसेयः, तदेवातिदेशेनाह-'जस्स
जइइंदिया तस्स तइविहो चेव इंदिओवचओ भाणियवओ ?' यस्य जीवस्य यावन्ति इन्द्रियाणि
भवन्ति, तस्य तावद्विधश्चैव इन्द्रियोपचयो भणितव्यः, तत्र नैरयिकादिस्तनित कुमारपर्यन्तानां
पञ्चप्रकारः, पृथिव्यप्तेजोवायुवनस्पतिकायिकानामेकप्रकारो द्वीन्द्रियाणां द्विप्रकारः, त्रीन्द्रि-
याणां त्रिप्रकारश्चतुरिन्द्रियाणां चतुष्प्रकारः, पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकमनुष्यवानव्यन्तरज्यो-
तिष्कवैमानिकानां पञ्चप्रकारः, इन्द्रियोपचयः प्रज्ञप्तः स्पर्शनरसमन्घ्राणचक्षुःश्रोत्राणामुपचय
इत्यर्थः फलितः ।

द्वितीयं द्वारं-गौतमः पृच्छति-'कइविहाणं भंते ! इंदियनिव्वत्तणा ण्णत्ता ? हे भदन्त !

इन्द्रियोपચય, જિહ્વેન્દ્રિયોપચય ઓર સ્પર્શનેન્દ્રિયોપચય । નૈરયિકોં કે સમાન હી
અસુરકુમાર આદિ ભવનપતિયોં, પૃથ્વીકાયિક આદિ એકેન્દ્રિયોં, વિકલેન્દ્રિયોં,
તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયોં, મનુષ્યોં, વાનવ્યન્તરોં, જ્યોતિષ્કોં ઓર વૈમાનિકોં કા ભી
ઈન્દ્રિયોપચય યથાયોગ્ય સમજ્ઞ લેના યાહિયે । ઇસી કા સ્પષ્ટીકરણ કિયા ગયા
હે-જિસ જીવ કે જિતની ઇન્દ્રિયાં હોતી હૈં, ઉસકા ઇન્દ્રિયોપચય ભી ઉતને હી
પ્રકાર કા હોતા હૈ । ઇસ કથન કે અનુસાર નારકોં સે લેકર સ્તનિતકુમારોં તક
કે જીવોં કા ઇન્દ્રિયોપચય પાંચ પ્રકાર કા હૈ, પૃથ્વીકાયિકોં, અપ્કાયિકોં,
તેજસ્કાયિકોં, વાયુકાયિકોં ઓર વનસ્પતિકાયિકોં કા એક પ્રકાર કા, દ્વીન્દ્રિયોં
કા દો પ્રકાર કા, ત્રીન્દ્રિયાં કા ત્રીન પ્રકાર કા, ચતુરિન્દ્રિય જીવોં કા ચાર
પ્રકાર કા, પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોં, મનુષ્યોં, વાનવ્યન્તરોં, જ્યોતિષ્કોં ઓર વૈમાનિકોં
કા ઇન્દ્રિયોપચય પાંચ પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ, અર્થાત્ સ્પર્શન, રસના, ઘ્રાણ,
ચક્ષુ ઓર શ્રોત્રેન્દ્રિય કા ઉપચય ।

અને સ્પર્શનેન્દ્રિયોપચય. નૈરયિકોના સમાન જ અસુરકુમારાદિ ભવનપતિયો, પૃથ્વીકાયિકો
આદિ એકેન્દ્રિયો, વિકલેન્દ્રિયો, તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયો, મનુષ્યો, વાનવ્યન્તરો, જ્યોતિષ્કો
અને વૈમાનિકોના પણ ઇન્દ્રિયોપચય યથા યોગ્ય સમજ્ઞ લેવા જોઈએ. તેનું સ્પષ્ટીકરણ
કરેલ છે-જે જીવની જેટલી ઇન્દ્રિયા હોય છે, તેમનો ઇન્દ્રિયોપચય પણ તેટલો જ પ્રકારનો
હોય છે. એ કથનાનુસાર નારકોથી લઈને સ્તનિતકુમારો સુધીના જીવોનો ઇન્દ્રિયોપચય
પાંચ પ્રકારનો છે, પૃથ્વીકાયિકો, અપ્કાયિકો, તેજસ્કાયિકો, વાયુકાયિકો, અને વનસ્પતિ
કાયિકોના એક પ્રકારના, દ્વીન્દ્રિયોના બે પ્રકારના, ત્રીન્દ્રિયોના ત્રણ પ્રકારના, ચતુરિન્દ્રિયોના
ચાર પ્રકારના, પંચેન્દ્રિયના પાંચ પ્રકારના, તિર્યંચો, મનુષ્યો, વાનવ્યન્તરો, જ્યોતિષ્કો
અને વૈમાનિકોના ઇન્દ્રિયોપચય પાંચ પ્રકારના કહેલા છે, અર્થાત્ સ્પર્શન, રસન, ઘ્રાણ
અને શ્રોત્રેન્દ્રિયના ઉપચય.

કતિવિધા સ્વલુ ઇન્દ્રિયનિર્વર્તના પ્રજ્ઞા, ભગવાનાહ-‘ગૌતમા !’ હે ગૌતમ ! ‘પંચવિદા નિવ્વ-
ત્તણા પ્ણત્તા’ પંચવિધા નિર્વર્તના પ્રજ્ઞા ‘ત જઘ્ઞા સોંદિયનિવ્વત્તણા જાત પાસિંદિયનિવ્વ-
ત્તણા’-તથા-શ્રોત્રેન્દ્રિયનિર્વર્તના, યાવદ્-ચક્ષુરિન્દ્રિયનિર્વર્તના, ઘ્રાણેન્દ્રિયનિર્વર્તના, જિહ્વે-
ન્દ્રિયનિર્વર્તના, સ્પર્શનેન્દ્રિયનિર્વર્તના ચ, ‘એવં નેરદયાણં જાવ વેમાણિયાણં’-એવમ્-ઉત્તરીત્યા
નૈરયિકાણાં યાવદ્-અમુરકુમારાદિભવનપતિ પૃથિવીકાયિકાદેનેન્દ્રિયવિકલેન્દ્રિયપદ્ધેન્દ્રિય-
તિર્યગ્યોતિદ મનુષ્યજાનવ્યન્તરજ્યોતિષ્કવૈમાનિકાનામપિ ઇન્દ્રિયનિર્વર્તના યથાયોગ્યં વત્તવ્યા,
તદેવાતિદિશન્નાદ-‘ળવરં જસ્સ જઇંદિયા અત્થિ । નવરમ્-વિશેપસ્સુ યસ્ય જીવસ્ય યાવન્તિ
ઇન્દ્રિયાણિ સન્તિ તસ્ય તાવતી ઇન્દ્રિયનિર્વર્તના વત્તવ્યા इत्यर्थः, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘સોંદિય-
ણિવ્વત્તણાણં મંતે ! કઙ્ઘ સમહયા પ્ણત્તા ?’ હે મહન્ત ! શ્રોત્રેન્દ્રિયનિર્વર્તના સ્વલુ કતિ સમયકા
પ્રજ્ઞા ? ભગવાનાહ-‘ગૌતમા !’ હે ગૌતમ ! ‘અસંચિજ્ઞઇ સમયા અંજોહુહુનિયા પ્ણત્તા’-

દ્વિતીય દ્વાર-ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! ઇન્દ્રિય નિર્વર્તના અર્થાત્ ઇન્દ્રિયો
કી નિષ્પત્તિ (રચના) કિતને પ્રકાર કી કહી હૈ ?

ભગવન્-હે ગૌતમ ! ઇન્દ્રિયનિર્વર્તના પાંચ પ્રકાર કી કહી હૈ । વહ્ ઇસ પ્રકાર-
શ્રોત્રેન્દ્રિયનિર્વર્તના, ચક્ષુરિન્દ્રિય નિર્વર્તના, ઘ્રાણેન્દ્રિયનિર્વર્તના, જિહ્વેન્દ્રિય-
નિર્વર્તના ઓર સ્પર્શનેન્દ્રિયનિર્વર્તના । હસી પ્રકાર નારકો યાવત્-અસુરકુમાર
આદિ ભવનપતિયો, પૃથ્વીકાયિક આદિ એકેન્દ્રિયો, વિકલેન્દ્રિયો, પદ્ધેન્દ્રિય
તિર્યગ્યો, મનુષ્યો, વાનવ્યન્તરો, જ્યોતિષ્કો ઓર વૈમાનિકો કી ઇન્દ્રિયનિર્વ-
ર્તના મી સમજ્ઞલેનીં ચાહિયે । ઇસકા સ્પષ્ટીકરણ કરતે હૈ-વિશેષતા યહી હૈ કિ
જિસ જીવ કે જિતનીં ઇન્દ્રિયાં હોતી હૈ, ડસનીં ઇન્દ્રિયનિર્વર્તના ડતને હી પ્રકાર
કી હોતી હૈ ।

તૃતીય દ્વાર

ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! શ્રોત્રેન્દ્રિયનિર્વર્તના કિતને સમય કી કહી ગઈ હૈ ?

દ્વિતીયદ્વાર-શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! ઇન્દ્રિય નિર્વર્તના અર્થાત્ ઇન્દ્રિયેની
નિષ્પત્તિ (રચના) કેટલા પ્રકારની કહી છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! ઇન્દ્રિય નિર્વર્તના પાચ પ્રકારની કહી છે. તે આ પ્રકારે
હે-શ્રોત્રેન્દ્રિય નિર્વર્તના, ચક્ષુરેન્દ્રિય નિર્વર્તના, ઘ્રાણેન્દ્રિય નિર્વર્તના, જિહ્વેન્દ્રિય નિર્વ-
ર્તના, સ્પર્શનેન્દ્રિય નિર્વર્તના (રચના). એ પ્રકારે નારકો યાવત્ અસુરકુમાર આદિ ભવન
પતિયો પદ્ધેન્દ્રિય તિર્યગ્યો, મનુષ્યો, વાનવ્યન્તરો, જ્યોતિષ્કો તથા વૈમાનિકોની ઇન્દ્રિય
નિર્વર્તના પણ સમજ્ઞ લેવી જોઈએ. તેનું સ્પષ્ટીકરણ કરે છે-વિશેષતા એ છે કે જે
જીવની જેટલી ઇન્દ્રિયો હોય છે, તેમની ઇન્દ્રિય નિર્વર્તના (રચના) એટલાજ પ્રકારની હોય છે.

તૃતીય દ્વાર

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! શ્રોત્રેન્દ્રિય નિર્વર્તના કેટલા સમયની કહેલી છે ?

અસંખ્યેયસમયા અન્તર્મુહૂર્તિકા શ્રોત્રેન્દ્રિયનિર્વર્તના પ્રજ્ઞતા, 'એવં જાવ ફાસિંદિયણિઘ્વત્તણા'—
 એવમ્—શ્રોત્રેન્દ્રિયનિર્વર્તનાઐવત્, યાવત્—ચક્ષુરિન્દ્રિયનિર્વર્તના, ગ્રાણેન્દ્રિયનિર્વર્તના, જિહ્વેન્દ્રિય-
 નિર્વર્તના, સ્પર્શનેન્દ્રિયનિર્વર્તના વક્તવ્યા, 'એવં નૈરહ્યાણં જાવ વેમાણિયાણં'—એવમ્—પૂર્વોક્ત-
 રીત્યા નૈરયિકાણાં યાવત્—અસુરકુમારાદિ ભવનપતિ પૃથિવીકાયિકાઘેકેન્દ્રિયવિકલેન્દ્રિય
 પશ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિક્કમનુપ્પચાતવ્યન્તરજ્યોતિષ્કવૈમાનિક્કાનામપિ યથાયોગ્યમ્ ઇન્દ્રિય-
 નિર્વર્તના અવસેયા ૩, ચતુર્થ દ્વારં ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—કહિંહિ હાં મંતે ! ઇંદિયલલ્લહી પણ્ણત્તા ? ।
 હે ભગવન્ત ! કવિવિધાં સલ્લુ ઇન્દિયલલ્લહિઃ—ઇન્દ્રિયાવરણકર્મક્ષયોપશમરૂપા પ્રજ્ઞતા ? ભગવા-
 નાહ—'ગોયમા !' હે ગૌતમ ! 'પંચવિહા ઇંદિયલલ્લહી પણ્ણત્તા' પશ્ચવિધા ઇન્દિયલલ્લહિઃ પ્રજ્ઞતાઃ,
 'તં જહા સોંદિયલલ્લહી જાવ ફાસિંદિયલલ્લહી'—તથથા—શ્રોત્રેન્દ્રિયલલ્લહિઃ, યાવત્—ચક્ષુરિન્દ્રિય-
 લલ્લહિઃ, ગ્રાણેન્દ્રિયલલ્લહિઃ, જિહ્વેન્દ્રિયલલ્લહિઃ, સ્પર્શનેન્દ્રિયલલ્લહિઃ, 'એવં નૈરહ્યાણં જાવ
 વેમાણિયાણં' એવમ્—પૂર્વોક્તરીત્યા નૈરયિકાણાં યાવત્—ભવનપતિપૃથિવીકાયિકાઘેકેન્દ્રિય-

ભગવન્—હે ગૌતમ ! અસંખ્યાત સમય કે અન્તર્મુહૂર્તની કહી ગઈ છે । इसी प्रकार यावत् स्पर्शनेन्द्रियनिर्वर्तना कहना चाहिए, अर्थात् चक्षुरिन्द्रियनिर्वर्तना, ग्राणेन्द्रियनिर्वर्तना, जिह्वेन्द्रियनिर्वर्तना और स्पर्शनेन्द्रियनिर्वर्तना भी असंख्यात सामयिक अन्तर्मुहूर्त की कही गई है । इसी प्रकार असुरकुमार आदि भवनपतियों की, पृथिवीकायिक आदि एकेन्द्रियों की, विकलेन्द्रियों की, पंचेन्द्रियतिर्य्यचो की, मनुष्यों की वानव्यन्तरो की, ज्योतिष्क और वैमानिक देवों की इन्द्रियनिर्वर्तना यथायोग्य समझलेनी चाहिए ।

ચતુર્થદ્વાર—ગૌતમ—હે ભગવન્ ! ઇન્દ્રિય લલ્લહિ અર્થાત્ ઇન્દ્રિયાવરણ કર્મ કે ક્ષયોપશમ કે કિતને સેદ હૈં ?

ભગવન્—હે ગૌતમ ! ઇન્દ્રિય લલ્લહિ પાંચ પ્રકારની કહી છે, વહંસ પ્રકાર છે—શ્રોત્રેન્દ્રિય લલ્લહિ, ચક્ષુરિન્દ્રિય લલ્લહિ, ગ્રાણેન્દ્રિયલલ્લહિ, જિહ્વેન્દ્રિયલલ્લહિ અને

શ્રી ભગવાન્—હે ગૌતમ ! અસંખ્યાત સમયના અન્તર્મુહૂર્તની કહેલી છે. એજ પ્રકારે યાવત્ શ્રોત્રેન્દ્રિય નિર્વર્તના કહેવી બેઠએ, ચક્ષુરિન્દ્રિય નિર્વર્તના, ગ્રાણેન્દ્રિય નિર્વર્તના' જિહ્વેન્દ્રિય નિર્વર્તના અને સ્પર્શનેન્દ્રિય નિર્વર્તના પણ અસંખ્યાત સામયિક અન્તર્મુહૂર્તની કહેલી છે. એજ પ્રકારે અસુરકુમાર આદિ ભવનપતિયોની પૃથ્વીકાયિક આદિ એકેન્દ્રિયોની, વિદ્યેન્દ્રિયોની, પંચેન્દ્રિયતિર્યંચોની, મનુષ્યોની, વાનવ્યન્તરોની, જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિક દેવોની ઇન્દ્રિય નિર્વર્તના યથાયોગ્ય સમજ લેવી બેઠએ.

ચતુર્થ દ્વાર—શ્રી ગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્ ! ઇન્દ્રિય લલ્લહિ અર્થાત્ ઇન્દ્રિયાવરણ કર્મના ક્ષયોપશમના કેટલા સેદ છે ?

શ્રી ભગવાન્—હે ગૌતમ ! ઇન્દ્રિય લલ્લહિ પાંચ પ્રકારની કહેલી છે, તે આ પ્રકારે છે શ્રોત્રેન્દ્રિય લલ્લહિ, ચક્ષુરિન્દ્રિય લલ્લહિ, ગ્રાણેન્દ્રિય લલ્લહિ, જિહ્વેન્દ્રિય લલ્લહિ, સ્પર્શનેન્દ્રિય

स्पर्शान्द्रियलब्धि । इसी प्रकार भवनपति, पृथिवीकायिक आदि एकेन्द्रिय, विकलेन्द्रिय, पंचेन्द्रिय तिर्यच, मनुष्य, वानवपन्तर, ज्योतिष्क और दैमानिक देवों को इन्द्रियलब्धि भी यथायोग्य समझनी चाहिए । इसीका स्पष्टीकरण करते हुए कहा गया है—जिस जीव की जितनी इन्द्रियां हैं, उसकी उतनी ही इन्द्रिय लब्धि होती है ।

भगवान्-हे गौतम ! इन्द्रिय उपयोगाद्वा पांच प्रकार का कहा गया है। वह इस प्रकार है-श्रोत्रेन्द्रिय उपयोगाद्वा यादत्त स्पर्शनेन्द्रिय उपयोगाद्वा, अर्थात् श्रोत्रेन्द्रिय उपयोगाद्वा, चक्षुरेन्द्रिय-उपयोगाद्वा, घ्राणेन्द्रिय-उपयोगाद्वा, रसनेन्द्रिय-उपयोगाद्वा और स्पर्शनेन्द्रिय-उपयोगाद्वा। इसी प्रकार नैरयिकों

ખાંચમું દાર-ગ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ । ઈન્દ્રિય ઉપયોગદ્વા અર્થાત્ ઇન્દ્રિયોના ઉપયોગના કાળ કેટલા ઠણા છે ? જેટલા કાળ સુધી ઇન્દ્રિયોના ઉપયોગથી યુક્ત કોઈ નહે છે, ત્યાંસુધીનો કાળ ઇન્દ્રિયોપયોગદ્વા કહેવાય છે.

શ્રી ભગવાન્-હે જીતમ ! ઇન્દ્રિય ઉપયોગદા પાંચ પ્રકારનો કહેલો છે તે આ પ્રકારે શ્રોત્રેન્દ્રિય ઉપયોગદા, માનન્ સ્પર્શનેન્દ્રિય ઉપયોગદા અર્ચાત્ શ્રેત્રેન્દ્રિય ઉપયોગદા, અકુરિન્દ્રિય ઉપયોગદા, કાણેન્દ્રિય ઉપયોગદા, તિલ્લેન્દ્રિય ઉપયોગદા અને સ્પર્શનેન્દ્રિય

વ્યન્તર જ્યોતિષ્કવૈષ્ણિકાનામપિ યથાયોગ્યમ્ ઇન્દ્રિયોપગોગદ્વા વક્તવ્યા, કિન્તુ 'જવરે જસ જઈ ઇંદિયા અતિથ' નમસ્-વિશેષણુ યસ્ય જીવરઃ યાવન્તિ ઇન્દ્રિયાણિ ભવન્તિ તસ્ય તાવતી ઇન્દ્રિયોગદ્વા વક્તવ્યા પૃષ્ઠદારમ્-ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘એસિણં મંતે ! સોંદિયચક્ષિ-દિયગ્ણિદિયજિન્નિન્દિયકાસિદિયાણં’-હે ભદન્ત ! એનાં સહુ શ્રોત્રેન્દ્રિયચક્ષુરિન્દ્રિયગ્રાણેન્દ્રિય જિહ્વેન્દ્રિય સ્પર્શનેન્દ્રિયાણામ્ ‘જહણ્યાએ ઉવયોગદ્વાએ’-જવન્યાયામ્ ઉપયોગાદ્યાયામ્, ‘ઉકોસિયાએ ઉવઓગદ્વાએ’ ઉત્કૃષ્ટાયામ્ ઉપયોગાદ્યાયામ્ ‘જહન્તુકોસિયાએ ઉવઓગદ્વાએ’ જવન્યોત્કૃષ્ટાયા મુપયોગાદ્યાયાં મધ્યે ‘કયરે કચરેહિંતો અપ્પા વા વહુયા વા તુલ્લા વા વિસે-સાહિયા વા’ કતરાઃ કતરામ્યોડ્ડયા વા વહુકાવા તુલ્યાવા વિશેષાધિકા વા ભવન્તિ ? મગ-વાનાહ-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘સવ્વથોવા ચક્ષિદિયસસ જહણિયા ઉવઓગદ્વા’-સર્વ-સ્તોકા ચક્ષુરિન્દ્રિયસ્ય જવન્યા ઉપયોગદ્વા પ્રજ્ઞતા ‘સોંદિયસસ જહણિયા ઉવઓગદ્વા વિસે-સાહિયા’-શ્રોત્રેન્દ્રિયસ્ય જવન્યા ઉપયોગદ્વા વિશેષાધિકા ભવતિ, તદપેક્ષ્યાપિ ‘ધાણિદિ-યસ્ય જહણિયા ઉવઓગદ્વા વિસેમાહિયા’-ગ્રાણેન્દ્રિયસ્ય જવન્યા ઉપયોગદ્વા વિશેષાધિકા

યાવત્ વૈમાનિકાં તક, અર્થાત્ અસુરકુમાર આદિ ભવનપતિયો, પૃથ્વીકાચિક આદિ એકેન્દ્રિયો, વિકલેન્દ્રિયો, પંચેન્દ્રિય તિર્યચો, મનુષ્યો વાનવ્યન્તરો જ્યો-તિષ્કો તથા વૈમાનિકોં કા ઉપયોગદ્વા મી સમજલેના ચાહિએ । વિશેષતા યહ હૈ કિ જિસ જીવ કી જિતની ઇન્દ્રિયાં હોતી હૈં, ઉસકા ઉતના હી પ્રકાર કા ઉપયોગદ્વા હોના હૈ ।

છઠા દ્વાર-ગૌતમસ્વામી-હે મગવન્ ! ઇન શ્રોત્રેન્દ્રિય, ચક્ષુરિન્દ્રિય, ગ્રાણેન્દ્રિય, જિહ્વેન્દ્રિય ઓર સ્પર્શનેન્દ્રિય કે જવન્ય ઉપયોગદ્વા મેં, ઉત્કૃષ્ટ ઉપયોગદ્વા મેં તથા જવન્યોત્કૃષ્ટ ઉપયોગદ્વા મેં સે કૌન કિસસે અલ્પ, વહુન, તુલ્ય, અથવા વિશેષાધિક હૈ ?

મગશ્વ-હે ગૌતમ ! ચક્ષુરિન્દ્રિય કા જવન્ય ઉપયોગદ્વા સવ સે કમ હૈ, ઉસકી અપેક્ષા શ્રોત્રેન્દ્રિય કા જવન્ય ઉપયોગદ્વા વિશેષાધિક હૈ, ઉસની

ઉપયોગદ્વા એજ પ્રકારે મેરચિકે યાવત્ વૈમાનિકે સુધી, અર્થાત્ અસુરકુમાર આદિ ભવન પતિયો, પૃથ્વીકાચિક આદિ એકેન્દ્રિયો, વિકલેન્દ્રિયો, પંચેન્દ્રિયો તિર્યચો, મનુષ્યો, વાન-વ્યન્તરો, જ્યોતિષ્કો તથા વૈમાનિકોના ઉપયોગદ્વા પણ સમજ લેવો જોઈએ. વિશેષતા એ છે કે જે ભવની જેટલી ઇન્દ્રિયો હોય છે, તેમનો તેટલો જ ઉપયોગદ્વા હોય છે.

છટ્ઠું દ્વાર-શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! આ શ્રોત્રેન્દ્રિય, ચક્ષુરિન્દ્રિય, ગ્રાણેન્દ્રિય, જિહ્વેન્દ્રિય અને સ્પર્શનેન્દ્રિયના જવન્ય ઉપયોગદ્વામાં ઉત્કૃષ્ટ ઉપયોગદ્વામાં. તથા જવ-ન્યોત્કૃષ્ટ ઉપયોગદ્વામાંથી કેાણુ કેાનાથી અલ્પ, વહુ, તુલ્ય અથવા વિશેષાધિક છે ?

શ્રી ભગવન્-હે ગૌતમ ! ચક્ષુરિન્દ્રિયના જવન્ય ઉપયોગદ્વા બધાથી ઓછા છે, તેની અપેક્ષાએ શ્રોત્રેન્દ્રિયના જવન્ય ઉપયોગદ્વા વિશેષાધિક છે, તેની અપેક્ષાએ પણ ગ્રાણેન્દ્રિયના

भवति, तदपेक्षयापि-‘जिर्विभदियस्स जहणिया उवओगद्धा विसेसाहिया’-जिह्वेन्द्रियस्य जघन्या उपयोगद्धा विशेषाधिका भवति, तदपेक्षयापि ‘फासिंदियस्स जहणिया उवओगद्धा विसेसाहिया-स्पर्शनेन्द्रियस्य जघन्या उपयोगद्धा विशेषाधिका भवति, ‘उक्कोसियाए उवओगद्धाए सव्वत्थोवा चक्खिदियस्स उक्कोसिया उपओगद्धा’-उत्कृष्टायां उपयोगद्धायां सर्वस्तोका चक्षुरिन्द्रियस्य उत्कृष्टा उपयोगद्धा भवति, तदपेक्षया ‘सोडंदिस्स उक्कोसिया उवओगद्धा विसेसाहिया’-श्रोत्रेन्द्रियस्य उत्कृष्टा उपयोगद्धा विशेषाधिका भवति; तदपेक्षया-‘घाणिंदियस्स उक्कोसिया उवओगद्धा विसेसाहिया-घ्राणेन्द्रियस्य उत्कृष्टा उपयोगद्धा विशेषाधिका भवति, तदपेक्षयापि ‘जिर्विभदियस्स उक्कोसिया उवओगद्धा विसेसाहिया’-जिह्वेन्द्रियस्य उत्कृष्टा उपयोगद्धा विशेषाधिका भवति, तदपेक्षयापि ‘फासिंदियस्स उक्कोसिया उवओगद्धा विसेसाहिया’-स्पर्शनेन्द्रियस्य उत्कृष्टा उपयोगद्धा विशेषाधिका भवति ‘जहण उक्कोसियाए उवओगद्धाए सव्वत्थोवा चक्खिदियस्स जहणिया उवओगद्धा’-जघन्योत्कृष्टायां उपयोगद्धायां सर्वस्तोका चक्षुरिन्द्रियस्य जघन्या उपयोगद्धा भवति,

अपेक्षा भी घ्राणेन्द्रिय का जघन्य उपयोगद्धा विशेषाधिक है, उससे जिह्वेन्द्रिय का जघन्य उपयोगद्धा विशेषाधिक है और उससे भी स्पर्शनेन्द्रिय का जघन्य उपयोगद्धा विशेषाधिक है । उत्कृष्ट उपयोगद्धा में सब से कम चक्षुरिन्द्रिय का उपयोगद्धा है उससे श्रोत्रेन्द्रिय का उपयोगद्धा विशेषाधिक है, उसकी अपेक्षा घ्राणेन्द्रिय का उपयोगद्धा विशेषाधिक है, उसकी अपेक्षा जिह्वेन्द्रिय का उपयोगद्धा विशेषाधिक है और उसकी अपेक्षा भी स्पर्शनेन्द्रिय का उत्कृष्ट उपयोगद्धा विशेषाधिक है । जघन्योत्कृष्ट उपयोगद्धा में सबसे कम चक्षुरिन्द्रिय का जघन्य उपयोगद्धा है, उसकी अपेक्षा श्रोत्रेन्द्रिय का जघन्य उपयोगद्धा विशेषाधिक है, उसकी अपेक्षा घ्राणेन्द्रिय का जघन्य उपयोगद्धा विशेषाधिक है, उसकी अपेक्षा जिह्वेन्द्रिय का जघन्य उपयोगद्धा विशेषाधिक है और उससे भी स्पर्शनेन्द्रिय का जघन्य उपयोगद्धा विशेषाधिक है ।

જઘન્ય ઉપયોગદ્ધા વિશેષાધિક છે, અને તેનાથી પણ રક્ષનેન્દ્રિયના જઘન્ય ઉપયોગદ્ધા વિશેષાધિક છે. અને તેનાથી પણ સ્પર્શનેન્દ્રિયના જઘન્ય ઉપયોગદ્ધા વિશેષાધિક છે. ઉત્કૃષ્ટ ઉપયોગદ્ધામાં બધાથી ઓછા ચક્ષુરિન્દ્રિયના ઉપયોગદ્ધા છે, તેનાથી શ્રોત્રેન્દ્રિયના ઉપયોગદ્ધા વિશેષાધિક છે, તેની અપેક્ષાએ ઘ્રાણેન્દ્રિયના ઉપયોગદ્ધા વિશેષાધિક છે, એની અપેક્ષાએ જિહ્વેન્દ્રિયના ઉપયોગદ્ધા વિશેષાધિક છે, અને તેની અપેક્ષાએ પણ સ્પર્શનેન્દ્રિયના ઉત્કૃષ્ટ ઉપયોગદ્ધા વિશેષાધિક છે. જઘન્યોત્કૃષ્ટ ઉપયોગદ્ધામાં બધાથી ઓછા ચક્ષુરિન્દ્રિયના જઘન્ય ઉપયોગદ્ધા છે, તેમની અપેક્ષાએ શ્રોત્રેન્દ્રિયના જઘન્ય ઉપયોગદ્ધા વિશેષાધિક છે, તેની અપેક્ષાએ ઘ્રાણેન્દ્રિયના જઘન્ય ઉપયોગદ્ધા વિશેષાધિક છે, તેની અપેક્ષાએ જિહ્વેન્દ્રિયના જઘન્ય ઉપયોગદ્ધા વિશેષાધિક છે અને તેનાથી પણ સ્પર્શનેન્દ્રિયના જઘન્ય ઉપયોગદ્ધા વિશેષાધિક છે,

તદપેક્ષયાપિ 'સોંદિયસ્સ જહણિયા ઉવઓગદ્ધા વિસેસાહિયો'—શ્રોત્રેન્દ્રિયસ્ય જઘન્યા ઉપ-
યોગદ્ધા વિશેષાધિકા ભવતિ, તદપેક્ષયાપિ 'વાગિંદિયસ્સ જહણિયા ઉવઓગદ્ધા વિસેસા-
હિયો'—ગ્રાણેન્દ્રિયસ્ય જઘન્યા ઉપયોગદ્ધા વિશેષાધિકા ભવતિ, 'જિઠ્ઠિંદિયસ્સ જહણિયા
ઉવઓગદ્ધા વિસેસાહિયા'—જિહ્વેન્દ્રિય જઘન્યા ઉપયોગદ્ધા વિશેષાધિકા ભવતિ, 'ફાસિંદિ-
યસ્સ જહણિયા ઉવઓગદ્ધા વિસેસાહિયા'—સ્પર્શનેન્દ્રિયસ્ય જઘન્યા ઉપયોગદ્ધા વિશેષાધિકા
ભવતિ । 'ફાસિંદિયસ્સ જહણિયાહિંતો ઉવઓગદ્ધાહિંતો ચર્વિંદિયસ્સ ઉકોસિયા ઉવઓ-
ગદ્ધા વિસેસાહિયા'—સ્પર્શનેન્દ્રિયસ્ય જઘન્યાભ્ય ઉપયોગદ્ધાભ્યચ્ચુરિન્દ્રિયસ્ય ઉત્કૃષ્ટા ઉપ-
યોગદ્ધા વિશેષાધિકા ભાતિ તદપેક્ષયા 'સોંદિયસ્સ ઉકોસિયા ઉવઓગદ્ધા વિસેસાહિયા'—
શ્રોત્રેન્દ્રિયસ્ય ઉત્કૃષ્ટા ઉપયોગદ્ધા વિશેષાધિકા ભવતિ, તતોઽપિ 'વાગિંદિયસ્સ ઉકોસિયા
ઉવઓગદ્ધા વિરેસાહિયા'—ગ્રાણેન્દ્રિયસ્ય ઉત્કૃષ્ટા ઉપયોગદ્ધા વિશેષાધિકા ભવતિ, તદપેક્ષ-
યાપિ 'જિઠ્ઠિંદિયસ્સ ઉકોસિયા ઉવઓગદ્ધા વિસેસાહિયા' જિહ્વેન્દ્રિયસ્ય ઉત્કૃષ્ટા ઉપયો-
ગદ્ધા વિશેષાધિકા ભવતિ, તદપેક્ષયાપિ—'ફાસિંદિયસ્સ ઉકોસિયા ઉવઓગદ્ધા વિસેસાહિયા
૫'—સ્પર્શનેન્દ્રિયસ્ય ઉત્કૃષ્ટા ઉપયોગદ્ધા વિશેષાધિકા ભવતિ, સત્તમં દ્વારમ્—ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—
'કઙ્ઘિહાણં મંતે ! ઇંદિય ઓગાહણા પળ્લત્તા ?' હે મદન્ત ! કતિવિધાનિ સ્થલ ઇન્દ્રિયાવગ્ર-
હણાનિ—ઇન્દ્રિયૈઃ પરિચ્છેદાઃ પ્રજ્ઞાપાનિ ? મગવાનાહ—'ગોયમા !' હે ગૌતમ ! 'પંચવિદા ઇંદિય
ઓગાહણા પળ્લત્તા'—પંચવિધાનિ ઇન્દ્રિયાવગ્રહણાનિ—ઇન્દ્રિયૈઃ પરિચ્છેદાઃ પ્રજ્ઞાપાનિ 'તં જહા-
સોંદિય ઓગાહણા જાવ ફાસિંદિય ઓગાહણા'—તથથા—શ્રોત્રેન્દ્રિયાવગ્રહણમ્, યાવત્—ચક્ષુ-
રિન્દ્રિયાવગ્રહણમ્, ગ્રાણેન્દ્રિયાવગ્રહણમ્, જિહ્વેન્દ્રિયાવગ્રહણમ્, સ્પર્શનેન્દ્રિયાવગ્રહણમ્ 'एवं
नेरइयाणं जाव वेमाणियाणं'—एवम्—पूर्वोक्तरीत्या नैरयिकाणां यावद्—असुरकुमारादि भवन-

સ્પર્શનેન્દ્રિય કે જઘન્ય ઉપયોગદ્ધા સે ચ્ચુરિન્દ્રિય કા ઉત્કૃષ્ટ ઉપયોગદ્ધા
વિશેષાધિક હૈ । उसकी अपेक्षा श्रोत्रेन्द्रिय का उत्कृष्ट उपयोगद्वारा विशेषाधिक
है, उससे भी ग्राणेन्द्रिय का उत्कृष्ट उपयोगद्वारा विशेषाधिक है, उससे जिह्वे-
न्द्रिय का उत्कृष्ट उपयोगद्वारा विशेषाधिक है, उसकी अपेक्षा स्पर्शनेन्द्रिय का
उत्कृष्ट उपयोगद्वारा विशेषाधिक है ।

સાતવાં દ્વાર—ગૌતમસ્વામી—હે મગવાન્ ! ઇન્દ્રિયાવગ્રહણ અર્થાત્ ઇન્દ્રિયોં સે
હોનેવાલા પરિચ્છેદ કિતને પ્રકાર કા હૈ ?

સ્પર્શનેન્દ્રિયના જઘન્ય ઉપયોગદ્ધાથી ચ્ચુરિન્દ્રિયના ઉત્કૃષ્ટ ઉપયોગદ્ધા વિશેષાધિક
છે, તેની અપેક્ષાએ શ્રોત્રેન્દ્રિયના ઉત્કૃષ્ટ ઉપયોગદ્ધા વિશેષાધિક છે. તેની અપેક્ષાએ ગ્રાણે-
ન્દ્રિયના ઉત્કૃષ્ટ ઉપયોગદ્ધા વિશેષાધિક છે. તેનાથી જિહ્વેન્દ્રિયના ઉત્કૃષ્ટ ઉપયોગદ્ધા
વિશેષાધિક છે. તેની અપેક્ષાએ સ્પર્શનેન્દ્રિયના ઉત્કૃષ્ટ ઉપયોગદ્ધા વિશેષાધિક છે.

સાતમું દ્વાર—શ્રી ગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્ ઇન્દ્રિયાવગ્રહણ અર્થાત્ ઇન્દ્રિયોંથી
થનારા પરિચ્છેદ કેટલા પ્રકારના છે ?

કાનામ્, નવરં યસ્ય યાવન્તિ ઇન્દ્રિયાણિ સન્તિ ૭, કતિવિધા સ્વલુ ભદન્ત ! ઈહા પ્રજ્ઞસા ? ગૌતમ ! પશ્ચવિધા ઈહા પ્રજ્ઞસા, તદ્વથા-શ્રોત્રિન્દ્રિયેદા, યાવત્ સ્પર્શનેન્દ્રિયેદા, એવં યાવદ્ વૈમાનિકાનામ્, નવરં યસ્ય યાવન્તિ ઇન્દ્રિયાણિ ૮, કતિવિધઃ સ્વલુ ભદન્ત ! અવગ્રહઃ પ્રજ્ઞસઃ ? ગૌતમ ! દ્વિવિધઃ અવગ્રહઃ પ્રજ્ઞસઃ, તદ્વથા-અર્થાવગ્રહશ્ચ, વ્યંજનાવગ્રહશ્ચ, વ્યંજનાવગ્રહઃ સ્વલુ

અવાયાદિવક્તવ્યતા

શબ્દાર્થ-(કઈવિહે ણં મંતે ! ઇન્દિય અવાએ પળ્લન્તે ?) હે ભગવન્ ! ઇન્દ્રિ-અપાય કિતને પ્રકાર કા કહા હૈ ? (ગોયમા ! પંચવિહે ઇન્દિયાવાએ પળ્લન્તે) હે ગૌતમ ! ઇન્દ્રિયાવાય પાંચ પ્રકાર કા કહા હૈ (તં જહા) વહ ઇસ પ્રકાર (સોઈન્દિય અવાએ જાવ ફાસિન્દિય અવાએ) શ્રોત્રેન્દ્રિય-અપાય યાવત્ સ્પર્શનેન્દ્રિય-અપાય (એવં નેરઈયાણં જાવ વૈમાણિયાણં) ઇસી પ્રકાર નારકો યાવત્ વૈમાનિકો કા (ળવરં) વિશેષ (જસ્સ જહ ઇન્દિયા અત્થિ) જિસકી જિતની ઇન્દ્રિયાં હૈં ।

(કઈવિહા ણં મંતે ! ઈહા પળ્લન્ત્તા ?) હે ભગવન્ ! ઈહા કિતને પ્રકાર કી કહી ? (ગોયમા ! પંચવિહા ઈહા પળ્લન્ત્તા) હે ગૌતમ ! પાંચ પ્રકાર કી ઈહા કહી હૈં (તં જહા) વહ ઇસ પ્રકાર (સોઈન્દિય ઈહા જાવ ફાસિન્દિય ઈહા) શ્રોત્રેન્દ્રિય ઈહા યાવત્ સ્પર્શનેન્દ્રિય-ઈહા (એવં જાવ વૈમાણિયાણં) ઇસી પ્રકાર યાવત્ વૈમાનિકો તક (ળવરં જસ્સ જહ ઇન્દિયા) વિશેષ યહ કિ જિસકી જિતની ઇન્દ્રિયાં

(કઈવિહે ણં મંતે ! ઉગ્ગહે પળ્લન્તે) હે ભગવન્ ! અવગ્રહ કિતને પ્રકાર કા કહા હૈ ? (ગોયમા ! દુવિહે ઉગ્ગહે પળ્લન્તે) હે ગૌતમ ! દો પ્રકાર કા અવગ્રહ કહા હૈ (તં જહા અત્થોગ્ગહે ય વંજણોગ્ગહે ય) અર્થાવગ્રહ ઔર વ્યંજનાવગ્રહ (વં

અવાયાદિ વક્તવ્યતા

શબ્દાર્થ-(કઈવિહે ણં મંતે ! ઇન્દિયઅવાએ પળ્લન્તે ?) હે ભગવન્ ! ઇન્દ્રિય-અવાય કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે (ગોયમા ! પંચવિહે ઇન્દિયઅવાએ પળ્લન્તે) હે ગૌતમ ! ઇન્દ્રિય અવાય પાંચ પ્રકારના કહ્યા છે (તં જહા) તે આ પ્રકારે (સોઈન્દિય અવાએ જાવ ફાસિન્દિય અવાએ) શ્રોત્રેન્દ્રિય અવાય યાવત્ સ્પર્શનેન્દ્રિય-અવાય (એવં નેરઈયાણં જાવ વૈમાણિયાણં) એજ પ્રકારે નારકો યાવત્ વૈમાનિકોના (ળવરં) વિશેષ (જસ્સ જહ ઇન્દિયા અત્થિ) જેમની જેટલી ઇન્દ્રિયો છે

(કઈ વિહણં મંતે ! ઈહા પળ્લન્ત્તા ?) હે ભગવન્ ! કહ્યા કેટલા પ્રકારની કહી છે ? (ગોયમા ! પંચવિહા ઈહાં પળ્લન્ત્તા) હે ગૌતમ ! પાંચ પ્રકારની કહ્યા હોય છે (તં જહા) તે આ પ્રકારે (સોઈન્દિય ઈહા જાવ ફાસિન્દિય ઈહા) શ્રોત્રેન્દ્રિય કહ્યા યાવત્ સ્પર્શનેન્દ્રિય કહ્યા (એવં જાવ વૈમાણિયા) એજ પ્રકારે યાવત્ વૈમાનિકો સુધી (ળવરં જસ્સ જહ ઇન્દિયા) વિશેષ એ છે કે જેમની જેટલી ઇન્દ્રિયો

(કઈવિહે ણં મંતે ! ઉગ્ગહે પળ્લન્તે) હે ભગવન્ ! અવગ્રહ કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે ? (ગોયમા ! દુવિહે ઉગ્ગહે પળ્લન્તે) હે ગૌતમ ! બે પ્રકારના અવગ્રહ હોય છે (તં જહા-અત્થોગ્ગહે

મદન્ત ! કતિવિયઃ પ્રજ્ઞસઃ ? ગૌતમ ! ચતુર્વિધઃ પ્રજ્ઞસઃ, તદ્યથા-શ્રોત્રેન્દ્રિય વ્યજ્ઞનાવગ્રહઃ
ગ્રાણેન્દ્રિય વ્યજ્ઞનાવગ્રહઃ, જિહ્વેન્દ્રિય વ્યજ્ઞનાવગ્રહઃ, સ્પર્શનેન્દ્રિય વ્યજ્ઞનાવગ્રહઃ, અર્થાવગ્રહઃ
સહ મદન્ત ! કતિવિધઃ પ્રજ્ઞસઃ ? ગૌતમ ! પદ્ધિવિધઃ પ્રજ્ઞસઃ, તદ્યથા-શ્રોત્રેન્દ્રિયાર્થાવગ્રહઃ,
ચક્ષુરિન્દ્રિયાર્થાવગ્રહઃ, જિહ્વેન્દ્રિયાર્થાવગ્રહઃ, સ્પર્શનેન્દ્રિયાર્થાવગ્રહઃ, નો હિન્દિયાર્થાવગ્રહઃ,
નૈરયિકાણાં મદન્ત ! કતિવિધઃ અવગ્રહઃ પ્રજ્ઞસઃ ? ગૌતમ ! દ્વિવિધઃ પ્રજ્ઞસઃ તદ્યથા-અર્થાવગ્રહશ્ચ,
વ્યજ્ઞનાવગ્રહશ્ચ, એવમસુરકુમારાણાં યાવત્ સ્તનિતકુમારાણામ્, પૃથિવીકાયિકાનાં મદન્ત !

જનોગ્મહે ણં મંતે ! કહિવિહે પળ્લત્તે ?) હે ભગવન્ ! વ્યંજનાવગ્રહ કિતને પ્રકાર
કા કહા હૈ ? (ગોયમા ! ચત્તવિહે પળ્લત્તે) હે ગૌતમ ! ચાર પ્રકાર કા કહા હૈ
(તં જહા-સોહિદિયવંજનોગ્મહે, ઘાણિંદિયવંજનોગ્મહે, જિલ્લિંમદિયવંજનો-
ગ્મહે, ફાસિંદિયવંજનોગ્મહે) વહ્ હસ પ્રકાર-શ્રોત્રેન્દ્રિય વ્યંજનાવગ્રહ, ગ્રાણે-
ન્દ્રિય વ્યંજનાવગ્રહ, જિહ્વેન્દ્રિય વ્યંજનાવગ્રહ, સ્પર્શનેન્દ્રિય વ્યંજનાવગ્રહ (અત્થો-
ગ્મહે ણં મંતે ! કહિવિહે પળ્લત્તે ?) અર્થાવગ્રહ યાવત્ કિતને પ્રકાર કા હૈ ?
(ગોયમા ! છત્તવિહે પળ્લત્તે) હે ગૌતમ ! છહ પ્રકાર કા કહા હૈ (તં જહા-સોહિદિય-
અત્થોગ્મહે, ચક્કિલ્લદિય અત્થોગ્મહે, ઘાણિંદિય અત્થોગ્મહે, જિલ્લિંમદિય અત્થો-
ગ્મહે, ફાસિંદિય અત્થોગ્મહે, નો હિંદિય અત્થોગ્મહે) વહ્ હસ પ્રકાર-શ્રોત્રેન્દ્રિય-
અર્થાવગ્રહ, ચક્ષુરિન્દ્રિય અર્થાવગ્રહ, ગ્રાણેન્દ્રિય-અર્થાવગ્રહ, જિહ્વેન્દ્રિય-અર્થાવગ્રહ
સ્પર્શનેન્દ્રિય અર્થાવગ્રહ ઓર નોહિન્દિય અર્થાવગ્રહ ।

(નેરહ્યાણં મંતે ! કહિવિહે ઊગ્મહે પળ્લત્તે ?) હે ભગવન્ ! નારકોં કા અવગ્રહ
કિતને પ્રકાર કા કહા હૈ ? (ગોયમા ! દુવિહે પળ્લત્તે) હે ગૌતમ ! નારકોં કા અવ-
ગ્રહ દો પ્રકાર કા કહા હૈ । (તં જહા અત્થોગ્મહે ય વંજનોગ્મહે ય) વહ્ હસ પ્રકાર

ય વંજનોગ્મહે ય) અર્થાવગ્રહ અને વ્યંજનાવગ્રહ (વંજનોગ્મહે ણં મંતે ! કહિવિહે પળ્લત્તે ?)
હે ભગવન્ વ્યંજનાવગ્રહ કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે ? (ગોયમા ! ચત્તવિહે પળ્લત્તે) હે ગૌતમ !
ચાર પ્રકારના કહ્યા છે (તં જહા-સોહિદિયવંજનોગ્મહે, ઘાણિંદિયવંજનોગ્મહે, જિલ્લિંમદિય-
વંજનોગ્મહે, ફાસિંદિયવંજનોગ્મહે) તે આ રીતે શ્રોત્રેન્દ્રિય વ્યંજનાવગ્રહ, ગ્રાણેન્દ્રિય વ્યંજના-
વગ્રહ, જિહ્વેન્દ્રિય વ્યંજનાવગ્રહ, સ્પર્શનેન્દ્રિય વ્યંજનાવગ્રહ

(અત્થોગ્મહે ણં મંતે ! કહિવિહે પળ્લત્તે ?) અર્થાવગ્રહ હે ભગવન્ ! કેટલા પ્રકારના છે ?
(ગોયમા ! છત્તવિહે પળ્લત્તે) હે ગૌતમ ! છ પ્રકારના કહ્યા છે (તં જહા-સોહિદિય અત્થોગ્મહે
ચક્કિલ્લદિયઅત્થોગ્મહે, ઘાણિંદિયઅત્થોગ્મહે, જિલ્લિંમદિયઅત્થોગ્મહે, ફાસિંદિયઅત્થોગ્મહે, નો હિંદિય
અત્થોગ્મહે) તે આ પ્રકારે-શ્રોત્રેન્દ્રિય અર્થાવગ્રહ, ચક્ષુરિન્દ્રિય-અર્થાવગ્રહ, ગ્રાણેન્દ્રિય અર્થા-
વગ્રહ, જિહ્વેન્દ્રિય-અર્થાવગ્રહ, સ્પર્શનેન્દ્રિય-અર્થાવગ્રહ, નો હિન્દિય-અર્થાવગ્રહ

(નેરહ્યાણં મંતે ! કહિવિહે ઊગ્મહે પળ્લત્તે) હે ભગવન્ ! નારકોના અવગ્રહ કેટલા
પ્રકારના કહ્યા છે ? (ગોયમા ! દુવિહે પળ્લત્તે) હે ગૌતમ ! બે પ્રકારના કહ્યા છે (તં જહા)

પતિ પૃથ્વીકાયિકાદ્યેકેન્દ્રિયવિકલેન્દ્રિયપચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિત્તમુષ્યવાનવ્યન્તરજ્યોતિષ્ક-
વૈમાનિકાનામપિ યથાયોગ્યાનિ ઇન્દ્રિયાવગ્રહ્યાનિ અવસેનાનિ, કિન્તુ 'નવરં જસ જઈ
ઈન્દ્રિયા અસ્થિ ૬' નવરમ્-વિજેષ્ણુ-યમ્પ જીવસ્ય યાવન્તિ-પાદતલંચુગકાનિ ઇન્દ્રિયાણિ
સન્તિ તસ્ય જીવસ્ય તાવન્તિ ઇન્દ્રિયાવગ્રહ્યાનિ વક્તવ્યંતિ, યથા નૈરયિકાદીનાં સ્તનિતકુમાર-
પર્યન્તાનાં ઇન્દ્રિયાણાં પચ્ચવિધત્વાત્ પચ્ચવિધાન્યેવ ઇન્દ્રિયાવગ્રહ્યાનિ, પૃથિવ્યપ્તેજો વાયુ-
વનસ્પતિ કાયિકાનાં મિન્દ્રિયસ્યૈકવિધત્વાત્, દ્વીન્દ્રિયાણાં દ્વિવિધત્વાત્, ત્રીન્દ્રિયાણાં ત્રિવિ-
ધત્વાત્, ચતુરિન્દ્રિયાણાં ચતુર્વિધત્વાત્ ક્રપશઃ એકવિધમ્, દ્વિવિધમ્, ત્રિવિધમ્, ચતુર્વિધચ્ચે-
ન્દ્રિયાવગ્રહણમાસેયમ્, પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકમતુષ્યવાનવ્યન્તરજ્યોતિષ્કવૈમાનિકાનાં ચ્ચેન્દ્રિ-
યાણાં પચ્ચવિધત્વાત્ પચ્ચવિધાન્યેવ ઇન્દ્રિયાવગ્રહ્યાનિ અવસેનાનીતિ ભાવઃ ॥૬૦ ८॥

અગત્ય-હે ગૌતમ ! ઇન્દ્રિયાવગ્રહણ પાંચ પ્રકાર ના કહ્યા છે, એક પ્રકાર
હૈ-ઓત્રેન્દ્રિયાવગ્રહણ, ચતુરિન્દ્રિયાવગ્રહણ, ઘ્રાણેન્દ્રિયાવગ્રહણ, જિહ્વેન્દ્રિયા-
વગ્રહણ ઓર સ્પર્શનેન્દ્રિયાવગ્રહણ । ઇસી પ્રકાર નારકો, અસુરકુમાર આદિ
ભવનપતિયો, પૃથ્વીકાયિક આદિ એકેન્દ્રિયો, વિકલેન્દ્રિયો પંચેન્દ્રિય તિર્યચો,
મનુષ્યો, વાનવ્યન્તરો, જ્યોતિષ્કો તથા વૈમાનિકોં કા ઇન્દ્રિયાવગ્રહણ સમજ-
લેનાં યાહિયે, કિન્તુ વિશેષ યહ હૈ કિં જિસ જીવ કી જિનની ઇન્દ્રિયાં હોતી હૈં ।
ઉસકે ઉત્તમે હી ઇન્દ્રિયાવગ્રહણ હોતે હૈં, જૈસે નારકોં સે લેકર અસુરકુમાર
પર્યન્ત પંચેન્દ્રિય હોતે હૈં, અતઃ ઉત્તમે ઇન્દ્રિયાવગ્રહણ ઓ પાંચ પ્રકાર કે હૈં ।
પૃથ્વી, અપ્, તેજ, વાયુ ઓર વનસ્પતિકાયિક જીવો કે એક હી ઇન્દ્રિય હોતી હૈ,
અતઃ ઉત્તમે ઇન્દ્રિયાવગ્રહણ ઓ એક હી પ્રકાર કા હૈ । દ્વીન્દ્રિયોં કા ઇન્દ્રિયાવ-
ગ્રહણ દો પ્રકાર કા, ત્રીન્દ્રિયોં કા ત્રીન પ્રકાર કા, ચતુરિન્દ્રિયોં કા ચાર પ્રકાર
કા તથા પંચેન્દ્રિય તિર્યચોં, મનુષ્યોં, વાનવ્યન્તરો, જ્યોતિષ્કોં ઓર વૈમાનિકોં
કા પાંચ પ્રકાર કા હૈ, ક્યોં કિં ઉત્તમે પાંચોં ઇન્દ્રિયાં હોતી હૈં ।

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! ઇન્દ્રિયાવગ્રહણ પાંચ પ્રકારના કહ્યા છે, તે આ પ્રકારે છે-
ઓત્રેન્દ્રિયાવગ્રહણ, ચતુરિન્દ્રિયાવગ્રહણ, ઘ્રાણેન્દ્રિયાવગ્રહણ, જિહ્વેન્દ્રિયાવગ્રહણ અને સ્પર્શ-
ન્દ્રિયાવગ્રહણ, એજ પ્રકારે નારકો, અસુરકુમાર આદિ ભવનપતિયો, પૃથ્વીકાયિક આદિ
એકેન્દ્રિયો, વિકલેન્દ્રિયો, પંચેન્દ્રિય તિર્યચો, મનુષ્યો વાનવ્યન્તરો, જ્યોતિષ્કો, તથા વૈમા-
નિકોના ઇન્દ્રિયાવગ્રહણ સમજ લેવાં જોઈએ, કિન્તુ વિશેષ એ છે કે જે જીવની જેટલી
ઇન્દ્રિયો હોય છે, તેના તેટલા જ ઇન્દ્રિયાવગ્રહણ થાય છે, જેમકે નારકોથી લઈને અસુર
કુમાર પર્યન્ત પંચેન્દ્રિય હોય છે, તેથી જ તેમના ઇન્દ્રિયાવગ્રહણ પણ પાંચ પ્રકારના છે.
પૃથ્વી, અપ્, તેજ, વાયુ અને વનસ્પતિકાયિક જીવોની એક જ ઇન્દ્રિય હોય છે અતઃ
તેમના ઇન્દ્રિયાવગ્રહણ પણ એક જ પ્રકારના છે, દ્વીન્દ્રિયોના ઇન્દ્રિયાવગ્રહણ બે પ્રકારના
ત્રીન્દ્રિયોના ત્રણ પ્રકારના, ચતુરિન્દ્રિયોના ચાર પ્રકારના તથા પંચેન્દ્રિય તિર્યચો, મનુષ્યો, વાન-
વ્યન્તરો, જ્યોતિષ્કો, અને વૈમાનિકોના પાંચ પ્રકારના છે, કેમકે તેમને પાંચે ઇન્દ્રિયો હોય છે.

मूलम्—‘कइविहे णं भंते इंदियअवाए पणत्ते ? गोयमा ! पंच-
विहे इंदियअवाए पणत्ते, तं जहा—सोइंदियअवाए जाव फासिंदिय
अवाए, एवं नेरइयाणं जाव वेमागियाणं णवरं जस्स जइ इंदिया अत्थि
७, कइ विहाणं भंते ! ईहा पणत्ता ? गोयमा ! पंचविहा ईहा पणत्ता,
तं जहा—सोइंदियईहा जाव फासिंदियईहा, एवं जाव वेमागियाणं,
णवर जस्स जइइंदिया ८, कइ, विहेणं भंते ‘उग्गहे पणत्ते !’ गोयमा !
दुविहे उग्गहे पणत्ते, तं जहा—अत्थोग्गहे य, वंजणोग्गहे य, वंजणोग्ग-
हेणं भंते ! कइविहे पणत्ते ? गोयमा ! चउविहे पणत्ते, तं जहा—सोइं-
दियवंजणोग्गहे, याणिंदियवंजणोग्गहे, जिर्विंदियवंजणोग्गहे, फासिं-
दियवंजणोग्गहे, अत्थोग्गहे णं भंते ! कइविहे पणत्ते ? गोयमा !
छविहे पणत्ते, तं जहा—सोइंदिय अत्थोग्गहे, चविंखदिय अत्थोग्गहे,
घाणिंदिय अत्थोग्गहे, जिर्विंदिय अत्थोग्गहे, फासिंदिय अत्थोग्गहे,
नोइंदिय अत्थोग्गहे, नेरइयाणं भंते ! कइविहे उग्गहे पणत्ते ? गोयमा !
दुविहे पणत्ते, तं जहा—अत्थोग्गहेय, वंजणोग्गहेय, एवं असुरकुमा-
राणं जाव थणियकुसाराणं, पुढवीकाइयाणं भंते ! कइविहे उग्गहे पणत्ते ?
गोयमा ! दुविहे उग्गहे पणत्ते, अत्थोग्गहेय वंजणोग्गहेय, पुढवीकाइ-
याणं भंते ! वंजणोग्गहे कइविहे पणत्ते ? गोयमा ! एगे फासिंदिय
वंजणोग्गहे पणत्ते, पुढवीकाइयाणं भंते ! कइविहे अत्थोग्गहे पणत्ते ?
गोयमा ! एगे फासिंदिय अत्थोग्गहे पणत्ते, एवं जाव वणस्सइकाइया
णं, एवं वेइंदियाणं वि, नवरं वेइंदियाणं वंजणोग्गहे दुविहे पणत्ते,
अत्थोग्गहे दुविहे पणत्ते, एवं तेइंदिय चउरिंदियाणं वि. णवरं इंदिय-
परिदुद्धीकायवा, चउरिंदियाणं वंजणोग्गहे तिविहे पणत्ते, अत्थोग्गहे
चउविहे पणत्ते, सेस्ताणं जहा नेरइयाणं जाव वेमागियाणं’ ॥सू० ९॥

छाया—कतिविधः खलु भदन्त ! इन्द्रियापायः प्रज्ञप्तः ? गीतम ! पञ्चविधः इन्द्रियापायः
प्रज्ञप्तः, तद्यथा—श्रोत्रेन्द्रियापायः, यावद् रक्षनेन्द्रियापायः, एवं नैरयिकाणां यावद् वैमानि-

કતિવિધઃ અવગ્રહઃ પ્રજ્ઞસઃ ? ગૌતમ ! દ્વિવિધઃ અવગ્રહઃ પ્રજ્ઞસઃ, અર્થાવગ્રહશ્ચ, વ્યંજનાવગ્રહશ્ચ, પૃથિવીકાયિકાનાં ભદન્ત ! વ્યંજનાવગ્રહઃ કતિવિધઃ પ્રજ્ઞસઃ ? ગૌતમ ! એકઃ સ્પર્શનેન્દ્રિય વ્યંજનાવગ્રહઃ પ્રજ્ઞસઃ, પૃથિવીકાયિકાનાં ભદન્ત ! કતિવિધઃ અર્થાવગ્રહઃ પ્રજ્ઞસઃ ? ગૌતમ ! એકઃ સ્પર્શનેન્દ્રિયાર્થાવગ્રહઃ પ્રજ્ઞસઃ, એવં યાવદ્ વનસ્પતિકાયિકાનામ્, એવં દ્વીન્દ્રિયાણામપિ, નૈવરં દ્વીન્દ્રિયાણાં વ્યંજનાવગ્રહો દ્વિવિધઃ પ્રજ્ઞસઃ, અર્થાવગ્રહો દ્વિવિધઃ પ્રજ્ઞસઃ, એવં ત્રીન્દ્રિય-

અર્થાવગ્રહ ઓર વ્યંજનાવગ્રહ (એવં અસુરકુમારાણં જાવ થણિયકુમારાણં) હસી પ્રંકાર અસુરકુમારોં યાવત્ સ્તનિતકુમારોં કા (પુઢવિકાઈયાણં મંતે ! કઈવિહે ડગ્ગહે પળ્ણત્તે ?) હેં મગવન્ ! પૃથ્વીકાયિકોં કા અવગ્રહ કિતને પ્રકાર કા કહા હેં ? (ગોયમા ! ડુવિહે ડગ્ગહે પળ્ણત્તે) હેં ગોયમા ! ડો પ્રકાર કા કહા હેં (પુઢવિકાઈયાણં મંતે ! વંજણોગ્ગહે કઈવિહે પળ્ણત્તે) પૃથ્વીકાયિકોં કા હેં મગવન્ ! વ્યંજનાવગ્રહ કિતને પ્રકાર કા કહા હેં ? (ગોયમા ! એગે ફાસિંદિય વંજણોગ્ગહે પળ્ણત્તે) હેં ગૌતમ ! એક સ્પર્શનેન્દ્રિય વ્યંજનાવગ્રહ કહા હેં (પુઢવિકાઈયાણં મંતે ! કઈવિહે અત્થોગ્ગહે પળ્ણત્તે) પૃથ્વીકાયિકોં કા મગવન્ ! અર્થાવગ્રહ કિતને પ્રકાર કા હેં ? (ગોયમા ! એગે ફાસિંદિય અત્થોગ્ગહે પળ્ણત્તે) હેં ગૌતમ ! એક સ્પર્શનેન્દ્રિય-અર્થાવગ્રહ કહા હેં (એવં જાવ વળસ્સઈકાઈયાણં) હસી પ્રકાર યાવત્ વનસ્પતિકાયિકોં કા (એવં વેઈંદિયાણં વિ) હસી પ્રકાર દ્વીન્દ્રિયોં કા મી (નૈવરં વેઈંદિયાણં વંજણોગ્ગહે ડુવિહે પળ્ણત્તે અત્થોગ્ગહે ડુવિહે પળ્ણત્તે) વિશેષ યહ કિં દ્વીન્દ્રિયોં કા વ્યંજનાવગ્રહ ડો પ્રકાર કા કહા હેં, અર્થાવગ્રહ ડો પ્રકાર કા કહા હેં (એવં તૈઈંદિયાણ ચત્તરિંદિયાણ વિ) હસી પ્રકાર ત્રીન્દ્રિયોં કા, ચતુરિન્દ્રિયોં કા મી(નૈવરં

અત્થોગ્ગહે ય વંજણોગ્ગહેય) તેઓ આ પ્રકારે-અર્થાવગ્રહ અને વ્યંજનાવગ્રહ (એવં અસુરકુમારાણં જાવ થણિયકુમારાણં) એજ પ્રકારે અસુરકુમાર યાવત્ સ્તનિતકુમારોનાં.

(પુઢવિકાઈયાણં મંતે ! કઈવિહે પળ્ણત્તે ?) હેં ભગવન્ ! પૃથ્વીકાયિકોના અવગ્રહ કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે ? (ગોયમા ! ડુવિહે પળ્ણત્તે) હેં ગૌતમ ! બે પ્રકારના કહ્યા છે (અત્થોગ્ગહે ય વંજણોગ્ગહેય) અર્થાવગ્રહ અને વ્યંજનાવગ્રહ.

(પુઢવિકાઈયાણં મંતે ! વંજણોગ્ગહે કઈવિહે પળ્ણત્તે) પૃથ્વીકાયિકોના હેં ભગવન્ ! વ્યંજનાવગ્રહ કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે ? (ગોયમા ! એગે ફાસિંદિયવંજણોગ્ગહે પળ્ણત્તે) હેં ગૌતમ ! એક સ્પર્શનેન્દ્રિય વ્યંજનાવગ્રહ કહ્યો છે. (પુઢવિકાઈયાણં મંતે ! કઈવિહે અત્થોગ્ગહે પળ્ણત્તે) પૃથ્વીકાયિકોના હેં ભગવન્ ! અર્થાવગ્રહ કેટલા પ્રકારના છે ? (ગોયમા ! એગે ફાસિંદિય અત્થોગ્ગહે પળ્ણત્તે) હેં ગૌતમ ! એક સ્પર્શનેન્દ્રિય-અર્થાવગ્રહ કહેલ છે (એવં જાવ વળસ્સઈકાઈયાણં), એજ પ્રકારે યાવત્ વનસ્પતિકાયિકોના સમજવા. (એવં વેઈંદિયા વિ) એજ પ્રકારે દ્વીન્દ્રિયોનાં પણ (નૈવરં વેઈંદિયાણં વંજણોગ્ગહે ડુવિહે પળ્ણત્તે, અત્થોગ્ગહે ડુવિહે પળ્ણત્તે) વિશેષ એ છે કે દ્વીન્દ્રિયોના વ્યંજનાવગ્રહ બે પ્રકારના કહ્યા છે. અર્થાવગ્રહ બે

ચતુરિન્દ્રિયાણામપિ, નવરમ્ ઇન્દ્રિયપરિવૃદ્ધિઃ કર્તવ્યાઃ, ચતુરિન્દ્રિયાણાં વ્યંજનાવગ્રહઃ ત્રિવિધઃ પ્રજ્ઞસઃ, અર્થાવગ્રહશ્ચતુર્વિધઃ પ્રજ્ઞસઃ, શેષાણાં યથા નૈરધિકાણાં યાવદ્ વૈમાનિકામ્ ॥ સુ. ૧ ॥

ટીકા-અથેન્દ્રિયૈરવગ્રહણરૂપપરિચ્છેદસામાન્યસ્ય પ્રરૂપણાનન્તરમ્, અષ્ટમં દ્વારં વસ્તુ નિશ્ચયરૂપમ્ અવાયાદિ વિશેષવિપયાન્ પ્રરૂપયિતુમાહ-‘કઈવિહે ણં મંતે ! ઇન્દિયઅવાય પ્ણત્તે ?’ ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-હે મદન્ત ! કૃતિવિધઃ સ્વલ્લ ઇન્દ્રિયાવાયઃ પ્રજ્ઞસઃ ? મગવાનાહ-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘પંચવિહે ઇન્દિય અવાય પ્ણત્તે’-પશ્ચવિધસ્તાવદ્ ઇન્દ્રિયાવાયઃ પ્રજ્ઞસઃ, તત્રાવગ્રહાત્મક સામાન્યજ્ઞાનેનાવગૃહીતસ્ય ઈહાત્મકજ્ઞાનેન ઈદ્રિતસ્યાર્થસ્ય નિર્ણયરૂપોઽધ્ય-
ઈન્દિયપરિવૃદ્ધી કાયવ્વા) વિશેષ યહ કિ ઇન્દ્રિયોં કી વૃદ્ધિ કરની ચાહિય (ચરિ-
દિયાણં વંજનોગ્ગહે તિવિહે પ્ણત્તે) ચૌઈન્દ્રિયોં કા વંજનાવગ્રહ તીન પ્રકાર કા
કહા હૈ (અથોગ્ગહે ચરવિહે પ્ણત્તે) અર્થાવગ્રહ ચાર પ્રકાર કા કહા હૈ (સેસાણં
જહા નેરદ્યાણં જાવ વેમાણિયાણં) શેષ જૈસે નારકાં કા યાવત્ વૈમાનિકોં કા ।

આઠવાં દ્વાર

ટીકાર્થ-ઈન્દ્રિયોં દ્વારા હોને વાલે અવગ્રહણ રૂપ સામાન્ય પરિચ્છેદ કી પ્રરૂ-
પણા કરને કે પશ્ચાત્ યહાં નિશ્ચય રૂપ અવાય આદિ વિશેષ પરિચ્છેદ કી પ્રરૂપણા
કરને કે લિયે કહતે હૈ-

ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરતે હૈ-ઈન્દ્રિયાવાય અર્થાત્ ઇન્દ્રિયોં કે દ્વારા અવાય
કિતને પ્રકાર કા કહા હૈ ? મગવાન્ ઉત્તર દેતે હૈ-ઈન્દ્રિયાવાય પાંચ પ્રકાર કા
કહા હૈ । જ્ઞાનોપયોગ યેં સર્વપ્રથમ અવગ્રહ જ્ઞાન હોતા હૈ । અવગ્રહજ્ઞાન અપર
સામાન્ય કો વિષય કરતા હૈ, તત્પશ્ચાત્ ઈહાજ્ઞાન કી ઉત્પત્તિ હોતી હૈ જિસકે

પ્રકારના કહ્યા છે (એવં છે ઇન્દિયાણ, ચરિદિયાણ વિ) એજ પ્રકારે ત્રીન્દ્રિયના ચતુરિન્દ્રિયના
પશુ (નવરં ઇન્દિય પરિવૃદ્ધી કાયવ્વા) વિશેષ એ છે કે ઇન્દ્રિયોની વૃદ્ધિ કરવી જોઈએ
(ચરિદિયાણં વંજનોગ્ગહે તિવિહે પ્ણત્તે) ચાર ઇન્દ્રિયોના વ્યંજનાવગ્રહ ત્રણ પ્રકારના કહ્યા
છે (અથોગ્ગહે ચરવિહે પ્ણત્તે) અર્થાવગ્રહ ચાર પ્રકારના કહ્યા છે (સેસાણં જહા નેરયાણં
જાવ વેમાણિયાણં) શેષ જેવા નારકોના યાવત્ વૈમાનિકોના

આઠમું દ્વાર

ટીકાર્થ-ઈન્દ્રિયોંદ્વારા થનારા અવગ્રહણ રૂપ સામાન્ય પરિચ્છેદની પ્રરૂપણા કર્યા પછી
અહીં નિશ્ચય રૂપ અવાય આદિ વિશેષ પરિચ્છેદની પ્રરૂપણા કરવાને માટે કહે છે

શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે-હૈ લગવન્ ! ઇન્દ્રિયાવાય અર્થાત્ ઇન્દ્રિયોના દ્વારા
થનાર અવાય કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે ?

શ્રી લગવાન્ ઉત્તર આપે છે-હૈ ગૌતમ ! ઇન્દ્રિયાવાય પાંચ પ્રકારના કહ્યા છે જ્ઞાનો-
પયોગમાં સર્વ પ્રથમ અવગ્રહજ્ઞાન થાય છે. અવગ્રહજ્ઞાન અપર સામાન્યને વિષય કરે છે,
તત્પશ્ચાત્ ઇહાજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ થાય છે, જેના દ્વારા વસ્તુના વિશેષ ધર્મને જાણવાની આઠાક્ષા

વસાયઃ, અવાયપદેન વ્યવદિશ્યતે, યથા ઘટ એવાયમ્, પટ એવાયમ્ इत्यादिरूपોऽवधारणा-
ત્મકો નિશ્ચયોઽવાય इति भावः, 'તં જહા-સોઈંદિયઅવાએ જાવ ફાસિંદિયઅવાએ'-તદ્વથા-
શ્રોત્રેન્દ્રિયાવાયઃ, યાવત્-ચક્ષુરિન્દ્રિયાવાયઃ, ગ્રાણેન્દ્રિયાવાયઃ, જિહ્વેન્દ્રિયાવાયઃ, સ્પર્શનેન્દ્રિયા-
વાયશ્ચ, 'एवं नैरइयाणं जाव वेमाणियाणं'-એવમ્ ઉત્તરીત્યા નૈરયિકાણાં યાવદ્-અસુરકુમારા-
દિભવનપતિ-પૃથિવીકાયિકાઘેકેન્દ્રિય વિકલેન્દ્રિય પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક મનુષ્ય વાનવ્યન્તર
જ્યોતિષ્ક વૈમાનિકાનાં યથાયોગ્યમ્ इन्द्रियावायोऽवसेयः किन्तु 'णवरं जस्स जइ इंदिया
अत्थि ७'-નવરમ્-વિશેષસ્તુ યસ્ય જીવસ્ય યાવન્તિ इन्द्रियाणि सन्ति तस्य तावन्त इन्द्रिया-

દ્વારા વસ્તુ કે વિશેષ ધર્મ કો જાનને કી આકાંક્ષા કી જાતી હૈ અર્થાત્ જ્ઞાનોપ-
યોગ સામાન્ય ધર્મ સે આગે વઢકર વિશેષ ધર્મ કો ગ્રહણ કરને કે લિએ અભિ-
સુખ હોતા હૈ। ઈહા કે પશ્ચાત્ અવાય કા ઉદય હોતા હૈ જો વસ્તુ કે વિશેષ ધર્મ
કા નિશ્ચય કરતા હૈ। 'યહ ઘટ હી હૈ, યહ પટ હી હૈ' इत्यादि निश्चयात्मक ज्ञान
અવાય યા અપાય કહલાતા હૈ। યહ અવાય જ્ઞાન મન સે મી હોતા હૈ ઓર
ઇન્દ્રિયોં સે મી હોતા હૈ, કિન્તુ યહાં ઇન્દ્રિયોં દ્વારા હોને વાલે અવાય કે સંબંધ
મેં હી પ્રશ્ન ક્રિયા ગયા હૈ, અતએવ ઇસી કે સંબંધ મેં ઉત્તર દિયા ગયા હૈ।
ઇન્દ્રિયો સે હોને વાલે અવાય પાંચ પ્રકાર કા હૈ, જો ઇસ પ્રકાર હૈ-(૧) શ્રોત્રે-
ન્દ્રિયાવાય (૨) ચક્ષુરિન્દ્રિયાવાય (૩) ગ્રાણેન્દ્રિયાવાય (૪) જિહ્વેન્દ્રિયાવાય
ઑર (૫) સ્પર્શનેન્દ્રિયાવાય।

इसी प्रकार नारकों से लेकर वैमानिकों तक के अवाय समझलेना
चाहिए, अर्थात् नारकों, असुरकुमार आदि भवनपतियों, पृथिवीकायिक आदि
एकेन्द्रियों, विकलेन्द्रियों, पंचेन्द्रिय तिर्यचों, मनुष्यों, वानव्यन्तरो, ज्योतिष्को,

કરાય છે અર્થાત્ જ્ઞાનોપયોગ સામાન્ય ધર્મથી આગળ વધીને વિશેષ ધર્મને ગ્રહણ કરવાને
માટે અભિસુખ થાય છે. ઇહાના પશ્ચાત્ અવાયના ઉદય થાય છે, જે વસ્તુના વિશેષ ધર્મને
નિશ્ચય કરે છે. આ ઘટ જ છે, આ પટ જ છે, ઇત્યાદિ નિશ્ચયાત્મન જ્ઞાન અવાય અથવા
અપાય કહેવાય છે. આ અવાય જ્ઞાન મનથી પણ થાય છે અને ઇન્દ્રિયોથી પણ થાય છે.
પણ અહીં ઇન્દ્રિયો દ્વારા થનારા અવાયના સમ્બન્ધમાં જ પ્રશ્ન કરાયેલ છે, તેથી જ તેના
સમ્બન્ધમાં ઉત્તર આપેલ છે. ઇન્દ્રિયોથી થનારા અવાય પાંચ પ્રકારના છે. જે આ પ્રકારે
છે-(૧) શ્રોત્રેન્દ્રિયાવાય (૨) ચક્ષુરિન્દ્રિયાવાય (૩) ગ્રાણેન્દ્રિયાવાય (૪) જિહ્વેન્દ્રિયાવાય
(૫) સ્પર્શનેન્દ્રિયા વાય.

આ પ્રકારે નારકોથી લઈને વૈમાનિકો સુધીને અવાય સમજી લેવા ભેદ છે. અર્થાત્
નારકો, અસુરકુમારાદિ ભવનપતિયો, પૃથ્વીકાયિક આદિ એકેન્દ્રિયો, વિકલેન્દ્રિયો, પંચેન્દ્રિય
તિર્યચો, મનુષ્યો, વાનવ્યન્તરો, જ્યોતિષ્કો અને વૈમાનિકોને યથા યોગ્ય જાણવા ભેદ છે.

પાયાઃ વક્તવ્યાઃ, નવમં દ્વારમ્-ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘કઙ્ગવિહા ણં મંતે ! ઇહા પણ્ણત્તા ?’ હે મદન્ત ! કતિવિધા સ્વલુ ઈહા પ્રજ્ઞસા ? મગવાનાહ-‘ગૌયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘પંચવિહા ઈહા પણ્ણત્તા’-પશ્ચવિધા ઇહા પ્રજ્ઞસા, તત્ત્વ ઈહનમીહા સદ્ભૂતાર્થપર્યાલોચનાત્મિકા ચેષ્ટા ઈહાપદેન વ્યપદિશ્યતે તથા ચાવગ્રહાત્મક સામાન્યજ્ઞાનાદુત્તરકાલમવાયાત્પૂર્વ સદ્ભૂતાર્થવિશેષાપાદાનાભિમુખો મતિ-વિશેષ ઈહા પદાર્થોડવસેયઃ યથા પ્રાયોડત્ર વેણુવીણાદિ શબ્દધર્માણઃ મધુરત્વાદયો દૃશ્યન્તે નો કર્કશનિષ્કુરતાદયઃ, इत्यादि, तथाचोक्तत्-‘ભૂયાભૂય વિસેસાદાણ ચાયાભિમુહ મીહા’-ભૂતામૂતવિશેષાદાનત્યાગાભિમુખ્યમીહા, इति, ‘તં જહા-સોઈંદિયઈહા જાવ ફાસિંદિયઈહા’-તથથા-શ્રોત્રેન્દ્રિયેહા. યાવત્-ચક્ષુરિન્દ્રિયેહા, ઘ્રાણેન્દ્રિયેહા, જિહ્વેન્દ્રિયેહા, સ્પર્શનેન્દ્રિયેહા, ‘एवं जाव वेमाणियाणं’-એવમ્-ઉક્તરીત્યા યાવત્-નૈરયિકાસુંસ્કુમારાદિ ભવનપતિ પૃથિવી-

और वैमानिकों का इन्द्रियावाय यथायोग्य जानना चाहिए । विशेष बात ध्यान में रखने योग्य यह है कि जिस जीव के जितनी इन्द्रियां होती हैं, उसके उतने ही अवाय होते हैं ।

નવવાં દ્વાર-ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! ઈહા કિતને પ્રકાર કી હૈ ?

ભગવન્-હે ગૌતમ ! ઈહા પાંચ પ્રકાર કી કહી ગઈ હૈ । સદ્ભૂત પદાર્થ કા પર્યાલોચન જ્ઞાન રૂપ ઈહા હૈ । ઈહા જ્ઞાન અવગ્રહ કે પશ્ચાત્ ઓર અવાય સે હોતા હૈ । યહ જ્ઞાન પદાર્થ કે સદ્ભૂત વિશેષ ધર્મ કો જાનને કે લિએ અભિમુખ હોતા હૈ, જેસે-યહાં મધુરતા આદિ શબ્દ કે ધર્મ ઉપલબ્ધ હો રહે હૈ, કર્કશતા, નિષ્કુરતા આદિ નહીં, અતઃ યહ શબ્દ વેણુ યા વીણા કા હોના ચાહિએ । કહા મીહૈ-‘ઈહાજ્ઞાન સદ્ભૂત વિશેષ કો ગ્રહણ કરને ઓર અસદ્ભૂત વિશેષ કા ત્યાગને કે લિએ અભિમુખ હોતા હૈ ।’

ઈહાજ્ઞાન કે પાંચ ભેદ હસ પ્રકાર હૈ-શ્રોત્રેન્દ્રિય-ઈહા ચક્ષુરિન્દ્રિય-ઈહા, ઘ્રાણેન્દ્રિય-ઈહા, જિહ્વેન્દ્રિય-ઈહા ઓર સ્પર્શનેન્દ્રિય-ઈહા । હસી પ્રકાર નારકો, વિશેષ વાત ધ્યાનમા રાખવા યોગ્ય આ છે કે જે જીવને જેટલી ઇન્દ્રિયો હોય છે, તેના તેટલા જ અવાય હોય છે.

નવમું દ્વાર-શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! ઇહા કેટલા પ્રકારની છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! ઇહા પાંચ પ્રકારની છે. સદ્ભૂત પદાર્થનું પર્યાલોચન જ્ઞાન રૂપ ઇહા છે. ઇહા જ્ઞાન અવગ્રહના પછી અને અવાયના પહેલાં થાય છે. આ જ્ઞાન પદાર્થના સદ્ભૂત વિશેષ ધર્મને જાણવાને માટે અભિમુખ થાય છે, જેમકે-અહીં મધુરતા આદિ શબ્દનો અર્થ ઉપલબ્ધ બની રહે છે, કર્કશતા, નિષ્કુરતા આદિ નહિ અતઃ આ શબ્દો વેણુ કે વીણાનો હોવો જોઈએ. કહું પણ છે કે-‘ઇહા જ્ઞાન સદ્ભૂત વિશેષને ગ્રહણ કરવા અને અસદ્ભૂત વિશેષને ત્યાગવાને માટે અભિમુખ થાય છે’

ઇહા જ્ઞાનના પાંચ ભેદ આ પ્રકારે છે-શ્રોત્રેન્દ્રિય ઇહા, ચક્ષુરિન્દ્રિય-ઇહા, ઘ્રાણેન્દ્રિય

કાયિકાદ્યેકેન્દ્રિય વિકલેન્દ્રિય પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિક્રમજુગ્મ્યવાનવ્યન્તરજ્યોતિષ્કવૈમાનિકાનાં
યથાયોગ્યમ્ इन्द्रियेहाऽवसेया, 'णवरं जस्त जइ इंदिया ८'—નવરમ્—વિશેષસ્તુ यस્યજીવસ્ય
યાવન્તિ इन्द्रियाणि सन्ति तस्य तावती इन्द्रियेहा वक्तव्या, દશમં દ્વારમ્ ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—
'કઈવિદે ણં મંતે ! ઉગ્ગદે પણ્ણત્તે ?' હે મદન્ત ! કતિવિધઃ સ્વલુ અવગ્રહઃ સામાન્યજ્ઞાનરૂપઃ
પ્રજ્ઞસઃ ? મગવાનાહ—'ગોયમા !' હે ગૌતમ ! 'દુવ્વિદે ઉગ્ગદે પણ્ણત્તે'—દ્વિવિધઃ અવગ્રહઃ પ્રજ્ઞસઃ
'તં જહા—અત્યોગ્ગદેય, વંજણોગ્ગદેય'—તદ્વયા—અર્થાવગ્રહશ્ચ, વ્યંજનાવગ્રહશ્ચ, તન્નાવગ્રહણમ્
અવગ્રહઃ, અર્થસ્યાવગ્રહોઽર્થાવગ્રહઃ, અનિર્દેશ્ય સામાન્યરૂપાદ્યર્થગ્રહણમિતિ ભાવઃ તથાચોક્તમ્ ।

'સામન્નસ્સ રુપાહિ વિસેસણરહિયસ્સ અનિદેસસ્સ અવગ્ગહણં ઓગ્ગદે' इति, સામાન્યસ્ય
રૂપાદિવિશેષણરહિતસ્ય અનિર્દેશ્યસ્ય અવગ્રહણમ્ અવગ્રહઃ, इति, एवं व्यज्यते—અભિવ્યક્તી-

અસુરકુમાર આદિ ભવનપતિયો, પૃથ્વીકાયિક આદિ એકેન્દ્રિયો, વિકલેન્દ્રિયો,
પંચેન્દ્રિય તિર્યચો, મનુષ્યો, વાનવ્યન્તરો, જ્યોતિષ્કો ઓર વૈમાનિકોં કી इन्द्रिय-
ईहा भी यथायोग्य समझलेनी चाहिए । विशेष यह है कि जिस जीव के जितनी
इन्द्रियां होती हैं, उसकी इन्द्रिय-ईहा भी उनने ही प्रकार की होती है, जैसे
पृथ्वीकायिक आदि एकेन्द्रियों की ईहा एक ही प्रकार की, द्वीन्द्रियों की दो
प्रकार की त्रीन्द्रियों की तीन प्रकार की, इत्यादि ।

દશમ દ્વાર-ગૌતમસ્વામી-મગવન્ ! અવગ્રહ કિતને પ્રકાર કા કહા હૈ ?

મગવાન્-હૈ ગૌતમ ! અવગ્રહ દો પ્રકાર કા કહા હૈ, વહ ઇસ પ્રકાર-અર્થા-
વગ્રહ ઓર વ્યંજનાવગ્રહ । અર્થ કા અવગ્રહ અર્થાવગ્રહ કહલાતા હૈ, તાત્પર્ય યહ
હૈ કિ શબ્દ દ્વારા નહાં કહે જા સકને યોગ્ય અર્થ કે સામાન્ય અર્થ કો ગ્રહણ
કરના અર્થાવગ્રહ હૈ । કહા ભી હૈ-રૂપાદિ વિશેષ સે રહિત, અનિર્દેશ્ય સામાન્ય

ઇહા, ત્રિહુવેન્દ્રિય ઇહા અને સ્પર્શનેન્દ્રિય-ઇહા. એજ પ્રકારે નારકો, અસુરકુમાર આદિ
ભવનપતિયો, પૃથ્વીકાયિક આદિ એકેન્દ્રિયો, વિકલેન્દ્રિયો, પચેન્દ્રિયો તિર્યચો, મનુષ્યો,
વાનવ્યન્તરો, જ્યોતિષ્કો અને વૈમાનિકોના ઇન્દ્રિય-ઇહા પણ યથા યોગ્ય સમજ લેવી
એજ એ. વિશેષ એ છે કે જે જીવની જેટલી ઇન્દ્રિયો હોય છે. તેમની ઇન્દ્રિય-ઇહા પણ
એટલા જ પ્રકારની હોય છે એમકે પૃથ્વીકાયિક આદિ એકેન્દ્રિયોની ઇહા એક જ પ્રકારની,
દ્વીન્દ્રિયોની એ પ્રકારની, ત્રીઇન્દ્રિયોની ત્રણ પ્રકારની, ઇત્યાદિ.

દશમું દ્વાર-શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! અવગ્રહ કેટલા પ્રકારના દેહ્યા છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ અવગ્રહ એ પ્રકારના કહ્યા છે. તે આ પ્રકારે-અર્થાવગ્રહ
અને વ્યંજનાવગ્રહ. અર્થનો અવગ્રહ અર્થાવગ્રહ કહેવાય છે, તાત્પર્ય એ છે કે શબ્દ દ્વારા
નહીં કહેવાતા યોગ્ય અર્થના સામાન્ય ધર્મને ગ્રહણ કરવો તે અર્થાવગ્રહ છે. કહ્યું પણ
છે-રૂપાદિ વિશેષથી રહિત, અનિર્દેશ્ય સામાન્ય માત્રનું ગ્રહણ અવગ્રહ કહેવાય છે. એમ

ક્રિયતે અર્થેઽનેનેતિ વ્યજ્જનમ્, પ્રદીપેન ઘટ ઇવેતિ, તત્ત્વ વ્યજ્જનમ્ ઉપકરણેન્દ્રિયસ્ય શબ્દાદિ-
પરિણત દ્રવ્યાણાશ્ચ પરસ્પરં સમ્બન્ધરૂપં बोध्यम्, સમ્બન્ધે સત્યેવ અર્થઃ શ્રોત્રાદીન્દ્રિયેણ અભિ-
વ્યક્ત્વતુશ્ચયો-ભવતિ નાન્યથા, અતएवेन्द्रियार्थसम्बन्धो व्यज्जनमिति सिद्धम्, તથાચોક્તમ્-
'वंजिइ जेणत्थो घडोव्वदीवेण दंजणं तं च । उव्वगरणिंदियसद्दाइ परिणय दव्वसंवंधो' ॥૧૧૧, વ્યજ્યતે યેનાર્થો ઘટ ઇવ દીપેન વ્યજ્જનમ્, તત્ત્વોપકરણેન્દ્રિય શબ્દાદિ પરિણતદ્રવ્ય સમ્બન્ધઃ,
॥૧૧॥, તેન વ્યજ્જનેન-તથાવિધસમ્બન્ધેન અવગ્રહણં-સમ્બધ્યમાનસ્ય શબ્દાદિરૂપાર્થસ્યા
વ્યક્તરૂપઃ પરિચ્છેદી વ્યજ્જનાવગ્રહઃ, અથવા-વ્યજ્યન્તે इति व्युत्पत्त्या बाहुलकात् कर्मणि-
अनंदं, વ્યજ્જનાનાં-શબ્દાદ્યાત્મકતયા પરિણતાનાં દ્રવ્યાણા મુપકરણેન્દ્રિયસમ્પ્રાપ્તાનામવગ્રહઃ-
અવ્યક્તાત્મકઃ પરિચ્છેદો વ્યજ્જનાવગ્રહઃ, અથ વ્યજ્જનાવગ્રહસ્યેવ પ્રથમં जायमानत्वेन पश्चात्
जायमानस्यापि अर्थावग्रहस्य कथं प्रथममुपन्यासः कृत इति चेदत्रोच्यते-अर्थावग्रहस्य स्पष्ट

માત્ર કા ગ્રહણ અવગ્રહ કહલાતા હૈ । જૈસે દીપક કે દ્વારા ઘટ વ્યક્ત કિયા જાતા હૈ,
उसी प्रकार जिसके द्वारा अर्थ व्यक्त किया जाय वह व्यंजन अर्थात् उपकरण द्रव्ये-
न्द्रिय और शब्दादि रूप में परिणत द्रव्यों का परस्पर संबंध । क्योंकि संबंध होने
पर ही श्रोत्रेन्द्रिय आदि शब्द आदि विषयां को व्यक्त करने में समर्थ होती हैं,
अन्यथा नहीं । अतः इन्द्रिय और उसके विषय का संबंध व्यंजना कहलाता है । कहा
भी है-जिसके द्वारा अर्थ व्यक्त किया जाता है, वह व्यंजन कहलाता है, जैसे दीपक
के द्वारा घट व्यक्त किया जाता है । उपकरणेन्द्रिय और शब्द आदि के रूप में
परिणत द्रव्यों का संबंध व्यंजन है ।' तात्पर्य यह है कि इन्द्रियों के साथ सम्बद्ध
होने वाले शब्द आदि रूप अर्थ का अव्यक्त ज्ञान व्यंजनावग्रह कहलाता है ।
अथवा जो व्यक्त किये जाएं वे शब्दादि व्यंजन कहलाते हैं । उपकरणेन्द्रिय को
प्राप्त शब्द आदि द्रव्यों का अव्यक्त ज्ञान व्यंजनावग्रह कहा जाता है ।

શંકા-વ્યંજનાવગ્રહ પહેલે ઉત્પન્ન હોતા હૈ ઓર અર્થાવગ્રહ બાદ મેં, એસી

દીપકના દ્વારા ઘટ વ્યક્ત કરાય છે, એજ પ્રકારે જેના દ્વારા અર્થવ્યક્ત કરાય તે વ્યંજન
અર્થાત્ ઉપકરણ દ્રવ્યેન્દ્રિય અને શબ્દાદિ રૂપમાં પરિણત દ્રવ્યોનો પરસ્પર સમ્બન્ધ કેમકે
સમ્બન્ધ હોવાથી જ શ્રોત્રેન્દ્રિય આદિ શબ્દ આદિ વિષયોને વ્યક્ત કરવામાં સમર્થ થાય છે.
અન્યથા નહીં. અતઃ ઇન્દ્રિય અને તેના વિષયનો સમ્બન્ધ વ્યંજના કહેવાય છે. કહું પણ
છે-જેના દ્વારા અર્થ વ્યક્ત કરાય છે, તે વ્યંજન કહેવાય છે, જેમકે દીપકના દ્વારા ઘટ
વ્યક્ત કરાય છે ઉપકરણેન્દ્રિય અને શબ્દ આદિના રૂપમાં પરિણત દ્રવ્યોનો સમ્બન્ધ વ્યંજના
છે 'તાત્પર્ય' એ છે કે ઇન્દ્રિયોની સાથે સમ્બન્ધ ધરાવનાર શબ્દો આદિ રૂપ અવ્યક્ત
જ્ઞાંધ વ્યંજનાવગ્રહ કહેવાય છે અથવા જે વ્યક્ત કરાયે તે શબ્દાદિ વ્યંજન કહેવાય છે.
ઉપકરણેન્દ્રિયને પ્રાપ્ત શબ્દ આદિ દ્રવ્યોનું અવ્યક્ત જ્ઞાન વ્યંજનાવગ્રહ કહેવાય છે.

શંકા-વ્યંજનાવગ્રહ પહેલા ઉત્પન્ન થાય છે અને અર્થાવગ્રહ બાદ એવી સ્થિતિમાં,

રૂપતયા સર્વેઃ પ્રાણિભિઃ સંવેદ્યમાનતયા તસ્ય સ્પષ્ટતયોપલભ્યમાનત્વમેવ પ્રથમોપન્યાસે વીજ-
મવગન્તવ્યમ્, કિન્ચ અર્થાવગ્રહસ્ય સર્વેન્દ્રિયમનો ભાવિતયા પ્રથમમુપન્યાસ', વ્યંજનાવગ્રહસ્ય
તુ તથાત્વં નાસ્તીતિ ન પ્રથમં તદુપન્યાસઃ, इत्यवसेयम्, અથ વ્યંજનાવગ્રહાનન્તરમેવ અર્થાવગ્રહો
ભવતીતિક્રમમાશ્રિત્ય પ્રથમં વ્યંજનાવગ્રહસ્વરૂપં પ્રરૂપયિતુમાદ-‘વંજણોગ્ગહે ણં મંતે ! કડ્
વિહે પળ્ણત્તે ?’-હે ભદન્ત !’ વ્યંજનાવગ્રહઃ સ્વલુ કતિવિધઃ પ્રજ્ઞસઃ ? ભગવાનાદ-‘ગોયમા !’
હે ગૌતમ ! ‘ચતુર્વિહે પળ્ણત્તે’-ચતુર્વિધો વ્યંજનાવગ્રહઃ પ્રજ્ઞસઃ, ‘તં જઠા-સોઙ્ઘિય વંજણો-
ગ્ગહે, ઘાણિદિયવંજણોગ્ગહે’-તથથા-શ્રોત્રેન્દ્રિય વ્યંજનાવગ્રહઃ, ગ્રાણેન્દ્રિયવ્યંજનાવગ્રહઃ,
જિહ્વેન્દ્રિય વંજણોગ્ગહે’-જિહ્વેન્દ્રિય વ્યંજનાવગ્રહઃ, ‘ફાસિદિયવંજણોગ્ગહે’-સ્પર્ગનેન્દ્રિય
સ્થિતિ મેં વાદ મેં હોને વાલે અર્થાવગ્રહ કા કથન પહેલે કર્યો ક્રિયા ગયા હૈ ?
इसका समाधान यह है कि अर्थावग्रह स्पष्ट स्वरूप वाला होता है और स्पष्ट
स्वरूप वाला होने से भी सभी प्राणी उसे समझ सकते हैं। इसी हेतु से उसका
कथन पहले किया गया है। इसके अतिरिक्त अर्थावग्रह सभी इन्द्रियों से और
मनसे होता है, इस कारण भी उसका उल्लेख पहले किया गया है। व्यंजनाव-
ग्रह ऐसा नहीं है। वह चक्षु और मनसे नहीं होता तथा अस्पष्ट स्वरूप वाला
होने के कारण सबके संवेदन में नहीं आता, इस कारण उसका कथन बाद में
किया गया है।

વ્યંજનાવગ્રહ કે અનન્તર હી અર્થાવગ્રહ હોતા હૈ, इस क्रम का आश्रय लेकर
व्यंजनावग्रह के स्वरूप का निरूपण किया जाता है-

गौतमस्वामी-हे भगवन् ! व्यंजनावग्रह कितने प्रकार का कहा है ?

भगवान्-हे गौतम ! व्यंजनावग्रह चार प्रकार का कहा है, वह इस प्रकार-
श्रोत्रेन्द्रिय व्यंजनावग्रह, ग्राणेन्द्रिय व्यंजनावग्रह, जिह्वेन्द्रिय व्यंजनावग्रह और

બાહ્યમા થનાર અર્થાવગ્રહનુ કથન પહેલા કેમ કરેલું છે ?

તેનું સમાધાન એ છે કે અર્થાવગ્રહ સ્પષ્ટ સ્વરૂપવાળા હોય છે અને સ્પષ્ટ સ્વરૂપ
વાળા હોવાથી બધા પ્રાણી તેને સમજી શકે છે. એજ હેતુથી તેનું કથન પહેલું કરેલું છે.
તેના સિવાય અર્થાવગ્રહ બધી ઈન્દ્રિયોથી અને મનથી થાય છે, એ કારણે તેનો ઉલ્લેખ
પહેલો કરેલો છે. વ્યંજનાવગ્રહ એવો નથી તે ચક્ષુ અને મનથી નથી થતા તથા અસ્પષ્ટ
શરીરવાળા હોવાને કારણે બધાના સંવેદનમાં નથી આવતા એ કારણે તેનું કથન પછીથી કરેલું છે.

વ્યંજનાવગ્રહના પછી જ અર્થાવગ્રહ થાય છે, એ ક્રમનો આશ્રય લઈને પ્રથમ
વ્યંજનાવગ્રહના સ્વરૂપનું નિરૂપણ કરાય છે

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ વ્યંજનાવગ્રહ કેટલા પ્રકારનો કહેલ છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! વ્યંજનાવગ્રહ ચાર પ્રકારનો કહેલ છે, તે આ પ્રકારે-
શ્રોત્રેન્દ્રિય વ્યંજનાવગ્રહ, ગ્રાણેન્દ્રિય વ્યંજનાવગ્રહ, જિહ્વેન્દ્રિય વ્યંજનાવગ્રહ અને સ્પર્શ-
નેન્દ્રિય વ્યંજનાવગ્રહ.

હે મદન્ત ! મનુષ્યાણાં વિજયવૈજયન્તજયન્તાપમ્ જેનું દેવત્વે કિયન્તિ દ્રવ્યેન્દ્રિયાણિ અતી-
તાનિ સન્તિ ? 'સંસ્થેજ્ઞા' સંસ્થેયાનિ દ્રવ્યેન્દ્રિયાણિ અતીતાનિ સન્તિ, 'કેવંયા વદ્દેલ્લગા ?'
કિયન્તિ દ્રવ્યેન્દ્રિયાણિ વદ્ધાનિ સન્તિ ? 'ળત્થિ' વદ્ધાનિ દ્રવ્યેન્દ્રિયાણિ ન સન્તિ 'કેવંયા
પુરેક્કહા ?' કિયન્તિ દ્રવ્યેન્દ્રિયાણિ પુરસ્કૃતાનિ-અનાગતાનિ સન્તિ ? 'સિય સંસ્થેજ્ઞા, સિય
અસંસ્થેજ્ઞા' સ્યાદ્-કદાચિત્ સંસ્થેયાનિ ભવન્તિ, સ્યાદ્-કદાચિદ્ અસંસ્થેયાનિ ભવન્તિ
'એવં સવ્વટ્ઠસિદ્ધગદેવત્તે અતીતા ળત્થિ વદ્દેલ્લગા ળત્થિ' એવમ્-વિજયાદિદેવત્વે ઇવ સર્વાર્થસિદ્ધ-
કદેવત્વે અતીતાનિ દ્રવ્યેન્દ્રિયાણિ મનુષ્યાણાં ન સન્તિ, એવં-વદ્ધાનિ દ્રવ્યેન્દ્રિયાણિ તત્ર ન
સન્તિ, કિન્તુ-'પુરેક્કહા અસંસ્થેજ્ઞા' પુરસ્કૃતાનિ-અનાગતાનિ દ્રવ્યેન્દ્રિયાણિ અસંસ્થેયાનિ
સન્તિ, એવં જાવ મેવેજ્ઞગદેવાણં' એવમ્-મનુષ્યાણામિવ યાવદ્-વાનવ્યન્તરજ્યોતિષ્કવૈમા-
નિકનવગ્રૈવેયકદેવાનામતીતાનાગતવદ્દ દ્રવ્યેન્દ્રિયાણિ વક્તવ્યાનિ, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-'વિજય-

ગૌતમસ્વામી-હે મગધન્ ! મનુષ્યોં કી વિજય, વૈજયન્ત, જયન્ત ઓર અપ-
રાજિત દેવ કે રૂપ મેં અતીત દ્રવ્યેન્દ્રિયાં કિતની હેં ?

મગધન્-હે ગૌતમ ! સંસ્થાત હેં ।

ગૌતમસ્વામી-હે મગધન્ ! વદ્દ દ્રવ્યેન્દ્રિયાં કિતની હેં ?

મગધન્-હે ગૌતમ ! વદ્દ દ્રવ્યેન્દ્રિયાં નહીં હોતી ।

ગૌતમસ્વામી-હે મગધન્ ભાવી દ્રવ્યેન્દ્રિયાં કિતની હેં ?

મગધન્-હે ગૌતમ ! કદાચિત્ સંસ્થાત હોતી હેં । કદાચિત્ અસંસ્થાત
હોતી હેં ।

વિજયાદિ દેવપને કે સમાન સર્વાર્થસિદ્ધ દેવપને મેં મી મનુષ્યોં કી અતીત
દ્રવ્યેન્દ્રિયાં નહીં હોતી, વદ્દ દ્રવ્યેન્દ્રિયાં મી નહીં હોતી, કિન્તુ ભાવી દ્રવ્યેન્દ્રિયાં
અસંસ્થાત હોતી હેં । ઇસ પ્રકાર યાવત્ ગ્રૈવેયક કી સમજના, અર્થાત્ વાન-
વ્યન્તરોં, જ્યોતિષ્કોં, વૈમાનિકોં તથા નવગ્રૈવેયકદેવોં કી અતીત, વદ્દ ઓર

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવાન્ ! મનુષ્યોની વિજય, વૈજયન્ત, જયન્ત અને અપરા-
જિત દેવના રૂપમાં અતીત દ્રવ્યેન્દ્રિયો કેટલી છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! સંખ્યાત છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવાન્ ! બદ્ધ દ્રવ્યેન્દ્રિયો કેટલી છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! બદ્ધ દ્રવ્યેન્દ્રિયો નથી હોતી.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવાન્ ! ભાવી દ્રવ્યેન્દ્રિયો કેટલી છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! સંખ્યાત હોય છે, કદાચિત્ અસંખ્યાત હોય છે.

વિજયાદિ દેવપણના સમાન સર્વાર્થસિદ્ધ દેવપણે પણ મનુષ્યોની અતીત દ્રવ્યેન્દ્રિયો
અસંખ્યાત હોય છે. એજ પ્રકારે યાવત્ ગ્રેવેયકની સમજવી અર્થાત્ વાનવ્યન્તરો, જ્યોતિષ્કો
વૈમાનિકો તથા નવ ગ્રેવેયક દેવોની અતીત, બદ્ધ અને ભાવી દ્રવ્યેન્દ્રિયો પણ માણસના

વેજયંતજયંતઅપરાજિતદેવાણં ભંવે ! નેરય્યત્તે કેવહ્યા દવ્વિંદિયા અતીતા ?' હે ચુદન્ત ! વિજયવૈજયન્તજયન્તાપરાજિતદેવાનાં નૈરયિકત્વે કિં ન્તિ દ્રવ્યેન્દ્રિયાણિ અતીતાણિ ? ગૌયમા ! અણંતા' હે ગૌતમ ! અનન્તાણિ દ્રવ્યેન્દ્રિયાણિ અતીતાણિ સન્તિ, 'કેવહ્યા વહેલ્લગા ?' કિંયન્તિ દ્રવ્યેન્દ્રિયાણિ ચ્છાણિ સન્તિ ? 'ળન્થિ' વહ્ધાણિ ન સન્તિ, 'કેવહ્યા પુરેવલ્લહા ?' કિંયન્તિ દ્રવ્યેન્દ્રિયાણિ પુરસ્કુતાણિ-અનાગતાણિ સન્તિ ? ણત્થિ' પુરસ્કુતાણિ દ્રવ્યેન્દ્રિયાણિ ન સન્તિ પુનસ્સેવાં નૈરયિકત્વગમનાભાવાત્ 'એવં જાવ જોહિમ્મિયત્તે વિ' એવમ્-નૈરયિકત્વે ઇવ યાવદ્-અસુરકુમારાદિ ભવનપતિત્વે પૃથ્વીકાયિકાદ્યેકેન્દ્રિયત્વે વિકલેન્દ્રિયત્વે પંચેન્દ્રિયતિ-ર્યયોનિકત્વે વાનવ્યન્તરત્વે જ્યોતિષ્કત્વેऽપિ વિજયાદીનામતીતાનાવતવદ્ દ્રવ્યેન્દ્રિયાણિ વક્ત-

ભાવી દ્રવ્યેન્દ્રિયાં ભી મનુષ્યોં કે સ્વમાન હો સમજ્ઞ લેવાં યાહિયે ।

ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! વિજય, વૈજયન્ત, જયન્ત ઓર અપરાજિત દેવોં કી નારકપને મેં અતીત દ્રવ્યેન્દ્રિયાં કિતલી હેં ?

ભગવાન્-હે ગૌતમ ! અનન્ત હેં ।

ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! વદ્ધ દ્રવ્યેન્દ્રિયાં કિતલી હેં ?

ભગવાન્-હે ગૌતમ ! વદ્ધ દ્રવ્યેન્દ્રિયાં નહોં હોની ।

ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! આવી દ્રવ્યેન્દ્રિયાં કિતલી હેં ?

ભગવાન્-હે ગૌતમ ! આવી દ્રવ્યેન્દ્રિયાં નહોં હોતી, વયોંકિ વિજયાદિ વિમાનોં કે દેવોં કા નરક સેં કાંઈ ઉત્પાદ નહોં હોતા હૈ ।

જેસે વિજયાદિ વિમાનોં કે દેવોં કી નારકપનેમેં દ્રવ્યેન્દ્રિયોં કી પ્રરુપણા કી હૈ, ડસી પ્રકાર અસુરકુમાર આદિ ભવનપતિયોં કે રુપમેં, પૃથ્વીકાયિક આદિ એકેન્દ્રિયોં કે રુપમેં, વિકલેન્દ્રિયોં કે રુપમેં, પંચેન્દ્રિય તિર્યચોં કે રુપમેં, વાનવ્યન્તરોં

સમાન જ સમજવી જોઈયે

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્-વિજય, વૈજયન્ત, જયન્ત, અપરાજિત, દેવોની નારક-પ્રણે અતીત દ્રવ્યેન્દ્રિયો કેટલી છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! અનન્ત છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! બદ્ધ દ્રવ્યેન્દ્રિયો કેટલી છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! બદ્ધ દ્રવ્યેન્દ્રિયો નથી હોતી.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! આવી દ્રવ્યેન્દ્રિયો કેટલી છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! આવી દ્રવ્યેન્દ્રિયો નથી હોતી કેમકે, વિજયાદિ વિમાનોના દેવોના નરકમાં ક્યારેય ઉત્પાદ નથી થતો.

જેવી વિજયાદિ વિમાનોના દેવોની નારકપ્રણે દ્રવ્યેન્દ્રિયોની પ્રરૂપણા કરી છે. તેજ પ્રકારે અસુરકુમાર આદિ ભવનપતિયોના રૂપમાં, વિકલેન્દ્રિયોના રૂપમાં, પંચેન્દ્રિય તિર્યચોના રૂપમાં, વાનવ્યન્તરોના રૂપમાં, જ્યોતિષ્કોના રૂપમાં પણ અતીત બદ્ધ અને આવી દ્રવ્યેન્દ્રિયો

व्याप्ति, किन्तु 'जवरं मज्जुमत्ते अतीता अणंता' नवरम्-विशेषस्तु मनुष्यत्वे अतीतानि द्रव्येन्द्रियाणि अनन्तानि सन्ति, 'केवइया द्देल्लगा?' कियन्ति वद्धानि द्रव्येन्द्रियाणि सन्ति? 'णत्थि' वद्धानि द्रव्येन्द्रियाणि न सन्ति 'पुरेक्खडा असंखेज्जा' पुरस्कृतानि द्रव्येन्द्रियाणि असंख्येयानि सन्ति विजयादि देवानामसंख्यातत्वात् 'एवं जाव गेवेज्जगदेवत्ते' एवम्-ज्योतिष्कत्वे इव यावद्-द्वाइससौधर्मेशानादि वैमानिकदेवत्वे नग्रेवैयम्देवत्वे विजयादीनामतीतानगतवद् द्रव्येन्द्रियाणि वक्तव्यानि 'उद्धाने अतीता असंखेज्जा' स्वस्थाने-स्वभावे अतीतानि द्रव्येन्द्रियाणि असंख्येयानि भवन्ति, 'केवइया द्देल्लगा?' कियन्ति द्रव्येन्द्रियाणि स्वस्थाने वद्धानि सन्ति? 'असंखिज्जा' असंख्येयानि द्रव्येन्द्रियाणि स्वभावे वद्धानि सन्ति, 'केवइया पुरेक्खडा?'

के रूपमें, ज्योतिष्को के रूपमें थी अतीत, वद्ध और भावी द्रव्येन्द्रियां कहलेनी चाहिए। विशेषता यह है कि मनुष्य के रूपमें अतीत द्रव्येन्द्रियां अनन्त हैं।

गौतमस्वामी-हे भगवन्! वद्ध द्रव्येन्द्रियां कितनी हैं?

भगवान्-हे गौतम! उनकी वद्ध द्रव्येन्द्रियां नहीं होती हैं।

गौतमस्वामी-हे भगवन्! भावी द्रव्येन्द्रियां कितनी हैं?

भगवान्-हे गौतम! भावी द्रव्येन्द्रियां असंख्यात हैं, क्योंकि विजय आदि विमानों के देव असंख्यात हैं।

इसी प्रकार सौधर्म, ईशान आदि कल्पवासी देवों के रूपमें तथा नवग्रैवेयकों के देवों के रूपमें विजय आदि विमानों के देवों की अतीत, वद्ध और भावी द्रव्येन्द्रियां कहलेनी चाहिए। स्वस्थान अर्थात् स्वभाव में अतीत द्रव्येन्द्रियां असंख्यात होती हैं।

गौतमस्वामी-हे भगवन्! स्वस्थान में वद्ध द्रव्येन्द्रियां कितनी हैं?

भगवान्-हे गौतम! स्वस्थान में वद्ध द्रव्येन्द्रियां असंख्यात हैं।

कडेवी जेष्ठो. विशेषता ये छे के, मनुष्यना रूपमां अतीत द्रव्येन्द्रियो अनन्त छे.

श्री गौतमस्वामी-हे भगवन्! वद्ध द्रव्येन्द्रियो केटली छे?

श्री भगवान्-हे गौतम! तेमनी वद्ध द्रव्येन्द्रियो नथी छेत्ती.

श्री गौतमस्वामी-हे भगवन्! भावी द्रव्येन्द्रियो केटली छे?

श्री भगवान्-हे गौतम! भावी द्रव्येन्द्रियो असंख्यात छे, केमके विजय आदि विमानोना देव असंख्यात छे.

ऐन् प्रकारे सौधर्म, ईशान आदि कल्पवासी देवोना रूपमां तथा नव ग्रैवेयकोना देवोना रूपमां विजय आदि विमानोना देवोनी अतीत, वद्ध बने भावी. द्रव्येन्द्रियो कडेवी जेष्ठो. स्वस्थान अर्थात् स्वभावमां अतीत द्रव्येन्द्रियो असंख्यात छे.

श्री गौतमस्वामी-हे भगवन्! स्वस्थानमां वद्ध द्रव्येन्द्रियो केटली छे?

श्री भगवान्-हे गौतम! स्वस्थानमां वद्ध द्रव्येन्द्रियो असंख्यात छे.

કિયન્તિ દ્રવ્યેન્દ્રિયાણિ પુરસ્કૃતાનિ-અનાગતાનિ સન્તિ ? ‘અસંખેજ્ઞા’ અસંખ્યેયાનિ દ્રવ્યેન્દ્રિયાણિ અનાગતાનિ ભવન્તિ વિજયાદિદેવાનામસંખ્યાતત્વાત્, ‘સવ્વઢ્ઢસિદ્ધગદેવત્તે અતીતા નત્થિ’ સર્વાર્થસિદ્ધકદેવત્તે વિજયાદીનામતીતાનિ દ્રવ્યેન્દ્રિયાણિ ન સન્તિ, ‘વઢ્ઢેલ્લગા નત્થિ’ વઢ્ઢાનિ દ્રવ્યેન્દ્રિયાણિ ન સન્તિ, ‘પુરેક્કલ્હા અસંખેજ્ઞા’ પુરસ્કૃતાનિ-અનાગતાનિ દ્રવ્યેન્દ્રિયાણિ અસંખ્યેયાનિ ભવન્તિ, ગૌતમઃ પૂચ્છતિ-‘સવ્વઢ્ઢસિદ્ધગદેવાણં ભંતે ! નેરયિત્તે કેવડ્યા દર્વિવિદિયા અતીતા ?’ સર્વાર્થસિદ્ધકદવાનાં હે ભદન્ત ! નૈરયિકત્ત્વે કિયન્તિ દ્રવ્યેન્દ્રિયાણિ અતીતાનિ સન્તિ ? ભગવાનાહ-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘અણંતા’ અનન્તાનિ દ્રવ્યેન્દ્રિયાણિ અતીતાનિ, ‘કેવડ્યા વઢ્ઢેલ્લગા ?’ કિયન્તિ વઢ્ઢાનિ સન્તિ ? ‘ણત્થિ’ વઢ્ઢાનિ ન સન્તિ, ‘કેવડ્યા-

ગૌતમસ્વામી-હે ભગવાન્ ! આવી દ્રવ્યેન્દ્રિયાં કિતની હૈં ?

ભગવાન્-હે ગૌતમ ! અસંખ્યાત હૈં, કયોંકિ વિજયાદિ દેવ અસંખ્યાત હૈં ।

વિજય આદિ વિમાનો કે દેવોં કી સર્વાર્થસિદ્ધ દેવ કે રૂપમેં અતીત દ્રવ્યેન્દ્રિયાં નહીં હોતી, વઢ્ઢુ ધી નહીં હોતી હૈં, આવી દ્રવ્યેન્દ્રિયાં સંખ્યાત હોતી હૈં । ચાર અનુત્તર વિમાન કે દેવ સંસાર મેં અધિક નહીં રહેંગે । ફસલિયે સર્વાર્થસિદ્ધ મેં આવી દ્રવ્યેન્દ્રિયાં સંખ્યાત હી હોંગી ।

ગૌતમસ્વામી-ભગવન્ ! સર્વાર્થસિદ્ધ દેવોં કી નારકોં કે રૂપમેં અતીત દ્રવ્યેન્દ્રિયાં કિતની હૈં ?

ભગવાન્-હે ગૌતમ ! અનન્ત અતીત દ્રવ્યેન્દ્રિયાં હૈં ?

ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! વઢ્ઢુ દ્રવ્યેન્દ્રિયાં કિતની હૈં ?

ભગવાન્-હે ગૌતમ ! વઢ્ઢુ દ્રવ્યેન્દ્રિયાં હોતી નહીં હૈં ।

ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! આવી દ્રવ્યેન્દ્રિયાં કિતની હોતી હૈં ?

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! આવી દ્રવ્યેન્દ્રિયોં કેટલી છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! અસંખ્યાત છે, કેમકે, વિજયાદિ દેવ અસંખ્યાત છે.

વિજય આદિ વિમાનોના દેવોંની સર્વાર્થસિદ્ધ દેવના રૂપમા અતીત દ્રવ્યેન્દ્રિયોં નથી હોતી. બઢ્ઢુ પણ નથી હોતી, આવી દ્રવ્યેન્દ્રિયોં સંખ્યાત હોય છે.

ચાર અનુત્તર વિમાનના દેવ સંસારમાં અધિક નહી રહેશે. એ માટે સર્વાર્થસિદ્ધમાં આવી દ્રવ્યેન્દ્રિયોં સંખ્યાત જ હશે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! સર્વાર્થસિદ્ધ દેવોંની નારકોના રૂપમાં અતીત દ્રવ્યેન્દ્રિયોં કેટલી છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! અનન્ત અતીત દ્રવ્યેન્દ્રિયોં છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! બઢ્ઢુ દ્રવ્યેન્દ્રિયોં કેટલી છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! બઢ્ઢુ દ્રવ્યેન્દ્રિયોં હોતી નથી

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! આવી દ્રવ્યેન્દ્રિયોં કેટલી હોય છે ?

પુરેક્ષહા ?' કિયન્તિ પુરસ્કૃતાનિ દ્રવ્યેન્દ્રિયાણિ સન્તિ ? 'ળત્થિ' અનાગતાનિ ન સન્તિ, 'एवं मणूसवज्जं जाव गेवेज्जगदेवत्ते' एवम्-नैरयिक्त्वे इव मनुष्यवर्जं यावद्-असुरकुमारादि नवग्रैवेयकदेवत्वे सर्वार्थसिद्धकदेवानामतीतानागतबद्धद्रव्येन्द्रियाणि वक्तव्यानि, 'मणूसत्ते अतीता अणंता' मनुष્યत्वे अतीतानि દ્રવ્યેન્દ્રિયાણિ અનન્તાનિ ભવન્તિ, 'वद्धेल्लगा नत्थि' વદ્ધાનિ દ્રવ્યેન્દ્રિયાણિ ન સન્તિ, પુરેક્ષહા સંખેજ્ઞા' પુરસ્કૃતાનિ-અનાગતાનિ દ્રવ્યેન્દ્રિયાણિ સંખ્યેયાનિ સન્તિ તેષાં સિદ્ધાનાં સંખ્યાતત્વાત્ 'विजयवेजयंतजयंतापराजितदेवत्ते केवइया दर्विदिद्या अतीता ?' વિજયવૈજયન્તજયન્તાપરાજિતદેવત્વે કિયન્તિ દ્રવ્યેન્દ્રિયાણિ અતીતાનિ સન્તિ ? 'સંખેજ્ઞા' સંખ્યેયાનિ દ્રવ્યેન્દ્રિયાણિ અતીતાનિ સન્તિ, 'केवइया वद्धेल्लगा' કિયન્તિ દ્રવ્યેન્દ્રિયાણિ વદ્ધાનિ સન્તિ ? 'ળત્થિ' વદ્ધાનિ દ્રવ્યેન્દ્રિયાણિ ન સન્તિ, 'केवइया पुरेक्खहा ?'

ભગવાન્-હે ગૌતમ ! આવી દ્રવ્યેન્દ્રિયાં ભી નહીં હોતી હેં, ક્યો કિ સર્વાર્થ-સિદ્ધ કે દેવ નરકભવ મેં ઉત્પન્ન નહીં હોતે ।

इसी प्रकार मनुष्य को छोड़कर असुरकुमारों से लेकर नोग्रैवेयको पर्यन्त के देवों के रूपमें सर्वार्थसिद्ध देवों की अतीत, बद्ध और भावी द्रव्येन्द्रियां कहनी चाहिए । मनुष्यपक्ष में अतीत द्रव्येन्द्रियां अनन्त होती हैं, बद्ध होती नहीं हैं और भावी द्रव्येन्द्रियां संख्यात होती हैं ।

गौतमस्वामी-विजय, वैजयन्त, जयन्त और अपराजित देव के रूप में अतीत द्रव्येन्द्रियां कितनी हैं ?

भगवान्-हे गौतम ! संख्यात हैं ।

गौतमस्वामी-हे भगवन् ! बद्ध कितनी हैं ?

भगवन्-हे गौतम ! बद्ध द्रव्येन्द्रियां नहीं होती हैं ?

गौतमस्वामी-हे भगवान् ! भावी द्रव्येन्द्रियां कितनी हैं ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! ભાવી દ્રવ્યેન્દ્રિયો પણ નથી હોતી, કેમકે સર્વાર્થસિદ્ધના દેવ નરક ભવમા ઉત્પન્ન નથી થતા.

એજ પ્રકારે મનુષ્ય સિવાય અસુરકુમારોથી લઈ ને નવ ગ્રેવેયકો પર્યન્તના દેવોના રૂપમાં સર્વાર્થસિદ્ધ દેવોની અતીત, બદ્ધ અને ભાવી દ્રવ્યેન્દ્રિયો કહેવી જોઈએ. મનુષ્ય પણામાં અતીત દ્રવ્યેન્દ્રિયો અનન્ત હોય છે, બદ્ધ હોતી નથી અને ભાવી દ્રવ્યેન્દ્રિયો સંખ્યાત હોય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-વિજય, વૈજયન્ત, જયન્ત, અને અપરાજિત દેવના રૂપમાં અતીત દ્રવ્યેન્દ્રિયો કેટલી છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! સંખ્યાત છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! બદ્ધ કેટલી છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! બદ્ધ દ્રવ્યેન્દ્રિયો હોતી નથી.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! ભાવી દ્રવ્યેન્દ્રિયો કેટલી હોય છે ?

क्रियन्ति द्रव्येन्द्रियाणि पुरस्कृतानि-अनागतानि सन्ति ? 'णत्थि' पुरस्कृतानि द्रव्येन्द्रियाणि न सन्ति, गौतमः पृच्छति-‘सर्व्वसिद्धकदेवानां सर्व्वसिद्धकदेवते देवइया दन्विदिया अतीता ?’ हे भदन्त ! सर्व्वसिद्धकदेवानां सर्व्वसिद्धकदेवत्वे क्रियन्ति द्रव्येन्द्रियाणि अतीतानि सन्ति ? ‘णत्थि’ अतीतानि द्रव्येन्द्रियाणि न सन्ति, ‘केवइया वद्धधेल्लणा ?’ क्रियन्ति वद्धानि द्रव्येन्द्रियाणि सन्ति ? ‘संखिज्जा’ संख्येयानि वद्धानि द्रव्येन्द्रियाणि सन्ति, ‘केवइया पुरेवखंडा ?’ क्रियन्ति पुरस्कृतानि द्रव्येन्द्रियाणि सन्ति ? ‘णत्थि’ पुरस्कृतानि द्रव्येन्द्रियाणि न सन्ति, ‘द्वारं’ द्वारम् ११ समाप्तम् ॥ सू० १०॥

आवेन्द्रियवत्त्वव्याता

सूत्रम्-कइ णं भंते ! आविंदिया पणत्ता ? गोयया पंच आविंदिया पणत्ता, तं जहा-सोइंदिए जाव फासिंदिए, नेरइयानं भंते ! कइ आविंदिया पणत्ता ? गोयया । पंच आविंदिया पणत्ता, तं जहा-सोइंदिए जाव फासिंदिए, एवं जस्स जइइंदिया तस्स तइ भाणियव्वां,

भगवान्-हे गौतम ! आवी द्रव्येन्द्रियां नहीं होती हैं ।

गौतमस्वामी-हे भगवन् ! सर्व्वसिद्धकदेवों की सर्व्वसिद्धकदेवों के रूपमें अतीत द्रव्येन्द्रियां कितनी हैं ?

भगवान्-हे गौतम ! अतीत द्रव्येन्द्रियां नहीं होती हैं ।

गौतमस्वामी-हे भगवन् ! वद्ध कितनी हैं ?

भगवान्-हे गौतम ! वद्ध द्रव्येन्द्रियां संख्यात हैं ।

गौतमस्वामी-हे भगवन् ! आवी द्रव्येन्द्रियां कितनी हैं ?

भगवान्-हे गौतम ! आवी द्रव्येन्द्रियां नहीं होती हैं, क्योंकि सर्व्वसिद्धक देव पुनः सर्व्वसिद्धविमान में उत्पन्न नहीं होते हैं ।

११ द्वार समाप्त

श्री भगवान्-गौतम ! आवी द्रव्येन्द्रियो नथी छेती.

श्री गौतमस्वामी-हे भगवन् ! सर्व्वसिद्ध देवोनी सर्व्वसिद्धक देवोना रुपमा अतीत द्रव्येन्द्रियो केटली छे ?

श्री भगवान्-हे गौतम ! अतीत द्रव्येन्द्रियो नथी छेती.

श्री गौतमस्वामी-हे भगवन् ! वद्ध केटली छे ?

श्री भगवान्-हे गौतम ! वद्ध द्रव्येन्द्रियो संख्यात छे.

श्री गौतमस्वामी-हे भगवन् ! आवी द्रव्येन्द्रियो केटली छे .

श्री भगवान्-हे गौतम ! आवी द्रव्येन्द्रियो छेती नथी केमके सर्व्वसिद्ध देव पुनः सर्व्वसिद्ध विमानमा उत्पन्न नथी थता, अणी गरु दुवार समाप्त.

जाव वेसागियाणं, एगमेगस्स णं भंते । नेरइयस्स केवइया भाविंदिया
अतीता ? गोयसा ! अणंता, केवइया वद्धेल्लगा ? पंच, केवइया पुरे-
क्खडा ? पंच वा, दस वा, एकारस वा, संखेज्जा वा, असंखेज्जा वा,
अणंता वा, एवं असुरकुमारस्स वि, नवरं पुरेक्खडा पंच वा छ वा संखे-
ज्जा वा, असंखेज्जा वा, अणंता वा, एवं जाव थणियकुमारस्स वि, एवं
पुढविकाइय आउकाइय वणस्सइ काइयस्स वि, वेइंदियत्तेइंदियचउ-
रिंदियस्स वि, तेइकाइयवाउकाइयस्स वि एवं चेव, नवरं पुरेक्खडा
छ वा, सव्व वा, संखेज्जा वा, असंखेज्जा वा, अणंता वा, पंचिंदियतिरि-
क्खेज्जोणियस्स जाव ईसागरस्स जहा—असुरकुमारस्स, नवरं मणूसस्स
पुरेक्खडा कस्सइ अत्थि, कस्सइ नत्थि ति भाणियव्वं, सणकुमार जाव
गेवेज्जगस्स जहा नेरइयस्स, विजयवेज्जयंतजयंतअपगजितदेवस्स अतीता
अणंता, वद्धेल्लगा पंच, पुरेक्खडा पंच वा, दस वा, एणारस वा, संखेज्जा
वा, सव्वदुसिद्धदेवस्स अतीता, वद्धेल्लगा पंच, केवइया, पुरेक्खडा ?
पंच, नेरइयाणं भंते ! केवइया भाविंदिया अतीता ? गोयसा ! अणंता,
केवइया वद्धेल्लगा ? असंखेज्जा, केवइया पुरेक्खडा ? अणंता, एवं जहा—
द्विविंदियसु पोहत्तेणं दंडओ भणिओ तहा भाविंदियसु वि पोहत्तेणं
दंडओ भाणिवठओ, नवरं वणस्सइकाइयाणं वद्धेल्लगा अणंता, एग-
मेगस्स णं भंते ! नेरइयस्स नेरइयत्ते केवइया भाविंदिया अतीता ?
गोयसा ! अणंता, वद्धेल्लगा ? पंच, पुरेक्खडा कस्स वि अत्थि कस्स
वि णत्थि, जस्स अत्थि पंच वा, दस वा, एणारस वा, संखेज्जा वा,
असंखेज्जा वा, अणंता वा, एवं असुरकुमाराणं जाव थणियकुमाराणं,
नवरं वद्धेल्लगा अत्थि, पुढविकाइयत्ते जाव वेइंदियत्ते जहा द्विविंदिया,
तेइंदियत्ते तहे, नवरं पुरेक्खडा तिणिण वा, छ वा, णव वा, संखेज्जा
वा, असंखेज्जा वा, अणंता वा, एवं चउरिंदियत्ते वि, नवरं पुरेक्खडा
चत्तारि वा, अट्ठ वा, वारस वा, संखेज्जा वा, असंखेज्जा वा, अणंता वा,

एवं एए चेव गमा चत्तारि जाणियव्वा, जे चेव दव्विदिएसु, णवरं तइयग्गमे जाणियव्वा जस्स जइ इंदिया ते पुरेक्खडेसु मुण्येयव्वा, षडुत्थग्गमे जहेव दव्विदिआ, जाव सव्वट्टसिद्धगदेवाणं सव्वट्टसिद्धगदेवत्ते केवइया भाविंदिया अतीता ? णत्थि, वड्ढेल्लगा ? संखिज्जा, पुरेक्खडा ? णत्थि । इंदियपयं समत्तं ” ॥सू० ११॥

छाया-कति खलु भदन्त ! भावेन्द्रियाणि प्रज्ञप्तानि ? गौतम ! पञ्च भावेन्द्रियाणि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा श्रोत्रेन्द्रियं यावत्-स्पर्शनेन्द्रियम्, नैरयिकाणां भदन्त ! कति भावेन्द्रियाणि प्रज्ञप्तानि ? गौतम ! पञ्च भावेन्द्रियाणि प्रज्ञप्तानि तद्यथा-श्रोत्रेन्द्रियं यावत्-स्पर्शनेन्द्रियम्, एवं यस्य यावन्ति इन्द्रियाणि तस्य तावन्ति भणितव्यानि, यावद् वैमानिकानाम्, एकैकस्य खलु भदन्त ! नैरयिकस्य कियन्ति भावेन्द्रियाणि अतीतानि ? गौतम ! अनन्तानि, कियन्ति

भावेन्द्रियवक्तव्यता

शब्दार्थ-(कइ णं भंते ! भाविंदिया पण्णत्ता ?) हे भगवन् ! भावेन्द्रियां कितनी कही हैं ? (गोयमा ! पंच भाविंदिया पण्णत्ता) हे गौतम ! पांच भावेन्द्रियां कही हैं (तं जहा-सोइंदिए जाव फासिंदिए) वे इस प्रकार-श्रोत्रेन्द्रिय यावत् स्पर्शनेन्द्रिय (नेरइयाणं भंते ! कति भाविंदिया पण्णत्ता ?) हे भगवन् ! नारकों की भावेन्द्रियां कितनी कही हैं ? (गोयमा ! पंच भाविंदिया पण्णत्ता) हे गौतम ! पांच भावेन्द्रियां कही हैं (तं जहा-सोइंदिए जाव फासिंदिए) श्रोत्रेन्द्रिय यावत् स्पर्शनेन्द्रिय (एवं जस्स जइ इंदिया) इस प्रकार जिसको जितनी इन्द्रियां हैं (तस्स तइ भाणियव्वा) उसकी उतनी कहनी चाहिए (जाव वेमाणियाणं) यावत् वैमानिकों की ।

(एगमेगस्स णं भंते ! नेरइयस्स) हे भगवन् ! एक-एक नारक की (केवइया)

भावेन्द्रिय-वक्तव्यता

शब्दार्थ-(कइ णं भंते ! भाविंदिया पण्णत्ता) हे भगवन् भावेन्द्रियो केटली कही छे ? (गोयमा ! पंच भाविंदिया पण्णत्ता) हे गौतम ! पांच भावेन्द्रियो केटली छे (तं जहा-सोइंदिए जाव फासिंदिए) ते आ प्रकारे-श्रोत्रेन्द्रिय यावत् स्पर्शनेन्द्रिय (नेरइयाणं भंते ! कइ भाविंदिया पण्णत्ता ?) हे भगवन् ! नारकोंनी भावेन्द्रियो केटली कही छे ? (गोयमा ! पंच भाविंदियो पण्णत्ता) हे गौतम ! पांच भावेन्द्रियो कही छे (तं जहा-सोइंदिए जाव फासिंदिए) ते आ रीते-श्रोत्रेन्द्रिय यावत् स्पर्शनेन्द्रिय (एवं जस्स जइ इंदिया) ओ प्रकारे नेमनी केटली इन्द्रियो छे (तस्स तइ भाणियव्वा) तेनी तेटली कहेवी ओइओ (जाव वेमाणियाणं) यावत् वैमानिकोंनी

(एगमेगस्स णं भंते ! नेरइयस्स) हे भगवन् ! ओक ओक नारकोंनी (केवइया) केटली

वृद्धानि ? पञ्च, कियन्ति पुरस्कृतानि ? पञ्च वा, दश वा, एकादश वा, संख्येयानि वा, असंख्येयानि वा, अनन्तानि वा, एवम् असुरकुमारस्यापि, नवरं पुरस्कृतानि पञ्च वा षड् वा, संख्येयानि वा, असंख्येयानि वा, अनन्तानि वा, एवं यावद् स्तनितकुमारस्यापि, एवं पृथिवीकायिकाष्कायिकवनस्पतिकायिकस्यापि, द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियस्यापि, तेजस्कायिकवायुकायिकस्यापि एवञ्चैव, नवरम्-पुरस्कृतानि षड् वा, सप्त वा, संख्येयानि वा, असंख्येयानि वा, अनन्तानि वा, पञ्चेन्द्रियतिरिग्योनिकस्य यावद् ईशानस्य, यथा

कितनी (भावदिद्या) भावेन्द्रियां (अतीता) अतीत हैं ? (गोयमा ! अणता) हे गौतम ! अनन्त (केवइया बद्धेल्लगा ?) कितनी बद्ध-वर्तमान हैं (पंच) पांच (केवइया पुरेक्खडा) कितनी भावी हैं ? (पंच वा दस वा, एक्कारस वा, संखेज्जा वा, असंखेज्जा वा, अणता वा) पांच, अथवा दश, अथवा ग्यारह, अथवा संख्यात, अथवा असंख्यान अथवा अनन्त (एवं असुरकुमारस्स वि) इसी प्रकार असुरकुमार की भी (नवरं) विशेष (पुरेक्खडा) भावी (पंच वा छ वा, संखेज्जा वा, असंखेज्जा वा, अणता वा) पांच, अथवा छह, अथवा संख्यात, अथवा असंख्यात, अथवा अनन्त (एवं जाव थणियकुमारस्स वि) इसी प्रकार यावत् स्तनिकुमार की भी (एवं) इसी प्रकार (पुढविकाइय-आउकाइयवणस्सइकाइयस्स वि) इसी प्रकार पृथ्वीकायिक, अप्कायिक, वनस्पतिकायिक की भी (वेइंदिय-तेइंदिय-चउरिंदियस्स वि) इसी प्रकार द्वीन्द्रिय, त्रीन्द्रिय, चतुरिन्द्रिय की भी (तेउकाइय वाउकाइयस्स वि) तेजस्कायिक, वायुकायिक की भी (एवं चैव) इसी प्रकार (नवरं) विशेष (छ वा, सत्त वा, संखेज्जा वा, असंखेज्जा वा अणता वा) छह, अथवा सात, अथवा संख्यान, अथवा असंख्यात, अथवा अनन्त (पंचिंदियतिरिक्खजो-

(भाव दिद्या) भावेन्द्रियो (अतीता) अतीत छे ? (गोयमा ! अणता) छे गौतम ! अनन्त (केवइया बद्धेल्लगा) डेटली बद्ध-वर्तमान छे ? (पंच) पांच (केवइया पुरेक्खडा) डेटली भावी छे ? (पंच वा दस वा एक्कादस वा संखेज्जा वा, असंखेज्जा वा, अणता वा) पांच अथवा दश, अथवा अगीयार, अथवा संख्यात, अथवा असंख्यात, अथवा अनन्त (एवं असुरकुमारस्स वि) ओ४ प्रकारे असुरकुमारनी पणु (नवर) विशेष (पुरेक्खडा) भावी (पंच वा छ वा, संखेज्जा वा, असंखेज्जा वा अणता वा) पांच अथवा छ, अथवा संख्यात अथवा असंख्यात, अथवा अनन्त (एवं जाव थणियकुमारस्स वि) ओ४ प्रकारे यावत् स्तनित कुमारनी पणु (एवं) ओ४ प्रकारे (पुढविकाइय-आउकाइय-वणस्सइकाइयस्स वि) ओ४ प्रकारे पृथ्वीकायिक, अप्कायिक, वनस्पतिकायिकनी पणु (वेइंदिय-तेइंदिय-चउरिंदियस्स वि) ओ४ प्रकारे द्वीन्द्रिय, त्रीन्द्रिय, चतुरिन्द्रियनी पणु (तेउकाइय वाउकायस्स वि) तेजस्कायिक, अने वायु कायिकनी पणु (एवंचैव) ओ४ प्रकारे (नवर) विशेष (छ वा, सत्त वा, संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणता वा) छ, अथवा सात, अथवा संख्यात, अथवा असंख्यात, अथवा

असुरकुमारस्य, नवरम्-मनुष्यस्य पुरस्कृतानि कस्यचित् सन्ति, कस्यचिन्न सन्ति, इति श्रणितव्यम्, सनत्कुमारस्य यावद् ग्रैवेयकस्य यथा नैरयिकस्य, विजयवैजयन्तजयन्तापराजित-देवस्यातीतानि अनन्तानि, बद्धानि पञ्च, पुरस्कृतानि पञ्च वा, दश वा, पञ्चदश वा, संख्येयानि वा, सर्वार्थसिद्धकदेवस्य अतीतानि अनन्तानि, बद्धानि पञ्च कियन्ति पुरस्कृतानि? पञ्च, नैरयिकाणां भदन्त ! कियन्ति भावेन्द्रियाणि अतीतानि ? गौतम ! अनन्तानि, कियन्ति बद्धानि ? असंख्येयानि, कियन्ति पुरस्कृतानि ? अनन्तानि, एवं यथा द्रव्येन्द्रियेषु पृथक्त्वेन-

णियस्स जाव ईसाणस्स जहा असुरकुमारस्स) पञ्चेन्द्रिय तिर्य्यच से लेकर ईशान देव तक असुरकुमार के समान (नवरं) विशेष (मणूसस्स पुरेक्खडा कस्सइ अत्थि, कस्सइ नत्थि त्ति भाणियव्वं) मनुष्य की भावी इन्द्रियां किसी की होती है किसीकी नहीं ऐसा कहना चाहिए (सणकुमार जाव गेवेज्जागस्स जहा नेरइयस्स) सनत्कुमार यावत् ग्रैवेयकदेव की नारक के समान (विजय-वैजयन्त-जयन्त-अपराजितदेवस्स अतीता अणन्ता,) विजय, वैजयन्त, जयन्त, अपराजितदेव की अतीत अनन्त (बद्धेल्लगा पंच) बद्ध पांच (पुरेक्खडा पंच वा, दस वा, पण्णरस वा संखेज्जा वा) भावी पांच, अथवा दश, अथवा पन्द्रह अथवा संख्यात ।

(सच्चट्टसिद्धदेवस्स) सर्वार्थसिद्धकदेव की (अतीता अणन्ता) अतीत अनन्त (बद्धेल्लगा पंच) बद्ध पांच (केवइया पुरेक्खडा ?) भावी कितनी ? (पंच) पांच (नेरइयाणं भन्ते ! केवइया भाविंदिया अतीता ?) हे भगवन् ! नारकों की अतीत भावेन्द्रियां कितनी ? (गोयमा ! अणन्ता) हे गौतम ! अनन्त हैं (केवइया बद्धेल्लगा ?) बद्ध कितनी ? (असंखेज्जा) असंख्यात (केवइया पुरेक्खडा) भावी कितनी ? (अणन्ता) अनन्त (एवं जहा) इस प्रकार जैसे (द्विविदिएसु) द्रव्येन्द्रियों में (पोहसेणं) पृथ-

अनन्त (पचि दिवितिरिक्खजोणियस्स जाव ईसाणस्स जहा असुरकुमारस्स) पञ्चेन्द्रिय तिर्य्य-यथा लभने धशान देव सुधी असुरकुमारना समान (नवरं) विशेष (मणूसस्स पुरेक्खडा कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि त्ति भाणियव्वं) मनुष्य लवनी भावी धन्द्रियो केधनी होय छे, केधनी नही अेम छेपुं नेधये (सणकुमार जाव गेवेज्जागस्स जहा नेरइयस्स) सनत्कुमार यावत् ग्रैवेयक देवनी नारकना समान (विजय वैजयन्त-जयन्त-अपराजित देवस्स अतीता अणन्ता) विजय, वैजयन्त, जयन्त-अपराजित देवनी अतीत अनन्त (बद्धेल्लगा पंच) षड् पांच (पुरेक्खडा पंच वा, दस वा, पण्णरस वा, संखेज्जा वा) भावी पांच अथवा दश अथवा पंद्रह अथवा संख्यात

(सच्चट्ट सिद्धदेवस्स) सर्वार्थसिद्ध देवनी (अतीता अणन्ता) अतीत अनन्त (बद्धेल्लगा पंच) षड् पांच (केवइया पुरेक्खडा) भावी कितनी ? (पंच) पांच

(नेरइयाणं भन्ते ! केवइया भाविंदिया अतीता ?) हे भगवन् ! नारकों की अतीत भावेन्द्रियो कितनी ? (गोयमा ! अणन्ता) हे गौतम ! अनन्त (केवइया बद्धेल्लगा) षड् कितनी ? (असंखेज्जा) असंख्यात (केवइया पुरेक्खडा) भावी कितनी ? (अणन्ता) अनन्त (एवं जहा

દળકો મણિતસ્તથા ભાવેન્દ્રિયેષ્વપિ પૃથક્ત્વેન દળકો મણિતવ્યઃ, નવરં વનસ્પતિકાયિકાનાં વૃદ્ધાનિ અનન્તાનિ, એકૈકસ્ય ચ્છુ મદન્ત ! નૈરયિકસ્ય નૈરયિકત્વે ક્રિયન્તિ ભાવેન્દ્રિયાણિ અતીતાનિ ? ગૌતમ ! અનન્તાનિ, વૃદ્ધાનિ ? પશ્ચ, પુરસ્કૃતાનિ કસ્યાપિ સન્તિ કસ્યપિ ન સન્તિ, યસ્ય સન્તિ, પશ્ચ વા દશ વા, પશ્ચદશ વા, સંખ્યેયાનિ વા, અસંખ્યેયાનિ વા, અનન્તાનિ વા, એવમ્ અસુરકુમારાણાં યાવત્ સ્તનિતકુમારાણામ્, નવરં વૃદ્ધાનિ ન સન્તિ, પૃથિવીકાયિકત્વે યાવદ્ દ્વીન્દ્રિયત્વે યથા દ્રવ્યેન્દ્રિયાણિ, ત્રીન્દ્રિયત્વે તથૈવ, નવરં પુરસ્કૃતાનિ ત્રીણિ વા, ષડ્

ક્ત્વ-વહુવચન સે (દંડઓ મણિઓ) દંડક કંહા હૈ (તહા) હસી પ્રકાર (ભાવિંદિ-
એસુ વિ) ભાવેન્દ્રિયોં મેં મી (પોહત્તેળં દંડઓ માણિયવ્વો) વહુવચન સે દંડક
કંહના ચાહિયે (નવરં) વિશેષ (વળસ્સહકાઈયાળં વદ્દેલ્લગા અળંતા) વનસ્પતિ-
કાયિકોં કી વદ્દ અનન્ત હૈં ।

(એમમેગસ્સ ણં મંતે ! નેરહ્યસ્સ) હે મગવન્ ! એક-એક નારક કી (નેરહ્યત્તે)
નારકાને મેં (કેવહ્યા ભાવિંદિયા અતીતા) કિતની ભાવેન્દ્રિયાં અતીત હૈં ?
(ગોયમા ! અળંતા) હે ગૌતમ ! અનન્ત (વદ્દેલ્લગા ?) વદ્દ ? (પંચ) પાંચ (પુરેક્કહા
કસ્સવિ અત્થિ, કસ્સવિ નત્થિ) પુરસ્કૃત કિસી કી હૈં, કિસી કી નહીં (જસ્સ આત્થિ
પંચ વા, દસ વા, પળ્લરસ સંખેજ્જા વા, અસંખેજ્જા વા, અળંતા વા) જિસકી હૈં,
ઉસકી પાંચ, દશ, પંદર, સંખ્યાત અસંખ્યાત અથવા અનન્ત હૈં (એવં અસુર-
કુમારાણં જાવ થણિયકુમારાણં) હસી પ્રકાર અસુરકુમારોં કી યાવત્ સ્તનિતકુ-
મારોં કી (નવરં વદ્દેલ્લગા નત્થિ) વિશેષ-વદ્દ નહીં હૈં (પુઢવિકાઈયત્તે જાવ વેહંદિ-
યત્તે જહા દંઠિવિદિયા) પૃથ્વીકાયિકપને યાવત્ દ્વીન્દ્રિયપને મેં જૈસે દ્રવ્યેન્દ્રિયાં કહી
હૈં (તેહંદિયત્તે તહેવ) ત્રીન્દ્રિયપને હસી પ્રકાર (નવરં) વિશેષ (પુરેક્કહા) ભાવી

એ પ્રકારે જેમ (દંઠિવિદિયસુ) દ્રવ્યેન્દ્રિયોમા (પોહત્તેળં) પૃથક્ત્વ-બહુવચનથી (દંડઓ મણિઓ)
દંડક કહ્યા છે (તહા) એજ પ્રકારે (ભાવિંદિયસુ) ભાવેન્દ્રિયોમાં પણ (પોહતેળં દંડઓ માણિ-
યવ્વો) બહુવચનથી દંડક કહેવા બોધ્યે (નવરં) વિશેષ (વળસ્સહકાઈયાળં) વદ્દેલ્લગા
અળંતા) વનસ્પતિકાયિકોની બદ્ધ અનન્ત છે

(એમમેગસ્સ ણં મંતે ! નેરહ્યસ્સ) હે ભગવન્ ! એક એક નારકની (નેરહ્યત્તે) નારકપણમાં
(કેવહ્યા ભાવિંદિયા અતીતા) કેટલી ભાવેન્દ્રિયો અતીત છે ? (ગોયમા ! અળંતા) હે ગૌતમ !
અનન્ત (વદ્દેલ્લગા) બદ્ધ (પંચ) પાંચ (પુરેક્કહા કસ્સ વિ અત્થિ, કસ્સ વિ નત્થિ) પુરસ્કૃત
કોઈની છે. કોઈની નથી (જસ્સ અત્થિ, પંચ વા દસ વા પળ્લરસ વા સંખેજ્જા વા, અસંખેજ્જા વા,
અળંતા વા) જેની છે તેની પાંચ, દશ, પંદર, સંખ્યાત, અસંખ્યાત, અથવા અનન્ત છે
(એવં જાવ અસુરકુમારાણં જાવ થણિયકુમારાણં) એજ પ્રકારે અસુરકુમારોની તેમજ સ્તનિત
કુમારોની (નવરં વદ્દેલ્લગા નત્થિ) વિશેષ-બદ્ધ નથી (પુઢવિકાઈયત્તે જાવ વેહંદિયત્તે જહા
દંઠિવિદિય) પૃથ્વીકાયિકપણે યાવત્ દ્વીન્દ્રિય પણેજેવી દ્રવ્યેન્દ્રિયો (તેહંદિયત્તે તહેવ) ત્રીન્દ્રિય

वा, नव वा, संख्येयानि वा, असंख्येयानि वा, अनन्तानि वा, एवं चतुरिन्द्रियन्वेऽपि, नवरं पुरस्कृतानि चत्वारि वा, अष्टौ वा, द्वादश वा, संख्येयानि वा, असंख्येयानि वा, अनन्तानि वा, एवम् एते चैव गमाश्चत्वारो ज्ञातव्याः ये चैव द्रव्येन्द्रियेषु, नवरं तृतीयगमे ज्ञातव्यानि यस्य यावन्ति इन्द्रियाणि, तानि पुरस्कृतेषु ज्ञातव्यानि, चतुर्थगमे यन्त्रेण द्रव्येन्द्रियाणि, यावत् सर्वार्थसिद्धकदेवानां सर्वार्थसिद्धकदेवत्वे कियन्ति भावेन्द्रियाणि अतीतानि? न सन्ति, वद्धानि? संख्येयानि, पुरस्कृतानि? न सन्ति । इन्द्रियपदं समाप्तम् ।

टीका-अथ भावेन्द्रियाणि प्ररूपयितुमाह-‘कह णं संते ! भाविदिया पणत्ता?’ हे भदन्त ! कति सखु भावेन्द्रियाणि प्रज्ञप्तानि? ‘गोयमा !’ हे गौतम ! ‘पंच भाविदिया पणत्ता’ पञ्च भावेन्द्रियाणि प्रज्ञप्तानि, ‘तं जहा-सोइदिण जाव फासिदिण’ तद्यथा-श्रोत्रे-

(तिणिग वा, छ वा, णव वा, संखेज्जा वा, असंखेज्जा वा, अणंता वा) तीन, छह, नौ, संख्यात, असंख्यात अथवा अनन्त (एवं चउरिंदियत्ते वि) इसी प्रकार चौइन्द्रियपने भी (नवरं) विशेष (पुरेक्खडा) भावी (चत्तारि वा, अट्ठ वा, वारस वा, संखेज्जा वा, असंखेज्जा वा, अणंता वा) चार, आठ, बारह, संख्यात, असंख्यात अथवा अनन्त (एवं एए चेव गमा) इस प्रकार यही गम (चत्तारि) चार (जाणेयव्वा) जानने चाहिए (जेचेव दव्विदिण्णु) जो द्रव्येन्द्रियां में (नवरं) विशेष (तइगमे जाणियव्वा) तीसरे गममें जानना चाहिए (जस्सजइ इंदिया) जिसकी जितनी इन्द्रियां (ते) वे (पुरेक्खडेसु) भावी इन्द्रियों में (मुणेयव्वा) जानना चाहिए (चउत्थगमे). चौथे गम में (जहेव दव्विदिण्णु) जैसे द्रव्येन्द्रियां (जाव) यावत् (सव्वट्ठसिद्धगदेवाणं) सर्वार्थसिद्धक देवों की ।

(सव्वट्ठसिद्धगदेवत्ते) सर्वार्थसिद्धकदेवपने (केवइया भाविदिया अतीता?)

पण्णे ओए प्रकरे (नवरं) विशेष (पुरेक्खडा) भावी (तिणिग वा, छ वा णव वा, संखेज्जा वा, असंखेज्जा वा, अणंता वा) पण्णु, छ, नव, संख्यात, असंख्यात, अथवा अनन्त (एवं चउरिंदियत्ते वि) ओए प्रकरे चतुरिन्द्रिय पण्णुभां पण्णु (नवरं) विशेष (पुरेक्खडा) भावी (चत्तारि वा, अट्ठ वा, वारस वा, संखेज्जा वा, असंखेज्जा वा, अणंता वा) चार, आठ, बार, संख्यात, असंख्यात, अथवा अनन्त (एवं एए चेवगमा) ओ प्रकरे आ गम पण्णु (चत्तारि) चार (जाणेयव्वा) लण्णुवा लेध ओ (जे चेव दव्विदिण्णु) जे द्रव्येन्द्रियोभां (नवरं) विशेष (तइगमे जाणियव्वा) ते तृतीय गमभां लण्णुवा लेधओ (जस्स जइ इंदिया) जेनी जेटली धन्द्रियो (ते) तेओ (पुरेक्खडेसु) भावी धन्द्रियोभा (मुणेयव्वा) लण्णुवा लेध ओ (चउत्थगमे) ओथा गमभां (जहेव दव्विदिण्णु) जेम द्रव्येन्द्रियो (जाव) यावत् (सव्वट्ठसिद्धगदेवाणं) सर्वार्थसिद्धक देवानि

(सव्वट्ठसिद्धगदेवत्ते) सर्वार्थसिद्धक देवपण्णे (केवइया भाविदिया अतीता?) डेटली

न्द्रियं यावत्-चक्षुरिन्द्रियम्, घ्राणेन्द्रियम्, जिह्वेन्द्रियम्, स्पर्शनेन्द्रियम्, गौतमः पृच्छति-
निरइयाणं भन्ते ! कइ भावेन्द्रिया पणत्ता ?' हे भदन्त ! नैरयिकाणां कति भावेन्द्रियाणि
प्रज्ञप्तानि ? भगवानाह-‘गोयसा !’ हे गौतम ! ‘पंच भावेन्द्रिया पणत्ता’ नैरयिकाणां पञ्च
भावेन्द्रियाणि प्रज्ञप्तानि ‘तं जहा-सोइंदिए जाव फासिंदिए’ तद्यथा-श्रोत्रेन्द्रियं यावत्-
चक्षुरिन्द्रियम्, घ्राणेन्द्रियम्, जिह्वेन्द्रियं स्पर्शनेन्द्रियम्, ‘एवं जस्स जइ इंदिया तस्स तइ
भाणिरत्ता’ एवम्-उक्तीत्या यस्य जीवस्य यावन्ति इन्द्रियाणि भवन्ति तस्य तानि-तावन्ति
भावेन्द्रियाणि भणितव्यानि, ‘जाय वेसाणियाणं’ यावत्-असुरकुमारः भवनवासिपृथि-
वीकायिकाद्येकेन्द्रिय विकलेन्द्रियपञ्चेन्द्रियतिर्यग्गोणिकमनुष्यवानव्यन्तरज्योतिष्कवैमानि-

कितनी अतीत भावेन्द्रियां हैं ? (णत्थि) नहीं हैं (वद्धेल्लगा ?) वद्ध ? (संखेज्जा)
संख्यात (पुरेक्खडा) भावी ? (णत्थि) नहीं हैं !

इंदिय पयं सम्मत्तं इन्द्रियपद समाप्त

टीकार्थ-अब भावेन्द्रियों की प्ररूपणा की जाती है :-

गौतमस्वामी प्रश्न करते हैं-हे भगवन् ! भावेन्द्रियां कितनी कही हैं ?

भगवान् उत्तर देते हैं-हे गौतम ! भावेन्द्रियां पांच कही हैं-श्रोत्रेन्द्रिय, चक्षु-
रिन्द्रिय, घ्राणेन्द्रिय, जिह्वेन्द्रिय और स्पर्शनेन्द्रिय,

गौतमस्वामी-हे भगवन् ! नारक जीवों की भावेन्द्रियां कितनी हैं ?

भगवान्-हे गौतम ! नारकों की भावेन्द्रियां पांच कही हैं-श्रोत्रेन्द्रिय
यावत्-चक्षुरिन्द्रिय, घ्राणेन्द्रिय जिह्वेन्द्रिय और स्पर्शनेन्द्रिय ! इस प्रकार जिस
जीव की जितनी भावेन्द्रियां होती हैं, उसकी उतनी भावेन्द्रियां कहलेनी चाहिए ।
असुरकुमार आदि भवनवासियों, पृथ्वीकायिक आदि एकेन्द्रियों, विकलेन्द्रियों,

अतीत भावेन्द्रियो (णत्थि) नथी (वद्धेल्लगा ?) वद्ध (संखेज्जा) संख्यात (पुरेक्खडा) भावी ?
(णत्थि) नथी

(इंदिय पयं सम्मत्तं) इन्द्रिय पद समाप्त

टीकार्थ-हुवे भावेन्द्रियोनी प्ररूपणा कराय छे

श्री गौतमस्वामी प्रश्न करे छे-हे भगवन् ! भावेन्द्रियो केटली कही छे ?

श्री भगवान्-हे गौतम ! भावेन्द्रियो पांच कही छे-श्रोत्रेन्द्रिय, चक्षुरिन्द्रिय, घ्राणे-
न्द्रिय, जिह्वेन्द्रिय, स्पर्शनेन्द्रिय

श्री गौतमस्वामी-हे भगवन् ! नारक जीवोनी भावेन्द्रियो केटली छे ?

श्री भगवान्-हे गौतम ! नारकोनी भावेन्द्रियो पांच कही छे-श्रोत्रेन्द्रिय यावत्-
चक्षुरिन्द्रिय घ्राणेन्द्रिय, जिह्वेन्द्रिय, अने स्पर्शनेन्द्रिय. ओ प्रकारे ने जीवोनी नेटली
भावेन्द्रियो होय छे. तेनी नेटली भावेन्द्रियो कहेवी जेधये असुरकुमार आदि भवन
वासियो, पृथ्वीकायिक आदि एकेन्द्रियो, विकलेन्द्रियो, पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्यो, भुज्यो, वान-

कानामपि यथायोग्यं भावेन्द्रियाणि वक्तव्यानि, 'एगमेगस्स णं भंते ! नेरइयस्स केवइया भाविंदिया अतीता ?' हे भदन्त ! एकैकस्य खलु नैरयिकस्य क्रियन्ति भावेन्द्रियाणि अतीतानि ? 'गोयमा ! अणंता' हे गौतम ! अनन्तानि भावेन्द्रियाणि अतीतानि सन्ति 'केवइया वडेल्लगा ?' क्रियन्ति भावेन्द्रियाणि नैरयिकस्य वद्धानि सन्ति ? 'पंच' पञ्च भावेन्द्रियाणि वद्धानि सन्ति, 'केवइया पुरेक्खडा ?' क्रियन्ति भावेन्द्रियाणि पुरस्कृतानि-अनागतानि सन्ति ? 'पंच वा, दस वा, एकारस वा, संखेज्जा वा, असंखेज्जा वा, अणंता वा' पञ्च वा जघन्येन, दश वा, एकादश वा, संख्येयानि वा, असंख्येयानि वा उत्कृष्टेन अनन्तानि वा भावेन्द्रियाणि एकैकस्य नैरयिकस्य अनागतानि सन्तीति भावः,

'एवं असुरकुमारस्स वि' एवम् नैरयिकस्येव असुरकुमारस्यापि अतीतवद्धानागतभावेन्द्रियाणि वक्तव्यानि, किन्तु- 'णवरं पुरेक्खडा पंच वा, छ वा, संखेज्जा वा, असंखेज्जा वा, पंचेन्द्रिय तिर्यचो, अनुष्यो, चानव्यन्तरो, उद्योतिष्को और वैमानिको की भावेन्द्रियां भी यथा संभव कहलेनी चाहिए ।

गौतमस्वामी-हे भगवन् ! एक-एक नारक की भावेन्द्रियां अतीत कितनी हैं ?

भगवान्-हे गौतम ! अतीत भावेन्द्रियां अनन्त हैं ।

गौतमस्वामी-हे भगवन् ! नारक की वद्ध भावेन्द्रियां कितनी हैं ?

भगवान्-हे गौतम ! वद्ध भावेन्द्रियां पांच हैं ।

गौतमस्वामी-हे भगवन् ! भावी भावेन्द्रियां कितनी हैं ?

भगवान्-हे गौतम ! पांच, दश, ग्यारह, संख्यात, असंख्यात या अनन्त भावी भावेन्द्रियां हैं ।

असुरकुमार की अतीत, वद्ध और भावी भावेन्द्रियां नारक के समान ही समझलेनी चाहिए । विशेषता यह है कि असुरकुमार की भावी भावेन्द्रियां पांच, छह, संख्यात, असंख्यात अथवा अनन्त होती हैं । असुरकुमार के समान

अनन्तरो, ज्योतिष्को अने वैमानिकोनी भावेन्द्रियो पायु यथा संख्येय इडेवी जेठिओ.

श्री गौतमस्वामी-डे लगवन् ! ओक ओक नारकनी भावेन्द्रियो अतीत डेटली छे ?

श्री लगवान्-डे गौतम ! अतीत भावेन्द्रियो अनन्त छे.

श्री गौतमस्वामी-डे लगवन्-नारकनी वद्ध भावेन्द्रियो डेटली छे ?

श्री लगवान्-डे गौतम ! वद्ध भावेन्द्रियो पांच छे.

श्री गौतमस्वामी-डे लगवन् ! भावी भावेन्द्रियो डेटली छे ?

श्री लगवान्-डे गौतम ! पांच, दश, ग्यारह, संख्यात, असंख्यात अथवा अनन्त भावी भावेन्द्रियो छे.

असुरकुमारनी अतीत, वद्ध अने भावी भावेन्द्रियो नारकनी समान जे समझ लेवी जेठिओ. विशेषता ओ छे के असुरकुमारनी भावी भावेन्द्रियो पांच, छ, संख्यात

અણંતા વા' નવરં નૈરયિકાપેક્ષયા વિશેષસ્તુ પુરસ્કૃતાનિ-અનાગતાનિ ભાવેન્દ્રિયાણિ પશ્ચ વા
 પદ્ વા, સંખ્યેયાનિ વા, અસંખ્યેયાનિ વા અનન્તાનિ વા અસુરકુમારસ્યાવસેયાનિ, 'એવં જાવ
 યણિયકુમારસ્સ વિ' એવમ્-અસુરકુમારસ્યેવ યાવદ્-નાગકુમારસ્ય, સુવર્ણકુમારસ્ય, અગ્નિ-
 કુમારસ્ય, વિદ્યુત્કુમારસ્ય, ઉદધિકુમારસ્ય, દ્વીપકુમારસ્ય, દિવકુમારસ્ય, પવનકુમારસ્ય,
 સ્તનિતકુમારસ્યાપિ ચાતીતવદ્ધાનાગતભાવેન્દ્રિયાણિ ભાવયિતવ્યાનિ, 'એવં પુઠ્ઠવિક્કાઈય
 આઠકાઈય વણસ્સઈયસ્સ વિ' એવમ્-પૂર્વોક્તનૈરયિકાસુરકુમારાદેરિવ પૃથિવીકાયિકાપ્કાયિકે-
 વનસ્પતિકાયિકસ્યાપિ અતીતવદ્ધભાવેન્દ્રિયાણિ ભાવનીયાનિ, 'વેઈંદિય-તેઈંદિય ચઠરિંદિય-
 સ્સ વિ' દ્વીન્દ્રિયત્રીન્દ્રિયચતુરિન્દ્રિયસ્યાપિ ભાવેન્દ્રિયાણિ નૈરયિકાદેરિવ અતીતવદ્ધવિપયા-
 ણિ અવસેયાનિ 'તેઠકાઈય વાઠકાઈયસ્સ વિ એવં ચેવ' તેજસ્કાયિકવાયુકાયિકસ્યાપિ,
 એવંચેવ-નૈરયિકાદેરિવ ભાવેન્દ્રિયાણિ અતીતવદ્ધાનિ બોધ્યાનિ, કિન્તુ-‘નવરં પુરેક્કહા છ
 વા, સત્ત વા, સંખેજ્ઞા વા, અસંખેજ્ઞા વા, અણંતા વા' નવરમ્-નૈરયિકાસુરકુમારાદ્યપેક્ષયા
 વિશેષસ્તુ પુરસ્કૃતાનિ-અનાગતાનિ ભાવેન્દ્રિયાણિ પડ વા, સપ્ત વા, સંખ્યેયાનિ વા, અસંખ્યે-
 યાનિ વા, અનન્તાનિ વા અવસેયાનિ, 'પંચિંદિયતિરેક્કહાજોણિયસ્સ જાવ ઈસાણમ્સ જહા

નાગકુમાર, સુવર્ણકુમાર, અગ્નિકુમાર, વિદ્યુત્કુમાર, ઉદધિકુમાર, દ્વીપકુમાર,
 દિવકુમાર, પવનકુમાર ઓર સ્તનિતકુમાર કી ખી અતીત, વદ્ધ ઓર અનાગત
 ભાવેન્દ્રિયાં સમજ્ઞલેની ચાહિયે ।

હસી પ્રકાર અર્થાત્ નારક ઓર અસુરકુમાર આદિ કે સમાન પૃથ્વીકાયિકાં,
 અપ્કાયિક ઓર વનસ્પતિકાયિક કી ખી અતીત, વદ્ધ ઓર ભાવી ભાવેન્દ્રિયાં
 જાનલેના ચાહિયે । દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય ઓર ચતુરિન્દ્રિય કી અતીત, વદ્ધ ઓર
 ભાવી ભાવેન્દ્રિયાં નારક કે સમાન સમજ્ઞલેની ચાહિયે । તેજસ્કાયિક ઓર વાયુ-
 કાયિક કી ખી હસી પ્રકાર કહની ચાહિયે । નારક ઓર અસુરકુમાર આદિ કી
 અપેક્ષા વિશેષતા યહ હૈં કિ ભાવી ભાવેન્દ્રિયાં છહ, સાત, સંખ્યાત, અસંખ્યાત
 અથવા અનન્ત હોતી હૈં ।

અસંખ્યાત અથવા અનન્ત હોય છે, અસુરકુમારના સમાન નાગકુમાર, સુવર્ણકુમાર અગ્નિ
 કુમાર, વિદ્યુત્કુમાર, ઉદધિકુમાર, દ્વીપકુમાર, દિક્કકુમાર, પવનકુમાર અને સ્તનિકુમારની
 પણ અતીત, બદ્ધ અને અનાગત ભાવેન્દ્રિયો સમજી લેવી જોઈએ.

એ પ્રકારે અર્થાત્ નારક અને અસુરકુમાર આદિના સમાન પૃથ્વીકાયિક, અપ્કાયિક અને
 વનસ્પતિકાયિકની પણ અતીત બદ્ધ અને ભાવી ભાવેન્દ્રિયો જાણી લેવી જોઈએ. દ્વીન્દ્રિય,
 ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિયની અતીત, બદ્ધ અને ભાવી ભાવેન્દ્રિયો નારકના સમાન સમ-
 જાણી જોઈએ. તેજસ્કાયિક અને વાયુકાયિકની પણ એજ રીતે કહેવી જોઈએ. નારક અને
 અસુરકુમાર આદિની અપેક્ષાએ વિશેષતા આ છે કે ભાવી ભાવેન્દ્રિયો છ, સાત, સંખ્યાત
 અસંખ્યાત, અથવા અનન્ત હોય છે,

અસુરકુમારસ્સ' પંચેન્દ્રિયતિર્યચ્યોનિકસ્ય યાવદ્-મનુષ્યસ્ય વાનવ્યન્તરસ્ય જ્યોતિષ્કસ્ય સૌધર્મદેવસ્ય ઈશાનસ્ય ચાતીતવદ્ધાનાગતભાવેન્દ્રિયાણિ યથા અસુરકુમારસ્યોક્તાનિ તથા વક્તવ્યાનિ કિન્તુ 'જનરં મણુસસ્સ પુરેવ્વહા કસ્સઈ અત્થિ કસ્સઈ જતિય ત્તિ માણિયવ્વં' નવરમ્-પૂર્વાપેક્ષયા વિશેષસ્તુ મનુષ્યસ્ય પુરસ્કૃતાનિ-અનાગતાનિ ભાવેન્દ્રિયાણિ કસ્યચિત્ સન્તિ, કસ્યચિન્ન સન્તિ, इति भणितव्यम्, 'सणकुमारस्स जाव गेवेज्जस्स जहा, नेरइयस्स' सनत्कुमारस्य यावद्-माहेन्द्रस्य ब्रह्मलोकस्य लान्तकस्य महाशुकस्य सहस्रारस्य आनतस्य प्राणतस्य आरणस्याच्युतस्य नवग्रैवेयकस्य च अतीतवद्वानागतभावेन्द्रियाणि यथा नैरयिक-स्योक्तानि तथा वक्तव्यानि, 'विजयवेजयंतजयंतअपराजितदेवस्स अतीता अणंता' विजय-वैजयन्तजयन्तापराजितदेवस्य अतीतानि भावेन्द्रियाणि अनन्तानि सन्ति 'वद्धेल्लगा पंच' वद्धानि भावेन्द्रियाणि पञ्च सन्ति, 'पुरेव्वहા પંચ વા, દસ વા, પળ્લરસ વા, સંઘેજ્ઞા વા' પુરસ્કૃતાનિ-અનાગતાનિ ભાવેન્દ્રિયાણિ પञ्च वा, दश वा, पञ्चदश वा, संख्येयानि वा सन्ति, 'સર્વાર્થસિદ્ધગદેવસ્સ અતીતા અણંતા' સર્વાર્થસિદ્ધકદેવસ્ય અતીતાનિ ભાવેન્દ્રિયાણિ અનન્તાનિ સન્તિ, 'વદ્દેલ્લગા પંચ' વદ્ધાનિ ભાવેન્દ્રિયાણિ પञ्च सन्ति 'કેવડયા પુરેવ્વહા.?' કિંવન્તિ

પંચેન્દ્રિય તિર્યચ્યોનિક સે લેકર ઈશાનદેવ તક અસુરકુમાર કે સમાન સમજના ચાહિયે । અર્થાત્ પંચેન્દ્રિય તિર્યચ, મનુષ્ય, વાનવ્યન્તર, જ્યોતિષ્ક, સૌધર્મદેવ તથા ઈશાનદેવ કી અતીત વદ્ધ ઓર ભાવી ભાવેન્દ્રિયાં ડસી પ્રકાર સમજ લેની ચાહિયે. જૈસી અસુરકુમાર કી કહી હૈં । ડસમેં વિશેષતા યહી હૈં કિ કિસી મનુષ્ય કી ભાવી ભાવેન્દ્રિયાં હોતી હૈં, કિસી કી નહીં હોતી । સનત્કુમાર, માહેન્દ્ર, બ્રહ્મલોક, લાન્તક, મહાશુક, સહસ્રાર, આનત, પ્રાણત, આરણ ઓર અચ્યુત તથા નવગ્રૈવેયક દેવ કી અતીત, વદ્ધ ઓર ભાવી ભાવેન્દ્રિયાં નારક કે સદશ કહની ચાહિયે । વિજય, વૈજયન્ત, જયન્ત ઓર અપરાજિત દેવ કી અતીત ભાવેન્દ્રિયાં અનન્ત હૈં, વદ્ધ પાંચ હૈં ઓર અનાગત પાંચ, દસ, પન્દર અથવા સંખ્યાત હૈં । સર્વાર્થસિદ્ધ દેવ કી અતીત ભાવેન્દ્રિયાં અનન્ત હૈં, વદ્ધ પાંચ હોતી

પંચેન્દ્રિય તિર્યચ્યોનિકથી લઇને ઈશાન દેવ સુધી અસુરકુમારના સમાન સમજવા જોઇએ. અર્થાત્ પંચેન્દ્રિય તિર્યચ, મનુષ્ય, વાનવ્યન્તર જ્યોતિષ્ક સૌધર્મ દેવ તથા ઈશાન દેવની અતીત, વદ્ધ અને ભાવી ભાવેન્દ્રિયો એ પ્રકારે 'સમજ લેવી જોઈએ કે જેવી અસુર કુમારની હતી છે એમા વિશેષતા એ છે કે કોઈ મનુષ્યની ભાવી ભાવેન્દ્રિયો હોય છે, કોઈની નથી હોતી. સનત્કુમાર, માહેન્દ્ર, બ્રહ્મલોક, લાન્તક, મહાશુક, સહસ્રાર, આનત, પ્રાણત, આરણ અને અચ્યુત તથા નવગ્રૈવેયક દેવની અતીત, વદ્ધ અને ભાવી ભાવેન્દ્રિયો નારકના સદશ કહેવી જોઈએ. વિજય વૈજયન્ત જયન્ત અને અપરાજિત દેવની અતીત ભાવેન્દ્રિયો અનન્ત છે, વદ્ધ પાંચ છે અને અનાગત પાંચ, દસ, પંદર અથવા સંખ્યાત છે, સર્વાર્થસિદ્ધ દેવની અતીત ભાવેન્દ્રિયો અનન્ત છે, વદ્ધ પાંચ હોય છે અને ભાવી

પુરસ્કૃતાનિ-અનાગતાનિ ભાવેન્દ્રિયાણિ સન્તિ ? 'પંચ' પચ્ચ ભાવેન્દ્રિયાણિ પુરસ્કૃતાનિ સન્તિ, અથ વહુત્વમધિકૃત્યાહ- 'નેરડયાણં મંતે ! કેવડયા ભાવિદિયા અતીતા ?' હે મદન્ત ! નૈરયિકાણાં ક્રિયન્તિ ભાવેન્દ્રિયાણિ અતીતાનિ સન્તિ ? 'ગોયમા ! અણંતા' હે ગૌતમ ! અનન્તાનિ ભાવેન્દ્રિયાણિ અતીતાનિ સન્તિ, 'કેવડયા વદ્દેલ્લગા ?' ક્રિયન્તિ ભાવેન્દ્રિયાણિ વદ્ધાનિ સન્તિ ? 'અપંલેજા' અસંલેયયાનિ ભાવેન્દ્રિયાણિ વદ્ધાનિ સન્તિ નૈરયિકાણામસંલ્યાતત્ત્વાત્, 'કેવડયા પુરેલ્લગા ?' ક્રિયન્તિ પુરસ્કૃતાનિ-અનાગતાનિ સન્તિ ? 'અણંતા' અનન્તાનિ ભાવેન્દ્રિયાણિ અનાગતાનિ સન્તિ, 'એવં જહા દવ્વિદિણ્ણુ પોહત્તેણં દંડઓ મણિઓ તહા ભાવિદિણ્ણુ પોહત્તેણં દંડઓ માણિયવ્વો' એદમ્-પૂર્વોક્તરીત્યા યથા દ્રવ્યેન્દ્રિયેષુ પૃથક્ત્વેન દણ્ડકો મણિતસ્તથા ભાવેન્દ્રિયેષ્વપિ પૃથક્ત્વેન દણ્ડકો માણિતવ્યઃ, કિન્તુ- 'ણવરં વણસ્સડ કાંડયાણં વદ્દેલ્લગા અણંતા' નવરં-દ્રવ્યેન્દ્રિયાપેક્ષયા વિશેષમ્ ભાવેન્દ્રિયાણિ વનસ્પતિકાચિ-
 હૈં ઓર ભાવી ભાવેન્દ્રિયાં મી પાંચ હી હોતી હૈં ।

ગૌતમસ્વામી પુનઃ વહુવચન કો લેકર પ્રશ્ન કરતે હૈં-ભગવન્ ! નારકોં કી અતીત ભાવેન્દ્રિયાં કિતની હૈં ?

મગવાન્-હે ગૌતમ ! અનન્ત હૈં ।

ગૌતમસ્વામી-હે મગવન્ ! નારકોં કી વદ્ધ ભાવેન્દ્રિયાં કિતની હૈં ?

મગવાન્-હે ગૌતમ ! નારકોં કી વદ્ધ ભાવેન્દ્રિયાં અસંલ્યાત હૈં ।

ગૌતમસ્વામી-મગવન્ ! નારકોં કી ભાવી ભાવેન્દ્રિયાં કિતની હૈં ?

મગવાન્-ગૌતમ ! અનન્ત હૈં ।

હસ પ્રકાર જૈસે દ્રવ્યેન્દ્રિયોં કે વિષય મેં વહુવચન કો લેકર દંડક કંઠાં હૈં, ડંસી પ્રકાર ભાવેન્દ્રિયોં કે વિષય મેં મી કહ લેના ચાહિયે । કિન્તુ દ્રવ્યેન્દ્રિયોં કી અપેક્ષા હનમેં વિશેષતા યહ હૈં કિ વનસ્પતિકાચિકોં કી ભાવેન્દ્રિયાં વદ્ધ

ભાવેન્દ્રિયો પણ પાચ ૪ હોય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-પુનઃ બહુવચનને લઈને પ્રશ્ન કરે છે-હે ભગવન્ ! નારકોંની અતીત ભાવેન્દ્રિયા કેટલી છે ?

શ્રી ભગવન્-હે ગૌતમ ! અનન્ત છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! નારકની બદ્ધ ભાવેન્દ્રિયા કેટલી છે ?

શ્રી ભગવન્-હે ગૌતમ ! નારકોની બદ્ધ ભાવેન્દ્રિયા અસંખ્યાત છે

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! નારકોની ભાવી ભાવેન્દ્રિયા કેટલી છે ?

શ્રી ભગવન્-હે ગૌતમ ! અનન્ત છે.

એ પ્રકારે જેમ દ્રવ્યેન્દ્રિયોના વિષયમાં બહુવચનને લઈને દંડક કહેલ છે, એક પ્રકારે ભાવેન્દ્રિયોના વિષયમાં પણ કહી લેવું બેઠું છે. કિન્તુ દ્રવ્યેન્દ્રિયોની અપેક્ષાએ આમાં વિશેષતા એ છે કે, વનસ્પતિકાચિકોની ભાવેન્દ્રિયા બદ્ધ અનન્ત છે, કેમકે વનસ્પતિ

કાનાં વદ્ધાનિ અનન્તાનિ સન્તિ, વનસ્પતિકાચિકાનામનન્તત્વાત્, 'एगमेगस्स णं भंते !
 नेरइयस्स नेरइयत्ते केवइया भाविंदिया अतीता ?' हे भदन्त ! ए-कस्य सत्तु नैरयिकस्य
 नैरयिकत्वे-नरकभवावस्थायां कियन्ति भावेन्द्रियाणि अतीतानि सन्ति ? 'गोयमा !
 अणंता' हे गौतम ! अनन्तानि भावेन्द्रियाणि अतीतानि सन्ति. 'दण्डत्तया ?' कियन्ति
 भावेन्द्रियाणि वद્धानि सन्ति ? 'पंच' पञ्च भावेन्द्रियाणि वद્धानि सन्ति, 'पुरेक्खडा कस्म
 वि अत्थि षस्स वि नत्थि' पुरસ્કृतानि-अनागतानि भावेन्द्रियाणि कस्यापि नैરयिकस्य
 नैरयिकत्वे सन्ति कस्यापि न सन्ति, 'जस्स अत्थि पंच वा, दस वा, पण्णस्स वा, संखेज्जा
 वा, असंखेज्जा वा, अणंता वा' यस्य नैरयिकस्य नैरयिकत्वे पुरસ્કृतानि भावेन्द्रियाणि सन्ति
 अनन्त हैं, क्योंकि वनस्पतिकायिक जीव अनन्त होने हैं ।

गौतमस्वामी-हे भगवन् ! एक-एक नारक की नरकभव जी अवस्था में
 अतीत भावेन्द्रियां कितनी हैं ?

भगवान्-हे गौतम ! अनन्त अतीत भावेन्द्रियां हैं ।

गौतमस्वामी-हे भगवन् ! वद्व कितनी हैं ?

भगवान्-हे गौतम ! एक-एक नारक की वद्व भावेन्द्रियां पांच होती हैं ।

गौतमस्वामी-हे भगवन् ! अनागत भावेन्द्रियां कितनी हैं ?

भगवान्-हे गौतम ! किसी नारक की नारक रूप में भावी भावेन्द्रियां होती
 हैं, किसी की नहीं होती । अर्थात् जो नारक नरक से निकल कर अन्य गति में
 उत्पन्न हो कर पुनः नरक में उत्पन्न होने वाला है, उसकी नारकपने भावी भावे-
 न्द्रियां होती हैं, किन्तु जिस जीव का वर्तमान नारकभव अन्तिम है, अर्थात्
 जो नरक से निकल कर फिर कभी नरकमें उत्पन्न नहीं होगा, उसकी नारक रूप

કાયિકાના છવ અનન્ત હોય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! એક એક નારકની નરકભવની અવસ્થામાં અતીત
 ભાવેન્દ્રિયો કેટલી છે ?

શ્રી ભગવન્-હે ગૌતમ ! અનન્ત અતીત ભાવેન્દ્રિયો છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ બદ્ધ કેટલી છે ?

શ્રી ભગવન્-હે ગૌતમ ! એક એક નારકની બદ્ધ ભાવેન્દ્રિયો પાંચ હોય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! અનાગત ભાવેન્દ્રિયો કેટલી છે ?

શ્રી ભગવન્-હે ગૌતમ ! કોઈ નારકની નારક રૂપમાં ભાવી ભાવેન્દ્રિયો હોય છે,
 કોઈની નથી હોતી. અર્થાત્ જે નારક નરકમાંથી નિકળીને અન્યગતિમાં ઉત્પન્ન થઈને
 પુનઃ નારકમાં ઉત્પન્ન થનાર છે, તેની નારકપણે ભાવી ભાવેન્દ્રિયો હોય છે. કિન્તુ જે
 છવનો વર્તમાન નારક ભવ અન્તિમ છે, અર્થાત્ જે નરકમાંથી નીકળીને ફરી ક્યારેય
 નરકમાં ઉત્પન્ન નથી થતો, તેની નરક રૂપમાં ભાવી ભાવેન્દ્રિયો નથી હોતી. જેની છે

તસ્ય પञ्च વા, દશ વા, પञ્ચદશ વા, સંખ્યેયાનિ વા, અસંખ્યેયાનિ વા, અનન્તાનિ વા સન્તિ,

‘એવં અસુરકુમારણં જાવ યણિયકુમારાણં’ એવમ્-નૈરયિકાણામિવ અસુરકુમારાણાં યાવદ્ નાગકુમારાણાં સુવર્ણકુમારાણામ્ અગ્નિકુમારાણાં વિદ્યુત્કુમારાણામ્ ઉદધિકુમારાણાં દ્વીપકુમારાણાં દિવકુમારાણાં પવનકુમારાણાં સ્તનિતકુમારાણામપિ અતીત વદ્દપુરસ્કૃતભાવેન્દ્રિયાણિ નૈરયિકત્વે વક્તવ્યાનિ, કિન્તુ ‘જનરં વદ્દેહયા જતિય’ નવરમ્-વિશેષસ્તુ વદ્દાનિ ભાવેન્દ્રિયાણિ અસુરકુમારાદીનાં નૈરયિકત્વે ન સન્તિ પ્રાગુક્તયુક્તેરૂપાદિત્વાત્, ‘પૃથ્વીકાઙ્ગિયત્તે જાવ વેંદિયત્તે જહા દવ્વિદિયા’ પૃથ્વીકાઙ્ગિકત્વે યાવદ્-અપ્કાઙ્ગિકત્વેજસ્કાઙ્ગિકવાયુકાઙ્ગિકવનસ્પતિકાઙ્ગિકત્વે દ્વીન્દ્રિયત્વે ચ યથા દ્રવ્યેન્દ્રિયાણિ ઉક્તાનિ તથા વક્તવ્યાનિ ‘તેંદિયત્તે

મેં ભાવી ભાવેન્દ્રિયાં નહીં હોતી હૈં । જિસ કી હૈં, ઉસકી પાંચ, દસ, પન્દરહ, સંખ્યાત, અસંખ્યાત અથવા અનન્ત ભી હોતી હૈં । જો ભવિષ્ય મેં એક વાર ફિર ઉત્પન્ન હોગા, ઉસકી પાંચ ભાવી ભાવેન્દ્રિયાં, જો દો વાર ઉત્પન્ન હોગા ઉસકી દશ, ત્રીન વાર ઉત્પન્ન હોને વાલે કી પન્દરહ, સંખ્યાત, અસંખ્યાત યા અનન્ત વાર ઉત્પન્ન હોને વાલે કી સંખ્યાત, અસંખ્યાત યા અનન્ત ભાવી ભાવેન્દ્રિયાં હોતી હૈં ।

इसी प्रकार असुरकुमारों की सुवर्णकुमारों की अग्निकुमारों की, विद्युत्-कुमारों की उदधिकुमारों की द्वीपकुमारों की, दिशाकुमारों की, पवनकुमारों और स्तनितकुमारों की भी अतीत, वद और भावी भवेन्द्रियां नरकपने में समझ लेनी चाहिए । विशेष यह है कि असुरकुमार आदि में नारकपने वद भवेन्द्रियां नहीं होती हैं, इस विषय में युक्ति पूर्ववत् समझ लेनी चाहिए ।

પૃથ્વીકાઙ્ગિક, અપ્કાઙ્ગિક, તેજસ્કાઙ્ગિક, વાયુકાઙ્ગિક અને વનસ્પતિકાઙ્ગિક તથા દ્વીન્દ્રિય કે રૂપ મેં જિસ પ્રકાર દ્રવ્યેન્દ્રિયાં કહી હૈં, ઉસી પ્રકાર ભાવેન્દ્રિયાં

તેની પાંચ દશ, પંદર, સંખ્યાત અસંખ્યાત અથવા અનન્ત પણ હોય છે.

જે ભવિષ્યમાં એક વાર ઉત્પન્ન થશે, તેની પાંચ ભાવી ભાવેન્દ્રિયો, જે બે વાર ઉત્પન્ન થશે, તેની દશ, ત્રણ વાર ઉત્પન્ન થનારની પંદર, સંખ્યાત, અસંખ્યાત અગર અનન્ત વાર ઉત્પન્ન થનારની સંખ્યાત, અસંખ્યાત અગર અનન્ત ભાવી ભાવેન્દ્રિયો હોય છે.

એજ પ્રકારે અસુરકુમારોની, નાગકુમારોની, સુવર્ણકુમારોની, અગ્નિકુમારોની, વિદ્યુત્કુમારોની, ઉદધિકુમારોની, દ્વીપકુમારોની, દિશાકુમારોની, પવનકુમારોની અને સ્તનિતકુમારોની પણ અતીત, બદ અને ભાવી ભાવેન્દ્રિયો નારકપણામાં સમજી લેવી જોઈએ. વિશેષ આ છે કે અસુરકુમાર આદિમાં નારકપણે બદ ભાવેન્દ્રિયો નથી હોતી આ વિષયમાં યુક્તિ પૂર્વવત્ સમજી લેવી જોઈએ.

પૃથ્વીકાઙ્ગિક, અપ્કાઙ્ગિક, તેજસ્કાઙ્ગિક, વાયુકાઙ્ગિક અને વનસ્પતિકાઙ્ગિક તથા દ્વીન્દ્રિયના રૂપમાં જે પ્રકારે દ્રવ્યેન્દ્રિયો કહી છે, એજ પ્રકારે ભાવેન્દ્રિયો પણ કહેવી જોઈએ. વનસ્પતિકાઙ્ગિક પણ અને દ્વીન્દ્રિય પણ દ્રવ્યેન્દ્રિયોના સમાન ભાવેન્દ્રિયો કહેવી જોઈએ.

તહેવ' ત્રીન્દ્રિયત્વે તથૈવ-દ્રવ્યેન્દ્રિયવદેવ વૌધ્યમ્. કિન્તુ 'નવરં પુરેક્ષડા તિણિ વા, છ વા, ણવ વા, સંખેજ્ઞા વા, અસંખેજ્ઞા વા, અણંતા વા' નવરમ્-વિશેષસ્તુ-ત્રીન્દ્રિયત્વે પુરસ્કૃતાનિ ભાવેન્દ્રિયાણિ ત્રીણિ વા, પદ્મ વા, નવ વા, સંખયેયાનિ વા, અસંખયેયાનિ વા, અનન્તાનિ વા સન્તિ 'एवं चउरिंदियत्ते वि' एवम्-ત્રીન્દ્રિયત્વે ઇવ ચતુરિન્દ્રિયત્વેऽપિ અવસેયમ્, કિન્તુ-‘णवरं पुरेक्खडा चत्तारि वा, अट्ठ वा, वारस वा, संखेज्जा वा, असंखेज्जा वा, अणंता वा’ નવરમ્-વિશેષસ્તુ પુરસ્કૃતાનિ-અનાગતાનિ ભાવેન્દ્રિયાણિ ચતુરિન્દ્રિયત્વે ચત્વારિ વા, અટ્ઠો વા, દ્વાદશ વા, સંખયેયાનિ વા, અસંખયેયાનિ વા, અનન્તાનિ વા સન્તિ, ‘एवं एए चेव गमा चत्तारि जाणेयव्वा जेचेव दव्विदिएसु’ एवम्-ઉક્તરીત્યા एते चैव गमाः-અભિલાપાઃ ચત્વારઃ-નૈરયિક-તિર્યગ્યોનિક-મનુષ્ય-દેવ વિષયકાઃ જ્ઞાતવ્યાઃ, યેચૈવ ચત્વારો દ્રવ્યેન્દ્રિયેષુ ઉક્તાઃ, કિન્તુ-‘णवरं तइयगमे जाणियव्वा जस्स जइ इंदिया ते पुरेक्खडेसु सुणेयव्वा’ .નવરમ્-વિશેષસ્તુ તૃતીયગમે-મનુષ્યવિષયકાભિલાપે જ્ઞાતવ્યાનિ યસ્ય યાવન્તિ ઇન્દ્રિયાણિ સન્તિ તસ્ય તાનિ-જાવન્તિ પુરસ્કૃતેષુ-અનાગતેષુ ભાવેન્દ્રિયેષુ જ્ઞાતવ્યાનિ ‘चउत्थगमे जहेव दव्विंदिया’ ચતુર્થગમે-દેવવિષયકાભિલાપે યથૈવ દ્રવ્યેન્દ્રિયાણિ ઉક્તાનિ તથૈવ ભાવેન્દ્રિયેષુ વક્તવ્યાનિ ‘जाव सव्वट्ठसिद्धगदेवाणं सव्वट्ठसिद्धगदेवत्ते केवइया भावि-

कहनी चाहिए । वनस्पतिकाधिकपने और द्वीन्द्रियपने में भी द्रव्येन्द्रियों के समान कहनी चाहिए । त्रीन्द्रियपनेमें भी इसी प्रकार कहना चाहिए । किन्तु विशेष यह है कि त्रीन्द्रियपने भावी भावेन्द्रियां तीन, छह, नौ, संख्यात, असंख्यात अथवा अनन्त होती हैं । चौद्वन्द्रियपने भी इसी प्रकार जानना चाहिए किन्तु भावी भावेन्द्रियां चार, आठ, बारह, संख्यात, असंख्यात अथवा अनन्त होती हैं । इस प्रकार द्रव्येन्द्रियों के विषय में जो चार गम कहे हैं, वे ही यहाँ भी समझ लेवे चाहिए । वे चार गम हैं-नैरयिक, तिर्यग्योनिक, मनुष्य और देव संबंधी । किन्तु तीसरे गम में अर्थात् मनुष्य संबंधी अभिलाप में जिस की जितनी इन्द्रियां होती हैं, उस की उतनी ही अनागत भावेन्द्रियों में जानना चाहिए । चतुर्थ गम में अर्थात् देव संबंधी अभिलाप में जैसे द्रव्येन्द्रियां कही हैं, उसी प्रकार

ત્રીન્દ્રિયપણે પણ એજ પ્રકારે કહેવું જોઈએ પરંતુ વિશેષ એ છે કે-ત્રીન્દ્રિયપણે ભાવી ભાવેન્દ્રિયો ત્રણ, છ, નવ, સંખ્યાત અસંખ્યાત અથવા અનન્ત હોય છે. ચાર ઇન્દ્રિયપણે પણ એજ પ્રકારે બણવું જોઈએ. પરંતુ ભાવી ભાવેન્દ્રિયો ચાર, આઠ, બાર સંખ્યાત, અસંખ્યાત અથવા અનન્ત હોય છે. એ પ્રકારે દ્રવ્યેન્દ્રિયોના વિષયમાં પણ જે ચાર ગમ કહ્યા છે, તેજ અહીં પણ સમજી લેવા જોડે, તે ચાર ગમ છે-નૈરયિક, તિર્યગ્યોનિક, મનુષ્ય અને દેવ સંબંધી કહેલ છે કિન્તુ ત્રીજા ગમમાં અર્થાત્ મનુષ્ય સંબંધી અભિલાપમાં જેની જેટલી ઇન્દ્રિયો છે. તેની તેટલીજ અનાગત ભાવેન્દ્રિયોમાં બણવી જોઈએ. ચતુર્થગમમાં અર્થાત્ દેવ સંબંધી અભિલાપમાં જેવી દ્રવ્યેન્દ્રિયો કહી છે, એજ પ્રકારે ભાવેન્દ્રિયો કહેવી

दिया अतीता ?' यावत्-पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकमनुष्यवानव्यन्तरज्योतिष्कवैमानिकनव-
ग्रैवेयक विजयादि सर्वार्थसिद्धकदेवानां यावत्-सर्वार्थसिद्धकदेव-वे कियन्ति भावेन्द्रियाणि
अतीतानि सन्ति ? 'णत्थि' सर्वार्थसिद्धकदेवानां सर्वार्थसिद्धकदेवत्वे भावेन्द्रियाणि अतीतानि
न सन्ति, 'वद्धेल्लगा ?' कियन्ति वद्धानि भावेन्द्रियाणि सन्ति ? 'संखिज्जा' संख्येयानि
भावेन्द्रियाणि वद्धानि सन्ति, सर्वार्थसिद्धकदेवानां संख्यातत्वात् 'पुरेक्खडा ?' पुरस्कृतानि-
अनागतानि भावेन्द्रियाणि कियन्ति सन्ति ? 'णत्थि' अनागतानि भावेन्द्रियाणि सर्वार्थसिद्ध
कदेवानां सर्वार्थसिद्धकदेवत्वे न सन्ति तेषां पुनः सर्वार्थसिद्धकदेवत्वे अनुपपादात्, 'इंदियपयं
समत्तं' इन्द्रियपदं समाप्तम् ।

भावेन्द्रियां कहनी चाहिए, यावत् पञ्चेन्द्रिय तिर्यच, मनुष्य, वानव्यन्तर, ज्यो-
तिष्क, वैमानिक, नवग्रैवेयक, विजयादि अनुत्तर देव तथा सर्वार्थसिद्धक देवों
की सर्वार्थसिद्धक देव के रूप में कितनी अतीत भावेन्द्रियां हैं ? इसका उत्तर यह
है कि सर्वार्थसिद्ध देव के रूप में इन की अतीत भावेन्द्रियां नहीं होती हैं ।

गौतमस्वामी-भगवन् ! सर्वार्थसिद्ध देवों की सर्वार्थसिद्ध देवपने वद्ध भावे-
न्द्रियां कितनी हैं ?

भगवान्-हे गौतम ! संख्यात हैं, क्योंकि सर्वार्थसिद्ध विमान के देव
संख्यात हैं ।

गौतमस्वामी-हे भगवन् ! भावी भावेन्द्रियां कितनी हैं ?

भगवान्-हे गौतम ! सर्वार्थसिद्ध देवों की सर्वार्थसिद्ध देव के रूप में भावी
भावेन्द्रियां होती नहीं हैं । क्योंकि जो जीव एक बार सर्वार्थसिद्ध विमान में
उत्पन्न हुआ है, वह दूसरी बार सर्वार्थसिद्ध विमान में उत्पन्न नहीं होता ।

इन्द्रियपद समाप्त

अथ। यावत् पञ्चेन्द्रियतिर्यच, मनुष्य, वानव्यन्तर, ज्योतिष्क, वैमानिक, नवग्रैवेयक,
विजयादि, अनुत्तर देव तथा सर्वार्थसिद्धक देवों की सर्वार्थसिद्ध देवना रूपमां कटली अतीत
भावेन्द्रियो छे ?

तेनो उत्तर छे छे के सर्वार्थसिद्ध देवना रूपमां तेमनी अतीत भावेन्द्रियो नथी होती.

श्री गौतमस्वामी-हे भगवन् ! सर्वार्थसिद्ध देवों की सर्वार्थसिद्ध देवपने वद्ध भावेन्द्रियो
कटली छे ?

श्री भगवान्-हे गौतम ! संख्यात छे, केमके सर्वार्थसिद्ध विमानना देव संख्यात छे.

श्री गौतमस्वामी-हे भगवन्-भावी भावेन्द्रियो कटली छे ?

श्री भगवान्-हे गौतम ! सर्वार्थसिद्ध देवों की सर्वार्थसिद्ध देवना रूपमां भावी भावे-
न्द्रियो होती नथी, केमके ने एव एक बार सर्वार्थसिद्ध विमानमां उत्पन्न थोय छे
ते भीए वार सर्वार्थसिद्ध विमानमां उत्पन्न नथी थो.

॥ पंदरमुं इन्द्रिय पद समाप्त थयु ॥

पोडशं पदं प्रारभ्यते

मूलम्—“कइविहे णं पओगे पणत्ते ? गोयमा ! पण्णरसविहे पओगे पणत्ते, तं जहा—सच्चमणप्पओगे १ असच्चमणप्पओगे २, सच्चामोसमणप्पओगे ३, असच्चामोसमणप्पओगे ४, एवं वइप्पओगेवि चउहा ८, ओरालियसरीरकायप्पओगे, ९, ओरालियमीससरीरकायप्पओगे १०, वेउव्वियसरीरकायप्पओगे ११, वेउव्वियमीससरीरकायप्पओगे १२, आहारकसरीरकायप्पओगे १३, आहारगमीससरीरकायप्पओगे १४, कम्मसरीरकायप्पओगे १५” ।

छाया—कृतिविधः खलु प्रयोगः प्रज्ञप्तः ? गौतम ! पञ्चदशविधः प्रयोगः प्रज्ञप्तः, तद्यथा—सत्यमनः प्रयोगः १, असत्यमनः प्रयोगः २, सत्यमृषामनः प्रयोगः ३, असत्यमृषामनः प्रयोगः ४, एवं वचः प्रयोगऽपि चतुर्विधः ८, औदारिकशरीरकायप्रयोगः ९, औदारिकमिश्रशरीरकायप्रयोगः १०, वैक्रियशरीरकायप्रयोगः ११, वैक्रियमिश्रशरीरकायप्रयोगः १२, आहारकशरीरकायप्रयोगः १३, आहारकमिश्रशरीरकायप्रयोगः १४, कर्मणशरीरकायप्रयोगः १५” ।

सोलहवां—प्रयोगपद

शब्दार्थ—(कइविहे णं भंते ! पओगे पणत्ते ?) हे भगवन् ! प्रयोग कितने प्रकार का कहा है ? (गोयमा ! पण्णरसविहे पओगे पणत्ते) हे गौतम ! पन्द्रह प्रकार का प्रयोग कहा है—(तं जहा) वह इस प्रकार (सच्चमणप्पओगे) सत्यमनः—प्रयोग (असच्चमणप्पओगे) असत्यमनः प्रयोग (सच्चामोसमणप्पओगे) सत्यमृषामनः प्रयोग (असच्चामोसमणप्पओगे) असत्यमृषामनः प्रयोग (एवं वइप्पओगे वि) इसी प्रकार वचनप्रयोग भी (चउहा) चार प्रकार का है (ओरालियसरीरकायप्पओगे) औदारिकशरीरकायप्रयोग (ओरालियमीससरीरकायप्पओगे) औदारिकमिश्र शरीरकाय प्रयोग (वेउव्वियसरीरकायप्पओगे) वैक्रियशरीरकाय

सोणमु—प्रयोग पद

शब्दार्थ—(कइविहे णं भंते ! पओगे पणत्ते ?) हे भगवन् ! प्रयोग डेटल प्रचारना कहा छे ? (गोयमा ! पण्णरसविहे पओगे पणत्ते) हे गौतम ! पंद्रह प्रचारना प्रयोग कहा छे (तं जहा) ते आ प्रचारे (सच्चमणप्पओगे) सत्य मनः प्रयोग (असच्चमणप्पओगे) असत्य मनः प्रयोग (सच्चामोसमणप्पओगे) सत्य मृषा मनः प्रयोग (असच्चामोसमणप्पओगे) असत्य मृषा मनः प्रयोग (एवं वइप्पओगे) ओर प्रभाण्ण पयन प्रयोग पणु (चउहा) चार प्रचारे छे (ओरालियसरीरकायप्पओगे) औदारिक शरीर कायप्रयोग (ओरालियमीससरीरकायप्पओगे) औदारिकमिश्रशरीरकायप्रयोग (वेउव्वियसरीरकायप्पओगे) वैक्रिय शरीरकायप्रयोग (आहारकसरीरकायप्पओगे) आहारक शरीरकायप्रयोग (आहारगमीससरीर-

टीका-पूर्वपदे इन्द्रियवतामेव लेख्यादि सद्भावाद् विशेषत इन्द्रियपरिणामस्य प्रतिपा-
दितत्वेन परिणामसाम्यात् प्रयोगपरिणामं प्ररूपयितुमाह-‘कइविहे णं भंते ! पओगे पणत्ते ?’
हे भदन्त ! कतिविधः खलु प्रयोगः प्रज्ञप्तः ? तत्र प्रपूर्वस्य युधधातोर्वञि प्रत्यये सति प्रयो-
गपदेन परिस्पन्द क्रियारूप आत्मव्यापार उच्यते योग इत्यर्थः अथवा प्रकर्षेण युज्यते-
व्यापार्यते क्रियास्तु सम्बध्यते वा साम्परायिकेर्यापथकर्मणा सदात्मा अनेनेति प्रयोगः, करणे
घञ्प्रत्ययो बोध्यः, भगवानाह-‘गोयम ! पणरसविहे पओगे पणत्ते’ हे गौतम ! पञ्चदश-
विधः प्रयोगः प्रज्ञप्तः ‘तं जहा-सच्चमणप्पओगे ?’ तद्यथा-सत्यमनः प्रयोगः १, ‘असच्चम-

प्रयोग (वेउन्विमसीससरीरकायप्पओगे) वैक्रियमिश्रशरीरकाय प्रयोग (आहारक-
सरीरकायप्पओगे) आहारकशरीरकाय प्रयोग (आहारगमीससरीरकायप्पओगे)
आहारकमिश्रशरीरकायप्रयोग (कम्मासरीरकायप्पओगे) कामणशरीरकाय प्रयोग ।

टीकार्थ-इन्द्रिय वाले जीवों में ही लेख्या का सद्भाव होता है, इस कारण
इससे पहले वाले पदमें इन्द्रियपरिणाम का प्रतिपादन किया गया । अब परिणाम
की सदृशता के कारण प्रयोगपरिणाम की प्ररूपणा की जाती है:-

गौतमस्वामी-प्रश्न करते हैं-हे भगवन् ! प्रयोग कितने प्रकार का कहा गया है ?

‘प्र’ उपसर्गपूर्वक ‘युज्’ धातु से घञ् प्रत्यय होने पर ‘प्रयोग’ शब्द निष्पन्न
हुआ है । प्रयोग का अर्थ है-परिस्पन्दन रूप आत्मा का व्यापार अर्थात् योग ।
अथवा जिसके कारण आत्मा क्रियाओं में सम्बद्ध हो या साम्परायिक और
ईर्यापथ आस्रव से संयुक्त हो, वह प्रयोग कहलाता है । यहां करण अर्थ में घञ्
प्रत्यय हुआ है ।

भगवान् उत्तर देते हैं-हे गौतम ! प्रयोग पन्द्रह प्रकार का कहा है, जो इस

कायप्पओगे) आहारक मिश्र शरीरकाय प्रयोग (कम्मा सरीरकायप्पओगे) कामणु शरीरकाय प्रयोग
टीकार्थ-इन्द्रियवाणा एवेमा न वेश्याने सदृभाव डोय छे, ये छारणे येना आग-
णना पदमां इन्द्रिय परिणामनुं प्रतिपादन कथुं. छवे परिणामनी सदृशताने छारणे प्रयोग
परिणामनी प्रज्ञप्ता कराय छे-

श्री गौतमस्वामी प्रश्न करे छे-हे भगवन् ! प्रयोग कितने प्रकार का कहा है ?

‘प्र’ उपसर्ग सहित ‘युज्’ धातुथी घञ् प्रत्यय थवाथी ‘प्रयोग’ शब्द निष्पन्न
थयो. प्रयोगनो अर्थ छे-परिस्पन्दन रूप आत्मानो व्यापार अर्थात् योग. अथवा नेने
छारणे आत्मा छियांमां सम्बद्ध थाय, अगर सांपरायिक अने ईर्यापथ आस्रवथी संयुक्त
थाय, ते प्रयोग कहवाय. अही करण अर्थमा ‘घर’ प्रत्यय थयेल छे

श्री भगवान्-हे गौतम ! प्रयोग पदर प्रकारनो कह्यो छे, ने आ प्रकारे छे-(१)
सत्य मन. प्रयोग (२) असत्य मनः प्रयोग (३) सत्य मृषा मनः प्रयोग (४) असत्य-

જપ્પઓગે ૨' અસત્યમનઃ પ્રયોગઃ ૨, 'સચ્ચામોસમણપ્પઓગે ૩' સત્યમૃષામનઃ પ્રયોગઃ ૩, 'અસિચ્ચામોસમણપ્પઓગે ૪' અસત્યમૃષામનઃ પ્રયોગઃ ૪, તત્ર સત્ત્વ પદાર્થેષુ યથાવસ્થિત વસ્તુ સ્વરૂપચિન્તનેન સાધુ-સત્યમ્, યથા-સદસદ્વૃષ્ટો જીવઃ શરીરમાત્રવ્યાપી વિદ્યતે इत्यादि-રૂપેણ યથાવસ્થિતવસ્તુસ્વરૂપચિન્તનપ્રવર્ણમનઃ સત્યમિતિ વ્યપદિશ્યતે, સત્યઞ્ચ તદ્વનન્થેતિ સત્યમનઃ સ્તસ્ય પ્રયોગો વ્યાપારઃ સત્યમનઃ પ્રયોગઃ, સત્યવિપરીતમ્-અસત્યમ્-યથા જીવો નાસ્તિ, 'એકાન્ત સદ્વૃષ્ટો વાઽસ્તિ' इत्यादિકુલ્લપના તત્પરં મનઃ અસત્યમુચ્યતે, અસત્યઞ્ચ તન્મનથેતિ અસત્યમનઃસ્તસ્ય પ્રયોગોઽસત્યમનઃ પ્રયોગઃ, સત્યમૃષા-સત્યાસત્યે, યથા વટપિપ્પલ્લ-પ્લક્ષપલાશાદિમિશ્રિતેષુ વહુષ્વશોકતરુષુ સંત્સુ 'અશોકવનમેવેદમ્' इति વિકલ્પનપરં મનઃ સત્યમૃષામનો વ્યપદિશ્યતે, તત્ર સ્વલુ કત્તિપયા ગોકવૃક્ષાણાં સદ્ભાવેન સત્યત્વમ્, તદન્યેષાં

પ્રકારં હૈ-(૧) સત્યમનઃ પ્રયોગ (૨) અસત્યમનઃ પ્રયોગ (૩) સત્યમૃષામનઃ પ્રયોગ (૪) અસત્યમૃષામનઃ પ્રયોગ । इनमें सत् पदार्थों में यथावस्थित वस्तुस्वरूप का चिन्तन करके जो साधु हो, वह सत्य, जैसे-स्वरूप से सत् और पररूप से असत् जीव प्राप्त शरीर के परिणाम वाला मन सत्य कहलाता है । सत्य मन के व्यापार को सत्यमनः प्रयोग कहते हैं । जो सत्य में विपरीत हो सो असत्य, जैसे-जीव का अस्तित्व नहीं है, अथवा वह एकान्त रूप से सत् है, इस प्रकार की मिथ्या कल्पनाएं करने में तत्पर मन असत्य कहा जाता है । असत्य मनका प्रयोग अर्थात् व्यापार असत्यमनः प्रयोग है । जो सत्य और असत्य-उभय रूप हो, वह सत्यासत्य, जैसे किसी वन में वड, पीपल, प्लक्ष, पलास आदि अनेक जाति के वृक्ष विद्यमान हों परन्तु अशोक वृक्षों की बहुलता के कारण उसे 'अशोकवन' सोचना । अशोक वृक्षों की विद्यमानता होने से यह सोचना सत्य है किन्तु उनके अतिरिक्त वड, पीपल आदि का सद्भाव होने से असत्य

મૃષા મનઃ પ્રયોગ તેમનામાંથી સત્ પદાર્થોમાં યથાવસ્થિત વસ્તુ સ્વરૂપનું ચિન્તન કરીને જે સાધુ હોય. તે સત્ય, જેમ-સ્વરૂપથી સત્ અને પરરૂપથી અસત્ જીવ પ્રાપ્ત શરીરના પરિણામવાળો છે; ઇત્યાદિ રૂપથી યથાવસ્થિત વસ્તુ સ્વરૂપનું ચિન્તન કરનાર મન સત્ય કહેવાય છે. સત્ય મનના વ્યાપારને સત્ય મનઃ પ્રયોગ કહેવાય છે.

જે સત્યથી વિપરીત હોય તે-અસત્ય, જેમકે-જીવનું અસ્તિત્વ નથી, અથવા તે એકાન્ત રૂપે સત્ છે, આવા પ્રકારની મિથ્યા કલ્પનાઓ કરવામાં તત્પર મન અસત્ય કહેવાય છે. અસત્ય મનનો પ્રયોગ અર્થાત્ વ્યાપાર અસત્ય મનઃ પ્રયોગ છે.

જે સત્ય અને અસત્ય-ઉભય રૂપ હોય તે સત્યાસત્ય; જેમકે કોઈ વનમાં વડ, પીપળો, પ્લક્ષ, પલાશ આદિ અનેક જાતિના વૃક્ષ વિદ્યમાન છે, પરન્તુ અશોક વૃક્ષોની વિપુલતાને કારણે-તેને અશોક વન કહેવું. અશોક વૃક્ષોની વિદ્યમાનતા હોવાથી એમ વિચારવું તે સત્ય છે કિન્તુ તેમનાથી અતિરિક્ત વડ, પીપળા આદિનો સદ્ભાવ હોવાથી અસત્ય પણ છે,

વટપિપ્પલાદીનામપિ સદ્ભાવાત્ અસત્યત્વં ભવતિ, પ્રકૃતે તુ વ્યવહારનયમાશ્રિત્ય તથોક્તમ્, વસ્તુતસ્તુ અસત્યમેવેદમ્, યથા વિકલ્પાર્થાયોગાત્ તસ્ય પ્રયોગઃ સત્યમૃષામનઃ પ્રયોગઃ, યત્પુ-
નર્નો સત્યં નાપિ મૃષા ભવતિ તદસત્યામૃષા, અત્ર વિપ્રતિપત્તૌ સત્યાં વસ્તુ પ્રતિષ્ઠાપયિતુ મિચ્છયા,
સર્વજ્ઞાજ્ઞાનુસારેણ વિકલ્પં કરોતિ યથા 'અસ્તિજીવઃ સદસદ્રૂપઃ' इति,

તત્ સ્વલ્પ સત્યં વ્યપદિશ્યતે આરાધકત્વાત્, યત્પુન વિપ્રતિપત્તૌ સત્યાં વસ્તુ પ્રતિષ્ઠાપયિતુ-
મિચ્છયાઽપિ સર્વજ્ઞાજ્ઞાવિરુદ્ધં વિકલ્પં કરોતિ-યથા 'જીવો નાસ્તિ, એકાન્ત નિત્યોવાઽસ્તિ'-
इत्यादि तदसत्यं भवति विराधकत्वात्, किन्तु यत् पुनर्वस्तुप्रतिष्ठापयितु मिच्छामन्तरापि
स्वरूपमात्रपर्यालोचनपरं वाक्यं प्रयुज्यते-यथा जिनदत्तात् पट आनेतव्यः, 'ग्रामो गन्तव्यः'
इत्यादि, तद् असत्यमृषा व्यपदिश्यते तस्य स्वरूपमात्रपर्यालोचनपरत्वात्, पूर्वोक्तलक्षणं
भी है, किन्तु व्यवहारनय का आश्रय लेकर ऐसा सोचा है, वास्तव में ऐसा
सोचना असत्य है' क्योंकि वस्तु वैसी है नहीं जैसी सोची गई है। अतएव इसे
सत्यमृषामनः प्रयोग कहते हैं। जो सत्य भी न हो और असत्य भी न हो,
ऐसा मनोव्यापार असत्यामृषामनःप्रयोग कहलाता है। विवाद होने पर वस्तु-
तत्त्व की सिद्धि के लिए सर्वज्ञ की आज्ञा के अनुसार विकल्प करता है, जैसे-
'जीव है और सत्-असत् रूप है।' यह सत्यमनःप्रयोग कहलाता है, क्योंकि वह
आराधक है। जो विवाद होने पर वस्तु की प्रतिष्ठा करने की इच्छा होने पर भी
सर्वज्ञ की आज्ञा के विरुद्ध विकल्प करता है, जैसे-'जीव नहीं' है, अथवा जीव
एकान्त नित्य है।' वह विराधक होने के कारण असत्य है। किन्तु वस्तु की
सिद्धि की इच्छा के विना भी स्वरूप मात्र का पर्यालोचन करने वाले वाक्य का
प्रयोग किया जाता है, जैसे-'जिनदत्त से पट लेआना' अथवा 'गांव जाना'
इत्यादि, वह असत्यमृषा कहलाता है, क्योंकि वह स्वरूप मात्र का पर्यालोचन

પરન્તુ વ્યવહાર નયનો આશ્રય લઈને એવું વિચાર્યું છે, વસ્તુમાં એવું વિચારવું અસત્ય
છે, કેમકે વસ્તુ તેવી છે નહીં, કે જેવી વિચારેલી છે. તેથી તેને સત્ય મૃષા મનઃપ્રયોગ કહે છે,
જે સત્ય પણ ન હોય અને અસત્ય પણ ન હોય એવો મનોવ્યાપાર અસત્યા-
મૃષા મનઃ પ્રયોગ કહેવાય છે.

વિવાદ થતા વસ્તુતત્ત્વની સિદ્ધિને માટે સર્વજ્ઞની આજ્ઞા અનુસાર વિકલ્પ કરે છે.
જેમકે-જીવ છે અને સત્ અસત્ રૂપ છે. આ સત્ય મનઃ પ્રયોગ કહેવાય છે, કેમકે તે
આરાધક છે. જે વિવાદ થતાં વસ્તુની પ્રતિષ્ઠા કરવાની ઇચ્છા થતાં પણ સર્વજ્ઞની આજ્ઞાની
વિરુદ્ધ વિકલ્પ કરે છે, જેમકે, 'જીવ નથી' અથવા જીવ એકાન્ત નિત્ય છે તે વિરાધક
હોવાના કારણે અસત્ય છે. કિન્તુ વસ્તુની સિદ્ધિની ઇચ્છા વિના પણ સ્વરૂપ માત્રના
પર્યાલોચન કરનારા વાક્યનો પ્રયોગ કરાય છે, જેમ-'જિનદત્તથી પટ લઈ આવવું' અથવા
'ગામ જવું' ઇત્યાદિ, તે અસત્યામૃષા કહેવાય છે, કેમકે તે સ્વરૂપ માત્રનું પર્યાલોચન

સત્યં ન ભવતિ નો વા મૃષા ભવતિ, કિન્તુ સર્વપેતદ્ વ્યવહારન્યાપેક્ષયા વોધ્યમ્, અન્યથા વિપ્રતારણબુદ્ધિપૂર્વકસ્યાસત્યેऽન્તર્ભાવઃ સમ્ભવન્ત, અન્યસ્ય તુ સત્યેऽન્તર્ભાવઃ, તથાવિધાસત્યા-મૃષાં રૂપં મનઃ અસત્યામૃષામનસ્તસ્ય પ્રયોગોઽસત્યાઽમૃષામનઃ પ્રયોગ इत्यर्थः, 'एवं वदस्प-ओगेऽपि चउहा ८' एवम्-मनःप्रयोग इव वचःप्रयोगोऽपि चतुर्था-चतुर्विधो भवति, तद्यथा-सत्यवचः प्रयोगः १, मृषावचः प्रयोगः २, सत्यमृषावचः प्रयोगः ३, असत्यामृषा-वचः प्रयोगः ४, एते च चत्वारः सत्यप्रभृतिवचः प्रयोगाः सत्यप्रभृतिमनः प्रयोगवत् पूर्वोक्त-रीत्या भावनीयाः, एवम्-'ओरालियसरीरकायप्पओगे ९' औदारिकशरीरकायप्रयोगः-औदारिकमेव शरीरं तदेव पुद्गलस्कन्धसमुदायात्मकत्वाद् उपचीयमानत्वाच्च कायः औदा-रिकशरीरकाय सस्य प्रयोगः-औदारिकशरीरकायप्रयोगः, अयं खलु तिर्यग्योनिकस्य मनुष्यस्य च पर्याप्तस्य व्यपदिश्यते, 'ओरालियमीससरीरकायप्पओगे १०' औदारिकमिश्र-

करने वाला है । पूर्वोक्त लक्षण सत्य नहीं है और न मृषा ही है, किन्तु यह सब व्यवहारनय की अपेक्षा समझना चाहिए । अन्यथा यदि ठगने की भावना हो तो उसका समावेश असत्य में होता है । अन्य का अन्तर्भाव सत्य में होता है । इस प्रकार का असत्यामृषा रूप मन असत्यामृषामन है और उसका प्रयोग असत्यामृषामनःप्रयोग कहलाता है ।

इसी प्रकार वचनप्रयोग भी चार प्रकार का होता है । यथा-सत्यवचन-प्रयोग, मृषावचनप्रयोग, सत्यमृषावचनप्रयोग और असत्यामृषा वचनप्रयोग । इन चारों प्रकार के वचनप्रयोगों का स्वरूप पूर्वोक्त सत्यमनःप्रयोग आदि के समान ही समझलेना चाहिए ।

પુદ્ગલોં કે સ્કંધોં का समूह रूप होने से तथा उपचय रूप होने से औदा-रिकशरीर ही औदारिकशरीरकाय कहलाता है, उसका प्रयोग औदारिकशरीर-कायप्रयोग है । यह तिर्य्यच और मनुष्य पर्याप्तक के होता है । जो कायप्रयोग

કરનાર છે. પૂર્વોક્ત લક્ષણ સત્ય નથી અને મૃષા પણ નથી, કિન્તુ આ બધું વ્યવહાર નયની અપેક્ષાએ સમજવું જોઈએ. અન્યથા યદિ ઠગવાની ભાવના હોય તો તેનો સમાવેશ અસત્યમાં થાય છે. અન્યનો અન્તર્ભાવ સત્યમાં થાય છે. આ પ્રકારનું અસત્યામૃષા રૂપ મન અસત્યામૃષા મન છે અને તેનો પ્રયોગ અસત્યામૃષા મનઃ પ્રયોગ કહેવાય છે.

એજ પ્રકારે વચન પ્રયોગ પણ ચાર પ્રકારના હોય છે. જેમકે, સત્ય વચન પ્રયોગ મૃષા વચન પ્રયોગ, સત્યમૃષા વચન પ્રયોગ અને અસત્યામૃષા વચન પ્રયોગ આ ચારે પ્રકારના વચન પ્રયોગોનું સ્વરૂપ પૂર્વોક્ત સત્યમન. પ્રયોગ આદિના સમાનજ સમજી લેવું જોઈએ.

પુદ્ગલોના સ્કન્ધો સમૂહરૂપ હોવાથી તથા ઉપચયરૂપ હોવાથી ઔદારિક શરીર જ ઔદારિક શરીરકાય કહેવાય છે, તેનો પ્રયોગ ઔદારિક શરીરકાયનો પ્રયોગ છે. આ તિર્યચ અને મનુષ્ય પર્યાપ્તકને હોય છે, જે કાયપ્રયોગ ઔદારિક હોય અને

શરીરકાયપ્રયોગ:-ઔદારિકશ્ચ તદ્મિશ્રશ્ચ કાર્મણેન ઇતિ ઔદારિકમિશ્રમ્, તથા ચોક્તમ્-

‘જોણું કમ્મણું આહારેઁ અગંતરં જીવો

તેણ પરં મીસે ણં જાવ સરીરસ્સ નિપ્પત્તી ॥૧૧॥’

યોગેન કર્મણેનાહારયત્યનન્તરં જીવઃ ।

તતઃ પરં મિશ્રેણ યાવચ્છરીરસ્ય નિષ્પત્તિઃ ॥૧૧॥

તત્ર યદ્યપિ કાર્મણેન ઔદારિકસ્યેવ, ઔદારિકેણ કાર્મણસ્યાપિ મિશ્રિતત્વાદ્ ઉભયોરપિ મિશ્રત્વસમાનત્વાત્ ઔદારિકમિશ્રમિવ કાર્મણમિશ્રમપિ પ્રાપ્તમ્, તથાપિ શ્રોતૃણાં નિષ્પત્તિ પક્ષં વિવક્ષિતાર્થપ્રતિપત્તિપ્રયોજકસ્યૈવ વ્યપદેશસ્યોપાદેયતયા કાર્મણશરીરસ્યાસંસારમવિ-
ચ્છેદેનાવસ્થિતત્વાત્ સઠ્ઠલેષ્વપિ શરીરેષુ સંભવાત્ કાર્મણમિશ્રકથનેન કિં તિર્યગ્યોનિક-
મનુષ્યાણામપર્યાપ્તાવસ્થાયાં તદ્ વિવક્ષિતમ્ આહોસ્વિત્ દેવનારકાણાં તદ્ વિવક્ષિતમિતિ

ઔદારિક હો ઔર કાર્મણશરીર કે સાથ મિશ્ર હો, ઔદારિકમિશ્ર કહા જાતાં
હૈ । કહા ખી હૈ-‘જીવ અનન્તર કાર્મણયોગ સે આહાર કરતા હૈ, ઉસકે બાદ
મિશ્રયોગ સે આહાર કરતા હૈ, જ્યતક શરીર કી નિષ્પત્તિ હો ।’ યદ્યપિ જૈસે
કાર્મણયોગ સે ઔદારિકયોગ મિશ્રિત હોતા હૈ, ઉસી પ્રકાર ઔદારિક સે
કાર્મણ ખી મિશ્રિત હોતા હૈ, ઇસ તરહ મિશ્રણ દોનોં કા સમાન હૈ । એસી
સ્થિતિ મેં ઔદારિકમિશ્ર કે સમાન કાર્મણ મિશ્ર યોગ ખી હોના યાહિયે, મગર
કાર્મણમિશ્રયોગ કહા નહીં ગયા હૈ, ક્યોંકિ શ્રોતાઓં કો વહી કથન ઉપાદેય
હોતા હૈ જો નિર્બાધ વિવક્ષિત અર્થ કી પ્રતિપત્તિ કરાને વાલા હો । કાર્મણ
ભવપર્યન્ત વિદ્યમાન રહતા હૈ, અર્થાત્ જબ તક મુક્તિ પ્રાપ્ત નહીં હોતી તબ તક
કાર્મણશરીર ઘરાબર બના હી રહતા હૈ ઔર વહ સખી શરીરોં મેં હોતા હૈ, એસી
સ્થિતિ મેં યદિ ‘કાર્મણમિશ્ર’ કા કથન કિયા જાતા તો યહ શંકા હોતિ કિ કયા
તિર્યવો ઔર મનુષ્યોં કી અપર્યાપ્ત અવસ્થા મેં વહ વિવક્ષિત હૈ અથવા દેવ

કાર્મણુ શરીરની સાથે મિશ્ર હોય તે ઔદારિક મિશ્ર કહેવાય છે. કહ્યું પણ છે ‘જીવ
અનન્તર કાર્મણુયોગથી આહાર કરે છે, ત્યાર પછી મિશ્ર યોગથી આહાર કરે છે,
ન્યાં સુધી શરીરની નિષ્પત્તિ હોય. ‘યદ્યપિ જેમ કાર્મણુયોગથી ઔદારિક યોગ મિશ્રિત
બને છે, એજ પ્રકારે ઔદારિકથી કાર્મણુ પણ મિશ્રિત થાય છે, એ રીતે મિશ્રણ બન્નેનાં
સમાન છે. આવી સ્થિતિમા ઔદારિક મિશ્રને સમાન કાર્મણુ મિશ્ર યોગ પણ થવો જોઈએ.
પણ કાર્મણુ મિશ્રયોગ કહેલો નથી, કેમકે શ્રોતાઓનું તે જ કથન ગ્રાહ્ય હોય છે. જે
નિર્બાધ વિવક્ષિત અર્થની પ્રતિપત્તિ કહેનાર હોય. કાર્મણુભવ પર્યન્ત નિરન્તર વિદ્યમાન
રહે છે. અર્થાત્ ન્યાં સુધી મુક્તિ પ્રાપ્ત નથી થતી ત્યાં સુધી કાર્મણુ શરીર ધરાબર બની
રહે છે અને તે બધાં શરીરોમાં હોય છે આવી સ્થિતિમા યદિ ‘કાર્મણુમિશ્ર’ કથન કરાય
તો આ શંકા થાય છે કે શું તિર્યવો અને મનુષ્યોની અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં તે વિવક્ષિત

વિશિષ્ટ નિશ્ચયાભાવેન કાર્મણમિશ્રાગ્રહણાત્, અપિતુ ઉત્પત્તિમાશ્રિત્ય ઔદારિકસ્ય પ્રાધાન્યાત્ કાદાચિત્કત્વાચ્ચનિઃસન્દેહવિવક્ષિતાર્થપ્રતિપત્યર્થમ્ ઔદારિકેણ વ્યપદેશો ભવતિ અતઃ ઔદારિકમિશ્રસ્યૈવ ગ્રહણં કૃતમ્, એવમ્—યદા વૈક્રિયલબ્ધિસમ્પન્ન ઔદારિકશરીરી મનુષ્યઃ પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્ચ યોનિકો વા પર્યાસક વાદરવાયુકાયિકો વા વૈક્રિયં કરોતિ તદા ઔદારિક-શરીરપ્રયોગે એવ વર્તમાનઃ પ્રદેશાન્ વિક્ષિપ્ય વૈક્રિયશરીરયોગ્યાન્ પુદ્ગલાનાદાય વૈક્રિયશરીર પર્યાપ્ત્યા યાવત્ પર્યાસિં ન પ્રાપ્નોતિ તાવદ્ યદ્યપિ ઔદારિકસ્ય વૈક્રિયેણ મિશ્રત્વમુભયનિષ્ઠ-મેવ વર્તતે તથાપિ ઔદારિકસ્ય પ્રારંભકતયા પ્રાધાન્યાત્ ‘પ્રધાનેન વ્યપદેશો ભવતિ’ इति-ન્યાયેન તેનૈવ વ્યપદેશઃ—‘ઔદારિકમિશ્ર’ મિતિ, ન તુ વૈક્રિયેણ, એવં યદા કંચિદાહારકલબ્ધિ-સમ્પન્નઃ પૂર્વધરઃ આહારકમપિ શરીરં સમ્પાદયતિ તદા યદ્યપિ ઔદારિકસ્યાહારકેણ મિશ્રત્વમુભયનિષ્ઠં ભવતિ તથાપિ ઔદારિકસ્યારંભકતયા પ્રધાનતાત્ તેનૈવ વ્યપદિશ્યતે—ઔદારિકમિશ્રમિદિ, ન તુ આહારકેણ વ્યપદિશ્યતે, તથાવિધૌદારિકમિશ્રં ચ તત્

નારકોં કા વહ વિવક્ષિત હૈ ? इस तरह कुछ निश्चय न हो पाता, इस कारण कर्मण मिश्र का ग्रहण नहीं किया गया है । उत्पत्ति की अपेक्षा से औदारिक की प्रधानता होने के कारण तथा कादाचित्क होने के कारण, सन्देहरहित अभीष्ट पदार्थ का बोध कराने के लिए औदारिकमिश्र के नाम से कथन किया गया है ।

ઔદારિક શરીરધારી મનુષ્ય યા પંચેન્દ્રિય તિર્યચ યા પર્યાસ વાદર વાયુકાયિક જીવ વૈક્રિયલબ્ધિ સે સમ્પન્ન હોતા હૈ ઔર વૈક્રિય કરતા હૈ, તવ ઔદારિક-શરીરપ્રયોગ મેં હી વર્તમાન હોકર પ્રદેશોં કો બાહર ફેલાકર વૈક્રિયશરીર કે યોગ્ય પુદ્ગલોં કો ગ્રહણ કરકે વૈક્રિયશરીર પર્યાસિ સે જવ તક પર્યાસ નહીં હો જાતા, તવ તક યદ્યપિ ઔદારિકશરીર વૈક્રિય કે સાથ મિશ્ર હૈ ઔર મિશ્રતા દોનોં મેં હૈ, તથાપિ ઔદારિકશરીર પ્રારંભક હોને કે કારણ પ્રધાન હૈ ઔર ‘પ્રધાન કે નામ સે કથન કિયા જાતા હૈ’ इस न्याय के अनुसार ‘औदारिकमिश्र’ ऐसा कहा

છે અથવા કેવ નારકોમાં તે વિવક્ષિત છે ? આ રીતે કોઈ નિશ્ચય નથી થતો, એ કારણે કર્મણ મિશ્રનું ગ્રહણ નથી કરેલું. ઉત્પત્તિની અપેક્ષાએ ઔદારિકની પ્રધાનતા હોવાના કારણે તથા કદાચિત્ક હોવાને કારણે, સન્દેહ રહિત અભીષ્ટ પદાર્થનો બોધ કરવા માટે ઔદારિક મિશ્રનામથી કથન કરેલું છે.

ઔદારિક શરીરધારી મનુષ્ય અગર પંચેન્દ્રિય તિર્યચ અગર પર્યાસ બાદર વાયુકાયિક છવ વૈક્રિય લબ્ધિથી સંપન્ન હોય છે અને વૈક્રિય કરે છે, ત્યારે ઔદારિક શરીર પ્રયોગમાં જ વર્તમાન રહીને પ્રદેશોને બહાર ફેલાવીને વૈક્રિય શરીરને યોગ્ય પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને વૈક્રિય શરીર પર્યાસિથી ન્યાં સુધી પર્યાસ નથી થઈ જતા, ત્યાં સુધી જો કે ઔદારિક શરીર વૈક્રિયની સાથે મિશ્ર છે અને મિશ્રતા બંનેમાં છે, તથાપિ ઔદારિક શરીર પ્રારંભક હોવાને કારણે પ્રધાન છે, અને પ્રધાનના નામથી કથન કરાય છે, આ ન્યાયના અનુસાર

शरीरम्—औदारिकमिश्रशरीरं तस्य यः कायस्तस्य प्रयोग औदारिकमिश्रशरीरकायप्रयोग इति १०, 'वेउव्वियसरीरकायप्पओगे ११' वैक्रियशरीरकायप्रयोगः, अयञ्च वैक्रियशरीरपर्याप्त्या पर्याप्तस्यावसेयः, 'वेउव्वियमोससरीरकायप्पओगे १२' वैक्रियमिश्रशरीरकायप्रयोगः—वैक्रियस्य कर्मणेन मिश्रं च तच्छरीरञ्चेति वैक्रियमिश्रशरीरं तस्य यः कायस्तस्य प्रयोगः, स च तथाविधकायप्रयोगोऽपर्याप्तावस्थायां देवनैरयिकाणामवसेयः, अत्रापि

जाता है, वैक्रिय से मिश्र नहीं कहा जाता । इसी प्रकार जब कोई आहारकलब्धि से सम्पन्न पूर्वधारी मुनि आहारकशरीर बनाता है, तब यद्यपि औदारिक और आहारक की मिश्रता होती है और वह मिश्रता दोनों में है, तथा औदारिकशरीर प्रारंभक होने के कारण प्रधान होने से उसीके नाम से व्यवहार होता है और उसे 'औदारिकमिश्र' कहते हैं, आहारक के नाम से नहीं कहते । इस औदारिकमिश्रशरीरकाय से होने वाला प्रयोग 'औदारिकमिश्र-शरीरकाय प्रयोग कहलाता है ।

वैक्रियशरीररूप कायसे होने वाला प्रयोग वैक्रियशरीरकायप्रयोग कहलाता है, यह वैक्रियशरीर पर्याप्ति से पर्याप्तजीव को होता है ।

कर्मण के साथ मिश्रित वैक्रियशरीर का प्रयोग वैक्रियमिश्रशरीरकाय-प्रयोग है । यह प्रयोग देवों और नारकों की अपर्याप्त अवस्था में होता है । यहां

‘औदारिक मिश्र’ ओमं कडेवाय छे, वैक्रियथी मिश्र नथी कडेवातुं

એજ પ્રકારે જ્યારે કોઈ આહારક લબ્ધિથી સંપન્ન પૂર્વધારીમુનિ-આહારકશરીર બનાવે છે. ત્યારે યદ્યપિ ઓદારિક અને આહારકની મિશ્રતા થાય છે અને તે મિશ્રતા બંનેમાં છે, તથા ઔદારિક શરીર પ્રારંભિક હોવાને કારણે પ્રધાન હોવાથી તેના નામથી વ્યવહાર થાય છે તેને ‘ઔદારિક મિશ્ર’ કહે છે. આહારકના નામથી નથી કહેતા. આ ઔદારિક મિશ્ર શરીરકાયથી થનાર પ્રયોગ * ઔદારિક મિશ્ર શરીરકાય પ્રયોગ કહેવાય છે.

વૈક્રિય શરીર રૂપ કાયથી થનાર પ્રયોગ વૈક્રિય શરીરકાય પ્રયોગ કહેવાય છે, આ વૈક્રિય શરીર પર્યાપ્તિથી પર્યાપ્તજીવને હોય છે.

કાર્મણની સાથે મિશ્રિત વૈક્રિય શરીરનો પ્રયોગ વૈક્રિય મિશ્ર શરીરકાય પ્રયોગ છે. આ પ્રયોગ દેવો અને નારકોની અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં થાય છે. અહીં પણ પૂર્વ પક્ષ અને

૧ ઔદારિકશરીરકાયયોગ સે વૈક્રિય ઔદારિક બનાતે સમય વૈક્રિય-મિશ્ર ઔદારિક મિશ્ર હોતા હૈ ઔદારિક તથા આહારક સે વાપિસ ઔદારિક મેં જાતે સમય ઔદારિકમિશ્ર હોતા હૈ ।

* નોટઃ—ઔદારિક શરીરકાય યોગથી વૈક્રિય અને આહારક બનાવતા સમયે વૈક્રિય મિશ્ર અને આહારકમિશ્ર હોય છે અને વૈક્રિય તથા આહારકથી પાછા ઔદારિકમાં જતી વખતે ઔદારિકમિશ્ર થાય છે.

પૂર્વપક્ષોત્તરપક્ષો પ્રાગ્વદેવ માવનીયૌ, एवं यदा पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिको मनुष्यो वा वायु-
 कायिको वा वैक्रियशरीरी सन् कृतकृत्यो भूत्वा वैक्रियं परित्यक्तुकामं औदारिके प्रविवक्षति
 तदा वैक्रियशरीरसामर्थ्येनौदारिकमुपादातु प्रवर्तते, अतो वैक्रियस्य प्रधानत्वात् तेनैव व्यप-
 दिश्यते नौदारिकेणेति वैक्रियमिश्रशरीरकायप्रयोग इति, 'आहारगसरीर कायप्पओगे १३'
 આહારકશરીરકાયપ્રયોગસ્તાવદ્ આહારકશરીરપર્યાપ્ત્યા પર્યાપ્તસ્યાવસેયઃ, 'આહારગમીસ-
 સરીરકાયપ્પઓગે ૧૪' આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગઃ, અયશ્ચાહારકાદૌદારિકં પ્રવિશતઃ
 સંભવતિ, તથા ચ યદા આહારકશરીરી સન્ કૃતકૃત્યો ભૂત્વા પુનરપિ ઔદારિકમુપાદત્તે તદા
 મિશ્રત્વસ્યોભયનિષ્ઠત્વેપિ આહારકવલેનૈવૌદારિકે પ્રવેશો ભવતીતિ આહારકસ્યૈવ પ્રાધાન્યાત્
 તેનૈવ વ્યપદિશ્યતે નૌદારિકેણેતિ આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગઃ, 'તેયાકમ્માસરીરકાયપ્પ-

भी पूर्वपक्ष और उत्तरपक्ष पहले के समान ही समझलेना चाहिए । जब कोई
 पञ्चेन्द्रियतिर्यच, मनुष्य अथवा वायुकायिक वैक्रियशरीरी होकर अपना काम कर
 कृतकृत्य होकर वैक्रियशरीर को त्यागने का इच्छुक होता है और औदारिक
 में प्रवेश करने की इच्छा करता है, तब वैक्रियशरीर के सामर्थ्य से औदारिक-
 काययोग को ग्रहण करने में प्रवृत्त होता है । इस प्रकार वहां वैक्रिय की प्रधानता
 होने से उसी के नाम से व्यवहार होता है, औदारिक के नाम से नहीं, अतएव
 वह वैक्रियमिश्रशरीरकायप्रयोग कहलाता है ।

આહારકશરીરકાયયોગ આહારકશરીરપર્યાપ્તિ સે પર્યાપ્ત જીવ કો હોતા
 હૈ । આહારકમિશ્રશરીરકાયયોગ ઉસ સમય હોતા હૈ જબ કોઈ આહારક સે
 ઔદારિક મેં પ્રવેશ કરતા હૈ । અર્થાત્ જબ કોઈ આહારકશરીર હોકર ઔર
 અપના કાર્ય પૂર્ણ કરકે પુનઃ ઔદારિક કો ગ્રહણ કરતા હૈ, ઉસ સમય આહારક
 કે વલ સે હી ઔદારિક મેં પ્રવેશ હોતા હૈ, અતઃ મિશ્રત્વ દોનોં મેં સમાન હોને

ઉત્તર પક્ષ પહેલાના સમાન જ સમજવો જોઈએ. જ્યારે કોઈ પંચેન્દ્રિયતિર્યચ, મનુષ્ય,
 અથવા વાયુકાયિક વૈક્રિયશરીર થઈને પોતાનું કાર્ય કરી કૃતકૃત્ય થઈને વૈક્રિયશરીરને
 ત્યાગવાનો ઇચ્છુક થાય ત્યારે વૈક્રિય શરીરના સામર્થ્યથી ઔદારિક કાય યોગને ગ્રહણ કર-
 વામાં પ્રવૃત્ત થાય છે. એ પ્રકારે ત્યાં વૈક્રિયની 'પ્રધાનતા હોવાથી તેના નામથી વ્યવહાર
 થાય છે, ઔદારિકના નામથી નહીં, તેથી જ વૈક્રિયમિશ્ર શરીર કાયયોગ કહેવાય છે.

આહારક શરીરકાય પ્રયોગ આહારક શરીર પર્યાપ્તિથી પર્યાપ્ત જીવને થાય છે. આહાર-
 ક મિશ્ર શરીરકાયપ્રયોગ તે સમયે થાય છે જ્યારે આહારકથી ઔદારિકમાં પ્રવેશ કરે
 છે. અર્થાત્ જ્યારે કોઈ આહારક શરીર થઈને અને પોતાનું કાર્ય પૂરું કરીને પુનઃ ઔદારિક-
 રિકને ગ્રહણ કરે છે, તે સમયે આહારકના જગથી જ ઔદારિકમાં પ્રવેશ થાય છે, તેથી
 મિશ્રત્વ બંનેમાં સમાન હોવા છતાં આહારકની પ્રધાનતા હોવાને કારણે આહારક મિશ્રનો
 વ્યવહાર કરાય છે.

ઓગે ૧૬' તૈજસકાર્મણશરીરકાયપ્રયોગસ્તાવદ્ વિગ્રહગતૌ સમુદ્ઘાતાવસ્થાયાં વા સયોગિ-
કેવલિન સ્વૃતીયચતુર્થપશ્ચમસમયેષુ બોધ્યઃ, તૈજસસ્ય ચ કાર્મણેન સદાવ્યભિચારિત્વાદ્
યુગપત્ તયોરત્ર ગ્રહણં કૃત્મ્ ।

મૂલમ્—“જીવાણં મંતે ! કઙ્કિવિહે પઓગે પળ્ળત્તે ? ગોયમા ! પળ્ળ-
રસવિહે પળ્ળત્તે, સચ્ચમળપ્પઓગે જાવ કમ્માસરીરકાયપ્પઓગે, નેરઙ્ક-
યાણં મંતે ! કઙ્કિવિહે પઓગે પળ્ળત્તે ? ગોયમા ! એકારસવિહે પઓગે
પળ્ળત્તે, તં જહા—સચ્ચમળપ્પઓગે જાવ અસચ્ચામોસવયપ્પઓગે વેડ-
વિવયસરીરકાયપ્પઓગે વેડવિવયમીસસરીરકાયપ્પઓગે, કમ્માસરીરકાય-
પ્પઓગે, એવં અસુરકુમારાણ વિ જાવ થણિયકુમારાણં, પુઢવિક્કાઙ્કયાણં
પુચ્છા, ગોયમા ! તિવિહે પઓગે પળ્ળત્તે, તં જહા—ઓરાલિયસરીરકાયપ્પ-
ઓગે ઓરાલિયમીસસરીરકાયપ્પઓગે કમ્માસરીરકાયપ્પઓગે ચ, એવં
જાવ વળસ્સઙ્કાઙ્કયાણં, ણવરં વાડકાઙ્કયાણં પંચવિહે પઓગે પળ્ળત્તે, તં
જહા—ઓરાલિયસરીરકાયપ્પઓગે ઓરાલિયમીસસરીરકાયપ્પઓગે ચ,
વેડવિવે દુવિહે કમ્માસરીરકાયપ્પઓગે ચ, વેઙ્કિદિયાણં પુચ્છા, ગોયમા !
ચડવિવે પઓગે પળ્ળત્તે, તં જહા—અસચ્ચામોસવઙ્કપ્પઓગે ઓરાલિય-
સરીરકાયપ્પઓગે, ઓરાલિયમીસસરીરકાયપ્પઓગે, કમ્માસરીરકાયપ્પ-
ઓગે, એવં જાવ ચડરિંદિયાણં, પંચિંદિયતિરિક્ખજોણિયાણં પુચ્છા,
ગોયમા ! તેરસવિહે પઓગે પળ્ળત્તે, તં જહા—સચ્ચમળપ્પઓગે સોસમળ-

પર भी आहारक की प्रधानता होने के कारण आहारकमिश्र का ही व्यवहार
होता है, औदारिक के नाम से व्यवहार नहीं होता । यह आहारकमिश्र शरीर-
काययोग हुआ ।

કાર્મણશરીરકાયયોગ વિગ્રહગતિ મેં હોતા હૈ તથા કેવલીસમુદ્ઘાત કે તીસરે,
ચૌથે ઓર પાંચવેં સમય મેં હોતા હૈ । તૈજસ ઓર કાર્મણ દોનોં સહચર હૈં, અતઃ
એકસાથ દોનોં કા ગ્રહણ ક્રિયા ગયા હૈ ॥૧॥

ઔદારિકના નામથી વ્યવહાર નથી થતો, આ આહારક મિશ્ર શરીરકાય યોગ થયો.
કાર્મણ શરીરકાય યોગ વિગ્રહ ગતિમાં થાય છે તથા કેવલિ સમુદ્ઘાતના ત્રીજા, ચોથા
અને પાંચમા સમયમાં થાય છે. તૈજસ અને કાર્મણ બન્ને સહચર છે અતઃ એક સાથે
બન્નેનું ગ્રહણ કરેલું છે ॥ ૧૧ ॥

प्पओगे, सच्चामोसमणप्पओगे, असच्चामोसमणप्पओगे, एवं वड्ढप्प-
ओगे वि, ओरालियसरीरकायप्पओगे, ओरालियमीससरीरकायप्पओगे,
वेडव्वियसरीरकायप्पओगे, वेडव्वियमीससरीरकायप्पओगे, कम्मासरीर-
कायप्पओगे, मणूसाणं पुच्छा, गोयमा ! पण्णरसविहे पओगे पण्णत्ते,
तं जहा-सच्चमणप्पओगे, जाव कम्मासरीरकायप्पओगे, वाणमंतर-
जोइसियवेमाणियाणं जहा नेरइयाणं” ।

छाया-जीवानां भदन्त ! कतिविधः प्रयोगः प्रज्ञप्तः ? गौतम ! पञ्चदशविधः प्रज्ञप्तः,
सत्यमनः प्रयोगो यावत् कार्मणशरीरकायप्रयोगः, नैरयिकाणां भदन्त ! कतिविधः प्रयोगः
प्रज्ञप्तः ? गौतम ! एकादशविधः प्रयोगः प्रज्ञप्तः, तद्यथा-सत्यमनःप्रयोगो यावद्
असत्यामृषावचःप्रयोगः, वैक्रियशरीरकायप्रयोगः वैक्रियमिश्रशरीरकायप्रयोगः, कार्मण-

पंचदशप्रयोग वक्तव्यता

शब्दार्थ-(जीवाणं भंते ! कइविहे पओगे पण्णत्ते ?) हे भगवन् ! जीवों के
प्रयोग कितने प्रकार के कहे हैं ? (गोयमा ! पण्णरसविहे पण्णत्ते) हे गौतम !
पंद्रह प्रकारके कहे हैं (सच्चमणप्पओगे जाव कम्मासरीरकायप्पओगे) सत्यमनः
प्रयोग यावत् कार्मणशरीरकाय प्रयोग

(नेरइयाणं भंते ! कइविहे पओगे पण्णत्ते ?) हे भगवन् ! नारकों के प्रयोग
कितने प्रकार के कहे हैं ? (गोयमा ! एक्कारसविहे पओगे पण्णत्ते) हे गौतम !
ग्यारह प्रकार के प्रयोग कहे हैं (तं जहा) वे इस प्रकार (सच्चमणप्पओगे जाव
असच्चामोसवयप्पओगे, वेडव्वियसरीरकायप्पओगे, वेडव्वियमीससरीरकायप्प-
ओगे, कम्मासरीरकायप्पओगे) सत्यमनः प्रयोग यावत् असत्यामृषावचनप्रयोग,
वैक्रियशरीरकायप्रयोग, वैक्रियमिश्रशरीरकायप्रयोग, कार्मणशरीरकायप्रयोग

पंचदश प्रयोग वक्तव्यता

शब्दार्थ :—(जीवाणं भंते ! कइविहे पओगे पण्णत्ते ?) लगवन् ! लोकेना प्रयोग
डेटला प्रकारना कइया छे ? (गोयमा ! पण्णरसविहे पण्णत्ते) छे गौतम ! पंदर प्रकारथी कइया छे.
(सच्चमणप्पओगे जाव कम्मसरीरकायप्पओगे) सत्य मन-प्रयोग यावत् कार्मण शरीरकायप्रयोग
(नेरइयाणं भंते ! कइविहे पओगे पण्णत्ते ?) छे लगवन् ! छे नारकेना प्रयोग डेटला प्रकारना
कइया छे ? (गोयमा ! एक्कारसविहे पओगे पण्णत्ते) छे गौतम ! अगीयार प्रकारना प्रयोग कइया
छे (तं जहा—) ते आ प्रकारे (सच्चमणप्पओगे जाव असच्चामोसवयप्पओगे, वेडव्वियसरीर-
कायप्पओगे, वेडव्वियमीससरीरकायप्पओगे, कम्मासरीरकायप्पओगे) सत्यमनःप्रयोग यावत्
असत्या मृषा वचनप्रयोग, वैक्रिय शरीर कायप्रयोग, वै क्रिय मिश्रशरीरकायप्रयोग,

શરીરકાયપ્રયોગઃ, એવમ્ અસુરકુમારાણામપિ યાવત્ સ્તનિતકુમારાણામપિ, પૃથિવીકાયિકાનાં પુચ્છા, ગૌતમ ! ત્રિવિધઃ પ્રયોગઃ પ્રજ્ઞસઃ, તથથા-ઔદારિકશરીરકાયપ્રયોગઃ, ઔદારિક-મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગઃ, કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગશ્ચ, एवं यावद् वनस्पतिकायिकानाम्, नवरं वायुकायिकानां पञ्चविधः प्रयोगः प्रज्ञसः, तथथा-औदारिकशरीरकાયप્રयोगः, औदारिक-मिश्रशरीरकાયप્રयोगश्च, वैक्रियो द्विविधः, कर्मणशरीरकાયप्रयोगश्च, द्वीन्द्रियाणां पृच्छा, गौतम ! चतुर्विधः प्रयोगः प्रज्ञसः, तथथा-असत्यामृषावचः प्रयोगः, औदारिकशरीरकાય-प्रयोगः, औदारिकमिश्रशरीरकાયप्रयोगः, कर्मणशरीरकાયप्रयोगः, एवं यावत् चतुरिन्द्रियाणां,

(एवं असुरकुमाराण वि जाव थणियकुमाराणं) इसी प्रकार असुरकुमारों के भी यावत् स्तनितकुमारों के भी (पुढविकाइयाणं पुच्छा ?) पृथ्वीकायिकों के विषय-में पृच्छा ? (गोयमा ! तिविहे पओगे पण्णत्ते) हे गौतम ! तीन प्रकार के प्रयोग कहे हैं (तं जहा) वह इस प्रकार (ओरालियसरीरकायप्पओगे, ओरालिय-मीससरीरकायप्पओगे, कम्मासरीरकायप्पओगे य) औदारिकशरीरकायप्रयोग, औदारिकमिश्रशरीरकायप्रयोग, कर्मणशरीरकायप्रयोग (एवं जाव वणस्सइकाइयाणं) इसी प्रकार यावत् वनस्पतिकायिकों का (णवरं वाडकाइयाणं पंचविहे पओगे पण्णत्ते) विशेष-वायुकायिकों का प्रयोग पांच प्रकार का कहा है (तं जहा) वह इस प्रकार (ओरालियकायप्पओगे, ओरालियमीससरीरकायप्पओगे य, वेडन्विए दुविहे, कम्मासरीरकायप्पओगे य) औदारिकशरीरकायप्रयोग, औदारिकमिश्रशरीरकायप्रयोग, दो प्रकार का वैक्रियक और कर्मणशरीरकाय-प्रयोग (वेइंदियाणं पुच्छा ?) द्वीन्द्रियों के विषय में पृच्छा ? (गोयमा ! चडन्विहे पओगे पण्णत्ते) हे गौतम ! चार प्रकार का प्रयोग कहा है (तं जहा) वह इस

કાર્મણ શરીર કાય પ્રયોગ (એવં અસુરકુમારાણં વિ જાવ થણિયકુમારાણં) એજ પ્રકારે અસુરકુમારોના પણ યાવત્ સ્તનિતકુમારોના પણ

(પુઢવિકાઈયાણં પુચ્છા ?) પૃથ્વીકાયિકોના વિષયમાં પૃચ્છા ? (ગોયમા ! તિવિહે પઓગે પણ્ણત્તે) હે ગૌતમ ! ત્રણ પ્રકારના પ્રયોગ કહ્યા છે (તં જહા) તે આ રીતે (ઓરોલિયસરીરકાયપ્પઓગે, ઓરોલિયમીસસરીરકાયપ્પઓગે, કમ્માસરીરકાયપ્પઓગે) ઔદારિક શરીર કાય પ્રયોગ, ઔદારિકમિશ્રશરીર કાય પ્રયોગ, કાર્મણ શરીર કાયપ્રયોગ (એવં જાવ વણસ્સઈકાઈયાણં) એજ પ્રકારે યાવત્ વનસ્પતિ કાયિકોના (ણવરં વાડકાઈયાણં પંચવિહે પઓગે પણ્ણત્તે) વિશેષ-વાયુકાયિકોના પ્રયોગ પાંચ પ્રકારના કહ્યા છે (તં જહા) તે આ પ્રકારે છે (ઓરોલિયકાયપ્પઓગે, ઓરોલિયમીસસરીરકાયપ્પઓગે ય) ઔદારિક શરીર કાય પ્રયોગ, ઔદારિક મિશ્ર શરીર કાય પ્રયોગ (વેડન્વિએ દુવિહે) કર્મણશરીરકાયપ્રયોગ (એવં જાવ વણસ્સઈકાઈયાણં) બે પ્રકારના વૈક્રિયક અને કાર્મણ શરીર કાય પ્રયોગ (વેઈંદિયાણં પુચ્છા) (ગોયમા ! ચડન્વિહે પઓગે પણ્ણત્તે)

પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાનાં પૃચ્છા, ગૌતમ ! ત્રયોદશવિધઃ પ્રયોગઃ પ્રજ્ઞસઃ, તથા—સત્યમનઃ પ્રયોગઃ, મૃષામનઃપ્રયોગઃ, સત્યઘૃષામનઃપ્રયોગઃ, અસત્યામૃષામનઃ પ્રયોગઃ, एवं वचः प्रयोगोऽपि, औदारिकशरीरकायप्रयोगः, औदारिकमिश्रशरीरकायप्रयोगः, वैक्रियशरीरकायप्रयोगः, वैक्रियमिश्रशरीरकायप्रयोगः, कर्मणशरीरकायप्रयोगः, मनुष्याणां पृच्छा, गौतम ! पञ्चदश-विधः प्रयोगः प्रज्ञस स्तथथा—सत्यमनःप्रयोगो यावत् कर्मणशरीरकायप्रयोगः, वानव्यन्तर-

પ્રકાર (અસત્ત્વામોસદ્વિષ્ણુઓગે) અસત્યામૃષાવચનપ્રયોગ (ઓરાલિયસરીરકાય-પ્પઓગે) ઔદારિકશરીરકાયપ્રયોગ (ઓરાલિયમીસસરીરકાયપ્પઓગે) ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગ (કમ્માસરીરકાયપ્પઓગે) કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગ (અંવં જાવ ચતુરિંદિયાણં) હસી પ્રકાર યાવત્ ચૌદિન્દ્રિયોં કા

(પંચિંદ્રિયતિરિચ્છજોણિયાણં પુચ્છા ?) પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોં સંબંધી પૃચ્છા ? (ગોયમા ! તેરસવિદે પઓગે પળ્લત્તે) હે ગૌતમ ! તેરહ પ્રકાર કા પ્રયોગ કહા હૈ (તં જહા) વહ ઇત્ત પ્રકાર (સત્ત્વમણપ્પઓગે) સત્યમનઃ પ્રયોગ (મોસમણપ્પઓગે) મૃષામનઃ પ્રયોગ (સત્ત્વસોસમણપ્પઓગે) સત્યઘૃષામનઃ પ્રયોગ (અસત્ત્વામોસમણપ્પઓગે) અસત્યામૃષામનઃ પ્રયોગ (અંવં વદ્વિષ્ણુઓગે વિ) હસી પ્રકાર વચનપ્રયોગ મી (ઓરાલિસરીરકાયપ્પઓગે) ઔદારિકશરીરકાયપ્રયોગ (ઓરાલિયમીસસરીરકાયપ્પઓગે) ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગ (વેડવિવિયસરીરકાયપ્પઓગે) વૈક્રિયશરીરકાયપ્રયોગ (વેડવિવિયમીસસરીરકાયપ્પઓગે) વૈક્રિયમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગ (કમ્માસરીરકાયપ્પઓગે) કર્મણશરીરકાયપ્રયોગ

(મણ્ણસાણં પુચ્છા ?) મનુષ્યોં કે વિષય મેં પૃચ્છા ? (ગોયમા ! પળ્લરસવિદે

હે ગૌતમ ! જાર પ્રકારના પ્રયોગો કહ્યા છે ? (તં જહા) તે આ પ્રકારે (અસત્ત્વામોસવદ્વિષ્ણુઓગે) અસત્યામૃષાવચનપ્રયોગ (ઓરાલિયસરીરકાયપ્પઓગે) ઔદારિક મિશ્ર શરીરકાય પ્રયોગ (કમ્માસરીરકાયપ્પઓગે) કાર્મણ શરીર કાયપ્રયોગ (અંવં જાવ ચતુરિંદિયાણં) એજ પ્રકારે યાવત્ ચતુરિંદ્રિયોના

(પંચિંદ્રિયતિરિચ્છજોણિયાણં પુચ્છા ?) પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ સંબંધી પૃચ્છા ? (ગોયમા ! તેરસવિદે પઓગે પળ્લત્તે) ગૌતમ ! તેર પ્રકારના પ્રયોગ કહ્યા છે ? (તં જહા) તે આ પ્રકારે (સત્ત્વમણપ્પઓગે) સત્ય મનઃ પ્રયોગ (મોસમણપ્પઓગે) મૃષા મનઃ પ્રયોગ (અસત્ત્વામોસમણપ્પઓગે) અસત્યા મૃષા મનઃ પ્રયોગ (અંવં વદ્વિષ્ણુઓગે વિ) એજ પ્રકારે વચન પ્રયોગ પણ (ઓરાલિયસરીરકાયપ્પઓગે) ઔદારિક શરીર કાય પ્રયોગ (ઓરાલિયમીસસરીરકાયપ્પઓગે) ઔદારિકમિશ્ર શરીર કાય પ્રયોગ (વેડવિવિયસરીરકાયપ્પઓગે) વૈક્રિય મિશ્ર શરીર કાય પ્રયોગ (કમ્માસરીરકાયપ્પઓગે) કાર્મણ શરીર કાય પ્રયોગ

(મનુષ્યાણં પુચ્છા ?) મનુષ્યોના વિષયમાં પૃચ્છા ? (ગોયમા ! પળ્લરસવિદે પઓગે

ज्योतिष्कवैमानिकानां यथा नैरयिकाणाम् ।

टीका—अथ पूर्वोक्तान् पञ्चदशप्रयोगान् जीवादिस्थानेषु प्ररूपयितुमाह—‘जीवाणं भंते । कइविहे पओगे पण्णत्ते ?’ हे भदन्त ! जीवानां कतिविधः प्रयोगः प्रज्ञप्तः ? भगवानाह—‘गोयमा !’ हे गौतम ! ‘पण्णरसविदे पओगे पण्णत्ते’ जीवानां पञ्चदशविधः प्रयोगः प्रज्ञप्तः, समुच्चयजीवापेक्षया सर्वदैव पञ्चदशानामपि प्रयोगाणामुपलभ्यमानत्वात् ‘सच्चमणप्पओगे जाव कम्मासरीरकायप्पओगे’ सत्यमनःप्रयोगो यावद्-असत्यमनःप्रयोगः, सत्यमृषामनः प्रयोगः, असत्यामृषामनःप्रयोगः, सत्यवचःप्रयोगः, असत्यवचःप्रयोगः, सत्यमृषावचः प्रयोगः, असत्यामृषावचःप्रयोगः, औदारिकशरीरकायप्रयोगः, औदारिकमिश्रशरीरकाय-पओगे पण्णत्ते) हे गौतम ! पन्द्रह प्रकार का प्रयोग कहा है (तं जहा) वह इस प्रकार (सच्चमणप्पओगे) सत्यमनः प्रयोग (जाव कम्मासरीरकायप्पओगे) यावत् कार्मेणशरीरकायप्रयोग

(वाणमंतरजोइसियवेमाणियाणं) वानव्यन्तर, ज्योतिष्क, वैमानिकों का (जहा नेरइयाणं) जैसे नारकों का

टीकार्थ—अब पूर्वोक्त पन्द्रह प्रयोगों का जीव आदि स्थानों में प्ररूपण किया जाता है—

गौतम स्वामी प्रश्न करते हैं—हे भगवन् ! जीवों के प्रयोग कितने प्रकार के कहे हैं ?

भगवन्—हे गौतम ! जीवों के प्रयोग पन्द्रह प्रकार के कहे हैं, क्योंकि समु-च्चय जीवों की अपेक्षा से सदैव पन्द्रहों प्रयोग कहे जाते हैं । वे प्रयोग इस प्रकार हैं—(१) सत्यमनः प्रयोग (२) असत्यमनः प्रयोग (३) सत्यमृषामनः प्रयोग (४) असत्यामृषामनः प्रयोग, (५) सत्यवचन प्रयोग, (६) असत्यवचन प्रयोग, (७) सत्यमृषावचन प्रयोग (८) असत्यामृषावचन प्रयोग (९) औदारिक-

पण्णत्ते) हे गौतम ! पंद्र प्रकरना प्रयोग कहा छे (तं जहा) ते आ प्रकारे (सच्चमणप्प-ओगे) सत्य मन. प्रयोग (जाव कम्मासरीरकायप्पओगे) यावत् कार्मणु शरीर काय प्रयोग)

(वाणमंतरजोइसियवेमाणियाणं) वानव्यन्तर, ज्योतिष्क वैमानिको (जहा नेरइयाणं) जेवा नारकोना

टीकार्थ :—हुवे पूर्वोक्त पदर प्रयोगोनुं लुव आदि स्थानोभां प्ररूपणु कराय छे— श्री गौतमस्वामी प्रश्न करे छे—लगवन् ! लुवोना प्रयोग कइला प्रकारना कहा छे ?

श्री लगवान्—हे गौतम ! लुवोना प्रयोग पंद्र प्रकरना छे, केमके समुच्चय लुवोनी अपेक्षासे सदैव पदर प्रयोग कइला छे. ते प्रयोगो आ प्रकारे छे :—

(१) सत्य मनः प्रयोग (२) असत्य मनः प्रयोग (३) सत्य मृषा मनः प्रयोग (४) असत्या मृषा मनः प्रयोग (५) सत्य वचन प्रयोग (६) असत्य वचन प्रयोग (७)

प्रयोगः, वैक्रियशरीरकायप्रयोगः, वैक्रियमिश्रशरीरकायप्रयोगः, आहारकशरीरकायप्रयोगः, आहारकमिश्रशरीरकायप्रयोगः, कर्मणशरीरकायप्रयोगश्च, गौतमः पृच्छति—‘नेरइयाणं भंते ! कइविहे पओगे पणत्ते ?’ हे भदन्त ! नैरयिकाणां कतिविधः प्रयोगः प्रज्ञप्तः ? भगवानाह—‘बोयसा !’ हे गौतम ! एकारसविहे पओगे पणत्ते’ नैरयिकाणामेकादशविधः प्रयोगः प्रज्ञप्तः, ‘तं जहा—सच्चमणप्पओगे जाव असच्चामोसवयप्पओगे’ तद्यथा—सत्यमनःप्रयोगो यावद् असत्यमनःप्रयोगः, सत्यमृषामनःप्रयोगः, असत्यामृषामनःप्रयोगः, सत्यवचःप्रयोगः, असत्यवचःप्रयोगः, सत्यमृषावचःप्रयोगः, असत्यमृषावचःप्रयोगश्च, ‘वेउव्वियसरीरकायप्पओगे’ वैक्रियशरीरकायप्रयोगः, वैक्रियमिश्रशरीरकायप्रयोगः, कर्मणशरीरकायप्रयोगः, नैरयिकाणां औदारिकौदारिकमिश्राहारकमिश्रप्रयोगाणामसंभवात्, ‘एवं असुरकुमाराण वि’ एवम्—नैरयिकाणामिव असुरकुमाराणामपि एकादशविधः उपर्युक्तः प्रयोगः प्रज्ञप्तः, स च सत्यमनःप्रयोग-

शरीरकायप्रयोग (१०) औदारिकमिश्रशरीरकायप्रयोग (११) वैक्रियशरीरकायप्रयोग (१२) वैक्रियमिश्रशरीरकायप्रयोग (१३) आहारकशरीरकायप्रयोग (१४) आहारकमिश्रशरीरकायप्रयोग और (१५) कर्मणशरीरकायप्रयोग ।

गौतमस्वामी—हे भगवन् ! नारक जीवों के कितने प्रकार के प्रयोग कहे हैं ?

भगवान्—हे गौतम ! ग्यारह प्रकार के प्रयोग नारकों में होते हैं, वे इस प्रकार हैं—सत्यमनः प्रयोग, असत्यमनः प्रयोगः, सत्यमृषामनः प्रयोग, असत्यामृषामनः प्रयोग, सत्यवचनप्रयोग, असत्यवचनप्रयोग, सत्यमृषावचनप्रयोग, असत्यामृषावचनप्रयोग, वैक्रियशरीरकायप्रयोग, वैक्रियमिश्रशरीरकायप्रयोग, और कर्मणशरीरकायप्रयोग । नारकों में औदारिक, औदारिकमिश्र, आहारक और आहारकमिश्र, ये चार प्रयोग का संभव नहीं हैं ।

नारकों के समान असुरकुमारों में भी पूर्वोक्त ग्यारह प्रयोग ही कहे गए

सत्य मृषा वचन प्रयोग (८) असत्या मृषा वचन प्रयोग (९) औदारिक शरीर काय प्रयोग (१०) औदारिक मिश्र शरीर काय प्रयोग (११) वैक्रिय शरीर काय प्रयोग (१२) वैक्रिय मिश्र शरीर काय प्रयोग (१३) आहारक शरीर काय प्रयोग (१४) आहारक मिश्र शरीर काय प्रयोग (१५) कर्मण शरीर काय प्रयोग ।

श्री गौतम स्वामी—लगवन् ! नारक जीवों के कितने प्रकार के प्रयोग कहे हैं ?

श्री लगवान्—हे गौतम ! ग्यारह प्रकार के प्रयोग नारकों में होते हैं, वे इस प्रकार हैं—

(१) सत्य मनः प्रयोग (२) असत्य मनः प्रयोग (३) सत्य मृषा मनः प्रयोग (४) असत्या मृषा मनः प्रयोग (५) सत्य वचनप्रयोग (६) असत्य वचनप्रयोग (७) सत्य मृषा वचनप्रयोग (८) असत्या मृषा वचनप्रयोग (९) वैक्रिय शरीर काय प्रयोग (१०) वैक्रिय मिश्र शरीर काय प्रयोग (११) कर्मण शरीर काय प्रयोग नारकों में औदारिक, औदारिकमिश्र, आहारक और आहारकमिश्र, ये चार प्रयोग संभवित नहीं,

પ્રભૃતિરૂપઃ, 'જાત્ર યણિયકુમારાણં' યાવદ્ નાગકુમારાણાં સુવર્ણકુમારાણામ્ અગ્નિકુમારા-
ણામ્, વિદ્યુત્કુમારાણામ્, ઉદધિકુમારાણામ્, દ્વીપકુમારાણામ્, દિક્કુમારાણામ્, પવનકુમારા-
ણામ્, સ્તનિતકુમારાણાશ્ચાપિ એકાદશવિધઃ પ્રયોગોઽવસેયઃ,

‘પુદ્ધિકાઙ્યાણં પુચ્છા’ પૃથિવીકાયિકાનાં કૃતિવિધઃ પ્રયોગઃ પ્રજ્ઞસઃ ? ‘ગોયમા !’ હે
ગૌતમ ! ‘તિવિદે પઓગે પણ્ણત્તે’ પૃથિવીકાયિકાનાં ત્રિવિધઃ પ્રયોગઃ પ્રજ્ઞસઃ, ‘તં જહાં-
ઓરાલિયસરીરકાયપ્પઓગે’ તદ્યથા-ઔદારિકશરીરકાયપ્રયોગઃ, ‘ઓરાલિયમીસસરીરકાય-
પ્પઓગે’ ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગઃ, ‘કમ્માસરીરકાયપ્પઓગે ચ’ કાર્મણશરીરકાય-
પ્રયોગશ્ચ ‘એવં જાત્ર વણસ્સઙ્કાઙ્યાણં’ એવમ્-પૃથિવીકાયિકાનામિત્ર યાવદ્-અપ્કાયિકાનાં
તેજસ્કાયિકાનાં વનસ્પતિકાયિકાનામપિ ત્રિવિધઃ પ્રયોગઃ પ્રજ્ઞસઃ ‘ળવરં વાઝકાઙ્યાણં પંચવિદે
પઓગે પણ્ણત્તે’ નંવરં-વિશેષસ્તુ વાયુકાયિકાનાં પશ્ચવિધઃ પ્રયોગઃ પ્રજ્ઞસઃ, વાયુકાયિકાનાં
વૈક્રિયમિશ્રયોરપિ સંભવાત્ ‘તં જહાં-ઓરાલિયસરીરકાયપ્પઓગે’ તદ્યથા ઔદારિકશરીરકાય-
પ્રયોગઃ, ‘ઓરાલિયમીસસરીરકાયપ્પઓગે ચ’ ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગશ્ચ, ‘વેઝવિવ્વ

હૈં । इसी प्रकार नागकुमारों, सुवर्णकुमारों, अग्निकुमारों, विद्युत्कुमारों,
उदधिकुमारों, द्वीपकुमारों, दिक्कुमारों पवनकुमारों और स्तनितकुमारों में
भी-पूर्वोक्त ग्यारह प्रकार का प्रयोग ही पाया जाता है ।

ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! પૃથ્વીકાયિકોં મેં કિતને પ્રકાર કા પ્રયોગ કહા
ગયા હૈં ?

ભગવાન્-હે ગૌતમ ! તોન પ્રકાર કા પ્રયોગ કહા હૈ, યથા-ઔદારિકશરીર-
કાયપ્રયોગ, ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગ ઓર કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગ ।

પૃથ્વીકાયિકોં કે સમાન અપ્કાયિકોં, તેજસ્કાયિકોં ઓર વનસ્પતિકાયિકોં
મેં भी-તોન પ્રકાર કા પ્રયોગ કહા હૈ । વાયુકાયિકોં મેં પાંચ પ્રકાર કા પ્રયોગ
હોતા હૈ, વહ इस प्रकार है-ઔદારિકશરીરકાયપ્રયોગ, ઔદારિકમિશ્રશરીર-

નારકાના સમાન અસુરકુમારોમા પણ પૂર્વોક્ત અગીયાર પ્રયોગ જ કહેલા છે. એ
જ પ્રકારે નાગકુમારો, સુવર્ણકુમારો, અગ્નિકુમારો, વિદ્યુત્કુમારો, ઉદધિકુમારો, દ્વીપકુમારો,
દિક્કુમારો, પવનકુમારો અને સ્તનિત કુમારોમાં પણ પૂર્વોક્ત અગીયાર પ્રકારના પ્રયોગ
જ મળી આવે છે

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! પૃથ્વીકાયિકોમાં કેટલા પ્રકારનો પ્રયોગ કહેલા છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! ત્રણ પ્રકારના પ્રયોગ કહ્યા છે, જેમ કે ઔદારિકશરીર કાય
પ્રયોગ, ઔદારિક મિશ્ર શરીર કાયપ્રયોગ, ઔદારિક કાર્મણ શરીર કાયપ્રયોગ.

પૃથ્વીકાયિકોના સમાન અપ્કાયિકો, તેજસ્કાયિકો અને વનસ્પતિકાયિકોના પણ ત્રણ
પ્રકારના પ્રયોગ કહ્યા છે. વાયુકાયિકોમાં પાંચ પ્રકારના પ્રયોગ થાય છે, તે આ પ્રકારે છે-
ઔદારિક શરીર કાયપ્રયોગ, ઔદારિક મિશ્ર શરીર કાયપ્રયોગ, એ પ્રકારના વૈક્રિય પ્રયોગ

દુવિદ્દે' વૈક્રિયો દ્વિવિધઃ—વૈક્રિયશરીરકાયપ્રયોગઃ, વૈક્રિયમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગશ્ચ, 'કમ્માસરીર-કાયપ્પઓમેય' કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગશ્ચ, 'વેઈંદિયાણં પુચ્છા' દ્વીન્દ્રિયાણાં કતિવિધસ્તાવત્ પ્રયોગઃ પ્રજ્ઞસઃ ? इति पृच्छा, 'गोयमा !' हे गौतम ! 'चउव्विहे पओमे पण्णत्ते' દ્વીન્દ્રિયાણાં ચતુર્વિધઃ પ્રયોગઃ પ્રજ્ઞસઃ, તં જહા—અસત્ત્વામોસમ્મણ્ણપ્પઓમે' તદ્વથા—અસત્ત્યામ્પાવચઃ—પ્રયોગઃ, 'ઓરાલિયસરીરકાયપ્પ યોમે' ઔદારિકશરીરકાયપ્રયોગઃ, 'ઓરાલિયમીસસરીરકાય-પ્પઓમે' ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગઃ, 'કમ્માસરીરકાયપ્પઓમે' કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગશ્ચ, 'एवं जाव चउरिंदियाणं' एवम्—દ્વીન્દ્રિયાણામિવ યાવત્—ત્રીન્દ્રિયાણાં ચતુરિન્દ્રિયાણાશ્ચ ચતુર્વિધઃ પૂર્વોક્તરૂપઃ પ્રયોગઃ પ્રજ્ઞસઃ વિકલેન્દ્રિયાણાં સત્યાદિભાષાઃ ન સંભવન્તિ, 'पंचिंदिय-तिरिक्खजोणियाणं पुच्छा' પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાનાં કતિવિધઃ પ્રયોગઃ પ્રજ્ઞસઃ ? इति पृच्छा, 'गोयमा !' हे गौतम ! 'तेरसविहे पओमे पण्णत्ते' પચ્ચેન્દ્રિયાણાં તિરશ્ચાં ત્રયોદશવિધઃ પ્રયોગઃ પ્રજ્ઞસઃ, 'તં જહા—સત્ત્વમણ્ણપ્પઓમે' સત્યમનઃપ્રયોગઃ, 'મોસમણ્ણપ્પઓમે' મૃપામનઃપ્રયોગઃ, 'सच्चामोसमणप्पओमे' સત્યમૃપામનઃપ્રયોગઃ, 'असच्चामोसमणप्पओमे' અસત્યામૃપામનઃપ્રયોગઃ, કાયપ્રયોગ, દો પ્રકાર કા વૈક્રિયપ્રયોગ અર્થાત્ વૈક્રિયશરીરકાયપ્રયોગ ઔર વૈક્રિયમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગ ઔર કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગ ।

ગૌતમસ્વામી—હે ભગવાન્ ! દ્વીન્દ્રિય જીવોં મેં કિતને પ્રયોગ હોતે હેં ?

ભગવાન્—હે ગૌતમ ! દ્વીન્દ્રિયોં મે ચાર પ્રકાર કે પ્રયોગ કહે હેં, વે इस प्रकार हैं—असत्यमृषावचनप्रयोग, औदारिकशरीरकાયप्रयोग, औदारिकमिश्र-शरीरकायप्रयोग और कर्मणशरीरकायप्रयोग । इसी प्रकार त्रीन्द्रियों और चतुरिन्द्रियों में भी यही चार प्रयोग समझने चाहिए, क्योंकि विकलेन्द्रियों में सत्यभाषा आदि का संभव नहीं है ।

ગૌતમસ્વામી—હે ભગવાન્ ! પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોં મેં કિતને પ્રકાર કા પ્રયોગ કહા હેં ?

ભગવાન્—હે ગૌતમ ! તેરહ પ્રકાર કા પ્રયોગ કહા હેં, વહ इस प्रकार हैं—सत्यमनःप्रयोग, असत्यमनःप्रयोग, सत्यमृषामनःप्रयोग, असत्यामृषामनःप्रयोग,

અર્થાત્ વૈક્રિયશરીર કાયપ્રયોગ, વૈક્રિય મિશ્રશરીર કાયપ્રયોગ અને કાર્મણશરીર કાયપ્રયોગ.

શ્રી ગૌતમસ્વામી—હે ભગવાન્ ! દ્વીન્દ્રિય જીવોંમાં કેટલા પ્રયોગ થાય છે ?

શ્રી ભગવાન્—હે ગૌતમ ! દ્વીન્દ્રિયોંમાં ચાર પ્રકારના પ્રયોગ કહેલા છે, તે આ પ્રકારે છે—અસત્યામૃષા વચનપ્રયોગ, ઔદારિક શરીર કાયપ્રયોગ, ઔદારિક મિશ્ર શરીર કાય પ્રયોગ, કાર્મણ શરીર કાય પ્રયોગ એ પ્રકારે ત્રીન્દ્રિયો અને ચતુરિન્દ્રિયોમાં પણ આજ ચાર ભેદો સમજવા ભેઈએ, કેમકે વિકલેન્દ્રિયોમાં સત્યભાષા આદિનો સંભવ નથી,

શ્રી ગૌતમસ્વામી—હે ભગવાન્ ! પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોંમાં કેટલા પ્રકારના પ્રયોગ કહા છે ?

શ્રી ભગવાન્—હે ગૌતમ ! તેર પ્રકારના પ્રયોગ કહા છે, તે આ પ્રકારે છે :—

(૧) સત્ય મનઃ પ્રયોગ (૨) અસત્ય મનઃ પ્રયોગ (૩) સત્ય મૃષા મનઃ પ્રયોગ

‘एवं वङ्पओगे वि’ एवं—तथा वचःप्रयोगोऽपि चतुर्विधः—सत्यवचःप्रयोगः, मृषावचःप्रयोगः, सत्यमृषावचःप्रयोगः, असत्यामृषावचःप्रयोगरूपः, ‘ओरालियसरीरकायप्पओगे’ औदारिकशरीरकायप्रयोगः ‘ओरालियमीससरीरकायप्पओगे’ औदारिकमिश्रशरीरकायप्रयोगः, ‘वेउव्वियसरीरकायप्पओगे’ वैक्रियशरीरकायप्रयोगः, ‘वेउव्वियमीससरीरकायप्पओगे’ वैक्रियमिश्रशरीरकायप्रयोगः, ‘कम्मासरीरकायप्पओगे’ कर्मणशरीरकायप्रयोगः, पञ्चेन्द्रिय-तिर्यग्योनिकानामाहारकाहारकमिश्रयोरसंभवात् तेषां चतुर्दशपूर्वाधिगमासंभवात् ‘मणूसाणं पूच्छा’ मनुष्याणां कतिविधः प्रयोगः प्रज्ञप्तः ? इति पृच्छा, ‘गोयमा !’ हे गौतम ! ‘पण्ण-रसविहे पओगे पण्णत्ते’ मनुष्याणाम्—पञ्चदशविधः प्रयोगः प्रज्ञप्तः, ‘तं जठा—सच्चमणप्प-ओगे जाव कम्मासरीरकायप्पओगे’ तद्यथा—सत्यमनःप्रयोगो यावत्—मृषामनःप्रयोगः, सत्यामृषामनःप्रयोगः, असत्यामृषामन प्रयोगः, सत्यवचःप्रयोगः, मृषावचःप्रयोगः, सत्यामृषा-

સત્યવચનપ્રયોગ, મૃષાવચનપ્રયોગ, સત્યમૃષાવચનપ્રયોગ, અસત્યામૃષાવચન-પ્રયોગ, ઔદારિકશરીરકાયપ્રયોગ, ઔદારિકમિ શરીરકાયપ્રયોગ, વૈક્રિયશ-રીરકાયપ્રયોગ, વૈક્રિયમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગ, કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગ । પંચેન્દ્રિય તિર્યંચો મેં આહારક ઔર આહારકમિશ્રપ્રયોગ નહીં હોતે હેં । ક્યોંકિ વે ચૌદ્દહ પૂર્વોં કે જ્ઞાતા નહીં હોતે ઔર પૂર્વોં કે જ્ઞાતા હુએ વિના આહારકશરીર પ્રાપ્ત નહીં હોતા ।

ગૌતમસ્વામી—હે ભગવાન્ ! મનુષ્યોં મેં કિતને પ્રકાર કા પ્રયોગ કહા ગયા હૈ ?

ભગવાન્—હે ગૌતમ ! મનુષ્યોં મેં પન્દ્રહ પ્રકાર કા પ્રયોગ કહા ગયા હૈ, વહ્ હસ પ્રકાર હેં—સત્યમનઃપ્રયોગ, અસત્યમનઃપ્રયોગ, સત્યમૃષામનઃપ્રયોગ, અસત્ય-મૃષામનઃપ્રયોગ, સત્યવચનપ્રયોગ, અસત્યવચનપ્રયોગ સત્યમૃષાવચનપ્રયોગ અસત્યામૃષાવચનપ્રયોગ, ઔદારિકશરીરકાયપ્રયોગ, ઔદારિકમિશ્રશરીરકા-

(૪) અસત્યા મૃષા મનઃ પ્રયોગ (૫) સત્ય વચન (૬) મૃષા વચન (૭) સત્ય મૃષા વચન પ્રયોગ (૮) અસત્યા મૃષા વચન પ્રયોગ (૯) ઔદારિક શરીર પ્રયોગ (૧૦) ઔદારિક મિશ્ર શરીર કાય પ્રયોગ (૧૧) વૈક્રિય શરીર કાય પ્રયોગ (૧૨) વૈક્રિય મિશ્ર શરીર કાય પ્રયોગ (૧૩) કર્મણુ શરીર કાય પ્રયોગ.

પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાં આહારક અને આહારક મિશ્ર પ્રયોગ નથી હોતા, કેમકે તેઓ ચૌદ પૂર્વોના જ્ઞાતા હોતા નથી અને ચૌદ પૂર્વોના જ્ઞાતા થયા સિવાય આહારક શરીર પ્રાપ્ત નથી થતું.

શ્રી ગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્ ! મનુષ્યોમાં કેટલા પ્રકારના પ્રયોગ કહેલા છે ?

શ્રી ભગવાન્—હે ગૌતમ ! મનુષ્યોમાં પંદર પ્રકારના પ્રયોગ કહેલા છે, તે આ પ્રકારે છે—

(૧) સત્ય મનઃપ્રયોગ (૨) અસત્ય મનઃપ્રયોગ (૩) સત્યમૃષા મનઃપ્રયોગ (૪) અસ-ત્યામૃષા મનઃપ્રયોગ (૫) સત્ય વચન પ્રયોગ (૬) અસત્ય વચન પ્રયોગ (૭) સત્યમૃષા વચન પ્રયોગ (૮) અસત્યામૃષા વચન પ્રયોગ (૯) ઔદારિક શરીરકાયપ્રયોગ (૧૦) ઔદારિક

વ્રત્તઃપ્રયોગઃ, અસત્યામૃતાવ્રત્તઃપ્રયોગઃ, ઔદારિકશરીરકાયપ્રયોગઃ, ઔદારિકમિશ્રશરીરકાય-
પ્રયોગઃ, વૈક્રિયશરીરકાયપ્રયોગઃ, વૈક્રિયમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગઃ, આહારકશરીરકાયપ્રયોગઃ,
આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગઃ, કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગઃ, મનુષ્યાણાં સર્વવિધપ્રયોગસદ્-
ભાવાત્, 'વાણમંતરજોઽસિયવેમાણિયાણં જદા નેરડયાણં' વાનવ્યન્તરજ્યોતિષ્કવૈમાનિકાનાં
પ્રયોગો યથા નૈરયિકાણા મેઘાદશઃ પૂર્વમુક્ત સ્તથૈવ એકાદશવિધોઽવસેયઃ ॥સૂ. ૨॥

જીવપ્રયોગવત્કવ્યતા

મૂલમ્—“જીવાણં અંતે ! કિં સત્ત્વમજ્ઞાપ્યઓગિણો જાવ કિં કમ્મ-
સરીરકાયપ્પઓગિણો ? જીવા સત્ત્વે વિ તાવ હોજ્જ સત્ત્વમજ્ઞાપ્યઓગિણો
વિ, જાવ વેડવિયમીસસરીરકાયપ્પઓગિણો વિ, કમ્માસરીરકાયપ્પઓ-
ગિણો વિ ૧૩, અહવેગે ય આહારગસરીરકાયપ્પઓગી ય ? અહવેગેય આ-
હારગસરીરકાયપ્પઓગિણો ય ૨, અહવેગે ય આહારગમીસરીરકાયપ્પઓગી
ય ૩, અહવેગે ય આહારગમીસસરીરકાયપ્પઓગિણો ય ૪, ચડમંગો,
અહવેગે ય આહારગસરીરકાયપ્પઓગી ય, આહારગમીસસરીરકાયપ્પઓ-
ગી ય ૧, અહવેગે ય આહારગસરીરકાયપ્પઓગી ય, આહારગમીસસરી-
રકાયપ્પઓગિણો ય ૨, અહવેગે ય આહારગસરીરકાયપ્પઓગિણો ય
આહારગમીસાસરીરકાયપ્પઓગી ય ૩, અહવેગે ય આહારગસરીરકાયપ્પ
ઓગિણો ય આહારગમીસસરીરકાયપ્પઓગિણો ય ૪, એણ જીવાણં અટ્ઠ

યપ્રયોગ, વૈક્રિયશરીરકાયપ્રયોગ, વૈક્રિયમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગ, આહારકશરીર-
કાયપ્રયોગ, આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગ, ઔદારિકશરીરકાયપ્રયોગ । ઇસ
પ્રકાર મનુષ્યોં મેં સમી પ્રકાર કે પ્રયોગ કા સંભવ હૈં ।

વાનવ્યન્તર દેવોં, જ્યોતિષ્ક દેવોં ઔર વૈમાનિક દેવોં મેં નારકોં કે
સમાન ગ્ધારહ પ્રકાર કા પ્રયોગ પાત્રા જાતા હૈ । ઊનમેં ઔદારિક, ઔદારિક-
મિશ્ર, આહારક ઔર આહારકમિશ્ર પ્રયોગ નહીં હોતે ॥સૂ. ૨॥

મિશ્ર શરીરકાયપ્રયોગ (૧૧) વૈક્રિય શરીરકાય પ્રયોગ (૧૨) વૈક્રિય મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગ
(૧૩) આહારક શરીરકાયપ્રયોગ (૧૪) આહારક મિશ્ર શરીરકાયપ્રયોગ અને (૧૫) કાર્મણ
શરીરકાયપ્રયોગ આ પ્રકારે મનુષ્યોમાં બધા પ્રકારના પ્રયોગ સભવે છે.

વાનવ્યન્તર દેવો, જ્યોતિષ્ક દેવો અને વૈમાનિક દેવોમાં નારકોના સમાન ગળીયાર
પ્રકારના પ્રયોગ મળી આવે છે. તેમાં ઔદારિક, ઔદારિકમિશ્ર, આહારક અને આહારક
મિશ્ર પ્રયોગ નથી હોતા. ॥ સૂ. ૨ ॥

१, नेरइया णं भंते ! किं सच्चमणप्पओगी जाव किं कम्मासरीरकाय-
 प्पओगी ११ ? नेरइया सव्वे वि ताव होज्जा सच्चमणप्पओगी वि, जाव
 वेउट्ठिवयमीसासरीरकायप्पओगी वि, अहवेगे य कम्मासरीरकायप्प-
 ओगी य १, अहवेगे य कम्मासरीरकायप्पओगिणो य, एवं असुरकुमारा
 वि, जाव थणियकुमाराणं, पुढविकाइयाणं भंते ! किं ओरालियसरीर-
 कायप्पओगी ओरालियमीसासरीरकायप्पओगी, कम्मासरीरकायप्पओ-
 गी ? गोयमा ! पुढविकाइया ओरालियसरीरकायप्पओगी वि, ओरालि-
 यमीससरीरकायप्पओगी वि, कम्मासरीरकायप्पओगी वि, एवं जाव
 वणप्फइकाइयाणं, णवरं वाउकाइया वेउट्ठिवयसरीरकायप्पओगी वि,
 वेउट्ठिवयमीसासरीरकायप्पओगी वि, वेइंदियाणं भंते ! किं ओरालिय-
 सरीरकायप्पओगी जाव कम्मासरीरकायप्पओगी ? गोयमा ! वेइंदिया
 सव्वे वि ताव होज्जा असच्चमोसवइप्पओगी वि ओरालियसरीरकाय-
 प्पओगी वि, ओरालियमीससरीरकायप्पओगी वि, अहवेगे य कम्मा-
 सरीरकायप्पओगी वि, अहवेगे य कम्मासरीरकायप्पओगिणो य, एवं
 जाव चउरिंदिया वि, पंचिंदियतिरिक्खजोणिया जहा नेरइया, णवरं
 ओरालियसरीरकायप्पओगी वि, ओरालियमीसासरीरकायप्पओगी वि,
 अहवेगे य कम्मासरीरकायप्पओगी य, अहवेगे य कम्मासरीरकायप्प-
 ओगिणो य, मणूसाणं भंते ! किं सच्चमणप्पओगी जाव किं कम्मा-
 सरीरकायप्पओगी ? गोयमा ! मणूसा सव्वे वि ताव होज्जा सच्चमण-
 प्पओगी वि जाव ओरालियसरीरकायप्पओगी वि, वेउट्ठिवयसरीरकाय-
 प्पओगी वि, वेउट्ठिवयमीससरीरकायप्पओगी य, अहवेगे य ओरालिय-
 मीसासरीरकायप्पओगी य, अहवेगे य ओरालियमीसासरीरकायप्पओ-
 गिणो य २. अहवेगे य आहारगसरीरकायप्पओगी य, अहवेगे य आ-
 हारगसरीरकायप्पओगिणो य २, अहवेगे य आहारगमीसासरीरकायप्प-
 ओगी य, अहवेगे य आहारगमीसासरीरकायप्पओगिणो य २, अहवेगे

य कम्मगसरीरकायप्पओगी य, अहवेगे य कम्मगसरीरकायप्पओगिणो
 य २, एए अट्ठ भंगा, पत्तेयं, अहमेगे य ओरालियमीससरीरकायप्पओगी
 य, आहारगसरीरकायप्पओगी य १, अहवेगे य, ओरालियमीसासरीर-
 कायप्पओगी य, आहारगकायप्पओगिणो य २, अहवेगे य ओरालिय-
 मीसासरीरकायप्पओगिणो य, आहारगसरीरकायप्पओगी य ३, अहवेगे
 य ओरालियमीसासरीरकायप्पओगिणो य आहारगसरीरकायप्पओगिणो
 य ४, एवं एए चत्तारि भंगा । अहवेगे य ओरालियमीसासरीरकायप्प-
 ओगी य आहारगमीसासरीरकायप्पओगी य १, अहवेगे य ओरालिय-
 मीसासरीरकायप्पओगी य, आहारगमीसासरीरकायप्पओगिणो य २,
 अहवेगे य ओरालियमीसासरीरकायप्पओगिणो य, आहारगमीसासरीर-
 कायप्पओगी य ३, अहवेगे य ओरालियमीसासरीरकायप्पओगिणो य,
 आहारगमीसासरीरकायप्पओगिणो य ४, चत्तारि भंगा, अहवेगे य ओ-
 रालियमीसासरीरकायप्पओगी य, कम्मासरीरकायप्पओगी य १, अहवेगे
 य ओरालियमीसासरीरकायप्पओगी य, कम्मासरीरकायप्पओगिणो य
 २, अहवेगे ओरालियमीसासरीरकायप्पओगिणो य, कम्मासरीरकायप्प-
 ओगी य ३, अहवेगे ओरालियमीसासरीरकायप्पओगिणो य, कम्मा-
 सरीरकायप्पओगिणो य ४, एए चत्तारि भंगा, अहवेगे य आहारग-
 सरीरकायप्पओगी य आहारगमीसासरीरकायप्पओगी य १, अहवेगे य
 आहारगसरीरकायप्पओगी य, आहारगमीसासरीरकायप्पओगिणो य २,
 अहवेगे य आहारगसरीरकायप्पओगिणो य, आहारगमीसासरीरकाय-
 प्पओगी य ३, अहवेगे य आहारगसरीरकायप्पओगिणो य, आहारग-
 मीसासरीरकायप्पओगिणो य ४, चत्तारि भंगा, अहवेगे य आहारग-
 सरीरकायप्पओगी य, कम्मगसरीरप्पओगी य १, अहवेगे य आहारग-
 सरीरकायप्पओगी य, कम्मासरीरकायप्पओगिणो य २, अहवेगे य आ-
 हारगसरीरकायप्पओगिणो य, कम्मासरीरकायप्पओगी य ३, अहवेगे य

આહારગસરીરકાયપ્પઓગિણો ય, કમ્માસરીરકાયપ્પઓગિણો ય ૪, ચડરો મંગા, અહવેગે ય આહારગમીસાસરીરકાયપ્પઓગી ય, કમ્મગસરીર-કાયપ્પઓગી ય ૧, અહવેગે ય આહારગમીસાસરીરકાયપ્પઓગી ય, કમ્માસરીરકાયપ્પઓગિણો ય ૨, અહવેગે ય આહારગમીસાસરીરકાય-પ્પઓગિણો ય, કમ્માસરીરકાયપ્પઓગી ય ૩, અહવેગે ય આહારગમી-સાસરીરકાયપ્પઓગિણો ય, કમ્મગસરીરકાયપ્પઓગિણો ય ૪, ચડરો મંગા, એવં ચડઠ્ઠીસં મંગા” ॥સૂ. ૩॥

છાયા-જીવાઃ સ્વહુ મદન્ત ! કિં સત્યમનઃપ્રયોગિણો યાવત્ કિં કાર્મણશરીરકાય-પ્રયોગિણઃ ? જીવાઃ સર્વેઽપિ તાવદ્ ભવેયુઃ સત્યમનઃપ્રયોગિણોઽપિ, યાવદ્ વૈક્રિયમિશ્ર શરીરકાયપ્રયોગિણોઽપિ, કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગિણોઽપિ ૧૩, અથવા એકથ આહારકશરીર-કાયપ્રયોગી ચ ૧, અથવા એકે ચ આહારકશરીરકાયપ્રયોગિણથ ૨, અથવા એકથ આહારક-

જીવપ્રયોગવક્તવ્યતા

શબ્દાર્થ-(જીવા ણં મંતે ! કિં સચ્ચમણપ્પઓગી જાવ કિં કમ્મસરીરકાયપ્પ-ઓગી ?) હે મગવન્ ! જીવ કયા સત્યમનઃપ્રયોગી હૈં યાવત્ કયા કાર્મણશરીર-કાયપ્રયોગી હૈં ? (જીવા સંવેવિ તાવ) જીવ સમી (હોજ્જ સચ્ચમણપ્પઓગી વિ જાવ વેડવિવમીસસરીરકાયપ્પઓગી વિ, કમ્મસરીરકાયપ્પઓગી વિ) સત્યમનઃપ્રયોગી મી, યાવત્ વૈક્રિયમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી મી, કાર્મણશરીરકા-યપ્રયોગી મી હૈં (અહવેગે ય) અથવા કોઈ (આહારગસરીરકાયપ્પઓગી ય) એક આહારકશરીરકાયપ્રયોગી (અહવેગે ય આહારગસરીરકાયપ્પઓગિણો ય) અથવા કોઈ વહુન આહારકશરીરકાયપ્રયોગી (અહવેગે ય આહારગમીસસરીરકાયપ્પઓગી) અથવા કોઈ એક આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી (અહવેગે ય આહારગમીસસરી-

જીવ પ્રયોગ વક્તવ્યતા

શબ્દાર્થ-(જીવા ણં મંતે ! કિં સચ્ચમણપ્પઓગી કિં કમ્મસરીરકાયપ્પઓગી ?) હે મગ-વન્ ! જીવ શું સત્યમન પ્રયોગી છે યાવત્ શું કાર્મણ શરીરકાય પ્રયોગી છે ? (જીવા સંવે વિ તાવ) યથા જીવે (હોજ્જ સચ્ચમણપ્પઓગી વિ જાવ વેડવિવમીસસરીરકાયપ્પઓગી વિ કમ્મસરીરકાયપ્પઓગી વિ) સત્યમનઃપ્રયોગી યાવત્ વૈક્રિયમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગીપણ, કાર્મણ શરીરકાય પ્રયોગી પણ છે (અહવેગે ય) અથવા કોઈ (આહારગ સરીરકાયપ્પઓગી ય) એક આહારક શરીરકાય પ્રયોગી (અહવેગે ય આહારગસરીરકાયપ્પઓગી ય) અથવા કોઈ ઘણા આહારક શરીરકાય પ્રયોગી (અહવેગે ય આહારગમીસસરીરકાયપ્પઓગી) અથવા કોઈ એક આહારક મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી (અહવેગે ય આહારગમીસસરીરકાયપ્પઓગી ય) અથવા

મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી ચ ૩, અથવા એકેચાહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ ૪, ચતુ ભંગાઃ, અથવા એકશ્વાહારકશરીરકાયપ્રયોગી ચ, આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી ચ ૧, અથવા એકશ્વાહારકશરીરકાયપ્રયોગી ચ, આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ ૨, અથવા એકે ચાહારકશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ, આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી ચ ૩, અથવા એકે ચાહારકશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ, આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ ૪, एते जीवानामष्टौ ૧, નૈરયિકાઃ સ્વલુભદન્ત ! કિં સત્યમનઃપ્રયોગિણો યાવત્-કિં કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી ૧૧?, નૈરયિકાઃ સર્વેઽપિ તાવદ્ ભવેયુઃ સત્યમનઃ પ્રયોગિણોઽપિ યાવદ્ વૈક્રિયમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગિણોઽપિ,

રકાયપ્પઓગિણો ય) અથવા કોઈ વહુત આહારકમિશ્રશરીરકાય પ્રયોગી (ચડ-ભંગો) ચાર ભંગ (અહવેગે ય આહારગસરીરકાયપ્પઓગી ય, આહારગમીસસરીરકાયપ્પઓગી ય) અથવા કોઈ એક આહારકશરીરકાયપ્રયોગી ઓર એક આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી (અહવેગે ય આહારગસરીરકાયપ્પઓગી ય, આહારગમીસસરીરકાયપ્પઓગિણો ય) અથવા કોઈ એક આહારકશરીરકાયપ્રયોગી ઓર અનેક આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી (અહવેગે ય આહારગસરીરકાયપ્પઓગિણો ય આહારગમીસસરીરકાયપ્પઓગીઅ) અથવા અનેક આહારકશરીરકાયપ્રયોગી ઓર એક આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી (અહવેગે ય આહારગસરીરકાયપ્પઓગિણો ય આહારગમીસસરીરકાયપ્પઓગિણો ય) અથવા કોઈ અનેક આહારકશરીરકાયપ્રયોગી ઓર અનેક આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી (એ) યે (જીવાણં) જીવોં કે (અદ્) આઠ-ભંગ કહે હૈં ।

(નેરહ્યા ણં મંતે ! કિં સચ્ચમણપ્પઓગી જાવ કમ્માસરીરકાયપ્પઓગી) હે ભગવન્ ! નારક ક્યા સત્યમનઃપ્રયોગી હૈં, યાવત્ કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી હૈં ? (નેરહ્યા સન્ને વિ તાવ) નારક સમી (હોજ્જા) હોતે હૈં (સચ્ચમણપ્પઓગી વિ)

કેઈ ઘણા આહારક મિશ્રશરીરકાય પ્રયોગી (ચડભંગો) ચાર ભંગ (અહવેગે ય આહારગસરીરકાયપ્પઓગી ય, આહારગમીસસરીરકાયપ્પઓગી ય) અથવા કેઈ એક આહારકશરીરકાય પ્રયોગી અને એક આહારક મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી (અહવેગે ય આહારગસરીરકાયપ્પઓગી ય આહારગમીસસરીરકાયપ્પઓગી ય) અથવા એક આહારક શરીરકાયપ્રયોગી અને અનેક આહારક મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી (અહવેગે ય આહારગસરીરકાયપ્પઓગિણો ય આહારગમીસસરીરકાયપ્પઓગી ય) અથવા અનેક આહારક શરીરકાયપ્રયોગી અને એક આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી (અહવેગે ય આહારગસરીરકાયપ્પઓગિણો ય આહારગમીસસરીરકાયપ્પઓગી ય) અથવા અનેક આહારક શરીરકાય પ્રયોગી અને અનેક આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી (એ) યે (જીવાણં) જીવોના (અદ્) આઠ-ભંગ કહ્યા છે.

(નેરહ્યાણં મંતે ! કિં સચ્ચમણપ્પઓગી જાવ કમ્માસરીરકાયપ્પઓગી) હે ભગવન્ ! નારક શું સત્યમનઃપ્રયોગી છે, યાવત્ કાર્મણ શરીરકાય પ્રયોગી છે ? (નેરહ્યા સન્નેવિ

અથવા એકથ કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી ચ ૧, અથવા એકે ચ કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ ૨, એવમ્ અસુરકુમરા અપિ, યાવત્ સ્તનિતકુમારાઃ, પૃથિવીકાયિકાઃ સ્વલુ મદન્ત ! કિમ્ ઔદારિકશરીરકાયપ્રયોગિણઃ, ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગિણઃ, કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગિણઃ ? ગૌતમ ! પૃથિવીકાયિકાઃ ઔદારિકશરીરકાયપ્રયોગિણોઽપિ, ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગિણોઽપિ, કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગિણોઽપિ, એવં યાવદ્ વનસ્પતિકાયિકાઃ, નવરં વાયુકાયિકાઃ સત્યમનપ્રયોગી ભી (જાવ વેડવિચમીસાસરીરકાયપ્પઓગી વિ) યાવત્ વૈક્રિયમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી ભી (અહવેગે ચ કમ્માસરીરકાયપ્પઓગી ચ) અથવા કોઈ એક કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી (અહવેગે ચ કમ્માસરીરકાયપ્પઓગિણો ચ) અથવા કોઈ અનેક કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી ભી ।

(એવં અસુરકુમારા વિ જાવ થણિયકુમારા ણં) હસી પ્રકાર અસુરકુમાર ભી યાવત્ સ્તનિતકુમાર

(પુઢવિકાઢ્યા ણં મંતે ! કિં ઓરાલિયસરીરકાયપ્પઓગી ઓરાલિયમીસાસરીરકાયપ્પઓગી, કમ્માસરીરકાયપ્પઓગી ?) હે મગવન્ । પૃથ્વીકાયિક કયા ઔદારિકશરીરકાયપ્રયોગી હૈં, ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હૈં, કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી હૈં ? (ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (પુઢવિકાઢ્યા) પૃથ્વીકાયિક (ઓરાલિયસરીરકાયપ્પઓગી વિ, ઓરાલિયમીસસરીરકાયપ્પઓગી વિ, કમ્માસરીરકાયપ્પઓગી વિ) ઔદારિકશરીરકાયપ્રયોગી ભી, ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી ભી, કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી ભી (એવં જાવ વળપ્પઢ્યાણં) હિસ પ્રકાર યાવત્ વનસ્પતિકાયિક ભી (નવરં) વિશેષ (વાડકઢ્યા વેડવિચસરીરકાયપ્પઓગી

તાવ) નારક બધા (હોડ્જા) હોય છે (સત્ત્વમળપ્પઓગી વિ) સત્ય મન પ્રયોગી પણ (જાવ વેડવિચમીસાસરીરકાયપ્પઓગી વિ) યાવત્ વૈક્રિય મિશ્ર શરીરકાય પ્રયોગી પણ (અહવેગે ચ કમ્માસરીરકાયપ્પઓગી ચ) અથવા હોઇ એક કાર્મણશરીરકાય પ્રયોગી પણ (અહવેગે ચ કમ્માસરીરકાયપ્પઓગિણોચ) અથવા હોઇ અનેક કાર્મણશરીરકાય પ્રયોગી પણ હોય છે.

(એવં અસુરકુમારા વિ જાવ થણિયકુમારાણં) એજ પ્રકારે અસુરકુમાર પણ યાવત્ સ્તનિતકુમાર પર્યન્ત બાણુવું.

(પુઢવિકાઢ્યાણં મંતે ! કિં ઓરાલિયસરીરકાયપ્પઓગી ઓરાલિયમીસાસરીરકાયપ્પઓગી કમ્માસરીરકાયપ્પઓગી ?) હે ભગવન્ । પૃથ્વીકાયિક શું ઔદારિક શરીરકાયપ્રયોગી છે ? ઔદારિક મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી છે, કે કાર્મણશરીરકાય પ્રયોગી છે ? (ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (પુઢવિકાઢ્યા) પૃથ્વીકાયિક (ઓરાલિયસરીરકાયપ્પઓગી વિ, ઓરાલિયમીસસરીરકાયપ્પઓગી વિ, કમ્માસરીરકાયપ્પઓગી વિ) ઔદારિક શરીરકાય પ્રયોગી પણ છે ઔદારિક મિશ્ર શરીરકાય પ્રયોગી, કાર્મણ શરીરકાય પ્રયોગી પણ છે. (એવં જાવ વળપ્પઢ્યાણં) એજ પ્રકારે યાવત્ વનસ્પતિકાયિક પણ (નવરં) વિશેષ (વાડકઢ્યા વેડવિચસરીરકાયપ્પઓગી

વૈક્રિયશરીરકાયપ્રયોગિણોઽપિ, વૈક્રિયમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગિણોઽપિ, દ્વીન્દ્રિયાઃ સ્વલુ મદન્ત ! કિમ્ ઔદારિકશરીરકાયપ્રયોગિણો યાવત્ કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગિણઃ ? ગૌતમ ! દ્વીન્દ્રિયાઃ સર્વેઽપિ તાવદ્ સ્વેયુઃ અસત્યમૃષાવચઃપ્રયોગિણોઽપિ, ઔદારિકશરીરકાયપ્રયોગિણોઽપિ, ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગિણોઽપિ, અથવા એકશ્ચ કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી અપિ, અથવા એકે ચ કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગિણોઽપિ એવં યાવન્ચતુરિન્દ્રિયા અપિ, પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્ચયોનિકા યથા નૈરયિકાઃ નવરમ્-ઔદારિકશરીરકાયપ્રયોગિણોઽપિ, ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગિ-

ઓગી વિ, વેડન્વિચમીસાસરીરકાયપ્પઓગી વિ) વાયુકાયિક વૈક્રિયશરીરકાય-પ્રયોગી ભી, વૈક્રિયમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી ભી હૈં

(વેદંદિયા ળં મંતે ! કિં ઓરાલિયસરીરકાયપ્પઓગી જાવ કમ્માસરીરકાય-પ્પઓગી ?) હે અગવન્ ! દ્વીન્દ્રિય કયા ઔદારિકશરીરકાયપ્રયોગી હૈં યાવત્ કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી હૈં ? (ગોચમા ! વેદંદિયા સન્વે વિ તાવ હોજ્જા) દ્વીન્દ્રિય સભી હૈં (અસન્ચામોસવહ્પઓગી વિ) અસત્યામૃષાવચનપ્રયોગી ભી (ઓરાલિય-સરીરકાયપ્પઓગી વિ) ઔદારિકશરીરકાયપ્રયોગી ભી (ઓરાલિયમીસસરીર-કાયપ્પઓગી વિ) ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી ભી (અહવેને ચ કમ્માસરીર-કાયપ્પઓગી વિ) અથવા કોઈ કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી ભી (અહવેને ચ કમ્મા-સરીરકાયપ્પઓગિણો ચ) અથવા અનેક કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી (એવં જાવ) હસ પ્રકાર યાવત્ (ચડરિદિયા વિ) ચૌદિન્દ્રિય ભી

(પંચિન્દિયતિરિક્કજોણિયા જહા નેરહ્યા) પંચેન્દ્રિય તિર્યચ નૈરયિકોં કે સમાન (નવરં) વિશેષ (ઓરાલિયસરીરકાયપ્પઓગી વિ) ઔદારિકશરીરકાય-

વિ, વેડન્વિચમીસાસરીરકાયપ્પઓગી વિ) વાયુકાયિક વૈક્રિય શરીરકાયપ્રયોગીપણુ, વૈક્રિયમિશ્ર શરીરકાયપ્રયોગી પણુ છે

(વેદંદિયાળં મંતે ! કિં ઓરાલિયસરીરકાયપ્પઓગી જાવ કમ્માસરીરકાયપ્પઓગી ?) હે અગવન્ ! દ્વીન્દ્રિય શું ઔદારિક શરીરકાય પ્રયોગી છે, યાવત્ કાર્મણ શરીરકાય પ્રયોગી છે ? (ગોચમા ! વેદંદિયા સન્વે વિ તાવ હોજ્જા) હે ગૌતમ ! દ્વીન્દ્રિય બધા છે (અસન્ચા મોસવહ્પઓગી વિ) અસત્યમૃષા વચન પ્રયોગી પણુ (ઓરાલિયસરીરકાયપ્પઓગી વિ) ઔદારિક શરીરકાયપ્રયોગી પણુ (ઓરાલિયમીસસરીરકાયપ્પઓગી વિ) ઔદારિક મિશ્ર શરીરકાય પ્રયોગી પણુ (અહવેને ચ કમ્માસરીરકાયપ્પઓગી વિ) અથવા કોઈ એક કાર્મણ શરીરકાયપ્રયોગી ચતુરિન્દ્રિય પણુ (અહવેને ચ કમ્માસરીરકાયપ્પઓગિણો ચ) અથવા અનેક કાર્મણ શરીરકાયપ્રયોગી (એવં જાવ) એ પ્રકારે યાવત્ (ચડરિદિયા વિ) ચતુરિન્દ્રિય પણુ બાણુવા.

(પંચિન્દિયતિરિક્કજોણિયા જહા નેરહ્યા) પંચેન્દ્રિય તિર્યચયોનિકા નૈરયિકોના સમાન (નવરં) વિશેષ (ઓરાલિયસરીરકાયપ્પઓગી વિ) ઔદારિક શરીરકાય પ્રયોગી પણુ (ઓરાલિયમીસા-

णोऽपि, अथवा एकश्च कर्मणशरीरकायप्रयोगीच, अथवा एके च कर्मणशरीरकायप्रयोगि-
णश्च । मनुष्याः खलु भदन्त ! किं सत्यमनः प्रयोगिणो यावत् किं कर्मणशरीरकायप्रयो-
गिणः ! गौतम ! मनुष्याः सर्वेऽपि तावद् भवेयुः सत्यमनःप्रयोगिणोऽपि, यावद् औदारिक-
शरीरकायप्रयोगिणोऽपि वैक्रियशरीरकायप्रयोगिणोऽपि, वैक्रियमिश्रशरीरकायप्रयोगिणश्च,
अथवा एकश्चौदारिकमिश्रशरीरकायप्रयोगी च, अथवा एके चौदारिकमिश्रशरीरकायप्रयोगि-
णश्च २, अथवा एकश्चाहारकशरीरकायप्रयोगी च, अथवा एके चाहारकशरीरकायप्रयोगि-
णश्च २, अथवा एकश्चाहारकमिश्रशरीरकायप्रयोगीच, अथवा एकेचाहारकमिश्रशरीरकाय-
प्रयोगो भी (ओरालियमीसासरीरकायप्पओगी वि) औदारिकमिश्रशरीरकाय-
प्रयोगी भी (अहवेगे य कम्मासरीरकायप्पओगी य) अथवा कोई एक कर्मण-
शरीरकायप्रयोगी (अहवेगे य कम्मासरीरकायप्पओगिणो च) अथवा कोई
अनेक कर्मणशरीरकायप्रयोगी

(मणूसा णं भंते ! किं सच्चमणप्पओगी जाव किं कम्मासरीरकायप्पओगी ?)
हे भगवन् ! मनुष्य क्या सत्यमनप्रयोगी हैं ? यावत् कर्मणशरीरकायप्रयोगी
हैं ? (गोयमा ! मणूसा सव्वे वि ताव) हे गौतम ! मनुष्य सभी (होज्जा)
होते हैं (सच्चमणप्पओगी वि) सत्यमनप्रयोगी भी (जाव ओरालियकाय-
प्पओगी वि) यावत् औदारिककायप्रयोगी भी (वेउव्वियसरीरकायप्पओगी वि)
वैक्रियशरीरकायप्रयोगी भी (वेउव्वियमीससरीरकायप्पओगी य) वैक्रिय-
मिश्रशरीरकायप्रयोगी (अहवेगे य ओरालियमिसासरीरकायप्पओगी य) अथवा
कोई एक औदारिकमिश्रशरीरकायप्रयोगी (अहवेगे य ओरालियमीसासरीरकाय-
प्पओगिणो य) अथवा कोई अनेक औदारिकमिश्रशरीरकायप्रयोगी (अहवेगे य

सरीरकायप्पओगी वि) औदारिक मिश्रशरीरकायप्रयोगी पणु (अहवेगे य कम्मासरीरकायप्पओगी
य) अथवा कोई एक कर्मण शरीरकाय प्रयोगी (अहवेगे य कम्मासरीरकायप्पओगिणो य) अथवा
कोई अनेक कर्मण शरीरकाय प्रयोगी

(मणूसाणं भंते ! किं सच्चमणप्पओगी जाव किं कम्मासरीरकायप्पओगी ?) हे भगवन् !
मनुष्य शुं सत्य मनःप्रयोगी छे ? यावत् कर्मण शरीरकाय प्रयोगी छे ? (गोयमा ! मणूसा
सव्वे वि ताव) हे गौतम ! यथा मनुष्ये (होज्जा) होय छे (सच्चमणप्पओगी वि) सत्यमन
प्रयोगी पणु (जाव ओरालियकायप्पओगी वि) यावत् औदारिक कायप्रयोगी पणु (वेउव्विय सरी-
रकायप्पओगी वि) वैक्रिय शरीरकाय प्रयोगी पणु (वेउव्विय मीससरीरकायप्पओगी य) वैक्रिय
मिश्र शरीरकाय प्रयोगी (अहवेगे य ओरालियमीसासरीरकायप्पओगी य) अथवा कोई औदा-
रिक मिश्र शरीरकाय प्रयोगी (अहवेगे य ओरालियमीसासरीरकायप्पओगिणो य) अथवा कोई
अनेक औदारिक मिश्र शरीरकाय प्रयोगी (अहवेगे य आहारगसरीरकायप्पओगी य) अथवा
कोई आहारक शरीर कायप्रयोगी (अहवेगे य आहारगसरीरकायप्पओगिणो य) अथवा

પ્રયોગિણશ્ચ ૨, અથવા એકશ્ચ કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી ચ, અથવા એકેચ કાર્મણશરીરકાય-
પ્રયોગિણશ્ચ ૨, એતે અષ્ટૌ ભક્ષાઃ પ્રત્યેકમ્, અથવા એકશ્ચૌદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગીચ,
આહારકશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ ૨ અથવા એકેચૌદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ, આહારક-
મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગીચ, ૩, અથવા એકે ચૌદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ, આહારક
શરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ ૪, એવમેતે ચત્વારો ભક્ષાઃ, અથવા એકશ્ચૌદારિકમિશ્રકાયપ્રયો-
ગીચ આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી ચ ૧, અથવા એકશ્ચૌદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગીચ,
આહારગસરીરકાયપ્રયોગી ચ) અથવા કોઈ આહારકશરીરકાયપ્રયોગી (અહ્વેગે
ચ આહારગસરીરકાયપ્રયોગિણો ચ) અથવા અનેક આહારકશરીરકાયપ્રયોગી
(અહ્વેગે ચ આહારગમીસાસરીરકાયપ્રયોગી) અથવા કોઈ આહારકમિશ્રશરીર-
કાયપ્રયોગી (અહ્વેગે ચ આહારગમીસાસરીરકાયપ્રયોગિણો) અથવા કોઈ અનેક
આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી (અહ્વેગે ચ કમ્મગસરીરકાયપ્રયોગી ચ) અથવા
કોઈ કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી (અહ્વેગે ચ કમ્મગસરીરકાયપ્રયોગિણો ચ) અથવા
કોઈ અનેક કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી (एए अट्ट भंगा) ये आठ भंग (पत्तेयं) प्रत्येक
(अह्वेगे च ओरालियमीसासरीरकायप्रायोगी च, आहारगसरीरकायप्रायोगी च)
कोई एक औदारिकमिश्रशरीरकायप्रायोगी और आहारकशरीरकायप्रायोगी (अह-
वेगे च ओरालियमीसासरीरकायप्रायोगी च, आहारगसरीरकायप्रायोगिणो च)
अथवा एक औदारिकशरीरमिश्रकायप्रायोगी और અનેक आहारकशरीरकाय
प्रायोगी (अह्वेगे च ओरालियमीसासरीरकायप्रायोगिणो च, आहारगसरीरकाय-
प्रायोगी च) अथवा कोई અનેक औदारिकमिश्रशरीरकायप्रायोगी और एक
आहारकशरीरकायप्रायोगी (अह्वेगे च ओरालियमीसासरीरकायप्रायोगिणो च

अनेक आहारकशरीरकायप्रायोगी (अह्वेगे च आहारगमीसासरीरकायप्रायोगी च) अथवा કોઈ એક
આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી (અહ્વેગે ચ આહારગમીસાસરીરકાયપ્રયોગિણો) અથવા કોઈ
અનેક આહારક મિશ્ર શરીરકાય પ્રયોગી (અહ્વેગે ચ કમ્મગ સરીરકાયપ્રયોગી ચ) અથવા કોઈ કમ્મ
શરીરકાય પ્રયોગી (અહ્વેગે ચ કમ્મગ સરીરકાયપ્રયોગિણો ચ) અથવા કોઈ અનેક કાર્મણ
શરીરકાય પ્રયોગી (एए अट्ट भंगा) या आठ भंग (पत्तेयं) प्रत्येकना लक्षण (अह्वेगे च ओरा-
लिय मीसासरीरकायप्रायोगी च, आहारगसरीरकायप्रायोगी च) કોઈ એક ઔદારિકમિશ્ર
શરીરકાયપ્રયોગી અને આહારક શરીરકાયપ્રયોગી (અહ્વેગે ચ ઔદારિકમીસાસરીરકાયપ્રયોગી ચ,
આહારગમીસાસરીરકાયપ્રયોગી ચ) અથવા કોઈ એક ઔદારિકમિશ્ર શરીર કાય પ્રયોગી અને
અનેક આહારક શરીરકાયપ્રયોગી (અહ્વેગે ચ ઔદારિકમીસાસરીરકાયપ્રયોગિણો ચ, આહારગ
સરીરકાયપ્રયોગી ચ) અથવા કોઈ અનેક ઔદારિકમિશ્ર શરીરકાયપ્રયોગી અને એક આહાર-
ક શરીરકાય પ્રયોગી (અહ્વેગે ચ ઔદારિકમીસા સરીરકાયપ્રયોગિણો ચ, આહારગસરીરકા-
યપ્રયોગિણો ચ) અથવા કોઈ અનેક ઔદારિક મિશ્ર શરીરકાય પ્રયોગી અને અનેક આહાર-
ક શરીરકાય પ્રયોગી (एए चत्वारि भंगा) या प्रकारे या चार भंग धातु છે.

आहारकमिश्रशरीरकायप्रयोगिणश्च २, अथवा एके चौदारिकमिश्रशरीरकायप्रयोगिणश्च,
आहारकमिश्रशरीरकायप्रयोगीच ३, अथवा एके चौदारिकमिश्रशरीरकायप्रयोगिणश्च,
आहारकमिश्रशरीरकायप्रयोगिणश्च ४, चत्वारो भङ्गाः, अथवा एकचौदारिकमिश्रशरीर-
कायप्रयोगीच, कर्मणशरीरकायप्रयोगी च १, अथवा एकचौदारिकमिश्रशरीरकायप्रयो-
गीच, कर्मणशरीरकायप्रयोगिणश्च २, अथवा एके औदारिकमिश्रशरीरकायप्रयोगिणश्च,

आहारगसरीरकायप्पओगिणो य) अथवा कोई अनेक औदारिकमिश्रशरीरकाय-
प्रयोगी और अनेक आहारकशरीरकायप्रयोगी (एवं एए चत्तारी भङ्गा) इस
प्रकार ये चार भङ्ग

(अहवेगे य ओरालियमीसासरीरकायप्पओगी य आहारगमीसासरीरकाय-
प्पओगी य) अथवा कोई एक औदारिकमिश्रशरीरकायप्रयोगी और आहारक-
मिश्रशरीरकायप्रयोगी (अहवेगे य ओरालियमीसासरीरकायप्पओगी य आहा-
रगमीसासरीरकायप्पओगिणो य) अथवा कोई एक औदारिकमिश्रशरीरकाय-
प्रयोगी और अनेक आहारकमिश्रशरीरकायप्रयोगी (अहवेगे य ओरालियमिसा-
सरीरकायप्पओगिणो य, आहारगमीसासरीरकायप्पओगी य) अथवा कोई अनेक
औदारिकमिश्रशरीरकायप्रयोगी और एक आहारकमिश्रशरीरकायप्रयोगी (अह-
वेगे य ओरालियमिसासरीरकायप्पओगीणो य, आहारगमीसासरीरकायप्पओ-
गिणो य) अथवा कोई अनेक औदारिकमिश्रशरीरकायप्रयोगी और अनेक आहा-
रकमिश्रशरीरकायप्रयोगी (चत्तारि भङ्गा) ये चार भङ्ग हैं (अहवेगे य ओरालि-
यमीसासरीरकायप्पओगी य, कम्मासरीरकायप्पओगी य) अथवा कोई एक
औदारिकमिश्रशरीरकायप्रयोगी और एक कर्मणशरीरकायप्रयोगी (अहवेगे य
ओरालियमीसासरीरकायप्पओगी य कम्मसरीरकायप्पओगिणो य) अथवा कोई

(अहवेगे य ओरालियमीसासरीरकायप्पओगी य आहारगमीसासरीरकायप्पओगी य)
अथवा केध ओक औदारिक मिश्रशरीरकाय प्रयोगी अने ओक आहारक मिश्रशरीरकायप्रयोगी
(अहवेगे य ओरालियमीसासरीरकायप्पओगी य आहारगमीसासरीरकायप्पओगिणो य) अथवा
केध ओक औदारिक मिश्र शरीरकाय प्रयोगी अने अनेक आहारक मिश्र शरीरकाय प्रयोगी
(अहवेगे य ओरालियमीसासरीरकायप्पओगिणो य आहारगमीसासरीरकायप्पओगी य) अथवा
केध अनेक औदारिक मिश्र शरीरकाय प्रयोगी अने ओक आहारक मिश्रशरीरकाय प्रयोगी
(अहवेगे य ओरालियमीसा सरीरकायप्पओगिणो य आहारगमीसासरीरकायप्पओगिणो य) अथवा
केध अनेक औदारिक मिश्र शरीरकाय प्रयोगी अने अनेक आहारक मिश्र शरीरकाय प्रयोगी
(चत्तारिभङ्गा) आचार लङ्ग छे

(अहवेगे य ओरालियमीसासरीरकायप्पओगी य, कम्मसरीरकायप्पओगी य) अथवा
केध ओक औदारिक मिश्र शरीरकाय प्रयोगी अने ओक कर्मण शरीरकाय प्रयोगी (अह-
वेगे य ओरालिय मीसासरीरकायप्पओगी य कम्मसरीरकायप्पओगिणो य) अथवा केध ओक

કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી ચ ૩, અથવા એકે ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ, કાર્મણશરીરકાય-
પ્રયોગિણશ્ચ ૪, એતે ચત્ત્વારો ભજ્ઞાઃ, અથવા એકશ્ચાહારકશરીરકાયપ્રયોગી ચ, આહારકમિશ્ર-
શરીરકાયપ્રયોગી ચ ૧, અથવા એકશ્ચાહારકશરીરકાયપ્રયોગી ચ, આહારકમિશ્રશરીરકાય-
પ્રયોગિણશ્ચ ૨, અથવા એકે ચાહારકશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ, આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી ચ
૩, અથવા એકે ચાહારકશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ, આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ ૪, ચત્ત્વારો

એક ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી ઓર અનેક કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી (અહ-
વેગે ઓરાલિયમીસાસરીરકાયપ્રયોગિણો ચ કમ્માસરીરકાયપ્રયોગી ચ) અથવા
કોઈ અનેક ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી ઓર એક કાર્મણશરીરકાય-
પ્રયોગ (અહવેગે ઓરાલિયમીસાસરીરકાયપ્રયોગિણો ચ, કમ્માસરીરકાયપ્ર-
યોગિણો ચ) અથવા અનેક ઔદારિકમિશ્રકાયપ્રયોગી ઓર અનેક કાર્મણશરીર-
કાયપ્રયોગી (એ ચત્તારિ ભંગા) યે ચાર ભંગ હોતે હૈં ।

(અહવેગે ચ આહારગસરીરકાયપ્રયોગી ચ આહારગમીસાસરીરકાયપ્રયોગી
ચ) અથવા કોઈ એક આહારકશરીરકાયપ્રયોગી, એક આહારકમિશ્રશરીરકાય-
પ્રયોગી (અહવેગે ચ આહારગસરીરકાયપ્રયોગી ચ આહારગમીસાસરીરકાયપ્ર-
યોગિણો ચ) અથવા એક કોઈ આહારકશરીરકાયપ્રયોગી ઓર અનેક આહારક-
મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી (અહવેગે આહારગસરીરકાયપ્રયોગિણો ચ, આહારગમી-
સાસરીરકાયપ્રયોગી ચ) અથવા અનેક આહારકશરીરકાયપ્રયોગી ઓર અનેક
આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી (અહવેગે ચ આહારગસરીરકાયપ્રયોગિણો ચ,
આહારકમીસાસરીરકાયપ્રયોગિણો ચ) અથવા કોઈ અનેક આહારકશરીરકાય-
પ્રયોગી ઓર અનેક આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી (ચત્તારિ ભંગા) યે ચાર
ભંગ હોતે હૈં ।

ઔદારિક મિશ્ર શરીરકાય પ્રયોગી અને અનેક કાર્મણ શરીરકાય પ્રયોગી (અહવેગે ચ
ઓરાલિયમીસા સરીરકાયપ્રયોગિણો ચ કમ્માસરીરકાયપ્રયોગી ચ) અથવા કોઈ અનેક ઔદા-
રિક મિશ્ર શરીરકાય પ્રયોગી અને એક કાર્મણ શરીરકાયપ્રયોગી (અહવેગે ઓરાલિયમીસા
સરીરકાયપ્રયોગિણો ચ કમ્માસરીરકાયપ્રયોગિણો ચ) અથવા અનેક ઔદારિક મિશ્ર શરીરકાય
પ્રયોગી અને અનેક કાર્મણ શરીરકાય પ્રયોગી (એ ચત્તારિ ભંગા) આ ચાર ભંગ થાય છે

(અહવેગે ચ આહારગસરીરકાયપ્રયોગી ચ આહારગમીસાસરીરકાયપ્રયોગી ચ) અથવા
કોઈ એક આહારક શરીરકાય પ્રયોગી, અને એક આહારક મિશ્ર શરીરકાય પ્રયોગી (અહવેગે
ચ આહારગસરીરકાયપ્રયોગી ચ આહારગમીસાસરીરકાયપ્રયોગિણો ચ) અથવા એક કોઈ આહાર-
ક શરીરકાય પ્રયોગી અને અનેક આહારક મિશ્ર શરીરકાય પ્રયોગી (અહવેગે ચ આહાર-
ગસરીરકાયપ્રયોગિણો ચ, આહારગમીસાસરીરકાયપ્રયોગી ચ) અથવા અનેક આહારકશરીર
કાયપ્રયોગી અને એક આહારક મિશ્ર શરીરકાય પ્રયોગી (અહવેગે ચ આહારગસરીરકાયપ્ર-
યોગિણો ચ, આહારગમીસાસરીરકાયપ્રયોગિણો ચ) અથવા કોઈ અનેક આહારક શરીરકાયપ્રયોગી

भङ्गाः, अथवा एकश्चाहारकशरीरकायप्रयोगी च, कर्मणशरीरकायप्रयोगी च १, अथवा एक-
श्चाहारकशरीरकायप्रयोगी च, कर्मणशरीरकायप्रयोगिणश्च २, अथवा एके चाहारकशरीरकाय-
प्रयोगिणश्च, कर्मणशरीरकायप्रयोगी च ३, अथवा एके चाहारकशरीरकायप्रयोगिणश्च, कर्म-
णशरीरकायप्रयोगिणश्च, ४, चत्वारो भङ्गाः, अथवा एकश्चाहारकमिश्रशरीरकायप्रयोगी च,
कर्मणशरीरकायप्रयोगी च १, अथवा एकश्चाहारकमिश्रशरीरकायप्रयोगी च, कर्मणशरीर-

(अहवेगे आहारगसरीरकायप्पओगी य कम्मगसरीरकायप्पओगी य)
अथवा कोई एक आहारकशरीरकायप्रयोगी और एक कर्मणशरीरकायप्रयोगी
(अहवेगे य आहारगसरीरकायप्पओगी य कम्मासरीरकायप्पओगिणो य) अथवा
कोई एक आहारकशरीरकायप्रयोगी और अनेक कर्मणशरीरकायप्रयोगी (अह-
वेगे य आहारगसरीरकायप्पओगिणो य कम्मासरीरकायप्पओगी य) अथवा
कोई अनेक आहारकशरीरकायप्रयोगी और एक कर्मणशरीरकायप्रयोगी (अह-
वेगे य आहारगसरीरकायप्पओगिणो य कम्मासरीरकायप्पओगिणो य)
अथवा कोई अनेक आहारकशरीरकायप्रयोगी और अनेक कर्मणशरीरकाय-
प्रयोगी (चउरो भंगा) ये चार भंग होते हैं ।

(अहवेगे य आहारगमीसासरीरकायप्पओगी य कम्मगसरीरकायप्पओगी
य) अथवा कोई एक आहारकमिश्रशरीरकायप्रयोगी और एक कर्मणशरीरका-
यप्रयोगी (अहवेगे य आहारगमीसासरीरकायप्पओगी य कम्मासरीरकायप्पओ-
गिणो य) अथवा कोई एक आहारकमिश्रशरीरकायप्रयोगी और अनेक कर्मण-
शरीरकायप्रयोगी (अहवेगे य आहारगमीसासरीरकायप्पओगिणो य, कम्मासरीर-

अने अनेक आहारक मिश्र शरीरकाय प्रयोगी (चत्तारि भंगा) आ चार लंग थाय छे

(अहवेगे आहारगसरीरकायप्पओगी य कम्मगसरीरकायप्पओगी य) अथवा अनेक आहा-
रक शरीरकाय प्रयोगी अने ओके कर्मण शरीरकाय प्रयोगी (अहवेगे य आहारगसरीर-
कायप्पओगी य कम्मासरीरकायप्पओगिणो य) अथवा ओके ओके आहार शरीरकाय प्रयोगी
अने अनेक कर्मण शरीरकाय प्रयोगी (अहवेगे य आहारगसरीरकायप्पओगिणो य कम्मा
सरीरकायप्पओगी य) अथवा ओके अनेक आहारक शरीरकाय प्रयोगी अने ओके कर्मण
शरीरकायप्रयोगी (अहवेगे य आहारगसरीरकायप्पओगिणो य कम्मासरीरकायप्पओगिणो य)
अथवा ओके अनेक आहारक शरीरकायप्रयोगी अने अनेक कर्मणशरीरकायप्रयोगी (चउरो
भंगा) आ चार लंग थाय छे

(अहवेगे य आहारगमीसासरीरकायप्पओगी य कम्मगसरीरकायप्पओगी य) अथवा ओके
ओके आहारकमिश्रशरीरकाय प्रयोगी अने ओके कर्मणशरीरकायप्रयोगी (अहवेगे य आहारगमीसा-

કાયપ્રયોગિણશ્ચ ૨, અથવા એકે ચાહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ, કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી
ચ ૩, અથવા એકે ચાહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ, કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ ૪,
ચત્વારો મઙ્ગાઃ, एवं चतुर्विंशति मङ्गाः सू० ૩॥

ટીકા-અથ જીવાદિપદેષુ નિયત પ્રયોગભાવં પ્રરૂપયિતુમાહ-‘જીવા ણં મંતે ! કિં સચ-
મણપ્પઓગિણો જાવ કિં ક માસરીરકાયપ્પઓગિણો ?’ હે મદન્ત ! જીવાઃ સ્વહુ કિં સત્યમનઃ-
પ્રયોગિણો ભવન્તિ ? યાવત્ કિમ્ અસત્યમનઃપ્રયોગિણઃ ? કિં વા સત્યમૃષામનઃપ્રયોગિણઃ ?
કિમ્વા અસત્યામૃષામનઃપ્રયોગિણો ભવન્તિ ? एवं वचःप्रयोगिविषया अपि चत्वारो विकल्पाः ?
કિંવા ઔદારિકશરીરકાયપ્રયોગિણઃ ? ઉતાહો ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગિણઃ ? કિંવા વૈક્રિય-

કાયપ્પઓગી ય) અથવા કોઈ અનેક આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી ઔર કોઈ
એક કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી (અહવેગે ય આહારગમીસાસરીરકાયપ્પઓગિણો ય,
કમ્માસરીરકાયપ્પઓગિણો ય) અથવા કોઈ અનેક આહારકમિશ્રશરીરકાય-
પ્રયોગી ઔર અનેક કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી (ચરો મંગા) ચે ચાર મંગા હૈં (એવં
ચઙ્ગવીસ મંગા) ઇસ પ્રકાર ચૌવીસ મંગા હુએ ।

ટીકાર્થ-અવ સમુચ્ચય જીવોં મેં તથા પૃથક્-પૃથક્ દંડકોં મેં પ્રયોગોં કી
પ્રરૂપણા કી જાતી હૈ-

ગૌતમસ્વામી-હે મગવન્ ! જીવ કયા સત્યમનપ્રયોગી હૈં અર્થાત્ કયા સત્ય-
મનોયોગ વાલે હૈં યાવત્ કયા કાર્મણકાયપ્રયોગી હૈં ? અર્થાત્ કયા સત્યમન-
પ્રયોગી હૈં, અસત્યમનપ્રયોગી હૈં, સત્યમૃષામનપ્રયોગી હૈં યા અસત્યમૃષામનપ્ર-
યોગી હૈં ? ઇસી પ્રકાર વચનપ્રયોગ સંવંધી ચાર મંગા મી સમજ્જલેના ચાહિએ ।
અર્થાત્ જીવ કયા સત્યવચનપ્રયોગી હૈં, ઇત્યાદિ । તથા કયા ઔદારિકશરીર-
કાયપ્રયોગી હૈં ? અથવા કયા ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હૈં ? કયા વૈક્રિય-

સરીરકાયપ્પઓગી ય કમ્માસરીરકાયપ્પઓગિણો ય) અથવા કોઈ એક આહારકશરીરપ્રયોગી અને
અનેક કાર્મણ શરીરકાયપ્રયોગી હોય છે. (અહવેગે ય આહારગમીસાસરીરકાયપ્પઓગિણો ય,
કમ્માસરીરકાયપ્પઓગી ય) અથવા કોઈ અનેક આહારક મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી અને કોઈ એક
કાર્મણ શરીરકાયપ્રયોગી (અહવેગે ય આહારગમીસાસરીરકાયપ્પઓગિણો ય કમ્માસરીરકાયપ્પ-
ઓગિણો ય) અથવા અનેક આહારક મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી અને અનેક કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી
હોય છે. (ચરો મંગા) આ ચાર ભંગ છે (એવં ચઙ્ગવીસ ભંગ થયા.

ટીકાર્થ-હવે સમુચ્ચય જીવોમાં તથા પૃથક્ પૃથક્ દંડકોમાં પ્રયોગોની પ્રરૂપણા કરાય છે
શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે મગવન્ ! જીવ શું સત્યમન પ્રયોગી છે અથવા શું સત્યમનો-
યોગવાળા છે યાવત્ શું કાર્મણકાય પ્રયોગી છે ? અર્થાત્ સત્ય મન પ્રયોગી છે, અસત્ય
મન પ્રયોગી છે, સત્યમૃષા મન પ્રયોગી છે અગર અસત્યામૃષા મન પ્રયોગી છે ? એજ
પ્રકારે વચન પ્રયોગ સંબંધી ચાર ભંગ પણ સમજી લેવા જોઈએ અર્થાત્ જીવ શું સત્ય
વચન પ્રયોગી છે, વિગેરે તથા શું ઔદારિક શરીરકાય પ્રયોગી છે ? અથવા શું ઔદાર-

યશરીરકાયપ્રયોગિણઃ ? કિંવા વૈક્રિયમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગિણઃ ? ઉતાહો આહારકશરીરકાય-
પ્રયોગિણઃ ? કિંવા આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગિણઃ ? કિંવા કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગિણો ભવન્તિ ?
મગવાનાહ-‘જીવા સન્વે વિ તાવ હોજ્જ સચ્ચમણપ્પઓગી વિ જાવ વેઉવ્વિયમીસસરીરકાયપ્પ-
ઓગી વિ, કમ્માસરીરકાયપ્પઓગી વિ ૧૩’ જીવાઃ સર્વેઽપિ તાવદ્ ભવેયુઃ સત્યમનઃપ્રયોગિ-
ણોઽપિ યાવદ્-મૃષામનઃપ્રયોગિપ્રભૃતિ વૈક્રિયમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગિણોઽપિ, કાર્મણશરીરકાય-
પ્રયોગિણોઽપિ ચ ત્રયોદશપદવ્યપદેશ્યા ભવન્તિ ૧૩, इत्येको भङ्गः । तथा च सर्वदैव जीवाः
बहव एव सत्यमनःप्रभृतिप्रयोगिणो यावत्कार्मणशरीरकાયप्रयोगिणोऽपि उपलभ्यन्ते, तत्रापि
नैयिकादीनां सदैवोपपातोत्तर वैक्रियारम्भसम्भवात् सदैव वैक्रियमिश्रशरीरकાયप्रयोगिणो
भवन्ति ते जीवाः, वनस्पत्यादीनाञ्च सदैव विग्रहेणावान्तरगतावुपलभ्यमानत्वात् ते जीवाः सदैव
कार्मणशरीरकાયप्रयोगिणो भवन्ति, आहारकशरीरी च कदाचित् सर्वथैव नोभ्यते णमासान्

શરીરકાયપ્રયોગી હૈં ? કયા વૈક્રિયમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હૈં ? અથવા કયા
આહારકશરીરકાયપ્રયોગી હૈં ? કયા આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હૈં ? અથવા
કયા કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી હૈં ?

મગવાન ઉત્તર દેતે હૈં-જીવ સમી સત્યમનપ્રયોગી મી યાવત્-મૃષામનપ્રયોગી,
સત્યમૃષામનપ્રયોગી, અસત્યમૃષામનપ્રયોગી આદિ તથા વૈક્રિયમિશ્રશરીરકાય-
પ્રયોગી મી, કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી મી હોતે હૈં, इस प्रकार तेरह पदों के वाच्य
होते हैं । इस प्रकार यह एक भंग है । तात्पर्य यह है कि सदैव बहुत-से जीव
सत्य मन वगैरह के प्रयोगी यावत् कर्मणशरीरकायप्रयोगी पाये जाते हैं । नारक
जीव सदैव उपपात के पश्चात् उत्तर वैक्रिय को आरंभ करते हैं, इस कारण
सदैव वैक्रियमिश्रशरीरकायप्रयोगी होते हैं । वनस्पति आदि के जीव सदैव
अन्तराल गति में पाये जाते हैं, अतः वे सदैव कर्मणशरीरकायप्रयोगी होते हैं ।

રિઠ મિશ્ર શરીરકાય પ્રયોગી છે ? શું વૈક્રિય શરીરકાય પ્રયોગી છે ? અથવા શું આહારક
શરીરકાય પ્રયોગી છે ? શું આહારક મિશ્ર શરીરકાય પ્રયોગી છે ? અથવા શું કાર્મણ
શરીરકાય પ્રયોગી છે ?

શ્રી ભગવાન ઉત્તર આપે છે-જાધા જીવ સત્ય મન પ્રયોગી પણ છે યાવત્-મૃષામન
પ્રયોગી, સત્યમૃષા મન પ્રયોગી, અસત્યા, મૃષા મનપ્રયોગી આદિ વૈક્રિયમિશ્રશરીરકાય-
પ્રયોગી પણ છે કાર્મણ શરીરકાય પ્રયોગી પણ હોય છે, એ પ્રકારે તેર પદોના વાચ્ય થાય
છે, આ એક ભંગ છે. તાત્પર્ય આ છે કે સદૈવ ઘણા જાધા જીવ સત્ય મન વિગેરેના
પ્રયોગી યાવત્ કાર્મણ શરીરકાય પ્રયોગી મળી આવે છે. નારક જીવ સદૈવ ઉપપાતના પછી
ઉત્તર વૈક્રિયનો આરંભ કરે છે, એ કારણે સદૈવ વૈક્રિય મિશ્ર શરીરકાય પ્રયોગી થાય છે.
વનસ્પતિ આદિના જીવ સદૈવ અન્તરલ ગતિમાં મળી આવે છે. તેથી તેઓ સદૈવ કાર્મણ
શરીરકાય પ્રયોગી હોય છે. કિન્તુ આહારકશરીર ક્યારેક ક્યારેક બિલકુલે થતાં જ

યાવદુત્કર્ષેણાન્તરસંભવાત્, યદાપિ લબ્યતે તદાપિ જઘન્યેન ઈકો વા દ્વૌ વા ઉત્કર્ષેણ સહસ્ર-
પૃથક્ત્વમ્, એવશ્ચ યદા આહારકશરીરકાયપ્રયોગી, આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી ચૈકોડપિ
નોપલબ્યતે તદા વહુત્વવિશિષ્ટ ત્રયોદશપદાત્મક ઈકો ભક્તઃ પૂર્વોક્તત્રયોદશપદાનામપિ
સદૈવ વહુત્વેનાવસ્થિતત્વાત્, યદા પુનરેક આહારકશરીરકાયપ્રયોગી ઉપલબ્યતે તદા દ્વિતીયં
ભક્તં પ્રવક્તુકામ આહ—‘અહવેગે ય આહારગસરીરકાયપ્રયોગીય ૧,’ અથવા ઈકશ્ચ જીવઃ
આહારકશરીરકાયપ્રયોગી ચ ભવતિ, તેડપિ યદા વહવો લબ્યન્તે તદા તૃતીયં ભક્તં વક્તિ—‘અહ-
વેગે ય આહારગસરીરકાયપ્રયોગિણો ય ૨’ અથવા ઈકે ચ—વહવો જીવા આહારકશરીરકાય-

કિન્તુ આહારકશરીરી કમ્બી-કમ્બી વિલક્ષુલ હી નહીં હોતે હૈ, કયોંકિ ઉનકા
ઉત્કૃષ્ટ અન્તર છહ માસકા હો સકતા હૈ, અર્થાત્ યહ સંભવ હૈ કિ છહ મહીનોં
તક ઈક મ્બી આહારકશરીરી જીવ ન પાયા જાય । જવ વે પાચે મ્બી જાતે હૈ તો
જઘન્ય ઈક યા દો યા તીન હોતે હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સહસ્રપૃથક્ત્વ, અર્થાત્ દો
હજાર સે નૌ હજાર તક હોતે હૈ । ઈસ પ્રકાર જવ આહારકશરીરકાયપ્રયોગી
ઓર આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી ઈક મ્બી નહીં પાયા જાતા તવ વહુત જીવોં
કી અપેક્ષા તેરહ પદોં કા ઈક ભંગ હોતા હૈ, કયોંકિ ઉક્ત તેરહોં પદોં વાલે જીવ
સદૈવ વહુત રૂપમેં રહતે હૈ ।

જવ ઈક આહારકશરીરકાયપ્રયોગી મ્બી પાયા જાતા હૈ, તવ દૂસરા ભંગ હોતા
હૈ । ઉસે કહતે હૈ—અથવા ઈક આહારકકાયપ્રયોગી । ઈસ પ્રકાર પૂર્વોક્ત તેરહ પદોં
કે સાથ ઈક આહારકશરીરકાયપ્રયોગી કા પાયા જાના દૂસરા ભંગ હૈ ।

જવ આહારકશરીરકાયપ્રયોગી વહુત પાચે જાતે હૈ, તવ તીસરા ભંગ હોતા
હૈ, ઉસકે લિએ કહા હૈ—અથવા કોઈ-કોઈ વહુત-સે આહારકશરીરકાયપ્રયોગી ।
તાત્પર્ય યહ હૈ કિ પૂર્વોક્ત તેરહ પદ વાલોં કે સાથ અનેક આહારકશરીરકાયપ્રયો-

નથી. કેમકે તેમનું ઉત્કૃષ્ટ અન્તર છ માસનું થઈ શકે છે, અર્થાત્ એ સભવ છે કે
છ મહિના સુધી એક પણ આહારક શરીર જીવ ન મળી શકે. જ્યારે તેઓ મળી પણ
આવે છે તો જઘન્ય એક અગર બે અગર ત્રણ હોય છે અને ઉત્કૃષ્ટ સહસ્ર પૃથક્ત્વ,
અર્થાત્ બે હજારથી નવ હજાર સુધી થાય છે. એ પ્રકારે જ્યારે આહારક શરીરકાય પ્રયોગી
અને આહારક મિશ્ર શરીરકાય પ્રયોગી એક પણ નથી મળતો ત્યારે ઘણા જીવોની અપેક્ષા
તેર પદોનો એક ભંગ થાય છે, કેમકે ઉક્ત તેર પદવાળા જીવ સદૈવ ઘણા રૂપમાં રહે છે.

જ્યારે એક આહારક શરીરકાય પ્રયોગી પણ મળી આવે છે, ત્યારે બીજો ભંગ
થાય છે. તેને કહે છે—અથવા એક આહારકકાય પ્રયોગી. એજ પ્રકારે પૂર્વોક્ત તેર પદોની
સાથે એક આહારક શરીરકાય પ્રયોગીનું મળી આવવું બીજો ભંગ છે.

જ્યારે આહારક શરીરકાય પ્રયોગી ઘણા મળી આવે છે, ત્યારે ત્રીજો ભંગ થાય છે,
તેને માટે કહ્યું છે—અથવા કેઈ કેઈ ઘણા આહારક શરીરકાય પ્રયોગી. તાત્પર્ય એ છે કે
પૂર્વોક્ત તેર પદવાળાઓની સાથે અનેક આહારક શરીરકાય પ્રયોગીઓનું મળી આવવું તે

પ્રયોગિયશ્ચ ભવન્તિ ૩, એવમેવાહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગિપદેનાપિ દ્વૌ ભક્તૌ એકત્વં બહુત્વ-
વિશિષ્ટૌ પ્રવક્તિ-‘અહવેગે ય આહારગમીસસરીરકાયપ્પઓગીય ૩’ અથવા એવશ્ચ જીવ આહાર-
કમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી ચ ભવતિ ૪, ‘અહવેગે ય આહારગમીસસરીરકાયપ્પઓગિણો ય ૪’
અથવા એકેવ-વહવઃ આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગિયશ્ચ ભવન્તિ ૫, ‘ચડમંગો’ इत्येवंरीत्या
એકયોગે ચત્વારો ભક્તા આહારકશરીરકાયપ્રયોગવિષયે સંજાતાઃ, આદિતઃ પરિગણનેતુ ત્રયો-
દશપદાત્મકસ્યૈકસ્ય પ્રથમસ્ય સંમેલનેન પશ્ચ ભવન્તિ, એવં દ્વિકસંયોગેઽપિ ચતુરો ભક્તાન
પ્રરૂપયિતુમાહ-‘અહવેગે ય આહારગસરીરકાયપ્પઓગી ય, આહારગમીસસરીરકાયપ્પઓગી
ય ૧’ અથવા એકશ્ચ-કશ્ચિજીવ આહારકશરીરકાયપ્રયોગી ચ, આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી
ચ ભવતિ ૬, ‘અહવેગેય આહારગસરીરકાયપ્પઓગી ય આહારગમીસાસરીરકાયપ્પઓગિણો
ય ૨’ અથવા એકશ્ચ કશ્ચિત્ આહારકશરીરકાયપ્રયોગી ચ આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગિશ્ચ
૭, ‘અહવેગે ય આહારગસરીરકાયપ્પઓગિણો ય, આહારગમીસાસરીરકાયપ્પઓગી ય ૩’
અથવા એકેવ-કેવન જીવાઃ આહારકશરીરકાયપ્રયોગિયશ્ચ, આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી
ગિર્યાં કા પાયા જાના તીસરા ભંગ હૈ ।

इसी प्रकार आहारकमिश्रप्रयोगी पद से भी एक और बहुत जीवों की
अपेक्षा दो भंग होते हैं, उन्हें कहते हैं-अथवा एक जीव आहारकमिश्रशरीर-
कायप्रयोगी होता है । अथवा बहुत जीव आहारकमिश्रशरीरकायप्रयोगी होते
हैं । इस प्रकार से चार भंग हुए और यदि सिर्फ़ तेरह पदों वाले प्रथम भंग को
इनके साथ अलग गिन लिया जावे तो पांच भंग हो जाते हैं । (५)

जब द्विक संयोगी चार भंगों की प्ररूपणा करते हैं-अथवा एक आहारक-
शरीरकायप्रयोगी और एक आहारकमिश्रशरीरकायप्रयोगी (६) अथवा एक
आहारकशरीरकायप्रयोगी और बहुत आहारकमिश्रशरीरकायप्रयोगी (७)
अनेक आहारकशरीरकायप्रयोगी और एक आहारकमिश्रशरीरकायप्रयोगी (८)

ત્રીજો ભંગ છે

એજ પ્રકારે આહારક મિશ્ર પ્રયોગી પદથી પણ એક અને ઘણા જીવોની અપેક્ષાએ
બે ભંગ બને છે, તે બતાવવા કહે છે-અથવા એક જીવ આહારક મિશ્ર શરીરકાય પ્રયોગી
બને છે. અથવા ઘણા જીવો આહારક મિશ્ર શરીરકાય પ્રયોગી થાય છે એ રીતે આ ચાર
ભંગ થયા અને જો કેવળ તેર પદોવાળા પ્રથમ ભંગને આમની સાથે અલગ ગણી લેવાયતો
પાંચ પાંચ ભંગ થઈ જાય છે (૫)

હવે દ્વિક સંયોગી ચાર ભંગોની પ્રરૂપણા કરે છે-અથવા એક આહારક શરીરકાય
પ્રયોગી અને એક આહારક મિશ્ર શરીરકાય પ્રયોગી (૬) અથવા એક આહારક શરીરકાય
પ્રયોગી અને ઘણા આહારક મિશ્ર શરીરકાય પ્રયોગી (૭) અથવા અનેક આહારક શરીર
કાય પ્રયોગી અને એક આહારક મિશ્ર શરીરકાય પ્રયોગી (૮) અથવા અનેક આહારક

ચ ૮, 'અહવેગે ય આહારગશરીરકાયપ્પઓગિણો ય, આહારગમીસાસરીકાયપ્પઓગિણો ય ૪' અથવા એકે ચ-કેચક્ર જીવા આહારકશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ, આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ ભવન્તિ ૯. એવો ભાવઃ, 'એ જીવાણં અદ્દ ૧' એ તે પૂર્વોક્તાઃ જીવાનામણ્ટો મદ્દાઃ પ્રતિ-પાદિતાઃ સર્વસંખ્યા તુ પ્રથમ મદ્દમેલનેન જીવપદે નવમદ્દાઃ સમ્પન્નાઃ, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ- 'નેરહ્યાણં મંતે ! કિં સત્તમણપ્પઓગી જાવ કિં કમ્પસરીરકાયપ્પઓગી ?' હે મદન્ત ! નૈરયિકાઃ સ્વલુ કિં સત્તમનઃ પ્રયોગિણો ભવન્તિ ? યાવત્-કિં મૃપામનઃ પ્રમૃતિપ્રયોગિણો ભવન્તિ ? કિં કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગિણો ભવન્તિ ? ૧૧, ? નૈરયિકેષુ સત્તમનઃ પ્રયોગી પ્રમૃતિ વૈક્રિયમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગિણપર્યન્તાનિ સદૈવ બહુત્વવિશિષ્ટાનિ દશપદાનિ અવસ્થિતાનિ, કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી ચ નૈરયિકઃ કદાચિદેકોઽપિ નોપલભ્યતે, દ્વાદશમૌહૃત્તિકગત્યુપતાતવિરહકાલસદ્ધાવાત્, યદાપિ લભ્યતે તદાપિ જઘન્યેન એકો વા દ્વૌ વા, ઉત્કર્ષેણાસંખ્યેયા ભવન્તિ, એવશ્ચ યદા એકોઽપિ કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી નૈવોપલભ્યતે

અથવા અનેક આહારકશરીરકાયપ્રયોગી ઓર અનેક આહારકમિશ્રશરીરકાય-પ્રયોગી (૯) । યે જીવોં કે આઠ ભંગ નિરૂપિત કિયે ગયે, ઇનમેં પ્રથમ ભંગ કો મિલને સે ભંગોં કી સંખ્યા નૌ હોતી હૈ ।

ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરતે હૈં-હે ભગવન્ ! નારક જીવ કયા સત્યમનપ્રયોગી હોતે હૈં ? યાવત્ કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી હોતે હૈં ?

નારકોં મેં સત્યમનપ્રયોગી સે લેકર વૈક્રિયમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી પર્યન્ત સદૈવ બહુત્વવિશિષ્ટ દશ પદ પાચે જાતે હૈં, કિન્તુ કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી નારક કબી-કબી એક ભી નહીં પાયા જાતા, કયોંકિ નરકગતિ કે ઉપપાત કા વિરહ બારહ સુદ્ધૃત્ત કા કહેા ગયા હૈ । જવ કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી નારક પાચે જાતે હૈં તવ જઘન્ય એક યા દો ઓર ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત પાચે જાતે હૈં । ઇસ પ્રકાર જવ એક ભી કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી નહીં પાયા જાતા તવ પ્રથમ ભંગ હોતા હૈં

શરીરકાય પ્રયોગી અને અનેક આહારક મિશ્ર શરીરકાય પ્રયોગી (૯) આ જીવોના આઠ ભંગ નિરૂપિત કરાયેલા છે. તેમાં પ્રથમ ભંગને મેળવવાથી ભંગોની સંખ્યા નવ થાય છે । શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે-હે ભગવન્ ! નારક જીવ શું સત્યમન પ્રયોગી હોય છે ? યાવત્ કાર્મણ શરીરકાય પ્રયોગી હોય છે ?

નારકોમાં સત્યમન પ્રયોગીથી લઈને વૈક્રિય મિશ્ર શરીરકાય પ્રયોગી પર્યન્ત સદૈવ બહુત્વ વિશિષ્ટ દશ પદ મળે છે, પણ કાર્મણ શરીરકાયપ્રયોગી નારક ક્યારેક ક્યારેક એક પણ નથી મળતા, કેમકે નારકગતિના ઉપપાતને વિરહ, ખાર સુદ્ધૃત્ત કહેલો છે જ્યારે કાર્મણ શરીરકાય પ્રયોગી નારક મળી આવે છે. ત્યારે જઘન્ય એક કે બે અને ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત મળી આવે છે, એ પ્રકારે જ્યારે એક પણ કાર્મણશરીરકાય પ્રયોગી નથી બી આવતા

તદા પ્રથમો ભક્તો વક્ષ્યમાણરૂપઃ, યદા પુનરેકઃ કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી ઉપલભ્યતે તદા વક્ષ્ય-
માણો દ્વિતીયો ભક્તઃ, યદા પુનઃ વહ્વો ભવન્તિ તદા તૃતીયો ભક્ત્વિત્યભિપ્રાયેણ ભગવાનાહ-
'નૈરિયા સઁવે વિ તાવ હોજ્ઞા સચ્ચમણપ્પઓગી વિ' નૈરયિકાઃ સર્વેઽપિ તાવદ્ ભવેયુઃ સત્ય-
મનઃ પ્રયોગિણોઽપિ, 'જાઽવેઽવિવ્રયમીસાસગીકાયપ્પઓગી વિ' યાવત્-અસત્યમનઃ પ્રયોગિણઃ
૨, સત્યમૃષામનઃ પ્રયોગિણઃ ૩, ઇત્યાદિરીત્યા તદન્તિમમાહ-વૈક્રિયમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગિ-
ણોઽપિ ભવન્તિ, 'અહવેગે ય કમ્મસરીરકાયપ્પઓગી ય ૧; અથવા એકશ્ચ કાર્મણશરીરકાય-
પ્રયોગી ચ ભવતિ જીવો નૈરયિકઃ, 'અહવેગે ય કમ્માસરીરકાયપ્પઓગિણો ય ૨' અથવા
એકે ચ-કેચન જીવાઃ કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ ભવન્તિ, 'એવં અસુરકુમારા વિ' એવમ્-નૈરયિકા
ઇવ અસુરકુમારા અપિ અવસેયાઃ, તથા-ચાસુરકુમારા અપિ સત્યમનઃપ્રયોગિણશ્ચ, મૃષામનઃ
પ્રભૃતિપ્રયોગિણો યાવદ્-વૈક્રિયમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગિણોઽપિ ભવન્તિ, એકે ચ કાર્મણશરીર-
કાયપ્રયોગી અથવા એકે ચ-કેચન અસુરકુમારાઃ કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ ભવન્તીતિ

જિસકા સ્વરૂપ આગે કહા જાયગા । જવ એક કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી પાયા
જાતા હૈ તવ આગે કહા જાને વાલા દૂસરા ભંગ હોતા હૈ । જવ વહુત પાયે જાતે
હૈ તવ તીસરા અંગ હોતા હૈ । ઇસ અભિપ્રાય સે ભગવાન્ કહતે હૈ-નારક સમી
સત્યમનપ્રયોગી સી હોતે હૈ, અસત્યમનપ્રયોગી સી હોતે હૈ, સત્યમૃષામનપ્રયોગી સી
હોતે હૈ, ઇત્યાદિરૂપ સે અન્તિમ કહતે હૈ વૈક્રિયમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી સી હોતે હૈ ।

અથવા કોઈ એક નારક કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી સી હોતા હૈ, કોઈ અનેક
નારક કાર્મણશરીરકાય પ્રયોગી સી હોતે હૈ ।

નારકોં કે સમાન અસુરકુમારોં કો સી સમજલેના ચાહિયે । ઇસ પ્રકાર
અસુરકુમાર સી અનેક સત્યમનપ્રયોગી, અસત્ય મનપ્રયોગી આદિ યાવત્
વૈક્રિયમિશ્રશરીરકાય પ્રયોગી સી હોતે હૈ । કોઈ એક કાર્મણ શરીરકાયપ્રયોગી,

ત્યારે પ્રથમ ભંગ થાય છે. જેનું સ્વરૂપ આગળ કહેવાશે. ત્યારે એક કાર્મણ શરીરકાય
પ્રયોગી મળી આવે છે ત્યારે આગળ કહેવાશે તે બીજા ભંગ થાય છે. ત્યારે ઘણા
મળી આવે છે. ત્યારે ત્રીજા ભંગ થાય છે. એ અભિપ્રાયથી ભગવાન્ કહે છે-નારક બધા
સત્યમન પ્રયોગી પણ હોય છે, અસત્યમન પ્રયોગી પણ હોય છે. સત્ય મૃષામન પ્રયોગી પણ
હોય છે. વિગેરે રૂપથી અન્તિમ કહે છે-વૈક્રિય મિશ્ર શરીરકાય પ્રયોગી પણ હોય છે.

અથવા કોઈ એક નારક કાર્મણ શરીરકાય પ્રયોગી પણ હોય છે, કોઈ અનેક નારક
કાર્મણ શરીરકાય પ્રયોગી પણ હોય છે.

નારકોની સમાન અસુરકુમારોને પણ સમજાવેલા જોઈએ. એ પ્રકારે અસુરકુમાર
પણ અનેક સત્ય મન પ્રયોગી, અસત્ય મન પ્રયોગી આદિ યાવત્ વૈક્રિય મિશ્ર શરીરકાય
પ્રયોગી પણ હોય છે કોઈ એક કાર્મણ શરીરકાય પ્રયોગી કોઈ ઘણા બધા અસુરકુમાર કાર્મણ

ભાવઃ । ‘જાવ થણિયકુમારાણં’ યાવત્-નાગકુમારાઃ, સુવર્ણકુમારાઃ, અગ્નિકુમારાઃ, વિદ્યુત્કુમારાઃ, ઉદધિકુમારાઃ, દ્વીપકુમારાઃ, દિવકુમારાઃ, પવનકુમારાઃ, સ્તનિતકુમારા, અપિ અવસેયાઃ, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘પુઢવિકાઙ્યા ણં મંતે ! કિં ઓરાલિયસરીરકાયપ્પઓગિણો’ હે મહેન્ત ! પૃથિવીકાયિકાઃ ચલુ કિમ્ ઔદારિકશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ ભવન્તિ ? કિંવા-ઓરાલિયમીસાસરીકાયપ્પઓગિણો ?’ ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગિણો ભવન્તિ ? કિંવા ‘કમ્માસરીરકાયપ્પઓગિણો ?’ કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગિણો ભવન્તિ ?’ મગવાનાહ-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘પુઢવિકાઙ્યા ઓરાલિયસરીરકાયપ્પઓગિણો વિ’ પૃથિવીકાયિકા ઔદારિકશરીરકાયપ્રયોગિણોઽપિ ભવન્તિ, ‘ઓરાલિયમીસાસરીકાયપ્પઓગિણો વિ’ ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગિણોઽપિ ભવન્તિ ? ‘કમ્માસરીરકાયપ્પઓગિણો વિ’ કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગિણોઽપિ ભવન્તિ, ‘એવં જાવ વળ્લપ્પકાઙ્યાણં’ એવસ્-પૃથિવીકાઙ્કા ઇવં યાવત્-અપ્પકાયિકાઃ, તેજસ્કાયિકાઃ, વાયુકાયિકાઃ, વનસ્પતિકાયિકાશ્ચાપિ પ્રતિપાદનીયાઃ ‘ણવરં વાઉકાઙ્યા વેડઙ્ગિય-કોઈં વહુત સે અસુરકુમાર કાર્મણશરીરકાય પ્રયોગી મી હોતે હૈં । ઇસી પ્રકાર નાગકુમાર, સુવર્ણકુમાર, અગ્નિકુમાર વિદ્યુત્કુમાર, ઉદધિકુમાર, દ્વીપકુમાર, દિવકુમાર, પવનકુમાર ઔર સ્તનિતકુમાર મી જાનને ચાહિયે ।

ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરતે હૈં-મગવન્ ! પૃથ્વીકાયિક કયા ઔદારિકશરીર કાયપ્રયોગી હોતે હૈં ? અથવા કયા ઔદારિક મિશ્ર શરીરકાયપ્રયોગી હોતે હૈં ? કયા કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી હોતે હૈં ?

મગવાન્ ઉત્તર દેતે હૈં-ગૌતમ ! પૃથ્વીકાયિક જીવ ઔદારિક શરીરકાયપ્રયોગી મી હોતે હૈં, ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી મી હોતે હૈં, કાર્મણશરીર કાયપ્રયોગી મી હોતે હૈં ।

પૃથ્વીકાયિકોં કે સમાન અપ્પકાયિક, તેજસ્કાયિક, વાયુકાયિક, વનસ્પતિકાયિક મી સમજ્ઞ લેને ચાહિયે । વિશેષતા યહ હૈં કિ વાયુકાયિક વૈક્રિય-

શરીરકાય પ્રયોગી, યણુ હોય છે. એજ પ્રકારે નાગકુમાર, સુવર્ણકુમાર, અગ્નિકુમાર, વિદ્યુત્કુમાર, ઉદધિકુમાર, દ્વીપકુમાર, દિવકુમાર, પવનકુમાર, અને સ્તનિતકુમાર યણુ જાણવા.

શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે-હે ભગવન્ ! પૃથ્વીકાયિક શું ઔદારિક શરીરકાય પ્રયોગી હોય છે ? અથવા શું ઔદારિક મિશ્ર શરીરકાય પ્રયોગી હોય છે ? શું કાર્મણ શરીરકાય પ્રયોગી હોય છે ?

શ્રી ભગવાન્ ઉત્તર આપે છે-હે ગૌતમ ! પૃથ્વીકાયિક જીવ ઔદારિક શરીરકાય પ્રયોગી યણુ હોય છે, ઔદારિક મિશ્ર શરીરકાયપ્રયોગી યણુ હોય છે, કાર્મણ શરીરકાય પ્રયોગી યણુ હોય છે

પૃથ્વીકાયિકોની સમાન અપ્પકાયિક, તેજસ્કાયિક, વાયુકાયિક, વનસ્પતિકાયિક યણુ સમજ્ઞ લેવા જોઈએ. વિશેષતા એ છે કે વાયુકાયિક વૈક્રિય શરીરકાયપ્રયોગી યણુ હોય

સરીરકાયપ્પઓગી વિ' નવરં-વિશેષસ્તુ-વાયુકાયિકાઃ વૈક્રિયશરીરકાયપ્રયોગિણોઽપિ ભવન્તિ, 'વેડન્વિયમીસાસરીરકાયપ્પઓગી વિ' વૈક્રિયમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગિણોઽપિ ભવન્તિ તથાચ પૃથિ-વ્યપ્તેજો વાયુવનસ્પતિકાયિકેષુ ઔદારિકશરીરકાયપ્રયોગિણોઽપિ ભવન્તિ, ઔદારિકમિશ્ર-શરીરકાયપ્રયોગિણોઽપિ ભવન્તિ, કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગિણોઽપિ સદા વહવ એવોપલભ્યન્તે, इति पदत्रय बहुत्वरूपः प्रत्येकमेक एव भङ्गः, વાયુકાયિકેષુ ઔદારિકદ્વિક વૈક્રિય દ્વિકા-ર્મણશરીરલક્ષણપદપશ્ચકનહુત્વાત્મકો ભવ્ત્ત્વ એકઃ, તેષુ વૈક્રિયશરીરિણાં વૈક્રિયમિશ્રશરીરિણાશ્ચ સદૈવ વહુત્વેનોપલભ્યમાનત્વાત્, इत्यर्थः, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘વેંદિયાણં મંતે ! કિં ઓરાલિય-સરીરકાયપ્પઓગી?’ હે ભદન્ત ! દ્વીન્દ્રિયાઃ खलु किय औदारिकशरीरकાયप्रयोगिणो भवन्ति ? यावत्-કિંવા ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગિણો ભવન્તિ ? કિંવા તત્પ્રભૃતિ કાર્મણ-શરીરકાયપ્રયોગિણો ભવન્તિ ? भगवानाह-‘गोयमा !’ હે ગૌતમ ! ‘વેંદિયા સન્વે વિ તાવ

શરીરકાયપ્રયોગી મી હો હોતે હૈં ઓર વૈક્રિયમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી મી હોતે હૈં । હસ પ્રકાર પૃથ્વીકાયિકોં મેં, અપ્કાયિકોં મેં, તેજસ્કાયિકોં મેં ઓર વનસ્પ-તિકાયિકોં મેં ઔદારિકશરીરકાયપ્રયોગી, ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી તથા કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી સદૈવ વહુત સંખ્યા મેં પાચે જાતે હૈં અતએવ યહ તીનો પદ વહુવચનાન્ત હૈં । યહ એક અંગ હૈં । વાયુકાયિકોં મેં ઔદારિકદ્વિક (ઔદા-રિક ઓર ઔદારિકમિશ્ર) વૈક્રિય દ્વિક (વૈક્રિય ઓર વૈક્રિયમિશ્ર) તથા કાર્મણ શરીર હન પાંચો કા વહુત્વ રૂપ એક ભંગ હોતા હૈં, કયોંકિ વાયુકાયિકોં મેં વૈક્રિયશરીરી ઓર વૈક્રિયમિશ્રશરીરી સદૈવ વહુત રૂપ મેં પાચે જાતે હૈં ।

ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! દ્વીન્દ્રિય જીવ કયા ઔદારિકશરીરકાયપ્રયોગી હોતે હૈં ? યાવત્ કયા ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોતે હૈં ? અથવા કયા તત્પ્રભૃતિ કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી હોતે હૈં ?

ભગવાન્-હે ગૌતમ ! સઘી દ્વીન્દ્રિય અસત્યસૃષ્ટાવચનપ્રયોગી હોતે હૈં, વે ન

છે અને વૈક્રિયમિશ્રશરીરકાય પ્રયોગી પણ હોય છે. એ પ્રકારે પૃથ્વીકાયિકોમાં અપ્કા-કોમાં, તેજસ્કાયિકોમાં અને વનસ્પતિકાયિકોમાં, ઔદારિક શરીરકાયપ્રયોગી ઔદારિક મિશ્ર શરીરકાયપ્રયોગી તથા કાર્મણ શરીરકાયપ્રયોગી સદૈવ ઘણી સંખ્યામાં મળી આવે છે, તેથી જ આ ત્રણ પદ બહુવચનાન્ત છે. આ એક ભંગ છે. વાયુકાયિકોમાં ઔદારિક દ્વિક (ઔદારિક અને ઔદારિક મિશ્ર) વૈક્રિય દ્વિક (વૈક્રિય અને વૈક્રિય મિશ્ર) તથા કાર્મણ શરીર, આ પાચેના બહુત્વ રૂપ એક ભંગ થાય છે, કેમકે વાયુકાયિકોમાં વૈક્રિય શરીર અને વૈક્રિય મિશ્ર શરીર સદૈવ બહુ રૂપમાં મળી આવે છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! દ્વીન્દ્રિય જીવ શું ઔદારિક શરીરકાય પ્રયોગી હોય છે ? યાવત્ શું ઔદારિક મિશ્ર શરીરકાય પ્રયોગી હોય છે ? અથવા શું તત્પ્રભૃતિ કાર્મણ શરીર કાય પ્રયોગી હોય છે ?

હોજ્યા અસત્યમોસવદ્વપ્પઓગો વિ' દ્વીન્દ્રિયાઃ સર્વેઽપિ તાવદ્ ભવેયુઃ અસત્યમ્પ્રવાચઃપ્રયોગિણો-
 ઽપિ-ન સત્યમ્પ્રવાચઃપ્રયોગિણો ભવન્તિ 'ઓરાલિયસરીરકાયપ્પઓગી વિ' ઔદારિકશરીર-
 કાયપ્રયોગિણોઽપિ ભવન્તિ 'ઓરાલિકમીસસરીરકાયપ્પઓગી વિ' ઔદારિકમિશ્રશરીરકાય-
 પ્રયોગિણોઽપિ ભવન્તિ, इतिव्यात्मको भद्रः, દ્વીન્દ્રિયેષુ અન્તર્મુહૂર્તમાત્રસ્યોપપાતવિરહકાલસ્ય
 સત્ત્વેઽપિ ઔદારિકમિશ્રગતસ્યાન્તર્મુહૂર્તસ્ય અતિવૃદ્ધપ્રમાણત્વાત્ તેષુ ઔદારિકમિશ્રગરીરકાય-
 પ્રયોગિણાં સર્વદૈવોપલભ્યમાનત્વાત્ કિન્તુ કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી તુ કદાદિદેકોઽપિ નોપલ-
 ભ્યતે અન્તર્મુહૂર્તયાત્રોપપાતવિરહકાલસ્યોક્તત્વાત્, યદાપિ ચોપલભ્યતે તદાપિ જયન્યેન ઇકો
 વા દ્વૌ વા ઉત્કર્ષેણાસંખ્યેયા ભવન્તિ, તરમાદ્ યદા ઇકોઽપિ કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી નોપલ-
 ભ્યતે તદા ઉપર્યુક્તત્રયાણાં પ્રથમો ભદ્રઃ, યદા તુ ઇકઃ કાર્મણશરીરી ઉપલભ્યતે તદા ઇકત્વ-
 વિશિષ્ટં દ્વિતીયં ભદ્રં પ્રતિપાદયિતુમાહ-

સત્ય વચન કા પ્રયોગ કરતે હૈં, ન અસત્ય વચન કા પ્રયોગ કરતે હૈં ઔર ન
 ઉભયરૂપ વચન કા હી પ્રયોગ કરતે હૈં । વે ઔદારિકશરીરકાયપ્રયોગી મી હોતે
 હૈં, ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી મી હોતે હૈં । ઇન તીનોં કા ઇક ભંગ હૈં ।

દ્વીન્દ્રિય જીવોં મેં અન્તર્મુહૂર્ત માત્ર ઉપપાત કા વિરહકાલ હૈં, મગર ઔદારિક-
 મિશ્રગત કા અન્તર્મુહૂર્ત વહુન યડા હોના હૈં, અતઃવેવ ઇનમેં ઔદારિકમિશ્રશ-
 રીરકાયપ્રયોગી સદૈવ પાયે જાતે હૈં, કિન્તુ કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી કમી-કમી
 ઇક મી નહીં પાયા જાતા, ક્યોંકિ ઇનકે ઉપપાત કા વિરહ અન્તર્મુહૂર્ત કહા
 ગયા હૈં । જવ વહ પાયે જાતે હૈં તો જયન્ય ઇક યા દો ઔર ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત
 પાયે જાતે હૈં । ઇસ પ્રકાર જવ ઇક મી કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી નહીં પાયા જાતા
 તવ ઉક્ત તીનોં કા પ્રથમ ભંગ હોતા હૈં । જવ ઇક કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી
 પાયા જાતા હૈં, તવ ઇકત્વવિશિષ્ટ દૂસરા ભંગ હોતા હૈં, યહ પ્રતિપાદન કરને

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ । યદા દ્વીન્દ્રિય અસત્યમ્પ્રવાચ વચન પ્રયોગી હોય છે, તેઓ
 સત્યવચનનો પ્રયોગ નથી કરતા, તેમજ અસત્ય વચનનો પ્રયોગ પણ નથી કરતા અને
 ઉભય રૂપ વચનનો પ્રયોગ પણ તથી કરતા. તેઓ ઔદારિક શરીરકાયપ્રયોગી પણ હોય
 છે, ઔદારિક મિશ્ર શરીરકાયપ્રયોગી પણ હોય છે. આ ત્રણેનો એક ભંગ છે.

દ્વીન્દ્રિય જીવોમાં અન્તર્મુહૂર્ત માત્ર ઉપપાતનો વિરહકાલ છે, પણ ઔદારિકમિશ્ર
 ગતનું અન્તર્મુહૂર્ત ઘણું મોટું હોય છે, તેથી જ તેઓમાં ઔદારિક મિશ્ર શરીરકાય પ્રયોગી
 સદૈવ મળી આવે છે, પણ કાર્મણ શરીરકાય પ્રયોગી ક્યારેક ક્યારેક એક પણ નથી મળી
 આવતા, કેમકે તેમના ઉપપાતનો વિરહ અન્તર્મુહૂર્ત કહેલ છે. જો તે મળી આવે છે તો
 જયન્ય એક અગર બે અને ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત મળી આવે છે. એ પ્રકારે ત્યારે એક
 પણ કાર્મણ શરીરકાય પ્રયોગી નથીમળી આવતા ત્યારે તે ત્રણેનો પ્રથમ ભંગ થાય છે.
 ત્યારે એક કાર્મણ શરીરકાય મળી આવે છે ત્યારે એકત્વ વિશિષ્ટ બીજો ભંગ થાય છે,

‘અહવેગે ચ કસ્માસરીરકાયપ્પઓગી વિ’ અથવા એકશ્ચ કશ્ચિદ્ દ્વીન્દ્રિયઃ કાર્મણશરીરકાય-પ્રયોગી અપિ ભવતિ, અથ વહુત્વવિશિષ્ટં તૃતીયં મજ્ઞં પ્રતિપાદયિતુમાહ-‘અહવેગે ચ કસ્માસરીર-કાયપ્પઓગિણો ચ’ અથવા એકેચ-કેવન દ્વીન્દ્રિયાઃ કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ ભવન્તિ ‘એવં જાવ ચતુરિંદિયા વિ’ એવમ્-દ્વીન્દ્રિયા ઇવ ચાવત્-ત્રીન્દ્રિયાશ્ચતુરિન્દ્રિયાઅપિ વક્તવ્યાઃ ‘પંચિંદિયતિરિક્ષજોણિયા ત્થા નેરહ્યા’ પચ્ચેન્દ્રિતિર્યગ્યોનિકા યથા નૈરયિકાઃ પ્રતિપાદિતા-સ્તથા પ્રતિપત્તવ્યાઃ, કિન્તુ-‘જવરં ઓરાલિયસરીરકાયપ્પઓગી વિ’ નવરમ્-નૈરયિકાપેક્ષયા વિશેષસ્તુ ઔદારિકશરીરકાયપ્રયોગિણોઽપિ, એવમ્-‘ઓરાલિયમીસાસરીરકાયપ્પઓગી વિ’ ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગિણોઽપિ પચ્ચેન્દ્રિતિર્યગ્યોનિકા ભવન્તિ, તથા ચ વૈક્રિયશરીર-કાયપ્રયોગિ-વૈક્રિયમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગિસ્થાને ઔદારિકશરીરકાયપ્રયોગી-ઔદારિકમિશ્ર-શરીરકાયપ્રયોગિણ વક્તવ્યાઃ, એવશ્ચ સત્યમનઃપ્રયોગિપ્રભૃતિ-અસત્યામૃવાવચઃપ્રયોગિપર્યન્ત મષ્ટપદાનિ ઔદારિકસમ્બન્ધિપદદ્વયમેલનેન દશપદાનિ વહુત્વવિશિષ્ટાનિ સદાઽવસ્થિતાનિ કે લિપે કહતે હૈં-અથવા કોઈ એક દ્વીન્દ્રિય જીવ કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી ખી હોતા હૈં । અવ વહુત્વવિશિષ્ટ ત્રીસરે ભંગ કા પ્રતિપાદન કરતે હૈં-કોઈ વહુત સે દ્વીન્દ્રિય કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી ખી હોતે હૈં ।

દ્વીન્દ્રિય જીવોં કે સમાન ત્રીન્દ્રિય ઓર ચતુરિન્દ્રિય જીવોં કી વક્તવ્યતા સમજલેલી ચાહિપે ।

પંચેન્દ્રિય તિર્યચોં કા કથન નારકોં કે સદશ જાનના ચાહિપે, મગર ડનમેં વિશેષતા યહ હૈ કિ વે ઔદારિકશરીરકાયપ્રયોગી ખી હોતે હૈં ઓર ઔદારિક-મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી ખી હોતે હૈં । અતએવ હસકો વૈક્રિયશરીરકાયપ્રયોગી ઓર વૈક્રિયમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી કે સાથ સાથ ઔદારિકશરીરકાયપ્રયોગી ઓર ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી કહના ચાહિપે । હસ પ્રકાર ચાર તરહ કે મન-પ્રયોગ ઓર ચાર તરહ કે વચનપ્રયોગ, તથા વૈક્રિય ઓર વૈક્રિયમિશ્ર હસકે સાથ ઔદારિક ઓર ઔદારિકમિશ્ર, હન દો પદોં કો મિલારે સે ચારહ પદ-સદૈવ

એ પ્રતિપાદન કરવાને માટે કહે છે-અથવા કોઈ એક દ્વીન્દ્રિય એવ કાર્મણ શરીરકાય પ્રયોગી પણ થાય છે. હવે બહુત્વ વિશિષ્ટ ત્રીજા ભાગનું પ્રતિપાદન કરે છે. કોઈ ઘણા એ દ્વીન્દ્રિય કાર્મણ શરીરકાય પ્રયોગી પણ હોય છે.

દ્વીન્દ્રિય એવની સમાન ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિય એવાની વક્તવ્યતા પણ સમજવી જોઈએ.

પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યચોનું કથન નારકોના સદશ જાણવું જોઈએ પણ તેમા વિશેષતા એ છે કે તેઓ ઔદારિક શરીરકાય પ્રયોગી પણ હોય છે અને ઔદારિક મિશ્ર શરીરકાય પ્રયોગી પણ હોય છે. તેથી જ તેમને વૈક્રિય શરીરકાય પ્રયોગી અને વૈક્રિય મિશ્ર શરીરકાય પ્રયોગની સાથે સાથે ઔદારિક શરીરકાય પ્રયોગી અને ઔદારિક મિશ્રશરીર કાયપ્રયોગી કહેવા જોઈએ. એ પ્રકારે ચાર પ્રકારના મનઃપ્રયોગ અને ચાર પ્રકારના વચનપ્રયોગ તથા

भवन्ति, कर्मणशरीरकायप्रयोगी तु पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु कदाचिदेकोऽपि नोपलभ्यते, अन्तर्मुहूर्तप्रमाणोपपातविरहकालसद्भावात्. तस्माद् यदा एकोऽपि कर्मणशरीरकायप्रयोगी नोपलभ्यते तदा प्रथमो भङ्गः पूर्वोक्तरूपो बोध्यः, यदा तु एक उपलभ्यते तदा द्वितीयं भङ्गं प्रतिपादयितुमाह—‘अहवेगे य कम्मासरीरकायप्पओगी य’ अथवा—एश्च—कश्चित्पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः कर्मणशरीरकायप्रयोगी च भवति, यदा पुन बर्हव उपलभ्यन्ते तदा तृतीयं भङ्गं प्रतिपादयितुमाह—‘अहवेगे य कम्मासरीरकायप्पओगिणो य’ अथवा एके च केचन पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः कर्मणशरीरकायप्रयोगिणश्च भवन्ति, गौतमः पृच्छति—‘मणूसा णं भंते ! किं सच्चमणप्पयोगी जाव किं कम्मासरीरकायप्पओगी?’ हे भदन्त ! मनुष्याः खलु किं सत्यमनः प्रयोगिणो भवन्ति ? यावत्—किंवा मृषामनःप्रयोगिणो भवन्ति ? इत्यादि यावत्—किंवा कर्मणशरीरकायप्रयोगिणो भवन्ति ? भगवानाह—‘गोयमा !’ हे गौतम ! ‘मणूसा सत्त्वेवि ताव होज्जा सच्चमणप्पओगी वि’ मनुष्याः सर्वेऽपि तावद् भवेयुः सत्यमनःप्रयोगिणोऽपि,

बहुत रूपमें पाये जाते हैं । कर्मणशरीरकायप्रयोगी पंचेन्द्रिय तिर्यचों में कभी एक भी नहीं पाया जाता, क्योंकि उनके उपपात का विरहकाल अन्तर्मुहूर्त प्रमाण कहा गया है । इस प्रकार जब एक भी कर्मणशरीरकायप्रयोगी नहीं होता तब पूर्वोक्त पहला भंग होता है जब कर्मणशरीरकायप्रयोगी एक होता है तब दूसरा भंग होता है जो इस प्रकार है—कोई एक पंचेन्द्रिय तिर्यच कर्मणशरीरकाययोगी भी होता है । जब कर्मणशरीरकाययोगी बहुत होते हैं तब तीसरा भंग होता है—अथवा बहुत—से पंचेन्द्रिय तिर्यच कर्मणशरीरकायप्रयोगी होते हैं ।

गौतमस्वामी प्रश्न करते हैं—हे भगवन् ! मनुष्य क्या सत्यमनप्रयोगी होते हैं ? यावत् क्या कर्मणशरीरकायप्रयोगी होते हैं ?

भगवान्—हे गौतम ! सब मनुष्य સત્યમનપ્રયોગી भी होते हैं यावत् औदा-

વૈકલ્પિક અને વૈકલ્પિક મિશ્ર એ દશની સાથે ઔદારિક અને ઔદારિક મિશ્ર આ બે પદોને મેળવતા બાર પદ સદૈવ બહુ રૂપમાં મળી આવે છે. કાર્મણ શરીરકાય પ્રયોગી પંચેન્દ્રિય તિર્યચોમાં ક્યારેક એક પણ નથી મળતા, કેમકે તેમના ઉપપાતને વિરહકાળ અન્તર્મુહૂર્ત પ્રમાણ કહેલ છે એ પ્રકારે જ્યારે એક પણ કાર્મણ શરીરકાય પ્રયોગી નથી હોતા ત્યારે પૂર્વોક્ત પહેલો ભંગ હોય છે. જ્યારે કાર્મણ શરીરકાય પ્રયોગી એક હોય છે ત્યારે બીજો ભંગ થાય છે જે આ પ્રકારે છે—કોઈ એક પંચેન્દ્રિય તિર્યચ કાર્મણ શરીરકાય યોગી પણ થાય છે. જ્યારે કાર્મણ શરીર કાયયોગી ઘણાહોય છે, ત્યારે ત્રીજો ભંગ થાય છે—અથવા ઘણા પંચેન્દ્રિય તિર્યચ કાર્મણ શરીર કાયપ્ર યોગી હોય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્ ! મનુષ્ય શું સત્ય મનપ્રયોગી હોય છે ? યાવત્ શું કાર્મણ શરીરકાય પ્રયોગી હોય છે ?

શ્રી ભગવાન્—હે ગૌતમ ! બધા મનુષ્ય સત્ય મનપ્રયોગી પણ હોય છે, યાવત્ ઔદા-

‘જાવ ઓરાલિયસરીરકાયપ્પઓગી વિ’ યાત્-પનશ્વતુષ્ટ્યવશ્ચતુષ્ટ્યપ્રયોગિણોડપિ, ઔદારિકશરીરકાયપ્રયોગિણોડપિ, ‘વેઉવ્વિયસરીરકાયપ્પઓગી વિ’ વૈક્રિયશરીરકાયપ્રયોગિણોડપિ ‘વેઉવ્વિયમીસસરીરકાયપ્પઓગી ય’ વૈક્રિયમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગિણોડપિ ચં ભવન્તિ, તથાચં મનુષ્યેષુ મનશ્વતુષ્ટ્યવશ્ચતુષ્ટ્ય-ઔદારિકવૈક્રિયદ્વિકરૂપાણિ એકાદશ પદાનિ સદૈવ બહુત્વ-વિશિષ્ટાનિ ઉપલભ્યન્તે, વૈક્રિયમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગિત્વશ્ચ મનુષ્યાણાં વિદ્યાધરાપેક્ષ્યાં વૌધ્યમ્, તથા ચોક્તમ્-

‘મનુષ્યાઃ વૈક્રિયમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગિણઃ, સદૈવ વિદ્યાધરાદીનાં વિકુર્વણોભાવાદિતિ, કિન્તુ-ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી ચ મનુષ્યેષુ સર્વથા કદાચિદ્ નોપલભ્યતે દ્વાદશમુદ્ગૂર્તપ્રમાણોપપાતવિરહકાલસદ્ભાવાત્, આહારકશરીરકાયપ્રયોગી, આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી ચ કદાચિત્કઃ પૂર્વમેવ પ્રતિપાદિતઃ, તસ્માદ્ ઔદારિકમિશ્રાદિકશરીરકાયપ્રયોગી ભી હોતે હૈં, અર્થાત્ મનુષ્ય ચારોં પ્રકાર કે મનપ્રયોગી, ચારોં પ્રકાર કે વચનપ્રયોગી ઔર ઔદારિકશરીરકાયપ્રયોગી ભી હોતે હૈં । વે વૈક્રિયશરીરકાયપ્રયોગી ભી હોતે હૈં, વૈક્રિયમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી ભી હોતે હૈં । હસ પ્રકાર મનુષ્યોં મેં મન કે ચારોં પ્રયોગ, વચન કે ચારોં પ્રયોગ, ઔદારિક ઔર વૈક્રિયદ્વિક, ચે ગ્યારહ પદ સદૈવ બહુત રૂપમેં પાયે જાતે હૈં । મનુષ્યોં મેં વૈક્રિયમિશ્રશરીરકાયયોગ વિદ્યાધરોં કી અપેક્ષા સેં સમજના ચાહિયે । કહા ભી હૈ-મનુષ્ય વૈક્રિયમિશ્રશરીરપ્રયોગ વાલે હોતે હૈં, ક્યોંકિ વિદ્યાધર આદિ સદૈવ વિક્રિયા કરતે રહતે હૈં । કિન્તુ ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયયોગી ઔર કાર્મણશરીરકાયયોગી મનુષ્યોં મેં કભી બિલકુલ નહીં હોતે હૈં, ક્યોંકિ મનુષ્યોં કેં ઉપપાત કા વિરહકાલ બારહ મુદ્ગૂર્ત કા કહા ગયા હૈ । આહારકશરીરકાયયોગી ઔર આહારકમિશ્રશરીરકાયયોગી કભી-કભી હોતે હૈં, યહ પહેલે હી કહા જા ચુકો

રિક્ત શરીરકાય પ્રયોગી પણ હોય છે, અર્થાત્ મનુષ્ય ચારે પ્રકારના મનપ્રયોગી, ચારે પ્રકારના વચન પ્રયોગી અને ઔદારિક શરીરકાય પ્રયોગી પણ હોય છે. તેઓ વૈક્રિય શરીરકાય પ્રયોગી પણ હોય છે. વૈક્રિય મિશ્ર શરીરકાય પ્રયોગી પણ હોય છે: એ પ્રકારે મનુષ્યોમાં મનના ચારે પ્રયોગ, વચનના ચારે પ્રયોગ ઔદારિક અને વૈક્રિય દ્વિક, આ અગીયાર પદ સદૈવ બહુરૂપમાં મળી આવે છે. મનુષ્યોમાં વૈક્રિય મિશ્ર શરીરકાય પ્રયોગી વિદ્યાધરોની અપેક્ષાએ સમજવા જોઈએ.

કહ્યું પણ છે-મનુષ્ય વૈક્રિય મિશ્ર શરીરકાયપ્રયોગવાળા હોય છે, કેમકે વિદ્યાધરે આદિ સદૈવ વિક્રિયા કરતા રહે છે પણ ઔદારિક મિશ્ર શરીરકાય પ્રયોગી અને કાર્મણ શરીરકાય યોગી માણસોમાં ક્યારેય બિલકુલ નથી હોતા, કેમકે મનુષ્યોના ઉપપાતનો વિરહકાલ બાર મુદ્ગૂર્તનો કહેવો છે. આહારક શરીરકાય પ્રયોગી અને આહારક મિશ્ર શરીરકાય પ્રયોગી ક્યારેક ક્યારેક હોય છે. એ પહેલા જ કહેલું છે. તેથી જ ઔદારિક મિશ્ર

ચતુર્ણામભાવે ઉપર્યુક્તૈકાશપદાનાં વહુત્વવિશિષ્ટાનામેકો મદ્ગઃ પ્રરૂપિનઃ, અધૌદારિકમિશ્ર-
 પદેન એકત્વવહુત્વાભ્યાં દ્વૌ મદ્ગૌ, તથૈવ આહારકપદેન દ્વૌ મદ્ગૌ ભવતઃ, આહારકમિશ્રપદેન
 દ્વૌ મદ્ગૌ, કાર્મણપદેન ચ દ્વૌ મદ્ગૌ ભવતઃ ઇત્યેકૈકમંગયોગે અઘૌ મદ્ગાન્ પ્રરૂપયિતુમાહ—‘અહવેગે
 ય ઔરાલ્લિયમીસાસરીરકાયપ્પઓગી ય. અહવેગે ય ઔરાલ્લિયમીસાસરીરકાયપ્પઓગિણો ય
 ૨’ અથવા એકથ-કશ્ચિન્મનુષ્ય ઔદારિકશરીરકાયપ્રયોગી ચ ભવતિ ૧, અથવા એકે ચ-કે
 ચન મનુષ્યા ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગિણથ ભવન્તિ ૨, ‘અહવેગે ય આહારગસરીરકાય-
 પ્પઓગી ય’ અથવા એકથ કશ્ચિન્મનુષ્ય આહારકશરીરકાયપ્રયોગી ચ ભવતિ ૧, ‘અહવેગે
 ય આહારગસરીરકાયપ્પઓગિણો ય ૨’ અથવા એકે ચ-કેચન મનુષ્યા આહારકશરીરકાય-
 પ્રયોગિણથ ભવન્તિ ૨, ‘૪’ ‘અહવેગે ય આહારગમીસાસરીરકાયપ્પઓગી ય’ અથવા એકથ-
 કશ્ચિન્મનુષ્ય આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી ચ ભવતિ ૧, ‘અહવેગે ય આહારગમીસાસરીર-
 કાયપ્પઓગિણો ય ૨’ અથવા એકે ચ-કેચન મનુષ્યા આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગિણથ
 હૈ । અતએવ ઔદારિકમિશ્ર આદિ ચાર પ્રયોગોં કા અભાવ હોને પર ઉપર્યુક્ત
 ગ્યારહ પ્રયોગોં વાલે વહુત જીવોં કા પાયા જાના, યહ પ્રથમ અંગ હૈ । ઔદારિક-
 મિશ્ર પ્રયોગ વાલે એક જીવ કા પાયા જાના દૂસરા અંગ હૈ ઔર વહુત જીવોં
 કા પાયા જાના ત્રીસરા અંગ હૈ । ઇસી પ્રકાર આહારકપ્રયોગ કો લેકર દો અંગ
 હોતે હૈ, આહારકમિશ્ર પ્રયોગ સે બી દો અંગ હોતે હૈ ઔર કાર્મણપ્રયોગ કી
 અપેક્ષા સે બી દો અંગ હોતે હૈ । ઇસ પ્રકાર એક-એક કા સંયોગ કરને પર આઠ
 અંગ હોતે હૈ, જિનકી પ્રરૂપણા કી જાતી હૈ—

અથવા એક કોઈ મનુષ્ય ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોતા હૈ, અથવા
 કોઈ વહુત મનુષ્ય ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોતે હૈ ૨, અથવા કોઈ એક
 મનુષ્ય આહારકશરીરકાયપ્રયોગી હોતા હૈ, અથવા કોઈ વહુત મનુષ્ય આહારક-
 શરીરકાયપ્રયોગી હોતે હૈ ૨, (૪), અથવા કોઈ એક મનુષ્ય આહારકમિશ્રશરીર-

આદિ ચાર પ્રયોગોના અભાવ થતા ઉપર્યુક્ત અગીયાર પ્રયોગોવાળા ઘણા જીવોનું મળી
 આવવું આ પ્રથમ ભાગ છે. ઔદારિક મિશ્ર પ્રયોગવાળા એક જીવનું મળી આવવું બીજો
 ભાગ છે અને ઘણા જીવોનું મળી આવવું ત્રીજો ભાગ છે. એજ પ્રકારે આહારક પ્રયોગને
 લઈને બે ભાગ થાય છે, આહારક મિશ્ર પ્રયોગથી પણ બે ભાગ થાય છે, અને કાર્મણ
 પ્રયોગની અપેક્ષાએ પણ બે ભાગ થાય છે એ પ્રકારે એક એકને સંયોગ કરવાથી આઠ
 ભાગ બને છે, તેમની પ્રકૃષ્ટા કરાય છે

અથવા એક કોઈ મનુષ્ય ઔદારિક મિશ્ર શરીરકાય પ્રયોગી હોય છે, (૧) અથવા
 કોઈ ઘણા મનુષ્ય ઔદારિક મિશ્ર શરીરકાય પ્રયોગી થાય છે, (૨) અથવા કોઈ એક મનુષ્ય
 આહારક શરીરકાય પ્રયોગી થાય છે (૩) અથવા કોઈ ઘણા મનુષ્ય આહારક શરીરકાય
 પ્રયોગી હોય છે (૪) અથવા કોઈ એક મનુષ્ય આહારક મિશ્ર શરીરકાય પ્રયોગી હોય છે

भवन्ति २ '६' 'अहवेगे य कम्मगसरीरकायप्पओगी य' अथवा एकश्च-कश्चिन्मनुष्यः कर्मणशरीरकायप्रयोगी च भवति १, 'अहवेगे य कम्मगसरीरकायप्पओगिणो य २' अथवा एके च-केचन मनुष्याः कर्मणशरीरकायप्रयोगिणश्च भवन्ति २ '८' 'एते अट्ठ भंगा पत्तेयं' एते-उपर्युक्ता अष्टौ भङ्गाः प्रत्येकसंयोगे भवन्ति,

अथ मनुष्याणां द्विकसंयोगे चतुर्विंशति भङ्गान् प्ररूपयितुमाह- 'अहवेगे य ओरालिय-मीससरीरकायप्पओगी य आहारगसरीरकायप्पओगी य १' अथवा एकश्च-कश्चिन्मनुष्यः औदारिकमिश्रशरीरकायप्रयोगी च, आहारकशरीरकायप्रयोगी च भवति १, 'अहवेगे य ओरालियमीसासरीरकायप्पओगी य, आहारगसरीरकायप्पओगिणो य २' अथवा एकश्च-कश्चन औदारिकमिश्रशरीरकायप्रयोगी च आहारकशरीरकायप्रयोगिणश्च भवन्ति २, 'अहवेगे य ओरालियमीसासरीरकायप्पओगिणो य, आहारगसरीरकायप्पओगी य ३' अथवा एकश्च-कश्चन औदारिकमिश्रशरीरकायप्रयोगिणश्च आहारकशरीरकायप्रयोगी च भवति ३, कायप्रयोगी होता है, अथवा अनेक मनुष्य आहारकमिश्रशरीरकायप्रयोगी होते हैं २, (६) अथवा कोई एक मनुष्यकर्मणशरीरकायप्रयोगी होता है, अथवा बहुत मनुष्यकर्मणशरीरकायप्रयोगी होते हैं २, (८) ये आठ भंग एक-एक की अपेक्षा से हैं।

अब मनुष्यों में द्विक संयोगी (दो-दो के संयोग से होने वाले) चौबीस भंगों की प्ररूपणा की जाती है-

अथवा कोई एक औदारिकमिश्रशरीरकायप्रयोगी और एक आहारकशरीर-कायप्रयोगी होता है (१)।

अथवा कोई एक औदारिकमिश्रशरीरकायप्रयोगी और बहुत आहारकशरीर-कायप्रयोगी होते हैं (२)।

अथवा कोई अनेक औदारिकमिश्रशरीरकायप्रयोगी और एक आहारकशरीर-

(५) अथवा धण्डा मनुष्यो आहारक मिश्र शरीरकाय प्रयोगी छे (६) अथवा कोष्ठ ओष्ठ मनुष्य कर्मण शरीरकाय प्रयोगी थाय छे, (७) अथवा धण्डा मनुष्य कर्मण शरीरकाय प्रयोगी होय छे (८) आ आठ लग ओष्ठ ओष्ठनी अपेक्षाये छे.

उवे भाणुसमां द्विक संयोगी (जे जेना संयोगथी थनारा) चौबीस भंगोनी प्ररूपणा कराय छे

अथवा कोष्ठ ओष्ठ औदारिक मिश्र शरीरकाय प्रयोगी अने ओष्ठ आहारक शरीरकाय प्रयोगी होय छे (१)

अथवा कोष्ठ ओष्ठ औदारिक मिश्र शरीरकाय प्रयोगी अने बहुत आहारक शरीरकाय प्रयोगी (२)

अथवा कोष्ठ ओष्ठ औदारिक मिश्र शरीरकाय प्रयोगी अने धण्डा आहारक शरीरकाय

‘અહવેગે ય ઓરાલિયમીસાસરીરકાયપ્પઓગિણો ય આહારગસરીરકાયપ્પઓગિણો ય ૪’ અથવા એકે-કેચન ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ આહારકશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ ભવન્તિ ૪, ‘એવં એ ચત્તારિ ભંગા’ એવમ્-ઉપર્યુક્તરીત્યા એતે-પૂર્વોક્તાશ્ચત્વારો ભક્ષાઃ પ્રતિપાદિતાઃ ‘અહવેગે ય ઓરાલિયમીસાસરીરકાયપ્પઓગી ય, આહારગમીસાસરીરકાયપ્પઓગી ય ૧’ અથવા એકશ્ચ-કશ્ચિત્ ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી ચ આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી ચ ભવતિ ૧, ‘અહવેગે ય ઓરાલિયમીસાસરીરકાયપ્પઓગી ય, આહારગમીસાસરીરકાયપ્પ-ઓગિણો ય ૨’ અથવા એકશ્ચ-કશ્ચન ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી ચ, આહારકમિશ્રશરીર-પ્રયોગિણશ્ચ ભવન્તિ ૨, ‘અહવેગે ય ઓરાલિયમીસાસરીરકાયપ્પઓગિણો ય આહારગમીસા-સરીરકાયપ્પઓગી ય ૩’ અથવા એકે ચ-કેચન ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી ચ ભવતિ ૩, ‘અહવેગે ય ઓરાલિયમીસાસરીરકાયપ્પઓગિણો ય આહારગમીસાસરીરકાયપ્પઓગિણો ય ૪’ અથવા એકે ચ-કેચન ઔદારિકમિશ્રશરીર-કાયપ્રયોગિણશ્ચ આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ ભવન્તિ ૪, એકસ્યાપિ મનુષ્યસ્ય તથા-રકાયયોગી (૩) ।

અથવા વહુત ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયયોગી ઔર વહુત આહારકશરીરકા-યયોગી (૪) । યે ચાર ભંગ હૈં ।

અથવા કોઈ એક ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી ઔર એક આહારકમિશ્ર-શરીરકાયપ્રયોગી (૧) ।

અથવા કોઈ એક ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી ઔર વહુત આહારકમિ-શ્રશરીરકાયપ્રયોગી (૨) ।

અથવા કોઈ વહુત ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી ઔર એક આહારકમિ-શ્રશરીરકાયપ્રયોગી (૩) ।

અથવા વહુત ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી ઔર વહુત આહારકમિશ્ર-પ્રયોગી (૩)

અથવા ઘણા ઔદારિક મિશ્ર શરીરકાય પ્રયોગી અને ઘણા આહારક શરીરકાય પ્રયોગી આ ચાર ભંગ છે.

અથવા કેઈ એક ઔદારિક મિશ્ર શરીરકાય પ્રયોગી છે અને એક આહારક મિશ્ર શરીરકાય પ્રયોગી (૧)

અથવા કેઈ એક ઔદારિક મિશ્ર શરીરકાયપ્રયોગી છે, અને ઘણા આહારક મિશ્ર શરીરકાય પ્રયોગી (૨)

અથવા કેઈ ઘણા ઔદારિક મિશ્ર શરીરકાય પ્રયોગી અને એક આહારક મિશ્ર શરીર કાય પ્રયોગી

અથવા ઘણા ઔદારિક મિશ્ર શરીરકાય પ્રયોગી અને ઘણા આહારક મિશ્ર શરીર

વિધ વ્યાપારાત્મકપ્રયોગવહુત્વવિશિષ્ટદ્વયશાલિત્વ સંભવાત્, 'ચત્તારિ ભંગા' એતે પ્રદર્શિતા શ્વત્વારો ભજ્ઞા અવસેયાઃ, 'અહવેગે ય ઓરાલિમીસાસરીરકાયપ્પઓગી ય કમ્માસરીરકાયપ્પઓગી ય ૧' એકશ્વ-કશ્વત્ત ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી ચ કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી ચ ભવતિ ૧, 'અહવેગે ય ઓરાલિયમીસાસરીરકાયપ્પઓગી ય, કમ્માસરીરકાયપ્પઓગિણો ય ૨,' અથવા એકશ્વ-કશ્વિત્ત ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી ચ, એકે ચ કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ ભવન્તિ ૨, 'અહવેગે ય ઓરાલિયમીસાસરીરકાયપ્પઓગિણો ય કમ્માસરીરકાયપ્પઓગી ય ૩' અથવા એકશ્વ કેચિત્ત ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ, કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી ચ કશ્વિદ્ ભવતિ ૩, 'અહવેગે ઓરાલિયમીસાસરીરકાયપ્પઓગિણો ય કમ્માસરીરકાયપ્પઓગિણો ય ૪' અથવા એકે કેચિદ્ ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ ભવન્તિ ૪, 'એ ચત્તારિ ભંગા' એતે ચત્તારો ભજ્ઞાઃ પ્રતિપાદિતાઃ, 'અહવેગે ય આહારગસરીરકાયપ્પઓગી ય આહારગમીસાસરીરકાયપ્પઓગી ય ૧' અથવા એકશ્વ-કશ્વિત્ત આહારકશરીરકાયપ્રયોગી ચ, આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી ચ ભવતિ ૧, 'અહવેગે ય આહારગસરીરકાયપ્પશરીરકાયપ્રયોગી (૪) । ચે ચાર ભંગ સમજ્ઞને ચાહિણ ।

અથવા કોઈ એક ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી ઔર એક કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી (૧) ।

અથવા કોઈ એક ઔદારિકશરીરકાયપ્રયોગી ઔર વહુત કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી (૨) ।

અથવા કોઈ વહુત ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી ઔર એક કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી (૩) ।

અથવા કોઈ વહુત ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી ઔર વહુત કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી (૪) । ચે ચાર ભંગ હુણ ।

અથવા કોઈ એક આહારકશરીરકાયપ્રયોગી ઔર એક આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી (૧) ।

કાય પ્રયોગી (૪) આ ચાર ભંગ સમજ્ઞવા જ્ઞેઠ્ઠ એ.

અથવા કોઈ એક ઔદારિક મિશ્ર શરીરકાય પ્રયોગી અને એક કાર્મણ શરીરકાય પ્રયોગી. (૧)

અથવા કોઈ એક ઔદારિક શરીરકાય પ્રયોગી અને ઘણા કાર્મણ શરીરકાય પ્રયોગી (૨)

અથવા કોઈ ઘણા ઔદારિક શરીરકાય પ્રયોગી અને એક કાર્મણ શરીરકાય પ્રયોગી (૩)

અથવા ઘણા ઔદારિક શરીરકાય પ્રયોગી અને ઘણા કાર્મણ શરીરકાય પ્રયોગી (૪)

આ ચાર ભંગ થયા.

અથવા કોઈ એક આહારક શરીરકાય પ્રયોગી અને એક આહારક મિશ્ર શરીરકાય પ્રયોગી (૧)

‘ઓગી ય આહારગમીસાસરીરકાયપ્પઓગિણો ય ૨’ અથવા એકથ્વ-કશ્વિદ્ આહારકશરીર-કાયપ્રયોગી ચ આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગિણથ્વ ભવન્તિ ૨, ‘અહવેગે ય આહારગસરીર-કાયપ્પઓગિણો ય આહારગમીસાસરીરકાયપ્પઓગી ય ૩’ અથવા એકે ચ કેચિત્ આહારક-શરીરકાયપ્રયોગિણથ્વ, એકથ્વ આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી ચ ભવતિ ૩, ‘અહવેગે ય આહારગસરીરકાયપ્પઓગિણો ય આહારગમીસાસરીરકાયપ્પઓગિણો ય ૪’ અથવા એકે ચ-કેચન આહારકશરીરકાયપ્રયોગિણથ્વ આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગિણથ્વ ભવન્તિ ૪, ‘ચત્તારિ ભંગા’ એતે ચત્તારો ભંગાઃ સમ્પન્નાઃ, ‘અહવેગે ય આહારગસરીરકાયપ્પઓગી ય કમ્મગસરીર-કાયપ્પઓગી ય ૧’ અથવા એકથ્વ-કશ્વિદ્ આહારકશરીરકાયપ્રયોગી ચ કાર્મણશરીરકાય-પ્રયોગી ચ ભવતિ, ‘અહવેગે ય આહારગસરીરકાયપ્પઓગી ય કમ્માસરીરકાયપ્પઓગિણો ય ૨’ અથવા એકથ્વ-કશ્વિદ્ આહારકશરીરકાયપ્રયોગી ચ, કેચન કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગિણથ્વ ભવન્તિ ૨, ‘અહવેગે ય આહારગસરીરકાયપ્પઓગિણો ય કમ્માસરીરકાયપ્પઓગી ય ૩’ અથવા એકે ચ કેચન આહારકશરીરકાયપ્રયોગિણથ્વ, એકથ્વ કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી ચ

અથવા એક આહારકશરીરકાયપ્રયોગી ઓર વહુત આહારકમિશ્રશરીરકા-યપ્રયોગી (૨) ।

અથવા વહુત આહારકશરીરકાયપ્રયોગી ઓર એક આહારકમિશ્રશરીરકા-યપ્રયોગી (૩) ।

અથવા વહુત આહારકશરીરકાયપ્રયોગી ઓર વહુત આહારકમિશ્રશરીર-કાયપ્રયોગી (૪) । યે ચાર ભંગ હુણ ।

અથવા કોઈ એક આહારકશરીરકાયપ્રયોગી ઓર એક કાર્મણશરીરકાયપ્ર-યોગી (૧) ।

અથવા એક આહારકશરીરકાયપ્રયોગી ઓર વહુત કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી (૨) ।

અથવા કોઈ વહુત આહારકશરીરકાયપ્રયોગી ઓર એક કાર્મણશરીરકાય-પ્રયોગી (૩) ।

અથવા કોઈ વહુત આહારકશરીરકાયપ્રયોગી ઓર વહુત કાર્મણશરીરકાય-

અથવા એક આહારક શરીરકાય પ્રયોગી અને ઘણા આહારક મિશ્ર શરીરકાય પ્રયોગી (૨)

અથવા ઘણા આહારક શરીરકાય પ્રયોગી અને એક આહારક મિશ્ર શરીરકાય પ્રયોગી (૩)

અથવા ઘણા આહારક શરીરકાય પ્રયોગી અને ઘણા આહારક મિશ્ર શરીરકાય પ્રયોગી

(૪) આ ચાર ભંગ થયા.

અથવા કોઈ એક આહારક શરીરકાય પ્રયોગી અને એક કાર્મણ શરીરકાય પ્રયોગી (૧)

અથવા એક આહારક શરીરકાય પ્રયોગી અને ઘણા કાર્મણ શરીરકાય પ્રયોગી (૨)

અથવા કોઈ ઘણા આહારક શરીરકાય પ્રયોગી અને એક કાર્મણ શરીરકાય પ્રયોગી (૩)

અથવા કોઈ ઘણા આહારક શરીરકાય પ્રયોગી અને એક કાર્મણ શરીરકાય પ્રયોગી

भवति ३, 'अहवेगे य आहारगसरीरकायप्रयोगिणी य कर्मासरीरकायप्रयोगिणी य ४' अथवा एके च-केचन आहारकशरीरकायप्रयोगिणीश्च कर्मणशरीरकायप्रयोगिणीश्च भवन्ति ४, 'चउरो भंगा' एते चत्वारो भङ्गाः सम्पन्नाः, 'अहवेगे य आहारगमीसासरीरकायप्रयोगिणी य कर्मगसरीरकायप्रयोगिणी य १' अथवा एकश्च-कश्चित् आहारकमिश्रशरीरकायप्रयोगिणी च कर्मणशरीरकायप्रयोगिणी च भवति १, 'अहवेगे य आहारगमीसासरीरकायप्रयोगिणी य कर्मासरीरकायप्रयोगिणी य २' अथवा एकश्च-कश्चित् आहारकमिश्रशरीरकायप्रयोगिणी च, एके च-केचन कर्मणशरीरकायप्रयोगिणीश्च भवन्ति २, 'अहवेगे य आहारगमीसासरीरकायप्रयोगिणी य कर्मासरीरकायप्रयोगिणी य ३' अथवा एके च-केचन आहारकमिश्रशरीरकायप्रयोगिणीश्च, कश्चित् कर्मणशरीरकायप्रयोगिणी च भवति ३, 'अहवेगे य आहारगमीसासरीरकायप्रयोगिणी य कर्मगसरीरकायप्रयोगिणी य ४' अथवा एके च-केचन आहारकमिश्रशरीरकायप्रयोगिणीश्च कर्मणशरीरकायप्रयोगिणीश्च भवन्ति ४, 'चउरो भंगा, एवं चउव्वीसं भंगा' एते चत्वारो भङ्गाः, सम्पन्नाः, एवम्-उत्तरीत्या चतुर्विंशति भङ्गाः संभवन्ति, तथा प्रयोगिणी (४) ये चार भंग हुए ।

अथवा कोई एक आहारकमिश्रशरीरकायप्रयोगिणी और एक कर्मणशरीरकायप्रयोगिणी होता है (१) ।

अथवा कोई एक आहारकमिश्रशरीरकायप्रयोगिणी और बहुत कर्मणशरीरकायप्रयोगिणी होते हैं (२) ।

अथवा कोई बहुत आहारकमिश्रशरीरकायप्रयोगिणी और कोई एक कर्मणशरीरकायप्रयोगिणी होते हैं (३) ।

अथवा कोई बहुत आहारकमिश्रशरीरकायप्रयोगिणी और बहुत से कर्मणशरीरकायप्रयोगिणी होते हैं (४) ये चार भंग सम्पन्न हुए ।

उसी प्रकार से चौबीस भंग सम्पन्न हुए । द्विकसंयोग में एकवचन और

(४) आचार लंग था।

अथवा केह अेक आहारक मिश्र शरीरकाय प्रयोगिणी अने अेक कर्मण शरीरकाय प्रयोगिणी होय छे. (१)

अथवा केह अेक आहारक मिश्र शरीरकाय प्रयोगिणी अने धण्ण कर्मण शरीरकाय प्रयोगिणी होय छे. (२)

अथवा केह धण्ण आहारक मिश्र शरीरकाय प्रयोगिणी अने केह अेक कर्मण-शरीरकाय-प्रयोगिणी होय छे (३)

अथवा धण्ण अधा आहारक मिश्र शरीरकाय प्रयोगिणी अने अने धण्ण अधा कर्मण शरीरकाय प्रयोगिणी होय छे (४) आचार लंग संपन्न था।

उक्त प्रकारची चौबीस लंग संपन्न था। द्विक संयोगमां अेकवचन अने अण्ण-

च द्विकसंयोगे प्रत्येकमेकत्ववहुत्वाभ्या मँदारिकमिश्राहारकपदयोश्चत्वारो भङ्गाः, तथा औदारिकमिश्राहारकमिश्रपदयोश्चत्वारः, एवम् औदारिकमिश्रकर्मणयोश्चत्वारः, एवम् आहार-
काहारकमिश्रयोश्चत्वारः, तथैवाहारककर्मणयोश्चत्वारः, आहारकमिश्रकर्मणपदयोश्च चत्वारो
भङ्गा भवन्ति, इति सर्वसंमेलनेन द्विकसंयोगे चतुर्विंशति भङ्गा अवसेयः ।

मूलम्—‘अहवेगे य ओरालियमीससरीरकायप्पओगी य आहारगसरी-
रकायप्पओगी य आहारगमीसासरीरकायप्पओगी य १, अहवेगे य ओरा-
लियमीसगसरीरकायप्पओगी य, आहारगसरीरकायप्पओगी य आहारग-
मीससरीरकायप्पओगिणो य २, अहवेगे य ओरालियासीसगसरीरकाय-
प्पओगी य आहारगसरीरकायप्पओगिणो य आहारगमीसासरीरकायप्प-
ओगी य ३, अहवेगे य ओरालियमीसासरीरकायप्पओगी य आहारग-
सरीरकायप्पओगिणो य आहारगमीसासरीरकायप्पओगिणो य ४, अह-
वेगे य ओरालियमीसासरीरकायप्पओगिणो य आहारगसरीरकायप्प-
ओगी य, आहारगमीसासरीरकायप्पओगीणो य ५, अहवेगे य ओरा-
लियमीसासरीरकायप्पओगिणो य आहारगसरीरकायप्पओगी य आहा-
रगमीसारीरकायप्पओगिणो य ६, अहवेगे य ओरालियमीसासरीर-
कायप्पओगिणो य आहारगसरीरकायप्पओगिणो य आहारगमीसासरीर-
कायप्पओगी य ७, अहवेगे य ओरालियमीसासरीरकायप्पओगिणो य
आहारसरीरकायप्पओगिणो य आहारगमीसासरीरकायप्पओगिणो य
८, एए अट्टभंगा, अहवेगे य ओरालियमीसासरीरकायप्पओगी य, आहा-

बहुवचन से औदारिकमिश्र और आहारक के चार भग, औदारिकमिश्र और
आहारकमिश्र पदों के चार भग, इसी प्रकार औदारिकमिश्र और कर्मण के
चार, आहारक तथा आहारकमिश्र के चार, आहारक और कर्मण के चार और
और आहारकमिश्र तथा कर्मण के चार भग होते हैं । इन सबको मिला देने
पर द्विकसंयोगी भग चौबीस समझने चाहिए ।

पचनथी औदारिक मिश्र अने आहारकना चार लंग, औदारिक मिश्र अने आहारक मिश्र
पदोथी चार लंग, ओ प्रकारे औदारिक मिश्र अने कर्मणुना चार आहारक तथा आहा-
रक मिश्रना चार, आहारक अने कर्मणुना चार अने आहारक मिश्र तथा कर्मणुना
चार लंग थाय छे. ओ गणधाने भेणवी देवाथी द्विक संयोगी लंग चौबीस समझेवा लेछि ओ.

रगसरीरकायप्पओगी य कम्मगसरीरकायप्पओगी य १, अहवेगे य ओरा-
लियमीसासरीरकायप्पओगी य, आहारगसरीरकायप्पओगी य, कम्मग-
सरीरकायप्पओगिणो य २, अहवेगे य ओरालियमीसासरीरकायप्पओ-
गी य आहारगसरीरकायप्पओगिणो य कम्मगसरीरकायप्पओगी य ३,
अहवेगे य ओरालियमीसासरीरकायप्पओगी य आहारगसरीरकायप्पओ-
गिणो य, कम्मगसरीरकायप्पओगिणो य ४, अहवेगे य ओरालियमीसा-
सरीरकायप्पओगिणो य आहारगसरीरकायप्पओगी य कम्मगसरीरकाय-
प्पओगी य ५, अहवेगे य ओरालियमीसासरीरकायप्पओगिणो य आहा-
रगसरीरकायप्पओगी य कम्मगसरीरकायप्पओगिणो य ६, अहवेगे य
ओरालियमीसासरीरकायप्पओगिणो य आहारगसरीरकायप्पओगिणो य
कम्मगसरीरकायप्पओगी य ७, अहवेगे य ओरालियमीसासरीरकायप्प-
ओगिणो य आहारगसरीरकायप्पओगिणो य कम्मगसरीरकायप्पओ-
गिणो य ८, । अहवेगे य ओरालियमीसासरीरकायप्पओगी य आहारग-
मीसासरीरकायप्पओगी य कम्मगसरीरकायप्पओगी य १, अहवेगे य
ओरालियमीसासरीरकायप्पओगी य, आहारगमीसासरीरकायप्पओगी य
कम्मगसरीरकायप्पओगिणो य २, अहवेगे य ओरालियमीसासरीरकाय-
प्पओगी य आहारगमीसासरीरकायप्पओगिणो य कम्मगसरीरकायप्प-
ओगी य ३, अहवेगे य ओरालियमीसासरीरकायप्पओगी य आहारग-
मीसासरीरकायप्पओगिणो य कम्मगसरीरकायप्पओगिणो य ४, अहवेगे
य ओरालियमीसासरीरकायप्पओगिणो य, आहारगमीसासरीरकायप्प-
ओगी य कम्मासरीरकायप्पओगी य ५, अहवेगे य ओरालियमीसासरीर-
कायप्पओगिणो य आहारगमीसासरीरकायप्पओगी य कम्मगसरीरकाय-
प्पगिणो य ६ अहवेगे य ओरालियमीसासरीरकायप्पओगिणो य, आहारग-
मीसासरीरकायप्पओगिणो य कम्मगसरीरकायप्पप्पओगी य ७, अहवेगे य
ओरालियमीसासरीरकायप्पओगिणो य आहारगमीसासरीरकायप्पओ-

गिणो य कम्मासरीरकायप्पओगिणो य ८, अहवेगे य आहारगसरीर-
 कायप्पओगी य आहारगमीसासरीरकायप्पओगी य कम्मासरीरकायप्प-
 ओगी य १, अहवेगे य आहारगसरीरकायप्पओगी य आहारगमीसा-
 सरीरकायप्पओगी य कम्मासरीरकायप्पओगिणो य २, अहवेगे य आहा-
 रगसरीरकायप्पओगी य आहारगमीसासरीरकायप्पओगिणो य कम्मा-
 सरीरकायप्पओगिणो य ३, अहवेगे य आहारगसरीरकायप्पओगी य,
 आहारगमीसासरीरकायप्पओगिणो य कम्मासरीरकायप्पओगिणो य ४,
 अहवेगे य आहारगसरीरकायप्पओगिणो य, आहारगमीसासरीरकायप्प-
 ओगी य कम्मासरीरकायप्पओगी य ५, अहवेगे य आहारगसरीरकायप्प-
 ओगिणो य आहारगमीसासरीरकायप्पओगी य, कम्मगसरीरकायप्पओ-
 गिणो य ६, अहवेगे य आहारगसरीरकायप्पओगिणो य आहारगमीसा-
 सरीरकायप्पओगिणो य कम्मासरीरकायप्पओगिणो य ७, अहवेगे य आहा-
 रगसरीरकायप्पओगिणो य आहारगमीसासरीरकायप्पओगीणो य, कम्म-
 गसरीरकायप्पओगिणो य ८, एवं एए तियसंजोएणं चत्तारि अट्ठ भंगा,
 सब्बे वि मिलिया वत्तीसं भंगा जाणियव्वा ३२ ॥सू० ४॥

छाया-एकश्च औदारिकमिश्रशरीरकायप्रयोगी च आहारकशरीरकायप्रयोगी च आहार-
 कमिश्रशरीरकायप्रयोगी च १, अथवा एकश्चौदारिकमिश्रशरीरकायप्रयोगी च आहारकशरीर-

त्रिकसंयोगवक्तव्यता

शब्दार्थ-(अहवेगे य ओरालियमीसगसरीरकायप्पओगी य, आहारगसरीर-
 कायप्पओगी य, आहारगमीसासरीरकायप्पओगी य) अथवा कोई एक औदारिक-
 मिश्रशरीरकायप्रयोगी, एक आहारकशरीरकायप्रयोगी और एक आहारकमिश्र-
 शरीरकायप्रयोगी (१) ।

(अहवेगे य ओरालियमीसागसरीरकायप्पओगी य, आहारगसरीरकायप्प-

त्रिक संयोग वक्तव्यता

शब्दार्थ-(अहवेगे य ओरालियमीसगसरीरकायप्पओगी य, आहारगसरीरकायप्पओ-
 गीय, आहारग मीसासरीरकायप्पओगी य) अथवा कोई एक औदारिक मिश्र शरीरकाय
 प्रयोगी, एक आहारक शरीरकाय प्रयोगी अथवा एक आहारक मिश्र शरीरकाय प्रयोगी (१)

कायप्रयोगी च आहारकमिश्रशरीरकायप्रयोगिणश्च २, अथवा एकश्चौदारिकमिश्रशरीरकाय-
प्रयोगी च आहारकशरीरकायप्रयोगिणश्च आहारकमिश्रशरीरकायप्रयोगी च ३, अथवा एक-
श्चौदारिकमिश्रशरीरकायप्रयोगी च आहारकशरीरकायप्रयोगिणश्च आहारकमिश्रशरीरकाय-
प्रयोगिणश्च ४, अथवा एकश्चौदारिकमिश्रशरीरकायप्रयोगिणश्च आहारकशरीरकायप्रयोगी च
आहारकमिश्रशरीरकायप्रयोगी च ५, अथवा एकश्च औदारिकमिश्रशरीरकायप्रयोगिणश्च
ओगी य आहारगमीसासरीरकायप्पओगिणो य) अथवा कोई एक औदारिकमि-
श्रशरीरकायप्रयोगी, एक आहारकशरीरकायप्रयोगी और बहुत आहारकमिश्र-
शरीरकायप्रयोगी (२)।

(अहवेगे य ओरालियमीसासरीरकायप्पओगी य आहारगसरीरकायप्प-
ओगिणो य, आहारगमीसासरीरकायप्पओगी य) (अथवा एक औदारिकमिश्र-
शरीरकायप्रयोगी, बहुत-से आहारकशरीरकायप्रयोगी और एक आहारकशरी-
रकायप्रयोगी (३)।

(अहवेगे य ओरालियमीसासरीरकायप्पओगी य, आहारगसरीरकायप्पओ-
गिणो य आहारगमीसासरीरकायप्पओगिणो य) अथवा एक औदारिकमिश्र-
शरीरकायप्रयोगी, बहुत-से आहारकशरीरकायप्रयोगी और बहुत-से आहारक
मिश्रशरीरकायप्रयोगी (४)।

(अहवेगे य ओरालियमीसासरीरकायप्पओगीणो य, आहारकसरीरकाय-
प्पओगी य, आहारगमीसासरीरकायप्पओगी य) अथवा बहुत-से औदारिक-
मिश्रशरीरकायप्रयोगी, एक आहारकशरीरकायप्रयोगी और एक आहारकमि-
श्रशरीरकायप्रयोगी (५)।

(अहवेगे य ओरालिय मीसासरीरकायप्पओगी य, आहारगसरीरकायप्पओगी य-आहा-
रग मीसासरीरकायप्पओगीणो य) अथवा केछ ओछ औदारिक मिश्र शरीरकायप्रयोगी,
ओछ आहारक शरीरकायप्रयोगी अने धणु आहारक मिश्र शरीरकायप्रयोगी (२)

(अहवेगे य ओरालिय मीसासरीरकायप्पओगी य आहारगसरीरकायप्पओगीणो य,
आहारगमीसासरीरकायप्पओगी य) अथवा ओछ औदारिक मिश्र शरीरकायप्रयोगी, धणु
आहारक शरीरकाय प्रयोगी, अने ओछ आहारक मिश्र शरीरकाय प्रयोगी (३)

(अहवेगे य ओरालियमीसासरीरकायप्पओगी य, आहारगसरीरकायप्पओगी य आहा-
रगमीसासरीरकायप्पओगिणो य) अथवा ओछ औदारिक मिश्रशरीरकाय प्रयोगी धणु आहारक
शरीरकाय प्रयोगी अने धणु आहारक मिश्र शरीरकाय प्रयोगी (४)

(अहवेगे य ओरालियमीसासरीरकायप्पओगिणो य, आहारगसरीरकायप्पओगी य, आहा-
रगमीसासरीरकायप्पओगी य) अथवा धणु औदारिक मिश्र शरीरकाय प्रयोगी ओछ
आहारक शरीरकाय प्रयोगी अने ओछ आहारक मिश्र शरीरकाय प्रयोगी (५)

આહારકશરીરકાયપ્રયોગી ચ, આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ ૬, અથવા એકશ્ચ ઔદારિક-
મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ આહારકશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી ચ ૭,
અથવા એકશ્ચ ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ આહારકશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ આહારકમિશ્ર-
શરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ ૮, એતે અઢ્યું મંગાઃ, અથવા એકશ્ચ ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી ચ
આહારકશરીરકાયપ્રયોગી ચ કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી ચ ૧, અથવા એકશ્ચ ઔદારિકમિશ્ર-

(અહવેગે ચ ઓરાલિયમીસાસરીરકાયપ્પઓગિણો ચ, આહારગસરીરકાયપ્પ-
ઓગી ચ, આહારગમીસાસરીરકાયપ્પઓગિણો ચ) અથવા વહુત-સે આહારક-
મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી એક આહારકશરીરકાયપ્રયોગી, ઓર વહુત સે આહારક
મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી (૬) ।

(અહવેગે ચ ઓરાલિયમીસાસરીરકાયપ્પઓગિણો ચ, આહારગસરીરકાય-
પ્પઓગિણો ચ, આહારગમીસાસરીરકાયપ્પઓગી ચ) (અથવા વહુત-સે ઔદારિક-
કમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી, વહુત સે આહારકશરીરકાયપ્રયોગી ઓર એક આહાર-
મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી (૭) ।

(અહવેગે ચ ઓરાલિયમીસાસરીરકાયપ્પઓગિણો ચ, આહારગસરીરકાયપ્પ-
ઓગિણો ચ આહારગમીસાસરીરકાયપ્પઓગિણો ચ) અથવા વહુત-સે ઔદારિક-
મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી, વહુત-સે આહારકશરીરકાયપ્રયોગી ઓર વહુત સે
આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી) (૮) (એતે અઢ્યું મંગા) ચે આઠ મંગ હૈં ।

(અહવેગે ચ ઓરાલિયમીસાસરીરકાયપ્પઓગી ચ, આહારગસરીરકાયપ્પ-
ઓગી ચ, કમ્મગસરીરકાયપ્પઓગી ચ) અથવા એક ઔદારિકમિશ્રશરીરકાય-
પ્રયોગી, એક આહારકશરીરકાયપ્રયોગી ઓર એક કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી (૧) ।

(અહવેગે ચ ઓરાલિય મીસા સરીરકાયપ્પઓગિણો ચ, આહારગ સરીરકાયપ્પઓગી ચ,
આહારગ મીસાસરીરકાયપ્પઓગિણો ચ) અથવા ઘણા બધા ઔદારિક શરીરકાય પ્રયોગી
એક આહારક શરીરકાય પ્રયોગી અને ઘણા આહારક મિશ્ર શરીરકાય પ્રયોગી (૬)

(અહવેગે ચ ઓરાલિય મીસાસરીરકાયપ્પઓગિણો ચ, આહારગસરીરકાયપ્પઓગિણો ચ
આહારગ મીસા સરીરકાયપ્પઓગી ચ) અથવા ઘણા બધા ઔદારિક મિશ્ર શરીરકાયપ્રયોગી
ઘણા બધા આહારક-શરીરકાયપ્રયોગી અને એક આહારક મિશ્ર શરીરકાય પ્રયોગી (૭)

(અહવેગે ચ ઓરાલિય મીસાસરીરકાયપ્પઓગિણો ચ આહારકસરીરકાયપ્પઓગિણો ચ
આહારગ મીસા સરીરકાયપ્પઓગિણો ચ) અથવા ઘણા ઔદારિક મિશ્ર શરીરકાયપ્રયોગી
ઘણા આહારક શરીરકાય પ્રયોગી અને ઘણા આહારક મિશ્ર શરીરકાય પ્રયોગી (૮) (એતે અઢ્યું
મંગા) આ આઠ ભંગ છે

(અહવેગે ચ ઓરાલિય મીસાસરીરકાયપ્પઓગી ચ, આહારગ સરીરકાયપ્પઓગી ચ, કમ્મગ
સરીરકાયપ્પઓગી ચ) અથવા એક ઔદારિક મિશ્ર શરીરકાય પ્રયોગી, એક આહારક શરીર
કાય પ્રયોગી અને એક કાર્મણ શરીરકાય પ્રયોગી (૧)

શરીરકાયપ્રયોગી ચ આહારકશરીરકાયપ્રયોગી ચ કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ ૨, અથવા
 એકશ્ચ ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી ચ આહારકશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ કાર્મણશરીરકાય-
 પ્રયોગીચ ૩, અથવા એકશ્ચ ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી ચ આહારકશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ
 કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ ૪, અથવા એકશ્ચ ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ આહારક-
 શરીરકાયપ્રયોગી ચ કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી ચ ૫, અથવા એકશ્ચ ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયો-

(અહવેગે ય ઓરાલિયમીસાસરીરકાયપ્પઓગી ય, આહારગસરીરકાયપ્પ-
 ઓગી ય, કમ્મગસરીરકાયપ્પઓગિણો ય) અથવા એક ઔદારિકમિશ્રશરીરકાય-
 પ્રયોગી, એક આહારકશરીરકાયપ્રયોગી ઓર વહુત કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી (૨) ।

(અહવેગે ય ઓરાલિયમીસાસરીરકાયપ્પઓગી ય, આહારગસરીરકાયપ્પ-
 ઓગિણો ય, કમ્મગસરીરકાયપ્પઓગી ય) અથવા એક ઔદારિકશરીરકાયપ્ર-
 યોગી, વહુત આહારકશરીરકાયપ્રયોગી ઓર એક કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી (૩) ।

(અહવેગે ય ઓરાલિયમીસાસરીરકાયપ્પઓગી ય, આહારગસરીરકાયપ્પઓ-
 ગિણો ય, કમ્મગસરીરકાયપ્પઓગિણો ય) અથવા એક ઔદારિકમિશ્રશરી-
 રકાયપ્રયોગી, વહુત-સે આહારકશરીરકાયપ્રયોગી અનેક ઓર કાર્મણશરીર-
 કાયપ્રયોગી (૪) ।

(અહવેગે ય ઓરાલિયમીસાસરીરકાયપ્પઓગિણો ય આહારકસરીરકાયપ્પ-
 ઓગી ય, કમ્મગસરીરકાયપ્પઓગી ય) અથવા વહુત ઔદારિકમિશ્રશરીરકાય-
 પ્રયોગી, એક આહારકશરીરકાયપ્રયોગી ઓર એક કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી (૫) ।

(અહવેગે ય ઓરાલિયમીસાસરીરકાયપ્પઓગિણો ય, આહારગસરીરકાયપ્પ-

(અહવેગે ય ઓરાલિય મીસાસરીરકાયપ્પઓગી ય, આહારગસરીરકાયપ્પઓગી ય,
 કમ્મગ સરીરકાયપ્પઓગીના ય) અથવા એક ઔદારિક મિશ્ર શરીરકાય પ્રયોગી, એક આહાર-
 ક શરીરકાયપ્રયોગી અને ઘણા કાર્મણ શરીરકાય પ્રયોગી (૨)

(અહવેગે ય ઓરાલિય મીસા સરીરકાયપ્પઓગી ય, આહારગસરીરકાયપ્પઓગિણો ય
 કમ્મગસરીરકાયપ્પઓગી ય) અથવા એક ઔદારિક શરીરકાય પ્રયોગી, ઘણા આહારક
 શરીરકાય પ્રયોગી અને એક કાર્મણ શરીરકાય પ્રયોગી (૩)

(અહવેગે ય ઓરાલિય મીસાસરીરકાયપ્પઓગી ય, આહારગસરીરકાયપ્પઓગિણો ય,
 કમ્મગસરીરકાયપ્પઓગિણો ય) અથવા એક ઔદારિક મિશ્ર શરીરકાય પ્રયોગી, ઘણા બધા
 આહારક શરીરકાય પ્રયોગી અને ઘણા કાર્મણ શરીરકાય પ્રયોગી (૪)

(અહવેગે ય ઓરાલિય મીસા સરીરકાયપ્પઓગિણો ય, આહારગસરીરકાયપ્પઓગી ય,
 કમ્મગ સરીરકાયપ્પઓગી ય) અથવા ઘણા ઔદારિક મિશ્ર શરીરકાય પ્રયોગી, એક આહાર-
 ક શરીરકાય પ્રયોગી અને એક કાર્મણ શરીરકાય પ્રયોગી (૫)

(અહવેગે ય ઓરાલિય મીસાસરીરકાયપ્પઓગિણો ય, આહારગસરીરકાયપ્પઓગી ય,
 કમ્મગસરીરકાયપ્પઓગિણો ય) અથવા ઘણા ઔદારિક મિશ્ર શરીરકાય પ્રયોગી, એક આહાર-

બિણશ્ચ આહારકશરીરકાયપ્રયોગી ચ કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ ૬, અથવા એકશ્ચૌદારિક-
મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ આહારકશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી ચ ૭, અથવા
એકશ્ચ ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ આહારકશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ કાર્મણશરીરકાય-
પ્રયોગિણશ્ચ ૮, અથવા એકશ્ચૌદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી ચ આહારમિશ્રશરીરપ્રયોગી ચ
કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી ચ ૧, અથવા એકશ્ચ ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી ચ આહારક-
મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી ચ કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ ૨, અથવા એકશ્ચ ઔદારિકમિશ્રશરીર-

ઓગી ચ, કમ્મગસરીરકાયપ્પઓગિણો ચ) અથવા વહુત-સે ઔદારિકમિશ્રશરી-
રપ્રયોગી, એક આહારકશરીરકાયપ્રયોગી ઔર વહુત કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી (૬)

(અહવેગે ચ ઓરાલિયમીસાસરીરકાયપ્પઓગિણો ચ આહારગસરીરકાયપ્પ-
ઓગિણો ચ, કમ્મગસરીરકાયપ્પઓગી ચ) અથવા અનેક ઔદારિકમિશ્રશરીરકાય-
પ્રયોગી, અનેક આહારકશરીરકાયપ્રયોગી ઔર એક કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી (૭)।

(અહવેગે ચ ઓરાલિયમીસાસરીરકાયપ્પઓગિણો ચ, આહારગસરીરકાયપ્પ-
ઓગિણો ચ, કમ્મગસરીરકાયપ્પઓગિણો ચ) અથવા વહુત ઔદારિકમિશ્રશરી-
કાયપ્રયોગી, વહુત આહારકશરીરકાયપ્રયોગી ઔર વહુત કાર્મણશરીરકાયપ્ર-
યોગી (૮)।

(અહવેગે ચ ઓરાલિયમીસાસરીરકાયપ્પઓગી ચ, આહારગમીસાસરીરકાય-
પ્પઓગી ચ, કમ્મગસરીરકાયપ્પઓગી ચ) અથવા એક ઔદારિકમિશ્રશરીરકાય-
પ્રયોગી, એક આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી ઔર એક કાર્મણશરીરકાયપ્ર-
યોગી (૧)।

૨૪ શરીરકાય પ્રયોગી, અને ઘણા કાર્મણ શરીરકાય પ્રયોગી (૬)

(અહવેગે ચ ઓરાલિયમીસાસરીરકાયપ્પઓગીણો ચ, આહારગસરીરકાયપ્પઓગિણો ચ,
કમ્મગસરીરકાયપ્પઓગિણો ચ,) અથવા કેઇ એક આહારક ઔદારિક મિશ્ર શરીરકાય પ્રયોગી
અનેક આહારક શરીરકાય પ્રયોગી અને એક કાર્મણ શરીરકાય પ્રયોગી (૭)

(અહવેગે ચ ઓરાલિયમીસાસરીરકાયપ્પઓગિણો ચ આહારગસરીરકાયપ્પઓગિણો ચ,
કમ્મગસરીરકાયપ્પઓગિણો ચ) અથવા ઘણા ઔદારિક મિશ્ર શરીરકાય પ્રયોગી, ઘણા આહાર-
ક શરીરકાય પ્રયોગી અને ઘણા કાર્મણ શરીરકાય પ્રયોગી (૮)

(અહવેગે ચ ઓરાલિયમીસાસરીરકાયપ્પઓગી ચ, આહારગમીસાસરીરકાયપ્પઓગી ચ કમ્મગ
સરીરકાયપ્પઓગી ચ) અથવા એક ઔદારિક મિશ્ર શરીરકાય પ્રયોગી એક આહારક મિશ્ર-
શરીરકાય પ્રયોગી, અને એક કાર્મણ શરીરકાય પ્રયોગી (૯)

(અહવેગે ચ ઓરાલિયમીસાસરીરકાયપ્પઓગી ચ, આહારગમીસાસરીરકાયપ્પઓગી ચ,
કમ્મગસરીરકાયપ્પઓગીણો ચ) અથવા એક ઔદારિક મિશ્ર શરીરકાય પ્રયોગી, એક આહાર-

કાયપ્રયોગી ચ અહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ' કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી ચ ૩, અથવા
 એકશ્ચ ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી ચ આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ કાર્મણશરીર-
 કાયપ્રયોગિણશ્ચ ૪, અથવા એકશ્ચ ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ આહારકમિશ્રશરીરકાય-
 પ્રયોગીચ કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ ૫, અથવા એકશ્ચ ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ

(અહવેગે ય ઓરાલિયમીસાસરીરકાયપ્પઓગી ય, આહારગમીસાસરીરકાય-
 પ્પઓગી ય, કમ્મગસરીરકાયપ્પઓગિણો ય) અથવા એક ઔદારિકમિશ્રશરીર-
 કાયપ્રયોગી એક અહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી ઓર વહુત કાર્મણશરીરકાય-
 પ્રયોગી (૨) ।

(અહવેગે ય ઓરાલિયમીસાસરીરકાયપ્પઓગી ય, આહારગમીસાસરીરકા-
 પ્પઓગિણો ય, કમ્મગસરીરકાયપ્પઓગી ય) અથવા એક ઔદારિકમિશ્રશરીર-
 કાયપ્રયોગી, વહુત આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી ઓર એક કાર્મણશરીરકાય
 પ્રયોગી (૩) ।

(અહવેગે ય ઓરાલિયમીસાસરીરકાયપ્પઓગી ય, આહારગમીસાસરીરકા-
 યપ્પઓગિણો ય, કમ્મગસરીરકાયપ્પઓગિણો ય) અથવા કોઈ એક ઔદારિક-
 મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી, વહુત આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી ઓર વહુત કાર્મ-
 ãશરીરકાયપ્રયોગી (૪)

(અહવેગે ય ઓરાલિયમીસાસરીરકાયપ્પઓગિણો ય, આહારગમીસાસરીર-
 કાયપ્પઓગી ય, કમ્મગસરીરકાયપ્પઓગી ય) અથવા કોઈ વહુત ઔદારિકમિ-
 શ્રશરીરકાયપ્રયોગી, એક આહારકશરીરકાયપ્રયોગી ઓર એક કાર્મણશરીરકા-
 યપ્રયોગી (૫) ।

(અહવેગે ય ઓરાલિયમીસાસરીરકાયપ્પઓગિણો ય, આહારગમીસાસરીર-
 રક મિશ્ર શરીરકાયપ્રયોગી અને ઘણા કાર્મણ શરીરકાયપ્રયોગી (૨)

(અહવેગે ય ઓરાલિયમીસાસરીરકાયપ્પઓગી ય, આહારગમીસાસરીરકાયપ્પઓગિણો ય,
 કમ્મગસરીરકાયપ્પઓગી ય) અથવા કોઈ એક ઔદારિક મિશ્ર શરીરકાય પ્રયોગી, ઘણા
 આહારક મિશ્ર શરીરકાય પ્રયોગી અને એક કાર્મણ શરીરકાય પ્રયોગી (૩)

(અહવેગે ય ઓરાલિયમીસાસરીરકાયપ્પઓગી ય આહારગમીસાસરીરકાયપ્પઓગિણો ય,
 કમ્મગસરીરકાયપ્પઓગિણો ય) અથવા કોઈ એક ઔદારિક મિશ્ર શરીરકાય પ્રયોગી ઘણા
 આહારક મિશ્ર શરીરકાય પ્રયોગી અને ઘણા કાર્મણ શરીરકાય પ્રયોગી (૪)

(અહવેગે ય ઓરાલિયમીસાસરીરકાયપ્પઓગિણો ય, આહારગમીસાસરીરકાયપ્પઓગી ય,
 કમ્મગસરીરકાયપ્પઓગી ય) અથવા ઘણા ઔદારિક મિશ્ર શરીરકાય પ્રયોગી, એક આહારક
 શરીરકાયપ્રયોગી અને એક કાર્મણ શરીરકાયપ્રયોગી (૫)

(અહવેગે ય ઓરાલિયમીસાસરીરકાયપ્પઓગિણો ય, આહારગમીસાસરીરકાયપ્પઓગી ય,

आहारकमिश्रशरीरकायप्रयोगी च कर्मणशरीरकायप्रयोगी च ६, अथवा एकथौदारिकमिश्र-
शरीरकायप्रयोगिणश्च आहारकमिश्रशरीरकायप्रयोगिणश्च कर्मणशरीरकायप्रयोगी च ७, अथवा
एकथौदारिकमिश्रशरीरकायप्रयोगिणश्च आहारकमिश्रशरीरकायप्रयोगिणश्च कर्मणशरीरकाय-
प्रयोगिणश्च ८, अथवा एकथ आहारकशरीरकायप्रयोगी च आहारकमिश्रशरीरकायप्रयोगी च
कर्मणशरीरकायप्रयोगी च १, अथवा एकथ आहारकशरीरकायप्रयोगी च आहारकमिश्र-
शरीरप्रयोगी च कर्मणशरीरकायप्रयोगिणश्च २, अथवा एकथ आहारकशरीरकायप्रयोगी च
कायप्पओगी य, कम्मगसरीरकायप्पओगिणो य) अथवा बहुत औदारिकमिश्र-
शरीरकायप्रयोगी, एक आहारकमिश्रशरीरकायप्रयोगी और कोई बहुत कर्मण-
शरीरकायप्रयोगी (६) ।

(अहवेगे य ओरालियमीसासरीरकायप्पओगिणो य, आहारगमीसासरीर-
कायप्पओगिणो य, कम्मगसरीरकायप्पओगी य) अथवा बहुत औदारिकमिश्र-
शरीरकायप्रयोगी, बहुत आहारकमिश्रशरीरकायप्रयोगी और कोई एक कर्मण-
शरीरकायप्रयोगी, (७) ।

(अहवेगे य ओरालियमीसासरीरकायप्पओगीणो य, आहारगमीसासरीर-
कायप्पओगिणो य, कम्मगसरीरकायप्पओगिणो य) अथवा कोई बहुत औदारि-
कमिश्रशरीरकायप्रयोगी, बहुत आहारकमिश्रशरीरकायप्रयोगी और बहुत
कर्मणशरीरकायप्रयोगी (८) ।

(अहवेगे य आहारगसरीरकायप्पओगी य, आहारगमीसासरीरकायप्प-
ओगी य, कम्मगसरीरकायप्पओगी य) अथवा कोई एक आहारकशरीरकायप्रयोगी,
एक आहारकमिश्रशरीरकायप्रयोगी और एक कर्मणशरीरकायप्रयोगी (१) ।

(अहवेगे य आहारगसरीरकायप्पओगी य, आहारगमीसासरीरकायप्प-

कम्मगसरीरकायप्पओगिणो य) अथवा धण्ण औदारिक मिश्र शरीरकाय प्रयोगी, ऐक आहारक
मिश्र शरीर कायप्रयोगी अने केअ धण्ण कर्मण शरीरकाय प्रयोगी (६)

(अहवेगे य ओरालियमीसासरीरकायप्पओगिणो य, आहारगमीसासरीरकायप्पओगिणो य,
कम्मगसरीरकायप्पओगी य) अथवा धण्ण औदारिक मिश्र शरीरकाय प्रयोगी, धण्ण आहारक
मिश्र शरीरकाय प्रयोगी, ऐक केअ कर्मण शरीरकाय प्रयोगी (७)

(अहवेगे य ओरालियमीसासरीरकायप्पओगिणो य, आहारगमीसासरीरकायप्पओगिणो य
कम्मगसरीरकायप्पओगिणो य) अथवा धण्ण औदारिक मिश्र शरीरकाय प्रयोगी, धण्ण आहारक
मिश्र शरीरकायप्रयोगी अने धण्ण कर्मण शरीरकायप्रयोगी (८)

(अहवेगे य आहारग सरीरकायप्पओगी य आहारग मीसा सरीरकायप्पओगी य, कम्मा
सरीरकायप्पओगी य) अथवा केअ ऐक आहारक शरीरकायप्रयोगी, ऐक आहारक मिश्र-
शरीरकायप्रयोगी अने ऐक कर्मण शरीरकायप्रयोगी (९)

(अहवेगे य आहारगसरीरकायप्पओगी य, आहारगमीसासरीरकायप्पओगी य, कम्मासरीर-

આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી ચ ૩, અથવા એકશ્ચ આહારક-
શરીરકાયપ્રયોગી ચ આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ ૪,
અથવા એકશ્ચ આહારકશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી ચ કાર્મણશરીર-
કાયપ્રયોગી ચ ૫, અથવા એકશ્ચ આહારકશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ આહારકમિશ્રશરીરકાય-
પ્રયોગી ચ કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ ૬, અથવા એકશ્ચ આહારકશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ આહાર-

ઓગી ચ, કમ્માસરીરકાયપ્પઓગિણો ય) અથવા કોઈ એક આહારકશરીરકાય-
પ્રયોગી, એક આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી ઓર વહુત કાર્મણશરીરપ્રયોગી (૨) ।

(અહવેગે ય આહારગસરીરકાયપ્પઓગી ય, આહારગમીસાસરીરકાયપ્પઓ-
ગિણો ય, કમ્માસરીરકાયપ્પઓગી ય) અથવા કોઈ એક આહારકશરીરકાયપ્રયોગી
વહુત આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી ઓર કોઈ એક કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી (૩) ।

(અહવેગે ય આહારગસરીરકાયપ્પઓગી ય, આહારગમીસાસરીરકાયપ્પઓ-
ગિણો ય, કમ્માસરીરકાયપ્પઓગિણો ય) અથવા એક કોઈ આહારકશરીરકાયપ્ર-
યોગી, વહુત આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી ઓર વહુત કાર્મણશરીરકાયપ્ર-
યોગી (૪) ।

(અહવેગે ય આહારગસરીરકાયપ્પઓગિણો ય, આહારગમીસાસરીરકાયપ્પઓ-
ગી ય, કમ્માસરીરકાયપ્પઓગી ય) અથવા વહુત-સે આહારકશરીરકાયપ્ર-
યોગી, એક આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી ઓર એક કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી (૫) ।

(અહવેગે ય આહારગસરીરકાયપ્પઓગિણો ય, આહારગમીસાસરીરકાયપ્પઓ-
ગી ય, કમ્મગસરીરકાયપ્પઓગિણો ય) અથવા કોઈ વહુત આહારકશરીર-

કાયપ્પઓગિણો ય) અથવા કેઇ એક આહારક શરીરકાયપ્રયોગી એક આહારક મિશ્રશરીર
કાયપ્રયોગી અને ઘણા કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી (૨)

(અહવેગે ય આહારગસરીરકાયપ્પઓગી ય, આહારગમીસાસરીરકાયપ્પઓગિણો ય, કમ્મા
સરીરકાયપ્પઓગી ય) અથવા કેઇ એક આહારક શરીરકાયપ્રયોગી, ઘણા આહારક મિશ્ર
શરીરકાયપ્રયોગી અને કેઇ એક કાર્મણ શરીરકાયપ્રયોગી (૩)

(અહવેગે ય આહારગસરીરકાયપ્પઓગી ય, આહારગમીસાસરીરકાયપ્પઓગિણો ય, કમ્મા
સરીરકાયપ્પઓગિણો ય) અથવા કેઇ એક આહારકશરીરકાયપ્રયોગી, ઘણા આહારક મિશ્ર
શરીરકાયપ્રયોગી અને ઘણા કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી (૪)

(અહવેગે ય આહારગસરીરકાયપ્પઓગિણો ય, આહારગમીસાસરીરકાયપ્પઓગી ય, કમ્મા
સરીરકાયપ્પઓગી ય) અથવા ઘણા બધા આહારકશરીરકાયપ્રયોગી, એક આહારક મિશ્ર
શરીરકાયપ્રયોગી અને એક કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી (૫)

(અહવેગે ય આહારગસરીરકાયપ્પઓગિણો ય, આહારગમીસાસરીરકાયપ્પઓગી ય, કમ્મગ
સરીરકાયપ્પઓગી ય) અથવા ઘણા આહારકશરીરકાયપ્રયોગી, એક આહારક મિશ્રશરીર-

સરીરકાયપ્પઓગિણો ય આહારગસરીરકાયપ્પઓગી ય આહારગમીસાસરીરકાયપ્પઓગી ય ૫, અથવા એકે ચ-કેચિત્ ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ ભવન્તિ, કશ્ચિત્ આહારક-શરીરકાયપ્રયોગી ચ, આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી ચ ભવતિ ૫, 'અહવેગે ય ઓરાલિય-મીસાસરીરકાયપ્પઓગિણો ય આહારગસરીરકાયપ્પઓગી ય આહારગમીસાસરીરકાયપ્પઓ-ગિણો ય ૬' અથવા એકે ચ-કેચિત્ ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ, એકશ્ચ આહારકશરીર-કાયપ્રયોગી ચ, એકે ચ-આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રોગિણશ્ચ ભવન્તિ ૬, 'અહવેગે ય ઓરાલિય-મીસાસરીરકાયપ્પઓગિણો ય આહારગસરીરકાયપ્પઓગિણો ય આહારગમીસાસરીરકાયપ્પ-ઓગી ય ૭' અથવા એકે ચ-કેચિત્ ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ, એકશ્ચ આહારકશરીર-કાયપ્રયોગિણશ્ચ, એકશ્ચ આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી ચ ભવતિ ૭, 'અહવેગે ય ઓરાલિય-મીસાસરીરકાયપ્પઓગિણો ય આહારગસરીરકાયપ્પઓગિણો ય આહારગમીસાસરીરકાય-પ્પઓગિણો ય ૮' અથવા એકેચૌદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ આહારકશરીરકાય-પ્રયોગિણશ્ચ આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રોગિણશ્ચ ભવન્તિ ૮, 'एए अट्ट भंगा' एते-

અથવા અનેક મનુષ્ય ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોતે હૈં, એક મનુષ્ય આહારકશરીરકાયપ્રયોગી હોતા હૈં ઓર કોઈ એક મનુષ્ય આહારકમિશ્રશરીર-કાયપ્રયોગી હોતા હૈં । (૫)

અથવા કોઈ અનેક મનુષ્ય ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોતે હૈં, કોઈ એક મનુષ્ય આહારકશરીરકાયપ્રયોગી હોતા હૈં ઓર અનેક મનુષ્ય આહારક-મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોતે હૈં । (૬)

અથવા કોઈ અનેક મનુષ્ય ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોતે હૈં, અનેક મનુષ્ય આહારકશરીરકાયપ્રયોગી હોતે હૈં ઓર કોઈ એક મનુષ્ય આહારકમિશ્ર-શરીરકાયપ્રયોગી હોતા હૈં । (૭)

અથવા કોઈ અનેક મનુષ્ય ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોતે હૈં, અનેક મનુષ્ય આહારકશરીરકાયપ્રયોગી હોતે હૈં ઓર અનેક મનુષ્ય આહારકમિશ્ર-

અથવા અનેક મનુષ્ય ઔદારિક મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોય છે, એક મનુષ્ય આહારક શરીરકાયપ્રયોગી હોય છે અને કોઈ એક મનુષ્ય આહારક મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોય છે. (૫)

અથવા કોઈ અનેક મનુષ્ય ઔદારિક મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોય છે, કોઈ એક મનુષ્ય આહારક શરીરકાયપ્રયોગી હોય છે, અનેક મનુષ્ય આહારક મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોય છે. (૬)

અથવા કોઈ અનેક મનુષ્ય ઔદારિક મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોય છે, અનેક મનુષ્ય આહારક શરીરકાયપ્રયોગી બને છે, અને કોઈ એક મનુષ્ય આહારક મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી બને છે. (૭)

અથવા કોઈ એક અનેક મનુષ્ય ઔદારિક મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોય છે, અનેક મનુષ્ય આહારક શરીરકાયપ્રયોગી થાય છે, અને અનેક મનુષ્ય આહારક મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી

પૂર્વોક્તા અઘૌ મજ્ઞાઃ સંપન્નાઃ, ‘અહવેગે ય ઓરાલિયમીસાસરીરકાયપ્પઓગી ય આહારગસરીરકાયપ્પઓગી ય કમ્મગસરીરકાયપ્પઓગી ય ૧’ અથવા એકશ્વ-કશ્વન ઔદારિકમિશ્ર-શરીરકાયપ્રયોગી ચ, એકશ્વ-આહારકશરીરકાયપ્રયોગી ચ, એકશ્વ કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી ચ ભવતિ ૧, ‘અહવેગે ય ઓરાલિયમીસાસરીરકાયપ્પઓગી ય આહારગસરીરકાયપ્પઓગી ય કમ્મ-ગસરીરકાયપ્પઓગિણો ય ૨’ અથવા એકશ્વ-કશ્વન ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્પઓગી ચ, આહારકશરીરકાયપ્રયોગી ચ, એકેચ કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ ભવન્તિ ૨, ‘અહવેગે ય ઓરાલિય-મીસાસરીરકાયપ્પઓગી ય આહારગસરીરકાયપ્પઓગિણો ય કમ્મગસરીરકાયપ્પઓગી ય ૩’ અથવા એકશ્વ ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી ચ, એકેચ આહારકશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ, એકશ્વ કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી ચ ભવતિ ૩, ‘અહવેગે ય ઓરાલિયમીસાસરીરકાયપ્પઓગી ય આહારગસરીરકાયપ્પઓગિણો ય કમ્મગસરીરકાયપ્પઓગિણો ય ૪’ અથવા એકશ્વ કશ્વન

શરીરકાયપ્રયોગી હોતે હૈં । (૮) યે ત્રિકસંયોગીઆઠ ભંગ સમ્પન્ન હુએ ।

અથવા કોઈ એક મનુષ્ય ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોતા હૈં, કોઈ એક મનુષ્ય આહારકશરીરકાયપ્રયોગી હોતા હૈં, ઓર એક મનુષ્ય કાર્મણશરીર-કાયપ્રયોગી હોતા હૈં । (૧)

અથવા કોઈ એક મનુષ્ય ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોતા હૈં, કોઈ એક મનુષ્ય આહારકશરીરકાયપ્રયોગી હોતા હૈં ઓર વહુત-સે મનુષ્ય કાર્મણ-શરીરકાયપ્રયોગી હોતે હૈં (૨)

અથવા કોઈ એક મનુષ્ય ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોતા હૈં, અનેક મનુષ્ય આહારકશરીરકાયપ્રયોગી હોતે હૈં ઓર કોઈ એક કાર્મણશરીરકાય-પ્રયોગી હોતા હૈં । (૩)

અથવા કોઈ એક મનુષ્ય ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોતા હૈં, અનેક મનુષ્ય આહારકશરીરકાયપ્રયોગી હોતે હૈં ઓર કોઈ અનેક મનુષ્ય કાર્મણશરી-

હાય છે (૮) આ ત્રિક સંયોગી આઠ ભંગ સંપન્ન થયા

અથવા કોઈ એક મનુષ્ય આહારક મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી થાય છે, કોઈ એક મનુષ્ય આહારક શરીરકાયપ્રયોગી થાય છે અને એક મનુષ્ય કાર્મણ શરીરકાયપ્રયોગી થાય છે (૧)

અથવા કોઈ એક મનુષ્ય ઔદારિક મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી થાય છે, કોઈ એક મનુષ્ય આહારક શરીરકાયપ્રયોગી અને છે, અને ઘણા બધા મનુષ્ય કાર્મણ શરીરકાયપ્રયોગી હોય છે. (૨)

અથવા કોઈ એક મનુષ્ય ઔદારિક મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી થાય છે, અનેક મનુષ્ય આહારક શરીરકાયપ્રયોગી થાય છે, અને કોઈ એક મનુષ્ય કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી થાય છે. (૩)

અથવા કોઈ એક મનુષ્ય ઔદારિક મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોય છે, અનેક મનુષ્ય આહારક શરીરકાયપ્રયોગી હોય છે અને કોઈ અનેક મનુષ્ય કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી થાય છે. (૪)

રક્તમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી ચ ૭, અથવા- એકથ આહારકશરીર-
કાયપ્રયોગિણશ્ચ આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ ૮, एवं एए
त्रिकसंयोगेन चत्वारोऽष्टौ भङ्गाः, सर्वेऽपि मिलित्वा द्वात्रिंशद् भङ्गाः ज्ञातव्याः ३२ । सू० ४

ટીકા-અથ ત્રિકસંયોગે મનુષ્યાણામ્ દ્વ-ત્રિંશદ્ ભઙ્ગાન્ પ્રરૂપયિતુમાહ-‘અહવેગે ય ઓરા-
લિયમીસગસરીરકાયપ્રયોગી ય આહારગસરીરકાયપ્રયોગી ય, આહારગમીસાસરીરકાયપ્ર-
કાયપ્રયોગી, એક આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી ઓર બહુત કાર્મણશરીર-
કાયપ્રયોગી (૬) ।

(અહવેગે ય આહારગસરીરકાયપ્રયોગિણો ય, આહારગમીસાસરીરકાયપ્ર-
યોગિણો ય કમ્માસરીરકાયપ્રયોગી ય) અથવા કોઈ બહુત આહારકશરીરકાય-
પ્રયોગી, બહુત આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી ઓર એક કોઈ કાર્મણશરીરકાય-
પ્રયોગી (૭) ।

(અહવેગે ય આહારગસરીરકાયપ્રયોગિણો ય, આહારગમીસાસરીરકાયપ્ર-
યોગિણો ય, કમ્મગસરીરકાયપ્રયોગિણો ય) અથવા બહુત સે આહારકશરીરકાય-
પ્રયોગી, બહુત-સે આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી ઓર બહુત-સે કાર્મણશરીર-
કાયપ્રયોગી (૮) ।

(एवं) इस प्रकार (एए) ये (तिय संजोएणं) तीन के संयोग से (चत्वारि)
चार (अट्ठभंगा) आठ भंग हुए (सव्वेवि मिलित्ता) सभी मिलकर (वत्तीसं भंगा)
बत्तीस भंग (जाणियव्वा) जानने चाहिए (३२) ।

ટીકાર્થ-અવ મનુષ્યોં મેં પાચે જાને વાલે ત્રિકસંયોગી વત્તીસ ભંગોં કા
નિરૂપણ ક્રિયા જાતા હૈ-

અથવા કોઈ એક મનુષ્ય ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોતા હૈ, કોઈ એક
કાયપ્રયોગી અને ઘણા કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી (૬)

(અહવેગે ય આહારગસરીરકાયપ્રયોગિણો ય, આહારગમીસાસરીરકાયપ્રયોગિણો ય કમ્મા
સરીરકાયપ્રયોગી ય) અથવા કોઈ ઘણા આહારકશરીરકાયપ્રયોગી, ઘણા આહારક મિશ્રશરીર
કાયપ્રયોગી અને કોઈ એક કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી (૭)

(અહવેગે ય આહારગસરીરકાયપ્રયોગિણો ય, આહારગમીસાસરીરકાયપ્રયોગિણો ય,
કમ્મગસરીરકાયપ્રયોગિણો ય) અથવા ઘણા બધા આહારકશરીરકાયપ્રયોગી, ઘણા બધા
આહારક મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી અને ઘણા કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી (૮)

(एवं) એ પ્રકારે (एए) ये (तिय संजोएणं) ત્રણના સંયોગથી (चत्वारि) ચાર (अट्ठ
भंगा) આઠ ભંગ થયા (सव्वे वि मिलित्ता) બધા મળીને (वत्तीसं भंगा) બત્તીસ ભંગ
(जाणियव्वा) જાણવા જોઈએ (३२)

ટીકાર્થ-હવે મનુષ્યોમાં મળી આવતા ત્રિક સંયોગી બત્તીસ ભંગોતુ નિરૂપણ કરાય છે
અથવા કોઈ એક મનુષ્ય ઔદારિક મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી થાય છે, કોઈ એક મનુષ્ય

ઓગી ય ૧, અથવા એકશ્વ-કશ્ચિન્મનુષ્યઃ ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી ચ આહારકશરીર-
કાયપ્રયોગી ચ આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી ભવતિ ૧, 'અહવેગે ય ઓરાલિયમીસગસરીર-
કાયપ્રયોગી ય આહારગસરીરકાયપ્રયોગી ચ આહારગમીસાસરીરકાયપ્રયોગિણો ય ૨'
અથવા એકશ્વ-કશ્ચિન્મનુષ્યઃ ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી ચ આહારકશરીરકાયપ્રયોગી ચ
ભવતિ, કેચિત્ આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ ભવન્તિ ૨, 'અહવેગે ય ઓરાલિયમીસગ-
સરીરકાયપ્રયોગી ય આહારગસરીરકાયપ્રયોગિણો ય આહારગમીસાસરીરકાયપ્રયોગી ય ૩'
અથવા એકશ્વ-કશ્ચિન્મનુષ્યઃ ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી ચ, કેચિદ્ આહારકશરીરકાયપ્રયોગિ-
ણશ્ચ, કશ્ચિદ્ આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી ચ ભવતિ ૩, 'અહવેગે ય ઓરાલિયમીસાસરીર-
કાયપ્રયોગી ય આહારગસરીરકાયપ્રયોગિણો ય આહારગમીસાસરીરકાયપ્રયોગિણો ય ૪'
અથવા એકશ્વ-કશ્ચિદ્ ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી ચ, કેચિદ્ આહારકશરીરકાયપ્રયો-
ગિણશ્ચ, કેચિદ્ આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ ભવન્તિ ૪, 'અહવેગે ય ઓરાલિયમીસા-
મનુષ્ય આહારકશરીરકાયપ્રયોગી હોતા હૈ, કોઈ એક મનુષ્ય આહારકમિશ્ર-
શરીરકાયપ્રયોગી હોતા હૈ । (૧)

અથવા કોઈ એક મનુષ્ય ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોતા હૈ, કોઈ એક
આહારકશરીરકાયપ્રયોગી હોતા હૈ, ઓર અનેક મનુષ્ય આહારકમિશ્રશરીર-
કાયપ્રયોગી હોતે હૈ । (૨)

અથવા કોઈ એક મનુષ્ય ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોતા હૈ ઓર કોઈ
એક મનુષ્ય આહારકશરીરકાયપ્રયોગી હોતે હૈ કોઈ એક મનુષ્ય આહારકમિશ્ર-
શરીરકાયપ્રયોગી હોતા હૈ । (૩)

અથવા કોઈ એક મનુષ્ય ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોતા હૈ, વહુત-સે
મનુષ્ય આહારકશરીરકાયપ્રયોગી હોતે હૈ ઓર વહુત સે મનુષ્ય આહારકમિશ્ર-
શરીરકાયપ્રયોગી હોતે હૈ । (૪)

આહારક શરીરકાયપ્રયોગી થાય છે, કોઈ એક મનુષ્ય આહારક મિશ્ર શરીરકાયપ્રયોગી
થાય છે (૧)

અથવા કોઈ એક મનુષ્ય ઔદારિક મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી થાય છે, કોઈ એક આહારક
શરીરકાયપ્રયોગી થાય છે, અને અનેક મનુષ્ય આહારક મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી થાય છે (૨)

અથવા કોઈ એક મનુષ્ય ઔદારિક મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી થાય છે ઘણા મનુષ્ય
આહારક શરીરકાયપ્રયોગી થાય છે, અને કોઈ એક મનુષ્ય આહારક મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી
થાય છે (૩)

અથવા કોઈ એક મનુષ્ય ઔદારિક મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી થાય છે, ઘણા મનુષ્ય
આહારકશરીરકાયપ્રયોગી અને છે અને ઘણા ઘણા મનુષ્ય આહારક મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી
થાય છે (૪)

ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી ચ, એકેચ આહારકશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ, કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ ભવન્તિ ૪, 'અહવેગે ય ઓરાલિયમીસાસરીરકાયપ્પઓગિણો ય આહારગસરીરકાયપ્પઓગીય કમ્મગસરીરકાયપ્પઓગી ય ૫,' અથવા એકે-કેચન ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ, એકશ્ચ આહારકશરીરકાયપ્રયોગી ચ, એકશ્ચ કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી ચ ભવતિ ૫,

'અહવેગે ય ઓરાલિયમીસાસરીરકાયપ્પઓગિણો ય આહારગસરીરકાયપ્પઓગી ય કમ્માસરીરકાયપ્પઓગિણો ય ૬' અથવા એકેચ-કેચિત્ ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ, એકશ્ચ આહારકશરીરકાયપ્રયોગી ચ, એકે ચ કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ ભવન્તિ ૬, 'અહવેગે ય ઓરાલિયમીસાસરીરકાયપ્પઓગિણો ય આહારગસરીરકાયપ્પઓગિણો ય કમ્માસરીરકાયપ્પઓગી ય ૭' અથવા એકેચ-કેચન ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ, આહારકશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ ભવન્તિ, એકશ્ચ કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી ચ ભવતિ ૭, 'અહવેગે ય ઓરાલિયમીસાસરીરકાયપ્પઓગિણો ય આહારગસરીરકાયપ્પઓગિણો ય કમ્માસરીરકાયપ્પઓગિણો ય ૮' અથવા એકેચ ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ, કેચિત્ આહારકશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ, કેચિત્ કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી હોતે હૈં (૪)

અથવા કોઈ અનેક મનુષ્ય ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોતે હૈં, કોઈ એક મનુષ્ય આહારકશરીરકાયપ્રયોગી હોતા હૈં, ઓર કોઈ એક મનુષ્ય કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી હોતા હૈં । (૫)

અથવા કોઈ અનેક મનુષ્ય ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોતે હૈં, કોઈ એક મનુષ્ય આહારકશરીરકાયપ્રયોગી હોતા હૈં, કોઈ અનેક મનુષ્ય કાર્મણશરીરકાય પ્રયોગી હોતે હૈં । (૬)

અથવા કોઈ અનેક મનુષ્ય ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોતે હૈં, અનેક મનુષ્ય આહારકશરીરકાયપ્રયોગી હોતે હૈં ઓર કોઈ એક મનુષ્ય કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી હોતા હૈં । (૭)

અથવા વહુત-સે મનુષ્ય ઔદારિકશરીરકાયપ્રયોગી હોતે હૈં, વહુત-સે

અથવા કોઈ અનેક મનુષ્ય ઔદારિક મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી થાય છે, કોઈ એક મનુષ્ય આહારક શરીરકાયપ્રયોગી હોય છે, અને કોઈ એક મનુષ્ય કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી હોય છે. (૫)

અથવા કોઈ અનેક મનુષ્ય ઔદારિક મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોય છે, કોઈ એક મનુષ્ય આહારકશરીરકાયપ્રયોગી હોય છે, કોઈ અનેક મનુષ્ય કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી હોય છે. (૬)

અથવા કોઈ અનેક મનુષ્ય ઔદારિક મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી બને છે, કોઈ અનેક મનુષ્ય આહારકશરીરકાયપ્રયોગી હોય છે. અને કોઈ એક મનુષ્ય કાર્મણશરીરકાય પ્રયોગી હોય છે. (૭)

અથવા ઘણા બધા મનુષ્ય ઔદારિક મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી થાય છે, ઘણા મનુષ્ય આહારક શરીરકાયપ્રયોગી હોય છે, અને ઘણા મનુષ્ય કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી હોય છે. (૮)

પ્રયોગિણશ્ચ ભવન્તિ ૮, ત્રિકસંયોગે પૂર્વોક્તાષ્ટમેલનેન પોઢશ મજ્ઞાઃ, ‘અહવેગે ય ઓરાલિય-મીસાસરીરકાયપ્પઓગી ય આહારગમીસાસરીરકાયપ્પઓગી ય કમ્મગસરીરકાયપ્પઓગી ય ૧’ અથવા એકશ્ચ-કશ્ચિત્ ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગીચ, આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગીચ, કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી ચ, ભવતિ ૧, ‘અહવેગે ય ઓરાલિયમીસાસરીરકાયપ્પઓગી ય આહારગમીસાસરીરકાયપ્પઓગી ય કમ્મગસરીરકાયપ્પઓગિણો ય ૨’ અથવા એકશ્ચ-કશ્ચિત્ ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી ચ આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી ચ, કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ એકે કેચન ભવન્તિ ૨, ‘અહવેગે ય ઓરાલિયમીસાસરીરકાયપ્પઓગી ય આહારગમીસાસરીરકાયપ્પઓગિણો ય કમ્મગસરીરકાયપ્પઓગી ય ૩’ અથવા એકશ્ચ-કશ્ચિત્ ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી ચ, એકેચ આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ, એકઃ કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી ચ ભવતિ ૩, ‘અહવેગે ય ઓરાલિયમીસાસરીરકાયપ્પઓગી ય આહારગમીસાસરીરકાયપ્પઓગિણો ય કમ્મગસરીરકાયપ્પઓગિણો ય ૪, અથવા એકશ્ચ-કશ્ચન ઔદારિકમિશ્રશરીર-મનુષ્ય આહારકશરીરકાયપ્રયોગો હોતે હૈં, ઓર બહુત સે કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી હોતે હૈં । (૮)

इस प्रकार ये नाठ भंग हैं । पूर्वोक्त आठ मिलाने से सब सोलह हो जाते हैं । अथवा कोई एक मनुष्य औदारिकमिश्रशरीरकायप्रयोगी होता है, कोई एक मनुष्य आहारकमिश्रशरीरकायप्रयोगी होता है, और कोई कर्मणशरीर-कायप्रयोगी होता है । (१)

अथवा कोई एक मनुष्य औदारिकमिश्रशरीरकायप्रयोगी होता है, कोई एक मनुष्य आहारकमिश्रशरीरकायप्रयोगी होता है और अनेक मनुष्य कर्मणशरीर-कायप्रयोगी होते हैं । (२)

अथवा कोई एक मनुष्य औदारिकमिश्रशरीरकायप्रयोगी होता है, अनेक मनुष्य आहारकमिश्रशरीरकायप्रयोगी होते हैं और एक मनुष्य कर्मणशरीर-कायप्रयोगी होता है । (३)

अथवा कोई एक मनुष्य औदारिकमिश्रशरीरकायप्रयोगी होता है, अनेक

આ પ્રકારના આઠ ભંગ છે. પૂર્વોક્ત આઠ મેળવવાથી બધા મળીને સોલ થઈ જાય છે.

અથવા કોઈ એક મનુષ્ય ઔદારિક મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોય છે, કોઈ એક મનુષ્ય

આહારક મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોય છે અને કોઈ કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી હોય છે. (૧)

અથવા કોઈ એક મનુષ્ય ઔદારિક મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોય છે, કોઈ એક મનુષ્ય

આહારક મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોય છે, અને અनेક મનુષ્ય કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી બને છે (૨)

અથવા કોઈ એક મનુષ્ય ઔદારિક મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોય છે, અનેક મનુષ્ય

આહારક મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોય છે, અને એક મનુષ્ય કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી હોય છે. (૩)

અથવા કોઈ એક મનુષ્ય ઔદારિક મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોય છે, અનેક મનુષ્ય

કાયપ્રયોગી ચ, એકથ આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગિણથ, એકેચ કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગિણથ
 ભવન્તિ ૪, અહવેગે ય ઓરાલિયમીસાસરીરકાયપ્પઓગિણો ય આહારગમીસાસરીરકાયપ્પઓ-
 ગી ય કમ્મગસરીરકાયપ્પઓગિણો ય ૫' અથવા એકેચ-કેચન ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયો-
 ગિણથ, એકથ આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી ચ, એકેચ કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગિણથ ભવન્તિ ૫,
 'અહવેગે ય ઓરાલિયમીસાસરીરકાયપ્પઓગિણો ય આહારગમીસાસરીરકાયપ્પઓગી ય ૬' કમ્મ-
 ગસરીરકાયપ્પઓગી ય ૬' અથવા એકેચ-કેચન ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગિણથ, કશ્ચિદ્
 આહારકમિશ્રશરીરપ્રયોગી ચ, કશ્ચિદ્ કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી ચ ભવતિ ૬, 'અહવેગે ય
 ઓરાલિયમીસાસરીરકાયપ્પઓગિણો ય આહારગમીસાસરીરકાયપ્પઓગિણો ય કમ્મગસરીર-
 કાયપ્પઓગી ય ૭' અથવા એકેચ-કેચન ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગિણથ આહારકમિશ્ર-
 શરીરકાયપ્રયોગિણથ, કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી ચ કશ્ચિદ્ ભવતિ ૭, 'અહવેગે ય ઓરાલિય-

મનુષ્ય આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોતે હૈં ઓર અનેક મનુષ્ય કાર્મણશરીર-
 કાયપ્રયોગી હોતે હૈં । (૪)

અથવા કોઈ અનેક મનુષ્ય ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોતે હૈં, કોઈ
 એક મનુષ્ય આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોતા હૈં ઓર એક મનુષ્ય કાર્મણ-
 શરીરકાયપ્રયોગી હોતા હૈં । (૫)

અથવા અનેક મનુષ્ય ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોતે હૈં, કોઈ એક
 મનુષ્ય આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોતા હૈં ઓર કોઈ વહુત કાર્મણશરીર-
 કાયપ્રયોગી હોતે હૈં । (૬)

અથવા અનેક મનુષ્ય ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોતે હૈં, અનેક મનુ-
 ષ્ય આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોતે હૈં ઓર કોઈ એક કાર્મણશરીરકાય-
 પ્રયોગી હોતા હૈં । (૭)

અથવા વહુત-સે મનુષ્ય ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોતે હૈં, વહુત-સે

આહારક મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી બને છે, અને અનેક મનુષ્ય કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી
 થાય છે. (૪)

અથવા કોઈ અનેક મનુષ્ય ઔદારિક મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોય છે, કોઈ એક મનુષ્ય
 આહારક મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોય છે, અને એક મનુષ્ય કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી થાય છે (૫)

અથવા કોઈ અનેક મનુષ્ય ઔદારિક મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોય છે, કોઈ એક
 મનુષ્ય આહારક મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી થાય છે અને કોઈ વહુત કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી
 થાય છે. (૬)

અથવા અનેક મનુષ્ય ઔદારિક મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોય છે અનેક મનુષ્ય આહાર-
 ક મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોય છે અને કોઈ એક કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી હોય છે. (૭)

મીસાસરીરકાયપ્પઓગિણો ય આહારગમીસાસરીરકાયપ્પઓગિણો ય કમ્પગસરીરકાયપ્પઓગિણો ય ૮' અથવા એકેચ-કેચન ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ, એકે આહારકમિશ્ર-શરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ, એકેચ કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ ભવન્તિ ૮, ઉક્તપોહશાનામઘ્નિઃ સંમેલનેન ચતુર્વિંશતિઃ, 'અહવેગે ય આહારગસરીરકાયપ્પઓગી ય આહારગમીસાસરીરકાયપ્પઓગી ય કમ્માસરીરકાયપ્પઓગી ય ૧' અથવા એકશ્ચ કશ્ચિદ્ આહારકશરીરકાયપ્રયોગી ચ, આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી ચ, કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી ચ ભવન્તિ ૧, 'અહવેગે ય આહારગસરીરકાયપ્પઓગી ય આહારગમીસાસરીરકાયપ્પઓગી ય કમ્પસરીરકાયપ્પઓગિણો ય ૨' અથવા એકશ્ચ કશ્ચિદ્ આહારકશરીરકાયપ્રયોગી ચ, કશ્ચિદ્ આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી ચ, કેચિત્ કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ ભવન્તિ ૨, 'અહવેગે ય આહારગસરીરકાયપ્પઓગી ય આહારગમીસાસરીરકાયપ્પઓગિણો ય કમ્માસરીરકાયપ્પઓગી ય ૩' અથવા એકશ્ચ આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોતે હૈં ઓર બહુત-સે કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી હોતે હૈં । (૮)

પૂર્વોક્ત સોલહ ભંગોં મેં મી ઈન આઠ કો મિલાદેનેસે સવ મિલ કર ચૌવીસ ભંગ હુવ ।

અથવા કોઈ એક મનુષ્ય આહારકશરીરકાયપ્રયોગી હોતા હૈ, કોઈ એક મનુષ્ય આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોતા હૈ ઓર એક મનુષ્ય કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી હોતા હૈ । (૧)

અથવા કોઈ એક મનુષ્ય આહારકશરીરકાયપ્રયોગી હોતા હૈ, કોઈ એક આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોતા હૈ ઓર કોઈ બહુત-સે મનુષ્ય કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી હોતે હૈં । (૨)

અથવા કોઈ એક મનુષ્ય આહારકશરીરકાયપ્રયોગી હોતા હૈ, કોઈ અનેક મનુષ્ય આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોતે હૈં ઓર કોઈ એક કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી હોતા હૈ । (૩)

અથવા ઘણા બધા મનુષ્ય ઔદારિક મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી બને છે, ઘણા આહારક મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી થાય છે અને ઘણા કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી બને છે. (૮)

પૂર્વોક્ત સોળ ભંગોમાં આ આઠને મેળવવાથી બધા મળીને ચૌવીસ ભંગ થયા.

અથવા કોઈ એક મનુષ્ય આહારક શરીરકાયપ્રયોગી થાય છે, કોઈ એક મનુષ્ય આહારક મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી થાય છે, અને એક મનુષ્ય કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી થાય છે (૧)

અથવા કોઈ એક મનુષ્ય આહારક શરીરકાયપ્રયોગી હોય છે, કોઈ એક આહારક મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોય છે અને કોઈ ઘણા મનુષ્ય કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી હોય છે (૨)

અથવા કોઈ એક મનુષ્ય આહારક શરીરકાયપ્રયોગી હોય છે, કોઈ અનેક મનુષ્ય આહારક મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોય છે, અને કોઈ એક કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી હોય છે (૩)

રક્તશરીરકાયપ્રયોગી ચ, એકે ચ આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ, એકશ્ચ કાર્મણશરીરકાય-
પ્રયોગી ચ ભવતિ ૩, 'અહવેગે ય આહારગસરીરકાયપ્પઓગી ય આહારગમીસાસરીરકાયપ્પ-
ઓગિણો ય કમ્માસરીરકાયપ્પઓગિણો ય ૪' અથવા એકશ્ચ કેચન આહારકશરીરકાયપ્રયોગી
ચ, એકે ચ આહારમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ એકે ચ કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ ભવન્તિ ૪,
'અહવેગે ય આહારગસરીરકાયપ્પઓગિણો ય આહારગમીસાસરીરકાયપ્પઓગી ય કમ્માસરીર-
કાયપ્પઓગી ય ૫' અથવા એકેચ-કેચન આહારકશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ, એકશ્ચ આહારક-
મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી ચ, એકશ્ચ કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી ચ ભવતિ ૫, 'અહવેગે ય આહા-
રગસરીરકાયપ્પઓગિણો ય આહારગમીસાસરીરકાયપ્પઓગી ય કમ્મગસરીરકાયપ્પઓ-
ગિણો ય ૬' અથવા એકેચ-કેચન આહારકશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ, એકશ્ચ આહારકમિશ્રશરીર-
કાયપ્રયોગી ચ, એકે ચ કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ ભવન્તિ ૬, 'અહવેગે ય આહારગસરીર-
કાયપ્પઓગિણો ય આહારગમીસાસરીરકાયપ્પઓગિણો ય કમ્માસરીરકાયપ્પઓગી ય ૭'
અથવા એકે ચ-કેચન આહારકશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ, આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ,

અથવા કોઈ એક મનુષ્ય આહારકશરીરકાયપ્રયોગી હોતા હૈ, કોઈ અનેક
મનુષ્ય આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોતે હૈં ઓર કોઈ અનેક મનુષ્ય કાર્મણ-
શરીરકાયપ્રયોગી હોતે હૈં । (૪)

અથવા અનેક મનુષ્ય આહારકશરીરકાયપ્રયોગી હોતે હૈં, કોઈ એક મનુષ્ય
આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોતા હૈ ઓર કોઈ એક કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી
હોતા હૈ । (૫)

અથવા અનેક મનુષ્ય આહારકશરીરકાયપ્રયોગી હોતે હૈં, કોઈ એક મનુષ્ય
આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોતા હૈ ઓર અનેક મનુષ્ય કાર્મણશરીરકા પ્ર-
યોગી હોતે હૈં । (૬)

અથવા અનેક મનુષ્ય આહારકશરીરકાયપ્રયોગી હોતે હૈં, અનેક મનુષ્ય
આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોતે હૈં ઓર એક મનુષ્ય કાર્મણશરીરકાયપ્ર-
યોગી હોતા હૈ । (૭)

અથવા કેઈ એક મનુષ્ય આહારક શરીરકાયપ્રયોગી હોય છે, કેઈ અનેક મનુષ્ય આહારક
મિશ્ર શરીરકાયપ્રયોગી હોય છે, અને કેઈ અનેક મનુષ્ય કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી હોય છે. (૪)

અથવા અનેક આહારક શરીરકાયપ્રયોગી હોય છે, કેઈ એક મનુષ્ય આહારક મિશ્ર
શરીરકાયપ્રયોગી હોય છે, અને કેઈ એક કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી હોય છે (૫)

અથવા અનેક મનુષ્ય આહારક શરીરકાયપ્રયોગી હોય ને કેઈ એક મનુષ્ય આહાર-
ક મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોય છે અને અનેક મનુષ્ય કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી હોય છે (૬)

અથવા અનેક મનુષ્ય આહારક શરીરકાયપ્રયોગી હોય છે, અનેક મનુષ્ય આહારક
મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોય છે અને એક મનુષ્ય કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી હોય છે (૭)

एकश्च कर्मणशरीरकायप्रयोगी च भवति-७, 'अहवेगे य आहारगसरीरकायप्पओगिणो य आहारगमीसांसरीरकायप्पओगिणो य कम्मगसरीरकायप्पओगिणो य ८' अथवा एके च केचन आहारकशरीरकायप्रयोगिणश्च, केचित् आहारकमिश्रशरीरकायप्रयोगिणश्च, केचित् कर्मणशरीरकायप्रयोगिणश्च भवन्ति ८, 'एवं एए तियसंजोएणं चत्तारि अहमंगा' एवम्-उत्तरीत्या एते-पूर्वोक्ताः त्रिकसंयोगेन चत्वारः अष्टौ भङ्गा भवन्ति, 'सव्वेपि मिलित्ता वत्तीसं भंगा जाणियव्वा ३२' सर्वेऽपि मिलित्वा त्रिकसंयोगे द्वात्रिंशद् भङ्गाः, ज्ञातव्याः ३२, तथा च त्रिकसंयोगे औदारिकमिश्राहारककर्मणानामष्टौ भङ्गाः औदारिकमिश्राहारकमिश्र-कर्मणानामष्टौ भङ्गाः, आहारकाहारकमिश्रकर्मणानामष्टौ भङ्गाः भवन्ति, इत्येवं रीत्या सर्व, संख्यया द्वात्रिंशद् भङ्गा भवन्तीति भावः ॥सू० ४॥

चतुष्कसंयोगवक्तव्यता-

મૂલમ્-અહવેગે ય ઓરાલિયમીસાસરીરકાયપ્પઓગી ય આહારગસરીર-કાયપ્પઓગી ય આહારગમીસાસરીરકાયપ્પઓગી ય કમ્માસરીરકાયપ્પ-ઓગી ય ૧, અહવેગે ય ઓરાલિયમીસાસરીરકાયપ્પઓગી ય, આહારગ-

અથવા અનેક મનુષ્ય આહારકશરીરકાયપ્રયોગી હોતે હૈં, અનેક મનુષ્ય આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોતે હૈં ઓર અનેક મનુષ્ય કાર્મણશરીરકાયપ્ર-યોગી હોતે હૈં । (૮)

ये त्रिकसंयोगी एकवचन और बहुवचन की विवक्षा करने से, चार तरह के आठ-आठ भंग अर्थात् सब मिलकर वत्तीस भंग सिद्ध होते हैं । तीन-तीन प्रयोगों का संयोग इस प्रकार किया गया है-औदारिकमिश्र, आहारक और आहारकमिश्र के संयोग से आठ, औदारिकमिश्र, आहारक और कर्मण के संयोग से आठ, औदारिकमिश्र, आहारकमिश्र और कर्मण के संयोग से आठ, तथा आहारक, आहारकमिश्र और कर्मण के संयोग से आठ । इस प्रकार सब त्रिकसंयोगी भंग, वत्तीस हैं ॥ सू० ४ ॥

અથવા અનેક મનુષ્ય આહારક શરીરકાયપ્રયોગી હોય છે, અનેક મનુષ્ય આહારક મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોય છે, અનેક મનુષ્ય કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી હોય છે. (૮)

આ ત્રિક સંયોગી એકવચન અને બહુવચનની વિવક્ષા કરવાથી ચાર પ્રકારના આઠ આઠ ભંગ અર્થાત્ બધા ભળીને બત્તીસ ભંગ સિદ્ધ થાય છે. ત્રણ ત્રણ પ્રયોગોનો સંયોગ આ પ્રકારે કરેલો છે-ઔદારિક મિશ્ર, આહારક અને આહારક મિશ્રનો સંયોગથી આઠ ઔદારિક મિશ્ર આહારક અને કાર્મણના સંયોગથી આઠ. ઔદારિક મિશ્ર, આહારક મિશ્ર અને કાર્મણના સંયોગથી આઠ તથા આહારક આહારક મિશ્ર અને કાર્મણના સંયોગથી આઠ. આ પ્રકારે બધા ભળીને ત્રિક સંયોગી ભંગ બત્તીસ છે. ॥ સૂ० ૪ ॥

सरीरकायप्पओगी य आहारगमीसासरीरकायप्पओगी य कम्मासरीर-
 कायप्पओगिणो य २, अहवेगे य ओरालियमीसासरीरकायप्पओगी य,
 आहारगसरीरकायप्पओगी य आहारगमीसासरीरकायप्पओगिणो य,
 कम्मासरीरकायप्पओगी य ३, अहवेगे य ओरालियमीसासरीरकायप्प-
 ओगी य आहारगसरीरकायप्पओगी य आहारगमीसासरीरकायप्पओ-
 गिणो य, कम्मासरीरकायप्पओगिणो य ४, अहवेगे य ओरालियमीसा-
 सरीरकायप्पओगी य, आहारगसरीरकायप्पओगिणो य, आहारगमीसा-
 सरीरकायप्पओगी य कम्मासरीरकायप्पओगी य ५, अहवेगे य ओरा-
 लियमीसासरीरकायप्पओगी य आहारगसरीरकायप्पओगिणो य आहार-
 गमीसासरीरकायप्पओगी य कम्मासरीरकायप्पओगिणो य ६, अहवेगे
 य ओरालियमीसासरीरकायप्पओगी य आहारगसरीरकायप्पओगिणो य
 आहारगमीसासरीरकायप्पओगिणो य कम्मासरीरकायप्पओगी य ७,
 अहवेगे य ओरालियमीसासरीरकायप्पओगी य आहारगसरीरकायप्प-
 ओगिणो य आहारगमीसासरीरकायप्पओगिणो य कम्मासरीरकायप्प-
 ओगिणो य ८, अहवेगे य ओरालियमीसासरीरकायप्पओगिणो य आहा-
 रगसरीरकायप्पओगी य आहारगमीसासरीरकायप्पओगी य कम्मा-
 सरीरकायप्पओगी य ९ अहवेगे य ओरालियमीसासरीरकायप्पओगिणो
 य आहारगसरीरकायप्पओगी य आहारगमीसासरीरकायप्पओगी य
 कम्मासरीरकायप्पओगिणो य १०, अहवेगे य ओरालियमीसासरीरकाय-
 प्पओगिणो य आहारगसरीरकायप्पओगी य आहारगमीसासरीरकायप्प-
 ओगिणो य कम्मासरीरकायप्पओगी य ११ अहवेगे य ओरालियमीसा-
 सरीरकायप्पओगिणो य आहारगसरीरकायप्पओगी य आहारगमीसा-
 सरीरकायप्पओगिणो य कम्मासरीरकायप्पओगिणो य १२, अहवेगे य
 ओरालियमीसासरीरकायप्पओगिणो य आहारगसरीरकायप्पओगिणो य
 आहारगमीसासरीरकायप्पओगी य कम्मासरीरकायप्पओगी य १३, अह-

વેગે ય ઓરાલિયમીસાસરીરકાયપ્પઓગિણો ય આહારગસરીરકાયપ્પ-
ઓગિણો ય આહારગમીસાસરીરકાયપ્પઓગી ય કમ્માસરીરકાયપ્પઓ-
ગિણો ય ૧૪. અહવેગે ય ઓરાલિયમીસાસરીરકાયપ્પઓગિણો ય આહાર-
ગસરીરકાયપ્પઓગિણો ય આહારગમીસાસરીરકાયપ્પઓગિણો ય કમ્મા-
સરીરકાયપ્પઓગી ય ૧૫, અહવેગે ય ઓરાલિયમીસાસરીરકાયપ્પઓગિણો
ય આહારગસરીરકાયપ્પઓગિણો ય આહારગમીસાસરીરકાયપ્પઓગિણો
ય કમ્માસરીરકાયપ્પઓગિણો ય ૧૬, एवं एए चउसंजोएणं सोलस
भंगा भवन्ति, सव्वे वि य णं संपिडिया असीति भंगा भवन्ति, बाण-
मंतरजोइसवेमाणिया जहा असुरकुमारा ॥सू० ५॥

છાયા-અથવા એકશ્ચ ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી ચ આહારકશરીરકાયપ્રયોગી ચ
આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી ચ કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી ચ ૧, અથવા એકશ્ચૌદારિકમિશ્ર-

ચતુષ્કસંયોગવક્તવ્યતા

શબ્દાર્થ-(અહવેગે ય ઓરાલિયમીસાસરીરકાયપ્પઓગી ય, આહારગસરીર-
કાયપ્પઓગી ય, આહારગમીસાસરીરકાયપ્પઓગી ય, કમ્માસરીરકાયપ્પઓગી ય)
અથવા કોઈ એક ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી, એક આહારકશરીરકાયપ્રયોગી,
એક આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી ઓર એક કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી । (૧)

(અહવેગે ય ઓરાલિયમીસાસરીરકાયપ્પઓગી ય, આહારગસરીરકાયપ્પ-
ઓગી ય, આહારગમીસાસરીરકાયપ્પઓગી ય, કમ્માસરીરકાયપ્પઓગિણો ય)
અથવા કોઈ એક ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી, એક આહારકશરીરકાયપ્રયોગી,
એક આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી ઓર વહુત કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી । (૨)

ચતુષ્ક સંયોગ વક્તવ્યતા

શબ્દાર્થ-(અહવેગે ય ઓરાલિયમીસાસરીરકાયપ્પઓગી ય, આહારગસરીરકાયપ્પઓગી
ય, આહારગમીસાસરીરકાયપ્પઓગી ય, કમ્માસરીરકાયપ્પઓગી ય) અથવા કોઈ એક ઔદા-
રિક મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી, એક આહારક શરીરકાયપ્રયોગી, એક આહારક મિશ્રશરીરકાય
પ્રયોગી, અને એક કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી (૧)

(અહવેગે ય ઓરાલિયમીસાસરીરકાયપ્પઓગી ય, આહારગસરીરકાયપ્પઓગી ય, આહાર-
ગમીસાસરીરકાયપ્પઓગી ય, કમ્માસરીરકાયપ્પઓગિણો ય) અથવા કોઈ એક ઔદારિક
મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી, એક આહારકશરીરકાયપ્રયોગી, એક આહારક મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી,
અને ઘણા કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી (૨)

(અહવેગે ય ઓરાલિયમીસાસરીરકાયપ્પઓગી, ય, આહારગ, સરીરકાયપ્પઓગિણો ય, આહારગ મીસાસરીરકાયપ્પઓગી ય, કમ્પાસરીરકાયપ્પઓગી ય) અથવા કેઈ એક ઔદારિક મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી, અને અનેક આહારક શરીરકાયપ્રયોગી, એક આહારક મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી, કેઈ એક કાર્મણુશરીરકાયપ્રયોગી (૫)

कायप्रयोगी च कर्मणशरीरकायप्रयोगिणश्च ६, अथवा एकश्च औदारिकमिश्रशरीरकायप्रयोगी च आहारकशरीरकायप्रयोगिणश्च आहारकमिश्रशरीरकायप्रयोगिणश्च कर्मणशरीरकायप्रयोगी च, अथवा एकश्च औदारिकमिश्रशरीरकायप्रयोगी च आहारकशरीरकायप्रयोगिणश्च आहारकमिश्र-
शरीरकायप्रयोगिणश्च कर्मणशरीरकायप्रयोगिणश्च ८, अथवा एके च औदारिकमिश्रशरीरकाय-
प्रयोगिणश्च आहारकशरीरकायप्रयोगी च आहारकमिश्रशरीरकायप्रयोगी च कर्मणशरीरकाय-

ओगिणो य, आहारगमीसासरीरकायप्पओगी य, कम्मासरीरकायप्पओगिणो य) अथवा कोई एक औदारिकमिश्रशरीरकायप्रयोगी, अनेक आहारकशरीरकायप्र-
योगी, एक आहारकमिश्रशरीरकायप्रयोगी, अनेक कर्मणशरीरकायप्रयोगी । (६)

(अहवेगे य ओरालियमीसासरीरकायप्पओगी य, आहारगसरीरकायप्पओ-
गिणो य, आहारगमीसासरीरकायप्पओगिणो य, कम्मासरीरकायप्पओगी य)
अथवा कोई एक औदारिकमिश्रशरीरकायप्रयोगी, अनेक आहारकशरीरकायप्रयोगी
अनेक आहारकमिश्रशरीरकायप्रयोगी और एक कर्मणशरीरकायप्रयोगी । (७)

(अहवेगे य ओरालियमीसासरीरकायप्पओगी य, आहारगसरीरकायप्पओ-
गिणो य, आहारगमीसासरीरकायप्पओगिणो य, कम्मासरीरकायप्पओगिणो य)
अथवा कोई एक औदारिकमिश्रशरीरकायप्रयोगी, बहुत आहारकशरीरकायप्रयोगी,
बहुत आहारकमिश्रशरीरकायप्रयोगी और बहुत कर्मणशरीरकायप्रयोगी । (८)

(अहवेगे य ओरालियमीसासरीरकायप्पओगिणो य, आहारगसरीरकायप्प-
ओगी य, आहारगमीसासरीरकायप्पओगी य, कम्मासरीरकायप्पओगी य)

(अहवेगे य ओरालिय मीसासरीरकायप्पओगी य, आहारग सरीरकायप्पओगिणो य,
आहारग मीसासरीरकायप्पओगी य, कम्मासरीरकायप्पओगिणो य) अथवा केछि ओके औदारिक
मिश्रशरीरकायप्रयोगी, अनेक आहारकशरीरकायप्रयोगी ओके आहारकमिश्रशरीरकायप्रयोगी,
अनेक काम्भुशरीरकाय प्रयोगी. (९)

(अहवेगे य ओरालिय मीसासरीरकायप्पओगी य, आहारग सरीरकायप्पओगिणो य,
आहारग मीसासरीरकायप्पओगिणो य, कम्मासरीरकायप्पओगिणो य) अथवा केछि ओके औदा-
रिक मिश्रशरीरकायप्रयोगी, अनेक आहारकशरीरकायप्रयोगी, अनेक आहारक मिश्रशरीरकाय
प्रयोगी अने ओके काम्भुशरीरकायप्रयोगी (७)

(अहवेगे य ओरालिय मीसासरीरकायप्पओगी य, आहारग सरीरकायप्पओगिणो य,
आहारग मीसासरीरकायप्पओगिणो य, कम्मासरीरकायप्पओगिणो य) अथवा केछि ओके औदा-
रिक मिश्रशरीरकायप्रयोगी, धण्ण आहारकशरीरकायप्रयोगी, धण्ण आहारक मिश्रशरीरकाय
प्रयोगी अने धण्ण काम्भुशरीरकायप्रयोगी (८)

(अहवेगे य ओरालिय मीसासरीरकायप्पओगिणो य, आहारगसरीरकायप्पओगी य,
आहारगमीसासरीरकायप्पओगी य, कम्मासरीरकायप्पओगी य) अथवा धण्ण औदारिक मिश्र

પ્રયોગિણી, કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગિણી ૧૬, એવમ્ એતે ચતુઃસંયોગેન પોઢશ ભદ્ધા ભવન્તિ, સર્વેઽપિ ચ સ્વલુ સંપિઙ્ઢિતા અસીતિ મદ્ધા ભવન્તિ, વાનવ્યન્તરજ્યોતિષ્કવૈમાનિકા યથા અસુરકુમારાઃ ।

ટીકા-અથ ચતુષ્કસંયોગેન મનુષ્યાણાં પોઢશ ભદ્ધાન્ પ્રરૂપયિતુમાહ-‘અહવેગે ય ઓરા-લિયમિસાસરીરકાયપ્પઓગી ય આહારગસરીરકાયપ્પઓગિણો ય આહારગમીસાસરીરકાયપ્પ-ઓગી ય કમ્માસરીરકાયપ્પઓગી ય ૧’ અથવા એકથ-કથન મનુષ્યઃ ઔદારિકશરીરકાય-પ્રયોગી ચ આહારકશરીરકાયપ્રયોગી ચ આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી ચ, કાર્મણશરીરકાય-

૧(અહવેગે ય ઓરાલિયમીસાસરીરકાયપ્પઓગિણો ય, આહારગમરીરકાયપ્પ-ઓગિણો ય, આહારગમીસાસરીરકાયપ્પઓગિણો ય કમ્માસરીરકાયપ્પઓગિણો ય) અથવા વહુત ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી, વહુત આહારકશરીરકાયપ્રયોગી, વહુત આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી, વહુત કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી । (૧૬)

૧(એવં) ઇસ પ્રકાર (એતે) યે (ચડસંજોણં) ચાર કે સંયોગ સે (સોલસ ભંગા) સોલહ ભંગ (ભવંતિ) હોતે હૈં (સવ્વે વિ ય ણં સંપિઙ્ઢિયા) સવ મિલકર (અસીતિ) અસ્સી (ભંગા) ભંગ, (ભવંતિ) હૈં (વાણમંતરજોહસવેમાણિયા જહા અસુરકુમારા) વાનવ્યન્તર, જ્યોતિષ્ક, વૈમાનિક અસુરકુમારોં કી તરહ ।

ચતુષ્કસંયોગવક્તવ્યતા

ટીકાર્થ-અવ ચાર-ચાર પ્રયોગોં કે સંયોગ સે હોને વાલે મનુષ્યોં સંબંધી-સોલહ ભંગોં કી પ્રરૂપણા કી જાતી હૈ:-

અથવા કોઈ એક મનુષ્ય ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોતા હૈ, એક આહારકશરીરકાયપ્રયોગી હોતા હૈ, એક આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી

(અહવેગે ય ઓરાલિયમીસાસરીરકાયપ્પઓગિણો ય, આહારગસરીરકાયપ્પઓગિણો ય, આહારગ મીસાસરીરકાયપ્પઓગિણો ય, કમ્માસરીરકાયપ્પઓગિણો ય) અથવા ઘણા ઔદારિક મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી, ઘણા આહારકશરીરકાયપ્રયોગી, ઘણા આહારક મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી ઘણા કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી. (૧૬)

(એવં ચેવ) એ પ્રકારે (એતે) એ (ચડ સંજોણં) ચાર સંયોગથી (સોલસ ભંગા) સોલ ભંગ (ભવંતિ) થાય છે (સવ્વે વિ ય ણં સંપિઙ્ઢિયા) બધા મળાને (અસીતિ) એસી (ભંગા) ભંગ (ભવંતિ) છે (વાણમંતરજોહસવેમાણિયા જહા અસુરકુમારા) વાનવ્યન્તર, જ્યોતિષ્ક, અને વૈમાનિક અસુરકુમારોની જેમ

ચતુષ્ક સંયોગ વક્તવ્યતા

ટીકાર્થ-હવે ચાર-પ્રયોગોના સંયોગથી થનાર મનુષ્યો સંબંધી સોળ ભંગની પ્રરૂપણા કરાય છે.

અથવા કેઈ એક મનુષ્ય ઔદારિક મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોય છે, એક આહારક શરીરકાયપ્રયોગી હોય છે, એક આહારક મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી થાય છે, અને એક કાર્મણ

પ્રયોગી ચ ભવતિ ૧, 'અહવેગે ય ઓરાલિયમીસાસરીરકાયપ્પઓગી ય આહારગસરીરકાયપ્પ-ઓગી ય આહારગમીસાસરીરકાયપ્પઓગી ય કમ્માસરીરકાયપ્પઓગિણો ય ૨, અથવા એકશ્વ-કશ્વન ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી ચ, આહારકશરીરકાયપ્રયોગી ચ, આહારકમિશ્રશરીર-કાયપ્રયોગી ચ, એકેચ કેચન કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ ભવન્તિ ૨, 'અહવેગે ય ઓરાલિયમીસા-સરીરકાયપ્પઓગી ચ આહારગસરીરકાયપ્પઓગી ય આહારગમીસાસરીરકાયપ્પઓગિણો ય કામાસરીરકાયપ્પઓગી ય ૩' અથવા એકશ્વ-કશ્વન ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી ચ, આહારકશરીરકાયપ્રયોગી ચ, આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ કેચિત્, કશ્ચિત્કાર્મણશરીર-કાયપ્રયોગી ચ ભવતિ ૩, 'અહવેગે ય ઓરાલિયમીસાસરીરકાયપ્પઓગી ય આહારગસરીર-કાયપ્પઓગી ય, આહારગમીસાસરીરકાયપ્પઓગિણો ય કમ્માસરીરકાયપ્પઓગિણો ય ૪' અથવા એકશ્વ-કશ્ચિત્ ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી ચ, આહારકશરીરકાયપ્રયોગી ચ, એકે ચ કેચન આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ, કેચન કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ ભવન્તિ ૪, હોતા હૈ ઓર એકકાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી હોતા હૈ । (૧)

અથવા કોઈ એક મનુષ્ય ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોતા હૈ, એક આહારકશરીરકાયપ્રયોગી હોતા હૈ, એક આહારકમિશ્રશરીર કાયપ્રયોગી હોતા હૈ ઓર અનેક મનુષ્ય કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી હોતે હૈ (૨) ।

અથવા કોઈ એક મનુષ્ય ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી એક આહારક-શરીરકાયપ્રયોગી, બહુત-સે આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી એક કાર્મણશરીર-કાયપ્રયોગી હોતા હૈ (૩) ।

અથવા કોઈ એક મનુષ્ય ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોતા હૈ, એક આહાર-કશરીરકાયપ્રયોગી હોતા હૈ, બહુત સે આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોતે હૈ ઓર બહુત -સે કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી હોતે હૈ (૪) ।

અથવા કોઈ એક ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોતા હૈ, બહુત-સે આહાર-શરીરકાયપ્રયોગી હોય છે (૧)

અથવા કેઈ એક મનુષ્ય ઔદારિક મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોય છે, એક આહારક શરીરકાયપ્રયોગી હોય છે, એક આહારક મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોય છે અને અનેક મનુષ્ય કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી હોય છે (૨)

અથવા કેઈ એક મનુષ્ય ઔદારિક મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી, એક આહારકશરીરકાય-પ્રયોગી, ઘણા ઘણા આહારક મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી અને એક કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી હોય છે (૩)

અથવા કેઈ એક મનુષ્ય ઔદારિક મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોય છે, એક આહારક શરીરકાયપ્રયોગી હોય છે, ઘણા આહારક મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોય છે અને ઘણા કાર્મણ શરીરકાયપ્રયોગી હોય છે. (૪)

अथवा एके चौदारिकमिश्रशरीरकायप्रयोगिणश्च आहारकशरीरकायप्रयोगिणश्च आहारकमिश्र-
शरीरकायप्रयोगी च कर्मणशरीरकायप्रयोगी च १३, अथवा एकेचौदारिकमिश्रशरीरकाय-
प्रयोगिणश्च आहारकशरीरकायप्रयोगिणश्च, आहारकमिश्रशरीरकायप्रयोगी च कर्मणशरीर-
कायप्रयोगिणश्च १४, अथवा एके चौदारिकमिश्रशरीरकायप्रयोगिणश्च, आहारकशरीरकाय-
योगिणश्च आहारकमिश्रशरीरकायप्रयोगिणश्च कर्मणशरीरकायप्रयोगी च १५, अथवा एके
चौदारिकमिश्रशरीरकायप्रयोगिणश्च, आहारकशरीरकायप्रयोगिणश्च आहारकमिश्रशरीरकाय-

(अहवेगे य ओरालियमीसासरीरकायप्पओगिणो य, आहारगसरीरकायप्प-
ओगिणो य, आहारगमीसासरीरकायप्पओगो य, कम्मासरीरकायप्पओगी य)
अथवा कोई बहुत औदारिकमिश्रशरीरकायप्रयोगी बहुत आहारकशरीरकाय-
प्रयोगी, एक आहारकमिश्रशरीरकायप्रयोगी और एक कर्मणशरीरकाय-
प्रयोगी । (१३)

(अहवेगे य ओरालियमीसासरीरकायप्पओगिणो य, आहारगसरीरकायप्प-
ओगिणो य, आहारकमीसासरीरकायप्पओगी य, कम्मासरीरकायप्पओगिणो य)
अथवा बहुत औदारिकमिश्रशरीरकायप्रयोगी, बहुत आहारकशरीरकायप्रयोगी,
एक आहारकमिश्रशरीरकायप्रयोगी और बहुत कर्मणशरीरकायप्रयोगी । (१४)

(अहवेगे य ओरालियमीसासरीरकायप्पओगिणो य, आहारगसरीरकाय-
प्पओगिणो य, आहारगमीसासरीरकायप्पओगिणो य, कम्मासरीरकायप्पओगी
य) अथवा कोई बहुत औदारिकमिश्रशरीरकायप्रयोगी, बहुत आहारकशरीरका-
यप्रयोगी, बहुत आहारकमिश्रशरीरकायप्रयोगी और एक कर्मणशरीरकायप्र-
योगी । (१५)

(अहवेगे य ओरालियमीसासरीरकायप्पओगिणो य, आहारगसरीरकायप्पओगिणो य,
आहारगमीसासरीरकायप्पओगी य, कम्मासरीरकायप्पओगी य) अथवा धणु औदारिक मिश्र
शरीरकायप्रयोगी, धणु आहारकशरीरकायप्रयोगी, ओष्ठ आहारक मिश्रशरीरकायप्रयोगी अने
ओष्ठ कर्मणशरीरकायप्रयोगी (१३)

(अहवेगे य ओरालियमीसासरीरकायप्पओगिणो य, आहारगसरीरकायप्पओगिणो य,
आहारगमीसासरीरकायप्पओगी य, कम्मासरीरकायप्पओगिणो य) अथवा धणु औदारिक
मिश्रशरीरकायप्रयोगी, धणु आहारकशरीरकायप्रयोगी, ओष्ठ आहारक मिश्रशरीरकायप्रयोगी
अने धणु कर्मणशरीरकायप्रयोगी. (१४)

(अहवेगे य ओरालियमीसासरीरकायप्पओगिणो य, आहारगसरीरकायप्पओगिणो य,
आहारग मीसासरीरकायप्पओगिणो य, कम्मासरीरकायप्पओगी य) अथवा ओष्ठ धणु औदा-
रिक मिश्रशरीरकायप्रयोगी, धणु आहारकशरीरकायप्रयोगी, धणु आहारक मिश्रशरीरकाय
प्रयोगी अने ओष्ठ कर्मण शरीरकायप्रयोगी. (१५)

‘અહવેગે ય ઓરાલિયમીસાસરીરકાયપ્પઓગી ય આહારગસરીરકાયપ્પઓગિણો ય આહારગ-
મીસાસરીરકાયપ્પઓગી ય કમ્માસરીરકાયપ્પઓગી ય ૫’ અથવા એકશ્ચ-કશ્ચન ઔદારિક-
મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી ચ, આહારકશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ કેચિત્, કશ્ચિદ્ આહારકમિશ્રશરીર-
કાયપ્રયોગી ચ, કશ્ચિત્ કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી ચ ભવતિ ૫, ‘અહવેગે ય ઓરાલિયમીસા-
સરીરકાયપ્પઓગી ય, આહારગસરીરકાયપ્પઓગિણો ય, આહારગમીસાસરીરકાયપ્પઓગી ય
કમ્માસરીરકાયપ્પઓગિણો ય ૬’ અથવા એકશ્ચૌદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી ચ, એકેચ
આહારકશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ, એકશ્ચ આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી ચ, એકેચ કાર્મણશરીર-
કાયપ્રયોગિણશ્ચ ભવન્તિ ૬, ‘અહવેગે ય ઓરાલિયમીસાસરીરકાયપ્પઓગી ય આહારગસરીર-
કાયપ્પઓગિણો ય આહારગમીસાસરીરકાયપ્પઓગિણો ય કમ્માસરીરકાયપ્પઓગી ય ૭’
અથવા એકશ્ચ-કશ્ચન ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી ચ, કેચિત્ આહારકશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ,
કેચન આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ, કશ્ચિત્ કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી ચ ભવતિ ૭,
‘અહવેગે ય ઓરાલિયમીસાસરીરકાયપ્પઓગી ય આહારગસરીરકાયપ્પઓગિણો ય આહારગ
મીસાસરીરકાયપ્પઓગિણો ય કમ્માસરીરકાયપ્પઓગિણો ય ૮’ અથવા એકશ્ચ-કશ્ચન ઔદા-
રકશરીરકાયપ્રયોગી હોતે હૈં, કોઈ એક આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોતા હૈં
और कोई एक कर्मणशरीरकાયप्रयोगी होता है । (५)

અથવા કોઈ એક ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોતા હૈં, વહુત-સે આહાર-
કશરીરકાયપ્રયોગી હોતે હૈં, કોઈ એક આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોતા હૈં
અનેક કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી હોતે હૈં । (૬)

અથવા કોઈ એક મનુષ્ય ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોતા હૈં, અનેક
આહારકશરીરકાયપ્રયોગી હોતે હૈં અનેક આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોતે
હૈં और एक कर्मणशरीरकાયप्रयोगी होता है । (७)

અથવા કોઈ એક મનુષ્ય ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોતા હૈં, વહુત-સે

અથવા કેાઈ એક ઔદારિક મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોય છે, ઘણા આહારક શરીર-
કાયપ્રયોગી હોય છે, કેાઈ એક આહારક મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોય છે અને કેાઈ એક
કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી હોય છે. (૫)

અથવા કેાઈ એક ઔદારિક મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોય છે, ઘણા આહારક શરીર-
કાયપ્રયોગી હોય છે, કેાઈ એક આહારક મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોય છે. અનેક કાર્મણ
શરીરકાયપ્રયોગી હોય છે (૬)

અથવા કેાઈ એક મનુષ્ય ઔદારિક મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોય છે, અનેક આહારક
શરીરકાયપ્રયોગી હોય છે, અનેક આહારક મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોય છે અને એક કાર્મણ
શરીરકાયપ્રયોગી હોય છે (૭)

અથવા કેાઈ એક મનુષ્ય ઔદારિક મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોય છે, ઘણા મનુષ્ય

રિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી ચ, આહારકશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ, આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ, કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ, કેચન ભવન્તીતિ ૮, ‘અહવેગે ય ઓરાલિયમીસાસરીરકાયપ્પઓગિણો ય, આહારગસરીરકાયપ્પઓગી ય આહારગમીસાસરીરકાયપ્પઓગી ય કમ્માસરીરકાયપ્પઓગી ય ૯’ અથવા એકેચ-કેચન ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ, કથિત્ આહારકશરીરકાયપ્રયોગી ચ, કથન આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી ચ, કથિત્ કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી ચ ભવતિ ૯, ‘અહવેગે ય ઓરાલિયમીસાસરીરકાયપ્પઓગિણો ય, આહારગસરીરકાયપ્પઓગી ય આહારગમીસાસરીરકાયપ્પઓગી ય કમ્માસરીરકાયપ્પઓગિણો ય ૧૦, અથવા એકેચ-કેચન ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ, કથન આહારકશરીરકાયપ્રયોગી ચ, કથિત્ આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી ચ, કેચન કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ ભવન્તિ ૧૦, ‘અહવેગે ય ઓરાલિયમીસાસરીરકાયપ્પઓગિણો ય આહારગસરીરકાયપ્પઓગી ય આહારગમીસાસરીરકાયપ્પઓગિણો ય કમ્માસરીરકાયપ્પઓગી ય ૧૧’ અથવા એકેચ-મનુષ્યાઃ ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ, એકશ્ચ આહારક-મનુષ્ય આહારકશરીરકાયપ્રયોગી હોતે હૈં, બહુત-સે આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોતે હૈં, બહુત-સે કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી હોતે હૈં । (૮)

અથવા બહુત-સે મનુષ્ય ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોતે હૈં, કોઈ એક આહારકશરીરકાયપ્રયોગી હોતા હૈં, એક આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોતા હૈં, એક કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી હોતા હૈં । (૯)

અથવા બહુત-સે ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોતે હૈં, એક કોઈ આહારકશરીરકાયપ્રયોગી હોતા હૈં, એક આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોતા હૈં ઓર બહુત-સે કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી હોતે હૈં । (૧૦)

અથવા બહુત-સે ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોતે હૈં, એક આહારકશરીરકાયપ્રયોગી હોતા હૈં, બહુત-સે આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોતે હૈં, એક

આહારકશરીરકાયપ્રયોગી હોય છે, ઘણા આહારક મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોય છે. ઘણા કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી હોય છે. (૮)

અથવા ઘણા મનુષ્ય ઔદારિક મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોય છે, કોઈ એક આહારકશરીરકાયપ્રયોગી હોય છે, એક આહારક મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોય છે એક કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી હોય છે. (૯)

અથવા ઘણા ઔદારિક મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોય છે, કોઈ એક આહારકશરીરકાયપ્રયોગી હોય છે. એક આહારક મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોય છે અને ઘણા કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી હોય છે (૧૦)

અથવા ઘણા ઔદારિક મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોય છે, એક આહારકશરીરકાયપ્રયોગી હોય છે, ઘણા આહારક મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોય છે, એક કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી હોય છે (૧૧)

શરીરકાયપ્રયોગી ચ, એકેચ આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ, એકથ કાર્મણશરીરકાય-
પ્રયોગી ચ ભવતિ ૧૧, 'અહવેગે ય ઓરાલિયમીસાસરીરકાયપ્પઓગિણો ય આહારગસરીર-
કાયપ્પઓગી ય આહારગમીસાસરીરકાયપ્પઓગિણો ય કમ્માસરીરકાયપ્પઓગિણો ય ૧૨'
અથવા એકેચ-કેચન ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ, એકથ આહારકશરીરકાયપ્રયોગી
ચ, એકેચાહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ, એકેચ કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ ભવન્તિ ૧૨,
'અહવેગે ય ઓરાલિયમીસાસરીરકાયપ્પઓગિણો ય આહારગસરીરકાયપ્પઓગિણો ય આહાર-
ગમીસાસરીરકાયપ્પઓગી ય કમ્માસરીરકાયપ્પઓગી ય ૧૩' અથવા એકેચ-કેચન ઔદા-
રિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ, કેચન આહારકશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ, કચ્ચિદ્ આહારકમિશ્ર-
શરીરકાયપ્રયોગી ચ, કચ્ચિત્ કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી ચ ભવતિ ૧૩, 'અહવેગે ય ઓરાલિય-
મીસાસરીરકાયપ્પઓગિણો ય આહારગસરીરકાયપ્પઓગિણો ય આહારગમીસાસરીરકાયપ્પ-
ઓગી ય કમ્માસરીરકાયપ્પઓગિણો ય ૧૪' અથવા એકેચ-કેચન ઔદારિકમિશ્રશરીરકાય-
પ્રયોગિણશ્ચ, આહારકશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ, કચ્ચિદ્ આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી ચ,
કેચિત્ કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ ભવન્તિ ૧૪, 'અહવેગે ય ઓરાલિયમીસાસરીરકાયપ્પ-
કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી હોતા હૈ । (૧૧)

અથવા વહુત-સે ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોતે હૈ, એક આહારક-
શરીરકાયપ્રયોગી હોતા હૈ, વહુત-સે આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોતે હૈ,
વહુત-સે કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી હોતે હૈ । (૧૨)

અથવા વહુત-સે ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોતે હૈ, વહુત-સે આહાર-
કશરીરકાયપ્રયોગી હોતે હૈ, એક આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોતા હૈ, એક
કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી હોતા હૈ । (૧૩)

અથવા વહુત-સે ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી, હોતે હૈ, વહુત-સે આહાર-
કશરીરકાયપ્રયોગી હોતે હૈ, એક આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોતા હૈ, અનેક
કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી હોતે હૈ । (૧૪)

અથવા વહુત-સે ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોતે હૈ, વહુત-સે આહાર-

અથવા ધણા ઔદારિક મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોય છે, એક આહારકશરીરકાયપ્રયોગી હોય
છે, ધણા આહારક મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોય છે, ધણા કાર્મણ શરીરકાયપ્રયોગી હોય છે (૧૨)

અથવા ધણા ઔદારિક મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોય છે, ધણા આહારક શરીરકાય
પ્રયોગી હોય છે, એક આહારક મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોય છે, એક કાર્મણશરીરકાય
પ્રયોગી હોય છે. (૧૩)

અથવા ધણા ઔદારિક મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોય છે, ધણા આહારકશરીરકાયપ્રયોગી હોય
છે, એક આહારક મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોય છે, અનેક કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી હોય છે. (૧૪)

અથવા ધણા ઔદારિક મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોય છે, ધણા આહારકશરીરકાય

ઓગિણો ય આહારગત્તરીરકાયપ્પઓગિણો ય, આહારગતીસાસરીરકાયપ્પઓગિણો ય કમ્મા-
સરીરકાયપ્પઓગી ય ૧૫' અથવા એકેચ-કેચન ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ, આહાર-
રકશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ, આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ ભવન્તિ, કશ્ચિત્ કાર્મણશરીર-
કાયપ્રયોગી ચ ભવતિ ૧૫, 'અન્નવેગે ય ઓશલિયમીસાસરીરકાયપ્પઓગિણો ય આહારગ-
સરીરકાયપ્પઓગિણો ય આહારગતીસાસરીરકાયપ્પઓગિણો ય કમ્માસરીરકાયપ્પઓગિણો ય'
૧૬' અથવા એકેચ-કેચન ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ, આહારકશરીરકાયપ્રયોગિ-
ણશ્ચ કેચિત્, કેચન આહારગતિશ્રશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ, કેચન કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગિણશ્ચ
ભવન્તિ ૧૬, 'એવં એ વડસંજોણં સોલસ મંગા ભવંતિ' એમ્-ઉત્તરીત્યા એતે-પૂર્વોક્તા-
શ્ચતુઃ-સંયોગેન પોઢશ મદ્દા ભવન્તિ, તથા ચ ઔદારિકમિશ્રાહારકમિશ્રકાર્મણરૂપચતુર્ણી-
પદાનામેક્ત્વવહુત્વાશ્ચાં પોઢશ મદ્દાઃ સમ્પન્નાઃ, 'સન્નવેઽવિ ય ણં સંપિઙ્કિયા અત્તીતિ મંગા
ભવંતિ' સર્વેઽપિ ચ સ્વલ્લ-એકદ્વિત્તિચતુઃ સંયોગિણિષ્ઠાઃ સંપિણ્કિતાઃ મિલિતાઃ સન્તઃ અશીતિ
મદ્દા ભવન્તિ, તથા ચ પ્રથમસંયોગે અષ્ટો, દ્વિકસંયોગે ચતુર્વિંશતિઃ, ત્રિકસંયોગે દ્વાત્રિશદ્,

રકશરીરકાયપ્રયોગી હોતે હૈં, વહુત-સે આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોતે હૈં,
એક કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી હોતા હૈં । (૧૫)

અથવા વહુત-સે ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોતે હૈં, વહુત-સે આહાર-
રકશરીરકાયપ્રયોગી હોતે હૈં, વહુત-સે આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોતે હૈં
ઔર વહુત-સે કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી હોતે હૈં । (૧૬)

યે ચાર-ચાર પ્રયોગાં કે સંયોગ સે સોલહ અંગ હોતે હૈં । ઔદારિકમિશ્ર,
આહારક, આહારકમિશ્ર ઔર કાર્મણ એન ચાર કે સંયોગ સે, એકવચન ઔર
વહુવચન કી વિવક્ષા સે સોલહ અંગ સમ્પન્ન હુએ । એક, દો, ત્રીન ઔર ચાર કે
સંયોગ વાલે સ્વદ અંગ નિલ કર અસ્તી હોતે હૈં યથા-એક-એક પ્રયોગ તે આઠ,
દ્વિક સંયોગી ચૌવીસ, ત્રિકસંયોગી બસતીસ ઔર ચતુષ્કસંયોગી સોલહ ।

પ્રયોગી હોય છે, ઘણા આહારક મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોય છે, એક કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગી
હોય છે. (૧૫)

અથવા ઘણા ઔદારિક મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોય છે, ઘણા આહારકશરીરકાય
પ્રયોગી હોય છે, ઘણા આહારક મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગી હોય છે અને ઘણા કાર્મણશરીર
કાય પ્રયોગી હોય છે (૧૬)

આ ચાર ચાર પ્રયોગોના સંયોગથી સોળ લગ થાય છે ઔદારિક મિશ્ર આહારક
અને આહારક મિશ્ર અને કાર્મણ એ ચારના સંયોગથી એકવચન અને બહુવચનની
વિવક્ષાથી સોળ લગ સંપન્ન થયા. એક એ ત્રણ અને ચારના સંયોગવાળા બધા લગ
મળીને એસી થાય છે, જેમ-એક એક પ્રયોગના આઠ, દ્વિસંયોગી ચૌવીસ ત્રિક સંયોગી
બસતીસ અને ચતુષ્ક સંયોગી સોળ.

प्रयोगगतिः, एवम्-यथा प्रयोगो भणितः तथा एषापि भणितव्या यावत् कर्मणशरीरकाय-
प्रयोगगतिः, जीवानां भदन्त ! कतिविधा प्रयोगगतिः प्रज्ञप्ता ? गौतम ! पञ्चदशविधा-प्रज्ञप्ता,
तद्यथा-सत्यमनःप्रयोगगतिः, यावत्-कर्मणशरीरकायप्रयोगगतिः, नैरयिकाणां भदन्त !
कतिविधा प्रयोगगतिः प्रज्ञप्ता ? गौतम ! एकादशविधा प्रज्ञप्ता, तद्यथा-सत्यमनः प्रयोगगतिः,
एवम् उपयुज्य यस्य यतिविधा तस्य ततिविधा भणितव्या यावद् वैमानिकानाम्, जीवानां

(से किं तं पओगगती ?) प्रयोगगति के कितने भेद हैं ? (पओगगती पण-
रसविहा पणत्ता) प्रयोगगति पन्द्रह प्रकार की कही है (तं जहा) वह इस प्रकार
(सच्चमणपओगगती) सत्यमनप्रयोगगति (एवं जहा पओगो भणितो) इस
प्रकार जैसे प्रयोग के भेद कहे (तहा एसा वि भाणितव्वा) इसी प्रकार यह अर्थात्
गति के भेद भी कहने चाहिए (जाव कम्मगसरीरकायपओगगती) यावत्
कर्मणशरीरकायप्रयोगगति ।

(जीवाणं भंते ! कतिविहा पओगगती पणत्ता ?) हे भगवन् ! जीवों की
कितने प्रकार की प्रयोगगति कही है ? (गोयमा ! पणरसविहा पणत्ता) हे
गौतम ! पन्द्रह प्रकार की कही है (तं जहा-सच्चमणपओगगती जाव कम्मग-
सरीरकायपओगगती) वह इस प्रकार-सत्यमनप्रयोगगति यावत् कर्मणशरीर-
कायप्रयोगगति ।

(नेरइयाणं भंते ! कइविहा पओगगती पणत्ता ?) हे भगवन् ! नैरयिकों की
कितने प्रकार की प्रयोगगति कही है ? (गोयमा ! एक्कारसविहा पणत्ता) हे
गौतम ! ग्यारह प्रकार की कही है (तं जहा) वह इस प्रकार (सच्चमणपओ-

(से किं तं पओगगती ?) प्रयोगगतिना डेटला लेद छे ? (पओगगती पणरसविहा
पणत्ता) प्रयोगगति पंदर प्रकारनी छडी छे-(तं जहा) ते आ प्रकारे छे (सच्चमणपओग
गती) सत्यमनप्रयोगगति (एवं जहा पओगो भणितो) ओ प्रकारे ओम प्रयोगना लेद
छे (तहा एसा वि भाणितव्वा) ओण प्रकारे आना अर्थात् गतिना लेद पणु छडेवा
लेद ओ (जाव कम्मगसरीरकायपओगगती) यावत् कर्मणशरीरकायप्रयोगगति

(जीवाणं भंते ! कतिविहा पओगगती पणत्ता ?) हे भगवन् ! जीवों की डेटला प्रका-
रनी प्रयोगगति छडी छे ?

(गोयमा ! पणरसविहा पणत्ता) हे गौतम ! पंदर प्रकारनी छडी छे (तं जहा-सच्च
मनपओगगती जाव कम्मगसरीरकायपओगगती) ते आ प्रकारे सत्य मनप्रयोगगति यावत्
कर्मणशरीरकायप्रयोगगति

(नेरइयाणं भंते ! कइविहा पओगगती पणत्ता ?) हे भगवन् नैरयिकों की डेटला प्रकारनी
प्रयोगगति छडी छे ? (गोयमा ! एक्कारसविहा पणत्ता) हे गौतम ! अगीयार प्रकारनी
प्रयोगगती छडी छे (तं जहा) ते आ प्रकारे (सच्चमणपओगगती) सत्य मनप्रयोगगति (एवं)

भदन्त ! सत्यमनः प्रयोगगति यावत् कार्मणशरीरकायप्रयोगगतिः ? गौतम ! जीवाः सर्वेऽपि तावद् भवेयुः सत्यमनः प्रयोगगतयोऽपि, एवं तच्चैव पूर्ववर्णितं भणितव्यम्, भद्रास्तथैव यावद् वैमानिकानाम्, तत् एषा प्रयोगगतिः १, तत् का सा ततगतिः ? यः खलु यं ग्रामं वा यावत् सन्निवेशं वा संप्रस्थितः असंप्राप्तः अन्तर्गम्ये वर्तते, तत् सा ततगतिः २, अथ का सा बन्धनच्छेदनगतिः ? बन्धनच्छेदनगतिः—जीवो वा शरीरात्, शरीरं वा जीवात्, तत् सा बन्ध-

गगती) सत्यमनप्रयोगगति (एवं) इम प्रकार (उचउज्जिऊण) उपयोग करके (जस्स जतिविहा) जिसकी जित ने प्रकार की (तस्स ततिविहा) उसकी उतने प्रकार की (भाणियच्चा) कहनी चाहिए (जाव वेमाणियाणं) यावत् वैमानिकों तक ।

(जीवाणं भंते ! सच्चमणप्पओगगती जाव कम्मसरीरकायप्पओगगती) हे भगवन् ! जीवों की सत्यमनप्रयोगगति यावत् कार्मणशरीरकायप्रयोगगति (कइविहा पणत्ता ?) किननी तरह की कही है ? (गोयमा !) हे गौतम ! (जीवा सव्वे वि ताव होज्ज सच्चमणप्पओगगती वि) जीव सभी होते हैं सत्यमनप्रयोग गति वाले भी (एवं तं चेव) इस प्रकार वही (पुव्ववर्णितं भाणियच्चा) पूर्ववर्णित कहना चाहिए (भंगा तहेव) भंग उसी प्रकार (जाव वेमाणियाणं) यावत् वैमानिकों के (से तं पओगगती) यह प्रयोगगति हुई ।

(से किं तं ततगती ?) ततगति क्या है ? (ततगती) ततगति (जेणं) जिसके द्वारा (ग्रामं वा जाव सन्निवेशं वा संपट्टिते) ग्राम यावत् सन्निवेश को रवाना हुआ (असंपत्ते) पहुंचा नहीं (अंतरापहे) बीच रास्ते में (वट्ठति) वर्त्त रहा है (से तं ततगती) वह ततगती है ।

(से किं तं बंधनच्छेदनगती ?) बन्धनच्छेदनगति क्या है ? (जीवो वा सरीराओ)

ओ रीते (उचउज्जिऊण) प्रयोग करने (जस्स जति विहा) जेनी जेटला प्रकारनी (तस्स तति विहा) तेमनी तेटला प्रकारनी (भाणियच्चा) कडेवां जेधओ (जाव वेमाणियाणं) यावत् वैमानिके मुधी

(जीवाणं भंते ! सच्चमणप्पओगगती जाव कम्मसरीरकायप्पओगगती) हे भगवन् ! जेवानी सत्यमन प्रयोगगति यावत् कार्मणशरीरकायप्रयोगगति (कइविहा पणत्ता ?) जेटला प्रकारनी कही छे ? (गोयमा !) हे गौतम ! (जीवा सव्वे वि ताव होज्ज सच्चमणप्पओगगती वि) जेव जधा डाय छे, सत्यमन प्रयोगगतिवाणा पणु (एवं तं चेव) ओ प्रकारे तेज (पुव्ववर्णितं भाणियच्चा) पूर्व वर्णित कडेवुं जेधओ (भंगा तहेव) लगे तेज प्रकारे (जाव वेमाणियाणं) यावत् वैमानिकेना (से तं पओगगती) आ प्रयोगगति थधी

(से किं तं ततगति ?) तत गति शुं छे ? (ततगती) ततगती (जे णं) जेओ (ग्रामं वा जाव सन्निवेशं वा संपट्टिते) ग्राम तरइ यावत् सन्निवेशनी तरइ रवाना थया (असंपत्ते) पणु त्यां पहुँचा नही (अंतरापहे) वर्ये रस्तामां (वट्ठति) रडेल छे (सेतं ततगती) ते ततगति छे,

चतुष्कसंयोगे षोडश भङ्गाः, सर्वसंमेलते अशीतिः ८०, 'वाणमंतरजोइसवेमाणिया जहा असुरकुमारा' वानव्यन्तरज्योतिष्कवैमानिकाः यथा असुरकुमाराः प्रतिपादिता स्तथाप्रतिपत्तव्या इति भावः ॥सू० ५॥

गतिवक्तव्यता-

मूलम्—कइविहे णं भंते ! गइप्पवाए पणत्ते ? गोयमा ! पंचविहे गइप्पवाए पणत्ते, तं जहा—पओगगती १ ततगती २ वंधणछेदणगती ३ उववायगती ४ विहायगती ५, से किं तं पओगगती ? पओगगती पण-रसविहा पणत्ता, तं जहा—सच्चमणप्पओगगती एवं जहा पओगो भणियो तहा एसा वि भाणियव्वा जाव कम्मगसरीरकायप्पओगगती, जीवाणं भंते ! कइविहा पओगगती पणत्ता ? गोयमा ! पणरसविहा पणत्ता, तं जहा—सच्चमणप्पओगगती जाव कम्मगसरीरकायप्पओग-गती, नेरइयाणं भंते ! कइविहा पओगगती पणत्ता ? गोयमा ! एका-रसविहा पणत्ता, तं जहा—सच्चमणप्पओगगती, एवं उवडज्जिऊण जस्स जइविहा तस्स तइविहा भाणियव्वा जाव वेमाणियाणं, जीवाणं भंते ! सच्चमणप्पओगगती जाव कम्मगसरीरकायप्पओगगती कइविहा पणत्ता ? गोयमा ! जीवा सव्वे वि ताव होज्ज सच्चमणप्पओगगती वि, एवं तं चेव पुव्ववणिणं भाणियव्वं भंता तहेव जाव वेमाणियाणं, से तं पओगगती १, से किं तं ततगती ? ततगती जे णं जं गानं वा जाव सणिवेसं वा संपट्टिण् अस्पत्ते अंतरापहे वट्ठइ, से तं ततगती २, से किं तं वंधणछेदणगती ? वंधणछेदणगती जीवा वा सरीराओ, सरीरं वा जीवाओ, से तं वंधणछेदणगती ३, से किं तं उववायगती ? उववायगती तिविहा पणत्ता, तं जहा—खेत्तोववायगती, भवोववायगती, नो भवो-ववायगती, से किं तं खेत्तोववायगती ? खेत्तोववायगती पंचविहा

वानव्यन्तरो, ज्योतिष्को तथा वैमानिको का प्रतिपादन असुरकुमारो के समान समझ लेना चाहिए ।

वानव्यन्तरो, ज्योतिष्को, तथा वैमानिकोनुं प्रतिपादन असुरकुमारोना समान समझ लेवुं लेछिओ.

पण्णत्ता, तं जहा-नेरइय खेत्तोववायगती१, तिरिक्खजोणियखेत्तोववा-
यगती२, मणूसखेत्तोववायगती३, देवखेत्तोववायगती४, सिद्धखेत्तोववा-
यगती५, से किं तं नेरइयखेत्तोववायगती ? नेरइयखेत्तोववायगती सत्त-
विहा पण्णत्ता, तं जहा-रयणप्पभापुढवि नेरइयखेत्तोववायगती, जाव
अहे सत्तमा पुढविनेरइयखेत्तोववायगती से तं नेरइयखेत्तोववायगती१,
से किं तं तिरिक्खजोणियखेत्तोववायगती ? तिरिक्खजोणियखेत्तोववाय-
गती पंचविहा पण्णत्ता, तं जहा-एगिंदियतिरिक्खजोणियखेत्तोववाय-
गती जाव पंचिंदियतिरिक्खजोणियखेत्तोववायगती, से तं तिरिक्खजोणि-
यखेत्तोववायगती २, से किं तं मणूसखेत्तोववायगती ? मणूसखेत्तो-
ववायगती दुविहा पण्णत्ता, तं जहा-संमुच्छिन्नमणूसखेत्तोववायगती,
गवभवक्कंतियमणूसखेत्तोववायगती, से तं मणूसखेत्तोववायगती३,
से किं तं देवखेत्तोववायगती ? देवखेत्तोववायगती चउव्विहा पण्णत्ता,
तं जहा-भवणवइदेवखेत्तोववायगती जाव वेमाणियदेवखेत्तोववाय-
गती, से तं देवखेत्तोववायगती ४ ॥सू० ६॥

छाया-कतिविधः खलु भदन्त ! गतिप्रपातः प्रज्ञप्तः ? गौतम ! पञ्चविधः गतिप्रपातः
प्रज्ञप्तः, तद्यथा-प्रयोगगतिः १, ततगतिः २, बन्धनछेदनगतिः ३, उपपातगतिः ४, विहा-
योगतिः ५, तत् का सा प्रयोगगतिः ? प्रयोगगतिः पञ्चदशविधा प्रज्ञप्ता, तद्यथा-सत्यमनः

गतिवक्तव्यता

शब्दार्थ-(कइविहे णं भंते ! गतिप्पवाए पण्णत्ते ?) हे भगवन् ! गतिप्रपात
कितने प्रकार का कहा है ? (गोयमा ! पंचेविहे गइप्पवाए पण्णत्ते) हे गौतम !
पांच प्रकार का गतिप्रपात कहा है (तं जहा) वह इस प्रकार (पओगगती) प्रयो-
गगति (ततगती) ततगति (बन्धनछेदनगती) बन्धन-छेदनगति (उववायगती)
उपपातगति (विहायगती) विहायोगति ।

गति वक्तव्यता

शब्दार्थ-(कइविहे णं भंते ! गतिप्पवाए पण्णत्ते ?) हे भगवन् ! गतिप्रपात-कितना
प्रकारना कहा है ? (गोयमा ! पंचेविहे गइप्पवाए पण्णत्ते) हे गौतम ! पांच प्रकारना गति-
प्रपात कहा है (तं जहा) ते आ प्रकारे (पओगगती) प्रयोगगति (ततगती) ततगति
(बन्धनछेदनगती) बन्धन छेदनगति (उववायगती) उपपातगति (विहायगती) विहायोगति

નચ્છેદનગતિઃ ૩, અથ કા સા ઉપપાતગતિઃ ? ઉપપાતગતિસ્ત્રિવિધા પ્રજ્ઞા-તથથા-ક્ષેત્રોપપા-તગતિઃ, ભવોપપાતગતિઃ, નો ભવોપપાતગતિઃ, અથ કા સા ક્ષેત્રોપપાતગતિઃ ? ક્ષેત્રોપપાત-ગતિઃ પશ્ચવિધા પ્રજ્ઞાઃ, તથથા-નૈરયિકક્ષેત્રોપપાતગતિઃ ૧, તિર્યગ્યોનિકક્ષેત્રોપપાતગતિઃ ૨, મનુષ્યક્ષેત્રોપપાતગતિઃ ૩, દેવક્ષેત્રોપપાતગતિઃ ૪, સિદ્ધક્ષેત્રોપપાતગતિઃ, અથ કા સા નૈરયિ-કક્ષેત્રોપપાતગતિઃ ? નૈરયિકક્ષેત્રોપપાતગતિઃ સપ્તવિધા પ્રજ્ઞા, તથથા-રત્નભાપૃથિવી નૈરયિ-

જીવ શરીર સે (સરીરં વા જીવાઓ) અથવા શરીર જીવ સે (સે તં વંધનછેદન-ગતી) યહ વંધનછેદન ગતિ હુઈ ।

(સે કિં તં ઉવવાયગતી ?) ઉપપાતગતિ કિતને પ્રકાર કી કહી હૈ ? (ઉવવા-યગતી તિવિહા પળ્ણત્તા) ઉપપાતગતિ ત્રીન પ્રકાર કી ભગવાને કહી હૈ (તં જહા) વહ્નિસ પ્રકાર (સ્વેત્તોવવાયગતી, ભવોવવાયગતી, નોભવોવવાયગતી) ક્ષેત્રોપપા-તગતિ, ભવોવવાયગતિ, નોભવોવવાયગતિ ।

(સે કિં તં સ્વેત્તોવવાયગતી ?) ક્ષેત્રોપપાતગતિ કિતને પ્રકાર કી હૈ ? (સ્વેત્તોવ-વાયગતી પંચવિહા પળ્ણત્તા) ક્ષેત્રોપપાતગતિ પાંચ પ્રકાર કી કહી હૈ (તં જહા) વહ્નિસ પ્રકાર (નેરહયસ્વેત્તોવવાયગતી) નારકક્ષેત્રોપપાતગતિ (તિરિક્કલજોણિ-યસ્વેત્તોવવાયગતી) તિર્યગ્યોનિકક્ષેત્રોપપાતગતિ (મનૂસસ્વેત્તોવવાયગતી) મનુષ્ય ક્ષેત્રોપપાતગતિ દેવસ્વેત્તોવવાયગતી) દેવક્ષેત્રોપપાતગતિ (સિદ્ધસ્વેત્તોવવાયગતી) સિદ્ધક્ષેત્રોપપાતગતિ ।

(સે કિં તં નેરહયસ્વેત્તોવવાયગતી ?) નૈરયિકક્ષેત્રોપપાતગતિ કિતને પ્રકાર કી હૈ (નેરહયસ્વેત્તોવવાયગતી સત્તવિહા પળ્ણત્તા) નૈરયિકક્ષેત્રોપપાતગતિ સાત

(સે કિં તં વંધનછેદનગતી) અન્ન છેદનગતિ શુ છે ? (જીવો વા સરીરઓ) ઇવ શરીરથી (સરીરં વા જીવાઓ) અથવા શરીર ઇવથી (સેતં વંધનછેદનગતી) આ અન્ન છેદન ગતિ થઇ

(સે કિં તં ઉવવાયગતિ ?) ઉપપાત ગતિ કેટલા પ્રકારની છે ? (ઉવવાયગતી તિવિહા પળ્ણત્તા) ઉપપાત ગતિ ત્રણ પ્રકારની કહી છે (તં જહા) તે આ પ્રકારે (સ્વેત્તોવવાયગતી ભવોવવાયગતી, નો ભવોવવાય ગતી) ક્ષેત્રોપપાતગતિ ભવોપપાતગતિ, નો ભવોપપાતગતિ

(સે કિં તં સ્વેત્તોવવાયગતી ?) ક્ષેત્રોપપાતગતિ કેટલા પ્રકારની છે ? (સ્વેત્તોવવાયગતી પંચવિહા પળ્ણત્તા) ક્ષેત્રોપપાતગતિ પાંચ પ્રકારની કહી છે (તં જહા) તે આ પ્રકારે (નેરહય સ્વેત્તોવવાયગતી) નારક ક્ષેત્રોપપાતગતિ (તિરિક્કલજોણિય સ્વેત્તોવવાયગતી) તિર્યગ્યોનિ ક્ષેત્રોપપાતગતિ (મનૂસ સ્વેત્તોવવાયગતી) મનુષ્ય ક્ષેત્રોપપાતગતિ (દેવ સ્વેત્તોવવાયગતી) દેવ ક્ષેત્રોપપાતગતિ (સિદ્ધ સ્વેત્તોવવાયગતી) સિદ્ધક્ષેત્રોપપાતગતિ

(સે કિં તં નેરહય સ્વેત્તોવવાયગતી ?) નૈરયિક ક્ષેત્રોપપાતગતિ કેટલા પ્રકારની છે ? (નેર-હય સ્વેત્તોવવાયગતી સત્તવિહા પળ્ણત્તા) નૈરયિક ક્ષેત્રોપપાતગતિ સાત પ્રકારની કહી છે

કક્ષેત્રોપપાતગતિઃ યાવદ્ અથઃ સમ્પલ્પપૃથિવી નૈરયિકક્ષેત્રોપપાતગતિઃ, તત્ સા નૈરયિકક્ષેત્રોપપાતગતિઃ ૧, અથ કા સા તિર્યગ્યોનિક્ષેત્રોપપાતગતિઃ ? તિર્યગ્યોનિક્ષેત્રોપપાતગતિઃ પશ્ચવિધા પ્રજ્ઞા, તદ્વથા-એકેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિક્ષેત્રોપપાતગતિઃ યાવત્-પશ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિક્ષેત્રોપપાતગતિઃ, તત્ સા તિર્યગ્યોનિક્ષેત્રોપપાતગતિઃ ૨, અથ કા સા મનુષ્યક્ષેત્રોપપાતગતિઃ ? મનુષ્યક્ષેત્રોપપાતગતિ દ્વિવિધાઃ પ્રજ્ઞા, તદ્વથા-સંમૂર્ચ્છિમમનુષ્યક્ષેત્રોપપાતગતિઃ, ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિકમનુષ્યક્ષેત્રોપપાતગતિઃ તત્ સા મનુષ્યક્ષેત્રોપપાતગતિઃ ૩, અથ કા સા દેવક્ષેત્રો-

પ્રકાર કી કહી હૈ (તં જહા) વહ્ ઇસ પ્રકાર (રચણપ્પમાપુઢવિનેરહ્યચ્ચેત્તોવવાયગતી જાવ અહેસત્તમાપુઢવિ નેરહ્યચ્ચેત્તોવવાયગતી) રત્નપ્રમા પૃથ્વી નૈરયિકક્ષેત્રોપપાતગતિ યાવત્ તમસ્તમાપૃથ્વી નૈરયિકક્ષેત્રોપપાતગતિ (સે તં નેરહ્યચ્ચેત્તોવવાયગતી) યહ નૈરયિકક્ષેત્રોપપાતગતિ હુઈ ।

(સે કિં તં તિરિક્ષજોણિયચ્ચેત્તોવવાયગતી ?) તિર્યચ્ચક્ષેત્રોપપાતગતિ કિત્તને પ્રકાર કી હૈ ? (તિરિક્ષજોણિયચ્ચેત્તોવવાયગતી પંચવિહા પળ્લત્તા) તિર્યગ્યોનિક્ષેત્રોપપાતગતિ પાંચ પ્રકાર કી કહી હૈ (ત જહા) વહ્ ઇસ પ્રકાર (એકિંદિયતિરિક્ષજોણિયચ્ચેત્તોવવાયગતી જાવ પંચિંદિયતિરિક્ષજોણિયચ્ચેત્તોવવાયગતિ) એકેન્દ્રિયતિર્યચ્ચક્ષેત્રોપપાતગતિ યાવત્ પંચેન્દ્રિય તિર્યચ્ચ ક્ષેત્રોપપાતગતિ (સે તં તિરિક્ષજોણિયચ્ચેત્તોવવાયગતિ) યહ તિર્યચ્ચોનિક્ષેત્રોપપાતગતિ હુઈ ।

(સે કિં તં મણૂસચ્ચેત્તોવવાયગતી ?) મનુષ્યક્ષેત્રોપપાતગતિ કિત્તને પ્રકાર કી હૈ ? (મણૂસચ્ચેત્તોવવાયગતી દુવિહા પળ્લત્તા) મનુષ્યક્ષેત્રોપપાતગતિ દો પ્રકાર કી કહી હૈ (તં જહા) વહ્ ઇસ પ્રકાર (સંમૂર્ચ્છિમમણૂસચ્ચેત્તોવવાયગતી, ગઘ્ભવક્કંતિયમણૂસચ્ચેત્તોવવાયગતી) સંમૂર્ચ્છિમ મનુષ્યક્ષેત્રોપપાતગતિ ઓર ગર્ભજમનુષ્ય

(તં જહા) તે આ પ્રકારે (રચણપ્પમા પુઢવિ નેરહ્યચ્ચેત્તોવવાયગતી જાવ અહેસત્તમા પુઢવિ નેરહ્યચ્ચેત્તોવવાયગતી) રત્નપ્રમા પૃથ્વી નૈરયિક ક્ષેત્રોપપાતગતિ યાવત્ તમસ્તમા પૃથ્વી નૈરયિક ક્ષેત્રોપપાતગતી (સેત્તં નેરહ્ય ચેત્તોવવાયગતી) આ નૈરયિક ક્ષેત્રોપપાતગતિ થઈ

(સે કિં તં તિરિક્ષ જોણિય ચેત્તોવવાયગતી ?) તિર્યચ્ચ ક્ષેત્રોપપાતગતી કેટલા પ્રકારની છે ? (તિરિક્ષજોણિય ચેત્તોવવાયગતી પંચવિહા પળ્લત્તા) તિર્યગ્યોનિક્ષેત્રોપપાતગતિ પાંચ પ્રકારની છે (ત જહા) તે આ પ્રકારે (એકિંદિયતિરિક્ષજોણિયચ્ચેત્તોવવાયગતી જાવ પંચિંદિયતિરિક્ષજોણિય ચેત્તોવવાયગતી) એકેન્દ્રિય તિર્યચ્ચ ક્ષેત્રોપપાતગતિ યાવત્ પંચેન્દ્રિય તિર્યચ્ચ ક્ષેત્રોપપાતગતિ (સે તં તિરિક્ષજોણિય ચેત્તોવવાયગતી) આ તિર્યચ્ચોનિક્ષેત્રોપપાતગતિ થઈ

(સે કિં તં મણૂસ ચેત્તોવવાયગતી ?) મનુષ્ય ક્ષેત્રોપપાતગતિ કેટલા પ્રકારની છે ? (મણૂસચ્ચેત્તોવવાયગતી દુવિહા પળ્લત્તા) મનુષ્ય ક્ષેત્રોપપાતગતિ બે પ્રકારની ઠહી છે (ત જહા) તે આ પ્રકારે (સંમૂર્ચ્છિમ મણૂસ ચેત્તોવવાયગતી, ગઘ્ભવક્કંતિ મણૂસ ચેત્તોવવાયગતી) સંમૂર્ચ્છિમ

પાતગતિઃ ? દેવક્ષેત્રોપપાતગતિ ચતુર્વિધા પ્રજ્ઞસા, તદ્યથા-ભવનપતિદેવક્ષેત્રોપપાતગતિઃ, યાવદ્ વૈમાનિકદેવક્ષેત્રોપપાતગતિઃ, તત્ સા દેવક્ષેત્રોપપાતગતિઃ ૪, ।

ટીકા-પૂર્વવ્યાપારવિશેષાત્મકપ્રયોગસ્વરૂપસ્ય પ્રરૂપિતત્વેન જીવાનામજીવાનાશ્ચ પ્રયોગ-શાદેવ ગતિર્ભવતીતિ ગતિસ્વરૂપં પ્રરૂપયિતુમાહ-‘ઝઙ્ઘિદે જં મંતે ! ઘઙ્ઘવાણ પ્ણત્તે ?’ હે મદન્ત ! કતિવિધઃ સ્થલ ગતિપ્રપાતઃ પ્રજ્ઞસઃ ? તત્ર ગમનં મતિઃ, સા ચ દેશાન્તરવિષયા પર્યાયાન્તરવિષયા પ્રાપ્તિરૂપાઽવસેયા, તથાવિધાયા ગતેઃ પ્રપાતો ગતિપ્રપાત इत्यર્થઃ, ભગવાનાહ-‘ગૌયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘પંચવિદે ઘઙ્ઘવાણ પ્ણત્તે’ પંચવિધો નિપ્રપાતઃ પ્રજ્ઞસઃ ‘તં જહા-ક્ષેત્રોપપાતગતિ (સે તં મળૂસ લેત્તોવવાયગતી) યહ મનુબ્યક્ષેત્રોપપાતગતિ હુઈ ।

(સે કિં તં દેવલેત્તોવવાયગતી ?) દેવક્ષેત્રોપપાતગતિ કિતને પ્રકાર કી હૈ ? (દેવ લેત્તોવવાયગતી ચઙ્ઘિદ્દા પ્ણત્તા) દેવક્ષેત્રોપપાતગતિ ચાર પ્રકાર કી કહી હૈ (તં જહા) વહ ઇસ પ્રકાર (મજ્જવદ્દેવલેત્તોવવાયગતી જાવ વેમાણિયદેવ લેત્તોવવાયગતી) ભવનપતિદેવક્ષેત્રોપપાતગતિ યાવદ્ વૈમાનિકદેવક્ષેત્રોપપાતગતિ (સે તં દેવલેત્તોવવાયગતી) યહ દેવક્ષેત્રોપપાતગતિ હુઈ ।

ટીકાર્થ-વિશેષ વ્યાપારરૂપ પ્રયોગ કા ઇસસે પૂર્વ નિરૂપણ કિયા ગયા હૈ ઓર પ્રયોગ કે કારણ જીવો ઓર અજીવો કો ગતિ હોતી હૈ, અતઃ એવ અવ ગતિ કે સ્વરૂપ કા નિરૂપણ કિયા જાતો હૈ ।

ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરતે હૈ-ભગવન્ ! ગતિપ્રપાત કિતને પ્રકાર કા કહા હૈ ? ગમન કરના ગતિ કહલાતા હૈ । એક દેશ સે દૂસરેદેશ મેં પ્રાપ્ત હોના ઓર એક પર્યાય ત્યાગ કર દૂસરે પર્યાય કો પ્રાપ્ત હોના યહાં ગતિ કા અર્થ સમજના ઘાહિયે । ગતિ કા પ્રપાત ગતિપ્રપાત કહલાતા હૈ ।

મનુબ્યક્ષેત્રોપપાતગતી અને ગર્ભજ મનુબ્યક્ષેત્રોપપાતગતિ (સે તં મળૂસ લેત્તોવવાયગતી) આ મનુબ્યક્ષેત્રોપપાત ગતિ થઈ

(સે કિં તં દેવ લેત્તોવવાયગતી ?) દેવ ક્ષેત્રોપપાતગતિ કેટલા પ્રકારની ? (દેવ લેત્તોવવાયગતી ચઙ્ઘિદ્દા પ્ણત્તા) દેવ ક્ષેત્રોપપાતગતિ ચાર પ્રકારની કહી છે (તં જહા) તે આ પ્રકારે (મજ્જવદ્દેવલેત્તોવવાયગતી જાવ વેમાણિય દેવ લેત્તોવવાયગતી) ભવનપતિ ક્ષેત્રોપપાત ગતિ યાવદ્ વૈમાનિક દેવ ક્ષેત્રોપપાતગતિ (સે તં દેવ લેત્તોવવાયગતી) આ દેવ ક્ષેત્રોપપાતગતિ થઈ.

ટીકાર્થ-વિશેષ વ્યાપાર રૂપ પ્રયોગનું આના પહેલા નિરૂપણ કરાયું છે અને પ્રયોગના કારણે જીવો અને અજીવોની ગતિ થાય છે, તેથી જ હવે ગતિ સ્વરૂપનું નિરૂપણ કરાય છે

શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે-હે ભગવન્ ! ગતિપ્રપાત કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે ? ગમન કરવું ગતિ કહેવાય છે. એક દેશથી બીજા દેશમાં પ્રાપ્ત થવું અને એક પર્યાય ત્યાગ કરીને બીજા પર્યાયને પ્રાપ્ત થવું એહી ગતિનો અર્થ સમજવો જોઈએ. ગતિનો પ્રપાત ગતિ પ્રપાત કહેવાય છે.

પ્રયોગગતી ૧, તતગતી ૨, વંધનછેદનગતી ૩, ઉપવાયગતી ૪, વિહાયગતી ૫ તથા-
પ્રયોગગતિ ૧, તતગતિ: ૨, વંધનછેદનગતિ: ૩, ઉપવાયગતિ: ૪, વિહાયગતિ: ૫, તત્ર
વ્યાપારવિશેષાત્મક: પ્રાપ્તસ્વરૂપ: પ્રયોગ: પંચદશપ્રકારકી વૉધ્વ:, સ એવ ગતિ: પ્રયોગ-
ગતિ: દેશાન્તરપ્રાપ્તિલક્ષણા વૉધ્વા, સત્યમન: પ્રધૃતિપુદ્ગલાનાં જીવેન વ્યાપાર્યમાણાનાં યથા-
યોગમલ્પવહુદેશાન્તરગમનાત્ ૧, તતગતિ:-તતા-વિસ્તૃતાચાસૌ ગતિથેતિ તતગતિ:, તથા ચ
યં ગ્રામં સન્નિવેશં યા પ્રતિ જિનદત્તાદિ: પ્રસ્થિત: કિન્તુ તં ગ્રામાદિકમ્ અઘાપિ યાવન્ન પ્રાપ્નોતિ
તાવદન્તરાપથિ એકૈકસ્મિન્ પદન્યાસે સતિ તત્તદેશાન્તરપ્રાપ્તિસ્વરૂપા ગતિરસ્તીતિ સા
તતગતિ વ્યપદેશ્યતે । તત્ર પદન્યાસસ્ય શરીરવ્યાપારરૂપપ્રયોગાત્મકતયા પ્રયોગગતાવન્ત-
ર્ભાવસંભવેડપિ વિસ્તૃત તત્ત્વવિશિષ્ટરય તસ્ય તતો વ્યતિરિક્તત્વાત્ ન પુનરુક્તિસંભવ: ૨,
વંધનછેદનગતિ: વંધનસ્ય છેદનં વંધનછેદનં તસ્માદ્ગતિ: વંધનછેદનગતિસ્તુ જીવેન

ભગવાન્ ઉત્તર દેતે હૈં-ગૈતમ્ ગતિપ્રપાત પાંચ પ્રકાર કા હૈ, યથા-(૧) પ્રયો-
ગગતિ (૨) તતગતિ (૩) વંધનછેદનગતિ (૪) ઉપવાયગતિ ઓર (૫) વિહયોગતિ
इनमें से व्यापार रूप प्रयोग पन्द्रह प्रकार का पहेछे कहा जा चुका है । प्रयोगरूप
गति को प्रयोगगति कहते हैं । यह देशान्तरप्राप्ति रूप है, क्योंकि जीव के द्वारा
प्रेरित सत्यजल आदि के पुद्गल यथायोग्य थोड़ी-बहुत दूर जाते हैं । तता अर्थात्
विस्तृत गति ततगति कहलाती है । जैसे जिनदत्त आदि किसी ग्राम या सन्नि-
वेश आदि के लिए रवाना हुआ है, किन्तु उस ग्राम या सन्निवेश तक अभी
पहुंचा नहीं है, बीच रास्ते में है और एक-एक कदम आगे बढ़ रहा है, वह
ततगति कहलाती है । यद्यपि कदम बढ़ाना जिनदत्त के शरीर का प्रयोग ही है,
इस कारण यह गति भी प्रयोगगति में गिनी जा सकती है, मगर इसमें
विस्तृतता की विशेषता होने से अलग गिना है, अतएव पुनरुक्ति नहीं
समझना चाहिए । वन्धन का छेदन होना वन्धनछेदन और उससे होने वाली

શ્રી ભગવાન્ ઉત્તર આપે છે-હે ગૌતમ ! ગતિ પ્રપાત પાંચ પ્રકારના છે જેમકે (૧)
પ્રયોગગતિ (૨) તતગતિ (૩) વંધન છેદન ગતિ (૪) ઉપવાયગતિ અને (૫) વિહાયોગતિ.
તેમથી વ્યાપાર રૂપ પ્રયોગ પંદર પ્રકારનો પહેલા કહી દિધેલો છે. પ્રયોગરૂપગતિને
પ્રયોગગતિ કહે છે. એ દેશાન્તર રૂપ છે, કેમકે જીવના દ્વારા પ્રેરિત મન આદિનાં પુદ્ગલ
યથા યોગ્ય થોડા આઘા દૂર જાય છે તતા અર્થાત્ વિસ્તૃતગતિ તતગતિ કહેવાય છે. જેમકે
જિનદત્ત આદિ દોઈ ગામના આગર સન્નિવેશ આદિને માટે રવાના થયેલ છે, પરંતુ એ
ગામ કે સન્નિવેશ સુધી હજી પહોંચેલ નથી, વચમાં રસ્તામાં છે અને એક એક કદમ
આગળ વધી રહેલ છે, તે તતગતિ કહેવાય છે. જેકે કદમ વધવું જિનદત્તના શરીરનો
પ્રયોગ જ છે. એ કારણે આ ગતિ પણ પ્રયોગ ગતિમા ગણાઈ શકાય છે, પરંતુ આમાં
વિસ્તૃત તતાની વિશેષતા હોવાથી અલગ ગણી છે. તેથી પુનરુક્તિ ન સમજવી જોઈ એ,

પરિત્યક્તસ્ય શરીરસ્ય શરીરાદ્ વા નિર્ગતસ્ય જીવસ્યાવસેયઃ, કોણમ્બન્ધવિચ્છેદાદંશ્ચડવીજ-
પ્રમૃતેસ્તુ વિદ્યાયોગતિ મેદત્વમવસેયમ્ ૩, ઉપપાતગતિઃ-ઉપપાતઃ-પ્રાદુર્ભાવત્પઃ ક્ષેત્રમન્-
નોભવમેદાત્ ત્રિવિધો વોધ્યઃ, યથા-ક્ષેત્રોપપાતો મન્વોપપાતો નો મન્વોપપાતશ્ચ, તત્ર આકા-
શરૂપં ક્ષેત્રમ્ યત્ર નૈરયિકાદયઃ પ્રાણિનઃ સિદ્ધાઃ પુદ્ગલા વા તિષ્ઠન્તિ, મન્વસ્તુ-કર્મમમ્પર્કજન્વો
નૈરયિક વાદિપર્યાયરૂપોઽવસેયઃ, કર્મવશવર્તિનો મન્વન્તિ જીવા યસ્મિન્નિમિષ્યુત્પન્તેઃ, નો મન્વઃ
પુનઃ કર્મસમ્પર્કસમ્પાદ્ય નૈરયિકત્વાદિ પર્યાયરહિતો મન્વ્યતિરિક્તઃ પુદ્ગલરૂપઃ સિદ્ધોવાઽવ-
સેયઃ, તદુમ્યસ્યાપિ પૂર્વોક્ત મન્વલક્ષણાતીત્વાન્, તથાવિધોપપાત એવ ગતિરૂપપાતગતિ-
રિતિઃ, વિદ્યાયોગતિઃ-વિદ્યાયસા-આકાશેન ગતિર્વિદ્યાયોગતિઃ, તદ્મેદસ્ત્વગ્રે વક્ષ્યમે, ગૌતમઃ
પૃચ્છતિ-‘સે કિં તં પ્રયોગગતી?’ અથ કા નામ સા પ્રયોગગતિઃ પ્રવ્રજ્ઞા ? મન્વાનાદ-

ગતિ બન્ધનછેદનગતિ કહલાતી છે । યહ ગતિ જીવ કે દ્વારા ત્યાગે શરીર કી
અથવા શરીર સે વાહર નિકલે જીવ કી હોતી છે । કોણ કે પાટને સે ઝરંડ કે
ધીજ કી ઊપર કી ઓર જોગતિ હોતી છે, વહ એક પ્રકાર કી વિદ્યાયોગતિ સમજની
ચાહિયે । ઉપપાત કા અર્થ છે પ્રાદુર્ભાવ । ઉસકે ત્રીન ભેદ હૈ-ક્ષેત્રોપપાત, મન્વો-
પપાત ઓર નોમવોપપાત । ક્ષેત્ર અર્થાત્ આકાશ, જહાં નારક આદિ પ્રાણી,
સિદ્ધ ઓર પુદ્ગલ રહતે હૈ । મન્વ અર્થાત્ કર્મ કે સંતર્ગ સે હોને વાલે જીવ કે
નારક આદિ પર્યાય । જહાં જીવ કર્મ કે વશવર્તી હોતે હૈ ઉસે મન્વ કહતે હૈ ।
કર્મજનિત નૈરયિકત્વ આદિ પર્યાયો સે રહિત-મન્વ સે મિત્ર પુદ્ગલ અથવા સિદ્ધ
કો નોમવ કહતે હૈ । ક્યોંકિ યે દોનો હી પૂર્વોક્ત મન્વ કે લક્ષણ સે રહિત હૈ ।
હસ પ્રકાર કા ઉપપાત હી ઉપપાતગતિ કહલાતા છે । વિદ્યાયસ અર્થાત્ આકાશ
દ્વારા ગતિ હોના વિદ્યાયોગતિ છે હસકે ભેદ આગે કહેંગે ।

ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરતે હૈ-હે મન્વન્ ! પ્રયોગગતિ કિસે કહતે હૈ ?

‘બન્ધનનુ’ છેદન થયુ’ બન્ધન છેદન અને તેનાથી થનારીગતિ બન્ધન છેદનગતિ કહેવાય છે.
આ ગતિ જીવ દ્વારા ત્યાગેલ શરીરની અથવા શરીરથી બહાર નિકળેલ જીવની હોય છે.
કેશના કાટવાથી એરંડાના બીજની ઊપરની તરફ જે ગતિ થાય છે, તે એક પ્રકારની
વિદ્યાયોગતિ સમજવી જોઈએ. ઉપપાતનો અર્થ છે પ્રાદુર્ભાવ. તેના ત્રણ ભેદ છે-ક્ષેત્રોપ-
પાત, ભવોપપાત અને નો ભવોપપાત. ક્ષેત્ર અર્થાત્ આકાશ જ્યાં નારક આદિ પ્રાણી
સિદ્ધ અને પુદ્ગલ રહે છે. ભવ અર્થાત્ કર્મના સંસર્ગ કરનાર જીવના નારક આદિ પર્યાય.
જ્યાં જીવ કર્મના વશવર્તી બને છે, તેને ભવ કહે છે, કર્મ જનિત નૈરયિકત્વ આદિ
પર્યાયોથી રહિત-ભવથી ભિન્ન પુદ્ગલ અથવા સિદ્ધને નો ભવ કહે છે, કેમકે એ બંને
જ પૂર્વોક્ત ભવના લક્ષણથી રહિત છે. એ પ્રકારનો ઉપપાતજ ઉપપાત ગતિ કહેવાય છે.

વિદ્યાયસ અર્થાત્ આકાશ દ્વારા ગતિ થવો વિદ્યાયો ગતિ છે. તેના ભેદ આગળ કહીશું.

શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે-હે ભગવન્ ! પ્રયોગગતિ શેને કહે છે ?

‘પઓગગતી પળ્લરસવિહા પળ્ણત્તા’ પ્રયોગગતિઃ પશ્ચદશવિધા પ્રજ્ઞસા, ‘તં જહા-સચ્ચમળપ્પ-ઓગગતી’ એવં જહા પઓગો મળિયો તદ્દા એસાવિ માળિયવ્વા જાવ કમ્મગસરીરકાયપ્પઓગગતી’ તથા-સત્યમનઃ પ્રયોગગતિઃ, એવં યથા પ્રયોગઃ પશ્ચદશવિધઃ પૂર્વોક્તસ્વરૂપો મળિતસ્તથા એવાડપિ-પ્રયોગગતિરપિ મળિતવ્યા-વક્તવ્યા, યાવત્-મૃષામનઃપ્રયોગગતિઃ, સત્યમૃષામનઃપ્રયોગગતિઃ, અસત્યમૃષામનઃપ્રયોગગતિઃ, સત્યવચઃપ્રયોગગતિઃ, મૃષાવચઃપ્રયોગગતિઃ, સત્યમૃષાવચઃપ્રયોગગતિઃ અસત્યામૃષા વચઃપ્રયોગગતિઃ ઔદારિકશરીરકાયપ્રયોગગતિઃ, ઔદારિકમિશ્ર-શરીરકાયપ્રયોગગતિઃ, વૈક્રિયશરીરકાયપ્રયોગગતિઃ, વૈક્રિયમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગગતિઃ, આહાર-રકશરીરકાયપ્રયોગગતિઃ, આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગગતિઃ, કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગગતિઃ, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘જીવાણં મંતે ! કઙ્કવિહા પઓગગતી પળ્ણત્તા ?’ હે મદન્ત ! જીવાણં કતિવિધા પ્રયોગગતિઃ પ્રજ્ઞસા ? મગચ્ચાન્નાહ-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘પળ્લરસવિહા પળ્ણત્તા’ પશ્ચદશવિધા પ્રયોગગતિઃ જીવાણં પ્રજ્ઞસા, ‘તં જહા-સચ્ચમળપ્પ ઓગગતી જાવ કમ્મગસરીર-કાયપ્પઓગગતી’ તથા-સત્યમનઃપ્રયોગગતિઃ, યાવત્-અસત્યમનઃપ્રયોગગતિઃ, કાર્મ-

મગચ્ચાન્-હે ગૌતમ ! પ્રયોગગતિ પન્દર પ્રકાર કો કહી છે । વહ્ન હસ પ્રકાર-સત્યમનપ્રયોગગતિ, હત્યાદિ જૈસે પ્રયોગ કે પન્દર મેદ કહે હૈં, ઉસી પ્રકાર પ્રયોગગતિ કે મી પન્દર મેદ સમજ્જલેને ચાહિએ, અર્થાત્ સત્યમનપ્રયોગગતિ, મૃષામનપ્રયોગગતિ, સત્યમૃષામનપ્રયોગગતિ, અસત્યામૃષામનપ્રયોગગતિ, સત્યવચનપ્રયોગગતિ, અસત્યવચનપ્રયોગગતિ, સત્યમૃષાવચનપ્રયોગગતિ, અસત્યમૃષાવચનપ્રયોગગતિ, ઔદારિકશરીરકાયપ્રયોગગતિ, ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગગતિ, વૈક્રિયશરીરકાયપ્રયોગગતિ, વૈક્રિયમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગગતિ, આહારકશરીરકાયપ્રયોગગતિ, આહારકમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગગતિ, કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગગતિ ।

ગૌતમસ્વામી-હે મગચાન્ ! જીવોં કી પ્રયોગગતિ કિતને પ્રકાર કી કહી છે ? મગચાન્-હે ગૌતમ ! પન્દર પ્રકાર કી કહી છે, સત્યમનપ્રયોગગતિ યાવત્

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! પ્રયોગગતિ પંદર પ્રકારની કહી છે. તે આ પ્રકારે-

સત્ય મન પ્રયોગગતિ ઇત્યાદિ જેવા પ્રયોગના પંદર ભેદ કહ્યા છે, એજ પ્રકારે પ્રયોગગતિના પણ પંદર ભેદ સમજી લેવા ભેદજે અર્થાત્ સત્યમનપ્રયોગગતિ, મૃષા મન પ્રયોગગતિ, સત્ય મૃષા મન પ્રયોગગતિ, અસત્યામૃષા મન પ્રયોગગતિ, સત્યવચન પ્રયોગગતિ, અસત્યવચન પ્રયોગગતિ, સત્યમૃષા વચન પ્રયોગગતિ, અસત્યામૃષા વચન પ્રયોગગતિ, ઔદારિક શરીરકાયપ્રયોગગતિ, ઔદારિક મિશ્રશરીરકાય પ્રયોગગતિ, વૈક્રિય શરીરકાય પ્રયોગગતિ, વૈક્રિય મિશ્રશરીરકાય પ્રયોગગતિ, આહારક શરીરકાય પ્રયોગગતિ, આહારક મિશ્રશરીરકાયપ્રયોગગતિ, કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગગતિ

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! એવાની પ્રયોગગતિ કેટલા પ્રકારની કહી છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! પંદર પ્રકારની કહી છે, સત્યમનપ્રયોગગતિ યાવત્ કાર્મણ

પ્રશરીરકાયપ્રયોગગતિઃ, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘નૈરયિકાણાં કૃતિવિધા પ્રયોગગતિઃ પ્રજ્ઞપ્તા ? ભગવાન્નાહ-‘સોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘એકારસવિહા પળ્લપ્તા’ એકાદશવિધા પ્રયોગગતિઃ નૈરયિકાણાં પ્રજ્ઞપ્તા, ‘તં જહા-સચ્ચમળ-પ્પઓગગતી’ તથા-સત્યમનઃપ્રયોગગતિઃ, ‘એવં ઉવડ્ડજ્ઞિઝ્ઞણ જસ્મ જડ્ડવિહા તસ્સ તડ્ડવિહા માણિયવ્વા જાવ વેમાણિયાણં’ એવમ્-પૂર્વોક્તરીત્યા ઉપચુજ્જય-ઉપયોગં વિધાય-પ્રયોગાનુ-સારેણ વિવિચ્ચ ચસ્ય જીવસ્ય ચતિવિધા-યાવ પ્રકારા ગતિઃ સંભવતિ તસ્ય તતિવિધા-તાવ-ત્પ્રકારા મણિતવ્યા, યાવત્-અસુરકુમારાદિ મવનપતિ પૃથ્વીકાયિકાઘેકેન્દ્રિયવિકલેન્દ્રિયપચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકમનુપ્યવાનવ્યન્તરજ્યોતિષ્કવૈમાનિકાનાં યથાયોગ્યં પ્રયોગગતિર-વસેયા, તથાચ નૈરયિકાણાં સત્યમનઃપ્રયોગગતિરમૃતિ-અસત્યામૃતાવનઃપ્રયોગગતિ વૈક્રિય-શરીરકાયપ્રયોગગતિ વૈક્રિયમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગગતિઃ, કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગગતિરૂપા એકા-

કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગગતિ ।

ગૌતમસ્વામી-હે ભગવાન ! નારકોં કી પ્રયોગગતિ કિન્ને પ્રકાર કી હૈ ?

ભગવાન-હે ગૌતમ ! નારકોં કી પ્રયોગગતિ ગ્યારહ પ્રકાર કી કહી હૈ, વહ હસ પ્રકાર-સત્યમનપ્રયોગગતિ ઇત્યાદિ, ઉપયોગ લગાકર જિસ જીવ કી જિતને પ્રકાર કી ગતિ કા સંભવ હો, ઉસકી ઉત્તરે હી પ્રકાર કી ગતિ કહલેનીં ચાહિયે । હસ તરહ અસુરકુમાર આદિ મવનપતિયોં કી, પૃથ્વીકાયિક આદિ એકેન્દ્રિયોં કી, વિકલેન્દ્રિયોં કી, પંચેન્દ્રિયતિર્યચોં કી, મનુષ્યોં કી, વાનવ્યન્તર, જ્યોતિષ્ક ઓર વૈમાનિક દેવોં કી પ્રયોગગતિ યથાયોગ્ય સમજલેનીં ચાહિયે । હસ કથન કે અનુસાર નારકોં કી સત્યમનપ્રયોગગતિ આદિ, અસત્યામૃતાવચનપ્રયોગગતિ, વૈક્રિયશરીરકાયપ્રયોગગતિ, વૈક્રિયમિશ્રશરીરકાયપ્રયોગગતિ, કાર્મણશરીરકાય-પ્રયોગગતિ રૂપ ગ્યારહ પ્રકાર કી ગતિ જાનનીં ચાહિયે । હસી પ્રકાર અસુરકુ-શરીરકાયપ્રયોગગતી.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-નારકનીં પ્રયોગગતિ કેટલા પ્રકારનીં કહી છે ?

શ્રી ભગવાન-હે ગૌતમ ! નારકનીં પ્રયોગગતિ અગીયાર પ્રકારનીં કહી છે, તે આ પ્રકારે-સત્યમન પ્રયોગગતિ વિગેરે, ઉપયોગ કરીને જે ભવનીં જેટલા પ્રકારની ગતિનો સંભવ હોય, તેનીં તેટલા જ પ્રકારની ગતિ કહેવી જોઈએ. એજ રીતે અસુરકુમાર આદિ ભવન પતિયોનીં, પૃથ્વીકાયિક આદિ એકેન્દ્રિયોનીં, વિકલેન્દ્રિયોનીં, પંચેન્દ્રિય તિર્યચોનીં મનુષ્યોનીં, વાનવ્યન્તર, જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિક દેવોનીં પ્રયોગગતિ યથા યોગ્ય સમજ લેવી જોઈએ. આ કથનના અનુસાર નારકનીં સત્યમનપ્રયોગગતિ આદિ, અસત્યામૃતાવચન પ્રયોગગતિ, વૈક્રિય શરીરકાય પ્રયોગગતિ, વૈક્રિય મિશ્રશરીરકાય પ્રયોગગતિ કાર્મણ શરીર કાય પ્રયોગગતિ રૂપ અગીયાર, પ્રકારની ગતિ જાણવી જોઈએ પ્રકારે અસુરકુમાર આદિનીં પણ ગતિ સમજવી જોઈએ.

દશગતયઃ પ્રજ્ઞસા અવસેયાઃ, એવમસુરકુમારાદીન મપિ વોધ્યમ્, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘જીવાણં
 મંતે ! સચ્ચમણપ્પઓગગતી જાવ કમ્મગસરીરકાયપ્પઓગગતી ?’ હે મદન્ત ! જીવાનાં કિં
 સત્યમનઃપ્રયોગગતિ ભવતિ ? યાવત્-કિંવા અસત્યમનઃપ્રયોગગતિ ભવતિ ? કિંવા ઇત્યાદિ-
 રીત્યા યાવત્-કિંવા કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગગતિ ભવતિ ? મગવાનાહ-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ !
 ‘જીવા સવ્વે વિ તાવ હોજ્જ સચ્ચમણપ્પઓગગતી વિ’ જીવાઃ સર્વેઽપિ તાવદ્ ભવેયુઃ સત્યમનઃ
 પ્રયોગગતયોઽપિ ‘એવં તં ચેવ પુવ્વવણ્ણિયં માણિયવ્વં મંગા તહેવ જાવ વેમાણિયાણં’ એવમ્-
 ઉક્તરીત્યા તચ્ચેવ-પ્રયોગાનુમારમેવ પૂર્વવર્ણિતં મણિતવ્યમ્-વક્તવ્યમ્ મજ્ઞા સ્તથૈવ-પ્રયોગાનુ-
 સારમેવ યાવદ્ નૈરયિકાદિ વૈમાનિકાન્તાનાં વક્તવ્યાઃ, ઇત્યેવંરીત્યા પ્રયોગગતિ મુપસંહરન્
 આહ-‘સેતં પઓગગતી ૧’ તત્-તસ્માત્કારણાત્, સા-પૂર્વોક્તાં ચલુ પ્રયોગગતિ રવસેયા,
 ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘સે કિં તં તત ગતી ?’ અથ કા ચલુ સા તતગગતિઃ પ્રજ્ઞસાઃ ? મગવાનાહ-
 ‘તતગતી જે ણં જં ગામં વા જાવ સણ્ણિવેસં વા સંમદ્દિ઼એ અસંપત્તે અંતરાપહે વટ્ટદ્, સે તં તતગતી ૨’
 તતગતિઃતાવદ્-યઃ ચલુ કશ્ચિજ્જીવઃ યં ગ્રામં વા યાવત્-કર્વટં વા સંવાહં વા આશ્રમં વા
 મહમ્બં વા સન્નિવેશં વા પ્રતિ સંપ્રસ્થિતઃ કિન્તુ અસંપ્રાપ્તઃ-ન યાવત્ સંપ્રાપ્તવાન્, અન્તરાપથે-મધ્યે
 માર્ગે વર્તતે-તિષ્ઠતિ, તાવત્ચલુ તત્-અથ સા તતગતિઃ પ્રજ્ઞસા ૨, ગૌતમઃપૃચ્છતિ-‘સે કિં તં

માર આદિ કી બી ગતિ સમજાલેની યાહિયે ।

ગૌતમસ્વામી-હે મગવન્ ! જીવોં કી ક્યા સત્યમનપ્રયોગગતિ હોતી હૈ
 યાવત્ ક્યા કાર્મણશરીરકાયપ્રયોગગતિ હોતી હૈ ?

મગવાન્-હે ગૌતમ ! જીવ સવ સત્યમનપ્રયોગગતિ વાલે બી હોતે હૈ,
 ઇત્યાદિ વહ સવ કહલેના યાહિયે જિસકા કથન ડપર કિયા જા ચુકા હૈ ।

અવ પ્રયોગગતિ કે કથન કા ડપસંહાર કરતે હુએ કહતે હૈ-યહ પ્રયોગગતિ
 કા નિરૂપણ સમજના યાહિયે ।

ગૌતમસ્વામી-હે મગવન્ ! તતગતિ કિસે કહતે હૈ ?

મગવાન્-હે ગૌતમ ! કોઈ જીવ કિસી ગ્રામ, કર્વટ, સંવાહ, આશ્રમ, મહંબ
 અથવા સન્નિવેશ કી ઓર રવાના હુઆ હૈ, કિન્તુ વહાં તક પહુંચા નહીં હૈ, ઘીચ

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે મગવન્ ! જીવોની શું સત્યમન પ્રયોગગતિ હોય છે યાવત્
 શું કાર્મણ શરીરકાય પ્રયોગગતિ હોય છે ?

શ્રી, મગવાન્-ગૌતમ ! જીવ બધા સત્યમન પ્રયોગગતિવાળા પણ હોય છે, વિગેરે
 એ બધું કહેવું જોઈએ જેનું કથન ઊપર કરાયેલું છે, હવે પ્રયોગગતિના કથનને
 ડપસંહાર કરતા કહે છે-આ પ્રયોગગતિનું નિરૂપણ સમજવું જોઈએ.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે મગવન્ ! તતગતિ શેને કહે છે ?

શ્રી મગવાન્-કોઈ જીવ ગ્રામ, કર્વટ, સંવાહ, આશ્રમ, અથવા સન્નિવેશની
 તરફ રવાના થયેલ છે, પણ ત્યાં સુધી પહોંચેલ નથી, વચમાં રસ્તામાં છે, તેની તે સમયે

બંધનછેદનગતી?' અથ કાં સ્વલ્પ સાં વન્ધનચ્છેદનગતિઃ પ્રજ્ઞાતા? ભગવાનાહ—'વંધનચ્છેદનગતી—જીવો વા સરીરાઓ સરીરં વા જીવાઓ, સે તં વંધનચ્છેદનગતી ૩' વન્ધનચ્છેદનગતિસ્તાયત્—જીવો વા શરીરાદ્ નિર્ગચ્છતિ, શરીરં વા જીવાદ્ પ્રમુક્તં ભવતિ સાં ણ્ણા વન્ધનચ્છેદનગતિ-રુચ્યતે ૩, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—સે કિં તં ઉવવાયગતી?' અથ કાં સ્વલ્પ સાં ઉપપાતગતિઃ? ભગવાનાહ—'ઉવવાયગતી તિવિદ્ધા પ્ણત્તા' ઉપપાતગતિ ચ્ચિવિદ્ધા પ્રજ્ઞાતા, 'તં જહા—સ્વેત્તોવ-વાયગતી, ભવોવવાયગતી, નો ભવોવવાયગતી' તદ્વથા—ક્ષેત્રોપપાતગતિઃ, ભવોપપાતગતિઃ, નો ભવોપપાતગતિશ્ચ,

ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—'સે કિં તં સ્વેત્તોવવાયગતી?' અથ કાં નામ સાં ક્ષેત્રોપપાતગતિઃ? ભગ-વાનાહ—'સ્વેત્તોવવાયગતી પંચવિદ્ધા પ્ણત્તા' ક્ષેત્રોપપાતગતિઃ પચ્ચવિદ્ધા પ્રજ્ઞાતા 'તં જજા—નૈરિય્ય સ્વેત્તોવવાયગતી ૧' તદ્વથા—નૈરયિકક્ષેત્રોપપાતગતિઃ—નૈરયિકાણાં ક્ષેત્રોપપાતગતિઃ ૧, 'તિરી-ક્ષ્ણજોણિયસ્વેત્તોવવાયગતી ૨' તિર્યગ્યોનિકક્ષેત્રોપપાતગતિઃ ૨, 'મણુસસ્વેત્તોવવાયગતી ૩' મણુ-પ્યક્ષેત્રોપપાતગતિઃ ૩, 'દેવ સ્વેત્તોવવાયગતી ૪' દેવ ક્ષેત્રોપપાતગતિઃ ૪, 'સિદ્ધ સ્વેત્તોવવા-રાસ્તે મેં હૈ, ઉસ જી ઉસ સમય જો ગતિ હોતી હૈ, વહ તતગતિ હૈ ।

ગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્ ! વન્ધનચ્છેદનગતિ કયા હૈ ।

ભગવાન્—હે ગૌતમ ! જીવ શરીર સે વાહર નિકલતા હૈ, અથવા શરીર જીવ સે પૃથક્ હોતા હૈ, હસે વન્ધનચ્છેદનગતિ કહતે હૈ ।

ગૌતમસ્વામી—હે ભગવાન્ ! ઉપપાતગતિ કિસે કહતે હૈ ?

ભગવાન્—હે ગૌતમ ! ઉપપાતગતિ ત્રીન પ્રકાર કી કહી હૈ, વહ હસ પ્રકાર હૈ—ક્ષેત્રોપપાતગતિ, ભવોપપાતગતિ ઓર નોભવોપપાતગતિ ।

ગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્ ! ક્ષેત્રોપપાતગતિ કિતને પ્રકાર કી હૈ ?

ભગવાન્—હે ગૌતમ ! ક્ષેત્રોપપાતગતિ પાંચ પ્રકાર કી હૈ, વહ હસ પ્રકાર હૈ—નારકક્ષેત્રોપપાતગતિ, તિર્યચક્ષેત્રોપપાતગતિ, મણુપ્યક્ષેત્રોપપાતગતિ, દેવક્ષેત્રોપપા

તે ગતિ થાય છે તે તત ગતિ છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્ ! વન્ધનચ્છેદન ગતિ શું છે ?

શ્રી ભગવાન્—હે ગૌતમ ! જીવ શરીરથી બહાર નિકળે છે અથવા શરીર છૂટી પૃથક્ થાય છે, તેને વન્ધન ચ્છેદનગતિ કહે છે.

ગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્ ! ઉપપાતગતિ કેને કહે છે ?

શ્રી ભગવાન્—ઉપપાતગતિ ત્રણ પ્રકારની કહી છે—ક્ષેત્રોપપાતગતિ, ભવોપપાતગતિ અને નો ભવોપપાતગતિ.

શ્રી ગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્ ! ક્ષેત્રોપપાતગતિ કેટલા પ્રકારની કહી છે ?

શ્રી ભગવાન્—હે ગૌતમ ! ક્ષેત્રોપપાતગતિ પાંચ પ્રકારની છે—તે આ પ્રકારે છે—નારક ક્ષેત્રોપપાતગતિ, તિર્યચ ક્ષેત્રોપપાતગતિ, મણુપ્ય ક્ષેત્રોપપાતગતિ, દેવ ક્ષેત્રોપપાતગતિ અને

યગતી ૫' સિદ્ધક્ષેત્રોપપાતગતિઃ ૬, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘સે કિં તં નેરઙ્ગ્યસ્તોવવાયગતી ?’ અથ
 કા સ્વલુ સા નૈરયિકક્ષેત્રોપપાતગતિઃ પ્રજ્ઞપ્તા ? ‘નેરઙ્ગ્યસ્તોવવાયગતી સત્તવિદ્ધા પણ્ણત્તા’ નૈર-
 યિકક્ષેત્રોપપાતગતિ સ્તાવત્-સપ્તવિદ્ધા પ્રજ્ઞપ્તા, ‘તં જહા-રયણપ્પમાપુઢવિ નેરઙ્ગ્યસ્તોવવાય-
 ગતી જાવ અહેસત્તમાપુઢવિ નેરઙ્ગ્યસ્તોવવાયગતી’ તદ્ધથા-રત્નપ્રમાપૃથિવી નૈરયિકક્ષેત્રોપપા-
 તગતિઃ, યાવત્-શર્કરાપ્રમાપૃથિવીનૈરયિકક્ષેત્રોપપાતગતિઃ વાલુકાપ્રમાપૃથિવી નૈરયિકક્ષેત્રો-
 પપાતગતિઃ, પઙ્કપ્રમાપૃથિવી નૈરયિકક્ષેત્રોપપાતગતિઃ ધૂમપ્રમાપૃથિવી નૈરયિકક્ષેત્રોપપાતગતિઃ,
 તમપ્રમાપૃથિવી નૈરયિકક્ષેત્રોપપાતગતિઃ, અધઃસપ્તમપૃથિવી નૈરયિકક્ષેત્રોપપાતગતિઃચ, પ્રકૃત-
 મુપસંહરન્નાહ-‘સે તં નેરઙ્ગ્યસ્તોવવાયગતી ?’ સા એપા નૈરયિકક્ષેત્રોપપાતગતિઃ પ્રજ્ઞપ્તા ૧,
 ‘સે કિં તં તિરિક્ખજોણિય સ્તોવવાયગતી ?’ અથ કા સ્વલુ સા તિર્યગ્ગ્યોનિક ક્ષેત્રોપપાત-
 ગતિઃ પ્રજ્ઞપ્તા ? ભગવાનઃ-‘તિરિક્ખજોણિયસ્તોવવાયગતી પંચવિદ્ધા પણ્ણત્તા’ તિર્યગ્ગ્યોનિક
 ક્ષેત્રોપપાતગતિઃ પશ્ચવિદ્ધા પ્રજ્ઞપ્તા ‘તં જહા-એગિદિયતિરિક્ખજોણિયસ્તોવવાયગતી જાવ
 પંચિદિયતિરિક્ખ જોણિયસ્તોવવાયગતી’ તદ્ધથા-એકેન્દ્રિયતિર્યગ્ગ્યોનિકક્ષેત્રોપપાતગતિઃ યાવદ્
 તગતિ ઔર સિદ્ધક્ષેત્રોપપાતગતિ ।

ગૌતમસ્વામી-નારકક્ષેત્રોપપાતગતિ કિસે કહતે હૈં ?

ભગવાન્-નારકક્ષેત્રોપપાતગતિ સાત પ્રકાર કી કહી હૈ, વહ્ હસ પ્રકાર હૈ-
 રત્નપ્રમાપૃથ્વી નારકક્ષેત્રોપપાતગતિ, શર્કરાપ્રમાપૃથ્વીનારકક્ષેત્રોપપાતગતિ, વાલુ-
 કાપ્રમાપૃથિવી નારકક્ષેત્રોપપાતગતિ, પંકપ્રમાપૃથ્વીનારકક્ષેત્રોપપાતગતિ, ધૂમ-
 પ્રમાપૃથ્વીનારકક્ષેત્રોપપાતગતિ, તમઃપ્રમાપૃથ્વીનારકક્ષેત્રોપપાતગતિ ઔર અધઃ-
 સપ્તમપૃથ્વીનારકક્ષેત્રોપપાતગતિ । યહ નૈરયિકક્ષેત્રોપપાતગતિ કા પ્રરૂપણ હુઆ ।

ગૌતમસ્વામી-તિર્યગ્ગ્યોનિક ક્ષેત્રોપપાતગતિ ક્યા હૈ ?

ભગવાન્-તિર્યગ્ગ્યોનિકક્ષેત્રોપપાતગતિ પાંચ પ્રકાર કી હૈ, વહ્ હસ પ્રકાર
 હૈ-એકેન્દ્રિયતિર્યગ્ગ્યોનિકક્ષેત્રોપપાતગતિ, દ્વીન્દ્રિયતિર્યગ્ગ્યોનિકક્ષેત્રોપપાતગતિ,

સિદ્ધ ક્ષેત્રોપપાતગતિ.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-નારક ક્ષેત્રોપપાતગતિ કોને કહે છે ?

શ્રી ભગવન્-નારક ક્ષેત્રોપપાતગતિ સાત પ્રકારની કહે છે તે આ પ્રકારે છે-રત્ન-
 પ્રભા પૃથ્વી નારક ક્ષેત્રોપપાતગતિ. શર્કરાપ્રભા પૃથ્વી નારક ક્ષેત્રોપપાતગતિ, વાલુકાપ્રભા
 પૃથ્વી નારક ક્ષેત્રોપપાતગતિ, પંકપ્રભા પૃથ્વી નારક ક્ષેત્રોપપાતગતિ, ધૂમપ્રભા પૃથ્વી નારક
 ક્ષેત્રોપપાતગતિ, તમઃપ્રભા પૃથ્વી નારક ક્ષેત્રોપપાતગતિ અને અધઃસપ્તમ પૃથ્વી નારક ક્ષેત્રો-
 પપાતગતિ, આ નૈરયિક ક્ષેત્રોપપાતગતિનું નિરૂપણ થયું.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હું ભગવન્ ! તિર્યગ્ગ્યોનિક ક્ષેત્રોપપાતગતિ શું છે ?

શ્રી ભગવાન્-તિર્યગ્ગ્યોનિક ક્ષેત્રોપપાતગતિ પાંચ પ્રકારની છે-તે આ પ્રકારે છે-
 એકેન્દ્રિય તિર્યગ્ગ્યોનિક ક્ષેત્રોપપાતગતિ, દ્વીન્દ્રિય તિર્યગ્ગ્યોનિક ક્ષેત્રોપપાતગતિ, ત્રીન્દ્રિય

—દ્વીન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિક્ષેત્રોપપાતગતિઃ, સા ણ્ણા તિર્યગ્યોનિક્ષેત્રોપપાતગતિઃ પ્રજ્ઞસા ૨ ।
 ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘સે કિં તં મણૂસ સ્વેત્તોવવાયગતી ?’ અથ કા સ્વલુ સા મનુષ્યક્ષેત્રોપપાત-
 ગતિઃ પ્રજ્ઞસા ? ભગવાનાહ—‘મણૂસ સ્વેત્તોવવાયગતી—દુવિદ્ધા પણ્ણત્તા’ મનુષ્ય ક્ષેત્રોપપાતગતિ
 સ્તાવદ્ દ્વિવિદ્ધા પ્રજ્ઞસા, ‘તં જહા—સંમુચ્છિમ મણૂસસ્વેત્તોવવાયગતી’ સંમૂર્ચ્છિમ મનુષ્યક્ષેત્રો-
 પપાતગતિઃ—‘ગમ્ભવકંતિય મણૂસ સ્વેત્તોવવાયગતી’ ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિકમનુષ્યક્ષેત્રોપપાતગતિઃચ,
 તદુપસંહરન્નાહ—‘સે તં મનૂસસ્વેત્તોવવાયગતી ૩’ સા ણ્ણા—પૂર્વોક્તા મનુષ્યક્ષેત્રોપપાતગતિઃ
 પ્રજ્ઞસા, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘સે કિં તં દેવસ્વેત્તોવવાયગતી ?’ અથ કા સ્વલુ સા દેવક્ષેત્રોપપાત-
 ગતિઃ પ્રજ્ઞસા ? ભગવાનાહ—‘દેવસ્વેત્તોવવાયગતી ચડવ્વિદ્ધા પણ્ણત્તા’ દેવક્ષેત્રોપપાતગતિ ઇચ્છુ-
 વિદ્ધા પ્રજ્ઞસા, ‘તં જહા—ભવણવર્ઘ દેવસ્વેત્તોવવાયગતી, જાવ વેમાણિયદેવસ્વેત્તોવવાયગતી’
 તથથા—ભવનપતિદેવક્ષેત્રોપપાતગતિઃ, યાવદ્—વાનવ્યન્તરદેવક્ષેત્રોપપાતગતિઃ, જ્યોતિષ્કદેવ-
 ક્ષેત્રોપપાતગતિઃ, વૈમાનિકદેવક્ષેત્રોપપાતગતિઃ પ્રજ્ઞસા, પ્રકૃતમુપસંહન્નાહ—‘સે તં દેવસ્વેત્તો-
 વવાયગતી’ સા ણ્ણા—પૂર્વોક્તા દેવક્ષેત્રોપપાતગતિઃ પ્રજ્ઞસા ૪ ॥ સૂ. ૬ ॥

ત્રીન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિક્ષેત્રોપપાતગતિ, ચતુરિન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિક્ષેત્રોપપાતગતિ
 ઓર પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિક્ષેત્રોપપાતગતિ । યહ તિર્યગ્યોનિક્ષેત્રોપપાતગતિ હુઈ ।

ગૌતમસ્વામી—મનુષ્યક્ષેત્રોપપાતગતિ કયા હૈ ?

ભગવાન્—મનુષ્યક્ષેત્રોપપાતગતિ દો પ્રકાર કી કહી હૈ, વહ ઇસ પ્રકાર—
 સંમૂર્ચ્છિમ મનુષ્યક્ષેત્રોપપાતગતિ ઓર ગર્ભજમનુષ્યક્ષેત્રોપપાતગતિ । યહ મનુષ્ય-
 ક્ષેત્રોપપાતગતિ હુઈ !

ગૌતમસ્વામી—દેવક્ષેત્રોપપાતગતિ કિતને પ્રકાર કી હૈ ?

ભગવાન્—દેવક્ષેત્રોપપાતગતિ ચાર પ્રકાર કી હૈ, યથા—ભવનપતિદેવક્ષેત્રોપપા-
 તગતિ, વાનવ્યન્તરદેવક્ષેત્રોપપાતગતિ, જ્યોતિષ્કદેવક્ષેત્રોપપાતગતિ ઓર વૈમાનિક-
 દેવક્ષેત્રોપપાતગતિ । યહ દેવક્ષેત્રોપપાતગતિ કા કથન હુઆ ।

તિર્યગ્યોનિક્ષેત્રોપપાતગતિ, ચતુરિન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક્ષેત્રોપપાતગતિ અને પંચેન્દ્રિય
 તિર્યગ્યોનિક્ષેત્રોપપાતગતિ. આ તિર્યગ્યોનિક્ષેત્રોપપાતગતિ થઈ.

શ્રી ગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્ ! મનુષ્ય ક્ષેત્રોપપાતગતિ શું છે ?

શ્રી ભગવાન્—હે ગૌતમ ! મનુષ્ય ક્ષેત્રોપપાતગતિ બે પ્રકારની કહી છે, તે આ પ્રકારે
 સંમૂર્ચ્છિમ મનુષ્ય ક્ષેત્રોપપાતગતિ અને ગર્ભજ મનુષ્ય ક્ષેત્રોપપાતગતિ. આ મનુષ્ય ક્ષેત્રો-
 પપાતગતિ થઈ.

શ્રી ગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્ ! દેવ ક્ષેત્રોપપાતગતિ કેટલા પ્રકારની છે ?

શ્રી ભગવાન્—હે ગૌતમ ! દેવ ક્ષેત્રોપપાતગતિ ચાર પ્રકારની છે, જેમકે—ભવનપતિ
 દેવ ક્ષેત્રોપપાતગતિ, વાનવ્યન્તર દેવ ક્ષેત્રોપપાતગતિ, જ્યોતિષ્ક દેવ ક્ષેત્રોપપાતગતિ, અને
 વૈમાનિક દેવ ક્ષેત્રોપપાતગતિ, આ દેવ ક્ષેત્રોપપાતગતિનું કથન થયું.

सिद्धक्षेत्रोपपातादिवक्तव्यता-

मूलम्-से किं तं सिद्धखेत्तोववायगती ? अणेगविहा पण्णत्ता तं जहा-जंबुद्दीवे दीवे भरहेरवयवासे सपक्खं सपडिदिसिं सिद्धखेत्तोववायगती, जंबुद्दीवे दीवे चुल्लहिम्वंतसिहरिवासहरपव्वतसपक्खं सपडिदिसिं सिद्धखेत्तोववायगती, जंबुद्दीवे दीवे हेमवतहेरण्णवाससपक्खं सपडिदिसिं सिद्धखेत्तोववायगती, जंबुद्दीवे दीवे सदावइ वियडावइ वट्टवेयडु सपक्खं सपडिदिसिं सिद्धखेत्तोववायगती, जंबुद्दीवे दीवे महाहिम्वंतरुप्पिवासहरपव्वतसपक्खं सपडिदिसिं सिद्धखेत्तोववायगती, जंबुद्दीवे दीवे हरिवासरम्मगवाससपक्खिं सपडिदिसिं सिद्धखेत्तोववायगती, जंबुद्दीवे दीवे गंधापाति सालवंतपव्वयवट्टवेयडु सपक्खं सपडिदिसिं सिद्धखेत्तोववायगती, जंबुद्दीवे दीवे णिसहणीलवंतवासहरपव्वतसपक्खिं सपडिदिसिं सिद्धखेत्तोववायगती, जंबुद्दीवे दीवे पुव्वविदेहावरविदेहसपक्खिं सपडिदिसिं सिद्धखेत्तोववायगती, जंबुद्दीवे दीवे देवकुरु उत्तरकुरुसपक्खिं सपडिदिसिं सिद्धखेत्तोववायगती, जंबुद्दीवे दीवे मंदरपव्वयस्स सपक्खिं सपडिदिसिं सिद्धखेत्तोववायगती, लवणे समुद्दे सपक्खिं सपडिदिसिं सिद्धखेत्तोववायगती, धायइसंडे दीवे पुरत्थिमच्चपच्छिमच्चमंदरपव्वत सपक्खिं सपडिदिसिं सिद्धखेत्तोववायगती, कालोय समुदसपक्खिं सपडिदिसिं सिद्धखेत्तोववायगती, पुक्खरवरदीवच्चपुरत्थिमच्चभरहेरवयवाससपक्खिं सपडिदिसिं सिद्धखेत्तोववायगती, एवं जाव पुक्खरवरदीवच्चपच्छिमच्चमंदरपव्वत सपक्खिं सपडिदिसिं सिद्धखेत्तोववायगती, से तं सिद्धखेत्तोववायगती, से किं तं भवोववायगती ? भवोववायगती चउव्विहा पण्णत्ता, तं जहा-नेरइयभवोववायगती, जाव देवभवोववायगती, से किं तं नेरइयभवोववायगती ? नेरइयभवोववायगती सत्तविहा पण्णत्ता, तं जहा-एवं सिद्धवज्जो भेदो भाणियव्वो जो चेव खेत्तोववायगतीए सो चेव, से तं देवभवोववायगती, से तं भवोववायगती । से

किं तं नो भवोववायगती ? नो भवोववायगती दुविहा पण्णत्ता, तं जहा-
 पोग्गल णो भवोववायगती सिद्ध नो भवोववायगती, से किं तं पोग्गल-
 णो भवोववायगती ? पोग्गल णो भवोववायगती जं णं परमाणु पोग्गले
 लोगस्स पुरत्थिमिल्लाओ चरमंताओ पच्चत्थिमिल्लं चरमंतं एगसमएणं
 गच्छइ, पच्चत्थिमिल्लाओ वा चरमंताओ पुरत्थिमिल्लं चरमंतं एगसम-
 एणं गच्छइ, एवं उत्तरिल्लाओ दाहिणिल्लं उवरिल्लाओ हेट्ठिल्लं हिट्ठि-
 ल्लाओ उवरिल्लं, से तं पोग्गल णो भवोववायगती, से किं तं सिद्धणो
 भवोववायगती ? सिद्धणो भवोववायगती दुविहा पण्णत्ता, तं जहा-
 अणंतरसिद्ध णो भवोववायगती, परंपरसिद्ध णो भवोववायगती य, से
 किं तं अणंतरसिद्ध णो भवोववायगती ? अणंतरसिद्ध णो भवोववाय-
 गती पण्णरसविहा पण्णत्ता, तं जहा-त्तिथसिद्धअणंतरसिद्ध णो भवो-
 ववायगती य जाव अणेगसिद्ध णो भवोववायगती य, से किं तं परं-
 परसिद्ध णो भवोववायगती ? परंपरसिद्ध णो भवोववायगती अणेगविहा
 पण्णत्ता, तं जहा-अपढमसमयसिद्ध णो भवोववायगती, एवं दुसमय-
 सिद्ध णो भवोववायगती जाव अणंतसमयसिद्ध णो भवोववायगती, से
 तं सिद्ध णो भवोववायगती, से तं णो भवोववायगती, से तं उववाय-
 गती४, से किं तं विहायगती ? विहायगती उत्तरसविहा पण्णत्ता, तं
 जहा-फुसमाणगती१ अफुसमाणगती२, उवसंपज्जमाणगती३, अणुप-
 संपज्जमाणगती४, पोग्गलगती५, मंडूयगती६, णावागती७, नयगती८,
 छायागती९, छायाणुवातगती१०, लेस्सागती११, लेसाणुवातगती१२,
 उद्दिसपविभत्तगती१३, चउपुरिसपविभत्तगती१४, वंकगती१५, पंकगती१६,
 बंधणविमोयणगती१७ । से किं तं फुसमाणगती ? फुसमाणगती जं णं
 परमाणुपोग्गले दुपएसिए जाव अणंतपएसियाणं खंधाणं अणमण्णं
 फुसंताणं गती पवत्तइ, से तं फुसमाणगती१, से किं तं अफुसमाण-
 गती ? अफुसमाणगती, जं णं एएसिं चेव अफुसंताणं गती पवत्तइ,

से तं अफुसमाणगती२, से किं तं उवसंपज्जमाणगती ? उवसंपज्जमाण-
 गती जं णं रायं वा जुवरायं वा ईसरं वा तलवरं वा माडंविं वा कुडुं-
 विं वा इवमं वा सिट्ठिं वा सेणावहं वा सत्थवाहं वा उवसंपज्जित्ताणं
 गच्छइ, से तं उवसंपज्जमाणगती३, से किं तं अणुवसंपज्जमाणगती ?
 अणुवसंपज्जमाणगती-जं णं एएसिं चेव अण्णमण्णं अणुसंपज्जित्ताणं
 गच्छइ, से तं अणुवसंपज्जमाणगती४, से किं तं पोग्गलगती ? पोग्ग-
 लगती जं णं परमाणुपोग्गलाणं जाव अणंतपएसियाणं खंधाणं गती
 पव्वत्तइ से तं पोग्गलगती५, से किं तं मंडूयगती ? मंडूयगती-जं णं
 मंडूओ फिडित्ता गच्छइ, से तं मंडूयगती६, से किं तं णावागती ? जं
 णं णावा पुव्ववेतालीओ दाहिणवेयालिं जलपहेणं गच्छइ, दाहिण-
 वेतालीओ वा अवरवेतालिं जलपहेणं गच्छइ, से तं णावागती७, से
 किं तं णयगई ? णयगई जं णं णेगम संगहववहारउज्जुसुयसदसमभि-
 रुढएवंभूयाणं नयाणं जा गती अहवा सव्वणया वि जं इच्छंति से
 तं णयगती८, से किं तं छायागई ? छायागई जं णं हयछायं वा, गय-
 छायं वा, नरछायं वा, किण्णरछायं वा, महोरगछायं वा, गंधव्वछायं वा,
 उसहछायं वा, रहछायं वा, छत्तछायं वा, उवसंपज्जित्ताणं गच्छइ,
 से तं छायागई९, से किं तं छायाणुवायगई ? छायाणुवायगई-जे
 णं पुरिसं छायाअणुगच्छइ नो पुरिसे छायं अणुगच्छइ से तं छाया-
 अणुवायगई१०, से किं तं लेस्सागई-जं णं किण्हलेस्सा नीललेस्सं पप्प
 ता रूवत्ताए ता वण्णत्ताए ता गंधत्ताए ता रसत्ताए ता फासत्ताए भुज्जो
 भुज्जो परिणमइ, एवं नीललेस्सा काउलेस्सं पप्प ता रूवत्ताए जाव ता फा-
 सत्ताए परिणमइ, एवं काउलेस्सा वि तेउलेस्सं तेउलेस्सा वि पम्हलेस्सं
 पम्हलेस्सा वि सुक्कलेस्सं पप्प ता रूवत्ताए जाव परिणमइ, से तं लेसा-
 गई११, से किं तं लेसाणुवायगई ? लेसाणुवायगई जल्लेसाइं दव्वाइं
 परियाइत्ता कालं करेइ तल्लेसेसु उववज्जइ, तं जहा-किण्हलेसेसु वा

जाव सुकलेस्सेसु वा, से तं लेसाणुवायगई१२, से किं तं उद्विस्सपवि-
 भत्तगई ? उद्विस्सपविभत्तगई—जं णं आयरियं वा उवज्झायं वा थेरं वा
 पवत्तिं वा गणिं वा गणहरं वा गणावच्छेदं वा उद्विस्सिय उद्विस्सिय गच्छइ,
 से तं उद्विस्सियपविभत्तगई१३, से किं तं चउपुरिस्सपविभत्तगई ? से जहा
 नामए चत्तारि पुरिस्सा समगं पविट्ठा समगं पज्जविया१, समगं पविट्ठा
 विसमं पज्जविया२, विसमं पविट्ठा समगं पज्जविया३, विसमं पविट्ठा विसमं
 पज्जविया४, से तं चउपुरिस्सपविभत्तगई१४, से किं तं वंकगई ? वंकगई
 चउव्विहा पण्णत्ता, तं जहा—घट्टनया थंभणया लेसजया पवडणया,
 से तं वंकगई१५, से किं तं पंकगई ? पंकगई—से जहा नामए केहपुरिसे
 पंकसि वा उदयंसि वा कायं उव्विरहिया गच्छइ, से तं पंकगई१६, से किं
 तं वंधणविमोयणगई ? वंधणविमोयणगई—जं णं अंवाण वा अंवाडगाण
 वा माउलुंगाण वा विल्लाण वा कविट्ठाण वा भट्टाण वा फणसाण वा
 दालिमाण वा, पारेवताण वा, अक्खोलाण वा चाराण वा, त्थोराण वा,
 तिंडुयाण वा पक्काणं परियागयाणं वंधणाओ विप्पसुक्काणं निव्वाघाएणं
 अधेवीससाएगई पवत्तइ, से तं वंधणविमोयणगई, से तं विहायोगई१७
 पण्णवणाए भगवईए पओगपयं सत्तत्तं१६ ॥सू० ७॥

छाय—तत् का सा सिद्धक्षेत्रोपपातगतिः ? अनेकविधा प्रज्ञप्ता, तद्यथा—जम्बूद्वीपे द्वीपे
 भरतैरावतवर्षे सपक्षं सप्रतिदिक् सिद्धिक्षेत्रोपपातगतिः, जम्बूद्वीपे चुल्लहिंसवच्छिखरि वर्ष-

सिद्धक्षेत्रोपपात आदि की वक्तव्यता

शब्दार्थ—(से किं तं सिद्धक्षेत्रोपपातगति ?) सिद्धक्षेत्रोपपातगति कितने
 प्रकार की है ? (अणेगविहा पण्णत्ता) अनेक प्रकार की कही है (तं जहा) वह
 इस प्रकार (जंबुद्वीपे द्वीपे) जम्बू द्वीप नामक द्वीप में (भरहेरवयवासे) भरत और
 ऐरवत क्षेत्र में (सपक्खं) सब दिशाओं में (सपडिदिसिं) सब विदिशाओं में

सिद्ध क्षेत्रोपपात आदिनी वक्तव्यता

शब्दार्थ—(से किं तं सिद्धक्षेत्रोपपातगति ?) सिद्ध क्षेत्रोपपातगति केवल प्रकरणी छे ?
 (अणेगविहा पण्णत्ता) अनेक प्रकारणी कही छे (तं जहा) ते आ प्रकारे (जंबुद्वीपे द्वीपे)
 जम्बूद्वीप नामक द्वीपमां (भरहेरवयवासे) भरत अने ऐरवत क्षेत्रमां (सपक्खं) अधी

(सिद्धखेत्तोववायगती) सिद्धक्षेत्रोपपातगति होती है (जम्बुद्वीवे दीवे) जम्बुद्वीप नामक द्वीप में (चुल्लहिमवन्तसिहरिवासहरपव्वतसपक्खं सपडिदिसिं) क्षुद्र-हिमवान् और शिखरी वर्षधर पर्वत से सब दिशाओं-विदिशाओं में (सिद्धखेत्तोववायगती) सिद्ध क्षेत्रोपपातगति है (जम्बुद्वीवे दीवे) जम्बुद्वीप नामक द्वीप में (हेमवत हेरण्णवाससपक्खं सपडिदिसिं) हैमवत-हैरण्यवर्ष के सब दिशा-विदिशाओं (सिद्धखेत्तोववायगती) सिद्धक्षेत्रोपपातगति है (जम्बुद्वीवे दीवे) जम्बुद्वीप नामक द्वीप में (सदावहवियडावह्वट्टवेयड्डसपक्खं सपडिदिसिं सिद्धखेत्तोववायगती) शब्दापाती (शकटापाती) और विकटापाती वृत्त वैताड्य पर्वत के सब दिशा-विदिशाओं में सिद्धक्षेत्रोपपातगति हैं (जम्बुद्वीवे दीवे महाहिमवन्त रुप्पिवासहरपव्वत सपक्खं सपडिदिसिं सिद्धखेत्तोववायगती) जम्बुद्वीप नामक द्वीप में महाहिमवन्त और रुक्मि नामक वर्षधर पर्वतों के सब दिशा-विदिशाओं में सिद्धक्षेत्रोपपातगति है (जम्बुद्वीवे दीवे हरिवासरम्मगवाससपक्खं सपडिदिसिं सिद्धखेत्तोववायगती) जम्बुद्वीप नामक द्वीप में हरिवर्ष एवं रम्यक-वर्ष के सब दिशा-विदिशाओं में सिद्ध क्षेत्रोपपातगति है (जम्बुद्वीवे दीवे गन्धापातिमालवन्तपव्वयवट्टवेयड्डसपक्खं सपडिदिसिं सिद्धखेत्तोववायगती) जम्बु-

प्र० ११४

ગતિઃ, જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે નિષધનીલવદ્ વર્ષધરપર્વતે સપક્ષં સપ્રતિદિક્ સિદ્ધિક્ષેત્રોપપાતગતિઃ, જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે પૂર્વવિદેહાપરવિદેહે સપક્ષં સપ્રતિદિક્ સિદ્ધિક્ષેત્રોપપાતગતિઃ, જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે દેવકુરુત્તરકુરૌ સપક્ષં સપ્રતિદિક્ સિદ્ધિક્ષેત્રોપપાતગતિઃ, જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે મન્દરપર્વતસ્ય સપક્ષં સપ્રતિદિક્ સિદ્ધિક્ષેત્રોપપાતગતિઃ, લવણે સમુદ્રે સપક્ષં સપ્રતિદિક્ સિદ્ધિક્ષેત્રોપપાતગતિઃ, ધાતકી ચ્છંડે દ્વીપે પૂર્વાર્દ્ધપશ્ચિમાર્દ્ધમન્દરપર્વતસ્ય સપક્ષં સપ્રતિદિક્ સિદ્ધિક્ષેત્રોપપાતગતિઃ, ક્કાલોદસમુદ્રસ્ય સપક્ષં સપ્રતિદિક્ સિદ્ધિક્ષેત્રોપપાતગતિઃ, પુષ્કરવરદ્વીપાર્દ્ધપૂર્વાર્દ્ધ ભરતૈરાવત વર્ષસ્ય સપક્ષં સપ્રતિદિક્ સિદ્ધિક્ષેત્રોપપાતગતિઃ, एवं यावत् पुष्करवरद्वीपार्द्धपश्चिमार्द्धमन्दर-

દ્વીપ નામક દ્વીપ મેં ગંધાપાતી, માલ્યવન્ત પર્વત તથા વૃત્તવૈતાલ્ય કે સર્વ દિશામેં ઓર સર્વ વિદિશાઓં મેં સિદ્ધક્ષેત્રોપપાતગતિ હૈ (જંબુદ્વીપે દીવે ણિસહણીલવંતવાસ-હરપવ્વતસપક્ષિં સપહિદિસિં સિદ્ધચ્છેત્તોવવાયગતી) જમ્બૂદ્વીપ નામક દ્વીપ મેં નિષધ ઓર નીલવન્ત નામક વર્ષધર પર્વત કે સર્વ દિશા-વિદિશાઓં મેં સિદ્ધક્ષેત્રોપપાતગતિ હૈ (જંબુદ્વીપે દીવે પુવ્વવિદેહાવરવિદેહસપક્ષિં સપહિદિસિં સિદ્ધચ્છેત્તોવવાયગતી) જમ્બૂદ્વીપ નામક દ્વીપ મેં પૂર્વ વિદેહ ઓર અપરવિદેહ કે સર્વ દિશાઓં-વિદિશાઓં મેં સિદ્ધક્ષેત્રોપપાતગતિ હૈ (જંબુદ્વીપે દીવે દેવકુરુ-ઉત્તરકુરુસપક્ષિં સપહિદિસિં સિદ્ધચ્છેત્તોવવાયગતી) જમ્બૂદ્વીપ નામક દ્વીપ મેં દેવકુરુ ઓર ઉત્તરકુરુ મેં સર્વ દિશા-વિદિશાઓં મેં સિદ્ધક્ષેત્રોપપાતગતિ હૈ (જંબુદ્વીપે દીવે મન્દરપવ્વચ્ચસ સપક્ષિં સપહિદિસિં સિદ્ધચ્છેત્તોવવાયગતી) જંબુદ્વીપ નામક દ્વીપ મેં મન્દર પર્વત મેં સર્વ દિશા-વિદિશાઓં મેં સિદ્ધક્ષેત્રોપપાતગતિ હૈ (લવણે સમુદ્રે સપક્ષિં સપહિદિસિં સિદ્ધચ્છેત્તોવવાયગતી) લવણ સમુદ્ર મેં સર્વ દિશા-વિદિશાઓં મેં સિદ્ધક્ષેત્રોપપાતગતિ હૈ (ધાયઙ્ચંડે દીવે પુરત્થિમદ્ધ-

વંત પવ્વચ્ચ વંદ્વેલ્લ ય સપક્ષં સપહિદિસિં સિદ્ધચ્છેત્તોવવાયગતી) જમ્બૂદ્વીપ નામક દ્વીપમાં ગંધાપાતી, માલ્યવન્ત પર્વત વૃત્તવૈતાલ્યની બધી દિશાઓમાં બધી વિદિશાઓમાં સિદ્ધક્ષેત્રોપપાતગતિ છે (જંબુદ્વીપે દીવે ણિસહનીલવંતવાસહરપવ્વતસપક્ષિં સપહિદિસિં સિદ્ધચ્છેત્તોવવાયગતી) જમ્બૂદ્વીપ નામક દ્વીપમાં નિષધ અને નીલવન્ત નામક વર્ષધર પર્વતની બધી દિશા-વિદિશાઓમાં સિદ્ધક્ષેત્રોપપાત ગતિ છે (જમ્બુદ્વીપે દીવે પુવ્વવિદેહાવરવિદેહ સપક્ષિં સપહિદિસિં સિદ્ધ ચ્છેત્તોવવાયગતી) જમ્બૂદ્વીપ નામક દ્વીપમાં પૂર્વ વિદેહ અને અપર વિદેહની બધી દિશાઓ-વિદિશાઓમાં સિદ્ધક્ષેત્રોપપાતગતિ છે (જમ્બુદ્વીપે દીવે દેવકુરુ-ઉત્તર કુરુ સપક્ષિં સપહિદિસિં સિદ્ધચ્છેત્તોવવાયગતી) જમ્બૂદ્વીપ નામક દ્વીપમાં દેવકુરુ અને ઉત્તર કુરુમાં બધી દિશાઓ-વિદિશાઓમાં સિદ્ધક્ષેત્રોપપાતગતિ છે (જમ્બુદ્વીપે દીવે મન્દર પવ્વચ્ચસ સપક્ષિં સપહિદિસિં સિદ્ધચ્છેત્તોવવાયગતી) જમ્બૂદ્વીપ નામક દ્વીપમાં મન્દર પર્વતમાં બધી દિશા-વિદિશાઓમાં સિદ્ધક્ષેત્રોપપાતગતિ છે

(લવણસમુદ્રે સપક્ષિં સપહિદિસિં સિદ્ધચ્છેત્તોવવાયગતી) લવણ સમુદ્રમાં બધી દિશા વિદિશાઓમાં સિદ્ધક્ષેત્રોપપાતગતિ છે (ધાયઙ્ચંડે દીવે પુરત્થિમદ્ધ પચ્છિમદ્ધમન્દરપવ્વચ્ચ-

પર્વતસ્ય સપક્ષં સપ્રતિદિક્ સિદ્ધિક્ષેત્રોપપાતગતિઃ, સા એવા સિદ્ધિ ક્ષેત્રોપપાતગતિઃ, ત્વ
કા સા ભવોપપાતગતિઃ? ભવોપપાતગતિ શ્રુતુર્વિધા પ્રજ્ઞપ્તા, તથા—નૈરયિકભવોપપાતગતિઃ,
યાવદ્ દેવભવોપપાતગતિઃ, ત્વ કા સા નૈરયિકભવોપપાતગતિઃ? નૈરયિકભવોપપાતગતિઃ સપ્ત-
વિધા પ્રજ્ઞપ્તા, તથા—રત્નપ્રમાપૃથિવી નૈરયિકભવોપપાતગતિઃ, યાવદ્ અધઃસપ્તમપૃથિવી નૈર-

પચ્છિમદ્ધ મંદરપન્થવ્યસપક્ષિં સપહિદિસિં સિદ્ધિસ્તોવવાયગર્હ) ધાતકી ખંડ
દ્વીપ મેં પૂર્વાર્ધ ઓર પશ્ચિમાર્ધ મંદર પર્વત કે સબ દિશા-વિદિશાઓ મેં સિદ્ધ-
ક્ષેત્રોપપાતગતિ હૈ (કાલોયસમુદસપક્ષિંસપહિદિસિં સિદ્ધિસ્તોવવાયગતી)
કાલોદ સમુદ્ર મેં સબ દિશાવિદિશાઓ મેં સિદ્ધક્ષેત્રોપપાતગતિ હૈ (પુષ્કરવરદી
વદ્ધપુરત્થિમદ્ધમરહેરવ્યવાસસપક્ષિંસપહિદિસિં સિદ્ધિસ્તોવવાયગતી)પુષ્કરવર
દ્વીપાર્ધ કે પૂર્વાર્ધ કે ભરત ઓર ઐરવત વર્ષ મેં સબ દિશા-વિદિશાઓ મેં સિદ્ધ-
ક્ષેત્રોપપાતગતિ હૈ (એવં જાવ પુષ્કરવરદીવદ્ધપચ્છિમદ્ધમંદરપન્થવ્યસપક્ષિં
સપહિદિસિં સિદ્ધિસ્તોવવાયગતી) હસી પ્રકાર યાવત્ પુષ્કરવરદ્વીપાર્ધ કે પશ્ચિ-
માર્ધ કે મંદર પર્વત મેં સબ દિશા-વિદિશાઓ મેં સિદ્ધક્ષેત્રોપપાતગતિ હુઈ
(સે કિં તં સિદ્ધિસ્તોવવાયગતી) યહ સિદ્ધક્ષેત્રોપપાતગતિ હુઈ. (સે કિં તં
ભવોવવાયગતી?) ભવોપપાતગતિ કિતને પ્રકાર કી હૈ? (ભવોવવાયગતી
ચંડવિહા પળ્ળતા) ભવોપપાતગતિ ચાર પ્રકાર કી કહી હૈ (તં જહા) વહા. હસ
પ્રકાર (નેરહ્યભવોવવાયગતી જાવ દેવભવોવવાયગતી) નૈરયિક ભવોપપાતગતિ
યાવત્ દેવ ભવોપપાતગતિ (સે કિં તં નેરહ્ય ભવોવવાયગતી?) નારકભવોપપાત-
ગતિ કિતને પ્રકાર કી હૈ? (નેરહ્યભવોવવાયગતી સત્તવિહા પળ્ળતા) નારક

સપક્ષિં સપહિદિસિં સિદ્ધિસ્તોવવાયગર્હ) ધાતકીખંડ દ્વીપમાં પૂર્વાર્ધ અને પશ્ચિમાર્ધ મંદર
પર્વતની બધી દિશા-વિદિશાઓમાં સિદ્ધક્ષેત્રોપપાતગતિ છે (કાલોયસમુદ્ર સપક્ષિં સપહિ
દિસિં સિદ્ધિસ્તોવવાયગતી) કાલોદ સમુદ્રમાં બધી દિશા વિદિશામાં સિદ્ધક્ષેત્રોપપાતગતિ છે
(પુષ્કરવરદીવદ્ધપુરત્થિમદ્ધમરહેરવ્યવાસસપક્ષિં સપહિદિસિં સિદ્ધિસ્તોવવાયગતી) પુષ્કર
વર દ્વીપાર્ધના પૂર્વાર્ધના ભરત ઐરવત વર્ષમાં બધી દિશા-વિદિશાઓમાં સિદ્ધક્ષેત્રોપપાત
ગતિ છે (એવં જાવ પુષ્કરવરદીવદ્ધપચ્છિમદ્ધ મંદરપન્થવ્ય સપક્ષિં સપહિદિસિં સિદ્ધિસ્તો
વવાયગતી) એજ પ્રકારે યાવત્ પુષ્કરવર દ્વીપાર્ધના પશ્ચિમાર્ધના મંદર પર્વતમાં બધી દિશા
વિદિશાઓમાં સિદ્ધક્ષેત્રોપપાતગતિ છે (સે તં સિદ્ધિસ્તોવવાયગતી) આ સિદ્ધક્ષેત્રોપપાતગતિ થઈ

(સે કિં તં ભવોવવાયગતી?) ભવોપપાતગતિ કેટલા પ્રકારની છે? (ભવોવવાયગતી ચંડ-
વિહા પળ્ળતા) ભવોપપાતગતિ ચાર પ્રકારની કહી છે (તં જહા) તે આ પ્રકારે છે (નેરહ્ય
ભવોવવાયગતી જાવ દેવભવોવવાયગતી) નૈરયિક ભવોપપાતગતિ યાવત્ દેવ ભવોપપાતગતિ
(સે કિં તં નેરહ્યભવોવવાયગતી?) નારક ભવોપપાતગતિ કેટલા પ્રકારની છે? (નેરહ્ય ભવો-

યિકભવોપપાતગતિઃ, एवं सिद्धवर्जोभेदो भणितव्यः, यश्चैव क्षेत्रोपपातगतौ सचैव, सा एषा देवभवोपपातगतिः, सा एषा भवोपपातगतिः, तत् का सा नो भवोपपातगतिः ? नो भवो-
पपातगतिः द्विविधा प्रज्ञप्ता, तद्यथा—पुद्गलनोभवोपपातगतिः, सिद्धनोभवोपपातगतिः, तत् का
सा पुद्गलनोभवोपपातगतिः ? पुद्गलनोभवोपपातगतिः यत् खलु परमाणुपुद्गलो लोकस्य पौर-
स्त्यात् चरमान्तात् पश्चिमं चरमान्तम् एकसमयेन गच्छति, पश्चिमाद्वा चरमान्तात् पौरस्त्यं
चरमान्तम् एकसमयेन गच्छति, दक्षिणाद्वा चरमान्ताद् उत्तरं चरमान्तम् एकसमयेन गच्छति,

भवોપપાતગતિ સાત પ્રકાર કી કહી હૈ (તં જહા) વહ્ હસ પ્રકાર (एवं) हस
प्रकार (सिद्धवर्जो) सिद्धको वर्ज कर (भेदो) भेद (भाणितव्यो) कहना चाहिए
(जो चेव खेत्तोववायगतीए) जो क्षेत्रोपपातगति में (सो चेव) वही (से तं देव-
भवोववायगती) यह देवभवोपपातगति हुई (से तं भवोववायगती) यह भवो-
पपातगति का निरूपण हुआ ।

(से किं तं नो भवोववायगती ?) नो भवोपपातगति क्या है ? (नो भवोव-
वायगती दुविहा पणत्ता) नोभवोपपातगति दो प्रकार की कही है (तं जहा)
वह इस प्रकार (पोग्गलनोभवोववायगती) पुद्गलनोभवोपपातगति (सिद्ध नो
भवोववायगती) सिद्धनोभवोपपातगति (से किं तं पोग्गलनोभवोववायगती ?)
पुद्गलनोभवोपपातगति क्या है ? (पोग्गलनोभवोववायगती) पुद्गलनोभवो-
पपातगति (जं णं परमाणुपोग्गले) जो कि परमाणु पुद्गल (लोगस्स
पुरत्थिमिल्लाओ चरमंताओ) लोक के पूर्ववर्ती चरमान्त से अर्थात् छेद
से (पच्चत्थिमिल्लं चरमंतं) पश्चिमी चरमान्त तक (एगसमएणं) एक
समय में (गच्छति) जाता है (पच्चत्थिमिल्लाओ वा चरमंताओ) अथवा

ववायगती सत्तविहा पणत्ता) નારક ભવોપપાતગતિ સાત પ્રકારની છે (તં જહા) તે આ
પ્રકારે (एवं) એ પ્રકારે (सिद्धवर्जो) सिद्धने त्यज्जने (भेदो) लेद (भाणितव्यो) कडेवा नेधये
(जो चेव खेत्तोववायगतीए) જે क्षेत्रોપપાતગતિમાં (सो चेव) તેજ (सेतं देव भवोववायगती)
આ देव ભવોપપાતગતિ થઈ (सेतं भवोववायगती) આ ભવોપપાતગતિનું નિરૂપણ થયું

(से किं तं नो भवोववायगती) નો ભવોપપાતગતિ શું છે ? (નો ભવોવવાયગતી દુવિહા
પણત્તા) નો ભવોપપાતગતિ બે પ્રકારની કહી છે (તં જહા) તે આ પ્રકારે (પોગ્ગલનો
ભવોવવાયગતી) પુદ્ગલ નો ભવોપપાતગતિ (સિદ્ધ નો ભવોવવાયગતી) સિદ્ધ નો ભવોપપાત
ગતિ (સે કિં તં પોગ્ગલ નો ભવોવવાયગતી ?) પુદ્ગલ નો ભવોપપાતગતિ શું છે ? (પોગ્ગલ
નોભવોવવાયગતી) પુદ્ગલનોભવોપપાતગતિ (જં ણં પરમાણુપોગ્ગલે) જે કે પરમાણુ પુદ્ગલ
(લોગસ્સ પુરત્થિમિલ્લાઓ ચરમંતાઓ) લોકના પૂર્વવર્તી ચરમાન્તથી (પંચત્થિમિલ્લં ચરમંતં)
પશ્ચિમી ચરમાન્ત સુધી (एगसमएणं) એક સમયમાં (गच्छति) જાય છે (पच्चत्थिमिल्लाओ

एवम् उत्तराद् दक्षिणम् उपरिष्ठाद् अधः अधस्तादुपरि, सा एषा पुद्गलनोभवोपपातगतिः, तत् का सा सिद्धनोभवोपपातगतिः ? सिद्धनोभवोपपातगति द्विविधा प्रज्ञप्ता, तद्यथा-अनन्तरसिद्धनोभवोपपातगतिः, परम्परसिद्धनोभवोपपातगतिश्च, तत् का सा अनन्तरसिद्धनोभवोपपातगतिः ? अनन्तरसिद्धनोभवोपपातगतिः पञ्चदशविधा प्रज्ञप्ता, तद्यथा-तीर्थसिद्धानन्तरसिद्धनोभवोपपातगतिश्च यावद् अनेकसिद्धनोभवोपपातगतिश्च, तत् का सा परम्परसिद्धनोभवोपपात-
पश्चिमी चरमान्त से (पुरत्थिमिल्लं चरमंतं) पूर्वी चरमान्त को (एगसमएणं गच्छति) एक समय में जाता है (दाहिणिल्लाओ वा चरमंताओ उत्तरिल्लं चर-
मंतं) अथवा दक्षिणी चरमान्त से उत्तरी चरमान्त को (एगसमएणं) एक समय में (गच्छति) जाता है (एवं उत्तरिल्लाओ दाहिणिल्लं) इसी प्रकार उत्तरी छोर से दक्षिणी छोर तक (उवरिल्लाओ हेट्ठिल्लं) ऊपरी छोर से नीचले छोर तक (हिट्ठिल्लाओ उवरिल्लं) नीचले छोर से ऊपरी छोर तक (से तं पोग्गलणोभवो-
ववायगती) यह पुद्गलनोभवोपपातगति है ।

(से किं तं सिद्धणोभवोववायगती ?) सिद्धनोभवोपपातगति कितने प्रकार की है ? (सिद्धणोभवोववायगती दुविहा पणत्ता) सिद्धनोभवोपपातगति दो प्रकार की कही है (तं जहा) वह इस प्रकार (अणंतरसिद्धणोभवोववायगती, परंपरसिद्धणो भवोववायगती य) अनन्तर सिद्ध नो भवोपपातगति और परम्परसिद्ध नो भवोपपातगति ।

(से किं तं अणंतरसिद्धणोभवोववायगती ?) अनन्तरसिद्धनो भवोपपात-
गति कितने प्रकार की है ? (अणंतरसिद्धणोभवोववायगती पणरसविहा पणत्ता) अनन्तरसिद्ध नो भवोपपातगति पन्द्रह प्रकार की कही हैं (तं जहा) वह इस

વા ચરમંતાઓ) અથવા પશ્ચિમી ચરમાન્તથી (પુરત્થિમિલ્લં ચરમંતં) પૂર્વી ચરમાન્તમાં (એગસમણં ગચ્છતિ) એક સમયમાં જાય છે (દાહિણિલ્લાઓ વા ચરમાન્તાઓ ઉત્તરિલ્લં ચરમંતં) અથવા દક્ષિણી ચરમાન્તથી ઉત્તરી ચરમાન્તમાં (એગસમણં) એકસમયમાં (ગચ્છતિ) જાય છે (એવં ઉત્તરિલ્લાઓ દાહિણિલ્લં) એજ પ્રકારે ઉત્તર તરફથી દક્ષિણ સુધી (ઉવરિલ્લાઓ હેટ્ઠિલ્લં) ઉપરની બાજુથી નીચેની બાજુનાં (હિટ્ઠિલ્લાઓ ઉવરિલ્લં) નીચલા છેડેથી ઉપરના સુધી (સેતં પોગ્ગલણોભવોવવાયગતી) આ પુદ્ગલની નો ભવોપપાતગતિ છે

(સે કિં તં સિદ્ધણોભવોવવાયગતી ?) સિદ્ધનોભવોપપાતગતિ કેટલા પ્રકારની છે ? (સિદ્ધણો ભવોવવાયગતી દુવિહા પણત્તા) સિદ્ધનોભવોપપાતગતિ બે પ્રકારની કહી છે (તં જહા) તે આ પ્રકારે (અણંતરસિદ્ધગોભવોવવાયગતી, પરંપર સિદ્ધગોભવોવવાયગતી ચ) અનન્તર સિદ્ધનો ભવોપપાતગતિ અને પરંપર સિદ્ધનોભવોપપાતગતિ છે

(સે કિં તં અણન્તર સિદ્ધગોભવોવવાયગતી ?) અનન્તર સિદ્ધનો ભવોપપાતગતિ કેટલા પ્રકારની છે ? (અણંતરસિદ્ધગોભવોવવાયગતી પણરસવિહા પણત્તા) અનન્તર સિદ્ધનો

ગતિઃ? પરસ્પર સિદ્ધનો ભવોપપાતગતિરનેકવિધા પ્રજ્ઞા, તેઘથા અપ્રથમસમયસિદ્ધ નો ભવો-
પપાતગતિઃ, એવં દ્વિત્થમયસિદ્ધનો ભવોપપાતગતિર્યાવત્-અનન્તસમયસિદ્ધનો ભવોપપાતગતિઃ,
સા એવા સિદ્ધ નો ભવોપપાતગતિઃ, સા એવા ઉપપાતગતિઃ ૪, તત્ કા સા વિહાયોગતિઃ ?
[વિહાયોગતિઃ સપ્તદશવિધા પ્રજ્ઞા તઘથા-સ્પૃશદ્ગતિઃ ૧, અસ્પૃશદ્ગતિઃ ૨, ઉપસમ્પેદ્યમાન-
ગતિઃ ૩, અનુપસમ્પેદ્યમાનગતિઃ ૪, પુદ્ગલગતિઃ ૫, મણ્ડૂકગતિઃ ૬, નાવાગતિઃ ૭, નયગતિઃ

પ્રકાર (તિત્થસિદ્ધ અણંતરસિદ્ધનો ભવોવવાયગતી) તીર્થસિદ્ધ-અનન્તરસિદ્ધ નો
ભવોપપાતગતિ (ય) ઔર (જાવ) યાવત્ (અણેગસિદ્ધનો ભવોવવાયગતી ય) અને-
કસિદ્ધ નો ભવોપપાતગતી ।

(સે કિં તં પરંપરસિદ્ધનો ભવોવવાયગતી ?) પરંપરાસિદ્ધ નો ભવોપપાતગતિ
કિતને પ્રકાર કી હૈ ? (પરંપરસિદ્ધ નો ભવોપપાતગતી અણેગવિહા પળ્ણત્તા)
પરંપરસિદ્ધ નો ભવોપપાતગતિ અનેક પ્રકાર કી કહી હૈ (તં જહા) વહ્ હિસ પ્રકાર
(અપદમસમયસિદ્ધનો ભવોવવાયગતી) અપ્રથમસમયસિદ્ધ નો ભવોપપાતગતી (એવં
દુસમયસિદ્ધ નો ભવોવવાયગતી) હિસી પ્રકાર દ્વિસમયસિદ્ધ નો ભવોપપાતગતી
(જાવ અણંતસમયસિદ્ધનો ભવોવવાયગતી) યાવત્ અનન્તસમયસિદ્ધ નો ભવો-
પપાતગતિ (સે તં સિદ્ધનો ભવોવવાયગતી) યહ સિદ્ધ નો ભવોપપાતગતિ કા પ્રરૂપ-
ણહુઆ (સે તં નો ભવોવવાયગતી, સે તં ઉવવાયગતી) હિસ પ્રકાર નો ભવોપપાતગતિ
કા પ્રરૂપણ ઔર ઉપપાતગતિ કા પ્રરૂપણ હુઆ (સે કિં તં વિહાયગતી ?) વિહા
યોગતિ કિતને પ્રકાર કી હૈ ? (વિહાયગતી સત્તરસવિહા પળ્ણત્તા) વિહાયોગતિ
સત્તરહ પ્રકાર કી કહી હૈ (તં જહા) વહ્ હિસ પ્રકાર (ફુસમાણગતી) સ્પર્શ કરતી

ભવોપપાતગતિ ૫૬૨ પ્રકારની છે (તં જહા) તે આ પ્રકારે (તિત્થસિદ્ધ અણંતરસિદ્ધનો
ભવોવવાયગતી) તીર્થ સિદ્ધ-અનન્તર સિદ્ધનો ભવોપપાતગતિ (ય) અને (જાવ) યાવત્
(અણેગસિદ્ધનો ભવોવવાયગતી) અનેક સિદ્ધનો ભવોપપાતગતિ . . . . .

(સે કિં તં પરંપરસિદ્ધનો ભવોવવાયગતી ?) પરંપરા સિદ્ધનો ભવોપપાતગતિ કેટલા પ્રકારની
છે ? (પરંપરસિદ્ધનો ભવોવવાયગતી અણેગવિહા પળ્ણત્તા) , પરંપર સિદ્ધનો ભવોપપાતગતિ
અનેક પ્રકારની કહી છે (તં જહા) તે આ પ્રકારે (અપદમસમયસિદ્ધનો ભવોવવાયગતી) અ-
પ્રથમ સિદ્ધનો ભવોપપાતગતિ (એવં દુ સમય સિદ્ધનો ભવોવવાયગતી) એ રીતે દ્વિ સમય
સિદ્ધનો ભવોવવાયગતિ (જાવ અણંત સમયસિદ્ધનો ભવોવવાયગતી) યાવત્ અનન્ત સમય સિદ્ધનો-
ભવોપપાતગતિ (સેતં સિદ્ધનો ભવોવવાયગતી) આ સિદ્ધનો ભવોપપાતગતિનું પ્રરૂપણ થયું .

(સેતં નો ભવોવવાયગતી, સેતં ઉવવાયગતી) નો ભવોપપાતગતિનું પ્રરૂપણ અને
ઉપપાતગતિનું પ્રરૂપણ થયું .

(સે કિં તં વિહાયગતી ?) વિહાયગતિ કેટલા પ્રકારની છે ? (વિહાયગતી સત્તરસ વિહા
પળ્ણત્તા) વિહાયો ગતિ સત્તર પ્રકારની કહી છે (તં જહા) તે આ પ્રકારે (ફુસમાણગતી)

८, छायागतिः ९, छायानुपातगतिः १०, लेश्यागतिः ११, लेश्यानुपातगतिः १२, उद्दिश्य-
प्रविभक्तगतिः १३, चतुष्पुरुषप्रविभक्तगतिः १४, वङ्कगतिः १५, पङ्कगतिः १६, बन्धनविमो-
चनगतिः १७, तत् का सा स्पृशद्गतिः ? स्पृशद्गतिर्यत् खलु परमाणुपुद्गलानां द्विप्रदेशिकानां
यावद् अनन्तप्रदेशिकानां स्कन्धानामन्योन्यं स्पृशतां गतिः प्रवर्तते सा एषा स्पृशद्गतिः १,
तत् का सा अस्पृशद्गतिः ? अस्पृशद्गतिर्यत् खलु एतेषां श्रैव अस्पृशतां गतिः प्रवर्तते सा एषा
अस्पृशद्गतिः २, तत् का सा उपसंपद्यमानगतिः ? उपसंपद्यमानगतिर्यत् खलु राजानं वा

हुई गति (अफुसमाणगती) स्पर्शं न करती हुई गति (उवसंपज्जमाणगती) उपसं-
पद्यमानगति (अणुवसंपज्जमाणगती) अनुपसंपद्यमानगति (पोग्गलगती) पुद्गल-
गति (मंडूयगती) मंडूकगति (णावागती) नौकागति (नयगई) नयगति (छायागती)
छायागति (छायाणुवातगती) छायानुपातगती (लेस्सागती) लेश्यागति (लेस्साणु-
वायगती) लेश्यानुपातगति (उद्दिश्यप्रविभक्तगती) उद्दिश्यप्रविभक्तगति (चउपुरि-
सप्रविभक्तगती) चतुःपुरुषप्रविभक्तगति (वङ्कगती) वङ्कगति (पङ्कगती) पङ्कगति
(बंधनविमोचनगती) बन्धनविमोचनगति ।

(से किं तं फुसमाणगती ? २) स्पृशद्गति किसे कहते हैं ? (जं णं परमाणु
पोग्गलाणं दुपएसियाणं जाव अणंतपएसियाणं) जो परमाणुपुद्गलों की, द्विप्र-
देशी 'यावत् अनन्तप्रदेशी (खंधाणं) स्कंधों की (अण्णमण्णं फुसंताणं) आपस
में स्पर्श करते हुआ की (गती) गति (पवत्तइ) होती है (से तं फुसमाणगती) वह
स्पृशद्गति कहलाती है ।

(से किं तं अफुसमाणगती ? २) अस्पृशद्गति किसे कहते हैं ? (जं णं
एसिं चैव अफुसंताणं गती पवत्तती से तं अफुसमाणगती) जो स्पर्श न करते

स्पर्श करती गति (अफुसमाणगती) स्पर्श नहीं करनारी गति (उवसंपज्जमाणगती) उपसं-
पद्यमानगति (अणुवसंपज्जमाणगती) अनुपसंपद्यमानगति (पोग्गलगती) पुद्गलगति (मंडूयगती)
मंडूकगति (णावागती) नौकागति (नयगई) नयगति (छायागती) छायागती (छायाणुवातगती)
छायानुपातगति (लेस्सागती) लेश्यागति (लेस्साणुवायगती) लेश्यानुपातगति (उद्दिश्यप्रविभक्तगती)
उद्दिश्यप्रविभक्तगति (चउपुरिसप्रविभक्तगती) चतुःपुरुषप्रविभक्तगति (वङ्कगती) वङ्कगति-
(पङ्कगती) पङ्कगति (बंधनविमोचनगती) बन्धनविमोचनगति

(से किं तं फुसमाणगती ?) स्पृशद्गति केने कडे छे (जं णं परमाणु पोग्गलाणं दुपएसिया-
णं जाव अणंतपएसियाणं) जे परमाणु पुद्गलों की 'द्विप्रदेशी यावत् अनन्तप्रदेशी (खंधाणं)
स्कंधों की (अण्णमण्णं फुसंताणं) आपस में स्पर्श करनारी (गती) गति (पवत्तइ) होय
छे (से तं फुसमाणगती) ते स्पृशद् गति छे

(से किं तं अफुसमाणगती ?) अस्पृशद् गति केने कडे छे ? (जं णं एसिं चैव अफुसं
ताणं गती पवत्तती से तं अफुसमाणगती) जे स्पर्श न करता रहेवा जे ज परमाणु आदिनी

યુવરાજં વા ઈશ્વરં વા તલવરં વા માહમ્બિકં વા કૌટુમ્બિકં વા દ્વયં વા, શ્રેષ્ઠિનં વા સેનાપતિં વા, સાર્થવાહં વા, ઉપસંપદ્ય ગચ્છતિ, સા ણા ઉપસંપદ્યમાનગતિઃ ૩, તત્ કા સા અનુસંપદ્યમાનગતિઃ ? અનુપસંપદ્યમાનગતિ યત્ સ્વલુ એતેષાશ્ચૈવ અન્યોન્યમ્ અનુપસંપદ્ય ગચ્છતિ સા ણા અનુપસંપદ્યમાનગતિઃ ૪, તત્ કા સા પુદ્ગલગતિઃ ? પુદ્ગલગતિ યત્ સ્વલુ પરમાણુપુદ્ગલાનાં યાવદ્ અનન્તપ્રદેશિકાનાં સ્કન્ધાનાં ગતિઃ પ્રવર્તતે સા ણા પુદ્ગલગતિઃ ૫, તત્ કા સા મણ્ડુકગતિઃ ?

હુણે ઇન્હીં પરમાણુ આદિ કી ગતિ હોતી હૈ, વહ અસ્પૃશદ્ગતિ હૈ ।

(સે કિં તં ઉવસંપજ્જમાણગતી ?) ઉપસંપદ્યમાનગતિ કિસે કહતે હૈં ? (જં ણં રાયં વા) રાજા કો (જુવરાયં વા) યુવરાજ કો (ઈસરં વા) ऐश्वर्यशालી કો (તલવરં વા) તલવર-જિસે રાજા કી ઓર સે પટ્ટામિલા હો ઉસકો (માહમ્બિયં) મંડલ કે અધિપતિ કો (કોટુમ્બિયં) કૌટુમ્બિક કો (દ્વમં વા) સેઠ કો (સેનાવર્તિ વા) સેનાપતિ કો (સત્થવાહં વા) અથવા સાર્થવાહ કો (ઉપસંપજ્જિત્તાણં) આશ્રય કરકે (ગચ્છતિ) ગમન કરતા હૈ (સે તં ઉવસંપજ્જમાણગતી) વહ ઉપસંપદ્યમાનગતિ હૈ ! (સે કિં તં અણુવસંપજ્જમાણગતી ? ૨) અનુપસંપદ્યમાનગતિ કિસે કહતે હૈં ? (જં ણં એતેસિં ચેવ) જો ઇન્હીં પૂર્વાક્ત કો (અણમણં) આપસ મેં (અણુવસંપજ્જિત્તાણં) આશ્રય ન કરકે (ગચ્છહ) ગમન કરતા હૈ (સે તં અણુવસંપજ્જમાણગતી) વહ અનુપસંપદ્યમાન ગતિ હૈ ।

(સં કિં તં પોગ્ગલગતી ૨) પુદ્ગલગતિ કિસે કહતે હૈં ? (જં ણં પરમાણુપોગ્ગલાણં) જો પરમાણુપુદ્ગલોં કી (જાવ અણંતપરેસિયાણં સંધાણં) યાવત્ અનન્તપ્રદેશી સ્કંધોં કી (ગતી પવત્તતી) ગતિ હોતી હૈ (સે તં પોગ્ગલગતી) વહ પુદ્ગલગતિ કહલાતી હૈ ।

(સે કિં તં મંડૂયગતી ? ૨) મંડૂકગતિ કિસે કહતે હૈં ? (જં ણં મંડૂઓ પિડિત્તા ગતિ હોય છે. તે અસ્પૃશદ્ ગતિ છે

(સે કિં તં ઉવસંપજ્જમાણગતી ?) ઉપસંપદ્યમાનગતિ કેને કહે છે ? (જિં ણં રાયં વા) રાજાને (જુવરાયં વા) યુવરાજને (ઈસરં વા) ऐश्वर्यशालીને (તલવરં વા) તલવર-જેને રાજાની તરફથી પટ્ટો મળ્યો હોય તેને (માહમ્બિયં) મંડપના અધિપતિને (કોટુમ્બિયં) કૌટુમ્બિકને (દ્વમં વા) સેઠને (સેનાવર્તિ વા) સેનાપતિને (સત્થવાહં વા) અથવા સાર્થવાહને (ઉપસંપજ્જિત્તાણં) આશ્રય કરીને (ગચ્છતિ) ગમન કરે છે (સે તં ઉવસંપજ્જમાણગતી) તે ઉપસંપદ્યમાનગતિ છે

(સે કિં તં અણુવસંપજ્જમાણગતી) અનુપસંપદ્યમાન ગતિ કેને કહે છે ? (જં ણં એ સિચેવ) જે તેજ પૂર્વોક્તને (અણમણં) અંદરે અંદર (અણુવસંપજ્જિત્તાણં) આશ્રય ન કરીને (ગચ્છહ) ગમન કરે છે (સે તં અણુવસંપજ્જમાણગતી) તે અનુપસંપદ્યમાન ગતિ છે

(સે કિં તં પોગ્ગલગતી ?) પુદ્ગલ ગતિ કેને કહે છે ? (જં ણં પરમાણુપોગ્ગલાણં) જે પરમાણુ પુદ્ગલોની (જાવ અણંતપરેસિયાણં સંધાણં) યાવત્ અનન્ત પ્રદેશી સ્કંધોની (ગતી પવત્તતી) ગતિ હોય છે (સે તં પોગ્ગલગતી) તે પુદ્ગલ ગતિ કહેવાય છે

મળ્લકગતિ યત્ સ્વલ મળ્લકઃ ઉત્પ્લુત્ય ગચ્છતિ, સા ઇવા મળ્લકગતિઃ ૬, તત્કા સા નાવા-
ગતિઃ ? નાવાગતિ યત્ સ્વલ નાવા પૂર્વવૈતાલાદ્ દક્ષિણવૈતાલં જલપથેન ગચ્છતિ, દક્ષિણવૈતા-
લાદ્વા અપરવૈતાલં જલપથેન ગચ્છતિ સા ઇવા નાવાગતિઃ ૭, તત્ કા સા નયગતિઃ ? નય-
ગતિ યત્ સ્વલ નૈગમસંગ્રહવ્યવહારઋજુસૂત્રશબ્દસમભિરુદૈવંભૂતાનાં નયાનાં યા ગતિઃ, અથવા
સર્વનયા અપિ યમ્હચ્છન્તિ, તત્ સા નયગતિઃ ૮, તત્ કા સા છાયાગતિઃ ? છાયાગતિ યત્ સ્વલ
હયચ્છાયં વા ગજચ્છા ાં વા નરચ્છાયં વા, કિન્નરચ્છાયં વા, મહોરગચ્છાયં વા ગન્ધર્વચ્છાયં

ગચ્છતિ સે તં મંદૂયગતી) મેઢક જો ઉછલકર ચલતા હૈ, વહ મંદૂકગતિ હૈ ।

(સે કિં તં નાવાગતિ ? ૨) નૌકાગતિ કયા હૈ ? (જં ણં નાવા પુવ્વવેતા-
લીઓ દાહિણવેચાલિં જલપહેણં ગચ્છતિ) જો કિ નૌકા પૂર્વ વૈતાલીતટ સે દક્ષિણ-
વૈતાલી કો જલમાર્ગ સે જાતી હૈ (દાહિણવેતાલીઓ વા અવરવેતાલિં જલપહેણં
ગચ્છતિ) અથવા દક્ષિણવૈતાલીતટ સે પશ્ચિમવૈતાલી કો જલમાર્ગ સે જાતી હૈ (સે
તં નાવાગતી) યહ નૌકાગતિ હુઈ

(સે કિં તં નયગતી ? ૨) નયગતિ કિસે કહતે હૈં (જં ણં નેગમસંગ્રહવ્યવહાર-
ઋજુસૂત્રશબ્દસમભિરુદૈવંભૂયાણં નયાણં) જો કિ નેગમ, સંગ્રહ, વ્યવહાર, ઋજુસૂત્ર,
શબ્દ, સમભિરુદૈવંભૂત નયાં કી(જા) જો(ગતી) ગતિ(અહવા) અથવા (સવ્વ-
યણા વિ) સમો નય (જં હચ્છંતિ) જો માનતે હૈં (સે તં નયગતી) વહ તયગતિ હૈ ।

(સે કિં તં છાયાગતી ? ૨) છાયાગતિ કયા હૈ ? (જં ણં હયચ્છાયં વા) અશ્વ કી
છાયા કો (ગયચ્છાયં વા) યા હાથી કી છાયા કો (નરચ્છાયં વા) યા મનુષ્ય કી
છાયા કો (કિન્નર ચ્છાયં વા) યા કિન્નર કી છાયા કા (મહોરગચ્છાયં વા) અથવા
મહોરગ કી છાયા કો (ગંધર્વચ્છાયં વા) ગંધર્વ કી છાયા કો (ઉસહચ્છાયં વા) યા

(સે કિં તં મંદૂયગતી) મંદૂક ગતિ કેને કહે છે ? (જં ણં મંદૂકો કિડિત્તા ગચ્છતિ
સે તં મંદૂયગતી) ઢેડકે જે ઉછળીને આવે છે, તે મંદૂક ગતિ છે

(સે કિં તં નાવાગતી) નૌકાગતિ શું છે ? (જં ણં નાવા પુવ્વ વૈતાલીઓ દાહિણવેચાલિં
જલપહેણ ગચ્છતિ) જેમ નૌકા પૂર્વ વૈતાલીતટથી દક્ષિણ વૈતાલી તરફ જલ માર્ગે જાય
છે(દાહિણ વૈતાલીઓ વા અવરવેતાલિં જલપહેણ ગચ્છતિ) અથવા દક્ષિણ વૈતાલી તટથી
પશ્ચિમ વૈતાલી તરફ જલમાર્ગથી જાય છે (સેતં નાવાગતી) તે નૌકા ગતિ થઈ

(સે કિં તં નયગતી ?) નયગતિ કેને કહે છે ? (જં ણં નેગમસંગ્રહવ્યવહારઋજુસૂત્ર
શબ્દસમભિરુદૈવંભૂયાણં નયાણં) જેમકે નૈગમ, સંગ્રહ, વ્યવહાર, ઋજુ સૂત્ર શબ્દ, સમભિરુદૈવં
અને એવા જાતના નયાની (જા) જે (ગતી) ગતિ (અહવા) અથવા (સવ્વ ણયા વિ) બધા
નય (જં હચ્છંતિ) જે માને છે (સેતં નયગતી) તે નયગતિ છે

(સે કિં તં છાયાગતી ? ૨) છાયાગતિ શું છે ? (જં ણં હયચ્છાયં વા) ઘેડની છાયાને,
ગયચ્છાયં વા) હાથીની છાયાને (નરચ્છાયં વા) અથવા મનુષ્યની છાયાને (કિન્નરચ્છાયં વા)
અથવા કિન્નરની છાયાને (મહોરગચ્છાયં વા) અથવા મહોરગની છાયાને (ગંધર્વચ્છાયં વા)

वा कृष्णमण्ड्यायां वा रम्यच्छायां वा लघ्वच्छायां वा उपसंपद्य गच्छति सा एषा छायागतिः ।
तत्र का सा गायानुपातगतिः ? छाया अनुपातगति र्भवत् स्वल्पं पुरुषं छाया अनुगच्छति नो पुरुषच्छ
यामनुगच्छति सा एषा छाया अनुपातगतिः १०, तत्र का सा लेख्यागतिः ? लेख्यागति र्भवत् स्व
कृष्णलेख्या नीललेख्यां प्राप्य तद्रूपतया तद्वर्णतया तद्व्यक्ततया तद्रसतया तन्स्पर्शतया भूय
भूयः परिणमति, एवं नीललेख्या कापोतलेख्यां प्राप्य तद्रूपतया यावत् त स्पर्शतया परिण
मति, एवं कापोतलेख्यापि तेजोलेख्यां तेजोलेख्यापि पद्मलेख्यां पद्मलेख्यापि शुक्ललेख्य

वृषभ की छाया को (रहछायं वा) या रथको छाया को (छत्तछायं वा) अथवा
छत्र की छाया को (उपसंपज्जित्ताणं) आश्रय करके (गच्छति) गमन होता है ।
(से तं छायागती) वह छायागति है ।

(से किं तं छायाणुवायगती ?) छाया अनुपातगति किसे कहते हैं (जे णं पुरिसं
छाया अनुगच्छइ) छाया पुरुष का जो पीछा करती है (नो पुरिसे छायं अनु
गच्छइ) पुरुष छाया का अनुगमन नहीं करता (से तं छायाणुवायगती) वह
छायानुपातगति है ।

(से किं तं लेस्सागती ? २) लेख्यागति किसे कहते हैं ? (जं णं किण्हलेस्सा
नीललेस्सं पप्प) कृष्णलेख्या नीललेख्या को प्राप्त होकर (ता वण्णत्ताए) उसी के
वर्ण रूप में (ता गंधत्ताए) उसी की गंध रूप में (ता रसत्ताए) उसी के रस रूप में
(ता फासत्ताए) उसी के स्पर्श रूप में (भुज्जो भुज्जो) बार-बार (परिणमइ) परि
णत होती है (एवं नीललेस्सा वि काउलेस्सं) इसी प्रकार नीललेख्या कापोतलेख्या
को (पप्प) प्राप्त होकर (ता रूवत्ताए) उसी के वर्ण रूप में (जाव ता फासत्ताए)
यावत् उसीके स्पर्शरूप में (परिणमति) परिणत होती है (एवं काउलेस्सा वि

अथवा गंधवनीछायाने (उसहछायं वा) वृषभकी छायाने (रहछायं वा) अथवा रथकी
छायाने (छत्तछायं वा) अथवा छत्रकी छायाने (उपसंपज्जित्ताणं) आश्रय करीने (गच्छति)
गमन थाय छे (से तं छाया गती) ते छाया गती छे

(से किं तं छायाणुवायगती ?) छाया अनुपात गति केने कहे छे ? (जे णं पुरिसं छाया अनुग
च्छइ) छाया पुरुषने जे पीछा पड्डे छे (नो पुरिसे छायं अनुगच्छइ) पुरुष छाया अनु
गमन नहीं करेता (से तं छायाणुवाय गती) ते छाया अनुपात गति छे

(से किं ते लेस्सागती ? २) लेख्या गति सेने कहे छे ? (जं णं किण्हलेस्सा नीललेस्सं
पप्प) कृष्ण लेख्या नील लेख्याने प्राप्त थधने (ता वण्णत्ताए) तेना ४ वर्ण ३५ भां (ता गंध
त्ताए) तेना गंध ३५ भां (ता रसत्ताए) तेना ४ रस ३५ भां (ता फासत्ताए) तेना स्पर्श ३५ भां
(भुज्जो भुज्जो) बार बार (परिणमइ) परिणत थाय छे (एवं नीललेस्सा वि काउलेस्सं)
अज प्रकारे नील लेख्या कापोत लेख्याने (पप्प) प्राप्त थधने (ता रूवत्ताए) तेना ४ वर्ण ३५ भां
(जाव ता फासत्ताए) यावत् तेना ४ स्पर्श ३५ भां (परिणमति) परिणत थाय छे (एवं काउ

પ્રાપ્ય તદ્રૂપતયા યાવત્ પરિણમતિ, સા ણા લેશ્યાગતિઃ ૧૧, તત્ કા સા લેશ્યાનુપાતગતિઃ ? લેશ્યાનુપાતગતિ યત્લેશ્યાનિ દ્રવ્યાણિ પર્યાદાય કાલં કરોતિ તલ્લેશ્યેષુ ઉપપદ્યતે તદ્યથા—
કૃષ્ણલેશ્યેષુ વા યાવત્ શુક્લલેશ્યેષુ, સા ણા લેશ્યાનુપાતગતિઃ ૧૨, તત્ કા સા ઉદિશ્ય
પ્રવિભક્તગતિઃ ? ઉદિશ્ય પ્રવિભક્તગતિ યત્ સ્વલુ આચાર્ય વા ઉપાધ્યાયં વા સ્થવિરં વા પ્રવર્ત્તારં
ગણિં વા ગણધરં વા ગણાવચ્છેદં વા ઉદિશ્ય ઉદિશ્ય ગચ્છતિ સા ણા ઉદિશ્ય પ્રવિભક્ત-

ઉલેક્ષં) હસી પ્રકાર કાપોતલેશ્યા ખી તેજો લેશ્યા કો (તેઉલેક્ષા વિ પમ્હલેક્ષં)
જો લેશ્યા ખી પદ્મલેશ્યા કો (પમ્હલેક્ષા વિ સુક્કલેક્ષં પપ્પ) પદ્મલેશ્યા ખી
શુક્લ લેશ્યા કો પ્રાપ્ત હો કર (તા સ્વત્તાણ જાવ પરિણમતિ) ઉસી કે વર્ણ રૂપ
મેં પરિણત હોતી હૈ (સે તં લેક્ષ્યાગતી) વહ લેશ્યાગતિ હૈ

(સે કિં તં લેક્ષ્યાણુવાયગતી ૨ ?) લેશ્યાનુપાતગતિ કયા હૈ ? (જલ્લેક્ષાઈં દ્વંવાઈં પરિયા-
ઈત્તા) જિસ લેશ્યાકે દ્રવ્યોં કો ગ્રહણ કરકે (કાલં કરેઈ) કાલ કરતા હૈ—
મરતા હૈ (તલ્લેક્ષેસુ ઉવવજ્જઈ) ઉસી લેશ્યા વાલોં મેં જન્મ લેતા હૈ (તં જહા
કિંહ લેક્ષેસુ વા જાવ સુક્કલેક્ષેસુ વા) વહ હિસ પ્રકાર કૃષ્ણલેશ્યાવાલોં મેં
યાવત્ શુક્લલેશ્યાવાલોં મેં (સે તં લેક્ષ્યાણુવાયગતી) વહ લેશ્યાનુપાતગતિ હૈ ।

(સે કિં તં ઉદિશ્યપ્રવિભક્તગતી ૨ ?) ઉદિશ્યપ્રવિભક્તગતિ કિસે કહતે હૈ ?
(જં ણં આચરિયં વા) જો કિ આચાર્ય) કો (ઉવજ્જાયાં વા) અથવા ઉપાધ્યાય કો
(થેરં વા) અથવા સ્થવિર કો (પવર્ત્તિં વા) અથવા પ્રવર્ત્તક કો (ગણિં વા) અથવા
ગણી કો (ગણધરં વા) અથવા ગણધર કો (ગણાવચ્છેદં વા) અથવા ગણાવચ્છેદક
કો (ઉદિશ્ય ઉદિશ્ય) ઉદેશ્ય કર-કરકે (ગચ્છઈ) ગમન કરતા હૈ । (સે તં

લેક્ષા વિ તેઉલેક્ષં) એજ પ્રકારે કાપોત લેશ્યા પણ તેજો લેશ્યાને (તેઉલેક્ષા વિ પમ્હલેક્ષં)
તેજો લેશ્યા પણ પદ્મલેશ્યાને (પમ્હલેક્ષા વિ સુક્કલેક્ષં પપ્પ) પદ્મ લેશ્યા પણ શુક્લ
લેશ્યાને પ્રાપ્ત થઈને (તા સ્વત્તાણ જાવ પરિણમતિ) તેના જ વર્ણ રૂપમાં પરિણત થાય છે
(સેત લેક્ષ્યા ગતી) તે લેશ્યા ગતિ છે

(સે કિં તં લેક્ષ્યાણુવાયગતી ?) લેશ્યાનુપાતગતિ શું છે ? (જલ્લેક્ષાઈં દ્વંવાઈં પરિયા-
ઈત્તા) જે લેશ્યા દ્રવ્યને ગ્રહણ કરીને (કાલં કરેઈ) કાળ કરે છે—મરે છે (તલ્લેક્ષેસુ ઉવવ-
જ્જઈ) તેજ લેશ્યાવાળામાં ઉત્પન્ન થાય છે (તં જહા કિંહ લેક્ષેસુ, જાવ સુક્કલેક્ષેસુ વા) તે
આ પ્રકારે—કૃષ્ણ લેશ્યાવાળાઓમાં યાવત્ શુક્લ લેશ્યાવાળાઓમાં (સે તં લેક્ષ્યાણુવાયગતી) તે
લેશ્યાનુપાત ગતિ છે

(સે કિં તં ઉદિશ્ય પ્રવિભક્તગતી ? ૨) ઉદિશ્ય પ્રવિભક્ત ગતિ શેને કહે છે ? (જં ણં
આચરિયં વા) જે કે આચાર્યને (ઉવજ્જાયાં વા) અથવા ઉપાધ્યાયને (થેરં વા) અથવા સ્થા-
વિરને (પવર્ત્તિં વા) અથવા પ્રવર્ત્તકને (ગણિં વા) અથવા ગણીને (ગણધરં વા) અથવા ગણ-
ધરને (ગણાવચ્છેદં વા) અથવા ગણાવચ્છેદકને (ઉદિશ્ય ઉદિશ્ય) ઉદેશ્ય કરી કરીને (ગચ્છઈ)
ગમન કરે છે (સે તં ઉદિશ્યપ્રવિભક્તગતી) તે ઉદિશ્ય પ્રવિભક્ત ગતિ છે

ગતિઃ ૧૩, તત્ કા સા ચતુઃપુરુષપ્રવિભક્તગતિઃ ? ચતુઃપુરુષપ્રવિભક્તગતિસ્તત્ યથાનામ
 ચત્વારઃ પુરુષાઃ સમં પર્યવસ્થિતાઃ સમં પ્રાસ્થિતાઃ ૧, સમં પર્યવસ્થિતાઃ વિપમં પ્રસ્થિતાઃ ૨,
 વિપમં પર્યવસ્થિતાઃ વિપમં પ્રસ્થિતાઃ ૩, વિપમં પર્યવસ્થિતાઃ સમં પ્રસ્થિતાઃ ૪, તે एते ચતુઃ
 પુરુષપ્રવિભક્તગતિઃ ૧૪, તત્ કા સા વક્કગતિઃ ? વક્કગતિશ્ચતુર્વિધા પ્રજ્ઞા, તદયથા-ઘટ્ટનયા
 સ્તંભનયા શ્લેષણયા પતનતયા, સા एषા વક્કગતિઃ ૧૫, તત્ કા સા પક્કગતિઃ ? પક્કગતિ-
 સ્તત્ યથાનામ કથિત્ પુરુષઃ પક્કે વા-ઉદકે વા કાયમુદ્વધ્ય ગચ્છતિ, સા एषા પક્કગતિઃ ૧૬,

ઉદિસ્સપ્રવિભક્તગતી) વહ ઉદિશ્યપ્રવિભક્તગતિ હૈ ।

(સે કિં તં ચતુરિસપવિભક્તગઈ ?) ચતુઃપુરુષપ્રવિભક્તગતિ કિસે કહતે હૈં ?
 (સે) અથ (જહા નામए) કોઈં ભી નામવાલે (ચત્તારિ પુરિસા) ચાર પુરુષ (સમગં
 પવિટ્ઠા) એક સાથે રવાના હુए और (સમગં પજ્જવિયા) એક સાથે પહુંચે ૧, (સમગં
 પવિટ્ઠા) એક સાથે રવાના હુए (વિસમં પજ્જવિયા) આગે-પીછે પહુંચે ૨ (વિસમં
 પવિટ્ઠા) આગે-પીછે રવાના હુए (સમગં પજ્જવિયા) એક સાથે પહુંચે (વિસમં પવિટ્ઠા)
 આગે-પીછે રવાના હુए (વિસમં પજ્જવિયા) આગે-પીછે પહુંચે (સે તં ચતુરિસપવિ-
 ભક્તગઈ) વહ ચતુઃપુરુષ પ્રવિભક્તગતિ હૈ ।

(સે કિં તં વંકગતી ?) વંકગતિ કયા હૈ ? (વંકગતી ચતુર્વિહા પળ્લગ્ત્તા)
 વંકગતિ ચાર પ્રકાર કી કહી હૈ (તં જહા) વહ હિસ પ્રકાર (ઘટ્ટનયા) ઘટ્ટન સે
 (થંભણયા) સ્તંભન સે (લેસણયા) ચિપકન સે (પવહ્ણયા) પતન સે (સે તં વંક-
 ગતી) વહ વંકગતિ હૈ ।

(સે કિં તં પંકગતી ? ૨) પંકગતિ કિસે કહતે હૈં ? (સે) અથ (જહા નામए)
 કોઈં ભી નામ વાલા (કેઈ પુરિસે) કોઈં પુરુષ (પંકંસિ વા) કીચડ મેં (ઉદયંસિ વા)

(સે કિં તં ચતુરિસપવિભક્તગઈ ?) ચતુરિસપવિભક્ત ગતિ કોને કહે છે ? (સે)
 અથ (જહાનામए) કોઈં પણ નામવાળા (ચત્તારિ પુરિસા) ચાર પુરુષ (સમગં પવિટ્ઠા) એક
 સાથે રવાના થયા અને (સમગં પજ્જવિયા) એક સાથે પહોંચ્યા ૧, (સમગં પવિટ્ઠા) એક
 સાથે રવાના થયા (વિસમં પજ્જવિયા) આગળ પાછળ પહોંચ્યા ૨, (વિસમં પવિટ્ઠા) આગળ
 પાછળ રવાના થયા (સમગં પજ્જવિયા) એક સાથે પહોંચ્યા (વિસમં પવિટ્ઠા) આગળ પાછળ
 રવાના થયા (વિસમં પજ્જવિયા) અગળ પાછળ પહોંચ્યા (સે તં ચતુરિસપવિભક્તગઈ) તે
 ચતુરિસપવિભક્ત ગતિ છે

(સે કિં તં વંકગતિ ? ૨) વંક ગતિ શું છે ? (વંકગતી ચતુર્વિહા પળ્લગ્ત્તા) વંકગતિ ચાર
 પ્રકારની કહી છે (તં જહા) તે આ પ્રકારે છે (ઘટ્ટનયા) ઘટ્ટનથી (થંભણયા) સ્તંભનથી
 (લેસણયા) ચિપકણથી (પવહ્ણયા) પતનથી (સે તં વંકગતી) તે વંકગતિ છે ।

(સે કિં પંકગતી ? ૨) પંક ગતિ શેને કહે છે ? (સે) અથ (જહાનામए) કોઈં પણ
 નામવાળા (કેઈ પુરિસે) કોઈં પણ (પંકંસિ વા) કીચડમાં (ઉદયંસિ વા) અથવા પાણીમાં

તત્ કા સા વન્ધનવિમોચનગતિઃ? વન્ધનવિમોચનગતિઃ—યત્ સ્વલ્પ આમ્રાણાં વા આમ્રાતકાનાં વા માતુલજ્ઞાનાં વા, વિલ્લાનાં વા કવિઠાનાં વા પનસાનાં વા દાડિમાનાં વા પારેવતાનાં વા અક્ષોટાનાં વા ચારાણાં વા વદરાણાં વા તિન્દુકાનાં વા પક્વાનાં પર્યાગતાનાં વન્ધનાદ્ વિપ્રમુક્તાનાં નિર્વ્યાધાતેન અધો વિશ્રવસયા ગતિઃ પ્રવર્તતે, સા ણ્ણ વન્ધનવિમોચનગતિઃ, સા ણ્ણ વિહાયોગતિઃ, પ્રજ્ઞાપનાયાં ભગવત્યાં પ્રયોગપદં સમ સ્મ ॥ ૧૬ ॥ સૂ. ૭ ॥

અથવા જલ મેં (કાચં) શરીર કો (ઉચ્ચિહિયા) દૂસરે કે સાથ જોડકર (ગચ્છતિ) ગમન કરતા હૈ (સે તં પંકગતી) વહ પંકગતિ હૈ ।

(સે કિં તં વંધનવિમોચનગતી ૨) વંધનવિમોચનગતિ કયા હૈ ? (જં ણં અંવા ણવા) જો કિ આમોં કા (અંવાડગાણ વા) અથવા અમ્લાટકોં કા (માડલુંગાણ વા) અથવા વિજૌરોં કા (વિલ્લાણ વા) અથવા વિલ્વોં કા (કવિટ્ટાયાણ) યા કવીઠોં કા (ભટ્ટાણ વા) યા ભટ્ટનામકફલકા (ફળસાણ વા) યા પનસોં કટહલોં કા (દાલિમાણ વા) યા દાડિમોં કા (પારેવતાણં વા) અથવા પારાવતોં કા (અક્ષોલાણ વા) યા અક્ષરોહોં કા (ચારાણ વા) યા ચારોં કા (વોરાણ વા) યા ચોરોં કા (તિંદુયાણ વા) યા તેદુઓં કા (પક્વાણં) પકોં કા (પરિયાગયાણં) તૈયાર હુઓં કા (વંધનાઓ વિપ્પમુક્કાણં) વન્ધન સે છૂટે હુઓં કા (નિર્વાધાતે ણં) રુકાવટ ન હોને સે (અધે વીસસાણ ગતી પવત્તહ) નીચે સ્વભાવ સે હી ગતિ હોતી હૈ (સે તં વંધનવિમોચનગતી) વહ વન્ધન વિમોચનગતિ હૈ (સે તં વિહા યોગતિ વહ વિહાયોગતિ હૈ ।

પ્રયોગપદ સમાપ્ત

(કાચં) શરીરને (ઉચ્ચિહિયા) બીજાની સાથે જોડીને (ગચ્છતિ) ગમન કરે છે (સેતં પંક ગતી) તે પંકગતિ છે.

(સે કિં તં વંધનવિમોચનગતી ૨) બન્ધન વિમોચન ગતિ શું છે ? (જં ણં અંવા ણ વા) જે કે કેરીયોના (અંવાડગાણ વા) અથવા અમ્લાટકોના (માડલુંગાણ વા) અથવા બીજોના (વિલ્લાણ વા) અથવા બિશંઓના (કવિટ્ટાણ વા) અગર કવિઠોના (ભટ્ટાણ વા) અગર ભટ્ટ નામક ફલ ? (ફળસાણ વા) અગર ફળુસોના (દલિમાણવા) અથવા દાડમોના (પારેવતાણં વા) અથવા પારાવતોના (અક્ષોલાણ વા) અથવા અક્ષરોટોના (ચારાણ વા) અથવા ચારોના (વોરાણ વા) અગર બોરોના (તિંદુયાણ વા) અગર તેંદુઓના (પક્વાણં) પાકેલના (પરિયાગયા ણં) તૈયાર થયેલાના (વંધનાઓ વિપ્પમુક્કાણં) બન્ધથી છૂટેલાઓના (નિર્વાધાતેણં) રુકાવટ ન થવથી (અધે વીસસાણ ગતી પવત્તહ) નીચે સ્વાભાવથી જ ગતિ થાય છે (સેતં વંધન વિમોચનગતી) તે બન્ધન વિમોચન ગતિ છે (સેત વિહાયોગતી) આ વિહાયોગતિ છે

ટોકા-અથ સિદ્ધિ ક્ષેત્રોપપાતગતિ પ્રભૃતિ પ્રરૂપયિતુમાહ-‘સે કિં તં સિદ્ધિચેત્તોવચાય-ગતી’ તત્-અથ વા સા-કૃતિવિધા સિદ્ધિક્ષેત્રોપપાતગતિઃ પ્રજ્ઞાતા ? ભગવાનાદ-‘અણેગવિદ્યા પણ્ણત્તા’ અનેકવિધા-નાનાપ્રકારિકા સિદ્ધિક્ષેત્રોપપાતગતિઃ પ્રજ્ઞાતા, તત્ર સિદ્ધેઃ ક્ષેત્રં સિદ્ધિ-ક્ષેત્રં તસ્મિન્ ઉપપાતઃ પ્રાદુર્ભાવરૂપા ગતિઃ સિદ્ધિક્ષેત્રોપપાતગતિરિત્યર્થઃ, ‘તં જહા-જંબુદ્વીવે દ્વીવે મરતૈરવતવર્ષે-મરતવર્ષૈરવતવર્ષયોરુપરિ સપક્ષમ્-સમાનાઃ પક્ષાઃ-પૂર્વ પશ્ચિમદક્ષિણોત્તરરૂપાઃ પાર્શ્વાઃ યસ્મિન્ સિદ્ધિક્ષેત્રોપપાતગતિ ભવને તત્ સપક્ષમ્ એવં સપ્રતિદિક્-સહપ્રતિદિશઃ-વિદિશઃ-કોણા એશાન્યાદયો યસ્મિન્ તત્ સપ્રતિદિક્ ચ યથાસ્યાત્તથા ક્રિયાવિશેષણમેત-ત્પદદ્વયં બોધ્યમ્, સિદ્ધિક્ષેત્રોપપાતગતિ ભવતિ, તથા ચ જમ્બુદ્વીપે દ્વીપે મરતૈરવતવર્ષયો રુપરિ સર્વાસુ દિક્ષુ વિદિક્ષુ ચ સર્વત્ર સિદ્ધિક્ષેત્રોપપાતગતિરસ્તીતિ બોધ્યમ્, એદમ્ ‘જંબુદ્વીવે દ્વીવે ચુલ્લહિમવંતસિહરિવાસહરપબ્બય સપક્ષં સપડિદિસિં સિદ્ધિચેત્તોવચાયગતી’ જમ્બુદ્વીપે દ્વીપે ચુલ્લહિમવત્ શિખરિ વર્ષધરપર્વતસ્ય સપક્ષં-સર્વાસુ દિક્ષુ, સપ્રતિદિક્-સર્વાસુ વિદિક્ષુ

અવ સિદ્ધિક્ષેત્રોપપાતગતિ આદિ કી પ્રરૂપણા કી જાતી હૈ-ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરતે હૈ-ભગવન્ ! સિદ્ધ ક્ષેત્રોપપાતગતિ કિતને પ્રકાર કી હૈ ।

ભગવાન્-હે ગૌતમ સિદ્ધ ક્ષેત્રોપપાતગતિ અનેક પ્રકાર કી કહી ગઈ હૈ । સિદ્ધિ કા ક્ષેત્ર સિદ્ધિ ક્ષેત્ર કહલાતા હૈ, ઉસમેં ઉપપાત રૂપ ગતિ સિદ્ધિ ક્ષેત્રો પપાતગતિ કહલાતી હૈ । ઉસકે અનેક ભેદ હૈ, યથા-જમ્બુદ્વીપ મેં મરત ઓર ઇરવત ક્ષેત્ર કે ઉપર સપક્ષ (પૂર્વ, પશ્ચિમ, દક્ષિણ ઓર ઉત્તર રૂપ પાર્શ્વ જિસમેં સમાન હો) તથા સપ્રતિદિક્ (ઈશાન આદિ વિદિશાએં જિસમેં સમાન હો) અર્થાત્ સમી દિશાઓ મેં ઓર સમી વિદિશાઓ મેં સર્વત્ર સિદ્ધિક્ષેત્રોપપાતગતિ હોતી યહાં ‘સપક્ષ’ ઓર ‘સપ્રતિદિક્’ યે દોનોં ક્રિયાવિશેષણ સમજાને યાહિયે । ઇસી પ્રકાર જમ્બુદ્વીપ નામક દ્વીપમેં ચુલ્લહિલવાન્ ઓર શિખરિ નામક વર્ષધર પર્વતોં કે સપક્ષ ઓર સપ્રતિદિક્ અર્થાત્ સમી દિશાઓ મેં ઓર વિદિશાઓ મેં સિદ્ધિ-

ટીકાર્થ-હવે સિદ્ધ ક્ષેત્રોપપાત ગતિ આદિની પ્રરૂપણા કરાય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે-હે ભગવન્ ! સિદ્ધ ક્ષેત્રોપપાત ગતિ કેટલા પ્રકારની છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! સિદ્ધિક્ષેત્રોપપાતગતિ અનેક પ્રકારની કહેલી છે. સિદ્ધિ ક્ષેત્ર તે સિદ્ધિક્ષેત્ર કહેવાય, તેમા ઉપપાત રૂપ ગતિ સિદ્ધિ ક્ષેત્રોપપાત ગતિ કહેવાય છે, તેમના અનેક ભેદ છે જેમકે-

જમ્બુદ્વીપમા ભરત અને ઐરવતક્ષેત્રના ઉપર સપક્ષ (પૂર્વ-પશ્ચિમ, દક્ષિણ અને ઉત્તર રૂપ પાર્શ્વ, જેમાં સમાન હોય) તથા સપ્રતિદિક્ (ઈશાન આદિ વિદિશાઓજેમાં સમાન હોય) અર્થાત્ બધી દિશાઓમાં અને બધી વિદિશાઓમાં સર્વત્ર સિદ્ધ ક્ષેત્રોપપાત ગતિ હોય છે ‘સપક્ષ’ અને ‘સપ્રતિદિક્’ આ બન્ને ક્રિયા વિશેષણ સમજવાં બોધ્યે.

ચ સિદ્ધિક્ષેત્રોપપાતગતિરસ્તિ, એવમ્ 'જંબુદ્વીવે દ્વીવે હૈમવતહૈરણવાસ સપક્ષં સપટ્ટિદિસિં સિદ્ધિસ્તોવવાયગતી' જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે હૈમવતહિરણ્યવર્ષયોરુપરિ સપક્ષમ્-સર્વાસુ દિક્ષુ, સપ્રતિદિક્-સર્વવિદિક્ષુ ચ સિદ્ધિક્ષેત્રોપપાતગતિરસ્તીતિ ભાવઃ, એવમ્ 'જંબુદ્વીવે દ્વીવે સદાવદ્ ધિયદાવદ્ વદ્ વેયદ્ સપક્ષં સપટ્ટિદિસિં સિદ્ધિસ્તોવવાયગતી' જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે શકટાપાતિ વિકટાપાતિ વૃત્ત વૈતાલ્યપર્વતસ્ય સપક્ષમ્-સર્વદિક્ષુ, સપ્રતિદિક્-સર્વવિદિક્ષુ ચ સિદ્ધિક્ષેત્રોપપાતગતિરસ્તીતિ ભાવઃ એવમ્-'જંબુદ્વીવે દ્વીવે મહાહિમવંતરુષિવાસહરપન્થય સપક્ષં સપટ્ટિદિસિં સિદ્ધિસ્તોવવાયગતી' જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે મહાહિમવદ્-રુષ્ય વર્ષધરપર્વતસ્ય સપક્ષં-સર્વદિક્ષુ, સપ્રતિદિક્-સર્વાસુ વિદિક્ષુ ચ સિદ્ધિક્ષેત્રોપપાતગતિરસ્તીતિ, એવમ્-'જંબુદ્વીવે દ્વીવે હરિવાસરમ્મગવાસ સપક્ષં સપટ્ટિદિસિં સિદ્ધિસ્તોવવાયગતી' જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે હરિવર્ષરમ્યક-વર્ષયોઃ સપક્ષં-સર્વદિક્ષુ, સપ્રતિદિક્-સર્વવિદિક્ષુ ચ સિદ્ધિક્ષેત્રોપપાતગતિરસ્તીતિ, એવમ્ 'જંબુદ્વીવે દ્વીવે ગંધાવાહમાલવંતપન્થય વદ્ વેયદ્ સપક્ષં સપટ્ટિદિસિં સિદ્ધિસ્તોવવાયગતી' જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે ગન્ધવદ્ માલ્યવત્ પર્વતાવૃત્તસ્ય વૈતાલ્યસ્ય પર્વતસ્ય સપક્ષમ્-સર્વદિક્ષુ, સપ્રતિદિક્-સર્વવિદિક્ષુ ચ સિદ્ધિક્ષેત્રોપપાતગતિઃ પ્રજ્ઞપ્તા, એવમ્ 'જંબુદ્વીવે દ્વીવે નિસહ્ણીલ-

ક્ષેત્રોપપાતગતિ હૈ । હસી પ્રકાર જમ્બૂદ્વીપ મેં હૈમવત ઔર હૈરણ્યવત ક્ષેત્ર કે ડપર સપક્ષ ઔર સપ્રતિદિક્ સિદ્ધિક્ષેત્રોપપાતગતિ હૈ । હસી પ્રકાર જમ્બૂદ્વીપ મેં શકટાપાતી (શકટાપાતી) ઔર વિકટાપાતી વૃત્ત વૈતાલ્ય પર્વત કે સપક્ષ ઔર સપ્રતિદિક્ સિદ્ધિક્ષેત્રોપપાતગતિ હૈ । જમ્બૂદ્વીપ મેં મહાહિમવાન્ ઔર રુષિમ નામક વર્ષધર પર્વતોં કે સપક્ષ ઔર સપ્રતિદિક્ સિદ્ધિક્ષેત્રોપપાતગતિ હૈ । જમ્બૂદ્વીપ મેં હરિવર્ષ ઔર રમ્યકવર્ષ ક્ષેત્ર મેં સપક્ષ ઔર સપ્રતિદિક્ સિદ્ધિક્ષેત્રોપપાતગતિ હૈ । હસી પ્રકાર જમ્બૂદ્વીપ મેં ગંધાપાતી ઔર માલ્યવન્ત પર્વતોં કે સપક્ષ ઔર સપ્રતિદિક્ સિદ્ધિક્ષેત્રોપપાતગતિ હૈ । હસી પ્રકાર જમ્બૂદ્વીપ મેં નિષધ ઔર નીલવન્ત નામક વર્ષધર પર્વતોં કે સપક્ષ ઔર સપ્રતિદિક્ અર્થાત્ સભી દિશાઓ ઔર સભી વિદિશાઓ મેં સિદ્ધિક્ષેત્રોપપાત ગતિ હૈ । હસી પ્રકાર જમ્બૂદ્વીપ નામક

એ પ્રકારે જમ્બૂદ્વીપ નામક દ્વીપમાં ચુલ્લહિમવાન્ અને શિખરી નામક વર્ષધર પર્વતોના સપક્ષ અને સપ્રતિદિક્ અર્થાત્ બધી દિશાઓમાં અને બધી વિદિશાઓમાં સિદ્ધિક્ષેત્રોપપાત ગતિ છે એજ પ્રકારે જમ્બૂદ્વીપમાં હૈમવત હૈરણ્યવત ક્ષેત્રના ઊપર સપક્ષ અને સપ્રતિદિક્ સિદ્ધિક્ષેત્રોપપાત ગતિ છે. એજ પ્રકારે જમ્બૂદ્વીપમાં શકટાપાતી (શકટાપાતી) અને વિકટાપાતી વૃત્ત-વૈતાલ્ય પર્વતના સપક્ષ અને સપ્રતિદિક્ સિદ્ધિક્ષેત્રોપપાતગતિ છે. જમ્બૂદ્વીપમાં મહાહિમવાન્ અને રુષિમ નામક વર્ષધર પર્વતોના સપક્ષ અને સપ્રતિદિક્ સિદ્ધિક્ષેત્રોપપાતગતિ છે. જમ્બૂદ્વીપમાં હરિવર્ષ અને રમ્યક વર્ષ ક્ષેત્રમાં સપક્ષ અને સપ્રતિદિક્ સિદ્ધિ ક્ષેત્રોપપાત ગતિ છે. એજ પ્રકારે જમ્બૂદ્વીપમાં ગંધાપાતી અને માલ્યવન્ત પર્વતોની સપક્ષ અને સપ્રતિદિક્ સિદ્ધિક્ષેત્રોપપાત ગતિ છે. એજ પ્રકારે જમ્બૂદ્વીપમાં નિષધ અને નીલવન્ત

વંતવાસહરપવ્વત્ત સપક્ષં સપટિદિસિં સિદ્ધિચેત્તોવવાયગતી' જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે નિપધનીલવદ્ વર્ષધરપર્વતસ્ય સપક્ષં-સર્વદિક્ષુ, સપ્રતિદિક્-સર્વવિદિક્ષુ ચ સિદ્ધિક્ષેત્રોપપાતગતિરસ્તિ, એવમ્- 'જંબુદ્વીપે દીવે પુવ્વવિદેહાવરવિદેહ સપક્ષં સપટિદિસિં સિદ્ધિચેત્તોવવાયગતી' જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે પૂર્વવિદેહાપરવિદેહયોઃ સપક્ષમ્-સર્વદિક્ષુ, સપ્રતિદિક્-સર્વવિદિક્ષુ સિદ્ધિક્ષેત્રોપપાતગતિરસ્તિ, એવમ્- 'જંબુદ્વીપે દીવે દેવકુરુ-ઉત્તરકુરુ સપક્ષં સપટિદિસિં સિદ્ધિચેત્તોવવાયગતી' જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે દેવકુરુ-ઉત્તરકુરુ વિશેષસ્ય-યુગલક્ષેત્રસ્ય સપક્ષં-સર્વદિક્ષુ, સપ્રતિદિક્-સર્વવિદિક્ષુ સિદ્ધિક્ષેત્રોપપાતગતિરસ્તિ, એવમેવ 'જંબુદ્વીપે દીવે મંદરપવ્વયસ્સ સપક્ષિં સપટિદિસિં સિદ્ધિચેત્તોવવાયગતી' જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે મંદરપર્વતસ્ય સપક્ષમ્-સર્વદિક્ષુ, સપ્રતિદિક્-સર્વવિદિક્ષુ સિદ્ધિક્ષેત્રોપપાતગતિઃ પ્રજ્ઞાતા, એવમ્- 'લવણે સમુદ્રે સપક્ષિં સપટિદિસિં સિદ્ધિચેત્તોવવાયગતી' લવણે સમુદ્રે સપક્ષમ્-સર્વદિક્ષુ, સપ્રતિદિક્-સર્વવિદિક્ષુ સિદ્ધિક્ષેત્રોપપાતગતિઃ પ્રજ્ઞાતાઃ, એવમ્- 'ધાયઙ્ સંઢે દીવે પુરત્થિમહ્ધપચ્છિમહ્ધમંદરપવ્વય સપક્ષિં સપટિદિસિં સિદ્ધિચેત્તોવવાયગતી' ધાતકી સ્વળ્ઢે દ્વીપે પૂર્વાર્ધ પશ્ચિમાર્ધમંદરપર્વતસ્ય સપક્ષમ્-સર્વદિક્ષુ-સપ્રતિદિક્-સર્વવિદિક્ષુ સિદ્ધિક્ષેત્રોપપાતગતિઃ પ્રજ્ઞાતા, એવમ્- 'કાલોદસમુદ્રસ્સ સપક્ષિં સપટિદિસિં સિદ્ધિચેત્તોવવાયગતી' કાલોદસમુદ્રસ્ય સપક્ષમ્-સર્વદિક્ષુ, સપ્રતિદિક્-સર્વવિદિક્ષુ ચ સિદ્ધિ-

દ્વીપ મેં પૂર્વવિદેહઃઔર પશ્ચિમ વિદેહ કે સપક્ષ ઔર સપ્રતિદિક્ સિદ્ધિક્ષેત્રોપપાતગતિ હૈ । જમ્બૂદ્વીપ મેં દેવકુરુ કે સપક્ષ ઔર સપ્રતિદિક્ સિદ્ધિક્ષેત્રોપપાતગતિ હૈ । ઇસી પ્રકાર જમ્બૂદ્વીપ મેં મંદર પર્વત કે સપક્ષ ઔર સપ્રતિદિક્ અર્થાત્ સમી દિશાઔ ઔર વિદિશાઔ મેં સિદ્ધિક્ષેત્રોપપાત ગતિ હૈ ।

લવણસમુદ્ર મેં સપક્ષ ઔર સપ્રતિદિક્ અર્થાત્ સમી દિશાઔ ઔર વિદિશાઔ મેં સિદ્ધિક્ષેત્રોપપાતગતિ હૈ । ઇસી પ્રકાર ધાતકીસ્વળ્ઢ દ્વીપ મેં પૂર્વાર્ધ ઔર પશ્ચિમાર્ધ કે મંદર પર્વત કે સપક્ષ ઔર સપ્રતિદિક્ સિદ્ધિક્ષેત્રોપપાતગતિ કહી ગઈ હૈ । ઇસી પ્રકાર કાલોદસમુદ્ર કે સપક્ષ ઔર સપ્રતિદિક્ સિદ્ધિક્ષેત્રોપપાતગતિ કહી ગઈ હૈ । ઇસી પ્રકાર પુષ્કરવર દ્વીપાર્ધ કે પૂર્વાર્ધ કે ભરત ઔર ઐરવત

નામક વર્ષધરપર્વતોની સપક્ષ અને સપ્રતિદિક્ અર્થાત્ બધી દિશાઓ અને બધી વિદિશાઓમાં સિદ્ધિક્ષેત્રોપપાત ગતિ છે. એજ પ્રકારે જમ્બૂદ્વીપ નામક દ્વીપમાં પૂર્વ વિદેહ અને પશ્ચિમ વિદેહની સપક્ષ અને સપ્રતિદિક્ સિદ્ધિ ક્ષેત્રોપપાત ગતિ છે. જમ્બૂદ્વીપમાં દેવકુરુ અને ઉત્તર કુરુની સપક્ષ અને સપ્રતિદિક્ સિદ્ધિક્ષેત્રોપપાત ગતિ છે. એજ પ્રકારે જમ્બૂદ્વીપમાં મંદર પર્વતની સપક્ષ અને સપ્રતિદિક્ અર્થાત્ બધી દિશાઓ અને વિદિશાઓમાં સિદ્ધિ ક્ષેત્રોપપાત ગતિ છે.

લવણ સમુદ્રમાં સપક્ષ અને સપ્રતિદિક્ અર્થાત્ બધી દિશાઓ અને બધી વિદિશાઓમાં સિદ્ધિક્ષેત્રોપપાત ગતિ છે. એજ પ્રકારે ધાતકી ખંડ દ્વીપમાં પૂર્વાર્ધ અને પશ્ચિમાર્ધના મંદર પર્વતની સપક્ષ અને સપ્રતિદિક્ સિદ્ધિ ક્ષેત્રોપપાત ગતિ છે. એજ પ્રકારે કાલોદ સમુદ્રની સપક્ષ અને સપ્રતિદિક્ સિદ્ધિક્ષેત્રોપપાત ગતિ છે. એજ પ્રકારે પુષ્કરવર દ્વીપાર્ધના

क्षेत्रोपपातगतिः प्रज्ञप्ता, एवम्—‘पुष्करवरदीपद्विपुस्त्यमद्वमरहेरवयवास सपक्षि सपडिदिसि
सिद्धिखेत्तोववायगती’ पुष्करवरद्वीपार्द्ध पूर्वार्द्ध भरतैरवतर्पस्य सपक्षम्—सर्वदिक्षु; सप्रति-
दिक्—सर्वविदिक्षु च सिद्धिक्षेत्रोपपातगतिः प्रज्ञप्ता, ‘एवं जाव पुष्करवरदीपद्विपुस्त्यमद्वमद्वमद्व-
पव्वय सपक्षि सपडिदिसि सिद्धिखेत्तोववायगती’ एवम्—उर्द्धपुष्करद्वीपपूर्वार्द्धवदेव यावत्—
द्वाविंशतिसंख्यकपुष्करवरद्वीपार्द्धपश्चिमार्द्धमन्दरपर्वतस्य सपक्षम्—सर्वदिक्षु सप्रतिदिक्—सर्व-
विदिक्षु च सिद्धिक्षेत्रोपपातगतिः प्रज्ञप्ता, तथा च सिद्धगतिक्षेत्रोपपातगतिः सप्तपञ्चाशद्
भेदभिन्ना अवसेया, तत्र जम्बूद्वीपस्य समश्रेणीषु विश्रेणीषु १ भरतैरवत २ चुल्लहिमवत् ३
शिखरि—हैमवत् हिरण्यवत् ४ शक्रटापाति विकटापाति ५ महाहिमवत् ६ रूप्य—हरिवर्षरम्यक-
वर्ष ७ गन्धवत्—माल्यवत् ८ निषधनीलवत् ९ पूर्वपश्चिम १० महाविदेह—देवकुरु—उत्तरकुरु ११
मेरुपर्वतपर्यन्तेषु एकादश सिद्धगतिक्षेत्रोपपातगतयः तथा द्वाविंशति धातकी खण्डप्रभृतिषु
२२, द्वाविंशतिश्च उर्द्धपुष्करद्वीपप्रभृतिषु २२, एका च लवणसमुद्रे, एका च कालोदधिसमुद्रे
वर्तते इति सर्वसङ्कलनेन सप्तपञ्चाशद् सिद्धगतिक्षेत्रोपपातगतयो भवन्ति, तदुपसंहारमाह—
‘सेतं सिद्धिखेत्तोववायगती ५’ सा एषा—पूर्वोक्तस्वरूपा सिद्धिक्षेत्रोपपातगतिः प्रज्ञप्ता ५,

क्षेत्र के सपक्ष और सप्रतिदिक् सिद्धिक्षेत्रोपपातगति कही गई है। इसी प्रकार
पुष्करवरद्वीपार्ध के पश्चिमार्ध मन्दर पर्वत के सपक्ष और सप्रतिदिक् सिद्धिक्षेत्रोपपा-
तगति कही है इस प्रकार सिद्धिक्षेत्रोपपातगति के सत्तावन भेद समझने चाहिए।

जम्बूद्वीप की समश्रेणियों और विश्रेणियों में १ भरत—ऐरवत २ चुल्ल-
हिमवन्त और ३ शिखरि तथा हैमवत—हैरण्यवत, ४ शक्रटापाती—विकटापाती,
५ महाहिमवान् रूप्य ६ हरिवर्ष—रम्यकवर्ष, ७ गन्धापाती—माल्यवन्त, ८ निषध-
नीलवन्त, ९ पूर्व—पश्चिममहाविदेह, १० देवकुरु—उत्तरकुरु और ११ मेरु
पर्यन्त ग्यारह सिद्धिक्षेत्रोपपातगतियां हैं। इसी प्रकार २२ धातकीखण्ड द्वीप में,
२२ पुष्करार्ध द्वीप में, एक लवणसमुद्र में और एक कालोदधिसमुद्र में है। ये
सब मिलकर सत्तावन (५७) सिद्धिक्षेत्रोपपातगतियां हैं। अब उनका उपसंहार
करते हैं—यह सिद्धिक्षेत्रोपपातगति की प्ररूपणा हुई।

पूर्वार्धना भरत अने ऐरवत क्षेत्रनी सपक्ष अने सप्रतिदिक् सिद्धिक्षेत्रोपपात गति कहेली
छे. अने प्रकरे सिद्धिक्षेत्रोपपात गतिना सत्तावन लेह समजवा जेई अने.

जम्बूद्वीपनी श्रेणियोनी समश्रेणियो अने विश्रेणियोमां १ भरत ऐरवत २ चुल्लहिमवन्त
अने ३ शिखरी तथा हैमवत, ४ हैरण्यवत शक्रटापाती—विकटापाती, ५ महाहिमवान्
६ हरिवर्ष रम्यक वर्ष ७ गन्धापाती—माल्यवन्त ८ निषधनीलवन्त ९ पूर्व—पश्चिम महाविदेहा
१० देवकुरु, उत्तरकुरु ११ अने मेरु पर्यन्त अगीयार सिद्ध क्षेत्रोपपात गतियो छे. अने
प्रकरे २२ धातकीखण्ड द्वीपमां २२ पुष्करार्ध द्वीपमां, अने लवण समुद्रमां अने अने
कालोदधि समुद्रमां छे. आ जेधा मणीने (५७) सिद्धिक्षेत्रोपपात गतियो छे. हवे तेमने

ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘સે કિં તં ભવોવવાયગતી?’ તત્-અથ કા સા-કતિવિધા ભવોપપાતગતિઃ પ્રજ્ઞપ્તા? મગવાનાહ—‘ભવોવવાયગતી ચતુર્વિધા પળ્લતા’ ભવોપપાતગતિ શ્વતુર્વિધા પ્રજ્ઞપ્તા, ‘તં જહા-નેરહ્ય ભવોવવાયગતી જાવ દેવભવોવવાયગતી’ તદ્યથા-નૈરયિકભવોપપાતગતિઃ, યાવત્-તિર્યગ્યોનિકભવોપપાતગતિઃ, મનુષ્યભવોપપાતગતિઃ, દેવભવોપપાતગતિશ્ચ, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘સે કિં તં નેરહ્યભવોવવાયગતી?’ તત્-અથ કા સા-કતિવિધા નૈરયિકભવોપપાતગતિઃ પ્રજ્ઞપ્તા? મગવાનાહ—‘નેરહ્યભવોવવાયગતી સત્તવિહા પળ્લતા’ નૈરયિકભવોપપાતગતિઃ સપ્તવિધા પ્રજ્ઞપ્તા ‘તં જહા-રયણપ્પમા પુઠ્ઠવીનેરહ્યભવોવવાયગતી જાવ અહે સત્તમા પુઠ્ઠવી-નેરહ્યભવોવવાયગતી’ તદ્યથા-રત્નપ્રમા પૃથિવીનૈરયિકભવોપપાતગતિઃ, યાવત્-શર્કરાપ્રમા ચાલુકાપ્રમા પક્કપ્રમા ધૂમપ્રમા તમપ્રમા-અથઃ સપ્તમ પૃથિવીનૈરયિકભવોપપાતગતિશ્ચ અવસેયા, ‘एवं सिद्धवज्जो भेदो भाणियच्चो’ एवम्-નૈરયિકભવોપપાતગતિરીત્યા સિદ્ધવર્જો ભેદઃ—

ગૌતમસ્વામી-પ્રશ્ન કરતે હૈં-ભવોપપાતગતિ કિતને પ્રકાર કી કહી ગઈ હૈં?

મગવાન્-ભવોપપાતગતિ ચાર પ્રકાર કી કહી હૈ, વહ્ન હસ પ્રકાર હૈ-નારક-ભવોપપાતગતિ, તિર્યગ્યોનિકભવોપપાતગતિ, મનુષ્યભવોપપાતગતિ ઓર દેવ-ભવોપપાતગતિ ।

ગૌતમસ્વામી-નારકભવોપપાતગતિ કિતને પ્રકાર કી હૈં ?

મગવાન્-નારકભવોપપાતગતિ સાત પ્રકાર કી કહી હૈ, વહ્ન હસ પ્રકાર હૈ-રત્નપ્રમાપૃથિવીનારકભવોપપાતગતિ, શર્કરાપ્રમાપૃથિવીનારકભવોપપાતગતિ, ચાલુકાપ્રમાપૃથિવીનારકભવોપપાતગતિ, પંકપ્રમાપૃથિવીનારકભવોપપાતગતિ, ધૂમપ્રમાપૃથિવીનારકભવોપપાતગતિ, તમપ્રમાપૃથિવીનારકભવોપપાતગતિ ઓર અથઃ સપ્તમ પૃથિવીનારકભવોપપાતગતિ ।

હસી પ્રકાર સિદ્ધોં કો છોડકર તિર્યગ્યોનિકભવોપપાતગતિ કે ભેદ, મનુષ્ય-

ઉપસંહાર કરે છે-આ સિદ્ધિ ક્ષેત્રોપપાત ગતિની પ્રશ્નણા થઈ.

શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે-લવોપપાત ગતિ કેટલા પ્રકારની કહેલી છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! લવોપપાત ગતિ, ચાર પ્રકારની કહી છે, તે આ પ્રકારે છે-નારક લવોપપાત ગતિ, તિર્યગ્યોનિક લવોપપાત ગતિ, મનુષ્ય લવોપપાત ગતિ અને દેવ લવોપપાત ગતિ

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! નારકલવોપપાત ગતિ કેટલા પ્રકારની છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! નારકલવોપપાત ગતિ સાત પ્રકારની કહી છે, તે આ પ્રકારે છે-રત્નપ્રમા પૃથ્વી નારક લવોપપાત ગતિ, શર્કરાપ્રમા પૃથ્વી નારક લવોપપાત ગતિ, ચાલુકાપ્રમા પૃથ્વી નારક લવોપપાત ગતિ, પંકપ્રમા પૃથ્વી નારક લવોપપાત ગતિ, ધૂમ પ્રમા પૃથ્વી નારક લવોપપાત ગતિ, તમપ્રમા પૃથ્વી નારક લવોપપાત ગતિ, અને અથઃ સપ્તમ પૃથ્વી નારક લવોપપાત ગતિ.

तिर्यग्योनिकभवोपपातगतिभेदः, मनुष्यगतिभेदः, देवभवोपपातगतिभेदश्च भणितव्यो-
वक्तव्यः, 'जो चेव खेतोववायगतीए सो चेव' यश्चैव-क्षेत्रोपपातगत्यां सिद्धवर्जित श्रुतिविधौ
नैरयिकतिर्यग्योनिक मनुष्यदेवगतिभेदरूपः प्रतिपादितः स चैव भेदोऽत्रापि प्रतिपादनीय
इत्यर्थः, तथा च भवोपपातगते श्रुत्वारो मूलभेदा नैरयिकादि भेदाद् भवन्ति, उत्तरभेदास्तु
द्वाविंशतिः संभवन्ति, तत्र नैरयिकभवोपपातगतेरत्नप्रभादिभेदात् सप्तभेदाः, तिर्यग्योनिक-
भवोपपातगतेरेकेन्द्रियादिपञ्चेन्द्रियपर्यन्तभेदात् पञ्चभेदाः, मनुष्यभवोपपातगतेः पुनः
संमूर्च्छिप्रगर्भजमनुष्यभेदाद् द्वौ भेदौ, देवभवोपपातगतेस्तु भवनपति वानव्यन्तरज्योतिष्क
वैमानिकभेदा श्रुत्वारोभेदाः सर्वसङ्कलनेन अष्टादशभेदा मूलचतुर्भेदमिश्रणेन द्वाविंशतिर्भेदा
भवन्ति, तदुपसंहरन्नाह-'से तं देवभवोववायगती' सा एषा-पूर्वोक्तस्वरूपा देवभवोपपात-
गतिः प्रज्ञप्ता 'परमप्रकृतमुपसंहरन्नाह-'से तं भवोववायगती' सा एषा-उपर्युक्तस्वरूपा

भवोपपातगति के भेद और देवभवोपपातगति के भेद कहलेने चाहिए । तात्पर्य
यह है कि क्षेत्रोपपातगति में नारक, तिर्यच, मनुष्य और देव गति के भेद से
जो भेद कहे हैं, वही यहां भी कहलेने चाहिए । इस प्रकार नैरयिक आदि के
भेद से भवोपपातगति के मूल भेद चार हैं और उत्तरभेद बाईस हैं । उनमें से
नैरयिकभवोपपातगति के रत्नप्रभा आदि के भेद से सात भेद होते हैं, तिर्य-
ग्योनिकभवोपपातगति के एकेन्द्रिय से लेकर पंचेन्द्रिय तक पांच भेद होते हैं ।
मनुष्यभवोपपातगति के संमूर्च्छिम और गर्भज मनुष्यों के भेद से दो भेद हैं और
देवभवोपपातगति के भवनपति वानव्यन्तर, ज्योतिष्क और वैमानिक भेद से चार
भेद हैं । ये सब मिलाकर अठारह भेद हैं और इनमें चार मूल भेद सम्मिलित कर
दिए जाएं तो सब बाईस भेद हो जाते हैं । अब उपसंहार करते हैं-यह देवभवो
पपातगति का प्ररूपण हुआ और भवोपपातगति की प्ररूपणा भी समाप्त हुई ।

એજ પ્રકારે સિદ્ધોને છોડીને તિર્યગ્યોનિક ભવોપપાત ગતિના ભેદ, મનુષ્ય ભવો-
પપાત ગતિના ભેદ અને દેવ ભવોપપાત ગતિના ભેદ કહી દેવા ભેઈએ. તાત્પર્ય એ છે
કે ક્ષેત્રોપપાત ગતિમાં નારક, તિર્યચ મનુષ્ય અને દેવગતિના ભેદથી જે ભેદ કહ્યા છે,
તેજ અહીં પણ કહી દેવા ભેઈએ. એ પ્રકારે નૈરયિક આદિના ભેદથી ભવોપપાત ગતિના
મૂળ ભેદ ચાર છે, અને ઉત્તર ભેદ બાવીસ છે. તેમનામાંથી નૈરયિક ભવોપપાત ગતિના
રત્નપ્રભા આદિના ભેદથી સાત ભેદ થાય છે, તિર્યગ્યોનિક ભવોપપાત ગતિના સંમૂર્છિમ
અને ગર્ભજ મનુષ્યોના ભેદથી બે ભેદ છે અને દેવભવોપપાત ગતિના ભવનપતિ, વાન-
વ્યન્તર; જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિક ભેદથી ચાર ભેદ છે. આ બધાને મેળવતા અઠાર ભેદ
છે અને તેઓમાં ચાર મૂળ ભેદ સંમિલિત કરી દેવાય તો બધા મળીને બાવીસ ભેદ
થઈ જાય છે. હવે ઉપસંહાર કરે છે-આ દેવ ભવોપપાત ગતિનું પ્રરૂપણ થયું અને ભવો
પપાત ગતિની પ્રરૂપણા પણ સમાપ્ત થઈ ગઈ.

ભવોપપાતગતિઃ પ્રજ્ઞા, અથ નો ભવોપપાતગતિ પ્રરૂપયિતું ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘સે કિં તં નો ભવોવવાયગતી?’ તત્-અથ કા સા-કૃતિવિધા, નો ભવોપપાતગતિઃ પ્રજ્ઞા? ભગવાનાહ-‘નો ભવોવવાયગતી દુવિદા પ્ણક્તા’ નો ભવોપપાતગતિ દ્વિવિધા પ્રજ્ઞા, તત્ર નો ભવસ્તાવત્ કર્મસમ્પર્કસમ્પાદ્ય નૈરયિકત્વાદિ પર્યાયરહિતો ભવચ્યતિરિક્તો વ્યપદિશ્યતે સ ચ પુદ્ગલઃ સિદ્ધો વા ભવતિ તદુભયસ્યાપિ ઉપયુક્તલક્ષણ ભવાતીતત્વાત્, તસ્મિન્ નો ભવે ઉપપાતઃ-પ્રાદુર્ભાવરૂપ એવ ગતિર્ગમનમિતિ નો ભવોપપાતગતિરિતિ, તદેવ વિશદયન્નાહ-‘તં જઠા-પોગ્ગલ્લણોભવોવવાયગતી સિદ્ધ નો ભવોવવાયગતી’ તદ્યથા-પુદ્ગલ નો ભવોપપાતગતિઃ, સિદ્ધ નો ભવોપપાતગતિશ્ચ, તત્ર ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘સે કિં તં પોગ્ગલ નો ભવોવવાયગતી?’ તત્-અથ કા સા-કૃતિવિધા-પુદ્ગલ નો ભવોપપાતગતિઃ પ્રજ્ઞા? ભગવાનાહ-‘પોગ્ગલ્લણો ભવોવવાયગતી-જં ણં પરમાણુપોગ્ગલે લોગસ્સ પુરત્થિમિલ્લાઓ ચરમંતાઓ પચ્ચત્થિમિલ્લં ચરમંતં એગસમેણં ગચ્છઈ’ પુદ્ગલ નો ભવોપપાતગતિસ્તાવત્-યત્ સ્વલ્લ પરમાણુ પુદ્ગલઃ લોકસ્ય પૂર્વસ્માત્ ચરમાન્તાત્ પશ્ચિમ ચરમાન્તમ્ એગસમયેન ગચ્છતિ, એવમ્-‘પચ્ચત્થિમિલ્લાઓ વા ચરમંતાઓ પુરત્થિમિલ્લં ચરમંતં એગસમેણં ગચ્છઈ’ પશ્ચિમાદ્ વા ચરમાન્તાત્ પૂર્વ ચરમાન્તમ્

ગૌતમસ્વામી-પ્રશ્ન કરતે હૈં-હે ભગવાન્ ! નો ભવોપપાતગતિ કિસે કહતે હૈં ?
 ભગવાન્-હે ગૌતમ ! નો ભવોપપાતગતિ દો પ્રકાર કી કહી હૈ । કર્મ કે ઉદય સે હોને વાલી નારકત્વ આદિ પર્યાયો સે રહિત, ભવ સે જો ભિન્ન હો ઉસે નોભવ કહતે હૈ । પુદ્ગલ ઓર સિદ્ધ ભવ સે ભિન્ન હૈ, ક્યોંકિ યહી દોનો કર્મજનિત પર્યાયો સે રહિત હૈ । ઉસ નોભવ મેં ઉપપાત રૂપ ગતિ કો નોભવોપપાતગતિ કહા ગયા હૈ । ઇસીકા સ્પષ્ટીકરણ કરતે હુએ સૂત્રકાર કહતે હૈ-નોભવોપપાતગતિ કે દો ભેદ યે હૈ-પુદ્ગલનોભવોપપાતગતિ ઓર સિદ્ધનોભવોપપાતગતિ ।

ગૌતમસ્વામી-હે ભગવાન્ ! પુદ્ગલનોભવોપપાતગતિ કિસે કહતે હૈ ?
 ભગવાન્-હે ગૌતમ ! પુદ્ગલપરમાણુ લોક કે પૂર્વી ચરમાન્ત અર્થાત્ ઊર (અન્ત) સે પશ્ચિમી ચરમાન્ત તરુ એક સમય મેં ચલા જાતા હૈ, ઇસી પ્રકાર પશ્ચિમી ચરમાન્ત સે પૂર્વી ચરમાન્ત તરુ એક હી સમય મેં પહુંચ જાતા હૈ, દક્ષિણી

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! નો ભવોપપાત ગતિ કોને કહે છે ?
 શ્રી ભગવાન્-નો ભવોપપાત ગતિ બે પ્રકારની કહી છે. કર્મના ઉદયથી થનારી નારકત્વ આદિ પર્યાયોથી રહિત ભવથી જે ભિન્ન હોય તેને નો ભવ કહે છે. એ પુદ્ગલ અને સિદ્ધ ભવથી ભિન્ન છે, કેમકે આજ બન્ને કર્મજનિત પર્યાયોથી રહિત છે. તેનો ભવમાં ઉપપાત રૂપ ગતિને નો ભવોપપાત ગતિ કહેલ છે. એનું જ સ્પષ્ટીકરણ કરતાં સૂત્રકાર કહે છે નો ભવોપપાત ગતિના બે ભેદ આ છે-પુદ્ગલનોભવોપપાત ગતિ અને સિદ્ધનોભવોપપાત ગતિ.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! પુદ્ગલનોભવોપપાત કોને કહે છે ?
 શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! પુદ્ગલ પરમાણુ લોકના પૂર્વી ચરમાન્ત અર્થાત્ અન્તથી

એકસમયેન ગચ્છતિ, એવમ્—‘દાદિણિલ્લાઓવા, ચરમંતાઓ ઉત્તરિલ્લં ચરમંતં એગસમણં ગચ્છઈ’ દક્ષિણાદ્ વા ચરમાન્તાદ્ ઉત્તરં ચામાન્તમ્ એકસમયેન ગચ્છતિ, ‘એવં ઉત્તરિલ્લાઓ દાદિણિલ્લં’ ઉત્તરસ્માદ્ વા ચરમાન્તાદ્ દક્ષિણં ચરમાન્તમ્ એકસમયેન ગચ્છતિ, એવમ્ ‘ઉવરિલ્લાઓ હેટ્ઠિલ્લં, હિટ્ઠિલ્લાઓ ઉવરિલ્લં’ ઉપરિષ્ઠાદ્ વા ચરમાન્તાદ્ અધસ્તનં ચરમાન્તમ્ એકસમયેન ગચ્છતિ, અધસ્તાદ્ વા ચરમાન્તાદ્ ઉપરિતનં ચરમાન્તમ્ એકસમયેન ગચ્છતિ ‘સે તં પોમ્મણ્ણોભવોવવાયગતી’ સા એપા—ઉપર્યુક્તસ્વરૂપા પુદ્ગલ નો ભવોપપાતગતિઃ પ્રજ્ઞપ્તા, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘સે કિં તં સિદ્ધણોભવોવવાયગતી?’ તત્—અથ કા સા—કતિવિધા સિદ્ધ નો ભવોપપાતગતિઃ પ્રજ્ઞપ્તા? ભગવાનાહ—‘સિદ્ધણોભવોવવાયગતી દુવિહા પ્પણ્ણત્તા’ સિદ્ધ નો ભવોપપાતગતિ દ્વિવિધા પ્રજ્ઞપ્તા ‘તં જહા—અણંતરસિદ્ધણો ભવોવવાયગતી’ તથા—અનન્તર-સિદ્ધ નો ભવોપપાતગતિઃ, ‘પરંપરસિદ્ધણોભવોવવાયગતી ચ’ પરમ્પરાસિદ્ધ નો ભવોપપાત-ગતિશ્ચ, તત્ર ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘સે કિં તં અણંતરસિદ્ધણોભવોવવાયગતી?’ તત્—અથ કા સા—કતિવિધા અનન્તરસિદ્ધ નો ભવોપપાતગતિઃ પ્રજ્ઞપ્તા? ભગવાનાહ—‘અણંતરસિદ્ધણો ભવોવવાયગતી પ્પણ્ણરસવિહા પ્પણ્ણત્તા’ અનન્તરસિદ્ધ નો ભવોપપાતગતિઃ પચ્ચદશ વિધા પ્રજ્ઞપ્તા

ચરમાન્ત સે ઉત્તરી ચરમાન્ત તક ઔર ઉત્તરી ચરમાન્ત સે દક્ષિણી ચરમાન્ત તક એક સમય મેં ગતિ કરતા હૈ, इसी प्रकार ऊपरी छोर से नीचले छोर तक और नीचले छोर से ऊपरी छोर तक एक समय में हो गति करता है, यह पुद्गल-नो-भवोपपातगति कहलाती है।

ગૌતમસ્વામી—હે ભગવાન્ ! સિદ્ધનોભવોપપાતગતિ કિતને પ્રકાર કી કહી ગઈ હૈ ?

ભગવાન્—હે ગૌતમ ! સિદ્ધનોભવોપપાતગતિ દો પ્રકાર કી કહી હૈ—અનન્તર-સિદ્ધનોભવોપપાતગતિ ઔર પરમ્પરસિદ્ધનોભવોપપાતગતિ ।

ગૌતમસ્વામી—અનન્તરસિદ્ધનોભવોપપાતગતિ કિતને પ્રકાર કી હૈ ?

ભગવાન્—અનન્તરસિદ્ધનોભવોપપાતગતિ પન્દર પ્રકાર કી હૈ, વહ હસ પ્રકાર—

પશ્ચિમી ચરમાન્ત સુધી એક જ સમયમાં પહોંચી જાય છે, દક્ષિણી ચરમાન્તથી ઉત્તરી ચરમાન્ત અને ઉત્તરી ચરમાન્તથી દક્ષિણી ચરમાન્ત સુધી એક સમયમાં ગતિ કરે છે, એજ પ્રકારે ઊપરની બાજુથી નીચેની બાજુ સુધી અને નીચેની બાજુથી ઊપરની બાજુ સુધી એક સમયમાં જ ગતિ કરે છે. આ પુદ્ગલ નો ભવોપપાત ગતિ કહેવાય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્ ! સિદ્ધનોભવોપપાત ગતિ કેટલા પ્રકારની કહી છે ?

શ્રી ભગવાન્—હે ગૌતમ ! સિદ્ધનોભવોપપાત ગતિ એ પ્રકારની કહી છે—અનન્તર-સિદ્ધ નો ભવોપપાત ગતિ અને પરમ્પરા સિદ્ધનો ભવોપપાત ગતિ ।

શ્રી ગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્ ! અનન્તર સિદ્ધનો ભવોપપાત ગતિ કેટલા પ્રકારની છે ?

શ્રી ભગવાન્—હે ગૌતમ ! અનન્તર સિદ્ધનો ભવોપપાત ગતિ પંદર પ્રકારની છે તે આ

ભવોપપાતગતિઃ પ્રજ્ઞા, અથ નો ભવોપપાતગતિ પ્રરૂપયિતું ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘સે કિં તં નો ભવોવવાયગતી?’ તત્-અથ કા સા-કતિવિધા, નો ભવોપપાતગતિઃ પ્રજ્ઞા? ભગવાનાહ-‘નો ભવોવવાયગતી દુષ્ટિહા પળ્લન્ના’ નો ભવોપપાતગતિ દ્વિવિધા પ્રજ્ઞા, તત્ર નો ભવસ્તાવત્ કર્મસમ્પર્સમ્પાદ્ય નૈરયિકત્વાદિ પર્યાયરહિતો ભવવ્યતિરિક્તો વ્યપદિશ્યતે સ ચ પુદ્ગલઃ સિદ્ધો વા ભવતિ તદુભયસ્યાપિ ઉપર્યુક્તલક્ષણ ભવાતીતત્વાત્, તસ્મિન્ નો ભવે ઉપપાતઃ-પ્રાદુર્ભાવરૂપ એવ ગતિર્ગમનમિતિ નો ભવોપપાતગતિ રિતિ, તદેવ વિગદયન્નાહ-‘તં જઠા-પોગ્ગલણોભવોવવાયગતી સિદ્ધ નો ભવોવવાયગતી’ તદ્યથા-પુદ્ગલ નો ભવોપપાતગતિઃ, સિદ્ધ નો ભવોપપાતગતિશ્ચ, તત્ર ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘સે કિં તં પોગ્ગલ નો ભવોવવાયગતી?’ તત્-અથ કા સા-કતિવિધા પુદ્ગલ નો ભવોપપાતગતિઃ પ્રજ્ઞા? ભગવાનાહ-‘પોગ્ગલણો ભવોવવાયગતી-જં ણં પરમાણુપોગ્ગલે લોગસસ પુરત્થિમિલ્લાઓ ચરમંતાઓ પચ્ચત્થિમિલ્લં ચરમંતં એગસમણં ગચ્છહ’ પુદ્ગલ નો ભવોપપાતગતિસ્તાવત્-યત્ સ્વલ પરમાણુ પુદ્ગલઃ લોકસ્ય પૂર્વસ્માત્ ચરમાન્તાત્ પશ્ચિમ ચરમાન્તમ્ એકસમયેન ગચ્છતિ, એવમ્-‘પચ્ચત્થિમિલ્લાઓ વા ચરમંતાઓ પુરત્થિમિલ્લં ચરમંતં એગસમણં ગચ્છહ’ પશ્ચિમાદ્ વા ચરમાન્તાત્ પૂર્વ ચરમાન્તમ્

ગૌતમસ્વામી-પ્રશ્ન કરતે હૈ-હે ભગવાન્ ! નો ભવોપપાતગતિ કિસે કહતે હૈ ?
 ભગવાન્-હે ગૌતમ ! નો ભવોપપાતગતિ દો પ્રકાર કી કહી હૈ । કર્મ કે ઉદય સે હોને વાલી નારકત્વ આદિ પર્યાયો સે રહિત, ભવ સે જો ભિન્ન હો ઉસે નોભવ કહતે હૈ । પુદ્ગલ ઓર સિદ્ધ ભવ સે ભિન્ન હૈ, ક્યોંકિ યહી દોનો કર્મજનિત પર્યાયો સે રહિત હૈ । ઉસ નોભવ મેં ઉપપાત રૂપ ગતિ કો નો ભવોપપાતગતિ કહા ગયા હૈ । ઇસીકા સ્પષ્ટીકરણ કરતે હુએ સૂત્રકાર કહતે હૈ-નો ભવોપપાતગતિ કે દો ભેદ યે હૈ-પુદ્ગલનો ભવોપપાતગતિ ઓર સિદ્ધનો ભવોપપાતગતિ ।

ગૌતમસ્વામી-હે ભગવાન્ ! પુદ્ગલનો ભવોપપાતગતિ કિસે કહતે હૈ ?
 ભગવાન્-હે ગૌતમ ! પુદ્ગલપરમાણુ લોક કે પૂર્વી ચરમાન્ત અર્થાત્ છોર (અન્ત) સે પશ્ચિમી ચરમાન્ત તક એક સમય મેં ચલા જાતા હૈ, ઇસી પ્રકાર પશ્ચિમી ચરમાન્ત સે પૂર્વી ચરમાન્ત તક એક હી સમય મેં પહુંચ જાતા હૈ, દક્ષિણી

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! નો ભવોપપાત ગતિ કોને કહે છે ?

શ્રી ભગવાન્-નો ભવોપપાત ગતિ બે પ્રકારની કહી છે. કર્મના ઉદયથી થનારી નારકત્વ આદિ પર્યાયોથી રહિત ભવથી જે ભિન્ન હોય તેને નો ભવ કહે છે. એ પુદ્ગલ અને સિદ્ધ ભવથી ભિન્ન છે, કેમકે આજ બન્ને કર્મજનિત પર્યાયોથી રહિત છે. તેનો ભવમાં ઉપપાત રૂપ ગતિને નો ભવોપપાત ગતિ કહેલ છે. એનું જ સ્પષ્ટીકરણ કરતાં સૂત્રકાર કહે છે નો ભવોપપાત ગતિના બે ભેદ આ છે-પુદ્ગલનો ભવોપપાત ગતિ અને સિદ્ધનો ભવોપપાત ગતિ.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! પુદ્ગલનો ભવોપપાત કોને કહે છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! પુદ્ગલ પરમાણુ લોકના પૂર્વી ચરમાન્ત અર્થાત્ અન્તથી

એકસમયેન ગચ્છતિ, એવમ્—‘દાહિણિલ્લાઓવા ચરમંતાઓ ઉત્તરિલ્લં ચરમંતં એગસમણં ગચ્છઈ’ દક્ષિણાદ્ વા ચરમાન્તાદ્ ઉત્તરં ચરમાન્તમ્ એકસમયેન ગચ્છતિ, ‘એવં ઉત્તરિલ્લાઓ દાહિણિલ્લં’ ઉત્તરસ્માદ્ વા ચરમાન્તાદ્ દક્ષિણં ચરમાન્તમ્ એકસમયેન ગચ્છતિ, એવમ્ ‘ઉવરિલ્લાઓ હેદ્દિલ્લં, હિદ્દિલ્લાઓ ઉવરિલ્લં’ ઉપરિષ્ઠાદ્ વા ચરમાન્તાદ્ અધસ્તનં ચરમાન્તમ્ એકસમયેન ગચ્છતિ, અધસ્તાદ્ વા ચરમાન્તાદ્ ઉપરિતનં ચરમાન્તમ્ એકસમયેન ગચ્છતિ ‘સે તં પોગ્ગલ્લોભવોવવાયગતી’ સા એષા—ઉપર્યુક્તસ્વરૂપા પુદ્ગલ નો ભવોપપાતગતિઃ પ્રજ્ઞસા, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘સે કિં તં સિદ્ધણોભવોવવાયગતી?’ તત્—અથ કા સા—કતિવિધા સિદ્ધ નો ભવોપપાતગતિઃ પ્રજ્ઞસા ? ભગવાનાહ—‘સિદ્ધણોભવોવવાયગતી દુવિહા પળ્લન્તા’ સિદ્ધ નો ભવોપપાતગતિ દ્વિવિધા પ્રજ્ઞસા ‘તં જહા—અણંતરસિદ્ધણો ભવોવવાયગતી’ તથથા—અનન્તર-સિદ્ધ નો ભવોપપાતગતિઃ, ‘પરંપરસિદ્ધણોભવોવવાયગતી ચ’ પરમ્પરાસિદ્ધ નો ભવોપપાત-ગતિશ્ચ, તત્ર ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘સે કિં તં અણંતરસિદ્ધણોભવોવવાયગતી?’ તત્—અથ કા સા—કતિવિધા અનન્તરસિદ્ધ નો ભવોપપાતગતિઃ પ્રજ્ઞસા ? ભગવાનાહ—‘અણંતરસિદ્ધણો ભવોવવાયગતી પળ્લનસવિહા પળ્લન્તા’ અનન્તરસિદ્ધ નો ભવોપપાતગતિઃ પશ્ચદશ વિધા પ્રજ્ઞસા

ચરમાન્ત સે ઉત્તરી ચરમાન્ત તક ઓર ઉત્તરી ચરમાન્ત સે દક્ષિણી ચરમાન્ત તક એક સમય મેં ગતિ કરતા હૈ, હસી પ્રકાર ડપરી છોર સે નીચલે છોર તક ઓર નીચલે છોર સે ડપરી છોર તક એક સમય મેં હો ગતિ કરતા હૈ, યહ પુદ્ગલનો-ભવોપપાતગતિ કહલાતી હૈ ।

ગૌતમસ્વામી—હે ભગવાન્ ! સિદ્ધનોભવોપપાતગતિ કિતને પ્રકાર કી કહી ગઈ હૈ ?

ભગવાન્—હે ગૌતમ ! સિદ્ધનોભવોપપાતગતિ દો પ્રકાર કી કહી હૈ—અનન્તર-સિદ્ધનોભવોપપાતગતિ ઓર પરમ્પરસિદ્ધનોભવોપપાતગતિ ।

ગૌતમસ્વામી—અનન્તરસિદ્ધનોભવોપપાતગતિ કિતને પ્રકાર કી હૈ ?

ભગવાન્—અનન્તરસિદ્ધનોભવોપપાતગતિ પન્દ્રહ પ્રકાર કી હૈ, વહ હસ પ્રકાર—

પશ્ચિમી ચરમાન્ત સુધી એક જ સમયમાં, પહોચી જાય છે, દક્ષિણી ચરમાન્તથી ઉત્તરી ચરમાન્ત અને ઉત્તરી ચરમાન્તથી દક્ષિણી ચરમાન્ત સુધી એક સમયમાં ગતિ કરે છે, એજ પ્રકારે ઊપરની જાણુથી નીચેની જાણુ સુધી અને નીચેની જાણુથી ઊપરની જાણુ સુધી એક સમયમાં જ ગતિ કરે છે. આ પુદ્ગલ નો ભવોપપાત ગતિ કહેવાય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી—હે ભગવાન્ ! સિદ્ધનોભવોપપાત ગતિ કેટલા પ્રકારની કહી છે ?

શ્રી ભગવાન્—હે ગૌતમ ! સિદ્ધનોભવોપપાત ગતિ એ પ્રકારની કહી છે—અનન્તર સિદ્ધ નો ભવોપપાત ગતિ અને પરંપરા સિદ્ધનો ભવોપપાત ગતિ.

શ્રી ગૌતમસ્વામી—હે ભગવાન્ ! અનન્તર સિદ્ધનો ભવોપપાત ગતિ કેટલા પ્રકારની છે ?

શ્રી ભગવાન્—હે ગૌતમ ! અનન્તર સિદ્ધનો ભવોપપાત ગતિ પંદર પ્રકારની છે તે આ

‘તં જહા-તિર્થસિદ્ધઅનંતરસિદ્ધનોભવોપવાયગતી ય’ તથથા-તીર્થસિદ્ધાનન્તરસિદ્ધ નો ભવોપવાતગતિશ્ચ, ‘જાવ અણેગસિદ્ધનોભવોવવાયગતી ય’ યાવત્-એકસમયે અનેકસિદ્ધ નો ભવોપવાતગતિશ્ચ, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘સે કિં તં પરંપરસિદ્ધનોભવોવવાયગતી?’ તત્-અથ કા સા-કતિવિધા પરમ્પરાસિદ્ધ નો ભવોપવાતગતિઃ પ્રજ્ઞાતા? ભગવાનાહ-‘પરંપરસિદ્ધનો ભવોવવાયગતી અણેગવિદ્યા પળ્ળતા’ પરમ્પરાસિદ્ધ નો ભવોપવાતગતિ રનેકવિધા પ્રજ્ઞાતા, ‘તં જહા-અપદ્મસમયસિદ્ધનોભવોવવાયગતી’ તથથા-અપ્રથમસમયસિદ્ધ નો ભવોપવાતગતિઃ ‘એવં દુસમયસિદ્ધનો ભવોવવાયગતી’ દ્વિતીયસમયસિદ્ધ નો ભવોપવાતગતિઃ, ‘જાવ અણંત-સમયસિદ્ધનોભવોવવાયગતી’ યાવત્-તૃતીય ચતુર્થપચ્ચમપઠસપ્તમાષ્ટમનવમદશમસંખ્યાતા-સંખ્યાતાનન્તસમયસિદ્ધ નો ભવોપવાતગતિશ્ચ પ્રજ્ઞાતા, ‘સે તં સિદ્ધનોભવોવવાયગતી’ સા ણ્ણા-ઉપર્યુક્તસ્વરૂપા સિદ્ધ નો ભવોપવાતગતિઃ પ્રજ્ઞાતા, પરમપ્રકૃતમુપસંહરનાહ-‘સે ણં ણો ભવોવવાયગતી’ સા ણ્ણા-પૂર્વોક્તરૂપા નો ભવોપવાતગતિઃ પ્રજ્ઞાતા, ‘સે તં ઉવવાયગતી ૪’ સા ણ્ણા-પૂર્વોક્તસ્વરૂપા ઉપવાતગતિઃ પ્રજ્ઞાતા,

અથ વિદ્યાયોગતિમધિકૃત્ય ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘સે કિં તં વિદ્યાયગતી?’ તત્-અથ કા સા-

તીર્થસિદ્ધ અનન્તરસિદ્ધનોભવોપવાતગતિ અનેકસિદ્ધઅનન્તરસિદ્ધનોભવોપવાત-ગતિ । (યહાં) પન્દ્રહ પ્રકાર કે સિદ્ધોં કે અનુસાર પન્દ્રહ પ્રકાર કી ગતિ સમજા-લેની યાહિયે ।

ગૌતમસ્વામી-પરમ્પરાસિદ્ધનોભવોપવાતગતિ કિતને પ્રકાર કી હૈ?

ભગવાન્-પરમ્પરસિદ્ધનોભવોપવાતગતિ અનેક પ્રકાર કી કહી હૈ, વહ્ન હિમ પ્રકાર-અપ્રથમસમયસિદ્ધનોભવોપવાતગતિ, દ્વિસમયસિદ્ધનોભવોપવાતગતિ યાવત્ અનન્તસમયસિદ્ધનોભવોપવાતગતિ અર્થાત્ ત્રિસમયસિદ્ધ, ચતુઃસમય-સિદ્ધ, પંચસમયસિદ્ધ, પદ્મસમયસિદ્ધ, સપ્તસમયસિદ્ધ, અષ્ટસમયસિદ્ધ, નવસ-મયસિદ્ધ, દશસમયસિદ્ધ. સંખ્યાતસમયસિદ્ધ, અસંખ્યાતસમયસિદ્ધ, અનન્ત-સમયસિદ્ધનોભવોપવાતગતિ । યહ સિદ્ધનોભવોપવાતગતિ કા સ્વરૂપ કહા ઓર

પ્રકારે-તીર્થસિદ્ધ અને અનન્તર સિદ્ધ નો ભવોપવાત ગતિ અનેક સિદ્ધ અનન્તર સિદ્ધ નો ભવોપવાત ગતિ (અહીં) પંદર પ્રકારના સિદ્ધોના અનુસાર પંદર પ્રકારની ગતિ સમજા લેવી જોઈએ.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-પરમ્પરા સિદ્ધ નો ભવોપવાત ગતિ કેટલા પ્રકારની છે?

શ્રી ભગવાન્-પરંપરા સિદ્ધ નો ભવોપવાત ગતિ અનેક પ્રકારની કહી છે, તે આ પ્રકારે અપ્રથમ સમય સિદ્ધ નો ભવોપવાત ગતિ, દ્વિસમય સિદ્ધ નો ભવોપવાત ગતિ, યાવત્ અનન્ત સમય સિદ્ધ નો ભવોપવાત ગતિ અર્થાત્ ત્રિસમય સિદ્ધ, ચતુઃ સમયસિદ્ધ, પંચ સમય સિદ્ધ, પદ્મ સમય સિદ્ધ, સપ્ત સમય સિદ્ધ, અષ્ટ સમય સિદ્ધ, નવ સમય સિદ્ધ, દશ સમય સિદ્ધ, સંખ્યાત સમય સિદ્ધ, અસંખ્યાત સમય સિદ્ધ, અનન્ત સમય સિદ્ધ નો ભવોપવાત ગતિ આ સિદ્ધ નો ભવોપવાત ગતિનું સ્વરૂપ કહ્યું અને ઉપવાત

કતિવિધા વિહાયોગતિઃ પ્રજ્ઞપ્તા? ભગવાનાહ-‘વિહાયગતી સત્તરસવિદ્યા પળ્લતા’ વિહાયોગતિઃ વિહાયસ-આકાશેન ગતિરિત્યર્થઃ સપ્તદશવિધા પ્રજ્ઞપ્તા, ‘તં જહા-ફુલમાણગતી ૧’ તથા-સ્પૃશદ્ગતિઃ, તત્ર પરમાણ્વાદિકં વસ્તુ યદ્ અન્યેન પરમાણ્વાદિકેન વસ્તુના અન્યોન્યં સંસ્પૃશ્ય-પરસ્પર સમ્બન્ધમનુભૂય અનુભૂય ગચ્છતિ સા સ્પૃશદ્ગતિઃ વ્યર્થપદિશ્યતે સ્પૃશતોગતિઃ સ્પૃશદ્-ગતિરિતિવ્યુત્પત્તેઃ, ‘અફુલમાણગતી ૨’ અસ્પૃશદ્ગતિઃ-સ્પૃશદ્ગતિ વિપરીતાગતિઃ-અસ્પૃશદ્ગતિઃ, તથા ચ પરમાણ્વાદિકં યદન્યેન પરમાણ્વાદિના સહ પરસ્પરસમ્બન્ધમનુભૂયૈવ ગચ્છતિ યથા પરમાણુરેકમમયેન એકસ્માલ્લોકાન્તાદપરં લોકાન્તં ગચ્છતિ સા અસ્પૃશદ્ગતિરુચ્યતે, ‘ઉવ-સંપજ્જમાણગતી ૩’ ઉપસંપદ્યમાનગતિ સ્તાવદ્ યદન્યમુપસંપદ્ય-સમાશ્રિત્ય તદાશ્રયેણ ગમનં ઉપપાતગતિ કી પ્રરૂપણા મી હો ચુકી ।

ગૌતમસ્વામી-પુનઃ પ્રશ્ન કરતે હૈં-હે ભગવન્ ! વિહાયોગતિ કિતને પ્રકાર કી કહી હૈ ?

ભગવાન્-ઉત્તર દેતે હૈં-વિહાયોગતિ અર્થાન્ આકાશ સે હોને વાલી ગતિ સત્તરહ પ્રકાર કી કહી હૈ । વહ ઇસ પ્રકાર હૈ-

(૧) સ્પૃશદ્ગતિ-પરમાણુ આદિ અન્ય વસ્તુઓં કે સાથ સ્પૃષ્ટ હો-હોકર અર્થાન્ પરસ્પર સંબંધ કા અનુભવ કરકે જો ગમન કિયા જાતા હૈ, વહ સ્પૃશદ્-ગતિ કહલાતી હૈ ।

(૨) અસ્પૃશદ્ગતિ-જો પરમાણુ આદિ અન્ય પરમાણુ આદિ કા સ્પર્શ કિયે વિના હી ગતિ કરતા હૈ, જૈસે પરમાણુ એક હી સમય મેં લોક કે એક ચરમાન્ત સે દૂસરે ચરમાન્ત તક પહુંચ જાતા હૈ, ડસકી ગતિ અસ્પૃશદ્ગતિ કહલાતી હૈ ।

(૩) ઉપસંપદ્યમાનગતિ-કિસી દૂસરે કા આશ્રય લેકર ગમન કરના, જૈસે ધન્ય સાર્થવાહ કે આશ્રય સે ધર્મધોષ આચાર્ય કા ગમન કરના, યહ ઉપસંપદ્ય-માનગતિ હૈ ।

ગતિની પ્રરૂપણા થઇ ચૂકી છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી પુનઃ પ્રશ્ન કરે છે-હે ભગવાન્ ! વિહાયો ગતિ કેટલા પ્રકારની છે ?

શ્રી ભગવાન્ ઉત્તર આપે છે-વિહાયો ગતિ અર્થાન્ આકાશથી થનારી ગતિ સત્તર પ્રકારની કહી છે. તે આ પ્રકારે છે-

(૧) સ્પૃશદ્ગતિ-પરમાણુ આદિ અન્ય વસ્તુઓની સાથે સ્પૃષ્ટ ગતિ થઇ-થઇને અર્થાન્ પરસ્પરના અનુભવનું જે ગમન કરાય છે, તે સ્પૃશદ્ ગતિ કહેવાય છે.

(૨) અસ્પૃશદ્ ગતિ-જે પરમાણુ આદિ અન્ય પરમાણુ આદિનો સ્પર્શ કર્યા વગર જે ગતિ કરે છે, જેમ પરમાણુ એક જ સમયમાં લોકના એક ચરમ માત્રથી બીજા ચરમ માત્ર સુધી પહોંચી જાય છે, તેની ગતિ અસ્પૃશદ્ ગતિ કહેવાય છે.

(૩) ઉપસંપદ્યમાન ગતિ કોઈ બીજાને આશ્રય લઈને ગમન કરવું, જેમ ધન સાર્થ-

યથા—ધનસાર્થત્રાહાધારેણ ધર્મગ્રોપાચાર્યાણાં ગમનં સા ઉપસંપદ્યમાનગતિર્વ્યપદિશ્યતે ‘અણુ-વસંપજ્જમાણગતી ૪’ અણુપસંપદ્યમાનગતિસ્તુ. પરસ્પરાશ્રયાશ્રયિભાવરહિતાનાં પંથિગમનં ભવતિ સા અણુસંપદ્યમાનગતિરુચ્યતે ‘પોગ્ગહગતી ૫’ પુદ્ગલગતિસ્તુ. પ્રસિદ્ધૈર્વ પૂર્વં તંદુપપાદ-નાચ્ચ, ‘મંહૂયગતી ૬’ મળ્હૂકગતિસ્તાવદ્ મળ્હૂ ત્વદ્ ઉત્પ્લુત્ય ઉત્પ્લુત્ય યદ્ ગમનં ભવતિ સા મળ્હૂકગતિરુચ્યતે, ‘નાવાગતી ૭’ નાવાગતિસ્તાવત્-નાવા મહાનઘાદૌ યદ્ ગમનં ભવતિ સા નાવાગતિર્વ્યપદિશ્યતે, ૭’. ‘નયગતી ૮’ નયગતિસ્તાવત્-નયનાં નૈગમાદીનાં યદ્ ગમનં-સ્વસ્વમત-પુટ્ટીકરણમ્ અન્યોન્યસાપેક્ષાણાં વા સર્વેષાં નયાનાં યત્ પ્રમાણાવાધિતવસ્તુ વ્યવ-સ્થાનં સા નયગતિરુચ્યતે, ‘છાયાગતી ૯’ છાયાગતિસ્તુ-છાયામનુષ્ટત્ય સમાશ્રિત્ય વા યદ્ ગમનં સા છાયાગતિર્વ્યપદિશ્યતે, ‘છાયાણુવાયગતી ૧૦’ છાયાણુવાયગતિસ્તાવત્-છાયાયાઃ સ્વકારણીભૂતપુરુષાદેરણુવાતેન-અનુસારેણ યદ્ ગમનં સા છાયાણુવાયગતિરુચ્યતે યથા છાયા પુરુષાદિકમનુસરતિ નતુ પુરુષાદિશ્છાયા મનુસરતિ અતઃ છાયાયા અણુવાયગતિરિતિ વ્યપ-

- (૪) અણુપસંપદ્યમાનગતિ—વિના કિસી કા આશ્રય લિયે માર્ગ મેં ગમન કરના.
- (૫) પુદ્ગલગતિ—પુદ્ગલ કી ગતિ, જો પ્રસિદ્ધ હૈ.
- (૬) મળ્હૂકગતિ—મેંઢક કી તરહ ઉછલ-ઉછલકર ચલના.
- (૭) નૌકાગતિ—નદી આદિ મેં નૌકા કે દ્વારા ગતિ હોના.
- (૮) નયગતિ—નૈગમ આદિ નયોં કા અપને-અપને અભિમત કી પુષ્ટિ કરના, પરસ્પર સાપેક્ષ હોકર પ્રમાણ સે અવાધિત વસ્તુ કી વ્યવસ્થા કરના નયગતિ હૈ.
- (૯) છાયાગતિ—છાયા કા અનુસરણ કરકે અથવા આશ્રય લેકર ગમન કરના.
- (૧૦) છાયાણુવાયગતિ—છાયા અપને કારણભૂત પુરુષ આદિ કા અનુસરણ કરકે જો ગતિ કરતી હૈ, વહ છાયાણુવાયગતિ હૈ. પુરુષ છાયા કા અનુસરણ ન કરે વલ્લિક છાયા હી પુરુષ કા અનુસરણ કરે તવ છાયાણુવાયગતિ કહલાતી હૈ.

વાહના આશ્રયથી ધર્મસંધોષ આચાર્યનું ગમન કરવું, એ ઉપસંપદ્યમાન ગતિ છે.

- (૪) અણુપસંપદ્યમાન ગતિ—કોઈના આશ્રય વિના માર્ગમાં ગમન કરવું.
- (૫) પુદ્ગલગતિ—પુદ્ગલની ગતિ, જે સિદ્ધ છે.
- (૬) મંહૂકગતિ—મેંઢકની માફક ઉછળી-ઉછળીને ચાલવું.
- (૭) નૌકાગતિ—નદી આદિમાં નાવ વિગેરેથી ગતિ થવી.
- (૮) નયગતિ—નૈમન આદિ નયોના પોતપોતાના અભિમતથી પુષ્ટિ કરવી, પરસ્પર સાપેક્ષ થઈને પ્રમાણથી અવાધિત વસ્તુની વ્યવસ્થા કરવી નયનગતિ છે.
- (૯) છાયાગતિ—છાયાનું અનુસરણ કરીને અથવા આશ્રય લઈને ગમન કરવું.
- (૧૦) છાયાણુવાય ગતિ—છાયા પોતાના કારણભૂત પુરુષ આદિનું અનુસરણ કરીને જે ગતિ કરે છે, તે છાયાણુવાય ગતિ પુરુષછાયાનું અનુસરણ ન કરે પણ છાયા જ પુરુષનું અનુસરણ કરે ત્યારે છાયાણુવાય ગતિ કહેવાય છે.

દિશ્યતે, 'લેશ્યાગતી ૧૧' લેશ્યાગતિ સ્તાવત્ તિર્યગ્યોનિકમનુષ્યાણાં યત્ કૃષ્ણાદિલેશ્યાવદ્ દ્રવ્યાણિ નીલાદિલેશ્યાવદ્ દ્રવ્યાણિ પ્રાપ્ય તદ્રૂપાદિતયા પરિણમન્તિ સાં લેશ્યાગતિ વ્યપ-
દિશ્યતે, 'લેશ્યાણુવાયગતી ૧૨' લેશ્યાણુપાતગતિ સ્તાવત્-લેશ્યાયા અણુપાતેન-અણુસારેણ
યદ્ ગમનં ભવતિ સાં લેશ્યાણુપાતગતિ વ્યપદિશ્યતે તથાહિ જીવો લેશ્યાદ્રવ્યાણિ અણુસરતિ
નતુ લેશ્યાદ્રવ્યાણિ જીવમણુસરન્તીતિ, તથા ચ વક્ષ્યતે-“યાનિ લેશ્યાદ્રવ્યાણિ પર્યાદાય-
જીવઃ કાલં કરોતિ તલ્લેશ્યેષુ દ્રવ્યેષૂપજાયતે ન શેષલેશ્યેષુ” इति, 'ઉદ્દિશ્યપ્રવિભક્તગતી ૧૩'
ઉદ્દિશ્યપ્રવિભક્તગતિસ્તાવત્-યદ્દિપ્રવિભક્તમ્-પ્રતિનિયતમાચાર્યોપાધ્યાયાદિકમુદ્દિશ્ય તત્પાદર્થે
ધર્મોપદેશાદિકં શ્રોતું પ્રશ્નં વા ગચ્છતિ સાં ઉદ્દિશ્ય પ્રવિભક્તગતિ વ્યપદિશ્યતે, 'ચતુરુપિસ-
પવિભક્તગતી ૧૪' ચતુરુપિપ્રવિભક્તગતિઃ, પુનઃ-ચતુર્દા પુરુષાણાં પ્રવિભક્તો-પ્રતિનિયતા યા

(૧૧) લેશ્યાગતિ-તિર્યંચોં ઓર મનુષ્યોં કે કૃષ્ણ આદિ લેશ્યા કે દ્રવ્ય નીલ
આદિ લેશ્યા કે દ્રવ્યોં કો પ્રાપ્ત કરકે તદ્રૂપ મેં પરિણત હોતે હેં, વહ લેશ્યાગતિ
કહલાતી હૈ ।

(૧૨) લેશ્યાણુપાતગતિ-લેશ્યા કે અણુપાત સે અર્થાત્ અણુસાર કો ગમન
હોતા હૈ, વહ લેશ્યાણુપાતગતિ હૈ । જીવ લેશ્યાદ્રવ્યોં કા અણુસરણ કરતા હૈ,
લેશ્યાદ્રવ્ય જીવ કા અણુસરણ નહીં કરતે । આગે કહા જાંઆગા-‘જીવ જિન
લેશ્યાદ્રવ્યોં કો ગ્રહણ કરકે કાલ કરતા હૈ, ઉન્હોં લેશ્યા વાંલે દ્રવ્યોં મેં ઉત્પન્ન
હોતા હૈ, અન્ય લેશ્યા વાલોં મેં નહીં ।’

(૧૩) ઉદ્દિશ્યપ્રવિભક્તગતિ-પ્રતિનિયત આચાર્ય, ઉપાધ્યાય આદિ કો ઉદ્દેશ્ય
કરકે ઉન્કે પાસ સે ધર્મોપદેશ સુનને કે લિઅ અથવા ઉન્સે પ્રશ્ન પૂછને કે લિઅ
જો ગમન ક્રિયા જાતા હૈ, વહ ઉદ્દિશ્યપ્રવિભક્તગતિ હૈ ।

(૧૪) ચતુરુપિપ્રવિભક્તગતિ-ચાર પ્રકાર કે પુરુષોં કો ચાર તરહ કી પ્રવિ-
ભક્ત અર્થાત્ પ્રતિનિયત ગતિ ચતુરુપિપ્રવિભક્તગતિ કહલાતી હૈ । જૈસે ચાર

(૧૧) લેશ્યાગતિ-તિર્યંચો અને મનુષ્યો । કૃષ્ણ આદિ લેશ્યા દ્રવ્ય નીલ આદિ
લેશ્યાના દ્રવ્યોને પ્રાપ્ત કરીને તદ્રૂપમા પરિણત થાય છે, તે લેશ્યાગતિ કહેવાય છે.

(૧૨) લેશ્યાણુપાતગતિ-લેશ્યાના અણુપાતથી અર્થાત્ અણુસાર જે ગમન થાય છે,
તે લેશ્યાણુપાતગતિ છે. જીવ લેશ્યાના દ્રવ્યોનું અણુસરણ કરે છે. લેશ્યા દ્રવ્ય જીવનું
અણુસરણ નથી કરતા. આગળ કહેવાશે-જીવ જે લેશ્યા દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરીને કાળ કરે છે,
તેજ લેશ્યા વાળા દ્રવ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, અન્ય લેશ્યાવાળામાં નહીં.

(૧૩) ઉદ્દિશ્ય પ્રવિભક્તગતિ-પ્રતિ નિયત આચાર્ય, ઉપાધ્યાય આદિને ઉદ્દેશ્ય કરીને
તેમની પાસેથી ધર્મોપદેશ સાંભળવા માટે અથવા તેમને પ્રશ્ન પૂછવાને માટે જે ગમન
કરાય છે, તે ઉદ્દિશ્ય પ્રવિભક્તગતિ છે

(૧૪) ચતુરુપિ પ્રવિભક્તગતિ-ચાર પ્રકારના પુરુષોની ચાર પ્રકારની પ્રવિભક્ત
પા. ૧૧૭

ગતિઃ સા ચતુષ્પુરુષવિભક્તગતિ રુચ્યતે યથા ચત્વારઃ પુરુષાઃ સમં પ્રસિયતાઃ સમમેવ પર્યવસ્થિતા ભવન્તિ ઇત્યાદિરુપેણાગ્રે સ્વયમેવ વક્ષ્યતે, 'વંકગતી ૧૬' વક્કગતિ સ્તાવત્-વક્કા-વક્કા કુટિલેત્યર્થઃ સા ચાસૌ ગતિશ્ચેતિ વક્કગતિઃ સા ચ ચતુર્દા ભવતિ-યથા ઘટનતા, સ્તમ્ભનતા, શ્લેષણતા, પતનતા ચ । તત્ર ઘટનં તાવત્ સ્વજાગતિઃ, સ્તમ્ભનં તુ ગ્રીવાયાં ધમન્યાદીનાં સ્તમ્ભઃ, તિષ્ઠતો વાઽસ્ત્મનોઽક્ષપ્રદેશાનાં સ્તમ્ભઃ, શ્લેષણં તાવત્ જાન્વાદિભિર્વાદીનાં સંયોગઃ, પતનં તુ પ્રસિમેવ 'પંકગતી ૧૬' પક્કગતિસ્તુ-પક્કે-કર્દમે ઉપલક્ષણત્વાત્ ઉદકે વા અતિવિશાલં યદ્ નિજં કાયં કેનાપિ સહ સંયોજ્ય તત્સહાય્યેન ગચ્છતિ સા પક્કગતિરુચ્યતે, 'વંધનવિમોચનગતી ૧૭' વન્ધનવિમોચનગતિ સ્તાવત્-અતિપરિપક્વાનામામ્રાદિફલાનાં વન્ધનાદ્-વૃન્તાદ્ વિઘુક્તાનાં યદધસ્તાવદ્ વિશ્રસયા-નિર્વ્યાધાતેન ગમનં સા વન્ધનવિમોચનગતિ વ્યપદિશ્યતે, અથ પૂર્વોક્તામેવ સપ્તદશપ્રકારાં વિહાયોગતિ સોદાહરણાં વિશદરૂપેણ પ્રરૂપયિતુમાહ-'સે કિંતં

પુરુષ એક સાથ રવાના હુએ ઓર એક સાથ પહુંચે, ઇત્યાદિ રૂપ સે સૂત્રકાર ને સ્વયં મૂલ મેં વતલાદિયે હૈં ।

વંકગતિ-કુટિલ-તેઢીમેઢી ગતિ । વહ ચાર પ્રકાર કી હોતી હૈ-ઘટનતા, સ્તમ્ભનતા, શ્લેષણતા ઓર પતનતા । સ્વંજા (લંગડી) ગતિ કો ઘટન કહતે હૈં । ગ્રીવા મેં ધમની આદિ કા સ્તંભન હોના સ્તંભ હૈ અથવા આત્મા કે અંગપ્રદેશોં કા સ્તંભ હો જાના સ્તંભ હૈ । ઘુટનોં આદિ કે સાથ જાંઘોં આદિ કા સંયોગ શ્લેષણ કહલાતા હૈ । પતન તો પ્રસિદ્ધ હી હૈ ।

(૧૬) પંકગતિ-પંક અર્થાત્ કીચડ મેં ઓર ઉપલક્ષણ સે જલ મેં અપને અતિ વિશાલ શરીર કો કિસી કે સાથ જોડકર ઉસકી સહાયતા સે ચલના ।

(૧૭) વંધનવિમોચનગતિ-સૂત્ર પકે હુએ આમ આદિ ફલોં કા અપને વૃન્ત સે અલગ હોકર સ્વભાવતઃ નીચે ગિરના, વન્ધનવિમોચનગતિ હૈ ।

અથ ઉપર્યુક્ત સત્તરહ પ્રકાર કી વિહાયોગતિ કી ઉદાહરણસહિત વિશદ

અર્થાત્ પ્રતિ નિયતગતિ ચતુઃપુરુષ પ્રવિભક્તગતિ કહેવાય છે. જેમકે ચાર પુરુષ એક સાથે રવાના થયા અને એક સાથે પહોંચ્યા, ઇત્યાદિ રૂપથી સૂત્રકારે સ્વયં મૂલમાં બતાવી દિધેલ છે.

(૧૫) વક્કગતિ-કુટિલ-વાંકી ચૂંકીગતિ. તે ચાર પ્રકારની હોય છે-ઘટનતા, સ્તંભનતા, શ્લેષણતા અને પતનતા. ખંજા (લંગડી) ગતિને ઘટન કહે છે. ગ્રીવામાં ધમની આદિનું સ્તંભન થવું સ્તંભ છે અથવા આત્માના અંગ પ્રદેશોનું સ્તંભ થઈ જવું સ્તંભ છે ઢીંચણ વિગેરેની સાથે જાંઘો વિગેરેનો સંયોગ શ્લેષણ કહેવાય છે. પતનનો પ્રસિદ્ધ છે.

(૧૬) પંકગતિ-પંક અર્થાત્ કાદવ અને ઉપલક્ષણથી પોણીમાં પોતાના અતિવિશાલ શરીરને ઠાઠની સાથે બેડીને તેની સહાયતાથી ચાલવું.

(૧૭) વંધન વિમોચનગતિ-ખૂણ પાકી ગએલ કેરી વિગેરે ફળોનું પોતાની ડાળખીથી અલગ થવું સ્વાભાવિક રીતે નીચે પડવું, વંધન વિમોચન ગતિ છે.

ફુસમાણગતી?' તત્-અથ કા સા સ્પૃશદ્ગતિઃ પ્રજ્ઞપ્તા ? ભગવાનાહ-‘ફુસમાણગતી-જં ણં પરમાણુ-પોગ્ગલાણં દુપ્પસિયાણં જાવ અણંતપ્પસિયાણં સંધાણં અણમણં ફુસંતાણં ગતી પવત્તઇ સેતં ફુસમાણગતી ૧’ સ્પૃશદ્ગતિઃ-યત્ સ્વલ્પ પરમાણુપુદ્ગલાનાં દ્વિપ્રદેશિકાનાં યાવત્-ત્રિચતુઃ પંચ-પદ્સપ્તાષ્ટ નવદશ સંખ્યાતાસંખ્યાતાનન્તપ્રદેશિકાનાં સ્કન્ધાનામન્યોન્યં સ્પૃશતાં ગતિઃ પ્રવર્તતે સાં એવાં સ્પૃશદ્ગતિઃ પ્રજ્ઞપ્તા ૧,

ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘સે કિં તં અફુસમાણગતી ?’ તત્-અથ કા સાં અસ્પૃશદ્ગતિઃ પ્રજ્ઞપ્તા ? ભગવાનાહ-‘અફુસમાણગતી-જં ણં એતેસિં ચેવ અફુસંતાણં ગતી પવત્તઇ સેતં અફુસમાણગતી ૨’ અસ્પૃશદ્ગતિઃ-યત્ સ્વલ્પ એતેષાંચૈવ પૂર્વોક્તાનાં પરમાણુપુદ્ગલાદિ-અનન્તપ્રદેશિકસ્કન્ધપર્ય-ન્તાનાં પરસ્પરમ્ અસ્પૃશતામ્-સ્પર્શમકુર્વતામેવ ગતિઃ પ્રવર્તતે સાં એવાં અસ્પૃશદ્ગતિઃ પ્રજ્ઞપ્તા ૨’ ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘સે કિં તં ઉવસંપજ્જમાણગતી ?’ તત્-અથ કા સાં ઉપસંપદ્ધમાનગતિઃ પ્રજ્ઞપ્તા ? ભગવાનાહ-‘ઉવસંપજ્જમાણગતી-જં ણં રાયં વા જુવરાયં વા ઈસરં વા તલવરં વા માહંબિતં વા

પ્રરૂપણા કી જાતી હૈ-

ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! સ્પૃશદ્ગતિ કિસે કહતે હૈ ?

ભગવાન્-હે ગૌતમ ! પરમાણુપુદ્ગલ કી, યા દ્વિપ્રદેશી, ત્રિપ્રદેશી, ચતુઃપ્રદેશી, પંચપ્રદેશી, છહપ્રદેશી, સાતપ્રદેશી, આઠપ્રદેશી, નવપ્રદેશી, દશપ્રદેશી, સંખ્યાત-પ્રદેશી, અસંખ્યાતપ્રદેશી અથવા અનન્તપ્રદેશી સ્કેધોં કી એક દૂસરે કો સ્પર્શ કરતે હુએ જો ગતિ હોતી હૈ, વહ સ્પૃશદ્ગતિ કહલાતી હૈ ।

ગૌતમસ્વામી-હે ભગવાન્ ! અસ્પૃશદ્ગતિ કિસે કહતે હૈ ?

ભગવાન્-હે ગૌતમ ! ઉન્हीं પૂર્વોક્ત પરમાણુપુદ્ગલ સે લેકર અનન્તપ્રદેશો સ્કેધોં કી પરસ્પર સ્પર્શ કિયે વિના હી ગતિ હોના અસ્પૃશદ્ગતિ કહલાતી હૈ ।

ગૌતમસ્વામી-હે ભગવાન્ ! ઉપસંપદ્ધમાનગતિ કિસે કહતે હૈ ?

હવે ઉપર્યુક્ત સત્તર પ્રકારની વિહાયોગતિના ઉદાહરણ સહિત વિશદ રૂપે પ્રરૂપણા કરાય છે-

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! સ્પૃશદ્ગતિ શેને કહે છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! પરમાણુ પુદ્ગલની, અગર દ્વિપ્રદેશી, ત્રિપ્રદેશી, ચતુઃપ્રદેશી, પંચ પ્રદેશી, છ પ્રદેશી, સાત પ્રદેશી, આઠ પ્રદેશી, નવ પ્રદેશી, સંખ્યાત પ્રદેશી, અસંખ્યાત પ્રદેશી, અથવા અનન્ત પ્રદેશી સ્કન્ધોની એક બીજાને સ્પર્શ કરતા જે ગતિ થાય છે, તે સ્પૃશદ્ ગતિ કહેવાય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! અસ્પૃશદ્ગતિ શેને કહે છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! તેજ પૂર્વોક્ત પરમાણુ પુદ્ગલથી લઈને અનન્ત પ્રદેશી સ્કન્ધોની પરસ્પર સ્પર્શ કર્યા સિવાય જ ગતિ થવી તે અસ્પૃશદ્ગતિ કહેવાય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! ઉપસંપદ્ધમાન ગતિ શેને છે ?

કુટુંબિતં વા ઇન્ધ્રં વા સેદ્ધિં વા સેનાવાહં વા સત્થવાહં વા ઉવસંપજ્જિતાણં ગચ્છહિ, સે તં ઉવ-
સંપજ્જમાણગતી ૩' ઉપસંપદ્યમાનગતિસ્તાવદ્-યત્ સ્વલુ રાજાનં વા યુવરાજં વા ઈશ્વરં વા
તલવરં વા, માહમ્બિકં વા કૌટુમ્બિકં વા ઇન્ધ્ર્યં વા શ્રેષ્ઠિનં વા સેનાપતિ વા સાર્થવાહં વા ઉપ-
સંપદ્ય સંસાશ્રિત્ય આશ્રયં કૃત્વેત્યર્થઃ, ગચ્છતિ સા એવા ઉપસંપદ્યમાનગતિઃ પ્રજ્ઞા ૩, તત્ત
રાજા-ભૂપતિઃ, યુવરાજઃ-રાજ્ય વ્યવસ્થાકારી, આસન્નરાજ્યાભિષેકઃ, ઈશ્વરસ્તાવદ્-અણિમા-
દૈશ્વર્યસમ્પન્નઃ, તલવર-સન્તુષ્ટ ભૂપતિવિતીર્ણપટ્ટવન્ધાલઙ્કૃતો રાજપુરુષવિશેષઃ, માહમ્બિકઃ-
છિન્નમહમ્બાધિપઃ, કૌટુમ્બિકઃ-બહુલ કુટુમ્બસ્વામી, ઇન્ધ્ર્યઃ-ઇન્દ્રિય-ર્હસ્તનમર્દતીતિ-ઇન્ધ્ર્યો
ધની इत्यर्थः, શ્રેષ્ઠી-શ્રીદેવતાધિષ્ઠિત સુવર્ણમયપટ્ટાલઙ્કૃતમૌલિઃ, સેનાપતિઃ-રાજશ્ચતુરંગ-
સેનાનાયકઃ, સાર્થવાહઃ-સમુદાયનાયકઃ इत्यवसेयम्, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-'સે કિં તં અણુવ-
સંપજ્જમાણગતી?' તત્-અથ કા સા અનુપસંપદ્યમાનગતિઃ પ્રજ્ઞા? ભગવાનાર્હ-'અણુવસંપજ્જ-

ભગવાન્-હે ગૌતમ ! રાજા, યુવરાજ, ઈશ્વર, તલવર, માહમ્બિક, કૌટુમ્બિક,
ઇન્ધ્ર્ય, શ્રેષ્ઠી, સેનાપતિ અથવા સાર્થવાહ કા આશ્રય લેકર ગમન કરના ઉપસંપ-
દ્યમાનગતિ હૈ । રાજા ભૂપતિ કો કહતે હૈ । જો રાજ્ય કી વ્યવસ્થા કરતા હો
ઔર -જિસકા રાજ્યાભિષેક હોને ચાલા હો વહ યુવરાજ કહલાતા હૈ । જો
વિશિષ્ટ દૈશ્વર્ય સે સમ્પન્ન હો વહ ઈશ્વર । રાજા ને સન્તુષ્ટ હોકર જિસે પટ્ટવન્ધન
પ્રદાન કિયા હો વહ તલવર કહલાતા હૈ જો એક વિશેષ રાજપુરુષ હોતા હૈ ।
જો મહમ્બ નામક વસ્તી કા સ્વામી હો વહ માહમ્બિક । બહુત વડે કુટુમ્બ કા
સુખિયા કૌટુમ્બિક કહલાતા હૈ । વડા ધનાઢય વ્યક્તિ ઇન્ધ્ર્ય (ઇન્દ્ર અર્થાત્ હાથી
કે યોગ્ય) । શ્રીદેવતા સે અધિષ્ઠિત સુવર્ણમય પટ્ટ સે જિસકા સુકુટ અલંકૃત હો,
વહ શ્રેષ્ઠી । રાજા કી ચતુરંગી સેના કા અધિપતિ સેનાપતિ કહલાતા હૈ । સમૂહ
કે નેતા કો સાર્થવાહ કહતે હૈ ।

ગૌતમસ્વામી-હે ભગવાન્ ! અનુપસંપદ્યમાનગતિ કિસે કહતે હૈ ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! રાજા, યુવરાજ, ઈશ્વર, તલવર, માહમ્બિક, કૌટુમ્બિક, ઇન્ધ્ર્ય,
શ્રેષ્ઠી, સેનાપતિ, અથવા સાર્થવાહનો આશ્રય લઈને ગમન કરવું તે ઉપસંપદ્યમાન ગતિ છે.

રાજા ભૂપતિને કહે છે. જે રાજ્યની વ્યવસ્થા કરે અને જેનો રાજ્યાભિષેક થવાનો
હોય તે યુવરાજ કહેવાય છે. જે વિશિષ્ટ દૈશ્વર્યથી સંપન્ન હોય તે ઈશ્વર. રાજાએ
સંતોષ માનીને જેને પટ્ટ બન્ધ પ્રદાન કર્યો હોય તે તલવર કહેવાય છે. જે એક વિશિષ્ટ
રાજપુરુષ હોય છે. જે મહમ્બ નામક વસ્તીનો સ્વામી હોય તે માહમ્બિક. બહુજ મોટા
કુટુમ્બનો વડીલ તે કૌટુમ્બિક કહેવાય છે. મોટો ધનાઢય પુરુષ ઇન્ધ્ર્ય (ઇન્દ્ર અર્થાત્ હાથીને
યોગ્ય) શ્રી છે દેવતા જેની તે શ્રેષ્ઠી કહેવાય છે, તથા જેના મુગટ સુવર્ણમય પટ્ટથી અલં-
કૃત હોય છે. તે શ્રેષ્ઠી કહેવાય છે. રાજાની ચતુરંગિણી સેનાનો અધિપતિ સેનાપતિ કહેવાય
છે. સમૂહના નેતાને સાર્થવાહ કહે છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવાન્ ! અનુપસંપદ્યમાનગતિ કોને કહે છે ?

માણગતી-જં ણં એસિ ચેવ અણમણં અણુવસંપજ્જિત્તાણં ગચ્છઈ સેતં અણુવસંપજ્જમાણગતી ૪' અણુપસંપદ્યમાનગતિસ્તાવદ્-યત્ સ્વલુ એતેપાશ્ચૈવ-પૂર્વોક્તરાજપ્રમૃતીનામિતિ-સમ્બન્ધ સામાન્યે પાઠી તેન રાજપ્રમૃતીનિત્યર્થઃ અન્યોન્યમ્ અણુપસંપદ્ય-અનાશ્રિત્ય-આશ્રયમકૃત્વૈવ ગચ્છતિ સા અણુપસંપદ્યમાનગતિઃ પ્રજ્ઞસા ૪, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘સે કિં તં પોગ્ગલગતી ?’ તત્-અથ કા સા પુદ્ગલગતિઃ પ્રજ્ઞસા ? ભગવાનાહ-‘પોગ્ગલગતી-જં ણં પરમાણુપોગ્ગલાણં જાવ અણંતપે-સિયાણં સંખ્યાણં ગતી પવત્તઈ સેતં પોગ્ગલગતી ૫, પુદ્ગલગતિસ્તાવત્-યત્ સ્વલુ પરમાણુપુદ્ગ-લાનાં યાવત્-દ્વિ ત્રિ ચતુઃ પશ્ચષટ્ સપ્તાષ્ટ નવ દશ સંખ્યાતાસંખ્યાતાનન્તપ્રદેશિકાનાં સ્કન્ધાનાં ગતિઃ પ્રવર્તતે સા એવા પુદ્ગલગતિઃ પ્રજ્ઞસા ૫, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘સે કિં તં મંડૂય-ગતી ?’ તત્-અથ કા સા મંડૂકગતિઃ પ્રજ્ઞસા ? ભગવાનાહ-‘મંડૂયગતી-જં ણં મંડૂઓ ફિલ્લિત્તા-ગચ્છઈ, સેતં મંડૂયગતી ૬’ મંડૂકગતિસ્તાવત્-યત્ સ્વલુ મંડૂકવત્ સ્ફેટિત્વા-ઉત્પ્લુત્ય ગચ્છતિ સા એવા મંડૂકગતિઃ પ્રજ્ઞસા ૬, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘સે કિં તં નાવાગતી ?’ તત્-અથ કા સા નાવાગતિઃ પ્રજ્ઞસા ? ભગવાનાહ-‘નાવાગતી-જં ણં નાવા પુવ્વવેતાલીઓ દાહિણ-

ભગવાન્-હે ગૌતમ ! પૂર્વોક્ત રાજા આદિ કા આશ્રય લિયે વિના જો ગતિ હોતી હૈ, વહ અણુપસંપદ્યમાનગતિ હૈ ।

ગૌતમસ્વામી-પુદ્ગલગતિ કિસે કહતે હૈં ?

ભગવાન્-પરમાણુપુદ્ગલ કી યાવત્ દ્વિપ્રદેશી, ત્રિપ્રદેશી, ચારપ્રદેશી, પાંચ-પ્રદેશી, છપ્રદેશી, સાતપ્રદેશી, આઠપ્રદેશી, નવપ્રદેશી, દશપ્રદેશી, સંખ્યાતપ્ર-દેશી, અસંખ્યાતપ્રદેશી અથવા અનન્તપ્રદેશી સ્કંધોં કી જો ગતિ હોતી હૈ, વહ પુદ્ગલગતિ કહલાતી હૈ ।

ગૌતમસ્વામી-મંડૂકગતિ કયા હૈ ?

ભગવાન્-મેઢક ફુદક-ફુદક કર જો ચલતા હૈ વહ મંડૂકગતિ કહલાતી હૈ ।

ગૌતમસ્વામી-નાવાગતિ કિસે કહતે હૈં ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! પૂર્વોક્ત રાજા વિગેરેનો આશ્રય લિધા સિવાય જે ગતિ કરાય છે, તે અણુપસંપદ્યમાન ગતિ છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! પુદ્ગલ ગતિ કેને કહે છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! પરમાણુ પુદ્ગલની યાવત્ દ્વિપ્રદેશી ત્રિપ્રદેશી, ચાર પ્રદેશી, પાંચ પ્રદેશી, છ પ્રદેશી, સાત પ્રદેશી, આઠ પ્રદેશી, નવ પ્રદેશી, દશ પ્રદેશી, સંખ્યાત પ્રદેશી, અસંખ્યાત પ્રદેશી અથવા અનન્ત પ્રદેશી સ્કન્ધોની જે ગતિ થાય છે, તે પુદ્ગલગતિ કહેવાય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! મંડૂકગતિ શું છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! ઢોડકો ફૂદી-ફૂદીને જે ચાલે છે. તે મંડૂકગતિ કહેવાય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-નાવાગતિ કેને કહે છે ?

વેયાલિં જલપહેળં ગચ્છઈ' નાવાગતિસ્તાવદ્-યત્ સ્વલુ નાવા-નૌકયા પૂર્વવૈતાલીતઃ-પૂર્વવૈતા-લીતટાત્ દક્ષિણવૈતાલીં જલપથેન ગચ્છતિ 'દાહિણવૈતાલીઓ વા અવરવૈતાલિં જલપહેળં ગચ્છઈ, સે તં ણાવાગતી ૭' દક્ષિણવૈતાલીતો વા અપરવૈતાલીમ્-પશ્ચિમવૈતાલીં જલપથેન ગચ્છતિ સા ણવા નાવાગતિઃ પ્રજ્ઞસા ૭, ગૌતમઃ પૂચ્છતિ-'સે કિં તં ણયગતી ૮ ?' તત્-અથ કા સા નયગતિઃ પ્રજ્ઞસા ? ભગવાનાહ-'ણયગતી-જં ણં ણેગમ સંગહવવહાર ઉચ્ચુસુય સદસમ-ભિરુદ્ધ એવંભૂતાણં નયાણં જા ગતી, અહવા સવ્વણયા વિ જં ઇચ્છંતિ, સે તં નયગતી ૮' નયગતી સ્તાવત્-યત્-સ્વલુ નૈગમસંગ્રહવ્યવહારક્રજુસૂત્રશબ્દસમભિરુદ્ધ એવંભૂતાનાં નયાનાં યા ગતિઃ પ્રવર્તતે અથવા સર્વનયા અપિ યમિચ્છન્તિ સા ણવા નયગતિઃ પ્રજ્ઞસા ૮, ગૌતમઃ પૂચ્છતિ-'સે કિં તં છાયાગતી ?' તત્-અથ કા સા છાયાગતિઃ પ્રજ્ઞસા ? ભગવાનાહ-'છાયાગતી-જં ણં હયચ્છાયં વા, ગયચ્છાયં વા નરચ્છાયં વા, કિણ્ણરચ્છાયં વા, મહોરગચ્છાયં વા, ગંધવ્વ-ચ્છાયં વા, ઉસહચ્છાયં વા, રહચ્છાયં વા, છત્તચ્છાયં વા, ઉવસંપજ્જિત્તાણં ગચ્છઈ સે તં છાયાગતી ૯' છાયાગતિસ્તાવદ્-યત્ સ્વલુ હયચ્છાયાં વા-અશ્વચ્છાયાં વા ગજચ્છાયાં વા, નરચ્છાયાં વા, કિણ્ણરચ્છાયાં વા, મહોરગચ્છાયાં વા, ગન્ધર્વચ્છાયાં વા ક્રુપમચ્છાયાં વા રથચ્છાયાં વા

ભગવાન્-નૌકા કે દ્વારા પૂર્વ વૈતાલી સે દક્ષિણ વૈતાલી અથવા દક્ષિણ વૈતાલી સે પશ્ચિમ વૈતાલી-તટ તક જલમાર્ગ સે જાના નાવાગતિ હૈ ।

ગૌતમસ્વામી-નયગતિ કિસે કહતે હૈં ?

ભગવાન્-હે ગૌતમ । નૈગમ, સંગ્રહ, વ્યવહાર, ક્રજુસૂત્ર, શબ્દ, સમભિરુદ્ધ ઓર એવંભૂત નયોં કી જો ગતિ હોતી હૈ વહ નયગતિ, અથવા જિસે સમી નય માનતે હૈ, વહ નયગતિ ।

ગૌતમસ્વામી-છાયાગતિ કયા હૈ ?

ભગવાન્-ઘોડે કી છાયા કો, હાથી કી છાયા કો, મનુષ્ય કી છાયા કો, કિણ્ણર કી છાયા કો, મહોરગ કી છાયા કો, ગંધર્વ કી છાયા કો, વૃષભ કી છાયા કો, રથકી છાયા કો, છત્ર કી છાયા કો, આશ્રય કરકે હોનેવાલી ગતિ છાયાગતિ હૈ ।

શ્રી ભગવાન્-નાવ દ્વારા પૂર્વ વૈતાલીથી અથવા દક્ષિણ વૈતાલીથી પશ્ચિમ વૈતાલી તટ સુધી જળ માર્ગેથી જવું તે નાવાગતિ છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-ભગવન્ । નય ગતિ કેને કહે છે ?

શ્રી ભગવાન્-ગૌતમ । નૈગમ, સંગ્રહ, વ્યવહાર ક્રજુસૂત્ર, શબ્દ, સમભિરુદ્ધ અને એવંભૂત નયોની જે ગતિ હોય છે તે નયગતિ અથવા જેને અથા નય માને છે તે નયગતિ છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ । છાયાગતિ શું છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ । ઘોડાની છાયાનો હાથીની છાયાનો મનુષ્યની છાયાનો કિન્નરની છાયાનો, મહોરગની છાયાનો, ગન્ધર્વની છાયાનો, વૃષભની છાયાનો, રથની છાયાનો, છત્રની છાયાનો, આશ્રય કરીને થનરીગતિ છાયાગતિ કહેવાય છે.

છત્રચ્છાયાં વા ઉપસમ્પદ્ય-સમાશ્રિત્ય ગચ્છતિ, સા એવા છાયાગતિઃ પ્રજ્ઞસા-૯, ગૌતમઃ પૃછતિ-‘સે કિં તં છાયાણુવાયગતી ૧૦ ?’ તત્-અથ કા સા છાયાણુપાતગતિઃ પ્રજ્ઞસા ? ભગવા-નાહ-‘છાયાણુવાયગતી-જં ણં પુરિસં છાયા અણુગચ્છઈ નો પુરિસે છાયં અણુગચ્છઈ, સે તં છાયા ણુવાયગતી ૧૦’ છાયાણુપાતગતિ સ્તાવદ્-યત્ સ્વલુ પુરુષં છાયા અણુગચ્છતિ-અનુ-સરતિ નો તાવત્ પુરુષચ્છાયામણુગચ્છતિ, સા એવા છાયાણુપાતગતિઃ પ્રજ્ઞસા ૧૦;

ગૌતમઃ પૃન્છતિ-‘સે કિં તં લેસ્સાગતી ?’ તત્-અથ કા સા લેશ્યાગતિઃ પ્રજ્ઞસા ? ભગ-વાનાહ-‘લેસ્સાગતી-જં ણં કિંહલેસ્સા નીલલેસં પપ્પ તાં રૂવત્તાણ તા વણ્ણત્તાણ તા મંથત્તાણ તા રસત્તાણ તા ફાસત્તાણ મુજ્જો મુજ્જો પરિણમઈ’ લેશ્યાગતિસ્તાવદ્-યત્ સ્વલુ કુણ્ણલેશ્યા નીલલેશ્યાં પ્રાપ્પ તદ્રૂપતયા-નીલલેશ્યારૂપતયા, તદ્વર્ણતયા-નીલલેશ્યાવર્ણતયા, તદ્ગન્ધતયા-નીલલેશ્યાગન્ધતયા, તદ્રસતયા-નીલલેશ્યારસતયા, તત્સ્પર્શતયા નીલલેશ્યા સ્પર્શતયા મૂયો મૂયઃ-પૌનઃ પુન્યેન પરિણમતિ ‘એવં નીલલેસ્સા કાઉલેસ્સં પપ્પ તા રૂવત્તાણ જાવ તા ફાસત્તાણ પરિણમઈ’ એવમ્-કુણ્ણલેશ્યાવત્ નીલલેશ્યા કાપોતલેશ્યાં પ્રાપ્પ તદ્રૂપતયા-કાપોતલેશ્યા-રૂપતયા યાવદ્-તદ્વર્ણતયા તદ્ગન્ધતયા તદ્રસતયા તત્સ્પર્શતયા મૂયો મૂયઃ પરિણમતિ ‘એવં કાઉલેસ્સાવિ તેઉલેસ્સં તેઉલેસ્સાવિ પમ્મલેસ્સં, પમ્મલેસ્સાવિ મુક્કલેસ્સં પપ્પ તા રૂવત્તાણ જાવ પરિણમઈ સે તં લેસ્સાગતી ૧૧’ એવમ્-કુણ્ણનીલલેશ્યાવત્ કાપોતલેશ્યાપિ તેજોલેશ્યાં તેજોલેશ્યાપિ પદ્મલેશ્યાં, પદ્મલેશ્યાપિ શુક્લલેશ્યાં પ્રાપ્પ તદ્રૂપતયા-તેજોલેશ્યાદિરૂપતયા

ગૌતમસ્વામી-છાયાણુપાતગતિ કયા હૈ ?

ભગવાન્-છાયા પુરુષ કા અનુસરણ કરકે ચલતી હૈ પુરુષ છાયા કે અનુસાર નહીં ચલતા, વહ છાયાણુપાતગતિ હૈ ।

ગૌતમસ્વામી-લેશ્યાગતિ કિસે કહતે હૈ ?

ભગવાન્-કુણ્ણલેશ્યા નીલલેશ્યા કે રૂપમેં પરિણત હોકર નીલલેશ્યા કે વર્ણ, ગંધ, રસ ઓર સ્પર્શ રૂપ મેં પુનઃ પુનઃ પરિણમન કરતી હૈ, હસી પ્રકાર નીલલેશ્યા કાપોતલેશ્યા કે વર્ણ, ગંધ, રસ ઓર સ્પર્શ રૂપ મેં પુનઃ પુનઃ પરિણત હોતી હૈ, કાપોતલેશ્યા તેજોલેશ્યા કે રૂપ મેં તેજોલેશ્યા પદ્મલેશ્યા કે રૂપ મેં, પદ્મલેશ્યા

શ્રી ગૌતમસ્વામી-ભગવાન્ ! છાયાણુપાતગતિ કેને કહેવય છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! છાયા પુરુષનું અનુકરણ કરીને ચાલે છે, પુરુષ છાયાનું અનુસરણ કરી નથી ચાલતો, તે છાયાણુપાત ગતિ છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવાન્ ! લેશ્યાગતિ કેને કહે છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! કુણ્ણ લેશ્યા નીલ લેશ્યાના રૂપમાં પરિણત થઈને નીલ લેશ્યાનો રંગ, ગંધ રસ અને સ્પર્શ રૂપમાં પુનઃ પુનઃ પરિણમન કરે છે, એજ પ્રકારે નીલ લેશ્યા કાપોત લેશ્યાના વર્ણ, ગંધ, રસ, અને રૂપમાં વારવાર પરિણત થાય છે. કાપોતલેશ્યા તેજોલેશ્યાના રૂપમાં તેજોલેશ્યા પદ્મલેશ્યાના રૂપમાં, પદ્મલેશ્યા શુદ્ધલેશ્યાના

યાવત્-તદ્વર્ણતયા તદ્ગન્ધતયા તદ્રસતયા તત્પર્શતયા-ભૂયો ભૂયઃ-પરિણમતિ-પરિણતિમુપ-
 ગच्छति सा एषा लेश्यागतिः प्रज्ञप्ता ११, गौतमः पृच्छति-‘से किं तं लेश्याणुवायगती?’ तत्
 अथ का सा लेश्यानुपातगतिः प्रज्ञप्ता? भगवानाह-‘लेस्साणुगयगती जल्लेसाइं दन्वाइं परियाइत्ता
 काळं करेइ तल्लेस्सेसु उववज्जइ’ लेश्यानुपातगतिस्तावद्-यल्लेश्यानि द्रव्याणि पर्यादाय-
 गृहीत्वा जीवः कालं करोति तल्लेश्येषु द्रव्येषु उपपद्यते-जायते, ‘तं जहा-किण्हल्लेस्सेसु वा जाव
 सुक्कल्लेस्सेसु वा, सेतं लेश्याणुवायगती १२’ तद्यथा-कृष्णल्लेश्येषु वा द्रव्येषु यावत्-नीलल्लेश्येषु
 कापोतल्लेश्येषु पद्मल्लेश्येषु तेजोल्लेश्येषु शुक्लल्लेश्येषु वा द्रव्येषु उपपद्यते, सा एषा लेश्या-
 नुपातगतिः प्रज्ञप्ता १२, ‘से किं तं उद्दिस्सपविभक्तगती?’ तत्-अथ का सा उद्दिश्यप्रविभक्त-
 गतिः प्रज्ञप्ता? भगवानाह-‘उद्दिस्स पविभक्तगती-जं णं आयरियं वा उवज्झायं वां थेरं वा
 पवत्तिं वा गणिं वा गणधरं वा गणावच्छेदं वा उद्दिसिय गच्छइ, से तं उद्दिस्सियपविभक्तगती
 १३’ उद्दिश्य प्रविभक्तगति स्तावत्-यत् खलु आचार्यं वा, उपाध्यायं वा, स्थविरं वा प्रवर्त्तकं
 वा गणिनं वा गणधरं वा गणावच्छेदं वा उद्दिश्य-उद्दिश्य-एकैकं लक्ष्यीकृत्य गच्छति सा एषा
 उद्दिश्य प्रविभक्तगतिः प्रज्ञप्ता १३, गौतमः पृच्छति-‘से किं तं चउपुरिसपविभक्तगति?’ तत्-
 अथ का सा चतुः पुरुष प्रविभक्तगतिः प्रज्ञप्ता? भगवानाह-‘से जहा नामए चत्तारि पुरिसा

शुक्ललેશ્યા કે રૂપ મેં પ્રાપ્ત હોકર પરિણત હોતી હૈ, ડસી કો લેશ્યાગતિ કહતે હૈં ?

ગૌતમસ્વામી-લેશ્યાનુપાતગતિ કિસે કહતે હૈં ?

ભગવાન્-જિસ લેશ્યા કે દ્રવ્યોં કો ગ્રહણ કરકે જીવ કાલ કરતા હૈ, ડસી
 લેશ્યાવાલે દ્રવ્યોં મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ, જૈસે કૃષ્ણલેશ્યાવાલે યાવત્ શુક્લલેશ્યા
 વાલે દ્રવ્યોં મેં, ગ્રહ લેશ્યાનુપાતગતિ હૈ ।

ગૌતમસ્વામી-ઉદ્દિશ્યપ્રવિભક્તગતિ કિસે કહતે હૈં ?

ભગવાન્-આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, સ્થવિર, પ્રવર્તક, ગણિ, ગણધર યા ગણાવ
 ચ્છેદક કો લક્ષ્ય કરકે જો ગમન કિયા જાતા હૈ વહ ઉદ્દિશ્યપ્રવિભક્તગતિ હૈ ।

ગૌતમસ્વામી-ચતુઃપુરુષપ્રવિભક્તગતિ કયા હૈ ?

રૂપમાં પ્રાપ્ત થઈને પરિણત થાય છે, તેને જ લેશ્યાગતિ કહે છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! લેશ્યાનુપાતગતિ કેને કહે છે ?

શ્રી ભગવાન્-ગૌતમ ! જે લેશ્યાના દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરીને જીવ કાલ કરે છે, તેજ
 લેશ્યાવાળા દ્રવ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, જેમકે, કૃષ્ણ લેશ્યાવાળા યાવત્ શુક્લ લેશ્યાવાળા
 દ્રવ્યોમાં, આ લેશ્યાનુપાતગતિ છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! ઉદ્દિશ્ય પ્રવિભક્તગતિ કેને કહે છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, સ્થવિર, પ્રવર્તક, ગણિ, ગણધર, અગર
 ગણાવચ્છેદકને લક્ષ્ય કરીને જે ગમન કરાય છે, તે-ઉદ્દિશ્ય પ્રવિભક્ત ગતિ છે

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! ચતુઃપુરુષ પ્રવિભક્તગતિ કેને કહે છે ?

समगं पञ्जवट्टिया समगं पट्टिया १' तत्-अथ-यथानाम इति वाक्यालङ्कारे चत्वारः पुरुषाः समम्-युगपदेव पर्यवस्थिताः-गन्तव्यस्थानं सहैव सम्प्राप्ताः, समं-युगपदेव च प्रस्थिताः प्रस्थानं कृतवन्तः १, एवमेव 'समगं पञ्जवट्टिया विसमगं पट्टिया २' चत्वारः पुरुषाः समम्-सहैव पर्यवस्थिताः-गन्तव्यस्थानं सम्प्राप्ताः किन्तु विषमम्-वैषम्येण प्रस्थिताः-अयुगपदेव प्रस्थानं कृतवन्तः २, एवम्-'विसमं पञ्जवट्टिया विसमं पट्टिया ३' चत्वारः पुरुषाः विषमम्-वैषम्येणैव-अयुगपदेव पर्यवस्थिताः-गन्तव्यस्थानं सम्प्राप्ताः, विषमम्-वैषम्येणैव च प्रस्थिताः-प्रस्थानं कृतवन्तः ३, 'एवमेव विसमं पञ्जवट्टिया समगं पट्टिया ४' विषमं-वैषम्येणैव-असहैवेत्यर्थः चत्वारः पुरुषाः पर्यवस्थिता-गन्तव्यस्थानं सम्प्राप्ताः किन्तु समं-सहैव युगपदेवेत्यर्थः प्रस्थिताः-प्रस्थानं कृतवन्तः ४, तदुपसंहरन्नाह-'सेतं चउपुरिसपविभक्तगती' सा एपा-उपर्युक्तस्वरूपा चतुर्धा चतुः पुरुषप्रविभक्तगतिः प्रज्ञप्ता १४,

गौतमः पृच्छति-'से किं तं वंक्रगती?' तत्-अथ का सा-कतिविधा वङ्कगतिः प्रज्ञप्ता? भगवान्नाह-'वंक्रगती चउव्विहा पणत्ता' वङ्कगतिश्चतुर्विधा प्रज्ञप्ता 'ते जहा-घट्टनया थंभणया छेसणया पवडणया, से तं वंक्रगती १५' तद्यथा-घट्टनता, स्तम्भनता, श्लेषणता पतनता, तत्र घट्टनस्य खञ्जगति रूपस्य भावो घट्टनमेव वा घट्टनता, एवं स्तम्भनस्य-ग्रीवायां धमन्यादीनां स्तम्भरूपस्य भावः स्तम्भनमेव वा स्तम्भनता, श्लेषणस्य जानुप्रभृतिभिरूर्वादीनां

भगवान्-चार पुरुष एक ही साथ अपनी मंजिल से रवाना हुए और एक ही साथ पहुंचे (१) दूसरे चार पुरुष एक साथ रवाना हुए किन्तु आगे-पीछे पहुंचे (२) दूसरे चार पुरुष आगे-पीछे रवाना हुए और एक साथ पहुंचे (३) इसी प्रकार चार पुरुष आगे-पीछे रवाना हुए और आगे-पीछे पहुंचे यह चार प्रकार की चतुःपुरुष प्रविभक्तगति कहलाती है।

गौतमस्वामी-वक्रगति क्या है?

भगवान्-वक्रगति चार प्रकार की कही है घट्टनता, स्तम्भनता, श्लेषणता और पतनता। खंजगति रूप घट्टन का भाव घट्टनता है। ग्रीवा में धमनी आदि का स्तम्भन होना स्तम्भनता है। जानु आदि के साथ उरु आदि का संयोग

श्री लगवान्-हे गौतम ! चार पुरुष एक ज साथे पानानी जग्याओथी रवाना थाय अने ओठ ज साथे पडोये (१) जीन् चार पुरुष ओठ साथे रवाना थया पणु आगण पाछण पडोये (२) जीन् चार पुरुष आगण पाछण निठया पणु पडोयेया ओठ ज साथे (३) ओज प्रकारे चार पुरुष आगण पाछण रवाना थया अने आगण पाछण पडोयेया (४) आ चार प्रकारनी अतुःपुरुष प्रविभक्तगति कडेवाय छे.

श्री गौतमस्वामी-हे लगवन ! वक्रगति शुं छे?

श्री लगवान्-हे वक्रगति चार प्रकारनी छडी छे-घट्टनता, स्तम्भनता, श्लेषणता, अने पतनता. अंजगति इय घट्टनता छे, ग्रीवाभां धमनी आदिनुं स्तम्भन थवुं ते

સમ્બન્ધરૂપસ્ય ભાવઃ, શ્લેષણમેવ વા શ્લેષણતા પતનસ્ય ભાવઃ પતનમેવ વા પ્રત્યવતેતિ ભાવઃ, સા ણ્વા-ઉર્યુક્તરૂપા ચતુર્થા પક્કગતિઃ પ્રજ્ઞપ્તા ૧૫, ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘સે કિં તં પંકગતી?’ તત્-અથ કા સા પક્કગતિઃ પ્રજ્ઞપ્તા ? ભગવાનાહ-પંકગતી-‘સે જહાણામપ્ કેઈ પુરિસે પંકસિ વા ઉદયંસિ વા કાયં ઉન્વિહિયા ગચ્છઈ, સે તં પંકગતી ૧૬’ પક્કગતિ સ્તાવદ્-તત્-અથ યથાનામ કશ્ચિત્ પુરુષઃ પક્કે વા ઉદકે વા કાયં શરીરંમ્ ઉદ્બધ્ય-અન્યેન સહ સંયોજ્ય ગચ્છતિ સા ણ્વા પક્કગતિઃ પ્રજ્ઞપ્તા ૧૬ ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘સે કિં તં વંધન-વિમોચનગતી?’ તત્-અથ કા સા વન્ધનવિમોચનગતિઃ પ્રજ્ઞપ્તા ? ભગવાનાહ-‘વંધનવિમોચ-નગતી-જં ણં અંવાણ વા અંવાડિગાણ વા માતુલંગાણ વા વિલ્લાણ વા કવિટ્ટાણ વા ફળસાણ વા દાલિમાણ વા’ વન્ધનવિમોચનગતિ સ્તાવદ્-યત્ સુલુ આમ્રાણાં વા અમ્લાટકાનાં વા માતુલ-જ્ઞાનાં વા વિલ્વાનાં વા કપિત્થાનાં વા પનસાનાં વા ‘કટહલ’ ઇતિભાષા પ્રસિદ્ધાનામ્, દાડિમાનાં વા ‘પારાવતાણ વા અવસ્થોલાણ વા ચારાણ વા વોરાણ વા ટિંડુયાણ વા’ પારાવતાનાં વા અક્ષોટાનાં વા ચોલાનાં વા (ચારાણાં વા) વદરાણાં વા તિન્દુકાનાં વા ‘પક્કાણં પરિયાગયાણં વંધનાઓ વિપ્પમુક્કાણં નિવ્વાધાણં’ અહે વીસસાણ ગતી પવત્તઈ, સે તં વંધનવિમોચનગતી’ પક્કાનાં હોના શ્લેષણતા હૈ । પતન કા ભાવ પતનતા હૈ । યહ ચાર પ્રકાર કી વક્રગતિ કહી ગઈ હૈ ।

ગૌતમસ્વામી-પંકગતિ કિસે કહતે હૈ ?

ભગવાન્-કિસી મી નામ કા કોઈ પુરુષ કીચડ યા જલમેં અપને શરીર કો દૂસરે કે સાથ સંયુક્ત કરકે ગમન કરતા હૈ વહ પંકગતિ કહલાતી હૈ ।

ગૌતમસ્વામી-વન્ધનવિમોચનગતિ કિસે કહતે હૈ ?

ભગવાન્-આમ્રોં કી, અમ્લાટકોં કી, માતુલંગોં (બિજૌરો) કી, વિલ્વોં કી, કપિત્થોં કી, પનસોં (કટહલ) કી, દાડિમોં કી, પારાવતોં કી, અક્ષોટોં કી, ચોલોં કી, (ચારોં કી) વદરોં કી; તિન્દુકોં કી, જો પક ચુકે હૈ, જો અપતે વૃન્ત સે

સ્તંભનતા છે, જાનુ આદિની સાથે ઉડ આદિના સંયોગ થવો તે શ્લેષણતા છે. પતનનો ભાવ પતનતા છે. આ ચાર પ્રકારની વક્રગતિ કહેવાય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! પંકગતિ કોને કહે છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! કોઈ પણ નામનો કોઈ પુરુષ કાદવ કે પાણીમાં પોતાના શરીરને બીજાની સાથે જોડીને ગમન કરે છે, તે પંકગતિ કહેવાય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! વન્ધનવિમોચન ગતિ કોને કહે છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! આમ્રોની, અમ્લાટકોની, માતુલિંગો (બીજોરો) ની, બીજોની કપિત્થોની, કણ્ણસોની, દાડિમોની, પારાવતોની, અખરોટોની, ચાલોની, જોરોની, તિન્દુકોની, કે જેઓ પાકેલાં હોય છે, જે પોતાની ડીંટાથી જુદાં પડી ગયેલાં હોય છે, કોઈ રોકાણ

પર્યાગતાનામ્ પરિપાકમુપગતાનાં બન્ધનાદ્ વૃન્તભાગાદ્ વિપ્રપુત્તાનાં-વિચ્યુતાનાં નિર્વ્યાધાતેન-
નિર્વ્યાધાધેન અધઃ-અધસ્તાદ્ વિશ્રસયા-સ્વભાવેન ગતિઃ પ્રવર્તતે સા ણ્ણા બન્ધનવિમોચન-
ગતિઃ પ્રજ્ઞપ્તા, પરમપ્રકૃતમુપસંહરન્નાહ-‘સેતં વિહાયોગતી’ સા ણ્ણા-પૂર્વોક્તસ્વરૂપા સપ્તદશ-
વિધા વિહાયોગતિઃ પ્રજ્ઞપ્તા, ઇતિ ‘પણ્ણવણાણ મગવ્વણ પમોગપયં સમત્તં’

ઇતિશ્રી વિશ્વવિખ્યાત-જગદ્વલ્લભ-પ્રસિદ્ધવાચકપશ્ચદશભાષાકલિત-લલિતકલાપાલાપક-
પ્રવિશુદ્ધગદ્યપદ્યાનૈકગ્રન્થનિર્માપક-વાદિમાનમર્દક-શ્રી-શાહુ છત્રપતિકોલ્હાપુર-
રાજપ્રદત્ત-‘જૈનશાસ્ત્રાચાર્ય’-પદવિભૂષિત-કોલ્હાપુરરાજગુરુ-બાલબ્રહ્મચારી
જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર-પૂજ્યશ્રી-ઘાસીલાલ-વ્રતિવિરચિતાયાં
શ્રી પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રસ્ય પ્રમેયબોધિન્યાખ્યાયાં વ્યાખ્યાયાં
મગવત્યાં પ્રયોગપદં ષોડશં સમાપ્તમ્ ॥૧૬॥

પૃથક્ હો ગણ હૈં, કોઈ રુકાવટ ન હો તો, સ્વભાવ સે હી અધોગતિ હોતી હૈ, વહ બન્ધનવિમોચનગતિ કહલાતી હૈ ।

યહ વિહાયોગતિ સતરહ પ્રકાર કી કહી ગઈ । મગવતી પ્રજ્ઞાપના મેં સોલહવાં પ્રયોગપદ સમાપ્ત ।

શ્રી જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલવ્રતિવિરચિત
પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર કી પ્રમેયબોધિની વ્યાખ્યા મેં
સોલહવાં પ્રયોગપદ સમાપ્ત ॥૧૬॥

ન હોય તો સ્વભાવથી જ અધોગતિ થાય છે, એ બન્ધનવિમોચન ગતિ કહેવાય છે.
આ વિહાયોગતિ સત્તર પ્રકારની કહેલી છે.

શ્રી જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્ય શ્રી ઘાસીલાલ વ્રતિ વિરચિત
પ્રજ્ઞાપના સૂત્રની પ્રમેયબોધિની વ્યાખ્યાનું સોળમું
પ્રયોગપદ સંપૂર્ણ ॥૧૬॥

